

F.M. DOSTOIEVSKI

CLASICI UNIVERSALI

JURNAL DE SCRIITOR

POLIROM

Table of Contents

F.M. Dostoievski

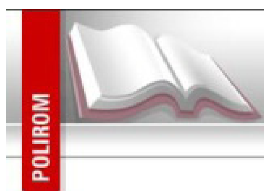
Jurnal de scriitor

Traducere de Adriana Nicoară, Marina Vraciu,
Leonte Ivanov şi Emil Iordache

Studiu introductiv de Sorina Bălănescu

Ediţia a III-a

Editura Polirom
2008

F.M. Dostoievski, *Polnoe sobranie socinenii v tridţati tomah,*

tt. 21-27, Izd-vo Nauka, Leningradskoe otdelenie,

Leningrad, 1980-1984

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

BucureŞti, Splaiul Unirii nr. 6, Bl. B3A, sc. 1, et. 1, sector 4, cod 040031,

O.P 53, P.O. BOX 1-728, 030174

ISBN eBOOK: 978-973-46-2050-0

ISBN: 978-973-46-0978-9

Coperta: Radu Răileanu

Pe copertă: Vasili Perov, *Portretul scriitorului*, 1872

(ulei pe pînză, Galeria Tretiakov, Moscova)

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Feodor Mihailovici Dostoievski (1821-1881) – unul dintre cei mai importanţi scriitori ai lumii, a cărui operă este o strălucită replică literară şi filosofică la criza socială şi spirituală a vremii sale, zugrăvind ciocniri polifonice între personaje originale şi paradoxale, aflate într-o permanentă şi pasionată căutare a armoniei sociale şi umane, marcate de un profund psihologism şi tragism. Pătrunzînd în sufletul „ultimului dintre oameni“, recunoscînd valoarea absolută a trăirilor acestuia, scriitorul i s-a alăturat împotriva tuturor, i-a purtat tragedia prin toate romanele sale, a ridicat-o la rangul de suferinţă universală, şi-a împins personajul la revoltă împotriva propriei fiinţe, împotriva ultimului său adăpost: Hristos.

În plan biografic, momentul crucial al vieţii lui Dostoievski l-a reprezentat anul 1849, cînd a fost arestat şi condamnat la moarte pentru participarea la întrunirile unui cerc de tineri fourierişti (condus de Mihail Petraşevski), în cadrul cărora se purtau discuţii subversive. Împreună cu ceilalţi deţinuţi, este transportat în piaţa unde aveau loc execuţiile şi trecut prin toată procedura de anunţare a condamnării la moarte prin împuşcare. Doar în ultimul moment s-a anunţat că ţarul le-a comutat pedeapsa în muncă silnică şi deportare. După patru ani de ocnă, urmaţi de alţi cinci ani de serviciu militar obligatoriu ca simplu soldat, revine la Petersburg şi îşi reia activitatea literară.

Pînă în momentul arestului fusese plasat de critică în umbra lui Gogol. Nuvelele şi microromanele *Oameni sărmani* (1846), *Nopţi albe* (1848), *Netoşka Nezvanova* (1849) descriu suferinţele omului „mic“ ca tragedie socială. Romanul *Amintiri din casa morţilor* (1861-1862) este o carte de cotitură, care prezintă destinul tragic şi demnitatea omului aflat în detenţie. Seria capodoperelor începe cu romanul *Crimă şi pedeapsă*, publicat în 1866, urmat de

Idiotul (1868-1869), *Demonii* (1871-1872), *Adolescentul* (1875) şi *Fraţii Karamazov* (1879-1880).

Cărţile lui Dostoievski sînt traduse şi comentate în toată lumea, după ele s-au realizat numeroase spectacole de teatru şi filme celebre.

Notă asupra primei ediţii, apărută la Editura Polirom în 1998

Aceasta este prima versiune românească *integrală* a unei celebre opere dostoievskiene. Întrucît titlul ediţiei noastre diferă puţin de cel utilizat de alte traduceri şi studii exegetice anterioare, sînt necesare cîteva precizări, pentru a nu se crea falsa impresie că ar fi vorba de scrieri diferite.

Limba rusă neavînd categoria gramaticală a articolului, titlul original, *Dnevnik pisatelia*, poate fi tradus în cel puţin trei feluri: *Jurnalul scriitorului* (soluţie preferată de Albert Kovács şi Nicolae Iliescu, realizatorii volumului: Feodor Dostoievski, *Scrisori despre literatură şi artă,* Ed. Cartea Românească, 1989, unde sînt publicate cîteva fragmente), *Jurnalul unui scriitor* (ca în volumul al XI-lea de *Opere*, apărut la Ed. Univers în 1974, la care Leonida Teodorescu asigură traducerea şi aparatul critic, iar Ion Ianoşi scrie studiul introductiv; aici sînt cuprinse aproape jumătate din paginile care alcătuiesc *Jurnalul)* şi, în fine, *Jurnal de scriitor*, varianta propusă de noi, în virtutea unor considerente filologice pe care nu le mai detaliem aici.

Dorind să asigurăm unitatea stilistică necesară unei întreprinderi de asemenea anvergură, nu am inclus în prezenta ediţie traducerile anterioare. Versiunea românească a *Jurnalului* şi studiul introductiv sînt realizate de un colectiv al Catedrei de Slavistică „Petru Caraman“ din cadrul Universităţii ieşene.

Distribuţia materialului este dictată în principal de necesitatea echilibrării, ca număr de pagini, a volumelor şi se prezintă astfel:

volumul I:

– anul 1873;
– anul 1876 (ianuarie-aprilie);
volumul al II-lea:
– anul 1876 (mai-decembrie);
– anul 1877 (ianuarie-aprilie);
volumul al III-lea:
– anul 1877 (mai-decembrie);
– anul 1880;
– anul 1881.

Titlurile de publicaţii periodice le-am transcris în alfabetul latin, iar traducerea lor am dat-o, între paranteze pătrate, doar la prima apariţie în text.

Notele sînt, în marea lor majoritate, preluate după ediţia originală, dar mult reduse şi adaptate necesităţilor de informare ale cititorului român. Notele marcate cu asterisc aparţin autorului sau reprezintă traducerea unor cuvinte ori expresii în limbi străine, inserate ca atare în textul original.

Aparatul critic este completat de un indice de persoane şi de publicaţii.

E. I.

Scriitorul de jurnale în *Jurnalul de scriitor*

1. Ce nu este şi ce este *Jurnalul de scriitor*?

De speciile „pactelor autobiografice“, mult şi bine cîntărite de Philippe Lejeune, cartea lui Dostoievski, intitulată provocator *Jurnal de scriitor*, se desparte punct cu punct, după ce le va fi încercat pe toate. Cartea ce ne interesează nu este numai jurnal intim ori autobiografie, memorii ori roman autobiografic. Nu e nici antijurnal sau pseudojurnal. Este, pur şi simplu, jurnalism de o factură care topeşte distincţiile dintre persoana întîi a diaristului, care se vorbeşte pe sine pentru sine, persoana autorului de jurnal al plămădirii unui/unor roman (e), jurnalul reţinînd crîmpeie de experienţă creatoare, şi persoana a treia a naratorului, căreia i se datorează povestea în forma elaborată deja, naraţiunea definitivă. Dar să le luăm pe rînd. Locul jurnalului intim propriu-zis îl iau, la Dostoievski, scrisorile. Ele exprimă eul pasionat, care nu a avut răgazul să încapă în scrierea de ficţiune şi nici în publicistică. E de-ajuns să cităm zguduitoarele scrisori ale tînărului Dostoievski, trăindu-şi „ultimele zile ale unui condamnat la moarte“, mai credibil decît cunoscutul personaj al lui Victor Hugo. (Într-un număr special al *Caietelor critice*, nr. 3/4, 1986, consacrat jurnalului ca literatură, Valeriu Cristea comenta şi traducea cîteva asemenea scrisori, mărturii incontestabile de jurnal prin compensaţie.)

Jurnalul intim îl suplinesc şi carnetele de însemnări, minuţios elaborate, punctînd geneza operei – de la sîmburele vag tulbure al gîndului dintîi la proiecte detaliat expuse, cu renunţări şi modificări ce au a-l uimi pe creatorul însuşi, într-atît de capricios este traseul facerii. Însemnările de

carnet scriitoricesc/laborator al scrierii atestă, nu mai puţin, căutarea de sine a *Jurnalului de scriitor*, cu planuri de lucru, bruioane, rescriere, pînă la forma tipărită.

Prinse în magma întregului *Jurnal*, unele capitole, puţine la număr faţă de întinderea lucrării, evocă umbrele celor care nu mai sînt, cu veneraţie şi tandră aducere aminte. Atrag atenţia mai cu seamă portretele literare, de o certă vocaţie memorialistică, ale lui Belinski (*Oameni de altădată*), Nekrasov (*Moartea lui Nekrasov; Despre cele spuse la mormîntul lui; Puşkin, Lermontov şi Nekrasov; Poet şi cetăţean; Părerile generale despre Nekrasov ca om; Martor în apărarea lui Nekrasov*), George Sand (*Moartea lui George Sand. Cîteva cuvinte despre George Sand*). Este un fel mai special de a-şi lua rămas-bun de la înaintaşii săi, fără tăiş polemic ori pornire vindicativă. Lui Belinski, altădată adulat de tînărul Dostoievski, apoi respins, hulit chiar, autorul *Jurnalului* îi consacră rînduri pline de tandră şi pioasă reculegere: „…au fost oare mulţi liberali veritabili, au fost oare mulţi oameni care au suferit cu adevărat, curaţi şi sinceri, asemeni lui Belinski, care murise în preajma momentului respectiv (ce să mai vorbim de mintea acestuia)“. Pe defunctul Nekrasov îl apără de acuzatorii săi, plasîndu-l alături de Puşkin şi Lermontov, în panteonul poeziei ruse. Despre extravaganta George Sand, Dostoievski aşterne cuvinte înflăcărate: „Şi poate că n-a existat în Franţa vremii ei nici un scriitor sau gînditor care să înţeleagă cu atîta forţă că «nu numai cu pîine trăieşte omul»“. Sînt tot atîtea forme de iertare faţă de memoria celor dispăruţi, lacrimi de despărţire.

Spuneam mai sus că, oricît de autentic *jurnalistică* ar fi întreprinderea sa, Dostoievski reface crîmpeie de laborator al creaţiei, suplinind astfel ceea ce teoreticienii numesc (fragmente de) *roman indirect* ori *roman al romanului*. Introspecţia întîrzie asupra unei taine: devenim, cu voia scriitorului, martori ai

minunatei des-faceri din tulburarea care *nu* desparte trăirea reală de trăirea în ficţiune. Se făcea că, la marginea realităţii, printre realiile cele mai crude şi aparent anoste, privirea creatorului zăboveşte pe chipuri întîlnite pe stradă, la promenada duminicală; în clipele următoare fantasmele imaginaţiei se pun în mişcare, după legi numai de ele ştiute, plăsmuind, cu date concrete, o poveste mai adevărată ca adevărul. Îi sîntem recunoscători lui Dostoievski pentru putinţa ce ne-o dă să întrevedem ceva măcar din misterul plăsmuirii artistice: „Îmi place, plimbîndu-mă pe străzi, să mă uit cu atenţie la unii trecători absolut necunoscuţi, să le studiez chipurile şi să încerc să ghicesc cine sînt, cum trăiesc, cu ce se ocupă şi ce-i interesează îndeosebi în această clipă. Despre meseriaşul cu băieţelul mi-a trecut atunci prin minte că numai cu o lună în urmă i-o fi murit soţia şi, nici eu nu ştiu de ce, mi-am zis că neapărat trebuie să fi murit de oftică. De copilaşul orfan (tatăl lucrează toată săptămîna într-un atelier) are grijă deocamdată o bătrînică undeva într-un subsol, unde au închiriat o cămăruţă sau poate doar un colţ de chichineaţă. Fiind duminică, văduvul cu fiul lui s-au dus în vizită undeva departe, în cartierul mărginaş Vîborg, la vreo rudă, unica rămasă, cel mai sigur la sora răposatei, la care înainte nu mergea prea des şi care este măritată cu vreun subofiţer galonat şi locuieşte neapărat într-o clădire uriaşă de-a statului, tot la subsol, dar într-un apartament separat. Ea poate că a şi suspinat după răposată, dar nu prea tare; nici văduvul, desigur, n-a suspinat prea mult în timpul vizitei, însă a fost mereu posac, a vorbit rar şi puţin, negreşit aducînd în discuţie vreo problemă practică, de meserie, dar a renunţat curînd şi la aceasta. Probabil au pus samovarul, au băut ceai, sugînd bucăţica de zahăr. Băieţelul a stat tot timpul pe o laviţă, într-un colţ, încruntat şi sfios, iar apoi a aţipit. Şi mătuşa, şi soţul acesteia i-au acordat prea

puţină atenţie, dar pînă la urmă, i-au pus dinainte pîine şi lapte, iar amfitrionul, subofiţerul care nici nu se uitase la el, a spus ceva în glumă despre copil, în chip de alint, dar ceva foarte nesărat şi penibil, a izbucnit în rîs (singur de altfel), iar văduvul, dimpotrivă, tocmai în clipa aceea a prins să strige, aspru şi fără motiv, la băiat care, drept urmare, a vrut imediat „caca" şi tatăl, cu un aer serios şi fără ţipete, l-a scos pentru o clipă din cameră... Tatăl şi-a luat băiatul în braţe şi l-a dus acasă, din cartierul Vîborg, pe strada Liteinaia. Mîine se duce iarăşi la atelier, iar băiatul la bătrînică".

Iar capitolul care conţine scena-naraţiune, ezitînd între schiţa fiziologică şi povestirea de precisă observaţie psihologică, încheie succedaneul de impresii (de altfel, capitolul se intitulează *Mici tablouri*) cu remarca: „Şi uite umbli aşa şi inventezi imaginile astea stupide pentru propria ta distracţie. N-au nici un sens şi «nu conţin nimic educativ». De asta te şi apucă ipohondria în duminicile de vacanţă pe străzile posomorîte şi prăfuite ale Petersburgului. Ce, nu v-a trecut prin cap că în Petersburg sînt străzi posomorîte? Cred că e cel mai posomorît oraş din lume!". Parte din pedeapsa lui Rodion Raskolnikov, pedeapsa care începe înainte chiar de repetiţia crimei, acestui Petersburg prăfuit şi posomorît în miez de iulie i se datorează. Dar să ne vedem şi noi de drum mai departe, alături de naratorul de duminică, după ce am încercat să arătăm ce *nu* este mai cu osebire *Jurnalul de scriitor*. Ca să vedem ce *este* totuşi, trecînd peste fragmentele de naraţiune pură, va trebui să reconstituim.

2. Istoria pe scurt a *Jurnalului de scriitor* şi realismul „fantastic“

La 20 noiembrie 1865, într-o scrisoare adresată doamnei A.E. Vranghel, Dostoievski îşi anunţa proiectul: „Intenţionez să scot o publicaţie periodică, altceva decît o revistă. Să fie utilă şi avantajoasă. O voi face, probabil, anul viitor“. Şi într-o scrisoare trimisă doamnei S. A. Ivanova (de la Geneva, unde fugise de frica creditorilor), la 11 octombrie 1867: „Vreau să scot la întoarcere un ziar“. Dorita publicaţie trebuia să fie altceva decît fuseseră revistele *Vremia* (1861-1863) şi *Epoha* (1864-1865), editate împreună cu fratele său, Mihail. Planul este gîndit cu precizie: „Am limpezi în minte şi forma, şi scopul ziarului. Dar pentru asta ar trebui să mă aflu acasă şi să văd totul cu ochii mei“. Dorinţa de a se vedea lucrînd la gazetă nu-l părăseşte: „Visez ca, odată întors la Petersburg, să încep tipărirea revistei săptămînale pe care am conceput-o. Sper să aibă succes“. (Din scrisoarea către E.F. Dostoievskaia, din 23 octombrie 1867) *Ziarul* devine deci *revistă*, cu miza pe ancorarea în realitatea politică imediată: „Succesul ar veni din ideologia contemporană, expusă sub forma unor foiletoane politice cu tentă polemică“ (*apud* D.V. Grişin, *„Dnevnik pisatelea“ F.M. Dostoevskogo*, Ed. of Melbourne, 1968, p. 122). Operele de ficţiune şi nonficţiune comunică, la Dostoievski, în dese rînduri. Aşa se face că o variantă jurnalistică, în multe privinţe asemănătoare celei anunţate de scriitor în corespondenţa trimisă în Rusia din străinătăţile unde se refugiase vremelnic, ambiţionează să dea Liza Tuşina în romanul *Demonii* (publicat în anul 1871): o mulţime de fapte şi întîmplări din presa curentă ar trebui adunate într-un singur volum; evenimentele se cer dispuse „după un anumit criteriu diriguitor […] ele ar putea oferi o

caracterizare a vieţii ruseşti pe un an întreg […] Tot ce se va include va trebui să răspundă unei concepţii, aruncînd o lumină de ansamblu prin tendinţa lor orientativă“ (traducere de Marin Preda şi Nicolae Gane, în Dostoievski, *Opere*, vol. 7, pp. 141-142). Volumul (cartea) ar trebui să satisfacă şi următoarele cerinţe: să se poată citi uşor de către cît mai mulţi cititori; să fie vandabilă; să fie un izvor de informaţie; să se transforme, cu timpul, într-o carte de căpătîi şi, mai ales, să fie „o imagine a vieţii lăuntrice ruse, morale şi spirituale, pe timp de un an“. Că proiectul ambiţios al Lizei Tuşina este primit cu răceală de către Şatov nu ne miră – ţine de strategia scriitorului „manevra“ de a încredinţa convingeri ale sale dintre cele mai adînci unor personaje (de roman) bizare, inadecvate la real ori, pur şi simplu, demonice, neutralizînd astfel patosul ideilor!

Întors în ţară, Dostoievski se angajează ca redactor-şef la una dintre cele mai reacţionare reviste ale timpului: Prinţul Meşcerski, editorul publicaţiei săptămînale *Grajdanin* [„Cetăţeanul“] se arată încîntat de oferta scriitorului celebru atunci. Va lucra cu sudoarea frunţii la revista rău văzută în mediile democratice, din ianuarie 1873 pînă în aprilie 1874. Se vede nevoit să refacă toate şpalturile, să rescrie multe articole, să fie prezent în tipografie şi, mai ales, să înfrunte suspiciunea cenzurii care nu uitase că ferventul discipol al principiilor autocrate de *acum* fusese trimis *cîndva* la ocnă pentru convingeri fourieriste. Un proces urmat de o condamnare la o scurtă detenţiune – de astă dată, chiar în capitală – sînt „răsplata“ pentru ignorarea prescripţiilor cenzurii oficiale. Dincolo de vocaţia publicistului autentic, îl va fi atras spre revista lui Meşcerski şi convingerea că îşi va putea vedea visul cu ochii: mult plănuitul *Jurnal* să fie publicat, mai întîi, în foileton săptămînal, apoi, de ce nu? – într-un almanah-supliment la revista

Grajdanin. Aşa se face că primele capitole ale *Jurnalului de scriitor* s-au tipărit iniţial în revista prinţului Meşcerski, căreia renumele lui Dostoievski i-a atras un număr nesperat de abonaţi şi cititori fideli. După ce autorul îşi încetează activitatea de redactor-şef, continuînd totuşi să colaboreze cu foiletoane şi articole pe teme curente, proiectul mult doritului *Jurnal* se precizează în *Anunţul privind abonamentele la „Jurnalul de scriitor" pe anul 1876*, *Jurnalul* însuşi fiind destinat să apară în ediţie separată. Forma dorită a publicaţiei periodice menită să apară lunar va fi nouă, absolut originală. Cele douăsprezece numere vor alcătui, după regulile deja preconizate de Liza Tuşina în romanul *Demonii*, o singură carte, „un întreg rotund, o *carte* scrisă de un singur autor". Să ne aducem aminte totuşi că Addison, iar dintre ruşi – Krîlov şi Novikov dăduseră odinioară jurnale scrise de una şi aceeaşi persoană, *mono-jurnale* cu substrat satiric. Noutatea *Jurnalului de scriitor* trebuie căutată în sincretismul speciilor şi formelor – autonome la origine, sincretism care decurge din *funcţia* cu care Dostoievski îşi investeşte lucrarea: „Trec în revistă impresiile trăite, lucrurile văzute, aflate din auzite şi citite în decursul ultimelor luni" – ne previne unicul autor, însă această trecere în revistă a evenimentelor n-ar fi totuna cu înregistrarea, consemnarea cronicăresc exactă; ea presupune comunicare de informaţii, cu grijă pentru evidenţierea esenţei, a permanenţei „legate de ideea generală, directoare". Evenimentele relatate vor fi neapărat *reale*, verificabile, restricţie pe care autorul o va respecta mai puţin, atunci cînd va insera în textul nonfictiv ficţiune pură – situaţie paradoxală, cu efecte extraordinare în plan estetic. Povestirile incluse în corpul *Jurnalului* vor pleca de la realitate, dar de la o realitate percepută într-un mod extrem de personal, specific dostoievskian.

Întîmplările devin perfect plauzibile, adică *reale*, ca şi evenimentele relatate jurnalier, cu diferenţa că insolitul, neobişnuitul, excepţionalul lor desemnează o realitate *fantastică* tot în sens dostoievskian. Încă din 1868 (într-o scrisoare adresată lui A.N. Maikov, la 11 decembrie) Dostoievski se delimita categoric de realismul predecesorilor – şi contemporanilor săi: „Idealismul meu este mai real decît al Domniilor Lor... Cu realismul lor nu poţi explica nici a suta parte din faptele reale, întîmplate cu adevărat“. Şi un an mai tîrziu (într-o scrisoare datată 26 februarie 1869) îi va expune lui Nikolai Strahov esenţa cu totul nouă a realismului său „fantastic“: „Am o părere cu totul diferită despre realitatea în artă, şi ceea ce majoritatea numeşte de obicei un element aproape fantastic şi excepţional, pentru mine constituie însăşi esenţa realităţii“. Şocantă este, din punctul de vedere al realismului tradiţional, asumarea de către scriitorul modern a dreptului de a folosi ca elemente de subiect situaţii excepţionale, ceea ce îi permite să sondeze adîncimi ale psihicului uman inaccesibile minţilor comode. Fantasticul poate părea autorilor de factură predilect naturalistă o ingerinţă atipică, senzaţională, neverosimilă. Se vede că realitatea, strania realitate învăluie întîmplările reale într-o aură fantastică, măcar că, examinate cu lupa strict realistă, ciudatele întîmplări nu au nimic neobişnuit: „În fiece număr de gazetă – observă Dostoievski – întîlniţi relatări despre întîmplări dintre cele mai ciudate. Pentru scriitorii noştri aceste întîmplări sînt fantastice, iar Domniile Lor nici nu le vor lua în seamă, în timp ce ele sînt realitatea însăşi, fiindcă sînt întîmplări aievea. Cine să le observe, să le desluşească şi să le înregistreze? Întîmplările se consumă clipă de clipă, zi de zi, şi nu constituie excepţii. Toată realitatea trece pe sub nasul nostru. Cine să observe faptele şi să se preocupe de studierea

lor?“. *Fantastică*, după voia autorului, va fi povestirea *Sfioasa*, unde „fantasticul există cu adevărat – e în forma însăşi a povestirii“; „Am denumit-o fantastică, deşi eu însumi o socotesc reală în cel mai înalt grad“ – ţine să precizeze autorul în preambulul naraţiunii sale. Grotesc-fantastică (morbidă, după părerea unor contemporani ai autorului) este relatarea funcţionarului din povestirea *Bobul* care asistă într-un cimitir la conversaţia neruşinată a unor morţi; aceştia, pînă la totala dispariţie, au răgazul de a spune „orice“, fără să se ruşineze de trecutul lor. Fantastică, adică plăsmuită, dar cu atît mai adevărată, este povestea *Băiatul la bradul lui Hristos*. Povestire fantastică – insistă autorul – va fi *Visul unui om ridicol*, unde conversaţia romantică a visului va fi speculată într-o parabolă filosofică a călătoriei – în vis – spre un Eden al unei alte stele, spre reluarea mitică a căderii în păcat şi a remuşcării celui vinovat. (Despre esenţa fantasticului dostoievskian lucruri importante au scris Ion Ianoşi – în Studiul introductiv la Dostoievski, *Opere*, vol. II, Editura Univers, 1974 şi Albert Kovács în cartea sa *Poetica lui Dostoievski*, Editura Univers, 1987.)

Mai apropiată de materialitatea fantasticului experimentat de Edgar Allan Poe decît de miraculosul terifiant al povestirilor lui E.T.A. Hoffmann, ciudata aplecare a autorului *Demonilor* spre excepţional şi neobişnuit atrage plasarea personajelor în situaţii limită, favorizînd verificarea ultimelor adevăruri psihologice şi metafizice.

3. Poezie şi adevăr în *Jurnal*

Să fie ciudatele proze mai adevărate în imediata apropiere a textelor gazetăreşti extrase din cotidian (după ce au fost confirmate de ştirile din presă)? Asupra unor persoane reale, în rău ori în bine acreditate de ziarele timpului, ca şi asupra întîmplărilor, tulburătoare pentru conştiinţa publică, ce i-au avut ca protagonişti pe unul sau altul dintre eroii de o zi, asupra unor oameni şi a unor peripeţii ieşite din comun stăruie scriitorul în corpusul de relatări comentate cu faţa spre cititorul de gazete. Şi pentru ca faptele şi actanţii acestora să impresioneze conştiinţa publică într-o măsură copleşitoare, obligînd-o să se modifice după convingerile autorului, prozele stau în vecinătatea documentelor de viaţă comentate fără echivoc. Efectul obţinut este de adecvare a două naturi, altfel concurente. Aşa se face că între persoane hiperreale, de găsit în reportajele oricărui ziar, ca într-un insectar care conservă pentru viitorime zbaterile de efemeridă, şi personajele plăsmuite în marginea realului şi pornind de la acesta, personaje „fantastice“, imaginaţia creatorului nu pune stavile: în orice clipă concreteţea realului poate trece firesc în ficţiune. Ce i se întîmplă acuzatei Kornilova, de pildă, vedeta fără voie a unui proces celebru la acea dată, nu este mai puţin fantastic decît povestea *Sfioasei*. Şi în cazul consemnării gazetăreşti, şi în cazul literaturii de ficţiune, vocea autorului, cînd autoritară şi calmă, cînd frenetică şi nerăbdătoare, stabileşte o comuniune. Ea vine din cerinţa autoimpusă de a învăţa şi desăvîrşi pe *alţii*, prezentă peste tot în *Jurnalul de scriitor*. În cartea redactată ca o conversaţie liberă, cu faţa spre public, despre lucruri trăite, văzute, aflate şi auzite, dar mai cu seamă retrăite în imaginar, privirea creatorului descoperă trăirea nemijlocită care dislocă normalitatea, cîtă va fi fost, a vieţii.

Dezordinea pulsează cu brutalitate şi scoate la suprafaţă hăuri de subconştient, frate bun cu fantasticul. Instanţa morală sau nevoia de explicitare aduce ca depoziţie în procesul cu apărători şi acuzaţi cazul individual al *Sfioasei*. De la faptul extraliterar la plăsmuirea pur literară se trece printr-o Prefaţă. Aici, scuze ceremonios articulate ca *Din partea autorului* motivează aşteptarea contrazisă de povestirea fantastică, începută altfel decît s-ar cuveni poate. Autorul fictiv se umileşte cumva, imploră îngăduinţa şi răbdarea partenerului de dialog, „eternul soţ“ la Dostoievski, mai exact spus, cititorul mediocru pe care autorul este totuşi nevoit să-l ia în seamă. Tertipurile romanului clasic, cu un autor – fictiv, obligat la stratageme care să cîştige bunăvoinţa, de fapt să-l incrimineze pe obtuzul său destinatar – sînt puse la bătaie, cu folos sporit pentru modernitatea textului. La judecata cu o asistenţă nevăzută, mai mult ghicită, eul moral al autorului nu se poate lipsi de tehnicile poeticianului. Drept urmare, discursul anticipativ şi rezumativ totodată din ciudatul Avertisment al autorului aduce în faţă punctele forte ale naraţiunii la persoana întîi. Pe măsură ce povestirea cămătarului din *Sfioasa*, de fapt, nici povestire propriu-zisă, nici jurnal intim pe de-a-ntregul, nici spovedanie nefiind, înaintează, autorul implicat moral şi sufleteşte nu ne lasă să uităm nici o clipă că naraţiunea de sine se consumă în circumstanţe ieşite din comun. Cu cîteva ore în urmă Sfioasa s-a aruncat pe fereastră. El, vinovatul, este profund tulburat şi nu-şi poate aduna gîndurile. Trupul sinucigaşei se află sub ochii naratorului, un ipohondru înrăit, izolat de oameni, vrednic locuitor al Subteranei dostoievskiene, deprins, în lipsa comunicării cu semenii săi, să vorbească de unul singur. Monologul-spovedanie începe haotic, întreg discursul, de altfel, se va construi, după regulile perfect coerente ale incoerenţei logice, ca

un discurs fragmentat, *fantastic* (a se citi: *neverosimil*), ca o stenogramă. Rostirea încredinţată scrierii are o curbă capricioasă, cu reveniri şi dese contraziceri, pentru ca finalul să aducă o schimbare de ton categorică; cămătarul descins din Subterană îşi spune nemilosul adevăr, atît de multă vreme ocolit: vinovat de sinuciderea Sfioasei este chiar el, soţul proscris de oameni şi de Dumnezeu. Şi dacă Dostoievski, printr-o oarbă manevră a naturii, ne-ar fi lăsat numai *Sfioasa*, numai şi numai *Sfioasa*, Dostoievski n-ar fi fost pentru noi un scriitor mai puţin mare. Doar la Shakespeare să fi găsit o mai tumultuoasă, patetică şi adevărat-sublimă disperare a despărţirii de fiinţa iubită, o mai înaltă strigare la ceruri şi muta zidire, ca în finalul *Sfioasei*. Sfruntată provocare adusă destinului potrivnic, strigăt de Prometeu redus la neputinţă, absurdul existenţei proferat de locuitorul Subteranei: „Stupiditate! O, natură! Oamenii sînt singuri pe pămînt, asta e nenorocirea! «E vreun om viu prin cîmpie?» – strigă eroul legendei ruseşti. Strig şi eu, care nu sînt erou, şi nu-mi răspunde nimeni. Se zice că soarele animă universul. O să răsară soarele şi – uitaţi-vă la el, nu e mort? Totul e mort şi peste tot sînt numai morţi. Nu sînt decît oameni, iar în locul lor e tăcere, ăsta e pămîntul! «Oameni, iubiţi-vă!», cine a spus asta, al cui e preceptul ăsta? Pendula bate în nesimţire, ca o scîrbă. Pantofiorii ei sînt lîngă pat, de parcă ar aştepta-o... Ei, nu, serios, după ce au să o ducă mîine, ce-o să fie cu mine?“. Din bîrlogul său voluntar, cămătarul – fost ofiţer, condamnat cîndva pentru laşitate, îşi recunoaşte, tolstoian, vina, păşind astfel pragul ispăşirii, dar vina fatalităţii absurde, gata să devoreze fără milă fiinţa iubită, este denunţată de cel care rămîne, pînă la capăt, un Om al Subteranei. Dacă antieroul dostoievskian în solitudinea lui orgolioasă se hotărăşte să vorbească despre vina şi pedeapsa ce i se cuvine, chemînd în

judecată întregul univers, nu mai puţin – pe creatorul universului, este greu de spus dacă Dostoievski însuşi este sau nu de partea personajului său. Prins în angrenajul argumentărilor din *Jurnalul de scriitor*, textul povestirii *Sfioasa* vine *după* capitolul în care autorul discerne motivaţiile aşa-zisei sinucideri logice (absurde), într-o variantă foarte apropiată de cazul inginerului Kirillov, celebrul sinucigaş, teoretician neîntrecut al sinuciderii logice, în romanul *Demonii*. Ruptă de contextul *Jurnalului,* aceeaşi povestire dobîndeşte nebănuite conotaţii suplimentare. *Sfioasa* este, la o lectură autonomă, mai viguroasă şi mai plină de tîlc existenţial decît în cadrele cărţii ce o cuprinde. Dintr-o tentativă de incriminare fără replică a păcatului trufiei însingurate de retragerea în Subterană, povestirea se repliază pe valoarea enigmatică a Omului Subteranei, ale cărui suferinţe ne fac să-i iertăm adevărul său, situat „dincolo de bine şi de rău“. La o primă vedere, pare greu de acceptat demonstraţia lui Lev Şestov din *Filosofia tragediei* (trad. de Teodor Fotiade, Ed. Univers, 1997), cum că Dostoievski însuşi, începînd cu *Amintiri din casa morţilor*, nu face decît să-l „demoleze“ pe Dostoievski, iubitorul „umiliţilor şi obidiţilor“ din perioada sa romantică: „Dacă se va realiza cîndva idealul fericirii umane pe pămînt, Dostoievski îl blestemă cu anticipaţie. […] Nimeni pînă la Dostoievski n-a îndrăznit să exprime asemenea idei, chiar şi ca note explicative. Era nevoie de o disperare atroce pentru ca asemenea gînduri să apară într-un creier uman, era nevoie de un curaj ieşit din comun pentru a le prezenta în faţa oamenilor“. La – a cîta? – lectură, afirmaţiile lui Şestov nu mai şochează; Dostoievski iese mai adevărat din acceptarea Subteranei ca spaţiu privilegiat, iară nu oripilat de către creatorul său. Prozele dostoievskiene, încastrate în cartea ce *Jurnalul* este, au parte de o viaţă a lor, mai

enigmatică şi mai strălucitoare cînd, abstrase din context, se oferă lecturii. Prozatorul Dostoievski îşi învinge teama de oprobriul public dezvăluind, cu precauţiile cuvîntului înainte (sau cum se va fi chemat avertismentul povestitorului), măcar ceva din lupta cu demonul antiumanismului, cu propria Subterană. Cu atît mai neliniştitor pentru cugetele sensibile este *Visul unui om ridicol*, care, în schema de construcţie a *Jurnalului de scriitor*, nu are nici un *preaviz* şi nici vreun comentariu *post-factum*. Treziţi din somnolenţa cărţilor comode, cu „cheie“ la îndemînă, cititorii contemporani cu Dostoievski vor fi avut dreptate să decreteze povestirea în cauză ca o naraţiune maladivă, maniacal-depresivă, ieşită dintr-o imaginaţie nu mai puţin bolnavă... Nu e rău să ne aducem aminte că cititorii la care tot facem trimitere, bravii contemporani cu Dostoievski, nu depăşeau nivelul de înţelegere al unui elev cumsecade de astăzi. O singură excepţie, în stare să întărească regula: bătrînul, neînduplecatul narodnic N. Mihailovski pune un „diagnostic“ valabil şi acum – Dostoievski nu este altfel decît *crud* şi *feroce*, violentînd aşteptările şi pudoarea aspiraţiilor umanitarist-romantice.

Poezie, abia în al doilea rînd *adevăr* care să servească ideea dominantă a întregului edificiu, tăinuiesc povestirile din *Jurnal*, minunate întîmplări ale spiritului răzvrătit.

4. Despre instanţa morală şi despre profeţii

Pentru ca articulaţiile să ţină coloana, autorul are nevoie de ideea unică, ordonatoare de mai mici adevăruri. După ce promite – şi se va ţine de cuvînt – să afle *pentru sine* şi să împărtăşească *celorlalţi* „în ce constă comuniunea noastră (a ruşilor, S.B.), care sînt punctele de convergenţă pentru noi toţi, indiferent de direcţie“ (politică, desigur, S.B.), abia tîrziu se limpezeşte punctul de vedere, care să dea coeziune lucrării: „edificarea spiritului de independenţă naţională în plan moral“. Aşadar, Dostoievski îşi asumă rolul de *mentor* preocupat să se convingă mai întîi pe sine de justeţea ideilor ce are a le propaga. Dar, pentru a învăţa şi a convinge pe alţii, este nevoie, mai întîi, de autoconvingere, cu trudă mascată ochiului străin. Iată de ce tonalitatea *Jurnalului* cu faţa spre public trebuie neapărat să fie fermă, decisivă, chiar patetică. De vor fi ferme opţiunile anunţate public, fermă ar putea fi şi dorinţa scriitorului de a birui monştrii secreţi ai Subteranei de uz personal. Şi dacă, aşa cum observa L. Şestov, „operele sale (ale lui Dostoievski, S.B.) amintesc de discursurile acelor predicatori care, sub pretextul luptei împotriva lipsei de moralitate, trasează tablourile ademenitoare ale ispitei...“, *Jurnalul de scriitor* mai cu străşnicie vrea să înfiereze atitudini amorale, imorale, cinice, adoptînd un ton sentenţios-profetic, în ultimă instanţă, mesianic.

Evenimentele în curs de desfăşurare îi oferă materia cea mai nimerită pentru discursul autoritar, mesianic. Războiul contra turcilor este prilejul unei pline de rîvnă inventarieri a dreptului natural şi divin al neamului rusesc asupra strîmtorilor. Vrednic locuitor al Subteranei, Dostoievski nu ezită să se contrazică pe sine, susţinînd opinii contrare celor din romane. Religia libertăţii şi a

iubirii este abandonată cînd autorul *Jurnalului* proclamă disputa– necreştină, exaltă războiul – în numele creştinătăţii, îi huleşte pe duşmanii, mai mult sau mai puţin reali, ai Rusiei. Într-o ordine aleatorie, merită a fi repudiaţi următorii inamici ai statului autocrat rus:

– *turcii*, fiindcă îi persecută cu ferocitate barbară pe slavii din sudul şi din vestul Balcanilor, doritori de libertate şi emancipare de sub jugul otoman; se dau, spre exemplificare, reproduse din ziare ori din zvonuri cu mare putere circulatorie printre ruşi, cazuri multe şi şocante de cruzime, comise asupra supuşilor slavi;

– *englezii*, fiindcă în perfidia lor nedezminţită, anulează orice iniţiativă rusească pe plan diplomatic şi politic, aceiaşi englezi care au fost de partea turcilor în războiul Crimeii, învingători ai ruşilor, alături de francezi la 1856;

– vin la rînd *francezii*, catolici periculoşi prin supunerea faţă de autoritatea papală şi, nu mai puţin, prin simpatiile lor socialiste;

– *polonezii*, periculoşii supuşi ai împărăţiei ruseşti, comit numai fapte abominabile împotriva neamului rusesc, sînt veşnic nemulţumiţi şi cîrtitori;

– *evreii* („jidanii“, pe numele lor din *Jurnalul de scriitor*) subminează, în despărţirea lor de Hristos, economia şi uzurpă sănătatea – şi morală – a întreprinzătorilor ruşi.

Expresia însăşi a răului moral o constituie *papalitatea* şi *socialismul*. Pentru a le demasca, Dostoievski uzează de tonul muşcător, fără iertare, vehement şi nedrept al peroraţiilor polemice. Apărătorul umiliţilor şi obidiţilor nu (mai) ştie să ierte, creştineşte, pe cei care sînt suspectaţi de interese antiruseşti. Cînd, în sfîrşit, Rusia declară oficial război Imperiului Otoman, Dostoievski exaltă patetic sentimentul patriotic al cetăţeanului de rînd. Lui Lev Tolstoi, mai sceptic în privinţa

slavilor, Dostoievski îi adresează o diatribă indirectă, discutînd pe marginea unui personaj din celebrul pe bună dreptate roman tolstoian, *Anna Karenina*. Războindu-se cu Lev Tolstoi ce-şi permisese, în roman, să pună în gura lui Konstantin Levin oarece rezerve faţă de angajarea rusească de partea slavilor, Dostoievski va consacra romanului în speţă aproape o sută de pagini de *Jurnal*. Faţă de „slavii prigoniţi“, Levin nu nutrea o compasiune deosebită, iar voluntarii ruşi care se duceau să lupte în Balcani alături de slavii răsculaţi îi inspirau destulă neîncredere. Lozincile patriotarde i se păreau lui Konstantin Levin, nu mai puţin, lui Lev Tolstoi însuşi, propagandă istorico-demagogică.

Este clar că, în unele părţi (capitole) de *Jurnal*, Dostoievski se arată a fi un belicos, mai ardent susţinător al idealului „autocraţie, ortodoxie, spirit naţional“ decît ţarul şi familia sa! Destule idei, ambiţioase idei de inspiraţie vădit reacţionară (prietenia scriitorului cu Pobedonosţev, prim-procurorul Sinodului, i-a descumpănit pe mulţi) îi prilejuiesc pagini de exaltare mesianică. Şi pentru românii de după încheierea războiului ruso-turc scriitorul are cuvinte de îmbărbătare: de vor voi, românii vor putea şi ei să se afilieze la marea federaţie a popoarelor slave ortodoxe, uniune preconizată să aibă şi o nouă, mult rîvnită capitală: Constantinopolul... Mitul celei de a treia Rome renaşte, în tratare dostoievskiană, iar modelul meticulos tratat al viitoarei expansiuni imperiale, sub auspicii autocrate şi ortodoxe, aşa cum îl aflase cu admiraţie şi extaz la Nikolai Danilevski în cartea *Rusia şi Europa*, modelul deci este extins şi motivat, pentru ca autorităţile politice ale Rusiei imperiale să aibă un suport – şi teoretic, şi artistic. Fără îndoială, monarhia rusă şi oamenii de stat ai timpului nu aveau nevoie de părerile politice ale

lui Dostoievski. Patosul propunerilor sale politice li se va fi părut excesiv.

Imboldul la fapta politică nu-i este de ajuns lui Dostoievski. Scriitorul, în bună tradiţie rusească, pentru aceasta îşi arogă viziunea mesianică. Mesianic este şi va fi, în convingerea lui, poporul rus, singurul păstrător al neîntinatei credinţe creştin-ortodoxe. Grecii şi patriarhii lor de mult au abdicat de la adevărata dogmă creştină. Este, prin urmare, de datoria ruşilor să rostească ultimul cuvînt, cuvîntul adevărat, în stare să schimbe lumea – în bine, iar calea spre acest destin o hotărăşte războiul ruso-turc (în treacăt fie spus, nu întîlnim în repetatele relatări ale mersului războiului, cu trimiteri la presa curentă şi la opiniile acreditate, nici o referinţă la participarea românilor la acest război!). Rusia avea nevoie de stăpînirea asupra strîmtorilor, condiţie de stăpînire asupra Mării Negre – şi asupra Europei. Ghicind parcă gîndul oamenilor politici, Dostoievski susţine patetic dreptul asupra Constantinopolului, de unde ruşii ar avea neapărată nevoie să propage ideea rusă universală. Admirator al prinţului prusac Bismarck, numit recent cancelar al noului Imperiu german, în 1871, Dostoievski nu ezită să exalte ideea, după Bismarck parafrazată, a lui „Russland, Russland, über alles“, întemeind, cu prestigiul numelui său de scriitor, nocivul panslavism rusesc.

Istoria a dovedit cît de neîntemeiate au fost profeţiile politice ale lui Dostoievski referitoare la Europa. Revoluţiile cu vărsare de sînge s-au abătut *nu* asupra Europei (Occidentale), ci asupra patriei scriitorului. Din prietenia Rusiei cu Germania s-a ales praful – şi în Primul, şi în al Doilea Război Mondial. Spre norocul nostru, Constantinopolul nu a ajuns în stăpînire rusească, iar Franţa nu s-a destrămat, aşa cum îi prevedea, sumbru, Dostoievski, din pricina socialismului ştiinţific şi practic, şi nici din pricina papalităţii. Tătarii nu au

fost alungaţi din Crimeea, cum recomanda creştinul Dostoievski, pentru a lăsa loc ruşilor. N-au fost alungaţi în timpul Rusiei ţariste, supranumite de unii şi „închisoarea popoarelor“, dar ceea ce n-a îndrăznit să facă monarhia a dus la bun capăt comunismul de tip stalinist. Izgoniţi din Crimeea, după al Doilea Război Mondial (pentru colaboraţionismul lor cu naziştii), tătarii îşi revendică şi acum dreptul de proprietate asupra vechilor pămînturi.

Curios lucru: s-au adeverit cu asupra de măsură numai şi numai profeţiile dostoievskiene negative, cele care aveau Rusia drept spaţiu al întrupării premoniţiilor. Ca o ironie a istoriei, gîndul rău, aruncat putredului Occident (*Europei*, în termenii lui Dostoievski şi ai slavofililor), se întoarce cu şi mai multă obidă împotriva Rusiei. Valuri de sînge aveau să curgă nu în statele catolice vest-europene, ci în maica-Rusie, ateismul cel mai nemilos şi mai sălbatic tot asupra maicii-Rusia avea să se năpustească, dar şi asupra ţărilor-satelit. Acestui har al profeţiei, Lev Şestov i-a dat o explicaţie convingătoare. O transcriem aici: „...tonul convins şi vocea puternică sînt semnele darului profetic. Dostoievski se pricepe să vorbească tare, ştie să vorbească şi cu tonul omului aflat în posesia tainei: subterana te învaţă de toate. Oamenii l-au luat pe cîntăreţul de curte al ordinii existente drept inspirator de idei, drept suveran al celui mai îndepărtat destin viitor al Rusiei. Şi lui Dostoievski nici nu-i trebuia mai mult, însă acestea îi erau necesare. El ştia, desigur, că nu este profet, dar ştia şi că profeţi nici n-au fost vreodată pe pămînt, iar cei care au fost nu au avut pentru aceasta vreun drept mai mare decît el“ (Lev Şestov, *Începuturi şi sfîrşituri*, trad. de Emil Iordache, Institutul European, 1993).

Să se fi înşelat Dostoievski cu bună ştiinţă, pentru ca apoi să-i poată înşela pe alţii?

5. Iluzia dialogului

Încă din Introducerile şi Avertismentele la *Jurnalul de scriitor* Dostoievski îşi anunţa disponibilitatea de a purta un dialog cu cititorii săi. Bogata corespondenţă sosită pe adresa autorului, ca şi (unele) ecouri ale numerelor mensuale în presa timpului, intră în pagini ulterioare de *Jurnal*. Receptorul devine astfel, măcar în parte, un actant al operei care se face lună de lună. Profitabilă pentru Dostoievski este putinţa ce i se oferă de a-şi verifica şi, eventual, corecta ideile, de pe urma acestei perpetue comunicări, dezbatere chiar, cu cititorii săi. Scrisori întregi ori fragmente consistente se reproduc, cu bucuria de a vedea că este citit şi admirat de unii dintre cititori (cititoare). Autorul lasă să se înţeleagă faptul că, între naratori (cel din scrisori şi cel din *Jurnal*), locurile s-ar putea schimba cu uşurinţă. *Jurnalul*, datorat unei personalităţi aproape mitice, intră în viaţa publică, iar lectorii, mai mult sau mai puţin pregătiţi pentru dialog, se lasă atraşi în jocul generator de alte şi alte manifestări discursive ale scriitorului. Forma conţinutului de *Jurnal* se modifică din mers, însăşi dispunerea materialului de subiect se mulează pe cerinţele şi reacţiile „consumatorilor". Dostoievski joacă şi spectacolul umilirii de sine, al maximei îngăduinţe, cînd reacţiile îi convin, măgulindu-i orgoliul excesiv.

Mihail Bahtin ne-a deprins să vedem lumea cu ochii lui Dostoievski, în coabitarea (coexistenţa) şi interacţiunea contrariilor, „ca voci legate într-o veşnică armonie, dar necontopite, sau prinse într-o dispută necontenită şi insolubilă" (*Problemele poeticii lui Dostoievski*, trad. de S. Recevschi, Editura Univers, 1970, p. 45). Glasurile îşi păstrează, deocamdată, o relativă independenţă, întrucît Dostoievski e interesat mai cu seamă de punctele de vedere exprimate de respectivele glasuri şi prea puţin de

adevăruri impersonal revendicate. Pentru a construi o temă din multele teme abordate în *Jurnal*, autorul are nevoie de frînturi de voci ori de voci întregi, de scene şi întîmplări concrete, luate din reportajele şi foiletoanele altor gazete. Propria idee a autorului se strecoară printre opiniile şi evocările „străine“, pentru ca în final accentul să cadă pe ceea ce dorea să evidenţieze de la început – blestematele şi eternele probleme omeneşti, judecate din punctul de vedere moral-creştin. Vocaţia de romancier, nedezminţită în *Jurnal*, articulează un dialog al vocilor – pro şi contra –, cu depoziţii, magistraţi, martori şi apărători ai ideii ce-l interesează, ca într-un proces bine regizat din culise. În numărul pe februarie 1876 publicistul nu se mulţumeşte să analizeze pledoaria avocatului în răsunătorul proces al Kairovei, ci reface din imaginaţie episoade ale pledoariei, cuvinte sterpe, rostite de neputinciosul avocat în apărarea criminalei, apelînd – el, avocatul – la teoria deterministă a mediului nefast, singurul, vezi, Doamne, răspunzător pentru comiterea crimei. Că domnul avocat Utin la bară deapănă cuvinte multe şi stupide, fastidios articulate, anticipîndu-l pe celebrul – literar vorbind – avocat Fetiukovici, apărătorul lui Mitea în procesul din *Fraţii Karamazov*, nu încape discuţie. Numai că, în roman, autorul complică percepţia a ceea ce poate fi stupid şi inadecvat în pledoaria domnului avocat din capitală, adus cu mari sacrificii la judecătoria din provincie; „instrumentul“ strategic ce complică percepţia este nimeni altul decît povestitorul (din roman), cronicar avid de noutăţi şi cancanuri, consemnînd zelos tot ce ştie, tot ce aude în sălile de tribunal, fără a putea desluşi miezul întîmplărilor tragice. Aşa se face că discursul avocatului, reprodus cu minuţie, îi prilejuieşte exclamaţii admirative bietului narator, nedumerindu-l pe cititorul credul. În *Jurnal*, însă,

după ce pledoaria se desface, punct cu punct, vocea autoritară a autorului trage concluzia: „Cuvintele mele sînt, desigur, o caricatură, dar, dacă e să *compui* o asemenea pledoarie, se poate spune într-adevăr ceva foarte apropiat şi în genul ăsta, adică în genul acestei caricaturi. [...] Şi de asta ţi-e necaz uneori pe naivitatea şi şablonul procedeelor pe care le utilizează, din diverse considerente, cei mai talentaţi dintre avocaţii noştri“.

În condiţiile acestui tip de enunţare a opiniilor străine, este mai nimerit să vorbim de prezenţa dialogului ca o iluzie literară, în realitate autorul păstrîndu-şi dreptul suveran de a judeca monologic lumea cu vocile ei. Discursul naratorului, mai bine zis, *diatriba* sa, nu rămîne un cuvînt între cuvinte, cuvîntul „străin“ supunîndu-se unei reaccentuări care merge pînă la redarea parodică, premeditat caricaturală uneori.

Şi totuşi, chiar fără voia autorului, răzbate în *Jurnal* dialogismul specific dostoievskian, ca manieră de a se căuta şi găsi pe sine în percepţia, chiar deformată, a *celuilalt*. Vocea autorului se furişează în discursul celui care se confesează, al confesorului şi (sau) al anchetatorului, într-un fel care aminteşte fără dubiu de insinuantul Porfiri Petrovici din *Crimă şi pedeapsă*. Această contaminare a vocii povestitorului-moralizator din *Jurnal* cu intenţii străine, intenţii cu care el nu vrea să se solidarizeze, face perceptibil fiorul tragic al multor părţi de *Jurnal*.

Cu cît tonul este mai sentenţios, mai tunător, cu atît bănuiala noastră că vehemenţa diatribei se îndreaptă mai cu seamă împotriva propriilor demoni vremelnic refugiaţi în Subterană devine mai sigură. Şi dacă a fost crud, cum spunea intrigat N. Mihailovski, cruzimea dostoievskiană, ca necruţare, se proiectează mai cu seamă asupra propriilor şovăieli. „De nenumărate ori, în *Jurnalul*

de scriitor, autorul *Karamazovilor* se manifestă ca duşman al libertăţii social-politice, ca un conservator şi reacţionar – observă cu îndreptăţire Nikolai Berdeaev (*Filosofia lui Dostoievski*, trad. de Radu Părpăuţă, Institutul European, 1992, p. 42). Sînt însă puncte de vedere cu totul exterioare, care stînjenesc perceperea libertăţii ca miez al întregii sale creaţii, ca o cheie pentru desferecarea concepţiei sale asupra lumii.“ Punctele de vedere, într-atît stînjenitoare pentru reprezentarea univoc-encomiastică a marelui romancier, nu pot fi trecute sub tăcere. Cel-ce-vorbeşte în *Jurnal* tot Dostoievski se numeşte, însă, evitînd ispita cazuisticii, îndelung exersate şi de romancier, şi de făpturile sale, se cuvine să vedem în monologismul autoritar al vocii din *Jurnal* disputa cu vocea, niciodată pe deplin redusă la tăcere, a Omului din Subterană.

Asistăm cu delectare la spectacolul vocii care se desface de sine în vocile, cu atît mai pertinente, ale personajelor din scrierile de ficţiune. Puse alături, vocea monologală a autorului din *Jurnal* şi una sau alta dintre vocile personajelor de roman ce-şi asumă funcţia de purtător, acreditat artistic, al gîndului secret, probează iscusinţa cu care creatorul vrea să probeze, trecînd prin focul dialogismului autentic, tăria propriilor convingeri. Tot Berdeaev nota că ideea teocratică dostoievskiană l-a sedus pe Dostoievski în aşa măsură, încît, ca tot rusul, celebrul scriitor a înclinat spre anarhie şi starea apocaliptică. Refuzul libertăţii cristice, în rînduiala coercitivă a statului teocrat rus, dorit şi visat în *Jurnal*, contrazice însuşi idealul creştin al libertăţii spiritului. Ideologia teocratică este supusă loviturilor nimicitoare în *Legenda Marelui Inchizitor*, personajele bine-cunoscute preluînd ca avocaţi ai părţilor argumentarea, menită să discrediteze subtil-dialogic pretenţiile chesaro-catolice la Împărăţia lui Dumnezeu pe pămînt.

Una dintre ideile care revin obsesiv în *Jurnalul de scriitor* va fi încredinţată spre dialogică dispută personajelor din *Demonii* şi din *Fraţii Karamazov*: ispita catolicismului care inevitabil şi-ar da mîna cu socialismul. În *Jurnal* citim: „Actualul socialism francez nu e altceva decît continuarea cea mai fidelă şi neabătută a ideii catolice, desăvîrşirea ei, consecinţă fatală acumulată timp de secole. Căci socialismul francez nu înseamnă altceva decît o concordie forţată a oamenilor – idee ce vine încă din vechea Romă şi este păstrată în întregul ei de catolicism“ (*apud* N. Berdeaev, *op. cit*., p. 94). Ceea ce, în *Fraţii Karamazov*, îi va spune Ivan lui Alioşa reia, dar la o altă înălţime a gîndului rostit, opinia monologal expusă de autorul *Jurnalului*: „În clipa de faţă tot tineretul rus nu face decît să discute asemenea probleme – constată Ivan. [...] Ce părere aveţi despre existenţa lui Dumnezeu? Dar despre nemurire? Iar cei care nu cred în Dumnezeu vor discuta, la rîndul lor, despre socialism şi despre anarhism, despre transformarea lumii după un nou calapod, ceea ce, în definitiv, e cam acelaşi lucru, problemele sînt aceleaşi în fond, numai că sînt privite dintr-un alt unghi de vedere“. Marele Inchizitor va detalia proiectul „transformării lumii după un nou calapod“, care se dovedeşte a fi nimic altceva decît idealul fericirii generale, al libertăţii şi egalitarismului republican francez, aplicat – în *Legendă* – cu temei catolic – unei Sevilii din secolul XVI: „în vecii vecilor, fără noi, oamenii nu vor ajunge să-şi astîmpere foamea. Toată înţelepciunea lumii nu va putea să le dea pîine atîta timp cît vor rămîne liberi; dar ai să vezi că, pînă la urmă, ne vor aduce singuri plocon libertatea şi, depunînd-o la picioarele noastre, ne vor spune: «Înrobiţi-ne, dar astîmpăraţi-ne foamea!». Abia atunci vor înţelege în fine că libertatea şi faptul de a avea pîine în realitate, aşa ca să ajungă la toată lumea, sînt două lucruri incompatibile, fiindcă în vecii

vecilor oamenii nu vor fi în stare să împartă pîinea între ei!“.

Cu o fervoare de nestăpînit prinţul Mîşkin se va lansa într-o aprigă diatribă împotriva catolicismului, născător de ateism şi de socialism, mirîndu-se singur – şi mirîndu-i pe cei care îl ascultă– de intoleranţa şi vehemenţa tonului: „În primul rînd, e o credinţă necreştină! – începu prinţul din nou, extrem de surescitat şi peste măsură de tăios. Asta în primul rând. Iar în al doilea rînd, catolicismul roman e mai rău decît ateismul însuşi! [...] Papa a cotropit pămîntul, tronul pămîntesc şi a pus mîna pe sabie; de atunci toate merg aşa, numai că sabiei i s-au adăugat minciuna, viclenia, înşelăciunea, fanatismul, superstiţia, nelegiuirea. [...] Cum să nu fi apărut de la ei ateismul? Ateismul de la ei a apărut, chiar din sînul catolicismului roman! [...] Dar şi socialismul este rodul catolicismului şi al esenţei catolice! [...] Socialismul înseamnă tot libertate prin violenţă, tot unire prin sabie şi sînge!“ (*Idiotul*, trad. de Emil Iordache, Editura Polirom, 1998, p. 544). Şi discursul prinţului Mîşkin continuă pe un ton din ce în ce mai exaltat. Unul dintre cei de faţă, bătrînelul respectabil, încearcă să-i tempereze zelul, intervenind politicos: „Exageraţi foarte mult! – spuse tărăgănat Ivan Petrovici, parcă plictisit şi jenat întru cîtva. Biserica de acolo are şi ea reprezentanţi demni de toată stima şi virtuoşi...“. Dar, odată pornit pe vorbă, prinţul nu se va opri decît atunci cînd criza îl va doborî la pămînt. Interesant e că obiecţia adusă de Ivan Petrovici o formulase, în nume strict personal, Dostoievski însuşi, într-un capitol de *Jurnal*, după cum tot Dostoievski rostise o filipică asemănătoare celei aparţinînd lui Mîşkin în acelaşi capitol de *Jurnal*. Simptomatică este, de astă dată, grija romancierului de a preciza circumstanţele ciudatei spuneri a lui Mîşkin, ieşirea lui din matca

obişnuinţei avînd parte de împrejurări foarte speciale, am putea spune, excepţional-fantastice.

Despre Europa, obsedanta pentru ruşi Europă, se vor pronunţa Versilov în romanul *Adolescentul*, apoi Ivan Karamazov, după ce, în *Jurnal*, scriitorul declarase patetic: „Europa – ce lucru sfînt şi grozav! Europa! O, ştiţi oare, domnilor, cît de scumpă ne este nouă, visătorilor slavofili, după dumneavoastră, duşmani ai Europei, Europa, «ţara miracolelor sfinte»? Ştiţi oare cît de dragi ne sînt aceste «miracole» şi cît le iubim şi cinstim, mai mult decît pe fraţi, acele mari neamuri care o populează şi tot ce este măreţ şi minunat săvîrşit în ele?“ (*apud* N. Berdeaev, *op. cit.,* p. 114). Afecţiunea pentru Europa ariană, mai apropiată inimii lui Versilov decît multor europeni sadea, stîrneşte efluvii de înduioşare autorului de *Jurnal*. Europa cea dragă, Europa mormintelor unde „fiecare piatră deasupra lor glăsuieşte de clocotitoarea viaţă trecută, de credinţa pătimaşă în faptă, în adevăr, în luptă, în ştiinţă, încît ştiu de pe acum că voi cădea la pămînt, voi săruta aceste pietre şi voi plînge asupra lor, fiind în acelaşi timp convins din toată inima că acolo este un cimitir şi nimic altceva“ este, fără îndoială, Europa visătorului Schiller şi a confraţilor săi de reverie. Pentru Ivan Karamazov Europa este mai aproape de ceea ce înţelegeau prin spirit european occidentaliştii lui Turgheniev, decît slavofilii lui Aksakov ori Danilevski.

Despre clasa nobiliară prinţul Mîşkin va rosti o adevărată tiradă, exaltată şi pătrunsă de o nemărginită admiraţie în momente care preced criza de epilepsie. Pentru toţi cei adunaţi în salonul generalului Epancin, Idiotul nu are decît iubire plină de veneraţie. Din umbră, cu precauţiile de rigoare, autorul nu ezită să-l prevină pe cititor – prin intermediul comentariului naratorului (prea stăruitor, prea întins, poate) – că exaltarea prinţului Mîşkin îi stînjeneşte chiar pe cei care fac obiectul

tiradei. Aceste precauţii trădează o anume neîncredere în adevărul ideii. Romancierul procedează ca un iscusit cazuist; nu întîmplător *cazuişti* vor fi numiţi, pe rînd, Smerdeakov, Ivan Karamazov, avocatul Fetiukov, dar şi inocentul Alioşa. Toată stratagema, asumată de personajele sale, romancierul o va fi exersat în nume personal, atunci cînd condamna cu străşnicie (lucrul se întîmpla în timpul insurecţiei poloneze!) iezuitismul pentru încălcarea moralei în numele argumentării şi justificării logice a imoralismului lor: *ad majorem gloriam Dei*. Pe de altă parte, lui Dostoievski, cel chinuit de problema ambivalenţei spiritului omenesc, neînstare să dezlege cu modalităţile gîndirii euclidiene chestiuni precum dumnezeirea, nemurirea sufletului, predestinarea, *cazuistica* i se va fi revelat ca un sistem de gîndire ce permite, pe baza adunării de fapte (*casus*) şi întîmplări concrete, să se justifice relativitatea deciziilor şi impulsurilor omeneşti. Punînd sofismul şi silogismul pe un loc privilegiat, „*cazuiştii*" lui Dostoievski pot să justifice pînă şi crima. În scena amintită mai sus din romanul *Idiotul*, de pildă, autorul nu-şi putea refuza dreptul de a circumstanţia spunerea ciudată a prinţului Mîşkin. Tot ce i se întîmplă protagonistului în preajma seratei din casa generalului Epancin, emoţia pe care o încearcă în prezenţa oaspeţilor de seamă, gîndul că toţi aşteaptă de la el un comportament ireproşabil, ca şi tensiunea acumulată pînă atunci motivează fervoarea discursului său, dar fondului de idei al monologului nu i se poate acorda prea mult credit, chiar dacă prinţul crede în adevărul său. Şi dacă se apropie pînă la repetiţie de cuvîntul autorului, discursul prinţului Mîşkin se reproduce într-o manieră care nu înseamnă şi ultimul cuvînt – al personajului şi, cu atît mai puţin, al autorului.

6. Dostoievski – polemistul

Cînd publicişti cu destul exerciţiu al scrisului, netemători de răspunsul inflamat al autorului, intervin în dezbaterea din *Jurnal* cu opinii contrare celor dorite de orgoliosul Dostoievski, polemistul necruţător iese la rampă, dînd proba intoleranţei sale cu ideile altora, pînă la desfiinţarea preopinentului. Atunci nici nu poate fi vorba de o pondere egal alocată vocilor străine de către intenţia dintîi a autorului, ca în scrierile de ficţiune. Angajate în dialog, acceptînd mănuşa ce le-a fost aruncată, vocile „străine“ au doar menirea de a întreţine iluzia dialogului. Ele nu se lasă modelate sintactic. Mai mult decît atît, pentru a fi de folos în perfidul joc de-a dialogul (bahtinian acceptat), părţi importante din discursul fiecărei voci „străine“ se dislocă, atrase de mişcarea eului autoritar al scriitorului de jurnal.

Numărul unic pe anul 1880 din *Jurnalul de scriitor* conţine *Cuvîntul despre Puşkin*, rostit la adunarea festivă din 8 iunie 1880, cînd la Moscova se dezvelea statuia lui Puşkin. Dacă, dintr-un discurs encomiastic, cuvîntarea devine, în percepţia generală, cuvîntul testamentar al lui Dostoievski, situaţia se datorează convingerii autorului că „Puşkin a dus cu el în mormînt o mare taină“ şi că e de datoria, tîrzie, a lui Dostoievski să dezlege această taină. Din cele patru puncte ale argumentării reţine atenţia, în primul rînd, tipologia „pelerinului rus“, marcînd ruptura intelectualităţii ruseşti de „temeiul naţional“. De la Aleko şi Oneghin porneşte seria atît de originală a personajelor fără rădăcini ruseşti, europeni fără ţară şi fără idealuri. Pelerinilor ruşi Dostoievski le găseşte tot la Puşkin contraponderea călugărului (din *Boris Godunov*) şi a Tatianei (din *Evgheni Oneghin*), expresie a idealului naţional şi popular. Mai interesantă este discuţia despre capacitatea

„rusească“, aşa cum se citeşte ea în opera puşkiniană, de a se metamorfoza „în geniile altor naţionalităţi“, văzînd aici chezăşia împăcării istorice dintre slavofili şi occidentalişti, spre binele întregii Rusii. Prevalîndu-se de această teribilă descoperire, Dostoievski susţine cu patos, încă şi încă, misiunea universală a spiritului rus, rusul fiind prin excelenţă „omul universal“ clamat de istorie. Cuvîntarea se încheia, în ovaţiile ascultătorilor, prin chemarea la „înţelegerea frăţească a tuturor neamurilor, după legea evanghelică a lui Hristos“, bineînţeles, sub stindardul mesianismului rus. Martori demni de crezare au acreditat informaţia că *toţi* cei care se aflau la festivităţi şi l-au ascultat vorbind pe Dostoievski au izbucnit în plîns; unii i-au îmbrăţişat picioarele, reiterînd reacţia ucenicilor din Evanghelii. Pentru cîteva minute ireconciliabilii slavofili şi occidentalişti şi-au dat mîna, renunţînd la mai vechile opinii politice privind soarta Rusiei. Isteria generală, înduioşarea pînă la lacrimi a publicului cultivat (erau de faţă numai literaţi şi oameni politici) îşi vor fi avut motivaţia nu numai în patosul ideilor proclamate de la tribună, ci şi în acela al vorbirii oraculare. Dostoievski avea charismă, vorbele lui emoţionau mai mult prin puterea nevăzută de a transmite emoţia decît prin mesaj. Se ştie că autorul *Fraţilor Karamazov*, mai orgolios ca oricînd – în ciuda apelurilor repetate la smerirea omului mîndru! – se pregătise pentru evenimentul din 8 iunie cu foarte multă grijă. El ştia, vezi bine, că rivalul său, Turgheniev, îşi ţinuse cuvîntarea cu o zi mai înainte şi că el, Dostoievski, avea de înfruntat impresia copleşitoare ce o lăsase asupra publicului talentul oratoric al „europeanului“. Odată rostit, discursul dostoievskian îi electrizează pe ascultători. Cîţiva, mai lucizi, se încăpăţînează să reziste valului de emoţie, dar nu-l pot înfrunta deschis pe vorbitor, de teama mulţimii. Obiecţiile

la cuvîntarea lui Dostoievski vor fi încredinţate tiparului la o săptămînă după eveniment. Profesorul universitar Gradovski de la Universitatea din Moscova, cunoscut pentru opiniile sale liberale (nu foarte agreate în Rusia), se încumetă să publice în ziarul *Golos* [„Glasul"] din 25 iunie 1880 un articol de răspuns la discursul dostoievskian, obiectînd, din punctul de vedere al doctrinei liberale, la recomandarea de a *nu* se îngriji de realizarea fericirii pe pămînt şi de a *nu* avea idealuri sociale. Răspunsul la răspuns a venit imediat: Dostoievski neagă vehement nevoia de planificare a unei organizări sociale pe baze europene, neagă nevoia de reforme – în Rusia monarhiei şi autocraţiei mortificate –, acuzîndu-l pe preopinentul său de lipsa idealurilor sfinte ale umanitarismului, ceea ce era, evident, inexact. La articolul relativ scurt al lui Gradovski, autorul *Cuvîntului despre Puşkin* răspunde cu o întreagă broşură, care va deveni, de altfel, capitolul al treilea din *Jurnalul* pe august 1880. *Specularea unei ocazii. Patru lecţii pe teme diferite cu prilejul unei singure lecţii care mi-a fost ţinută de dl Gradovski. Cu un apel adresat dlui Gradovski* se va intitula capitolul în cauză. Cu o violenţă polemică ce nu mai păstrează nimic din îndemnul înduioşător la smerenie şi împăcarea opozanţilor politici, autorul *Fraţilor Karamazov* mînuieşte cu dexteritate arbaleta polemică, dînd adversarului lovituri năucitoare drept în creştetul capului. Tot ce e mai rău i se reproşează; polemistul devine pamfletar, şi din libertăţile speciei literare alege expresii fetide, folosite cu artă, ce-i drept, şi bietul profesor devine, în tratare dostoievskiană, inamicul public numărul unu. Ca măsură de prevedere, tertip clasic, Dostoievski face apel la... opinia publică, *ei* şi numai *ei* i se adresează: „Atunci la ce-ţi răspund acum? Exclusiv pentru că-i am în vedere pe ceilalţi, pe cei care ne vor judeca, adică pe cititori". Liberalii n-ar fi adus

altceva decît „vechiul chicotit liberal“, „vechiul şi ştirbul scepticism liberal de odinioară, vechi cadavre pe care oamenii au uitat să le îngroape şi care tot se mai consideră generaţie tînără“, „Unii care mai ţipă prin bîlci, că tot nu-i aude nimeni“. Preopinentul nici n-ar fi demn să i se dea un răspuns; cu dl Gradovski autorul *Jurnalului* n-are nimic în comun, nici măcar limbajul.

Fiecărei fraze din textul articolului incriminat, Dostoievski polemistul îi rezervă zeci de pagini în care ideile din *Cuvîntul despre Puşkin* sînt reluate şi dezvoltate, de astă dată cu vervă, fără urmă de înduioşare ori melancolic regret. Toată recuzita procedeelor polemice este scoasă la bătaie – de la anticiparea „bunăvoitoare“ („Îmi vei spune că...“) şi pînă la exagerare, pastişa care nu iartă („Află, învăţate profesor, că...“; „Dumneata o să mă înveţi asta?“; „Mi-a fost greu să văd că ideea pe care o servesc e tîrîtă în noroi. Dumneata eşti cel care a tîrît-o.“). Nu e greu de bănuit care a fost ecoul temutului răspuns în conştiinţa publică. S-ar părea chiar că au fost depăşite limitele bunei-cuviinţe, că Dostoievski, excedat de semeaţa, pentru el, replică a liberalului, şi-a ieşit din fire. Iarăşi Omul Subteranei apare la iveală şi iarăşi *Jurnalul de scriitor* îşi împlineşte menirea de a-l convinge pe autor de adevărul convingerilor sale. Lev Şestov (în *Filosofia tragediei*, p. 239) nu exagera prea mult cînd vedea în vehemenţa (şi injustiţia) replicii din *Jurnal* o compensaţie psihologică a neîncrederii Omului din Subterană: „Dacă ar fi fost necesar, era gata să distrugă întregul univers şi să condamne omenirea la suferinţe eterne – numai pentru ca ideea să triumfe, numai să facă să dispară bănuiala că n-ar corespunde realităţii. Lucrul cel mai rău era că, în adîncul sufletului, se temea evident că dreptatea nu este de partea sa şi că adversarii săi, cu toate că erau *superficiali*, erau mai aproape de adevăr“.

Trebuie să fii Dostoievski, un spirit nici rece, nici căldicel, ci mai degrabă fierbinte, cum zice *Apocalipsa*, pentru ca *Jurnalul de scriitor* să pună pe jăratic atîta lume, preocupată să citească în slova de text publicistic măcar ceva din eul autentic al creatorului. Şi iarăşi trebuie să fii Dostoievski pentru ca să împaci, dialogic, specii altminteri incompatibile, punîndu-le sub autoritatea capricioasă a mono-jurnalului – despre sine şi despre alţii, dar mai cu seamă despre sine ca instanţă morală, nesigură de adevărul ei.

Sorina Bălănescu

Jurnal de scriitor (1873)

I. Cuvînt înainte

La douăzeci decembrie am aflat că totul s-a hotărît şi am fost numit redactor-şef al revistei *Grajdanin*[1] [*Cetăţeanul*]. Acest eveniment foarte important, adică foarte important pentru mine (nu vreau să supăr pe nimeni), s-a produs, totuşi, destul de simplu. Pe douăzeci decembrie tocmai citeam un articol din *Moskovskie vedomosti* [*Monitorul de Moscova*] despre căsătoria împăratului chinez[2], articol care mi-a lăsat o impresie puternică. Acest eveniment excepţional şi, probabil, foarte complicat s-a desfăşurat şi el uimitor de simplu: totul a fost prevăzut şi stabilit acum o mie de ani, pînă la ultimul amănunt, în cele aproape două sute de volume ale cărţii ceremoniilor. Comparînd grandoarea evenimentului chinezesc cu numirea mea ca redactor-şef, am avut deodată un sentiment de ingratitudine faţă de instituţiile naţionale, cu toate că am fost confirmat cu atîta uşurinţă, şi m-am gîndit că pentru noi, adică pentru prinţul Meşcerski[3] şi pentru mine, ar fi cu mult mai profitabil să edităm revista *Grajdanin* în China decît aici. Acolo toate sînt atît de clare... În ziua stabilită, ne-am fi înfăţişat amîndoi la departamentul principal al presei chineze. Lovind duşumeaua cu frunţile şi lingînd-o, ne-am fi ridicat şi am fi înălţat în faţa noastră degetele arătătoare, plecîndu-ne capetele cu profund respect. Şeful departamentului presei, desigur, s-ar fi prefăcut că nu ne acordă nici cea mai mică atenţie, ca şi cum n-am fi fost decît două muşte intrate în zbor pe fereastră. Dar s-ar fi ridicat în picioare al treilea adjunct al celui de-al treilea secretar al său şi, ţinînd în mînă diploma cu numirea mea ca redactor-şef, cu voce impunătoare, dar blîndă, ar fi rostit îndrumările prevăzute de ceremonii. Acestea

ar fi fost atît de limpezi şi uşor de înţeles, încît amîndoi le-am fi ascultat cu neasemuită plăcere. În eventualitatea că, în China, aş fi fost atît de prost şi curat la inimă încît, începîndu-mi munca de redactor-şef şi dîndu-mi seama de puţinătatea capacităţilor mele, m-aş fi simţit cuprins de spaimă şi remuşcări, imediat mi s-ar fi demonstrat că sînt de două ori mai prost dacă nutresc asemenea sentimente. Mi s-ar fi spus că din acel moment nu mai am nevoie de minte, chiar dacă aş fi avut aşa ceva; dimpotrivă, aş fi o persoană incomparabil mai loială dacă n-aş avea minte deloc. Şi nu încape îndoială că ar fi fost o mare plăcere să aud una ca asta. Încheind cu frumoasele cuvinte: „Du-te, redactore, de-acum poţi mînca orez şi bea ceai cu o nouă linişte a conştiinţei tale“, al treilea adjunct al celui de-al treilea secretar mi-ar fi înmînat diploma splendidă, cu litere de aur tipărite pe atlaz roşu, prinţul Meşcerski i-ar fi dat mita de rigoare şi, amîndoi, întorcîndu-ne acasă, am fi publicat un număr magnific al revistei *Grajdanin*, cum nu vom edita aici niciodată. În China am fi editat excelent.

Am, totuşi, bănuiala că în China prinţul Meşcerski ar fi pus negreşit la cale un şiretlic, oferindu-mi funcţia de redactor-şef mai degrabă cu scopul de a mă substitui persoanei dumisale ori de cîte ori ar fi fost convocat la departamentul principal al presei pentru a fi bătut cu scîndurele de bambus la tălpi. Dar eu aş fi fost şi mai abil decît el, aş fi încetat de îndată tipărirea *Bismarckului*[4], dumnealui, dimpotrivă, ar fi început să scrie articole excelente, aşa că aş fi fost convocat doar din două în două numere la bătaia cu scîndurele de bambus. În schimb, aş fi învăţat să scriu.

În China aş fi scris excelent; la noi e cu mult mai greu. Acolo totul este prevăzut şi reglementat pentru o mie de ani; la noi, însă, totul e cu fundul în sus pentru o mie de ani. Acolo chiar şi fără să vreau aş fi scris pe înţeles; aşa că nu ştiu cine m-ar

mai fi citit. La noi, ca să te faci citit, e chiar de dorit să scrii confuz. Numai în *Moskovskie vedomosti* editorialele se scriu pe o jumătate de coloană şi – uimitor – sînt pe înţeles; de fapt, numai dacă aparţin condeiului ştiut. La *Golos* [*Glasul*] se scriu pe opt, zece, douăsprezece şi chiar treisprezece coloane. Prin urmare, iată cîte coloane trebuie să consumi ca să te faci respectat!

La noi a vorbi cu alţii e o ştiinţă; adică, la prima vedere, ar fi la fel ca în China; ca şi acolo, există şi la noi cîteva procedee simplificate şi pur ştiinţifice. De pildă, mai înainte, cuvintele „nu înţeleg nimic" nu semnificau decît prostia celui care le rostea, pe cînd acum îi conferă o mare onoare. E de-ajuns să rosteşti cu francheţe şi mîndrie: „Nu înţeleg religia, habar n-am de Rusia, arta mi-e absolut necunoscută"[5] şi imediat te situezi la o înălţime considerabilă. Şi este foarte avantajos, dacă într-adevăr nu înţelegi nimic.

Însă acest procedeu simplificat nu demonstrează nimic. În fond, la noi, fiecare îl suspectează pe celălalt de prostie fără să stea deloc pe gînduri şi fără să-şi pună întrebarea respectivă şi la adresa sa: „Oare nu cumva eu voi fi fiind în realitate cel prost?" Situaţia ar putea mulţumi pe toată lumea şi totuşi nimeni nu e mulţumit de ea, ba încă se mai şi supără cu toţii. De fapt, şi a sta pe gînduri în timpurile noastre e aproape imposibil, gîndirea e scumpă. Ce-i drept, se cumpără idei de-a gata. Se vînd pretutindeni, chiar pe gratis; dar ce-i gratis costă mai scump, lucru care începe de-acum să se simtă. Rezultatul: n-avem nici un beneficiu şi continuăm să trăim în neorînduială.

Cred că sîntem tot un fel de Chină, dar fără ordinea de acolo. De-abia începem ceea ce în China este pe sfîrşite. Fără îndoială, vom ajunge la acelaşi final, dar cînd? Ca să adoptăm o mie de tomuri de ceremonii pentru a căpăta definitiv dreptul de a nu mai gîndi deloc, trebuie să mai trăim încă cel puţin o mie de ani de gîndire. Aici e

aici, nimeni nu vrea să scurteze termenul, pentru că nimeni nu vrea să gîndească.

Ce-i drept e drept: dacă nimeni nu vrea să gîndească, s-ar părea că literatului rus îi e cu atît mai uşor. Da, îi e într-adevăr mai uşor; şi vai de capul literatului şi editorului care gîndesc în timpul nostru. Dar şi mai vai e de cel care ar vrea să înveţe şi să înţeleagă; şi mai rău este de cel care îşi anunţă sincer aceste intenţii; şi dacă declară că a şi înţeles un pic şi că doreşte să-şi exprime ideea, este părăsit imediat de toată lumea. Nu-i mai rămîne altceva de făcut decît să caute un omuleţ potrivit sau chiar să-l angajeze, ca să aibă cu cine face conversaţie; poate să editeze şi o revistă numai pentru acesta. Situaţia e dezgustătoare, căci e ca şi cum ai vorbi singur şi ai edita o revistă pentru propria ta plăcere. Am bănuiala întemeiată că *Grajdanin* va fi încă multă vreme nevoit să vorbească singur, pentru propria sa plăcere. Dacă avem în vedere că, din punct de vedere medical, a vorbi singur înseamnă că eşti susceptibil de nebunie, *Grajdanin* trebuie să vorbească neapărat cu cetăţenii, şi aici e toată nenorocirea!

Prin urmare, iată cărei publicaţii m-am alăturat. Situaţia mea este incertă în cel mai înalt grad. Dar, fie ce-o fi, voi vorbi şi eu singur şi pentru propria mea plăcere sub forma acestui jurnal. Despre ce voi vorbi? Despre tot ce mă va frapa şi mă va sili să reflectez. Iar dacă voi găsi un cititor şi – ocroteşte-l, Doamne! – un oponent, îmi dau seama că trebuie să te pricepi să conversezi şi să ştii cu cine şi cum stai de vorbă. Asta voi încerca s-o învăţ, pentru că la noi, adică în literatură, este lucrul cel mai dificil. Pe deasupra, şi oponenţii sînt de mai multe feluri, nu te poţi angaja chiar cu oricine în conversaţie. Voi povesti o fabulă pe care am auzit-o zilele acestea. Se zice că ar fi veche, de provenienţă hindusă, ceea ce e în măsură să ne consoleze foarte mult.

Odată, un porc s-a certat cu un leu şi l-a provocat la duel. Întorcîndu-se acasă, şi-a dat seama în ce s-a băgat şi i s-a făcut frică. S-a adunat toată turma, s-au gîndit cu toţii şi au hotărît astfel:

— Vezi tu, porcule, aproape de noi e o groapă; du-te, tăvăleşte-te bine în ea şi fă-ţi apariţia la locul stabilit. Şi ai să vezi ce se întîmplă.

Porcul a făcut întocmai. Leul a venit, a adulmecat, s-a strîmbat şi şi-a văzut de drum. Mult timp după aceea porcul s-a tot lăudat că leului i s-a făcut frică şi a dat bir cu fugiţii de pe cîmpul de bătaie.

Aceasta-i fabula. Desigur, la noi nu există lei – clima nu-i potrivită şi fiara-i prea maiestuoasă. Dar puneţi în locul leului un om cumsecade, cum fiecare ar trebui să fie, şi morala va fi aceeaşi.

Apropo, vă voi mai povesti o mică istorie.

Odată, discutînd cu răposatul Herzen[6], am lăudat foarte mult una dintre scrierile lui, *De pe ţărmul celălalt*. Spre marea mea satisfacţie, această carte a fost apreciată şi de Mihail Petrovici Pogodin[7], în excelentul şi extrem de interesantul său articol despre întrevederea pe care a avut-o cu Herzen în străinătate. Cartea este scrisă sub forma unui dialog între două persoane, Herzen şi oponentul său.

— Şi îmi place în mod deosebit, am remarcat eu printre altele, că şi oponentul dumneavoastră este foarte inteligent. Fiţi de acord că în multe cazuri vă pune la zid.

— Păi aici e tot farmecul, mi-a spus Herzen rîzînd. O să vă spun o anecdotă. Odată, cînd eram la Petersburg, Belinski[8] m-a dus la el acasă şi m-a silit să ascult un articol pe care-l scria cu înflăcărare: *Discuţie între domnul A. şi domnul B.* (A intrat în ediţia lui de *Opere*.) În articol, domnul A., adică, se înţelege, Belinski însuşi, apare foarte inteligent, în timp ce domnul B., oponentul, e mai banal. După ce a terminat, m-a întrebat într-o nerăbdare febrilă:

— Ei, ce părere ai?

— E bine, e bine şi se vede că eşti foarte inteligent, dar nu-mi dau seama ce rost avea să-ţi pierzi timpul cu un asemenea prost.

Belinski s-a trîntit pe canapea, cu faţa în pernă şi, rîzînd, a strigat din răsputeri:

— Mi-ai zis-o! Mi-ai zis-o!

1 Revista *Grajdanin* a fost întemeiată în anul 1872 şi a apărut (cu o întrerupere între anii 1878-1881) pînă în 1914. Dostoievski a fost confirmat ca redactor-şef al publicaţiei de către Departamentul principal al presei, la 15 decembrie 1872, rămînînd în această funcţie pînă în martie 1874.

2 Ziarul *Moskovskie vedomosti* a republicat din *Daily News* un articol care descrie ceremonia căsătoriei împăratului chinez Tun-tzî, eveniment care a avut loc la 16 octombrie 1872.

3 *Meşcerski*, Vladimir Petrovici (1839-1914), scriitor, editorul şi proprietarul revistei *Grajdanin*.

4 *Unul dintre Bismarcii noştri*, roman al lui Vladimir Meşcerski, publicat în foileton în *Grajdanin* de-a lungul anilor 1872 şi 1873.

5 Parafrază a unei expresii din *Pagini alese din corespondenţa cu prietenii* de Gogol.

6 *Herzen*, Aleksandr Ivanovici (1812-1870), celebru publicist, romancier. Este vorba probabil de întîlnirea pe care Dostoievski a avut-o cu el la Londra, în iulie 1862.

7 *Pogodin*, Mihail Petrovici (1800-1875), istoric, partizan al aşa-numitei „idei slave".

8 *Belinski*, Vissarion Grigorievici (1811-1848), critic literar şi publicist cu idei socialiste, celebru în epocă.

II. Oameni de altădată

Anecdota cu Belinski mi-a amintit acum de primii mei paşi făcuţi pe tărîmul literaturii, Dumnezeu ştie cu cîţi ani în urmă; a fost o perioadă tristă, fatală pentru mine. Mi l-am amintit pe Belinski însuşi, mi-am amintit cum era cînd l-am întîlnit atunci şi ce atitudine a avut faţă de mine. Acum îmi amintesc adeseori oameni de altădată, fireşte pentru că mă întîlnesc cu oamenii zilelor noastre. Belinski a fost persoana cea mai exaltată din cîte am cunoscut. Herzen era cu totul altfel, era un produs al nobilimii noastre, un *gentilhomme russe et citoyen du monde*[9] în primul rînd, un tip apărut numai în Rusia şi care nu mai putea să apară altundeva. Herzen nu a emigrat, nu a întemeiat emigraţia rusă; nu, el era emigrant din naştere. Toţi cei de felul lui erau emigranţi spontani, din naştere, deşi cei mai mulţi nici n-au păşit vreodată dincolo de graniţele Rusiei. În ultimii o sută cincizeci de ani de existenţă a nobilimii ruse, cu extrem de puţine excepţii, au putrezit ultimele rădăcini, au slăbit ultimele legături ale acesteia cu glia rusă şi cu adevărul rus. Pe Herzen parcă însăşi istoria l-a predestinat să reprezinte prin propria persoană, în forma cea mai pregnantă, această ruptură de popor a marii majorităţi a păturii noastre culte. În acest sens, el este un tip istoric. Separîndu-se de popor, ei, fireşte, L-au pierdut şi pe Dumnezeu. Cei mai zbuciumaţi dintre ei au devenit atei; cei mai indolenţi şi mai calmi au devenit indiferenţi. Poporului rus nu-i nutreau decît dispreţ, închipuindu-şi şi crezînd în acelaşi timp că-l iubesc şi îi doresc tot binele. Îl iubeau negativ, imaginîndu-şi în locul acestuia un popor ideal, cum ar trebui să fie, după ei, poporul rus. Acest popor ideal, pentru unii reprezentanţi progresişti ai majorităţii, era personificat involuntar de plebea pariziană a anului nouăzeci şi trei[10]. Pe atunci

acesta era cel mai seducător ideal de popor. Se înţelege, Herzen trebuia să devină socialist, ba încă într-o manieră de domnişor rus, adică fără să aibă deloc nevoie de aşa ceva, fără să aibă vreun scop, numai datorită „succesiunii logice a ideilor“ şi din pricina vidului pe care inima lui îl resimţea în patrie. S-a dezis de fundamentele vechii societăţi, a negat familia şi a fost, se pare, un tată şi un soţ bun. Nega proprietatea şi, în aşteptare, a reuşit să-şi pună treburile la punct şi în străinătate îşi simţea cu plăcere îndestularea. Punea la cale revoluţii, îi instiga pe alţii şi în acelaşi timp ţinea la confortul şi tihna familială. Era un artist, un gînditor, un scriitor strălucit, un om foarte citit, spiritual, un interlocutor excelent (vorbea chiar mai bine decît scria) şi avea o capacitate extraordinară de reflecţie. Reflecţia, aptitudinea de a face din sentimentul său cel mai profund un obiect, de a şi-l pune în faţă, de a i se închina şi imediat, poate, de a-şi rîde de el, era dezvoltată la Herzen în gradul cel mai înalt. Fără îndoială, a fost un om neobişnuit; dar orice ar fi făcut – dacă îşi scria însemnările, dacă edita o revistă cu Proudhon, dacă ieşea la Paris pe baricade (faptă descrisă atît de hazliu în însemnările sale), dacă suferea, se bucura, avea îndoieli, dacă trimitea în Rusia, în anul şaizeci şi trei, de hatîrul polonezilor, manifestul său către revoluţionarii ruşi, necrezîndu-i în acelaşi timp pe polonezi şi ştiind că l-au înşelat, ştiind că prin manifestul său distruge sute de asemenea tineri nenorociţi, dacă recunoştea acest lucru, cu o franchețe nemaiauzită, într-unul din articolele sale de mai tîrziu, fără să bănuiască măcar în ce lumină se pune singur cu această destăinuire – întotdeauna, pretutindeni şi toată viaţa sa a fost în primul rînd *gentilhomme russe et citoyen du monde*, adică, pur şi simplu, un produs al fostului regim iobăgesc, pe care îl ura şi din care provenea, nu doar după tată, ci tocmai prin ruptura lui de pămîntul natal şi de idealurile acestuia.

Belinski, dimpotrivă, nu a fost cîtuşi de puţin un *gentilhomme*, o, nu. (Dumnezeu ştie din ce stirpe se trăgea, tatăl lui a fost, se pare, doctor militar.)

Belinski a fost prin excelenţă o persoană nereflexivă, o persoană neţărmurit de exaltată întotdeauna, în toată viaţa sa. Prima mea nuvelă, *Oameni sărmani*, l-a entuziasmat (apoi, după aproape un an, ne-am despărţit din diverse pricini care, de altfel, sînt absolut neimportante în toate privinţele); dar atunci, în primele zile după ce ne-am cunoscut, ataşîndu-se de mine din toată inima, imediat, cu cea mai naivă grabă, s-a apucat să mă convertească la credinţa lui. Nu exagerez deloc ataşamentul lui faţă de mine, cel puţin pe cel din primele luni ale relaţiei noastre. Cînd l-am cunoscut, era socialist înflăcărat şi de la bun început s-a apucat să-mi vorbească despre ateism. Pentru mine sînt foarte semnificative tocmai instinctul lui uluitor şi aptitudinea neobişnuită de a se lăsa copleşit de idee în modul cel mai profund. Acum doi ani, într-unul din manifestele ei, Internaţionala a început de-a dreptul cu o declaraţie semnificativă: „Sîntem în primul rînd o asociaţie ateistă“, adică a început cu însuşi fondul problemei; cu asta a început şi Belinski. Punînd mai presus de toate raţiunea, ştiinţa şi realismul, el înţelegea în acelaşi timp mai profund decît toţi că numai raţiunea, ştiinţa şi realismul nu pot crea decît un furnicar, şi nu „armonia socială“, cu care omul s-ar putea acomoda. Ştia că principiile morale sînt fundamentul a toate. În noile fundamente morale ale socialismului (care, totuşi, nu a decretat nici unul, cu excepţia infamei pervertiri a naturii şi a bunului-simţ) el credea pînă la nebunie şi fără urmă de reflecţie; în această privinţă, era tot numai entuziasm. Dar, ca socialist, se simţea obligat, în primul rînd, să detroneze creştinismul; ştia că revoluţia trebuie neapărat începută cu ateismul. Trebuia să detroneze religia din care au rezultat fundamentele morale ale

societăţii pe care o nega. Familia, proprietatea, responsabilitatea morală a persoanei le nega radical. (Fac observaţia că şi el, ca şi Herzen, a fost un soţ şi un tată bun.) Fără îndoială, înţelegea că, negînd responsabilitatea morală a persoanei, neagă, prin aceasta, şi libertatea ei; dar credea cu toată fiinţa sa (mult mai orbeşte decît Herzen, care, pare-se, spre sfîrşit ajunsese să aibă îndoieli) că socialismul nu numai că nu aboleşte libertatea persoanei, ci, dimpotrivă, o reinstaurează într-o măreţie nemaiauzită, dar pe baze noi şi deja adamantine.

Rămînea, totuşi, personalitatea strălucitoare a lui Hristos însuşi, cu care era cel mai greu de luptat. Învăţătura lui Hristos, el, ca socialist, trebuia s-o distrugă în mod necesar, s-o declare falsă şi ignorantă iubire de oameni, condamnată de ştiinţa contemporană şi de principiile economice; rămînea totuşi chipul luminos al Dumnezeului Om, înălţimea lui morală, minunata lui frumuseţe făcătoare de minuni. Dar în entuziasmul său continuu, nestins, Belinski nu s-a oprit nici în faţa acestui obstacol de neînvins, cum nu s-a oprit nici Renan, care în cartea sa, *Vie de Jésus*[11], plină de necredinţă, a declarat că Hristos rămîne totuşi idealul de frumuseţe omenească, un tip imposibil de atins, care nu se va mai putea repeta nici măcar în viitor.

— Ştiţi dumneavoastră, strigă el strident într-o seară (uneori striga strident, dacă se înfierbînta foarte tare), adresîndu-mi-se, ştiţi că nu este admisibil să-i imputi omului păcatele şi să-l împovărezi cu datorii şi ipocrizii, cînd societatea e atît de ticălos orînduită, încît omul nu poate să nu facă nelegiuiri, cînd din punct de vedere economic e împins la nelegiuire şi că e absurd şi crud să-i ceri omului ceea ce nu poate îndeplini conform legilor naturii, chiar dacă ar vrea?...

În seara aceea nu eram singuri, mai era de faţă şi unul dintre prietenii lui Belinski, căruia îi purta

foarte mult respect şi îi dădea ascultare în multe privinţe; mai era şi un literat tinerel, începător, care ulterior şi-a cîştigat un prestigiu în literatură.

— Chiar mă înduioşez privindu-l, îşi întrerupse brusc Belinski exclamaţiile sale furioase, adresîndu-se prietenului său şi arătînd spre mine. De fiecare dată, cînd pomenesc în felul acesta de Hristos, se schimbă cu totul la faţă, de parcă ar vrea să plîngă... Dar credeţi-mă, om naiv ce sînteţi, se repezi el din nou la mine, că, dacă Hristos al dumneavoastră s-ar naşte în timpul nostru, ar fi omul cel mai nebăgat în seamă şi cel mai obişnuit; l-ar eclipsa ştiinţa de acum şi promotorii omenirii.

— Ba nu-u-u! îi replică prietenul. (Îmi amintesc că noi doi şedeam, iar celălalt umbla încoace şi încolo prin cameră.) Nu. Dacă şi-ar face acum apariţia Hristos, s-ar alătura mişcării şi s-ar pune în fruntea ei...

— Da-da-da! se declară Belinski de acord cu o grabă uimitoare. Li s-ar alătura socialiştilor şi i-ar urma.

Promotorii omenirii, cărora Hristos trebuia să li se alăture, erau pe atunci francezi: în primul rînd, George Sand, Cabet[12], care acum e complet uitat, Pierre Leroux[13] şi Proudhon, care pe-atunci de-abia îşi începuse activitatea. După cît îmi aduc aminte, pe aceştia patru Belinski îi stima cel mai mult pe atunci. N-avea nici pe departe acelaşi sentiment faţă de Fourier. Acasă la el despre aceştia se vorbea seri întregi. Mai era un german, în faţa căruia se pleca pe atunci foarte mult, Feuerbach. (Belinski, care toată viaţa nu a fost în stare să înveţe nici o limbă străină, pronunţa: Fierbach.) Despre Strauss[14] vorbea cu veneraţie.

Avînd o asemenea credinţă fierbinte în ideea sa, era, desigur, cel mai fericit dintre oameni. O, degeaba s-a scris mai apoi că, dacă ar fi trăit mai mult, Belinski s-ar fi alăturat slavofiliei[15]. Niciodată n-ar fi sfîrşit prin a fi slavofil. Belinski,

poate, ar fi ajuns să emigreze, dacă ar fi trăit mai mult şi ar fi reuşit să emigreze, iar acum ar fi un bătrînel mărunţel şi exaltat, cu credinţa lui fierbinte de altădată, care nu ar permite nici cele mai mici îndoieli, umblînd pe la congrese în Germania sau Elveţia, sau s-ar face aghiotantul vreunei *m-me* Hoegg oarecare, nemţoaice, fiindu-i om de alergătură în privinţa cine ştie cărei probleme a feminismului.

Acest om întru totul fericit, care avea o conştiinţă uimitor de liniştită, se întrista uneori foarte tare; dar tristeţea lui era de un soi aparte, nu provenea din îndoială, din dezamăgire – o, nu –, ci din întrebarea: de ce nu astăzi, de ce nu mîine? Era omul cel mai grăbit din întreaga Rusie. Odată l-am întîlnit pe la ora trei după-amiază lîngă biserica Prevestirea Sfintei Fecioare. Mi-a spus că a ieşit la plimbare şi că se duce acasă.

— Vin aici adeseori să văd cum merge construcţia (e vorba de gara tronsonului de cale ferată Nikolaevsk, care pe-atunci de-abia se construia). Îmi alin sufletul stînd şi privind lucrările: în sfîrşit, vom avea şi noi măcar o cale ferată. N-o să credeţi cît mă linişteşte uneori acest gînd.

Mi s-a adresat cu căldură şi sinceritate: Belinski nu juca teatru niciodată. Am pornit împreună. Îmi aduc aminte că pe drum mi-a spus:

— Abia după ce voi ajunge în mormînt (ştia că are tuberculoză), oamenii îşi vor da seama şi vor înţelege pe cine au pierdut.

În ultimul lui an de viaţă nu-l mai vizitam. Prinsese pică pe mine; dar eu adoptasem cu pasiune şi în totalitate doctrina lui. Peste încă un an, la Tobolsk, cînd, în aşteptarea sorţii ce va să vină[16], stăteam în închisoarea de tranzit, soţiile decembriştilor[17] l-au înduplecat pe directorul închisorii şi au organizat în apartamentul lui o întîlnire secretă cu noi. Le-am văzut pe aceste mari muceniţe, care îşi urmaseră de bunăvoie soţii în

Siberia. Renunţaseră la tot: la renume, bogăţie, relaţii şi rude, sacrificaseră totul pentru datoria morală cea mai înaltă, pentru datoria cea mai liberă cu putinţă. Cu nimic vinovate, de-a lungul a douăzeci şi cinci de ani au suportat tot ce au suportat soţii lor condamnaţi. Întîlnirea a ţinut o oră. Ne-au binecuvîntat pentru noul drum, ne-au făcut cruce şi ne-au dăruit fiecăruia cîte o Evanghelie, singura carte îngăduită în închisoare. Patru ani a stat sub perna mea de la ocnă. O citeam şi uneori le-o citeam şi altora. Cu ea am învăţat un ocnaş să citească. Mă înconjurau chiar oamenii care, conform credinţei lui Belinski, *nu puteau* să nu comită delictele lor şi, prin urmare, aveau dreptate şi erau doar mai nenorociţi decît alţii. Ştiam că întregul popor rus ne numeşte tot „nenorociţi" şi am auzit această denumire de multe ori şi de pe multe buze. Dar era altceva, cu totul altceva faţă de ceea ce spunea Belinski şi, de pildă, faţă de ce se face auzit uneori în verdictele unor juraţi de-ai noştri. În cuvîntul „nenorociţi", în această sentinţă a poporului, se făcea auzit un alt gînd. Cei patru ani de ocnă au fost o şcoală îndelungată; am avut timp să mă conving... Acum chiar despre asta aş vrea să vorbesc.

9 *Gentilom rus şi cetăţean al lumii (fr.).

10 În Franţa, anul 1793 a reprezentat apogeul dictaturii iacobine, sprijinită de plebea pariziană.

11 **Viaţa lui Iisus* (fr.).

12 *Cabet*, Étienne (1788-1856), socialist-utopic şi carbonard francez, autor al cărţii *Călătorie în Icaria*.

13 *Leroux*, Pierre (1797-1871), filosof şi socialist-utopic francez, unul dintre întemeietorii socialismului creştin, care, împreună cu George Sand, a editat *Revue Indépendante*, publicaţie ce se bucura de un succes deosebit în Rusia.

14 *Strauss*, David Friedrich (1808-1874), istoric german, filosof al culturii, autorul cărţii *Viaţa lui Iisus* (vol. 1-2, 1835-1837), care s-a bucurat de o mare popularitate în Rusia, în pofida faptului că a fost interzisă.

15 *Slavofilia* a fost un curent de gîndire din secolul trecut, centrat pe ideea de specific naţional şi opus *occidentalismului*.

16 Scriitorul face aici aluzie la condamnarea sa din anul 1849, la muncă silnică, pentru participarea la întrunirile cercului Petraşevski.

17 Este vorba despre soţiile celor care au participat la cunoscuta revoltă din 14 decembrie 1825; unii dintre *decembrişti* au fost executaţi, alţii au fost deportaţi la muncă silnică în Siberia, cei mai mulţi dintre ei fiind urmaţi de soţiile lor, cărora li s-au dedicat numeroase opere literare, dintre care cea mai cunoscută este poemul *Femeile ruse* al lui Nikolai Nekrasov (1821-1878).

III. Mediul

Se pare că un sentiment comun al juraţilor din lumea întreagă, iar al juraţilor noştri cu osebire (desigur, pe lîngă celelalte sentimente), trebuie să fie sentimentul puterii sau, mai bine spus, al puterii absolute. Sentimentul este uneori ignobil, adică în situaţiile cînd predomină asupra celorlalte. Dar, chiar imperceptibil, chiar copleşit de masa întreagă a celorlalte sentimente nobile, el trebuie totuşi să fie înrădăcinat în fiecare suflet de jurat, chiar dacă omul posedă cea mai înaltă conştiinţă a datoriei civice. Cred că faptul rezultă cumva din înseşi legile naturii şi de aceea, îmi amintesc, am fost grozav de curios într-un sens, de îndată ce s-a instaurat la noi noul sistem (cel drept) juridic[18]. În visările mele mi se năzăreau procese la care aproape fără excepţie juraţii vor fi ţărani, adică iobagii de ieri[19]. Procurorii, avocaţii se vor purta servil cu ei, le vor arunca priviri linguşitoare, iar mujicii noştri vor sta tăcuţi, gîndind în sinea lor: „Uite cum e acuma, adică dacă vreau, îl iert, dacă nu, îl trimit în fundul Siberiei".

Şi iată, totuşi, e remarcabil acum că juraţii nu pedepsesc, ci achită fără excepţie. Desigur, şi acesta este un abuz de putere, chiar unul aproape exagerat, dar e într-o anumită direcţie, sentimentală poate, n-ai cum să-ţi dai seama, dar într-o direcţie comună, aproape preconcepută la noi peste tot, ca şi cum s-ar fi înţeles cu toţii. „Direcţia" comună nu poate fi pusă la îndoială. Problema e că mania achitării cu orice preţ nu e numai a ţăranilor, a umiliţilor şi obidiţilor de ieri, ci i-a cuprins fără excepţie pe toţi juraţii ruşi, chiar pe cei mai selecţi, pe *noblemen* şi pe profesorii universitari. Fie şi numai această direcţie comună reprezintă o interesantă temă de meditaţie şi sugerează uneori variate şi, să zicem, ciudate bănuieli.

Recent, într-unul dintre ziarele noastre cele mai influente, într-un articolaş foarte moderat şi foarte loial, a fost strecurată în treacăt o supoziţie: nu cumva juraţii noştri, ca oameni care netam-nesam şi-au simţit puterea (picată parcă din cer), ba încă după atîtea veacuri de umilire şi abrutizare, deci nu cumva juraţii noştri sînt înclinaţi în genere să joace cîte o festă „autorităţilor“ la fiecare moment prielnic, din frivolitate sau, ca să zicem aşa, din contrast cu trecutul, măcar, de pildă, ca să-i facă procurorului în ciudă? Supoziţia nu-i rea şi nici ea nu-i lipsită de o anume frivolitate, însă, desigur, ea nu este suficientă pentru a explica totul.

„Pur şi simplu le e milă să nenorocească soarta cuiva; sînt şi ei oameni. Poporul rus este milos“, conchid unii, cum mi s-a întîmplat uneori să aud.

Totuşi, întotdeauna am crezut că în Anglia, de pildă, poporul e milos; şi dacă nu are, ca să spun aşa, slăbiciunea de inimă a poporului rus, cel puţin nu este lipsit de omenie; are conştiinţă şi trăieşte în el sentimentul datoriei creştine faţă de aproapele său, are convingeri, poate împinse pînă în gradul cel mai înalt, pînă la tărie şi independenţă, care sînt, poate, mai tari decît ale noastre, dacă avem în vedere educaţia de acolo şi independenţa de veacuri. Doar nu le-o fi picat din cer atîta putere. De fapt, şi curtea cu juri tot ei şi-au inventat-o, n-au împrumutat-o de la altcineva, au consolidat-o prin secole, au ajuns la ea în urma unei îndelungate experienţe de viaţă, n-au primit-o în dar.

Însă acolo juratul înţelege, de îndată ce-şi ocupă locul în sala tribunalului, că nu este doar un om sensibil, cu inimă gingaşă, ci că în primul rînd este cetăţean. Chiar crede (n-are importanţă dacă e drept sau nu ce crede) că îndeplinirea datoriei de cetăţean e mai presus de o faptă personală de om cu inimă. Relativ recent s-a făcut mult zgomot în tot regatul cînd juraţii au achitat un hoţ notoriu. Mişcarea generală din ţară a demonstrat că, dacă şi acolo sînt posibile sentinţe precum cele date la noi,

ele apar arareori, fiind cazuri excepţionale, de care opinia publică se indignează imediat. Acolo juratul înţelege în primul rînd că în mîinile lui se află drapelul întregii Anglii, că încetează deja a mai fi o persoană particulară şi că are obligaţia de a fi imaginea opiniei ţării. Capacitatea de a fi cetăţean este tocmai aptitudinea de a fi la înălţimea opiniei generale din ţară. O, şi acolo există sentinţe „miloase“, şi acolo se ia în considerare mediul „dăunător“ (aceasta, pare-mi-se, este doctrina noastră preferată), însă pînă la o anumită limită, permisă de opinia sănătoasă din ţară şi de gradul de iluminare a ei de către etica creştină (grad, se pare, destul de înalt). În schimb, chiar foarte des, juratul de acolo, călcîndu-şi pe inimă, rosteşte un verdict de culpabilitate, înţelegînd înainte de toate că obligaţia lui constă prin excelenţă în faptul că, prin sentinţa sa, atestă în faţa tuturor concetăţenilor că în bătrîna Anglie, pentru care oricare din ei şi-ar vărsa sîngele, viciul este numit tot viciu, nelegiuirea – tot nelegiuire şi că temeiurile morale ale ţării sînt aceleaşi, solide, nu s-au schimbat, rămîn neclintite ca şi altădată.

— Chiar dacă am presupune, parcă aş auzi eu o voce, că temeiurile dumneavoastră solide (adică cele creştine) sînt aceleaşi şi că într-adevăr trebuie să fii mai întîi cetăţean, să ţii steagul sus şi celelalte, după cum ne-aţi tot bătut la cap, chiar dacă am presupune fără discuţie deocamdată, ia gîndiţi-vă: de unde să apară cetăţeanul la noi? Numai imaginaţi-vă ce era mai ieri! Căci drepturile civile (şi încă ce drepturi!) au dat peste el ca şi cum s-ar fi prăvălit din munte. L-au strivit, deocamdată pentru el nu sînt decît o povară, o povară!

— Desigur, există şi adevăr în observaţia dumneavoastră, îi răspund eu vocii, lăsînd puţin nasul în jos, dar poporul rus, totuşi...

— Poporul rus? Daţi-mi voie, parcă aud altă voce, se spune că darurile s-au prăvălit din munte

şi l-au strivit. Păi poporul nu simte, poate, numai că a căpătat atîta putere ca pe un dar, ci mai simte, pe deasupra, că a primit-o degeaba, că nu merită deocamdată aceste daruri. Observaţi, asta nu înseamnă cîtuşi de puţin că efectiv nu merită aceste daruri, că *nu trebuie* sau e *devreme* să i le dăruim; chiar dimpotrivă: însuşi poporul, în smerita lui conştiinţă, îşi dă seama că nu este demn de asemenea daruri, şi această conştiinţă a poporului, smerită, dar înaltă, asupra nevredniciei sale, este tocmai chezăşia că e demn de ele. Deocamdată, însă, în smerenia sa, poporul este derutat. Cine a ajuns cu privirea în tainiţele intime ale inimii lui? Poate spune, la noi, cineva că ar cunoaşte întru totul poporul rus? Nu, la mijloc nu sînt doar mila şi slăbiciunea de inimă, cum binevoiţi să vă bateţi joc. Însăşi puterea este teribilă! Ne-a speriat această teribilă putere asupra sorţii omeneşti, asupra fraţilor noştri de sînge şi, pînă vom ajunge la înălţimea cetăţeniei dumneavoastră, iertăm. De frică iertăm. Stăm în curtea cu juri şi, poate, ne gîndim: „Dar noi sîntem mai buni decît inculpatul? Sîntem bogaţi, avem traiul asigurat, dar, dacă s-ar fi întîmplat să fim în aceeaşi situaţie ca el, poate am fi făcut mai rău decît el“. Şi îl iertăm. La drept vorbind, poate că e bună umilinţa asta a inimii. Poate că e chezăşia a ceva înalt, creştin, în viitor, ceva încă necunoscut pînă acum lumii întregi!

„În parte, e o voce slavofilă“, chibzuiesc eu în sinea mea. Gîndul e într-adevăr liniştitor, iar supoziţia cu privire la atitudinea smerită care există la noi faţă de puterea primită pe degeaba şi dăruită unui popor deocamdată „nedemn“ e cumva mai inteligentă decît cea cu privire la dorinţa de „a-i face în ciudă“ procurorului, deşi şi această bănuială continuă să-mi placă prin realismul ei (desigur, luînd-o mai mult ca pe un caz particular, cum a expus-o, de altminteri, şi autorul ei), dar... dar iată ce mă intrigă cel mai mult, totuşi: de ce o

fi început poporul nostru aşa deodată să se teamă atît de mult de mila sa? „Mă doare foarte tare inima, pasămite, să condamn un om.“ Nu-i nimic, vedeţi-vă de drum cu durerea voastră. Adevărul e mai presus de durerea domniilor voastre.

Într-adevăr, dacă uneori considerăm noi înşine că sîntem mai răi decît delincventul, prin aceasta recunoaştem şi că sîntem vinovaţi pe jumătate de fărădelegea lui. Dacă el a încălcat legea pe care pămîntul i-a scris-o, noi înşine sîntem vinovaţi de faptul că stă acum în faţa noastră. Căci dacă am fi cu toţii mai buni, şi el ar fi mai bun şi n-ar sta acum în faţa noastră...

— Deci, cum rămîne: achităm?

Nu, dimpotrivă: tocmai în această privinţă trebuie să spunem adevărul şi răul să-l numim rău; în schimb, o jumătate din greutatea sentinţei s-o luăm asupra noastră. Să intrăm în sala tribunalului cu gîndul că şi noi sîntem vinovaţi. Această durere a inimii, de care acum se tem toţi atît de mult şi cu care vom ieşi din sala tribunalului, va fi pedeapsa noastră. Dacă această durere este autentică şi puternică, ea ne va purifica şi ne va face mai buni. Devenind mai buni, vom îndrepta şi mediul şi-l vom face mai bun. Numai prin asta poate fi îndreptat. E uşor să fugim de propria noastră milă şi, ca să nu suferim, să-i achităm pe toţi acuzaţii. Astfel, încetul cu încetul, vom ajunge la concluzia că nu există deloc delicte şi că de toate „e vinovat mediul“. Vom ajunge, din aproape în aproape, să considerăm delictul chiar o datorie, un protest nobil împotriva „mediului“. „Întrucît societatea e atît de mîrşav alcătuită, într-o asemenea societate nu se poate trăi fără proteste şi fără delicte.“ „Întrucît societatea este atît de mîrşav alcătuită, nu poţi scăpa din ea fără să ai cuţitul în mînă.“ Aşa spune doctrina mediului în opoziţie cu creştinismul, care, recunoscînd întru totul presiunea mediului şi proclamînd caritatea faţă de cel care a greşit, pune, totuşi, în faţa omului

datoria de a lupta cu mediul, trasează o limită unde sfîrşeşte mediul şi începe datoria.

Făcîndu-l pe om responsabil, creştinismul recunoaşte libertatea lui. Pe cînd, făcîndu-l pe om dependent de fiecare eroare în alcătuirea societăţii, doctrina mediului îl împinge pe om pînă la abdicarea totală de la personalitate, pînă la absoluta lui scutire de orice îndatorire morală personală, de orice independenţă, îl împinge în sclavia cea mai infamă cu putinţă. Căci s-ar putea întîmpla ca un om să aibă poftă de tutun şi, dacă n-are bani, atunci se apucă să-l omoare pe altul ca să facă rost de tutun. Sau dacă vreţi: un om cultivat, care resimte mai puternic decît cel necultivat insatisfacţia provocată de neîndeplinirea nevoilor sale, de ce nu l-ar ucide pe cel necultivat, dacă nu poate face altfel rost de bani? Chiar n-aţi fost atenţi la spusele avocaţilor: „Desigur, pasămite, a fost încălcată legea, desigur, e o crimă că l-a ucis pe cel necultivat, dar, domnilor juraţi, luaţi în considerare şi că...“ etc. ? Doar aproape că s-au auzit asemenea voci, de fapt mai mult decît atîta...

— Păi dumneavoastră, aud vocea caustică a cuiva, puneţi pe seama poporului, mi se pare, o filosofie a mediului de ultimă oră! De unde a mai luat-o şi pe asta? Căci uneori cei doisprezece juraţi sînt mujici cu toţii, pînă la unul, şi fiecare din ei crede că-i un păcat de moarte dacă mănîncă de frupt în timpul postului. Mai bine i-aţi acuza de-a dreptul de tendinţe sociale.

„Desigur, desigur, n-au cum să pătrundă în «mediu», adică în mintea tuturor, chibzuiesc eu, dar ideile plutesc totuşi în aer, ideea are ceva penetrabil...“

— Na-ţi-o bună! spune vocea caustică, hohotind de rîs.

— Dar ce-ar fi dacă poporul nostru ar poseda o înclinaţie specială pentru doctrina mediului, avînd-o în fiinţa sa, datorită, să zicem, înclinaţiilor sale slave? Ce-ar fi dacă tocmai el s-ar dovedi cel mai

bun material din Europa pentru anumiţi propagandişti?

Vocea caustică rîde şi mai tare, dar cumva fals.

*

Nu, în privinţa poporului deocamdată e o înşelătorie, nu o „filosofie a mediului“. La mijloc e o greşeală, o închipuire, şi există multă ispită în această închipuire.

Închipuirea poate fi explicată în felul acesta, măcar printr-un exemplu.

Să zicem că poporul îi numeşte „nenorociţi“ pe cei condamnaţi, le dă pitaci şi colăcei. Ce vrea să spună cu asta de-atîta timp, poate chiar de veacuri? Adevărul creştin sau adevărul „mediului“? Tocmai aici se află piatra de încercare, tocmai aici se ascunde pîrghia pe care ar putea pune mîna cu succes un propagandist al „mediului“.

Există idei neformulate, inconştiente, care doar sînt resimţite puternic; multe asemenea idei parcă ar fi contopite cu sufletul omului. Depozitarul lor este şi un popor, şi omenirea luată ca un tot. Atîta timp cît aceste idei circulă doar inconştient în viaţa poporului şi sînt doar puternic şi precis resimţite, poporul poate trăi o viaţă intensă şi activă. În aspiraţiile de a-şi elucida aceste idei tăinuite constă toată energia vieţii sale. Cu cît mai neclintit le menţine poporul, cu cît mai puţin capabil este să-şi trădeze sentimentul originar, cu cît mai puţin înclinat este să se supună diferitelor interpretări false ale acestor idei, cu atît este el mai puternic, mai tare, mai fericit. Printre aceste idei tăinuite în poporul rus, idei proprii poporului rus, se află considerarea crimei drept nenorocire şi a criminalilor drept nenorociţi.

Ideea este pur rusească. Nu s-a mai observat la nici un alt popor european. În Occident acum o proclamă doar filosofii şi tîlcuitorii, pe cînd poporul nostru a proclamat-o cu mult timp înaintea filosofilor şi a tîlcuitorilor săi. Nu rezultă de aici

că, vremelnic, cel puţin parţial, n-ar putea fi derutat de un tîlcuitor care ar dezvolta fals această idee. Fără îndoială, sensul definitiv şi ultimul cuvînt rămîn întotdeauna ale poporului, dar *temporar* poate fi altfel.

Pe scurt, prin cuvîntul „nenorociţi“, poporul parcă le-ar spune „nenorociţilor“: „Aţi păcătuit şi suferiţi, dar şi noi sîntem păcătoşi. Dacă am fi fost în locul vostru, poate că am fi făcut mai rău. Dacă am fi fost şi noi mai buni, poate că nici voi n-aţi sta prin închisori. Odată cu pedeapsa pentru crimele voastre, aţi luat pe umerii voştri şi povara pentru fărădelegea tuturor. Rugaţi-vă pentru noi şi noi o să ne rugăm pentru voi. Deocamdată, «nenorociţilor», luaţi pitacii noştri; vi-i dăm ca să ştiţi că ne aducem aminte de voi şi n-am rupt legăturile frăţeşti dintre noi“.

Fiţi de acord că nu-i nimic mai lesne decît a aplica doctrina „mediului“ la această concepţie: „Societatea e rea, de aceea şi noi sîntem răi; dar noi sîntem bogaţi, avem traiul asigurat, numai dintr-o întîmplare ne-a ocolit nenorocirea de care v-aţi lovit voi. Dacă ne-am fi lovit noi de ea, am fi făcut ceea ce aţi făcut voi. Cine-i de vină? Mediul. Deci, există doar orînduirea mîrşavă a mediului, nici pomeneală de crime“.

Tocmai în această deducţie sofistică rezidă înşelătoria despre care vorbeam.

Nu, poporul nu neagă crima şi ştie că criminalul este vinovat. Poporul ştie doar că şi el e vinovat odată cu fiecare criminal. Dar, acuzîndu-se, demonstrează că nu crede în „mediu“; dimpotrivă, crede că mediul depinde întru totul de el, de neîntrerupta sa căinţă şi de propria lui perfecţionare. Energia, munca şi lupta, iată prin ce se modifică mediul. Doar prin muncă şi luptă se realizează caracterul specific şi sentimentul propriei demnităţi. „Dacă realizăm aşa ceva, vom fi mai buni şi mediul va fi mai bun.“ Iată ce simte

cu tărie poporul rus, fără s-o spună, în ideea sa tainică despre nenorocirea criminalului.

Acum imaginaţi-vă că însuşi criminalul, auzind de la popor că este „nenorocit", se va considera doar nenorocit, şi nu criminal. Atunci poporul s-ar dezice de această falsă interpretare şi ar categorisi-o drept trădare a adevărului şi credinţei populare.

Aş putea da şi exemple în această privinţă, dar să renunţăm deocamdată la ele şi să spunem altceva.

Criminalul şi cel care are de gînd să comită o crimă sînt două persoane diferite, care fac parte însă din aceeaşi categorie. Ce-ar fi dacă, pregătindu-se în mod conştient de crimă, criminalul şi-ar spune: „Nu există crimă"? Oare poporul l-ar numi „nenorocit"?

Poate că l-ar numi; fără îndoială că l-ar numi; poporul este milos; de fapt, nu există om mai nenorocit decît criminalul care chiar a încetat a se mai considera criminal: e un animal, o fiară. Ce importanţă are faptul că el nu înţelege că e animal, că şi-a stîrpit conştiinţa în sinea lui? E doar de două ori mai nenorocit. De două ori mai nenorocit, dar şi de două ori mai criminal. Poporului i se va face milă şi de acesta, dar nu va renunţa la justiţia sa. Niciodată, numindu-l pe criminal „nenorocit", poporul n-a încetat a-l considera criminal! Şi n-ar fi la noi o nenorocire mai mare decît în cazul în care poporul însuşi ar fi de acord cu criminalul şi i-ar spune: „Nu, nu eşti vinovat, căci nu există «crimă»!"

Iată credinţa noastră, iată credinţa noastră comună, aş vrea să spun; credinţa tuturor celor care speră şi aşteaptă. Mai adaug încă două cuvinte.

Am fost la ocnă şi am văzut criminali, criminali „înrăiţi". Repet, a fost o şcoală îndelungată. Nici unul dintre ei nu înceta a se considera criminal. La prima vedere, erau nişte oameni teribili şi cruzi. De fapt, pe „grozavii" o făceau doar cei mai proşti

sau nou-veniţii, şi ceilalţi rîdeau de ei. Aproape toţi erau sumbri, îngînduraţi. Nimeni nu vorbea despre crimele sale. N-am auzit niciodată vreo cîrteală. Despre crimele proprii nici măcar nu aveai voie să vorbeşti cu voce tare. Se întîmpla că se auzea vreo vorbă de-a cuiva, provocatoare, cu dedesubturi, şi „toată ocna“, ca un singur om, îl punea imediat la punct pe îndrăzneţ. Nu se obişnuia să se vorbească despre *asta*. Dar vă spun cu siguranţă că, poate, nici unul nu scăpase de o îndelungată suferinţă sufletească înlăuntrul lui, suferinţa cea mai purificatoare şi fortificatoare. Totuşi, i-am văzut singuri şi îngînduraţi, i-am văzut la biserică rugîndu-se înainte de spovedanie, mi-aduc aminte de chipurile lor; am tras cu urechea la unele cuvinte disparate, la unele exclamaţii ale lor, ţîşnite fără voie; o, credeţi-mă, în sufletul său nici unul dintre ei nu se considera nevinovat!

N-aş vrea ca vorbele mele să fie luate drept o dovadă de cruzime. Totuşi voi risca să spun. Voi spune de-a dreptul: cu o pedeapsă severă, cu închisoarea sau ocna, poate că aţi salva jumătate din ei. I-aţi uşura, nu i-aţi împovăra. Purificarea de sine prin suferinţă e mai uşoară, mai uşoară, vă zic, decît soarta pe care le-o daţi multora dintre ei prin achitarea fără excepţie la tribunal. Nu faceţi decît să-i turnaţi criminalului cinism în suflet, să lăsaţi în el o întrebare ispititoare şi derîdere de toate. Nu credeţi? Derîdere de dumneavoastră înşivă, de judecata dumneavoastră, de justiţia întregii ţări! Îi turnaţi în suflet lipsa de credinţă în adevărul poporului, în adevărul lui Dumnezeu; îl lăsaţi derutat... Pleacă şi se gîndeşte: „Eh, aşa-i acum, nu mai există asprime. Să ştii că s-au deşteptat. Poate că le e frică. Înseamnă că şi data viitoare tot aşa are să fie. E de înţeles, dacă mă aflam într-o nevoie aşa de mare, n-aveam cum să nu fur“.

Şi chiar credeţi că scoţîndu-i pe toţi basma curată sau declarînd că „merită toată indulgenţa“ chiar le daţi o şansă să se îndrepte? S-o credeţi

dumneavoastră că o să se îndrepte! Ce nevoie are? „Înseamnă că n-am fost vinovat deloc“, iată ce o să spună el *în cele din urmă*. Singuri îl împingeţi să tragă o asemenea concluzie. Mai grav e că subminaţi încrederea în lege şi în justiţia poporului.

Pînă de curînd am locuit cîţiva ani consecutiv în străinătate. Cînd am părăsit Rusia, noul sistem juridic de-abia se introducea. Citeam cu nesaţ, în ziarele noastre, tot ce se referea la activitatea tribunalelor. Şi mă uitam cu amărăciune la absenteiştii noştri din străinătate; mă uitam la copiii lor, care nu mai ştiu sau uită limba maternă. Mi-era clar că, prin însăşi forţa lucrurilor, o jumătate dintre ei se vor transforma în cele din urmă în emigranţi. Mă durea gîndul acesta: cîte forţe, cîţi oameni, poate dintre cei mai buni, pierdem, iar noi avem atîta nevoie de oameni! Dar, domnilor, ieşind uneori din sala de lectură, zău că mă împăcam fără să vreau cu absenteismul şi cu absenteiştii. Inima începea să mă doară. Citeşti că într-un loc a fost achitată o femeie care şi-a ucis bărbatul. Crima este clară, dovedită; ea recunoaşte singură; dar verdictul sună: „Nu, nu este vinovată“. În alt loc un tînăr sparge fişetul şi fură bani. „Eram foarte îndrăgostit“, cică, „trebuia să fac rost de bani ca să cîştig graţiile mîndruţei“. „Nu, nu-i vinovat.“ Şi măcar dacă aceste cazuri ar fi fost achitate din compasiune, din milă: problema e că nu înţelegeam motivele achitării, mă încurcam. Rămîneam cu o impresie confuză şi aproape jignitoare. În aceste minute nefaste mi se părea uneori că Rusia este un fel de mocirlă, de smîrc, pe care cineva s-a gîndit să zidească un palat. Pe deasupra solul pare tare, neted, precum pojghiţa de pe o fiertură de mazăre; dar calci şi te prăbuşeşti în abis. Îmi imputam foarte mult această descurajare; îmi dădea curaj gîndul că de la distanţă pot totuşi să mă înşel, că deocamdată şi eu sînt tot un absenteist, nu văd şi nu aud bine...

Însă am revenit în ţară de o bună bucată de vreme.

„Ajungă-vă, le e milă într-adevăr“ – aceasta-i problema! Să nu rîdeţi dacă îi acord asemenea importanţă. „Mila“ cel puţin explică ceva şi cumva, măcar ne scoate din întuneric; fără această explicaţie, nu ne rămîne decît nedumerirea, bezna în care trăieşte cine ştie ce nebun.

Un mujic îşi bate nevasta, o schilodeşte mulţi ani la rînd, îşi bate joc de ea mai ceva decît de un cîine. Disperată şi hotărîtă să se sinucidă, aproape înnebunită, femeia se duce la judecătoria ei sătească. Cei de-acolo o lasă să plece, mormăindu-i cu indiferenţă: „Să trăiţi în mai bună înţelegere“. Asta-i milă? Sînt cuvintele imbecile ale unui beţiv trezit după un chef, care de-abia îşi dă seama că stai în faţa lui, care dă din mînă prosteşte şi fără rost spre tine, ca să nu-l deranjezi, care încă nu-şi poate mişca limba-n gură şi încă mai are în cap ameţeală şi sminteală.

De altminteri, istoria acestei femei este cunoscută, e foarte recentă. A putut fi citită în toate ziarele şi, poate, publicul şi-o mai aminteşte. Pur şi simplu, din pricina bătăilor pe care le îndura de la soţul ei, femeia s-a spînzurat; soţul a fost judecat şi i s-au acordat circumstanţe atenuante. Mult timp mi s-au năzărit toate împrejurările acestui caz, şi acum mi se mai năzar.

Îmi tot imaginam înfăţişarea bărbatului: s-a spus că este înalt, foarte robust, puternic, blond. Aş adăuga şi că are părul rar. Trupul îi e alb, puhav, mişcările încete şi pline de importanţă, privirea concentrată; vorbeşte puţin şi rar, lasă cuvintele să-i scape ca şi cum ar fi mărgăritare scumpe şi el este primul care le preţuieşte mai mult decît alţii. Martorii au declarat că era crud din fire: prindea cîte-o găină şi o spînzura de gheare, cu capul în jos, aşa, ca să-şi facă o plăcere; asta îl distra: o excelentă trăsătură de caracter! Cîţiva ani la rînd şi-a bătut nevasta cu ce nimerea, cu frînghii, cu

ciomege. Scoate din cuie o scîndură din duşumea, îi bagă picioarele în adîncitură, împinge scîndura la loc, imobilizînd picioarele femeii, şi o bate, o bate. Cred că nici el nu ştia de ce o bate; probabil că din aceleaşi motive pentru care spînzura găina cu capul în jos. De asemenea, o chinuia cu foamea, cîte trei zile nu-i dădea pîine. Pune pîinea pe poliţă, o cheamă şi-i spune: „Să nu îndrăzneşti să te-atingi de ea, e pîinea *mea*!". Şi aceasta este o trăsătură extrem de caracteristică! Cu copilul ei de zece ani, femeia cerşea pe la vecini: dacă le dădea cineva un codru de pîine, mîncau, dacă nu, stăteau flămînzi. O ţinea din scurt cu munca; ea făcea totul neabătut, fără o vorbă, speriată şi în cele din urmă aproape că se smintise. Îmi imaginez şi înfăţişarea ei: probabil că era o femeie foarte scundă, foarte slabă, ca un ţîr. Se întîmplă uneori că bărbaţii foarte robuşti, cu trupul alb şi puhav, se însoară cu femei foarte scunde şi slabe (am observat chiar că sînt înclinaţi spre o asemenea alegere), şi ţi se pare ciudat să-i vezi stînd sau mergînd alături. Mi se pare că dacă ar fi lăsat-o gravidă în ultimul timp, aceasta ar fi fost trăsătura cea mai caracteristică şi mai necesară pentru completarea tabloului, altfel parcă ar lipsi ceva. Aţi văzut vreodată cum îşi bate mujicul nevasta? Eu am văzut. Începe cu o frînghie sau cu o curea. Viaţa ţăranilor e lipsită de plăceri estetice: de muzică, teatre, reviste; fireşte, acestea trebuie compensate cu ceva. Legîndu-şi nevasta sau prinzîndu-i picioarele în crăpătura duşumelei, mujicul nostru începea probabil s-o bată metodic, cu sînge rece, chiar somnoros, cu lovituri ritmice, neascultînd ţipetele şi rugăminţile, adică, de fapt, ascultîndu-le, ascultîndu-le cu desfătare, altfel ce plăcere ar mai avea de pe urma bătăii? Ştiţi, domnilor, că oamenii se nasc în condiţii diferite; chiar nu credeţi că, în alte condiţii, această femeie ar fi putut fi vreo Julieta sau Beatrice din Shakespeare, vreo Gretchen din *Faust*? Nu spun că a fost (ar fi foarte ridicol să

susţin aşa ceva), dar se poate să fi existat în germene şi la ea ceva nobil în suflet, poate nu mai puţin decît la pătura nobiliară: o inimă iubitoare, poate sublimă, o fire plină de cea mai originală frumuseţe. Fie şi numai faptul că a amînat atîta să-şi curme zilele o pune într-o lumină blîndă, sfioasă, răbdătoare, iubitoare. Şi iată, această Beatrice sau Gretchen este bătută, este bătută ca un cîine! Loviturile se înteţesc, devin mai şfichiuitoare, mai numeroase; el începe să se înfierbînte, să prindă gust. Iată-l că s-a sălbăticit de tot, lucru pe care îl ştie şi singur cu satisfacţie. Ţipetele animalice ale muceniţei îl ameţesc precum vinul: „Picioarele o să ţi le spăl şi apa am s-o beau“, strigă Beatrice cu voce neomenească, apoi rămîne în cele din urmă fără glas, încetează să mai ţipe şi doar geme cumva sălbatic, răsuflarea i se taie clipă de clipă, iar loviturile devin acum şi mai dese, şi mai apăsate... Deodată el aruncă cureaua cît colo, ca un smintit pune mîna pe un ciomag, pe un retevei, la nimereală, îl rupe din trei lovituri pe spinarea ei şi basta! Se retrage, se aşază la masă, oftează şi începe să bea cvas. Fetiţa, micuţa lor fiică (doar aveau şi o fetiţă!) tremură în colţul ei de pe cuptor, se ascunde: a auzit cum striga mama ei. El pleacă. Spre ziuă, mama îşi vine în fire, se ridică oftînd şi gemînd la fiecare mişcare, se duce să mulgă vaca, se tîrăşte după apă, la muncă.

Iar el, plecînd, cu vocea lui metodică, înceată şi semeaţă, îi spune: „Să nu îndrăzneşti să mănînci pîinea asta, e a *mea*“.

Spre sfîrşit, ajunsese să-i placă s-o spînzure şi pe ea de picioare, aşa cum făcea cu găina. Probabil că o spînzura şi se dădea deoparte, se aşeza la masă, înfuleca nişte caşă, apoi iar punea mîna pe curea şi o bătea aşa cum era, atîrnată cu picioarele în sus... Iar fetiţa tremura întruna, ghemuită pe cuptor, arunca spre maică-sa priviri sălbatice, după care se ascundea din nou.

Femeia s-a spînzurat într-o dimineaţă de mai, cînd va fi fost o zi senină de primăvară. Consătenii o văzuseră în ajun stîlcită în bătaie, înnebunită de tot. Înainte de moarte, se dusese la judecătoria de plasă, unde i se mormăise: „Să trăiţi în mai bună înţelegere".

Cînd şi-a pus gîtul în ştreang şi a început să horcăie, fetiţa a ţipat din ungherul ei: „Mamă, de ce te spînzuri?". Apoi s-a apropiat cu sfială, a strigat-o, a privit-o cu sălbăticie şi de cîteva ori a tot ieşit din ungher ca să se uite la ea, pînă cînd s-a întors taică-său.

Şi iată-l în faţa tribunalului: semeţ, puhav, concentrat; nu recunoaşte nimic: „Am trăit în bună înţelegere", presară el cuvinte rare, preţioase precum mărgăritarele. Juraţii ies şi, „după o scurtă dezbatere", rostesc verdictul: „E vinovat, dar *cu circumstanţe atenuante*".

Reţineţi că fetiţa a depus mărturie împotriva tatălui ei. A povestit tot, impresionîndu-i pînă la lacrimi pe cei prezenţi. Dacă n-ar fi avut parte de „indulgenţa" juraţilor, el ar fi fost deportat în Siberia. Dar cu „indulgenţă" nu va avea de stat decît opt luni în puşcărie, apoi se va întoarce acasă şi va cere să i se încredinţeze spre creştere fetiţa, care a depus mărturie împotriva lui, de dragul maică-sii. Iar va avea pe cine spînzura de picioare.

„Circumstanţe atenuante!" Şi doar această sentinţă a fost dată în cunoştinţă de cauză. Ştiau doar ce-l aşteaptă pe copil. Cui, la ce bun indulgenţa? Te simţi parcă într-un vîrtej; te-a luat pe sus şi te roteşte, te tot roteşte.

Staţi puţin, vă voi mai spune o anecdotă.

Cîndva, încă înainte de noua procedură judiciară (de altfel, cu puţin timp înainte de introducerea ei), am citit în ziarele noastre un caz: o mamă îşi ducea în braţe copilaşul de un an sau de paisprezece luni. La această vîrstă copiilor le ies dinţii, se îmbolnăvesc, plîng şi se chinuiesc grozav. I s-a urît mamei de copil, poate şi treburi va fi avut multe,

dar trebuia să-l care după ea şi să-i audă plînsetul sfîşietor. S-a înciudat. La drept vorbind, pentru aşa ceva merită să baţi un copil atît de mic? Ţi-e milă să-l baţi şi ce pricepe el? Doar e atît de neajutorat, viaţa lui atîrnă de un firicel de aţă... Dacă-l baţi, tot nu se potoleşte: se îneacă în lacrimile lui şi tot pe tine te cuprinde cu mînuţele, tot pe tine începe să te sărute şi plînge, plînge. Dar femeia nu l-a bătut. În cameră avea un samovar care dăduse în clocot. A pus mîna copilului chiar sub robinet şi a dat drumul jetului de apă clocotită. I-a ţinut mînuţa sub jet vreo zece secunde.

Cazul e real, am citit despre el. Dar imaginaţi-vă că s-ar fi întîmplat acum şi femeia ar fi fost citată la tribunal. Juraţii se retrag şi „după o scurtă deliberare“ dau verdictul: „Merită să i se acorde toate circumstanţele atenuante“.

Da, imaginaţi-vă scena; în orice caz, pe mame le invit să şi-o închipuie. Probabil că avocatul ar fi scăldat-o:

— Domnilor juraţi, desigur, acest caz nu poate fi numit întru totul uman, dar luaţi-l în întregul lui, imaginaţi-vă mediul, situaţia. Această femeie este sărmană, toate grijile casei sînt pe umerii ei, îndură neplăceri. Nici măcar bani să-şi tocmească o dădacă nu a avut. Fireşte că într-un moment cînd furia provocată de mediul devorator, ca să zicem aşa, pătrunde în om, este firesc, deci, domnilor juraţi, că femeia i-a pus pruncului mînuţa sub robinetul samovarului... aşa că... şi...

O, desigur, înţeleg întreaga utilitate şi înălţimea titlului de avocat, respectat de toată lumea. Dar uneori e imposibil să nu privim lucrurile din alt punct de vedere, care, sînt şi eu de acord, este uşuratic şi involuntar: totuşi, ce meserie de ocnaş e avocatura, îţi zici, omul o scaldă, linguşeşte, minte împotriva conştiinţei lui, împotriva propriilor lui convingeri, împotriva oricărei morale, împotriva a tot ce-i omenesc! Nu, într-adevăr nu ia banii degeaba!

— Da’ de unde! exclamă deodată vocea caustică de adineaori. N-aţi spus decît neghiobii, la mijloc nu-i decît fantezia dumneavoastră. Juraţii n-au dat niciodată un asemenea verdict. Avocatul n-a scăldat-o niciodată. Toate sînt exagerări.

Dar soţia, spînzurată cu picioarele în sus precum găina, dar „aceasta-i pîinea *mea*, să nu-ndrăzneşti s-o mănînci“, dar fetiţa tremurînd pe cuptor, care ascultă timp de-o jumătate de oră ţipetele mamei, dar „mamă, de ce te spînzuri?“ – nu sînt oare acelaşi lucru ca şi mînuţa ţinută sub jetul de apă clocotită? Doar sînt *aproape* acelaşi lucru!

„Înapoiere, mărginire, fie-vă milă, mediul“, pleda avocatul în favoarea mujicului. Păi sînt milioane de mujici care trăiesc aşa şi totuşi nu-şi spînzură nevestele de picioare! Pînă la urmă, trebuie să existe o limită... Pe de altă parte, se prea poate ca şi un om cultivat să spînzure pe cineva. Ajungă-vă, domnilor avocaţi, s-o tot scăldaţi cu „mediul“ dumneavoastră.

18 Noul sistem juridic, care se baza pe curţile cu juri, a fost introdus în anul 1864.

19 Iobagii au fost dezrobiţi în Rusia în anul 1861.

IV. Ceva personal

De cîteva ori am fost solicitat să-mi scriu amintirile literare. Nu ştiu dacă le voi scrie, de fapt şi memoria mi-e slabă; amintirile mă întristează şi, în general, nu-mi place să-mi amintesc. Dar cîteva episoade ale activităţii mele literare îmi apar, fără voie, cu o extremă claritate, în pofida slabei mele memorii. Iată, de pildă, o anecdotă.

Într-o dimineaţă de primăvară, am trecut pe la răposatul Egor Petrovici Kovaliovski[20]. Îi plăcea foarte mult romanul meu *Crimă şi pedeapsă*, care apăruse pe atunci în *Russki vestnik* [*Mesagerul rus*]. Mi l-a lăudat cu însufleţire şi mi-a transmis opinia, preţioasă pentru mine, a unei persoane pe care nu o pot numi aici. Între timp, în cameră au intrat unul după altul editorii a două reviste. Una dintre aceste reviste şi-a căpătat ulterior un număr de abonaţi nemaiauzit la noi printre publicaţiile lunare; dar pe-atunci se afla de-abia la început. Cealaltă revistă, dimpotrivă, îşi încheia deja existenţa remarcabilă, care influenţase foarte mult literatura noastră şi publicul; dar atunci, în acea dimineaţă, editorul ei încă nu ştia că revista lui e atît de aproape de ultimul liman. Deci, cu acest al doilea editor m-am retras în altă cameră şi am rămas între patru ochi.

Fără să-i dau numele, voi spune doar că prima mea întîlnire cu el a fost foarte caldă, dintre cele neobişnuite, veşnic memorabilă pentru mine. Poate şi-o mai aminteşte şi el. Pe atunci încă nu era editor. Apoi au survenit multe neînţelegeri. După întoarcerea mea din Siberia ne întîlneam foarte rar, dar o dată, în treacăt, mi-a spus un cuvînt extrem de călduros şi, cu un pretext oarecare, mi-a atras atenţia asupra unor versuri, cele mai bune din cîte a scris vreodată. Mai adaug că la înfăţişare şi deprinderi nimeni nu semăna mai puţin ca el a poet, ba încă şi a poet „damnat". Însă este unul

dintre poeţii noştri cei mai pasionaţi, mai sumbri şi mai „damnaţi“.

— Ei bine, am scris rău despre dumneavoastră, îmi spuse el (adică în revista lui, despre *Crimă şi pedeapsă*).

— Ştiu.

— Dar ştiţi de ce?

— Din principiu, probabil.

— Pentru Cernîşevski[21].

Am încremenit de uimire.

— N.N., care a scris articolul critic, continuă editorul, mi-a spus aşa: „Romanul lui e bun, dar întrucît acum doi ani, într-o nuvelă, nu i-a fost ruşine să-şi bată joc de nefericitul aflat în deportare şi l-a caricaturizat, eu o să-i vorbesc romanul de rău“.

— Ah, e vorba tot de bîrfa stupidă despre *Crocodilul*[22]? exclamai eu, înţelegînd. Chiar îi daţi crezare? Dumneavoastră înşivă aţi citit nuvela mea *Crocodilul*?

— Nu, nu am citit-o.

— Păi e-o bîrfă, bîrfa cea mai ordinară din cîte pot exista. Doar trebuie să ai inteligenţa şi simţul poetic al lui Bulgarin[23] ca, în acest fleac, în această nuvelă comică, să citeşti printre rînduri o asemenea alegorie „civică“, ba încă la adresa lui Cernîşevski! Dacă aţi şti ce stupidă este această interpretare forţată! De altminteri, niciodată n-o să-mi iert faptul că acum doi ani nu am protestat împotriva acestei mîrşave calomnii, de îndată ce a fost scornită!

Această discuţie a mea cu editorul revistei, stinse de-acum de mult, a avut loc acum vreo şapte ani şi pînă în ziua de astăzi tot nu am protestat împotriva „clevetelii“, ba am neglijat, ba „nu am avut timp“. Însă această josnicie, care mi s-a atribuit, a rămas în amintirile unor persoane drept un fapt neîndoielnic, a avut circulaţie în cercurile literare, a ajuns şi la cunoştinţa publicului şi mi-a adus deseori neplăceri. E cazul să spun despre ea

măcar un cuvînt, mai ales că acum este momentul potrivit să dezmint, ce-i drept fără argumente, calomnia, care, şi ea, a fost în cel mai înalt grad lipsită de argumente. Prin îndelungata mea tăcere şi prin neglijenţă, pînă acum parcă am confirmat-o.

Pentru prima dată m-am întîlnit cu Nikolai Gavrilovici Cernîşevski în cincizeci şi nouă, chiar în primul an de după întoarcerea mea din Siberia, nu-mi mai aduc aminte unde şi cînd. Apoi ne întîlneam uneori, dar foarte rar, discutam, dar foarte puţin. De altfel, ne strîngeam mîinile întotdeauna. Herzen mi-a spus că Cernîşevski i-a făcut o impresie neplăcută, adică prin înfăţişarea exterioară, prin maniere. Mie înfăţişarea şi manierele lui Cernîşevski îmi plăceau.

Într-o dimineaţă, la uşa apartamentului meu, pe clanţă, am găsit una dintre cele mai remarcabile proclamaţii care apăreau pe atunci; şi apăreau destule. Se numea *Către tînăra generaţie*. Era imposibil de imaginat ceva mai absurd şi mai stupid. Conţinutul era scandalos, forma – cea mai ridicolă cu putinţă, de parcă numai un criminal dintre oamenii aceia le-ar fi scornit, ca să-i ducă tot pe ei la pierzanie. În ziua aceea mi s-a făcut grozav de ciudă şi m-am simţit foarte trist. Pe atunci totul era încă inedit şi atît de aproape, încît era încă dificil şi să-ţi dai întru totul seama ce fel de oameni sînt aceia. Era dificil pentru că nu-ţi venea să crezi că sub toată această harababură se ascunde un asemenea fleac. Nu mă refer la mişcarea de atunci, în totalitate, numai la oameni mă refer. Cît despre mişcare, ea a fost un fenomen apăsător, dureros, dar funest prin continuitatea lui istorică şi va avea parte de o pagină serioasă în perioada petersburgheză a istoriei noastre. De fapt, se pare că această pagină e departe încă de a fi fost scrisă în întregime.

Aşa că eu, care, în inima şi în sufletul meu, de mult nu eram de acord nici cu aceşti oameni, nici cu sensul mişcării lor, m-am simţit deodată

înciudat şi parcă jenat de lipsa lor de abilitate: „De ce le iese atît de stupid şi neîndemînatic?“ Şi ce mă privea asta pe mine? Dar nu de eşecul lor îmi părea rău. Propriu-zis, nu cunoşteam pe nici unul dintre cei care distribuiseră proclamaţia; nu cunosc nici acum vreunul; eram, însă, întristat deoarece fenomenul respectiv nu mi-l reprezentam ca pe o năzbîtie singulară, idioată a unor persoane care nu mă priveau. Mă copleşea un lucru: nivelul de cultură, de educaţie şi de cunoaştere măcar cît de cît a realităţii era îngrozitor de deprimant. Deşi locuiam deja de trei ani la Petersburg şi fusesem atent la unele fenomene, proclamaţia din dimineaţa aceea parcă mă zguduise, părea pentru mine un fel de nouă revelaţie neaşteptată: pînă în ziua aceea nu bănuisem o asemenea nimicnicie! Mă speria tocmai halul acela de nimicnicie. Spre seară mi-a trecut brusc prin minte să mă duc la Cernîşevski. Pînă atunci nu mai fusesem la el, nici el nu mă vizitase vreodată.

Îmi aduc aminte că era cam ora cinci după-amiază. L-am găsit pe Nikolai Gavrilovici singur, nici un servitor nu era acasă, aşa că mi-a deschis chiar el uşa. M-a întîmpinat extrem de afabil şi m-a invitat în cabinet.

— Nikolai Gavrilovici, ce-i asta? l-am întrebat eu, scoţînd proclamaţia.

El a luat-o ca pe un lucru total necunoscut şi a citit-o. N-avea decît vreo zece rînduri.

— Şi ce-i cu asta? m-a întrebat el zîmbind uşor.

— Oare chiar sînt atît de proşti şi de ridicoli? Oare chiar nu pot fi opriţi, chiar nu se poate pune capăt acestei ticăloşii?

Mi-a răspuns extrem de serios şi convingător:

— Chiar presupuneţi că sînt solidar cu ei şi credeţi că am putut lua partea la redactarea acestei fiţuici?

— Tocmai că nu am presupus, i-am răspuns eu, şi chiar cred că ar fi inutil să vă asigur de asta. Dar, în orice caz, trebuie opriţi cu orice preţ. Cuvîntul

dumneavoastră are greutate pentru ei, le e frică de opinia dumneavoastră.

— Nu cunosc pe nici unul dintre ei.

— Şi de asta sînt sigur. Dar nu e deloc necesar să-i cunoaşteţi şi să vorbiţi personal cu ei. E deajuns să declaraţi undeva că-i blamaţi şi ei vor afla.

— Poate că nu va avea nici un efect. La o adică, şi aceste fenomene, ca nişte fapte colaterale, sînt inevitabile.

— Totuşi, fac rău tuturor, în toate privinţele.

În acest moment a sunat la uşă un alt musafir, nu-mi mai amintesc cine. Am plecat. Consider de datoria mea să fac observaţia că am vorbit sincer cu Cernîşevski şi credeam întru totul, aşa cum cred şi acum, că nu era „solidar“ cu aceşti propagandişti. Mi s-a părut că lui Nikolai Gavrilovici nu i-a displăcut vizita mea; peste cîteva zile mi-a confirmat acest lucru, trecînd el însuşi pe la mine. A stat la mine cam o oră şi, recunosc, arareori am întîlnit un om mai delicat şi voios, aşa că tot atunci m-am mirat de unele păreri despre firea lui, care, pasămite, ar fi fost aspră şi necomunicativă. Mi-era clar că vrea să mă cunoască mai bine, ceea ce mi-a făcut plăcere, cum îmi aduc aminte. Apoi am fost la el încă o dată, mi-a mai făcut şi el o vizită. Curînd, din anumite pricini, m-am mutat la Moscova, unde am locuit vreo nouă luni. Astfel, relaţia noastră, aflată abia la început, s-a curmat. Apoi au urmat arestarea lui Cernîşevski şi deportarea lui. Niciodată n-am putut afla nimic despre dosarul lui penal; nu ştiu nici acum nimic.

Peste vreun an şi jumătate, mi-a trecut prin cap să scriu un basm fantastic, un fel de imitaţie a nuvelei *Nasul* de Gogol. Nu mai încercasem vreodată să scriu în genul fantastic. Era o ştrengărie pur literară, numai de dragul rîsului. Se iviseră, totuşi, cîteva situaţii comice, pe care voiam să le dezvolt. Deşi nu merită, voi relata subiectul, ca să fie clar ce concluzii s-au tras din el. Atunci,

la Petersburg, în Pasaj, un neamţ arăta un crocodil şi lua taxă de la vizitatori. Un funcţionar din Petersburg, înaintea unei călătorii în străinătate, împreună cu soţia şi cu prietenul său la cataramă se duce la Pasaj şi, printre altele, toţi intră să vadă crocodilul. Funcţionarul face parte din categoria mijlocie, dar dintre cei care au o oarecare situaţie independentă; e încă tînăr, dar devorat de orgoliu; e în primul rînd un prost, precum neuitatul maior Kovaliov[24], care şi-a pierdut nasul. E ridicol de sigur în privinţa marilor sale calităţi; semidoct fiind, mai că nu se consideră un geniu, la departamentul său e luat drept un om de nimic şi se simte mereu jignit din pricina lipsei generale de atenţie. Parcă răzbunîndu-se pentru asta, îşi muştruluieşte şi îşi tiranizează prietenul lipsit de caracter, împăunîndu-se faţă de acesta cu inteligenţa sa. Prietenul îl urăşte, dar suportă totul pentru că, în taină, îi place soţia acestuia. În Pasaj, în timp ce doamna, tinerică şi frumuşică, de tip pur petersburghez, o cochetă prostuţă de condiţie mijlocie, se uită cu nesaţ la maimuţele care erau arătate odată cu crocodilul, genialul ei soţ l-a iritat cumva pe crocodil, care pînă atunci zăcuse somnoros ca un buştean: fiara cască deodată botul şi-l înghite întreg, fără să mai lase nimic. Curînd se descoperă că marele om n-a suferit nici o vătămare din pricina înghiţirii; dimpotrivă, mînat de încăpăţînarea care îl caracterizează, declară din crocodil că se simte foarte bine stînd acolo. Prietenul şi soţia pleacă pentru a face intervenţii la conducere în vederea eliberării lui. Dar pentru ca marele om să fie scos, era necesar să fie ucis şi spintecat crocodilul; desigur, mai trebuiau despăgubiţi neamţul-proprietar şi nedespărţita sa *Mutter*. Mai întîi neamţul e revoltat şi disperat, de teamă că crocodilul, care l-a înghiţit pe „*ganz* funcţionar“, riscă să moară; dar curînd îşi dă seama că membrul înghiţit al administraţiei petersburgheze, mai ales că a rămas în viaţă, îi

poate asigura cîştiguri extrem de mari prin toată Europa. Cere pentru crocodil o sumă imensă şi, pe deasupra, pretinde gradul de colonel rus. Pe de altă parte, conducerea se vede pusă într-o mare dificultate, cazul fiind prea insolit pentru minister şi lipsit cu totul de precedente asemănătoare. „Dacă am avea un exemplu cît de mic de mai înainte, am putea acţiona, altfel e dificil.“ De asemenea, îl suspectează pe funcţionar că s-a băgat în crocodil ca urmare a unor tendinţe interzise, liberale. Între timp, consoarta a început să-şi spună că situaţia ei „ca de văduvă“ nu este lipsită de interes. Soţul ei înghiţit îi declară irevocabil prietenului său că pentru el e incomparabil mai bine să rămînă în crocodil decît la serviciu, căci acum, fără să vrea, va atrage atenţia asupra sa, ceea ce mai înainte nu izbutise niciodată. Insistă ca soţia sa să organizeze serate, la care să fie adus şi el, într-o ladă, cu crocodil cu tot. E sigur că la aceste serate se vor repezi să vină tot Petersburgul şi toţi demnitarii de stat, ca să vadă noul fenomen. Din situaţia aceasta are intenţia să cîştige: „Voi spune adevărul şi voi da recomandaţii; bărbaţilor de stat le voi da sfaturi, în faţa miniştrilor îmi voi arăta capacităţile“, spune el, considerîndu-se parcă de pe altă lume şi avînd deja dreptul de a da sfaturi şi de a rosti sentinţe. La întrebarea prudentă, dar perfidă a prietenului: „Ce-ar fi dacă, printr-un proces neaşteptat, la care, de altfel, se poate aştepta, va fi digerat şi se va transforma în ceva la care nu se aşteaptă?“, marele om răspunde că s-a şi gîndit la asta; dar se va împotrivi cu indignare acestui fenomen întru totul posibil după legile naturii. Totuşi, consoarta nu acceptă să dea serate cu acest scop, deşi îi place ideea: „Cum să-mi fie adus soţul într-o ladă?“ se întreabă ea. Pe deasupra, situaţia „ca de văduvă“ îi place din ce în ce mai mult. Îi prinde gustul; i se arată bunăvoinţă. Vine şeful soţului ei şi joacă o partidă de cărţi cu ea... Iată prima parte a acestei povestiri

caraghioase, care a rămas neterminată. Cîndva o voi termina neapărat, deşi uitasem de ea şi a trebuit s-o recitesc ca să mi-o amintesc.

Totuşi, iată ce s-a făcut din această scriere măruntă. De îndată ce, în 1865, povestirea a apărut în revista *Epoha*[25] [*Epoca*], *Golos* a şi inserat o observaţie ciudată într-un foileton. Nu mi-o amintesc *ad litteram*, mi-ar fi şi greu să mă documentez, dar sensul era cam următorul: „Degeaba, pasămite, autorul *Crocodilului* a pornit pe calea aceasta; nu va avea parte nici de cinste, nici de profitul la care se aşteaptă“ etc. etc. Urmau cîteva cuvinte dintre cele mai usturătoare, mai nebuloase şi mai ostile. Le-am citit în fugă, n-am înţeles nimic, am văzut doar că au mult venin în ele, dar nu ştiam de ce. Se înţelege că, în sine, această nebuloasă recenzie în foileton nu-mi putea dăuna cu nimic; nici un cititor nu ar fi înţeles-o, de fapt, ca şi mine; deodată, peste o săptămînă, N.N. Strahov[26] îmi spune: „Ştiţi ce se crede acolo? Toţi sînt convinşi că *Crocodilul* dumneavoastră este o alegorie, o istorie a deportării lui Cernîşevski, şi că aţi vrut să-l prezentaţi şi să-l ridiculizaţi pe Cernîşevski“. Deşi m-am mirat, nu m-am alarmat prea tare; parcă puţine asemenea supoziţii există? Opinia aceasta mi s-a părut prea singulară şi forţată ca să aibă succes, aşa că am considerat că n-are deloc rost să protestez. Nu mi-o voi ierta niciodată, căci s-a consolidat şi a avut succes. *Calomniez, il en restera toujours quelque chose*[27].

De altminteri, şi acum sînt convins că n-a fost la mijloc nici o defăimare; de ce şi pentru ce să fi fost? În literatură, nu m-am certat mai cu nimeni, în orice caz nu m-am certat foarte tare. Acum, în acest moment, în cei douăzeci şi şapte de ani ai activităţii mele literare, este de-abia a doua oară cînd vorbesc despre propria mea persoană. Pur şi simplu, la mijloc a fost o tîmpenie, o tîmpenie sumbră, suspicioasă, strecurată în capul unuia dintre cei cu „orientare“. Sînt sigur că acest cap

mult-gînditor este şi acum sigur că nu a greşit şi că eu l-am persiflat într-adevăr pe bietul Cernîşevski. Chiar sînt convins că nu voi putea schimba în favoarea mea părerea lui, oricîte explicaţii şi scuze aş oferi. Tocmai de aceea capul e mult-gînditor. (Desigur, nu la Andrei Aleksandrovici[28] mă refer; în calitate de redactor şi editor al ziarului său, în această privinţă, ca întotdeauna, nu are nici un amestec.)

Dar în ce constă alegoria? Desigur, crocodilul reprezintă Siberia; funcţionarul înfumurat şi uşuratic este Cernîşevski. A nimerit în crocodil şi nutreşte speranţa de a da învăţături întregii lumi. Prietenul său lipsit de caracter, cu care se poartă ca un despot, îi reprezintă pe toţi prietenii de aici ai lui Cernîşevski. Frumuşica, dar prostuţa soţie a funcţionarului, care se bucură de situaţia ei „ca de văduvă“ este... Dar aici murdăria devine deja atît de mare, încît nu vreau să mă pătez continuînd explicaţia alegoriei. (Or, ea s-a consolidat şi poate tocmai ultima aluzie s-a consolidat; am dovezi incontestabile.)

Deci, s-a presupus că eu, fost deportat şi ocnaş, m-am bucurat de deportarea altui „nenorocit“; mai mult chiar, cu această ocazie, pasămite, am scris un pamflet plin de bucurie. Dar unde-s dovezile? În alegorie? Păi daţi-mi ce doriţi... *Însemnările unui nebun*[29], oda *Dumnezeu*[30], daţi-mi-l pe *Iuri Miloslavski*[31], versurile lui Fet[32], daţi-mi ce doriţi, şi eu mă angajez ca imediat, din primele zece rînduri indicate de dumneavoastră, să demonstrez că este o alegorie a războiului franco-prusac sau un pamflet la adresa actorului Gorbunov[33], într-un cuvînt, la adresa oricui doriţi, numai să-mi daţi un nume. Amintiţi-vă cum în vechime, chiar la sfîrşitul anilor ’40, de pildă, cenzorii examinau manuscrisele şi panourile: nu exista rînd, nu exista punct, în care să nu se fi bănuit ceva, vreo alegorie. Mai bine s-ar demonstra cu ceva din viaţa

mea că semăn a pamfletar răutăcios, lipsit de inimă şi că de la mine pot fi aşteptate asemenea alegorii.

Tocmai graba, tocmai precipitarea unor asemenea concluzii nedemonstrate ilustrează, dimpotrivă, un fel de infamie sufletească a acuzatorilor înşişi, grosolănia şi lipsa de umanitate a concepţiilor lor. Aici, nici naivitatea bănuielii nu este scuzabilă; şi ce? poţi fi infam la modul sincer, şi nimic mai mult.

Poate că îl voi fi urît personal pe Cernîşevski? Ca să previn această acuzaţie, am relatat cu bună intenţie, mai sus, scurta perioadă în care ne-am cunoscut şi am fost cordiali unul cu altul. Poate spune cineva că e prea puţin şi că am avut faţă de el o ură tăinuită. Atunci să-mi expună motivele acestei uri, dacă are ce expune. Nu au existat motive. Pe de altă parte, sînt convins că însuşi Cernîşevski, dacă o va citi vreodată, va confirma exactitatea modului în care am prezentat întîlnirea noastră. Dea Domnul să aibă posibilitatea s-o facă. Îmi doresc acest lucru la fel de fierbinte pe cît de sincer am regretat şi regret nenorocirea lui.

Poate că va fi fost vorba de ură din cauza convingerilor?

De ce? Cernîşevski nu m-a jignit niciodată cu convingerile lui. Poţi stima foarte mult un om, avînd convingeri radical diferite de ale lui. De data aceasta, pot vorbi, de altfel, mai cu temei şi chiar posed o mică dovadă. Într-unul din ultimele numere ale revistei *Epoha*, care pe atunci îşi înceta apariţia, poate chiar în ultimul, a fost tipărit un amplu articol critic despre „celebrul“ roman *Ce-i de făcut*[34]? al lui Cernîşevski. Articolul este remarcabil şi aparţine unui condei cunoscut. Şi ce? În articol se apreciază cum se cuvine inteligenţa şi talentul lui Cernîşevski. Romanul propriu-zis este comentat chiar cu multă căldură. Iar de inteligenţa lui admirabilă nu s-a îndoit nimeni niciodată. În articolul nostru nu se vorbea decît de particularităţile şi înclinaţiile acestei inteligenţe,

dar seriozitatea articolului, în sine, era şi dovada stimei criticului nostru pentru calităţile autorului analizat. Acum fiţi de acord: dacă l-aş fi urît din pricina convingerilor, desigur că nu aş fi permis publicarea în revistă a unui articol în care se vorbea despre Cernîşevski cu stima cuvenită; în realitate, eu şi nu altcineva eram redactorul-şef al revistei *Epoha*.

Poate că am publicat caustica alegorie, sperînd să cîştig ceva *en haut lieu*[35]? Dar cînd şi cine poate spune despre mine că am încercat să cîştig sau că am cîştigat în acest sens în vreun *lieu*, deci că mi-aş fi vîndut condeiul? Chiar cred că autorul ipotezei nu s-a gîndit la aşa ceva, în pofida întregii sale naivităţi. De fapt, nici nu ar fi prins rădăcini în lumea literară, dacă acuzaţia ar fi constat doar în aceasta...

În ce priveşte posibilitatea de a fi acuzat că am scris alegoria-pamflet vizînd alte circumstanţe, familiale, ale lui Nikolai Gavrilovici, repet iarăşi că nici măcar nu vreau să ating acest aspect întru „desculparea“ mea, ca să nu mă murdăresc...

Regret foarte mult că de data aceasta am început să vorbesc despre mine însumi. Iată ce înseamnă să-ţi scrii memoriile literare; niciodată nu le voi scrie. Regret nespus că, fără îndoială, l-am plictisit pe cititor; dar scriu un jurnal, în parte un jurnal al propriilor mele impresii, şi tocmai zilele acestea am avut o impresie „literară“, care se referea indirect şi la această anecdotă uitată despre uitatul meu *Crocodil*.

Zilele acestea, unul dintre oamenii pe care îi stimez cel mai mult, a cărui părere o ţin la mare preţ, mi-a spus:

— Recent v-am citit articolul despre *Mediu* şi despre verdictele juraţilor noştri (*Grajdanin*, nr. 2). Sînt întru totul de acord cu dumneavoastră, dar articolul poate provoca confuzii neplăcute. S-ar putea crede că sînteţi pentru abolirea curţii cu juri şi pentru noi imixtiuni ale tutelei administrative...

Am rămas uimit şi îndurerat. Era vocea unui om obiectiv în cel mai înalt grad, aflat în afara oricăror partide şi „alegorii“ literare.

— Oare chiar e posibil să fie interpretat astfel articolul meu? După asta nu se mai poate vorbi despre nimic. Starea economică şi morală a poporului nostru după eliberarea de sub jugul iobăgiei este îngrozitoare. Fapte incontestabile şi alarmante în cel mai înalt grad sînt dovezi permanente. Decăderea moralităţii, chilipirul, ovreii-cîrciumari, hoţia şi tîlhăria ziua-n amiaza mare, toate sînt fapte incontestabile şi se înmulţesc, se înmulţesc. Şi ce se întîmplă? Dacă cineva, simţindu-şi spiritul şi inima îngrijorate, pune mîna pe condei şi scrie, ce-o să fie? Vor striga toţi că e adept al iobăgiei şi se pronunţă pentru reintroducerea ei?

— În tot cazul, trebuie să dorim ca poporul să aibă libertatea deplină de a ieşi singur din întristătoarea sa situaţie, fără nici un fel de tutelă sau reveniri la ceea ce a fost.

— Negreşit aşa este, şi chiar aceasta este ideea mea! Şi chiar dacă ar exista un declin al poporului (uneori, oamenii simpli, uitîndu-se la ei înşişi, spun acum pe alocuri: „Am slăbit, am slăbit!“), dacă, zic, ar avea loc o adevărată, incontestabilă, uriaşă decădere populară, o mare nenorocire, şi în cazul acesta poporul s-ar salva, ne-ar salva şi pe noi, cum i s-a mai întîmplat de nenumărate ori şi cum mărturiseşte toată istoria noastră. Iată ideea mea. Adică, ajunge cu imixtiunile!... Şi totuşi, cum îţi pot fi uneori înţelese şi răstălmăcite cuvintele! Se prea poate să te tot loveşti de alegorii!

[20] *Kovaliovski*, Egor Petrovici (1811-1868), scriitor şi om politic, primul preşedinte al Fondului literar, al cărui secretar Dostoievski a fost ales în februarie 1863.

[21] *Cernîşevski*, Nikolai Gavrilovici (1828-1889), cunoscut publicist, scriitor şi critic literar.

[22] Titlul complet al povestirii este *Crocodilul, un eveniment neobişnuit sau pasajul din Pasaj*.

[23] *Bulgarin*, Faddei Venediktovici (1789-1859), scriitor şi ziarist, colaborator al poliţiei secrete.

24 Este vorba de personajul principal al nuvelei *Nasul* de Gogol.

25 Revista *Epoha* era editată de Mihail Mihailovici, fratele scriitorului.

26 *Strahov*, Nikolai Nikolaevici (1828-1896), filosof şi critic de orientare slavofilă.

27 *Calomniaţi, întotdeauna va rămîne ceva (fr.).

28 Este vorba de Andrei Aleksandrovici Kraevski (1810-1889), editorul ziarului *Golos*, la care Dostoievski face frecvent trimiteri în *Jurnal*.

29 Nuvelă de Gogol.

30 Odă de Gavrila Romanovici Derjavin (1743-1816).

31 Roman de Mihail Zagoskin (1789-1852); titlul complet este *Iuri Miloslavici, sau ruşii în anul 1612*.

32 *Fet*, Afanasi Afanasievici (1820-1892), important poet rus.

33 *Gorbunov*, Ivan Feodorovici (1831-1895), actor celebru în epocă, povestitor şi scriitor, prieten şi corespondent al lui Dostoievski.

34 V. nota 21.

35 *În sferele înalte (fr.).

V. Vlas

Vă mai aduceţi aminte de Vlas[36]? Cine ştie de ce, eu mi-l amintesc.

Cu sumanul larg în poale,
Cu capul descoperit
Trece prin oraş agale
Moşul Vlas încărunţit.
Cu-o icoană de aramă,
El cerşeşte pentru schit...

După cum se ştie, mai înainte, acest Vlas „nu avea Dumnezeu“;

Tot bătînd-o, pe nevastă
A băgat-o în mormînt.
La tîlhari le era gazdă,
Hoţi de cai primea oricînd.

Chiar şi hoţi de cai, ne sperie poetul, căzînd în tonul unei băbuţe evlavioase. Oho, ce mai păcate! Însă a păţit-o. S-a îmbolnăvit Vlas şi a avut o vedenie, în urma căreia s-a jurat s-o pornească prin lume şi să strîngă bani pentru biserică. I s-a arătat iadul, nici mai mult nici mai puţin:

El văzu sfîrşitul lumii,
Păcătoşii-n iad văzu:
Scorpii le cer socoteală,
Diavoli sprinteni, căpcăuni,
Harapi negri ca de smoală
Şi cu ochii de tăciuni.
....
Unii stau înfipţi în ţeapă,
Alţii ling lutul aprins...

Într-un cuvînt, nişte grozăvii de neînchipuit, încît ţi-e şi frică să citeşti. „Totul n-ai cum să descrii“, continuă poetul,

Înţeleptele hagiţe
Pot mai bine-a povesti.

O, poete (din păcate, un autentic poet al nostru), dacă n-aţi aborda poporul cu entuziasmele dumneavoastră, despre care

Înţeleptele hagiţe
Pot mai bine-a povesti,

atunci nu ne-aţi jigni cu concluzia că, datorită unor asemenea fleacuri femeieşti,

Tot biserici se înalţă
Pe pămîntul nostru drag.

Chiar dacă Vlas umblă din „prostie“ cu traista în băţ, aţi înţeles totuşi că suferinţa lui este serioasă; totuşi, v-a uimit maiestuoasa lui siluetă. (De fapt, sînteţi poet, nu se putea altfel.)

Cea tărie sufletească
Întru Domnul s-a pornit,

spuneţi dumneavoastră, excelent. De altminteri, vreau să cred că zeflemeaua aţi strecurat-o fără voie, din frică liberală, căci această tărie teribilă, chiar de speriat, a smereniei lui Vlas, această nevoie de mîntuire, această sete de suferinţă v-au speriat şi pe dumneavoastră, om universal şi *gentilhomme* rus, iar maiestuoasa imagine populară a smuls entuziasmul şi stima şi din sufletul dumneavoastră cît se poate de liberal!

Şi-a-mpărţit Vlas tot avutul,
A rămas desculţ, golaş.
Şi-a pornit-o cu cerutul
Ca să-nalţe-un sfînt locaş.
De atunci el rătăceşte,
Sînt *treizeci de ani* curînd.
Din cerşit el se hrăneşte,
Neuitînd de jurămînt.

....
Plin de-adîncă întristare,
Drept şi oacheş şi înalt,
(Minunat de frumos!)
Prin oraşe el, *agale*,
Umblă şi din sat în sat.
....
C-o icoană şi o carte,
Singurel pe drum vorbind.
Lanţul ce la gît îl poartă
Lin se-aude zdrăngănind.

Minunat, minunat de frumos! Chiar e atît de frumos, de parcă nu dumneavoastră aţi fi scris; parcă nu dumneavoastră, ci altcineva s-a fandosit mai apoi în locul dumneavoastră „pe Volga“[37], tot în versuri excelente, despre cîntecele edecarilor. De fapt, nu v-aţi fandosit nici „pe Volga“, poate doar un pic: şi pe Volga iubeaţi omul universal din edecar şi într-adevăr aţi suferit pentru el, adică n-aţi suferit propriu-zis pentru edecar, ci, ca să spunem aşa, pentru edecarul universal. Vedeţi dumneavoastră, a-l iubi pe omul universal înseamnă cu siguranţă a-l dispreţui şi, uneori, chiar a-l urî pe omul real, care stă lîngă dumneavoastră. Intenţionat am subliniat versurile nemărginit de frumoase din această poezie a dumneavoastră, care este (în întregul ei, scuzaţi-mă) o bufonerie.

Mi l-am amintit pe acest Vlas poetic deoarece zilele acestea am auzit o povestire extraordinar de fantastică despre alt Vlas, chiar despre doi, care sînt absolut diferiţi, doi alde Vlas, nemaiauziţi pînă acum. Întîmplarea e reală şi semnificativă măcar prin caracterul ei neobişnuit.

Se spune că în Rusia, prin mănăstiri, există şi acum unii schimnici, călugări, care spovedesc şi dau sfaturi. Dacă e bine sau rău, dacă e nevoie de asemenea călugări sau nu, în momentul de faţă nu doresc să judec şi nu de asta am pus mîna pe condei. Dar întrucît trăim în realitatea aceasta, nu

putem să-i dăm brînci afară din naraţiune nici măcar unui călugăr, dacă pe el se întemeiază povestirea. Aceşti călugări dătători de sfaturi se întîmplă, cică, să fie uneori extraordinar de cultivaţi şi inteligenţi. Cel puţin aşa se spune despre ei; eu unul nu ştiu nimic. Se zice că se întîlnesc printre ei unii care au un extraordinar dar de a pătrunde în sufletul omului şi de a pune stăpînire pe el. Se spune că unele dintre aceste persoane sînt cunoscute întregii Rusii, adică, în fond, celor care au nevoie să le cunoască. Trăieşte un asemenea stareţ, să zicem, în Gubernia Herson, şi la el vin, chiar pe jos, oameni din Petersburg, Arhanghelsk, din Caucaz şi din Siberia. Fireşte, vin cu sufletul copleşit de o disperare care nu-şi mai aşteaptă tămăduirea sau cu o povară atît de teribilă pe inimă, încît păcătosul nu-i mai spune nimic despre ea duhovnicului său, şi aceasta nu se întîmplă din spaimă sau neîncredere, ci pur şi simplu datorită faptului că nu mai are absolut nici o speranţă în propria mîntuire. Aude deodată despre un asemenea călugăr-dătător de sfaturi şi porneşte spre el.

„Şi iată, spunea odată unul dintre aceşti stareţi, într-o discuţie amicală cu un vizitator, îi ascult pe oameni de vreo douăzeci de ani şi, credeţi-mă, s-ar părea că în acest răstimp de douăzeci de ani am ajuns să cunosc îndestul cele mai tăinuite şi mai complicate boli ale sufletului omenesc; dar şi după douăzeci de ani te-apucă uneori fiorii şi indignarea, ascultînd unele taine. Îţi pierzi liniştea spirituală necesară pentru a da mîngîiere şi eşti nevoit să te întăreşti tu însuţi în smerenie şi seninătate...“.

Şi mi-a relatat uluitoarea povestire din viaţa poporului, despre care am pomenit mai sus.

„Văd eu că se tîrăşte spre mine, în genunchi, un mujic. L-am văzut pe fereastră mergînd în

genunchi. Primele cuvinte pe care mi le-a spus au fost:

— N-am mîntuire; sînt blestemat! Orice mi-ai spune, sînt blestemat!

L-am calmat cumva; văd că suferinţa l-a adus de departe.

— Ne-am adunat în sat cîţiva flăcăi, a început el să-mi spună, şi ne-am apucat să punem rămăşag: «Care face o neobrăzare mai mare decît ceilalţi?». Trufaş fiind din fire, m-am oferit să fiu primul. Un alt flăcău m-a tras deoparte şi mi-a spus între patru ochi:

— Nicidecum nu se poate să faci cum ai spus. Te lauzi.

M-am apucat să jur.

— Nu, stai, zice, jură pe mîntuirea ta de pe lumea cealaltă că faci ce-o să-ţi spun eu.

M-am jurat.

— Curînd începe postul, zice, pune-te pe postit. Cînd o să te duci să te împărtăşeşti, primeşte anafura, dar n-o înghiţi. Trage-te deoparte, scoate-o din gură şi păstreaz-o. Pe urmă o să-ţi spun eu ce să faci.

Am făcut întocmai. De-a dreptul din biserică m-a dus în grădină. A luat o joardă, a înfipt-o în pămînt şi a spus: pune-o! Am pus anafura pe joardă.

— Acum, zice, adu puşca.

Am adus-o.

— Încarc-o.

Am încărcat-o.

— Ridic-o şi trage.

Am ridicat mîna şi am ochit. Nu-mi mai rămînea decît să trag, şi deodată văd în faţa mea o cruce şi, pe ea, Răstignitul. În clipa aceea m-am prăbuşit cu puşca în mînă şi am rămas în nesimţire.“

Toate acestea se întîmplaseră cu vreo cîţiva ani înainte de venirea la stareţ. Cine era acest Vlas, de

unde venise şi cum îl chema – stareţul, desigur, n-a spus, cum nici penitenţa pe care i-a impus-o nu ne-a destăinuit-o. Probabil că i-a împovărat sufletul cu o nevoinţă grozavă, chiar peste puterile omeneşti, judecînd că, cu cît mai mult, cu atît mai bine: „Singur a venit în genunchi să ceară suferinţa“. Însă cred că această întîmplare este, pe de o parte, foarte caracteristică, sugerînd foarte multe, aşa că merită două-trei minute de discuţie specială. Rămîn la părerea că ultimul cuvînt îl vor spune tot ei, aceşti diferiţi „Vlaşi“, care se căiesc sau nu se căiesc; ei vor spune şi ne vor arăta drumul nou şi ieşirea din dificultăţile noastre care, s-ar părea, sînt fără ieşire. Doar nu Petersburgul va decide soarta finală a Rusiei. Şi de aceea orice trăsătură, chiar măruntă, dar *nouă*, privitoare la aceşti oameni deja „noi“ poate fi demnă de toată atenţia noastră.

*

În primul rînd, ce-i de-a mirării, cel mai de-a mirării, e însuşi începutul tărăşeniei, adică posibilitatea unui asemenea rămăşag, a unei asemenea întreceri într-un sat rus. „Cine face o neobrăzare mai mare decît ceilalţi?“ Este un fapt care sugerează grozav de multe, care pentru mine este chiar întru totul neaşteptat; şi am văzut totuşi destui oameni din popor, ba chiar pe cei mai caracteristici. Voi face doar observaţia că însuşi aparentul caracter ieşit din comun al acestui fapt demonstrează autenticitatea lui: cînd oamenii mint, scornesc ceva mult mai obişnuit, mai aproape de realitatea de zi cu zi, ca să fie crezuţi de toată lumea.

Apoi, este remarcabil aspectul propriu-zis medical al faptului. Halucinaţia este prin excelenţă un fenomen maladiv, iar această maladie este foarte rară. Posibilitatea unei halucinaţii bruşte, chiar la o persoană extrem de surescitată, dar sănătoasă, este, poate, un caz încă nemaiauzit. Însă

este o problemă medicală, la care mă pricep prea puţin.

Altul este aspectul psihologic al faptului. În acest caz, apar în faţa noastră două tipuri populare, care reprezintă în cel mai înalt grad tot poporul rus ca întreg. În primul rînd, este vorba de pierderea oricărei măsuri în toate (şi, observaţi, vă rog, pierderea este aproape temporară şi trecătoare, semănînd parcă a vrăjitorie). Din această nevoie de a se întrece cu gluma, de a-şi încremeni simţirea, omul este împins pînă la marginea prăpastiei, ajunge să atîrne pe jumătate deasupra ei, să privească în adîncul prăpastiei şi, în cazuri particulare, dar foarte frecvente, se aruncă cu capul în jos, ca un aiurit. Este nevoia de negaţie dintr-un om, care uneori este cel mai netăgăduitor şi mai evlavios cu putinţă, de negare a tot, a celui mai sfînt lucru din inima sa, a idealului său cel mai deplin, a întregului ideal popular în toată plenitudinea sa, pe care doar cu o clipă mai înainte îl venera şi care deodată i-a devenit un fel de povară insuportabilă. Uimeşte mai ales acea precipitare, acea repezeală cu care uneori rusul se grăbeşte să se exhibe, în anumite momente ale vieţii sale sau ale vieţii poporului, să se arate într-o lumină bună sau într-una urîtă. Cîteodată nu există măsură. Dacă-i vorba de dragoste, de băutură, de dezmăţ, de vanitate, de invidie, uneori cîte unul dintre ruşi se lasă aproape fără rezerve în voia patimii, este gata s-o rupă cu toate, să se dezică de toate, de familie, de datină, de Dumnezeu. Cîte un om foarte bun la suflet poate deveni deodată dezgustător, neruşinat şi criminal, de îndată ce nimereşte în acest vifor, în vîrtejul fatal pentru noi al negării şi distrugerii de sine, convulsive şi fulgerătoare, care este uneori atît de propriu caracterului poporului rus în unele momente funeste ale vieţii sale. În schimb, cu aceeaşi forţă, cu aceeaşi repeziciune, cu aceeaşi sete de autoconservare şi pocăinţă, rusul, ca şi întregul

popor, se şi salvează singur, şi o face de regulă atunci cînd ajunge la ultima limită, adică atunci cînd nu mai are unde se duce. Dar cel mai caracteristic e că impulsul invers, impulsul de restabilire şi mîntuire, este întotdeauna mai serios decît fostul elan, cel al negaţiei şi al distrugerii de sine. Adică impulsul iniţial poate fi pus pe seama unui fel de bicisnicie a voinţei; în timp ce restaurării sale omul rus i se dedică cu eforturile cele mai uriaşe şi mai serioase, fosta sa mişcare de negaţie o priveşte cu dispreţ faţă de sine însuşi.

Cred că cea mai importantă, cea mai înrădăcinată nevoie a poporului rus este nevoia de suferinţă perpetuă şi nepotolită, pretutindeni şi în toate. S-ar părea că de această sete de suferinţă s-a molipsit de la începutul veacurilor. Şuvoiul de mucenicie trece prin toată istoria sa şi nu se datorează numai calamităţilor şi dezastrelor exterioare, ci izvorăşte năvalnic din însăşi inima poporului. Poporul rus chiar şi în fericire are negreşit o porţiune de suferinţă, altfel pentru el fericirea nu ar fi deplină. Niciodată, nici măcar în momentele cele mai solemne ale istoriei sale, nu are el un aer mîndru şi triumfător, ci doar unul umil pînă la suferinţă; se tînguieşte şi îşi pune gloria pe seama milei lui Dumnezeu. Poporul rus parcă s-ar desfăta cu suferinţa lui. Ceea ce are poporul întreg au şi unele tipuri, vorbind, desigur, la modul general. Ia priviţi cu atenţie, de exemplu, numeroasele tipuri de haimana rusă. Nu este vorba doar de dezmăţ peste măsură, uneori uimitor prin obrăznicia depăşirii oricărei limite, prin ticăloşia decăderii sufletului omenesc. Această haimana este înainte de toate un mucenic. La omul rus, chiar şi la unul prost, nu există deloc mulţumirea naiv-triumfală de sine. Luaţi un beţiv rus şi, de pildă, unul neamţ: cel rus e mai mîrşav decît cel neamţ, dar un neamţ beat e, fără îndoială, mai prost şi mai ridicol decît unul rus. Nemţii sînt prin excelenţă mulţumiţi şi mîndri de sine. La un neamţ beat

aceste trăsături fundamentale ale poporului se amplifică în funcţie de berea ingurgitată. Un neamţ beat este neîndoielnic un om fericit şi nu plînge niciodată: lălăieşte cîntece lăudăroase şi este mîndru de propria persoană. Vine acasă beat criţă, dar mîndru de sine. Beţivului rus îi place să bea de necaz şi să plîngă. Dacă se grozăveşte, nu jubilează, ci doar face tărăboi. Întotdeauna îşi aduce aminte vreo jignire şi i-o reproşează vinovatului, fie că acesta este de faţă sau nu. Cu impertinenţă, susţine că este general, înjură amarnic dacă nu este crezut şi, ca să convingă, sfîrşeşte întotdeauna prin a chema vardistul. Însă e impertinent şi cheamă vardistul tocmai pentru că în tainiţele sufletului lui beat are convingerea că nu-i deloc „general“, ci doar un beţiv mîrşav, care s-a tăvălit în noroi mai rău ca porcul. Ce rezultă dintr-un exemplu microscopic se vede şi dintr-unul de mari proporţii. Haimanaua cea mai mare, care e chiar frumoasă prin impertinenţa şi viciile sale elegante, încît chiar o imită proştii, îşi dă totuşi seama printr-un anume simţ, în tainiţele sufletului său de haimana, că la urma urmei nu-i decît un ticălos. E nemulţumit de sine; în inima lui creşte un reproş, din cauza căruia se răzbună pe cei din jur; se înfurie şi se repede la toţi şi astfel ajunge în ultimul hal, luptînd cu suferinţa, care i se acumulează clipă de clipă în inimă, în acelaşi timp parcă desfătîndu-se voluptuos cu această suferinţă. Dacă este în stare să se ridice din înjosire, se răzbună teribil pentru fosta decădere, chiar mai dureros decît şi-a vărsat pe alţii, în ameţeala neobrăzării, mînia pentru chinurile sale tainice, rezultate din propria lui nemulţumire de sine.

Cine i-a împins pe flăcăi să pună rămăşag: „Cine face o neobrăzare mai mare decît ceilalţi?“ şi din ce cauze s-a ivit posibilitatea unei asemenea întreceri – aceste amănunte au rămas necunoscute, dar nu încape îndoială că amîndoi au avut de suferit, unul primind provocarea, celălalt lansînd-

o. Fireşte, trebuie să fi fost ceva mai demult între ei: sau duşmănie ascunsă, sau ură din copilărie, chiar neştiută de ei înşişi, care s-a făcut dintr-odată simţită în momentul rămăşagului şi provocării. Ultima eventualitate este cea mai probabilă; şi poate că fuseseră prieteni pînă în clipa aceea, trăiseră într-o bună înţelegere, care devenea cu timpul tot mai insuportabilă; dar în momentul provocării încordarea urii reciproce şi a invidiei victimei faţă de al său Mefistofel era deja neobişnuită.

— Nu mă tem de nimic, fac tot ce-mi spui; pieri-mi-ar sufletul, dar te fac de ocară!

— Te lauzi, o să dai bir cu fugiţii, o să-mi rîd de tine, pieri-mi-ar sufletul!

Pentru întrecere, puteau alege o neobrăzare de cu totul alt gen: o tîlhărie, o crimă, un scandal făţiş, îndreptat împotriva unei persoane atotputernice. Doar s-a jurat flăcăul că nu va da îndărăt, iar ispititorul lui ştia că de data asta a vorbit serios, chiar e în stare de orice.

Nu. Cele mai teribile „neobrăzări“ i se par ispititorului prea obişnuite. Scorneşte o neobrăzare nemaiauzită şi de neînchipuit, şi în alegerea acesteia s-a exprimat întreaga concepţie despre viaţă a poporului.

De neînchipuit? Însă chiar faptul că s-a oprit la această alegere ne arată că, poate, se şi gîndise la ea. Poate că de mult, din copilărie, acest vis i s-a insinuat în suflet, l-a făcut să se cutremure de groază şi, în acelaşi timp, de o voluptate chinuitoare. Aproape că nu mai există îndoială că a scornit totul demult, şi puşca, şi grădina, dar că le-a ţinut într-o taină înfricoşată. Fireşte, nu le-a scornit ca să le pună în aplicare, poate că nici nu ar fi îndrăznit vreodată să facă aşa ceva. Pur şi simplu, îi plăcea această vedenie, care îi pătrundea în suflet arareori, îl seducea, iar el ceda cu sfială şi dădea înapoi, îngheţînd de spaimă. Un singur moment de asemenea neobrăzare nemaiauzită, şi

fie ce-o fi! Desigur, era încredinţat că pentru aşa ceva îl aşteaptă pieirea veşnică; dar – „am fost şi eu o dată atît de sus!...“

Poţi să nu-ţi dai seama de multe, simţindu-le doar. Poţi şti foarte multe în mod inconştient. Însă nu-i aşa că avem a face cu un suflet curios, care, pe deasupra (ceea ce e mai important) provine din acest mod de viaţă? Doar în asta-i toată problema. N-ar fi rău să aflăm cum s-a considerat: mai vinovat sau nu decît victima sa? Judecînd după probabilul său nivel de cultură, trebuie să presupunem că s-a considerat mai vinovat sau cel puţin tot atît de vinovat; aşa că, provocîndu-şi victima la „neobrăzare“, s-a provocat şi pe sine.

Se spune că poporul rus nu ştie bine Evanghelia, că nu cunoaşte regulile principale ale credinţei. Da, aşa e cu siguranţă, dar îl cunoaşte pe Hristos şi îl poartă în suflet de la începutul veacurilor. Nu mai încape îndoială în această privinţă. Cum este posibilă reprezentarea adevărată a lui Hristos fără să cunoşti preceptele credinţei? Aceasta este altă problemă. Dar cunoaşterea lui Hristos cu inima şi adevărata Lui reprezentare există fără îndoială. Se transmit din generaţie în generaţie şi s-au contopit cu inimile oamenilor. Poate că singura iubire a poporului rus este Hristos, şi imaginea Lui o iubeşte în felul său, adică pînă la suferinţă. Poporul se mîndreşte cel mai mult cu numele său de pravoslavnic, adică de cel mai adevărat mărturisitor al lui Hristos. Repet: se poate şti foarte mult în mod inconştient.

Şi iată că un Mefistofel rus nu a fost în stare să scornească ceva mai neobrăzat decît de a-şi bate joc de cel mai sfînt lucru al poporului, de a rupe astfel cu întregul pămînt, de a se distruge pe sine în vecii vecilor numai de dragul unei clipe de triumf prin negare şi mîndrie! Este uimitoare posibilitatea unei asemenea încordări a patimii, posibilitatea existenţei unor asemenea simţăminte tenebroase şi complexe în sufletul oamenilor de

rînd! Şi observaţi că toate acestea s-au ridicat aproape de nivelul unei idei conştiente.

Totuşi, victima nu cedează, nu se resemnează, nu se sperie. Cel puţin se preface că nu se sperie. Flăcăul acceptă provocarea. Zilele trec una după alta şi el o ţine una şi bună. De-acum nu mai vine rîndul visului, ci al faptei: merge la biserică, aude în fiecare zi cuvintele lui Hristos şi nu renunţă. Există ucigaşi teribili, care nu-şi pierd cumpătul nici măcar văzînd cadavrul victimei lor. Unul dintre aceşti ucigaşi, dovedit, surprins la locul faptei, nu a recunoscut pînă la sfîrşit şi a continuat să-l mintă pe anchetator. Atunci cînd acesta s-a ridicat şi a dat ordin să fie dus la puşcărie, criminalul, cu un aer spăsit, a cerut favoarea de a-şi lua rămas-bun de la femeia ucisă, care zăcea alături (fosta lui ibovnică, pe care o ucisese din gelozie). S-a aplecat, a sărutat-o cu duioşie, a izbucnit în plîns şi, neridicîndu-se din genunchi, a repetat deasupra ei, întinzîndu-şi mîna, că nu este vinovat. Nu vreau decît să remarc pînă în ce hal de sălbăticie poate ajunge nesimţirea omului.

Dar aici nu a fost nicidecum nesimţirea la mijloc. A mai existat ceva cu totul deosebit, spaima mistică, forţa cea mai mare care domină sufletul omului. Cel puţin judecînd după deznodămînt, această spaimă a existat. Dar sufletul puternic al flăcăului încă a mai fost în stare să intre în luptă cu această spaimă; a demonstrat acest lucru. De fapt, este vorba de forţă sau de ultimul grad de bicisnicie a voinţei? Probabil că au fost ambele la un loc, aşa cum extremele se ating. Oricum, această spaimă mistică nu numai că nu a curmat lupta, ci a prelungit-o şi, cu siguranţă, a făcut posibilă ducerea ei la capăt prin faptul că a îndepărtat din sufletul păcătosului orice sentiment de umilinţă şi, pe măsură ce spaima îl copleşea, umilinţa devenea tot mai imposibilă. Sentimentul de spaimă este o simţire aspră, usucă şi împietreşte inima, făcînd-o refractară oricărei umilinţe şi

oricărei trăiri superioare. Iată de ce nelegiuitul a rezistat şi momentului din faţa potirului, deşi, poate, se simţea încremenit de spaimă pînă la vlăguire. Cred că în acele zile şi ura reciprocă dintre victimă şi călăul său slăbise de tot. Cel ispitit, cu răutate bolnăvicioasă, putea să resimtă valuri de ură faţă de propria sa persoană, putea să-i urască pe cei din jur, pe cei ce se rugau în biserică, dar cel mai puţin îl putea urî pe acest Mefistofel al său. Amîndoi simţeau că au nevoie unul de celălalt, ca să ducă treaba împreună pînă la capăt. Fiecare dintre ei, cu siguranţă, se simţea neputincios s-o sfîrşească de unul singur. De ce au continuat, de ce au acceptat atîta chin? De fapt, nu puteau rupe alianţa. Dacă contractul dintre ei ar fi fost încălcat, imediat s-ar fi aprins ura reciprocă de zece ori mai tare decît înainte şi, probabil, s-ar fi ajuns la un omor: victima şi-ar fi ucis călăul.

Fie şi aşa. Chiar şi omorul n-ar fi însemnat nimic pe lîngă spaima îndurată de victimă. Aici e aici, neapărat trebuie să fi existat în străfundurile sufletului amîndurora şi o desfătare infernală cu propria pierzanie, o nevoie sufocantă de a se apleca peste prăpastie şi de a privi înăuntru, o extraordinară încîntare de propria neobrăzare. Ar fi fost aproape imposibil ca tărăşenia să fie dusă pînă la capăt fără concursul acestor simţiri bulversante şi pasionale. Începînd cu întrecerea în „neobrăzare“ şi sfîrşind cu disperarea în faţa stareţului, se vede că nu erau nişte simpli ştrengari, nişte băieţandri mărginiţi şi proşti.

Remarcaţi şi că ispititorul nu şi-a dezvăluit în întregime taina faţă de victimă; ieşind din biserică, aceasta nu a ştiut ce va face cu sfînta cuminecătură pînă în momentul cînd i s-a spus să aducă puşca. Atîtea zile de incertitudine mistică dovedesc încă o dată teribila încăpăţînare a păcătosului. Pe de altă parte, şi acest Mefistofel rural se dovedeşte a fi un mare psiholog.

Dar, poate că, ducîndu-se în grădină, amîndoi nu mai ştiau ce fac? Flăcăul, totuşi, îşi amintea că a încărcat puşca şi a ochit. Poate că va fi acţionat doar automat, deşi în deplină cunoştinţă de cauză, cum se întîmplă uneori în starea de spaimă? Nu cred: dacă s-ar fi prefăcut într-o maşină, care continuă să funcţioneze din inerţie, cu siguranţă nu ar fi avut vedenia care a urmat; pur şi simplu, s-ar fi prăbuşit fără simţire după ce şi-ar fi epuizat rezerva de inerţie, şi asta nu s-ar fi întîmplat *înainte*, ci după împuşcătură. Nu, cel mai probabil e că a fost tot timpul extrem de lucid, în pofida spaimei de moarte, care creştea progresiv cu fiecare clipă. Şi deoarece victima a rezistat unei asemenea presiuni a spaimei progresive, repet, era neîndoielnic înzestrată cu o uriaşă tărie sufletească.

Să observăm că încărcarea unei arme este o operaţie care, în orice caz, pretinde o oarecare atenţie. După părerea mea, într-un asemenea moment, cel mai dificil şi mai insuportabil este să ai capacitatea de a te smulge din spaima, din ideea care te copleşeşte. De obicei, oamenii copleşiţi cu totul de spaimă nu se pot desprinde de contemplarea acesteia, de obiectul sau de ideea fixă care îi obsedează: stau încremeniţi şi, ca vrăjiţi, privesc spaima lor drept în faţă. Dar flăcăul a încărcat puşca cu grijă, îşi amintea acest lucru; îşi amintea cum pe urmă a început să ochească, îşi amintea totul pînă în ultimul moment. Se poate şi ca procesul de încărcare să fi fost o uşurare pentru el, o scăpare pentru sufletul său suferind, şi el era bucuros să se concentreze, măcar pentru o clipă, asupra unui obiect exterior care îl distrăgea. Aşa se întîmplă la ghilotină cu cei cărora li se taie capul. Du Barry[38] i-a strigat călăului ei: „*Encore un moment, monsieur le bourreau, encore un moment*!“[39] De douăzeci de ori mai mult ar fi suferit în acest moment de dar, dacă i s-ar fi acordat, şi totuşi striga şi implora să i se dăruiască.

Dar dacă am presupune că încărcarea armei, la păcătosul nostru, ar fi precum acel *„encore un moment“* la Du Barry, după acest moment, el, cu siguranţă, n-ar fi putut reveni la spaima sa, de care se detaşase, pentru a continua ce avea de făcut, pentru a ochi şi a trage. Pur şi simplu, i-ar fi înţepenit mîinile şi ar fi refuzat să-l mai asculte, puşca i-ar fi căzut singură din ele, chiar în pofida faptului că şi-a păstrat cunoştinţa şi voinţa.

Şi iată că, în acest ultim moment toată minciuna, toată josnicia faptei, toată şovăiala, luată drept forţă, toată ruşinea decăderii – toate acestea, deci, s-au smuls într-o clipă din inima lui şi i s-au înfăţişat într-o acuză teribilă. O vedenie incredibilă i s-a arătat... şi totul s-a sfîrşit.

Desigur, osînda a răbufnit din inima lui. De ce nu a răbufnit conştient, într-o limpezire bruscă a minţii şi conştiinţei, de ce s-a manifestat într-un fapt parcă absolut exterior, independent de spiritul lui? Aceasta este o mare problemă psihologică, este lucrarea lui Dumnezeu. Pentru el, pentru nelegiuit, a fost neîndoielnic lucrarea Domnului. Vlas a pornit prin lume ca să caute suferinţa.

Dar celălalt Vlas, ispititorul? Legenda nu spune că s-ar fi tîrît după pocăinţă, nu pomeneşte nimic despre el. Poate că s-o fi tîrît şi el, dar poate că a rămas în sat şi îşi vede de viaţa lui ca pînă acum, bea din nou şi-şi bate joc de alţii pe la sărbători: doar nu el a avut vedenia. De fapt, aşa să fie? Ar fi de dorit să aflăm şi istoria lui, ca să luăm cunoştinţă de ea şi să putem face un studiu.

Iată de ce ar mai fi de dorit s-o aflăm: ce-ar fi dacă într-adevăr acesta e un nihilist rural, un negativist autohton şi un gînditor, care nu crede, care, cu o trufaşă bătaie de joc, şi-a ales obiectul rămăşagului, care nu a suferit, care nu s-a înfiorat împreună cu victima sa, aşa cum am presupus noi în studiul nostru de caz, ci i-a urmărit cu rece curiozitate tremurul şi zvîrcolirile numai din

nevoia de suferinţă străină, de înjosire omenească, naiba ştie, poate chiar făcînd observaţii savante?

Dacă există asemenea trăsături chiar şi în caracterul poporului (iar în momentul de faţă putem presupune orice), ba încă în satul nostru, atunci aceasta este o nouă revelaţie, chiar întru cîtva neaşteptată. Parcă nu s-a auzit mai înainte de asemenea trăsături. În splendida comedie *Să nu trăieşti cum vrei* a dlui Ostrovski[40], ispititorul apare chiar foarte nereuşit. Păcat că în acest caz nu se poate afla nimic veridic.

Desigur, interesul pe care îl prezintă istoria relatată (dacă prezintă vreunul) constă doar în faptul că este adevărată. Dar uneori n-ar fi de prisos să aruncăm o privire în sufletul contemporanului Vlas. Contemporanul Vlas se schimbă repede. Acolo jos, la el, e aceeaşi fierbere ca şi aici, sus, la noi, începînd cu 19 februarie[41]. Voinicul din poveste s-a trezit şi îşi dezmorţeşte braţele şi picioarele; poate va dori să tragă un chef, să întreacă măsura. Se spune că s-a şi pus pe chefuit. Se povesteşte şi se scrie în presă despre felurite grozăvii: beţii, tîlhării, copii beţi, mame bete, cinism, calicie, necinste, necredinţă. Unele persoane serioase dar oarecum grăbite apreciază, bazîndu-se pe fapte, că dacă această „beţie“ mai durează vreo zece ani, sînt imposibil de imaginat consecinţele, fie şi cele din punct de vedere economic. Dar să ni-l amintim pe „Vlas“ şi să ne calmăm: în ultimul moment toată minciuna, fireşte, dacă de minciună este vorba, va răbufni din inima poporului şi i se va înfăţişa cu o incredibilă forţă demascatoare. Se va dezmetici Vlas şi se va apuca de lucrarea lui Dumnezeu. În tot cazul, se va mîntui el însuşi, dacă într-adevăr a ajuns în pragul pierzaniei. Se va mîntui şi ne va mîntui şi pe noi, căci, totuşi, lumina şi mîntuirea vor străluci de jos (poate într-o formă total neaşteptată pentru liberalii noştri, şi situaţia va fi foarte comică). Există chiar semne cu privire la această formă neaşteptată,

chiar şi acum ies la iveală nişte fapte... De altfel, despre acestea putem discuta şi mai tîrziu. Oricum, în momentul de faţă, este neîndoielnic falimentul nostru ca „pui din cuibul lui Petru“[42]. De fapt, odată cu ziua de nouăsprezece februarie, s-a sfîrşit cu adevărat perioada lui Petru I din istoria rusă, aşa că de mult am păşit în necunoscutul cel mai deplin.

36 Poem al lui Nekrasov (v. nota 15).

37 Autorul se referă la poezia lui Nekrasov *Pe Volga* (1860).

38 *Du Barry*, Marie Jeanne (1743-1793), favorită a regelui Ludovic al XV-lea; cuvintele sînt citate şi în romanul *Idiotul*.

39 *Încă un moment, domnule călău, încă un moment! (fr.)

40 *Ostrovski*, Alexandr Nikolaevici (1823-1886), dramaturg, creatorul comediei ruse de moravuri; unele dintre piesele sale sînt pomenite de mai multe ori pe parcursul *Jurnalului*.

41 Ziua apariţiei decretului privind dezrobirea iobagilor (1861).

42 Expresie din poemul *Poltava* de Puşkin.

VI. Bobul[43]

De data aceasta public *Însemnările unei persoane*. „Persoana“ nu sînt eu, e cu totul altcineva. Cred că nu mai e nevoie de nici o introducere.

ÎNSEMNĂRILE UNEI PERSOANE

Mai alaltăieri Semion Ardalionovici mi-a zis:

— Fii bun şi spune-mi, Ivan Ivanîci, o să fii vreodată treaz?

Ciudată pretenţie. Nu mă supăr, sînt om timid; dar uite că m-au scos şi de smintit. Printr-o întîmplare, un pictor mi-a făcut portretul: „Totuşi, zice, sînteţi literat“. Am consimţit, iar el l-a expus. Citesc: „Duceţi-vă să priviţi acest personaj morbid, aproape de nebunie“.

Fie. Dar cum se poate, totuşi, să scrii în presă aşa, de-a dreptul? În presă totul trebuie să fie plin de distincţie; e nevoie de idealuri, iar aici...

Spune-o cel puţin pe ocolite, de asta ai stil. Nu, dumnealui n-o să spună pe ocolite. Acum umorul şi stilul elegant dispar, iar injuriile sînt luate drept vorbe de spirit. Nu mă supăr: doar nu-s cine ştie ce mare literat, ca să-mi ies din minţi. Am scris o nuvelă, nu mi-au publicat-o. Am scris un foileton, mi-a fost refuzat. Foiletoane din astea am dus multe pe la diferite redacţii, peste tot mi-au fost respinse: „N-aveţi, cică, sare“.

— Ce sare vrei, întreb eu în bătaie de joc, nu cumva atică[44]?

Nici măcar nu pricepe. Traduc mai ales din franţuzeşte pentru librari. Scriu şi reclame pentru negustori: „Raritate! Ceai roşu, pasămite, de pe propriile plantaţii...“. Am căpătat bani buni pentru un panegiric închinat excelenţei sale, răposatul Piotr Matveevici. La comanda unui librar, am alcătuit *Arta de a te face plăcut doamnelor*. Cărţi din astea am scos vreo şase la viaţa mea. Vreau să

fac o culegere de *bons noms*[45] ale lui Voltaire, însă mă tem ca nu cumva alor noştri să li se pară anoste. Care Voltaire în zilele noastre? Acum bîta e la putere, nu Voltaire! Ne-am spart unii altora şi ultimii dinţi! Ei bine, asta-i întreaga mea activitate literară. Doar că mai trimit pe gratis scrisori pe la redacţii, semnate cu numele meu complet. Le tot dau îndemnuri şi poveţe, îi critic şi le arăt calea cea dreaptă. Săptămîna trecută, am expediat unei redacţii cea de-a patruzecea scrisoare din ultimii doi ani; patru ruble am cheltuit numai cu timbrele. Am un caracter dezgustător, asta-i.

Cred că pictorul nu mi-a făcut portretul atît de dragul literaturii, cît pentru cei doi negi simetrici din frunte: cică ar fi un fenomen. Dacă n-au o idee, acum toţi călăresc pe fenomene. Dar ce bine i-au ieşit negii în portret, parcă ar fi vii! Asta la ei se cheamă realism.

Cît despre sminteală, anul trecut mulţi au fost la noi declaraţi nebuni. Şi în ce stil: „Avînd, cică, un talent atît de original... şi totuşi la sfîrşit s-a văzut că... de fapt, trebuia de mult să prevedem...“[46] Asta-i încă destul de subtil; aşa că, din punctul de vedere al artei pure, ar fi loc şi de laude. Astfel, cei defăimaţi au devenit dintr-odată mai deştepţi. Asta e, la noi sînt în stare să te înnebunească, dar mai deştept încă n-au făcut pe nimeni.

După părerea mea, mai deştept decît toţi este acela care măcar o dată pe lună îşi spune singur că e prost – calitate nemaiauzită acum! La urma urmei, mai înainte prostul ştia măcar o dată pe an că e prost; dar acum: nu şi nu! Şi treburile sînt atît de încurcate, încît nu-l mai poţi deosebi pe unul prost de unul deştept. Asta au făcut-o cu bună ştiinţă.

Îmi amintesc o vorbă de duh spaniolă spusă acum două secole şi jumătate, cînd francezii şi-au construit prima casă de nebuni: „I-au ferecat pe toţi proştii lor într-o casă specială, ca să ne convingă că ei înşişi sînt oameni deştepţi“. Chiar

aşa e: făcîndu-i vînt altuia în casa de nebuni, nu arăţi că ai minte. „K. a înnebunit, înseamnă că noi sîntem acum deştepţi.“ Nu, încă nu înseamnă.

De altminteri, drace... la ce bun m-am apucat să fac atîta caz de mintea mea? Bat degeaba oamenii la cap. Chiar şi servitoarea s-a săturat de mine. Ieri mi-a venit un amic: „Stilul tău, zice, se schimbă, devine tocat. Toci, toci, şi apare o propoziţie incidentă, apoi îi mai adaugi o incidentă, pe urmă mai introduci ceva în paranteză şi iar te-apuci şi toci, toci...“

Amicul meu are dreptate. Mi se întîmplă ceva ciudat. Şi firea mi se schimbă, şi capul mă doare. Încep să văd şi să aud nişte lucruri bizare. Nu că ar fi voci, ci parcă cineva de lîngă mine repetă: „Bob, bob, bob!“

Care bob? Trebuie să mă şi distrez.

*

M-am dus să mă distrez şi am nimerit la o înmormîntare. A unei rude îndepărtate. Totuşi, a fost consilier de colegiu[47]. În urmă a lăsat o văduvă şi cinci fete, toate domnişoare. Numai pentru pantofi de cît bănet au nevoie! Răposatul făcea rost, dar acum nu le mai rămîne decît pensioara. Or să mai umble şi cu coada între picioare. Pe mine m-au primit întotdeauna fără nici o bucurie. Nici acum nu m-aş fi dus la ele, dacă n-ar fi fost un caz atît de ieşit din comun. Am fost printre cei care au însoţit sicriul pînă la cimitir; ele s-au ferit de mine şi s-au ţinut mîndre. Fracul meu de uniformă e într-adevăr cam ponosit. Cred că de vreo douăzeci şi cinci de ani n-am mai fost la cimitir; aşa loc mai zic şi eu!

În primul rînd, duhoarea. S-au adunat vreo cincisprezece morţi. Linţolii de diferite preţuri; erau chiar şi două catafalcuri: al unui general şi al unei cucoane. Multe chipuri întristate, multă tristeţe prefăcută, dar şi multă bucurie făţişă. Dascălul n-avea de ce se plînge: cîştiga destul. Dar

duhoarea, duhoarea. N-aş dori să fiu aici faţă bisericească.

La chipurile morţilor m-am uitat cu precauţie, neavînd încredere în firea mea impresionabilă. Unii au expresii blînde, alţii neplăcute. În general, zîmbetele sînt urîte, ale unora chiar foarte urîte. Nu-mi place; le-aş putea visa.

În timpul liturghiei am ieşit din biserică la aer; ziua era cam cenuşie, dar uscată. Era şi frig; de fapt, octombrie, ce mai. Am trecut printre morminte. Sînt diferite categorii. Categoria a treia costă treizeci de ruble: e şi decent şi nu prea scump. Primele două categorii sînt în biserică şi sub pridvor; dar preţul e piperat. La categoria a treia de data aceasta erau înmormîntaţi vreo şase inşi, inclusiv generalul şi cucoana.

M-am uitat în gropi; groaznic: apă şi încă ce apă! Verde de tot şi... dar ce importanţă mai are! Groparul o scotea mereu cu un căuş. Cît mai ţinea slujba, am ieşit să mă plimb dincolo de poartă. Chiar lîngă biserică e un azil pentru bătrîni, ceva mai încolo, un restaurant. Şi zău, restaurantul nu-i rău deloc: ai ce îmbuca şi toate celelalte. Se adunaseră şi mulţi dintre cei veniţi la înmormîntări. Am remarcat multă veselie şi însufleţire sinceră. Am mîncat ceva şi am băut.

Apoi am fost printre cei care au cărat cu mîinile lor sicriul din biserică la groapă. Oare de ce morţii se fac atît de grei în sicriu? Se zice că dintr-un fel de inerţie, că trupul n-ar mai fi stăpîn pe el însuşi... sau alte prostii de felul acesta, care contrazic mecanica şi bunul-simţ. Nu-mi place cînd inşi care, avînd doar cultură generală, îşi bagă nasul să rezolve probleme de specialitate; la noi asta se întîmplă peste tot. Unor persoane civile le place să judece despre chestiuni militare, care chiar ţin de competenţa feldmareşalilor, iar oameni cu studii de inginerie discută mai mult despre filosofie şi economie politică.

La parastas nu m-am mai dus. Am mîndria mea şi, dacă sînt tolerat numai în caz de extremă necesitate, ce rost ar mai avea să merg la mesele date de ele, chiar dacă-s de pomenire? Nu înţeleg doar de ce am rămas la cimitir; m-am aşezat pe lespedea unui monument şi am căzut într-o reverie potrivită circumstanţelor.

Am început cu expoziţia de la Moscova[48] şi am încheiat cu mirarea luată, în general, ca temă. Despre „mirare“ iată la ce concluzie am ajuns:

„A te mira de toate este, desigur, o prostie, şi a nu te mira de nimic e mult mai frumos[49] şi, cine ştie de ce, este recunoscut de *bon ton*. Dar e prea puţin probabil să fie aşa în realitate. După părerea mea, a nu te mira de nimic e o prostie mult mai mare decît a te mira de toate. Pe deasupra, a nu te mira de nimic e aproape acelaşi lucru cu a nu stima nimic. De fapt, prostul nici nu e în stare să stimeze“.

— Păi eu, în primul rînd, doresc să stimez. Sînt *avid* să stimez, mi-a spus zilele acestea un cunoscut de-al meu.

Dumnealui este avid să stimeze! Doamne, ce ţi s-ar întîmpla, dacă ai avea acum impertinenţa să publici aşa ceva!

În momentul acesta mi-am pierdut firul gîndurilor. Nu-mi place să citesc inscripţiile funerare; toate sînt la fel. Lîngă mine, pe lespede, era aruncat un rest de tartină. Am măturat-o pe pămînt, deoarece nu era pîine, ci tartină. De altminteri, după cît se pare, nu-i păcat să arunci pîinea în ţărînă; pe duşumea e păcat. O să mă uit în calendarul lui Suvorin[50].

Trebuie să presupun că am stat mult acolo, poate chiar prea mult; adică chiar mă culcasem pe piatra lungă, sub forma unui sarcofag de marmură. Şi cum s-o fi întîmplat de am început deodată să aud diferite lucruri? Mai întîi n-am fost atent şi le-am tratat cu dispreţ. Totuşi, discuţia continua. Aud: sunete surde, ca şi cum gurile ar fi fost astupate cu

nişte perne; cu toate acestea, vocile erau clare şi foarte apropiate. Mi-am venit în fire, m-am ridicat în capul oaselor şi am început să ascult cu atenţie.

— Excelenţă, pur şi simplu asta nu se poate nicidecum. Aţi zis „cupă“, eu am spus „whist“ şi cînd colo văd că aveţi un şapte de caro. Trebuia să ne înţelegem dinainte în privinţa caroului.

— Adică să jucăm pe de rost? Unde mai e farmecul?

— Nu se poate, excelenţă, fără garanţie nu se poate nicidecum. Trebuie să jucăm neapărat cu o mînă moartă şi cărţile să fie date pe neve.

— Ei, nu putem face rost aici de o mînă moartă.

Totuşi, ce cuvinte înfumurate! Ciudată şi neaşteptată întîmplare! O voce era serioasă şi impunătoare, cealaltă parcă puţin dulceagă; n-aş fi crezut dacă n-aş fi auzit cu urechile mele. Mi se pare că la parastas n-am fost. Şi totuşi, cum de se joacă aici preferans şi cine-i generalul? Nu aveam nici cea mai mică îndoială că vocile se auzeau din morminte. M-am aplecat şi am citit inscripţia de pe monument:

„Aici odihneşte corpul generalului-maior Pervoedov... cavaler al ordinelor cutare şi cutare“. Hm. „A decedat în luna august a anului curent... în vîrstă de cincizeci şi şapte... Dormiţi, dragi rămăşiţe, pînă la dimineaţa bucuriei!“[51]

Hm, drace, într-adevăr a fost general! Mormîntul celălalt, din care se auzea vocea linguşitoare, încă nu avea monument; era doar o lespede pe el; probabil, locatarul era nou-venit. După voce, părea să fi fost consilier de curte[52].

— Oh-ho-ho-ho! se auzi încă o voce, venind de la vreo cinci stînjeni depărtare de general, dintr-un mormînt încă foarte proaspăt. Vocea era de mujic, de om simplu, dar intenţionat vlăguită, în manieră evlavios-umilă.

— Oh-ho-ho-ho!

— Ah, iar începe să sughiţe! se auzi deodată vocea dezgustată şi arogantă a unei doamne iritate,

parcă din înalta societate. Ce pedeapsă să ajung lîngă tejghetarul ăsta!

— N-am sughiţat deloc, nici de mîncat n-am mîncat nimic, numai natura mea face aşa. Şi totuşi, cucoană, nici aici nu vă puteţi lăsa de mofturi.

— Atunci de ce te-ai băgat aici?

— Am fost depus, m-au depus consoarta şi copiii mei cei mici, nu m-am băgat eu însumi. Taina morţii! Şi nu m-aş fi întins lîngă dumneavoastră nici dacă m-aţi fi îmbrăcat în aur; stau aici fiindcă îmi permite propriul meu capital, judecînd după preţ. Căci noi sîntem întotdeauna în stare să plătim categoria a treia pentru mormîntul nostru.

— Ai agonisit. I-ai înşelat pe oameni?

— Cum să vă înşele omul, dacă din ianuarie n-aţi mai plătit nimic? Aveţi o socoteală la noi în prăvălie.

— Ah, e-o prostie! E-o prostie să umbli aici după datornici! Du-te sus, cere-i nepoatei mele. Ea-i moştenitoarea.

— Ah, de la cine să mai ceri şi unde să te mai duci? Amîndoi am ajuns pînă la capăt şi sîntem egali în păcate în faţa judecăţii Domnului.

— În păcate! îl îngînă cu dispreţ răposata. Să nu-ndrăzneşti să vorbeşti astfel cu mine!

— Oh-ho-ho-ho!

— Totuşi, excelenţă, negustorul ascultă de cucoană.

— De ce nu ar asculta?

— Păi se ştie, excelenţă, că aici e altă rînduială.

— Cum adică altă rînduială?

— Păi, excelenţă, ca să zic aşa, noi am murit.

— Ah, da! Totuşi, rînduiala...

Da, mi-au făcut o plăcere; n-am ce zice, m-au consolat! Dacă aici lucrurile au ajuns într-un asemenea hal, ce să mai vorbim de etajul de sus? Totuşi, ce chestii! Am continuat, cu toate acestea, să ascult, deşi eram extrem de indignat.

*

— Nu, aş mai trăi! Nu... eu, ştiţi... aş mai trăi! se auzi deodată încă o voce, de undeva din intervalul dintre general şi cucoana irascibilă.

— Auziţi, excelenţă, al nostru iar o ţine una şi bună. Cîte două-trei zile tace şi deodată: „Aş mai trăi, zău, aş mai trăi!“ Şi ştiţi, o spune cu un asemenea apetit, hi-hi!

— Şi uşuratic.

— Îl răzbeşte, excelenţă, şi, ştiţi, aţipeşte, aţipeşte cu totul, doar e aici din aprilie, şi deodată: „Aş mai trăi!“

— E cam plicticos, totuşi, observă excelenţa sa.

— Plicticos, excelenţă. Poate doar s-o zădărîm din nou pe Avdotia Ignatievna, hi-hi?

— Nu, scutiţi-mă, vă rog. N-o pot suferi pe scandalagioaica asta care ţipă întruna.

— Iar eu, dimpotrivă, nu pot suferi pe nici unul dintre voi, replică cu dezgust scandalagioaica. Sînteţi amîndoi peste poate de plicticoşi şi nu vă pricepeţi să povestiţi nimic ideal. Excelenţă, nu vă mai daţi ifose, vă rog. Ştiu o istorioară cum într-o dimineaţă un lacheu v-a măturat cu peria de sub un pat conjugal.

— Ticăloasă femeie! mormăi generalul printre dinţi.

— Scumpă Avdotia Ignatievna! strigă deodată negustorul. Dragă cucoană, spune-mi fără să-ţi aduci aminte de cele rele, oi fi fiind acum în cazne, sau ce se-ntîmplă cu mine?...

— Ah, iar l-au apucat grijile! Ştiam eu, pentru că am simţit duhoare de la el, duhoare, şi asta înseamnă că se răsuceşte de pe-o parte pe alta!

— Nu mă răsucesc, coniţă, şi n-am nici un fel de duhoare osebită, pentru că m-am păstrat în trupul nostru deplin, aşa cum sînt, pe cînd dumneata, cucoană, de îndată ce te-ai mişcat din loc, ai şi început să-mprăştii duhoare, o duhoare de nesuferit chiar şi pentru locul de aici. Tac numai din respect.

— O, mă jigneşte ticălosul! De la el duhneşte şi dă vina pe mine.

— Oh-ho-ho-ho! De-ar veni mai iute pomenirea noastră cea de patruzeci de zile: o să aud glasurile lor înlăcrimate deasupra mea, bocetul consoartei, plînsul încet al copiilor!...

— Uite după ce jeleşte: or să se îmbuibe cu colivă şi-or să plece. Ah, măcar de s-ar trezi cineva!

— Avdotia Ignatievna, spuse funcţionarul cel linguşitor, aveţi un pic de răbdare, or să înceapă să vorbească cei noi.

— Dar tineri sînt printre ei?

— Sînt şi tineri, Avdotia Ignatievna. Chiar adolescenţi.

— Ah, ar fi la ţanc!

— Dar ce, n-au început încă? se informă excelenţa sa.

— Nici măcar cei de-acum trei zile nu s-au dezmeticit, excelenţă. Ştiţi şi singur că uneori tac şi cîte-o săptămînă. Bine că ieri, alaltăieri şi astăzi au fost aduşi mai mulţi deodată. Altfel, cale de vreo zece stînjeni împrejur sînt toţi de anul trecut.

— Da, interesant.

— Astăzi, excelenţă, astăzi a fost înmormîntat consilierul titular secret[53] Tarasevici. Mi-am dat seama după voci. Nepotul lui, care mi-e cunoscut, a coborît mai adineaori sicriul în groapă.

— Hm, şi unde-i?

— La vreo cinci paşi în stînga dumneavoastră, excelenţă. Aproape la picioarele dumneavoastră... N-ar fi rău, excelenţă, să faceţi cunoştinţă.

— Hm, nu se cade... nu pot face eu primul pas.

— Singur o să înceapă, excelenţă. Se va simţi flatat. Încredinţaţi-mi mie treaba asta şi eu...

— Ah, ah... ah, ce-i cu mine? începu deodată să se vaite încă o voce speriată.

— E unul nou, excelenţă, e nou. Şi, slavă Domnului, a început atît de repede! Uneori tac şi cîte două săptămîni.

— Ah, mi se pare că e un tînăr! strigă Avdotia Ignatievna.
— Eu... eu... eu din pricina unei complicaţii şi aşa de subit! bîigui din nou tînărul. Încă din ajun Schulz mi-a spus: aveţi o complicaţie, cică, iar eu am şi murit spre dimineaţă. Ah! Ah!
— Asta-i, tinere, n-aveţi ce face, spuse generalul cu milă şi evident bucuros de prezenţa novicelui. Trebuie să vă calmaţi. Poftiţi, rogu-vă, ca să zicem aşa, în a noastră vale a lui Iosafat[54]. Sîntem oameni buni, ne veţi cunoaşte şi aprecia. Generalul-maior Vasili Vasilievici Pervoedov, la dispoziţia dumneavoastră.
— Ah, nu! Nu, nu, nu pot pricepe nicidecum! Am fost la Schulz; adică, mi-a ieşit o complicaţie, mai întîi m-am îmbolnăvit de piept şi de tuse, apoi am răcit: pieptul şi gripa... şi deodată, subit... principalul e că subit...
— Spuneţi că mai întîi v-aţi îmbolnăvit de piept, se insinuă blînd în discuţie funcţionarul, parcă dorind să-l încurajeze pe novice.
— Da, pieptul şi flegma, iar apoi subit văd că nu mai am flegmă şi nu mă mai doare pieptul, şi nu mai pot să respir... şi ştiţi...
— Ştiu, ştiu. Dar dacă eraţi bolnav de piept, mai curînd la Ek[55] decît la Schulz ar fi trebuit să vă duceţi.
— Ştiţi, mă tot pregăteam să mă duc la Botkin[56]... şi deodată...
— Mda, Botkin e cam piperat, observă generalul.
— Ah, nu, nu-i deloc piperat. Am auzit că e foarte atent şi-ţi spune totul dinainte.
— Excelenţa sa s-a referit la preţuri, îl corijă funcţionarul.
— Ba nu, pentru trei ruble te consultă şi îţi scrie reţetă... şi ţineam neapărat, pentru că mi s-a spus... Ce ziceţi, domnilor, la cine să mă duc? La Ek sau la Botkin?

— Ce? Unde? întrebă cadavrul generalului, rîzînd plăcut şi fremătînd uşor. Funcţionarul îi ţinu isonul în falset.

— Dragă băiete, dragă băiete, care-mi aduci bucurie, cît te iubesc! chiţcăi entuziasmată Avdotia Ignatievna. Uite, dacă mi-ar pune alături unul ca el!

Nu, asta chiar că n-o mai pot permite! Şi mai zice că-i un mort modern! Totuşi, să mai ascult şi să nu mă grăbesc cu concluziile. Pe mucosul ăsta de novice l-am văzut mai adineaori în sicriu; arată ca un puişor speriat, are mutra cea mai respingătoare din lume! Să vedem, totuşi, ce mai urmează.

*

Însă urmarea a fost o asemenea hărmălaie, încît n-am putut ţine minte totul, căci s-au trezit foarte mulţi deodată: s-a dezmeticit un funcţionar, consilier de stat[57], şi imediat a început să discute cu generalul despre proiectul unei noi subcomisii la ministerul afacerilor... şi despre mişcarea probabilă a personalului de conducere presupusă de această subcomisie, probleme cu care l-a amuzat foarte mult pe general. Recunosc, şi eu am aflat multe lucruri pe care nu le cunoşteam, aşa că m-am mirat de căile pe care se pot afla noutăţile administrative în această capitală. Apoi s-a trezit pe jumătate un inginer, însă mult timp a mormăit numai prostii, aşa că ai noştri nici nu l-au abordat, ci l-au lăsat deocamdată să se odihnească. În sfîrşit, a dat semne de însufleţire sepulcrală cucoana de vază, adusă de cu dimineaţa la groapă pe catafalc. Lebeziatnikov (căci consilierul de curte cel linguşitor, pe care îl uram, plasat lîngă generalul Pervoedov, se numea Lebeziatnikov) se agita foarte tare şi se mira că de data aceasta toţi se trezesc atît de repede. Recunosc că m-am mirat şi eu; de altfel, unii dintre cei treziţi erau îngropaţi deja de trei zile ca, de pildă, o domnişoară foarte

tînără, de vreo şaisprezece ani, care chicotea întruna... chicotea scîrbos şi libidinos.

— Excelenţă, consilierul secret Tarasevici se trezeşte! anunţă deodată Lebeziatnikov, extrem de precipitat.

— A? Ce? molfăi cu dezgust şi sîsîit consilierul secret, trezindu-se deodată. În sunetele vocii lui era ceva capricios şi poruncitor. Ascultam curios, căci în ultimele zile auzisem despre acest Tarasevici nişte lucruri ispititoare şi îngrijorătoare în cel mai înalt grad.

— Eu sînt, excelenţă, deocamdată nu-s decît eu.

— Ce petiţie aveţi şi ce doriţi?

— Doar să mă informez despre sănătatea dumneavoastră, excelenţă: din lipsă de obişnuinţă, de prima dată fiecare se simte aici parcă la strîmtoare... Generalul Pervoedov ar dori să aibă onoarea de a face cunoştinţă cu excelenţa voastră şi speră...

— N-am auzit.

— Fiţi bun, excelenţă, generalul Pervoedov, Vasili Vasilievici...

— Sînteţi generalul Pervoedov?

— Nu, excelenţă, nu sînt decît consilierul de curte Lebeziatnikov. La dispoziţia dumneavoastră. Iar generalul Pervoedov...

— Prostii! Vă rog să mă lăsaţi în pace.

— Lăsaţi-l, puse capăt, în sfîrşit, cu demnitate, însuşi generalul Pervoedov precipitării josnice a clientului său din mormînt.

— Nu s-a trezit, încă, excelenţă, trebuie să ţinem cont de asta; asta vine din lipsa de obişnuinţă; se va trezi şi altfel va vedea lucrurile...

— Lăsaţi-l, repetă generalul.

*

— Vasili Vasilievici! Hei, excelenţa voastră! strigă deodată tare şi avîntat încă o voce chiar de lîngă Avdotia Ignatievna; era o voce boierească şi impertinentă, rostind cuvintele cu oboseala

pretinsă de modă, scandîndu-le insolent. Sînt deacum două ore de cînd vă ţin pe toţi sub observaţie. M-au îngropat acum trei zile. Mă mai ţineţi minte, Vasili Vasilievici? Sînt Klinevici, ne-am întîlnit la familia Volokonski, unde nu ştiu de ce şi dumneavoastră eraţi primit.

— Cum, contele Piotr Petrovici?... Chiar şi dumneavoastră aţi...? La o vîrstă atît de tînără... Ce rău îmi pare!

— Şi mie îmi pare rău, dar acum mi-e indiferent şi vreau să profit pretutindeni de tot posibilul. Şi nu-s conte, ci baron, numai baron. Sîntem nişte baronaşi rîioşi, proveniţi din lachei, nici eu nu ştiu de ce, dar mă doare-n cot. Nu sînt decît un netrebnic din societatea pseudo-înaltă şi sînt considerat un „*polisson*[58] simpatic". Tatăl meu a fost un fel de general acolo, iar maică-mea era cîndva primită *en haut lieu*. Împreună cu Siefel-ovreiul, anul trecut am pus în circulaţie hîrtii false de cincizeci de mii şi pe urmă tot eu l-am denunţat, iar banii i-a luat cu ea Iulka Charpentier de Lusignan la Bordeaux. Şi imaginaţi-vă, eram deja logodit, cu Şcevaliovskaia; mai avea trei luni pînă să împlinească şaisprezece ani, frecventa încă institutul, şi i se dădeau drept zestre vreo nouăzeci de mii. Avdotia Ignatievna, vă mai amintiţi cum, cu vreo cincisprezece ani în urmă, cînd eram un paj[59] de paisprezece ani, m-aţi corupt?...

— Ah, tu eşti, ticălosule, măcar pe tine Domnul mi te-a trimis, că altfel aici...

— Degeaba l-aţi suspectat pe vecinul dumneavoastră negociant că de la el ar veni duhoarea... Am tăcut doar şi am rîs. De la mine vine; m-au şi îngropat cu sicriul bătut în cuie.

— Ah, ce nemernic! Şi totuşi mă bucur; n-o să-ţi vină să crezi, Klinevici, ce lipsă e aici de viaţă şi de haz.

— M-da, m-da, şi am de gînd să pun aici la cale ceva original. Excelenţă! Nu cu dumneavoastră vorbesc, Pervoedov, ci cu cealaltă excelenţă.

Domnule consilier secret Tarasevici! Răspundeţi-mi! Sînt Klinevici, care în timpul postului v-a dus la *m-lle* Furie. Mă auziţi?

— Vă aud, Klinevici, şi mă bucur foarte mult şi credeţi-mă...

— Nici cît negru sub unghie nu cred şi mă doare-n cot. Pur şi simplu, dragă bătrîne, aş vrea să vă sărut şi slavă Domnului că nu pot. Ştiţi dumneavoastră, domnilor, ce a scornit acest *grand-père*[60]? A murit acum trei sau patru zile şi vă puteţi imagina că a lăsat în banii statului o gaură de patru sute de mii? Banii erau pentru văduve şi orfani şi, cine ştie de ce, el singur îi administra, aşa că pînă la urmă timp de vreo opt ani nu mai avusese parte de nici o revizie. Îmi închipui cu ce feţe lungi au rămas cei care au descoperit lipsa şi cu ce cuvinte îl pomenesc. Nu-i aşa că e o plăcere să te gîndeşti? În ultimul an m-am tot mirat că un bătrînel de şaptezeci de ani, bolnav de gută şi podagră, mai are-n el atîtea puteri pentru destrăbălare, şi iată unde-i răspunsul! Numai gîndul la văduve şi orfani trebuia să-l pună pe jar!... Asta o ştiam de mult, numai eu ştiam, am aflat de la Charpentier şi, de îndată ce am aflat, în săptămîna Paştelui, m-am apucat să-l strîng prieteneşte cu uşa: „Dă-mi douăzeci şi cinci de mii, altfel mîine îţi vine revizia“; imaginaţi-vă, n-a avut atunci decît treisprezece mii, aşa că, se pare, şi-a dat duhul acum la un moment foarte potrivit. *Grand-père, grand-père*, mă auziţi?

— *Cher* Klinevici, sînt întru totul de acord cu dumneavoastră şi degeaba v-aţi lansat... în asemenea amănunte. Avem parte în viaţă de atîtea suferinţe, de chinuri şi de atît de puţină răsplată... am dorit în cele din urmă să mă liniştesc şi, după cît văd, sper să profit şi aici de tot ce...

— Pariez că a şi adulmecat-o pe Katiche Berestova!

— Care?... Care Katiche? întrebă bătrînul şi vocea începu să-i tremure libidinos.

— A-a, care Katiche? Păi e aici, în stînga, la cinci paşi de mine şi la zece de dumneavoastră. E de cinci zile aici, şi dacă aţi şti, *grand-père*, ce nemernică... e de familie bună, cultivată, şi-i un monstru, un monstru în ultimul grad! Acolo n-am spus-o nimănui, numai eu ştiam... Katiche, răspunde!

— Hi-hi-hi! răspunse vocea dogită a fetei, dar se simţeau în ea un fel de înţepături. Hi-hi-hi!

— Şi-i blon-di-nă? bîigui *grand-père*, cu vocea întretăiată, în trei silabe.

— Hi-hi-hi!

— Mie... de mult, începu să îngaime, înecîndu-se, bătrînul, îmi dădea ghes ideea unei blondine... de vreo cincisprezece ani... şi chiar într-un asemenea loc...

— Ah, bestia! exclamă Avdotia Ignatievna.

— Ajunge! hotărî Klinevici. Văd că materialul e excelent. Imediat ne vom organiza aici mai bine. Principalul e să ne petrecem agreabil restul timpului; dar cît timp? Hei, funcţionarule, domnule Lebeziatnikov, parcă aşa am auzit că vă cheamă!

— Lebeziatnikov, consilier de curte, Semion Evseici, la dispoziţia dumneavoastră şi mă bucur foarte-foarte-foarte mult.

— Mă doare-n cot că vă bucuraţi! Numai că mi se pare că ştiţi totul în ce priveşte locul unde ne aflăm. În primul rînd, spuneţi-mi (încă de ieri mă tot mir) cum se face că vorbim aici? Doar am murit şi totuşi vorbim; parcă ne-am mişca, însă nu vorbim şi nu ne mişcăm. Ce-i cu scamatoriile astea?

— Dacă doriţi, baroane, mai bine decît mine v-ar putea explica Platon Nikolaevici.

— Care Platon Nikolaevici? Nu mai tărăgănaţi, treceţi la fondul chestiunii.

— Platon Nikolaevici, filosoful nostru autohton de aici, naturalist şi magistru. A tipărit cîteva cărţulii de filosofie, dar se află de trei luni aici şi aţipeşte de tot, aşa că e deja imposibil să-l

îmboldim. O dată pe săptămînă bolboroseşte nişte cuvinte care n-au nici o legătură...

— Treceţi la fondul chestiunii!...

— Toate astea le explică prin cel mai simplu fapt, şi anume că sus, pe cînd încă mai trăiam, greşeam luînd drept moarte moartea de acolo. Aici trupul mai învie parcă o dată, rămăşiţele de viaţă se concentrează, dar numai în conştiinţă. Nu mă pricep să vă explic, dar este viaţa, care continuă parcă din inerţie. După părerea lui, totul este concentrat în conştiinţă şi mai durează vreo trei luni... uneori şi cîte o jumătate de an... Avem, de pildă, aici pe unul care a putrezit aproape de tot, dar o dată la vreo şase săptămîni încă mai bîiguie un cuvînt, desigur fără sens, despre nu ştiu care bob: „Bob, bob“, ceea ce înseamnă că în el viaţa mai pîlpîie ca o scînteie nevăzută...

— E o explicaţie destul de tîmpită. Şi cum se poate că eu, care nu am miros, simt duhoarea?

— Asta... he-he... În privinţa asta, filosoful nostru a pornit-o prin ceaţă. Despre miros a făcut observaţia că aici duhoarea se simte, ca să zic aşa, moral, he-he! Cică duhoarea ar fi a sufletului, pentru ca în aceste două-trei luni să apuci să te dumireşti... şi că asta, ca să zic aşa, e ultima clemenţă... Numai că mie, baroane, toate astea mi se par un delir mistic, întru totul scuzabil în situaţia lui...

— Ajunge, sînt sigur că şi restul e o prostie. Principalul e că mai avem două sau trei luni de viaţă şi că pînă la urmă „bobul“ ne aşteaptă. Vă propun tuturor să petrecem cît mai plăcut aceste două luni şi pentru asta să ne organizăm cu toţii pe alte baze. Domnilor, propun să nu ne jenăm de nimic!

— Ah, haideţi, haideţi să nu ne jenăm de nimic! se auziră multe voci. Ciudat lucru, se auziră şi voci cu totul noi, care, deci, se treziseră din nou între timp. Cu o solicitudine deosebită, vocea de bas a inginerului, care se dezmeticise de tot, îşi exprimă

acordul. Domnişoara Katiche începu să chicotească de bucurie.

— Ah, ce mult vreau să nu mă jenez de nimic! exclamă cu entuziasm Avdotia Ignatievna.

— Ascultaţi, dacă pînă şi Avdotia Ignatievna vrea să nu se jeneze de nimic...

— Nu-nu-nu, Klinevici, totuşi acolo m-am jenat, iar aici ţin grozav, grozav de mult ţin să nu mă jenez de nimic!

— După cum înţeleg eu, Klinevici, spuse inginerul cu vocea lui de bas, propuneţi să organizăm, ca să zic aşa, viaţa de aici pe baze noi şi raţionale.

— De asta mă doare-n cot! Pentru aşa ceva să-l aşteptăm pe Kudeiarov, ieri a fost adus. O să se trezească şi o să vă explice totul. E o persoană, de-aţi şti ce persoană grandioasă este! Mi se pare că mîine vor mai aduce un naturalist, un ofiţer va fi adus cu siguranţă şi, dacă nu mă înşel, peste vreo trei-patru zile va veni printre noi un foiletonist şi, se pare, însoţit de redactorul lui. De altminteri, naiba să-i ia, însă alde noi vom fi un grup şi totul se va aranja de la sine. Însă deocamdată vreau să nu minţim. Numai asta o vreau, pentru că este cel mai important lucru. Pe pămînt e imposibil să trăieşti şi să nu minţi, căci viaţa şi minciuna sînt sinonime; ei bine, aici, ca să ne distrăm, n-o să minţim. La naiba, doar mormîntul înseamnă ceva! Vom povesti cu voce tare istoriile noastre şi nu ne vom mai jena de nimic. Voi fi primul care va povesti despre el însuşi. Ştiţi, sînt din categoria libidinoşilor. Sus, toate acestea erau legate cu sfori putrede. Jos cu sforile şi să trăim aceste două luni în adevărul cel mai neruşinat! Să ne dezgolim pe dinafară şi pe dinăuntru!

— Să ne dezgolim! strigară toate vocile.

— Grozav, grozav de mult vreau să mă dezgolesc! chiţcăi Avdotia Ignatievna.

— Ah... ah... Ah, văd că va fi mare veselie aici, nu mai vreau la Ek!

— Nu, aş mai trăi, ştiţi, aş mai trăi!

— Hi-hi-hi! chicotea Katiche.

— Principalul e că nimeni nu ne poate interzice şi cu toate că Pervoedov, văd eu, se supără, nu mă poate atinge cu mîna. *Grand-père*, sînteţi de acord?

— Sînt întru totul de acord şi cu cea mai mare plăcere accept, dar numai cu condiţia ca prima care-şi începe bi-o-grafia să fie Katiche.

— Protestez! Protestez din răsputeri! rosti cu tărie generalul Pervoedov.

— Excelenţă! încercă să-l convingă ticălosul de Lebeziatnikov, bîiguind cu o emoţie precipitată şi coborîndu-şi vocea. Excelenţă, e chiar mai avantajos dacă acceptăm. La mijloc, ştiţi, e fata aceea... şi, în sfîrşit, toate chestiile astea...

— Să zicem că-i fata, dar...

— E mai avantajos, excelenţă, zău că-i mai avantajos! Să încercăm măcar de-un exemplu...

— Nici în mormînt nu te lasă în pace!

— În primul rînd, generale, dumneavoastră jucaţi preferans în mormînt, iar în al doilea rînd ne doare-n cot de dum-nea- voas-tră! scandă Klinevici.

— Stimate domn, vă rog, totuşi, să nu uitaţi cu cine staţi de vorbă.

— Ce? Păi n-aveţi cum să mă atingeţi şi vă pot întărîta de aici ca pe căţeluşa Iulkăi. Şi, în primul rînd, domnilor, ce fel de general mai este el aici? Acolo a fost general, iar aici e un fîs.

— Nu, nu sînt un fîs... eu şi aici...

— Aici o să putreziţi în sicriu, şi din dumneavoastră or să rămînă şase nasturi de aramă.

— Bravo, Klinevici, ha-ha-ha! mugiră vocile.

— Mi-am slujit împăratul... am spadă...

— Cu spada dumneavoastră n-aveţi decît să împungeţi şoarecii; pe deasupra, n-aţi scos-o niciodată din teacă.

— Oricum, am reprezentat o parte dintr-un întreg.

— Parcă puţine părţi dintr-un întreg există!

— Bravo, Klinevici, bravo, ha-ha-ha!

— Nu înţeleg ce înseamnă spada, proclamă inginerul.

— O să dăm ca şoarecii bir cu fugiţii din faţa prusacilor, praf or să ne facă! zbieră un glas îndepărtat, pe care nu-l cunoşteam, dar care literalmente se îneca de entuziam.

— Spada, domnule, înseamnă onoare! strigă generalul, dar numai eu l-am auzit. Se iscă un muget prelung şi frenetic, răsunară strigăte revoltate şi prin întreg tărăboiul acela nu răzbăteau decît ţipetele nerăbdătoare şi isterice ale Avdotiei Ignatievna:

— Mai iute, mai iute! Ah, cînd o să începem a nu ne mai jena de nimic!

— Oh-ho-ho! Cu adevărat sufletul mi-i pus la cazne! se auzi vocea omului de rînd şi...

În clipa aceasta am strănutat subit. S-a întîmplat brusc şi fără intenţie, dar efectul a fost uluitor: toată larma s-a stins, făcîndu-se linişte ca la cimitir; totul a dispărut ca un vis. S-a lăsat o tăcere într-adevăr mormîntală. Nu cred să se fi jenat de mine: doar s-au decis să nu se mai jeneze de nimic! Am aşteptat vreo cinci minute, dar nu s-a mai auzit nici un sunet, nici un cuvînt. Nu cred să se fi speriat că îi voi pîrî la poliţie, căci ce poate face poliţia aici? Fără să vreau, trag concluzia că ei trebuie să aibă un secret, necunoscut muritorilor, pe care îl ascund cu grijă faţă de oricare muritor.

„Ei, mă gîndii, o să vă mai vizitez eu, dragii mei“ şi, rostind în sinea mea aceste cuvinte, am părăsit cimitirul.

*

Nu, asta nu pot s-o permit; nu, cu adevărat, nu! Bobul nu mă intimidează (uite că am găsit şi bobul!).

Desfrîu într-un asemenea loc, desfrîul ultimelor speranţe, desfrîul unor cadavre fleşcăite şi

putrezinde, chiar fără să cruţe nici ultimele clipite ale conştiinţei! Le-au fost date, le-au fost dăruite aceste clipe şi... Dar principalul, principalul e că se întîmplă într-un asemenea loc! Nu, asta nu pot s-o permit...

O să mă duc la mormintele de toate categoriile, o să trag cu urechea pretutindeni. Asta e, trebuie să ascult peste tot, nu doar de la o margine, ca să-mi formez o părere. Poate dau şi de ceva îmbucurător.

Iar la aceia o să mă întorc negreşit. Au promis biografiile lor şi felurite anecdote. Ptiu! Dar mă voi duce, neapărat mă voi duce; e o chestiune de conştiinţă!

Povestirea o s-o duc la *Grajdanin*; şi unui redactor al acestei reviste i s-a expus portretul[61]. Poate că o va publica.

43 În singura ei versiune românească de pînă acum (Dostoievski, *Opere*, vol. 11, traducere şi aparat critic de Leonida Teodorescu, studiu introductiv de Ion Ianoşi, Ed. Univers, Bucureşti, 1974), povestirea a apărut cu titlul *Bobok*, justificat astfel de prefaţator: „«Bobok» este o onomatopee, reproduce zgomotul unei bule de aer ce pocneşte la suprafaţa unei mlaştini. «Însemnările unui oarecare» poartă deci un titlu fantastic...“ (*ed. cit*., pp. 28-29). Aceeaşi situaţie şi exact (!) aceeaşi explicaţie avem şi în ediţia franceză de care dispunem: Feodor Dostoievski, *Le Journal d'un écrivain*, t. 1, Éd. Bossard, Paris, 1927, p. 359. Totuşi, în limba rusă, cuvîntul are sens. În celebrul dicţionar al lui Vladimir Dal, *Tolkovîi slovar' jivago velikorusskago iazîka*, t. 1, 1880, la cuvîntul care desemnează leguma *bob*, găsim şi „bobok“, cu explicaţia: „o bobiţă de bob“. La fel, în lucrarea lui F. Pavlenkov, *Enţiklopediceskii slovar'*, Sankt-Petersburg, 1913, găsim „bobok“: „cumarină, seminţe de laur, utilizate pentru aromarea tutunului de prizat şi în parfumerie“. Pe de altă parte, este evident că Dostoievski îl şarjează pe scriitorul P. D. Boborîkin (1836-1921), al cărui roman erotic, *Jertfa de seară*, apăruse în ediţia a doua în anul 1872. Nu e lipsit de interes să menţionăm că unul dintre pseudonimele lui Boborîkin era „Bob“, transformat de un „persecutor“ al acestuia (V. P. Burenin) în Pierre Bobo. În sfîrşit, în foiletonul lui Dostoievski *Din plimbările estivale ale lui Kuzma Prutkov* (1878), figurează Pierre Bobo, care, după presupunerea fantastică a unor gură-cască, şi-a făcut apariţia din apă sub formă de triton. Mai adăugăm că şi Kuzma Prutkov este pseudonimul unui grup de scriitori (Aleksandr, Aleksei şi Vladimir Jemciujnikov şi A.K. Tolstoi), cu care în epocă erau semnate numeroase parodii, fabule şi aforisme. Deci, considerăm noi, titlul *Bobul* se potriveşte şi definiţiei din dicţionar şi aluziilor din text, precum şi intenţiilor vădite de parodie.

44 Expresie figurată, care desemnează inteligenţa rafinată; provine de la Cicero, care aprecia foarte mult arta oratorică din Atica.

45 *Vorbe de duh (fr.).

46 Se au în vedere cîteva recenzii la romanul *Demonii*, în care conţinutul acestuia este comparat cu halucinaţiile lui Poprişcin, personajul principal al nuvelei gogoliene *Însemnările unui nebun*.

47 *Consilier de colegiu*, funcţionar care ocupa a şasea treaptă din *Tabelul rangurilor* stabilit de către Petru I.

48 Este vorba despre expoziţia politehnică de la Moscova (30 mai-30 august 1872), organizată cu prilejul împlinirii a două sute de ani de la naşterea lui Petru I.

49 Este citată o expresie celebră a lui Horaţiu: *Nil admirari*.

50 *Suvorin*, Aleksei Sergheevici (1834-1912), scriitor, proprietar de ziare şi al unei reţele de librării, editor de calendare.

51 Unul dintre epitafurile lui Nikolai Karamzin (1766-1826). La dorinţa lui Mihail şi a lui Feodor Dostoievski, aceste cuvinte au fost scrise în anul 1837 pe piatra de mormînt a mamei lor.

52 *Consilier de curte*, cea de-a şaptea funcţie civilă din *Tabelul rangurilor*.

53 *Consilier titular secret*, cea de-a doua funcţie civilă din *Tabelul rangurilor*.

54 Situată în preajma Ierusalimului şi identificată cel mai adesea cu Valea Cedronului, *valea lui Iosafat* este un simbol profetic vetero-testamentar, locul unde va avea loc judecata de apoi: „Să se trezească toate neamurile şi să vină în valea lui Iosafat, căci acolo voi aşeza scaun de judecată pentru toate popoarele din jur“ *(Ioil* 4, 12).

55 *Ek*, V.E. (1818-1875), celebru medic terapeut, profesor al Academiei de Medicină şi Chirurgie.

56 *Botkin*, Serghei Petrovici (1832-1889), medic şi diagnostician celebru, întemeietorul şcolii ruse de medicină.

57 *Consilier de stat*, a cincea treaptă din *Tabelul rangurilor*.

58 *Ştrengar (fr.).

59 *Paj*, adică elev al Şcolii militare de paji din Petersburg. După cum rezultă în urma unui joc de societate descris în romanul *Jertfa de seară* al lui Boborîkin (v. nota 43), toţi bărbaţii şi-au pierdut inocenţa pînă la vîrsta de şaisprezece ani.

60 *Bunic (fr.).

61 Într-adevăr, portretul lui Dostoievski, realizat de pictorul Vasili Perov, era expus la Academia de Arte.

VII. „O expresie buimacă“

Am citit cîte ceva din literatura curentă şi simt că *Grajdanin* este obligat să se refere la ea în paginile sale. Dar ce fel de critic sînt eu? Într-adevăr aş fi vrut să scriu un articol critic, dar, se pare, nu pot spune decît ceva „pornind de la“. N-am citit decît *Îngerul sigilat* al dlui Leskov[62], un poem al lui Nekrasov[63] şi un articol al dlui Şcedrin[64]. Am mai citit şi articolele domnilor Skabicevski[65] şi N.M. [66] din *Otecestvennîe zapiski* [*Analele patriei*]. Ambele articole au reprezentat pentru mine un fel de nouă revelaţie: cîndva va trebui neapărat să vorbesc despre ele. Însă acum încep cu începutul, adică în ordinea lecturii, deci cu *Îngerul sigilat*.

Este povestirea dlui Leskov, publicată în *Russki vestnik*. Se ştie că această operă le-a plăcut multora aici, la Petersburg, şi că mulţi au citit-o. Într-adevăr, merită, e şi caracteristică, şi interesantă. E povestirea unui fost credincios de rit vechi, relatată într-o gară în noaptea Crăciunului, despre felul cum ei, un grup de credincioşi de rit vechi, vreo sută cincizeci de oameni, au trecut cu toţii la ortodoxie ca urmare a unei minuni. Acest artel de muncitori construia un pod într-unul din marile oraşe ale Rusiei şi timp de trei ani locuise în barăci separate pe malul unui rîu. Aveau paraclisul lor, iar în paraclis o mulţime de icoane străvechi, sfinţite încă înainte de patriarhul Nikon[67]. Foarte interesant se povesteşte cum un domn, funcţionar destul de important, a dorit să extorcheze mită de la artel, vreo cincisprezece mii. Venind odată în paraclis cu autorităţile, a cerut pentru fiecare icoană cîte o sută de ruble ca răscumpărare. Nu i-au putut da. Atunci el a confiscat icoanele. Au făcut găuri în ele cu sfredelul, le-au înşirat pe spiţe de fier, ca şi cum ar fi fost covrigi, şi le-au dus undeva într-un subsol. Dar mai era acolo icoana unui înger, veche şi

venerată în mod deosebit, pe care artelul o considera făcătoare de minuni. Ca să-i uimească, ca să se răzbune pe ei şi să-i jignească, funcţionarul iritat de încăpăţînarea credincioşilor de rit vechi care nu voiau să plătească, a luat nişte ceară roşie şi, în văzul întregii adunări, a picurat pe icoană ceară şi a imprimat pe ea sigiliul statului. Arhiereul din partea locului, văzînd chipul sfînt cu sigiliul pe el, a rostit: „Are o expresie buimacă“ şi a luat măsuri ca icoana batjocorită să fie pusă în catedrală, pe fereastră. Dl Leskov ne asigură că vorbele arhiereului şi dispoziţia ca icoana batjocorită să nu fie dusă în vreun subsol, ci în catedrală, le-ar fi plăcut foarte mult credincioşilor de rit vechi.

Apoi începe istoria încurcată şi captivantă despre felul cum acest „Înger“ a fost furat din catedrală. Cu credincioşii de rit vechi a luat legătura un boier englez, care, pare-mi-se, era antreprenorul podului aflat în construcţie; i-a îndrăgit şi, deoarece ei erau sinceri cu el, s-a apucat să-i ajute. În povestire, foarte reuşite sînt discuţiile credincioşilor de rit vechi cu englezul despre pictura icoanelor. Pasajul este serios şi bine scris, cel mai bun din povestire. Totul se sfîrşeşte prin faptul că, în timpul slujbei de noapte, icoana a fost în cele din urmă furată, îngerul a fost desigilat, iar în locul ei a fost pusă altă icoană, încă nesfinţită, pe care s-a apucat s-o „sigileze“, ca pe prima, soţia englezului. Şi, iată, în momentul critic s-a întîmplat o minune: de la noua icoană sigilată s-a văzut o lumină (ce-i drept, a văzut-o un singur om) şi icoana, cînd a fost dusă la biserică, s-a dovedit a fi nesigilată, adică nu avea ceară roşie pe chipul îngerului. Acest lucru l-a uimit atît de tare pe credinciosul de rit vechi care o adusese, încît s-a repezit imediat în catedrală, la arhiereu, şi s-a căit în faţa lui de toate, iar vlădica l-a iertat şi i-a spus: „Asta trebuie să te facă acum să pricepi unde-i credinţa mai adevărată: voi, zice, prin

potlogăria voastră aţi scos sigiliul de pe îngerul vostru, iar al nostru şi l-a scos singur şi te-a adus pe tine aici".

Minunea i-a uimit atît de mult pe credincioşii de rit vechi, încît întregul artel, o sută cincizeci de oameni sau aproape atîţia, a trecut la ortodoxie.

Dar în acest punct autorul nu a mai rezistat şi a încheiat nuvela destul de stîngaci. (Dl Leskov e capabil de asemenea stîngăcii; să ne amintim doar de sfîrşitul diaconului Ahilla din *Soborenii* săi.) Se pare, s-a speriat că ar putea fi acuzat de înclinaţie spre superstiţii şi s-a grăbit să explice minunea. Însuşi povestitorul, adică mujicul, fostul credincios de rit vechi, recunoaşte „cu voioşie" că a doua zi după convertirea lor la ortodoxie au aflat de ce s-a desigilat îngerul. Englezoaica nu a avut curajul să picure cu ceară roşie nici măcar chipul de pe icoana nesfinţită, aşa că a pus sigiliul pe o hîrtie şi a împins-o sub marginile ferecăturii. Pe drum, fireşte, hîrtia s-a desprins şi îngerul s-a desigilat. Astfel este oarecum de neînţeles de ce credincioşii de rit vechi au rămas în ortodoxie, cu toate că s-a găsit dezlegarea minunii. Desigur, datorită duioşiei şi mîngîierii arhiereului care i-a iertat, nu? Dar ţinînd cont de tăria şi puritatea fostei lor credinţe, ţinînd cont de profanarea icoanei şi de batjocorirea sfinţeniei din sufletele lor, ţinînd, în sfîrşit, cont de caracterul comunităţii noastre de rit vechi în general, oare poate fi explicată convertirea acestora doar prin înduioşare? Ba încă de ce şi faţă de cine? Drept mulţumire numai pentru că i-a *iertat* arhiereul? Doar ei înţelegeau, chiar mai bine decît alţii, ce preţ trebuie să aibă autoritatea arhiereului în biserică şi de aceea nu se puteau simţi înduioşaţi faţă de biserica în care arhiereul, după un asemenea sacrilegiu nemaiauzit, săvîrşit în văzul lumii, samavolnic, pe care şi l-a permis funcţionarul-şperţar, sacrilegiu care lovea atît în credincioşii de rit vechi, ca şi în *toţi ortodocşii*, se mulţumeşte doar să spună oftînd: „Are o expresie

buimacă!“, nefiind în stare să-l oprească pe un funcţionar de mîna a doua să întreprindă asemenea acţiuni bestiale şi insultătoare pentru biserică.

Şi în general, în acest sens, nuvela dlui Leskov mi-a lăsat o impresie nefirească şi o anumită neîncredere în adevărul celor descrise. Desigur, e bine scrisă şi merită toate laudele, dar rămîne întrebarea: oare chiar e adevărat? Oare chiar se putea întîmpla aşa ceva la noi? Aici e aici, se spune că naraţiunea este întemeiată pe un fapt real. Să ne imaginăm următorul caz: să presupunem că acum, undeva, într-o biserică ortodoxă, se află o veche icoană făcătoare de minuni, care este venerată pretutindeni de întreaga ortodoxie. Să ne imaginăm că un artel de credincioşi de rit vechi, o ceată întreagă, fură această icoană din biserică numai ca să aibă la ei acest străvechi lucru sfînt, în casa lor de rugăciuni. Aşa ceva, desigur, se poate întîmpla. Să ne imaginăm că peste vreo zece ani un funcţionar găseşte această icoană, se tîrguieşte cu credincioşii de rit vechi ca să capete un şperţ apreciabil; ei nu sînt în stare să-i dea suma cerută, iar el pune mîna pe ceara roşie, picură pe chipul sfintei icoane şi pune sigiliul statului. Oare icoana şi-a pierdut sfinţenia numai din cauză că s-a aflat un timp în mîinile credincioşilor de rit vechi? Căci şi icoana *Îngerului*, despre care ne povesteşte dl Leskov, era o icoană ortodoxă sfinţită în vechime, venerată, înainte de schismă, de toţi ortodocşii. Şi oare, în acest caz, arhiereul din partea locului nu ar fi putut şi nu ar fi avut dreptul să ridice măcar un deget în apărarea sfintei icoane, şi nu ar fi spus, oftînd, decît: „Are o expresie buimacă“? Întrebările mele *îngrijorate* ar putea să li se pară persoanelor cultivate de la noi meschine şi pline de prejudecăţi; dar eu sînt de părere că jignirea sentimentul poporului în tot ce este sfînt pentru el reprezintă o siluire teribilă şi o extremă lipsă de omenie. Oare credincioşilor de rit vechi nu le-a trecut prin minte: „Cum şi-ar fi apărat biserica

acest vlădică pravoslavnic dacă cel care ne prigoneşte ar fi fost o persoană importantă?“ Ar putea ei avea respect faţă de o biserică, în cadrul căreia autoritatea ecleziastică superioară are atît de puţină autoritate? Căci cum să explicăm fapta arhiereului, dacă nu prin prea mica lui autoritate? Prin indiferenţă şi lene, sau prin bănuiala nemaiauzită că, uitînd de obligaţiile dregătoriei sale, s-a transformat într-un funcţionar al guvernului? Căci dacă o asemenea absurditate va intra în capetele odraslelor sale duhovniceşti, atunci asta chiar că ar fi cel mai rău: copiii lui pravoslavnici vor pierde treptat orice energie în lucrarea credinţei, vor pierde înduioşarea şi devotamentul faţă de biserică, iar biserica de rit vechi o va trata cu dispreţ pe cea pravoslavnică. Doar şi păstorul are importanţa lui, nu-i aşa? Doar acest lucru îl înţeleg credincioşii de rit vechi, nu?

Deci, iată ce gînduri mi-au venit în minte după lectura frumoasei povestiri a dlui Leskov; aşa că, repetăm, noi sîntem înclinaţi să considerăm această povestire aproape neverosimilă în unele amănunte ale ei. Dar într-unul din recentele numere din *Golos* am citit următoarea informaţie:

Unul dintre preoţii rurali ai Guberniei Oriol scrie ziarului *Sovremennosti* [*Contemporaneitatea*]: „Învăţîndu-i pe copiii enoriaşilor carte aproape din anul abolirii iobăgiei, am renunţat la această îndatorire numai atunci cînd zemstva satului a luat asupra ei remuneraţia şi a dorit să aibă pedagogi fără alte ocupaţii. Dar la începutul actualului an şcolar 1872-73 s-a constatat că nu există suficienţi învăţători rurali în judeţul nostru. Eu, nedorind închiderea şcolii din satul meu, m-am decis să-mi manifest dorinţa de a ocupa funcţia de pedagog şi am înaintat consiliului şcolar cererea de a fi numit în această funcţie. Consiliul mi-a răspuns că «voi fi numit în funcţia

de pedagog cînd obştea îşi va da acordul». Obştea a dorit şi a alcătuit un proces-verbal în această privinţă. M-am adresat administraţiei plasei să autentifice procesul-verbal, aşa cum mi-a cerut consiliul şcolar. Administraţia plasei, avîndu-l în fruntea ei pe furierul ignorant M. S. şi pe un primar care nu iese din cuvîntul acestuia, nu a vrut să autentifice procesul-verbal, motivînd că n-aş avea timp să-i învăţ carte pe copii, în schimb, în suflet sînt mînat de alte imbolduri. Am apelat la mijlocitorul de pace[68]. Mijlocitorul P. mi-a spus de-a dreptul în obraz următoarele cuvinte curioase: «*În general guvernul nu este dispus să vadă învăţămîntul public în mîinile clerului*». «De ce aşa?» întreb eu. «Pentru că, îmi răspunde mijlocitorul, *clerul promovează superstiţiile»*".

Cum vă place, domnilor, această informaţie? Doar ea, într-un sens indirect, desigur, repune în drepturi veridicitatea povestirii dlui Leskov, de care ne-am îndoit atîta şi continuăm cu obstinaţie să ne îndoim. Aici nu e important faptul că s-a întîmplat să existe un asemenea mijlocitor: ce nevoie avem noi dacă un prost spune-n vînt o vorbă idioată? Şi ce ne interesează pe noi convingerile lui? Important e că spusele lui au fost rostite pe faţă şi cu autoritate; cu atîta autoritate conştientă, cu atîta necuviinţă calmă. Îşi exprimă preaînţeleapta convingere direct şi fără ocolişuri, *de la obraz*, şi pe deasupra are impertinenţa de a-şi pune convingerile sale pe seama guvernului şi să vorbească *în numele* guvernului.

Ei bine, oare ar fi avut curajul să spună toate acestea nu un mijlocitor oarecare, ci o persoană de zece ori mai influentă şi să i-o spună oricui, fie şi unui pastor dintr-o ţară baltică? Doamne, ce scandal ar face acest pastor şi ce scandal ar ieşi într-adevăr! La noi preotul îl demască smerit pe

impertinent pe calea aducerii la cunoştinţă publică. Dar ne vine gîndul: dacă această persoană ar fi mai presus de un mijlocitor (ceea ce se prea poate, întrucît la noi orice se poate întîmpla), atunci poate că bunul pastor nici nu s-ar mai fi apucat să-l demaşte, ştiind că din asta n-ar ieşi decît o „expresie buimacă“ şi nimic altceva. De fapt, nici nu i se poate pretinde, deşi ar fi de dorit, energia primelor secole de creştinism. În general, sîntem înclinaţi să acuzăm clerul nostru de indiferenţă pentru cauza sfîntă; dar cum să fie în unele împrejurări? Or, niciodată ajutorul clerului nu i-a fost necesar poporului cu atîta stringenţă. Trăim momentul cel mai tulbure, cel mai incomod, cel mai tranzitoriu şi cel mai fatal din cîte au existat, poate, în întreaga istorie a poporului rus.

*

Un fenomen foarte ciudat a apărut nu demult într-un colţişor al Rusiei: protestantismul german în mediul ortodox, o nouă sectă a stundiştilor[69]. *Grajdanin* şi-a informat la timp cititorii. Fenomenul este aproape monstruos, dar se simte în el ceva profetic.

În Gubernia Herson, unui oarecare pastor Boneketberg i s-a făcut milă din toată inima de populaţia rusă de acolo; văzînd-o incultă şi neluminată spiritual, a început să-i predice credinţa creştină, dar ţinîndu-se de ortodoxie şi insistînd chiar el ca oamenii să nu se lepede de ortodoxie. Însă s-a întîmplat altfel: predica a avut succes deplin, dar noii creştini au început de îndată a se lepăda de ortodoxie, şi-au pus această primă şi neapărată condiţie, s-au dezis de ritualuri, icoane, au început să organizeze reuniuni ca luteranii şi să cînte psalmi din carte; unii au învăţat chiar limba germană. Secta se propagă cu o rapiditate ce ţine de fanatism, se răspîndeşte în alte judeţe şi gubernii. Sectanţii şi-au schimbat modul de viaţă, nu se mai ţin de beţii. Judecă, de pildă, astfel:

— La ei (adică la stundiştii germani, luterani) e atît de bine şi trăiesc în cinste şi cuminţenie pentru că nu ţin posturile...

Logica e puerilă, dar are un sens, dacă vreţi, mai ales dacă postul este considerat doar un ritual. Şi de unde să afle omul sărman ţelul mîntuitor, profund al postului? De fapt, şi toată fosta sa credinţă a cunoscut-o doar ca pe un ritual.

Deci, a protestat împotriva ritualului.

Să zicem că asta este de înţeles. Dar ce l-a apucat să protesteze aşa dintr-odată? Unde-i cauza care l-a împins la asta?

Cauza este, poate, foarte generală: faptul că la 19 februarie i-a strălucit lumina vieţii noi. Putea să se poticnească şi să cadă de la primii paşi pe noul drum; dar trebuia neapărat să se dezmeticească şi, dezmeticindu-se, a văzut deodată cît e de „jalnic şi sărac şi orb şi calic şi gol“[70]. Principalul e că a ajuns să dorească adevărul, adevărul cu orice preţ, chiar sacrificînd tot ce a fost sfînt pentru el pînă acum. Pentru că cu nici un fel de desfrîu, cu nici un fel de presiune sau înjosire nu poţi nimici, mortifica sau stîrpi din sufletul poporului nostru setea de adevăr, căci această sete îi e mai scumpă decît orice. Se poate prăbuşi teribil; dar în momentele de infamie deplină a sa el îşi va aminti întotdeauna că nu este decît un infam şi atît, dar că undeva există adevărul superior şi că acest adevăr e mai presus de toate.

Iată fenomenul. Acest fenomen este, poate, singular deocamdată, marginal, dar e prea puţin probabil să fie întîmplător. Se poate potoli şi coagula de la bun început, dar se şi poate transforma într-un cult, ca majoritatea sectelor ruse, mai ales dacă sînt lăsate în pace. Dar, dacă vreţi, acest fenomen, repet, poate conţine totuşi ceva profetic. În momentul de faţă, cînd viitorul este cu desăvîrşire enigmatic, e îngăduit uneori să crezi în profeţii.

Ce-ar fi dacă ceva asemănător s-ar dezlănţui prin întreaga Rusie? Nu această mişcare, nu stundiştii (mai ales că se spune că s-au luat măsurile necesare), ci doar ceva asemănător? Ce-ar fi dacă întregul popor şi-ar spune, ajungînd pînă la limita de jos a infamiei sale şi văzîndu-şi calicia: „Nu vreau infamie, nu vreau să beau vin, vreau adevăr şi frică de Dumnezeu, dar mai ales adevăr, adevărul înainte de toate“?

Desigur, ar fi ceva îmbucurător dacă se va înseta de adevăr. Or, în locul adevărului poate ieşi o minciună extraordinară, ca şi la stundişti.

La drept vorbind ce fel de protestant şi ce fel de neamţ e poporul nostru? Şi la ce bun să înveţe nemţeşte ca să cînte psalmi? Şi oare tot, tot ceea ce caută nu există în ortodoxie? Oare nu doar în ortodoxie sînt şi adevărul, şi mîntuirea poporului rus şi ale întregii omeniri în veacurile viitoare? Oare nu doar în ortodoxie s-a păstrat chipul divin al lui Hristos în toată curăţenia lui? Şi poate că principala menire, aleasă dinainte, a poporului rus în destinele întregii omeniri nu constă decît în păstrarea la sine a acestui chip divin al lui Hristos în toată curăţenia lui, şi cînd va veni timpul, să arate acest chip lumii, care şi-a pierdut căile!

Da, dar pînă cînd se vor împlini toate acestea, vedem că pastorul s-a sculat mai devreme, odată cu primele păsări, şi a venit la popor ca să-i spună adevărul, adevărul ortodox, a fost foarte conştiincios. Dar poporul l-a urmat pe el, nu ortodoxia, şi n-a făcut-o doar din recunoştinţă, nu pentru că a văzut de la el primul adevăr. Ci, a reieşit că „la ei e bine pentru că nu ţin posturile“. Concluzia este uşor de înţeles, dacă ţinem cont de faptul că s-a implicat o personalitate.

Apropo: ce fac preoţii noştri? Ce se aude despre ei?

Se zice că şi preoţii noştri se trezesc. Se spune că preoţimea a început de mult să dea semne de viaţă. Cu înduioşare, citim poveţele vlădicilor

bisericilor noastre despre predică şi viaţa cuviincioasă. După informaţiile pe care le avem, şi păstorii noştri se apucă cu hotărîre de alcătuirea predicilor şi se pregătesc să le rostească.

Oare vor izbuti s-o facă la timp? Vor apuca să se trezească odată cu primele păsări? Pastorul este totuşi altfel de pasăre, venită de pe alte meleaguri, e şi garantat altfel. Cu totul alta îi este slujba, altfel îi sînt mai-marii etc. Asta-i, dar nici preotul nostru n-o fi cu adevărat doar un funcţionar! Şi oare nu-i propovăduitorul unicului mare Adevăr, care va înnoi întreaga lume?

Pastorul a luat-o înaintea preotului nostru, e adevărat: dar ce să facă, totuşi, preotul, de pildă în cazul stundiştilor? Noi toţi sîntem înclinaţi să-i acuzăm pe preoţii noştri; dar să ne gîndim, totuşi, mai bine: oare să se limiteze numai la a raporta şefilor ierarhici? O, desigur, nu, păstori buni avem mulţi, poate mai mulţi decît putem spera sau decît merităm. Totuşi, ce să propovăduiască? (Această întrebare îmi trece prin minte uneori, fiind persoană laică şi în necunoştinţă de cauză.) Avantajele ortodoxiei faţă de luteranism? Însă mujicii sînt oameni înapoiaţi: n-ar înţelege nimic şi, poate, nu s-ar lăsa convinşi. Buna purtare şi bunele moravuri, nelansîndu-se prea mult în amănunte? Dar despre ce „bune moravuri“ poate fi vorba, cînd poporul e beat de dimineaţa pînă seara? În acest caz, abţinerea de la vin, ca să tăiem răul de la rădăcină? Asta fără îndoială, deşi iarăşi nu trebuie să se lanseze prea mult în amănunte, căci... căci trebuie să nu scăpăm din vedere măreţia Rusiei ca mare putere, care implică atîtea cheltuieli... Aşa că, într-un fel, toate astea sînt aproape acelaşi lucru ca şi „expresia buimacă“. Rămîne, deci, ca preoţii să predice poporului *să bea doar un pic mai puţin*...

Dar pe pastor ce-l priveşte măreţia Rusiei ca mare putere europeană? Şi nu se teme el de nici o

„expresie buimacă“, iar slujba lui e cu totul altfel. De aceea a avut cîştig de cauză.

62 *Leskov*, Nikolai Semionovici (1831-1895), scriitor foarte cunoscut în epocă, în romanele căruia este zugrăvită în principal viaţa monahală.

63 Este vorba despre partea a doua a poemului lui Nekrasov *Femeile ruse*, intitulată *Prinţesa Volkonskaia*.

64 *Saltîkov-Şcedrin*, Mihail Evgrafovici (1826-1889), mare scriitor satiric; în text, se face referire la cel de-al doilea foileton din ciclul *Discursuri bine intenţionate* (1873).

65 *Skabicevski*, Aleksandr Mihailovici (1838-1910), critic literar; în text este vorba despre primul articol din seria *Drama în Europa şi la noi*.

66 *N.M.,* pseudonim al lui Nikolai Konstantinovici Mihailovski (1842-1904), critic literar important, publicist şi sociolog; textul face referire la articolul acestuia *Note literare şi publicistice*.

67 *Nikon*, patriarh al Moscovei şi a toată Rusia (1605-1681), în timpul căruia a avut loc marea şi tragica schismă a bisericii ortodoxe ruse.

68 *Mijlocitor de pace*, funcţionar care avea obligaţia de a supraveghea şi rezolva eventualele conflicte între iobagii dezrobiţi şi moşierii lor.

69 *Stundişti*, membri ai unei secte raţionaliste, răspîndită mai ales în Ucraina, asemănătoare ca doctrină cu cea a baptiştilor.

70 Citat inexact din Biblie: „Şi nu ştii că tu eşti cel ticălos şi vrednic de plîns, şi sărac şi orb şi gol!“ (Apocalipsa 3, 17).

VIII. O jumătate din scrisoarea „unei persoane“

Mai jos inserez scrisoarea sau, mai bine, o jumătate din scrisoarea „unei persoane“, trimisă la redacţia revistei *Grajdanin*; scrisoarea întreagă nu poate fi nicidecum tipărită. Este aceeaşi „persoană“ care s-a remarcat odată în *Grajdanin* în privinţa „mormintelor“. Recunosc că o public numai ca să mă descotorosesc de el. Redacţia e pur şi simplu asaltată de scrisorile lui. În primul rînd, această „persoană“ se erijează cu hotărîre într-un apărător al meu împotriva „inamicilor“ mei literari. A scris în numele meu şi în favoarea mea trei „anticritici“, două „observaţii“, trei „observaţii întîmplătoare“, un articol „pornind de la“ şi, în sfîrşit, unul cuprinzînd „îndrumări de comportament“. În această ultimă scriere polemică, sub forma unor poveţe pentru inamicii mei, mă atacă deja pe mine şi încă pe un asemenea ton, încît nici la „inamicii“ mei n-am mai întîlnit nimic asemănător ca energie şi înverşunare. Vrea să tipăresc aşa ceva! I-am declarat cu fermitate că, în primul rînd, nu am deloc „inamici“ şi că aceştia nu sînt decît nişte fantome care i se năzar lui; în al doilea rînd, că nu mai e momentul, deoarece tot tărăboiul jurnaliştilor, izbucnit acum două sau chiar trei săptămîni în urmă, după apariţia primului număr al revistei *Grajdanin* din anul curent 1873, cu nemaiauzită furie literară, cu atacuri impardonabile şi naive, s-a curmat brusc, din cauze la fel de obscure ca şi cele care l-au provocat. În sfîrşit, i-am spus şi că dacă mi-ar trece prin minte să răspund, aş putea s-o fac şi singur, fără ajutorul lui.

El s-a supărat şi, certîndu-se cu mine, a plecat. Chiar mă bucuram. E un om bolnav... În articolul publicat recent de noi s-a referit şi la unele amănunte ale biografiei sale: e un om amărît, care

se „amărăşte“ zilnic. Dar ceea ce mă sperie în primul rînd este excesiva tărie a „energiei civice“, pe care o are acest colaborator. Imaginaţi-vă, de la primele cuvinte mi-a declarat că nu pretinde nici cel mai mic onorariu şi că scrie numai din „datorie cetăţenească“. Chiar mi s-a destăinuit cu o sinceritate mîndră, dar care-şi dăunează singură, că nu a scris cîtuşi de puţin ca să mă apere pe mine, ci numai pentru a strecura în presă gîndurile sale, deoarece nici o redacţie nu i le acceptă. Pur şi simplu, nutrea dulcea speranţă să-şi parceleze, chiar pe degeaba, un colţişor permanent în revista noastră, ca să aibă posibilitatea de a-şi expune ideile. Care idei? Scrie despre orice, comentează totul cu amărăciune, cu furie, cu venin şi cu „o lacrimă de înduioşare!“ – cum declară singur într-un manuscris. Dacă se înfiinţează un ziar nou sau o revistă nouă, dumnealui îşi face imediat apariţia: dă învăţăminte şi sfaturi. E adevărul-adevărat că a trimis la un ziar vreo patruzeci de scrisori cu poveţe, sfătuind, adică, redacţia cum să publice, cum să se comporte, despre ce să scrie şi încotro să-şi îndrepte atenţia. În două luni şi jumătate, la redacţia noastră s-au adunat vreo douăzeci şi opt de scrisori de-ale lui. Semnează întotdeauna cu numele complet, aşa că este cunoscut peste tot şi, parcă nefiind de-ajuns că-şi cheltuieşte ultimele copeici cu francarea, pune în plicuri timbre, sperînd că îşi va atinge în sfîrşit scopul şi va stabili o corespondenţă cetăţenească cu redacţiile. Cel mai mult mă uimeşte că, din cele douăzeci şi opt de scrisori ale lui, n-am putut nicidecum să-mi dau seama ce orientare are şi ce urmăreşte propriu-zis. E un adevărat haos... Pe lîngă grosolănia procedeelor, pe lîngă cinismul nasului roşu şi „mirosul amărît“ al stilului frenetic şi al cizmelor rupte, licăreşte un fel de însetare ascunsă de tandreţe, de ceva ideal, credinţa în frumuseţe, un fel de *Sehnsucht*[71] după ceva pierdut, toate acestea ieşindu-i extrem de dezgustător. Şi m-am săturat

de el. Ce-i drept, e bădăran pe faţă şi nu cere bani pentru asta, fiind, deci, în mare, o persoană cumsecade; dar aibă-l Dumnezeu în pază cu cumsecădenia lui! La nici trei zile după ceartă, a apărut din nou cu „ultima tentativă“ şi mi-a adus această *Scrisoare „a unei persoane“*. N-am ce face, am luat-o şi acum trebuie s-o public.

Prima jumătate a scrisorii nu poate fi nicidecum tipărită. E o înşiruire de personalităţi şi injurii la adresa mai tuturor publicaţiilor din Moscova şi Petersburg, care depăşeşte orice măsură. Nici una dintre publicaţiile cărora le aduce reproşuri nu s-a manifestat vreodată cu un asemenea cinism în ocările ei. Principalul e că le ocărăşte numai pentru cinismul şi tonul urît al polemicilor. Pur şi simplu, am tăiat cu foarfecele prima parte a scrisorii şi i-am restituit-o. Partea finală o public numai pentru că se referă, ca să zic aşa, la o temă generală: e un fel de îndrumar pentru un foiletonist imaginar, un îndrumar destul de util pentru foiletoniştii din toate timpurile şi din toate ţările, atît de general este. Stilul este înalt, forţa sa fiind egalată doar de naivitatea ideilor expuse. Dîndu-i sfaturi foiletonistului, îl ia la *per tu*, ca în odele de altădată. Nici în ruptul capului n-a vrut să încep de la punct şi a insistat ca tipărirea jumătăţii lui de scrisoare să înceapă de la mijlocul unei fraze, chiar de unde i-am tăiat-o eu cu foarfecele; cică, să vadă toată lumea cum a fost denaturat! Tot el a insistat şi asupra titlului; eu voiam să scriu totuşi *Scrisoarea „unei persoane“*, dar el a cerut cu insistenţă ca titlul să fie neapărat *O jumătate din scrisoarea „unei persoane“*.

Deci, iată jumătatea aceasta de scrisoare:

O JUMĂTATE DIN SCRISOAREA „UNEI PERSOANE“

...şi oare cuvîntul „porc“ conţine un sens atît de magic şi seducător, încît imediat şi fără ezitare te simţi vizat? De mult am început să observ că în literatura rusă acest cuvînt are un sens special şi chiar parcă mistic. Chiar şi bunicul Krîlov, înţelegînd acest lucru, întrebuinţa cu deosebită dragoste „porcul“ în apologurile sale. Literatul care citeşte, chiar în singurătate şi în gînd, dînd de acest cuvînt, tresare de îndată şi imediat începe să se gîndească: „Nu cumva eu sînt? Nu cumva despre mine scrie?“ Sînt de acord că acest scurt cuvînt este energic, dar de ce să crezi că e vorba neapărat de tine şi chiar numai de tine? Mai sînt şi alţi oameni pe lume. Nu cumva ai nişte motive secrete să crezi aşa ceva? Căci altfel nu-mi pot explica suspiciunea ta![72]

Al doilea lucru asupra căruia îţi atrag atenţia, o, prietene al meu foiletonist, este acela că nu eşti cumpătat în planificarea foiletoanelor. În coloanele tale înghesuieşti atîţia generali, acţionari, prinţi, care au nevoie de tine şi de vorbele tale de duh, încît abundenţa acestora mă face să conchid, fără voie, că nici unul nu are nevoie. Aici eşti prezent la o şedinţă importantă a unui consiliu şi rosteşti un *bon nom*, de sus şi neglijent, dar prin asta arunci o rază de lumină, iar consiliul imediat şi în grabă se schimbă în bine. Acolo ţi-ai rîs pe faţă de un prinţ bogat, acesta te invită de îndată la masă şi tu treci mîndru peste asta, însă refuzi invitaţia în mod liberal. Într-alt loc, într-o discuţie intimă de salon, îi deconspiri unui milord aflat în vizită la noi toate dedesubturile secrete ale Rusiei; speriat şi uimit, acesta telegrafiază imediat la Londra şi chiar a doua zi cade un minister al reginei Victoria[73]. În altă parte, plimbîndu-te pe Nevski de la ora două pînă la patru, rezolvi o problemă guvernamentală pentru trei ex-miniştri care se ţin după tine; te întîlneşti cu un căpitan de cavalerie care şi-a pierdut banii la cărţi şi îi arunci un împrumut de două sute de ruble; împreună cu el pleci la Fifina

pentru a te indigna (pasămite) elegant... Pe scurt, eşti aici, eşti acolo, eşti pretutindeni; eşti risipit în societate, toţi trag de tine din răsputeri; înghiţi trufe, mănînci bomboane, mergi cu birja, eşti prieten cu chelnerii de la restaurantul lui Palkin, cu alte cuvinte, nu se face nimic fără tine. În cele din urmă, poziţia ta atît de înaltă devine suspectă. Cititorul cuminte din provincie, poate, va crede că într-adevăr eşti o persoană căreia ar fi trebuit să i se acorde o decoraţie sau cel puţin un ministru în retragere, care doreşte, cu ajutorul presei libere, dar de opoziţie, să-şi recapete funcţia. Însă locuitorul experimentat al celor două capitale ştie altceva: nu eşti decît un scriitoraş tocmit de un editor-antreprenor; eşti angajat şi ai obligaţia să-l aperi. Tot el (şi nimeni altul) te asmute asupra cui îi trece lui prin minte.

Aşadar, toată această furie şi înflăcărare a ta, tot acest lătrat al tău sînt ceva cumpărat şi asmuţit de o mînă străină. Şi măcar dacă ai fi independent! Dimpotrivă, cel mai mult mă miră la tine faptul că te aprinzi în cele din urmă cu adevărat, pui parcă în realitate la inimă, te cerţi cu foiletonistul advers parcă din cauza unei idei la care ţii, din cauza unei convingeri dragi ţie. De fapt, ştii că n-ai idei proprii, iar convingeri nici atît. Sau, poate, ca urmare a delirului îndelungat şi a îmbătării cu pestilenţialul tău succes, îţi vei fi închipuind în cele din urmă că ai o idee, că eşti capabil să ai o convingere? Dacă-i aşa, cum mai poţi conta pe stima mea?

Cîndva ai fost un tînăr cinstit şi agreabil... O, aminteşte-ţi versurile lui Puşkin, parcă o traducere din persană, în care un bătrîn venerabil îi spune tînărului care ţine morţiş să lupte:

Frică-mi e că-n bătălie
Îţi vei pierde în zadar
Sfiicioasa modestie,
Farmecul, ruşinea chiar[74].

Vai, toate acestea ţi le-ai pierdut de mult şi pentru totdeauna! Vezi şi tu cum polemizezi cu adversarul tău într-ale foiletoanelor, în ce hal aţi ajuns pînă la urmă! Doar nu sînteţi atît de ticăloşi cum vă zugrăviţi unul pe altul. Aminteşte-ţi că, la o vîrstă fragedă, copiii se bat mai mult pentru că nu au învăţat încă să-şi expună raţional ideile. Pe cînd tu, copil cărunt, neavînd idei, ocărăşti cu toate cuvintele deodată; e un procedeu urît! Tocmai pentru că nu ai convingeri şi nu eşti cu adevărat erudit încerci mai mult să te insinuezi în viaţa privată a adversarului; cu aviditate, afli faptele lui, le deformezi şi le aduci la binefăcătoarea cunoştinţă publică. Nu-i cruţi nici soţia, nici copiii. Fiecare dintre voi, presupunînd că celălalt este mort, îi scrie celuilalt, sub formă de pamflet, cîte un discurs funerar. Ia spune-mi, cine o să te creadă pînă la urmă? Citindu-ţi foiletonul împroşcat cu salivă şi cerneală, sînt fără voie înclinat să cred că nu ai dreptate, că în foiletonul tău există un sens special şi ascuns, că, probabil, v-aţi încăierat în vilegiatură şi nu puteţi uita asta. Fără să vreau, înclin în favoarea adversarului tău şi tot efectul ţi se pierde. Oare asta ai urmărit?

Şi cîtă nepricepere infantilă poţi avea! După ce ţi-ai ocărît adversarul, închei foiletonul cu cuvintele: „Vă văd, domnule N.N., cum, după ce aţi citit aceste rînduri, umblaţi furios prin cameră, vă smulgeţi părul din cap, ţipaţi la soţie, care a venit în fugă, speriată, îi alungaţi pe copii şi, scrîşnind din dinţi, cuprins de furie neputincioasă, bateţi cu pumnul în perete...“

Prietene al meu, mucenic naiv, dar frenetic al furiei fictive, prefăcute, în folosul antreprenorului, o, prietene al meu foiletonist! Spune-mi: citind în foiletonul tău asemenea rînduri referitoare, pasămite, la adversarul tău, crezi că nu-mi dau seama că tu, tu însuţi, nu adversarul tău, alergi prin

cameră, îţi smulgi părul, îl baţi pe lacheul speriat, care a intrat în fugă, desigur dacă ai lacheu, şi acesta, de la 19 februarie, încă nu şi-a pierdut nevinovăţia primitivă; cu urlete şi scrîşnete din dinţi te repezi la perete şi îţi zdreleşti pumnii pînă la sînge! Cine să creadă că îi poţi expedia adversarului asemenea rînduri, fără să-ţi fi însîngerat în prealabil propriii pumni? Astfel te dai singur de gol.

Dezmeticeşte-te şi recapătă-ţi ruşinea. Ajungînd să ai ruşine, vei căpăta şi ştiinţa de a scrie foiletoane, iată avantajul.

Îţi prezint o alegorie. Pui deodată un afiş, în care anunţi că săptămîna viitoare, joi sau vineri (într-un cuvînt, închipuieşte-ţi ziua în care îţi scrii foiletoanele), la teatrul lui Berg sau într-o sală pregătită corespunzător, te vei arăta în pielea goală şi chiar cu toate detaliile. Cred că se vor găsi amatori; asemenea spectacole atrag în mod deosebit societatea contemporană. Cred că vor veni o mulţime de oameni. Dar vor veni ca să-ţi arate respect? Şi în cazul acesta, care-i triumful tău?

Acum judecă dacă poţi: foiletoanele tale oare nu reprezintă acelaşi lucru? Oare nu ieşi în pielea goală în fiecare săptămînă, într-o anumită zi, gol-goluţ, cu toate amănuntele, în faţa publicului? Şi pentru ce, pentru cine te străduieşti?

Cel mai ridicol este că întregul public cunoaşte secretul războiului vostru, îl cunoaşte şi nu vrea să ştie de voi, trece cu indiferenţă pe-alături; iar voi vă daţi în petic şi credeţi că toţi sînt de partea voastră. Om naiv ce eşti! Publicul ştie prea bine că un antreprenor al unui ziar din capitală, cînd, după exemplul dat de el, s-a înfiinţat încă un ziar, şi-a zis, apucîndu-se speriat cu mîna de buzunar: „Acest netrebnic nou înfiinţat mă poate priva de două mii sau de două mii cinci sute de abonaţi. O să tocmesc un cîine flocos şi-o să-l asmut asupra lui“. Cîinele flocos eşti tu!

Antreprenorul e mulţumit de tine; îşi mîngîie favoriţii şi, după micul dejun, îşi zice zîmbind: „Totuşi, ce bine l-am asmuţit!“.

Ţi-l mai aminteşti pe Antropka al lui Turgheniev? [75] Această lucrare a scriitorului preferat de către public este cu adevărat genială. Este un băiat din provincie sau, mai exact, fratele unui alt băiat din provincie, pe care-l cheamă Antropka (numele primului e, să zicem, Nefed); Antropka a fugit din casă într-o noapte întunecoasă de vară şi s-a ascuns, pentru că a făcut o năzbîtie. Tatăl sever l-a trimis pe băiatul cel mare ca să-l aducă acasă pe fratele ştrengar. Şi iată că de pe malul văgăunii se aud strigăte sfîşietoare:

— Antropka! Antropka!

Ştrengarul vinovat nu răspunde mult timp, dar în sfîrşit, „ca de pe lumea cealaltă“, se aude glăsciorul lui tremurător şi sfios de pe malul celălalt al rîpei:

— Ce-i?

— Tătuca vrea să te biciuiască! îi răspunde frăţiorul mai mare, cu bucurie răutăcioasă şi grăbită.

Fireşte, glasul „de pe lumea cealaltă“ a tăcut. Dar iată, cu zbucium, cu ciudă neputincioasă, cu rîcă încă se mai aud în noaptea întunecată strigătele repetate, dar neputincioase:

— Antropka-a! Antropka-a-a!

Această invocaţie genială către Antropka şi, ceea ce e mai important, zbuciumul neputincios, dar înciudat se pot repeta nu numai printre băieţii din provincie, ci şi printre adulţii ajunşi pînă la venerabilă cărunteţe, printre membrii societăţii actuale, tulburată de reforme. Şi oare nimic din capitala noastră nu îţi aminteşte de aceşti alde Antropka? Nu observi nimic antropkovian între aceşti doi antreprenori de publicaţii din capitală? Tu şi rivalul tău nu sînteţi oare trimişi de stăpînii voştri ca să-i căutaţi pe alde Antropka? Alde Antropka nu sînt oare aceia dintre noii abonaţi

eventuali, care ar putea crede în inocenţa voastră? Ştiţi amîndoi că furia voastră, tot zbuciumul şi toate strădninţele voastre rămîn în van, că Antropka nu va răspunde, că nu vă veţi deturna nici un abonat unul altuia, că fiecare veţi avea destui şi fără asta; dar atît v-aţi implicat în acest joc şi atît de mult vă place acest zbucium foiletonistic neputincios, care vă răneşte inimile pînă la sînge, încît nu vă mai puteţi opri! Şi iată că săptămînal, în zilele fixate, în noaptea întunecată care a învăluit literatura noastră, se aude cu zbucium şi furie: „Antropka-a! Antropka-a!“. Şi noi ascultăm.

Îmi voi mai permite o alegorie.

Imaginează-ţi că ai fost invitat în societatea unor oameni de treabă; presupun că frecventezi şi tu cercuri de oameni de treabă. Ai venit la o sindrofie dată de un consilier de stat cu ocazia onomasticii lui. Oaspeţii sînt preveniţi în prealabil de amfitrion că tu eşti un om spiritual. Intri cuviincios, eşti bine îmbrăcat, îi faci o plecăciune amfitrioanei, îi spui o amabilitate. Simţi cu plăcere că eşti privit şi te pregăteşti să te remarci. Şi deodată, consternare! Într-un colţ al salonului, îl observi pe rivalul tău literar, care a venit înaintea ta şi despre care pînă în ultima clipă nici măcar n-ai bănuit că ar putea fi cunoscut aici. Te-ai schimbat la faţă; dar amfitrionul, punînd aceasta pe seama vreunei boli, se grăbeşte din naivitate să-ţi facă cunoştinţă cu duşmanul tău literar. Mugiţi şi imediat vă întoarceţi spatele. Amfitrionul e surprins, dar îşi face curaj, presupunînd că e vorba doar de un procedeu literar, pe care nu-l cunoaşte din pricina treburilor de la serviciu. Între timp apar cărţile de joc şi amfitrioana, cu amabilitatea care o caracterizează, te invită să joci eralaş[76]. Ca să te descotoroseşti de rival, iei cărţile cu bucurie; altă consternare! Constaţi că sînteţi la aceeaşi masă! Nu mai poţi refuza, căci cauza acestei coincidenţe sînt două doamne degajate şi amabile din lumea

bună, partenerele voastre. Amîndouă se aşază în grabă, li se alătură cîteva rude şi cunoştinţe şi toate doresc să-i asculte pe cei doi literaţi, toate vi se uită în gură, toate vor să prindă primele voastre cuvinte, neslăbindu-vă din ochi. Rivalul tău i se adresează calm doamnei şi îi spune: „Mi se pare că dumneavoastră sînteţi de dat, doamnă". Toţi zîmbesc, fraza spirituală are succes şi inima ta se strînge de invidie. Dar se dau cărţile. Te uiţi la ale tale: sînt de trei, de doi, de şase şi cea mai mare e un valet. Scrîşneşti din dinţi, iar rivalul tău zîmbeşte. Lui i-au intrat cărţile şi anunţă cu mîndrie un „regal". Tu vezi negru dinaintea ochilor. Înşfaci sfeşnicul de bronz, greu, relicva familiei, cu care se mîndreşte amfitrionul, pe care amfitrioana îl ţine în dulap şi-l scoate la vedere numai în zilele onomastice, îl înşfaci şi i-l arunci la repezeală rivalului tău în frunte. Ţipete şi stupefacţie! Toţi sar în picioare, dar voi, făcînd spume de furie la gură, v-aţi şi repezit unul la altul şi v-aţi înşfăcat de păr[77]. Căci, judecînd după intoleranţa ta în domeniul literaturii şi după lipsa ta de reţinere, am dreptul să trag concluzia că eşti intolerant şi în societate. Partenera ta, tînăra doamnă care aştepta de la tine atîta spirit, ţipă şi se salvează sub aripa soţului ei, un important inginer cu gradul de locotenent-colonel. Acesta, arătînd spre voi doi, care vă învîrtiţi, trăgîndu-vă de păr, îi spune: „Te-am prevenit, dragă, la ce te poţi aştepta de la beletristica actuală!". Dar aţi şi fost scoşi pe scară şi aruncaţi în stradă. Sărbătoritul, stăpînul casei, simţindu-se vinovat faţă de invitaţi, le oferă tuturor scuzele lui, recomandîndu-le să uite de literatura rusă şi să continue eralaşul. Iar tu te-ai frustrat singur de o serată mondenă, de cîteva minute plăcute, chiar dacă nevinovate, pe care le puteai petrece în compania unei doamne petersburgheze, şi de cină. Însă amîndurora nu vă e gîndul la asta: luaţi cîte o birjă uşoară şi zburaţi pe urît mirositoarele străzi ale Petersburgului,

ducîndu-vă fiecare acasă ca să scrieţi imediat cîte un foileton. Grăbeşti birjarul, invidiindu-l în treacăt pentru candoarea lui, dar deja îţi rumegi articolul. Ai ajuns în zbor, pui mîna pe condei şi povesteşti exact, pînă la cel mai mic amănunt, ce ţi s-a întîmplat în casa consilierului!

Îl acuzi pe sărbătorit, îi acuzi soţia, blamezi gustările, te revolţi împotriva obiceiului onomasticii, împotriva inginerului cu grad de locotenent-colonel, împotriva doamnei care ţi-a fost parteneră, ajungînd în sfîrşit la rivalul tău. O, aici dai în vileag totul, pînă la ultimul amănunt, conform cunoscutei maniere comune pe care o aveţi acum cu toţii de a scoate la iveală toate dedesubturile. Povesteşti cum te-a bătut el şi cum l-ai bătut tu pe el, promiţi că o să-l baţi, aşa cum şi el ţi-a promis bătaie. Vrei să anexezi la articol un pacheţel cu părul pe care l-ai smuls de la el. Dar se face de-acum dimineaţă... Alergi prin cameră şi aştepţi ora cînd se deschide redacţia. Îţi faci apariţia în faţa redactorului şi deodată acesta, cu un aer calm, te anunţă că în ajun s-a împăcat cu antreprenorul rival, care a renunţat să mai scoată publicaţia şi i-a cedat abonaţii; au făcut pace şi au băut împreună o sticlă de şampanie la Dussote. Apoi îţi mulţumeşte pentru servicii şi te anunţă că nu mai are nevoie de tine. Spune, în ce postură te-ai pus?

Cel mai mult urăsc ultimele zile din săptămîna lăsatei secului, cînd poporul de rînd se îmbată în ultimul hal de necuviinţă. Mutre tîmpe de beţivi, în halate şi surtuce rupte, se înghesuie pe lîngă bodegi. Uite că s-au oprit doi în stradă: unul susţine că-i general, iar celălalt îi spune: „Mi-inţi!“ Primul turbează, iar celălalt: „Mi-inţi“. Omul se înfurie şi mai tare, iar celălalt o ţine pe-a lui: „Mi-inţi!“ – şi tot aşa chiar de vreo două sute de ori. Amîndoi găsesc ceva frumos în repetarea neputincioasă şi nesfîrşită a aceluiaşi cuvînt,

înfundîndu-se, ca să zicem aşa, în delectarea cu neputinţa înjosirii lor.

Citindu-ţi foiletoanele, fără să vreau îmi imaginez o lăsată a secului care ţine cam de mult în literatura noastră, o lăsată a secului nemărginită, plină de beţii, alandala. Oare nu faceţi şi voi precum cei doi beţivi buimaci, cu halate, opriţi la intersecţie? Rivalul tău nu susţine oare, în fiecare foileton, că este general, şi tu, precum beţivul cu halat de la intersecţie, nu-i răspunzi: „Mi-inţi“? Şi toate acestea de un număr infinit de ori, fără cea mai mică presimţire că, totuşi, lumii i s-a urît de această istorie. Pe voi doi vă imaginez parcă la lăsata secului, înnebuniţi şi beţi criţă, în ultima zi (iertată!); îmi imaginez cum fiecare din voi se tăvăleşte în dreptul ferestrelor de la redacţia lui şi, rostogolindu-se în zăpada murdară, brun-roşcată a capitalei, strigă din răsputeri, cu vocea răguşită, arătînd spre celălalt:

— Săriţi! Ajutor! Aju-u-tor!

Însă eu tac şi mă grăbesc să trec pe-alături...

Observatorul tăcut.

N.B. „Observatorul tăcut“ este pseudonimul „persoanei“; am uitat să vă previn.

71 *Părere de rău, nostalgie (germ.).

72 *Neîndoielnic, e o exagerare, dar observaţia este exactă în parte. Propriu-zis, se face aici aluzie la faptul că în primul număr al revistei *Grajdanin* am avut ghinionul să citez o veche fabulă hindusă despre duelul dintre un leu şi un porc, cu această ocazie evitînd cu dibăcie însăşi posibilitatea de a se presupune că, din lipsă de modestie, cuvîntul „leu“ mi-l atribui mie. Şi ce credeţi? Într-adevăr, mulţi au dat dovadă de o suspiciune extremă şi pripită. Chiar s-a produs ceva ca un fenomen: la redacţie a sosit scrisoarea unui abonat dintr-o margine îndepărtată a Rusiei; abonatul îi reproşează redacţiei, cu impertinenţă şi înflăcărare, că prin cuvîntul „porc“ s-ar subînţelege, fără îndoială, abonaţii; bănuiala este atît de absurdă, încît chiar şi unii foiletonişti din Petersburg nu s-au putut hotărî să profite de ea şi s-o utilizeze în acuzaţiile lor... iar aceasta este măsura a toate (n. red.).

73 Este vorba de Victoria (1819-1901), regina Marii Britanii şi a Indiei.

74 Citat inexact din poezia lui Puşkin *Din Hafez* (1829).

75 Referire la povestirea lui Ivan Turgheniev *Cîntăreţii* (1850).

76 Joc de cărţi asemănător cu whist-ul.

77 *Redacţia găseşte că această scenă este puţin exagerată.

IX. Pornind de la o expoziţie

Am fost la expoziţie[78]. La expoziţia mondială din Viena sînt expediate destul de multe tablouri ale pictorilor noştri ruşi. Nu este prima dată, şi artiştii ruşi contemporani încep să fie cunoscuţi în Europa. Dar tot îmi trece ceva prin minte: este oare posibil ca pictorii noştri să fie înţeleşi acolo şi din ce punct de vedere vor fi apreciaţi? După părerea mea, dacă aţi traduce o comedie a dlui Ostrovski, să zicem *O mînă spală pe alta* sau chiar oricare alta, dacă aţi traduce-o cît se poate de bine în limbile germană sau franceză şi aţi reprezenta-o undeva pe o scenă europeană, nu ştiu, zău, ce ar ieşi. Ceva-ceva, fireşte, străinii vor înţelege şi, cine ştie, poate că vor găsi o oarecare plăcere, dar cel puţin trei sferturi din comedie vor rămîne cu desăvîrşire inaccesibile înţelegerii europene. Îmi aduc aminte cum în tinereţe m-a interesat grozav de mult ştirea că dl Viardot[79] (soţul celebrei cîntăreţe, care pe atunci se producea la noi la opera italiană), un francez, care nu ştia deloc ruseşte, îl traduce pe Gogol al nostru sub îndrumarea dlui Turgheniev. Desigur, Viardot poseda talent literar şi critic şi, pe deasupra, avea sensibilitate în înţelegerea poeziei altor naţionalităţi, lucru pe care l-a demonstrat prin excelenta traducere în franceză a lui *Don Quijote*. Iar dl Turgheniev îl înţelegea, desigur, pe Gogol pînă la cele mai fine nuanţe; presupun că, aidoma tuturor pe atunci, îl iubea pînă la extaz şi, pe deasupra, era şi el poet, chiar dacă abia îşi începea activitatea literară. (N.B. Scrisese doar cîteva poezii, nu mai ţin minte care, şi, pe deasupra, nuvela *Trei portrete*, o operă deja importantă.) În felul acesta, putea să iasă ceva. Fac observaţia că dl Turgheniev cunoaşte probabil excelent limba franceză. Şi? Din această traducere a ieşit o asemenea ciudăţenie, încît eu, deşi presimţeam dinainte că Gogol nu poate fi transpus în franceză, nu mă aşteptam totuşi la un asemenea

rezultat. Traducerea poate fi procurată şi acum; vedeţi şi dumneavoastră ce-i cu ea. Literalmente, Gogol a dispărut. Tot umorul, tot comicul, toate detaliile şi momentele principale ale deznodămintelor, care şi acum, cînd ţi le aminteşti uneori fără să vrei, în singurătate (şi în cele mai neliterare momente ale vieţii), te fac să izbucneşti deodată, în sinea ta, în rîsul cel mai nestăvilit, toate acestea, deci, s-au pierdut ca şi cum nici n-ar fi fost. Nu pricep ce concluzie au putut trage atunci francezii despre Gogol, judecînd după această traducere; de altfel, pare-mi-se, n-au tras nici o concluzie. *Dama de pică, Fata căpitanului*[80], care au fost şi ele traduse atunci în franceză, au dispărut, fără îndoială, şi ele pe jumătate, deşi din acestea se putea înţelege mult mai mult decît din Gogol. Pe scurt, tot ce ne este specific, tot ce e naţional prin excelenţă (deci, tot ce e cu adevărat artistic), după părerea mea, rămîne o necunoscută pentru Europa. Traduceţi nuvela *Rudin* de Turgheniev (vorbesc despre dl Turgheniev deoarece este cel mai tradus dintre scriitorii ruşi şi despre nuvela *Rudin*, deoarece, dintre toate scrierile dlui Turgheniev, seamănă cel mai mult a ceva nemţesc) în ce limbă europeană doriţi, şi nici măcar ea nu va fi înţeleasă. Esenţa principală a lucrurilor va rămîne chiar cu totul nebănuită. Nici *Însemnările unui vînător* nu vor fi înţelese, exact ca şi Puşkin, ca şi Gogol. Aşa că tuturor marilor noastre talente le e hărăzit, mi se pare, să rămînă mult timp absolut necunoscute Europei; şi chiar cu cît un talent este mai mare şi mai original, cu atît mai necunoscut va fi. Or, noi îl înţelegem în limba rusă pe Dickens, sînt sigur de asta, aproape la fel ca englezii, chiar, poate, cu toate nuanţele; chiar, poate, nu-l iubim mai puţin decît conaţionalii săi. Şi totuşi, cît de tipic, cît de original şi de naţional este Dickens! Ce concluzie rezultă de aici? Oare această înţelegere a unor naţionalităţi străine este harul special pe care ruşii îl au faţă de europeni?

Poate că va fi fiind un har deosebit, şi dacă avem acest har (ca şi harul de a vorbi limbi străine, într-adevăr mai puternic decît al tuturor europenilor), atunci acest har este extrem de important şi promite multe în viitor, îi predestinează la multe pe ruşi, deşi nu ştiu dacă va fi fiind un har benefic sau dacă are şi ceva rău în el... Mai sigur este (vor spune mulţi) că europenii cunosc puţin Rusia şi viaţa rusă, pentru că pînă acum nici nu au avut nevoie să le cunoască prea amănunţit. E drept că într-adevăr Europa n-a avut vreo trebuinţă să ne cunoască prea amănunţit. Totuşi, mi se pare indubitabil că unui european, de orice naţionalitate ar fi el, îi e întotdeauna mai uşor să înveţe o altă limbă străină şi să înţeleagă sufletul oricărei alte naţionalităţi europene, decît să înveţe limba rusă şi să priceapă esenţa noastră rusă. Chiar europenii care ne-au studiat expres, cu anumite scopuri (şi au existat asemenea oameni), care au făcut în acest sens eforturi mari, au plecat fără îndoială de la noi, cu toate că au studiat destul, fără să înţeleagă în totalitate unele fapte şi chiar, putem spune, mult timp de-acum încolo nu vor pricepe, cel puţin generaţiile actuale şi cele care vor urma. Toate acestea sînt semne ale încă îndelungatei şi, poate, tristei noastre izolări în familia popoarelor europene; ale erorilor pe care încă multă vreme europenii le vor comite judecînd Rusia; ale vizibilei lor înclinaţii de a ne crede întotdeauna mai răi decît sîntem şi, poate, explică ostilitatea Europei faţă de noi, această ostilitate permanentă, generală, întemeiată pe un foarte puternic sentiment direct de aversiune; explică dezgustul ei pentru noi ca pentru ceva respingător, într-o anumită măsură chiar teama superstiţioasă faţă de noi şi eternul, ştiutul, vechiul ei verdict la adresa noastră, că n-am fi cîtuşi de puţin europeni... Noi, fireşte, ne supărăm şi ne chinuim din răsputeri să demonstrăm că sîntem europeni...

Desigur, nu spun că în Europa nu vor fi înţeleşi, de pildă, peisagiştii noştri: imaginile din Crimeea, din Caucaz, chiar din stepele noastre vor stîrni şi acolo curiozitatea. În schimb, peisajul nostru rus, naţional prin excelenţă, adică imaginea zonelor nordice şi centrale ale Rusiei noastre europene, cred eu, nu va produce nici ea mare efect la Viena. „Această natură sărăcăcioasă“[81], al cărei specific constă, ca să spunem aşa, în lipsa ei de specific, ne e dragă totuşi şi scumpă. Dar ce-i privesc pe germani sentimentele noastre? Iată, de exemplu, aceşti doi mesteceni din peisajul dlui Kuindji[82] *(Privelişte din Valaam)*: în prim-plan, o mlaştină şi lăstăriş de baltă, în spate, o pădure; de acolo se ridică un fel de nor sau mai degrabă o ceaţă, o umezeală; umezeala parcă te pătrunde în întregime, aproape că o simţi; iar la mijloc, între pădure şi tine, se înalţă doi mesteceni albi, strălucitori, neclintiţi; este punctul cel mai tare al tabloului. Ce-ar fi aici deosebit? Nu-i nimic specific, dar totul e atît de frumos!... Poate că mă înşel, însă unui german s-ar putea să nu-i placă atît de mult.

Despre genul istoric nici n-avem ce spune; în genul pur istoric nu mai strălucim de mult, aşa că n-o să uimim Europa; nici chiar cu scenele de bătălie n-o s-o uimim; nici măcar strămutarea cerchezilor[83] (un tablou uriaş şi pestriţ, poate cu mari calităţi, nu mă pot pronunţa) nu va produce, după părerea mea, o impresie prea puternică. Dar pictura de gen, din pictura noastră de gen ce vor pricepe? De-atîţia ani ea este cea care domină aproape exclusiv. Iată, de pildă, micul tablou (al lui Makovski[84]) *Iubitorii cîntecului de privighetoare*, pare-mi-se, nu ştiu exact cum se numeşte. Priviţi: o cămăruţă la un tîrgoveţ sau la un soldat lăsat la vatră, vînzător de păsări cîntătoare, care probabil este şi cel care le prinde. Se văd cîteva colivii de păsări; laviţe, o masă, pe

masă samovarul, iar împrejurul samovarului stau musafirii, doi negustori sau tejghetari, amatori de cîntec de privighetoare. Colivia cu privighetoarea e atîrnată lîngă fereastră şi, probabil, pasărea cîntă, fluieră, glăsuieşte, ciripeşte, iar oaspeţii o ascultă. Se vede că amîndoi sînt oameni serioşi, prăvăliaşi şi precupeţi cu punga plină, în etate, poate nemernici în viaţa de familie (nu ştiu cum se face că toată această „împărăţie a întunericului“[85] este negreşit alcătuită din nemernici şi trebuie să-şi facă de cap în viaţa de familie), însă se vede că ei sînt topiţi de-acum de plăcere, de plăcerea cea mai nevinovată, cea mai emoţionantă. Aici se întîmplă ceva emoţionant pînă la prostie. Cel care şade lîngă fereastră şi-a aplecat puţin capul, şi-a ridicat o mînă şi o ţine spînzurată, ascultă, se topeşte, pe faţă are un zîmbet fericit; ascultă sfîrşitul trilului... Vrea să prindă ceva, se teme ca nu cumva să-i scape ceva. Celălalt stă la masă, cu paharul de ceai alături, e aproape cu spatele la noi, dar ştim că nu „suferă“ mai puţin decît tovarăşul său. În faţa lor e stăpînul casei, care i-a chemat să asculte şi, desigur, are de gînd tot lor să le vîndă privighetoarea. E un flăcău destul de uscăţiv şi înalt, de vreo patruzeci şi ceva de ani, îmbrăcat ca acasă, destul de necuviincios (n-are rost să ţină aici cont de buna-cuviinţă); le spune ceva negustorilor şi simţi că o face cu autoritate. În faţa prăvăliaşilor, după poziţia lui socială, adică după buzunar, este o persoană de tot nimicul; dar acum are privighetoarea, o privighetoare grozavă, şi de aceea îi priveşte cu mîndrie (de parcă el însuşi ar cînta), chiar îi tratează pe negustori cu un fel de neobrăzare, cu asprime (nu se poate altfel)... Curios e că prăvăliaşii stau şi negreşit se gîndesc că aşa trebuie să fie, că el are căderea să-i mustre puţin, pentru că „tare grozavă e privighetoarea lui!“ Ceaiul se va sfîrşi şi va începe tocmeala... Ei bine, ne întrebăm ce va înţelege din acest tablou un neamţ sau un ovrei vienez (se zice că Viena, ca şi

Odesa, este plină de ovrei)? Poate că le va da cineva lămuririle necesare şi ei vor afla că negustorul rus de categorie mijlocie are două pasiuni: trăpaşul şi privighetoarea, şi că de aceea totul e atît de comic; dar ce va ieşi din asta? Semnificaţia e cumva abstractă şi neamţului îi va fi greu să-şi imagineze de ce totul este atît de comic. Pe cînd noi privim tabloul şi zîmbim; ni-l amintim apoi şi iarăşi, cine ştie de ce, ne distrează şi ne place. Cine vrea n-are decît să rîdă de mine, dar în aceste mici tablouri, după părerea mea, există chiar dragoste pentru omenire, nu numai pentru ruşi în special, ci chiar dragoste în general. Acest tablou l-am luat numai ca exemplu. Dar cel mai regretabil e că un tablou asemănător al germanilor, din viaţa lor germană, noi îl vom înţelege exact ca ei înşişi şi chiar vom fi încîntaţi ca şi ei, vom avea sentimente aproape ca ale lor, germane, pe cînd ei nu vor înţelege nimic dintr-ale noastre. De altminteri, poate că într-un anume sens acest lucru e mai avantajos pentru noi.

Ei bine, iată un joc de cărţi în cabina unei ambarcaţiuni estoniene sau liflandeze[86]; aici, desigur, totul e clar, mai ales figura băiatului care ia parte la joc; cărţi joacă toată lumea, în cărţi ghiceşte oricine, aşa că şi *Decarul de pică* (aşa se intitulează un tablou) va fi absolut pe înţeles; dar nu cred că vor fi înţeleşi, de pildă, *Vînătorii* lui Perov[87]. În mod intenţionat mă refer la unul dintre cele mai clare tablouri ale picturii noastre naţionale de gen. Lucrarea este de mult cunoscută tuturor: *Vînători la popas*; unul minte cu patimă şi bună ştiinţă, altul ascultă şi crede cu sfinţenie, iar al treilea nu crede nimic, s-a întins alături şi rîde... Ce mai minunăţie! Desigur, cu explicaţii, vor înţelege şi nemţii, dar nu vor pricepe, ca noi, că ne este înfăţişat un mincinos rus şi că minte ruseşte. Căci noi aproape îl auzim şi ştim despre ce vorbeşte, ştim întreaga turnură a minciunii lui, stilul, sentimentele. Sînt sigur că dacă dl Perov (şi

ar putea-o face cu siguranţă) ar zugrăvi nişte vînători francezi sau germani (desigur, altfel şi cu alte chipuri), noi, ruşii, am înţelege şi minciuna franceză, şi pe cea germană, cu toate subtilităţile, cu toate particularităţile naţionale, am pricepe stilul şi tema minciunii, am ghici totul numai privind tabloul. Însă un german, oricît s-ar strădui, nu va înţelege minciuna noastră rusă. Fireşte, nu pierde cine ştie ce, însă pentru noi, iarăşi, este poate mai avantajos; în schimb, nu va înţelege pe deplin tabloul şi, deci, nici nu-l va aprecia cum trebuie; iar asta-i păcat, pentru că ne ducem acolo ca să fim lăudaţi.

Nu ştiu care va fi la Viena părerea despre *Psalmiştii* lui Makovski. După mine, nu mai e vorba deja de pictură de gen, ci de un tablou istoric. Fireşte, am glumit, dar priviţi cu atenţie, totuşi: nişte cîntăreţi şi atît, un fel de cor oficial, care dă un concert la liturghie. Toţi domnii sînt în costume oficiale, cu bărbiile bine-bine rase. Uitaţi-vă, de pildă, la acest domn cu favoriţi; e clar că dumnealui, ca să zicem aşa, este travestit în acest costum care nu i se potriveşte absolut deloc şi că îl poartă numai la slujbă. Ce-i drept, toţi psalmiştii se îmbracă în asemenea costume numai la slujbă, aşa e din veac, din timpuri patriarhale, însă aici această deghizare este cumva bătătoare la ochi. Pe acest funcţionar cu înfăţişare plăcută te-ai obişnuit să-l vezi numai în fracul lui de uniformă, la departament; e un om de categorie mijlocie, modest şi serios, cu o tunsoare cuviincioasă. Îngînă ceva în genul cunoscutului „sînt ofensat!“, dar, privindu-l, şi acest „sînt ofensat“ se transformă în ceva oficial. Nimic n-ar fi mai ridicol decît presupunerea că acest domn întru totul loial şi înseninat de slujbă ar putea fi „ofensat“! Dacă nu i-ai privi, dacă le-ai întoarce spatele şi doar i-ai asculta, ai avea parte de ceva splendid; dar dacă priveşti aceste chipuri, ţi se pare

că psalmul este cîntat doar aşa... că la mijloc este cu totul altceva...

Mi-e grozav de frică de „orientare“, dacă ea pune stăpînire pe un tînăr artist, mai ales la începutul activităţii sale; de ce credeţi că mi-e frică? Chiar de faptul că scopul orientării nu va fi atins. Oare va crede un critic simpatic, pe care l-am citit recent, dar nu vreau să-l numesc acum, va crede el că orice operă artistică fără o orientare preconcepută, realizată exclusiv dintr-o necesitate artistică, avînd chiar un subiect cu totul străin, care nu face deloc aluzie la „orientare“, va crede, deci, acest critic că o asemenea operă se va dovedi cu mult mai utilă *pentru scopurile lui*, decît, de pildă, toate cîntecele despre cămaşă (nu ale lui Hood[88], ci ale scriitorilor noştri), chiar dacă, aparent, ar semăna cu ceea ce se numeşte „satisfacere a curiozităţii gratuite“? Dacă nici măcar oamenii eruditi încă nu şi-au dat, se pare, seama de aceasta, ce se poate atunci petrece uneori în inimile şi minţile tinerilor noştri scriitori şi pictori, ce poşircă de concepte şi sentimente preconcepute poate fi acolo? De hatîrul presiunii societăţii, un tînăr poet îşi reprimă necesitatea firească de a-şi descărca sufletul în propriile lui imagini, se teme că va fi blamat pentru „curiozitatea gratuită“, striveşte, atenuează imaginile, care singure se cer revărsate din sufletul lui, nu le dezvoltă, le lasă fără atenţie şi, cu convulsii bolnăvicioase, smulge din sine o temă care satisface opinia generală, conformistă, liberală şi socială. Totuşi, ce eroare teribil de simplistă şi naivă, ce eroare grosolană! Una dintre erorile cele mai grosolane constă în faptul că demascarea viciului (sau a ceea ce liberalismul obişnuieşte să considere drept viciu) şi incitarea la ură şi răzbunare sînt luate drept singura cale posibilă pentru atingerea scopului! De altfel, chiar şi pe această cale strîmtă un talent viguros ar putea să se descurce fără să se stingă de la începutul activităţii; ar fi de-ajuns să-şi amintească mai des

regula de aur că o vorbă spusă este de argint, pe cînd una nerostită este de aur. Există talente foarte-foarte importante, foarte promiţătoare la început, dar pe care orientarea le-a blocat pînă într-atît, încît le-a îmbrăcat definitiv într-un fel de uniformă. Am citit ultimele două poeme ale lui Nekrasov[89]; este absolut sigur că acest onorabil poet al nostru umblă acum în uniformă. Şi doar şi în aceste poeme există ceva bun, care aminteşte de fostul talent al dlui Nekrasov. Dar n-ai ce face cu un subiect-uniformă, cu un procedeu-uniformă, cu o gîndire-uniformă, cu uniforma stilului, a naturaleţei... da, însăşi naturaleţea este înveşmîntată în uniformă. Ştie, de pildă, eminentul nostru poet, că nici o femeie, chiar însufleţită de cele mai nobile sentimente civice, care a trecut, pentru a-şi vedea soţul nefericit, prin atîtea greutăţi, care a parcurs şase mii de verste în căruţă şi „a cunoscut farmecul căruţei“, care a zburat, după cum singur ne încredinţaţi, „de pe înalta culme a Altaiului“ (ceea ce, de fapt, este cu totul imposibil) – ştiţi oare, poete, că această femeie pentru nimic în lume nu va săruta mai întîi lanţurile omului pe care îl iubeşte, ci negreşit îl va săruta mai întîi pe el şi abia după aceea lanţurile, dacă se va trezi în ea atît de puternic şi de subit elanul generos al sentimentului civic, şi aşa va face orice femeie, fără excepţie? Desigur, observaţia mea este minoră, nici nu merita făcută, pentru că şi poemul e scris doar aşa, de pildă ca să scape de el pînă la întîi ianuarie... De altfel, dl Nekrasov este totuşi un nume cu rezonanţă în literatură, a ajuns aproape la apogeu şi are la activ numeroase versuri excelente. Este poetul suferinţei şi aproape că merită acest renume. Totuşi, e păcat de cei noi: nu oricine are un talent atît de puternic, încît să nu se supună gîndirii-uniformă la începutul activităţii, ferindu-se, aşadar, de ftizia şi moartea literară. Ce să-i faci? Uniforma e doar atît de frumoasă, e bine

cusută, străluceşte... Şi cît e de profitabilă! Adică acum este deosebit de profitabilă.

De îndată ce am citit în ziare despre edecarii dlui Repin[90], m-am speriat. Chiar şi subiectul este îngrozitor: la noi se acceptă îndeobşte că edecarii sînt cei mai capabili a exprima cunoscuta idee socială a datoriei pe care clasele sus-puse nu şi-au plătit-o faţă de popor. M-am şi pregătit să-i văd pe toţi în uniforme, cu ştiutele etichete pe frunte. Şi? Spre bucuria mea, toată teama mi s-a dovedit neîntemeiată: sînt edecari, nişte edecari adevăraţi şi nimic mai mult. Nici unul dintre ei nu strigă, din tablou, spre privitor: „Uită-te cît sînt de nefericit şi în ce hal te-ai îndatorat tu poporului!“ Chiar numai acest lucru poate fi luat drept un mare merit al pictorului. Vedem nişte figuri simpatice, cunoscute: cei doi edecari din faţă sînt aproape surîzători, în tot cazul nu plîng cîtuşi de puţin şi nu se gîndesc deloc la situaţia lor socială. Soldăţelul umblă cu viclenii şi trage chiulul: vrea să-mi umple luleaua. Băieţandrul o face pe seriosul, ţipă, chiar caută ceartă; e o figură extraordinară, aproape cea mai reuşită din tablou, şi egală ca intenţie cu edecarul din planul cel mai îndepărtat, un omuleţ adus din spate, care se împleticeşte separat, nici măcar chipul nu i se vede. E chiar imposibil să-ţi imaginezi că ideea despre datoriile politico-economice şi sociale ale claselor sus-puse faţă de popor ar putea pătrunde cîndva în bietul cap plecat al acestui mujic mărunţel, timorat de amărăciunea seculară... şi, ştiţi oare, simpatice critic, că tocmai inocenţa smerită a gîndirii acestui mujic este incomparabil mai aproape decît credeţi dumneavoastră de scop, tocmai de scopul orientării dumneavoastră liberale! Căci unii dintre privitori vor pleca cu o rană în inimă şi cu iubire (cu ce iubire!) pentru acest mujic sau pentru acest băieţandru, sau pentru soldăţelul hoţoman şi ticălos! Căci nu se poate să nu-i îndrăgeşti pe aceşti oameni lipsiţi de apărare, nu se poate să

pleci fără să-i îndrăgeşti. E imposibil să nu te gîndeşti că-i eşti dator, într-adevăr îi eşti dator poporului... Doar această „echipă“ de edecari o vei visa pe urmă, peste cincisprezece ani ţi-o vei aminti! Şi dacă n-ar fi atît de fireşti, de inocenţi şi de simpli, n-ar fi făcut o asemenea impresie şi nu ar fi alcătuit un asemenea tablou. Fiindcă acum este aproape un tablou! De fapt, oricît le-ai coase cu fir de aur, gulerele de la uniforme sînt dezgustătoare! La drept vorbind, n-are rost să mai trăncănim; nici nu-i nevoie să povestim tabloul; tablourile sînt prea greu de redat în cuvinte. Voi spune doar că figurile sînt gogoliene. E un cuvînt mare, dar eu nu susţin că dl Repin ar fi un fel de Gogol în domeniul artei sale. Pictura noastră de gen n-a ajuns încă pînă la nivelul lui Gogol sau Dickens.

O oarecare exagerare poate fi observată, de altfel, şi la dl Repin: la costume, dar numai la două dintre personaje. Asemenea zdrenţe nici nu pot exista. Această cămaşă, de pildă, a nimerit întîmplător în copaia în care cineva toca cu satîrul carne pentru pîrjoale. Fără îndoială că edecarii nu strălucesc prin costume. Ştie toată lumea de unde vin: la sfîrşitul iernii, acasă, în tot cazul aşa cum s-au dat nu o dată informaţii, se hrănesc cu scoarţă de copac şi primăvara se duc la stăpîn ca să tragă şlepuri, unii, cel puţin, numai pentru caşă, aproape fără nici o învoială cu privire la simbrie. Au fost cazuri cînd cîte un edecar, repezindu-se la caşă după atîta foamete, moare din primele zile, se îneacă, „crapă“. Se zice că nişte doctori au făcut autopsia unor asemenea oameni şi i-au găsit plini de caşă pînă în gît. Iată ce fel de subiecte sînt cîteodată edecarii. Totuşi, vorba nerostită e de aur, mai ales că o asemenea cămaşă nici nu poate fi îmbrăcată dacă o scoţi odată de pe tine: nu ţi-o mai poţi trage pe corp. De altminteri, în comparaţie cu calitatea şi independenţa concepţiei tabloului,

această măruntă exagerare a costumelor este insignifiantă.

Păcat că nu ştiu nimic despre dl Repin. Aş fi curios să aflu dacă e tînăr sau nu. Aş dori foarte mult să fie un pictor tînăr şi de-abia începător. Cu cîteva rînduri mai sus m-am grăbit să menţionez că totuşi nu este un Gogol. Da, dle Repin, pînă la Gogol mai aveţi teribil de mult; să nu vă înfumuraţi datorită succesului meritat. Pictura noastră de gen este pe calea cea bună, există şi talente, dar îi lipseşte ceva pentru a deveni mai cuprinzătoare sau mai largă. Căci şi Dickens nu e decît pictură de gen; dar Dickens a creat *Pickwick, Oliver Twist, Bunicul şi nepoţica* din romanul *Magazinul de antichităţi*; nu, pictura noastră de gen e încă departe de aşa ceva, se află încă la *Vînători* şi *Privighetori*. La Dickens sînt o mulţime de *Vînători* şi *Privighetori* în roluri secundare. Cred că, în momentul actual al artei noastre, cît pot judeca eu după unele semne, *Pickwick* şi *Nepoţica* ar părea chiar ceva ideal; şi cum am observat din discuţiile cu unii dintre cei mai importanţi pictori ai noştri, ei se tem de ideal ca de necuratul. Teama este nobilă, fără îndoială, dar plină de prejudecăţi şi nedreaptă. Pictorii noştri au nevoie de mai mult curaj, de mai multă independenţă în gîndire şi, poate, de mai multă cultură. Iată de ce, cred eu, are de suferit şi genul nostru istoric, care parcă s-a stins. Pesemne, pictorii noştri contemporani chiar se tem de pictura istorică şi s-au dedat la cea de gen, luînd-o drept singura soluţie autentică şi legitimă a oricărui talent. Mi se pare că pictorul parcă presimte că (după puterea lui de înţelegere) în genul istoric va fi nevoit să „idealizeze“ cu siguranţă, deci să mintă. „Trebuie să înfăţişăm realitatea aşa cum este ea“, spun ei, în timp ce o asemenea realitate nu există cîtuşi de puţin şi n-a existat niciodată, pentru că omului îi este inaccesibilă esenţa lucrurilor şi natura o percepe aşa cum se reflectă ea în ideea lui, trecînd prin

sentimentele lui: prin urmare, trebuie dat mai mult curs ideii, fără teama de ideal. Un portretist, de pildă, îşi aşază un model ca să-i picteze portretul, se pregăteşte, îl priveşte cu atenţie. De ce face asta? Pentru că, din practică, ştie că omul nu seamănă întotdeauna cu sine, şi de aceea caută „ideea principală a fizionomiei lui“, momentul cînd modelul seamănă cel mai mult cu sine. În priceperea de a descoperi şi surprinde acest moment constă talentul portretistului. Prin urmare, ce face aici pictorul dacă nu se încredinţează mai degrabă propriei idei (idealului) decît realităţii aflate în faţa lui? Căci şi idealul este o realitate, la fel de legitimă ca şi cea curentă. Se pare că la noi mulţi nu cunosc acest lucru. Iată, bunăoară, *Imnul pitagoreicilor* al lui Bronnikov[91]: unii dintre pictorii peisagişti (chiar dintre cei mai talentaţi) s-ar mira chiar că este posibil ca un pictor contemporan să abordeze asemenea teme. Or, aceste teme (aproape fantastice) sînt la fel de reale şi la fel de necesare artei şi omenirii, ca şi realitatea curentă.

La drept vorbind, ce este pictura de gen? Este arta reprezentării realităţii contemporane, curente, pe care pictorul a simţit-o personal şi a văzut-o cu ochii lui, spre deosebire de realitatea istorică, de pildă, care nu poate fi văzută cu propriii ochi şi nu mai este reprezentată în curs de desfăşurare, ci în formă definitivă. (O *nota bene*: „a văzut cu ochii lui“. Dar Dickens nu l-a văzut niciodată pe Pickwick cu ochii lui, ci l-a observat doar în diversitatea realităţii studiate de el, a creat personajul şi l-a prezentat ca rezultat al observaţiilor sale. Astfel, acest personaj este la fel de real ca şi unul existent cu adevărat, deşi Dickens n-a luat decît un ideal al realităţii.) Însă la noi are loc tocmai o confuzie a noţiunilor de realitate. De pildă, realitatea istorică din artă nu este, desigur, aceea în curs de desfăşurare (pictura de gen), tocmai datorită faptului că este încheiată,

nu curentă. Întrebaţi-l pe oricare psiholog doriţi şi el vă va da explicaţia că dacă ne imaginăm un eveniment trecut, mai ales unul din trecutul îndepărtat, un eveniment încheiat, istoric (şi nu se poate trăi fără imaginarea trecutului), atunci *negreşit* evenimentul va fi reprezentat în forma sa încheiată, adică cu adăugirea întregii sale dezvoltări ulterioare, care nici nu a avut încă loc în momentul istoric în care artistul încearcă să-şi imagineze personajul sau evenimentul. Şi de aceea la un artist esenţa evenimentului istoric nu poate fi reprezentată exact aşa cum, probabil, s-a desfăşurat în realitate. În felul acesta, pictorul este cuprins parcă de teama superstiţioasă că, poate, va fi nevoit să „idealizeze", ceea ce, în înţelegerea lui, ar însemna să mintă. Ca să evite această eroare imaginară, îi trece prin cap (au existat cazuri) să amestece ambele realităţi, cea istorică şi cea curentă; din acest amestec nefiresc rezultă minciuna cea mai mare. În opinia mea, această eroare nefastă se observă în unele tablouri ale dlui Ghe[92]. Din a sa *Cina cea de taină*, bunăoară, care a stîrnit cîndva atîta vîlvă, a făcut cea mai pură pictură de gen. Priviţi mai cu atenţie: este o ceartă obişnuită între nişte oameni foarte obişnuiţi. Iată-l pe Hristos stînd la masă; dar oare e Hristos? E, poate, un tînăr foarte bun la suflet, foarte mîhnit de cearta cu Iuda, pe care-l vedem tot aici, în picioare, îmbrăcîndu-se ca să se ducă să-l pîrască; dar Hristos nu este cel pe care îl ştim. La Învăţător s-au repezit prietenii ca să-l liniştească; se pune, însă, întrebarea: unde sînt şi ce sens au cele optsprezece secole de creştinism, care au urmat după aceea? Cum e posibil ca din această ceartă de oameni obişnuiţi, cum apare ea la dl Ghe, oameni care s-au adunat să cineze, să rezulte ceva atît de colosal?

Aici nu este explicat absolut nimic, aici nu există adevăr istoric; nici măcar adevărul picturii de gen nu există, totul e fals.

Din orice punct de vedere am vrea să-l judecăm, acest eveniment nu se putea produce astfel: aici totul se produce în totală neconcordanţă şi cu totul neproporţional cu viitorul. În tot cazul, Tiţian i-ar fi dat acestui Învăţător măcar chipul cu care l-a reprezentat în celebrul său tablou *Daţi cezarului ce-i al cezarului*; atunci multe ar fi devenit imediat clare. Pe cînd în tabloul dlui Ghe pur şi simplu se ceartă nişte oameni cumsecade; a rezultat un fals şi o idee preconcepută, iar orice fals este minciună şi nicidecum realism. Dl Ghe a alergat după realism.

*

Totuşi, am uitat de expoziţie. De altfel... ce reporter mai sînt şi eu? N-am vrut să fac decît cîteva observaţii „pornind de la". Cu toate acestea, redacţia promite să insereze o cronică amănunţită despre tablourile pictorilor noştri, care vor fi expediate la expoziţia de la Viena; sau, poate, ceea ce ar fi şi mai bine, va încerca să amintească de ele chiar de la expoziţie, ţinînd deja cont de impresia pe care ele, la rîndul lor, o vor produce asupra străinilor întruniţi acolo.

78 Este vorba de expoziţia vernisată la Petersburg în martie 1873, cuprinzînd circa o sută de lucrări de pictură şi sculptură ce urmau a fi expediate la Expoziţia Mondială de la Viena.

79 Nuvelele lui Gogol au apărut în franceză în anul 1845, cu titlul: *Nouvelles russes. Traduction française par Louis Viardot*. Volumul cuprindea: *Taras Bulba, Însemnările unui nebun, Caleaşca* şi *Moşieri de altădată*. În prefaţă, Louis Viardot subliniază că, neştiind ruseşte, doar a stilizat textele traduse de Ivan Turgheniev şi S.A. Ghedeonov (1815-1878). Mai cunoscută este soţia acestuia, Pauline Viardot-Garcia (1821-1910), celebră cîntăreaţă de operă de origine spaniolă, aflată în relaţii cu totul speciale cu Turgheniev.

80 Nuvele de Puşkin.

81 Vers din poezia *Aceste sate sărăcăcioase* de Feodor Tiutcev (1803- 1873), important poet rus.

82 *Kuindji*, A. I. (1842-1910), pictor.

83 Scriitorul se referă, probabil, la tabloul lui I.N. Gruzinski (1837-1892) *Cerkezi părăsindu-şi cătunele la apropierea oştilor ruseşti*.

84 *Makovski*, Vladimir Egorovici (1846-1920), specialist al picturii de gen; pentru tabloul comentat de Dostoievski a primit titlul de academician.

85 „Împărăţia întunericului“ este o expresie care îi aparţine criticului Nikolai Aleksandrovici Dobroliubov (1836-1861), în studiul cu acelaşi titlu (1859) dedicat dramelor lui A.N. Ostrovski.

86 Adjectiv derivat de la denumirea veche a Lituaniei; în frază sînt comentate două tablouri, unul al pictorului de origine finlandeză Piotr Jansen (1844-?), *Asul de pică într-o cabină ålandeză* (de la *Åland*, arhipelag finlandez în Marea Baltică, la intrarea în Golful Botnic) şi celălalt, *Nouarul de pică*, al pictorului de origine poloneză Schulz (alte date despre el nu am izbutit să găsim).

87 *Perov*, Vasili Grigorievici (1833-1882), mare pictor rus, care ne-a lăsat portrete ale unor oameni celebri precum Pisemski, Rubinstein, Pogodin, Dostoiesvki, Ostrovski, Turgheniev etc.

88 Trimitere la poezia *Cîntec despre cămaşă* a poetului englez Thomas Hood (1799-1845), care zugrăveşte situaţia grea a femeii.

89 Este vorba despre cele două părţi ale poemului *Femeile ruse* de Nekrasov, *Prinţesa Trubeţkaia* şi *Prinţesa M.N. Volkonskaia.*

90 *Repin*, Ilia Efimovici (1844-1930), pictor celebru; aici i se comentează nu mai puţin celebrul tablou *Edecarii de pe Volga*, care i-a adus gloria naţională şi nu numai. La Expoziţia Mondială de la Viena lucrarea a fost considerată cea mai importantă piesă din secţiunea rezervată Rusiei.

91 *Bronnikov*, Feodor Andreevici (1827-1902), profesor de istorie a picturii; titlul complet al lucrării comentate este *Imnul pitagoreicilor către soarele ce răsare*.

92 *Ghe*, Nikolai Nikolaevici (1831-1895), pictor important; la expoziţia din 1873 a fost prezent cu tabloul *Petru I şi prinţul Aleksei*; Dostoievski se referă la *Cina cea de taină*, o lucrare mai veche, datînd din 1863.

X. Mascatul

Cine te-a pus!

În nr. 103 al ziarului *Russki mir* [*Lumea rusă*] a apărut o notiţă injurioasă la adresa mea. Nu răspund la nici un articol injurios; la acesta voi răspunde, din anumite considerente, care vor deveni clare pe parcursul răspunsului.

Şi în primul rînd problema e că persoana care mă atacă este faţă bisericească; din această direcţie mă aşteptam cel mai puţin să fiu atacat. „Notiţa" este semnată „Pr. P. Kastorski". Ce înseamnă: „Pr."? Preot? Ce-ar putea însemna această prescurtare dacă nu „preot"? Mai ales că este vorba despre o chestiune bisericească. În nr. 15-16 al revistei *Grajdanin* a fost publicată nuvela dlui Nedolin[93], *Dascălul*. De la ea începe totul.

Iată această „notiţă".

„CONCEPŢII CELIBATARE DESPRE UN CĂLUGĂR ÎNSURAT

Feţele bisericeşti şi slujitorii bisericii sînt destul de des aleşi în ultimul timp de către povestitorii şi romancierii noştri drept eroi ai operelor lor; şi mai adesea apar acolo în calitate de personaje secundare, accesorii, ca să zicem aşa. E excelent că sînt zugrăviţi: în mediul bisericesc există foarte multe persoane tipice, şi de ce n-ar fi reprezentate cu părţile lor bune şi rele? Recentul succes al *Însemnărilor unui diacon*[94] din revista *Otecestvennîe zapiski* şi apoi succesul şi mai mare al *Soborenilor*[95] din *Russki vestnik* arată ce mult interes pot trezi în societate descrierile artistice din mediul clerului nostru. Amîndouă operele citate îi prezintă pe oamenii stranelor noastre din diferite puncte de vedere, şi ambele au fost citite cu atenţie

şi cu plăcere. De ce? Pentru că sînt scrise bine, artistic, cu o bună cunoaştere a lucrurilor. Dar cu totul altceva rezultă cînd, din spirit de imitaţie sau din alte pricini, de pildă din înfumurare sau superficialitate, se apucă de aşa ceva oameni care habar nu au despre acest mediu. Nu fac decît să se pună într-o situaţie penibilă şi dăunează cauzei, instaurînd asupra ei opinii false, şi de aceea este imposibil să se treacă cu vederea asemenea atentate păgubitoare, caricaturizările modului de viaţă al preoţimii noastre; eu, pe urma *psalmistului*, care, în *Russki mir*, a atras recent atenţia asupra ignoranţei scriitorului Dostoievski în legătură cu cîntăreţii, nu pot trece sub tăcere o ignoranţă şi mai crasă, ridicolă şi de neiertat, divulgată în aceeaşi revistă *Grajdanin*, girată de semnătura aceluiaşi domn Dostoievski."

Să ne oprim deocamdată aici. Ce înseamnă „pe urma psalmistului, care, în *Russki mir*, a demascat ignoranţa scriitorului Dostoievski"? N-am citit. (Şi iarăşi *Russki mir*!) Caut şi găsesc într-adevăr (în nr. 87) o demascare semnată *Un psalmist*. Citiţi şi dumneavoastră despre ce este vorba.

„*Despre livreaua cîntăreţilor* (Scrisoare primită la redacţie)

În nr. 13 al revistei *Grajdanin* (din 26 martie), mi s-a întîmplat să citesc un articol al dlui Dostoievski, pornind de la expoziţia academică de pictură. Dl Dostoievski, vorbind în acest articol despre psalmiştii reprezentaţi de către pictorul Makovski, a scris aceste rînduri: «Toţi domnii sînt *în costume oficiale*, cu bărbile bine-bine rase. Ce-i drept, *toţi psalmiştii se îmbracă în asemenea costume* numai la slujbă, *şi din veac se îmbracă în asemenea costume, şi aşa e din veac, din timpuri patriarhale*...»"

Să întrerupem lectura pentru cîteva clipe: în primul rînd nu am cîtuşi de puţin o asemenea frază idioată. La mine este scris: „Ce-i drept, toţi

psalmiştii se îmbracă în asemenea costume numai la slujbă, şi aşa e din veac, din timpuri patriarhale...“, ceea ce-i cu totul altceva.

Continui extrasul:

„E o afirmaţie neîntemeiată: nici *din veac*, nici din timpuri *patriarhale,* cîntăreţii de strană ai bisericii ruse nu s-au îmbrăcat niciodată în asemenea costume, în care îi vedem şi astăzi şi în care sînt zugrăviţi psalmiştii în tabloul dlui Makovski. Această livrea este un împrumut tîrziu, luat din Occident sau, mai precis, din Polonia, şi printre venerabilii ierarhi ai bisericii noastre au fost şi sînt mulţi care găsesc că această mascaradă cu livrea nu este la locul ei, iar cîntăreţii din corurile lor cîntă în redingote obişnuite, care, desigur, sînt mult mai modeste şi mai cuviincioase decît contăşul polonez. Iar «în veac», în timpuri «patriarhale», cîntăreţii cîntau stînd în picioare, îmbrăcaţi în mantii negre, lungi şi aveau neapărat mătănii de piele în mînă; la fel stau şi acum cîntăreţii în bisericile coreligionarilor şi în casele de rugăciuni ale ortodocşilor de rit vechi“.

N.B. Rezultă că la noi, în actualele biserici ortodoxe, psalmiştii cîntă stînd jos. Întotdeauna e cu folos să asculţi un om competent.

„Temîndu-mă (are şi de ce!) ca nu cumva prin spusele neştiutoare ale dlui Dostoievski să se consolideze o opinie neîntemeiată cu privire la aceste livrele (ce, ar putea da vreun cutremur?), care de mult ar trebui refăcute după croiala rusească, am onoarea să rog redacţia ziarului *Russki mir* să facă loc acestor scurte rînduri ale mele.

Un psalmist.“

Aceasta este notiţa Psalmistului, la care face trimitere Pr. Kastorski. Înainte de a continua cu Kastorski, să terminăm cu Psalmistul.

De ce v-aţi supărat, dle Psalmist? Îmi arătaţi o greşeală şi mă corijaţi, dar greşiţi dumneavoastră înşivă. Spuneţi: „E o afirmaţie neîntemeiată: nici *din veac*, nici din timpuri *patriarhale*, cîntăreţii de strană ai bisericii ruse nu s-au îmbrăcat niciodată în asemenea costume...“. Cum aşa? De ce e „o afirmaţie neîntemeiată“? De ce nu se poate spune: *din veac* şi din timpuri *patriarhale*? Cum adică, ieri se vor fi îmbrăcat aşa? Nu-i aşa că o fac cel puţin de pe vremea stră-stră-străbunicilor? Cu înfăţişarea încruntată a unui istoric profund veniţi să ne corectaţi, dar de ce nu ne spuneţi nimic precis? Te aştepţi ca istoricul profund să-ţi indice cu precizie timpul, anul şi, poate, chiar ziua cînd cîntăreţii de strană s-au îmbrăcat pentru prima dată în aceste costume, iar dumneavoastră, după ce aţi sunat din trîmbiţă atîta, vă mulţumiţi cu o supoziţie indolentă: „Asta o avem de la polonezi“. Şi atît! Dar ce zarvă, ce zarvă aţi stîrnit!

Doar atît răspundeţi-mi, domnule Psalmist: după părerea dumneavoastră influenţa poloneză, care s-a manifestat la noi în multe privinţe, chiar şi în cea a stranei, va fi fiind de mult, sau doar de acum trei zile? Atunci de ce, în primul rînd pentru a fi cît se poate de clari, nu s-ar putea spune că aşa e *din veac*, din timpuri *patriarhale*? Nu numai cu timpurile patriarhale are legătură, ci aproape şi cu cele ale *patriarhilor*[96].

Aceste costume (sau ceva asemănător cu ele) au apărut din timpul lui Petru cel Mare, deci aproape că au legătură cu timpurile patriarhilor, le-a lipsit doar puţin. Credeţi că sînt recente? Nu se poate spune *din veac* sau „din timpuri patriarhale“? Dacă în articolul meu nu am determinat cu precizie istorică de cînd psalmiştii noştri se îmbracă în aceste costume, asta s-a întîmplat pentru că nu nutream această intenţie şi nici nu aveam acest scop, voind doar să spun că acest obicei a apărut de foarte mult timp, atît de mult, încît întotdeauna te poţi exprima *„din veac“,* şi acest lucru îl va

înţelege oricine îmi va citi articolul. N-am vorbit de timpurile lui Dimitri Donskoi[97] şi nici de cele ale lui Iaroslav[98]. N-am vrut să spun decît „foarte demult“ şi atît.

Dar ajunge cu savantul Psalmist. A sărit în picioare, a dat din mîini şi nu i-a ieşit nimic. Cel puţin s-a exprimat politicos: „Temîndu-mă, pasămite, ca nu cumva prin spusele *neştiutoare* ale dlui Dostoievski“ etc. Dar Pr. Kastorski depăşeşte dintr-odată toate limitele trasate de Psalmist. E un om sprinten! „Ignoranţă a scriitorului Dostoievski în legătură cu cîntăreţii...“; „Nu pot trece sub tăcere o ignoranţă şi mai crasă, ridicolă şi de neiertat, divulgată în aceeaşi revistă *Grajdanin*, girată de semnătura aceluiaşi domn Dostoievski“.

Ca să vezi ce crime teribile a făcut acest Dostoievski: nici nu poate fi *iertat*! O faţă bisericească, un om care, s-ar părea, ar trebui să fie iubirea întruchipată, nu este nici măcar în stare să ierte!... Totuşi, care „ignoranţă“? Despre ce-i vorba? N-avem ce face, transcriem tot articolul lui Kastorski, ca să-i servim pe cititorii noştri. De ce adică „din ce-i bun cîte puţin“? Cu cît mai mult, cu atît mai bine, aşa cred eu.

„Numărul dublu 15-16 al revistei *Grajdanin*, apărut pe data de 16 aprilie a.c., publică *Dascălul. Povestire a dlui Nedolin, într-un cerc de prieteni*. Povestirea aceasta are temeiul cel mai fals şi mai imposibil: prezintă un dascăl cu glas puternic, pe care-l *bate* soţia, şi *îl bate* cu atîta zel şi cruzime, încît el, ca să scape de bătăile ei, fuge la o mănăstire, unde «s-a dedicat lui Dumnezeu şi nu mai trebuia să se gîndească la nimic pămîntesc». Rămîne în curtea mănăstirii, şi soţia lui, care l-a bătut atîta amar de vreme, stă dincolo de zid; acolo el cîntă cu glas sonor transpunerea psalmului:

O, Doamne, -i sfînt al Tău ales!
De spada-n mînă-o va lua,
Coloşi va spulbera ades,

Îndeplinind porunca Ta[99].

Iar soţia părăsită stă din nou «lîngă zidul mănăstirii şi, lipindu-şi capul înfierbîntat de pietre, geme, plînge» şi roagă să i se dea înapoi soţul stabilit la mănăstire, promiţînd că-i va fi «roabă şi cîine». Dar soţul n-a mai ieşit şi pînă la urmă a murit la mănăstire.

Ce născocire lamentabilă, imposibilă şi ridicolă! Nu ştim cine este acest domn Nedolin; dar cu siguranţă este un om care nu cunoaşte deloc nici legislaţia, nici viaţa rusă, care nu le cunoaşte într-o asemenea măsură, încît îşi închipuie că în Rusia un om însurat se poate stabili la mănăstire şi că va fi ţinut acolo; dar cum să nu ştie aceste lucruri redactorul-şef, dl Dostoievski, care recent a declarat pe larg că este un mare creştin, ba încă unul ortodox, care crede ortodox în minunile cele mai ciudate? Poate că include printre minuni această primire la mănăstire a unui om însurat; atunci e altceva; dar cine ştie cît de cît legile şi regulamentele bisericii sale îl poate convinge foarte uşor pe dl Dostoievski că nici măcar o asemenea minune nu este posibilă, pentru că este strict interzisă şi pedepsită de legile noastre pozitive, pe care nici o conducere de mănăstire nu le poate încălca şi nu va primi un om care are soţia în viaţă.

Subiectul povestirii *Dascălul*, extrem de sărăcăcios şi compus fără abilitate, ar fi putut, desigur, cîştiga, dacă i s-ar fi dat un deznodămînt veridic, care ar fi fost întru totul posibil pentru un scriitor sau redactor care cunoaşte măcar cît de cît modul de viaţă al mediului zugrăvit. De pildă, povestirea ar fi putut fi dusă pînă la situaţia dramatică ştiută, în care dascălul, pentru a se ascunde de soţia arţăgoasă, fuge pe la mănăstiri, dar dintr-una îl alungă conducerea, pentru că este însurat, iar de la alte mănăstiri îl cere ea însăşi şi, poate, îl bate din nou... Atunci, nemaivăzîndu-şi

nicăieri în patrie salvarea de soţie şi, în acelaşi timp, năzuind spre viaţa mănăstirească, ghinionistul dascăl putea, bunăoară, să fugă la Athos, unde sub administraţia musulmană a sultanului turc biserica ortodoxă acţionează mult mai independent decît în Rusia. Acolo, după cum se ştie, uneori nu se tem să primească şi oameni însuraţi, care caută călugăria, iar dascălul rus, snopit fără milă de soţia sa, şi-ar fi putut găsi adăpost, ar fi putut să se roage şi să cînte; în orice caz, n-ar fi putut cîtuşi de puţin să cînte transpunerea în versuri, pe care o cîntă dascălul revistei *Grajdanin*, pentru că, *în primul rînd*, după cum bine se ştie, această transpunere nu se bucură de atenţie din partea feţelor bisericeşti; *în al doilea rînd,* nu este pusă pe note şi nu se cîntă; iar *în al treilea rînd*, nici un fel de transpuneri laice în versuri nu sînt îngăduite spre cîntare în mănăstirile ortodoxe, iar peste această interdicţie nu poate avea curajul să treacă nici una dintre persoanele care trăiesc la mănăstire, ca să nu strice liniştea cerută de locul respectiv.

Pr. P. Kastorski."

Acum vom răspunde pe puncte şi, în primul rînd, îl vom linişti pe emoţionatul preot Kastorski în privinţa punctului principal, explicîndu-i că nuvela *Dascălul* nu este deloc una de moravuri. Pe onorabilul ei autor, dl Nedolin (nu este un pseudonim), care şi-a petrecut o parte din viaţă în cel mai activ serviciu al statului, nu l-a interesat deloc, în cazul de faţă, modul de viaţă bisericesc. Eroul său, „dascălul", fără nici o pierdere pentru sine şi pentru naraţiune, putea fi, bunăoară, funcţionar la o poştă şi dacă, în povestire, a rămas dascăl, aceasta s-a întîmplat numai pentru că întîmplarea este reală. Ştiţi, dumneavoastră, dle preot Kastorski, că întîmplările adevărate, descrise în tot extraordinarul lor caracter întîmplător, poartă o pecete fantastică, aproape incredibilă? În sarcina

artei nu cad momentele întîmplătoare ale existenţei, ci ideea lor generală, sesizată cu perspicacitate şi extrasă cu precizie din întreaga varietate a fenomenelor omogene ale vieţii. În povestirea dlui Nedolin este generalizat un cu totul alt fenomen al spiritului uman. Dacă, dimpotrivă, ar fi avut pretenţia să descrie un fapt curent, atunci, din acest punct de vedere şi numai cu anecdota sa, ar fi căzut cu siguranţă în exclusivism. Nu demult, adică acum vreo cîteva luni, într-una din cele mai importante mănăstiri ale noastre s-a întîmplat, se zice, că un călugăr prost şi rău a omorît în bătaie, la şcoală, un băiat de zece ani, ba încă de faţă cu martori. Ce ziceţi, la prima vedere, nu este oare o întîmplare ieşită din comun? Or, se pare, e pe deplin adevărată. Dar dacă cineva s-ar apuca s-o descrie, într-o clipă mulţi ar începe să strige că e ceva incredibil, ieşit din comun, că a fost zugrăvită cu o rea intenţie preconcepută, şi ar avea dreptate, dacă am judeca din punctul de vedere al autenticităţii descrierii vieţii din mănăstirile noastre. Singură, nici această anecdotă nu ar fi fost autentică; şi acum există în mănăstirile noastre viaţă îngerească, întru slava Domnului şi a bisericii, iar întîmplarea cu călugărul rău va rămîne pentru totdeauna ceva ieşit din comun. Dar un povestitor, un poet poate avea şi alte sarcini decît partea socială: spiritul şi caracterul omului au profunzimi generale, eterne, care, se pare, nu vor fi niciodată cercetate. Pe cînd dumneavoastră vi se pare că dacă vedeţi scris „dascăl“, e neapărat vorba de o descriere socială a unui mod de viaţă; şi dacă-i o descriere a unui mod de viaţă, atunci există negreşit scriitori distincţi, patentaţi pentru zugrăvirea lui, şi să nu îndrăznească nimeni, pasămite, să calce pe ogorul nostru; este colţul nostru, exploatarea noastră, sursa noastră de cîştig. Nu-i aşa că asta v-a tulburat, dle preot Kastorski? Să mă iertaţi, dar se poate scrie cu peniţa cuvîntul

„dascăl“ şi fără a avea cîtuşi de puţin intenţia de a-l priva de ceva pe dl Leskov. Aşa că liniştiţi-vă.

Calmîndu-vă, vă rog să fiţi atent la titlul articolului dumneavoastră polemic: „Concepţii celibatare despre un călugăr însurat“.

Şi în treacăt vă întreb: de ce ar fi „celibatare“? În ce măsură s-ar schimba concepţiile dacă ar fi însurate? Şi oare există concepţii celibatare şi concepţii însurate? Da, nu sînteţi literat, şi astea-s fleacuri; dumneavoastră sînteţi neliniştitul preot Kastorski, şi n-are rost să vi se impute stilul, mai ales aflîndu-vă într-o asemenea stare. Iată care-i problema principală: cine v-a spus că dascălul nostru s-a călugărit? Or, acest lucru este foarte important; dînd acest titlu, pur şi simplu îi induceţi de-a dreptul în eroare pe cititorii care nu cunosc nuvela dlui Nedolin. „Într-adevăr, îşi va spune un astfel de cititor, un dascăl însurat nu putea să se călugărească! Cum de nu se ştie aşa ceva la revista *Grajdanin*?“ Astfel, derutîndu-l pe cititor cu ajutorul cuvîntului „călugăr“, exclamaţi deja triumfal la mijlocul articolului dumneavoastră:

„Ce născocire lamentabilă, imposibilă şi ridicolă!... Cum să nu ştie aceste lucruri redactorul-şef, dl Dostoievski, care recent a declarat pe larg că este un mare creştin, ba încă unul ortodox, care crede ortodox în minunile cele mai ciudate? Poate că include printre minuni această primire la mănăstire a unui om însurat; atunci e altceva...“

La drept vorbind, aţi denaturat, pur şi simplu, faptele, şi eu vă prind cît se poate de calm cu viclenia. Dar aţi greşit puţin, părinte, şi n-aţi ţinut cont de stăpîn. Aşa, un bărbat însurat nu poate fi tuns călugăr; dar de ce „nici o conducere de mănăstire nu va primi un om care are soţia în viaţă“? De unde aţi luat această informaţie? Dacă bunăoară cineva ar avea intenţia să se mute la o mănăstire (unde este, de pildă, o încăpere

potrivită), dar este căsătorit şi soţia lui se află undeva în capitală sau în străinătate, credeţi că va fi izgonit din mănăstire numai pentru că este însurat? Aşa să fie? Nu cunoaşteţi realitatea, părinte, şi sînteţi faţă bisericească. Aş putea chiar să vă dau de exemplu cîteva persoane cunoscute de tot Petersburgul, de care societatea îşi aduce aminte şi acum, şi care au găsit de cuviinţă să se mute spre sfîrşitul vieţii la mănăstiri şi trăiesc acolo de foarte mult timp, în condiţiile în care sînt căsătoriţi şi soţiile lor trăiesc şi astăzi. Totul s-a petrecut cu acordul amîndurora. La fel *s-a mutat* la mănăstire şi dascălul dlui Nedolin. Faceţi abstracţie de denaturarea cu călugărirea, pe care aţi inventat-o cu rea intenţie, care nu există nicăieri în nuvela dlui Nedolin, şi veţi înţelege totul imediat. În această privinţă, părinte, am cu ce vă linişti în gradul cel mai înalt. Presupuneţi că m-am interesat şi iată ce informaţii am primit:

În primul rînd, dascălul-artist, cu o jumătate de an înainte de *a se muta* la mănăstire, cînd, la despărţirea de moşierul său, i s-a destăinuit că vrea să plece ca *să stea* la mănăstire, încă de pe atunci ştia ce spune. Tocmai pentru că îi transmisese această intenţie a sa părintelui Ioan, egumenul mănăstirii, care ţinea foarte mult la el, adică ţinea mai mult la cîntecele lui, pentru că era mare amator de muzică şi îl proteja din răsputeri pe Sofron; chiar se pare că el însuşi îl chema *să stea* la mănăstire. Dascălul ezitase din pricina propunerii moşierului de a pleca în străinătate, şi de aceea a mai amînat o jumătate de an; dar, cînd a ajuns la capătul răbdărilor, s-a dus la mănăstire. Acest lucru a fost uşor de aranjat: părintele Ioan era bun prieten cu şeful eparhiei, iar cînd două asemenea persoane s-au pus de acord, nu mai e nevoie de nici un pretext. Cu siguranţă, însă, s-a găsit şi un pretext, în virtutea căruia dascălul a fost, ca să zicem aşa, „detaşat“ la mănăstire. Juruinţa dată de dascăl, de „a se dedica Domnului“

(pentru care vă supăraţi atît de tare), a fost una absolut liberă, lăuntrică, neoficială, o făgăduinţă de conştiinţă, dată sieşi. Pe deasupra, în povestirea dlui Nedolin există indicaţia absolut clară a faptului că dascălul numai locuia la mănăstire, şi nu că fusese făcut călugăr. Iată despre ce-i vorba: revenit, moşierul încearcă să-l convingă pe Sofron să renunţe la mănăstire şi să plece în străinătate, iar în prima zi de tratative dascălul chiar are ezitări. Dar se putea aşa ceva dacă Sofron ar fi fost hirotonisit? În sfîrşit, nu neglijaţi faptul că este un artist nemaipomenit, în orice caz, neobişnuit de talentat, şi aşa este declarat de la începutul nuvelei. Şi dacă-i aşa, se înţelege şi ataşamentul faţă de el al părintelui Ioan, pasionat iubitor al muzicii...

„Dar toate astea nu sînt explicate în nuvelă!“ veţi exclama dumneavoastră extrem de înfuriat. Nu, sînt explicate în parte; deşi povestirea este rapidă şi scurtă, se pot înţelege foarte multe din ea. Dar să zicem că nu totul e explicat; de ce-ar fi explicat? Ar fi doar verosimil; daţi deoparte denaturarea cu călugărirea şi totul va deveni verosimil. Da, povestirea dlui Nedolin este destul de concentrată, dar, ştiţi, părinte, nu faceţi parte din tagma literaţilor, ceea ce aţi şi demonstrat; însă eu vă voi spune de-a dreptul că teribil de multe nuvele şi romane contemporane ar avea de cîştigat dacă ar fi scurtate. Ce folos aveţi din faptul că autorul vă trage după el de-a lungul a treizeci de pagini şi, deodată, la pagina treizeci şi una, renunţă la povestirea sa din Petersburg sau Moscova, şi vă mută undeva în Moldovlahia, numai cu scopul de a vă povesti cum un stol de ciori şi bufniţe a zburat de pe un acoperiş moldovlah şi, după ce v-a povestit, lasă deodată în plata Domnului şi ciorile, şi Moldovlahia, ca şi cum nici nu ar fi existat, şi nu mai revine niciodată la ele în tot restul povestirii; aşa că, în cele din urmă, cititorul rămîne derutat cu totul[100]. De dragul banilor scriu unii, trebuie să

umple cît mai multe pagini! Dl Nedolin a scris altfel şi, poate, bine a făcut.

„Dar soţia, soţia! exclamaţi dumneavoastră, rotindu-vă ochii. Cum a permis, cum nu s-a plîns, cum nu l-a «cerut» cu legea, cu sila?“ Însă, tocmai aici, în această problemă feminină, aţi dat înapoi, părinte. Atît de mult v-aţi dezlănţuit în articol, încît chiar v-aţi apucat să compuneţi un roman, tocmai despre felul cum soţia şi-a recăpătat în sfîrşit dascălul înapoi şi iar s-a apucat să-l snopească, cum el a „evadat“ la altă mănăstire, cum l-a scos şi de acolo, cum el a evadat în cele din urmă la Athos şi de-abia acolo s-a liniştit sub administraţia *„musulmană“* a sultanului (imaginaţi-vă că pînă acum eu credeam că sultanul e creştin!).

Dar să lăsăm glumele deoparte; aflaţi, părinte, ceea ce ar fi trebuit să ştiţi: avînd rangul pe care îl deţineţi, s-ar fi cuvenit să cunoaşteţi puţin inima omului, dar n-o cunoaşteţi deloc. Deşi sînteţi un scriitor slab, dacă aţi pune mîna pe condei, poate că aţi zugrăvi mai bine decît dl Nedolin viaţa clerului; dar în privinţa inimii omului dl Nedolin ştie mai multe decît dumneavoastră. O femeie, care zile întregi stă lîngă zidul mănăstirii şi plînge, nu se va duce să reclame şi nici nu va acţiona cu forţa. Ajunge atîta forţă! Pe cînd dumneavoastră nu ştiţi decît de bătaie; într-un elan de pasiune auctorială, continuaţi romanul şi iar începeţi cu bătaia. Nu, ajunge cu bătaia! Aduceţi-vă aminte, părinte, ultima scenă din *Căsătoria* lui Gogol, cînd, după ce Podkoliosin a sărit pe fereastră, Kocikariov strigă: „Aduceţi-l înapoi, aduceţi-l înapoi!“, închipuindu-şi că logodnicul care a sărit pe fereastră mai e bun de nuntă. Exact aşa judecaţi şi dumneavoastră. Peţitoarea îl opreşte pe Kocikariov cu următoarele cuvinte: „Eh, nu te pricepi cum se fac nunţile; dacă ieşea pe uşă, mai treacă-meargă; dar dacă a şters-o pe fereastră, respectele mele“. Înnobilaţi cazul cu Podkoliosin, şi va fi foarte asemănător situaţiei bietei femei,

părăsite de soţul ei, dascălul. Nu, părinte, s-a terminat cu bătaia! Această femeie, acest caracter ieşit din comun, această fiinţă puternică şi pasională, care, de altfel, este mai presus, prin forţele ei sufleteşti, decît soţul-artist, această femeie, deci, sub influenţa mediului, deprinderilor, lipsei de educaţie, putea într-adevăr să înceapă cu bătaia. Unui om cu scaun la cap, care ştie cum stau lucrurile, îi va plăcea negreşit realismul întîmplării şi dl Nedolin a procedat cu măiestrie neîndulcind realitatea. Femeile prea puternice prin spiritul şi caracterul lor, mai ales dacă sînt pasionale, nici nu pot iubi decît despotic şi chiar au o înclinaţie deosebită pentru caractere slabe, infantile, precum cel al dascălului-artist. Şi pentru ce l-o fi îndrăgit atît de mult? Parcă ea ştie! El plînge, ea nu poate să nu-i dispreţuiască lacrimile, dar, senzuală fiind, chinuindu-se şi ea, se desfată cu lacrimile lui. E geloasă: „Să nu îndrăzneşti să cînţi în prezenţa domnilor!“ S-ar părea că, din dragoste, l-ar înghiţi de viu. Dar iată că el a dat bir cu fugiţii, lucru pe care femeia nu l-ar fi crezut niciodată! E mîndră şi înfumurată, ştie că-i frumoasă şi – iată o ciudată problemă psihologică – toată vremea a fost convinsă, dacă puteţi crede aşa ceva, că şi el o iubeşte tot la nebunie, aşa cum şi ea îl iubeşte pe el, că, în pofida bătăilor, nu poate trăi fără ea! Căci de asta era într-adevăr încredinţată; mai mult chiar, nu avea nici cea mai mică îndoială în această privinţă şi, brusc, i se dezvăluie totul: acest copil, acest artist, n-o iubeşte cîtuşi de puţin, a încetat de mult s-o iubească, nici înainte, poate, n-a iubit-o niciodată! Femeia s-a resemnat dintr-odată, s-a descurajat, se simte zdrobită, dar nu este în stare să renunţe la el, îl iubeşte ca o nebună, mai tare ca la început. Însă, avînd un caracter puternic, nobil şi de excepţie, ea se ridică imediat cu mult deasupra modului de viaţă precedent şi deasupra mediului ei anterior. Nu, acum în nici un caz ea nu va încerca să-l recupereze cu forţa. Dacă bărbatul n-o vrea, nu

are nevoie nici ea de el, chiar dacă i l-ar da cineva pe gratis; încă este nespus de mîndră, dar această mîndrie este altfel acum, s-a înnobilat deja: mai degrabă ar muri de amărăciune aici, în iarba de lîngă zid, decît să acţioneze în forţă, să scrie jalbe, să-şi dovedească drepturile. Ah, părinte, tocmai în aceasta constă toată nuvela, nicidecum în modul de trai al clericilor! Nu, părinte, această povestire minusculă este mult mai importantă şi mai profundă decît pare. Repet, dumneavoastră nu veţi scrie aşa, nici măcar nu veţi înţelege despre ce este vorba. Într-o oarecare măsură, aveţi sufletul lui Kocikariov (evident, în ce priveşte literatura; nu merg mai departe), după cum am mai avut onoarea să vă atrag atenţia...

Referitor la talentul dumneavoastră de scriitor şi la concepţia artistică, cred că, în această privinţă, vi se potriveşte celebra epigramă a lui Puşkin:

Văzînd într-un tablou nişte sandale,
Cusururi un cizmar le şi găsi,
Iar pictorul le îndreptă. „Îmi pare,
Continuă cizmarul a cîrti,
Că faţa-i strîmbă.“ După care zice:
„Iar sînii-s goi şi-mpinşi prea înainte“.
Îi spuse-atunci Apelles: „Tu, amice,
Nu judeca mai sus de-ncălţăminte!“[101]
....

Dumneavoastră, părinte, procedaţi exact ca acest cizmar, cu diferenţa că nu i-aţi putut găsi dlui Nedolin vreun cusur nici măcar la sandale, ceea ce, sper, v-am demonstrat temeinic. Iar prin denaturare nu obţineţi nimic. Vedeţi dumneavoastră, ca să înţelegeţi ceva din sufletul omenesc şi să „judecaţi mai sus de-ncălţăminte“, e nevoie de mai multă erudiţie în altă direcţie, de mai puţin cinism şi materialism „spiritual“; de mai puţin dispreţ faţă de oameni, mai puţină lipsă de respect şi indiferenţă faţă de ei. Este nevoie de mai puţină cupiditate libidinoasă, de mai multă

credinţă, speranţă, iubire! Uitaţi-vă, de exemplu, cu cît cinism grosolan mă trataţi pe mine, personal, cu cîtă indecenţă complet nepotrivită rangului dumneavoastră vorbiţi despre minuni. Nu mi-a venit să cred, cînd am citit rîndurile referitoare la mine:

„...dar cum să nu ştie aceste lucruri redactorul-şef, dl Dostoievski, care recent a declarat pe larg că este un mare creştin, ba încă unul ortodox, care crede ortodox în minunile cele mai ciudate? Poate că include printre minuni această primire la mănăstire a unui om însurat; atunci, e altceva...“

În primul rînd, părinte, şi pe asta aţi inventat-o (aveţi aşa o pasiune pentru invenţii!). Niciodată şi nicăieri n-am declarat despre mine *personal* ceva cu privire la credinţa mea în minuni. Asta aţi născocit-o şi vă provoc să precizaţi unde aţi găsit aceste afirmaţii. Încă ceva: dacă eu, F. Dostoievski, aş fi făcut asemenea declaraţii (ceea ce nu s-a întîmplat), vă rog să mă credeţi că nu m-aş dezice de cuvintele mele din pricina vreunei spaime liberale sau de frica unui Kastorski. Pur şi simplu n-a existat nimic de genul acesta şi eu constat doar un fapt. Dar, chiar să fi existat – ce vă priveşte pe dumneavoastră credinţa mea în minuni? Ce legătură au ele cu chestiunea noastră? Şi ce înseamnă minuni ciudate şi neciudate? Cum vă împăcaţi dumneavoastră personal cu asemenea divizări? În genere, în această privinţă, doresc să mă lăsaţi în pace, măcar pentru simplul fapt că nu vă stă bine deloc să mă plictisiţi cu aşa ceva, în pofida întregii culturi moderne a dumneavoastră! Persoană bisericească şi atît de irascibilă! Ruşine, dle Kastorski!

*

Dar ştiţi, nu sînteţi nicidecum dl Kastorski şi, cu atît mai mult, preotul Kastorski, şi toate acestea nu sînt decît un fals şi o prostie. Sînteţi un *mascat*, leit ca aceia care umblă la sărbătorile de iarnă. Şi mai

ştiţi ceva? Nici o singură clipă, cît de mică, nu m-am lăsat indus în eroare; imediat mi-am dat seama cine se ascunde sub mască şi resimt o mare satisfacţie, căci de aici vă văd nasul lung: eraţi sigur că voi lua drept faţă adevărată o mască de clovn de pe un afiş. Să mai ştiţi că v-am răspuns puţin cam prea ireverenţios numai pentru că l-am recunoscut imediat pe cel travestit. Dacă aţi fi fost cu adevărat preot, eu, cu toate grosolăniile dumneavoastră care, la sfîrşitul articolului, ajung să semene cu un soi de nechezat victorios de seminarist, v-aş fi răspuns totuşi „cu deferenţa necesară“, dacă nu din respect personal faţă de dumneavoastră, măcar din respect faţă de rangul dumneavoastră înalt, faţă de ideea înaltă pe care o conţine acesta. Dar, întrucît nu sînteţi altceva decît un mascat, trebuie să vă suportaţi pedeapsa. Pedepsirea o voi începe prin a vă explica detaliat de ce v-am recunoscut (între noi fie vorba, chiar am ghicit dinainte cine se ascunde sub mască; dar nu anunţ cu voce tare numele lui, îl păstrez pentru mine deocamdată) şi acest fapt, fireşte, vă va supăra foarte tare...

— Dar dacă aţi ghicit, mă veţi întreba dumneavoastră, de ce mi-aţi răspuns ca unui preot, de ce aţi scris în prealabil atîtea lucruri de prisos?

— Păi, vă răspund eu, omul este întîmpinat după haină, iar dacă am scris ceva neplăcut la adresa dlui „preot“, atunci acest lucru n-are decît să şi-l ia pe conştiinţă acel domn care a născocit şi a uzat de procedeul nedemn al travestirii în preot. Da, e un procedeu nedemn, lucru pe care l-a simţit şi singur. În plus, cît a putut, şi-a luat măsuri de precauţie. Nu a semnat: „Preotul P. Kastorski“, ci prescurtat: „Pr. P. Kastorski“. *Pr.,* totuşi, nu înseamnă preot, dacă vei fi dat binişor în vileag. Totdeauna poţi spune că prin acest cuvînt se înţelege *„prea iubitor de cele sfinte“* sau cam aşa ceva.

V-am recunoscut, domnule mascat, după stil. Vedeţi dumneavoastră, problema principală e că,

uneori, criticii contemporani îi mai şi laudă pe scriitorii-artişti din zilele noastre, ba chiar şi publicul e satisfăcut (pentru că, în fine, ce să citească şi el?). Însă şi nivelul criticii a scăzut de foarte mult timp, iar artiştii noştri, în cea mai mare parte, seamănă cu nişte zugravi de firme, nu cu nişte pictori. Evident, nu toţi. Mai sînt şi unii cu talent, dar cei mai mulţi sînt nişte impostori. În primul rînd, dle mascat, aţi cam exagerat totul. Ştiţi dumneavoastră ce înseamnă să vorbeşti prin esenţe? Nu? Imediat vă explic. „Scriitorul-artist“ din zilele noastre, care ne oferă tipuri şi-şi delimitează în literatură o specializare (să zicem cea de a înfăţişa negustori, ţărani etc.), umblă de regulă toată viaţa cu creionul şi caieţelul la el, trage cu urechea şi îşi notează cuvinţele caracteristice; sfîrşeşte prin a aduna cîteva sute de pagini cu asemenea cuvinţele. Purcede apoi la scrierea unui roman şi, de cum începe să vorbească în el un negustor sau o faţă bisericească, el se şi apucă să-i aleagă vorbirea din caiet, după însemnări. Cititorii rîd de se prăpădesc, îl laudă şi s-ar părea că scriitorul merită: totul e înregistrat cuvînt cu cuvînt, din realitate, dar se dovedeşte că-i mai rău decît minciuna tocmai pentru că, în roman, negustorul sau soldatul vorbesc în *esenţe*, adică aşa cum nici un negustor şi nici un soldat nu vorbeşte niciodată în viaţa de zi cu zi. Bunăoară, în realitate, cuvîntul pe care l-aţi înregistrat tot de la el, îl va rosti de-abia în a unsprezecea frază. În cea de-a unsprezecea frază, cuvîntul este specific şi pocit, însă cele din primele zece sînt normale, ca la toţi oamenii. Dar la un artist care are tipurile la mare preţ el vorbeşte numai în cuvinte specifice, conform celor notate în caiet, şi rezultă un neadevăr. Tipul zugrăvit vorbeşte *ca la carte*. Publicul îl laudă, dar un literat vechi şi cu experienţă nu poate fi păcălit.

Şi adesea e vorba de mîzgălirea unei firme, de o treabă de zugrav. Totuşi, „artistul“ ajunge să se

considere un Rafael; şi nu poţi să-i schimbi convingerea! Notarea cuvinţelelor este o operaţie bună şi utilă, fără de care nu te poţi descurca; dar nici să le întrebuinţezi absolut mecanic nu se poate. E adevărat, există diferenţe de nuanţe şi între „artiştii-înregistratori“; cu toate acestea, unul e mai talentat decît altul şi de aceea foloseşte cuvinţelele cu băgare de seamă, potrivit epocii, locului, culturii persoanei şi respectînd proporţiile. Şi totuşi, nu poate evita esenţele. Regula preţioasă că vorba spusă este de argint, iar cea nerostită – de aur nu mai e de mult timp în obişnuinţa artiştilor noştri. Credinţa e puţină. Simţul măsurii dispare cu totul. În sfîrşit, să luăm şi faptul că artiştii noştri (ca orice mediocritate) încep să vadă clar fenomenele realităţii, să dea atenţie caracterului lor tipic şi să se ocupe în artă de tipul respectiv doar atunci cînd acesta, în mare parte, este aproape depăşit, se află în curs de dispariţie, degenerează în altul, conform cursului epocii şi evoluţiei acesteia, astfel încît, mai întotdeauna ceva aproape învechit ne este servit ca o noutate. Pînă şi ei sînt convinşi că este o noutate şi nu ceva trecător. De altfel, o asemenea observaţie, pentru scriitorul nostru artist, este întru cîtva prea subtilă; se poate să nu o înţeleagă. Voi spune, totuşi, că numai un scriitor genial sau un talent foarte mare intuieşte tipul în *mod actual* şi-l redă la *momentul oportun*; iar o mediocritate nu face altceva decît că îi calcă pe urme, fiindu-i mai mult sau mai puţin aservit şi lucrînd după nişte şabloane deja pregătite.

Eu, de pildă, de-a lungul vieţii mele, încă nu am întîlnit nici un preot, chiar unul foarte cult, în a cărui vorbire să nu existe absolut nici o particularitate caracteristică datorată mediului din care face parte. Întotdeauna există ceva, o picătură cît de mică. Totuşi, dacă am stenografia cuvînt cu cuvînt şi am publica ceea ce spune orice preot instruit, care a frecventat mult timp înalta societate, poate că nu s-ar observa vreo

particularitate deosebită. Pentru „artistul“ nostru acest lucru, fireşte, e puţin, apoi şi publicul e învăţat cu altceva. După părerea majorităţii specialiştilor, oamenii din popor, de pildă, în nuvelele lui Puşkin, vorbesc mai prost decît la scriitorul Grigorovici[102] care a descris, toată viaţa lui, ţărani. Cred că aceasta este şi opinia multor artişti. „Artistul“ nostru nu va suporta faptul că un preot, bunăoară, vorbeşte aproape fără să aibă nimic caracteristic, ţinînd de clasa socială, de mediul lui, şi de aceea nici nu-l va introduce în nuvela sa, ci îl va înfăţişa pe cel mai specific. Astfel, un preot din zilele noastre, aflat în situaţia şi mediul pe care le cunoaştem, va fi pus să vorbească uneori ca un preot de la începutul veacului, aflat în aceeaşi situaţie şi în acelaşi mediu.

Preotul Kastorski începe ca toţi ceilalţi şi cîtva timp aproape că nu lasă să se întrevadă prin ceva mediul din care provine. Cîtă vreme laudă arta scriitorului Leskov, vorbeşte *ca toţi ceilalţi*, fără nici un fel de cuvinte şi idei specifice, care să-i dea în vileag categoria socială. Dar de asta avea nevoie autorul: trebuia lăsat în pace pentru ca elogiul literar să pară mai serios, iar blamarea la adresa dlui Nedolin mai aspră, căci o frază ridicolă şi caracteristică i-ar fi subminat sobrietatea. Numai că, brusc, dîndu-şi seama că cititorul ar putea să se îndoiască de faptul că acela care a scris este preot, autorul se sperie şi se lansează imediat în tipicităţi, aruncîndu-le cu duiumul. Ceva tipic la fiecare cuvînt! Din asemenea harababură, fireşte, rezultă un tipic fals şi disproporţionat.

Principala particularitate a omului neinstruit, dar obligat din cine ştie ce pricină să vorbească într-un limbaj nefamiliar şi cu nişte noţiuni dintr-un mediu străin lui, constă într-o oarecare inexactitate în utilizarea cuvintelor, al căror sens e posibil să-l ştie, însă nu cunoaşte toate nuanţele folosirii lui în sfera noţiunilor dintr-un alt mediu. „...Să se *treacă*

cu vederea asemenea atentate *dăunătoare...*“, „...ignoranţă, *divulgată* iarăşi în aceeaşi revistă...“, „...prezintă un dascăl *cu glas puternic...*“ ş.a.m.d. În ultimul exemplu, *glas puternic* este prea grosolan tocmai pentru că Pr. Kastorski, dorind să exprime o idee despre o persoană înzestrată cu voce minunată de cîntăreţ, crede că exprimă această idee prin „glas puternic“. Autorul-specialist a uitat că, deşi în mediul preoţesc şi acum, desigur, se întîlnesc oameni puţin instruiţi, totuşi un număr extrem de redus este în situaţia să nu înţeleagă sensul cuvintelor. Asta, domnule mascat, se potriveşte pentru un roman, dar nu corespunde realităţii. O asemenea exprimare greşită este acceptabilă cel mult pentru un ţîrcovnic, dar în nici un caz pentru un preot. Nu voi urmări mai departe toate expresiile; repet, le găseşti acolo cu grămada, scoase în mod grosolan din caieţel. Dar cel mai rău e faptul că autorul tipizator (dacă se vorbeşte despre artistul-autor, e posibilă şi noţiunea de *meseriaş*-autor, iar cuvîntul *tipizator* defineşte un meşteşug sau o meserie), cel mai rău e că autorul tipizator şi-a prezentat tipul într-o formă etică atît de neatrăgătoare. Trebuia, totuşi, prezentat în Pr. Kastorski un om cu demnitate, virtuos, şi tipicul nu strica aici cu nimic. Dar tipizatorul s-a văzut el însuşi într-o situaţie dificilă, din care nu a fost capabil să se smulgă; trebuia neapărat să-şi beştelească confratele-autor, să-l persifleze, şi iată că aceste imbolduri minunate el, travestitul, fără să vrea, a fost silit să i le impună preotului său. Iar în privinţa minunilor, tipizatorul nu s-a putut abţine absolut deloc. A rezultat o prostie îngrozitoare: o faţă bisericească îşi bate joc de minuni, ba le şi împarte în ciudate şi neciudate! Rău, domnule tipizator.

Eu cred chiar că şi *Diaconul* este opera aceluiaşi condei: prea a făcut-o pe naivul meşteşugarul nepriceput la sfîrşit, tocmai la „temerile“

Diaconului, care nu prea sclipesc de inteligenţă. Într-un cuvînt, domnilor, să zicem că toată această lucrare de zugrav de firme mai merge în nuvele, dar, vă repet, nu rezistă la contactul cu realitatea şi imediat se dă în vileag. Nu puteţi dumneavoastră, domnilor artişti, să trageţi pe sfoară un vechi literat.

Să fie, cumva, nişte glume din partea lor? Ba nu, nu-s nicidecum glume. Este darwinism, ca să spunem aşa, luptă pentru existenţă. Să nu îndrăzneşti, cică, să intri pe ogorul nostru. Şi cu ce a putut, oameni buni, să vă dăuneze dl Nedolin? Vă asigur că el nu are nicidecum intenţia să descrie latura socială a preoţimii, puteţi fi pe deplin liniştiţi. E drept că, pentru o clipă, m-a descumpănit o situaţie ciudată: căci, dacă tipizatorul travestit l-a atacat pe dl Nedolin, ocărîndu-l, trebuia, prin contrast, să se elogieze pe sine. (În privinţa aceasta oamenii de genul lor nu au pic de mîndrie: sînt gata cu totală neruşinare să-şi scrie şi să-şi tipărească elogii cu propria mînă.) Cu toate acestea, spre marea mea surprindere, tipizatorul nu se elogiază singur, ci îl prezintă şi-l laudă pe talentatul domn Leskov. Aici e vorba despre altceva, care, probabil, se va lămuri. Însă nu încape îndoială că avem a face cu un *mascat.*

Dar ce legătură are aici *Russki mir*? Categoric, nu ştiu. Nu am avut niciodată nimic cu *Russki mir* şi nici nu mi-am propus să am. Dumnezeu ştie din ce li se năzare unora.

93 *Nedolin*, M.A., scriitor minor, autor al mai multor nuvele şi povestiri tipărite în presă, precum şi al romanului *Nu cu puterea care trebuie*; nu deţinem date biobibliografice mai complete.

94 *Însemnările unui diacon*, nuvelă de Marko Vovciok (v. nota 104).

95 *Soborenii*, roman al lui N.S. Leskov.

96 *Timpurile patriarhilor* desemnează, aici, perioada din istoria bisericii ruse cuprinsă între anii 1589 (cînd Mitropolia rusă a fost transformată în Patriarhie) şi 1721, cînd Petru I a desfiinţat această instituţie, înlocuind-o cu un sinod guvernamental.

97 *Dmitri Donskoi* (1350-1389), mare cneaz al Moscovei.

98 *Iaroslav cel Înţelept* (978-1054), mare cneaz al Kievului.

99 Citat din poezia *Cine, Doamne, poate ajunge pe înălţimile Sionului Tău?* de Nikolai Mihailovici Iazîkov (1803-1843), versificare a psalmului 14.

100 Se face aluzie la romanul lui Leskov *La cuţite* (1870-1871).

101 Epigrama *Cizmarul. Parabolă* de Puşkin; *Apelles*, mare pictor grec care a trăit în cea de-a doua jumătate a secolului II î.Hr. ; cea mai mare pictură a sa este considerată *Afrodita ieşind din valurile mării*.

102 *Grigorovici*, Dmitri Vasilievici (1822-1864), scriitor modest, autor al nuvelelor *Bietul Anton, Trecătorul*, al romanelor *Pescarii, Strămutaţii* etc.

XI. Visuri şi iluzii

În numărul trecut al revistei *Grajdanin,* iarăşi s-a adus vorba despre beţie sau, mai degrabă, despre posibilitatea vindecării de flagelul beţiei naţionale, despre speranţele, încrederea noastră într-un viitor apropiat mai bun. Dar de mult şi fără voie inima ne este străpunsă de tristeţe şi îndoieli. Desigur, ocupaţi cu treburi curente importante (iar la noi, toţi par importanţi oameni de acţiune), nu avem timp şi e ridicol să ne gîndim ce va fi peste zece ani sau spre sfîrşitul secolului, cînd noi nu vom mai exista. Deviza unui adevărat om de acţiune al timpurilor noastre este: *„après moi le déluge“*[103]. Dar oamenilor inactivi, lipsiţi de spirit practic şi fără treabă, zău că li se poate ierta că visează uneori la viitor, dacă vor să viseze. A visat doar Poprişcin *(Însemnările unui nebun* de Gogol) la chestiunile spaniole: „...toate aceste evenimente m-au ucis şi impresionat într-atît, încît eu...“ ş.a.m.d., scria el acum patruzeci de ani. Mărturisesc că şi pe mine mă impresionează multe uneori şi zău că sînt deprimat din cauza visurilor mele. De curînd am visat, de exemplu, la situaţia Rusiei ca mare putere europeană, şi cîte şi mai cîte nu mi-au venit în minte pe această temă tristă!

Să luăm doar faptul că trebuie cu orice preţ şi cît mai repede să devenim o mare putere europeană. Să zicem că noi chiar sîntem o mare putere; nu vreau decît să spun că acest lucru ne costă cam scump, mult mai scump decît pe celelalte puteri, ceea ce este un semn foarte rău. Aşa încît, chiar această situaţie parcă nu este firească. Mă grăbesc totuşi să menţionez: judec numai din punctul de vedere occidentalist şi iată că din acest punct într-adevăr aşa rezultă. Altceva este punctul de vedere naţional şi, ca să spunem aşa, puţin slavofil; aici, se ştie, există credinţa în nişte forţe interne originale ale poporului, în nişte principii populare absolut personale şi originale, proprii poporului

nostru, care-l salvgardează şi-l susţin. Dar lectura articolului dlui Pîpin[104] m-a făcut să mă dezmeticesc. Se înţelege, eu doresc şi continui, ca şi mai înainte, din toate puterile, să doresc ca aceste principii preţioase, ferme şi independente, proprii poporului rus, să existe în realitate; dar fiţi şi dumneavoastră de acord: ce fel de principii sînt acestea pe care însuşi domnul Pîpin nu le vede, nu le aude şi nu le notează, s-au ascuns şi nu vor să se lase descoperite? Şi de aceea, fără voie, nu-mi mai rămîne altceva de făcut decît să mă descurc fără aceste principii care-ţi mîngîie sufletul. Astfel, ajung la concluzia că deocamdată noi doar ne cramponăm de statutul nostru de mare putere, făcînd toate eforturile ca vecinii să nu observe prea repede acest lucru. Ne-ar putea ajuta extraordinar de mult în această direcţie absoluta ignoranţă europeană în tot ce priveşte Rusia. Cel puţin, pînă în prezent această ignoranţă nu lasă urmă de îndoială, motiv pentru care nu avem de ce ne întrista; din contra, vom fi foarte dezavantajaţi dacă vecinii noştri ne vor privi mai îndeaproape şi mai atent. Faptul că ei nu ne-au înţeles deloc pînă acum a reprezentat marea noastră forţă. Dar tocmai aici e aici, că acum, vai, se pare că şi ei încep să ne înţeleagă mai bine ca înainte; iar acest lucru e foarte periculos.

Uriaşul vecin ne studiază neobosit şi, pare-se, deja vede multe lucruri pînă-n străfunduri. Fără a intra în subtilităţi, luaţi măcar lucrurile cele mai evidente, bătătoare la ochi. Luaţi spaţiul nostru şi hotarele noastre (locuite de neruşi şi seminţii venite de-aiurea care se consolidează din an în an tot mai mult şi mai mult în individualitatea propriilor lor elemente vecine, neruse şi, în parte, străine acestor meleaguri), luaţi-le şi gîndiţi-vă: în cîte puncte strategice sîntem vulnerabili? Ar trebui să avem mult mai multe trupe decît vecinii noştri pentru a apăra toate acestea (de altfel, asta o spun ca un civil ce sînt). Mai luaţi în considerare şi

faptul că în prezent se luptă nu atît cu armele, cît cu inteligenţa, şi fiţi de acord că această ultimă circumstanţă ne este cu atît mai defavorabilă.

În zilele noastre, aproape la fiecare deceniu, poate chiar mai des, se schimbă armamentul. Poate că peste vreo cincisprezece ani nu se va mai trage cu puşca, ci cu vreun fulger, cu vreun fascicul electric în stare să pîrjolească totul, lansat din cine ştie ce maşină. Spuneţi, ce am putea noi inventa în acest gen ca să le putem rezerva vreo surpriză vecinilor noştri? Ce-ar fi dacă, peste vreo cincisprezece ani, fiecare mare putere va avea construită, tăinuită şi ţinută de rezervă cîte o asemenea surpriză, pentru orice eventualitate? Din păcate, noi sîntem în stare doar să preluăm şi să cumpărăm arme de la alţii şi e deja prea mult dacă sîntem capabili să le reparăm singuri. Pentru a inventa astfel de maşini e necesară o ştiinţă independentă şi nu una mercenară, o ştiinţă proprie şi nu achiziţionată, o ştiinţă înrădăcinată şi liberă. Noi nu avem încă o asemenea ştiinţă; nu avem nici măcar una de cumpărat. Mai luaţi şi căile noastre ferate, imaginaţi-vă întinderile noastre şi sărăcia noastră; comparaţi capitalurile noastre cu capitalurile altor mari puteri şi veţi înţelege cît ne va costa o reţea de căi ferate indispensabilă în calitatea noastră de mare putere. Şi remarcaţi un lucru: acolo, la ei, aceste reţele au fost construite demult şi s-au construit treptat, iar noi trebuie să ajungem din urmă celelalte naţiuni şi să ne grăbim; acolo frontierele sînt scurte, iar la noi toate sînt cît Oceanul Pacific. Chiar şi acum noi simţim foarte tare cît ne-a costat doar începutul reţelei noastre; ce deviere masivă de capitaluri într-o singură direcţie a însemnat el în detrimentul săracei noastre agriculturi şi al oricărei industrii. Esenţialul nu este aici suma de bani, cît efortul pretins naţiunii. De altfel, dacă ne-am apuca să enumerăm pe puncte toate nevoile şi lipsurile noastre, n-am mai termina. Luaţi, în sfîrşit,

învăţămîntul, adică ştiinţa, şi veţi vedea cît mai avem ca să-i ajungem din urmă pe ceilalţi şi în această privinţă. După biata mea judecată, noi trebuie să cheltuim anual pentru învăţămînt cel puţin tot atît cît pentru armată, dacă vrem să ajungem din urmă măcar una dintre marile puteri, ţinînd cont şi de faptul că deja s-a pierdut foarte mult timp, că nu avem atîţia bani şi că, în fine, toate acestea vor reprezenta doar un imbold şi nu un statut normal; ca să zicem aşa, va fi un cutremur, nu învăţămînt.

Toate acestea sînt speranţele mele; dar... repet, uneori visezi aşa ceva fără să vrei, şi de aceea îmi continui visul. Remarcaţi că evaluez totul în bani; dar oare calculul este exact? Nici pe departe nu poţi cumpăra totul cu bani; aşa poate judeca doar vreun negustor incult dintr-o comedie a dlui Ostrovski. Cu bani aţi putea construi, de pildă, şcoli, însă nu veţi face imediat şi învăţători. Un învăţător e ceva delicat; tipul de învăţător, om din popor, cu caracter naţional, se formează secole la rînd şi se menţine prin tradiţie, printr-o experienţă imensă. Dar, să presupunem că faceţi cu bani nu numai învăţători, ci chiar, în sfîrşit, şi savanţi. Şi ce-i cu asta? Totuşi, oameni nu veţi face. Ce folos avem de pe urma unui om învăţat, dacă nu se pricepe la treabă? De exemplu va învăţa pedagogie şi va preda excelent de la catedră această pedagogie, dar el însuşi nu va fi un pedagog. Oamenii, oamenii, ei sînt cei mai importanţi. Oamenii sînt mai de preţ chiar decît banii. Nu vei cumpăra la nici o piaţă oameni şi cu nici un fel de bani, pentru că ei nu se vînd şi nu se cumpără, ci iarăşi se formează veacuri la rînd; iar pentru veacuri e nevoie de timp, de vreo douăzeci şi cinci sau treizeci de anişori, chiar şi la noi, unde veacurile de mult nu mai contează. Un om de idei şi de ştiinţă independentă, un om independent şi activ se formează doar printr-o lungă experienţă naţională de viaţă liberă, prin munca ei seculară şi

înverşunată, într-un cuvînt, este rezultatul întregii vieţi istorice a ţării. Or, viaţa noastră istorică nu a fost totuşi complet independentă în ultimele două veacuri. Este imposibil să grăbeşti în mod artificial momentele istorice necesare şi permanente din viaţa unui popor. Am simţit-o pe pielea noastră, iar situaţia continuă şi în prezent; sînt două secole de cînd tot vrem să ne grăbim şi să stimulăm totul şi, în loc de aceasta, ne împotmolim; căci, în pofida exclamaţiilor triumfătoare ale occidentaliştilor[105], ne-am împotmolit fără doar şi poate. Occidentaliştii noştri sînt un soi de oameni care astăzi trîmbiţează din surle şi trompete cu extremă bucurie răutăcioasă şi triumfător că nu avem ştiinţă, nici minte sănătoasă, nici răbdare, nici pricepere; că ne este dat doar să ne tîrîm în urma Europei, s-o imităm servil în toate şi, deoarece ne aflăm sub tutela Europei, e o crimă chiar să ne gîndim la propria noastră independenţă; iar mîine, ia pomeneşte-le numai de îndoiala ta privind incontestabila forţă regenerativă a transformării care s-a produs la noi cu două secole în urmă, că imediat vor începe să strige în cor că toate visele tale despre independenţa poporului nu sînt decît apă chioară, apă de ploaie, şi că acum două secole, dintr-o gloată de barbari, am devenit europenii cei mai luminaţi şi mai fericiţi, şi că pînă la moarte trebuie să ne amintim acest lucru cu recunoştinţă.

Dar să-i lăsăm pe occidentalişti şi să presupunem că poţi face totul cu bani, că poţi cumpăra chiar timpul, că poţi produce în grabă chiar şi un mod specific de viaţă. Se pune întrebarea: de unde să iei atîţia bani? Aproape jumătate din bugetul nostru actual este acoperit de veniturile rezultate din votcă, adică de beţia şi dezmăţul la care s-a dedat acum poporul, deci de întregul viitor al poporului. Noi, ca să zicem aşa, plătim cu viitorul nostru măreţul nostru buget de mare putere europeană. Tăiem copacul chiar din rădăcină ca să-i culegem cît mai repede roadele. Şi

asta cine a vrut-o? S-a întîmplat fără voie, de la sine, sub stricta presiune istorică a evenimentelor. Eliberat prin cuvîntul marelui nostru Monarh, poporul nostru, lipsit de experienţa noii vieţi şi fără a fi trăit încă liber, face primii săi paşi pe un nou drum: cotitura este uriaşă şi neobişnuită, aproape neaşteptată, aproape nemaivăzută în istorie, atît prin proporţiile, cît şi prin caracterul ei. Aceşti primi paşi pe care voinicul eliberat i-a făcut deja pe calea cea nouă au necesitat un mare grad de prudenţă şi o precauţie extremă; totuşi, ce a întîlnit poporul nostru la aceşti primi paşi? O societate instabilă în straturile sale superioare, o intelectualitate în care de veacuri s-a înrădăcint sentimentul înstrăinării de popor (tocmai acesta este cel mai important lucru) şi, capac peste toate, a dat de chilipir şi de ovrei. Poporul s-a pus pe chefuri şi băutură, mai întîi de bucurie, iar apoi din obişnuinţă. I s-a arătat oare măcar ceva mai bun în afară de poşircă? I s-a oferit vreo distracţie, a fost învăţat ceva? Acum, în unele ţinuturi, ba chiar în multe ţinuturi, nu mai este o cîrciumă la cîteva sute, ci numai la cîteva zeci de oameni; pe deasupra, o cîrciumă revine la puţine zeci de locuitori. Există localităţi unde la cincizeci, ba chiar la mai puţin de cincizeci de locuitori, avem cîte o cîrciumă. Revista *Grajdanin* a dat deja publicităţii, într-un articol special, bugetul amănunţit al cîrciumei noastre actuale: nu-i cu putinţă să presupunem că bodegile şi-ar putea acoperi cheltuielile numai din vînzarea băuturilor spirtoase. Deci din ce-şi scot banii? Din dezmăţul poporului, din hoţie, tăinuire, cămătărie, tîlhărie, din destrămarea familiei şi din ruşinea poporului, iată care sînt expedientele lor!

Mamele beau, copiii beau, bisericile rămîn goale, taţii tîlhăresc; au tăiat mîna de bronz a statuii lui Ivan Susanin[106] şi au dus-o la cîrciumă; iar la cîrciumă le-a fost primită! Ia întrebaţi medicina: ce generaţie se poate naşte din asemenea

beţivi? Dar lasă, lasă (să dea Dumnezeu!), lasă să fie acesta doar un vis al unui pesimist, care exagerează înzecit nenorocirea! Credem şi vrem să credem, dar... dacă în următorii zece-cincisprezece ani, înclinaţia poporului spre beţie (care este, totuşi, indiscutabilă) nu se diminuează, dacă se va menţine şi, deci, va spori în amploare, atunci nu se justifică tot acest vis urît? Ne este necesar un buget de mare putere şi de aceea avem foarte, foarte mare nevoie de bani; se pune întrebarea: cine-i va plăti peste aceşti cincisprezece ani dacă starea actuală de lucruri va persista? Munca, industria? Căci un buget regulat nu poate fi acoperit decît prin muncă şi industrie. Dar ce muncă va fi depusă în condiţiile existenţei unui număr atît de mare de cîrciumi? În orice ţară, capitalurile adevărate, corecte se acumulează doar ca urmare a bunăstării generale produse de munca ţării respective, altfel numai chiaburii şi ovreii adună capital. Aşa se va întîmpla dacă lucrurile vor merge la fel în continuare, dacă poporul însuşi nu se va dezmetici; iar intelectualitatea nu-l va ajuta. Dacă nu se va dezmetici, atunci, în cel mai scurt timp se va pomeni cu totul, pe de-a-ntregul ajuns în mîinile ovreilor de tot felul şi nici obştea[107] nu-l va mai putea salva: vor fi atunci doar cerşetori solidari, care şi-au ipotecat şi aservit întreaga obşte, iar jidovii şi chiaburii vor plăti pentru ei la buget. Va apărea o clasă de mic-burghezi, ticăloşei şi extrem de desfrînaţi, şi o mulţime imensă de sclavi săraci, subjugaţi de către aceştia. Iată tabloul! Ovreiaşii vor suge sîngele poporului şi se vor hrăni cu desfrîul şi înjosirea poporului, dar, întrucît vor plăti la buget, tot ei vor trebui sprijiniţi în cele din urmă. Un vis urît, un vis îngrozitor, şi, slavă Domnului că e numai un vis! Visul consilierului titular Poprişcin[108], sînt de acord cu aceasta. Dar nu-i este dat să se realizeze! Doar nu o dată poporul a trebuit să se ajute singur! Va găsi în sine forţa ocrotitoare, pe care întotdeauna a găsit-o; va

găsi în sine principiile ocrotitoare şi salvatoare, exact acelea pe care nu le găseşte la el intelectualitatea noastră. Singur nu va mai vrea cîrciuma; va voi muncă şi ordine, va voi cinste şi nu cîrciumă!...

Şi, slavă Domnului, toate acestea par că se confirmă; cel puţin, există indicii; am amintit deja de unele asociaţii ale abstinenţilor. E drept, ele abia sînt la început; sînt încercări timide, abia vizibile, dar măcar de nu ar fi împiedicate să se dezvolte din nu ştiu ce motive deosebite! Ah! Dimpotrivă, dacă ar putea fi sprijinite! Ce-ar fi dacă le-ar susţine la rîndul lor şi toate minţile noastre cele mai luminate, literaţii, socialiştii, clerul nostru, şi toţi, toţi cei care se epuizează lună de lună, în presă, sub povara datoriei lor faţă de popor. Ce-ar fi dacă le-ar sprijini şi învăţătorul nostru de şcoală care apare! Ştiu că nu sînt un om practic (acum, după cunoscutul, recentul discurs al dlui Spasovici[109], mă simt chiar măgulit să mărturisesc acest lucru), dar am impresia, închipuiţi-vă, că pînă şi cel mai sărac învăţător de şcoală, pînă şi acela ar putea face grozav de mult numai prin propria lui iniţiativă, numai să vrea! Problema e că aici are importanţă persoana, caracterul, e important omul de acţiune şi acela care într-adevăr e capabil să vrea. În prezent, posturile de învăţători sunt de regulă ocupate de oameni tineri, care, chiar dacă doresc să facă un bine, nu cunosc poporul, sînt bănuitori şi neîncrezători; obosesc repede după primele eforturi, uneori cele mai pasionate şi nobile, privesc încruntaţi, încep să-şi considere funcţia ca pe ceva provizoriu, care le va permite să aspire la mai bine, după care ori cad definitiv în patima beţiei, ori, pentru zece ruble în plus, lasă totul baltă şi fug oriunde, fug chiar degeaba, chiar în America, „ca să încerce munca liberă într-un stat liber“. Asemenea cazuri au existat, se spune că mai există şi acum. Acolo, în America, vreun ticălos de

antreprenor îl extenuează pe tînărul nostru, punîndu-l la o muncă manuală grea, îl înşală la socoteală şi chiar îl stinge în bătaie, iar el, după fiecare ghiont, exclamă în sinea lui, mişcat: „Doamne, cît de retrograde şi josnice sînt aceste ghionturi la mine în patrie şi, dimpotrivă, cît sînt ele aici de nobile, delicioase şi liberale!“. Şi încă mult timp o să i se pară aşa; doar n-o să-şi trădeze convingerile pentru asemenea fleacuri! Dar să-l lăsăm în America; îmi voi continua ideea. Ideea mea, v-o amintesc, constă în faptul că pînă şi cel mai modest învăţător de şcoală sătească ar putea lua asupră-şi toată iniţiativa eliberării poporului de patima barbară a beţiei, dacă ar vrea să facă acest lucru. Pe această temă am chiar un subiect de nuvelă şi, poate, voi risca să-l comunic cititorului înainte de a scrie nuvela...

103 *După mine potopul (fr.).

104 *Pîpin*, Aleksandr Nikolaevici (1833-1904), istoric literar, autor al unor lucrări despre literatura rusă veche şi modernă, de istorie a mentalităţilor, etnografie, folclor; Dostoievski se referă la partea a VI-a *(Slavofilia)* a lucrării acestuia *Caracteristici ale opiniilor literare între anii douăzeci şi cincizeci*, publicată în revista *Vestnik Evropî*, în 1872.

105 *Occidentaliştii*, adepţi ai curentului de gîndire opus *slavofiliei*, care preconizau sincronizarea cu Europa.

106 *Ivan Susanin*, ţăran care, conform unei legende, a salvat în 1612 viaţa lui Mihail Feodorovici Romanov, ales ca ţar, făcînd să se rătăcească în hăţişurile codrilor pîlcul de ostaşi polonezi trimişi să-l ucidă pe Mihail. A fost omorît de polonezi.

107 *Obştea*, forma tradiţională de organizare a satelor ruseşti, un fel de „democraţie“ rurală.

108 *Poprişcin*, personajul din *Însemnările unui nebun* de Gogol; *consilier titular*, treapta a noua din *Tabelul rangurilor*.

109 *Spasovici*, Vladimir Danilovici (1829-1906), avocat celebru şi scriitor. Dostoievski face o ironie la adresa acestuia: pledînd în instanţă în favoarea unui client acuzat de cheltuirea banilor publici, şi-a construit apărarea pe ideea că oamenii se împart în „practici“ şi „nepractici“.

XII. Pe marginea unei noi drame

Este noua dramă ce îl are ca autor pe dl Kişenski[110] şi se intitulează *Dacă bei pînă la fund, n-o să ai parte de bine*, ale cărei ultime trei acte ne-am decis să le publicăm în întregime în acest al 25-lea număr al revistei *Grajdanin*, cu toate că ne-au ocupat aproape o jumătate din spaţiu. Dar nu am vrut să fragmentăm impresia şi, poate, cititorii vor fi de acord că drama chiar merită o atenţie deosebită din partea lor. Este scrisă pentru teatrul popular, scrisă în cunoştinţă de cauză, cu claritate şi incontestabil talent, ceea ce este foarte important, mai ales acum, cînd aproape că nu se mai ivesc talente noi.

Tipurile, toate din mediul fabricii, „al unui sat industrial", sînt extrem de diverse şi precis conturate. Subiectul poate fi citit şi nu-l vom expune în detaliu. Ideea este serioasă şi profundă. Este o adevărată tragedie şi *fatum*-ul ei este votca; votca a unit totul, a subjugat, a dirijat şi a distrus totul. E drept, autorul, ca un artist veritabil, nu a putut să nu arunce o privire mai amplă universului descris de el, deşi a anunţat în titlul dramei sale că tema este „dacă bei pînă la fund, n-o să ai parte de bine". Aici, în afară de aceasta, se resimte şi şocul extraordinar, economic şi moral de după uriaşa reformă efectuată de actuala domnie. Lumea de mai înainte, ordinea anterioară – foarte rea, dar totuşi o ordine – au dispărut irevocabil. Şi, lucru ciudat: faţetele morale întunecate ale vremii anterioare, egoismul, cinismul, sclavia, izolarea, corupţia nu numai că nu au dispărut odată cu abolirea iobăgiei, dar parcă s-au agravat, s-au dezvoltat şi înmulţit, în timp ce n-a mai rămas aproape nimic din aspectele morale sănătoase ale vechiului mod de viaţă, care totuşi au existat. Toate acestea se resimt şi în tabloul dlui Kişenski, cel puţin aşa cum îl interpretăm noi. Aici totul este

provizoriu, nesigur şi, din păcate, nimic nu prevesteşte un viitor mai bun.

Autorul indică energic învăţămîntul ca salvare, ca unică ieşire din situaţie, dar, deocamdată, votca a cotropit totul, a otrăvit şi a dirijat totul spre mai rău, a pus stăpînire pe popor şi l-a abrutizat. Dl Kişenski ne prezintă un tablou sumbru şi îngrozitor al acestei noi sclavii, în care a căzut brusc ţăranul rus ieşind din vechea sclavie.

Avem două feluri de tipuri, cel al oamenilor pe cale de dispariţie şi cel al oamenilor noi, din generaţia tînără.

Autorului îi este cunoscută generaţia tînără. Tipurile sale preferate, prezentate ca o speranţă de viitor, care conferă un pic de lumină acestui tablou sumbru, i-au reuşit destul de bine (ceea ce e foarte ciudat, căci tipurile „pozitive“ nu le reuşesc aproape deloc poeţilor noştri). Cel puţin Maria a ieşit ireproşabil. Ivan, logodnicul ei, e mai puţin realizat, cu toată veridicitatea zugrăvirii lui. Este un flăcău tînăr, frumos, îndrăzneţ, care ştie să scrie şi să citească, un om bun şi cinstit, care a văzut şi a auzit destule lucruri noi. Ghinionul lui e că autorul l-a îndrăgit cam mult şi l-a prezentat prea pozitiv. Dacă l-ar fi tratat într-o manieră ceva mai negativă, şi impresia cititorului ar fi fost mai favorabilă eroului său preferat. E drept, ca artist subtil, autorul nu a ocolit nici trăsăturile cele mai dezavantajoase ale caracterului lui Ivan al său. Ivan are o energie deosebită şi capacităţi intelectuale extraordinare, dar este tînăr şi orgolios. Crede cu generozitate în adevăr şi în calea cea dreaptă, dar confundă adevărul cu oamenii şi greşeşte pretinzîndu-le imposibilul. De exemplu, cunoaşte cît de cît legile, iar conţopistul „Levanid Ignatici“ se teme să-l atace direct, dar are o credulitate naivă în ceea ce ştie şi de aceea este dezarmat în faţa răului şi nu numai că nu înţelege pericolul, dar nici măcar nu-l bănuieşte. Toate acestea sînt foarte fireşti şi ar fi reuşit de

minune, căci aşa trebuie. În plus, autorul nu a neglijat o mulţime de amănunte dintre cele mai simpatice: Vanea înţelege toată ticăloşia netrebnicilor (care, pe deasupra, îl şi duşmănesc), însă ca un tînăr ce este, curat, puternic şi cu atîta dragoste de viaţă, nu simte destulă aversiune, îi frecventează, *cîntă* împreună cu ei. Este o trăsătură a tinereţii care îl farmecă extrem de mult pe cititor. Dar, repetăm, autorul l-a îndrăgit prea mult şi nu riscă niciodată să-l privească de sus. Nouă ni se pare că nu e suficient să expui exact toate însuşirile unui personaj; e absolut necesar să-l pui în lumina propriei tale priviri de artist. Pentru nimic în lume, artistul modern nu trebuie să rămînă la nivelul personajului pe care îl descrie, mulţumindu-se doar cu adevărul real al acestuia: nu va rezulta de aici adevărul impresiei. Personajul i-ar fi devenit cititorului mai agreabil, dacă autorul ar fi strecurat doar un strop cît de mic de ironie, şarjînd astfel înfumurarea şi aroganţa tinerească a eroului. Altfel rămîi cu impresia că autorul a dorit să-l descrie ca avînd absolută dreptate, că nu este vinovat cu nimic de nenorocirea abătută asupra lui.

Alte personaje din noua generaţie, personaje ajunse la pierzanie aproape din copilărie, „generaţia sacrificată“, au ieşit mai veridice decît tipurile „pozitive“. Acestea sînt de două categorii: nevinovate şi vinovate. Există aici, de exemplu, o fată (Matrioşa), o fiinţă sacrificată şi nefericită şi, ceea ce este cel mai teribil, îţi dai seama că nu numai ea este aşa, că la noi, în Rusia, avem cîţi vrei asemenea „nefericiţi“, ei umplu toate satele, sînt puzderie. Adevărul acestei descrieri îl face să se îngrozească pe omul de inimă, care este conştient de viitorul nostru. Aceasta este generaţia care s-a ridicat deja după reformă. În primii ani ai copilăriei, a deschis ochii într-o familie deja descompusă, a găsit beţia generală şi cinică, apoi a nimerit direct la fabrică. Biata fată! Poate că se dedă desfrîului încă de la vîrsta de doisprezece ani

şi aproape că nu ştie nici ea că e o depravată. De la fabrică, vine în sat ca să-şi petreacă sărbătorile Crăciunului şi se miră sincer cum fosta ei prietenă, fată de la ţară, Maşa, poate să prefere cinstea şi să dea cu piciorul gătelilor: „Iote, Stepan Zaharici, se şi vede lipsa de educaţie! spune ea. Ce mare nenorocire dacă un negustor sau un domn se joacă puţin cu o fată?“ O spune, fiind absolut convinsă de adevărul şi dreptatea ei, ba încă şi compătimind-o pe Maşa şi pe oamenii de la ţară; cînd Maşa îl respinge pe un nemernic de negustor, ea spune direct: „Ce mare nevoie ai să vorbeşti cu fiinţe ca ea! Necioplіţii! Alta, în locul ei, s-ar fi bucurat! I-ar fi făcut hatîrul, l-ar fi primit, ar fi cîştigat şi ea ceva, i-ar fi făcut pe plac şi lui frate-su!“ Şi, în sfîrşit, cînd această nefericită îi toarnă pe ascuns Maşei o licoare de adormit, înţelegîndu-se cu negustoraşul ca acesta s-o siluiască pe biata şi cinstita Maşa în stare de inconştienţă, şi cînd, după aceea, se urcă pe cuptor să vadă dacă victima a adormit, săvîrşeşte toată această nelegiuire nu numai fără conştiinţa răului, ci pe deplin convinsă că-i face acestei Maşe, fostei sale prietene, un bine, o faptă bună, pentru care aceasta, după un timp, o să-i mulţumească. În actul cinci, în cursul ultimei catastrofe groaznice, nici disperarea Maşei, a tatălui acesteia, a mirelui, nici omorul, gata-gata să fie înfăptuit, nimic n-o tulbură; nici inimă nu are deloc; de fapt, cum putea ea să aibă inimă? Ridică din umeri şi rosteşte expresia ei favorită: „lipsă de educaţie!“. Autorul n-a uitat exclamaţia, care desăvîrşeşte artistic acest tip. Ce soartă tragică! O fiinţă umană este transformată într-un viermişor prăpădit, şi este absolut mulţumită de sine şi de bietul ei orizont.

La mijloc este mediul, *fatum*-ul; îţi dai seama că nenorocita nu e vinovată; dar iată un alt tip, cel mai complet din dramă, tipul reprezentat de destrăbălatul, prăpăditul de frate al Maşei, un flăcău pirpiriu, de la fabrică, care-şi vinde ulterior

sora negustoraşului pentru trei sute de ruble şi pentru o bluză de velur. Ah, acesta este de-acum unul dintre tipurile culpabile ale generaţiei „sacrificate". Nu mai este vorba doar de mediu. Ce-i drept, mediul, ambianţa sînt aceleaşi: beţia, familia descompusă şi fabrica. Dar el nu mai este de bună-credinţă, precum Matrioşa, care a ajuns să creadă în normalitatea desfrîului. Nu mai are candoarea fetei, ci s-a lansat în ticăloşie cu dragoste, din toată inima. Ştie că desfrîul este desfrîu şi ştie ce nu este desfrîu, dar a îndrăgit desfrîul în cunoştinţă de cauză şi dispreţuieşte cinstea. Deja reneagă conştient vechea ordine a familiei şi a tradiţiei; da, este prost şi mărginit, dar aflăm la el un anume entuziasm al plăcerii carnale şi al materialismului celui mai infam şi cinic. El nu mai este un simplu viermişor ca Matrioşa, la care totul este mărunt şi uscat. Asistă la adunarea obştei săteşti şi îţi dai seama că nu mai înţelege nimic din această adunare, că nu poate să înţeleagă, că nu mai este din „lumea noastră", că a rupt-o definitiv cu ea. Îşi vinde sora fără nici o remuşcare şi în dimineaţa următoare apare în casa părintească, la scena disperării, în bluza de velur şi cu o armonică nouă în braţe. Există ceva în care el crede ca în atotputernicie: votca. Înainte de a se apuca de ceva, face un gest cît se poate de stupid, dar care nu dă greş: pune la bătaie votca, votca tare pentru bărbaţi şi dulce pentru femei, încredinţat fiind că totul se va face cum vrea el şi că votca e în stare de orice. În descrierea lui, pentru ca ironia să fie deplină, alături de cinismul cras, autorul adaugă nevoia de vechile bune maniere, de „politeţuri" ţărăneşti tradiţionale. Sosind în sat şi zăbovind la cîrciumă, fără a-şi fi văzut încă mama, îi trimite de acolo, curtenitor, votcă dulce. Cînd, împreună cu Matrioşka, o atrage pe maică-sa la cîrciumă, pentru ca, nestingherit de nimeni, să-i smulgă încuviinţarea de a-i vinde propria fiică negustorului care o va silui, pune politicos pe masă

un clondir cu votcă dulce şi, arătîndu-i scaunul, îi spune: „Pohtim, rogu-vă, măicuţă“, iar aceasta rămîne foarte mulţumită de „politeţuri“. Unii dintre cei care au citit actul întîi i-au reproşat autorului nostru limbajul ţărănesc, mult prea *natural*, susţinînd că ar fi putut fi mai literar. Nici noi nu sîntem mulţumiţi de *caracterul* acesta *natural* al limbajului; totul trebuie să fie artistic. Dar citind atent, recitind drama, fără să vrei eşti de acord că limbajul nu putea fi schimbat, cel puţin în anumite secvenţe ale piesei, fără să-i diminueze specificul. Acest „Pohtim, rogu-vă, măicuţă!“ nu putea fi schimbat: nu ar mai fi fost atît de josnic. Şi observaţi că pe această bătrînă beţivă, proastă şi respingătoare, pe „măicuţa“ lui, fiul o respectă la fel de mult cum îşi respectă pingeaua de la bocanci.

Iată cuvintele tragice ale tatălui acestei familii, un bătrîn beţiv, referitoare la „generaţia sacrificată“:

„ZAHAR *(bea un pahar cu votcă)*: Nişte beţivi! Acuşa gîndiţi-vă fraţilor: stă ista di la fabricî tătî săptămîna la strung, picioarele, mîinile îi înţepenesc, în cap parcă are ceaţă! Tăţ îs ca năucii! Nici nu mai au faţî di om! În hală-i duhoare, pereţii îs goi – n-ai la ce te uita! Drăguţu soare nici nu răzbate pisti tăt! Doară de sărbători ci-l mai zăreşti! Măi fraţilor, şi vini şi sărbătoarea: tu, moşule, ai să citeşti scriptura, altul merge la cîmp să-şi vază holda, ori în păduri, ori la albini, ori la vorbă cu megieşî, înseamnă că-i cîrmuirea ori adunarea, ori că se-nţeleg despre preţurili grînelor, da’ cel din fabrică, ia spune, undi sî duci? Dispri ci sî grăiascî? La el totu-i măsurat, cîntărit! Doar dispri aceea cî scrii amenzi, nu ştiu pentru ci, cî vindi marfî putridî, ori cî pentru ceaiul di-o rublî ia douî şî jumati, dincolo di poartî nu-i dă drumul, ca să-i iei marfa lui şi să fii dizmăţul mai mari! Dispri

aiasta doară! Asta-i, însamnî cî singurul drum îi la crîşmî! Sîngura vorbă dispri votcă şi distrăbălare.

VASILI: Asta aşa e!

ZAHAR: Gîndiţî-vă, fraţilor, cî doar şi aiştia voiesc să sî hodineascî! Tot tinereţă! S-aducă hora, cîntici, rîs – paznicu-i alungî! Ş-atunci, tăţ buluc la crîşmî şî la birt! Şî începi vorba dispri feti şî cari pi cari îl întreci la băuturî! Şî ia priviţi ci sî petreci pe la fabrici! Fetişoari di doişpi ani caută ibovnici! Băietanii sorb ca pe apî votca. La fabricî înjurî numa di mamî, vorbesc deşănţat, numai plînset şî suspin, iad adevărat! Cei mici se iau după cei mari! Ne dăm copchiii acolo la prăpăd! Este măcar o fatî nedezmăţatî, un flăcău cari să nu fii beţîv, acolo, în fabrici?“

*

Dar cea mai caracteristică dintre scenele acestei drame populare este actul al treilea, adunarea obştei. Acest episod al poemului conţine o idee forte. Această adunare este *tot* ce a mai rămas solid şi temeinic în orînduirea poporului rus, este principala lui legătură străveche şi principala speranţă de viitor. Şi iată că şi această adunare poartă deja în sine germenii descompunerii sale, este deja bolnavă în conţinutul ei lăuntric! Vezi că în multe privinţe n-a mai rămas decît o formă şi că spiritul ei interior, adevăratul ei fond secular s-au zdruncinat împreună cu oamenii care au început să se clatine.

La această adunare se comite o nedreptate revoltătoare: în pofida obiceiului şi a legii, unicul fiu al unei văduve (Ivan, eroul dramei) este trimis la oaste în locul unuia din cei trei fraţi ai unei familii bogate[111] şi, ceea ce e cel mai rău, acest lucru se face în mod conştient, cu un dispreţ conştient faţă de adevăr şi tradiţie, se face pentru rachiu, pentru bani. Aici nici nu-i vorba de mituire; mituirea încă nu înseamnă mare lucru; mituirea poate fi un delict singular şi reparabil. Nu, aici

totul rezultă aproape numai din lipsa conştientă de respect faţă de sine, faţă de judecata proprie, prin urmare şi faţă de propriul mod de viaţă. Cinismul se manifestă deja în faptul că, în pofida obiceiului şi a regulii străvechi, la începutul adunării oamenii permit beţia: „Vom judeca mai bine afumaţi“, spun căpeteniile adunării în zeflemea. Jumătate dintre cetăţenii adunaţi nu mai cred deja de mult în forţa deciziei obşteşti, deci, şi în necesitatea ei; consideră că este o formă aproape inutilă, pe care o poţi oricînd ocoli. Poţi şi trebuie, în pofida dreptăţii şi de dragul primului avantaj personal curent. Va mai trece puţin şi veţi observa că firoscoşii mai noi vor lua toată această ceremonie drept curată prostie, drept o povară inutilă, întrucît hotărîrea obştei, oricare ar fi problema dezbătută, va fi întotdeauna aceea pe care o doreşte ciocoiul bogat şi puternic care conduce adunarea. Deci, ar fi mai bine ca, în locul acestei formalităţi găunoase, să se treacă direct sub autoritatea acestui ciocoi. Unde mai pui că el îţi dă şi votcă de băut. Vedeţi că majoritatea acestor membri autonomi au pierdut pînă şi ideea că decizia lor ar putea fi rostită împotriva voinţei celui puternic; toţi sînt „vlăguiţi“; inimile au prins osînză peste măsură; toţi vor ceva dulce, un profit material. Toţi sînt deja sclavi în fiinţa lor şi nici măcar nu-şi pot închipui cum poţi opta pentru adevăr şi nu pentru propriul profit. Tînăra generaţie este prezentă aici şi priveşte la îndeletnicirea părinţilor nu numai cu lipsă de respect, nu numai în bătaie de joc, ci ca la nişte prostii învechite, ca la o formă neroadă şi inutilă, care se menţine doar prin încăpăţînarea a doi-trei bătrîni netoţi, pe care, în plus, poţi să-i cumperi oricînd. Aşa stă şi se comportă la adunare Stepan, acel flăcăiaş prăpădit, pirpiriu, sărăcit din cauza beţiei, care îşi vinde pe urmă sora. Autorului i-au reuşit toate aceste episoade ale adunării obştei. Şi, ce e mai important, Stepan aproape că are dreptate nu numai să nu priceapă nimic din

adunarea obştei, dar să şi creadă că e inutil să înţeleagă. El nu putea să nu vadă că adunarea permite să fie influenţată de negustoraşul care şi-a propus să-l distrugă pe Vanka şi să-i ia logodnica. Lumea a băut votca oferită şi i-a permis acestui negustor să spună cu voce tare că fără el, fără negustorul fabricant, care le dă pîine, asigurîndu-le locuri de muncă la fabrică, „toată plasa voastră ar cerşi prin pridvoarele bisericilor", iar dacă iau hotărîrea pe care o vrea el, atunci jupînul lui, negustorul, „îi va ierta pe lucrători de multe amenzi". Cauza, evident, este soluţionată în favoarea negustorului, iar Vanka este trimis la oaste.

Aici, la această adunare (foarte diversă ca personaje şi caractere), apar două figuri aproape tragice: Naum Egorici, bătrînul care de douăzeci de ani ocupă locul de frunte la adunare şi o prezidează, şi Stepanida, mama lui Ivan. Naum Egorici este un bătrîn înţelept, cinstit, ferm, cu suflet mare. El are cea mai mare exigenţă faţă de hotărîrea obştei. Pentru el, nu este pur şi simplu adunarea gospodarilor dintr-un sat oarecare; nu, intuitiv, el a ajuns la înţelegerea cea mai amplă: deşi este luată numai de adunarea satului său, hotărîrea reprezintă parcă o parte din hotărîrea generală a întregii Rusii ţărăneşti, care doar prin obşte şi hotărîrile ei se menţine şi există. Dar, din păcate, este prea înţelept şi nu poate să nu vadă şovăiala care pune stăpînire pe obşte şi încotro tinde ea, de cîtva timp. Nedreptăţile, fărădelegile, desigur, nu lipseau nici la adunările anterioare, de acum douăzeci de ani; dar nu se putea ca înşişi membrii obştei să manifeste lipsă de respect faţă de adunare, era imposibil ca ei să nu ia în serios ceea ce aveau de făcut sau, cel puţin, lipsa de respect nu era ridicată la rangul de principiu. Făceau o ticăloşie, dar ştiau că fac o ticăloşie şi ştiau ce este binele; acum nu mai cred în bine, nici chiar în necesitatea lui. Şi totuşi, Naum, acest

ultim mohican în felul său, continuă să creadă că obştea are dreptate orice ar fi, aproape *din obligaţie*, şi în aceasta constă tragismul lui. Este un formalist; simţind că fondul se videază, cu atît mai tare se cramponează de formă. Văzînd că lumea e beată, era cît pe ce să ceară amînarea adunării, dar cînd au început să strige că „afumaţi, judecă mai bine“, s-a resemnat: „Obştea a hotărît, nu poţi merge împotriva obştii“. Înţelege în sinea lui prea bine şi cu durere că, în fond, conţopistul lor tocmit, Levanid Ignatici, este stăpîn pe situaţie şi că adunarea va lua hotărîrea pe care i-o va porunci vînzătorul trimis de negustor. Însă, cît mai are timp, bătrînul se amăgeşte singur, deşi o face în silă; el îl alungă pe Levanid de pe primul loc şi, ca preşedinte al adunării, îi face vînzătorului morală pentru cuvintele lui necuviincioase faţă de obşte.

În favoarea lui Vanka se ridică unele glasuri sincere, îl laudă, spun că e un flăcău bun, cu judecată, util obştei, că un asemenea flăcău trebuie păstrat. Iată că, subit, printre celelalte voci, se face auzită cea a căpeteniei bătrîne şi ameţite: „Ei bine, dacă-i cel mai bun, pe el să-l trimitem recrut!“ Acum avem a face cu o bătaie conştientă de joc la adresa dreptăţii, cu o nedreptate flagrantă, cu un joc... Un judecător care îşi bate singur joc de el însuşi, ba încă într-o chestiune atît de importantă, cum este soarta unui om! Naum aude şi, desigur, înţelege că se sfîrşeşte „obştea“ lui. De faţă este şi mama lui Ivan, o femeie încă tînără, puternică, mîndră. A rămas văduvă de mult, încă din tinereţe. Ca văduvă, a fost persecutată, obştea a nedreptăţit-o. Dar a suportat totul, şi-a reparat cocioaba, l-a crescut pe dragul de Vanka, singurul ei copil, spre bucuria, spre mîngîierea sa şi, iată, ascultă acum cum obştea îi răpeşte ultima nădejde, ultima bucurie, îi ia fiul. Prevăzînd hotărîrea pe care obştea o va lua la beţie şi scandal, Naum Egorîci îi spune repede Stepanidei: „Ce păcat, dar n-ai ce face! Puterea-i a obştei! Roagă, Stepanida, roagă

obştea!". Dar ea nu vrea să o roage. Femeia se încăpăţînează să dojenească obştea pentru că face o nedreptate, pentru că s-a lăsat cumpărată, pentru că hotărîrea a luat-o la beţie, pentru că-l pizmuieşte pe Vanea al ei. „Tu, Stepanida, mai tare mînii obştea!" exclamă neliniştit Naum. „Crezi dumneata, Naum Egorîci, îi răspunde Stepanida, că m-aş purta aşa, de-aş videa că aicea-i lege şi ruşine? Dar aicea-i votca la mijloc! Că de-aş şti că aice pot ruga, păi aş şterge pămîntul cu genunchii, aş spăla podeaua în casă cu lacrimili meli, mi-aş sparge capul ploconindu-mă obştei! Da' aici n-ai ce ruga, n-ai cui te închina! Parcă n-ai vide că aicea totu-i pus la cale, totu-i aranjat! Îl nenorocesc corbii iştia pe şoimuleţul meu, îl mănîncă de viu! Vă vindeţi sufletele pe votcă! Iote cui vă rugaţi voi: votcii! Cine o dat mai mult– v-o cumpărat. Vezi, tu, Vanea, l-ai supărat pe neguţător, ori voi parcă n-aţi şti că neguţătorul beat s-o băgat s-o necinstească pe logodnica lui Vaniuha! Da' voi ştiţi aiasta! Votca neguţătorului îi tare bunî! Neobrăzaţi şi neomenoşi ce sînteţi! M-aţi învinuit c-am dat adăpost unui orfan pribeag! N-o să fie cum vreţi voi! N-o să fie! Mijlocitorul îl ştie pe Vaniuşa şi n-o să-l lase călcat în picioare! *(Iese repede).* "

Această femeie mîndră este un personaj foarte reuşit al poetului nostru. Puteţi spune orice, domnilor, dar aici este un pasaj forte. Desigur, e vorba de satul rusesc, iar personajul este o femeie simplă, care nici nu poate să se exprime corect gramatical, dar, zău aşa, monologul despre genunchii care şterg pămîntul, „de-aş şti că aice pot ruga", face cît mai multe pasaje sublime din alte tragedii de acest fel. Nu întîlnim aici fraze clasice, un limbaj ales, vălul alb, ochii negri şi focoşi ai lui Rachel[112]; dar vă asigur că, dacă am avea şi noi o Rachel, v-aţi cutremura la teatru, văzînd această scenă a blestemului pe care o mamă îl aruncă asupra obştei, văzînd tot acest adevăr

neînfrumuseţat al ei. Scena se termină cu o mişcare semnificativă, căutarea dreptăţii la „mijlocitor“; cu plîngerea împotriva sentinţei obştei, ceea ce reprezintă o prorocire gravă.

E aproape de prisos să arătăm, mai departe, toate scenele excepţionale din această operă. Însă nu pot să nu-mi împărtăşesc impresia şi o voi spune direct: rar am citit ceva mai tragic şi mai talentat, ca finalul actului al patrulea.

Victima, vîndută negustorului de mama şi fratele ei, este deja sub efectul băuturii din buruieni otrăvitoare şi a căzut într-un somn adînc, pe cuptor. Matrioşka, această criminală naivă, se suie pe cuptor să vadă şi aproape cu bucurie, aproape convinsă că acum a fericit-o pe Maşa, îl vesteşte pe negustoraş: „Îi gata! Nu mai mişcă, nici de-o tai bucăţele!“ Conţopistul Levanid, amicul negustorului, se ridică şi pleacă: „Aşa o viaţă, ca a negustorilor, să tot ai!“ spune el cu invidie. Şi iată că negustoraşul, înainte de a urca la victima lui, e cuprins de o stare de extaz poetic: „De-aia sîntem noi acum o forţă! exclamă el libidinos şi profetic. Ce vrem, aia putem să facem! Dacă acuma negustorul şi-a pus în cap ceva, a şi făcut, d-aia-i o forţă!“ „O forţă, ci sî mai vorbim“, îi ţinu isonul fratele victimei. Apoi ceilalţi ies din casă, nemernicul urcă la Maşa, iar mama beată, care şi-a vîndut fiica nevinovată, logodnica nefericitului Vanea, se prăbuşeşte în nesimţire pe podea, adormind la picioarele tatălui acestei familii fericite, care, beat şi el, doarme buştean... „Dacă bei pînă la fund, n-o să ai parte de bine!“

Nu mai atrag atenţia asupra tuturor trăsăturilor uimitor de veridice ale acestui tablou înfiorător, nu mai spun nimic despre aceşti criminali, care aproape că nu-şi înţeleg crima; nu mai vorbesc despre cei care înţeleg, dar nu mai au dreptul să blesteme, cum este, de exemplu, beţivul tată de familie, căruia fata îi aruncă în faţă, tragic, acuzaţia şi blestemul ei de fiică... Există observaţii

extrem de fine: Maşa, după ce se dezmeticeşte, în primele clipe este gata să se sinucidă, apoi însă îmbracă sarafanul de mătase pe care negustorul i l-a lăsat la mama ei, dar îl îmbracă din bucurie răutăcioasă, *ca să se chinuiască*, pentru a se tortura şi mai mult: „Iote, cică, acum am devenit şi eu o tîrfă!“ Iată discuţia „nevinovatei“ mame şi a „nevinovatei“ Matrioşka, a doua zi după nenorocire:

„MATRIOŞKA *(intră)*: Sănătate, tuşă Arina! Ci mai esti p-acilea? Ieri, îţi spun drept, m-am şi temut să trec pi la matale!

ARINA: I-i-i, fătucă, ci teamă am mai avut de tras! Grozăvenii! Cînd o aflat fata dimineaţă, o înşfăcat cuţîtu' şî puţîn o lipsît să ni tai şî, pi urmî, şî pi ea! Numai cu forţa, cu forţa am potolit-o! Pi Stiopka acu' sî nu-l vadă în ochi!

MATRIOŞKA: Mi-o zîs el mie!

ARINA: Ei, pi sarî, ştii, o mai lăsat-o. Acu' parcî-i di piatrî! Dumnezeu, zîci, m-o pedepsit, zîci, pentru Matrioşka. Acu', zîci, şi io-s ca dînsa! Acuma, fătucă, i-am dat sarahvanu', pi cari Silanti Savelici l-o cumpărat di la tini, l-o îmbrăcat... Ca Matrioşka, zîci, îs şi eu, pot sî pun şi sarafanu' ei! Iac-aşa!

MATRIOŞKA: Acu' unde-i?

ARINA: I-i-i, fătucă, sî duci la magazîi, *sî bagî în paie şî zaci cu faţa în jos*!

MATRIOŞKA: Numa' sî nu-şi punî capît zîlilor, aşa la mînii!“

Victima însă nu şi-a pus capăt zilelor: „mi s-o făcut fricî!“, spune ea singură după aceea. Poetul nostru e înzestrat cu cunoaşterea psihologică a poporului. Iată-l şi pe Vanea, apărut pe neaşteptate de la mijlocitorul la care a plecat pentru o zi. Poetul nu-şi cruţă eroul pentru adevărul concret: Ivan, în prima clipă, turbat de mînie, o învinuieşte doar pe Maşa. Este nedrept şi detestabil, dar înţelegînd în sfîrşit cum s-au întîmplat lucrurile,

fără voie parcă, era să-i propună Maşei să se mărite cu el chiar *şi aşa*. Or, autorul ştie prea bine că în obiceiul poporului nostru acest fapt e aproape de neconceput, dacă e vorba de o treabă cinstită. O fată batjocorită, chiar şi prin înşelăciune, chiar şi fără vina ei, este considerată deja murdărită dacă nu chiar complet dezonorată. Dar şi Maşa este mîndră: „Nu ti mînji cu mini, Vanea! strigă ea. Pleacă!“ „Rămas-bun, Vanea!“ Şi apoi, în ultimul monolog, se apropie iute de masă, toarnă un pahar cu votcă, îi cuprinde pe toţi cu o privire aprinsă, şi cu nişte întorsături ciudate de frază, le strigă răutăcios şi desperat: „Ei, ce v-aţi întristat, bucuraţi-vă, îi treaba voastră! Măicuţă! Tăicuţă! Daţi de băut ca să petrecem! Tăicuţă, n-ai să mai baţi cîrciumile de unul singur! O să mergi cu fiică-ta! Ţi-o fost urît, măicuţă, să bei sîngurică! De-acum ai sî bei cu fiică-ta! Toarnă-mi rachiu, îneacă-mi amarul, minţile!“

Şi duce paharul la gură. Cu aceasta se încheie drama.

*

N-am să spun că piesa nu are absolut nici un defect, dar această operă conţine atîtea calităţi adevărate, încît defectele sînt aproape imperceptibile. De exemplu, tonul Maşei, în monologul din actul al patrulea, pe care-l sfîrşeşte cu o încîntătoare, sublimă mişcare sufletească: „Acum mă simt cumva mai bine!“ Acest ton este puţin prea melodios. E drept că mai curînd nici nu este un monolog, ci un gînd, un sentiment: acele sentimente şi gînduri, sub influenţa cărora oamenii ruşi de inimă şi poezie au compus toate cîntecele poporului nostru. De aceea şi gîndul Maşei, realmente adevărat şi natural în cel mai înalt grad, a putut lua o formă întru cîtva lirică. Dar arta are limitele şi regulile ei, şi monologul putea fi mai scurt. Poate nu-i întru totul just nici tonul Maşei, în finalul dramei de după catastrofă: ar fi fost mai

bine dacă ar fi vorbit mai puţin. Teribilele cuvinte lansate către tatăl ei ar fi cîştigat în expresivitate dacă şi ele ar fi fost mai scurte şi mai puţin cîntătoare. Dar toate acestea sînt remediabile, autorul poate foarte bine să le corecteze la a doua ediţie şi, repetăm, comparativ cu calităţile indiscutabile ale operei, toate sînt aproape fleacuri. Ar fi mai bine, dacă autorul şi-ar debarasa drama de apariţia (absolut inutilă) din final a bătrînului fabricant virtuos care mai că nu vorbeşte despre „datoriile noastre faţă de popor". Apariţia lui este cu atît mai fără de sens, cu cît tocmai el este fabricantul care şi-a aservit populaţia din împrejurimi, care îşi chinuieşte lucrătorii cu amenzi arbitrare şi îi hrăneşte cu mîncare stricată. În sfîrşit, însuşi Zahar, stăpînul casei, a ieşit puţin cam vag. Cînd dezvăluie motivele care l-au împins la băutură, simţi ceva fals, ceva inexplicabil şi forţat; or, problema putea fi pusă mult mai simplu şi mai firesc.

De altfel, este numai părerea mea şi eu mă pot înşela, dar cred că nu greşesc asupra calităţilor certe ale acestei opere serioase. Mi-a făcut mare plăcere să le împărtăşesc cititorilor impresia mea. În tot cazul, nu a apărut nimic mai serios în literatura noastră, situaţie care, poate, durează deja destul de mult...

110 *Kişenski*, Dmitri Dmitrievici, autor al unor modeste piese de teatru, publicist; s-a aflat într-un timp în corespondenţă cu Dostoievski.

111 Conform regulamentului de recrutare din 1862, procedura de trimitere a ţăranilor la oaste era în funcţie de forţa de muncă a familiei. Fiii de văduve erau total scutiţi de armată, astfel că obştea încalcă aici, cu bună ştiinţă, regulamentul.

112 *Rachel*, Elisabeth Félix, numită *Mlle* (1821-1858), celebră actriţă franceză de tragedie, care a făcut turnee şi în Rusia.

XIII. Mici tablouri

1

Vară, vacanţă; praf şi arşiţă, arşiţă şi praf. E greu să rămîi în oraş. Toţi s-au împrăştiat care încotro. Zilele acestea, era să mă apuc de lectura manuscriselor adunate în redacţie... Dar la manuscrise mă voi referi mai tîrziu, deşi am ce spune despre ele. Vreau aer, spaţiu, libertate. Dar în loc de aer şi libertate hoinăreşti singur şi fără ţintă pe străzile presărate cu nisip şi var şi te simţi ca şi cum te-ar fi jignit cineva. Zău, sentimentul parcă ar fi asemănător. Se ştie că te-ai descotorosit de jumătate din necaz imediat ce găseşti vreun vinovat de necazul tău şi te-apucă ciuda şi mai tare dacă nu poţi găsi nicidecum pe cineva...

Zilele acestea traversam bulevardul Nevski Prospekt de pe partea însorită pe partea umbrită. Se ştie că întotdeauna Nevski Prospekt trebuie traversat cu băgare de seamă, altfel eşti strivit într-o clipită; te strecori, te uiţi atent, prinzi momentul cînd să te avînţi pe acest drum plin de primejdii şi aştepţi ca măcar un pic să se mai rărească trăsurile care trec în goană, în două sau trei şiruri. Iarna, cu două sau trei zile înainte de Crăciun, de exemplu, traversarea este deosebit de interesantă: rişti enorm, mai ales dacă asupra oraşului s-a lăsat încă din zori o ceaţă albă, geroasă, căci la trei paşi abia-abia-l zăreşti pe cel care trece pe lîngă tine. Iată, ai reuşit să eviţi cumva primele şiruri de cupeuri şi birje care zoresc spre podul Poliţeiski şi te bucuri că nu te mai temi de ele; tropotul, huruitul şi apostrofările răguşite ale vizitiilor au rămas în urmă, totuşi n-ai timp să-ţi savurezi bucuria: de-abia ai ajuns la jumătatea traversării periculoase şi mai departe te aşteaptă riscul şi necunoscutul deplin. Te uiţi repede şi febril într-o parte, în alta şi, îngrijorat, calculezi în pripă cum să te strecori şi pe lîngă cel de-al doilea şuvoi de echipaje care

gonesc de data asta în direcţia podului Anicikov. Dar simţi că nu mai ai timp să stai pe gînduri şi că te zăpăceşte ceaţa asta infernală: răsună doar tropotele şi strigătele, dar de văzut nu poţi vedea decît la un stînjen de jur-împrejur. Şi iată că deodată răzbat din ceaţă nişte sunete repezi, dese, care se apropie tot mai mult, care ţi se par înspăimîntătoare şi lugubre în această clipă, semănînd grozav cu ţăcănitul pe care-l fac şase sau şapte oameni care toacă varză cu satîrele într-o copaie. „Unde să mă refugiez? Înainte sau înapoi? O să am timp sau nu?“ Şi ai avut noroc că nu te-ai mişcat din loc: din ceaţă, la numai un pas de tine, se detaşează deodată botul sur al unui trăpaş cu răsuflarea fierbinte, care goneşte turbat, cu viteza unui expres; zăbala îi e înspumată, arcul de înhămat e gata-gata să sară, hăţurile sînt întinse, iar picioarele lui viguroase şi superbe îşi măsoară iute, cadenţat şi ferm fuleul de un stînjen. O clipă, strigătul desperat al vizitiului şi – totul a trecut, a zburat ca vîntul din ceaţă în ceaţă şi pe urmă totul, tropotul şi tocatul şi răcnetele, toate au dispărut din nou ca o nălucă. O adevărată nălucă petersburgheză! Îţi faci cruce şi, aproape dispreţuind acum cea de-a doua coloană de echipaje, care te speria atîta cu o clipă în urmă, ajungi repede pe trotuarul dorit, tremurînd încă din tot corpul de emoţia prin care ai trecut, şi, lucru ciudat, simţi în acelaşi timp, nu se ştie de ce, şi o oarecare satisfacţie de pe urma acestei emoţii, şi asta nu pentru că ai evitat un pericol, ci tocmai pentru că te-ai aflat în pericol. Este o satisfacţie retrogradă, nu contest, care, pe deasupra, mai e şi inutilă în secolul nostru, mai ales că, dimpotrivă, ar trebui să protestezi şi nu să te simţi satisfăcut, întrucît trăpaşul nu este cîtuşi de puţin liberal şi seamănă cu un husar sau negustor petrecăreţ, amintindu-ţi, prin urmare, inegalitatea, impertinenţa, *la tyrannie* etc. Asta o ştiu şi n-o contest, însă acum nu vreau decît să închei. Deci,

zilele acestea, cu obişnuita mea precauţie pe timp de iarnă, mă apucasem să traversez Nevski şi deodată, trezindu-mă din visare, m-am oprit brusc, chiar la mijlocul drumului: nici ţipenie de om, nici o caleaşcă, nici măcar vreuna dintre birjele care zdrăngănesc întruna! Locul e pustiu pe o rază de vreo cincizeci de stînjeni şi e atît de lipsit de primejdii, încît chiar poţi să te opreşti şi să discuţi cu un prieten despre literatura rusă! E chiar revoltător. Cînd s-a mai văzut aşa ceva?

Praf şi arşiţă, miresme uimitoare, caldarîm desfundat, clădiri în reconstrucţie. Cel mai adesea se lucrează la faţade, cele vechi fiind modernizate, pentru mai mult şic şi originalitate. Mă uluieşte această arhitectură a timpurilor noastre. Şi în general, arhitectura întregului Petersburg este extrem de caracteristică, de originală, şi m-a impresionat întotdeauna tocmai prin faptul că exprimă lipsa de caracter şi de personalitate a oraşului de-a lungul întregii sale existenţe. Caracteristice, în sensul pozitiv al cuvîntului, cu adevărat ale lui ar putea fi considerate doar aceste căsuţe de lemn, putrede, care încă mai rezistă chiar şi pe cele mai elegante străzi, alături de edificii colosale, sărindu-ţi subit în ochi, precum o grămadă de lemne aruncată lîngă un *palazzo* de marmură. Cît despre *palazzo*-uri, tocmai ele sînt cele care reflectă lipsa de personalitate a ideii, întreaga esenţă negativă a perioadei petersburgheze, de la început şi pînă la sfîrşit. În acest sens, nu mai există vreun oraş care să-i semene; din punct de vedere arhitectonic, Petersburgul este reflectarea tuturor arhitecturilor lumii, a tuturor perioadelor şi modelor; totul a fost împrumutat treptat şi toate împrumuturile au fost deformate într-o manieră specifică. În aceste clădiri, poţi citi ca într-o carte toate fluctuaţiile de idei mari şi mici, care, sistematic sau subit, au venit la noi din Europa, învingîndu-ne şi subjugîndu-ne treptat. Iată arhitectura lipsită de

specific a bisericilor din veacul trecut, iată copia jalnică a stilului roman de la începutul secolului nostru, iată şi epoca Renaşterii şi modelul stilului vechi bizantin, descoperit, cică, de arhitectul Ton[113], pe vremea domniei precedente. Iată apoi cîteva clădiri: spitale, institute şi chiar palate datînd din primul şi al doilea deceniu al secolului nostru; este stilul vremurilor lui Napoleon I, totul este uriaş, pseudomaiestuos şi plicticos peste măsură, ceva forţat şi născocit atunci, special, odată cu albinele de pe mantia de purpură a lui Napoleon, pentru exprimarea măreţiei epocii noi, care începea atunci, şi a nemaipomenitei dinastii care pretindea să dureze la nesfîrşit. Iată apoi casele, ca să nu spunem palatele, unor familii aristocratice ruseşti, dar dintr-o perioadă mult mai tîrzie. Sînt deja în maniera unor *palazzo*-uri italiene sau într-un stil francez, nu foarte pur, din epoca prerevoluţionară. Dar acolo, în acele *palazzo*-uri veneţiene sau romane, şi-au trăit ori îşi trăiesc încă viaţa generaţii întregi, una după alta, ale unor familii vechi. La noi, însă, palatele au fost edificate de-abia în cursul domniei trecute, dar, se pare, tot cu pretenţia de a rezista secole la rînd: prea solidă şi încurajatoare părea ordinea lucrurilor instaurată atunci şi apariţia acestor *palazzo*-uri a exprimat parcă toată încrederea în ea: şi familiile noastre se pregăteau să dăinuiască veacuri la rînd. Totuşi, toate acestea s-au nimerit în ajunul Războiului Crimeei, după care a urmat şi eliberarea ţăranilor... Voi fi foarte întristat dacă pe aceste *palazzo*-uri voi vedea cîndva vreo firmă de cîrciumă cu grădină pentru distracţii sau de hotel franţuzesc pentru cei străini de oraş. Şi, în sfîrşit, iată arhitectura unui hotel modern: este o uriaşă întreprindere industrială, cu sute de camere, în care se simte deja spiritul întreprinzător, americanismul; se vede imediat că şi la noi au apărut căile ferate şi ne-am trezit şi noi brusc oameni de afaceri. Iar acum, acum... zău că nu ştii să defineşti arhitectura

noastră actuală. Aici e un fel de harababură care, de altfel, corespunde perfect harababurii clipei de faţă. Sînt o mulţime de clădiri extrem de înalte (în primul rînd înalte), făcute pentru locuinţe, cu nişte ziduri, se spune, extrem de subţiri şi construite cu economie, cu o uluitoare arhitectură a faţadelor: dai aici şi de Rastrelli[114], şi de rococoul foarte tîrziu, vezi balcoane şi ferestre în maniera dogilor, neapărat în *oeil-de-boeuf*[115], neapărat pe cinci nivele, şi toate dispuse de-a lungul aceleiaşi faţade. „Ferestrele ca la dogi să mi le pui, frăţioare, numaidecît, pentru că nu-s mai prejos decît un doge de-al lor, care nici nădragi nu are; iar cinci nivele să-mi ridici ca să iau chiriaşi; fereastra să fie fereastră, iar etajele să fie etaje; doar n-o să-mi cheltuiesc tot capitalul pentru nişte flecuşteţe." De altfel, nu pretind să fiu un foiletonist al Petersburgului şi nu despre asta am vrut să vorbesc. Am început cu manuscrisele din redacţie şi am deviat spre nişte chestiuni care nu mă privesc.

2

Praf şi arşiţă. Se spune că pentru cei rămaşi în Petersburg s-au deschis cîteva grădini şi localuri de distracţie unde poţi „respira" aer proaspăt. Nu ştiu dacă ai ce respira acolo, însă eu n-am fost încă nicăieri. În Petersburg e mai bine, mai sufocant, mai trist. Mergi, contempli, singur-singurel – e mai bine decît aerul proaspăt al grădinilor de distracţie ale capitalei. Unde mai pui că şi în oraş s-au deschis o mulţime de grădini, în nişte locuri despre care n-ai fi putut bănui că sînt potrivite pentru aşa ceva. Aproape pe fiecare stradă dai de cîte o poartă, uneori avînd lîngă ea grămezi de cărămizi şi var, cu firma: „Intrare în grădina localului". Acolo, în curte, undeva în faţa unui vechi pavilion, cu vreo patruzeci de ani în urmă, a fost împrejmuită o grădiniţă de vreo zece paşi lungime şi cinci în lăţime; ei bine, aceasta este acum

„grădina localului“. Spuneţi-mi de ce duminicile la Petersburg sînt cu mult mai triste decît zilele obişnuite? Din cauza votcii? Din cauza beţiei? Din cauză că oamenii beţi se tăvălesc pe Nevski şi dorm seara-n... amiaza-mare, cum am văzut cu ochii mei? Nu cred. Chefliii din rîndul muncitorilor nu mă deranjează şi, rămînînd acum la Petersburg, m-am obişnuit de tot cu ei, deşi mai înainte nu-i puteam suporta, aproape că-i uram. Aceştia umblă beţi în zilele de sărbătoare, uneori în cete, se îmbulzesc şi dau peste oameni, dar nu pentru că ar căuta gîlceavă, ci aşa, pentru că beţivul nu poate să nu se îmbulzească şi să nu împingă; spun porcării în gura mare, fără să-şi dea seama că trec pe lîngă o mulţime de femei şi copii, dar n-o fac din impertinenţă, ci aşa, pentru că limbajul beţivului nu poate fi decît porcos. E vorba chiar de un limbaj, de un întreg limbaj, m-am convins de acest lucru nu demult; este limbajul cel mai comod şi mai original, cel mai bine adaptat la starea de beţie sau doar de ameţeală, aşa că era imposibil să nu apară, iar dacă nu ar fi existat, *il faudrait l'inventer*[116]. N-o spun în glumă. Judecaţi şi dumneavoastră. Se ştie că la băutură în primul rînd ţi se leagă limba şi se mişcă greu în gură, însă afluxul de idei şi senzaţii la omul ameţit sau la cel care încă nu-i beat criţă e aproape de zece ori mai intens. De aceea apare ca firească nevoia de a găsi un limbaj care să satisfacă exigenţele celor două aspecte contradictorii ale stării de beţie. În Rusia, limbajul respectiv a fost descoperit şi adoptat din timpuri imemoriale. Pur şi simplu, constă din proferarea unui substantiv inexistent în dicţionare, astfel că acest limbaj se rezumă la acest unic cuvînt extrem de uşor de pronunţat. Într-o seară tîrzie de duminică, am avut ocazia să fac vreo cincisprezece paşi alături de o ceată de şase meseriaşi beţi şi m-am convins deodată că toate gîndurile şi sentimentele, ba chiar reflecţiile cele mai profunde pot fi exprimate prin simpla rostire a

acestui substantiv, foarte scurt de altminteri. Un flăcău pronunţă tăios şi energic acest substantiv pentru a-şi exprima cea mai dispreţuitoare dezaprobare în legătură cu ceva despre care fusese vorba înainte între ei. Altul, drept răspuns, repetă acelaşi substantiv, dar într-un cu totul alt ton şi în alt sens şi anume în chip de absolută îndoială în justeţea dezaprobării primului flăcău. Al treilea este brusc cuprins de mînie faţă de primul, se bagă în discuţie vehement şi pătimaş şi-i strigă acelaşi substantiv, dar în sens de ocară şi înjurătură. Din nou se amestecă al doilea flăcău, revoltat pe al treilea, pe ofensator, şi-l opreşte, parcă vrînd să-i spună: „Ce-i cu tine băiete, cică, ce te ambalezi? Noi discutam liniştit, iar tu, hodoronc-tronc, te bagi şi-l ocărăşti pe Filka!“ Şi toată această idee el a exprimat-o în acelaşi unic şi sacru cuvînt, în aceeaşi denumire monosilabică a unui obiect, doar că a ridicat mîna şi l-a luat pe al treilea flăcău de umăr. Iată însă că pe neaşteptate, al patrulea băietan, cel mai tînăr din tot grupul, care tăcuse pînă atunci, găsind probabil dezlegarea dificultăţii iniţiale ce dusese la ceartă, strigă, ridicînd încîntat mîna... Credeţi că strigă: „Evrika“? Sau: „Am găsit, am găsit“? Nu, nu strigă nici „Evrika“, nici „Am găsit“; repetă doar acelaşi substantiv absent din dicţionare, un singur cuvînt, numai un cuvînt, dar o face cu entuziasm, cu un strigăt de încîntare şi, se pare, mult prea strident, căci al şaselea flăcău, cel mai în vîrstă şi ursuz, căruia replica nu i s-a „părut“ aşa de grozavă, stăvileşte de îndată extazul de ţînc al flăcăiaşului, adresîndu-i cu o voce de bas, posacă şi povăţuitoare... evident, acelaşi substantiv, interzis în prezenţa doamnelor, care de altfel avea acum o semnificaţie clară şi precisă: „Nu mai zbiera!“ Aşadar, fără a mai rosti vreun alt cuvînt, au repetat de şase ori la rînd vocabula lor preferată şi s-au înţeles perfect unul pe celălalt. Am fost martor la această conversaţie. „Iertaţi-mă! le-am strigat pe neaşteptate, nici eu nu

ştiu de ce (eram chiar în mijlocul grupului). Aţi făcut numai zece paşi, dar de şase ori aţi repetat *vorba aceea* (am spus-o şi eu de-a dreptul)! Curată neobrăzare! Oare nu vă este ruşine?“

Toţi, ca la comandă, îşi aţintiră privirile asupra mea, aşa cum te uiţi la ceva cu totul surprinzător, şi pentru o clipă amuţiră; credeam că mă vor înjura, dar nu m-au înjurat; doar flăcăiandrul tinerel, după ce mai făcu vreo zece paşi, se întoarse brusc spre mine şi îmi strigă din mers:

— Da’ tu la ce-o mai zici a şaptea oară, dacă tot ai numărat că noi am zis de şase ori?

A răsunat o explozie de rîs şi ceata şi-a văzut de drum, fără a se mai sinchisi de mine.

3

Nu, nu la aceşti cheflii mă refer şi nu din cauza lor mă simt atît de trist duminicile. Nu demult am descoperit că există la Petersburg ţărani, mic-burghezi şi meseriaşi total nebăutori, care nu „consumă“ absolut nimic, nici măcar duminica şi, propriu-zis, nu asta m-a uimit, ci faptul că sînt, se pare, incomparabil mai numeroşi decît am presupus eu pînă acum. Ei bine, mă întristează şi mai tare să mă uit la ei decît la cheflii, şi nu din compasiune pentru cei din urmă; nu am absolut nici un motiv să-i compătimesc; însă îmi tot trece prin minte un gînd ciudat... În zilele de duminică, spre seară (în zilele de lucru nu-i vezi deloc), foarte mulţi oameni dintr-aceştia, care toată săptămîna au fost ocupaţi cu munca, ies pe străzi, dar absolut trezi. Ies special ca să se plimbe. Am observat că pe Nevski ei nu vin niciodată, ci se preumblă mai mult pe lîngă casele lor sau „fac mişcare“, întorcîndu-se cu familiile lor de undeva, din vizită. (Se pare că la Petersburg sînt numeroşi meseriaşi care au familii.) Păşesc agale, cu nişte figuri teribil de grave, ca şi cum nu ar fi la plimbare, discutînd extrem de puţin unul cu altul, mai ales bărbaţii cu nevestele, merg într-o tăcere

aproape totală, dar sînt întotdeauna îmbrăcaţi de sărbătoare. Hainele sînt vechi şi proaste, femeile poartă straie pestriţe, dar totul este curat şi spălat poate anume pentru sărbătoare, poate pentru această oră. Sînt şi unii care ies în haine ruseşti; dar cei mai mulţi se îmbracă nemţeşte şi-şi rad bărbile. Însă cel mai regretabil este că ei, se pare, într-adevăr şi în mod serios îşi imaginează că, plimbîndu-se aşa, îşi fac o plăcere duminicală indiscutabilă. Dar ce plăcere poţi avea pe strada asta largă, pustie şi prăfuită, încă plină de praf şi după apusul soarelui? Aici e aici: şi asta li se pare un paradis; fiecăruia, deci, ce i se cuvine.

Adeseori îi însoţesc copiii; şi copii sînt foarte mulţi la Petersburg şi se mai spune că mortalitatea face ravagii teribile printre ei. După cum am observat, cei mai mulţi sînt micuţi, la prima vîrstă, abia umblă copăcel sau nu pot merge încă; nu cumva prin mortalitatea la vîrste fragede se explică faptul că sînt atît de puţini copii mai mari? Văd în mulţime un meseriaş fără nevastă, dar cu un copil, cu un băieţel, amîndoi singuri, amîndoi cu o expresie singuratică. Meseriaşul, om la vreo treizeci de ani, are o faţă suptă şi nesănătoasă. S-a îmbrăcat de sărbătoare: redingotă nemţească, roasă pe la cusături, nasturi uzaţi şi gulerul foarte soios; pantalonii „de ocazie“, cumpăraţi din talcioc la a treia mînă; însă totul a fost curăţat, în limita posibilului. Plastron de percal şi cravată, pălărie-joben foarte boţită, barba rasă. Probabil că lucrează undeva la vreun atelier de lăcătuşerie sau într-o tipografie. Expresia feţei este de o tristeţe posacă, îngîndurată, aspră, aproape rea. Duce copilul de mînă şi acesta se leagănă după el, de-abia mutîndu-şi picioarele. Băieţelul are vreo doi ani şi ceva, e tare slăbuţ, tare gălbior la faţă, dar este îmbrăcat într-un mic caftan, poartă cizmuliţe cu bordură roşie şi are o pană de păun la pălărie. A obosit; tatăl i-a spus ceva, probabil, i-a spus pur şi simplu, însă i-a spus-o de parcă l-ar fi repezit.

Copilul a amuţit. Au mai făcut însă vreo cinci paşi şi tatăl s-a aplecat, a ridicat cu grijă copilul, l-a luat în braţe şi-au plecat mai departe. Băiatul s-a lipit cu un gest obişnuit şi încrezător, i-a cuprins gîtul cu mînuţa dreaptă şi a început să mă privească fix, cu o mirare copilărească în ochi: de ce, adică, mă ţin după ei şi mă uit aşa? Era cît pe ce să-i fac un semn din cap şi să-i zîmbesc, însă el şi-a încruntat sprîncenele şi s-a apucat şi mai strîns de gîtul tatălui. Fără îndoială, sînt buni prieteni.

Îmi place, plimbîndu-mă pe străzi, să mă uit cu atenţie la unii trecători absolut necunoscuţi, să le studiez chipurile şi să încerc să ghicesc cine sînt, cum trăiesc, cu ce se ocupă şi ce-i interesează îndeosebi în această clipă. Despre meseriaşul cu băieţelul mi-a trecut atunci prin minte că numai cu o lună în urmă i-o fi murit soţia şi, nici eu nu ştiu de ce, mi-am zis că neapărat trebuie să fi murit de oftică. De copilaşul orfan (tatăl lucrează toată săptămîna într-un atelier) are grijă deocamdată o bătrînică undeva într-un subsol, unde au închiriat o cămăruţă sau poate doar un colţ de chichineaţă. Fiind duminică, văduvul cu fiul lui s-au dus în vizită undeva departe, în cartierul mărginaş Vîborg, la vreo rudă, unica rămasă, cel mai sigur la sora răposatei, la care înainte nu mergea prea des şi care este măritată cu vreun subofiţer galonat şi locuieşte neapărat într-o clădire uriaşă de-a statului, tot la subsol, dar într-un apartament separat. Ea poate că a şi suspinat după răposată, dar nu prea tare; nici văduvul, desigur, n-a suspinat prea mult în timpul vizitei, însă a fost mereu posac, a vorbit rar şi puţin, negreşit aducînd în discuţie vreo problemă practică, de meserie, dar a renunţat curînd şi la aceasta. Probabil au pus samovarul, au băut ceai, sugînd bucăţica de zahăr. Băieţelul a stat tot timpul pe o laviţă, într-un colţ, încruntat şi sfios, iar apoi a aţipit. Şi mătuşa, şi soţul acesteia i-au acordat prea puţină atenţie, dar pînă la urmă, i-au pus dinainte pîine şi lapte, iar

amfitrionul, subofiţerul care nici nu se uitase la el, a spus ceva în glumă despre copil, în chip de alint, dar ceva foarte nesărat şi penibil, a izbucnit în rîs (singur, de altfel), iar văduvul, dimpotrivă, tocmai în clipa aceea a prins să strige, aspru şi fără motiv, la băiat care, drept urmare, a vrut imediat „caca“ şi tatăl, cu un aer serios şi fără ţipete, l-a scos pentru o clipă din cameră... Şi-au luat rămas-bun la fel de morocănos şi ceremonios cum purtaseră şi discuţia, respectînd toate politeţurile şi amabilităţile. Tatăl şi-a luat băiatul în braţe şi l-a dus acasă, în cartierul Vîborg, pe strada Liteinaia. Mîine se duce iarăşi la atelier, iar băiatul la bătrînică. Şi uite aşa mergi, mergi şi-ţi imaginezi tot felul de tablouri neserioase, pentru propria distracţie. Treaba asta nu are nici un sens şi din ea „nu poţi trage nici un fel de învăţăminte“. Tocmai de aceea te apucă ipohondria în zilele de duminică, de vacanţă, pe străzile prăfuite şi mohorîte ale Petersburgului. Ce, nu v-a trecut prin cap că la Petersburg sînt străzi mohorîte? Mie mi se pare că acesta este oraşul cel mai mohorît din lume!

E drept, şi în zilele de lucru sînt scoşi la plimbare o mulţime de copii, însă duminica spre seară ei apar pe străzi de zece ori mai mulţi. Cît sînt de supţi, de palizi, de plăpînzi, de anemici şi ce feţişoare mohorîte au mai ales cei care sînt purtaţi în braţe; iar cei care au învăţat să meargă au cu toţii piciorușele strîmbe şi se clatină tare în mers. Aproape toţi, de altfel, sînt îngrijit îmbrăcaţi. Dar, Doamne-Dumnezeule, copilul este precum o floricică, precum o frunzuliţă care înmugureşte primăvara pe un copac: are nevoie de lumină, de aer, de libertate, de hrană proaspătă şi iată că, în loc de toate acestea, are parte de un subsol înăbuşitor cu miros de cvas sau de varză, de o duhoare îngrozitoare în timpul nopţii, de hrană nesănătoasă, gîndaci, ploşniţe şi igrasie, de umezeala care se scurge pe pereţi, iar afară îl aşteaptă praful, cărămizile şi varul.

Dar ei îşi iubesc copiii palizi şi anemici. Iată o fetiţă de trei ani, frumuşică şi cu rochiţă nouă, se grăbeşte spre mama ei, care stă la poartă într-un grup mare, ieşit din toată casa să mai flecărească un ceas-două. Mama flecăreşte, dar cu un ochi îşi supraveghează copilul, care se joacă la vreo zece paşi de ea. Fetiţa s-a aplecat să ridice ceva, o pietricică, a călcat din neatenţie pe poala rochiţei şi nicicum nu se poate îndrepta, a încercat de vreo două ori, a căzut şi a izbucnit în plîns. Mama a dat să sară de la locul ei ca să-i vină în ajutor, însă eu i-am luat-o înainte şi am ridicat-o pe fetiţă. Ea s-a îndreptat, m-a privit iute, curioasă, cu ochi încă plini de lăcrămioare, şi deodată s-a repezit spre mama, puţin speriată şi cuprinsă de o sfială copilărească. M-am apropiat şi am întrebat politicos cîţi ani are fetiţa; mama mi-a răspuns amabil, dar foarte reţinut. Am spus că am şi eu o fetiţă de aceeaşi vîrstă, însă spusele mele n-au mai fost urmate de vreun răspuns: „Vei fi fiind un om bun, m-a privit mama în tăcere, dar n-ai de ce sta aici, vezi-ţi mai bine de drum“. Tot grupul acela de oameni, care vorbiseră pînă atunci, au tăcut, avînd aerul că gîndesc acelaşi lucru. Mi-am dus mîna la pălărie şi mi-am văzut de drum.

Iată o altă fetiţă. La o intersecţie aglomerată, a rămas în urma mamei ei, care pînă atunci o ţinuse de mînă. Ce-i drept, femeia o zărise deodată, la vreo cincisprezece paşi de ea, pe prietena care venea s-o viziteze şi, sperînd că fetiţa ştie drumul, i-a lăsat mînuţa şi a pornit să-şi întîmpine musafira, dar copilul, rămas pe neaşteptate singur, s-a speriat şi a început să plîngă, fugind cu lacrimi pe obraji după maică-sa.

Un tîrgoveţ cu barbă, cărunt şi absolut necunoscut, care trecea pe alături, o opreşte deodată pe femeie din cursă, apucînd-o de mînă:

— Ce goneşti aşa! Vezi că te strigă copilul din urmă; nu se poate aşa; o să se sperie.

Femeia a vrut să-i trîntească vreo cîteva de la obraz, dar s-a răzgîndit, nu i-a ripostat; fără nici un fel de ciudă şi de nerăbdare, şi-a luat în braţe fetiţa care o ajunsese din urmă şi a pornit deja cuviincios spre musafira ei. Tîrgoveţul a aşteptat sever pînă la sfîrşit şi şi-a văzut de drum.

Tablouri neserioase, cele mai neserioase, pe care mi-e şi jenă să le includ în jurnal. De acum încolo mă voi strădui să fie mult mai serioase.

113 *Ton*, Konstantin Andreevici (1794-1881), arhitect care a utilizat pe larg forme stilizate ale arhitecturii bizantine şi ruse vechi.

114 *Rastrelli*, Francesco Bartolomeo (1700-1771), arhitect de origine italiană, cel mai important reprezentant al barocului rus în arhitectură.

115 **Ad litteram:* „ochi de bou“, fereastră ovală sau rotundă (fr.).

116 *Trebuia să fie inventat (fr.).

XIV. Unui mentor

Pentru ultimele trei mici tablouri (*Grajdanin*, nr. 29), un foiletonist moscovit m-a dojenit în ziarul nostru petersburghez *Golos* (nr. 210), pare-se din pudoare, deoarece în tabloul nr. 2, vorbind despre limbajul obscen pe care îl foloseşte poporul nostru la beţie, am amintit, bineînţeles fără a-l numi de-a dreptul, un anume lucru necuviincios... „Nici nu mi-a putut trece prin gînd pînă unde poate ajunge cu scrisul un foiletonist cînd nu are la îndemînă un material potrivit“, spune despre mine acuzatorul meu moscovit. Aşadar, rezultă că am apelat la un lucru necuviincios doar pentru înviorarea foiletonului meu, pentru savoare, pentru ardei de Caen[117]...

Asta mă întristează; şi eu care credeam că din foiletonul meu se va ajunge la o concluzie cu totul opusă, deci că am scos puţin dintr-un material imens. Am crezut că titlul o să mă salveze: tablouri mici, nu mari, de la cele mici nu poţi avea cine ştie ce pretenţii. N-am schiţat decît cîteva gînduri triste despre felul cum îşi petrec timpul liber muncitorii cu braţele ai Petersburgului. Puţinătatea bucuriilor lor, a distracţiilor, sărăcia vieţii lor spirituale, subsolurile în care cresc copiii lor palizi, scrofuloşi, strada petersburgheză, plicticoasă, largă şi dreaptă ca loc de promenadă, tînărul meseriaş cu copilul în braţe (tabloul este adevărat), toate mi s-au părut că alcătuiesc un material suficient pentru un foileton, aşa că, repet, mi s-ar putea aduce reproşul exact contrar, deci că am făcut prea puţin dintr-un material atît de bogat. Mă consola ideea că am sugerat măcar concluzia mea principală, aceea că, în marea lui majoritate, chiar în subsolurile petersburgheze, chiar în ambianţa spirituală cea mai sărăcăcioasă, poporul nostru aspiră totuşi la demnitate, la o anumită onestitate, la adevăratul respect de sine, îşi păstrează dragostea de familie, de copii. M-a frapat

îndeosebi că îşi iubesc cu gingăşie adevărată copiii bolnăvicioşi; m-a bucurat tocmai ideea că neregulile şi scandalurile din modul de viaţă familial al poporului, chiar într-o ambianţă precum cea a Petersburgului, sînt deocamdată doar excepţii, deşi s-ar putea ca aceste excepţii să fie destul de numeroase, şi am dorit să le împărtăşesc cititorilor această impresie proaspătă a mea. Tocmai citisem într-un foileton părerea cît se poate de francă a unui om inteligent, nu mă îndoiesc de asta, despre o carte cu caracter oficial, apărută recent; în foileton se susţinea că a-ţi pune întrebarea dacă reforma i-a folosit sau nu poporului înseamnă, în esenţă, să-ţi baţi capul cu lucruri inutile; că, şi dacă nu i-ar fi fost utilă poporului, putea să se ducă totul de rîpă, însă reforma trebuia înfăptuită (şi aici, poate, există mult adevăr, conform principiului *pereat mundus*[118], în pofida modului cum este pusă problema). Şi, în sfîrşit, referindu-se la poporul propriu-zis, la ţărani, foiletonistul recunoaşte foarte limpede „adevărul că, în fond, poporul nostru nici nu a meritat reforma“ „şi că, dacă înainte de reformă, împreună cu dnii Marko Vovciok[119] şi Grigorovici, îi încununam, în literatură şi publicistică, pe ţărani cu lauri şi trandafiri, ştim foarte bine că nu încununam decît nişte capete păduchioase... Dar atunci acest lucru era necesar pentru îndreptarea situaţiei“ etc. etc. Iată esenţa ideii (expunerea mea nu este textuală) exprimate în foileton cu atîta francheţe, fără cea mai mică urmă din jena de altădată. Mărturisesc că această idee deja prea sinceră, această nuditate a ei, care parcă pînă acum n-a mai fost dată la iveală cu atîta satisfacţie, m-au adus atunci într-o dispoziţie spirituală foarte curioasă şi, îmi amintesc, am conchis atunci că, chiar dacă noi, de pildă la revista *Grajdanin*, sîntem de acord cu prima parte a ideii, adică admitem că reforma trebuia făcută fără a se ţine cont de consecinţe, totuşi, pentru nimic în lume nu

acceptăm a doua parte a acestei idei funeste şi sîntem ferm convinşi că în tot cazul respectivele capete păduchioase meritau reforma, chiar nefiind cîtuşi de puţin mai prejos de ea. Cred că această convingere poate constitui chiar una din faţetele caracteristice ale orientării noastre propriu-zise; iată de ce o aduc acum în discuţie.

În privinţa foiletonului meu... Dar, apropo, foiletonistul moscovit, confratele meu de condei crede, nu ştiu de ce, că mă jenez de titlul de foiletonist şi dă asigurări în limba franceză că eu sînt *„plus feuilletoniste que Jules Janin*[120]*, plus catholique que le pape*“[121]. Această franţuzească de Moscova e folosită aici, desigur, pentru ca lumea să creadă că autorul e de *bon ton*, însă tot nu pricep la ce serveşte împărtăşirea religiei catolice, care mi se atribuie, şi la ce a fost nevoie aici de bietul papă? În ceea ce mă priveşte, m-am exprimat doar că nu sînt foiletonist „al Petersburgului“ şi prin asta, pentru orice eventualitate viitoare, n-am vrut decît să spun că în *Jurnalul* meu nu scriu şi nu intenţionez să scriu doar despre viaţa petersburgheză propriu-zisă şi că, prin urmare, nu trebuie să mi se pretindă rapoarte prea detaliate despre aceasta, atunci cînd o aduc în discuţie din necesitate. Dacă mentorul meu de la Moscova vrea însă neapărat să-mi intituleze *Jurnalul* foileton, n-are decît, eu sînt foarte mulţumit de asta.

Mentorul ne încredinţează că foiletonul meu a produs furori la Moscova „la piaţă şi dincolo de piaţă“ şi-l numeşte foileton de bazar. Sînt foarte bucuros că le-am făcut o asemenea plăcere cititorilor din aceste locuri ale vechii noastre capitale. Dar răutatea constă în insinuarea că mi-aş fi urmărit efectul cu bună ştiinţă: neavînd cititori rasaţi, mi i-am căutat printre locuitorii mahalalelor şi, cu acest scop, am adus vorba despre *cutare* organ fiziologic, fiind, deci, „cel mai inventiv dintre toţi foiletoniştii“...

„«Adicătelea, nu ştiu ce să cred (scrie mentorul, relatînd efectul pe care l-a avut foiletonul meu la Moscova), nu ştiu ce să cred, ce minune mai e şi asta şi cîtă căutare are acest *Grajdanin*», se mira unul dintre distribuitorii de ziare la întrebarea mea privitoare la ecoul revistei. După ce i-am explicat despre ce este vorba, distribuitorul a dat fuga la Meklenburg şi Jivarev, vînzătorii noştri de gazete *en gros*, ca să ia exemplarele rămase; dar şi de-acolo fuseseră înhăţate: «Tot la piaţă şi în mahalale sînt întrebate...» Problema e că pînă la Gostinîi Dvor[122] s-a dus vestea că în *Grajdanin* e tipărit un articol întreg despre *vorba aceea* şi, iată, cei de aici, în loc să cumpere *Razvlecenie* [*Amuzamentul*], s-au repezit la *Grajdanin*."

Staţi puţin, dar această ştire nu-i rea deloc şi degeaba vreţi să mă faceţi să mă jenez cu cititorii din Gostinîi Dvor. Dimpotrivă, aş vrea foarte mult să le cîştig bunăvoinţa, căci părerea mea despre ei nu este atît de rea ca a dumneavoastră. Evident, au cumpărat ziarul ca să rîdă, l-au cumpărat pentru că s-a lăsat cu scandal. Orice om dă buzna la scandal, mai ales în Rusia aceasta este meteahna fiecăruia (şi dumneavoastră, de pildă, aţi dat buzna); prin urmare, n-aş crede că pe cei din Gostinîi Dvor ar trebui să-i dispreţuim în mod special. Cît despre distracţie, despre rîs, trebuie spus că pînă şi în cazurile cele mai ispititoare distracţia şi rîsul pot fi diferite. Mentorul meu, de altfel, îşi ia o măsură de precauţie, adăugînd: „sînt convins că pana autorului «tabloului *despre vorba aceea*» a fost condusă de cele mai bune intenţii, atunci cînd a scris acest foileton de bazar", adică îmi face o onoare, admiţînd că, scriind despre *vorba aceea*, intenţia mea principală şi imediată nu a fost coruperea poporului. Îi mulţumim şi pentru atît; avînd în vedere că autorul colaborează la *Golos,* poate că această precizare mărinimoasă nu este inutilă, deoarece ştiu din experienţă că pentru

Andrei Aleksandrovici este o nimica toată să mă acuze de orice, chiar şi de intenţia de a corupe poporul şi societatea rusă. (Doar m-a acuzat că aş fi un adept al regimului iobăgesc.) Andrei Aleksandrovici vi s-a insinuat sub pană şi într-o uimitoare ipoteză contrară: „...şi dacă asemenea «tablouri» ale dumneavoastră nu vor face nimic pentru îndreptarea chefliilor din rîndul muncitorilor“, spuneţi dumneavoastră. Această ipoteză provine chiar din capul lui Andrei Aleksandrovici! Numai lui îi putea trece prin minte că am scris cu intenţia directă şi imediată de a curăţa de obscenităţi vorbirea muncitorimii noastre, care s-a cam dedat la înjurături! Păi meseriaşii pe care i-am descris în foileton n-au auzit în viaţa lor nici de mine, nici de dumneavoastră, nici chiar de Andrei Aleksandrovici!

Nu, despre acest „substantiv“, „imposibil de pronunţat în prezenţa doamnelor“, „dar cel mai utilizat între beţivi“, am scris cu altă intenţie şi insist să susţin că am avut un scop destul de serios şi scuzabil, lucru pe care îl voi argumenta. Am vrut să arăt puritatea morală a poporului rus, să demonstrez că poporul, chiar dacă vorbeşte porcos la beţie (căci la trezie vorbirea obscenă este incomparabil mai puţin frecventă), nu o face din dragostea pentru cuvîntul murdar sau din plăcerea de a vorbi obscen, ci pur şi simplu dintr-o obişnuinţă dezgustătoare, care a devenit aproape o necesitate, încît pînă şi gîndurile şi sentimentele cele mai puţin obscene sînt redate în cuvinte porcoase. Am arătat în continuare că principala cauză a acestei obişnuinţe de a vorbi obscen trebuie căutată în beţie. Puteţi crede ce doriţi despre ipoteza mea că la beţie, cînd limba li se împleticeşte în gură, dar simt dorinţa puternică de a vorbi, oamenii sînt nevoiţi să apeleze la cuvinte scurte, convenţionale şi expresive; însă trebuia arătat că poporul nostru, chiar şi atunci cînd

vorbeşte obscen, are integritatea lui morală. Îndrăznesc chiar să susţin că, în cadrul societăţii noastre, categoriile evoluate estetic şi intelectual sînt, în acest sens, incomparabil mai pervertite decît poporul nostru simplu atît de neevoluat şi necioplit. Chiar în anturajele masculine cele mai selecte, se întîmplă uneori că, după cină, conversînd despre toate problemele importante, inclusiv despre cele de stat, bătrîneii cărunţi şi cu pieptul plin de decoraţii trec încetul cu încetul la teme de varieteu estetic. La rîndul lor, aceste teme de varieteu degenerează rapid într-un asemenea desfrîu, în asemenea obscenităţi, într-o gîndire atît de murdară, încît imaginaţia poporului n-ar fi niciodată în stare de aşa ceva. Situaţia este teribil de frecventă în mediul persoanelor de toate nuanţele, aflate la o înălţime considerabilă faţă de starea poporului. Bărbaţii cunoscuţi prin virtuţile lor cele mai ideale, chiar şi oamenii foarte cucernici, chiar şi poeţii cei mai romantici participă cu aviditate la aceste discuţii. În privinţa aceasta, cel mai important este tocmai faptul că unii dintre aceşti bărbaţi sînt neîndoielnic persoane onorabile şi săvîrşesc şi multe fapte bune. Le face plăcere tocmai obscenitatea şi subtilităţile obscenităţii, nu atît cuvîntul obscen, cît ideea cuprinsă în el; le place josnicia decăderii, le place tocmai duhoarea, aşa cum un gastronom rafinat savurează brînza de Limburg[123] (de care poporul nici n-a auzit); la mijloc este tocmai nevoia de a mînji, de a adulmeca şi de a se desfăta cu mirosul. Rîd, despre această murdărie vorbesc desigur de sus, dar se vede că le place şi, cel puţin în vorbire, nu se mai pot lipsi de ea. Chiar şi pe marginea acestor teme, rîsul poporului este cu totul altfel. Sînt convins că nici moscoviţii din zona pieţei nu rîdeau pentru că era ceva murdar, nu rîdeau din dragoste pentru *vorba aceea* şi *de dragul artei*, cred că aveau un rîs sincer în cel mai înalt grad, nu unul desfrînat, un rîs sănătos, chiar dacă puţin

grosier, cu totul altfel decît cel al unor mînjitori din înalta societate sau din literatură. Poporul vorbeşte urît fără rost şi adesea spune cu totul altceva. Poporul nostru nu este desfrînat, este chiar *integru din punct de vedere moral*, cu toate că este, indiscutabil, poporul cel mai spurcat la gură din toată lumea, şi la această contradicţie merită, zău, să te gîndeşti măcar un pic.

Rîndurile pe care mi le dedică în foiletonul său mentorul meu moscovit le încheie cu o mîndrie excesivă, aproape satanică.

„Voi profita de exemplul stimatului nostru coleg (adică al meu), spune el, cînd se va întîmpla să scriu un foileton fără să am nici un fel de material şi mă voi strădui atunci să mă ocup şi eu de «tablouri» (cît dispreţ!), însă, în momentul de faţă, nu simt nevoia să uzez de exemplul oferit (adică un om inteligent are întotdeauna multe idei şi fără *«vorba aceea»),* întrucît, chiar dacă şi la noi în Moscova este «arşiţă şi praf», «praf şi arşiţă» (cuvintele de la începutul foiletonului meu, ca să mă mai facă o dată de ruşine), dar din acest praf (a-a! acum se porneşte, ne arată el imediat cum un inteligent cap moscovit de foiletonist, în comparaţie cu capetele petersburgheze, e în stare să scoată infinit mai multe pînă şi din «acest praf»), dar din praful acesta şi de sub arşiţa aceasta (ce mai înseamnă şi «de sub arşiţă»), avînd atenţia cuvenită, poţi observa (ascultaţi! ascultaţi!) că pulsul vieţii cetăţii noastre de piatră albă, care slăbeşte simţitor în timpul verii, începe, ca să zicem aşa, să se înviorеze, pentru ca, înviorîndu-se din ce în ce mai tare, să atingă în lunile de iarnă acea intensitate pe care, la Moscova, pulsul vieţii nu o mai poate depăşi.“

Grozavă idee! Iată, deci, cum e „la noi în Moscova“! Şi mie, mie ce lecţie! Dar ştiţi ceva, mentore? Mi se pare, sau aţi împrumutat de la

mine ideea cu *vorba aceea* tocmai pentru a face tot posibilul ca şi foiletonul dumneavoastră să iasă mai atractiv (altfel, care intensitate?) şi nu cumva chiar m-aţi invidiat pentru succesul pe care l-am repurtat în zona pieţei? Se prea poate, se prea poate. Altfel n-avea rost să scormoniţi, să mînjiţi peste tot şi să pomeniţi de asta de atîtea ori; de fapt, nu numai că aţi pomenit şi aţi mînjit, aţi mai şi adulmecat...

„...totuşi, am ajuns la vîrsta la care, în tot cazul, sîntem în stare să mirosim despre ce-i vorba atunci cînd ni se oferă ceva ce ne biciuieşte simţul olfactiv şi sîntem capabili să apreciem aceasta, dincolo de intenţiile autorului...“

Aşadar, a ce miroase?

117 Ardei iute, roşu, denumit astfel după oraşul Caen din Guyana.

118 *Cu orice preţ; textual: „să piară lumea“ (lat.).

119 *Vovciok*, Marko, pseudonimul Mariei Aleksandrovna Markovici (1834-1907), scriitoare de limbă ucraineană.

120 *Janin*, Jules Gabriel (1804-1878) romancier, foiletonist şi critic francez care, în decurs de 42 de ani (începînd din 1830) a publicat săptămînal foiletoane teatrale în revista *Journal des Débats*.

121 *Mai foiletonist decît Jules Janin, mai catolic decît papa (fr.).

122 Cartier negustoresc din Moscova.

123 Brînză fabricată în oraşul belgian Limburg, iute şi cu un miros foarte puternic.

XV. Ceva despre minciună

De ce la noi mint toţi, toţi pînă la unul? Sînt convins că voi fi imediat oprit şi mi se va striga: „Eh, ce neghiobie, nici pe departe nu minte toată lumea! Nu aveţi subiect şi de aceea inventaţi pentru a începe mai spectaculos". Mi s-a mai reproşat deja lipsa subiectelor; dar aici e aici: sînt acum convins de faptul că toţi mint pe capete. Trăieşti cincizeci de ani cu o idee, o vezi şi o pipăi şi, brusc, apare într-o asemenea formă, încît ţi se pare că pînă atunci n-ai mai ştiut-o. Nu demult, m-a fulgerat gîndul că la noi în Rusia, în sînul claselor intelectuale, e imposibilă existenţa unui om care nu minte. Asta tocmai pentru că la noi sînt în stare să mintă chiar oamenii cu desăvîrşire cinstiţi. Sînt convins că la alte naţiuni, în marea lor majoritate, mint doar ticăloşii; mint dintr-un interes practic, adică în scopuri de-a dreptul criminale. Ei bine, la noi pot minţi absolut de pomană oamenii cei mai respectabili şi cu scopurile cele mai onorabile. La noi, cei mai mulţi mint din ospitalitate. Vor să-i producă o impresie estetică ascultătorului, să-i facă o plăcere şi atunci mint, chiar, ca să zicem aşa, jertfindu-se de dragul celui care ascultă. Oricine poate să-şi amintească dacă nu i s-a întîmplat de vreo douăzeci de ori să mai exagereze numărul verstelor parcurse într-o oră de caii care l-au purtat cîndva, dacă acest lucru era necesar pentru intensificarea senzaţiei de bucurie din sufletul celui care îl asculta. Şi acesta nu s-a bucurat oare cu adevărat atît de mult, încît imediat a început să vă încredinţeze că o troică ştiută de el a cîştigat un rămăşag întrecînd o locomotivă etc. etc. ? Ce să mai zicem de cîinii de vînătoare, de dantura pusă la Paris sau despre felul cum v-a vindecat aici Botkin? N-aţi povestit oare atîtea minuni despre boala de care suferiţi, încît, deşi, fireşte, aţi crezut şi singur cam jumătate din povestire (căci întotdeauna începi să crezi tu însuţi

aproape jumătate din povestire), totuşi, mergînd la culcare şi amintindu-vă cu satisfacţie cît de plăcut surprins a fost cel care vă asculta, v-aţi oprit brusc şi aţi murmurat fără voie: „Eh, ce-am mai minţit!“. De altfel, acest exemplu nu e semnificativ, căci nu-i nimic mai plăcut decît să vorbeşti despre boala ta, numai ascultători să se găsească; iar dacă începi să vorbeşti, e imposibil să nu minţi; minciuna chiar îl vindecă pe bolnav. Totuşi, întorcîndu-vă din străinătate, nu aţi povestit o mie de lucruri pe care le-aţi văzut „cu propriii dumneavoastră ochi...“? De fapt, îmi retrag şi acest exemplu: rusul nu poate să nu exagereze despre „străinătate“, dacă se întoarce de acolo; altfel, la ce bun să se mai ducă? Dar să luăm, de exemplu, ştiinţele naturii! N-aţi discutat oare despre ştiinţele naturii sau despre falimente şi fugile peste graniţă ale feluriţilor ovrei din Petersburg ori de aiurea, fără a-i înţelege cîtuşi de puţin pe aceşti ovrei şi fără a pricepe o iotă din ştiinţele naturii? Daţi-mi voie, nu aţi relatat o istorioară care, chipurile, vi s-a întîmplat personal, exact persoanei care v-o povestise altă dată despre sine? Aţi uitat cumva cum, pe la jumătatea relatării, v-aţi amintit brusc şi v-aţi dat seama, lucru confirmat şi de privirea suferindă a ascultătorului dumneavoastră, aţintită cu îndîrjire asupră-vă (căci în asemenea cazuri, nu se ştie de ce, interlocutorii se privesc în ochi cu înzecită îndîrjire)? ; vă aduceţi aminte cum, cu orice preţ şi pierzîndu-vă tot umorul, aţi continuat totuşi, cu o temeritate demnă de o cauză mai măreaţă, să vă bîiguiţi istoria şi, sfîrşind în mare grabă, cu politeţuri nervoase şi fugitive, cu o strîngere de mînă şi cu zîmbete, aţi luat-o amîndoi la goană care încotro, astfel că atunci cînd, subit, nitam-nisam, apucat de elanul unei ultime convulsii, v-a venit ideea să strigaţi spre cel care vă ascultase şi cobora de-acum scara în fugă o întrebare despre sănătatea mătuşii lui, acesta nici măcar nu şi-a întors capul şi n-a suflat o vorbă despre mătuşă-sa,

ceea ce v-a lăsat în memorie impresia cea mai chinuitoare de pe urma acestei istorii care vi s-a întîmplat? Într-un cuvînt, dacă, la toate acestea, cineva o să-mi răspundă: *nu*, deci că nu a spus istorioare, că nu a pomenit de Botkin, că nu a minţit despre ovrei, că nu a strigat de pe scară o întrebare privitoare la sănătatea unei mătuşi, că nimic asemănător nu i s-a întîmplat vreodată, eu, unul, pur şi simplu, nu-l voi crede. Ştiu că mincinosul rus minte la tot pasul fără să-şi dea cîtuşi de puţin seama că minte, încît e posibil ca nici să nu-şi observe minciuna. Căci iată ce se întîmplă: de-abia se apucă omul să mintă, ba încă şi cu succes, că aşa de tare începe să-i placă, încît strecoară imediat anecdote printre faptele indubitabile ale propriei vieţi; şi procedează astfel cu absolută bună-credinţă, deoarece el însuşi crede pe de-a-ntregul în ceea ce spune; de fapt, nici nu ar fi firesc să nu crezi uneori.

„Eh, ce prostii! mi se va spune iar. Nişte minciuni nevinovate acolo, nişte fleacuri, nimic ieşit din comun.“ Fie. Sînt de acord că toate acestea sînt foarte inocente şi nu sugerează decît existenţa unor trăsături nobile de caracter, sentimentul recunoştinţei, de exemplu. Căci, dacă v-a ascultat cineva cînd aţi minţit, atunci nu se poate să nu-l lăsaţi şi pe ascultătorul dumneavoastră să fabuleze puţin, procedînd aşa măcar din recunoştinţă.

Delicata reciprocitate a minciunii este aproape prima condiţie a societăţii ruse, a tuturor adunărilor, seratelor, cluburilor, societăţilor ştiinţifice şi a altor asemenea. De bună seamă, numai un tîmpit sadea intervine în asemenea cazuri în favoarea adevărului şi începe subit să se îndoiască de numărul verstelor pe care le-aţi străbătut cu troica sau de minunile făcute de Botkin cu dumneavoastră. Dar de aşa ceva sînt în stare doar nişte oameni cruzi, cu hemoroizi, care îşi primesc neîntîrziat pedeapsa, mirîndu-se după

aceea şi ei ce le-o fi căşunat. Nişte oameni lipsiţi de talent. Şi totuşi, aceste minciuni, cu toată inocenţa lor, sugerează cîteva dintre trăsăturile noastre principale, atît de importante, încît aproape că încep să frizeze excepţionalul. De exemplu, faptul că noi, ruşii, ne temem în primul rînd de adevăr, de fapt nu că ne temem, ci că întotdeauna adevărul ni se pare ceva foarte plictisitor şi prozaic, insuficient de poetic, prea obişnuit şi astfel, evitîndu-l permanent, am ajuns să facem din el unul din lucrurile cele mai neobişnuite şi mai rare din lumea noastră rusească (nu mă refer la ziar[124]). În felul acesta, la noi s-a pierdut cu totul axioma că adevărul e mai poetic decît orice pe lumea aceasta, mai ales în starea sa cea mai pură; mai mult, este chiar mai fantastic decît orice fabulaţie şi imaginaţie a nărăvitei minţi omeneşti. În Rusia, aproape întotdeauna, adevărul are un caracter complet fantastic. Într-adevăr, oamenii au ajuns pînă la urmă să facă în aşa fel, că tot ce scorneşte şi răsscorneşte mintea lor le este deja mult mai pe înţeles decît adevărul, lucru care se întîmplă mereu pe lumea asta. Adevărul stă pe masă, în faţa oamenilor, cîte o sută de ani, şi ei nu-l iau, ci aleargă după o născocire tocmai pentru că iau adevărul drept ceva fantastic şi utopic.

Al doilea lucru pe care îl sugerează minciuna rusă generală este acela că ne jenăm cu toţii de noi înşine. Ce-i drept, fiecare dintre noi are o jenă aproape înnăscută pentru sinele său şi pentru propria-i persoană şi, aflîndu-se într-o societate, toţi ruşii se străduiesc imediat să se pună cu orice preţ, neapărat, într-o altă lumină, numai să nu fie aşa cum sînt în realitate; fiecare se grăbeşte să-şi ia o altă înfăţişare.

Despre ruşii din străinătate, Herzen spunea la vremea lui că nu ştiu nici măcar să se poarte în public: vorbesc tare, cînd ceilalţi tac, şi nu sînt în stare să rostească nici un cuvînt firesc şi cuviincios, cînd trebuie să vorbească. Şi este un

adevăr: imediat se observă exprimarea întortocheată, minciuna, convulsia chinuitoare; imediat apare tentaţia jenei de tot ce există în realitate, tendinţa omului de a-şi ascunde şi înlătura faţa proprie, dată rusului de către Dumnezeu, şi de a scoate la iveală o altă faţă, cît mai străină posibil, nerusească. Toate acestea provin din convingerea cea mai deplină, intimă, că oricare rus are o faţă neapărat lipsită de expresie şi jenant de comică; iar dacă adoptă o faţă franceză, engleză, într-un cuvînt una străină, rezultă ceva mult mai onorabil şi, sub această înfăţişare, e de nerecunoscut. Voi mai nota ceva extrem de caracteristic: în majoritatea cazurilor, toată această urîtă jenă de sine şi toată această autonegare ticăloasă sînt inconştiente; este ceva convulsiv şi de nebiruit; dar în adîncul conştiinţei lor, ruşii, chiar cei mai porniţi în a-şi nega identitatea, nu se împacă, totuşi, atît de repede cu nimicnicia lor şi pretind neapărat să fie respectaţi: „Doar sînt exact ca un englez, judecă rusul, deci trebuie să fiu şi eu respectat, pentru că toţi englezii sînt respectaţi". Timp de două sute de ani s-a format acest tip principal al societăţii noastre în virtutea unui principiu obligatoriu, impus încă de acum două sute de ani: niciodată şi pentru nimic în lume să nu fii tu însuţi, să-ţi iei o faţă străină, iar pe a ta s-o împroşti pentru totdeauna cu noroi, să te ruşinezi permanent de tine însuţi şi să nu semeni niciodată cu tine însuţi; şi s-a ajuns la rezultatele scontate. În întreaga lume nu ai să găseşti un german ori un francez, nu ai să găseşti un englez, care, întîlnindu-se cu alţii, s-ar jena de propria persoană, dacă este sincer convins că nu a făcut nimic rău. Rusul ştie foarte bine că nu există un asemenea englez; iar un rus educat ştie şi că cel mai important aspect, aspectul esenţial al propriei demnităţi, este tocmai acela de a nu te ruşina de persoana ta, oriunde te-ai găsi. Iată de ce vrea şi el să pară mai curînd francez sau englez: tocmai pentru ca şi el să fie

luat mai repede drept un ins care nicăieri şi niciodată nu se jenează de propria-i persoană.

*

„Naivităţi, timpuri patriarhale, s-a mai spus de o mie de ori“, mi se va imputa din nou. Să zicem. Dar iată ceva şi mai caracteristic. Există un aspect, în privinţa căruia fiecare rus din categoria intelectualilor, apărînd în societate ori în public, este teribil de exigent şi nu poate să cedeze cu nici un chip. (Altceva e la el acasă sau în sinea lui.) Este vorba despre minte, de dorinţa de a părea mai inteligent decît în realitate şi, ceea ce este semnificativ, rusul nu ţine cîtuşi de puţin să pară mai inteligent decît toată lumea ori decît cineva anume; nu, el vrea doar *să nu fie mai prost ca alţii*. „Recunoaşte, pasămite, că eu nu-s mai prost ca alţii, iar eu voi recunoaşte că nici tu nu eşti mai prost ca alţii.“ Din nou, observăm un fel de recunoştinţă reciprocă. De exemplu, după cum se ştie, rusul este fericit să se ploconească în grabă în faţa unui prestigiu european, fără a-şi permite măcar să analizeze; nici nu prea agreează analiza în asemenea cazuri. O, e cu totul altceva, dacă persoana genială respectivă coboară de pe piedestal sau, pur şi simplu, se demodează; atunci intelectualitatea rusă va fi cea mai exigentă cu persoana în cauză, aroganţa, dispreţul, ironia sa vor fi nemărginite. Apoi, ne mirăm cu extremă inocenţă, dacă, cine ştie cum, aflăm subit că în Europa persoana, care la noi a fost coborîtă de pe piedestal, continuă să fie stimată şi apreciată aşa cum merită. În schimb, acelaşi rus, deşi, fără nici o analiză, s-a închinat în faţa unui geniu la modă, pentru nimic în lume şi niciodată n-ar recunoaşte, totuşi, că e mai prost decît geniul, fie el cît de european, căruia tocmai i s-a închinat. „Bine, o fi el Goethe, o fi Liebig[125], o fi Bismarck, să zicem... însă şi eu, de asemenea“, îşi imaginează negreşit fiecare rus, chiar şi unul dintre cei mai prăpădiţi,

dacă se apucă de comparaţii. Şi nu că şi-ar imagina, căci aproape nu-şi dă seama ce face, începe doar să-l sîcîie ceva în sensul acesta. Este o senzaţie continuă de vanitate deşartă, nejustificată, care umblă haihui prin lume. Într-un cuvînt, niciodată rusul din clasele sus-puse nu poate în nici un caz ajunge la acea formă de manifestare a demnităţii umane, care este probabil cea mai înaltă dintre toate, adică nu poate recunoaşte că este mai prost decît altcineva, atunci cînd persoana respectivă este, într-adevăr, mai deşteaptă decît el; chiar nu ştiu dacă vor fi existînd excepţii. Sper ca „paradoxul" meu să nu fie luat prea tare în derîdere. Rivalul lui Liebig, poate, nu a absolvit nici gimnaziul şi, desigur, nu se va apuca să-şi dispute cu Liebig întîietatea, dacă i se va spune şi i se va arăta că, iată, acesta este Liebig. Va păstra tăcerea, însă tot se va simţi sîcîit, chiar în prezenţa lui Liebig... Altfel ar sta lucrurile dacă, bunăoară, s-ar întîlni undeva cu Liebig, fie şi în tren, fără să ştie că acesta este Liebig. Şi dacă s-ar înfiripa o discuţie despre chimie, iar domnul nostru ar reuşi să se bage în această discuţie, atunci, fără îndoială, ar fi în stare să susţină disputa cea mai ştiinţifică, cunoscînd din toată chimia numai cuvîntul „chimie". L-ar uimi, fireşte, pe Liebig, dar, cine ştie, în ochii ascultătorilor ar rămîne, poate, învingător. Căci cutezanţa limbajului ştiinţific al omului rus aproape că nu are limite. Aici are loc un fenomen existent doar în sufletul rus al claselor intelectuale: în acest suflet nu numai că nu găseşti urmă de îndoială în privinţa propriei inteligenţe *de îndată ce se simte în public*, dar nu găseşti îndoială nici chiar în legătură cu erudiţia cea mai desăvîrşită, dacă se ajunge la erudiţie. Cu inteligenţa mai treacă-meargă; dar s-ar părea că despre propria erudiţie fiecare ar trebui să aibă informaţiile cele mai exacte...

Evident, toate acestea se întîmplă în public, cînd în jur sînt străini. Acasă, însă, în gînd... Ei bine,

acasă, în gînd, nici un rus nu duce grija culturii şi erudiţiei sale, nici măcar nu-şi pune problema... Şi, dacă şi-ar pune-o, cel mai sigur e că şi acasă ar tranşa-o în favoarea sa, chiar dacă ar avea cele mai complete informaţii asupra erudiţiei sale.

Nu demult, în decursul a două ore de drum, eu însumi am avut ocazia să aud în tren un întreg tratat despre limbile clasice. Unul vorbea şi toţi ceilalţi ascultau. Oratorul, pe care nici unul dintre călători nu-l cunoştea, era un domn prezentabil, în floarea vîrstei, arătînd ca un boier cumpătat, care rostea cuvintele tacticos şi convingător. De la bun început era clar nu numai că vorbea pentru prima oară pe marginea acestei teme, dar şi că, probabil, medita acum pentru prima oară la ea, aşa că discursul lui nu era decît o splendidă improvizaţie. Nega total învăţămîntul clasic, iar introducerea acestuia la noi a categorisit-o drept o „nerozie istorică şi fatală“; de fapt, a fost unica expresie tăioasă pe care şi-a permis-o; luase tonul cam prea de sus, ceea ce nu-i permitea să se înfierbînte prea tare, numai din dispreţ faţă de fapte. Principiile pe care se situa erau dintre cele mai primitive, acceptabile doar la un şcolar de treisprezece ani, fiind aproape aceleaşi pe care se situează încă unele gazete de-ale noastre, luptîndu-se cu limbile clasice, ca de exemplu: „cum toate operele latine sînt traduse, nici nu mai avem nevoie de limba latină“ etc. etc., ceva în genul acesta. În vagonul nostru, a produs o impresie extraordinară; la despărţire, mulţi, mai ales doamnele, i-au mulţumit pentru plăcerea oferită. Sînt convins că a plecat cu un respect de sine excepţional.

Comparativ cu vremurile de altădată, cu anii precedenţi, publicul nostru (fie în tren, fie în alte locuri) este acum însetat să asculte, este dornic de mentori pe toate temele sociale. Ce-i drept, conversaţiile în public se leagă la noi teribil de anevoios; la început toţi se codesc mult timp înainte de a se decide să intre în discuţie, dar, dacă

au făcut-o, se avîntă uneori atît de tare, că aproape trebuie să-i ţii de mîini. Discuţiile mai rezervate şi serioase şi, ca să zicem aşa, mai înalte şi mai selecte se învîrt cu precădere în jurul temelor legate de bursă şi de guvern, însă sînt susţinute dintr-un punct de vedere misterios şi ascuns, dovedind cunoaşterea celor mai mari secrete şi cauze, obscure pentru publicul de rînd. Publicul obişnuit ascultă tăcut şi respectuos, iar flecarii cîştigă în prestanţă. Se înţelege că sînt puţini cei care le dau crezare vorbitorilor, însă se despart aproape întotdeauna perfect mulţumiţi unii de alţii şi chiar cu puţină recunoştinţă reciprocă. Problema circulaţiei plăcute şi vesele pe calea noastră ferată constă în capacitatea de a-i lăsa şi pe alţii să mintă şi de a-i crede cît mai mult; atunci veţi fi şi dumneavoastră lăsaţi să spuneţi cu succes nişte minciuni dacă vă simţiţi tentaţi; un profit reciproc, prin urmare. Dar cum am mai specificat, există teme de discuţie, generale, arzătoare, vitale, la care participă tot publicul, şi nu doar pentru a-şi petrece plăcut timpul: repet, sînt însetaţi să înveţe, să-şi clarifice dificultăţile actuale, caută, îşi doresc mentori, în special femeile, în special mamele de familie. E remarcabil faptul că, în pofida acestei năzuinţe extrem de curioase şi sugestive către sfetnici şi conducători sociali, în pofida acestei năzuinţe nobile, oamenii se mulţumesc prea uşor, uneori, în cel mai neaşteptat mod, cred în toate, sînt pregătiţi şi înzestraţi extrem de slab, mult mai slab decît şi-ar fi putut imagina fantezia dumneavoastră cea mai aprinsă acum cîţiva ani, cînd era mai greu să faci o apreciere exactă a societăţii noastre ruse, comparativ cu timpurile actuale, cînd există mai multe fapte şi informaţii. Categoric, poţi spune că fiecare flecar cu oarecari maniere corecte (în pofida educaţiei care se revarsă tot mai tare şi mai tare din foiletoane, publicul nostru simte, din păcate, o slăbiciune preconcepută faţă de bunele maniere) poate să

învingă şi să-i convingă de ce vrei pe ascultătorii săi, să primească mulţumiri şi să plece, avînd o profundă consideraţie faţă de propria persoană. Nici nu merită să mai menţionăm că prima condiţie pusă în faţa vorbitorului este aceea de a fi liberal. Altă dată, tot într-un tren şi tot recent, mi s-a întîmplat să ascult un tratat complet despre ateism. Oratorul, un domn ce părea om de lume, inginer, de altfel un tip ursuz, dar nemaipomenit de dornic de auditoriu, a început cu mănăstirile. În privinţa mănăstirilor, nu ştia nici lucrurile cele mai elementare: existenţa mănăstirilor o lua drept ceva inseparabil de dogmele religiei, îşi închipuia că mănăstirile sînt întreţinute de stat, costînd mulţi bani vistieria publică şi, uitînd că monahii reprezintă o asociere de persoane absolut liberă, ca oricare alta, cerea, în numele liberalismului, să fie distruşi, ca şi cum ar alcătui cine ştie ce tiranie. A încheiat cu un ateism desăvîrşit, fără margini, fundamentat pe ştiinţele naturii şi pe matematică. A pomenit teribil de frecvent ştiinţele naturii şi matematica, fără a aduce totuşi, de-a lungul întregii sale disertaţii, nici un argument din domeniul acestor ştiinţe. Şi în acest caz a vorbit numai el, iar ceilalţi doar l-au ascultat: „Îmi voi învăţa fiul să fie om cinstit, asta-i tot“, a spus el în încheiere, cu încrederea deplină şi evidentă că faptele bune, moralitatea şi cinstea sînt ceva dat şi absolut, ceva independent, un lucru pe care îl poţi găsi întotdeauna în buzunarul tău cînd ai nevoie, fără greutăţi, fără îndoieli şi nedumeriri. Acest domn a avut şi el un succes neobişnuit. Erau prezenţi ofiţeri, bătrîni, doamne şi copii mari. I-au mulţumit călduros la despărţire pentru plăcerea oferită; în plus, o doamnă, mamă de familie, îmbrăcată elegant şi foarte drăguţă, a anunţat cu voce tare şi cu un chicotit simpatic că acum este pe deplin convinsă că sufletul ei „e doar abur“. Probabil că acest domn a plecat şi el cu un sentiment nemaiîntîlnit de respect faţă de sine.

Tocmai acest respect de sine mă derutează. Desigur, nu-i de-a mirării că există pe lume proşti şi flecari; dar cu siguranţă acest domn nu era prost. Probabil nu era nici canalie, nici escroc; se prea poate chiar să fie un om cinstit şi un bun tată. Numai că nu înţelegea absolut deloc problemele pe care s-a apucat să le rezolve. Oare nu-i va veni în minte peste o oră, peste o zi, peste o lună: „Dragă Ivan Vasilievici (sau cum i-o fi zicînd), uite, ai discutat, dar nu te pricepi deloc la chestiunile pe care le-ai abordat. Tu eşti primul care ştii asta. Te-ai referit la ştiinţele naturii şi la matematică, dar ştii mai bine decît oricine că ai uitat de mult modesta matematică pe care ai învăţat-o la institutul tău de specialitate, ba nici acolo n-ai ştiut-o din cale-afară de temeinic; în ceea ce priveşte ştiinţele naturii, de ele n-ai avut habar niciodată. Cum de-ai vorbit? Cum de ai dat sfaturi? Îţi dai doar seama că n-ai făcut decît să minţi şi, cu toate acestea, te mîndreşti pînă în ziua de azi de propria persoană; oare nu ţi-e ruşine?"

Sînt convins că ar putea să-şi pună aceste întrebări, cu toate că are „treburi" şi nu dispune de timp pentru întrebări inutile. Sînt chiar ferm convins că întrebările acestea, măcar şi fugitiv, i-au trecut prin minte. Însă *lui nu i-a fost ruşine, nu i-a fost jenă*! Tocmai această neruşinare, de un anumit gen, a intelectualului rus reprezintă pentru mine un adevărat fenomen. N-are importanţă că e atît de obişnuită la noi, că o întîlneşti la tot pasul şi toţi s-au deprins, s-au familiarizat cu ea; rămîne totuşi un fapt uimitor şi miraculos. Ea divulgă atîta indiferenţă faţă de verdictul pe care ni-l dă propria conştiinţă sau, ceea ce este totuna, o atît de neobişnuită lipsă de respect faţă de propria persoană, că te apucă disperarea şi-ţi pierzi orice speranţă în ceva original şi salvator pentru naţiune, chiar şi în viitor, cînd vor trăi alţi oameni şi societatea va fi alta. Publicul, adică înfăţişarea, aspectul exterior european, legea dată pentru

totdeauna de Europa, acest public, deci, exercită asupra fiecărui rus o acţiune copleşitoare: în public, el este european, cetăţean, cavaler, republican, are o conştiinţă şi o opinie proprie, bine conturată. Acasă, în sinea lui, îşi zice: „Eh, la dracu' cu concepţiile, n-au decît să mă şi biciuiască!". Locotenentul Pirogov, bătut cu vergile acum patruzeci de ani în piaţa Bolşaia Meşceanskaia de către tinichigiul Schiller[126], a reprezentat o profeţie teribilă, premoniţia unui geniu care a întrezărit atît de îngrozitor viitorul, căci alde Pirogov s-au dovedit a fi nespus de mulţi, atît de mulţi, încît nu reuşeşti să-i mai baţi. Vă aduceţi aminte că locotenentul, imediat după întîmplare, a mîncat cîteva pateuri şi, în aceeaşi seară, s-a remarcat dansînd mazurcă la onomastica unui funcţionar important. Ce credeţi: cînd ţopăia la mazurcă şi, făcînd paşii ceruţi de dans, îşi mişca membrele ofensate cu puţin timp înainte, se gîndea oare că mîncase bătaie cu numai două ore în urmă? Fără îndoială că se gîndea. Dar ruşine îi era? Fără îndoială că nu-i era! Trezindu-se a doua zi dimineaţă, cu siguranţă că şi-a spus: „Eh, drace, face oare să încep dacă nimeni nu va afla?..." Acest „face oare să încep", pe de o parte, desigur, sugerează o asemenea capacitate de a ne împăca cu orice şi, totodată, o asemenea largheţe a naturii noastre ruseşti, încît, în faţa acestor calităţi, pînă şi întreg infinitul păleşte şi se stinge. Dezvăţul timp de două sute de ani de cea mai mică stare de independenţă a caracterului şi cei două sute de ani de scuipat în obrazul nostru rusesc au lărgit conştiinţa rusă pînă la o asemenea nemărginire funestă, de la care... ei, la ce te poţi aştepta, cum credeţi?

Sînt convins că locotenentul era în stare să ajungă la o asemenea lipsă de măsură ori la o asemenea nemărginire, că poate în aceeaşi seară i-a şi făcut o declaraţie de dragoste partenerei sale de mazurcă, fiica mai mare a amfitrionului, şi a

cerut-o oficial în căsătorie. Este infinit de *tragică* imaginea acestei domnişoare, care pluteşte cu acest tînăr chipeş într-un dans fermecător, şi nu ştie că doar cu o oră în urmă cavalerul ei a fost bătut, dar că pentru el bătaia e un fleac. Ce credeţi, dacă fata ar fi aflat, iar cererea ar fi fost totuşi făcută, ea s-ar fi căsătorit cu el (se înţelege, cu condiţia ca nimeni să nu mai afle)? Vai, sigur că s-ar fi căsătorit!

Cu toate acestea, din categoria Pirogovilor şi, în general, a tuturor „nemărginiţilor“, se pare că poate fi exclusă marea majoritate a femeilor noastre. La femeia noastră se poate observa din ce în ce mai mult sinceritatea, perseverenţa, seriozitatea şi cinstea, căutarea adevărului şi a sacrificiului; însă întotdeauna, în privinţa acestor calităţi, femeia rusă i-a fost superioară bărbatului. Faptul este neîndoielnic, chiar în pofida tuturor devierilor actuale. Femeia minte mai puţin, multe dintre ele nu mint deloc, însă aproape că nu există bărbaţi care nu mint; vorbesc despre momentul actual al societăţii noastre. Femeia este mai tenace, mai răbdătoare în acţiune; este *mai serioasă* decît bărbatul, vrea acţiune pentru acţiunea însăşi şi nu doar ca *să pară*. Oare nu de aici putem într-adevăr să ne aşteptăm la un mare ajutor?

124 Aluzie la ziarul *Russki mir* [*Lumea rusă*].

125 *Liebig*, Justus von (1803-1873), celebru chimist german.

126 Locotenentul *Pirogov* şi tinichigiul *Schiller*, ca şi scena descrisă, sînt din nuvela *Nevski Prospekt* de Gogol.

XVI. Unul dintre falsurile contemporane

Unii dintre criticii noştri au observat că în ultimul meu roman, *Demonii*, m-am folosit de subiectul celebrului caz al lui Neceaev[127]; dar imediat au declarat că la mine nu există portrete propriu-zise sau o reproducere exactă a istoriei lui Neceaev; că a fost luat un fenomen şi că eu doar am încercat să explic posibilitatea existenţei lui în societatea noastră, în sensul unui fenomen social, şi nu în forma lui anecdotică, nu ca o simplă descriere a unui incident particular petrecut la Moscova. Toate acestea, o spun din punctul meu de vedere, sînt perfect adevărate. În romanul meu, nu-l tratez pe faimosul Neceaev în persoană, nici pe Ivan, victima lui. Figura lui Neceaev *al meu* seamănă, desigur, cu figura adevăratului Neceaev. Am vrut să pun o întrebare şi să dau un răspuns la această întrebare, cît mai clar posibil, sub formă de roman: în ce mod, în uimitoarea noastră societate contemporană de tranziţie, este posibil să apară nu un Neceaev, ci *Neceaevii* şi cum se întîmplă că aceşti *Neceaevi* îşi recrutează pînă la urmă *neceaeviştii*?

Or, recent, cu o lună în urmă de altfel, am citit în *Russki mir* următoarele rînduri curioase:

„...ni se pare că afacerea Neceaev a putut convinge că tineretul nostru *studios* nu este amestecat în asemenea fapte demente. Un fanatic idiot de tipul lui Neceaev şi-a putut găsi prozeliţi doar în rîndul tineretului inactiv, înapoiat şi nicidecum studios“.

Şi mai departe:

„...cu atît mai mult cu cît zilele acestea ministrul învăţămîntului public a declarat (la Kiev) că, după inspectarea instituţiilor de învăţămînt din şapte districte, poate afirma că *«în ultimii ani tineretul*

are o atitudine incomparabil mai serioasă faţă de studiul ştiinţei, lucrează incomparabil mai mult şi mai temeinic»".

Aceste rînduri, luate în sine, adică dacă nu ţinem cont de faptele cu care se află în relaţie, sînt destul de insignifiante (sper că autorul o să mă scuze). Dar în ele găsim un subterfugiu şi o veche minciună răsuflată. Ideea completă şi fundamentală este că Neceaevii, dacă mai apar uneori la noi, sînt neapărat nişte idioţi şi nişte fanatici, iar dacă reuşesc să-şi facă prozeliţi, aceştia sînt, negreşit, „*doar* din rîndul tineretului inactiv, înapoiat şi *nicidecum* studios". La drept vorbind, nu ştiu ce anume a ţinut să demonstreze prin acest subterfugiu autorul articolaşului din *Russki mir*. Oare a vrut să măgulească tineretul studios? Sau, dimpotrivă, printr-o manevră vicleană şi, ca să zicem aşa, în chip de alint, s-a gîndit să-l păcălească puţin, dar numai cu intenţiile cele mai onorabile, adică tot în folosul tinerilor şi, pentru a-şi atinge scopul, a făcut uz de procedeul atît de cunoscut al guvernantelor şi dădacelor, care le spun micuţilor: „Uite, adică, dragi copii, vedeţi cum ţipă şi se încaieră zurbagiii *aceia* răi şi or să mănînce negreşit bătaie pentru că-s nişte «neevoluaţi». Voi, însă, sînteţi nişte copilaşi atît de cuminţi, atît de scumpi, de toată lauda, staţi frumos la masă, nu daţi din picioare şi pentru asta o să primiţi sigur bomboane". Sau, în sfîrşit, autorul a vrut pur şi simplu „să apere" tineretul nostru studios în faţa guvernului şi pentru asta a recurs la un procedeu pe care îl consideră, poate, neobişnuit de abil şi rafinat?

O spun fără ocolişuri: deşi am pus toate aceste întrebări, scopurile personale ale autorului articolaşului din *Russki mir* nu-mi trezesc totuşi nici cea mai mică urmă de curiozitate. Şi ca s-o spun pînă la capăt, voi adăuga că minciuna şi tertipul vechi şi răsuflat, care şi-au găsit expresia în ideea susţinută de *Russki mir,* sînt înclinat să le

iau în cazul de faţă drept ceva accidental şi involuntar, în sensul că însuşi autorul articolaşului a fost ferm convins de propriile sale cuvinte şi le-a luat drept adevăr cu acea naivitate totală, care, în orice altă împrejurare, ar fi cît se poate de lăudabilă şi chiar emoţionantă prin candoarea pe care o trădează. Dar, în afară de faptul că minciuna luată drept adevăr are întotdeauna forma cea mai periculoasă (chiar dacă apare în *Russki mir*), în afară de asta sare în ochi şi faptul că ea nu a apărut încă niciodată pînă acum într-o formă atît de nudă, exactă şi lipsită de artificiu, ca în acest articolaş. Într-adevăr, sînt unii făcuţi să dea în gropi. Exact în această formă e interesant să urmărim minciuna şi, pe cît posibil, s-o scoatem la lumină, căci cine ştie cînd ni se va mai ivi ocazia să vedem atîta francheţe lipsită de artificiu!

Încă din timpuri imemoriale şi pseudoliberale, ziaristica noastră şi-a luat drept regulă „apărarea tineretului". Împotriva cui şi contra a ce? Asta rămîne uneori în negura necunoscutului şi astfel această atitudine capătă adesea o formă nemaipomenit de nătîngă şi chiar ultracomică, mai ales cînd sînt atacate alte organe de presă, în sensul că „iată, cică, noi sîntem mai liberali, iar voi atacaţi tineretul, deci sînteţi mai retrograzi". Remarc în paranteză că acelaşi articolaş din *Russki mir* conţine o acuzaţie directă la adresa revistei *Grajdanin*, care, pasămite, incriminează global tineretul nostru studios din Petersburg, Moscova şi Harkov. Nemaivorbind de faptul că autorul articolaşului *ştie foarte bine* şi singur că nimic asemănător cu această acuzare continuă şi globală nu există la noi şi nici nu a existat, îl rog pur şi simplu pe acuzatorul nostru să explice: ce înseamnă să incriminezi global tineretul? Nu înţeleg absolut deloc! Desigur, asta ar însemna să nu iubeşti, nu se ştie de ce, tot tineretul luat la un loc şi chiar nu atît tineretul cît o anumită vîrstă a tinerilor! Ce-i aiureala aceasta? Cine poate să

creadă într-o asemenea acuzaţie? E clar că şi acuzarea, şi apărarea sînt făcute fără chibzuinţă, ba chiar fără a sta mult pe gînduri. Merită, cică, să te gîndeşti la asta: „Am arătat că eu însumi sînt liberal, că laud tineretul, că-i ocărăsc pe cei care nu-l laudă şi gata, e suficient pentru abonamente, mi-am luat de-o grijă!“. Chiar aşa, şi-a luat de-o grijă, căci numai cel mai înrăit duşman al tineretului nostru se putea hotărî să-l apere *în felul acesta* şi să se împiedice de un subterfugiu atît de uimitor, cum e cel peste care a dat (întîmplător, sînt convins acum mai mult ca oricînd) naivul autor al articolaşului din *Russki mir*.

Mai grav e că procedeul nu e doar o invenţie a ziarului *Russki mir*, ci este un procedeu comun mai multor organe ale presei noastre pseudoliberale, în coloanele cărora nu mai este, poate, utilizat chiar cu atîta candoare. Esenţa lui constă, *în primul rînd*, în elogierea în bloc a tineretului, în toate privinţele şi ocaziile, precum şi în atacurile grosiere îndreptate împotriva tuturor celor care îşi permit, într-o împrejurare oarecare, să adopte chiar şi faţă de tineret o atitudine critică. Procedeul se bazează pe ridicola presupunere că tineretul este într-atît de lipsit de maturitate şi îi place atît de mult să fie flatat, încît nu-şi dă seama şi o ia de bună. Într-adevăr, s-a ajuns la situaţia că mulţi dintre tineri (sîntem ferm încredinţaţi că nici pe departe toţi) se complac în aceste laude grosolane, pretind să fie flataţi şi sînt gata să-i acuze fără discernămînt pe toţi cei care nu sînt de acord la tot pasul cu ei, mai ales în anumite ocazii. De altfel, în această privinţă, răul este doar temporar; odată cu experienţa, cu vîrsta, şi concepţiile tineretului se vor schimba. Dar mai există un aspect al minciunii care atrage după sine un prejudiciu deja direct şi material.

Acest al doilea aspect al procedeului „apărării tineretului nostru faţă de societate şi faţă de guvern“ constă în simpla *negare a faptului*, uneori

la modul cel mai grosier şi impertinent; nu există, pasămite, nici un fapt, nu a existat şi nici nu a putut să existe; dacă cineva spune că a existat, înseamnă că defăimează tineretul, înseamnă că este un duşman al tineretului!

Acesta este procedeul. Repet, cel mai înrăit duşman al tineretului nostru n-ar fi putut inventa ceva mai dăunător pentru interesele lui directe. Vreau neapărat s-o demonstrez.

Prin *negarea faptului* cu orice preţ se pot atinge rezultate uimitoare.

Ei bine, domnilor, ce veţi demonstra prin aceasta şi prin ce veţi simplifica lucrurile, atestînd (şi, ceea ce este cel mai important, Dumnezeu ştie de ce) că tineretul „entuziast“, adică cei care pot „să se entuziasmeze“ (fie şi de Neceaev) neapărat trebuie să fie format doar din „paraziţi neevoluaţi“, care nu sînt *cîtuşi de puţin* studioşi, într-un cuvînt din haimanale cu înclinaţiile cele mai rele? Izolînd astfel acest caz, scoţîndu-l din sfera tineretului studios şi reducîndu-l neapărat doar la „paraziţii neevoluaţi“, îi acuzaţi anticipat pe aceşti nefericiţi şi vă deziceţi definitiv de ei: „voi singuri sînteţi vinovaţi, scandalagii şi leneşi, nici la masă n-aţi ştiut să staţi cuminţi“. Izolînd cazul şi privîndu-l de dreptul de a fi analizat împreună cu întregul (şi tocmai în asta constă singura apărare posibilă a nefericiţilor „rătăciţi“!), nu numai că le semnaţi parcă sentinţa definitivă, dar şi îndepărtaţi de ei orice clemenţă, căci atestaţi în mod direct că înseşi rătăcirile lor s-au produs exclusiv din cauza defectelor lor detestabile şi că tinerii aceştia, chiar şi fără să fi comis vreo crimă, trebuie să ne suscite dispreţul şi repulsia.

Pe de altă parte, dacă s-ar întîmpla ca într-un *caz* să nu fie implicaţi nicidecum nişte înapoiaţi, nişte scandalagii care dau din picioare pe sub masă, nişte leneşi, ci, dimpotrivă, tineretul harnic, entuziast, studios, inimos dar prost îndrumat? (Înţelegeţi acest cuvînt: *îndrumat.)* Unde, în care

Europă veţi găsi acum o mai mare instabilitate în toate direcţiile posibile, decît la noi în timpurile acestea!? Şi iată, conform teoriei domniilor voastre cu privire la „leneşi şi neevoluaţi“, aceşti noi „nefericiţi“ se vor dovedi de trei ori mai vinovaţi: „li s-au dat mijloace, au făcut studii ştiinţifice, au lucrat temeinic, deci nu au nici o scuză! Merită de trei ori mai puţină clemenţă decît paraziţii neevoluaţi!“. Iată rezultatul care decurge direct din teoria domniilor voastre.

*

Daţi-mi voie, domnilor (vorbesc în general şi nu mă adresez numai colaboratorului de la *Russki mir*), pe baza „negării faptului“, susţineţi că Neceaevii trebuie să fie neapărat idioţi, nişte „fanatici idioţi“. Aşa o fi? E drept oare? În cazul de faţă, îl las la o parte pe Neceaev şi folosesc forma de plural: „Neceaevii“. Da, printre Neceaevi pot exista creaturi lamentabile şi deformate, dotate, printr-un atavism foarte complicat, cu o sete de intrigă şi putere, cu o precoce necesitate arzătoare şi maladivă de a-şi demonstra personalitatea, dar de ce ar fi „idioţi“? Dimpotrivă, chiar şi cei care sînt nişte monştri veritabili pot fi extrem de evoluaţi, vicleni şi chiar culţi. Sau credeţi că „ştiinţele“, cunoştinţele, informaţiile primite în şcoală (chiar şi în universitate) formează atît de definitiv sufletul tînărului, încît, odată cu primirea diplomei, capătă imediat şi pe vecie un talisman care să-i permită recunoaşterea adevărului şi evitarea ispitelor, patimilor şi viciilor? Astfel, toţi tinerii care şi-au terminat studiile sînt, după dumneavoastră, o mulţime de mici papi scutiţi de păcate.

Şi de ce presupuneţi că Neceaevii trebuie să fie neapărat fanatici? Adesea, sînt pur şi simplu nişte escroci. E drept că în romanul meu *Demonii*, un Neceaev spune: „Sînt escroc, nu socialist“, dar vă încredinţez că ar fi putut spune acest lucru şi în

realitate. Sînt nişte escroci foarte vicleni, care au studiat tocmai latura generoasă a sufletului omenesc, cel mai adesea a unui suflet tînăr, pentru a-l putea mînui ca pe un instrument muzical. Şi chiar credeţi că prozeliţii pe care şi i-ar putea aduna la noi un Neceaev trebuie să fie neapărat doar nişte puşlamale? Nu cred, nu toţi; şi eu sînt un vechi „neceaevist", şi eu am stat pe eşafod, condamnat fiind la moarte, şi vă asigur că m-am aflat în compania unor oameni culţi. Aproape toţi şi-au terminat studiile în cele mai bune universităţi. Unii dintre ei, mai tîrziu, *după ce toate au trecut,* s-au făcut cunoscuţi prin excelente cunoştinţe şi lucrări în diverse domenii ale cunoaşterii. Nu, neceaeviştii nu provin întotdeauna numai dintre leneşii care n-au învăţat nimic.

Ştiu că, fără îndoială, o să-mi ripostaţi că nu sînt nicidecum neceaevist, ci doar am făcut parte din rîndul petraşeviştilor[128]. Fie şi petraşevist (deşi, după părerea mea, e o denumire incorectă; căci de numeroşii petraşevişti, incomparabil mai mulţi decît noi, cei care am stat pe eşafod, dar care erau tot atît de petraşevişti ca şi noi, nu s-a atins nimeni şi nu au fost deranjaţi cu nimic. E drept, nici nu l-au cunoscut vreodată pe Petraşevski, dar nu de Petraşevski a fost vorba în toată această istorie veche, asta-i tot ce am ţinut să remarc).

Dar fie şi petraşevist. De unde ştiţi că petraşeviştii nu ar fi putut deveni neceaevişti, adică să o pornească pe calea lui Neceaev, *în cazul că lucrurile ar fi luat o astfel de întorsătură*? Desigur, pe atunci nici nu-ţi puteai imagina cum adică ar fi *luat o astfel de întorsătură*? Erau cu totul alte timpuri. Dar daţi-mi voie să spun despre propria-mi persoană: un *Neceaev*, probabil, n-aş fi putut deveni niciodată, dar *neceaevist* nu garantez, probabil că aş fi putut... în zilele tinereţii mele.

Am adus acum vorba despre mine ca să am dreptul să vorbesc despre alţii. Cu toate acestea, voi continua doar despre mine şi, dacă voi aminti

despre alţii, o voi face la modul general, fără să dau vreun nume şi într-un sens absolut abstract. *Cazul* petraşeviştilor este o afacere atît de veche, ţine de un trecut atît de îndepărtat, încît probabil nu va exista nici un inconvenient dacă voi pomeni de ea, mai ales că o fac în treacăt şi într-un sens atît de abstract.

Printre noi, petraşeviştii, nu au existat nici „monştri“, nici „escroci“ (lucru valabil şi pentru cei care au stat pe eşafod, şi pentru cei de care nu s-a atins nimeni). Nu cred că cineva mi-ar contrazice afirmaţia. Că printre noi au fost oameni culţi, cum am remarcat deja, nici acest lucru nu va fi probabil contestat de nimeni. Însă, fără îndoială, puţini dintre noi ar fi fost capabili să lupte cu un anumit ciclu de idei şi noţiuni adînc înrădăcinate pe atunci în societatea tînără. Eram contaminaţi de ideile socialismului teoretic al vremii. În Europa, pe atunci nu exista socialismul politic şi liderii socialişti europeni chiar îl respingeau.

Louis Blanc[129] degeaba a fost pălmuit şi tîrît de păr (ca un făcut, avea un păr lung şi foarte des, negru) de către colegii săi, membri ai Adunării Naţionale, deputaţi ai dreptei, din mîinile cărora l-a smuls atunci Arago[130] (astronom, membru al guvernului, decedat între timp) în acea dimineaţă nefastă din mai 1848, cînd în sală a năvălit o bandă de muncitori flămînzi şi nerăbdători. Bietul Louis Blanc, care a fost un timp membru al guvernului provizoriu, nu i-a provocat cu nimic: n-a făcut decît să le citească, în palatul din Luxembourg, acestor oameni flămînzi şi amărîţi, care îşi pierduseră locul de muncă imediat, ca urmare a revoluţiei şi a republicii, un discurs în care se revendica „dreptul lor la muncă“. E drept, întrucît era totuşi membru al guvernului, prelegerile lui erau în acest sens teribil de nepolitice şi, desigur, ridicole. Revista lui Considérant[131], precum şi articolele şi broşurile lui Proudhon încercau să răspîndească şi o repulsie profundă faţă de dreptul

de proprietate ereditară în rîndurile acestor muncitori flămînzi, care nu aveau nimic la sufletul lor. Fără îndoială, din toate astea (adică din nerăbdarea oamenilor flămînzi, inflamaţi de teoriile fericirii viitoare) a apărut ulterior socialismul politic, a cărui esenţă, cu toate scopurile sale proclamate, constau deocamdată doar în dorinţa de jefuire generală a tuturor proprietarilor de către clasele sărace, iar după aceea, „fie ce-o fi". (Căci nu este nimic cu adevărat hotărît asupra modului în care se va schimba societatea viitoare, s-a decis numai ca societatea prezentă să se prăbuşească; iată, pentru moment, întreaga formulă a socialismului politic.) Însă pe atunci lucrurile mai erau încă văzute în roz şi în lumina unei inocenţe paradiziace. E adevărat că pe atunci socialismul care se năştea era comparat chiar de unii dintre liderii lui cu creştinismul şi era considerat doar ca un amendament şi o perfecţionare a acestuia din urmă, în conformitate cu secolul şi civilizaţia. Toate aceste idei noi de atunci ne plăceau la Petersburg extrem de mult, ni se păreau sfinte şi morale în cel mai înalt grad şi, ceea ce este mai important, le credeam general umane, ne apăreau ca o lege viitoare a întregii omeniri, fără excepţie. Cu mult înainte de revoluţia pariziană din anul 1848, eram sub influenţa fascinantă a acestor idei. Încă din 1846 am fost iniţiat chiar de Belinski în tot *adevărul* acestei viitoare „lumi reînnoite" şi în toată *sfinţenia* societăţii comuniste ce va să vină. Toate aceste convingeri despre imoralitatea chiar a fundamentelor (creştine) ale societăţii contemporane, despre imoralitatea religiei, familiei, despre imoralitatea dreptului de proprietate, toate aceste idei despre suprimarea naţionalităţilor în numele frăţiei generale a oamenilor, despre dispreţul faţă de patrie, considerată drept o frînă a dezvoltării generale etc. etc., toate acestea, deci, reprezentau nişte influenţe

pe care nu puteam să le înfrîngem şi care, din contra, ne cucereau inimile şi minţile în numele unei nu ştiu ce generozităţi. În orice caz, tema părea măreaţă şi situată cu mult deasupra nivelului noţiunilor dominante pe atunci, şi tocmai asta ne seducea. Aceia dintre noi, adică nu numai dintre petraşevişti ci, în general, cei care pe atunci erau *contaminaţi*, dar care, ulterior, au respins radical tot acest delir visător, toată această beznă şi oroare, pregătită pentru omenire sub pretextul înnoirii şi învierii ei, toţi aceştia, deci, nu cunoşteau încă pricina maladiei lor şi de aceea nu puteau încă să lupte cu ea. Aşadar, de ce credeţi că pînă şi un asasinat *à la* Neceaev ne-ar fi oprit, dacă nu pe toţi, cel puţin, evident, pe unii dintre noi, în acele vremuri fierbinţi, printre doctrinele care-ţi cucereau sufletul, în mijlocul zguduitoarelor evenimente europene de pe atunci, pe care noi, uitînd complet de patrie, le urmăream cu o încordare înfrigurată? Monstruosul şi respingătorul asasinat de la Moscova al lui Ivanov a fost, fără nici o îndoială, prezentat de către ucigaşul Neceaev victimelor sale „neceaeviste“ drept o acţiune politică şi utilă pentru viitoarea „*mare* cauză comună“. Altfel, e imposibil de înţeles cum cîţiva tineri (oricine ar fi fost ei) au putut să fie de acord cu o crimă atît de abominabilă. Tot în romanul meu *Demonii,* am încercat să descriu acele motive multiple şi variate, în virtutea cărora oamenii cei mai curaţi sufleteşte şi cei mai sinceri pot fi atraşi la săvîrşirea unei fărădelegi atît de înfiorătoare. Toată grozăvia constă în faptul că la noi poţi săvîrşi actul cel mai mîrşav, cel mai abominabil, fără a fi un ticălos! Şi asta nu se întîmplă numai la noi, în toată lumea e aşa, dintotdeauna şi de la începutul veacurilor, în toate epocile de tranziţie, în perioadele cînd viaţa oamenilor este plină de zguduiri, de îndoieli şi negare, atunci cînd convingerile sociale fundamentale sînt marcate de scepticism şi

instabilitate. Dar la noi aceste lucruri sînt mai posibile decît oriunde, chiar în timpurile noastre, şi aceasta este trăsătura cea mai dureroasă şi tristă a vremii noastre de acum. Nenorocirea noastră de acum constă în posibilitatea de a nu te considera şi uneori chiar de a fi cu adevărat aproape neticălos, săvîrşind o mîrşăvie vădită şi indiscutabilă!

Atunci, de ce protecţie specială se bucură tineretul în comparaţie cu alte vîrste, de vreme ce dumneavoastră, domnilor apărători, de îndată ce vedeţi că a început să se preocupe şi să înveţe cu sîrguinţă, îi pretindeţi imediat o fermitate, o maturitate a convingerilor pe care nu le-au avut nici măcar taţii lor, iar acum cu atît mai puţin există? Tinerii noştri din păturile intelectuale, educaţi în familiile lor, în care cel mai adesea se întîlnesc acum nemulţumirea, nerăbdarea, grosolănia ignoranţei (cu toate că este vorba de clasele intelectuale) şi unde aproape pretutindeni adevărata educaţie este înlocuită doar de negarea impertinentă, făcută după ureche; unde mobilurile materiale domină orice idee elevată; unde copiii primesc o educaţie în afara oricăror tradiţii, în afara adevărului firesc, în lipsă de respect sau în indiferenţă faţă de patrie şi în dispreţul batjocoritor faţă de popor, atît de răspîndit în ultimul timp, oare aici, din acest izvor vor putea tinerii noştri să soarbă adevărul şi rectitudinea primilor paşi în viaţă? Iată unde este începutul răului: în tradiţie, în păstrarea ideilor, în efortul secular, naţional de a reprima în sine orice independenţă de gîndire, în înţelegerea demnităţii de european cu condiţia obligatorie a dispreţului faţă de noi înşine, ca ruşi!

*

Se pare însă că domniile voastre nu veţi da crezare acestor indicaţii foarte generale. O ţineţi una şi bună cu „educaţia“, cu „sîrguinţa“, repetaţi mereu: „paraziţi neevoluaţi“. Reţineţi, domnilor, că toţi marii noştri profesori europeni, lumina şi

speranţa noastră, toţi aceşti alde Mill, Darwin şi Strauss au uneori un punct de vedere cu totul curios asupra obligaţiilor morale ale omului contemporan. Şi nu mai sînt nişte paraziţi care n-au învăţat nimic, nu sînt nici nişte zurbagii care dau din picioare pe sub masă. O să rîdeţi şi o să întrebaţi: cum de mi-a trecut prin minte să aduc în discuţie tocmai aceste nume? Am făcut-o pentru că e greu să-ţi imaginezi, cînd vorbeşti de tineretul nostru intelectual, ardent şi studios, că va ocoli aceste nume, de exemplu, la primii săi paşi în viaţă. Poate oare un tînăr rus să rămînă indiferent la influenţa acestor maeştri ai gîndirii progresiste europene şi a altora ca ei, mai ales la aspectul rusesc al doctrinelor lor? Sper că mi se va scuza ridicola expresie privitoare la „aspectul rusesc al doctrinelor lor", măcar şi pentru faptul că aspectul rusesc al acestor doctrine există în mod real. El constă în deducţiile extrase din aceste doctrine sub forma unor axiome ferme, la care se ajunge doar în Rusia; se spune că în Europa, însă, nici nu se bănuieşte posibilitatea unor asemenea deducţii. Se prea poate să mi se spună că aceşti domni nu îndeamnă nicidecum la nelegiuiri; că, de exemplu, chiar dacă Strauss îl urăşte pe Iisus şi şi-a făcut un scop în viaţă din batjocorirea şi împroşcarea cu noroi a creştinismului, adoră totuşi omenirea în ansamblu şi teoria lui este cum nu se poate mai elevată şi mai nobilă. Este foarte posibil să fie aşa şi scopurile liderilor contemporani ai gîndirii progresiste europene sînt umanitare şi măreţe. În schimb, iată ce mi se pare indubitabil: dacă li s-ar da acestor mari profesori contemporani deplina posibilitate de a răsturna vechea societate şi de a construi ceva nou, ar ieşi o asemenea beznă, un asemenea haos, ceva atît de grosolan, orb şi inuman, că toată construcţia se va nărui sub blestemele omenirii, înainte de a fi terminată. Renegîndu-l pe Hristos, mintea omenească poate ajunge la rezultate uimitoare. Aceasta este o

axiomă. Europa, cel puţin prin reprezentanţii cei mai de seamă ai gîndirii sale, îl reneagă pe Hristos, iar noi, se ştie, sîntem obligaţi să imităm Europa.

Există în viaţa oamenilor momente istorice cînd o nelegiuire evidentă, impertinentă, grosolană nu poate fi considerată decît drept măreţie a sufletului, drept un nobil curaj al omenirii care se smulge din lanţuri. Oare mai e nevoie de exemple, nu sînt ele cu miile, cu zecile, cu sutele de mii? Această temă, desigur, este complexă şi imensă şi este foarte greu de tratat într-un foileton, totuşi cred că în definitiv poate fi acceptată şi supoziţia mea că pînă şi dintr-un băiat cinstit şi naiv, chiar dacă învaţă bine, poate uneori să iasă un neceaevist... se înţelege, iarăşi, dacă dă de un Neceaev; asta este deja condiţia *sine qua non*...

Noi, petraşeviştii, am stat pe eşafod şi am ascultat sentinţa fără cel mai mic sentiment de căinţă. Fără îndoială, nu pot depune mărturie pentru toţi; dar cred că nu greşesc spunînd că, atunci, în clipa aceea, dacă nu fiecare, cel puţin marea majoritate dintre noi ar fi considerat drept o ruşine să se dezică de convingerile lor. Este o treabă de domeniul trecutului şi de aceea, probabil, devine posibilă întrebarea: această încăpăţînare şi lipsă de căinţă au fost o chestiune ce ţine de o fire rea, a unor cretini şi zurbagii? Nu, n-am fost scandalagii, poate chiar nici n-am fost nişte tineri răi. Sentinţa de condamnare la moarte prin împuşcare, citită tuturor în prealabil, n-a fost citită în glumă; aproape toţi condamnaţii erau convinşi că această sentinţă va fi dusă la îndeplinire şi au suportat cel puţin zece minute îngrozitoare, nemăsurat de înfiorătoare, în aşteptarea morţii. În aceste ultime minute unii dintre noi (ştiu sigur), adîncindu-se instinctiv în sine şi trecîndu-şi într-o clipă în revistă întreaga viaţă atît de tînără încă, poate că s-au şi căit pentru unele fapte grave ale lor (dintre acelea pe care fiecare om le ţine toată viaţa ascunse, le are pe conştiinţă); dar cauza

pentru care am fost noi judecaţi, ideile, noţiunile ce ne-au dominat spiritual ni se păreau nu numai a nu avea nevoie de căinţă, ci chiar le consideram purificatoare pentru noi, un martiriu pentru care ni se vor ierta multe! Şi mult timp a fost aşa. Nu anii de surghiun, nu suferinţele ne-au înfrînt. Dimpotrivă, nimic nu ne-a înfrînt, iar convingerile noastre n-au făcut decît să ne susţină spiritul prin conştiinţa datoriei împlinite. Nu, altceva ne-a schimbat concepţia, convingerile şi inimile (se înţelege, îmi permit să vorbesc numai despre aceia dintre noi a căror schimbare de convingeri a devenit deja cunoscută şi, într-un fel sau altul, a fost mărturisită de ei înşişi). Acest altceva a fost legătura nemijlocită cu poporul, unirea frăţească în nefericirea comună cu acesta, înţelegerea faptului că ai ajuns tu însuţi ca el, comparabil cu el şi chiar pe treapta lui cea mai joasă.

Repet, asta nu s-a petrecut chiar repede, ci treptat şi după o perioadă de timp foarte, foarte îndelungată. Nu mîndria, nu orgoliul ne-au împiedicat să recunoaştem. Totuşi, eu (iarăşi vorbesc numai despre mine) am fost poate unul dintre cei cărora le-a fost cea mai uşoară revenirea la temeiul popular, la cunoaşterea sufletului rusesec, la recunoaşterea spiritului popular. Proveneam dintr-o familie rusească şi evlavioasă. De cînd mă ţin minte, îmi amintesc şi dragostea pe care mi-o purtau părinţii mei. În familia noastră ştiam toţi Evanghelia aproape din primii ani ai copilăriei. Aveam doar zece ani cînd ştiam deja aproape toate episoadele importante ale istoriei ruse după Karamzin[132], pe care ni-l citea seara tata. De fiecare dată vizitarea Kremlinului şi a catedralelor din Moscova era pentru mine ceva solemn. Poate că alţii nu aveau amintiri de genul celor pe care le aveam eu. Acum mă gîndesc adeseori şi mă întreb: cu ce impresii iese din copilărie cea mai mare parte a tineretului de acum? Or, dacă eu însumi, care prin firea lucrurilor nu

puteam privi cu dispreţ acel mediu funest în care ne-a aruncat nenorocirea şi n-am putut să tratez de sus şi să neglijez revelaţia spiritului popular, deci dacă pînă şi eu m-am convins în sfîrşit cu atîta dificultate de minciuna şi nedreptatea aproape a tot ce consideram acasă la noi drept lumină şi adevăr, atunci cum le-a fost altora, rupţi şi mai mult de popor, celor pentru care ruptura era ereditară, moştenită din moşi-strămoşi?...

Mi-ar fi foarte greu să povestesc istoria renaşterii convingerilor mele, cu atît mai mult cu cît, probabil, acest lucru nu este prea interesant şi parcă nici nu prea merge, într-un foileton

....

*

Domnilor apărători ai tineretului nostru, luaţi, în sfîrşit, acel mediu, acea societate în care creşte el şi întrebaţi-vă: poate fi oare în timpul nostru ceva mai puţin apărat de *anumite influenţe*?

Înainte de toate, puneţi-vă întrebarea: dacă nici taţii acestor tineri nu sînt mai buni, mai tari şi mai sănătoşi în convingeri; dacă din primii ani de viaţă aceşti copii nu au întîlnit în familiile lor decît cinism, negare arogantă şi indiferentă (în cea mai mare parte); dacă cuvîntul „patrie“ nu s-a pronunţat în faţa lor decît cu un rictus batjocoritor, dacă toţi cei care i-au educat au avut faţă de cauza Rusiei dispreţ sau indiferenţă; dacă cei mai generoşi dintre părinţii şi educatorii lor nu le-au repetat decît ideile „general-umane“; dacă încă din pruncie dădacele le-au fost alungate pentru că îngînau deasupra leagănelor celor mici *Născătoarea Domnului*, spuneţi atunci: ce se poate pretinde de la aceşti copii şi dacă este uman să te rezumi în apărarea lor, în cazul cînd este nevoie să fie apăraţi, doar la negarea faptului?

Recent am găsit în ziare următorul *entrefilet*[133]: „*Kamsko Voljskaia gazeta* [*Ziarul de Kama-Volga*] ne informează că zilele acestea trei elevi din clasa

a treia de la Gimnaziul nr. 2 din Kazan *au fost deferiţi justiţiei*, fiind inculpaţi pentru un delict în legătură cu *proiectata lor fugă în America*“ (*SanktPetersburgskie vedomosti* [*Monitorul de Sankt-Petersburg*], 13 noiembrie).

Acum douăzeci de ani, o ştire despre nişte elevi din clasa a treia de liceu care fug în America mi s-ar fi părut o aberaţie. Dar chiar şi faptul că *acum* nu mi se mai pare o aberaţie, ci un lucru pe care, dimpotrivă, îl *înţeleg*, măcar în asta îi văd justificarea!

Justificarea! Doamne, e posibil să spun aşa!

Ştiu că aceştia nu sînt primii liceeni, că şi înaintea lor au fugit şi alţii, iar aceia au fugit pentru că au făcut-o fraţii lor mai mari şi părinţii lor. Vă mai aduceţi aminte de povestirea lui Kelsiev[134] despre un ofiţeraş sărac care a fugit *pe jos*, prin Torneo şi Stockholm, la Londra, la Herzen care l-a făcut zeţar în tipografia lui? Vă amintiţi de povestirea lui Herzen însuşi despre *cadetul* care a plecat, se pare, spre insulele Filipine, ca să înfiinţeze o comună şi i-a lăsat lui Herzen 20 000 de franci pentru viitorii emigranţi? Şi totuşi, toate acestea sînt de domeniul trecutului îndepărtat! De atunci, au fugit în America spre a cunoaşte „munca liberă într-un stat liber“ bătrîni, părinţi, fraţi, fete tinere, ofiţeri de gardă... poate numai seminarişti n-au fost printre ei. Să acuzăm oare nişte copii, pe aceşti trei liceeni, dacă şi pe ei, cu căpşoarele lor plăpînde, au pus stăpînire *ideile măreţe* despre „munca liberă într-un stat liber“ şi despre comună şi despre omul general european, să-i acuzăm oare pentru că toate aceste baliverne li se par ca o religie, iar absenteismul şi trădarea de patrie o virtute? Iar dacă-i acuzăm, care-i partea lor de vină? Asta-i întrebarea?

Autorul articolaşului din *Russki mir*, pentru a-şi susţine ideea că în „asemenea nebunii“ nu sînt implicaţi la noi *decît* leneşii şi neisprăviţii care n-au ce face, citează nişte cuvinte atît de cunoscute şi

îmbucurătoare ale ministrului învăţămîntului public, rostite recent de către acesta la Kiev, referitoare la ocazia, avută de acesta, de a se convinge după inspectarea instituţiilor de învăţămînt din şapte districte şcolare, că *„în ultimii ani tineretul are o atitudine incomparabil mai serioasă faţă de studiul ştiinţei, lucrează incomparabil mai mult şi mai temeinic“.*

Da, desigur, sînt cuvinte îmbucurătoare, cuvinte în care, poate, este *unica* noastră speranţă. În reforma şcolară din actuala domnie se află aproape *întregul* nostru viitor şi noi ştim acest lucru. Dar însuşi ministrul învăţămîntului, după cîte ţin minte, în aceeaşi cuvîntare a sa declara că mai este mult de aşteptat pînă la rezultatele decisive ale reformei. Am crezut întotdeauna că tineretul nostru este foarte capabil de a adopta o atitudine mult mai serioasă faţă de problema ştiinţei. Deocamdată, însă, în jurul nostru este atîta ceaţă de idei false, noi şi tineretul nostru sîntem încă înconjuraţi de atîtea miraje şi prejudecăţi, iar întreaga noastră viaţă socială, viaţa taţilor şi a mamelor acestui tineret capătă tot mai mult un aspect atît de ciudat, încît cauţi uneori fără voie toate modalităţile posibile de a ieşi din nedumerire. Una dintre modalităţi este aceea ca tu însuţi să fii mai puţin insensibil, să nu te ruşinezi măcar uneori cînd cineva te numeşte cetăţean şi... măcar uneori să spui adevărul, chiar dacă ar fi, după părerea ta, insuficient de liberal.

127 *Neceaev*, Serghei Ghenadievici (1846-1883), discipol al lui Mihail Bakunin (întemeietorul anarhismului revoluţionar din Europa), conducător al unei organizaţii teroriste, „Răzbunarea poporului“, condamnat în 1873 la douăzeci de ani de muncă silnică pentru asasinarea, în 1869, a studentului I. I. Ivanov, o persoană absolut nevinovată.

128 *Petraşeviştii* erau adepţi ai lui *M. V. Butaşevski-Petraşevski* (1819-1867), important literat şi militant social al epocii, întemeietorul unui cerc ce îi cuprindea pe mulţi dintre liber-cugetătorii Rusiei. În 1849, Petraşevski însuşi şi numeroşi membri ai cercului său (inclusiv Dostoievski) au fost arestaţi şi acuzaţi de „comploturi criminale“, de „idei dăunătoare“, de „liberalism infam“. Unii dintre petraşevişti au fost condamnaţi la moarte şi au fost duşi la locul de execuţie. Au fost împărţiţi în grupuri de cîte trei (Dostoievski făcea parte din cel de-al doilea), primul grup

a fost legat de stîlpi, s-a dat citire sentinţei, s-a dat şi ordinul de împuşcare şi abia apoi s-a citit decretul ţarului, prin care pedeapsa capitală le era comutată în diverse termene de ocnă cu muncă silnică.

129 *Blanc*, Louis (1812-1882), istoric, publicist şi om politic francez.

130 *Arago*, Dominique François (1786-1853), savant şi om politic, directorul Observatorului francez.

131 *Considérant*, Victor (1808-1893), socialist-utopic francez; este vorba, probabil, de revista *La Démocratie Pacifique*, pe care acesta a editat-o între anii 1843 şi 1851.

132 *Karamzin*, Nikolai Mihailovici (1766-1826), scriitor şi istoriograf celebru, autor, printre altele, al *Istoriei statului rus*, lucrare monumentală, în 12 volume.

133 *Notă, articol (de ziar) (fr.).

134 *Kelsiev*, Vasili Ivanovici (1835-1872), aventurier, emigrant dezamăgit, reîntors în patrie, scriitor. Episodul invocat de Dostoievski se află în lucrarea acestuia *Din povestirile despre emigranţi* (1869).

Jurnal de scriitor (1876)

Ianuarie

Capitolul I

I. În loc de prefaţă: despre Ursa Mare şi Ursa Mică, despre rugăciunea marelui Goethe şi, în general, despre deprinderile rele

...Hlestakov[1], cel puţin, minţea, minţea acasă la primar, însă un pic tot se temea că va fi luat de guler şi aruncat afară din salon. Hlestakovii contemporani nu se tem de nimic şi mint cu un calm desăvîrşit.

Acum toţi sînt de un calm desăvîrşit. Sînt calmi şi, poate, chiar fericiţi. Puţin probabil ca vreunul dintre ei să-şi dea seama ce face, fiecare acţionează „simplu", iar asta înseamnă de-acum fericire deplină. Acum, ca şi mai înainte, toţi sînt mîncaţi de amor propriu, dar amorul propriu de altădată intra timid, se uita cu înfrigurare în jur, cerceta fizionomiile: „Am intrat cum trebuie? Am spus ce trebuie?". Acum, însă, fiecare intră undeva, fiind dinainte convins că numai lui îi aparţine totul. Şi dacă nu, nici măcar nu se supără, ci rezolvă într-o clipă situaţia; cred că aţi auzit şi dumneavoastră de asemenea bileţele:

„Dragă tăticule, am douăzeci şi trei de ani şi încă nu am făcut nimic; convins fiind că nu va ieşi nimic din mine, am decis să-mi iau viaţa..."

Şi se împuşcă. Dar aici parcă mai e cît de cît de înţeles: „La ce bun, pasămite, să trăieşti dacă nu-ţi poţi satisface orgoliul?". Iar altul se uită în toate părţile, umblă încoace şi încolo şi se împuşcă în tăcere, numai din cauză că nu are bani ca să-şi ia o amantă. Asta-i chiar curată porcărie.

Presa susţine că asta li se întîmplă pentru că gîndesc prea mult. „Gîndeşte, gîndeşte în sinea lui şi, brusc, îi căşunează exact de unde a plănuit.“ Eu, dimpotrivă, sînt convins că nu gîndeşte nicidecum, că este absolut incapabil să-şi facă o idee, este înapoiat ca un sălbatic şi dacă vrea ceva, vrea din instinct, nu în mod conştient; pur şi simplu, e o adevărată porcărie, fără nici o urmă de gîndire liberală.

Şi în plus, nu e nici măcar întrebarea hamletiană:

„Dar frica de ce va fi acolo...“[2]

Cîte ciudăţenii sînt implicate aici! Oare asta să însemne că firii ruse îi lipseşte raţiunea? Spun că-i lipseşte raţiunea, nu sensul. Poţi să nu crezi, dar măcar gîndeşte-te puţin. Sinucigaşul nostru nu are nici măcar o umbră de bănuială că se numeşte *eu* şi este o fiinţă nemuritoare. Parcă n-a auzit vreodată de aşa ceva. Şi totuşi nu este nici ateu. Amintiţi-vă de ateii din trecut: pierzîndu-şi credinţa în ceva, începeau imediat să creadă cu patimă în altceva. Amintiţi-vă de credinţa fierbinte a lui Diderot, Voltaire... La ai noştri e o *tabula rasa* desăvîrşită... Şi la ce bun să-l invocăm aici pe Voltaire? Pur şi simplu, omul nu are bani ca să-şi poată permite o amantă şi cu asta, basta.

Sinucigaşul Werther, punîndu-şi capăt zilelor, regretă în ultimele rînduri pe care le lasă că nu va mai vedea „minunata constelaţie a Ursei Mari“ şi-şi ia rămas-bun de la ea[3]. Oh, prin această mică trăsătură, ce bine s-a divulgat Goethe, care pe atunci de-abia debuta! De ce-i erau atît de dragi tînărului Werther aceste constelaţii? Pentru că, de fiecare dată cînd le contempla, îşi dădea seama că nu este nicidecum un atom şi un nimic faţă de ele, că tot acest abis de tainice minuni dumnezeieşti nu este cîtuşi de puţin mai presus de gîndirea, de conştiinţa, de idealul de frumuseţe cuprins în

sufletul său şi că, prin urmare, îi este egal şi-l înrudeşte cu infinitul existenţei... că doar *chipului său de om* îi datorează întreaga fericire de a sesiza gîndul măreţ, care i se dezvăluie: cine este el?

„Mare Spirit, Îţi mulţumesc pentru chipul de om pe care Tu mi l-ai dat.“

Iată care trebuie să fi fost rugăciunea marelui Goethe de-a lungul întregii sale vieţi. La noi, acest chip dăruit omului este spart extrem de simplu şi fără nici un fel de tertipuri nemţeşti, iar de la Urse, nu numai de la cea Mare, ci şi de la cea Mică, nimeni nu se gîndeşte să-şi ia rămas-bun şi, chiar dacă i-ar trece prin minte, n-ar face-o: tare ruşine i-ar fi.

— Despre ce aţi început vorba? mă va întreba cititorul mirat.

— Am vrut şi eu să scriu o prefaţă, pentru că nu se poate aşa, fără nici o prefaţă.

— În acest caz, mai bine explicaţi-ne tendinţa dumneavoastră, convingerile, spuneţi-ne ce fel de om sînteţi şi cum de aţi îndrăznit să anunţaţi apariţia unui *Jurnal de scriitor*?

Dar acest lucru este foarte dificil şi văd că nu sînt expert în scrisul prefeţelor. Poate că o prefaţă este la fel de greu de scris ca şi o scrisoare. În privinţa liberalismului (în loc de „tendinţă“, voi folosi direct termenul de „liberalism“), în privinţa liberalismului pot spune că Anonimul[4], ştiut de toată lumea, într-unul din recentele sale foiletoane, referindu-se la felul cum a celebrat presa noastră revelionul noului an 1876, spune printre altele, nu fără sarcasm, că totul a decurs destul de liberal. Îmi pare bine că a dat aici dovadă de sarcasm. Într-adevăr, în ultimul timp, pretutindeni, liberalismul nostru s-a transformat fie într-un meşteşug, fie într-o deprindere rea. Adică, n-ar fi în sine o deprindere rea, însă la noi s-a ajuns cumva la asta. Şi e chiar ciudat: s-ar părea că liberalismul nostru face parte din categoria liberalismelor pacifiste, pacifiste şi pacificate, ceea ce, după mine, e foarte

rău, căci chietismul s-ar putea dovedi cel mai puţin în stare să se acomodeze cu liberalismul. Şi totuşi, în pofida acestei linişti, apar pretutindeni simptome indubitabile, care ne arată că în societatea noastră, încetul cu încetul, se pierde complet diferenţierea între ceea ce este liberal şi ceea ce nu-i deloc liberal, şi că în acest sens lucrurile încep să se încurce foarte tare, existînd chiar şi cazuri de extremă confuzie. Pe scurt, în loc să devină mai liberi, liberalii noştri parcă s-au legat cu funia de liberalismul lor şi, de aceea, profitînd de această situaţie curioasă, voi trece sub tăcere detaliile liberalismului meu. Dar voi spune că, în general, mă consider mai liberal decît toţi, măcar pentru simplul fapt că nu vreau nicicum să mă liniştesc. Însă ajunge cu asta. Şi dacă ar trebui să mă definesc, adică să apreciez ce fel de om sînt, m-aş putea exprima cam aşa la adresa propriei mele persoane: *„Je suis un homme heureux qui n'a pas l'air content“*[5], adică, în traducere: „Sînt un om fericit, dar nemulţumit de cîte ceva“...

Cu asta închei prefaţa. De fapt, nu am scris-o decît de formă.

II. Un viitor roman. Iarăşi „O familie întîmplătoare“[6]

La clubul artiştilor s-a făcut un brad de Crăciun şi un bal pentru copii, iar eu m-am dus să mă uit la copii. Şi mai înainte mă uitam întotdeauna la copii, dar acum le acord o atenţie specială. De mult mi-am fixat ca ideal scrierea unui roman despre copiii ruşi din zilele noastre şi, bineînţeles, şi despre taţii lor de acum, în prezentele lor relaţii reciproce[7]. Poemul[8] este gata şi a fost conceput de la bun început, aşa cum trebuie să procedeze întotdeauna un romancier. Pe cît posibil, voi lua părinţi şi copii din toate straturile sociale şi-i voi urmări pe copii de la vîrsta cea mai fragedă..

Acum un an şi jumătate, cînd Nikolai Alexeievici Nekrasov m-a invitat să scriu un roman pentru revista *Otecestvennîie zapiski,* era cît pe-aci să-mi încep atunci romanul *Părinţi şi copii*, însă m-am abţinut şi, slavă Domnului, bine am făcut: nu eram pregătit. Deocamdată n-am scris decît *Adolescentul*, această primă încercare a gîndirii mele. Însă aici copilul a ieşit deja din copilărie şi apare doar ca un om neformat, care doreşte, sfios şi îndrăzneţ, să facă primul său pas în viaţă, cît mai repede. Am ales un suflet inocent, dar murdărit deja de teribila eventualitate a depravării, de ura precoce pentru existenţa sa de tot nimicul şi „întîmplătoare“ şi de acea largheţe, cu care sufletul său neprihănit acceptă de-acum conştient viciul în gîndurile sale, îl păstrează de-acum în inima sa, îl admiră în visele sale încă sfioase, care însă încep să fie îndrăzneţe şi furtunoase; este o fiinţă abandonată şi lăsată să se bizuie doar pe propriile forţe, pe propriul discernămînt şi, ce e drept, pe grija lui Dumnezeu. Aşa sînt avortonii societăţii, membrii „întîmplători“ ai unei familii „întîmplătoare“.

Recent, toată lumea a citit în ziare despre asasinarea tîrgoveţei Perova şi despre sinuciderea ucigaşului ei. Trăiau în concubinaj; el era muncitor la o tipografie, dar îşi pierduse slujba; ea luase un apartament cu chirie şi subînchiria camere. Au intervenit neînţelegeri. Perova l-a rugat s-o lase. Caracterul asasinului era dintre cele mai moderne. „Dacă nu-i a mea, nu-i a nimănui.“ I-a dat cuvîntul că o „lasă“ şi noaptea a înjunghiat-o sălbatic, după un plan bine chibzuit, premeditat, apoi şi-a curmat şi el viaţa, înjunghiindu-se. În urma Perovei au rămas doi copii, doi băieţi de doisprezece şi nouă ani, nelegitimi, pe care nu i-a făcut cu ucigaşul, ci îi avea încă dinainte de a-l fi cunoscut. Femeia îi iubea. Amîndoi au fost martori cum, de cu seară, el i-a făcut o scenă groaznică mamei lor, a chinuit-o

cu reproşuri şi a adus-o în pragul leşinului; au rugat-o să nu meargă în camera lui, dar ea s-a dus.

Ziarul *Golos* lansează un apel public pentru ajutorarea „orfanilor nefericiţi“, dintre care cel mai mare învaţă la Gimnaziul nr. 5, iar celălalt încă nu merge la şcoală. Iată din nou o „familie întîmplătoare“, din nou copii cu o impresie sumbră în suflet. Tabloul sinistru va rămîne pentru totdeauna în sufletele lor şi încă din aceste zile le poate submina dureros mîndria fragedă,

„...cînd ne sînt noi
Toate impresiile vieţii“[9],

iar din această dilemă peste puterile lor, vor avea parte de rănirea timpurie a amorului propriu, de roşeaţa unei false ruşini pentru trecut, de o ură surdă, ascunsă în suflet, faţă de oameni, şi asta poate pentru totdeauna. Să binecuvînteze Domnul viitorul acestor copii nevinovaţi, fie ca ei să nu înceteze a-şi iubi nefericita mamă toată viaţa, fără să-şi reproşeze şi fără să se jeneze de acest sentiment. De ajutat, însă, trebuie să fie ajutaţi, neapărat. În această privinţă societatea noastră este nobilă şi sensibilă. Oare să nu mai frecventeze gimnaziul, dacă tot l-au început? Se spune că cel mai mare nu va renunţa, că viitorul lui ar fi cumva asigurat. Dar cel mic? Oare se vor colecta vreo şaptezeci sau o sută de ruble pentru ei şi pe urmă vor fi uitaţi? Mulţumim şi ziarului *Golos* că ne aduce aminte de aceşti nefericiţi.

III. Bradul de la clubul artiştilor. Copiii care gîndesc şi copiii scutiţi de greutăţi. „Tinereţea mîncăcioasă.“ Uicele. Adolescenţii

care dau din coate. Grăbitul căpitan de la Moscova

Desigur, nu voi descrie amănunţit bradul şi dansurile de la Clubul artiştilor; totul a fost descris demult şi la momentul oportun, încît şi eu am citit cu mare plăcere prezentările făcute în alte foiletoane. Voi spune doar că mult timp înainte de asta n-am frecventat nici o întrunire, trăind retras vreme îndelungată.

La început au dansat copiii, toţi în costume adorabile. E foarte interesant de observat cum noţiunile cele mai complexe se înrădăcinează cu totul pe neobservate în mintea copilului şi el, nefiind încă în stare să asocieze două idei, înţelege uneori de minune cele mai profunde lucruri ale vieţii. Un savant german a spus că fiecare copil, ajungînd la vîrsta de trei ani, îşi însuşeşte deja o treime din ideile şi cunoştinţele cu care, bătrîn, va intra în mormînt. La club au fost chiar şi copii de şase ani, dar ştiu precis că ei înţelegeau perfect de ce şi pentru ce veniseră aici, gătiţi în hăinuţe atît de scumpe, în timp ce acasă umblă murdari (avînd în vedere veniturile actuale ale claselor de mijloc, nu se poate să nu umble murdari). Mai mult, ei, desigur, înţeleg că exact aşa trebuie să fie, că situaţia nu este nicidecum o anomalie, ci o lege normală a naturii. Bineînţeles, nu sînt în măsură să se exprime astfel, dar o ştiu în sinea lor, iar asta este, totuşi, o idee extrem de complexă.

Dintre copii mi-au plăcut mai mult cei foarte mici; erau grozav de drăguţi şi dezinvolţi. Dezinvoltura celor mai mari avea şi ceva impertinent. Se înţelege, cei mai dezinvolţi şi mai veseli erau cei care în viitor vor îngroşa rîndurile mediocrităţilor lipsite de talent, dar asta-i de-acum o regulă generală: mediocritatea este întotdeauna dezinvoltă, atît la copii, cît şi la părinţi. Copiii cei mai dotaţi, cei mai deosebiţi sînt întotdeauna şi cei mai rezervaţi şi, dacă sînt veseli din fire, atunci

caută neapărat să-i conducă şi să-i comande pe ceilalţi. Păcat şi că acum copiilor li se oferă tot felul de facilităţi, nu numai în ce priveşte învăţătura şi însuşirea cunoştinţelor, ci pînă şi în privinţa jocului, a jucăriilor. Abia prinde copilul să gîngurească primele cuvinte, că imediat încep înlesnirile. Toată pedagogia actuală nu este preocupată decît de înlesniri. Uneori, facilităţile nu înseamnă nicicum educaţie, ci, dimpotrivă, tîmpire. Două-trei idei, două-trei impresii trăite mai profund în copilărie printr-un efort propriu (şi, dacă vreţi, chiar şi prin suferinţă) îl vor iniţia mult mai profund în viaţă decît şcoala cea mai simplificată, din care, fără excepţie, copilul iese nici laie, nici bălaie, nici bun, nici rău, chiar în desfrîu nedesfrînat şi în virtute nevirtuos.

„Cum stăm cu stridiile, -au sosit? Ce bucurie!
Se-avîntă tinereţea mîncăcioasă
Să-nfulece...“[10]

Această „tinereţe mîncăcioasă“ (singurul vers prost la Puşkin, pentru că este rostit fără ironie, aproape ca un elogiu), această tinereţe mîncăcioasă, deci, rezultă şi ea din ceva, nu? Urîtă şi nedorită tinereţe! Şi sînt convins că această educaţie prea simplificată contribuie extrem de mult la formarea ei, iar noi numai de asta nu ducem lipsă!

În privinţa fetiţelor, lucrurile sînt totuşi mai clare decît în ce-i priveşte pe băieţi. De ce fetele, pînă aproape de majorat (dar nu şi după aceea) sînt întotdeauna mai dezvoltate sau par mai dezvoltate decît băieţii de vîrsta lor? Pe fete le poţi înţelege mai bine, privindu-le cum dansează: aşa vezi clar în cîte una dintre ele o Uică viitoare, care cu nici un chip nu va fi în stare să se mărite, deşi doreşte foarte mult. Uice le spun fetelor care pînă la aproape treizeci de ani nu răspund decît: *oui* sau *non*[11]. Din contra, pe unele dintre ele se vede de pe

acum că se vor mărita foarte repede, imediat ce vor dori.

Dar şi mai cinic, după mine, este să îmbraci pentru dans o fată aproape matură într-un costum de copil; zău că nu e bine. După miezul nopţii, cînd s-a terminat balul pentru copii şi au pornit la joc părinţii, unele dintre aceste fete au rămas să danseze cu cei mari cu rochiţe scurte şi cu genunchii goi.

Dar mie mi-a plăcut extrem de mult totul şi ar fi fost perfect dacă nu s-ar fi înghesuit adolescenţii. Într-adevăr, vîrstnicii erau de o politeţe festivă şi rafinată, în timp ce adolescenţii (nu copiii, ci adolescenţii, viitorii tineri, în diverse uniforme, care viermuiau la acest bal) se înghesuiau de o manieră insuportabilă, nu se scuzau şi treceau foarte siguri de ei. Am fost înghiontit de vreo cincizeci de ori; poate că aşa sînt educaţi, pentru a fi descurcăreţi în viaţă. Oricum, deşi n-am mai ieşit de mult în lume, mi-a plăcut totul, în pofida aerului teribil de sufocant, a sorilor electrici şi a freneticelor strigăte de comandă ale maestrului de dans.

Am luat zilele trecute un număr din *Petersburgskaia gazeta [Gazeta de Petersburg]*, în care am citit o corespondenţă de la Moscova despre scandalurile care s-au produs de sărbători la adunarea nobilimii, la cercul artistic, la teatru, la balul mascat etc. Dacă e să-i dăm crezare corespondentului (căci corespondentul, denunţînd viciul, putea intenţionat să treacă sub tăcere virtutea), societatea noastră n-a fost nicicînd mai aproape de scandal ca acum. Şi e ciudat: de ce oare, încă din copilărie şi apoi în tot decursul vieţii mele, de îndată ce nimeream la o mare reuniune festivă rusească, întotdeauna începeam să am impresia că buna purtare nu este decît de formă şi că imediat toţi se vor scula şi se vor apuca să facă scandal exact ca la ei acasă? E un gînd prostesc şi fantastic şi cît de tare m-am jenat de el şi mi l-am

reproşat încă din copilărie! E un gînd care nu rezistă la nici o critică. O, desigur, negustorii şi căpitanii, despre care scrie acest corespondent demn de toată încrederea (eu unul îl cred întru totul), au fost şi înainte, au fost întotdeauna, ei reprezintă un tip nemuritor; însă mai înainte mai aveau un pic de frică şi îşi mai ascundeau sentimentele, pe cînd acum, un asemenea domn, chiar în toiul petrecerii, îşi dă din senin arama pe faţă, socotind că acum are tot dreptul s-o facă. Şi nu mai încape îndoială că, în ultimii douăzeci de ani, extrem de mulţi ruşi, nu se ştie de ce, şi-au imaginat brusc că au căpătat dreptul deplin de a se dezonora, că acum e bine să se comporte aşa, că merită chiar laude pentru asta şi n-o să fie daţi afară. Pe de altă parte, înţeleg şi că e extrem de plăcut (oh, pentru mulţi, foarte mulţi!) să te ridici în mijlocul unei reuniuni unde toţi din jurul tău, doamnele, cavalerii şi chiar unii dintre şefi au vorba atît de dulce, etalează atîta amabilitate şi pînă într-atîta se consideră pe picior de egalitate, încît ai impresia că, într-adevăr, eşti în Europa, înţeleg deci că e plăcut să te ridici în mijlocul acestor europeni şi să urli deodată ceva în cel mai curat grai naţional, să-i arzi cuiva o scatoalcă, să-i trînteşti o obscenitate unei fete şi, în general, să comiţi o bădărănie chiar în mijlocul salonului: „Na-vă, adică, pentru cele două sute de ani de europenism, iar noi, ăştia, cum am fost, aşa rămînem, n-am dispărut!“. E plăcut aşa. Şi totuşi sălbaticul se înşală: nu va fi tolerat, i se va da brînci afară. Cine-i va da brînci? Forţa poliţienească? Nu-u, nicidecum forţa poliţienească, ci tot nişte sălbatici ca el! Iată unde se află forţa. Să mă explic.

Ştiţi dumneavoastră pentru cine, poate, e mai agreabil şi mai drag acest aer festiv şi european pe care îl afectează societatea rusă atunci cînd se reuneşte în stil european? Tocmai pentru alde Skvoznik Dmuhanovski, Cicikov şi chiar,

probabil, pentru alde Derjimorda[12], adică tocmai pentru cei care la ei acasă, în viaţa privată, sînt persoane esenţialmente naţionale. O, au şi ei acolo, la ei acasă, reuniunile şi dansurile lor, dar nu le preţuiesc şi nu le respectă; nu apreciază decît balul guvernatorului, balul înaltei societăţi, despre care au aflat de la Hlestakov[13]. Dar de ce? Tocmai pentru că ei înşişi nu au nimic în comun cu o societate onorabilă. Iată de ce unui asemenea individ îi şi sînt dragi formele europene, deşi ştie foarte bine că personal nu se va schimba şi se va întoarce de la balul europenesc rămînînd acelaşi bătăuş; dar se consolează cu gîndul că, măcar la modul ideal, i-a adus virtuţii un omagiu. O, ştie perfect că totul nu e decît un miraj; şi totuşi, după ce se întoarce de la bal, este convins că mirajul continuă, că încă se mai menţine printr-o forţă invizibilă, dar extraordinară şi că nici el nu a îndrăznit să iasă la mijloc şi să strige ceva în graiul naţional. Or, ideea că aşa ceva nu i s-a permis şi nu i se va permite nici de-acum înainte îi procură o imensă plăcere. N-o să credeţi cît de mult poate să îndrăgească un barbar Europa; totuşi, astfel, parcă participă şi el la un cult. Fără îndoială, adesea nici nu este capabil să arate în ce constă respectivul cult. Hlestakov, de pildă, presupunea că acest cult constă în pepenele de o sută de ruble, servit la balurile din înalta societate[14]. Poate că Skvoznik Dmuhanovski va fi rămas şi pînă în prezent cu aceeaşi părere despre pepene, deşi pe Hlestakov l-a mirosit şi-l dispreţuieşte, însă el e bucuros ca măcar prin pepene să-i aducă virtuţii un omagiu. Şi nu e deloc vorba de ipocrizie, ci de sinceritatea cea mai deplină, ba mai mult, de o necesitate. Dar şi ipocrizia acţionează bine aici, căci ce este ipocrizia? Ipocrizia este tributul pe care viciul trebuie să-l plătească virtuţii[15], o idee nemăsurat de liniştitoare pentru omul care doreşte să rămînă vicios în practică şi totuşi, măcar în sufletul său,

ţine să n-o rupă cu virtutea. O, viciului îi place teribil de mult să-i plătească tribut virtuţii, şi asta este foarte bine; deocamdată şi asta ne e de-ajuns, nu? De aceea şi căpitanul care a urlat în mijlocul unui salon din Moscova continuă să fie doar o excepţie şi un om care doar s-a grăbit, cel puţin deocamdată; dar chiar şi acest „deocamdată“ este ceva liniştitor în vremurile noastre instabile.

Astfel, balul este, hotărît, ceva conservator în sensul cel mai bun al cuvîntului şi nu glumesc deloc cînd spun asta.

IV. Secolul de aur din buzunar

De altfel m-am şi plictisit, adică nu m-am simţit chiar plictisit, ci puţin înciudat. S-a terminat balul copiilor, a început balul părinţilor şi, totuşi, Doamne, cîtă mediocritate! Toată lumea are costume noi şi nimeni nu ştie cum se poartă un costum; toţi se distrează şi nimeni nu este vesel; toţi sînt orgolioşi şi nimeni nu e capabil să arate ce poate; toţi sînt invidioşi şi toţi tac şi se trag deoparte. Nu ştiu nici măcar să danseze. Priviţi-l pe acest ofiţer foarte mic de statură, care se învîrteşte (un asemenea ofiţer foarte scund, care se învîrteşte sălbatic, veţi întîlni neapărat la toate balurile date de clasa mijlocie). Tot dansul, toată maniera lui constă doar în faptul că îşi învîrteşte partenera aproape cu ferocitate, cu nişte mişcări sacadate şi este în stare să învîrtească aşa treizeci-patruzeci de doamne la rînd, lucru cu care se mîndreşte; dar ce-i frumos în asta? Dansul este aproape ca o declaraţie de dragoste (amintiţi-vă de menuet), iar el parcă se bate. Şi mi-a venit un gînd fantastic, nespus de bizar: „Ce-ar fi, m-am gîndit, dacă toţi aceşti oaspeţi drăguţi şi respectabili ar vrea, măcar pentru o singură clipă, să devină sinceri şi simpli? În ce s-ar preface brusc această sală înăbuşitoare? Ce-ar fi dacă fiecare dintre ei ar afla deodată tot secretul? Ce-ar fi dacă fiecare dintre ei ar afla brusc cîtă francheţe, cîtă

sinceritate, cîtă veselie din cea mai cordială, mai afectuoasă, cîtă puritate, cîte sentimente nobile, dorinţe frumoase, cîtă inteligenţă – ba chiar mai mult decît inteligenţă! – cît spirit din cel mai fin, mai remarcabil are fiecare, fiecare dintre ei, fără excepţie? Da, domnilor, oricare dintre domniile voastre le are, le posedă pe toate acestea, dar nimeni, nimeni n-o ştie! O, domnilor şi doamnelor, jur că fiecare dintre domniile voastre este mai inteligent decît Voltaire, mai sensibil decît Rousseau, incomparabil mai seducător decît Alcibiade, Don Juan, decît toate Lucreţiile, Julietele şi Beatricele! Nu credeţi că sînteţi aşa de minunaţi? Dar eu vă spun pe cuvînt de onoare că nici la Shakespeare, nici la Schiller, nici la Homer, chiar dacă i-am aduna pe toţi la un loc, nu s-ar putea găsi ceva atît de fermecător ca acum, în clipa aceasta, printre domniile voastre, în această sală de bal. Care Shakespeare! Aici ar apărea ceva ce nici n-au visat înţelepţii noştri. Dar nenorocul dumneavoastră este că nici nu ştiţi cît sînteţi de minunaţi! Ştiţi oare că, dacă fiecare dintre domniile voastre ar vrea, imediat i-ar putea ferici pe toţi cei aflaţi în această sală şi pe toţi i-ar putea atrage după sine? Şi această forţă există în fiecare dintre dumneavoastră, însă este ascunsă atît de adînc, că de mult a început să pară neverosimilă. Şi oare secolul de aur există numai pe ceştile de porţelan?

Nu vă încruntaţi, excelenţă, auzind expresia *secolul de aur*: vă dau cuvîntul meu de onoare că n-o să vă oblige să umblaţi în veşmintele secolului de aur, cu frunza pudorii, ci o să vi se lase întregul costum de general. Vă încredinţez că în secolul de aur oamenii pot ajunge chiar avînd gradul de general. Dar măcar încercaţi, excelenţă, încercaţi chiar şi acum (doar sînteţi cel mai mare în grad şi iniţiativa e a dumneavoastră) şi veţi vedea şi singur ce spirit de Piron[16], ca să zicem aşa, aţi putea manifesta, cu totul neaşteptat pentru

dumneavoastră. Rîdeţi, nu vă vine a crede? Mă bucur că v-am amuzat şi totuşi tot ce am exclamat acum nu-i un paradox, ci adevărul gol-goluţ... Ghinionul dumneavoastră e că vi se pare incredibil.

1 Personaj gogolian (Revizorul).

2 Citat din *Hamlet* de Shakespeare, în traducerea lui N.A. Polevoi (1796-1846).

3 Trimitere la romanul *Suferinţele tînărului Werther* de Goethe.

4 „Anonimul“ este pseudonimul lui A.S. Suvorin.

5 Parafrază a unei expresii din romanul *Mizerabilii* de Victor Hugo.

6 Expresie folosită de Dostoievski adeseori, apărută pentru prima dată în finalul romanului *Adolescentul*, desemnînd, după părerea scriitorului, un fenomen tipic al Rusiei de după reformă.

7 Într-adevăr, Dostoievski a avut intenţia, pe la începutul anilor ’70, să scrie un roman despre „părinţi şi copii“ (se reia aici titlul cunoscutului roman al lui Turgheniev); realizări parţiale ale acestui roman sînt *Adolescentul* şi anumite pasaje din *Fraţii Karamazov* (mai ales cele care ilustrează atitudinea lui Feodor Karamazov faţă de fiii săi).

8 Prin cuvîntul „poem“, Dostoievski desemna primul stadiu al procesului de creaţie, legat de clarificarea „ideii“ generale, de planul operei.

9 Parafrazare a unor versuri din poezia *Demonul* de Puşkin.

10 Citat din poemul *Evgheni Oneghin* de Puşkin.

11 *Da sau nu (fr.).

12 Personaje gogoliene din *Revizorul* (Skvoznik-Dmuhanovski şi Derjimorda) şi din *Suflete moarte* (Cicikov).

13 Referinţă la actul al III-lea, scena a VI-a, din *Revizorul* de Gogol.

14 De fapt, în scena citată, Hlestakov se referea la un pepene de şapte sute de ruble.

15 Expresie a scriitorului francez François de La Rochefoucauld (1613-1680), din cartea *Réflexions ou sentences et maximes morales* (1665).

16 Trimitere la scriitorul francez Alexis Piron (1689-1773).

Capitolul al II-lea

I. Băiatul cu mînuţa

Copiii sînt fiinţe ciudate, te urmăresc, îţi apar şi în vis. Înainte de sărbătoarea bradului de Crăciun şi chiar în ajunul sărbătorii am întîlnit pe stradă, în acelaşi colţ, un băieţel nu mai mare de şapte ani. Pe un ger cumplit, era îmbrăcat aproape ca de vară, dar gîtul îl avea înfăşurat într-o vechitură, semn că cineva îl echipa înainte de a-l trimite. Băiatul umbla „cu mînuţa"; acesta este un termen tehnic şi înseamnă a cere de pomană. Termenul a fost inventat chiar de aceşti băieţei. Sînt mulţi ca el, ţi se învîrtesc prin faţă, îngînă cîte ceva învăţat pe dinafară; însă acesta nu îngîna, ci vorbea cu un soi de candoare, care îi trăda lipsa de experienţă, şi mă privea cu încredere în ochi; înseamnă că era de-abia la începutul meseriei. La întrebările mele, mi-a spus că are o soră bolnavă, rămasă fără slujbă; poate că acesta-i adevărul, dar am aflat pe urmă că asemenea băieţei sînt puzderie; sînt trimişi „cu mînuţa" chiar pe gerul cel mai teribil şi, dacă nu adună nimic, cu siguranţă îi aşteaptă bătaia. După ce primeşte cîteva copeici, cu mîinile roşii, îngheţate, băiatul se întoarce în vreun subsol, unde chefuieşte vreo bandă de trîndavi, chiar dintre aceia care „făcînd grevă la fabrică sîmbătă spre duminică, la lucru se întorc cel mai devreme miercuri seara". Acolo, în subsoluri, chefuiesc împreună cu ei nevestele lor flămînde şi bătute, tot aici le scîncesc pruncii flămînzi. Votcă, mizerie şi desfrîu, dar în primul rînd votcă. Cu banii adunaţi, băieţelul este trimis imediat la cîrciumă şi el mai aduce băutură. Ca distracţie, uneori îi toarnă şi lui în gură o jumătate de sticlă şi hohotesc cînd el, cu răsuflarea tăiată, cade aproape fără simţire la pămînt,

„...şi-n gură votcă scîrboasă
Fără milă-mi turna..."[17]

Cînd va mai creşte puţin, va fi cît mai repede expediat la o fabrică, însă, tot ce va cîştiga din nou va fi obligat să le aducă trîndavilor şi aceştia iarăşi îi vor bea banii. Dar şi pînă la timpul fabricii aceşti copii devin nişte delincvenţi desăvîrşiţi. Vagabondează prin oraş şi ştiu acele locuri de prin subsoluri, unde te poţi strecura şi poţi înnopta fără să fii observat. Unul dintre ei şi-a petrecut cîteva nopţi la rînd în coşul din odaia unui portar, iar acesta nici nu l-a observat. Se înţelege de la sine că ajung hoţi. Hoţia devine o patimă chiar la copii de opt ani, care uneori nu au deloc conştiinţa faptului că săvîrşesc fărădelegi. Pînă la urmă, rabdă de toate: foame, frig, bătăi numai de dragul libertăţii şi fug de la trîntorii lor ca să hoinărească pe cont propriu. Această fiinţă sălbatică nu înţelege nimic uneori: nici unde trăieşte, nici cărei naţiuni îi aparţine, nici dacă există Dumnezeu, dacă există un suveran; despre ei se spun nişte lucruri incredibile şi totuşi reale.

II. Un băiat la bradul lui Hristos

Dar sînt romancier şi mi se pare că o „istorie“ am imaginat-o eu însumi. De ce scriu: „mi se pare“, doar ştiu sigur că am imaginat-o? Dar tot mi se pare că asta s-a întîmplat cîndva, undeva, că s-a întîmplat chiar în ajunul Crăciunului, într-un *oarecare* mare oraş, pe un ger îngrozitor.

Parcă văd, într-un subsol, un băieţel, încă foarte mic, cam de şase ani sau chiar mai puţin. Acest băieţel s-a trezit dimineaţa în subsolul rece şi umed. Era îmbrăcat într-un mic halat şi tremura. Aerul slobozit din piept îşi lua zborul ca un abur alb şi el, stînd într-un colţ pe un cufăr şi plictisindu-se, sufla anume din gură şi se distra, privind cum plutesc aburii. Dar îi era tare foame. De dimineaţă, s-a apropiat de cîteva ori de laviţă, unde, pe o saltea subţire ca o turtă şi cu o legătură sub cap în loc de pernă, zăcea mama lui bolnavă. Cum a nimerit aici? Probabil că a venit cu băiatul

ei dintr-un alt oraş şi s-a îmbolnăvit pe neaşteptate. Pe stăpîna ungherelor a ridicat-o poliţia încă de acum două zile; locatarii s-au împrăştiat care încotro ca să petreacă sărbătorile, iar singurul trîntor rămas zăcea beat mort de o zi şi o noapte, nu mai aşteptase sărbătoarea. Într-un colţ al camerei gemea de reumatism o bătrînică de optzeci de ani, care fusese cîndva, undeva, dădacă, iar acum murea în singurătate, oftînd, mormăind şi bombănindu-l pe băiat, aşa că el începuse să se teamă să se apropie de colţul ei. A găsit apă de băut în tindă, dar n-a zărit nici o coajă de pîine pe nicăieri şi acum era a zecea oară cînd venea s-o scoale pe maică-sa. Pînă la urmă i s-a făcut frică în întuneric: se lăsase de mult seara, dar nimeni nu aprindea focul. Pipăindu-i faţa, s-a mirat că mama lui nu se mişcă deloc şi s-a făcut rece ca zidul. „E grozav de frig aici", s-a gîndit el. A mai stat un pic, uitîndu-şi inconştient mîna pe umărul moartei, apoi şi-a suflat peste degeţele ca să le încălzească şi deodată, găsindu-şi pe dibuite şepcuţa pe laviţă, a ieşit încetişor, orbecăind, din subsol. Ar fi plecat mai devreme, dar se temea de cîinele mare de sus, de pe scară, care a urlat toată ziua la uşa vecinilor. Dar cîinele nu mai era şi băiatul a ieşit deodată în stradă.

Doamne, ce oraş! Nu mai văzuse niciodată aşa ceva. Acolo, de unde a venit el, noaptea e o beznă aşa de neagră, un singur felinar luminează toată strada. Căsuţele joase, de lemn, se închid cu obloane; cum se întunecă, nu mai vezi ţipenie de om pe stradă, toţi se încuie în casă, toată noaptea n-auzi decît lătratul haitelor de cîini, care sînt cu sutele şi cu miile. În schimb acolo era atît de cald şi i se dădea de mîncare, pe cînd aici, Doamne, de-ar avea ceva de mîncare! Şi ce zgomot şi tropăit, cîtă lumină, ce de oameni, cai şi trăsuri şi ce ger, ce ger! Aburul rece se ridică de pe crupele cailor sleiţi de puteri, iese din boturile lor care respiră atît de fierbinte; prin zăpada afînată se aude ţăcănitul

potcoavelor pe piatră, toată lumea se înghesuie şi, Doamne, îi e aşa de foame, măcar o bucăţică de ceva să mănînce; îl dor atît de tare degetele. Pe-alături a trecut un păzitor al ordinii şi s-a întors cu spatele ca să nu-l observe pe băiat.

Iată o altă stradă: uh, ce largă e! Aici sigur te calcă; ce mai strigă toţi, fug pe jos şi zboară cu trăsurile şi ce lumină, oho, ce mai lumină! Dar asta ce-i? Uh, ce geam mare şi dincolo de geam e o cameră cu un copac pînă în tavan; e un brad şi în brad cîte luminiţe, cîte hîrtiuţe aurii şi mere, iar în jur, tot aici, sînt păpuşele şi căluţi; iar prin cameră aleargă copii, gătiţi, curăţei; rîd şi se joacă şi mănîncă şi beau ceva. Uite-o pe fetiţa care a început să danseze cu un băiat, ce fetiţă drăguţă! Uite şi muzica, se aude prin fereastră. Băieţelul priveşte, se miră, mai şi rîde, dar îl dor de-acum şi degeţelele de la picioare, iar cele de la mîini s-au înroşit de tot, nu se mai îndoaie şi îl dor cînd le mişcă. Băiatul şi-a adus aminte deodată că îl dor degetele foarte tare, a izbucnit în plîns şi a fugit mai departe, dar iată că vede din nou printr-un alt geam o cameră, vede iar copaci, iar pe mese prăjituri de tot felul, cu migdale, prăjituri roşii, galbene şi acolo stau patru doamne bogate şi cum vine cineva îi dau prăjituri, iar uşa se deschide întruna, intră de-afară în casa lor o mulţime de domni. Băiatul s-a furişat, a deschis brusc uşa şi a intrat. Uh, cum au prins a mai striga la el şi a da din mîini! O doamnă s-a apropiat repede şi i-a băgat în mînă o copeică, deschizîndu-i ea singură uşa să iasă afară. Ce s-a mai speriat băiatul! Iar copeica i s-a rostogolit pe trepte, sunînd: n-a fost în stare să-şi îndoaie degetele ca s-o ţină. A ieşit băiatul în fugă şi a pornit repede, cît mai repede, fără să ştie încotro. Iar îi vine să plîngă, dar se teme şi aleargă şi aleargă, aleargă şi suflă în mîini. Şi-l cuprinde amărăciunea pentru că se simte deodată atît de singur şi de speriat şi deodată, Doamne! Ce mai e şi asta? Stau oamenii grămadă

şi se minunează: în fereastră, dincolo de geam sînt trei păpuşi mici, gătite cu rochiţe roşii şi verzi şi parcă ar fi vii, vii cu adevărat! Un bătrînel stă jos şi parcă ar cînta la o vioară mare, alţi doi stau în picioare, tot aici, şi cîntă la nişte viori mititele şi-şi clatină capetele în tact şi se uită unul la altul şi li se mişcă buzele, vorbesc, vorbesc de-a binelea, numai că de după geam nu se aude. Şi băiatul a crezut mai întîi că sînt vii, dar pe urmă, cînd şi-a dat seama că sînt păpuşi, a izbucnit în rîs. Nu mai văzuse niciodată asemenea păpuşi şi nici nu-şi închipuia că există aşa ceva! Îi vine şi să plîngă, dar îl umflă şi rîsul uitîndu-se la păpuşi. Deodată i s-a părut că cineva din spate l-a apucat de halat: un băiat mare şi rău stătea lîngă el şi brusc l-a pocnit peste cap, i-a smuls şepcuţa şi i-a pus piedică. Băieţelul s-a rostogolit la pămînt, oamenii dimprejur au început să ţipe, el a încremenit, apoi a sărit în picioare şi a luat-o la goană şi a fugit pînă cînd a nimerit undeva, printr-un gang, într-o curte străină şi s-a ghemuit după o stivă de lemne: „Aici n-or să mă dibuiască şi mai e şi întuneric".

S-a ghemuit, s-a făcut covrig, dar nu-şi putea trage sufletul de frică şi deodată, absolut pe neaşteptate, a început să se simtă aşa de bine: mînuţele şi picioruşele au încetat să-l mai doară şi i s-a făcut atît de cald, atît de cald, ca pe cuptor; iată-l că s-a cutremurat cu totul: ah, era cît pe ce să adoarmă! Ce bine e să adormi aici: „Stau un pic aici şi pe urmă mă duc din nou să mă uit la păpuşi", s-a gîndit băiatul şi a zîmbit, aducîndu-şi aminte de ele: „parcă ar fi vii!..." Şi deodată a auzit-o pe maică-sa, care a început să cînte: „Mamă, dorm, ah, ce bine e să dormi aici!"

— Hai la bradul meu de Crăciun, băiete, a şoptit deasupra lui un glas molcom.

Băiatul a crezut mai întîi că e tot mama lui, dar nu, nu e ea; cine oare l-a chemat? Nu vede, dar cineva s-a aplecat asupra lui şi l-a îmbrăţişat în întuneric, iar el i-a întins mîna şi... şi deodată, ah,

ce lumină! Ah, ce brad! Ba nu e brad, băieţelul n-a mai văzut vreodată asemenea copaci! Unde-o fi acum? Totul străluceşte, totul scînteiază şi în jur sînt numai păpuşi, ba nu, sînt băieţei şi fetiţe, doar că sînt atît de luminoşi, toţi se învîrtesc în jurul lui, zboară, toţi îl sărută, îl iau, îl duc cu ei şi el zboară şi vede că mama lui îl priveşte şi rîde la el bucuroasă.

— Mamă! Mamă! Ah, ce bine e aici, mamă! îi strigă băiatul şi iarăşi se sărută cu copiii şi ar vrea să le povestească cît mai repede despre păpuşile acelea din geam. Cine sînteţi voi, băieţilor? Cine sînteţi voi, fetiţelor? îi întreabă el rîzînd şi iubindu-i.

— Sîntem la „bradul lui Hristos“, îi răspund ei. Hristos are întotdeauna în ziua asta un brad pentru copiii mici care nu au bradul lor acolo... Şi a aflat că băieţii şi fetiţele de aici au fost copii ca şi el, dar unii îngheţaseră încă în coşurile lor, în care fuseseră abandonaţi pe scări, la uşile unor funcţionari din Petersburg, alţii se asfixiaseră la ciuhoncele[18] care îi luaseră spre îngrijire de la casele de copii, alţii muriseră la sînul secat al mamelor lor (în timpul foametei din Samara), alţii se sufocaseră din cauza duhorii din vagoanele de clasa a treia, dar ei toţi sînt acum aici şi toţi sînt ca nişte îngeri, toţi sînt la Hristos şi El Însuşi este printre ei, întinde mîinile spre ei şi-i binecuvîntează pe ei şi pe mamele lor păcătoase... Iar mamele acestor copii sînt şi ele aici, stau deoparte şi plîng; fiecare îşi recunoaşte băieţelul sau fetiţa, iar copiii zboară spre ele şi le sărută, le şterg lacrimile cu mînuţele lor, le roagă să nu mai plîngă, pentru că aici le e atît de bine...

Iar jos, dis-de-dimineaţă, măturătorii au găsit micul cadavru al băiatului care fugise şi îngheţase după stiva de lemne; a fost găsită şi mama lui... Ea murise înaintea băiatului; amîndoi s-au întîlnit în cer, la Domnul Dumnezeu.

De ce mi-oi fi imaginat această istorie, care nu se potriveşte deloc cu un jurnal obişnuit, lucid, ba încă şi de scriitor? Şi am mai şi promis să scriu cu precădere povestiri despre evenimente reale! Dar, aici e aici, tot mi se pare şi cred că toate acestea s-ar fi putut întîmpla în realitate, adică ceea ce s-a întîmplat în subsol ori după stiva de lemne; cît priveşte bradul lui Hristos, nici nu ştiu ce să vă spun, dacă cele scrise se puteau întîmpla sau nu? De fapt, sînt romancier ca să fabulez.

III. Colonia delincvenţilor minori. Exemplare de oameni sumbri. Transformarea unor suflete vicioase în suflete nevicioase. Mijloace recunoscute a fi cele mai bune. Micii şi cutezătorii prieteni ai omenirii

A treia zi de Crăciun i-am văzut pe toţi aceşti îngeri „căzuţi“, vreo cincizeci la un loc. Să nu credeţi că-mi bat joc numindu-i aşa, dar că sînt nişte copii „obidiţi“ nu mai încape îndoială. Obidiţi de cine? Cum şi cu ce şi cine este vinovat? Toate acestea sînt deocamdată nişte întrebări inutile, la care n-ai ce să răspunzi şi e mai bine să trecem la fapte.

Am fost într-adevăr la colonia pentru delincvenţii minori, cea de dincolo de Pulberărie. Am vrut de mult să merg acolo, dar tot n-am izbutit, pînă cînd mi-am făcut şi timp liber, am găsit şi nişte oameni cumsecade care s-au oferit să-mi arate totul. Am pornit într-o zi caldă, puţin mohorîtă şi, după ce am trecut de Pulberărie, am intrat imediat în pădure; chiar în această pădure se află colonia. Ce minunată e pădurea, acoperită iarna de zăpadă, cîtă prospeţime, ce aer curat şi ce departe te simţi aici de lume. Aproape cinci sute de

deseatine[19] de pădure i-au fost donate coloniei, care este alcătuită din cîteva clădiri de lemn, frumos construite, aflate la o oarecare distanţă unele de altele. Totul s-a construit cu bani proveniţi din donaţii, fiecare clădire a costat în jur de trei mii de ruble, în fiecare din ele trăieşte „o familie“. Familia este un grup de doisprezece pînă la şaptesprezece băieţi şi fiecare familie are cîte un educator. Deocamdată, judecînd după dimensiuni, în colonie ar trebui să fie internaţi pînă la şaptezeci de băieţi, însă în prezent, nu se ştie de ce, sînt mai puţin de cincizeci. Trebuie să recunoaştem că s-au folosit fonduri importante şi că fiecare mic delincvent costă destul de mult pe an. E ciudat şi faptul că starea sanitară a coloniei, după cum s-a scris de curînd în ziare, nu este pe deplin satisfăcătoare: în ultimul timp au fost mulţi bolnavi, deşi cît de bun s-ar părea că este aerul de aici şi ce bună pare întreţinerea copiilor! Am petrecut la colonie cîteva ore, de la unsprezece dimineaţa pînă s-a înserat bine, dar m-am convins că dintr-o singură vizită nu poţi cerceta amănunţit totul şi nu poţi înţelege totul. Directorul instituţiei m-a invitat să vin şi să stau vreo două zile cu ei; propunerea este tentantă.

Directorul P.A-ci R-ski[20] este cunoscut în literatură; articolele lui apar uneori în *Vestnik Evropî* [*Mesagerul Europei*]. Primirea pe care ne-a făcut-o a fost extrem de amabilă, curtenitoare. În birou are un registru în care vizitatorii, dacă vor, îşi trec numele. Printre cei care au semnat, am observat multe nume cunoscute; înseamnă că şi colonia este cunoscută şi că oamenii se interesează de ea. Cu toată curtoazia de care a dat dovadă, stimatul director pare totuşi un om foarte reţinut; deşi ne-a prezentat aproape cu entuziasm aspectele îmbucurătoare ale coloniei, a şi atenuat întru cîtva lucrurile neplăcute şi încă nepuse la punct. Mă grăbesc să adaug că această rezervă, după cum mi

s-a părut, provine din afecţiunea cea mai zeloasă faţă de colonie şi faţă de opera pe care a început-o.

Toţi cei patru educatori (se pare că sînt patru, după numărul familiilor) nu sînt oameni în vîrstă, aş zice chiar că sînt tineri, primesc un salariu de trei sute de ruble şi aproape toţi provin din seminarii. Locuiesc împreună cu băieţii şi chiar se îmbracă aproape ca ei, poartă un fel de bluze strînse în talie cu o curea. Camerele erau goale cînd le-am vizitat; fiind sărbătoare, copiii se jucau pe undeva, însă aşa ne-a fost mai comod să inspectăm încăperile. Nici un lux inutil, nici un lucru care să nu fie de strictă necesitate, nimic care să rezulte dintr-un surplus de bunătate sau de omenie din partea donatorilor şi a fondatorilor instituţiei; aşa ceva s-ar fi putut întîmpla foarte bine şi s-ar fi făcut o mare greşeală. Paturile, de exemplu, sînt dintre cele mai simple, de metal, pliante, lenjeria de pat este dintr-o pînză destul de groasă, păturile iarăşi nu sînt dintre cele prea luxoase, dar sînt călduroase. Băieţii se scoală devreme şi împreună fac singuri curat, ordine, iar cînd e cazul spală duşumelele. În apropierea unor paturi am simţit un anumit miros şi am aflat un lucru aproape incredibil, că unii dintre copii (puţini, dar sînt totuşi vreo opt sau nouă) nu foarte mici, chiar de doisprezece şi treisprezece ani, îşi fac nevoile în somn, fără să se dea jos din pat. La întrebarea mea, dacă nu e vorba aici de vreo boală anume, mi s-a răspuns că nici pomeneală, că se întîmplă aşa pentru că, pur şi simplu, sînt sălbatici, vin aici atît de sălbăticiţi, încît nici nu pot înţelege că ar putea şi ar trebui să se comporte altfel. Atunci, dacă aşa stau lucrurile, înainte de a ajunge în colonie, prin ce spelunci au crescut şi pe cine au văzut ei! Aproape că nu există familie de ţărani, cît de săracă, unde copilul să nu fie învăţat cum să se poarte şi unde pînă şi cel mai mic băiat să nu ştie ce trebuie să facă. Deci, ne dăm seama de ce fel de oameni s-a lovit un astfel de copil şi cu cîtă

indiferenţă bestială i-au tratat aceştia existenţa! Este totuşi un fapt real şi îl consider de mare importanţă; nu trebuie să fiu luat în rîs şi să mi se reproşeze că aş fi „umflat“ un mărunt caz mizer, atribuindu-i proporţii uriaşe: e mult mai grav decît pare. Faptul ne demonstrează că există, prin urmare, exemplare de oameni atît de sumbri şi îngrozitori, în care dispare orice urmă de omenie şi de civilitate. E clar, de asemenea, în ce se va transforma pînă la urmă acest mic suflet sălbatic, supus unui asemenea hal de abandonare şi respingere din partea oamenilor. Da, aceste suflete de copii au văzut tablouri sumbre şi s-au obişnuit cu impresiile tari, cu care, evident, vor rămîne pentru totdeauna şi care le vor reveni toată viaţa în coşmaruri groaznice. Aşadar, cu aceste impresii teribile trebuie să intre în luptă educatorii şi supraveghetorii acestor copii, să stîrpească aceste impresii şi să le sădească altele noi; e o misiune uriaşă.

— N-o să vă vină a crede, mi-a spus P.A-ci, cît de sălbatici vin aici unii dintre ei. Cîte unul nu ştie nici cine e, nici de ce condiţie socială este. A vagabondat aproape inconştient şi singurul lucru pe care îl ştie pe lumea asta şi pe care a fost în stare să-l înţeleagă este libertatea lui, libertatea de a vagabonda, de a muri de frig şi de foame, dar de a vagabonda. Avem aici un băieţel cam de zece ani, nu mai mult, şi pînă acum nu poate nici în ruptul capului să stea într-un loc şi să nu fure. Fură chiar fără nici un scop şi fără nici un folos, fură mecanic, numai ca să fure.

— Cum speraţi să reeducaţi asemenea copii?

— Prin muncă, printr-un mod de viaţă total diferit şi printr-un comportament just faţă de ei; în fine, sperăm că în trei ani, cu timpul, vechile lor deprinderi şi năravuri vor fi uitate de la sine...

M-am informat dacă băieţii nu mai au şi alte deprinderi vicioase, cunoscute printre copii. Pentru că veni vorba, repet că băieţii de aici au de la zece

chiar pînă la şaptesprezece ani, deşi şcolile de corecţie nu primesc copii decît de cel mult paisprezece ani.

— O, nu, nici nu poate fi vorba de asemenea deprinderi vicioase, s-a grăbit să-mi răspundă P.A-ci. Educatorii stau tot timpul cu ei şi urmăresc permanent acest lucru.

Mie însă aşa ceva mi s-a părut incredibil. În colonie sînt şi cîţiva proveniţi din fosta secţie a delincvenţilor minori de la Castelul Lituanian, desfiinţată între timp. Acum trei ani, am vizitat închisoarea de acolo şi i-am văzut pe băieţi. Apoi am aflat din surse sigure că în castel era o depravare nemaipomenită printre ei, că vagabonzii care la internarea în secţie nu erau încă viciaţi şi la început erau dezgustaţi de viciul respectiv, ulterior i se supuneau aproape fără voie, din cauză că ceilalţi îşi băteau joc de neprihănirea lor.

— Şi au fost mulţi recidivişti? m-am informat eu.

— Nu prea mulţi. Din toţi cei eliberaţi din colonie au fost doar vreo opt (o cifră mare, totuşi).

Voi observa şi faptul că băieţii din colonie, la eliberare, au mai ales calificare de meseriaşi şi li se caută „în prealabil“ o locuinţă. Înainte, actele de identitate eliberate de colonie le făceau mult rău. Acum s-a găsit modalitatea de a li se da nişte acte din care, cel puţin la prima vedere, nu-ţi poţi da seama că posesorul lor provine dintr-o colonie de delincvenţi.

— În schimb, a adăugat grăbit P.A-ci, dintre cei care au fost aici, sînt şi unii care nu pot uita colonia şi la fiecare sărbătoare vin neapărat să ne viziteze, să mai stea la noi.

Aşadar, mijlocul cel mai eficient de reeducare, de transformare a unui suflet ultragiat şi viciat într-unul cinstit şi înseninat este munca. Cu munca îşi încep ziua în camerele lor, apoi băieţii merg în ateliere. În atelierele de lăcătuşerie, tîmplărie, mi-au fost prezentate obiectele confecţionate de ei.

Sînt nişte lucruşoare destul de bune, după puterile lor, dar evident, vor fi şi mai bune cînd această activitate va fi pusă la punct. Obiectele se vînd în folosul băieţilor şi, în felul acesta, fiecare va avea nişte bani la ieşirea din colonie. Copiii sînt ocupaţi cu munca şi dimineaţa, şi după-amiaza, dar fără a fi extenuaţi, şi se pare că într-adevăr munca exercită o influenţă destul de puternică asupra moralului lor: fiecare se străduieşte să lucreze mai bine decît ceilalţi şi toţi se mîndresc cu succesele lor.

Un alt mod prin care li se asigură dezvoltarea spirituală este, desigur, faptul că se judecă singuri. Fiecare din cei care au greşit se prezintă în faţa judecăţii întregii „familii“ de care aparţine, şi băieţii îl achită sau îl sancţionează. Unica sancţiune este excluderea de la jocuri. Cei care nu se supun judecăţii tovarăşilor lor sunt pedepsiţi cu excluderea completă din colonie. Pentru asta au o Petropavlovka[21] a lor (aşa numesc ei o casă anume, mai îndepărtată, în care sînt nişte cămăruţe pentru cei izolaţi temporar). De altfel, detenţia la Petropavlovka depinde, se pare, numai de director. Am fost la această Petropavlovka; erau acolo doar doi deţinuţi, şi ţin să remarc că această pedeapsă li se aplică cu mari precauţii, cu grijă, pentru fapte deosebit de grave şi incorigibile. Cei doi deţinuţi erau instalaţi fiecare într-o cămăruţă separată şi încuiată, însă nouă ne-au fost arătaţi.

Faptul că se judecă singuri este, în esenţă, un lucru bun, desigur, dar parcă prea are un iz livresc. Sînt mulţi copii mîndri, mîndri în sensul bun al cuvîntului, care ar putea fi jigniţi de această autoritate colectivă exercitată asupra lor de nişte băieţi şi delincvenţi ca şi ei, aşa că s-ar putea să nu înţeleagă cum trebuie această autoritate. Se pot ivi individualităţi cu mult mai talentate şi mai inteligente decît toţi ceilalţi din „familie“ şi ar putea fi atinse în amorul propriu, ajungînd să urască decizia mediului; iar mediul înseamnă

aproape întotdeauna mediocritate. În plus, băieţii care judecă îşi înţeleg oare misiunea? Nu vor apărea şi printre ei clanuri, rivalităţi între cei mai puternici şi mai combativi, aşa cum se întîmplă întotdeauna în toate şcolile, unde există negreşit copii care dau tonul şi-i antrenează pe ceilalţi, ca şi cum i-ar trage de funie? Totuşi, sînt copii, nu oameni maturi. În fine, cei judecaţi şi sancţionaţi îi vor mai privi după aceea la fel de simplu şi frăţeşte pe foştii lor judecători şi oare prin această judecată nu se distruge colegialitatea? Desigur, această modalitate educativă are scopuri pedagogice şi este concepută în ideea că aceşti copii, mai înainte delincvenţi, prin acest drept de a se judeca singuri, se deprind cumva să respecte legea, să fie reţinuţi, se obişnuiesc cu adevărul, de care pînă acum habar nu aveau, îşi dezvoltă, în sfîrşit, simţul datoriei. Toate acestea sînt idei minunate şi subtile, dar parcă întru cîtva cu două tăişuri. În privinţa sancţiunii, desigur, a fost aleasă cea mai eficientă, adică privarea de libertate.

Apropo de asta, inserez aici o ciudată *nota bene*. Zilele acestea, am auzit din întîmplare o remarcă cu totul neaşteptată în legătură cu pedepsele corporale care au fost interzise la noi în toate şcolile: „Foarte bine s-a făcut interzicîndu-se în toate şcolile pedepsele corporale; dar, *pentru că veni vorba*, ce s-a realizat cu asta? S-a ajuns la faptul că, în comparaţie cu perioada precedentă, printre tinerii noştri au apărut extrem de mulţi fricoşi. Au început să se teamă de cea mai mică durere fizică, de orice suferinţă, de orice lipsuri, de orice jignire, chiar de orice lezare a amorului lor propriu, au ajuns să se teamă atît de tare, încît unii dintre ei, după cum o demonstrează exemplele, puşi în faţa celei mai insignifiante ameninţări, chiar din cauza unor lecţii sau examene dificile, se spînzură sau se împuşcă“. Într-adevăr, cea mai simplă explicaţie a cîtorva cazuri sau întîmplări pare a fi numai laşitatea tinerilor faţă de o

ameninţare sau neplăcere; totuşi este un punct de vedere straniu asupra chestiunii în discuţie şi *remarca* aceasta este cel puţin originală. O notez spre ţinere de minte.

I-am văzut pe ei toţi la masă, luînd un prînz dintre cele mai simple, dar sănătos, săţios şi excelent gătit. Am gustat şi noi cu mare plăcere, înainte de sosirea băieţilor; şi totuşi, mîncarea lor zilnică nu costă decît cincisprezece copeici de persoană. Se serveşte supă sau ciorbă cu carne de vită, iar la felul al doilea caşă sau cartofi. Dimineaţa, la sculare, ceai cu pîine, iar între prînz şi cină, pîine cu cvas. Băieţii sînt bine hrăniţi; la masă servesc cei care fac de serviciu, cu rîndul. Aşezîndu-se la masă, toţi au cîntat excelent rugăciunea *Naşterea ta, Hristoase, Dumnezeul nostru*. Unul dintre educatori îi învaţă să cînte rugăciuni...

Aici, în timpul prînzului, cînd erau cu toţii la un loc, cel mai interesant mi s-a părut să le cercetez figurile. N-aş zice că li se citeşte pe faţă că ar fi prea curajoşi sau impertinenţi, însă se vede că nu se sfiesc deloc. Nu era aproape nici o faţă neroadă (deşi ni s-a spus că există nerozi printre ei; cel mai mult se remarcă în această privinţă foştii elevi ai casei de corecţie); dimpotrivă, există şi chipuri foarte inteligente. Sînt unele feţe urîte, dar nu fizic; aproape toţi sînt frumuşei; pe unele chipuri, însă, există parcă ceva prea închis în sine. Puţine sînt şi figurile vesele, deşi băieţii sînt foarte dezinvolţi în relaţiile cu superiorii lor, ca şi în relaţiile cu oricine altcineva, chiar dacă sînt dezinvolţi puţin altfel decît copiii cu o inimă mai deschisă. Şi probabil că tare mulţi dintre ei ar vrea să o şteargă chiar acum din colonie. Mulţi dintre ei, evident, doresc să nu se dea de gol, lucru care se vede pe feţele lor.

Atitudinea educatorilor faţă de băieţi, umană şi extrem de prevenitoare (deşi, altfel, ei pot fi şi severi la nevoie), mi se pare că, în unele cazuri, nu

ajunge întru totul la inimile şi, evident, la înţelegerea lor. Li se vorbeşte cu *dumneata,* chiar şi celor mai mici. Acest *dumneata* mi s-a părut aici puţin cam artificial, puţin parcă de prisos. Poate că băieţii, nimerind aici, iau acest cuvînt drept o toană boierească. Într-un cuvînt, acest *dumneata* poate fi o greşeală, şi chiar una gravă. Mi se pare că îi îndepărtează cumva pe copii de educator; *dumneata* conţine ceva formal, birocratic şi nu este bine ca vreun băiat să-l ia drept ceva dispreţuitor faţă de el. Doar n-o să creadă într-adevăr că el, care a văzut lucruri atît de nemaipomenite, care a auzit cele mai nefireşti cuvinte de ocară, în sfîrşit, el, care a furat peste măsură, merită aşa deodată o asemenea adresare domnească. Într-un cuvînt, după părerea mea, *tu* ar fi adresarea cea mai aproape de adevăr, altfel parcă toată lumea s-ar preface puţin. E mult mai bine ca băieţii să priceapă în sfîrşit că educatorii nu le sînt preceptori, ci părinţi, şi că ei înşişi nu sînt decît nişte copii răi, care trebuie aduşi pe calea cea bună. De altfel, poate că acest *dumneata* nu-l va strica pe băiat; iar dacă el se va crispa din cauza unui *tu* sau chiar de înjurăturile pe care le va auzi din nou, neapărat, din prima zi după plecarea de aici, va ofta cu şi mai mare înduioşare după colonia lui.

Dintre lucrurile încă nepuse la punct, cea mai vizibilă este lectura. Mi s-a spus că acestor copii le place foarte mult să citească, adică să asculte cînd li se citeşte, de sărbători sau în timpul liber, şi că printre ei sînt unii care citesc frumos; am ascultat un singur asemenea cititor, care citea bine şi se spune că îi face plăcere să le citească tuturor, cu voce tare, şi să fie ascultat; însă printre ei sînt copii care ştiu foarte puţină carte sau nu ştiu deloc. Dar ce se citeşte, totuşi, la ei! Au pe masă (am văzut asta într-una din „familii“, după ce au mîncat) un volum oarecare, al nu ştiu cărui autor, şi ei citesc cum Vladimir discută cu nu ştiu care Olga nişte

lucruri ciudate şi profunde şi cum mai tîrziu inevitabilul mediu „le-a distrus existenţa“. Le-am văzut „biblioteca“, un dulap cu cîteva cărţi de Turgheniev, Ostrovski, Lermontov, Puşkin etc., cu nişte cărţi utile de călătorii şi altele. Sînt întîmplătoare şi de adunătură, tot din donaţii. Lectura, fireşte, dacă este permisă, este un lucru care contribuie extrem de mult la formarea lor, dar mai ştiu şi că, dacă toate forţele iluministe din Rusia, cu toate consiliile pedagogice în frunte, ar dori să stabilească ori să indice care lecturi să li se recomande acestor copii şi în ce condiţii, întrunirea s-ar sfîrşi fără a se ajunge la nici o concluzie, deoarece problema este foarte dificilă şi nu poate fi definitiv rezolvată doar prin şedinţe. Pe de altă parte, literatura noastră nu are absolut nici o carte pe înţelesul poporului. Nici Puşkin, nici *Povestirile din Sevastopol*[22], nici *Serile în cătun*[23], nici povestea despre Kalaşnikov[24], nici Kolţov[25] (mai ales Kolţov) nu sînt deloc pe înţelesul poporului. Sigur, aceşti copii nu sînt poporul, ci, ca să zic aşa, Dumnezeu mai ştie ce sînt, nişte exemplare umane, cărora e greu să le defineşti categoria şi tipul. Şi chiar dacă ar înţelege ceva, desigur că nu ar fi în stare să aprecieze ceea ce au înţeles, pentru că toată această bogăţie le-ar pica parcă din cer, nu au nici o pregătire anterioară pentru a o recepta. În ceea ce-i priveşte pe scriitorii demascatori şi satirici, păi asemenea impresii spirituale le trebuie acestor bieţi copii, care şi fără ei au văzut atîta mizerie? Poate că aceşti mici oameni nu vor deloc să rîdă de oameni. Poate că aceste suflete cufundate în bezнă s-ar deschide cu înduioşare şi bucurie în faţa impresiilor celor mai naive, primordiale şi simple, absolut copilăreşti şi puerile, de care ar rîde cu superioritate şi grimase un gimnazist din zilele noastre, aflat şi el la vîrsta acestor copii delincvenţi.

Şcoala se află şi ea la vîrsta deplinei pruncii, dar se fac pregătiri pentru a fi pusă şi ea la punct în

viitorul cel mai apropiat. Desenul artistic şi cel tehnic nu se învaţă aproape deloc. Religia nu se predă pentru că nu au preot. Dar vor avea unul cînd se va termina biserica. Această biserică, actualmente în construcţie, este din lemn. Şefii şi constructorii se mîndresc cu ea. Arhitectura este într-adevăr frumoasă, de altfel într-un stil rusesc pronunţat, saturat, de care ni s-a cam urît. Voi face şi următoarea observaţie: fără îndoială, predarea religiei în şcolile pentru delincvenţi sau în celelalte şcoli primare ale noastre nu poate fi încredinţată decît preoţilor. Dar de ce nu ar putea şi învăţătorii de şcoală să povestească nişte întîmplări simple din istoria sfîntă? Indiscutabil că în marea masă a învăţătorilor se vor fi găsind într-adevăr şi oameni răi, dar dacă un învăţător vrea să-i înveţe pe copii ateismul, poate s-o facă şi fără a preda istoria sfîntă, ci vorbindu-le pur şi simplu despre raţă şi spunîndu-le „cu ce este ea acoperită“. Pe de altă parte, ce se mai aude despre preoţimea noastră? O, nu vreau nicidecum să jignesc pe cineva şi sînt încredinţat că şcoala pentru delincvenţi va avea „părintele“ cel mai grozav. Totuşi, ce au comentat în ultima vreme aproape toate ziarele noastre, cu un zel deosebit? S-au publicat fapte arhineplăcute despre profesorii de religie, care au părăsit cu zecile şcolile şi au refuzat să predea dacă nu li se măreşte salariul. Fără discuţie, „cel ce munceşte trebuie plătit“, dar eterna văicăreală despre mărirea salariului te zgîrie pînă la urmă la urechi şi face să ţi se strîngă inima. Ziarele noastre le iau partea celor care se vaită; şi eu, desigur, sînt de partea lor; dar parcă tot visez la acei vechi asceţi şi propovăduitori ai Evangheliei, care umblau goi şi desculţi, răbdau bătăi şi suferinţe şi îl propovăduiau pe Hristos fără vreun spor de salariu. O, nu sînt idealist, înţeleg prea bine că acum nu mai sînt vremurile de atunci, dar nu ne-am bucura oare să aflăm că luminătorii noştri spirituali au căpătat măcar o picătură de generozitate spirituală

înainte de a li se suplimenta salariul? Repet, nu vreau să supăr pe nimeni, toată lumea ştie foarte bine că spiritul nu se stinge în rîndurile clerului nostru, că există oameni de acţiune foarte pasionaţi. Sînt dinainte încredinţat că un asemenea om va veni şi la colonie, dar cel mai bine ar fi dacă li s-ar povesti pur şi simplu istoriile sfinte, fără să li se comenteze în sensul moralei oficiale şi dacă predarea religiei s-ar limita, deocamdată, la asta. O serie de tablouri pure, sfinte, minunate ar avea o influenţă puternică asupra sufletelor avide de impresii frumoase...

De altfel, mi-am luat rămas-bun de la colonie cu o impresie de bucurie în suflet. Dacă sînt şi lucruri „nepuse la punct“, există totuşi fapte cu rezultate dintre cele mai serioase. În încheiere, voi povesti două asemenea fapte. La „Petropavlovka“, în perioada aceea, era închis unul dintre băieţii internaţi în colonie, de vreo cincisprezece ani; înainte a stat cîtva timp la închisoarea de la Castelul Lituanian, pe cînd mai era acolo secţia pentru delincvenţi minori. Condamnat să vină în colonie, a evadat de aici, a evadat de două ori, mi se pare; în ambele cazuri a fost prins, o dată în afara instituţiei. În sfîrşit, a declarat direct că nu vrea să se supună şi pentru asta a fost supus regimului de detenţie izolată. De Crăciun, rudele i-au adus dulciuri, însă, fiind deţinut, nu i s-a permis să le primească şi un educator le-a confiscat. Asta l-a supărat şi l-a uimit teribil pe băiat şi, cînd l-a vizitat directorul, a început să se plîngă cu amărăciune, acuzîndu-l cu îndîrjire pe educator şi susţinînd că acesta şi-ar fi însuşit pachetul şi dulciurile; imediat s-a exprimat cu răutate şi ironie la adresa coloniei şi a colegilor săi, acuzînd pe toată lumea. „M-am aşezat lîngă el, îmi povestea P.A-ci, şi i-am vorbit serios. A tăcut încruntat tot timpul. Peste două ore, trimite deodată după mine, mă imploră să vin iar la el şi ce credeţi? S-a repezit la mine, cu lacrimi în ochi, zguduit şi schimbat cu

totul, a început să se căiască, să-şi facă reproşuri, a prins să-mi povestească nişte lucruri ce i se întîmplaseră mai înainte, pe care pînă atunci le tăinuise faţă de toţi; mi-a spus în secret că de mult timp s-a dedat uneia dintre cele mai ruşinoase deprinderi, de care nu se poate dezbăra şi că asta îl chinuie; pe scurt, a fost o adevărată confesiune. Mi-am petrecut cu el vreo două ore, adaugă P.A-ci. Am discutat; i-am dat cîteva sfaturi pentru a lupta cu deprinderea lui urîtă, i-am spus altele, multe altele."

Relatîndu-mi toate acestea, P.A-ci s-a ferit să-mi spună despre ce au vorbit ei acolo între patru ochi; dar trebuie să fiţi de acord că există o ştiinţă de a pătrunde în sufletul bolnav al unui delincvent tînăr, profund înverşunat, care n-a cunoscut pînă acum dreptatea. Recunosc că aş fi dorit foarte mult să aflu toate amănuntele discuţiei dintre ei. Iată celălalt fapt: fiecare educator din fiecare „familie" nu numai că urmăreşte ca băieţii să facă ordine în cameră, să spele şi să o cureţe, dar şi munceşte cot la cot cu ei. Acolo podelele se spală sîmbăta; educatorul nu numai că le arată cum trebuie spălat, ci împreună cu ei se apucă să spele şi spală podeaua. Asta este înţelegerea cea mai deplină a vocaţiei şi demnităţii tale omeneşti. Unde o să mai întîlniţi, în rîndul funcţionărimii, de pildă, o asemenea atitudine faţă de munca sa? Şi dacă într-adevăr aceşti oameni s-au hotărît să contopească problemele coloniei cu scopul propriei lor vieţi, atunci, desigur, treburile vor fi „puse la punct" indiferent de erorile teoretice care, poate, au fost comise la început.

— „Eroi! Dumneavoastră, domnilor romancieri, tot căutaţi eroi, mi-a spus zilele acestea un om trecut prin multe. Negăsind la noi eroi, vă supăraţi şi bombăniţi împotriva întregii Rusii. Dar eu am să vă spun o anecdotă. A trăit cîndva un funcţionar, demult, pe timpul domniei răposatului ţar; şi-a făcut slujba mai întîi la Petersburg, apoi, se pare, la

Kiev. Acolo a şi murit. Cam asta-i toată biografia lui. Cu toate acestea, ce credeţi? Pe acest omuleţ modest şi tăcut, toată viaţa l-a durut atît de mult sufletul din cauza iobăgiei, atît de mult a suferit din cauză că, la noi omul, care este chipul şi asemănarea lui Dumnezeu, depinde ca robul de un alt om la fel cu el, încît a început să strîngă bani din modestul lui salariu, refuzîndu-şi aproape strictul necesar şi lui, şi soţiei, şi copiilor şi, pe măsură ce îi permiteau economiile, răscumpăra cîte un iobag de la un moşier, cîte unul la zece ani, bineînţeles. În decursul întregii lui vieţi a răscumpărat în acest fel trei-patru oameni şi, cînd a murit, n-a lăsat nimic familiei. Toate astea s-au petrecut în anonimat, în tăcere, fără ştirea nimănui. Desigur, ce erou mai e şi acesta? E «un idealist al anilor patruzeci» şi atît, chiar un caraghios, poate, şi un nepriceput, căci a crezut că printr-un singur caz particular, extrem de insignifiant, poate să învingă tot răul; dar, se pare, Potughinii[26] noştri ar putea fi mai buni faţă de Rusia şi n-ar mai arunca în ea cu noroi pentru orice."

Includ aici această anecdotă (care, se pare, nu se potriveşte cu obiectul discuţiei) numai pentru că nu am nici un temei să mă îndoiesc de autenticitatea ei.

Şi totuşi, cîtă nevoie avem de asemenea oameni! Îmi place la nebunie acest tip de oameni mărunţi, care-şi închipuie în mod serios că ei, cu acţiunea lor microscopică şi cu tenacitatea lor, sînt în stare să ajute cauzei comune, fără a aştepta un elan şi o iniţiativă generală. Iată, tipul acesta de omuleţ ar fi bun, probabil, şi în colonia delincvenţilor minori... o, se înţelege, sub îndrumarea unor conducători mai instruiţi şi, ca să zic aşa, mai autorizaţi...

De altfel, am petrecut în colonie doar cîteva ore şi poate că unele lucruri nu există decît în imaginaţia mea, poate că mi-a scăpat ceva, poate că greşesc. În orice caz, găsesc că deocamdată sînt

insuficiente mijloacele de transformare a sufletelor vicioase în suflete nevicioase.

17 Citat inexact din poezia *Copilăria* de Nekrasov.

18 De la*ciuhon*, poreclă dată de locuitorii Petersburgului ţăranilor finlandezi din împrejurimi.

19 Măsură agrară rusească, egală cu 1,09 ha.

20 *Rovinski*, Pavel Apollonovici (1831-1916), etnograf, slavist, publicist.

21 Carcerei din colonie i se spune aşa prin analogie cu aceeaşi denumire, folosită în limbajul popular, a fortăreţei Petropavlovsk din Petersburg.

22 *Povestiri din Sevastopol*, scriere a lui Lev Tolstoi.

23 Este vorba despre *Serile în cătunul de lîngă Dikanka* ale lui Gogol.

24 *Povestea negustorului Kalaşnikov*, poem epic de Mihail Lermontov, a cărui acţiune se desfăşoară în timpul lui Ivan cel Groaznic.

25 *Kolţov*, Aleksei Vasilievici (1809-1842), poet.

26 *Potughin*, personaj al romanului *Fumul* de Turgheniev, tipul de „occidentalist desăvîrşit", după cum l-a caracterizat însuşi creatorul său.

Capitolul al III-lea

I. Societatea rusă de ocrotire a animalelor. Curierul special. Rachiul. Neastîmpărul desfrîului şi Vorobiov. De la sfîrşit sau de la început?

În numărul 359 al ziarului *Golos* am avut ocazia să citesc despre celebrarea jubileului solemn al primului deceniu din existenţa Societăţii ruse de ocrotire a animalelor. Ce societate plăcută şi umană! Din cîte am înţeles, ideea principală a acesteia este cuprinsă aproape în întregime în următoarele cuvinte din discursul prinţului A. A. Suvorov[27], preşedintele Societăţii:

„Şi într-adevăr misiunea noii noastre instituţii filantropice părea cu atît mai dificilă cu cît în ocrotirea animalelor majoritatea persoanelor nu dorea să vadă avantajele morale şi materiale pentru om, care rezultă din atitudinea sa raţională şi indulgenţă faţă de animalele domestice“.

Şi e adevărat că nu doar căţeii şi căluţii îi sînt atît de dragi „Societăţii“, ci şi omul, omul rus, pe care trebuie să-l făţuieşti[28] şi să-l umanizezi, ceea ce Societatea de ocrotire a animalelor poate fără îndoială să favorizeze. Învăţînd să aibă milă de un animal, ţăranul va începe să aibă milă şi de nevasta lui. Şi de aceea, deşi sînt un mare iubitor de animale, totuşi, mă bucur nespus că mult stimatei „Societăţi“ îi sînt dragi nu atît animalele, cît oamenii, abrutizaţi, inumani, pe jumătate barbari, care aşteaptă lumina! Orice mijloc de civilizare este preţios şi nu ne putem dori decît ca ideea „Societăţii“ să devină şi în realitate unul dintre mijloacele de civilizare. În timpul educaţiei şi creşterii lor, copiii noştri văd în faţa ochilor tablouri dezgustătoare. Ei văd cum ţăranul, după

ce îşi încarcă peste măsură carul, îşi bate mîrţoaga împotmolită în noroi, o bate pe cea care-l hrăneşte cu biciul peste ochi sau văd ceea ce am văzut eu însumi de pildă, şi destul de recent: cum un ţăran, care se ducea la abator cu o căruţă mare, în care înghesuise vreo zece viţei, s-a urcat foarte liniştit pe una din vietăţile acelea. Stătea pe moale, ca şi cum ar fi avut sub el un divan cu arcuri, dar poate că viţelul, cu limba scoasă şi cu ochii holbaţi, şi-a dat sufletul înainte de a ajunge la abator. Sînt convins că de acest tablou nu s-a indignat nici un trecător: „oricum, cică, îi duce la tăiere"; însă nu încape îndoială că asemenea tablouri îl abrutizează pe om şi, mai ales asupra copiilor, au o influenţă nefastă. E drept că au existat şi atacuri la adresa stimatei „Societăţi", nu o dată am auzit şi ironii. Se amintea, bunăoară, că acum vreo cinci ani „Societatea" a tras la răspundere un surugiu pentru că-şi maltratase calul, iar omului i s-a dat, se pare, o amendă de cincisprezece ruble; evident, a fost o gafă, pentru că, într-adevăr, după această sentinţă mulţi nu ştiau dacă surugiul trebuie compătimit sau calul. E drept că, în prezent, conform noii legislaţii, amenda nu poate fi mai mare de zece ruble. Am auzit apoi că „Societatea" a întreprins nişte demersuri parcă prea exagerate pentru ca toţi cîinii vagabonzi şi, deci, dăunători, rămaşi fără stăpîn, să fie omorîţi cu cloroform. În legătură cu asta, s-a făcut observaţia că, atîta timp cît în unele gubernii bîntuie foametea şi oamenii mor de inaniţie, grijile acestea duioase pentru căţei sună cam strident la ureche. Dar toate obiecţiile de acest gen nu rezistă criticii. Scopul „Societăţii" este mai durabil decît contingenţele. Este o idee luminoasă şi adevărată, care mai devreme sau mai tîrziu trebuie să prindă şi să triumfe. Cu toate acestea, dacă privim lucrurile şi dintr-un alt unghi, ar fi foarte de dorit ca acţiunile „Societăţii" şi „contingenţele" amintite mai sus să intre, ca să zicem aşa, într-un echilibru reciproc; atunci,

desigur, s-ar contura mai clar acea cale salvatoare şi binefăcătoare, pe care „Societatea“ poate să ajungă la rezultate fertile, practice în primul rînd, la atingerea reală a scopului propus... Poate că nu mă exprim clar; am să povestesc un incident, o întîmplare reală şi sper că simpla ei expunere va reda mai clar ceea ce vreau să spun.

Incidentul s-a întîmplat demult, în epoca mea, ca să zic aşa, preistorică, şi anume în anul treizeci şi şapte, cînd nu aveam decît vreo cincisprezece ani, pe drumul de la Moscova la Petersburg. Împreună cu fratele meu mai mare şi cu răposatul nostru tată veneam la Petersburg ca să ne înscriem la Şcoala superioară de inginerie. Era în luna mai şi era foarte cald. Călătoream cu o trăsură fără a schimba caii, aceştia mergeau aproape la pas, stăteam în staţiile de poştă cîte două şi trei ore. Ţin minte cum ne săturasem spre sfîrşit de această călătorie care a ţinut aproape o săptămînă. Eu şi fratele meu aspiram atunci spre o viaţă nouă, ne făceam tot felul de visuri, ne pasiona „frumosul şi sublimul“[29]; pe atunci această scurtă expresie era încă proaspătă şi se rostea fără ironie. Şi cîte asemenea expresii frumoase nu erau şi nu circulau atunci! Credeam cu pasiune în ceva şi, cu toate că amîndoi ştiam la perfecţie tot ce se cerea la examenul de matematică, nu visam decît poezie şi poeţi. Fratele meu scria versuri, cîte trei poezii pe zi, chiar şi în timpul călătoriei, iar eu compuneam fără întrerupere în minte un roman din viaţa Veneţiei. Atunci, cu doar două luni în urmă, murise Puşkin, şi noi, eu şi fratele, ne-am înţeles pe drum ca, odată ajunşi la Petersburg, să mergem imediat la locul duelului şi să ne strecurăm în fosta locuinţă a lui Puşkin pentru a vedea camera în care şi-a dat sufletul. Şi iată că odată, spre seară, stăteam într-o staţie, la un han, nu mai ştiu în ce sat, pare-mi-se în gubernia Tver. Satul era mare şi bogat. Peste jumătate de oră urma să pornim la

drum şi pînă atunci mă uitam pe fereastră şi am văzut scena care urmează.

Chiar în faţa hanului, pe partea cealaltă a uliţei, se afla clădirea staţiei de poştă. Deodată, de pridvorul acesteia s-a apropiat în goană o troică de poştă, din ea a sărit un curier special, într-o uniformă completă, cu pulpane mici şi înguste la spate, cum se purtau atunci, cu o pălărie-tricorn mare, cu pene albe, galbene şi, pare-mi-se, verzi (acest detaliu l-am uitat, aş putea să mă interesez, dar parcă îmi aduc aminte că am zărit şi nişte pene verzi). Curierul special era un flăcău înalt, foarte robust şi puternic, cu faţa roşie. A intrat în fugă în clădirea staţiei de poştă şi acolo cu siguranţă „a tras“ un păhărel de votcă. Ţin minte că atunci surugiul nostru mi-a spus că un curier special bea cîte un păhărel la fiecare staţie, pentru că altfel n-ar rezista „unui asemenea chin“. Între timp de staţia de poştă s-a apropiat troica de schimb, care gonea nebuneşte, şi surugiul, un flăcău tînăr de vreo douăzeci de ani, cu sumanul pe o mînă, îmbrăcat cu o cămaşă roşie, sări pe capră. Imediat ieşi în fugă şi curierul special, coborî repede treptele şi urcă în trăsură. Surugiul porni, dar înainte de a fi tras el de hăţuri, cel din spate s-a săltat şi, fără să spună ceva, în tăcere, şi-a înălţat pumnul drept, un pumn enorm, şi, de sus, l-a lăsat să cadă cu toată forţa pe ceafa surugiului. Acesta s-a aplecat brusc înainte, a ridicat biciul şi-a şfichiuit rotaşul din răsputeri. Caii s-au smuls din loc, dar asta nu l-a temperat deloc pe curier. Aici era vorba de metodă şi nu de enervare, de ceva preconceput şi încercat printr-o experienţă îndelungată, aşa că pumnul năprasnic se înălţa mereu şi lovea ceafa. A ţinut-o tot aşa, pînă cînd troica a dispărut din vedere. Se înţelege că surugiul, care abia se mai ţinea din cauza loviturilor, îşi şfichiuia caii mereu, biciuindu-i în fiecare clipă ca un om scos din minţi, încît caii, stîlciţi într-un asemenea hal, goneau ca nişte căpiaţi. Surugiul nostru mi-a

explicat că aproape toţi curierii speciali călătoresc aşa, mai ales cel pe care tocmai îl văzusem, cunoscut deja de toată lumea; că el, după ce-şi bea votca şi sare în trăsură, începe întotdeauna cu bătaia şi că bate „tot aşa“, fără motiv, bate în mod egal, îşi tot ridică şi coboară pumnul şi „îl ţine pe surugiu tot aşa în pumni, cam o verstă, după care se potoleşte. Dacă i se urăşte, poate să-l ia iar la bătaie pe la jumătatea drumului ori, poate, îl ajută Dumnezeu pe surugiu şi scapă; în schimb se saltă în picioare întotdeauna cînd se apropie de o staţie: cam cu o verstă înainte, începe să ridice şi să coboare pumnul, apropiindu-se aşa de staţie, pentru ca tot satul să se minuneze de el; o lună te doare grumazul după asta“. Se întoarce flăcăul şi toţi îşi bat joc de el: „Vai, cum ţi-a mai bătucit curierul grumazul“, iar flăcăul, poate în aceeaşi zi, îşi snopeşte în bătaie tînăra nevastă: „Măcar pe tine să-mi vărs mînia“ sau poate şi pentru că „s-a uitat şi a văzut“...

Fără îndoială, din partea surugiului este inuman să-şi biciuiască, să-şi bată caii într-un asemenea hal; la următoarea staţie au ajuns, se înţelege, sleiţi de puteri şi abia suflînd. Dar care membru al Societăţii de ocrotire a animalelor s-ar încumeta să-l tragă la răspundere pe acest ţăran pentru purtarea lui inumană cu caii?

Această imagine oribilă mi-a rămas în amintire pentru totdeauna. N-am putut să-l uit niciodată pe curierul special şi o perioadă îndelungată, fără voie, multe lucruri ruşinoase şi crunte ale poporului rus am fost înclinat apoi să le explic într-un mod evident prea unilateral. Înţelegeţi că nu este vorba decît de ceva din trecutul îndepărtat. Această imagine era, ca să zic aşa, ca o emblemă, ceva care reflecta extrem de sugestiv legătura dintre cauză şi efect. Aici, fiecare lovitură aplicată animalului rezulta, ca să spunem aşa, de la sine, din fiecare lovitură dată omului. La sfîrşitul anilor ’40, în epoca viselor mele celor mai sacre şi mai

ardente, mi-a venit brusc în minte, la un moment dat, ideea că, dacă aş avea ocazia să fondez o societate filantropică, aş pune neapărat să se graveze pe ştampila societăţii această troică de curier, ca să servească drept emblemă şi indicaţie.

O, fără îndoială, acum nu ne aflăm cu patruzeci de ani în urmă şi curierii nu mai bat oamenii din popor, dar poporul se bate singur, rezervîndu-şi nuielele pentru propria sa judecată. Nu de asta este vorba, ci de cauzele care generează efectele. Nu mai există curierul special, în schimb există „rachiul". Cum poate să semene rachiul cu curierul special? Foarte simplu, prin faptul că îndobitoceşte omul, îl abrutizează, îl înrăieşte şi-l deturnează de la gîndurile luminoase, îl face incapabil să recepteze orice propagandă pozitivă. Omului beat puţin îi pasă de compasiunea pentru animale, omul beat îşi părăseşte soţia şi copiii. Un soţ beat a venit la nevastă-sa pe care o părăsise şi nu o hrănise, nici pe ea, nici pe copii, mai multe luni la rînd, i-a cerut votcă şi a început s-o bată ca să mai scoată de la ea nişte votcă, iar nefericita, care muncea ca o ocnaşă (aduceţi-vă aminte de munca femeii şi cum este ea apreciată la noi pînă acum), nemaiştiind cu ce să-şi hrănească pruncii, a înhăţat un cuţit şi şi-a înjunghiat bărbatul. Asta s-a întîmplat de curînd şi femeia va fi judecată. Şi n-avea rost să vă vorbesc despre ea, căci sînt sute şi mii de asemenea cazuri, e de-ajuns să frunzăreşti ziarele. Dar, fără îndoială, asemănarea principală dintre rachiu şi curierul special constă în faptul că fatalitatea rachiului e la fel de iminentă şi la fel de irezistibilă, mai presus de voinţa omenească.

Respectabila Societate de ocrotire a animalelor este alcătuită din şapte sute cincizeci de membri, oameni care pot exercita o anumită influenţă. Ce-ar fi dacă această societate ar vrea să contribuie cîtuşi de puţin la diminuarea beţiei în sînul poporului, să evite intoxicarea cu alcool a unei generaţii?! Căci seacă forţa poporului, se stinge

sursa viitoarelor bogăţii, sărăceşte mintea şi evoluţia – şi cu ce se vor alege în mintea şi inima lor copiii de astăzi ai poporului, crescuţi în murdăria părinţilor? A luat foc un sat, ardea şi biserica, iar cîrciumarul a ieşit în drum şi a strigat mulţimii că dacă lasă biserica şi salvează bodega, pune la bătaie un butoiaş. Biserica a ars, iar bodega a fost salvată. Exemplele acestea sînt încă neînsemnate faţă de nenumăratele grozăvii care ne aşteaptă. Dacă respectabila Societate ar vrea să contribuie măcar cît de cît la anihilarea cauzelor prime, şi-ar facilita prin aceasta, desigur, şi admirabila sa propagandă. Altfel, cum să obligi pe cineva să dea dovadă de compasiune, cînd întorsătura pe care au luat-o lucrurile pare a avea drept scop să extirpe din om orice urmă de omenie? Oare numai băutura bîntuie şi perverteşte poporul în vremurile noastre stupefiante? Pretutindeni bîntuie un fel de fum ameţitor, un fel de neastîmpăr al dezmăţului. În popor a început un fel de denaturare nemaiauzită a ideilor, însoţită de ploconirea generală faţă de materialism. Aici, numesc materialism ploconirea poporului în faţa banilor, în faţa puterii sacului cu aur. În popor parcă şi-a făcut deodată drum ideea că sacul reprezintă totul acum, că el deţine orice putere şi că tot ce i-au spus şi ce l-au învăţat pînă în prezent părinţii nu este decît o prostie. E o nenorocire dacă în mentalitatea poporului se vor consolida aceste idei; însă cum să nu gîndească astfel? Bunăoară, să ne amintim recentul accident de tren de pe linia Odesei, în care peste o sută de recruţi şi-au pierdut viaţa; credeţi că modul în care au acţionat autorităţile în cazul respectiv nu are un efect depravant asupra poporului? Poporul vede şi se minunează de această putere: „Ce vor, aia fac“ şi vrînd-nevrînd începe să fie cuprins de îndoială: „Iată, deci, unde-i adevărata putere, iată unde stătea ea dintotdeauna; fă-te bogat şi totul va fi al tău, totul îţi va fi permis“. O idee mai depravantă

decît aceasta nu există. Iar ea pluteşte în aer şi pătrunde peste tot încetul cu încetul. Poporul nu are nici o apărare faţă de aceste idei, nu-l protejează nici o culturalizare, nici un fel de propovăduire a ideilor contrare. În întreaga Rusie s-au întins acum aproape douăzeci de mii de verste de cale ferată, şi, pretutindeni, pînă şi cel mai din urmă funcţionar feroviar este un propagator al acestei idei şi, de îndată ce ai nimerit pe calea ferată, te priveşte de parcă ar avea o putere nemărginită asupra ta şi asupra soartei tale, asupra familiei şi onoarei tale. Recent, un şef de staţie a dat jos din tren cu propria mînă şi de la sine putere o doamnă, care călătorea undeva, pentru a i-o preda unui domn ce se plînsese acestui şef că doamna e soţia lui şi a fugit de la el, şi toate acestea le-a făcut fără judecată, fără să se gîndească măcar că nu are dreptul să facă aşa ceva: poate că acest şef va fi fost atunci cuprins de delir, însă e clar că sentimentul propriei puteri parcă l-a făcut să-şi piardă capul. Toate aceste întîmplări şi exemple exercită asupra poporului o seducţie permanentă, oamenii le văd zilnic şi ajung la nişte concluzii imbatabile. Mai înainte îl învinuiam pe dl Suvorin pentru incidentul său cu dl Golubev[30]. Mi se părea că nu poţi să expui astfel un om absolut nevinovat oprobriului public şi încă descriindu-i tot zbuciumul sufletesc. Acum însă mi-am schimbat puţin punctul de vedere, chiar şi asupra acestui caz. Şi ce mă interesează că domnul Golubev este nevinovat! Domnul Golubev poate fi pur ca lacrima, în schimb Vorobiov[31] e vinovat. Cine este acest Vorobiov? Habar n-am, mai mult chiar, cred că nici nu există, dar este acel Vorobiov care face ravagii pe toate liniile, cel care impune taxe arbitrare, care scoate cu forţa pasagerii din vagoane, care face trenurile să deraieze, care lasă mărfurile să putrezească luni de-a rîndul prin staţii, care, fără nici o ruşine, aduce prejudicii oraşelor, guberniilor, imperiului şi nu face decît să strige cu

voce sălbatică: „În lături, trec eu!“ Dar vina principală a acestui venetic dăunător este că se erijează în ceva mai presus de popor, ca o ispită, ca o idee ce corupe. Dar, în fond, de ce sînt atît de pornit împotriva lui Vorobiov: oare numai s-a erijat în ideea de corupere? Repet, ceva pluteşte în aer, ceva impregnat de materialism şi scepticism; a început cultul profitului fără muncă, al plăcerii fără muncă; orice înşelăciune, orice nelegiuire se comite cu sînge rece; unii ucid omul şi numai ca să-i ia o rublă din buzunar. Ştiu bine că şi înainte erau multe lucruri rele, însă acum, indiscutabil, sînt de zece ori mai multe. Principalul este că pluteşte această idee, un fel de doctrină sau de credo. La Petersburg, acum două-trei săptămîni, un flăcăiaş tînăr, surugiu, nu cred să fi fost major, ducea noaptea cu trăsura un bătrîn şi o bătrînă şi, observînd că bătrînelul e beat criţă, şi-a scos *briceagul* şi a început s-o taie pe bătrînă. Au fost surprinşi şi prostuţul a recunoscut imediat: „Nici nu ştiu cum s-a întîmplat şi cum m-am trezit cu briceagul în mînă“. Şi, într-adevăr, nu ştia. Aici chiar că este vorba de mediu. Mediul l-a prins şi l-a tras, ca într-un angrenaj, în neastîmpărul contemporan al dezmăţului, în tendinţa pe care o are acum poporul; dacă-i vorba să cîştigi ceva fără să munceşti, de ce să nu încerci, chiar şi cu briceagul?

„Nu, în timpurile noastre nu-ţi arde de propaganda ocrotirii animalelor, aceasta este o toană boierească.“ Fraza am auzit-o, însă o resping din adîncul sufletului. Nefiind eu însumi membru al Societăţii, sînt totuşi gata să o servesc şi mi se pare că deja o servesc. Nu ştiu dacă mi-am exprimat destul de clar dorinţa ca să existe un echilibru între acţiunile Societăţii şi „contingenţele“ despre care am mai scris mai sus; dar, înţelegînd scopul uman şi umanizant al Societăţii, îi sînt, totuşi, profund devotat. N-am putut înţelege niciodată ideea că doar a zecea parte

din oameni trebuie să parvină la educaţia superioară, iar celelalte nouă zecimi trebuie să servească drept material şi mijloc pentru aceasta, rămînînd în beznă. Nu vreau să trăiesc şi să gîndesc altfel decît cu credinţa că toate cele nouăzeci de milioane de ruşi (sau cîţi se vor mai naşte de acum înainte) vor fi, cîndva, oameni instruiţi, umanizaţi şi fericiţi. Ştiu şi cred cu tărie că învăţămîntul pentru toţi nu poate dăuna nimănui la noi. Cred chiar că domnia gîndirii şi a luminii e capabilă să se instaureze la noi, în Rusia noastră, poate chiar mai repede decît oriunde în altă parte, pentru că la noi nici acum nimeni nu vrea să susţină ideea necesităţii abrutizării unei părţi a oamenilor în vederea bunăstării celeilalte părţi, care reprezintă civilizaţia, idee de largă audienţă în întreaga Europă. La noi a fost suprimată iobăgia de bunăvoie, chiar de către clasele superioare, la iniţiativa ţarului! Şi de aceea, încă o dată, salut din toată inima Societatea de ocrotire a animalelor; şi am ţinut doar să spun că ar fi de dorit să nu mai acţionăm mereu începînd cu sfîrşitul, ci, măcar în parte, şi cu începutul.

II. Spiritismul. Cîte ceva despre draci. Nemaipomenita viclenie a dracilor, dacă, bineînţeles, e vorba de draci

Dar iată că am terminat toată hîrtia, nu mai am loc, dar aş fi vrut să scriu despre război, despre ţinuturile noastre mărginaşe. Aş fi vrut să vorbesc despre literatură, despre decembrişti şi despre cel puţin alte cincisprezece teme. Văd că ar trebui să scriu mai mărunt şi să fiu mai concis: e un avertisment pentru viitor. Apropo de decembrişti, ca să nu uit: anunţînd moartea recentă a unuia dintre ei, revistele noastre au menţionat că este, probabil, unul dintre ultimii decembrişti; nu e chiar

aşa. Dintre decembrişti mai este în viaţă Ivan Aleksandrovici Annenkov[32], căruia Alexandre Dumas-tatăl i-a răstălmăcit viaţa în *Les Mémoires d'un maître d'armes*[33]. Trăieşte Matvei Ivanovici Muraviov-Apostol[34], fratele celui care a fost executat. Svistunov[35] şi Nazimov[36] trăiesc; poate că mai sînt şi alţii în viaţă.

Într-un cuvînt, rămîn multe lucruri pentru numărul din februarie. Dar aş vrea să închei acest capitol din jurnalul pe ianuarie cu ceva mai vesel. Există o temă amuzantă şi, mai ales, la modă: dracii, tema dracilor, a spiritismului. Într-adevăr, se întîmplă lucruri uimitoare: mi se scrie, bunăoară, că un tînăr se aşază cu picioarele sub el pe un fotoliu, iar fotoliul începe să ţopăie prin cameră, şi toate astea la Petersburg, în plină capitală! De ce oare pînă acum nu ţopăia nimeni, toată lumea îşi vedea cu modestie de slujbă şi primea un rang sau altul? Nu ştiu cine încearcă să ne convingă că o doamnă, undeva în gubernie, are în casă atîţia draci, că unchii Eddie[37] n-au nici pe jumătate în coliba lor. Noi să n-avem draci! Gogol scrie la Moscova, confirmînd de pe lumea cealaltă că dracii există. Am citit scrisoarea, e în stilul lui. Ne roagă să nu-i invocăm pe draci, să nu învîrtim mese şi să nu ne legăm la cap: „Nu-i întărîtaţi pe draci, nu vă încurcaţi cu ei, e păcat să-i întărîtaţi pe draci... Dacă noaptea începe să te chinuie o insomnie neurastenică, nu te înfuria, roagă-te, căci dracii sînt la mijloc; fă semnul crucii peste cămaşă, spune o rugăciune“. Se ridică voci de preoţi care pînă şi ştiinţei îi recomandă să nu se încurce cu vrăjitoria, să nu studieze aceste „vrăji“. Dacă au început să vorbească chiar şi preoţii, înseamnă că nu mai e de glumă. Dar întrebarea e dacă dracii există sau nu. Bine ar fi ca problema s-o rezolve comisia de revizie a spiritismului, constituită la Petersburg. Pentru că dacă au să rezolve problema definitiv şi au să hotărască că nu de draci este

vorba, ci aşa, de un soi de electricitate, de vreo nouă formă de forţă mondială, se va lăsa cu decepţia cea mai deplină: „Mare scofală! se va spune. Ptiu, ce plictiseală!“. Şi pe loc toată lumea va lăsa baltă spiritismul şi-l va uita, văzîndu-şi, ca şi mai înainte, de treabă. Dar pentru a cerceta dacă despre draci este vorba, e nevoie ca măcar careva dintre savanţii care fac parte din comisia constituită să fie în stare şi să aibă posibilitatea de a admite existenţa dracilor, chiar şi sub forma unei ipoteze. Dar este puţin probabil ca printre noi să se găsească măcar o persoană care să creadă în draci, chiar dacă există teribil de mulţi oameni care nu cred în Dumnezeu, dar cred în diavol, cu plăcere şi plini de rîvnă. De aceea comisia nu este competentă în această chestiune. Necazul meu e că nici eu nu pot nicidecum să cred în draci, aşa că e chiar păcat, pentru că am inventat cea mai limpede şi mai uimitoare teorie a spiritismului, bazată însă exclusiv pe existenţa dracilor; fără ei întreaga mea teorie se autodesfiinţează. Or, această teorie intenţionez să o comunic, în încheiere, cititorului. Fapt e că eu îi apăr pe draci: de data asta sînt atacaţi pe nedrept şi sînt consideraţi proşti. Nici o grijă, ei îşi cunosc meseria; tocmai acest lucru vreau să-l demonstrez.

În primul rînd, se scrie că spiritele ar fi proaste (adică dracii, necuratul, pentru că altfel despre ce alte spirite mai poate fi vorba, dacă nu de draci?), că, atunci cînd sînt invocate şi interogate (prin învîrtirea mesei), răspund tot felul de fleacuri, nu ştiu gramatică, nu au comunicat nici o idee originală, nici o descoperire. E o greşeală nemaipomenită să judecăm astfel. Ce ar fi dacă, de pildă, dracii şi-ar arăta imediat puterea şi ar copleşi omul cu descoperiri? Dacă deodată ar descoperi, bunăoară, telegraful electric (adică în cazul în care nu ar fi fost descoperit), i-ar transmite omului tot felul de secrete: „Sapă acolo şi ai să găseşti o comoară sau ai să descoperi zăcăminte de

cărbune“ (pentru că veni vorba, lemnele sînt atît de scumpe!); dar astea n-ar fi încă decît nişte fleacuri! Vă daţi seama, desigur, că ştiinţa omenirii e încă în faza prunciei, că abia îşi începe opera şi că, dacă are ceva asigurat, deocamdată nu e decît faptul că stă ferm pe picioarele ei. Şi iată că s-ar declanşa o serie de descoperiri de felul celor că soarele stă pe loc, iar pămîntul se roteşte în jurul lui (pentru că, probabil, există încă multe alte descoperiri de felul acesta, încă nedescoperite, pe care înţelepţii noştri nici nu le visează încă); dacă toate cunoştinţele ar cădea aşa pe capul omenirii şi, lucrul cel mai important, pe degeaba, ca un cadou? Mă întreb: ce s-ar întîmpla atunci cu oamenii? O, desigur, la început toată lumea ar fi în extaz. Oamenii s-ar îmbrăţişa cuprinşi de încîntare, s-ar repezi să studieze descoperirile (şi asta le-ar lua un timp). Deodată s-ar simţi, ca să zicem aşa, inundaţi de fericire, îngropaţi în bunuri materiale. Poate că ar păşi prin aer sau ar zbura, ar parcurge în zbor spaţii incredibile de zece ori mai repede decît o fac acum pe calea ferată; i-ar smulge pămîntului recolte fabuloase, poate că ar crea organisme cu ajutorul chimiei şi carnea de vită ar fi suficientă, cîte trei funţi de persoană, cum visează socialiştii noştri ruşi; pe scurt, mîncaţi, beţi şi vă veseliţi! „Iată, ar începe să strige toţi filantropii, acum cînd omul are existenţa asigurată, abia acum va arăta ce poate! Nu mai există privaţiuni materiale şi nici «mediul» dăunător, cauza tuturor viciilor, şi acum omul va deveni minunat şi virtuos! Nu mai există munca neîntreruptă ca să-ţi cîştigi o bucată de pîine, şi toţi se vor consacra de acum încolo gîndurilor mari, profunde şi fenomenelor generale. Acum, abia acum începe o formă de existenţă superioară!“ Şi, poate, ce inteligenţi şi buni ar fi oamenii care ar începe să strige asta într-un glas şi poate că i-ar antrena pe toţi după ei, profitînd de ineditul situaţiei, şi ar începe să clameze toţi, în sfîrşit,

uniţi într-un imn „Cine este asemeni fiarei? Slavă ei, ea ne aduce focul din cer!“[38].

Dar e puţin probabil că acest entuziasm ar fi de ajuns măcar şi pentru o singură generaţie! Oamenii nu ar întîrzia să descopere deodată că nu mai au viaţă, nu au libertatea spiritului, nu au voinţă şi personalitate, că cineva le-a furat totul deodată, că a dispărut chipul omului şi a venit chipul de animal al sclavului, un chip de dobitoc, cu diferenţa că animalul nu ştie că e dobitoc, iar omul şi-ar da seama de asta. Şi omenirea ar putrezi; oamenii s-ar acoperi de bube şi ar începe să-şi muşte limbile de durere, văzînd că viaţa lor li s-a luat pentru pîine, pentru „pietre prefăcute în pîini“[39]. Oamenii ar înţelege că nu există fericire în pasivitate, că spiritul care nu lucrează se stinge, că nu poţi să-ţi iubeşti aproapele fără să-i jertfeşti o parte din munca ta, că e josnic să trăieşti în parazitism şi că *fericirea nu constă în fericire, ci doar în căutarea fericirii.* Tristeţea şi plictiseala se vor abate asupra lumii: totul a fost făcut şi nu a mai rămas nimic de făcut, totul e cunoscut şi nu a mai rămas nimic de cunoscut. Vor apărea mulţimi de sinucigaşi, oamenii nu-şi vor mai pune capăt zilelor ca acum, cîte unul, în cîte-un ungher retras; se vor aduna mulţimi, se vor prinde de mîini şi se vor nimici toţi odată, cu miile, într-un mod nou, pe care l-au descoperit odată cu celelalte descoperiri. Şi atunci, poate, cei rămaşi îşi vor înălţa glasul lor către Dumnezeu: „Ai dreptate, Doamne, nu numai cu pîine va trăi omul!“[40]. Atunci se vor răzvrăti împotriva dracilor şi se vor lăsa de vrăjitorie... O, niciodată n-ar trimite Dumnezeu un asemenea chin asupra omenirii! Şi se va prăbuşi împărăţia dracilor! Nu, dracii nu vor comite o greşeală politică atît de gravă. Sînt politicieni profunzi şi-şi urmăresc scopurile pe calea cea mai rafinată şi mai sigură (presupunînd că e vorba, într-adevăr, de draci!).

Ideea împărăţiei lor este discordia, adică vor să şi-o întemeieze pe discordie. Pentru ce le trebuie discordie tocmai aici? Se înţelege: e de ajuns să te gîndeşti la simplul fapt că discordia în sine este o forţă cumplită; discordia, după o lungă dihonie, îi duce pe oameni pînă la absurd, pînă la întunecarea şi pervertirea minţii şi a sentimentelor. În discordie, ofensatorul, dîndu-şi seama că a jignit, nu merge să se împace cu cel ofensat, ci zice: „L-am ofensat, prin urmare trebuie să mă răzbun pe el". Dar cel mai grav e că dracii cunosc foarte bine istoria universală şi, mai cu seamă, ceea ce s-a întemeiat pe discordie. De pildă, ei ştiu că, dacă în prezent există secte în Europa, care s-au desprins din catolicism şi se menţin şi în prezent ca religii, asta se datorează exclusiv faptului că la vremea respectivă, din pricina lor, s-a făcut vărsare de sînge. Dacă ar dispărea catolicismul, de pildă, toate sectele protestante ar pieri: împotriva a ce le-ar mai rămîne să protesteze? De pe acum aproape toate înclină să treacă în nu ştiu ce fel de „umanism" sau chiar pur şi simplu în ateism, ceea ce se observă de altfel, de mult timp, şi dacă mai fac încă figură de religie e numai pentru că mai protestează şi acum. Anul trecut au protestat, şi încă cum: au ajuns să se războiască pînă şi cu Papa[41].

O, fireşte, în cele din urmă dracii vor trage spuza pe turta lor şi, ca pe o muscă, îl vor strivi pe om cu „pietrele prefăcute în pîini": acesta e principalul lor scop; dar nu se pot hotărî s-o facă decît asigurîndu-şi din timp împărăţia viitoare împotriva vreunei revolte din partea omului şi rezervîndu-i astfel o viaţă îndelungată. Dar cum să-l îmblînzeşti pe om? Fireşte: *„divide et impera"* (dezbină-ţi duşmanii şi vei triumfa). Iar pentru asta e nevoie de discordie. Pe de altă parte, oamenilor li se va urî de pietrele prefăcute în pîini şi de aceea trebuie să li se găsească o ocupaţie, să nu se

plictisească. Şi nu e discordia o ocupaţie pentru oameni?

Acum luaţi şi urmăriţi cum introduc dracii discordia la noi şi cum, ca să zic aşa, de la primul pas, încep spiritismul cu discordia. Vremurile noastre agitate sînt prielnice pentru aşa ceva. Cîţi dintre cei care au crezut în spiritism nu au avut deja de îndurat jigniri! Lumea strigă şi rîde de ei din pricină că au ajuns să creadă în mese, de parcă ar fi făcut sau ar fi gîndit ceva necinstit, dar ei continuă cu încăpăţînare să-şi cerceteze domeniul, în pofida discordiei. De fapt, nici n-ar putea să-şi sisteze cercetările: dracii o iau pe departe, trezesc curiozitatea, dar te abat din cale şi nu te lămuresc, te încurcă şi-ţi rîd făţiş în nas. Un om inteligent, demn de tot respectul celorlalţi, stă încruntat şi mult timp se căzneşte să se dumirească: „Ce-o fi asta?“. În cele din urmă, dă din mînă a lehamite şi e gata să se lase păgubaş, dar publicul rîde şi mai tare, şi totul ia o asemenea amploare, încît, fără să vrea, adeptul, jignit în amorul lui propriu, nu mai renunţă.

Iată comisia de revizie a spiritismului, înarmată cu toată ştiinţa. Publicul aşteaptă. Şi ce credeţi? Dracilor nici nu le trece prin minte să se împotrivească; din contra, stau pe tuşă: şedinţele sînt ratate, înşelăciunea şi trucurile ies la iveală. Se aud rîsete răutăcioase din toate părţile; comisia pleacă cu priviri dispreţuitoare, adepţii spiritismului sînt acoperiţi de ruşine, sentimentul de răzbunare se insinuează în inimile ambelor tabere. S-ar părea că a venit momentul să piară dracii, dar nu. Imediat ce savanţii şi persoanele sobre se întorc cu spatele, cît ai clipi din ochi, ei le arată adepţilor de altădată o chestie ultrasupranaturală şi aceştia sînt iarăşi mai convinşi ca înainte. Iar ispită, iar discordie! Vara trecută, la Paris, un fotograf a fost judecat pentru escrocherii spiritiste: chema morţii şi le făcea poze; primea avalanşe de comenzi. Dar a fost

descoperit şi la proces a recunoscut totul, chiar a divulgat-o şi pe doamna care îl ajuta, pozîndu-i în locul umbrelor invocate. Credeţi că cei înşelaţi de fotograf au crezut? Nici pomeneală; se zice că unul dintre ei ar fi declarat: „Mi-au murit trei copii şi nu mi-au rămas portretele lor; şi uite că fotograful mi-a făcut nişte poze care seamănă foarte bine cu ei, i-am recunoscut pe toţi. Ce-mi pasă mie acum că a mărturisit escrocheria în faţa domniilor voastre? O fi avînd socotelile lui, dar eu am în mînă ceva concret şi lăsaţi-mă în pace!". Despre asta s-a scris în ziare; nu ştiu dacă au redat întru totul amănuntele, dar esenţialul este acesta. Ce-ar fi dacă s-ar întîmpla bunăoară următoarea ispravă? Să presupunem că de-abia şi-a încheiat treburile comisia de experţi şi, după ce a scos la iveală trucurile ieftine, s-a întors cu spatele, cînd dracii îl iau pe unul dintre membrii ei cei mai fervenţi, să zicem chiar pe dl Mendeleev[42], care a acuzat spiritismul în conferinţe publice, îl prind toţi odată în mrejele lor, aşa cum i-au prins cîndva pe Crookes[43] şi Olcott[44], îl duc deoparte, îl ridică timp de vreo cinci minute în aer, îi materializează nişte morţi pe care îi cunoaşte şi toate astea sînt făcute în aşa fel, încît el nu mai are nici un dubiu. Ei bine, ce-ar fi atunci? Ca un adevărat om de ştiinţă, dl Mendeleev va trebui să recunoască faptul, chiar el, cel care a ţinut conferinţele! Ce tablou, ce spectacol, ce ruşine, ce scandal, ce ţipete şi urlete de indignare! Fireşte, nu-i decît o glumă, şi sînt convins că dlui Mendeleev nu i se va întîmpla nimic din toate acestea, chiar dacă în Anglia şi în America dracii au procedat întocmai, conducîndu-se parcă după acest plan. Dar ce-ar fi dacă dracii, după ce şi-au pregătit terenul şi au semănat destulă discordie, vor vrea dintr-odată să-şi lărgească nelimitat cîmpul de acţiune şi vor trece de-acum la fapte adevărate, serioase? Sînt poznaşi şi plini de neprevăzut şi te poţi aştepta la orice de la ei. Ce-ar fi bunăoară dacă ar da iama printre oameni, odată

cu sporirea ştiinţei de carte, să zicem? Iar poporul nostru este atît de lipsit de apărare, atît de dedat obscurantismului şi viciului şi parcă are atît de puţini oameni capabili să-l conducă în această privinţă! El poate să creadă în noile fenomene cu toată ardoarea (doar crede în tot felul de Ivani Filippovici[45]) şi atunci ce încremenire în evoluţia lui spirituală, ce deochi şi pentru cît timp! Cîtă idolatrizare a materialismului şi cîtă discordie, de o sută, de o mie de ori mai mare decît cea dinainte! Iar dracii doar atîta aşteaptă. Discordia se va isca fără îndoială, mai cu seamă dacă spiritismul va izbuti să se facă îngrădit şi prigonit (ceea ce se va întîmpla inevitabil din partea celorlalţi oameni, care nu vor da crezare spiritismului); atunci se va întinde pe loc precum petrolul aprins şi totul va lua foc. Ideilor mistice le plac persecuţiile, care le şi creează. Fiecare din ideile acestea persecutate seamănă cu petrolul cu care incendiatorii au stropit podelele şi pereţii palatului Tuileries[46] înainte de a le da foc şi care, la momentul oportun, nu va face decît să înteţească incendiul din clădirea păzită. O, dracii cunosc forţa unei credinţe interzise şi poate că de mai multe veacuri aşteaptă ca omenirea să se împiedice de mese! Cu siguranţă, îi conduce vreun uriaş spirit necurat, teribil de puternic şi mai deştept decît Mefistofel, care l-a făcut celebru pe Goethe, după cum susţine Iakov Petrovici Polonski[47].

Evident, am glumit şi am rîs de la primul pînă la ultimul cuvînt, dar aş vrea totuşi să spun ceva în încheiere: dacă e să se considere spiritismul drept ceva care ar purta în sine o nouă credinţă (şi aproape toţi, chiar şi cei mai lucizi dintre adepţii spiritismului, înclină măcar un pic spre un asemenea punct de vedere), atunci cîte ceva dintre cele expuse mai sus ar putea să fie luat drept altceva decît o glumă. Şi, de aceea, să dea Domnul succese mai rapide cercetărilor libere, efectuate de ambele părţi; numai aşa vom putea înlătura cît mai

repede miasma pestilenţială care se răspîndeşte peste tot şi, poate, vom îmbogăţi ştiinţa cu o nouă descoperire. Dar să strigăm unii la alţii, să ne jignim şi să ne expulzăm unii pe alţii din societate pentru spiritism nu înseamnă, după părerea mea, decît să consolidăm şi să răspîndim ideea de spiritism în sensul ei cel mai nefast. Acesta e începutul intoleranţei şi al prigoanei. Şi dracii atîta aşteaptă!

III. Un cuvînt în legătură cu biografia mea

Zilele trecute mi s-a arătat biografia mea, inserată în *Dicţionarul enciclopedic rus,* editat de I.N. Berezin, profesor la Universitatea din Sankt-Petersburg (anul al doilea, seria V, fascicolul 2, 1875), alcătuită de V.Z. E greu să-ţi imaginezi că pe o jumătate de pagină se pot face atîtea greşeli. Nu m-am născut în 1818, ci în anul 1822. Răposatul meu frate Mihail Mihailovici, editorul revistelor *Vremia* [*Timpul*] şi *Epoha* a fost mai mare şi nu mai mic cu patru ani decît mine. După ce mi-am ispăşit condamnarea la muncă silnică, unde am fost trimis în 1849 drept *criminal de stat* (despre felul infracţiunii dl V.Z. nu spune o vorbă, menţionînd doar că „am fost implicat în cazul Petraşevski“, adică Dumnezeu ştie în ce anume, pentru că nimeni nu e obligat să cunoască şi să ţină minte cazul Petraşevski, iar *Dicţionarul enciclopedic* este destinat unei informări generale, şi s-ar putea crede că am fost trimis la muncă silnică pentru tîlhărie), după munca silnică, prin voinţa răposatului ţar, am fost făcut soldat, iar după trei ani am fost avansat ofiţer; iar în Siberia n-am avut niciodată domiciliu forţat, după cum spune dl V.Z.

Ordinea cronologică a lucrărilor mele e încurcată: nuvelele care aparţin primei perioade din activitatea mea literară sînt trecute în biografie

ca ţinînd de ultima. Astfel de greşeli sînt cu duiumul şi nu le enumăr, ca să nu-l obosesc pe cititor, dar dacă voi fi provocat pot să le indic pe toate. Există însă şi pure invenţii. Dl V.Z. susţine că aş fi fost redactor-şef al ziarului *Russki mir*: în legătură cu aceasta, declar că nu am fost niciodată redactor-şef al ziarului *Russki mir*, mai mult, nu am tipărit nici un singur rînd în această respectabilă publicaţie. Fără îndoială, dl V.Z. (dl Vladimir Zotov[48]?) poate avea un punct de vedere personal şi poate să considere că, într-o notă biografică despre un scriitor, e un lucru de tot nimicul să indici corect data de naştere a acestuia, să relatezi prin ce întîmplări a trecut, să arăţi unde, cînd şi în ce ordine şi-a tipărit lucrările, care dintre operele lui trebuie considerate ca aparţinînd etapei timpurii de creaţie şi care ţin de ultima perioadă, ce publicaţii a editat, pe care le-a redactat şi la care a fost doar colaborator; cu toate acestea, măcar pentru acurateţe, ar fi fost de dorit ceva mai multă exactitate. Altminteri, cititorii ar putea crede că toate articolele din dicţionarul dlui Berezin sînt alcătuite la fel de neglijent.

IV. Un proverb turcesc

Apropo şi pentru orice eventualitate, voi insera aici un proverb turcesc (unul autentic turcesc, nu scornit): „Dacă te îndrepţi spre un ţel şi începi să te opreşti din drum ca să arunci cu pietre în fiecare cîine care latră la tine, atunci nu vei ajunge niciodată la ţelul tău“.

Pe cît posibil, în *Jurnalul* meu, mă voi conduce după acest proverb preaînţelept, cu toate că, la drept vorbind, nu aş dori să mă leg dinainte cu promisiuni.

27 *Suvorov-Rîmninski*, A. Alekseevici (1804-1882), guvernator general al Petersburgului, care a condus timp de un deceniu Societatea rusă de ocrotire a animalelor, înfiinţată în 1865.

28 **A fă ţui* este un cuvinţel popular, care înseamnă: a da faţă, a reface în om chipul omenesc. Unuia care bea de mult timp i se spune, mustrîndu-l: „Măcar de te-ai făţui“. Am auzit de la ocnaşi.

29 Aluzie la titlul unei lucrări de Immanuel Kant, *Observaţii despre simţul frumosului şi sublimului*.

30 Este vorba despre un scandal izbucnit în 1873, între publicistul A.S. Suvorin şi V.F. Golubev, directorul tronsonului de cale ferată Oriol-Vîtebsk. Ziaristul a scris că directorul a ordonat să i se elibereze un compartiment de clasa întîi, dar unul dintre pasagerii evacuaţi s-a dovedit a fi ministru. A urmat o polemică încinsă, cu acuzele şi dezminţirile de rigoare.

31 Autorul şarjează aici numele lui Golubev (de la *golub'*, porumbel), vorbind despre un anume Vorobiov (de la *vorobei*, vrabie).

32 *Annenkov*, Ivan Aleksandrovici (1802-1878), decembrist).

33 **Însemnările unui profesor de scrimă* (fr.).

34 *Muraviov-Apostol*, Matvei Ivanovici (1803-1886), decembrist.

35 *Svistunov*, Piotr Nikolaevici (1803-1889), decembrist.

36 *Nazimov*, Mihail Aleksandrovici (1801-1888), decembrist.

37 Fraţii americani *Eddie*, dintr-o familie de fermieri din statul Vermont, au devenit celebri ca „medii" de spiritism în anii'70 ai secolului XIX; se mai face aluzie, desigur, şi la romanul *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher-Stowe.

38 Citat compus din două versete ale *Apocalipsei*: 13, 4 şi 13, 13.

39 Parafrază după *Luca* 4, 3.

40 Parafrază după *Matei* 4, 4.

41 Autorul se referă la conflictele care au avut loc în deceniul opt în Germania, între guvern şi biserica catolică, cunoscute sub denumirea de *Kulturkampf*.

42 *Mendeleev*, Dmitri Ivanovici (1834-1907), celebru chimist rus.

43 *Crookes*, Sir William (1832-1919), chimist şi fizician englez. Iniţial, a avut o atitudine sceptică faţă de spiritism, a efectuat o serie de experimente cu „medii" celebre pentru a le demasca, dar, neizbutind să descopere vreun truc, a ajuns la concluzia că există o „forţă psihică" specială, care permite facerea de „miracole" spiritiste.

44 *Olcott*, Henry Styl (1832-1907), publicist american, jurist, un timp secretar al Ministerului de Război, susţinător activ al spiritismului. A fost unul dintre întemeietorii Societăţii teosofice şi primul ei preşedinte. În 1874 a efectuat observaţii îndelungate asupra fraţilor Eddie şi a publicat rapoartele mai întîi în ziarul*Daily Graphic* , apoi într-un volum separat: *People from the Other World*, Hartford, Connecticut, 1871.

45 Nume compozit, rezultat din contaminarea numelor a doi fruntaşi ai *hlîştilor* (v. nota 206): Ivan Timofeevici Suslov („Hristos") şi Danila Filippovici („Savaot").

46 Palatul parizian *Tuileries* a fost incendiat la 24 mai 1871 în timpul luptelor dintre comunarzi şi locuitorii oraşului Versailles.

47 Aluzie la poezia *Duhuri vechi şi noi*, de Iakov Petrovici Polonski (1819-1898).

48 *Zotov*, Mihail Rafailovici (1821-1896), scriitor, ziarist, istoric literar, compilator.

Februarie

Capitolul I

I. Despre faptul că sîntem cu toţii oameni de treabă. Asemănarea dintre societatea rusă şi mareşalul MacMahon

Numărul 1 din *Jurnalul de scriitor* a fost primit favorabil, mai nimeni nu l-a criticat, adică în lumea literară, deoarece în rest nu mai ştiu. Chiar dacă au apărut injurii literare, ele au trecut neobservate. În articolul ei de fond, *Petersburgskaia gazeta* s-a grăbit să amintească publicului că nu-mi plac copiii, adolescenţii şi tînăra generaţie, iar în acelaşi număr, jos, în spaţiul rezervat foiletonului, a reprodus în întregime, din *Jurnalul* meu, povestirea *Un băiat la bradul lui Hristos*, care, în orice caz, este un argument că nu detest copiii. De fapt, astea nu-s decît nişte fleacuri şi mă preocupă o singură întrebare: e bine sau nu e bine că am satisfăcut pe toată lumea? E un semn bun sau rău? S-ar putea oare să fie rău? De fapt, nu, mai bine să fie un semn bun, nu unul rău, şi aici mă opresc.

Într-adevăr, doar sîntem cu toţii oameni buni, bineînţeles cu excepţia celor răi. Şi încă ceva, pentru că veni vorba: poate că printre noi nici nu sînt oameni răi, ci doar nişte netrebnici. N-am evoluat atît de mult, încît să fie oameni răi printre noi. Nu rîdeţi de mine, gîndiţi-vă: am ajuns în situaţia că, neavînd oameni răi (cu toate că avem din belşug tot felul de netrebnici), am fost gata, de pildă, să preţuim excesiv la vremea lor tot felul de omuleţi răi, întruchipaţi în tipurile noastre literare, pe care le-am împrumutat în cea mai mare parte de la străini. Mai mult, nu numai că i-am preţuit, dar

ne-am străduit să-i imităm servil în viaţa reală, să-i copiem, şi, în sensul acesta, am făcut chiar pe dracu-n patru. Amintiţi-vă cîţi Peciorini[49] am avut, care au făcut efectiv şi în realitate o mulţime de ticăloşii după ce au citit *Un erou al timpului nostru*. În literatura noastră, prototipul acestor omuleţi răi a fost Silvio din nuvela *Duelul,* personaj pe care naivul şi minunatul nostru Puşkin l-a împrumutat de la Byron. Şi Peciorin l-a ucis pe Gruşniţki doar pentru că el însuşi nu era prea arătos în uniforma lui şi, la balurile înaltei societăţi din Petersburg, nu prea trecea drept erou în ochii doamnelor. Dacă i-am preţuit şi i-am stimat la vremea lor pe aceşti omuleţi răutăcioşi a fost numai fiindcă păreau oameni care urăsc *temeinic*, spre deosebire de noi, ruşii, care sîntem, după cum se ştie, nişte oameni incapabili să urîm temeinic, trăsătură pe care întotdeauna ne-am dispreţuit-o în mod deosebit. Ruşii nu ştiu să urască timp îndelungat şi la modul serios, şi nu e vorba numai de ura pentru oameni, ci şi pentru vicii, pentru întunericul ignoranţei, despotism, obscurantism şi, mă rog, pentru alte lucruri dintr-astea, retrograde. La noi, acum, cei care se urăsc sînt gata să se reconcilieze de îndată, chiar la prima ocazie, nu-i aşa? Într-adevăr, gîndiţi-vă: de ce să ne urîm unii pe alţii? Pentru faptele rele? Dar aceasta e o temă mult prea alunecoasă, teribil de delicată şi mult prea nedreaptă, într-un cuvînt, e o armă cu două tăişuri; cel puţin în momentul de faţă e mai bine să n-o abordăm. Mai rămîne ura din pricina convingerilor, dar în privinţa asta nu cred defel în seriozitatea duşmăniilor noastre. Cîndva i-am avut, de pildă, pe slavofili şi occidentalişti, care s-au luptat de mama focului. Dar acum, odată cu abolirea iobăgiei, s-a încheiat reforma lui Petru şi a venit vremea unui *„sauve qui peut“*[50] general. Şi iată că slavofilii şi occidentaliştii sînt de acord cu ideea că acum totul trebuie aşteptat de la popor, că poporul s-a ridicat şi vine şi că numai el, poporul,

va avea de spus ultimul cuvînt la noi. Cu aceasta s-ar părea că slavofilii şi occidentaliştii ar fi putut să se împace, dar n-a fost aşa: slavofilii cred în popor pentru că admit că acesta îşi are propriile sale principii, care îi aparţin doar lui, în timp ce occidentaliştii consimt să creadă în popor numai cu condiţia ca acesta să nu aibă nici un fel de principii proprii. Aşa că încăierarea continuă şi vreţi să vă spun ceva? Eu nici în încăierare nu cred: încăierarea e încăierare, iar iubirea iubire. De ce, adică, cei care se încaieră nu ar putea să se şi iubească în acelaşi timp? Dimpotrivă, aşa ceva se întîmplă la noi chiar destul de des, atunci cînd se încaieră oameni foarte buni. De ce n-am fi oameni buni (repet, în afară de cei netrebnici)? Dacă ne batem, o facem cu precădere şi numai pentru că acum a venit deodată o vreme care nu mai e a teoriilor, a ghionturilor gazetăreşti, ci a faptelor şi a rezolvărilor practice. Dintr-odată a trebuit să spunem ceva categoric despre educaţie, pedagogie, căile ferate, zemstvă[51], medicină etc. etc., a trebuit să ne pronunţăm pe marginea a sute de teme şi, ce-i mai important, totul trebuie făcut chiar acum şi cît mai repede, pentru ca treburile să nu treneze. Or, întrucît noi, dezobişnuiţi timp de două sute de ani să mai facem ceva, ne-am dovedit absolut incapabili chiar şi pentru cea mai mică faptă, bineînţeles că ne-am luat cu toţii la păruială, ba încă într-un asemenea hal, încît, cu cît mai puţin capabil se simţea cineva, cu atît mai bucuros se repezea în încăierare. Şi ce-i rău în asta? vă întreb. E emoţionant, doar atît şi nimic altceva. Uitaţi-vă la copii: copiii se bat tocmai atunci cînd nu au învăţat încă să-şi exprime ideile; noi facem exact la fel. Cred că nu-i nimic trist în asta; dimpotrivă, acest lucru nu face decît să demonstreze în parte prospeţimea şi, ca să zic aşa, candoarea noastră. Să zicem, de pildă, că în literatura noastră, din lipsă de idei, oamenii se înjură unii pe alţii cum le vine la gură; procedeul este imposibil, naiv, nu poate fi

observat decît la popoarele primitive, dar zău că şi în asta apare ceva aproape emoţionant şi anume chiar această lipsă de experienţă, această nepricepere infantilă de a rosti injurii cum se cade. Nu rîd şi nu iau lucrurile în bătaie de joc; pretutindeni, există la noi o aşteptare onestă şi senină a binelui (orice aţi spune, aşa ceva există), avem dorinţa unei cauze comune, aspirăm la bunăstarea generală şi asta mai presus de orice egoism, dorinţa noastră este cea mai naivă şi mai plină de credinţă, lipsită de izolaţionism, de spiritul de castă şi, chiar dacă aceste atitudini se întîlnesc în unele manifestări insignifiante şi rare, ele trec drept ceva neobservat şi dispreţuit de toată lumea. E un lucru foarte important, şi ştiţi de ce? Pentru că asta nu numai că nu este puţin, dar e chiar foarte mult. Ei, şi asta ne ajunge: la ce ne mai trebuie nu ştiu ce „ură temeinică“? Onestitatea, sinceritatea din societate nu numai că nu pot fi puse la îndoială, dar chiar sar în ochi. Uitaţi-vă cu atenţie şi veţi vedea că la noi există, înainte de toate, credinţa într-o idee, într-un ideal, iar avantajele personale, pămînteşti vin după aceea. O, omuleţii cei răi apucă şi la noi să-şi aranjeze afacerile chiar într-un sens cu totul opus, şi se pare că în timpurile noastre reuşesc incomparabil mai bine decît înainte; în schimb, omuleţii netrebnici de la noi nu se impun niciodată în faţa opiniei publice şi nu o domină, ci dimpotrivă, chiar parvenind la onorurile cele mai înalte, au fost nu o dată nevoiţi să se adapteze servil tonului dat de oamenii idealişti, tineri, dezinteresaţi, ridicoli din punctul lor de vedere şi săraci. În acest sens, societatea noastră se aseamănă cu poporul, care îşi pune şi el credinţa şi idealul mai presus de orice lucru lumesc şi trecător, şi aici se află chiar cel mai important punct de contact între societate şi popor. Acolo, ca şi aici, acest idealism este: dacă îl pierzi, nu îl mai poţi cumpăra cu tot aurul din lume. Poporul nostru, chiar dacă se tăvăleşte în dezmăţ,

şi acum mai mult decît oricînd, n-a fost niciodată lipsit de principii şi niciodată nici cel mai ticălos om din popor n-a spus: „Toţi trebuie să facă aşa cum fac eu“; dimpotrivă, a crezut întotdeauna şi a oftat că face rău şi că sînt multe lucruri mai bune decît el şi faptele lui. Iar poporul are şi idealuri puternice şi asta e principalul: se vor schimba împrejurările, lucrurile se vor ameliora şi poporul, poate, se va descotorosi de dezmăţ, iar principiile luminoase vor rămîne, totuşi, mai ferme şi mai sfinte decît înainte. Tineretul nostru e avid de eroism şi de sacrificii. Tînărul de acum, despre care se vorbeşte atît de mult şi în diferite sensuri, adesea se dă în vînt după cel mai naiv paradox şi de dragul lui sacrifică totul, destinul şi viaţa; dar o face numai şi numai pentru că ia paradoxul drept adevăr. Aici nu e vorba decît de ignoranţă: va veni lumina, vor apărea de la sine alte puncte de vedere, iar paradoxurile vor dispărea, în schimb nu vor dispărea din inima lui curăţenia, setea de sacrificiu şi de eroism, care îl aureolează acum – şi asta e cel mai bine. O, altceva şi altă problemă este modul în care vedem realizarea dezideratelor noi toţi, cei care căutăm binele general şi ne întîlnim în dorinţa de succes a cauzei comune. Trebuie să recunoaştem că, în această privinţă, nu s-a ajuns deloc la unison, mai mult chiar, că societatea noastră contemporană seamănă foarte mult, în acest sens, cu mareşalul MacMahon[52]. Călătorind foarte recent prin Franţa, stimatul mareşal, într-unul din discursurile sale solemne de răspuns la alocuţiunea unui primar (iar francezii sînt mari amatori de tot felul de cuvîntări de întîmpinare şi de răspuns), a declarat că, după părerea sa, toată politica poate fi rezumată în expresia: „Dragoste de patrie“. Această opinie a fost rostită într-un moment cînd întreaga Franţă, ca să zicem aşa, îi aştepta vorbele cu sufletul la gură. E o părere ciudată, lăudabilă fără îndoială, dar uimitor de imprecisă, căci primarul cu pricina ar fi putut să-i

replice excelenţei sale că există iubiri care pot chiar să transforme patria în ruine. Dar primarul n-a replicat nimic, temîndu-se, fireşte, de un răspuns ca acesta: *„J'y suis et j'y reste!*“[53], adică de o frază pe care stimatul mareşal nu o va depăşi niciodată, se pare. Chiar şi aşa, analogia cu societatea noastră este perfectă: dacă nu ne întîlnim în dragostea noastră de patrie, în orice caz sîntem în acord cu toţii în dragostea pentru cauza comună (cuvintele nu înseamnă nimic), dar care credem că sînt mijloacele şi nu numai ele, dar chiar şi cauza comună – aici lucrurile sînt la fel de vagi ca şi la mareşalul MacMahon. Şi de aceea, deşi am satisfăcut unele persoane şi apreciez faptul că mi s-a întins mîna, deşi mă bucur foarte mult, presimt totuşi disensiuni extreme în detaliile ce vor urma, căci nu pot nici eu să fiu de acord cu toţi şi în toate, oricît de echilibrat aş fi din fire.

II. Despre dragostea pentru popor. Contractul necesar cu poporul

Bunăoară, am scris în numărul din ianuarie al *Jurnalului* că poporul nostru e grosolan şi ignorant, înclinat spre obscurantism şi desfrîu, că e „un barbar care aşteaptă lumină“. Între timp tocmai am citit în *Ajutorul fratern* (o culegere editată de Comitetul Slav[54] în beneficiul slavilor care luptă pentru libertatea lor), într-un articol al neuitatului Konstantin Aksakov[55], cel iubit de toţi ruşii, că poporul rus a fost de mult luminat şi „educat“. Şi? M-a tulburat oare această aparentă divergenţă de opinii dintre mine şi Konstantin Aksakov? Deloc, împărtăşesc întru totul această opinie şi am aderat de mult la ea cu entuziasm. Cum împac această contradicţie? Tocmai aici e aici: după părerea mea, e foarte uşor de împăcat, iar după părerea altora, spre mirarea mea, pînă în prezent aceste două teme sînt imposibil de conciliat. În omul rus din popor trebuie să ştii să

discerni între frumuseţea lui şi aluviunile depuse de barbarie. În aproape întreaga istorie a Rusiei, împrejurările au făcut ca poporul nostru să fie în asemenea măsură expus dezmăţului şi a fost atît de ispitit şi chinuit în permanenţă, încît e lucru de mirare că a mai rămas în viaţă, păstrîndu-şi chipul omenesc, ca să nu mai vorbim de frumuseţea acestui chip. Dar şi-a păstrat şi frumuseţea chipului. Un adevărat prieten al omenirii, a cărui inimă a tresărit măcar o dată pentru suferinţele poporului, va înţelege şi va ierta toate aluviunile de noroi străin, de netrecut, în care s-a afundat poporul nostru şi va şti să găsească diamante în acest noroi. Repet: nu judecaţi poporul rus după infamiile pe care le comite atît de des, ci după acele lucruri mari şi sacre, după care tînjeşte mereu şi din străfundurile ticăloşiei sale. Şi doar nu toţi oamenii din popor sînt nişte ticăloşi, mai sînt sfinţi, şi încă ce mai sfinţi! Emană lumină şi ne luminează şi nouă calea! Am un fel de convingere oarbă că în sînul poporului rus nu există un ticălos sau un nemernic care să nu ştie că e ticălos sau nemernic, în timp ce la alţii se întîmplă ca omul, după ce face o ticăloşie şi se laudă singur cu ea, îşi erijează ticăloşia în principiu, afirmînd că în aceasta constă *l'Ordre*[56] şi lumina civilizaţiei, şi nenorocitul sfîrşeşte prin a crede în asta sincer, orbeşte şi chiar onest. Nu, să nu judecaţi poporul nostru după ceea ce este, ci după ceea ce ar dori să devină. Iar idealurile lui sînt ferme şi sfinte, şi ele l-au mîntuit în veacurile de chinuri, dintru început s-au contopit cu sufletul lui şi l-au recompensat pe veci cu simplitate şi onestitate, cu sinceritate şi cu o minte receptivă, şi toate astea sub forma armoniei celei mai seducătoare. Şi dacă întîlnim aici şi multă mizerie, rusul e cel care suferă cel mai mult din pricina ei şi crede că toate astea nu sînt decît aluviuni trecătoare, vrăjitorii diavoleşti, că întunericul se va împrăştia şi că neapărat va răsări cîndva lumina

veşnică. Nu am să amintesc de idealurile sale istorice, de acei Serghie[57], Teodosie Pecerski[58], nici măcar de Tihon Zadonski[59]. Apropo, oare sînt mulţi care ştiu de Tihon Zadonski? De ce să nu ştim chiar deloc şi să ne dăm cu hotărîre cuvîntul că nu vom citi vreodată? Din lipsă de timp? Credeţi-mă, domnilor, că aţi afla, spre surprinderea domniilor voastre, lucruri minunate. Dar mai bine să îmi îndrept atenţia asupra literaturii noastre: tot ce are ea cu adevărat frumos a fost luat de la popor, începînd cu tipul blînd şi cumsecade al lui Belkin, creat de Puşkin. La noi, totul vine de la Puşkin. Întoarcerea lui spre popor într-o perioadă atît de timpurie a creaţiei sale a fost ceva într-atît de fără precedent şi de uimitor, a reprezentat pentru timpul acela un cuvînt atît de nou, încît nu poate fi explicat decît printr-o minune sau cel puţin prin neobişnuita anvergură a geniului său, pe care noi, dacă tot veni vorba, nici în ziua de astăzi nu sîntem în stare să-l preţuim cum se cuvine. Nu am să pomenesc tipurile pur naţionale care au apărut în epoca noastră, dar amintiţi-vă de Oblomov[60], amintiţi-vă de *Un cuib de nobili*, romanul lui Turgheniev. Bineînţeles, aici nu e vorba despre popor, dar tot ceea ce este etern şi minunat în aceste tipuri ale lui Goncearov şi Turgheniev, totul provine din faptul că, prin personajele lor, cei doi scriitori au intrat în contact cu poporul; şi acest contact cu poporul le-a dat forţe neobişnuite. Au împrumutat de la popor candoarea, puritatea, sfiiciunea, deschiderea minţii şi lipsa de răutate, în opoziţie cu tot ce este deformat, fals, adus din alte părţi şi imitat servil. Să nu vă mire că am început aşa deodată să vorbesc despre literatura rusă. Dar literatura noastră are tocmai meritul că aproape în întregime, prin cei mai buni reprezentanţi ai săi şi înaintea întregii noastre intelectualităţi (notaţi-vă acest lucru), şi-a plecat capul în faţa adevărului poporului, a recunoscut idealurile acestuia drept nişte idealuri cu adevărat frumoase. De altfel, ea a

fost şi oarecum constrînsă să şi le ia drept model. E adevărat, aici pare să fi funcţionat mai degrabă intuiţia artistică decît bunăvoinţa. Dar despre literatură ajunge deocamdată; de fapt, am adus vorba despre ea doar în legătură cu poporul.

Chestiunea poporului şi a punctului de vedere asupra acestuia, a înţelegerii este acum la noi cea mai importantă problemă, în care stă tot viitorul nostru, este, ca să zicem aşa, problema noastră cea mai acută în ordine practică. Şi totuşi, pentru noi toţi, poporul are încă statutul de teorie şi continuă să rămînă o enigmă. Noi toţi, cei care iubim poporul, îl luăm în considerare din punct de vedere teoretic şi se pare că absolut nimeni dintre noi nu îl iubeşte aşa cum este el în realitate, ci aşa cum ni l-am reprezentat fiecare. Şi dacă s-ar întîmpla ca poporul rus să se arate ulterior altfel decît ni l-am imaginat fiecare dintre noi, atunci se pare că noi, cu toată dragostea noastră pe care i-o purtăm, ne-am dezice de el fără nici un regret. Mă refer la toţi, fără să-i exclud nici pe slavofili, care poate ar face-o şi mai abitir. În ceea ce mă priveşte, nu-mi ascund convingerile, tocmai pentru ca să definesc mai clar orientarea viitoare, pe care o va urma *Jurnalul* meu, ca să evit neînţelegerile, astfel încît fiecare va şti dinainte dacă merită sau nu să-mi întindă „mîna“ lui literară. Iată ce cred: puţin probabil să fim aşa de buni şi de frumoşi ca să pozăm noi înşine în ideal pentru popor şi să-i pretindem să devină neapărat asemenea nouă. Să nu vă miraţi că am pus problema dintr-o perspectivă atît de absurdă. Dar problema asta nu s-a pus vreodată altfel la noi: „Cine e mai bun: noi sau poporul? Poporul trebuie să ne urmeze sau noi trebuie să urmăm poporul?“. Iată ce spun acum toţi cei care nu sînt lipsiţi de un dram de idee în cap şi mai au în suflet măcar un pic de îngrijorare pentru cauza comună. Şi de aceea am să răspund sincer: dimpotrivă, noi sîntem cei care trebuie să ne închinăm în faţa poporului şi să aşteptăm de la el

totul, şi gîndire, şi chip; să ne închinăm în faţa adevărului poporului şi să îl recunoaştem drept adevăr, chiar şi în acel cumplit caz cînd ar proveni în parte din Mineie. Într-un cuvînt, trebuie să ne plecăm, ca nişte copii pierduţi, care nu au fost acasă două sute de ani, dar care s-au întors totuşi ruşi, lucru care, de altfel, este marele nostru merit. Dar, pe de altă parte, trebuie să ne închinăm numai cu o condiţie *sine qua non*: ca poporul să accepte o bună parte din cele pe care le-am adus noi. Nu putem să ne desfiinţăm cu totul în faţa lui şi chiar în faţa oricărui adevăr al lui; ce-i al nostru trebuie să rămînă al nostru şi asta n-o vom ceda pentru nimic în lume, nici chiar, în ultimă instanţă, pentru fericirea de a fi una cu poporul. În caz contrar, mai bine să pierim fiecare în felul său. Dar nu va fi nici un caz contrar; sînt absolut convins că acest *ceva* pe care l-am adus cu noi există cu adevărat, nu este un miraj, are şi chip, şi formă, şi greutate. Cu toate astea, repet, multe din cele ce urmează sînt o enigmă şi încă într-o asemenea măsură, că ţi-e şi frică să aştepţi. Ni se prezice, de pildă, că civilizaţia va strica poporul: cursul lucrurilor ar fi de aşa natură, alături de mîntuire şi lumină, pătrunde atîta minciună şi contrafacere, atîta nelinişte şi apucături rele, încît doar în următoarele generaţii, adică probabil peste încă vreo două sute de ani, vor încolţi seminţele cele bune, iar pe copiii noştri şi pe noi poate că ne aşteaptă ceva îngrozitor. Asta vă e părerea, domnilor? Îi este sortit poporului nostru să mai străbată neapărat o nouă fază de dezmăţ şi minciună, cum am străbătut-o şi noi odată cu inocularea civilizaţiei? (Cred că nimeni nu va contesta faptul că civilizaţia ne-am început-o direct cu dezmăţul!) Aş fi dorit să aud ceva mai liniştitor în această privinţă. Înclin foarte mult să cred că poporul nostru este o asemenea imensitate, încît în ea vor pieri de la sine toate noile torente tulburi, dacă vor ţîşni şi vor curge de undeva. Pentru asta să ne întindem mîna;

fiecare din noi să contribuie prin activitatea sa „microscopică“ la reuşita operei comune, pentru ca aceasta să fie cît mai directă şi mai lipsită de greşeli. E adevărat că nici noi înşine nu ne pricepem la nimic, ne iubim „patria“ şi atît, nu ne vom pune de acord asupra mijloacelor şi ne vom mai certa de mai multe ori; dar, dacă tot am stabilit că sîntem oameni buni, orice-ar fi, lucrurile se vor aranja pînă la urmă. Asta e credinţa mea. Repet: la mijloc sînt două sute de ani, de-a lungul cărora ne-am pierdut obişnuinţa de a face ceva şi asta e tot. Din pricina acestei dezobişnuinţe, la sfîrşitul „perioadei culturale“, am ajuns să nu ne mai înţelegem unii pe alţii. Nu vorbesc, desigur, decît de oamenii serioşi şi sinceri – numai ei nu se înţeleg unii pe alţii; cu speculanţii e altceva, ei s-au înţeles întotdeauna...

III. Marei, mujicul

Cred, însă, că toate aceste *professions de foi*[61] sînt tare plictisitoare cînd le citeşti şi de aceea am să povestesc o anecdotă, de fapt nu e nici măcar o anecdotă, ci aşa, un fel de amintire îndepărtată, pe care nici eu nu ştiu de ce ţin atît de mult s-o povestesc chiar aici şi acum, ca o concluzie la tratatul nostru despre popor. N-aveam pe atunci decît nouă ani... dar nu, mai bine să încep din momentul cînd aveam douăzeci şi nouă de ani.

Era în lunea Paştelui. Văzduhul era cald, cerul albastru, soarele înalt, „cald“, strălucitor, dar sufletul meu era foarte întunecat. Rătăceam dincolo de dormitoarele comune, priveam şi număram pilonii masivei palisade a închisorii, dar nu aveam chef să-i număr, deşi îmi intrase în obişnuinţă. Era a doua zi de sărbătoare în puşcărie, ocnaşii nu fuseseră scoşi la lucru, mulţi erau beţi, iar înjurăturile şi certurile se iscau clipă de clipă în fiecare ungher. Cîntece deşănţate, murdare, maidane[62] cu jocuri de cărţi pe sub priciuri, cîţiva ocnaşi aproape omorîţi în bătaie în urma judecăţii

făcute de tovarăşii lor, pentru turbulenţă excesivă, trîntiţi pe priciuri şi acoperiţi cu cojoace, lăsaţi acolo să revină la viaţă şi să se dezmeticească; de cîteva ori cuţitele fuseseră scoase din carîmb; toate astea, în decursul celor două zile de sărbătoare, mă torturau şi mă îmbolnăveau. De fapt, întotdeauna am simţit o repulsie faţă de dezmăţul beţiei populare şi cu atît mai mult aici, în acest loc. În zilele acelea nici măcar şefii nu călcau prin închisoare, nu se făceau percheziţii, nu se căuta băutura, înţelegîndu-se că o dată pe an chiar şi acestor proscrişi trebuie să li se permită să se relaxeze, pentru că altminteri ar fi şi mai rău. Pînă la urmă furia mi s-a aprins în suflet. L-am întîlnit pe polonezul M-cky[63], unul dintre deţinuţii politici, care m-a privit sumbru, cu o lucire în ochi şi buzele au început să-i tremure. *„Je hais ces brigands!“*[64] mi-a spus el, scrîşnind din dinţi, şi şi-a văzut de drum. M-am întors în dormitor, deşi cu un sfert de oră mai înainte ieşisem în fugă de acolo ca un descreierat, cînd şase huidume s-au aruncat deodată asupra unui tătar beat, Gazin, ca să-l potolească, şi l-au luat la bătaie; îl băteau prosteşte, cu nişte lovituri care ar fi putut omorî şi o cămilă; dar ştiau că acest Hercule e greu de omorît şi de aceea îl băteau fără grijă. Acum, întorcîndu-mă, l-am observat pe Gazin în fundul camerei, într-un colţ, zăcînd în nesimţire, aproape fără să dea vreun semn de viaţă; era acoperit cu un cojoc şi toţi îl ocoleau tăcuţi; toţi trăgeau mari speranţe că îşi va reveni a doua zi spre dimineaţă, „dar mai ştii ceasul rău, poate să şi moară omul dintr-o bătaie ca asta“. M-am strecurat la locul meu, în dreptul unei ferestre cu grilaj de fier, m-am întins pe spate, cu mîinile sub cap şi cu ochii închişi. Îmi plăcea să stau aşa; dacă dormi, nimeni nu se leagă de tine, aşa că poţi visa şi medita. Dar nu-mi venea să visez; inima îmi bătea neliniştită, iar în auz îmi răsunau cuvintele lui M-cky: „*Je hais ces brigands*!“. De altfel, la ce bun să descriu

impresiile de atunci, cînd şi acum visez acea perioadă din viaţa mea şi acestea sînt visele care mă chinuie cel mai mult? Poate că se va observa că pînă în prezent nu am dat la tipar amintiri despre anii petrecuţi la ocnă. *Amintirile din casa morţilor* le-am scris acum cincisprezece ani, atribuindu-le unui personaj imaginar, unui criminal care şi-ar fi asasinat soţia. Apropo de asta, adaug şi amănuntul că de atunci mulţi cred şi susţin chiar şi pînă astăzi că am fost deportat pentru uciderea soţiei mele.

Încetul cu încetul, chiar m-a cuprins toropeala şi, fără să-mi dau seama, m-am cufundat în amintiri. De-a lungul celor patru ani de muncă silnică îmi rememoram mereu trecutul şi cred că mi-am retrăit întreaga viaţă în amintirile care îmi veneau singure; arareori le evocam în mod deliberat. Punctul de plecare era un punct, o linie, uneori insignifiantă, iar apoi, încetul cu încetul, se amplifica într-un tablou întreg, devenea o impresie puternică şi totală. Analizam aceste impresii, atribuindu-le noi trăsături celor demult trăite şi, mai ales, îmi modificam trecutul, îl corijam neîncetat şi asta era toată distracţia mea. De data aceasta nu ştiu de ce mi-am amintit o clipă imperceptibilă din frageda copilărie, de pe vremea cînd nu aveam decît nouă ani, o clipă ce părea cu totul uitată; dar pe atunci îmi plăceau mai ales amintirile din fragedă copilărie. Mi-am amintit luna august, satul nostru, o zi uscată şi senină, dar răcoroasă şi cu vînt; vara era pe sfîrşite şi curînd urma să plec la Moscova ca să mă plictisesc din nou toată iarna cu lecţiile de franceză şi îmi părea atît de rău să părăsesc satul. Am traversat aria şi, după ce am coborît în rîpă, am urcat în *losk* – aşa se numea la noi un stufăriş des, care creştea de partea cealaltă a rîpei şi se întindea chiar pînă la crîng. Am intrat şi mai adînc în tufişuri şi aud nu departe de mine, la vreo treizeci de paşi, în poiană, un mujic care ară singur. Ştiu că ară pe o pantă abruptă, calul înaintează cu greu şi pînă la mine

ajung strigătele ţăranului: „Diii!“. Îi cunosc aproape pe toţi mujicii noştri, dar nu ştiu care este cel care ară acum şi mi-e totuna, sînt absorbit de treburile mele, am şi eu ocupaţiile mele: îmi rup o vargă de alun ca să bat broaştele cu ea; vergile de alun sînt atît de frumoase şi de puţin rezistente, nici nu se compară cu cele de mesteacăn. Îmi reţin atenţia gîzele şi gîndacii; fac colecţie şi unii sînt foarte frumos coloraţi; îmi plac şi şopîrlele mici, iuţi, roşii-galbene, cu picăţele negre, dar mă tem de şerpi. De altfel, de şerpi dau mult mai rar decît de şopîrle. Ciuperci sînt puţine, după ciuperci trebuie să te duci în mestecăniş şi mă gîndesc s-o pornesc într-acolo. N-am iubit nimic mai mult în viaţă decît pădurea cu ciupercile şi fructele ei sălbatice, cu gîze şi păsări, cu arici şi veveriţe, cu mirosul reavăn de frunze putrezite, care-mi plăcea atît de mult. Şi, chiar acum, cînd scriu aceste rînduri, încă mai simt mireasma mestecănişului nostru de la ţară; aceste impresii rămîn pentru toată viaţa. Deodată, în liniştea aceea adîncă, am auzit clar şi distinct un strigăt: „Vine lupul!“. Am scos un ţipăt şi, înspăimîntat peste poate, urlînd ca din gură de şarpe, m-am repezit peste mujicul care ara în poiană.

Era Marei, mujicul nostru. Nu ştiu dacă există un asemenea nume, dar toţi îi spuneau Marei. Era un ţăran de vreo cincizeci de ani, robust, destul de înalt, cu o barbă castanie, lată şi deasă, bine încărunţită. Îl cunoşteam, dar pînă atunci nu avusesem ocazia să stau de vorbă cu el. Auzindu-mi ţipătul, chiar şi-a oprit mîrţoaga şi cînd eu, venind în goană, m-am agăţat cu o mînă de plug şi cu cealaltă de mîneca lui, şi-a dat seama că eram înspăimîntat.

— Vine lupul! am strigat eu cu sufletul la gură.

El şi-a ridicat capul şi a privit involuntar în jur, aproape dîndu-mi crezare pentru o clipă.

— Unde-i lupul?

— A strigat... Cineva a strigat acum: „Vine lupul!“ am bolborosit eu.

— Ce tot spui acolo, care lup? Ţi s-a năzărit, asta-i! Ce lup să fie aici! mormăia el, încercînd să-mi dea curaj. Dar eu tremuram ca varga şi mă agăţam şi mai tare de zăbunul lui. Cred că eram foarte palid. El mă privea cu un zîmbet neliniştit, vizibil îngrijorat şi alarmat de spaima mea.

— Ia te uită la el, s-a spăriet, aoleu! spuse el, clătinînd din cap. Ei, gata, băiete. Iaca, zău, băiete!

Şi-a întins mîna şi, deodată, m-a mîngîiat pe obraz.

— Gata, hai, Hristos te apără, închină-te.

Dar eu nu-mi făceam semnul crucii, colţurile buzelor îmi tresăreau şi asta părea să-l uimească cel mai mult. Şi-a întins încet degetul gros, cu unghia neagră, murdar de pămînt şi mi-a atins încetişor buzele tremurînde.

— Iaca, uite, zău, îmi zîmbi el matern, Doamne, asta-i, chiar aşa, vai, vai!

În sfîrşit am înţeles că nu e nici un lup şi că strigătul „Vine lupul!“ mi s-a năzărit. De altfel, strigătul fusese foarte clar şi distinct, dar asemenea strigăte mi se mai năzăriseră o dată sau de vreo două ori pînă atunci şi eu ştiam asta. (Apoi, odată cu copilăria mi-au trecut şi halucinaţiile.)

— Ei, eu am plecat, am zis privindu-l întrebător şi timid.

— Du-te, iar eu am să mă uit în urma ta. N-o să las lupul să te prindă! adăugă el, continuînd să-mi zîmbească părinteşte. Ei, Hristos fie cu tine, du-te. Şi a făcut semnul crucii asupra mea, apoi s-a închinat şi el. Am plecat, privind înapoi aproape la fiecare zece paşi. Cît am mers, Marei a tot stat cu iapa lui, privind în urma mea, făcîndu-mi de fiecare dată semn din cap atunci cînd priveam înapoi. Mie, trebuie să recunosc, mi-era un pic ruşine faţă de el că mă speriasem aşa, dar am mers temîndu-mă încă foarte tare de lup pînă am urcat costişa rîpei şi am ajuns la prima şură; aici mi-a

trecut frica şi deodată mi s-a aruncat în braţe cîinele nostru de curte Volciok. Cu Volciok mi-am revenit cu totul şi m-am întors spre Marei pentru ultima oară. Nu-i mai puteam distinge faţa, dar simţeam că îmi zîmbeşte blînd ca mai înainte şi că dă din cap. I-am făcut un semn cu mîna, el mi-a răspuns şi a început să-şi mîne iapa.

— Dii, dii! se auzi iar strigătul lui îndepărtat şi iapa începu din nou să tragă plugul.

Nu ştiu de ce, toate acestea mi-au venit deodată în minte, cu o precizie uimitoare şi cu toate detaliile. Brusc, m-am dezmeticit, m-am ridicat pe prici în capul oaselor şi ţin minte că pe buze încă îmi mai stăruia zîmbetul blînd al aducerii aminte. Preţ de aproape un minut am continuat să-mi amintesc.

Atunci, întorcîndu-mă acasă de la Marei, nu am povestit nimănui „aventura“ mea. Şi ce aventură fusese asta? Şi pe Marei l-am uitat atunci foarte repede. După aceea, întîlnindu-l cînd şi cînd, n-am intrat niciodată în vorbă cu el, n-am pomenit nici de lup, nici de altceva, şi deodată acum, după douăzeci de ani, în Siberia, mi-am amintit întîlnirea noastră atît de clar, pînă la ultimul amănunt. Înseamnă că mi-a pătruns în suflet pe neştiute, de la sine şi fără voia mea, şi dintr-odată mi-a venit în minte cînd aveam nevoie de ea; mi-am amintit zîmbetul acela duios, ca de mamă, al sărmanului iobag, mi-am amintit cum îşi făcea cruce, cum clătina din cap: „Iaca, s-a spăriet mititelul“. Şi mai ales degetul lui cel gros, murdar de pămînt, cu care atinsese încetişor, cu tandreţe timidă, buzele mele tremurătoare. Bineînţeles, oricine ar fi dat curaj unui copil, dar aici, în această întîlnire singuratică, s-a întîmplat parcă ceva cu totul deosebit; nici dacă aş fi fost propriul lui fiu nu m-ar fi mîngîiat cu o privire mai luminată de dragoste; şi cine l-a pus să facă asta? Era iobagul nostru, iar eu eram, totuşi, conaşul lui. Nimeni n-ar fi aflat cum m-a mîngîiat şi nu l-ar fi

răsplătit pentru asta. Oare chiar iubea atît de mult copiii? Există şi asemenea oameni. A fost o întîlnire singuratică, pe cîmpul pustiu şi numai Dumnezeu din ceruri a văzut, poate, de sus, ce simţire adîncă şi luminată, ce gingăşie delicată, aproape feminină poate să se reverse din inima unui mujic rus, din topor, ignorant pînă la sălbăticie, care pe atunci nici nu visa să fie liber. Spuneţi-mi, nu la asta se gîndea Konstantin Aksakov, vorbind despre înaltul nivel de cultură al poporului nostru?

Iar cînd m-am dat jos de pe prici şi m-am uitat în jur, ţin minte că am simţit deodată că mă pot uita altfel la aceşti nenorociţi şi că, subit, printr-o minune, mi-a dispărut orice fel de ură şi de răutate din inimă. Am pornit, privind cu atenţie chipurile celor pe care îi întîlneam. Acest bărbat ras în cap, ponegrit de toţi, cu faţa marcată de stigmate, beat, care-şi urla cîntecul răguşit de beţiv, poate că este acelaşi Marei, căci nu pot pătrunde cu privirea ca să văd ce-i în sufletul lui. În seara aceea l-am mai întîlnit o dată pe M-cky. Bietul de el! Nu putea să aibă nici un fel de amintiri despre nici un fel de Marei şi nici un alt unghi de vedere asupra acestor oameni, în afară de „*Je hais ces brigands*!“. Da, polonezii au îndurat atunci mai mult decît noi!

49 *Peciorin*, personajul principal al romanului*Un erou al timpului nostru* de Mihail Lermontov.

50 *Să se salveze cine poate (fr.).

51 Administraţie locală în Rusia ţaristă, aleasă din rîndurile nobilimii şi ale bogătaşilor.

52 *MacMahon*, Patrice, duce de Magenta (1808-1893), mareşal; în 1871 a condus operaţiunile de înăbuşire a Comunei din Paris; în 1873 a fost ales preşedinte al Franţei; monarhist convins.

53 *„Aşa am zis şi basta!“; ad litteram: „Aici sînt şi aici rămîn!“ (fr.).

54 *Comitetul Slav de Binefacere* a fost înfiinţat în 1858 şi avea drept scop ajutorarea şcolilor, bibliotecilor şi bisericii din ţările slave, precum şi a studenţilor veniţi din aceste locuri la studii în Rusia.

55 *Aksakov*, Konstantin Sergheevici (1817-1860), slavofil, excelent istoric şi slab dramaturg.

56 *Ordinea (fr.).

57 *Serghie* din Radonej (în lume: Varfolomei Kirillovici, aprox. 1319-1392), întemeietor şi stareţ al Mănăstirii Troiţe Serghieva, sfînt al bisericii ortodoxe ruse. *Serghie*din Radonej (în lume: Varfolomei Kirillovici, aprox. 1319-1392), întemeietor şi stareţ al Mănăstirii Troiţe Serghieva, sfînt al bisericii ortodoxe ruse.

58 *Teodosie Pecerski* (? -1074), întemeietor şi stareţ al Mănăstirii Pecersk din Kiev, sfînt al bisericii ortodoxe ruse.

59 *Tihon Zadonski* (în lume: Tihon Savelievici Sokolov, 1724-1783), episcop de Voronej şi Eleţ, sfînt al bisericii ortodoxe ruse.

60 Personaj din romanul cu același nume de Ivan Aleksandrovici Goncearov (1812-1891).

61 *Profesiuni de credință (fr.).

62 *Maidan*, în jargonul hoţilor, este un loc unde se practică jocuri de cărţi; descrierea unui asemenea*maidan* poate fi întîlnită în *Amintiri din casa morţilor*.

63 Aleksandr Mirecky, personaj care apare şi în *Amintiri din casa morţilor*.

64 *„Îi urăsc pe tîlharii ăștia!“ (fr.).

Capitolul al II-lea

I. Apropo de cazul Kroneberg

Presupun că toată lumea este la curent cu cazul Kroneberg, judecat cam cu o lună în urmă la tribunalul din Sankt Petersburg, şi că toţi au citit rapoartele şi comentariile din ziare. Este un caz din cale-afară de curios, iar discuţiile pe această temă au fost deosebit de încinse. Aflîndu-mă într-o întîrziere de o lună, nu-l voi evoca în toate detaliile, dar simt nevoia să-mi spun şi eu părerea. Nu sînt jurist, însă a fost atîta falsitate din toate părţile, încît şi pentru un nejurist este evidentă. Cazurile de acest fel apar pe neaşteptate şi nu fac decît să tulbure societatea şi chiar, se pare, şi pe judecători. Şi întrucît suscită interesul general şi cel mai preţios, se înţelege că ele te ating unde te doare şi uneori nu se poate să nu aduci vorba despre ele, chiar dacă a trecut o lună, adică o veşnicie.

Amintesc cazul: un tată şi-a bătut copilul, o fetiţă de şapte ani, cu prea multă cruzime; după cum rezultă din rechizitoriu, se purta crud cu ea şi înainte. O femeie străină, din popor nu a putut suporta ţipetele fetiţei maltratate, care timp de un sfert de oră (conform acuzaţiei) a tot strigat, sub loviturile de nuiele: „Tată! Tată!“. Nuielele, conform depoziţiei unui expert, nu erau vergi, ci nişte *„spiessruten“*[65], adică ceva insuportabil pentru vîrsta de şapte ani. De altfel, nuielele se aflau la tribunal ca probe materiale şi oricine le-a putut vedea, chiar şi dl Spasovici. Acuzarea, printre altele, a amintit şi faptul că tatăl, înainte de bătaie, cînd i s-a atras atenţia că ar trebui să rupă măcar un ciot, a răspuns: „Nu, asta va face loviturile şi mai dureroase“. Se ştie, de asemenea, că, după pedeapsă, tatăl era cît pe ce să-şi piardă şi el cunoştinţa.

Îmi amintesc care a fost prima impresie pe care mi-a făcut-o numărul din *Golos,* în care am citit despre începutul cazului, prima expunere a acestuia. Mi s-a întîmplat după ora nouă seara, cu totul fără voia mea. Stătusem toată ziua la tipografie, nu putusem să răsfoiesc ziarul *Golos* mai devreme şi nu ştiam nimic despre cazul respectiv. După ce am citit, am hotărît să aflu cu orice preţ, deşi ora era tîrzie, despre desfăşurarea ulterioară a procesului, presupunînd că, poate, dosarul fusese închis chiar în acea seară şi ştiind că oricum relatările din ziare sînt întotdeauna tardive. Mi-a venit în minte să plec chiar atunci la o persoană al cărei nume îmi era foarte bine cunoscut dar pe care, totuşi, o cunoşteam prea puţin, estimînd pe baza unor circumstanţe că el, mai degrabă decît alţi cunoscuţi ai mei, ar putea şti cum s-a încheiat procesul şi că, probabil, a asistat el însuşi la dezbateri. Nu m-am înşelat, fusese la tribunal şi tocmai se întorsese de acolo. Era trecut de ora zece cînd l-am găsit acasă şi el mi-a spus că inculpatul a fost achitat. Eram foarte indignat de tribunal, de juraţi şi de avocat. Au trecut trei săptămîni de atunci şi, în multe privinţe, mi-am schimbat părerea după ce am citit relatările din ziare şi după ce am ascultat cîteva păreri convingătoare aparţinînd altor persoane. Sînt foarte bucuros că de acum pot să nu-l mai consider pe tatăl judecat un căpcăun, amator de chinuri ale copiilor (există şi astfel de tipuri), că nu e vorba decît de „nervi“ şi că nu e decît „un prost pedagog“, după cum spunea chiar avocatul lui. Principalul e că nu vreau acum decît să semnalez nişte amănunte din discursul avocatului care i-a luat apărarea în instanţă, ca să arăt şi mai clar în ce situaţie falsă şi ridicolă poate fi pusă o persoană, altminteri cunoscută, talentată, o persoană particulară, doar prin felul fals în care a fost pusă iniţial problema.

În ce constă falsul? În primul rînd, avem o fetiţă, un copil; a fost „chinuită, maltratată“, iar judecătorii vor să o apere – nimic de zis, s-ar părea că nici nu poate să existe o cauză mai sfîntă. Dar care este rezultatul? Mai că n-au nenorocit-o pentru totdeauna pe fetiţă, poate că au şi făcut-o! Într-adevăr, ce ar fi fost dacă tatăl ei ar fi fost condamnat? Problema a fost pusă de acuzare în aşa fel, încît, în cazul în care juraţii l-ar fi declarat vinovat, tatăl fetei ar fi putut fi deportat în Siberia. Mă întreb cu ce ar fi rămas pe suflet fetiţa, un copil care acum nu pricepe nimic, ce sentimente ar fi avut mai apoi, toată viaţa, chiar şi în cazul că ar fi fost bogată, „fericită“? Nu ar fi fost distrusă familia chiar de tribunal, care, după cum se ştie, apără sfinţenia familiei? Acum să mai luăm încă în considerare faptul că fetiţa are şapte ani. Cu ce impresie poate rămîne la această vîrstă? Tatăl ei n-a fost deportat, a fost achitat, şi bine au făcut (cu toate că, după părerea mea, publicul n-ar fi trebuit să aplaude decizia juraţilor dar, după cum se spune, aplauzele s-au făcut auzite totuşi), cu toate acestea, fetiţa a fost adusă, a figurat în instanţă, a văzut şi a auzit totul şi a răspuns singură: *„Je suis voleuse, menteuse“*[66]. Ce monstruozitate că nişte oameni în toată firea, serioşi, chiar plini de umanism, au dezvăluit în faţa publicului viciile secrete ale unui copil (de şapte ani)! *Mais il en reste toujours quelque chose*[67], pentru toată viaţa, să vă intre bine în minte! Şi nu numai că rămîne în sufletul ei, dar poate că se va repercuta chiar asupra destinului ei. Ceva oribil, rău a atins-o la acest proces, lăsînd o urmă pentru totdeauna. Şi, cine ştie, poate peste douăzeci de ani, cineva are să-i spună: „Încă de copil ai apărut într-un proces penal“. De altfel, îmi dau iarăşi seama că nu sînt jurist şi că nu voi putea exprima toate acestea şi de aceea ar fi mai bine să recurg la pledoaria apărării, în care aceste erori se etalează foarte clar, prin ele însele. Avocatul inculpatului a fost dl Spasovici,

care e un talent. Oriunde se aduce vorba despre dl Spasovici, toată lumea, peste tot, spune: „E un talent“. Asta mă bucură nespus. Vreau să remarc că dl Spasovici a fost desemnat din oficiu de către tribunal şi, deci, a pledat, ca să zicem aşa, în virtutea unei anumite obligaţii. De fapt, nici aici nu sînt competent şi tac. Dar înainte de a aborda splendidul discurs amintit mai sus, aş vrea să inserez cîteva cuvinte despre avocaţi în general şi despre talente în special, ca să zic aşa, să-i comunic cititorului cîteva impresii şi nedumeriri ale mele, care, fireşte, pot părea extrem de neserioase în ochii unor oameni competenţi; dar *Jurnalul* îl scriu pentru mine şi gîndurile astea nu-mi dau pace. De altfel, recunosc, nici nu sînt nişte gînduri, ci un fel de sentimente...

II. Cîte ceva despre avocaţi în general. Presupunerile mele naive de om care nu este la curent. Cîte ceva despre talente în general şi în particular

De altfel, propriu-zis despre avocaţi nu voi spune decît cîteva cuvinte. Abia am pus mîna pe condei că m-a şi cuprins frica. Roşesc dinainte pentru naivitatea întrebărilor şi a presupunerilor mele. Ar fi mult prea naiv şi pueril din partea mea să perorez, de pildă, că instituţia avocaturii este utilă şi agreabilă. Bunăoară, un individ a comis o infracţiune şi nu cunoaşte legile; e gata să recunoască, şi iată că apare un avocat care îi demonstrează nu numai că are dreptate, dar şi că e un sfînt. Îi prezintă legile, îi exhibează un asemenea precedent dezbătut la departamentul de casaţie al senatului care, subit, conferă cazului o turnură cu totul deosebită şi sfîrşeşte prin a-l scoate pe nefericit de la ananghie. Un lucru cît se poate de neplăcut! S-ar putea discuta şi replica, să

zicem, că în parte este un act imoral. Dar iată-vă faţă în faţă cu un biet nevinovat, perfect nevinovat, un nenorocit, iar probele sînt atît de concludente şi procurorul le-a grupat în aşa fel, încît s-ar părea că omului nu-i mai rămîne decît să piară pentru o vină care nu-i a lui. Pe deasupra, individul este un ignorant, habar n-are de legi şi nu face decît să bombăne: „Nu ştiu şi nici nu cunosc nimic“, ceea ce în cele din urmă îi irită şi pe juraţi, şi pe judecători. Dar apare un avocat care a tocit legile, citează o lege, o decizie luată de către departamentul de casaţie al senatului, îl derutează pe procuror şi iată că nevinovatul este achitat. Ei bine, e un lucru util. Ce ar fi făcut la noi nevinovatul fără un avocat?

Toate astea, repet, sînt nişte reflecţii naive, pe care le ştie toată lumea. Totuşi, este extrem de agreabil să ai un avocat. Şi eu am cunoscut acest sentiment o dată, pe cînd eram redactorul-şef al unui ziar şi din neatenţie (ceea ce i se poate întîmpla oricui) am lăsat să-mi scape o ştire pe care nu puteam s-o public decît cu autorizaţia dlui ministru al curţii[68]. Şi deodată am fost informat că trebuie să compar în faţa tribunalului. Nici măcar n-am vrut să mă apăr, „vina“ mea era evidentă chiar şi pentru mine: încălcasem o lege net trasată şi nu putea fi vorba de nici un echivoc *din punct de vedere juridic*. Însă instanţa mi-a desemnat un avocat (o persoană pe care o cunoşteam de cînd făcusem parte împreună dintr-o „societate“[69]). Din senin, acesta m-a anunţat nu numai că nu sînt vinovat, dar şi că am întru totul dreptate, că e ferm hotărît să mă apere din toate puterile. Asta am ascultat-o cu atenţie şi, fireşte, cu satisfacţie; cînd a venit ziua procesului, recunosc, am avut o impresie cu totul neaşteptată: vedeam şi auzeam cum vorbea avocatul meu şi gîndul că eu, care eram perfect vinovat, ajung să am deodată absolută dreptate, era atît de amuzant şi, în acelaşi timp, nu ştiu de ce, atît de atrăgător, încît recunosc că acea

jumătate de oră de la tribunal o consider drept unul dintre cele mai vesele momente din viaţa mea; dar nu eram jurist şi de aceea nu înţelegeam că am absolută dreptate. Bineînţeles, am fost condamnat, oamenii de litere sînt judecaţi cu severitate; am achitat o amendă de douăzeci şi cinci de ruble şi, pe deasupra, am făcut două zile de carceră la închisoarea din piaţa Sennaia, unde mi-am petrecut timpul într-un mod cît se poate de plăcut, chiar cu oarecare folos, am cunoscut nişte oameni şi am aflat unele lucruri. De altfel, simt că am deviat foarte mult şi am să revin la chestiuni serioase.

Nimic mai moral şi mai înduioşător decît să vezi că un avocat îşi foloseşte munca şi talentul în apărarea celor nenorociţi; este un prieten al omenirii. Dar iată că îţi vine ideea că el, în cunoştinţă de cauză, apără şi justifică un vinovat, mai mult, că nici n-ar putea face altfel, chiar dacă ar vrea. Mi se va răspunde că tribunalul nu poate priva nici un infractor de asistenţa unui avocat şi că în astfel de situaţii un avocat cinstit rămîne întotdeauna cinstit, căci va găsi şi va stabili întotdeauna gradul de vinovăţie a clientului său şi nu va permite să i se aplice o condamnare excesivă etc. etc. Aşa este, cu toate că această presupunere seamănă cu idealismul cel mai nemărginit. În general vorbind, mi se pare că unui avocat îi e tot atît de greu să evite falsul şi să-şi păstreze cinstea şi conştiinţa ca oricărui om care vrea să ajungă la o stare paradiziacă. Căci s-a şi întîmplat să-i auzim pe unii avocaţi care aproape că jură în instanţă, cu voce tare, adresîndu-li-se juraţilor, susţinînd că s-au apucat să-şi apere clienţii numai şi numai pentru că sînt întru totul convinşi de completa nevinovăţie a acestora. Cînd auzi aceste jurăminte, te cuprinde pe loc cea mai urîtă bănuială: „Şi dacă nu face decît să mintă după ce a luat banii?“. Într-adevăr, foarte adesea a reieşit mai tîrziu că aceşti clienţi, apăraţi cu atîta zel, s-au dovedit absolut şi indubitabil vinovaţi. Nu ştiu dacă au fost la noi

cazuri cînd avocaţii, dorind să nu cedeze şi să se arate pînă la sfîrşit convinşi de nevinovăţia absolută a clienţilor lor, au leşinat atunci cînd juraţii au dat verdictul de condamnare. Dar mi se pare că s-a întîmplat deja să se verse lacrimi în atît de tînăra noastră magistratură. Indiferent de părerea dumneavoastră, aici, în toată această instituţie, pe lîngă ceea ce este, indiscutabil, minunat, apare parcă şi ceva întristător. Mă gîndesc la „cusutul cu aţă albă", la vorba din popor: „avocatul – conştiinţă vîndută"; dar lucrul cel mai important e că, pe lîngă toate astea, îşi face loc paradoxul cel mai absurd, că avocatul nu poate niciodată să acţioneze după cum îi dictează conştiinţa, nu poate să nu se joace cu propria conştiinţă, chiar dacă ar dori să nu se joace, că este un om condamnat să nu aibă conştiinţă şi, în sfîrşit, ceea ce e şi mai grav şi mai serios, această situaţie atît de întristătoare apare ca legiferată parcă de cineva şi de ceva, încît nu mai este considerată o anomalie, ci, din contra, este luată drept ordinea cea mai firească...

Dar să lăsăm asta; îmi dau foarte bine seama că cele spuse îmi depăşesc competenţa. Chiar sînt convins că ştiinţa juridică a rezolvat de mult aceste neînţelegeri întru liniştea deplină a fiecăruia şi numai eu nu ştiu nimic despre asta. Mai bine să vorbesc despre talent; oricum aici sînt un pic mai competent.

Ce este talentul? Talentul este, în primul rînd, un lucru cît se poate de util. Talentul literar, de pildă, este facultatea de a spune sau exprima ceva într-un mod frumos acolo unde lipsa de talent se exprimă prost. Veţi spune că, înainte de toate, este nevoie de o direcţie şi abia apoi de talent. Fie şi aşa, sînt de acord, nu aveam intenţia să vorbesc de talentul artistic, ci doar de o serie de proprietăţi ale talentului în general. În general vorbind, caracteristicile talentului sînt deosebit de variate şi uneori pur şi simplu insuportabile. În primul rînd,

talent oblige, „talentul obligă“. La ce, bunăoară? Uneori la lucrurile cele mai rele. Apare o problemă de nerezolvat: talentul este cel care îl stăpîneşte pe om sau omul îşi stăpîneşte talentul? Deşi am urmărit şi am observat multe talente vii sau moarte, mi se pare că omul este extrem de rar capabil să-şi controleze harul şi că, dimpotrivă, aproape întotdeauna talentul este cel care îşi subjugă posesorul, ca să zicem aşa, parcă înşfăcîndu-l de guler (da, exact în această formă, adesea înjositoare), îndepărtîndu-l destul de mult de calea cea adevărată. La Gogol, undeva (am uitat unde anume) un mincinos a început să povestească ceva şi poate că ar fi spus adevărul, dar „au apărut de la sine aşa nişte amănunte“, încît nu a mai putut spune nicidecum adevărul[70]. N-am dat acest exemplu, desigur, decît pentru a face o comparaţie, cu toate că există într-adevăr talente funciarmente mincinoase, cu o mare aplicaţie pentru minciuna propriu-zisă. Romancierul Thackeray, descriind un astfel de mincinos de lume, un bufon amuzant dintr-un anturaj de altfel onorabil, care umbla prin case de lorzi, povesteşte că acesta, plecînd de undeva, îi plăcea să lase în urmă o explozie de rîs, adică păstra pentru final cea mai bună farsă sau vorbă de duh[71]. Ştiţi, cred, că e foarte greu să rămîi şi, ca să spun aşa, să te păstrezi om cinstit cînd ai grijă să-ţi rezervi replica cea mai spirituală pentru sfîrşit, ca să laşi în urmă o explozie de rîs. Însăşi această grijă e atît de meschină, că pînă la urmă ea trebuie să alunge tot ceea ce este serios din om. Şi, pe deasupra, dacă vorba de spirit nu o ai, trebuie să o scorneşti, iar de dragul unui cuvînt bine plasat

„nu-ţi cruţi nici mama, nici tatăl“.

Mi se va spune că asemenea exigenţe fac viaţa imposibilă. Aşa e. Dar în orice talent, recunoaşteţi şi domniile voastre, există o anumită facultate de „rezonanţă“ aproape lipsită de nobleţe şi superfluă,

care tinde întotdeauna să-l devieze şi pe omul cel mai sobru.

„De fiara urlă-n codru-adînc...“[72]

sau ce ar mai fi acolo, l-a şi luat valul şi-l tot duce, şi-l ridică, şi omul nostru a şi prins gustul şi se avîntă. Această excesivă „facultate de rezonanţă“, Belinski, într-o discuţie cu mine, a comparat-o, ca să zic aşa, cu „destrăbălarea talentului“ şi o dispreţuia nespus, presupunînd, desigur, drept antiteză, că ar exista o anumită fermitate a sufletului, care ar putea ţine întotdeauna în frîu această facultate de rezonanţă, chiar şi în cazul celei mai puternice stări poetice. Asta Belinski o spunea despre poeţi, dar mai toţi oamenii talentaţi sînt şi un pic poeţi, chiar şi tîmplarii, dacă sînt talentaţi. Poezia este, ca să zicem aşa, focul interior al oricărui talent. Iar dacă un tîmplar poate fi poet, cu atît mai mult poate fi poet un avocat, dacă este şi el talentat. Nu contest deloc că, avînd tărie de caracter, chiar şi un avocat şi-ar putea stăpîni „facultatea de rezonanţă“; dar există cazuri şi situaţii cînd omul nu rezistă: „apar de la sine aşa nişte amănunte“, încît omul se lasă în voia lor. Domnilor, tot ce spun aici despre această „facultate de rezonanţă“ aproape că nu sînt deloc fleacuri; oricît de simplu ar părea la suprafaţă, este un lucru extraordinar de important, chiar în orice viaţă, chiar şi pentru noi: ia încercaţi să pătrundeţi mai în profunzime şi veţi vedea că este extrem de dificil să rămîi om cinstit uneori chiar din cauza acestei „facultăţi de rezonanţă“ excesive, răzgîiate, care ne sileşte să minţim fără întrerupere. De fapt, expresia „om cinstit“ o înţeleg aici doar „în cel mai înalt sens“, aşa că puteţi să rămîneţi absolut liniştiţi şi să nu vă faceţi griji. Şi sînt convins că nimeni nu îşi va face griji din pricina cuvintelor mele. Reiau ideea. Îşi aminteşte cineva dintre domniile voastre, domnilor, de Alphonse de

Lamartine, fostul şef al guvernului provizoriu din timpul revoluţiei din februarie ’48? Se spune că pentru el nu exista nimic mai plăcut şi mai seducător decît să ţină discursuri interminabile poporului şi diverselor delegaţii de deputaţi, care veneau pe atunci din întreaga Franţă, din toate oraşele şi tîrgurile, ca să se prezinte guvernului provizoriu, în primele două luni de la proclamarea republicii. A rostit atunci, poate, cîteva mii de asemenea discursuri. Era un poet şi un om de talent. Întreaga lui viaţă fusese de o corectitudine impecabilă şi plină de inocenţă, pe deasupra avînd o înfăţişare frumoasă şi impozantă, creată, ca să zicem aşa, pentru *keepsakes*[73]. Nu îl compar defel pe acest personaj istoric cu tipul acela de oameni rezonatori şi poetici, care, ca să spun aşa, se nasc dînd apă la şoareci, cu toate că, de altfel, a scris *Harmonies poétiques et religieuses*[74], un volum neobişnuit, cu versuri infinit de lungi, în care s-au împotmolit trei generaţii de domnişoare absolvente de pension. În schimb, mai tîrziu a scris o operă de mare talent, *Istoria girondinilor,* care i-a adus popularitatea şi, în cele din urmă, l-a făcut un fel de şef al guvernului revoluţionar provizoriu; atunci a debitat discursurile interminabile, îmbătîndu-se, ca să zic aşa, primul cu ele şi scăldîndu-se într-un fel de entuziasm perpetuu. Un talentat om de spirit, arătînd odată spre el, a exclamat: *„Ce n’est pas un homme, c’est une lire“* („Acesta nu e un om, e o liră“).

Era o laudă, dar a fost formulată cu o profundă malițiozitate, căci, spuneţi şi dumneavoastră, ce poate fi mai ridicol decît să compari un om cu o liră? Abia ai atins-o, că a şi început să sune! Se înţelege de la sine că este imposibil să-l compari pe Lamartine, acest om care vorbeşte mereu în versuri, pe acest orator-liră, cu vreunul dintre abilii noştri avocaţi expeditivi, vicleni chiar şi în inocenţa lor, întotdeauna stăpîni pe ei, lunecoşi şi profitori. Ei să nu fie stăpîni pe propriile lire? Nu-i

aşa? Adevărat să fie oare, domnilor? Omul are slăbiciune pentru laude şi „rezonează“ chiar şi cînd este viclean! Unor talente avocăţeşti de la noi, în locul poveştii cu „lira“, li s-ar putea întîmpla la modul alegoric ceea ce i s-a întîmplat unui negustor din Moscova. Taică-său dăduse ortul popii şi îi lăsase un capital (citiţi capital, cu accentul pe *i*). Dar şi maică-sa avea o afacere pe numele ei şi intrase într-o încurcătură. Trebuia să-şi scoată mama de la ananghie, adică să plătească o grămadă de bani. Negustorul ţinea mult la mămica lui, dar s-a oprit. „Totuşi, nu se poate fără capital. Uite, să mi se risipească tot capitalul – asta nu se poate nicidecum, pentru că e de-a dreptul imposibil să rămîn fără capital.“ Şi uite aşa, n-a dat nimic, iar mămica a ajuns la închisoarea datornicilor. Luaţi-o drept o alegorie, talentul consideraţi-l drept capital, analogia putînd fi făcută, şi va rezulta următorul discurs: „Totuşi, nu se poate nicidecum fără strălucire şi efecte pentru că negreşit nu se poate fără strălucire şi efecte“. Şi asta i se poate întîmpla şi celui mai cinstit şi serios talent dintre avocaţi chiar din momentul în care se apucă de un caz pe care conştiinţa lui nu-l acceptă. Am citit cîndva că în Franţa, demult, un avocat, convingîndu-se pe parcurs de vinovăţia clientului său, cînd a venit momentul să-şi susţină pledoaria, s-a ridicat în picioare, a făcut o plecăciune în faţa instanţei şi s-a aşezat tăcut la locul său. La noi, cred, aşa ceva este imposibil: „Cum se poate să nu cîştig, dacă sînt un talent; doar n-am să-mi distrug singur reputaţia, nu?“. Astfel, uneori pe avocat *nu doar banii îl pîndesc* ca o ispită (mai ales că nu-i inspiră teamă niciodată), ci şi forţa propriului său talent.

Dar regret că am scris toate astea: se ştie doar că dl Spasovici este un avocat deosebit de talentat. Pledoaria lui, în acest caz, a fost, după părerea mea, o culme a artei şi totuşi mi-a lăsat în suflet o impresie aproape dezgustătore. Vedeţi, am început

cu cele mai sincere cuvinte. Însă de vină este falsitatea tuturor circumstanţelor care s-au grupat împrejurul dlui Spasovici, din care el n-a ştiut să iasă prin însăşi forţa lucrurilor; iată părerea mea, şi de aceea tot ceea ce a fost forţat şi tras de păr în postura lui de apărător s-a reflectat de la sine şi în pledoaria lui. Cazul a fost pus astfel încît, dacă clientul ar fi fost găsit vinovat, ar fi primit o pedeapsă extremă şi disproporţionat de mare! Şi s-ar fi întîmplat o nenorocire: o familie distrusă, nimeni n-ar fi avut nici o protecţie şi toţi ar fi fost nefericiţi. Clientul era acuzat de „maltratare" – o inculpare teribilă. Dl Spasovici a început prin a respinge orice idee de maltratare. „Nu a fost maltratare, copilului nu i s-a făcut nici un rău!" El neagă orice: *spiessruten*, vînătăile, loviturile, sîngele, onestitatea martorilor părţii adverse, totul, totul, e un procedeu extrem de îndrăzneţ, ca să spun aşa, o luare cu asalt a conştiinţei juraţilor. Dar dl Spasovici îşi cunoaşte forţele. L-a negat chiar şi pe copil, a suprimat şi a smuls din rădăcină chiar şi mila din inimile ascultătorilor săi. Ţipetele: „Tată! Tată!", care au ţinut un „sfert de oră în timpul bătăii cu vergile" (puteau să fie şi numai cinci minute), toate acestea au dispărut, iar în prim-plan a apărut „o fetiţă vicleană, cu obrajii trandafirii, rîzătoare, stricată şi cu vicii ascunse". Auditoriul aproape că uitase că era o fetiţă de nici şapte ani; dl Spasovici a escamotat cu îndemînare aceşti ani, ca pe ceva extrem de periculos pentru el. Distrugînd toate acestea, a obţinut în mod firesc achitarea. Şi ce putea face, dacă altfel „juraţii l-ar fi condamnat pe clientul lui"? Aşa că, se înţelege de la sine, nu putea să-şi aleagă mijloacele, să se poarte cu mănuşi. „Orice mijloace sînt bune dacă duc la un scop frumos." Dar să cercetăm în amănunt această pledoarie remarcabilă, o merită cu prisosinţă, veţi vedea.

III. Pledoaria dlui Spasovici. Procedee abile

Încă de la primele cuvinte ale pledoariei, simţi că ai de a face cu un talent ieşit din comun. Dl Spasovici se dezvăluie complet de la început şi este cel dintîi care le indică juraţilor latura vulnerabilă a apărării sale, îşi descoperă punctul cel mai slab, lucrul de care se teme cel mai mult. (Apropo, transcriu această pledoarie din *Golos*. *Golos* este o publicaţie cu mijloace materiale considerabile, care e în stare, probabil, să plătească un stenograf foarte bun.)

„Mă tem, domnilor juraţi, spune dl Spasovici, nu de decizia Curţii de apel, nu de acuzaţia procurorului... Mă tem de o idee abstractă, de o fantomă, mi-e teamă că infracţiunea, cum a fost ea definită, are ca obiect o fiinţă slabă, lipsită de apărare. Însăşi expresia «maltratarea copilului» trezeşte, în primul rînd, sentimentul unei mari compasiuni faţă de copil, iar în al doilea rînd, un sentiment de mînie la fel de puternică faţă de cel care l-a chinuit.“

Foarte abil. O sinceritate neobişnuită. Ascultătorul posomorît, care s-a pregătit dinainte să audă neapărat ceva viclean, alunecos, cu intenţia de a-l păcăli, care tocmai şi-a spus: „Ia să vedem, frate, cum ai să mă păcăleşti de data asta“, este deodată stupefiat de lipsa de apărare aproape totală a omului. Presupusul şmecher caută el însuşi apărare, ba încă la cei pe care se pregătea să-i tragă pe sfoară. Prin acest procedeu, dl Spasovici sparge dintr-o lovitură gheaţa suspiciunii şi se insinuează măcar un pic în inimile noastre. E drept că vorbeşte despre o *fantomă*, spune că se teme doar de o „fantomă“, adică aproape de o prejudecată; încă n-ai auzit ce urmează şi îţi este deja ruşine că vei fi considerat drept o persoană cu prejudecăţi, nu-i aşa? Foarte abil.

„Eu, dlor juraţi, nu sînt un adept al vergii, continuă dl Spasovici. Îmi dau seama foarte bine că se poate *introduce un sistem de educaţie* (nu vă speriaţi, toate acestea sînt nişte expresii noi, luate în întregime din diverse referate pe teme pedagogice), din care varga va fi exclusă; cu toate acestea, la fel de puţin mă aştept la eradicarea totală şi necondiţionată a pedepselor corporale, după cum tot atît de puţin mă aştept ca domniile voastre să nu mai acţionaţi în instanţă pentru curmarea infracţiunilor de drept comun şi să susţineţi încălcarea dreptăţii care trebuie să existe atît în familie, cît şi în stat."

Astfel, s-ar zice că toată discuţia se poartă în jurul unei vergi, că nu este vorba despre un mănunchi de vergi, despre *spiessruten*. Te uiţi cu atenţie şi asculţi – omul vorbeşte cît se poate de serios, nu glumeşte. Toată agitaţia asta infernală s-a iscat, deci, din pricina unei vărguţe aplicate la vîrsta copilăriei şi se pune întrebarea dacă e voie sau nu e voie să pui mîna pe vărguţă. Merita să se adune atîta lume pestru asta? E adevărat că, în ceea ce-l priveşte, nu e un adept al bătăii cu varga; doar a declarat singur, dar–

„Într-o ordine firească a lucrurilor se aplică măsuri fireşti. În cazul de faţă s-a recurs la o măsură, fără îndoială, anormală. Dar dacă veţi cerceta în amănunt împrejurările care au făcut necesară luarea unei asemenea măsuri, dacă veţi ţine cont de felul de a fi al copilului, de temperamentul tatălui, de ţelurile care l-au îndemnat s-o pedepsească, atunci veţi înţelege multe în acest caz şi, dacă veţi înţelege, îl veţi achita, pentru că o înţelegere *profundă* a chestiunii duce în mod inevitabil la constatarea că multe se vor explica şi vor părea fireşti, că nu este necesară o contramăsură pe cale penală. Misiunea mea este să explic acest caz".

Adică, vedeţi dumneavoastră, e vorba de o „pedeapsă“, nu de „maltratare“, spune cu gura lui că un tată este judecat doar pentru că şi-a bătut copilul ceva mai tare. Ia te uită ce vremuri au mai venit! Dar dacă cercetezi mai în profunzime... ei bine, aici e aici, nici Curtea de apel, nici procurorul nu s-au priceput să cerceteze mai în profunzime. Şi dacă noi, juraţii, vom cerceta mai în profunzime, îl vom achita pe acuzat, pentru că o „înţelegere *profundă* duce la achitare“, singur o spune, şi înseamnă că această *înţelegere profundă* o avem numai noi, cei de pe banca noastră. „Ne-a aşteptat, probabil, atît de mult, sărmanul, s-a istovit umblînd prin instanţe şi pe la procurori!“ Într-un cuvînt: „linguşeşte, linguşeşte!“ – un procedeu vechi, de rutină, dar atît de sigur.

Cu acestea, dl Spasovici trece la expunerea părţii istorice a cazului, începînd *ab ovo*[75]. Bineînţeles, nu vom transcrie cuvînt cu cuvînt. Relatează toată povestea clientului său. Vedeţi dumneavoastră, dl Kroneberg a urmat cursul liceal, a studiat la început la Varşovia, la universitate, apoi la Bruxelles, unde i-a îndrăgit pe francezi, apoi iarăşi la Varşovia, unde a absolvit, în 1867, cursurile Şcolii principale[76], primind rangul de magistru în drept. La Varşovia, a făcut cunoştinţă cu o doamnă mai în vîrstă decît el şi a avut o legătură cu aceasta, s-a despărţit din imposibilitatea de a se căsători, dar, despărţindu-se, nu ştia că ea rămăsese însărcinată. Dl Kroneberg era mîhnit şi căuta o distracţie. În războiul franco-prusac[77] s-a înrolat în armata franceză şi a luat parte la douăzeci şi trei de bătălii, a primit Legiunea de onoare şi a ieşit în rezervă cu gradul de sublocotenent. Noi, ruşii, doream pe atunci, bineînţeles, toţi într-o suflare, succesul francezilor; nu prea-i avem pe nemţi la inimă, deşi cu mintea sîntem gata să-i respectăm. Întorcîndu-se la Varşovia, s-a întîlnit din nou cu acea doamnă pe care o iubise. Era deja măritată şi i-a spus,

pentru prima dată în viaţă, că are un copil care se află la Geneva. Atunci mama plecase special la Geneva, ca să nască acolo, iar copilul îl lăsase la nişte ţărani pentru o recompensă în bani. Aflînd de copil, dl Kroneberg şi-a exprimat imediat dorinţa de a-i asigura viitorul. Aici dl Spasovici rosteşte cîteva cuvinte severe şi liberale despre legislaţia noastră, care îi tratează cu duritate pe copiii rezultaţi din afara căsătoriei, dar imediat ne linişteşte cu faptul că „în Imperiu există o ţară, Regatul Poloniei, cu propriile sale legi“[78]. Într-un cuvînt, în această ţară un copil nelegitim poate fi înfiat mai repede şi mai uşor. Dl Kroneberg „a dorit să facă pentru copil maximum din ce permite legea, deşi pe atunci nu avea o avere personală. Dar era convins că rudele lui, în cazul morţii sale, vor avea grijă de fetiţa care purta numele Kroneberg şi că, în caz extrem, ea va putea fi primită în una din instituţiile educaţionale guvernamentale din Franţa, ca fiică a unui cavaler al Legiunii de onoare“. Apoi, dl Kroneberg a luat fetiţa de la ţăranii din Geneva şi a instalat-o în casa pastorului de Combe, tot la Geneva, spre educaţie. Soţia pastorului era naşa fetiţei. Aşa au trecut anii ’72, ’73 şi ’74 pînă la începutul lui 1875, cînd, ca urmare a unor schimbări de împrejurări, dl Kroneberg a mai făcut un drum la Geneva şi şi-a luat fata, aducînd-o de astă dată la Petersburg.

Dl Spasovici ne dezvăluie, printre altele, că acest client al său este un om dornic de viaţa de familie. Odată fusese chiar cît pe ce să se însoare, dar căsătoria nu s-a încheiat, iar unul dintre obstacolele cele mai serioase fusese tocmai faptul că nu ascunsese că avea o „fiică naturală“. Aceasta nu-i decît prima picătură, dl Spasovici nu mai adaugă nimic, dar e clar că dl Kroneberg a suferit deja pentru binele făcut recunoscîndu-şi fiica, pe care ar fi putut să nu o recunoască şi să o abandoneze, lăsînd-o pentru totdeauna la ţărani. Cum s-ar zice, ar fi putut să aibă un dinte

împotriva acestei fiinţe nevinovate; cel puţin aşa ne imaginăm. Dar în aceste aluzii fine, făcute în treacăt parcă, dar permanente, dl Spasovici este cel mai mare maestru şi nu are rival, după cum vă veţi convinge în cele ce urmează.

În continuare, dl Spasovici aduce deodată vorba despre o domnişoară, Gesing. Vedeţi dumneavoastră, la Paris, dl Kroneberg a făcut cunoştinţă cu domnişoara Gesing şi, în 1874, a adus-o cu dînsul la Petersburg.

„Aţi putut să apreciaţi (ne anunţă deodată dl Spasovici) în ce măsură dna Gesing face parte din lumea femeilor uşoare, cu care nu se stabilesc decît legături trecătoare. Bineînţeles, nu este soţia lui Kroneberg, dar relaţiile lor nu exclud nici dragostea, nici respectul.“

Ei bine, este o chestiune subiectivă, care îi priveşte, iar nouă ar putea să ne fie şi indiferentă. Dar dl Spasovici ţine neapărat să impună respectul.

„Aţi văzut dacă această femeie e nemiloasă faţă de copil şi dacă acesta o iubeşte sau nu. Ea ar dori să facă pentru copil tot binele...“

Toată problema e că acel copil îi spunea acestei doamne *maman* şi a luat din cufărul ei prunele uscate pentru care a fost bătută aşa de tare. Asta pentru ca să nu credem că Gesing îl duşmăneşte pe copil, că l-a vorbit de rău fără motiv, ca să-l aţîţe pe Kroneberg împotriva lui. Ei bine, nici nu credem astfel; credem chiar că această doamnă nu ar avea de ce să-l urască pe copil: copilul a fost învăţat să-i sărute mîna şi să-i spună *maman*. Din dosar rezultă că această doamnă, speriindu-se de *spiessruten,* l-a rugat pe soţul ei (deşi fără succes), chiar înainte de bătaie, să rupă un nod mai primejdios. După mărturia dlui Spasovici, Gesing a fost cea care i-a dat lui Kroneberg ideea de a-l lua pe copil de la Geneva, de la de Combe.

„Pe atunci, Kroneberg nu avea încă intenţia să ia copilul, dar se hotărîse să treacă prin Geneva ca să-l vadă...“

O informaţie destul de caracteristică, pe care trebuie s-o reţinem. Rezultă că dl Kroneberg încă nu se prea gîndea la copil pe atunci şi nu avea propria necesitate sufletească de a-l ţine pe lîngă dînsul.

„La Geneva a fost stupefiat: copilul, vizitat pe neaşteptate, era sălbăticit, *nu şi-a recunoscut tatăl.* “

Remarcaţi în mod special cuvintele: „nu şi-a recunoscut tatăl“. Am spus deja că dl Spasovici este un mare maestru cînd aruncă asemenea cuvinte; s-ar zice că pur şi simplu le-a lăsat să-i scape, dar la sfîrşitul pledoariei aceste cuvinte au ecou şi dau roade. Dacă „nu şi-a recunoscut tatăl“, înseamnă că acel copil nu era numai sălbăticit, ci şi stricat. Toate acestea sînt necesare în cele ce urmează; în continuare, vedem cum dl Spasovici, aruncînd o vorbă ici, o vorbă colo, ne va dezamăgi cu totul în privinţa copilului. În locul unui copil de şapte ani, în locul unui înger, în faţa noastră va apărea o fetiţă „dezgheţată“, o fetiţă vicleană, plîngăcioasă, cu un caracter urît, care ţipă de îndată ce este pusă la colţ, care „una-două ţipă“ (ce mai neaoşisme!), o mincinoasă, o hoaţă, o neglijentă, cu un oribil viciu ascuns. Tot tertipul constă în a spulbera cumva simpatia noastră pentru ea. Aşa-i firea omului: nu-l cruţi pe cel care îţi trezeşte antipatia, care îţi provoacă repulsie; iar dl Spasovici se teme cel mai mult de compasiunea noastră, ca nu cumva, compătimind copilul, să-i învinuim tatăl. Iată falsitatea situaţiei! Fireşte, toată această grupare, toate faptele îngrămădite de el pe capul copilului nu fac, fiecare în parte, nici cît o ceapă degerată şi vă veţi da seama singuri de asta în continuare. Bunăoară, nu e om care să nu ştie că un copil de trei sau chiar de patru ani, lăsat

de cineva în grija altuia timp de trei ani, va uita fără îndoială cum arată, va uita şi cele mai mărunte detalii, va uita totul despre persoana respectivă, despre acea perioadă şi că, la această vîrstă, memoria copilului nu poate răzbate mai departe de un an sau chiar de nouă luni. Orice părinte şi orice medic are să vă confirme asta. Aici sînt vinovaţi mai curînd cei care l-au abandonat pe copil pentru atîţia ani şi nu firea stricată a copilului şi, fireşte, şi un jurat va înţelege, dacă găseşte timp şi are chef să se gîndească şi să chibzuiască la asta; dar juratul nu are timp să chibzuiască, el se află sub impresia strivitoare a unui talent, căruia nu i te poţi împotrivi; este copleşit de grupare: problema nu e în fiecare element în parte, ci în întreg, ca să zicem aşa, în mănunchiul de fapte şi, orice aţi zice dumneavoastră, în cele din urmă, toate aceste fapte mărunte, toate împreună, înmănuncheate provoacă într-adevăr un fel de sentiment de ostilitate faţă de copil. *Il en reste toujours quelque chose*, lucru vechi şi de mult cunoscut, mai cu seamă cînd faptele sînt adunate cu rafinament, cu ştiinţă.

Am să anticipez puţin şi am să mai prezint un astfel de exemplu de măiestrie a dlui Spasovici. Bunăoară, prin acelaşi procedeu, spre sfîrşitul discursului a distrus-o definitiv şi dintr-odată pe Agrafena Titova, cea mai dificilă martoră împotriva clientului său. Aici nu mai e vorba nici măcar de grupare, s-a agăţat doar de un singur cuvînt şi a profitat de el. Agrafena Titova e fosta fată în casă a dlui Kroneberg. Ea a fost prima care, împreună cu Uliana Bibina, soţia rîndaşului vilei de la Lesnoe, unde locuia dl Kroneberg, a intentat procesul pentru maltratarea copilului. Pentru că veni vorba, am să spun că, după părerea mea, această Titova şi, mai cu seamă, Bibina sînt persoanele care mai că nu trezesc cea mai mare simpatie în toată povestea asta. Amîndouă iubesc copilul. Copilul se plictisea. Abia adus din Elveţia, aproape că nu-şi văzuse tatăl. Tatăl se ocupa cu

afacerile unei căi ferate, pleca de dimineaţă din casă şi se întorcea seara tîrziu. Cînd, întorcîndu-se seara, afla de vreo poznă copilărească a fetiţei, o bătea cu nuiaua şi o lovea peste faţă (fapte confirmate, pe care nu le-a negat nici chiar dl Spasovici); sărmana fetiţă, din pricina acestei vieţi lipsite de bucurii, se sălbăticea şi tînjea tot mai mult. „Acum fetiţa stă mereu singură şi nu vorbeşte cu nimeni“, a depus mărturie, exact cu aceste cuvinte, Titova, cînd a făcut plîngerea. Din aceste cuvinte răzbate nu numai o mare simpatie, dar se observă şi privirea ascuţită a unei femei iscoditoare, care suferea văzînd cum se chinuieşte, obidită, o mică făptură a Domnului. Firesc după toate acestea că fetiţa o iubea pe servitoare, care era singura fiinţă ce îi oferea iubire şi mîngîiere şi dădea din cînd în cînd fuga pînă la soţia rîndaşului. Pentru asta dl Spasovici îl acuză pe copil, atribuind viciile acestuia „influenţei corupătoare a servitoarei“. Luaţi aminte că fetiţa nu vorbea decît franţuzeşte şi că Uliana Bibina, soţia rîndaşului, nu o putea înţelege prea bine, probabil a îndrăgit-o din milă, din simpatia pentru copii, atît de caracteristică oamenilor simpli de la noi.

„Într-o seară (după cum se spune în actul de acuzare), în iulie, Kroneberg a început din nou s-o biciuiască pe fetiţă, şi de data asta a biciuit-o atît de mult, iar ea ţipa atît de îngrozitor, încît Bibina s-a speriat că fetiţa are să moară în bătaie şi, de aceea, sărind din pat, aşa cum era, în cămaşa de noapte, a dat fuga la fereastra lui Kroneberg şi a început să ţipe să nu mai bată copilul, că altminteri trimite după poliţie; *atunci bătaia şi ţipetele au încetat...* “

Aţi văzut o găină, o cloşcă ridicată în dreptul puilor ei, cu aripile desfăcute ca să-i apere? Ocrotindu-şi puii, aceste biete găini devin uneori de-a dreptul teribile. În copilăria mea, la ţară, l-am cunoscut pe feciorul unei slugi, căruia îi plăcea la

nebunie să chinuie animalele şi, mai ales, îi plăcea să taie găini, cînd era nevoie de aşa ceva pentru masa boierilor. Îmi amintesc cum umbla prin pătul, pe acoperişul de paie şi că îi plăcea să caute acolo cuiburi de vrăbii: cum găsea un cuib, începea imediat să le sucească vrăbiilor gîtul. Imaginaţi-vă că acest tartor se temea cumplit de găini, cînd cîte una din ele, furioasă şi înfoindu-şi aripile, se aşeza în faţa lui, apărîndu-şi puii; atunci se ascundea întotdeauna în spatele meu. Ei bine, această sărmană găină, după trei zile, iarăşi nu a mai putut suporta şi a plecat să se plîngă autorităţilor, luînd cu ea şi mănunchiul de nuiele cu care era bătută fetiţa, şi lenjeria cu urme de sînge. Amintiţi-vă acum repulsia pe care o au oamenii noştri din popor faţă de tribunale şi frica lor de a avea de-a face cu tribunalele, unde ajung numai duşi cu forţa. Dar ea s-a dus, s-a dus să se judece, să se plîngă pentru un străin, pentru un copil, ştiind că, oricum, nu va avea parte decît de neplăceri şi de griji, fără nici un fel de folos. Şi, referindu-se la aceste două femei, dl Spasovici vorbeşte despre „influenţa corupătoare a servitorilor asupra copilului". Mai mult chiar, se mai agaţă de un mic fapt: după cum se va vedea mai jos, copilul a fost acuzat de furt (veţi vedea mai apoi cu cîtă abilitate a transformat dl Spasovici o prună uscată, pe care copilul a luat-o fără să ceară voie, într-un furt de bancnote). Dar fetiţa n-a recunoscut la început *furtul*, chiar a spus că „n-a luat nimic de la ei".

„Fetiţa răspundea printr-o tăcere obstinată (spune dl Spasovici); apoi, peste vreo cîteva luni, a povestit că *a vrut să ia bani pentru Agrafena*. Dacă el (adică tatăl fetiţei) ar fi cercetat mai atent împrejurările furtului, poate că ar fi ajuns la concluzia că răul, care a intrat pe neobservate în sufletul fetiţei, trebuie pus pe seama oamenilor care se aflau în preajma ei. Însăşi tăcerea copilului era o dovadă că fetiţa nu voia să-i trădeze pe cei cu care se afla în raporturi foarte bune."

„A vrut să ia bani pentru Agrafena“, ei da, ăsta cuvînt! „Peste cîteva luni“ fetiţa, fireşte, *a scornit* că voise să ia bani pentru Agrafena, a scos-o din fantezie sau fiindcă aşa i s-a sugerat. A spus doar la tribunal: *„Je suis voleuse, menteuse“,* cînd nu furase niciodată nimic, în afară de o prună uscată, şi copila, lipsită de simţul răspunderii, în decursul acestor luni, a fost pur şi simplu convinsă că a furat, a fost chiar convinsă, fără să i se spună în mod expres, ci numai fiindcă i-a auzit mereu pe cei din jur spunînd că este hoaţă. Dar chiar dacă ar fi adevărat că fetiţa a vrut să ia banii pentru Agrafena Titova, de aici încă nu rezultă nicidecum că Titova a învăţat-o şi a convins-o să fure bani pentru dînsa. Dl Spasovici e abil, n-ar susţine niciodată direct aşa ceva; nedeţinînd nici un fel de dovezi directe şi sigure, nu o poate insulta în felul acesta pe Titova, însă imediat după cuvintele fetiţei că „a vrut să ia bani pentru Agrafena“, dă de îndată drumul expresiei cum că „răul, care intrase pe neobservate în sufletul fetiţei, trebuie pus pe seama oamenilor din preajma ei“. Şi bineînţeles asta-i de ajuns. În mintea juraţilor pătrunde în mod firesc gîndul: „Iată, deci, ce fel de persoane sînt cele două martore principale; înseamnă că pentru ele fetiţa a furat, chiar ele au fost cele care au învăţat-o pe fetiţă să fure; după asta, ce preţ să mai aibă mărturia lor?“. Acest gînd n-are cum să nu-ţi vină, dacă l-ai auzit în asemenea împrejurări. Şi iată că a fost spulberată o mărturie periculoasă, a fost strivită, şi asta exact atunci cînd i-a trebuit dlui Spasovici, chiar la sfîrşitul discursului, pentru o ultimă influenţă şi un ultim efect. Ei, asta da măiestrie. Da, dificilă este obligaţia unui avocat, prins într-o astfel de menghină, şi de fapt nu poate proceda altfel: trebuie să-şi salveze clientul. Dar astea sînt încă floare la ureche pe lîngă ce urmează.

IV. Ce urmează

Am spus deja că dl Spasovici neagă cu desăvîrşire că fetiţa ar fi fost chinuită, maltratată, ba chiar ia în derîdere o asemenea presupunere. Trecînd la „catastrofa din 25 iulie“, începe de-a dreptul să numere cicatricele, vînătăile, orice crustă, fîşiile de piele cojită şi toate astea le pune apoi pe cîntar: „mai mare daraua decît ocaua, n-a fost maltratare!“ – iată părerea şi metoda lui. Dlui Spasovici i s-a atras atenţia în presă că aceste calcule ale cicatricelor şi crustelor nu au legătură cu chestiunea şi sînt chiar ridicole. Dar, după părerea mea, asupra publicului şi juraţilor această contabilitate trebuie să fi avut un efect convingător: „Ia te uită, pasămite, cîtă precizie, cîtă conştiinciozitate!“. Sînt convins că negreşit s-au găsit oameni care au aflat cu deosebită plăcere că, pentru a obţine un certificat în legătură cu nu ştiu care cicatrice, cineva a fost trimis special la Geneva, la de Combe. Dl Spasovici arată triumfător că pielea nu a suferit rupturi:

„Cu toată părerea, defavorabilă lui Kroneberg, a dlui Lansberg (doctorul care a examinat-o pe fetiţa pedepsită la 29 iulie, a cărui opinie dl Spasovici o ironizează deosebit de acid), preiau din documentul lui, care poartă data de 29 iulie, mai multe informaţii pentru pledoaria mea. Dl Lansberg a atestat cu siguranţă că părţile din spate ale corpului fetiţei nu prezentau nici un fel de rupturi ale pielii, ci *numai* nişte echimoze subcutanate de culoare roşu-închis, precum şi nişte dungi roşii, tot sub piele...“

Numai! Reţineţi acest cuvinţel! Şi, lucrul cel mai important, asta la cinci zile după bătaie! I-aş fi putut confirma dlui Spasovici că aceste echimoze de sub piele trec foarte repede, fără nici un pericol pentru viaţă; cu toate astea, ele nu sînt oare semne de chin, de suferinţă, de maltratare?

„Cele mai multe pete de acest fel erau pe fesa stîngă şi ajungeau pînă la şoldul stîng. Negăsind

urme de traumatism, nici măcar zgîrieturi, dl Lansberg a atestat că dungile şi echimozele nu prezintă *nici un pericol* pentru viaţa fetiţei. Peste vreo şase zile, la 5 august, cînd fetiţa a fost examinată de profesorul Florinski, acesta nu a mai observat echimozele, ci numai dungi, unele mai mici, altele mai mari, dar nu a considerat cîtuşi de puţin că aceste dungi ar fi fost o vătămare cît de cît gravă, deşi a recunoscut că pedeapsa a fost severă, mai ales din pricina instrumentului cu care a fost pedepsit copilul."

Îi voi declara dlui Spasovici că în Siberia, în barăcile sanitare rezervate deţinuţilor, mi s-a întîmplat să văd puşcăriaşi care veneau acolo imediat după ce fuseseră pedepsiţi cu *spiessruten* (de-a lungul unei coloane de soldaţi), primind deodată cîte cinci sute, o mie sau două mii de beţe. Asta am văzut-o de cîteva zeci de ori. Unele dintre spinări, credeţi-mă, domnule Spasovici, se umflau cu cîţiva centimetri (literalmente) şi s-ar zice că nu e chiar multă carne pe spate. Aveau exact această culoare roşu-închis, erau crăpate ici şi colo, şi prin crăpături curgea sînge. Fiţi convins că nici unul dintre medicii experţi de azi nu a văzut ceva de felul acesta (şi unde am putea vedea aşa ceva în zilele noastre?). Aceşti oameni pedepsiţi, dacă nu primeau mai mult de o mie de beţe, îşi păstrau întotdeauna la venire o înfăţişare destul de vioaie, cu toate că erau într-o stare de surescitare nervoasă vizibilă, şi asta doar în primele două ore. Nici unul dintre ei, după cîte ţin eu minte, în aceste prime două ore nu se culca şi nu se aşeza, umbla numai prin salon, tresărind din cînd în cînd din toată fiinţa, cu un cearşaf umed pe umeri. Tot tratamentul era că nenorocitului i se aducea o găleată cu apă, în care el însuşi îşi înmuia cearşaful, cînd acesta i se usca pe spate. Toţi aceştia, după cîte îmi amintesc, aşteptau cu nerăbdare să fie externaţi din infirmerie (pentru că înainte de judecată stătuseră mult timp în

închisoarea preventivă, iar alţii de-abia aşteptau să pună iar la cale evadarea). Şi iată un argument: într-a şasea, cel mult a şaptea zi după pedeapsă, erau mai întotdeauna externaţi, pentru că în acest interval spinarea lor *avea aproape de fiecare dată timp să se vindece*, cu excepţia cîtorva urme abia vizibile, relativ slabe; dar, după zece zile, de pildă, totul trecea de regulă fără urmă. Pedeapsa cu *spiessruten* (de fapt, întotdeauna cu beţe), dacă loviturile nu erau prea numeroase, adică nu mai mult de două mii deodată, nu prezenta niciodată nici cel mai mic pericol pentru viaţa lor. Dimpotrivă, toţi ocnaşii şi soldaţii (care au trecut prin asta) au susţinut permanent şi de mai multe ori în faţa mea că vergile sînt cele mai chinuitoare, „mai usturătoare“ şi incomparabil mai periculoase, pentru că beţe poţi suporta chiar şi peste două mii fără vreun pericol pentru viaţă, dar fie şi după numai patru sute de vergi poţi să mori, iar cinci sau şase sute *dintr-odată* sînt aproape moarte sigură, nu rezistă nimeni. După asta, vă întreb, domnule avocat: cu toate că beţele astea n-au pus viaţa în pericol şi nu au pricinuit nici cel mai mic rău, pedeapsa n-a fost chinuitoare, oare aici n-a fost maltratare? Oare nici fetiţa nu s-a chinuit un sfert de oră sub cumplitele vergi, care se aflau pe masa de la tribunal, strigînd: „Tată! Tată!“? Atunci de ce negaţi suferinţa ei, maltratarea?

Dar am spus mai sus de ce este aici atîta confuzie; am să repet: problema e că la noi în „Regulamentul pedepselor“, conform celor arătate de dl Spasovici, cînd se dau noţiunea şi definiţia de maltratare, „apar neclarităţi, lucruri incomplete, lacune“.

„De aceea senatul guvernului, în aceleaşi decizii la care face trimitere procuratura, a definit astfel, pe de altă parte, că prin maltratări şi chinuiri trebuie să se înţeleagă un atentat la persoană sau la imunitatea personală a omului, care a fost însoţit de chinuri şi cruzime. În cazurile de maltratare şi

chinuire, după părerea senatului, suferinţele fizice trebuie să reprezinte neapărat gradul maxim de suferinţă, suportată un timp mai îndelungat decît la bătăile obişnuite, chiar şi în cele mai violente. Dacă bătăile nu pot fi numite excesive, iar maltratarea trebuie să fie mai gravă decît aceste bătăi, dacă nici un expert nu le-a calificat drept grave, cu excepţia domnului Lansberg, care a renunţat singur la concluzia sa, *atunci ne punem întrebarea în ce fel poate fi încadrată această faptă ca maltratare şi chinuire? Consider că acest lucru este de neconceput*.“

Ei, tocmai asta e problema: în „Regulamentul pedepselor“ există neclarităţi, iar clientul dlui Spasovici, acuzat fiind de maltratare, putea fi încadrat într-unul dintre articolele de lege cele mai severe şi, în orice caz, exagerat faţă de gravitatea şi dimensiunile delictului comis, iar conform respectivelor articole l-ar fi aşteptat o pedeapsă grea, cu desăvîrşire disproporţionată faţă de „faptele“ sale. Ei, s-ar părea că ar fi trebuit ca această neînţelegere să ni se explice chiar aşa: „A fost, la o adică, maltratare, totuşi nu ca aceea prevăzută de lege, adică *nu a fost mai gravă decît cele mai grave bătăi* şi de aceea clientul meu nu poate fi acuzat de maltratare“. Dar nu: dl Spasovici nu vrea să cedeze nimic, el vrea să demonstreze că nu a fost nici un fel de maltratare, nici din cea admisă, nici din cea interzisă de lege, şi nu a existat nici urmă de suferinţă, absolut deloc! Dar spuneţi-mi: ce ne interesează pe noi că maltratarea şi chinurile acestei fetiţe nu se încadrează exact în definiţia pe care legea o dă maltratării? Căci legile au lacune, dumneavoastră înşivă aţi spus-o. Oricum, copilul a suferit: oare nu a suferit, oare nu a fost într-adevăr chinuit, oare ni se poate arunca chiar aşa praf în ochi? Da, dl Spasovici exact asta a făcut, vrea cu tot dinadinsul să ne arunce praf în ochi: copilul, zice el, chiar a doua zi „s-a jucat“, „i s-a predat“ o lecţie. Nu cred că se juca. Bibina,

dimpotrivă, depune mărturie că, înainte de a merge să depună reclamaţia, a văzut-o pe fetiţă şi aceasta plîngea în hohote şi tot repeta: „Tata! Tata!“. Ah, Doamne, la vîrste aşa de fragede, copiii sînt atît de impresionabili şi de sensibili! Ei, şi ce dacă poate chiar s-a jucat a doua zi, avînd încă pe piele petele vinete şi roşu-închis? Am văzut un copil de cinci ani, care, aproape muribund din cauza scarlatinei, fără vlagă şi epuizat, îngăima ceva despre un căţeluş, care-i fusese promis, şi ruga să-i fie aduse şi să-i fie aşezate lîngă pătuţ toate jucăriile: „Măcar să le văd“. Dar culmea artei este că dl Spasovici a confiscat cu totul vîrsta copilului! Ne tot spune despre nu ştiu ce fetiţă, stricată şi coruptă, prinsă nu o dată furînd, cu un viciu ascuns în sufletul ei, şi parcă a uitat de tot (şi noi împreună cu dînsul) că nu e vorba decît de un copil de şapte ani şi că această *biciuială* de un sfert de oră cu cele nouă „spiessruten“ de scoruş, nu numai pentru un adult, dar şi pentru un copil de paisprezece ani, ar fi fost cu siguranţă de zece ori mai uşor de îndurat decît pentru bietul noduleţ de fată! Te întrebi fără să vrei: la ce-i trebuie toate acestea dlui Spasovici? La ce bun să nege atît de vehement suferinţele fetiţei, să-şi risipească pentru asta aproape toată arta, făcînd atîtea manevre, ca să ne arunce praf în ochi? Oare numai din vanitate avocăţească? „Uite, pasămite, nu numai că-l scot pe client de la ananghie, dar mai şi demonstrez că tot acest caz e un fleac şi o comedie şi că un tată este judecat doar pentru că o dată şi-a altoit fetiţa rea cu varga!“ Dar s-a spus şi că el trebuie să spulbere orice urmă de simpatie pe care o avem pentru ea. Şi cu toate că are o mare rezervă de mijloace, se teme, totuşi, că suferinţele copilului, mai devreme sau mai tîrziu, ne vor trezi, Doamne fereşte, nişte sentimente umane. Iar sentimentele umane pe care le avem sînt periculoase pentru el: probabil vă veţi supăra pe clientul lui; el trebuie să suprime din timp aceste sentimente, să le

deformeze, să le ia în rîs, într-un cuvînt să întreprindă o acţiune, cum s-ar zice, imposibilă deja, pentru simplul fapt că avem de a face cu mărturia absolut clară, exactă, absolut francă a tatălui, care a confirmat ferm şi sincer maltratarea copilului: „pe 25 iulie, iritat de fiica sa, a bătut-o tare cu mănunchiul acesta şi, de data asta, *a bătut-o îndelung, scos din fire, inconştient, la nimereală*. Nu ştie dacă vergile s-au rupt sau nu în timpul acestei ultime bătăi, dar îşi aduce aminte că erau mai lungi atunci cînd a început să bată fetiţa".

E drept că, în pofida acestei depoziţii, la anchetă, tatăl nu a recunoscut, totuşi, că este vinovat de maltratarea propriei fiice şi a declarat că pînă la 25 iulie a pedepsit-o întotdeauna mai blînd. Am să fac o observaţie în treacăt, şi anume că tot o chestiune personală este şi interpretarea asprimii unei pedepse: loviturile peste faţa unui copil de şapte ani, după care acestuia îi ţîşneşte sînge pe nas, lovituri pe care nu le neagă nici Kroneberg, nici avocatul său, sînt considerate, evident, şi de unul, şi de celălalt, drept o pedeapsă uşoară. Dl Spasovici mai are în această privinţă şi alte extravaganţe preţioase, numeroase, cum ar fi, de pildă, cea care urmează:

„Aţi auzit că semnele de pe coate au apărut cu siguranţă numai pentru că *a fost ţinută de mîini* în timpul aplicării pedepsei".

Auziţi: *numai pentru că*! Bine au mai ţinut-o, dacă au învineţit-o! O, nici dl Spasovici nu susţine chiar că toate acestea ar fi minunate şi ar mirosi a bine; iată, de pildă, încă un mic raţionament:

„Ei spun că această pedeapsă nu este dintre cele obişnuite. Definiţia ar fi excelentă dacă am fi stabilit ce înseamnă o pedeapsă obişnuită; *dar atîta timp cît o asemenea definiţie nu există*, oricui i-ar fi greu să spună dacă pedeapsa a depăşit limitele obişnuite (şi asta după ce tatăl a mărturisit că *a bătut-o îndelung, scos din fire şi inconştient*!!!!).

Să admitem că aşa a fost; ce înseamnă asta? Că a fost o pedeapsă care, în majoritatea cazurilor, nu se aplică copiilor. Dar şi cu copiii pot fi cazuri extraordinare. Oare nu admiteţi că, în cazuri excepţionale, autoritatea unui tată poate fi pusă în situaţia că tatăl trebuie să aplice o măsură mai severă decît de obicei, care nu seamănă cu acele măsuri obişnuite, aplicate în fiecare zi?“

Deci, numai în această privinţă dl Spasovici este de acord să facă o concesie. Prin urmare, întreaga maltratare el o reduce la „o măsură mai severă decît de obicei“, dar pînă şi această concesie o regretă: la sfîrşitul pledoariei sale îşi retrage toate cuvintele şi spune: „Un tată este judecat; dar pentru ce? Pentru abuz de putere; se pune întrebarea: care este limita acestei puteri? Cine determină cîte lovituri şi în ce condiţii le poate aplica un tată, fără a vătăma prin această pedeapsă organismul copilului?“.

Adică fără să-i rupă piciorul, sau cum? Iar dacă nu-i rupe piciorul, are voie să-i facă orice? Chiar vorbiţi serios, dle Spasovici? Chiar nu ştiţi unde este limita acestei puteri şi „cîte lovituri şi în ce condiţii le poate aplica un tată“? Dacă nu ştiţi, vă spun eu unde este limita. Limita acestei puteri este că un pufuleţ de fată de şapte ani, care nu are nici o responsabilitate pentru toate „viciile“ sale (care trebuie corijate prin cu totul alte mijloace), nu se poate, zic eu, ca această fiinţă cu chip de înger, care este incomparabil mai pură şi mai lipsită de păcat decît mine, decît dumneavoastră, dle Spasovici, şi decît toţi cei care s-au aflat în sala tribunalului, decît toţi cei care o blamau şi o judecau pe această fetiţă – nu se poate, zic eu, să fie *altoită* cu nouă *spiessruten* din scoruş, şi altoită timp de un sfert de oră, fără să i se ia în seamă ţipetele: „Tată! Tată!“, din pricina cărora o femeie simplă de la ţară aproape că a ajuns la paroxism, nu se poate, în sfîrşit, să spună cineva cu conştiinţa împăcată că „a bătut-o îndelung, scos din fire,

inconştient, la nimereală!“, nu e posibil să fii *scos din fire*, pentru că există o limită pentru orice mînie, chiar şi cînd e îndreptată asupra unui copil de şapte ani, care nu este vinovat că a luat o prună uscată sau a rupt o croşetă! Da, iscusite apărător, există o limită pentru toate şi, dacă nu aş şti că spuneţi toate acestea în mod intenţionat, că vă prefaceţi doar din răsputeri, ca să-l salvaţi pe clientul dumneavoastră, atunci aş mai adăuga, anume pentru dumneavoastră, că există o limită chiar pentru toate „lirele“ şi facultăţile avocăţeşti de „rezonanţă“ şi această limită este că nu poţi ajunge pînă-n pînzele albe, aşa cum aţi ajuns dumneavoastră, dle avocat! Dar, vai, nu aţi făcut decît să vă sacrificaţi pentru clientul dumneavoastră şi eu nu mai am dreptul să vă vorbesc despre limite, mirîndu-mă doar de grandoarea sacrificiului dumneavoastră!

V. Pînzele albe

Dar pînzele, adevăratele pînze albe, încep de-abia acolo unde dl Spasovici ajunge să vorbească despre „justificata mînie a tatălui“.

„Cînd s-a descoperit că fetiţa are acest prost obicei, spune dl Spasovici (adică obiceiul de a minţi), care se adaugă celorlalte defecte ale ei, cînd tatăl a aflat că fetiţa *fură*, atunci s-a înfuriat într-adevăr foarte tare. *Cred că oricine dintre domniile voastre s-ar fi mîniat la fel* şi cred că a da pe mîna legii un tată pentru că şi-a pedepsit aspru, dar *pe merit,* copilul este un deserviciu adus familiei, un deserviciu adus statului, pentru că statul este puternic numai atunci cînd se sprijină pe o familie puternică... Dacă tatăl s-a înfuriat, avea dreptul să o facă...“

Staţi puţin, dle avocat, deocamdată nu vă atrag atenţia asupra cuvîntului „fură“, pe care l-aţi folosit, dar să vorbim puţin despre această „justificare a mîniei tatălui“. Cum rămîne cu faptul

că, de la vîrsta de trei ani, fetiţa a fost dată spre educaţie în Elveţia, la de Combe, unde, după propria dumneavoastră mărturie, s-a stricat şi a căpătat nişte obiceiuri proaste? La anii ei, ce vină putea avea fetiţa pentru îndreptăţita mînie a tatălui? Eu susţin că, la această vîrstă, copilul nu poartă nici o responsabilitate, chiar dacă am admite că ar avea obiceiuri proaste, şi, orice aţi spune, nu puteţi nega lipsa de responsabilitate a unui copil de şapte ani. Încă nu are şi nu poate avea atîta minte, încît să-şi dea seama că îl pîndeşte răul. Căci noi toţi, poate că şi dumneavoastră, dle Spasovici, nu sîntem sfinţi, cu toate că avem mai multă minte decît un copil de şapte ani. Cum de puneţi pe umerii unui prunc povara unei responsabilităţi, pe care poate nici dumneavoastră nu sînteţi în stare să o duceţi? „Împovăraţi pe oameni cu sarcini anevoie de purtat“[79], amintiţi-vă aceste cuvinte. Veţi spune că noi sîntem cei care trebuie să-i îndreptăm pe copii. Ascultaţi: nu trebuie să ne credem mai presus decît copiii, noi sîntem mai răi decît ei. Şi dacă noi îi învăţăm ceva ca să-i facem mai buni, şi ei ne învaţă multe şi ne fac mai buni prin simplul fapt că sîntem în contact cu ei. Ei ne umanizează sufletul prin simpla lor apariţie în mijlocul nostru. Şi de aceea trebuie să-i stimăm şi să arătăm respect chipului lor de îngeri (măcar de am avea ce să-i învăţăm), inocenţei lor, chiar dacă au vreo deprindere vicioasă, lipsei de răspundere şi lipsei lor de apărare. Dumneavoastră afirmaţi, dimpotrivă, că, dacă tatăl îşi loveşte copilul peste faţă pînă îi ţîşneşte sîngele, asta e ceva drept şi neinsultător. Copilul avea o crustă în nas şi dumneavoastră spuneţi:

„E posibil ca palmele primite să fi accelerat curgerea de sînge din crusta din nas, pe care o avea fiind bolnavă de scrofuloză, dar asta nu este cîtuşi de puţin o traumă: *chiar dacă nu ar fi fost lovită şi*

rănită, fetiţei tot i-ar fi curs sînge puţin mai tîrziu. Astfel, acest sînge nu are nimic care să ne insufle antipatie faţă de Kroneberg. În clipa cînd a lovit-o, *putea să fi uitat sau chiar să nu ştie că fetiţa are hemoragii nazale*“.

„Putea să fi uitat, putea să nu ştie!“ Oare chiar puteţi admite că dl Kroneberg a lovit cu bună ştiinţă în locul unde o durea pe fetiţă? Bineînţeles că nu a ştiut. Deci, afirmaţi că tatăl nu ştia de boala copilului său şi, cu toate astea, susţineţi că avea dreptul să-l bată. Afirmaţi că loviturile aplicate pe faţă de către tată nu sînt dureroase. Da, pentru o copiliţă de şapte ani poate că nu sînt insultătoare, dar jignirea? Despre jignirea morală, despre jignirea inimii n-aţi pomenit nimic, dle avocat; tot timpul aţi vorbit numai despre durerea fizică. Şi de ce a fost lovită? Unde sînt motivele pentru această mînie cumplită? Oare este ea un delincvent serios? Această fetiţă, această delincventă va da imediat fuga să se joace cu băieţii de-a tîlharii. Dar nu-s decît şapte ani la mijloc, şapte ani, acest lucru trebuie avut mereu în minte în acest caz, tot ce spuneţi este un miraj. Dar ştiţi dumneavoastră ce înseamnă să jigneşti un copil? Inimile lor sînt pline de iubire inocentă, aproape inconştientă, iar asemenea lovituri le provoacă mirare îndurerată şi lacrimi pe care le vede şi le numără Dumnezeu. Căci mintea lor nu e niciodată în stare să-şi înţeleagă pe deplin vina. Aţi văzut sau aţi auzit cum sînt chinuiţi copiii, cel puţin micuţii orfani din unele familii străine pline de răutate? Aţi văzut cum se piteşte copilul într-un colţ ca să nu-l vadă nimeni şi plînge acolo, frîngîndu-şi mîinile (da, frîngîndu-şi mîinile, eu însumi am văzut asta) *şi lovindu-se în piept cu pumnişorii*, fără să ştie nici el ce face, fără să-şi înţeleagă nici vina, nici motivul pentru care este chinuit, dar simţind din plin că nu este iubit? Nu ştiu nimic despre domnul Kroneberg personal, nu pot şi nu vreau să dau buzna în sufletul lui, al lui şi al familiei sale,

pentru că, necunoscîndu-l defel, pot comite o mare nedreptate, şi de aceea judec exclusiv după spusele şi indicaţiile dumneavoastră, dle avocat. În pledoarie, aţi spus că e un „prost pedagog“: e totuna cu a spune că este şi un părinte fără experienţă sau, mai bine zis, un părinte neobişnuit cu copilul. Mă explic: aceste fiinţe pătrund în sufletul nostru şi se fac una cu inima noastră cînd, dîndu-le viaţă, le urmărim din copilărie, fără să ne despărţim, începînd cu primul lor zîmbet şi apoi continuăm să ne înrudim sufletele, în fiecare zi, în fiecare oră, pe parcursul întregii noastre vieţi. Aceasta este familia, un lucru sfînt! Şi familia *se edifică,* nu este dată de-a gata şi nici un fel de drepturi sau îndatoriri nu-ţi sînt date de-a gata, ci fiecare decurge firesc din celălalt. Numai atunci este ceva temeinic, numai atunci este ceva sfînt. Căci familia se edifică prin neostenita lucrare a iubirii. Recunoaşteţi, de altminteri, dle avocat, că două erori de *logică* (numai *de logică*?) a făcut clientul dumneavoastră şi că, printre altele, una dintre ele ar fi aceea că

„...a acţionat într-un mod prea violent, a presupus că se poate deodată, dintr-o singură lovitură, extirpa tot răul semănat şi crescut în timp în sufletul copilului. Dar aşa ceva nu se poate face, trebuie acţionat încet, cu răbdare“.

Vă jur că n-ar fi fost nevoie decît de puţină răbdare, pentru că e un copilaş, nu are decît şapte ani! Iarăşi e vorba despre aceşti şapte ani, care dispar peste tot în discursul şi în raţionamentele dumneavoastră, dle avocat! „Fura, exclamaţi dumneavoastră, fura!“

„Pe 25 iulie tatăl vine la casa de la ţară şi pentru prima dată află cu stupoare că fetiţa scotocise prin cufărul dnei Gesing, rupsese cîrligul (adică o croşetă, nu cine ştie ce încuietoare) şi *scotocea* după bani. Nu ştiu, domnilor, dacă ar rămîne cineva indiferent la astfel de fapte ale fiicei sale.

Spun unii: «Dar de ce? E oare posibil să pedepseşti atît de drastic un copil pentru cîteva prune uscate, pentru cîteva bucăţi de zahăr?». Eu consider că de la prunele uscate şi pînă la zahăr, de la zahăr şi pînă la bani, de la bani şi pînă la bancnote calea este dreaptă, liberă!“

Am să vă povestesc o mică istorie, dle avocat. Un tată, care cîştigă bani muncind din greu, stă la masa lui de scris. Este scriitor ca şi mine, scrie. Iată-l punînd jos condeiul. Vine la el o fetiţă, fiica lui de vreo şase anişori şi începe să-l roage să-i cumpere o păpuşă nouă şi apoi o caleaşcă, o caleaşcă adevărată cu cai; va urca în caleaşcă împreună cu păpuşa şi cu dădaca şi va pleca la Daşa, nepoata dădacei. „Şi pe urmă uite ce să-mi mai cumperi, tată...“ etc. etc. Cumpărăturile nu se mai terminau. Toate acestea abia le scornise, le imaginase jucîndu-se cu păpuşa în colţişorul ei. Copiii aceştia de şase ani au o fantezie fără limite, ceea ce e minunat, deoarece aşa se dezvoltă. Tatăl ei o ascultă cu un zîmbet:

— Ah, Sonia, Sonia, spuse el deodată, jumătate în glumă, jumătate în serios, ţi-aş cumpăra de toate, dar n-am de unde să iau bani; nu ştii tu cît de greu se cîştigă banii!

— Ştii ce să faci, tată? îi replică Sonia pe un ton foarte serios şi confidenţial. Ia o oală şi o lopăţică şi du-te în pădure, sapă acolo sub o tufă şi ai să găseşti bani; pune-i în oală şi adu-i acasă.

Credeţi-mă, fetiţa nu e proastă deloc, dar, în mintea ei, aşa îşi imaginează că se obţin banii. Chiar sînteţi convinşi că o fetiţă de şapte ani are o noţiune mai precisă despre bani decît cea de şase ani? Fireşte, poate că a aflat că banii nu se găsesc sub o tufă, dar este prea puţin probabil să ştie de unde se obţin cu adevărat, după ce legi, ce sînt bancnotele, biletele de bancă, acţiunile, concesiunile. Fiţi bun, dle Spasovici, oare se poate spune despre o astfel de fiinţă că *scotocea* după bani? Această expresie şi noţiunea legată de ea pot

fi folosite doar în privinţa unui hoţ adult, care înţelege ce sînt banii şi care este întrebuinţarea lor. Chiar dacă fetiţa ar fi luat banii, asta încă nu se cheamă furt, nu e decît ghiduşia unui copil, e ca şi cum ar fi luat o prună uscată, pentru că ea nu ştie ce sînt banii. Iar dumneavoastră aţi insistat că nu mai are mult pînă la biletele de bancă şi aţi strigat că asta „e o ameninţare la adresa statului!“. E cu putinţă, este oare permis ca după asta să admiteţi că, pentru o poznă, bătaia pe care a suportat-o fetiţa este *justificată* şi *dreaptă*? Dar ea nici n-a pus mîna pe bani, nu a luat nici o bancnotă. A scotocit doar prin cufărul unde se aflau banii, a rupt o croşetă şi n-a luat nimic. Şi, iertaţi-mă, nici n-avea nevoie de bani. Ce să facă cu ei? Să fugă în America sau să concesioneze căile ferate? Doar spuneţi despre bacnote: „de la zahăr nu e departe pînă la bancnote“; atunci de ce să nu concesioneze şi căile ferate?

Ei bine, dle avocat, nu cumva v-aţi dus pînă-n pînzele albe?

— Este vicioasă, are un deplorabil viciu ascuns...

Staţi, staţi, voi, cei care o acuzaţi! E posibil să nu se fi găsit nimeni care să sesizeze întreaga imposibilitate, întreaga monstruozitate a acestui tablou! O gîzuliţă de fată e scoasă în faţa lumii şi nişte oameni serioşi, plini de omenie o defăimează şi vorbesc despre „viciile ei ascunse“!... Ce-are a face că ea nu îşi înţelege încă ruşinea şi spune singură: „*Je suis voleuse, menteuse*“? Cum doriţi, dar e ceva imposibil şi insuportabil, o falsitate care nu poate fi tolerată. Şi cine a putut, cine s-a hotărît să spună că „fura“, că „scotocea“ după bani? Oare se pot spune astfel de cuvinte despre un copil? De ce o murdăresc oamenii, acuzînd-o în gura mare de „vicii ascunse“, ca să audă o sală întreagă? De ce a fost împroşcată cu atîta murdărie, care va lăsa urme pentru totdeauna? O, grăbiţi-vă să-l justificaţi pe clientul dumneavoastră, dle avocat,

chiar şi numai pentru ca să cadă mai repede cortina şi să fim scutiţi de acest spectacol. Dar lăsaţi-ne cel puţin mila faţă de acest copil, n-o mai judecaţi cu o mină atît de serioasă, de parcă dumneavoastră înşivă aţi crede în vinovăţia lui. Această milă este comoara noastră şi ar fi teribil dacă ar fi extirpată din societate. Cînd societatea va înceta a-i compătimi pe cei slabi şi obidiţi, atunci tot de ea va fi rău: se va osifica şi se va usca, va deveni depravată şi sterilă...

— Da, însă dacă vă las această milă, atunci voi, din prea multă milă, îmi veţi condamna clientul.

Ia te uită ce situaţie!

VI. Familia şi lucrurile noastre sfinte. Discurs final despre o nouă şcoală

În încheiere, dl Spasovici rosteşte o frază foarte reuşită:

„În încheiere, îmi permit să spun că, după părerea mea, întreaga acuzaţie contra lui Kroneberg este formulată cu totul eronat, adică într-un mod care face ca problemele ce vi se vor propune să fie absolut imposibil de rezolvat“.

Inteligent spus; aici e întreaga esenţă a problemei şi de aici provine întreaga falsitate a cazului; însă dl Spasovici mai adaugă şi cîteva cuvinte destul de solemne pe marginea temei respective: „Presupun că recunoaşteţi existenţa familiei, a autorităţii capului de familie...“. Mai înainte exclamase că „statul este puternic numai atunci cînd se sprijină pe o familie puternică“.

În acest punct, îmi voi permite să introduc un mic discurs, şi asta doar în treacăt.

Noi, ruşii, sîntem un popor tînăr; abia am început să trăim, cu toate că am trăit deja o mie de ani[80]; dar corabia mare are parte de periplu mare. Sîntem un popor fraged şi nu avem lucruri sfinte,

quand même[81]. Noi iubim lucrurile noastre sfinte, dar numai pentru că sînt cu adevărat sfinte. Nu le luăm partea numai pentru a apăra prin ele *l'Ordre*. Lucrurile noastre sfinte nu există fiindcă sînt utile, ci pentru că noi credem în ele. N-am încerca deloc să apărăm lucrurile sfinte, în care noi înşine am încetat să credem, precum sacerdoţii din antichitate care, la sfîrşitul păgînismului, îşi apărau idolii pe care ei înşişi încetaseră de mult să-i mai considere zei. Nici unul din lucrurile noastre sfinte nu are a se teme de o cercetare liberă, dar asta tocmai pentru că sînt solide în realitate. Noi avem cultul familiei cînd este cu adevărat sfîntă şi nu numai pentru faptul că pe ea se întemeiază statul. Şi, crezînd în puterea familiei noastre, nu ne vom teme dacă, din cînd în cînd, va fi expulzată pleava şi nu ne vom speria dacă va fi demascat şi chiar pedepsit abuzul de putere exercitat de părinţi. Nu vom apăra această putere *quand même*. Sfinţenia unei familii cu adevărat sfinte este atît de puternică, încît, din acest motiv, nu se va clătina vreodată cîtuşi de puţin, ci va deveni şi mai sfîntă. Dar există în tot cazul o limită şi o măsură şi sîntem gata să înţelegem şi acest lucru. Eu nu sînt jurist, dar în cazul Kroneberg nu pot să nu văd o falsitate profundă. Ceva nu este aici cum trebuie, ceva nu a fost aici cum trebuie, în ciuda unei vinovăţii reale. Dl Spasovici are perfectă dreptate cînd vorbeşte despre modul în care s-a pus problema; totuşi, asta nu rezolvă nimic. Poate, în această privinţă, este necesară o revizuire profundă şi *independentă*, pentru a se înlătura lacunele şi a aduce legile noastre la nivelul pe care îl are caracterul societăţii noastre. Nu pot decide ce trebuie aici, nu sînt jurist...

Totuşi, exclam fără să vreau: da, avocatura este o instituţie splendidă, dar nu ştiu de ce e şi întristătoare. Asta am spus-o la început şi o repet. Aşa mi se pare mie şi probabil numai pentru că nu sînt jurist; ăsta-i tot păcatul meu. Mereu mi se pare

că văd o nouă şcoală de iscusinţă a minţii şi de uscare a inimii, o şcoală de pervertire a oricărui sentiment sănătos în funcţie de necesitate, o şcoală de tot felul de atentate, înfăptuite fără frică şi rămase nepedepsite, o şcoală permanentă şi neobosită, pe măsura cererii şi a ofertei, ridicată la rangul unui fel de principiu, o şcoală pe care, nedeprinşi fiind cu ea şi luînd-o drept cine ştie ce vitejie, o aplaudăm cu toţii. Oare, spunînd aceste lucruri, atentez la avocatură, la noul tribunal? Doamne fereşte, nu aş vrea decît ca noi toţi să devenim un pic mai buni. E dorinţa cea mai sinceră, dar, din păcate, şi cea mai idealistă. Sînt un realist incurabil; caut ceea ce este sfînt, iubesc aceste lucruri, inima mea le doreşte cu sete pentru că aşa sînt făcut, nu pot trăi fără lucruri sfinte, dar, cu toate acestea, aş dori ca lucrurile sfinte să fie un pic şi mai sfinte: altminteri merită să te închini la ele? Oricum ar fi, mi-am compromis *Jurnalul* pe februarie, exagerînd pe marginea unei teme triste din simplul motiv că m-a impresionat prea puternic. Dar *il faut avoir le courage de son opinion*[82] şi cred că acest inteligent dicton francez ar putea servi ca îndrumare multora dintre cei care caută răspunsuri la întrebările pe care şi le pun în timpurile noastre confuze.

65 *Vergi, nuiele (germ.).

66 *Sînt o hoaţă şi o mincinoasă" (fr.).

67 *„Dar întotdeauna rămîne o urmă" (fr.).

68 Dostoievski a fost chemat în instanţă pentru că publicase în revista *Grajdanin* (nr. 5 din 1873), fără aprobarea cenzurii palatului, o ştire despre primirea unei delegaţii kirghize, citînd şi cîteva cuvinte ale ţarului.

69 Este vorba despre juristul şi literatul Viktor Pavlovici Gaevski (1826-1888), membru în comitetul de conducere al Fondului literar, comitet din care, pentru scurt timp, a făcut parte şi Dostoievski.

70 Dostoievski parafrazează un episod din*Suflete moarte*, avîndu-l ca protagonist pe Nozdriov.

71 Este vorba despre literatul Wagg, personaj al romanului *Istoria lui Pendennis* de William Thackeray.

72 Primul vers din poezia *Ecoul* de Puşkin.

73 *Publicaţie ilustrată, editată sub formă de almanah anual (engl.).

74 *Armonii poetice şi religioase (fr.).

75 *De la origine (lat.).

76 Şcoala Principală din Varşovia, înfiinţată în 1862, era o instituţie de învăţămînt superior de tip universitar. În 1869, a fost transformată în universitate;*magistru*, titlu echivalent cu cel de *licenţiat*.

77 Este vorba de războiul dintre Franţa şi Prusia, desfăşurat între anii 1870 şi 1871.

78 Legislaţia Imperiului Rus nu admitea recunoaşterea unui copil născut în afara căsătoriei şi-l priva de dreptul la moştenire. Începînd cu 1825, în Regatul Poloniei exista o lege, care-i permitea oricînd unui tată să-şi recunoască un copil nelegitim, luîndu-şi prin aceasta obligaţia de a-l întreţine, educa şi pregăti pentru viaţă. Conform unei legi din 1836, relaţiile de familie ale locuitorilor din Regatul Poloniei, stabiliţi în alte zone ale Imperiului Rus, erau reglementate tot de legea din 1825.

79 *Luca* 11, 46.

80 În 1862, se sărbătoriseră o mie de ani de existenţă a Rusiei.

81 *Din falsă părtinire (aici) (fr.).

82 *Trebuie să ai curajul propriei opinii (fr.).

Martie
Capitolul I

I. E corectă ideea că „mai bine idealurile să fie rele, dar realitatea să fie bună“?

În *Foiţa* dlui Gamma[83] (*Golos*, nr. 67) am citit următorul comentariu la cuvintele mele despre popor, publicate în *Jurnalul* din februarie:

„Oricum, la acelaşi scriitor, la distanţă de o lună, întîlnim două păreri care se contrazic în mod flagrant în chestiunea poporului. Şi nu-i vorba de un vodevil, ci de un tablou dintr-o expoziţie itinerantă: căci e o sentinţă dată unui organism viu; e ca şi cum ai răsuci cuţitul în corpul cuiva. Din contradicţia sa reală sau aparentă, dl Dostoievski reuşeşte să scape invitîndu-ne să judecăm poporul «nu prin ceea ce este, ci prin ceea ce ar dori să devină». Poporul, vedeţi dumneavoastră, este de fapt o canalie teribilă, în schimb are idealuri frumoase. Aceste idealuri sînt «puternice şi sfinte» şi ele au fost cele care «l-au salvat în veacurile de chin». Aceste portiţe de scăpare nu fac bine! Şi iadul e pardosit cu bune intenţii, iar dl Dostoievski ştie că «fără fapte, credinţa este moartă». La drept vorbind, de unde au ajuns să fie cunoscute aceste idealuri? Ce proroc, ce cunoscător al sufletului este în stare să le pătrundă şi să le înţeleagă, dacă întreaga realitate le contrazice şi nu este demnă de aceste idealuri? Dl Dostoievski justifică poporul nostru în sensul că «ei te jupesc puţin, dar nu pun în gură vin». Dar de aici pînă la lecţii de morală nu mai e mult: mai bine idealurile să fie rele, dar realitatea să fie bună“.

În acest fragment, cea mai importantă este întrebarea dlui Gamma: „De unde au ajuns să fie cunoscute aceste idealuri?“ (adică ale poporului).

Refuz categoric să răspund la o asemenea întrebare, căci, oricît de mult aş discuta cu domnul Gamma pe această temă, niciodată nu vom ajunge să ne înţelegem. Este o dispută nesfîrşită, foarte importantă pentru noi. Dacă poporul are sau nu are idealuri este pentru noi o problemă de viaţă şi de moarte. Această dispută se poartă de prea mult timp şi s-a oprit la faptul că pentru unii aceste idealuri au devenit la fel de clare ca lumina soarelui, iar alţii nu le observă deloc şi au refuzat definitiv să le observe. Nu decidem noi cine are dreptate, dar asta se va hotărî, probabil, destul de curînd. În ultimul timp s-au făcut auzite cîteva voci în sensul că la noi nu poate exista protecţionism pentru că nu avem ce „proteja". Într-adevăr, dacă nu avem propriile noastre idealuri, merită să ne mai facem griji şi să protejăm ceva? Ei bine, dacă acest gînd este aşa de liniştitor, atunci să fie cu noroc.

„Poporul, vedeţi dumneavoastră, este de fapt o canalie teribilă, în schimb are idealuri frumoase." Această frază şi această idee nu le-am enunţat niciodată. Numai pentru ca să le neg îi răspund dlui Gamma. Dimpotrivă, ceea ce am observat a fost că în popor „există sfinţi şi încă ce sfinţi; luminează ei înşişi şi ne luminează şi nouă calea". Ei există, stimate publicist, există cu adevărat şi fericit cel care poate să-i vadă. Cred că în acest pasaj, adică exact în aceste cuvinte, nu mi-a scăpat cel mai mic echivoc. Pe deasupra, neclarităţile nu apar întotdeauna din cauză că scriitorul este confuz, uneori îşi fac loc din motive total contrare...

În ceea ce priveşte lecţiile de morală, cu care vă încheiaţi nota: „Mai bine idealurile să fie rele, dar realitatea să fie bună", am să vă atrag atenţia că această aspiraţie este absolut imposibilă: fără idealuri, adică fără măcar cîteva dorinţe de mai bine, clar formulate, niciodată nu are cum să rezulte o realitate bună. Ba chiar se poate afirma

categoric că nu va fi decît o ticăloşie şi mai mare. Mie cel puţin mi-a rămas o şansă: dacă acum totul e jalnic, atunci cînd există dorinţa clar conştientizată de a deveni mai bun (adică atunci cînd sînt idealuri de mai bine), se poate într-adevăr să te hotărăşti odată şi odată să devii mai bun. În orice caz, acest lucru e departe de a fi atît de imposibil precum ipoteza dumneavoastră de a deveni mai bun în condiţiile unor idealuri „rele“, adică ale unor dorinţe rele.

Sper că nu vă veţi supăra pe aceste cîteva cuvinte ale mele, dle Gamma. Să rămînem fiecare la părerea noastră şi să aşteptăm deznodămîntul; vă asigur că deznodămîntul nu este, poate, chiar atît de departe.

II. Bătrîna de o sută de ani

„Azi-dimineaţă m-am cam luat cu treburile, îmi povestea zilele trecute o doamnă, am ieşit din casă aproape la prînz şi, ca un făcut, se adunaseră mai multe chestiuni de rezolvat. Chiar pe strada Nikolaevskaia trebuia să trec prin două locuri aflate la mică distanţă unul de altul. Mai întîi trebuia să trec pe la un birou şi, chiar la poarta clădirii, o întîlnesc pe mătuşica asta, care mi s-a părut bătrînă, gîrbovită, sprijinindu-se într-un toiag; totuşi, n-am putut să-mi dau seama cîţi ani are; a ajuns pînă la poartă şi aici, lîngă poartă, s-a aşezat să se odihnească pe băncuţa îngrijitorului curţii. De fapt, am trecut pe lîngă ea şi am avut-o aşa, pentru o clipă, înaintea ochilor.

Peste vreo zece minute ieşeam de la birou; cu vreo două clădiri mai încolo, era magazinul unde de vreo două săptămîni comandasem o pereche de ghete pentru Sonia. M-am dus să le iau, dacă tot eram prin preajmă; cînd colo, mă uit şi o văd pe bătrînă, care stătea acum lîngă clădirea magazinului şi mă privea; i-am zîmbit, am intrat, am luat ghetele. N-au trecut decît vreo trei-patru minute, m-am dus mai departe spre Nevski, cînd

colo, mă uit şi ce văd? Bătrînica era de acum lîngă altă clădire, tot la poartă, numai că nu pe băncuţă; se aciuase pe marginea gardului, pentru că nu era băncuţă la poarta aceea. Fără să vreau, m-am oprit deodată în faţa ei: de ce oare se opreşte aşa, mă gîndeam, pe la toate casele?

— Ai obosit, zic, mătuşică?

— Obosesc, maică, tot obosesc. Mă gîndeam că e cald, soarele, bunul de el, străluceşte, ia să mă duc eu la nepoată-mea să iau masa.

— Tu, bunico, mergi să iei masa?

— Să iau masa, maică, să iau masa.

— Păi aşa n-ai să ajungi.

— Ba nu, am să ajung, uite, am să merg un pic şi am să mă mai odihnesc, iar pe urmă iar mă scol şi plec.

Uitîndu-mă la ea, mă cuprinse o curiozitate teribilă. Bătrîna era mititică, curăţică, în haine vechi, probabil tîrgoveaţă, cu un toiegel, cu faţa palidă, galbenă, lipită de oase, cu buzele fără culoare, adică arăta ca o mumie zîmbitoare, pe care o lumina soarele.

— Nu-i aşa că eşti foarte bătrînă, bunico? am întrebat-o, glumind, fireşte.

— Am o sută patru ani, maică, o sută patru anişori, *numai atît* (glumea)... Da' tu, încotro?

Şi mă priveşte zîmbind; s-o fi bucurat să poată vorbi cu cineva, numai că mie mi s-a părut ciudat ca o bătrînă de o sută patru ani să nu aibă altă grijă decît să mă întrebe unde mă duc, de parcă chiar avea nevoie să ştie.

— Ei uite, bunico, am rîs şi eu, am luat de la magazin ghetuţe pentru fetiţa mea, le duc acasă.

— Ia te uită ce mititele-s ghetuţele! Ţi-i mică fetiţa? Asta-i bine. Mai ai şi alţi copii?

Şi iar rîde, mă priveşte. Ochii îi sînt tulburi, aproape morţi, dar parcă o rază străluceşte în ei, plină de căldură.

— Bunico, vrei să iei un bănuţ de la mine? Cumpără-ţi o pîine. Şi îi întind un bănuţ.

— De ce îmi dai bănuţul? Bine, mulţumesc, am să iau bănuţul tău.

— Atunci uite, ia-l, bunico, şi nu te supăra.

L-a luat. Se vedea că nu cerşeşte, că n-a ajuns pînă acolo, dar bănuţul l-a luat frumos, nicidecum ca o pomană, ci aşa ca din politeţe sau din bunătatea inimii. Dar, de fapt, poate că gestul meu i-a plăcut. Cine să stea de vorbă cu o bătrînă ca ea? Iar acum nu numai că cineva vorbeşte cu ea, dar îi arată iubire şi grijă.

— Ei, rămîi cu bine, îi zic, bunico. Să ajungi sănătoasă.

— Am să ajung, fetiţa mea, am să ajung. Am să ajung. Iar tu du-te la nepoata ta, spuse bătrîna, uitînd că am o fiică, nu o nepoată; s-o fi gîndit că toată lumea are nepoate. Am plecat şi m-am mai uitat o dată în urmă la dînsa, pentru ultima oară, şi am văzut cum s-a ridicat încet, cu greu şi a luat-o din loc, tîrîndu-şi picioarele şi bocănind cu toiegelul. Poate că se va mai opri de vreo zece ori să se odihnească pe drum, pînă să ajungă la ai ei, ca «să ia masa». Şi unde se duce ca să ia masa? Era o bătrînică tare ciudată.“

Am ascultat în aceeaşi dimineaţă această povestire; de fapt, nu era nici măcar o povestire, ci mai degrabă o impresie lăsată de întîlnirea cu o bătrînă de o sută de ani (chiar aşa, cînd poţi întîlni o bătrînă de o sută de ani şi încă atît de plină de viaţă sufletească?); am uitat cu totul de ea şi de-abia noaptea tîrziu, după ce am citit un articol într-un ziar şi am pus ziarul deoparte, mi-am amintit deodată de bătrînica aceea şi, nu ştiu de ce, într-o clipită am schiţat în imaginaţia mea continuarea povestirii, mi-am închipuit cum a ajuns acolo unde voia să ia masa: a rezultat încă un mic tablou, poate foarte veridic.

Nepoatele ei sau chiar strănepoatele, căci ea la toate le spune nepoate, sînt femei cu interese înguste, cu bărbaţi şi copii, altfel bătrîna n-ar veni să ia masa la ele, locuiesc la vreun subsol sau

poate mai ţin cu chirie o încăpere în care soţul îşi face meseria de bărbier; sînt oameni sărmani, fireşte, dar cred că mănîncă bine şi păstrează ordinea. A ajuns, încetul cu încetul, pînă la dînşii, pe la vreo două. Nici nu o aşteptau, dar au primit-o, probabil, destul de bine.

— A, uite-o şi pe Maria Maksimovna, intră, intră, poftim, roaba lui Dumnezeu.

Bătrînica intră rîzînd şi clopoţelul de la uşă mai sună mult timp după aceea, strident şi ascuţit. Nepoata ei este soţia acestui bărbier, iar dînsul e un om încă tînăr, de vreo treizeci şi cinci de ani, îşi ia meseria în serios, chiar dacă e o meserie cam uşuratică şi, bineînţeles, are pe el o redingotă lucind de grăsime ca o clătită, poate din cauză că e pătată de alifie, asta n-o mai ştiu, dar nu am văzut „bărbieri“ îmbrăcaţi altfel şi întotdeauna gulerul lor de la redingotă parcă ar fi dat cu făină. Cei trei copii mici, un băieţel şi două fetiţe, au dat fuga într-o clipă la străbunica lor. De obicei femeile ajunse la adînci bătrîneţi se înţeleg foarte bine cu copiii: le seamănă sufleteşte copiilor, uneori chiar leit. Bătrînica s-a aşezat; la stăpînul casei mai e cineva, un musafir sau un om venit cu treburi, tot o cunoştinţă de-a lui, de vreo patruzeci de ani, care se pregăteşte să plece. Şi mai este şi un nepot, fiul sorei lui, un flăcău de vreo şaptesprezece ani, care vrea să-şi găsească de lucru la o tipografie. Bătrînica îşi face semnul crucii şi se aşază, se uită la musafir:

— Of, am obosit! Şi cine-i aici la voi?

— Adică eu? îi răspunde musafirul zîmbind. Maria Maksimovna, chiar nu m-ai recunoscut? Acu' vreo trei ani tot am vrut să merg la pădure după ciuperci cu matale.

— Of, ba te ştiu, glumeţule. Te ţin minte, numai numele ţi l-am uitat, ştiu cine-mi eşti. Of, tare am mai obosit, nu ştiu, zău.

— Şi mata, Maria Maksimovna, glumeşte musafirul, eşti o bătrînică respectabilă, dar văd că

nu mai creşti deloc. Asta voiam să te întreb.

— Isprăveşte! rîde bătrîna, de altminteri vizibil mulţumită.

— Eu, Maria Maksimovna, sînt om cumsecade.

— Îmi place să stau de vorbă cu oameni cumsecade. Of, da’ mă sufoc, maică. Lui Serioja zici că i-aţi încropit paltonaşul acela?

Arată spre nepot.

Nepotul, un flăcăiaş cam bondoc, zdravăn, rîde cu gura pînă la urechi şi vine mai aproape; poartă un paltonaş gri, nou şi încă nu poate să-l îmbrace cu nepăsare. Nepăsarea are să vină poate peste încă o săptămînă, acum însă se uită tot mereu la manşete, la buzunare, la imaginea lui întreagă din oglindă şi simte un respect deosebit faţă de propria persoană.

— Hai, întoarce-te, ciripeşte nevasta bărbierului. Ia te uită, Maksimovna, ce i-am încropit; şase ruble, bani, nu şagă, ne-a costat. La Prohorîci, ne zice meşterul că nici nu merită să-l facem mai ieftin, că pe urmă tot noi o să plîngem. Pe cînd ăsta, cică, n-are moarte. Ia te uită ce stofă! Hai, întoarce-te! Ia te uită ce căptuşeală, mai trainică nici că se putea, ce mai! Hai, întoarce-te! Uite aşa se duc banii, Maksimovna, s-a dus agoniseala noastră pe apa sîmbetei.

— Of, maică, acum toate-s aşa de scumpe pe lume, că nici nu mai încape vorbă, mai bine nu-mi spuneai şi nu mă mai amărai, spune din toată inima Maksimovna şi tot nu-şi poate trage sufletul.

— Ei, ajunge, zice stăpînul casei. Ar trebui să mîncăm ceva. Ai obosit cam tare, cum văd eu, Maria Maksimovna, nu-i aşa?

— Vezi bine, căci eşti om cu scaun la cap. Da, am obosit, ziua e caldă, e soare; ia să mă duc pe la ei, mi-am zis... ce să tot zac. Of! Iar pe drum am întîlnit o cuconiţă tînără, le-a cumpărat copiilor nişte ghetuţe: „De ce eşti atît de obosită, bătrînico? Ţine un bănuţ: cumpără-ţi o pîine“. Iar eu, ştii, am luat bănuţul...

— Mai întîi şi mai întîi, odihneşte-te puţintel, bunico, spuse deodată stăpînul casei, deosebit de grijuliu. Nu-i aşa că azi gîfîi cam tare?

Toată lumea se uită la dînsa: deodată s-a făcut foarte palidă la faţă, buzele i s-au albit de tot. Şi ea se uită la toată lumea, dar cu o privire parcă înceţoşată.

— Uite, mi-am zis, nişte turtă dulce... pentru copii... bănuţul...

Şi iar se opreşte, iar îşi trage sufletul. Toţi au tăcut deodată, vreo cinci secunde.

— Ce-i, bunico? se apleacă spre ea stăpînul casei.

Dar bătrîna nu răspunde; urmează încă vreo cinci secunde de tăcere. Bătrînica s-a făcut şi mai palidă, iar faţa parcă i s-a scofîlcit deodată cu totul. Ochii i-au încremenit, zîmbetul i-a îngheţat pe buze; priveşte înainte şi parcă nu mai vede.

— Să trimitem după popă!... spuse deodată, repede, cu jumătate de voce, musafirul.

— Dacă... n-o... fi prea tîrziu... bolboroseşte gazda.

— Bunico, ce-i cu tine, bunico? o strigă pe bătrînă soţia bărbierului, alarmîndu-se deodată, dar bunica nu se mişcă, numai capul i se apleacă pe o parte; în mîna dreaptă, care zace pe masă, ţine bănuţul, iar stînga i-a rămas în continuare pe umărul celui mai mare dintre strănepoţi, Mişa, un băieţel de vreo şase ani. El stă fără să facă cea mai mică mişcare şi se uită la străbunica lui cu ochi mari, miraţi.

— S-a dus! rosteşte gazda sacadat, cu importanţă, aplecîndu-se şi schiţînd semnul crucii.

— Ia te uită! Vedeam eu că se lasă într-o rînă! Asta era! rosteşte musafirul înduioşat, cu vocea întretăiată; este uluit la culme şi se tot uită în dreapta şi în stînga.

— Of, Doamne! Ca să vezi! Şi acum ce ne facem, Makarîci? Să o ducem acolo? ciripeşte stăpîna casei, repede, derutată.

— Unde acolo? răspunde stăpînul casei, cu importanţă. O să ne descurcăm singuri aici. Ţi-e rudă sau nu?

— O sută patru ani! repetă întruna musafirul, înduioşîndu-se tot mai mult. Chiar e roşu la faţă.

— Da, în ultimii ani cam începuse să-şi uite viaţa, observă stăpînul casei cu şi mai multă cumpătare şi importanţă, căutîndu-şi chipiul şi luîndu-şi mantaua din cuier.

— Şi acum o clipă rîdea, ce se mai bucura! Uite, are bănuţul în palmă! Turtă dulce, cică! Ah, ce mai e şi viaţa noastră!

— Eu zic să mergem, Piotr Stepanîci, îl întrerupe gazda pe musafir şi ies amîndoi.

Bineînţeles, n-o plînge nimeni. A trăit o sută patru ani, „şi-a dat sufletul fără să bolească şi fără să se facă de ruşine“. Stăpîna casei a trimis la vecine după ajutor. Vecinele au venit imediat, ascultînd aproape cu plăcere vestea, oftînd şi vociferînd. În primul rînd, bineînţeles, au încins samovarul. Copiii cu chipurile mirate s-au aciuat într-un ungher şi se uită de la distanţă la străbunica lor moartă. Cît va trăi, Mişa o va ţine minte pe bătrînă, îşi va aminti cum a murit cu mîna uitată pe umărul lui; însă, după ce va muri şi el, nici un om din lumea întreagă nu-şi va mai aminti şi nu va afla că a fost odată o bătrînă care, cine ştie de ce şi cum, a trăit o sută patru ani. De fapt, nici n-are rost s-o ţină minte cineva: oricum, totuna e. Aşa se duc milioane de oameni: trăiesc neobservaţi şi mor neobservaţi. Poate doar că în clipa morţii acestor bătrîni şi bătrîne se află parcă ceva înduioşător şi trist, ceva parcă important şi împăciuitor: o sută de ani mai au şi azi o acţiune ciudată asupra omului. Binecuvînteze Domnul viaţa şi moartea oamenilor simpli şi cumsecade!

La drept vorbind, mi-a ieşit un tablou uşor şi lipsit de subiect. Zău, îţi pui în gînd să povesteşti tot ceea ce ai auzit mai interesant în decursul unei luni şi, de cum începi, atunci sau nu se poate, sau

nu se potriveşte, sau „nu spune tot ce ştii“ şi, în cele din urmă, nu mai rămîn decît lucrurile cele mai lipsite de subiect...

III. „Izolaţionismul“

Or, eu scriu despre „cele văzute, auzite şi citite“. Încă e bine că nu mi-am luat obligaţia de a scrie *despre toate* „cele văzute, auzite şi citite“. Şi auzi mai cu seamă tot felul de lucruri ciudate. Cum să le redai, cînd toate astea o iau care încotro şi nu vor nicidecum să se adune într-un singur fascicul! Chiar aşa, tot mi se pare că a venit la noi o epocă de „izolaţionism“ general. Toţi se izolează, se retrag în singurătate, fiecare vrea să inventeze ceva personal, nou şi nemaiauzit. Fiecare lasă deoparte tot ce a fost odinioară comun în gînduri şi sentimente şi începe cu propriile sale gînduri şi sentimente. Fiecare vrea să înceapă cu începutul. Legăturile de odinioară sînt rupte fără regret, fiecare acţionează de capul lui şi numai astfel îşi găseşte liniştea. Dacă nu acţionează, atunci ar dori să acţioneze. Să presupunem că mulţi nu încep nimic şi niciodată n-au să înceapă nimic, dar, cu toate acestea, s-au rupt, stau deoparte, se uită la locul rupturii şi stau cu mîinile încrucişate, aşteaptă ceva. La noi, toată lumea aşteaptă ceva. Cu toate acestea, aproape că nu există armonie morală; societatea s-a divizat şi se divizează, dar nu se mai formează grupări, ci fiecare este de unul singur. Mai mult chiar, fiecare arborează mina cea mai nonşalantă şi mai satisfăcută. Priviţi-l, de exemplu, pe acest literat contemporan al nostru, care este, adică, dintre oamenii noi. Îşi începe cariera şi nu vrea să ştie nimic despre cei care l-au precedat; nu se simte îndatorat nimănui, acţionează de unul singur. Propovăduieşte noul, idealul său este un cuvînt nou şi un om nou. Nu cunoaşte nici literatura europeană, nici pe a sa; nu a citit nimic şi nu va citi nimic. Nu numai că nu i-a citit pe Puşkin şi pe Turgheniev, dar, zău aşa, puţin probabil că şi-

a citit confraţii, adică pe Belinski şi pe Dobroliubov. Creează eroi noi şi eroine noi şi singura lor noutate constă în faptul că fac în mod deliberat cel de-al zecelea pas, uitînd de primii nouă, şi de aceea nimeresc subit în cea mai falsă dintre situaţiile care pot fi imaginate şi pier spre învăţătura de minte şi ispita cititorului. Această falsitate a situaţiei constituie întreaga învăţătură. Toate acestea nu conţin prea multă noutate, ci, dimpotrivă, prezintă extrem de multe vechituri jerpelite; dar nu asta e grav, ci faptul că autorul are certitudinea că a spus un cuvînt nou, că e independent, că s-a izolat şi, fireşte, este foarte bucuros de asta. Exemplul este, de altfel, vechi şi insignifiant, dar zilele trecute am mai auzit o povestire despre un cuvînt nou: cineva a fost „nihilist", a negat, a suferit şi, după îndelungi încurcături şi chiar întemniţări, a căpătat deodată în inima sa sentimentul religios. Şi ce credeţi că a făcut imediat? Într-o clipă „s-a retras în singurătate şi s-a izolat", credinţa noastră creştină a ocolit-o imediat, cu grijă, a eliminat întreaga tradiţie şi şi-a inventat de îndată propria credinţă, tot creştină, dar una „a sa, proprie". Are o soţie şi copii. Trăieşte separat de soţie, iar copiii sînt lăsaţi pe mîini străine. Zilele trecute a fugit în America şi e foarte probabil că intenţionează să-şi propovăduiască acolo noua credinţă. Într-un cuvînt, fiecare e de capul lui şi fiecare face cum crede. Oare chiar o fac numai pe originalii, se dau în spectacol? Nicidecum. Acum sîntem mai degrabă la un moment al adevărului, decît la unul al reflecţiei. Mulţi şi poate chiar foarte mulţi tînjesc şi suferă cu adevărat; ei au rupt cu adevărat şi în modul cel mai serios fostele legături şi *sînt nevoiţi* s-o ia de la început, căci nimeni nu le dă lumină. Iar înţelepţii şi diriguitorii nu fac decît să le ţină isonul, unii împinşi de frica iudaică (cum adică să nu-l laşi să fugă în America: să fugi în America e totuşi ceva liberal), iar alţii pentru că pur şi simplu fac avere

pe spinarea lor. Uite aşa se pierd forţele proaspete. Mi se va spune că astea nu-s decît două-trei fapte, care nu înseamnă nimic, că, dimpotrivă, nu mai încape îndoială că toate se generalizează şi se asociază mai temeinic ca odinioară şi că apar bănci, societăţi, asociaţii. Dar oare chiar doriţi să-mi arătaţi această hoardă de ovrei şi ovreiaşi care s-au năpustit triumfători asupra Rusiei? Sînt triumfători şi exaltaţi, pentru că azi au apărut chiar şi ovrei exaltaţi, de confesiune iudaică şi ortodoxă. Ei bine, chiar şi despre aceştia ziarele noastre scriu că se retrag în singurătate şi că, de exemplu, presa străină rîde copios de congresele reprezentanţilor băncilor noastre agrare, apropo de

„...şedinţele secrete ale primelor două congrese, întrebînd nu fără ironie: în ce fel şi cu ce drept instituţiile de credit funciar din Rusia au curajul să pretindă încrederea publicului, cînd ele, prin şedinţele lor secrete, care au loc în spatele unor ziduri chinezeşti, îi ascund publicului totul, dîndu-i chiar să înţeleagă prin aceasta că într-adevăr se petrece ceva necurat...“.

Ei bine, se pare că pînă şi aceşti domni se izolează şi se închid, punînd la cale ceva al lor şi în felul lor personal, şi nu aşa cum se face în toată lumea. De altfel cele spuse despre bănci nu sînt decît o glumă: pentru moment, nu de bănci mă ocup, ci doar de izolaţionism. Cum să explic mai bine acest gînd? În legătură cu asta, voi prezenta cîteva gînduri despre corporaţiile şi asociaţiile noastre, citîndu-le dintr-un manuscris, care nu este al meu, ci mi-a parvenit prin poştă, nefiind încă nicăieri publicat. Autorul li se adresează oponenţilor săi din provincie:

„Spuneţi că artelurile, asociaţiile, corporaţiile, cooperaţiile, întovărăşirile comerciale şi de orice fel se bazează pe sentimentul nativ de sociabilitate al omului? Apărînd artelul rusesc, care deocamdată este puţin cercetat pentru a spune ceva sigur,

credem că toate aceste asociaţii, corporaţii etc. nu sînt decît nişte uniuni ale unora împotriva altora, uniuni bazate pe un instinct de securitate personală, provenind din lupta pentru existenţă; şi această părere a noastră este confirmată de istoria apariţiei acestor uniuni, încheiate la început de către cei săraci şi slabi împotriva celor bogaţi şi puternici, după care şi cei din urmă au început să folosească armele adversarilor lor. Da, istoria aduce dovezi irefutabile că apariţia acestor asociaţii a fost provocată de duşmănia dintre fraţi, că ele nu se bazau pe cerinţele societăţii, cum presupuneţi dumneavoastră, ci pe sentimentul de frică pentru propria existenţă sau pe dorinţa de a obţine un profit, un avantaj chiar şi pe socoteala aproapelui. Examinînd cu atenţie alcătuirea acestor progenituri ale utilitarismului, vedem că principala lor grijă este exercitarea unui control temeinic al fiecăruia asupra tuturor şi al tuturor asupra fiecăruia, adică este pur şi simplu vorba de un spionaj generalizat, provocat de teama ca nu cumva unul să-l ducă de nas pe altul. Toate aceste asociaţii, cu controlul lor interior, cu activitatea lor exterioară şi cu atitudinea lor ostilă faţă de orice li se pare străin, reprezintă o paralelă uluitoare cu ceea ce se întîmplă în lumea politicii, unde raporturile reciproce dintre popoare sînt caracterizate printr-o pace înarmată, întreruptă de încăierări sîngeroase, iar viaţa lor internă – printr-o nesfîrşită luptă între partide. Despre ce fel de comuniune, despre ce fel de iubire poate fi vorba! Nu cumva aceste instituţii se implantează atît de rău la noi tocmai din cauză că trăim încă foarte simplu, încît nu avem deocamdată vreun motiv să ne înarmăm prea tare unii împotriva altora, deoarece instaurăm acest control, acest spionaj reciproc, care este necesar în organizarea acestor asociaţii, cooperaţii, a întovărăşirilor comerciale şi de alt fel, iar în cazul unui control insuficient, nu pot funcţiona şi ajung neapărat la faliment?

Doar n-o să ne dăm de ceasul morţii în privinţa acestor defecte ale noastre, comparativ cu vecinii noştri occidentali, care sînt mai civilizaţi!? Nu, cel puţin în ce ne priveşte, în aceste defecte noi vedem bogăţia noastră, vedem că încă mai acţionează în noi cu oarecare forţă sentimentul de unire fără de care societăţile umane nu pot exista; deşi acest sentiment acţionează în mod inconştient în oameni, îi conduce atît la mari fapte de eroism, cît şi la mari păcate. Dar pentru omul în care acest sentiment n-a fost ucis încă orice este posibil, cu condiţia ca acel instinct inconştient să se transforme într-o forţă conştientizată, care să nu ne arunce ba într-o parte, ba într-alta, după capriciul orb al hazardului, ci să fie îndreptată de noi spre atingerea unor scopuri raţionale; fără acest sentiment de uniune, de iubire reciprocă, de comunicare între oameni este de neconceput ceva măreţ, pentru că însăşi societatea este de neconceput".

Adică autorul, vedeţi dumneavoastră, nu condamnă cîtuşi de puţin asociaţiile şi corporaţiile, nu face decît să afirme că principiul lor de bază *din ziua de azi* constă doar în utilitarism şi în spionaj, care nu au nimic a face cu *unirea oamenilor*. Toate astea sînt noi, proaspete, teoretice, nepractice, dar, în principiu, sînt lucruri absolut adevărate, scrise nu numai cu sinceritate, dar şi cu suferinţă şi durere. Şi observaţi trăsătura generală: pentru noi toată problema este primul pas, este practica, dar toţi, toţi pînă la unul strigă şi se îngrijesc doar de principii, aşa că practica, vrînd-nevrînd, a nimerit numai pe mîinile iudeilor. Povestea manuscrisului din care am luat fragmentul de mai sus este următoarea. Stimatul lui autor (numai că nu ştiu dacă e tînăr sau dacă e unul dintre bătrînii tineri) a scris o mică notă într-o publicaţie gubernială, iar redacţia respectivă, inserînd în coloanele ei această notă, a însoţit-o de un comentariu în care îşi

exprimă dezacordul parţial. Apoi, cînd autorul notei a scris un întreg articol polemic (de altfel, nu prea lung) la adresa comentariului redacţiei, publicaţia gubernială l-a refuzat sub pretextul că e „mai curînd o predică decît un articol“. Atunci autorul mi-a adresat o scrisoare şi, oferindu-mi articolul respins, m-a rugat să-l citesc, să-i pătrund înţelesul şi să-mi exprim în *Jurnal* părerea. În primul rînd, îi mulţumesc pentru încrederea pe care o are în părerea mea şi în al doilea îi mulţumesc pentru articol, deoarece mi-a făcut o reală plăcere: arareori am citit ceva mai *logic* şi, cu toate că nu pot să-l tipăresc aici în întregime, fragmentul de mai sus l-am citat cu o anumită intenţie, pe care nu o ascund: problema este că şi la autorul articolului, care militează pentru adevărata unire a oamenilor, am găsit o tendinţă de mare anvergură spre „izolaţionism“ tocmai în acele porţiuni ale manuscrisului pe care nu risc să le citez, însă tendinţa „izolaţionistă“ este, ca intensitate, dintre cele care se întîlnesc foarte rar; aşa că nu numai articolul, dar chiar şi autorul lui îmi confirmă ideea despre „izolaţionismul“ elementelor şi despre extraordinara, ca să spunem aşa, dezagregare chimică a societăţii noastre în elementele sale constitutive, dezagregare care a apărut deodată în vremurile noastre.

Am să adaug, totuşi, că, dacă acum toţi „nu depind de nimeni şi acţionează după cum îi taie capul“, asta nu este fără legătură cu cele de mai înainte. Dimpotrivă, această legătură trebuie să existe neapărat, chiar dacă toate aspectele păreau disparate şi oamenii păreau a nu se înţelege unii cu alţii; şi urmărirea acestei legături este tot ce poate fi mai interesant. Într-un cuvînt, chiar dacă e o comparaţie veche, clasa noastră intelectuală seamănă din ce în ce mai mult cu vechiul mănunchi de nuiele, care este puternic numai atunci cînd nuielele sînt legate împreună, dar, de îndată ce se desface legătura, întregul mănunchi

zboară în toate părţile, transformat într-o mulţime de firicele de iarbă, pe care le împrăştie prima adiere de vînt[84]. Ei bine, acest mănunchi al nostru s-a împrăştiat acum. Oare nu este adevărat că guvernul nostru, pe parcursul celor douăzeci de ani de reforme, nu a găsit la noi *susţinerea deplină* a forţelor noastre intelectuale? Dimpotrivă, o parte imensă a forţelor tinere, proaspete şi preţioase a luat o direcţie ciudată, s-a cufundat în izolaţionism cu un aer de batjocură şi ameninţare şi a procedat aşa, iarăşi, tocmai pentru că face pasul al zecelea înainte de a-i face pe primii, uitînd că al zecelea pas, fără cei nouă dinainte, se va transforma neapărat şi *în orice caz* într-o fantezie, chiar dacă ar avea o semnificaţie în sine. Cel mai trist este că, dintr-o mie de renegaţi, poate doar unul mai înţelege cîte ceva despre cel de-al zecelea pas, pe cînd ceilalţi nu aud decît cum bat clopotele. Drept rezultat, nimic: găina a ouat un ou guraliv. Aţi văzut vreodată vara, pe căldură toridă, un incendiu în pădure? Ce durere să priveşti şi ce mîhnire! Cît material preţios piere de pomană, fără urmă şi fără de folos!

IV. Reverii despre Europa

„Dar în Europa, dar peste tot, oare nu e acelaşi lucru, oare nu s-au transformat într-un miraj trist toate forţele unioniste de acolo, în care ne-am pus atîtea speranţe? Oare nu sînt chiar mai rele decît la noi descompunerea şi izolarea de acolo?“ Iată o chestiune peste care nu poate trece un rus. Şi care rus adevărat nu se gîndeşte întîi de toate la Europa?

Da, acolo poate că aparent e mai rău decît la noi; poate că numai cauzalitatea istorică a izolărilor este mai evidentă; dar asta nu face decît ca totul să fie cu atît mai dezolant. Tocmai în faptul că la noi cel mai greu lucru e să ajungi pînă la o cauză rezonabilă şi să cercetezi pînă la capăt

toate firele noastre rupte, tocmai în aceasta, deci, avem noi o oarecare consolare: au să se dumirească în cele din urmă că e o risipă prematură de forţe, absolut deplasată, pe jumătate artificială, provocată şi, în sfîrşit, poate vor accepta să se pună de acord. Aşa că tot mai există o speranţă că mănunchiul se va aduna din nou. Acolo, însă, în Europa, nici un fel de mănunchi nu se va mai lega; acolo toate s-au izolat într-un alt mod decît la noi, într-un mod matur, clar şi precis; acolo grupările şi unităţile îşi trăiesc ultimele zile şi ştiu asta; dar nimeni nu vrea să cedeze şi mai bine ar muri decît să cedeze.

Apropo, acum la noi toată lumea vorbeşte despre pace[85]. Toată lumea prezice o pace durabilă, peste tot vede un orizont curat, alianţe şi forţe proaspete. Chiar şi faptul că la Paris s-a instaurat republica este interpretat ca un semn al păcii; pacea o văd chiar şi în faptul că această republică a instaurat-o Bismarck. În acordul dintre marile puteri răsăritene se vede zălogul de netăgăduit al păcii, iar unele ziare de la noi au început să observe deodată chiar şi în tulburările din Herţegovina, în locul propriilor nelinişti de mai ieri, caracteristicile inconfundabile ale unei păci europene durabile (apropo, oare nu din pricină că şi cheia chestiunii din Herţegovina s-a nimerit să fie tot la Berlin şi tot în caseta prinţului Bismarck?). Dar cel mai mult se bucură lumea la noi de Republica franceză. Pentru că veni vorba, de ce mai continuă Franţa să se afle în prim-planul european, în pofida faptului că a fost învinsă de Berlin? Cel mai neînsemnat eveniment din Franţa trezeşte şi azi în Europa mai multă simpatie şi atenţie decît unul, uneori chiar de mari proporţii, care a avut loc la Berlin. Fără îndoială, din pricină că această ţară este ţara eternului prim pas, a primei încercări şi a primei manifestări a unor idei. Iată de ce nimeni nu se îndoieşte că de acolo va

veni şi „începutul sfîrşitului“: cine va face primul acest fatal pas final, dacă nu Franţa?

Iată de ce, poate, în această ţară „de avangardă“ au apărut şi cele mai ireconciliabile „izolaţionisme“. Acolo pacea este absolut imposibilă, pînă la „capăt“. Salutînd republica, toată lumea din Europa afirma că aceasta este necesară pentru Franţa şi pentru Europa prin simplul fapt că numai datorită existenţei sale devine imposibil „războiul de revanşă“ cu Germania şi că, dintre toate guvernările care nu de mult aveau pretenţii la Franţa, numai republica nu va risca şi nu va dori să iniţieze acest război. Şi cu toate acestea, totul nu e decît un miraj şi republica a fost proclamată chiar în scopul unui război, dacă nu cu Germania, atunci cu un adversar şi mai puternic, cu adversarul şi duşmanul întregii Europe, comunismul, iar acest adversar, azi, în republică, se va revolta mult mai devreme decît sub oricare altă guvernare! Orice altă guvernare ar fi încheiat un acord cu acesta şi astfel ar fi îndepărtat deznodămîntul, dar republica nu-i va ceda nimic, ba chiar ea va fi cea care îl va provoca şi îl va obliga să lupte. Aşa că să nu se mai spună că „republica înseamnă pacea“. Într-adevăr, cine a proclamat republica de astă dată? Numai burghezii şi micii proprietari. De unde şi pînă unde au devenit ei aşa de republicani şi oare pînă acum nu ei se temeau cel mai mult de republică, văzînd în ea doar dezordine şi un pas către comunismul care îi îngrozea? În timpul primei Revoluţii franceze, Convenţia a fărîmiţat marile proprietăţi ale emigranţilor şi ale bisericii în loturi mici şi le-a pus în vînzare, din pricina crizei financiare permanente de atunci. Această măsură a îmbogăţit o foarte mare parte din francezi şi peste optsprezece ani le-a dat posibilitatea să achite, aproape fără să crîcnească, o contribuţie de cinci miliarde. Dar favorizînd o bunăstare temporară, această măsură a paralizat pentru mult timp

năzuinţele democratice, sporind peste măsură armata de proprietari şi dînd Franţa pe mîinile puterii nelimitate a burgheziei, primul duşman al demosului. Fără această măsură, burghezia nu s-ar fi menţinut atît de mult timp la conducerea Franţei, înlocuindu-i pe stăpînitorii de altădată ai Franţei, pe aristocraţi. Dar ca urmare a acestui fapt s-a îndîrjit şi demosul, de astă dată ireconciliabil; burghezia însăşi a pervertit cursul firesc al năzuinţelor democratice şi le-a transformat în sete de răzbunare şi ură. Izolaţionismul partidelor a atins un asemenea grad, încît întreg organismul ţării a fost distrus definitiv pînă la eliminarea oricărei încercări de a-l reface. Dacă Franţa se mai menţine şi azi, ca să zicem aşa, întreagă, asta nu se întîmplă decît în virtutea acelei legi a naturii, după care nici un pumn de zăpadă nu se poate topi înainte de termenul prestabilit. Această fantomă a unităţii continuă să fie luată de către nefericiţii burghezi şi, împreună cu ei, de o mulţime de oameni naivi din Europa drept forţa vie a organismului, amăgindu-se cu speranţa, scuturaţi de frică şi ură. Dar unitatea a dispărut, în fond, definitiv: oligarhiile nu urmăresc decît folosul celor bogaţi, democraţia – doar folosul celor săraci, iar de folosul comun, de binele tuturor şi de viitorul Franţei nu mai au grijă decît visătorii socialişti şi visătorii pozitivişti, care pun pe primul loc ştiinţa şi aşteaptă totul de la aceasta, adică o nouă unire a oamenilor şi noi principii ale organismului social, de astă dată exacte din punct de vedere matematic şi de netăgăduit. Dar e puţin probabil că ştiinţa, în care se pun atîtea speranţe, este acum în stare să facă aceste oficii. E greu de imaginat că ar cunoaşte deja atît de bine natura umană, încît să stabilească în mod infailibil noi legi ale organismului social; şi, cum acest lucru nu poate fi pus la îndoială şi nu suferă amînare, ne punem următoarea întrebare: este pregătită ştiinţa pentru o asemenea sarcină *acum*, chiar dacă

misiunea nu i-ar fi peste puteri în evoluţia sa viitoare? (Evităm deocamdată să facem afirmaţia că, fără îndoială, această sarcină este peste puterile ştiinţei omeneşti, chiar şi în întreaga ei dezvoltare ulterioară.) Întrucît ştiinţa însăşi va refuza să răspundă la o astfel de întrebare, de aici rezultă limpede că întreaga mişcare a demosului din Franţa este condusă (ca şi pretutindeni în lumea largă) deocamdată doar de nişte visători, iar visătorii, la rîndul lor, sînt împinşi de tot felul de speculanţi. Oare ştiinţa nu-şi are visătorii ei? La drept vorbind, visătorii au pus stăpînire pe mişcare chiar pe drept, căci în Franţa sînt singurii care au grijă de unirea şi de viitorul tuturor şi, prin urmare, parcă lor le-ar reveni moralmente succesiunea, cu toată slăbiciunea şi predispoziţia lor evidentă de a se iluziona, lucru pe care îl simte toată lumea. Dar cel mai teribil e că aici, pe lîngă toate fantasmagoriile, a mai apărut şi una dintre aspiraţiile cele mai crude şi mai inumane, care nu mai este fantastică, ci reală şi inevitabilă din punct de vedere istoric. În întregime, ea este conţinută în zicala: *„Ote toi de là, que je m'y mette“* („Pleacă tu ca să vin eu în locul tău!“). Pentru milioanele de reprezentanţi ai demosului (cu mult prea puţine excepţii), pe primul loc, în fruntea tuturor dorinţelor, se plasează spolierea proprietarilor. Dar cei săraci nu pot fi acuzaţi: oligarhii i-au ţinut într-un asemenea întuneric, încît, cu excepţii absolut neînsemnate, toate aceste milioane de nenorociţi orbi cred, fără îndoială, în modul cel mai naiv, că tocmai prin această spoliere se vor îmbogăţi şi că tocmai în asta constă ideea socială pe care le-o tot susţin liderii lor. Şi cum să-şi înţeleagă ei conducătorii visători, cum să înţeleagă cine ştie ce profeţii referitoare la ştiinţă? Cu toate acestea, nu mai încape îndoială că vor învinge şi, dacă cei bogaţi nu vor ceda la timp, se va ajunge la lucruri îngrozitoare. Dar nimeni nu va ceda la timp, poate şi din motivul că a trecut deja timpul concesiilor.

Nici săracii nu le vor dori, nu vor face nici un acord, chiar dacă li se va da totul: vor crede mereu că sînt minţiţi şi înşelaţi. Vor dori să se descurce singuri.

Bonapartiştii s-au menţinut la putere pentru că au promis posibilitatea de a se ajunge la un acord cu ei şi chiar au făcut tentative microscopice în acest sens, întotdeauna, totuşi, perfide şi nesincere. Dar oligarhii au fost dezamăgiţi, şi-au pierdut încrederea în ei, iar demosul nu le dă nici un pic de crezare. În ce priveşte regimul monarhic (ramura veche), acesta, de fapt, nu poate prezenta proletariatului ca o salvare decît credinţa romano-catolică, pe care nici demosul, nici majoritatea zdrobitoare din Franţa nu o mai cunoaşte de mult şi nici nu vrea să audă de ea. Se spune chiar că în rîndurile proletariatului, cel puţin la Paris, o amploare extrem de puternică, în ultimul timp, ia spiritismul. Ramura tînără a monarhiştilor (orléansiştii) a ajuns să fie urîtă pînă şi de burghezie, chiar dacă un timp această familie a fost considerată drept reprezentantă firească a proprietarilor francezi. Însă incapacitatea lor a devenit evidentă pentru toată lumea. Totuşi, proprietarii trebuiau să se apere, trebuiau să-şi găsească mai iute un conducător pentru marea şi suprema luptă cu teribilul duşman ce va să vină. Conştiinţa şi instinctul le-au şoptit de astă dată un secret sigur şi ei au ales republica.

Există o lege politică, poate chiar naturală, o lege a naturii, care constă în faptul că doi vecini puternici, aflaţi fiecare în imediata apropiere a celuilalt, oricît de buni prieteni ar fi, vor termina întotdeauna prin dorinţa de a se extermina reciproc şi, mai devreme sau mai tîrziu, transformă în acţiune această dorinţă. (La această lege a vecinătăţii puternice am putea şi noi, ruşii, să ne gîndim mai mult.) „Republica roşie duce direct la comunism“ – această idee a fost cea care i-a înspăimîntat pînă în prezent pe proprietarii

francezi şi a trebuit să treacă atîta timp pînă cînd, deodată, marea majoritate şi-a dat acum seama că cei mai apropiaţi vecini vor fi şi cei mai îndîrjiţi duşmani, numai din principiul securităţii personale. Într-adevăr, în ciuda vecinătăţii atît de strînse dintre republica roşie şi comunism, ce poate fi, în realitate, mai ostil şi mai radical opus comunismului dacă nu republica, chiar şi sîngeroasa republică din ’93? În republică există în primul rînd o formă republicană şi „*la république avant tout, avant la France*“[86]. În republică, forma este toată speranţa: să fie „MacMahonia“[87] în loc de Franţa, numai republică să se cheme, iată caracteristica „victoriei“ actuale a republicanilor din Franţa. Deci, salvarea este căutată în formă. Pe de altă parte, ce treabă are comunismul cu forma republicană, cînd el neagă în principiu nu doar orice formă de conducere, dar şi statul însuşi, chiar toată societatea modernă? Pentru a înţelege această antinomie, această antiteză reciprocă dintre cele două forţe, masele din Franţa au avut nevoie de optzeci de ani de reflecţie, dar pînă la urmă şi-au dat seama despre ce-i vorba şi au instaurat republica: au ajuns să opună duşmanului lor pe cel mai periculos şi mai firesc rival al acestuia. Pentru nimic în lume republica nu va dori să se distrugă trecînd la comunism. În esenţă, republica este expresia şi forma cea mai firească a ideii burgheze; mai mult, chiar întreaga burghezie franceză este copilul republicii, a fost creată şi organizată numai de către republică în prima revoluţie. Astfel, izolarea s-a produs în mod definitiv. Se va spune că războiul e încă departe. Puţin probabil să fie atît de departe. Poate e mai bine să nu dorim amînarea deznodămîntului. De pe acum, socialismul a ros Europa, iar pînă atunci va submina totul pînă la capăt. Asta prinţul Bismarck o ştie, dar, într-un mod prea german, îşi pune speranţele în sînge şi fier[88]. Însă ce poţi face aici cu sîngele şi cu fierul?

V. Puterea moartă şi forţele ce vor veni

Mi se va spune că, totuşi, acum, în acest moment, nu există nici cel mai mic motiv de alarmă, totul e clar, totul e limpede: în Franţa este „MacMahonia“, în Răsărit marile puteri au încheiat o alianţă, bugetele militare cresc în mod exagerat şi pretutindeni – cum să nu fie pace?

Dar papa[89]? Azi-mîine moare şi ce are să se întîmple atunci? Oare biserica romano-catolică va fi de acord să moară odată cu el, ca să-i ţină companie? O, nicicînd n-a dorit cu atîta ardoare ca azi să trăiască! De altfel, pot prorocii noştri să nu rîdă de papă? La noi problema papei nici nu se pune, este redusă la zero. Totuşi, acest „izolaţionism“ este mult prea vast şi mult prea plin de ambiţii dintre cele mai ample şi mai greu de satisfăcut ca să se accepte renunţarea la ele în numele păcii pe această lume. Şi pentru ce, de hatîrul cui să se renunţe? De dragul omenirii? De mult timp papalitatea este considerată mai presus de umanitate. Pînă acum s-a desfrînat doar cu mai marii acestei lumi[90] şi în ei şi-a pus speranţele pînă la ultimul soroc. Dar acest soroc a sosit acum, se pare, irevocabil, şi catolicismul roman îi va abandona, fără îndoială, pe puternicii acestei lumi care, de altfel, l-au trădat şi au iscat de mult timp în Europa o prigoană generală împotriva lui, care acum a devenit definitiv sistematică. Nu-i nimic, catolicismul roman a avut revirimente şi mai şi decît acesta; o dată, cînd a trebuit, fără să stea prea mult pe gînduri, l-a vîndut pe Hristos pentru a stăpîni pămîntul. Proclamînd dogma: „creştinismul nu se va menţine pe pămînt fără stăpînirea pămîntească a papei“, a proclamat astfel un nou Hristos, care nu seamănă cu cel de dinainte, care a căzut în cea de-a treia ispitire a diavolului, cea cu împărăţiile lumii: „Acestea toate Ţi le voi da Ţie, dacă vei cădea înaintea mea şi Te vei închina

mie!“[91]. O, am auzit proteste fierbinţi contra acestei idei; mi s-a replicat că şi credinţa în Hristos şi chipul Lui continuă şi azi să fie vii în inimile multor catolici, în tot adevărul de odinioară şi în toată curăţenia lor. Nu mă îndoiesc că aşa este, dar izvorul principal s-a tulburat şi a fost otrăvit în mod irevocabil. Pe deasupra, Roma a promulgat prea recent adeziunea sa la cea de-a treia ispitire a diavolului sub forma unei dogme ferme şi de aceea ne este imposibil să vedem deocamdată toate consecinţele directe ale acestei importante adeziuni-idei. Trebuie remarcat faptul că promulgarea acestei dogme, revelarea „întregului secret“ s-au produs exact în momentul cînd Italia unificată bătea deja la porţile Romei. La noi, mulţi au rîs atunci: „E supărat, dar nu are putere...“. Numai că e puţin probabil să nu aibă putere. Nu, asemenea oameni, care sînt capabili de astfel de hotărîri şi de revirimente, nu pot să moară fără luptă. Mi se va răspunde că aşa a şi fost tot timpul în catolicism, că cel puţin aşa se subînţelegea şi că, prin urmare, nu s-a produs nici un reviriment. Da, dar întotdeauna a existat un secret: papa, multe secole la rînd, s-a prefăcut că este mulţumit cu minuscula sa proprietate, cu statul pontifical, dar a făcut-o doar de dragul alegoriei; important este că în această alegorie s-a ascuns în permanenţă germenele unei idei capitale, cu speranţa fermă, dintotdeauna a papalităţii că din sămînţă va creşte mai tîrziu un arbore rămuros şi astfel va umbri cu el întregul pămînt. Şi iată că, în ultimul moment, cînd i s-a smuls ultima parcelă din posesiunea sa pămîntească, vlădica întregului catolicism, văzîndu-şi moartea cu ochii, s-a ridicat deodată şi a proclamat lumii întregi tot adevărul despre sine: „Voi aţi crezut că mă voi mulţumi doar cu titlul de suveran al statului pontifical? Aflaţi dar că întotdeauna m-am considerat stăpînul lumii întregi şi al tuturor regilor pămîntului şi nu numai unul spiritual, ci adevăratul lor domn, stăpîn şi împărat

terestru. Eu sînt rege între regi şi stăpîn între stăpîni şi numai mie îmi aparţin pe pămînt destinele, timpurile şi soroacele; şi iată că asta o proclam acum întregii lumi, în dogma infailibilităţii mele“. Nu, aici e vorba de forţă; este ceva maiestuos, nu ridicol; este resurecţia vechii idei romane de stăpînire şi unire a lumii, idee care nu a murit niciodată în catolicismul roman; este Roma lui Iulian Apostatul, dar nu a celui înfrînt, ci a celui care l-a învins pe Hristos într-o nouă şi ultimă bătălie. Astfel s-a săvîrşit vînzarea lui Hristos cel adevărat pentru împărăţiile lumii.

Iar în catolicismul roman se va săvîrşi şi se va efectua şi în realitate. Repet, această formidabilă armată are privirea prea ascuţită ca să nu distingă în cele din urmă unde se află acum adevărata forţă, pe care să se sprijine. Pierzîndu-i pe regii aliaţi, catolicismul se va repezi fără îndoială la demos. Are zeci de mii de ispititori preaînţelepţi, iscusiţi, cunoscători ai inimii, buni psihologi, dialecticieni şi confesori, iar poporul este întotdeauna şi pretutindeni credul şi bun la suflet. Pe deasupra, în Franţa, iar acum şi în multe locuri din Europa, poporul, chiar dacă urăşte credinţa şi o dispreţuieşte, nu cunoaşte totuşi decît Evanghelia, cel puţin în Franţa. Toţi aceşti cunoscători ai sufletului şi psihologi se vor năpusti în rîndurile poporului şi îi vor livra un nou Hristos, care şi-a dat încuviinţarea pentru orice, pe Hristos cel anunţat la ultimul conciliu de la Roma... „Da, fraţi şi prieteni ai noştri, vor spune ei, tot ce căutaţi voi există de mult pentru voi în această carte şi conducătorii voştri vi le-au furat. Dacă pînă acum am vorbit cu voi un pic altfel, asta s-a întîmplat numai pentru că eraţi precum pruncii şi era prea devreme să aflaţi adevărul, dar acum a venit şi vremea adevărului vostru. Să ştiţi că papa deţine cheile sfîntului Petru şi credinţa în Dumnezeu nu este decît credinţa în papă, care a fost instalat de însuşi Dumnezeu pe pămînt ca să-I ţină locul. El

este infailibil, i-a fost dată o putere divină şi el e stăpînul timpului şi al soroacelor; el a hotărît acum că a venit şi sorocul vostru. Odinioară, principala forţă a credinţei consta în smerenie, dar acum a sosit sorocul smereniei şi papa are puterea s-o schimbe cu altceva, căci lui i-a fost dată toată puterea. Da, toţi sînteţi fraţi şi Hristos însuşi v-a poruncit să fiţi fraţi; dacă însă fraţii voştri mai mari nu vor să vă primească ca pe nişte fraţi, atunci luaţi ciomegele şi intraţi voi înşivă în casa lor şi siliţi-i să vă fie fraţi. Hristos a aşteptat mult timp ca perverşii voştri fraţi mai mari să se căiască, iar acum el însuşi vă dă voie să proclamaţi: «*Fraternité ou la mort*!» («Să-mi fii frate sau capul jos!»). Dacă fratele tău nu doreşte să împartă cu tine averea pe din două, atunci ia-i tot, căci Hristos i-a aşteptat mult timp pocăinţa, iar acum a venit sorocul mîniei şi al răzbunării. Să mai ştiţi că sînteţi lipsiţi de vină în toate fostele voastre păcate sau în cele viitoare, căci toate păcatele voastre nu proveneau decît din sărăcia voastră. Şi dacă asta v-au spus-o mai demult conducătorii şi învăţătorii voştri de odinioară, atunci să ştiţi că, deşi v-au spus adevărul, n-au avut puterea să vi-l anunţe înainte de soroc, căci această putere o are numai papa, care a primit-o chiar de la Dumnezeu, iar drept dovadă aveţi faptul că aceşti învăţători ai voştri nu v-au condus decît la osînde şi nenorociri şi mai mari şi că fiecare tentativă a lor murea de la sine; pe deasupra, toţi s-au ţinut de coţcării pentru ca, sprijinindu-se pe voi, să pară puternici şi apoi să se vîndă cît mai scump duşmanilor voştri. Iar papa nu are să vă vîndă pentru că nu există nimeni mai puternic şi mai presus decît el, pentru că este primul dintre cei dintîi, numai să credeţi, dar nu în Dumnezeu, ci în papă şi în faptul că numai dînsul este împăratul pe pămînt, iar ceilalţi trebuie să dispară, căci le-a sosit şi lor sorocul. Bucuraţi-vă dar acum şi veseliţi-vă, căci acum a venit raiul pe

pămînt, toţi veţi fi bogaţi şi, fiind bogaţi, veţi fi şi drepţi, pentru că toate dorinţele voastre vor fi împlinite şi orice pricină a răului vă va fi înlăturată.“ Aceste vorbe sînt linguşitoare, dar nu încape îndoială că demosul va accepta propunerea: el va vedea în neaşteptatul său aliat marea putere unificatoare care acceptă orice şi care nu te împiedică de la nimic, o forţă reală şi istorică în locul conducătorilor, visătorilor şi speculanţilor, în ale căror capacităţi practice şi uneori în onestitatea cărora nici astăzi nu crede cîtuşi de puţin. Aici i se oferă de-a gata şi punctul unde trebuie să depună efortul, i se dă şi pîrghia în mînă, nu-i mai rămîne decît să împingă cu toată greutatea şi să răsucească. Şi poporul să nu răsucească, oare nu este el masa? Pe deasupra, i se dă iarăşi credinţa, liniştindu-se astfel inimile prea multora, căci prea mulţi dintre ei au simţit de mult că sînt trişti fără Dumnezeu...

Am mai vorbit odată despre toate acestea, dar am vorbit în treacăt, într-un roman[92]. Să fiu iertat pentru siguranţa de sine, dar sînt convins că toate acestea se vor împlini neapărat în Europa Occidentală, într-o formă sau alta, catolicismul se va lansa în democraţie, în popor şi-i va părăsi pe împăraţii pămîntului, pentru că şi ei l-au părăsit. De asemenea, toate guvernele din Europa îl dispreţuiesc, pentru că acum arată prea sărac şi prea învins, însă nu şi-l imaginează totuşi atît de ridicol precum şi-l reprezintă, într-un mod atît de naiv, publiciştii noştri politici. De pildă, Bismarck nu s-ar fi apucat să-l persecute atît de mult, dacă nu ar fi simţit în el un duşman formidabil şi iminent în viitor. Prinţul Bismarck este un om prea mîndru ca să-şi irosească inutil atîtea forţe cu un inamic ridicol de inofensiv. Dar papa este mai puternic decît el. Repet: în acest moment, papalitatea reprezintă poate cel mai teribil „izolaţionism“ din toate cele care ameninţă această lume. Iar lumea e ameninţată de multe. Şi încă

niciodată nu a fost Europa atît de ticsită de asemenea elemente ostile ca în zilele noastre. Totul parcă ar fi săpat, minat pe dedesubt şi nu se aşteaptă decît prima scînteie...

„Dar nouă ce ne pasă? Toate astea-s acolo, în Europa, nu la noi!“ Ne pasă, căci Europa va bate la poarta noastră şi va începe să strige să venim s-o salvăm, cînd va suna ceasul cel de pe urmă al „ordinii actuale a lucrurilor“. Şi ajutorul ni-l va cere ca pe un drept, îl va solicita provocator şi poruncitor; ne va spune că şi noi sîntem Europa, că, prin urmare, şi la noi este exact aceeaşi „ordine a lucrurilor“ ca şi la ei, că nu degeaba i-am imitat vreme de două sute de ani şi ne-am lăudat că sîntem europeni şi că, salvînd-o, ne salvăm şi pe noi înşine, în consecinţă. Fireşte, poate că nu am fi fost dispuşi să rezolvăm chestiunea exclusiv în favoarea unei singure părţi, dar stă oare în puterile noastre o asemenea sarcină, şi oare nu ne-am dezobişnuit de multă vreme să medităm la specificul actualului nostru „izolaţionism“ ca naţiune şi în ce constă rolul nostru actual în Europa? Acum nu numai că nu înţelegem aceste lucruri, dar nici nu le tolerăm şi considerăm că, dacă le ascultăm, asta e o dovadă a prostiei şi a înapoierii noastre. Şi dacă într-adevăr Europa ne va bate la uşă ca să ne ridicăm şi să mergem să-i salvăm *l'Ordre*, abia atunci, poate, vom înţelege pentru prima oară totul dintr-odată, ne vom da seama cît de diferiţi am fost întotdeauna faţă de Europa, în ciuda dorinţei de două sute de ani şi a visului nostru de a deveni Europa, care au ajuns la noi să aibă răbufniri atît de pătimaşe. Dar probabil că nu vom înţelege nici atunci, căci va fi prea tîrziu. Iar dacă aşa stau lucrurile, atunci, fireşte, nu vom înţelege nici ce vrea Europa de la noi, ce ne cere ea şi cu ce am putea s-o ajutăm într-adevăr. Dimpotrivă, nu vom porni să potolim duşmanul Europei şi al ordinii acesteia cu acelaşi fier şi cu acelaşi sînge ca ale prinţului Bismarck? O, atunci,

în cazul unui asemenea act de eroism, ne-am putea felicita cu mult curaj că sîntem *întru totul europeni*.

Dar astea sînt încă înainte, nu sînt decît nişte fantezii, iar acum totul este atît de clar, atît de clar!

83 *Gamma*, pseudonimul publicistului Grigori Konstantinovici Gradovski (1842-1915).

84 Parafrază a fabulei *Ţăranul şi fiii săi* >de Esop.

85 În martie 1876, presa rusă era optimistă în privinţa păcii, se sublinia că ziarele englezeşti „nu-i văd pe ruşi la Constantinopol şi nu se înspăimîntă de intervenţia trupelor ţariste în India". Se mai remarca, de asemenea, că „în Europa actuală, nu se prevede vreun antagonism între Rusia şi Germania". Opinia publică rusă era preocupată, în principal, de situaţia din Herţegovina, unde continua rebeliunea, răbufnită în vara anului 1875, împotriva Turciei.

86 *Republica înainte de toate, înainte de Franţa (fr.).

87 Denumire ironică a Franţei, lansată de A. S. Suvorin, după demisia din 1873 a guvernului republican şi alegerea lui MacMahon ca preşedinte.

88 Aluzie la discursul lui Bismarck, rostit la 30 septembrie 1862 în parlamentul prusac, care conţinea următoarea frază: „Nu cu luări de cuvînt şi cu hotărîri ale majorităţii se rezolvă marile probleme actuale... ci cu fierul şi cu sîngele".

89 Pe atunci, Papa Pius al IX-lea (1792-1878) avea aproape 84 de ani.

90 Parafrază la cuvintele despre „desfrînata cea mare" din Apocalipsă, cu care „s-au desfrînat împăraţii pămîntului şi cei ce locuiesc pe pămînt s-au îmbătat de vinul desfrînării ei" (Apocalipsa 17, 1-2).

91 Marcu 4, 9.

92 Aluzie la romanul *Demonii*.

Capitolul al II-lea

I. Don Carlos şi Sir Watkin. Din nou semne ale „începutului sfîrşitului“

Am citit cu mult interes despre descinderea lui don Carlos[93] în Anglia. Se spune întotdeauna că realitatea este plictisitoare, monotonă; pentru distracţie se recurge la artă, la fantezie, se citesc romane. Pentru mine lucrurile stau exact invers: ce poate fi mai fantastic şi mai neaşteptat decît realitatea? Ce poate fi chiar, uneori, mai neverosimil decît realitatea? Niciodată nu va putea un romancier să-şi imagineze imposibilităţi mai mari ca acelea pe care realitatea ni le prezintă zilnic cu miile sub forma lucrurilor celor mai neobişnuite. Unele nici nu ar putea fi scornite de vreo fantezie. Şi ce avantaj faţă de roman! Ia încearcă *să compui* un episod de roman, chiar şi cu avocatul Kupernik[94], inventează-l singur, iar un critic îţi va demonstra în prima duminică, într-un foileton, limpede şi triumfător, că delirezi şi că în realitate aşa ceva nu se întîmplă niciodată şi, ceea ce este şi mai important, nici nu se poate întîmpla, din cutare şi cutare motiv. Totul se va încheia prin faptul că tu însuţi vei accepta cu ruşine această opinie. Dar iată că ţi se aduce *Golos* şi deodată citeşti acolo un episod întreg despre pistolarul nostru şi ce se întîmplă? La început citeşti cu uimire, cu o uimire teribilă, încît în timp ce citeşti nu crezi nici o iotă; de-abia după ce ai ajuns la ultimul punct, după ce ai pus ziarul deoparte, fără să ştii singur de ce, îţi spui deodată: „Da, e clar că toate astea chiar aşa trebuiau să se întîmple“. Şi cîte unul are să şi adauge: „Am presimţit asta“. De ce există o diferenţă atît de mare între impresiile provocate de un roman sau de un ziar – nu ştiu, dar este privilegiul realităţii.

Don Carlos, care soseşte liniştit şi solemn ca oaspete în Anglia după sîngele şi măcelul „în numele regelui, al credinţei şi al Maicii Domnului“ – iată încă o figură, iată încă o formă de „izolaţionism“! Oare e în stare cineva să inventeze ceva asemănător? Apropo, ţineţi minte episodul, de acum vreo doi ani, cu contele Chambord[95] (Henric al V-lea)? Şi acesta este rege legitim, care şi-a căutat tronul în Franţa concomitent cu don Carlos în Spania. Cei doi s-ar putea considera chiar rude, din aceeaşi dinastie şi din aceeaşi rădăcină, dar ce diferenţă! Unul închistat în propriile convingeri, un personaj melancolic, delicat, plin de omenie. Contele Chambord, în momentul crucial, cînd ar fi putut într-adevăr deveni rege (fireşte pentru o clipă), nu s-a lăsat ademenit de nimic, nu şi-a predat „steagul alb“, dovedind astfel că este un cavaler mărinimos şi adevărat, aproape un Don Quijote, cavalerul de demult, care a făcut jurămînt de castitate şi sărăcie, un personaj demn să încheie cu maiestate un vechi şir de regi. (Maiestuos şi poate doar un pic ridicol, dar fără ridicol în viaţă nu se poate.) A renunţat la putere şi la tron doar pentru că nu a dorit să devină rege al Franţei numai pentru sine, ci pentru salvarea acesteia şi cum, după părerea sa, salvarea nu se potrivea cu concesiile care i se cereau (concesii foarte posibile), nu a mai dorit să fie rege. Ce diferenţă faţă de Napoleon cel recent[96], un viclean şi un proletar care a promis totul şi i-a tras pe sfoară pe toţi, numai pentru a ajunge la putere! Tocmai l-am comparat pe contele Chambord cu Don Quijote, dar nu cunosc laudă mai mare. Cineva, parcă Heine, povestea cum, copil fiind, a plîns în hohote citind romanul *Don Quijote,* a ajuns la episodul unde acesta a fost învins de Samson Carrasco, un bărbier demn de tot dispreţul, dar cu capul pe umeri[97]. Nu există în lume *operă* mai profundă şi mai plină de forţă. Deocamdată, este ultimul şi cel mai plin de măreţie cuvînt al minţii omeneşti, este

ironia cea mai amară, pe care a putut-o vreodată exprima un om, şi dacă pămîntul n-ar mai fi, iar oamenii ar fi întrebaţi undeva: „Ia spuneţi, v-aţi înţeles viaţa de pe pămînt şi ce concluzii aţi tras despre ea?“, atunci omul l-ar putea oferi în tăcere pe Don Quijote: „Iată concluzia mea despre viaţă şi puteţi să mă condamnaţi pentru asta?“. Nu spun că omul ar avea dreptate afirmînd-o, dar...

Don Carlos, ruda contelui Chambord, este de asemenea un cavaler, dar în acest cavaler se vede Marele Inchizitor. El a vărsat mări de sînge *„ad majorem gloriam Dei“*[98] şi în numele Născătoarei de Dumnezeu, al celei care se roagă cu duioşie pentru oameni, în numele celei „care ne vine iute în apărare şi ajutor“, după cum îi spune poporul nostru. Şi acestuia, ca şi contelui de Chambord, i s-au făcut propuneri, dar şi el le-a refuzat. Cred că asta s-a întîmplat la scurt timp după Bilbao, imediat după marea lui victorie, cînd pe cîmpul de luptă a murit comandantul armatei madrilene. Atunci i s-a trimis de la Madrid o delegaţie ca să afle: „Ce ar spune dacă i s-ar permite să intre în Madrid şi nu doreşte să înainteze măcar un mic program pentru un eventual început de tratative?“. Însă el a refuzat cu înfumurare orice idee de tratative şi, fireşte, nu a făcut-o doar din trufie, ci şi în virtutea unui principiu adînc înrădăcinat în sufletul său: nu putea să-i recunoască drept parte beligerantă pe cei care îi trimiseseră delegaţia şi nu putea el, „Regele“, să admită nici un fel de acorduri cu „revoluţia“! Concis, în jumătăţi de cuvinte, dar clar, le-a dat a înţelege că „regele ştie şi singur ce are de făcut cînd va ajunge în capitala sa“ şi nu a mai adăugat nimic. I s-a întors, fireşte, spatele de îndată şi în curînd a fost chemat regele Alfons; momentul propice fusese pierdut, dar el a continuat să lupte; scria manifeste într-un stil elevat, solemn, şi era primul care credea total în ele; trufaş şi solemn, îşi împuşca generalii „pentru trădare“, reprima revoltele soldaţilor săi chinuiţi şi

trebuie să fim drepţi cu el: ca soldat, a luptat pînă la ultima palmă de pămînt. Acum plecînd din Franţa în Anglia, a declarat într-o scrisoare sumbră şi demnă[99], adresată prietenilor săi francezi, că „este mulţumit de serviciul şi susţinerea acestora, că, servindu-l pe el, s-au servit pe ei înşişi şi că e întotdeauna gata să-şi scoată iarăşi sabia din teacă la chemarea nefericitei sale patrii“. Nu vă faceţi griji, îşi va mai face apariţia. Pentru că veni vorba, această scrisoare către „prieteni“ explică măcar cît de cît un secret: cu mijloacele şi pe banii cui acest om teribil (tînăr şi chipeş, cum se spune) a putut purta un război atît de lung şi de crîncen? Înseamnă că prietenii lui sînt puternici şi numeroşi. Cine să fie? Foarte probabil e că l-a susţinut mai ales biserica catolică, fiind pentru ea ultima speranţă monarhică. Altfel nici un fel de prieteni n-ar fi putut strînge atîtea milioane pentru el.

Observaţi că acest om, care a respins trufaş şi brutal orice fel de acord cu „revoluţia“, a plecat în Anglia, ştiind dinainte foarte bine că va căuta ospitalitate în această ţară liber cugetătoare, într-o ţară revoluţionară, conform concepţiilor lui; totuşi, ce suprapunere de concepţii! Şi iată că la descinderea sa în Anglia i s-a întîmplat un mic incident caracteristic. De la Boulogne a luat vaporul pînă la Foxton; dar cu acelaşi vapor călătoreau în Anglia şi alţi musafiri, membri ai municipalităţii din Boulogne, care fuseseră invitaţi de englezi la festivităţile prilejuite de inaugurarea noii staţii de cale ferată din Foxton. Aceşti musafiri, printre care se afla şi un deputat din departamentul Pas de Calais, erau aşteptaţi cu steaguri şi muzică pe ţărmul britanic de o mulţime de englezi, de autorităţi, de doamne gătite, de corporaţii şi delegaţii din partea unor societăţi. Tot acolo s-a nimerit să fie şi un membru al parlamentului, Sir Edward Watkin[100], însoţit de alţi doi parlamentari. Aflînd că printre pasagerii sosiţi se află don Carlos, s-a dus imediat să i se

recomande şi să-i prezinte omagiile; l-a condus cu toată politeţea pînă la staţia de cale ferată şi l-a instalat într-un vagon, într-un compartiment separat, închis. Dar restul publicului n-a fost atît de politicos; la apariţia lui don Carlos, cînd acesta se îndrepta spre vagon, s-au auzit fluierături şi huiduieli. Această comportare a compatrioţilor săi l-a jignit profund pe Sir Watkin. De altminteri, el însuşi a descris incidentul într-un ziar şi a îndulcit cît a putut comentariul despre primirea nepoliticoasă a „musafirului“. Spune că totul ar fi fost altfel dacă nu s-ar fi întîmplat un mic ghinion neaşteptat:

„În momentul (povesteşte el) cînd am ajuns pe peron, iar don Carlos îşi ridica pălăria ca răspuns la exclamaţiile cîtorva persoane, care îl salutau, vîntul a desfăcut steagul asociaţiei de binefacere *Odd Fellows*[101] iar pe acest steag a apărut imaginea Carităţii, ocrotitoarea copiilor, şi deviza: «Nu uitaţi văduvele şi orfanii!». Efectul a fost rapid şi uimitor: în mulţime s-a auzit un ropot, dar acesta exprima mai curînd mîhnire decît accese de mînie. Cu toate că regret cele întîmplate, trebuie să spun că nici un alt popor, adunat la o serbare veselă şi pus pe neaşteptate faţă în faţă cu principalul actor al unui sîngeros război fratricid, nu ar fi exprimat atîta consideraţie, cîtă a arătat cea mai mare parte a publicului din Foxton“.

Ce originalitate a punctului de vedere, ce fermitate a propriei păreri şi cîtă mîndrie pătimaşă pentru propriul popor! Poate că mai mulţi dintre liberalii noştri ar considera purtarea lui Sir Watkin aproape o josnicie, ar lua-o drept un semn de slugărnicie umilă în faţa unei personalităţi, drept o meschină ieşire în evidenţă. Dar Sir Watkin nu gîndeşte ca noi: o, ştie şi el că musafirul sosit este principalul actor al unui război cu multă vărsare de sînge între fraţi; dar, venind să-l întîmpine, el îşi satisface astfel mîndria patriotică şi serveşte Anglia din răsputeri. În numele Angliei şi ca

membru al parlamentului, întinzîndu-i mîna unui tiran pătat de sînge, parcă i-ar spune: „Sînteţi un despot, un tiran, dar aţi venit totuşi în ţara libertăţii să căutaţi aici un refugiu; la asta ne puteam aştepta; Anglia primeşte pe toată lumea şi nu se teme să acorde nimănui azil: *entrée et sortie libres*[102]; poftiţi, vă rugăm“. Şi nu l-a mîhnit doar lipsa de politeţe a „unei mici părţi a publicului adunat“, ci şi faptul că în nestăpînirea sentimentului, în fluierături şi în huiduieli a remarcat o abdicare de la respectul pentru propria demnitate, pe care trebuie să-l aibă în permanenţă orice englez adevărat. Pe continent şi în întreaga lume n-au decît să considere chiar minunat faptul că poporul nu-şi stăpîneşte resentimentele şi stigmatizează un ticălos în public, prin dispreţ şi fluierături, chiar dacă acesta este oaspetele poporului respectiv; însă toate astea sînt potrivite pentru nişte parizieni sau nişte nemţi acolo: englezul este obligat să se poarte altfel. În asemenea momente, el trebuie să-şi păstreze sîngele rece, ca un gentleman, şi să nu-şi exprime opiniile personale. Mult mai bine va fi dacă musafirul nu va afla nimic din părerea pe care cei veniţi să-l întîmpine o au despre el; şi cel mai bine ar fi ca fiecare să stea nemişcat cu mîinile la spate, cum i se cuvine unui englez, şi să-l privească cu demnitate rece pe cel sosit. Cîteva exclamaţii politicoase, dar în surdină şi cu măsură, nu ar strica nici ele: oaspetele şi-ar da imediat seama că aşa este obiceiul, eticheta şi că, la drept vorbind, nu ar putea să ne provoace nici un fel de emoţie, chiar dacă ar fi cu şapte stele în frunte! Dar acum, după ce lumea a început să strige şi să fluiere, musafirul poate crede că are în faţă aceeaşi mulţime incultă, pe care o poate întîlni şi pe oricare stradă de pe continent. Apropo, acum mi-am amintit o anecdotă foarte amuzantă, pe care am citit-o nu demult, nu mai ţin minte unde şi la cine, despre mareşalul Sebastiani[103] şi un englez;

întîmplarea s-a petrecut pe la începutul secolului, în timpul lui Napoleon I. Mareşalul Sebastiani, persoană importantă pe vremea aceea, dorind să-i spună o vorbă bună unui englez (englezii erau în dizgraţie pe atunci fiindcă luptau neîntrerupt, cu îndărătnicie împotriva lui Napoleon), i-a spus cu o mină amabilă, după multe laude aduse naţiunii acestuia:

— Dacă n-aş fi francez, aş dori să fiu englez.

Englezul l-a ascultat, dar, fără a fi cîtuşi de puţin impresionat de amabilitate, a răspuns pe loc:

— Eu, dacă nu aş fi englez, aş dori totuşi să devin englez.

Astfel, în Anglia toţi sînt englezi şi toţi au acelaşi respect de sine, poate numai pentru faptul că sînt englezi. Se pare că şi numai atît ar fi de ajuns pentru o legătură trainică şi pentru a-i uni pe oamenii din această ţară: mănunchiul e tare. Însă, în fapt, acolo se petrece acelaşi lucru ca pretutindeni în Europa: setea pătimaşă de viaţă şi pierderea sensului superior al vieţii. Tot ca exemplu de originalitate, voi prezenta părerea unui englez despre credinţa lui, protestantismul. Să ne amintim că englezii, în marea lor majoritate, sînt un popor cît se poate de religios: ei sînt avizi de credinţă şi o caută necontenit dar, în loc de religie, în pofida religiei de stat, „anglicane“, sînt risipiţi în sute de secte.

Iată ce spune Sidney Dobell[104] într-un recent articol al său, *Gînduri despre artă, filosofie şi religie*: „Catolicismul este plin de măreţie, înţelepciune şi putere, este cea mai stabilă, cea mai bine proporţionată dintre clădirile pe care le-a edificat omul, dar *nu este educativ* şi, ca urmare, este condamnat la moarte; mai mult, este supus morţii, fiindcă este nociv şi nocivitatea lui e cu atît mai mare, cu cît este mai desăvîrşită alcătuirea sa. Protestantismul e îngust, urît, deşănţat, neraţional, inconsecvent, în contradicţie cu sine; este un Babilon de logomahie şi liberalitate, este un club

de competiţie pentru pedanţii semiraţionali, pentru geniile semidocte şi pentru egoiştii analfabeţi de orice fel, este un leagăn de ipocrizie şi de fanatism; este locul de adunare sărbătorească pentru toţi demenţii cărora le este asigurată intrarea liberă. Dar este *educativ* şi, ca urmare, îi este dat să trăiască. Mai mult chiar: el trebuie nutrit şi aranjat, înconjurat de grijă şi apărat prin luptă ca o necesitate *sine qua non* a vieţii spirituale a omului".

Ce raţionament absolut imposibil! Cu toate acestea, mii de europeni îşi caută mîntuirea în concluzii similare. Într-adevăr, oare e sănătoasă o societate în care se expun în mod serios şi cu asemenea ardoare astfel de concluzii despre necesităţile sufleteşti ale omului? „Protestantismul, vedeţi dumneavoastră, e sălbatic, e diform, deşănţat, îngust şi stupid, dar este *educativ* şi de aceea trebuie păstrat şi apărat!" În primul rînd, ce caută utilitarismul într-o asemenea cauză şi într-o asemenea chestiune? Cauza, căreia trebuie să i se subordoneze totul (dacă Sidney Dobell duce într-adevăr grija *credinţei*), această cauză, dimpotrivă, este studiată exclusiv din punctul de vedere al utilităţii ei pentru englezi. Şi, fireşte, un asemenea utilitarism merită închistarea needucativă şi autosuficienţa catolicismului, pentru care acest protestant îl blestemă atît. Şi nu seamănă oare aceste cuvinte cu unele referinţe făcute de acei „profunzi gînditori politici şi de stat" din toate ţările şi popoarele, care emit uneori fraze memorabile şi pline de înţelepciune, de felul celei care urmează: „Dumnezeu, desigur, nu există, iar credinţa este o prostie, însă religia este necesară pentru poporul ignorant, pentru că fără ea acesta nu poate fi ţinut în frîu"[105]? Oare diferenţa constă doar în faptul că la baza acestei păreri a unui înţelept om de stat se află depravarea cea mai nemiloasă, iar Sidney Dobell este un prieten al omenirii, care nu are altă grijă decît folosul

imediat al acesteia? În schimb, opinia despre folos este preţioasă: vedeţi dumneavoastră, tot folosul constă doar în faptul că porţile sînt larg deschise pentru orice judecată şi concluzie; şi în minte, şi în inimă *entrée et sortie libres*; nimic nu este încuiat, împrejmuit şi definitivat: n-ai decît să înoţi în marea nemărginită şi să te mîntuieşti singur, cum vrei. Un raţionament foarte amplu, de altfel, la fel de amplu precum marea cea nemărginită şi, desigur, „în valuri nu se vede nimic"; în schimb, este naţional. O, aici avem o sinceritate profundă şi nu-i aşa că această sinceritate se învecinează parcă cu disperarea? Este caracteristic şi modul de gîndire, după cum caracteristice sînt şi problemele care îi preocupă, la care meditează şi despre care scriu oamenii de acolo: credeţi că, bunăoară, publiciştii noştri şi-ar bate capul cu asemenea chestiuni fantastice şi le-ar trata într-un plan atît de înalt? Aşa că s-ar putea spune chiar că noi, ruşii, sîntem oameni cu o concepţie mult mai realistă, mai profundă şi mai prudentă decît toţi aceşti englezi. Însă englezilor nu le este ruşine nici de convingerile lor, nici de concluziile noastre despre acestea; în extrema lor sinceritate se întîlneşte uneori chiar ceva care te mişcă profund. Iată ce mi-a transmis, de pildă, un observator care urmărea acest lucru în mod deosebit în Europa, referindu-se la specificul unor doctrine şi interpretări, absolut ateiste de astă dată, din Anglia: „Intraţi într-o biserică şi vedeţi o slujbă fastuoasă, odăjdii bogate, candele, solemnitate, linişte, veneraţia celor care se roagă. Se citeşte Biblia, toată lumea vine şi sărută Sfînta Scriptură cu lacrimi şi iubire. Şi ce credeţi? Este o biserică de atei. Nici unul din cei care se roagă nu crede în Dumnezeu; dogma esenţială, condiţia esenţială pentru a intra în această biserică este ateismul. Atunci de ce mai sărută Biblia, de ce mai ascultă cu veneraţie pasaje din ea şi de ce plîng deasupra ei? Tocmai pentru că, lepădîndu-se de Dumnezeu,

s-au închinat «Omenirii». Acum cred în Omenire, au îndumnezeit şi adoră Omenirea. Şi ce a avut omul mai sfînt decît această carte sfîntă în decurs de secole? Acum se închină în faţa acestei cărţi pentru iubirea acesteia faţă de omenire şi pentru iubirea omenirii faţă de aceasta. Ea i-a făcut bine pe parcursul atîtor secole, i-a luminat calea precum soarele, revărsînd asupra lui forţă şi viaţă; şi chiar dacă «acum sensul ei s-a pierdut», iubind omenirea şi făcîndu-i bine, ei nu pot fi nerecunoscători, uitînd binele făcut...“

Există aici multe aspecte înduioşătoare şi mult entuziasm. Avem aici o reală îndumnezeire a omului şi o dorinţă pătimaşă de a-şi demonstra iubirea; dar cîtă sete de rugăciune, de venerare, cîtă sete de Dumnezeu şi de credinţă au aceşti ateişti şi cîtă disperare, ce tristeţe, ce înmormîntare în locul unei vieţi vii, luminoase, care să ţîşnească precum un izvor proaspăt de tinereţe, forţă şi speranţă! Dar dacă e vorba de înmormîntare sau de o nouă forţă ce va să vină, acesta este încă un semn de întrebare pentru mulţi. Îmi permit să transcriu un fragment dintr-un recent roman al meu, *Adolescentul*... De această „Biserică a ateilor“ am aflat abia zilele trecute, la mult timp după ce mi-am terminat şi mi-am tipărit romanul. Şi la mine e vorba de ateism, dar acesta nu-i decît visul omului rus din timpurile noastre, din deceniul al cincilea, visul foştilor moşieri progresişti, visători pătimaşi, puşi în practică faţă în faţă cu largheţea cea mai rusească a vieţii. Nici acest moşier nu are pic de credinţă, şi el adoră omenirea „cum i se şi cuvine unui rus progresist“. El îşi expune visul despre viitorul omenirii, atunci cînd va dispărea orice idee despre Dumnezeu, ceea ce, după părerea lui, se va petrece fără îndoială pe întregul pămînt.

„Îmi imaginez, dragul meu, începu el cu un zîmbet îngîndurat, că bătălia s-a încheiat şi lupta s-a potolit. După blesteme, bulgări de noroi şi fluierături, a venit acalmia şi oamenii au rămas

singuri, cum au dorit; măreaţa idee de altădată i-a părăsit; marele izvor de putere, care îi adăpase pînă azi, se *stingea* ca un grandios soare chemător, dar aceasta era de-acum parcă ultima zi a omenirii. Şi deodată oamenii au înţeles că au rămas absolut singuri şi au simţit cu toţii deodată o imensă singurătate de orfani. Dragul meu băiat, nu am putut niciodată să mi-i imaginez pe oameni nerecunoscători şi prostiţi. Rămaşi orfani, oamenii ar începe imediat să se strîngă unii în alţii cît mai tare şi mai plini de iubire; s-ar prinde de mîini, înţelegînd că de-acum doar ei sînt totul unul pentru altul. Ar dispărea măreaţa idee a nemuririi şi ei ar fi nevoiţi s-o înlocuiască cu ceva; şi tot marele surplus de iubire, pe care altădată îl aveau pentru Cel care era chiar nemurirea, toţi şi l-ar răsfrînge asupra naturii, asupra lumii, a oamenilor, a fiecărui firicel de iarbă. Atunci ei ar îndrăgi irezistibil pămîntul şi viaţa, în măsura în care şi-ar da treptat seama că sînt trecători şi au un sfîrşit, iar iubirea lor ar fi deosebită, alta decît cea de dinainte. Ar începe să observe şi ar descoperi în natură fenomene şi taine pe care nici nu le bănuiau mai înainte, căci ar privi natura cu alţi ochi, cu ochii îndrăgostitului care îşi priveşte iubita. S-ar trezi şi s-ar grăbi să se sărute, zorindu-se să iubească, ştiind că zilele sînt scurte, că asta e tot ceea ce le mai rămîne. Ar lucra unii pentru alţii şi fiecare şi-ar da tuturor tot ceea ce are şi prin asta ar fi fericit. Orice copil ar şti şi ar simţi că fiecare om de pe pămînt îi este ca un tată şi ca o mamă. «Chiar dacă mîine va fi ultima mea zi, s-ar gîndi fiecare, privind soarele care apune, chiar dacă eu am să mor, vor rămîne toţi ceilalţi, iar după dînşii vor rămîne copiii lor» şi acest gînd, că ei vor rămîne tot aşa, iubindu-se şi tremurînd unul pentru altul, ar înlocui gîndul că se vor întîlni pe lumea cealaltă. O, s-ar grăbi să iubească, pentru a stinge marea tristeţe din inimile lor. Ar fi mîndri şi curajoşi pentru ei înşişi, dar ar deveni sfioşi unii pentru

alţii; fiecare ar tremura pentru viaţa şi fericirea fiecăruia. Ar deveni gingaşi unii faţă de alţii şi nu s-ar ruşina de aceasta, ca acum, şi s-ar alinta ca nişte copii. Întîlnindu-se, s-ar uita unii la alţii cu o privire profundă şi plină de înţelegere, iar în privirea lor ar fi iubire şi tristeţe...“[106]

Nu-i aşa că fantezia de mai sus conţine ceva întru cîtva asemănător cu această „Biserică a ateilor“, care acum există într-adevăr?

II. Lord Redstock

Apropo şi de aceste secte. Se spune că în acest moment se află la Petersburg lordul Redstock[107], cel care, acum trei ani, a predicat la noi o iarnă întreagă, întemeind şi el atunci ceva ca un fel de sectă nouă. S-a întîmplat să-l ascult atunci într-o „sală“, la o predică, şi ţin minte că nu am găsit nimic deosebit la el: nu vorbea nici prea inteligent, nici prea plictisitor. Şi cu toate acestea, face minuni cu sufletele oamenilor; lumea vine puhoi la el; mulţi sînt stupefiaţi: caută oameni săraci pentru a le fi cît mai grabnic binefăcător şi aproape că vor să-şi împartă întreaga avere. De altfel, aşa ceva e posibil numai la noi în Rusia; în străinătate nu pare a se bucura de atîta popularitate. De altfel, e greu de spus că toată forţa farmecului său ar consta doar în faptul că este lord şi o persoană independentă şi că propovăduieşte, ca să zicem aşa, o credinţă „pură“, boierească. E adevărat că toţi aceşti propovăduitori sectanţi întotdeauna distrug, chiar dacă n-ar dori s-o facă, imaginea credinţei dată de biserică şi îi conferă propria lor imagine. Succesul de acum al lordului Redstock se bazează exclusiv pe „izolaţionismul nostru“, pe faptul că sîntem rupţi de glie, de popor. Descoperim că noi, clasele intelectuale ale societăţii noastre, sîntem în momentul de faţă un popor absolut străin, foarte mic, absolut insignifiant, însă avînd, totuşi, de pe acum propriile noastre obiceiuri şi prejudecăţi,

care sînt luate drept particularitate, şi, după cum reiese, s-ar părea că dorim să avem propria noastră credinţă. Cît despre doctrina lui propriu-zisă, e dificil de spus în ce constă. Este englez, dar, se spune, nu ţine de biserica anglicană, s-a rupt de ea şi propovăduieşte ceva personal. Aşa ceva e uşor în Anglia: acolo şi în America sînt, poate, mai multe secte decît la noi, la „poporul nostru ignorant". Sectele săltăreţilor, ale tremuricilor, convulsioniştilor, quakerilor, care aşteaptă milleniumul şi, în sfîrşit, hlîstovismul[108] (o sectă universală foarte veche), e imposibil să le enumeri pe toate. Bineînţeles că nu vorbesc în batjocură despre aceste secte, punîndu-le alături cu lordul Redstock, dar cel care s-a îndepărtat de adevărata biserică şi şi-a pus la cale una proprie, chiar şi cu cea mai fastuoasă înfăţişare, va termina neapărat la fel cu sectele. Şi să nu se încrunte admiratorii lordului: fundamentul filosofic al acestor secte, al acestor tremurici şi hlîstovişti conţine uneori idei deosebit de profunde şi pertinente. Se spune că la Tatarinova[109], în castelul Mihailovski, în jurul anului 1920, împreună cu ea şi cu musafirii ei, printre care se afla, de pildă, un ministru de pe atunci, se învîrteau şi făceau preziceri chiar şi slugile iobage ale Tatarinovei: înseamnă că exista o forţă a ideii şi a elanului, dacă s-a putut crea o asemenea uniune „nefirească" de credincioşi; secta Tatarinovei a ţinut, probabil, tot de hlîstovism sau de una dintre numeroasele ramificaţii ale acesteia. Din povestirile despre lordul Redstock, nu am auzit ca aceia care-l frecventează să se învîrtească şi să facă prorociri (învîrtirea şi prorocirea sînt atributul obligatoriu şi cel mai vechi al mai tuturor acestor secte din apus şi de la noi sau, în tot cazul, al celor mai multe dintre ele. Şi templierii se învîrteau şi făceau prorociri, erau şi ei hlîstovişti şi de aceea au fost arşi pe rug, după care i-au lăudat şi cîntat gînditorii şi poeţii francezi de dinaintea primei revoluţii); n-am auzit decît că lordul

Redstock are o doctrină deosebită despre „pogorîrea harului“ şi, după cum s-a exprimat unul dintre cei care mi-au vorbit despre el, cică lordul „îl are pe Hristos în buzunar“, adică manifestă o atitudine extrem de uşuratică faţă de Hristos şi de har. Recunosc că n-am înţeles nimic cînd mi s-a spus că lumea se trînteşte în perne şi aşteaptă nu ştiu ce inspiraţie de sus. E adevărat că lordul Redstock vrea să plece la Moscova? Ar fi de dorit ca de astă dată nici unul dintre membrii clerului nostru să nu se mai exprime pozitiv despre predicile lui. Cu toate acestea, el face convertiri extraordinare şi trezeşte sentimente pline de nobleţe în inimile adepţilor săi. De altfel, aşa şi trebuie să fie: dacă este cu adevărat sincer şi propovăduieşte o nouă credinţă, atunci este desigur posedat de spiritul şi ardoarea unui întemeietor de sectă. Repet că aici este vorba de lamentabilul nostru izolaţionism, de necunoaşterea poporului, de ruptura noastră de spiritul naţional şi, în primul rînd, de slaba, infima noastră cunoaştere a ortodoxiei. De remarcat că presa noastră, cu puţine excepţii, nu scrie aproape nimic despre lordul Redstock.

III. Mic discurs despre raportul comisiei ştiinţifice cu privire la fenomenele de spiritism

Este spiritismul „izolaţionism“? Cred că da. După părerea mea, spiritismul, aflat la noi în curs de apariţie, ameninţă pe viitor să se transforme într-un „izolaţionism“ extrem de periculos şi de infam. Căci „izolaţionismul“ înseamnă dezbinare; în acest sens, susţin că la spiritismul nostru incipient se observă elemente viguroase ce vor duce la desăvîrşirea dezbinării dintre oamenii din Rusia, care şi aşa are loc într-un mod tot mai puternic şi mai progresiv. Îmi este penibil şi mă întristează foarte mult să citesc uneori la cîţiva

gînditori ai noştri despre faptul că societatea noastră doarme, moţăie leneşă şi indiferentă; dimpotrivă, nu s-a observat niciodată pînă acum atîta nelinişte, atîta agitaţie în toate direcţiile şi atîta căutare a ceva care ar putea constitui un suport moral. Fiecare idee, chiar şi cea mai uşuratică, dacă în ea se întrevede măcar un dram de speranţă de a rezolva ceva cît de cît, poate spera la un succes incontestabil. Succesul se limitează întotdeauna la „izolarea“ unui nou grupuleţ. Aşa e şi cu spiritismul. Şi ce mare mi-a fost dezamăgirea cînd, în sfîrşit, am citit în *Golos* raportul comisiei cunoscute, despre care toată lumea striga şi pe care îl anunţa solemn, un raport despre fenomenele de spiritism, care au fost toată iarna ţinute sub observaţie în casa dlui Aksakov[110]. Eu unul mă aşteptam şi speram ca acest raport să strivească şi să facă ţăndări această nouă doctrină indecentă (în sensul său mistic). Ce-i drept, la noi, probabil, nici pomeneală de *doctrine* şi deocamdată se desfăşoară doar nişte simple „observaţii“; dar aşa să fie oare cu adevărat? Păcat că în acest moment nu am nici timp, nici spaţiu ca să-mi expun mai amănunţit ideea; dar în numărul următor, cel din aprilie, al *Jurnalului* meu, poate că am să mă hotărăsc să aduc din nou vorba despre spiritism. De altfel, poate că acuz fără motiv raportul comisiei: nu comisia este, fireşte, de vină de faptul că mi-am pus atîtea speranţe în ea şi că poate am aşteptat de la ea imposibilul, ceea ce n-a putut să facă niciodată. Dar, orice ar fi, *Raportul* păcătuieşte atît din punct de vedere al expunerii, cît şi al redactării. Expunerea este de asemenea natură, încît adversarii raportului vor găsi neapărat o atitudine „preconcepută“ (deci, cu totul neştiinţifică) faţă de problemă, cu toate că, poate, în cadrul comisiei părerile nu au fost atît de „preconcepute“, ca să poată fi acuzată de aşa ceva. (Cîteva păreri întru cîtva „preconcepute“ au fost, fără asta la noi nu se poate.) Dar redactarea

păcătuieşte fără îndoială: comisia îşi permite, de pildă, să tragă concluzii asupra unor fenomene de spiritism (cum ar fi materializarea duhurilor, de exemplu), pe care, aşa cum recunoaşte singură, nu le-a observat cîtuşi de puţin. Să presupunem că a făcut-o sub formă, ca să zicem aşa, de morală, în sens moralizator şi de avertisment, anticipînd evenimentele în folosul societăţii, pentru a-i salva de la ispită pe cei uşuratici. Ideea este plină de nobleţe, dar puţin oportună în cazul de faţă. La o adică, oare comisia însăşi, alcătuită din atîţia savanţi, a putut spera la modul serios că va stinge din faşă această idee absurdă? Dar, vai, chiar dacă această comisie ar fi prezentat dovezile cele mai concludente şi mai directe de „fraudă“, dacă ar fi reuşit chiar să-i surprindă şi să-i demaşte pe „trişori“, prinzîndu-i, ca să zicem aşa, cu mîţa în sac (ceea ce, de altminteri, nici nu s-a întîmplat), nici atunci nu ar fi crezut-o nici unul dintre cei pasionaţi de spiritism, nici chiar cei care nu doreau decît să-şi găsească o distracţie, conform secularei legi a naturii umane în virtutea căreia, în ce priveşte ideile mistice, nici măcar demonstraţiile matematice nu au nici o valoare. Iar în acest caz, al spiritismului care apare la noi, vă jur că pe primul plan nu se află decît o idee mistică, aşa că nu aveţi ce-i face! Credinţa şi demonstraţiile matematice sînt două lucruri incompatibile. Cine va dori să creadă, acela nu poate fi oprit. Iar aici, pe deasupra, nici demonstraţiile nu sînt deloc matematice.

Cu toate acestea, raportul ar putea fi totuşi util. Ar putea fi, fără îndoială, util pentru toţi cei care nu au fost corupţi încă şi care sînt deocamdată indiferenţi la spiritism. Iar acum, în prezenţa „dorinţei de a crede“, dorinţei i se poate da o nouă armă în mînă. De fapt, putea fi îndulcit şi tonul mult prea dispreţuitor şi prea arogant al raportului; zău că, citindu-l, cineva ar putea crede că cele două părţi, ambele stimabile, s-au certat cine ştie

de ce în timpul observaţiilor. Asupra maselor acest fapt nu va avea un efect favorabil *Raportului*.

IV. Fenomene singulare

Dar apare şi o altă categorie de fenomene, destul de curioase, mai ales în rîndul tinerilor. E drept că, deocamdată, sînt fenomene singulare. Alături de povestirile despre cîţiva tineri nefericiţi care „pleacă în popor“, încep să se spună şi lucruri despre un tineret cu totul diferit. Aceşti noi tineri sînt de asemenea neliniştiţi, îţi scriu sau vin ei înşişi cu nelămuririle lor, cu articolele şi gîndurile lor neaşteptate, dar absolut deosebite de cele pe care ne-am obişnuit pînă în prezent să le întîlnim în rîndurile tineretului. Aşa că există un oarecare temei să presupunem că în rîndurile tineretului nostru începe o anumită mişcare, diametral opusă celei de pînă acum. Ei bine, la aşa ceva poate că trebuia să ne aşteptăm. Într-adevăr: ai cui copii sînt ei? Sînt chiar copiii acelor părinţi „liberali“, care la începutul renaşterii Rusiei, sub actualul monarh, s-au rupt cumva în bloc de cauza generală, închipuindu-şi că exact în asta constau progresul şi liberalismul. Şi, între timp, (căci toate acestea ţin, parţial, de trecut) au fost oare mulţi liberali veritabili, au fost oare mulţi oameni care au suferit cu adevărat, curaţi şi sinceri, asemeni lui Belinski, care murise în preajma momentului respectiv (ce să mai vorbim de mintea acestuia)? Dimpotrivă, în marea lor majoritate, n-au fost decît o masă grosieră de mărunţi „oameni fără Dumnezeu“ şi mari neruşinaţi, dar fanfaroni ai liberalismului, în care s-au învrednicit să vadă doar dreptul la necinste. Şi cîte nu s-au spus şi nu s-au afirmat atunci, cîte mîrşăvii nu au fost prezentate adesea drept cinste şi curaj! De fapt, a fost o stradă plină de grobieni, iar o idee onestă a nimerit pe stradă. Şi tocmai atunci a venit şi eliberarea ţăranilor şi, odată cu aceasta, descompunerea şi „izolarea“ societăţii noastre intelectuale, în toate sensurile

posibile. Oamenii nu se mai cunoşteau unii pe alţii, iar liberalii nu-şi mai cunoşteau tovarăşii liberali. Şi cîte triste confuzii şi dezamăgiri grele nu au mai fost apoi! Retrograzii cei mai lipsiţi de ruşine au fost deodată propulsaţi în prim-plan, ca progresişti şi conducători, şi au avut succes. Ce au putut să vadă pe atunci la părinţii lor mulţi copii, ce amintiri au putut ei păstra din propria lor copilărie şi adolescenţă? Cinism, batjocură, atentate lipsite de milă la primele sfinte credinţe ale unor copii; apoi, adesea, dezmăţul pe faţă al părinţilor, care îi încredinţau şi le dădeau *lecţii* că aşa trebuie să fie, că acestea sînt adevăratele relaţii „lucide". Mai adăugaţi numeroasele nereuşite, care au avut drept consecinţe nemulţumirea nerăbdătoare, cuvinte mari, care nu făceau decît să acopere înrăirea egoistă, meschină, cauzată de eşecurile materiale; o, toate acestea tinerii au putut în sfîrşit să le judece şi să le înţeleagă! Şi cum tinereţea este pură, luminoasă şi plină de generozitate, atunci, fireşte, s-a putut întîmpla ca unii dintre tineri să nu dorească să urmeze asemenea părinţi şi au respins învăţăturile lor „lucide". Astfel, această educaţie „liberală" a putut să aibă urmări diametral opuse, cel puţin în cîteva exemple. Aceştia sînt tinerii şi adolescenţii care caută azi noi căi şi încep prin respingerea frontală a acelui ciclu de idei, odioase pentru ei, cu care s-au confruntat din copilărie în bietele lor cuiburi părinteşti.

V. Despre Iuri Samarin

Iar oamenii fermi şi cu convingeri pleacă: a murit Iuri Samarin[111], un om foarte înzestrat, cu convingeri de nezdruncinat, un om energic, un foarte util om de acţiune. Există oameni care îi fac pe toţi să-i respecte, chiar şi pe cei care nu sînt de acord cu convingerile lor. În legătură cu el, *Novoe vremia* [*Timpul nou*] a publicat o povestire extrem de caracteristică. Nu demult, la sfîrşitul lui februarie, trecînd prin Petersburg, Samarin a

apucat să citească, în numărul din februarie al revistei *Otecestvennîe zapiski,* articolul prinţului Vasilicikov[112] *Cernoziomul şi viitorul lui*. Articolul a avut un efect atît de mare asupra lui, încît n-a dormit toată noaptea: „Este un articol foarte bun şi adevărat (i-a spus Samarin dimineaţa unui prieten). L-am citit aseară şi m-a impresionat atît de mult, încît n-am putut să adorm; toată noaptea mi-a stat mereu în faţa ochilor tabloul cumplit al deşertului fără apă şi fără păduri, în care se transformă zona centrală de cernoziom a Rusiei din pricina distrugerii permanente a pădurilor, căreia nu-i stă nimic împotrivă“.

„Vor fi fiind oare la noi mulţi oameni care să-şi piardă somnul de-atîta grijă pentru patria lor?“ adaugă la acestea *Novoe vremia*. Eu cred că se mai găsesc şi, cine ştie, poate că acum, judecînd după situaţia îngrijorătoare de la noi, chiar mai mulţi decît înainte. Oameni neliniştiţi, în toate sensurile, am avut întotdeauna destui, şi noi nu dormim chiar aşa cum se afirmă; dar problema nu e că există oameni neliniştiţi, ci modul în care judecă aceştia, iar prin dispariţia lui Iuri Samarin am rămas fără un gînditor serios şi profund, şi aceasta este o mare pierdere. Forţele de odinioară ne părăsesc; cît despre oamenii cei noi, care vor veni, deocamdată nu ştim la care să ne uităm mai întîi...

93 *Don Carlos cel Tînăr* (1848-1909), care, sub numele de Carlos al VII-lea, emitea pretenţii la tronul Spaniei, a provocat cel de-al doilea aşa-numit război carlist (1872-1876). După succese temporare în Catalonia şi Valencia, a fost înfrînt şi, împreună cu un grup de adepţi, aşa-zisul „batalion al înverşunaţilor“, s-a retras în Franţa. Guvernul republican de aici i-a interzis rămînerea în ţară, iar don Carlos, la 4 martie 1876, a luat vaporul din Boulogne spre Anglia, unde a ajuns în aceeaşi zi.

94 *Kupernik*, Lev Abramovici (1845-1905), avocat. Dostoievski se referă la faptul că acesta, sosind la o staţie de poştă, a ameninţat că dărîmă clădirea dacă nu i se pun repede la dispoziţie cai de schimb şi chiar a tras cîteva focuri de pistol pentru a-l determina pe vizitiu să meargă mai iute.

95 *Contele Chambord* (1820-1883), pretendent la tronul Franţei din dinastia Bourbon; steagul acestei dinastii era alb, cel al republicanilor, tricolor. Recunoaşterea tricolorului drept drapel naţional a fost una dintre condiţiile impuse contelui Chambord pentru „acceptarea“ lui la tron.

96 Este vorba de *Louis Bonaparte* (1808-1873), nepotul lui Napoleon I, împărat al Franţei între 1852 şi 1870, sub numele de Napoleon al III-lea.

97 Rezumînd un fragment din *Tablouri de călătoriea lui Heine, Dostoievski repetă confuzia autorului: Samson Carrasco din romanul lui Cervantes era băcan.*

98 **Întru veşnica slavă a lui Dumnezeu (lat.).*

99 *Scrisoarea lui Don Carlos a fost publicată în Gazette de France şi preluată de Moskovskie vedomosti.*

100 *Watkin, Edward William (1819-1901), membru al Parlamentului englez, unul dintre liderii sectorului feroviar.*

101 **Denumirea unui ordin masonic (engl.).*

102 **Intrarea şi ieşirea sînt libere (fr.).*

103 *Sebastiani, François Horace Bastien (1772-1851), participant la campania lui Napoleon în Rusia, diplomat, ministru de externe al Franţei (1830-1832), mareşal din anul 1840.*

104 *Dobell, Sydney Thomson (1824-1874), poet englez. Dostoievski a primit de la un cunoscut un extras din cartea postumă a acestuia Thoughts on Art, Philosophy and Religion, London, 1876.*

105 *Este vizat Voltaire, cu concepţia sa despre Dumnezeu ca idee, care leagă şi disciplinează conştiinţa omului.*

106 *Pasajul face parte din spovedania lui Versilov.*

107 *Redstock, Granville Waldiger (1831-1913), predicator evanghelist englez.*

108 *Sectele enumerate de Dostoievski au în comun acelaşi ritual, care presupune atingerea extazului prin alergări, sărituri, rotiri, dansuri, convulsii şi alte asemenea mişcări, executate într-un ritm tot mai rapid, pînă la epuizare. Secta „săltăreţilor" (skakunî) a apărut în deceniul al treilea din secolul trecut printre ţăranii din Gubernia Petersburg; cea a „tremuricilor" exista şi în Rusia (triasunî), dar este posibil ca scriitorul să se refere la o sectă foarte răspîndită în Statele Unite (shakers, de la shake, a tremura); „convulsioniştii" erau o sectă a janseniştilor francezi, existentă prin secolul XVIII; secta protestantă a „quakerilor", apărută în Anglia prin secolul XVII, şi-a primit denumirea datorită faptului că membrii ei, în timpul rugăciunilor, ajungeau la tremur şi leşin (quaker de la quake, a se cutremura, a tremura); „millenium", este împărăţia de o mie de ani care se va instaura pe pămînt după cea de-a doua venire a lui Hristos, după care va urma sfîrşitul lumii; în sfîrşit, hlîstovismul (hlîstovşcina), pe lîngă unele caracteristici comune cu ale sectelor deja enumerate, mai are cîteva: secta este organizată în comunităţi numite corăbii, în fruntea cărora se află proroci, hristoşi, prorociţe sau născătoare de Dumnezeu; adepţii ei nu recunosc clerul, biserica şi sfintele taine; cred în Hristosdobînditul, adică în posibilitatea ca fiecare om să devină Hristos, urmînd cu severitate modul de viaţă ascetic.*

109 *Tatarinova, Ekaterina Filippovna (1783-1856) înfiinţase, la sfîrşitul deceniului al doilea al secolului XIX, o „alianţă spirituală", asemănătoare celei practicate de scapeţi şi de hlîşti; în 1825, a întemeiat, de asemenea, o colonie sectantă lîngă Petersburg; pînă în 1822, ritualurile „alianţei spirituale" aveau loc în castelul Mihailovski.*

110 *Aksakov, Aleksandr Nikolaevici (1832-1903), spiritist, editor al revistei Psychische Studien. La invitaţia lui, a sosit din Anglia dna Clire, „mediu" spiritist celebru, care s-a pus la dispoziţia comisiei, dar, ratînd cîteva şedinţe, s-a întors în ţară.*

111 *Samarin, Iuri Feodorovici (1819-1876), slavofil, publicist, militant activ pentru reforma ţărănească.*

112 *Vasilicikov, Viktor Illarionovici (1820-1878), prinţ, participant la războaiele din Caucaz şi Crimeea, ministru de război, autor al unor lucrări pe teme agronomice, printre care şi cea despre care se vorbeşte în text.*

Aprilie
Capitolul I

I. Idealurile unei vieţi vegetative şi stătătoare. Chiaburi şi ciocoi. Domni sus-puşi care mînă Rusia

În numărul din martie a.c. din *Russki vestnik* este inserată o critică la adresa mea, făcută de dl A., adică de dl Avseenko[113]. N-are nici un rost să-i răspund dlui Avseenko: e greu de imaginat un scriitor care să pătrundă atît de puţin înţelesul celor scrise. De altminteri, chiar dacă ar fi pătruns, ar fi ieşit acelaşi lucru. Referirile la mine din articolul său sînt scrise pe marginea temei că nu noi, oamenii de cultură, trebuie să ne închinăm în faţa poporului, căci „idealurile poporului sînt cu precădere ale vieţii vegetative şi stătătoare“, ci, din contra, poporul trebuie să-şi tragă lumina de la noi, oamenii de cultură, şi să-şi însuşească gîndirea şi imaginea noastră. Pe scurt, dlui Avseenko nu i-au plăcut deloc cuvintele mele despre popor din *Jurnalul* din februarie. Presupun că la mijloc nu e decît o neclaritate de care eu mă fac vinovat. Neclaritatea trebuie limpezită, dar dlui Avseenko, literalmente, nu i se poate răspunde. Ce-aş putea avea, bunăoară, în comun cu un om, care nitamnisam spune despre popor asemenea cuvinte, de pildă:

„Pe umerii săi (adică pe umerii poporului), pe răbdarea şi jertfa de sine a acestuia, pe forţa lui vitală, pe credinţa lui fierbinte şi pe generosul lui dispreţ faţă de propriile interese s-a creat independenţa Rusiei, forţa şi capacitatea ei de a avea o vocaţie istorică. El ne-a păstrat puritatea idealului creştin, eroismul înalt şi smerit în măreţia sa, precum şi minunatele trăsături ale firii slave, care, reflectîndu-se în sonorităţile viguroase ale

poeziei puşkiniene, *au alimentat apoi perpetuu fluxul viu al literaturii noastre*...“

Şi iată că, imediat după ce a scris toate acestea (adică după ce i-a copiat pe slavofili), chiar pe următoarea pagină, dl Avseenko ne comunică despre acelaşi popor rus ceva diametral opus:

„Problema e că poporul nostru nu ne-a dat un ideal de personalitate activă. Toate lucrurile minunate pe care le observăm la el şi ceea ce literatura noastră, spre marea ei cinste, ne-a învăţat să iubim la el, se manifestă numai la nivelul existenţei spontane, al cotidianului închis în sine, idilic (?) sau al vieţii pasive. Imediat ce răsare din popor o personalitate *activă*, *energică,* farmecul dispare de cele mai multe ori şi cel mai adesea individualitatea apare sub forma neatrăgătoare de chiabur, ciocoi, despot. Idealuri active nu există, deocamdată, în popor şi a spera în acestea înseamnă a pleca de la o mărime necunoscută şi, poate, falsă“.

Şi toate astea să le spui după ce în pagina anterioară ai declarat că „pe umerii poporului, pe răbdarea şi jertfa de sine a acestuia, pe forţa lui vitală, pe credinţa lui fierbinte şi pe generosul lui dispreţ faţă de propriile interese, s-a creat independenţa Rusiei“! Dar pentru a dovedi forţă vitală nu poţi fi *doar* pasiv! Iar Rusia nu putea fi creată fără a da dovadă de forţă! Pentru a demonstra un dispreţ *generos* faţă de propriile interese, trebuia manifestată neapărat *o activitate* plină de mărinimie, energică, în folosul celorlalţi, adică în folosul general, frăţesc. Pentru „a purta pe umerii săi“ independenţa Rusiei, poporul nu putea nicidecum sta *pasiv*, ci trebuia neapărat să se ridice puţin şi să facă cel dintîi pas; în tot cazul, trebuia să facă ceva, dar se adaugă că, de îndată ce poporul se apucă să facă ceva, atunci apare imediat în forme neatrăgătoare de „chiabur, ciocoi sau despot“. Rezultă, prin urmare, că chiaburii, ciocoii

şi despoţii au purtat Rusia pe umerii lor. Înseamnă că toţi aceşti sfinţi mitropoliţi ai noştri (apărătorii poporului şi ziditorii pămîntului Rusiei), toţi cinstiţii noştri cnezi, toţi boierii şi oamenii din administraţie, care au lucrat şi au slujit Rusia pînă la jertfirea propriei lor vieţi, ale căror nume le păstrează cu veneraţie istoria, toţi aceştia nu au fost decît nişte chiaburi, ciocoi sau despoţi! Poate, vor spune unii, că dl Avseenko nu s-a referit la cei de atunci, ci la cei din zilele noastre, iar istoriei puţin îi pasă şi toate astea au fost pe vremea cînd plopul făcea pere şi răchita micşunele. Rezultă atunci că poporul nostru a degenerat? Şi despre care popor actual ne vorbeşte dl Avseenko? De unde începe să-i ţină socoteala? De la reforma lui Petru? De la perioada culturală? De la înrobirea lui definitivă? Dar, în acest caz, cultivatul domn Avseenko se dă singur în vileag; oricine poate să-i spună atunci: merita să vă culturalizăm ca să pervertiţi poporul şi să-l transformaţi doar în nişte chiaburi şi potlogari? Oare chiar aveţi în asemenea măsură darul de „a vedea doar răul“[114], dle Avseenko? Oare poporul nostru, supus iobăgiei tocmai de dragul culturii domniei voastre (în tot cazul, conform doctrinei generalului Fadeev[115]), după o robie de două sute de ani, nu merită de la dumneavoastră, persoană culturalizată, în loc de recunoştinţă sau chiar de milă, decît acest scuipat arogant referitor la chiaburi şi potlogari? (Pentru mine, faptul că l-aţi lăudat mai sus nu înseamnă nimic, căci lauda aţi nimicit-o pe pagina imediat următoare.) Pentru dumneavoastră doar a fost legat de mîini şi de picioare timp de două sute de ani, ca să vă mai sosească nişte minte din Europa şi iată-vă, după ce v-a sosit mintea (?) din Europa, staţi cu mîinile în şolduri în faţa celui legat şi, privindu-l de la înălţimea dumneavoastră culturală, trageţi deodată concluzia că e „rău şi pasiv, că s-a dovedit prea puţin activ (el, cel legat!), că a arătat doar cîteva virtuţi pasive, care, chiar dacă au alimentat

literatura cu seve vitale, nu fac de fapt nici cît o ceapă degerată, pentru că, de îndată ce poporul începe să acţioneze, devine chiabur şi potlogar". Nu, nu ar trebui să-i răspund dlui Avseenko şi, dacă îi răspund, o fac numai recunoscîndu-mi propria gafă, pe care o voi explica în cele ce urmează. Totuşi, pentru că veni vorba, consider că n-ar fi de prisos să-i comunic cititorului cîte ceva despre dl Avseenko. Ca scriitor, reprezintă un mic tip cultural destul de interesant în felul său, are o anumită semnificaţie generală, ceea ce chiar nu e bine deloc.

II. Mici tipuri culturale. Oameni alteraţi

Dl Avseenko scrie critică de mult, de vreo cîţiva ani, iar eu mă căiesc pentru faptul că mi-am pus în el anumite speranţe: „o să scrie cît o să scrie şi pînă la urmă tot are să spună ceva"; dar nu îl cunoşteam îndeajuns. Rătăcirea mea a ţinut pînă la numărul din octombrie 1874 al revistei *Russki vestnik*, în care dl Avseenko, în articolul său despre comediile şi dramele lui Pisemski[116], a rostit deodată următoarele: „...Gogol i-a silit pe scriitorii noştri să aibă o atitudine mult prea neglijentă faţă de conţinutul intern al operelor şi să se bizuie mult prea mult pe latura artistică. Acest punct de vedere asupra misiunii literaturii beletristice a fost împărtăşit de mulţi literaţi ai anilor patruzeci şi, în parte, el este cauza faptului că *această literatură a fost săracă în conţinutul său intern* (!)".

Literatura anilor patruzeci a fost săracă în conţinutul ei intern! La o asemenea noutate nu m-aş fi aşteptat în toată viaţa mea. Este literatura care ne-a dat operele complete ale lui Gogol, comedia sa *Căsătoria* (săracă în conţinutul ei intern, ah!), ne-a dat apoi *Sufletele moarte* (sărace în conţinutul lor intern – măcar de ar fi spus altceva, orice cuvînt i-ar fi trecut prin minte, şi tot ar fi fost mai

bine). Apoi ni l-a dat pe Turgheniev cu *Însemnările unui vînător* (şi acestea sînt sărace în conţinutul lor intern?), apoi pe Goncearov, care scrisese încă din anii patruzeci romanul *Oblomov* şi căruia i se tipărise încă de pe atunci cel mai bun episod din acesta, *Visul lui Oblomov,* citit cu admiraţie de întreaga Rusie! Este literatura care ni l-a dat, în sfîrşit, pe Ostrovski, dar tocmai relativ la tipurile lui Ostrovski se dezlănţuie dl Avseenko în acelaşi articol, tratîndu-le cu cele mai dispreţuitoare scuipături:

„În virtutea unor cauze exterioare, lumea funcţionarilor nu este întru totul accesibilă satirei teatrale; în schimb, comedia noastră s-a avîntat cu şi mai multă rîvnă şi îndîrjire în lumea negustorilor din Zamoskvorecie şi Apraxinîi Dvor, în lumea hagiţelor şi peţitoarelor, a conţopiştilor beţivi, a starostilor şi a ţăranilor veniţi la Petersburg ca să-şi caute de lucru. Sarcina comediei s-a redus într-un mod de neînţeles la copierea jargonului beţivilor şi al analfabeţilor, la redarea unor apucături sălbatice, a unor tipuri şi caractere grosolane şi jignitoare pentru sensibilitatea umană. Pe scenă s-a instalat ca unic stăpîn comedia de moravuri, nu cea plină de căldură, veselă, burgheză (?), care este uneori atît de plină de farmec pe scena franceză (şi asta despre vodevil: cineva a intrat sub o masă, iar altcineva l-a scos de acolo trăgîndu-l de un picior? [117]), ci un comic grosolan, jegos şi respingător. Unii scriitori ca, de pildă, dl Ostrovski, au adus în această literatură mult talent, multă simţire şi mult umor, dar în general teatrul nostru a ajuns la o extremă scădere a nivelului interior şi foarte curînd s-a dovedit *a nu avea nimic de spus* părţii educate a societăţii, s-a văzut că nu-i pasă de această parte a societăţii“.

Aşadar, Ostrovski a coborît nivelul artei teatrale, Ostrovski nu a spus nimic părţii „educate“ a societăţii! Prin urmare, societatea needucată se

entuziasma de Ostrovski la teatru şi îi citea pe nerăsuflate opera? O, da, societatea educată, vedeţi dumneavoastră, mergea pe atunci la teatrul Mihailovski[118], unde se juca acea comedie de moravuri caldă, veselă, burgheză, care este uneori atît de fermecătoare pe scena franceză; iar Liubim Torţov[119] este „jegos, imund". La care societate educată se referă dl Avseenko? Sînt curios să aflu. Nu la Liubim Torţov găsim murdărie: „el are sufletul curat", iar mizeria este poate exact acolo unde stăpîneşte această „comedie de moravuri burgheză, plină de căldură, care este uneori atît de fermecătoare pe scena franceză". Şi de unde şi pînă unde ideea că latura artistică ar exclude *conţinutul interior*? Dimpotrivă, îl prezintă în cel mai înalt grad: în *Corespondenţa*[120] sa, Gogol este slab, deşi este specific, tot Gogol, în pasajele din *Suflete moarte,* unde, încetînd a mai fi artist, începe să facă raţionamente în numele său, este pur şi simplu slab şi nici măcar nu mai este specific, dar *Căsătoria* lui, *Sufletele moarte* sînt lucrările cele mai profunde, cele mai bogate în conţinutul lor interior, tocmai prin tipurile artistice create în ele. Aceste reprezentări, ca să zicem aşa, aproape că îţi apasă mintea cu cele mai profunde probleme de nerezolvat, trezesc în mintea rusului gîndurile cele mai neliniştitoare, cărora, şi asta se simte, le vom putea face faţă de-abia în viitorul îndepărtat; mai mult, le vom face faţă oare vreodată? Iar dl Avseenko strigă că în *Suflete moarte* nu există conţinut interior! Dar iată *Prea multă minte strică,* o comedie puternică doar prin tipurile artistice şi caracterele ei pline de pregnanţă, şi doar efortul artistic este cel care asigură întregul conţinut interior al acestei opere; de îndată ce Griboedov, renunţînd la rolul de artist, începe să-şi expună propriile păreri din perspectiva sa personală (prin gura lui Ceaţki, cel mai slab tip din comedie), coboară imediat la un nivel de neinvidiat, incomparabil mai scăzut chiar decît

reprezentanţii de atunci ai intelectualităţii noastre. Monologurile moralizatoare ale lui Ceaţki au un nivel incomparabil mai scăzut decît cel al comediei înseşi şi, în parte, sînt curate neghiobii. Toată profunzimea, întregul conţinut al operei artistice sînt date, prin urmare, doar de tipuri şi de caractere. Şi se întîmplă aproape în toate cazurile.

În felul acesta, cititorul vede cu ce fel de critic are a face, şi eu, din locul unde mă aflu, aud întrebări: de ce vă mai legaţi la cap cu el? Repet că nu vreau decît să lămuresc gafa pe care am făcut-o, iar de dl Avseenko mă ocup în acest moment, aşa cum am spus mai sus, nu în postura sa de critic, ci ca de un fenomen literar singular şi curios. Aici avem un tip care îmi este util în felul său. Foarte mult timp nu l-am înţeles pe dl Avseenko, adică nu articolele sale, articolele nu i le-am înţeles niciodată şi nici nu are în ele ceva de înţeles sau de neînţeles; începînd cu articolul publicat în numărul pe octombrie 1874 al revistei *Russki vestnik,* m-am lăsat păgubaş, fără a înceta de altfel să fiu profund contrariat de faptul că articolele unui scriitor atît de inconsecvent apar într-o revistă atît de serioasă cum este *Russki vestnik*. Dar subit s-a produs o întîmplare comică şi atunci l-am înţeles pe dl Avseenko: pe la începutul iernii a început să-şi tipărească romanul *Calea Laptelui* (de ce s-o fi sistat publicarea lui?). Acest roman mi-a lămurit dintr-odată tipul de scriitor pe care îl reprezintă dl Avseenko. La drept vorbind, nu-mi şade bine să scriu despre roman: eu însumi sînt romancier şi nu se face să-mi critic un confrate. De aceea nici nu voi critica deloc romanul, mai ales că m-a făcut să trăiesc cîteva clipe de veselie sinceră. Bunăoară, tînărul erou al romanului, un prinţ, la operă, într-o lojă, scînceşte în văzul lumii, emoţionat de muzică, iar o doamnă din înalta societate, înduioşată, se ţine scai de capul lui: „Plîngeţi? Plîngeţi?“. Dar nu de asta este vorba, ci de faptul că am înţeles esenţa scriitorului: dl Avseenko, ca scriitor, este o

persoană care s-a irosit adorînd înalta societate. Mai pe scurt, s-a prosternat şi adoră mănuşile, caleştile, parfumul, cremele, rochiile de mătase (mai ales clipa cînd doamna se aşază în fotoliu, iar rochia începe să-i foşnească la poale şi în talie) şi, în sfîrşit, adoră lacheii, care o întîmpină pe marea doamnă, cînd aceasta se întoarce de la opera italiană. Despre toate acestea scrie necontenit, cu veneraţie, cu rugi şi închinări, într-un cuvînt, parcă ar săvîrşi o liturghie. Am auzit (nu ştiu, poate a fost o ironie) că a procedat la scrierea acestui roman pentru a-l corija pe Lev Tolstoi, care, în *Anna Karenina,* a avut o atitudine prea obiectivă cu înalta societate, cînd de fapt ar fi trebuit să fie mai plin de veneraţie, ar fi trebuit să stea în genunchi în faţa ei; bineînţeles, n-aş fi adus vorba de asta, dacă în acest fel nu s-ar lămuri un tip cultural cu totul nou. Căci aflăm că în caleşti, în creme şi mai cu seamă în felul în care lacheii o întîmpină pe marea doamnă, criticul Avseenko vede întreaga misiune a culturii, realizarea completă a scopului, vede finalul perioadei de două sute de ani, de-a lungul căreia ne-am aflat în dezmăţ şi suferinţă, şi toate acestea nu le vede cîtuşi de puţin rîzînd, ci admirîndu-le. Seriozitatea şi sinceritatea acestei admiraţii constituie unul dintre fenomenele cele mai ciudate. Principalul e că dl Avseenko, ca scriitor, nu este singur; au existat şi pînă la el „Juvenali fără de milă cu plastroane de percal“[121], dar niciodată nu au atins un asemenea grad de idolatrie. Să presupunem că nu sînt toţi la fel, dar tocmai aici e ghinionul meu: încetul cu încetul, m-am convins că asemenea reprezentanţi ai culturii există extrem de mulţi în literatură şi în viaţă, chiar dacă nu sînt de un tip atît de riguros şi pur. Recunosc că am fost parcă străfulgerat: după aceasta pot fi, desigur, înţelese calomniile la adresa lui Ostrovski şi acea „comedie de moravuri, plină de căldură, veselă, burgheză, care este uneori atît de fermecătoare pe scena

franceză“. Ei bine, aici nu e deloc vorba de Ostrovski, de Gogol şi nici de anii patruzeci (ce nevoie avem de ei!), aici nu avem decît teatrul Mihailovski din Petersburg, frecventat de înalta societate la care se vine în caleşti; asta e tot, asta l-a fermecat, aceasta l-a furat pe scriitor cu o putere nemiloasă şi l-a ademenit, ameţindu-l şi tulburîndu-i mintea pentru totdeauna. Repet, acest lucru nu trebuie privit numai din perspectivă comică, deoarece este mult mai interesant. Aici, într-un cuvînt, multe se întîmplă din pricina unui anumit fel de manie, aproape bolnăvicioasă, a unei slăbiciuni, ca să zicem aşa, care ar trebui cruţată. Bunăoară, o caleaşcă a cuiva din lumea bună merge la teatru: uitaţi-vă, de pildă, cum merge şi cum lumina felinarelor, pătrunzînd prin ferestrele caleştii, o amuză pe doamna dinăuntru: aici nu mai e vorba de condeiul unui scriitor, e o rugăciune care trebuie privită cu înţelegere! Bineînţeles, mulţi dintre ei fac mare caz de popor ca de ceva mai presus de mănuşi; există printre ei chiar destul de mulţi liberali, aproape republicani şi, cu toate acestea, din cînd în cînd, îşi spune cuvîntul admiratorul de mănuşi. Această slăbiciune, această idolatrie faţă de frumuseţile din înalta societate, cu stridiile şi cu pepenii ei de o sută de ruble, serviţi la baluri, oricît de inocentă ar părea, a dat naştere la noi, de pildă, unei mulţimi de adepţi de un tip special ai iobăgiei, proveniţi dintre persoanele care nu aveau nici sufletele lor, ca să nu mai vorbim de cele ale iobagilor; dar, recunoscînd caleştile şi teatrul Mihailovski drept culme a perioadei culturale din istoria Rusiei, ei au devenit subit adepţi ai iobăgiei, au devenit din convingere şi, chiar dacă nu intenţionează să reinstaureze iobăgia, în tot cazul, nu dau doi bani pe popor şi procedează aşa cît se poate de sincer şi cu aerul că au dreptul cultural deplin s-o facă. Tocmai ei sînt cei care aruncă asupra poporului cele mai uluitoare acuzaţii: cel legat timp de două sute de ani este

tachinat, spunîndu-i-se că este pasiv, săracul, de pe pielea căruia s-a stors dijma, i se impută că ar fi jegos, cel lăsat în întunericul neştiinţei este acuzat de ignoranţă, iar cel bătut cu ciomagul este învinuit că are apucături grosolane, ba chiar uneori ar fi gata să-i găsească o vină şi din faptul că nu e pomădat şi coafat pe Bolşaia Morskaia. Nu este deloc o exagerare, lucrurile stau literalmente aşa şi toată problema e că nu am exagerat. Ei au o repulsie îndrăcită faţă de popor şi, chiar dacă îl mai laudă uneori, ei bine, o fac din motive politice, nu pun cap la cap decît cîteva fraze sforăitoare, de ochii lumii, din care nici ei nu pricep o iotă, pentru că se contrazic singuri peste cîteva rînduri. Pentru că veni vorba, îmi amintesc un incident care mi s-a întîmplat acum doi ani şi jumătate. Călătoream cu trenul la Moscova şi noaptea am intrat în vorbă cu un moşier, care stătea lîngă mine. Cît am putut vedea în întuneric, era un om uscăţiv, de vreo cincizeci de ani, cu nasul roşu, puţin umflat şi, parcă, cu picioare bolnave. Era extrem de corect în maniere, conversaţie, în judecăţi şi spunea lucruri foarte bine chibzuite. Vorbea despre situaţia dificilă şi vagă a nobilimii, despre uluitoarea lipsă de organizare din economia întregii Rusii, vorbea aproape fără răutate, dar cu un punct de vedere sever asupra lucrurilor şi mi-a trezit foarte tare interesul. Şi ce credeţi: dintr-odată, l-a luat gura pe dinainte şi, fără să-şi dea deloc seama ce face, mi-a spus că şi din punct de vedere fizic se consideră incomparabil mai presus decît mujicii, ceea ce, desigur, este indiscutabil după părerea lui.

— Adică sînteţi aşa, ca tip de om, evoluat din punct de vedere moral şi educat? am vrut eu să precizez.

— Ba nu, deloc, nu numai constituţia mea morală, ci chiar şi cea fizică sînt mai presus decît ale mujicului; *trupeşte* îi sînt superior mujicului, sînt mai bun decît el, pentru că de-a lungul multor

generaţii ne-am perfecţionat şi am ajuns la un tip superior.

Nu avea rost să-l contrazic: acest omuleţ slab, cu nasul înroşit de scrofuloză şi cu picioarele bolnave (de podagră, poate, boală boierească) era absolut de bună-credinţă cînd se considera din punct de vedere fizic, *trupeşte*, mai presus şi mai frumos decît un mujic! Repet, nu avea nici un pic de răutate, dar fiţi şi dumneavoastră de acord că, lipsit chiar de răutate fiind, un asemenea ins ar putea, la o adică, să comită o nedreptate teribilă faţă de popor, comiţînd-o absolut inocent, calm şi cu bună-credinţă, tocmai ca urmare a atitudinii sale dispreţuitoare faţă de popor, o atitudine aproape inconştientă, care mai că nu depinde de el.

Totuşi, trebuie să îndrept gafa pe care am făcut-o. Am scris atunci despre idealurile poporului şi despre faptul că noi, „ca nişte copii rătăciţi, care ne-am întors acasă, trebuie să ne închinăm în faţa adevărului poporului şi să nu ne aşteptăm de la acest adevăr decît la gîndire şi chip. Dar că, pe de altă parte, şi poporul trebuie să ia ceva din cele pe care le-am adus noi, că acest *ceva* există cu adevărat, nu este un miraj, are chip, formă şi greutate şi că, în caz contrar, dacă nu ne punem de acord, mai bine să ne despărţim şi să pierim fiecare pe limba lui“. Acum văd că tocmai acest lucru a părut neclar. În primul rînd, au început întrebările: ce fel de idealuri, în faţa cărora trebuie să ne închinăm, are poporul? Iar în al doilea rînd: ce anume înţeleg prin acel lucru de preţ, pe care l-am adus cu noi şi pe care poporul trebuie să-l accepte de la noi *sine qua non*? Şi că n-ar fi mai simplu, la urma urmei, ca poporul să ni se închine, nu noi să ne închinăm lui, numai pentru faptul că reprezentăm Europa şi sîntem oameni cultivaţi, iar poporul reprezintă doar Rusia şi *este pasiv*? Dl Avseenko rezolvă categoric problema în acest sens, dar acum nu vreau să-i răspund numai dlui Avseenko, ci tuturor celor care nu m-au înţeles,

oamenilor „cultivaţi“, începînd cu „Juvenalii fără milă cu plastroane de percal“ şi terminînd cu domnii de pînă mai ieri, care declarau că noi *nu avem nimic de păstrat*. Deci, voi trece la fondul problemei; dacă nu aş fi ţinut atunci morţiş să fiu concis, desigur că s-ar fi găsit persoane care să nu fie de acord cu mine, însă nimeni n-ar fi putut sămi deformeze cuvintele şi să mă acuze de neclaritate.

III. Caracterul confuz şi inexactitatea punctelor controversate

Ni se spune pe şleau că poporul n-ar deţine nici un adevăr şi că adevărul sălăşluieşte doar în cultură şi se perpetuează prin pătura superioară a oamenilor instruiţi. Pentru a fi pe deplin de bună-credinţă, voi lua scumpa noastră cultură europeană în cel mai bun sens al ei, şi nu doar în cel al caleştilor şi al lacheilor, anume în sensul că noi, spre deosebire de popor, ne-am dezvoltat spiritual şi etic, am devenit oameni, ne-am umanizat şi că în felul acesta, spre cinstea noastră, deja ne deosebim radical de popor. Făcînd o asemenea declaraţie imparţială, îmi şi pun în mod direct întrebarea: „Sîntem oare chiar atît de sinceri cu noi înşine şi culturalizaţi chiar atît de infailibil, încît să dăm la o parte cultura poporului şi să ne închinăm doar în faţa propriei culturi? Şi, la urma urmei, ce i-am adus noi poporului din Europa?“.

Dar, înainte de a răspunde la întrebare, vom elimina, pentru o oarecare ordine, orice discuţie despre ştiinţă, spre exemplu, despre industrie şi altele, domenii cu care, pe bună dreptate, Europa se poate mîndri în faţa ţării noastre. Această eliminare va fi pe deplin corectă, pentru că acum *chestiunea* este cu totul alta; mai ales că şi această ştiinţă se află acolo în Europa, pe cînd noi înşine, adică straturile de vîrf ale oamenilor de cultură din

Rusia, nu prea strălucim prin ştiinţă şi, în ciuda faptului că sîntem şcoliţi de două sute de ani, ar fi prea devreme ca poporul să ni se închine nouă, clasei cultivate, pentru că i-am adus ştiinţa. Aşa că ştiinţa nu reprezintă nicidecum o diferenţiere esenţială şi ireconciliabilă între cele două clase ruseşti, adică între pătura poporului simplu şi cea a elitei culturale; or, a prezenta ştiinţa ca principala distincţie esenţială dintre noi şi popor este, repet, absolut inexact şi ar fi o greşeală, pentru că deosebirea trebuie căutată într-o cu totul altă direcţie. Pe lîngă aceasta, ştiinţa e o problemă comună şi n-a fost invenţia unui anume popor din Europa, ci a tuturor popoarelor, începînd cu cele din lumea antică; ea este un proces neîntrerupt. În ceea ce priveşte poporul rus, acesta n-a fost niciodată ostil ştiinţei, mai mult, ea a început să pătrundă la noi încă înainte de Petru. Ţarul Ivan Vasilievici[122] şi-a dat toată silinţa pentru a cuceri ţărmul Balticei cu vreo 130 de ani înainte de Petru. Dacă l-ar fi cucerit şi i-ar fi luat atunci în stăpînire radele şi porturile, în mod sigur s-ar fi apucat să-şi construiască o flotă, cum a făcut şi Petru, şi, întrucît aceasta nu poate fi construită fără ştiinţă, inevitabil ar fi apărut şi ştiinţa din Europa, exact ca în timpul lui Petru. Potughinii noştri terfelesc poporul, spunînd în bătaie de joc că ruşii nu au inventat decît samovarul, dar e puţin probabil ca europenii să se ralieze corului acestor Potughini. Este extrem de limpede şi de înţeles că totul se petrece conform bine ştiutelor legi ale naturii şi istoriei şi că nu îngustimea minţii, nu slabul nivel al capacităţilor poporului rus şi nici infama lene sînt pricina faptului că noi am produs atît de puţin în ştiinţă şi în industrie. Cutare copac creşte în cutare număr de ani, altuia îi este necesară o perioadă dublă. Aici totul depinde de modul în care un popor a fost plasat de către natură, de împrejurări şi de ceea ce a trebuit el să facă întîi de toate. Intră aici cauze geografice, etnografice,

politice, mii de cauze, toate clare şi precise. Nici o minte sănătoasă nu se va apuca să-i impute unui copil de treisprezece ani şi să-l facă de ocară pentru că nu are douăzeci şi cinci. „Europa, pasămite, este mai energică şi mai ingenioasă decît pasivii ruşi, de aceea a şi inventat ştiinţa, iar ei nu.“ Dar, în timp ce acolo născoceau ştiinţa, pasivii ruşi dovedeau o energie nu mai puţin uimitoare: ei puneau bazele statului şi *în mod conştient* îi făureau unitatea. Un mileniu întreg s-au apărat de duşmani cumpliţi care, fără ei, s-ar fi năpustit şi asupra Europei. Ruşii au colonizat teritoriile îndepărtate ale nesfîrşitei lor ţări, ruşii au luptat şi au rămas stăpîni peste pămînturile de la periferie, şi-au consolidat teritoriile atît de bine, încît noi, oamenii culţi, nu numai că nu reuşim acum să le întărim şi mai mult, ci, dimpotrivă, le mai şi zdruncinăm. În cele din urmă, după o mie de ani, au apărut şi la noi un stat şi o unitate politică nemaiîntîlnită în lume, încît Anglia şi Statele Unite, singurele ţări cu o unitate politică solidă şi originală în prezent, se prea poate ca, în această privinţă, să fi rămas mai prejos. Dar, în schimb, în Europa, în alte împrejurări politice şi geografice, s-a dezvoltat ştiinţa. Or, din această cauză, odată cu dezvoltarea şi consolidarea ei, a început să se zdruncine aproape peste tot stabilitatea politică şi morală a Europei. Prin urmare, fiecare cu ce-i al său şi încă nu se ştie pe cine va cădea păcatul invidiei. În orice caz, ştiinţa o vom asimila; nu se ştie însă ce se va alege din unitatea politică a Europei. Poate că nu mai departe de acum cincisprezece ani, nemţii ar fi fost de acord să dea o jumătate din gloria lor ştiinţifică pentru forţa unităţii politice pe care noi o aveam de mult. Însă ei au ajuns de-abia acum la o unitate politică solidă, cel puţin după cum înţeleg ei acest lucru, dar pe atunci nu exista Imperiul german şi desigur că ne pizmuiau în gînd, în pofida dispreţului pe care ni-l nutreau. Aşa că nu în

legătură cu ştiinţa şi nici în legătură cu industria trebuie pusă problema, ci în legătură cu faptul că noi, oamenii culţi, întorcîndu-ne din Europa, ne-am ridicat *moral*, *în esenţă* deasupra poporului, şi ce comoară inaccesibilă i-am adus noi sub forma culturii noastre europene? De ce noi să fim cei *curaţi*, iar poporul să fie prostime, de ce noi să fim totul, iar poporul nimic? Afirm că, în această privinţă, există printre noi, oamenii instruiţi, o mare confuzie, şi că puţini dintre „cei culţi“ ar putea răspunde corect la această întrebare. Dimpotrivă, aici, unul zice „hăis“, altul „cea“, iar zeflemelele cu pinul, care n-a crescut în şapte ani şi îi trebuie pentru asta de şapte ori mai mult, sînt pînă într-atît de răsuflate şi obişnuite, încît nu-i o raritate să le auzi nu numai din partea unor Potughini, ci şi din partea unora cu mult mai evoluaţi decît ei. Pe dl Avseenko nici nu-l mai pomenesc. De aceea trec direct la problema enunţată la începutul capitolului: sîntem oare, într-adevăr, atît de sinceri cu noi înşine şi culturalizaţi chiar atît de infailibil, încît să dăm deoparte cultura populară şi să ne înclinăm în faţa celei proprii? Iar dacă aducem ceva cu noi, ce este acel ceva? La aceasta voi răspunde direct că sîntem cu mult mai răi decît poporul în mai toate privinţele.

Ni se spune că în popor, de cum apare un om activ, acesta se dovedeşte imediat a fi chiabur şi potlogar. (Dl Avseenko nu este singurul care o susţine, de fapt dumnealui nu va spune niciodată vreo noutate.) În primul rînd, este un neadevăr, apoi, printre oamenii culţi ai Rusiei, nu apar clipă de clipă chiaburi şi potlogari de o teapă cu ceilalţi? Mă tem că sînt chiar mai mulţi, lucru care e cu atît mai ruşinos, cu cît ei sînt culturalizaţi, iar poporul nu. Dar important e că nu se poate spune cîtuşi de puţin despre popor că, de îndată ce apare în sînul lui un om de acţiune, acesta, în majoritatea cazurilor, se va dovedi un chiabur şi un potlogar. Nu am idee unde au crescut cei care afirmă aşa

ceva; eu unul, încă din copilărie şi pe parcursul întregii vieţi, am văzut cu totul altceva. Nu aveam decît nouă ani cînd, ţin minte, în cea de-a treia zi de Paşti, seara, pe la ora cinci şi ceva, întreaga noastră familie, tata şi mama, fraţii şi surorile, stătea în jurul unei mese rotunde, bînd ceaiul, iar discuţia era chiar despre satul nostru şi despre faptul că urma să plecăm cu toţii vara acolo. Deodată, s-a deschis uşa şi a apărut în prag servitorul nostru iobag, Grigori Vasiliev, abia sosit de la ţară. În absenţa stăpînilor, i se încredinţa chiar administrarea satului şi iată că acum, în locul unui „administrator“, îmbrăcat întotdeauna într-un gheroc nemţesc şi avînd o înfăţişare impunătoare, a apărut acest om într-un zăbun vechi şi cu opinci în picioare. A venit pe jos din sat şi, intrînd, s-a oprit în mijlocul camerei, fără să scoată o vorbă.

— Ce înseamnă asta? strigă tata speriat. Ia vedeţi ce s-a întîmplat!

— A ars ocina! rosti cu voce de bas Grigori Vasiliev.

Nu voi mai descrie ce a urmat apoi; părinţii mei nu erau oameni bogaţi, munceau – şi ce mai dar de sărbători! A reieşit că arsese totul pînă la temelie: şi izbele, şi hambarul, şi ocolul de vite, pînă şi grînele de semănat, o parte din animale şi un mujic, Arhip. După primii fiori de spaimă, ne-am dat seama că eram ruinaţi. Am căzut în genunchi şi am început să ne rugăm, mama plîngea. Şi iată că se apropie deodată de ea dădaca noastră, Aliona Frolovna, care era tocmită să lucreze la noi, nefiind deci iobagă, ci dintr-o familie de tîrgoveţi moscoviţi. Ea ne crescuse şi ne îngrijise pe noi, copiii. Avea pe atunci vreo patruzeci şi cinci de ani, o fire deschisă, veselă, şi ce poveşti grozave ne spunea întotdeauna! De mulţi ani nu îşi lua simbria de la noi: „Nu-mi trebuie“, şi se adunaseră astfel vreo cinci sute de ruble drept plată, zăceau la *muntele de pietate*, „o să-mi prindă bine la bătrîneţe“, şi iată că îi spune deodată mamei:

— Dacă o să vă trebuiască bani, apoi luaţi-i pe-ai mei, că eu n-am ce face cu ei, nu-mi trebuie...

N-am ajuns la banii ei, ne-am descurcat şi fără. Dar iată întrebarea: cărui tip îi aparţinea această femeie simplă, de mult trecută printre cei drepţi, sfîrşindu-şi zilele la azilul de bătrîni, unde banii agonisiţi i-au prins tare bine? Că doar asemenea oameni n-ar trebui să fie incluşi, cred, printre chiaburi şi şarlatani şi, dacă nu se poate, cum am putea califica gestul ei: l-a făcut doar „la nivelul existenţei spontane, al cotidianului închis în sine, idilic şi al vieţii pasive“ sau a demonstrat ceva mai energic decît pasivitate? Ar fi foarte interesant de aflat cum ar fi rezolvat problema dl Avseenko. Mi se va răspunde cu dispreţ că este un caz singular; dar eu şi singur am reuşit să remarc în viaţă multe sute de asemenea cazuri la poporul nostru simplu şi apoi ştiu bine că există şi alţii care observă şi care pot privi poporul fără să scuipe. Mai ţineţi minte cum în *Cronica de familie* a lui Aksakov[123] o mamă i-a implorat cu lacrimi în ochi pe nişte ţărani s-o treacă la Kazan primăvara, peste Volga cea largă, pe o gheaţă subţire, la copilu-i bolnav, cînd de cîteva zile nimeni nu mai cuteza să pună piciorul pe gheaţa care, la numai cîteva ore după traversare, a început să se rupă şi să pornească la vale? Vă amintiţi strălucita descriere a acestei treceri şi cum apoi, pe malul celălalt, ţăranii nici bani n-au vrut să primească, înţelegînd că au făcut toate acestea pentru lacrimile mamei şi pentru Domnul nostru Iisus. Şi se petreceau toate acestea în anii cei mai întunecaţi ai iobăgiei! Ei bine, sînt acestea fapte izolate? Şi chiar lăudabile fiind, s-au manifestat ele numai „la nivelul existenţei spontane, al cotidianului închis în sine, idilic şi al vieţii pasive“? Aşa să fie oare? Sînt ele doar fapte izolate, întîmplătoare? Credeţi că nu e vorba decît de pasivitate atunci cînd cineva face ceva, riscîndu-şi viaţa din milă pentru amărăciunea unei mame? Oare nu cumva din adevărul poporului, nu

cumva *din milă şi iertare, din largheţea concepţiei poporului* au izvorît toate acestea, şi încă în timpurile cele mai barbare ale iobăgiei? Veţi spune că poporul nici credinţa n-o ştie, nici molitvele nu se pricepe să le citească, se închină în faţa unei scînduri şi bîiguie acolo nu ştiu ce neghiobii despre Sfînta Vineri, despre Flor şi Lavru[124]. Vă voi răspunde că v-aţi ales cu aceste idei ca urmare a unui îndelung dispreţ faţă de poporul rus, dispreţ păstrat cu îndărătnicie de tipul de rus instruit. Despre credinţa şi despre ortodoxia poporului ştim cu totul vreo douăzeci de anecdote liberale şi deşănţate şi ne delectăm ascultînd snoave zeflemitoare despre preotul căruia i se spovedeşte bătrîna sau despre cum se roagă ţăranul Sfintei Vineri. Dacă dl Avseenko ar înţelege realmente ceea ce a scris despre credinţa poporului, care a salvat Rusia, şi nu i-ar fi copiat pe slavofili, atunci n-ar fi jignit poporul cîteva rînduri mai jos, spunînd că e alcătuit otova din „chiaburi şi ciocoi“. Dar aici e aici: aceşti oameni nu înţeleg absolut nimic din ortodoxie, şi de aceea nici nu vor înţelege vreodată ceva din firea poporului nostru. Însă poporul îl cunoaşte mai bine decît noi pe Hristos, Domnul său, chiar dacă şcoală n-a făcut. Îl cunoaşte, pentru că de-a lungul a multe veacuri a îndurat multe suferinţe şi întotdeauna la necaz, de la începuturi şi pînă în zilele noastre, a auzit despre acest Dumnezeu-Hristos al său de la sfinţii lui, care au lucrat pentru popor şi au luat partea pămîntului rusesc pînă cînd şi-au dat viaţa, tocmai de la acei sfinţi ruşi, pe care poporul îi cinsteşte chiar şi astăzi atît de mult, le pomeneşte numele şi se închină la mormintele lor. Credeţi-mă, în această privinţă, chiar şi cele mai întunecate pături ale poporului nostru sînt cu mult mai educate decît vă închipuiţi în ignoranţa dumneavoastră culturală şi poate sînt mai cultivate decît domniile voastre, cu toate că aţi învăţat catehismul.

IV. Binefăcătorul elveţian, eliberator al ţăranului rus

Iată ce scrie dl Avseenko în articolul său din luna martie. Vreau să fiu pe deplin obiectiv şi de aceea îmi voi permite acest foarte amplu citat, să nu se spună că n-am făcut decît să extrag fraze din context. În plus, tocmai aceste cuvinte ale dlui Avseenko le socotesc drept opinia occidentalistă curentă despre poporul rus şi de aceea sînt foarte bucuros că am prilejul să răspund:

„...Pentru noi este important de ştiut în ce condiţii minoritatea instruită de la noi a privit pentru întîia oară cu atenţie peste zidul care o desparte de popor. Fără îndoială, ceea ce i s-a descoperit vederii trebuie s-o fi uimit şi în multe privinţe să-i fi satisfăcut necesităţile lăuntrice resimţite. Oamenii nemulţumiţi de rolul de copil de suflet al civilizaţiei apusene au găsit acolo idealuri cu totul deosebite faţă de cele europene şi, cu toate acestea, frumoase. Oamenii decepţionaţi şi, după expresia acelor ani, dedublaţi datorită culturii de împrumut, au găsit acolo firi simple, integre, puterea credinţei ce amintea de primele veacuri ale creştinismului, prospeţimea aspră a vieţii patriarhale. Contrastul dintre cele două moduri de viaţă, cum am mai spus, trebuie să fi produs un efect extraordinar, irezistibil. Îţi venea să te împrospătezi în undele netulburate ale acestei existenţe spontane, să respiri aerul proaspăt al pădurilor şi cîmpurilor. Cei mai buni oameni au fost cuceriţi de faptul că, în acest trai neschimbat, străin nu numai instruirii, dar şi simplei ştiinţe de carte, apar trăsăturile unei asemenea măreţii spirituale, în faţa căreia trebuie să se încline minoritatea cultă. Toate aceste impresii au creat uriaşa necesitate a apropierii de popor.

Dar ce anume se înţelegea sub această apropiere de popor? Idealurile poporului erau limpezi tocmai

pentru că viaţa sa a curs la o depărtare infinită de viaţa cercului instruit, pentru că şi condiţiile, şi conţinutul acestor două moduri de existenţă erau cu totul deosebite. Să ne amintim că oamenii puţin ştiutori de carte, care trăiesc foarte aproape de popor, care şi-au satisfăcut de mult, practic şi material, această necesitate a apropierii, n-au remarcat cîtuşi de puţin frumoasele idealuri ale poporului şi au avut convingerea fermă că ţăranul este un cîine şi o canalie. Acest lucru este foarte important, întrucît dovedeşte cît este de slabă în realitate semnificaţia educativă a idealurilor poporului şi cît de puţin înţelept este să aştepţi din partea lor izbăvirea. Pentru a înţelege aceste idealuri şi a le ridica la rang de cunună a creaţiunii, este necesară o anumită înălţime a nivelului cultural; de aceea ne considerăm îndreptăţiţi să spunem că la noi închinarea însăşi în faţa idealurilor poporului a fost produsul culturii europene asimilate şi că, în lipsa ei, ţăranul ar fi rămas pînă astăzi în ochii noştri un cîine şi o canalie. Prin urmare, principalul rău, răul comun atît pentru noi, cît şi pentru popor nu a stat în «cultură», ci în slăbiciunea principiilor culturale, în insuficienţa «culturii» noastre".

Ce concluzie uimitoare şi neaşteptată! Aici, în această alegere abilă a cuvintelor, cea mai importantă este concluzia că principiile poporului (şi ortodoxia împreună cu ele, deoarece, în esenţă, toate principiile poporului provin, fără excepţie, din ortodoxie) nu posedă nici un fel de forţă culturală, nu au nici cea mai mică semnificaţie educativă, aşa încît, pentru toate acestea, noi trebuia, inevitabil, să ne îndreptăm către Europa. Vedeţi dumneavoastră, „oamenii puţin ştiutori de carte, care trăiesc foarte aproape de popor" încă n-au remarcat deloc „frumoasele idealuri ale poporului" şi continuă să creadă cu tărie că ţăranul e „un cîine şi o canalie" nu pentru că, în pofida precarei lor educaţii, ar fi fost pervertiţi de cultură

pînă în vîrful unghiilor şi s-ar fi rupt de popor, chiar dacă ar fi trăit în preajma lui, ci din cauză că, vedeţi dumneavoastră, cultura era încă insuficientă. Importante sînt aici insinuarea răutăcioasă la adresa puţinătăţii valorii educative a principiilor poporului şi concluzia că, prin urmare, ele nu duc nicăieri şi că pretutindeni duce cultura. În ce mă priveşte, am declarat de mult că desfrîul a fost începutul culturii noastre europene. Dar iată ce-ar trebui totodată menţionat în mod special: aceşti oameni puţin instruiţi, dar care au apucat deja să se culturalizeze, chiar dacă s-au culturalizat puţin şi superficial, doar în privinţa unor deprinderi, a noilor prejudecăţi, a noilor straie, aceştia, iată, încep întotdeauna tocmai prin a-şi dispreţui precedentul mediu, poporul, ba chiar şi credinţa acestuia, mergînd uneori pînă la a-l urî. Aşa se întîmplă cu unii domni „lachei de conte“, cu funcţionarii mărunţi treziţi peste noapte în rîndul nobililor etc. etc. Aceştia dispreţuiesc poporul mai mult chiar decît „marii domni“, care sînt cu mult mai corect culturalizaţi, şi nu merită să te miri de aşa ceva, cum procedează dl Avseenko. În primul număr pe ianuarie din *Jurnalul* meu, mi-am amintit încă o impresie din copilărie: un mic tablou cu un curier special, care bătea un ţăran. Fără îndoială că acest curier era apropiat de popor, îşi petrecuse întreaga viaţă pe drumul mare şi, cu toate acestea, îi dispreţuia şi îi bătea pe oamenii din popor. De ce? Pentru că era de-acum foarte îndepărtat de popor, chiar dacă trăia aproape de el. Nu încape îndoială că n-a primit nici un dram de cultură superioară, de aceea s-a îmbrăcat în uniformă şi se considera cu mult mai presus de ţărani. Aproape că pe aceeaşi poziţie se situa şi moşierul, al cărui conac se afla la vreo sută de paşi de izbele ţăranilor; numai că problema nu stătea în cei o sută de paşi, ci în faptul că omul dăduse deja de gustul desfrîului civilizaţiei. El este aproape de popor, doar la o sută de paşi, dar în acest spaţiu de

o sută de paşi s-a căscat o întreagă prăpastie. Acest moşier nu putea fi culturalizat mai mult de-o picătură, însă desfrînat de această picătură era deja definitiv. Aşa a trebuit să se întîmple tocmai la începutul reformei şi cu majoritatea dintre ei. Trebuie să remarc cu fermitate că şi aici dl Avseenko este inocent ca un prunc, adică incompetent: nu toţi, în nici un caz nu toţi oamenii cu puţină instrucţie au căzut în desfrîu şi au dispreţuit poporul; dimpotrivă, chiar şi pe atunci au existat unii, asupra cărora principiile poporului nu conteneau să-şi manifeste extraordinara lor valoare educativă. Această categorie nu a fost nimicită şi îşi trage originile încă de pe vremea reformei lui Petru, rezistînd pînă în zilele noastre. Au fost mulţi, chiar foarte mulţi oameni care, după ce au dat de gustul culturii, s-au reîntors în mijlocul poporului şi la idealurile acestuia, fără să-şi piardă cultura. Ulterior, dintre aceşti oameni „loiali" s-a desprins gruparea slavofililor, oameni deja profund pătrunşi de civilizaţia europeană. Numai că nu acest înalt nivel de civilizaţie europeană al slavofililor a cauzat faptul că ei au rămas credincioşi poporului şi principiilor acestuia; nu, din contra, explicaţia stă în acţiunea educativă necontenită şi inepuizabilă a principiilor poporului asupra minţii şi dezvoltării acestei categorii de ruşi veritabili, care, în virtutea însuşirilor lor înnăscute, au fost în stare să reziste forţei civilizaţiei, să nu-şi anuleze personalitatea şi, repet, această categorie de oameni îşi trage originile chiar de la începutul reformei. Presupun că, pentru mulţi, slavofilii noştri par să fi căzut din cer şi că nu şi-ar trage rădăcinile încă din reformele lui Petru, ca un protest împotriva a tot ceea ce era în ele excepţie fanatică şi falsă. Dar, repet, au existat şi oameni puţin instruiţi care niciodată n-au considerat că poporul este un cîine şi o canalie. Ei nu şi-au pierdut credinţa creştină şi au văzut în popor un frate mai mic şi nicidecum un

cîine. Însă e prea puţin probabil ca oamenii noştri de cultură să ştie acest lucru şi, dacă îl ştiu, dispreţuiesc aceste fapte, nu le iau în considerare şi nu le vor lua pentru nimic în lume, pentru că aceşti ruşi, care nu şi-au pierdut credinţa creştină, puţin culturalizaţi, ar contrazice în mod direct teza lor fundamentală şi triumfătoare cu privire la slabul caracter educativ al principiilor poporului. Ar trebui să fie de acord că nu principiile poporului erau atît de slabe şi neinstructive, ci dimpotrivă, cultura era deja peste măsură de depravată, chiar dacă se găsea abia la începuturile ei, şi de aceea a şi reuşit să ducă la pierzanie un număr atît de mare de oameni *şovăitori*. (Se ştie că întotdeauna şovăitorii formează majoritatea.) De aceea dl Avseenko conchide de-a dreptul că „răul, principalul rău, răul comun atît pentru noi, cît şi pentru popor nu a stat în «cultură», ci în slăbiciunea principiilor culturale“, şi de aceea a trebui să fugim cît mai repede în Europa, pentru a ne desăvîrşi acolo educaţia pînă-ntr-atît, încît să nu mai considerăm ţăranul cîine şi canalie.

Aşa s-a şi procedat: am mers şi noi în Europa, am adus de acolo şi profesori. Înainte de Revoluţia franceză, pe vremea lui Rousseau şi a corespondenţei împărătesei[125] cu Voltaire, exista în ţara noastră moda profesorilor elveţieni:

„...Şi cel ce-i luminează pe toţi, elveţianul“[126].

„Vino, ia banii, numai umanizează-ne şi fă-ne oameni.“ A existat pe atunci cu adevărat o asemenea modă.

La Turgheniev, în romanul *Un cuib de nobili*, este înfăţişat în treacăt portretul unui nobil mărunt, culturalizat în Europa, care s-a întors la moşia tatălui său. Se lăuda cu omenia sa şi cu educaţia primită. Taică-său a început să-i reproşeze că a sedus o fată inocentă de la curte şi a necinstit-o, iar fiul i-a răspuns: „Ei, şi ce, mă însor cu ea“. Ţineţi minte acest mic tablou, cînd taică-său a pus mîna

pe un băţ şi s-a repezit la fecior, iar acesta, într-un frac albastru, englezesc, în cizme cu ciucuri şi în pantaloni din piele de elan, strînşi pe picioare, a luat-o la sănătoasa prin livadă, peste arie, fugind mîncînd pămîntul! Şi totuşi, chiar dacă a fugit, peste cîteva zile s-a însurat, în virtutea ideilor lui Rousseau, la mare vogă pe atunci, dar a făcut-o mai degrabă din prostie, din precaritatea conceptelor, a voinţei şi sentimentelor şi din amorul propriu rănit: „Iată, cică, priviţi cu toţii ce fel de om sînt!". Soţia nu şi-a respectat-o, a părăsit-o, a istovit-o cu despărţirile şi a tratat-o cu un profund dispreţ, a ajuns la o vîrstă înaintată şi a murit într-un deplin cinism, ca un bătrînel hain, meschin şi de nimic ce era, ocărînd pînă în ultima clipă şi strigîndu-i surorii sale: „Glaşka, Glaşka, proasto, supă, supă!". Cît farmec şi cît adevăr în această scenă a lui Turgheniev! Or, acest tip era culturalizat într-o măsură considerabilă; dl Avseenko, însă, ne vorbeşte despre altceva: el pretinde adevărata cultură, adică pe cea din zilele noastre, chiar pe cea care a reuşit, în cele din urmă, să-i înnebunească pe moşierii noştri din Petersburg, făcîndu-i să plîngă în hohote citind *Bietul Anton*[127], după care s-au şi apucat să-i elibereze pe ţărani cu pămînt cu tot, iar cîinilor şi canaliilor de mai înainte au hotărît să li se adreseze cu *dumneavoastră*. Ce mai progres, într-adevăr! De altminteri, s-a constatat, după ce au fost studiaţi mai îndeaproape, că moşierii care-l deplîngeau pe bietul Anton nu înţelegeau nici poporul, nici viaţa acestuia şi nici principiile sale, că erau atît de departe de a le înţelege, încît mai că nu-i luau pe mujicii ruşi drept cine ştie ce ţărani francezi ori păstori pictaţi pe ceştile de porţelan, iar atunci cînd guvernul a întreprins dificila şi îndelungata sa lucrare de eliberare a ţăranilor, unele din părerile acestor moşieri, unii chiar oameni de vază, au uimit prin necunoaşterea aproape anecdotică a obiectului în cauză, a satului, a vieţii poporului şi a

celorlalte lucruri ce ţineau de principiile acestuia. Or, dl Avseenko susţine că numai cultura europeană a făcut posibilă înţelegerea idealurilor poporului, care sînt în sine lipsite de orice valoare educativă. Ar trebui să presupunem că pentru atingerea idealurilor poporului a fost nevoie să mergem la Paris sau, cel puţin, la un vodevil la teatrul Mihailovski, către care se îndreaptă caleştile. Ei, dar fie, fie ca progresul şi înţelegerea principiilor ruse să le fi primit numai din Europa, fie: laudă culturii! Iată unde îi duce pe oameni cultura, cultura adevărată, exclamă o puzderie de domni alde Avseenko! Şi ce preţ să mai aibă în faţa ei niscaiva mici principii ale poporului, cu credinţa ortodoxă în frunte – n-au nici o forţă educativă, jos cu ele!

Să zicem. Dar iată la ce să-mi răspundeţi, totuşi, domnilor, la o întrebare numai: aceşti învăţători ai noştri, europeni, elveţieni, toţi aceşti binefăcători ce ne-au învăţat să-i eliberăm pe ţărani cu pămînt cu tot, oare de ce acolo, pretutindeni în Europa, n-au eliberat pe nimeni, fie şi fără pămînt, numai cu ce i-a făcut mama lor? Oare de ce în Europa eliberarea nu a venit din partea suveranilor, a baronilor, a moşierilor, ci în urma revoltelor şi răscoalelor, prin foc şi sabie şi prin rîuri de sînge? Şi dacă pe ici-colo oamenii au fost dezrobiţi fără rîuri de sînge, asta s-a făcut pretutindeni şi în tot locul prin transformarea iobagilor în proletari, în sclavi desăvîrşiţi. Iar noi strigăm că am învăţat de la europeni să eliberăm! „Ne-am culturalizat, cică, şi-am încetat să-l considerăm pe ţăran cîine şi canalie.“ Atunci de ce în Franţa, dar şi peste tot în Europa, orice proletar, orice muncitor care nu are nici de unele este considerat şi astăzi cîine şi canalie? Asta, desigur, n-o puteţi tăgădui. După lege, desigur, nu poţi să-i spui de la obraz că e cîine şi canalie; dar foarte bine poţi să-l tratezi ca pe un cîine sau o canalie, iar legea vicleană nu pretinde decît să fie respectată politeţea de rigoare.

„Politicos voi fi, dar pîine nu-ţi dau, de-ar fi să crapi de foame ca un cîine“ – iată cum e acum în Europa. Cum adică? Ce-i contradicţia asta? Cum de ne-au învăţat exact contrariul? Nu, domnilor, s-ar părea că la noi s-a petrecut cu totul altceva şi cu totul altfel decît spuneţi domniile voastre. Că doar judecaţi şi singuri: dacă noi numai datorită culturii am fi încetat a-l mai considera pe ţăran cîine şi canalie, atunci ar fi fost posibil să-l fi şi eliberat pe fundamente culturale, adică pe principii proletare, cum au procedat în Europa învăţătorii noştri: „Mişcă, cică, dragă frăţioare, spre libertate, aşa cum te-a făcut maică-ta, ba încă asta ia-o şi drept o mare cinste“. În regiunea Ostzeisk[128] aşa a şi fost eliberat poporul, punct cu punct, de ce oare? Pentru că cei de-acolo sînt europeni, iar noi doar ruşi. Rezultă, aşadar, că noi am şi făcut acest lucru ca ruşii, nicidecum ca europenii educaţi şi am eliberat poporul cu pămînt cu tot numai spre mirarea şi groaza învăţătorilor noştri din Europa şi a tuturor binefăcătorilor elveţieni. Da, spre groaza lor: s-au şi auzit acolo voci alarmate, oare nu ţineţi minte? Vă amintiţi cum s-a pronunţat răposatul Guizot[129] despre eliberarea poporului nostru: „Cum mai vreţi după aceasta să nu ne temem de voi?“ i-a spus el atunci unui rus. Nu, noi n-am eliberat poporul cu pămînt cu tot pentru că am devenit europeni instruiţi, ci pentru că ne-am dat seama că sîntem ruşi cu toţii, inclusiv ţarul, exact cum visase cu patruzeci de ani în urmă moşierul Puşkin, blestemîndu-şi chiar în acea epocă educaţia sa europeană şi întorcîndu-se la principiile poporului. *În numele acestor principii ale poporului* a şi fost eliberat poporul rus cu pămînt cu tot, şi nu pentru că aşa ne-a învăţat Europa; dimpotrivă, tocmai pentru că noi cu toţii, brusc şi pentru întîia oară, am hotărît să ne înclinăm în faţa adevărului poporului. A fost nu numai un moment de referinţă al vieţii ruse, cînd oamenii de cultură pentru prima dată s-au hotărît să procedeze într-un mod original,

dar şi un moment profetic al vieţii ruseşti. Şi e posibil ca foarte curînd prorocirea să înceapă să se înfăptuiască...

*

Dar... dar mă opresc aici, deocamdată. Observ că acest articol va ocupa tot spaţiul în *Jurnal*. Aşadar, la revedere, pînă la numărul următor, cel din mai, al *Jurnalului* meu. Şi, bineînţeles, las pentru numărul din luna mai partea esenţială a explicaţiei mele. Voi enumera, ca să nu uit, ce va cuprinde aceasta. Vreau să arăt deplina inconsistenţă, ba chiar lipsa de semnificaţie tocmai a *acelei laturi* a culturii noastre, pe care alţii o consideră, dimpotrivă, ca fiind lumina noastră, singura noastră izbăvire şi fală în faţa poporului, de la înălţimea căreia scuipă ei pe popor şi se consideră pe deplin îndreptăţiţi s-o facă. Căci a lăuda „principiile poporului“, a te entuziasma în faţa lor şi imediat a susţine că ele sînt lipsite de orice forţă, de orice fel de valoare educativă şi că tot acest lucru nu e decît „pasivitate“ – înseamnă să scuipi pe aceste principii. Să susţii, spre exemplu, cum face dl Avseenko, că poporul nu e mai mult decît „un pribeag care nu şi-a ales încă drumul“ şi că „a aştepta gîndire şi chip de la această enigmă, de la acest sfinx, care nici pentru sine nu şi-a găsit nici o gîndire, nici un chip, e o ironie“, a susţine aşa ceva, spun eu, nu înseamnă decît deplina necunoaştere a obiectului despre care vorbeşti, înseamnă absoluta necunoaştere a poporului. Vreau să arăt tocmai faptul că poporul nu e nicidecum iremediabil pierdut, că nu este nicidecum atît de supus îndoielii şi nesiguranţei, cum dimpotrivă le este supusă şi este pătrunsă de ele pătura noastră cultă, lucruri cu care toţi aceşti domni se mîndresc, ca fiind cîştigurile cele mai de preţ ale Rusiei în ultimele două sute de ani. Aş vrea, în sfîrşit, să arăt că în rîndurile poporului nostru s-a păstrat intact acel miez tare, care îl va

feri de excesele şi de abaterile culturii noastre şi va rezista educaţiei viitoare a poporului, fără a prejudicia chipul şi imaginea poporului rus. Chiar dacă am spus că „poporul e o enigmă“, nu am făcut-o nicidecum în sensul în care m-au înţeles aceşti domni. La urma urmei, vreau să explic pe larg, aşa cum o înţeleg eu, problema confuză care se ridică de la sine în urma tuturor acestor altercaţii: „Ei bine, dacă noi, pătura rusă cultă, sîntem atît de slabi şi de nestatornici în faţa poporului, atunci ce i-am putea noi aduce atît de preţios, încît să se încline în faţa acestui ceva şi să primească «sine qua non» acest lucru de preţ, cum singur m-am exprimat în *Jurnalul* meu din februarie?“. Intenţionez să arăt şi să explic latura culturii noastre, pe care trebuie s-o considerăm ca preţioasă şi căreia, dimpotrivă, toţi aceşti domni, *pînă acum*, nu i-au acordat nici cea mai mică atenţie. Deci, rămîne pe numărul din mai. În ce mă priveşte, nu pot să-mi închipui ceva mai interesant şi mai *presant* decît aceste probleme şi nici nu ştiu ce părere va avea cititorul. Dar promit să mă străduiesc din răsputeri să fiu mai concis, iar pe dl Avseenko voi încerca să nu-l mai pomenesc.

113 *Avseenko*, Vasili Grigorovici (1842-1913), scriitor şi critic literar.

114 Citat din fabula *Porcul* de Krîlov.

115 *Fadeev,* Rostislav Andreevici (1824-1883), general, publicist din lagărul ultraconservator, conform căruia nobilimea reprezenta singura valoare socială creată cu timpul şi drept rezultat al reformelor începute de Petru I.

116 *Pisemski*, Aleksei Feofilaktovici (1821-1881), scriitor şi dramaturg.

117 Citat inexact din fragmentul dramatic al lui Gogol *La ieşirea din teatru, după reprezentarea unei comedii noi.*

118 *Teatrul Mihailovski*, inaugurat la 2 noiembrie 1853 (cunoscut în perioada sovietică sub denumirea de Teatrul Mic de Operă şi Balet din Leningrad) era instituţia culturală preferată a elitei din Petersburg şi a străinilor stabiliţi în oraş. Aici jucau trupele străine venite în turneu în Rusia. Repertoriul trupei dramatice franceze era alcătuit din noutăţi ale scenei pariziene.

119 *Liubim Torţov*, personaj al comediei lui A.N. Ostrovski *Sărăcia nu-i un viciu*.

120 Este vorba de cartea lui Gogol, *Pagini alese din corespondenţa cu prietenii*, care a prilejuit o intensă polemică în epocă.

121 Citat din poezia lui Nikolai Feodorovici Şcerbin (1821-1869), *Fiziologia „Poetului nou“*; *Poetul nou* era pseudonimul lui *Ivan Ivanovici Panaev* (1812-1862), cu care acesta semna foiletoane satirice la adresa aristocraţiei.

122 Între anii 1558 şi 1583, ţarul Ivan Vasilievici a încercat în repetate rînduri să cucerească ţărmul Mării Baltice, purtînd fără succes războaie cu Regatul Unit al Poloniei şi Lituaniei, cu Suedia şi Danemarca.

123 *Aksakov*, Serghei Timofeevici (1791-1859), scriitor. Trimiterea lui Dostoievski la *Cronica de familie* este greşită, episodul relatat fiind cuprins într-o altă lucrare a acestuia, *Amintiri*. Eroarea este explicabilă prin faptul că *Amintirile* şi *Cronica* au fost tipărite într-un singur volum (S.T. Aksakov, *Cronică de familie şi Amintiri*, Moscova, 1856; ed. a IV-a, Moscova, 1870).

124 Opinia că icoana ar fi o „scîndură“ Dostoievski o lua drept o prejudecată „boierească“; superstiţia că vinerea este interzisă orice activitate (Sfînta Vineri) e legată de faptul că Hristos a pătimit pe cruce într-o zi de vineri; *Flor* şi *Lavru* (sec. II), fraţi zidari, sfinţi ai bisericii ortodoxe.

125 Este vorba de împărăteasa Ekaterina a II-a (1729-1796).

126 *Versul, pare-mi-se, îi aparţine contelui Hvostov (Hvostov, Dmitri Ivanovici (1757-1835), poet minor, conte.). Ţin minte chiar un catren, în care poetul enumeră toate popoarele Europei: „Turcul, Persul, Prusacul, Francezul / şi răzbunătorul Spaniol,/ Fiul Italiei şi cel al ştiinţelor, Germanul,/ Fiul mercantilismului, păzindu-şi marfa/ adică Englezul/ Şi cel ce-i luminează pe toţi, Elveţianul...“

127 Vezi supra nota 102 din Jurnal (1873).

128 Denumirea ţinuturilor de la Marea Baltică.

129 *Guizot*, François Pierre Guillaume (1787-1874), istoric şi om politic francez, ministru de externe şi, *de facto*, şef al guvernului (1840-1847), adeptul unei politici „imobile“, conservatoare.

Capitolul al II-lea

I. Cîte ceva despre problemele politice

Toţi vorbesc despre problemele politice curente şi toţi sînt extrem de interesaţi; dar, cum să nu fii interesat? Un om extrem de serios, întîlnindu-se cu mine întîmplător, m-a întrebat deodată, într-un mod foarte serios: „Ei, va fi război sau nu?“. Am rămas perplex: deşi urmăresc cu ardoare, ca toată lumea, evenimentele, nici măcar nu mi-am pus problema iminenţei unui război. Şi, se pare, am avut dreptate: ziarele anunţă o viitoare şi foarte apropiată întîlnire la Berlin a celor trei cancelari şi, fireşte, acest interminabil conflict din Herţegovina va fi atunci rezolvat şi, cel mai probabil, într-o manieră cu totul satisfăcătoare pentru sentimentul rusesc. Recunosc, nici acum o lună nu m-au tulburat din cale-afară cuvintele acestui baron Rodici[130] şi, într-adevăr, n-au făcut decît să mă distreze atunci cînd am citit întîia oară despre ele. Abia apoi s-a făcut vîlvă din cauza lor. Şi totuşi am impresia că baronul Rodici nu numai că n-a vrut să ironizeze pe nimeni, dar, în spusele lui, nici măcar n-a existat ceva „politic“, ci, pur şi simplu, l-a luat gura pe dinainte, a trăncănit, a îndrugat nişte prostii despre slăbiciunea Rusiei. Mi se pare chiar că, înainte de a se referi la slăbiciunea Rusiei, se gîndea cam aşa: „Dacă noi sîntem mai puternici ca Rusia, înseamnă că Rusia e neputincioasă rău. Iar noi sîntem cu adevărat mai puternici pentru că Berlinul niciodată nu ne va ceda Rusiei. O, e posibil ca Berlinul să admită să ne batem cu Rusia, dar o va face pentru propria-i satisfacţie şi pentru a-şi da mai bine seama care pe care şi de ce mijloace dispune fiecare dintre noi. Dar dacă Rusia ne va învinge şi ne va strînge tare cu uşa, atunci Berlinul îi va spune: «Stai, Rusie!» şi n-o va lăsa

să ne calce în picioare, adică o va lăsa, dar nu prea tare, ci doar aşa putinţel. Şi fiindcă Rusia nu va avea curajul să meargă deodată împotriva noastră şi a Berlinului, povestea se va şi încheia fără prea mari neajunsuri pentru noi; în schimb avem o şansă, căci, dacă învingem Rusia, atunci putem cîştiga subit foarte mult. Aşadar, avem şansa de a cîştiga pe de o parte foarte mult sau, în cazul în care va învinge Rusia, de a pierde foarte puţin, ceea ce e foarte bine, foarte politic! Iar Berlinul ne este prieten: ţine foarte mult la noi întrucît vrea să ne ia teritoriile germane şi le va lua neapărat, foarte curînd, probabil; însă, deoarece ne iubeşte nespus de mult, neapărat o să ne recompenseze pentru teritoriile germane luate de la noi şi ne va oferi pentru ele dreptul asupra slavilor de sub turci. Asta o va face neapărat, deoarece îi va conveni de minune să procedeze astfel, căci noi, chiar dacă ni-i va da pe slavi ca recompensă, tot nu vom fi mai puternici decît el, însă, dacă Rusia îi va acapara pe slavi, va deveni mai puternică chiar decît Berlinul. Iată de ce slavii ne vor reveni nouă, şi nu Rusiei; iată de ce n-am mai răbdat şi am spus toate acestea în cuvîntul meu adresat conducătorilor slavi. Că doar, încetul cu încetul, trebuie şi ei pregătiţi în vederea unor idei bune..."

Aceste gînduri le poate avea nu numai Rodici, dar şi austriecii în general. Şi, fireşte, aici e mult haos. Ia să ne imaginăm că slavii vor cădea în stăpînirea Austriei şi că primul lucru pe care-l va face aceasta va fi să înceapă a-i germaniza, chiar după ce şi-a pierdut teritoriile germane! E adevărat, totuşi, că în Europa nu numai Austria e tentată să creadă în slăbiciunea Rusiei şi, în al doilea rînd, în faptul că Rusia ţine neapărat să-i cuprindă cît mai repede pe slavi sub stăpînirea sa. Cea mai deplină mutaţie în viaţa politică a Rusiei va fi tocmai atunci cînd Europa se va convinge că Rusia nu doreşte cîtuşi de puţin să acapareze ceva. Atunci va începe o nouă eră şi pentru noi, şi pentru

întreaga Europă. Încrederea în dezinteresul Rusiei, dacă va veni vreodată, va înnoi şi va schimba deodată întreaga înfăţişare a Europei. În cele din urmă, această încredere se va instaura neapărat, dar nu ca urmare a asigurărilor pe care le dăm noi: Europa nu va avea niciodată încredere în asigurările noastre şi ne va privi cu duşmănie pînă la sfîrşit. E greu să ne imaginăm cît de mult se teme de noi. Iar dacă se teme, trebuie să ne şi urască. Nu, Europa nu ne iubeşte şi nici nu ne-a iubit vreodată; niciodată nu a considerat că-i aparţinem, că sîntem europeni, ci întotdeauna am fost pentru ea nişte intruşi supărători. Iată de ce îi place atît de mult să se consoleze uneori cu gîndul că Rusia ar fi „deocamdată neputincioasă".

Şi e bine că tinde să creadă astfel. Sînt convins că dacă, spre exemplu, am fi învins în războiul Crimeii şi, în general, am fi repurtat victoria asupra aliaţilor, atunci peste Rusia ar fi dat cea mai mare nenorocire! Văzînd că sîntem atît de puternici, toate popoarele din Europa s-ar fi ridicat pe dată împotriva noastră cu o ură fanatică. Aliaţii ar fi semnat, desigur, o pace dezavantajoasă, dacă ar fi fost învinşi, dar niciodată n-ar fi fost pace de fapt. Imediat ar fi început pregătirile în vederea unui nou război cu scopul nimicirii Rusiei şi cel mai grav ar fi fost că întreaga lume s-ar fi aflat de partea lor. Anul 1863[131], spre exemplu, nu ne-ar fi costat atunci doar un schimb de note diplomatice caustice: din contra, s-ar fi înfăptuit o cruciadă generală împotriva Rusiei. Mai mult, cu ajutorul acestei cruciade, cîteva din guvernele europene şi-ar fi reglat astfel problemele lor interne, aşa că aceasta, sub toate aspectele, ar fi fost avantajoasă pentru ele. Partidele revoluţionare şi toate fracţiunile nemulţumite de guvernul de atunci din Franţa, spre exemplu, i s-ar fi alăturat în grabă, întru „cauza cea mai sacră", izgonirea Rusiei din Europa şi războiul ar fi fost unul popular. Însă atunci ne-a ocrotit destinul, dînd avantaj aliaţilor

şi, în acelaşi timp, păstrîndu-ne întreaga onoare militară, ba chiar sporind-o, aşa că înfrîngerea a putut fi suportată. Într-un cuvînt, am suportat înfrîngerea, dar povara victoriei asupra Europei n-am fi suportat-o nicicum, cu toată forţa şi vitalitatea noastră. Tot astfel ne-a mai salvat destinul o dată, la începutul secolului, cînd am eliberat Europa de sub jugul lui Napoleon I, ne-a salvat anume prin faptul că ne-a dat Prusia şi Austria ca aliaţi. Dacă am fi învins noi singuri, Europa, după ce s-ar fi întremat puţin după Napoleon I, s-ar fi năpustit de îndată, şi fără Napoleon, asupra noastră. Numai că, slavă Domnului, s-a întîmplat altfel: Prusia şi Austria, pe care noi le-am eliberat, şi-au atribuit imediat întreaga onoare a victoriilor, iar mai apoi, adică acum, afirmă făţiş că atunci au învins ele singure, iar Rusia n-a făcut decît să le încurce.

Şi, îndeobşte, sîntem în aşa fel plasaţi de soarta noastră europeană, încît nu avem voie nicicum să repurtăm victorii în Europa, chiar dacă am putea să le şi repurtăm: este dezavantajos şi periculos în cel mai înalt grad. Poate doar unele victorii particulare, ca să zicem aşa, de acasă, ni le mai pot „ierta“, cum ar fi cucerirea Caucazului[132], de exemplu. Primul război cu Turcia, de pe timpul răposatului suveran şi, îndată după aceea, răfuiala noastră cu Polonia mai că nu au provocat o explozie în întreaga Europă. În prezent, ei ne-au „iertat“, se pare, recentele achiziţii în Asia Centrală şi totuşi, judecînd după orăcăitul lor de acolo, nu pot să se potolească.

Cu toate acestea, cursul evenimentelor trebuie, pare-se, să modifice într-un viitor deloc îndepărtat atitudinea popoarelor europene faţă de Rusia. În numărul din martie al *Jurnalului,* am prezentat cîteva din reveriile mele despre viitorul apropiat al Europei. Dar pot să afirm, nu ca pe o fantezie, ci aproape cu certitudine, că în viitorul nu prea îndepărtat, poate chiar foarte curînd, Rusia va fi

naţiunea cea mai puternică din Europa. Lucrul acesta va fi posibil din cauză că în Europa vor fi distruse toate marile puteri, şi asta dintr-un motiv extrem de simplu: ele vor slăbi şi vor fi subminate de către năzuinţele democratice nesatisfăcute pe care le nutreşte cea mai mare parte a cetăţenilor din clasele de jos, proletarii şi săracii. În Rusia aşa ceva nu se poate întîmpla nicidecum: demosul nostru este mulţumit şi, cu timpul, va fi şi mai satisfăcut, căci totul, starea de spirit comună sau, mai bine zis, acordul comun tinde spre asta. De aceea va rămîne un singur colos pe continentul european, Rusia. Şi asta se va întîmpla, poate, chiar cu mult mai repede decît se crede. Viitorul Europei îi aparţine Rusiei. Rămîne întrebarea: ce va face atunci Rusia în Europa? Ce rol va juca ea? Este ea pregătită pentru un asemenea rol?

II. Paradoxalistul

Apropo, în legătură cu războiul şi cu veştile despre război. Am printre cunoştinţele mele un paradoxalist. Îl ştiu de multă vreme. Este un om de care n-a auzit nimeni şi are un caracter ciudat: este *visător*. Vă voi vorbi neapărat mai pe larg despre el. Dar acum mi-am amintit cum odată, sînt totuşi cîţiva ani de atunci, a avut o dispută cu mine pe tema războiului. El pleda pentru război în general şi, poate, o făcea pur şi simplu de dragul paradoxurilor. Fac observaţia că este „civil“ şi omul cel mai paşnic şi mai blajin din lume şi de la noi din Petersburg.

— Bizară ideea, spunea el, printre altele, că războiul este un flagel pentru omenire. E, dimpotrivă, lucrul cel mai folositor. O singură formă de război este detestabilă şi cu adevărat pernicioasă: războiul civil, fratricid. Acesta distruge statul, îl dezagregă, durează întotdeauna foarte mult şi transformă oamenii în fiare pentru sute de ani. În schimb, războiul dintre naţiuni, cel

politic aduce numai foloase, în toate privinţele, şi de aceea el este absolut indispensabil.

— Iertaţi-mă, popoarele se ridică unul împotriva altuia, oamenii pornesc să-şi ucidă semenii, ce este indispensabil aici?

— Totul şi în cel mai înalt grad. În primul rînd, e o minciună că oamenii pornesc să-şi ucidă semenii: asta nu este niciodată pe primul plan ci, dimpotrivă, ei merg să-şi jertfească propria viaţă. Este cu totul altceva. Nu există o idee mai nobilă decît aceea de a-ţi jertfi propria viaţă, de a-ţi apăra fraţii şi patria sau, şi mai simplu, de a apăra interesele patriei. Fără idei generoase omenirea nu poate trăi, ba chiar bănuiesc că omenirea îndrăgeşte războiul tocmai pentru a participa la o idee generoasă. E vorba de o necesitate.

— Bine, dar omenirea îndrăgeşte războiul?

— Cum altfel? Cine este deprimat pe vreme de război? Din contra, toţi prind curaj într-o clipă şi devin mîndri, spiritele se înflăcărează şi nu mai rămîne nici urmă din apatia ori plictiseala obişnuite pe vreme de pace. Şi apoi, cînd războiul ia sfîrşit, ce mult le place oamenilor să-şi amintească de el, chiar şi în cazul unei înfrîngeri! Să nu le daţi crezare cînd, întîlnindu-se pe timp de război, îşi spun unul altuia, clătinînd din cap: „Ce nenorocire, ce ni-i dat să trăim!“. O fac doar din convenienţă. Dimpotrivă, e sărbătoare în sufletul fiecăruia. Ştiţi, este cumplit de greu să recunoşti că ai anumite idei: vor spune că eşti fiară, retrograd, te vor blama; de asta le este teamă. Nimeni nu are curajul să laude războiul.

— Dar dumneavoastră vorbiţi de idei generoase, de umanizare. Nu pot fi găsite oare idei generoase în afara războiului? Pe timp de pace, dimpotrivă, le este mai uşor să se dezvolte.

— E tocmai invers, e cu totul altfel. Generozitatea piere în perioadele de pace îndelungată şi, în locul ei, apar cinismul, indiferenţa, plictisul ori, cel mult, zeflemeaua

răutăcioasă, dar şi aceasta mai mult ca amuzament gratuit, şi nu ca o preocupare. Se poate spune în mod categoric că o pace îndelungată îi încrîncenează pe oameni. Cînd pacea dăinuie, balansul social înclină întotdeauna spre ceea ce este mai prostesc şi mai grosolan în sînul omenirii, în primul rînd spre bogăţie şi capital. Onoarea, dragostea de oameni, spiritul de sacrificiu mai sînt respectate, mai sînt apreciate şi se află la loc de cinste imediat după război, însă, pe măsură ce pacea se prelungeşte, toate aceste lucruri minunate şi generoase pălesc, se usucă, mor, în timp ce triumfă bogăţia, cupiditatea. Rămîne pînă la urmă singură ipocrizia, ipocrizia onoarei, a jertfei de sine, a datoriei, aşa că, poate, vor fi respectate în continuare, în pofida întregului lor cinism, dar numai în cuvinte sforăitoare, de dragul formei. În realitate nu va exista onoare, vor rămîne doar formulele. Formulele onoarei înseamnă moartea onoarei. O pace prelungă naşte apatia, josnicia gîndului, desfrîul, toceşte sentimentele. Plăcerile nu se rafinează, ci se abrutizează. Bogăţia grosolană nu-şi poate găsi mulţumirea în generozitate, ci reclamă desfătări cu mult mai picante, mai pămîntene, adică satisfacerea imediată a trupului. Plăcerile devin senzuale. Senzualitatea reclamă voluptatea, iar voluptatea îndeamnă întotdeauna la cruzime. Nu veţi putea nicicum să negaţi toate acestea, pentru că e cu neputinţă să negaţi faptul esenţial că balanţa socială, pe timpul unei păci îndelungate, înclină în cele din urmă spre bogăţia grosolană.

— Dar ştiinţa, artele, se pot ele dezvolta pe timp de război? Or, se ştie că ele sînt idei măreţe, idei generoase.

— Aici v-am prins! Ştiinţa şi artele se dezvoltă tocmai în primii ani de după război. Războiul le înnoieşte, le împrospătează, le provoacă, le consolidează ideile şi le imprimă un impuls. Pe timp de pace îndelungată, din contra, şi ştiinţa cade

în paragină. Desigur, activitatea ştiinţifică pretinde generozitate, spirit de sacrificiu. Dar mulţi oameni de ştiinţă rezistă flagelului păcii? Falsa onoare, egoismul, senzualitatea îi cuprind şi pe ei. Încercaţi, de exemplu, s-o scoateţi la capăt cu o asemenea patimă precum invidia: este grosolană şi vulgară, dar se insinuează pînă şi în cel mai nobil suflet de savant. Va dori şi el să ia parte la fastul general, să strălucească. Ce preţ are, în comparaţie cu triumful bogăţiei, triumful unei descoperiri ştiinţifice, dacă nu e una de efect, ca, de pildă, descoperirea planetei Neptun? Vor mai rămîne oare mulţi truditori modeşti, ce credeţi? Dimpotrivă, vor dori faimă şi iată cum îşi va face loc în ştiinţă şarlatania, goana după efect, dar, mai mult decît orice, utilitarismul, pentru că vor dori să fie şi bogaţi. În artă se întîmplă la fel: aceeaşi goană după efect, după cine ştie ce rafinament. Ideile sănătoase şi nobile, ideile clare şi simple nu vor mai fi la modă: va fi nevoie de ceva cu mult mai picant; va fi nevoie de o artificialitate a pasiunilor. Încetul cu încetul se va pierde simţul măsurii şi al armoniei; îşi va face loc deformarea sentimentelor şi a pasiunilor, aşa-zisa fineţe a simţurilor, în fond doar abrutizarea lor. Acestora li se supune întotdeauna arta la capătul unei perioade îndelungi de pace. Dacă n-ar fi existat pe lume războiul, arta s-ar fi stins în cele din urmă. Cele mai bune idei ale artei sînt generate de război, de luptă. Uitaţi-vă la tragedie, priviţi statuile: iată-l pe *Horaţiu* al lui Corneille, iată-l pe Apollo din Belvedere ucigînd monstrul...

— Dar Madonele, dar creştinismul?

— Creştinismul însuşi recunoaşte războiul şi proroceşte că sabia nu va dispărea pînă la sfîrşitul lumii: este un lucru remarcabil şi surprinzător. O, nu încape îndoială că în înţelesul moral, în înţelesul nobil al cuvîntului, creştinismul respinge războiul şi ne cere să ne iubim ca fraţii. Sînt primul care se va bucura cînd se vor preface

săbiile în fiare de pluguri. Rămîne întrebarea: cînd s-ar putea întîmpla acest lucru? Şi merită oare să prefacem acum săbiile în fiare pentru pluguri? Pacea de acum este întotdeauna şi pretutindeni mai rea decît războiul, într-atît de rea, încît în cele din urmă ajunge să fie imoral să o mai susţii: nimic de apreciat, absolut nimic de păstrat, e ruşinos şi trivial să păstrezi ceva. Bogăţia, grosolănia plăcerilor nasc lenea, iar lenea dă naştere robilor. Pentru a-i păstra pe robi în stare de robie trebuie să-i privezi de libera voinţă şi de posibilitatea de a se instrui. Că doar nu vă puteţi lipsi de robi, indiferent ce-aţi fi, chiar persoana cea mai umană?! Mai remarc faptul că pe vreme de pace prind rădăcini laşitatea şi necinstea. Prin firea lui, omul are o înclinaţie teribilă spre laşitate şi neruşinare, şi asta o ştie prea bine în sinea lui; iată de ce, poate, este atît de avid de război, iată de ce iubeşte atît de mult războiul: găseşte în el un remediu. Războiul dezvoltă sentimentul de fraternitate şi uneşte popoarele.

— Cum adică uneşte popoarele?

— Obligîndu-le să se respecte reciproc. Războiul îi împrospătează pe oameni. Iubirea de aproape se dezvoltă cel mai mult pe cîmpul de luptă. E chiar ciudat că războiul înrăieşte mai puţin decît pacea. În fond, o ofensă politică pe timp de pace, un tratat insolent, o presiune diplomatică, o interpelare arogantă, de felul celei pe care ne-a adresat-o Europa în 1863, înrăiesc infinit mai mult decît o luptă deschisă. Vă amintiţi să-i fi urît noi pe francezi şi pe englezi în timpul războiului Crimeii? Din contra, ne-am apropiat parcă şi mai mult, am devenit parcă rude. Ne interesam de părerea lor asupra vitejiei ce-o arătaserăm, le alinam prizonierii; soldaţii şi ofiţerii noştri ieşeau din avanposturi în timpul armistiţiului şi mai că nu se îmbrăţişau cu inamicii, chiar beau votcă împreună. Despre toate acestea, Rusia citea cu încîntare în presă, ceea ce n-a împiedicat-o, totuşi,

să lupte admirabil. Spiritul cavaleresc înflorea. Cît despre dezastrele materiale pricinuite de război, nici nu vreau să vorbesc: ştie oricine regula că, după război, totul parcă învie. Puterea economică a ţării creşte de zece ori, ca şi cum un nor de furtună ar fi revărsat un potop de apă pe cîmpul ars de secetă. Acum sînt ajutaţi şi cei ce-au suferit de pe urma războiului, pe cînd, în timp de pace, pot să moară de foame regiuni întregi, înainte ca noi să apucăm să ne scărpinăm şi să donăm trei ruble acolo.

— Dar nu poporul e cel ce suferă cel mai mult în vreme de război, nu el are de îndurat ruina şi greutăţi inevitabile şi incomparabil mai mari decît categoriile din fruntea societăţii?

— Posibil, dar pentru puţin timp; după aceea el cîştigă mult mai mult decît a pierdut. Tocmai poporului războiul îi lasă urmele cele mai alese şi mai nobile. Voia dumneavoastră, n-aveţi decît să fiţi fiinţa cea mai umană, dar vă consideraţi, totuşi, superior plebei. Cine măsoară în ziua de azi un suflet cu altul, după măsura creştină? Măsura este buzunarul, puterea, forţa şi toată plebea ştie asta. Aici nu e vorba de invidie, aici apare un insuportabil sentiment al inegalităţii morale, care lezează profund plebea. Oricum i-aţi dezrobi, indiferent ce legi aţi emite, inegalitatea dintre oameni nu va fi lichidată în societatea contemporană. Singurul remediu este războiul. Chiar dacă este paliativ, cu efect de moment, el este îmbucurător pentru popor. Războiul înalţă spiritul poporului şi conştiinţa propriei lui demnităţi. Războiul îi face pe toţi egali în timpul luptei şi-i împacă pe stăpîn şi pe sclav în manifestarea cea mai aleasă a demnităţii omeneşti, în sacrificarea vieţii pentru cauza comună, pentru toţi, pentru patrie. Chiar credeţi că masa cea mai întunecată a mujicilor şi săracilor nu simte nevoia să-şi exprime *activ* sentimentele de generozitate? Or, în vreme de pace, cum şi-ar putea manifesta

generozitatea şi demnitatea umană? Noi pînă şi manifestările singulare de generozitate ale plebei abia de catadicsim să le luăm în seamă, le privim cînd cu un zîmbet de neîncredere, cînd pur şi simplu fără a crede, uneori chiar cu suspiciune. Cînd dăm crezare eroismului unui individ, ne şi pornim să facem vîlvă, ca şi cum am avea de-a face cu ceva neobişnuit; şi ce rezultă de aici e că mirarea şi laudele noastre aduc a dispreţ. În timpul războiului, toate acestea dispar de la sine şi apare deplina egalitate în eroism. Sîngele vărsat e un lucru sfînt. Înalta faptă a generozităţii comune stabileşte cea mai puternică legătură între clasele şi categoriile inegale. Moşierul şi mujicul, care au luptat împreună în 1812, au fost mai apropiaţi unul de altul decît la ei în sat, în tihna moşiei. Războiul este pentru mase ocazia de a se stima, de aceea poporul iubeşte războiul: compune cîntece şi mult timp nu se mai satură ascultînd legende şi povestiri despre război... Sîngele vărsat e sfînt! Nu, *în zilele noastre* războiul e necesar; fără război lumea s-ar prăbuşi sau, cel puţin, s-ar transforma în cine ştie ce mîzgă, în cine ştie ce mocirlă parşivă, ca un corp cangrenat...

Fireşte, am încetat să-l contrazic. Nu face să contrazici visătorii. Apare, totuşi, un fapt foarte ciudat: oamenii discută astăzi în contradictoriu şi emit judecăţi despre lucruri care păreau de mult rezolvate şi date la arhivă. În prezent, toate acestea sînt răscolite din nou şi cel mai important e că aşa ceva se întîmplă pretutindeni.

III. Din nou doar cîteva cuvinte despre spiritism

Observ că iarăşi nu-mi rămîne spaţiu pentru un „articol“ despre spiritism, iarăşi amîn pentru următorul număr. Şi doar am fost încă în februarie la această şedinţă de spiritism, cu un „medium“ adevărat, spectacol care mi-a produs o impresie

destul de puternică. Despre şedinţă, alte persoane prezente acolo au vorbit în presă, aşa că mie, desigur, nu-mi rămîne nimic de comunicat în afara acestei impresii personale. Dar, pînă astăzi, în aceste două luni scurse, n-am vrut să scriu nimic despre ea... şi *am ascuns* de cititori impresia trăită. Mărturisesc dinainte că impresia a fost de o factură cu totul aparte şi aproape că nu viza spiritismul. A fost o impresie de alt gen şi, în formarea ei, spiritismul nu a fost decît un pretext. Îmi pare nespus de rău că sînt nevoit din nou să amîn, cu atît mai mult, cu cît acum am chef să vorbesc despre acest lucru, în vreme ce pînă acum simţeam o oarecare repulsie faţă de problema respectivă. Repulsia se datora suspiciunii. I-am vorbit atunci unuia din prieteni despre această reprezentaţie; un om, pe a cărui judecată pun mare preţ, ascultîndu-mă, m-a întrebat dacă am de gînd să descriu aceste lucruri în *Jurnal*. I-am răspuns că, deocamdată, nu ştiu, iar el, brusc, mi-a dat replica: „Nu scrieţi". N-a mai adăugat nimic, nici eu n-am insistat, dar am priceput sensul: probabil că nu i-ar plăcea să mă vadă contribuind în vreun fel la propagarea spiritismului. Asta m-a uimit atunci foarte mult, pentru că eu, vorbindu-i despre şedinţa din februarie, dimpotrivă, negam spiritismul cu o convingere sinceră. Aşadar, acest om care ura spiritismul a remarcat în povestirea mea *ceva* oarecum favorabil spiritismului, în pofida faptului că îl negam. Iată motivul pentru care pînă astăzi m-am abţinut să vorbesc în presă, anume din teamă şi neîncredere faţă de mine însumi. Acum, se pare, mi-am cîştigat deplina încredere în mine şi mi-am explicat întreaga temere. În afară de aceasta, m-am convins că prin nici unul din articolele mele nu pot înlesni nici susţinerea spiritismului şi nici stîrpirea lui. Dl Mendeleev, care, chiar în momentul cînd scriu aceste rînduri, ţine o conferinţă în Soleanîi Gorodok[133], priveşte problema altfel şi vorbeşte cu scopul nobil „de a

zdrobi spiritismul“. Este întotdeauna o plăcere să asculţi conferinţe cu asemenea tendinţe minunate; numai că eu sînt de părere că acela care *vrea* să creadă în spiritism, nu va putea fi oprit de nimic, nici de conferinţe, nici măcar de comisii întregi, iar pe acela ce nu crede, dacă el *nu vrea* într-adevăr să creadă, nu-l vei putea ispiti cu nimic. Iată convingerea cu care, cel puţin ca primă impresie puternică, am rămas după şedinţa din februarie de la A.N. Aksakov. Pînă în acea zi, *pur şi simplu* negam spiritismul, adică în esenţă eram revoltat doar de semnificaţia mistică a doctrinei sale (apariţiile spiritelor, cu care, pînă în seara şedinţei cu medium-ul, eram într-o oarecare măsură familiarizat, nu am fost în stare să le neg *pe deplin* niciodată şi nu o pot face nici acum, mai cu seamă acum, după ce am citit raportul comisiei ştiinţifice care a avut sarcina să examineze spiritismul). Însă, după acea şedinţă memorabilă, am înţeles deodată sau, mai precis, am aflat deodată nu numai că nu cred în spiritism ci, pe deasupra, că nici *nu vreau* cîtuşi de puţin să cred, aşa că *niciodată*, nici un fel de argumente nu mă vor face să ezit. Iată cu ce impresie am rămas după acea şedinţă, impresie pe care ulterior mi-am limpezit-o. Şi, recunosc, impresia a fost aproape îmbucurătoare, deoarece, mergînd la spectacol, trăiam o oarecare teamă. Mai adaug că aici nu e numai ceva personal: am impresia că în această observaţie a mea există şi ceva general. Mi se pare că aici se ascunde o anume lege a naturii umane, comună tuturor, şi care priveşte tocmai credinţa şi necredinţa în genere. Mi s-a clarificat cumva atunci, tocmai în urma experienţei, tocmai în urma acelei şedinţe, ce forţă poate găsi şi dezvolta în sine necredinţa la un moment dat, absolut independent de voinţa noastră, chiar dacă în acord cu dorinţa noastră ascunsă... Acelaşi lucru este valabil, probabil, şi pentru credinţă. Iată despre ce aş vrea să vorbesc.

Aşadar, rămîne pentru numărul viitor; acum, însă, vreau să mai adaug cîteva cuvinte în completarea celor spuse deja în numărul din martie, propriu-zis pe marginea aceluiaşi raport al vestitei de pe acum „Comisii“.

*

Am spus atunci cîteva vorbe despre caracterul nesatisfăcător al acestui raport şi despre faptul că el poate fi chiar dăunător propriului său interes. Dar n-am spus ce era mai important. Mă voi strădui să completez pe scurt acum, cu atît mai mult cu cît problema e, în acest caz, extrem de simplă. Comisia n-a catadicsit să coboare de data aceasta pînă la principala cerinţă, pînă la cerinţa societăţii care aştepta rezoluţia. Se pare că s-a preocupat atît de puţin de cerinţa societăţii (în caz contrar, ar trebui să presupunem că, pur şi simplu, n-a fost în stare s-o înţeleagă), încît nici nu şi-a imaginat măcar că prin nişte „arcuri de crinolină care s-au văzut prin întuneric“ nu-i deschizi la noi nimănui ochii şi nu-i dovedeşti nimic, dacă oamenilor li s-a pus deja pata. Citind raportul, începe categoric să ţi se pară că aceşti oameni de ştiinţă ai noştri îşi imaginau că, la Petersburg, spiritismul există doar acasă la A.N. Aksakov şi nu ştiau absolut nimic despre setea de spiritism apărută în societate şi pe ce temei a început să se răspîndească el tocmai la noi, ruşii. Numai că ei au ştiut toate acestea, dar le-au neglijat. Se vede clar că au avut exact aceeaşi atitudine ca şi persoanele particulare care, aflînd de atracţia nefastă pe care societatea o resimte faţă de spiritism, nu fac decît să-şi bată joc şi să chicotească pe seama ei, dar şi asta doar în treacăt, abia acordîndu-i atenţie. Numai că, odată organizaţi într-o comisie, aceşti oameni de ştiinţă nu mai sînt persoane particulare, ci au devenit reprezentanţi ai vieţii publice. Au primit o misiune, dar tocmai acest lucru ei n-au dorit, se pare, să-l ia în considerare şi s-au aşezat la

masa de spiritism continuînd să fie, ca şi mai înainte, persoane particulare, adică rîzînd, bătîndu-şi joc şi chicotind în continuare, poate doar simţindu-se, pe deasupra, puţin supăraţi pentru faptul că au trebuit să se ocupe în mod serios de o asemenea prostie.

Nu importă, totuşi, că prin întreaga clădire, prin întreaga locuinţă a lui A.N. Aksakov e întins un păienjeniş de arcuri şi sîrme, nu importă că, pe deasupra, medium-ul are o maşinărie care-i ţăcăneşte între picioare (această subtilă presupunere a comisiei a fost dezvăluită ulterior în presă de către N.P. Wagner[134]), însă orice „spiritist" serios (o, nu rîdeţi de acest cuvînt, lucrul e chiar grav), citind raportul, va întreba: „Cum se face că la mine acasă, unde îi ştiu pe toţi ca pe degetele mele, unde-mi ştiu copiii, soţia, rudele şi cunoştinţele, cum se face că la mine se întîmplă aceleaşi fenomene: masa se clatină şi se ridică, se aud zgomote, se obţin răspunsuri inteligente? Doar eu ştiu cu siguranţă şi sînt pe deplin convins că în casa mea nu există maşinării sau sîrme şi că nu m-ar minţi nici soţia, nici copiii". Important e că în Petersburg, în Moscova şi în Rusia au ajuns să fie mulţi indivizi în stare să spună sau să gîndească astfel, sînt deja chiar prea mulţi, şi la asta ar trebui să ne gîndim, chiar coborînd de la înălţimea savantă; doar e vorba de o molimă şi aceşti oameni trebuie ajutaţi. Însă aroganţa comisiei nu admite existenţa acestei molime şi nu meditează deloc la ea, susţinînd: „Pur şi simplu, e vorba de oameni care cred din cauză că sînt uşuratici şi puţin instruiţi". „Fie, să zicem, continuă să insiste spiritistul serios şi cu o convingere îngrijorată (căci ei sînt încă la prima uimire şi la prima îngrijorare, fenomenul fiind doar atît de nou şi neobişnuit), să zicem că sînt uşuratic şi puţin instruit, dar n-am în casă nici o maşinărie care ţăcăneşte, asta o ştiu prea bine, apoi n-am nici bani ca să-mi permit să-mi comand din străinătate

asemenea instrumente amuzante şi n-am idee, zău, de unde se cumpără, cine le vinde, habar n-am de asta. Atunci, cum de se aude la noi ţăcănitul, cum se produc aceste zgomote? Spuneţi că noi singuri ne împingem în masă în mod inconştient; vă asigur că nu sîntem chiar atît de copii, cum ne credeţi, şi avem grijă ce facem, urmărim ca nu cumva să ne împingem singuri în ea, facem experienţe, cu curiozitate, cu obiectivitate...“

— Nu avem ce vă răspunde, conchide mînioasă comisia, vă amăgesc şi pe voi tot aşa ca şi pe ceilalţi; pe toţi vă amăgesc, toţi sînteţi nişte ageamii; aşa trebuie să fie, aşa spune ştiinţa; noi sîntem ştiinţa.

Ei bine, asta nu-i o explicaţie. „Nu, se vede că aici e vorba de altceva, deduce spiritistul convins «la modul serios», nu se poate să fie simple scamatorii. Nu mă priveşte ce face doamna Clire, eu îmi cunosc familia: la mine n-are cine face scamatorii.“ Şi spiritismul se menţine.

*

Iată că am citit chiar acum în *Novoe vremia* [*Timpul nou*] darea de seamă despre prima conferinţă ţinută de dl Mendeleev la Soleanîi Gorodok. Domnul Mendeleev formulează un principiu ferm, în chip de fapt ferm, cum că:

„...la şedinţele de spiritism mesele se mişcă, produc zgomote, şi cînd se pune mîna pe ele, şi cînd nu se pune. Din aceste zgomote, cu ajutorul unui alfabet convenţional, se formează cuvinte întregi, fraze, maxime purtînd întotdeauna pecetea nivelului intelectual al medium-ului cu ajutorul căruia se efectuează şedinţa. Este un fapt. Acum trebuie clarificat cine şi în ce anume ciocăneşte? Pentru clarificare există următoarele şase ipoteze“.

Acest lucru e chiar important: „Cine şi în ce anume ciocăneşte?“. Apoi sînt expuse cele şase ipoteze existente deja în Europa, şase ipoteze prin care, pare-se, poate fi făcut să-şi schimbe

convingerile pînă şi spiritistul cel mai „serios". Dar, pentru cineva de bună-credinţă şi *doritor* să limpezească problema spiritismului, cel mai mare interes nu îl prezintă faptul că există şase ipoteze, ci pe care din ele se sprijină însuşi domnul Mendeleev, ce anume spune şi asupra cărui aspect anume s-a oprit comisia noastră. Ce-i al nostru ne este mai apropiat şi prezintă mai multă autoritate, iar ce se întîmplă acolo, în Europa sau în Statele Unite ale Americii, toate astea sînt obscure! Şi iată că din continuarea relatării asupra conferinţei se vede că, totuşi, comisia s-a oprit din nou la ipoteza scamatoriilor, dar nu a unora simple, ci tocmai asupra celor cu trucuri premeditate şi maşinării care ţăcănesc între picioare (repet, după mărturia lui N.P. Wagner). Dar asta e puţin, pentru spiritiştii noştri această „aroganţă" savantă este insuficientă chiar şi în cazul în care *comisia ar avea dreptate*, iată care-i nenorocirea. Şi apoi, cine ştie, s-ar putea ca spiritistul „serios" convins să şi aibă dreptate cînd concluzionează că, deşi spiritismul este o absurditate, totuşi aici mai este şi altceva, nu doar nişte scamatorii grosiere, că faţă de acest „altceva" trebuie să avem o atitudine mai tandră şi, ca să zicem aşa, mai delicată pentru că „soţia, copiii, cunoştinţele lui nu l-ar minţi" etc. etc. Credeţi-mă, el o ţine una şi bună şi de la aceasta nu veţi reuşi să-i schimbaţi părerea. Ştie precis că aici „nu e vorba numai de nişte scamatorii". De acest lucru s-a şi convins.

Într-adevăr, toate celelalte principii ale comisiei au aproape acelaşi caracter arogant: „Sînt uşuratici, pasămite, singuri se împing în masă în mod inconştient, de aceea ea se şi clatină; ei singuri vor să se înşele, aşa că masa ţăcăneşte; nervii le sînt zdruncinaţi, stau în întuneric, cîntă o armonică, şi-au pus cîrlige în mînecile de la cămaşă (este, de altfel, presupunerea dlui Racinski[135]), ridică masa cu vîrful piciorului" etc. etc. Şi totuşi, cele de mai sus nu vor convinge pe

nimeni din *cei ce doresc să se abată de la calea cea dreaptă*. „Fiţi buni, am o masă de două puduri şi n-aş putea nicicum s-o mişc cu vîrful piciorului sau s-o ridic în aer, de fapt aşa ceva n-ar putea face decît un fachir, un prestidigitator sau doamna Clire a dumneavoastră, cu maşinăria ei de crinolină, pe cînd în familia mea nu există asemenea prestidigitatori şi echilibrişti." Într-un cuvînt, spiritismul este fără îndoială o mare, extremă şi prostească rătăcire, o învăţătură care te duce la pierzanie, este întuneric, însă nenorocirea e că toate cele ce se petrec în jurul mesei nu-s chiar atît de simple, cum ne prescrie comisia să credem şi, de asemenea, nu avem voie să-i categorisim pe toţi spiritiştii drept nătîngi şi proşti, fără excepţie. Procedînd aşa, nu faci decît să-i jigneşti la culme pe toţi şi mai mult ca sigur nu vei obţine nimic. Cred că atitudinea noastră faţă de această rătăcire ar trebui să fie pusă în legătură cu situaţia în care se află în prezent societatea noastră şi de aceea ar trebui să schimbăm tonul şi metoda. Ar trebui să acordăm atenţie mai ales semnificaţiei mistice a spiritismului, care este cel mai dăunător lucru posibil; dar comisia nici n-a reflectat asupra acestei semnificaţii. Desigur, în nici un caz, ea n-ar fi în stare să nimicească acest rău, dar cel puţin, prin alte metode, mai puţin naive şi trufaşe, ar putea să le insufle chiar şi spiritiştilor respectul pentru concluziile ei, exercitînd astfel o puternică influenţă asupra celor mai şovăielnici adepţi ai spiritismului. Numai că această comisie a considerat, după cum se vede, că şi-ar umili demnitatea savantă dacă ar trata chestiunea în cauză altfel decît ca pe o scamatorie, ba încă nu ca pe una simplă, ci însoţită de potlogării. Pentru comisie a fost de neconceput că spiritismul ar putea fi şi *altceva* decît înşelătorie grosolană şi scamatorie. La drept vorbind, ce s-ar fi spus atunci în Europa despre oamenii noştri de ştiinţă? În felul acesta, căzînd de-a dreptul în prejudecata că aici

nu e nevoie decît să prindă şmecheria şi atît, oamenii de ştiinţă şi-au subminat propria concluzie, conferindu-i imaginea unei hotărîri preconcepute. Credeţi-mă, cîte un spiritist inteligent (vă asigur că printre cei care meditează la spiritism sînt şi oameni inteligenţi, nu sînt proşti cu toţii), cîte un spiritist inteligent, citind în ziare articolul despre conferinţa publică a dlui Mendeleev, unde găseşte fraza următoare:

„Din aceste zgomote, cu ajutorul unui alfabet convenţional se formează cuvinte întregi, fraze, maxime *purtînd întotdeauna pecetea nivelului intelectual al medium-ului cu ajutorul căruia se efectuează şedinţa*. Este un fapt",

citind o asemenea frază, poate că-i va trece deodată prin minte că această „pecete, care apare întotdeauna, a nivelului intelectual al medium-ului" etc. este poate problema cea mai importantă în cercetarea spiritismului şi concluzia trebuie să fie trasă pe baza celor mai meticuloase experienţe, în timp ce comisia noastră, de-abia ce s-a apucat de treabă (că mult s-a mai ocupat ea!), că a şi stabilit că *este un fapt*. Gata şi faptul! Poate, în acest caz, se va fi călăuzit după vreo opinie franceză ori germană, dar atunci unde este propriul ei experiment? Aici e doar o opinie, şi nu o concluzie rezultată dintr-un experiment propriu. Numai după Mrs. Clire n-ar fi putut trage concluzia că răspunsurile date de mese, „corespunzătoare nivelului intelectual al medium-ului", sînt un fapt general. De altminteri, e puţin probabil ca şi pe Mrs. Clire s-o fi cercetat din punct de vedere intelectual, superior, cerebral, nu au descoperit decît maşinăria care ţăcăneşte, însă nu i-au găsit-o la cap, ci în cu totul alt loc. Dl Mendeleev a fost membru al comisiei şi, într-un fel, ţinîndu-şi conferinţa, vorbea în numele acesteia. Nu, această decizie grabnică şi pripită a

comisiei, *pe marginea unui punct atît de important al cercetării* şi în urma unor experimente atît de nesemnificative, este peste măsură de arogantă şi puţin probabil să fie pe deplin ştiinţifică...

Într-adevăr, unii pot gîndi aşa. Tocmai această uşurinţă arogantă a *unor* concluzii va oferi societăţii, dar mai ales tuturor acestor spiritişti deja convinşi, prilejul să se întărească şi mai mult în rătăcirile lor: „Trufie, pasămite, mîndrie, idei preconcepute, premeditare. Tare cicălitori mai sînt!..." Iar spiritismul se va menţine.

*

P.S. Am citit acum un raport şi despre a doua conferinţă cu privire la spiritism a dlui Mendeleev. Raportului comisiei dl Mendeleev îi şi atribuie un efect vindecător asupra scriitorilor: „Suvorin nu prea mai crede în spiritism, Boborîkin de asemenea pare să se fi vindecat sau cel puţin dă să se îndrepte. În sfîrşit, în *Jurnalul* său, şi Dostoievski şi-a corectat atitudinea: în ianuarie înclina spre spiritism, iar în martie îl vorbeşte deja de rău: prin urmare, la mijloc este «raportul»". Deci, stimabilul domn Mendeleev a crezut că în ianuarie eu am lăudat spiritismul? Nu cumva datorită dracilor?

Cred că dl Mendeleev este neobişnuit de bun la suflet. Imaginaţi-vă că, după ce a nimicit spiritismul în două conferinţe, la sfîrşitul celei de-a doua l-a lăudat totuşi. Şi pentru ce anume credeţi dumneavoastră: „Cinste şi glorie spiritiştilor" (uf! s-a ajuns pînă la cinste şi glorie; oare de ce aşa, deodată?), „Cinste şi glorie spiritiştilor, a spus el, că s-au dovedit apărători neînfricaţi şi de bună-credinţă a ceea ce lor li s-a părut a fi adevărul, fără a se teme de prejudecăţi!". Se vede că a vorbit din milă şi, ca să zicem aşa, din delicateţea datorată faptului că s-a lăsat îmbătat de propriul succes, numai că nu ştiu dacă a ieşit ceva delicat. Este întocmai cum procedează patronii pensioanelor

fiilor de nobili, cînd îşi apreciază uneori elevii în faţa părinţilor: „Fie, deşi nu se poate lăuda cu calităţile intelectuale ale fratelui său mai mare şi nu va ajunge departe, este în schimb sincer şi are o comportare bună“; cum s-ar simţi mezinul auzind aceste cuvinte? Şi dl Mendeleev i-a lăudat pe spiritişti (şi din nou cu „cinste şi glorie“) pentru faptul că, în secolul nostru materialist, sînt interesaţi de suflet. Chiar dacă nu-s buni la carte, sînt tari, pasămite, la credinţă, cred în Dumnezeu. Stimabilul profesor este probabil un mare zeflemist. Iar dacă toate acestea le-a afirmat naiv şi nu a făcut-o în zeflemea, înseamnă că lucrurile stau invers: e un mare nezeflemist...

IV. Pentru cel răposat

Am citit cu un sentiment apăsător în *Novoe vremia* o anecdotă preluată de acest ziar din revista *Delo* [*Cauza*], defăimătoare pentru memoria fratelui meu Mihail Mihailovici, fondatorul şi editorul revistelor *Vremia* şi *Epoha*, care a murit acum doisprezece ani. Reproduc anecdota cuvînt cu cuvînt:

„În 1862, cînd Şceapov[136] n-a mai vrut să aibă de-a face cu *Otecestvennîe zapiski* din acei ani, iar alte reviste erau pentru o vreme suspendate, el şi-a trimis *Fugarii* la *Vremia*. Toamna s-a aflat la mare strîmtoare, însă defunctul redactor al revistei, Mihail Dostoievski, amîna la nesfîrşit achitarea banilor care i se cuveneau. Dăduse frigul, iar Şceapov nu avea nici măcar haine groase. În cele din urmă şi-a ieşit din fire, l-a chemat la el pe Dostoievski şi între ei a avut loc următoarea scenă. «Aşteptaţi, Afanasi Prokopievici, peste o săptămînă vă voi aduce toţi banii», i-a spus Dostoievski. «Dar înţelegeţi odată că mie banii îmi trebuie acum!» «Pentru ce vă trebuie acum?» «Păi, uitaţi-vă, n-am nici palton, nici haine groase». «Ştiţi, eu cunosc un croitor; puteţi să cumpăraţi de

la el toate acestea pe credit; după aceea o să-i plătesc eu din banii ce vi se cuvin.» Şi Dostoievski l-a dus pe Şceapov la un croitor evreu, care l-a procopsit pe istoric cu un palton, o redingotă, o vestă, şi o pereche de pantaloni, toate de o calitate mai mult decît îndoielnică, lucru de care s-a plîns ulterior chiar şi nepracticul Şceapov".

Este un fragment din necrologul lui Şceapov, publicat în *Delo*. Nu ştiu cine l-a scris, încă n-am întrebat la *Delo* şi n-am citit necrologul. Fragmentul de mai sus îl reproduc, după cum am mai spus, din *Novoe vremia*.

Fratele meu a murit demult: e o poveste veche, obscură, să-l apăr e greu şi nu există nici un martor al celor petrecute. Aşadar, acuzaţia e nefondată. Vă asigur în mod ferm că tot acest episod e o inepţie şi, dacă unele circumstanţe de aici nu sînt născociri, atunci poate faptele sînt denaturate, iar adevărul a avut de suferit în cel mai mare grad. Asta o voi dovedi pe cît este posibil.

Mai întîi de toate declar că nu m-am implicat niciodată în problemele financiare legate de revistă şi nici în operaţiile comerciale de care se ocupa pe atunci fratele meu. Lucrînd împreună la redacţia revistei *Vremia,* nu am avut nici o legătură cu onorariile. Cu toate acestea, ştiu prea bine că, în acea perioadă, revista *Vremia* se bucura de un strălucitor succes. Mai ştiu, de asemenea, că revista nu rămînea datoare scriitorilor şi că, dimpotrivă, colaboratorilor li se achitau în mod constant sume foarte importante în avans. Asta o ştiu şi de multe ori am fost martor. Nici de colaboratori *Vremia* nu ducea lipsă: veneau în număr mare ei singuri sau îşi trimiteau articolele încă din primul an de apariţie; ar trebui văzută colecţia revistei de pe parcursul celor doi ani şi jumătate de existenţă pentru a ne putea convinge că a scris aici cea mai mare parte a reprezentanţilor de atunci ai literaturii. Acest lucru n-ar fi fost posibil dacă fratele meu nu şi-ar fi plătit

colaboratorii sau, mai exact, dacă s-ar fi purtat ingrat cu ei. De altfel, în privinţa onorării în avans a unor sume importante pot depune şi astăzi mulţi mărturie. Mulţi dintre foştii şi chiar dintre colaboratorii apropiaţi mai sînt în viaţă şi, desigur, nu vor refuza să-şi spună părerea despre felul cum, după părerea lor şi după cîte îşi aduc aminte, organiza fratele meu treburile la revistă. Pe scurt: fratele meu nu putea „să amîne onorariul lui Şceapov“, mai cu seamă cînd acestuia îi lipseau hainele groase. Dacă Şceapov l-a invitat la sine pe fratele meu, a făcut-o nu „fiindcă şi-a ieşit din fire“ pentru neachitarea banilor, ci tocmai *pentru a cere bani în avans,* asemeni multor altora. Au rămas după moartea fratelui meu multe scrisori şi bilete trimise de colaboratori la redacţie şi nu-mi pierd speranţa că se vor găsi şi bilete ale lui Şceapov. Atunci se vor lămuri lucrurile. Dar, pe deasupra, faptul foarte posibil ca Şceapov să fi cerut bani în avans este, neîndoielnic, mai aproape de adevăr şi mai în acord cu toate amintirile, cu toate mărturiile posibile acum despre felul cum era condusă şi editată *Vremia*, mărturii care, repet, şi astăzi pot fi adunate destule, în pofida celor paisprezece ani care s-au scurs de atunci. Cu tot „spiritul său întreprinzător“, fratele meu dădea dovadă de destulă slăbiciune în faţa solicitărilor şi nu ştia să refuze: plătea în avans, uneori şi fără speranţa că va primi de la scriitor vreun articol pentru revistă. Am fost martor la astfel de lucruri şi aş putea numi pe unul sau pe altul. Dar cu el nu se întîmplau numai astfel de lucruri. Unul din colaboratorii *permanenţi* i-a cerut fratelui meu şase sute de ruble în avans, iar în dimineaţa următoare s-a mutat cu serviciul în ţinuturile din apus, unde era nevoie pe atunci de funcţionari, şi acolo a şi rămas, iar fratele meu n-a mai văzut de la acesta nici articolele, nici banii. Dar şi mai semnificativ e că n-a schiţat nici un gest pentru a obţine banii înapoi, deşi avea acte doveditoare, şi, la mult timp după moartea lui,

familia a obţinut de la acest colaborator (om care dispunea de mijloace) banii prin proces. A fost o judecată publică şi despre toată această poveste pot fi obţinute cele mai exacte informaţii. N-am vrut decît să subliniez cu cîtă uşurinţă şi solicitudine dădea fratele meu bani în avans şi că nu un asemenea om ar fi amînat plata unui literat aflat la strîmtoare. Autorul necrologului, auzind discuţia fratelui meu cu Şceapov, putea foarte bine să nu ştie, în fond, despre ce bani era vorba, dacă fratele meu îi datora sau i se cereau în avans. Se prea poate şi ca fratele meu să-i fi propus lui Şceapov să-i facă un rînd de haine pe credit la un croitor pe care-l cunoştea şi totul a fost foarte simplu: nedorind să-l refuze pe Şceapov în a-i acorda ajutor, el putea, din diferite motive, să prefere a-l ajuta astfel, nedîndu-i lui Şceapov banii direct în mînă...

În fine, în relatarea menţionată, eu nu recunosc modul de discuţie al fratelui meu: *pe un asemenea ton* el nu vorbea niciodată. Era o cu totul altă persoană, un alt om. Fratele meu niciodată n-a linguşit pe nimeni; el nu putea să se învîrtă în jurul unui om cu vorbe mieroase, presărîndu-şi discursul cu sîsîieli slugarnice. Şi desigur, n-ar fi permis nicicînd să i se spună: „Dar înţelegeţi odată că mie banii îmi trebuie acum“. Toate aceste fraze s-au modificat cumva şi au fost realcătuite în lumina unei anumite perspective, după paisprezece ani, în amintirile autorului relatării. Fie ca toţi cei ce-şi amintesc de fratele meu (şi sînt mulţi) să spună dacă vorbea el într-un asemenea stil. Fratele meu era o persoană cu un fel de a vorbi absolut decent, proceda şi se comporta ca un gentleman, ceea ce de fapt şi era. A fost un om deosebit de instruit, un scriitor înzestrat, cunoscător al literaturii europene, poet şi cunoscut traducător din Schiller şi Goethe. Nu văd cum un asemenea om să se fi linguşit în aşa fel în faţa lui Şceapov, cum se relatează în „anecdotă“.

Voi adăuga încă un amănunt despre răposatul meu frate, amănunt, se pare, puţin cunoscut. În 1849, a fost arestat în legătură cu cazul Petraşevski, a fost întemniţat în fortăreaţă, unde a şi petrecut două luni. După două luni, unele persoane (destul de multe) au fost puse în libertate, considerîndu-se că sînt nevinovate şi nu au nici o legătură cu acest caz. Şi într-adevăr: fratele meu n-a participat nici la societatea secretă, organizată, a lui Petraşevski, nici la cea a lui Durov[137]. Cu toate acestea, frecventase seratele din casa lui Petraşevski şi se folosise de cărţile bibliotecii comune, secrete, ce se afla depozitată aici. Era pe atunci fourierist şi studia cu pasiune opera lui Fourier. Astfel că în cele două luni petrecute în fortăreaţă n-a putut nicicum să se considere în afară de pericol şi să aibă certitudinea că va fi eliberat. Faptul că era fourierist şi se folosise de bibliotecă fusese descoperit şi, ca persoană suspectă, se putea, fireşte, aştepta dacă nu la Siberia, atunci la deportarea în locuri îndepărtate. Şi mulţi dintre cei eliberaţi după două luni ar fi aflat negreşit gustul deportării (o spun cu certitudine), dacă n-ar fi fost eliberaţi din voinţa fostului suveran, lucru pe care l-am aflat atunci de la prinţul Gagarin[138], cel ce ancheta cazul Petraşevski. În tot cazul, eu am aflat atunci împrejurările eliberării fratelui meu şi acestea mi-au fost comunicate de acelaşi prinţ Gagarin, care, din închisoare, m-a chemat expres la comenduire, unde avea loc ancheta, ca să-mi facă o bucurie. Numai că eu eram singur, burlac, fără copii; închis în fortăreaţă, fratele meu lăsase acasă o soţie speriată şi trei copii, din care cel mai vîrstnic avea doar şapte ani, care, pe deasupra, rămăseseră fără nici o copeică. Fratele meu îşi iubea copiii cu tandreţe, din tot sufletul, şi-mi închipui ce-a fost în inima lui în aceste două luni! Totuşi, el n-a dat *nici un fel de depoziţii* care să-i fi putut compromite pe alţii spre a-şi uşura prin aceasta propria soartă, deşi

putea spune cîte ceva căci, chiar dacă el însuşi nu se implicase în nimic, *ştia multe*. Vă întreb: mulţi ar fi procedat oare la fel în aceeaşi situaţie? Pun hotărît această întrebare, ştiu ce spun. Ştiu şi am văzut: cum se dovedesc a fi oamenii în asemenea cumpene şi nu judec lucrurile la modul abstract. Părerile despre acest gest al fratelui meu pot fi diferite, totuşi el n-a vrut, ca să-şi salveze pielea, să facă ceva în dezacord cu principiile sale. Menţionez că nu e o mărturie nefondată: toate cele spuse sînt acum în măsură să le întăresc prin date concrete. Şi apoi, în aceste două luni, pe fratele meu l-a chinuit zi şi noapte gîndul că şi-a nenorocit familia şi suferea cînd îşi aducea aminte de cele trei fiinţe dragi lui şi de ceea ce-i aşteaptă... Şi iată că pe un asemenea om vor unii acum să-l prezinte ca fiind în cîrdăşie cu cine ştie ce croitor evreu, pentru ca, înşelîndu-l pe Şceapov, să bage în buzunar cîteva ruble! Ptiu, ce neghiobie!

130 *Rodici*, Gavro (1812-1890), guvernatorul Dalmaţiei.

131 Anul indicat de Dostoievski se referă la revoluţia poloneză de eliberare din 1863-1864, în legătură cu care Franţa şi Anglia au întreţinut un complex joc diplomatic, fără să intervină, totuşi, decisiv, în favoarea polonezilor.

132 Cucerirea Caucazului, care a durat cîteva decenii, s-a finalizat la 21 mai 1864; în continuare, autorul se referă la războiul ruso-turc din 1828-1829.

133 Conferinţa despre spiritism a lui D.I. Mendeleev a avut loc la 24 aprilie 1876, în „Solianîi Gorodok“, clădire din Petersburg, construită în 1870 pentru Expoziţia Industrială Panrusă pe un teritoriu ocupat anterior de hambare pentru sare şi vin, de unde denumirea amplasamentului („orăşelul sării“).

134 *Wagner*, Nikolai Petrovici (1829-1907), zoolog şi prozator rus.

135 *Racinski*, Serghei Aleksandrovici (1833-1902), botanist.

136 *Şceapov*, Afanasi Prokopievici (1830-1876), istoric şi publicist, profesor al Universităţii din Kazan. În 1862 a fost acuzat că întreţine legături subversive cu Herzen, Ogarev şi Bakunin şi, ca „persoană nonconformistă“, a fost deportat în Siberia, unde a rămas pînă la moarte.

137 *Durov*, Serghei Feodorovici (1816-1869), liderul unei facţiuni a cercului lui Petraşevski.

138 *Gagarin*, Pavel Pavlovici (1789-1872), senator, membru al Consiliului de Stat, membru în comisia de anchetare a cazului Petraşevski.

Mai
Capitolul I
I. Dintr-o scrisoare particulară

Sînt întrebat dacă voi scrie despre cazul Kairovei[139]. Am şi primit cîteva scrisori cu această întrebare. Una dintre ele este deosebit de semnificativă şi se vede că nu a fost scrisă pentru tipar; îmi permit totuşi să citez cîteva rînduri, păstrînd, desigur, cea mai deplină tăcere asupra numelui autorului. Nădăjduiesc că mult stimatul corespondent nu se va supăra pe mine; de altfel, îl citez numai pentru că sînt convins de absoluta sa sinceritate, pe care o apreciez în cel mai înalt grad.

„...Cu sentimentul unui profund dezgust am citit despre cazul Kairovei. Acesta a surprins, precum focarul unui obiectiv, imaginea instinctelor carnale, pentru care personajul principal (Kairova) s-a format pe calea unor preparative culturale: în timpul sarcinii, mama ei a căzut în patima beţiei, tatăl ei era alcoolic, unul din fraţi şi-a pierdut minţile din cauza beţiei şi s-a împuşcat, un văr şi-a înjunghiat soţia, bunica dinspre tată era nebună – şi, iată, din această cultură a ieşit o persoană despotică şi nestăpînită în poftele ei carnale. Pînă şi procurorul a rămas perplex şi şi-a pus întrebarea: nu cumva e nebună? O parte dintre experţi a negat categoric acest lucru, o altă parte a admis eventualitatea nebuniei, manifestată însă nu în persoana ei, ci în actele săvîrşite. Dar din tot acest proces nu transpare imaginea unei femei nebune, ci a unei fiinţe care a ajuns pînă la ultimele limite ale negării tuturor celor sfinte: pentru ea nu există nici familie, nici dreptul altei femei – nu numai asupra soţului, dar nici la viaţă – totul există doar pentru ea şi pentru poftele ei carnale.

A fost achitată, poate fiind considerată nebună, şi, dacă e aşa, încă mai putem spune slavă

Domnului! Cel puţin desfrînarea morală nu a fost pusă pe seama progresului intelectual, ci a fost inclusă în categoria bolilor psihice.

Şi totuşi, «în partea de jos a sălii, ocupată *exclusiv de doamne*, s-au făcut auzite aplauze» *(Birjevîe vedomosti* [*Buletin bursier*]*).*

Oare ce s-a aplaudat? Achitarea unei nebune, triumful unei firi pătimaşe şi dezlănţuite sau cinismul întruchipat în persoana acestei femei?

Aplaudă doamnele! Aplaudă soţiile, mamele! Nu să aplaude, ci să plîngă ar trebui, văzînd o asemenea profanare a idealului de femeie...

(N.B. Sar cîteva rînduri extrem de tăioase.)

Oare veţi trece toate acestea sub tăcere?"

II. Noul cuvînt al provinciei

Să mă refer la povestea Kairovei (cunoscută, se pare, de toţi) e prea tîrziu, şi apoi nici cuvîntul meu nu cred să aibă vreo importanţă în cazul unor asemenea fenomene tipice din viaţa noastră de astăzi şi în faţa unor asemenea stări de spirit caracteristice publicului nostru; *în legătură* cu acest „caz" ar merita totuşi să spun fie şi un singur cuvînt, chiar dacă e tîrziu. Căci nimic nu încetează a fi şi de aceea nimic nu e tardiv; dimpotrivă, orice caz continuă şi se înnoieşte, chiar dacă a fost clasat în prima sa instanţă; mai cu seamă îl rog din nou pe corespondentul meu să mă scuze pentru citatul din scrisoarea trimisă. Dacă ar fi să judec numai după scrisorile pe care eu unul le primesc, aş putea trage concluzia asupra unui fenomen cu totul remarcabil al vieţii noastre ruseşti, la care am făcut în mod indirect o aluzie, nu de mult: toţi sunt îngrijoraţi, toţi participă la orice, toţi doresc să-şi spună părerea şi să se manifeste şi există doar un singur lucru asupra căruia nu mă pot decide – ce doresc ei mai mult: să se individualizeze fiecare prin opinia sa, ori să-şi unească vocile într-un cor comun şi armonios? Scrisoarea primită din provincie este una particulară, dar remarc, pentru

că tot veni vorba, că provincia noastră doreşte ferm să înceapă a trăi în chip original şi mai că nu rîvneşte la emanciparea faţă de capitală. N-am remarcat numai eu acest lucru, s-a scris despre asta cu mult înaintea mea în presă. Iată, sînt de-acum două luni de cînd am pe masă o întreagă antologie literară, *Primul pas*[140], editată la Kazan, şi de mult ar fi trebuit să scriu cîte ceva despre ea, tocmai pentru că a apărut cu intenţia fermă de a spune un cuvînt nou şi „absolut necesar", nu al capitalei, ci al provinciei. Ei bine, toate acestea nu sînt decît nişte voci inedite în vechiul cor rusesc; de aceea sînt de folos şi, în tot cazul, interesante. Această nouă orientare trebuie să-şi aibă rădăcinile în ceva. E drept, din toate aceste cuvinte aflate în proiect nu a fost rostit de fapt nici unul, dar poate că într-adevăr va răsuna ceva din regiunile şi provinciile noastre mărginaşe, ceva nemaiauzit pînă acum. Judecînd teoretic, abstract, aşa şi trebuie să se întîmple: pînă acum, încă de pe vremea lui Petru, Rusia a fost condusă de Petersburg şi de Moscova; acum însă, cînd rolul Petersburgului şi perioada culturală a ferestrei deschise spre Europa au luat sfîrşit, acum... acum, însă, se naşte şi întrebarea: e cu putinţă ca rolul Petersburgului şi al Moscovei să se fi încheiat? După părerea mea, chiar dacă acest rol s-a schimbat, asta s-a făcut doar într-o mică măsură; la drept vorbind, mai înainte, pe parcursul celor o sută cincizeci de ani, Petersburgul şi Moscova au condus cu adevărat Rusia? Chiar aşa să fi stat lucrurile cu adevărat? Oare nu, dimpotrivă, în decursul celor o sută cincizeci de ani, întreaga Rusie s-a tot scurs şi s-a tot îngrămădit, fără întrerupere, în Petersburg şi Moscova şi, în fond, s-a condus ea singură, înnoindu-se în permanenţă cu afluxul proaspăt al forţelor noi din regiunile şi marginile sale, unde, în treacăt fie spus, aveau exact aceleaşi sarcini, ca de altfel toţi ruşii din Moscova şi Petersburg, din Riga sau Caucaz, sau de oriunde ar fi fost ei? Şi totuşi,

ce-ar putea fi mai antitetic decît Moscova şi Petersburgul, dacă ne luăm după teorie, în principiu? Petersburgul a şi fost construit cumva ca o replică la adresa Moscovei şi a *întregii ei idei*. Totuşi, aceste *două centre* ale vieţii ruseşti au alcătuit de fapt un singur centru şi asta pe dată, încă de la început, de pe vremea reformei, în pofida celor cîteva caracteristici care le deosebeau. Tot ceea ce lua naştere şi se dezvolta la Petersburg, fără întîrziere *şi la fel de independent*, se năştea, prindea puteri şi se dezvolta la Moscova, *şi invers*. Era un singur suflet şi nu doar în aceste două oraşe, ci în aceste două oraşe şi în întreaga Rusie la un loc, în aşa fel, *încît pretutindeni în Rusia şi în tot locul era Rusia toată*. O, noi înţelegem că fiecare ungher al Rusiei poate şi trebuie să aibă propriile particularităţi regionale şi dreptul deplin de a le dezvolta; dar sînt ele de aşa natură, încît să ameninţe cu o sciziune spirituală ori cu o simplă neînţelegere? În genere, la noi „e încurcată rău“, dar am impresia că aici lucrurile sînt mai limpezi decît oriunde. În orice caz, dea Domnul să se dezvolte tot ceea ce se poate dezvolta, fireşte, dintre lucrurile bune, şi asta în primul rînd, iar în cel de-al doilea, care e cel mai important, dea Domnul să nu ne pierdem pentru nimic în lume unitatea, să n-o dăm pe nici un fel de fericire, promisiuni sau comori – mai bine să fim împreună decît separaţi şi, mai cu seamă, indiferent de ce ne aşteaptă. Nu încape îndoială că un cuvînt nou va fi spus şi totuşi eu nu cred că ţinuturile şi regiunile noastre mărginaşe vor spune ceva cu totul nou şi deosebit, cel puţin acum, în prezent, ceva cu totul nemaiauzit şi greu de conceput. În momentul de faţă, rusul abia începe să trăiască, abia se ridică pentru a-şi rosti cuvîntul şi se prea poate să-l spună întregii lumi; apoi cred că şi Moscovei, acestui centru al ruşilor, îi va fi dat să trăiască încă multă vreme, să dea Dumnezeu. Moscova încă n-a fost ce-a de-a treia Romă[141], or, prezicerea trebuie să se

împlinească, pentru că „a patra Romă nu va mai fi“, iar lumea nu se poate lipsi de o Romă. Mai mult ca niciodată, astăzi, Moscova şi Petersburgul merg împreună. Da, recunosc că, vorbind acum de Moscova, înţeleg nu atît oraşul, cît mai degrabă o alegorie, aşa că nici vreun Kazan sau Astrahan aproape că nu au de ce să se supere. Ne bucură antologiile lor, iar dacă va apare şi *Al doilea pas*, cu atît mai bine, cu atît mai bine.

III. Instanţa şi dna Kairova

Totuşi, ne-am depărtat cam mult de cazul Kairovei. Am vrut doar să-i spun corespondentului meu că, deşi sînt de acord cu punctul său de vedere asupra „depravării instinctelor şi a despoticei lipse de stăpînire a poftelor“, observ în opinia respectabilului meu corespondent prea multă severitate, chiar nejustificată (căci el însuşi mai că nu o consideră nebună pe această delincventă), de asemenea prea multă exagerare, cu atît mai mult, cu cît încheie, recunoscînd chiar el că *influenţa mediului* e atît de puternică, încît lupta cu el este aproape imposibilă. În ceea ce mă priveşte, sînt pur şi simplu bucuros că a fost pusă în libertate, dar nu mă bucur că a fost achitată. Îmi pare bine că i-au dat drumul, chiar dacă nu cred cîtuşi de puţin în nebunia ei, în ciuda părerii unei părţi a experţilor: fie aceasta doar părerea mea personală, o voi păstra pentru mine. Unde mai pui că ţi se face şi mai tare milă de această nefericită, dacă n-o iei drept nebună. Nebună fiind, „nu ştia ce face“... dar, dacă nu e nebună, poftim de vă luaţi pe umeri un asemenea chin! Omorul, dacă nu-l comite un „Valet de cupă“[142], este o treabă grea şi complicată. Cele cîteva zile de nehotărîre ale Kairovei după sosirea soţiei legitime a amantului ei, jignire care fierbea tot mai tare şi mai tare, sentimentul insultei ce creştea cu fiecare oră (o, ea, Kairova era cu insulta, încă nu mi-am ieşit din minţi, dar îmi pare şi mai rău de ea tocmai pentru că, în decăderea ei,

nu putea nici măcar să înţeleagă că ea însăşi insultă, ci vedea şi simţea exact contrariul!) şi, în fine, ultima oră de dinaintea „faptei“, noaptea, pe treptele scării, avînd în mînă briciul cumpărat în ajun – nu, toate acestea sînt foarte grele, mai ales pentru un suflet atît de instabil şi de dezorganizat ca al Kairovei! Este o povară peste puteri, parcă e strivită de povară şi i se aud gemetele. Iar apoi cele zece luni petrecute în chinuri, în casele de nebuni, sîcîită de specialişti (şi doar atît au purtat-o, au tîrît-o peste tot, deşi vina grea a bietei criminale era evidentă) au făcut din ea, în fond, ceva neserios, de aiurea, de neînţeles, ceva care nu înţelegea absolut nimic, ceva neisprăvit, încrezător, o fiinţă nestăpînă pe sine, mediocră, şi aşa chiar pînă în clipa cînd s-a rostit sentinţa, încît ne-a fost inima mai uşoară cînd i-au dat drumul de tot. Păcat numai că nu s-a putut face acest lucru fără a fi achitată, căci s-a cam lăsat cu scandal, orice aţi spune. Cred că dl avocat Utin[143] putea să prevadă achitarea şi de aceea n-ar fi stricat să se limiteze doar la simpla expunere a faptelor, şi nu să se lanseze în elogii la adresa crimei, pentru că el *aproape că a elogiat crima*... Aici e aici, noi nu avem măsură în nimic. În Occident, teoria lui Darwin este o ipoteză genială, pe cînd la noi a devenit de multă vreme o axiomă. În Occident, ideea că o crimă este adeseori doar o boală are o profundă semnificaţie, pentru că *se face o disociere* categorică, la noi ea nu are nici un fel de semnificaţie, întrucît nu se face nici o disociere, şi totul, întreaga mîrşăvie, făcută chiar şi de un valet de cupă, mai că nu este considerată drept boală şi – vai! – unii mai văd în asta ceva liberal! Se înţelege că nu mă refer la oamenii serioşi (deşi, există oare la noi mulţi oameni serioşi în acest sens?). Vorbesc de stradă, de mediocritatea lipsită de talent, pe de o parte, şi de potlogarii ce fac negoţ cu liberalismul, pe de alta, şi cărora ideile le sînt absolut indiferente, numai să fie ori să pară liberale. Cît

despre avocatul Utin, el „a elogiat crima“, imaginîndu-şi probabil că, avocat fiind, nu putea proceda altfel; aşa se aprind lesne oameni de o inteligenţă indiscutabilă, iar drept rezultat iese ceva cît se poate de neinteligent. Cred că dacă juraţii ar fi fost într-o altă situaţie, adică dacă ar fi avut posibilitatea să dea alt verdict, s-ar fi supărat foc pe dl Utin pentru exagerările la care a recurs, încît el însuşi i-ar fi făcut rău clientei sale. Toată problema consta tocmai în faptul că, literalmente, ei n-au putut pronunţa o altă sentinţă. În presă, au fost lăudaţi pentru acest verdict, dar se aude că alţii îi admonestează; cred că aici nu e loc nici pentru laudă, nici pentru admonestări: pur şi simplu, juraţii au dat această sentinţă aflîndu-se în absoluta imposibilitate de a pronunţa alta. Judecaţi singuri, căci iată ce citim în relatarea unui ziar:

„La întrebarea pe care le-a pus-o instanţa, dînd curs cererii acuzării, dacă nu cumva «Kairova, *premeditîndu-şi fapta*, i-a pricinuit Aleksandrei Velikanova cîteva răni cu briciul pe gît, pe piept şi pe cap, *cu intenţia de a-i lua viaţa, însă nu a reuşit să-şi pună în aplicare intenţia* de a o ucide pe Velikanova, deoarece i s-au opus Velikanova însăşi şi soţul acesteia», juraţii au răspuns negativ“.

Să ne oprim aici. Acesta este răspunsul la prima întrebare. Dar cum se poate răspunde la o întrebare pusă *astfel*? Cine, a cui conştiinţă se încumetă să răspundă afirmativ la o asemenea întrebare? (Ce-i drept, nici negativ nu se poate răspunde, dar noi nu discutăm decît despre hotărîrea afirmativă a juraţilor.) La o întrebare pusă în acest fel, nu se poate răspunde afirmativ decît dacă dispui de cunoaşterea supranaturală a lui Dumnezeu. De fapt, şi Kairova putea să nu aibă habar dacă „o va spinteca sau nu“, or, avocaţii au fost întrebaţi categoric dacă femeia „ar fi ucis-o sau nu de n-ar fi fost împiedicată s-o facă“. Numai că ea, cumpărîndu-şi cu o zi înainte briciul, chiar de ştia

pentru ce-l luase, putea totuşi să nu ştie dacă „se va apuca să-l folosească, nu numai dacă va merge sau nu pînă la capăt“. Şi cel mai probabil e că asta n-o ştia nici chiar atunci cînd şedea pe treptele scării, cu briciul în mînă, iar undeva în spate, în patul ei, erau amantul şi rivala ei. Nimeni, nimeni din lume nu putea să ştie ceva. Mai mult, chiar dacă poate părea absurd, afirm că nici atunci cînd o tăia cu briciul, Kairova putea *încă să nu ştie* dacă vrea s-o omoare şi dacă o taie *cu acest scop*. Observaţi că prin cele de mai sus nu susţin nicidecum că s-ar fi aflat în stare de inconştienţă, nu admit nici cea mai mică umbră de nebunie. Din contra, probabil că în momentul cînd o tăia, *ştia că o taie*, dar dacă voia, *punîndu-şi conştient acest scop*, să-i ia viaţa rivalei sale – aşa ceva putea foarte bine să nu ştie şi, pentru Dumnezeu, nu luaţi asta drept o absurditate: cuprinsă de furie şi ură, putea s-o taie, fără să se gîndească deloc la consecinţe. Probabil că aşa a şi fost, dacă e să judecăm după caracterul acestei femei dezordonate şi chinuite. Observaţi că de răspunsul juraţilor, afirmativ, să zicem, cum că ar fi omorît-o şi, mai cu seamă, că a tăiat-o cu intenţia precisă de a o ucide, ar fi depins soarta nefericitei. O păştea pieirea, ocna. Cum ar fi putut juraţii să-şi încarce conştiinţa cu o asemenea povară? Au răspuns negativ, pentru că n-au putut să găsească o altă variantă de răspuns. Veţi spune că tentativa de crimă a Kairovei nu a fost premeditată, cerebrală, livrescă şi că nu-i vorba decît de o „treabă muierească“, deloc complicată, foarte simplă şi că, pe deasupra, rivala era tolănită în patul ei. Chiar aşa de simplă să fi fost? Dar dacă, după ce a dat o dată cu briciul pe gîtul Velikanovei, ar fi început să ţipe, să tremure şi s-ar fi năpustit pe uşă afară? Cum puteţi şti că nu s-ar fi putut întîmplat aşa? Şi dacă s-ar fi întîmplat aşa, se prea poate ca să nu se fi ajuns la tribunal. Acum sînteţi strînşi cu uşa şi întrebaţi categoric dacă „ar fi ucis-o sau nu“,

fireşte, pentru ca, în funcţie de răspunsul dumneavoastră, să fie sau să nu fie trimisă la ocnă... Or, de cea mai mică nuanţă a răspunsului dumneavoastră depind mulţi ani de puşcărie sau de ocnă! Şi dacă, după ce ar fi dat o dată cu briciul, s-ar fi speriat şi s-ar fi apucat să înfigă briciul în propriul ei trup, încît, poate, şi-ar fi făcut singură seama? Şi dacă, în fine, nu numai că nu s-ar fi speriat, ci, dimpotrivă, simţind primii stropi de sînge fierbinte, s-ar fi repezit ca turbată la Velikanova şi nu numai că ar fi omorît-o, dar s-ar fi apucat să-şi bată joc de cadavrul ei, i-ar fi retezat capul „de tot“, i-ar fi tăiat nasul şi abia apoi, brusc, după ce s-ar fi găsit cineva care să-i smulgă din mîini capul acela, şi-ar fi dat seama ce a făcut? Vă întreb tocmai pentru că toate acestea s-ar fi putut întîmpla şi ar fi putut fi făcute de una şi aceeaşi femeie, de unul şi acelaşi suflet, într-una şi aceeaşi stare şi într-una şi aceeaşi împrejurare; asta v-o spun pentru că simt că nu mă înşel. Aşadar, acestea fiind zise, cum s-ar fi putut răspunde la o întrebare atît de complicată a instanţei? Că doar aici nu e vorba de o discuţie de familie, la o ceaşcă de ceai, aici se hotărăşte un destin. În felul acesta pot fi puse întrebări, riscînd foarte mult să nu primeşti nici un răspuns la ele.

Dar, vor spune unii, dacă crima nu a fost dusă pînă la capăt sau victima s-a însănătoşit, atunci nimeni nu poate fi acuzat de omor sau de tentativă de omor? Nu, mi se pare că, în privinţa asta, nu avem nici un motiv de îngrijorare, deoarece există cazuri mult prea evidente de crimă, în care, deşi omorul nu a fost dus pînă la capăt (fie şi din voinţa criminalului), e foarte limpede, totuşi, că tentativa a fost întreprinsă tocmai *cu scopul de a ucide* şi alt scop nu putea avea. Şi important e că, repet, pentru aşa ceva există conştiinţa juraţilor, care e lucrul principal, cel mai mare; în asta constă binefacerea noului sistem de judecată, iar această conştiinţă le va dicta cu adevărat juraţilor o nouă hotărîre. Dacă

într-un moment crucial omul va simţi că poate spune răspicat: „da, e vinovat“, atunci, după toate probabilităţile, nu se va înşela în privinţa vinovăţiei criminalului. În tot cazul, erorile au fost extrem de rare, anecdotice. N-ar mai rămîne de dorit decît ca această conştiinţă a juraţilor să fie într-adevăr luminată, să fie într-adevăr fermă şi întărită de simţul civic al datoriei şi să evite alunecările într-o parte sau alta, adică să nu se lase dominată de cruzime ori de sentimentalism păgubitor. Adevărat că şi această a doua dorinţă, cea privitoare la evitarea sentimentalismului, este totuşi destul de greu de realizat. Sentimentalismul nu e pentru nimeni o povară grea, sentimentalismul e un lucru atît de uşor, sentimentalismul nu pretinde nici un efort, sentimentalismul e atît de avantajos, sentimentalismul cu tendinţă pînă şi unui măgar îi conferă astăzi imaginea unui om bine-crescut...

La fel şi cu cea de-a doua întrebare pusă de curtea cu juri: „i-a pricinuit ea aceste răni şi *cu acelaşi scop,* într-un moment de furie şi de irascibilitate?“ – juraţii n-au putut răspunde decît tot negativ, adică „nu, n-a pricinuit“, pentru că şi aici cuvintele „cu acelaşi scop“ însemnau „cu intenţia premeditată de a-i lua viaţa Velikanovei“. Şi era foarte dificil de răspuns, deoarece „starea de furie şi irascibilitate“, de cele mai multe ori, exclude „intenţia premeditată“; aşa încît această a doua întrebare a instanţei cuprindea şi o doză de absurd.

În schimb, în *cea de-a treia* întrebare a instanţei: „a acţionat oare Kairova tocmai într-o criză, precis dovedită, de rătăcire a minţii?“, absurdul era de netăgăduit, deoarece existînd primele două întrebări, ambele şi cea de-a treia se exclud reciproc; dacă, la primele două, răspunsul juraţilor este negativ sau, pur şi simplu, nu se răspunde la ele, atunci rămîne de neînţeles care-i întrebarea şi ce înseamnă cuvîntul „a acţionat“, adică la care

faptă anume se referă întrebarea şi cum este definită fapta respectivă. Juraţii n-au putut nicicum să-şi nuanţeze răspunsul, deoarece aveau obligaţia expresă de a spune numai *da* sau *nu,* fără echivoc.

În sfîrşit, şi *a patra* întrebare a instanţei: „dacă n-a acţionat într-un moment de rătăcire a minţii, atunci e vinovată de infracţiunea desemnată de prima sau de cea de-a doua întrebare?“ – juraţii au lăsat-o fără răspuns, desigur, ţinînd seama de faptul că nu era decît repetarea primelor două.

Astfel, instanţa *a pus-o în libertate* pe Kairova. Răspunsul juraţilor: „nu, n-a pricinuit“ era desigur, absurd, căci se respingea însuşi actul pricinuirii rănilor, un fapt incontestabil şi evident pentru toţi, dar le-a fost greu să spună altceva, avînd în vedere cum au fost formulate întrebările. Dar cel puţin nu putem afirma că instanţa, eliberînd-o pe Kairova sau doar cruţînd-o, să zicem, *i-a dat dreptate* acuzatei; or, dl Utin nu a făcut altceva decît că a încercat să-i dea dreptate, să-i justifice fapta, găsind-o aproape justă, bună. Fireşte, e incredibil, şi totuşi aşa a reieşit.

IV. Dl avocat şi Kairova

Nu mă voi apuca să analizez pledoaria dlui Utin; pe deasupra, mai e şi lipsită de har. E cumplită această abundenţă de stil elevat, de fel de fel de „simţiri“, ca şi de acel umanism convenţional-liberal, la care recurge astăzi aproape oricine, în „discursuri“ şi în literatură, uneori chiar inşi total lipsiţi de talent (aşa că dlui Utin nu i se potriveşte absolut deloc), pentru a conferi operei lor o formă decentă, graţie căreia să poată fi „acceptată“. Acest umanism convenţional-liberal se dă din ce în ce mai mult de gol la noi. Şi oricine ştie acum că totul nu e decît un manual la îndemîna tuturor. Aş fi chiar în stare să cred că acum sînt puţini cei cărora le place (doar nu mai sînt vremurile de acum zece ani!) şi totuşi, uite, cîtă naivitate au oamenii, mai cu seamă la noi, în Petersburg! Şi naivitatea

noastră tare-i mai place „omului de acţiune“! Omul de acţiune nu are cînd, spre exemplu, să se preocupe de un „caz“, să-l aprofundeze; unde mai pui că toţi s-au şi abrutizat în parte, odată cu trecerea anilor şi cu înmulţirea succeselor, şi, pe deasupra, s-au aflat destul în serviciul umanismului, au ajuns să-şi merite, ca să zicem aşa, medalia pentru umanism, ca să nu-şi mai bată acum capul cu necazurile sufletului suferind şi zăpăcit al unui client ţicnit, de care n-au putut să scape, iar în pieptul multor oameni de acţiune, în locul inimii, bate de multă vreme o bucăţică din ceva birocratic, aşa că dumnealor iau cu chirie, o dată pentru totdeauna, pentru orice eventualitate viitoare şi neprevăzută, o mică rezervă de fraze convenţionale, de cuvinţele, de sentimente mărunte, de gînduleţe, de gesturi şi opinii, toate, se înţelege, conform ultimei mode liberale, iar apoi, pentru mult timp, pentru întreaga viaţă, se cufundă în tihnă şi fericire. Ţine aproape întotdeauna. Repet, această definiţie a noului om de acţiune nu o raportez nicidecum la dl Utin: dumnealui este talentat, iar simţămintele sale, mai mult ca sigur, sînt fireşti. Şi totuşi, a rostit peste măsură de multe fraze sforăitoare în discursul său, ceea ce ne şi determină să-l suspectăm nu atît de lipsă de bun-gust, cît mai cu seamă de o atitudine nepăsătoare şi, poate, nu tocmai umană în cazul de faţă. Trebuie să recunoaştem că avocaţii noştri, cu cît sînt mai talentaţi, cu atît sînt mai ocupaţi şi, prin urmare, nu au nici timp. Dacă dl Utin ar fi dispus de mai mult timp, cred că atunci ar fi pus mai mult suflet în acest caz şi, punînd mai mult suflet, ar fi dovedit mai multă chibzuinţă, n-ar fi înălţat ditirambi unei intrigi extrem de triviale în fond, n-ar fi făcut apel la stilul înalt cînd vorbea despre „leoaicele cuprinse de fiori cărora le sînt răpiţi puişorii“, nu s-ar fi năpustit cu o asemenea furie naivă la dna Velikanova, victima tentativei, nu i-ar fi imputat faptul că n-a fost omorîtă (mai că n-a

făcut-o!) şi n-ar fi rostit în final neaşteptatul calambur pe marginea cuvintele lui Hristos despre păcătoasa din Evanghelie[144]. De altminteri, se prea poate ca, în fapt, lucrurile să se fi petrecut altfel, iar dl Utin şi-a ţinut pledoaria cu un aer absolut serios; eu n-am asistat la proces, dar din relatările ziarelor reiese că acolo a fost, ca să zicem aşa, un fel de libertinaj arogant... într-un cuvînt, ceva teribil de lipsit de judecată, mai mult chiar, ceva foarte comic...

Încă de pe la începutul pledoariei m-am trezit în încurcătură şi n-am putut înţelege dacă nu cumva dl Utin rîde, mulţumindu-i procurorului pentru faptul că rechizitoriul la adresa Kairovei nu numai că a fost „strălucit şi plin de talent, elocvent şi uman“, dar, pe deasupra, a părut mai degrabă o apărare decît o acuzare. Că discursul procurorului a fost elocvent şi uman nu mai încape îndoială, la fel cum nu ne îndoim că a fost şi liberal în cel mai înalt grad şi că, în genere, aceşti domni se laudă excesiv unii pe alţii, iar juraţii îi ascultă. Dar, lăudîndu-l pe procurorul-*acuzator* pentru discursul său *de apărare,* dl Utin n-a vrut să fie original pînă la capăt şi, în loc s-o apere, să înceapă să-şi acuze clienta, pe dna Kairova. Păcat, pentru că ar fi fost extrem de amuzant şi, poate, s-ar fi potrivit cu fondul chestiunii. Înclin chiar a crede că juraţii n-ar fi fost prea uimiţi, pentru că e greu să-i uimeşti cu ceva pe juraţii noştri. Această remarcă nevinovată, desigur, e doar o glumă din partea mea: dl Utin n-a acuzat, dumnealui a apărat şi, chiar dacă pledoaria sa a avut unele neajunsuri, ele din contra se datorează tocmai faptului că a apărat cu prea mult zel, ba chiar, ca să spunem aşa, a sărit peste cal, ceea ce, după cum am spus, o explic printr-o superficialitate preliminară a atitudinii faţă de „caz“. „La momentul potrivit, o scot eu la capăt cu stilul înalt şi e de-ajuns pentru această... «galerie»“ – iată cum judecă probabil tot mai des astăzi cîţiva dintre cei mai ocupaţi avocaţi ai

noştri. Dl Utin se dă, bunăoară, peste cap ca să-şi prezinte clienta într-o lumină cît mai ideală, mai romantică şi mai supranaturală, lucru cu totul de prisos: fără înflorituri, dna Kairova e chiar mai de înţeles; însă dl avocat a mizat, desigur, pe prostul-gust al juraţilor. Totul la ea este ideal, fiecare pas al ei e neobişnuit, plin de mărinimie, de graţie, iar iubirea ei este ceva clocotitor, e un poem! De pildă, Kairova, care n-a urcat niciodată pe scenă, semnează deodată un contract ca actriţă şi pleacă la marginea Rusiei, în Orenburg. Dl Utin nu afirmă şi nu insistă asupra faptului că în acest demers al ei „s-a vădit obişnuita ei blîndeţe şi spiritul de sacrificiu“, ci că „aici există, continuă dl Utin, ceva ideal, o anume extravaganţă şi, mai cu seamă, abnegaţie. Trebuia să-şi caute o slujbă pentru a-şi putea ajuta mama şi iată că acceptă una care nu i se potriveşte defel, părăseşte Petersburgul şi pleacă de una singură la Orenburg“ etc. etc. Ei şi ce, s-ar părea că de fapt nu s-a petrecut nimic deosebit, nimic uluitor; sînt oare puţini cei ce călătoresc care încotro, puţine sînt oare fetele sărace, frumoase, fără noroc, talentate, care se hotărăsc să plece şi acceptă condiţii cu mult mai grele decît dna Kairova? Pe cînd dl avocat scoate de aici, după cum vedeţi, nu ştiu ce spirit de sacrificiu, iar un contract de actriţă este văzut aproape ca o faptă eroică. Şi tot aşa mai departe. Foarte curînd Kairova „se cuplează“ cu Velikanov, antreprenorul trupei. Afacerile merg prost: „ea se zbate pentru el, obţine o subvenţie, obţine eliberarea lui“. Ei şi ce, nu-i nimic deosebit nici aici, multe femei, mai ales cu un caracter energic şi activ, ca al Kairovei, ar fi început, într-o atare situaţie, „să se zbată“ pentru omul drag, dacă tot s-au lansat într-o mică intrigă amoroasă. Au început scenele cu soţia lui Velikanov şi, descriind una din acestea, dl Utin remarcă faptul că din acea clipă clienta sa îl considera pe Velikanov „al ei“, vedea în el propria ei creaţie, „copilaşul ei drag“. Fiindcă veni vorba,

se spune că acest „copilaş drag“ este un tip înalt, zdravăn, cu o constituţie de grenadier, cu cîrlionţi pe ceafă. Dl Utin afirmă, în cuvîntul său, că ea îl privea ca pe „copilul ei“, ca pe o „creaţie“ proprie, voia „să-l înalţe, să-l înnobileze“. Dl Utin refuză, pare-se, să creadă că dna Kairova ar fi putut să se ataşeze de Velikanov şi fără scopul acesta special, or, acest „copilaş scump“, această creaţie nu se înnobilează cîtuşi de puţin, ba, dimpotrivă, se face mai rău pe zi ce trece.

Într-un cuvînt, pretutindeni la dl Utin rezultă un fel de armonie înaltă, atît de neadecvată acestor persoane şi acestui mediu, încît uneori ajunge de-a mirării. Încep aventurile; „dragul copilaş“ şi Kairova sosesc în Petersburg, după care el pleacă la Moscova să-şi caute o slujbă. Kairova îi scrie scrisori tandre, e plină de pasiune, de sentiment, iar el nu se pricepe deloc să compună scrisori şi, din acest punct de vedere, e teribil de „lipsit de nobleţe“. „În aceste scrisori, observă dl Utin, începe să se întrezărească acel norişor, care mai apoi a cuprins tot cerul şi a generat furtuna.“ Dar dl Utin nici nu ştie să se explice mai simplu, la el întîlnim peste tot acest stil. În cele din urmă, Velikanov se întoarce şi ei încep din nou să trăiască zile bune la Petersburg (*maritalement*[145], se înţelege) şi survine brusc cel mai important episod al romanului, soseşte soţia lui Velikanov, iar Kairova „a fost cuprinsă de fiori, asemeni leoaicei căreia i se răpeşte puiul“. De aici într-adevăr începe multă elocinţă. Dacă elocinţa ar fi lipsit, această femeie zăpăcită, sărmană, care se zbate între soţ şi soţie şi nu ştie ce să facă, ar fi trezit desigur mai multă milă. Velikanov se dovedeşte „perfid“, adică, mai simplu, un om slab. Ba îşi păcăleşte soţia, asigurînd-o de dragostea lui, ba părăseşte casa de la ţară şi se duce la Petersburg, la Kairova, şi o linişteşte, spunîndu-i că soţia în scurtă vreme va pleca în străinătate. Dl Utin prezintă dragostea clientei sale nu doar într-o

lumină atrăgătoare, ci şi instructivă şi, ca să zicem aşa, de o înaltă morală. Vedeţi dumneavoastră, a vrut chiar să-i ofere bărbatul Velikanovei, să i-l cedeze de tot (prin urmare, putem fi siguri că se gîndea, cine ştie de ce, că are drepturi depline asupra lui); „dacă doriţi să-l luaţi – luaţi-l, dacă vreţi să trăiţi cu el – n-aveţi decît, dar fie plecaţi dvs. de aici, fie plec eu. Hotărîţi-vă şi faceţi ceva“. Asta a vrut ea să spună, numai că nu ştiu: o fi spus? Dar nimeni nu s-a hotărît în nici o privinţă, iar Kairova, în loc să plece ea însăşi (dacă tot voia aşa de mult să se termine cumva), fără să întrebe nimic şi fără să se aştepte la cine ştie ce soluţionări imposibile, se zbătea doar şi fierbea. „Dacă l-ar fi cedat fără luptă, n-ar mai fi fost femeie...“, remarcă deodată dl Utin. Atunci ce rost a mai avut să vorbească atît de mult despre felurite dorinţe, întrebări, „propuneri“? „Pasiunea a pus stăpînire pe ea, explică instanţei dl Utin, gelozia a distrus-o, i-a luat minţile şi a silit-o să intre într-un joc teribil.“ Şi mai departe: „gelozia i-a făcut praf şi pulbere raţiunea, n-a mai rămas din ea nimic. Cum ar mai fi putut să se controleze?“. A ţinut-o tot aşa zece zile. „Suferea; cînd avea fierbinţeli, cînd o scuturau frigurile, nu mînca, nu dormea, alerga ba la Petersburg, ba la Orenburg şi, tocmai cînd era atît de istovită, a venit acea funestă zi de luni, şapte iulie.“ În acea funestă zi de luni femeia, sleită de puteri, soseşte la propria-i casă de la ţară, unde i se spune că soţia lui Velikanov e acolo; se apropie de dormitor şi...

„Se putea oare, domnilor juraţi, ca femeia să rămînă calmă? Pentru asta ar fi trebuit să fie de piatră; ar fi trebuit să nu aibă inimă. Omul pe care îl iubea pătimaş se afla în dormitorul ei, în patul ei, cu altă femeie! A fost ceva peste puterile ei. Sentimentele i-au năvălit în suflet asemeni unui torent pe vreme de furtună, care distruge tot ce-i iese în cale; tuna şi fulgera; era în stare *să nimicească totul în jur* (!!!) Dacă am întreba un

asemenea torent ce face, pentru ce provoacă atîta rău, ar putea el să ne răspundă? Nu, n-ar spune nimic."

Ca să vezi ce mai fraze, ca să vezi ce mai „simţăminte"! Lac să fie, că broaşte se găsesc. Să ne oprim, totuşi, asupra celor spuse: sînt total neinspirate; şi cu atît mai rău e că aceste fraze reprezintă punctul principal al pledoariei dlui Utin.

Sînt cu totul de acord cu dumneavoastră, dle avocat, că dna Kairova nu putea rămîne calmă la scena pe care aţi descris-o, dar numai pentru că e Kairova, adică o femeie slabă, tot ce se poate, foarte bună, dacă doriţi, o femeie, poftim, simpatică, afectuoasă (despre toate aceste calităţi am aflat, de altfel, numai din discursul dumneavoastră), dar ea este în acelaşi timp şi uşuratică, nu-i aşa? Nu înţeleg prin ultima afirmaţie că ar fi uşuratică sub aspect moral: această femeie este nefericită şi nu mă voi apuca s-o jignesc şi, cu atît mai mult, s-o judec într-un asemenea moment. Am în vedere că e uşuratică la minte şi la inimă, lucru care pentru mine este evident. Ei bine, din cauza acestei uşurătăţi n-a putut găsi într-o clipă fatală o altă rezolvare decît cea consumată şi nu din cauză că, hotărînd altfel, „ar fi trebuit să fie de piatră, ar fi trebuit să fie lipsită de inimă", cum aţi spus dumneavoastră, dle. Gîndiţi-vă, dle avocat, că, afirmînd aceasta, parcă nici nu admiteţi că ar putea exista o altă soluţie, mai clară, mai nobilă şi mai generoasă. Şi dacă, într-un asemenea moment, s-ar găsi o femeie capabilă să lase din mînă briciul şi să găsească o altă ieşire din situaţia respectivă, dumneavoastră probabil aţi zice că e piatră şi nu femeie, o fiinţă fără suflet. În felul acesta, „aproape că aţi elogiat crima", cum am afirmat mai înainte. În ce vă priveşte, v-aţi cam înflăcărat şi, fără îndoială, aţi făcut-o împins de cele mai nobile sentimente, dar păcat că asemenea cuvinte nechibzuite se şi fac auzite de la tinerele tribune ale societăţii noastre.

Să mă iertaţi, dle avocat, că tratez cuvintele cu atîta seriozitate. Şi apoi gîndiţi-vă: există tipuri superioare şi *idealuri* superioare de femei. Doar asemenea idealuri au existat şi au putut fi văzute în lume, fără îndoială. Şi dacă dna Kairova însăşi, chiar în ultimul moment, stînd cu briciul în mînă, şi-ar fi privit deodată limpede soarta (nu vă fie teamă, aşa ceva uneori este posibil şi tocmai în ultimul moment), dacă şi-ar fi dat seama de nenorocirea ei (căci a iubi un asemenea om e o nenorocire), dacă ar fi devenit conştientă de întreaga sa ruşine şi dezonoare, de întreaga ei decădere (pentru că, de bună seamă, nu e vorba doar de „generozitate şi abnegaţie“ la aceste „păcătoase“, dle avocat, ci şi de multă minciună, ruşine, dezonoare şi decădere), ar fi simţit deodată femeia din ea, renăscută la o nouă viaţă, ar fi devenit conştientă totodată că pînă şi ea, „cea care a jignit“, dacă l-ar părăsi pe acest bărbat, l-ar înnobila mai mult şi mai sigur şi, după ce şi-ar fi dat seama de toate acestea, s-ar fi ridicat în picioare şi ar fi plecat cu ochii plini de lacrimi spunîndu-şi: „în ce hal de decădere am ajuns!“. Ei bine, dacă s-ar fi întîmplat aşa ceva chiar cu dna Kairova, oare nu vi s-ar fi făcut milă de ea, n-aţi fi găsit un sentiment de compasiune în inima dumneavoastră bună, desigur, şi aţi fi spus că această femeie, renăscută deodată în sufletul şi inima ei, este de piatră, este o fiinţă fără de suflet şi aţi fi stigmatizat-o cu dispreţul dumneavoastră în văzul lumii, de la tînăra noastră tribună, de la care vorbele sînt încă sorbite cu nesaţ?

Aud, totuşi, voci: „Nu cereţi asta de la oricare femeie, e inuman“. Ştiu, şi nici nu cer. M-am cutremurat cum trăgea ea cu urechea la cei din pat, pot foarte bine să înţeleg şi să-mi imaginez cît a suferit ea în această ultimă clipă, cu briciul în mînă, m-am bucurat foarte, foarte mult cînd dna Kairova a fost pusă în libertate şi rostesc în şoaptă marele cuvînt: „ei pun pe umerii oamenilor sarcini

grele şi anevoie de purtat“; însă Acela Care a rostit aceste cuvinte, mai apoi, cînd a iertat-o pe păcătoasă, a adăugat: „mergi; de-acum să nu mai păcătuieşti“[146]. Vasăzică, El i-a spus, totuşi, păcatului pe nume; l-a iertat, dar nu l-a îndreptăţit; iar dl Utin spune: „ea n-ar mai fi fost femeie, ci piatră, o fiinţă fără inimă“, aşa că nici măcar nu înţelege că ar fi putut proceda şi altfel. Îndrăznesc doar să remarc timid că răul trebuia totuşi numit rău, în pofida oricărui umanism, fără să se facă din el o faptă aproape eroică.

V. Dl avocat şi Velikanova

Şi dacă tot e să proclamăm umanismul, atunci putem s-o compătimim şi pe dna Velikanova. Cui îi e prea milă de făptaş, acela, probabil, n-o compătimeşte pe victimă. Or, dl Utin îi confiscă dnei Velikanova pînă şi calitatea de „victimă a tentativei de omor“. Am impresia că nu mă înşel deloc concluzionînd că dl Utin, de-a lungul întregii sale pledoarii, ar fi vrut în fiecare clipă să spună ceva urît despre dna Velikanova. Recunosc, procedeul este foarte naiv şi, se pare, cel mai puţin abil cu putinţă; prea e primitiv şi pripit; căci, dle avocat, se va spune, poate, că sînteţi uman numai pentru clienţii dumneavoastră, adică din obligaţie, dar acesta să fie oare adevărul? Iată, aţi prins din zbor şi aţi relatat, de pildă, acea scenă „crudă, teribilă“, cînd Velikanova, surescitată, a spus cu voce tare că „va săruta mîinile şi picioarele celui care o va scăpa de un asemenea bărbat“, iar Kairova, de faţă fiind, a răspuns pe dată: „îl iau eu“, la care Velikanova a replicat: „foarte bine, luaţi-l“. Ba chiar aţi remarcat, povestind acest *fapt*, că din acea clipă Kairova a şi început să considere că acest domn este *al ei*, a început să vadă în el propria ei creaţie şi „copilaşul ei drag“. Totul e foarte naiv. Şi, în primul rînd, ce-i aici „crud şi teribil“? Scena şi cuvintele spuse sînt, desigur, dezgustătoare; dar dacă admiteţi pînă şi

posibilitatea justificării briciului din mîinile Kairovei şi să recunoaşteţi că ea, Kairova, nu putea rămîne calmă, lucru de care sînt absolut convins, atunci cum să nu treceţi cu vederea exclamaţia impulsivă, chiar dacă stupidă, a nefericitei soţii! Doar singur recunoaşteţi că Velikanov e un om imposibil, ba chiar pînă-ntr-atît, încît simplul fapt al dragostei Kairovei pentru el este suficient pentru a atesta nebunia ei. Atunci cum de vă mai miraţi de cuvintele Velikanovei: „mîinile şi picioarele"? Cu un om imposibil, şi relaţiile capătă uneori un caracter imposibil, şi vorbele rostite sînt cîteodată imposibile. Dar asta se întîmplă numai *cîteodată* şi la mijloc nu sînt decît nişte simple vorbe. Şi, recunosc, dacă dna Kairova ar fi luat-o de bună că soţia îi cedează într-adevăr soţul şi că din acea clipă are dreptul să-l considere al ei, atunci ar fi fost o femeie tare poznaşă. Se pare că totul a decurs oarecum altfel. Şi nu trebuie să privim de la o asemenea înălţime o frază rostită de un biet om deprimat. În aceste familii (şi nu numai în acestea, oho, dacă aţi şti în ce familii!) se aruncă vorbe şi mai grele. Apar nevoile, greutăţile vieţii, şi, sub apăsarea lor, uneori relaţiile de familie se înăspresc fără voie, aşa că oamenii mai scapă şi cîte un cuvinţel pe care lordul Byron, de exemplu, nu l-ar fi adresat doamnei Byron nici măcar în clipa despărţirii, pe care nici Arbenin nu i l-ar fi spus Ninei în *Mascarada* lui Lermontov. Desigur, o asemenea nepăsare nu trebuie scuzată, deşi nu e vorba decît de nepăsare, de un ton impulsiv, prostesc, în timp ce *inima* rămîne, poate, mai curată decît a noastră, astfel încît, dacă nu complicăm lucrurile, totul ar părea mai uman. Şi dacă vreţi, ieşirea dnei Kairova, cînd a spus: „îl iau eu", este, după părerea mea, cu mult mai mîrşavă: e vorba aici de o jignire cumplită la adresa soţiei, de un supliciu, de faptul că amanta victorioasă îşi bate joc pe faţă de soţia căreia i-a luat bărbatul. Dle avocat, aveţi cuvinte extrem de veninoase la

adresa soţiei. Regretînd, de pildă, că nu s-a prezentat la proces şi a trimis un certificat medical, le-aţi atras juraţilor atenţia că, dacă ar fi venit, certificatul n-ar mai fi avut nici o importanţă, pentru că juraţii ar fi văzut o femeie sănătoasă, plină de vigoare, frumoasă. Dar ce vă priveşte aici frumuseţea, vigoarea şi sănătatea ei? Spuneţi mai departe: „Dlor juraţi! Ce femeie este cea care vine la soţul ei, în timp ce el trăieşte cu alta, vine în casa amantei bărbatului ei, ştiind că acolo locuieşte Kairova; se hotărăşte să rămînă peste noapte şi se culcă în dormitorul acesteia, în patul ei?... Este ceva mai presus de înţelegerea mea". N-are decît să fie mai presus şi, totuşi, sînteţi peste măsură de aristocratic şi nedrept. Dar ştiţi oare, dle avocat, că, poate, clienta dumneavoastră a cîştigat mult prin neprezentarea dnei Velikanova la proces? Despre aceasta din urmă s-au spus multe lucruri urîte în instanţă, despre caracterul ei, de exemplu. Eu nu i-l cunosc, dar, nu ştiu de ce, chiar mă bucur că nu a venit. N-a apărut probabil din cauza orgoliului rănit sau, poate, din milă faţă de soţul ei. Că doar nimeni nu poate zice de ce n-a venit... În orice caz, se vede că nu-i dintre acele persoane cărora le place să-şi povestească în public pasiunile şi să-şi descrie, de faţă cu toată lumea, sentimentele de femeie. Şi cine ştie, dacă s-ar fi prezentat, poate că pentru ea ar fi fost o nimica toată să lămurească situaţia, să spună de ce a rămas în locuinţa amantei soţului ei, lucru de care dumneavoastră vă miraţi într-atît şi pe care îl prezentaţi ca pe o atît de mare ruşine. Înclin să cred că ea n-a rămas la Kairova, ci la soţul ei, care şi-a turnat cenuşă în cap, care a chemat-o. Şi apoi nu reiese de nicăieri că dna Velikanova miza pe faptul că amanta soţului ei va continua să plătească pentru această locuinţă. Poate că îi era şi greu să-şi dea seama, de la sosire, cine plăteşte şi cine e stăpînul casei. Soţul a chemat-o la el, deci şi-a păstrat şi locuinţa; şi e foarte posibil aşa să-i fi

spus; ştiţi doar că atunci el le minţea pe amîndouă. Exact acelaşi lucru se poate spune şi despre subtilitatea dumneavoastră cu privire la dormitor şi la pat. Aici, un fir de păr sau un amănunt insignifiant ar fi putut, probabil, să explice dintr-odată totul. În general, mi se pare că toţi au fost nedrepţi cu această sărmană femeie şi mai cred că, în cazul în care Velikanova ar fi surprins-o pe Kairova în dormitor cu soţul său şi ar fi tăiat-o cu briciul, în calitatea ei teribilă de soţie legitimă, nu s-ar fi ales decît cu murdărie şi ar fi ajuns la ocnă. E posibil oare, dle avocat, să susţină cineva, aşa cum faceţi dumneavoastră, că Velikanova n-a avut de suferit din această „afacere“, întrucît la cîteva zile după întîmplare a apărut deja pe scena teatrului şi a jucat apoi întreaga iarnă, în timp ce Kairova a petrecut zece luni la închisoare? Nici nouă nu ne e mai puţin milă de biata dumneavoastră clientă, dar trebuie să fiţi de acord că nici doamna Velikanova n-a suferit puţin. Ca să nu mai vorbim cît a suferit ea ca soţie şi ca femeie care se respectă (ultima trăsătură nu i-o pot nicicum contesta), amintiţi-vă, dle avocat, care sînteţi un jurist atît de fin şi aţi dat dovadă de atîta umanism în pledoarie, amintiţi-vă cît a trebuit ea să îndure în acea noapte de coşmar! Timp de cîteva minute (mult prea multe minute) ea a trecut prin *groaza morţii*. Ştiţi dumneavoastră ce înseamnă *groaza morţii*? Cine nu s-a aflat la un pas de moarte, aceluia îi va fi greu să înţeleagă. S-a trezit noaptea, a trezit-o briciul asasinei care o tăiase pe gît, a văzut o faţă mînioasă aplecată asupra sa; s-a apărat, iar cealaltă a continuat s-o lovească cu briciul; era, desigur, convinsă în aceste prime minute, sălbatice, insuportabile, că a fost rănită mortal şi că sfîrşitul e inevitabil, căci e ceva insuportabil, e un coşmar cumplit, dar unul aievea şi, prin urmare, e de o sută de ori mai chinuitor; e aproape la fel ca şi sentinţa de condamnare la moarte citită unui om, care a şi fost legat la stîlp

pentru a fi împuşcat, cînd i se trage sacul pe cap... Iertaţi-mă, dle avocat, dar cum să susţineţi că o asemenea tortură nu-i decît o bagatelă? Şi nici un jurat n-a zîmbit măcar, auzindu-vă? Ei, şi ce dacă Velikanova juca pe scenă după numai două săptămîni? Micşorează asta cu ceva grozăvia trăită cu două săptămîni înainte ori vina clientei dumneavoastră? Iată, de curînd o mamă vitregă şi-a aruncat de la etajul trei fiica vitregă de numai şase ani şi copilul s-a ridicat în picioare viu şi nevătămat: schimbă cumva acest amănunt cruzimea actului criminal? Şi apoi, această fetiţă chiar n-a îndurat nimic? Apropo, îmi închipui fără să vreau cum avocaţii vor pleda pentru această mamă vitregă: şi situaţia fără ieşire, şi condiţia de tînără soţie a unui văduv, măritată cu de-a sila sau dintr-o mare greşeală. Vor urma imediat imagini din viaţa lor săracă de oameni nevoiaşi, munca fără contenire. Ea, naivă, inocentă, căsătorindu-se, a crezut, ca o fată lipsită de experienţă ce era (mai ales cu sistemul nostru de educaţie!) că măritişul înseamnă numai bucurii, însă, în locul bucuriilor – rufele murdare, care trebuiau spălate, gătitul, îmbăiatul copilului, aşa că: „dlor juraţi, fireşte că era normal să ajungă să urască acest copil (cine ştie, s-ar putea găsi şi un «apărător», care să înceapă să ponegrească fetiţa şi să găsească la un copil de şase ani nişte trăsături reprobabile, urîte!) şi, într-o clipă de disperare, de nebunie, nemaiştiind de sine, înşfacă fetiţa şi... Dlor juraţi, care dintre dumneavoastră n-ar fi făcut exact la fel? Care dintre dumneavoastră n-ar fi aruncat copilul de la etaj?“.

Cuvintele mele sînt, desigur, o caricatură, dar, dacă s-ar apuca cineva *să compună* această pledoarie, atunci într-adevăr ar putea spune ceva asemănător şi tocmai în acest gen, adică exact în genul acestei caricaturi! Or, revoltător este tocmai faptul că discursul va fi precum caricatura mea, în timp ce actul acestui monstru de mamă vitregă este

prea bizar şi poate că, într-adevăr, ar pretinde o analiză fină şi profundă ce ar putea servi chiar la uşurarea destinului criminalei. Şi tocmai de aceea uneori ţi-e necaz pe naivitatea şi schematismul procedeelor intrate, nu se ştie din ce motiv, în uzul celor mai talentaţi avocaţi ai noştri. Pe de altă parte, te gîndeşti aşa: păi tribuna noilor noastre instanţe de judecată reprezintă indiscutabil o şcoală morală pentru societatea şi poporul nostru. Căci la această şcoală poporul învaţă ce este dreptatea şi moralitatea. Cum să rămînem atunci indiferenţi la ceea ce se afirmă uneori de la aceste tribune? De altfel, de aici se fac auzite din cînd în cînd şi glumele cele mai inocente şi mai hazlii. Dl avocat, în finalul pledoariei sale, a adaptat pentru clienta sa un citat din *Evanghelie*: „a iubit mult şi multe i se vor ierta“[147]. Foarte drăguţ, desigur. Cu atît mai mult, cu cît domnul avocat ştia foarte bine că Hristos nu a iertat-o pe „păcătoasă“ pentru *o astfel de iubire*. Consider că ar fi o blasfemie să citez acum această zicere, importantă şi mişcătoare, din *Evanghelie*; în loc de asta, nu pot să mă abţin să nu citez o remarcă mai veche de-a mea, scurtă, dar foarte caracteristică. Această remarcă nu are, se înţelege, absolut nici o legătură cu dl Utin. Încă din copilărie, din şcoala militară, am observat că adolescenţii gimnazişti (unii), iuncherii (mai mulţi), cadeţii de altădată (şi mai mulţi) ajung într-adevăr să creadă, nu se ştie de ce, încă din şcoală, că Hristos a iertat-o pe păcătoasă tocmai pentru această iubire, adică pentru înfruptare, că i s-a făcut milă de ea, ca să zicem aşa, de slăbiciunea ei plină de farmec. Şi acum foarte mulţi au această convingere. Îmi aduc aminte că o dată sau de două ori chiar mi-am pus întrebarea: de ce oare aceşti băieţi sînt tentaţi să explice în acest sens citatul din *Evanghelie*? Oare aşa de rău li se predă religia? Că doar celelalte citate din *Evanghelie* le înţeleg corect. Am ajuns la concluzia că acţionează aici nişte cauze, ca să zic

aşa, mai curînd fiziologice: în condiţiile unei neîndoielnice naivităţi a băieţilor ruşi, probabil că în ei se manifestă acel surplus de energie tipic iuncherească, suscitată la vederea oricărei femei. De altfel, toate acestea sînt fleacuri şi n-ar fi trebuit să le aduc în discuţie. Repet, dl Utin ştie cu siguranţă cum trebuie interpretat acest text şi nu am nici o îndoială că, pur şi simplu, a glumit în încheierea pledoariei sale, dar nu ştiu pentru ce a făcut-o.

139 Cazul Kairovei ar fi, pe scurt, următorul: ofiţerul de marină (în retragere) Vasili Aleksandrovici Velikanov, în vîrstă de 30 de ani, a devenit, în 1874, antreprenorul unei trupe teatrale din oraşul Orenburg, din componenţa căreia făcea parte şi soţia sa, Aleksandra Ivanovna Velikanova. În primăvara lui 1875, Velikanov a dat faliment şi a plecat la Petersburg cu amanta sa, Anastasia Vasilievna Kairova. Soţia a venit şi ea la Petersburg în iunie şi a declarat că vrea să-şi păstreze soţul. Iniţial, Kairova a acceptat, dar în noaptea de 7 spre 8 iulie, a ajuns pe furiş la casa sa de vacanţă, unde se găseau cei doi soţi, şi a tăiat-o cu un brici pe Velikanova, pricinuindu-i cîteva răni uşoare la gît. Instanţa a achitat-o pe vinovată.

140 Este vorba de volumul *Primul pas. Culegere literară din provincie*, Kazan, 1876, apărut ca urmare a polemicilor intense din epocă privind misiunea culturală a „centrului“ şi a „periferiei“.

141 Teoria „Moscova – a treia Romă“ a început să se contureze pe la mijlocul secolului XV, mai ales ca urmare a căderii Constantinopolului (1453), cînd Moscova se vedea moştenitoarea şi continuatoarea celei „de-a doua Rome“, Bizanţul. Aceste idei au fost compilate la începutul secolului XVI de către Filofei, stareţ al unei mănăstiri din Pskov, într-o epistolă către marele cneaz Vasili Ivanovici, din care rezultă că „a patra Romă nu va mai fi“. În secolul XIX, teoria a renăscut în opiniile slavofililor şi, de asemenea, a fost folosită de către propaganda oficială în legătură cu aşa-zisa „chestiune răsăriteană“.

142 *Valeţi de cupă* se numeau membrii unei bande de tîlhari din Moscova, proveniţi mai ales din rîndul fiilor de aristocraţi, care au săvîrşit un mare număr de crime de drept comun, deosebit de îndrăzneţe. Denumirea bandei vine de la titlul romanului *Clubul valeţilor de cupă* al scriitorului francez Pierre Alexis Ponson du Terrail (1829-1871).

143 *Utin*, Evgheni Isakovici (1843-1894), avocat, ziarist liberal, critic.

144 Trimitere la *Luca* 7, 47.

145 *Ca soţ şi soţie (fr.).

146 *Ioan* 8, 11.

147 Citatul exact din Evanghelie este: „Iertate sînt păcatele ei cele multe, căci mult a iubit“ (*Luca* 7, 47).

Capitolul al II-lea

I. Cîte ceva despre o clădire. Gînduri potrivite

Minciuna şi falsitatea, iată ce ne înconjoară din toate părţile şi asta e ceva ce uneori e de nesuportat!

Şi chiar în timp ce se desfăşura procesul dnei Kairova, am nimerit la Orfelinat, unde nu mai fusesem niciodată şi unde de mult timp ardeam de curiozitate să arunc o privire. Datorită unui medic pe care îl cunosc, am văzut totul. De altminteri, despre impresiile mele în amănunt voi vorbi mai tîrziu; nu mi-am făcut nici măcar o însemnare, nu mi-am notat nici cifre, nici ani; de la primii paşi, a devenit evident că o singură vizită nu este suficientă şi că aici merită cu prisosinţă să vii încă o dată şi încă o dată. Aşa ne-am şi propus să facem, eu şi stimatul doctor care m-a condus. Ba intenţionez chiar să plec la ţară, la ţărăncile ciuhonce, cărora copiii le-au fost încredinţaţi spre creştere. Aşadar, descrierea tuturor acestor lucruri o voi face mai tîrziu, acum îmi răsar în minte doar amintiri: monumentul lui Beţkoi[148], o serie de saloane admirabile în care sînt ţinuţi copiii, o curăţenie uimitoare (dar care nu deranjează pe nimeni), bucătării, o crescătorie, în care „sînt preparaţi" viţeii pentru vaccinarea antivariolică[149], săli de mese, grupuri de copii mici în jurul mesei, grupuri de fetiţe de cinci-şase ani jucîndu-se de-a căluţii, cîteva adolescente de vreo şaisprezece-şaptesprezece ani, se pare, foste interne ale Casei, pregătindu-se să fie dădace şi încercînd să-şi completeze cultura: cîte ceva ştiu de pe acum, l-au citit pe Turgheniev, au privirile senine şi discută cu tine foarte amabil. Dar şi mai mult mi-au plăcut doamnele supraveghetoare: au chipurile foarte blînde (că doar n-o fi o simulare, cu prilejul vizitei

noastre), par calme, bune şi înţelepte. S-ar părea că unele dintre ele au şcoală. M-a interesat foarte mult şi informaţia că mortalitatea în rîndul copiilor, mai precis în rîndul celor crescuţi în această casă (adică în această clădire) este incomparabil mai mică decît mortalitatea copiilor aflaţi în libertate, în familiile lor, ceea ce nu se poate spune, totuşi, despre copiii distribuiţi prin sate. Am văzut, în fine, şi camera de la parter, unde mamele îşi aduc copiii ca să-i lase aici pentru totdeauna... Dar despre toate astea mai tîrziu. Mi-aduc aminte doar că-i învăluiam pe aceşti prunci într-o privire deosebită, cumva ciudată, cred. Oricît ar fi de absurd, mi s-au părut teribil de obraznici, astfel încît, ţin minte, am zîmbit în sinea mea la acest gînd. Într-adevăr, micuţul s-a născut undeva, a fost adus aici şi ia te uită cum ţipă, cum zbiară cît îl ţine gura, dînd de veste că plămînii îi sînt sănătoşi şi că vrea să trăiască, dă din mînuţele şi picioruşele lui roşii, ţipă de parcă are tot dreptul să te deranjeze; cere piept, de parcă ar avea dreptul să ceară piept; pretinde să fie îngrijit, de parcă ar avea punct cu punct aceleaşi drepturi ca şi ceilalţi copii, care cresc în familiile lor: se aşteaptă ca toată lumea să sară iute şi să dea fuga la el, ce mai – obrăznicie şi iar obrăznicie! Şi asta o spun, zău, fără pic de umor şi, privind în jur, chiar fără să vrei, te întrebi: ce-ar fi dacă ar supăra într-adevăr pe cineva? Nu-i mare lucru ca cineva să-i dea peste nas: „Ia ascultă, ţîncule, cine te crezi, că doar nu vei fi fiind fecior de prinţ!“. Oare chiar nu li se dă peste nas? Asta nu-i o fantezie. Sînt chiar aruncaţi pe fereastră şi odată, cu vreo zece ani în urmă, o femeie, se pare că tot mamă vitregă (am şi uitat, dar ar fi fost mai bine să fi fost maşteră), săturîndu-se să-l mai care în cîrcă pe copilul cu care bărbatul ei o procopsise de la fosta soţie, un copil care plîngea mereu, chinuit de cine ştie ce boală, l-a dus lîngă samovarul ce fierbea şi clocotea pe masă, a pus sub robinet mîna copilului

care o sîcîia şi... a dat drumul apei. S-a scris despre asta în toate ziarele. Draga de ea, i-a dat peste nas! Numai că nu-mi mai aduc aminte ce verdict a dat instanţa; de fapt o fi fost oare judecată? Nu-i aşa că „merită toate circumstanţele atenuante“? Uneori aceşti copilaşi ţipă de-ţi iau auzul, îţi macină nervii şi apoi sărăcia, spălatul rufelor, nu-i aşa? De altfel sînt şi unele mame bune, care, chiar dacă „îi dau peste nas“ copilului lor gălăgios, o fac într-un mod mult mai uman: o fată simpatică, interesantă se vîră într-un ungher departe de ochii lumii şi deodată o apucă un leşin de nu mai ţine minte nimic şi, ca să vezi, din senin, copilul ei obraznic şi plîngăreţ cade din întîmplare în apă şi se îneacă. Nu-i aşa că-i mai uşor să te îneci decît să-ţi fie ţinută mînuţa sub samovar? Una ca asta nici nu poate fi judecată: e o fetişcană sărmană, înşelată, simpatică, ar trebui să mănînce bomboane şi, pe deasupra, dacă-ţi aminteşti şi de Margareta din *Faust* (printre juraţi se întîlnesc uneori persoane extrem de citite), constaţi că e imposibil s-o judeci, ba încă se cade să-i dai şi hîrtie la mînă că-i nevinovată. Aşa că te şi bucuri pentru toţi aceşti copii că au nimerit aici, în această clădire. Mărturisesc că atunci îmi treceau prin cap tot felul de gînduri inutile şi-mi puneam o mulţime de întrebări ridicole. Bunăoară, mă întrebam în sinea mea şi ţineam morţiş să aflu cînd anume încep aceşti copii să-şi dea seama că sînt cei mai răi dintre toţi, că, adică, nu sînt copii ca „ceilalţi“, ci cu mult mai răi, şi că nu trăiesc cîtuşi de puţin pentru că ar avea dreptul la viaţă, ci doar, ca să zicem aşa, din omenie? E imposibil să înţelegi aşa ceva, dacă nu ai o mare experienţă, dacă n-ai făcut observaţii îndelungate asupra copiilor, totuşi eu mi-am spus *a priori* şi sînt sigur de faptul că ei află extrem de timpuriu de această „omenie“, adică atît de timpuriu, încît s-ar putea să nici nu ne vină a crede. Dacă, într-adevăr, copilul s-ar dezvolta numai cu ajutorul îndreptarelor ştiinţifice şi al

jocurilor ştiinţifice, dacă ar cunoaşte lumea numai după „raţă“[150], cred că niciodată n-ar ajunge la acea înspăimîntătoare, incredibilă profunzime a înţelegerii, datorită căreia îşi însuşeşte, nu se ştie prin ce mijloace, unele idei care, s-ar părea, ar trebui să-i fie absolut inaccesibile. Un copil de cinci-şase ani ştie uneori despre Dumnezeu sau despre bine şi rău lucruri atît de uimitoare şi de o adîncime atît de surprinzătoare, încît tragi fără să vrei concluzia că pe acest prunc natura l-a înzestrat cu alte mijloace de dobîndire a cunoştinţelor, mijloace care nouă nu numai că ne sînt necunoscute, dar pe care, în lumina pedagogiei, chiar ar trebui să le respingem. O, fără îndoială, el nu cunoaşte fapte despre Dumnezeu, şi, dacă un jurist subtil ar pune la încercare un copil de şase ani în privinţa binelui şi a răului, nu i-ar rămîne decît să izbucnească în rîs. Dar de îndată ce eşti mai răbdător şi mai atent (căci merită să fii), dacă îi treci cu vederea, de pildă, unele fapte, dacă îi îngădui unele absurdităţi, încercînd să ajungi doar la *esenţa înţelegerii,* vezi deodată că el, de pe acum, ştie, poate, tot ceea ce ştii tu despre Dumnezeu, iar despre bine şi rău, despre ceea ce este ruşinos şi ce este lăudabil ştie, poate, chiar mai mult decît tine, care eşti avocat subtil, dar, ca să zicem aşa, laşi uneori graba să ţi-o ia înainte. În ce-i priveşte pe copiii de aici, ideilor cumplit de grele, pe care copilul apucă să şi le însuşească într-un mod atît de surprinzător şi necunoscut nouă, eu le-o alătur şi pe aceasta, care, cum am mai spus, este înţelegerea faptului că sînt „mai răi decît toţi“, şi această idee a lor, care este cea dintîi, dar fermă, le va rămîne nezdruncinată pentru toată viaţa. Şi sînt convins că n-o află de la dădace şi doici; mai mult, felul cum trăieşte un asemenea copil nu-i permite să-i vadă pe „ceilalţi“ şi nu poate face comparaţie, însă te uiţi deodată la el şi vezi că ştie teribil de multe lucruri, că s-a dumirit de multe cu graba cea mai inutilă. Desigur, m-am apucat acum

să filosofez, dar atunci nu puteam nicidecum să-mi stăpînesc gîndurile. La un moment dat, mi-a venit în minte, de exemplu, următorul aforism: dacă destinul i-a privat pe aceşti copii de familie şi de fericirea de a creşte cu părinţii (doar nu toţi părinţii îşi aruncă pe fereastră copiii, nici nu-i opăresc cu apă clocotită), poate că ar fi bine să fie despăgubiţi în vreun alt fel, crescîndu-i, bunăoară în această splendidă clădire, dîndu-le un nume, asigurîndu-le posibilitatea de a face studii, chiar superioare, iar apoi, apoi să li se găsească slujbe, să fie puşi pe drumul cel drept, pe scurt, să li se poarte de grijă cît se poate de mult şi asta, ca să zicem aşa, s-o facă statul întreg, fiind consideraţi ca un fel de copii ai tuturor, ai statului. Zău, dacă e să ierţi, atunci iartă pe de-a-ntregul. Şi atunci m-am gîndit în sinea mea că unii, poate, vor spune că asta ar însemna să încurajăm desfrîul, se vor indigna. Dar ce idee ridicolă să-ţi imaginezi că toate aceste fetişcane simpatice se vor pune într-adins şi cu stăruinţă pe făcut copii de îndată ce vor auzi că vor fi daţi la universitate!

„Nu, mă gîndeam eu, dacă e să-i iertăm, atunci să-i iertăm de tot, căci dacă e să ierţi, atunci fă-o pe de-a-ntregul!“ E drept, mulţi, foarte mulţi oameni vor simţi invidie, cei mai cinstiţi şi mai harnici dintre oameni vor fi invidioşi: „Cum se face că eu, bunăoară, va cugeta vreunul, am muncit ca un bou toată viaţa, n-am făcut nici o faptă necinstită, mi-am iubit copiii, m-am zbătut zi şi noapte să le dau o educaţie, să fac cetăţeni din ei şi n-am fost în stare, n-am fost în stare să fac în aşa fel ca măcar gimnaziul să-l termine? Şi uite că acum tuşesc, gîfîi, săptămîna viitoare mor, rămîneţi cu bine, copilaşii mei, dragilor, toţi opt! Se vor lăsa imediat de carte, vor umbla haihui pe străzi sau vor ajunge să lucreze pe la fabricile de ţigări, şi încă de-ar da Domnul să fie aşa... Pe cînd lepădaţii aştia vor termina universitatea, vor căpăta

slujbe, ba chiar şi eu, an de an, direct sau indirect, am dat din banii mei pentru întreţinerea lor!“.

Monologul acesta va fi rostit neapărat şi, la o adică, nu există contradicţii? Într-adevăr, cum de s-au aranjat toate astfel că nimic nu poate fi pus în acord? Ia gîndiţi-vă, ce poate fi mai legitim şi mai drept decît acest monolog? Şi totuşi este în cel mai înalt grad nelegitim şi nedrept. Prin urmare, este legitim şi nelegitim în acelaşi timp? Ce aiureală!

Nu pot, totuşi, să nu termin ce aveam de spus, adică să nu amintesc ce mi-a mai trecut prin cap. De pildă: „dacă e să-i iertăm, ei ne vor ierta oare pe noi?“. Este şi aceasta o problemă. Există unele fiinţe superioare, care îi vor ierta; alţii, poate, vor vrea să se răzbune, fără să poată vreodată să-şi dea seama pe cine şi pentru ce vor să se răzbune, dar de răzbunat, se vor răzbuna. Dar în privinţa „răzbunării pe societate“ a acestor „lepădaţi“, dacă aşa ceva s-ar întîmpla, voi spune că sînt convins de faptul că va fi mai degrabă o răzbunare prin negaţie, decît una directă şi categorică. De fapt, nimeni nu s-ar apuca să se răzbune făţiş şi conştient, nici nu-şi va da seama că vrea să se răzbune, dimpotrivă, dacă le-am asigura accesul la educaţie, foarte mulţi din cei aflaţi acum în această „clădire“ vor ieşi de aici avizi de a fi respectaţi, de a pune nişte baze, de a întemeia o familie; idealul lor va fi să-şi facă un cuib, să aibă un nume, să devină cineva, să aibă copii, să-i iubească, iar pentru educarea lor să nu apeleze deloc, dar deloc la „clădire“ sau la ajutorul statului. Şi, în general, prima lor regulă va fi să uite drumul către această clădire, să nu-i mai ştie numele. Dimpotrivă, noul întemeietor de familie se va considera fericit dacă va reuşi să-şi poarte pe spezele lui copiii la universitate. Atunci ce va însemna această aspiraţie spre ordinea *actuală*, burgheză, ce va fi ea: servilism sau cea mai înaltă independenţă? După mine, va fi mai curînd independenţă, şi totuşi independenţa sufletului nu va fi niciodată întru

totul deplină, întru totul *domnească* şi de aceea, deşi cît se poate de oneste, multe lucruri nu vor fi pe deplin atrăgătoare. Deplina independenţă a spiritului e dată de cu totul altceva... dar despre asta vom vorbi mai tîrziu, deoarece e tot o istorie lungă.

II. O idee nepotrivită

Totuşi, am spus mai înainte „independenţă“? Însă se pune întrebarea dacă independenţa este iubită la noi. Şi ce înseamnă pentru noi independenţa? Sînt oare doi oameni care s-o înţeleagă la fel? De altfel, nici nu ştiu dacă există la noi măcar o singură idee în care să creadă cu adevărat fie şi un singur om. Rutina noastră, atît cea bogată, cît şi cea săracă, preferă să nu se gîndească la nimic şi, pur şi simplu, fără să stea deloc pe gînduri, se dedă desfrîului, cît mai are putere şi nu s-a plictisit. Oamenii mai brezi decît rutina „se izolează“ în grupuleţe şi se prefac că ar crede în ceva, dar, se pare, mai degrabă se silesc a se mîngîia cu speranţa că au o credinţă. Există şi o categorie aparte de oameni, care şi-au băgat în cap formula: „Cu cît e mai rău, cu atît e mai bine“, pe care o şi dezvoltă. Sînt, în sfîrşit, şi paradoxalişti, uneori foarte oneşti, care, însă, în marea lor majoritate nu sînt decît nişte mediocrităţi; aceştia, îndeosebi dacă sînt oneşti, ajung la o serie neîntreruptă de sinucideri. Şi, într-adevăr, în ultimul timp la noi sinuciderile s-au înmulţit în aşa hal, încît nimeni nu mai vorbeşte despre ele. De parcă pămîntul rusesc şi-ar fi pierdut puterea de a-i mai ţine pe oameni. Şi cîţi oameni cu adevărat oneşti şi, mai ales, cîte femei oneste nu găseşti pe cuprinsul lui! Femeile la noi sînt în ascensiune şi poate că vor salva multe, voi mai vorbi despre asta. Femeile sînt marea noastră speranţă, poate că vor servi întregii noastre Rusii chiar în clipa ei fatală; dar iată care-i nenorocirea: oameni oneşti sînt la noi mulţi, chiar foarte mulţi, adică, vedeţi

dumneavoastră, sînt mai curînd cumsecade decît cinstiţi, dar nimeni nu ştie în ce constă cinstea, nu crede cîtuşi de puţin în nici o definiţie a cinstei, ba chiar respinge cele mai limpezi definiţii emise anterior, şi asta se întîmplă pretutindeni şi la toată lumea. Mare minune, nu-i aşa? Iar aşa-zisa „forţă vie“, sentimentul viu al existenţei, fără de care nici o societate nu poate trăi şi nici pămîntul nu se ţine, numai unul Dumnezeu ştie încotro se duce. Şi oare ce mi-a venit să mă gîndesc la sinucideri în această clădire, în această pepinieră, privindu-i pe aceşti copii? Iată, într-adevăr, o idee nepotrivită.

Idei nepotrivite găseşti la noi destule şi ele ne şi strivesc. La noi ideea cade pe capul omului precum o piatră uriaşă şi-l striveşte pe jumătate, aşa că-l vezi chircit sub ea, dar să se elibereze nu poate. Cîte unul consimte să trăiască chiar şi strivit, altul însă nu e de acord şi îşi face seama. Este extrem de edificatoare scrisoarea unei sinucigaşe, a unei fete ce a trimis la *Novoe vremia* o lungă epistolă. Avea douăzeci şi cinci de ani. Se numea Pisareva. Era fiica unor moşieri cîndva înstăriţi, însă a venit la Petersburg şi-a plătit tributul progresului, s-a făcut moaşă. Intenţia i-a reuşit, a susţinut examenul şi a găsit un post de moaşă de zemstvă; singură mărturiseşte că nu-i lipsea nimic şi putea să cîştige mai mult decît avea nevoie, numai că *a obosit*, a „obosit“ foarte tare, atît de tare că i-a venit poftă să se odihnească. „Unde te poţi odihni cel mai bine dacă nu în mormînt?“ Dar chiar că a obosit îngrozitor! Întreaga scrisoare a acestei biete copile emană oboseală. Sînt rînduri arţăgoase, pline de nerăbdare: lăsaţi-mă odată în pace, am obosit, am obosit. „Să nu uitaţi să spuneţi să se tragă de pe mine cămaşa nouă şi ciorapii, veţi găsi pe masă o cămaşă veche şi ciorapi purtaţi. Să fiu îmbrăcată cu ele.“ Nu scrie *să fie dezbrăcată*, ci *să se tragă* şi totul e la fel, adică în toate se simte o nerăbdare cumplită. Toate aceste cuvinte tăioase provin din

nerăbdare, iar nerăbdarea din oboseală; recurge chiar şi la ocări: „Nu cumva aţi crezut că voi pleca acasă? La ce mama dracului să mă duc acolo?“. Sau: „Acum, Lipareva, iartă-mă şi să mă ierte şi Petrova (s-a otrăvit, stînd la aceasta în gazdă), mai cu seamă Petrova. Fac o porcărie, o mîrşăvie...“ Pe cei de-acasă se pare că-i iubeşte, însă iată ce scrie: „Nu-i daţi de ştire Lisenkăi, nu de alta, dar îi va spune sorei mele, iar ea va veni să urle aici. Nu vreau să urle deasupra mea, iar rudele, toate, fără excepţie, urlă la căpătîiul celor apropiaţi“. *Urlă* şi nu *plîng* – toate astea sînt cauzate, probabil, de o oboseală nerăbdătoare şi morocănoasă: mai repede, numai să fie mai repede şi daţi-mi pace!... Are în ea teribil, chinuitor de multă necredinţă dezgustată şi cinică; nu are încredere nici în Lipareva şi nici în Petrova, pe care le iubeşte atît. Iată cuvintele cu care începe scrisoarea: „Nu vă pierdeţi capul, nu vă văitaţi, faceţi un efort şi citiţi pînă la capăt; după aceea gîndiţi-vă cum să faceţi mai bine. Pe Petrova să n-o speriaţi. Cine ştie, s-ar putea ca pînă la urmă să nu iasă decît un caraghioslîc. Actul meu de identitate îl găsiţi în capacul geamantanului“.

Decît un caraghioslîc! Ideea că deasupra ei, deasupra bietului ei cadavru, va rîde cineva şi cine – Lipareva şi Petrova, această idee i-a trecut prin minte într-un asemenea moment! Îngrozitor!

O preocupă ciudat de mult dispoziţiile privitoare la insignifianta sumă de bani pe care a lăsat-o după moarte: „banii aceia să nu-i ia familia, ceilalţi sînt ai Petrovei, iar cele douăzeci şi cinci de ruble, pe care mi i-au dat Ceciotkinii pentru drum, duceţi-le lor“. Importanţa pe care o acordă banilor este, probabil, ultimul ecou al principalei prejudecăţi pe care a avut-o în viaţă, „a pietrelor prefăcute în pîini“. Într-un cuvînt, transpare convingerea care a călăuzit-o în permanenţă şi anume că, „dacă toţi ar fi îndestulaţi, dacă toţi ar fi şi fericiţi, n-ar mai exista sărăcie, n-ar mai exista crime. Crimele nu

există. Crima nu este decît o stare maladivă, cauzată de sărăcie şi mediul nenorocit“ etc. etc. În aceasta şi constă tot catehismul acesta mic, uzual şi teribil de caracteristic, catehismul închistat al acelor convingeri, cărora oamenii li se supun în viaţă cu atîta credinţă (deşi se plictisesc curînd şi de credinţă, şi de viaţă) şi care le ţine loc de toate – şi de viaţa cea adevărată, şi de legătura cu pămîntul, şi de credinţa în adevăr, de toate, de toate. Ea a obosit, probabil, pentru că i s-a urît de viaţă şi a pierdut orice credinţă în dreptate, orice credinţă în vreo datorie; într-un cuvînt, şi-a pierdut cu totul idealul suprem al existenţei.

Şi biata fată a murit. Nu urlu deasupra ta, biata de tine, dar dă-mi voie măcar să-mi pară rău de tine, permite-mi acest lucru; dă-mi voie să-i urez sufletului tău să învie într-o viaţă în care să nu te mai plictiseşti. Dragii mei oameni buni şi cinstiţi (pentru că-i avem!), încotro plecaţi, de ce v-a devenit atît de drag mormîntul acesta mut şi întunecat? Uitaţi-vă, pe cer străluceşte soarele primăverii, copacii şi-au deschis mugurii, iar voi aţi obosit de viaţă, fără să apucaţi s-o trăiţi. Şi cum *să nu urle* deasupra voastră mamele care v-au crescut şi care atît s-au bucurat de voi cît aţi fost mici? Iar în copii, cîte speranţe! Iată, mă uit la „lepădaţii“ de aici, cîtă sete de viaţă la ei, cum îşi afirmă ei dreptul la viaţă! Şi tu ai fost cîndva copil, şi tu doreai să trăieşti, iar maică-ta n-a uitat, şi cum să compare ea acum chipul tău de mort cu rîsul şi bucuria, pe care le-a văzut pe feţişoara ta şi nu le-a mai uitat de-atunci, poate ea să nu „urle“, cum poţi să le reproşezi că urlă? Chiar acum mi-a fost arătată o fetiţă, Dunia: s-a născut cu un picior strîmb, mai bine ar fi să spun că s-a născut fără un picior; în locul lui are un fel de şnur. N-are decît un an şi jumătate, este sănătoasă, ce mai, o fată pe cinste; toţi o alintă, iar ea întoarce spre fiecare căpşorul, tuturor le surîde, le plescăie din limbă. Încă nu ştie nimic despre piciorușul ei, nu ştie că

este o pocitanie, o infirmă, dar îi e scris oare şi ei să urască viaţa? „O să-i punem o proteză, o să-i dăm o cîrjă, o s-o învăţăm să meargă şi n-o să-şi dea seama“, spunea doctorul, mîngîind-o. Dea Domnul să *nu-şi dea seama*. Nu, să oboseşti, să urăşti viaţa, să-i urăşti, prin urmare, pe toţi, o, nu, nu, va dispărea această jalnică, pocită, prematură generaţie a celor ce se chircesc sub pietrele prăvălite asupra lor, va răsări precum soarele o nouă idee măreaţă, se vor întări minţile şovăitoare şi vor spune cu toţii: „Viaţa e frumoasă, noi am fost dezgustători“. De bună seamă, nu-i acuz cînd spun că sînt dezgustători. Iată, mă uit la această femeie, la această doică necioplită, la acest „lapte năimit“, care l-a sărutat deodată pe copil, pe acest „lepădat“! Nici nu mi-am închipuit că aici doicile îi sărută pe copii; măcar pentru atîta, ca să văd asta, merita să vin aici! Or, ea l-a sărutat şi n-a remarcat, n-a văzut că mă uitam la ea. Credeţi că ele îi iubesc pentru bani? Sînt tocmite ca să-i hrănească şi nu li se pretinde să-i sărute. Se zice despre pruncii daţi prin sate la ciuhonce că n-o duc la fel de bine, însă unele dintre femei se ataşează atît de mult de copii încît, mi s-a spus, după ce-i predau din nou la orfelinat, vin apoi special ca să-i vadă, vin de departe, din sate, le aduc bomboane, „urlă deasupra lor“. Nu, nu e vorba de bani, „toate rudele urlă“, cum a hotărît Pisareva, aşa că şi aceste femei vin ca să urle şi-i sărută şi le aduc cîteva ceva din sărăcia lor de la ţară. Nu e doar un sîn năimit, care îl înlocuieşte pe al mamei, e vorba de *instinctul matern*, de acea „viaţă vie“, care a obosit-o într-un asemenea hal pe Pisareva. Adevărat să fie că pămîntul rusesc încetează să-i mai ţină pe ruşi? Atunci de ce tot aici, alături, viaţa clocoteşte atît de puternic?

Şi, desigur, se află aici şi mulţi copii născuţi de mamele acelea interesante, care stau pe treptelor propriilor case de vacanţă şi-şi ascut briciul pentru rivalele lor. Şi adaug în încheiere: aceste brice pot

fi foarte simpatice în felul lor, însă mi-a părut nespus de rău că am nimerit aici, în această clădire, tocmai cînd urmăream procesul dnei Kairova. Biografia dnei Kairova n-o cunosc deloc şi în nici un caz nu pot şi nu am dreptul să pun în legătură cu dumneaei vreun aspect al acestei clădiri, însă tot acest roman al ei, toată această elocventă expunere în instanţă a patimilor şi-au pierdut cumva pentru mine întreaga lor putere şi au ucis în mine orice simpatie faţă de ea, de îndată ce am ieşit din această clădire. O recunosc deschis şi poate chiar din această cauză am scris atît de rece despre „cazul" dnei Kairova.

III. Un democratism indiscutabil. Femeile

Îmi dau seama că trebuie să mai răspund la scrisoarea unui corespondent. În numărul precedent, din aprilie, al *Jurnalului*, abordînd problemele politice, am inclus, printre altele, şi o, să-i zicem, fantezie:

„Rusia va fi naţiunea cea mai puternică din Europa. Lucrul acesta va fi posibil din cauză că în Europa vor fi distruse toate marile puteri şi asta dintr-un motiv extrem de simplu: ele vor slăbi şi vor fi subminate de către năzuinţele democratice nesatisfăcute pe care le nutreşte cea mai mare parte a cetăţenilor din clasele de jos, proletarii şi săracii. În Rusia, aşa ceva nu se poate întîmpla nicidecum: demosul nostru este mulţumit şi, cu timpul, va fi şi mai satisfăcut, căci totul, starea de spirit comună sau, mai bine zis, acordul comun tinde spre asta. De aceea va rămîne un singur colos pe continentul european, Rusia".

Ca răspuns la părerea mea, corespondentul respectiv aduce un fapt dintre cele mai curioase şi mai instructive şi îl etalează drept argument al îndoielii sale că „demosul nostru ar fi mulţumit şi satisfăcut". Stimatul meu corespondent va înţelege

foarte bine (dacă îi vor cădea sub ochi aceste rînduri) de ce nu pot în clipa de faţă să abordez problema pusă de el şi să-i caut un răspuns, deşi nu-mi pierd speranţa că voi discuta chiar despre acest fapt în viitorul apropiat. Acum, însă, nu vreau decît să spun o vorbă ca explicaţie la demos, cu atît mai mult cu cît am şi fost informat despre alte cîteva păreri, aflate tot în dezacord cu convingerea mea despre starea de mulţumire a „demosului“ de la noi. Vreau numai să le atrag oponenţilor mei atenţia asupra unui singur rînd din pasajul citat mai sus: „...căci totul, starea de spirit comună sau, mai bine zis, acordul comun tinde spre asta“. Şi, într-adevăr, dacă această *stare de spirit* comună sau, mai exact, acest *acord* n-ar fi existat nici chiar la preopinenţii mei, ar fi lăsat să treacă rîndurile mele fără să dea vreo replică. De aceea starea de spirit, de care spuneam, există fără îndoială, este indubitabil democratică şi cert dezinteresată; mai mult, este generală. E drept, în multe din declaraţiile democratice din prezent există multă falsitate, este şi multă escrocherie ziaristică; se pune multă patimă, spre exemplu, în exagerarea atacurilor la adresa duşmanilor democraţiei, care, fiindcă veni vorba, sînt astăzi foarte puţini la noi. Totuşi, onestitatea, dezinteresul, franchețea şi sinceritatea democraţiei în aproape toate sferele societăţii ruse nu mai stau sub semnul îndoielii. În această privinţă, se prea poate ca noi să reprezentăm sau să începem să reprezentăm un fenomen încă nemaivăzut în Europa, unde pînă astăzi democratismul şi-a făcut simţită prezenţa în orice ţară numai pornind de jos, unde încă mai luptă, iar vîrfurile (pasămite) îi opun pînă astăzi o rezistenţă teribilă. La noi vîrfurile n-au fost învinse, la noi ele însele au devenit democratice sau, mai curînd, populare, şi asta cine ar putea-o nega? Or, dacă-i aşa, atunci fiţi de acord că demosul nostru are în perspectivă un viitor fericit. Şi dacă în momentul de faţă multe lucruri

sînt puţin atrăgătoare, atunci, cel puţin, ne este permis să nutrim marea speranţă că necazurile temporare ale demosului se vor atenua neapărat în viitor, sub influenţa continuă şi neobosită a unor uriaşe *principii* (căci altfel nici nu le putem numi), *precum starea de spirit generală democratică şi acordul general* al tuturor ruşilor în această privinţă, începînd cu vîrfurile cele mai înalte. În acest sens m-am şi exprimat, cînd am spus că demosul nostru e mulţumit şi „cu timpul, va fi şi mai satisfăcut". Şi în asta e greu să nu crezi.

În încheiere, aş dori să adaug încă un cuvînt despre femeia rusă. Am mai afirmat că în ea se întrupează una din marile noastre speranţe, una din chezăşiile înnoirii noastre. Renaşterea femeii ruse în ultimii douăzeci de ani e o certitudine. Ascensiunea ei în ceea ce priveşte năzuinţele a fost remarcabilă, sinceră şi neînfricată. De la primul pas ne-a trezit respectul sau, cel puţin, ne-a obligat să gîndim, în pofida celor cîtorva stîngăcii parazite ce s-au manifestat pe parcursul acestei mişcări. Totuşi, acum se poate face bilanţul şi se poate trage concluzia fără teamă. Femeia rusă a depăşit neîntinată toate piedicile, toate zeflemelele. Ea şi-a enunţat ferm dorinţa de a lua parte la cauza comună şi a abordat-o nu numai dezinteresat, dar şi cu abnegaţie. În ultimele zeci de ani, rusul a cedat teribil dezmăţului căpătuielii, al cinismului, al materialismului; femeia rusă a rămas mult mai credincioasă cultului pur al ideii, slujirii acesteia. În setea ei de instrucţie superioară[151], a manifestat seriozitate, răbdare şi a dat dovadă de o bărbăţie demnă de invidiat. *Jurnalul de scriitor* mi-a oferit posibilitatea să observ mai de aproape femeia rusă; am primit cîteva scrisori remarcabile: pe mine, care sînt un nepriceput, mă întreabă ele: „ce-i de făcut?". Apreciez aceste întrebări şi lacunele de nepricepere din răspunsuri încerc să le compensez prin sinceritate. Regret că multe lucruri nu pot şi nu am dreptul să le exprim aici. Văd, totuşi, şi

cîteva defecte ale femeii contemporane şi cel mai important dintre ele este prea marea dependenţă de unele idei propriu-zis masculine, capacitatea de a le însuşi întocmai şi de a crede necontrolat în ele. Nu mă refer nici pe departe la toate femeile, însă acest defect este şi dovada unor frumoase însuşiri ale sufletului feminin: ele preţuiesc cel mai mult sentimentul proaspăt, cuvîntul viu, dar, mai cu seamă şi cel mai mult, sinceritatea, or, dînd crezare sincerităţii, uneori chiar false, se lasă furate şi de opinii, ceea ce uneori e prea de tot. Instrucţia superioară din viitor le-ar putea ajuta foarte mult. Permiţînd în mod sincer şi pe deplin femeii să beneficieze de învăţămîntul superior, cu toate drepturile ce decurg de aici, Rusia ar putea face încă un pas uriaş şi original înaintea întregii Europe, în măreaţa misiune de înnoire a umanităţii. Dea Domnul ca femeia rusă să fie mai puţin decepţionată, „să obosească“ mai puţin decît, bunăoară, „a obosit“ Pisareva. Dar fie ca, mai curînd, asemeni soţiei lui Şceapov[152], să-şi domolească tristeţea prin spirit de sacrificiu şi iubire. Amîndouă, însă, sînt fenomene deopotrivă de chinuitoare şi memorabile, una prin admirabila ei energie feminină, atît de puţin răsplătită, cealaltă, ca o biată fiinţă obosită, însingurată, doborîtă, învinsă...

148 *Beţkoi*, Ivan Ivanovici (1704-1795), principalul realizator al reformei pedagogice din Rusia secolului XVIII.

149 Vaccinul antivariolic se realiza, în secolul XIX, prin injectarea unei substanţe obţinute de la vite.

150 Prin trimiterea la „raţă“, Dostoievski ironizează aşa-numita metodă de predare intuitivă, căreia i se făcea pe atunci o propagandă intensă în şcoala rusă.

151 Între anii 1875 şi 1876 a funcţionat o comisie guvernamentală în problema învăţămîntului superior pentru femei, ale cărei lucrări au fost viu comentate în presă.

152 *Şceapova*, Olga Ivanovna, o tînără care s-a îndrăgostit de Afanasi Şceapov (v. nota 234), l-a însoţit în deportare şi, ducînd o viaţă grea lîngă soţul ei mult mai în vîrstă, suferind şi alcoolic, a murit, binecuvîntîndu-l, la 13 martie 1874.

Iunie

Capitolul I

I. Moartea lui George Sand

Numărul precedent al *Jurnalului*, din mai, era deja cules şi se tipărea, cînd am citit în ziare despre moartea lui George Sand (s-a stins pe 27 mai/8 iunie). Aşa s-a făcut că n-am apucat să scriu nici un cuvînt despre această dispariţie. Or, doar citind am înţeles ce a reprezentat pentru mine acest poet, cît entuziasm mi-a suscitat la vremea respectivă, cîtă admiraţie şi cîte bucurii, cîtă fericire mi-a adus cîndva! Înşirui cu îndrăzneală fiecare dintre aceste cuvinte, pentru că aşa a fost literalmente. George Sand a fost întru totul una dintre contemporanele noastre (adică, *ale noastre*), o idealistă a anilor ’30 şi ’40. Este unul dintre acele nume ale acestui secol puternic, prezumţios şi totodată bolnav, plin de cele mai inexplicabile idealuri şi de cele mai imposibile năzuinţe, unul dintre acele nume care, apărînd acolo, la ele acasă, în „ţara sfintelor miracole“, şi-au atras de aici, din Rusia noastră mereu în formare, extrem de multe gînduri, multă iubire, puterea sfîntă şi nobilă a elanului, viaţă vie şi convingeri scumpe. Numai că nu trebuie să ne plîngem de asta: ridicînd în slăvi asemenea nume şi adulîndu-le, ruşii şi-au îndeplinit şi îşi îndeplinesc menirea lor directă. Să nu se mire nimeni de aceste cuvinte ale mele, mai ales că o vizează pe George Sand, în privinţa căreia pot să existe şi astăzi controverse şi care, la noi, pe jumătate, dacă nu în proporţie de nouă zecimi, a şi fost uitată; totuşi, la timpul ei, ea a dus la îndeplinire ceea ce avea de făcut la noi, şi apoi, cine să se adune lîngă mormîntul ei ca s-o pomenească, dacă nu noi, contemporanii ei din întreaga lume? Noi, ruşii, avem două patrii: Rusia

noastră şi Europa, chiar şi atunci cînd ne zicem slavofili (sper ca aceştia să nu se supere pe mine). Ar fi inutil să discutăm acest lucru. Cea mai înaltă dintre înaltele meniri, menire de care ruşii sînt conştienţi că vor avea parte în viitor, este o menire universală, este slujirea întregii umanităţi, nu doar a Rusiei, nu doar a tuturor slavilor, ci a omenirii întregi. Reflectaţi şi veţi fi de acord că slavofilii erau conştienţi şi de aceea ne îndemnau să fim ruşi într-un mod mai strict, mai ferm şi mai responsabil, înţelegînd prin aceasta că universalitatea este principala trăsătură personală şi menire a rusului. De altfel, toate acestea necesită încă multe explicaţii: chiar şi numai faptul că slujirea ideii universale şi hoinăreala uşuratică prin Europa, după ce, de nimeni silit şi posac, ţi-ai părăsit patria, reprezintă două aspecte radical diferite, care încă mai sînt confundate. Dimpotrivă, dacă multe, foarte multe lucruri le-am preluat din Europa şi le-am transplantat la noi, nu înseamnă că doar i-am copiat pe europeni, aşa cum sclavii îşi imită stăpînii şi cum negreşit ne cer Potughinii[153] să facem. Aceste lucruri le-am altoit pe organismul, pe trupul nostru, ni le-am inoculat în sînge; apoi, altele le-am trăit şi chiar am ajuns la ele *independent*, exact ca şi cei de acolo, din Apus, cărora toate acestea le erau familiare. Europenii nu vor crede aşa ceva pentru nimic în lume: ei nu ne cunosc şi, deocamdată, e cu atît mai bine. Cu atît mai imperceptibil şi mai liniştit se va petrece procesul inevitabil, care ulterior va ului întreaga lume. Şi iată că, în parte, procesul acesta poate fi urmărit cît se poate de clar şi concret în atitudinea noastră faţă de literatura altor popoare. Nouă, sau cel puţin majorităţii oamenilor instruiţi de la noi, poeţii străini ne sînt la fel de familiari ca şi concetăţenilor lor din Europa. Afirm şi repet că întotdeauna, în afara patriei sale, orice poet, gînditor sau filantrop european este acceptat şi înţeles cel mai bine şi mai intim în Rusia.

Shakespeare, Byron, Walter Scott, Dickens le sînt ruşilor mai dragi şi mai accesibili decît, de pildă, germanilor, deşi, fireşte, la noi, în traduceri, nu se difuzează nici măcar a zecea parte din numărul de exemplare care circulă în Germania cea plină de cărţi. Trimiţîndu-i în 1793 *au poète allemand Schiller, l'ami de l'humanité*, brevetul de cetăţenie, deşi făcea astfel un gest sublim, măreţ şi profetic[154], Convenţia franceză nici nu bănuia că, în cealaltă extremitate a Europei, în Rusia cea barbară, acelaşi Schiller era cu mult mai naţional şi mult mai îndrăgit de către barbarii ruşi decît în Franţa acelor ani, ba chiar şi mai apoi, pe parcursul întregului secol XIX, cînd de Schiller, cetăţean francez şi *l'ami de l'humanité*, nu ştiau în Franţa decît profesorii de literatură, şi nici măcar aceştia toţi, iar cei care auziseră de el nu ştiau decît puţine lucruri. Dar la noi, el, împreună cu Jukovski[155], a fost absorbit de sufletul rus, şi-a pus pecetea pe el, a marcat aproape o întreagă perioadă în istoria evoluţiei noastre. Această atitudine a ruşilor faţă de literatura universală este un fenomen aproape nemaiîntîlnit la alte popoare într-un grad atît de înalt şi, dacă însuşirea despre care vorbim reprezintă într-adevăr o particularitate a noastră, naţională, atunci ce patriotism susceptibil, ce şovinism ar avea dreptul să spună ceva împotriva acestui fenomen şi să nu dorească, din contra, să remarce în el, înainte de orice, factorul cel mai promiţător şi cel mai profetic în previziunile noastre? O, fireşte, mulţi vor zîmbi, poate, văzînd ce importanţă îi atribui lui George Sand; numai că ei nu vor avea dreptate: de atunci s-a scurs destul timp, totul ţine de domeniul trecutului, însăşi George Sand a murit bătrînă, la şaptezeci de ani, şi poate că a supravieţuit cu mult gloriei sale. Dar tot ceea ce în apariţia acestui poet a însemnat un „cuvînt nou“, tot ceea ce a fost „universalitate“, totul şi-a găsit ecou imediat la noi, în Rusia noastră, a produs o puternică şi profundă impresie,

nu ne-a ocolit, şi a dovedit prin aceasta că orice poet inovator din Europa, orice om care a apărut acolo cu o idee nouă şi cu o nouă forţă nu putea să nu devină pe dată şi poet rus, nu putea să scape gîndirii ruse şi să nu devină aproape o forţă rusă. De altfel, eu nu intenţionez cîtuşi de puţin să scriu un articol critic despre George Sand, n-am vrut decît să-i spun celei plecate dintre noi cîteva cuvinte de rămas-bun la proaspătul ei mormînt.

II. Cîteva cuvinte despre George Sand

Apariţia lui George Sand în literatură coincide cu anii primei mele tinereţi şi sînt foarte bucuros că a trecut atîta timp de atunci, pentru că, în prezent, după treizeci şi ceva de ani, se poate vorbi cu o sinceritate aproape totală. Trebuie să fac o remarcă, şi anume faptul că pe atunci numai aceste lucruri, adică romanele, erau permise; restul, adică aproape orice idee, mai ales dacă venea din Franţa, era strict interzis. O, desigur, de cele mai multe ori autorităţile nu s-au priceput să supravegheze şi, de fapt, nu aveau de unde învăţa: nici Metternich[156] nu a fost în stare să ţină situaţia sub control, cu atît mai puţin imitatorii de la noi. Şi de aceea s-au strecurat nişte „lucruri îngrozitoare“ (de exemplu, cenzurii i-a scăpat aproape întreaga operă a lui Belinski). În schimb, parcă drept compensaţie, mai ales spre sfîrşit, pentru a nu greşi, cenzura a căutat să interzică aproape totul, fără excepţie, aşa că s-a ajuns, după cum se ştie, la pancarte. Totuşi, romanele erau permise şi la început, şi mai apoi, ba chiar şi la sfîrşit, şi tocmai aici, în privinţa lui George Sand, supraveghetorii s-au înşelat amarnic. Cred că vă mai amintiţi versurile:

„Volumele lui Thiers şi Rabaut,
El le ştie pe de rost
Şi, precum înverşunatul Mirabeau,
Slăveşte libertatea“[157].

Versurile acestea sînt extrem de frumoase, aşa ceva mai rar, şi vor dăinui veşnic, pentru că ţin de istorie; dar, sînt cu atît mai preţioase, cu cît aparţin lui Denis Davîdov, poet, literat şi unul dintre cei mai oneşti ruşi. Dar dacă Denis Davîdov l-a considerat – şi încă pe cine – pe Thiers (pentru istoria revoluţiei, se înţelege) periculos şi l-a pus în vers alături de un oarecare Rabaut (va fi existat el, eu totuşi n-am auzit), atunci e limpede cît de puţine lucruri erau permise în mod oficial la vremea aceea. Şi rezultatul a fost că tot ce ne-a invadat sub formă de romane nu numai că a slujit la fel de bine cauza, dar se poate spune că a fost chiar o formă şi mai „periculoasă“ pentru acei ani, pentru că e posibil ca Rabaut să nu-şi fi găsit prea mulţi admiratori, or, în privinţa lui George Sand, au fost cu miile. Mai trebuie remarcat aici că, la noi, cu toate că se împotriveau alde Magniţki[158] şi Liprandi[159], încă din secolul trecut, devenea pretutindeni şi pe dată cunoscută orice mişcare intelectuală din Europa şi, imediat, din rîndurile elitei noastre intelectuale, era transmisă şi înspre marea masă a oamenilor care se interesează cît de cît şi gîndesc. Exact la fel s-a întîmplat şi cu mişcarea europeană a anilor ’30. Despre această uriaşă animaţie a literaturilor din Europa primilor ani ai deceniului patru s-a aflat la noi foarte repede. Erau deja cunoscute numele multora dintre noii oratori, istorici, tribuni, profesori. Chiar dacă în parte, chiar dacă în mică măsură, s-a putut întrevedea şi care era tendinţa acelui curent. Şi iată că mişcarea respectivă s-a manifestat extrem de fervent în artă, în roman şi, îndeosebi, la George Sand. E drept că, în privinţa ei, Senkovski[160] şi Bulgarin preveniseră publicul încă înainte de a-i apărea romanele în limba rusă. Doamnelor noastre le era prezentat ca o sperietoare mai ales faptul că George Sand purta pantaloni: se dorea ca desfrîul scriitoarei să le sperie, voiau s-o ridiculizeze. Senkovski, care de altfel se pregătea s-o traducă pe

George Sand în revista sa, *Biblioteka dlia citenia*, a început s-o numească în presă dna Egor Zand şi se pare că a rămas la modul serios mulţumit de ironia făcută. Ulterior, în 1848, Bulgarin scria despre ea în *Severnaia pcela* că bea zilnic cot la cot cu Pierre Leroux la barieră şi că frecventează seratele ateniene[161] de la Ministerul de Interne, organizate de pungaşul de Ledru-Rollin[162], care era pe atunci ministru. Am citit eu însumi toate acestea şi-mi aduc aminte foarte bine. Dar atunci, în 1848, George Sand era deja cunoscută la noi de mai toţi cititorii, aşa că pe Bulgarin nu l-a crezut nimeni. În rusă, ea a apărut pentru prima oară cam pe la jumătatea anilor '30; îmi pare rău că nu ţin minte cînd anume şi ce operă i-a fost tradusă mai întîi la noi; dar cu atît mai copleşitoare trebuie să fi fost impresia. Cred că pe toţi i-a uimit, la fel ca şi pe mine, tînărul de atunci, această puritate, această înaltă probitate a tipurilor şi a idealurilor, farmecul simplu al acelui ton sever, reţinut al povestirii. Dar iată că o asemenea femeie umblă în pantaloni şi se dedă desfrîului! Aveam pe atunci, cred, vreo şaisprezece ani, şi i-am citit pentru prima dată nuvela *Uscoque*, una dintre strălucitele ei creaţii de început. Ţin minte că m-am frămîntat întreaga noapte. Cred că nu mă înşel cînd spun că George Sand, cel puţin din cîte îmi aduc eu aminte, a ocupat la noi ani de-a rîndul unul dintre primele locuri din întreaga pleiadă de tineri scriitori de succes care, brusc, s-au făcut cunoscuţi întregii Europe. Pînă şi pe Dickens, apărut la noi aproape concomitent cu ea, l-a întrecut, se pare, în ceea ce priveşte atenţia cititorilor. Nu mai vorbesc de Balzac, care se remarcase înaintea ei şi dăduse, totuşi, în anii '30, opere precum *Eugénie Grandet* şi *Moş Goriot* (faţă de care a fost atît de nedrept Belinski, nesesizînd deloc importanţa lui pentru literatura franceză). De altfel, toate acestea nu le spun din punctul de vedere al unei judecăţi critice, ci, pur şi simplu, îmi amintesc gustul de pe atunci

al marii mase de cititori ruşi, impresia imediată care le-a fost produsă. Important e că cititorul a ştiut să extragă pînă şi din romane tot ceea ce îi era în acei ani interzis. În tot cazul, la mijlocul anilor ’40, la noi, chiar marea masă a publicului ştia măcar în parte că George Sand era una dintre reprezentantele cele mai strălucite, mai exigente şi mai veritabile ale acelei categorii de oameni noi, occidentali, ce şi-au făcut apariţia şi au început prin a nega direct achiziţiile „pozitive“ cu care şi-a încheiat activitatea sîngeroasa revoluţie franceză (mai bine zis, europeană) de la sfîrşitul veacului trecut. La finele ei (după Napoleon I), au apărut alte tentative de a exprima noile năzuinţe şi noile idealuri. Spiritele avansate au înţeles prea bine că nu s-a înnoit decît despotismul, că a avut loc doar: „*Ôte toi de là, que je m'y mette*“[163], că noii învingători ai lumii (burghezii) s-au dovedit încă şi mai răi, poate, decît vechii despoţi (nobilii) şi că „libertatea, egalitatea şi fraternitatea“ sînt, iată, doar nişte cuvinte pompoase şi nimic mai mult. În plus, au apărut cîteva doctrine, după care, din cuvinte pompoase ele au ajuns să fie cuvinte imposibile. Învingătorii rosteau sau, mai curînd, repetau aceste trei cuvinte sacramentale în bătaie de joc; pînă şi ştiinţa (economiştii), prin cei mai străluciţi reprezentanţi ai săi, iviţi atunci parcă tot pentru a rosti un cuvînt nou, a sărit în ajutorul batjocurii şi a supus criticii semnificaţia utopică a cuvintelor în cauză, pentru care s-a vărsat atîta sînge. Astfel că, alături de învingătorii exultînd, întîlneai figuri triste şi abătute, care îi speriau pe cei ce triumfau. Şi iată că într-o asemenea epocă a răsărit deodată cu adevărat un cuvînt nou şi s-au făcut simţite noi speranţe: au apărut oameni care declarau făţiş că totul a fost oprit zadarnic şi incorect, că nu s-a obţinut nimic prin schimbarea politică a învingătorilor, că mişcarea trebuie continuată, că înnoirea omenirii trebuie să fie radicală, socială. O, desigur, s-au făcut auzite,

alături de aceste voci, şi multe concluzii dintre cele mai păgubitoare şi mai execrabile. Dar important era că s-a reaprins speranţa, că a început să renască credinţa. Istoria acestei mişcări e cunoscută, ea continuă şi astăzi şi se pare că nu are deloc intenţia de a se opri. Nu am cîtuşi de puţin intenţia să mă pronunţ acum nici pentru, nici împotriva ei, n-am vrut decît să indic locul real pe care George Sand îl ocupă în cadrul acestei mişcări. Locul ei trebuie căutat chiar la originea mişcării. Pe atunci, cei ce-o întîlneau în Europa spuneau că propovăduieşte o nouă condiţie a femeii şi proroceşte „drepturile soţiei libere“ (expresia lui Senkovski), ceea ce nu era întru totul adevărat, căci ea nu predica deloc numai despre femei şi nu a născocit nici un fel de „soţie liberă“. George Sand aparţinea întregii mişcări, şi nu doar propovăduirii de drepturi ale femeilor. E adevărat, fiind ea însăşi femeie, prefera, fireşte, să înfăţişeze *eroine* şi nu *eroi*. În mod normal, ar trebui ca femeile din întreaga lume să poarte doliu după ea, pentru că a murit una dintre cele mai alese şi mai splendide reprezentante a lor şi, în afară de aceasta, o femeie aproape excepţională prin inteligenţă şi talent, un nume devenit istoric, un nume căruia nu-i este dat să cadă în uitare şi să dispară din memoria societăţii europene.

În ceea ce priveşte eroinele sale, am fost cucerit, repet, chiar de prima dată, la şaisprezece ani, de ciudata contradicţie dintre ceea ce se scria şi se afirma despre ea şi ceea ce am putut eu constata în realitate. În fapt, multe, sau în tot cazul unele dintre eroinele sale reprezentau un tip de puritate morală atît de înalt, că nici nu mi-l puteam imagina în absenţa unei imense aspiraţii morale în chiar sufletul poetului, în absenţa mărturisirii unei datorii dintre cele mai nobile, în absenţa înţelegerii şi recunoaşterii celei mai desăvîrşite frumuseţi în milă, răbdare şi dreptate. E drept că, pe lîngă milă, răbdare şi recunoaşterea obligaţiilor impuse de

datorie, se manifesta şi mîndria extremă a revendicării şi protestului, numai că mîndria era preţioasă tocmai pentru că provenea din acel adevăr suprem, fără de care omenirea n-ar putea rezista niciodată la întreaga ei înălţime morală. Această mîndrie nu înseamnă *quand même*[164] ostilitate, bazată pe faptul că eu, chipurile, sînt mai bun, iar tu, mai rău, ci este doar sentimentul celei mai pure incapacităţi de conciliere cu neadevărul şi viciul, deşi, repet, sentimentul nu exclude nici iertarea totală, nici mila; mai mult chiar, proporţional cu această mîndrie, omul se împovăra de bunăvoie şi cu o imensă datorie. Eroinele scriitoarei erau însetate de jertfă, de fapte mari. Pe atunci, îmi plăceau în mod deosebit cîteva tipuri de fete din primele ei creaţii, prezentate de pildă în aşa-zisele nuvele veneţiene (dintre care fac parte şi *Uscoque* şi *Aldini*), tipuri finalizate ulterior în romanul *Jeanne*, operă deja genială, reprezentînd o soluţionare senină şi, poate, incontestabilă a problemei istorice din jurul Jeannei d'Arc. În figura unei fete de ţăran contemporane, ea face să reînvie brusc în faţa noastră imaginea istorică a Jeannei d'Arc şi justifică concret posibilitatea reală a acestui fenomen istoric măreţ şi ciudat, o sarcină pe deplin *à la* George Sand, pentru că poate nici unul dintre poeţii din acea epocă nu a purtat în suflet idealul atît de curat al neprihănitei fecioare, un ideal curat şi atît de puternic în inocenţa lui. Toate aceste tipuri de fete, despre care am pomenit, reiau, cu fiecare apariţie, în cîteva creaţii succesive, acelaşi obiectiv, aceeaşi temă (de altfel nu numai fetele: tema se va repeta apoi în excelenta nuvelă a autoarei, *La Marquise*, ce ţine tot de perioada începutului). Este înfăţişat caracterul cinstit, drept, însă lipsit de experienţă al unei tinere făpturi feminine, cu acea puritate mîndră ce nu se teme şi nu poate fi pîngărită nici măcar de atingerea viciului, chiar dacă această fiinţă se trezeşte brusc şi întîmplător în însăşi

spelunca desfrîului. Nevoia unui sacrificiu generos (aşteptat parcă anume de la ea) cuprinde inima tinerei fete şi, fără a sta o clipă pe gînduri, fără să se cruţe, curajoasă, cu abnegaţie şi absolut dezinteresat, ea face pasul cel mai periculos şi mai fatal. Ceea ce vede şi întîlneşte acolo nu o tulbură şi nu o îngrozeşte mai apoi cîtuşi de puţin; dimpotrivă, sufletul ei tînăr se umple pe dată de curaj. Abia acum el îşi poate da seama de toată puterea sa, de puterea inocenţei, a cinstei, a purităţii. Acestea dublează energia fetei şi arată noi căi şi noi orizonturi minţii, o minte care nu şi-a cunoscut pînă atunci capacităţile, mîndră şi proaspătă, nemurdărită încă de concesiile făcute în viaţă. Totodată, ea ne-a lăsat cea mai impecabilă şi mai strălucită formă de poem: pe atunci lui George Sand îi plăcea îndeosebi să-şi încheie poemele *în chip fericit*, cu biruinţa nevinovăţiei, sincerităţii, simplităţii neînfricate, tinereşti. Oare asemenea chipuri puteau să tulbure societatea, să stîrnească îndoiala şi temerile? Dimpotrivă, cei mai severi părinţi au permis în familiile lor citirea cărţilor lui George Sand şi nu conteneau să se mire: „oare de ce s-or fi vorbind atîtea despre ea?“. Numai că de îndată se şi făceau auzite voci ce avertizau că „iată, chiar în această trufie a aspiraţiei feminine, chiar în această neîmpăcare a purităţii cu viciul, în acest refuz de a face orice fel de concesii desfrîului, chiar în această temeritate cu care inocenţa porneşte la luptă şi priveşte senin în ochii ofensei, aici se află otrava, otrava de mîine a protestului feminin, a emancipării femeii“. Ei bine! Poate că în privinţa otrăvii au avut dreptate; într-adevăr, otrava îşi făcea apariţia, însă ce anume voia ea să distrugă, ce anume trebuia să piară şi ce trebuia să supravieţuiască acestei otrăvi – iată problema nou apărută şi multă vreme nesoluţionată.

*

În prezent, toate aceste probleme au şi fost rezolvate (aşa se pare). Fiindcă veni vorba, ar trebui menţionat că, spre mijlocul anilor ’40, gloria lui George Sand şi credinţa în forţa geniului ei se aflau la o asemenea înălţime, că noi, contemporanii ei, aşteptam cu toţii ceva incomparabil mai măreţ în viitor, un cuvînt nou, nemaiauzit, ba chiar ceva hotărîtor şi definitiv. Speranţele noastre nu s-au împlinit: s-a dovedit că în acea perioadă, adică pe la sfîrşitul anilor ’40, ea spusese totul, tot ceea ce-i fusese dat şi predestinat să spună, iar acum, deasupra mormîntului proaspăt, e cît se poate de posibil să rostim noi ultimul cuvînt în ceea ce-o priveşte.

George Sand nu e un gînditor, dar este una dintre persoanele care au presimţit cel mai limpede (dacă îmi este permis să mă exprim într-o frază atît de înflorată) un viitor mai fericit pentru omenire, în înfăptuirea idealurilor căruia a crezut cu optimism şi generozitate întreaga-i viaţă, tocmai pentru că ea însăşi a fost capabilă să edifice un asemenea ideal în adîncul sufletului. Păstrarea acestei credinţe pînă la sfîrşit constituie de regulă privilegiul sufletelor alese, al tuturor celor ce iubesc cu adevărat oamenii. George Sand a murit deistă, crezînd cu tărie în Dumnezeu şi în veşnicia propriei vieţi, dar, în ce-o priveşte, e puţin spus: în plus, ea a fost, poate, mai creştină decît toată generaţia ei, decît scriitorii francezi, chiar dacă formal (catolică fiind) nu-L mărturisea pe Hristos. Fireşte, ca franţuzoaică, conform concepţiei compatrioţilor ei, George Sand nu putea împărtăşi în mod conştient ideea că „nu există în întreaga lume un alt nume, în afara Celui al Lui, prin care să te poţi izbăvi“[165], idee centrală a ortodoxismului; dar, în pofida contradicţiei aparente şi formale, repet acest lucru, George Sand a fost, poate, una din cele mai depline mărturisitoare ale lui Hristos, fără a şti ea însăşi acest lucru. Ea îşi fonda socialismul, convingerile, speranţele şi idealurile

pe sentimentul moral al omului, pe setea spirituală a omenirii, pe aspiraţia acesteia către perfecţiune şi puritate, şi nu pe necesităţile unui furnicar. A crezut fără rezerve în persoana umană (pînă şi în nemurirea acesteia), pe parcursul întregii sale vieţi şi-a exaltat, şi-a amplificat reprezentarea pe care şi-a făcut-o despre persoana umană, a procedat astfel în fiecare operă scrisă, şi a fost, în felul acesta, prin gînd şi trăire, în acord cu una din ideile fundamentale ale creştinismului, şi anume cu recunoaşterea persoanei umane şi a libertăţii ei (prin urmare, şi a responsabilităţii ei). De aici şi recunoaşterea datoriei şi exigenţele morale severe privitoare la aceasta, precum şi deplina recunoaştere a responsabilităţii umane. Şi se prea poate să nu fi existat în Franţa acelor ani un gînditor şi un scriitor care să înţeleagă cu o asemenea tărie că „omul nu trăieşte numai cu pîine". Cît priveşte mîndria revendicărilor şi a protestului ei, repet, această mîndrie n-a exclus niciodată mila, iertarea ofensei, ba chiar infinita răbdare, bazată pe compătimirea ofensatorului însuşi; dimpotrivă, în scrierile sale, George Sand nu o dată s-a lăsat ispitită de frumuseţea acestor adevăruri şi nu o dată a întruchipat tipuri ale celei mai sincere iertări şi iubiri. Se scrie despre ea că a murit o mamă admirabilă, ce a trudit pînă la sfîrşitul zilelor, că le-a fost prietenă ţăranilor din împrejurimi, că a fost iubită fără rezerve de cunoscuţii ei. Într-o oarecare măsură era, cred, înclinată să pună preţ pe aristocratismul originii sale (după mamă provenea din Casa regală saxonă), însă, fireşte, se poate afirma cert că, deşi aprecia aristocratismul la oameni, îl fundamenta numai pe perfecţiunea sufletului omenesc: nu putea să nu iubească măreţul, să se împace cu josnicul, să-şi trădeze o idee şi, iată, în acest sens, a fost, poate, excesiv de orgolioasă. E adevărat, nu-i plăcea nici să zugrăvească în romanele sale figuri de oameni umiliţi, drepţi, dar supuşi, săraci

cu duhul, abrutizaţi, care pot fi întîlniţi în mai toate romanele marelui creştin Dickens; dimpotrivă, îşi etala eroinele cu mîndrie, făcînd de-a dreptul regine din ele. Iată ce îi plăcea şi trebuie să luăm notă de această particularitate.

153 V. supra nota 26 din Jurnal (1876).

154 Decizia de a i se acorda lui Schiller brevetul de cetăţean de onoare al Revoluţiei franceze a fost luată de către Convenţie la 16 august 1792. Formula utilizată de Dostoievski, *l'ami de l'humanité*, este probabil o şarjă la titlul revistei editate de Marat, *L'ami du peuple* (prin expresia „prieten al poporului", Marat se referea la propria sa persoană).

155 *Jukovski*, Vasili Andreevici (1783-1852), important poet şi traducător rus.

156 *Metternich*, Klemens Wenzel, prinţ de Metternich-Winneburg (1773-1859), ministrul de externe şi, *de facto*, şeful guvernului austriac între 1820-1821, cancelar între 1821-1848; activitatea sa a fost îndreptată împotriva mişcărilor revoluţionare, liberale şi de eliberare din toate ţările; a fost iniţiatorul represaliilor poliţieneşti din Austria şi statele germane.

157 Citat din poezia *Cîntec contemporan* de D. V. *Davîdov* (1781-1839); *Thiers*, Adolphe (1797-1877), ziarist, istoric şi om politic francez. În poezie este amintit ca autor al voluminoasei *Istorii a Revoluţiei franceze*; *Rabaut Saint-Étienne*, Jean-Paul (1743-1793) şi *Mirabeau*, Honoré Gabriel Riqueti, conte de (1749-1791), oameni politici, lideri ai Revoluţiei franceze.

158 *Magniţki*, Mihail Leontievici (1778-1855), epitrop al şcolilor din districtul Kazan (1819-1826), foarte cunoscut ca reacţionar-obscurantist.

159 *Liprandi*, Ivan Petrovici (1790-1880), funcţionar cu împuterniciri speciale al Ministerului de Interne (1840-1856), care a organizat supravegherea şi anchetarea *petraşeviştilor.*

160 *Senkovski*, Osip Ivanovici (pseudonim: Baronul Brambeus, 1800-1858), ziarist, filolog şi orientalist.

161 Serate ateniene, orgii.

162 *Ledru-Rollin*, Alexandre Auguste (1807-1874), ministru de interne în guvernul provizoriu francez.

163 *Cară-te de aici, ca să-ţi iau eu locul (fr.).

164 *Totuşi (fr.).

165 Citat inexact din *Fapte*, 4, 12: „Şi întru nimeni altul nu este mîntuirea, căci nu este sub cer nici un alt nume, dat de oameni, în care trebuie să ne mîntuim noi".

Capitolul al II-lea

I. Paradoxul meu

Încă o fricţiune cu Europa (o, încă nu e război: se spune că pînă acolo noi, adică Rusia, mai avem mult) – din nou a ieşit în scenă interminabila problemă a Orientului, din nou ruşii sînt priviţi cu suspiciune în Europa... Dar, la urma urmei, pentru ce să alergăm după încrederea Europei? Oare ne-a privit ea vreodată cu încredere, oare ar putea ea vreodată să ne privească cu încredere şi nu cu duşmănie? O, se înţelege, *cîndva* acest mod de a ne privi se va schimba, *cîndva* Europa va ajunge să ne privească şi să ne înţeleagă mai bine, şi despre acest *cîndva* tare, tare ar merita să discutăm, dar deocamdată... deocamdată mi-a venit în minte o problemă oarecum de altă natură, colaterală şi am fost în ultimul timp extrem de preocupat de rezolvarea ei. Nu mă interesează dacă nimeni nu este de acord cu mine; măcar într-o oarecare măsură mi se pare că am dreptate...

Am spus că ruşii nu sînt iubiţi în Europa. În privinţa aceasta, cred, nimeni nu mă va contrazice, dar, printre altele, toţi ruşii, aproape fără excepţie, sîntem acuzaţi că am fi teribil de liberali, mai mult chiar, că am fi revoluţionari şi că, întotdeauna, chiar cu un fel de dragoste, sîntem înclinaţi să ne alăturăm mai curînd elementelor distructive din Europa, decît celor conservatoare. De aceea mulţi europeni ne tratează batjocoritor şi de sus, fără ostilitate însă: ei nu pot pricepe de unde şi pînă unde am ajuns noi spirite negatoare în *problema altora*, ne răpesc în mod categoric dreptul de negare europeană, pe baza nerecunoaşterii faptului că aparţinem „civilizaţiei“. Mai curînd văd în noi nişte barbari, rătăcind prin Europa şi bucurîndu-se că pe undeva ceva poate fi distrus, distrus numai de dragul distrugerii, numai pentru plăcerea de a vedea cum totul se năruie, asemeni unei hoarde de

sălbatici, asemeni hunilor gata să se năpustească asupra Romei antice şi să transforme în ruină locul sfînt, fără a avea cea mai mică idee depre valorile pe care le distrug. Că majoritatea ruşilor s-au declarat în Europa liberali e adevărat, chiar dacă ciudat. Oare şi-a pus vreodată cineva întrebarea: de ce s-a întîmplat astfel? De ce aproape nouă din zece ruşi care şi-au făcut educaţia în Europa de-a lungul acestui secol au aderat întotdeauna la categoria liberală a europenilor, la „cei de stînga“, adică întotdeauna la acea parte care ea însăşi nega cultura, propria-i civilizaţie, într-o mai mare sau într-o mai mică măsură, fireşte (între ceea ce neagă în civilizaţie Thiers şi ceea ce a negat Comuna din Paris în 1771 este o mare deosebire). Tot astfel, „într-o mai mare sau într-o mai mică măsură“, şi la fel de variaţi sînt şi ruşii liberali în Europa, dar, cu toate acestea, o repet, ei sînt tentaţi să adere dintru început la extrema stîngă europeană, în loc să navigheze mai întîi prin nivelurile de jos ale liberalismului. Într-un cuvînt, printre ruşi găseşti mult mai puţini alde Thiers, decît comunarzi. Şi, trebuie să remarcaţi, aceştia nu sînt nicidecum nişte uşuratici, cel puţin nu toţi sînt nişte uşuratici, ci sînt şi unii care arată a oameni civilizaţi, foarte impunători, uneori semănînd a miniştri. Numai că europenii nu dau crezare acestei înfăţişări: „*Grattez le russe et vous verrez le tartare*“, exclamă ei (rîcîiţi-l pe rus şi veţi da de tătar). Toate acestea pot fi adevărate, dar iată ce mi-a dat prin minte: oare, în relaţiile sale cu Europa, rusul aderă de regulă la extrema stîngă pentru că e tătar şi, ca unui sălbatic ce este, îi place să distrugă, sau e mînat, poate, de alte cauze? Iată întrebarea şi fiţi de acord că e destul de interesantă. Fricţiunile noastre cu Europa se apropie de sfîrşit; rolul ferestrei deschise spre Europa[166] s-a încheiat şi urmează altceva, sau cel puţin ar trebui să urmeze, oricine gîndeşte cît de cît îşi dă seama. Într-un cuvînt, noi începem din ce în ce mai mult să

înţelegem că trebuie să fim pregătiţi pentru ceva anume, pentru o nouă întîlnire cu Europa, mult mai originală decît cea de pînă acum, şi nimeni nu ştie dacă această eventualitate ţine de chestiunea Orientului sau de altceva!... Şi de aceea orice asemenea întrebări, observaţii, chiar presupuneri ori paradoxuri pot fi şi ele interesante, fie şi numai pentru că dau de gîndit. Şi cum ar putea să nu fie curios fenomenul că ruşii care se consideră cei mai europeni sînt numiţi la noi „occidentalişti“, ruşii care îşi fac o glorie din această poreclă şi se mîndresc cu ea, care încă mai tachinează cealaltă jumătate a semenilor numindu-i „băutori de cvas“ şi „purtători de sumane“, cum să nu fie interesant, spun eu, faptul că aceştia, mai repede decît alţii, aderă la negatorii civilizaţiei, la distrugătorii ei, la „extrema stîngă“ şi că acest lucru nu miră în Rusia pe nimeni, ba chiar nici n-a reprezentat vreodată o problemă? Cum să nu fie interesant acest fenomen?

Declar deschis: răspunsul mi s-a conturat în minte, dar nu-mi voi argumenta ideea, ci doar o voi enunţa în linii mari, încercînd să dezvolt doar faptul în sine. La drept vorbind, e şi imposibil de argumentat, pentru că nici nu poate fi argumentat totul.

Iată ce cred eu: aici (adică în faptul că pînă şi cei mai înverşunaţi dintre occidentaliştii noştri aderă la extrema stîngă şi, în esenţă, la tabăra celor ce neagă Europa), nu s-a manifestat cumva protestul sufletului rus, pentru care cultura europeană a fost întotdeauna, începînd cu însuşi Petru, odioasă, şi, în mare parte, în prea mare parte, străină sufletului rus? Cred că exact aşa s-a întîmplat. O, desigur, acest protest s-a manifestat aproape tot timpul inconştient, dar important e că instinctul ruşilor a fost mereu treaz: chiar dacă inconştient, sufletul rus a protestat tocmai în numele propriului rusism, în numele principiului său rusesc reprimat. Se înţelege, unii vor spune că

nu există aici nici un motiv de bucurie, chiar de ar fi aşa: „totuşi, negativistul, barbarul, hunul, tătarul nu a negat în numele a ceva înalt, ci din simplul motiv că el însuşi era într-atît de meschin, că nici în decurs de două secole nu a fost în stare să-şi dea seama care sînt culmile europene“.

Iată ce, neîndoielnic, mi se va spune. Sînt de acord că întrebarea e serioasă, dar n-am să încerc să răspund la ea, ci declar, chiar în lipsă de argumente, că resping cu toată hotărîrea aluzia la tătar. O, bineînţeles, care rus, mai ales cînd totul s-a consumat (pentru că această epocă într-adevăr s-a consumat), cine anume dintre ruşi va protesta împotriva operei lui Petru, împotriva ferestrei deschise, cine se va ridica împotriva ei, visînd la vechea împărăţie a Moscovei? Dar nu asta-i problema şi nu de asta am deschis discuţia, ci pentru că, oricît de bune şi folositoare au fost cele văzute prin fereastră, au existat totuşi atît de multe lucruri proaste şi dăunătoare, că instinctul rusesc n-a încetat să se indigneze, n-a încetat să protesteze (deşi s-a rătăcit şi el, în aşa măsură, încît nici singur, în marea majoritate a cazurilor, nu mai ştia ce face) şi protesta nu prin ceea ce ar fi tătar în el, ci, de bună seamă, prin faptul că a păstrat în sine ceva mai nobil şi mai bun decît ceea ce vedea prin fereastră... (Dar, se înţelege, n-a protestat împotriva a tot şi a toate: am preluat multe lucruri frumoase şi nu dorim să fim nerecunoscători, însă împotriva a cel puţin jumătate din ele instinctul nostru putea să protesteze.)

Repet, toate acestea s-au petrecut într-un chip extrem de original: tocmai cei mai înfocaţi dintre occidentaliştii noştri, tocmai militanţii întru reformă au devenit simultan şi negatori ai Europei, s-au situat în rîndurile extremei stîngi... Or, a rezultat că, în acest fel, ei s-au dovedit a fi cei mai fervenţi dintre ruşi, luptători pentru Rusia şi pentru spiritul rusesc, ceea ce, fireşte, dacă li s-ar fi

explicat la timpul potrivit, i-ar fi făcut ori să izbucnească în rîs, ori să se îngrozească. Desigur, ei nu aveau vreo conştiinţă a măreţiei protestului, dimpotrivă, tot timpul, de-a lungul ambelor secole, şi-au negat măreţia şi, mai mult chiar, nu au permis nici măcar să li se arate respect (doar au existat şi asemenea amatori!) şi au mers atît de departe cu atitudinea lor, încît au uimit Europa; rezultă, însă, că s-au dovedit a fi ruşi adevăraţi. Această presupunere o şi numesc paradoxul meu.

Spre exemplu, Belinski, un om extrem de entuziast prin firea sa, mai că n-a fost primul dintre ruşi care să se ralieze fără rezerve socialiştilor europeni, celor ce negau deja întreaga ordine a civilizaţiei Europei, în timp ce la noi, în literatura rusă, s-a războit pînă la capăt cu slavofilii din raţiuni probabil diametral opuse. Ce s-ar mai fi minunat dumnealui, dacă aceiaşi slavofili i-ar fi replicat pe loc că tocmai el este luptătorul cel mai extremist pentru adevărul rus, pentru specificul rus, pentru principiul rus, adică pentru lucrurile pe care le dezavua în Rusia în numele Europei, considerîndu-le nişte basme! Mai mult chiar, ce-ar fi fost dacă i s-ar fi demonstrat că, într-un anume sens, el e un conservator veritabil tocmai pentru că în Europa este socialist şi revoluţionar? Or, în fapt, lucrurile aproape aşa stăteau. A rezultat de aici o mare greşeală dinspre ambele părţi, în primul rînd aceea că toţi occidentaliştii acelor ani confundau Rusia cu Europa, o luau drept Europa în mod serios şi, negînd Europa şi ordinea ei, credeau că aceeaşi negare poate fi aplicată şi Rusiei, în vreme ce Rusia nu era nicidecum Europa, ci doar purta tunică europeană, iar sub tunică se afla o cu totul altă fiinţă. Slavofilii îi invitau pe toţi să observe că nu au în faţă Europa, ci o altă fiinţă, demonstrînd în mod direct că occidentaliştii pun semnul de egalitate între două valori total diferite şi incomensurabile, arătînd că o concluzie care se potriveşte Europei nu poate fi aplicată nicicum

Rusiei, în parte şi datorită faptului că tot ceea ce ei doresc în Europa există de multă vreme în Rusia, cel puţin în fază de germene şi ca potenţă, ba chiar reprezintă esenţa ei, numai că nu în formă revoluţionară, ci în forma sub care trebuie să se manifeste pretutindeni aceste idei de înnoire a omului: sub chipul adevărului divin, sub chipul adevărului lui Hristos, care se va şi înfăptui cîndva pe pămînt şi care se conservă pe de-a-ntregul în ortodoxie. Ei îi invitau să înveţe mai întîi ce înseamnă Rusia, şi abia apoi să tragă concluzii; numai că pe atunci nu se putea să înveţi şi, ca să fim drepţi, nici mijloace nu existau. Şi apoi, cine putea şti în acele vremuri cîte ceva despre Rusia? Slavofilii, desigur, ştiau de o sută de ori mai mult decît occidentaliştii (şi aceasta ca *minimum*), dar şi ei acţionau aproape pe dibuite, speculativ şi abstract, bazîndu-se mai mult pe extraordinara lor intuiţie. Să înveţi cîte ceva a devenit posibil doar în ultimele două decenii: chiar şi astăzi, ştie cineva ceva despre Rusia? Cel mult s-au pus bazele studiului şi, la noi, de îndată ce apare vreo problemă complexă, toţi prind a avea păreri divergente. Iată, apare din nou chestiunea Orientului: ei bine, recunoaşteţi, se vor găsi oare mulţi de-ai noştri – cine anume – care vor fi capabili să se pună de acord în această problemă, în vederea unei soluţionări generale? Şi asta se întîmplă într-o chestiune naţională, de maximă importanţă, uriaşă, crucială! Şi apoi, la ce bun problema Orientului?! Ce să facem cu asemenea probleme uriaşe?! Uitaţi-vă la sutele, la miile de probleme interne, curente, obişnuite: cîtă ezitare generală, cîtă incertitudine a punctelor de vedere, cîtă lipsă de experienţă în ceea ce facem! Iată, Rusia rămîne fără păduri, moşierii şi mujicii le devastează cu un fel de furie. Putem spune cu siguranţă că sînt vîndute la a zecea parte din preţ. Dar multă vreme se va mai menţine oferta? Copiii noştri nu vor apuca să crească şi pe piaţă se va găsi

de zece ori mai puţin lemn. Ce va rezulta de aici? Poate un dezastru. Cu toate acestea, încercaţi să spuneţi ceva despre limitarea drepturilor de exploatare a pădurilor; ce credeţi că veţi auzi? Pe de o parte, că e o necesitate naţională şi de stat, pe de alta, că e un atentat la drepturile de proprietate, două idei opuse. De îndată se vor forma două tabere şi încă nu se ştie la care din ele se va ralia opinia liberală, care este decisivă în ultimă instanţă. De fapt, vor fi numai două tabere? Şi povestea se va întinde mult timp. Cineva a făcut o glumă în actualul spirit liberal, cum că nu există rău fără partea lui de bine şi că, dacă pădurea rusă va fi rasă de pe faţa pămîntului, tot va rămîne un avantaj, acela că va dispărea în sfîrşit pedeapsa bătăii cu vergile, căci judecătorul de plasă nu va mai avea cu ce să-i altoiască pe bărbaţii şi femeile care au greşit. Aceasta, desigur, e o consolare, însă nici în ea nu prea ne vine a crede: chiar de nu vor exista deloc păduri, pentru snopeală tot se va găsi ceva, vor aduce vergi de peste graniţă. Ovreii devin moşieri şi iată că pretutindeni se ţipă şi se scrie că ovreii duc la pierzanie solul Rusiei, că evreul, după ce şi-a cheltuit banii pentru achiziţionarea moşiei, prinde de îndată, pentru a-şi recupera capitalul şi dobînda, să secătuiască toate resursele şi mijloacele terenului cumpărat. Încercaţi să spuneţi ceva împotriva lui, imediat se vor găsi unii care să strige în gura mare că atentaţi la principiul libertăţii economice şi al egalităţii civile. Dar despre ce egalitate poate fi vorba cînd pe primul plan, mai presus de toate, este vorba în mod evident de un principiu talmudic, de un *status in statu*[167], cînd la mijloc nu e numai vlăguirea ţarinei, ci şi vlăguirea viitoare a ţăranului nostru, care, odată eliberat de moşieri, va cădea neîndoielnic şi foarte curînd, cu întreaga lui obşte, într-o robie cu mult mai cumplită sub nişte moşieri cu mult mai răi, cei mai nou apăruţi, care au reuşit deja să-l stoarcă pe ţăranul rus din teritoriile

apusene, chiar cei care nu numai că acum cumpără moşii şi ţărani, dar iată că şi opinii liberale au început să cumpere şi continuă s-o facă cu destul succes. De ce se întîmplă toate acestea la noi? De ce atîta indecizie şi atîta dezacord în privinţa fiecărei hotărîri, de orice natură ar fi ea? (Şi notaţi, vă rog, acesta-i adevărul.) Cred că se întîmplă aşa nu pentru că am fi lipsiţi de inteligenţă sau de aptitudini practice, ci din cauză că persistă la noi necunoaşterea Rusiei, a esenţei şi a specificului ei, a ideii şi a spiritului ce o animă, în ciuda faptului că, faţă de epoca lui Belinski şi a slavofililor, peste noi au trecut deja douăzeci de ani de şcoală. Se poate chiar spune că, în aceste două decenii de şcoală, instrucţia Rusiei a avansat realmente destul de mult, însă instinctul rusesc, se pare, s-a diminuat comparativ cu cel de altădată. Care să fie cauza? Dar, dacă pe slavofili i-a salvat atunci instinctul rusesc, acest instinct l-a avut şi Belinski, şi încă într-o asemenea măsură că slavofilii l-ar fi putut uşor considera drept cel mai bun prieten al lor. Repet, aici a fost vorba de o mare neînţelegere de ambele părţi. Nu degeaba susţinea Apollon Grigoriev[168], care enunţa uneori idei destul de pătrunzătoare, că, „dacă Belinski ar fi trăit mai mult, s-ar fi raliat probabil slavofililor“. În această frază există o idee.

II. Concluzia care rezultă din paradox

Aşa deci, mi se va spune, pretindeţi că, „devenind comunard european, orice rus se transformă imediat şi chiar din această cauză într-un conservator rus“? Nu, această concluzie ar fi prea riscantă. N-am vrut decît să fac observaţia că, în această idee, chiar luată *ad litteram*, există o frîntură de adevăr. Aici, mai cu seamă, există multă inconştienţă, iar în ce mă priveşte poate prea multă încredere nestrămutată în continua intuiţie

rusească şi în vitalitatea spiritului rus. N-are importanţă că ştiu şi singur că este vorba de un paradox! Totuşi, iată ce avertisment vreau să vă comunic în încheiere: e vorba tot despre un fapt şi despre o concluzie extrasă din acesta. Am spus mai înainte că ruşii se disting în Europa prin liberalism şi că nouă din zece, cel puţin, aderă la mişcarea de stînga, la extrema stîngă, de îndată ce vin cît de cît în contact cu Europa. Nu insist asupra cifrei, se prea poate să nu fie nouă zecimi, insist, însă, asupra faptului că ruşii liberali sînt incomparabil mai mulţi decît cei neliberali. Dar există şi ruşi neliberali. Există cu adevărat şi întotdeauna au existat astfel de ruşi (numele multora dintre ei sînt ilustre), care nu numai că n-au negat civilizaţia europeană, ci, din contra, s-au închinat pînă într-atît în faţa ei, că şi-au pierdut ultimul dram din propriul instinct rusesc, şi-au pierdut propria personalitate rusească, şi-au pierdut limba, şi-au schimbat patria şi, chiar dacă nu şi-au luat altă cetăţenie, cel puţin au rămas în Europa timp de generaţii. Dar e clar şi că toţi aceştia, spre deosebire de liberalii ruşi, în opoziţie cu ateismul şi cu ideologia comunardă ale acestora, au aderat numaidecît la mişcarea de dreapta şi la cea de extremă dreapta, devenind teribil de conservatori şi, desigur, teribil de europeni.

Mulţi dintre ei şi-au schimbat credinţa şi au trecut la catolicism. În cazul lor nu mai vorbim de conservatori, nu mai vorbim de extremă dreapta? Dar, vă rog: erau conservatori în Europa şi, din contra, negau Rusia la modul absolut! Au ajuns să fie distrugătorii, duşmanii Rusiei! Iată, aşadar, ce însemna să te transformi din rus în european veritabil, să devii cu adevărat un fiu al civilizaţiei! E rezultatul remarcabil la care am ajuns după două sute de ani de experienţă. Concluzia e următoarea: ajuns european veritabil, rusul nu poate să nu devină în acelaşi timp şi un duşman firesc al Rusiei. Oare aşa ceva şi-au dorit cei care-au cioplit

fereastra? Asta urmăreau ei? Au rezultat, astfel, două tipuri de rus civilizat: europeanul Belinski, ce nega în acelaşi timp Europa, s-a dovedit a fi în cel mai înalt grad rus, în pofida tuturor enormităţilor pe care le-a spus despre Rusia, în timp ce prinţul Gagarin[169], un rus de viţă veche, neaoşă, devenit european, a considerat că este necesar nu numai să treacă la catolicism, ci să sară direct în curtea iezuiţilor. Spuneţi-mi acum care dintre cei doi este mai apropiat Rusiei? Cine a rămas într-o mai mare măsură rus? Şi acest al doilea exemplu (cu extrema dreaptă) nu face decît să confirme paradoxul meu iniţial, ce constă în faptul că socialiştii şi comunarzii ruşi europeni mai întîi de toate nu sînt europeni şi vor sfîrşi prin a redeveni ruşi get-beget şi bravi cînd se va risipi neînţelegerea şi cînd vor cunoaşte mai bine Rusia; în al doilea rînd, se confirmă astfel că pentru nimic în lume rusul nu poate să se transforme într-un european serios, rămînînd cîtuşi de puţin rus, iar dacă-i aşa, atunci şi Rusia e, prin urmare, ceva cu totul de sine stătător şi original, ceva cu totul deosebit de Europa şi serios în sine. Poate că şi Europa însăşi e total nedreaptă cînd îi judecă pe ruşi rîzîndu-şi de ei pentru că sînt revoluţionari: deci noi nu sîntem revoluţionari numai pentru a dărîma, asemeni hunilor şi tătarilor, acolo unde n-am construit, ci şi pentru altceva, pentru un lucru care, ce-i drept, nici nouă nu ne e prea clar deocamdată (iar cei care îl ştiu îl ascund în sinea lor). Într-un cuvînt, noi sîntem revoluţionari, ca să zic aşa, dintr-o anume necesitate internă proprie, altfel spus, chiar din conservatorism... Dar, toate acestea sînt trecătoare, toate acestea sînt, cum am mai arătat, colaterale şi de moment, pe cînd acum pe scenă se află mereu insolvabila chestiune a Orientului.

III. Problema Orientului

Problema Orientului! Care dintre noi n-a trăit în această lună sentimente destul de neobişnuite şi

cîtă rumoare n-au făcut ziarele[170]! Şi ce aiureală în unele capete, cît cinism în unele sentinţe, ce frămîntare nobilă şi cinstită în unele inimi, cît tărăboi la unii ovrei! Un lucru e cert: nu avem de ce ne teme, chiar dacă au fost mulţi care s-au speriat. Şi apoi, e greu de conceput ca în Rusia să existe atît de mulţi fricoşi. Există aici fricoşi *cu premeditare*, se înţelege, dar aceştia se pare că s-au înşelat în privinţa termenului, iar acum chiar şi pentru ei e tîrziu să mai tremure. Şi nici nu le dă mîna: nu ar avea succes. Însă pînă şi fricoşii cu premeditare îşi ştiu, desigur, limitele şi nu-i vor pretinde Rusiei să se dezonoreze ca în trecut, cînd, trimiţîndu-şi solii la curtea regelui Stefan Báthory, ţarul Ivan Vasilievici cel Groaznic le cerea să îndure, dacă trebuie, şi bătaie, numai să cerşească pacea şi s-o obţină cu orice preţ[171]. Într-un cuvînt, s-ar părea că opinia publică s-a cristalizat şi, de dragul păcii, nu va fi de acord cu bătaia.

Prinţul Milan al Serbiei[172] şi prinţul Nicolae al Muntenegrului[173], punîndu-şi nădejdea în Dumnezeu şi în dreptatea sa, au purces împotriva sultanului şi, cînd aceste rînduri vor ajunge la cititori, se prea poate să se fi şi auzit de vreo întîlnire importantă sau chiar de vreo bătălie decisivă. De-acum evenimentele se vor precipita. Indecizia şi temporizarea marilor puteri, tertipurile diplomatice ale Angliei, care a refuzat să adere la clauzele conferinţelor de la Berlin[174], revoluţia de la Constantinopol, care a urmat imediat după aceea, răbufnirea fanatismului musulman şi, în sfîrşit, cumplita exterminare a şaizeci de mii de bulgari paşnici, bătrîni, femei şi copii, de către başbuzuci[175] şi cerchezi[176] – toate acestea au precipitat şi au declanşat războiul. Slavii sînt încrezători. Dacă luăm în calcul toate forţele de care dispun, ei au pînă la o sută cincizeci de mii de soldaţi, dintre care mai mult de trei sferturi reprezintă armata regulată. Dar cel mai important e spiritul: ei merg

la luptă, încrezători în dreptatea lor, în vreme ce în rîndul turcilor, cu tot fanatismul lor, domneşte o anarhie totală, o dezordine dintre cele mai mari, şi nu va mira pe nimeni dacă această dezordine, chiar de la primele confruntări, se va transforma în panică. Am putea prezice de pe acum că slavii vor învinge sigur dacă nu va interveni Europa. Europa, după cît se pare, a decis să nu intervină, numai că e greu de spus dacă în momentul de faţă există în politica europeană ceva clar şi definitiv. Puşi în faţa acestui uriaş eveniment, brusc apărut, toţi au hotărît parcă să rămînă în expectativă, amînîndu-şi ultima decizie. Se aude, totuşi, că alianţa celor trei mari state răsăritene continuă, continuă şi întrevederile personale ale celor trei monarhi, astfel că neamestecul în războiul slavilor din această parte e *deocamdată* real. Anglia, care s-a izolat, caută aliaţi şi întrebarea ce se pune e dacă îi va găsi. Dacă îi va găsi, aceştia nu vor fi, se pare, în Franţa. Pe scurt, întreaga Europă va privi înfruntarea dintre creştini şi sultan fără a se amesteca, însă... numai deocamdată, cîtva timp... pînă la împărţirea moştenirii. Dar este oare posibilă vreo moştenire? Va mai fi existînd oare vreo moştenire? Dacă Dumnezeu le va acorda slavilor victoria, atunci pînă unde le va permite Europa s-o exploateze? Le va permite ea slavilor să-l arunce jos din pat pe bolnav[177]? Aşa ceva e foarte greu de închipuit. Nu cumva vor hotărî, în urma unui nou şi solemn consiliu, să reia tratamentul bolnavului?... Aşa că eforturile slavilor, chiar încununate de un răsunător succes, riscă să fie recompensate doar cu paliative dintre cele mai slabe. Serbia a descins pe cîmpul de luptă bizuindu-se pe propria-i forţă, dar îşi dă seama, desigur, că destinul ei final depinde în definitiv de Rusia; ştie că doar Rusia o va salva de la pieire în cazul unui mare eşec, ştie că tot Rusia, prin marea ei influenţă, o va ajuta să păstreze, în caz de succes, *cel mai mare* avantaj posibil. Serbia ştie

toate acestea şi îşi pune speranţele în Rusia, dar mai ştie şi că întreaga Europă priveşte acum Rusia cu o suspiciune surdă şi că poziţia Rusiei este dificilă. Într-un cuvînt, totul se va vedea în viitor. Şi totuşi, cum va proceda Rusia?

E aceasta o problemă? Pentru orice rus aceasta nu poate şi nu trebuie să constituie o problemă. Rusia va proceda *cinstit* – iată singurul răspuns. Primul ministru al Angliei n-are decît să denatureze în faţa parlamentului adevărul, din considerente politice, şi să declare oficial că masacrarea celor şaizeci de mii de bulgari nu este opera turcilor, nici a başbuzucilor, ci a refugiaţilor slavi[178], iar întregul parlament n-are decît, tot din considerente politice, să-i dea crezare şi să-i aprobe tacit minciuna: în Rusia nimic asemănător nu poate şi nu trebuie să se întîmple. Vor spune unii că Rusia nu se poate în nici un caz expune unei acţiuni care o dezavantajează în mod evident. Dar care ar fi avantajul Rusiei? Avantajul Rusiei ar fi următorul: dacă trebuie, să meargă chiar înspre un dezavantaj evident, înspre o jertfă sigură, numai dreptatea să nu fie încălcată. Rusia nu poate trăda marea idee ce i-a fost lăsată moştenire de atîtea veacuri şi pe care a urmat-o ferm pînă în prezent. Această idee înseamnă, printre altele, şi unirea tuturor slavilor; numai că unirea nu înseamnă cotropire şi violenţă, ci un bine pentru întreaga omenire. Şi apoi, cînd anume, de cîte ori s-a implicat Rusia în politică pentru interesul ei direct? Dimpotrivă, nu a slujit ea, oare, de-a lungul întregii sale istorii petersburgheze cel mai adesea intereselor străine, cu o generozitate care ar fi putut să uimească Europa, dacă aceasta ar fi fost capabilă să privească limpede, şi nu să se uite mereu la noi cu neîncredere, cu suspiciune şi ură? Oricum, în Europa nimeni nu mai crede în generozitate şi în nimic, ca să nu mai vorbim de generozitatea Rusiei; toţi sînt mai degrabă gata să dea crezare escrocheriei ori prostiei. N-are rost să

ne temem de verdictele lor: în acest dezinteres pătruns de spirit de sacrificiu al Rusiei stau, ca să spunem aşa, întreaga ei forţă, întreaga ei personalitate şi viitorul misiunii ruse. Păcat că această forţă a fost uneori destul de greşit orientată.

IV. O înţelegere utopică a istoriei

În decursul acestui secol şi jumătate de după Petru n-am făcut altceva decît să stabilim cu dificultate o comunicare cu toate popoarele civilizate, o înrudire cu istoria, cu idealurile lor. Ne-am deprins, ne-am impus să-i iubim pe francezi, pe germani şi pe toţi ceilalţi, ca şi cum ne-ar fi fost fraţi, în pofida faptului că ei nu ne-au iubit niciodată, ba chiar au şi hotărît să nu ne iubească vreodată. Însă în aceasta a şi constat reforma noastră, toată opera lui Petru: într-un secol şi jumătate, ne-am ales de pe urma ei cu *lărgirea* orizontului, lucru fără precedent, poate, la nici un alt popor, nici în antichitate, nici în epoca modernă. Rusia de pînă la Petru era activă şi puternică, deşi politic se maturiza greu; îşi făurea unitatea şi se pregătea să-şi consolideze frontierele; înţelegea în sinea ei că este purtătoarea unei comori, care nu mai există în altă parte: ortodoxia, că este depozitara adevărului lui Hristos, dar a adevărului adevărat, a adevăratului chip al lui Hristos, eclipsat în cadrul tuturor celorlalte credinţe şi la toate celelalte popoare. Ruşii cei mai buni de pe atunci aveau conştiinţa curată cînd îşi închipuiau că această comoară, acest adevăr etern, propriu Rusiei şi încredinţat ei spre păstrare, îi scuteşte de obligaţiile oricărei alte educaţii. Mai mult chiar, în Moscova s-a ajuns la concluzia că orice relaţie mai apropiată cu Europa se poate repercuta dăunător, poate corupe spiritul rusesc şi *ideea* rusă, poate denatura ortodoxia însăşi, împingînd Rusia pe calea pierzaniei, „după exemplul atîtor altor popoare“. În felul acesta, în

izolarea ei benevolă, vechea Rusie *se pregătea să fie nedreaptă*, nedreaptă în faţa omenirii, hotărînd să-şi rezerve în chip pasiv comoara, ortodoxia, şi să se izoleze de Europa, adică de lumea întreagă, asemeni unor ortodocşi de rit vechi care nu vor să mănînce din acelaşi vas cu tine şi cred că fiecare are datoria sfîntă de a-şi face rost de ceaşca şi lingura lui. Comparaţia este exactă, întrucît, înainte de venirea lui Petru, cam asemenea relaţii spirituale şi politice întreţineam cu Europa. Odată cu reforma acestuia s-a produs o lărgire fără precedent a orizontului, şi în aceasta constă, repet, marea faptă a lui Petru. Este tocmai acea comoară despre care am vorbit într-unul din precedentele numere ale *Jurnalului*, comoară pe care noi, elita intelectuală rusă, o aducem poporului după o sută cincizeci de ani de absenţă din ţară şi pe care poporul, după ce noi înşine ne vom înclina în faţa adevărului său, trebuie s-o primească de la noi *sine qua non*, „lucru fără de care unirea celor două pături sociale ar fi imposibilă şi totul s-ar duce de rîpă". Despre ce fel de „lărgire a orizontului" e vorba, în ce constă şi ce semnificaţie are? Nu înseamnă educaţie în sensul propriu al cuvîntului, nu e nici ştiinţă, nu înseamnă nici trădarea principiilor morale ale poporului rus, în numele civilizaţiei europene; nu, e o particularitate doar a poporului rus, pentru că o atare reformă nu s-a mai petrecut nicicînd şi nicăieri. Este dragostea noastră cu adevărat aproape frăţească pentru celelalte popoare, dragoste dobîndită pe parcursul a o sută cincizeci de ani de relaţii cu ele; este nevoia noastră de a ne pune în serviciul umanităţii, uneori chiar în dauna unor interese majore proprii, presante; este împăcarea noastră cu civilizaţia lor, cunoaşterea şi *scuzarea* idealurilor lor, chiar dacă ele nu se împacă cu ale noastre; este însuşirea, agonisită în timp, de a descoperi şi a identifica în fiecare din civilizaţiile europene sau, mai precis, în fiecare personalitate a Europei adevărul sintetizat

în ea, în pofida a numeroase aspecte, cu care nu putem fi de acord. Este, în fine, nevoia de a fi drepţi înainte de toate şi de a căuta doar adevărul. Într-un cuvînt, poate că acesta şi este începutul, primul pas în vederea utilizării practice a comorii ce o deţinem, a ortodoxiei noastre, este punerea ei în serviciul umanităţii, scop pentru care a şi fost predestinată şi care constituie, în fond, adevărata esenţă a ei. Astfel, prin reforma lui Petru s-a produs amplificarea *vechii* noastre idei, a ideii ruse, moscovite, s-a ajuns la o înţelegere mult mai amplă şi mai intensă a ei: am înţeles, în felul acesta, misiunea noastră universală, personalitatea şi rolul nostru în lume, şi nu puteam să nu înţelegem că această misiune şi acest rol nu seamănă cu misiunea şi rolul altor popoare, pentru că acolo fiecare individualitate etnică trăieşte doar pentru sine şi în sine, pe cînd noi vom începe acum, cînd a sosit clipa, tocmai prin a le fi tuturor servitori, pentru concilierea generală. Şi nu e nimic ruşinos aici, dimpotrivă, în aceasta constă măreţia noastră, căci totul duce la unirea definitivă a omenirii. Cine vrea să fie mai presus de ceilalţi în Împărăţia lui Dumnezeu, acela trebuie să devină servitorul tuturor[179]. Iată cum înţeleg eu, la modul *ideal*, predestinarea poporului rus. După Petru, s-a conturat de la sine şi primul pas al noii noastre politici: acest pas trebuia să însemne unirea tuturor popoarelor slave, ca să zicem aşa, sub aripa Rusiei. Şi nu de dragul cotropirii, al violenţei ar fi această unire, nu în scopul suprimării individualităţii popoarelor slave în faţa colosului rusesc, ci pentru reînvierea şi situarea lor pe locul care li se cuvine în Europa şi în sînul omenirii, pentru a le da, în fine, posibilitatea să se liniştească şi să se refacă după nenumăratele suferinţe îndurate de-a lungul secolelor, pentru ca, prinzînd curaj şi simţindu-şi noua forţă, să-şi aducă şi ele prinosul la tezaurul spiritual al omenirii, să-şi spună şi ele cuvîntul în cadrul civilizaţiei. O, puteţi rîde, desigur, de toate

„reveriile“ precedente, privitoare la menirea poporului rus, dar ia spuneţi-mi: oare nu toţi ruşii doresc renaşterea slavilor tocmai pe aceste considerente, şi anume, pentru deplina lor libertate individuală şi reînvierea spiritului propriu, şi în nici un caz pentru a le aservi politic Rusiei şi a întări cu ele puterea politică a colosului, lucru de care, la o adică, ne suspectează Europa? Oare nu aşa stau lucrurile, nu acesta-i adevărul? Prin urmare, nu se verifică, în felul acesta, fie şi o parte din „reveriile“ anterioare? Se înţelege de la sine că, în virtutea acestui scop, Constantinopolul trebuie să fie, mai devreme sau mai tîrziu, al nostru...

Doamne, ce surîs batjocoritor s-ar ivi pe chipul vreunui austriac ori englez, dacă aceştia ar avea posibilitatea să citească *reveriile* de mai sus; citind, ar trage neapărat următoarea concluzie *pozitivă*: „Constantinopolul, Cornul de Aur, primul punct politic în lume, oare asta nu înseamnă cotropire?“.

Da. Cornul de Aur şi Constantinopolul vor fi ale noastre, însă nu în scopul cotropirii şi al violenţei; acesta este răspunsul meu. În primul rînd, totul se va petrece de la sine, tocmai pentru că a sosit clipa, sau, dacă nici acum n-a sosit, ea va veni curînd, toate semnele o arată. Este o urmare firească, este, să zicem, glasul naturii. Dacă faptul nu s-a petrecut mai înainte, e din cauză că încă nu sosise clipa. În Europa se dă crezare nu ştiu cărui *Testament al lui Petru cel Mare*[180]. Nu e decît un fals, inventat de polonezi. Dar, dacă, în loc să edifice Petersburgul, Petru ar fi avut ideea de a cuceri Constantinopolul, cred că, după ce s-ar fi gîndit un pic, ar fi abandonat-o imediat, chiar dispunînd de suficiente forţe pentru a-l zdrobi pe sultan, şi asta tocmai pentru că, în vremea aceea, întreprinderea era prematură şi ar fi putut pricinui chiar pieirea Rusiei.

Cînd, în Petersburgul ciuhon, n-am reuşit să evităm influenţa nemţilor din vecinătate, care, deşi utili, au paralizat complet evoluţia ţării înainte de a se fi conturat adevărata cale a Rusiei, cum am fi reuşit noi în Constantinopol, în acest oraş imens şi bizar, cu vestigii de veche şi puternică civilizaţie, să evităm influenţa grecilor, oameni incomparabil mai fini decît grosolanii nemţi, oameni cu care aveam incomparabil mai multe puncte în comun decît cu nemţii cei total străini nouă, oameni numeroşi, cu deprinderi de curteni, care ar fi înconjurat pe dată tronul şi le-ar fi luat-o ruşilor înainte prin cunoştinţele şi educaţia lor, oameni care, nu doar pe descendenţii săi imediaţi, dar şi pe Petru însuşi l-ar fi atins la coarda sensibilă cel puţin prin cunoştinţele şi îndemînarea lor în navigaţie. Într-un cuvînt, grecii ar fi cucerit Rusia din punct de vedere politic, ar fi tîrît-o fără întîrziere pe cine ştie ce nouă cale asiatică, ar fi împins-o la o nouă izolare şi, se înţelege, confruntată fiind cu aşa ceva, Rusia de atunci nu ar fi supravieţuit. Puterea şi caracterul ei naţional ar fi fost oprite din cursul firesc. Puternicul rus ar fi rămas izolat în nordul său posomorît şi îngheţat, servind cel mult ca material pentru înnoirea Ţarigradului, şi poate că spre sfîrşit n-ar mai fi socotit necesar să-l urmeze. Sudul Rusiei ar fi încăput în întregime pe mîna grecilor. S-ar fi putut întîmpla ca însăşi lumea ortodoxă să se scindeze în alte două lumi: Ţarigradul reînnoit şi vechea Rusie... Pe scurt, întreprinderea era cît se poate de inoportună. Acum e cu totul altceva.

Astăzi Rusia e deja umblată prin Europa, ea însăşi a devenit instruită. Principalul e că a luat cunoştinţă de întreaga ei putere şi este într-adevăr puternică; a mai aflat şi prin ce anume va deveni cea mai puternică. Astăzi ea înţelege că Ţarigradul ne poate aparţine şi fără să devină capitala Rusiei; or, cu două secole în urmă, dacă ar fi cucerit Ţarigradul, Petru nu ar fi putut să nu-şi mute acolo

capitala, ceea ce ar fi însemnat pieirea, întrucît Ţarigradul nu e în Rusia şi *nu putea* fi. Chiar dacă Petru s-ar fi abţinut de la o asemenea greşeală, în nici un caz nu s-ar fi abţinut succesorii lui imediaţi. Dacă astăzi Ţarigradul poate fi al nostru, fără a deveni capitală a Rusiei, atunci la fel de bine poate fi al nostru şi fără a deveni capitală a întregii lumi slave, cum visează unii. Fără Rusia, lumea slavă şi-ar istovi forţele în lupta cu grecii, chiar dacă ar reuşi să-şi încropească din bucăţi o unitate politică. E absolut imposibil ca numai grecii să rămînă moştenitorii Constantinopolului: nu trebuie să li se dea pe mînă un punct atît de important al globului pămîntesc, ar fi mult peste puterile lor. Desigur, lumea slavă cu Rusia în frunte e, fireşte, cu totul altceva, dar este, oare, un lucru înţelept? Iată întrebarea! Asta n-ar aduce cumva a ocupaţie politică a slavilor de către Rusia, ceea ce noi în nici un caz nu dorim? Aşadar, în numele a ce, în numele cărui drept *moral* ar putea Rusia să pretindă Constantinopolul? Pe ce idealuri înalte ar trebui să se bazeze ea pentru a-l revendica Europei? În calitate de călăuzitoare a ortodoxismului, ca ocrotitoare şi conservatoare a lui, rol care i-a fost hărăzit ei încă de pe vremea lui Ivan al III-lea[181], care şi-a luat drept blazon pajura cu două capete a Ţarigradului şi a socotit-o mai presus decît vechea stemă a Rusiei, rol care s-a conturat mai precis abia după Petru cel Mare, cînd Rusia a devenit conştientă de forţa ce o deţine în împlinirea predestinării ei şi cînd a devenit realmente unica protectoare a ortodoxiei, ca şi a popoarelor ce împărtăşesc această credinţă. Acest motiv, acest *drept* asupra vechiului Ţarigrad l-ar înţelege şi l-ar accepta fără supărare chiar şi slavii cei mai devotaţi independenţei lor, chiar şi grecii înşişi. S-ar contura astfel şi adevărata esenţă a relaţiilor politice ce trebuie să se stabilească inevitabil între Rusia şi toate celelalte popoare ortodoxe, fie că e vorba de slavi sau de greci: ea le

este protectoare şi, poate, călăuzitoare, dar nicidecum suverană; este maica, nu stăpîna lor. Chiar de le va fi cîndva suverană, o va face numai proclamată de ele, cu respectarea a tot ceea ce ele însele consideră ca ţinînd de independenţa şi individualitatea lor. Aşa că la o atare uniune ar putea să adere în cele din urmă, peste ani, chiar şi slavii neortodocşi din Europa, căci ar vedea că unirea sub aripa ocrotitoare a Rusiei nu înseamnă decît consolidarea personalităţii lor independente, în timp ce, fără această enormă forţă unificatoare, s-ar putea ca aceste popoare să-şi epuizeze din nou forţele în dispute interne şi în divergenţe, chiar dacă ar deveni vreodată independente politic faţă de musulmanii sau europenii cărora le aparţin în prezent.

La ce bun să ne jucăm cu cuvintele? mi se va spune. Ce reprezintă această „ortodoxie“ şi care este ideea deosebită, care este dreptul special de unire a popoarelor? Nu-i vorba cumva de o alianţă pur politică, asemeni tuturor celorlalte, chiar dacă pe fundamente dintre cele mai largi, în genul Statelor Unite ale Americii sau, poftim, chiar mai largi? Iată o întrebare ce poate să-mi fie pusă; voi răspunde şi la aceasta. Nu, nici vorbă de aşa ceva, nu-i un joc de cuvinte, ci este *cu adevărat* ceva aparte şi fără precedent; nu va fi doar o uniune pur politică şi în nici un caz ea nu va urmări cotropirea politică şi violenţa, chiar dacă, de altfel, Europa nici nu-şi poate imagina altceva; şi nu se va face cîtuşi de puţin în numele mercantilismului, al propriului profit şi al viciilor mereu idolatrizate sub forma creştinismului oficial, în care, de fapt, nimeni, exceptînd *plebea*, nu crede. Nu, va fi adevărata instaurare a adevărului lui Hristos, adevăr care s-a păstrat în Orient, va fi o nouă şi adevărată înălţare a crucii lui Hristos şi ultimul cuvînt al ortodoxiei, în fruntea căreia de multă vreme se află Rusia. Va fi o ispită pentru toţi puternicii acestei lumi, care au triumfat pe pămînt

pînă acum, care au privit întotdeauna cu dispreţ, zeflemitor aceste „aşteptări“ şi care nici măcar n-au înţeles că se poate crede în mod serios în frăţia dintre oameni, în reconcilierea tuturor popoarelor, în alianţa întemeiată pe principiile slujirii umanităţii şi, în sfîrşit, în reînnoirea omenirii pe baza principiilor adevărate ale lui Hristos. Şi dacă a crede în acest „cuvînt nou“, pe care Rusia îl poate rosti în fruntea întregii lumi ortodoxe unite, este o „utopie“, demnă doar de a fi luată în rîs, atunci fie ca eu însumi să fiu inclus printre utopişti, iar zeflemeaua o voi păstra pentru sine.

„Dar, mi se va replica, e deja o utopie să crezi că Rusiei *i se va permite* vreodată să se pună în fruntea slavilor şi să intre în Constantinopol. Nu te împiedică nimeni să visezi, dar astea nu sînt decît vise!“

Oare aşa să fie? Dar, în afara faptului că Rusia este puternică şi, poate, mult mai puternică decît îşi închipuie ea însăşi, oare nu sub ochii noştri, oare nu în ultimele decenii, de curînd scurse, s-au edificat imperii imense, care au dominat Europa şi din care unul a dispărut asemeni prafului şi pulberii, măturat într-o singură zi de viforul ceresc, iar în locul lui s-a clădit un nou imperiu, de o forţă, se pare, încă nemaiîntîlnită în lume? Dacă sînt posibile asemenea răsturnări, petrecute deja în zilele noastre şi sub ochii noştri, atunci poate oare mintea omenească să prezică exact şi destinul problemei Orientului? Atunci, unde sînt motivele reale de a dispera în privinţa renaşterii şi unirii tuturor slavilor? Cui îi sînt cunoscute căile Domnului?

V. Din nou despre femei

În ziare, aproape toată lumea a trecut la exprimarea compasiunii faţă de fraţii noştri sîrbi şi muntenegreni ce s-au ridicat să lupte pentru independenţă, în timp ce în societate, ba chiar şi în popor, sînt urmărite cu patimă succesele lor

militare. Numai că slavii au nevoie de ajutor. S-au primit informaţii, pare-se întru totul exacte, cum că turcii sînt ajutaţi, chiar dacă anonim, de către austrieci şi englezi. De altminteri, anonimatul aproape că nu se păstrează. Sînt ajutaţi cu bani, cu armament, cu muniţie şi cu oameni. În armata turcă sînt numeroşi ofiţeri străini. O uriaşă flotă engleză se află la Constantinopol... din considerente politice sau, mai curînd, pentru orice eventualitate. Austria a şi pregătit o armată uriaşă, tot pentru orice eventualitate. Presa austriacă manifestă iritare faţă de sîrbii răsculaţi şi faţă de Rusia. Trebuie remarcat că, dacă Europa îi priveşte astăzi pe slavi cu atîta *nepăsare*, aceasta se datorează, fireşte, şi faptului că ruşii sînt slavi. În caz contrar, ziarele din Austria nu s-ar fi temut atît de tare de sîrbi, o forţă militară cu totul neînsemnată în faţa puterii austriece, şi nu i-ar fi comparat cu Piemontul[182]...

De aceea societatea rusă trebuie să-i ajute şi de astă dată pe slavi, fireşte, măcar cu bani şi cu unele mijloace. Generalul Cerniaev[183] a şi comunicat la Petersburg că întregul compartiment sanitar al armatei sîrbe e sub orice critică: nu există doctori, nici medicamente, răniţii sînt prost îngrijiţi. În Moscova, comitetul slav a lansat un apel energic întru ajutorarea fraţilor noştri aflaţi în luptă şi a participat în formaţie completă, alături de o mare mulţime de oameni, la o slujbă solemnă, ţinută la mănăstirea sîrbă[184], pentru ca Dumnezeu să dăruiască victoria armatelor sîrbă şi muntenegreană. În Petersburg, prin gazete, încep să apară anunţuri privind expedierea de donaţii. Această acţiune, după cît se vede, ia amploare, chiar în pofida aşa-zisului „sezon mort estival". Însă acesta e mort doar în Petersburg.

Intenţionam să-mi închei *Jurnalul*, revedeam deja corectura, cînd mi-a sunat la uşă o domnişoară. Făcusem cunoştinţă cu ea încă în iarnă, după ce am început să editez *Jurnalul*.

Domnişoara vrea să susţină un examen destul de dificil, se pregăteşte cu rîvnă şi îl va susţine, se înţelege. Aparţine unei familii bogate şi nu duce lipsă de mijloace, cu toate acestea se preocupă intens de propria-i instruire şi vine să-mi ceară sfaturi: ce să citească, asupra căror lucruri să-şi concentreze atenţia. Mă vizitează cam o dată pe lună, nu stă mai mult de zece minute, discută numai despre ceea ce o interesează, dar nu prolix, ci reţinut, aproape cu timiditate, cu o mare încredere în mine. Dar nu se putea să nu observ la ea un caracter extrem de hotărît, şi iată că nu m-am înşelat. De data aceasta a intrat şi mi-a spus direct:

— În Serbia bolnavii au nevoie de îngrijire. Am decis să-mi amîn deocamdată examenul, vreau să plec să îngrijesc răniţii. Ce părere aveţi?

M-a privit aproape cu teamă, în timp ce eu am reuşit să-i citesc limpede în ochi că s-a decis oricum şi că hotărîrea ei e nestrămutată.

Mi s-a făcut deodată milă de ea... era atît de tînără. Să o sperii cu greutăţile, cu războiul, cu tifosul şi infirmeriile era cu totul de prisos: ar fi însemnat să torn gaz peste foc. În cazul ei nu era decît dorinţa de sacrificiu, de reuşită, de fapte bune şi, ce e mai important, acestea îi erau mai scumpe decît orice, nici nu putea fi vorba de vanitate, de vreo autoiluzionare, ci numai de dorinţa de „a îngriji bolnavii", de a fi de folos.

— Bine, dar dumneata nu te pricepi să îngrijeşti bolnavii, nu-i aşa?

— Da, numai că m-am informat şi am fost la comitet. Voluntarilor li se dă un termen de două săptămîni, şi mă voi pregăti, fireşte.

O va face, cu siguranţă; aici nu încape îndoială între vorbă şi fapte.

— Ascultă, i-am spus, nu vreau să te sperii şi nici să te fac să-ţi schimbi hotărîrea, dar chibzuieşte asupra cuvintelor mele şi încearcă să le cîntăreşti cu toată sinceritatea. Ai crescut într-o cu totul altă ambianţă, ai frecventat numai lumea

bună şi niciodată nu i-ai cunoscut pe oameni altfel decît în stare normală, cînd nu pot să încalce regulile bunei-cuviinţe. Numai că aceiaşi oameni, în război, la strîmtoare, în faţa greutăţilor, se dovedesc uneori a fi cu totul alţii. Să presupunem că întreaga noapte ai supravegheat bolnavii, i-ai îngrijit, eşti frîntă de oboseală, abia te mai ţii pe picioare şi iată că doctorul, un om foarte bun de felul lui, însă extenuat, stors de puteri, care a amputat cîteva mîini şi picioare, ţi se adresează brusc, într-un moment de furie, spunînd: „Nu faceţi decît să stricaţi lucrurile, mai mult ne încurcaţi! Dacă tot v-aţi apucat, faceţi-vă treaba“ etc. etc. Nu îţi va fi greu să treci peste asta? Or, un asemenea lucru trebuie să-l presupui neapărat, nu fac decît să-ţi ridic foarte puţin vălul de pe ochi. Realitatea poate uneori să ofere surprize neaşteptate. Şi apoi, vei suporta oare, eşti încredinţată că vei suporta, cu toată fermitatea hotărîrii dumitale, tot ceea ce ţine de această îngrijire? Nu vei leşina la văzul morţii, al rănilor, al operaţiilor? Toatea astea sînt mai presus de voinţă, ţin de inconştient...

— Dacă-mi va spune că mai mult îi încurc, decît îi ajut, voi înţelege foarte bine că acest doctor e obosit şi iritat el însuşi, mie mi-e suficient să ştiu în sinea mea că nu sînt vinovată şi că am făcut totul cum trebuie.

— Bine, dar eşti foarte tînără, cum poţi să fii sigură de ce vei face?

— De ce credeţi că sînt atît de tînără? *Am deja optsprezece ani*, nu mai sînt nicidecum atît de tînără...

Într-un cuvînt, n-a fost chip s-o lămuresc: oricum ar fi plecat a doua zi, întristată de faptul că nu i-am dat dreptate.

— Ei bine, du-te cu Dumnezeu, i-am spus. Iar cînd se va termina totul, întoarce-te cît mai repede.

— O, cum să nu, trebuie să-mi dau examenul. Nici n-o să credeţi cîtă bucurie mi-aţi adus.

A ieşit cu faţa radiind şi, se înţelege, peste o săptămînă va fi deja *acolo*.

La începutul acestui *Jurnal*, în articolul despre George Sand, am scris cîteva cuvinte despre caracterele eroinelor sale din prima perioadă de creaţie, cea mai timpurie, caractere care-mi plăceau nespus. Aici, iată, avem de-a face cu ceva asemănător, cu acelaşi caracter feminin, tînăr, deschis, cinstit, dar lipsit de experienţă, cu acea neprihănire mîndră, căreia nu-i este teamă şi care nu poate fi pîngărită nici măcar cînd ajunge în contact cu viciul. E aceeaşi dorinţă de sacrificiu, de acţiune, parcă anume de la ea aşteptată, şi convingerea că trebuie şi e nevoie să începi tu însăţi, prima şi fără nici un fel de eschivări, toate acele fapte bune, pe care le aştepţi, le reclami de la alţi oameni, o convingere în cel mai înalt grad morală, justă, dar, vai, cel mai adesea proprie doar inocenţei şi purităţii adolescentine. Şi important e, repet, că la mijloc nu se află decît fapta şi împlinirea ei, că nu e nici urmă de vanitate, de înfumurare, de încîntare de sine şi de lucrul făcut, porniri pe care, dimpotrivă, le întîlnim adesea la tinerii de astăzi, fie ei chiar adolescenţi.

După plecarea ei, mi-a trecut din nou prin minte involuntar ideea că la noi e nevoie de învăţămînt superior pentru femei, că e o necesitate stringentă tocmai în momentul de faţă, cînd există la semenele noastre un asemenea interes pentru acţiune, un asemenea interes pentru instruire, pentru a lua parte la cauza comună. Ar trebui, cred, ca părinţii acestor fete să insiste ei înşişi asupra unor astfel de lucruri, pentru ei înşişi, dacă ţin la copiii lor. De bună seamă, numai ştiinţele superioare posedă un asemenea grad de seriozitate, o asemenea doză de farmec şi tărie, pentru a tempera tulburarea ce a început să se manifeste în rîndul femeilor. Numai ştiinţa le poate oferi răspunsuri la întrebări, le poate consolida inteligenţa, le poate lua sub tutelă, ca să zicem aşa,

gîndirea împrăştiată. Cît despre domnişoara în cauză, chiar dacă mi-e milă de tinereţea ei, pe lîngă faptul că n-am putut s-o opresc, cred că această călătorie îi va fi, poate, folositoare într-o anume privinţă: acolo nu va mai fi o lume luată din cărţi, nu va fi o convingere abstractă, ci o uriaşă experienţă, pe care urmează să o cunoască şi pe care poate că însuşi Dumnezeu, în nemărginita lui bunătate, i-a dat-o pentru a o izbăvi. Acolo o aşteaptă o lecţie de viaţă adevărată, acolo îşi va putea lărgi orizontul şi ideile, de acolo va rămîne cu amintiri pentru întreaga existenţă, amintiri despre ceva frumos şi scump, la care a luat parte şi care o vor face să-şi preţuiască propria viaţă, iar nu să se simtă obosită de ea fără să o trăiască, cum a obosit nefericita sinucigaşă Pisareva, despre care am vorbit în numărul precedent, din mai, al *Jurnalului* meu.

166 „Fereastră deschisă spre Europa" era numit Petersburgul.

167 *Status in statu*, expresie apărută probabil în epoca războaielor religioase din Franţa, care se întîlneşte pentru prima oară la scriitorul *Agrippa d'Aubigné* (1552-1630).

168 *Grigoriev*, Apollon Aleksandrovici (1822-1864), critic literar; afirmaţia este făcută în articolul *Celebri scriitori europeni în faţa judecăţii criticii ruse*.

169 *Gagarin*, Ivan Sergheevici (1814-1882), diplomat rus, elev al lui Schelling, a trecut la catolicism în 1842, iar în 1843 a intrat în ordinul iezuiţilor; susţinea ideea ca Biserica ortodoxă să se subordoneze Vaticanului.

170 Sfîrşitul lui mai şi începutul lui iunie 1876 au fost marcate de aşteptarea izbucnirii unui război între Turcia, pe de o parte, şi Serbia şi Muntenegru, pe de altă parte. La 27 mai/ 8 iunie, Turcia a cerut explicaţii Serbiei şi Muntenegrului cu privire la pregătirile de război care se făceau în aceste ţări. La 11/23 iunie, Serbia a replicat, cerînd retragerea trupelor otomane de la graniţele ei, urmînd ca ordinea să fie instaurată de trupele sîrbe şi muntenegrene. Problema războiului viza, de asemenea, şi o eventuală participare a Rusiei, care ar fi putut provoca anumite conflicte cu celelalte puteri europene. Ziarele erau pline de ştiri contradictorii.

171 Este vorba despre solia rusă din 1581, descrisă de N.M. Karamzin în *Istoria statului rus*.

172 *Milan* Obrenovici (1854-1901), prinţ al Serbiei în perioada 1868-1882, ulterior (1882-1889), regele Milan I al Serbiei.

173 *Nicolae Petrovici-Njego* (1841-1921), prinţul Muntenegrului, care întreţinea relaţii strînse cu Serbia şi urmărea anexarea Herţegovinei.

174 Este vorba de întrunirea celor trei „cancelari" din 29 aprilie- 1mai/11-13 mai 1876, care au semnat un document, aşa-numitul „Memorandum de la Berlin", prin care Turciei i se cerea încetarea pentru două luni a operaţiunilor militare şi reforme menite să potolească răscoalele. Franţa şi Italia s-au alăturat memorandumului, dar Anglia, opunîndu-se politicii

Rusiei şi susţinînd Turcia, a refuzat să-l semneze. Presa rusă comenta pe larg posibilele consecinţe ale Memorandumului, tratînd Anglia ca pe un potenţial inamic al Rusiei. La 30 iunie 1876 (stil nou), Serbia şi Muntenegru au declarat război Turciei şi la 2 iulie, trecînd graniţa, trupele lor au început operaţiunile militare. În aprilie 1876, a izbucnit o rebeliune în Bulgaria, care a fost reprimată cu cruzime. Cifra (mult exagerată) de 60 000 de bulgari ucişi era des invocată în presa rusă.

175 *Başbuzuc*, ostaş voluntar, fără soldă, din trupele otomane neregulate, care trăia din jaf.

176 *Cerchezi* (aici), cerchezi-musulmani, emigraţi în Turcia după anexarea Caucazului de către Imperiul ţarist.

177 Turcia a fost numită „bolnavul Europei" de către ţarul Nicolae I, în 1853, într-o discuţie cu ambasadorul englez George Seymour (1797-1880).

178 Afirmaţia a fost făcută la 26 iulie 1876, în Camera Comunelor, de prim-ministrul Angliei, Benjamin Disraeli (1804-1881), dar ziarele ruseşti, cu unele excepţii, au tradus greşit o expresie a acestuia: „strangers entering the country", „străini veniţi în ţară", prin „refugiaţi slavi" sau chiar prin „creştini venetici".

179 Parafrază după *Marcu*, 9, 35: „Dacă cineva vrea să fie întîiul, să fie cel din urmă dintre toţi şi slujitor al tuturor".

180 *Testamentul lui Petru cel Mare* – document fictiv, inspirat de Napoleon I cu scopul de a fi utilizat în propaganda antirusă din ajunul războiului din anul 1812. Pentru prima dată a fost „relatat" de către un funcţionar al Ministerului de Externe al Franţei, Ch.-L. Lesur (1770-1849), în cartea sa, *Des progrès de la puissance russe dépuis son origine jusqu'au commencement du XIX*[e] *siècle*, Paris, 1812, pp. 176-179. Documentul, falsificat de Lesur, a primit denumirea „Testamentul lui Petru cel Mare" în romanul lui F. Gaillardet, *Mémoires du chevalier d'Eon*, Paris, 1836.

181 *Ivan al III-lea* (1440-1505), ţarul în vremea căruia a apărut teoria „Moscova – a treia Romă", care a impus noi atribute ale puterii supreme; acestea trebuiau să evidenţieze măreţia şi forţa Rusiei, ca moştenitoare a Bizanţului. Ivan al III-lea şi-a luat titlul de „ţar a toată Rusia"; în timpul lui pe sigilii şi-a făcut apariţia pajura cu două capete (pentru prima dată în 1497), care a devenit stema Rusiei.

182 Piemontul este provincia în jurul căreia s-a realizat unificarea Italiei. Denumirea de „Piemont al Balcanilor" Serbia a primit-o încă din anii '60, ca urmare a faptului că, în politica sa externă, urmărea scopul unirii, pretinzînd rolul de nucleu, în jurul căruia, ar fi trebuit, în concepţia ei, să se unească statele slave creştine, în măsura eliberării lor de sub dominaţia otomană.

183 *Cerniaev*, Mihail Grigorievici (1828-1898), general, care, în 1876, a comandat corpul de armată morav din oastea sîrbă.

184 Este vorba de reprezentanţa Bisericii sîrbe la Moscova, care funcţiona pe lîngă Mănăstirea Sf. Chir şi Ioan, înfiinţată la iniţiativa Comitetului Slav de Binefacere şi a mitropolitului sîrb Mihail.

Iulie şi august
Capitolul I

I. Călătorie în străinătate. Cîte ceva despre ruşii din trenuri

Sînt deja două luni de cînd n-am stat de vorbă cu cititorii. După ce am predat numărul din iunie (cu care s-a încheiat primul semestru al anului), m-am şi urcat în vagon şi am plecat la Ems, dar nu pentru a mă odihni, ci cu scopul pe care îl au toţi cei ce merg la Ems. Desigur, totul este destul de personal şi de particular, mă priveşte doar pe mine, dar problema e că uneori nu îmi scriu *Jurnalul* numai pentru public, ci şi pentru propria-mi persoană (iată de ce, probabil, se găsesc în el şi unele asperităţi ori surprize, adică idei care mie îmi sînt perfect familiare, pe care le-am pritocit multă vreme în minte, dar care cititorului i se par subite, fără legătură cu precedentele), şi, de aceea, cum să nu includ în el şi voiajul meu în străinătate? Fireşte, dacă ar fi fost după mine, aş fi plecat undeva în sudul Rusiei, acolo unde

„...Pentru-o muncă nepripită,
Ţarinile dau în dar
O recoltă însutită
Chibzuitului plugar;
Unde-n luncile bogate
De pe malu-albastrei mări
Herghelii nenumărate
Umblă-n cele patru zări“[185].

Dar vai! Se pare că şi acolo acum e cu totul altceva, altceva decît pe vremea cînd a visat la aceste meleaguri poetul şi, nu numai pentru o muncă uşoară, ci şi pentru una grea, plugarul e departe de a obţine cîştiguri însutite. Pînă şi în privinţa hergheliilor ar trebui adoptat, cred, un ton incomparabil mai moderat. Fiindcă veni vorba, am

citit de curînd în *Moskovskie vedomosti* un articol despre Crimeea, despre evacuarea tătarilor din Crimeea, şi despre „depopularea ţinutului“. Ziarul *Moskovskie vedomosti* emite ideea hazardată cum că nici n-ar trebui să ne pară rău de tătari, că n-au decît să fie strămutaţi şi în locul lor să fie colonizaţi mai bine ruşi. O asemenea idee eu o numesc de-a dreptul hazardată: este una dintre acele idei, una din acele probleme la care m-am referit în numărul din iunie al *Jurnalului*, spunînd că, de îndată ce apare vreuna din ele, „pe dată se ivesc la noi şi divergenţele de opinie“. Într-adevăr, e greu de spus dacă vor accepta toţi această părere a ziarului *Moskovskie vedomosti*, la care eu subscriu din toată inima, pentru că eu însumi am meditat mult la această „problemă a Crimeii“. Ideea e într-adevăr *riscantă*, şi încă nu se poate şti dacă va adera la ea şi opinia liberală, cea care este decisivă. E drept, *Moskovskie vedomosti* nu enunţă dorinţa „să nu ne pară rău de tătari“ etc. doar sub aspectul politic al chestiunii, doar din pricina întăririi teritoriilor de graniţă, ci evidenţiază în mod direct şi necesităţile economice ale regiunii. Ziarul îşi argumentează opinia prin faptul că tătarii din peninsulă chiar şi-au demonstrat incapacitatea de a cultiva raţional solul Crimeii şi că ruşii, mai ales cei din sud, sînt mult mai capabili, dîndu-se Caucazul drept exemplu. În general, chiar dacă transplantarea ruşilor în Crimeea (treptat, se înţelege) ar pretinde nişte cheltuieli considerabile din partea statului, s-ar părea că am putea şi chiar ar fi extrem de avantajos dacă ne-am hotărî să le facem. În orice caz, dacă regiunea nu va fi ocupată de ruşi, asupra Crimeii se vor năpusti neapărat ovreii, care vor secătui pămîntul...

*

Drumul din Petersburg la Berlin este lung, durează aproape două zile şi două nopţi şi de aceea am luat cu mine, ca măsură de precauţie, două

broşuri şi cîteva ziare. Anume „ca măsură de precauţie“, căci întotdeauna mi-e frică să mă pomenesc înconjurat de o gloată de ruşi din pătura noastră cultă, şi asta oriunde, în tren, pe vapor, în orice fel de întrunire. Recunosc că aceasta e o slăbiciune a mea şi, înainte de toate, o pun pe seama propriei suspiciuni. În străinătate, printre străini, mă simt întotdeauna mai bine: aici, fiecare merge direct la ţintă, dacă şi-a propus ceva, pe cînd rusul merge şi priveşte în jur: „oare ce vor spune despre mine?“. De altminteri, la prima vedere pare ferm şi de neclintit, pe cînd, în esenţă, nu-i nimeni mai şovăitor decît el şi mai lipsit de încredere în sine. Dacă un rus pe care-l vezi întîia oară începe o discuţie cu tine, o face întotdeauna pe un ton confidenţial şi prietenesc, dar de la primul lui cuvînt vei observa profunda neîncredere şi chiar iritarea suspicioasă înăbuşită, care e gata-gata să răbufnească din el, fie printr-o replică usturătoare, fie pur şi simplu printr-o necuviinţă, cu toată „educaţia“ lui, şi, ce este mai important, răbufneşte ca din senin. Parcă fiecare ar vrea să se răzbune pentru propria-i nimicnicie, cînd, de fapt, poate să nu fie cîtuşi de puţin un om de nimic, s-ar putea chiar să fie dimpotrivă. Nu există persoană gata să repete mai des ca rusul: „nu-mi pasă ce cred alţii despre mine“ sau: „nu mă interesează deloc opinia publică“, şi totuşi nu-i om care să se teamă mai mult ca rusul (mă refer la cel civilizat), care să tremure mai mult ca el de frica opiniei publice, de ceea ce vor spune sau vor crede ceilalţi despre el. Asta provine din lipsa de respect faţă de sine, adînc tăinuită în el, din pricina unei vanităţi, a unei înfumurări ieşite din comun. Aceste două antinomii se găsesc *aproape* la fiecare din intelectualii ruşi, ei sînt cei dintîi care nu le pot suporta, aşa că fiecare din ei poartă „un iad în suflet“. Deosebit de dificil este să suporţi întîlnirile în străinătate cu ruşi pe care nu-i cunoşti, să te pomeneşti undeva faţă în faţă cu vreunul dintre ei,

fără să mai poţi fugi de el, cum e de pildă situaţia cînd ai ghinionul să nimereşti cu vreunul în acelaşi vagon. Şi totuşi, s-ar părea că e „atît de plăcut să te întîlneşti cu compatrioţii în străinătate“. Pînă şi discuţia începe aproape întotdeauna cu aceeaşi frază; aflînd că eşti rus, compatriotul îţi va spune neapărat următoarele: „Sînteţi rus? Cît e de plăcut să te întîlneşti în străinătate cu un compatriot: iată, mă aflu şi eu aici...“, şi din acest moment urmează cîteva confidenţe, rostite anume în tonul cel mai prietenesc şi, să zicem aşa, cel mai frăţesc cu putinţă, aşa cum se şi cuvine unor compatrioţi, care se îmbrăţişează printre străini. Dar să nu dai crezare tonului: compatriotul, chiar dacă îţi zîmbeşte, se şi uită la tine bănuitor, asta i-o citeşti în ochi, îţi dai seama din sîsîiala şi din dulcea scandare a cuvintelor; el te măsoară, fără doar şi poate că se şi teme de tine, vrea să mintă; dar nici nu se poate să nu te privească bănuitor şi să nu mintă, tocmai pentru că şi tu eşti rus şi fără să vrea *te compară* cu sine, sau poate şi pentru că meriţi cu adevărat să fie bănuitor cu tine. De remarcat, de asemenea, că întotdeauna sau, cel puţin, foarte des acest rus necunoscut, aflat în străinătate (în străinătate cel mai frecvent, în străinătate cam de fiecare dată), aproape de la primele trei fraze se şi grăbeşte să strecoare o vorbuliţă: cum că el, chipurile, ar fi întîlnit de curînd pe cutare sau că a auzit ceva de la cutare, adică de la o persoană însemnată sau celebră dintre ai noştri, dintre ruşi, dar prezentîndu-l totodată anume în tonul cel mai familiar, ca pe un prieten, nu numai al său, ci şi al tău, „că doar aţi aflat, desigur, colindă sărmanul pe la toate somităţile medicale de aici, acestea îl trimit la băi, e deprimat cu totul, nu-l cunoaşteţi?“. Dacă îi vei răspunde că habar n-ai la cine se referă, atunci necunoscutul va găsi de îndată că, în atare situaţie, e ceva jignitor pentru el: „nu cumva ţi-ai închipuit că am vrut să mă laud faţă de tine cu faptul că aş cunoaşte o persoană ilustră?“. Această

întrebare i se citeşte în ochi, şi apoi, poate că are dreptate. În cazul în care îi spui că persoana respectivă îţi e cunoscută, se va supăra şi mai tare, numai că în acest caz n-aş mai putea spune de ce. Într-un cuvînt, lipsa de sinceritate şi ostilitatea cresc de ambele părţi şi discuţia se întrerupe brusc, încetează. Compatriotul îţi întoarce de îndată spatele. E gata să stea de vorbă tot timpul cu cine ştie ce brutar neamţ, aflat în faţa lui, numai cu tine nu, tocmai ca să-i remarci atitudinea. După ce a început atît de prietenos, va rupe cu tine orice contact, orice legătură şi, în chip grosolan, nici nu te va mai lua în seamă. Se va lăsa întunericul şi, dacă există loc, se va întinde pe perne, aproape atingîndu-te cu picioarele, ba chiar, poate, atingîndu-te într-adins cu picioarele, iar cînd călătoria se va sfîrşi, va coborî din vagon fără ca măcar să schiţeze un salut. „De ce s-o fi supărat aşa?“, te întrebi cu amărăciune şi cu profundă nedumerire. Cel mai bine e să te întîlneşti cu generalii ruşi. În străinătate, grija cea mai mare a generalului rus e ca nu cumva vreunul dintre compatrioţii pe care-i întîlneşte să-şi permită să intre în vorbă cu el fără a ţine cont de rangul pe care îl are, profitînd de faptul că „sîntem, pasămite, în străinătate şi nu mai există vreo diferenţă între noi“. Din această cauză, în tren de pildă, generalul se cufundă chiar din prima clipă într-o tăcere severă, de statuie; şi e mai bine aşa, căci nu deranjează pe nimeni. Uneori, fiindcă veni vorba, generalului rus, care porneşte spre cele străinătăţi, îi place mult să se îmbrace în civil şi îşi comandă costumele la cel mai bun croitor din Petersburg, pentru ca, odată sosit la băi, unde întîlneşte întotdeauna nu puţine femei frumoase din întreaga Europă, să aibă prilejul de a o face pe fantele. La sfîrşitul sezonului, cu nespusă satisfacţie, se fotografiază în haine civile, pentru a dărui pozele cunoştinţelor din Petersburg sau pentru a ferici cu ele vreun subaltern devotat. Însă,

la o adică, o carte pregătită din vreme sau un ziar te ajută nespus de mult la drum, în special cînd ai de-a face cu ruşi: „eu, pasămite, citesc, lăsaţi-mă în pace".

II. Cîte ceva despre baden-badenismul de la Petersburg

Am început să citesc şi am dat de nişte injurii în *Birjevîe vedomosti* chiar în legătură cu numărul din iunie al *Jurnalului* meu. De fapt, nu sînt întru totul injurii, articolul e scris cu destulă bunăvoinţă, dar nu din cale-afară. Foiletonistul, dl B., mă ironizează cumplit, tratîndu-mă cu politeţe, dar de sus, pentru că am exagerat cu paradoxurile, că „am cucerit Constantinopolul". „Deci, Constantinopolul a şi fost cucerit, spune el, asta s-a întîmplat într-un mod ciudat, miraculos, dar a fost cucerit. La război n-am luat parte, dar, cu toate acestea, oraşul ne aparţine, numai pentru că trebuie să ne aparţină." Dar, prea stimate dle B., toate acestea le-aţi scornit dvs.: eu n-am cucerit nicidecum Constantinopolul în actualul război, „la care nici n-am luat parte", am spus că faptul se va produce *în timp* şi am adăugat că, poate, se va produce în scurt timp şi, cine ştie, e posibil nici să nu mă fi înşelat. Şi apoi eu nu sînt vinovat de faptul că, de la Petersburg, aţi ajuns să vedeţi Rusia şi menirea ei la micile dimensiuni ale vreunui Baden-Baden sau chiar ale *führständum*-ului Nassau, unde mă aflu acum şi scriu cele de faţă. Iată, dvs. credeţi că Petersburgul va fi singurul care va conta şi în continuare. Dar încă de pe acum se aude pe alocuri protestul presei din provincie împotriva Petersburgului (de fapt, nu împotriva Petersburgului ca atare, ci împotriva unor persoane ca dvs., care v-aţi instalat confortabil în acest oraş şi v-aţi izolat de restul ţării), iar această presă vrea să spună acolo ceva nou. Poate că pînă la urmă va spune ceea ce gîndiţi

dvs. şi o va spune mai ales dacă va lăsa la o parte supărarea; acum, ce-i drept, furia o împiedică s-o facă. Ideea privitoare la Constantinopol şi la viitorul problemei Orientului, în forma în care am expus-o eu, este o idee veche şi n-a fost în nici un caz inventată de slavofili. Şi nici măcar veche nu e, ci e o *străveche* idee istorică rusă, fiind de aceea reală şi nu fantastică, şi s-a înfiripat încă de pe timpul lui Ivan al III-lea. Nu e nimeni vinovat că dvs. vedeţi acum, pretutindeni şi în toate, doar un Baden-Baden. Şi nu numai la dvs. mă refer; dacă n-ar fi fost vorba decît de dvs., nici n-aş mai fi început discuţia; însă în Petersburg şi în jurul dvs. s-a prăsit cam prea mult baden-badenism. Înţeleg ce v-a şocat cel mai mult: predestinarea viitoare a Rusiei în marea familie a popoarelor, în legătură cu care am precizat: „Iată cum înţeleg eu, la modul *ideal*, predestinarea rusă“. Acest lucru v-a iritat. Viitorul, viitorul apropiat al omenirii geme de probleme înspăimîntătoare. Minţile cele mai alese de la noi şi din Europa au căzut de acord că ne aflăm în pragul „ultimului deznodămînt“. Şi iată că dvs. *vă jenaţi* de faptul că şi Rusia ar putea participa la acest deznodămînt, vă jenaţi pînă şi de ipoteza că Rusia va cuteza să-şi spună noul ei cuvînt în cauza comună a umanităţii. Dar, dacă pentru dvs. aceasta e o ruşine, pentru noi e o credinţă. Şi credinţă e chiar şi faptul că Rusia va da glas nu numai propriului cuvînt, ci, poate, şi celui hotărîtor. În asta trebuie, e dator să creadă orice rus, dacă aparţine unui mare popor şi unei mari uniuni umane, dacă, în sfîrşit, este membru al marii familii universale. Vi se pare absurd că m-am încumetat a crede că în principiile poporului rus şi în ortodoxia acestuia (prin care eu înţeleg *ideea*, idee ce nu contravine cîtuşi de puţin ortodoxiei) se află garanţia faptului că Rusia poate spune cuvîntul unei vieţi viabile în sînul omenirii ce va să vină? Şi apoi, ce tot aveţi cu slavofilii? Pentru a vorbi despre ei trebuie să-i cunoşti. Şi cine ştie

ceva despre ei în clipa de faţă? Mai toţi îi cunosc din auzite şi din vechi amintiri. Astăzi, la noi, oamenii au uitat multe şi a trecut ceva vreme de cînd s-au dezvăţat de multe, cu toate că nici altceva n-au învăţat. Marea mea greşeală e că am pornit direct de la sfîrşit, am deconspirat rezultatul, ultimul cuvînt al credinţei mele. Nu e bine să te exprimi pînă la capăt. Iată, dvs. mă şi luaţi peste picior: „Aha, vasăzică, despre aşa ceva tuturor le e jenă să vorbească, iar el vorbeşte; haideţi să-l ridiculizăm!". E mai bine şi mai avantajos să nu spui tot ce ai de spus. Să tot scrii, să tot faci aluzii, dar niciodată să nu te explici: procedînd astfel, cîştigi mai mult respect, poţi chiar, fără să ai vreo idee în cap, să treci drept cugetător. Numai că eu nu-mi doresc aşa ceva. Cititorii îmi vor reproşa, ştiu asta, că „răspund la critică", cum, de altfel, mi-au reproşat nu o dată. Însă de data aceasta răspunsul meu nu vizează o singură persoană, ci mai multe. Aici e problema. Poţi să nu-i răspunzi, dar tot trebuie să-i atragi atenţia.

III. Despre caracterul belicos al nemţilor

De-abia am pătruns pe teritoriul german, că toţi cei şase nemţi din cupeu, imediat ce ne-au închis împreună, au început să vorbească între ei despre război şi despre Rusia. Faptul mi s-a părut curios şi, cu toate că ştiam că în presa germană tocmai în această perioadă se poartă vii discuţii privitoare la Rusia, nu credeam că despre acest subiect se vorbeşte la ei pînă şi în pieţele publice. Nu erau nici pe departe dintre nemţii „de elită"; probabil că nu se afla printre ei nici un baron, nici măcar un ofiţer. Şi apoi, nici nu discutau despre politica „înaltă", ci numai despre actualele forţe ale Rusiei, cu precădere militare, despre forţele ei de moment, din clipa de faţă. Cu o seninătate triumfătoare şi într-o oarecare măsură îngîmfată, ei îşi comunicau

unul altuia că niciodată Rusia n-a stat mai rău ca acum în privinţa înzestrării cu armament şi aşa mai departe. Unul dintre ei, trufaş şi impozant, ce venea din Petersburg, le făcea cunoscut celorlalţi pe tonul cel mai competent cu putinţă, că noi, se pare, nu dispunem de mai mult de două sute şaptezeci de mii de puşti cu tragere rapidă cît de cît bune, iar restul nu sînt decît arme refăcute care cum s-a putut din cele vechi, aşa încît toate puştile cu tragere rapidă, laolaltă luate, nu ajung nici măcar la o jumătate de milion. Că nu avem fabricate deocamdată mai mult de şaizeci de milioane de cartuşe metalice, ceea ce înseamnă doar şaizeci de focuri de soldat, dacă presupunem că pe timp de război armata noastră numără un milion de oameni, şi, în afară de aceasta, dădea asigurări că şi cartuşele sînt prost confecţionate. De altfel, ei comentau destul de amuzant. Trebuie remarcat că ştiau despre mine că sînt rus, însă, după ce-am schimbat cîteva vorbe cu conductorul de tren, au tras evident concluzia că nu ştiu nemţeşte. Or, eu, deşi vorbesc prost nemţeşte, înţeleg destul de bine. După un timp, am considerat că e „o datorie patriotică“ să-i contrazic şi, fără a mă înfierbînta prea mult, tocmai pentru a fi în ton cu ei, le-am spus că toate cifrele şi cunoştinţele lor sînt exagerate în sens invers, că încă de acum patru ani înzestrarea cu armament a soldaţilor noştri a atins cote satisfăcătoare, că de atunci chiar s-a îmbunătăţit, deoarece s-a pus tot timpul problema înarmării, aşa că, în momentul de faţă, nu ne întrece nimeni. M-au ascultat cu atenţie, în pofida proastei mele exprimări în germană, ba chiar îmi sugerau ei de fiecare dată acel cuvînt pe care îl uitam şi de care mă poticneam în vorbire, şi dădeau aprobator din cap în sensul că mă înţeleg. (N.B. Dacă vorbiţi prost nemţeşte, atunci, cu cît e mai instruit germanul care vă ascultă, cu atît mai repede vă înţelege; cu mulţimea de pe stradă sau, spre exemplu, cu

servitorimea, lucrurile stau cu totul altfel: aceştia înţeleg greu, chiar şi atunci cînd aţi uitat un singur cuvînt din frază, dar mai ales cînd, în locul unui cuvînt larg uzitat, aţi folosit altul, mai puţin acceptat; în acest caz nu vă vor pricepe nicicum uneori. N-am idee dacă se întîmplă acelaşi lucru cu francezii, cu italienii, însă despre soldaţii ruşi din Sevastopol s-a spus şi s-a scris că discutau cu prizonierii francezi în Crimeea – se înţelege, prin gesturi – şi-i puteau înţelege; prin urmare, dacă ar fi ştiut măcar jumătate din cuvintele vorbite de francezi, i-ar fi înţeles pe deplin.) Nemţii n-au făcut nici o obiecţie, doar au zîmbit la replicile mele, şi nu cu aroganţă, ci aprobator, absolut convinşi că eu, ca rus, vorbesc numai pentru a apăra onoarea ţării mele, însă se putea citi în ochii lor că nu cred o iotă din ce le spun eu şi că rămîn la propriile convingeri. Totuşi, cu cinci ani în urmă, în 1871, nu erau atît de amabili. Pe atunci mă aflam la Dresda şi-mi amintesc cum s-au întors trupele saxone de pe cîmpul de luptă; oraşul le pregătise o intrare triumfală, le întîmpina cu ovaţii. Îi ţin minte, de altfel, pe aceiaşi soldaţi şi cu un an înainte, pe cînd de-abia plecau la război şi cînd la toate colţurile de stradă, în toate locurile publice ale Dresdei apăruseră deodată afişe tipărite cu litere mari: *der Krieg ist erklärt* (războiul a fost declarat)! Am văzut atunci aceste trupe şi am rămas încîntat fără voie: cîtă vigoare pe feţele lor, ce privire luminoasă, veselă şi, în acelaşi timp, de o expresivitate solemnă! Ostaşii erau cu toţii tineri şi, privind cîte una din companiile care treceau, nu puteai să nu te minunezi de excelenta ţinută militară, de vioiciunea pasului, bătînd hotărît, cadenţat, dar, în acelaşi timp, şi de neobişnuita libertate, pe care nu o mai văzusem la soldaţi, de fermitatea conştientă, exprimată în fiecare gest, în fiecare pas al acestor bravi ostaşi. Se vedea că nu erau mînaţi la luptă, că mergeau ei singuri. Nu aveau nimic înţepenit, nimic din disciplina bîtei

căprăreşti, şi asta la nemţi, la nemţii de la care noi am împrumutat, începînd cu Petru, şi armata, şi caporalul, şi bîta. Nu, aceşti nemţi mergeau fără să fie mînaţi din urmă cu ciomagul, mergeau toţi ca unul, cu o fermitate desăvîrşită şi cu o încredere deplină în izbîndă. Era un război al întregului popor: în soldat radia cetăţeanul şi, recunosc, mi s-a făcut frică pentru francezi, chiar dacă mai eram încă absolut convins că aceştia îi vor burduşi pe nemţi. Astfel, vă puteţi imagina cum şi-au făcut după un an intrarea în Dresda aceşti soldaţi, în urma aşteptatelor victorii, pe care le-au repurtat în cele din urmă asupra francezilor, de la care înduraseră tot felul de umilinţe pe parcursul întregului secol. Adăugaţi la toate acestea obişnuita lăudăroşenie germană, care, în cazul unui succes, devine o trăsătură caracteristică a întregii naţiuni, depăşind orice limită, o lăudăroşenie măruntă şi infantilă, ce întotdeauna se transformă la nemţi în impertinenţă, adăugaţi deci această trăsătură naţională destul de urîtă şi aproape uimitoare pentru acest popor care ar avea din plin cu ce să se laude, chiar în comparaţie cu oricare dintre naţiuni, ca să nu dea dovadă de atîta meschinărie. Reieşea că şi pentru ei această onoare era ceva nou, că nu se aşteptaseră la ea. Şi, într-adevăr, atît de mult s-au îmbătat de triumf, că au prins a-i jigni pe ruşi. Pe atunci, în Dresda, se afla un număr mare de ruşi, şi mulţi dintre ei au relatat mai apoi cum orice neamţ, pînă şi cel din urmă băcan, de îndată ce schimba primele cuvinte cu un rus, uneori abia intrat la el în prăvălie să cumpere ceva, se şi grăbea să-i strecoare: „Iată, am terminat cu francezii, iar acum o să ne ocupăm şi de voi". Această ură faţă de ruşi a răbufnit în popor de la sine, chiar în pofida a tot ceea ce scriau pe atunci ziarele, care înţeleseseră politica dusă de Rusia pe timpul războiului, politică fără de care, poate, ei n-ar fi cules atîţia lauri. E drept, era primul entuziasm al succesului militar, la care nu se

aşteptaseră, însă problema e că în acest entuziasm şi-au adus aminte pe dată de ruşi. Această înverşunare, manifestată aproape fără voie, împotriva noastră mi s-a părut surprinzătoare, chiar dacă ştiam de-o viaţă că germanul, pretutindeni şi oricînd, încă de pe vremea mahalalei nemţeşti din Moscova, nu-i prea vede totuşi cu ochi buni pe ruşi. Una din doamnele noastre, ce locuia în acea perioadă la Dresda, contesa K., stătea pe unul din locurile destinate publicului la acea primire triumfală a trupelor care intrau în oraş, iar în spatele ei cîţiva nemţi exaltaţi au început să ocărască grozav Rusia. „M-am întors spre ei şi le-am zis cîteva de la obraz, în graiul popular", mi-a povestit ea după aceea. Nemţii au tăcut: sînt foarte cuviincioşi cu doamnele, dar unui bărbat nu i-ar fi iertat-o. Am citit eu însumi în presa rusească de atunci cum cete întregi de nemţi beţi dintre cei stabiliţi la Petersburg, din „patriotism", provocau certuri şi încăierări cu soldaţii noştri la cîte-o beţie. Apropo, marea majoritate a ziarelor nemţeşti sînt pline acum de cele mai înverşunate porniri împotriva Rusiei. Scriind despre această înverşunare din presa germană, care e convinsă că ruşii vor să cucerească Orientul şi să-i subjuge pe slavi, pentru ca, întărindu-se, să se năpustească asupra civilizaţiei europene, *Golos* a remarcat de curînd, într-unul din editorialele sale, că tot acest cor vehement e cu atît mai uimitor, cu cît s-a ridicat, parcă într-adins, tocmai acum, după întrunirile şi întrevederile amiabile ale celor trei împăraţi, şi că acest lucru e cel puţin straniu. Remarca nu e lipsită de fineţe.

IV. Cuvîntul cel de pe urmă al civilizaţiei

Da, în Europa se acumulează ceva ce pare a fi inevitabil. Problema Orientului ia amploare, se

înalţă precum valurile fluxului şi se prea poate ca, într-adevăr, să ajungă a cuprinde în cele din urmă *totul*, încît nici un fel de năzuinţă de pace, nici un fel de hotărîre fermă de a nu aprinde flacăra războiului nu va putea rezista sub presiunea circumstanţelor. Dar cel mai important e că încă de pe acum s-a exprimat clar un lucru cumplit şi că acest lucru este *ultimul cuvînt* al civilizaţiei. Acest ultim cuvînt s-a rostit, a fost clarificat; acum el se cunoaşte şi este rezultatul tuturor celor optsprezece secole de dezvoltare, al întregii umanizări a omenirii. Întreaga Europă, sau cel puţin cei mai de seamă reprezentanţi ai ei, chiar acei oameni şi acele naţiuni care şi-au ridicat glasul împotriva sclaviei, care au pus capăt comerţului cu negri, au suprimat despotismul în ţările lor, au proclamat drepturile omului, au pus bazele ştiinţei şi au uimit lumea cu forţa acesteia, au spiritualizat şi au uimit sufletul omenesc prin artă şi prin idealurile ei sfinte, au aprins entuziasmul şi credinţa în inima oamenilor, promiţîndu-le în viitorul apropiat adevărul şi dreptatea, chiar aceste popoare şi naţiuni, toate (aproape toate), în momentul de faţă, au întors brusc spatele milioanelor de suflete nefericite, care sînt creştini, oameni, fraţi de-ai lor, stînd să moară, făcuţi de ruşine, şi aşteaptă, aşteaptă cu nerăbdare clipa cînd vor fi striviţi toţi aceştia, ca nişte netrebnici, ca nişte ploşniţe, clipa cînd vor amuţi în cele din urmă toate aceste ţipete deznădăjduite, de chemare în ajutor spre a fi salvaţi, ţipete care enervează Europa, o tulbură. Da, sînt luaţi drept nişte netrebnici, nişte căpuşe, ba chiar şi mai rău: zeci, sute de mii de creştini sînt nimiciţi, ca şi cum ar fi nişte făpturi parşive, dăunătoare, sînt raşi de pe faţa pămîntului, cu tot cu rădăcini. Fraţii aflaţi pe moarte văd cum le sînt siluite surorile, mamele văd cum pruncii le sînt aruncaţi în sus şi prinşi în baionete; sate întregi sînt prefăcute în ruine, din biserici nu rămîn decît aşchii, totul este *nimicit* şi asta este opera

sălbaticei, infamei hoarde musulmane, duşmanul de moarte al civilizaţiei. Este o distrugere sistematică; nici vorbă de o ceată de tîlhari, apărută întîmplător, ca urmare a răzmeriţei sau dezordinii din război, şi care se teme, totuşi, de lege. Nu, aici e vorba de un sistem, este metoda de luptă a unui uriaş imperiu. Tîlharii acţionează din ordin, din dispoziţiile miniştrilor şi ale conducătorilor statului, ale sultanului însuşi. Iar Europa, Europa creştină, marea civilizaţie priveşte cu nerăbdare... „cînd vor fi strivite aceste căpuşe!". Mai mult, în Europa sînt contestate faptele, sînt negate în parlamentele populare, nimeni nu le dă crezare sau toţi se prefac că nu le dau crezare. Fiecare din aceşti conducători ştie în sinea lui că toate acestea sînt adevărate şi care mai de care încearcă să-l păcălească pe celălalt: „E o minciună, aşa ceva nu s-a întîmplat, e o exagerare, ei înşişi au snopit în bătăi şaizeci de mii de bulgari de-ai lor, pentru a da vina pe turci". „Excelenţa voastră singură s-a bătut!" Alde Hlestakov, alde Skvoznik-Dmuhanovski la necaz[186]! Oare la ce bun toate acestea, de ce anume le este frică, pentru ce nu vor nici să vadă, nici să audă, se mint şi se fac singuri de ruşine? Păi, vedeţi dumneavoastră, la mijloc e Rusia: „Rusia îşi va întări forţele, va cuceri Orientul, Constantinopolul, Marea Mediterană, porturile, va stăpîni comerţul. Cu hoarda ei barbară, Rusia se va năpusti asupra Europei şi va «distruge civilizaţia»" (tocmai acea civilizaţie care permite astfel de acte de barbarie!). Iată ce se strigă acum în Anglia, în Germania, şi iar mint pînă la unul, ei înşişi nu cred un cuvînt din aceste învinuiri şi din aceste temeri. Sînt toate doar vorbe pentru a trezi ura în popor. Nu există în clipa de faţă în Europa un om cît de cît raţional şi instruit care să creadă că Rusia doreşte, poate şi e în stare să distrugă civilizaţia. N-au decît să nu creadă în dezinteresul nostru şi să ne atribuie tot felul de intenţii rele: lucrul e de înţeles; dar incredibil este

faptul că ei continuă să creadă, după atîtea exemple, după atîta experienţă, că noi am fi mai puternici decît Europa unită. E incredibil să nu ştie că Europa e de două ori mai puternică decît Rusia, chiar dacă aceasta din urmă ar pune stăpînire şi pe Constantinopol. Că Rusia este foarte puternică doar la ea acasă, cînd singură îşi apără teritoriile de cuceritori, dar că e de patru ori mai slabă atunci cînd ea însăşi atacă. O, lucrurile acestea le ştiu ei prea bine, însă îi trag pe sfoară, continuă să-i tragă pe sfoară pe toţi şi pe ei înşişi, numai pentru că acolo la ei, în Anglia, există o mînă de negustori şi de fabricanţi bolnăvicios de suspicioşi şi bolnăvicios de lacomi în interesele lor. Totuşi, şi ei ştiu prea bine că Rusia, chiar în condiţii dintre cele mai avantajoase pentru ea, nu-i poate depăşi cînd e vorba de industrie şi comerţ, şi că aceasta e încă o problemă de secole; însă o cît de mică dezvoltare a vreunui negoţ, o cît de mică întărire a flotei – şi iată cum se neliniştesc, cum intră în panică, cum încep să se teamă pentru profitul lor: ca să vezi, din cauza aceasta întreaga „civilizaţie“ se va transforma brusc în praf şi pulbere. Dar nemţii ce au, de ce s-a alarmat presa lor? De faptul că Rusia le stă în spate şi le leagă mîinile, de faptul că din cauza Rusiei au ratat pentru totdeauna momentul *oportun* de a şterge Franţa de pe faţa pămîntului, pentru a nu mai avea în vecii vecilor temeri din partea ei. „Rusia ne încurcă, Rusia trebuie alungată în teritoriile ei, dar cum s-o alungi, cînd în flancul celălalt mai este *întreagă* Franţa?“ Da, Rusia e vinovată pentru că e Rusia, iar ruşii, pentru că sînt ruşi, adică sînt slavi: Europa urăşte seminţia slavă, pe *les esclaves*, care, pasămite, sînt robi, iar nemţii au atîţia asemenea robi, încît n-ar fi mare lucru să se revolte. Şi iată că, de îndată ce-i atingi la punctul sensibil, cele şaptesprezece secole de creştinism, de umanizare, de ştiinţă, de dezvoltare se dovedesc a fi deodată fleacuri, poveşti pentru copii, morală elementară. Nenorocirea, grozăvia e

însă că acesta este „ultimul cuvînt al civilizaţiei“ şi că el a fost pronunţat, nu le-a fost ruşine să-l pronunţe. O, să nu-mi spuneţi că şi în Europa, că pînă şi în Anglia opinia publică a luat atitudine prin proteste, prin rugăminţi, prin donaţii băneşti destinate oamenilor prigoniţi: povestea devine cu atît mai tristă; toate acestea sînt cazuri particulare, care demonstrează doar că la ei acasă englezii sînt neputincioşi în faţa orientării generale, de stat, naţionale. Cel obişnuit să-şi pună întrebări se va opri nedumerit: „Dar unde-i dreptatea, lumea e chiar atît de departe de ea? Cînd vor înceta discordiile, se vor aduna vreodată oamenii laolaltă şi ce-i împiedică s-o facă? Va fi cîndva dreptatea într-atît de puternică, încît să biruie desfrîul, cinismul şi egoismul uman? Unde sînt adevărurile elaborate, la care s-a ajuns după atîtea chinuri, unde este iubirea de oameni? Şi apoi sînt, oare, ele adevăruri? N-or fi oare doar un exerciţiu pentru simţirile «alese», pentru discursurile oratorice sau pentru şcolari, spre a fi ţinuţi în frîu şi, de îndată ce e vorba de o faptă, de o faptă *adevărată,* de o faptă *practică* – totul este lăsat baltă, la naiba cu idealurile! Idealurile sînt prostii, poezie, versuleţe! Şi nu cumva e adevărat că evreul a ajuns din nou să domnească peste tot, că nu numai «a ajuns din nou să domnească», dar şi că n-a încetat niciodată să domnească?“[187].

185 Citat din poezia *Petru cel Mare la Ostrogojsk*, de Kondrat Feodorovici *Rîleev* (1795-1826).

186 Citat inexact din piesa *Revizorul* de Gogol; Hlestakov şi Skvoznik-Dmuhanovski – personaje din aceeaşi piesă.

187 *Articolul a fost scris în iulie.

Capitolul al II-lea

I. Idealiştii cinici

Oare îşi mai aminteşte cineva articolul neuitatului profesor şi neuitatului rus, Timofei Nikolaevici Granovski[188], despre problema Orientului, pe care acesta l-a scris, dacă nu cumva va fi fiind vreo greşeală la mijloc, în 1855, în chiar toiul războiului nostru cu Europa, cînd începuse deja asediul Sevastopolului? Am luat cu mine articolul în tren şi l-am recitit tocmai avînd în vedere că problema Orientului se pune din nou, şi vechea, onorabila lucrare mi s-a părut deodată neobişnuit de interesantă, incomparabil mai interesantă decît atunci cînd am parcurs-o prima oară şi cînd am fost întru totul de acord cu cele spuse acolo. De data aceasta m-a uimit un considerent aparte: în primul rînd, opinia unui occidentalist de atunci despre popor, apoi, mai important, semnificaţia psihologică a articolului, ca să spunem aşa. Nu pot să nu-i împărtăşesc şi cititorului impresia mea.

Granovski a fost omul cel mai pur al vremii respective; puritatea lui reprezenta ceva impecabil şi splendid. Idealist al anilor '40, în sensul cel mai înalt al cuvîntului, el făcea fără îndoială o figură aparte, extrem de originală în rîndul celor mai de seamă din oamenii noştri de o anumită categorie. Era unul din cei mai oneşti Stepani Trofimovici (tipul de idealist al anilor '40, zugrăvit de mine în romanul *Demonii*, tip pe care criticii noştrii l-au considerat veridic; eu îl iubesc pe Stepan Trofimovici şi-i arăt un profund respect) de la noi şi, poate, fără cea mai mică tentă comică, destul de caracteristică pentru acest tip. Dar, spuneam, m-a uimit semnificaţia *psihologică* a articolului şi această idee am găsit-o deosebit de nostimă. Nu ştiu dacă veţi fi de acord cu mine, însă, cînd idealistul nostru rus, un idealist inveterat, care ştie

că toţi nici nu-l consideră altceva, că-l iau drept un propovăduitor „patentat“, ca să zicem aşa, al „frumosului şi sublimului“, găseşte deodată, cu cine ştie ce prilej, că e necesar să-şi spună sau să-şi facă cunoscută părerea într-o problemă oarecare (dar o problemă „reală“, practică, la ordinea zilei, şi nu în privinţa vreunei poezii, acolo, ci într-o problemă importantă şi *serioasă*, spre exemplu, într-o problemă de stat), şi să şi-o facă cunoscută nu oricum, nu în treacăt, ci cu intenţia de a rosti un cuvînt hotărîtor, analitic, cu intenţia de a avea neapărat o influenţă – ei bine, atunci idealistul rus se transformă pe loc, prin nu ştiu ce miracol, nu numai într-un realist notoriu şi într-un om dominat de un spirit prozaic pătimaş, ci chiar într-un cinic. Mai mult: cu acest cinism, cu acest prozaism, el se şi mîndreşte. Îşi dă cu părerea şi mai că nu plescăie din limbă. În lături cu idealurile, idealurile sînt nişte fleacuri, poezie, versuleţe; rămînă numai „adevărul autentic“, însă, în loc să dea de adevărul autentic, sare peste cal şi ajunge la cinism. În cinism caută el adevărul, în cinism presupune că ar fi. Cu cît adevărul e mai grosolan, mai sec, mai crud, cu atît e, după părerea sa, mai autentic. De ce oare se întîmplă aşa? Pentru că idealistul nostru, într-o situaţie ca aceasta, se jenează, inevitabil, de idealismul său. Se ruşinează şi se sperie că i se va zice: „Sînteţi idealist, ce să înţelegeţi dumneavoastră din «probleme»; vedeţi-vă de propovăduirea *frumosului*, iar rezolvarea «problemelor» lăsaţi-o pe seama noastră“. Pînă şi Puşkin avea această trăsătură de caracter: de atîtea ori marele poet s-a simţit jenat de faptul că nu e *decît* poet. Poate că această trăsătură se întîlneşte şi la alte popoare, însă e puţin probabil. Puţin probabil să se găsească într-un asemenea grad ca la noi. Acolo, în virtutea faptului că toţi şi fiecare s-au obişnuit să fie activi, s-a reuşit să se discearnă de-a lungul secolelor ocupaţia şi importanţa oamenilor, şi acolo aproape orice om ştie, înţelege

şi se respectă pe sine – şi în planul ocupaţiei, şi în planul importanţei sale. La noi, în schimb, după ce timp de două secole ne-am dezobişnuit de orice activitate, lucrurile stau puţin altfel. Lipsa de respect faţă de sine, adînc tăinuită în forul lăuntric, nu a ocolit nici oameni precum Puşkin şi Granovski. Şi, într-adevăr, găsind subit că e necesar ca din profesor de istorie să devină diplomat, acest om întru totul nevinovat şi întru totul sincer a ajuns la rezultate uimitoare în sentinţele sale. Spre exemplu, el neagă categoric pînă şi posibilitatea vreunei recunoştinţe faţă de noi a Austriei, pentru faptul că am ajutat-o în disputa ei cu ungurii şi efectiv am salvat-o de la destrămare[189]. Şi nu neagă pentru că Austria ar fi „vicleană“ şi pentru că noi puteam să anticipăm cum va proceda; nu, el nu vede nici un fel de viclenie şi trage în mod direct concluzia că Austria nu putea proceda altfel. Mai mult chiar: el concluzionează în mod direct că nici *nu trebuia* să procedeze altfel, că ea, dimpotrivă, trebuia să procedeze întocmai aşa cum a procedat şi că, prin urmare, speranţele în recunoştinţa ei nu constituie decît o greşeală ridicolă şi de neiertat a politicii noastre. Vezi bine, o persoană particulară e una, iar un stat e altceva; un stat are scopurile sale înalte, curente, propriile sale avantaje, şi e pur şi simplu ridicol să-i pretinzi să-ţi arate recunoştinţă chiar pînă la sacrificarea intereselor proprii. „La noi viclenia şi nerecunoştinţa Austriei, spune Granovski, au devenit o banalitate despre care vorbeşte toată lumea. Dar a vorbi despre nerecunoştinţă sau recunoştinţă în probleme politice denotă doar neînţelegerea lor. Statul nu este o persoană particulară; lui nu-i este permis să-şi sacrifice din recunoştinţă propriile interese, cu atît mai mult cu cît, în chestiuni politice, însăşi generozitatea *nu este niciodată dezinteresată*“ (adică nici nu trebuie să fie, nu? aceasta e ideea); într-un cuvînt, respectabilul idealist a trăncănit

nişte lucruri extrem de inteligente, şi, ce e mai important, *reale*: pasămite, nu scriem doar poezioare!... Că sînt lucruri inteligente e adevărat, cu atît mai mult cu cît nu-s nici noi, ci există de cînd există pe lume diplomaţii şi totuşi, să justifici cu atîta patos actul Austriei, şi nu numai să-l justifici, ci chiar să demonstrezi că nici nu *trebuia* să procedeze altfel – cu voia dumneavoastră, dar la aşa ceva îţi stă mintea-n loc. E aici ceva ce nu poate fi nicicum acceptat, ceva care-ţi face silă, în ciuda spiritului surprinzător de practic şi de bine orientat politic, dovedit atît de brusc şi atît de neaşteptat de către istoricul nostru, de poetul şi sacerdotul frumosului. Căci se poate ajunge foarte departe cu această recunoaştere a sfinţeniei profitului de moment, a cîştigului direct şi pripit, cu această recunoaştere a faptului că cineva are dreptul să scuipe pe cinste şi pe conştiinţă doar ca să tragă un pic de spuză pe turta lui. În felul acesta, la o adică, poţi cădea de acord cu politica lui Metternich, purtată din înalte şi *reale* raţiuni de stat. Oare numai profiturile practice, numai profiturile de moment să reprezinte adevăratul cîştig al unei naţiuni, deci şi politica ei „înaltă“, în contradicţie cu tot acest „schillerianism“ al sentimentelor, idealurilor ş.a.m.d. ? Iată problema. Din contra, nu cumva cea mai bună politică pentru o *mare* naţiune este tocmai cea a cinstei, a generozităţii şi a dreptăţii, ba chiar dusă în detrimentul propriilor interese (care, în realitate, niciodată nu va fi în detrimentul acestor interese)? Să nu fi ştiut istoricul nostru că tocmai aceste idei nobile şi cinstite (şi nu doar profitul şi spuza pe turta ta) triumfă pînă la urmă în rîndul popoarelor şi al naţiunilor în pofida lipsei de simţ practic, care pare ridicolă, a respectivelor idei, în pofida întregului lor idealism, atît de umilitor în ochii diplomaţilor şi ai celor de teapa lui Metternich? Să nu fi ştiut că politica cinstei şi generozităţii este nu doar cea mai înaltă, ci, poate, cea mai *avantajoasă*

politică pentru o mare naţiune, tocmai pentru că este mare? Politica spiritului practic de moment şi a permanentei năpustiri acolo unde este mai avantajos, mai stringent, demască micimea, neputinţa lăuntrică a unui stat, starea sa jalnică. Spiritul diplomaţiei, spiritul cîştigului practic şi *stringent* s-a dovedit a fi întotdeauna mai prejos de adevăr şi cinste, or, adevărul şi cinstea au sfîrşit prin a triumfa întotdeauna. Şi dacă n-au sfîrşit astfel, o vor face, pentru că, invariabil şi de-a pururi, aşa ceva şi-au dorit şi îşi doresc oamenii. Oare cînd a fost abolit comerţul cu negri nu s-au auzit riposte profunde şi înţelepte cum că această „abolire" e riscantă din punct de vedere practic, că ea va afecta cele mai stringente şi mai indispensabile interese ale popoarelor şi statelor? S-a ajuns pînă acolo, încît negoţul cu negri a fost considerat chiar o activitate necesară din punct de vedere moral, justificat prin diferenţa naturală dintre rase, de unde concluzia că negrul aproape că nu-i om... Cînd în coloniile engleze din America de Nord s-a pornit revolta împotriva metropolei, oare în Anglia cea practică nu s-a strigat ani de-a rîndul că eliberarea coloniilor de sub autonomia engleză înseamnă sfîrşitul intereselor acestei ţări, că e o puternică lovitură, o nenorocire? Iar la noi, în momentul eliberării ţăranilor, nu s-au auzit pe alocuri aceleaşi strigăte, n-au afirmat oare „spiritele profunde şi practice" că statul a apucat-o pe un drum greşit, pe o cale neştiută şi îngrozitoare, înspre zdruncinarea temeliilor întregii ţări şi că nu aşa ar trebui să arate o politică superioară, care să vegheze asupra intereselor reale, şi nu a celor fondate numai pe teorii şi precepte economice impuse de modă, neverificate în practică, bazate pe „sentimentalisme"? Dar de ce să căutăm atît de departe?! Iată că avem în faţă problema slavă: ce-ar fi să-i abandonăm cu totul pe slavi acum?! Chiar dacă Granovski insistă pe faptul că noi nu vrem decît să ne întărim prin slavi

şi că acţionăm numai înspre folosul nostru practic, cred, totuşi, că şi aici l-a luat gura pe dinainte. Ei bine, ce fel de avantaj practic am avea cu ei, chiar în viitor privind, şi, oare, avem într-adevăr cu ce să ne întărim? Cu Marea Mediterană, cîndva, sau Constantinopolul, „pe care nu ni-l vor ceda niciodată“? Or, acestea nu sînt decît cioara de pe gard, şi chiar de-am reuşi s-o prindem, ne-am lua şi mai multe griji pe cap. Ne-am lua griji pentru o mie de ani. Să fie aceasta cumva bunăstarea, să fie acesta punctul de vedere al unui înţelept, să fie acesta adevăratul interes practic? Cu slavii n-avem parte decît de bătaie de cap şi de griji, mai ales acum, cînd încă nu sînt cu noi. Din pricina lor Europa ne priveşte pieziş de o sută de ani, iar acum nu numai că se uită pieziş, ci, la cea mai mică mişcare a noastră, de îndată trage sabia şi ne ameninţă cu tunurile. Cel mai simplu ar fi să-i lăsăm în pace, definitiv, ca să se liniştească o dată pentru totdeauna Europa. Şi nu să-i abandonăm pur şi simplu: acum Europa nu va mai crede că i-am abandonat, aşa că, prin urmare, va trebui să-i demonstrăm că i-am abandonat: ar trebui să ne năpustim noi înşine asupra slavilor şi să-i călcăm în picioare frăţeşte, pentru a susţine Turcia: „Iac-aşa, dragii noştri fraţi slavi, statul nu este o persoană particulară, el n-are voie ca, din mărinimie, să-şi sacrifice propriile interese, au voi nu ştiaţi asta?“. Şi nu e vorba de cine ştie ce avantaje iluzorii, într-un viitor îndepărtat, ci de o mulţime de foloase practice, prezente şi imediat viitoare, pe care Rusia le-ar obţine pe dată! Pe dată s-ar soluţiona şi problema Orientului, Europa şi-ar recîştiga, măcar pentru o vreme, încrederea în noi, şi, în consecinţă, bugetul nostru militar s-ar diminua, creditul nostru s-ar reface, iar rubla şi-ar căpăta valoarea reală; şi parcă numai atît? Că doar cioara nu va zbura nicăieri, va sta mereu pe gard! Acum numai ne-am preface, am trage numai de timp: „statul nu e persoană particulară, el nu are

voie să-şi sacrifice propriile interese“, dar mai tîrziu... La o adică, dacă slavilor le este scris să nu se poată descurca fără noi, ni se vor alătura ei şi singuri, cînd va sosi vremea, iar în ce ne priveşte, ne vom băga atunci sub pielea lor cu dragoste şi frăţie. De altminteri, Granovski chiar aceste lucruri le găseşte în politica noastră. Ne încredinţează că politica rusă aşa s-a şi derulat, că pe parcursul ultimului secol a tot făcut presiuni asupra slavilor, „i-a denunţat şi i-a dat pe mîna turcilor“, că politica noastră în privinţa slavilor a fost mereu una de cotropire şi violenţă, şi nici că putea fi alta. (Adică trebuia să fie aşa? Dacă tot îi îndreptăţeşte pe alţii pentru o asemenea politică, de ce n-ar face-o şi în cazul nostru?) Oare chiar aşa să fi stat lucrurile, oare aceasta să fi fost politica noastră dintotdeauna faţă de problema slavilor şi oare nici astăzi ea nu s-a clarificat? Iată întrebarea!

II. E ruşinos să fii idealist?

Granovski era, desigur, vanitos, dar mi se pare că vanitate şi uneori chiar iritare trebuie să fi avut destulă toţi oamenii noştri capabili de atunci, tocmai pentru că nu aveau ce face, din imposibilitatea de a-şi găsi ceva de făcut sau, ca să zicem aşa, din dorinţa de a face totuşi ceva. S-a ajuns pînă acolo că şi cei care păreau să aibă ceva de făcut (vreun profesor, de pildă, vreun literat, vreun poet, chiar un mare poet) îşi preţuiau prea puţin profesia, şi nu doar din pricina acelei îngrădiri, în care se vedeau pe ei înşişi şi îşi vedeau profesia, ci şi pentru că aproape fiecare era înclinat să presupună că ar avea în fiinţa sa germenii unei alte preocupări, era mult mai nobilă, mai folositoare, mai cetăţenească în concepţia lui decît cea practicată. Iritarea amorului propriu la cei mai aleşi şi mai capabili oameni ai noştri (cîţiva, se înţelege) e surprinzătoare şi astăzi, tot din acelaşi motiv. (De altminteri, nu mă refer decît la unii oameni capabili şi înzestraţi, trecînd deocamdată

peste îngîmfarea iritată, diformă, impardonabilă şi peste orgoliul atîtor oameni „de acţiune“ din zilele noastre, lipsiţi de talent şi găunoşi, care se cred genii, deşi tocmai acum acest fenomen este foarte bătător la ochi.) Dorul de muncă despre care vorbeam, permanenta căutare a unei preocupări provenite exclusiv din inactivitatea noastră de două sute de ani, ce ne-a adus în situaţia că astăzi nici nu mai ştim cum să abordăm o problemă, mai mult chiar, nici să ne dăm seama unde-i problema şi în ce constă ea – îi enervează la culme pe oamenii de la noi. Apare un orgoliu, uneori chiar indecent, în funcţie de ţinuta morală a persoanei, ceea ce o face aproape ridicolă; dar totul se întîmplă tocmai pentru că acest om de înaltă ţinută morală nu este niciodată în stare să se autoevalueze, să-şi aprecieze forţele şi importanţa, să-şi dea seama, ca să zicem aşa, de propriul său rol şi de adevărata sa valoare în practică, în realitate. Aflînd toate acestea, el, ca om de profundă spiritualitate, n-ar considera că e degradant să-şi recunoască nepriceperea într-unul sau altul din domenii; însă, în momentul de faţă, este susceptibil şi, în iritarea sa, adesea se apucă de ceva de care nu are habar. Articolul lui Granovski, o repet, e scris foarte inteligent, chiar dacă are şi erori politice, confirmate ulterior în Europa prin fapte; se înţelege că aş putea să le arăt; dar nu despre aceste erori vreau să vorbesc şi n-am de gînd să-l judec pe Granovski în această privinţă. M-a uimit, de data aceasta, doar extrema stare de iritare pe care o trădează lucrarea sa. O, dar nu orgoliului autorului îi atribui starea de iritare a articolului şi nici nu *atac* o anumită tendenţiozitate a lui; înţeleg prea bine care este „ordinea zilei“ reflectată în această scriere, sentimentul de cetăţean, durerea civică. Există, la urma urmei, momente cînd pînă şi omul cel mai drept nu poate fi imparţial... (din păcate, Granovski n-a mai apucat eliberarea ţăranilor, nu-şi închipuia pe

atunci aşa ceva nici în visele sale!) nu, nu acest aspect îl atac, însă mă întreb de ce, în problema Orientului, a privit cu atîta dispreţ poporul şi nu l-a apreciat după merit? El nu vrea nicicum să remarce participarea maselor populare, ideile poporului în această chestiune. Afirmă categoric că nici în timpul războiului de atunci poporul nu a avut vreo părere despre cauza slavilor şi că doar a resimţit povara servituţilor şi a recrutărilor. După cît se pare, nici nu trebuie să aibă vreo opinie, căci Granovski scrie:

„Înainte de orice trebuie să renunţăm la ideea că războiul de acum (adică cel din anii 1853-1854 şi 1855) ar fi unul sfînt; guvernul s-a străduit să convingă masele că merg la luptă întru apărarea drepturilor celor de aceeaşi credinţă şi ale bisericii creştine. Avocaţii ortodoxiei şi ai popoarelor slave *au ridicat cu bucurie acest stindard* şi au propovăduit cruciada împotriva musulmanilor. *Numai că epoca acestor cruciade a trecut; astăzi nimeni nu se va mai ridica să apere mormîntul Domnului* (oare nici pe slavi?), *nimeni nu-i mai priveşte pe musulmani ca pe duşmanii dintotdeauna ai creştinismului*; cheile de la lăcaşul din Bethleem servesc doar ca pretext pentru atingerea scopurilor politice (într-un alt loc se spune de-a dreptul acelaşi lucru şi în privinţa slavilor)“.

Fireşte, sîntem şi noi gata să cădem de acord că politica rusă în problema slavilor poate că n-a fost, în ultima sută de ani, mereu fără cusur; au fost clipe cînd putea fi peste măsură de reţinută şi de prudentă, şi unui ochi nerăbdător i s-ar fi părut nesinceră. Poate că a existat o temere excesivă pentru interesele curente, o ambiguitate, rezultat al unor sugestii diplomatice din afară, soluţii paliative, intermitenţe, dar, în esenţă, privit în ansamblu, e puţin probabil ca Rusia, prin politica dusă, să fi urmărit *numai* trecerea slavilor sub

stăpînirea ei pentru a-şi spori astfel puterea şi importanţa pe plan politic. Bineînţeles că n-a fost aşa şi, *în esenţă*, politica noastră, chiar de-a lungul întregii perioade petersburgheze a istoriei, în privinţa slavilor, adică în problema Orientului, nu s-a dezis de vechile precepte istorice şi de tradiţii, ca şi de opinia poporului. Iar guvernul a ştiut întotdeauna ferm că, de îndată ce poporul îi va auzi chemarea în această chestiune, va răspunde cu tot sufletul, şi de aceea problema Orientului, în esenţa ei superioară, a fost la noi tot timpul o problemă naţională. Numai că Granovski nu recunoaşte nicidecum acest lucru. O, Granovski a iubit nespus poporul! În articolul amintit el se-ntristează şi deplînge suferinţele acestuia în timpul războiului şi greutăţile pe care a trebuit să le îndure. De fapt, oameni precum Granovski puteau să nu-şi iubească poporul? În această compasiune, în această dragoste şi-a găsit expresia tot sufletul său nobil, dar, în acelaşi timp, s-a reflectat fără voie şi concepţia sa de învederat occidentalist asupra poporului rus, de occidentalist gata oricînd să remarce în rîndul maselor mugurii unor frumoase principii, dar numai în „stare latentă“ şi la nivelul „modului de viaţă închis în sine“, considerînd că e „mai bine să nu vorbim“ despre o adevărată şi posibilă activitate a poporului. Pentru el, poporul nostru, chiar în orice privinţă, nu e decît o gloată inertă şi mută; ei bine, la acea vreme, aproape toţi i-am dat crezare. Iată de ce nu am curajul „să-l atac“ pe Granovski şi nu-l acuz pe el, ci vremurile în care a trăit. Acest articol a circulat atunci din mînă în mînă şi a avut influenţă... Tocmai aici e aici: cel mai mult m-a uimit paralela dintre această memorabilă lucrare, cu remarcabilul ei punct de vedere, şi situaţia noastră actuală, din clipa curentă. Nu, acum pînă şi occidentalistul Granovski ar fi putut să rămînă surprins şi *să creadă*. Aceste sacrificii şi ofrande benevole ale poporului pentru cauza slavilor ortodocşi, aceste

sacrificii ale credincioşilor de rit vechi, care au trimis din cadrul comunităţilor lor detaşamente sanitare, aceste ofrande ale artelurilor muncitoreşti, din ultimii lor bani, sau ale unor sate întregi, conform hotărîrii obştii, donaţiile făcute din solda lor de către soldaţi şi matrozi, în fine – ruşii din toate categoriile sociale, mergînd să se jertfească pentru fraţii lor ortodocşi asupriţi, să-şi verse sîngele pentru ei –, nu, aceasta deja semnifică ceva şi nu avem voie să spunem că e o atitudine pasivă, ceva de care să nu ţinem seama. Atitudinea a ieşit la iveală şi n-o mai putem tăgădui. Femei, doamne din înalta societate umblă pe străzi cu cheta, adunînd pomeni pentru fraţii lor slavi, iar mulţimea priveşte cu respect şi umilinţă acest fenomen cu totul nou: „Vasăzică, ne strîngem din nou cu toţii, laolaltă, vasăzică, nu-i numai vrajbă între noi, vasăzică, sîntem cu toţii la fel de creştini“ – iată ce simte cu siguranţă şi, poate, chiar gîndeşte poporul. Şi, desigur, ajung pînă la el mărturii: ascultă ce scriu ziarele şi începe să le citească. Şi, desigur, a aflat şi s-a închinat în biserică pentru odihna sufletului lui Nikolai Alekseevici Kireev[190], care şi-a dat viaţa pentru cauza poporului, şi, cine ştie, poate că va compune un cîntec de-al său, popular, despre această moarte:

„Deşi-a căzut, nu-l va uita
Poporul, minte-n veci va ţine
Înflăcărarea, fapta sa
Şi sufletu-i măreţ. Ce bine-i
Să te jertfeşti pentru popor!“[191].

Da, aceasta a fost „o jertfă pentru popor“ şi nu doar pentru cel slav, ci şi pentru cauza comună, pentru cauza rusă şi ortodoxă, şi poporul înţelege întotdeauna foarte bine cum stau lucrurile. Nu, poporul nostru nu-i materialist şi încă nu-i atît de pervertit în spirit, încît să-i stea gîndul numai la cîştigurile imperioase şi la interesul absolut. Se

bucură spiritual cînd apare un ţel înalt şi-l primeşte ca pe hrană spirituală. Şi acum, în actualul moment, el să nu ştie şi să nu poată pricepe că evoluţia viitoare a acestei „chestiuni slave“ ne poate ameninţa şi pe noi cu războiul, că poate aprinde flacăra acestuia? Căci, în acest caz, din nou îi vor cădea pe umeri obligaţii şi greutăţi, cum s-a întîmplat şi în războiul din Crimeea, cu douăzeci de ani în urmă; uitaţi-vă acum la el: pare să se teamă de ceva? Nici vorbă, în sînul poporului nostru sălăşluieşte mai multă forţă de acţiune şi energie spirituală decît presupun azi unii „cunoscători în materie“ că ar avea. Granovski ar fi făcut mai bine dacă le-ar fi oferit altora această opinie, dacă ar fi oferit-o, de pildă, mulţimii de „cunoscători ai poporului“ şi chiar, poate, unora dintre confraţii noştri ce scriu despre popor şi care, de-a lungul întregii lor vieţi, n-au rămas decît nişte străini care s-au învăţat să cunoască mujicul rus.

Repet în încheiere: idealiştii noştri uită mereu că idealismul nu e ceva ruşinos. Idealistul şi realistul, dacă sînt oneşti şi generoşi, au aceeaşi particularitate esenţială, iubirea pentru omenire, şi acelaşi obiect, omul; diferă doar *formele* de reprezentare ale acestui obiect. N-are rost să te jenezi de propriu-ţi idealism: este aceeaşi cale şi urmăreşte acelaşi scop. Astfel că idealismul, în fond, este la fel de real ca şi realismul, şi nu va dispărea niciodată din lume. Oamenii de tipul lui Granovski nu ar trebui să se jeneze că se nasc ca să propovăduiască „frumosul şi sublimul“. Iar dacă pînă şi oamenii de tipul lui Granovski se vor ruşina şi, de frica trufaşilor şi zeflemitorilor înţelepţi ai areopagului, mai că nu vor adera la Metternich, atunci cine vor fi prorocii noştri? Şi nu cred că *istoricul Granovski* nu ştie că pentru popoare cel mai important lucru este să aibă idealuri şi să le păstreze, şi că o idee sfîntă, oricît de slabă, de nepractică, de idealistă şi de ridicolă ar apărea dintru început în ochii înţelepţilor, se vor găsi

întotdeauna un membru al areopagului şi „o femeie cu numele Damaris“, care din capul locului îi vor da crezare propovăduitorului şi vor adera la cauza sfîntă, fără să se teamă de ruptura cu ceilalţi înţelepţi[192]. Şi iată că micuţa, atemporala şi nepractica „idee ridicolă“ se dezvoltă, ia amploare şi cucereşte în cele din urmă lumea, iar înţelepţii areopagului amuţesc.

III. Nemţii şi munca. Scamatorii de neînţeles. Despre haz

Emsul e un loc strălucitor şi la modă. Aici vin din toate colţurile lumii mai cu seamă bolnavii de piept, cei cu „catare ale căilor respiratorii“ şi se tratează cu mult succes la izvoarele sale. Pe parcursul unei veri se perindă pînă la paisprezece-cincisprezece mii de vizitatori, cu toţii oameni bogaţi, desigur, sau, cel puţin, dintre aceia care-şi permit să se preocupe de propria sănătate. Dar există şi săraci, care, de asemenea, *sosesc* aici *pe jos* spre a se vindeca. Aceştia nu sînt mai mulţi de o sută şi se prea poate că nici nu sosesc pe jos, ci cu vreun mijloc de transport. M-au intrigat foarte mult aceste clase a patra, amenajate pe căile ferate germane. Nu ştiu dacă pe toate liniile există aşa ceva. În timpul unei opriri de pe traseu l-am rugat pe conductor (aproape toţi conductorii de tren din cadrul căilor ferate germane nu numai că sînt foarte pricepuţi, dar şi atenţi şi amabili faţă de pasageri) să mă lămurească ce reprezintă această clasă a patra. Mi-a arătat un vagon gol, adică fără nici un fel de bănci, alcătuit doar din pereţi şi duşumea. Deci, pasagerii trebuie să stea în picioare.

— Pot să se aşeze pe podea?

— O, cum să nu, care cum vrea.

— Şi cîte locuri are un asemenea vagon?

— Douăzeci şi cinci.

Am împărţit mental suprafaţa acestui vagon la douăzeci şi cinci de pasageri şi mi-am dat seama că neapărat trebuie să stea în picioare, ba încă umăr la umăr; dacă într-adevăr s-ar înghesui acolo douăzeci şi cinci de oameni, adică dacă vagonul ar fi plin, nici unul nu ar reuşi nicicum să se aşeze, cu toate că poate sta „care cum vrea“. Bagajul, se înţelege, trebuie ţinut în mînă; de altminteri, aceşti pasageri nu au drept bagaj decît nişte bocceluţe, acolo.

— În schimb, aici preţurile sînt pe jumătate faţă de cele pentru clasa a treia, ceea ce reprezintă o adevărată binefacere pentru sărmani.

Într-adevăr, şi asta are importanţă. Aşadar, tratamentul şi întreţinerea acestor „sărmani“ care vin la Ems se fac pe socoteala... ei bine, asta n-o mai ştiu, nu ştiu pe socoteala cui. De îndată ce ajungi la Ems şi ocupi o locuinţă la hotel (iar în Ems toate casele sînt hoteluri), a doua sau a treia zi vor veni neapărat la tine două persoane care colectează fonduri şi le trec în nişte registre; ambele par umile şi răbdătoare, ceea ce nu exclude o anumită demnitate personală. Una din ele face cheta tocmai pentru întreţinerea acestor bolnavi nevoiaşi. La registru este anexat un apel tipărit al doctorilor din Ems, prin care pacienţii sînt rugaţi să-şi amintească de cei săraci. Oferi după posibilităţi şi îţi treci numele în registru. L-am răsfoit şi m-a şocat micimea contribuţiilor: o marcă, o jumătate de marcă, foarte rar trei, neînchipuit de rar cinci, cu toate că aici, se pare, omului nu i se prea scoate sufletul cu astfel de cereri de întrajutorare: în afara acestor doi „colectori“, alţii nu mai există. În timp ce faci donaţia şi semnezi, funcţionarul (să-i zicem funcţionar) aşteaptă umil în mijlocul camerei.

— Reuşiţi să strîngeţi mult într-un sezon? l-am întrebat.

— Pînă la o mie de taleri, mein Herr, o sumă mult prea mică faţă de cea necesară: pacienţii

săraci sînt mulţi, aproape o sută de oameni, iar noi îi întreţinem complet: îi tratăm, le dăm să bea şi să mănînce, le asigurăm şi cazarea.

Într-adevăr, cam puţin; o mie de taleri înseamnă trei mii de mărci; dacă prin staţiune se perindă aproape paisprezece mii de oameni, atunci cît reiese că s-a donat de persoană? Există, prin urmare, oameni care nu oferă nimic, care îi refuză şi-i alungă pe colectori (şi sînt astfel de oameni, şi chiar *îi alungă*, asta am aflat-o ulterior). Cu toate acestea, societatea venită e strălucitoare. Ia să-i vezi cînd îşi fac cura sau cînd ascultă fanfara!

Apropo, am citit în ziare încă în primăvară că noi, ruşii, am donat foarte puţin pentru slavii răsculaţi (aceasta s-a afirmat, desigur, pînă la donaţiile de acum) şi că, în comparaţie cu noi, în Europa contribuţiile au fost cu mult mai substanţiale, fără să mai vorbim de Austria, care ea singură a donat mai multe (?) milioane de guldeni pentru întreţinerea nefericitelor familii de răsculaţi, refugiate cu zecile de mii pe teritoriul ei; că în Anglia, spre exemplu, chiar şi în Franţa şi în Italia, s-au adunat sume incomparabil mai mari decît la noi. Voia dumneavoastră, dar eu nu cred în mulţimea acestor donaţii din Europa pentru ajutorarea slavilor. Despre Anglia s-a vorbit mult, ar fi curios de aflat totuşi adevărata cifră a donaţiilor ei, cifră necunoscută cu exactitate de nimeni, pare-se. Cît priveşte Austria, care urmărea, chiar de la începutul revoltei, să obţină o parte din Bosnia (lucru de care a şi început să se vorbească în mediile diplomatice), ea n-a donat, aşadar, dezinteresat, ci în virtutea unui viitor interes al său, iar ajutorul ei n-a fost nicidecum obştesc, ci, pur şi simplu, de stat. Dar şi aceste „mai multe“ milioane de guldeni pot fi puse, cred, sub semnul îndoielii. Au existat donaţii, sau, mai bine spus, au existat bani alocaţi, dar cît de mare a fost acest ajutor se va vedea, poate, numai în viitor.

Cel de-al doilea funcţionar, adică acel colector de donaţii din Ems, ce-şi face negreşit apariţia imediat după primul, aduna bani pentru „blödige Kinder“[193], mai exact pentru micii copii idioţi. Există un aşezămînt local. Se înţelege însă că aceşti idioţi nu provin din Ems, ar fi chiar necuviincios ca un asemenea orăşel să dea naştere atîtor debili mintal. Aşezămîntului i se alocă o sumă din partea statului, dar se vede că sînt nevoiţi să apeleze şi la donaţii. Cîte un domn distins sau o preafrumoasă doamnă se tratează, îşi recapătă sănătatea mulţumită izvoarelor de aici şi, dacă nu ca recunoştinţă pentru acest loc, cel puţin întru amintire, lasă două-trei mărci pentru micile fiinţe nefericite, sărmane şi abandonate. În acest al doilea registru donaţiile sînt tot de o marcă, două şi, uneori, teribil de rar, zăreşti cîte 10 mărci. Cel de-al doilea funcţionar reuşeşte să strîngă într-un sezon pînă la 1500 de taleri: „înainte, însă, era mai bine, înainte dădeau mai mult“, a adăugat el cu amărăciune. M-a şocat o donaţie din acest carnet, o donaţie, ca să zic aşa, cu semnificaţie: 5 pfenigi (11/2 copeici de argint). Faptul mi-a amintit de donaţia unui consilier de stat rus, înregistrată la Piatigorsk, pentru monumentul închinat lui Lermontov: el a donat *o copeică de argint* şi şi-a pus numele. Cam cu vreun an în urmă s-a tot scris în ziare, dar cine era ofertantul nu s-a specificat, pe nedrept, cred: doar el însuşi şi-a menţionat public numele, poate chiar visînd la celebritate. Consilierul de stat intenţiona probabil să-şi dovedească puterea minţii, să-şi divulge opinia, orientarea, protesta împotriva artei, împotriva lipsei de importanţă a poeziei în veacul nostru „realist“, al vapoarelor şi al căilor ferate, adică împotriva a tot ceea ce este, de regulă, obiectul protestelor oricărui coate-goale de mîna a treia, liberal (sau, mai precis, care o face pe liberalul, repetînd nişte vorbe străine). Dar celălalt *blödige*, cel din staţiune, ce-a vrut să exprime cu cei 5

pfenigi ai săi? Chiar că nu ştiu ce rost are să-ţi pui aici la bătaie convingerile. *Blödige Kinder* sînt nişte mici fiinţe nefericite, abandonate de familiile sărace, ce rost are să faci haz în privinţa lor? „Şi dacă-i veţi da celui sărman un singur pahar de apă, va fi socotit acolo, în împărăţia cerului.“ De fapt, ce spun? Un pahar de apă la Ems nu costă, fireşte, mai mult de 5 pfenigi, în nici un caz nu costă atîta, prin urmare şi pentru cinci pfenigi poţi nimeri în rai. Omul a pus la bătaie preţul *minim* pentru a intra în rai: „de ce să dau mai mult?“. E, pur şi simplu, un fiu al acestui secol; astăzi, cică, nu mai poţi păcăli pe nimeni.

*

Încă de la prima mea venire la Ems, adică de acum trei ani, şi chiar din prima zi mi-a trezit curiozitatea o anume împrejurare, şi, iată, continuă să mi-o trezească la fiecare nouă sosire. Cu toate că la Ems mai sînt şi alte izvoare, cele mai frecventate sînt două, Krenchen şi Kesselbrunen. Deasupra lor s-a construit un pavilion şi sînt despărţite de public prin balustrade. În spatele acestora stau cîteva fete, cîte trei la fiecare izvor, amabile, tinere, îngrijit îmbrăcate. Le dai paharul, iar ele ţi-l umplu imediat. Timp de două ore, destinate curei de dimineaţă, de aceste balustrade se apropie mii de bolnavi; fiecare din ei bea pe parcursul celor două ore cîteva pahare, două, trei, patru, în funcţie de cît i s-a prescris; acelaşi lucru se întîmplă şi la cura de seară. Astfel, fiecare din aceste trei fete umple şi oferă bolnavilor, în cele două ore, un număr impresionant de pahare. Şi nu numai că totul se desfăşoară într-o ordine perfectă, fără agitaţie, metodic, fără să fii nevoit să aştepţi vreodată, dar mai de mirare e că aceste fete posedă o agerime a minţii aproape supranaturală. Îi spui o singură dată, în prima zi de la sosire: „Acesta este paharul meu, mi s-au prescris atîtea uncii de apă minerală de la Krenchen şi atîtea uncii de lapte“ şi

ea nu va greşi măcar o dată în toată luna de tratament. Pe deasupra, ea te şi cunoaşte şi te distinge în mulţime. Bolnavii se înghesuie pe mai multe rînduri, toţi îşi întind paharele: ea le ia, cîte şase, şapte odată, le umple într-un sfert de minut pe toate şi, fără să le verse, fără să le spargă, le înapoiază fiecăruia fără să greşească. Îţi întinde paharul şi ştie, că dintr-o mie, acesta e al tău, iar celălalt, al altuia, ştie pe dinafară cîte uncii de apă şi de lapte ţi s-au prescris şi cîte pahare ai de băut. Nu se întîmplă niciodată să greşească cîtuşi de puţin; am urmărit acest lucru şi m-am informat într-adins. Şi, mai important, aici sînt cîteva mii de bolnavi. S-ar putea ca toate cele descrise să fie un lucru din cele mai obişnuite şi că nu-i nimic de-a mirării, însă pentru mine, de trei ani, e un fenomen aproape de neînţeles şi mă tot uit la el ca la o scamatorie pe care nu o pot pricepe. Şi chiar dacă-i ridicol să te miri de orice, această problemă eu n-o pot nicicum explica. Probabil, ar trebui să trag concluzia, au o memorie ieşită din comun şi o mare agerime a minţii, însă, poate, nu e vorba decît de deprinderea de a munci, decît de asimilarea, încă din fragedă copilărie, a ceea ce trebuie făcut şi, dacă pot spune aşa, de *biruinţa asupra muncii*. Cît priveşte munca propriu-zisă, pentru rusul care urmăreşte ce se petrece, există şi în această privinţă o mare nedumerire. Locuind o lună la hotel (adică, la drept vorbind, nu la hotel: în Ems fiecare casă poate fi numită astfel şi, cu excepţia cîtorva hoteluri mari, restul sînt, pur şi simplu, locuinţe cu deservire şi întreţinere conform înţelegerii), m-a uluit servitoarea de aici. Unde stăteam eu erau douăsprezece apartamente, toate ocupate, unele chiar de familii întregi. Fiecare sună, fiecare solicită cîte ceva, toţi vor să fie serviţi, ajutaţi, şi asta înseamnă să urci de multe-multe ori pe scară – şi pentru toate, în întreg hotelul, este o singură servitoare, o fată de nouăsprezece ani. În plus, proprietara o mai ţine şi

pentru alergătură: să se ducă după vinul comandat de unul pentru prînz, să fugă la farmacie pentru altul, la spălătoreasă pentru al treilea, la prăvălie pentru proprietăreasă însăşi. Proprietara era văduvă, avea trei copii mici, aceştia trebuiau cît de cît supravegheaţi, îngrijiţi, îmbrăcaţi dimineaţa pentru şcoală. În fiecare sîmbătă trebuie spălate duşumelele în întreaga casă, schimbate lenjeriile de pat şi feţele de masă, iar după plecarea vreunui oaspete, trebuie neîntîrziat spălat şi dereticat întregul apartament, fără a mai aştepta sîmbăta. Fata se culcă pe la unsprezece şi jumătate, iar dimineaţa, la ora cinci fix, o trezeşte stăpîna cu clopoţelul. Ceea ce vă spun este exact aşa, nu exagerez cîtuşi de puţin. Mai adăugaţi că ea munceşte pentru o sumă extrem de modestă, de neconceput la noi în Petersburg, şi, în plus, i se cere şi să fie îmbrăcată îngrijit. De remarcat că nu are nicidecum aerul unui om umilit, chinuit: este veselă, îndrăzneaţă, sănătoasă, pare extrem de mulţumită şi degajă un calm desăvîrşit. Nu, la noi nu se lucrează astfel; la noi nici o servitoare nu va accepta o astfel de ocnă, oricît de bine ar fi plătită, apoi, nici nu va munci la fel, va uita a nu ştiu cîta oară, va vărsa, nu va aduce, va sparge, va greşi, se va enerva, „va trînti o necuviinţă“, pe cînd aici, timp de o lună, n-am avut a mă plînge de nimic. După părerea mea, faptul e uimitor, şi eu, ca rus, nici nu ştiu: să-l elogiez sau să-l critic? Totuşi, voi risca lăudîndu-l, chiar dacă te pune pe gînduri. Aici fiecare şi-a acceptat situaţia aşa cum este şi s-a resemnat, fără să invidieze şi fără să bănuiască, probabil, încă nimic, cel puţin în marea majoritate a cazurilor. Cu toate acestea, munca te cucereşte, munca statornică, munca ce s-a cristalizat secole de-a rîndul, cu metodele şi procedeele ei specifice, însuşită de fiecare aproape din naştere, şi de aceea oricine ştie cum să se apuce de lucru şi *să-l stăpînească* la perfecţie. Aici, fiecare îşi ştie meseria, deşi, la o adică, în afara meseriei nu mai

ştie nimic. Spun asta pentru că aici lucrează aşa toţi, nu numai servitoarele, ci şi stăpînii lor.

Uitaţi-vă la un funcţionar neamţ, fie el chiar şi cel de la poştă. Oricine ştie şi ce este un funcţionar rus, îndeosebi dintr-aceia ce lucrează zilnic cu publicul: un munte de mînie, de iritare, şi, dacă această iritare nu se manifestă făţiş, înseamnă că o înăbuşă în el, se vede după fizionomie. Este ceva arogant şi mîndru, precum Jupiter. Asta se observă pînă şi la cea mai mică gînganie, dintr-acelea ce stau şi oferă publicului diferite informaţii, care primesc bani de la noi şi emit bilete etc. Uitaţi-vă la acest funcţionar, iată-l, e ocupat, „îşi face treaba“: publicul se îngrămădeşte, s-a format coadă, fiecare doreşte să afle ce-l interesează, să obţină un răspuns, o chitanţă, să-şi ia bilet. Şi iată-l cum nici nu te bagă în seamă. Ţi-a venit în cele din urmă rîndul, stai în faţa lui, îi vorbeşti şi el nu te ascultă, nici nu se uită la tine, şi-a întors capul şi discută cu un alt funcţionar, aflat în spatele lui, a luat o hîrtie şi o consultă, deşi tu eşti gata să presupui că o face numai de ochii lumii şi că nu are de ce s-o consulte. Cu toate acestea, eşti gata să aştepţi, dar iată-l că se ridică şi pleacă. Şi brusc s-a făcut ora, programul se termină – acasă cu voi! În comparaţie cu funcţionarul german, al nostru lucrează mai puţin în timpul orelor de program. Grosolănie, lipsă de atenţie, dispreţ, *ostilitate* arătată publicului, numai pentru că este public şi, mai ales, postura de mic Jupiter. Trebuie neapărat să-ţi demonstreze că depinzi de el: „Ia uite, pasămite, cine sînt eu după balustrada mea, nu-mi poţi face nimic, pe cînd eu pot face ce vreau cu dumneata, iar dacă îţi ieşi din fire, chem paznicul şi te dă afară“. Trebuie să se răzbune pe cineva pentru cine ştie ce jignire, trebuie să se răzbune pe tine pentru propria-i nimicnicie. Aici, la Ems, la poştă, găseşti de regulă doi, cel mult trei funcţionari. Sînt luni în timpul sezonului (iunie, iulie, spre exemplu) cînd în staţiune dau năvală

vizitatorii cu miile şi se poate imagina cîtă corespondenţă este şi cît are de lucru poşta. Cu excepţia celor două ore cînd instituţia este închisă pentru pauza de prînz etc., ei sînt ocupaţi întreaga zi. Trebuie să primească corespondenţa, s-o expedieze, o mie de oameni întreabă de *poste restante* sau cer diverse informaţii. Pentru fiecare din ei, funcţionarul e nevoit să răscolească vrafuri întregi de plicuri, să le asculte doleanţele, le oferă informaţii, îi îndrumă – şi toate acestea cu răbdare, cu blîndeţe, politicos şi, în acelaşi timp, păstrîndu-şi demnitatea. Dintr-o mică gînganie, el devine om, şi nu invers... După sosirea la Ems n-am primit mult timp o scrisoare pe care o aşteptam nerăbdător, şi în fiecare zi întrebam la *poste restante*. Într-o dimineaţă, întorcîndu-mă de la cura de apă, găsesc această scrisoare pe masă. De-abia sosise şi funcţionarul, reţinîndu-mi numele, dar neştiind unde locuiesc, a consultat lista tipărită a celor sosiţi, în care figurează toţi pacienţii şi locul unde au tras, şi mi-a trimis-o de urgenţă, deşi fusese expediată *poste restante*, şi toate acestea pentru simplul motiv că, în ajun, cînd am întrebat de ea, a remarcat profunda mea îngrijorare. Ei bine, care din funcţionarii noştri ar proceda la fel?

Cît priveşte fineţea de spirit a nemţilor şi perspicacitatea lor, lucruri ce mi-au venit în minte tocmai cu prilejul consideraţiilor de mai sus despre muncă şi celelalte, există în lume mai multe variante. Francezii, care niciodată nu i-au îndrăgit pe nemţi, au considerat mereu şi încă mai consideră că mintea germanului este înceată, dar, se înţelege, nu obtuză. Ei recunosc în spiritul nemţilor înclinaţia de a ocoli calea directă în tot şi în toate şi, invers, dorinţa permanentă de a recurge la ceva intermediar, de a face din singular ceva oarecum binar, dublu. La noi, ruşii, cu toată admiraţia sinceră faţă de erudiţia lor, au circulat întotdeauna o sumedenie de anecdote despre încetineala şi obtuzitatea nemţilor. Însă, după

părerea mea, nemţii au o originalitate extrem de puternică, extrem de tenace, chiar dusă pînă la trufie, trăsătură naţională ce şochează uneori şi te revoltă, şi de aceea poţi trage cîteodată nişte concluzii cu totul false despre ei. De altfel, cînd te afli în mijlocul lor şi mai cu seamă dacă eşti străin şi ai sosit de curînd în Germania, nemţii îţi produc la început într-adevăr o impresie ciudată.

Pe drumul de la Berlin la Ems trenul s-a oprit într-o staţie timp de patru minute. Era noapte; am obosit să tot stau în vagon şi mi s-a făcut chef să mă plimb măcar cîteva clipe şi să fumez în aer liber o ţigară. În vagoane, toţi dormeau, şi din trenul lung, cu excepţia mea, n-a mai coborît nimeni. Dar se aude semnalul şi-mi dau seama brusc că, distrat cum mă ştiu dintotdeauna, am uitat numărul vagonului şi, coborînd, eu însumi am închis şi uşa. Mai rămăseseră, poate, cîteva secunde, voiam să merg la conductorul aflat la celălalt capăt, cînd am auzit deodată că mă cheamă cineva de la un geam al trenului: pst! pst! Asta-i, mi-am zis, iată şi vagonul meu! Într-adevăr, nemţii, în micile lor compartimente de tren, în care încap cel mult opt persoane, au deosebită grijă unul de altul cît ţine călătoria. Dacă trenul opreşte într-o staţie mare, unde se poate servi prînzul sau cina, germanul, înainte de a coborî din vagon, nu uită să-l trezească neapărat pe vecinul care a adormit, pentru ca acestuia să nu-i pară rău după cina pierdută ş.a.m.d. M-am gîndit că persoana de la geam e unul din tovarăşii din vagon, care m-a strigat, dîndu-şi seama că mi-am pierdut locul. M-am apropiat, s-a aplecat în afară o faţă îngrijorată de neamţ.

— *Was suchen Sie?* (Ce căutaţi?)

— Îmi caut vagonul. Călătorim cumva împreună? Acesta e vagonul meu?

— Nu, acesta nu-i vagonul dumneavoastră, nu aveţi locul aici. Dar care-i vagonul dumneavoastră?

— Păi aici e aici, l-am pierdut!

— Nici eu nu ştiu care-i vagonul dumneavoastră.

Şi abia în ultima clipă, s-ar putea spune, şi-a făcut apariţia conductorul şi mi-a indicat vagonul. Rămîne întrebarea, pentru ce m-a strigat şi m-a chestionat acel neamţ? Dar, trăind în Germania, vă veţi convinge repede că orice neamţ e la fel şi la fel ar fi procedat.

Cu vreo zece ani în urmă am sosit la Dresda şi, chiar a doua zi, ieşind din hotel, am pornit direct spre muzeul de artă. N-am mai întrebat cum se ajunge acolo: Galeria de artă din Dresda e atît de cunoscută în întreaga lume, încît cu siguranţă orice localnic cu ceva şcoală îmi poate arăta drumul. Şi iată că, traversînd strada, opresc un cetăţean german, foarte serios şi instruit după aparenţe.

— Permiteţi-mi să vă întreb, unde se află galeria de pictură?

— Galeria de artă? se opri, chibzuind, neamţul.

— Da.

— Galeria re-ga-lă de pictură? (A accentuat cuvîntul „regală“.)

— Da.

— Nu ştiu unde se află această galerie.

— Dar... există cumva în oraş şi alta?

— O, nu, nu există.

188 *Granovski*, Timofei Nikolaevici (1813-1855), istoric, profesor al Universităţii din Moscova, unul dintre liderii occidentaliştilor. Lui Granovski i se atribuia, în mod greşit, articolul *Problema Orientului din punctul de vedere al Rusiei anului 1855*, care, în timpul Războiului Crimeii, circulase în manuscris, iar apoi fusese de trei ori tipărit în străinătate, o dată chiar sub semnătura lui Granovski. În realitate însă, autorul articolului era B. N. Cicerin (1828-1904), care avea să devină un jurist celebru.

189 Aici, prin „disputa“ Austriei cu ungurii, Dostoievski înţelege revoluţia maghiară din 1848-1849.

190 *Kireev*, Nikolai Alekseevici (1841-1876), căpitan de cavalerie, unul dintre cei mai activi membri ai Comitetului Slav din Petersburg. Plecat în Serbia, moare în luptă.

191 Citat din poezia *Volînki* de K.F. Rîleev.

192 Parafrază după *Fapte* 17, 32-34: „Şi auzind despre învierea morţilor, unii l-au luat în rîs, iar alţii i-au zis: Te vom asculta despre aceasta şi altă dată. Astfel Pavel a ieşit din mijlocul lor. Iar unii bărbaţi, alipindu-se de el, au crezut, între care şi Dionisie Areopagitul şi o femeie cu numele Damaris, şi alţii împreună cu ei“.

193 *Copii debili mintal (germ.).

Capitolul al III-lea

I. Limba rusă sau limba franceză?

Ce puzderie de ruşi la toate aceste izvoare nemţeşti, mai ales la cele care, precum Emsul, sînt la modă! În general, ruşilor le place foarte mult să se trateze. Chiar şi la Wunderfrau[194], la clinica de lîngă München, unde nu există, de altfel, izvoare, se zice că principalul contingent de bolnavi provine din Rusia. La această Frau sosesc de altminteri în cea mai mare parte persoane impozante şi, ca să spun aşa, generali, care, din Petersburg, trimit anticipat flacoanele, solicitînd, încă din iarnă, un loc în stabilimentul ei. Această femeie e aprigă şi încăpăţînată. În Ems îi poţi distinge pe ruşi, se înţelege, întîi de toate după limba vorbită, adică după acel jargon ruso-francez, care-i este propriu doar Rusiei şi care chiar şi pe străini a început deja să-i stupefieze. Spun: „a început deja", dar pînă acum despre acest lucru n-am auzit decît laude. Ştiu, unii vor spune că nu e nici pe departe o noutate să-i ataci pe ruşi pentru franceza vorbită, că şi tema şi morala sînt de mult uzate. Însă pe mine nu mă uimeşte cîtuşi de puţin faptul că ruşii nu vorbesc între ei ruseşte (şi chiar ar fi ciudat dacă ar vorbi ruseşte), ci mă surprinde faptul că îşi imaginează că vorbesc franţuzeşte. Oare cine ne-a băgat în cap această prejudecată neroadă? Fără nici o îndoială, ea se sprijină doar pe ignoranţa noastră. Ruşii vorbitori de franceză (adică marea majoritate a intelectualilor ruşi) se împart în două categorii: cei care, indiscutabil, vorbesc prost franţuzeşte şi cei ce-şi închipuie că vorbesc ca nişte adevăraţi parizieni (toată înalta noastră societate), dar care, în realitate, vorbesc indiscutabil la fel de prost ca şi cei din prima categorie. Ruşii din prima categorie ajung să spună şi inepţii. De exemplu, eu însumi am întîlnit într-o seară, pe cînd mă plimbam de unul singur pe malul

rîului Lanne, doi ruşi, un bărbat şi o femeie, oameni în vîrstă, ce discutau cu un aer foarte preocupat despre un eveniment familial, după cît se pare, extrem de important pentru ei, care le dădea multă bătaie de cap şi chiar îi neliniştea. Discutau într-o stare de surescitare, dar se exprimau în franceză şi o făceau foarte prost, livresc, în fraze stîngace, desuete, străduindu-se uneori din răsputeri să-şi exprime gîndul ori nuanţa corespunzătoare, aşa încît, pierzîndu-şi răbdarea, unul îi sufla celuilalt cuvîntul. Îşi suflau unul altuia, însă nu le trecea nicicum prin minte să vorbească ruseşte; dimpotrivă, preferau să vorbească prost şi chiar cu riscul de a nu fi înţeleşi, numai în franceză să fie. Faptul m-a mirat şi mi-a părut o neghiobie fără seamăn, or, aşa ceva mi-a fost dat să văd de sute de ori în viaţă. Esenţial e că aici, după toate probabilităţile, nu e vorba de o preferinţă, chiar dacă am spus mai înainte că „preferau să vorbească“, şi nici de alegerea limbii: pur şi simplu vorbesc în acea franceză stricată din obişnuinţă, conform obiceiului, fără să-şi pună măcar întrebarea în ce limbă le-ar fi mai comod să se exprime. De asemenea, dezgustătoare în această limbă inertă, prost stăpînită, este pronunţia, şi aceasta grosieră, stîngace, fără viaţă. Limba ruso-franceză a celei de-a doua categorii, mai precis limba societăţii înalte, se distinge, iarăşi, înainte de toate, prin pronunţie, adică parcă într-adevăr ar vorbi un parizian, însă, în realitate, lucrurile nu stau nicidecum astfel şi falsul iese la iveală de la primul sunet, în primul rînd prin această contrafacere forţată, alterată a pronunţiei, prin grosolănia contrafacerii, prin forţarea graseierii şi a nazalizării, prin indecenţa pronunţiei sunetului *r* şi, în sfîrşit, prin atitudinea morală, prin acea trufie obraznică cu care pronunţă aceste sunete graseiate, prin acea vanitate puerilă, pe care nu şi-o ascund nici măcar unul faţă de celălalt şi de care fac paradă unul în faţa altuia, cînd imită accentul

vreunui garçon din frizeriile Petersburgului. Aici, mulţumirea de sine e dezgustătoare prin acest servilism al ei. Voia dumneavoastră, chiar dacă cele spuse sînt lucruri vechi, totuşi ele continuă să stupefieze tocmai prin faptul că oameni plini de viaţă, zdraveni, în deplinătatea puterilor, preferă să vorbească o limbă extenuată, ofilită, bolnavă. Fireşte că ei înşişi nu înţeleg întreaga urîciune şi sărăcie a acestei limbi (nu a francezei, ci a jargonului vorbit de ei) şi, din cauza nivelului lor intelectual redus, a îngustimii şi a precarităţii minţii, sînt deocamdată teribil de mulţumiţi de acel material pe care l-au preferat pentru exprimarea rudimentelor lor de gîndire. Nici măcar nu sînt în stare să priceapă că nu vor putea să ajungă la o mentalitate întru totul franceză din moment ce s-au născut şi au crescut în Rusia, chiar dacă primele cuvinte le-au gîngurit în franceză, datorită bonelor, iar apoi le-au exersat cu guvernantele şi în societate; din această cauză, limba se dovedeşte moartă şi nu vie, o limbă care nu-i naturală, ci construită, o limbă fantastică şi dementă, tocmai pentru că e luată cu atîta îndîrjire drept autentică, într-un cuvînt, o limbă care nu-i deloc franceză, întrucît ruşii, ca, de altfel, orice persoane de altă naţionalitate, nu vor fi niciodată în stare să-şi însuşească toate elementele de bază naturale ale francezei vii, dacă nu s-au născut francezi, ci doar învaţă un jargon străin, prefabricat şi, poate, cel mult impertinenţa de frizer a frazei, urmată probabil şi de ideile de acelaşi tip. Este o limbă oarecum furată şi, de aceea, nici unul din ruşii parizieni nu va reuşi să genereze, de-a lungul întregii sale vieţi, nici o expresie proprie în această limbă furată, nici un cuvînt nou şi original, care să fie preluat şi pus în circulaţie, ceea ce, totuşi, poate să facă orice garçon de la frizerie. Turgheniev povesteşte într-unul din romanele sale[195] o anecdotă, cum că un rus de acest tip, intrînd la *Café de Paris* din metropola franceză, a strigat: „*garçon,*

beftek aux pommes de terre"[196], în timp ce alt rus, iniţiat deja în modul nou de a comanda un biftec, a strigat la rîndu-i: *„garçon, beftek-pommes*". Rusul care strigase primul *„aux pommes de terre"* era deznădăjduit că nu ştiuse acest lucru şi că-i scăpase noua expresie, *„beftek-pommes*", fiind totodată speriat că acum, probabil, chelnerii îl vor privi cu dispreţ. Se vede că povestirea e luată de autor din realitate. Umilindu-se ca nişte robi în faţa formelor de limbă şi a opiniei unor garçoni, ruşii parizieni sînt desigur şi robi ai gîndirii franceze. În felul acesta, singuri îşi condamnă bietele capete la tristul destin de a nu avea toată viaţa nici o idee proprie.

Da, reflecţiile privind caracterul dăunător al însuşirii unei limbi străine încă din prima copilărie, în locul celei materne, reprezintă, desigur, o temă ridicolă şi desuetă, naivă pînă la necuviinţă, însă am impresia că nu este pînă într-atît de epuizată, încît să nu încerc să-mi spun şi eu, pe marginea ei, propria-mi opinie. Şi apoi, nu cred să existe vreo temă veche despre care să nu poţi spune ceva nou. Eu, fireşte, nu pretind *noutatea* (de unde şi pînă unde!), dar îmi asum riscul de a o spune măcar pentru împăcarea conştiinţei. De asemenea, aş dori foarte mult să-mi expun argumentele într-un mod cît mai popular, în speranţa că vreo mămică din lumea bună mă va citi.

II. În ce limbă să vorbească un părinte al patriei?

Aş întreba-o pe această mămică dacă ştie ce este o limbă, ce reprezintă ea şi pentru ce ne e dat cuvîntul. Limba este fără doar şi poate forma, corpul, învelişul gîndirii (ce este gîndirea nu mai explic), este ca să zic aşa, cuvîntul ultim şi definitiv al evoluţiei organice. De aici e limpede că, cu cît este mai bogat acel material, acele forme pentru gîndire, pe care eu mi le însuşesc pentru a le exprima, cu atît voi fi mai fericit în viaţă, mai

explicit şi pentru mine şi pentru alţii, mai pe înţelesul şi al meu şi al altora, mai stăpîn şi cu mai multe şanse de a învinge; cu atît mai repede îmi spun mie ceea ce vreau să exprim, cu atît mai profund o voi face şi cu atît mai profund voi înţelege eu însumi ceea ce am vrut să zic, cu atît voi fi mai puternic şi mai liniştit sufleteşte şi, desigur, cu atît voi fi mai inteligent. Întreb iarăşi: ştie oare mămica respectivă că omul, chiar dacă poate gîndi cu rapiditatea unei descărcări electrice, niciodată nu o face în atît de puţin timp, ci cu mult mai încet, deşi incomparabil mai repede decît, spre exemplu, vorbeşte? Din ce cauză? Pentru că el gîndeşte neapărat într-o limbă. Şi, într-adevăr, putem să nu ne dăm seama că gîndim într-o limbă anume, însă lucrurile aşa stau şi, chiar dacă nu gîndim în cuvinte, adică chiar dacă nu le rostim în gînd, totuşi, ca să zic aşa, gîndim „cu forţa elementelor de bază ale acelei limbi“ în care am preferat să gîndim, dacă e posibil să ne exprimăm astfel. Apoi, se înţelege că, cu cît mai mlădios, mai bogat, mai variat ne-am însuşit limba în care preferăm să gîndim, cu atît mai uşor, mai variat şi mai bogat ne vom exprima ideile cu ajutorul ei. În fond, de ce învăţăm limbile europene, franceza, spre exemplu? În primul rînd, pur şi simplu, pentru a citi în franceză, în al doilea rînd, pentru a vorbi cu francezii, cînd venim în contact cu ei; dar n-o învăţăm nicidecum pentru a vorbi între noi sau cu noi înşine. Pentru viaţa superioară, pentru cugetarea profundă, o limbă străină, de împrumut, nu va fi suficientă tocmai pentru că ea rămîne, totuşi, o limbă străină pentru noi; pentru aşa ceva avem nevoie de limba maternă, cu care, să spunem aşa, venim pe lume. Numai că aici e aici: în marea lor majoritate, ruşii, sau cel puţin ruşii din înalta societate, de foarte mult timp nu se mai nasc cu o limbă vie, ci doar apoi îşi însuşesc una artificială, în timp ce limba rusă aproape că o învaţă în şcoală, după gramatică... O, se înţelege, dacă ţii foarte

mult la asta şi depui eforturi insistente, te poţi în cele din urmă reeduca, adică poţi să-ţi însuşeşti pînă la un anumit grad şi limba rusă vie, chiar dacă te-ai născut cu una moartă. Cunosc cazul unui scriitor rus care şi-a făcut un nume şi care nu numai că a învăţat limba rusă fără s-o fi ştiut deloc, dar l-a studiat şi pe mujicul rus, creînd apoi romane inspirate din viaţa ţărănească[197]. Acest caz comic s-a repetat la noi destul de frecvent, luînd uneori dimensiuni foarte serioase: marele Puşkin, după cum el însuşi a recunoscut, a fost de asemenea nevoit să se reeduce şi să înveţe limba şi spiritul poporului, avînd-o drept model, de altminteri, pe dădaca sa, Arina Rodionovna. Expresia „*a învăţa limba*" ni se potriveşte cu precădere nouă, ruşilor, deoarece noi, clasa superioară, sîntem deja suficient de rupţi de popor, adică de limba vie (limba e poporul, în rusă cele două cuvinte sînt sinonime, şi ce idee profundă, bogată, se ascunde aici!). Dar mi se va spune că, dacă tot trebuie „să învăţăm" o limbă vie, atunci e totuna dacă e rusă sau franceză; problema e însă că, pentru un rus, limba rusă e totuşi mai uşoară, în pofida tuturor bonelor, a mediului, iar de această uşurinţă, cît nu e prea tîrziu, trebuie neapărat să profităm. Pentru a asimila cît mai firesc această limbă rusă, fără un efort prea mare şi fără a recurge doar la ştiinţă (desigur, prin ştiinţă nu înţeleg doar gramatica şcolară), copilul trebuie neapărat s-o deprindă încă de mic de la dădacele ruse, de la o Arina Rodionovna, fără ca părinţii să se teamă că dădaca îi va insufla odraslei lor cine ştie ce prejudecăţi, despre cele trei balene[198], spre exemplu (Doamne, păi balenele or să-i rămînă pentru totdeauna în minte!); în plus, părinţii nu trebuie să se teamă de oamenii simpli şi nici chiar de servitori, de care li se sugerează să se ferească. Apoi, la şcoală, trebuie neapărat învăţate pe dinafară monumentele noastre de limbă, din cele

mai vechi timpuri, din letopiseţe, din bîline[199] şi chiar din slavona bisericească, şi neapărat pe dinafară, chiar în pofida caracterului retrograd al acestui procedeu de învăţare pe de rost. Numai după ce ne-am însuşit în felul acesta limba maternă, mai precis limba în care gîndim, după posibilităţi, adică cel puţin atît de bine încît să semene a ceva viu, numai după ce ne-am deprins să gîndim în această limbă, vom profita de aptitudinea de a vorbi în diverse limbi europene. Într-adevăr, numai după ce ne-am însuşit cît mai bine materialul primordial, adică limba maternă, vom fi în stare să ne însuşim cît mai bine şi o limbă străină, însă niciodată mai înainte. Din limba străină vom prelua atunci pe nevăzute cîteva forme absente din limba noastră şi le vom pune în acord, tot pe nevăzute şi fără să vrem, cu forme ale gîndirii noastre, lărgind-o astfel. Există un fapt demn de a fi remarcat: în limba noastră încă imperfectă şi tînără putem să exprimăm cele mai profunde forme ale spiritului şi gîndirii din limbile europene: toţi poeţii şi gînditorii bătrînului continent au fost traduşi şi redaţi în ruseşte, iar unii sînt traduşi perfect. Or, în limbile europene, în special în franceză, foarte multe din creaţiile populare ruse şi din operele noastre literare rămîn pînă astăzi absolut intraductibile şi de nereprodus. Nu pot să nu rîd cînd îmi amintesc o traducere (astăzi extrem de rară) din Gogol în franceză, efectuată pe la mijlocul anilor ’40, în Petersburg, de către dl. Viardot, soţul celebrei cîntăreţe, în colaborare cu un tînăr scriitor, astăzi celebru pe bună dreptate, dar, pe atunci, încă un începător[200]. În loc de Gogol, a ieşit pur şi simplu o absurditate. Şi Puşkin rămîne în mare parte intraductibil. Mai cred că, dacă s-ar traduce o scriere precum legenda protopopului Avvakum[201], ar ieşi tot o absurditate sau, mai bine spus, n-ar ieşi nimic. De ce? Ţi-e şi frică să afirmi că spiritul european nu e, poate, la fel de divers ca al nostru, că e mai închis în sine,

chiar în ciuda faptului că, fără îndoială, s-a exprimat într-o formă mai limpede şi mai desăvîrşită. Însă, dacă aşa ceva nu se poate afirma decît cu teamă, atunci, cel puţin, nu putem să nu recunoaştem, cu speranţă şi bucurie în suflet, că, indiscutabil, spiritul limbii noastre este variat, bogat, mutilateral şi atotcuprinzător, căci prin formele sale încă incipiente a putut deja să redea nestematele şi comorile gîndirii europene, iar noi simţim că a făcut-o limpede şi veridic. Şi iată că de un asemenea „material“ noi singuri ne lipsim copiii. La ce bun? Spre a-i face nefericiţi, fără îndoială. Dispreţuim acest material, îl considerăm o limbă necioplită, ieşită parcă de sub copitele cailor, în care e indecent să-ţi exprimi un sentiment sau un gînd demn de înalta societate.

Apropo, cu exact cinci ani în urmă a avut loc la noi aşa-zisa reformă clasică a învăţămîntului. Matematica şi cele două limbi vechi, latina şi greaca, au fost recunoscute drept cele mai bune mijloace de dezvoltare a minţii şi chiar a sufletului. Numai că nu noi am recunoscut aceasta şi nu noi am născocit-o: este un fapt şi încă unul indiscutabil, extras prin experienţă de întreaga Europă de-a lungul secolelor, pe care noi doar l-am preluat. Dar iată care-i problema: odată cu predarea teribil de intensivă a acestor două mari limbi vechi şi a matematicii, a fost cu totul lăsată deoparte predarea limbii ruse. Se pune întrebarea: cum anume, prin ce mijloace şi prin intermediul cărui material îşi vor însuşi copiii noştri formele acestor două limbi vechi, dacă rusa este în declin? Oare numai simplul mecanism de predare al acestora (şi încă de către profesori cehi) să constituie întreaga lor forţă educativă? Dar nici în privinţa mecanismului nu ai cum s-o scoţi la capăt, dacă nu urmăreşti în paralel predarea cea mai temeinică şi mai aprofundată a unei limbi [vii]. Întreaga forţă educativă şi morală a celor două limbi vechi, a acestor forme aproape perfecte ale

gîndirii omeneşti, care de-a lungul epocilor au ridicat fostul Apus barbar la cel mai înalt nivel de evoluţie şi civilizaţie, ei bine, această forţă, pe drept cuvînt, nu acţionează în şcoala noastră nouă tocmai din pricina decăderii în care se află aici limba rusă. Sau poate că reformatorii noştri au găsit că, întrucît ne naştem cu limba rusă, aceasta nici n-ar trebui studiată la noi în general, poate cu excepţia regulilor de folosire a literei *iati*[202]. Însă problema e că noi, cei din clasele sus-puse, am încetat de mult a ne mai naşte cu o limbă rusă vie. Limba rusă vie nu-şi va face apariţia decît cînd ne vom uni total cu poporul. Dar, m-am cam luat cu vorba, începusem să discut cu o mămică şi am ajuns la reforma clasică şi la unirea cu poporul.

Toate acestea i se vor părea mămicii, desigur, plicticoase; va da revoltată din mînă şi ne va întoarce spatele cu un aer batjocoritor. Ei îi este totuna în ce limbă gîndeşte puiul ei, dar dacă o face în graiul parizian, cu atît mai bine: „e şi mai graţios, şi mai inteligent, şi mai de bun-gust". Dar nu ştie nici măcar că pentru asta trebuie să devii francez cu totul şi, cu bonele şi guvernantele, nu vei cunoaşte nicicum această bucurie, ci vei parcurge doar traseul pînă la prima staţie, mai precis, vei înceta să fii rus. O, mămica nu ştie ce otravă îi toarnă în suflet puiului ei încă de la vîrsta de doi ani, angajîndu-i o bonă. Orice mamă şi orice tată cunosc, de exemplu, acea deprindere fizică funestă a copiilor, ce poate începe la unii nefericiţi încă de pe la zece anişori şi care, nesupravegheată fiind, îi poate cîteodată transforma încă din adolescenţă în idioţi, în nişte bătrîni debili şi impotenţi. Îndrăznesc să spun de-a dreptul că bona, adică limba franceză din prima copilărie, de la primul gîngurit, este moralmente totuna cu acea teribilă deprindere pe plan fizic. E încă bine, dacă omul e prost de la natură sau un mărginit iremediabil; atunci el îşi va putea trăi viaţa şi în limba franceză, cu glume, cu idei

microscopice, cu o limbuţie de frizer şi va muri fără să fi remarcat că a fost întreaga-i viaţă un dobitoc. Dar, dacă este un om capabil, un om cu idei în creier şi cu aspiraţii nobile în inimă – va putea fi el fericit? Fără să stăpînească materialul, ca să-şi organizeze pe baza lui întreaga profunzime a gîndirii şi a dezideratelor sufleteşti, vorbind toată viaţa o limbă moartă, bolnavă, furată, cu forme timide, studiate, pentru el inflexibile şi neşlefuite, va fi permanent chinuit şi zbuciumat din punct de vedere intelectual şi moral, dorind să se exprime şi să-şi exprime sufletul (Doamne, oare e chiar atît de greu de priceput că aceasta e o limbă nevie şi nenaturală!?). El însuşi îşi va da în mod chinuitor seama că gîndirea îi este precară, superficială, cinică – cinică tocmai datorită precarităţii ei, ca urmare a formelor meschine, insignifiante în care i-a fost îmbrăcată întreaga viaţă; îşi va da seama, în cele din urmă, că pînă şi sufletul i s-a pervertit. Pervertirea poate fi cauzată şi de nostalgie. O, desigur, cariera sa nu va avea de suferit: tuturor acestor indivizi născuţi cu bone le este predestinat, de către mamele lor, să fie inevitabil viitori părinţi ai patriei, şi au pretenţia să creadă că sînt indispensabili. Un asemenea om va străluci, va porunci şi „va da zor"; va introduce rînduieli şi va şti să dea dispoziţii; într-un cuvînt, va fi adesea mulţumit de sine, mai cu seamă cînd va ţine lungi discursuri, construite pe idei şi fraze străine, în care va fi *plus de noblesse, que de sincerité*[203]. Cu toate acestea, dacă e cîtuşi de puţin om, va fi, în mare, nefericit. Va tînji mereu, ca de pe urma unei neputinţe, asemeni bătrînilor-adolescenţi bolnavi de prematură epuizare a forţelor, datorată urîtei deprinderi. Dar, vai, care mămică mă va crede că toate aceste nenorociri au drept cauză limba franceză şi bonele! Am presimţirea că cele mai multe dintre mămici îmi vor spune că am exagerat; cu toate acestea, în sensul cel mai strict al cuvîntului, am spus adevărul fără nici o exagerare.

Mi se va replica, dimpotrivă, că e chiar mai bine să trăieşti într-o limbă străină, căci astfel o vei duce mai uşor, mai plăcut, mai pe deasupra problemelor şi că tocmai de aceste probleme şi deziderate ale vieţii trebuie să te debarasezi şi că în privinţa asta te ajută limba franceză, nu ca limbă franceză în sine, ci ca limbă străină, însuşită în locul celei materne. Cum? Acest tînăr strălucit, care face furori în saloane şi aruncă întruna săgeţile spiritualelor sale ironii, el să fie nefericit? El, atît de bine îmbrăcat, pieptănat, el, care plesneşte de sănătate, cu tenul său atît de aristocratic şi cu o asemenea splendoare de trandafir la butonieră? Mămica pufneşte trufaş în rîs. Or, şi fără aşa ceva (mai precis şi fără educaţie franţuzească), intelectualul rus, de regulă, nu este altceva decît un proletar spiritual, ceva dezrădăcinat, fără temei şi principii, un mediocru internaţional, purtat de toate vînturile Europei. Iar tînărul educat de bone şi guvernante, pînă şi în cele mai fericite cazuri, chiar dacă gîndeşte şi simte ceva, totuşi, în esenţă, nu va fi decît un *ganterat*[204] excelent, care, poate, a citit pe nerăsuflate cîteva *uvraje*[205], dar a cărui minte rătăceşte prin tenebrele eterne, care n-are în inimă decît setea de *arjani*[206]. Părinte al patriei, repet, va fi cu siguranţă, n-are cum să nu ajungă la această demnitate şi cine să ajungă, dacă nu el? (părinţii patriei încep la noi de la gradul de consilier secret). Iar mămica e deocamdată mulţumită cu atît; dar vezi că numai mămica e mulţumită!...

194 *Wunderfrau*, femeie-vraci (germ.). Este vorba despre o vindecătoare, Hogenester, foarte cunoscută în Rusia.

195 Referirea este la romanul Fumul de Turgheniev.

196 *Băiete, un biftec cu cartofi! (fr.)

197 Aluzie la scriitorul Dmitri Vasilievici Grigorovici (1822-1899).

198 Se face trimitere la credinţa populară (care îşi are originea în străvechi teorii cosmogonice) că pămîntul se sprijină pe optzeci de „balene-peşti mici şi pe trei peşti mari“.

199 *Bîlină* – baladă, epopee populară rusă.

200 V. supra nota 68 din Jurnal (1873).

201 *Avvakum* (1620-1682), unul dintre liderii credincioşilor de rit vechi, anatemizaţi şi prigoniţi de biserica oficială şi de statul rus după aşa-numita schismă. Cea mai importantă operă a sa este*Viaţa protopopului Avvakum, scrisă de el însuşi* (1672-1675).

202 *Iati*, denumirea unei litere dispărute din alfabetul rus actual.

203 *Mai multă nobleţe, decît sinceritate (fr.).

204 *Ganterat*, de la *ganter* (fr., a trage mănuşile pe mînă).

205 *Uvraje*, de la *ouvrage* (fr., operă, scriere literară).

206 *Arjani*, de la *argent* (fr., bani).

Capitolul al IV-lea

I. Ce anume e mai de folos la băi: apele sau buna-creştere?

Nu mă voi apuca să descriu Emsul, mai ales că în limba rusă există descrieri amănunţite ale acestuia, spre exemplu cartea doctorului Ghirşgorn, *Emsul şi izvoarele sale curative*, editată la Petersburg. Din ea poţi afla orice, începînd de la informaţiile medicale asupra izvoarelor şi pînă la cele mai mici detalii despre viaţa în hoteluri, despre igienă, promenade, despre aşezare şi chiar despre pacienţii de aici. În ce mă priveşte, nu mă pricep să descriu aşa ceva şi, dacă aş fi obligat s-o fac acum, cînd m-am întors acasă, mi-aş aminti în primul rînd de soarele strălucitor, de pitorescul defileu al Taunusului, unde se află situat Emsul, de uriaşa mulţime elegantă venită din întreaga lume şi de marea, profunda mea însingurare în această mulţime. Şi, totuşi, în pofida însingurării, mi-e dragă această mulţime, desigur, într-un mod aparte. În această mulţime am întîlnit chiar o cunoştinţă, un rus, pe acel *paradoxalist* care cîndva, demult, într-o dispută cu mine, se exprima favorabil la adresa războiului şi găsea în el toate adevărurile şi dreptăţile pe care e imposibil să le găseşti în societatea contemporană (vezi numărul din aprilie al *Jurnalului*). Am spus deja că, la înfăţişare, este omul cel mai paşnic şi mai civil din lume. Toată lumea ştie că noi, ruşii, sau mai bine zis noi, cei din Petersburg, ne-am orînduit viaţa în aşa fel, că ne vedem şi avem relaţii de serviciu Dumnezeu ştie cu cine, iar cu prietenii, deşi nu-i uităm (de fapt, un petersburghez nu poate uita vreodată ceva sau pe cineva), nu ne pasă dacă nu ne întîlnim cîteodată ani de-a rîndul. Şi prietenul meu făcea cură cu ape minerale la Ems. Are cam vreo patruzeci şi cinci de ani, poate mai puţini.

— Aveţi dreptate, mi-a spus. Ţi-e dragă mulţimea de aici şi nici măcar nu ştii pentru ce. De fapt, pretutindeni îndrăgeşti mulţimea, se înţelege, cea elegantă, crema. Poţi să nu fii amic cu nimeni din această societate, şi totuşi, pe ansamblu, nu există deocamdată ceva mai bun pe lume.

— Bine, ajunge...

— Nu vă contrazic, nu vă contrazic, se grăbi el să cadă la pace. Cînd va veni pe lume o societate mai bună şi omul va consimţi să trăiască, ca să zic aşa, mai înţelept, nici n-o să vrem să ne uităm la cea de-acum şi nici măcar s-o pomenim nu vom dori, poate doar manualul de istorie universală o va aminti în vreo două cuvinte. Dar acum aţi putea să imaginaţi ceva mai bun decît ea?

— Oare acum chiar nu se poate imagina ceva mai bun decît această mulţime trîndavă de oameni lipsiţi de griji, oameni care, dacă nu s-ar înghionti în momentul de faţă în staţiune, probabil că n-ar şti ce să facă şi cum să-şi omoare ziua? E adevărat, poţi găsi şi în această mulţime cîteva persoane alese, dar în ansamblu, în ansamblul ei, nu merită nici laude, darămite vreo atenţie deosebită!...

— Vorbiţi ca unul ce-i urăşte profund pe oameni sau, pur şi simplu, spre a fi în ton cu moda. Afirmaţi: „n-ar şti ce să facă şi cum să-şi omoare ziua“!... Vă rog să mă credeţi, fiecare din ei are o preocupare şi încă de asemenea natură că, din cauza ei, şi-a omorît întreaga viaţă, nu doar ziua. Nici unul dintre ei nu e vinovat că nu poate să-şi facă din viaţă un rai, de aceea şi suferă. Iată, mie îmi place să privesc felul în care toţi suferinzii de aici rîd.

— Rîd din bună-cuviinţă?

— Rîd dintr-un obicei, care-i distrage pe toţi şi-i îndeamnă să participe la jocul de-a raiul, dacă vreţi să-l numiţi astfel. Omul nu crede în rai, participă la joc cu inima îndoită, dar totuşi participă şi astfel se distrează. Obiceiul acesta e foarte înrădăcinat. Sînt pe aici oameni care l-au luat foarte în serios şi e cu

atît mai bine pentru ei, fireşte: au şi ajuns în adevăratul rai. Şi, dacă îi iubiţi pe toţi (şi trebuie să-i iubiţi), nu vă rămîne decît să vă bucuraţi că au posibilitatea să se odihnească şi să uite de sine, chiar dacă numai în închipuire.

— Rîdeţi? Şi de ce trebuie să-i iubesc?

— Păi, aceasta e omenirea, o alta, doar, nici nu există, şi cum se poate să nu iubeşti omenirea? În ultimul deceniu nu se poate să nu iubeşti omenirea. Este aici o doamnă din Rusia care iubeşte foarte mult omenirea. Şi nu rîd deloc. Ca să nu mă întind prea mult pe această temă, vă voi spune direct, în încheiere, că orice societate bine-crescută, ca aceasta de pildă, ca această mulţime elegantă, are cîteva însuşiri pozitive. De exemplu: orice societate elegantă este de apreciat pentru că, deşi e caricaturală, vine în contact cu natura mai des decît oricare alta, mai des decît cea agricolă, să zicem, care, în marea ei majoritate trăieşte deocamdată total nefiresc. Nu mai vorbesc de fabrici, de armată, de şcoală, de universitate: toate sînt o culme a nefirescului. Cei din societatea elegantă sînt mai liberi decît toţi, întrucît sînt mai bogaţi decît toţi şi, ca urmare, pot cel puţin să trăiască aşa cum voiesc. O, se înţelege, ei vin în contact cu natura numai atît cît le permite buna-cuviinţă şi buna-creştere. Neîndoielnic, ar fi indecent să ne desfacem, să ne dizolvăm, să ne descoperim complet în faţa naturii, în faţa acestei raze de aur a soarelui care, din adîncul cerului, ne luminează pe noi, păcătoşii, indiferent dacă merităm sau nu aşa ceva; ar fi indecent s-o facem în măsura în care am vrea acum amîndoi s-o facem sau în măsura dorită de vreun poet; micul lacăt de oţel al bunei-creşteri atîrnă, ca şi mai înainte, deasupra inimii şi a cugetului fiecăruia. Totuşi, nu se poate să nu cădem de acord că buna-creştere a făcut un pas, chiar dacă minuscul, pe drumul contactului cu natura, nu numai în secolul nostru, ci şi în timpul generaţiei noastre. Am studiat acest

lucru şi conchid direct că, în secolul nostru, pe zi ce trece, tot mai mulţi înţeleg şi cad de acord că acest contact cu natura este ultimul cuvînt al oricărui tip de progres, al ştiinţei, al raţiunii, al bunului-simţ, al gustului şi al manierei alese. Mergeţi şi cufundaţi-vă în această mulţime: faţa lor e numai zîmbet, bucurie. Vorbesc unii cu alţii sfios, mai exact, neobişnuit de politicos, toţi sînt tandri şi nespus de veseli. Îţi vine să crezi că suprema fericire pentru voinicul cu trandafir la butonieră este s-o înveselească pe acea doamnă grasă, de vreo cincizeci de ani. Şi, într-adevăr, ce-l îndeamnă să se străduiască atît? Oare chiar doreşte s-o vadă fericită şi veselă? Sigur că nu, mai curînd e mînat de cine ştie ce interese aparte şi cu totul particulare, interese ce nu ne privesc pe mine şi pe dumneavoastră; şi totuşi, iată care-i lucrul esenţial, şi numai buna-creştere poate şi e în stare să-l îndemne la aşa ceva, fără nici un fel de interese aparte ori particulare, iar acesta are un rezultat extrem de important: el arată pînă unde poate, în secolul nostru, buna-creştere să învingă natura, ca să zic aşa, sălbatică a cîte unui flăcău. Poezia naşte Byroni, iar aceştia dau naştere unor Corsari, Harolzi, Lare, dar ia gîndiţi-vă ce puţin timp a trecut de la apariţia lor, şi deja toate aceste personaje sînt trecute la rebuturi de bună-creştere, sînt considerate o societate de prost-gust, ca să nu mai vorbim de Peciorin al nostru sau de Prizonierul din Caucaz[207]: aceştia din urmă s-au dovedit a fi de un cît se poate de prost-gust, sînt funcţionari din Petersburg, care, pentru o clipă, s-au bucurat de succes. Dar de ce sînt trecuţi la rebuturi? Pentru că sînt persoane cu adevărat rele, impulsive şi preocupate făţiş de propria persoană, astfel încît distrug armonia bunei-creşteri, bună-creştere care ar trebui cu orice preţ să lase impresia că fiecare trăieşte pentru toţi şi toţi pentru fiecare. Ia uitaţi-vă la fetele care aduc flori, sînt buchete pentru doamne şi fire de trandafir pentru

butonierele cavalerilor; priviţi numai cît de bine aleşi, cît de aranjaţi sînt aceşti trandafiri şi cum îi stropesc cu apă! Niciodată o fată a cîmpiilor nu va alege, nu va ajusta ceva mai graţios pentru flăcăul pe care-l iubeşte. Cu toate acestea, trandafirii au fost aduşi spre a fi vînduţi cu bucata pe cîte cinci sau zece monede nemţeşti, iar fata cîmpiilor nu i-a atins nicicum. Veacul de aur ţine încă în întregime de viitor, însă acum e industrie; dar pe dumneavoastră nu vă priveşte şi vă e totuna: oamenii se gătesc, sînt minunaţi, rezultă că, într-adevăr, e ca în rai. Oare nu-i totuna: „în rai“ şi „ca în rai“? Totuşi, gîndiţi-vă: cît gust şi ce idee justă! Ce altceva s-ar potrivi mai bine curei de apă, adică speranţei de însănătoşire, sănătăţii, ca florile? Florile înseamnă speranţă. Cît gust e cuprins în această idee! Amintiţi-vă textul: „Iar de îmbrăcăminte de ce vă îngrijiţi? Luaţi seama la florile cîmpului. Şi dacă nici Solomon, în toată mărirea lui, nu s-a îmbrăcat ca ele, Dumnezeu aşa o să vă îmbrace pe voi“[208]. Nu-mi aduc aminte întocmai, dar ce cuvinte frumoase! În ele e cuprinsă întreaga poezie a vieţii, tot adevărul naturii. Dar pînă ce va veni vremea adevărului naturii şi oamenii, în simplitate şi în bucuria inimii, se vor încununa unii pe alţii cu florile dragostei omeneşti sincere, toate acestea se vînd şi se cumpără deocamdată pe cinci monede, fără dragoste. Şi totuşi, repet: pentru dumneavoastră, oare, nu e totuna? Cred că e şi mai comod, întrucît, zău, de cîte o iubire mai şi scapi, căci cere cam prea multă recunoştinţă, pe cînd aici ai scos moneda şi eşti chit. Totuşi, e într-adevăr ceva asemănător veacului de aur şi, dacă eşti om cu imaginaţie, nici n-ai nevoie de mai mult. Nu, bogăţia contemporană trebuie încurajată, chiar şi pe socoteala altora. Ea creează luxul şi buna-creştere, ceea ce niciodată nu-mi va oferi restul mulţimii omeneşti. Am în faţă un tablou elegant, care mă înveseleşte, or, veselia întotdeauna costă.

Buna dispoziţie şi bucuria au fost întotdeauna cele mai scumpe şi totuşi eu, om sărac, pot, fără să plătesc nimic, să iau parte la bucuria generală prin faptul că, cel puţin, plescăi din limbă. Priviţi: se aude muzica, lumea rîde, femeile sînt îmbrăcate aşa cum, desigur, nimeni nu se îmbrăca pe vremea lui Solomon şi, chiar dacă nu-i decît un miraj, şi eu şi dumneavoastră ne simţim bine şi, la urma urmei, vorbind cu mîna pe inimă, sînt eu un om cumsecade? (Mă refer numai la mine.) Dar, mulţumită apelor de aici, iată că şi eu particip, alături de oamenii cei mai, ca să zic aşa, de elită. Şi cu ce poftă veţi merge acum să vă beţi dezgustătoarea cafea nemţească! Iată ce numesc eu latura pozitivă a lumii bune.

— Rîdeţi, ceea ce de mult nu mai e o noutate.

— Rîd, dar ia spuneţi-mi dacă nu v-a crescut pofta de mîncare de cînd aţi venit să vă faceţi cura de ape minerale?

— O, desigur, foarte mult.

— Înseamnă că latura pozitivă a bunei-creşteri pînă într-atît e de puternică, încît acţionează chiar şi asupra stomacului?

— Daţi-mi voie, aici e vorba de efectul apelor şi nu de cel al bunei-creşteri.

— Nu încape îndoială că e cel al bunei-creşteri. Aşa că deocamdată nu se ştie ce anume e mai de folos la băi: apele sau buna-creştere. Pînă şi doctorii de aici stau la îndoială cărui factor să-i acorde întîietate, apoi e şi greu de spus ce pas uriaş întru progres a făcut medicina în acest secol: a început să aibă chiar şi idei, în timp ce mai înainte nu dispunea decît de medicamente.

II. Unul dintre cei copleşiţi de binefacerile femeii contemporane

Desigur, nu voi reda toate discuţiile cu acest om de modă veche. Ştiam totuşi că subiectul cel mai delicat pentru el îl reprezintă femeile. Şi iată că

într-o zi am abordat cu el tema. Mi-a făcut observaţia că prea le studiam cu atenţie.

— Mă uit îndeosebi la englezoaice şi cu un scop anume. Am luat cu mine la drum două broşuri: una a lui Granovski despre chestiunea Orientului, cealaltă despre femei[209]. În broşura despre femei sînt cîteva idei dintre cele mai frumoase şi mai mature. Însă o frază, închipuiţi-vă, m-a derutat complet. Autorul scrie la un moment dat:

„Şi totuşi, toată lumea ştie ce este aceea o englezoaică. Este genul cel mai distins de frumuseţe şi de bogăţie sufletească feminină, şi cu acest gen nu se pot compara femeile ruse...“.

Poftim? Cu aşa ceva nu pot fi de acord. Să fie englezoaica un tip de femeie atît de elevat în comparaţie cu rusoaicele? Mă îndoiesc profund.

— Cine este autorul broşurii?

— Cum n-am lăudat ceea ce este de lăudat aici, îi voi trece numele sub tăcere, extrăgînd acest unic pasaj al autorului, cu care eu nu pot să cad de acord.

— Probabil că e burlac şi încă n-a reuşit să afle toate calităţile femeii ruse.

— Chiar dacă a spus-o cu sarcasm, acesta este adevărul în privinţa „calităţilor“ femeii ruse. Da, nu rusul e cel ce trebuie să-şi repudieze semenele. Cu ce e mai prejos rusoaica faţă de oricare altă femeie? Nu mă voi apuca să enumăr idealurile de femeie conturate de poeţii noştri, începînd cu Tatiana[210], nu voi aminti de femeile lui Turgheniev, ale lui Lev Tolstoi, chiar dacă ele sînt o probă importantă: dacă asemenea frumuseţi au fost întruchipate în artă, ele sînt luate de undeva, n-au fost create din nimic. Rezultă că asemenea femei există şi în realitate. De asemenea, nu voi pomeni, de exemplu, nici despre soţiile decembriştilor, despre miile de alte exemple devenite celebre. Şi oare noi, cei ce cunoaştem realitatea rusă, să nu ştim de miile de femei, să nu avem cunoştinţă de

miile de femei nevăzute, ale căror fapte trec neobservate, şi uneori în ce condiţii, în ce unghere întunecate, groaznice, în ce funduri de provincie, printre vicii şi orori! Pe scurt, nu voi apăra drepturile femeii ruse de a ocupa o poziţie înaltă printre celelalte femei din întreaga Europă, ci voi spune doar atît: nu-i aşa că trebuie să existe, cred, o lege a naturii în sînul popoarelor şi naţiunilor, după care orice bărbat trebuie să caute şi să iubească cu precădere o fiică a poporului şi a naţiunii sale? Dacă bărbatul va începe să situeze femeile altor popoare mai presus de semenele sale şi se va simţi atras îndeosebi de ele, înseamnă că a venit vremea decăderii acestui popor şi a degradării acestei naţiuni. Zău, la noi a şi început ceva asemănător în ultima sută de ani, ceva proporţional cu ruperea noastră de popor. Am început prin a fi ispitiţi de poloneze, de franţuzoaice, ba chiar de nemţoaice; în prezent există amatori să le socotească pe englezoaice mai presus de femeile noastre. Cred că nu-i nimic liniştitor în această atitudine. Există aici două explicaţii: sau o ruptură sufletească de propria naţionalitate, sau un gust de harem. Trebuie să ne întoarcem la femeia noastră, trebuie s-o studiem, dacă ne-am dezobişnuit s-o mai înţelegem...

— Sînt gata să consimt cu plăcere la tot ceea ce aţi spus, deşi nu ştiu dacă există o asemenea lege a naturii sau a naţionalităţii. Permiteţi-mi, cu toate acestea, să vă întreb: de ce aţi crezut că există o doză de sarcasm în remarca mea, cum că autorul broşurii, ca un burlac ce este, probabil că nu a avut ocazia să cunoască toate calităţile alese ale femeii ruse? În această privinţă, din partea mea nu poate fi nici cea mai mică urmă de sarcasm, pentru că eu însumi, pot spune, sînt copleşit de binefacerile femeii ruse. Da, indiferent cum sînt şi cum apar în ochii dumneavoastră, am fost eu însumi o perioadă din viaţa mea logodnicul unei femei ruse. Fata era, ca să zic aşa, situată pe o poziţie superioară mie în

ierarhia societăţii, admiratorii roiau în jurul ei, putea să aleagă, iar ea...

— V-a preferat pe dumneavoastră? Iertaţi-mă, n-am ştiut...

— Nu, nu m-a preferat, ci m-a trecut la rebuturi şi în aceasta a constat întreaga poveste! Vă spun sincer că, atîta vreme cît nu mă logodisem, totul decurgea normal, iar eu eram fericit numai că puteam vedea acea persoană aproape zilnic. Chiar îndrăznesc să remarc, dar absolut în treacăt, că nici eu, poate, nu lăsam o impresie chiar proastă. Mai adaug că fata se bucura, acasă la ea, de multă libertate. Şi iată că într-o zi, într-o clipă extrem de ciudată, care nu seamănă cu nimic (chiar aşa pot spune), îmi dă brusc consimţămîntul, şi n-o să credeţi ce-a fost cu mine atunci. Era, fireşte, secretul nostru, însă, pe cînd mă întorceam uluit la propria-mi locuinţă, ideea că voi fi posesorul şi jumătatea unei fiinţe atît de încîntătoare m-a strivit pur şi simplu ca o greutate. Privirea mi-a alunecat peste mobilier, peste toate lucrurile şi lucruşoarele mele inutile de burlac, pentru mine, totuşi, atît de indispensabile, şi m-a cuprins o asemenea ruşine şi de mine însumi, şi de poziţia mea în societate, şi de mutra mea, şi de păr, şi de toate lucruşoarele mele, şi de mărginirea minţii mele, a sufletului meu, încît am fost de o mie de ori gata să-mi blestem soarta la gîndul că eu, unul dintre oamenii cei mai insignifianţi, mă voi bucura de o comoară atît de nepotrivită mie. Scot în evidenţă toate acestea ca să exprim un aspect destul de necunoscut al adevărului matrimonial sau, mai bine spus, al sentimentului pe care, din păcate, îl trăiesc prea puţini dintre logodnici, şi anume: pentru a te căsători, trebuie să ai o rezervă foarte mare de trufie prostească, ştiţi, trebuie să ai cea mai naivă şi mai trivială mîndrie, şi toate acestea în maniera cea mai ridicolă, la care o fiinţă delicată nu s-ar preta pentru nimic în lume. Dar cum să mă compar, fie şi pentru o secundă, cu o asemenea

persoană, precum această fată din lumea bună, cu desăvîrşirea ei plină de rafinament, începînd cu educaţia, cu cîrlionţii, cu rochia de voal, cu dansul, cu puritatea şi inocenţa ei şi, pe deasupra, cu farmecul monden al gîndurilor şi trăirilor ei? Şi să-mi închipui că toate acestea intră în locuinţa mea, în vreme ce eu voi fi în halat... Vă vine să rîdeţi? Totuşi, este o idee îngrozitoare! Iată ce mai problemă, ţi se va spune: dacă te temi de o asemenea perfecţiune şi simţi că eşti nepotrivit pentru ea, ia atunci una nespălată (adică, în orice caz, nu o nespălată moral). Ei şi, nici aşa, nici aşa: nu accepţi, chiar te înfurii şi nu ai intenţia să laşi cîtuşi de puţin de la tine. Pe scurt, nu vă voi descrie amănuntele, toate cam de aceeaşi natură. De exemplu, cînd m-am culcat cuprins de deznădejde şi sleit de puteri pe divan (trebuie să vă spun că am cel mai nesuferit divan din întreaga lume, achiziţionat de la piaţa de vechituri şi avînd arcurile rupte), mi-a venit, printre altele, în minte un gînd de tot nimicul: „Iată, mă însor, şi de acum înainte voi avea, în sfîrşit, în mod permanent cîrpe, ei bine, resturi de material de la croieli, de şters peniţele“. S-ar părea că nu există nimic mai obişnuit decît o asemenea judecată şi apoi ce e aici atît de teribil, nu? Acest gînd mi-a venit, desigur, involuntar, în treacăt, dumneavoastră trebuie să înţelegeţi acest lucru, pentru că numai Dumnezeu ştie ce idei pot uneori străbate sufletul omului, chiar în clipa cînd sufletul respectiv e tîrît la ghilotină. M-am putut gîndi probabil la una ca asta pentru că nu-mi place nicidecum, fac adevărate crize de nervi, să las neşterse peniţele de oţel, aşa cum procedează, totuşi, toată lumea. Ei şi ce? Mi-am imputat cu amărăciune, chiar în acea clipă, gîndul avut: în perspectiva unor evenimente şi a unor lucruri de o asemenea importanţă, să visezi la cîrpe pentru şters peniţele, să găseşti timp şi loc pentru o idee atît de banală, de meschină – „hai, spune ce preţ să mai pui pe tine după aşa ceva?“.

Pe scurt, am simţit că întreaga-mi viaţă se va scurge de-acum în reproşuri adresate mie însumi, pentru orice gînd avut şi pentru orice faptă a mea. Şi apoi, cînd m-a anunţat brusc, la cîteva zile după aceea, rîzînd, că glumise şi că se mărită, dimpotrivă, cu un înalt demnitar, atunci eu, eu... De altfel, în momentul acela, în loc să mă bucur, m-am arătat atît de speriat, am avut o asemenea prăbuşire, încît ea însăşi s-a speriat şi a dat fuga după un pahar cu apă. Mi-am revenit, însă sperietura mi-a fost de folos: ea a înţeles cît de mult o iubeam şi... cît o apreciam, cît de mult o apreciam... „Iar eu credeam, mi-a spus ea apoi, căsătorită deja, că sînteţi atît de mîndru şi de cult şi că mă veţi dispreţui teribil." De atunci am în persoana ei un prieten şi, repet, dacă cineva a fost cîndva copleşit de binefacerile femeii sau, mai exact, de binefacerile femeii ruse, acela, fireşte, sînt eu şi nu voi uita niciodată acest lucru.

— Deci aţi devenit prietenul acelei persoane?

— Adică, vedeţi dumneavoastră, prietenul ei în gradul cel mai înalt, numai că ne vedem rar, din an în an, şi chiar nici atunci. Prietenii ruşi se văd în mod obişnuit o dată la cinci ani, şi mulţi nici n-ar suporta să se vadă mai des. La început nu i-am vizitat, întrucît poziţia în societate a soţului ei era superioară poziţiei mele, acum însă... acum e atît de nefericită, că mie însumi îmi vine greu să mă uit la ea. În primul rînd, pentru că soţul ei e un bătrîn de şaizeci şi doi de ani şi, la un an de la nuntă, a fost deferit justiţiei. A trebuit să pună la bătaie, pentru completarea unui deficit al statului, aproape întreaga sa avere, în timpul procesului a paralizat de ambele picioare şi acum îl poartă în fotoliu prin Kreiznach, unde i-am şi văzut pe amîndoi cu vreo zece zile în urmă. În timp ce-i împinge fotoliul, ea merge întotdeauna alături, în partea dreaptă şi-şi îndeplineşte astfel înalta datorie a femeii contemporane, vă rog să remarcaţi asta, dînd ascultare mereu, fără răgaz, reproşurilor

sale răutăcioase. A ajuns să-mi fie atît de greu s-o privesc sau, mai bine zis, să-i privesc, pentru că nici pînă acum nu ştiu de cine trebuie să-mi fie mai tare milă, încît i-am şi lăsat imediat acolo şi am venit aici. Sînt foarte bucuros că nu v-am destăinuit numele ei de familie. În plus, am avut nefericirea, chiar în această scurtă perioadă, să o supăr, se pare, definitiv, comunicîndu-i franc părerea mea despre fericire şi despre obligaţiile femeii ruse.

— O, desigur, nici n-aţi putut găsi subiect mai potrivit.

— Mă criticaţi? Dar cine să-i fi spus aceste lucruri? Dimpotrivă, întotdeauna mi s-a părut că a şti cel puţin din ce pricină eşti nefericit e cea mai mare fericire. Şi, daţi-mi voie, dacă tot am ajuns aici, vă voi expune părerea mea despre fericire şi despre obligaţiile femeii ruse; în Kreiznach n-am apucat să spun totul.

III. Secrete de copii

Deocamdată însă mă opresc aici. Am vrut doar să-l înfăţişez pe acest ins şi să-l prezint mai întîi cititorilor. De fapt, n-am vrut decît să-l zugrăvesc în calitate de narator, căci cu punctele sale de vedere nu sînt întru totul de acord. V-am mai spus că e un „paradoxalist". Opinia sa privind „fericirea şi obligaţiile femeii contemporane" nici măcar nu sclipeşte prin originalitate, deşi o expune, aş zice, aproape cu furie; îţi vine să crezi că acesta e punctul său cel mai nevralgic. Pur şi simplu, în concepţia sa, femeia, pentru a fi fericită şi a se achita de toate obligaţiile sale, trebuie neapărat să se mărite şi să dea naştere cît mai multor copii, să nască „nu doi, nu trei, ci şase, zece, pînă la epuizare, pînă la neputinţă". „Abia atunci ea va veni în contact cu viaţa adevărată şi o va cunoaşte în toate manifestările posibile."

— Iertaţi-mă, cum adică, fără să iasă din dormitor?

— Din contra, din contra! Presimt şi ştiu dinainte toate obiecţiile. Am calculat totul: „universitatea, învăţămîntul superior etc. etc.“. Dar, fără a mai spune că şi printre bărbaţi abia unul din zece mii ajunge savant, vreau, totuşi, să vă întreb în mod serios: cu ce poate universitatea să împiedice căsătoria şi creşterea copiilor? Lucrurile stau tocmai invers, prin universitate trebuie să treacă neapărat toate femeile, şi viitoarele savante, şi cele pur şi simplu instruite, însă apoi, după absolvire – „mărită-te şi fă copii“. Ceva mai înţelept decît a face copii încă nu s-a inventat pe lume, şi, de aceea, cu cît mai mult îţi cultivi mintea pentru asta, cu atît mai bine. Doar şi Ceaţki[211] a proclamat:

„...Pentru a avea copii
Pe cine mintea nu l-a dus?“.

Şi a proclamat pentru că el însuşi era un moscovit total neinstruit, care întreaga sa viaţă a ţipat nişte cuvinte auzite de la altcineva despre educaţia europeană, aşa că nici testamentul nu a fost în stare să şi-l scrie, cum s-a văzut ulterior, lăsîndu-şi moşia unei persoane necunoscute, „prietenei mele Sonecika“[212]. Această vorbă de spirit despre cel pe care „mintea nu l-a dus“ s-a întins pe o perioadă de cincizeci de ani, tocmai pentru că cincizeci de ani după aceea noi nici n-am avut oameni culţi. Astăzi, slavă Domnului, oamenii culţi încep să-şi facă şi la noi apariţia şi, credeţi-mă, primul aspect pe care-l vor pricepe este acela că a avea copii şi a-i naşte este lucrul cel mai important şi mai serios pe lume, că aşa a fost şi n-a încetat a fi. „Pe cine nu l-a dus mintea, spuneţi-mi, vă rog?“ Dar iată că sînt şi din cei pe care nu i-a dus: femeia contemporană din Europa încetează a mai face copii. Despre ale noastre, deocamdată, nu spun nimic.

— Cum adică încetează a mai face copii, ce v-a venit?

Aş vrea să adaug în treacăt că acest om posedă cea mai neaşteptată ciudăţenie: iubeşte copiii, este un îndrăgostit de copii, îndeosebi de cei mici, „cu rang de îngeri încă". Îi iubeşte pînă-ntr-atît, că aleargă după ei. La Ems a ajuns chiar celebru prin această apucătură. Cel mai mult îi plăcea să se plimbe pe aleile unde copiii erau duşi în braţe sau purtaţi de mînă. Făcea cunoştinţă cu ei, chiar şi cu cei de numai un an şi ajungea la performanţa că mulţi dintre ei îl recunoşteau, îl aşteptau, îi zîmbeau, îi întindeau mînuţele. Pe dădaca-nemţoaică o întreabă neapărat cîţi anişori sau cîte luni are copilul, se întrece în laude la adresa acestuia, o laudă indirect şi pe ea, ceea ce o măguleşte. Într-un cuvînt, pentru el e ca o patimă. Trăia o adevărată bucurie, cînd, în fiecare dimineaţă, la cură, pe alei, în mulţime, apăreau pe neaşteptate cete întregi de micuţi, mergînd la şcoală, îmbrăcaţi, gătiţi, cu sendvişul în mînă şi cu ghiozdanul în spate. Trebuie să recunosc că, într-adevăr, aceste cete de copii erau o încîntare, îndeosebi cei de patru, cinci, şase ani, adică cei mai mici.

— *Tel que vous me voyez*[213], astăzi am cumpărat două fluiere, m-a anunţat el într-o dimineaţă, cu un aer extrem de mulţumit, nu pentru aceştia, pentru şcolari, care-s mari şi nu mai demult decît ieri am avut plăcerea să fac cunoştinţă cu învăţătorul lor: este omul cel mai vrednic din cîţi există. Nu, erau pentru doi prichindei, fraţi, unul de trei, altul de doi anişori. Cel mai mare îl poartă de mînuţă pe cel mic, sînt foarte isteţi amîndoi: s-au oprit la chioşcul cu jucării şi au rămas cu gura căscată, în acea stare de uimire prostuţă şi de un farmec aparte, proprie copiilor, căreia nu-i poţi găsi rival pe lume. Vînzătoarea, o nemţoaică şireată, a văzut de îndată cum mă uit la ei şi, într-o clipă, le-a şi pus în mînă cîte un fluier: a trebuit să plătesc două mărci. O splendoare să-i vezi, merg şi fluieră. Aceasta s-a întîmplat cu vreo oră în urmă, dar am

trecut şi acum pe acolo – tot mai fluieră. V-am spus cu alt prilej, referindu-mă la societatea de aici, că, deocamdată, o alta mai bună nu poate să apară. Am minţit, iar dumneavoastră m-aţi crezut, nu negaţi, m-aţi crezut. Dimpotrivă, iată societatea mai bună, iată unde-i perfecţiunea: aceste cete de copii din Ems, cu sendvişul în mînă şi cu ghiozdanul în spate, mergînd la şcoală... Ce mai, soarele, Taunusul, copiii, rîsul lor, sendvişurile şi mulţimea strălucitoare de milorzi şi de marchize privind cu dragoste la ei – toate acestea sînt minunate. Aţi remarcat că mulţimea e cucerită de fiecare dată de ei: este totuşi, o dovadă de bun-gust şi-o pornire spre seriozitate. Dar Emsul e prost, Emsul nu poate să nu fie prost, şi de aceea continuă să nască prunci, pe cînd Parisul, Parisul a încetat.

— Cum adică a încetat?

— În Paris există o industrie gigant, numită *Articles de Paris*[214], care împreună cu mătasea, cu vinul şi cu fructele franţuzeşti, a contribuit la achitarea unei contribuţii de cinci miliarde. În Paris această industrie este deosebit de respectată, iar oraşul se preocupă de ea într-atît, că uită să mai dea naştere copiilor. Or, după Paris se ia întreaga Franţă. Primul-ministru raportează în mod solemn an de an în Cameră că „*la population reste stationnaire*“[215]. Pruncii, vedeţi dumneavoastră, nu se mai nasc, dar, chiar dacă se nasc, nu au mare preţ; de aceea adaugă primul-ministru, lăudîndu-se, „bătrînii sînt în mare cinste la noi, în Franţa, bătrînii, chipurile, sînt longevivi“. Cît despre mine, n-au decît să piară pînă la unul ghiujii bătrîni cu care Franţa îşi umple Camerele. Au şi găsit de ce să se bucure, de longevitatea lor; ce, n-au destui ramoliţi?

— Şi totuşi, nu vă înţeleg. Ce are a face aici *Articles de Paris*?

— Problema e foarte simplă. De altfel, dumneavoastră înşivă sînteţi romancier, prin

urmare, poate vă e cunoscut numele unui scriitor francez lipsit de noimă şi foarte talentat, idealist din vechea şcoală, Alexandre Dumas-fiul. De la acest Dumas au pornit cîteva, ca să zic aşa, nobile mişcări[216]. El reclamă ca femeia franceză să dea naştere la copii. Mai mult: a dat în vileag secretul ştiut de toată lumea că în Franţa femeile din rîndul burgheziei chivernisite, toate fără excepţie, nasc cîte doi copii, reuşesc să procedeze în aşa fel cu bărbaţii lor, încît să nască doi copii – nici mai mult, nici mai puţin. Nasc doar doi copii şi intră în grevă. Toate fac aşa şi nu vor să nască mai mulţi – secretul se răspîndeşte cu o iuţeală fantastică. Descendenţa e asigurată de aceştia doi, în plus, averea împărţită în doar două este mai mare, decît în şase, asta pe de o parte. Apoi, în al doilea rînd, însăşi femeia se păstrează mai mult timp: frumuseţea va persista mai mult, la fel şi sănătatea, dispune astfel de mai mult timp pentru călătorii, pentru podoabe, pentru dans. Iar în ce priveşte dragostea părintească, adică problema privită pe latura ei morală, ei bine, dacă ai numai doi copii îi iubeşti, cică, mai mult, decît dacă ai avea şase, ori, avînd şase, aceştia se ţin de pozne, mă rog, te saturi de ei, te termină, poartă-le de grijă!... Numai cît te costă încălţările, dacă socoteşti etc. etc. Dar nu în faptul că Dumas e supărat stă problema, ci în aceea că a hotărît în mod deschis să divulge existenţa secretului: doi, chipurile, nici mai mult, nici mai puţin de atît, ba încă şi cu bărbaţii continuă să trăiască şi să se bucure de toate plăcerile; într-un cuvînt totul e salvat. Malthus, care se temea atît de mult de înmulţirea oamenilor pe pămînt, nici n-ar fi presupus, în închipuirea sa, că pot exista asemenea mijloace. Ce să mai spun, toate acestea sînt extrem de ispititoare. În Franţa, după cum se ştie, există un număr impresionant de proprietari, de reprezentanţi ai burgheziei orăşeneşti şi ai burgheziei de provincie: pentru aceştia chestiunea respectivă e un chilipir. Este

născocirea lor. Numai că născocirea va depăşi graniţele Franţei. Va mai trece, să zicem, un sfert de secol şi veţi vedea că pînă şi Emsul cel prost se va deştepta. Se spune că Berlinul s-a deşteptat grozav în acest sens. Însă, chiar dacă scade numărul de copii, primul-ministru al Franţei nu ar fi remarcat această diferenţă dacă ea ar fi privit numai burghezia, mai exact clasa îndestulată, şi dacă n-ar fi avut şi altă consecinţă. Această consecinţă o reprezintă proletariatul, opt, zece, poftim, toate cele douăsprezece milioane de proletari, oameni necreştinaţi şi necununaţi, ce trăiesc nu în familii legale, ci în asociaţii „raţionale“, pentru „evitarea tiraniei“. Aceştia pur şi simplu îşi scot copiii în stradă. Se nasc alde Gavroche, mor, nu are importanţă, iar dacă rezistă, înfundă casele de corecţie şi puşcăriile pentru infractorii minori. La Zola, numit pe la noi scriitor realist, există o descriere foarte exactă a căsătoriei unor tineri muncitori în Franţa zilelor noastre, în romanul său *Le ventre de Paris*[217]. Şi remarcaţi: alde Gavroche nu sînt francezi, dar ce-i mai uimitor e că nici cei din clasele de sus, cei ce se nasc proprietari, cîte doi şi în secret – nici ei nu sînt totuşi francezi. Cel puţin, îndrăznesc să afirm aceasta, astfel încît cele două finalităţi şi cele două extreme se ating. Iată şi prima consecinţă: Franţa încetează a mai fi Franţa. (Putem noi spune, oare, că aceste zece milioane consideră Franţa drept patria lor?!) Ştiu, se vor găsi poate unii care să spună că-i cu atît mai bine: dispar francezii – rămîn oamenii. Dar mai sînt ei oameni? Să presupunem că da, însă aceştia sînt viitorii barbari ce vor înghiţi Europa. Din ei se vor forma încetul cu încetul, dar ferm şi în permanenţă, viitoarele lepădături abrutizate. Că o generaţie se atrofiază fizic, se vlăguieşte, se ticăloşeşte – cred că nu încape îndoială. Însă fizicul trage după sine şi moralul. Ei sînt fructul împărăţiei burgheze. După mine, cauza e doar pămîntul, adică terenul şi

actuala împărţire a lui în proprietăţi. Fie, vă voi explica şi acest lucru.

IV. Pămîntul şi copiii

— Pămîntul e totul, a continuat Paradoxalistul meu. Eu nu despart pămîntul de copii, pentru mine aceasta rezultă cumva de la sine. Totuşi, nu vă voi explica, veţi înţelege şi aşa, dacă staţi şi judecaţi. Problema e că totul se trage din eroarea funciară. Poate chiar toate celelalte, toate celelalte necazuri omeneşti – toate, probabil, se datorează erorii funciare. Milioane de săraci nu au deloc pămînt, mai ales în Franţa, unde şi aşa pămîntul e puţin; aşa că nici n-au unde să dea naştere copiilor, sînt nevoiţi să nască prin subsoluri, şi nu copii, ci alde Gavroche, din care jumătate nu-şi cunosc tatăl, iar altă jumătate poate nici mama. Asta dintr-o parte; dintr-alta, din cea de sus, de asemenea, cred că-i vorba de o eroare funciară, doar că o eroare de alt gen, în opoziţie cu prima, ce provine poate încă de pe timpul lui Clovis[218], cuceritorul Galiei: reprezentanţii acestei clase dispun fiecare de prea mult pămînt, au acaparat prea mult, fără nici un criteriu, şi tare-l mai stăpînesc, nu cedează nimic, aşa că nici în primul, nici în al doilea caz nu e ceva normal. Ceva trebuie să se petreacă aici, să se schimbe, aşa încît toţi să aibă pămînt, iar copiii să se nască pe pămînt şi nu pe caldarîm. Nu ştiu, nu ştiu cum se vor îndrepta lucrurile, ştiu doar că acolo, deocamdată, copiii n-au unde se naşte. După părerea mea, n-ai decît să lucrezi într-o fabrică: fabrica e tot un lucru legal şi se naşte întotdeauna pe lîngă un pămînt deja cultivat: asta-i legea ei. Fie, însă, ca fiecare muncitor din fabrică să ştie că are undeva o Grădină, scăldată în soarele de aur, cu viţă de vie, o Grădină a lui sau, mai curînd, a obştii, şi că în această Grădină trăieşte şi soţia sa, o femeie grozavă, nu luată de pe trotuar, care-l iubeşte şi-l aşteaptă, iar lîngă ea sînt copiii lui, care se joacă de-a căluţii şi îşi cunosc cu toţii tatăl. *Que*

diable[219], orice puşti cumsecade şi sănătos vine pe lume împreună cu căluţul lui şi orice tătic cumsecade trebuie să ştie asta, dacă vrea să fie fericit. Acolo îşi va duce banii agonisiţi prin muncă şi nu-i va bea la crîşmă cu vreo femelă săltată de pe trotuar. Şi chiar dacă această Grădină nu va putea, în cel mai rău caz (în Franţa, de exemplu, unde este atît de puţin pămînt) să-i asigure hrana, lui şi familiei, astfel încît să nu se poată descurca fără munca în fabrică, măcar să ştie, cel puţin, că acolo copiii îi cresc împreună cu roadele pămîntului, cu arborii, cu prepeliţele pe care le prind, că ei umblă la şcoală, că şcoala e în cîmp şi că el însuşi, muncind cît se cuvine în viaţa lui, va veni totuşi acolo să se odihnească şi să moară. Sau, cine ştie, ar putea să-i asigure întru totul hrana, şi apoi, nici de fabrici n-avem de ce ne teme, poate că şi fabrica se va construi în mijlocul Grădinii. Pe scurt, nu ştiu cum se vor petrece toate acestea, dar ele se vor întîmpla, Grădina va fi. Ţineţi minte vorbele mele şi amintiţi-vă, măcar peste o sută de ani, că v-am vorbit despre toate acestea la Ems, într-o grădină artificială, printre oameni artificiali. Omenirea se va înnoi în Grădină şi prin Grădină se va îndrepta – iată formula. Vedeţi cum s-au petrecut lucrurile: la început au fost castelele, iar pe lîngă ele bordeiele; în castele trăiau baronii, în bordeie, vasalii. Apoi a început să se ridice burghezia, în oraşele întărite, încet de tot, microscopic. Între timp castelele au dispărut, le-au luat locul reşedinţele regilor, oraşe mari cu palate regale şi hoteluri de curte, şi tot aşa pînă în secolul nostru. În secolul nostru a avut loc teribila revoluţie şi a biruit burghezia. Odată cu ea au apărut aceste oraşe de coşmar, cum nici în vis oamenii n-au crezut că pot exista. Asemenea oraşe, precum cele apărute în secolul XIX, lumea nu a mai văzut. Sînt oraşe cu palate de cristal[220], cu expoziţii universale, cu hoteluri internaţionale, cu bănci, cu bugete proprii, cu rîuri infestate, cu

debarcadere, cu tot felul de asociaţii, avînd în jur fabrici şi uzine. Acum se aşteaptă cea de-a treia fază: va dispărea burghezia şi va începe Noua Omenire. Ea va împărţi pămîntul obştilor şi se va stabili în Grădină. „În Grădină să te înnoieşti şi prin Grădină să te îndrepţi.“ Aşadar, castele, oraşe şi Grădina. Dacă doriţi să-mi cunoaşteţi gîndul pînă la capăt, atunci, după părerea mea, copiii, adevăraţii copii, mai exact copiii oamenilor, trebuie să se nască pe pămînt şi nu pe caldarîm. Pot trăi după aceea pe caldarîm, însă poporul, în marea lui majoritate, trebuie să vină pe lume şi *să crească* pe pămînt, pe cîmp, acolo unde se coc grînele şi cresc copacii. Or, proletariatul european e acum în întregime născut pe caldarîm. În Grădină pruncii se vor întrupa direct din ţărînă, ca nişte Adami, şi în nici un caz nu vor merge de la vîrsta de nouă ani, cînd încă mai vor să se joace, la fabrică, să-şi rupă acolo şalele la maşina-unealtă, căreia i se închină burghezul, să se îndobitocească în faţa mecanismului ordinar al acesteia, extenuîndu-se, condamnîndu-şi la pieire imaginaţia, urmărind şirurile nesfîrşite de vălătuci de gaz şi unde moralitatea este un dezmăţ total, pe care Sodoma nu l-a cunoscut. Iar ei sînt băieţi şi fetiţe de zece ani şi bine-ar fi dacă numai aici s-ar întîmpla aşa, dar iată că se întîmplă şi la noi, în Rusia, unde pămînt este cît vezi cu ochii, iar fabricile sînt doar o glumă, în vreme ce orăşelele n-au mai mult de trei parohii. Şi totuşi, dacă văd undeva germenii sau ideea viitorului – aceasta va fi la noi, în Rusia. De ce? Pentru că la noi există, s-a perpetuat pînă astăzi în popor un principiu, şi anume că pentru el pămîntul reprezintă *totul*, că totul îi vine din pămînt şi de la pămînt, şi încă în marea sa majoritate. Dar esenţial e că acest lucru reprezintă legea firească a omenirii. În pămînt, în ţarină, există ceva sacramental. Dacă vreţi ca omenirea să renască în bine, să faceţi oameni din nişte fiinţe aproape sălbatice, atunci împărţiţi-le

pămîntul şi vă veţi atinge scopul. Sînt de acord că, la noi cel puţin, pămîntul şi obştea se află într-o stare dintre cele mai mizerabile, şi totuşi germenele de bază pentru viitoarea idee aici se găseşte, şi asta-i important. După părerea mea, rînduiala ţine de pămînt şi din pămînt se trage şi aşa este pretutindeni, în întreaga lume. Orice fel de ordine – fie ea politică, civilă sau de alt gen – se leagă întotdeauna, pretutindeni de pămînt şi de tipul de proprietate asupra acestuia. Caracterul tipului de proprietate asupra pămîntului dintr-o ţară determină toată starea de lucruri. Dacă există vreun domeniu la noi, în Rusia, unde să domnească în prezent o mai mare dezordine, aceasta se întîmplă cu posesia pămîntului, în atitudinea proprietarilor faţă de mîna de lucru şi între ei înşişi, în caracterul însuşi al prelucrării pămîntului. Şi, cîtă vreme în acest domeniu lucrurile nu se pun la punct, să nu vă aşteptaţi la o organizare fermă nici în celelalte. Nu acuz pe nimeni: aici este vorba de istoria universală – şi noi înţelegem. Cred că noi am reuşit să ne răscumpărăm atît de ieftin din şerbie fiindcă pămîntul *a fost de acord*. Iată, pe acest acord mă bazez şi în celelalte privinţe. Acordul acesta este, iată, încă unul din principiile poporului, chiar dintre acelea pe care Potughinii ni le neagă. Or, toate aceste căi ferate de la noi, băncile nou apărute, asociaţiile, creditele – toate, după părerea mea, nu sînt deocamdată decît lucruri deşarte, iar dintre căile noastre ferate le recunosc doar pe cele strategice. Cele pomenite era bine să apară la noi abia după ce rezolvam problema pămîntului, doar atunci ele ar fi răsărit firesc, pe cînd acum nu sînt decît un joc de bursă; ovreiul s-a pus în mişcare. Vă vine să rîdeţi, nu sînteţi de acord, fie; cît despre mine, doar ce-am citit memoriile unui moşier rus[221], scrise pe la jumătatea secolului, moşier care a dorit, încă de prin anii ’20, să-şi elibereze ţăranii. Pe atunci era într-adevăr o noutate rar întîlnită.

Printre altele, ajungînd odată într-un sat, a înfiinţat o şcoală şi a început să-i înveţe pe copiii de ţăran cîntările bisericeşti. Moşierul vecin, abătîndu-se pe la el şi ascultînd corul, i-a spus: „Aţi avut o idee foarte bună. Învăţaţi-i şi cu siguranţă o să găsiţi cui să vindeţi întregul cor. Aşa ceva place, veţi obţine bani frumoşi pe el". Aşadar, pe cînd mai puteau fi încă vîndute „pentru strămutare" corurile de flăcăiandri, rupîndu-i de părinţi, punerea în libertate a ţăranilor era o ciudăţenie complicată pe pămîntul rusesc. Acest moşier a început să le vorbească mujicilor despre ciudăţenia respectivă; ei l-au ascultat, au făcut ochii mari, s-au speriat, îndelung s-au sfătuit între ei, şi iată că i se înfăţişează: „Păi, dar pămîntul?". „Pămîntul e al meu; bordeiele, gospodăriile vă rămîn vouă, iar pămîntul îl luaţi în parte şi-mi daţi jumătate din recoltă." Mujicii s-au scărpinat în cap: „Nu, e mai bine cum a fost: noi ai dumneavoastră, iar pămîntul al nostru". Fireşte, acest răspuns l-a uimit pe moşier: sălbatic mai e, pasămite, poporul; în decăderea lor morală, nici libertatea nu-i mai trebuie, libertatea, bunul cel dintîi al omului etc. etc. Ulterior, această expresie sau, mai curînd, formulă: „noi ai dumneavoastră, iar pămîntul al nostru" – a ajuns arhicunoscută şi n-a mai mirat pe nimeni. Şi totuşi, ceea ce e mai important: de unde a putut să apară o atît de „nefirească şi cu nimic asemănătoare" înţelegere a istoriei universale, dacă ar fi s-o comparăm cu Europa? Şi, remarcaţi, chiar în această perioadă se dezlănţuise cu şi mai multă furie disputa dintre înţelepţii noştri pe tema: „există, în fond, sau nu vreun fel de principii ale poporului rus, care să merite atenţia oamenilor instruiţi?". Nu, daţi-mi voie: înseamnă că dintru început şi tot aşa apoi rusul nici măcar n-a putut să se imagineze fără pămînt. Dar mai uimitor aici e că şi după abolirea iobăgiei poporul a rămas cu substanţa aceleiaşi formule şi în marea lui majoritate încă nu poate să se imagineze fără

pămînt. Dacă nu a acceptat libertatea fără pămînt, înseamnă că pentru el pămîntul e mai presus de toate, că pămîntul stă la temelia tuturor lucrurilor, pămîntul e totul şi abia din el decurg toate celelalte, adică şi libertatea şi viaţa, şi onoarea, şi familia, şi copilaşii, şi rînduiala, şi biserica – într-un cuvînt, tot ce-i de preţ. Iată, din cauza acestei formule a păstrat şi o asemenea formă, precum obştea. Ce înseamnă ea? Uneori e mai grea decît iobăgia! Despre proprietatea obştească asupra pămîntului s-a tot vorbit, lucrurile sînt cunoscute, se ştie cîte piedici pune ea în calea dezvoltării economice; cu toate acestea, oare nu aici s-ar afla cumva germenul a ceva nou, mai bun, care va să vină, a ceva ideal, care-i priveşte pe toţi şi despre care nimeni nu ştie cum va avea loc, dar care există numai la noi în stare de embrion şi care numai la noi se poate petrece, pentru că nu va fi urmarea vreunui război sau a unei revolte, ci din nou printr-un consimţămînt măreţ şi general, prin consimţămînt, întrucît în vederea lui chiar şi acum se fac mari sacrificii. Şi iată că se vor naşte prunci în Grădină şi se vor înzdrăveni, şi fetiţele de zece ani nu vor mai bea basamac cu muncitorii prin crîşme. Greu le mai e copiilor să crească în acest secol, domnul meu! Atîta am şi vrut să vă spun despre copii, de aceea v-am şi impacientat. Copiii, ei sînt viitorul, iar de iubit numai viitorul îl iubeşti, căci cu prezentul nimeni nu-şi bate capul. Eu nu, desigur, şi probabil că nici dumneavoastră. De aceea iubeşte omul copiii mai mult decît orice pe lume.

V. O vară originală pentru Rusia

A doua zi i-am spus ciudatului meu interlocutor:

— Dumneavoastră îmi vorbiţi numai despre copii, iar eu abia am terminat de citit la cazinou, în ziarele ruseşti, în jurul cărora, ţin să vă anunţ, toţi ruşii de aici se înghesuie, deci am terminat de citit o corespondenţă despre o mamă, o bulgăroaică

dintr-un sat de acolo de la ei din Bulgaria, unde în judeţe întregi oamenii au fost exterminaţi pe capete. O bătrînă dintr-un sat a reuşit să scape cu viaţă şi umblă cu minţile rătăcite pe lîngă mormanul de cenuşă ce-a fost cîndva gospodăria ei. Cînd începe cineva s-o descoasă cum s-au petrecut lucrurile, ea nu răspunde în cuvinte obişnuite, ci imediat îşi pune mîna dreaptă pe obraz şi începe să cînte, şi aşa cîntînd povesteşte, în versuri improvizate, cum a avut o gospodărie şi o familie, a avut soţ, copii, şase copii, iar cei mai mari aveau la rîndul lor copii, nepoţii ei. Şi au venit călăii, l-au ţintuit de perete şi l-au ars pe bătrînul ei soţ, i-au trecut prin tăişul sabiei copiii, copiii ei, au siluit o fetiţă, iar pe alta, care era o frumuseţe, au luat-o cu ei, pruncilor le-au despicat burţile cu iataganele, apoi au aprins casa şi i-au aruncat pe toţi în vîltoarea focului, şi ea a văzut totul, a auzit strigătele copiilor.

— Ştiu, am citit şi eu, mi-a răspuns interlocutorul cel ciudat. Remarcabil, remarcabil. Important e că povesteşte în versuri. Pe cînd la noi, critica rusă, chiar dacă a lăudat uneori versurile, totuşi, a fost întotdeauna înclinată să creadă că ele sînt compuse mai mult pentru răsfăţ. Ar fi interesant de studiat eposul popular în, ca să zic aşa, geneza sa spontană. Este o problemă de artă.

— Ajungă-vă, nu vă mai prefaceţi. De altfel, am remarcat că nu prea agreaţi discuţiile despre problema Orientului.

— Ba nu, şi eu am donat. Dar, dacă doriţi, într-adevăr nu văd cu ochi buni unele chestii în această problemă.

— Care anume?

— Păi, fie şi numai excesul de dragoste.

— Încetaţi, sînt convins că...

— Ştiu, ştiu, nu trebuie să spuneţi pînă la capăt, aveţi perfectă dreptate. Pe deasupra, am făcut donaţia chiar printre primii. Vedeţi dumneavoastră, problema Orientului a fost cu adevărat la noi pînă

astăzi doar o problemă de inimă, ca să zic aşa, şi se datora slavofililor. Practic, mînaţi de marea lor dragoste, mai ales iarna trecută, mulţi au plecat cu cei din Herţegovina; unii şi-au clădit adevărate cariere din această dragoste excesivă. Vă rog să remarcaţi că nu spun nimic; de altfel, excesul de dragoste în sine este un lucru dintre cele mai minunate, dar, dacă umbli călare pe-o mîrţoagă, poţi şi s-o istoveşti; de asta m-am temut încă din primăvară şi de aceea n-am crezut. Mai apoi, în timpul verii, aflîndu-mă chiar aici, m-am temut ca nu cumva să ne lăsăm subit păgubaşi de toată această frăţie. Acum însă, acum nici măcar eu nu mă mai tem; a fost vărsat şi sînge rusesc, or, sîngele vărsat e un lucru important, e un lucru care uneşte!

— Nu cumva aţi crezut în mod serios că ne vom lăsa păgubaşi de frăţia noastră?

— Păcatul e al meu, m-a bătut acest gînd. Dar, cum să nu te bată? Acum însă nu mă mai bate. Vedeţi dumneavoastră, pînă şi aici la Ems, la zece verste de Rin, ne parvin ştiri, ca să zic aşa, chiar din Belgrad. Sînt călători care au auzit cu urechile lor cum în Belgrad este acuzată Rusia. Pe de altă parte, eu însumi am citit în *Temps* şi în *Débats*, cum la Belgrad, imediat ce turcii au pătruns în Serbia, se striga: „Jos cu Cerniaev!“. Alţi corespondenţi şi alţi martori oculari ne încredinţează că, dimpotrivă, toate acestea sînt nerozii şi că sîrbii nu fac altceva decît să divinizeze Rusia şi aşteaptă totul de la Cerniaev. Să ştiţi: eu dau crezare ambelor tipuri de informaţii. S-a strigat cu siguranţă şi aşa, şi aşa, nici nu se putea altfel: naţiunea e tînără, soldaţi n-au, de luptat nu ştiu, generozitate cît încape, dar nici un fel de spirit practic. Acolo Cerniaev a trebuit să întemeieze o armată, or, ei, sînt convins, în marea lor majoritate nu pot pricepe ce fel de sarcină e aceea de a pune bazele unei armate într-un termen atît de scurt şi în asemenea împrejurări;

vor înţelege mai tîrziu, dar atunci începe istoria universală. Pe deasupra, sînt convins că pînă şi printre capetele sîrbeşti cele mai tari şi, ca să zic aşa, mai ministeriale, se vor găsi unele convinse că Rusia doarme şi visează cum pune mîna pe putere în ţara lor şi, prin ei, se întăreşte politic infinit de mult. M-am temut ca nu cumva toate acestea să acţioneze ca un val de apă asupra fraternei noastre iubiri. Numai că s-a întîmplat să fie altfel, într-atît de diferit, că i-a surprins chiar şi pe mulţi ruşi. Tot pămîntul rusesc a început să-şi facă auzit glasul şi şi-a rostit de îndată principalul său cuvînt. Soldatul, negustorul, profesorul, bătrîna cea bisericoasă – cu toţii şi-au unit glasurile în acest cuvînt. Şi nu s-a rostit nici un sunet despre acaparare, ci numai despre „cauza ortodoxă“. Şi nu doar pitacii şi-i dăruiesc oamenii pentru cauza ortodoxă, ci ar fi gata chiar acum să-şi pună şi capetele la bătaie. Mai reţineţi că aceste trei cuvinte: „pentru cauza ortodoxă“ sînt o extraordinară, o extraordinar de importantă formulă politică şi pe moment, şi pe viitor. Putem chiar spune că aceasta este formula viitorului nostru. Iar faptul că despre „acaparare“ nu s-a rostit nici măcar un sunet de nicăieri este un lucru teribil de original. Europa nu i-ar da nicidecum şi pentru nimic în lume crezare, întrucît ea însăşi n-ar fi acţionat decît prin acaparare şi de aceea nici măcar nu poate fi învinuită în sens strict, pentru strigătul ei împotriva noastră, ştiţi asta? Într-un cuvînt, de astă dată a început înfruntarea noastră definitivă cu Europa şi... putea ea oare să înceapă altfel decît printr-o neînţelegere? Pentru Europa, Rusia e o neînţelegere, şi orice acţiune a ei, de neînţeles; aşa va fi pînă la sfîrşit. Da, de multă vreme nu s-a mai manifestat astfel pămîntul rusesc, atît de conştient şi de armonios şi, în plus, ne-am regăsit cu adevărat fraţii de sînge, nici vorbă de fraze bombastice aici. Şi nu doar prin intermediul comitetului slav, ci direct, cu întregul

nostru pămînt i-am regăsit. Acest lucru, iată, e neaşteptat pentru mine, în aşa ceva n-aş fi crezut nicicum. Într-un acord atît de deplin, de general şi, să zicem, atît de *neaşteptat* era şi greu să crezi, chiar şi să-l fi prezis cineva. Cu toate acestea, ceea ce trebuia să se înfăptuiască se înfăptuieşte. Mi-aţi povestit de acea Mamă-bulgăroaică, dar eu ştiu că şi o altă mamă s-a manifestat în vara aceasta: Maica-Rusie şi-a găsit noii copii de sînge şi puternicul ei glas de jale a răsunat pentru aceştia. Şi e vorba chiar de copii, chiar de un mare bocet matern care, iarăşi, luaţi aminte la asta, reprezintă o măreaţă indicaţie politică pentru viitor: e „maica, şi nu stăpîna lor!". Şi chiar de se va întîmpla ca noii ei copii să nu înţeleagă cum stau lucrurile şi, pentru un moment, de altfel, vor începe să cîrtească împotriva ei, ei bine, ea n-are de ce să-şi plece urechea sau ochiul la acestea, ci trebuie să-şi continue binefacerile cu un sentiment matern neobosit şi plin de îngăduinţă, aşa cum şi trebuie să procedeze orice mamă adevărată. Vara aceasta, vă daţi seama, vara aceasta va rămîne înscrisă în istoria noastră. Şi cîte din neclarităţile ruşilor nu s-au lămurit dintr-odată acum, la cîte din întrebările lor nu s-a dat dintr-odată răspuns! Pentru conştiinţa rusească această vară a fost aproape cît o epocă.

Post-scriptum

„Poporul rus este uneori cu totul *neverosimil*" – aceste cuvinte mi-a fost dat să le aud în aceeaşi vară întrucît, desigur, şi pentru cel ce le-a rostit, multe din cele întîmplate acum au fost lucruri neaşteptate şi, de ce nu, chiar „neverosimile". S-au întîmplat, totuşi, lucruri atît de noi? Nu cumva tot ceea ce a ieşit la iveală se afla, dimpotrivă, de multă vreme, ba chiar dintotdeauna în sufletul poporului rus?

A prins elan, mai întîi, ideea populară şi şi-a găsit expresia sentimentul naţional: sentimentul de

dragoste dezinteresată faţă de fraţii slavi oprimaţi şi nefericiţi, iar ideea este „Cauza ortodoxă“. Şi, într-adevăr, fie şi numai în asta s-a făcut simţit ceva parcă neaşteptat. Neaşteptat (de altfel, departe de a fi pentru toţi) a fost faptul că poporul nu şi-a uitat măreaţa sa idee, „Cauza ortodoxă“, n-a uitat-o în decursul a două veacuri de robie, de beznă spirituală, iar în ultimul timp, de josnică depravare, de materialism, de expansiune evreiască, de basamac. Apoi, neaşteptat a fost faptul că prin ideea poporului, prin „Cauza ortodoxă“ s-au reunit brusc aproape toate nuanţele de opinii ale elitei intelectualităţii din societatea rusă, chiar ale acelor oameni pe care noi îi consideram deja rupţi definitiv de popor. Mai trebuie remarcate cu acest prilej neobişnuita însufleţire şi convergenţa de păreri din aproape toată presa noastră... O bătrînă smerită donează o copeică pentru fraţii slavi şi adaugă: „Pentru cauza ortodoxă“. Un ziarist prinde din zbor aceste cuvinte şi le reproduce în presă cu autentică veneraţie şi chiar vezi că el însuşi e cu toată inima de partea aceleiaşi „Cauze ortodoxe“: asta simţi citind articolul. Se poate ca şi cei ce nu cred în nimic să fi înţeles în sfîrşit ce înseamnă, în fond, pentru poporul rus, Ortodoxia, „Cauza ortodoxă“. Au înţeles că nu e nicidecum un spirit bisericesc ce ţine de un anume ritual şi că, pe de altă parte, nu e nici un *fanatisme religieux*[222] (cum, de altfel, începe să se numească în Europa această mişcare generală), ci reprezintă tocmai progresul uman, atotumanizarea omului, căci aşa este înţeleasă ea de poporul rus, popor ce şi-a ales drept călăuză în toate pe Hristos, popor ce-şi înfăptuieşte tot viitorul întru Hristos şi întru adevărul Său şi nici măcar nu se poate imagina în afara lui Hristos. Liberalii, negatorii, scepticii, la fel ca şi propovăduitorii ideilor sociale, toţi se vădesc a fi deodată îndîrjiţi patrioţi ruşi, cel puţin în marea lor majoritate. Asta înseamnă că aşa au şi fost; dar putem noi, oare, să susţinem că am ştiut acest

lucru şi pînă acum şi că nu s-au auzit, din contra, extrem de multe reproşuri reciproce ce s-au dovedit a fi astăzi în multe privinţe zadarnice? Ruşi, adevăraţi ruşi s-au dovedit a fi la noi incomparabil mai numeroşi decît au presupus pînă acum mulţi alţii, şi ei ruşi adevăraţi. Oare ce i-a unit pe aceşti oameni sau, mai curînd, ce le-a dat de înţeles că ei, în lucrurile importante, în lucrurile esenţiale, nici mai înainte n-au fost dezbinaţi? Numai că aici e problema, în faptul că Ideea Slavă, în sensul ei cel mai înalt, a încetat să mai fie doar a slavofililor, ci a trecut brusc, sub presiunea evenimentelor, în chiar inima societăţii ruse, s-a exprimat limpede în conştiinţa tuturor, iar ca sentiment *viu* a coincis cu orientarea poporului. Dar să vedem ce este această „Idee slavă în sensul ei cel mai înalt". Cred că le este clar tuturor ce înseamnă: înainte de toate, adică, înainte de orice interpretare istorică, politică sau de altă natură, ea înseamnă sacrificiu, chiar sete de sacrificiu pentru fratele aflat la nevoie şi sentimentul datoriei benevole al celui mai puternic dintre neamurile slave de a sări în ajutorul celui mai slab, cu scopul ca, punîndu-l pe picior de egalitate cu sine pe planul libertăţii şi al independenţei politice, să purceadă împreună la fundamentarea pe viitor a unirii tuturor slavilor în numele adevărului lui Hristos, mai exact, întru folosul, dragostea şi slujirea întregii omeniri, întru apărarea tuturor celor slabi şi oprimaţi din lume. Toate acestea nu sînt nicidecum teorie, dimpotrivă, în însăşi mişcarea rusă de acum, frăţească şi dezinteresată, ce merge pînă la dispoziţia conştientă de a sacrifica chiar şi cele mai importante interese, chiar şi pacea cu Europa, toate acestea deja s-au conturat ca fapt, iar pe viitor poate oare să se producă unirea tuturor slavilor cu un alt scop decît protecţia celor slabi şi slujirea umanităţii? Trebuie să se întîmple aşa şi nu altfel, pentru că seminţiile slave, în marea lor majoritate, s-au nutrit şi au

crescut numai prin suferinţă. Am scris, iată, mai sus, că ne mirăm de faptul că poporul rus n-a uitat în anii de robie, de întuneric şi de asuprire marea sa „Cauză ortodoxă“, marea sa datorie ortodoxă, nu s-a sălbăticit cu totul şi n-a devenit, din contra, un egoist de o sinistră închidere în sine, preocupat numai de propriul cîştig. Dar, probabil, aceasta este o particularitate a sa ca popor slav, adică aceea de a se înălţa prin spirit în suferinţă, de a se întări politic în asuprire şi, în robie şi umilinţă, de a se uni întru dragostea şi adevărul lui Hristos:

„Cu povara Crucii Sale
Rob umil părînd să fie,
Împăratul cel din Ceruri
Te-a călcat, natală glie!“[223].

Tocmai pentru că a fost asuprit şi pentru că a purtat timp de secole povara crucii sale, poporul rus nu şi-a uitat „Cauza ortodoxă“ şi fraţii aflaţi în suferinţă, s-a înălţat cu spiritul şi inima, fiind întru totul gata să-i ajute pe cei oprimaţi. Intelectualitatea noastră a înţeles acest lucru, s-a alăturat din toată inima poporului şi dorinţei acestuia şi, alăturîndu-se, a simţit pe dată că e totuna cu el. Mişcarea care i-a cuprins pe toţi a fost generoasă şi umană. Orice idee superioară, unificatoare şi orice sentiment unificator just sînt cea mai mare fericire în viaţa unei naţiuni. Această fericire s-a abătut şi pe la noi. Nu se putea să nu percepem în întregime comuniunea tot mai mare de păreri, limpezirea multora din neclarităţile noastre de mai înainte, întărirea conştiinţei de sine. A ieşit brusc la iveală ideea politică, percepută exact de societate, de popor. Europa cea atît de sensibilă a observat pe dată acest lucru, iar acum urmăreşte cu deosebită atenţie ce vor face ruşii. Pentru ea, această conştientizare a ideii politice este o surpriză deplină: presimte ceva nou, de care e nevoită să ţină cont; am crescut şi trebuie să ne arate mai mult respect. Zvonurile şi opiniile

privind dezmembrarea politică şi obştească a societăţii ruse ca naţionalitate, ce cîştigaseră de multă vreme teren în Europa, trebuie să capete neapărat în ochii ei o puternică dezminţire: s-a dovedit că, atunci cînd e nevoie, ruşii ştiu să se şi unească. Dar şi forţele care ne dezorganizează (în existenţa cărora n-are decît să creadă) trebuie, desigur, în opinia ei, să capete de la sine o altă orientare şi un alt deznodămînt. Da, multe puncte de vedere din această epocă vor trebui să se schimbe pe viitor. Într-un cuvînt, această mişcare generală şi în deplin acord a ruşilor este deja dovada unui nivel important al maturităţii naţionale şi nu poate să nu trezească respect.

Ofiţerii ruşi pleacă în Serbia şi îşi pun acolo la bătaie vieţile. Numărul acestora, ca şi al rezerviştilor ruşi din armata lui Cerniaev, a crescut în permanenţă şi continuă să crească în mod progresiv. S-ar putea spune: „Sînt oameni pierduţi, care n-aveau ce face pe la casele lor şi pleacă doar pentru a pleca undeva, sînt nişte carierişti şi aventurieri“. Dar pe lîngă faptul că aceşti „aventurieri“ n-au primit nici un fel de recompensă bănească (există informaţii numeroase şi exacte în această privinţă), ei au trecut prin multe greutăţi ca să ajungă acolo, iar unii au avut de pierdut, fiind nevoiţi să renunţe, măcar temporar, la slujbele lor. Însă, indiferent cine sînt, ce ne este dat să auzim şi să citim despre ei? Că îşi pierd viaţa cu zecile şi că îşi fac eroic datoria; că tînăra armată a slavilor răsculaţi, creată de Cerniaev, a început deja în mod ferm să se bizuie pe ei. Prin faptele lor umplu de glorie numele naţiunii ruse în Europa, iar prin sîngele vărsat ne unesc cu ceilalţi fraţi slavi. Sîngele eroic vărsat nu va fi uitat şi se va ţine seama de el. Nu, nici vorbă de aventurieri: ei sînt conştienţi că încep o nouă epocă. Sînt pionierii ideii politice ruse, ai dezideratelor şi ai voinţei ruse, pe care le vestesc în faţa Europei.

S-a conturat încă una din personalităţile Rusiei; s-a conturat aspru, calm şi chiar măreţ: este vorba de generalul Cerniaev. Norocul nu a surîs întotdeauna faptelor sale de arme, însă, luate în ansamblu, acestea au înclinat, pînă acum, evident în favoarea sa. A creat în Serbia o armată, a dat dovada unui caracter sever, dîrz, ferm. În plus, mergînd în Serbia, şi-a riscat întreaga-i glorie militară, deja cucerită în Rusia, şi, prin urmare, şi-a riscat viitorul. În Serbia, cum s-a aflat abia de curînd, a acceptat să primească sub comandă doar un simplu detaşament şi abia în ultimul timp a fost numit comandant suprem. Armata cu care a pornit la luptă era constituită din miliţie, din recruţi care nu văzuseră încă o armă, din cetăţeni paşnici veniţi direct de la coarnele plugului. Riscul era extrem, succesul îndoielnic: avem aici cu adevărat exemplul de sacrificiu pentru un scop măreţ. Întemeind armata, instruind-o, organizînd-o şi dîndu-i, după posibilităţi, o orientare, generalul Cerniaev a început să acţioneze mai hotărît, cu mai multă îndrăzneală. A reuşit să repurteze o victorie extrem de importantă. În ultimul timp a fost nevoit să se retragă sub presiunea unui inamic de trei ori mai puternic. Şi a făcut-o în forţă, la timp, cruţînd vieţile soldaţilor săi, fără să fie zdrobit şi a ocupat o poziţie întărită, pe care n-au avut curajul s-o atace „învingătorii". Dacă ar fi să judecăm cum se cuvine, generalul Cerniaev abia îşi începe principalele operaţiuni. Armata sa, totuşi, nu poate să se aştepte la susţinere de niciunde, în vreme ce armata inamică îşi poate încă spori considerabil forţele. Pe deasupra, considerentele politice ale guvernului sîrb îl pot împiedica în mod serios să-şi ducă misiunea pînă la capăt. Şi totuşi, această personalitate s-a conturat deja ferm şi precis: talentul său militar e indiscutabil, iar prin caracter şi prin deosebitul său elan sufletesc se află, fără îndoială, la înălţimea aspiraţiilor şi scopurilor ruseşti. Dar despre generalul Cerniaev vom vorbi

mai pe larg în viitor. E uimitor că, odată cu plecarea sa în Serbia, a căpătat o imensă celebritate în Rusia, numele său a devenit popular. Şi nici nu-i de mirare: Rusia îşi dă seama că el a început şi a înfăptuit un lucru ce coincide cu năzuinţele ei cele mai nobile şi mai sincere şi că, prin gestul său, le-a făcut cunoscute Europei. Indiferent de ce-o să urmeze, generalul poate de pe acum să fie mîndru de faptele sale, iar Rusia nu-l va uita şi-l va iubi.

207 *Prizonierul din Caucaz*, poem de Mihail Lermontov.

208 Citat inexact din Biblie (*Matei*, 6, 28-30; *Luca*, 12, 22; 27-28).

209 Cartea în cauză este: N.N. Strahov, *Problema feminină. Analiza lucrării lui John Stuart Mill, „Despre subordonarea femeii“*, Sankt-Petersburg, 1871.

210 Este vorba de personajul*Tatiana Larina*, din romanul în versuri*Evgheni Oneghin* de Puşkin.

211 *Ceaţki* – personaj din comedia *Prea multă minte strică* de Griboedov.

212 În capitolul al treilea al ciclului satiric *Domnii Molcealini* al lui Saltîkov-Şcedrin, despre Ceaţki se spune că s-ar fi căsătorit în finalul piesei cu Sonecika şi că i-ar fi lăsat un testament agramat din punct de vedere juridic, care ar fi fost atacat de un alt personaj pentru neclaritate.

213 *Ştiţi, eu... (fr.).

214 *Articole pariziene (fr.).

215 *Numărul locuitorilor rămîne constant (fr.).

216 În text se face aluzie la pamfletul lui Dumas-fiul,*L'Homme-femme*(1872).

217 **Pîntecele Parisului* (fr.).

218 *Clovis* (465 sau 466-511), rege al francilor, care au cucerit Galia şi au fost asimilaţi de populaţia autohtonă.

219 *La naiba (fr.).

220 Aluzie la clădirea din sticlă şi oţel, din Londra, care a găzduit expoziţiile mondiale din anii 1851 şi 1862.

221 *Memoriile lui Ivan Dmitrievici Iakuşkin*, Vol'naia russkaia tipografia, Londra, 1882.

222 *Fanatism religios (fr.).

223 Strofă din poezia *Aceste sate sărăcăcioase* de Feodor Tiutcev.

Septembrie
Capitolul I

I. *Piccola bestia*[224]

Cu vreo şapte ani în urmă s-a întîmplat să-mi petrec toată vara, pînă în septembrie, la Florenţa. După părerea italienilor, Florenţa este oraşul cel mai torid pe timp de vară şi cel mai rece pe timp de iarnă din întreaga Italie. Ei consideră că în Neapole vara este incomparabil mai uşor de suportat decît la Florenţa. Şi iată cum într-o zi, în luna iulie, s-a stîrnit un mare tărăboi în apartamentul pe care îl închiriasem: au năvălit ţipînd două servitoare, în frunte cu proprietara: văzuseră cum chiar atunci intrase de pe coridor în camera mea o *piccola bestia*, care trebuia găsită şi nimicită cu orice preţ. *Piccola bestia* era o tarantulă. Au început să caute pe sub scaune, pe sub mese, prin toate ungherele, prin mobilier, au început să mături pe sub dulapuri, să tropăie ca s-o facă să iasă la iveală; pe urmă s-au năpustit în dormitor, au prins a cotrobăi pe sub pat, în pat, prin lenjerie şi... n-au găsit-o. Au dibuit-o abia a doua zi dimineaţă, cînd se deretica prin cameră şi, desigur, au executat-o imediat, însă pînă atunci a trebuit să-mi petrec noaptea în pat într-o stare extrem de neplăcută, cu conştiinţa faptului că în cameră, împreună cu mine, înnoptează şi *piccola bestia*. Înţepătura de tarantulă, se spune, arareori că este mortală, deşi, cîndva, la Semipalatinsk, cu exact cincisprezece ani înaintea voiajului meu la Florenţa, am cunoscut un caz, cînd, dintr-o înţepătură a acestei insecte, cu tot tratamentul administrat, a murit un cazac din trupele regulate. Cei mai mulţi se aleg cu febră sau pur şi simplu cu stări de leşin, dar în Italia, unde există atîţia doctori, poţi scăpa şi mai uşor; nu ştiu, nu sînt medic, şi totuşi am fost înspăimîntat toată noaptea. La început am încercat să alung această idee, ba

chiar am început să rîd de ea, mi-am amintit şi am recitat din memorie fabula moralizatoare a lui Kuzma Prutkov[225], *Conductorul şi tarantula* (o culme a perfecţiunii în felul ei), apoi am adormit. Numai că visele n-au fost deloc plăcute. Tarantula n-am visat-o, dar mi s-a întîmplat altceva, dezagreabil, greoi, de coşmar, cu frecvente stări de trezie, şi abia apoi, spre ziuă, cînd răsărea soarele, am adormit mai bine. Ştiţi de ce mi-am amintit această mică istorioară de demult? Din cauza chestiunii Orientului!... De altfel, nici eu nu mă mai mir: că doar ce nu se scrie şi nu se vorbeşte acum despre problema Orientului!

Iată ce mi se pare mie: odată cu chestiunea Orientului s-a strecurat în Europa un fel de *piccola bestia* şi nu le dă răgaz să se liniştească tuturor oamenilor de bine, celor ce îndrăgesc lumea, omenirea, înflorirea acesteia, tuturor celor ce doresc acea clipă binecuvîntată, cînd se va termina în sfîrşit *măcar această* vrajbă primordială, grosolană dintre popoare. De fapt, dacă stai şi te gîndeşti, uneori *ţi se pare* că, odată cu rezolvarea definitivă a problemei Orientului, se va stinge orice altă dispută politică în Europa, că în formula „problema Orientului“ sînt cuprinse poate, Dumnezeu ştie, toate celelalte chestiuni politice, toate neînţelegerile şi prejudecăţile Europei. Într-un cuvînt, ar începe ceva cu totul nou, iar Rusia ar intra într-o cu totul altă fază, căci acum le e clar tuturor că numai odată cu rezolvarea definitivă a acestei probleme Rusia ar putea să se împace cu Europa pentru prima dată de-a lungul existenţei sale şi să fie, în cele din urmă, înţeleasă de către ea. Numai că toată această fericire e împiedicată de *piccola bestia*. Ea a existat dintotdeauna, dar, de cînd cu problema Orientală, dă năvală pînă şi-n camere. Toţi aşteaptă, toţi sînt neliniştiţi, parcă trăiesc cu toţii un coşmar, visează cu toţii urît. Cine este sau ce este această *piccola bestia* – care provoacă o asemenea învălmăşeală – nu se poate

stabili, pentru că urmează un fel de nebunie generală. Fiecare şi-o reprezintă în felul său şi nimeni nu-l înţelege pe celălalt. Şi, cu toate acestea, pare că toţi au fost înţepaţi. Înţepătura are drept consecinţă imediată cele mai neobişnuite accese: în Europa, astăzi, pare că toţi încetează a se mai înţelege unul pe altul, ca pe vremea turnului Babel; mai mult chiar, fiecare în sinea lui încetează să mai ştie ce vrea. Într-o singură privinţă sînt uniţi: cu toţii arată de îndată spre Rusia, oricare fiind încredinţat că bestia periculoasă de-acolo vine. Or, în Rusia totul este luminos şi clar, cu excepţia, se înţelege, a acestei mari dureri privitoare la fraţii slavi din Răsărit, durere ce luminează totuşi sufletul şi înalţă inima. În problema Orientului, în Rusia, se întîmplă de fiecare dată ceva total opus faţă de Europa: cu toţii încep de îndată să se înţeleagă mai bine unul pe altul, fiecare ştie exact ce vrea, şi toţi simt că sînt în acord unul cu altul, pînă şi ultimul mujic îşi dă seama ce trebuie să dorească, la fel ca şi cel mai instruit om. Pe toţi îi uneşte imediat sentimentul nobil şi plin de abnegaţie de a-i ajuta dezinteresat şi generos pe fraţii lor crucificaţi. Dar Europa nu dă crezare acestui lucru, nu dă crezare nici nobleţei Rusiei, nici actului ei dezinteresat. Mai ales în această „dezinteresare“ stă întreaga incertitudine, întreaga ispită, esenţa care dă peste cap toate circumstanţele. Circumstanţe potrivnice tuturor, urîte de toţi, şi de aceea nimeni nu vrea să creadă, toţi sînt parcă înclinaţi să nu creadă. Dacă n-ar exista această „dezinteresare“, problema ar deveni într-o clipă de zece ori mai simplă şi mai pe înţelesul Europei, or, existînd „dezinteresarea“, totul se cufundă în beznă, în incertitudine, în mister, devine taină! O, europenii au fost înţepaţi! Şi, desigur, toată această taină ar fi cuprinsă, după părerea celor înţepaţi, doar în Rusia, care nu vrea totuşi să dezvăluie nimic, şi îşi urmăreşte ferm, neobosit scopul ştiut numai de ea, înşelîndu-i pe

toţi cu viclenie şi pe tăcute. De două sute de ani vieţuieşte Europa alături de Rusia, ţară care numai cu forţa le-a silit pe celelalte popoare s-o accepte în uniunea lor, în civilizaţie; însă în permanenţă Europa a privit-o cu suspiciune, presimţind ceva rău, a privit-o ca pe o enigmă fatală, apărută Dumnezeu ştie cum, şi care trebuie, totuşi, cu orice preţ dezlegată. Şi iată că, de fiecare dată, tocmai în problema Orientului, această incertitudine, această neînţelegere a Europei în privinţa Rusiei se acutizează pînă la boală, dar nimic nu se rezolvă: „Cine este sau ce este ţara asta, la urma urmei, şi cînd vom putea şti, în fond? Cine sînt aceşti ruşi? Asiatici, tătari? Dacă ar fi aşa, lucrurile s-ar clarifica; dar nu, aici e aici, că nu, că trebuie să recunoaştem în sinea noastră că nu e aşa. Oricum, sînt atît de deosebiţi de noi... Ce mai e şi această unire a popoarelor slave? La ce le trebuie, în ce scop? Ce ne spune, ce poate să ne spună nou această primejdioasă unire?“. Şi conchid, măsurînd cu propria unitate de măsură, ca mai înainte, ca întotdeauna: „E vorba de cucerire, de un joc necinstit, cotropire înseamnă viclenie, distrugerea pe viitor a civilizaţiei, hoarda mongolă unită, tătarii!...“.

Şi, cu toate acestea, nici măcar ura faţă de Rusia nu-i poate uni definitiv pe cei înţepaţi: ori de cîte ori e vorba de problema Orientului, întreaga Europă, dintr-un tot evident, începe pe dată şi într-un mod extrem de vădit să se fragmenteze în egoismele sale naţional-distincte, personale. Aici totul e consecinţa falsei idei că cineva ar dori să cotropească pe altcineva şi să prade: „Şi mie mi s-ar cuveni; dar toţi şterpelesc, iar eu nu mă aleg cu nimic!“. Aşa că, de fiecare dată cînd apare această problemă de viaţă şi de moarte, încep să doară şi să supureze vechile dihonii şi plăgi politice ale Europei. Şi de aceea e firesc că toţi vor să stingă problema, măcar pentru un timp; principalul e că doresc s-o stingă în Rusia, să-i abată cumva Rusiei

atenţia de la ea, s-o ducă cu vorba, s-o vrăjească, s-o sperie.

Dar iată că vicontele Beaconsfield[226], israelit prin naştere (*né d'Israeli*) dezvăluie deodată Europei, într-un discurs ţinut la un banchet, un secret extraordinar: toţi aceşti ruşi, în frunte cu Cerniaev, care au dat năvală în Turcia spre a-i salva pe slavi, toţi aceştia sînt socialişti, comunişti şi comunarzi, într-un cuvînt, tot ceea ce înseamnă element distructiv în Rusia, răspîndit peste întreaga ţară. „Pe mine puteţi să mă credeţi, căci eu sînt Beaconsfield, sînt premier, cum îmi spun ziarele ruseşti, pentru a da articolelor mai multă importanţă; eu sînt primul-ministru, dispun de documente secrete, aşadar cunosc mai bine decît dumneavoastră problema, ştiu foarte multe lucruri", iată ce se întrezăreşte în fiecare frază a acestui viconte. Sînt convins că, pe cînd îşi cerşea de la regină titlul nobiliar, şi-a născocit şi a compus el însuşi acest nume de album de familie, ce ne aminteşte de alde Lenski[227] şi Gremin[228] de pe la noi. Doar e romancier[229]. Apropo, cînd scriam, cîteva rînduri mai sus, despre acea misterioasă *piccola bestia*, iată ce mi-a trecut la un moment dat prin minte: ce-ar fi dacă cititorul va crede că, prin această alegorie, am vrut să-l zugrăvesc pe vicontele Beaconsfield? Vă încredinţez că nu-i aşa: *piccola bestia* e doar o idee, nu o persoană, şi apoi, ar fi o prea mare onoare pentru domnul Beaconsfield, deşi trebuie să recunoaştem că aduce foarte mult a *piccola bestia*. După ce afirmă în discursul său că Serbia, declarînd război Turciei, a procedat necinstit şi că războiul, pe care îl poartă acum această ţară, este de asemenea necinstit şi după ce mai că nu scuipă în felul acesta de-a dreptul în obrazul întregii mişcări ruseşti, după ce scuipă pe întreaga însufleţire de aici, pe donaţiile, pe dorinţele, pe rugăciunile, de care nu putea să nu ştie acest israelit, noul arbitru englez al onoarei

continuă în felul următor (nu citez chiar cuvînt cu cuvînt):

„Rusia, fireşte, a fost bucuroasă să se descotorosească de toate elementele sale distructive, expediindu-le în Serbia, chiar dacă a scăpat din vedere că acolo ele îşi vor strînge rîndurile, se vor înhăita, vor complota şi vor ajunge o forţă... Această nouă şi cumplită forţă trebuie luată în seamă de către Europa“, îngroaşă liniile Beaconsfield, ameninţîndu-i pe fermierii englezi cu viitorul socialist al Rusiei şi al Orientului. „Fraza mea insinuantă despre socialism, zice el, fireşte, în sinea lui, va fi remarcată şi în Rusia, trebuie să bag şi Rusia în sperieţi.“

E un păianjen, un păianjen, o *piccola bestia*; într-adevăr, seamănă grozav de mult; într-adevăr, e o mică şi păroasă *bestia*! Şi ce sprinten aleargă! Totuşi, această maltratare a bulgarilor a admis-o, ba a şi plănuit-o; doar e romancier şi ea e al său *chef-d'œuvre*. Şi cînd te gîndeşti că are şaptezeci de ani, că în curînd va fi în mormînt, lucru pe care îl ştie şi singur. Şi totuşi, cît trebuie să se fi bucurat, probabil, de titlul de viconte; întreaga viaţă, desigur, a visat la el, încă de pe vremea cînd scria romane. Oare în ce cred astfel de oameni, cum dorm ei noaptea, ce fel de vise au, ce fac ei faţă în faţă cu propriul suflet? O, sufletele lor trebuie să fie pline de distincţie!... O, mănîncă zilnic cele mai alese bucate, în compania unor interlocutori atît de fini şi de inteligenţi, serile simt mîngîierile celor mai strălucite femei, în cea mai distinsă şi mai înaltă societate; o, viaţa le este atît de agreabilă, felurile de mîncare atît de gustoase, somnul atît de uşor, de prunci! Am citit nu demult că başbuzucii au răstignit doi preoţi, care şi-au dat sufletul după o zi şi o noapte, în chinuri ce întrec orice închipuire. Beaconsfield, chiar dacă a negat la început în parlament existenţa oricărei torturi,

oricît de mici, ştie, fireşte, în sinea lui chiar şi de aceste două crucificări, „că doar dispune de documente“. Fără nici o îndoială, alungă de la sine aceste scene deşarte, urîte şi chiar murdare, indecente; dar cele două cadavre negre, chircite pe cruci pot să-i apară brusc în faţa ochilor, în cel mai neaşteptat moment, spre exemplu, cînd Beaconsfield se pregăteşte de culcare, în somptuosul său dormitor, cu un zîmbet senin pe buze la amintirea serii extraordinare pe care a petrecut-o, a balului şi a tuturor acelor vorbe meşteşugite şi pline de spirit pe care le-a spus unuia sau uneia.

„Ei, da, va gîndi Beaconsfield, aceste cadavre negre pe cruci... hm... ele, desigur... Dar, la o adică, «statul nu e o persoană particulară; nu are voie să-şi sacrifice, din sentimentalism, propriile interese, cu atît mai mult cu cît în chestiunile politice generozitatea nu este niciodată dezinteresată».“ „E uimitor cît de frumoase sînt uneori maximele, cugetă Beaconsfield. Te împrospătează şi, ceea ce e mai important, sînt atît de coerente. Aşa-i, statul... Şi totuşi, ar fi mai bine să mă culc... Hm. La urma urmei, ce sînt aceşti doi preoţi? Popi? Cum le zic ei, sînt popi, *les popes*. Ce nevoie aveau să iasă la iveală? N-aveau decît să se ascundă pe undeva... sub divan... *Mais, avec votre permission, messieurs les deux crucifiés*[230], m-aţi plictisit de moarte cu păţania voastră neroadă, *et je vous souhaite la bonne nuit à tous les deux.* “[231]

Şi Beaconsfield adoarme lin, gingaş. Visează că e viconte şi că e înconjurat de trandafiri şi lăcrămioare şi de superbe doamne. Iată-l că ţine un discurs admirabil: ce de *bons mots*! Mulţimea îl aplaudă: e clipa cînd tocmai a zdrobit coaliţia...

Şi iată cum toţi aceşti căpitani şi maiori ruşi, vechi luptători la Sevastopol şi în Caucaz, cu redingotele lor de modă veche, boţite, cu crucea albă la petliţe (aşa au fost descrişi mulţi dintre ei),

toţi sînt socialişti. Unii dintre ei trag la măsea, fireşte; asta am auzit-o; soldatul e slab de înger cînd e vorba de băutură, dar aşa ceva nu înseamnă cîtuşi de puţin socialism. În schimb, ia uitaţi-vă cum cîte unul dintre ei moare în bătălie, ia uitaţi-vă ce dandy, ce erou e el în fruntea batalionului, aducînd glorie naţiunii sale şi, prin exemplul personal, făcînd pînă şi din recruţii cei fricoşi nişte eroi! Aşadar, e socialist, spuneţi dumneavoastră? Dar cei doi adolescenţi, pe care i-a adus de mînă mama lor (a existat şi un asemenea caz), sînt ei comunarzi? Sau poate acest soldat bătrîn, cu cei şapte fii ai săi, nu cumva va fi voind să incendieze palatul Tuileries? Aceşti soldaţi bătrîni, aceşti cazaci de pe Don, aceste grupuri de ruşi ce sosesc cu detaşamentele sanitare sau cu bisericile de campanie, nu cumva dorm şi visează cum să-l execute pe arhiepiscop? Aceşti Kireevi, aceşti Raevski[232] să fie elementele distructive ale Rusiei, de care trebuie să se teamă Europa? Dar Cerniaev, cel mai naiv dintre eroi, cel care edita la noi *Russki mir*, este el cumva căpetenia socialismului rus? Ptiu, ce neverosimil! Dacă Beaconsfield ar fi ştiut cît de incoerent şi de... ruşinos sună toate acestea pe ruseşte, poate că n-ar fi inclus în discursul său un fragment atît de stupid.

II. Vorbe, vorbe, vorbe

Cîteva opinii, de la noi şi din Europa, despre rezolvarea problemei Orientului sînt categoric surprinzătoare. Apropo, şi în lumea presei ruseşti există cîţiva ce par înţepaţi. O, nu-mi voi trece în revistă toate impresiile, aş obosi. Numai „autonomia administrativă“, ea singură poate să provoace în rîndul nostru o paralizie a creierelor. Vedeţi dumneavoastră, dacă se va găsi o modalitate prin care Bulgariei, Herţegovinei, Bosniei să li se acorde aceleaşi drepturi ca populaţiei musulmane şi dacă se va reuşi imediat asigurarea acestor drepturi, „nu vedem de ce nu s-

ar rezolva problema Orientului“ etc. etc. După cum se ştie, această opinie se bucură de o deosebită autoritate pe continent. Într-un cuvînt, se propune o combinaţie, a cărei realizare e mai dificilă decît recrearea Europei întregi, decît separarea apelor de uscat sau ceva de genul acesta. Or, unii consideră că au rezolvat chestiunea, aşa că stau liniştiţi şi mulţumiţi. Nu, dragii mei, Rusia a convenit asupra acestui lucru numai *în principiu*, iar cît priveşte înfăptuirea lui, vrea să supravegheze ea însăşi şi *în felul ei*, aşa că nu vă va da, fireşte, prilejul să vă înfruptaţi cu ceva, domnilor palavragii. „Să li se acorde autonomie? Să se găsească o combinaţie?“ – totuşi, cum se poate realiza aceasta, cine poate să acorde şi să găsească? Cine va da ascultare şi cine va face ca acel cineva să asculte? În fine, cine conduce Turcia, ce partide şi ce forţe? Oare există, fie şi în Constantinopol, oraş totuşi *mai educat* decît celelalte zone, măcar un singur turc care ar putea într-adevăr, pe baza convingerii sale lăuntrice, să recunoască, în sfîrşit, un *raya*[233] creştin pînă-ntr-atît de egal în drepturi, încît în cele din urmă să poată ieşi ceva din această „autonomie“? Spun: „măcar un singur om“... Or, dacă-i aşa, dacă nu există nici măcar unul, atunci cum s-ar putea purta tratative şi încheia tratate cu un asemenea popor? „Să se organizeze supravegherea, să se găsească o combinaţie“, glăsuiesc îndrumătorii. Dar ia, hai, găsiţi combinaţia! Există probleme cu particularităţi ce nu se pot nicicum rezolva aşa cum toţi sînt negreşit tentaţi să le rezolve la un moment dat. Nodul gordian n-a putut fi dezlegat cu degetele, or, toţi îşi băteau capul cum să-l dezlege tocmai cu degetele; a venit Alexandru, a tăiat nodul cu sabia şi a rezolvat astfel enigma.

Dar iată, de pildă, încă o opinie a presei; de altfel, nu este numai a presei: e o veche opinie diplomatică şi totodată opinia majorităţii învăţaţilor, a profesorilor, foiletoniştilor, a

publiciştilor, romancierilor, occidentaliştilor, a slavofililor etc. etc. şi anume: Constantinopolul nu va aparţine în cele din urmă nimănui, va fi ceva de tipul oraşelor libere, internaţionale, pe scurt, ceva în genul unui „loc comun". Îl va ocroti echilibrul european etc. Într-un cuvînt, în locul unei hotărîri simple, directe şi clare, unica posibilă, apare o combinaţie savantă, complicată şi nefirească. Să punem o simplă întrebare: ce înseamnă echilibrul european? Se presupunea pînă acum că acest echilibru se menţine între cîteva dintre cele mai puternice state europene, să zicem vreo cinci, egale ca pondere (adică se presupunea, ca să zic aşa, din delicateţe, că ar fi de pondere egală). Şi iată că cinci lupi se tolănesc în cerc, iar la mijloc au o bucăţică gustoasă (Constantinopolul), aşa că lupii nu fac altceva decît să păzească prada unul de altul. Or, un asemenea lucru este numit capodoperă, o lovitură de maestru în rezolvarea problemei! Măcar o soluţionează cineva? Una, că totul se fondează pe o neghiobie primitivă, pe un fapt fantastic, niciodată întîlnit pînă acum, pe un fapt nefiresc, pe echilibru. La o adică, a existat vreodată echilibru politic în lume? În mod hotărît, nu! Este doar o formulă vicleană, concepută la vremea ei de oameni vicleni pentru a-i duce de nas pe nătăfleţi. Dar Rusia nu-i un nătăfleţ, ci un om cinstit, şi de aceea, mai frecvent decît alţii, se pare, a crezut în inviolabilitatea principiilor şi a legilor acestui echilibru şi de multe ori le-a respectat sincer ea însăşi, a fost ocrotitoarea lor. În acest sens, Rusia a fost exploatată într-un mod extrem de obraznic. De aceea, se pare că nimeni din toate celelalte state cu pondere egală rămase nu s-a gîndit în mod serios la aceste legi ale echilibrului, chiar dacă pînă una-alta a respectat formalităţile, dar numai pînă una-alta: în momentul în care se întrezărea din calcule profitul, fiecare încălca acest echilibru, fără să-l doară capul de nimic. Mai comic e că, de fiecare dată scăpa nepedepsit şi de

fiecare dată se reinstaura imediat „echilibrul“. Cînd i se întîmpla şi Rusiei nu să încalce ceva, ci să se gîndească măcar cît de cît la propriul interes, de îndată toate celelalte state cu pondere egală se uneau şi se năpusteau spre aceasta: „vezi că distrugi echilibrul“. Ei bine, acelaşi lucru se va întîmpla şi în cazul Constantinopolului internaţional: vor sta întinşi cei cinci lupi, arătîndu-şi colţii unul la altul, inventînd fiecare pentru sine combinaţia: cum să se unească cu vecinii şi cum să facă în aşa fel încît, sugrumîndu-i pe ceilalţi lupi, să-şi împartă cît mai avantajos prada. Să fie aceasta soluţia? În acelaşi timp, între lupii păzitori au loc, de asemenea, tot un fel de combinaţii: brusc unul dintre cei cinci lupi, poate chiar cel mai sur, într-o bună zi, la o anumită oră, prin nu ştiu ce întîmplare nefericită pentru el, se transformă din lup în căţel de cameră şi încă unul care nu latră defel. Ce mai cutremur în echilibru! Mai mult, se poate întîmpla ca în viitorul Europei, din cele cinci puteri de pondere egală, să se formeze pur şi simplu numai două şi atunci cum rămîne cu combinaţia dumneavoastră, domnilor înţelepţi?... Fiindcă veni vorba, aş îndrăzni să rostesc o axiomă: „nu va exista nicicînd un asemenea moment în Europa, o astfel de stare politică a lucrurilor, încît Constantinopolul *să nu fie al cuiva*, adică să nu aparţină cuiva“. Este o axiomă şi totuşi mi se pare că altfel nici nu poate fi. Dacă îmi permiteţi să fac o glumă, e probabil mai cu putinţă ca, în chiar ultimul moment, în clipa hotărîtoare, Constantinopolul să încapă brusc pe mîinile englezilor, cum au încăput şi Gibraltarul, Malta etc. Şi aceasta, în timp ce statele încă se vor mai fi gîndind la echilibrul de forţe. Tocmai aceşti englezi, care astăzi veghează cu grijă maternă la inviolabilitatea Turciei, care îi prorocesc posibilitatea unui viitor măreţ, a unei civilizaţii, încrezători în principiile ei viabile, tocmai ei, cînd vor vedea că lucrurile au ajuns la

răscruce, tocmai ei vor înhăţa pe sultan şi Constantinopolul. Aşa ceva le stă în caracter, aceasta le este orientarea, e în concordanţă cu veşnica lor cutezanţă obraznică, cu violenţa, cu perfidia lor! Dacă vor reuşi să se menţină în Constantinopol, precum în Gibraltar, e deja o altă problemă! Toate acestea sînt deocamdată, fireşte, doar o glumă, eu le şi prezint ca pe o glumă, dar n-ar fi rău, totuşi, ca de ea să se ţină seama: grozav mai seamănă a realitate...

III. Combinaţii şi combinaţii

Aşadar, în rezolvarea problemei Orientului se admit tot felul de combinaţii, cu excepţia celei mai clare, mai juste, mai simple şi mai fireşti. Ba chiar se poate spune: cu cît mai nefirească pare să fie soluţia, cu atît mai repede e luată în seamă de societate, de opinia generală. Iată, spre ilustrare, încă una la fel de „nefirească“: se presupune că „problema ar fi pe loc şi definitiv rezolvată, dacă Rusia ar declara cu voce tare că este dezinteresată în privinţa întregii Europe“. Numai că – fericit e cel ce crede! – în cazul în care Rusia nu numai că şi-ar declara, ci şi-ar dovedi chiar, *de facto*, dezinteresul, poate că gestul ei ar tulbura şi mai tare Europa. Ei bine, nu are importanţă că nu luăm nimic pentru noi, că „îi copleşim cu binefaceri“ şi plecăm înapoi, fără să tragem nici un folos, doar demonstrînd Europei dezinteresul nostru. Pentru ea ar fi chiar mai rău: „Cu cît mai dezinteresat i-ai copleşit cu binefaceri, cu atît mai mult le-ai dovedit că nu atentezi la independenţa lor; cu atît mai încrezători, cu atît mai fideli se vor arăta faţă de tine, te vor respecta ca pe un soare, ca pe o culme, un apogeu, ca pe un Imperiu. Şi apoi, ce dacă vor fi autonomi şi nu supuşii tăi: în schimb, vor recunoaşte în sinea lor că-ţi sînt vasali, o vor recunoaşte inconştient, chiar fără voie“. Iată, acest proces inevitabil de anexare morală a slavilor la Rusia, indiferent cînd se va produce, mai repede

ori mai tîrziu, acest proces, ca să spunem aşa, firesc, caracterul legitim al acestui fapt îngrozitor pentru Europa este de altfel coşmarul ei, marea ei temere pentru viitor. Din partea Europei, doar forţe şi combinaţii, din partea noastră – legea naturii, firescul, afinitatea, adevărul; prin urmare, de cine va depinde viitorul pămînturilor slave?

Şi totuşi, există chiar în Europa o combinaţie, bazată pe un principiu total opus şi pînă-ntr-atît de *plauzibil*, că s-ar putea chiar să aibă trecere. Noua combinaţie e tot opera englezilor; ea reprezintă, să zicem, corijarea tuturor greşelilor şi stîngăciilor partidului torylor. Se fondează pe ideea ca Anglia însăşi să-i copleşească neîntîrziat pe slavi cu binefacerile, dar cu intenţia, totuşi, de a face din ei, pentru totdeauna, duşmanii Rusiei, nişte oameni care s-o urască. Se presupune dezicerea în cele din urmă de turci, lichidarea lor, ca indivizi incorigibili şi incapabili, şi crearea unei uniuni a tuturor popoarelor creştine din Peninsula balcanică, cu centrul în Constantinopol. Slavii eliberaţi şi recunoscători se vor alătura, firesc, Angliei, mîntuitoarea şi eliberatoarea lor, iar aceasta „le va deschide atunci ochii asupra Rusiei“: „Iată, cică, duşmanul vostru cel mai înverşunat; acesta, lăsînd impresia că se preocupă de voi, doarme şi visează cum să vă înghită şi să vă priveze de un viitor politic glorios şi inevitabil“. Astfel, cînd slavii se vor convinge de viclenia Rusiei, vor crea pe dată un nou şi puternic bastion împotriva ei şi „nu va mai visa Rusia la Constantinopol, n-o vor lăsa acolo niciodată!“.

Ceva mai şiret şi, la prima vedere, mai abil nici nu se putea născoci. Şi, mai presus de toate, este atît de simplu şi se bazează pe un fapt autentic. Despre acest fapt am adus vorba în treacăt mai înainte. El constă în aceea că o parte a intelectualităţii slave, cîţiva dintre înalţii demnitari şi conducători ai slavilor manifestă într-adevăr o neîncredere ascunsă faţă de ţelurile Rusiei şi, de

aici, chiar o ostilitate faţă de Rusia şi de ruşi. O, nu mă refer la popor, la mase. Pentru popoarele slave, pentru sîrbi, pentru muntenegreni, Rusia mai e soarele, mai e speranţa, mai e prietenul, maica şi ocrotitoarea lor, cea care le va aduce libertatea! Însă intelectualitatea slavă e cu totul altceva. Se înţelege, nu mă refer la toată intelectualitatea; nu îndrăznesc şi nici nu-mi permit să vorbesc despre toţi; „dar, *chiar dacă departe de a fi toţi*, totuşi, printre capetele lor cele mai ministeriale (cum m-am exprimat în *Jurnalul* meu pe luna august) se vor găsi asemenea oameni cărora li se şi năzare că Rusia e vicleană, că doarme şi visează cum să-i cucerească şi să-i înghită“. Nu avem de ce să ascundem faptul că pe noi, pe ruşi, foarte mulţi dintre slavii instruiţi nu ne iubesc, poate, defel. Aceştia, de exemplu, încă ne mai consideră, în comparaţie cu ei, lipsiţi de educaţie, aproape barbari. Nu-i interesează nici pe departe progresele noastre în viaţa civilă, organizarea noastră internă, reformele, literatura noastră. Doar cei foarte culţi dintre ei au auzit de Puşkin, însă şi dintre aceştia e puţin probabil să se găsească mulţi care să-l considere un geniu al spiritului slav. Foarte mulţi dintre cehii instruiţi sînt convinşi, de pildă, că în literatura lor există vreo patruzeci de poeţi de talia lui Puşkin. Pe deasupra, toate aceste popoare slave, sub forma în care se găsesc ele astăzi, sînt orgolioase şi iritabile politic, precum naţiunile rupte de viaţă şi fără experienţă. Printre ei, combinaţia englezească ar putea avea şanse de reuşită, dacă i s-ar da curs. Şi e greu de închipuit un motiv pentru care nu i s-ar da curs, dacă, odată cu victoria whig-ilor[234] în Anglia, i-ar veni şi ei rîndul. Şi totuşi, cîtă artificialitate, cît nefiresc, cîtă neputinţă, cîtă minciună în ea!

În primul rînd, cum să uneşti o asemenea diversitate de popoare, care nu seamănă între ele, precum cele din Peninsula Balcanică, ba încă şi cu centrul la Constantinopol? Sînt aici greci, slavi,

români. Al cui să fie Constantinopolul? Al tuturor. Iată un motiv de vrajbă şi de gîlceavă, cel puţin între greci şi slavi în primă instanţă (şi asta în ipoteza că toţi slavii ar fi uniţi). Vor spune: se poate instaura un conducător, se pot pune bazele unui imperiu (aşa pare-se că se şi presupune în ideea proiectului). Dar cine va fi împăratul – un slav, un grec sau nu cumva unul din Casa de Habsburg? În orice caz, vor începe de îndată şi dualismele, bifurcaţiile. Esenţial e că elementele slav şi grecesc sînt de neunit: amîndouă au ambiţii uriaşe, cu totul incomensurabile şi false, fiecare cu privire la gloriosul său viitor politic. Nu, dacă Anglia se va hotărî vreodată să-i abandoneze pe turci, va organiza toate acestea mai trainic. Iată, aici, cred, s-ar putea desfăşura acea combinaţie pe care, ceva mai sus, am numit-o glumă, şi anume că Anglia însăşi va înghiţi Constantinopolul „pasămite, pentru binele slavilor". „Din voi, slavilor, voi crea la nord o uniune şi un bastion împotriva colosului răsăritean, spre a nu-l lăsa în Constantinopol, întrucît, odată ce-l va cuceri, vă va ocupa şi pe voi toţi. Şi atunci, s-a zis cu gloriosul vostru viitor politic. Nu fiţi îngrijoraţi nici voi, grecilor, Constantinopolul e al vostru: vreau eu să fie al vostru şi de aceea îl ocup. O fac numai ca să nu-l dau Rusiei. Slavii îl apără dinspre nord, eu – dinspre mare, nu vom lăsa pe nimeni. Voi rămîne doar un timp limitat în Constantinopol, pînă vă veţi întări şi pînă ce veţi deveni un imperiu unit, ferm şi matur. Însă, pînă una-alta, eu voi fi conducătoarea voastră, eu vă voi apăra. Eu am rezistat peste tot, ale mele sînt şi Gibraltarul şi Malta; doar v-am înapoiat insulele din Marea Ionică..."

Într-un cuvînt, dacă acestei găselniţe a whig-ilor i s-ar da curs, atunci, repet, ar fi greu să ne îndoim de succes, dar, se înţelege, pentru un timp limitat. Pe deasupra, această perioadă s-ar putea întinde, poate, pe mai mulţi ani, însă... cu atît mai

inevitabilă va fi distrugerea acestui plan cînd va sosi clipa firească pentru aşa ceva şi atunci distrugerea va fi definitivă, întrucît această combinaţie, în totalitatea ei, nu e fondată decît pe calomnie şi pe artificialitate.

Minciuna constă în faptul că Rusia este calomniată. Nici un fel de ceaţă nu va rezista razelor adevărului. Vor înţelege cîndva pînă şi seminţiile slave întregul adevăr al dezinteresului rusesc şi, în acelaşi timp, se va înfăptui şi unirea lor spirituală cu noi. Căci unirea noastră activă cu slavii a început de foarte puţină vreme, însă acum, de-acum ea nu va mai putea fi nicicînd oprită şi va continua mai mult, tot mai mult. De dragostea noastră frăţească pentru ele se vor convinge în cele din urmă aceste popoare, chiar dacă s-ar dezlănţui toate calomniile posibile la adresa Rusiei. Asupra lor va acţiona fascinaţia irezistibilă a puternicului spirit rusesc, ca un principiu apropiat lor. Slavii vor simţi că nu pot evolua spiritual în mici alianţe, în vrajbe şi pizmuiri, ci doar uniţi într-un tot, în alianţa generală a slavilor. Proporţiile imense şi tăria unităţii ruse n-o să-i mai tulbure şi n-o să-i mai sperie, ci, dimpotrivă, vor fi atraşi irezistibil de ele, ca de un centru, ca de un principiu. Unitatea de credinţă va servi, de asemenea, drept legătură excepţională. Credinţa rusească, ortodoxismul rus este singurul lucru pe care acest popor îl consideră sfînt; aici şi-a pus el idealurile, aici se află tot adevărul şi dreptatea vieţii. Or, popoarele slave, prin ce s-au simţit ele unite, prin ce au supravieţuit, dacă nu prin credinţa lor, pe timpul suferinţelor îndurate sub jugul de patru sute de ani al musulmanilor? Numai pentru credinţă au îndurat ele chinurile, pentru că ea trebuia să le fie călăuză. În fine, pentru slavi poporul rus şi-a vărsat sîngele, iar sîngele nu se uită niciodată. Cei şireţi s-au gîndit la toate acestea. Posibilitatea de a defăima Rusia în ochii slavilor îi încurajează în credinţa că vor izbîndi şi că această izbîndă va fi

trainică. Numai că un astfel de succes nu este veşnic. Pentru un timp, o repet, el se poate realiza. Combinaţiei în cauză i se poate da curs dacă vor triumfa whig-ii, şi lucrul acesta trebuie avut în vedere. Englezii se vor decide s-o pună în practică pur şi simplu pentru a preveni Rusia, cînd va veni clipa decisivă: „noi înşine, pasămite, sîntem în stare să-i copleşim cu binefacerile“.

Apropo de sîngele vărsat. Ce-ar fi dacă voluntarii noştri, chiar şi fără ca Rusia să declare război, îi vor învinge pe turci şi vor elibera popoarele slave? Din cîte se aude, sosesc din Rusia atît de mulţi voluntari iar donaţiile se fac continuu, aşa că, în cele din urmă, dacă situaţia se va menţine, Cerniaev va putea într-adevăr să-şi alcătuiască o întreagă armată de ruşi. În orice caz, Europa şi diplomaţii ei ar rămîne foarte miraţi de un asemenea deznodămînt: „Dacă voluntarii lor au reuşit singuri să-i bată pe turci, ce s-ar fi întîmplat dacă întreaga Rusie ar fi pornit la luptă?“. Europa n-ar putea să evite acest raţionament.

Dă-le, Doamne, voluntarilor ruşi izbînda; dar se aude că, din nou, ofiţerii ruşi mor cu zecile în bătălii. Dragii noştri!

N-ar fi de prisos şi chiar, după părerea mea, se impune o mică remarcă. În ziarele ruseşti, pe măsura creşterii numărului de voluntari ruşi înrolaţi în Serbia, pe măsura nenumăratelor sacrificii eroice ale acestora în lupte, a fost deschisă de curînd o nouă rubrică de donaţii: „*În folosul familiilor ruşilor care şi-au dat viaţa în războiul cu turcii pentru eliberarea slavilor din Balcani*“, iar donaţiile au început să curgă. Ziarul *Golos* a şi strîns, la rubrica respectivă, aproape trei mii de ruble şi, cu cît vom dona mai mult, cu atît, fireşte, va fi mai bine. Nu-i la fel de bine, în opinia mea, că această formulă pentru donaţii n-a fost concepută cu destulă exactitate. Ajutoarele se strîng numai pentru familiile ruşilor *căzuţi* în război etc. Dar pentru familiile mutilaţilor? Nu

cumva aceste familii nu se vor alege cu nimic? Se ştie doar că pentru aceste familii e, poate, mai greu decît pentru celelalte. Cel căzut în luptă a căzut şi gata, familia îl plînge, pe cînd altul s-a întors infirm, fără picioare, fără mîini sau grav rănit, aşa că sănătatea lui va necesita în mod constant, începînd cu acest moment, şi îngrijire susţinută, şi asistenţă medicală. Pe deasupra, chiar dacă-i infirm, totuşi mănîncă şi bea, deci familiei nevoiaşe i s-a mai adăugat o gură în plus. Cred, de asemenea, că mai există în rubrica respectivă o altă neclaritate: „*În folosul familiilor ruşilor căzuţi*“ etc. Dar există familii înstărite sau din cele care nu prea cunosc lipsurile, există şi familii sărace, care cunosc din plin nevoia. Dacă li se vor distribui tuturor, celor cu adevărat sărace le va rămîne extrem de puţin; de aceea, mi se pare, formularea ar trebui să sune cam aşa: „*În folosul familiilor nevoiaşe ale ruşilor căzuţi sau mutilaţi în războiul cu turcii pentru eliberarea slavilor din Balcani*“. De altfel, nu fac decît să lansez ideea; de-i va fi dat cuiva să găsească o altă formulă şi mai exactă, cu atît mai bine. Ar fi de preferat doar ca această rubrică de întrajutorare să fie susţinută cît mai curînd şi cît mai substanţial. Ea este extrem de utilă, absolut indispensabilă şi poate avea o uriaşă influenţă morală asupra celor ce luptă pentru ideea rusă, asupra generoşilor noştri voluntari.

IV. Halate şi săpun

Printre interpretările date problemei Orientului am întîlnit una extrem de curioasă. Într-o zi, nu cu mult timp în urmă, a apărut în presa străină un lucru ciudat: în reprezentări înflăcărate, aproape fantastice, unii s-au apucat să-şi imagineze ce va deveni lumea întreagă dacă Turcia va fi complet zdrobită şi împinsă înapoi în Asia. A rezultat că ar fi o nenorocire, că s-ar produce un adevărat şoc. S-a prezis chiar că în Asia, undeva prin Arabia, va apărea un nou califat, va învia din nou fanatismul,

iar lumea musulmană se va năpusti iarăşi asupra Europei. Cei mai profunzi cugetători s-au limitat doar la părerea că a deporta în întregime această naţiune şi a o strămuta din Europa în Asia reprezintă o idee imposibilă şi, în genere, de neconceput. Citind aşa ceva, m-a cuprins, nu ştiu cum, mirarea; totuşi nu-mi puteam da seama despre ce este vorba. Apoi am înţeles brusc că toţi aceşti diplomaţi-visători puneau problema în sensul strict al cuvîntului, mai exact, în sensul că lucrurile, într-adevăr, spre aşa ceva se îndreaptă, spre a zdrobi imperiul turc din punct de vedere politic, în fapt literalmente, şi de a expulza în mod real populaţia turcă undeva în Asia. Cum s-a putut forma o asemenea interpretare nu înţeleg nicicum; în tot cazul, la banchete şi mitinguri, unii au speriat cu aşa ceva asistenţa: pasămite, ar fi un cutremur, o nenorocire. Însă eu cred că nu s-ar întîmpla absolut nimic şi că nici un turc n-ar trebui strămutat în Asia. La noi, în Rusia, ceva de genul acesta s-a întîmplat deja. Cînd s-a sfîrşit cu hoarda tătară, s-a întărit pe dată hanatul Kazanului, şi pînă-ntr-atît, că un timp era foarte greu să anticipezi: sub stăpînirea cui vor rămîne pămînturile ruseşti – a creştinilor sau a musulmanilor? Acest hanat stăpînea pe atunci ţinuturile răsăritene ale Rusiei, avea legături cu Astrahanul, ţinea Volga în mîinile sale, iar dintr-o altă parte a Rusiei şi-a găsit un aliat excelent, hanul hoardei din Crimeea, un mare tîlhar şi jefuitor, din pricina căruia Moscova a avut multe de tras. Situaţia era de maximă urgenţă şi tînărul ţar Ivan Vasilievici, care pe atunci încă nu era cel Groaznic, a hotărît să pună capăt problemei Orientului acelor ani şi să ocupe Kazanul.

A urmat un asediu cumplit, şi Karamzin l-a descris ulterior foarte elocvent. Locuitorii Kazanului s-au apărat ca disperaţii, excelent, cu îndîrjire, ferm, tenace. Dar iată că au fost aruncate în aer galeriile subterane, cetele de ostaşi au fost

mînate la asalt şi Kazanul a fost luat! Şi cum credeţi c-a procedat Ivan Vasilievici intrînd în oraş? I-a exterminat pe capete pe locuitori, cum va proceda mai tîrziu în Marele Novgorod, pentru ca pe viitor să nu-l mai încurce? I-a mutat pe undeva în stepă, în Asia? Nicidecum; n-a fost strămutat nici măcar unul singur, totul a rămas ca mai înainte, iar aceşti tătari, atît de periculoşi pînă atunci, s-au liniştit pentru totdeauna. Şi totul s-a petrecut în chipul cel mai simplu şi mai potrivit: de îndată ce oraşul a intrat în stăpînirea lor, ruşii au adus o icoană a Maicii Domnului şi au ţinut o slujbă, pentru întîia oară de la întemeierea Kazanului. Au pus apoi temelia unei biserici ortodoxe, au confiscat cu multă scrupulozitate armele, au numit o conducere rusească, iar pe hanul din Kazan l-au dus unde trebuie – şi gata; toate s-au făcut într-o singură zi. N-a trecut mult timp şi localnicii de aici au început să ne vîndă halate, ceva mai tîrziu şi săpun. (Mă gîndesc că faptul s-a petrecut chiar în ordinea dată, adică mai întîi halatele, iar apoi săpunul.) Cu aceasta povestea s-a încheiat. Exact la fel s-ar încheia problema şi în Turcia, dacă Europei i-ar veni în minte gîndul bun de a distruge în sfîrşit din punct de vedere politic acest califat.

În primul rînd, s-ar ţine de îndată o slujbă în Sfînta Sofia; apoi patriarhul ar sfinţi din nou catedrala; din Moscova, cred eu, ar putea ajunge în aceeaşi zi un clopot, sultanul ar fi dus unde trebuie – şi cu asta totul s-ar încheia. E drept, există la turci o lege, aproape o dogmă a Coranului, şi anume: doar musulmanul poate şi trebuie să poarte arme, pe cînd un *raya* nu. În ultimul timp au început să permită şi *rayalelor* să deţină arme, dar numai plătind o taxă foarte mare, astfel că au născocit şi o nouă sursă de venit a statului; totuşi, există extrem de puţini purtători de arme. Aşa că, iată, această singură lege ar trebui, chiar din prima zi, din ziua celei dintîi slujbe în Sfînta Sofia,

inversată, în sensul că numai creştinii pot şi sînt datori să fie înarmaţi, iar musulmanii în nici un caz, chiar şi dacă ar plăti taxă. Ei bine, iată garanţia întreagă a liniştii şi vă încredinţez că altceva nici nu mai trebuie făcut. Nu după mult timp ar începe şi turcii să ne vîndă halate, mai apoi şi săpun, poate de o calitate mai bună decît cel din Kazan. Cît priveşte cultivarea pămîntului, producţia de struguri şi de tutun, acestea toate, în condiţiile unor noi regulamente şi ale unor noi legi, ar creşte, cred eu, cu o aşa rapiditate, cu un asemenea succes, încît, încetul cu încetul, s-ar reuşi cu siguranţă să se achite şi datoriile restante ale fostului stat turc faţă de Europa. Pe scurt, n-ar fi nimic, s-ar întîmpla numai lucruri bune şi potrivite, n-ar avea loc nici un cutremur şi, repet, nici măcar un singur turc n-ar trebui expulzat din Europa...

Şi nici în Orient nu s-ar întîmpla nimic. Poate că undeva, prin stepa asiatică, printre nisipuri, şi-ar face apariţia califatul; dar pentru o năvală asupra Europei acum, în secolul nostru, e nevoie de mulţi bani, de atîtea tunuri de tip nou, de atîtea puşti şi de atîta muniţie achiziţionată pe socoteala statului, de atîtea convoaie de care, de atîtea fabrici şi uzine în prealabil, încît nu doar fanatismul musulman, ci pînă şi fanatismul englez n-ar fi în stare să ajute cu ceva noul califat. Într-un cuvînt, n-ar ieşi decît lucruri bune. Şi să dea Dumnezeu cît mai repede aceste lucruri bune, căci din cele rele sînt berechet!

224 *Creatură mîrşavă (ital.).

225 V. *supra* nota 43 din Jurnal (1873).

226 *Benjamin Disraeli*, primul-ministru al Angliei între 1874 şi 1880, provenea dintr-o familie de evrei trecuţi la anglicanism. La 12 august 1876 s-a anunţat că regina i-a acordat titlul de conte de Beaconsfield. Dostoievski utilizează titlul de „viconte“ cu intenţii ironice, considerîndu-l potrivit cu numele de familie „de album“ al celui vizat (după cum se spune mai jos).

227 Personaj din romanul *Evgheni Oneghin* de Puşkin.

228 Personaj din nuvela romantică *Încercarea* de A. A. BestujevMarlinski.

229 Disraeli era într-adevăr scriitor, autor al cîtorva romane.

230 *Dar, cu permisiunea dumneavoastră, domnilor crucificaţi (fr.).

231 *Iar eu vă urez la amîndoi noapte bună (fr.).

232 *Raevski*, Nikolai Nikolaevici (1839-1876), colonel rus, căzut în luptă la 20 august 1876.

233 *Raya*, cuvînt de origine arabă, cu sensul de „turmă"; populaţia nemusulmană a Turciei. În Rusia secolului XIX, acest cuvînt desemna în principal populaţia slavă din Peninsula balcanică.

234 *Whig* – partid politic englez (sec. XVII-XIX), exprimînd interesele aristocraţiei îmburghezite, ale marilor comercianţi şi finanţişti; precursor al partidului liberal.

Capitolul al II-lea

I. Oameni învechiţi

„Orice idee superioară, unificatoare şi orice sentiment unificator just sînt cea mai mare fericire în viaţa unei naţiuni. Această fericire s-a abătut şi pe la noi. Nu se putea să nu percepem în întregime comuniunea tot mai mare de păreri, limpezirea multora din neclarităţile noastre de mai înainte, întărirea conştiinţei de sine.“

Iată ce-am exprimat în ultimul articol din numărul pe august al *Jurnalului* meu, şi am credinţa că nu m-am înşelat. Un sentiment unificator adevărat în viaţa unei naţiuni chiar că este o fericire. Dacă m-am şi înşelat în vreo privinţă, a fost, poate, în aceea că am exagerat într-o oarecare măsură nivelul „comuniunii tot mai mari de păreri şi de conştiinţă“. Dar nici de astă dată nu sînt dispus să cedez. Cui iubeşte Rusia de multă vreme i se strîngea inima văzînd prăpastia dintre păturile de sus ale populaţiei ruse şi cele de jos, îndepărtarea de popor şi de viaţa acestuia, ceea ce, ca fapt existent, acum nu mai lasă loc nici celei mai mici îndoieli. Această îndepărtare s-a mai diminuat şi a slăbit în parte, după părerea mea, odată cu actuala mişcare a tuturor ruşilor, datorată chestiunii slave. În mod firesc, nu există posibilitatea să ne închipuim că ruperea noastră de popor va dispărea în totalitate şi rana se va vindeca. Nu, ea continuă şi va mai continua multă vreme, însă asemenea clipe istorice, precum cele trăite de noi în anul acesta, fără îndoială că înlesnesc şi „comuniunea tot mai mare de păreri şi limpezirea neclarităţilor“, pe scurt, contribuie la o mai bună înţelegere de către noi a poporului şi a vieţii ruseşti pe de o parte, iar pe de alta, la o cunoaştere mai exactă de către popor a acestor oameni ciudaţi, oarecum străini pentru el, ca şi

cum ar fi neruşi, a acestor „domni“, cum ne spune el pînă astăzi.

Trebuie să recunoaştem că şi astăzi, în actuala mişcare general-rusească, poporul a manifestat o poziţie mai justă, mai fermă şi mai clară decît mulţi dintre intelectualii noştri. El a făcut dovada unui sentiment deschis, simplu şi puternic, a unui punct de vedere hotărît şi, ceea ce e mai important, a unei unităţi şi a unui consens uimitoare. În rîndurile sale nici măcar nu s-au iscat discuţii de tipul „pentru ce anume trebuie să-i ajutăm pe slavi? Oare, chiar trebuie să-i ajutăm? Care dintre ei trebuie ajutaţi mai susţinut şi pe mai mult timp şi care nu trebuie ajutaţi defel? Nu vom dăuna cumva, prin cine ştie ce faptă, moralităţii şi nu vom afecta oare dezvoltarea noastră obştească prin aceea că-i vom ajuta prea mult? În sfîrşit, cu cine să ne luptăm şi e chiar nevoie să luptăm?“ etc. etc. Într-un cuvînt, vreo mie de întrebări pe care şi le-au pus, totuşi, intelectualii de la noi. Mai cu seamă în unele segmente ale elitei intelectuale, tocmai acolo unde pînă şi astăzi poporul este privit de sus, dispreţuit de la înălţimea educaţiei primite în Europa (uneori, cu totul fictivă), acolo, în aceste „segmente“ superioare, s-au constatat destule disonanţe cu totul deosebite, opinii şovăielnice, o înţelegere ciudată a celor mai simple lucruri, o relaţie aproape ridicolă între ce e de făcut şi ce nu e de făcut etc. etc. „Să-i ajutăm sau nu pe slavi? Iar dacă e să-i ajutăm, pentru ce anume s-o facem şi ce anume e mai moral şi mai frumos: să-i ajutăm pentru acest motiv sau pentru altul?“ Toate aceste particularităţi, care te uimesc cîteodată pînă la a le socoti ciudăţenii, s-au manifestat cu adevărat, s-au auzit în discuţii, s-au relevat în fapte, s-au reflectat în literatură. Dar n-am citit nici un articol de acest gen mai uimitor decît cel din *Vestnik Evropî* din septembrie a.c., la rubrica „Comentarii interne“. Articolul tratează chiar despre această mişcare rusească, generată de ajutorul frăţesc acordat

slavilor asupriţi şi se străduieşte să arunce asupra acestui subiect o privire cît mai pătrunzătoare. Fragmentul referitor la poporul şi la societatea rusă nu este prea mare, are patru sau cinci pagini, şi de aceea îmi voi şi permite să le parcurg, ca să spun aşa, în ordine, se înţelege, fără să redau totul. După părerea mea, aceste pagini sînt extrem de curioase şi reprezintă în felul lor, să zicem, un document. Scopul intenţiei mele va ieşi singur la iveală la finele lucrării întreprinse, astfel încît nici nu va trebui, cred, găsită vreo morală.

De altfel, sub forma unui scurt avertisment, aş menţiona doar faptul că autorul articolului aparţine, după cum rezultă cu evidenţă, acelui învechit occidentalism teoretic, care, cu un sfert de veac în urmă, reprezenta, aş zice, apogeul forţelor intelectuale din societatea noastră; în clipa de faţă însă e într-atît de învechit, încît în forma sa pură, primară este perceput ca o curioasă raritate. Asemenea oameni sînt, ca să spun aşa, frînturile, ultimii mohicani ai europomaniei teoretice ruse, rupte de popor şi de viaţă şi care, deşi a avut la rîndul ei cauzalitatea necesară a existenţei, a lăsat totuşi după sine, e drept, cam în treacăt, şi semnele unui oarecare folos, şi extrem de multă inepţie nefastă, sufocată de prejudecăţi, care continuă să facă rău şi astăzi. Principalul cîştig istoric al acestor reprezentanţi era unul negator şi consta în caracterul exagerat al concluziilor şi al verdictelor definitive (căci erau într-atîta de înfumuraţi, că nu puteau da decît verdicte definitive), în acele ultime pînze albe, la care ajungeau în teoriile lor frenetice. Acum, după tot acest sfert de secol şi după mulţi factori noi, altădată nemaiîntîlniţi, rezultaţi deja din studierea vieţii ruseşti, aceşti „ultimi mohicani“ ai vechilor teorii ni se prezintă fără voia lor într-o înfăţişare comică, în ciuda ţinutei lor vădit impunătoare. Principala trăsătură ridicolă e dată de faptul că încă mai continuă să se considere tineri şi unici deţinători şi „dătători de

direcţii“ pe acele căi care ar trebui, după părerea lor, să fie urmate de către viaţa rusească. Numai că au rămas atît de mult în urma acestei vieţi, încît încetează categoric a o mai cunoaşte; de aceea, trăiesc într-o lume absolut fantastică. Iată de ce ar fi extrem de interesant şi instructiv de urmărit, într-un moment de puternică însufleţire generală, pînă în ce grad acest europenism teoretic s-a izolat în mod fals de popor şi de societate, pînă în ce grad punctele sale de vedere şi hotărîrile luate în cîte o clipă extraordinară a vieţii sociale, deşi pline de trufie şi arogante (ca întotdeauna, de altfel) şi, în esenţă slabe, ezitante, obscure şi greşite, diferă în comparaţie cu concluziile ferme şi nestrămutate, simple şi clare ale cugetului şi simţirii poporului. Dar să ne întoarcem, totuşi, la articol.

Trebuie, de altfel, să fim drepţi cu autorul în cauză; el recunoaşte, adică e de acord să recunoască şi mişcarea poporului, şi pe cea a societăţii întru ajutorarea slavilor, recunoaşte chiar că este destul de sinceră. Fireşte, nici nu putea să n-o recunoască!... Dar, pentru un asemenea „european“ inveterat, cum e autorul nostru, nu-i un merit din cele obişnuite. Totuşi, ceva tot pare să-l nemulţumească, nu ştiu de ce nu-i place că această mişcare s-a pornit. E adevărat, nu spune direct că ar fi nemulţumit de pornirea ei, şi de aceea bombăne şi se leagă de amănunte. Am impresia că Granovski, unul din cei mai respectaţi şi mai de frunte reprezentanţi ai occidentalismului nostru, care a scris, la vremea sa, despre problema Orientului şi despre mişcarea populară de atunci, prea puţin, de altfel, asemănătoare celei de astăzi, generată de războiul din anii ’54-’56 (vezi articolul meu despre Granovski în numărul pe august al *Jurnalului*), Granovski, spuneam, cred că ar fi fost şi el nemulţumit de actuala mişcare a poporului şi, desigur, ar fi preferat să-l vadă mai curînd aşa ca înainte, sub forma unei mase înapoiate şi inerte, decît să apară în asemenea forme în parte

neevoluate şi, ca să zic aşa, primitive, neconforme cu secolul nostru european. Şi, în genere, toţi aceşti foşti teoreticieni de altădată, chiar dacă au iubit poporul (ceea ce totuşi nu ştim cu siguranţă), nu l-au iubit decît în teorie, mai exact în acele reprezentări şi forme idealizate în care doreau să-l vadă, ceea ce, în fond, e ca şi cum nu l-ar fi iubit deloc. De altminteri, trebuie să recunoaştem, întru justificarea lor, că nici n-au cunoscut vreodată poporul şi nici n-au considerat că ar fi necesar să-l cunoască şi să aibă de-a face cu el. Ei nu *denaturau faptele*, pur şi simplu nu le înţelegeau deloc, astfel încît, de multe ori, de prea multe ori, aurul cel mai curat al spiritului poporului, aurul celui mai profund, mai pur sentiment era categorisit drept vulgaritate, ignoranţă şi tîmpă lipsă de raţiune a poporului rus. Dacă poporul le-ar fi apărut în imagini puţin diferite de cele care le plăceau lor (cel mai adesea sub chipul vulgului parizian al străzii), ei s-ar fi dezis poate cu totul de el. „Înainte de orice ar trebui să combatem ideea că acest război ar fi unul sfînt, exclamă Granovski în broşura sa despre problema Orientului, căci astăzi nu mai poţi trimite pe nimeni în cruciade, nu mai sînt acele vremuri, nimeni n-ar mai porni să elibereze Sfîntul Mormînt“ etc. etc. Exact la fel se exprimă şi teoreticianul de la *Vestnik Evropî*: formulele nu-i plac nici lui, le caută nod în papură. Nu-i place nicicum, de exemplu, că poporul nostru şi societatea nu fac donaţii sub rubrica pe care o doreşte el. Ar prefera un punct de vedere, ca să zic aşa, mai adecvat veacului nostru, mai civilizat. Însă ne-am abătut din nou de la subiect.

Sărim peste începutul fragmentului privitor la mişcarea rusească în folosul slavilor, început extrem de caracteristic în felul său, dar nu putem să ne oprim asupra fiecărui rînd. Iată ce spune autorul în continuare.

II. Kifomokievismul[235]

„Totuşi, nu poate fi negat faptul că printre numeroasele declaraţii apărute în legătură cu această problemă în presa noastră, cîteva au fost ciudate şi lipsite de tact; pe cele ce trădau intenţia clară a autorilor de a-şi impune propria personalitate nu le vom mai aminti, deoarece nu prezintă importanţă, însă trebuie să le menţionăm pe acelea care aveau tendinţa de a pune sub urmărire sentimentele cetăţenilor nevelicoruşi ai Rusiei. Încă nu ne-am dezbărat, din păcate, de acest prost obicei, or, prin însăşi esenţa problemei abordate, se reclama o extrem de mare atenţie în raporturile cu toate naţionalităţile ce intră în componenţa populaţiei ruseşti. Mai trebuie remarcat şi că, în genere, acestei mişcări în folosul slavilor nu trebuie să-i atribuim un caracter preponderent religios, pomenind mereu de «fraţii noştri întru credinţă». Pentru a anima societatea rusă să-i ajute pe slavi sînt arhisuficiente acele motive care i-ar putea uni pe toţi cetăţenii acestui stat şi sînt de prisos cauzele ce i-ar putea dezbina. Dacă simpatia faţă de slavi o vom explica în primul rînd prin faptul că sînt de aceeaşi credinţă cu noi, atunci ce atitudine ar trebui să avem faţă de musulmanii de la noi, care s-ar apuca să strîngă ajutoare în folosul turcilor sau şi-ar exprima dorinţa de a se înrola în armata turcă?... Tulburările din cîteva localităţi din Caucaz ar trebui să ne amintească de faptul că velicorusul ortodox trăieşte într-o familie, că, deşi e fiul cel mai mare al Rusiei, nu este unicul."

Acest pasaj ar fi fost suficient pentru a arăta pînă în ce hal de rupere de sensul societăţii se poate ajunge în zilele noastre, pînă în ce hal de kifomokievism trîndav îşi poate împinge discursul europenismul, inveterat în tenacitatea sa, al cîte unuia dintre foştii „dătători de direcţii". Autorul ne pune cîteva întrebări, care şi pe el însuşi îl chinuie, întrebări ce stupefiază prin caracterul lor născocit şi artificial, prin excesul de teoretizare fantastică

şi, cel mai important, prin absoluta lor lipsă de scop. „Dacă vom face donaţii din considerentul că am fi de aceeaşi credinţă, atunci ce atitudine să avem faţă de musulmanii de la noi, care s-ar apuca să strîngă ajutoare în folosul turcilor sau şi-ar exprima dorinţa de a se înrola în armata turcă?“ Dar e posibilă aici vreo întrebare, şi ar putea exista cea mai mică îndoială în privinţa răspunsului? Orice rus simplu, nedezechilibrat poate da în orice clipă cel mai clar răspuns. Dar nu numai orice rus, ci şi orice european, orice american vă va răspunde cît se poate de limpede, cu menţiunea că europeanul, înainte să-ţi răspundă, te va privi extrem de mirat. Să remarcăm, în această privinţă, şi în general, că occidentalismul nostru rusesc, mai exact europenizarea, prinzînd consistenţă pe teren rusesc, capătă, încetul cu încetul şi în cele mai multe dintre cazuri, o nuanţă de departe neeuropeană, astfel că orice idee introdusă la noi de către aceşti „păstrători ai direcţiilor“ nici nu mai poate fi recunoscută după aceea, într-atît s-a schimbat, s-a banalizat prin teoretizări ruseşti şi prin aplicarea ei la condiţiile vieţii noastre, pe care, în plus, teoreticianul nu le ştie deloc şi nici nu consideră că ar fi necesar. „Ce atitudine să avem, vedeţi dumneavoastră, faţă de acei musulmani de la noi, care“ etc. Păi, simplu de tot: în primul rînd, dacă ne vom afla deja în război cu turcii, iar tătarii de la noi, spre exemplu, se vor apuca să-i ajute cu bani sau se vor înrola în armata lor, atunci, mai înainte ca societatea să aibă vreo atitudine faţă de ei, o va avea, cred eu, guvernul însuşi, care îi va trata ca pe nişte trădători de ţară, şi, în mod firesc, va fi în stare să-i oprească la timp. În al doilea rînd, dacă starea de război nu ar fi încă declarată, iar turcii vor începe să-i măcelărească pe slavi, slavi pe care toţi ruşii îi simpatizează deopotrivă, atunci, în cazul în care a început colectarea de ajutoare, băneşti sau umane, din partea musulmanilor ruşi în folosul turcilor, credeţi

cumva că vreunul din ruşi ar putea privi un asemenea gest fără să se simtă jignit şi fără a se indigna?... După părerea dumneavoastră, tot necazul ar porni de la caracterul religios al ajutoarelor, mai bine zis, dacă rusul s-a apucat să-l ajute pe slav, ca pe unul *de aceeaşi credinţă*, atunci cum ar putea el, fără să încalce egalitatea în drepturi a cetăţenilor şi echitatea, să interzică acelaşi tip de ajutor venit din partea tătarului rus în folosul celui de aceeaşi credinţă cu el, al turcului? Dimpotrivă, poate foarte bine să aibă acelaşi drept, însă rusul, ajutîndu-l pe slav împotriva turcilor, nici măcar nu se gîndeşte să devină duşmanul tătarului şi să pornească război contra acestuia, în timp ce tătarul, ajutîndu-l pe turc, o rupe cu Rusia, devine trădător al ei şi, înrolîndu-se în rîndul turcilor, luptă direct împotriva acesteia. În plus, dacă eu, ca rus, fac o donaţie întru ajutorarea slavului aflat în război cu turcul, şi chiar dacă o fac pentru că e de aceeaşi credinţă, îi doresc totuşi să-l bată pe turc nu pentru că acesta ar fi musulman, ci doar pentru că el îl înjunghie pe slav, cîtă vreme tătarul, trecînd la turci, o poate face numai din acest singur motiv, din faptul că eu sînt creştin şi că aş vrea să nimicesc islamismul, ceea ce eu, în general, nu doresc, ci intenţionez doar să-l apăr pe cel de aceeaşi credinţă cu mine... Ajutîndu-l pe slav, nu numai că nu afectez credinţa tătarului, dar nici măcar credinţa musulmană a turcilor înşişi nu mă priveşte: n-au decît să rămînă musulmani cît doresc, numai să-i lase în pace pe slavi. Mi se va spune, poate: „Dacă tu îl ajuţi pe cel de aceeaşi credinţă cu tine împotriva turcilor, în felul acesta eşti împotriva tătarului şi a credinţei sale, întrucît la ei e şariat[236], iar sultanul e califul tuturor musulmanilor. Un *raya*, după cum glăsuieşte Coranul, nu poate fi liber şi nici egal în drepturi cu un musulman; ajutîndu-l să devină egal în drepturi, rusul, în opinia oricărui musulman, nu merge astfel numai împotriva turcilor, ci şi a întregii lumi

musulmane“. Într-o asemenea situaţie, instigatorul războiului religios e tătarul, nu eu, şi, trebuie să fiţi de acord că aceasta e o obiecţie de o cu totul altă natură şi că aici nu te ajută nici un fel de viclenii sau de rubrici... Dumneavoastră, iată, credeţi că toată nenorocirea ar pleca de la unitatea de credinţă şi că, dacă eu i-aş ascunde tătarului că îl ajut pe slav pentru că e de aceeaşi credinţă şi, dimpotrivă, i-aş da de înţeles că îl ajut într-o cu totul altă formulă, să zicem, din cauză că acesta e asuprit de turc, privat de libertate, „de acest prim bun al omului“, atunci tătarul m-ar şi crede? Dimpotrivă, îndrăznesc să vă asigur că, în ochii oricărui musulman, a-l ajuta pe un *raya* împotriva musulmanilor, indiferent sub ce pretext, înseamnă absolut acelaşi lucru ca şi cum m-aş duce să-l ajut pentru credinţă. Oare asta chiar n-o ştiaţi? Şi totuşi aşa ceva scrieţi: „Pentru a anima societatea rusească să-i ajute pe slavi sînt arhisuficiente acele motive care i-ar putea uni pe toţi cetăţenii acestui stat şi sînt de prisos cauzele ce i-ar putea dezbina“... Aţi scris anume despre unitatea de credinţă ca motiv ce dezbină, aţi scris despre musulmanii ruşi şi tot aici aţi dat şi explicaţii. Propuneţi „lupta pentru libertate“ ca fiind cel mai bun şi mai nobil pretext sau „motiv“, după cum vă exprimaţi, pentru ajutoarele ruseşti în folosul slavilor şi, probabil, sînteţi ferm convins că „lupta slavilor pentru libertate“ îi va plăcea nespus tătarului şi-l va linişti cu totul. Cu toate acestea, vă asigur că musulmanului rus, dacă e în stare să meargă să-i ajute pe turci, toate pretextele îi sînt egale şi că, indiferent sub ce formulă ar izbucni războiul, în concepţia lui acesta tot religios ar fi. Or, rusul nu e vinovat că tătarul vede aşa lucrurile...

III. Continuarea celor precedente

Chiar îmi pare foarte rău că a trebuit să mă întind atît de mult la vorbă. Dacă ar fi posibil

vreodată războiul dintre Franţa şi Turcia şi, în acest caz, ar începe să se frămînte musulmanii care îi aparţin Franţei, arabii algerieni, oare credeţi că francezii nu i-ar potoli de îndată în modul cel mai energic cu putinţă? Doar nu s-ar apuca s-o facă pe delicaţii, ascunzîndu-şi în mod ruşinos „motivele“ cele mai bune şi mai nobile, temîndu-se ca nu cumva musulmanii să se simtă jigniţi şi să se supere! În maniera cea mai maiestuoasă, scrieţi o morală pentru întreaga Rusie: „Tulburările din cîteva localităţi din Caucaz (N.B. Apropo, deci dumneavoastră înşivă scrieţi că au fost tulburări.) ar trebui să ne amintească de faptul că velicorusul ortodox trăieşte într-o familie, că, deşi e fiul cel mai mare al Rusiei, nu este unicul“. Să zicem că aţi spus-o maiestuos, totuşi ce să facă velicorusul în cazul în care într-adevăr caucazienii ar începe să se frămînte? Cu ce-i vinovat fiul cel mai mare că musulmanul-caucazian, acest mezin al familiei, este atît de sensibil în privinţa credinţei sale şi că are convingerea că, mergînd împotriva turcilor, fratele cel mare merge împotriva lui şi a întregii lumi musulmane?... Vă îngrijorează faptul ca nu cumva „fiul cel mai mare al familiei“ (velicorusul) să nu ofenseze inima mezinului (a tătarului sau caucazianului). Într-adevăr, ce îngrijorare umană şi plină de atitudine cultă! Susţineţi că velicorusul ortodox, „deşi e fiul cel mai mare al Rusiei, nu este unicul“. Daţi-mi voie, ce înseamnă asta? Pămîntul rusesc le aparţine ruşilor, *numai* ruşilor, şi este pămînt rusesc, *fără nici o palmă de pămînt tătăresc*. Tătarii, foştii călăi ai gliei ruse, sînt venetici pe aceste meleaguri. Dar îmblînzindu-i, recucerindu-şi pămîntul de la ei şi supunîndu-i, ruşii nu s-au răzbunat pe tătar pentru cele două secole de chin, nu l-au înjosit, aşa cum musulmanul turc l-a înjosit pe *raya*, fără ca acesta să-l fi jignit, ci dimpotrivă, i-a oferit aceleaşi drepturi cetăţeneşti pe care le are şi el, care, poate, nu pot fi întîlnite în ţinuturile cele mai civilizate

ale Occidentului atît de iluminat, după părerea dumneavoastră. Chiar, poate, musulmanul rus s-a bucurat de înlesniri mai mari decît rusul însuşi, decît proprietarul şi stăpînul gliei ruseşti... Rusul n-a înjosit niciodată credinţa tătarului, niciodată nu l-a asuprit şi prigonit şi, credeţi-mă, nicăieri în Occident şi chiar în întreaga lume nu veţi găsi o toleranţă religioasă atît de largă, atît de umană, ca în sufletul unui adevărat rus. Credeţi-mă, de asemenea, că mai degrabă tătarului îi place să se ferească de rus (tocmai ca urmare a credinţei sale musulmane) decît rusului de tătar. De asta vă va încredinţa orice om care a trăit în preajma tătarilor. Şi totuşi, stăpînul gliei ruseşti este doar rusul (velicorusul, malorusul, belorusul, totuna) şi aşa va fi întotdeauna, şi dacă rusul ortodox va fi nevoit să lupte cu turcii musulmani, vă rog să mă credeţi că nu le va permite să-i spună, pe pămîntul lui, *veto*! A o face pe delicaţii cu tătarii în asemenea hal, încît să ne temem a ne exprima faţă de ei sentimentele cele mai generoase şi mai involuntare, care nu supără pe nimeni, sentimentele de compasiune pentru slavul chinuit, chiar dacă are aceeaşi credinţă cu noi, mai mult chiar, de a ascunde în fel şi chip de tătar ceea ce reprezintă menirea, viitorul şi mai ales misiunea rusului, această pretenţie este, fără doar şi poate, ridicolă şi înjositoare pentru cel din urmă... Cu ce-l jignesc pe tătar compătimindu-mi credinţa şi pe cei de o credinţă cu mine, cu ce-i prigonesc eu lui credinţa? Şi cu ce-s eu vinovat că, în mintea lui, orice război al nostru cu turcii capătă caracter religios? Rusului nu-i stă în putinţă să modifice noţiunile de bază ale credinţei musulmane. Dumneavoastră spuneţi: „Hai, fii delicat, păstrează secretul, încearcă să nu-l jigneşti“... Dar, daţi-mi voie, dacă-i atît de sensibil, s-ar putea simţi jignit şi de faptul că pe aceeaşi stradă unde se află moscheea lui, se înalţă şi biserica noastră ortodoxă. Ce să facem, s-o radem de pe faţa

pămîntului, ca să nu-l jignim? Doar n-o să dea rusul bir cu fugiţii de pe pămîntul rusesc? Doar n-o să se pitească sub masă, să se facă nevăzut şi neauzit, pentru că-i rus iar pe pămîntul rusesc trăieşte fratele lui mai mic, tătarul!...

Nu ştiu de ce aţi adus vorba despre *punerea sub urmărire*. „Trebuie, pasămite, să le menţionăm pe acelea (articolele din ziarele ruseşti) care aveau tendinţa de *a pune sub urmărire* sentimentele cetăţenilor nevelicoruşi ai Rusiei. Încă nu ne-am dezbărat, din păcate, de acest prost obicei, or, prin însăşi esenţa problemei abordate, se reclama o extrem de mare atenţie în raporturile cu toate naţionalităţile ce intră în componenţa populaţiei ruse.“ Care-i acest obicei al nostru? Îndrăznesc să vă încredinţez că nu-i decît o notă falsă de liberalism teoretic, care nu este în stare să aplice cum trebuie ideea liberală importată din Europa. Nu, rogu-vă, nu eu, nici dumneavoastră nu sîntem cei care să învăţăm poporul ce-i toleranţa, nu nouă ni se cade să-i ţinem lecţii despre libertatea conştiinţei. În această privinţă, poporul ne poate învăţa şi pe noi, şi întreaga Europă. De altminteri, vorbiţi despre ziare, despre gazetăria rusă. Atunci, ce fel de punere sub urmărire să fie? Şi care este *obiceiul nostru*, atît de înrădăcinat, pe care îl deplîngeţi? Obiceiul de a pune sub urmărire în literatura noastră? Dar şi aceasta este o fantezie de liberalism teoretic, care nu se justifică în realitate. Vă încredinţez că la noi, în literatură, nu a fost denunţat nimeni niciodată, nici pentru credinţă, nici măcar pentru cine ştie ce sentimente de patriotism local. Dacă s-au întîmplat şi cazuri particulare, ele au fost atît de izolate şi atît de ieşite din comun, încît e un păcat şi o ruşine să facem din ele o regulă generală: „pasămite, de acest obicei nu ne-am dezbărat“. De fapt, ce înseamnă denunţul sau punerea sub urmărire? Nu ştiu despre ce articole vorbiţi şi la ce faceţi aluzie. Îmi aduc aminte că am citit cîte ceva despre

tulburările provocate în Caucaz de fanatismul început acolo; la drept vorbind, şi dumneavoastră aţi scris despre aceste tulburări ca despre un fapt *care a avut loc în realitate*. Se zice, de asemenea, că au fost în treacăt şi prin Crimeea nişte propovăduitori ai fanatismului, veniţi din Turcia; dar, dacă vor fi existat sau nu aceste tulburări în realitate, nu mă pot pronunţa în cazul de faţă, de fapt nici nu ştiu cu siguranţă. Vă întreb doar: chiar dacă vreun ziar a dat informaţii cu privire la un asemenea zvon, oare s-ar putea vorbi despre „punerea sub urmărire a sentimentelor cetăţenilor noştri de altă religie“? Bine, să zicem că aceste tulburări au avut loc în realitate. Atunci cum să fie trecute sub tăcere, mai ales într-un ziar, care nu are alt rost decît de a da informaţii despre fapte? Doar în felul acesta ziarul ne previne asupra unui pericol. Căci, dacă afacerea ar fi trecută sub tăcere şi lăsată să ia amploare, ar avea de suferit şi fanaticii, şi ruşii care locuiesc în vecinătatea lor. Însă dacă un ziar ar publica *premeditat* fapte false, ca să le denunţe guvernului şi să determine începerea unei anchete, atunci, desigur, ar fi vorba de denunţ şi de punere sub urmărire. Dacă însă faptele sînt reale, ce să facem, să nu vorbim despre ele? Şi cine, cînd i-a prigonit vreodată la noi pe străini pentru credinţă şi chiar pentru „sentimentele lor religioase“ sau, pur şi simplu, pentru sentimente, în sensul cel mai larg al cuvîntului? Dimpotrivă, în această privinţă, aproape întotdeauna la noi s-a manifestat slăbiciune, chiar foarte multă slăbiciune, a fost cu totul altfel decît, de pildă, în comparaţie cu unele state civilizate ale Europei. Cît despre sentimentele religioase, la noi nici pe schismatici nu-i mai prigoneşte aproape nimeni, ca să nu mai vorbim de cei de alt neam, şi, dacă în ultimul timp au fost cîteva persecuţii, cu totul rare, aproape singulare, ale stundiştilor, despre aceste cazuri s-a discutat vehement în presa noastră. Pentru că veni vorba, oare n-ar fi bine să

ne declarăm de acord cu unele ziare germane, care ne-au învinuit şi încă ne mai învinuiesc că-i chinuim şi îi persecutăm pe nemţii baltici pentru credinţa şi *sentimentele* lor?!... Păcat, mare păcat că n-aţi indicat articolul şi n-aţi citat faptul, ca să ştim exact despre ce puneri sub urmărire vorbiţi. Trebuie să ştim şi să înţelegem uzul cuvintelor şi să nu glumim cu expresii precum „punere sub urmărire“.

Principalul e că nu vă place titulatura „de aceeaşi credinţă“. Pasămite, ajută-i, dar din alte motive, nu pentru că au aceeaşi credinţă. Însă, în primul rînd, acest „motiv“ nu este inventat, nu este căutat, ci a apărut singur, a fost rostit, şi a fost rostit de toţi odată. Este un motiv istoric, şi această *istorie* ţine şi acum. „Acestei mişcări în folosul slavilor nu trebuie să-i atribuim, pasămite, un caracter preponderent religios, pomenind mereu de «fraţii noştri întru credinţă»“, scrieţi dumneavoastră. Dar ce să facem cu istoria şi cu viaţa vie? Trebuie sau nu trebuie să-i atribuim acest caracter, aşa reiese. Imaginaţi-vă: turcul îl înjunghie pe slav pentru că acesta, fiind creştin, *raya*, a îndrăznit să ceară egalitatea în drepturi cu el. Dacă bulgarul ar trece la mahomedanism, turcul ar înceta imediat să-l mai chinuiască, dimpotrivă, ar recunoaşte de îndată în el un frate, aşa prevede Coranul. Prin urmare, dacă bulgarii îndură asemenea chinuri sălbatice, o fac cu siguranţă pentru creştinismul lor, e clar ca lumina zilei. Atunci cum ar putea rusul, donînd ceva pentru slavi, să evite „problema confesiunii“? Păi rusului nici prin minte nu i-ar trece s-o evite! De fapt, în afară de necesitatea istorică şi cea curentă, rusul nu ştie, nici nu-şi poate imagina nimic mai presus de creştinism. Întregul său pămînt, întreaga comunitate, întreaga Rusie el le-a numit creştinime, „ţărănime“[237]. Încercaţi să înţelegeţi creştinismul: nu-i nici pe departe doar spirit bisericesc şi ritual, e un sentiment viu, care la

poporul nostru a devenit una dintre acele principale forţe vii, fără de care naţiunile nu pot trăi. În creştinismul rus nu există cu adevărat nici misticism, există numai dragoste de oameni, doar chipul lui Hristos şi, în tot cazul, aceasta este principalul. De mult şi pe bună dreptate Europa priveşte cu teamă la clericalism şi eclezialitate: acolo, mai ales în unele locuri, ele împiedică cursul viu al vieţii, orice reuşită a vieţii şi, desigur, împiedică religia însăşi. Dar oare ortodoxia noastră blîndă, smerită seamănă cu clericalismul plin de prejudecăţi, sumbru, complotist, viclean şi crud al Europei? Cum poate ea să nu-i fie apropiată poporului? Aspiraţiile populare sînt create de întregul popor, nu compuse în redacţiile ziarelor: „Trebuie sau nu trebuie"; totdeauna va fi aşa cum este în realitate. Dumneavoastră scrieţi, de pildă: „Nobila cauză a libertăţii i-a văzut pe ruşi în rîndurile apărătorilor ei. Fie şi din acest punct de vedere, mai măreţ decît simpatia provenită din unitatea de credinţă sau chiar din cea de origine comună a seminţiei, cauza slavilor este o cauză sfîntă". Adevărul e de partea dumneavoastră, e un motiv foarte înalt, dar ce ne spune totuşi motivul unităţii de credinţă? Unitatea de credinţă înseamnă aici sărmanul om chinuit, răstignit pe cruce, împotriva oprimării căruia eu mă revolt şi mă indignez. Asta înseamnă: „pune viaţa ta pentru cel oprimat, nu există faptă mai măreaţă", iată ce ne spune motivul unităţii de credinţă! În plus, îndrăznesc să vă fac observaţia, de altminteri doar aşa, în general, că e periculos să căutaţi „vorbe mari" pentru faptele bune. Dacă eu, de exemplu, îl ajut pe slav pentru că e de aceeaşi credinţă cu mine, asta nu-i defel o vorbă mare, este doar desemnarea situaţiei lui istorice în momentul dat: „e de aceeaşi credinţă cu mine, deci e creştin şi din cauza asta e asuprit şi chinuit". Dar dacă spun că îl ajut datorită „nobilei cauze a libertăţii", parcă îmi etalez astfel motivul ajutorului. Şi dacă e să

căutăm motivul ajutorului, atunci slavii din Muntenegru, de pildă, şi cei din Herţegovina, care au arătat mai multă dorinţă de a căuta nobila cauză a libertăţii, s-ar dovedi mai demni de a fi ajutaţi; sîrbii s-ar dovedi un pic mai puţin demni, iar bulgarii şi bulgăroaicele nici măcar nu s-au ridicat la înălţimea libertăţii, poate doar cîndva, la început, prin munţi, în grupuleţe insignifiante. Ei urlau pur şi simplu cînd călăii le retezau pruncilor lor cîte un deget din cinci în cinci minute, ca să le prelungească chinurile, sub ochii taţilor şi ai mamelor, iar aceştia nici măcar nu se apărau, ci, gemînd şi zbuciumîndu-se, doar sărutau picioarele asupritorilor, implorîndu-i să înceteze torturile şi să le dea înapoi bieţii copii. Da, pe aceştia ar trebui să-i ajutăm mai puţin decît pe ceilalţi, pentru că n-au făcut decît să sufere şi nu s-au ridicat la înălţimea nobilei cauze a libertăţii, a „acestui dintîi bun al oamenilor“. Să zicem că nu gîndiţi chiar atît de urît, dar recunoaşteţi că introducînd cauze şi „motive“ pentru dragostea de oameni, aproape întotdeauna ajungi la asemenea raţionamente şi concluzii. Cel mai bine e să ajuţi pur şi simplu pentru că omul e nefericit. Tocmai asta înseamnă ajutorarea unuia de aceeaşi credinţă cu tine; repet, expresia „de aceeaşi credinţă“ nu e cîtuşi de puţin o rubrică clericală, ci doar o desemnare istorică. Credeţi-mă că şi „unitatea de credinţă“ iubeşte mult şi apreciază nobila şi măreaţa cauză a libertăţii, mai mult chiar: se pricepe şi este în stare să moară întotdeauna pentru ea, cînd este nevoie. Dar acum eu nu sînt decît împotriva aplicării incorecte la realitatea rusească a unor idei europene...

IV. Spaime şi temeri

Cel mai amuzant e că respectabilul teoretician surprinde, în predispoziţia contemporană faţă de ajutorarea slavilor, un pericol serios pentru noi şi se grăbeşte să ne prevină cît poate de repede.

Dumnealui crede că noi, într-un moment de autoamăgire, ne vom conferi „diploma de maturitate“ şi ne vom căţăra să dormim pe cuptor. Iată ce scrie:

„În acest sens, cele mai primejdioase sînt raţionamentele, frecvent citite de noi, cu privire la donaţiile în folosul slavilor, pe tema: «aceste fapte dezvăluie o îmbucurătoare înviorare în sînul societăţii ruseşti, ele dovedesc că societatea rusă a ajuns suficient de matură pentru a...» etc. etc. Pornirea de a ne admira pe noi înşine în oglindă în legătură cu problemele internaţionale şi cu declaraţiile privind susţinerea noastră pentru unele naţionalităţi, după care ne cufundăm în somnul unui truditor care şi-a făcut datoria, este atît de mare la noi, că toate aceste raţionamente, deşi exacte într-o anumită măsură, sînt categoric primejdioase. Doar am jubilat pe seama disponibilităţii noastre de a ne jertfi la începutul războiului Crimeii[238], am sărbătorit maturitatea noastră socială în legătură cu depeşa din 1863 a cancelarului nostru[239] şi cu prilejul primirii pline de simpatie pe care le-am organizat-o ofiţerilor cuirasatului nord-american[240], şi cu prilejul colectei în folosul ciprioţilor[241], şi cu prilejul ovaţiilor la adresa literaţilor slavi[242], care s-au făcut auzite la Petersburg şi Moscova. Citiţi ce s-a scris atunci în ziare şi convingeţi-vă că unele fraze se repetă cuvînt cu cuvînt... Să ne întrebăm ce a ieşit din «maturizările» pe care le-am celebrat rînd pe rînd şi dacă ne-au impulsionat spre înainte momentele în care le-am sărbătorit... Dar trebuie să ţinem minte că, dînd curs predispoziţiei, nu avem dreptul să pretindem eliberarea «diplomei de maturitate»...“.

În primul rînd, aici totul, de la început pînă la sfîrşit, nu corespunde realităţii. „Pornirea, pasămite, de a ne cufunda în somnul unui truditor

este atît de mare la noi" etc. Această „pornire de a ne cufunda în somn" e una dintre acuzaţiile cele mai pline de prejudecăţi şi mai inexacte ale teoretismului învechit, căruia îi plăcea foarte mult să flecărească şi să nu facă nimic, zăcînd într-adevăr pe cuptor şi rostind de acolo învăţăminte morale, îmbătat mereu de propria frumuseţe şi privindu-se fără răgaz în oglindă. Această acuzaţie plină de prejudecăţi, care în momentul de faţă a ajuns incredibil de oficializată, a luat naştere atunci cînd rusul, chiar dacă zăcea pe cuptor sau nu făcea altceva decît că juca mereu cărţi, era inactiv numai şi numai pentru că nu era lăsat să facă nimic, nu i se dădea drumul să facă, i se interzicea să facă ceva. Dar, de îndată ce s-au dat gardurile deoparte, rusul a început să dea dovadă mai curînd de nelinişte febrilă şi de nerăbdare în năzuinţa lui de a face ceva, s-a dovedit mai curînd neobosit cînd are ceva de făcut, decît doritor de a se căţăra pe cuptor. Dacă nici pînă astăzi treburile nu merg prea bine, asta nu este pentru că ele nu se fac, ci pentru că, după două sute de ani de dezvăţ, e imposibil să capeţi dintr-odată aptitudinea de a înţelege ce ai de făcut, de a aborda corect treburile şi de a izbuti să te apuci de ele. Dumneavoastră nu doriţi să faceţi altceva decît să rostiţi învăţăminte şi să-l dojeniţi pe rus pentru că aşa se obişnuieşte de mult timp. Asta le-o spun vechilor teoreticieni, care, de la înălţimea propriei lor măreţii, n-au catadicsit niciodată să coboare în viaţa rusească şi s-o studieze cît de cît, măcar pentru a verifica şi corija opiniile pline de prejudecăţi, provenite dintr-o epocă demult apusă.

Dar o temere demnă de un Kifa Mokievici este aceea privitoare la „diploma de maturitate". Pasămite, ne vom conferi diploma de maturitate, ne vom culca pe-o ureche şi vom adormi. Dimpotrivă, la mijloc nu este decît vechiul teoretism, care şi-a eliberat de-atîtea decenii diploma de maturitate, care e înclinat să se admire

singur, să rostească învăţăminte şi să zacă într-o dulce somnolenţă, pe cînd mişcările tinere, frumoase, unificatoare ale întregii societăţi, precum cea din anul acesta, sînt capabile doar să dea imbolduri pentru propăşirea şi perfecţionarea ulterioară. Asemenea momente nu lasă decît urme benefice. Şi de unde aţi putut trage concluzia că societatea rusească are o predispoziţie atît de mare pentru a-şi etala splendorile şi a se privi în oglindă? Toate faptele vă contrazic. Dimpotrivă, societatea noastră este cea mai suspicioasă faţă de sine, cea care se autoflagelează cel mai mult!... Nu numai de slavi ni s-a făcut milă, noi şi pe ţărani i-am eliberat, şi ia vedeţi: în istoria sa, poporul rus a mai fost atît de sceptic, atît de doritor să se autoverifice ca în ultimii douăzeci de ani de viaţă? În neîncrederea noastră faţă de noi înşine ajungeam în aceşti ani la extreme maladive, la batjocuri impardonabile faţă de noi înşine, la un dispreţ nemeritat faţă de propria noastră fiinţă şi am fost mult prea departe de a ne admira perfecţiunile. Spuneţi că şi de cretani ne-a fost milă, şi cuirasatul l-am întîmpinat, şi de fiecare dată am scris despre maturitatea noastră şi că n-a ieşit nimic din această maturitate. Păi, după aşa ceva, încetaţi a mai înţelege manifestările cele mai obişnuite ale vieţii ruseşti, ca să nu mai vorbim de cea universală. Căci, dacă ne-am bucurat de noi înşine şi de succesele noastre, chiar dacă am exagerat puţin în această privinţă, e o atitudine firească într-o societate tînără, care năzuieşte să trăiască, într-o societate care mai are încă mare încredere în viaţă şi îşi ia în serios menirea! Asta se întîmplă pretutindeni, întotdeauna şi cu fiecare popor. Luaţi o carte veche despre lume şi veţi vedea că acelaşi entuziasm *dintîi*, tînăr, al propriului succes le-a fost caracteristic chiar şi celor mai vechi popoare, deci acest entuziasm există de la începutul lumii, desigur, cu condiţia ca popoarele respective să fie tinere, pline de viaţă şi

de viitor. Noi am putut să ne bucurăm prematur de succesele noastre şi de faptul că, în sfîrşit, am renunţat la cărţile de joc şi ne-am apucat de treabă, dar oare o asemenea bucurie e chiar atît de primejdioasă cum ne vesteşte atît de alarmat cel ce ne previne? Dimpotrivă, oamenii care iau în serios şi acceptă cu bucurie viaţa cea nouă, viaţa cea vie, care pun suflet şi simţire în ea, aceşti oameni, deci, nu-şi vor permite să se lase adormiţi de către laudele de sine. Credeţi-mă că viaţa, odată trezită, odată ce a început să pulseze fierbinte, nu se va mai opri, încîntarea de sine va trece într-o clipă şi, cu cît a fost mai puternică, cu atît mai sigură este trezirea mîntuitoare care va veni, pe măsură ce mişcarea va înainta din ce în ce mai mult. Chiar dacă ne vom trezi, tot vom respecta recentul nostru entuziasm salvator, tînăr, nobil şi nevinovat. Dumneavoastră întrebaţi: Şi ce a ieşit din aceste „maturizări“? Cum adică? Poate că a ieşit momentul de acum. Dacă nu ar fi existat însufleţirea legată de cretani şi de primirea oaspeţilor slavi, nici acum n-ar fi ieşit nimic. Societatea a devenit mai serioasă, a făcut cunoştinţă cu un anume ciclu de idei şi opinii. Iertaţi-mă, dar totul pe lume se face treptat, şi popoarele se formează treptat, nu sînt din naştere nişte mici pedanţi cu judecată. Şi vă supără că „ne entuziasmăm prea mult de mişcare“; însă mai primejdioase sînt cuminţenia prematură, pedantismul tinerilor, care joacă roluri de bătrîni. Nu vă place nici o mişcare vie, vă place mai mult s-o faceţi pe moralistul. Vă priveşte, dacă aşa vă e gustul. O, desigur, ne daţi acum exemplul Europei: „Franţa a făcut pentru Italia mai mult decît facem noi, deocamdată, pentru slavi, dar, după eliberarea Italiei, societatea franceză a început să se considere mai matură ca înainte“. Iată ce scrieţi! Dar asta chiar că-i din cale-afară! Şi Franţa v-aţi găsit să ne-o daţi drept exemplu de modestie? Păi cînd nu s-a privit francezul în oglindă şi nu şi-a

etalat splendorile? În timpul lui Napoleon I, de pildă, au trezit ura întregii Europe cu aerul lor nesuferit de mîndru, cu mulţumirea şi încîntarea lor de sine. Şi aşa au fost cu adevărat pînă în anul 1871. Însă acum Franţa este o ţară mult prea dezbinată lăuntric şi de aceea e destul de dificil s-o ţinem sub observaţie din acest punct de vedere. Dar ce spuneţi, de pildă, despre englezi sau, mai ales, despre nemţi? Nemţilor, mai ales nemţilor, să nu le placă să se uite în oglindă şi să se laude! Şi ce exacte sînt deducţiile dumneavoastră istorice: „Franţa a făcut pentru Italia mai mult decît facem noi, deocamdată, pentru slavi...". Vă încredinţez că Franţa nu a făcut personal absolut nimic pentru Italia. Nordul Italiei l-a eliberat doar Napoleon al III-lea, din propriile lui considerente politice, şi nu se ştie deloc dacă poporul francez, *singur*, fără Napoleon al III-lea şi fără interesele politice ale acestuia, ar fi eliberat Italia. În tot cazul, este foarte greu să ne dăm seama dacă eliberarea italienilor s-ar fi produs numai de dragul italienilor sau în vederea unei oarecare cuceriri politice... Însă, pînă în momentul de faţă, se pare că Napoleon al III-lea şi însăşi Franţa au privit, fără prea mare entuziasm, vitejiile lui Cavour[243], care i-a cam înşelat, iar cînd s-a făcut auzit acel atît de răsunător: „Jamais!"[244] al guvernului francez cu privire la orice veleitate ulterioară a italienilor asupra Romei, poporul francez a ascultat, poate, cu simpatie acest *jamais*. O, desigur, e adevărat că Franţa a făcut, totuşi, mai mult pentru Italia, decît au făcut, deocamdată, ruşii pentru slavi; încă nu s-a terminat totul şi rezultatele ulterioare numai lui Dumnezeu îi sînt cunoscute. Totuşi, este greu de admis că mişcarea ruşilor pentru slavi, atît de sinceră, de plină de dragoste şi atît de consolidată prin fapte de cea mai înaltă abnegaţie, ar avea nevoie de asemenea instructive pilde de eroism, cum este eliberarea nordului Italiei de către Napoleon al III-lea... De altfel, dumneavoastră

chiar şi pe unguri îi daţi poporului rus drept exemplu de generozitate. Mai ales acum sînt ungurii frumoşi şi generoşi, nu-i aşa? Ce urîtă este ura lor pentru orice idee de uşurare a sorţii slavilor[245]! Cîtă ură faţă de Rusia au ei! Cum de v-au trecut prin minte un asemenea exemplu şi un asemenea popor?...

V. Post-scriptum

Repet, îmi pare rău că m-am luat cu vorba, dar în aceste cuvinte, de altfel inocente, ale unui autor indiscutabil inteligent şi bun la suflet, dar întru cîtva învechit în tonul în care au fost spuse, mi s-a părut că aud vocile unui viitor, poate, foarte apropiat şi de rău augur, aşa că nu m-am putut abţine... O, desigur, acest viitor şi aceste voci posibile nu au nimic în comun cu vocea din *Vestnik Evropî,* dar cine ştie de ce mi s-a părut că le aud. Într-adevăr, dacă s-ar întîmpla ca toată această frumoasă, nobilă mişcare rusă în folosul slavilor, prin forţa împrejurărilor să se transforme într-un nimic, dacă n-ar reuşi, dacă toţi s-ar întoarce cu spatele şi ar amuţi, o, ce noi strigăte am auzi atunci şi încă pe ce ton triumfător şi victorios, strigăte care n-ar mai fi inocente, ci batjocoritoare, otrăvite, sărbătorindu-şi biruinţa! Atunci s-ar auzi, nestingherite, voci care acum, pentru moment, par să fi tăcut sau chiar să cînte la unison „nobilul avînt“. S-ar auzi hohote de rîs la adresa acestui avînt, iar oamenii cuprinşi de acest nobil avînt s-ar jena din nou, s-ar potoli, iar foarte mulţi chiar ar crede: „da, pasămite, asta am fi putut s-o prevedem“; aşa ar crede, bieţii de ei. „Ei, aţi cîştigat, voi, cei care credeţi? ar striga învingătorii. Ce-a ieşit din unirea voastră, din «ideea voastră unificatoare»? Aţi rămas cu buzele umflate, voinicilor! Oamenii deştepţi ştiau dinainte cum se va termina; parcă se putea întîmpla ceva? Nici chestiunea respectivă nu făcea măcar cît o ceapă degerată! V-aţi completat diploma de maturitate.

Sînteţi mai maturi acum, domnilor? Nu, frăţioare, du-te-n colţul tău şi rîde-ţi ca şi mai înainte în pumni! Treaba o să iasă şi mai bine!“ Iată ce s-ar auzi. Şi încă alte multe, multe lucruri rele, pe care nimeni n-ar avea timp să le consemneze. Şi cît cinism am vedea din nou, cîtă lipsă de încredere în propriile noastre forţe, cîtă neîncredere în Rusia însăşi! Şi cîţi ar începe să-i cînte prohodul! Şi cîţi valeţi de cupă[246] ar ieşi la iveală! Şi cîţi tineri dintre cei cu inima curată s-ar retrage iarăşi din societate! Iarăşi va fi dezbinare, iarăşi ezitare! Apropo, vicontele Beaconsfield, vorbind despre elementele noastre distructive, ştia singur că minte. Chiar presimţea, poate, că elementele distructive, chiar dacă există la noi, acum, odată cu noul avînt al Rusiei, vor trebui să ia o nouă orientare şi, desigur, această idee i-ar trezi mult regret vicontelui-tarantulă. Însă acum, adică în caz de eşec al „avîntului“, tarantula s-ar bucura foarte mult, ştie ea de ce! Dar... dar oare asta seamănă a adevăr? Oare aşa ceva se va împlini? Ce vis urît! Un vis şi nimic altceva...

235 *Kifomokievism* – de la *Kifa Mokievici*, personaj din *Suflete moarte* de Gogol, a cărui existenţă „era îndreptată mai mult spre latura contemplativă“; întruchipare a filosofării sterile pe marginea unor probleme absurde, fără nici o valoare practică.

236 *Şariat* (sharî'at), ansamblul normelor religioase şi juridice ale dreptului feudal musulman.

237 Ambele cuvinte ruseşti, *hristianin* (creştin) şi *krestianin* (ţăran) provin din cuvîntul grec *christianos*”, care înseamnă „creştin“.

238 Războiul Crimeii (1853-1856), încheiat cu înfrîngerea Rusiei de către forţele aliate ale Turciei, Angliei, Franţei şi Sardiniei.

239 Este vorba de întrunirea celor „trei cancelari“ (v. infra).

240 La sfîrşitul lui iulie 1866, la Petersburg a sosit o escadră de nave militare americane, în frunte cu cuirasatul *Miantonomo*, la bordul căruia se afla ministrul adjunct al flotei de război, G. W. Fox (1821-1883); acesta i-a transmis lui Alexandru al II-lea o felicitare din partea Senatului, pentru faptul că a scăpat cu viaţă în urma atentatului lui L. A. Kazakov (4 aprilie 1866).

241 În 1866, populaţia grecească din Cipru s-a răsculat împotriva Imperiului otoman. Revolta, care a durat pînă în 1869, a fost sprijinită prin colecte publice în Rusia.

242 În mai 1867, s-a desfăşurat la Moscova Congresul Slav, cu prilejul unei expoziţii etnografice. Militanţii şi scriitorii slaviau fost întîmpinaţi cu entuziasm atît la Moscova, cît şi la Petersburg.

243 *Cavour*, Camillo Benso, conte de (1810-1861), prim-ministru al Piemontului, în iulie 1858 a încheiat cu Napoleon al III-lea o convenţie secretă de război împotriva Austriei, care ocupa pe atunci Italia de nord.

244 *Niciodată! (fr.)

245 Presa rusească scria frecvent, în 1876, despre atitudinea ostilă a Ungariei faţă de lupta slavilor balcanici împotriva Imperiului otoman.

246 V. supra nota 142.

Octombrie
Capitolul I

I. O treabă simplă, dar complicată

La 15 octombrie s-a decis în instanţă procesul mamei vitrege, care, vă mai aduceţi aminte, acum o jumătate de an, în luna mai, a aruncat-o pe fereastră, de la etajul al treilea, pe micuţa ei fiică vitregă, în vîrstă de şase ani, iar copilul, prin cine ştie ce minune, a scăpat viu şi nevătămat. Această mamă vitregă, ţăranca Ekaterina Kornilova, de douăzeci de ani, era măritată cu un văduv care, conform depoziţiilor ei, se certa cu ea, n-o lăsa să meargă la părinţii ei, nici pe aceştia nu-i lăsa s-o viziteze, îi scotea ochii cu fosta lui nevastă, spunîndu-i că, pe cînd trăia aceasta, gospodăria mergea mai bine etc. etc., într-un cuvînt, „a adus-o într-un asemenea hal, încît a încetat să-l mai iubească“ şi, ca să se răzbune pe el, şi-a pus în gînd să-i arunce pe fereastră fetiţa făcută cu prima nevastă, cea pe care i-o dădea mereu de exemplu cînd îi reproşa cîte şi mai cîte, gînd pe care l-a şi dus la îndeplinire. Pe scurt, cu excepţia salvării miraculoase a copilului, istoria se dovedeşte a fi destul de simplă şi de clară. Din acest punct de vedere, adică din cel al „simplităţii“, a privit lucrurile şi instanţa şi a condamnat-o pe Ekaterina Kornilova, care „în momentul săvîrşirii faptei avea mai mult de şaptesprezece ani şi mai puţin de douăzeci, la doi ani şi opt luni de muncă silnică în Siberia şi, după efectuarea pedepsei cu munca silnică, la deportare în Siberia pentru totdeauna“.

Şi totuşi, cu toată simplitatea şi claritatea cazului, parcă mai rămîne aici ceva nelămurit. Inculpata (o femeie destul de frumoasă la chip) a fost judecată în ultima perioadă de graviditate, aşa că, pentru orice eventualitate, în sala tribunalului a fost invitată o moaşă. Încă din mai, cînd a avut loc acest delict (şi cînd, prin urmare, inculpata era

gravidă în luna a patra), am scris în *Jurnalul* meu (de altfel, în treacăt şi fără să insist, referindu-mă la rutina şi birocraţia procedeelor de care face uz „avocatura“ noastră) următoarele cuvinte: „Tocmai acest lucru e revoltător... în timp ce, într-adevăr, fapta acestei monstruoase mame vitrege este *mult prea ciudată* şi, poate, realmente trebuie să reclame o examinare minuţioasă şi profundă, care chiar ar putea să-i acorde infractoarei circumstanţe atenuante“. Iată ce am scris atunci. Acum să urmărim faptele. În primul rînd, inculpata şi-a recunoscut vina, şi asta imediat după săvîrşirea faptei, singură s-a denunţat. A povestit chiar atunci, la secţia de poliţie, că încă din ajun se gîndise s-o termine cu fiica ei vitregă, pe care ajunsese s-o urască, fiind înrăită din pricina soţului, dar, în seara precedentă, prezenţa acestuia o împiedicase. Însă a doua zi, după ce soţul a plecat la lucru, a deschis fereastra, a împins ghivecele cu flori într-un capăt al pervazului şi i-a poruncit fetiţei să se caţăre pe pervaz şi să se uite în jos. Fetiţa, fireşte, s-a căţărat, poate chiar bucuroasă, crezînd că va vedea Dumnezeu ştie ce sub fereastră; dar de îndată ce s-a căţărat, de îndată ce s-a aşezat în genunchi şi, cu mîinile sprijinite de fereastră, s-a uitat în jos, mama vitregă a săltat-o din spate de picioruşe şi copilul s-a prăbuşit în spaţiu. Făptaşa, după ce s-a uitat la fetiţa prăbuşită[247] (aşa povesteşte singură), a închis fereastra, s-a îmbrăcat, a încuiat camera şi s-a dus la secţia de poliţie ca să spună ce s-a întîmplat. Iată faptele, parcă ceva mai simplu nici nu s-ar putea, şi totuşi, ce fantastice sînt lucrurile, nu? Pînă acum, şi chiar adeseori, juraţii noştri au fost acuzaţi pentru unele achitări, realmente incredibile, ale inculpaţilor. Uneori a fost lezat chiar şi sentimentul moral al unor inşi, ca să zicem aşa, cu totul în afară. Înţelegeam că-ţi poate fi milă de un criminal, însă nu se poate ca răul să fie numit bine într-un domeniu atît de important şi

mare, cum este justiţia; totuşi, s-au întîmplat achitări aproape de genul acesta, adică răul *mai că nu* era recunoscut drept bine, în tot cazul mai lipsea foarte puţin pentru asta. Se manifestau sau falsul sentimentalism, sau neînţelegerea principiului însuşi al justiţiei, neînţelegerea faptului că în instanţă lucrul cel mai de căpătîi, întîiul principiu al chestiunii constă în a defini pe cît posibil răul, în a-l denunţa şi numi, pe cît posibil, rău, în mod public. Cît priveşte uşurarea ulterioară a situaţiei făptaşului, grija pentru îndreptarea lui etc. etc., astea sînt cu totul alte probleme, cît se poate de profunde, imense, dar totalmente fără nici o legătură cu chestiunea juridică, probleme ce ţin de alte domenii ale vieţii sociale, domenii care, trebuie s-o recunoaştem, sînt încă departe de a fi precizate şi care nici nu sînt formulate la noi, aşa că, în legătură cu aceste domenii ale vieţii sociale la noi, încă nu s-a zis poate nici „pîs". Deocamdată, în tribunalele noastre, aceste două *idei distincte* sînt confundate şi numai Dumnezeu ştie ce mai iese uneori. Reiese însă că infracţiunea parcă n-ar fi considerată cîtuşi de puţin infracţiune; dimpotrivă, societăţii parcă i se proclamă, ba încă de către tribunale, că, pasămite, infracţiunile nici n-ar exista, că, vedeţi dumneavoastră, totul nu-i decît o boală provenită din starea anormală a societăţii, idee genial de exactă în *unele* aplicări particulare şi în anumite categorii de cazuri, dar absolut eronată atunci cînd este aplicată în ansamblu şi la general, căci aici există o limită care nu trebuie depăşită, dacă nu vrem să-l depersonalizăm cu totul pe om, să-l frustrăm de sinele său şi de viaţă, să-l transformăm într-un fulg ce depinde de prima adiere de vînt, într-un cuvînt, dacă nu vrem să proclamăm vreo nouă natură a omului, de-abia descoperită de cine ştie ce nouă ştiinţă. Or, această ştiinţă încă nu există şi nici măcar nu a făcut primii paşi. Aşa că toate aceste verdicte indulgente ale juraţilor, care,

uneori, cînd infracţiunea era clar dovedită şi susţinută de deplina recunoaştere a făptaşului, negau de-a dreptul delictul: „nu e vinovat, nu a făcut, nu a ucis“, toate aceste verdicte indulgente (cu excepţia rarelor cazuri cînd au fost într-adevăr la locul lor şi fără greş) au mirat poporul, iar în societate au trezit batjocuri şi nedumerire. Ei bine, acum, de îndată ce am citit cum s-a hotărît soarta ţărăncii Kornilova (doi ani şi opt luni de ocnă), mi-a trecut prin minte că n-ar fi fost rău ca juraţii s-o achite, să spună acum: „infracţiunea nu a avut loc, nu a încercat să ucidă, nu a aruncat fetiţa pe fereastră“. De altminteri, ca să-mi dezvolt ideea, nu mă voi lansa în cine ştie ce abstracţii sau sentimente. *Pur şi simplu*, mi se pare că în acest caz a existat motivul cel mai legal cu putinţă pentru a o achita pe acuzată, şi anume starea ei de graviditate.

Toată lumea ştie că femeia în timpul gravidităţii (mai ales cînd aşteaptă primul copil) este foarte frecvent supusă unor influenţe şi impresii bizare, faţă de care spiritul ei manifestă o docilitate ciudată şi fantastică. Aceste influenţe iau uneori, de altfel în cazuri rare, forme extreme, anormale, aproape absurde. Dar nu importă că aşa ceva (adică manifestările prea ieşite din comun) se întîmplă rar, în cazul de faţă e suficient, pentru cei care decid soarta unui om, că se întîmplă şi chiar numai că se pot întîmpla. Doctorul Nikitin, care a examinat-o pe faptaşă (după cele întîmplate), a declarat că, după părerea lui, Kornilova a comis infracţiunea în mod conştient, deşi poate admite că era iritată şi afectată de ceva. Dar, în primul rînd, ce poate însemna aici cuvîntul „conştient“? Oamenii arareori fac ceva în mod inconştient, poate doar în stare de somnambulism, de delir sau de alcoolism. Oare nici măcar medicina nu ştie că omul poate săvîrşi ceva conştient, dar iresponsabil? Să-i luăm, de pildă, pe nebuni. Cei mai mulţi comit faptele în mod absolut conştient,

şi le amintesc; mai mult chiar, vă vor da socoteală de ele, le vor apăra, vor polemiza cu dumneavoastră din cauza lor şi o vor face uneori cu atîta logică, că vă vor pune în încurcătură. Desigur, eu nu sînt medic, dar, de pildă, îmi amintesc ce mi se povestea în copilărie despre o doamnă din Moscova, care, de fiecare dată cînd era gravidă şi în anumite perioade ale sarcinii, era cuprinsă de o neobişnuită, irezistibilă patimă pentru furt. Fura lucruri şi bani de la cunoştinţele la care mergea în vizită, de la oaspeţii care veneau în casa ei, din magazinele unde intra să cumpere ceva. După aceea, lucrurile furate erau restituite proprietarilor de către ai casei. Şi doamna nu era deloc săracă, avea o educaţie excelentă, aparţinea unui mediu distins; după ce treceau respectivele cîteva zile, nici nu i-ar mai fi putut trece prin cap să fure. Toată lumea, inclusiv medicina, a decis atunci că nu era vorba decît de o afecţiune temporară, provocată de sarcină. Or, doamna, desigur, fura în mod conştient şi îşi dădea seama ce face. Era cît se poate de conştientă, numai că nu putea rezista tentaţiei. E de presupus că nici pînă astăzi medicina nu poate spune nimic precis despre asemenea manifestări, adică nu se poate pronunţa asupra aspectului lor psihic: conform căror legi se petrec în sufletul omului asemenea schimbări subite, asemenea subordonări şi influenţe, asemenea nebunii fără nebunie, ce înseamnă la o adică, aici, conştiinţa şi ce rol joacă ea? E suficient faptul că posibilitatea unor influenţe şi subordonări extreme în timpul graviditaţii femeilor pare indubitabilă... Şi nu importă, repet, că influenţele acestea extraordinare se întîlnesc extrem de rar: pentru conştiinţa celui ce judecă e suficientă, în asemenea cazuri, eventualitatea că ele, totuşi, pot avea loc. Fie, mi se va spune, dar nu s-a apucat de furat, precum doamna aceea, şi nu a scornit ceva neobişnuit, ci dimpotrivă, a făcut *ceea ce are legătură cu procesul*, adică, pur şi simplu, s-a

răzbunat pe soţul ei, pe care îl ura, ucigîndu-i fetiţa rămasă de la prima soţie, ale cărei calităţi i se prezentau ei ca reproşuri. Voia dumneavoastră, dar, deşi totul este de înţeles, lucrurile nu sînt chiar atît de *simple*; chiar dacă pare logic, fiţi de acord că, de n-ar fi fost gravidă, poate că această logică nu ar fi funcţionat cîtuşi de puţin. De pildă, iată ce s-ar fi putut întîmpla: rămînînd singură cu fiica vitregă, bătută de soţ şi fierbînd de duşmănie faţă de el, s-ar fi gîndit, într-o amară iritare, în sinea ei: „Tare-aş mai arunca-o pe fereastră pe fătucă, numai ca să-i fac lui în ciudă“. *S-ar fi gîndit, dar n-ar fi făcut-o*. Ar fi păcătuit cu gîndul, nu cu fapta. Dar acum, gravidă fiind, *s-a apucat şi a făcut-o*. Şi într-o situaţie, şi în cealaltă, logica a fost aceeaşi, dar diferenţa este mare.

În tot cazul, juraţii, dacă ar fi achitat-o pe acuzată, ar fi putut să se sprijine pe ceva: „deşi, pasămite, asemenea afecţiuni maladive sînt rare, ele totuşi există; nu s-ar putea ca şi în cazul acesta să fie vorba de o consecinţă a graviditături?“. Iată ce ar fi putut să-şi spună. Oricum, în cazul de faţă, clemenţa ar fi fost înţeleasă de toată lumea şi nu ar fi deconcertat. Nu contează că ar fi putut rezulta o eroare: mai bine să te înşeli în clemenţă decît în pedeapsă, mai ales că, în situaţia dată, nici n-ai cum verifica. Inculpata e prima care se consideră vinovată; recunoaşte imediat fapta, a recunoscut şi la tribunal, peste o jumătate de an. Păi ea, poate, şi în Siberia se duce cu inima împăcată, ba încă şi considerîndu-se profund vinovată în sufletul ei; poate chiar va muri, căindu-se în clipa cea din urmă şi socotindu-se o asasină; şi nici măcar nu va avea idee, aşa cum nimeni nu va avea pe lumea asta, de faptul că în starea de graviditate există o afecţiune maladivă care, poate, a fost singura cauză a istoriei şi că, dacă n-ar fi fost însărcinată, poate că nu s-ar fi întîmplat nimic. Da, din două erori, e mai bine s-o alegi pe cea a clemenţei. Dormi mai bine după asta... De altminteri, m-a luat

gura pe dinainte. Un om ocupat n-are de ce să se gîndească la felul cum o să doarmă. Omul ocupat are o sută de asemenea cazuri şi doarme buştean, cînd se prăbuşeşte ostenit în patul lui. Numai un pierde-vară, căruia de-a lungul unui an întreg i se întîmplă să se lovească de unul sau două cazuri din astea, are mult timp ca să gîndească. Unuia ca ăsta, neavînd ce face, încep să i se năzară cîte şi mai cîte. Într-un cuvînt, trîndăvia este mama tuturor viciilor.

Apropo, moaşa a asistat la proces şi vedeţi cum a ieşit: condamnînd-o pe făptaşă, i-au condamnat totodată şi pruncul încă nenăscut. Nu-i aşa că-i ciudat? Să spunem că nu-i adevărat. Dar fiţi de acord că parcă ar semăna a adevăr, ba încă a cel mai deplin adevăr cu putinţă. Într-adevăr, înainte de naştere este condamnat la Siberia, împreună cu mama lui, care trebuie să-l crească. Şi dacă se duce cu maică-sa, rămîne fără tată; iar dacă lucrurile iau o asemenea întorsătură, încît îl va păstra taică-său (nu ştiu dacă acum poate face aşa ceva), atunci va rămîne fără mamă... Într-un cuvînt, încă înainte de naştere copilul este lipsit de familie, iar apoi va creşte, va afla de maică-sa şi va... De altfel, orice se poate întîmpla şi e mai bine să privim lucrurile *simplu*. Privindu-le simplu, dispar toate fantasmagoriile. Aşa se cuvine în viaţă. Eu unul chiar cred că toate aceste lucruri, aparent atît de neobişnuite, se aranjează în fapt într-un mod cît se poate de simplu, şi prozaic pînă la indecenţă. La drept vorbind, ia priviţi: acest Kornilov este văduv din nou, căci el este acum liber, căsătoria a fost desfăcută prin deportarea nevestei în Siberia; deci soţia care nu-i mai e soţie îi va naşte zilele acestea un fiu (căci cu siguranţă o vor lăsa să nască înainte de plecare) şi, cît ea va fi lăuză, în spitalul închisorii sau unde va fi internată, Kornilov, pariez, o va vizita în modul cel mai prozaic şi, vedeţi dumneavoastră, nu puteţi şti că nu se va întîmpla aşa, va veni, poate, chiar cu fetiţa aceea

care a zburat pe fereastră, se vor ataşa unul de altul şi vor vorbi mereu despre treburile cele mai simple şi necesare, despre cine ştie ce pînză de sac, despre cizmele îmblănite şi pîslarii de care ea va avea nevoie la drum. Cine ştie, poate că acum, după ce au fost despărţiţi, se vor lega unul de altul cît se poate de afectuos, chiar dacă mai înainte se certau. Poate că nu-şi vor spune nici măcar o vorbă de reproş şi doar se vor văita de soartă, fiindu-le milă unul de celălalt. Iar aceeaşi fetiţă care a zburat pe fereastră, o să dea în fiecare zi fuga, trimisă de taică-său, la „mămuca", aducîndu-i colaci: „Uite, cică, mămucă, taica ţi-a trimis şi ceai cu zahăr, iar mîine vine chiar el". Cel mai tragic va fi că, poate, vor începe să urle la gară, cînd îşi vor lua rămas-bun, în ultima clipă, între al doilea şi al treilea semnal; uitîndu-se la ei, imediat va începe să urle şi fetiţa, cu gura căscată pînă la urechi, iar fiecare îi va face celuilalt o plecăciune pînă la pămînt: „iartă-mă, cică, maică Katerina Prokofievna, nu mă pomeni de rău"; iar ea lui: „iartă-mă, taică Vasili Ivanovici (sau cum l-o fi chemînd), sînt vinovată faţă de tine, mare mi-i vina...". În clipa aceasta, va începe să piscuie pruncul, care cu siguranţă va fi acolo, indiferent dacă îl va lua ea sau îl va lăsa cu taică-său. Într-un cuvînt, cu poporul nostru n-o să iasă niciodată un poem, nu-i aşa? E poporul cel mai prozaic din lume, aşa că uneori chiar ţi se face ruşine cu el în această privinţă. Oho, altceva ar ieşi, de pildă în Europa: ce mai pasiuni, ce mai răzbunări, şi cu cîtă demnitate toate acestea! Aşa că, ia încercaţi să descrieţi istoria într-o nuvelă, punct cu punct, începînd cu tînăra nevastă intrată în casa văduvului şi sfîrşind cu aruncarea pe fereastră, pînă în clipa cînd ea s-a uitat în jos să vadă dacă s-a zdrobit copilul sau nu, după care a plecat la secţia de poliţie; descrieţi-o în timpul cînd stătea în boxa acuzaţilor, alături de moaşă, pînă la acest moment de despărţire, pînă la aceste plecăciuni şi...

imaginaţi-vă, am vrut să scriu „şi, fireşte, n-o să iasă nimic“ şi totuşi, poate că ar fi ieşit mai bine decît toate poemele şi romanele noastre luate la un loc, ale căror eroi sînt „cu viaţa dedublată şi cu viziune superioară“. Ştiţi, pur şi simplu nu înţeleg de ce mă privesc aşa romancierii noştri: s-ar părea că au un subiect în faţă, că nu le-a mai rămas altceva de făcut decît să descrie punct cu punct adevărul gol-goluţ! De altfel, am uitat vechea regulă: nu obiectul e totul, ci ochiul, ai ochi, se va găsi şi obiectul, n-ai ochi, n-o să descoperi nimic în nici un obiect. Da, ochiul este un lucru important: ce unuia i se pare poem, altuia i se pare o grămadă de...

Şi chiar această sentinţă dată Kornilovei nu poate fi acum îndulcită cumva? Oare chiar nu se poate? Zău, se poate să fi fost o eroare... Mi se tot năzare că o eroare a fost!

II. Cîteva observaţii despre simplitate şi simplificare

Acum voi vorbi despre altceva. Vreau să spun cîte ceva despre simplitate în general. Mi-am amintit o mică şi ciudată întîmplare din viaţa mea. Acum vreo treisprezece ani, în vremea noastră cea mai „tulbure“[248], după părerea unora, şi cea mai „unilaterală“, în opinia altora, într-o seară de iarnă, am intrat într-o bibliotecă de pe strada (încă de pe atunci) Meşceanskaia, în apropierea locuinţei mele; plănuisem un articol critic şi aveam nevoie de un roman al lui Thackeray ca să scot nişte citate din el. În bibliotecă m-a luat în primire o domnişoară (o domnişoară de pe atunci). Am cerut romanul; ea m-a ascultat cu o mină severă.

— Asemenea prostii nu ţinem, mi-a trîntit-o cu un dispreţ inexprimabil, pe care, zău, nu-l meritam.

Fireşte, nu m-am mirat şi am înţeles despre ce era vorba. Pe atunci erau multe asemenea atitudini,

care începeau cumva subit, cu entuziasm şi surprinzător. Ideea nimerise în stradă şi luase forma cea mai stradală cu putinţă. Pe atunci Puşkin primea un perdaf teribil şi „cizmele“ erau ridicate în slăvi[249]. Totuşi, am încercat să stau de vorbă:

— Chiar credeţi că Thackeray e o prostie? am întrebat eu, cu aerul cel mai umil din lume.

— Ar trebui să vă fie ruşine că solicitaţi asemenea carte. Timpurile de altădată au trecut, acum solicitările sînt raţionale...

Am plecat cu mîna goală, lăsînd-o pe domnişoara aceea extrem de satisfăcută pentru lecţia pe care mi-a dat-o. Dar simplitatea punctului de vedere m-a uluit teribil şi încă de pe atunci am început să meditez la *simplitate* în general şi, în particular, la impetuozitatea cu care noi, ruşii, ne apucăm de generalizări. Această tendinţă a noastră de a fi satisfăcuţi de lucrurile simple, mărunte şi insignifiante este cel puţin uimitoare. Mi se va răspunde că întîmplarea e neînsemnată şi stupidă, că domnişoara aceea era o prostuţă neevoluată şi, mai ales, incultă, că nici nu merita să-mi amintesc incidentul şi că pentru respectiva domnişoară nu era mare lucru, de pildă, să-şi imagineze că înaintea ei în Rusia n-au trăit decît tîmpiţi şi că doar atunci apăruseră oameni deştepţi, printre care se număra şi ea. Asta o ştiu şi eu, ştiu şi că, probabil, domnişoara nu era în stare să-mi spună decît atît, adică despre „solicitările raţionale“ şi despre Thackeray, ba încă şi repetînd vorbele altora, lucru care i se citea pe faţă, însă această întîmplare mi-a rămas în minte de atunci ca o comparaţie, ca un apolog, aproape ca o emblemă. Analizaţi opiniile de acum, analizaţi „solicitările raţionale“ şi verdictele din ziua de azi, şi nu numai apropo de Thackeray, ci de întreg poporul rus: ce *simplitate* apare cîteodată! Ce unilateralitate, ce promptitudine în a ne lăsa satisfăcuţi de lucrurile mici şi insignifiante, luate de bune, ce grabă generală de a ne calma mai repede, de a rosti

sentinţa ca să nu mai avem grijă! Credeţi-mă, de asta nu ne vom descotorosi curînd. Uitaţi-vă: toţi cred acum în sinceritatea şi realitatea mişcării populare de anul acesta şi, totuşi, nici măcar credinţa nu-i mai satisface, au nevoie de ceva mai simplu. În prezenţa mea, un membru al unei comisii a spus că a primit destul de multe scrisori cu întrebări cam de felul acesta: „De ce neapărat slavii? De ce îi ajutăm pe slavi ca slavi? Şi dacă în această situaţie ar fi scandinavii, i-am ajuta la fel ca pe slavi?“. Într-un cuvînt, la ce bun această rubrică a slavilor (sper că vă mai amintiţi de grijile pentru o rubrică a celor de o credinţă cu noi din *Vestnik Evropî,* despre care am vorbit în numărul trecut al *Jurnalului*)? La prima vedere, s-ar părea că nu e cîtuşi de puţin vorba de simplitate, de tendinţa spre simplificare şi că, dimpotrivă, în aceste întrebări se face simţită neliniştea; dar simplitatea, în acest caz, constă tocmai în dorinţa de a ajunge la *nihil* şi la *tabula rasa*, adică tot o modalitate de a ne linişti cumva. Căci ce e mai simplu şi mai liniştitor decît zero? Observaţi şi că în aceste întrebări, deşi indirect, s-au făcut auzite expresiile „solicitări raţionale“ şi „ar trebui să vă fie ruşine“.

Nu încape îndoială că există foarte mulţi dintre oamenii noştri cei mai culţi şi, ca să zic aşa, mai elevaţi, cărora acest cuvînt sfios şi umil, dar ferm şi puternic, al poporului nu le-a plăcut în cel mai înalt grad, şi nu pentru că nu l-au înţeles, ci, dimpotrivă, pentru că l-au înţeles prea bine, l-au înţeles într-o aşa măsură, încît chiar i-a pus pe gînduri. În tot cazul, încep acum, fără îndoială, simptomele unei reacţii puternice. Nu mă refer la vocile inocente, care şi mai înainte se făceau auzite sub formă de mormăit şi dezaprobare involuntară şi erau provocate de vechile şi îndrăgitele principii, aplicate vechilor teme, de pildă celei că „nu trebuie să ne grăbim prea tare şi să ne entuziasmăm de ceva totuşi grosolan şi necivilizat,

cum ar fi ajutorarea slavilor pentru că sînt slavi, pentru că ne sînt un fel de «fraţi»“ etc. etc. Nu, nu mă refer la aceşti moşneguţi raţionali şi liberali, care rumegă vechile fraze, ci la reacţia actuală faţă de mişcarea populară, reacţie care, după toate semnele, îşi va ridica în curînd capul. Tocmai această reacţie, într-un mod firesc şi involuntar, li se alătură domnilor care, după ce şi-au simplificat demult punctul de vedere asupra Rusiei, după ce au ajuns la ultimele limite ale clarităţii, sînt gata să spună: „N-ar fi rău, pasămite, să fie interzis fenomenul, pentru ca totul să rămînă în ordinea inertă de altădată“. Şi imaginaţi-vă, acestor simplificatori „fenomenul“ nu le repugnă cîtuşi de puţin datorită caracterului lui fantastic, adică, de pildă, în sensul că simplitatea, care pînă acum a fost inertă şi nătîngă, a îndrăznit deodată să vorbească, de parcă într-adevăr ar fi ceva conştient şi viu. Un asemenea sens ar fi de înţeles: pur şi simplu, s-au simţit jigniţi şi gata. Dimpotrivă, acest fenomen nu le-a plăcut tocmai pentru că, din ceva fantastic, a devenit subit ceva înţeles de toată lumea: „cum a îndrăznit să devină brusc de înţeles, cum a îndrăznit să ia o formă atît de simplificată şi raţională?“. Această indignare, după cum am spus, şi-a găsit sprijinul şi în moşneguţii noştri intelectuali, care se străduiesc din răsputeri „să simplifice“ şi să coboare „fenomenul“ de la ceva raţional la ceva spontan, primitiv, care, deşi blînd, este totuşi ignorant şi poate dăuna. Într-un cuvînt, reacţia tinde din răsputeri şi pe toate căile spre simplificare... Totuşi, în virtutea acestui simplism excesiv al opiniilor despre anumite fenomene, uneori rămîne în pierdere propria cauză. În unele cazuri, simplitatea le dăunează chiar simplificatorilor. Simplitatea nu se schimbă, simplitatea este „liniară“ şi, mai mult decît atît, arogantă. Simplitatea este duşmanul analizei. Foarte des sfîrşeşte prin faptul că, în simplitatea ta, începi să nu mai înţelegi obiectul, chiar nu-l mai

vezi deloc, aşa că se produce fenomenul invers: concepţia ta, care era simplă, cu de la sine putere şi fără voia ta, se transformă într-una fantastică. Tocmai acest lucru se petrece la noi din pricina reciprocei, îndelungatei şi tot mai profundei rupturi a unei Rusii de cealaltă. Ruptura noastră a început cu simplitatea punctului de vedere pe care o Rusie îl avea despre cealaltă. A început de foarte mult timp, încă de pe vremea lui Petru, cînd pentru prima dată s-a efectuat o neobişnuită simplificare a opiniei Rusiei elevate faţă de Rusia populară şi, de atunci, din generaţie în generaţie, această opinie s-a tot simplificat.

III. Două sinucideri

Recent, am avut prilejul să stau de vorbă cu unul dintre scriitorii noştri (mare artist) despre comicul vieţii, despre dificultatea de a defini acest fenomen, de a-l desemna printr-un cuvînt precis. Mai înainte i-am spus că eu, care cunosc de aproape patruzeci de ani *Prea multă minte strică*, de-abia în acest an am înţeles cum trebuie unul dintre tipurile cele mai proeminente ale acestei comedii, pe Molcealin, şi l-am înţeles de-abia după ce el, adică acest scriitor cu care vorbeam, mi l-a explicat pe Molcealin, introducîndu-l pe neaşteptate într-unul din articolele sale satirice[250]. (Despre Molcealin voi mai vorbi cîndva, tema fiind savuroasă.)

— Să ştiţi, mi-a spus deodată convorbitorul, probabil de multă vreme uimit profund de ideea sa, să ştiţi că, orice aţi scrie, orice aţi înfăţişa, orice aţi releva într-o operă de artă, niciodată nu veţi egala realitatea. Orice aţi reprezenta va păli în faţa realităţii. Credeţi, de pildă, că într-o lucrare aţi atins culmea comicului relativ la o situaţie de viaţă. Nicidecum! Imediat, realitatea vă va pune în faţă, în acelaşi domeniu, o fază pe care nici nu aţi bănuit-o, care depăşeşte tot ce puteau crea

observaţia dumneavoastră personală şi imaginaţia!...

Asta o ştiam încă din 1846, cînd am început să scriu, poate chiar mai devreme, şi acest lucru m-a surprins şi m-a derutat de multe ori, făcîndu-mă să-mi pun întrebări despre utilitatea artei, în condiţiile în care este evident neputincioasă. Într-adevăr, ia urmăriţi un fapt din viaţa reală, un fapt nu prea pregnant la prima vedere, şi, dacă sînteţi în stare şi aveţi ochi, veţi găsi în el o profunzime pe care nici Shakespeare nu o are. Însă tocmai în asta stă toată problema: *cine are ochi şi cine e în stare*? Căci nu doar pentru a crea şi scrie opere de artă, ci şi pentru a releva un fapt, este nevoie să fii un fel de artist. Pentru un observator, toate evenimentele vieţii se petrec în simplitatea cea mai înduioşătoare şi sînt atît de comprehensibile, încît nici n-ai la ce te gîndi, n-ai la ce te uita şi nici nu merită. Pe un alt observator, aceleaşi evenimente îl îngrijorează uneori pînă într-atît (şi asta se întîmplă chiar foarte des) că nu mai e în stare pînă la urmă să le generalizeze şi să le simplifice, să le alinieze şi să se liniştească, aşa că procedează la un alt fel de simplificare şi *pur şi simplu* îşi trage un glonţ în cap, ca să pună capăt minţii sale chinuite şi totodată tuturor întrebărilor. Acestea nu sînt decît două extreme, însă între ele este cuprinsă întreaga semnificaţie reală a omului. Numai că, desigur, niciodată nu vom epuiza un fenomen, nu vom ajunge pînă la sfîrşitul şi începutul lui. Ne este cunoscut doar aspectul relativ-curent, cel de toate zilele, şi acela numai din vedere, pe cînd sfîrşiturile şi începuturile sînt deocamdată fantastice pentru om.

Apropo, unul dintre stimaţii mei corespondenţi mi-a scris încă de astă-vară despre o sinucidere bizară şi inexplicabilă, despre care tot am vrut să vorbesc. În această sinucidere totul, şi dinafară, şi dinăuntru, este o enigmă. Eu, îndemnat de firea mea omenească, am încercat desigur să dezleg

cumva această enigmă, ca să „mă opresc la ceva şi să mă liniştesc“. Sinucigaşa e o tînără fată de cel mult douăzeci şi trei sau douăzeci şi patru de ani, fiica unui emigrant rus bine-cunoscut, născută în străinătate, rusoaică prin sînge, dar aproape nerusoaică prin educaţie[251]. Mi se pare că, la momentul respectiv, ziarele au pomenit vag de ea, însă amănuntele sînt foarte interesante: „A îmbibat vată cu cloroform, şi-a aplicat-o pe faţă şi s-a întins în pat... Aşa a murit. Înaintea morţii a scris următorul bilet:

«Je m'en vais entreprendre un long voyage. Si cela ne réussit pas qu'on se rassemble pour fêter ma réssurection avec du Cliquot. *Si cela réussit*, je prie qu'on ne me laisse enterrer que tout à fait morte, puisqu'il est très désagréable de se réveiller dans un cercueil sous terre. *Ce n'est pas chic!* »“.

Adică, în traducere:

„Întreprind o lungă călătorie. Dacă nu-mi reuşeşte, să se adune toţi pentru a sărbători cu Cliquot[252] învierea mea. Dacă îmi reuşeşte, rog să nu fiu îngropată înainte de a vă fi convins că sînt moartă, pentru că e foarte dezagreabil să te trezeşti într-un sicriu sub pămînt. *Asta nu-i şic!* “.

În acest „şic“ mîrşav, grosolan se face auzită, după părerea mea, o provocare, există indignare, duşmănie, dar contra a ce? Fiinţele pur şi simplu grosolane se sinucid doar dintr-o cauză materială, vizibilă, exterioară, însă din bilet se vede că ea nu putea avea o asemenea cauză. Faţă de ce putea fi ea indignată? Faţă de simplitatea a ceea ce vedea, faţă de lipsa de conţinut a vieţii? Să fi fost ea unul dintre acei judecători şi negatori ai vieţii, mult prea cunoscuţi, care se indignează împotriva „tîmpeniei“ apariţiei omului pe lume, a caracterului întîmplător şi alandala al acestei apariţii, a tiraniei cauzei inerte cu care nu te poţi împăca? Se simte aici un suflet care s-a indignat

împotriva „liniarităţii“ fenomenelor, care nu a putut suporta această liniaritate, care încă din copilărie i-a fost transmisă în casa tatălui ei. Şi cel mai urît e, desigur, că a murit fără nici o îndoială conturată. Cel mai probabil e că n-a avut în sufletul ei îndoieli conturate, aşa-numitele întrebări; în tot ce a fost învăţată din copilărie credea de-a dreptul, lua lucrurile de bune, şi asta-i cel mai sigur. Deci, a murit pur şi simplu din pricina „beznei reci şi a plictisului“, cu o suferinţă, ca să zicem aşa, animalică şi inconştientă, pur şi simplu viaţa i-a devenit sufocantă, ca atunci cînd n-ai aer suficient. Sufletul n-a putut suporta inconştient liniaritatea şi inconştient a pretins ceva mai complex...

Acum vreo lună, toate ziarele din Petersburg au publicat cu litere mici cîteva scurte rînduri despre o sinucidere din acest oraş: de la etajul al treilea, s-a aruncat pe fereastră o tînără fată săracă, croitoreasă, „pentru că nu şi-a putut găsi nicicum de lucru ca să se întreţină“. Se adăuga şi că fata s-a aruncat pe fereastră şi s-a prăbuşit la pămînt *ţinînd o icoană în mîini*. Această icoană din mîini este un detaliu ciudat şi nemaiauzit într-o sinucidere. E o sinucidere sfioasă, umilă. Aici, probabil, n-a existat vreun murmur sau reproş: pur şi simplu n-a mai putut trăi, „n-a vrut Dumnezeu“, şi a murit după ce şi-a făcut rugăciunea. La unele lucruri, oricît ar părea ele de *simple*, uneori nu încetezi a te gîndi multă vreme, ţi se năzar şi chiar parcă eşti vinovat de ele. Acest suflet sfios, care s-a exterminat, îmi torturează fără voie gîndurile. Tocmai moartea lui mi-a amintit de sinuciderea fiicei emigrantului, care a fost dată publicităţii încă din vară. Şi totuşi, ce fiinţe diferite, de parcă fiecare ar fi de pe altă planetă! Şi ce morţi diferite! Dar care dintre aceste două suflete s-a chinuit mai mult pe pămînt, dacă această întrebare fără rost este decentă şi permisă?

IV. O sentinţă

Apropo, iată raţionamentul cuiva, fireşte al unui materialist, care s-a sinucis *din plictiseală*:

„Într-adevăr, ce drept a avut natura să mă aducă pe lume, ca urmare a cine ştie căror legi eterne ale ei? Sînt creat cu o conştiinţă şi *am conştiinţă* de această natură: ce drept a avut ea să mă creeze, fără voia mea, pe mine, care sînt conştient? Sînt conştient, deci sufăr, dar eu nu vreau să sufăr, căci de ce aş accepta să sufăr? Natura, prin conştiinţa mea, îmi anunţă nu ştiu ce armonie a întregului. Conştiinţa omului a făcut din acest mesaj o mulţime de religii. Deşi ştiu foarte bine că nu pot participa şi niciodată nu voi participa la «armonia întregului» (de fapt, nici n-aş fi în stare să înţeleg ce înseamnă), natura îmi spune că trebuie totuşi să mă supun acestui mesaj, trebuie să mă resemnez şi să accept suferinţa sub forma armoniei întregului şi să accept să trăiesc. Dar dacă aş alege conştient, eu, fireşte, aş dori mai degrabă să fiu fericit doar în clipa cînd exist *eu*, iar de întreg şi de armonia lui nu-mi pasă deloc după ce voi fi distrus, nu mă priveşte dacă acest întreg plin de armonie rămîne pe lume şi după mine sau dacă este distrus în clipa asta, odată cu mine. Şi de ce mi-aş bate capul ca el să dăinuie şi după mine? Asta-i întrebarea! Mai bine aş fi fost creat ca toate animalele, adică să mi se dea viaţă, dar să nu fiu conştient de mine însumi în mod raţional; conştiinţa mea nu este cîtuşi de puţin armonie, ci discordanţă, pentru că sînt nefericit cu ea. Ia uitaţi-vă cine este fericit pe lumea asta şi ce fel de oameni *acceptă* să trăiască? Tocmai cei care seamănă cu animalele şi sînt mai apropiaţi ca tip de acestea datorită slabei dezvoltări a conştiinţei lor. Acceptă cu plăcere să trăiască, dar numai cu condiţia să trăiască precum animalele, adică să mănînce, să bea, să doarmă, să-şi aranjeze un cuib şi să facă copii. A mînca, a bea şi a dormi înseamnă în limba omenească a face avere şi a

jefui, iar a-ţi aranja cuibul înseamnă mai ales a jefui. Mi se va replica, poate, că te poţi aranja şi îţi poţi aranja cuibul pe temeiuri raţionale, pe principii sociale juste din punct de vedere ştiinţific, şi nu pe jaf, cum a fost pînă acum. Fie şi aşa, dar eu întreb: pentru ce? Pentru ce să te aranjezi şi să depui atîtea eforturi ca să te aranjezi corect, raţional şi pur-moral în societatea oamenilor? La asta sînt sigur că nimeni nu-mi va putea răspunde. Tot ce mi s-ar putea răspunde ar fi că merită s-o faci «ca să ai plăcere». Da, dacă aş fi o floare sau o vacă, aş avea plăcere. Dar punîndu-mi, ca acum, întrebări nesfîrşite, nu pot fi fericit nici chiar în cazul celei mai înalte şi mai *directe* fericiri a dragostei de aproapele şi a dragostei omenirii pentru mine, căci ştiu că mîine totul va fi distrus: şi eu, şi fericirea asta, şi întreaga dragoste, şi toată omenirea se vor transforma în neant, în haosul de mai înainte. Or, în aceste condiţii, nu pot nicidecum accepta fericirea, şi nu că n-aş dori s-o accept, nu că m-aş încăpăţîna din cine ştie ce principiu, ci pur şi simplu pentru că nu pot fi fericit în condiţia zeroului care mă ameninţă mîine. E un sentiment, un sentiment direct şi nu mi-l pot învinge. Fie, dacă aş muri, iar omenirea ar rămîne veşnic în locul meu, atunci, poate, aş fi consolat. Însă se ştie că planeta noastră nu-i eternă şi că sorocul omenirii este tot de-o clipă, ca şi al meu. Şi, oricît de raţional, de bucuros, de drept şi de sfînt s-ar organiza omenirea pe pămînt, mîine totul va fi egal cu acelaşi zero. Chiar dacă, cine ştie de ce, acest lucru este necesar, în virtutea unor legi atotputernice, veşnice şi moarte ale naturii, credeţi-mă: această idee conţine cea mai profundă lipsă de respect faţă de omenire, care pentru mine este profund jignitoare şi cu atît mai insuportabilă, cu cît aici nu există nici un vinovat.

Şi, în sfîrşit, dacă am presupune că este posibil acest basm cu aranjarea omului pe pămînt pe baze raţionale şi ştiinţifice, dacă i-am da crezare, dacă

am crede că fericirea viitoare a omenirii va fi înfăptuită în cele din urmă, numai gîndul că, în virtutea nu ştiu căror legi inerte, natura a avut nevoie să-l tortureze pe om atîtea milenii, înainte de a-l aduce la fericirea asta, numai acest gînd, deci, este insuportabil de revoltător. Dacă mai adăugăm acum şi că aceeaşi natură, care i-a permis în cele din urmă omului să ajungă la fericire, trebuie nu ştiu de ce să transforme totul în zero, în pofida întregii suferinţe cu care omenirea şi-a plătit fericirea şi, ceea ce-i mai important, o face fără să ascundă deloc acest lucru faţă de mine şi faţă de conştiinţa mea, cum l-a ascuns faţă de vacă, atunci fără să vrem ne vine în minte un gînd extrem de amuzant, dar insuportabil de trist: «ce-ar fi dacă omul a fost slobozit pe pămînt sub forma unei experienţe neruşinate, numai ca să vadă cineva dacă se va acomoda sau nu pe pămînt o asemenea fiinţă?». În acest gînd trist e mai ales faptul că iarăşi nu există vreun vinovat, că nimeni n-a făcut experienţa şi, pur şi simplu, totul s-a întîmplat conform legilor moarte ale naturii, care mie îmi sînt cu totul de neînţeles şi cu care conştiinţa mea nu poate nicidecum să fie de acord. *Ergo*[253]:

Întrucît la întrebările mele despre fericire, prin conştiinţa mea, primesc de la natură doar răspunsul că nu pot fi fericit decît în armonia întregului, pe care n-o înţeleg şi, în ce mă priveşte, e clar că nu voi fi în stare s-o înţeleg vreodată;

Întrucît natura nu numai că nu-mi recunoaşte dreptul de a-i cere socoteală, dar nici nu-mi răspunde, şi nu pentru că nu vrea, ci pentru că nici nu poate răspunde;

Întrucît m-am convins că natura, ca să-mi răspundă la întrebări, m-a hărăzit (inconştient) mie *pe mine însumi* şi îmi răspunde prin propria mea conştiinţă (pentru că toate astea eu le spun);

Întrucît, în sfîrşit, într-o asemenea ordine de lucruri, îmi asum simultan rolul de reclamant şi de

pîrît, de inculpat şi de judecător şi găsesc că această comedie este, din partea naturii, cu totul stupidă şi, considerînd că, în ce mă priveşte, e chiar umilitor să suport această comedie;

În calitatea mea indiscutabilă de reclamant şi de pîrît, de judecător şi de inculpat, condamn această natură, care cu atîta necuviinţă şi neobrăzare mi-a dat naştere ca să sufăr, la distrugere odată cu mine... Şi întrucît nu pot să distrug natura, mă distrug pe mine însumi, exclusiv din plictiseala de a suporta o tiranie de care nu e nimeni vinovat".

N.N.

247 Dostoievski a citit un articol despre această faptă în *Birjevîe vedomosti*, unde era o greşeală de tipar: „s-a uitat" în loc de „*nu* s-a uitat". Scriitorul a repetat respectiva eroare în numărul pe decembrie 1876 al *Jurnalului* şi a corectat-o în cel din decembrie 1877.

248 Dostoievski întrebuinţează frecvent expresia „vremea noastră cea mai tulbure" pentru a desemna perioada de după reforma din deceniul al şaptelea.

249 Referinţa este la utilitarismul revistei *Russkoe slovo* şi la negarea lui Puşkin de către critici precum V.A. Zaiţev (? -1881) sau D.I. Pisarev (1841-1868).

250 Este vorba despre scriitorul M.E. Saltîkov-Şcedrin (1826-1889) şi de ciclul satiric al acestuia *Domnii Molcealini*, referitor la Molcealin, personaj din comedia *Prea multă minte strică* de Aleksandr Sergheevici Griboedov (1798-1829).

251 Este vorba de Elizaveta (1858-1875), fiica lui Herzen (v. nota 6); eroarea cu privire la vîrsta sinucigaşei va fi corijată în numărul pe decembrie al *Jurnalului*.

252 *Cliquot*, marcă de şampanie.

253 Sensul în care este utilizat aici cuvîntul *ergo* a fost ulterior precizat de scriitor, în discuţia avută cu o cunoştinţă, L. H. Hohriakova: „Am vrut [...] să arăt că fără creştinism nu se poate trăi, acolo se află un cuvînt: *ergo*; tocmai el însemna că nu se poate trăi fără creştinism".

Capitolul al II-lea

I. O nouă fază a problemei Orientului

Problema răsăriteană a intrat în a doua perioadă a sa, iar prima nu s-a încheiat totuşi, pare-se, cu înfrîngerea lui Cerniaev. Aşa şi Suvorov[254] a fost învins în Elveţia, deoarece a fost silit să se retragă: dar putem oare fi de acord că Suvorov a fost înfrînt? Nu a fost vinovat că a condus poporul rus în Franţa în nişte circumstanţe imposibile. Pe Cerniaev nu-l comparăm cu Suvorov, nu vrem decît să spunem că există împrejurări în care şi Suvorovii se retrag. Ce-i drept, acum, la Petersburg, unii viitori comandanţi de oşti critică în gura mare operaţiunile militare ale lui Cerniaev, iar oamenii politici au început să zbiere că vina lui este chiar aceea de a-i fi dus pe slavi şi pe ruşi la luptă „în circumstanţe imposibile". Însă toţi aceşti viitori comandanţi de oşti încă n-au fost strînşi în cleştii de care a avut parte Cerniaev; aceşti militari sînt încă civili şi vor să inventeze praful de puşcă fără să-l fi mirosit; cît despre oamenii politici, n-ar fi rău să-şi amintească legenda cu groapa lui Suvorov din Elveţia; a poruncit să fie săpată o groapă, a sărit în ea şi le-a dat ordin soldaţilor să-l astupe cu ţărînă „dacă nu vor să-i dea ascultare şi să-l urmeze". Soldaţii au început să plîngă, l-au scos din groapă şi l-au urmat; iar din groapa pe care intriga i-a săpat-o lui Cerniaev în Serbia, îl va scoate, probabil, întreg poporul rus. Aţi uitat, domnilor, că Cerniaev e erou al poporului şi că nu domniile voastre îl puteţi băga în groapă.

Problema răsăriteană a intrat în a doua sa fază datorită cuvîntului de tunet al ţarului, care, în inima tuturor ruşilor, a avut drept ecou binecuvîntarea, iar în inimile tuturor duşmanilor Rusiei, spaima. Poarta şi-a plecat fruntea, a

acceptat ultimatumul şi niciodată nu s-a ştiut mai puţin despre ceea ce va urma. Se vorbeşte despre o conferinţă care va avea loc la Constantinopol (sau unde-o fi, doar e totuna), despre un congres al deputaţilor. Deci, din nou începe diplomaţia, spre bucuria celor care-o divinizează!

Şi, după cuvîntul de tunet al Rusiei, presa europeană va reîncepe să-şi dea ifose în faţa noastră. Căci pînă şi ungurii au scris şi au tipărit, aproape cu o zi înaintea ultimatumului, că ne e frică de ei şi de aceea o scăldăm în faţa lor şi nu vom îndrăzni să ne spunem vrerea. Englezii, care îşi vor imagina că inspiră cuiva teamă, vor pune iar la cale intrigi şi ne vor da indicaţii. Chiar şi o Franţă cu o mină mîndră şi grandilocventă, va spune la conferinţă cuvîntul ei şi „ceea ce vrea sau nu vrea“, în timp ce nouă nu ne pasă de Franţa şi nu ne interesează ce vrea sau nu vrea ea. Acum nu mai este anul 1853 şi, poate, niciodată n-a mai existat vreun moment pentru Rusia cînd duşmanii să-i fi fost mai inofensivi. Dar n-are decît să se instaureze diplomaţia, spre consolarea amatorilor de aşa ceva din Petersburg. Întrebarea e însă ce se va întîmpla cu Bulgaria, cu slavii, în aceste două luni? La mijloc doar e o chestiune vitală, care nu mai suferă amînare. Ce se va întîmpla cu ei în aceste două luni? Poate că iar va curge sîngele bulgar! Căci Poarta trebuie să demonstreze *softilor*[255] ei că nu din laşitate a acceptat ultimatumul; aşa va plăti Bulgaria: „uite că nu ne temem, pasămite, de ruşi, dacă îi tăiem pe bulgari chiar în timpul conferinţei“. Ei, ce vom face în acest caz, în fond atît de posibil? Ne vom exprima chiar aici, la conferinţă, indignarea? Însă Poarta imediat va nega masacrul, va arunca toată vina asupra bulgarilor înşişi, poate că va lua o expresie jignită şi se va grăbi să numească o comisie de anchetă: „Uitaţi-vă, pasămite, domnilor reprezentanţi ai Europei, vedeţi cu ochii dumneavoastră, cum mă jigneşte şi cum îmi caută

Rusia nod în papură!“. Iar bulgarii între timp vor fi înjunghiaţi, în timp ce, probabil, presa europeană îi va susţine din nou pe başbuzuci, spunînd că Rusia face şicane din ambiţie, pune expres la cale intrigi împotriva conferinţei şi vrea război şi... Şi se prea poate că iarăşi Europa va propune o pace mai rea decît războiul, o pace intens înarmată, o pace cu zbucium şi tulburări ale popoarelor, cu aşteptări sumbre, şi asta, poate, pentru încă un an întreg! Iarăşi un întreg an de necunoscut!... Ei, şi peste un an, după o asemenea pace, sigur va reîncepe războiul. Slavii au nevoie de pace, dar nu aşa. De fapt, nu de pace e acum nevoie, ci pur şi simplu de un sfîrşit.

Împotriva lui Cerniaev s-au făcut totuşi auzite voci, care nu-s decît ale iniţiatorilor. Aveţi însă răbdare: corul se va întări şi se va amplifica. Principalul aici nu este Cerniaev, la mijloc e reacţia împotriva mişcării din acest an. Într-un excelent articol, *Petersburgskaia gazeta*, răspunzînd la atacurile împotriva lui Cerniaev, a prezis ziarului *Birjevîe vedomosti* că va pierde abonaţii şi că publicul îi va întoarce spatele, ceea ce e foarte puţin probabil să se mai întîmple: sînt mulţi, foarte mulţi acei pentru care *Birjevîe vedomosti* a nimerit tonul potrivit. Sînt oamenii care, de-a lungul acestui an, au acumulat extrem de multă fiere, oameni înrăiţi, iritaţi, care singuri îşi zic oameni ai ordinii prin excelenţă. Pentru ei, întreaga mişcare din acest an nu este decît dezordine, iar Cerniaev nu este decît un neobrăzat: pasămite, e general-locotenent, dar s-a lansat în aventuri ca un condotier oarecare. Aceştia sînt oameni ai ordinii, ca să zicem aşa, birocratice, dar există şi altfel de iubitori ai ordinii, persoane din rîndurile intelectualităţii elevate, care se uită cu durere în suflet cum „atîtea forţe se irosesc pentru o asemenea chestiune medievală, în timp ce şcolile, de pildă“ etc. etc. Cei care îl atacă pe Cerniaev ţipă că sîngele rusesc a fost vărsat

degeaba, *fără vreun avantaj pentru Rusia.* Ziarul *Novoe vremia* a răspuns excelent cu privire la avantaj, a răspuns direct şi în vorbe sincere, fără să se jeneze de *idealismul cuvintelor*, de care se jenează cu toţii atîta. Eu unul, încă din iunie, de la începutul mişcării, am avut prilejul să scriu în *Jurnal* despre ceea ce înseamnă în cazul de faţă avantajul Rusiei. Un organism atît de elevat ca Rusia trebuie să strălucească şi printr-o uriaşă importanţă spirituală. Avantajul pentru Rusia nu constă în acapararea provinciilor slave, ci în grija sinceră şi fierbinte pentru protecţia lor, în unitatea frăţească cu ele şi în transmiterea către ele a spiritului şi a punctului nostru de vedere privitoare la unirea lumii slave. Un asemenea organism elevat ca Rusia nu se poate mulţumi numai cu avantajul material, numai cu „pîinea". Şi este un ideal, nu o frază: răspunsul la aceasta este întregul popor rus şi toată mişcarea lui din acest an. Mişcarea este aproape fără precedent la alte popoare, prin spiritul de sacrificiu şi dezinteresarea sa, prin pioasa însetare religioasă de *a suferi pentru o cauză dreaptă.* Un asemenea popor nu poate inspira teama faţă de ordine, nu este un popor al dezordinii, ci un popor al opiniei ferme şi al unor reguli deja de nezdruncinat, un popor căruia îi place sacrificiul, care caută adevărul şi ştie unde este acesta, un popor sfios, dar puternic, cinstit şi cu inima curată, precum unul dintre idealurile sale, voinicul din poveste Ilia-Muromeţ, pe care îl venerează ca pe un sfînt. Inima celui ce ocroteşte un asemenea popor trebuie să se bucure pentru el, şi ea se bucură, iar poporul ştie asta! Nu, aici nu a fost dezordine...

II. Cerniaev

Nici cei care îi iau apărarea lui Cerniaev nu-l mai consideră de-acum *geniu*, ci doar un general viteaz şi neînfricat. Însă şi simplul fapt că în chestiunea slavă el s-a pus în fruntea întregii

mişcări a fost deja o inspiraţie genială; numai forţelor geniale le este dat să se ridice la înălţimea unor asemenea misiuni. Problema slavă trebuia *să înceapă* cu orice preţ, adică trebuia să treacă în faza sa activă; iar fără Cerniaev ea nu ar fi căpătat o asemenea dezvoltare. Se va spune că nenorocirea toată e tocmai faptul că a stimulat-o, a aţîţat-o, făcînd-o să ia asemenea dimensiuni, că vina lui e că a început-o într-un moment inoportun. Însă marea problemă slavă nu putea să nu fie ridicată şi zău că nu ştiu dacă se mai poate vorbi despre oportunitatea ei. Dar chestiunea slavă a început, şi atunci care altă ţară dacă nu Rusia trebuia să se pună în fruntea ei, pentru că aceasta este menirea Rusiei, lucru pe care Cerniaev l-a înţeles şi a ridicat stindardul. A te decide la aşa ceva, a face acest pas – nu, asta n-ar fi putut-o face un om fără o forţă deosebită.

Unii vor spune că a făcut-o din ambiţie, că e un căutător de aventuri, că a ţinut să se remarce. Dar ambiţioşilor, în asemenea cazuri, le place cel mai mult să joace la sigur şi, dacă mai şi riscă, o fac pînă la o anumită limită: în împrejurări care îi ameninţă cu un eşec sigur, renunţă imediat la intenţie. Desigur, Cerniaev a prevăzut de mult un eşec militar *imediat* şi cert numai cu sîrbii şi fără ajutorul ruşilor: acum multe lucruri se cunosc, prea multe au fost elucidate în această istorie ca să ne îndoim. Dar el nu putea renunţa la iniţiativă, căci această cauză nu se reduce doar la un succes militar *imediat*: ea este şi viitorul Rusiei, şi cel al pămînturilor slave. Iar speranţa lui chiar şi în ajutorul imediat al Rusiei, în tot cazul, nu a fost o greşeală, căci Rusia şi-a rostit în sfîrşit marele său cuvînt hotărîtor. Dacă acest cuvînt ar fi fost rostit măcar puţin mai devreme, Cerniaev n-ar fi greşit cu nimic. Ah, în locul lui Cerniaev, mulţi n-ar fi vrut să aştepte atît de mult; aşa ar fi procedat ambiţioşii şi carieriştii. Sînt sigur că mulţi dintre cei care îl critică nu ar fi suportat nici jumătate din

ce a îndurat el. Dar Cerniaev a servit o cauză măreaţă, nu doar ambiţiei sale şi a preferat să sacrifice totul, inclusiv destinul, gloria şi cariera sa, poate chiar viaţa, dar să nu renunţe la cauză. Asta tocmai pentru că lucra pentru onoarea şi *avantajul* Rusiei şi pentru că era conştient de ceea ce făcea. Căci problema slavă este problema rusă şi trebuie rezolvată *definitiv* numai de către Rusia şi conform ideii ruse. A rămas, de asemenea, şi pentru voluntarii ruşi, care tot veneau la el, sub drapelul său, veneau de dragul ideii, ca la reprezentantul ideii. Doar nu putea să-i lase singuri, iar asta arată şi generozitatea lui. În locul său, cîţi dintre cei care îl critică n-ar fi părăsit tot şi toate, şi ideea, şi Rusia, şi pe voluntari, oricîţi ar fi fost acolo! Da, trebuie să spunem adevărul...

Cerniaev este criticat şi din punct de vedere militar. Însă, în primul rînd, aceşti militari n-au fost în cleştii în care s-a văzut strîns Cerniaev şi, în al doilea rînd, tot ce a făcut deja Cerniaev „în circumstanţe imposibile“, n-ar fi putut face, poate, nici unul dintre criticii lui. Aceste „circumstanţe imposibile“, care au influenţat atît de mult situaţia militară, aparţin şi ele istoriei: dar trăsăturile principale sînt cunoscute de pe acum şi sînt atît de caracteristice, încît nu pot fi ocolite nici măcar din punct de vedere strategic. Dacă e adevărat că intriga împotriva lui Cerniaev a ajuns pînă acolo că funcţionarii superiori ai ţării, în ura lor anxioasă faţă de un general rus, care li se părea suspect, lăsau *fără răspuns* cele mai importante rugăminţi şi solicitări ale lui pentru armată, dacă în momentele cele mai critice şi chiar în ajunul ultimelor şi celor mai hotărîtoare lupte l-au lăsat fără obuze, atunci este posibilă o critică corectă a operaţiunilor militare fără elucidarea acestui aspect? Toate aceste intrigi şi toată această iritare sînt chiar fără precedent: acest general, pe care ei îl suspectau, era totuşi comandantul trupelor lor şi apăra intrarea în Serbia şi, iată, de ciudă şi din ură,

ei sacrifică totul, şi armata, chiar şi patria, numai ca să distrugă un om care nu le e pe plac. Cel puţin aşa rezultă din informaţii destul de exacte. Despre această intrigă depun mărturie toţi corespondenţii şi toate ziarele din Europa; a început şi a ţinut la Belgrad tot timpul, de la sosirea lui Cerniaev în Serbia. Intriga a fost favorizată foarte mult de englezi, din considerente politice, au susţinut-o şi unii ruşi, dar nu se ştie din ce motive. Se prea poate ca, la început, Cerniaev să fi jignit prin ceva orgoliul funcţionarilor sîrbi. Şi totuşi, cauza principală a iritării lor suspicioase şi nepotolite a fost, fără îndoială, aceeaşi despre care am avut prilejul să scriu şi mai înainte, adică ideea preconcepută că, dacă slavii vor fi eliberaţi de ruşi, eliberarea nu va fi decît în folosul Rusiei şi că Rusia îi va cotropi şi îi va priva de „viitorul lor politic atît de glorios şi neîndoielnic“. După cum se ştie, s-au decis să-i declare război Turciei şi înainte de sosirea lui Cerniaev, sperînd că, punîndu-se în fruntea mişcării slave şi înfrîngîndu-l pe sultanul turc, se vor transforma într-un regat sîrb federal, alcătuit din cîteva milioane de slavi, stat cu „un viitor atît de glorios“. Partidul sîrbilor, care este mare şi se bucură de autoritate în ţară, nu visa decît la asta. Într-un cuvînt, erau nişte visători, care semănau foarte bine cu nişte băieţandri de şapte ani, care-şi pun epoleţi de jucărie şi îşi închipuie că sînt generali. Iar Cerniaev şi voluntarii, desigur, trebuiau să sperie *partidul* „cu cotropirea de către Rusia, care trebuia să le urmeze“. Şi nu încape îndoială că la ei, după recentele eşecuri militare, vor începe şi au şi început altercaţii intense. Toţi aceşti visători, în sinea lor sau, poate, cu voce tare, vor începe acum să-i ocărască pe ruşi şi să susţină că din cauza ruşilor s-a întîmplat nenorocirea... Dar nu va trece mult timp şi îşi va face apariţia o reacţie salvatoare, căci toţi aceşti sîrbi, acum suspicioşi, rămîn totuşi patrioţi înflăcăraţi. Îşi vor aminti de

ruşii ucişi, care şi-au dat viaţa pentru pămîntul lor. Ruşii vor pleca, dar ideea cea mare va rămîne. Marele spirit rus va lăsa urme şi în sufletele lor şi, din sîngele rusesc, vărsat pentru ei, va răsări şi vitejia lor. Căci se vor convinge cîndva că ajutorul rusesc a fost dezinteresat şi că nici unul dintre ruşii ucişi pentru ei nu se gîndea să-i cotropească!

Însă toate acestea nu trebuie să ne îndepărteze de slavi. Există două Serbii: Serbia aristocrată, fierbinte şi lipsită de experienţă, care încă nu a trăit şi nu a acţionat, dar în schimb visează cu patimă la viitor, care are deja partide şi intrigi ce ajung uneori pînă la asemenea limite (iarăşi din pricina ardentei lipse de experienţă), încît aşa ceva nu poţi întîlni la nici una dintre naţiunile care au trăit deja, care sînt mult mai mari şi independente decît Serbia. Dar alături de această Serbie aristocrată, care se grăbeşte atît de mult să trăiască politic, există şi Serbia populară, care numai pe ruşi îi consideră salvatori şi fraţi, iar pe ţarul rus îl consideră drept soarele ei, o Serbie care îi iubeşte pe ruşi şi are încredere în ei. E imposibil să mă exprim mai bine decît a făcut-o *Moskovskie novosti*, indiscutabil cel mai bun ziar politic al nostru. Iată cuvintele lui:

„Sîntem siguri că sentimentele pe care poporul rus le nutreşte faţă de Serbia nu se vor schimba ca urmare a succesului pe care l-a avut intriga ostilă ambelor părţi... Cnezatele sîrbe sînt locuite de un popor care se ocupă cu agricultura, paşnic, care în decursul unei păci îndelungate a apucat să-şi uite tradiţiile de luptă şi, în locul lor, nu a reuşit să-şi elaboreze acea fermă conştiinţă populară, care coagulează orice naţiune istorică. În sfîrşit, cnezatele sîrbe nu se pot numi nici popor: sînt doar un fragment de popor, fără semnificaţie organică. Dar noi nu putem uita că sîrbii s-au ridicat cu entuziasm şi în unanimitate în ajutorul fraţilor lor de sînge, chinuiţi mişeleşte... Poporul rus nu-i va părăsi pe sîrbi în acest moment cumplit pentru ei,

şi sîngele ruşilor a arătat cît de curat a fost sentimentul lor, cît de eroic şi dezinteresat a fost sacrificiul lor şi cît de absurde sînt calomniile duşmănoase despre faptul că Rusia ar vrea să tragă anumite foloase din situaţia Serbiei. Fie ca memoria vitejilor ruşi căzuţi pentru Serbia să fie o verigă în dragostea frăţească a celor două popoare, atît de apropiate prin sînge şi credinţă".

În încheiere, iată ce voi spune: chiar dacă noi, ruşii, am avut parte în această vară, pe lîngă tot *zbuciumul* (?), de prejudicii materiale, chiar dacă am cheltuit, poate, zeci de milioane, care, totuşi, au fost folosite pentru organizarea şi perfecţionarea armatei noastre (ceea ce, desigur, e bine), faptul că prin mişcarea din acest an s-a înţeles exact care sînt *oamenii noştri cei mai buni* e un rezultat pe care nu-l putem compara cu nimic. Ah, dacă toate popoarele, chiar şi cele mai evoluate şi mai culte din Europa, ar şti exact şi ar conveni în bună înţelegere care sînt cu adevărat cei mai buni oameni ai lor, ar mai arăta oare la fel Europa şi umanitatea europeană?

III. Oamenii cei mai buni

Oamenii cei mai buni, iată o temă care merită cîteva cuvinte. Ei sînt oamenii fără de care nu poate trăi şi rezista nici o societate şi nici o naţiune, chiar cînd există cea mai largă egalitate în drepturi. *Oamenii cei mai buni* sînt, fireşte, de două categorii: 1) cei în faţa cărora şi poporul, şi naţiunea se înclină de bunăvoie şi în mod liber, cinstind veritabilul lor spirit de sacrificiu, şi 2) cei în faţa cărora toţi sau foarte mulţi oameni din sînul poporului sau al naţiunii se înclină datorită unei, ca să zicem aşa, constrîngeri şi, dacă îi consideră a fi „oamenii cei mai buni", o fac întru cîtva relativ, ca şi cum n-ar fi chiar aşa în realitate. Însă existenţa acestei categorii „relative" a oamenilor celor mai buni, recunoscuţi oficial, ca să spunem aşa, drept

cei mai buni în vederea scopurilor superioare ale ordinii şi fermităţii guvernării nu permite cîrteli, căci acest soi al „oamenilor celor mai buni“ provine conform legii istoriei şi ei au existat de la începutul lumii şi pînă acum la toate naţiunile şi popoarele, aşa că nici o societate nu se poate organiza şi coagula într-un întreg fără această constrîngere, în felul ei, acceptată de bunăvoie. Orice societate, ca să se poată menţine şi trăi, trebuie să stimeze neapărat pe cineva şi, mai ales, trebuie să stimeze în totalitate, nu cum vrea fiecare în sinea lui. Deoarece oamenii cei mai buni din prima categorie, adică cei într-adevăr merituoşi, în faţa cărora toţi sau cea mai mare parte a naţiunii se înclină sincer şi indiscutabil, sînt uneori în parte imperceptibili, se disting prin ciudăţenii şi originalitate, iar pe dinafară arată chiar întru cîtva indecent, în locul lor se instaurează oamenii cei mai buni care sînt astfel în mod relativ, sub forma unei caste a oamenilor celor mai buni, aflaţi, ca să zicem aşa, sub protecţie oficială: „Iată, pasămite, pe ăştia respectaţi-i“. Şi dacă aceşti „relativi“ coincid într-adevăr cu oamenii cei mai buni din prima categorie (căci nu toţi cei din prima categorie sînt indecenţi la înfăţişare) şi sînt şi ei într-adevăr merituoşi, atunci scopul este atins cu totul, ba încă s-ar putea spune că este atins de două ori. De la bun început oamenii noştri cei mai buni au fost oştenii cnezilor, apoi boierii, clerul (dar numai cel superior), chiar unii negustori de vază, însă aceştia din urmă au fost foarte puţini. Trebuie să remarcăm că oamenii cei mai buni şi la noi, şi pretutindeni, adică şi în Europa, au ajuns pînă la urmă să-şi elaboreze întotdeauna un cod al vitejiei şi onoarei şi, cu toate că acest cod era, desigur, destul de relativ adeseori şi chiar se deosebea foarte mult de idealurile poporului, se întîmpla să fie destul de elevat în anumite puncte. Omul „cel mai bun“ trebuia neapărat, de pildă, să moară pentru patrie dacă i se cerea acest sacrificiu, şi el

murea într-adevăr, în virtutea datoriei lui de onoare, pentru că „va fi o mare chezăşie pentru stirpea mea“, ceea ce, desigur, era incomparabil mai bine decît dreptul la dezonoare, cînd omul lasă totul în plata Domnului într-o clipă de primejdie şi dă fuga să se ascundă: „prăpădească-se, cică, totul pe lume, numai eu să rămîn viu şi nevătămat“. Aşa a fost la noi foarte mult timp şi trebuie să remarc încă o dată că la noi, în Rusia, aceşti cei mai buni oameni relativi, foarte des şi în foarte multe privinţe, se întîlneau în idealurile lor cu cei mai buni oameni nerelativi, cu cei, adică, pe care poporul îi vedea aşa. Desigur, asta nu se întîmpla nici pe departe în toate, dar, în tot cazul, se poate spune cu curaj că pe atunci între boierii ruşi şi popor apropierea era incomparabil mai mare decît în Europa contemporană acelor vremuri, cînd nu putea fi vorba de apropiere între tiranii învingători, cavalerii, şi sclavii învinşi, poporul.

Dar, deodată, în organizarea celor mai buni oameni ai noştri a apărut un fel de schimbare, chiar radicală: cei mai buni oameni, toţi, printr-un ucaz al ţarului, au fost sortaţi şi împărţiţi în paisprezece categorii, una mai înaltă decît alta, sub forma unei scări ale cărei trepte se numeau clase, aşa că au rezultat paisprezece categorii de oameni merituoşi, cu denumiri germane. În evoluţia noastră ulterioară, această schimbare, într-o oarecare măsură, nu şi-a atins scopul iniţial în virtutea căruia a fost efectuată, căci foştii „oameni cei mai buni“ au ocupat ei înşişi şi au umplut de îndată toate aceste paisprezece noi categorii şi, în loc de boieri, au început să-şi zică nobili, însă, în parte, această schimbare şi-a atins scopul, deoarece ea, chiar dacă nu foarte tare, a dat totuşi la o parte vechea îngrădire. A apărut un nou aflux de forţe din josul societăţii, adică, în terminologia noastră, de forţe democratice, mai ales din rîndurile seminariştilor. Acest aflux a fost înviorător şi fructuos pentru secţia celor mai buni oameni, căci

îşi făceau apariţia persoane capabile, cu concepţii noi, cu o pregătire intelectuală încă nemaiauzită pentru acele vremuri, deşi, în acelaşi timp, aceşti oameni îşi dispreţuiau foarte mult fosta origine şi se grăbeau cu aviditate ca, prin intermediul rangurilor, să se transforme cît mai iute în nobili pur-sînge. Trebuie să remarcăm că, pe lîngă seminarişti, din sînul poporului şi din rîndurile negustorilor, de pildă, doar foarte puţini inşi au pătruns în categoria „celor mai buni oameni“ şi nobilimea a rămas în continuare în fruntea naţiunii. Această categorie era foarte organizată şi, în timp ce banii, proprietatea, sacul de aur domneau deja în întreaga Europă şi erau sincer considerate drept tot ce poate însemna merit, tot ce este mai bun în oameni şi printre oameni, la noi, în Rusia, şi asta s-a întîmplat recent, aşa că ne putem încă aminti, un general, de exemplu, era atît de apreciat, încît şi negustorul cel mai bogat considera că e o mare onoare dacă reuşeşte să-l facă să vină la prînz la el. Destul de recent am citit o istorie pe care n-aş fi crezut-o dacă n-aş fi ştiut că e adevărul gol-goluţ, despre o doamnă din cercul cel mai sus-pus al Petersburgului, care, la un concert, de faţă cu toată lumea, a dat-o afară pe soţia unui negustor cu un capital de zece milioane, a făcut-o să se ridice de pe scaun şi i-a luat locul, ba încă a mai şi ocărît-o în public. Şi asta s-a întîmplat acum vreo treizeci de ani! De altfel, trebuie să remarcăm că oamenii „cei mai buni“, consolidîndu-se atît de bine în locurile lor, au adoptat şi cîteva reguli foarte bune, cum ar fi faptul că fiecare era aproape *obligat* să se instruiască măcar cît de cît, aşa că toată această castă a oamenilor celor mai buni a fost în acelaşi timp clasa prin excelenţă cultivată a Rusiei, că ea a fost şi unica păstrătoare şi purtătoare a regulilor de onoare, care însă au adoptat cu totul şablonul european, pentru că pînă la urmă litera şi forma regulilor au învins sinceritatea conţinutului: onoare era multă, dar spre sfîrşit oameni de onoare nu mai

erau chiar atît de mulţi. În această perioadă şi mai ales la sfîrşitul ei, clasa „celor mai buni“ se îndepărtase foarte mult de popor în idealurile sale de „cel mai bun om“, aşa că de mai toate concepţiile populare despre „ceea ce este mai bine“ se rîdea aproape cu gura pînă la urechi. Dar brusc s-a produs una dintre cele mai colosale cotituri prin care a trecut vreodată Rusia: a fost abolită iobăgia şi în toate domeniile a avut loc o schimbare profundă. Ce-i drept, cele paisprezece clase au rămas cum au fost, dar „cei mai buni oameni“ parcă au început să ezite. Deodată parcă s-a pierdut fostul farmec în marea masă a societăţii, parcă s-au schimbat prin ceva opiniile despre „ceea ce este mai bine“. Ce-i drept, aceste opinii, în parte, nu s-au schimbat în bine; mai mult chiar, a început ceva extrem de confuz şi nesigur în înţelegerea binelui; şi totuşi, fostul punct de vedere nu mai satisfăcea, aşa că foarte mulţi, în conştiinţa lor, şi-au pus o întrebare extrem de serioasă: „pe care să-i considerăm acum drept cei mai buni şi, mai ales, de unde să-i aşteptăm, de unde să-i luăm, cine se va apuca să-i proclame drept cei mai buni şi pe ce baze? Şi oare chiar trebuie să se apuce cineva de asta? La urma urmei, oare se cunosc aceste baze, şi cine va crede că ele sînt chiar cele pe care trebuie să edificăm din nou atît de multe lucruri?“. Zău, aceste întrebări parcă foarte mulţi oameni au început să şi le pună...

IV. Tot despre „cei mai buni“

Toată problema era că foştilor „celor mai buni oameni“ parcă li se lua protecţia autorităţilor, parcă li se submina calitatea oficială. Astfel, într-o primă eventualitate, consolator era măcar faptul că, dacă fosta formă de castă a „celor mai buni oameni“ nu fusese distrusă definitiv, ea cedase şi se deschisese în tot cazul, încît fiecare din ei, cum dorea să rămînă la fel de important, vrînd-nevrînd, din rîndul „celor mai buni oameni relativi“, trebuia

să treacă în categoria celor „naturali". Apărea frumoasa speranţă că „naturalii" vor ocupa, astfel, încetul cu încetul, toate locurile „celor mai buni" de altădată. Dar cum se va realiza acest deziderat, fireşte, rămînea o enigmă. Pentru mulţi oameni, foarte respectabili de altfel, dar înfierbîntaţi şi liberali, nu exista nici o enigmă. La ei totul era rezolvat ca la carte, iar unii dintre ei chiar credeau că totul s-a şi realizat şi că omul „natural", chiar dacă nu a ajuns astăzi pe primul loc, atunci mîine, odată cu zorile, va ajunge negreşit... Şi totuşi, oamenii care gîndeau nu încetau să pună întrebări pe marginea fostei teme: „De fapt, cine-s naturalii ăştia? Ştie cineva cum se numesc ei acum? Oare la noi, dimpotrivă, nu cumva s-o fi pierdut definitiv idealul? Unde este acum «cel mai bun om», unanim recunoscut? Ce şi pe cine trebuie să respecte întreaga societate şi pe cine să imite?".

Toate cele de mai sus, poate, nu s-au făcut auzite chiar în aceste expresii şi chiar sub forma acestor întrebări, însă nu încape îndoială că „neliniştea" a fost trăită de societatea noastră într-o formă sau alta. Oamenii înflăcăraţi şi exaltaţi le strigau scepticilor că „omul nou" există, a fost descoperit, este definit, dat. Au decis, în cele din urmă, că acest om nou şi „cel mai bun" este pur şi simplu omul instruit, „omul" de ştiinţă şi *fără prejudecăţile de altădată.* Această opinie nu a putut fi totuşi acceptată de mulţi, din următorul considerent: omul instruit nu este întotdeauna cinstit şi ştiinţa nu garantează că omul are spirit de sacrificiu. În acest moment de instabilitate şi incertitudine unii au încercat să propună: n-ar fi timpul, pasămite, să ne orientăm spre popor sau spre principiile poporului? Totuşi expresia „principii ale poporului", în sine, foarte multora le repugna şi li se părea de foarte multă vreme detestabilă; în plus, nici poporul, după eliberarea sa din jugul iobăgiei, nu se prea grăbea să se manifeste sub aspectul spiritului de abnegaţie, aşa

că era îndoielnic că poate fi căutată la el rezolvarea acestor probleme. Dimpotrivă, veneau veşti despre dezordini, destrăbălare, despre ravagiile rachiului, despre eşecul autoadministraţiei, despre chiaburii şi ciocoii care au luat locul foştilor moşieri şi, în sfîrşit, despre ovrei. Pînă şi scriitorii „cei mai inteligenţi" au proclamat că chiaburul şi ciocoiul sînt cei care domnesc în rîndurile poporului, ba că pe deasupra poporul însuşi îi ia drept „cei mai buni" oameni ai săi. În cele din urmă, şi-a făcut apariţia şi opinia cu desăvîrşire şi în cel mai înalt grad liberală că poporul nostru nici *nu poate fi* acum competent în crearea idealului omului celui mai bun, că nu numai că nu este competent, dar că nici nu este în stare să ia parte la această faptă, că trebuie mai întîi să-l învăţăm carte, să-l făţuim, să-l facem să evolueze, să construim o mulţime de şcoli etc. etc. Trebuie să recunoaştem că numeroşi sceptici s-au văzut puşi în încurcătură şi nu ştiau cum să răspundă la aşa ceva...

Între timp se apropia o nouă furtună, venea o nouă nenorocire, „sacul de aur"! În locul celor mai buni oameni „relativi" de altădată apărea o nouă *relativitate*, care aproape subit a căpătat la noi o importanţă teribilă. Ah, fireşte, sacul de aur a fost la noi şi mai înainte: a existat întotdeauna sub înfăţişarea negustorului milionar; dar niciodată nu s-a ridicat atît de sus şi nu a avut o asemenea importanţă ca în ultimul timp. Negustorul nostru de altădată, în pofida rolului pe care îl jucau peste tot în Europa milionul şi capitalul, a avut la noi o funcţie relativ modestă în ierarhia socială. Trebuie să spunem adevărul: nici nu merita mai mult. Menţionez că nu mă refer decît la negustorii bogaţi; ceilalţi, majoritatea, care nu fuseseră corupţi încă de bogăţie, trăiau precum personajele lui Ostrovski şi, poate, foarte mulţi, dacă luăm lucrurile la modul relativ, nu erau mai răi, iar negustorimea de rînd, cea mai numeroasă, coincidea aproape total cu poporul. Însă, pe

măsură ce se îmbogăţea, negustorul de altădată devenea mai rău. În fapt, era acelaşi mujic, dar corupt. Foştii negustori milionari se împărţeau în două categorii. Prima o reprezentau cei care, în pofida milionului lor, continuau să poarte barbă şi, în casele lor imense, cu toate că aveau oglinzi şi parchet, trăiau întru cîtva porceşte, atît moral, cît şi fizic. Dacă aveau ceva bun în ei, era faptul că le plăceau clopotele şi diaconii cu voce frumoasă. Dar, cu toată această dragoste, erau deja rupţi de popor din punct de vedere moral. E greu să ne imaginăm ceva mai puţin asemănător sub aspect moral decît poporul şi cîte un fabricant milionar. Recent, Ovseannikov[256], pe cînd era transportat în Siberia prin Kazan, se zice că împingea cu piciorul copeicile pe care naivii oameni din popor i le aruncau, ca pomană, în trăsură: acesta-i de-acum ultimul grad de ruptură morală cu poporul, pierderea deplină a celei mai mici înţelegeri a sensului şi spiritului poporului. Şi niciodată poporul n-a fost atît de înrobit ca în fabricile unora dintre aceşti domni! Negustorii milionari din cealaltă categorie se distingeau în primul rînd prin fracurile şi bărbile rase, prin excelentul mobilier european din casă, prin faptul că fiicele lor învăţau pianul, franţuzeşte şi englezeşte, adeseori aveau decoraţii primite pentru importante donaţii în scopuri de binefacere, erau insuportabil de îngîmfaţi faţă de toţi cei mai prejos decît ei, îl dispreţuiau pe generalul obişnuit, „bun de invitat la masă“, şi în acelaşi timp se umileau peste poate faţă de demnitarii superiori, mai ales dacă, Dumnezeu ştie prin ce uneltiri şi strădanii, izbuteau să-l aducă în casă pe vreunul dintre ei, la un bal sau la un banchet, puse la cale, fireşte, tot de dragul acestuia. Aceste străduinţe de a da un banchet în cinstea persoanelor importante se transformau într-un program de viaţă. Banchetul era dorit cu aviditate: aproape numai pentru asta trăia milionarul pe lume. Se înţelege de la sine că

acest negustor bogătaş de altădată se închina ca la Dumnezeu la milionul său: în ochii lui, milionul era totul, milionul îl scosese din nimicnicie, îi dăduse importanţă. În sufletul grosolan al acestui „mujic corupt“ (deoarece continua să fie aşa, în ciuda tuturor fracurilor lui) niciodată nu se putea înfiripa un gînd, un sentiment, care, măcar pentru o clipă, să-l fi ridicat în propria conştiinţă mai presus de milionul lui. Se înţelege că, în pofida lustrului exterior, întreaga familie a unui asemenea negustor creştea fără nici un fel de educaţie. Milionul nu doar că nu contribuia la educaţie ci, dimpotrivă, era cauza principală a ignoranţei: doar fiul unui asemenea milionar n-avea să se apuce de studiat la universitate, cînd şi fără vreo învăţătură putea avea totul, mai ales că aceşti inşi, ajungînd milionari, adeseori îşi asigurau dreptul de a purta un titlu nobiliar. Bogăţia nu aducea în sufletul acestui tineret senzual şi impertinent decît destrăbălare timpurie şi noţiunile cele mai denaturate despre lume, patrie, onoare, datorie. Iar denaturarea concepţiei despre lume era monstruoasă, căci deasupra a orice se afla convingerea, devenită axiomă pentru el: „Cu bani cumpăr orice, toate meritele le cumpăr, cumpăr pe oricine şi scap din orice încurcătură“. E greu de imaginat ce inimă uscată au tinerii crescuţi în aceste case bogate. Din înfumurare şi ca să nu rămînă mai prejos decît alţii, un asemenea milionar era în stare să doneze sume imense pentru patrie în caz, de pildă, de primejdie (deşi un asemenea caz a fost doar o dată, în 1812), dar donaţiile le făcea cu scopul de a căpăta o decoraţie şi în fiecare clipă a existenţei sale era gata să se înhăiteze cu primul ovrei şi să trădeze orice şi pe oricine, dacă aşa cerea profitul său; aceste inimi nu ştiu de patriotism, de sentimentul civic.

O, desigur, la milionul nostru rus, comercial, mă refer numai în sensul de castă. Excepţii se întîmplă întotdeauna şi peste tot. Pot fi pomeniţi şi la noi

negustori care s-au distins prin educaţie europeană şi prin frumoase fapte civice; dar printre milionari aceştia au fost extrem de puţini, pot fi chiar număraţi pe degete; datorită excepţiilor, casta nu-şi pierde caracterul specific.

Şi iată, brusc, fostul cadru al fostului negustor s-a deschis teribil în timpul nostru. Seamănă cu el speculantul european, nemaicunoscut pînă acum în Rusia, şi jucătorul la bursă. Negustorul contemporan nu mai trebuie să momească „o persoană de vază“ la masă, nu mai trebuie să dea baluri pentru aceasta; de-acum intră în legături de rudenie şi fraternizează cu persoana respectivă la bursă, la adunarea acţionarilor, la banca înfiinţată împreună cu persoana; acum el însuşi este cineva, este o persoană de vază. Principalul e că s-a văzut dintr-odată pe unul dintre cele mai înalte locuri în societate, pe locul care de mult în toată Europa, oficial şi sincer, îi este rezervat milionului şi, fireşte, nu s-a îndoit de sine, şi-a zis că într-adevăr este demn de locul acesta. Într-un cuvînt, acum se convinge şi singur tot mai mult că el este omul „cel mai bun“ de pe pămînt, chiar în locul celor care au fost mai înainte. Însă nenorocirea care ne aşteaptă nu e faptul că el gîndeşte asemenea prostii, ci că şi alţii (chiar foarte mulţi) încep, se pare, să gîndească la fel. O *teribil* de mare majoritate consideră că sacul este acum, neîndoielnic, tot ce poate fi mai bun. Desigur, voi fi contrazis în privinţa acestei temeri. Însă ploconirea reală în faţa sacului nu este la noi doar indiscutabilă şi, prin neaşteptatele ei dimensiuni, şi fără precedent. Repet: şi mai înainte oamenii înţelegeau forţa sacului, dar niciodată pînă acum în Rusia sacul nu a fost considerat drept culme a tot ce există pe pămînt. În sortarea oficială a ruşilor, fostul sac de negustor nici măcar pe un funcţionar nu-l putea depăşi în ierarhia socială. Iar acum pînă şi fosta ierarhie, chiar fără nici o constrîngere din afară, parcă este gata să se retragă singură în

planul al doilea în faţa acestei atît de drăguţe şi frumoase noi „condiţii“ a celui mai bun om, „care atîta timp şi atît de eronat nu şi-a intrat în adevăratele sale drepturi“. Actualul speculant la bursă îşi tocmeşte propriii săi literaţi, pe lîngă el se învîrteşte avocatul: „această tînără şcoală de abilitate a minţii şi de uscare a inimii, şcoala de denaturare a oricărui sentiment sănătos în funcţie de necesităţi, şcoala tuturor atentatelor posibile, fără frică şi nepedepsite, permanente şi neobosite, în funcţie de cerere şi ofertă“, această tînără şcoală a nimerit cam prea tare în tonul speculantului contemporan la bursă şi a început să-i cînte ode. Ah, să nu vă imaginaţi că fac aluzie la „afacerea Strousberg“[257]: avocaţii, care, numindu-i oameni ideali pe clienţii lor „prinşi“ în această afacere, care le-au cîntat un imn declarîndu-i „cei mai buni oameni din toată Moscova“ (chiar în genul acesta), au dat greş. Au demonstrat că ei înşişi sînt oameni nu numai fără cele mai mici convingeri serioase, ci şi fără nici un fel de reţinere sau simţ al măsurii, şi că, dacă joacă la noi rolul de „talente europene“, asta se întîmplă doar pentru că în ţara orbilor chiorul e împărat. În realitate, precum diplomaţii, ei au cerut cît mai mult, ca să obţină minimul: „nu numai că sînt nevinovaţi, sînt sfinţi!“. Se spune că din public s-a auzit chiar o ţistuială. Dar avocatul, în primul rînd, nu este diplomat; această comparaţie nu este corectă în însăşi esenţa sa. Mai corect, mult mai corect ar fi fost să arate spre client şi să întrebe în spiritul evanghelic: „Domnilor juraţi, care dintre dumneavoastră n-a păcătuit?“. O, nu sînt împotriva sentinţei, sentinţa este dreaptă şi eu mă înclin; trebuia dată cel puţin unei bănci. Afacerea a fost de aşa natură, încît a supune oprobriului „conştiinţei publice“ această ghinionistă bancă de credit din Moscova, care „a dat de belea“, a însemnat a supune în acelaşi timp oprobriului toate băncile noastre, toată bursa, pe toţi jucătorii la bursă, deşi aceştia n-au fost prinşi

cu mîţa-n sac (de fapt, nu-i oare totuna?). Ia spuneţi cu conştiinţa curată: cine n-a păcătuit, cine n-a păcătuit exact la fel? Cineva a şi scris că au primit pedepse uşoare. Menţionez că nu mă refer la Landau: este vinovat de ceva într-adevăr neobişnuit şi nu vreau să-i analizez vina, dar Danila Schumacher[258], condamnat „pentru escrocherie“, a fost pedepsit, zău, teribil. Să privim în inimile noastre: oare puţini dintre noi n-ar fi făcut acelaşi lucru? Nu trebuie s-o recunoaştem cu voce tare, ci doar să ne gîndim în sinea noastră. Dar, trăiască justiţia, i-am băgat totuşi în puşcărie. „Asta, pasămite, vi se cuvine pentru timpul nostru, care-i al bursei şi al corupţiei, vi se cuvine pentru că sîntem cu toţii nişte egoişti, pentru că avem nişte noţiuni materiale atît de ticăloase despre fericirea vieţii şi bucuriile ei, pentru uscatul şi trădătorul nostru instinct de conservare!“ Da, e util să judecăm măcar o bancă pentru propriile noastre păcate...

Dar, Doamne, unde am ajuns? Oare chiar scriu despre „afacerea Strousberg“? Ajunge, mă grăbesc să închei. Vorbeam despre „omul cel mai bun“ şi nu voiam decît să scot în evidenţă faptul că idealul de om cu adevărat cel mai bun, chiar „natural“, era la noi în mare primejdie de a deveni confuz. Vechiul s-a sfărîmat şi s-a uzat, noul încă plutea în fantezii, iar în realitate şi în ochii noştri apăruse ceva dezgustător, cu o evoluţie încă nemaiauzită în Rusia. Farmecul pe care sacul de aur părea să-l aibă în această forţă începea chiar să trezească spaimă în anumite inimi excesiv de alarmate cel puţin din grija pentru popor. O, să zicem că noi, elita societăţii, deşi, poate, ne-am fi putut lăsa ispitiţi de noul idol, n-am fi dispărut totuşi cu desăvîrşire: doar nu degeaba deasupra noastră a strălucit, timp de două sute de ani, făclia culturii. Noi posedăm tot arsenalul acesteia, noi putem respinge monstrul. Doar în momentul celei mai ameninţătoare corupţii bursiere, am băgat totuşi la

puşcărie această bancă de credit din Moscova! Dar poporul, poporul nostru de o sută de milioane, această „masă inertă, coruptă, nesimţitoare“, în rîndurile căreia a şi dat buzna ovreiul, ce să opună monstrului materialismului, care vine spre el sub înfăţişarea sacului de aur? Nevoile sale, zdrenţele, dările şi recoltele proaste, viciile sale, rachiul, bătaia? Ne temeam că va cădea de îndată în faţa sacului de aur, care devine din ce în ce mai puternic, că nu va trece nici o generaţie şi se va înfeuda mai rău ca înainte. Şi că nu doar puterea şi-o va aservi acestuia, ci se va înrobi şi moral, cu întreaga lui voinţă. Ne temeam că va spune mai întîi cu voce tare: „Uite unde-i lucrul cel mai important, unde-i puterea, unde-i liniştea, unde-i fericirea! Ăstuia o să mă închin şi pe el o să-l urmez“. Iată de ce ne puteam teme foarte mult, în tot cazul pentru o perioadă îndelungată. Mulţi căzuseră pe gînduri şi deodată...

*

Dar despre ceea ce s-a întîmplat *deodată* în vara aceasta voi vorbi în numărul viitor al *Jurnalului*. Despre asta vreau să vorbesc fără „umor“, din toată inima şi mai *simplu*. Ceea ce s-a întîmplat în vara aceasta este atît de înduioşător şi îmbucurător, încît chiar pare incredibil. Incredibil, pentru că ne lăsaserăm păgubaşi de acest popor şi îl consideram grosolan şi incompetent să-şi spună părerea despre ceea ce trebuie să fie „cel mai bun om“ rus. Credeam că întregul organism al acestui popor este deja infestat de depravarea materială şi spirituală; credeam că poporul şi-a uitat principiile spirituale, că nu le-a conservat în inima sa; credeam că în nevoi, în desfrîu şi-a pierdut sau şi-a denaturat idealurile. Şi deodată, toată această „masă uniformă şi inertă“ (adică, desigur, din punctul de vedere al deştepţilor noştri), care, în alcătuirea sa de o sută de milioane, s-a tolănit pe multe mii de verste, zăcînd neauzită şi neînsufleţită, în veşnică

zămislire şi în veşnic recunoscuta ei neputinţă de a spune sau de a face ceva, în eterna ei spontaneitate şi docilitate – deodată toată această Rusie se trezeşte, se ridică în picioare şi, cu umilinţă dar ferm, îşi rosteşte public minunatul ei cuvînt... Mai mult chiar, ruşii îşi iau toiegele şi, în gloate de sute de oameni, petrecute de alte mii, pleacă într-o nouă cruciadă (chiar aşa este numită acum această mişcare; englezii sînt primii care au făcut comparaţia între această mişcare rusească şi cruciade) în Serbia, pentru nişte fraţi, deoarece au auzit că aceştia sînt chinuiţi şi împilaţi. Un tată, bătrîn soldat, în loc să-şi vadă în linişte de viaţa lui, se ridică deodată şi porneşte pe jos, întrebînd care-i drumul, cale de mii de verste, pleacă să se bată cu turcul de dragul fraţilor, luînd-o cu el şi pe fetiţa lui de nouă ani (e un fapt real): „o să se găsească vreun creştin să aibă grijă de fiica mea în timp ce eu umblu“, răspunde el la întrebări, „dar mai bine mă duc, să slujesc lucrării lui Dumnezeu“. Şi se duce... Şi asemenea exemple sînt cu miile! Să fi spus cineva mai înainte, în timpul iernii de pildă, că se va întîmpla aşa ceva, nu l-am fi ascultat, n-am fi crezut în această „cruciadă“, care a început aievea, dar e departe de a se fi încheiat. Chiar şi acum, deşi vezi totul cu ochii tăi, te întrebi fără voie din cînd în cînd: „Cum a putut să se întîmple, cum a putut să aibă loc aşa ceva, la care nimeni nu se aştepta? Glia rusă a declarat cu voce tare tot ce cinsteşte ea şi în ce crede, a arătat ce crede ea că e „mai bine“ şi pe care oameni îi consideră „cei mai buni“. Cine sînt aceşti oameni şi ce idealuri s-au conturat – iată subiectele pe care le amîn pentru numărul viitor al *Jurnalului*. În fapt, aceste idealuri sînt clare, aceşti „cei mai buni oameni“ se văd de la prima privire: în ochii poporului, „omul cel mai bun“ este cel care nu s-a închinat în faţa ispitei materiale, care caută neobosit să fie de folos lucrării lui Dumnezeu, care iubeşte dreptatea şi, la nevoie, se

ridică s-o slujească, părăsindu-şi casa şi familia şi jertfindu-şi viaţa. Aş dori să subliniez de ce noi, oamenii cultivaţi, putem spera de-acum ferm şi cu îndrăzneală că imaginea „celui mai bun om“ nu numai că nu s-a pierdut la noi în Rusia, ci, dimpotrivă, a început să strălucească mai tare ca oricînd, şi că aducătorul, păstrătorul şi purtătorul acestei imagini este acum chiar poporul simplu, pe care noi, în aroganţa noastră cultivată şi în naiva noastră necunoaştere, îl consideram atît de „incompetent“. Aş dori să subliniez în mod special în ce fel interesele şi exigenţele „cultivării“ noastre ar putea chiar şi acum, în problema privitoare la „omul cel mai bun“, să se întîlnească pe deplin cu ceea ce ne arată poporul, chiar în pofida formelor evident naive şi sincere în care el ni-l arată pe „omul cel mai bun“. Nu forma are importanţă, ci conţinutul ei (cu toate că şi forma este splendidă). Iar conţinutul este incontestabil. Iată de ce putem spera cu bucurie: orizontul nostru s-a curăţat foarte mult, noul nostru soare răsare foarte strălucitor... Şi dacă ar fi posibil să ne punem cu toţii de acord şi să ne întîlnim cu poporul în înţelegerea „omului celui mai bun“, atunci, începînd cu această vară, poate, ar începe o nouă perioadă în istoria rusă.

254 *Suvorov-Rîmninski*, Aleksandr Vasilievici (1730-1800), celebru general rus. Textul face referire la campania acestuia (1799) în Elveţia, în timpul războiului dintre Coaliţia a II-a (Anglia, Austria, Rusia, Turcia, regatul Neapole) şi Franţa republicană.

255 *Soft*, elev al unei şcoli confesionale (*medrese*). Softii erau naţionaliştii turci cei mai fanatici.

256 Este vorba despre S. T. *Ovseannikov*, negustor-milionar, antreprenor, care a dat foc unei mori cu aburi. Infracţiunea, premeditată, trebuia să-i aducă un beneficiu uriaş. A fost condamnat la deportare în Siberia şi i s-a confiscat averea. Ziarele au relatat că acesta a parcurs drumul spre Siberia într-o trăsură închisă, în timp ce ceilalţi deţinuţi erau mînaţi din post în post.

257 Este vorba despre falimentul Băncii comerciale de credit din Moscova. Procesul l-a avut în centrul atenţiei pe capitalistul prusac Berthel Henry *Strousberg* (1823-1884), care construia în Rusia linia de cale ferată Brest-Garaevo. Cu garanţii false şi mituind funcţionari importanţi ai băncii (printre care se număra şi G. Landau, pomenit mai jos), Strousberg a luat un împrumut de şapte milioane de ruble; nerestituirea acestuia a provocat falimentul băncii.

258 Despre *Danila Schumacher*, fostul primar al Moscovei, implicat şi el în afacerea „Strousberg“, se zvonea că va fi condamnat la deportare. Sentinţa, făcută publică după apariţia numărului din octombrie al *Jurnalului*, a fost mult mai

blîndă: o lună de închisoare.

Noiembrie

Capitolul I – SFIOASA
Povestire fantastică

Din partea autorului

Îi rog pe cititorii mei să mă scuze că de data aceasta, în locul *Jurnalului* în forma sa obişnuită, nu le ofer decît o nuvelă. Însă într-adevăr această nuvelă m-a preocupat în cea mai mare parte a lunii. În tot cazul, apelez la îngăduinţa cititorilor.

Acum, despre povestire. Am intitulat-o „fantastică“, deşi o consider reală în cel mai înalt grad. Dar fantasticul există aici realmente, în chiar forma povestirii, ceea ce şi găsesc necesar să explic în prealabil.

Problema e că nu-i vorba nici de o povestire, nici de nişte însemnări. Imaginaţi-vă un soţ în casa căruia, pe masă, zace soţia, o sinucigaşă, care, cu cîteva ceasuri mai înainte, s-a aruncat pe fereastră. E cuprins de panică şi nu a reuşit încă să-şi adune gîndurile. Umblă prin camere şi încearcă să se dumirească asupra celor întîmplate, să-şi „concentreze gîndurile într-un punct“. În plus, este un ipohondru inveterat, dintre cei care vorbesc singuri. Deci vorbeşte singur, îşi povesteşte întîmplarea, face eforturi să şi-o *explice*. În ciuda consecvenţei aparente a discursului său, de cîteva ori se contrazice şi în logică, şi în sentimente. Se justifică şi o acuză pe ea în acelaşi timp şi se lansează în explicaţii străine de fondul problemei: există aici şi rudimentaritate a gîndirii şi a inimii, ca şi un sentiment profund. Încetul cu încetul, îşi *explică* realmente lucrurile şi îşi concentrează „gîndurile într-un punct“. O serie de amintiri evocate îl conduce pînă la urmă la *adevăr*; adevărul îi înalţă irezistibil mintea şi inima. Spre final chiar tonul relatării se schimbă, dacă îl

comparăm cu începutul ei dezordonat. Adevărul i se revelează nefericitului destul de clar şi de precis, cel puţin lui însuşi.

Acesta este subiectul. Desigur, procesul povestirii se prelungeşte cîteva ore, cu rupturi şi alternanţe de ritm, într-o formă confuză: ba vorbeşte singur, ba pare că se adresează unui ascultător invizibil, unui soi de judecător. De fapt, aşa se întîmplă întotdeauna în realitate. Dacă un stenograf l-ar fi putut asculta, notînd totul, naraţiunea ar fi avut întru cîtva mai multe asperităţi decît la mine, ar fi fost mai puţin elaborată, dar, după cît mi se pare, ordinea psihologică ar fi rămas aceeaşi. Supoziţia privitoare la un stenograf care a înregistrat totul (după care eu aş fi intervenit în text) este tocmai ceea ce numesc eu fantastic în această povestire. Însă, în parte, un asemenea procedeu a fost admis nu o dată în artă: Victor Hugo, de exemplu, în capodopera sa *Ultima zi a unui condamnat la moarte*, a utilizat aproape acelaşi procedeu şi, deşi stenograful nu apare printre personaje, scriitorul a admis ceva şi mai neverosimil, presupunînd că un condamnat la moarte poate (şi are timp) să ţină un jurnal nu numai în ultima sa zi, ci şi în ultimul ceas şi, literalmente, în cel din urmă minut. Însă, dacă nu şi-ar fi permis această fantezie, nu ar fi existat nici opera însăşi, care este cea mai reală şi mai adevărată dintre scrierile sale.

I. Cine eram eu şi cine era ea

...Iat-o deocamdată aici şi totul e încă bine: mă apropii de ea şi o privesc clipă de clipă; mîine însă va fi luată de aici. Cum, voi rămîne singur? Acum e în salon, întinsă pe cele două mese de joc puse cap la cap, iar mîine va fi adus sicriul, alb, învelit în *gros de Naples*[259], alb, dar, de altfel, nu de asta-i vorba... Umblu, umblu şi tot încerc să-mi explic. Sînt de-acum şase ore de cînd vreau să-mi explic şi tot nu izbutesc să-mi concentrez gîndurile într-un

punct. Problema e că umblu, umblu, umblu mereu... Uite cum a fost. Pur şi simplu voi povesti în ordine. (Ordinea!) Domnilor, nu sînt cîtuşi de puţin literat, asta o vedeţi prea bine, dar, fie, voi povesti totul, cum înţeleg eu lucrurile. Ceea ce mă îngrozeşte e că înţeleg totul!

Dacă vreţi să ştiţi, adică dacă vreţi să începeţi cu începutul, pe atunci ea nu venea la mine decît pentru a-şi amaneta lucrurile ca să aibă cu ce plăti în ziarul *Golos* anunţurile cum că, pasămite, o guvernantă e gata să plece şi în provincie, să dea meditaţii la domiciliu etc. etc. Asta era chiar la început şi eu, fireşte, n-o distingeam printre ceilalţi clienţi: vine ca toată lumea şi gata. Dar pe urmă am început s-o remarc. Era subţirică, blonduţă, mai degrabă înaltă decît scundă; cu mine se purta cu stîngăcie, parcă o intimidam (cred că şi cu toţi ceilalţi se purta la fel iar eu, se înţelege, îi eram indiferent, ca om vreau să zic, nu ca insul la care îşi amaneta lucrurile). De îndată ce căpăta banii, se răsucea pe călcîie şi pleca. Şi nu scotea o vorbă. Alţii te mai contrazic, te roagă să le dai mai mult, se tocmesc, dar ea nu, lua cît îi dădeam... Mi se pare că le cam încurc... Da, înainte de toate m-au uimit lucrurile ei: nişte cercei de argint aurit, un medalion prăpădit, fleacuri de tot nimicul. Ştia şi singură că sînt de tot nimicul, însă eu citeam pe chipul ei că pentru ea sînt scumpe; într-adevăr, după cum am aflat mai tîrziu, erau tot ce-i rămăsese de la tatăl şi mama ei. Numai o dată mi-am permis să rîd văzîndu-i lucrurile. Adică, vedeţi dumneavoastră, aşa ceva nu-mi permit niciodată, tonul meu faţă de clientelă este de gentleman: vorbe puţine, ton politicos şi sec. „Sec, sec şi iar sec.“ Însă ea, într-o bună zi, şi-a permis să-mi aducă un rest (ăsta-i cuvîntul) de caţaveică veche din blană de iepure, iar eu nu m-am putut abţine şi i-am spus ceva, un fel de poantă. Doamne, cum a sărit ca arsă! Ochii îi erau albaştri, mari, îngînduraţi, dar cum s-au aprins! Însă n-a suflat o

vorbă, şi-a luat „restul“ acela şi a ieşit. Atunci am remarcat-o *în mod deosebit* pentru prima oară şi m-am gîndit la ea în felul ăsta, adică într-un fel deosebit. Da; îmi mai aduc aminte şi impresia, adică, dacă vreţi, principala mea impresie, sinteza a toate: tocmai faptul că e teribil de tînără, atît de tînără, încît nu-i dai mai mult de paisprezece ani. Însă pe atunci avea şaisprezece ani fără trei luni. De altfel, nu asta am vrut să spun, sinteza era cu totul alta. A doua zi a venit din nou. Am aflat pe urmă că îşi dusese caţaveica şi la Dobronravov, şi la Moser, dar ei, în afară de aur, nu primesc nimic şi nici n-au vrut să stea de vorbă cu ea. Pe cînd eu primisem o dată de la ea o camee (una de trei parale) şi, după ce m-am gîndit, m-am mirat singur: nici eu, în afară de aur şi argint, nu primesc nimic şi uite că i-am acceptat cameea. Ăsta a fost al doilea gînd al meu despre ea, ţin minte.

De data asta, adică după ce trecuse pe la Moser, mi-a adus un ţigaret de chihlimbar, un obiect aşa şi-aşa, de amator, dar care la noi n-are nici un preţ, pentru că noi primim numai aur. Întrucît venea după *revolta* din ajun, am primit-o cu asprime. Asprimea la mine înseamnă răceală. Totuşi, întinzîndu-i două ruble, nu m-am putut abţine şi i-am spus parcă puţin iritat: „Să ştiţi că o fac numai *pentru dumneavoastră*, Moser nu v-ar primi un asemenea lucru“. Cuvintele „pentru dumneavoastră“ le-am subliniat în mod special, *cu o anumită intenţie*. Eram furios. Ea, auzind acest „pentru dumneavoastră“, a sărit din nou ca arsă, dar a tăcut, nu mi-a aruncat banii cît colo, i-a primit, ce mai, sărăcie! Dar a tresărit ca arsă! Mi-am dat seama că am înţepat-o! Şi, după ce a ieşit, m-am întrebat deodată: va fi meritînd două ruble acest triumf al meu faţă de ea? He-he-he! Îmi aduc aminte că întrebarea asta mi-am pus-o de două ori: „Merită? Oare merită?“. Şi, rîzînd, mi-am răspuns afirmativ în sinea mea. Tare m-am mai înveselit atunci. Dar nu era un sentiment urît: o făcusem cu

premeditare, cu intenţie; voiam s-o pun la încercare, căci îmi veniseră subit nişte idei în privinţa ei. Ăsta a fost cel de-al treilea gînd al meu despre ea.

...Ei bine, de atunci a început totul. Se înţelege, imediat m-am străduit să aflu pe căi ocolite totul în privinţa ei şi, cu o nerăbdare deosebită, am aşteptat să revină. Căci presimţeam că va reveni curînd. Cînd a venit, am început o discuţie amabilă cu ea, vorbindu-i neobişnuit de politicos. Doar nu sînt lipsit de educaţie şi am maniere distinse. Hm! Atunci mi-am dat seama că e bună la suflet şi sfioasă. Oamenii buni la suflet şi sfioşi nu se împotrivesc prea mult şi, chiar dacă nu îşi deschid uşor sufletul, nu se pricep deloc să se eschiveze de la conversaţie: răspund monosilabic, dar răspund şi, pe măsură ce insişti, afli tot mai mult de la ei, numai să nu oboseşti, dacă ai nevoie să-i descoşi. Desigur, atunci nu mi-a explicat nimic. De-abia pe urmă am aflat şi de *Golos* şi de toate celelalte. Pe atunci ajunsese la capătul puterilor tot publicîndu-şi anunţurile; mai întîi, fireşte, acestea fuseseră arogante: „O guvernantă, pasămite, care acceptă plecarea în provincie, condiţiile să fie trimise în plic“, iar apoi: „Fac orice, predau, ţin companie, supraveghez menajul, pot îngriji o bolnavă, mă pricep la cusut“ etc. etc., toate lucrurile bine ştiute! Se înţelege că ofertele erau inserate progresiv în mai multe anunţuri succesive, iar spre sfîrşit, cînd ajunsese la disperare, adăugase chiar şi „fără salariu, numai pentru casă şi masă“. Nu, nu şi-a găsit de lucru! M-am hotărît atunci s-o pun pentru ultima oară la încercare: iau ziarul *Golos* din ziua aceea şi îi arăt un anunţ: „Tînără, orfană de ambii părinţi, caut post de guvernantă la copii mici, preferabil la un văduv în vîrstă. Ajut la menaj“.

— Vedeţi, asta s-a publicat dimineaţă, iar spre seară şi-a şi găsit o slujbă. Aşa trebuie date anunţurile!

Iarăşi s-a făcut roşie la faţă, ochii i s-au aprins din nou, mi-a întors spatele şi a plecat imediat. Asta mi-a plăcut foarte mult. De altminteri, eram deja sigur de toate şi nu mă temeam: ţigaretele ei n-avea cine să le primească, iar ea rămăsese şi fără ţigarete. Aşa s-a şi întîmplat: vine după două zile, palidă, tulburată, iar eu mi-am dat seama că i s-a întîmplat ceva acasă şi într-adevăr i se întîmplase ceva. Explic imediat ce i s-a întîmplat, dar acum nu vreau să-mi amintesc decît cum deodată am dat tonul şi am crescut brusc în ochii ei. Intenţia asta mi-a venit atunci din senin. Problema e că a adus icoana asta (s-a hotărît s-o aducă)... Ah! Ascultaţi-mă! Ascultaţi-mă! Ăsta-i momentul cînd a început totul, altfel mă încurc... Problema e că acum vreau să-mi amintesc totul, fiecare amănunt, fiecare mărunţiş, fiecare detaliu. Tot vreau să-mi concentrez gîndurile într-un punct şi nu pot din cauza detaliilor, ah, detaliile astea...

Icoana Maicii Domnului. Născătoarea de Dumnezeu cu pruncul, o icoană de-a casei, de familie, veche, cu ferecătură de argint aurită, care făcea, să zicem, cel mult şase ruble. Văd eu că icoana îi e scumpă, că o amanetează cu totul, fără să-i scoată ferecătura. Îi spun că-i mai bine să lase ferecătura şi icoana s-o ia, că nu s-ar cădea parcă să-mi lase icoana.

— N-aveţi voie să primiţi icoane?

— Nu că n-avem voie, dar, poate, nu vă pică bine nici dumneavoastră...

— Atunci scoateţi ferecătura.

— Ştiţi ce? i-am spus eu după ce m-am gîndit. N-o scot, o pun în chivotul de acolo, lîngă celelalte icoane, sub candelă (ca întotdeauna, aprinsesem candela de dimineaţă, de cum deschisesem prăvălia) şi vă dau pur şi simplu zece ruble.

— Nu-mi trebuie zece, daţi-mi cinci, am s-o răscumpăr neapărat.

— Zece nu vreţi? Icoana face banii, am adăugat eu, observînd că ochii îi începuseră din nou să

ardă. Ea a tăcut. I-am adus cinci ruble.

— Să nu dispreţuiţi pe nimeni, şi eu am fost la ananghie, ba încă mai rău ca dumneavoastră, şi dacă acum mă vedeţi ocupîndu-mă cu aşa ceva... e tocmai pentru că am avut multe de tras...

— Vă răzbunaţi pe societate, nu-i aşa? m-a întrerupt ea brusc cu un surîs destul de caustic, în care, de altminteri, se ghicea destulă candoare (adică o spusese aşa, în general, pentru că pe atunci nu făcea absolut nici o deosebire între mine şi ceilalţi, aşa că o spusese aproape inofensiv). „Aha! m-am gîndit eu! Iată cine-mi eşti, îţi dai arama pe faţă, eşti de tendinţa asta nouă!"

— Vedeţi dumneavoastră, i-am răspuns de îndată pe un ton jumătate glumeţ, jumătate misterios: „Sînt o parte din acea parte a întregului, care, vrînd răul, face binele...".

M-a privit iute şi cu mare curiozitate, în care, de altfel, se vedea naivitatea.

— Staţi puţin... Ce idee e asta? De unde aţi luat-o? Am mai auzit-o undeva...

— Nu vă bateţi capul, cu aceste cuvinte i se recomandă Mefistofel lui Faust. Aţi citit *Faust*?

— Su... superficial.

— Adică nu l-aţi citit. Trebuie să citiţi. De altminteri, văd că iar vă flutură pe buze un surîs ironic. Vă rog să nu vă imaginaţi că am atît de puţin bun-gust încît, pentru a-mi înfrumuseţa rolul de cămătar, să mă recomand în chip de Mefistofel. Un cămătar care se ocupă cu amanetul tot cămătar rămîne. Asta o ştim şi noi.

— Ce ciudat sînteţi... N-am vrut să vă spun ceva care...

Voia să spună: nu m-am aşteptat să fiţi un om instruit, dar n-a spus-o; eu însă ştiam că a gîndit-o; o surprinsesem teribil de plăcut.

— Vedeţi dumneavoastră, am observat eu, în orice domeniu se poate face bine. Fireşte, nu de mine vorbesc, eu, să zicem, nu fac decît lucruri rele, dar...

— Desigur, lucruri bune se pot face în orice loc, a spus ea, aruncîndu-mi o privire rapidă şi copleşitoare. Chiar în orice loc, a adăugat ea deodată. O, îmi aduc aminte aceste clipe, mi le aduc aminte! Şi ţin să adaug şi că atunci cînd acest tineret, acest simpatic tineret vrea să spună ceva inteligent şi profund, îşi afişează deodată pe faţă o expresie exagerat de sinceră şi naivă, care vrea să zică: „iată, pasămite, îţi spun acum ceva inteligent şi pătrunzător“, şi n-o face din orgoliu, ca alde noi, ci într-un fel care te obligă să remarci că el, tineretul, apreciază teribil de mult toate astea, crede şi respectă, şi se gîndeşte că şi tu respecţi toate astea la fel ca el. O, sinceritate! Iată prin ce se repurtează victoriile. Şi ce fermecător era acest aer al ei!

Îmi amintesc, n-am uitat nimic! După ce a ieşit, am luat imediat hotărîrea. În aceeaşi zi, am întreprins ultimele investigaţii şi am aflat despre ea tot, toate dedesubturile din prezentul de atunci, căci dedesubturile cele vechi le aflasem toate de la Lukeria, fata lor în casă, pe care o mituisem cu vreo cîteva zile mai înainte. Aceste dedesubturi erau atît de îngrozitoare, încît nici nu pricep cum de mai putuse rîde cu cîteva momente mai înainte şi cum de mai putuse fi curioasă cu privire la cuvintele lui Mefistofel, cînd ea însăşi era victima unei asemenea orori. Tineretul! Chiar aşa m-am gîndit atunci la ea cu mîndrie şi bucurie, pentru că aici era vorba şi de mărinimie: pasămite, deşi sînt la un pas de pieire, cuvintele marelui Goethe rămîn strălucitoare. Tinereţea, chiar şi cînd o ia razna, e întotdeauna măcar un pic generoasă. Adică, asta o spun despre ea, numai despre ea. Şi remarcabil e că o priveam atunci ca şi cum ar fi fost *a mea* şi nu mă îndoiam de puterea mea. Ştiţi ce uriaşă voluptate are acest gînd, cînd nu te mai îndoieşti.

Dar ce-i cu mine? Dacă o ţin aşa, cînd o să-mi mai concentrez totul într-un singur punct? Mai

repede, mai repede, o, Doamne, problema e cu totul alta!

II. Cererea în căsătorie

„Dedesubturile“ pe care le-am aflat despre ea le explic într-un cuvînt: tatăl şi mama ei muriseră de mult, de vreo trei ani, iar ea rămăsese la nişte mătuşi bezmetice. Adică e prea puţin să zici despre ele că-s bezmetice. Una era văduvă, cu familie numeroasă, alcătuită din şase copii, unul mai mic decît altul; cealaltă mătuşă era fată bătrînă, o ticăloasă. De fapt, amîndouă erau ticăloase. Tatăl ei fusese funcţionar, dar dintre cei mai neînsemnaţi, şi nu avusese decît titlu personal de nobleţe[260]; într-un cuvînt, totul îmi convenea de minune. Eu proveneam dintr-o lume ceva mai bună: cum-necum, eram căpitan de stat-major, în retragere, fusesem înrolat într-un regiment ilustru, eram nobil prin naştere, independent şi celelalte, iar cît priveşte casa de amanet, mătuşile nu puteau avea decît respect. Era de trei ani în sclavie la mătuşile ei, dar izbutise totuşi să-şi dea examenele, reuşise să le dea cu bine, ca să le susţină, reuşise să evadeze de la truda de roabă la care era supusă zilnic, şi asta însemna ceva din partea ei în năzuinţa spre ceva superior şi nobil, pe care o avea! Căci, la o adică, de ce voiam să mă însor cu ea? De altminteri, de mine nu-mi pasă, despre asta mai tîrziu... Şi parcă de asta-i vorba? Îi învăţa carte pe copiii mătuşii, cosea rufărie şi spre sfîrşit nu numai de rufărie se ocupa, ci, deşi slabă de piept, spăla şi podelele. Mai pe scurt, chiar o băteau şi-i scoteau ochii cu pîinea pe care o mînca. Ptiu! Trec peste murdăria amănuntelor. Pe urmă ea mi-a spus totul de-a fir-a-păr. La toate astea trăgea cu ochiul de-un an încheiat un tarabagiu din vecinătate, un ins gras care însă nu era simplu tarabagiu, ci unul cu două băcănii. Omorîse deja în bătaie două neveste, o căuta pe a treia şi pusese ochii pe ea: „E cuminte, pasămite, a crescut în sărăcie, mă însor

de dragul orfanilor mei“. Într-adevăr, avea copii orfani. A cerut-o în căsătorie, a început să cadă la învoială cu mătuşile şi, colac peste pupăză, avea cincizeci de ani. Fata era îngrozită. În această perioadă a prins să treacă mai des pe la mine pentru anunţurile din *Golos*. Pînă la urmă a ajuns să le roage pe mătuşi s-o mai lase măcar un pic să se gîndească. Un pic au lăsat-o, dar numai un pic, apoi s-au pus pe capul ei: „Nici noi nu ştim ce să crăpăm şi fără o gură-n plus“. Toate astea le ştiam de-acum, iar în ziua aceea, după discuţia de dimineaţă, m-am hotărît. Seara venise cu trăsura negustorul, adusese de la prăvălie un funt de bomboane cam de o jumătate de rublă; ea stătea cu el; din bucătărie, am chemat-o pe Lukeria şi i-am poruncit să se ducă la ea şi să-i şoptească la ureche că eu o aştept la poartă şi vreau să-i spun ceva care nu suferă deloc amînare. Eram mulţumit de mine. De fapt, toată ziua aceea fusesem grozav de mulţumit.

Chiar în poartă, unde a venit mirată că am chemat-o, în prezenţa Lukeriei, i-am explicat că aş considera o fericire şi o onoare pentru mine să... În al doilea rînd, ca să n-o surprindă manierele mele şi faptul că evenimentul avea loc în poartă, i-am spus că, pasămite, „sînt un om direct şi am studiat toate circumstanţele“. De fapt, nici nu minţeam spunîndu-i că sînt direct. Dar de asta nu-mi pasă acum. Nu numai că i-am vorbit decent, adică m-am arătat a fi un om bine educat, dar şi original, ceea ce e lucrul cel mai important. Ce, e un păcat s-o recunosc? Vreau să mă judec şi mă judec. Trebuie să vorbesc *pro* şi *contra*, şi vorbesc. Şi mai tîrziu mi-am amintit cu plăcere de acest moment, deşi era o prostie: i-am declarat atunci de-a dreptul, fără nici un pic de jenă, că, în primul rînd, nu am vreun talent deosebit, nu sînt cine ştie ce inteligent, poate nici chiar prea bun la suflet, că sînt un egoist destul de ieftin (îmi amintesc această expresie, o compusesem pe drum şi rămăsesem

mulţumit de ea) şi că se prea poate să am multe laturi neplăcute şi în alte privinţe. Toate astea le-am spus cu un fel de mîndrie, se ştie doar cum se rosteşte aşa ceva. Desigur, am avut atîta bun-gust încît, declarîndu-mi cu nobleţe defectele, să nu mă lansez în a-mi enumera calităţile: „Însă, cică, am în schimb cutare şi cutare virtute“. Vedeam că încă se mai teme grozav, dar n-am atenuat nimic; mai mult chiar, văzînd-o temătoare, am amplificat totul cu bună ştiinţă: i-am spus de-a dreptul că va fi sătulă, însă găteli, teatre, baluri, aşa ceva nu va exista decît, poate, mai tîrziu, cînd îmi voi atinge scopurile. Tonul acesta sever m-a ambalat categoric. Am adăugat, şi tot parcă în treacăt, că, dacă am ajuns să am o asemenea ocupaţie e pentru că am un singur scop, pentru că există, pasămite, o împrejurare... Însă eram în drept să vorbesc aşa: aveam într-adevăr un asemenea scop şi exista o astfel de împrejurare. Staţi puţin, domnilor, sînt primul care am urît toată viaţa această casă de amanet, dar, în esenţă, deşi e ridicol să vorbeşti cu tine însuţi în fraze misterioase, într-adevăr „mă răzbunam pe societate“, aşa e, chiar aşa! Deci, înţepătura ei de dimineaţă cum că „mă răzbun“ era nedreaptă. Adică, vedeţi dumneavoastră, dacă i-aş fi spus de-a dreptul: „Da, mă răzbun pe societate“ şi ea, dimineaţă, ar fi izbucnit în rîs, totul ar fi ieşit într-adevăr ridicol. Dar printr-o aluzie indirectă, dînd drumul unei fraze misterioase, a reieşit că se poate cumpăra imaginaţia cuiva. Pe deasupra, atunci nu mă mai temeam de nimic: ştiam că în tot cazul îi era mai multă silă de tarabagiul cel gras decît de mine şi că, stînd în poarta ei, eram un eliberator. Atîta lucru pricepeam şi eu. O, omul înţelege prea bine ticăloşiile! Dar erau oare ticăloşii? Cum poate fi judecat un om aflat în situaţia mea? Oare n-o iubeam încă de pe atunci?

Staţi puţin: bineînţeles că nu i-am spus nici o vorbă despre binele pe care i-l făceam, ah, dimpotrivă: „*Eu*, pasămite, sînt cel copleşit de

binefacere, nu *dumneavoastră*“. Aşa că asta am exprimat-o chiar în cuvinte şi, poate, a ieşit destul de stupid, pentru că am observat o grimasă fugară pe faţa ei. Dar în ansamblu am cîştigat categoric. Staţi puţin, dacă mi-am amintit toată această murdărie, atunci să-mi amintesc şi ultima porcărie – stăteam în faţa ei şi uite ce-mi umbla prin minte: eşti înalt, zvelt, bine educat şi, în sfîrşit, vorbind fără fanfaronadă, nu arăţi deloc rău. Uite la ce-mi era mie mintea. Bineînţeles, chiar atunci, lîngă poartă, ea mi-a spus „da“. Însă... însă trebuie să adaug: chiar atunci, lîngă poartă, mi-a spus „da“, după ce a stat mult pe gînduri. S-a gîndit aşa de mult, aşa de mult, încît era cît pe ce să întreb: „Ei, cum e?“ şi chiar nu m-am abţinut şi am întrebat-o aşa, stilat, manierat: „Ei, cum e?“.

— Aşteptaţi, vă rog, mă gîndesc.

Şi feţişoara ei era atît de serioasă, încît de pe atunci aş fi putut să citesc totul! Iar eu mă simţeam jignit: „Mai stă pe gînduri, îmi ziceam, să aleagă între mine şi negustor?“. O, atunci încă nu înţelegeam! Încă de pe atunci nu înţelegeam nimic, nimic! Pînă astăzi n-am înţeles! Îmi aduc aminte că Lukeria, cînd plecam, a dat fuga după mine şi, oprindu-mă din drum, mi-a spus gîfîind: „Dumnezeu o să vă răsplătească, domnule, că o luaţi pe scumpa noastră domnişoară, numai să nu-i spuneţi, că-i mîndră“.

Mîndră, ba bine că nu! Mie, pasămite, îmi plac domnişoarele mîndre. Cele mîndre sînt deosebit de simpatice cînd... ei bine, cînd nu te mai îndoieşti de puterea pe care o ai asupra lor. Ce ziceţi de asta? O, ce om josnic, stîngaci sînt! O, cît eram de satisfăcut! Ştiţi, cînd stătea în poartă gîndindu-se dacă să-mi spună „da“ sau „nu“, iar eu mă miram, ştiţi, că ar putea să aibă şi un gînd ca acesta: „Dacă şi aici, şi acolo e o nenorocire, n-ar fi mai bine să aleg deodată ce-i mai rău, adică să-l aleg pe tarabagiul cel gras, ca să mă omoare mai repede

beţivul!“. Ei? Ce credeţi, putea avea un asemenea gînd?

Dar nici acum nu înţeleg, nici acum nu înţeleg nimic! De-abia am spus că putea avea acest gînd: din două nenorociri s-o aleagă pe cea mai rea, adică pe negustor? Dar cine era mai rău pentru ea, eu sau negustorul? Negustorul sau cămătarul care îl cita pe Goethe? Asta-i încă o întrebare! Care întrebare? Nici asta n-o înţelegi: răspunsul zace pe masă, iar tu vorbeşti de „întrebare“! Nici nu-mi pasă, de altminteri, de mine însumi! Nu e vorba cîtuşi de puţin de mine... Apropo, ce-mi pasă mie acum dacă de mine e vorba sau nu? Uite, asta nu pot s-o dezleg. Mai bine mă culc. Mă doare capul...

III. Omul cel mai cumsecade din lume, dar asta n-o cred nici eu

Nu am aţipit. Cum să adorm, cînd mi se zbate nu ştiu ce puls în cap? Vreau să mă obişnuiesc cu toate astea, cu toată această murdărie. O, murdăria! O, din ce murdărie am scos-o atunci! Trebuia să înţeleagă fapta mea, s-o aprecieze! Îmi mai plăceau felurite gînduri, de pildă cel că eu am patruzeci şi unu, iar ea doar şaisprezece ani. Mă fermeca această senzaţie de inegalitate, care era foarte, foarte dulce.

Eu, de exemplu, voiam să facem nunta *à l'anglaise*, adică numai în doi, în prezenţa a cel mult doi martori, dintre care unul să fie Lukeria, iar apoi să urcăm imediat în tren şi să plecăm undeva, de pildă la Moscova (acolo se potrivise să am o afacere), să stăm la hotel vreo două săptămîni. Ea s-a împotrivit, nu a permis şi am fost nevoit să mă duc la mătuşile ei şi să-mi prezint omagiile, în calitatea lor de rude de la care o iau. Am cedat, şi mătuşile au primit omagiile cuvenite. Chiar le-am dăruit ticăloaselor cîte o sută de ruble şi le-am mai promis, desigur fără să-i spun ei, ca să

n-o necăjesc cu meschinăria situaţiei. Imediat mătuşile au devenit nişte mieluşele. Am avut o discuţie şi despre zestre: ea nu avea nimic, literalmente nimic, dar nici nu voia nimic. Totuşi, eu am reuşit s-o conving că fără zestre nu se poate şi i-am făcut-o eu, pentru că n-avea cine să i-o facă. De fapt, nu-mi pasă de mine. Feluritele mele idei am reuşit totuşi să i le transmit, ca să le ştie. Poate că m-am cam grăbit. Principalul e că de la bun început, oricît s-a ţinut ea tare, s-a repezit la mine cu dragoste; cînd veneam la ea, seara, mă întîmpina cu încîntare, îmi povestea cu gînguritul ei infantil (cu gînguritul fermecător al candorii!) întreaga ei copilărie, îmi vorbea despre anii prunciei, despre casa părintească, despre tatăl şi despre mama ei. Însă eu m-am grăbit să vărs un hîrdău cu apă rece peste această exaltare. Tocmai în asta consta ideea mea. La entuziasmul ei răspundeam cu tăcerea, se înţelege, cu o tăcere indulgentă... însă ea a remarcat repede că între noi există o diferenţă şi că eu sînt o enigmă. Şi principalul e că mizam pe această enigmă. Poate că toată această prostie am făcut-o numai ca să creez enigma! În primul rînd, mi-am impus să fiu sever şi sub semnul acestei severităţi am adus-o în casa mea. Într-un cuvînt, atunci, deşi eram satisfăcut, am creat un întreg sistem. O, sistemul s-a constituit de la sine, fără nici un efort. De fapt, de ce mă calomniez singur? Nici nu se putea altfel, sistemul trebuia să-l creez în virtutea unei împrejurări independente de voinţa mea. Sistemul a fost autentic. Nu, ascultaţi-mă, dacă tot e să judeci un om, atunci judecă-l în cunoştinţă de cauză... Ascultaţi.

Nu ştiu cum să încep, pentru că e foarte dificil. Cînd începi să te justifici, dai de greu. Vedeţi dumneavoastră, tineretul, de pildă, dispreţuieşte banii; aşa că eu am început să insist asupra banilor, să le dau importanţă. Şi atît de mult am insistat, încît ea a început să fie din ce în ce mai tăcută.

Făcea ochii mari, mă asculta, mă privea şi tăcea. Vedeţi dumneavoastră: tineretul, adică tineretul bun, este generos şi exaltat, dar prea puţin tolerant şi, de îndată ce nu-i place ceva, se arată dispreţuitor. Iar eu voiam largheţe, voiam să-i inoculez largheţea drept în inimă, să i-o inoculez în concepţia ei sinceră, nu-i aşa? Iau un exemplu trivial: cum aş fi putut să-i justific unei fiinţe ca ea, de pildă, casa mea de amanet? Fireşte, n-am abordat direct această chestiune, altfel ar fi ieşit că îmi cer iertare pentru casa de amanet; am recurs la mîndrie şi, ca să zic aşa, i-am vorbit aproape tăcînd. Şi sînt un maestru al vorbitului în tăcere, toată viaţa mea n-am vorbit decît tăcînd şi am trăit cu mine însumi, tăcînd, tragedii întregi. Ah, nici eu nu eram fericit! Eram părăsit de toţi, părăsit şi uitat şi nimeni, nimeni nu ştia! Şi deodată această fiinţă de şaisprezece ani şi-a împuiat urechile cu felurite amănunte despre mine, aflate de la oameni ticăloşi, şi credea că ştie totul, în timp ce numai sufletul omului ştie ce se află tăinuit în adîncurile lui! Am tăcut tot timpul şi mai ales, mai ales cu ea am tăcut pînă ieri. De ce am tăcut? Pentru că sînt mîndru. Am vrut ca ea să afle singură, fără mine, dar nu din spusele unor netrebnici, am vrut *să-şi dea singură seama* ce fel de om sînt, să mă intuiască! Primind-o în casa mea, am vrut respectul ei deplin. Am vrut să stea dinaintea mea într-o atitudine de rugă pentru suferinţele mele, lucru pe care îl meritam. O, întotdeauna am fost orgolios, am vrut sau totul, sau nimic! Tocmai pentru că, în fericire, nu umblu cu jumătăţi de măsură am fost atunci nevoit să procedez aşa: „Dă-ţi singură seama, cică, despre ce-i vorba şi apreciază la justa valoare!“. Căci, trebuie să fiţi şi dumneavoastră de acord, dacă aş fi început să-i explic şi să-i fac sugestii, s-o iau pe ocolite şi să-i cerşesc respectul, atunci parcă i-aş fi cerut de pomană... De altminteri... De altminteri ce mi-a venit să vorbesc despre asta?

Este o prostie, o prostie, o prostie şi iar o prostie! Atunci, în două cuvinte, de-a dreptul şi fără milă (subliniez că a fost fără milă), i-am explicat că generozitatea tineretului este admirabilă, dar n-are cine ştie ce preţ. De ce nu are? Pentru că o capătă pe nimic, fără să fi trecut prin viaţă, pentru că astea nu-s decît, ca să zic aşa, „primele impresii ale vieţii“, dar ia să vă văd la muncă! Generozitatea ieftină e întotdeauna facilă şi chiar a-ţi da viaţa e un gest ieftin, pentru că la mijloc nu sînt decît sîngele care fierbe, excesul de forţe, teribila patimă a frumosului! Nu, luaţi, de pildă, fapta generozităţii, o povară grea, fără tapaj, neauzită, fără strălucire, cu multă jertfire şi calomnie, dar fără pic de glorie, în care tu, persoană strălucită, eşti arătat tuturor drept un nemernic, în timp ce eşti omul cel mai cinstit din lume, ei bine, luaţi-vă această povară şi fiţi siguri că o să vă lăsaţi păgubaşi de ea! Iar eu, toată viaţa mea, n-am făcut altceva decît că am purtat această povară. La început ea mă contrazicea – şi încă cum! – iar apoi a început să tacă, chiar de tot, numai ochii şi-i făcea grozav de mari cînd mă asculta, privindu-mă cu ochii aceia mari, mari, atenţi. Şi... pe lîngă asta, am văzut deodată un zîmbet, neîncrezător, tăcut, de rău augur. Cu zîmbetul acesta am adus-o în casa mea. E drept şi că nu mai avea unde se duce...

IV. Planuri şi iar planuri

Cine a început primul atunci?

Nimeni. A început de la sine, de la primul pas. Am spus că am adus-o în casă într-o atmosferă de severitate, însă, de la primul pas, am mai îndulcit lucrurile. Încă de pe cînd eram logodiţi, i-am spus că se va ocupa de lucrurile amanetate şi de achitarea împrumuturilor, iar ea (vă rog să fiţi atenţi) nu a avut nimic împotrivă. Mai mult chiar, s-a apucat de treabă cu zel. De prisos să mai spun că apartamentul, mobilierul, totul a rămas ca

înainte. Am un apartament cu două camere; prima este o sală mare, unde e şi despărţitura pentru prăvălie; a doua, tot mare, era camera noastră comună, care ne servea şi de dormitor. Mobila mea e sărăcăcioasă, chiar şi a mătuşilor ei era mai bună. Chivotul cu candelă e în sala cu tejgheaua; în cameră am un dulap şi cîteva cărţi în el şi un cufăr, ale cărui chei le ţin la mine; în rest, patul, nişte mese şi scaune. Încă de pe cînd îmi era doar logodnică am prevenit-o că pentru întreţinere, adică pentru mîncarea mea, a ei şi a Lukeriei, pe care am tocmit-o la noi, voi fixa o cheltuială zilnică de o rublă, pe care nu o voi depăşi: „Eu, cică, trebuie să fac treizeci de mii în trei ani şi altfel banii n-ai cum să-i agoniseşti". Ea n-a obiectat, însă tot am mai pus de la mine treizeci de copeici pe zi. La fel şi cu teatrul. Îi spusesem că nu va avea parte de teatru şi, totuşi, am stabilit că vom merge la teatru o dată pe lună, ba încă pe locuri onorabile, în fotolii. Am mers împreună, am fost de trei ori la *Goana după fericire*[261] şi la *Păsări cîntătoare*[262], pare-mi-se. (O, nu contează, nu mai contează!) Tăcuţi ne duceam şi tăcuţi ne întorceam. De ce, de ce ne-am pus pe tăcut din primele clipe? Căci la început nu ne certam, tăceam doar. Îmi aduc aminte că ea mă privea mereu pe furiş; de îndată ce am băgat de seamă, mi-am sporit tăcerea. Ce-i drept, eu eram cel care o ţinea morţiş cu tăcerea, nu ea. În ce o priveşte, o dată sau de două ori a avut elanuri, s-a repezit să mă îmbrăţişeze; dar elanurile erau cumva maladive, isterice, iar eu aveam nevoie de o fericire trainică, cu respect din partea ei, aşa că le-am primit cu răceală. Şi aveam dreptate: de fiecare dată, chiar a doua zi, după cîte un elan, ne certam.

Adică, repet, nu ne certam, ci urmau perioade de tăcere şi o atitudine tot mai sfidătoare din partea ei. „Revoltă şi independenţă", iată ce era, numai că ea nu se pricepea să se manifeste. Da, acest chip sfios devenea tot mai sfidător şi mai sfidător. Credeţi-

mă, i se făcea scîrbă de mine, doar am studiat-o. Şi nu mai încăpea îndoială că avea accese de furie. De pildă, după ce ai ieşit din murdărie şi mizerie, după ce ai spălat podelele, cum să începi, nitamnisam, să strîmbi din nas la sărăcia noastră? Vedeţi dumneavoastră, nu era vorba de sărăcie, ci de economie, chiar de lux în unele privinţe, de exemplu în ce priveşte lenjeria sau curăţenia. Şi înainte mi s-a părut întotdeauna că bărbatul, dacă e curat, o flatează pe femeie. De altminteri, nu bombănea împotriva sărăciei, ci, zicea ea, împotriva zgîrceniei cu care economiseam eu: „Are, pasămite, nişte scopuri, îşi demonstrează caracterul ferm“. La teatru a renunţat singură dintr-odată. Şi rictusul îi devenea tot mai batjocoritor... iar eu tot adînceam, adînceam tăcerea.

Dar n-aveam să mă disculp în faţa ei, nu-i aşa? Principalul era casa de amanet. Daţi-mi voie, ştiam că o femeie, mai ales una de şaisprezece ani, nu poate să nu i se supună cu totul bărbatului. Femeile n-au originalitate, asta-i o axiomă, chiar şi acum, chiar şi acum e o axiomă pentru mine! N-are importanţă că ea zace în salon: adevărul e adevăr şi nici Mill[263] nu are ce face aici! Iar o femeie care iubeşte, ah, o femeie iubitoare adoră pînă şi viciile, pînă şi nelegiuirile fiinţei iubite. Nici bărbatul nu va fi în stare să găsească nelegiuirilor sale justificările pe care le va găsi ea. Este ceva generos, dar lipsit de originalitate. Lipsa de originalitate, numai ea, le-a nenorocit pe femei. N-are importanţă, repet, că tot îmi arătaţi spre masa aceea? Păi e original ceea ce stă întins pe masă? O!

Ascultaţi: atunci eram sigur de dragostea ei. Căci şi atunci mi se arunca în braţe. Înseamnă că mă iubea, mai precis dorea să mă iubească. Da, chiar aşa stăteau lucrurile: voia, căuta să mă iubească. Şi important e că nu existau cine ştie ce nelegiuiri, cărora ea ar fi trebuit să le găsească justificare. Spuneţi că-s „cămătar“, toată lumea spune la fel. Şi ce dacă-s cămătar? Înseamnă că

există nişte cauze, cîtă vreme omul cel mai generos din lume a devenit cămătar. Vedeţi, domnilor, sînt idei... adică, vedeţi dumneavoastră, este cîte o idee care, dacă o enunţi, dacă o rosteşti în cuvinte, iese teribil de idioată. Pînă şi ţie ţi se face ruşine. Şi de ce? Degeaba. Pentru că sîntem cu toţii nişte nemernici şi nu putem suporta adevărul. Asta cine s-o ştie, dacă nu eu? Am spus mai înainte: „omul cel mai generos din lume“. Pare ridicol, dar chiar aşa este. Da, e adevărat, este cel mai adevărat adevăr din cîte există! Da, *am avut dreptul* să vreau atunci să-mi asigur existenţa şi să deschid casa asta de amanet: „Voi mi-aţi întors spatele, voi, adică oamenii, voi m-aţi alungat cu tăcerea voastră dispreţuitoare. La elanul meu pătimaş către voi mi-aţi răspuns cu o ofensă pe care nu o voi uita toată viaţa. Deci, acum am şi eu dreptul să mă protejez contra voastră printr-un zid, să agonisesc cele treizeci de mii de ruble şi să-mi trăiesc ultimele zile undeva în Crimeea, pe ţărmul sudic, printre munţi şi vii, la moşia mea, cumpărată cu aceste treizeci de mii şi, ce e mai important, departe de voi, dar fără să vă urăsc, cu un ideal în suflet, avînd-o lîngă mine pe femeia inimii mele, înconjurat de copii, dacă Domnul mi-i va da, şi ajutîndu-i pe ţăranii din împrejurimi“. Fireşte, e bine că toate astea mi le spun acum în sinea mea, căci ce putea fi mai stupid decît să i le fi descris ei cu voce tare? Iată de unde venea tăcerea mea orgolioasă, iată de ce stăteam tăcuţi. Căci ce-ar fi putut ea înţelege? La şaisprezece ani, la prima tinereţe, ce-ar fi putut înţelege din justificările, din suferinţele mele? La mijloc erau firea ei dintr-o bucată, necunoaşterea vieţii, tinerele convingeri ieftine, orbire a „inimilor sublime“ şi, în primul rînd, la mijloc era casa de amanet şi basta (şi oare eram eu un tîlhar la casa de amanet, oare nu vedea cum mă purtam, oare luam eu ceva în plus?)! Ah, ce lucru teribil e adevărul pe lume! Această fiinţă splendidă,

sfioasă, cerească a fost tiranul, tiranul insuportabil şi călăul sufletului meu! Căci m-aş calomnia singur dacă n-aş spune-o! Credeţi că n-am iubit-o? Cine poate spune că n-am iubit-o? Vedeţi dumneavoastră: a fost o ironie, m-a lovit ironia cea mai răutăcioasă a destinului şi a naturii! Sîntem blestemaţi, viaţa oamenilor e în general blestemată! (A mea în special!) Doar înţeleg acum că am greşit ceva. Ceva a ieşit altfel decît aş fi vrut. Totul era clar, planul meu era limpede precum cerul: „E aspru, e mîndru, n-are nevoie de consolările morale ale nimănui, suferă în tăcere". Chiar aşa era, nu minţeam, nu minţeam! „Va vedea mai pe urmă singură că era vorba de o inimă mare şi că numai ea n-a fost în stare s-o remarce, însă, cînd, într-un tîrziu, îşi va da seama de acest lucru, îl va aprecia de zece ori mai mult şi se va prosterna, cu mîinile împreunate a rugăciune." Acesta era planul. Dar am uitat sau am scăpat ceva din vedere. N-am fost în stare să fac ceva. Dar ajunge, ajunge. De la cine să-mi cer acum iertare? S-a sfîrşit, gata. Curaj, omule, şi fii mîndru! Nu tu eşti vinovat!...

Ei bine, voi spune adevărul, nu mi-e frică să stau faţă-n faţă cu adevărul: *ea* a fost de vină, *ea* a fost de vină!...

V. Sfioasa se răzvrăteşte

Certurile noastre au început de la faptul că, din senin, ea s-a apucat să plătească după cum o tăia capul, să evalueze obiectele la preţuri mai mari decît cele reale şi de vreo două ori chiar a catadicsit să intre cu mine în dispute pe marginea acestei teme. Nu am fost de acord. Însă aici a intervenit istoria cu văduva aceea de căpitan.

Bătrîna căpităneasă a venit cu un medalion, cadou de la răposatul ei soţ, o amintire, se ştie ce-i asta. I-am dat treizeci de ruble. S-a apucat să se văicărească amarnic, să mă roage să-i păstrăm obiectul; fireşte că o să i-l păstrăm. Ei bine, pe

scurt, peste cinci zile vine din nou ca să-l schimbe cu o brăţară care nu făcea nici opt ruble; se înţelege că am refuzat-o. Cred că atunci a ghicit ceva după privirea soţiei mele; de îndată ce a venit în lipsa mea, aceasta i-a schimbat medalionul.

Aflînd în aceeaşi zi, i-am spus cîteva cuvinte blînde, dar ferme şi argumentate. Ea şedea pe pat, se uita în pămînt, plimbîndu-şi pe covor vîrful piciorului drept (gestul ei); zîmbetul de rău augur îi îngheţase pe buze. Atunci eu, fără să ridic cîtuşi de puţin vocea, i-am declarat calm că banii sînt *ai mei*, că am dreptul să văd viaţa cu ochii *mei* şi că, atunci cînd i-am pus la dispoziţie casa mea, nu i-am ascuns nimic.

Ea a sărit deodată în sus, a început subit să tremure şi, ca să vezi, a început să bată din picior la mine; era o fiară, era o criză, era o fiară în criză. Am înlemnit de uimire: nu mă aşteptam la o asemenea ieşire. Dar nu m-am pierdut cu firea, n-am făcut măcar vreo mişcare şi iarăşi, tot cu vocea calmă de mai înainte, i-am spus că din momentul acela îi interzic să se mai implice în treburile mele. Mi-a rîs în obraz şi a ieşit din casă.

Problema e că n-avea voie să iasă din casă. N-avea voie să plece nicăieri fără mine, aşa ne înţeleseserăm încă de pe cînd îmi era doar logodnică. Seara s-a întors; eu n-am suflat o vorbă.

A doua zi a plecat iarăşi de cu dimineaţă, în ziua următoare – la fel. Am încuiat prăvălia şi m-am dus la mătuşile ei. O rupsesem cu ele chiar de la nuntă, nici pe ele nu le invitam la noi, nici noi nu le vizitam. Am aflat acum că soţia mea nu fusese la ele. M-au ascultat curioase şi mi-au rîs în nas: „Aşa-ţi trebuie!“. Însă eu mă aşteptam să-şi rîdă de mine. Pe loc am cumpărat-o pe cea mai mică dintre ele, pe fata cea bătrînă, promiţîndu-i o sută de ruble, din care i-am şi dat douăzeci şi cinci în avans. Peste două zile vine la mine: „Aici e amestecat, zice ea, un ofiţer, Efimovici, locotenent, fost camarad de-al dumitale de regiment“. Am fost

profund uimit. Acest Efimovici era omul care-mi făcuse cel mai mult rău în regiment şi cu vreo lună în urmă, neruşinat cum îl ştiam, a venit la prăvălie sub pretextul că vrea să amaneteze ceva şi, mi-aduc aminte, s-a pus pe rîs împreună cu nevastă-mea. Atunci m-am dat aproape de el şi i-am spus să nu îndrăznească să mai vină pe la mine, să-şi amintească relaţiile noastre; însă nici nu mă gîndisem la altceva, pur şi simplu îmi zisesem că e un neobrăzat şi atît. Iar acum mătuşa soţiei îmi spune deodată că dumnealor şi-au şi fixat o întîlnire şi că intriga asta este pusă la cale de o fostă cunoştinţă a mătuşilor, Iulia Samsonovna, văduvă, ba încă văduvă de colonel – „pe ea, pasămite, o vizitează acum soţia dumitale".

Trec peste amănunte. M-a costat aproape trei sute de ruble, dar în două zile lucrurile au fost aranjate în aşa fel încît eu să stau în camera alăturată, cu uşa întredeschisă, şi să trag cu urechea la primul *rendez-vous*, între patru ochi, al soţiei mele cu Efimovici. Iar în aşteptare, chiar în ajun, am avut cu ea o scenă scurtă, dar foarte semnificativă pentru mine.

S-a întors acasă spre seară, s-a aşezat pe pat, mă priveşte cu un aer batjocoritor şi loveşte uşor covorul cu vîrful piciorului. Brusc, privind-o, mi-a venit ideea că în această ultimă lună, mai precis în ultimele două săptămîni, ea n-a mai fost fiinţa pe care o ştiam, a arătat, aş putea zice, o fire total opusă celei dinainte: în faţa ochilor mi-a apărut o fiinţă turbulentă, agresivă, n-aş putea spune lipsită de ruşine, dar oricum dezordonată, căutînd singură scandalul. Ţinea morţiş să facă scandal. Totuşi, o împiedica sfioşenia. Cînd una ca ea începe să facă tărăboi, chiar dacă întrece măsura, se vede totuşi că-şi calcă pe inimă, că face eforturi şi că ea e prima care nu-şi poate învinge reţinerea şi pudoarea. De aceea fiinţe ca ea o fac uneori prea de tot, încît nici nu-ţi vine să dai crezare minţii tale, care stă şi observă. Dimpotrivă, un suflet

obişnuit cu desfrîul o ia cu binişorul, îţi face o porcărie şi mai mare, dar sub o aparenţă de corectitudine şi decenţă, care are pretenţia să-ţi impună respectul.

— E adevărat că ai fost alungat din regiment pentru că ţi-a fost frică să te baţi în duel? m-a întrebat ea brusc, năucindu-mă. Ochii au început să-i strălucească.

— E adevărat. Ca urmare a sentinţei ofiţerilor, am fost solicitat să părăsesc regimentul, deşi între timp eu singur îmi înaintasem demisia.

— Te-au alungat ca pe un laş?

— Da, m-au judecat ca şi cum aş fi fost un laş. Dar nu din laşitate am refuzat duelul, ci pentru că n-am vrut să mă supun verdictului lor tiranic şi să provoc pe cineva la duel, din moment ce nu mă consideram ofensat. Dumneata trebuie să ştii, i-am spus eu, nemaiputîndu-mă stăpîni, că acţionînd împotriva acestei tiranii şi acceptînd toate consecinţele am dat dovadă de infinit mai mult curaj decît dacă m-aş fi bătut în orice duel.

Nu m-am putut stăpîni şi, cu această frază, parcă m-am lansat în propria mea justificare; iar ea nici nu dorea decît această nouă umilire a mea. A rîs cu răutate.

— Şi e adevărat că trei ani după aceea ai umblat ca un vagabond pe străzile Petersburgului, că cerşeai cîte zece copeici de la oricine şi că dormeai pe sub mesele de biliard?

— Am dormit şi în piaţa Sennaia, în casa lui Veazemski[264]. Da, e adevărat. După ce am părăsit regimentul, am avut parte în viaţă de multă ruşine şi decădere, dar nu decădere morală, deoarece, chiar şi atunci, eu eram primul care-mi uram faptele. N-a fost decît o decădere a voinţei şi a minţii mele, provocată doar de situaţia disperată în care mă aflam. Dar a trecut...

— O, acum eşti cineva, eşti un financiar!

Adică făcea aluzie la casa de amanet. Însă izbutisem să mă stăpînesc. Vedeam că ţine cu tot

dinadinsul să obţină nişte explicaţii umilitoare pentru mine şi nu i le-am dat. La ţanc, a sunat un client şi eu m-am dus în prăvălie. Apoi, după o oră, după ce s-a îmbrăcat ca să iasă din casă, s-a oprit în faţa mea şi mi-a spus:

— Şi totuşi nu mi-ai spus nimic înainte de nuntă, nu-i aşa?

Nu i-am răspuns, iar ea a plecat.

Aşadar, în ziua următoare, stăteam în camera aceea, lîngă uşă, şi ascultam cum mi se hotăra destinul. Aveam un pistol în buzunar. Era îmbrăcată elegant, şedea la masă, iar Efimovici se agita în faţa ei. Şi ce credeţi? A ieşit ceea ce (asta o spun spre cinstea mea), a ieşit exact cum am presimţit şi am presupus, deşi nu eram conştient de faptul că presimţeam şi presupuneam ceva. Nu ştiu dacă mă exprim clar.

Iată ce a ieşit. Am ascultat o oră întreagă şi o oră întreagă am asistat la duelul dintre femeia cea mai nobilă şi mai elevată şi o creatură mondenă, desfrînată, imbecilă, cu suflet de tîrîtură. Şi de unde, mă întrebam eu, de unde ştie tot această făptură naivă, sfioasă, tăcută? Nici cel mai spiritual autor de comedii din înalta societate n-ar fi putut crea scena aceea de batjocură, de rîs naiv şi sfînt dispreţ al virtuţii faţă de viciu. Şi cîtă strălucire în spusele şi în vorbele ei! Ce spirit în răspunsurile ei rapide, ce adevăr în judecăţile ei! Şi, în acelaşi timp, cîtă candoare aproape feciorelnică! Îşi rîdea făţiş de declaraţiile lui de dragoste, de gesturile, de propunerile pe care i le făcea. Venit cu gîndul s-o atace grosolan şi neaşteptîndu-se la rezistenţă, el şi-a pierdut tot avîntul. La început aş fi putut să-mi imaginez că e pură cochetărie, „cochetăria unei persoane, deşi desfrînate, ca să-şi sporească preţul“. Dar nu, adevărul a început să lumineze ca soarele şi nu mai încăpea nici o îndoială. Numai din ură pentru mine, dintr-o ură afectată şi furioasă, ea, o femeie lipsită de experienţă, se putuse hotărî să pună la

cale această întîlnire, dar cînd a sosit momentul faptelor, imediat i s-au deschis ochii. Această fiinţă se străduia, pur şi simplu, să mă jignească cu orice preţ, dar, deşi se decisese la un lucru atît de murdar, nu putea suporta o asemenea delăsare. Şi pe ea, pe fiinţa aceea inocentă şi pură, care avea idealul ei, s-o seducă Efimovici sau oricare alt nemernic din lumea bună? Dimpotrivă, doar a făcut-o să rîdă. Tot adevărul s-a ridicat din sufletul ei şi indignarea a făcut să-i ţîşnească sarcasmul din inimă. Repet, acest bufon rămăsese în cele din urmă cu buzele umflate şi stătea posomorît, de-abia răspunzîndu-i, încît chiar am început să mă tem ca nu cumva să rişte s-o insulte dintr-o josnică pornire de răzbunare. Repet: spre onoarea mea, am ascultat aproape fără uimire această scenă. Parcă n-am găsit decît ceea ce ştiam. Parcă venisem să descopăr ceea ce ştiam. Venisem fără să cred nimic, fără să dau crezare vreunei acuzaţii, deşi îmi pusesem pistolul în buzunar. Ăsta-i adevărul! Oare mi-o puteam închipui altfel? Căci de ce o iubeam, de ce o preţuiam, de ce mă însurasem cu ea? Ah, desigur, m-am convins cu asupra de măsură cît de mult mă ura atunci, dar m-am convins şi cît era de curată. Am pus brusc capăt acestei scene, deschizînd uşa. Efimovici a sărit în picioare. Mi-am luat soţia de mînă şi am invitat-o să plecăm împreună. Efimovici nu s-a pierdut cu firea şi a izbucnit brusc într-un hohot de rîs sonor şi zglobiu:

— O, nu obiectez nimic împotriva sfintelor drepturi conjugale, ia-o de aici! Şi să ştii, mi-a strigat el din urmă, deşi cu dumneata un om de onoare nu se poate bate, din respect pentru doamna, îţi stau la dispoziţie... Desigur, dacă ai curajul...

— Ascultă! i-am spus, oprind-o pentru o clipă în prag.

Apoi, pînă acasă, n-am mai scos o vorbă. O duceam de mînă şi ea nu se împotrivea.

Dimpotrivă, era teribil de uimită, dar asta n-a durat decît pînă acasă. După ce am ajuns, s-a aşezat pe un scaun şi a început să mă privească insistent. Era extrem de palidă; deşi buzele ei au schiţat imediat un zîmbet ironic, mă privea cu un aer provocator, triumfător şi sever şi, pare-mi-se, în primele momente, era convinsă la modul serios că o s-o ucid cu un foc de pistol. Însă eu, tăcut, am scos pistolul din buzunar şi l-am pus pe masă. Ea se uita la mine şi la pistol. (Acest pistol, vă rog să reţineţi, nu era o noutate pentru ea. Încă de la deschiderea casei de amanet, făcusem rost de el şi îl ţineam încărcat. Intrînd în această afacere, m-am decis să nu ţin nici cîini uriaşi, nici un lacheu solid, cum are, de pildă, Moser. La mine, clienţilor le deschide bucătăreasa. Dar cei care au ocupaţia mea nu se pot lipsi, pentru orice eventualitate, de o măsură de precauţie pentru a se putea apăra şi, de aceea, aveam întotdeauna la îndemînă pistolul acela încărcat. Din primele zile petrecute în casa mea, ea fusese foarte interesată de pistol, mă descususe, iar eu îi explicasem pînă şi mecanismul şi sistemul, ba mai mult, chiar o convinsesem o dată să tragă la ţintă. Vă rog să reţineţi toate acestea.) Fără să iau în seamă privirea ei înspăimîntată, eu, pe jumătate dezbrăcat, m-am întins pe pat. Eram epuizat; să fi fost aproape ora unsprezece. Încă vreo oră, ea a rămas pe scaun, în acelaşi loc, fără să se mişte; apoi a stins lumînarea şi, tot îmbrăcată, s-a culcat pe canapeaua de lîngă perete. Pentru prima dată nu s-a culcat lîngă mine. Vă rog să remarcaţi şi acest lucru...

VI. O amintire îngrozitoare

Acum, această amintire îngrozitoare...

M-am trezit dimineaţa, cred că pe la ora şapte şi ceva, şi în cameră era aproape lumină. M-am trezit brusc, pe deplin conştient, şi am deschis ochii. Ea stătea în picioare lîngă masă şi ţinea pistolul în mînă. Nu vedea că m-am trezit şi o privesc. Şi

deodată o văd înaintînd spre mine cu pistolul în mînă. Am închis repede ochii şi m-am prefăcut că dorm tun.

A ajuns pînă la pat şi s-a aplecat deasupra mea. Auzeam tot; deşi se lăsase o linişte mormîntală, auzeam această linişte. În momentul acela s-a produs o mişcare convulsivă şi eu, brusc, irezistibil, fără să vreau, am deschis ochii. Ea mă privea fix, drept în ochi, şi pistolul era deja lîngă tîmpla mea. Privirile ni s-au întîlnit. Dar nu ne-am privit mai mult de-o clipă unul pe altul. M-am forţat să închid ochii din nou şi, în aceeaşi clipă, încordîndu-mi toată voinţa sufletului, m-am hotărît să nu mă mai mişc şi să nu mai deschid ochii, cu orice risc.

Într-adevăr, se întîmplă ca şi un om care doarme tun să deschidă brusc ochii, chiar să-şi salte pentru o clipă capul şi să se uite prin cameră, iar apoi, peste o secundă, inconştient, îşi lasă din nou capul pe pernă şi adoarme, fără să-şi mai aducă aminte nimic. Atunci cînd eu, după ce i-am întîlnit privirea şi am simţit pistolul la tîmplă, am închis imediat ochii şi nu m-am mai mişcat, ca un om cufundat într-un somn adînc, ea putea foarte bine să presupună că dorm într-adevăr şi că nu am văzut nimic, mai ales că ar fi fost cu totul incredibil ca, văzînd ceea ce am văzut, să închid ochii la loc într-un *asemenea* moment.

Da, ar fi fost incredibil. Totuşi, ar fi putut ghici şi adevărul; această idee m-a fulgerat brusc, în aceeaşi clipă. Ah, ce vîrtej de gînduri şi sentimente mi-a trecut prin minte în mai puţin de o secundă! Trăiască electricitatea gîndirii umane! În cazul acesta (mi s-a părut mie), dacă a ghicit adevărul şi ştie că nu dorm, am şi strivit-o cu faptul că sînt gata să-mi primesc moartea, şi acum ar putea să-i tremure mîna. Fermitatea de pînă acum poate fi spulberată de noua impresie extraordinară. Se spune că cei aflaţi pe un vîrf de stîncă simt parcă tentaţia de a se arunca singuri în jos, în prăpastie.

Cred că multe sinucideri şi omoruri s-au săvîrşit numai pentru că autorii lor puseseră deja mîna pe pistol. Şi aici e o prăpastie, o pantă de patruzeci şi cinci de grade, pe care n-ai cum să nu aluneci, şi ceva te provoacă irezistibil să apeşi pe trăgaci. Însă conştiinţa faptului că am văzut totul, că ştiu totul şi că îmi aştept moartea de la ea, în tăcere, ar fi putut s-o reţină pe pantă.

Liniştea se prelungea şi deodată am simţit fierul rece lipindu-mi-se de tîmplă, de păr. Mă veţi întreba dacă aveam speranţa fermă că voi scăpa. Vă răspund ca în faţa lui Dumnezeu: nu aveam nici o speranţă, aveam cel mult o şansă dintr-o sută. De ce îmi acceptam moartea? Dar vă întreb şi eu, la rîndul meu: ce rost mai avea să trăiesc după ce văzusem că femeia pe care o adoram a ridicat pistolul asupra mea? Pe deasupra, ştiam din adîncul fiinţei mele că între noi, în clipa aceea, avea loc un duel atroce, pe viaţă şi pe moarte, duelul fricosului de mai ieri, pe care camarazii îl alungaseră dintre ei pentru laşitate. Asta o ştiam, o ştia şi ea, desigur, dacă ghicise adevărul, adică dacă îşi dăduse seama că nu dorm.

Poate că n-a fost nimic din toate acestea, poate nu mă gîndeam atunci la asta, dar toate trebuiau să fie, chiar şi fără să le gîndesc eu, pentru că după aceea, în fiecare oră pe care am trăit-o, numai la asta m-am gîndit, n-am mai făcut nimic altceva.

Dar o să mă întrebaţi din nou: de ce n-am încercat atunci s-o salvez, împiedicînd-o să comită o crimă? Ah, după aceea mi-am pus şi eu această întrebare de o mie de ori, de fiecare dată cînd, cu fiori de gheaţă pe şira spinării, îmi aminteam clipa aceea. Însă sufletul meu era atunci cuprins de o disperare sumbră: eu însumi pieream, eram la un pas de pierzanie, pe cine mai puteam salva? Şi de unde ştiţi că atunci mai aveam chef să salvez pe cineva? De unde ştiţi ce puteam eu simţi atunci?

Totuşi, conştiinţa îmi era trează; clipele se scurgeau, liniştea era mormîntală, ea stătea

aplecată deasupra mea; deodată speranţa m-a făcut să tresar! Am deschis iute ochii. Ea nu mai era în cameră. M-am ridicat din pat: învinsesem şi ea era înfrîntă pentru totdeauna!

Am ieşit să-mi beau ceaiul de dimineaţă. La noi samovarul se punea întotdeauna în prima cameră, iar ceaiul îl turna ea. M-am aşezat tăcut la masă şi am luat paharul pe care mi l-a întins. Peste vreo cinci minute, am privit-o. Era teribil de palidă, mai palidă decît în ajun, şi se uita la mine. Şi deodată, deodată, văzînd că o privesc, şi-a fluturat un surîs palid pe buzele ei palide, cu o întrebare timidă în ochi. „Deci încă se mai îndoieşte şi se întreabă: ştie sau nu ştie, a văzut sau n-a văzut?“ Cu un aer indiferent, m-am uitat în altă parte. După ce mi-am băut ceaiul, am încuiat casa de amanet, m-am dus la piaţă şi am cumpărat un pat de fier şi un paravan. Întorcîndu-mă acasă, am poruncit ca patul să fie pus în salon, în spatele paravanului. Patul era pentru ea, dar nu i-am spus nici un cuvînt. Şi fără cuvinte ea a înţeles, datorită patului, că „am văzut şi ştiu totul“ şi că nu mai încape nici o îndoială. Peste noapte, ca întotdeauna, am lăsat pistolul pe masă. Ea s-a culcat tăcută în noul ei pat: căsătoria a fost desfăcută, „o învinsesem, dar nu o iertasem“. În timpul nopţii a început să delireze, iar spre dimineaţă a apucat-o febra. A zăcut la pat şase săptămîni.

259 *Gros de Naples* (fr.), pînză groasă de mătase.

260 Titlul personal de nobleţe, spre deosebire de cel moştenit, era viager şi se obţinea prin înaintarea la gradul de consilier titular (treapta a unsprezecea în *Tabelul rangurilor*).

261 *Goana după fericire*, dramă de P. I. Iurkevici (? -1884).

262 *Păsări cîntătoare*, opereta *Pericola* de Jacques Offenbach (1819- 1880).

263 Aluzie la cartea filosofului pozitivist englez John Stuart Mill (1806-1873), *Subordonarea femeii*, tradusă în limba rusă în anul 1869.

264 Adresa unui azil de noapte, pomenit şi de Svridrigailov în *Crimă şi pedeapsă*.

Capitolul al II-lea

I. Somnul orgoliului

Chiar acum Lukeria m-a anunţat că nu mai rămîne la mine şi că pleacă imediat după înmormîntarea doamnei. M-am rugat în genunchi cinci minute, am vrut să mă rog un ceas, însă tot mă gîndesc, mă gîndesc, gîndurile îmi sînt bolnave, capul mi-e bolnav şi n-are rost să mă mai rog, nu fac decît să păcătuiesc! E ciudat şi că nu mi-e somn: într-o durere mare, într-o durere mult prea mare, după primele şi cele mai puternice răbufniri, întotdeauna ţi-e somn. Condamnaţii la moarte, se spune, dorm extraordinar de adînc în ultima noapte. De fapt, aşa şi trebuie, aşa-i lăsat de natură, altfel nu te-ar ţine puterile... M-am întins pe canapea, dar n-am aţipit...

...În timpul celor şase săptămîni de boală, zi şi noapte, am îngrijit-o eu, Lukeria şi o infirmieră cu şcoală, pe care am angajat-o de la spital. Nu-mi părea rău de bani şi chiar voiam să cheltuiesc pentru ea. Apelasem la doctorul Schroeder şi-i plăteam cîte zece ruble pentru o vizită. După ce şi-a recăpătat cunoştinţa, am început să mă arăt mai rar în ochii ei. De altfel, n-are rost să mai bat apa-n piuă. După ce s-a vindecat complet, tăcută şi liniştită, s-a aşezat în camera mea, la o masă pe care între timp o cumpărasem special pentru ea... Da, e adevărat, tăceam cu desăvîrşire; adică, după aceea, chiar am început să vorbim, dar nu ne spuneam decît lucruri obişnuite. Eu, desigur, nu mă lungeam intenţionat la vorbă, dar am observat foarte bine că ea parcă era bucuroasă să nu zică o vorbă în plus. Mi se părea absolut normal din partea ei: „E prea zdruncinată şi prea învinsă, mă gîndeam eu, şi, fireşte, trebuie s-o las să uite şi să se obişnuiască“. Tăceam aşadar, însă eu, clipă de clipă, mă pregăteam în sinea mea pentru viitor.

Credeam că şi ea, aşa că eram teribil de interesat să ghicesc: oare la ce s-o fi gîndind în sinea ei?

Mai spun ceva: ah, desigur, nimeni nu ştie cît am suferit, suspinînd deasupra ei cît a fost bolnavă. Dar suspinam în sinea mea şi nici măcar faţă de Lukeria nu lăsam suspinele să-mi răbufnească din piept. Nu-mi puteam imagina, nici măcar nu puteam presupune că va muri fără să afle nimic. Iar cînd a fost în afară de orice pericol şi şi-a recăpătat sănătatea eu, mi-aduc aminte, m-am calmat repede, complet. Mai mult chiar, m-am decis *să amîn chestiunea viitorului nostru* pe cît mai mult timp şi să las deocamdată totul cum era în prezent. Da, mi se întîmplase atunci ceva ciudat şi deosebit, nu pot altfel să-i spun: triumfasem şi conştiinţa triumfului îmi era absolut suficientă. Aşa s-a scurs toată iarna. O, am fost mulţumit ca niciodată, şi asta a ţinut toată iarna.

Vedeţi, în viaţa mea a existat o penibilă circumstanţă exterioară, care, pînă atunci, adică pînă la catastrofa cu soţia, m-a apăsat zi de zi şi ceas de ceas, şi anume – pierderea reputaţiei şi expulzarea aceea din regiment. În două cuvinte: faţă de mine s-a dat dovadă de o nedreptate tiranică. Ce-i drept, camarazii nu mă iubeau din cauza caracterului meu dificil şi, poate, din cauza caracterului meu ridicol, deşi adeseori ceea ce e sublim, profund pentru tine, ceea ce tu ţii la mare cinste se prea poate să fie, cine ştie de ce, ridicol pentru mulţimea camarazilor tăi. Ah, nici măcar în şcoală n-am fost iubit. Niciodată şi nicăieri n-am fost iubit. Nici măcar Lukeria nu poate ţine la mine. Iar incidentul de la regiment a fost consecinţa faptului că nimeni nu ţinea la mine şi, fără îndoială, a fost fortuit. Vreau să spun că nimic nu e mai jignitor şi insuportabil decît să fii distrus dintr-o întîmplare care putea nici să nu existe, să fii distrus din cauza unui nefericit concurs de împrejurări, care puteau trece pe-alături, precum

norii. Pentru o ființă intelectuală așa ceva este umilitor. Incidentul a fost următorul.

Eram la teatru și, într-o pauză, m-am dus la bufet. Husarul A-v a intrat deodată și, în gura mare, în prezența tuturor ofițerilor și a publicului, s-a apucat să le spună celor doi husari de-ai lui, care erau și ei de față, că Bezumțev, un căpitan din regimentul nostru, a făcut scandal pe coridor cu cîteva clipe mai înainte și că „e beat, probabil". Discuția nu se lega, la mijloc era și o greșeală, pentru că Bezumțev nu era beat, iar scandalul, la drept vorbind, nu fusese cine știe ce. Husarii au adus vorba despre altceva și lucrurile s-ar fi terminat așa, dacă a doua zi istoria nu s-ar fi făcut auzită în regimentul nostru, cînd camarazii mei au început să spună că, din regimentul nostru, doar eu eram la bufet cînd husarul A-v se exprimase impertinent la adresa căpitanului Bezumțev, și că nu-l abordasem imediat, atrăgîndu-i atenția să tacă. Dar pentru ce? Dacă A-v avea un dinte împotriva lui Bezumțev, asta era treaba lor și eu de ce ar fi trebuit să mă leg la cap? Totuși, ofițerii au început să susțină că nu era ceva personal, că se atentase la onoarea regimentului și, deoarece dintre ofițerii noștri numai eu fusesem de față, le-am demonstrat tuturor ofițerilor din bufet și întregului public de acolo că în regimentul nostru pot exista și ofițeri nu prea sensibili în ce privește propria lor onoare, ca și cea a regimentului. Nu m-am putut declara de acord cu acest punct de vedere. Mi s-a dat de știre că încă mai pot îndrepta lucrurile, chiar dacă este prea tîrziu, dacă voi avea explicația de rigoare cu A-v. Asta n-am vrut-o și, iritat, am refuzat orgolios. Apoi mi-am dat imediat demisia. Asta-i toată istoria. Am plecat mîndru, dar cu moralul la pămînt. Inteligența și voința mi s-au prăbușit. Ca un făcut, tot atunci soțul surorii mele de la Moscova a dat pe apa Sîmbetei toată averea noastră mică, inclusiv partea mea, infimă, așa că am rămas în stradă, fără nici un ban în buzunar. Aș

fi putut deveni funcţionar civil, dar n-am devenit: după ce purtasem o uniformă strălucitoare, nu mă puteam angaja undeva la căile ferate. Prin urmare, dacă-i să fie ruşine, apoi ruşine să fie, dacă e dezonoare, măcar să fie una cît toate zilele, dacă-i decădere, să fie cît mai la fund, cu cît mai rău, cu atît mai bine – iată ce am ales. Au urmat trei ani de sumbre amintiri şi chiar casa lui Veazemski. Acum un an şi jumătate, la Moscova, a murit o bătrînă bogată, naşa mea de botez, şi, pe neaşteptate, printre alţii, mi-a lăsat şi mie prin testament trei mii. M-am gîndit şi tot atunci mi-am hotărît destinul. M-am decis să deschid casa de amanet fără să le cer oamenilor iertare: voi face bani, apoi îmi voi găsi un colţişor, unde voi trăi o nouă viaţă departe de amintirile de altădată. Iată planul. Totuşi, trecutul sumbru şi reputaţia mea, ştirbită pe veci, mă chinuiau ceas de ceas, clipă de clipă. Dar m-am însurat. Întîmplător sau ba, nu ştiu. Însă, aducîndu-mi soţia în casă, credeam că aduc un prieten, aveam mare nevoie de un prieten. Şi am văzut clar că prietenul trebuie să ţi-l pregăteşti, să-l desăvîrşeşti şi chiar să-l învingi. Şi oare puteam să-i explic ceva, nitam-nisam, acestei fiinţe de şaisprezece ani, cu capul plin de idei preconcepute? De pildă, fără ajutorul întîmplător al teribilului incident cu pistolul, aş fi putut s-o conving că nu sînt laş şi că, la regiment, am fost acuzat de laşitate în mod nedrept? Însă incidentul s-a nimerit cum nu se poate mai bine. Rezistînd în faţa pistolului, m-am răzbunat pe întregul meu trecut sumbru. Şi chiar dacă nimeni nu a aflat de asta, a aflat *ea*, şi asta era totul pentru mine, întreaga speranţă pentru viitorul din visurile mele! Ea era singurul om pe care îl pregăteam pentru mine, de altul n-aveam nevoie, şi iată că a aflat totul; cel puţin, a aflat că s-a grăbit pe nedrept să li se alăture duşmanilor mei. Acest gînd mă încînta. De-acum nu mai puteam fi un ticălos în ochii ei, puteam fi cel mult un om ciudat, dar nici acum,

după cele întîmplate, n-aş putea spune că-mi displăcea prea mult această idee: ciudăţenia nu-i un viciu, dimpotrivă, uneori este atrăgătoare pentru firea feminină. Într-un cuvînt, amînam deznodămîntul cu bună ştiinţă: cele întîmplate erau mai mult decît suficiente pentru liniştea mea şi conţineau destule imagini şi subiecte pentru visările mele. Cel mai neplăcut pentru mine e că sînt visător: de subiecte nu duceam lipsă şi, în ce-o priveşte, credeam că *va aştepta*.

Aşa s-a scurs toată iarna, într-un fel de expectativă. Îmi plăcea s-o privesc pe furiş, cînd stătea la masa ei. Îşi făcea de lucru cu lenjeria, iar seara citea uneori cîte o carte pe care o lua din dulapul meu. Selecţia cărţilor din bibliotecă trebuia să depună mărturie în favoarea mea. Nu ieşea aproape nicăieri. Înainte de asfinţit, după dejun, o scoteam în fiecare zi la plimbare şi făceam mişcare, dar nu mai tăceam cu desăvîrşire, ca pînă atunci. Mă străduiam să-i dau impresia că nu tăcem, că vorbim în bună înţelegere, dar, aşa cum am mai spus, amîndoi făceam tot posibilul să nu mergem prea departe. O făceam intenţionat, căci, îmi spuneam, trebuie „să-i dau timp“. Desigur, e ciudat că niciodată, pînă la sfîrşitul iernii, nu mi-a trecut prin minte că, uite, îmi place s-o privesc pe furiş şi că, totuşi, cît a fost iarna de lungă, n-am surprins-o niciodată privindu-mă! Credeam că era vorba de timiditate. Pe deasupra, după boală, arăta atît de timidă şi de sfioasă, atît de sleită de puteri. Nu, mai bine aşteaptă şi „într-o bună zi va veni ea singură la tine...“.

Această idee mă încînta irezistibil. Mai adaug ceva: uneori parcă mă aţîţam dinadins şi într-adevăr îmi aduceam spiritul şi mintea într-un asemenea hal, încît s-ar fi părut că sînt chiar supărat pe ea. Şi asta ţinea cîtva timp. Însă niciodată ura mea nu s-a cristalizat şi n-a prins rădăcini în sufletul meu. De fapt, şi eu simţeam că totul nu pare a fi decît un joc. Nici după ce am rupt

mariajul, cumpărîndu-i patul acela şi paravanul, niciodată, niciodată n-am putut să văd în ea o criminală. Şi nu pentru că îi judecam cu superficialitate tentativa, ci pentru că intenţia mea era s-o iert de tot, chiar din prima zi, chiar mai înainte de a fi cumpărat patul. Într-un cuvînt, era o ciudăţenie din partea mea, deoarece sînt sever la capitolul moralitate. Dimpotrivă, în ochii mei ea era complet învinsă, era atît de umilită, atît de strivită, încît uneori simţeam pentru ea o milă dureroasă, deşi uneori îmi făcea plăcere ideea umilinţei ei. Ideea inegalităţii dintre noi îmi plăcea...

Mi s-a întîmplat în iarna aceea să fac în mod intenţionat cîteva fapte bune. Am anulat două datorii, am împrumutat fără nici un amanet unei femei sărmane. Iar soţiei nu i-am spus nimic şi n-am făcut-o cîtuşi de puţin cu intenţia ca ea să afle; însă femeia a venit singură să-mi mulţumească şi mai că nu a îngenuncheat în faţa mea. Astfel lucrurile au ieşit la iveală; mi s-a părut că de femeia aceea ea a aflat cu reală plăcere.

Dar se apropia primăvara, era de-acum pe la mijlocul lui aprilie, am scos al doilea rînd de geamuri şi, cu mănunchiuri de raze strălucitoare, soarele a început să lumineze camerele noastre tăcute. Totuşi, un văl era suspendat dinaintea mea, orbindu-mi mintea. Un văl fatal, teribil! Cum s-a făcut că acest văl mi s-a luat subit de pe ochi, iar eu am văzut şi am înţeles totul deodată? Va fi fost o întîmplare, ziua aceea va fi fost însemnată de destin, vreo rază de soare va fi aprins oare, în mintea mea anchilozată, acest gînd şi această dezlegare? Nu, aici n-a fost vorba nici de gînd, nici de dezlegare, aici a fost vorba de o fibră care a început să vibreze, o fibră ce părea amorţită, care s-a trezit şi mi-a iluminat brusc tot sufletul anchilozat şi toată mîndria mea diabolică. Atunci am sărit ca ars din loc. Şi asta s-a întîmplat brusc şi

pe neaşteptate. S-a întîmplat spre seară, pe la ora cinci, după masă...

II. Vălul a căzut deodată

Două vorbe înainte de asta. De vreo lună, remarcasem la ea o îngîndurare ciudată, care de-acum nu mai era tăcere, ci chiar îngîndurare. Şi asta am remarcat-o brusc. Ea şedea cu lucrul ei de mînă, cu capul aplecat spre pînza pe care o cosea, şi nu vedea că eu o privesc. Şi deodată m-a uluit faptul că s-a făcut atît de subţirică, de slăbuţă, că faţa îi era palidă, că buzele îi albiseră; toate astea laolaltă, împreună cu îngîndurarea, m-au frapat dintr-odată, extrem de mult. Şi mai înainte o auzisem tuşind sec, mai ales noaptea. Am sărit imediat în picioare şi, fără să-i spun nimic, m-am dus să-l rog pe Schroeder să vină la mine.

Schroeder a venit a doua zi. Ea era foarte uimită şi se uita cînd la Schroeder, cînd la mine.

— Dar sînt sănătoasă, a spus ea, zîmbind vag.

Schroeder n-a consultat-o prea mult (doctorii ăştia sînt uneori neglijenţi şi te tratează de sus) şi mi-a spus, în camera cealaltă, că asta i-a rămas de la boală şi că în timpul primăverii n-ar fi rău să plecăm undeva la mare sau, dacă nu se poate, să ne mutăm pur şi simplu la ţară. Într-un cuvînt, nu mi-a spus nimic, în afară de faptul că are anemie sau cam aşa ceva. După ce Schroeder a plecat, ea mi-a spus deodată, privindu-mă cu o expresie teribil de serioasă:

— Sînt sănătoasă, cît se poate de sănătoasă.

Dar, spunînd aceste cuvinte, a roşit imediat, probabil de ruşine. Probabil de ruşine. Ah, acum înţeleg: îi era ruşine de faptul că încă mai sînt *soţul ei*, că am grijă de ea, că încă parcă i-aş fi soţ cu adevărat. Dar atunci n-am înţeles această roşeaţă şi am pus-o pe seama smereniei. (Vălul!)

Şi iată, la o lună după aceea, pe la ora patru şi ceva, în aprilie, într-o zi însorită şi strălucitoare, şedeam la tejghea şi îmi făceam socotelile.

Deodată am auzit cum ea, în camera noastră, la masa ei, la lucrul ei, a început încet, încet... să îngîne un cîntec. Această noutate mi-a produs o impresie zguduitoare, pe care nici acum nu o înţeleg. Pînă atunci n-o mai auzisem cîntînd aproape niciodată, poate doar în primele zile, după ce o adusesem în casa mea şi cînd încă ne mai puteam amuza trăgînd cu pistolul la ţintă. Pe atunci vocea îi era destul de puternică, sonoră şi, deşi nesigură, teribil de plăcută şi sănătoasă. Pe cînd acum, cîntecelul era nespus de firav – o, nu că ar fi fost tristă, era nu ştiu ce romanţă, însă avea parcă în voce ceva spart, ceva rupt, ca şi cum cîntecul ar fi fost prea greu, prea bolnav pentru vocea ei lipsită de vlagă. Cînta cu jumătate de voce şi, deodată, înălţîndu-se, glasul i s-a frînt, atît de slăbuţ era, ah, cît de jalnic s-a frînt! A aşteptat să-i treacă tusea şi a reluat cîntecul încet-încet, abia auzit...

Unii ar putea rîde de emoţiile mele, dar nimeni nu va înţelege de ce m-am emoţionat! Nu, încă nu-mi era milă de ea, asta era cu totul altceva. La început, cel puţin în primele clipe, şi-a făcut deodată apariţia o nedumerire şi o perplexitate teribilă, o uimire teribilă şi ciudată, dureroasă şi aproape vindicativă: „Cîntă, ba încă în prezenţa mea! *Nu cumva o fi uitat de mine?* “.

Zguduit profund, rămăsesem pe loc. Apoi m-am ridicat brusc în picioare, mi-am luat pălăria şi am dat să ies din casă, parcă nedîndu-mi seama ce fac. În tot cazul, nu ştiam unde vreau să mă duc şi de ce. Lukeria a sărit să-mi ţină pardesiul.

— Cîntă? am întrebat-o pe Lukeria fără să vreau. Fata nu înţelegea şi mă privea, continuînd să nu înţeleagă; de altminteri, realmente nu puteam fi înţeles.

— Cîntă pentru prima dată?

— Nu, cînd nu sînteţi acasă, mai cîntă uneori, mi-a răspuns ea.

Ţin minte tot. Am coborît scara, am ajuns în stradă şi am pornit aiurea, fără nici o ţintă. M-am dus pînă la colţ şi am început să mă uit undeva. Oamenii treceau, se loveau de mine, eu nu simţeam. Am oprit un birjar şi am vrut să-l tocmesc pînă la Podul Poliţiei, nici eu nu ştiu de ce. Apoi însă am renunţat şi i-am dat patruzeci de copeici.

— Asta pentru că te-am deranjat inutil, i-am spus, rîzînd fără rost spre el, dar în inimă mi se iscase subit un fel de entuziasm.

M-am întors spre casă, grăbind pasul. Nota aceea spartă, sărmană, ruptă începuse iarăşi să vibreze în sufletul meu. Mi se tăiase răsuflarea. Vălul, vălul îmi cădea de pe ochi! Dacă a început să cînte în prezenţa mea, înseamnă că a uitat de mine şi asta era clar şi înspăimîntător. Inima mea o simţea. Dar entuziasmul îmi strălucea în inimă şi biruia spaima.

Ah, ironia sorţii! Căci de-a lungul iernii, în afară de acest entuziasm, în sufletul meu nu mai fusese şi nici nu putuse să fie decît acest entuziasm! Dar unde am fost eu toată iarna? Am fost oare cu sufletul meu? Grăbit, am urcat scara în fugă şi nu ştiu dacă am intrat timid sau nu. Îmi amintesc doar că duşumeaua parcă dansa şi parcă plutea pe valurile unui rîu. Am intrat în cameră. Ea şedea tot la locul ei, cosea cu capul aplecat, dar nu mai cînta. Mi-a aruncat o privire fugară şi absentă dar n-a fost o privire, ci mai degrabă un gest, obişnuit şi indiferent, pe care îl faci cînd îţi intră cineva în cameră.

M-am dus de-a dreptul spre ea şi, ca un nebun, m-am aşezat pe un scaun, lipindu-l de al ei. Ea m-a privit repede, parcă speriată: am luat-o de mînă şi nu mai ţin minte ce i-am spus, adică ce am vrut să-i spun, pentru că nici măcar nu eram în stare să vorbesc corect. Glasul mi se frîngea şi nu-mi dădea ascultare. De fapt, nici nu ştiam ce să-i spun. Mă sufocam şi atîta tot.

— Să stăm de vorbă... ştii... spune-mi ceva! am bîiguit eu deodată, stupid. La drept vorbind, de deşteptăciune îmi ardea mie? Ea a tresărit din nou şi s-a tras îndărăt, foarte speriată, privindu-mă în faţă, dar, deodată, o *uimire severă* s-a făcut văzută în ochii ei. Da, o uimire, şi încă *severă*. Mă privea cu nişte ochi mari. Această severitate, această uimire m-au dat gata pe loc: „Mai vrei încă şi iubire, iubire?“, parcă eram eu întrebat în această uimire, deşi ea tăcea. Dar am citit totul, totul. S-a cutremurat totul în mine şi m-am prăbuşit la picioarele ei. Da, m-am lăsat să cad la picioarele ei. Ea a sărit iute, dar eu, cu o forţă extraordinară, am oprit-o, apucînd-o de amîndouă mîinile.

Şi îmi înţelegeam foarte bine disperarea, ah, o înţelegeam! Dar credeţi-mă: entuziasmul clocotea atît de irezistibil în inima mea, încît mă gîndeam că o să mor. Îi sărutam picioarele extaziat şi fericit. Da, eram cuprins de o fericire debordantă şi infinită şi asta în timp ce înţelegeam că disperarea mea este fără ieşire! Plîngeam, încercam să spun ceva, dar nu puteam să vorbesc. Deodată, spaimei şi uimirii ei le-au luat locul un gînd îngrijorat, o întrebare extraordinară, şi ea mă privea ciudat, sălbatic chiar, voia să înţeleagă mai iute ceva şi a zîmbit. Îi era teribil de ruşine că îi sărut picioarele, şi le retrăgea, dar eu sărutam locul de pe duşumea, unde fusese piciorul ei. Ea vedea asta şi deodată a început să rîdă de ruşine (ştiţi cum e cînd rîde cineva de ruşine). A dat peste ea o criză de nervi, asta am remarcat, îi tremurau mîinile, dar nu mă gîndeam la asta şi îi tot bîiguiam că nu mă ridic, „lasă-mă să-ţi sărut rochia... m-aş închina aşa la tine toată viaţa...“. Nu ştiu, nu-mi amintesc cum s-a făcut că ea a început deodată să plîngă şi să tremure; a apucat-o o criză groaznică de isterie. O speriasem.

Am dus-o în pat. După ce i-a trecut criza, ridicîndu-se în capul oaselor, cu un aer teribil de amărît, m-a apucat de mîini şi m-a rugat să mă

liniştesc: „Ajunge, nu te mai chinui, linişteşte-te!“ – şi iar a început să plîngă. Toată seara nu m-am dezlipit de lîngă ea. Îi vorbeam întruna că o s-o duc la Boulogne ca să facă baie în mare, că o s-o duc acum, imediat, peste două săptămîni, că are un glăscior atît de firav, că am auzit-o astăzi, că închid casa de amanet, i-o vînd lui Dobronravov, că vom începe o viaţă nouă şi că, ceea ce e mai important, mergem la Boulogne, la Boulogne! Ea mă asculta şi tot se temea. Se temea din ce în ce mai mult. Însă nu asta era important pentru mine, ci faptul că eu simţeam tot mai irezistibil dorinţa de a mă trînti iarăşi la picioarele ei şi să sărut, să sărut din nou pămîntul călcat de picioarele ei, să mă închin în faţa ei şi „n-o să te mai întreb nimic, nimic, repetam eu mereu, nu-mi răspunde nimic, nu mă băga în seamă, ci lasă-mă doar să te privesc dintr-un ungher, prefă-mă într-un lucru al tău, într-un căţeluş...“. Ea plîngea.

— *Şi eu credeam că o să mă laşi aşa*, i-a scăpat fără voie, atît de fără voie, încît, poate, nici nu şi-a dat seama cum a spus-o, or – ah! – acesta a fost cuvîntul ei cel mai important, cel mai fatal şi mai inteligibil pentru mine în seara aceea, un cuvînt care m-a făcut să simt că mi s-a înfipt un cuţit în inimă! Cuvîntul îmi explica totul, totul, dar atîta timp cît ea era aproape, în faţa ochilor mei, speram irezistibil şi eram teribil de fericit. Ah, o obosisem grozav în seara aceea, înţelegeam asta, dar mă gîndeam necontenit că imediat voi îndrepta lucrurile. În sfîrşit, în pragul nopţii, era epuizată de tot, am convins-o să adoarmă şi ea a adormit imediat, cufundîndu-se într-un somn adînc. Mă aşteptam să delireze, a delirat, însă uşor. Mă sculam mereu în toiul nopţii şi veneam uşor, în papuci, să mă uit la ea. Îmi frîngeam mîinile deasupra ei, privind această fiinţă bolnavă, întinsă în aşternutul sărac, în patul de fier, pe care-l cumpărasem atunci cu trei ruble. Îngenuncheam, dar nu îndrăzneam să-i sărut picioarele în somn

(fără voia ei!). Îngenuncheam ca să mă rog lui Dumnezeu, dar săream iarăşi în picioare. Lukeria nu mă slăbea din ochi şi ieşea mereu din bucătărie. M-am dus la ea şi i-am spus să se culce, adăugînd că de mîine începe „cu totul altceva“.

Şi credeam în asta orbeşte, nebuneşte, teribil. Ah, entuziasmul, entuziasmul mă copleşea! Nu aşteptam decît ziua de mîine. Şi mai ales, cu toate simptomele, nu mă aşteptam la vreo nenorocire. Deşi vălul îmi căzuse de pe ochi, încă nu-mi recăpătasem toată luciditatea şi – ah! – mult, mult timp încă nu mi-am recăpătat-o – ah! – pînă astăzi, pînă astăzi!!! Şi cum, cum puteam să mi-o recapăt? Atunci ea încă mai trăia, era chiar aici, în faţa mea, iar eu eram în faţa ei. „Mîine o să se trezească, o să-i spun totul şi ea o să vadă totul.“ Iată cum judecam atunci, simplu şi clar, de aici şi entuziasmul! Principalul era această călătorie la Boulogne. Cine ştie de ce, mă tot gîndeam că Boulogne e totul, că în Boulogne e ceva decisiv. „La Boulogne, la Boulogne!...“ În această stare de nebunie, aşteptam dimineaţa.

III. Înţeleg prea bine

Şi doar asta a fost cu numai cîteva zile în urmă, acum cinci zile, numai acum cinci zile, marţea trecută! Nu, nu, încă puţin, dacă ar mai fi avut un pic de răbdare, eu aş fi risipit întunericul! Şi parcă nu s-a liniştit? A doua zi mă asculta de-acum zîmbind, chiar dacă era derutată... Principalul e că în tot acest timp, în decursul celor cinci zile, a simţit sau derută, sau ruşine. Se şi temea, se temea foarte tare. Nu contest, nu neg evidenţele ca un nebun: spaima exista, dar cum să nu se teamă? Căci deveniserăm străini de-atîta vreme, ne îndepărtaserăm atît de mult unul de altul şi deodată această... Dar eu nu mă uitam la spaima ei, doar strălucea ceva nou!... E adevărat, e adevărat, şi nu mai încape îndoială că am făcut o greşeală. Şi, poate, am făcut multe greşeli. Chiar a doua zi, de

dimineaţă (era miercuri), de cum m-am trezit, am şi comis o greşeală: mi-am făcut-o prietenă de îndată. M-am pripit, m-am grăbit prea, prea tare, însă o spovedanie era necesară. Ce zic? Aveam nevoie de ceva mai mult decît o spovedanie! Nu i-am ascuns nici măcar ceea ce pînă şi de mine însumi am tăinuit toată viaţa. I-am spus de-a dreptul că toată iarna n-am făcut altceva decît că am fost convins de dragostea ei. I-am explicat că această casă de amanet n-a fost decît o decădere a voinţei şi minţii mele, o idee personală de autoflagelare şi autoelogiere. Am lămurit-o că atunci, la bufet, am fost realmente laş, din cauza caracterului meu, din cauza suspiciunii: m-a uimit ambianţa, bufetul m-a uimit; m-a uimit şi întrebarea: cum o să ies din asta fără să par ridicol? Nu de duel m-am temut, mi-a fost frică să nu mă bag într-o prostie... Iar pe urmă n-am vrut să recunosc şi i-am chinuit pe toţi, şi pe ea am chinuit-o pentru asta, m-am însurat cu ea tocmai ca s-o chinuiesc pentru asta. În general, am vorbit ca şi cum aş fi fost scuturat de febră. Ea mă lua de mîini şi mă ruga să încetez: „Exagerezi... te chinuieşti singur“ şi iarăşi începeau lacrimile, iarăşi îi dădeau tîrcoale crizele! Mă tot ruga să nu-i mai spun şi să nu-mi mai amintesc toate astea.

Iar eu nu ţineam cont sau ţineam prea puţin cont de rugăminţile ei: primăvara, Boulogne! Acolo e soarele, soarele nostru nou, numai asta îi spuneam! Casa de amanet am închis-o, afacerile i le-am transmis lui Dobronravov. I-am propus pe neaşteptate să împărţim totul săracilor, în afară de cele trei mii de ruble primite de la naşa mea de botez; cu aceşti bani am fi călătorit la Boulogne, iar la întoarcere am fi început o nouă viaţă de muncă. Aşa am stabilit, pentru că ea nu a spus nimic... a zîmbit doar. Şi, pare-mi-se, mai mult din delicateţe a zîmbit, ca să nu mă amărască. Vedeam doar că sînt o povară pentru ea, să nu credeţi că eram chiar atît de prost şi de egoist ca să nu văd

asta. Vedeam totul, pînă la ultimul amănunt, vedeam şi ştiam mai bine decît oricine; toată disperarea mea era la vedere!

Îi tot povesteam despre mine şi despre ea. Şi despre Lukeria. I-am spus că am plîns... Ah, doar şi eu schimbam discuţia, şi eu mă străduiam să trec cu totul sub tăcere unele lucruri. Şi doar s-a însufleţit o dată sau de două ori, îmi aduc, îmi aduc aminte! De ce spuneţi că mă uitam şi nu vedeam nimic? Şi dacă nu s-ar fi întîmplat *asta*, totul ar fi reînviat. Doar mi-a povestit alaltăieri, cînd a venit vorba despre lecturi, ce a citit în iarna asta, doar mi-a povestit şi chiar a rîs cînd şi-a amintit scena dintre Gil Blas şi Arhiepiscopul de Grenada[265]. Şi ce rîs copilăresc, încîntător, la fel ca atunci cînd eram logodiţi (o clipă, doar o clipă a ţinut!), şi ce bucuros eram! De altfel, scena cu episcopul m-a uimit teribil: căci, prin urmare, a găsit destulă linişte sufletească şi fericire ca să se amuze, citind în timpul iernii capodopera. Prin urmare, începuse să se liniştească cu totul, începuse să fie sigură că o voi lăsa *aşa*. „Credeam că mă vei lăsa aşa“, aşa s-a exprimat ea în marţea aceea! Ah, judecata unei fetiţe de zece ani! Şi doar credea, credea că realmente totul va rămîne *aşa*: ea la masa ei, eu, la a mea, şi aşa vom trăi amîndoi pînă la şaizeci de ani. Şi iată, vin la ea, îi sînt soţ, şi soţul are nevoie de dragoste! Ah, ce neînţelegere, ce orbire din partea mea!

O greşeală a fost şi faptul că o priveam cu încîntare; ar fi trebuit să mă ţin tare, căci încîntarea o speria. Însă m-am ţinut tare, de-atunci doar nu i-am mai sărutat picioarele. Niciodată n-am dat pe faţă că... ei bine, că sînt soţul ei, nu-mi stătea mintea la aşa ceva, doar mă închinam! Dar nici nu se poate să taci cu totul, doar era imposibil să nu spun măcar ceva, acolo! Şi deodată i-am făcut destăinuirea că îmi face plăcere să conversez cu ea şi că o consider incomparabil, incomparabil superioară mie prin educaţie şi cultură. A roşit

foarte tare şi, jenată, mi-a spus că exagerez. Şi atunci, cred că din prostie, nu m-am putut abţine şi i-am povestit cît eram de încîntat atunci cînd stăteam cu urechea lipită de uşă şi ascultam duelul ei, duelul inocenţei cu nemernicul acela şi cum mă delecta inteligenţa ei, spiritul strălucitor care se vădea într-o asemenea candoare copilărească. Ea parcă a tresărit, a gîngurit din nou că exagerez, însă faţa i s-a întunecat deodată, şi-a acoperit-o cu mîinile şi a început să plîngă... Acum n-am mai rezistat nici eu, iarăşi am căzut la picioarele ei, iarăşi am început să-i sărut picioarele, şi iarăşi totul s-a încheiat cu o criză, ca şi marţi. Asta a fost ieri seară, iar dimineaţa...

Dimineaţa?! Smintitule, păi dimineaţa asta a fost astăzi, mai adineaori, acum cîtva timp!

Ascultaţi cu atenţie şi încercaţi să înţelegeţi: cînd ne-am întîlnit mai înainte la ora ceaiului (asta era după criza de ieri), chiar m-a uimit cu calmul ei, chiar aşa a fost! Iar eu tremurasem toată noaptea de frică pentru întîmplarea de ieri. Însă deodată ea vine spre mine, se opreşte în faţa mea şi, împreunîndu-şi mîinile (adineaori, adineaori!), începe să-mi spună că e o criminală, că asta o ştie, că această crimă a chinuit-o toată iarna, că o mai chinuie şi acum... că îmi apreciază nespus de mult generozitatea..., „voi fi soţia dumitale credincioasă, te voi respecta...“. În clipa aceea am sărit în picioare ca un smintit şi am îmbrăţişat-o! Am sărutat-o, am sărutat-o pe obraji, pe buze, ca un bărbat care îşi întîlneşte soţia pentru prima oară, după o despărţire îndelungată. Şi de ce am plecat după aceea, numai pentru două ore... paşapoartele noastre pentru străinătate... O, Doamne! Numai cu cinci minute, numai cu cinci minute mai devreme de m-aş fi întors acasă!... Cînd colo, mulţimea aceea la poarta noastră, privirile acelea îndreptate spre mine... o, Doamne!

Lukeria zice (ah, de-acum pe Lukeria n-o s-o las să plece pentru nimic în lume, ea ştie tot, a fost

aici toată iarna, o să-mi povestească totul), zice că după ce am plecat de acasă şi cu cel mult douăzeci de minute înaintea întoarcerii mele, a intrat pe neaşteptate în camera doamnei ca s-o întrebe ceva, nu-mi aduc aminte ce, şi a văzut că îşi scosese icoana (icoana aceea a Născătoarei de Dumnezeu) din chivot, că o avea în faţa ei pe masă, iar doamna parcă numai ce se rugase dinaintea ei. „Ce faceţi, doamnă?“ „Nimic, Lukeria, du-te... Stai puţin, Lukeria.“ S-a apropiat de ea şi a sărutat-o. „Sînteţi fericită, zic eu, doamnă?“ „Da, Lukeria.“ „De mult, doamnă, ar fi trebuit să vină domnul şi să vă ceară iertare... Slavă Domnului că v-aţi împăcat.“ „Bine, zice, Lukeria, du-te, Lukeria“ şi a zîmbit uite-aşa, cumva ciudat. Atît de ciudat că Lukeria s-a întors brusc după zece minute ca să vadă ce face: „Stătea lîngă perete, în dreptul ferestrei, o mînă şi-o sprijinise de perete, iar de ea îşi lipise capul. Stătea aşa şi se gîndea. Şi era atît de cufundată în gîndurile ei, încît nici nu şi-a dat seama că stau şi o privesc din camera cealaltă. Văd eu că parcă zîmbeşte, că stă aşa, se gîndeşte şi zîmbeşte. M-am uitat la ea, m-am răsucit uşor pe călcîie, am ieşit din cameră, gîndindu-mă în sinea mea ce-o mai fi şi asta, cînd deodată aud că a deschis fereastra. Îndată m-am dus la ea să-i spun că «e răcoare, doamnă, nu cumva să răciţi» şi deodată văd că s-a urcat pe fereastră şi că stă în picioare pe pervaz, în fereastra deschisă, cu spatele la mine şi cu icoana în mîini. Inima mi s-a oprit în loc, i-am strigat: «Doamnă, doamnă!». Ea m-a auzit, a vrut parcă să se întoarcă spre mine, dar nu s-a întors, ci a făcut un pas, strîngînd icoana la piept, şi s-a aruncat pe fereastră!“.

Nu-mi aduc aminte decît că, atunci cînd am intrat pe poartă, încă mai era caldă. Principalul e că toţi se uitau la mine. Cînd am venit eu, strigau, dar acum au tăcut brusc şi au început să se ferească din faţa mea şi... ea zăcea cu icoana în mîini. Îmi amintesc că eu, ca prin beznă, m-am apropiat în

tăcere şi am privit-o mult timp, iar ceilalţi m-au înconjurat şi-mi tot spuneau ceva. Şi Lukeria era acolo, dar n-am văzut-o. Spune că a stat de vorbă cu mine. Nu mi-l amintesc decît pe tîrgoveţul acela: tot striga la mine că „nu i-a curs din gură decît un firicel de sînge, un firicel, un firicel!“ şi-mi arăta sîngele care înroşise o piatră. Mi se pare că am atins sîngele şi mi-am pătat un deget, m-am uitat la deget (asta mi-o amintesc), iar el tot repeta: „Un firicel, un firicel!“.

— Ce „firicel“? am început eu, cică, să urlu din răsputeri, mi-am ridicat pumnii şi m-am repezit la el...

Ah, ce absurd, ce absurd! Ceva de neînţeles! De necrezut! Imposibil!

IV. N-am întîrziat decît cinci minute

Şi nu-i aşa? Oare e de crezut? Oare se poate spune că aşa ceva este posibil? De ce, pentru ce a murit această femeie?

O, credeţi-mă, înţeleg: dar de ce a murit... asta-i totuşi o întrebare. S-a speriat de dragostea mea, s-a întrebat la modul serios dacă s-o accepte sau nu, nu a suportat dilema şi a preferat să moară. Ştiu, ştiu că n-are rost să-mi bat capul: a făcut prea multe promisiuni, s-a speriat că n-o să şi le poată ţine, e clar. Aici există cîteva împrejurări absolut îngrozitoare.

Căci rămîne totuşi o întrebare: de ce a murit? Întrebarea asta vuieşte, în creier îmi vuieşte. Aş fi lăsat-o *aşa*, dacă ea ar fi vrut ca lucrurile să rămînă *aşa*. Ea n-a crezut, asta-i! Nu, nu, mint, n-a fost deloc vorba de asta. Pur şi simplu pentru că, în ce mă priveşte, trebuia să fie cinstită: dacă era să mă iubească, atunci trebuia să mă iubească din tot sufletul, nu aşa cum ar fi iubit un negustor. Şi întrucît era exagerat de neprihănită, exagerat de pură ca să consimtă la afecţiunea de care are

nevoie un negustor, n-a vrut să mă înşele. N-a vrut să mă înşele dînd drept dragoste o jumătate sau un sfert de dragoste. Sînt foarte cinstite, asta-i! Am vrut atunci să-i insuflu largheţe în inimă, vă mai amintiţi? Ciudată idee.

Aş fi grozav de curios să aflu: m-a respectat sau nu? Nu ştiu dacă m-a dispreţuit sau nu. Nu cred să mă fi dispreţuit. E teribil de ciudat: de ce niciodată, în decursul întregii ierni, nu mi-a trecut prin minte că mă dispreţuieşte? Am fost absolut convins de contrariu pînă în clipa cînd m-a privit atunci cu *o uimire severă.* Da, *severă*. Atunci am înţeles pe loc că mă dispreţuieşte. Am înţeles irevocabil, pentru totdeauna! Ah, fie, n-avea decît să mă dispreţuiască, chiar toată viaţa, dar să trăiască, să trăiască! Acum cîteva ore încă mai umbla prin casă şi mai vorbea. Nu înţeleg deloc cum de s-a aruncat pe fereastră! Şi cum puteam să bănuiesc chiar cu cinci minute mai înainte? Am chemat-o pe Lukeria. De-acum pentru nimic în lume n-am s-o las pe Lukeria să plece, pentru nimic în lume!

Ah, încă am mai fi putut ajunge la o înţelegere. Ne înstrăinaserăm grozav unul de altul pe timpul iernii, dar oare nu ne-am fi putut regăsi? De ce, de ce nu ne-am fi reunit destinele ca să începem o viaţă nouă? Eu sînt generos, ea – la fel, aşa că uite punctul de întîlnire! Încă vreo cîteva cuvinte, încă vreo două zile, doar atît, şi ea ar fi înţeles totul.

Cel mai regretabil e că a fost o întîmplare, o întîmplare simplă, barbară, perfidă. Asta-i regretabil! Numai cinci minute, n-am întîrziat decît cinci minute! Dacă aş fi venit cu cinci minute mai devreme, clipa fatală ar fi trecut pe alături ca un nor şi niciodată o asemenea idee nu i-ar mai fi trecut prin minte. Şi ar fi sfîrşit prin a înţelege totul. Iar acum nu mi-au mai rămas decît camerele pustii, iarăşi sînt singur. Uite, pendula bate, pe ea n-o priveşte, ei nu-i pare rău de nimic. Nu mai am pe nimeni, asta-i nenorocirea!

Umblu prin cameră, umblu mereu. Ştiu, ştiu, nu-mi mai suflaţi: vi se pare ridicol că mă plîng de întîmplarea asta şi de cele cinci minute? Dar e o evidenţă. Judecaţi şi singuri: nici măcar un bileţel n-a lăsat, cum că, pasămite, „să nu acuzaţi pe nimeni de moartea mea“, aşa cum procedează toţi sinucigaşii. Oare chiar nu şi-a dat seama că cel puţin Lukeria ar putea avea neplăceri? „Ai fost, cică, singură cu ea, înseamnă că tu i-ai făcut vînt.“ În tot cazul, ar fi hărţuit-o fără să fie vinovată, dacă de afară şi de la ferestrele casei din curte patru persoane n-ar fi văzut-o stînd în picioare pe pervaz şi aruncîndu-se cu icoana în mîini. Însă şi faptul că erau oameni în curte a fost o întîmplare. Nu, totul n-a fost decît o clipă, doar o clipă de iresponsabilitate. O fantezie momentană! Şi ce dacă s-a rugat în faţa icoanei? Asta nu înseamnă că a făcut-o înaintea morţii. Totul nu a ţinut decît o clipă, toată hotărîrea ei a fost luată, poate, în cele vreo zece minute cît a stat lîngă perete, cu capul sprijinit într-o mînă, zîmbind. I-a intrat o idee în cap, a ameţit-o şi n-a mai putut să-i reziste.

Orice aţi spune, aici e o neînţelegere flagrantă. Cu mine încă mai putea trăi. Dar dacă e vorba de anemie? De anemie, de epuizarea energiei vitale? A obosit peste iarnă, asta-i...

Am întîrziat!!!

Ce subţirică e în sicriu, ce ascuţit i s-a făcut năsucul! Genele îi cad pe pleoape ca nişte săgeţi. Şi s-a prăbuşit fără să-şi frîngă, fără să-şi strivească nimic! Numai acel „firicel de sînge“. Adică o linguriţă. Comoţie internă. O idee ciudată: nu s-ar putea să n-o îngrop? Pentru că dacă o vor lua de aici, atunci... ah, nu, mi-ar fi aproape imposibil să suport! O, ştiu că trebuie dusă de aici, nu sînt nebun şi nu delirez cîtuşi de puţin, dimpotrivă, niciodată pînă acum mintea nu mi-a fost atît de limpede, dar cum să rămîn din nou singur în casă, în cele două camere, numai cu

lucrurile amanetate? Coşmar, coşmar, iată unde-i coşmarul! Am chinuit-o, asta-i!

Ce să mă fac acum cu legile voastre? La ce-mi trebuie obiceiurile voastre, moravurile voastre, viaţa voastră, statul vostru, credinţa voastră? N-are decît să mă interogheze judecătorul vostru, puteţi să mă duceţi la tribunalul vostru, la procesul vostru public, iar eu voi spune că nu recunosc nimic. Judecătorul va striga: „Tăceţi, domnule ofiţer!“. Iar eu o să-i strig drept răspuns: „Ce putere mai ai tu acum ca să-ţi dau ascultare? De ce fatalitatea tenebroasă a distrus tot ce aveam mai drag? Ce să mai fac acum cu legile voastre? Mă separ“. Ah, mi-e totuna!

E oarbă, oarbă! E moartă, nu aude! Nici nu ştii ce paradis aş fi clădit împrejurul tău. Aveam paradisul în suflet şi l-aş fi sădit în jurul tău. Să zicem că nu m-ai fi iubit. Şi ce-i cu asta? Totul ar fi fost *aşa*, totul ar fi rămas *aşa*. Ai fi putut doar să-mi povesteşti, ca unui prieten, şi ne-am fi bucurat, şi am fi rîs bucuroşi, privindu-ne în ochi. Am fi trăit aşa. Şi dacă ai fi îndrăgit pe altul, n-ar fi fost nimic, nimic! Te-ai fi plimbat rîzînd cu el, iar eu te-aş fi privit de pe partea cealaltă a străzii... Ah, ce n-aş da numai ca ea să mai deschidă ochii măcar o dată! Numai pentru o clipă, numai o clipă să mă privească, aşa cum m-a privit adineaori, cînd stătea în faţa mea şi jura că îmi va fi soţie credincioasă! Ah, dintr-o singură privire a mea ar înţelege totul!

Fatalitatea! Ah, natura! Oamenii sînt singuri pe lume, asta-i nenorocirea! „E vreun om viu în cîmpie?“ strigă voinicul din legendele ruseşti. Strig şi eu, care nu sînt voinic de legendă, dar nimeni nu-mi răspunde. Se spune că soarele dă viaţă universului. Soarele va răsări şi, ia uitaţi-vă la el, oare nu-i un mort şi nimic altceva? Totul e mort şi peste tot sînt morţi. Nu sînt decît oameni şi împrejurul lor e tăcere, iată ce e pămîntul. „Oameni, iubiţi-vă unul pe altul“[266]. Asta cine-a

spus-o? A cui este porunca? Pendula bate într-o monotonie insensibilă, dezgustătoare. E ora două după miezul nopţii. Pantofiorii ei sînt lîngă pat, parcă ar aştepta-o... Nu, vorbesc serios, mîine, după ce o vor lua de aici, ce se va alege din mine?

265 *Gil Blas* şi *Episcopul de Grenada*, personaje din romanul *Istoria lui Gil Blas de Santillane* de Alain René Lesage (1668-1747).

266 Parafrază după *Ioan*, 15, 17: „Aceasta vă poruncesc: să vă iubiţi unul pe altul".

Decembrie

Capitolul I

I. Din nou despre o treabă simplă, dar complicată

Cu exact o lună de zile în urmă, în *Jurnalul* meu din octombrie, am scris o notă despre o infractoare nefericită, Katerina Prokofieva Kornilova, mama aceea vitregă, care, în luna mai, înciudată pe soţul ei, şi-a aruncat pe fereastră fiica vitregă în vîrstă de şase ani. Această întîmplare este cunoscută mai ales prin faptul că fetiţa, fiica vitregă, aruncată fiind pe fereastră de la etajul al treilea, nu a păţit nimic, nu şi-a rupt nimic în ea şi acum este vie şi nevătămată. Nu voi relata în amănunţime articolul meu din octombrie, cititorii poate nu l-au uitat. Voi atrage atenţia doar asupra scopului articolului meu: imediat mi s-a părut că incidentul este mult prea neobişnuit şi foarte repede m-am convins că nu-l putem privi *prea simplist*. Nefericita infractoare era gravidă, era iritată de reproşurile soţului, tînjea. Dar la mijloc nu a fost asta, adică nu dorinţa de a se răzbuna pe soţul ei care îi reproşa şi o amăra a fost mobilul tentativei de crimă, ci o„afecţiune de graviditate". După părerea mea, în acea perioadă, ea a trăit cîteva zile sau cîteva săptămîni de stare specială, nestudiată, dar indiscutabil existentă la unele femei gravide, cînd în sufletul femeii însărcinate au loc schimbări ciudate, bizare subordonări şi influenţe, nebunii fără nebunie, care uneori pot degenera în monstruozităţi peste măsură de puternice. Am adus în discuţie exemplul, pe care îl ştiam încă din copilărie, al unei doamne din Moscova, care, într-o anumită perioadă a gravidităţii, se lăsa pradă unei ciudate dorinţe şi ceda unei apucături bizare, furtului. De remarcat, doamna respectivă ieşea în oraş cu propria ei

trăsură şi nu avea absolut deloc nevoie de lucrurile pe care le fura şi totuşi fura conştient, dîndu-şi foarte bine seama de ceea ce face. Îşi păstra întru totul luciditatea, însă nu putea rezista acestei ciudate porniri. Asta am scris-o acum două luni şi, recunosc, am scris-o cu scopul cel mai îndepărtat şi mai lipsit de şansă: speram s-o ajut cît de cît şi să uşurez soarta acelei biete femei, în pofida sentinţei teribile, care şi fusese pronunţată. În articolul meu, nu m-am putut abţine să nu spun că, dacă juraţii noştri au dat de atîtea ori verdicte de achitare, mai ales femeilor, deşi se ştia că şi-au săvîrşit faptele în deplină cunoştinţă de cauză, în pofida evidentelor dovezi asupra acestor infracţiuni, pe deplin elucidate de instanţă, şi Kornilova putea fi achitată. (Cu numai cîteva zile după ce biata Kornilova, gravidă, a fost condamnată la muncă silnică şi la deportare pe viaţă în Siberia, a fost achitată o criminală foarte ciudată, o ucigaşă, Kirilova[267].) De altfel, citez ceea ce am scris atunci:

„În tot cazul, juraţii, dacă ar fi achitat-o pe acuzată, ar fi putut să se sprijine pe ceva: «deşi, pasămite, asemenea afecţiuni maladive sînt rare, ele totuşi există; nu s-ar putea ca şi în cazul acesta să fie vorba de o consecinţă a graviditătţii?». Iată ce ar fi putut să-şi spună. Oricum, în cazul de faţă, clemenţa ar fi fost înţeleasă de toată lumea şi nu ar fi deconcertat. Nu importă că ar fi putut rezulta o eroare: mai bine să te înşeli în clemenţă, decît în pedeapsă, mai ales că, în situaţia dată, nici n-ai cum verifica. Inculpata e prima care se consideră vinovată; îşi recunoaşte imediat fapta, a recunoscut şi la tribunal, peste o jumătate de an. Păi ea, poate, şi în Siberia se duce cu inima împăcată, ba încă şi considerîndu-se profund vinovată în sufletul ei; poate chiar va muri, căindu-se în clipa cea din urmă şi socotindu-se o asasină; şi nici măcar nu va avea idee, aşa cum nimeni nu va avea pe lumea

asta, de faptul că în starea de graviditate există o afecţiune maladivă, care, poate, a fost singura cauză a istoriei şi că, dacă n-ar fi fost însărcinată, poate că nu s-ar fi întîmplat nimic... Da, din două erori e mai bine s-o alegi pe cea a clemenţei".

Atunci, după ce am scris toate astea, luat înainte de ideea mea, am început să visez şi am adăugat că, poate, această nefericită infractoare de douăzeci de ani, care trebuia să nască în curînd în închisoare, s-o fi împăcat din nou cu soţul ei. Poate că soţul (liber acum şi avînd dreptul să se recăsătorească) vine la ea la închisoare în aşteptarea plecării ei la ocnă, poate că plîng, se căinează împreună. Poate că şi fetiţa care a avut de suferit vine la „mămuca", uitînd totul şi alintîndu-se pe lîngă ea din toată inima. Am zugrăvit chiar scena despărţirii lor la gară. Toate aceste „visări" nu s-au revărsat atunci de sub peniţa mea de dragul efectului sau de dragul unor imagini, ci pur şi simplu am simţit atunci adevărul vieţii, constînd în faptul că amîndoi, soţul şi soţia, chiar dacă vor fi crezînd – el despre ea şi ea despre sine – că femeia este într-adevăr o criminală, în realitate *nu puteau* să nu se ierte unul pe altul, să nu se împace din nou, şi asta numai datorită simţirii lor creştine, datorită sentimentului involuntar şi instinctiv că fapta săvîrşită, care, în ochii lor simpli, este atît de evidentă şi neîndoielnică, în esenţă *poate să nu fie cîtuşi de puţin o crimă*, ci ceva care s-a întîmplat într-un mod ciudat, ceva care s-a săvîrşit ciudat, parcă fără voinţa femeii, fiind un fel de predestinare dumnezeiască pentru păcatele amîndurora...

Terminînd articolul de atunci şi inserîndu-l în *Jurnal*, sub impresia celor visate, am făcut toate eforturile ca s-o văd pe Kornilova cît încă mai era în închisoare. Recunosc că eram foarte curios să verific dacă ghicisem într-adevăr ceva în cele ce scrisesem şi, mai apoi, visasem despre Kornilova. Tocmai atunci s-a întîmplat să am parte de o

împrejurare foarte favorabilă, care mi-a oferit curînd posibilitatea de a o vizita pe Kornilova şi de a face cunoştinţă cu ea. Şi pînă şi eu am fost uluit: imaginaţi-vă că visările mele s-au dovedit adevărate cel puţin pe trei sferturi; am ghicit ca şi cum aş fi fost de faţă. Soţul într-adevăr a venit şi vine, plîng într-adevăr amîndoi, se căinează unul pe altul, se iartă unul pe altul şi-i iartă pe ceilalţi. „Fetiţa ar veni, mi-a spus Kornilova, dar acum e dată la o şcoală, la o instituţie închisă". Regret că nu pot reda tot ce am aflat despre viaţa acestei familii distruse, mai ales că există aici nişte lucruri foarte curioase, desigur, în felul lor. O, fireşte, am şi greşit cîte ceva, dar nu în punctele esenţiale. Kornilov, de pildă, deşi ţăran, umblă în straie nemţeşti, e mult mai tînăr decît mi l-am imaginat, lucrează ca scafar la o fabrică unde se produce hîrtie pentru documentele oficiale şi primeşte un salariu lunar destul de mare pentru un ţăran, deci este mult mai bogat decît îmi închipuiam eu în reveriile mele. Iar ea este croitoreasă, a fost croitoreasă şi, chiar acum, în închisoare, se ocupă cu croitoria, lucrează pe bază de comandă şi cîştigă şi ea bani frumoşi. Într-un cuvînt, nu e nici pe departe vorba de „pînza şi pîslarii de care ea va avea nevoie pentru drum, nici de ceai cu zahăr", tonul trebuie luat puţin mai de sus. Cînd am venit pentru prima dată, ea născuse de cîteva zile, şi nu un băiat, ci o fetiţă etc. etc. Inadvertenţele sînt mărunte, dar în aspectele principale n-am greşit deloc.

Atunci, după naştere, ea se afla într-o încăpere specială, singură; într-un colţ, pe pat, lîngă ea, era nou-născuta, care de-abia în ajun fusese botezată. Cînd am intrat, copilul a scîncit încet, cu acea slabă răguşeală, deosebită, pe care o au toţi nou-născuţii. Apropo, cine ştie de ce, această închisoare nici măcar nu se numeşte închisoare, ci „casă de detenţie preventivă pentru infractori". Aici, de altminteri, sînt internaţi foarte mulţi infractori, mai

ales la nişte capitole foarte curioase de infracţiuni, despre care, cînd va veni timpul, poate, voi mai vorbi. Dar adaug, pentru că veni vorba, că am rămas cu o impresie foarte îmbucurătoare, cel puţin din această secţie pentru femei a închisorii, văzînd neîndoielnica omenie a gardiencelor faţă de infractoare. Apoi am fost şi în alte celule, unde erau adunate infractoarele cu copii sugari. Am văzut cu ochii mei grija, atenţia, felul cum le tratează aceste şefe imediate ale lor, demne de tot respectul. Deşi nu am întreprins observaţii îndelungate, există acolo aspecte, cuvinte, fapte şi gesturi care spun foarte multe dintr-odată. Prima dată, am stat cu Kornilova vreo douăzeci de minute; e o femeie frumoasă, foarte tînără, cu privirea inteligentă, dar foarte, foarte naivă. La început, vreo două minute, s-a arătat foarte mirată de vizita mea, dar a ajuns repede să creadă că vede alături *unul de-al ei*, un om care o compătimeşte (aşa m-am recomandat de cum am intrat) şi a fost foarte sinceră cu mine. Nu face parte dintre persoanele vorbăreţe şi foarte ingenioase în conversaţie, dar ce spune, spune ferm şi clar, se vede că nu minte şi vorbeşte întotdeauna cu blîndeţe, dar fără nici un fel de dulcegărie, fără nici un fel de tămîiere. Nu numai că a vorbit cu mine ca de la egal la egal, ci şi considerîndu-mă aproape unul de-al ei. Tot atunci, probabil influenţată de naşterea recentă şi de amintirea, tot recentă, a sentinţei care i se dăduse (în chiar ultimele zile de graviditate), era întru cîtva surescitată şi chiar a început să plîngă, amintindu-şi o depoziţie făcută împotriva ei în instanţă, referitoare la nişte cuvinte pe care le-ar fi rostit în ziua faptei, cuvinte pe care ea nu le-ar fi spus niciodată. Era foarte amărîtă de nedreptatea acestei depoziţii, dar m-a uimit că nu vorbea cîtuşi de puţin cu ciudă şi n-a făcut decît să exclame: „Înseamnă că aşa mi-a fost soarta!“. Cînd eu, în aceeaşi clipă, am adus vorba de copilul ei nou-

născut, a început imediat să zîmbească: „Ieri, cică, l-am botezat“. „Şi cum îl cheamă?“ „Păi, ca pe mine, Katerina.“ Acest zîmbet al unei mame osîndite la ocnă, mamă care zîmbeşte spre copilul ei, născut în închisoare imediat după sentinţa care îl condamnă şi pe el, încă nenăscut pe lume, odată cu maică-sa, acest zîmbet, deci, mi-a insuflat un sentiment ciudat şi apăsător. Cînd am început să-i pun întrebări prudente despre fapta săvîrşită, tonul răspunsurilor ei mi-a plăcut imediat extrem de mult. Îmi răspundea direct şi clar, cîtuşi de puţin evaziv, aşa că am văzut de îndată că nu e nevoie de nici un fel de precauţii speciale. A recunoscut că e vinovată de tot ceea ce fusese acuzată. Pe loc m-a mirat şi faptul că despre soţul ei (pe care era înciudată cînd a aruncat fetiţa pe fereastră) nu numai că n-a spus vreo răutate, vreo vorbă care să-l învinovăţească măcar cît de cît, ci chiar dimpotrivă. „Şi atunci cum de s-a întîmplat?“ Şi ea mi-a povestit de-a dreptul cum s-a întîmplat. „I-am vrut răul, numai că parcă aici n-ar fi fost voia mea la mijloc, ci una străină.“ Îmi amintesc că a adăugat (la întrebarea mea) că, deşi s-a dus la poliţie ca să anunţe cele întîmplate, „nu-mi venea deloc să mă duc la poliţie, însă habar n-am cum s-a făcut că m-am dus, nici eu nu ştiu de ce, şi m-am denunţat singură, spunînd totul“.

*

Încă din ajunul vizitei aflasem că avocatul ei, domnul L., făcuse recurs; deci, mai rămînea o speranţă cît de mică. Însă, pe lîngă asta, mai aveam în minte încă o speranţă, pe care, de altminteri, o trec acum sub tăcere, dar pe care tot atunci, spre sfîrşitul vizitei mele, i-am destăinuit-o. Ea m-a ascultat fără prea mare încredere în şansele de succes ale visărilor mele, dar a crezut din toată inima că am intenţii bune în ce o priveşte şi mi-a mulţumit pe loc. La întrebarea dacă n-aş putea să-i fiu de folos cu ceva, ea, dîndu-şi imediat seama la

ce mă refer, mi-a răspuns că nu are nevoie de nimic, că are bani şi are ce lucra. Dar în aceste cuvinte nu s-a făcut simţită nici cea mai mică urmă de supărare, aşa că, dacă nu ar fi avut bani, poate că nu ar fi refuzat să accepte un mic ajutor din partea mea.

Apoi am mai trecut pe la ea de vreo două ori. Printre altele, am adus dinadins vorba despre achitarea completă a ucigaşei Kirilova, care avusese loc doar la cîteva zile după condamnarea ei, a Kornilovei, însă n-am remarcat la ea nici un pic de invidie sau cîrteală. Evident, e înclinată să se considere drept o criminală fără pereche. Privind-o mai îndeaproape, am observat fără să vreau că la temelia acestui destul de curios caracter feminin se află foarte multă uniformitate, ordine şi, ceea ce m-a interesat în mod deosebit, veselie. Şi totuşi, e evident că o chinuie amintirile: cu o durere profundă şi sinceră, regretă că a fost aspră cu copilul, că „l-a urît“, că l-a bătut, ascultînd cum soţul îi scoate la nesfîrşit ochii cu fosta lui soţie şi, după cum mi-am dat eu seama, fiind geloasă pe răposata soţie a acestuia. O tulbură evident, de altfel, gîndul că acum soţul ei este liber şi chiar se poate căsători şi o dată mi-a spus cu mare satisfacţie, îndată după ce am ajuns la ea, că nu de mult venise soţul ei şi că îi spusese cu gura lui că „nu-i stă lui gîndul acum la însurătoare!“ – deci, mi-am zis eu, ea fusese prima care adusese vorba despre asta. Repet, îşi dă foarte bine seama că, după condamnarea care i s-a dat, soţul ei nu îi mai e deloc soţ şi că nu mai sînt căsătoriţi. Imediat mi-am zis că, într-adevăr, ei au acum întîlniri şi discuţii cît se poate de interesante.

Cu prilejul acestor vizite mi s-a întîmplat să discut cu cîteva dintre gardiencele închisorii şi cu dna A.P.B., directoarea adjunctă a instituţiei. M-am mirat de evidenta simpatie pe care Kornilova le-a trezit-o tuturor. Dna A.P.B. mi-a relatat, printre altele, o observaţie interesantă a dumneaei, şi

anume că, atunci cînd Kornilova a fost adusă la închisoare (imediat după tentativa de crimă), era cu totul altă ființă, grosolană, nepoliticoasă, rea, gata oricînd să dea răspunsuri răutăcioase. Dar n-au trecut nici două-trei săptămîni şi s-a schimbat brusc: s-a arătat o ființă bună la suflet, naivă, sfioasă „şi aşa a rămas pînă acum". Această relatare mi s-a părut foarte potrivită pentru *caz.* Dar nenorocirea era că respectivul caz fusese deja rezolvat, semnat şi sentința se pronunțase. Însă zilele acestea am fost înştiințat că s-a făcut recurs în legătură cu sentința, că recursul a fost admis (ca urmare a încălcării articolului 693 din Codul penal) şi că procesul se va rejudeca într-o altă secțiune a tribunalului, cu participarea juraților. Astfel, acum, în momentul de față, Kornilova este din nou inculpată, şi nu ocnaşă, este soția legitimă a soțului ei, iar el îi este soț legitim! Deci, pentru ea a început iarăşi să licărească o speranță. Să dea Domnul ca acest suflet tînăr, care a îndurat deja atîtea, să nu fie frînt definitiv printr-un nou verdict defavorabil. Sufletului omenesc îi e greu să suporte asemenea zguduiri: ar fi ca şi cum un condamnat la moarte prin împuşcare ar fi brusc dezlegat de la stîlp, i s-ar da o speranță, i s-ar scoate legătura de la ochi, i s-ar arăta din nou soarele şi, peste cinci minute, la fel de brusc, ar fi dus din nou la stîlp şi legat acolo. Într-adevăr, oare nu se va acorda nici o atenție faptului că inculpata era însărcinată atunci cînd a săvîrşit nelegiuirea? Cea mai importantă parte a acuzării se bazează, desigur, pe argumentul că era *conştientă* în timpul faptei; dar, iarăşi, care, ce fel de rol joacă în acest caz starea de conştiență? Putea să-şi păstreze complet luciditatea, dar n-a reuşit să reziste afecțiunii maladive, smintite, anormale, în pofida conştiinței celei mai limpezi. Oare asta pare chiar o imposibilitate? Dacă nu ar fi fost însărcinată, într-un moment de iritare răutăcioasă, poate s-ar fi gîndit aşa: „Fetița e rea, ia s-o arunc pe fereastră,

pentru ca el să nu-mi mai scoată ochii ceas de ceas cu mama ei“. S-ar fi gîndit, dar nu ar fi făcut-o; însă, gravidă fiind, *nu a rezistat* şi a făcut-o. Oare nu se putea întîmpla chiar aşa? Şi ce importanţă are faptul că depune singură mărturie în defavoarea ei că încă din ajun a vrut să arunce fetiţa pe fereastră, dar că n-a putut-o face din cauza soţului? Totuşi, această intenţie criminală, atît de logic şi de ferm gîndită, şi îndeplinită atît de metodic (cu mutarea ghivecelor cu flori etc.) a doua zi nu poate fi în nici un caz socotită o fărădelege obişnuită, chibzuită: aici s-a întîmplat ceva nefiresc, anormal. Gîndiţi-vă la un singur lucru: aruncînd fetiţa pe fereastră şi uitîndu-se ca să vadă cum a căzut[268] (în primul moment fetiţa zăcea în nesimţire şi de sus, fireşte, se putea crede că-i moartă), ucigaşa închide fereastra, se îmbracă şi se duce la poliţie, unde se autodenunţă. De ce s-ar fi autodenunţat, dacă a pus fărădelegea la cale în mod ferm şi chibzuind-o cu sînge rece? Cine, unde-s martorii care să spună că ea a aruncat copilul pe fereastră, că acesta n-a căzut singur, din nebăgare de seamă? Păi ea chiar şi pe soţul ei, la întoarcerea acestuia acasă, ar fi putut să-l convingă de faptul că fetiţa a căzut singură, că ea n-are nici o vină (aşa că s-ar fi răzbunat pe soţ şi s-ar fi şi justificat). Şi dacă, uitîndu-se pe fereastră, s-ar fi încredinţat că fetiţa nu s-a rănit, că, dimpotrivă, trăieşte şi, prin urmare, poate depune apoi mărturie contra ei, şi în acest caz putea să nu se teamă de nimic: ce valoare putea avea, în ancheta penală, depoziţia unei fetiţe de şase ani, care susţine că a fost apucată din spate de picioare şi i s-a făcut vînt pe fereastră? Păi orice medic expert ar fi fost în măsură să confirme că fetiţei putea să i se pară (adică, chiar dacă ar fi căzut singură), în clipa cînd şi-a pierdut echilibrul şi s-a prăbuşit, că cineva a înşfăcat-o din spate şi a împins-o în jos. Dar, dacă aşa stau lucrurile, atunci de ce infractoarea s-a dus de îndată să se autodenunţe? Desigur, mi se va

răspunde: „Era disperată, voia să-şi pună cumva capăt zilelor“. Într-adevăr, nici nu poate fi găsită altă explicaţie, dar şi această explicaţie demonstrează în ce tensiune şi tulburare sufletească se afla această femeie *gravidă.* Sînt interesante propriile ei cuvinte: „nu-mi venea deloc să mă duc la poliţie, dar nu ştiu cum s-a făcut că m-am dus“. Deci, a acţionat ca în delir, „*parcă nu din propria ei voinţă*“, cu toate că era pe deplin conştientă.

Pe de altă parte, mărturia dnei A.P.B. explică şi ea teribil de multe lucruri: „Era o cu totul altă fiinţă, grosolană, rea, care după două-trei săptămîni s-a schimbat brusc: s-a arătat o fiinţă sfioasă, bună la suflet, blîndă“. De ce s-a întîmplat aşa? Pur şi simplu, pentru că a luat sfîrşit respectiva perioadă maladivă de graviditate, perioada de voinţă bolnavă şi de „nebunie fără nebunie“, odată cu ea a trecut afecţiunea maladivă şi s-a arătat o cu totul altă fiinţă.

Încă ceva: la ce se va ajunge dacă va fi condamnată din nou la ocnă, dacă ea, deja zdrobită, trecută deja prin multe, va fi înfrîntă şi strivită de o *nouă* condamnare şi, la douăzeci de ani, fără să-şi fi început viaţa, cu un copil sugar în braţe, va fi aruncată la ocnă? Multe învăţăminte va primi la ocnă? Oare sufletul ei nu se va încrîncena, nu se va corupe, nu se va înrăi pentru totdeauna? Cînd şi pe cine a îndreptat ocna? Şi mai ales, toate acestea s-ar putea întîmpla în condiţiile în care nu a fost elucidat sau combătut argumentul cu privire la afecţiunea maladivă datorată stării de graviditate în care se afla. Repet ca şi acum două luni: „Mai bine să greşim în caritate decît în pedeapsă“. Achitaţi-o pe această femeie nefericită şi, poate, nu va pieri un suflet tînăr, care, poate, mai are mult de trăit şi în care încolţesc mulţi germeni de bun augur. Pe cînd la ocnă totul se va pierde sau sufletul se va perverti, iar acum, dimpotrivă, teribila învăţătură de minte, pe care a şi primit-o, o

va feri, poate, pentru toată viaţa de fapte rele; şi principalul e că, poate, această învăţătură va fi de mare ajutor pentru seminţele şi germenii binelui, care există vizibil şi neîndoielnic în acest suflet tînăr, făcînd posibile dezvoltarea şi maturizarea lor. Şi chiar dacă într-adevăr inima ei ar fi nesimţitoare şi rea, caritatea ar înmuia-o cu siguranţă. Dar vă încredinţez că nu e nici pe departe nesimţitoare şi rea, şi asupra acestui lucru nu sînt singurul care depune mărturie. Oare chiar nu se poate s-o achităm, *să riscăm* o achitare?

II. O morală tardivă

Şi fără asta, numărul din octombrie al *Jurnalului* meu mi-a dat destulă bătaie de cap, în felul lui, desigur. Acolo este un scurt articol, *O sentinţă,* care mi-a lăsat şi mie un fel de îndoială. Această *Sentinţă* este spovedania unui sinucigaş, ultimul cuvînt al unui sinucigaş, scris de el ca justificare şi, poate, ca *învăţătură*, chiar înainte de a-şi pune pistolul la tîmplă. Unii dintre prietenii mei, la părerea cărora ţin cel mai mult, au avut faţă de articol chiar cuvinte de laudă, dar şi ei mi-au confirmat îndoielile. M-au lăudat pentru faptul că parcă într-adevăr am găsit formula acestui tip de sinucigaşi, o formulă care le exprimă clar esenţa, dar s-au îndoit: oare scopul articolului meu este clar pentru toţi şi pentru fiecare dintre cititorii mei? Nu va produce, dimpotrivă, o impresie total contrară? Mai mult chiar: unii, cărora şi pînă acum au început să li se năzară pistolul şi funia, nu se vor lăsa ispitiţi de articol, citindu-l, şi nu vor deveni cumva şi mai fermi în nefericitele lor intenţii? Într-un cuvînt, s-au exprimat exact aceleaşi îndoieli care au încolţit şi în sufletul meu. Drept rezultat, s-a ajuns la concluzia că trebuie să exprim, la sfîrşitul articolului, în cuvinte clare, din partea autorului, scopul cu care l-am scris şi chiar să enunţ de-a dreptul o morală.

Sînt de acord cu asta; de fapt, şi eu, cînd încă mai scriam articolul, simţeam că morala este necesară; dar mi-a fost cumva jenă s-o enunţ atunci. Mi s-a părut că e o ruşine să-mi imaginez că pînă şi cel mai simplu dintre cititorii mei are în el atîta simplitate, încît să nu-şi dea singur seama de *subtextul* articolului şi de scopul lui, de morala pe care o conţine. Pentru mine acest scop era atît de limpede, încît fără să vreau mi-am închipuit că e la fel de limpede pentru oricine. S-a văzut că m-am înşelat.

Este justă observaţia unui scriitor, făcută acum cîţiva ani, că altădată se considera că-i o ruşine să recunoşti că nu înţelegi anumite lucruri, pentru că era o dovadă directă asupra mărginirii celui care recunoştea, asupra ignoranţei lui, asupra slabei dezvoltări a minţii şi inimii lui, asupra slabelor facultăţi mintale. Acum însă, dimpotrivă, foarte frecvent, propoziţia „Asta n-o înţeleg“ este rostită aproape cu mîndrie, cel puţin cu un aer plin de importanţă. Cu ajutorul acestei propoziţii, omul parcă urcă imediat pe un piedestal în ochii celor care-l ascultă şi, ceea ce e şi mai comic, în propriii săi ochi, fără să se jeneze cîtuşi de puţin de preţul prea mic al piedestalului. „Nu înţeleg nimic din Rafael“ sau „L-am citit pe Shakespeare în întregime şi, recunosc, n-am găsit absolut nimic deosebit la el“, astăzi aceste cuvinte pot fi chiar luate nu numai drept un semn de inteligenţă profundă, dar şi drept ceva temerar, aproape drept o faptă de înaltă moralitate. Şi parcă doar Rafael, doar Shakespeare sînt supuşi acum acestei judecăţi şi acestei îndoieli?

Această observaţie despre ignoranţii vanitoşi, pe care am redat-o aici cu cuvintele mele, este destul de exactă. Într-adevăr, ignoranţii au început să fie din cale-afară de vanitoşi. Indivizii puţin evoluaţi şi mărginiţi nu se jenează de însuşirile lor nenorocite ci, dimpotrivă, s-a ajuns pînă acolo că această stare „le dă curaj“. Şi eu am remarcat

adeseori că şi în literatură, şi în viaţa privată apăreau mari izolări şi dispărea multilateralitatea cunoaşterii: cei care îşi criticau adversarii pînă făceau spumă la gură, cîte zece ani în şir nu citeau nici un rînd din scrierile adversarilor lor: „Eu, pasămite, am alte convingeri şi n-o să citesc prostii". Într-adevăr, multă ambiţie, dar puţină muniţie. Această unilateralitate şi închistare extremă, această izolare şi intoleranţă au apărut doar în timpul nostru, adică mai ales în ultimii douăzeci de ani. În plus, mulţi au început să capete un fel de curaj fără sfială: oameni care ştiau lucruri infim de puţine rîdeau, şi chiar pe faţă, de persoane care ştiau şi înţelegeau de zece ori mai mult decît ei. Dar cel mai rău e că, pe zi ce trece, tot mai mult se instaurează „unilateralitatea": de exemplu, a început să se piardă simţul aplicării, al parabolei, al alegoriei. În mod vizibil oamenii au încetat (vorbind la modul general) să mai înţeleagă gluma, umorul, iar asta, după cum remarcă un gînditor german, este unul dintre semnele cele mai clare ale decăderii morale şi intelectuale a unei epoci. Dimpotrivă, s-au plodit tonţi posomorîţi, frunţile s-au încruntat şi s-au ascuţit – şi totul e drept şi numai drept, totul merge în linie dreaptă şi se opreşte într-un singur punct. Credeţi că nu mă refer decît la cei tineri şi la liberali? Vă încredinţez că şi de bătrîni vorbesc, şi de conservatori. Parcă imitîndu-i pe tineri (care acum, de altfel, sînt cărunţi), încă de acum douăzeci de ani, au apărut conservatori unilaterali, bătrîni iritaţi, care nu mai înţelegeau absolut nimic din problemele curente, nu-i înţelegeau deloc pe oamenii noi, nu pricepeau tînăra generaţie. Unilateralitatea lor, dacă vreţi, a fost uneori chiar mai rigidă, mai feroce şi mai obtuză decît unilateralitatea „oamenilor noi". Ah, se prea poate ca asta să li se fi tras de la abundenţa de dorinţe bune şi de la un sentiment generos, dar mîhnit de cele mai noi imprudenţe; totuşi, uneori ei au fost mai orbi chiar decît noii unilateralişti. De

altfel, mi se pare că judecînd unilateralitatea, m-am cam îndepărtat de subiect.

De îndată ce a apărut articolul, şi în scrisori, şi prin viu grai au început să curgă fel de fel de interpelări: ce înseamnă, pasămite, *Sentinţa* dumneavoastră? Ce vreţi să spuneţi cu asta şi oare chiar justificaţi sinuciderea? Alţii, mi s-a părut mie, parcă erau chiar bucuroşi de ceva. Şi iată că zilele acestea un autor, dl Enpe, îmi trimite un articol amabil-injurios al dumnealui, tipărit la Moscova, în revista săptămînală *Razvlecenie*. Nu sînt abonat la *Razvlecenie* şi nu cred că acest număr mi-a fost trimis de editor, aşa că gestul îl pun pe seama amabilităţii autorului articolului. Dumnealui condamnă articolul meu şi îşi rîde de el:

„Am primit numărul pe octombrie al *Jurnalului de scriitor*, l-am citit şi am căzut pe gînduri: în acest număr sînt multe lucruri bune, dar şi *ciudate* sînt multe. Ne vom exprima nedumerirea în forma cea mai succintă. De ce, de pildă, trebuia inserat în acest număr «raţionamentul» unuia care se sinucide din plictiseală? Zău că nu înţeleg de ce. Acest *raţionament*, dacă putem numi astfel delirul unui om pe jumătate nebun, le este de mult cunoscut, desigur puţin parafrazat, *tuturor celor care trebuie să ştie şi să cunoască aşa ceva*, şi de aceea apariţia lui *în zilele noastre*, în jurnalul unui scriitor ca F. M. Dostoievski, se prezintă ca un anacronism ridicol şi lamentabil. Acum este secolul *noţiunilor de fontă,* secolul părerilor pozitive, secolul care ţine sus steagul: «Trăieşte cu orice preţ!...». Desigur, ca în toate şi ca peste tot, există excepţii, există sinucideri *cu raţionament* şi *fără raţionament*, dar acest eroism trivial nu mai este acum luat de nimeni în seamă: se ştie că acest eroism e o mare prostie! Au fost vremuri cînd sinuciderea, mai ales cea cu raţionament, era ridicată la rangul celei mai măreţe «conştiinţe» – numai că nu se ştia: conştiinţă *a ce*? – sau la rangul

de eroism, care nici el nu se ştia în ce constă, dar aceste vremuri *putrede* au trecut, au trecut fără întoarcere şi, slavă Domnului, n-avem ce regreta.

Fiecare sinucigaş, care moare cu un raţionament de felul celui publicat în *Jurnalul* dlui Dostoievski, nu merită nici o compătimire; e un egoist grosolan, un ambiţios şi cel mai periculos membru al societăţii omeneşti. Nici măcar nu-şi poate face fapta prostească fără să se vorbească de el; nici în asta nu e la înălţimea rolului, a caracterului său prefăcut; scrie *un raţionament*, deşi i-ar fi fost mai uşor să moară fără nici un raţionament...

Ah, falstaffi ai vieţii! Cavaleri afectaţi!...".

Citind aceste rînduri, m-a apucat chiar deprimarea. Doamne, oare am mulţi asemenea cititori şi oare dl Enpe, care afirmă că un sinucigaş nu merită nici un pic de compasiune, s-a gîndit la modul serios că i-am pus în faţă acest exemplu pentru „compătimire"? Desigur, părerea singulară a dlui Enpe n-ar fi atît de importantă. Dar problema e că, în cazul de faţă, dl Enpe este expresia neîndoielnică a unui întreg tip, a unei întregi colecţii de domni Enpe, care îi seamănă leit, un tip care, în parte, este asemănător cu tipul acela fără sfială, despre care am vorbit ceva mai sus, fără sfială şi unilateral, un tip, ei bine, al „noţiunilor de fontă", despre care însuşi dl Enpe vorbeşte în citatul pe care l-am extras din articolul dumnealui. Zău că bănuiala existenţei unei întregi colecţii este îngrozitoare. Fireşte, poate că prea pun la inimă acest lucru. Totuşi, voi spune de-a dreptul: în pofida receptivităţii mele, nici măcar unei colecţii nu m-aş apuca să-i răspund, şi asta nu din lipsă de consideraţie (de ce să nu stai de vorbă cu oamenii?), ci pur şi simplu pentru că am prea puţin spaţiu în *Jurnal*. Deci, dacă răspund acum şi sacrific o parte din spaţiu, e pentru că răspund, ca să zic aşa, propriilor mele îndoieli şi, ca să zic aşa, îmi răspund mie însumi. Văd că articolului meu din octombrie trebuie să-i adaug neapărat o

morală, să explic şi chiar să dau pe faţă scopul lui. În tot cazul, conştiinţa mea va fi împăcată, asta-i.

III. Afirmaţii gratuite

Articolul meu, *O sentinţă,* se referă la ideea de bază, la cea mai înaltă idee a existenţei omeneşti, care este aceea a necesităţii şi inevitabilităţii credinţei în nemurirea sufletului omenesc. Subtextul mărturisirii omului care moare „prin sinucidere logică“ constă în necesitatea imediată a unei concluzii: dacă omul nu crede în suflet şi în nemurirea acestuia, existenţa lui este nefirească, imposibilă şi insuportabilă. Mi s-a părut, deci, că am exprimat clar formula sinucigaşului logic, că am găsit-o. Pentru sinucigaş nu există credinţa în nemurire, asta o explică de la bun început. Încetul cu încetul, prin ideea lipsei sale de sens şi prin ura faţă de muţenia închistării care-l înconjoară, el ajunge la convingerea iminentă privind absurditatea absolută a existenţei omului pe pămînt. Pentru el devine clar ca lumina soarelui că viaţa *o pot accepta* doar oamenii care seamănă cu animalele inferioare şi sînt mai apropiaţi ca tip de acestea, datorită slabei dezvoltări a conştiinţei lor şi împinşi de forţa de dezvoltare a necesităţilor lor pur trupeşti. Ei consimt să trăiască exact ca animalele, adică „să mănînce, să bea, să doarmă, să-şi aranjeze un cuib şi să facă prunci“. Ah, să înfulece, să doarmă, să se găinăţeze, să stea pe moale, asta îl va atrage încă mult timp pe om spre pămînt, dar nu va fi o tentaţie pentru tipurile superioare. Or, tipurile superioare domnesc pe pămînt şi au domnit mereu, şi întotdeauna, cînd se împlinea sorocul, ajungeau să fie urmate de milioane de oameni. Ce înseamnă cuvînt superior şi idee superioară? Acest cuvînt, această idee (fără de care omenirea nu poate trăi) sînt adeseori rostite pentru prima dată de oameni sărmani, obscuri, fără importanţă şi chiar, foarte adesea, de oameni prigoniţi, care mor persecutaţi şi necunoscuţi. Însă

ideea, cuvîntul rostit de ei nu pier şi nu dispar niciodată fără urmă şi nici nu pot pieri, dacă au fost rostite măcar o dată, ceea ce e uimitor la omenire. Iar în decursul generaţiei următoare sau peste două-trei decenii, ideea unui geniu cuprinde deja tot şi toate, antrenează tot şi toate şi rezultă că nu triumfă milioanele de oameni şi nici forţele materiale, care par atît de teribile şi de neclintite, nu banii, nu spada, nu puterea, ci o idee, la început neobservată şi adesea aparţinînd unui om care pare dintre cei mai neînsemnaţi. Dl Enpe scrie că apariţia unei asemenea mărturisiri în *Jurnalul* meu „se prezintă“ (faţă de ce, faţă de cine?) „ca un anacronism ridicol şi lamentabil...“ căci acum este „secolul noţiunilor de fontă, al părerilor pozitive, secolul care ţine sus steagul: «Trăieşte cu orice preţ!»“. (Aşa, aşa! Tocmai de aceea s-au înmulţit, probabil, în vremurile noastre, sinuciderile printre intelectuali.) Îl încredinţez pe stimabilul domn Enpe şi pe alţii asemenea lui că această „fontă“ se preface, atunci cînd vine timpul, în praf în faţa cîte unei idei, oricît de neînsemnată le-ar părea ea la început domnilor cu „noţiuni de fontă“. Pentru mine personal, una dintre cele mai înspăimîntătoare temeri asupra viitorului nostru şi chiar asupra viitorului celui mai apropiat constă tocmai în faptul că, după părerea mea, în inimile unui număr, care-i de-acum prea mare, de intelectuali ruşi, datorită unei anumite, ciudate... predestinări, să zicem, din ce în ce mai mult şi cu o extraordinară rapiditate progresivă, se înrădăcinează necredinţa totală în suflet şi în nemurirea lui. Şi nu numai că această necredinţă se înrădăcinează prin convingere (la noi avem încă prea puţine convingeri, indiferent în ce), dar se înrădăcinează şi printr-un indiferentism ciudat, general, faţă de această supremă idee a existenţei omeneşti, indiferentism, uneori chiar zeflemist, care Dumnezeu ştie de unde şi după care legi s-a instaurat la noi, şi nu doar faţă de această idee, ci

faţă de tot ce este vital, faţă de adevărul vieţii, faţă de tot ce dă şi întreţine viaţa, îi asigură sănătatea, distruge descompunerea şi duhoarea. În timpurile noastre, acest indiferentism este chiar aproape o particularitate rusească, cel puţin în comparaţie cu celelalte naţiuni europene. El a pătruns demult şi în familia intelectuală rusă şi aproape că a distrus-o. Nici omul, nici naţiunea nu pot exista fără o idee supremă. Iar pe pămînt este *o singură* idee supremă, şi anume ideea nemuririi sufletului omenesc, căci celelalte idei „supreme" ale vieţii, datorită cărora omul poate exista, *rezultă doar din ea singură*. Cu privire la asta (adică cu privire la sursa unică din care provine tot ce este superior pe pămînt), unii ar putea să mă contrazică, însă eu nu intru deocamdată în dispute şi-mi expun ideea fără argumente. Aşa ceva nu poate fi explicat dintr-odată, va fi mai bine dacă o voi face treptat. Mai avem destul timp de acum înainte.

Sinucigaşul meu se manifestă tocmai ca un exponent pasionat al ideii sale, adică al necesităţii sinuciderii şi nu este un om indiferent, un om de fontă. El suferă şi se chinuie realmente şi s-ar părea că asta am exprimat-o clar. Pentru el este foarte evident că îi e imposibil să trăiască, el ştie perfect că are dreptate şi că nu poate fi combătut. În faţa lui se află, implacabile, întrebările cele mai înalte, cele dintîi: „La ce bun să trăiască, cînd şi-a dat de-acum seama că pentru om nu este suficient, nu este normal şi este respingător să trăiască precum un animal? Şi ce poate să-l reţină, în acest caz, pe pămînt?". La întrebările acestea nu poate primi răspunsuri, asta o ştie, şi, cu toate că şi-a dat seama că există, după cum se exprimă el, „o armonie a întregului", spune: „nu înţeleg armonia, niciodată nu voi fi în stare s-o înţeleg, aşa că rezultă în mod necesar şi de la sine că nu voi lua parte la ea". Tocmai această claritate l-a şi terminat. Care este nenorocirea lui, unde a greşit?

Singura nenorocire e că şi-a pierdut credinţa în nemurire.

Dar caută cu ardoare (adică, a căutat-o cît a trăit şi a căutat-o cu suferinţă) împăcarea; a vrut s-o găsească în „dragostea pentru omenire“: „Dacă nu eu, atunci omenirea poate fi fericită şi va atinge cîndva armonia. Acest gînd m-ar fi putut reţine pe pămînt“, îi scapă mărturisirea. Şi, desigur, această idee este nobilă, generoasă, de martir. Însă convingerea nestrămutată că viaţa omenirii, în esenţă, reprezintă, ca şi viaţa lui proprie, doar o clipă, că mîine, atingînd „armonia“ (dacă putem crede că acest vis e realizabil), omenirea se va transforma în acelaşi *zero*, ca şi el, în virtutea legilor inerte ale naturii, ba încă după atîtea suferinţe suportate pentru realizarea acestui vis, gîndul acesta, deci, îi revoltă spiritul definitiv, îl revoltă tocmai din dragoste pentru omenire, îl jigneşte pentru întreaga omenire şi, conform legii reflectării ideilor, ucide în el pînă şi iubirea pentru omenire. Aşa ceva s-a văzut nu o dată în cîte o familie care moare de foame, cînd, după ce suferinţele copiilor deveneau insuportabile, tatăl sau mama sfîrşeau prin a începe să-i urască pe copiii atît de iubiţi pînă în momentul acela, să-i urască tocmai pentru că suferinţele lor erau *insuportabile*. Mai mult chiar, eu susţin că această conştiinţă a propriei neputinţe totale de a ajuta sau de a aduce măcar un folos ori o uşurare omenirii aflate în suferinţă, atunci cînd eşti pe deplin convins de faptul că omenirea suferă, poate face ca, *în inima ta, dragostea pentru omenire să se transforme în ură.* Domnii ideilor de fontă, desigur, nu vor crede şi nici nu vor înţelege aşa ceva: pentru ei, iubirea faţă de omenire şi fericirea ei sînt nişte chestiuni atît de ieftine, totul este atît de comod orînduit, e atît de mult de cînd totul a fost dat şi scris, încît nici nu face să-şi bată capul. Însă eu intenţionez să-i fac să rîdă fără reţinere: declar (iarăşi, *deocamdată*, fără probe) că

dragostea pentru omenire este chiar cu totul de neimaginat, de neînţeles, este *absolut imposibilă, dacă nu este însoţită de credinţa în nemurirea sufletului omenesc*. Iar cei care, după ce i-au răpit omului credinţa în nemurirea sa, vor s-o înlocuiască, drept scop suprem al vieţii, cu „dragostea faţă de omenire“, aceştia, zic eu, atentează la propria lor persoană, căci, în locul dragostei de omenire, sădesc în inima celui care şi-a pierdut credinţa doar germenele urii pentru omenire. La această afirmaţie a mea, n-au decît să ridice din umeri înţelepţii ideilor de fontă. Dar ideea aceasta este mai înţeleaptă decît înţelepciunea lor şi nu mă îndoiesc de faptul că ea va deveni cîndva o axiomă a omenirii. Deşi, iarăşi, şi acest lucru îl expun, deocamdată, fără argumente.

Chiar afirm şi îndrăznesc să susţin că iubirea pentru omenire este *în general, ca idee*, una dintre ideile cele mai de neînţeles pentru mintea omenească. Anume ca idee. N-o poate justifica decît sentimentul. Însă sentimentul e posibil numai avînd în acelaşi timp convingerea că sufletul omenesc este nemuritor. (Şi asta tot fără argumente.)

Ca urmare, este clar că, atunci cînd omul şi-a pierdut ideea de nemurire, sinuciderea devine o necesitate absolută şi inevitabilă pentru orice persoană care este cît de cît mai evoluată decît vitele. Dimpotrivă, nemurirea, promiţîndu-i viaţa veşnică, îl leagă cu atît mai tare pe om de pămînt. S-ar părea că aici apare chiar o contradicţie: dacă există atît de multă viaţă, adică, dacă în afară de cea pămîntească o mai avem şi pe cea nemuritoare, de ce am pune un preţ atît de mare pe viaţa pămîntească? Însă reiese tocmai dimpotrivă, căci numai avînd credinţa în propria sa nemurire omul înţelege întreaga sa menire raţională pe pămînt. Fără convingerea în propria nemurire, legăturile omului cu pămîntul se rup, devin din ce în ce mai

slabe, mai putrede, iar pierderea sensului suprem al vieţii (resimţită măcar sub forma tristeţii celei mai inconştiente) atrage indubitabil după sine sinuciderea. Inversînd lucrurile, de aici rezultă şi morala articolului meu din octombrie: „Dacă pentru existenţa omului este atît de necesară credinţa în nemurire, înseamnă că ea este o stare normală a omenirii şi, dacă aşa stau lucrurile, atunci şi nemurirea însăşi a sufletului omenesc *există indubitabil*". Într-un cuvînt, ideea de nemurire este viaţa însăşi, viaţa vie, este formula ei definitivă şi sursa principală de adevăr şi de conştiinţă dreaptă pentru omenire. Iată scopul articolului, în privinţa căruia am presupus că fiecare dintre cei care l-au citit şi-l va explica fără să vrea.

IV. Cîte ceva despre tineret

Pentru că tot veni vorba. Probabil, mi se va atrage atenţia că în secolul nostru se sinucid şi oameni pe care nu i-au preocupat vreodată nici un fel de probleme înalte; cu toate acestea, se sinucid misterios, fără nici un motiv vizibil. Într-adevăr, vedem foarte multe sinucideri (iar abundenţa aceasta este iarăşi un fel de mister), ciudate şi enigmatice, nicidecum comise din nevoie, din cauza unei jigniri, fără motive vizibile, sinucideri care nu sînt cîtuşi de puţin cauzate de lipsuri materiale, de vreo iubire ofensată, de gelozie, boală, ipohondrie şi nebunie, ci aşa, Dumnezeu ştie de ce. În secolul nostru, asemenea cazuri constituie o mare ispită şi, întrucît este absolut imposibil să negi că ele reprezintă o epidemie, pentru mulţi se transformă în problema cea mai neliniştitoare. Desigur, nu mă voi apuca şi, desigur, nu aş putea să explic toate aceste sinucideri[269], în schimb sînt ferm convins că, în majoritatea lor, în ansamblu, direct sau indirect, aceşti sinucigaşi şi-au luat viaţa din cauza uneia şi aceleiaşi boli spirituale, din cauză că în sufletul lor a lipsit ideea

supremă a existenţei. În acest sens, indiferentismul, ca maladie rusă contemporană, a mistuit toate sufletele. E drept că acum, la noi, cîte unul chiar se roagă, merge şi la biserică, dar nu crede în nemurirea sufletului său, adică nu că nu crede, ci pur şi simplu nu se gîndeşte absolut niciodată la asta. Şi totuşi, uneori acest om nu este nicidecum de fontă, nu este nici de cea mai joasă speţă, animalică. Or, numai şi numai din credinţă, după cum am arătat mai sus, rezultă întregul sens suprem şi valoarea vieţii, rezultă dorinţa şi plăcerea de a trăi. Ah, repet, există mulţi inşi care doresc să trăiască fără nici un fel de idei şi fără nici un scop suprem al vieţii, să trăiască pur şi simplu o viaţă de animal, în sensul speţei celei mai joase; dar există şi fiinţe, chiar prea numeroase şi, ceea ce e şi mai interesant, fiinţe care par extrem de grosolane şi vicioase, în timp ce firea lor, poate fără ca ei înşişi s-o ştie, tînjeşte de mult după ţeluri supreme şi valoarea vieţii. Aceşti oameni nu se vor mulţumi cu plăcerea de a mînca, cu pasiunea pentru plăcintele cu carne ori pentru caii frumoşi, pentru desfrîu, ranguri, pentru autoritatea pe care le-ar conferi-o calitatea de funcţionari superiori, nu se vor mulţumi cu faptul că subordonaţii îi admiră şi că au uşier la intrarea în palatele lor. Numai aparent un asemenea ins se va împuşca *fără să aibă de ce*, însă în realitate o va face neapărat pentru că tînjeşte, deşi inconştient, după sensul suprem al vieţii, pe care nu-l găseşte nicăieri. Şi pe deasupra, cîte unul dintre aceşti oameni se va împuşca după ce a făcut în prealabil o mîrşăvie scandaloasă, o murdărie, o monstruozitate. Ah, privind la mulţi dintre aceştia, evident, e greu de crezut că şi-au luat viaţa fiindcă „tînjeau după ţelurile supreme ale vieţii": „Păi nici nu s-au gîndit la vreun ţel, nu au vorbit niciodată despre aşa ceva, au făcut doar «ticăloşii»", iată părerea unanimă! Însă, chiar dacă nu s-au gîndit şi au făcut ticăloşii, ştiţi precis pe ce căi complicate din viaţa societăţii

se transmite uneori această nostalgie supremă cîte unui suflet şi-l molipseşte? Ideile plutesc în aer, dar plutesc neapărat după nişte legi: ideile trăiesc şi se răspîndesc după nişte legi pe care noi le sesizăm cu mare dificultate; ideile sînt molipsitoare şi ştiţi că în starea generală de spirit cîte o idee, o preocupare ori o angoasă, accesibile doar unei minţi evoluate, înalt cultivate, poate să se transmită brusc unei fiinţe aproape analfabete, necioplite, care nu a fost niciodată preocupată de ceva, şi să-i molipsească sufletul prin influenţa sa? Mi se va arăta probabil, iar, că în secolul nostru se omoară chiar şi copiii ori adolescenţii care nu au cunoscut încă viaţa. Dar eu am convingerea intimă că tineretul nostru suferă şi tînjeşte la noi pentru că nu are scopuri supreme în viaţă. În familiile noastre aproape că nu se aminteşte de ţeluri supreme ale vieţii, mai nimeni nu se gîndeşte la ideea de nemurire şi nu numai că cei mai mulţi nu se gîndesc deloc la ea, dar foarte adesea o iau în batjocură, şi asta în prezenţa copiilor, chiar din primii lor ani de pruncie, dîndu-le chiar învăţăminte speciale în acest sens.

„Păi la noi familia nici nu există“, mi-a făcut de curînd observaţia, în replică, unul dintre cei mai talentaţi scriitori ai noştri. Ce să-i faci, parţial e adevărat: cu indiferentismul nostru general faţă de scopurile supreme ale vieţii, fireşte că, poate, familia noastră s-a zdruncinat în sînul anumitor categorii ale naţiunii. În tot cazul, e clar pînă la evidenţă că tînăra noastră generaţie este condamnată să-şi caute singură idealurile şi sensul suprem al vieţii. Dar tocmai această îndepărtare a lor, această lăsare pe propriile forţe este îngrozitoare. Aceasta este o problemă foarte, foarte importantă în momentul actual, în clipa de faţă a vieţii noastre. Tineretul nostru este pus în situaţia de a nu găsi absolut nicăieri vreo indicaţie despre sensul suprem al vieţii. De la oamenii noştri inteligenţi şi în general de la cei care îl conduc,

tineretul poate împrumuta în timpurile noastre, repet acest lucru, mai degrabă un punct de vedere satiric, dar nimic *pozitiv*, adică în ce să creadă, ce să respecte, ce să aduleze, spre ce să tindă; şi toate acestea sînt atît de necesare, tineretul are atîta nevoie de ele, este însetat şi a fost însetat de ele întotdeauna, în toate veacurile şi pretutindeni! Şi chiar dacă familia sau şcoala ar fi în stare şi ar putea să-i transmită cîte ceva din indicaţiile corecte, oricum şi familia, şi şcoala (desigur, cu unele excepţii) au devenit prea indiferente în această privinţă, din pricina unor numeroase alte scopuri şi probleme, mai practice şi mai de actualitate. Tineretul care, în ziua de şase decembrie, a ieşit în Piaţa Kazanskaia[270] este fără îndoială doar „o turmă biciuită“, ajunsă pe mîna unor escroci vicleni; în tot cazul aşa reiese, judecînd după *faptele* arătate de *Moskovskie vedomosti*; nu mai ştiu ce va rezulta din această chestiune şi ce va dovedi ea. Fără îndoială, este vorba de o sminteală, de o imitaţie răutăcioasă şi imorală, este maimuţăreala celor spuse de alţii, însă puteau fi adunaţi acolo doar de cineva care i-a încredinţat că-i adună în numele unei idei înalte şi sublime, în numele unui extraordinar sacrificiu de sine pentru nişte scopuri dintre cele mai măreţe. Chiar dacă această „căutare a propriului ideal“ există la prea puţini dintre ei, aceştia, puţini cum sînt, îi domină pe ceilalţi şi-i conduc, asta-i de-acum clar. Şi acum cine-i vinovat că idealul le e atît de diform? Desigur, ei înşişi sînt vinovaţi, dar nu numai ei. Ah, fără îndoială, chiar şi actuala realitate înconjurătoare i-ar putea salva de la înstrăinarea monstruoasă de tot ce este vital şi real, de neînţelegerea grosolană a celor mai simple lucruri; dar problema e că, prin urmare, au venit nişte soroace, cînd înstrăinarea tinerei noastre generaţii de glie şi de adevărul poporului trebuie de-acum să-i uimească şi să-i îngrozească pînă şi pe „părinţii“ lor, care s-au rupt deja de atîta timp

de tot ce este rusesc şi-şi trăiesc ultimele zile în calmul lor olimpian de critici supremi ai pămîntului rusesc. Dar iată şi lecţia, o lecţie dată şi familiei, şi şcolii, şi criticilor săraci cu duhul în convingerile lor: nici ei nu mai recunosc acum *consecinţele faptelor lor* şi se dezic de ele, însă... oare chiar şi ei, „părinţii“, pot fi acuzaţi *irevocabil*? Oare ei înşişi nu sînt roadele şi urmările unor legi şi predestinări deosebite, fatale, care cam două secole, aproape pînă la marile reforme ale ţarului de acum, au dominat întreaga pătură intelectuală a societăţii ruse? Nu, se vede că cele două secole, de-a lungul cărora am fost rupţi de glie şi de *orice activitate*, nu ne vor fi iertate atît de uşor. Nu e suficient să acuzi, trebuie să cauţi şi remedii. După părerea mea, remediile încă mai există: ele există în popor, în lucrurile lui sfinte şi în unirea noastră cu el. Dar... dar despre asta vom vorbi mai tîrziu. În parte, de *Jurnal* m-am apucat şi pentru a vorbi despre aceste remedii, cît mă vor ţine puterile.

V. Despre sinucidere şi despre trufie

Dar trebuie să termin cu dl Enpe. S-a întîmplat cu el ceea ce se întîmplă cu mulţi de „tipul“ lui: pentru ei, lucrurile clare, pe care le pot înţelege foarte repede, sînt prostii. Ei sînt mai degrabă înclinaţi să dispreţuiască decît să laude limpezimea. Altfel stau treburile cînd e vorba de ceva întortocheat şi tulbure: „A, asta n-o înţelegem, deci e ceva profund aici“.

Dl Enpe spune că „raţionamentul“ sinucigaşului meu este doar „delirul unui om pe jumătate nebun“ şi că „*se cunoaşte demult*“. Eu sînt foarte înclinat să cred că „raţionamentul“ acesta i-a devenit „cunoscut“ abia după ce a citit articolul meu. În privinţa „delirului unui om pe jumătate nebun“, acest delir (asta o vor fi ştiind oare dl Enpe şi toată

colecţia lor?), acest delir, deci concluzia asupra necesităţii sinuciderii, pentru mulţi, chiar pentru prea mulţi europeni, reprezintă parcă ultimul cuvînt al ştiinţei. Acest „ultim cuvînt al ştiinţei“ l-am exprimat pe scurt, clar şi pe înţelesul tuturor, dar numai pentru a-l combate, şi nu printr-un raţionament, nu prin logică, pentru că prin logică este de necombătut (şi-l provoc nu numai pe dl Enpe, dar şi pe oricare doritor, să combată logic acest „delir de nebun“), ci prin credinţă, prin concluzia necesităţii credinţei în nemurirea sufletului omenesc, prin concluzia convingerii că această credinţă este unica sursă a vieţii vii pe pămînt, a vieţii, a sănătăţii, a ideilor şi concluziilor sănătoase...

Iar în încheiere, ceva de-a dreptul comic. În acelaşi număr din octombrie am scris despre sinuciderea fiicei unui emigrant: „A îmbibat vată cu cloroform, şi-a aplicat-o pe faţă şi s-a întins în pat... Aşa a murit. Înaintea morţii a scris următorul bilet: «Întreprind o lungă călătorie. Dacă nu-mi reuşeşte, să se adune toţi pentru a sărbători cu pocale de *Cliquot* învierea mea. Dacă îmi reuşeşte, rog să nu fiu îngropată înainte de a vă fi convins că sînt moartă, pentru că e foarte dezagreabil să te trezeşti într-un sicriu sub pămînt. Asta n-ar fi şic!»“.

Arogant, dl Enpe s-a supărat pe această sinucigaşă, „de tot nimicul“ şi a conchis că fapta ei „nu merită nici o atenţie“. S-a supărat şi pe mine pentru întrebarea mea „extrem de naivă“: dintre cele două sinucigaşe, care s-a chinuit mai mult pe pămînt? Dar aici a ieşit ceva ridicol. A adăugat nitam-nisam: „Îndrăznesc să cred că omul care doreşte să *salute* întoarcerea sa la viaţă cu cupe de şampanie în mînă“ (se înţelege că în mînă) „nu s-a *chinuit* prea mult în această viaţă, dacă păşeşte iarăşi cu atîta triumf în ea, fără a-i schimba condiţiile cîtuşi de puţin şi chiar fără să se gîndească la ele...“.

Ce idee ridicolă şi ce înţelegere ridicolă! Aici, în principal, s-a lăsat înşelat de şampanie: „Cine bea şampanie, acela, deci, nu se poate chinui“. Păi, dacă-i plăcea atît de mult şampania, ar fi rămas în viaţă s-o bea; or, ea a scris despre şampanie înainte de a muri, adică înaintea unei morţi serioase, ştiind prea bine că va muri cu siguranţă. Nu putea să creadă foarte mult în şansa de a se trezi din nou, această şansă nici nu-i oferea nimic îmbucurător, căci pentru ea a se trezi iarăşi însemna, desigur, a se trezi pentru o nouă sinucidere. Şampania, deci, n-are nici un amestec aici, adică nu-i pomenită pentru a fi băută, şi oare chiar trebuie explicat acest lucru? Despre şampanie a scris din dorinţa de a face, înainte de a muri, un gest cît se poate de mizerabil şi de ticălos. Şampania a ales-o pentru că nu a găsit un tablou mai mizerabil şi mai ticălos decît acesta la „învierea ei din morţi“. Asta trebuia s-o scrie pentru a împroşca cu murdărie tot ce lăsa pe pămînt, pentru a blestema pămîntul şi viaţa sa pămîntească, pentru a scuipa pe ea şi a aduce acest scuipat la cunoştinţa celor apropiaţi ei, pe care îi părăsea. De unde atîta mînie la această fetiţă de şaptesprezece ani? (N.B. Avea şaptesprezece ani, nu douăzeci, am greşit în articolul meu şi am fost corectat apoi de către cei care ştiu mai bine această istorie.) Şi asupra cui era îndreptată mînia? Nu a jignit-o nimeni, nu-i lipsea nimic, a murit, probabil, tot fără să aibă vreun motiv. Dar tocmai acest bilet, tocmai faptul că era atît de *interesată,* într-un asemenea moment, să facă un gest atît de murdar şi răutăcios (ceea ce e evident), tocmai acest lucru te conduce la gîndul că viaţa i-a fost incomparabil mai curată decît gestul acela mizerabil şi că răutatea, ostilitatea nemăsurată a gestului demonstrează, din contra, starea ei de spirit chinuitoare, de martir, disperarea din ultima clipă a vieţii. Dacă ar fi murit din cauza vreunei plictiseli apatice, neştiind de ce, atunci n-ar fi făcut acest gest. Faţă de asemenea stare de spirit trebuie

să ai o atitudine mai umană. Suferinţa este aici evidentă, cu siguranţă fata a murit din cauza unei angoase spirituale şi s-a chinuit mult. Cu ce a reuşit să se chinuie aşa la cei şaptesprezece ani ai ei? Tocmai asta este problema înspăimîntătoare a secolului. Eu mi-am exprimat presupunerea că a murit suferind de angoasă (o angoasă mult prea timpurie) şi de inutilitatea vieţii, care nu sînt decît rezultatul educaţiei primite în casa părintească, o educaţie denaturată de teorie, cu idei eronate despre sensul suprem şi ţelurile vieţii, care, în sufletul ei, a distrus intenţionat orice credinţă în propria nemurire. Fie, să zicem că asta nu-i decît presupunerea mea, însă cine ar putea crede că tînăra n-a murit în realitate decît pentru a lăsa biletul acela uimitor de vulgar, cum are impresia şi cum bănuieşte dl Enpe? „Nimeni nu şi-a urît trupul“[271]. Distrugerea propriei fiinţe este un lucru serios, cu tot şicul ei, iar epidemia sinuciderilor, care ia amploare în clasele intelectuale, reprezintă un lucru extrem de serios, care merită să fie permanent ţinut sub observaţie şi studiat. Acum vreun an şi jumătate, o persoană extrem de talentată şi competentă în sistemul nostru juridic mi-a arătat un pachet cu scrisori şi bilete, adunate de el, ale unor sinucigaşi, pe care aceştia le-au scris cu propria mînă înainte de moarte, adică cu cinci minute înainte de a muri. Ţin minte două rînduri ale unei fetiţe de cincisprezece ani, ţin minte şi biletul scris încîlcit, cu creionul, de către un sinucigaş, în timp ce mergea cu trăsura, în care s-a şi împuşcat, înainte de a ajunge la destinaţie. Cred că, dacă dl Enpe ar fi văzut cu ochii lui acest pachet extrem de interesant, poate că şi în sufletul lui s-ar fi petrecut o prefacere, şi în inima lui calmă ar fi pătruns tulburarea. Dar nu ştiu. În orice caz, faţă de aceste fapte trebuie să ai o atitudine mai umană şi nicidecum atît de arogantă. De aceste fapte, poate, sîntem vinovaţi noi toţi, şi nu ne va mai salva apoi nici o fontă de urmările

dezastruoase ale calmului şi aroganţei noastre, atunci cînd se va împlini sorocul şi va veni timpul acestor urmări.

Dar e de-ajuns. Nu i-am răspuns numai dlui Enpe, ci multor domni Enpe le-am dat replica.

267 Anna Kirilova, amanta unui inginer, şi-a suprins iubitul cu o altă femeie. Nu a plecat la insistenţele acestuia, ci a aşteptat la uşă; între timp, văzînd un pistol, a tras cîteva focuri, „fără să ştie unde şi de ce". După ce cealaltă femeie a părăsit clădirea, inginerul a anunţat-o că rupe orice relaţie cu ea, i-a luat pistolul, rîzînd că l-a folosit fără să ochească pe nimeni. Totuşi, Kirilova şi-a petrecut noaptea la el. A doua zi, după ce s-a îmbrăcat, s-a apropiat de bărbat, care încă dormea. Dîndu-şi seama că pleacă pentru totdeauna, ca în transă, a luat pistolul şi l-a împuşcat în cap. Tribunalul a achitat-o.

268 V. supra nota 247.

269 *Primesc foarte multe scrisori conţinînd relatarea unor fapte de sinucidere şi întrebări: cum şi ce cred eu despre aceste sinucideri şi prin ce le explic?

270 La 6 decembrie 1876, în Piaţa Kazanskaia din Petersburg, a avut loc o demonstraţie, primul act revoluţionar al partidului „Pămînt şi libertate" (*Zemlia i volea*), creat în acelaşi an. În 1879, partidul s-a scindat în două facţiuni.

271 Citat din *Efeseni* 5, 29: „Căci nimeni vreodată nu şi-a urît trupul său, ci fiecare îl hrăneşte şi îl încălzeşte, precum şi Hristos Biserica".

Capitolul al II-lea

I. O istorie din viaţa copiilor

Voi povesti ceva, ca să nu uit.

La marginea Petersburgului şi chiar mai departe, trăieşte o mamă cu o fetiţă de doisprezece ani. Familia este săracă, însă mama are o ocupaţie şi-şi cîştigă pîinea prin muncă, iar fetiţa învaţă la Petersburg şi, de fiecare dată cînd pleacă sau se întoarce de la şcoală, merge cu trăsura publică ce, de cîteva ori pe zi, la ore anumite, parcurge dus-întors drumul de la Gostinîi Dvor pînă la locul unde stau ele.

Şi iată că odată, nu demult, cu vreo două luni în urmă, cînd iarna a răbufnit brusc şi foarte repede, şi s-a făcut drum de sanie, după care a urmat o întreagă săptămînă de zile calme şi senine, cu temperaturi de minus două-trei grade, într-o seară mama, privindu-şi fiica, îi spune:

— Saşa, văd că nu-ţi înveţi lecţiile, asta am observat-o de cîteva seri. Îţi ştii lecţiile?

— Oh, mămico, nu te îngrijora, mi-am pregătit toate lecţiile; mi le-am pregătit dinainte pentru toată săptămîna.

— Bine, dacă-i aşa.

A doua zi, Saşa pleacă la şcoală, iar pe la cinci şi ceva, conductorul trăsurii publice, cu care Saşa ar fi trebuit să se întoarcă, oprind în trecere la poarta lor, îi dădu „mămicii“ un bilet din partea ei cu următorul conţinut:

„Dragă mămică, toată săptămîna am fost o fetiţă foarte rea. Am primit trei de «zero» şi te-am tot minţit. Mi-e ruşine să mă întorc la tine, aşa că nu mă mai întorc. Adio, dragă mămico, iartă-mă, a ta, Saşa“.

Vă puteţi închipui ce-a fost cu mama. Se înţelege, a vrut imediat să-şi lase treburile şi să fugă în oraş s-o caute pe Saşa, să-i dea măcar de urmă. Dar unde? Cum? S-a nimerit să fie de faţă o

cunoştinţă apropiată, care s-a implicat foarte mult şi s-a oferit să plece tot atunci la Petersburg, pentru ca acolo, interesîndu-se la şcoală, s-o caute, s-o caute pe la toţi cunoscuţii, chiar şi o noapte întreagă. Principalul e că, pe considerentul posibilităţii ca Saşa să revină în acest timp singură, căindu-se de hotărîrea ei iniţială, şi dacă n-o găseşte pe mama acasă să plece iar, femeia a rămas şi s-a încredinţat ajutorului călduros oferit de omul acela cumsecade. În cazul cînd Saşa nu va fi găsită pînă dimineaţă, au decis să anunţe în zori poliţia. Rămasă acasă, mama a petrecut cîteva ceasuri grele, pe care nu le mai descriu, întrucît se poate înţelege şi aşa.

„Şi iată, povesteşte mama, în jur de ora zece, îi aud deodată paşii mărunţi şi grăbiţi, bine-cunoscuţi, în curte, pe zăpadă şi apoi pe scară. Se deschide uşa şi apare Saşa.

— Mămico, mămico, ah, cît sînt de bucuroasă că am venit la tine, ah!

Îşi întinse mîinile cu palmele în sus, apoi îşi ascunse faţa în ele şi se aşeză pe pat. Era obosită şi chinuită. Bineînţeles, urmară primele exclamaţii, primele întrebări; mama era precaută, nu îndrăznea încă să-i reproşeze ceva.

— Ah, mămico, de cum te-am minţit aseară în privinţa lecţiilor, m-am şi hotărît să nu mai merg la şcoală şi să nu mă mai întorc la tine; cum să nu mă duc la şcoală, iar pe tine să te mint în fiecare zi, spunîndu-ţi că mă duc?

— Dar ce-ai fi vrut să faci? Dacă nici la şcoală nu te-ai fi dus, nici la mine nu te-ai fi întors, unde ai fi stat?

— M-am gîndit să stau pe stradă. În timpul zilei aş fi umblat pe străzi. Mi-am zis că am şuba groasă, iar dacă îngheţ, intru în Pasaj şi, în loc de masa de prînz, o să cumpăr zilnic cîte o chiflă, iar de băut, mă descurc eu, acum e zăpadă. O chiflă îmi ajunge. Am cincisprezece copeici, cîte trei copeici chifla, mi-ajung pentru cinci zile.

— Şi pe urmă?

— Pe urmă, nu ştiu, nu m-am mai gîndit.

— Dar noaptea, noaptea unde aveai de gînd să stai?

— Pentru noapte mi-am făcut planuri. Cum se întunecă, se face tîrziu, m-am gîndit să merg în fiecare zi pe calea ferată, mai departe, dincolo de gară, unde nu mai e nimeni şi unde sînt grozav de multe vagoane. Intru într-un vagon care se vede că nu va pleca şi rămîn în el pînă dimineaţă. Aşa că m-am dus acolo. Şi am trecut de gară, am văzut că nu e nimeni acolo şi că pe-o linie lăturalnică erau trase nişte vagoane, cu totul altfel decît cele în care călătoresc toţi. Uite, mă gîndesc, urc într-un vagon şi nu mă vede nimeni. Abia am început să mă caţăr, că imediat un paznic s-a pus pe strigat la mine:

— Unde te bagi? Cu vagoanele astea se cară morţii.

Asta am auzit-o, am sărit jos, şi văd că paznicul vine spre mine: «Ce faci dumneata aici?». Am rupt-o la fugă şi am tot fugit, iar el a prins să strige ceva, dar am scăpat cu fuga. Merg eu aşa, speriată. M-am întors pe străzi, merg şi deodată văd o clădire, o casă mare, de piatră, se construieşte, i-au fost clădite doar zidurile, ferestrele şi uşile n-au sticlă, sînt astupate doar cu scînduri bătute în cuie, şi-i împrejmuită cu un gard. Uite, mă gîndesc, dacă intru cumva în clădire, acolo nu mă vede nimeni, e întuneric. Am intrat din ulicioară şi am căutat un loc pe unde, chiar dacă e astupat cu scînduri, puteam să mă strecor. Şi m-am strecurat, drept ca într-o groapă, acolo mai e încă pămînt; am pornit, pipăind zidul, spre un colţ, iar în colţ am dat de nişte scînduri, de cărămizi. Uite, mă gîndesc, chiar aici am să înnoptez, pe scînduri. M-am culcat, deci. Numai că deodată aud că parcă cineva vorbeşte foarte încet. M-am ridicat puţin şi mi-am dat seama că, chiar în colţ, nişte oameni vorbesc încet şi parcă m-ar privi nişte ochi. Atunci m-am

speriat grozav, am luat-o la goană tot pe uşa aceea, în stradă, iar ei, aud, mă strigă. Am reuşit s-o zbughesc afară. Şi eu care credeam că nu e nimeni în clădire.

De cum am ieşit din nou în stradă, m-am simţit foarte obosită. Obosită, tare obosită. Merg pe străzi, lumea umblă încoace şi-ncolo, nu ştiu cît e ora. Am ieşit pe Nevski Prospekt, trec pe lîngă Gostinîi Dvor şi plîng de-a binelea. «Uite, îmi zic, ce bine ar fi dacă ar trece un om cumsecade şi i s-ar face milă de o biată fetiţă care n-are unde înnopta. Aş mărturisi, iar el mi-ar spune: Hai să înnoptezi la mine.» Mă gîndesc eu la toate astea, merg şi deodată mă uit şi văd diligenţa noastră, gata să facă ultima cursă încoace, iar eu credeam că a plecat de mult. «Oh, îmi zic, mă duc la mama!» M-am urcat şi cît de bucuroasă, mămico, sînt acum, că m-am întors la tine! N-am să te mai mint niciodată şi am să învăţ bine, ah, mămico, ah, mămico!

O întreb, povesteşte mai departe mama:

— Saşa, tu singură ai plănuit totul, să nu mai mergi la şcoală şi să trăieşti pe stradă?

— Să vezi, mămico, eu am făcut demult cunoştinţă cu o fetiţă, la fel ca mine, numai că ea merge la altă şcoală. Numai că, te rog să mă crezi, ea aproape că nu merge niciodată, iar acasă le spune tuturor în fiecare zi că merge. Iar mie ea mi-a spus că o plictiseşte învăţătura, iar pe stradă se simte foarte bine. «Eu, zice, cînd ies din casă, merg, merg, dar la şcoală nu m-am mai arătat de două săptămîni, mă uit la ferestrele magazinelor, trec prin Pasaj, mănînc o chiflă, umblu pînă se înserează bine, cînd trebuie să mă întorc acasă.» Eu, cum am aflat asta de la ea, imediat m-am şi gîndit: «Uite, şi mie mi-ar trebui aşa ceva», şi am început să mă plictisesc la şcoală. Numai că pînă ieri nu m-am gîndit s-o fac, însă ieri, cînd te-am minţit, m-am şi hotărît..."

Această istorie este adevărată. Acum, se înţelege, mama a luat măsuri. Cînd mi s-a povestit, m-am gîndit că nu-i deloc de prisos s-o public în *Jurnal*. Mi s-a permis, desigur, cu condiţia anonimatului deplin. Evident, imediat mi se va riposta: „E un caz singular şi s-a întîmplat numai pentru că fetiţa e tare proastă". Însă eu ştiu sigur că fetiţa nu-i proastă deloc. Ştiu, de asemenea, că în aceste suflete tinere, ieşite din prima copilărie, dar care sînt încă departe de a fi ajuns cît de cît la maturitate, pot uneori să răsară viziuni, vise, hotărîri fantastice şi uimitoare. La fetiţe, această vîrstă (de doisprezece sau treisprezece ani) este extrem de interesantă, mai interesantă decît la băieţi. Apropo despre băieţi: cred că vă mai amintiţi o ştire publicată acum vreo patru ani în ziare despre trei gimnazişti foarte tineri, care au vrut să fugă în America şi au fost prinşi destul de departe de oraşul lor, cu această ocazie confiscîndu-li-se şi pistolul pe care îl aveau asupra lor[272]. În general şi mai înainte, cu o generaţie sau două în urmă, în minţile acestor oameni foarte tineri puteau sălăşlui vise şi fantezii, exact ca la cei din ziua de astăzi, însă actuala generaţie tînără parcă este mai decisă şi trece mai repede peste îndoieli, fără să mai stea deloc pe gînduri. Tinerii de altădată, după ce scorneau un proiect (să fugă la Veneţia, de pildă, după ce le-a intrat în cap Veneţia din nuvelele lui Hoffmann şi George Sand; un asemenea aventurier am cunoscut şi eu), nu-şi duceau totuşi proiectul la îndeplinire şi cel mult îl împărtăşeau, sub jurămînt, vreunui coleg, în timp ce tinerii din ziua de astăzi născocesc proiecte, dar le şi realizează. De altfel, cei de altădată se simţeau legaţi şi de sentimentul datoriei, de simţul obligaţiei faţă de taţi, de mame, faţă de anumite credinţe şi principii. Acum însă, indiscutabil, aceste legături şi sentimente au devenit întru cîtva mai slabe. Oamenii au mai puţină măsură exterioară şi interioară. Poate de aceea şi capul

lucrează mai unilateral şi, evident, toate acestea au o cauză.

Important e că nu este vorba de cazuri singulare, care se produc din prostie. Repet, această vîrstă extrem de interesantă necesită într-adevăr o atenţie deosebită din partea pedagogilor atît de ocupaţi la noi cu pedagogia şi din partea părinţilor atît de ocupaţi acum de „treburile“ şi ne-treburile lor. Şi cît de uşor se poate întîmpla totul, adică tot ce este mai groaznic, şi cu cine anume: cu copiii noştri dragi! Să ne gîndim numai la pasajul din povestirea mamei, cînd fetiţa „*se simte deodată obosită,* merge şi plînge, şi visează că va întîlni un om cumsecade, căruia i se va face milă că o biată fetiţă n-are unde să înnopteze şi o va invita la el“. Cînd te gîndeşti că această dorinţă a ei, care este o dovadă de inocenţă copilărească şi de lipsă de maturitate, se putea împlini de îndată şi că la noi în tot locul, străzile şi casele cele mai bogate colcăie tocmai de astfel de „omuleţi cumsecade“! Dar apoi, dimineaţa? O puteau aştepta fie o copcă în gheaţă, fie *ruşinea de a recunoaşte*, iar după ruşinea de a recunoaşte, urma şi aptitudinea viitoare ca, ţinînd totul ascuns în suflet, să se *împace cu amintirea*, iar apoi să mediteze la ea, deja din alt punct de vedere, să mediteze mereu, de-acum cu o varietate extraordinară de reprezentări, şi toate astea încetul cu încetul şi de la sine; ei bine, pînă la urmă s-ar fi înfiripat, probabil, şi dorinţa de a repeta întîmplarea, după care şi tot restul. Şi asta de la doisprezece ani! Şi totul în secret. Căci ar fi fost în secret, în adevăratul sens al cuvîntului! Dar cea de a doua fetiţă, care, în loc să se ducă la şcoală, umblă prin magazine şi prin Pasaj, care a învăţat-o să facă aşa şi pe fetiţa noastră? Înainte am auzit aşa ceva despre băieţii pe care îi plictiseşte învăţătura, iar *hoinăreala* le place. (N.B. Hoinăreala este un obicei al nostru, maladiv şi în parte naţional, una din deosebirile dintre noi şi Europa, un obicei care

se transformă mai apoi în pasiune bolnăvicioasă şi care foarte frecvent ia naştere chiar în copilărie. Mai tîrziu, voi discuta neapărat despre această pasiune naţională a noastră.) Iată că, prin urmare, sînt posibile şi fetiţe *hoinare*. Şi să presupunem că deocamdată avem de-a face cu o totală *inocenţă*; dar fie ea inocentă ca cea dintîi fiinţă din rai, şi tot nu va evita „cunoaşterea binelui şi a răului“, măcar cît de puţin, măcar în imaginaţie, în reverie. Căci strada este o şcoală foarte ageră. Şi principalul e, repet şi iar repet: aici avem de-a face cu vîrsta cea mai interesantă, vîrsta care şi-a păstrat încă intactă inocenţa cea mai copilărească, emoţionantă, şi lipsa de maturitate, pe de o parte, iar pe de alta, vîrsta care şi-a însuşit deja abilitatea, împinsă pînă la lăcomie, de a recepta şi însuşi, cu rapiditate, idei şi reprezentări, pe care, după cum sînt convinşi extrem de mulţi părinţi şi pedagogi, această vîrstă nici măcar nu poate încă să şi le imagineze. Tocmai această dedublare, aceste două jumătăţi atît de diferite ale fiinţei tinere, reunite, reprezintă un foarte mare pericol şi un punct critic în viaţa acestor tinere fiinţe.

II. Explicaţie asupra participării mele la editarea viitoarei reviste Svet[273]

În *Jurnalul de scriitor* (şi în acelaşi număr din octombrie) am inserat un anunţ despre editarea în anul 1877 a unei noi reviste, *Svet* [*Lumina*], de către profesorul N.P. Wagner. Şi abia a apărut acel anunţ, că am şi fost întrebat despre viitoarea revistă şi despre viitoarea mea colaborare la ea. Am răspuns tuturor celor cărora am putut să le răspund că în revista *Svet*, la invitaţia profesorului N.P. Wagner, am promis să public doar o povestire şi că în asta va consta *întreaga* mea participare la revista respectivă. Acum, însă, văd că este necesar să precizez acest lucru şi în presă, căci întrebările

nu mai contenesc; primesc zilnic scrisori de la cititorii mei şi văd clar din aceste scrisori că, cine ştie de ce, aceştia s-au convins subit că participarea mea la revista *Svet* va fi incomparabil mai amplă decît s-a amintit în anunţul profesorului Wagner, adică se crede că *m-aş transfera* aproape cu totul la *Svet*, că încep o activitate nouă, că o amplific pe precedenta şi că, dacă nu sînt unul dintre editorii sau redactorii viitoarei reviste, atunci împărtăşesc neapărat ideea acesteia, proiectul, planul etc. etc.

La toate acestea, declar acum că în viitorul an 1877 voi edita doar *Jurnalul de scriitor* şi că *Jurnalului*, ca şi anul trecut, îi va aparţine *întreaga* mea activitate de autor. În privinţa noii publicaţii *Svet*, nu iau parte nici la concepţia, nici la planul ei, nici nu sînt redactor asociat. Viitoarea revistă îmi e încă total necunoscută pînă şi ca idee, şi aştept apariţia primului ei număr ca să fac pentru întîia oară cunoştinţă cu ea. Presupun că apropierea mea specială de revista *Svet* a fost dedusă doar din faptul că în *Jurnalul de scriitor* a fost publicat primul anunţ despre ea, iar apoi s-a întîmplat că, destul de mult timp, anunţul nu a mai fost reluat în vreun alt ziar. În orice caz, promisiunea de a da o povestire la o altă publicaţie încă nu înseamnă că ţi-o părăseşti pe a ta şi treci la publicaţia respectivă, iar sincera mea dorinţă de succes a întreprinderii stimatului N.P. Wagner se bazează doar pe propria mea speranţă şi chiar pe convingerea că voi găsi în revista dumnealui ceva nou, original şi util. Însă mai mult decît atît şi mai amănunţit nu ştiu despre revista *Svet*. Publicaţia îmi este străină şi nu ştiu despre ea decît tot atît cît ştie oricare persoană care a citit un anunţ într-un ziar.

III. În ce punct se află acum problema

Anul s-a sfîrşit şi, cu această a douăsprezecea fasciculă, se încheie şi primul an de apariţie a *Jurnalului de scriitor*. Am găsit la cititorii mei o simpatie foarte măgulitoare pentru mine, însă eu n-am spus nici a suta parte din ceea ce intenţionam să spun şi văd acum că, din cele spuse, multe lucruri n-am reuşit să le exprim clar de prima dată, că uneori s-a întîmplat chiar să fiu înţeles greşit, fapt de care mă acuz, evident, în primul rînd pe mine însumi. Deşi am reuşit să spun prea puţine lucruri, sper că, din cele expuse anul acesta, cititorii mei vor înţelege care vor fi la anul caracterul şi orientarea *Jurnalului*. Scopul principal al *Jurnalului* a fost deocamdată să explic pe cît posibil ideea independenţei noastre spirituale naţionale şi s-o conturez pe cît posibil printre faptele care apar în mod curent. În acest sens, de exemplu, *Jurnalul* a discutat destul de mult despre neaşteptata mişcare a noastră naţională şi populară din acest an în aşa-numita „chestiune slavă“. Vom spune dinainte: *Jurnalul* nu pretinde că va prezenta lunar articole politice; dar totdeauna va încerca să găsească şi să indice, pe cît posibil, punctul de vedere al naţiunii şi poporului nostru şi în evenimentele politice curente. De exemplu, din articolele noastre despre „mişcarea slavă“ a acestui an, cititorii, probabil, şi-au clarificat deja faptul că, propriu-zis, *Jurnalul* a dorit doar să lămurească esenţa şi semnificaţia acestei mişcări, şi mai ales în ce ne priveşte pe noi, ruşii, să arate că problema, pentru noi, nu constă doar în slavism şi în punerea politică a problemei, în sensul ei contemporan. Slavismul, adică unirea tuturor slavilor cu poporul rus şi între ei, şi latura politică a problemei, adică aspectele ce ţin de graniţe, de zonele de frontieră, cele referitoare la mări şi strîmtori, la Constantinopol etc. etc., toate aceste chestiuni, deşi, indiscutabil, prezintă o foarte mare importanţă pentru Rusia şi destinul ei viitor, nu epuizează esenţa problemei Orientului pentru noi,

adică în sensul soluţionării acesteia în spiritul poporului nostru. În acest sens, problemele respective, care sînt de cea mai mare importanţă, trec deja pe planul al doilea. Căci esenţa principală a întregii chestiuni, după opinia poporului, constă indiscutabil şi total doar în soarta creştinătăţii răsăritene, adică a ortodoxiei. Poporul nostru nu ştie nici de sîrbi, nici de bulgari; banii şi voluntarii săi nu sînt ajutoare pentru slavi şi pentru slavism, el a auzit doar faptul că suferă creştinii ortodocşi, fraţii noştri, pentru credinţa întru Hristos, că au de suferit din partea turcilor, a „agarienilor fără credinţă în Dumnezeu"; pentru asta şi numai pentru asta a luat naştere întreaga mişcare populară a acestui an. În destinul actual şi în destinul viitor al creştinătăţii ortodoxe este conţinută toată ideea poporului rus, în asta constau slujirea lui Hristos de către acest popor şi dorinţa lui de victorie întru Hristos. Această dorinţă este adevărată, este măreaţă şi permanentă la poporul nostru din timpuri străvechi, va dăinui probabil pentru vecie şi acesta este un fapt extrem de important pentru specificul poporului şi statului nostru. Credincioşii de rit vechi din Moscova au făcut chetă şi au dotat un întreg detaşament (excepţional) sanitar şi l-au trimis în Serbia; totuşi, ştiau foarte bine că sîrbii nu sînt de rit vechi, ci, la fel ca noi, oameni cu care în chestiunea credinţei nu comunică. Aici s-au manifestat tocmai ideea destinelor viitoare, definitive ale creştinătăţii ortodoxe, chiar dacă ele se vor împlini în timpuri şi la soroace îndepărtate, şi speranţa unirii viitoare a tuturor creştinilor răsăriteni; şi, ajutîndu-i pe creştini împotriva turcilor, a prigonitorilor creştinismului, ei au socotit, deci, că sîrbii sînt creştini adevăraţi, ca şi ei înşişi, în pofida diferenţierilor temporare, chiar dacă asta nu se va realiza decît în viitor. În acest sens, donaţia lor are chiar o importanţă istorică, este dătătoare de gînduri luminoase şi întăreşte în parte afirmaţia noastră că tocmai în destinele

creştinismului constă întregul ţel al poporului rus, chiar dacă în ce priveşte confesiunea este dezbinat temporar de unele diferenţe fictive. Indiscutabil, poporul şi-a format şi chiar şi-a consolidat ideea că întreaga Rusie trăieşte numai pentru a-l sluji pe Hristos şi pentru a ocroti de necredincioşi *întreaga* ortodoxie universală. Chiar dacă nu fiecare om din popor va exprima în mod direct această idee, eu afirm că de-acum o vor susţine întru totul conştient foarte mulţi oameni din popor, iar aceştia au indiscutabil o anumită influenţă şi asupra celorlalţi. Aşa că putem spune de-a dreptul că întregul popor este aproape *conştient* de această idee şi că ea nu este doar ascunsă în simţirea poporului. Deci, numai în acest sens problema orientală îi este accesibilă poporului rus. Acesta este faptul principal.

Dar dacă este aşa, atunci punctul de vedere asupra problemei Orientului trebuie să capete un aspect incomparabil mai definit şi pentru noi toţi. Rusia este puternică prin poporul ei şi prin spiritul acestuia, nu doar prin intelectualitatea sa, nu doar, de pildă, prin bogăţiile, cultura ei etc., cum se întîmplă cu unele state din Europa, care, din cauză că s-au veştejit şi şi-au pierdut ideea naţională vie, au devenit nişte state cu totul artificiale şi chiar nenaturale. Cred că aşa va fi încă mult timp. Dar dacă poporul înţelege problema slavă şi, în general, problema orientală doar în sensul de destine ale ortodoxiei, de aici rezultă că problema nu mai este întîmplătoare, temporară şi exterioară doar din punct de vedere politic, ci priveşte însăşi esenţa poporului rus, deci, este eternă şi permanentă pînă la soluţionarea ei definitivă. Rusia nu mai poate renunţa la mişcarea ei către Răsărit în acest sens şi nu poate să schimbe scopul mişcării, căci în acest caz ar renunţa la sine însăşi. Şi dacă temporar, paralel cu circumstanţele, această chestiune ar putea şi indiscutabil *trebuie* să capete uneori o altă direcţie, chiar dacă am vrea şi

ar trebui să cedăm uneori circumstanţelor, să ne reţinem aspiraţiile, totuşi, în întregul ei, această problemă, ca esenţă a vieţii poporului rus, trebuie să-şi atingă, cîndva, cu necesitate, scopul principal, adică unirea tuturor neamurilor ortodoxe întru Hristos şi întru frăţie şi, fără deosebire, a slavilor cu celelalte popoare ortodoxe. Această unire poate să nu fie deloc politică. Problema propriu-zis slavă, în sensul îngust al acestui cuvînt şi problema politică, în sens restrîns (adică mări, strîmtori, Constantinopolul etc.) se vor rezolva, desigur, de la sine, în sensul în care ele se vor afla cel mai puţin în contradicţie cu soluţionarea problemei principale, de bază. Astfel, repetăm, din acest punct de vedere popular, problema capătă un aspect de nezdruncinat şi permanent.

În această privinţă, Europa, neînţelegînd prea bine idealurile noastre naţionale, adică judecînd după sine şi atribuindu-ne doar setea de cotropire, de violenţă, de supunere a pămînturilor slave, înţelege în acelaşi timp foarte bine sensul vital al chestiunii.

Pentru Europa problema nu e cîtuşi de puţin aceea că noi nu vom acapara acum teritorii şi că promitem să nu facem nici o cucerire: pentru ea este mult mai important că noi, ca şi mai înainte, ca dintotdeauna, sîntem neclintiţi în intenţia noastră de a-i ajuta pe slavi şi nu avem de gînd să renunţăm vreodată la acest ajutor. Dacă şi acum acest lucru se va realiza şi noi îi vom ajuta pe slavi, Europa va considera că punem o piatră nouă la bastionul pe care-l înălţăm treptat în Est, împotriva ei, după cum crede ea. Căci ajutîndu-i pe slavi, noi continuăm astfel să înrădăcinăm şi să întărim credinţa slavilor în Rusia şi în forţa ei şi-i deprindem tot mai mult să privească la Rusia ca la soarele lor, ca la centrul întregii lumi slave şi chiar al întregului Orient. Iar această întărire a ideii merită, în ochii Europei, cuceriri, în pofida tuturor concesiilor pe care Rusia este gata să le facă,

cinstit şi drept, spre liniştirea Europei. Europa înţelege prea bine că în această *propagare a ideii* constă deocamdată întreaga chintesenţă a chestiunii, şi nu doar în nişte cuceriri materiale în Peninsula Balcanică. Europa mai înţelege şi că politica rusă este foarte conştientă de această esenţă a misiunii sale. Şi dacă aşa stau lucrurile, atunci cum să nu se teamă ea, Europa? Iată de ce Europa ar dori, prin toate mijloacele, să-i ia pe slavi sub tutela ei, să ni-i răpească, dacă se poate spune aşa, şi, dacă e posibil, să-i întărîte pe veci împotriva Rusiei şi a ruşilor. Iată de ce ea ar dori ca tratatul de la Paris[274] să dureze cît mai mult posibil; iată de unde provin toate aceste proiecte cu belgienii, cu jandarmeria europeană[275] etc. etc. Ah, ar face orice, numai să scape de ruşi, numai să îndepărteze cumva Rusia de privirile şi gîndurile slavilor, s-o şteargă chiar din memoria lor! Iată punctul în care se află problema.

IV. Un cuvînt despre „Piotr care-şi face de treabă“

În ultimul timp, mulţi au vorbit despre faptul că în rîndurile intelectualilor noştri, după exaltările din vară, au apărut răceala, neîncrederea, cinismul şi chiar înrăirea. În afara cîtorva inamici foarte serioşi ai mişcării noastre slave, toţi ceilalţi, cred, pot fi încadraţi în două categorii generale. Prima categorie este, ca să zic aşa, a *jidoviţilor*. Te bat la cap cu prejudiciul pe care războiul îl aduce sub raport economic, te sperie cu falimentele băncilor, cu prăbuşirea cursului valutar, cu stagnarea comerţului, chiar cu neputinţa noastră militară nu numai faţă de Europa, ci şi faţă de turci, uitînd că başbuzucul turc, care schingiuieşte oameni lipsiţi de apărare şi neînarmaţi, care retează capete moarte, este, aşa cum spune un proverb, „laş cu cei voinici şi brav cu cei fugari“, cum se va şi arăta cu siguranţă. Ce vor de fapt jidoviţii? Răspunsul este

clar: în primul rînd, şi ăsta-i principalul, n-au fost lăsaţi să stea pe moale; dar, fără a insista prea mult pe această latură morală a problemei, iată ce observăm, în al doilea rînd: nimicnicia extremă în înţelegerea istorică şi naţională a misiunii pe care o avem de îndeplinit. Ei înţeleg misiunea doar ca pe un mic capriciu trecător, căruia i se poate pune capăt oricînd: „Ne-am zbenguit, pasămite, acum ar fi timpul să ne apucăm din nou de treburi". De treburile de la bursă, fireşte.

A doua categorie o alcătuiesc *europenizaţii*, vechea noastră europenizare. Din această parte se aud pînă în prezent întrebările cele mai „radicale": „De ce slavii şi de ce să-i iubim pe slavi? De ce să luptăm noi pentru ei? Nu dăunăm, oare, alergînd după ceva inutil propriei dezvoltări, şcolilor? Căutînd naţionalitatea cu orice preţ, nu dăunăm oare universalităţii? Nu cumva, în sfîrşit, aţîţăm fanatismul religios la noi?" etc. etc. Într-un cuvînt, pun nişte întrebări care, deşi radicale, sînt teribil de perimate. Aici, principalul este frica noastră veche, ancestrală, bătrînă şi istorică deja în faţa ideii îndrăzneţe că Rusia ar putea fi de sine stătătoare. Cîndva, erau cu toţii liberali şi progresişti şi aşa erau socotiţi; dar timpul lor istoric a trecut şi acum e greu să-ţi imaginezi ceva mai retrograd decît ei. Totuşi, cu toate că au rămas, în sărăcia lor cu duhul, la ideile anilor ’40 şi ’30, ei încă se consideră o avangardă. Înainte, se considerau democraţi, acum nici nu-ţi poţi imagina nişte aristocraţi mai dezgustaţi faţă de popor. Vor spune că au demascat la poporul nostru doar laturile obscure; problema e că, demascînd ceea ce e obscur, ei au luat în rîs şi tot ce este luminos, şi chiar putem spune că în lumină au căutat obscuritatea. N-au văzut unde-i lumina şi unde-i întunericul! Şi, într-adevăr, dacă am analiza toate opiniile intelectualităţii noastre europenizante, nici n-am putea născoci ceva mai ostil dezvoltării

sănătoase, corecte şi de sine stătătoare a poporului rus.

Şi toate acestea în cea mai deplină şi sinceră inocenţă. Ah, doar şi ei iubesc poporul, însă... în felul lor. Şi ce dacă toate acestea cîndva se vor aduna la un loc şi se vor clarifica? Între timp pot avea loc fapte măreţe, care vor lua forţele noastre intelectuale pe nepregătite. Atunci nu va fi oare prea tîrziu? Un proverb spune: „Prinde-l pe Piotr de dimineaţă, că, dacă-şi face de treabă, se-mpute degrabă". Proverbul este cam tare, nici nu-i exprimat elegant, dar e adevărat. Nu s-ar putea oare întîmpla şi cu rusul europenizat ceea ce se întîmplă cu Piotr cînd îşi face de treabă? Nu şi-o fi făcut prea mult de treabă? Aici e aici, se pare că a şi început să se întîmple aşa ceva...

Totuşi, pentru mine e aproape o axiomă că toate izolările şi separările noastre ruseşti s-au întemeiat, chiar de cînd s-au înfiripat, doar pe nişte nedumeriri, dintre cele mai grosiere, şi că în ele nu găseşti nimic esenţial. Cel mai regretabil e că toate acestea încă mult timp nu vor fi clare pentru toţi şi pentru fiecare în parte. Şi asta este încă una din temele noastre cele mai curioase.

272 Despre această întîmplare, Dostoievski a scris în episodul *Unul dintre falsurile contemporane.*

273 *Svet* („Lumina"), revistă editată, din ianuarie 1877, de către Nikolai Petrovici Wagner (1828-1907), zoolog şi scriitor.

274 Este vorba despre tratatul cu care s-a încheiat Războiul Crimeii, semnat la Paris în ziua de 30 martie 1856, considerat dezavantajos şi umilitor pentru Rusia.

275 La 26 noiembrie/11 decembrie 1876 s-a deschis Conferinţa de la Constantinopol, la care, printre altele, s-a propus înfiinţarea unei comisii de pace în ţările slave din Balcani, la dispoziţia căreia să fie puse trupe belgiene sau italiene, cu un efectiv de circa 4.000 de soldaţi.

Jurnal de scriitor (1877)

Ianuarie

Capitolul I

I. Trei idei

Încep noul an din locul unde m-am oprit anul trecut. Ultima mea frază din *Jurnalul* pe decembrie era despre faptul că „toate izolările şi discordiile noastre ruseşti s-au întemeiat, chiar de cînd au început, doar pe nişte nedumeriri, dintre cele mai grosiere, şi că în ele nu găseşti nimic esenţial sau de netrecut“. Repet: toate disputele şi discordiile noastre nu s-au produs decît ca urmare a erorilor şi deviaţiilor minţii, şi nu ale inimii, şi în această definiţie este conţinută întreaga esenţă a dezbinărilor noastre. Esenţa este încă destul de îmbucurătoare. Erorile şi neînţelegerile minţii dispar mai repede, lasă mai puţine urme decît erorile inimii; ele se vindecă nu atît prin discuţii şi explicaţii logice, cît prin logica de neclintit a evenimentelor vieţii vii, reale, care destul de des conţin concluzia necesară şi corectă şi indică drumul drept, chiar dacă nu imediat, în clipa apariţiei lor, în orice caz în termene foarte scurte, uneori chiar şi fără a mai aştepta generaţiile următoare. Altceva se întîmplă cu erorile inimii. Erorile inimii sînt un lucru teribil de grav: e vorba de un spirit contaminat, uneori chiar al întregii naţiuni, spirit ce poartă foarte adesea un grad de orbire extrem de mare, care nu se vindecă cu nici un fel de fapte, oricît ar arăta ele drumul cel drept; din contra, naţiunea, modificînd aceste fapte cum îi convine, asimilîndu-le conform spiritului ei contaminat, poate face în aşa fel încît mai curînd să moară ea însăşi cu totul, conştient, adică chiar înţelegîndu-şi orbirea, dar *nemaidorind* de-acum să se vindece. N-aş vrea să rîdă cineva de mine cu anticipaţie, pentru că după părerea mea erorile

minţii sînt minore şi uşor corijabile. Şi chiar n-ar fi nimic mai ridicol pentru oricine, ca să nu mai vorbim de mine, decît să-şi asume în acest caz rolul de „corector“, cu convingerea fermă şi calmă că, prin vorbe, va putea schimba şi converti opiniile pe care societatea le are la un moment dat. Toate astea le ştiu. Şi totuşi, nu trebuie să-ţi fie ruşine de convingerile tale, iar acum nici nu-i nevoie de aşa ceva, şi cine are de spus un cuvînt, să-l spună, fără să se teamă că nu va fi ascultat, chiar fără să se teamă că va fi luat în rîs şi că nu va produce nici o impresie asupra minţii contemporanilor săi. În acest sens, *Jurnalul de scriitor* nu se va abate niciodată din drumul său, nu va face niciodată concesii spiritului epocii, forţei influenţelor preponderente şi dominante, dacă le va considera nedrepte, nu va încerca să se adapteze, să linguşească, să recurgă la şiretlicuri. După un an întreg de cînd publicăm *Jurnalul*, ni se pare permis să spunem acest lucru. Doar am înţeles bine şi pe deplin conştient şi anul trecut că prin multe din cele scrise de noi cu convingere şi ardoare nu ne-am făcut, în fond, rău decît nouă înşine şi că, dimpotrivă, am fi fost mult mai cîştigaţi, dacă, cu aceeaşi ardoare, am fi cîntat la unison cu ceilalţi.

Repetăm: ni se pare că acum trebuie să ne exprimăm *cu toţii* cît mai sincer şi mai direct, fără să ne ruşinăm de goliciunea naivă a cîte unei idei. Într-adevăr, sîntem aşteptaţi, adică întreaga Rusie este, poate, aşteptată de evenimente uriaşe şi extraordinare. „S-ar putea să se întîmple brusc fapte mari, care să ia pe neaşteptate forţele noastre intelectuale şi atunci nu va fi prea tîrziu?“, cum spuneam eu, în finalul *Jurnalului* meu din decembrie. Spunînd asta, n-am avut în vedere doar evenimentele politice din acest „viitor apropiat“, deşi nici ele nu pot să nu suscite atenţia minţilor celor mai sterpe şi mai „jidovite“, care nu se gîndesc decît la ele. Într-adevăr, ce aşteaptă lumea,

nu numai în ultimul sfert de veac, ci chiar (cine ştie?) poate în anul acesta? În Europa, fără nici un dubiu, nu e linişte. Dar e vremelnică, e trecătoare această nelinişte? Cîtuşi de puţin: se vede că s-au împlinit soroacele unui eveniment străvechi, milenar, ale unui eveniment pregătit în lume chiar de la începutul civilizaţiei sale. Trei idei se ridică în faţa lumii şi, pare-se, se formulează de acum definitiv. Pe de o parte, dintr-un capăt al Europei, ideea catolică, o idee condamnată, care aşteaptă în mari chinuri şi incertitudini: va fi sau nu va mai fi, va mai trăi sau i-a venit sfîrşitul? Nu vorbesc numai de religia catolică, ci de întreaga *idee catolică*, de soarta naţiunilor care s-au format sub această idee în decurs de un mileniu, care sînt complet impregnate de ea. În acest sens, Franţa, de exemplu, este parcă întruchiparea cea mai deplină a ideii catolice de-a lungul veacurilor, căpetenia acestei idei, moştenite, desigur, încă de la romani şi în spiritul acestora. Această Franţă, chiar dacă, *aproape toată,* şi-a pierdut orice religie (iezuiţii şi ateii sînt aici la fel, totuna), şi-a închis nu o dată bisericile şi chiar o dată L-a supus votului Adunării pe Însuşi Dumnezeu[1], această Franţă, care din ideile anului ’89 şi-a dezvoltat un socialism francez al ei, particular, adică pacificarea şi organizarea societăţii umane fără Hristos şi în afara lui Hristos, aşa cum a vrut, dar nu a putut s-o orînduiască întru Hristos catolicismul, această Franţă, şi prin revoluţionarii Convenţiei, şi prin ateiştii săi, şi prin socialiştii săi, şi prin comunarzii săi actuali, încă mai este în cel mai înalt grad şi continuă să fie întru totul o naţiune catolică prin excelenţă, contaminată totalmente de spiritul catolic şi de litera lui, proclamînd prin gurile celor mai inveteraţi ateişti ai săi: *Liberté, Egalité, Fraternité – ou la mort*[2], adică exact la fel cum ar fi proclamat însuşi Papa, dacă ar fi fost obligat să proclame formula catolică *liberté, égalité, fraternité* în stilul şi în spiritul său, adevăratul stil

şi spirit al unui papă din Evul Mediu. Însuşi socialismul francez modern este probabil un protest vehement şi fatal împotriva ideii catolice, un protest al tuturor oamenilor şi naţiunilor chinuite şi sufocate de ea, care doresc cu orice preţ să trăiască şi să continue să trăiască fără catolicism şi fără zeii lui, iar acest protest care a început de fapt la sfîrşitul secolului trecut (în realitate cu mult înainte) nu este altceva decît continuarea cea mai fidelă şi consecventă a ideii catolice, cea mai completă, ultima ei desăvîrşire, consecinţa ei fatală, plăsmuită de-a lungul veacurilor. Căci socialismul francez nu este altceva decît unificarea *forţată* a omenirii, idee ce vine încă din Roma antică şi care s-a păstrat apoi intactă în catolicism. În acest fel, ideea eliberării spiritului uman de catolicism a îmbrăcat aici formele cele mai stricte ale catolicismului, preluate chiar din inima spiritului său, din litera lui, din materialismul lui, din despotismul lui, din etica lui.

Pe de altă parte, se ridică vechiul protestantism, care de nouăsprezece secole protestează împotriva Romei, împotriva Romei şi a ideii sale, o veche idee păgînă pe care a înnoit-o catolicismul, împotriva ideii sale universale de a-l supune pe omul de pe întregul pămînt, de a-l aservi moral şi material, împotriva civilizaţiei sale, protestează încă din timpurile lui Arminius şi ale Pădurilor Teutoburg[3]. Este germanul care crede orbeşte că înnoirea omenirii stă numai în puterea lui, şi nu în civilizaţia catolică. În toată istoria lui, n-a făcut decît să viseze, să aspire la unificarea sa pentru proclamarea orgolioasei sale idei, care a fost puternic formulată şi unificată încă prin erezia lui Luther; iar în zilele noastre, odată cu zdrobirea Franţei, a naţiunii celei mai creştine, care ocupă primul loc şi este cea mai importantă dintre naţiunile catolice, germanul este de cinci ani convins de triumful său total şi de faptul că nimeni nu-i poate lua locul în fruntea lumii şi a renaşterii

ei. E mîndru şi neclintit în această convingere a sa; crede că în lume nimic nu e mai presus de spiritul şi de cuvîntul german şi că numai Germania este în stare să-l rostească. I se pare chiar ridicol să presupună că ar exista în lume, măcar în germene, ceva inexistent în Germania cea predestinată să conducă lumea. Şi totuşi, n-ar fi de prisos să observăm, măcar în paranteză, că în toate cele nouăsprezece secole de existenţă, Germania, care n-a făcut altceva decît să protesteze, încă nu şi-a spus *noul ei cuvînt*, ci a trăit tot timpul exclusiv din negarea şi protestul împotriva duşmanului său, aşa că s-ar putea ajunge la ciudata împrejurare că Germania, după ce va birui definitiv şi va distruge ceea ce timp de nouăsprezece secole i-a slujit drept ţintă a protestului, subit, va fi nevoită şi ea să moară spiritual, odată cu inamicul ei, căci nu va mai avea pentru ce să trăiască, *nu va mai avea împotriva cui să protesteze*. Chiar dacă, deocamdată, aceasta este himera mea, în schimb, protestantismul lui Luther este deja un fapt: această credinţă este protestatară şi doar *negativă* şi, imediat ce catolicismul va dispărea de pe faţa pămîntului, va dispărea în urma lui şi protestantismul, căci nu va mai avea împotriva a ce să mai protesteze, se va transforma în ateism pe faţă şi acesta îi va fi sfîrşitul. Dar asta, să presupunem, este deocamdată doar himera mea. Germanul dispreţuieşte ideea slavă la fel ca şi pe cea catolică, cu diferenţa că pe ultima a recunoscut-o întotdeauna ca pe un inamic puternic, viguros, iar ideea slavă nu numai că nu a apreciat-o deloc, dar nici nu a recunoscut-o ca atare pînă în ultima clipă. Însă, de curînd, a început să-i privească pieziş pe slavi şi cu multă suspiciune. Chiar dacă pînă în prezent i se pare ridicol să presupună că aceştia ar putea avea şi ei un scop ori o idee, o speranţă de „a spune ceva lumii“, totuşi, chiar de la zdrobirea Franţei, suspiciunile sale s-au intensificat, iar evenimentele de anul trecut şi din

anul în curs, desigur, nu au fost de natură să-i domolească neîncrederea. Acum, situaţia Germaniei este ceva mai încurcată: în orice caz şi indiferent de orice idei orientale, ea trebuie să-şi termine mai întîi treburile în Occident. Cine va nega că Franţa, Franţa neînfrîntă definitiv, nu-l alarmează şi nu l-a alarmat pe german în toţi aceşti cinci ani de după pogromul său tocmai prin faptul că nu i-a dat lovitura de graţie? În 1875 această îngrijorare a atins la Berlin chiar limita extremă, şi Germania, probabil, s-ar fi repezit cît mai era încă timp să-şi zdrobească definitiv inamicul tradiţional, dacă nu ar fi împiedicat-o cîteva circumstanţe extrem de importante. Acum însă, anul acesta, nu există nici un dubiu că Franţa, care se consolidează material pe an ce trece, sperie Germania şi mai mult decît cu doi ani în urmă. Germania ştie că duşmanul nu va muri fără luptă, mai mult chiar, că, atunci cînd va simţi că s-a restabilit complet, va angaja el însuşi lupta, astfel că, peste trei, peste cinci ani, va fi poate prea tîrziu pentru Germania. Şi avînd în vedere că estul Europei este absorbit cu totul de propria idee care a ieşit brusc la iveală, avînd în vedere şi că el are acum la el acasă destule de făcut, se prea poate ca Germania, simţindu-şi pentru un timp mîinile dezlegate, să se repeadă asupra inamicului său occidental, ca să termine definitiv cu acest coşmar teribil care o obsedează: toate astea se pot întîmpla într-un viitor foarte, foarte apropiat. În genere, se poate spune că dacă în Est situaţia este încordată, dificilă, Germania mai că nu se află într-o situaţie şi mai grea. Şi e posibil ca viitorul să-i rezerve mai multe temeri şi spaime, în ciuda tonului ei nemăsurat de orgolios; în tot cazul, toate acestea nu trebuie să le scăpăm din vedere. Iar între timp, în Est, s-a aprins într-adevăr şi a început să strălucească într-o lumină nemaivăzută cea de-a treia idee universală, ideea slavă, o idee care se naşte şi care, poate, este o a treia posibilitate

viitoare de soluţionare a destinelor umanităţii şi ale Europei. Acum e clar pentru toţi că, odată cu soluţionarea problemei orientale, omenirea va fi pătrunsă de un element nou, de un nou principiu, pasiv şi închistat pînă acum, şi care, în tot cazul, ca să nu lungim vorba, nu poate să nu aibă o influenţă extrem de puternică şi decisivă asupra destinelor universale. Ce idee este aceasta, care aduce cu sine unirea slavilor? Totul este încă foarte nedefinit, dar nimeni nu se mai îndoieşte că, într-adevăr, ceva nou trebuie adus în discuţie şi rostit. Şi toate aceste trei uriaşe idei universale s-au întîlnit aproape simultan în deznodămîntul lor. Nu e vorba, desigur, de nişte capricii, de un simplu război iscat pentru o moştenire oarecare sau din cauza certurilor dintre două mari doamne, cum s-a întîmplat în secolul trecut[4]. La mijloc e ceva general şi definitiv, care, chiar dacă nu rezolvă cîtuşi de puţin *toate* destinele umanităţii, poartă în sine, fără îndoială, începutul sfîrşitului întregii istorii anterioare a umanităţii europene, începutul soluţionării destinelor ulterioare ale acesteia, destine care se află în mîinile lui Dumnezeu şi despre care omul nu poate să ghicească aproape nimic, deşi poate să presimtă.

Acum, o întrebare pe care, fără voie, şi-o pune orice om care gîndeşte: pot fi oare oprite aceste evenimente din cursul lor? Ideile de o asemenea anvergură pot fi oare supuse unor idei mărunte, jidovite, unor consideraţii de mîna a treia? Poate fi amînată soluţionarea lor şi, la urma urmei, e util s-o facem? Înţelepciunea trebuie, fără îndoială, să apere şi să păzească naţiunile şi să servească umanismul şi umanitatea, dar unele idei îşi au forţa lor de inerţie, viguroasă, însufleţitoare. Dacă un vîrf de stîncă s-a desprins şi se prăbuşeşte, nu-l mai poţi opri. Noi, ruşii, avem desigur două forţe teribile, care contrabalansează toate celelalte forţe din lumea întreagă; ele sînt unitatea şi indivizibilitatea milioanelor de oameni care

alcătuiesc poporul nostru şi legătura lui strînsă cu monarhul. Ultima, desigur, este incontestabilă, însă „alde Piotr ai noştri care-şi fac de treabă“ nu numai că nu o înţeleg, dar nici nu vor s-o priceapă în ruptul capului.

II. Miraje. Stunda şi Redstokiştii

Oare numai „europenizanţii“ şi „alde Piotr care-şi fac de treabă“ nu vor să înţeleagă? Există şi alţii, mult mai pernicioşi. „Alde Piotr“ recunosc cel puţin mişcarea noastră naţională din acest an în folosul slavilor, dar ceilalţi, nu. Cei de teapa lui Piotr chiar laudă această mişcare, desigur în felul lor, deşi multe lucruri din această mişcare nu le plac, dar ceilalţi neagă însăşi mişcarea, în pofida mărturiei întregii Rusii: „N-a fost, cică, nimic şi basta. Şi nu numai că n-a fost, dar, cică, nici nu putea fi.“ „Poporul, cică, n-a strigat şi n-a declarat nicăieri că vrea război“. Păi poporul nostru nici nu va striga şi nici nu va declara niciodată, poporul nostru este raţional şi liniştit şi, în plus, nu vrea nicidecum război, absolut deloc, el doar îi compătimeşte, din toată inima lui fierbinte şi din tot sufletul, pe fraţii săi oprimaţi pentru credinţa lor întru Hristos, dar, dacă va fi nevoie, dacă se va face auzit cuvîntul măreţ al ţarului, atunci tot poporul nostru de o sută de milioane, ca un singur om, se va ridica, însufleţit de un singur elan şi în armonie, şi va face tot ce e în stare să facă o mulţime atît de uriaşă. Aşa că, gîndindu-ne la viitorul tainic şi la destinele apropiate ale întregii Europe, nu putem să nu apreciem şi să nu ţinem cont de această forţă întru unire în momentele cînd, fără voie, facem anumite consideraţii şi presupuneri. De fapt, dă-l încolo de război; nimeni nu vrea război, deşi, în paranteză fie spus, sîngele vărsat „pentru marea cauză a iubirii“[5] înseamnă foarte mult, poate să cureţe şi să spele multe, poate să readucă multe la viaţă şi poate să înalţe multe

din cele ce pînă acum au fost înjosite şi întinate în sufletele noastre.

Dar toate acestea nu sînt decît „vorbe şi gînduri“[6]. N-am spus decît că există evenimente istorice care antrenează totul după ele şi pe care nu le poţi evita nici prin voinţă, nici prin viclenie, la fel cum nu poţi împiedica mareea să se oprească şi să se întoarcă îndărăt. Şi totuşi, acum, după entuziasmul din vară, este jignitor acest cinism triumfător, este jignitoare această bucurie a cinismului, bucurie pentru ceva dezgustător care parcă a triumfat asupra entuziasmului oamenilor, sînt jignitoare aceste discursuri triumfătoare ale unor oameni care nu numai că dispreţuiesc, dar aproape că neagă chiar întregul nostru popor şi, se pare, continuă să nu vadă în el decît o masă inertă şi mîna de lucru, exact ceea ce a văzut timp de două secole la rînd, pînă în ziua măreaţă de nouăsprezece februarie. „După poporul ăsta să mă iau? Ce idee are el, de unde aţi mai luat-o şi pe asta?“ – iată ce auzi acum, aproape în fiecare clipă. Această lipsă de încredere în forţa spirituală a poporului este, desigur, şi o lipsă de încredere în întreaga Rusie. Fără îndoială, aici sînt amestecate extrem de multe şi diverse cauze dirijate de către negativişti, dar, credeţi-mă, printre ele sînt şi multe motive sincere! Primul şi cel mai important dintre ele este completa necunoaştere a Rusiei. Oare poţi să-ţi imaginezi că unii dintre ei aproape că se bucură de *stunda* noastră, se bucură pentru popor, pentru cîştigul şi bunăstarea lui: „Totuşi, este ceva întru cîtva mai presus de vechile concepţii populare, poate face poporul să evolueze cît de cît“. Şi să nu credeţi că ar fi doar nişte reflecţii rare şi izolate. Apropo, ce este nenorocita asta de sectă? Cîţiva muncitori ruşi, care lucrau la coloniştii nemţi, au înţeles că nemţii au o viaţă mai îndestulată decît ruşii şi că asta se întîmplă din cauză că ordinea lor este alta. Pastorii care s-au nimerit să fie acolo le-au explicat că ordinea lor

este mai bună pentru că au o altă credinţă. Aşa că nişte grupuri de ruşi ignoranţi au început să asculte cum este interpretată Evanghelia, s-au pus ei înşişi pe citit şi tîlcuit şi s-a întîmplat ceea ce se întîmplă întotdeauna în astfel de cazuri. Se aduce vas cu lichid preţios, toţi se prosternează, toţi sărută şi adoră vasul care conţine preţioasa licoare dătătoare de viaţă şi iată că, deodată, se găsesc unii care se ridică şi strigă: „Orbilor! De ce sărutaţi vasul? Preţioasă e doar licoarea dătătoare de viaţă, e de preţ conţinutul, şi nu vasul, iar voi sărutaţi o sticlă, o sticlă simplă, adoraţi vasul şi îi atribuiţi sticlei puterea sfîntă şi uitaţi de conţinutul ei preţios! Idolatrilor! Aruncaţi vasul, spargeţi-l, adoraţi doar licoarea dătătoare de viaţă, şi nu sticla!“. Şi oamenii sparg vasul, iar licoarea dătătoare de viaţă, conţinutul preţios, se varsă în ţărînă şi pămîntul îl soarbe, evident. Au spart vasul şi au pierdut licoarea. Dar pînă să dispară licoarea complet în pămînt, începe harababura: ca să salveze măcar ceva, măcar ce-a mai rămas în cioburile sparte, încep să strige că e nevoie cît mai repede de alt vas nou, încep să discute din ce şi cum să fie făcut. Cearta se stîrneşte *chiar de la început*; şi imediat, chiar de la primele două cuvinte, cearta nu vizează spiritul, ci litera. Sînt gata să venereze această literă şi mai mult decît pe precedenta, numai să facă rost mai repede de un vas nou; însă discuţia se aprinde, oamenii se împart în grupuri inamice şi fiecare grup ia cu el cîteva picături din restul de licoare preţioasă în tot felul de vase, adunate de peste tot, şi încetează să mai comunice cu celelalte grupuri. Fiecare vrea să se mîntuiască cu vasul lui şi în fiecare grup încep noi certuri. Idolatria se amplifică de un număr de ori egal cu cel al cioburilor în care s-a spart vasul. Istoria este eternă, veche-străveche, a început cu mult înainte de Martin Luther, dar, în virtutea unor legi istorice invariabile, şi situaţia *stundei* noastre este aproape aceeaşi: se ştie că stundiştii au şi început să se

separe, au dispute asupra literei, fiecare tîlcuieşte Evanghelia după cum îl taie capul, după cum îi dictează conştiinţa şi, ce e mai important, fiecare o ia *chiar de la început* – bieţi oameni nefericiţi şi ignoranţi! Totodată, vedem atîta sinceritate, atîtea iniţiative frumoase, atîta dorinţă de a îndura chiar chinuri şi, în acelaşi timp, totuşi, atîta prostie incurabilă, atîta făţărnicie meschină şi pedantă, atîta orgoliu, mîndrie zaharisită în noile posturi de „sfinţi", chiar atîta escrocherie şi chiţibuşerie, şi mai ales – totul e „chiar de la început", adică chiar de la facerea lumii, de la întrebări precum: ce este omul şi ce este femeia, ce e bine şi ce e rău, şi chiar dacă există sau nu Dumnezeu? Şi ce credeţi: tocmai faptul că sînt atît de neputincioşi şi trebuie s-o ia de la început place multora şi mai ales unora: „Încep, pasămite, să trăiască după mintea lor, aşa că neapărat vor ajunge să zică şi ei ceva". Aşa raţionament mai zic şi eu! Aşa că pentru ei, în esenţă, s-a pierdut definitiv moştenirea de preţ pe care ne-au lăsat-o veacurile şi care trebuie explicată acestui popor ignorant, explicată în marele şi adevăratul ei sens, pe care nu se cuvine s-o aruncăm în ţărînă ca pe o vechitură inutilă rămasă din veacurile trecute. Evoluţia, lumina, progresul se îndepărtează iarăşi de popor, rămînînd cu mult în urmă, căci pentru el acum urmează însingurarea, izolarea şi închiderea în sine, cum s-a întîmplat cu ortodocşii de rit vechi, iar în locul aşteptatelor idei noi şi „raţionale" se vor putea înălţa doar vechii idoli de altădată, idolii cei mai afurisiţi, arhicunoscuţi – şi, pe urmă, ia mai încearcă să-i dobori! Dar, de altfel, n-avem de ce ne teme de această sectă, deşi oamenii căzuţi sub influenţa ei pot fi compătimiţi. Această *stunda* nu are nici un viitor, nu va lua o amploare prea mare, curînd se va opri şi cu siguranţă se va contopi cu una din ereziile obscure ale poporului rus, cum ar fi *hlîstovismul*[7], cea mai veche sectă din lume, pare-se, care îşi are, fără îndoială, sensul ei şi îl

păstrează în două străvechi atribute: învîrtitul şi profetismul. Doar şi templierii au fost judecaţi pentru că se învîrteau şi profeţeau[8], doar şi *quakerii*[9] se învîrtesc şi prorocesc, şi Pythia[10] în antichitate se învîrtea şi prorocea, şi sectanţii Tatarinovei[11] se învîrteau şi proroceau, şi se prea poate ca *redstockiştii* noştri să sfîrşească prin a se învîrti, căci de prorocit, se pare, prorocesc şi în prezent. Să nu se supere *redstockiştii* de comparaţie. De altfel, mulţi rîd de faptul că la noi ambele secte au apărut simultan; nu încape îndoială că au fost provocate de aceeaşi ignoranţă, adică de completa necunoaştere a propriei religii.

III. Foma Danilov[12], erou şi martir rus

Anul trecut, în primăvară, a fost publicată în toate ziarele o ştire apărută mai întîi în *Russki invalid* [*Invalidul rus*], despre moartea de martir a subofiţerului Foma Danilov, din batalionul doi de puşcaşi din Turkestan, luat prizonier de către kipceaci[13] şi ucis sălbatic după numeroase torturi rafinate, la 21 noiembrie 1875, la Marghelan, pentru că a refuzat să se pună în serviciul lor şi să treacă la mahomedanism. Hanul însuşi i-a promis graţierea, răsplată şi onoruri dacă acceptă să se dezică de Hristos. Danilov i-a răspuns că nu poate să trădeze crucea şi, ca supus al ţarului, chiar şi în prizonierat trebuie să-şi facă datoria faţă de ţar şi de creştinism. Călăii, după ce l-au ucis în torturi, s-au mirat de forţa lui sufletească şi l-au numit *batîr*, adică, pe ruseşte, *bogatîr,* voinic. Atunci, această ştire, deşi reprodusă în toate ziarele, a trecut fără să provoace discuţii deosebite în societate, şi nici gazetele, inserînd-o sub forma unui obişnuit *entrefilet*[14] de presă, nu au considerat necesar să se oprească *special* asupra ei. Într-un cuvînt, cum se spune la bursă, în privinţa lui Foma Danilov „treburile au fost calme“. Apoi, după cum se ştie, a

început mişcarea slavă, au apărut Cerniaev, sîrbii, Kireev[15], donaţiile, voluntarii şi Foma cel torturat a fost dat cu totul uitării (adică de ziare), dar iată că de curînd, la ştirea iniţială, s-au adăugat detalii suplimentare. Se anunţă din nou că guvernatorul Samarei a făcut investigaţii cu privire la cei rămaşi în urma lui Danilov, care se trage dintr-o familie de ţărani din satul Kirsanovka, gubernia Samara, judeţul Buguruslan, şi a aflat că au rămas soţia, Eufrosina, în vîrstă de douăzeci şi şapte de ani, şi o fiică, Ulita, de şase ani, care trăiesc în mare sărăcie. Ele au fost ajutate, la nobila iniţiativă a guvernatorului Samarei, care le-a solicitat unor persoane ajutor pentru văduva şi fiica eroului rus martir; a apelat şi la Adunarea zemstvei din gubernia Samara, propunînd ca fiicei lui Danilov să i se acorde o bursă într-o instituţie de învăţămînt. Apoi s-au strîns 1.320 de ruble, din care 600 au fost puse deoparte pentru fată, pînă cînd va împlini vîrsta majoratului, iar restul i-a fost înmînat văduvei; fata lui Danilov a fost înscrisă la o şcoală. În afară de asta, şeful Marelui Stat Major l-a înştiinţat pe guvernator că Suveranul i-a acordat văduvei, din vistieria statului, o pensie viageră în valoare de o sută douăzeci de ruble pe an. Apoi... apoi, probabil, lucrurile vor fi din nou date uitării, din cauza grijilor cotidiene, a temerilor politice, a uriaşelor probleme care îşi aşteaptă soluţionarea, a crizelor etc. etc.

Ah, nu vreau nicicum să spun că societatea noastră a avut o atitudine indiferentă faţă de această acţiune extraordinară, tratînd-o ca şi cum nu ar merita atenţie. Fapt este, totuşi, că s-a vorbit puţin sau, mai bine zis, mai nimeni n-a vorbit *special* despre asta. De altfel, se poate să se fi vorbit pe undeva, în vreun cerc restrîns de negustori sau de preoţi, de exemplu, dar nu s-a vorbit în societate, în mediile intelectualităţii noastre. În popor, cu siguranţă, această moarte măreaţă nu va fi dată uitării: eroul a primit

martiriul lui Hristos şi este un mare rus; poporul apreciază asta şi nu va uita, aşa cum nu uită niciodată asemenea lucruri. Dar iată că parcă şi aud nişte voci, care îmi sînt foarte bine cunoscute: „Sigur, e vorba de o forţă, asta o recunoaştem, totuşi, este o forţă obscură, care s-a manifestat în nişte forme, ca să zicem aşa, antediluviene, închistate, aşa că ce putem noi spune *special*? Nu ţine de lumea noastră; altceva ar fi fost dacă forţa aceasta s-ar fi manifestat la modul intelectual, conştient. Mai sînt, pasămite, şi alţi martiri, şi alte forţe, mai sînt şi idei infinit superioare, cum ar fi, de pildă, ideea societăţii universale...“.

Totuşi, în pofida acestor voci raţionale şi intelectuale, tot mi se pare permisă şi întru totul scuzabilă încercarea de a spune ceva *special* şi despre Danilov; mai mult, cred că nici intelectualitatea noastră nu s-ar înjosi prea mult dacă ar trata cu mai multă atenţie acest fapt. Pe mine, de pildă, cel mai mult mă uimeşte că fapta n-a trezit nici un fel de uimire. Nu mă refer la popor: lui uimirea nu-i trebuie, la el nu vei găsi aşa ceva; isprava lui Foma poate să nu i se pară neobişnuită, fie şi numai pentru că poporul are mare încredere în sine şi în sufletul său. El nu va răspunde la această faptă eroică decît printr-un sentiment profund şi printr-o mare înduioşare. Însă dacă aşa ceva s-ar întîmpla în Europa, adică dacă la englezi, la francezi, la nemţi, cineva ar da dovadă de o asemenea măreţie sufletească, ei ar striga probabil în gura mare, ca să afle toată lumea. Nu, domnilor, ascultaţi-mă. Ştiţi cum mi-l imaginez eu pe acest soldat necunoscut, obscur, al batalionului din Turkestan? Pentru mine, ca să zic aşa, este emblema Rusiei, a întregii Rusii, a întregii noastre Rusii populare, este adevărata ei imagine, imaginea Rusiei, căreia cinicii şi preaînţelepţii noştri îi neagă acum marele spirit şi orice posibilitate de avînt şi de manifestare a unei idei măreţe şi a unui sentiment măreţ. Ascultaţi, doar

domniile voastre nu faceţi parte dintre aceşti cinici, nu sînteţi decît nişte intelectuali europenizanţi, adică, în esenţă, nişte persoane foarte cumsecade; doar n-o să susţineţi că, în vară, poporul nostru nu a manifestat pe alocuri o extraordinară forţă spirituală: oamenii şi-au părăsit casele şi copiii şi au plecat, Dumnezeu ştie unde şi cu ce bani, ca să moară pentru credinţă, pentru cei oprimaţi, precum cei dintîi cruciaţi, a căror reapariţie Granovski, de exemplu, ar socoti-o aproape ridicolă şi jignitoare „în veacul nostru cu obiective pozitive, într-o epocă de progres“ etc. etc. Chiar dacă veţi fi considerînd că mişcarea noastră din vară a fost orbească şi chiar parcă iraţională, un fel de „cruciadă“, ca să zicem aşa, ea a fost totuşi fermă şi generoasă, asta nu puteţi să n-o recunoaşteţi, la o privire cît de cît mai largă. S-a trezit o idee măreaţă, care a înălţat poate sute de mii şi milioane de suflete deodată, care le-a ridicat deasupra închistării, cinismului, depravării şi neruşinării, în care s-au bălăcit pînă atunci aceste suflete. Doar ştiţi că poporul nostru, chiar dacă-i considerat blînd şi foarte capabil din punct de vedere intelectual, este totuşi apreciat drept o masă întunecată, spontană, inconştientă, dedată în întregime viciilor şi prejudecăţilor, alcătuită aproape numai din haimanale. Dar, vedeţi dumneavoastră, eu îndrăznesc să formulez, ca să zic aşa, o axiomă, şi anume: ca să judeci forţa morală a unui popor şi să-ţi dai seama de ce este el în stare în viitor, nu trebuie să iei în considerare halul de depravare la care el, chiar în majoritatea lui, poate ajunge pentru un timp, ci trebuie să ţii seama doar de înălţimea spirituală la care se poate ridica atunci cînd timpul i-o va cere. Căci depravarea este un rău efemer, care aproape întotdeauna depinde de nişte circumstanţe anterioare şi trecătoare, de robie, de oprimare seculară, de abrutizare, pe cînd harul mărinimiei este unul etern, de la natură, care a luat naştere

odată cu poporul şi este cu atît mai mult demn de respect, cu cît, de-a lungul secolelor de robie, sărăcie şi nevoi, el se păstrează intact în sufletul acestui popor.

Se poate ca Foma Danilov, la înfăţişare, să fi fost unul dintre exemplarele cele mai obişnuite şi mai neremarcabile ale poporului rus, neremarcabil ca însuşi poporul rus. (Ah, pentru mulţi mai este cu totul neremarcabil!) Poate că la vremea lui nu se dădea în lături de la vreun chef, de la băutură, poate că nu se prea închina, deşi, desigur, nu uita întotdeauna de Dumnezeu. Şi iată că, brusc, i se porunceşte să-şi schimbe credinţa, altfel îl aşteaptă o moarte de martir. În plus, trebuie să ne amintim ce fel de chinuri sînt aceste torturi asiatice! În faţa lui se află hanul însuşi, care-i promite graţierea, şi Danilov înţelege perfect că refuzul său îl va înfuria neapărat pe han, că va irita şi orgoliul kipceacilor deoarece „cîinele de creştin îndrăzneşte, pasămite, să dispreţuiască atît de mult islamul". Dar în pofida celor ce-l aşteaptă, acest rus de rînd acceptă supliciile cele mai crunte şi moare, uimindu-şi călăii. Păi, domnilor, să ştiţi că nici unul dintre noi n-ar fi făcut aşa ceva. Uneori e frumos să suferi un pic la vedere, dar aici totul s-a petrecut într-un anonimat total, într-un loc necunoscut; nimeni nu se uita la el; şi nici Foma nu s-a putut gîndi şi nu a bănuit probabil că fapta lui va avea ecou pe întreg pămîntul rusesc. Cred că unii mari mucenici, chiar din primele veacuri ale creştinismului, erau totuşi consolaţi în parte şi se simţeau uşuraţi în timpul supliciului, gîndindu-se că moartea lor va servi drept exemplu pentru cei timizi şi nehotărîţi şi că va atrage şi mai mulţi oameni spre Hristos. Pentru Foma n-a putut exista nici măcar această măreaţă alinare: nu putea afla nimeni, nu-l înconjurau decît călăii. Era încă tînăr, avea undeva o soţie tînără şi o fiică, de-acum n-o să le mai vadă niciodată, dar fie şi aşa: „Oriunde m-aş afla, nu-mi trădez conştiinţa şi mai bine îmi primesc supliciul";

realmente, a fost un adevăr de dragul adevărului, fără nici un fel de înflorituri! Şi nici un sofism, nici un compromis cu propria conştiinţă: „Voi trece la islam de ochii lumii, nu voi duce pe nimeni în ispită că tot nu mă vede nimeni, apoi o să-mi răscumpăr trădarea prin rugăciune, viaţa e lungă, o să fac danii la biserică, o să săvîrşesc fapte bune“. Nimic din toate astea; Danilov a dat dovadă de o cinste extraordinară, primitivă, elementară. Nu, domnilor, puţin probabil să fi făcut şi noi aşa!

Noi ca noi, dar pentru poporul nostru, repet, fapta lui Danilov poate că nici nu este uimitoare. În fapt, în acest erou avem parcă un portret, o reprezentare completă a poporului rus şi de aceea îmi e şi mai drag, ca şi dumneavoastră, se înţelege. La fel, poporul nostru iubeşte adevărul de dragul adevărului, şi nu ca să se fălească cu el. Fie, să zicem că poporul e şi vulgar, şi necuviincios, şi păcătos, şi neînsemnat, dar dacă ar veni sorocul şi ar începe o acţiune a adevărului general popular, aţi rămîne stupefiaţi de cîtă libertate de spirit dă el dovadă sub apăsarea materialismului, a patimilor, a poftei de bani şi avere, chiar ameninţat fiind cu cea mai crîncenă moarte de mucenic. Şi toate astea le va face, le va dovedi cu simplitate, ferm, fără a cere recompense, laude, fără a se făli: „Asta-i credinţa pe care o mărturisesc“. Aici, nici chiar cei mai înrăiţi amatori de discuţii pe tema „caracterului retrograd“ al idealurilor populare nu pot avea vreun cuvînt de spus, căci nu se pune problema dacă idealul e retrograd sau nu. Nu este vorba decît de faptul că poporul este capabil să manifeste o voinţă extraordinară pentru realizarea actului sublim al generozităţii. (Această mică şi ridicolă idee despre „caracterul retrograd“ al idealurilor am introdus-o aici doar pentru a fi pe deplin imparţial.)

Ştiţi, domnilor, trebuie să spunem lucrurilor pe nume: eu consider fără rezerve că n-avem ce să

învăţăm un popor ca al nostru. Se înţelege, e un sofism, dar îmi vine uneori în minte. O, desigur, sîntem mai instruiţi decît el, dar ce anume, totuşi, să-l învăţăm – aici e buba! Nu vorbesc, se înţelege, de meserii, de tehnică, de cunoştinţele matematice; dacă n-o facem noi, toate astea îl pot învăţa şi nemţii, dacă-i chemăm aici şi-i angajăm. Dar noi, noi ce-l învăţăm? Doar sîntem ruşi, sîntem fraţii acestui popor şi, deci, avem obligaţia să-l *luminăm*. Or, care-i moralitatea, care-i elevaţia pe care i-o vom transmite şi prin care vom lumina aceste suflete „întunecate"? Iluminarea poporului este, domnilor, dreptul şi obligaţia noastră, dreptul în sensul creştin cel mai înalt: cine cunoaşte cuvîntul bun, cine cunoaşte adevăratul cuvînt al vieţii, acela trebuie, este obligat să-l transmită fratelui său, care nu-l ştie şi rătăceşte în beznă. Aşa ne învaţă Evanghelia. Ei bine, care-i lucrul pe care cel rătăcit nu-l ştie şi i-l spunem noi? Că învăţătura este folositoare şi că trebuie să înveţe, nu? Dar poporul a spus încă înaintea noastră că „ştiinţa e lumină, iar neştiinţa-i întuneric". Să-l învăţăm, de pildă, să distrugă prejudecăţile, să doboare idolii? Dar în noi înşine sălăşluieşte un abis de prejudecăţi, iar idoli ne-am înălţat atîţia, că poporul ne va spune în faţă: „Doctore, vindecă-te pe tine însuţi". (Iar pe idolii noştri a învăţat foarte bine să-i vadă!) Atunci ce să-l învăţăm, respectul de sine, demnitatea personală? Dar poporul nostru, tot, în întregul său, se respectă mult mai mult decît noi, are un respect şi o înţelegere mult mai profunde pentru demnitatea personală. De fapt, noi sîntem teribil de orgolioşi, însă nu ne respectăm absolut deloc şi nu avem demnitate personală de nici un fel. Noi să fim cei care să înveţe poporul, de exemplu, să respecte convingerile altora? Încă de la Petru cel Mare, poporul nostru şi-a dovedit respectul pentru convingerile străine, pe cînd noi nu ne iertăm unul altuia nici cea mai mică divergenţă de idei, şi pe cei care nu sînt cît de cît

de acord cu noi îi considerăm direct nişte ticăloşi, uitînd că acela care este înclinat să-şi piardă cu uşurinţă respectul faţă de ceilalţi în primul rînd nu se respectă pe sine. Noi să fim aceia care să înveţe poporul să aibă încredere în sine şi în forţele sale? Poporul are cu miile oameni ca Foma Danilov, însă noi nu credem deloc în forţele ruseşti, iar această lipsă de încredere mai că nu o socotim drept o culme a culturii, drept o dovadă de curaj. Ei bine, la urma urmei, ce putem noi să-l învăţăm? Nouă ne este silă, o silă aproape furibundă, de tot ceea ce iubeşte şi respectă poporul nostru şi spre ce tinde inima lui. Atunci, ce fel de iubitori de popor sîntem noi? Mi se va riposta că, deci, iubim cu atît mai mult poporul, cu cît ne este silă de ignoranţa lui, dorindu-i numai binele. Ah, nu, domnilor, nu-i deloc aşa: dacă am iubi cu adevărat poporul, dacă l-am iubi realmente, şi nu în articolaşe şi cărţulii, ne-am apropia mai mult de el şi ne-am preocupa să studiem ceea ce acum, absolut la nimereală şi după nişte şabloane europene, dorim să stîrpim la el: atunci, poate, şi noi am învăţa multe lucruri pe care acum nici nu putem să ni le imaginăm.

Avem, totuşi, o consolare, un mare motiv de mîndrie faţă de poporul nostru şi de aceea îl dispreţuim: faptul că poporul este naţionalist şi se agaţă de această idee, în timp ce noi avem convingeri general-umane, ba şi un scop general-uman ne-am fixat şi, prin urmare, sîntem mult mai presus de el. În asta stă tot dezacordul nostru, întreaga ruptură dintre noi şi popor, aşa că declar fără ocolişuri: dacă am îndrepta lucrurile, dacă am găsi un punct de conciliere, imediat s-ar termina cu discordia dintre noi şi popor. Or, punctul acesta există, este uşor de găsit. Repet cu hotărîre că pînă şi cele mai radicale dezacorduri ale noastre nu sînt în fond decît un miraj.

Dar care este acest punct de conciliere?

1 Aici şi în continuare Dostoievski face referire la fapte şi evenimente din epoca Revoluţiei franceze din 1789-1793, comentate în volumul al XVIII-lea al *Istoriei universale* a lui Friedrich Christoph Schlosser (1766-1861), apărută în traducere rusă în 1868; pasajul comentat este: „Convenţia astabilit că «liturghia catolică este înlocuită cu liturghia Raţiunii». Acestei noi divinităţi i s-a cedat biserica Notre-Dame, iar alte biserici au fost puse la dispoziţia altor divinităţi: Libertăţii, Tinereţii, Dragostei conjugale etc.".

2 *Libertate, Egalitate, Fraternitate – sau moarte (fr.).

3 *Arminius* (cca 17 î.Hr. - cca 19 d.Hr.), regele tribului germanical heruscilor, i-a învins pe romani în Pădurea Teutoburg (9 d.Hr.).

4 Este vorba despre războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei (1701-1714) dintre Franţa şi o coaliţie formată din Austria, Anglia şi Olanda. Cele două mari doamne sînt ducesa S.D. Marlborough (1660-1714) şi *mrs*. Hill, care îşi disputau influenţa asupra reginei Anna Stuart (1664-1714), prima susţinînd ideea continuării războiului, cea de-a doua încercînd s-o determine pe regină să încheie pacea.

5 „Pentru marea cauză a iubirii" – citat din poezia lui N.A. Nekrasov,*Cavaler pentru o oră.*

6 „Vorbe şi gînduri" – parafrază din *Hamlet* (actul al III-lea, scena 3) de Shakespeare.

7 V. supra nota 108 din Jurnal (1876).

8 Ordinul Templierilor a fost înfiinţat în Ierusalim, după prima cruciadă (secolul XII). Locuind mult timp în mediul musulman, templierii au început să manifeste înclinaţie pentru superstiţii şi ritualuri creştine necanonice. Acuzaţi pe nedrept de erezie (negarea lui Hristos, idolatrie şi moravuri proaste), cavalerii ordinului, în frunte cu magistrul lor Jacques de Molnay, au fost arşi pe rugul Inchiziţiei.

9 V. supra nota 108 din Jurnal (1876).

10 *Pythia*, preoteasă în templul lui Apollo din Delfi.

11 V supra nota 109 din Jurnal (1876).

12 *Foma Danilov*, subofiţer rus, luat prizonier în noiembrie 1875; refuzînd să treacă la mahomedanism, a fost împuşcat.

13 *Kipceaci* – popor turcic din Asia Centrală.

14 *Comunicat, ştire (fr.).

15 V. supra nota 190 din Jurnal (1876).

Capitolul al II-lea

I. Un vis de conciliere în afara ştiinţei

Şi înainte de toate, voi expune principiul cel mai controversat şi mai delicat, cu el voi şi începe:

„Orice popor mare crede şi trebuie să creadă, dacă vrea să aibă viaţă lungă, că în el şi numai în el se află mîntuirea lumii, că există pentru a sta în fruntea popoarelor, pentru a le uni pe toate şi a le conduce, în perfectă armonie, spre acel scop final care le-a fost tuturor predestinat“.

Susţin că aşa a fost cu toate marile naţiuni ale lumii, antice şi moderne, că numai această credinţă le-a făcut capabile să exercite, fiecare la timpul ei, o uriaşă influenţă mondială asupra destinelor omenirii. Indiscutabil, aşa a fost cu Roma antică, aşa a fost mai tîrziu cu Roma de-a lungul perioadei catolice din existenţa ei. Cînd Franţa a primit drept moştenire ideea catolică a Romei, acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu Franţa, care tot timpul şi fără discuţie, în decurs de aproape două secole, chiar pînă la recentul ei dezastru, pînă la tristeţea ei de acum, s-a considerat în fruntea lumii, cel puţin din punct de vedere moral, iar uneori şi politic, a fost sigură că ea este ţara care conduce şi călăuzeşte lumea spre viitor. Dar la asta a visat întotdeauna şi Germania, care, împotriva ideii şi autorităţii catolice universale, a ridicat drapelul protestantismului şi al infinitei libertăţi a conştiinţei şi a cercetării. Repet, *într-o măsură mai mare sau mai mică,* la fel se întîmplă cu toate marile naţiuni, cînd ajung la apogeul dezvoltării lor. Mi se va spune că nu e adevărat, că e o eroare şi mi se va atrage atenţia, de exemplu, asupra *conştiinţei* proprii a aceloraşi popoare, asupra conştiinţei savanţilor şi gînditorilor lor, care au scris tocmai despre importanţa globală a naţiunilor europene, ce colaborează la crearea şi desăvîrşirea

civilizaţiei europene; eu, se înţelege, nu voi nega această conştiinţă. Dar, fără să mai vorbim de faptul că asemenea concluzii definitive ale conştiinţei constituie, în general, un fel de sfîrşit al vieţii vii a popoarelor, voi arăta numai că aceiaşi gînditori şi cunoscători, oricît au scris despre armonia universală a naţiunilor, totuşi, în acelaşi timp şi cel mai adesea cu un sentiment viu, nemijlocit şi sincer *continuau să creadă*, exact ca şi popoarele lor, că în acest cor al naţiunilor ce se constituie într-o armonie universală şi într-o civilizaţie la care au ajuns în comun, ei (adică francezii, de exemplu) sînt în fruntea întregii uniuni, sînt cei mai înaintaţi, cei cărora le este predestinat să conducă, iar celorlalţi nu le mai rămîne decît să-i urmeze. Mai credeau că, dacă, să zicem, vor împrumuta ceva de la alte popoare, împrumutul va fi nesemnificativ; că, în schimb, celelalte popoare, din contra, vor prelua de la ei totul, tot ce este mai important şi nu vor putea trăi decît prin spiritul şi ideea lor, că nici nu vor fi în stare de altceva, decît să se împărtăşească spiritului lor şi, pînă la urmă, mai devreme sau mai tîrziu, să se contopească cu el. Iată că şi în actuala Franţă, de-acum întristată şi divizată din punct de vedere spiritual, mai există una din aceste idei care reprezintă, după părerea noastră, o fază nouă, dar absolut firească a vechii idei catolice universale, prelungirea acesteia, şi aproape jumătate din francezi cred şi acum că în ea se şi află mîntuirea, nu numai a lor, ci şi a lumii – socialismul lor francez. Această idee, socialismul lor, este, desigur, falsă şi disperată, dar în momentul de faţă nu e vorba de calitatea ideii, ci de faptul că ideea există, trăieşte, este vie şi că adepţii ei nu se arată neîncrezători şi decepţionaţi ca marea majoritate a francezilor. Pe de altă parte, uitaţi-vă la aproape fiecare englez, de tip superior sau inferior, lord ori muncitor, savant ori analfabet, şi o să vă convingeţi că fiecare englez se străduieşte, înainte

de toate, să fie englez, să se menţină englez în toate aspectele vieţii sale, private şi publice, politice şi general umane; pînă şi omenirea se străduieşte s-o iubească tot ca englez. Mi se va spune că, şi dacă ar fi aşa, chiar dacă totul ar fi cum pretind eu, totuşi, o asemenea iluzionare de sine şi un asemenea orgoliu ar fi chiar degradante pentru popoarele mari, importanţa lor ar fi diminuată de egoism, de un şovinism stupid, care nu numai că nu le-ar inocula forţă vitală, ci, dimpotrivă, le-ar dăuna şi le-ar corupe viaţa de la bun început. Mi se va spune că asemenea idei nebuneşti şi orgolioase nu merită să fie imitate, ci, dimpotrivă, trebuie extirpate cu ajutorul luminii raţiunii, care distruge prejudecăţile. Să admitem că, privite dintr-o direcţie, toate acestea sînt foarte adevărate; totuşi, lucrurile trebuie neapărat privite şi din cealaltă direcţie, şi atunci nu vor mai părea degradante, ci chiar dimpotrivă. Şi ce dacă un tînăr, care încă n-a trăit, visează să devină cu timpul erou? Fiţi convinşi că asemenea vise, poate orgolioase şi insolite, pot exercita o influenţă mult mai fecundă şi utilă asupra tînărului respectiv, decît un anume bun-simţ al cîte unui adolescent, care crede de la şaisprezece ani în regula preaînţeleaptă că „e mai bine să fii fericit decît erou". Vă rog să mă credeţi că viaţa acestui tînăr, chiar după ce va trece prin nenorociri şi eşecuri, va fi în ansamblu mai frumoasă decît viaţa tihnită dusă de înţeleptul său tovarăş din copilărie, chiar dacă acestuia din urmă i-a fost sortit să-şi trăiască toată viaţa în puf. O asemenea încredere în sine nu este imorală şi nu apare nicidecum ca o fanfaronadă trivială. Acelaşi lucru se întîmplă şi cu popoarele; n-are importanţă că există popoare cuminţi, oneste şi sobre, liniştite, fără nici un fel de avînturi, popoare de negustori şi constructori de corăbii, care trăiesc în opulenţă şi într-o curăţenie extraordinară. Dumnezeu să le binecuvînteze! Totuşi, ele nu vor ajunge prea departe, vor sfîrşit

negreşit în mediocritate şi nu vor aduce nici un serviciu omenirii: ele nu au energia, nu au marea încredere în sine, nu au sub ele cele trei balene mişcătoare pe care stau toate popoarele mari. Încrederea în faptul că vrei şi *poţi* să spui omenirii un ultim cuvînt, că o vei înnoi în sfîrşit cu surplusul tău de forţă vitală, credinţa în sfinţenia idealurilor tale, credinţa în forţa dragostei, a dorinţei tale de a fi util umanităţii, o asemenea credinţă este garanţia vieţii superioare a naţiunilor şi numai prin ea popoarele se vor dovedi utile omenirii în măsura pe care le-a hotărît-o destinul, lăsînd drept moştenire umanităţii viitoare toată acea parte din forţa lor vitală şi ideea lor organică, pe care natura însăşi le-a predestinat-o atunci cînd le-a creat. Numai o naţiune întărită de o asemenea credinţă are dreptul la o viaţă superioară. Cavalerul legendar din vechime credea că în faţa lui se vor prăbuşi toate obstacolele, toate stafiile şi toţi monştrii şi că el va învinge totul, va obţine totul dacă va rămîne fidel legămîntului său de „dreptate, castitate şi sărăcie". Veţi spune că nu sînt decît legende şi cîntece, în care nu poate să creadă decît un Don Quijote şi că legile reale din viaţa naţiunilor se prezintă cu totul altfel. Ei bine, domnilor, mi-e uşor să vă prind cu vorba şi să vă dau de gol, demonstrînd că şi domniile voastre sînteţi nişte Don Quijote, că aveţi o idee asemănătoare, în care credeţi şi cu ajutorul căreia vreţi să înnoiţi omenirea!

Într-adevăr, în ce credeţi domniile voastre? Credeţi (şi, odată cu dumneavoastră, cred şi eu) în ceea ce este general-uman, adică în faptul că vor cădea cîndva, în faţa luminii raţiunii şi conştiinţei, obstacolele naturale şi prejudecăţile care, din pricina priorităţilor naţionale, au împiedicat pînă acum comunicarea liberă dintre naţiuni şi că numai atunci popoarele vor convieţui ca fraţii, într-un spirit şi într-o armonie, în înţelepciune şi iubire, năzuind spre armonia generală. Ei bine, domnilor,

ce poate să fie mai presus şi mai sfînt decît această credinţă a dumneavoastră? Şi principalul e că această credinţă n-o s-o mai găsiţi nicăieri în lume, la nici un popor din Europa, de pildă, unde personalitatea naţiunilor este extraordinar de bine conturată, unde, chiar dacă există această credinţă, ea nu se poate afla decît la nivelul unei conştiinţe încă speculative, poate avîntată şi ardentă, dar care nu-şi depăşeşte condiţia de conştiinţă teoretică. Pe cînd la dumneavoastră, domnilor, adică nu numai la domniile voastre, ci la noi, la noi toţi, la ruşi, această credinţă este generală, vie, fundamentală; la noi toată lumea crede, conştient şi simplu, în lumea intelectuală şi în popor, acesta din urmă adăugînd şi instinctul său viu, mai ales că şi propria religie îi dictează să creadă în asta. Da, domnilor, aţi crezut că sînteţi singurii „general-umani“ din toată intelectualitatea rusă, iar restul nu sînt decît slavofili şi naţionalişti? Ei bine, nu-i aşa; slavofilii şi naţionaliştii cred exact în acelaşi lucru ca şi dumneavoastră, poate chiar mai tare decît domniile voastre!

Să-i iau numai pe slavofili: ce au proclamat ei prin gura liderilor, fondatorilor şi reprezentanţilor teoriei lor? Au declarat direct, în nişte concluzii clare şi exacte, că Rusia, împreună cu popoarele slave şi aflîndu-se în fruntea acestora, va spune întregii lumii cuvîntul cel mai măreţ din cîte s-au spus vreodată şi că tocmai acest cuvînt va fi testamentul unirii general-umane, dar nu în spiritul egoismului personal, prin care, în civilizaţia lor, oamenii şi naţiunile se unesc acum nefiresc şi artificial, împinşi la asta din nevoia de a lupta pentru existenţă, utilizînd ştiinţele pozitive pentru a-i fixa, determinînd spiritului liber nişte limite morale, săpîndu-şi în acelaşi timp gropi unii altora, acoperindu-se reciproc de minciuni, invective şi calomnii. Idealul slavofililor a fost unirea într-un spirit de adevărată şi largă iubire, fără minciună şi materialism, pe baza exemplului personal de

generozitate pe care poporul rus, aflat în fruntea uniunii libere a tuturor slavilor, este predestinat să-l dea Europei. Domniile voastre veţi spune că pe asta chiar n-o credeţi, că nu-s decît nişte speculaţii livreşti. Dar important nu este să ne întrebăm care cum crede, ci faptul că la noi, în pofida tuturor divergenţelor, toţi sînt de aceeaşi părere, toţi o împărtăşesc şi totul se reduce la această idee unică, generală, definitivă, de unire universală. Faptul nu poate fi pus la îndoială şi este uimitor în sine, pentru că la nici un popor acest sentiment nu se mai găseşte la stadiul unei asemenea necesităţi vii şi fundamentale. Dar dacă este aşa, înseamnă că şi noi, noi toţi, avem o idee naţională fermă şi precisă, o idee chiar *naţională*. Prin urmare, dacă ideea naţională rusă este, la urma urmei, uniunea universală general-umană, înseamnă că n-am avea decît de profitat dacă, punînd deocamdată capăt tuturor disensiunilor, am deveni cu toţii, cît mai repede, ruşi şi naţionalişti. Toată salvarea noastră ar fi să renunţăm la meditaţiile livreşti şi să trecem direct la acţiune, fără să ne certăm dinainte asupra modului în care se va realiza această idee, fără să ne gîndim dacă se va înfăptui în forma noastră sau a voastră.

Dar acesta e un punct delicat.

II. În Europa nu sîntem decît nişte terchea-berchea

Şi cum aţi trecut la fapte? Căci domniile voastre aţi început demult, tare demult, dar ce-aţi făcut totuşi pentru unirea universală, adică pentru triumful ideii dumneavoastră? Aţi început prin a hoinări fără ţintă prin Europa, dorindu-vă cu aviditate să vă transformaţi în europeni, măcar şi numai pe dinafară. Tot secolul XVIII ne-am ocupat doar cu schimbarea înfăţişării. Ne-am împopoţonat cu gusturi europene, chiar am mîncat tot soiul de porcării, încercînd să nu ne strîmbăm: „Iată, cică,

ce englez îmi sînt, fără ardei de Cayenne, nu pot mînca nimic“. Credeţi că-mi bat joc? Nicidecum. Înţeleg prea bine că altfel nici nu se putea începe. Încă înainte de Petru, pe vremea ţarilor Moscovei şi a patriarhilor, un tînăr filfizon moscovit de pe atunci, dintre cei progresişti, a îmbrăcat un costum franţuzesc şi şi-a agăţat de şold o sabie europeană[16]. Trebuia să pornim anume cu dispreţul faţă de ce-i al nostru şi faţă de ai noştri şi, dacă am stat două veacuri întregi în acest punct, fără să ne mişcăm nici înainte, nici înapoi, atît ne-a fost, probabil, termenul pe care ni l-a hărăzit natura. E drept că ne-am mai şi mişcat: dispreţul faţă de tot ce-i al nostru şi faţă de ai noştri a crescut tot mai mult şi mai mult, mai ales după ce am început să înţelegem mai serios Europa. De altfel, în Europa nu ne-au deranjat niciodată separările nete dintre naţiuni şi tipurile clar definite de caractere naţionale. Chiar am prins a „şterge toate contrastele“ şi am obţinut un tip general de „european“, adică de la bun început am remarcat ceea ce ei au în *comun* şi-i uneşte pe toţi, şi asta-i ceva foarte caracteristic. Apoi, cu timpul, prinzînd şi mai mult la minte, ne-am agăţat cu totul de civilizaţie şi imediat am ajuns să credem, orbeşte şi servil, că în ea se află acel ceva „comun“ şi „universal“, care a fost predestinat să unească omenirea. Chiar şi europenii, privindu-ne pe noi, străinii şi nou-veniţii, se mirau de credinţa noastră entuziasmată, mai ales că ei înşişi, din păcate, încă de pe atunci începuseră să-şi piardă încet-încet această încredere în sine. Noi am aplaudat entuziasmaţi apariţia lui Rousseau şi Voltaire, împreună cu călătorul Karamzin[17], ne-am bucurat înduioşaţi de convocarea „Statelor Naţionale“ în anul ’89 şi, cu toate că mai tîrziu, încă de la sfîrşitul primului sfert al secolului nostru, am fost cuprinşi de disperare împreună cu europenii progresişti, cu toate că am deplîns visurile lor pierdute şi idealurile spulberate, totuşi nu ne-am

pierdut credinţa, i-am consolat şi pe europenii înşişi. Pînă şi ruşii care la ei în ţară erau cei mai „albi“ deveneau de îndată „roşii“ în Europa – încă o trăsătură extrem de caracteristică. Apoi, la mijlocul acestui secol, unii dintre noi am avut onoarea de a ne iniţia în socialismul francez, acceptîndu-l, fără cea mai mică ezitare, drept realizarea definitivă a unirii universale, adică drept împlinirea visului care ne-a obsedat pînă acum. Astfel, drept realizare a scopului am luat ceea ce constituia culmea egoismului, culmea inumanului, culmea debandadei şi dezordinii economice, culmea calomniei la adresa naturii umane, culmea distrugerii oricărei libertăţi a oamenilor, dar asta nu ne-a tulburat cîtuşi de puţin. Dimpotrivă, văzînd trista nedumerire a unor profunzi gînditori europeni, noi, cu perfectă detaşare, i-am numit imediat nemernici şi imbecili. Eram pe deplin convinşi, mai sîntem şi acum, că ştiinţa pozitivă e întru totul capabilă să delimiteze graniţele *morale* dintre personalitatea indivizilor şi cea a naţiunilor (de parcă ştiinţa, admiţînd că e în stare de aşa ceva, ar putea să dezlege aceste mistere înainte de *încheierea experienţei,* adică înainte de încheierea tuturor destinelor omului pe pămînt). Moşierii noştri îşi vindeau ţăranii iobagi şi plecau la Paris să editeze reviste socialiste[18], iar Rudinii noştri mureau pe baricade[19]. În acest timp ne-am rupt într-atît de pămîntul nostru rusesc, încît am pierdut orice noţiune despre imensa distanţă dintre această doctrină şi sufletul poporului rus. De altfel, nu numai că n-am pus mare preţ pe caracterul popular, dar nici n-am recunoscut că poporul ar avea vreun caracter. Am şi uitat să ne gîndim la el şi am fost convinşi, cu un calm despotic absolut (fără să punem vreo întrebare), că poporul nostru va accepta la repezeală tot ce-i vom indica, adică, de fapt, tot ce-i vom porunci. În această privinţă, mereu au circulat la noi cîteva anecdote amuzante despre popor. Oamenii noştri universali s-au

comportat față de poporul lor ca niște moșieri veritabili, chiar și după abolirea iobăgiei.

*

Și unde am ajuns? La niște rezultate ciudate: în primul rînd, toată lumea ne privește în Europa cu ironie, iar cei mai buni și indiscutabil cei mai inteligenți ruși sînt tratați în Europa cu indulgență arogantă. De această indulgență arogantă nu i-a scutit nici chiar emigrarea din Rusia, adică emigrarea politică și dezicerea totală de Rusia. Europenii n-au vrut să ne considere de-ai lor pentru nimic în lume, în nici un caz, cu nici un preț. *Grattez*, cică, *le russe et vous verrez le tartare*[20], și așa e și acum. Am devenit proverbiali. Și cu cît noi ne disprețuiam mai mult naționalitatea, ca să le facem lor pe plac, cu atît mai mult ei ne-au disprețuit pe noi. Dădeam din coadă pe lîngă ei, le destăinuiam servil vederile și convingerile noastre „europene“, iar ei ne priveau de sus, nu ne ascultau și, de regulă, adăugau cu ironie politicoasă, dorind parcă să se descotorosească cît mai repede de noi, că „i-am înțeles greșit“. Se mirau tocmai de faptul că noi, fiind atît de tătari (*les tartares*), nu putem nicidecum să devenim ruși; iar noi n-am fost niciodată în stare să le băgăm în cap că nu vrem să fim ruși, ci oameni universali. E drept că în ultima vreme chiar au înțeles ceva. Au înțeles că vrem ceva, ceva teribil și periculos pentru ei; au înțeles că sîntem mulți, optzeci de milioane, că noi cunoaștem și înțelegem toate ideile europene, dar că ei nu cunosc ideile noastre rusești și, chiar dacă le vor afla, nu le vor înțelege; că noi vorbim toate limbile, iar ei nu o vorbesc decît pe a lor – ei bine, au început să priceapă și să bănuiască multe altele. Și s-a terminat cu faptul că ne-au declarat de-a dreptul dușmanii și viitorii distrugători ai civilizației europene. Iată cum au înțeles ei scopul nostru pătimaș de a deveni universali!

Însă noi nu ne putem nicidecum dezice de Europa. Europa este cea de-a doua patrie a noastră – eu sînt primul care împărtăşeşte şi a împărtăşit întotdeauna această idee. Europa ne *este aproape* la fel de dragă *tuturor*, ca şi Rusia; în ea se află toată seminţia lui Iafet, iar ideea noastră este unirea tuturor naţiunilor acestei seminţii şi chiar mai departe, mult mai departe, pînă la Sem şi Ham[21]? Ce-i de făcut?

În primul rînd şi înainte de toate, să devenim ruşi. Dacă unirea universală este o idee naţională rusă, atunci fiecare din noi trebuie să devină rus mai întîi, adică să devină el însuşi, şi atunci totul se va schimba de la primul pas. Să devii rus înseamnă să încetezi a-ţi mai dispreţui poporul. Şi imediat ce europeanul va observa că am început să ne respectăm poporul şi naţionalitatea, va începe şi el să ne respecte. Într-adevăr, cu cît ne-am dezvolta mai mult şi mai independent în spiritul nostru naţional, cu atît mai tare şi mai apropiat ar fi ecoul pe care l-am avea în sufletul european şi, înrudindu-ne cu acest suflet, i-am deveni imediat mai pe înţeles. Atunci europenii nu ne-ar întoarce spatele cu aroganţă, ci ne-ar asculta. Şi ca înfăţişare vom deveni cu totul alţii. Devenind noi înşine, vom căpăta, în sfîrşit, un chip de om, nu de maimuţă. Vom arăta a fiinţă liberă, nu a sclav, nu a lacheu, nu a Potughin; vom fi socotiţi atunci oameni, nu idioţi internaţionali, nu terchea-berchea ai europenismului, liberalismului şi socialismului. Şi de vorbit, vom vorbi cu ei mai inteligent decît o facem acum, pentru că la poporul nostru şi în spiritul lui vom găsi cuvinte noi, care cu siguranţă le vor fi europenilor mai pe înţeles. Dar şi noi înşine vom înţelege atunci că multe lucruri, pe care le-am dispreţuit la poporul nostru, nu înseamnă întuneric, ci, dimpotrivă, lumină, nu înseamnă prostie, ci tocmai inteligenţă; şi înţelegînd asta, vom rosti neapărat în Europa un cuvînt încă neauzit acolo. Ne vom convinge atunci că

adevăratul cuvînt social îl poartă poporul nostru şi nu altul, că ideea, spiritul lui conţin necesitatea vie a unirii universale a omenirii, a unirii însoţite de acum de respectul deplin pentru personalitatea naţiunilor, pentru menţinerea acesteia, pentru păstrarea deplinei libertăţi a oamenilor, cu indicarea precisă a conţinutului acestei libertăţi – o unificare a iubirii, *garantată* de acum prin acţiune, prin exemplul viu, prin necesitatea de fapt a unei adevărate frăţii, şi nu prin ghilotină, nu prin milioanele de capete tăiate…

De altfel, să nu vă închipuiţi că într-adevăr am vrut să conving pe cineva. A fost o glumă. Dar omul este slab: poate că va citi vreun adolescent, vreun reprezentant al noii generaţii...

III. O veche istorie despre „petraşevişti“

În prezent, după cum se ştie, sînt judecaţi participanţii la istoria care s-a petrecut la Kazan, în ziua de 6 decembrie[22]. Cititorii mei cunosc, probabil, din ziare desfăşurarea procesului. Însă într-un ziar m-a surprins o observaţie referitoare la foştii petraşevişti, vestita societate criminală de la sfîrşitul anilor ’40, din care am avut prilejul să fac şi eu parte, fapt pentru care am şi plătit cu o deportare de zece ani în Siberia şi cu patru ani de ocnă. Observaţia este făcută de *Petersburgskaia gazeta,* într-un editorial incendiar, dedicat întîmplării din Kazan. Printre altele, în acest articol sînt date cîteva citate dintr-o lucrare a dlui Stronin[23], *Politica în calitatea ei de ştiinţă*, cîteva rînduri pe care le voi reproduce aici în întregime. Ele sînt un sfat pentru tineretul care merge „în popor“:

„În loc să mergeţi în popor, profitaţi de ocazie şi el însuşi va veni spre dumneavoastră. Aveţi servitori, bucătăreasă, cameristă, surugiu, lacheu, portar. Dacă vreţi să fiţi democrat, puneţi-i cu

dumneavoastră la masă, la ceai, introduceţi-i în viaţa dumneavoastră de familie. În loc să le spuneţi că nu există Dumnezeu şi că există doar proclamaţia, aşa cum orice liberal prost începe să dea învăţăminte, spuneţi-le, mai bine, că există adunare şi scădere, că există ştiinţă de carte şi abecedar. În plus, fiţi cu învăţăceii dumneavoastră cinstiţi, atenţi, serioşi şi familiari şi, în general, daţi-le un exemplu de moravuri bune sau cel puţin frumoase“.

Acum, propriu-zis, despre petraşevişti. Iată ce spune autorul articolului de fond:

„O altă idee, spre care te duce fără voie «istoria din Kazan», o reprezintă, în conştiinţa naţională, un aspect mai liniştitor, şi anume că eroii tuturor acestor triste istorii devin de la un moment la altul din ce în ce mai insignifianţi, tot mai neinteresanţi chiar şi pentru unele minţi înfierbîntate. Cîndva, cu cincizeci de ani în urmă, autorii atentatelor politice din Rusia erau oameni proveniţi din înalta societate, din mediul intelectual (decembriştii); în anii ’40, tipul de delincvent rus politic a devenit mult mai insignifiant («petraşeviştii»); la începutul anilor ’60, a regresat pînă la nivelul aşa-zisului proletariat care gîndeşte («cernîşeviştii»); la începutul anilor ’70, a decăzut, ajungînd să fie reprezentat de nişte neisprăviţi, care nici măcar şcoala n-au terminat-o, şi de nihiliştii de proastă calitate («neceaeviştii»); în sfîrşit, în «istoria din Kazan» rămîne doar plebea semianalfabetă, în rîndurile căreia predomină evreimea şi haimanalele de prin fabrici. Această involuţie treptată este cea mai bună dovadă că, după toate reformele liberale ale domniei actuale, propaganda politică criminală nu poate nicidecum să mizeze că va atrage elementele cît de cît cultivate ale societăţii, iar pe faptul că va avea influenţă asupra maselor populare poate conta şi mai puţin,

deoarece poporul a arătat cum îi întîmpină pe profeţii nepoftiţi…“.

Deşi exprimată confuz, ideea pe care autorul o are despre lipsa de însemnătate a propagandei revoluţionare de la noi este, fără îndoială, corectă; în această privinţă, multe lucruri ar fi trebuit definite mai exact, pentru ca totul să fie clar. Însă mă voi referi numai la petraşevişti, spunînd că mă îndoiesc de faptul că autorul are dreptate în privinţa lor, comparîndu-i cu decembriştii şi dîndu-i drept exemplu de involuţie a tipului de delincvent politic. Adaug că ideea aceasta a „involuţiei“ am auzit-o demult; a fost reluată de multe ori în presă şi mă opresc acum asupra ei pentru că am întîlnit-o la momentul oportun. După părerea mea, de-abia în ultimii douăzeci de ani a avut loc o modificare radicală a tipului de delincvent; însă petraşeviştii au fost absolut de acelaşi tip cu decembriştii, cel puţin judecînd după caracteristicile esenţiale ale tipului, pe care le indică însuşi autorul articolului. Autorul spune că decembriştii erau oameni „proveniţi din înalta societate, din mediul intelectual“. Dar petraşeviştii ce erau? Poate că într-adevăr printre decembrişti erau mai multe persoane cu relaţii în înalta societate şi în mediile bogate; însă decembriştii erau şi incomparabil mai numeroşi decît petraşeviştii, printre care, de asemenea, erau destui care se aflau în relaţii de prietenie şi de rudenie cu înalta societate, unii fiind şi bogaţi pe deasupra. În plus, societatea înaltă nu a simpatizat cîtuşi de puţin cu intenţia decembriştilor şi nu a susţinut-o nici măcar indirect, aşa că, sub acest aspect, nu le putea acorda nici un fel de atenţie specială. Printre decembrişti erau mai mulţi militari decît printre petraşevişti, însă şi aceştia numărau destui militari în rîndurile lor. Într-un cuvînt, nu înţeleg deosebirea pe care o vede autorul. Indiscutabil, atît unii, cît şi ceilalţi aparţineau exact aceleiaşi societăţi, ca să zicem aşa, *a domnilor*, a

„*boierilor*“, şi, în privinţa acestei trăsături caracteristice, nu exista absolut nici o deosebire a tipului de delincvent politic de pe atunci, adică decembriştii şi petraşeviştii reprezentau acelaşi tip. Dacă printre petraşevişti au existat şi cîţiva proveniţi din afara clasei nobiliare, asta s-a întîmplat datorită faptului că erau oameni cultivaţi şi, în această calitate, ar fi putut să se numere şi printre decembrişti. Vorbind însă în general, micii burghezi şi intelectualii din afara clasei nobiliare nu puteau îngroşa nici rîndurile decembriştilor, nici pe acelea ale petraşeviştilor, dar asta numai pentru că erau prea puţin numeroşi în epocă. În ceea ce priveşte superioritatea „intelectuală“ a decembriştilor faţă de petraşevişti, autorul chiar a greşit cu totul: societatea decembriştilor era alcătuită din oameni incomparabil mai puţin instruiţi decît petraşeviştii. Majoritatea petraşeviştilor proveneau din institute de învăţămînt superior, din universităţi, din Liceul Alexandru, din Şcoala de Drept şi din institute superioare de specialitate. Mulţi predau şi se ocupau special cu ştiinţa. Ulterior, după ce au fost graţiaţi, mulţi dintre ei s-au manifestat pregnant şi, dacă-i luăm pe toţi petraşeviştii, adică nu doar pe cei deportaţi în Siberia, ci şi pe cei condamnaţi la exil prin cetăţi din Rusia şi expediaţi la garnizoanele din Caucaz, pe cei trimişi cu serviciul în oraşe îndepărtate sau, în sfîrşit, pe cei rămaşi sub supravegherea poliţiei, mulţi, foarte mulţi dintre ei s-au remarcat apoi cu mare cinste în ştiinţă, ca profesori, ca exploratori ai naturii, ca secretari de societăţi ştiinţifice, ca autori de excelente opere ştiinţifice, ca editori de reviste, ca scriitori foarte importanţi, ca poeţi şi, în general, ca intelectuali activi şi utili. Repet, în privinţa studiilor, petraşeviştii au reprezentat un tip superior decembriştilor.

Se înţelege, celor care observă „involuţia“ tipului, multe lucruri au putut să li se pară inexacte

şi pentru faptul că petraşeviştii au fost incomparabil mai puţini la număr decît decembriştii, gruparea a avut o existenţă foarte scurtă şi majoritatea membrilor erau oameni mult mai tineri decît decembriştii.

Ca să închei, voi spune că în general tipul de revoluţionar rus, pe tot parcursul secolului nostru, reprezintă doar indiciul cel mai clar al gradului în care societatea noastră intelectuală, progresistă, este ruptă de popor, a uitat de necesităţile şi cerinţele lui adevărate, nu vrea nici măcar să ştie de ele şi, în loc să se ocupe într-adevăr de îmbunătăţirea situaţiei poporului, îi propune mijloace ce sînt în cel mai înalt grad în dezacord cu spiritul şi cu modul lui firesc de viaţă, mijloace pe care el nu poate nicidecum să le accepte, chiar dacă le-ar înţelege. Revoluţionarii noştri vorbesc altceva şi despre altceva, şi asta se întîmplă de un secol. Astăzi însă, din cauze multiple şi complexe, despre care ne vom spune neapărat cuvîntul într-una din fasciculele viitoare ale *Jurnalului*, astăzi deci, există un tip de revoluţionar rus atît de diferit de popor, încît ambii deja nu se mai înţeleg unul cu altul, definitiv şi irevocabil: poporul nu înţelege absolut nimic din ce vor aceştia, iar ceilalţi au ajuns să nu mai cunoască poporul într-un asemenea hal, încît nici măcar nu bănuiesc (cum, de pildă, bănuiau petraşeviştii) ruptura de acesta; din contra, merg direct spre popor nu numai cu vorbele cele mai ciudate, dar şi cu încrederea fermă, oarbă, că poporul îi va înţelege negreşit. Această harababură se poate termina doar de la sine, dar numai atunci cînd se va împlini şi se va încheia ciclul europenizării noastre şi noi toţi vom reveni cu totul la glia natală.

Odată cu reformele domniei actuale a început firesc studierea şi cunoaşterea nevoilor poporului, în mod activ, în viaţa cotidiană, nu pe ascuns şi în mod abstract, ca înainte. Astfel, se naşte o categorie nouă, încă neîntîlnită, a intelectualităţii

ruse, care de-acum înţelege poporul şi glia. Această nouă categorie creşte şi se întăreşte tot mai mult şi mai mult, fapt indubitabil. Tocmai în aceşti oameni noi stă şi toată speranţa noastră…

IV. Satira rusă. *Desţelenire. Ultimele cîntece.* Vechi amintiri

Luna aceasta m-am ocupat şi de literatură, adică de beletristică, de „literatura artistică“, şi am citit cîte ceva cu plăcere. Apropo, am citit de curînd o opinie străină despre satira rusă, adică despre satira noastră contemporană, actuală. Opinia a fost emisă în Franţa. O consideraţie mi s-a părut remarcabilă; nu mi-o mai aduc aminte cuvînt cu cuvînt, dar iată sensul: „Satira rusă parcă s-ar teme de o faptă bună a societăţii ruse. Dacă întîlneşte o asemenea faptă, intră în panică şi nu se calmează pînă nu găseşte undeva, în culisele acestei fapte, un ticălos. Atunci începe imediat să se bucure şi să strige: «Nu-i nici o faptă bună, n-avem absolut nici un motiv de bucurie, vedeţi şi dumneavoastră că în spatele ei se află un ticălos!»“[24].

E dreaptă această opinie? Nu cred că este dreaptă. Ştiu doar că satira are la noi reprezentanţi străluciţi, care sînt în mare vogă. Publicul iubeşte foarte mult satira, şi totuşi convingerea mea, cel puţin, este că acelaşi public iubeşte incomparabil mai mult frumosul pozitiv, e dornic şi însetat de el. Contele Lev Tolstoi este, fără îndoială, cel mai iubit scriitor al publicului rus de toate nuanţele.

Satira noastră, oricît de strălucită, suferă într-adevăr de o oarecare imprecizie – iată cam ce s-ar putea spune despre ea. Uneori ţi-e absolut imposibil să-ţi reprezinţi în întregime, în ansamblu: ce anume vrea să exprime satira rusă? Mereu ţi se pare că nu are nici un substrat, dar e posibil oare aşa ceva? Care este ideea în care crede, în numele căreia demască? E o întrebare al cărei răspuns parcă ar rămîne în bezna

necunoscutului. Nu poţi nicicum să afli care sînt aspectele pe care ea le consideră pozitive.

Şi această problemă incită la reflecţii bizare.

Am citit *Desţelenire* de Turgheniev şi aştept partea a doua. Apropo, sînt treizeci de ani de cînd scriu şi de-a lungul acestor treizeci de ani mi-a tot trecut prin minte, de multe ori, o observaţie foarte amuzantă. Toţi criticii noştri (şi urmăresc literatura de aproape patruzeci de ani), şi cei morţi, şi cei de acum, într-un cuvînt, toţi cei pe care mi-i amintesc, de îndată ce începeau, acum sau înainte, vreun bilanţ cît de cît solemn al literaturii ruse din timpul lor (altădată, de exemplu, în numerele din ianuarie, revistele publicau bilanţuri pentru tot anul precedent), de fiecare dată întrebuinţau mai mult sau mai puţin, dar cu mare dragoste, una şi aceeaşi frază: „În vremurile noastre, cînd literatura se află într-o asemenea decădere“, „În vremurile noastre, cînd literatura rusă se află într-o asemenea stare de stagnare“, „În marasmul nostru literar“, „Hălăduind prin pustietăţile literaturii ruse“ etc. etc. Era aceeaşi idee expusă într-o mie de feluri. Şi, de fapt, în aceşti patruzeci de ani au apărut ultimele opere ale lui Puşkin, a început şi a sfîrşit Gogol, a creat Lermontov, au apărut Ostrovski, Turgheniev, Goncearov şi încă vreo zece scriitori, în orice caz, foarte talentaţi. Şi asta numai în beletristică! Se poate spune cu siguranţă că aproape niciodată şi în nici o literatură, într-o perioadă atît de scurtă, n-au mai apărut atîţia scriitori talentaţi ca la noi, şi aşa, unul după altul, succedîndu-se fără întrerupere. Însă chiar şi acum, dacă nu cumva chiar luna trecută, am citit iarăşi despre stagnarea literaturii ruse şi despre „pustietăţile literaturii ruse“. De altfel, e doar o constatare a mea, amuzantă; pe deasupra, e vorba de un lucru inocent lipsit de orice importanţă. Dar putem rîde.

Despre *Desţelenire*, evident, nu voi spune nimic; toţi aşteaptă partea a doua. Şi nu sînt eu

acela care trebuie să vorbească despre roman. Meritele artistice ale operelor lui Turgheniev sînt mai presus de orice îndoială. Voi face doar observaţia că la pagina 92 a romanului (v. *Vestnik Evropî*), sus, sînt vreo cincisprezece sau douăzeci de rînduri, care, după opinia mea, par să concentreze întreaga idee a romanului, să exprime toată concepţia autorului asupra subiectului său. Din păcate, această concepţie este complet eronată şi eu mă aflu într-un dezacord profund cu ea. E vorba de cele cîteva cuvinte spuse de autor cu privire la un personaj, Solomin[25].

Am citit *Ultimele cîntece*[26] ale lui Nekrasov în numărul din ianuarie al revistei *Otecestvennîie zapiski*. Sînt cîntece pline de pasiune şi de cuvinte rostite doar pe jumătate, ca întotdeauna la Nekrasov, dar ce gemete dureroase de om bolnav! Poetul nostru este foarte bolnav şi – mi-a spus-o chiar el – îşi dă foarte bine seama de starea sa. Dar mie nu-mi vine să cred… E un organism robust şi sensibil. Suferă îngrozitor (are un fel de ulcer la intestine, o boală greu de diagnosticat), dar n-aş crede să nu reziste pînă la primăvară, cînd va putea să plece la băi, în străinătate, să schimbe clima cît mai curînd; se va însănătoşi, sînt sigur de asta. Ciudate lucruri se întîmplă cu oamenii; ne-am văzut rar la viaţa noastră, au fost şi neînţelegeri între noi, dar am avut parte şi de o întîmplare pe care n-am putut s-o uit niciodată. E vorba chiar de prima noastră întîlnire. Or, am trecut de curînd pe la Nekrasov, iar el, bolnav şi chinuit, de la primele cuvinte mi-a spus că ţine minte întîmplarea cu pricina. Atunci (acum treizeci de ani!) s-a întîmplat ceva atît de tineresc, de proaspăt, de bun, ceva ce rămîne pentru totdeauna în inimile protagoniştilor. Aveam amîndoi pe-atunci douăzeci şi ceva de ani. Eu locuiam la Petersburg, trecuse un an de cînd mă lăsasem de inginerie fără să ştiu nici eu de ce demisionez, cu nişte scopuri dintre cele mai neclare şi nedefinite. Era luna mai a anului 1845.

Nu mai scrisesem nimic pînă atunci, dar la începutul iernii m-am apucat subit să scriu *Oameni sărmani*, prima mea nuvelă. Terminînd nuvela, nu ştiam ce să fac cu ea, cui s-o dau. Nu aveam absolut nici un fel de cunoştinţe printre oamenii de litere, în afară poate de D. V. Grigorovici, însă nici el nu scrisese pînă atunci mai nimic, cu excepţia unui articolaş, *Flaşnetarii din Petersburg*, apărut într-o culegere. Se pare că se pregătea să plece pentru vară în satul lui, dar pînă una-alta locuia de o bucată de timp la Nekrasov. Trecînd pe la mine, mi-a spus: „Adu manuscrisul (încă nu-l citise). Nekrasov vrea să publice la anul o culegere, am să i-l arăt". L-am dus, l-am văzut o clipă pe Nekrasov, ne-am strîns mîinile. M-am intimidat la gîndul că am venit cu o scriere de-a mea şi am plecat repede, aproape fără să fi schimbat un cuvînt cu Nekrasov. Nu-mi făceam iluzii în privinţa succesului şi-mi era teamă de această „partidă a revistei *Otecestvennîie zapiski*", cum li se spunea pe-atunci. Pe Belinski îl citeam de cîţiva ani cu pasiune, dar mi se părea ameninţător şi înfiorător şi mă gîndeam uneori că „o să-şi bată el joc de *Oamenii sărmani*!". Numai uneori mă temeam: scrisesem nuvela cu pasiune, aproape cu lacrimi – „oare toate astea, toate clipele pe care le-am trăit cu tocul în mînă lucrînd la nuvelă, totul nu-i decît minciună, miraj, falsă sentimentalitate?". Dar evident, mă gîndeam aşa doar din cînd în cînd, iar îndoiala nu întîrzia să-mi revină. În aceeaşi seară, după ce am predat manuscrisul, m-am dus în vizită la unul dintre prietenii mei de atunci, care locuia într-un cartier îndepărtat; toată noaptea am vorbit cu el despre *Suflete moarte* şi le-am citit nu mai ştiu a cîta oară. Pe atunci tineretul avea obiceiul ăsta; se adunau doi sau trei şi spuneau: „Ce-ar fi, domnilor, să citim din Gogol!". Se puneau pe citit şi se întîmpla s-o ţină aşa noaptea întreagă. Foarte, foarte mulţi tineri erau pe atunci parcă pătrunşi de o idee şi aşteptau ceva. M-am

întors acasă la ora patru şi era o noapte albă, petersburgheză, luminoasă ca ziua. Vremea era splendidă, călduroasă, şi, intrînd în apartamentul meu, nu m-am culcat, am deschis fereastra şi m-am aşezat pe un scaun în dreptul ei. Deodată sună cineva la uşă, ceea ce m-a uimit la culme, şi iată că Grigorovici şi Nekrasov se reped să mă îmbrăţişeze, entuziasmaţi cu totul şi gata să plîngă amîndoi. În seara precedentă se întorseseră devreme acasă şi începuseră să citească manuscrisul meu, de probă: „După vreo zece pagini ne dăm seama“. Dar, terminînd de citit cele zece pagini, au hotărît să mai citească zece, apoi, fără întrerupere, au stat toată noaptea, pînă-n zori, citind cu voce tare şi schimbîndu-se unul pe altul, cînd oboseau. „Citeşte el despre moartea studentului, mi-a spus mai apoi Grigorovici între patru ochi, şi numai ce observ că, acolo unde tatăl fuge după sicriu, lui Nekrasov i se frînge vocea o dată şi încă o dată şi, nemaiputîndu-se abţine, bate cu palma peste manuscris: «Ah, fir-ar al naibii!». Asta despre dumneata. Şi aşa am ţinut-o toată noaptea“. După ce au terminat de citit (şapte coli de tipar!), au decis într-un glas să vină de îndată la mine: „Şi ce dacă doarme, îl trezim, *asta* e mai presus de somn!“. Apoi, după ce am înţeles mai bine caracterul lui Nekrasov, m-am mirat adeseori de clipa aceea: are o fire închisă, e aproape bănuitor, prudent, puţin comunicativ. Cel puţin aşa mi s-a părut mie întotdeauna, încît clipa primei noastre întîlniri a fost cu adevărat o manifestare a celui mai profund sentiment. Au stat la mine vreo jumătate de oră, dar într-o jumătate de oră, Dumnezeu ştie cît am putut vorbi, înţelegîndu-ne unul pe altul din jumătăţi de cuvinte, cu exclamaţii, grăbindu-ne; am vorbit şi despre poezie, şi despre adevăr, şi despre „situaţia de atunci“, se înţelege, şi despre Gogol, citînd din *Revizorul* şi din *Suflete moarte*, dar mai ales despre Belinski. „Chiar astăzi îi duc nuvela

dumitale şi o să vezi ce fel de om e, ce om! O să faceţi cunoştinţă, o să-ţi dai seama ce suflet are!“ spunea entuziasmat Nekrasov, scuturîndu-mă de umeri cu amîndouă mîinile. „Ei, acum culcă-te, dormi, noi plecăm, iar dimineaţă vino la noi!“ Ca şi cum mai puteam dormi după o asemenea vizită! Ce entuziasm, ce succes, dar mai ales sinceritatea sentimentului mi-era dragă, asta o ţin minte clar: „Cîte unul are succes, ei bine, îl laudă, îl întîmpină, îl felicită, pe cînd ei au dat fuga cu lacrimi în ochi, la ora patru, să mă trezească, pentru că asta-i mai presus de somn… Ah, ce frumos!“. La asta mă gîndeam, nici vorbă de somn!

În aceeaşi zi, Nekrasov i-a dus manuscrisul lui Belinski. Îl venera pe Belinski şi, se pare, n-a fost altul care să-l iubească mai mult în întreaga sa viaţă. Pe atunci Nekrasov nu scrisese încă nimic de mare anvergură, cum a reuşit s-o facă ulterior, un an mai tîrziu. După cîte ştiu, nimerise la Petersburg pe la şaisprezece ani, absolut singur. Şi de scris a început tot de pe la şaisprezece ani. Despre felul cum a făcut cunoştinţă cu Belinski nu ştiu prea multe, dar Belinski l-a intuit de la început şi, poate, i-a influenţat puternic starea de spirit a poeziei. Cu toată tinereţea lui Nekrasov din acea perioadă şi cu toată diferenţa de vîrstă dintre dînşii, probabil că între ei existaseră de-acum acele momente şi fuseseră rostite acele cuvinte care îţi influenţează toată viaţa şi te leagă pentru totdeauna de cineva. „A apărut un nou Gogol!“ a început să strige Nekrasov, intrînd la el cu *Oamenii sărmani*. „La dumneata Gogolii cresc precum ciupercile“, a remarcat sever Belinski, dar a luat manuscrisul. Seara, cînd a trecut Nekrasov din nou pe la el, Belinski l-a întîmpinat „pur şi simplu emoţionat“: „Adu-l, adu-l mai repede!“.

Şi iată (era, deci, a treia zi) că sînt adus la el. Ţin minte că, la prima vedere, m-a frapat înfăţişarea lui, nasul, fruntea; nu ştiu de ce, mi-l

imaginam cu totul altfel pe „acest critic teribil, înfiorător“. M-a primit extrem de rezervat, cu un aer important. „Nici nu se poate altfel“, m-am gîndit eu, dar după nici un minut totul s-a schimbat: aerul important era nu al feţei, nu era al marelui critic, ci, ca să zic aşa, era un produs al respectului său pentru sentimentele pe care voia să mi le exprime cît mai repede, un respect pentru cuvintele importante pe care se grăbea nespus să mi le transmită. A început să vorbească înflăcărat, cu ochii aprinşi: „Dar dumneata însuţi îţi dai seama, repetă el de cîteva ori, cu vocea lui obişnuită, strigînd, ce anume ai scris?“. Ţipa întotdeauna cînd era încercat de un sentiment puternic. „Puteai scrie numai cu simţul dumitale nemijlocit, de artist, dar ai fost conştient de întregul adevăr înfiorător pe care ni l-ai arătat? E imposibil să înţelegi la cei douăzeci de ani ai dumitale. Bietul dumitale funcţionar a muncit atît de sîrguincios de mult şi s-a istovit singur într-un asemenea hal, că nici măcar nefericit nu îndrăzneşte să se considere din cauza umilirii şi socoate aproape ca o răzvrătire cea mai mică plîngere, nu îndrăzneşte să-şi recunoască măcar dreptul la nefericire şi cînd un om bun, generalul său, îi dă suta de ruble, este zdrobit, distrus de uimire, că de unul ca el i s-a putut face milă «excelenţei lor», nu excelenţei sale, ci «excelenţei lor», cum se exprimă personajul dumitale! Dar nasturele care se rupe, dar momentul cînd sărută mîna! Aici nu mai e compasiune pentru acest nefericit, ci groază, groază! În modul cum îşi arată recunoştinţa e ceva îngrozitor! E o tragedie! Ai atins fondul lucrurilor, ai arătat esenţialul dintr-odată. Noi, publiciştii şi criticii, doar analizăm, încercăm să explicăm asta în cuvinte, pe cînd dumneata, ca artist, dintr-o trăsătură de condei, arăţi într-o imagine esenţialul, ca să poată fi pipăit cu degetele, pentru ca şi cititorul cel mai neavizat să înţeleagă totul imediat! Iată secretul

artisticităţii, iată adevărul în artă! Iată serviciul pe care artistul îl aduce adevărului! Adevărul ţi s-a dezvăluit şi vestit ca unui artist, l-ai primit ca pe un dar. Aşa că preţuieşte-ţi darul, rămîi fidel lui şi vei fi un mare scriitor!…“

Toate astea mi le-a spus atunci. Toate astea le-a spus mai tîrziu despre mine şi altora, dintre care mulţi mai trăiesc încă şi pot să depună mărturie. Am plecat de la el extaziat. M-am oprit la colţul clădirii în care locuia el, m-am uitat la cer, la ziua senină, la oamenii care treceau pe stradă şi cu toată fiinţa am simţit că în viaţa mea a avut loc un moment solemn, de cotitură, pentru totdeauna, că a început ceva cu totul nou, cum nici în visele mele cele mai arzătoare nu-mi putusem imagina. (Şi eram atunci un visător teribil.) „Chiar sînt atît de mare?“ mă întrebam sfios, cuprins de un soi de entuziasm timid. Ah, să nu rîdeţi, mai pe urmă nu m-am considerat mare niciodată, dar puteam să nu fiu copleşit atunci? „O, voi fi demn de aceste laude, şi ce oameni, ce mai oameni! Iată unde sînt oamenii! Îi voi merita, mă voi strădui să devin la fel de minunat ca şi ei, voi rămîne «fidel»! O, cît sînt de uşuratic! Ce-ar zice Belinski dacă ar afla ce lucruri mizerabile şi ruşinoase zac în mine! Şi se mai spune că literaţii sînt mîndri şi egoişti. De altfel, numai ei sînt oamenii adevăraţi ai Rusiei, sînt singuri, dar deţin adevărul, iar adevărul, binele, dreptatea înving întotdeauna şi triumfă asupra viciului şi a răului, aşa că vom învinge; o, trebuie să fiu cu ei şi printre ei!“

Toate astea le-am gîndit atunci, clipa aceea mi-o amintesc cu o claritate perfectă. Şi după aceea nu am putut s-o uit niciodată. A fost clipa cea mai sublimă din toată viaţa mea. La ocnă, aducîndu-mi-o aminte, îmi întăream spiritul. Şi acum încă mi-o amintesc de fiecare dată cu încîntare. Şi iată, după treizeci de ani, mi-am amintit iarăşi această clipă şi parcă am retrăit-o de curînd, stînd la căpătîiul suferindului Nekrasov. Nu i-am amintit-o

în toate detaliile, i-am amintit doar că acele clipe ale noastre au existat şi am observat că şi el le ţine minte. Ştiam eu că le ţine minte. După ce m-am întors de la ocnă, mi-a arătat o poezie dintr-o carte a lui: „Asta despre dumneata am scris-o atunci“, mi-a spus el. Şi toată viaţa am trăit despărţiţi. Pe patul său de suferinţă, îşi aduce acum aminte de prietenii care nu mai sînt:

„Erau tineri, dar sacrul lor cîntec a fost
Jertfa răului care-i lovi mişeleşte.
Au rămas în portrete, de unde mereu
Cîte-un chip *cu reproş* mă priveşte“[27].

Reproş – greu cuvînt aici. Am rămas, am rămas oare „fideli“? Fiecare să decidă singur, la judecata propriei conştiinţe. Dar citiţi dumneavoastră înşivă aceste cîntece pline de suferinţă şi fie ca să revină la viaţă poetul nostru drag şi pasionat! Poetul care a avut pasiunea suferinţei! …

V. Sărbătoritul

Mai ţineţi minte *Copilăria şi adolescenţa* contelui Tolstoi? E acolo un băiat, eroul întregii povestiri. Dar nu-i un simplu băiat, nu-i ca toţi ceilalţi copii, nu-i ca fratele său Volodea. N-are decît vreo doisprezece ani, însă în mintea şi în inima lui se înfiripă deja gînduri şi sentimente diferite de cele ale copiilor de vîrsta lui. El se lasă cu pasiune în voia viselor şi a sentimentelor şi ştie de-acum că e mai bine să le ţină pentru el. O pudoare sfioasă, un orgoliu superior îl împiedică să şi le destăinuie. Îl invidiază pe fratele său şi-l consideră incomparabil mai presus de sine, mai ales datorită abilităţii şi a frumuseţii chipului, dar în acelaşi timp presimte în taină că fratele este cu mult mai prejos de el, din toate punctele de vedere, însă alungă acest gînd, considerîndu-l o josnicie. Se priveşte în oglindă cam prea des şi găseşte că-i teribil de urît. Îi trece prin cap că nu-l iubeşte nimeni, că-i dispreţuit… Într-un cuvînt, este un

băiat destul de neobişnuit şi, în plus, face parte dintr-o familie de nobili mijlocii şi din pătura superioară, de tipul celor care, conform tradiţiei instaurate de Puşkin, şi-au găsit în contele Lev Tolstoi poetul şi istoricul dedicat lor întru totul şi pe deplin. Şi iată că în casa lor, într-o casă mare a unei familii moscovite, se adună oaspeţi; este aniversarea surorii lui; împreună cu cei mari, vin şi copii, tot băieţi şi fetiţe. Încep jocurile, dansurile. Eroul nostru este stîngaci, dansează mai rău decît toţi, vrea să se distingă prin fineţe de spirit, dar nu reuşeşte – şi sînt aici atîtea fetiţe drăguţe şi-l sîcîie veşnicul lui gînd, veşnica lui bănuială că e mai prost decît toţi. Disperat, face totul ca să-i uimească. În faţa tuturor fetiţelor şi a tuturor băieţilor mai mari, mîndri, care-l desconsideră, îşi iese deodată din fire şi, cu sentimentul celui care se aruncă în abisul căscat la picioare, scoate limba la preceptor şi-l loveşte din răsputeri cu pumnul! „Acum au văzut toţi cine-i el şi ce poate!“ E tîrît ruşinos din salon şi închis în cămară. Simţindu-se pierdut pentru totdeauna, băiatul începe să viseze: iată că a fugit de-acasă, iată că intră în armată, omoară în luptă o mulţime de turci şi cade rănit. Victorie! „Unde-i salvatorul nostru?“ strigă toţi, îl sărută şi-l îmbrăţişează. Iată-l de-acum la Moscova, merge pe Bulevardul Tver cu o mînă bandajată, îl întîmpină ţarul… Şi deodată îi spulberă toate visele gîndul că uşa se va deschide şi va intra preceptorul cu nuielele. Încep altele. Scorneşte brusc motivul pentru care „toţi nu-l iubesc“: probabil, e un copil găsit şi lui i se ascunde acest lucru… Vîrtejul se înteţeşte: iată-l murind, ceilalţi intră în cămară şi-i găsesc cadavrul. Toţi îl compătimesc: „Bietul băiat!“ „Era băiat bun! Dumneavoastră l-aţi distrus“, spune tatăl către preceptor… şi iată că lacrimile încep să-l sufoce pe visător… Toată istoria se termină cu îmbolnăvirea copilului, cu febră, delir. Este un

studiu psihologic extrem de serios asupra sufletului de copil, extraordinar de bine scris.

*

N-am amintit întîmplător atît de amănunţit de acest studiu. Am primit o scrisoare din K., în care mi se relatează moartea unui copil, tot un băieţel de doisprezece ani, şi se prea poate să existe aici ceva asemănător. De altfel, voi transcrie cîteva pasaje din această scrisoare, fără să schimb vreun cuvînt. E un *subiect* interesant.

„În după-amiaza zilei de 8 noiembrie s-a răspîndit prin oraş vestea că a avut loc o *sinucidere* – s-a spînzurat un *adolescent de doisprezece-treisprezece ani*, elev de gimnaziu. Împrejurările sînt următoarele: dirigintele, la obiectul căruia băiatul care a murit nu ştiuse lecţia, l-a pedepsit, reţinîndu-l în şcoală pînă la ora cinci seara. Elevul a tot umblat de colo-colo, a dat peste un scripete, a dezlegat sfoara, a legat-o de cuiul de care atîrnă de obicei aşa-zisa tablă de onoare sau tablă de aur, care cine ştie de ce fusese luată de acolo în ziua respectivă, şi s-a spînzurat. Paznicul, care spăla duşumelele în camerele alăturate, l-a văzut pe nefericit, a dat fuga la inspector; a venit inspectorul, l-au scos din ştreang pe sinucigaş, dar n-au mai putut să-l readucă la viaţă… Care-i cauza sinuciderii? Băiatul nu avea accese de violenţă sau de cruzime, în general învăţa bine, numai de la diriginte primise în ultimul timp cîteva note nesatisfăcătoare, pentru care şi fusese pedepsit… Se spune că şi taică-său era un om foarte sever şi băiatul era sărbătorit în ziua aceea, era ziua lui de naştere. Poate că tînărul sărbătorit visa cu entuziasm infantil cum îl vor întîmpina acasă mama, tatăl, frăţiorii, surioarele... Şi iată, stai singur-singurel, flămînd, într-o clădire pustie şi meditezi la groaznica mînie a tatălui, pe care va trebui s-o înfrunţi, la umilinţa, la ruşinea, poate chiar şi la pedeapsa pe care urmează s-o primeşti.

Ştia că există posibilitatea de a-şi lua zilele (şi care dintre copiii de acum n-o ştie?). Mare păcat de copilul mort, de inspector, un om şi un pedagog minunat, pe care elevii îl adoră, dar e teribil pentru şcoala care vede că între zidurile sale se petrec asemenea fapte. Ce au simţit colegii celui mort şi ceilalţi copii care învaţă acolo, printre care, în clasele pregătitoare, sînt copii foarte mici, ce au simţit ei cînd au aflat cele întîmplate? Nu e prea dură lecţia asta? Nu se dă, oare, prea mare importanţă notelor de doi, de unu, tablelor de aur sau tablelor de onoare, de cuiele cărora se spînzură elevii? Nu cumva la noi educaţia implică prea mult formalism şi prea multă uscăciune sufletească?"

Desigur, mi-e grozav de milă de bietul mic sărbătorit, dar nu am să insist prea mult asupra cauzelor probabile ale acestui *caz* trist şi mai ales pe tema „notelor de doi, a punctelor, a severităţii excesive" etc. Toate astea au existat şi înainte, dar nu se ajungea la sinucidere şi motivul, deci, nu-l găsim aici. Am citat episodul din *Adolescenţa* contelui Tolstoi datorită asemănării celor două cazuri, însă între ele există şi o diferenţă uriaşă. Cu siguranţă că Mişa, sărbătoritul, nu s-a sinucis numai de furie sau numai de frică. Ambele sentimente – şi furia, şi frica bolnăvicioasă – sînt prea simple şi cel mai probabil e că şi-ar fi găsit *o rezolvare de la sine*. De altfel, ar fi putut să conteze şi frica de pedeapsă, în special la un caracter de o sensibilitate maladivă, dar sentimentul putea fi totuşi mult mai complex şi, iarăşi, se prea poate să se fi produs ceva de genul celor descrise de contele Tolstoi, adică să-şi fi spus cuvîntul nişte probleme de copil, refulate, neconştientizate încă, o senzaţie puternică de nedreptate apăsătoare, sentimentul anxios, precoce şi chinuitor al propriei nimicnicii, o întrebare care evoluează morbid: „De ce sînt *atît de puţin iubit*", dorinţa pătimaşă de a-i face pe ceilalţi să te compătimească, adică aceeaşi dorinţă arzătoare de

dragoste din partea *lor*, *a tuturor* – şi multe, multe alte complicaţii şi nuanţe. Fapt e că unele sau altele dintre aceste nuanţe au existat neapărat, însă apar şi trăsături ale unei realităţi noi, cu totul diferite de cea care a existat în familia tihnită a moşierilor din cercurile moşiereşti mijlocii şi înalte ale Moscovei, care şi-a găsit istoricul ei în contele Lev Tolstoi şi, se pare, l-a găsit chiar în momentul în care fosta societate aristocratică rusă, bazată pe vechile fundamente moşiereşti, s-a văzut confruntată cu o cotitură nouă, încă necunoscută, dar cu o cotitură radicală, în tot cazul cu o uriaşă regenerare în forme noi, care ţin încă de viitor şi sînt aproape cu totul necunoscute. E aici, în întîmplarea cu sărbătoritul, o trăsătură distinctă, totalmente în spiritul epocii noastre. Băiatul contelui Tolstoi putea visa, cu lacrimi bolnăvicioase de înduioşare relaxată în suflet, la felul în care *ei* vor intra, îl vor găsi mort şi vor începe să-l iubească, să-l regrete şi să se acuze singuri. Putea chiar să viseze şi la sinucidere, dar numai *să viseze*: tradiţiile rigide ale familiei nobiliare, constituite istoriceşte, şi-ar fi spus cuvîntul şi la un copil de doisprezece ani şi nu ar fi dus *visul la faptă*, aici însă, *a visat şi a înfăptuit*. De altfel, făcînd aceste observaţii, nu vorbesc doar despre actuala epidemie de sinucideri. Se simte că aici ceva nu este în regulă, că o mare parte din ceea ce constituie modul de viaţă în Rusia nu a fost încă observată, nu şi-a găsit un *istoric*. Cel puţin e clar că viaţa nobilimii noastre din păturile mijlocii şi înalte, descrisă atît de strălucit de beletriştii noştri, reprezintă de-acum un colţişor prea insignifiant şi prea izolat al vieţii ruseşti. Cine va fi *istoricul* celorlalte colţişoare, care par a fi teribil de numeroase? Şi dacă în acest haos, în care de multă vreme, dar mai ales acum, se află viaţa socială, este încă imposibil de depistat, poate şi pentru un artist de talia lui Shakespeare, o lege normală şi un fir călăuzitor, atunci cine va lumina

cel puţin o parte din acest haos, fără să mai viseze la un fir călăuzitor? Principalul e că parcă nimănui nu-i arde de asta, că parcă ar fi prea devreme pentru cei mai mari artişti ai noştri. Indiscutabil, avem o viaţă care decade şi o familie, care, deci, se destramă. Dar există, în mod necesar, şi o viaţă care se clădeşte din nou, pe baze noi. Cine le va remarca şi cine le va arăta? Cine poate, cît de cît, să definească şi să exprime atît legile acestei descompuneri, cît şi ale noii edificări? Sau e prea devreme? Dar şi cele vechi, cele de altădată, au fost oare ele toate relevate?

Din partea redacţiei

I

Cu tot anunţul categoric din numărul trecut al *Jurnalului* meu, continuă totuşi să-mi sosească scrisori cu întrebări: „Voi edita sau nu revista nouă *Svet*?“ şi mi se ataşează timbre pentru răspuns. Pe cei care întreabă, îi informez o dată pentru totdeauna că nu eu editez revista *Svet*, ci Nik. Petr. Wagner şi că nu particip cu nimic la redactarea ei.

II

Dna O-ga An-a An-ova, care a scris la redacţie despre studiile sale pentru examen, este rugată insistent să-şi precizeze adresa. Precedenta, de pe strada Mohovaia, s-a dovedit greşită.

16 Probabil, se face aluzie la prinţul V.V. Goliţîn (1673-1714), favoritul ţarinei Sofia Alekseevna.

17 Trimitere la *Scrisorile unui călător rus*, operă publicistică a lui Karamzin, în care autorul îşi manifestă simpatia pentru Marea Revoluţie franceză.

18 Aluzie, în primul rînd, la A.I. Herzen care, după ce a părăsit Rusia, s-a stabilit mai întîi la Paris, unde l-a sprijinit (inclusiv financiar, cu 24.000 de franci) pe P.J. Proudhon să editeze ziarul *La Voix du Peuple* (1849-1850).

19 Romanul *Rudin* al lui Turgheniev (1855) a fost completat cu scena morţii eroului principal pe baricadele pariziene în ediţia din 1860. Aluzia lui Dostoievski îl vizează, cu siguranţă, şi pe M.A. Bakunin (principalul prototip al lui Rudin), care a participat activ la revoluţia din Dresda din 1848.

20 *Rîcîiţi rusul şi veţi descoperi tătarul (fr.).

21 Conform Bibliei (*Facerea*), dintre fiii lui Noe, *Iafet* este strămoşul rasei indo-europene, *Sem* – al celei semitice, iar *Ham* – al celei africane.

22 Vezi supra nota 270. Procesul participanţilor la manifestaţia revoluţionară din Kazan a început la 18 ianuarie 1877.

23 *Stronin*, A.I. (1827-1889), sociolog rus; volumul citat a apărut la Sankt-Petersburg în 1872.

24 Ziarul *Moskovskie vedomosti* (6 decembrie 1876), publică un rezumat al recenziei lui F. Brunetière, *Un roman nihiliste. Que faire? Par N.G. Tchernychevski* (apărută în *Revue des Deux-Mondes*, 1876, 15 octombrie). Dostoievski citează după ziarul rus.

25 Se are în vedere următorul pasaj din Solomin (*Desţelenire*, cap. XV): „Solomin nu credea că în Rusia se apropie revoluţia; dar, nedorind să le impună celorlalţi părerea sa, nu-i împiedica să încerce şi nu-i privea de la distanţă, ci dintr-o parte. Îi cunoştea foarte bine pe revoluţionarii din Petersburg şi, într-o anumită măsură, îi simpatiza, căci şi el provenea din rîndurile poporului; dar el înţelegea absenţa involuntară a acestui popor, fără de care «nu se poate face nimic» şi care trebuie pregătit mult timp, însă altfel şi în alt scop decît o făceau aceştia. Aşa că se ţinea deoparte, nu ca un om şiret şi şovăitor, ci ca un ins cu scaun la cap, care nu vrea să se nenorocească singur, nici să-i nenorocească degeaba pe alţii. Dar de ascultat... asculta, şi era chiar gata să înveţe ceva la nevoie".

26 Referirea este la următoarele poezii ale lui Nekrasov: *Precuvîntare, Semănătorilor, Fragment, Tedeum, Z(inei), Prorocul (din Barbier), Trec zilele... şi-i văzduhul la fel de înăbuşitor, Curînd voi fi pradă putreziciunii, Prietenilor.*

27 Citat din poezia Curînd voi fi pradă putreziciunii de Nekrasov.

Februarie
Capitolul I

I. Falşii profeţi şi dogarii şchiopi, care continuă să facă luna în piaţa Gorohovaia[28]. Unul dintre cei mai necunoscuţi mari oameni ruşi

Problema orientală este, ca şi pînă acum, în atenţia tuturor. Oricît am încercat noi să uităm de ea şi să ne distragem atenţia cu tot ce ne era la îndemînă, cu lăsata secului, cu *Desţelenire*, cu falimentele, cu valeţii de cupă, oricît am făcut-o pe cinicii, încredinţîndu-i pe toţi, şi în primul rînd pe noi înşine, că „n-a fost absolut nimic, că totul a fost născocit şi contrafăcut“, oricît ne-am ascuns capul în pernă, ca nişte copilaşi, numai să nu vedem stafia ameninţătoare, stafia este totuşi în faţa noastră, n-a plecat nicăieri, stă şi ne ameninţă, ca şi mai înainte. Oricine, şi cinicul furios, şi cetăţeanul sincer, şi petrecăreţul care se distrează fără grijă, şi cel care trîndăveşte pur şi simplu – oricare simte şi-şi aminteşte că există acest ceva, nicidecum rezolvat şi nici terminat, dar care, totodată, este de mare urgenţă şi necesar, care ne va chema şi ne va aduce, mai devreme sau mai tîrziu, pînă la deznodămînt şi atunci, inevitabil –

„Va trebui făcut ceva, Va trebui să punem capăt cumva“[29].

Şi aceasta, cel puţin, dacă se va face ceva sau se va termina cu ceva, dar grozav ar fi dacă s-ar termina mai bine. În plus, timpul trece şi trece, e primăvară şi ce ne va aduce primăvara? Unii strigă că e prea tîrziu; numai Dumnezeu o ştie; pentru o faptă bună este timp întotdeauna. Da, nu se va lămuri oare ceva măcar spre primăvară, nu se va rosti ceva decisiv, măcar pentru un an? Căci în Europa nimeni nu-şi face planuri pentru mai mult

de un an în ce priveşte problema Orientului, mai ales că e puţin probabil ca şi Turcia să mai reziste un an. Dar nu despre ea este vorba, ci despre ce va rămîne după ea. Poate că Europei îi convin deciziile astea pentru un an; altora, însă, nu prea; şi ce se va întîmpla cu ceilalţi, mai ales cu cei de dincolo de Dunăre? Însă la ei nu se gîndeşte decît poporul rus.

Da, se gîndeşte, şi cu voia dumneavoastră, oricît de vehement am negat toată iarna mişcarea noastră din vară, ea, după părerea mea, a continuat şi întreaga iarnă, la fel ca în vară, în toată Rusia, neabătut şi cu credinţă, dar de-acum calm şi cu speranţa în decizia ţarului. Şi desigur, va continua pînă la capăt, în pofida profeţilor noştri, care nu s-au priceput să vadă Rusia (şi tocmai în această vară) decît ca pe o fiinţă adormită, beată, respingătoare, lăbărţată de la stîncile reci ale Golfului Finic pînă la înflăcărata Colhidă, cu un clondir uriaş în mînă[30]. După mine, dacă profeţii noştri nu văd ce trăieşte Rusia, cu atît mai bine: nu se vor amesteca şi nu vor mai încurca, iar dacă se vor amesteca, nu vor nimeri unde trebuie, ci vor da pe-alături. Vedeţi dumneavoastră: fapt e că europenismul nostru şi concepţia noastră europeană, „cultă“, despre Rusia sînt tot ca luna pe care o meştereşte, în piaţa Gorohovaia, acelaşi dogar venetic care o făcea şi înainte, şi o face la fel de oribil, cum ne-o dovedeşte clipă de clipă; şi zilele astea ne-a dovedit că de-acum înainte o să facă luna şi mai oribilă; dă-l încolo: e neamţ, e şi şchiop pe deasupra, trebuie să ne fie milă de el[31].

Dar ce-are de-a face Rusia cu astfel de profeţi? Acum nici nu mai avem chef de ei, s-au dus timpurile de altădată.

În ziare s-a anunţat că iarna asta au fost aduse la Moscova din ţările slave mai multe grupuri de copii sărmani din familiile distruse de război, copii orfani de ambii părinţi. Sînt repartizaţi pe la diferite institute şi persoane. Bine ar fi dacă

această acţiune nu s-ar întrerupe şi, în cele din urmă, s-ar organiza în toată Rusia la scara cea mai mare: doar e o faptă bună, iar copiii aceştia trebuie ocrotiţi, căci sînt şi ei *viitori* slavi. Apropo, m-am întrebat de cîteva ori: totuşi, ce-au mîncat aceste cîteva sute de mii de guri de bulgari, bosnieci, herţegovineni şi de alte neamuri, care au fugit de călăii lor, după măcel şi distrugere, în Serbia, Muntenegru, Austria şi unde s-a mai nimerit? Socotind cîţi bani trebuie pentru a-i hrăni şi ştiind că nici sîrbii, nici muntenegrenii nu au atîţia bani, ba chiar ei înşişi aproape că nu au în prezent ce mînca, nu poţi pricepe cu ce s-au hrănit sutele acestea de mii şi copiii lor şi cu ce şi-au îmbrăcat copiii pe timp de iarnă. Se spune că de curînd a mai fost adus la Moscova un „transport de copilaşi" între trei şi treisprezece ani, pe care i-a primit comunitatea surorilor de caritate „Acoperămîntul Maicii Domnului". Se zice că surorile de caritate le-au instalat pe fetiţele sîrboaice la un loc cu bulgăroaicele venite mai de mult şi că le supraveghează una dintre surori, care ştie sîrbeşte, aşa încît copiii sînt bucuroşi şi veseli. Copiilor, desigur, le este cald şi bine, dar am auzit de curînd de la un prieten întors din Moscova o istorioară foarte caracteristică despre aceşti micuţi: fetiţele sîrboaice stau, cică, într-un colţ, iar bulgăroaicele în alt colţ, şi nu vor nici să se joace, nici să vorbească una cu alta, iar cînd sîrboaicele sînt întrebate de ce nu vor să se joace cu bulgăroaicele, ele răspund: „Noi le-am dat arme ca să meargă împreună cu noi împotriva turcilor, iar ei au ascuns armele şi n-au pornit împotriva turcilor". După mine, acest lucru este foarte interesant. Dacă nişte copii de opt-nouă ani vorbesc aşa, înseamnă că au învăţat de la părinţii lor, iar dacă asemenea cuvinte ale părinţilor se transmit deja copiilor, rezultă că între slavii din Balcani există o divergenţă incontestabilă şi teribilă. Da, eterna divergenţă dintre slavi! Ei o

amintesc în legendele lor şi o păstrează în cîntece, şi fără uriaşul lor centru unificator, Rusia, nu va exista o armonie slavă, şi nici slavii nu vor rămîne ca popoare fără Rusia, vor dispărea cu totul de pe faţa pămîntului, oricît ar visa intelectualitatea sîrbă sau mai ştiu eu ce cehi, civilizaţi europeneşte... Mai au încă mulţi visători. De fapt, aproape toţi sînt încă visători…

Vă aduceţi aminte la Puşkin, în *Cîntecele slavilor de apus,* „Cîntecul despre lupta de la Velika Zenica"? Acolo răsculaţii au pornit cu Radivoi împotriva turcilor.

„Iar dalmaţii, văzîndu-ne oastea,
Şi-au răsucit mustăţile lungi,
Şi-au pus căciulile pe-o ureche
Şi au spus: «Luaţi-ne cu voi».
....
Cu bosniecii lui, Begler-bei
A venit din Banialuka împotriva noastră.
Dar de-ndată ce caii lor au început să necheze
Şi au strălucit în soare, la Velika Zenica,
Săbiile lor curbate,
S-au împrăştiat trădătorii de dalmaţi!"

De altfel, am întrebat: „Vă aduceţi aminte în *Cîntecele slavilor de apus*" etc. şi răspund înaintea tuturor şi pentru toţi că nimeni nu-şi aminteşte nici de „Cîntec despre lupta de la Velika Zenica", nici chiar de înseşi *Cîntecele slavilor de apus* ale lui Puşkin. Să zicem, cu excepţia unor specialişti filologi sau a unor bătrîni uitaţi de vremuri. Poate că greşesc mişeleşte, însă sînt ferm convins de aceasta. Şi ştiţi, domnilor, că aceste *Cîntece ale slavilor de apus* reprezintă una dintre capodoperele lui Puşkin, o capodoperă printre celelalte capodopere ale lui Puşkin, ca să nu mai vorbim de importanţa profetică şi politică a acestor versuri, apărute încă de acum cincizeci de ani. Faptul apariţiei de atunci a acestor cîntece la noi este important: reprezintă presimţirea slavilor de către

ruşi, o profeţie a ruşilor pentru slavi privind viitoarea frăţie şi unire. Totuşi, în nici un articol critic nu am citit că aceste „poezii ale lui Puşkin“ ar fi capodopere. Au fost considerate modeste, în timp ce sînt capodopere şi cît se poate de valoroase. După părerea mea, noi nici n-am început să-l cunoaştem pe Puşkin: e un geniu, care a depăşit conştiinţa rusă pentru un timp încă îndelungat. A fost rus, rus adevărat, prin el însuşi, prin forţa geniului său s-a transformat în rus, în timp ce noi şi acum mai învăţăm încă de la dogarul cel şchiop. A fost unul dintre primii ruşi care l-a simţit în sine totalmente pe omul rus, care l-a chemat la sine şi a arătat prin propria persoană ce atitudine trebuie să aibă omul rus faţă de popor şi de familia rusă, faţă de Europa, dogarul cel şchiop şi fraţii slavi. Nici unul dintre ruşii de la noi nu a avut şi nu are o concepţie mai umană, mai elevată, mai lucidă. Dar nu voi insista asupra acestui lucru şi despre *Cîntece* mai spun doar că, după cum se ştie, au fost preluate de Puşkin din franceză, din cărţulia lui Mérimée *La Guzla*[32], creată de Mérimée, după propria mărturisire, la nimereală, fără a părăsi Parisul[33]. Acest scriitor francez, foarte talentat, ulterior *sénateur*[34] şi aproape rudă cu Napoleon al III-lea[35], acum decedat, în *Guzla* i-a descris sub înfăţişarea slavilor, desigur, numai pe francezi, ba încă pe francezii parizieni; altfel nici nu se putea, pentru un francez veritabil pe acest pămînt nu există decît Parisul. Citind cărţulia şi trimiţîndu-i autorului la Paris o scrisoare cu mai multe întrebări, Puşkin a compus după ea cîntecele proprii, adică i-a reconstituit pe slavi din francezii descrişi de Mérimée şi, evident, acum aceste *Cîntece ale slavilor de apus* sînt ale unor slavi autentici, slavi chiar, care se înrudesc de-acum cu ruşii. Desigur, în Serbia nu există aceste cîntece, la ei se cîntă altele, dar nu contează: cîntecele puşkiniene sînt cîntece ale tuturor slavilor, sînt

cîntece populare, revărsate dintr-o inimă slavă, în spiritul şi în chipul slavilor, în sensul lor, în obiceiul şi în istoria lor. Acelor sîrbi de înaltă cultură, care vara asta i-au privit pe ruşi cu atîta neîncredere, le-aş arăta, de exemplu, cîntecul lui Puşkin despre „Gheorghi Ciornîi“ sau acest „Cîntec despre lupta de la Velika Zenica“. Sînt două capodopere dintre cîntecele amintite, briliante de primă mărime în poezia lui Puşkin (şi tocmai de aceea, în şcolile noastre, le sînt cu totul necunoscute nu numai elevilor, dar, foarte probabil, şi profesorilor, care vor auzi acum pentru prima oară, cu uimire, că acestea sînt capodoperele, şi nu *Prizonierul din Caucaz,* nu *Ţiganii*). N-ar fi fost rău dacă măcar anul trecut aceste cîntece ar fi devenit obiect de studiu în şcolile noastre. De altfel, judecînd după mersul lucrurilor, e puţin probabil ca sîrbii să-l cunoască prea curînd pe cel mai necunoscut dintre toţi marii oameni ruşi, cum, cred eu, poate fi definit marele nostru Puşkin, pe care mii şi zeci de mii de intelectuali de-ai noştri încă nu-l cunosc, nu ştiu că a fost un poet şi un rus de un asemenea calibru şi pentru care pînă în prezent nu am fost în stare să strîngem bani ca să-i ridicăm monumentul[36], aceasta fiind o trăsătură ce va intra în istoria noastră. Iar sîrbii, dacă ar citi aceste *Cîntece*, ar vedea desigur cum gîndim noi despre libertatea lor, dacă o preţuim sau nu, dacă ne bucurăm sau nu de ea şi dacă vrem sau nu să-i cotropim şi să-i lipsim de această libertate. Însă de-ajuns despre poezie. Şi n-aş vrea să fiu privit de sus, cu ironie: „Uite, cică, despre ce fleacuri s-a apucat să vorbească“. Nu-i un fleac; despre Puşkin trebuie să vorbim încă mult şi bine.

II. Uriaşii autohtoni şi fiul umilit al „kućei“[37]. Istoria pieii jupuite de pe spinare. Interesele majore ale

civilizaţiei şi „blestemate să fie, dacă trebuie cumpărate cu un asemenea preţ!“

Parlamentul sîrb, întrunit luna trecută la Belgrad pentru o clipă (pentru o oră şi jumătate, cum au scris ziarele), numai ca să decidă: „Să încheie ori nu pacea?“, parlamentul acesta, după cum se aude, nu s-a grăbit cîtuşi de puţin să-şi arate intenţia pacificatoare, cum, luînd în considerare împrejurările, era de aşteptat. Se spune că şi asupra păcii au căzut de acord ca urmare a unei măsluiri, a unei intrigi ministeriale. În orice caz, dacă este un pic de adevăr în faptul că parlamentul nu s-a temut de continuarea războiului, atunci, luînd în considerare situaţia lor disperată, te întrebi fără să vrei: „De ce s-a strigat atîta la noi despre laşitatea sîrbilor?“. Eu am primit scrisori din Serbia, am discutat cu persoane venite de acolo şi m-a impresionat în special scrisoarea unui tînăr rus, care a rămas acolo şi scrie despre sîrbi cu entuziasm, indignat de faptul că în Rusia sînt oameni care-i cred laşi şi egoişti. Entuziastul emigrant rus îi scuză chiar şi pe soldaţii sîrbi ai lui Cerniaev şi Novoselov, care se mutilează singuri: cică, vedeţi dumneavoastră, ei sînt un popor cu o inimă atît de gingaşă, îşi iubesc atît de mult „kuća“, unde fiecăruia i-au rămas soţia, copiii sau mama, surorile, logodnica, fraţii, calul şi cîinele, încît lasă totul baltă, se mutilează, îşi zboară cîte un deget cu un foc de armă ca să nu mai fie apţi de serviciul militar şi să se întoarcă mai repede în cuibul lor scump! Imaginaţi-vă că eu înţeleg această gingăşie a inimii, înţeleg şi acest întreg proces şi, desigur, în acest caz, e vorba de un popor prea gingaş la inimă, deşi, în acelaşi timp, sînt nişte copii destul de nerozi ai patriei lor şi nu înţeleg nici ei ce le doreşte inima. Ca gingăşie a inimii, locatarul sîrb al „kućei“ seamănă foarte

bine, după părerea mea, cu unii copii, pe care se prea poate să vi-i amintiţi şi dumneavoastră de pe cînd eraţi mici: de acasă sau dintr-o familie destrămată şi răzleţită, aceştia ajung deodată la şcoală. Pînă atunci, băiatul a stat numai acasă, nu a ştiut decît de casa lui şi, brusc, se pomeneşte înconjurat de o sută de colegi, de chipuri străine, de zgomot, de hărmălaie, de cu totul şi cu totul altceva decît acasă. Doamne, ce chin! Poate că acasă îndura frigul şi foamea, în schimb era iubit şi, chiar dacă nu era iubit, era totuşi *acasă*, era singur în camera lui şi singur cu sine, iar aici – nici un cuvînt de mîngîiere de la conducere, severitate din partea profesorilor, ştiinţe atît de complicate, coridoare atît de lungi şi ştrengarii de colegi sînt atît de lipsiţi de inimă, îl jignesc şi-l batjocoresc, sînt nemiloşi: „Parcă n-ar avea inimă, parcă n-au avut nici mamă, nici tată!“. Pînă atunci i se spusese că e groaznic şi ruşinos să minţi şi să jigneşti, dar iată că aici toţi mint, înşală, ba mai şi rîd văzîndu-l că se îngrozeşte. Îl antipatizează pentru ceva, pentru că plînge după cuibul lui, „face clasa de ruşine“. Aşa că toată clasa se apucă să-l bată fără cruţare, mereu, şi chiar fără răutate, numai ca să se distreze. În ce mă priveşte, fac observaţia că, în copilăria mea, în diferite şcoli, am întîlnit destul de mulţi asemenea copii nefericiţi – şi ce crime de genul acesta se săvîrşesc adeseori în instituţiile noastre de educare, de toate categoriile şi denumirile! Da, crime! Numai să încerce un băiat, din prostie, să se plîngă de ceva, că este aproape omorît în bătaie (de fapt, uneori este omorît de-a binelea); elevii bat fără milă şi fără menajamente. Îi dau porecla de turnător, care-i rămîne mulţi ani, nu vor să-i vorbească, fac din el un *paria* şi, pe deasupra, cîtă lipsă de inimă, cîtă indiferenţă nemiloasă din partea conducerii şcolii! Nu ţin minte să fi avut în copilăria mea vreun pedagog şi n-aş crede că în prezent ar fi mulţi: toţi nu sînt decît funcţionari, care primesc o leafă. Şi

totuşi, dintre copiii care, în primii ani de şcoală, tînjesc după familie şi după cuibul părintesc, tocmai din rîndul lor ies apoi cel mai adesea oameni extraordinari, capabili şi talentaţi. Iar cei care, luaţi fiind din familie, se acomodează repede cu orice mediu nou, care se obişnuiesc într-o clipă cu orice, copiii care nu duc niciodată dorul nimănui şi chiar devin imediat liderii celorlalţi, aceştia, cel mai adesea, ajung oameni netalentaţi sau pur şi simplu răi, intriganţi şi şmecheri încă de la vîrsta de opt ani. Se înţelege, judec la modul foarte general, totuşi, după părerea mea, cel care, intrînd la şcoală, nu tînjeşte după familia lui (numai dacă n-a avut deloc o familie sau dacă aceasta a fost una foarte rea), este un copil rău.

Cu un astfel de băiat, care suferă în primele lui zile de şcoală, l-am comparat fără să vreau, încă din vară, citind despre ei, pe recrutul sîrb care s-a mutilat singur, căci numai prin acelaşi sentiment mi-am putut explica dorinţa lui nefericită, nechibzuită, aproape animalică, de a arunca arma şi a fugi cît mai repede acasă. Diferenţa constă doar în faptul că, pe lîngă această dorinţă, a ieşit la iveală şi o idioţenie incredibilă, parcă fenomenală. Parcă n-a vrut să se gîndească deloc că, dacă toţi vor fugi ca el, nu va mai avea cine să apere ţara şi, prin urmare, într-o bună zi vor veni turcii şi la „kuća“ lor şi vor distruge această „kuća“ a lui, scumpă şi dragă, şi-i vor înjunghia mama şi logodnica, şi sora, şi calul şi cîinele. Într-adevăr, poate că în prea multe inimi de sîrbi acest dor de cuibul părintesc nu a ajuns la înălţimea suferinţei pentru patrie, ceea ce a reprezentat un fenomen ciudat. E drept că acum, cînd la ei s-a terminat războiul, cînd s-a încheiat pacea, se poate observa şi faptul că nici inimile elitei intelectualităţii sîrbe nu s-au înălţat întotdeauna nici pe departe pînă la suferinţa pentru patrie, însă asta dintr-un alt motiv decît în cazul inimilor oamenilor de rînd. De sus, acest lucru se explică printr-o ambiţie politică

poate prea mare. Aşa că, din cauza intereselor „superioare“ ale patriei, aceste inimi superioare aproape că n-au mai avut timp să se preocupe de interesele inferioare, populare, atît de banale. Totuşi, mi se pare că putem face o observaţie destul de interesantă şi despre sîrbul de rînd. Automutilarea şi fuga de pe cîmpul de luptă nu pot fi explicate numai prin gingăşia inimii şi prin mărginirea gîndirii lui. Mi se pare că, dezertînd şi fugind acasă, era în stare să înţeleagă foarte bine că face ceva rău şi, se prea poate, era primul care-şi blama fapta. Însă, în acelaşi timp, nici n-a presupus vreodată că, dacă dă bir cu fugiţii, patria lui se va pomeni fără apărare şi fără acoperire: „Ah, vor rămîne eroii, vor rămîne Kireevii, rămîne Cerniaev, ruşii, ba şi severii lui comandanţi sîrbi rămîn, pe cînd el – ce e el? Un fir nevăzut de praf, un om de nimic, atîta tot; va pleca şi nimeni nu-şi va da seama…“. După părerea mea, tocmai acest sentiment l-a avut, şi faptul este foarte interesant, caracterizează poporul; sus sînt fanfaronii, europenii civilizaţi, care visează să-i cucerească pe toţi slavii şi să alcătuiască o Serbie unică, uneltind chiar împotriva Rusiei, într-un cuvînt, sus s-au cocoţat nişte veritabili europeni civilizaţi, alde Horvatovici[38] şi Marinovici, adică un fel de Moltke sau Bismarck[39]. Pe de altă parte, alături de aceşti uriaşi se află fiul umilit al „kućei“, umilit de cele patru secole de robie: din cauza acestei umiliri seculare se şi socoteşte el un nimic, un fir de praf: „Vor rămîne, cică, uriaşii, iar pe mine nici nu mă vor observa. Sînt atît de mărunt, iar ei sînt nişte domni atît de severi...“. Am citit undeva că unii dintre aceşti domni severi, văzînd cîte un sîrb de rînd, care era gata să fugă de sub arme, îi trăgeau cîte un foc de pistol drept în cap – „uite, chipurile, ce prinţi de fier[40] am putea fi şi noi!“. S-ar părea că-şi cam dispreţuiesc poporul de rînd.

În general, aceşti slavi superiori, „cu un viitor atît de glorios“, sînt în tot cazul nişte persoane

extrem de interesante sub aspect politic, civic, istoric şi în toate privinţele posibile.

Acum, cînd Cerniaev a plecat de acolo, iar voluntarii au fost expulzaţi, ei, adică ofiţerii lor au emis o idee strategică pe care înainte, în vară, n-am auzit-o. Ei susţin că sîrbul lor nu este deloc capabil să-şi facă serviciul militar în armata regulată şi să acţioneze în cîmp deschis şi că războiul popular sîrb este unul „mic“, adică un război de partizani, un război de bande, prin păduri şi defileuri, pe după stînci şi pietre. Ei bine, s-ar putea să fie şi aşa; însă, întrucît au încheiat deja pacea, acum e îndoielnic că ar mai putea să verifice. Oricum, rămîn cu această convingere strategică şi asta tot e o consolare la necaz. Va dura mult această pace? Dar ca să spunem un ultim cuvînt despre acest război sîrb, la care noi, ruşii, am participat aproape toţi cu inima noastră, mi se pare că sîrbii se despart de noi şi de ajutorul nostru cu şi mai mare neîncredere decît ne-au întîmpinat la începutul războiului. S-ar putea, de asemenea, conchide că neîncrederea aceasta faţă de noi le va spori mereu, pînă cînd vor evolua din punct de vedere intelectual şi se vor dezvolta ei înşişi; adică va dura foarte mult timp, iar noi, deci, înainte de toate, trebuie să nu acordăm nici o atenţie neîncrederii lor şi să ne facem treaba aşa cum ştim noi s-o facem. În problema Orientului e necesar să avem permanent în vedere un adevăr: principala problemă a slavilor nu constă doar în eliberarea de călăii lor, ci şi în faptul că această eliberare, înfăptuită chiar şi cu ajutorul ruşilor (altfel nu se poate, deşi tare-ar vrea să se poată descurca fără ruşi!), trebuie să le creeze cît mai puţine obligaţii faţă de ruşi.

Printre aceşti copii slavi, aduşi la Moscova, se zice că există (mi-a povestit acelaşi prieten întors de la Moscova) un copil, o fetiţă de vreo opt sau nouă ani, care leşină des şi este îngrijită în mod special. Leşină din cauza amintirilor: a văzut cu

ochii ei cum, în vara asta, cerkezii i-au jupuit tatălui ei toată pielea. Această amintire n-o părăseşte nici o clipă şi, cel mai probabil, o va urmări totdeauna, luînd poate cu timpul o formă mai atenuată, deşi, de altfel, nu ştiu dacă poate exista aici o formă atenuată. Ah, civilizaţia! Ah, Europă, ale cărei interese ar avea atît de mult de suferit dacă turcilor li s-ar putea interzice la modul serios să jupoaie pielea taţilor sub ochii copiilor! Aceste interese atît de înalte ale civilizaţiei europene sînt, desigur, comerţul, navigaţia, pieţele, fabricile – ce ar putea fi mai presus în ochii Europei? Sînt nişte interese de care nu-ţi este permis să te atingi nu numai cu degetul, dar nici măcar cu gîndul, însă „blestemate să fie aceste interese ale civilizaţiei europene!“. Exclamaţia nu este a mea, e a ziarului *Moskovskie vedomosti* şi consider o onoare să mă raliez la ea: da, blestemate să fie aceste interese ale civilizaţiei şi chiar civilizaţia însăşi, dacă pentru păstrarea ei e nevoie să jupoi pielea de pe oameni. Fapt e că pentru păstrarea ei oamenii trebuie jupuiţi de piele!

III. Despre jupuirea pieilor în general, diverse aberaţii în particular. Ura faţă de autoritate în condiţiile unei gîndiri de lacheu

„Oamenii? Care oameni? O infimă parte a oamenilor, undeva, într-un colţişor, un *raya* din Turcia, de care nu s-ar fi auzit nimic, dacă n-ar fi strigat ruşii în gura mare. În schimb, cea mai mare parte a organismului este vie, sănătoasă şi prosperă, face comerţ şi fabrică!“

Această istorie despre leşinurile micii bulgăroaice mi-a fost relatată dimineaţa şi în aceeaşi zi mi s-a întîmplat să trec pe Nevski Prospekt. Acolo, la ora patru, mamele şi dădacele îşi plimbau copiii, şi un gînd involuntar mi s-a

lăsat greu în suflet: Civilizaţia! m-am gîndit eu. Cine-ar îndrăzni să spună ceva împotriva civilizaţiei? Nu, civilizaţia înseamnă ceva: cel puţin aceşti copii ai noştri, care se plimbă în pace aici, pe Nevski Prospekt, nu vor vedea cum taţii lor vor fi jupuiţi de piele, iar mamele lor nu vor vedea cum sînt aruncaţi aceşti copii în sus pentru a fi prinşi în baionetă, cum s-a întîmplat în Bulgaria. Măcar această achiziţie să fie meritul civilizaţiei! Şi chiar dacă există doar în Europa, adică într-un colţişor al globului pămîntesc, care-i destul de mic în comparaţie cu suprafaţa planetei (teribil gînd!), totuşi ea există, chiar dacă într-un colţişor, însă există, să admitem, cu un preţ scump, cu preţul jupuirii pieilor de pe fraţii noştri de sînge, undeva, acolo, într-o margine, dar, în schimb, cel puţin la noi există. Cînd te gîndeşti că altădată, chiar recent, aşa ceva n-a existat ferm nicăieri, nici chiar în Europa şi că, dacă acum există la noi în Europa, e pentru prima oară de cînd există planeta. Da, acest lucru este deja obţinut şi probabil niciodată nu-l vom mai pierde – iată un considerent extrem de important care se insinuează fără voie în suflet, şi nu este cîtuşi de puţin neînsemnat, ceva care n-ar merita să i se acorde atenţie, cu atît mai mult cu cît lumea rămîne, totuşi, în continuare, un mister, cu toată civilizaţia ei şi achiziţiile acesteia. Dumnezeu ştie ce primejdii mai pîndesc lumea şi ce se poate întîmpla chiar şi în viitorul apropiat.

Şi iată, tocmai mă pregăteam să exclam în sinea mea, entuziasmat: „Trăiască civilizaţia!“, că brusc am început să mă îndoiesc de toate: „Oare s-o fi realizat asta măcar pentru copiii de pe Nevski Prospekt? Nu cumva nu-i decît un miraj şi aici, şi numai ni se aruncă praf în ochi?“.

Ştiţi, domnilor, mi-am dat seama că-i un miraj sau, ca să mă exprim mai blînd, că-i aproape un miraj şi că, dacă aici, pe Nevski, nu se jupoaie pielea taţilor sub ochii copiilor, asta nu-i decît o simplă întîmplare, datorată unor, ca să zicem aşa,

„circumstanţe care nu depind de public“, cît şi, evident, faptului că aici sînt sergenţi de stradă. Ah, mă grăbesc să mă explic: nu urmăresc nicidecum o alegorie, nu fac aluzie la suferinţele nu ştiu cărui proletar din secolul nostru, la cine ştie ce tată care-i spune fiului său de şapte ani: „Ia aminte ce-ţi zic: dacă o să furi cinci ruble, am să te blestem, dacă o să furi o sută de mii, am să te binecuvîntez“. O, nu, îmi înţeleg cuvintele în sensul lor literal. Înţeleg literalmente jupuirea pieilor, chiar aceea care s-a întîmplat astă vară în Bulgaria şi cu care le place atît de mult turcilor victorioşi să se îndeletnicească. Şi tocmai despre această jupuire eu afirm că, dacă nu există pe Nevski, e doar „o întîmplare, datorată unor circumstanţe care nu depind de noi“ şi în primul rînd pentru că deocamdată aşa ceva este interzis, că, altfel, cu toată civilizaţia noastră, nu ne-am da în lături s-o facem.

După părerea mea, dacă este să spunem lucrurile pînă la capăt, oamenii se tem pur şi simplu de un obicei, de o regulă luată drept literă de lege, aproape de o prejudecată; dar dacă cineva dintre oamenii „competenţi“ „ar demonstra“ cît de cît că pentru cauza comună ar fi chiar util să jupoi uneori pielea de pe cîte o spinare şi că, deşi operaţia este dezgustătoare, totuşi „scopul scuză mijloacele“, deci, dacă cineva s-ar pronunţa în acest sens într-un stil adecvat şi în circumstanţe propice, atunci, credeţi-mă, imediat ar apărea şi executori, ba dintre cei mai bucuroşi. O, să admitem că acesta este paradoxul meu cel mai ridicol! Sînt primul care voi semna cu ambele mîini sub această definiţie, dar, cu toate acestea, vă încredinţez că lucrurile s-ar petrece exact aşa. Există civilizaţie, există şi legile ei, există chiar şi o încredere în ele, însă, dacă ar apărea o modă nouă, o mulţime de oameni s-ar şi schimba, imediat. Evident, nu toţi, dar ar rămîne un grup atît de restrîns, încît chiar noi doi, cititorule, ne-am mira şi încă nu se ştie de

ce parte ne-am trezi: între cei jupuiţi ori printre jupuitori? Mi se va striga, desigur, în faţă că toate astea-s baliverne, că niciodată n-ar putea apărea o asemenea modă şi că măcar atîta lucru a realizat civilizaţia. Domnilor, cîtă credulitate din partea dumneavoastră! Rîdeţi? Ei bine, dar în Franţa (ca să nu aruncăm o privire mai pe-aproape), în anul '93, oare nu s-a instaurat exact această modă a jupuirii pieilor[41], şi încă sub forma celor mai sfinte principii ale civilizaţiei, Rousseau şi Voltaire! O să-mi spuneţi că a fost vorba de cu totul altceva şi că asta s-a întîmplat demult, însă vă rog să observaţi că fac apel la istorie numai ca să nu vorbesc de prezent. Credeţi-mă, întotdeauna e posibilă cea mai deplină aberaţie şi în minţile, dar şi în inimile oamenilor, iar la noi, chiar în epoca pe care o trăim, nu numai că este posibilă, dar e şi inevitabilă, judecînd după mersul lucrurilor. Ia vedeţi dacă mulţi sînt de acord atunci cînd definesc binele şi răul. Şi asta nu în nu ştiu ce „adevăruri“, ci chiar de la prima întrebare pusă. Şi cu cîtă rapiditate au loc la noi schimbările şi *volte-face*[42]? Ce înseamnă valeţii de cupă de la Moscova? Mi se pare că nu sînt decît acea parte a fracţiunii nobilimii ruse care nu a suportat reforma ţărănească. Chiar dacă ei înşişi nu-s moşieri, sînt însă fii de moşieri. După reforma ţărănească, şi-au dat un bobîrnac peste cravată şi au început să fluiere. Şi nu numai reforma ţărănească a fost cauza, pur şi simplu n-au suportat „noile idei“: „Dacă tot ce am învăţat, cică, n-au fost decît prejudecăţi, atunci de ce să le mai urmăm? Dacă nu există *nimic*, înseamnă că putem face *totul* – iată ideea!“. Observaţi că este o idee incredibil de răspîndită, o împărtăşesc nouă zecimi din adepţii noilor idei, cu alte cuvinte, nouă progresişti din zece nu sînt capabili să înţeleagă altfel ideile noi. La noi, de pildă, Darwin devine rapid un hoţ de buzunare, iată ce înseamnă porecla „valet de cupă“. Ah, desigur, omenirea a acumulat de

veacuri o mulţime de reguli de umanitate şi unele dintre ele trec drept intangibile. Însă eu vreau doar să spun că, în pofida tuturor acestor reguli, principii, religii, civilizaţii, întotdeauna se salvează prin ele numai o mică parte, cea mai neînsemnată, a omenirii; ce-i drept, aceasta iese victorioasă, dar numai în cele din urmă, iar la ordinea zilei, în mersul curent al istoriei, oamenii rămîn parcă aceiaşi pentru totdeauna, adică în marea lor majoritate nu au o concepţie cît de cît fermă nici despre sentimentul datoriei, nici despre sentimentul onoarei, şi, dacă ar apărea o modă cît de cît nouă, imediat ar începe să alerge cu toţii în pielea goală, ba încă şi cu plăcere. Există reguli, însă oamenii nu sînt deloc pregătiţi pentru ele. Mi se va spune: păi nici nu-i nevoie de pregătire, e suficient doar să găsim aceste reguli! Aşa să fie, şi oare vor rezista mult timp regulile, oricare ar fi ele, dacă ţinem morţiş să alergăm în pielea goală?

După părerea mea, un adevăr rămîne clar: e posibil să gîndeşti şi să simţi de unul singur şi dintr-odată, dar să devii om dintr-odată nu e posibil, ci trebuie să-ţi faci ucenicia de om. Aici e vorba de disciplină. Tocmai această disciplinare neobosită a sinelui este respinsă de unii dintre gînditorii noştri contemporani: „a existat, cică, prea mult despotism, e nevoie de libertate“, iar marea majoritate nu este condusă de această libertate decît la un servilism de lacheu faţă de ideile străine, căci grozav îi mai place omului tot ce i se serveşte de-a gata. Mai mult chiar: gînditorii proclamă legi generale, adică reguli conform cărora toţi vor deveni subit fericiţi, fără nici o ucenicie, imediat ce regulile vor intra în vigoare. Însă, chiar dacă un asemenea ideal ar fi posibil, cu oameni *neisprăviţi* nu s-ar înfăptui nici un fel de reguli, nici cele mai evidente. Disciplinării neobosite şi muncii neîntrerupte asupra sinelui ar putea să li se consacre cetăţeanul nostru. Cu acest travaliu generos asupra sinelui ar

şi trebui să începem, pentru ca mai apoi să putem face această „deşţelenire“ a noastră, altfel n-ar mai avea rost să răsturnăm brazdele[43].

Da? Însă principalul lucru pe care nu-l ştim este ce e bine şi ce e rău. În acest sens, ne-am pierdut orice simţ. Am spulberat toate autorităţile vechi şi am instaurat altele noi, însă cei mai inteligenţi dintre noi nu cred în noile autorităţi, iar cei mai curajoşi se prefac din cetăţeni în valeţi de pică. Şi asta încă nu-i tot. Zău că nu-i mare lucru să se-apuce de jupuit pielea de pe spinări, ba încă şi proclamînd că operaţia este utilă pentru cauza comună şi că, deci, este sfîntă. Cum, în ce sens să începi munca asupra sinelui, dacă nu ştii ce e bine şi ce e rău?

IV. Alde Metternich şi Don Quijote

Dar, ca să nu ne pierdem în abstracţiuni, să abordăm această temă. Într-adevăr, noi nu jupuim spinările de piele, mai mult chiar, nici nu ne place aşa ceva (numai Dumnezeu ştie: amatorul se ascunde adesea, amatorul este puţin cunoscut, pentru moment se jenează, „se teme de prejudecăţi“), însă, dacă nu ne place la noi şi *niciodată n-o facem*, trebuie să ne displacă şi la alţii. Mai mult decît să ne displacă, trebuie pur şi simplu să nu permitem nimănui să jupoaie pielea, uite aşa, să nu dăm voie. Totuşi ce se întîmplă în realitate? Cei mai indignaţi dintre noi nu se indignează deloc cum s-ar cuveni. Nu vorbesc doar de slavi. Dacă îi compătimim atît de mult, trebuie să acţionăm în măsura compătimirii noastre şi nu în măsura a zece ruble donate. Mi se va spune că nu poţi dărui totul. Sînt de acord, deşi nu ştiu de ce. De ce nu poţi dărui totul? Aici e aici, nu mai înţelegi absolut nimic nici în propria fire. Şi aici, brusc, cu o mare autoritate, apare problema „*intereselor civilizaţiei*“!

Problema este pusă direct, clar, ştiinţific şi cu o francheţe cinică. „Interesele civilizaţiei“ sînt

producţia, bogăţia, liniştea necesară capitalului. E nevoie de o producţie enormă, neîntreruptă şi progresivă, cu un preţ scăzut, avînd în vedere creşterea imensă a numărului proletarilor. Asigurîndu-i proletarului un cîştig, îi asigurăm şi bunuri de consum la un preţ scăzut. Cu cît este mai multă linişte în Europa, cu atît mai multe vor fi bunurile la preţ scăzut. Deci Europa nu are nevoie decît de linişte. Rumoarea războiului face producţia să scadă. Capitalul este laş, se teme de război şi se ascunde. Dacă vrem să limităm dreptul turcilor de a jupui pielea de pe spinarea creştinilor, trebuie să pornim un război, iar dacă începe războiul, Rusia iese de îndată în frunte şi înseamnă că se poate ajunge la asemenea complicaţii, încît războiul va cuprinde întreaga lume; atunci, adio producţie şi proletarul iese în stradă. Or, proletarul în stradă este periculos. În discursurile către Camere, se şi aminteşte direct şi sincer, cu voce tare, să se audă în toată lumea, că proletarul este periculos, că proletarul este neliniştit, că proletarul îşi pleacă urechea la socialism. „Nu, mai bine să fie jupuite pieile undeva, într-un colţ uitat de lume. Drepturile turcilor trebuie să fie considerate intangibile. Trebuie să înăbuşim problema Orientului şi să lăsăm pieile să fie jupuite. Ei, şi ce înseamnă aceste piei? Merită oare, pentru două-trei asemenea pielicele, să compromitem liniştea întregii Europe, merită oare, chiar dacă, să zicem, ar fi douăzeci sau treizeci de mii de piei, nu-i totuna? Dacă vrem, putem şi să nu mai auzim nimic, e suficient să ne astupăm urechile…"

Iată părerea (poate decizia) Europei; iată *interesele civilizaţiei* şi blestemate fie ele încă o dată! Şi fie cu atît mai blestemate, cu cît ne aşteaptă aberaţia indiscutabilă a minţilor (a ruşilor cu precădere). Se pune de-a dreptul întrebarea: ce este mai bine, să iasă în stradă multe zeci de milioane de lucrători sau cîteva milioane de *raya* să sufere din pricina turcilor? Ţi se prezintă cifre şi

te sperie cu statisticile. Pe deasupra, îşi expun părerea politicienii, profesorii înţelepţi: există, cică, o regulă, o teorie, o axiomă, care prevede că moralitatea unui om, a unui cetăţean, a unui individ este una, iar moralitatea statului – altceva. În consecinţă, ceea ce la un individ, la o persoană este luat drept ticăloşie, atunci cînd e vorba de un stat întreg, capătă aspectul celei mai mari înţelepciuni!

Această teorie este foarte răspîndită şi foarte veche, însă fie şi ea blestemată! Şi mai ales să nu ne sperie cu cifrele. Europa n-are decît să facă ce vrea, dar la noi să fie altfel. Mai bine să credem că fericirea nu poate fi cumpărată printr-o fărădelege decît să ne simţim fericiţi, ştiind că a fost permisă o fărădelege. Rusia nu a fost în stare niciodată să-şi producă oameni de teapa lui Metternich şi Beaconsfield[44]; din contra, în decursul istoriei ei europene, ea nu a trăit pentru sine, ci pentru alţii, a trăit tocmai pentru „interesele general umane". Şi, într-adevăr, în aceşti două sute de ani, au existat cazuri cînd ea, poate, s-a străduit cîteodată să imite Europa şi şi-a făcut rost de cîte un Metternich al ei, însă, în cele din urmă, acest Metternich rus s-a dovedit subit a fi un Don Quijote, fapt prin care uimea teribil Europa. Evident, de acest Don Quijote se rîdea; însă acum se pare că s-a împlinit sorocul, iar Don Quijote a încetat să mai trezească rîsul şi a început să sperie. Fapt e că şi-a dat seama de situaţia în care se află el în Europa şi nu mai pleacă să se lupte cu morile de vînt. A rămas în schimb cavaler fidel, lucrul cel mai teribil pentru ei. Într-adevăr, în Europa se strigă despre „cotropirile ruseşti, despre viclenia rusească", dar numai pentru a-şi speria gloata la nevoie, iar cei care strigă nu cred nicidecum şi nici n-au crezut vreodată în strigătele lor. Dimpotrivă, în imaginea Rusiei îi nelinişteşte şi-i sperie acum ceva veridic, ceva cumva prea cinstit, dezinteresat, care dispreţuieşte şi cotropirea, şi mita. Ei presimt că

este imposibil să o cumpere şi că prin nici un fel de avantaj politic n-o vor putea implica într-o acţiune rapace şi violentă. Ar putea-o face doar prin înşelăciune, însă Don Quijote, deşi e un mare cavaler, uneori este şi el teribil de viclean, aşa că nu va permite nimănui să-l înşele. Anglia, Franţa, Austria... De fapt, există acolo măcar o naţiune cu care să nu te poţi alia într-un moment prielnic, dintr-un interes politic, cu un scop violent şi profitabil? E suficient să nu scapi momentul în care naţiunea mituită se poate vinde cel mai scump. Numai Rusia nu poate fi ispitită cu nimic, cu nici un preţ, la o alianţă nedreaptă. Şi întrucît Rusia este totodată şi grozav de puternică şi organismul ei creşte şi se întăreşte indiscutabil, văzînd cu ochii, lucru perfect înţeles şi observat în Europa (deşi uneori mai şi strigă că se clatină colosul), atunci cum să nu le fie teamă?

De altfel, această concepţie despre incoruptibilitatea politicii externe a Rusiei şi despre eterna slujire de către ea a intereselor general-umane chiar în detrimentul propriului interes este justificată de istorie şi ar trebui să dăm mai multă atenţie acestui fapt. Aceasta este caracteristica noastră în comparaţie cu întreaga Europă. În plus, această concepţie despre caracterul Rusiei este atît de puţin răspîndită, încît este puţin probabil ca şi la noi s-o creadă mulţi. Fireşte, *erorile* politicii ruse nu trebuie puse la socoteală, pentru că acum este vorba numai despre spiritul şi caracterul moral al politicii noastre, şi nu de succesele ei în trecutul mai apropiat şi mai îndepărtat. În ultimul caz, într-adevăr au existat în vechime mori de vînt, însă, repet, se pare că timpul lor a trecut cu desăvîrşire.

Ca să vorbim serios, ce sens are bunăstarea cîştigată cu preţul neadevărului şi al jupuirii pieilor? Ceea ce reprezintă un adevăr pentru om ca persoană să rămînă adevăr şi pentru întreaga naţiune. Da, desigur, poţi pierde pentru un timp,

poţi săraci pentru o perioadă, poţi să rămîi fără pieţe, să-ţi reduci producţia, să ridici preţurile. Dar fie ca în schimb să rămînă sănătos din punct de vedere moral organismul naţiunii şi naţiunea va cîştiga, indiscutabil, mai mult, chiar şi material. Observăm că Europa, neîndoielnic, a ajuns la punctul cînd pentru ea cel mai de preţ este profitul curent, profitul clipei de acum şi profitul cu orice preţ, pentru că ei trăiesc acolo numai de pe o zi pe alta, numai în clipa prezentă, şi habar n-au ce se va întîmpla mîine cu ei. Însă noi, ruşii, mai credem încă în ceva nestrămutat, creat la noi şi, ca urmare, căutăm profituri permanente şi substanţiale. De aceea, noi, şi ca un organism politic, am crezut întotdeauna în moralitatea eternă, şi nu într-una convenţională, pentru cîteva zile. Credeţi-mă, şi Don Quijote îşi cunoaşte avantajele şi este capabil să şi le calculeze: ştie că va cîştiga în demnitatea lui şi în conştiinţa acestei demnităţi, dacă rămîne în continuare cavaler; pe lîngă asta, el este convins că pe această cale nu-şi va pierde sinceritatea în aspiraţia lui spre bine şi adevăr şi că această conştiinţă îl întăreşte pe mai departe. El este convins, în sfîrşit, că o asemenea politică este totodată şi cea mai bună şcoală pentru naţiune. E nevoie ca valetul de pică să nu îndrăznească să-mi spună în faţă: „Şi la voi totul este convenţional, şi la voi totul se bazează pe profit". E nevoie ca şi tînărul entuziast să-şi îndrăgească naţiunea şi să meargă să caute adevărul şi idealul pe alte meleaguri şi în afara societăţii. Şi va sfîrşi prin a-şi îndrăgi naţiunea, cînd va trece timpul şcolii noastre grele, teribil de grele. Adevărul este ca soarele, nu-l poţi ascunde; menirea Rusiei va deveni în sfîrşit clară şi pentru minţile cele mai strîmbe, şi la noi, şi în Europa. De ce acum la noi sînt posibile, ca niciunde, asemenea aberaţii ale minţilor? Pentru că de-a lungul unui secol şi jumătate toată intelectualitatea noastră n-a făcut altceva decît să se dezobişnuiască de Rusia şi a ajuns s-o cunoască

atît de puţin, încît cu ea comunica numai prin intermediul cancelariei. Odată cu reformele domniei actuale a început o eră nouă. Acţiunea s-a pornit şi nu se mai poate opri.

Iar Europa a citit manifestul din toamnă al ţarului rus[45], şi l-a întipărit în memorie nu numai pentru clipa actuală, ci pentru mult timp, şi pentru clipele curente din viitor. Vom scoate, dacă este nevoie, spada, în numele celor împilaţi şi nefericiţi, chiar dacă o vom face în detrimentul propriului nostru profit de moment. Dar, în acelaşi timp, fie ca în noi să devină şi mai fermă credinţa că tocmai în asta stau menirea adevărată a Rusiei, forţa şi adevărul ei, şi că jertfa de sine pentru cei împilaţi şi părăsiţi de toţi în Europa în numele intereselor civilizaţiei înseamnă adevărata slujire a intereselor drepte şi adevărate ale civilizaţiei.

Nu, e nevoie ca şi la organismele politice să fie recunoscut acelaşi adevăr, adevărul lui Hristos, recunoscut pentru fiecare credincios. Măcar pe undeva trebuie să se păstreze acest adevăr, măcar o naţiune trebuie să poarte lumina. Altfel ce se va întîmpla? Totul se va întuneca, se va învălmăşi şi se va scufunda în cinism. Dacă nu veţi menţine moralitatea indivizilor luaţi în parte, cum va mai putea trăi întregul organism al poporului? E nevoie de autoritate, e nevoie de un soare care să lumineze. Soarele a apărut în Răsărit şi pentru umanitatea din Răsărit începe o nouă zi[46]. Cînd soarele va străluci în toată măreţia lui, atunci se vor lămuri ce înseamnă adevăratele „interese ale civilizaţiei“. Altfel riscăm să înălţăm un stindard cu inscripţia: *Après nous le déluge* (După noi, potopul)! Se poate ca o „civilizaţie“ atît de glorioasă să-l conducă pe omul european la această deviză, sfîrşind-o astfel cu el? Spre asta ne îndreptăm.

28 Aluzie la *Însemnările unui nebun* de Gogol: „Mărturisesc că am avut o nelinişte sufletească, gîndindu-mă la extraordinara gingăşie şi delicateţe a lunii. Dar luna se lucrează în mod obişnuit la Hamburg şi se lucrează

foarte prost [...]. O lucrează un dogar şchiop, care habar n-are, prostul, ce-iaceea lună. Amestecă hîrtie gudronată cu untdelemn şi de aceea este un miros groaznic pe tot pămîntul, că trebuie să-ţi astupi nasul. Din cauza asta, luna e o sferă aşa de delicată, încît oamenii nu pot trăi acolo. Acolo trăiesc acum numai nasuri“.

29 Cele două versuri sînt probabil, o parodie a lui Dostoievski, realizată cu material lexical din scrisorile lui Karamzin.

30 Aluzie la romanul *Deşţelenire* de Turgheniev, mai precis, la poezia *Vis* a personajului Nejdanov.

31 Este, probabil, vizat Turgheniev, care, în *Amintiri din literatură şi din viaţă* se autocaracterizează astfel: „M-am aruncat cu capul în jos în «marea nemţească», care trebuia să mă purifice şi să mă renască şi, cînd am ieşit în sfîrşit din ea, m-am pomenit totuşi că sînt «occidentalist», am rămas aşa pentru totdeauna [...] şi altă cale nu vedeam în faţa mea“. Atributul de „şchiop“ este o aluzie la guta de care Turgheniev a suferit mulţi ani.

32 În prefaţa la *Cîntecele slavilor de apus*, Puşkin scria: „Cele mai multe dintre aceste cîntece le-am luat dintr-o carte apărută la Paris la sfîrşitul anului 1827 sub titlul: *La Guzla, ou Choix de poésies illyrique, recueilles dans la Dalmatie, la Bosnie, la Croatie et l'Hertzégovine*. Editorul anonim spunea în prefaţa sa că, demult, culegînd cîntecele simple ale unei seminţii semisălbatice, nici nu se gîndea să le publice, dar că, apoi, remarcînd amploarea pe care o ia gustul pentru operele străine, mai ales pentru cele care se îndepărtează de modelele clasice, sfătuit de nişte prieteni, a tradus cîteva dintre aceste poeme etc. Culegătorul anonim nu era altul decît Mérimée“.

33 În scrisoarea către un prieten al lui Puşkin, S. A. Sobolevski (1803-1870), inclusă de autor în prefaţa la *Cîntecele slavilor de apus*, Mérimée afirma că a scris aceste texte călătorind imaginar pe hartă, voind să ia în derîdere „«coloritul local» de care ne-am îmbolnăvit în anul 1827 de la naşterea lui Hristos“.

34 *Senator (fr.).

35 În 1830, Mérimée s-a împrietenit cu contele de Motijo, a cărui fiică Eugenia (1826-1920) a devenit ulterior soţia lui Napoleon al III-lea. Mérimée a devenit senator în 1853.

36 Ideea unui monument dedicat lui Puşkin datează din 1860. În 1870 a fost înfiinţat un comitet, iar lucrările la monument au început în 1880.

37 **Kuća* – casă (sîrbo-croată).

38 *Horvatovici*, Gheorghi (1835-1895), comandantul armatei Timocului; general-maior în războiul din 1877-1878. În perioada 1881-1885, ambasador la Petersburg; din 1886 pînă în 1887, ministru de război al Serbiei.

39 Helmut von *Moltke* (1800-1891), şeful statului-major german, şi cancelarul Otto von *Bismarck* au jucat un rol important în unificarea „de sus“ a Germaniei şi în războiul cu Franţa (1870-1871).

40 Bismarck era supranumit Cancelar sau prinţ „de fier“.

41 Dostoievski subînţelege aici teroarea iacobinilor.

42 *Schimbare bruscă şi totală de opinie (cu precădere în politică) (fr.).

43 Autorul polemizează cu romanul *Deşţelenire* de Turgheniev, în sensul ideilor sale de interpretare a mottoului: „Pămîntul înţelenit nu trebuie arat superficial cu un plug de lemn, care alunecă, ci cu un plug de fier, care ia brazdă adîncă“.

44 Trimiterea este la prim-ministrul Angliei, Benjamin Disraeli, conte de Beaconsfield.

45 Este vorba despre ultimatumul dat de guvernul rus, care îi cerea Turciei să înceteze operaţiunile militare în Balcani.

46 Ecou din poezia *Încă o dată despre el* de A.S. Homiakov (1804-1860).

Capitolul al II-lea

I. Una dintre cele mai importante probleme contemporane

Cititorii mei au şi observat, poate, că, publicîndu-mi *Jurnalul de scriitor* de mai bine de un an, încerc să vorbesc cît mai puţin posibil despre faptele curente ale literaturii ruse, iar dacă îmi mai permit din cînd în cînd cîte un cuvinţel pe această temă, o fac numai pe un ton entuziast şi laudativ. Dar cît neadevăr în această rezervă benevolă a mea! Sînt scriitor, ţin un *Jurnal de scriitor* şi poate că, de-a lungul acestui an, m-am interesat mai mult decît oricine de noutăţile literare: cum adică, să-mi ascund, poate, cele mai puternice impresii? „Eşti şi tu, cică, literat, beletrist, aşa că fiecare opinie a ta despre literatura beletristică, în afară de lauda indiscutabilă, va fi suspectată de părtinire; nu-ţi mai rămîne decît să vorbeşti numai despre fapte de mult trecute“ – iată considerentul care mi-a impus rezervele.

Şi totuşi, de această dată voi risca să încalc această raţiune. E drept că nu voi vorbi despre nimic în sens pur beletristic şi critic, ci numai, în caz de nevoie, o voi face „apropo de“. Un prilej s-a ivit şi acum. Fapt e că am găsit cu o lună în urmă o lucrare atît de serioasă şi caracteristică pentru literatura actuală, încît am citit-o chiar cu uimire, pentru că de mult timp nu mă mai aşteptam la ceva asemănător şi de o asemenea amploare în literatură. La un scriitor, artist în cel mai înalt grad, beletrist prin excelenţă, am citit trei-patru pagini adevărate, dedicate unei „chestiuni arzătoare“, care parcă adună într-un singur punct tot ce este de primă importanţă în problemele curente, politice şi sociale, ale Rusiei. Şi remarcabil e că sînt prezente toate nuanţele cele mai caracteristice ale zilei de astăzi, exact aşa cum se pune această problemă în momentul actual, aşa cum se pune şi rămîne

nesoluţionată… Vorbesc de cele cîteva pagini din *Anna Karenina* a contelui Lev Tolstoi, publicate în numărul pe ianuarie al revistei *Russki vestnik*.

Propriu-zis, despre întregul roman voi spune doar o jumătate de cuvînt, şi asta numai în forma unei introduceri strict necesare. Am început să-l citesc, ca noi toţi, foarte demult. Mai întîi mi-a plăcut teribil; apoi, deşi amănuntele continuau să-mi placă, încît nu puteam să mă desprind de ele, romanul în întregul său îmi plăcea tot mai puţin. Mereu mi se părea că am mai citit undeva aceste lucruri, şi anume în *Copilăria şi adolescenţa* aceluiaşi conte Tolstoi şi în *Război şi pace*, de acelaşi autor, ba chiar că acolo totul era mai proaspăt. Aceeaşi istorie a unei familii de boieri ruşi, deşi, desigur, subiectul e altul. Personajele, ca, de exemplu, Vronski (unul dintre eroii romanului), care nici nu pot vorbi între ele decît despre cai şi nici nu sînt în stare să găsească alt subiect decît caii, era, evident, interesant să le cunoşti ca tip, dar foarte monotone şi închistate. Se părea, de exemplu, că dragostea acestui „armăsar în uniformă“, cum l-a numit un prieten de-al meu, putea fi redată cel mult în stilul ironic. Dar din momentul în care autorul, în loc să-l trateze cu ironie, a început să mă iniţieze la modul serios în universul interior al eroului, asta mi s-a părut chiar plicticos. Şi iată că toate ideile mele preconcepute au fost brusc spulberate. A apărut scena cînd eroina se afla în pragul morţii (apoi s-a însănătoşit din nou) şi am înţeles toată partea esenţială a scopurilor autorului. Chiar în centrul acestei vieţi insignifiante şi insolente s-a ivit un adevăr al vieţii, măreţ şi etern, care a luminat totul deodată. Aceşti oameni mărunţi, mincinoşi, de tot nimicul, au devenit brusc oameni adevăraţi şi drepţi, demni de numele de om, numai prin forţa legii naturii, a legii morţii omeneşti. Toată carapacea lor a dispărut şi a ieşit la iveală doar adevărul lor. Ultimii s-au înălţat la rangul celor dintîi, iar cei

dintîi (Vronski) au devenit subit ultimii, şi-au pierdut toată aureola şi au decăzut, dar, decăzînd, au devenit incomparabil mai buni, mai demni şi mai adevăraţi decît atunci cînd erau primii şi la înălţime. Ura şi minciuna au început să se exprime în cuvinte de iertare şi dragoste. În locul unor stupide concepţii mondene a apărut doar omenia. Toţi s-au iertat şi s-au justificat unii pe alţii. Brusc, au dispărut şi au devenit de neconceput spiritul de castă şi caracterul excepţional, iar aceşti oameni de pe hîrtie au început să semene cu nişte oameni adevăraţi! Vinovaţi nu s-au găsit: toţi s-au acuzat fără ocolişuri şi, prin asta, s-au şi disculpat imediat. Cititorul a simţit că există un adevăr al vieţii, cel mai real şi cel mai iminent adevăr, în care trebuie să crezi, şi că toată viaţa noastră şi toate emoţiile noastre, atît cele mai mărunte şi ruşinoase, cît şi cele pe care le considerăm frecvent sublime, toate acestea nu sînt cel mai adesea decît o deşertăciune fantastică şi măruntă, care, chiar fără să se apere, se prăbuşeşte şi dispare în faţa momentului de adevăr al vieţii. Principalul a constat în indicaţia că acest moment există într-adevăr, deşi apare rareori în plenitudinea lui radioasă, iar în cîte o viaţă poate că nu survine chiar niciodată. Acest moment a fost găsit şi ne-a fost indicat de poet[47] în tot adevărul său teribil. Poetul a demonstrat că acest adevăr există realmente, nu în credinţă, nu numai la modul ideal, ci în mod inevitabil, necesar şi aievea. Parcă poetul a dorit să demonstreze tocmai acest lucru, începîndu-şi poemul. Cititorul rus avea mare nevoie să i se amintească de asta: mulţi au început s-o uite pe la noi. Prin această aducere aminte autorul a făcut o faptă bună, ca să nu mai spunem că a făcut-o ca un mare artist.

Apoi romanul şi-a reluat firul şi iată că, nu fără o anumită surpriză, am dat în partea a şasea peste o scenă care corespundea întru totul unei „chestiuni la ordinea zilei“, care – ceea ce e mai important –

nu a apărut în mod intenţionat, nici tendenţios, ci a rezultat din chiar substanţa artistică a romanului. Cu toate acestea, repet, a fost o surpriză pentru mine şi m-a mirat întru cîtva: nu mă aşteptam la o asemenea „chestiune arzătoare“. Nu ştiu de ce nu mă gîndisem că autorul se va hotărî să ducă evoluţia eroilor săi „pînă în pînzele albe“. E adevărat că în aceste pînze albe, în acest punct extrem al concluziei se află tot sensul realităţii, iar fără asta romanul ar fi părut chiar vag, departe de a corespunde atît intereselor curente, cît şi celor esenţiale ale ruşilor: s-ar fi schiţat un mic fragment de viaţă oarecare, ignorîndu-se în mod intenţionat ceea ce este mai important şi mai neliniştitor în aceeaşi viaţă. De altfel, se pare că mă lansez de-a dreptul în critică, ceea ce nu-i treaba mea. Nu am vrut decît să atrag atenţia asupra unei scene. Scena nu zugrăveşte decît două personaje din chiar perspectiva sub care pot fi ele caracteristice azi pentru noi şi, în acest fel, în ochii noştri, tipul de oameni căruia îi aparţin cele două personaje a fost evocat de autor în punctul cel mai interesant al actualului lor sens social.

Ambii sînt aristocraţi, nobili din tată în fiu şi boieri de viţă veche, ambii au fost surprinşi după reforma ţărănească. Ambii au fost „moşieri cu iobagi“ şi acum apare întrebarea: ce rămîne din aceşti nobili, adică în calitatea lor de nobili, după reforma ţărănească? Întrucît tipul acestor moşieri este deosebit de general şi de răspîndit, problema a fost rezolvată în parte de către autor. Unul dintre ei este Stiva Oblonski, un egoist, un epicurean rafinat, locuitor al Moscovei şi membru al Clubului Englez. Aceşti oameni sînt îndeobşte priviţi ca nişte cheflii nevinovaţi şi simpatici, ca nişte egoişti agreabili, care nu deranjează pe nimeni, ca nişte spirituali, care trăiesc după bunul lor plac. Au adesea familii numeroase; cu soţiile şi copiii lor sînt afectuoşi, dar se gîndesc prea puţin la ei. Le plac foarte mult femeile uşoare, fireşte,

dintr-o categorie onorabilă. Sînt prea puţin cultivaţi, dar iubesc distincţia, artele, le place să vorbească despre toate. Odată cu reforma ţărănească, acest nobil a înţeles imediat cum stau lucrurile: a făcut nişte calcule şi a priceput că, totuşi, îi mai rămîne cîte ceva, că, prin urmare, nu are rost să se schimbe şi că *Après moi le déluge* (După mine potopul). Nu-şi bate capul să se gîndească la soarta soţiei şi a copiilor. Rămăşiţele averii şi relaţiile îl scutesc de destinul valetului de cupă; dar, dacă averea s-ar pierde şi nu s-ar putea să capete o sinecură, atunci poate că ar deveni valet, fireşte, punînd la bătaie toate resursele intelectului său, adeseori foarte subtil, pentru a deveni un valet cît mai onorabil şi mai monden. În vremurile de altădată, desigur, pentru a-şi achita o datorie la cărţi sau pentru a-şi plăti amanta, i s-a întîmplat să dea oameni la recrutare; dar asemenea amintiri nu l-au intimidat niciodată, ba chiar le-a uitat cu totul. Deşi aristocrat, n-a pus niciodată mare preţ pe originea sa nobilă, iar după abolirea iobăgiei a considerat-o dispărută: dintre *oameni* pentru el au rămas doar *omul în caz de nevoie*, apoi funcţionarul de un anume grad, iar apoi bogătaşul. Concesionarul de căi ferate şi bancherul au devenit o putere, iar el a intrat imediat în relaţii şi s-a împrietenit cu ei. Conversaţia a început cu reproşul pe care i-l făcea Levin, ruda sa, moşier (dar de cu totul alt fel, dintre cei care stau la moşie), pentru faptul că îi vizitează pe concesionarii de căi ferate, că ia parte la mesele şi la sărbătorile acestor oameni, care, după părerea lui Levin, sînt dubioşi, nocivi. Oblonski îl contrazice caustic. De fapt, de cînd au devenit rude, relaţiile lor sînt destul de caustice. Pe deasupra, în timpul nostru, un ticălos care contrazice un nobil este întotdeauna mai puternic, căci se arată plin de demnitate izvorîtă din bun-simţ, iar cel nobil, semănînd cu un idealist, arată ca un bufon. Conversaţia are loc la vînătoare, într-o

noapte de vară. Vînătorii s-au oprit pentru noapte în pătulul unui ţăran şi dorm în fîn. Oblonski demonstrează că dispreţul faţă de concesionarii căilor ferate, faţă de intrigile acestora, faţă de îmbogăţirea lor rapidă, faţă de cerşirea şi revinderea concesiunilor nu are rost, că şi ei sînt oameni, că muncesc şi îşi pun mintea la contribuţie ca şi ceilalţi şi că, drept rezultat, apare o cale ferată.

„— Dar orice achiziţie, care nu este în raport cu munca depusă, este necinstită, spune Levin.

— Şi cine să determine acest raport? continuă Oblonski. N-ai fixat linia de demarcaţie între munca cinstită şi cea necinstită. E cinstit că eu primesc o leafă mai mare decît şeful meu de birou, cu toate că el îşi cunoaşte mai bine meseria?

— Nu ştiu.

— Ei bine, ascultă-mă: faptul că pentru munca ta în gospodărie primeşti, să zicem, cinci mii de ruble în plus, iar acest mujic, oricît ar trudi, nu va primi mai mult de cincizeci de ruble, este la fel de necinstit ca şi faptul că şi eu am leafa mai mare decît şeful de birou...

....

— Ba nu, dă-mi voie, continuă Levin. Spui că nu-i drept ca eu să primesc cinci mii, iar mujicul cincizeci de ruble: aşa este. E nedrept şi simt asta, dar...

— Da, simţi, dar nu-i dai moşia ta, spuse Stepan Arkadievici, care parcă anume îl zgîndărea pe Levin...

— Nu i-o dau pentru că nu mi-o cere nimeni şi, chiar dacă aş vrea, nu am voie s-o dau... şi n-am cui.

— Dă-o acestui mujic, nu are să refuze.

— Bine, dar cum să i-o dau? Să merg la el şi să închei un act de vînzare-cumpărare?

— Nu ştiu, dar dacă eşti convins că nu ai dreptul...

— Nu sînt deloc convins. Dimpotrivă, simt că nu am dreptul s-o dau, că am obligaţii şi faţă de pămînt, şi faţă de familie.

— Ba nu, dă-mi voie; dacă tu consideri că această inegalitate este inechitabilă, de ce să nu acţionezi ca să...

— Ba acţionez, numai că în sens negativ, adică nu am să încerc să măresc decalajul care există între mine şi el.

— Ei bine, scuză-mă, dar e un paradox...

....

— Chiar aşa, prietene. Una din două: sau recunoşti că organizarea actuală a societăţii este cea mai justă şi atunci renunţi la drepturile tale, sau recunoşti că te foloseşti de avantaje nedrepte, *cum fac şi eu*, *şi să te foloseşti de ele cu plăcere*...

— Nu, dacă ar fi ceva nedrept, nu te-ai putea folosi cu plăcere de aceste bunuri, *cel puţin eu nu aş putea, căci eu trebuie să simt înainte de toate că nu sînt vinovat*."

II. O „chestiune arzătoare"

Aceasta este discuţia. Şi trebuie să fiţi de acord că este o „chestiune arzătoare", cea mai arzătoare cu putinţă. Şi cîte observaţii caracteristice, pur ruseşti! În primul rînd, cu vreo patruzeci de ani în urmă, aceste gînduri abia începuseră să apară şi în Europa, nu prea mulţi auziseră de Saint-Simon şi de Fourier, promotorii „ideali" ai acestor idei, iar la noi, în întreaga Rusie, doar vreo cincizeci de oameni ştiau de această nouă mişcare care începea în apusul Europei. Şi deodată, la vînătoare, înnoptînd în pătulul unui ţăran, doi moşieri discută aceste „probleme" şi o fac în modul cel mai caracteristic şi mai competent cu putinţă, astfel încît cel puţin latura negativă a problemei au rezolvat-o şi parafat-o definitiv. E adevărat că moşierii din înalta societate discută la Clubul Englez, citesc ziarele, se ţin la curent cu procesele atît din gazete, cît şi din alte surse; cu toate

acestea, chiar şi simplul fapt că această nerozie idealizantă este recunoscută drept cea mai actuală temă de conversaţie de către nişte inşi care sînt departe de a fi profesori sau specialişti, de nişte oameni de lume, de alde Oblonski şi Levin, această trăsătură, zic eu, este una dintre particularităţile cele mai specifice ale stării în care se află actualmente spiritele în Rusia. A doua particularitate a acestei conversaţii, scoasă în relief de artistul-autor, este faptul că persoana care decide asupra justeţei noilor idei este un om care nu dă doi bani pe ele, adică pe fericirea proletarului, a sărmanului, ba, din contra, dacă ar avea ocazia, l-ar jumuli cu mîna lui. Dar cu inima uşoară şi cu veselia unui autor de calambururi, el semnează dintr-un foc falimentul întregii istorii a omenirii şi declară că orînduirea actuală este culmea absurdului. „Eu, zice, sînt întru totul de acord cu asta.“ Observaţi că tocmai oamenii de teapa lui Stiva sînt primii de acord cu toate astea. Dintr-o singură trăsătură, a condamnat întreaga ordine creştină, persoana, familia şi – ah! – nu păţeşte nimic pentru asta. Observaţi, de asemenea, că la noi nu există ştiinţă, dar aceşti domni, recunoscînd cu absolută neruşinare că nu au ştiinţă, că au început să vorbească despre aşa ceva abia de ieri şi într-un limbaj de împrumut, rezolvă totuşi fără urmă de ezitare probleme de asemenea anvergură. Dar aici apare cea de-a treia trăsătură caracteristică: acest domn zice pe şleau: „Una din două: sau recunoşti că organizarea actuală a societăţii este cea mai justă şi atunci renunţi la drepturile tale, sau recunoşti că te foloseşti de avantaje nedrepte, *cum fac şi eu*, *şi te foloseşti de ele cu plăcere...* “. Adică, de fapt, după ce a semnat sentinţa întregii Rusii, după ce a blamat-o, blamîndu-şi totodată propria familie şi viitorul copiilor săi, el declară de-a dreptul că asta nu-l priveşte. „Eu, cică, îmi dau seama că-s un ticălos, dar am să rămîn ticălos după pofta inimii. *Après*

moi le déluge." E atît de impasibil fiindcă are avere, dar dacă s-ar întîmpla s-o piardă, de ce n-ar deveni valet? E drumul cel mai drept. Ei bine, acest cetăţean, acest familist, acest rus – ce caracter eminamente rus! – veţi spune că este, totuşi, o excepţie. Ce excepţie? Poate exista aşa ceva? Amintiţi-vă cît cinism am văzut în aceşti ultimi douăzeci de ani, ce uşurinţă în schimbări şi răsturnări, cîtă lipsă de convingeri ferme şi cîtă promptitudine în asimilarea primelor convingeri venite de aiurea pentru ca, desigur, chiar a doua zi să le vindem din nou pe nimica toată. N-am avut nici un fond moral în afară de *après moi le déluge* (după mine potopul).

Dar lucrul cel mai curios este că alături de acest tip numeros şi preponderent se află altul, un alt tip de nobil şi moşier rus, diametral opus, cît se poate de opus. Este Levin, dar în Rusia sînt mii de Levini, aproape tot atîţia ca alde Oblonski. Nu vorbesc de figura lui, de înfăţişarea pe care i-a creat-o scriitorul în roman, nu mă refer decît la o singură particularitate esenţială a fiinţei sale şi afirm că această particularitate este uluitor, teribil de răspîndită la noi, adică în cinismul nostru şi în felul nostru de a face lucrurile ca neoamenii. De cîtva timp această particularitate îşi spune cuvîntul în fiecare clipă; persoanele care o au tind febril, aproape în mod maladiv, să primească răspuns la întrebările lor, speră cu tărie, cred cu patimă, chiar dacă nu sînt în stare să rezolve mai nimic. Această particularitate este perfect exprimată în răspunsul pe care Levin i-l dă lui Stiva: „Nu, dacă ar fi ceva nedrept, nu te-ai putea folosi cu plăcere de aceste bunuri, *cel puţin eu nu aş putea, căci eu trebuie să simt înainte de toate că nu sînt vinovat*".

Şi într-adevăr nu are linişte pînă nu află dacă e vinovat sau nu. Şi ştiţi ce proporţii ia neliniştea lui? Va merge pînă în pînzele albe, iar dacă trebuie, doar dacă trebuie, numai dacă îşi va dovedi că acest lucru este necesar, atunci, contrar lui Stiva,

care spune: „Chiar dacă sînt ticălos, continui să trăiesc după bunul meu plac“, se va transforma într-un Vlas, în Vlas al lui Nekrasov, care, într-un acces de smerenie şi spaimă, şi-a împărţit moşia la săraci

„Şi-a pornit-o cu cerşitul
Ca să-nalţe-un sfînt lăcaş“.

Şi dacă nu pleacă la cerşit pentru zidirea unei biserici, atunci face ceva de proporţii asemănătoare şi cu aceeaşi rîvnă. Remarcaţi că, în privinţa acestei particularităţi, mă repet şi mă grăbesc să mă repet: o posedă o mulţime, o mulţime extraordinară de oameni noi, cu rădăcini noi, care au nevoie *de adevăr*, doar de adevărul curăţat de minciuna convenţională şi care, ca să ajungă la acest adevăr, sînt în stare să renunţe la absolut totul. Şi aceşti oameni au apărut în ultimii douăzeci de ani şi se înmulţesc, cu toate că şi odinioară, dintotdeauna, încă înainte de Petru, se putea presimţi că îşi vor face apariţia. Ei sînt Rusia de mîine, Rusia viitoare a oamenilor oneşti, care n-au nevoie decît de adevăr. Ah, sînt şi foarte intoleranţi: din lipsă de experienţă, resping toate condiţiile, chiar toate explicaţiile. În ce mă priveşte, nu vreau decît să declar cu toată fermitatea că sînt conduşi de un sentiment adevărat. Foarte caracteristic pentru ei e şi că n-au ajuns deloc la unison şi că deocamdată aparţin tuturor claselor şi convingerilor posibile: sînt şi aristocraţi, şi proletari, preoţi şi atei, bogaţi şi săraci, erudiţi şi ignoranţi, bătrîni şi fetiţe, slavofili şi occidentalişti. Divergenţele de opinie sînt imense, dar aspiraţia lor spre onestitate şi adevăr este neabătută şi de neînvins, iar pentru un cuvînt adevărat fiecare din ei îşi sacrifică viaţa şi renunţă la toate avantajele, cum vă spuneam, se transformă într-un Vlas. Unii îmi vor striga, poate, că e o fantezie nemaipomenită, că la noi nu există atîta onestitate şi *căutare a onestităţii*. Însă eu îi

contrazic şi declar că, alături de depravarea noastră cumplită, aşa ceva există la noi, susţin că îi văd şi îi simt pe aceşti oameni de mîine, cărora le aparţine viitorul Rusiei, că încă de acum e imposibil să nu-i vezi şi că artistul, care l-a pus în antiteză pe Stiva, cinicul şi desuetul, cu Levin, omul nou, a pus parcă în antiteză această societate rusă depăşită, coruptă, teribil de numeroasă, care s-a şi sinucis, dîndu-şi singură verdictul, cu societatea noului adevăr, care nu poate tolera sentimentul culpabilităţii şi va da totul pentru a-şi purifica şi disculpa inima. Remarcabil este aici faptul că, într-adevăr, societatea noastră se împarte aproape numai în aceste categorii – atît sînt ele de ample şi cuprind atît de complet viaţa rusă, fireşte dacă dăm deoparte masa celor totalmente leneşi, lipsiţi de talent şi indiferenţă. Dar trăsătura cea mai caracteristică, cea mai rusească, a acestei „chestiuni arzătoare“ indicate de autor constă în faptul că Levin al său, omul nou, *nu ştie* să rezolve problema care l-a tulburat. Adică *aproape* a rezolvat-o în inima lui, şi nu în favoarea sa, *bănuind* că este *vinovat*, dar ceva ferm, direct şi real se revoltă din străfundurile fiinţei sale şi îl face să amîne deocamdată verdictul final. Dimpotrivă, Stiva, căruia nu-i pasă dacă este vinovat sau nu, hotărăşte fără urmă de ezitare, mai ales că îi şi convine: „Dacă totul este absurd şi nu există nimic sfînt, înseamnă că se poate face orice, iar eu mai am timp, doar nu vine chiar acum Judecata de Apoi“. Curios este şi că tocmai aspectul cel mai vulnerabil al problemei l-a derutat pe Levin, punîndu-l într-o situaţie fără ieşire, ceea ce autorul remarcă într-un mod cu totul rusesc şi absolut corect: explicaţia e că toate aceste idei şi probleme nu sînt la noi în Rusia decît o teorie, toate sînt importate la noi dintr-o ordine străină şi dintr-o stare străină de lucruri, din Europa, unde îşi au de mult aspectul lor istoric şi practic. Ce-i de făcut? Cei doi nobili sînt europeni şi nu le vine

uşor să se emancipeze de sub tutela europeană, trebuie şi aici să-şi plătească tributul faţă de Europa. Şi iată că Levin, inimă de rus, confundă singura rezolvare posibilă, pur rusească, cu modul european de punere a acestei probleme. Confundă soluţia creştină cu „dreptul“ istoric. Pentru mai multă claritate, să ne imaginăm un asemenea tablou:

Levin stă în picioare, pus pe gînduri de conversaţia nocturnă pe care a avut-o cu Stiva la vînătoare, şi, fiind un suflet cinstit, se chinuieşte, doreşte să rezolve problema care l-a tulburat acum ca şi altă dată.

— Da, îşi zice el, aproape convins, da, dacă ar fi să gîndim drept, de ce noi, cum spunea deunăzi Veslovski, „mîncăm, bem, vînăm, nu facem nimic, iar cel sărac munceşte mereu, fără răgaz“? Da, Stiva are dreptate, *trebuie* să-mi împart moşia celor săraci şi să mă duc să muncesc pentru ei.

Lîngă Levin stă un „sărac“ şi-i spune:

— Da, chiar trebuie şi eşti obligat să ne dai nouă, săracilor, moşia şi să vii să munceşti pentru noi.

Ar rezulta că raţionamentul lui Levin este perfect just, iar al „săracului“ perfect injust, desigur, rezolvînd problema, ca să zicem aşa, în sensul superior. Dar tocmai în asta rezidă diferenţa, în modul de punere a problemei. Căci rezolvarea ei morală nu poate fi confundată cu cea istorică; confuzia provoacă o încurcătură fără ieşire, care continuă şi în zilele noastre, mai ales în capetele teoretice ruse, în capetele unor ticăloşi ca Stiva şi în capetele unora curaţi la suflet, precum Levin. În Europa viaţa şi practica au pus deja problema, chiar dacă au pus-o absurd, din perspectiva unei soluţii ideale, însă au ridicat-o în datele ei, fără să confunde cele două puncte de vedere diferite, moral şi istoric sau, cel puţin, evitînd confuzia pe cît posibil. Ne vom explica gîndul în continuare, măcar în cuvinte.

III. Chestiunea arzătoare în Europa

În Europa a existat feudalismul şi au existat cavalerii. Dar, pe parcursul a peste o mie de ani, burghezia a prins puteri şi, în cele din urmă, a lansat pretutindeni bătălia, i-a biruit şi i-a alungat pe cavaleri şi s-a instalat în locul lor. S-a adeverit zicala: *Ôte-toi de là que je m'y mette* (Cară-te, ca să-ţi iau eu locul). Dar instalîndu-se în locul foştilor stăpîni şi acaparînd proprietatea, burghezia a neglijat complet poporul, pe proletar şi, fără să-l recunoască drept frate, l-a transformat în mînă de lucru, în interesul binelui personal şi pentru o bucată de pîine. Rusul Stiva decide în sinea lui că nu are dreptate, dar persistă conştient în intenţia sa de a rămîne ticălos pentru că crapă de bine; Stiva din străinătate nu-i de acord cu al nostru, declară că dreptatea absolută este de partea lui şi, fireşte, are mai multă logică în felul lui, căci, după părerea sa, aici nu există nici un fel de *drept*, există numai *istoria*, cursul istoric al evenimentelor. I-a luat locul cavalerului pentru că l-a învins prin forţă şi înţelege perfect că proletarul, care, în timpul luptei sale cu cavalerul, era încă neînsemnat şi slab, are toate şansele să devină mai puternic şi chiar devine tot mai puternic pe zi ce trece. Presimte foarte bine că, atunci cînd proletarul va fi foarte puternic, îi va face vînt, aşa cum i-a făcut el odinioară cavalerului, şi-i va spune exact la fel: „Hai, ia-ţi tălpăşiţa, vin eu în locul tău". Care drept să fie aici? Nu este decît istoria. O, nu s-ar fi dat în lături de la un compromis, ar vrea să ajungă cumva la o înţelegere cu duşmanul, chiar a şi încercat. Dar cum îşi dă foarte bine seama, ba chiar ştie din experienţă că duşmanul nu este nicidecum dispus să pactizeze, că nu doreşte să împartă, că vrea *totul*, mai mult chiar, dîndu-şi seama că, dacă cedează ceva, nu face decît să-şi slăbească puterea, s-a hotărît să nu cedeze nimic şi se pregăteşte de luptă. Situaţia lui este, poate, disperată, dar stă în

natura umană să te fortifici sufleteşte înainte de luptă, aşa că el nu disperă ci, dimpotrivă, se întăreşte tot mai mult în vederea luptei, pune la bătaie toate mijloacele, face toate eforturile, cît mai are putere; îşi slăbeşte adversarul şi deocamdată face doar atît.

Iată pînă unde s-a ajuns în Europa. E adevărat că odinioară, ba chiar nu demult, s-a pus şi acolo problema din punct de vedere *moral*; au fost fourierişti şi cabetişti, au fost petiţii, dispute şi dezbateri despre tot felul de chestiuni destul de delicate. Dar astăzi conducătorii proletariatului au eliminat, deocamdată, toate acestea. Vor chiar să dea lupta, organizează o armată, o repartizează în asociaţii, fondează case de ajutor reciproc şi sînt convinşi de victorie: „Iar apoi, după victorie, toate se vor aranja de la sine din punct de vedere practic, cu toate că, foarte probabil, înainte de asta vor curge fluvii de sînge proletar“. Burghezul înţelege că liderii proletariatului doar îl ademenesc cu prada şi că, în acest caz, nici nu merită să pună problema din punct de vedere moral. Totuşi, chiar şi printre conducătorii de azi se întîmplă să fie nişte rîndaşi, care propovăduiesc şi dreptul moral al săracilor. Conducătorii supremi îi tolerează pe aceşti rîndaşi pur şi simplu pentru decor, pentru a înfrumuseţa lucrurile, pentru a le conferi aparenţa de echitate superioară. Printre aceşti rîndaşi „morali“ există numeroşi intriganţi, dar sînt şi mulţi care cred cu înflăcărare. Aceştia declară deschis că nu vor nimic pentru ei, că lucrează doar pentru omenire, că vor să ajungă la o nouă ordine a lucrurilor pentru fericirea omenirii. Dar aici îi aşteaptă burghezul pe un teren destul de ferm şi le atrage atenţia că, prin forţa ciomagului şi prin vărsare de sînge, ei vor să-l oblige să fraternizeze cu proletarul şi să împartă averea cu el. Deşi această afirmaţie pare să fie adevărată, rîndaşii le răspund că nu-i consideră deloc pe ei, pe burghezi, capabili să devină fraţi cu poporul şi că de aceea

merg pur şi simplu împotriva lor cu forţa, excluzîndu-i definitiv din frăţie: „Frăţia, pasămite, se va forma din proletari, iar voi – voi sînteţi o sută de milioane de capete condamnate la pieire, doar atît. Cu voi s-a terminat, spre fericirea omenirii“. Alţi rîndaşi spun de acum de-a dreptul că n-au nevoie de nici o fraternitate, că creştinismul este o inepţie şi că viitorul omenirii se va edifica pe baze ştiinţifice[48]. Toate acestea, desigur, nu pot să-l facă pe burghez să şovăie sau să-l convingă. El înţelege şi replică, spunînd că această societate edificată pe baze ştiinţifice este pură fantezie, că şi l-au imaginat pe om cu totul altfel decît l-a făcut natura; că omului îi este greu şi imposibil să renunţe la dreptul său incontestabil de a avea proprietatea lui, familia şi libertatea lui, că omului lor viitor, ca persoană, îi cer prea multe sacrificii; că omul poate fi făcut să fie astfel numai exercitînd asupra lui o violenţă teribilă, un spionaj grozav şi un control permanent din partea celei mai despotice puteri. În final, cere să se indice o forţă capabilă să-l unească pe omul viitor într-o societate bazată pe concordie şi coerciţie. La asta, rîndaşii vin cu utilitatea şi necesitatea de care omul este conştient şi în virtutea cărora, pentru a se salva de la distrugere şi moarte, va accepta de bunăvoie să facă toate concesiile cerute. Li se obiectează că utilitatea şi spiritul de autoconservare nu sînt niciodată capabile să genereze singure o unire completă şi liber consimţită, că nici un fel de utilitate nu va înlocui bunul plac şi drepturile omului, că aceste forţe şi motive sînt prea slabe şi că toate astea, prin urmare, continuă să rămînă aleatorii. Că, dacă ar acţiona numai cu latura morală a chestiunii, proletarul nici n-ar sta să-i asculte şi că, dacă acum îi urmează şi se organizează pentru luptă, o face doar pentru că îl ademeneşte prada promisă şi îl însufleţeşte perspectiva distrugerii şi a luptei. Deci, în cele din urmă, latura morală ar trebui eliminată

cu desăvîrşire, pentru că nu rezistă nici la cea mai mică critică şi, pur şi simplu, ar trebui să se pregătească pentru luptă.

Acesta este modul în care se pune problema în Europa. Ambele părţi se înşală amarnic, ambele vor pieri în propriile lor păcate[49]. Repetăm, cel mai greu pentru noi, ruşii, este că la noi pînă şi Levinii meditează la această chestiune, pe cînd singura soluţie posibilă, anume cea rusească, şi nu numai pentru ruşi, ci şi pentru întreaga omenire, este punerea problemei din punct de vedere moral, deci creştin. Aşa ceva este de neconceput în Europa, deşi chiar şi acolo, mai devreme sau mai tîrziu, după ce vor curge fluvii de sînge şi vor cădea o sută de milioane de capete, vor fi nevoiţi să o recunoască, căci numai în ea se află salvarea.

IV. Soluţia rusă a problemei

Dacă ai simţit că ţi-e greu „să mănînci, să bei, să nu faci nimic şi să mergi la vînătoare“, dacă ai simţit asta cu adevărat şi ţi-e într-adevăr milă de cei „săraci“, care sînt atît de mulţi, atunci dă-le tot ce ai, sacrifică-ţi averea pentru interesul general, du-te să lucrezi pentru toţi şi „vei avea comoară în cer, acolo unde nimeni nu agoniseşte şi nu se încrede în bogăţii“[50]. Du-te precum Vlas, în care

„Cea tărie sufletească,
Întru Domnul s-a pornit“.

Şi dacă nu vrei să aduni, ca Vlas, pentru casa Domnului, atunci ai grijă de sufletul acestui sărac; dă-i lumină, învaţă-l. Dacă toţi şi-ar da ca tine moşia „săracilor“, atunci, împărţite tuturor, toate avuţiile bogaţilor acestei lumi n-ar fi decît o picătură în mare. Şi de aceea trebuie să avem mai multă grijă de lumină, de ştiinţă şi de creşterea dragostei. Atunci bogăţia va spori cu adevărat, adevărata bogăţie, pentru că ea nu se află în hainele aurite, ci în bucuria acordului comun şi în speranţa fermă a fiecăruia că va fi ajutat de toţi, el

şi copiii lui, la necaz. Şi să nu spui că nu eşti decît unul singur, că nu ai nici o putere şi, dacă îţi vei împărţi moşia şi vei merge să-i slujeşti pe ceilalţi, nu vei realiza nimic cu asta şi nici nu vei drege ceva. Dimpotrivă, chiar dacă nu vor fi decît cîţiva ca tine, pînă şi atunci lucrurile se vor urni din loc. De fapt, nici nu e *obligatoriu* să-ţi imparţi moşia, căci orice *obligativitate,* aici, unde e vorba de un act de iubire, ar aduce a uniformă, a categorie fixă, a literă de lege. Convingerea că ai procedat cum spune litera legii nu duce decît la orgoliu, la formalism şi la lene. Trebuie să faci numai ceea ce-ţi şopteşte inima: dacă îţi porunceşte să-ţi dai moşia, dă-o, dacă îţi porunceşte să mergi să lucrezi pentru alţii, du-te, dar nici în cazul acesta să nu faci precum unii visători, care pun mîna pe roabă: „N-o fac pe domnul, cică, vreau să trudesc ca un mujic". Roaba e şi ea o uniformă.

Dimpotrivă, dacă simţi că vei fi de folos tuturor ca om de ştiinţă, mergi la universitate şi păstrează-ţi nişte bani pentru asta. Nu e obligatoriu să-ţi imparţi moşia şi nici să umbli în zăbun: toate astea nu sînt decît literă de lege şi formalism; este obligatorie şi importantă doar *hotărîrea ta de a face totul de dragul unei iubiri active,* tot ce-ţi stă în putere, tot ceea ce recunoşti sincer că îţi stă în putere. Toate aceste eforturi de „a te simplifica" nu sînt decît o travestire, care arată desconsideraţie faţă de popor, care te înjoseşte[51]. Eşti mult prea „complicat" ca să te simplifici şi nici educaţia primită nu-ţi permite să devii mujic. Mai bine ridică-l pe mujic la „complexitatea" ta. Numai să fii sincer şi cu inima curată; asta-i mai bine decît orice „simplificare". Dar, mai ales, nu te speria singur, nu spune: „unde-i unul nu-i putere" etc. etc. Oricine doreşte cu sinceritate adevărul, acela e deja teribil de puternic. Să nu-i imiţi nici pe unii dintre cei buni de gură, care repetă întruna, ca să-i audă ceilalţi: „Nu mă lasă să fac nimic, mă leagă de mîini, îmi strecoară disperare şi dezamăgire în

suflet!“ etc. etc. Nu sînt decît nişte indivizi buni de gură, sînt doar eroii unor poeme de prost-gust, sînt doar nişte leneşi care se dau în spectacol. Cel care vrea să fie util, chiar fiind literalmente cu mîinile legate, poate să facă mult bine. Adevăratul om de acţiune, de la primul pas, va vedea imediat înaintea sa atîtea de făcut, încît nu se va plînge că nu este lăsat să facă, ci neapărat va căuta şi va reuşi să facă ceva. Asta o ştiu toţi oamenii veritabili de acţiune. La noi, numai studierea Rusiei va lua mult timp, pentru că numai extrem de puţini oameni cunosc Rusia noastră. Lamentările despre dezamăgire sînt absolut stupide: bucuria de a vedea că edificiul se înalţă trebuie să consoleze orice suflet şi să-i potolească setea, chiar dacă deocamdată nu ai pus decît un fir de nisip la construcţia lui. Singura ta recompensă este iubirea, dacă o meriţi. Să presupunem că nu ai nevoie de recompensă, dar munceşti la cauza iubirii şi s-ar zice că nu ai voie să cerşeşti iubirea. Dar să nu-ţi spună nimeni că şi fără iubire ar trebui să faci toate astea, pentru folosul, ca să spunem aşa, personal şi că altminteri ai fi silit s-o faci. Nu, la noi, în Rusia, trebuie cultivate alte convingeri şi mai ales în ceea ce priveşte noţiunile de libertate, egalitate şi fraternitate. În imaginea prezentă a lumii, libertatea e înţeleasă ca libertinaj, pe cînd adevărata libertate stă doar în depăşirea propriului eu şi a propriei voinţe, astfel încît, la sfîrşit, să atingi starea morală care să-ţi permită să-ţi fii stăpîn adevărat întotdeauna şi în fiecare clipă. Iar libertinajul dorinţelor nu duce decît la înrobirea ta. Iată de ce aproape întreaga lume de azi înţelege prin libertate siguranţă financiară şi legi care să garanteze securitatea banilor. „Am bani, înseamnă că pot tot ce vreau; am bani, înseamnă că n-am să mor şi n-am să merg să cer ajutor, iar să nu-i ceri nimănui ajutorul este libertatea supremă.“ Dar, de fapt, asta nici nu-i libertate, ci iarăşi o formă de sclavie, sclavie faţă de bani. Dimpotrivă, libertatea

supremă nu stă în a strînge şi a-ţi asigura banii, ci în „a împărţi tuturor tot ceea ce ai şi să mergi să-i slujeşti pe ceilalţi". Dacă un om este capabil de asta, dacă este capabil să se autodepăşească într-o asemenea măsură, oare nu este el liber? Este cea mai sublimă manifestare a voinţei! Şi pe urmă, ce înseamnă egalitatea în lumea educată de azi? Pîndă reciprocă geloasă, snobism şi invidie: „E deştept, e un Shakespeare, se mîndreşte cu talentul său; înjosiţi-l, nimiciţi-l". Dar adevărata egalitate spune: „Ce-mi pasă mie că eşti mai talentat decît mine, mai inteligent, mai frumos? Dimpotrivă, mă bucur de toate astea, pentru că te iubesc. Însă, deşi sînt mai neînsemnat decît tine, mă respect ca om, şi tu ştii asta, şi mă respecţi şi tu, iar respectul tău mă face fericit. Dacă tu, graţie aptitudinilor tale, îmi eşti de o mie de ori mai util decît îţi sînt eu ţie, te binecuvîntez pentru asta, te admir şi îţi mulţumesc şi nu mă jenez defel de admiraţia pe care ţi-o port; dimpotrivă, sînt fericit că îţi sînt recunoscător, iar dacă muncesc pentru tine şi pentru toţi, pe măsura slabelor mele puteri, nu o fac deloc ca să fiu chit cu tine, ci pentru că vă iubesc pe toţi".

Dacă toţi oamenii vor vorbi aşa, atunci, cu siguranţă, vor deveni fraţi, şi nu numai din raţiuni economice, ci şi datorită plenitudinii de viaţă în bucurie, datorită plenitudinii de iubire.

Se va spune că e o fantezie, că această „soluţie rusă a problemei" este „împărăţia cerurilor" şi că-i posibilă doar în împărăţia cerurilor. Da, cei de teapa lui Stiva s-ar supăra foarte tare, dacă ar veni „împărăţia lui Dumnezeu". Dar trebuie să ţinem cont măcar de faptul că în această himeră a „soluţiei ruse" există incomparabil mai puţină fantezie şi incomparabil mai multă probabilitate decît în soluţia europeană. Astfel de oameni, adică alde Vlas, am văzut şi vedem la noi în toate clasele, chiar destul de des; pe europeanul „om al viitorului" nu l-am văzut încă nicăieri, iar el ne-a

promis că va veni, trecînd prin fluvii de sînge. Veţi spune că un om sau cîteva zeci de persoane nu ajută la nimic, că trebuie să luptăm pentru anumite reguli şi principii universale. Însă, chiar dacă ar exista aceste reguli şi principii de organizare infailibilă a societăţii şi chiar ar putea fi obţinute înainte de a fi descoperite în practică, dacă s-ar putea extrage aşa, *a priori*, doar din reveriile sufletului şi din cifrele „ştiinţifice“, pe care, de altfel, le-am preluat de la societatea precedentă, atunci, cu oameni nepregătiţi, neşlefuiţi pentru aşa ceva, nici un fel de reguli nu vor impune şi nu se vor realiza, ci, dimpotrivă, vor deveni doar o povară. Am o încredere nelimitată în oamenii care vor veni, care au şi început să-şi facă apariţia, în cei despre care spuneam mai sus că încă nu au ajuns la un consens, că, în virtutea convingerilor lor, sînt teribil de fărîmiţaţi în grupuleţe şi tabere, însă caută cu toţii adevărul înainte de toate şi, dacă ar afla unde este acesta, atunci, pentru a ajunge la el, ar fi gata de orice sacrificiu, chiar şi al vieţii. Credeţi-mă, dacă vor păşi pe calea adevărului şi îl vor găsi în cele din urmă, atunci îi vor trage după sine pe toţi, şi nu cu forţa, ci vor fi urmaţi în mod liber. Iată ce pot face cîţiva oameni într-o primă eventualitate. Şi ei sînt plugul care răstoarnă brazda *Desţelenirii* noastre. Înainte de a le propovădui oamenilor „cum trebuie să fie“, arată-le prin propriul tău exemplu. Fii tu însuţi pildă şi toţi te vor urma. Nu înţeleg ce e utopic, ce e imposibil în asta! E adevărat că sîntem foarte corupţi, foarte slabi de înger, şi de aceea nu credem şi rîdem. Dar acum aproape că nici nu mai e vorba de noi, ci de cei care vor veni. Poporul e cu inima curată, dar are nevoie de educaţie. Dar oamenii cei cu inima curată se ridică şi în mediul nostru şi acesta este lucrul cel mai important! Iar în asta trebuie să credem înainte de toate, asta trebuie să ştim cum s-o întrezărim. Iar pentru cei cu inima curată am un sfat: stăpînire de sine şi

depăşire de sine înaintea fiecărui prim pas. Impune-ţi ţie înainte de a-i obliga pe alţii să facă – iată în ce constă tot secretul primului pas.

Răspuns la o scrisoare

La redacţia *Jurnalului de scriitor* a sosit următoarea scrisoare:

„Stimate domnule Feodor Mihailovici,

Pe 12 ianuarie am trimis pe numele Domniei voastre 2 ruble 50 de copeici, rugîndu-vă să-mi trimiteţi publicaţia dumneavoastră, *Jurnal de scriitor*; am aflat din ziare că primul număr a apărut pe 1 februarie; astăzi este deja 25 şi, cu toate acestea, încă nu l-am primit! Aş dori foarte mult să aflu care este cauza. Nu ştiu ce crede Domnia voastră, dar mie această atitudine faţă de abonaţi mi se pare mai mult decît originală!

Dacă Domnia voastră se va gîndi vreodată să-mi trimită publicaţia, vă rog s-o faceţi pe adresa: oraşul Novohopersk, pentru V. V. K., medic al spitalului zemstvei orăşeneşti.

Or. Novohopersk V. K.“

25. II. 1877

Iată răspunsul redacţiei:

„Stimate domn,

Din nefericire, ne parvin destul de des şi mai ales la început de an reclamaţii despre faptul că unele numere nu ajung la destinatari. Verificînd în registre, constatăm de fiecare dată că numerele respective au fost de mult expediate – deci, se pierd pe drum. Desigur, procentul acestor pierderi este foarte neînsemnat în comparaţie cu numărul abonaţilor, însă întotdeauna un anumit procent există, şi nu numai la noi, ci şi la alte publicaţii. De regulă, fără să căutăm explicaţii şi pentru ca să-i satisfacem cît mai repede pe abonaţii noştri, trimitem un al doilea rînd de numere. Unde să mai căutăm numărul pierdut? La mijlocul anului

lucrurile se rezolvă, iar la sfîrşitul anului aproape că nu se mai înregistrează pierderi.

Dar Domnia voastră, stimate domn, dintre toate explicaţiile posibile ale faptului că nu aţi primit numărul, fără să şovăiţi, v-aţi oprit la una singură, că redacţia vă înşală. Asta este limpede din tonul scrisorii Domniei voastre şi mai ales din cuvintele: «Dacă Domnia voastră *se va gîndi vreodată* să-mi trimită publicaţia, vă rog» etc. Deci, presupuneţi că redacţia a reţinut în mod intenţionat acest număr şi nu vă puteţi abţine să vă exprimaţi îndoiala că veţi primi vreodată numărul respectiv. Ca urmare a acestui lucru, redacţia se grăbeşte să vă expedieze cele 2 ruble 50 de copeici şi vă roagă să nu mai deranjaţi. A fost obligată să procedeze astfel dintr-un motiv explicabil şi firesc, care, probabil, stimate domn, nu va fi un prilej de uimire pentru dumneavoastră".

47 După cum se poate înţelege şi din context, cuvîntul „poet" este folosit de Dostoievski cu o semnificaţie mai largă, de creator în general.

48 După toate probabilităţile, prin „rîndaşi" Dostoievski îi desemnează pe adepţii lui Auguste Comte (1798-1857), întemeietorul filosofiei pozitivismului.

49 Parafrază după *Numerii* 15, 26.

50 Parafrază după *Marcu*, 10, 21-24.

51 Aluzie la felul în care Turgheniev (în *Desţelenire*) descrie comportamentul revoluţionarilor.

Martie
Capitolul I
I. Încă o dată despre faptul că, mai devreme sau mai tîrziu, Constantinopolul va trebui să fie al nostru

Anul trecut, în luna iunie, în numărul din iunie al *Jurnalului* meu, am spus că „mai devreme sau mai tîrziu, Constantinopolul trebuie să fie al nostru“. Era o perioadă fierbinte şi măreaţă: întreaga Rusie se ridica cu sufletul plin de curaj, iar poporul mergea „de bunăvoie“ să-L slujească pe Hristos şi ortodoxia împotriva necredincioşilor, pentru slavi, fraţii noştri întru credinţă şi de sînge. Chiar dacă mi-am intitulat articolul de atunci *O înţelegere utopică a istoriei*, credeam cu tărie în cuvintele mele, nu le consideram o utopie şi chiar şi azi sînt gata să le confirm totalmente. Iată ce scriam pe atunci despre Constantinopol:

„Da. Cornul de Aur şi Constantinopolul vor fi ale noastre... În primul rînd, asta se va petrece de la sine, tocmai pentru că a sosit clipa sau, dacă nici acum n-a sosit, ea va veni curînd, toate semnele o arată. Este o urmare firească, este, să zicem, glasul naturii. Dacă faptul nu s-a petrecut mai înainte, aceasta s-a întîmplat din cauză că încă nu sosise clipa“.

Apoi îmi elucidam ideea, spunînd de ce nu sosise clipa şi de ce nici nu putea să sosească. Chiar dacă (scriam eu)

„...în loc să edifice Petersburgul, Petru ar fi avut ideea de a cuceri Constantinopolul, cred că, după ce s-ar fi gîndit un pic, ar fi abandonat-o imediat, chiar dispunînd de suficiente forţe pentru a-l zdrobi pe sultan, şi asta tocmai pentru că, în

vremea aceea, întreprinderea era prematură şi ar fi putut pricinui chiar pieirea Rusiei.

Cînd, în Petersburgul ciuhon, n-am reuşit să evităm influenţa nemţilor din vecinătate, care, deşi utili, au paralizat complet evoluţia ţării înainte de a se fi conturat adevărata cale a Rusiei, cum am fi reuşit noi în Constantinopol, în acest oraş imens şi bizar, cu vestigii de veche şi puternică civilizaţie, să evităm influenţa grecilor, oameni incomparabil mai fini decît grosolanii nemţi, oameni cu care aveam incomparabil mai multe puncte în comun decît cu nemţii cei total străini nouă, oameni numeroşi, cu deprinderi de curteni, care ar fi înconjurat pe dată tronul şi le-ar fi luat-o ruşilor înainte prin cunoştinţele şi educaţia lor, oameni care, nu doar pe descendenţii săi imediaţi, dar şi pe Petru însuşi l-ar fi atins la coarda sensibilă cel puţin prin cunoştinţele şi îndemînarea lor în navigaţie. Într-un cuvînt, grecii ar fi cucerit Rusia din punct de vedere politic, ar fi tîrît-o fără întîrziere pe cine ştie ce nouă cale asiatică, ar fi împins-o la o nouă izolare şi, se înţelege, confruntată fiind cu aşa ceva, Rusia de atunci nu ar fi supravieţuit. Puterea şi caracterul ei naţional ar fi fost oprite din cursul firesc. Puternicul rus ar fi rămas izolat în nordul său posomorît şi îngheţat, servind cel mult ca material pentru înnoirea Ţarigradului, şi poate că spre sfîrşit n-ar mai fi socotit necesar să-l urmeze. Sudul Rusiei ar fi încăput în întregime pe mîna grecilor. S-ar fi putut întîmpla ca însăşi lumea ortodoxă să se scindeze în două lumi: Ţarigradul reînnoit şi vechea Rusie... Pe scurt, întreprinderea era cît se poate de inoportună. Acum e cu totul altceva“.

Acum (scriam eu), acum Rusia ar putea să pună stăpînire pe Constantinopol şi, fără să-şi mute capitala acolo, ceea ce atunci, pe vremea lui Petru, ba chiar la mult timp după el, ar fi fost inevitabil. Acum Ţarigradul ar fi putut fi al nostru şi nu

capitală a Rusiei, dar (adăugam eu) nici capitală a întregii lumi slave, după cum visează unii:

„Fără Rusia, lumea slavă şi-ar istovi forţele în lupta cu grecii, chiar dacă ar reuşi să-şi încropească din bucăţi o unitate politică. E absolut imposibil ca numai grecii să rămînă moştenitorii Constantinopolului: nu trebuie să li se dea pe mînă un punct atît de important al globului pămîntesc, ar fi mult peste puterile lor".

Dar în numele a ce, în numele cărui drept *moral* ar putea căuta Rusia Constantinopolul? Bazîndu-se pe ce scopuri superioare ar putea să-l pretindă Europei?

„În calitate de călăuzitoare a ortodoxismului (scriam eu), ca ocrotitoare şi conservatoare a lui, rol care i-a fost hărăzit ei încă de pe vremea lui Ivan al III-lea, care şi-a luat drept blazon pajura cu două capete a Ţarigradului şi a socotit-o mai presus decît vechea stemă a Rusiei, rol care, însă, s-a conturat mai precis abia după Petru cel Mare, cînd Rusia a devenit conştientă de forţa ce o deţine în împlinirea predestinării ei şi cînd a devenit realmente unica protectoare a ortodoxiei, ca şi a popoarelor ce împărtăşesc această credinţă. Acest motiv, acest *drept* asupra vechiului Ţarigrad l-ar înţelege şi l-ar accepta fără supărare chiar şi slavii cei mai devotaţi independenţei lor, chiar şi grecii înşişi. S-ar contura astfel şi adevărata esenţă a relaţiilor politice ce trebuie să se stabilească inevitabil între Rusia şi toate celelalte popoare ortodoxe, fie că e vorba de slavi sau de greci: ea le este protectoare şi, poate, călăuzitoare, dar nicidecum suverană; este maica, nu stăpîna lor. Chiar de le va fi cîndva suverană, o va face numai proclamată de ele, cu respectarea a tot ceea ce ele însele consideră ca ţinînd de independenţa şi individualitatea lor."

Toate aceste raţionamente, care mi-au venit de la sine în articolul din iunie anul trecut, nu le-am

prezentat cîtuşi de puţin ca obiective ce trebuie neapărat duse la îndeplinire, ci doar ca pe ceva care trebuie să se înfăptuiască fără doar şi poate, cînd va veni momentul istoric şi se vor împlini vremurile, ale căror apropiere sau depărtare, chiar dacă sînt imposibil de prezis, pot fi totuşi presimţite. De atunci au trecut nouă luni. Cred că despre aceste nouă luni sînt prea puţine lucruri de care să-ţi aduci aminte: ştim cu toţii aceste vremuri exaltate, la început pline de speranţă, apoi ciudate şi zbuciumate şi care nici pînă astăzi nu s-au încheiat cu nimic, căci numai Dumnezeu singur ştie (cred că doar aşa se poate spune) cum se vor încheia: vom scoate sabia din teacă sau, printr-un compromis, vom amîna iarăşi totul pînă la calendele greceşti? Dar orice s-ar întîmpla, nu ştiu de ce, însă chiar acum ceva îmi dă ghes să spun cîteva cuvinte care să completeze şi să desluşească visurile despre destinul Ţarigradului, pe care le aveam în iunie. Orice s-ar întîmpla acolo – de va fi pace, ori de vor urma alte concesii din partea Rusiei – mai devreme sau mai tîrziu, Ţarigradul tot va fi al nostru – iată ce am vrut să confirm din nou, însă dintr-o perspectivă oarecum diferită.

Da, el trebuie să fie al nostru nu numai ca port celebru, strîmtoare, „centru al universului“, „buric al pămîntului“, nu din perspectiva necesităţii, de mult conştientizate, ca un colos precum Rusia să iasă în cele din urmă din camera sa zăvorîtă, în care de-acum a ajuns pînă la tavan, în libertate, să respire aerul liber al mărilor şi oceanelor. Vreau doar să atrag atenţia asupra unei singure chestiuni, şi ea de primă importanţă, în virtutea căreia Constantinopolul nu poate să evite Rusia. Această chestiune o scot la iveală cu precădere în faţa celorlalţi, pentru că, după cum mi se pare, mulţi au uitat de mult s-o mai ia în calcul, iar ea este una dintre cele mai importante.

II. Poporul rus este chiar foarte matur pentru a înţelege corect problema orientală din punctul său de vedere

Deşi e absurd să afirmi aşa ceva, cele patru secole de stăpînire turcească în Răsărit au fost chiar de folos creştinismului şi ortodoxismului de acolo – fireşte, într-un mod negativ, contribuind totuşi la întărirea lui şi, mai ales, la unirea, la unitatea lui, la fel cum cele două veacuri de opresiune tătară au contribuit cîndva şi ele la consolidarea Bisericii la noi, în Rusia. Oropsită şi chinuită, populaţia creştină din Răsărit a văzut în Hristos şi în credinţa sa în El singura sa consolare, iar în Biserică, unicul şi ultimul vestigiu al personalităţii lor naţionale şi al felului său de a fi. Credinţa a fost ultima şi unica speranţă, ultima scîndură rămasă din corabia sfărîmată; căci Biserica a făcut totuşi ca aceste populaţii să rămînă o naţiune, iar credinţa în Hristos le-a stat împotrivă, adică măcar unora dintre ele, împiedicîndu-le să se contopească cu cuceritorii, să-şi uite neamul şi istoria de odinioară. Toate acestea le simţeau şi le înţelegeau popoarele asuprite şi se uneau şi mai strîns în jurul Crucii. Pe de altă parte, chiar de la cucerirea Constantinopolului, instinctiv, tot imensul Răsărit creştin şi-a întors deodată privirea imploratoare către îndepărtata Rusie, care pe atunci tocmai scăpase de sub jugul tătar, şi parcă presimţea în ea viitoarea grandoare, viitorul centru unificator întru salvarea sa. Iar Rusia a primit de îndată şi fără şovăire steagul Răsăritului, a aşezat pajura bicefală a Ţarigradului mai presus de vechea sa stemă şi, astfel, în faţa întregii ortodoxii, şi-a asumat parcă responsabilitatea de a scăpa de la pieirea cea din urmă ortodoxia şi toate popoarele care o mărturisesc. În acelaşi timp, şi întregul popor rus a

aprobat întru totul noua menire a Rusiei şi a ţarului său în destinele viitoare ale întregii lumi răsăritene. De atunci, cuvîntul cel mai important, cuvîntul preferat, prin care poporul, ferm şi neabătut, îşi numeşte ţarul, este pînă astăzi „dreptcredincios“, „ţarul dreptcredincios“. Numindu-şi astfel ţarul, în acest cuvînt, el i-a recunoscut parcă menirea, menirea de ocrotitor, unificator, menire care – cînd va răsuna porunca Domnului – va fi şi cea de eliberator al ortodoxiei şi al întregii creştinătăţi ce o mărturiseşte de barbaria musulmană şi de erezia occidentală. De două secole şi mai ales începînd cu Petru cel Mare, credinţa şi speranţele popoarelor Răsăritului au început să se împlinească în fapt: sabia Rusiei a şi strălucit de cîteva ori în Răsărit, întru apărarea acestuia. Este de la sine înţeles că şi popoarele Răsăritului nu au putut să nu vadă în ţarul Rusiei nu numai pe eliberatorul, dar şi pe viitorul lor ţar. Însă în decursul acestor două secole au apărut şi la noi educaţia, influenţa europeană. Pătura superioară, educată, a poporului, intelectualitatea lui, atît la noi, cît şi în Răsărit, a devenit treptat indiferentă la ideea de ortodoxie, ba chiar a început să nege că această idee conţine înnoirea şi renaşterea la o viaţă nouă, plină de măreţie, atît pentru Răsărit, cît şi pentru Rusia. În Rusia, de exemplu, marea majoritate a elitei cultivate a încetat parcă să mai vadă şi chiar s-a dezvăţat să vadă în această idee principala menire a Rusiei, un legămînt al viitorului şi forţa sa vitală; contrar acesteia, a început să le găsească în noile formule. Ca şi în Occident, mulţi au început să vadă în Biserică doar un formalism fără viaţă, o singularitate, un ritual şi – de la sfîrşitul secolului trecut – chiar prejudecată şi ipocrizie: au fost date uitării spiritul, ideea, forţa vitală. Şi-au făcut apariţia ideile economice de caracter occidental, au apărut noi doctrine politice, şi-a făcut intrarea în scenă o nouă morală, care tinde să o reformeze pe cea veche şi să se aşeze

deasupra ei. A apărut, în fine, ştiinţa, care nu putea să nu inoculeze necredinţa în ideile de odinioară. Pe deasupra, în sînul popoarelor Răsăritului au început să se trezească ideile naţionale, căpătînd o pondere foarte importantă: s-a iscat deodată temerea că, eliberîndu-se de jugul turcesc, vor nimeri sub jugul Rusiei. În schimb, în sufletul poporului nostru simplu, cu zecile sale de milioane, şi în inima ţarului a fost întotdeauna vie ideea eliberării Răsăritului şi a Bisericii lui Hristos. Mişcarea care a cuprins poporul rus vara trecută a demonstrat că poporul n-a uitat nimic din vechile sale speranţe şi credinţe şi i-a uimit într-o asemenea măsură pe cei mai mulţi dintre intelectualii noştri, încît ei n-au crezut în această mişcare, au avut o atitudine sceptică şi ironică faţă de ea, au început să-i convingă pe toţi şi pe sine înainte de toate că mişcarea a fost scornită şi contrafăcută de inşi rău intenţionaţi, care doreau să iasă în evidenţă. Într-adevăr, cine ar fi putut, în zilele noastre, în cadrul intelectualităţii noastre, cu excepţia unei minorităţi, care s-a detaşat din corul general, să admită că poporul nostru este în stare să-şi înţeleagă *în mod conştient* menirea politică, socială şi morală? Cum ar fi putut ei să admită că această masă grosolană şi ignorantă, iobagii de mai ieri, îmbuibată acum cu votcă, ar şti şi ar fi încredinţată că menirea ei este să-l slujească pe Hristos şi că ţarul ei are misiunea să apere credinţa întru Hristos şi să elibereze ortodoxia? „Chiar dacă această masă şi-a spus întotdeauna creştinime, ţărănime, nu are habar de religie, nici chiar de Hristos, nici rugăciunile cele mai simple nu le ştie.“ Iată ce se spune de obicei despre poporul nostru. Şi cine o spune? Credeţi că pastorul neamţ care a introdus la noi stundismul, vreun voiajor european, corespondent al unei gazete politice, un evreu de bună condiţie şi de mare cultură, dintre aceia care nu cred în Dumnezeu, ce s-au înmulţit atît de mult pe la noi în ultimul timp sau, în sfîrşit,

vreunul dintre ruşii stabiliţi în străinătate, care îşi imaginează Rusia şi poporul ei ca pe o muiere beată cu un clondir în mînă[52]? O, nu, aşa gîndeşte marea majoritate a elitei noastre ruse; şi ei nici nu bănuiesc că, deşi poporul nostru nu ştie rugăciuni, totuşi, esenţa creştinismului, spiritul şi adevărul său s-au păstrat şi s-au întărit în sufletul lui aşa cum, poate, nu au prins la nici un popor din lume, şi asta chiar în ciuda viciilor sale. De altfel, europeanul rus, ateu sau indiferent în materie de credinţă, nici nu înţelege credinţa altfel decît ca formalism şi ipocrizie. Nevăzînd la popor ceva care să semene a ipocrizie, trage concluzia că acesta habar n-are de religie, că, la nevoie, se roagă în faţa unei scînduri şi că, în fond, este indiferent, iar spiritul lui este ucis de formule. Spiritul lui creştin nici nu l-au observat defel, poate şi pentru că ei înşişi au pierdut acel spirit şi nici nu ştiu unde se află, pe unde mai adie. Acest popor „depravat“ şi ignorant al nostru îi iubeşte, totuşi, pe smeriţi şi pe cei săraci cu duhul: în toate tradiţiile şi povestirile sale îşi păstrează credinţa că cel slab şi înjosit, care suferă pe nedrept şi în zadar în numele lui Hristos, va fi pus mai presus de cei iluştri şi puternici, atunci cînd se va împlini judecata şi voinţa lui Dumnezeu. Poporului nostru îi place şi să povestească glorioasa şi măreaţa viaţă a lui Ilia Muromeţ, marele voinic legendar, curat şi smerit, apărătorul adevărului, eliberatorul celor sărmani şi slabi, loial şi cu inima curată. Avînd, respectînd şi iubind un asemenea viteaz, să nu creadă oare poporul nostru şi în izbînda popoarelor înjosite astăzi şi a fraţilor noştri de la Răsărit? Poporul nostru cinsteşte memoria marilor şi smeriţilor săi sihaştri şi nevoitori întru credinţă, îi place să povestească copiilor istorisiri despre faptele marilor mucenici creştini. Aceste istorisiri le ştie, le-a învăţat pe de rost şi, eu însumi, pentru prima oară, din gura poporului le-am auzit, spuse cu înduioşare şi veneraţie, aşa că mi-au rămas în

suflet. Pe deasupra, an de an poporul îi scoate la iveală pe marii săi „Vlaşi“, care se căiesc şi, după ce şi-au împărţit averea, merg cu capul plecat la marea faptă de smerenie a adevărului, muncii şi sărăciei... De fapt, despre poporul rus vom vorbi mai tîrziu; va veni o zi cînd va ajunge să fie înţeles sau, cel puţin, băgat în seamă. Se va înţelege că şi el înseamnă ceva. Se va înţelege, în fine, şi aspectul important că niciodată, în momentele măreţe sau cît de cît hotărîtoare ale istoriei ruse, nu s-a putut fără el, că Rusia este *populară,* că Rusia nu-i Austria, că în fiecare clipă crucială a existenţei noastre istorice deciziile au fost întotdeauna dictate în spiritul poporului, din punctul de vedere al poporului, de către ţarii care au fost strîns uniţi cu poporul. Acest aspect extrem de important al istoriei trece, de regulă, neobservat, intelectualitatea noastră nu-i acordă nici o atenţie, amintindu-şi-l de obicei cumva subit, cînd ne bate istoria la uşă. Dar m-am aşternut pe divagaţii, începusem să vorbesc despre Constantinopol...

III. Gîndurile cele mai potrivite în momentul actual

Biserica Răsăriteană, conducătorii ei, patriarhul ecumenic, de-a lungul acestor patru secole de oprimare a bisericii lor, au trăit în pace cu Rusia şi între ei, adică în ce priveşte credinţa: n-au existat mari tulburări, erezii, schisme, pentru că aveau alte griji. Însă, în secolul de acum şi mai ales în ultimele două decenii, după marele război al Orientului, parcă a început să se simtă la ei un miros urît de cadavru care putrezeşte: presimţirea morţii şi putrezirii „bolnavului“ şi a pieirii împărăţiei lui a devenit starea lor principală, de toate zilele. O, desigur, definitiv nu-i poate elibera decît Rusia, aceeaşi Rusie care, şi acum, şi în acest moment de discuţii generale asupra Orientului,

este, totuşi, singura din întreaga Europă care vorbeşte despre ei, în timp ce celelalte popoare şi împărăţii ale lumii civilizate europene ar fi, desigur, bucuroase ca toate aceste popoare oprimate ale Răsăritului să nu fi existat deloc pe lume. Din păcate, însă, mai toată intelectualitatea din raiaua răsăriteană vrea şi cere ajutorul Rusiei, dar se teme de ea, poate, la fel de mult ca şi de turci: „Chiar dacă Rusia ne va elibera, ne va înghiţi precum «bolnavul» şi nu va permite naţionalităţilor noastre să se dezvolte“ – iată ideea lor fixă, care le otrăveşte toate speranţele! Pe deasupra, acum, la ei, se înteţesc rivalităţile naţionale, care s-au iscat de îndată ce a strălucit prima rază de civilizaţie. Recentul conflict bisericesc greco-bulgar, desigur, doar aparent a fost bisericesc, nefiind decît naţional şi reprezentînd un fel de profeţie pentru viitor. Patriarhul ecumenic, blamînd nesupunerea bulgarilor şi excomunicîndu-i împreună cu exarhul, pe care şi l-au ales independent, le-a pus în vedere că, în materie de credinţă, nu pot fi sacrificate numeroase regulamente ecleziastice şi biserica nu poate fi subordonată „noului şi funestului principiu al naţionalităţii“. Totuşi, el însuşi, grec fiind şi rostind această excomunicare a bulgarilor, a servit, fără îndoială, aceluiaşi principiu al naţionalităţii, doar că a făcut-o în avantajul grecilor faţă de slavi. Într-un cuvînt, se poate prezice, chiar cu un mare grad de probabilitate, că, de îndată ce „bolnavul“ ar muri, imediat la ei ar începe tulburări şi dihonii, care, într-o primă etapă, vor avea tocmai un caracter religios şi vor fi, neîndoielnic, dăunătoare, chiar şi Rusiei înseşi; îi vor fi dăunătoare chiar şi dacă aceasta s-ar abţine sau ar fi obligată să se abţină de la implicarea în soluţionarea problemei orientale. Mai mult chiar, aceste tulburări, poate, vor avea consecinţe şi mai grave pentru Rusia, dacă ea va renunţa la o implicare activă şi prioritară în

destinele Răsăritului. Însă acum mulţi strigă (şi nu numai în Europa, ci şi numeroase din minţile noastre politice) că, dacă ar fi să fie ca turcii să dispară ca stat, Constantinopolul nu trebuie să reînvie decît ca oraş „internaţional“, deci ca un oraş de mijloc, comun, liber, ca să nu se işte certuri din pricina lui. O idee mai greşită nici nu putea fi imaginată.

Şi, în primul rînd, nu trebuie să uităm că unui punct atît de splendid de pe faţa globului pămîntesc nu i se va permite atît de uşor să fie al nimănui: negreşit şi de îndată, îşi vor face apariţia măcar englezii cu flota lor, în calitate de prieteni, tocmai pentru a proteja şi menţine acest statut „internaţional“, însă, în realitate, vor urmări să ia Constantinopolul în posesia şi folosul lor... Şi dacă se stabilesc undeva, e greu să-i mai alungi, popor tenace fiind. În plus, grecii, slavii şi musulmanii Ţarigradului îi vor chema singuri, se vor agăţa de ei cu amîndouă mîinile şi nu-i vor lăsa să plece, iar cauza va fi tot Rusia: „Ne vor apăra, pasămite, de Rusia, eliberatoarea noastră“. Şi măcar dacă n-ar vedea şi n-ar înţelege ce înseamnă pentru ei englezii şi în general toată Europa. O, şi *acum* ştiu mai bine decît toţi că englezilor (şi nimănui din Europa, cu excepţia Rusiei) nu le pasă cîtuşi de puţin de fericirea lor, adică de fericirea întregii raiale creştine. Toată această raia ştie foarte bine că, dacă ororile bulgare din vară ar putea fi repetate (lucru ce pare foarte posibil) cumva pe nevăzute şi pe tăcute, atunci englezii ar fi cei dintîi din Europa care ar dori ca aceste orori să se repete şi de zece ori, şi asta nu din ferocitate, nu, acolo sînt popoare umane şi civilizate, ci pentru că asemenea masacre, repetate de zece ori, ar decima definitiv raiaua, ar nimici-o într-un asemenea hal, încît în Peninsula Balcanică n-ar mai avea cine se răscula împotriva turcilor, şi aici e fondul problemei: n-ar rămîne decît drăguţii de turci şi valoarea hîrtiilor turceşti ar creşte deodată la toate

bursele europene, iar Rusia, „cu ambiţiile şi planurile sale de cucerire“, ar trebui să se care cît mai departe, unde-ar vedea cu ochii, întrucît n-ar mai avea pe cine apăra. Raiaua ştie prea bine că numai la asemenea sentimente se poate aştepta acum din partea Europei. Dar cu totul altceva ar fi pe lume, dacă cine ştie cum, de la sine sau de sabia Rusiei, ar muri în sfîrşit „omul bolnav“. De îndată, întreaga Europă s-ar aprinde de cea mai tandră iubire pentru popoarele înnoite şi imediat s-ar repezi să le „salveze de Rusia“. Trebuie să ne gîndim că Europa va fi prima care va introduce ideea de „internaţionalism“ în organizarea lor. Europa va înţelege că, la căpătîiul cadavrului „omului bolnav“, popoarele eliberate vor fi imediat sfîşiate de tulburări, conflicte şi rivalităţi, ceea ce-i convine: e un pretext de a se amesteca, mai ales un pretext pentru a le incita împotriva Rusiei, care cu siguranţă nu va voi să se certe cu ele pentru moştenirea „omului bolnav“. Şi nu va exista calomnie, pe care Europa să n-o folosească împotriva noastră. „Din cauza ruşilor, nu v-am ajutat nici împotriva turcilor“, le vor spune atunci englezii. Din păcate, şi acum popoarele Răsăritului înţeleg asta prea bine şi ştiu că „niciodată Anglia nu va interveni în favoarea eliberării lor şi niciodată n-o va încuviinţa, dacă acceptul ei va fi considerat necesar, deoarece îi urăşte pe aceşti creştini pentru legătura lor spirituală cu Rusia. Anglia are nevoie, ca şi creştinii răsăriteni, să urască Rusia cu aceeaşi ură, pe care ea însăşi ne-o nutreşte...“ (*Moskovskie vedomosti*, nr. 63). Iată ce ştiu şi în sinea lor şi, deocamdată, nu uită aceste popoare, iată ce, desigur, încă de pe acum au trecut în contul viitor al Rusiei. Şi noi credeam că ne adoră.

În oraşul internaţional, pe lîngă englezii protectori, stăpîni vor fi totuşi grecii, stăpînii dintotdeauna ai oraşului. Trebuie să ne gîndim că grecii îi privesc pe slavi cu şi mai mult dispreţ

decît nemţii. Dar, întrucît slavii vor fi şi de temut pentru greci, dispreţului îi va lua locul înverşunarea. Desigur, nu vor putea lupta între ei, nu-şi vor putea declara război, pentru că protectorii nu-i vor lăsa să ajungă pînă acolo, în orice caz, nu la modul serios. Însă tocmai din pricina imposibilităţii unei încăierări făţişe şi sincere, se vor isca la ei tot felul de alte ciocniri, care, în primul rînd, vor avea un caracter de tulburări religioase. Cu asta se va începe, pentru că acesta este punctul cel mai vulnerabil; asta am ţinut să subliniez.

Vorbesc aşa pentru că s-a şi dat un program: bulgarii şi Constantinopolul. Pe acest teren, grecii sînt puternici, şi înţeleg asta. Însă, în viitor, nu poate exista nimic mai teribil pentru întregul Răsărit şi, în consecinţă, pentru Rusia, decît această dezbinare a Bisericii, care, din păcate, este atît de posibilă, dacă Rusia, măcar pentru o clipă, s-ar retrage cu protecţia şi supravegherea ei severă. Deşi nu este vorba decît de viitor şi chiar de supoziţii, ar fi inadmisibil să nu ţinem cont de o asemenea eventualitate, fie ea şi doar ca supoziţie. Într-adevăr, oare pînă şi noi ar trebui să dorim suveranitatea turcilor şi sănătatea „omului bolnav“? Şi noi ar trebui să ajungem pînă aici? Oare nu-i clar că, dacă acest „om bolnav“ ar muri şi, mai ales, dacă Rusia ar renunţa măcar pe jumătate la influenţa ei definitivă şi preponderentă în destinele Răsăritului, dacă i-ar face Europei această concesie, e mai mult decît probabil ca în Peninsula Balcanică şi, poate, mai departe, în Răsărit, să se clatine unitatea seculară a Bisericii? S-ar putea spune chiar aşa: indiferent dacă aceste dezbinări vor avea loc sau nu, dar dacă „omul bolnav“ va muri, e foarte posibil ca, *în orice caz*, lucrurile să nu poată fi rezolvate fără un mare sobor bisericesc, care să pună la punct treburile Bisericii renăscute. De ce să prevedem totul dinainte? De-a lungul acestor patru secole de

persecuţii şi asuprire, conducătorii Bisericii Răsăritene au ascultat întotdeauna de sfaturile Rusiei; dar, dacă s-ar elibera mîine de sub jugul turcesc şi Europa le-ar acorda protecţie în această privinţă, şi-ar schimba imediat atitudinea faţă de Rusia. Conducătorii Bisericii Răsăritene, adică grecii în primul rînd, de îndată ce Rusia le-ar lua partea slavilor, ar dori, poate, să declare de îndată că nu mai au nevoie deloc de Rusia şi de sfaturile ei. Şi vor declara tocmai pentru că, timp de patru secole, au stat cu ochii pe ea, împreunîndu-şi mîinile a rugăciune. Iar Rusia mai că nu va avea situaţia cea mai dificilă. Aceiaşi bulgari vor începe de îndată să strige că în Constantinopol s-a încoronat un nou papă şi, cine ştie, poate că vor avea dreptate. Constantinopolul internaţional ar putea servi, măcar temporar, drept piedestal pentru un nou papă. Atunci Rusia, luîndu-le partea grecilor, i-ar pierde pe slavi şi, luîndu-le partea slavilor, în posibila lor vrajbă cu grecii, ar putea să-şi ia pe cap nişte griji foarte neplăcute şi cît se poate de serioase. E clar că toate acestea pot fi evitate doar prin fermitatea de care, la momentul oportun, Rusia trebuie să dea dovadă în soluţionarea problemei orientale, urmînd neabătută marile tradiţii ale politicii noastre seculare. În această problemă, oricare ar fi eventualele considerente, nici unei Europe nu trebuie să-i facem nici un fel de concesii, pentru că de asta depind viaţa şi moartea noastră. Constantinopolul trebuie să fie al nostru, mai devreme sau mai tîrziu, măcar pentru a evita grele şi neplăcute discordii bisericeşti, care pot răbufni atît de uşor între popoarele tinere ale Răsăritului, popoare ce n-au apucat încă să trăiască, mai ales că am şi avut un exemplu în disputa bulgarilor cu patriarhul ecumenic, încheiată atît de rău. Dacă vom pune stăpînire pe Constantinopol, nimic din toate astea nu se va întîmpla. Popoarele Europei, care urmăresc cu atîta pizmă fiecare pas al Rusiei, nici

nu bănuiesc în momentul de faţă toate aceste combinaţii încă noi, încă ţinînd de domeniul fanteziei, dar foarte posibile în viitor. Dacă le-ar afla acum, nu le-ar înţelege şi nu le-ar acorda vreo importanţă deosebită. În schimb, vor înţelege foarte bine şi le vor acorda importanţă cînd va fi prea tîrziu. Poporul rus, care nu vede rezolvarea problemei orientale decît în eliberarea întregii creştinătăţi ortodoxe şi în marea uniune viitoare a Bisericii, dacă va vedea noi discordii şi noi conflicte, va fi profund zguduit şi, poate, oricare va fi deznodămîntul, acestea vor avea urmări şi asupra lui, în modul lui de viaţă, mai ales dacă pînă la urmă deznodămîntul va avea un caracter preponderent religios. Iată de ce, nicidecum şi pentru nimic în lume, noi nu avem dreptul să renunţăm sau să slăbim gradul nostru de implicare seculară în această mare problemă. Nu numai portul superb, nu numai calea spre mări şi oceane leagă Rusia atît de strîns de rezolvarea destinelor acestei probleme cruciale, nici măcar unirea şi renaşterea slavilor... Misiunea noastră e mai profundă, infinit mai profundă. Noi, Rusia, sîntem într-adevăr necesari şi inevitabili şi pentru creştinismul răsăritean, şi pentru întregul destin al viitorului ortodoxiei pe pămînt, pentru unificarea ei. Aşa au înţeles întotdeauna lucrurile şi poporul, şi suveranii săi... Într-un cuvînt, această teribilă problemă orientală mai că nu este întregul nostru destin în viitor. În ea se concentrează parcă toate misiunile noastre şi, în primul rînd, unica noastră ieşire în plenitudinea istoriei. Aici se află şi confruntarea noastră definitivă cu Europa, şi unirea noastră definitivă cu ea, dar realizate pe principii noi, solide, fertile. O, cum să înţeleagă Europa întreaga importanţă crucială, vitală, pe care o are pentru noi soluţionarea acestei probleme! Într-un cuvînt, oricare vor fi rezultatele la care vor ajunge actualele acorduri şi tratative diplomatice din Europa, care, poate, sînt foarte necesare, mai

devreme sau mai tîrziu, *Constantinopolul trebuie să fie al nostru*, chiar dacă asta se va întîmpla în secolul următor! Acest lucru, noi, ruşii, trebuie să-l avem mereu în vedere, neabătut. Iată ce am vrut să declar, mai ales în acest moment prin care trece Europa...

52 Aluzie la poezia *Vis* din romanul lui Turgheniev *Desţelenire*, care se încheie cu următoarea strofă: „Numai cîrciuma nu doarme şi nu închide ochii/Şi, strîngînd în mînă clondirul cu rachiu, /Sprijinită într-un pol cu fruntea, cu călcîiele în Caucaz, / Doarme tun patria, sfînta Rusie!“.

Capitolul al II-lea

I. „Chestiunea evreiască“

O, să nu credeţi că realmente vreau să ridic „chestiunea evreiască“! Am pus în glumă acest titlu. Nu mă simt în stare să ridic o chestiune atît de importantă, cum este situaţia evreilor în Rusia şi situaţia Rusiei, care are printre fiii ei trei milioane de evrei. Chestiunea mă depăşeşte. Totuşi, pot avea un punct de vedere şi, iată, constat că unii dintre evrei au început să se intereseze subit de punctul meu de vedere. De cîtva timp am început să primesc scrisori de la ei, în care mi se reproşează cu seriozitate şi amărăciune faptul că îi „atac“, că îl „urăsc pe ovrei“, că nu-l urăsc pentru viciile sale, nu-l urăsc ca „exploatator“, ci ca seminţie, adică ceva în genul: „Iuda, cică, L-a vîndut pe Hristos“. Asta mi-o scriu evreii „cultivaţi“, adică unii care (asta am remarcat-o, dar, precizez dinainte, nu generalizez) parcă întotdeauna s-ar strădui să-ţi dea de înţeles că ei, cu educaţia lor, de mult nu mai împărtăşesc „prejudecăţile“ naţiunii lor, nu-şi săvîrşesc ritualurile religioase, aşa cum fac evreii neînsemnaţi, consideră că asta este sub demnitatea lor, ba încă, pasămite, nici în Dumnezeu nu cred. Remarc în paranteză, dacă tot veni vorba, că pentru toţi aceşti domni dintre „evreii superiori“, care apără atît de bine cauza naţiunii lor, e un păcat prea mare să-l uite pe Iehova al lor, care dăinuie de patruzeci de secole în lume, şi să se dezică de el. Şi nu e păcat nici pe departe doar din punctul de vedere al sentimentului naţional, ci şi din alte pricini de importanţă primordială. În plus, e ceva ciudat să-ţi imaginezi un evreu fără Dumnezeu. Evreul fără Dumnezeu e de neconceput. Dar tema este vastă şi deocamdată o lăsăm deoparte. Ceea ce mă uimeşte cel mai mult e cum de s-a întîmplat să ajung printre cei care-i urăsc pe evrei ca naţiune.

Ca exploatatori şi pentru unele vicii, aceşti domni mă autorizează să-i condamn, dar numai în vorbe; în realitate, e greu de găsit ceva mai irascibil şi mai bănuitor decît evreul cultivat şi mai supărăcios decît el. Dar întreb iarăşi: cînd şi prin ce mi-am declarat ura pentru evrei ca popor? Pentru că niciodată n-am avut în inimă o asemenea ură, şi evreii care mă cunosc şi au avut contacte cu mine ştiu acest lucru, de la bun început şi înainte de a mai spune altceva, mă dezic de această acuzaţie, o dată pentru totdeauna, pentru a nu o mai pomeni niciodată în mod special. Oare nu cumva sînt acuzat de „ură“ pentru că evreului îi spun cîteodată „ovrei“? Dar, în primul rînd, nu cred, nu cred că e un cuvînt foarte injurios, iar, în al doilea rînd, cuvîntul „ovrei“, după cîte îmi aduc aminte, l-am folosit de fiecare dată pentru exprimarea unei idei particulare: „ovrei, ovreism, împărăţia ovreiască“ etc. Aici a fost desemnată o concepţie arhicunoscută, o orientare, o caracteristică a secolului. Se poate discuta despre această idee, putem să nu fim de acord cu ea, dar nu să ne supărăm din cauza cuvîntului. Transcriu un pasaj din scrisoarea unui evreu foarte cultivat, care mi-a trimis o misivă lungă şi sublimă în multe privinţe, ce mi-a trezit un mare interes. Este una dintre cele mai caracteristice acuzaţii care mi se aduc, anume că-i urăsc pe evrei ca popor. Se înţelege că numele acestui domn N.N., care mi-a scris, rămîne în anonimatul cel mai strict.

„...dar am intenţia să ating un subiect, pe care nu mi-l pot explica deloc. Este ura dumneavoastră pentru «ovrei», care apare aproape în fiecare număr al *Jurnalului*.

Aş vrea să ştiu de ce vă ridicaţi împotriva evreului, şi nu împotriva exploatatorului în general; nu mai puţin ca dvs., nu pot suporta prejudecăţile naţiunii mele (am suferit mult din pricina lor), dar niciodată nu voi admite ideea că în

sîngele acestei naţiuni este vie exploatarea lipsită de scrupule.

Oare *dvs.* nu vă puteţi ridica la legea fundamentală a oricărei vieţi sociale, că *toţi* cetăţenii unui stat, fără excepţie, dacă îndeplinesc toate servituţile necesare pentru existenţa statului, trebuie să se bucure de *toate* drepturile şi avantajele existenţei lor şi că pentru cei ce încalcă legea, pentru cetăţenii dăunători societăţii trebuie să existe aceleaşi sancţiuni, comune pentru toţi?... Atunci de ce toţi evreii trebuie îngrădiţi în privinţa drepturilor, de ce pentru ei trebuie să existe legi speciale de represiune? Prin ce exploatarea altor străini (căci evreii sînt supuşi ruşi): a nemţilor, englezilor, grecilor, care în Rusia sînt cîtă frunză şi iarbă, este mai bună decît exploatarea ovreiască? Chiaburul rus ortodox, ciocoiul, cîrciumarul, vampirul, care s-au înmulţit atîta în *întreaga* Rusie, sînt mai buni decît unii evrei, care totuşi operează într-un cerc limitat? Cu ce-i mai bun unul decît celălalt..."

(Aici, onorabilul meu corespondent face o paralelă între cîţiva chiaburi ruşi, foarte cunoscuţi, şi alţii evrei, în sensul că ruşii nu sînt mai buni. Dar asta ce demonstrează? Doar noi nu ne lăudăm cu chiaburii noştri şi nu-i prezentăm ca modele demne de urmat, fiind întru totul de acord că sînt răi şi unii, şi ceilalţi.)

„Aş putea să vă pun mii de asemenea întrebări.

Totuşi, dvs., vorbind de «ovrei», înglobaţi în această noţiune masa de trei milioane de evrei, teribil de săraci, care locuiesc în Rusia, dintre care cel puţin două milioane nouă sute de mii duc o luptă disperată pentru o existenţă jalnică, mai curată din punct de vedere moral nu numai decît viaţa altor popoare, dar şi decît viaţa poporului rus, pe care îl divinizaţi. În această denumire înglobaţi şi respectabilul număr de evrei care au primit educaţie superioară, care s-au distins în diferite

domenii ale vieţii statului, dacă i-am lua măcar pe...“

(Aici, urmează din nou cîteva nume, pe care eu, cu excepţia celui al lui Goldstein, nu mă consider în drept să le fac publice, pentru că unora dintre ei, poate, nu le va face plăcere să citească şi să vadă că sînt de origine evreiască.)

„...Goldstein (care a murit eroic în Serbia pentru ideea slavă) şi pe cei care lucrează în interesul societăţii şi omenirii? Ura dvs. pentru «ovrei» se extinde chiar şi asupra lui Disraeli... care, probabil, nici el nu ştie că strămoşii lui au fost cîndva evrei spanioli şi, desigur, nu conduce politica partidului conservator englez din punctul de vedere al unui «ovrei»?...

Nu, din păcate, dvs. nu cunoaşteţi nici *poporul* evreu, nici viaţa lui, în fine, nici istoria lui de patruzeci de secole. Din păcate, pentru că, în orice caz, sînteţi un om sincer, absolut onest şi, în mod inconştient, faceţi rău marii mase a unui popor sărac, căci «ovreii» puternici, primindu-i în saloanele lor pe puternicii acestei lumi, nu se tem nici de presă, nici chiar de furia neputincioasă a celor exploataţi. Dar să punem punct acestui subiect! E puţin probabil să vă conving de justeţea punctului meu de vedere, dar cel puţin ar fi de dorit ca dumneavoastră să mă convingeţi.“

Acesta este pasajul. Înainte de a răspunde ceva (căci nu vreau să port pe umeri o acuzaţie atît de gravă), atrag atenţia asupra furiei atacului şi la gradul de susceptibilitate. Cu siguranţă, de-a lungul întregului an de apariţie a *Jurnalului* meu, n-am avut un articol despre „ovrei“ de asemenea dimensiuni, încît să provoace o ripostă atît de puternică. În al doilea rînd, nu se poate să nu remarc că onorabilul corespondent, atingînd şi poporul rus în aceste puţine rînduri, nu s-a putut abţine şi a tratat puţin cam de sus bietul popor rus. Ce-i drept, şi din pricina ruşilor n-a mai rămas

vreun loc nescuipat (e expresia lui Şcedrin[53]), iar pentru evreu e cu atît mai „scuzabil“. Dar, în tot cazul, înverşunarea este o dovadă clară a opiniei pe care evreii o au despre ruşi. A scris-o un om într-adevăr cultivat şi talentat (totuşi, nu cred că şi scutit de prejudecăţi); după una ca asta, la ce să te mai aştepţi de la evreii inculţi, care-s atît de mulţi, ce sentimente să aibă ei pentru ruşi? N-o spun ca să-l acuz; vreau doar să arăt că de motivele învrăjbirii noastre cu evreii, poate, nu doar poporul rus este vinovat, că, desigur, aceste motive s-au acumulat de ambele părţi şi încă nu se ştie de care parte sînt mai numeroase. Şi, repet, deşi această chestiune e peste puterile mele, pot totuşi spune cîte ceva pe marginea ei.

II. Pro şi contra

Să admitem că este foarte dificil să cunoşti istoria de patruzeci de secole a unui popor cum este cel evreu. Dar, într-o primă instanţă, ştiu măcar că, probabil, nu există în întreaga lume un popor care să se fi plîns atîta de mult de soarta sa, clipă de clipă, după fiece pas şi cuvînt al său, de umilirea sa, de suferinţa sa, de destinul său de mucenic. Ca să vezi, adică nu ei guvernează Europa, nu ei controlează acolo cel puţin bursa, adică politica, afacerile interne, viaţa morală a statelor. Fie, nobilul Goldstein moare pentru ideea slavă. Totuşi, dacă ideea evreiască n-ar fi atît de puternică în lume, poate că şi chestiunea „slavă“ (de anul trecut) ar fi fost de mult rezolvată în favoarea slavilor, şi nu a turcilor. Sînt gata să cred că lordul Beaconsfield şi-a uitat vechea origine din ovreii spanioli (poate, totuşi, nu şi-a uitat-o); dar că, *în parte*, a condus politica engleză conservatoare în ultimul an din punctul de vedere al unui ovrei este, după mine, în afară de orice îndoială. „În parte“ e imposibil să nu admitem.

Dar să zicem că, din partea mea, toate acestea sînt vorbe găunoase, ton frivol şi vorbe uşuratice.

Admit. Totuşi, nu pot da întru totul crezare strigătelor evreilor cum că sînt persecutaţi, chinuiţi şi înjosiţi. După părerea mea, mujicul rus, ba chiar rusul de rînd, mai că nu îndură poveri mai grele decît evreul. Corespondentul meu îmi scrie în altă scrisoare:

„Înainte de toate este *necesar* să li se acorde (evreilor) toate drepturile cetăţeneşti (gîndiţi-vă că şi pînă astăzi sînt frustraţi de dreptul esenţial, de libertatea de a-şi alege locul de reşedinţă, de unde decurg o mulţime de îngrădiri teribile pentru întreaga masă de evrei), să li se acorde ca şi tuturor celorlalte popoare din Rusia, iar abia apoi să li se pretindă îndeplinirea obligaţiilor faţă de stat şi faţă de populaţia autohtonă“.

Dar gîndiţi-vă şi dumneavoastră, dle corespondent, care îmi scrieţi cu mîna dumneavoastră, în aceeaşi scrisoare, pe altă pagină, că „iubiţi şi compătimiţi incomparabil mai mult masa de truditori ai poporului rus decît pe cea a evreilor“ (ceea ce e cam tare spus pentru un evreu), gîndiţi-vă numai că, atunci cînd evreul „suferea că nu-şi poate alege liber locul de reşedinţă“, douăzeci şi trei de milioane din „masa de truditori ruşi“ îndurau iobăgia, ceea ce, desigur, era ceva mai greu decît „alegerea reşedinţei“. Ei bine, evreilor le-a fost milă atunci de ei? Nu cred, în marginea apuseană a Rusiei şi în sud vi se va răspunde cît se poate de detaliat. Nu, şi atunci strigau la fel, cerînd drepturi pe care nici chiar poporul rus nu le avea; strigau şi se plîngeau că sînt persecutaţi şi martirizaţi şi că doar cînd li se vor acorda mai multe drepturi, abia atunci „pretindeţi-ne îndeplinirea obligaţiilor faţă de stat şi faţă de populaţia autohtonă“. Dar iată că a venit eliberatorul şi a dezrobit populaţia autohtonă şi, vezi bine, cine s-a repezit primul la ea ca la o pradă, cine a profitat mai mult de viciile ei, cine a prins-o în mrejele de aur ale meşteşugului său

secular, cine i-a înlocuit imediat, unde a putut şi a apucat, pe moşierii de altădată, cu diferenţa că moşierii, chiar dacă îi exploatau, încercau totuşi să nu-şi aducă ţăranii la sapă de lemn, şi asta, poate, pentru sine, ca să nu-şi istovească forţa de muncă, pe cînd evreului puţin îi pasă de istovirea forţei de muncă ruseşti, îşi ia ce-i al lui şi pleacă. Ştiu că evreii, citind cele scrise aici, vor începe imediat să strige că sînt neadevăruri, calomnii, că eu mint, cred toate prostiile, că „nu cunosc istoria de patruzeci de secole“ a acestor îngeri puri, a căror viaţă este incomparabil „mai curată din punct de vedere moral nu numai decît viaţa altor popoare, dar şi decît viaţa poporului rus, pe care îl divinizez“ (vezi mai sus ce spune corespondentul meu). Dar fie, fie, sînt moralmente mai curaţi decît celelalte popoare de pe faţa pămîntului, iar decît cel rus cu atît mai mult, dar între timp am citit în numărul din martie al revistei *Vestnik Evropî* o ştire despre faptul că evreii din America, din Statele din Sud s-au năpustit cu toţii asupra milioanelor de negri eliberaţi, că i-au şi strîns în chingi în felul lor, prin cunoscuta şi seculara lor cămătărie, profitînd de lipsa de experienţă şi de viciile rasei exploatate. Imaginaţi-vă că, atunci cînd am citit una ca asta, mi-am amintit deodată că, acum vreo cinci ani, m-am gîndit şi eu că, uite, acum negrii au fost eliberaţi de stăpînii de sclavi, dar nu le este dat să scape la libertate, pentru că la această pradă proaspătă se vor repezi evreii, care sînt atît de mulţi pe lume. M-am gîndit la asta şi, credeţi-mă, de cîteva ori, în acest răstimp, m-am întrebat: „Cum de nu se aude nimic despre evrei, cum de nu scriu ziarele despre ei, doar negrii sînt o comoară pentru evrei, oare chiar o vor lăsa să le scape?“. Şi aşteptările nu m-au înşelat pînă la urmă, s-a scris în ziare, am citit. Iar cu vreo zece zile în urmă am citit în *Novoe Vremia* (nr. 371) o corespondenţă din Kovno, cît se poate de tipică: „Vezi, Doamne, evreii de acolo i-au încălecat pe

lituanienii autohtoni într-un asemenea hal, încît mai că nu i-au nenorocit pe toţi cu votca lor şi numai preoţii catolici i-au salvat pe sărmanii beţivi ameninţîndu-i cu chinurile iadului şi organizînd societăţi de abstinenţă“. Ce-i drept, cultivatul corespondent al ziarului roşeşte tare de tot pentru conaţionalii săi, care mai cred şi azi în preoţii catolici şi în chinurile iadului, dar ne mai informează şi că, după preoţii catolici, s-au ridicat şi economiştii din partea locului, oameni avizaţi, care au început să organizeze bănci rurale, tocmai pentru a scăpa poporul de cămătarii evrei, şi pieţe săteşti, pentru ca „sărmana masă de truditori“ să-şi poată procura obiectele de primă necesitate la preţurile lor reale, nu la cele stabilite de evrei. Ei bine, am citit şi ştiu că imediat mi se va striga că asta nu dovedeşte nimic, că situaţia se explică prin faptul că evreii înşişi sînt asupriţi, că nu-i vorba decît de „lupta pentru existenţă“, că numai un prost nu înţelege şi că, dacă evreii înşişi n-ar fi atît de săraci, dacă s-ar îmbogăţi, şi-ar dezvălui într-o clipă sentimentele lor atît de umane, încît ar ului întreaga lume. Dar, fireşte, toţi aceşti negri şi lituanieni sînt şi mai săraci decît evreii care scot untul din ei şi (citiţi, rogu-vă, corespondenţa) dispreţuiesc acel tip de comerţ la care evreul se lăcomeşte atît de mult; în al doilea rînd, nu-i greu să fii uman şi moral cînd trăieşti în belşug şi ţi-e bine, dar, cum apare „lupta pentru existenţă“, atunci – ţine-te departe de mine! După părerea mea, asta nu-i o trăsătură întru totul angelică, iar în al treilea rînd, nici eu, fireşte, nu iau aceste două ştiri din *Vestnik Evropî* şi *Novoe Vremia* drept fapte capitale şi decisive. Dacă e să scriem istoria acestei seminţii universale, atunci se pot găsi imediat o sută de mii de fapte similare, ba chiar mai semnificative, aşa că unul sau două în plus nu mai contează; însă un lucru e interesant, şi anume că – într-o dispută sau, pur şi simplu, într-o clipă de meditaţie – dacă ai nevoie de o referinţă

privitoare la evreu şi la ceea ce face el, n-are rost să te duci la bibliotecă, să cotrobăieşti prin cărţi vechi sau prin însemnările tale de altădată, n-are rost să cauţi, să faci eforturi, ci, fără să te mişti din loc, chiar fără să te ridici de pe scaun, e de-ajuns să întinzi mîna spre primul ziar de lîngă tine şi să cauţi pe pagina a doua sau a treia: negreşit, vei găsi ceva despre evrei şi tocmai ceea ce te interesează, ceva cît se poate de caracteristic şi negreşit acelaşi lucru, adică aceleaşi isprăvi! Fiţi şi dumneavoastră de acord că asta înseamnă ceva, demonstrează ceva, îţi relevă ceva, chiar dacă ai fi absolut ignorant în privinţa istoriei de patruzeci de secole a acestei seminţii. Fireşte că mi se va replica pe loc că toţi spumegă de ură şi de aceea toţi mint. Desigur, se prea poate să mintă toţi, pînă la unul, dar, în acest caz, apare imediat întrebarea: dacă mint toţi, pînă la unul, şi toţi spumegă de ură, această ură trebuie să izvorască de undeva, această ură generalizată trebuie să însemne ceva – căci, aşa cum a exclamat cîndva Belinski, „cuvîntul *toţi* trebuie să semnifice ceva!“.

„Alegerea liberă a reşedinţei!“ Dar oare „autohtonul“ din Rusia este cu desăvîrşire liber să-şi aleagă localitatea de reşedinţă? Oare nu continuă şi astăzi îngrădirile de odinioară, încă de pe timpul iobăgiei, privind dreptul rusului de rînd de a-şi alege localitatea de domiciliu, îngrădiri aflate de mult în atenţia guvernului? Cît despre evrei, toată lumea poate vedea că, în ultimii douăzeci de ani, drepturile lor de a-şi alege localitatea de domiciliu s-au lărgit foarte mult. În tot cazul, şi-au făcut apariţia în locurile unde altădată nu puteau fi întîlniţi. Însă tot se plîng de ură şi îngrădiri. Se poate să nu cunosc prea bine modul de viaţă al evreilor, dar un lucru ştiu precis, pe care îl voi susţine în faţa oricui, şi anume că printre oamenii de rînd de la noi nu există vreun fel de manifestare de ură din prejudecată, apriorică, stupidă, religioasă, de felul: „Iuda, cică, l-a vîndut pe

Hristos“. Chiar dacă auzi aşa ceva de la copii sau de la beţivi, poporul nostru îi priveşte pe evrei, repet, fără ură izvorîtă din prejudecăţi. Timp de cincizeci de ani am văzut asta. Chiar mi s-a întîmplat să trăiesc alături de popor, în mijlocul poporului, în aceleaşi dormitoare comune, pe aceleaşi priciuri[54]. Erau acolo cîţiva evrei şi nimeni nu-i *dispreţuia*, nimeni nu-i excludea, nu-i alunga. Cînd se rugau (iar evreii se roagă cu strigăte, punîndu-şi o îmbrăcăminte specială), nimănui nu i se părea ceva curios, nimeni nu-i deranja şi nu rîdea de ei, lucru la care, de altfel, trebuia să te aştepţi de la nişte indivizi atît de grosolani cum, conform părerilor domniilor voastre, sînt ruşii; dimpotrivă, uitîndu-se la ei, oamenii spuneau: „Aşa e credinţa lor, aşa se roagă ei“, şi îşi vedeau de drum liniştiţi şi aproape aprobatori. Ei bine, aceşti evrei îi evitau în multe privinţe pe ruşi, nu voiau să mănînce cu ei, mai că îi priveau de sus (şi asta la ocnă!) şi, în general, îşi arătau repulsia şi sila faţă de poporul rus, „autohton“. Tot aşa se întîmpla şi în cazărmi, şi pretutindeni în întreaga Rusie: interesaţi-vă, întrebaţi dacă evreul este persecutat în cazarmă ca evreu, ca *ovrei*, pentru credinţă, pentru obiceiuri? Nu-i persecutat nicăieri, peste tot poporul se poartă la fel cu el. Dimpotrivă, vă asigur că şi în cazărmi, şi peste tot, rusul de rînd vede şi înţelege prea bine (de fapt, nici evreii înşişi nu fac un secret din asta) că evreul nu vrea să mănînce cu el, că se fereşte şi se izolează de el cum poate, şi, în loc să se supere, rusul de rînd spune calm şi limpede: „Aşa-i credinţa lui, aşa cere credinţa lui, să nu mănînce şi să se ferească de mine“ (adică nu pentru că e rău) şi, înţelegînd această raţiune superioară, îl iartă pe evreu din toată inima. Totuşi, uneori îmi trecea o fantezie prin cap: ce s-ar întîmpla dacă în Rusia nu evreii ar fi trei milioane, ci ruşii, iar evreii ar fi în număr de optzeci de milioane? Ei bine, ce-ar face ei din ruşi şi cum i-ar dispreţui? Le-ar permite să aibă

aceleaşi drepturi ca şi ei? Le-ar permite să se roage nestingheriţi în mijlocul lor? Nu i-ar transforma imediat în nişte sclavi? Ba mai rău: nu i-ar jupui de şapte rînduri de piele? Nu i-ar omorî; nu i-ar nimici pînă la unul, cum au făcut cu alte popoare în vechime, de-a lungul istoriei lor? Nu, credeţi-mă, poporul rus nu cunoaşte ura izvorîtă din prejudecăţi faţă de evrei; există, poate, o lipsă de simpatie faţă de ei, care, mai ales în unele localităţi, poate fi chiar destul de puternică. O, fără asta nu se poate, antipatia există, dar nu provine cîtuşi de puţin din faptul că celălalt este evreu, nu vine dintr-o ură rasială, religioasă, ci este provocată de alte cauze, de care nu mai este vinovat poporul autohton, ci evreul însuşi.

III. *Status in statu*[55]. Patruzeci de secole de existenţă

Ura, ba încă izvorîtă şi din prejudecăţi, iată acuzaţia pe care evreii i-o aduc populaţiei autohtone. Dar, dacă tot a venit vorba despre prejudecăţi, ce credeţi: evreul are mai puţine prejudecăţi faţă de rus decît rusul faţă de evrei? Nu cumva are mai multe? Iată, v-am prezentat exemple despre atitudinea rusului de rînd faţă de evreu; am în faţa ochilor scrisori primite de la evrei, nu de la oameni simpli, ci de la evrei educaţi: cîtă ură faţă de „populaţia autohtonă“! Dar ceea ce este mai important este că scriu fără să observe ei înşişi.

Vedeţi dumneavoastră, să supravieţuieşti pe pămînt timp de patruzeci de secole, adică pe parcursul întregii perioade istorice a omenirii şi într-o unitate atît de solidară, de nezdruncinat; să-ţi pierzi de atîtea ori teritoriul, independenţa politică, legile, aproape chiar şi credinţa, să le pierzi şi de fiecare dată să-ţi reconstitui unitatea, să renaşti *în continuitatea ideii tale*, chiar dacă într-o altă formă, ei bine, nu, un popor cu atîta vitalitate, un

popor atît de puternic şi de energic, un popor atît de unic în lume nu ar fi putut exista fără acel *status in statu* pe care l-a păstrat întotdeauna şi pretutindeni, în timpul celor mai teribile dispersări şi persecuţii milenare. Vorbind de *status in statu*, nu vreau cîtuşi de puţin să aduc vreo acuzaţie. Dar în ce anume constă, totuşi, acest *status in statu*; în ce constă ideea sa eternă, neschimbată de secole şi în ce constă esenţa acestei idei?

Ar lua mult timp să expunem toate astea, ba e chiar imposibil să o faci într-un articolaş, este imposibil şi din pricină că, în pofida celor patruzeci de secole scurse, încă nu au sosit *anii şi vremile*[56], iar ultimul cuvînt al omenirii despre această seminţie încă nu a fost spus. Dar fără a încerca să pătrundem în esenţa şi în profunzimea problemei, cîteva particularităţi ale acestui *status in statu* pot fi reprezentate, cel puţin din exterior. Aceste particularităţi sînt: alienarea şi alienabilitatea pe grade de dogmă religioasă, inaptitudinea de fuzionare, credinţa că în lume există o singură personalitate etnică, evreul, şi că celelalte, chiar dacă există, trebuie privite ca şi cum n-ar exista. „Ieşi dintre seminţii şi alcătuieşte-ţi fiinţa ta şi să ştii că Dumnezeu numai pe tine te are, pe ceilalţi sau nimiceşte-i, sau înrobeşte-i, sau exploatează-i. Să-ţi fie silă de toţi şi să nu-ţi amesteci traiul cu al altora. Şi chiar şi atunci cînd vei rămîne fără pămîntul tău, fără personalitatea ta politică, chiar şi atunci cînd vei fi risipit pe toată faţa pămîntului, printre alte seminţii, oricum, să crezi în tot ce ţi s-a promis, o dată pentru totdeauna, să crezi că toate se vor împlini, iar pînă atunci trăieşte, dispreţuieşte, uneşte-te, exploatează-i pe ceilalţi şi aşteaptă, aşteaptă.“[57] Iată esenţa ideii acestui *status in statu*; iar apoi, fireşte, există nişte legi interioare şi, poate, oculte, care reflectă această idee.

Domniile voastre, domnilor evrei cultivaţi şi oponenţi, spuneţi că toate astea nu sînt decît

fleacuri şi că, „dacă există un *status in statu* (adică a existat, iar acum, pasămite, n-au mai rămas decît urmele cele mai slabe), numai persecuţiile au dus la el, persecuţiile l-au generat, cele religioase, începute în Evul Mediu şi chiar mai devreme, iar acest *status in statu* nu este decît un produs al instinctului de autoconservare. Iar dacă se prelungeşte, mai ales în Rusia, asta-i pentru că evreul nu are încă drepturi egale cu populaţia băştinaşă“. Şi iată ce mi se pare: dacă ar avea drepturi egale, nu ar renunţa pentru nimic în lume la al său *status in statu*. Mai mult chiar: nu-i suficient să se pună acest *status in statu* doar pe seama persecuţiilor şi instinctului de autoconservare. Şi tenacitatea acestui instinct n-ar fi fost de-ajuns pentru a rezista patruzeci de secole, li s-ar fi făcut lehamite de o autoconservare atît de îndelungată. Cele mai strălucite civilizaţii din lume nu au rezistat nici jumătate din această perioadă, şi-au pierdut puterea politică şi specificul etnic. Nu numai autoconservarea este principala cauză, ci o idee motrice şi atractivă, universală şi profundă, cu privire la care omenirea poate nu este încă în stare să rostească ultimul cuvînt, după cum am spus mai înainte. Nu încape îndoială că aici se manifestă un caracter preponderent religios, că promotorul ei, care continuă să poarte numele originar al lui Iehova cel de odinioară, cu idealul şi cu jurămîntul său continuă, încă îşi mai conduce poporul către un ţel ferm – asta-i clar. Şi nici nu se poate, repet eu, să-ţi imaginezi măcar un evreu fără Dumnezeu; mai mult chiar, nu cred nici că există evrei care să fi primit o educaţie ateistă! Încă din copilărie am auzit şi am citit o legendă în care se spunea că evreii, pasămite, îl mai aşteaptă şi acum pe Mesia, îl aşteaptă cu toţii, atît ovreiul de rînd, cît şi cel din elită, cel cultivat, filosoful şi rabinul specialist în Kabbala, că toţi cred că Mesia îi va aduna din nou în Ierusalim şi, cu sabia sa, va face ca toate popoarele să îngenuncheze în faţa lor; că tocmai de

aceea evreii, în tot cazul, marea lor majoritate, preferă doar o singură profesie, traficul cu aur sau cel puţin prelucrarea acestuia, că, pasămite, asta e pentru ca, atunci cînd va veni Mesia, să nu aibă o nouă patrie, să nu fie legaţi de un pămînt străin, avînd acolo o proprietate, ci să aibă totul la purtător, în aur şi giuvaiere, ca să le ducă mai uşor, cînd:

„Străluci-vor zorile în cale,
Vor cînta chimvale şi cavale;
Aurul, sfinţenia, lumina,
Noi le-om duce iar în Palestina“[58].

Toate astea, repet, le-am auzit ca legendă, dar cred că fondul problemei există neapărat, mai cu seamă în întreaga masă a evreilor, sub forma unei atracţii instinctive şi de neînfrînt. Dar pentru ca acest fond să subziste, e necesară, fireşte, păstrarea celui mai strict *status in statu*. Şi el se păstrează. În consecinţă, nu numai persecuţiile au fost şi sînt cauza, ci o altă *idee*...

Dacă într-adevăr există la evrei o ordine anume, interioară, strictă, care îi uneşte într-un tot unitar şi original, atunci aproape că s-ar putea pune problema perfectei lor egalităţi în *drepturi* cu populaţia autohtonă. Este de la sine înţeles că pentru evrei trebuie făcut tot ceea ce impun umanitatea şi echitatea, tot ce impun omenia şi legea creştină. Dar dacă ei, cu arsenalul orînduirii şi constituţiei lor particulare, al izolării lor etnice şi religioase, cu tot arsenalul lor de reguli şi principii diametral opuse ideii pe care, urmînd-o, pînă în prezent cel puţin, s-a dezvoltat toată lumea europeană, vor pretinde egalitatea *absolută* în drepturi cu populaţia autohtonă, atunci nu vor obţine ceva mai mult, ceva în plus, ceva suprem, în detrimentul populaţiei autohtone? Aici, fireşte, se va face referire şi la alte popoare: „Că acestea, pasămite, au drepturi egale sau aproape egale, iar evreii au mai puţine drepturi decît toate celelalte

seminţii, şi asta fiindcă, chipurile, le e frică de noi, evreii, pentru că noi am fi mai periculoşi decît alţi străini. Dar prin ce e periculos evreul? Chiar dacă poporul evreu are şi trăsături urîte, asta e exclusiv pentru că însuşi poporul rus îi dă apă la moară, din cauza ignoranţei lui ruseşti, a lipsei de cultură, a incapacităţii sale de a fi independent, a insuficientei lui dezvoltări economice. Poporul rus, chipurile, cere singur un intermediar, un conducător, un protector economic în afacerile sale, un creditor, singur îl cheamă, singur i se oferă. Uitaţi-vă, pe de altă parte, la Europa: acolo popoarele sînt mai puternice şi mai independente în spirit, dezvoltarea lor naţională este avansată, sînt deprinse de mult să muncească şi ştiu cum să muncească, şi acolo nimeni nu se teme să-i acorde evreului toate drepturile! Se aude ceva în Franţa în legătură cu răul adus de un *status in statu* al evreilor de acolo?".

Raţionamentul este, se pare, serios, dar, cu toate acestea, în primul rînd, se impune o paranteză, şi anume: „Deci evreimii îi e bine acolo unde poporul este încă ignorant, sau lipsit de libertate, sau slab dezvoltat din punct de vedere economic, acolo, deci, îi e norocul!". Şi, prin influenţa sa, în loc să ridice nivelul educaţiei, să sporească cunoştinţele, să facă să germineze aptitudinile economice în sînul populaţiei autohtone, evreul, dimpotrivă, oriunde s-a stabilit n-a făcut decît să înjosească şi să corupă şi mai mult poporul, datorită lui omenia s-a împuţinat şi mai mult, nivelul de educaţie a scăzut şi, mai dezgustător, s-a răspîndit sărăcia fără ieşire, inumană, atrăgînd după sine disperarea. Întrebaţi populaţia autohtonă din provinciile noastre de frontieră: ce-l mînă pe evreu şi ce anume l-a mînat în toate aceste secole? Veţi primi un răspuns unanim: *cruzimea*; „de atîtea veacuri l-au mînat doar cruzimea şi pofta de a ne bea sudoarea şi sîngele". Şi într-adevăr, toată activitatea evreilor din aceste provincii ale noastre

a fost îndreptată doar spre punerea populaţiei autohtone într-o situaţie de dependenţă cît mai implacabilă, *profitînd de legile locale*. O, aici au găsit întotdeauna posibilitatea de a profita de drepturi şi legi. Au ştiut întotdeauna să fie prieteni cu cei de care depindea soarta poporului, şi nu ei sînt cei îndreptăţiţi să cîrtească şi să spună că *au mai puţine drepturi în comparaţie cu populaţia autohtonă*. Le ajunge cîte drepturi au obţinut, mai multe decît populaţia autohtonă. Ce s-a întîmplat, de decenii şi de secole, cu poporul rus acolo unde s-au stabilit evreii – despre asta stă mărturie istoria provinciilor ruseşti. Şi? Arătaţi-mi oricare altă seminţie dintre străinii stabiliţi în Rusia, care, din punctul de vedere al influenţei ei nefaste, s-ar putea compara cu evreul! Nu veţi găsi aşa ceva; în această privinţă, evreul îşi păstrează întreaga originalitate faţă de celelalte seminţii străine din Rusia, iar cauza este, fireşte, acest *status in statu*, al cărui spirit emană această cruzime faţă de tot ce nu este evreu, atîta lipsă de respect faţă de orice popor şi seminţie şi faţă de orice fiinţă care nu este evreu. Şi ce fel de justificare poate fi faptul că în Occident popoarele nu s-au lăsat dominate şi că, deci, numai poporul rus e vinovat? Dacă poporul rus de la marginile ţării s-a dovedit mai slab decît popoarele europene (şi numai ca urmare a asprelor condiţii politice, în care a vieţuit de veacuri), asta înseamnă că nu trebuie ajutat, ci strivit definitiv prin exploatare?

Şi dacă se va referi cineva la Europa, la Franţa, de exemplu, e puţin probabil ca acest *status in statu* să fi fost inofensiv şi acolo. Fireşte, acolo creştinismul şi ideea lui n-au decăzut şi nu decad din vina evreului, ci din propria vină a creştinilor, şi totuşi, nu se poate să nu remarcăm şi în Europa triumful evident al evreimii, care a substituit cu propriile sale idei multe dintre cele anterior existente. O, desigur, omul a adorat întotdeauna şi în toate timpurile materialismul şi a fost înclinat să

vadă şi să înţeleagă libertatea doar ca garanţie personală faţă de mizerie, asigurată de banii adunaţi cu greu şi puşi deoparte prin orice mijloace. Dar niciodată aceste aspiraţii nu au fost ridicate atît de franc şi atît de sentenţios la rangul de principiu general, cum se întîmplă în al nostru secol XIX. „Fiecare pentru sine şi numai pentru sine şi fiecare relaţie dintre oameni păstreaz-o exclusiv pentru sine“ – iată principiul moral al majorităţii oamenilor de azi[59], oameni care nu sînt răi, ci, dimpotrivă, muncesc, nu ucid şi nu fură. Iar cruzimea faţă de plebe şi dispariţia fraternităţii, exploatarea săracului de către cel bogat – o, desigur, toate astea au existat şi mai înainte şi întotdeauna, dar n-au fost ridicate la rang de adevăr şi ştiinţă absolută, au fost condamnate de creştinism, iar acum, dimpotrivă, sînt luate drept virtute. Aşadar, nu întîmplător acolo evreii stăpînesc pretutindeni la burse, nu întîmplător manipulează capitalurile, nu întîmplător sînt stăpînii creditelor şi nu întîmplător, repet, tot ei sînt şi stăpînii întregii politici internaţionale, iar ce va fi de acum înainte, desigur, ştiu şi evreii: se apropie împărăţia lor, deplina lor împărăţie! Se apropie triumful deplin al ideilor, în faţa cărora pălesc sentimentele dragostei de semeni, setea de adevăr, sentimentele creştineşti, cele naţionale şi chiar cele de mîndrie naţională a popoarelor europene. În schimb, vine epoca materialismului, a setei oarbe, carnivore de bogăţie materială *proprie*, setea de a strînge bani prin orice mijloace, căci acestea au fost recunoscute drept scop suprem, raţiune, libertate, în locul ideii creştine de mîntuire doar prin unirea frăţească şi cît mai strînsă a oamenilor. Unii vor rîde şi vor spune că, dacă acolo lucrurile stau aşa, asta nu e cîtuşi de puţin din pricina evreilor. Desigur, nu numai din pricina evreilor, dar, dacă evreii au triumfat şi au prosperat definitiv în Europa tocmai atunci cînd acolo s-au impus aceste noi principii, cînd au ajuns să fie

ridicate la rangul de regulă generală, nu se poate să nu tragem concluzia că, şi în această privinţă, evreii au contribuit prin influenţa lor. Oponenţii noştri ne spun că, dimpotrivă, evreii sînt săraci, că sînt săraci peste tot şi mai cu seamă în Rusia, că numai evreii aflaţi la vîrful piramidei sînt bogaţi, sînt bancheri şi regi ai burselor, iar ceilalţi, adică nouă zecimi, sînt literalmente cerşetori, se zbat pentru o bucată de pîine, fac samsarlîc, caută orice prilej să smulgă de undeva o copeică. Se pare că aşa este, dar ce înseamnă asta? Nu înseamnă tocmai că însăşi munca evreilor, adică, în tot cazul, a marii lor majorităţi, însăşi exploatarea lor conţin ceva incorect, anormal, nefiresc, care poartă în sine şi pedeapsa? Evreul se oferă drept samsar, face comerţ cu munca altuia. Capitalul este muncă economisită; evreului îi place să facă comerţ cu munca altuia! Însă, deocamdată, asta nu modifică cu nimic lucrurile; în schimb, elita evreilor domină tot mai mult şi mai ferm întreaga omenire şi năzuieşte să transforme lumea după chipul şi esenţa ei. Toţi evreii strigă că şi printre ei se află oameni de treabă. Dumnezeule! Dar asta-i problema? Nu vorbim cîtuşi de puţin despre oameni *buni* sau *răi*. Cum să nu existe şi printre ei oameni buni? Oare parizianul James Rotschild, răposatul, a fost om rău? Vorbim despre *ovreism* şi despre *ideea ovreiască*, ce cuprinde întreaga lume în locul creştinismului „eşuat“...

IV. Dar trăiască fraternitatea!

Dar ce tot vorbesc şi pentru ce? Sau şi eu le sînt duşman evreilor? Oare chiar e adevărat ce îmi scrie o domnişoară, care – după cum se vede din scrisoarea ei şi din sentimentele sincere şi înflăcărate ce le exprimă – este, fără îndoială, o evreică instruită, însufleţită de cele mai nobile idealuri? Oare chiar sînt, aşa cum spune ea, duşmanul acestei „«biete» seminţii, pe care o atac cu atîta cruzime ori de cîte ori am prilejul“?

„Dispreţul dvs. pentru seminţia ovreilor, care «nu se gîndeşte decît la sine» etc. etc., este evident.“ Nu, protestez împotriva acestei „evidenţe“, contest acuzaţia. Dimpotrivă, susţin şi scriu că „pentru evrei trebuie făcut tot ceea ce impun umanitatea şi echitatea, tot ceea ce impun omenia şi legea creştină“. Am scris aceste cuvinte mai sus, dar acum adaug că, în pofida consideraţiilor pe care le-am expus deja, poziţia mea irevocabilă este aceea că evreii trebuie să obţină mai multe drepturi în legislaţia oficială şi, dacă este posibil, să fie şi totalmente egali în drepturi cu populaţia autohtonă (deşi, poate, în unele cazuri, ei au, chiar şi acum, mai multe drepturi decît populaţia autohtonă sau, mai bine zis, *au mai multe posibilităţi de a profita de ele*). Bineînţeles, îmi vine imediat în minte, de pildă, o fantezie cum este cea care urmează: ce s-ar întîmpla dacă obştea rurală, care îl protejează de atîtea rele pe sărmanul nostru mujic autohton, s-ar clătina cumva din cine ştie ce pricină, ce-ar fi dacă la mujicul dezrobit, atît de lipsit de experienţă, atît de incapabil să reziste ispitelor, care pînă acum a fost ocrotit de obştea sătească, s-ar repezi întreg *kagalul*[60] evreiesc? Imediat ar fi terminat: toată averea, toată vlaga lui vor ajunge chiar de-a doua zi pe mîinile evreului şi ar urma o perioadă cu care nu s-ar putea compara nu numai iobăgia, dar nici chiar jugul tătar.

Însă, în pofida oricăror „fantezii“ şi în ciuda celor scrise mai sus, eu sînt, totuşi, pentru deplina egalitate în drepturi, pentru că aceasta e legea lui Hristos, pentru că aşa-i principiul creştin. Dar dacă aceasta îmi e opinia, atunci la ce bun am mai umplut atîtea pagini şi ce am vrut să exprim, dacă mă *contrazic* astfel? Problema e că nu mă contrazic şi că, din partea ruşilor, a autohtonilor, nu sînt şi nu văd obstacole pentru ca evreilor să li se acorde mai multe drepturi, dar afirm că, în schimb, asemenea obstacole sînt incomparabil mai multe din partea evreilor decît din partea ruşilor şi

că, dacă pînă acum nu edificăm ceea ce ne dorim din adîncul sufletului, rusul este incomparabil mai puţin vinovat decît evreul. Mai sus am scris despre evreul simplu, care nu voia să stea de vorbă şi să mănînce cu ruşii, iar aceştia nu numai că nu se supărau şi nu se răzbunau pe el, ci, dimpotrivă, îl înţelegeau şi-l iertau neîntîrziat, spunînd: „Asta o face pentru că aşa este credinţa lui“; ca şi la el, deci ca şi la acest evreu simplu, şi la evreul intelectual vedeam adesea aceeaşi părere preconcepută, aceeaşi înfumurare faţă de ruşi. O, ei îşi strigă dragostea pentru poporul rus; unul chiar îmi scria că deplînge faptul că poporul rus nu are religie şi nu înţelege nimic din creştinismul său. S-o spună un evreu – e prea de tot, aşa că se punea întrebarea: înţelege oare ceva din creştinism acest evreu cu o cultură atît de înaltă? Însă, pentru noi, ruşii, înfumurarea şi trufia sînt trăsăturile cel mai greu de suportat la evrei. Care dintre noi, rusul sau evreul, este mai puţin capabil să-l înţeleagă pe celălalt? Jur că-l absolv mai curînd pe rus: rusul, cel puţin, nu are (cu siguranţă!) ură religioasă faţă de evreu. Cît despre celelalte prejudecăţi, unde sînt ele mai multe? Iată, evreii strigă că au fost asupriţi şi prigoniţi atîţia ani, că încă sînt asupriţi şi prigoniţi şi măcar de asta rusul ar trebui să ţină cont cînd îi judecă evreului caracterul. Ei bine, noi ţinem cont şi putem s-o dovedim: adeseori, din rîndurile intelectualităţii ruse s-au făcut auzite voci favorabile evreilor. Dar evreii? Plîngîndu-se şi acuzîndu-i pe ruşi, au luat oare şi iau în considerare cele cîteva secole de oprimare şi persecuţii pe care le-a avut de îndurat însuşi poporul rus? Oare chiar se poate susţine că, oriunde în „istoria lui“, poporul rus a răbdat mai puţine necazuri şi rele decît evreii? Şi oare se poate spune că nu evreul s-a solidarizat adesea cu cei care i-au persecutat pe ruşi, nu ei luau în arendă ţărani şi se transformau în prigonitorii acestora? Căci aşa ceva a fost, a existat, este

istorie, fapt istoric, însă n-am auzit nicăieri ca poporul evreu să se căiască pentru asta, învinuind totuşi poporul rus că îl iubeşte prea puţin.

Dar „gata, gata!“. Fie ca să se înfăptuiască deplina unire spirituală dintre popoare şi să nu mai existe vreo inegalitate în drepturi! Şi pentru asta, înainte de toate, îi implor pe oponenţii şi pe corespondenţii mei evrei să fie, dimpotrivă, mai îngăduitori şi mai drepţi cu noi. Dacă trufia lor, dacă „repulsia întristată“ dintotdeauna a evreilor faţă de etnia rusă nu este decît o prejudecată, un „sediment istoric“, *şi nu se explică prin nişte secrete mult mai profunde ale legii şi rînduielilor lor*, fie ca toate astea să se clarifice cît mai curînd şi să ne unim în acelaşi spirit, în frăţie deplină, ajutîndu-ne reciproc şi cooperînd în marea cauză a slujirii pămîntului nostru, statului şi patriei noastre! Fie să se atenueze acuzaţiile reciproce, să dispară exaltarea dintotdeauna a acestor acuzaţii care împiedică înţelegerea limpede a lucrurilor. Pentru poporul rus putem garanta: o, el îl va accepta pe evreu în deplină frăţie cu sine, fără a ţine cont de deosebirile de credinţă, respectînd întru totul faptul istoric că aceste deosebiri există; totuşi, pentru fraternitate, pentru fraternitatea deplină, *trebuie să existe frăţie de ambele părţi*. Fie ca şi evreul să-i arate rusului un sentiment cît de cît frăţesc, ca să-l încurajeze. Ştiu că şi printre evrei pot fi încă de pe acum remarcate destule persoane care caută şi doresc cu ardoare îndepărtarea suspiciunilor, oameni iubitori de semeni, şi nu am să trec adevărul sub tăcere. Or, tocmai pentru ca aceşti oameni utili, care îşi iubesc semenii, să nu fie cuprinşi de deprimare şi să nu-şi piardă curajul, pentru a mai slăbi întru cîtva prejudecăţile şi a le uşura astfel începutul treburilor, aş dori extinderea drepturilor poporului evreu, cel puţin în măsura posibilităţilor, în măsura în care poporul evreu însuşi se va dovedi apt a primi şi a se folosi şi de aceste drepturi, fără a

prejudicia populaţia autohtonă. Chiar s-ar putea ceda cu anticipaţie, partea rusă ar putea face şi mai mulţi paşi înainte... Problema nu este decît aceasta: vor reuşi să întreprindă ceva aceşti oameni buni din rîndurile evreilor şi în ce măsură sînt ei înşişi capabili de noua şi sublima operă a *adevăratei* uniri frăţeşti cu oameni care le sînt străini prin credinţă şi prin sînge?

53 Referinţa este la capitolul întîi din *O idilă contemporană* de Saltîkov-Şcedrin.

54 Dostoievski se referă la anii petrecuţi de el în închisoare.

55 *Stat în stat (lat.).

56 Parafrază după *Fapte* 1, 6-7.

57 Probabil, Dostoievski relatează în formă concentrată cîteva principii ale Talmudului, aşa cum sînt ele comentate de către M.I. Grinevici, autorul cărţii *Despre influenţa dăunătoare a evreilor asupra economiei Rusiei şi despre sistemul exploatării evreieşti* (Sankt-Petersburg, 1876).

58 Se citează inexact cîntecul Rahilei din drama lui N.V. Kukolnik (1809-1868), *Prinţul Daniil Vasilievici Holmski*.

59 *Ideea de bază a burgheziei, care, la sfîrşitul secolului trecut, a înlocuit orînduirea precedentă, devenită ideea principală a secolului actual în toată lumea europeană.

60 *Kagal*, cuvînt ebraic: 1) comunitate evreiască şi sistemul ei de conducere în ţările Europei de Est, existentă între secolele XIII-XIX; 2) mulţime, gloată gălăgioasă.

Capitolul al III-lea

I. Funeraliile unui „om universal“

De data aceasta, în numărul din martie al *Jurnalului* meu, aş fi vrut să vorbesc despre mai multe lucruri. Şi iată că din nou s-a întîmplat că subiectul, despre care intenţionam să scriu doar cîteva cuvinte, a ocupat tot spaţiul... Şi sînt atîtea teme pe marginea cărora mă pregătesc de un an să vorbesc şi tot nu apuc. Unele lucruri ar trebui tratate pe larg şi, întrucît adeseori îţi dai seama că nu le poţi trata pe larg, nici nu le mai abordezi.

Şi de data aceasta, pe lîngă toate subiectele „importante“, am vrut să spun măcar în treacăt şi cîteva cuvinte despre artă. L-am văzut pe Rossi[61] în *Hamlet* şi am tras concluzia că, în locul lui Hamlet, l-am văzut pe dl Rossi. Dar mai bine să nu încep, dacă n-am intenţia să spun totul. Aş fi dorit să vorbesc (puţin) despre tabloul lui Semiradski[62], dar cel mai mult aş fi vrut să strecor măcar o vorbă-două despre idealism şi realism în artă, despre Repin şi despre dl Rafael, dar se pare că toate astea vor trebui amînate pentru un moment mai propice.

Apoi aş fi dorit, dar într-o măsură mai mare, să scriu despre cîteva dintre scrisorile primite de cînd editez *Jurnalul*, mai ales despre cele anonime. În general, nu pot să răspund la toate scrisorile pe care le primesc, şi se înţelege de la sine că anonimelor cu atît mai puţin le pot răspunde, şi totuşi, pe parcursul acestui an şi jumătate am făcut cîteva observaţii din această corespondenţă (tot despre subiectele noastre generale), cîteva observaţii interesante, poate, cel puţin după părerea mea. În tot cazul, avînd de-acum această experienţă, se pot face cîteva note despre dispoziţia noastră mentală, despre ce se interesează şi în ce direcţie bat harnicele noastre minţi, care anume sînt minţile noastre harnice, apărînd

particularităţi interesante în funcţie de vîrstă, sex, categorie socială şi chiar de localitate. Cred că s-ar putea rezerva ceva spaţiu într-unul din numerele viitoare ale *Jurnalului*, unde aş putea vorbi cel puţin de anonime, despre caracterizarea lor, de pildă, şi nu cred că discuţia ar ieşi plicticoasă, pentru că aici există suficientă diversitate. Fireşte, totul nu poate fi tratat şi, poate, nici măcar tot ce este interesant nu poate fi redat. De aceea mă tem să mă apuc, neştiind dacă voi fi în stare să fac faţă subiectului.

Totuşi, vreau să prezint acum o scrisoare, care nu mai este anonimă, ci am primit-o de la domnişoara L., pe care o cunosc destul de bine, o evreică tînără, cu care am făcut cunoştinţă la Petersburg şi care îmi scrie acum din M. Cu dra L., pe care o stimez, nu am discutat aproape niciodată pe marginea „chestiunii evreieşti“, cu toate că dînsa, se pare, este una dintre evreicele sobre şi serioase. Observ că această scrisoare se potriveşte într-un fel foarte ciudat cu capitolul al cincilea, pe care tocmai l-am terminat de scris, despre evrei. Ar fi mult prea mult pe marginea aceluiaşi subiect. Dar aici subiectul nu mai este acelaşi; iar dacă, în parte, scrisoarea are legătură cu subiectul în cauză, ea pune în prim-plan, ca să zic aşa, latura exact opusă a problemei, iar cu această ocazie parcă face chiar o sugestie cu privire la rezolvarea ei. O rog pe dra L. să fie atît de bună şi să mă scuze că îmi permit să redau aici toată partea din scrisoare în care sînt descrise funeraliile doctorului Hindenburg, la M., rîndurile ei, atît de sincere şi emoţionante prin adevărul lor, fiind scrise sub prima impresie provocată de această înmormîntare. De asemenea, n-am vrut să trec sub tăcere faptul că sînt rîndurile unei evreice, că sentimentele sînt trăite de o evreică...

„Scriu toate astea sub proaspăta impresie a marşului funebru. A fost înmormîntat doctorul *Hindenburg*, decedat la vîrsta de 84 de ani. Fiind

protestant, a fost dus mai întîi la biserica lor, iar apoi la cimitir. La nici o înmormîntare n-am mai văzut atîta durere, n-am mai auzit atîtea cuvinte izvorîte din inimă, n-am mai observat atîtea lacrimi fierbinţi... A murit atît de sărac, încît nici bani pentru înmormîntare n-a lăsat.

De 58 de ani practică medicina în M... şi cît bine a făcut în acest timp! Dacă aţi şti, Feodor Mihailovici, ce fel de om a fost! A fost medic şi obstetrician; în oraşul nostru, numele lui va trece aici în eternitate; au apărut deja legende despre el, toţi oamenii simpli îi spuneau tată, îl iubeau, îl adorau şi numai după ce a murit au înţeles ce-au pierdut prin dispariţia acestui om. Cînd mai era încă în sicriu (în biserică) nu a fost, se pare, om care să nu meargă să plîngă la căpătîiul lui şi să nu-i sărute picioarele; mai cu seamă evreicele sărace, pe care le-a ajutat atît de mult, plîngeau şi se rugau să ajungă de-a dreptul în rai. Azi a venit fosta noastră bucătăreasă, o femeie foarte necăjită, şi a spus că la naşterea ultimului ei copil, el, văzînd că n-au nimic în casă, i-a dat 30 de copeici pentru supă, iar apoi a venit în fiecare zi, lăsînd cîte 20 de copeici şi, văzînd că femeia se întremează, i-a trimis o pereche de prepeliţe. Tot aşa, fiind chemat la o femeie cumplit de săracă (astfel de fiinţe apelau la el), el, văzînd că naşte şi n-are în ce să-şi înfăşoare copilul, şi-a scos cămaşa şi basmaua (capul îi era legat cu o basma), le-a rupt şi i le-a oferit.

A mai vindecat şi un evreu bătrîn, tăietor de lemne, apoi s-a îmbolnăvit nevasta acestuia, pe urmă copiii; a venit la ei de două ori pe zi şi, după ce i-a pus pe toţi pe picioare, l-a întrebat pe evreu: «Cu ce ai să mă plăteşti?». Omul a zis că nu are nimic, că nu i-a mai rămas decît o capră, pe care o va vinde în ziua aceea. Aşa a şi făcut, a vîndut-o pe 4 ruble şi i-a adus banii, iar doctorul i-a dat lacheului său cele 4 ruble, a mai pus de la el încă 12 şi l-a trimis să cumpere o vacă. Tăietorului de

lemne i-a spus să se întoarcă acasă. Peste o oră lacheul i-a adus vaca şi i-a spus că doctorul consideră că laptele de capră nu este sănătos pentru ei.

Aşa a trăit toată viaţa. Se întîmpla să lase cîte 30-40 de ruble săracilor: le lăsa şi femeilor sărace de la ţară.

În schimb, l-au înmormîntat ca pe un sfînt. Toţi nevoiaşii şi-au zăvorît prăvăliile şi au dat fuga în urma sicriului. Evreii au băieţi, care, la înmormîntări, cîntă psalmi, dar este interzis ca un om de altă credinţă să fie condus pe ultimul drum însoţit de aceşti psalmi. În toate sinagogile s-au rugat pentru sufletul lui, şi clopotele de la *toate* bisericile au bătut cît a durat procesiunea. A fost un cor de muzică militară, iar muzicanţii evrei s-au dus la fiul răposatului şi l-au rugat să le facă onoarea de a le permite să cînte în timpul procesiunii. Toţi săracii au adus care zece, care cinci copeici, iar evreii bogaţi au dat bani mulţi şi au pregătit o splendidă şi imensă coroană din flori proaspete, cu panglici albe şi negre de ambele părţi, pe care, în litere de aur, erau enumerate principalele lui merite, cum ar fi, de pildă, înfiinţarea spitalului etc. – nu am putut desluşi bine ce scria acolo şi oare e posibil să-i enumeri toate meritele?

La mormîntul lui au vorbit un pastor şi un rabin evreu, amîndoi plîngeau, iar el stătea acolo în uniforma lui veche, ponosită; capul, dragul lui cap, era legat cu o basma veche şi părea că doarme, atît de proaspătă îi era culoarea obrajilor...“

II. Un caz singular

Un caz singular, se va spune. Ei bine, domnilor, sînt din nou vinovat: într-un caz singular mai că nu văd începutul rezolvării întregii probleme... măcar a „chestiunii evreieşti“, cum mi-am intitulat capitolul al doilea din acest *Jurnal*. Apropo, de ce l-am numit pe bătrînul doctor „om universal“? Nu

a fost om universal, ci, mai degrabă, om în general. M. este un mare oraş reşedinţă de gubernie din vestul ţării şi acolo sînt mulţi evrei, nemţi, ruşi, desigur, polonezi, lituanieni – şi toţi, fiecare din aceste seminţii l-a recunoscut de-al ei pe virtuosul bătrîn. El, însă, a fost protestant şi neamţ, cît se poate de neamţ: felul în care a cumpărat şi i-a trimis vaca evreului sărman este un *Witz*[63] tipic nemţesc. Mai întîi l-a lăsat perplex pe evreu: „Cum ai să-mi plăteşti?“. Şi, desigur, săracul, vînzîndu-şi ultima capră ca să-şi plătească „binefăcătorul“, nici nu a crîcnit, ci, din contra, suferea plin de amărăciune în sufletul lui că acea capră nu face decît patru ruble, iar „bietul bătrîn, care munceşte pentru ei toţi, trebuie şi el să trăiască, şi ce înseamnă patru ruble pentru tot binele pe care i l-a făcut familiei?“. Iar bătrînul, om cu scaun la cap, rîde şi inima îi arde de nerăbdare: „Uite, am să-i arăt sărăntocului un *Witz* de-al nostru, nemţesc!“. Şi, probabil, a rîs cu poftă în sinea lui cînd vaca îi era dusă evreului acasă, s-a însufleţit şi, cu siguranţă, toată noaptea şi-a făcut de lucru în maghernişa sărăcăcioasă a unei evreice care trebuia să nască. Iar un bătrînel de optzeci de ani ar face bine şi să doarmă puţintel, să-şi odihnească picioarele bătrîne, obosite. Dacă aş fi pictor, aş zugrăvi exact această imagine de „gen“, noaptea petrecută lîngă evreica aflată în chinurile facerii. Îmi place teribil de mult realismul în artă, dar unii dintre realiştii noştri contemporani nu au un *centru moral* în tablourile lor, cum s-a exprimat zilele trecute un poet plin de forţă şi artist rafinat[64], vorbindu-mi despre tabloul lui Semiradski. Aici, în subiectul propus pentru pictura de „gen“, mi se pare că acest centru ar exista. Şi pentru un pictor e o frumuseţe de subiect. În primul rînd, sărăcia ideală, imposibilă, pestilenţială a unei biete magherniţe evreieşti. Aici s-ar putea exprima chiar mult umor şi s-ar potrivi excelent, căci umorul este spiritualitatea unui sentiment profund; îmi place

foarte mult această definiţie. Cu sentimente rafinate şi cu inteligenţă, artistul ar putea impresiona măcar prin rolul pe care l-ar acorda lucrurilor sărmane şi obiectelor de gospodărie din bordeiul cel sărac, aducîndu-le în prim-plan şi rănindu-ne inima. Şi lumina ar putea fi interesantă: pe o masă strîmbă pîlpîie un muc de lumînare de seu şi, prin singura fereastră, plină de promoroacă şi de gheaţă, se cern zorii unei alte zile, ai unei noi zile de muncă pentru săracii oameni. Adeseori, femeile care nasc greu îşi aduc copiii pe lume la răsăritul soarelui; se chinuie noaptea întreagă şi nasc spre dimineaţă. Iată-l pe bătrînelul istovit, care, lăsînd-o pentru o clipă pe mamă, se ocupă de copil. Nu are cu ce să-l înfăşoare, n-are pelinci, n-are nici măcar o cîrpă (există şi asemenea sărăcie, domnilor, vă jur, există, e realismul cel mai pur, e un realism care, ca să zic aşa, devine fantastic) şi iată că bătrînelul cel cu suflet de sfînt s-a dezbrăcat de tunica veche, şi-a scos cămaşa şi o rupe, făcînd pelinci din ea. Are întipărită pe chip o expresie de severitate şi concentrare. De-abia născut, bietul evreiaş se foieşte în faţa lui pe pat, creştinul ia pruncul evreu în braţe şi-l înfaşă în propria lui cămaşă. Domnilor, iată rezolvarea chestiunii evreieşti! Gol şi tremurînd în răcoarea dimineţii, pieptul acestui doctor de optzeci de ani poate ocupa locul cel mai important în tablou, ca să nu mai vorbim de chipul lui şi de faţa tinerei lăuze chinuite, care nu-şi scapă din ochi pruncul nou-născut şi urmăreşte ce face doctorul cu el. De sus, Hristos vede toate astea şi doctorul ştie: „Acest biet ovreiaş va creşte mare şi, poate, amintindu-şi ce i s-a povestit despre naşterea sa, se va dezbrăca şi el de cămaşă ca s-o dea unui creştin“, se gîndeşte în sinea lui bătrînul, cu o credinţă naivă şi plină de nobleţe. Oare gîndul lui se va împlini? Cel mai probabil că nu, dar s-ar putea şi împlini, iar pe pămînt nu avem nimic mai bun de făcut decît să credem că *una ca asta* se poate împlini şi că se va

împlini. Iar doctorul este îndreptăţit să creadă, pentru că, în cazul lui, gîndul s-a împlinit: „Am făcut-o eu, o va face şi altcineva; cu ce-s eu mai bun decît altul?“ – iată argumentul pe care se sprijină. Obosită şi zdrenţăroasă, o bătrînă evreică, mama lăuzei, trebăluieşte pe lîngă cuptor. Evreul ieşit după un mănunchi de surcele deschide uşa magherniţei şi un nor de abur îngheţat răbufneşte pentru o clipă înăuntru. Pe jos, întinşi pe un ţol de pîslă, dorm tun doi copilaşi evrei. Într-un cuvînt, accesoriile ar putea fi foarte bune. Un detaliu l-ar putea reprezenta chiar şi cele treizeci de copeici de aramă de pe masă, bani lăsaţi de doctor pentru supa lăuzei: zece monede de cîte trei copeici, puse una peste alta, aranjate metodic, în nici un caz împrăştiate. Ar putea fi pictat chiar şi sideful[65], ca în tabloul lui Semiradski, în care este excepţional zugrăvită o bucată de sidef: se ştie că uneori pacienţii (ca să nu plătească prea mult în bani) le dăruiesc medicilor lucruşoare frumoase; iată, deci, chiar lîngă clitul de monede, tabachera de sidef a doctorului. Nu, n-ar fi rău, tabloul ar avea şi un „centru moral“. Vă rog să-l pictaţi.

Un caz singular! Acum vreo doi ani, mi-a scris cineva de nu ştiu unde (am uitat), din sudul Rusiei, că un doctor, în dimineaţa unei zile călduroase, la ştrand, ieşit proaspăt şi înviorat din apă, se grăbea atît de tare spre casă să-şi bea cafeaua, încît, cu toate insistenţele mulţimii, n-a vrut să-i acorde ajutor unui înecat tocmai scos pe mal. A fost, se pare, judecat pentru asta. Iar doctorul cu pricina era, poate, om educat, adept al noilor idei, progresist, numai că, „în mod raţional“, cerea noi legi şi drepturi generale pentru toţi, care să nu ia în considerare cazurile singulare. Poate era de părere că, amînînd rezolvarea generală a problemei, cazurile singulare sînt mai curînd dăunătoare şi trebuie tratate conform principiului: „tot răul spre bine“. Dar fără cazuri singulare nu se pot realiza nici drepturile comune. Acest om universal, chiar

dacă a reprezentat un caz singular, a adunat întregul oraş lîngă sicriul lui. Cot la cot, rusoaicele şi evreicele sărace i-au sărutat picioarele, s-au strîns la un loc în jurul lui, au plîns împreună. Cei cincizeci şi opt de ani de slujire a omenirii în acest oraş, cei cincizeci şi opt de ani de iubire neobosită i-au adunat pe toţi, măcar o dată, în jurul sicriului lui, i-au unit întru aceeaşi admiraţie şi aceleaşi lacrimi. Întregul oraş îl conduce pe ultimul drum; bat clopotele *tuturor* bisericilor, se fac rugăciuni în toate limbile. Cu lacrimi în ochi, pastorul îşi ţine discursul funebru deasupra gropii. Rabinul stă deoparte, aşteaptă şi, după ce termină pastorul, îi ia locul, îşi ţine discursul şi varsă lacrimi. Da, în clipa aceea „chestiunea evreiască“ era ca şi rezolvată! Căci pastorul şi rabinul s-au unit în aceeaşi iubire, mai că nu s-au îmbrăţişat lîngă mormînt, în văzul creştinilor şi al evreilor. N-are importanţă că, despărţindu-se, fiecare revine la vechile sale prejudecăţi: picătura mică găureşte piatra, iar aceşti „oameni universali“ triumfă, unificînd lumea; prejudecăţile vor păli cu fiecare caz singular şi, în cele din urmă, vor dispărea cu totul. Bătrînul va rămîne în legende, scrie dra L., evreică şi ea, care a plîns la „scumpul căpătîi“ al acestui iubitor de oameni. Iar legendele sînt primul pas spre faptă, sînt amintirea vie şi perpetua pomenire a acestor „învingători ai lumii“, cărora le aparţine pămîntul[66]. Şi ajungînd să credem că ei sînt cu adevărat învingători şi „vor moşteni pămîntul“ cu adevărat, sîntem de-acum aproape uniţi în toate. Totul este foarte simplu, complicat pare doar un lucru: să ne convingem că fără aceste cazuri izolate nu vom aduna niciodată întregul, că imediat totul se destramă, pe cînd ei sînt cei care vor uni totul. Ei dau o idee, o credinţă, ei sînt o experienţă vie şi, ca să zicem aşa, sînt şi dovada că se poate. Şi n-are rost să aşteptăm pînă cînd toţi sau foarte mulţi vor deveni la fel de buni ca ei: aceşti oameni sînt atît de puternici, încît, pentru a

salva omenirea, e nevoie de foarte puţini ca ei. Iar dacă lucrurile stau aşa, cum să nu sperăm?

III. Către corespondenţii noştri

Novocerkassk. Dlui I. G. Despre stunda. Trimiteţi.

*

Dna N.N., care doreşte să ne ţină la curent cu evenimentele din viaţa ţăranilor şi din activitatea zemstvei locale, este rugată să treacă la realizarea celor promise.

*

Toţi cei care ne-au trimis anunţuri despre publicaţiile lor, pentru a fi publicate în *Jurnal*, sînt rugaţi politicos să ne scuze de această dată: nu am inserat anunţurile respective din lipsă de spaţiu.

61 Ernesto *Rossi* (1829-1896), actor italian, traducător al lui Shakespeare, dramaturg, critic şi memorialist, care a realizat numeroase turnee în Rusia.

62 G.I. *Semiradski* (1843-1902), pictor rus. Referinţa este la tabloul *Făcliile creştinismului* (intitulat ulterior *Făcliile lui Nero*), inclus în expoziţia Academiei de Arte din martie 1877.

63 *Glumă (germ.).

64 Referinţa este la *Apollon Maikov* (1821-1897), poet, cunoscător al lumii antice.

65 Referinţa este la lectica de sidef a lui Nero, pictată în acest tablou.

66 Parafrază după *Matei* 5, 5.

Aprilie
Capitolul I

I. Războiul. Sîntem mai puternici decît toţi

„Război! S-a declarat război“, exclamau la noi unii, acum două săptămîni. „Oare va fi război?“ întrebau imediat alţii. „S-a declarat, s-a declarat!“ li se răspundea. „Da, s-a declarat, dar va fi oare?“ continuau ceilalţi să întrebe...

Şi, într-adevăr, s-au pus asemenea întrebări, poate că se mai pun şi acum. Şi nu numai îndelungatele tergiversări diplomatice i-au făcut pe oameni să-şi piardă încrederea, aici e vorba de altceva, de instinct. Toţi simt că a început ceva definitiv, că se sfîrşeşte ceva de odinioară, prelung, îndelungat şi se face un pas către ceva absolut nou, către ceva care scindează trecutul, îl înnoieşte şi îl face să renască pentru o nouă viaţă şi... că acest pas îl face Rusia! Tocmai din asta se şi trage lipsa de încredere a „preaînţelepţilor“. Presimţirea instinctivă există, dar neîncrederea continuă: „Rusia! Dar cum să poată ea, cum să îndrăznească? E pregătită? E interior, moral, nu numai material? Acolo e Europa, uşor de spus Europa! Iar Rusia, ce înseamnă Rusia? Şi să facă un asemenea pas?“.

Dar poporul crede că este gata pentru un pas nou, înnoitor şi măreţ. Însuşi poporul s-a ridicat la luptă, cu ţarul în frunte. De cum a răsunat cuvîntul ţarului, poporul a dat năvală în biserici, şi asta pe întreg pămîntul Rusiei. Cînd se citea manifestul ţarului[67], poporul îşi făcea cruce, cu toţii *se felicitau* cu prilejul războiului. Asta am văzut-o cu ochii noştri, am auzit-o şi s-a întîmplat chiar aici, la Petersburg. Şi iarăşi au început manifestările, faptele din anul trecut: la sate, ţăranii donează bani în măsura posibilităţilor, îşi dau căruţele şi,

deodată, mii de oameni, ca unul singur, exclamă: „Donaţiile, căruţele, astea-s nimic, mergem cu toţii să luptăm!“. Aici, la Petersburg, există o afluenţă de donatori pentru soldaţii răniţi şi bolnavi, care oferă sume de mii de ruble şi sînt înregistraţi *ca necunoscuţi*. Sînt multe asemenea fapte, vor fi zeci de mii de asemenea fapte şi nu se va mira nimeni de ele. Ele nu înseamnă decît că întregul popor s-a ridicat în numele adevărului, pentru o cauză sfîntă, că întreg poporul s-a ridicat şi merge la război. O, preaînţelepţii vor nega şi aceste fapte, cum le-au negat şi pe cele de anul trecut; ca şi mai înainte, înţelepţii continuă să-şi rîdă de popor, chiar dacă se vede uşor că au făcut gura mai mică. De ce rîd, de unde atîta încredere în sine? Continuă să rîdă tocmai pentru că încă se mai cred o forţă, forţa fără de care nu se poate face nimic. Însă această forţă e pe sfîrşite. Se apropie de un faliment formidabil şi, cînd acesta se va abate brusc asupra lor, se vor grăbi şi ei să treacă la alt limbaj, dar toţi vor observa că bălmăjesc cuvinte străine, pe un ton străin, şi le vor întoarce spatele, îndreptîndu-şi speranţele spre locul unde se află ţarul şi poporul lui.

Acest război ne este necesar şi nouă; nu ne ridicăm doar pentru „fraţii slavi“, care sînt chinuiţi de turci, ci pentru propria salvare: războiul va împrospăta aerul sufocant pe care îl respirăm, în decăderea morală şi în marasmul nostru spiritual. Înţelepţii strigă şi susţin că pierim şi ne sufocăm din pricina propriului haos interior şi, de aceea, nu război, ci, dimpotrivă, pace îndelungată ar trebui să ne dorim, astfel încît, din animale şi nătîngi, să ne putem transforma în oameni, să învăţăm ce este ordinea, cinstea şi onoarea. „De-abia atunci duceţi-vă şi ajutaţi-i pe fraţii voştri slavi“, îşi încheie ei, la unison, cîntecul. E interesant de ştiut, în acest caz, în ce fel îşi reprezintă ei procesul prin care vor deveni ei mai buni? Şi în ce fel îşi vor căpăta onoarea, comiţînd un act evident dezonorant? E

interesant, în fine, cum şi prin ce vor justifica ruptura lor cu sentimentul comun şi generalizat al poporului? Da, e adevărat, se pare, că adevărul se cumpără doar cu preţul muceniciei. Milioane de oameni se mişcă şi suferă şi pleacă fără urmă, predestinaţi parcă să nu înţeleagă niciodată adevărul. Trăiesc prin ideile, prin gîndurile altora, caută cuvinte şi exemple gata făcute, se apucă să facă ceea ce le sugerează alţii. Strigă că autorităţile sînt de partea lor, că Europa e de partea lor. Îi fluieră pe cei care nu sînt de acord cu ei, pe toţi cei care dispreţuiesc servilismul gîndirii şi cred în propria lor independenţă şi în cea a poporului. Ei bine, aceste mase de oameni care strigă sînt, de fapt, predestinate să servească doar drept mijloc indirect pentru ca, poate, numai puţini dintre ei să se apropie măcar cît de cît de adevăr sau să capete măcar o vagă presimţire a acestuia. Tocmai aceste individualităţi, tocmai cei puţini îi trag apoi şi pe ceilalţi după ei, pun stăpînire pe mişcare, fac să se nască ideea şi o lasă moştenire celor mulţi şi agitaţi. Astfel de individualităţi am avut şi noi. Unii dintre noi, chiar mulţi, înţeleg deja. Dar înţelepţii continuă să rîdă şi mai cred încă în ei înşişi, mai cred că sînt o mare forţă. „Se vor plimba puţin şi se vor întoarce“, spun ei acum despre armatele noastre, care au trecut frontiera, o spun chiar cu voce tare. „Nu va fi război. Ce război? Noi să luptăm? Nu-i vorba decît de o paradă militară şi de nişte manevre, de cîteva sute de milioane care vor fi cheltuite pentru a ne păstra onoarea.“ Iată părerea lor sinceră în această chestiune. De fapt, este oare sinceră?

O, dacă s-ar putea întîmpla să fim bătuţi sau dacă, chiar învingînd inamicul, am încheia cu el o pace din care n-am cîştiga mare lucru, atunci înţelepţii, desigur, ar triumfa. Şi de cîte fluierături, de cît tărăboi şi de cît cinism am avea parte timp de încă vreo cîţiva ani, ce dezmăţ de autodenigrare, de scatoalce şi de autoasmuţire ar

începe – şi asta nu ca o provocare întru renaştere şi forţă, ci anume pentru ca să le triumfe lor neputinţa, lipsa de onoare şi de personalitate. Un nou nihilism, identic cu cel de odinioară, va începe cu negarea poporului rus şi a independenţei sale. Şi important e că va căpăta atîta forţă şi se va întări atît de mult, încît, fără îndoială, va începe să ponegrească în gura mare tot ce are Rusia mai sfînt. Şi din nou cei tineri îşi vor dispreţui familiile, casele şi vor fugi de la bătrînii lor părinţi, care repetă pe de rost nesfîrşitele locuri comune şi vorbele răsuflate, de care s-a săturat toată lumea, despre măreţia Europei şi despre obligaţia noastră de a fi cît mai lipsiţi de personalitate. Şi, mai ales, se vor rosti acelaşi vechi refren, aceleaşi vechi cuvinte şi, pentru un timp îndelungat, nu ne vom putea aştepta la nimic nou! Nu, noi avem nevoie de război şi de victorie. Odată cu războiul şi cu victoria va veni un nou cuvînt, va începe o nouă viaţă, ne vom debarasa de funesta vorbărie de altădată. De fapt, care altădată? Această vorbărie ne sufocă şi acum, domnilor!

Dar trebuie să fim pregătiţi pentru orice; chiar dacă am presupune că războiul început acum va avea deznodămîntul cel mai rău cu putinţă, chiar dacă vom avea de îndurat amărăciunea de altădată, infamă, de care ne-am săturat peste măsură, colosul tot nu va fi zdruncinat şi, mai devreme sau mai tîrziu, va lua ce i se cuvine. Asta nu-i doar o speranţă, ci o certitudine absolută, şi în această imposibilitate de zdruncinare a colosului stă toată puterea noastră în faţa Europei, unde acum aproape toţi se tem că vechea lor clădire va fi zdruncinată şi tavanele vor cădea peste ei. Colosul este poporul nostru. Şi începutul războiului *popular* de acum şi toate împrejurările recente, care l-au precedat, au demonstrat clar tuturor celor care ştiu să vadă că sîntem uniţi şi proaspeţi, că forţele poporului nu sînt cîtuşi de puţin atinse de depravarea care i-a afectat pe înţelepţii noştri. Şi

ce serviciu ne-au făcut aceşti înţelepţi în faţa Europei! Ca ieri încă mai strigau să-i audă o lume întreagă că sîntem săraci şi nevrednici, rîdeau în bătaie de joc şi îi încredinţau pe toţi că spiritul nostru popular este absent pentru că *poporul* nu există, pentru că şi poporul nostru şi spiritul lui nu sînt decît invenţia fanteziilor la care se dedau unii visători domestici din Moscova, că cele optzeci de milioane de mujici ruşi nu sînt decît tot atîtea milioane de unităţi fiscale beţive, că nu există nici un fel de unitate între ţar şi popor, că aşa ceva există doar pe hîrtie, că totul, dimpotrivă, este zdruncinat şi mîncat de nihilism, că soldaţii noştri vor arunca armele şi vor fugi ca oile, că nu avem nici cartuşe, nici provizii şi că, în concluzie, vedem singuri că ne-am cocoşit şi ne-am aprins peste măsură, că de-abia aşteptăm un pretext ca să batem în retragere fără să încasăm scatoalcele, care ar fi într-un asemenea hal de ruşinoase, încît „nici noi nu le-am mai putea suporta", şi ne rugăm ca acest pretext să ni-l scornească Europa. Iată ce jurau înţelepţii noştri; or, aproape că nici nu te poţi supăra pe ei pentru asta, sînt părerea şi concepţiile lor, părerea şi concepţiile lor sincere. Şi, într-adevăr, sîntem săraci, da, sîntem vrednici de milă în multe privinţe; într-adevăr, avem atîtea rele, încît înţeleptul, mai ales dacă-i un „înţelept" de-al *nostru*, nu a putut să-şi „trădeze convingerile" şi nu a putut să nu exclame: „*Kaput* cu Rusia şi n-are rost să regretăm!". Aceste idei dragi ale înţelepţilor noştri au făcut înconjurul Europei, mai ales prin intermediul corespondenţilor europeni, care au dat năvală la noi înainte de război să ne studieze la faţa locului, să ne aplice punctele lor de vedere europene şi să ne aprecieze forţele cu unităţile lor, europene, de măsură. Se înţelege că nu i-au ascultat decît pe „înţelepţii şi rezonabilii" noştri. N-au fost în stare să vadă forţa poporului, spiritul poporului, şi prin toată Europa s-a răspîndit vestea că Rusia piere, că Rusia-i un nimic, că a fost, este

şi va fi un nimic. În Europa, au tresărit inimile inamicilor noştri dintotdeauna, inimile celor care ne urăsc pentru că-i sîcîim de cîteva secole, au tresărit inimile multor mii de ovrei din Europa şi inimile milioanelor de „creştini“ jidoviţi; inima lui Beaconsfield a tresărit: i s-a spus că Rusia va suporta totul, pînă la ultima şi cea mai ruşinoasă scatoalcă, dar nu se va implica în război, pentru că, pasămite, atît de puternică e „dorinţa ei de pace“. Dar Dumnezeu ne-a salvat, orbindu-i pe toţi; prea tare au crezut în pieirea şi în nimicnicia Rusiei, nevăzînd lucrul cel mai important. Au scăpat din vedere poporul rus şi un fapt colosal: unitatea dintre ţar şi poporul său! Numai *acest lucru* nu l-au observat! Pe deasupra, nu au putut nicicum să înţeleagă şi să creadă că ţarul nostru este într-adevăr iubitor de pace şi că într-adevăr îi pare rău de sîngele oamenilor: credeau că toate astea sînt la noi din cauza „politicii“. Nu văd nimic nici chiar azi: ţipă că la noi, deodată, după manifestul ţarului, a apărut „patriotismul“. Dar de patriotism este vorba, această unitate dintre ţar şi poporul său în vederea unui ţel măreţ să nu însemne *decît* patriotism? Principala noastră forţă constă tocmai în faptul că ei nu înţeleg deloc Rusia! Ei nu ştiu că pe lumea asta nu ne poate învinge nimic, că putem, poate, să pierdem bătălii, dar vom rămîne totuşi invincibili prin însăşi unitatea noastră de spirit şi prin conştiinţa noastră populară. Că noi nu sîntem Franţa, care se află toată la Paris, că nu sîntem Europa, care depinde în întregime de bursele burgheziei sale şi de „liniştea“ proletariatului ei, linişte cumpărată cu ultimele eforturi ale guvernelor de acolo şi doar pentru moment. Ei nu înţeleg şi nu ştiu că, dacă vom *vrea*, nu ne vor învinge nici toţi evreii din Europa, chiar dacă s-ar aduna laolaltă, nici milioanele aurului lor, nici milioanele armatelor lor, că, dacă vom vrea noi, nu vom putea fi forţaţi să facem ceea ce nu vrem şi nu există pe întregul pămînt o putere care să ne poată

impune ceva. Păcat doar că de aceste cuvinte se va rîde nu numai în Europa, dar şi la noi, şi nu vor rîde numai înţelepţii şi raţionalii noştri, dar chiar şi ruşii adevăraţi din elita intelectuală – atît de puţin ne înţelegem pe noi înşine, atît de puţin ne dăm seama de forţa noastră dintotdeauna, care, slavă Domnului, pînă astăzi s-a păstrat intactă. Nu înţeleg aceşti oameni buni că la noi, în ţara noastră necuprinsă, aparte, în cel mai înalt grad neasemănătoare cu Europa, chiar şi tactica militară (un lucru atît de comun!) poate fi absolut neasemănătoare cu cea europeană, că fundamentele tacticii europene – banii şi organizarea erudită a invaziilor unei armate de şase sute de mii de soldaţi[68] – pot rata, confruntîndu-se cu o forţă nouă, necunoscută lor, ale cărei baze se află în natura imensului pămînt rusesc şi în natura unificatoare a spiritului rus. Fie, *deocamdată,* asta n-o ştiu atîţia oameni buni (n-o ştiu şi se intimidează). În schimb, o ştiu ţarii noştri şi o simte poporul nostru. Alexandru I a ştiut că avem această forţă aparte atunci cînd a spus că îşi va lăsa barbă şi va pleca în codri împreună cu poporul său, dar nu-şi va preda sabia şi nu se va supune voinţei lui Napoleon[69]. Şi, desigur, lovindu-se de o astfel de forţă, Europa întreagă s-ar nărui, pentru că nu are nici destui bani, nici destulă unitate organizatorică pentru un asemenea război. Cînd toţi ruşii vor afla că sîntem atît de puternici, atunci vom ajunge să nu mai luptăm, atunci Europa va începe să creadă în noi şi *ne va descoperi*, aşa cum a descoperit cîndva America. Dar pentru asta e nevoie ca, în locul lor, noi să ne descoperim mai repede pe noi înşine, ca intelectualitatea noastră să înţeleagă că nu mai are dreptul să rămînă dezbinată şi ruptă de poporul ei...

II. Războiul nu este întotdeauna bici, uneori este şi valoare

Dar înţelepţii noştri se agaţă şi de un alt aspect al problemei: ei propovăduiesc dragostea de oameni, umanismul, se lamentează pentru sîngele vărsat, spun că în război ne vom sălbătici şi ne vom pîngări şi mai mult şi astfel ne vom îndepărta şi mai mult de progresul lăuntric, de evoluţia veritabilă, de ştiinţă. Da, desigur, războiul este un rău, dar aceste raţionamente conţin şi multe erori şi, la urma urmei, ne-am săturat de atîta morală burgheză! Eroismul sacrificiului de sine prin vărsarea propriului sînge pentru tot ceea ce considerăm sfînt este, evident, mai moral decît întreg catehismul burghez. Avîntul spiritului unei naţiuni spre o idee generoasă este un impuls către înainte, şi nu sălbăticire. Desigur, putem să ne înşelăm în ceea ce considerăm a fi o idee generoasă; dar dacă ceea ce luăm drept lucru sfînt este ceva ruşinos şi corupt, atunci nu vom scăpa de pedeapsa naturii înseşi: ţelurile ruşinoase şi corupte poartă în sine moartea şi, mai devreme sau mai tîrziu, se vor condamna singure. De pildă, un război provocat de dragul îmbogăţirii, din pricina comandamentelor bursei nesătule, rezultă, în principiu, din aceeaşi lege, comună tuturor popoarelor, a dezvoltării personalităţii naţionale; însă există o limită, care, în această dezvoltare, nu poate fi depăşită şi dincolo de care orice achiziţie, orice dezvoltare înseamnă deja un exces, poartă în sine boala, iar apoi şi moartea. Astfel, dacă Anglia ar interveni în favoarea Turciei în actualul conflict răsăritean şi dacă, de dragul intereselor sale comerciale, ar uita cu totul gemetele omenirii chinuite, fără îndoială că, mai devreme sau mai tîrziu, sabia ridicată se va întoarce tot împotriva ei. Dimpotrivă: ce este mai sfînt şi mai curat decît eroismul războiului pe care îl poartă acum Rusia? Se va spune că, „chiar dacă Rusia nu merge la luptă decît pentru eliberarea popoarelor oprimate şi pentru renaşterea independenţei acestora, totuşi, prin asta, aceleaşi popoare vor deveni aliaţii ei, iar

Rusia îşi va spori astfel forţa, ceea ce, fireşte, reprezintă aceeaşi lege a dezvoltării personalităţii naţionale, spre care tinde şi Anglia. Şi întrucît ideea «panslavismului», prin anvergura sa colosală, poate, fără îndoială, să sperie Europa, atunci, numai în virtutea legii autoconservării, Europa are dreptul neîndoielnic de a ne opri, la fel cum, de altfel, şi noi sîntem îndreptăţiţi să mergem înainte, fără să ţinem cîtuşi de puţin cont de frica ei şi conducîndu-ne în mişcarea noastră doar după vigilenţa politică şi bunul-simţ. Astfel, în asta nu există nici nimic sfînt, nici nimic ruşinos, nu există decît eternul instinct animalic al popoarelor, căruia, fără excepţie, i se supun toate etniile de pe pămînt, care au o dezvoltare încă insuficientă şi imperfectă. Cu toate acestea, conştiinţa acumulată, ştiinţele şi omenia, mai devreme sau mai tîrziu, trebuie neapărat să slăbească străvechiul instinct animalic al naţiunilor inconştiente şi, din contra, să le insufle tuturor dorinţa de pace, de concordie internaţională şi de reuşită umanitară. Aşa că, totuşi, trebuie să propovăduim pacea, nu vărsarea de sînge".

Vorbe sfinte! Dar, în cazul de faţă, ele parcă n-ar putea fi aplicate Rusiei sau, ca să mă exprim mai bine, Rusia reprezintă, în momentul istoric actual al întregii Europe, un fel de excepţie, ceea ce este realmente aşa. Într-adevăr, dacă Rusia, care acum a intervenit într-un mod atît de dezinteresat şi loial pentru salvarea şi renaşterea popoarelor oprimate, va deveni ulterior şi mai puternică datorită acestora, totuşi, chiar şi în acest caz, ea va constitui exemplul cel mai singular, la care, cîntărind totul cu propria ei unitate de măsură, Europa nu se aşteaptă. Întărindu-se, chiar excesiv, prin alianţa cu popoarele eliberate tot de ea, nu se va năpusti asupra Europei cu sabia, nu va înşfăca şi nu-i va confisca nimic, cum ar face Europa, cu siguranţă, dacă ar găsi posibilitatea de a se coaliza din nou împotriva Rusiei, şi cum au făcut toate

naţiunile din Europa, de-a lungul întregii lor existenţe, de îndată ce una din ele căpăta posibilitatea de a se întări pe seama vecinei sale. (Şi asta din timpurile cele mai sălbatice şi mai barbare ale Europei, pînă la atît de recentul război franco-prusac, eveniment petrecut în contemporaneitatea noastră imediată. Şi unde a dispărut atunci toată civilizaţia lor? Una dintre cele mai savante şi mai cultivate dintre naţiuni s-a repezit asupra alteia, la fel de savantă şi de cultivată şi, profitînd de ocazie, a devorat-o ca o fiară sălbatică, i-a băut sîngele, a stors-o complet de seva miliardelor luate drept tribut şi din trupul ei şi-a tăiat o halcă întreagă, adică a lăsat-o fără două dintre cele mai frumoase provincii[70]! Într-adevăr, are Europa vreo vină dacă, după toate acestea, nu poate înţelege menirea Rusiei? Ei, atît de orgolioşi, de savanţi şi de puternici, să înţeleagă şi să admită, chiar şi sub formă de ipoteză, că Rusia este predestinată şi creată, poate, chiar pentru salvarea lor şi că numai ea, poate, va rosti în cele din urmă acest cuvînt al mîntuirii?) O, da, desigur, nu numai că nu le vom lua nimic, dar prin faptul că vom deveni excesiv de puternici (printr-o alianţă de dragoste şi fraternitate, nu prin cucerire şi violenţă) vom căpăta, în sfîrşit, posibilitatea să nu scoatem sabia din teacă, ci, dimpotrivă, în calmul puterii noastre, să fim noi înşine un exemplu de pace sinceră, de concordie internaţională şi dezinteresare. Vom fi primii care vom declara omenirii că nu prin reprimarea personalităţilor altor naţionalităţi dorim noi să ne atingem propria reuşită, ci, din contra, n-o vedem decît în dezvoltarea cea mai liberă şi cea mai independentă a tuturor celorlalte naţiuni şi în unirea frăţească cu acestea, completîndu-ne unii pe alţii, altoind pe trupul nostru particularităţile lor organice şi oferindu-le şi noi mlădiţe pentru a şi le altoi, comunicînd unii cu alţii în suflet şi spirit, învăţînd de la ceilalţi şi învăţîndu-i pe ei – şi tot

aşa, pînă cînd omenirea, ajungînd, prin comunicarea dintre naţiuni, la unitatea generală, ca un măreţ şi magnific arbore, va face umbră pămîntului fericit. O, de aceste cuvinte „fantastice“ n-au decît să rîdă toţi „oamenii universali“, toţi cei care-şi denigrează ţara, dar nu e vina noastră dacă în asta credem, adică dacă mergem mînă în mînă cu poporul nostru, care în asta crede. Întrebaţi poporul, întrebaţi-i pe soldaţi: pentru ce se ridică, pentru ce merg şi ce doresc de la războiul actual, şi toţi, ca un singur om, vă vor răspunde că merg să-l slujească pe Iisus şi să-şi elibereze fraţii oprimaţi şi nici unul dintre ei nu se gîndeşte la cucerire. Da, aici, chiar în războiul de acum, vom demonstra întreaga noastră idee despre viitoarea menire a Rusiei în Europa, o vom demonstra tocmai prin faptul că, eliberînd teritoriile slave, nu ne vom însuşi nici un petic de pămînt (aşa cum de pe acum visează Austria[71]), ci, dimpotrivă, vom avea grijă să se înţeleagă reciproc şi le vom apăra independenţa chiar luptînd cu întreaga Europă. Iar dacă lucrurile stau astfel, atunci ideea noastră este sfîntă, iar războiul nostru nu este cîtuşi de puţin „străvechiul instinct animalic al naţiunilor inconştiente“, ci chiar primul pas spre realizarea păcii veşnice în care avem norocul să credem, spre realizarea concordiei *cu adevărat* internaţionale şi a propăşirii *cu adevărat* umanitare! Deci, nu întotdeauna trebuie să propovăduim numai pacea şi nu neapărat doar în pace stă salvarea, ci uneori ea se află şi în război.

III. Este salvator sîngele vărsat?

„Dar sîngele, totuşi sîngele“, repetă întruna înţelepţii şi, zău, toate frazele astea oficiale despre sînge nu sînt adesea decît cuvinte goale şi bombastice, rostite cu anumite scopuri. Celor de la bursă, de pildă, le place extraordinar de mult să vorbească astăzi despre caritate. Şi mulţi dintre cei care vorbesc astăzi despre caritate nu sînt decît

nişte negustori de caritate. Totuşi, poate că, dacă n-am avea război, s-ar vărsa şi mai mult sînge. Credeţi-mă că în anumite cazuri, dacă nu cumva mai în toate (cu excepţia, poate, a războaielor civile), războiul este *tocmai* procesul prin care, cu vărsare minimă de sînge, cu durere minimă şi cu efort minim, se realizează pacea internaţională şi se stabilesc, chiar aproximativ, nişte relaţii cît de cît normale între naţiuni. Desigur, e trist, dar ce să facem dacă aşa stau lucrurile? Mai bine să scoţi odată sabia din teacă decît să suferi la nesfîrşit. Şi cu ce-i mai rău războiul decît pacea actuală dintre naţiunile civilizate? Dimpotrivă, nu războiul, ci mai curînd pacea, pacea îndelungată îl sălbăticeşte şi îl abrutizează pe om. O pace îndelungată generează întotdeauna cruzime, laşitate, egoism grosolan, sătul şi, mai ales, stagnare intelectuală. În cursul unei lungi perioade de pace se îngraşă doar călăii şi exploatatorii popoarelor. Se ştie că pacea dă naştere bogăţiei, dar numai pentru a zecea parte din oameni, iar această a zecea parte, infectîndu-se cu bolile bogăţiei, contaminează celelalte nouă zecimi, fără a le transmite şi bogăţia. Şi celelalte nouă zecimi se îmbolnăvesc de desfrîu şi cinism. Din cauză că bogăţia se acumulează excesiv în mîinile aceloraşi oameni, la deţinătorii acestora se dezvoltă grosolănia sentimentelor. Simţul rafinamentului se transformă în aviditate de excese capricioase şi de anormalităţi. Voluptatea ia o amploare teribilă. Voluptatea generează cruzime şi laşitate. Sufletul greoi şi grosolan al voluptuosului este mai feroce decît oricare alt suflet, chiar şi corupt. Cîte un voluptuos, care leşină la vederea sîngelui ce curge dintr-un deget tăiat, nu-l iartă pe un sărac şi îl aruncă în închisoare pentru o datorie de nimic. Iar cruzimea generează o grijă intensă, mult prea laşă, pentru îndestularea propriei persoane. Această laşă grijă de sine, într-o îndelungată perioadă de pace, se transformă în cele din urmă într-un fel de groază

panicată pentru propria ființă, se transmite tuturor straturilor societății, naște cumplita lăcomie de a aduna și a face rost de bani. Se pierde credința în solidaritatea umană, în frăția lor, în ajutorul societății, se proclamă în gura mare teza: „Fiecare pentru sine și în folosul său“; săracul vede prea bine cine-i bogatul și ce fel de frate îi este și iată că toți se izolează și nu comunică între ei. Egoismul ucide generozitatea. Numai arta mai menține în societate o viață superioară și trezește sufletele care dorm în perioadele de pace îndelungată. Iată de ce s-a și scornit ideea că arta nu poate înflori decît în perioadele de pace îndelungată; or, aceasta este o gravă eroare: în perioadele de pace îndelungată, arta, adică arta *adevărată* se dezvoltă tocmai fiindcă merge în contrasens cu îndestularea greoaie și depravată a sufletelor și, dimpotrivă, prin creațiile sale, în aceste perioade, cheamă întotdeauna la un ideal, generează protest și indignare, tulbură societatea și îi face adesea să sufere pe oamenii ce doresc cu ardoare să se trezească și să iasă din groapa cu duhori pestilențiale. Așadar, rezultă că o lungă perioadă de pace burgheză, în cele din urmă, generează totuși aproape de la sine necesitatea războiului, o extrage din sine ca pe o consecință jalnică, dar de data aceasta mobilul nu mai este un scop măreț și just, demn de o mare națiune, ci războiul este provocat de meschine interese de bursă, de necesitatea acaparării de noi piețe, de care au nevoie exploatatorii, de perspectiva obținerii de noi sclavi, necesari deținătorilor de saci cu aur – într-un cuvînt, războiul izbucnește din niște cauze care nu sînt justificate nici măcar de necesitatea autoconservării, și, dimpotrivă, sînt semne că organismul națiunii se află într-o stare capricioasă, maladivă. Aceste interese și războaiele, declanșate pentru satisfacerea lor, depravează și chiar duc popoarele la pierzanie, în timp ce războaiele duse în vederea realizării unui scop generos, a eliberării

celor oprimaţi, purtate în numele unei idei dezinteresate şi sfinte, aceste războaie, deci, nu fac decît să purifice aerul contaminat de miasmele acumulate în timp, vindecă spiritul, alungă laşitatea ruşinoasă şi lenea, proclamă şi fixează un scop ferm, dau şi clarifică ideea la înfăptuirea căreia este chemată o naţiune sau alta. Un asemenea război fortifică fiecare suflet prin conştiinţa sacrificiului de sine şi spiritul întregii naţiuni prin conştiinţa solidarităţii reciproce şi a unirii tuturor membrilor care alcătuiesc naţiunea. Şi, mai ales, o face prin conştiinţa datoriei împlinite şi a realizării unei fapte bune: „Nu am decăzut atît de mult şi nu sîntem atît de corupţi, există şi în noi ceva uman!“. Şi uitaţi-vă cu ce şi-au început predica aceşti propovăduitori ai noştri, apăruţi mai ieri, care vorbesc de pace şi de caritate: au început de-a dreptul cu cea mai neomenească cruzime. Ei înşişi nu au vrut şi i-au împiedicat şi pe alţii să-i ajute pe mucenicii care ne chemau. Fiind aparent atît de caritabili şi sensibili, au negat în batjocură şi cu sînge rece că noi avem nevoie de un sacrificiu de sine şi de o mare faptă spirituală. Au dorit să împingă Rusia pe drumul cel mai josnic şi mai nedemn de o mare naţiune, ca să nu mai vorbim de dispreţul arătat poporului, care, în martirii slavi, îşi recunoştea fraţii, nemaivorbind, deci, nici de ruptura lor orgolioasă de voinţa poporului, mai presus de care au pus falsul lor iluminism „european“. Teza lor preferată era: „Doctore, vindecă-te pe tine însuţi“. „Vă grăbiţi să-i vindecaţi şi să-i salvaţi pe alţii, dar nici măcar şcoli nu aveţi“, ne atrăgeau ei atenţia. „Ei bine, noi mergem tocmai ca să ne vindecăm. Şcolile sînt, desigur, un lucru important, dar şcolile au nevoie de un spirit şi de o direcţie. Noi acum mergem ca să ne îmbogăţim în spirit şi să facem rost de o direcţie sănătoasă. Şi vom face rost de ea, mai ales dacă Dumnezeu ne va trimite victoria. Ne vom întoarce cu conştiinţa faptului că am făcut un bine

dezinteresat, că am slujit glorios omenirea cu sîngele nostru, cu conştiinţa forţei şi energiei noastre renăscute – şi toate astea în locul ruşinoaselor şovăieli, atît de recente, ale gîndirii noastre, în locul stagnării inerte, în locul europenismului de împrumut, care nu poate duce la nimic. Dar cel mai important e că vom intra în contact şi ne vom uni mai strîns cu poporul, căci numai la el şi în el vom găsi leacul bolii noastre de două secole, al debilităţii noastre care ţine de două veacuri."

De fapt, se poate spune că, dacă societatea este bolnavă şi infestată, chiar şi o binefacere, cum este o lungă perioadă de pace, în loc să fie folositoare societăţii, îi face rău. Acest lucru se poate spune chiar şi despre întreaga Europă în general. Nu degeaba, de cînd cunoaştem noi Europa, nu a existat nici o generaţie care să nu fi trecut prin război. Deci, se vede că şi războiul este necesar la ceva, vindecă ceva, uşurează omenirea. Toate acestea sînt revoltătoare, dacă le luăm la modul abstract, dar în practică, se pare, lucrurile stau cum am spus şi asta se întîmplă tocmai datorită faptului că, pentru un organism infestat, chiar şi o binefacere precum pacea se transformă în ceva nociv. Totuşi, util se dovedeşte a fi doar războiul întreprins pentru o idee, pentru un principiu superior şi generos, pe care nu-l provoacă interesul material, o cotropire hrăpăreaţă sau violenţa orgolioasă. Războaiele de acest fel nu au făcut decît să abată naţiunile pe un drum fals şi întotdeauna le-au dus la pierzanie. Dacă nu noi, atunci cel puţin copiii noştri vor vedea cum va sfîrşi Anglia. Acum, pentru toţi cei care sîntem pe lume, „timpul este aproape"[72]. Şi nu-i prea tîrziu.

IV. Opinia „celui mai blînd" ţar[73] în privinţa problemei răsăritene

Mi s-a transmis un extras dintr-o scriere editată anul trecut la Kiev: *Statul moscovit în timpul lui Aleksei Mihailovici şi al patriarhului Nikon, după însemnările arhiepiscopului Pavel din Alep*. Lucrare de I. Obolenski, Kiev, 1876, pp. 90-91. Este o pagină din scrierea altuia, dar e atît de caracteristică şi interesantă, iar opera însăşi este, probabil, atît de puţin cunoscută de marea masă a cititorilor, încît m-am decis să inserez în *Jurnal* aceste cîteva rînduri. Este opinia lui Aleksei Mihailovici în privinţa problemei răsăritene, opinia „celui mai blînd“ ţar, dar care a trăit cu două secole în urmă, sînt lacrimile pe care le-a vărsat atunci din cauză că nu putea fi ţar eliberator.

Se zicea că de Sf. Paşte (1656), ţarul, dîndu-şi „Hristos a înviat“ cu negustorii greci aflaţi la Moscova, le-a spus printre altele: „Vreţi şi aşteptaţi cumva să vă eliberez din robie şi să vă răscumpăr?“. Şi cînd aceştia i-au răspuns: „Cum se poate altfel? Cum să nu ne dorim asta?“, el a adăugat: „Aşa-i. De aceea, cînd vă veţi întoarce în ţara voastră, îndemnaţi-i pe toţi călugării şi episcopii să se roage lui Dumnezeu şi să săvîrşească liturghia pentru mine, pentru ca rugăciunile lor să-mi dea puterea să tai capul duşmanului lor“. Şi, vărsînd lacrimi îmbelşugate, a spus apoi, adresîndu-li-se dregătorilor: „Mi se rupe inima de înrobirea bieţilor oameni, care sînt în mîinile duşmanilor credinţei noastre; Dumnezeu îmi va cere socoteală în ziua judecăţii *dacă, avînd posibilitatea să-i eliberez, n-aş profita de ea*. Nu ştiu cît de mult va mai ţine proasta stare a treburilor statului, dar de pe vremea tatălui meu şi a înaintaşilor lui n-au contenit a veni la noi – cu plîngeri că sînt asupriţi de cotropitori – patriarhi, episcopi, călugări şi bieţi oameni de rînd, şi dintre ei nici unul nu a venit decît urmărit de grea tristeţe şi de cruzimile stăpînilor lor; şi mi-e frică de întrebările pe care mi le va pune Domnul în acea zi: şi mi-am pus în minte că, dacă aşa va voi

Dumnezeu, îmi voi pierde toată oastea şi-mi voi cheltui toată vistieria, îmi voi vărsa sîngele pînă la cea din urmă picătură, dar voi încerca să-i eliberez“. La toate astea, dregătorii i-au răspuns: „Doamne, dăruieşte-i după dorinţa inimii Tale“.

67 Manifestul de intrare a Rusiei în război, dat la 12 aprilie 1877 la Chişinău.

68 Aluzie la invazia din 1812 a lui Napoleon I.

69 Acestea sînt cuvintele menţionate de memorialiştii oficiali. În realitate, atitudinea lui Alexandru I a fost mult mai puţin eroică.

70 Este vorba de provinciile Alsacia şi Lorena, anexate de Germania.

71 Austro-Ungaria „visa“ să anexeze Bosnia şi Herţegovina. În martie 1877, Alexandru al II-lea a promis în secret că va ceda aceste teritorii, dacă Austro-Ungaria va păstra neutralitatea.

72 *Matei* 26, 18: „Timpul Meu este aproape; la tine vreau să fac Paştile cu ucenicii mei“.

73 „Cel mai blînd“ este atributul ţarului Aleksei Mihailovici (1629-1676).

Capitolul al II-lea

Visul unui om ridicol
Povestire fantastică

I

Sînt un om ridicol. Ei îmi spun acum nebun. Asta ar fi o avansare în rang, dacă n-aş rămîne pentru ei la fel de ridicol ca înainte. Dar acum nu mă mai supăr, acum îmi sînt dragi cu toţii şi chiar şi cînd îşi rîd de mine – şi atunci îmi sînt chiar deosebit de dragi. Aş rîde şi eu cu ei, adică nu de mine, ci de dragul lor, dacă, privindu-i, nu m-aş simţi atît de trist. Trist, fiindcă ei nu ştiu adevărul, iar eu ştiu adevărul. Ah, ce greu îţi e atunci cînd numai tu ştii adevărul! Dar ei nu vor înţelege asta. Nu, nu vor înţelege.

Iar înainte eram foarte amărît că păream ridicol. Nu păream, eram. Întotdeauna am fost ridicol şi asta o ştiu, poate, chiar de la naştere. Poate de la şapte ani am ştiut că-s ridicol. Apoi am învăţat la şcoală, pe urmă la universitate şi ce credeţi? Pe măsură ce înaintam în învăţătură, învăţam că sînt ridicol. Aşa că, pentru mine, toată ştiinţa mea de la universitate parcă n-a existat pînă la urmă decît ca să-mi dovedească şi să-mi explice, pe măsură ce o aprofundam, că sînt ridicol. În viaţă era ca în ştiinţă. De la un an la altul, creştea şi se întărea în mine aceeaşi certitudine a înfăţişării mele ridicole în toate privinţele. Toţi şi-au rîs de mine întotdeauna. Dar nimeni dintre ei nu ştia şi nu bănuia că, dacă exista pe pămînt vreun om care să ştie mai bine decît toţi că sînt ridicol, acela eram chiar eu, şi cel mai tare mă durea tocmai să constat că ei nu ştiu asta, dar aici eu eram vinovatul: am fost întotdeauna atît de mîndru, că nici în ruptul capului n-aş fi recunoscut asta faţă de cineva. Această mîndrie creştea în mine odată cu anii şi, dacă s-ar fi întîmplat să recunosc în faţa cuiva că-s

ridicol, atunci, mi se pare, imediat, în aceeaşi seară mi-aş fi zburat creierii cu un foc de pistol. O, cît am mai suferit în adolescenţă, temîndu-mă că nu voi rezista şi într-o bună zi voi recunoaşte totul în faţa colegilor! Dar, trecînd de adolescenţă şi păşind în tinereţe, deşi aflam an de an tot mai mult despre teribila mea calitate, cine ştie de ce, m-am calmat puţin. Chiar că „cine ştie de ce“, pentru că nici acum habar n-am de ce m-am calmat. Poate pentru că în sufletul meu se amplifica tot mai mult teribila angoasă provocată de ceva care era de-acum infinit mai presus de mine, anume de convingerea, care-mi căşunase, cum că pretutindeni în lume *e totuna*. Asta o presimţisem de foarte mult timp, dar convingerea deplină a apărut nu ştiu cum instantaneu în anul din urmă. Am simţit deodată că mi-ar fi *totuna* dacă lumea ar exista sau dacă n-ar fi nimic nicăieri. Am început să percep şi să simt cu întreaga mea fiinţă că *n-a existat nimic în vremea mea*. La început tot mi se părea că, în schimb, multe au fost înainte, însă apoi am înţeles că nici înainte de mine nu a fost nimic, ci doar, cine ştie de ce, mi se părea. Încetul cu încetul m-am convins că nici nu va fi ceva vreodată. Atunci am încetat deodată să mai fiu supărat pe oameni şi mai că am încetat să-i mai observ. Zău, asta se putea vedea chiar şi în fleacurile de tot nimicul: se întîmpla, de pildă, să merg pe stradă şi să mă lovesc de oameni. Şi nu că aş fi fost îngîndurat, n-aveam la ce mă gîndi, pe atunci renunţasem cu totul la gîndire: îmi era totuna. Şi măcar dacă mi-aş mai fi rezolvat problemele; o, n-am rezolvat nici una, şi cîte nu aveam! Dar mi-a devenit *totuna*, şi toate problemele au dispărut.

Şi iată, după asta, am aflat adevărul. Adevărul l-am aflat în noiembrie trecut, şi anume pe trei noiembrie, şi de atunci mi-l amintesc în fiecare clipă. S-a întîmplat într-o seară sumbră, în cea mai sumbră seară din cîte pot exista. Atunci, pe la ora

zece şi ceva, mă întorceam acasă şi, ţin minte, m-am gîndit că nu poate exista un timp mai sumbru. Chiar şi în sens fizic. Plouase cu găleata toată ziua şi fusese ploaia cea mai rece şi mai sumbră, o ploaie chiar ameninţătoare, asta o ţin minte, vădit ostilă oamenilor şi, deodată, către ora unsprezece, a încetat şi s-a lăsat o umezeală cumplită, mai pătrunzătoare şi mai rece decît atunci cînd ploua şi din toate ieşea un fel de abur, din fiecare piatră de pe stradă şi din fiecare ulicioară dacă te uitai în adîncul ei, de departe, din stradă. Deodată mi s-a năzărit că, dacă s-ar fi stins peste tot becurile cu gaz ar fi fost mai plăcut, pe cînd cu gazul aprins inima e mai dezolată, pentru că gazul luminează totul. În ziua aceea nu mîncasem aproape nimic şi de cu seară stătusem la un inginer, care mai avea doi prieteni în vizită. Tăcusem tot timpul şi, se pare, îi plictisisem. Vorbeau despre ceva provocator şi, la un moment dat, chiar se înfierbîntaseră. Dar le era totuna, asta am văzut-o, şi se înfierbîntaseră doar de formă. Chiar le-am spus-o nitam-nisam: „Domnilor, în definitiv, zic eu, vă e totuna!“. Nu s-au supărat şi au început să rîdă cu toţii de mine. Asta pentru că o spusesem fără vreo urmă de reproş şi doar pentru că îmi era totuna. Au văzut că îmi era totuna. Au văzut că-mi era totuna şi s-au înveselit.

Pe stradă, cînd m-am gîndit la gaz, m-am uitat la cer. Cerul era cumplit de întunecat, dar se puteau distinge clar nişte nori zdrenţuiţi, iar printre ei nişte pete negre şi fără fund. Deodată, într-una din petele acelea am observat o steluţă şi am început s-o privesc insistent. Asta pentru că steluţa mi-a dat o idee: m-am hotărît să mă omor în noaptea aceea. Sinuciderea o pusesem la cale cu două luni înainte, şi cît eram eu de sărac, îmi cumpărasem totuşi un pistol superb pe care îl încărcasem în aceeaşi zi. Însă se şi scurseseră două luni, iar pistolul zăcea în sertar; dar mi-era totuna într-un asemenea hal, încît voiam să prind în fine un moment cînd nu-mi va

mai fi chiar atît de totuna, nici eu nu ştiu la ce bun. Şi astfel, în aceste două luni, noapte de noapte, întorcîndu-mă acasă, mă gîndeam că o să mă împuşc. Tot aşteptam momentul. Şi iată că acum această steluţă îmi dăduse ideea, iar eu stabilisem că evenimentul se va produce neapărat în noaptea aceea. De ce steluţa mi-a dat ideea – nu ştiu.

Şi aşa, cînd mă uitam la cer, m-a prins deodată de cot fetiţa asta. Strada era de-acum pustie şi nu se mai vedea aproape nici un trecător. În depărtare, un vizitiu dormea în birja lui. Fetiţa avea vreo opt ani, purta băsmăluţă şi paltonaş, era udă leoarcă, dar cel mai bine mi s-au întipărit în minte ghetuţele ei ude şi rupte, şi acum mi le amintesc. Mai ales ghetuţele mi-au sărit în ochi. Deodată ea a început să mă tragă de cot şi să mă cheme. Nu plîngea, dar ţipa nişte cuvinte sacadate, pe care nu le putea pronunţa clar pentru că era scuturată de frisoane. O îngrozise ceva şi striga disperată: „Mămica! Mămica!". Am dat să mă întorc spre ea, dar n-am scos o vorbă şi mi-am continuat drumul, iar ea fugea şi mă trăgea de cot şi în vocea ei s-a făcut auzit acel sunet care, la copiii foarte speriaţi, înseamnă disperare. Cunosc acest sunet. Chiar dacă nu spunea decît crîmpeie de cuvinte, am înţeles că mama ei murea pe undeva sau că li s-a întîmplat ceva acolo şi fetiţa a ieşit în fugă să cheme pe cineva, să găsească ceva ca să-şi ajute mama. Însă nu m-am dus după ea, ci, dimpotrivă, mi-a venit deodată ideea s-o gonesc. I-am spus mai întîi să caute un vardist. Dar ea şi-a împreunat deodată mînuţele şi, plîngînd cu sughiţuri, gîfîind, tot alerga pe lîngă mine şi nu mă lăsa. Atunci am bătut din picior şi am ţipat la ea. Ea n-a strigat decît: „Domnule, domnule!..." dar m-a părăsit brusc şi a trecut în goană strada: acolo mai apăruse un trecător şi ea, probabil, m-a lăsat pe mine ca să se repeadă la acesta.

Am urcat la etajul meu, al patrulea. Stau cu chirie, în clădirea noastră camerele sînt de

închiriat. A mea e sărăcăcioasă şi mică, iar fereastra e ca de mansardă, în formă de semicerc. Am un divan cu tapiţerie de muşama, o masă pe care-mi ţin cărţile, două scaune şi un fotoliu vechi, foarte vechi, dar voltairian. M-am aşezat, am aprins o lumînare şi am căzut pe gînduri. În camera de alături, dincolo de peretele despărţitor, continua tămbălăul. Ţinea de trei zile. În camera aceea locuia un căpitan în rezervă, care avea musafiri, vreo şase terchea-berchea care beau votcă şi jucau stos cu nişte cărţi vechi. În noaptea precedentă se încinsese o bătaie şi ştiu că doi dintre ei se păruiseră îndelung. Proprietăreasa a vrut să se plîngă la poliţie, dar se temea cumplit de căpitan. Drept chiriaşi, mai avem doar o doamnă mică de statură şi slăbuţă, soţie de ofiţer, venită din altă parte, cu trei copii mici, care s-au îmbolnăvit aici, în camera închiriată. Atît doamna, cît şi copiii mor de frica acestui căpitan, tremură toată noaptea şi îşi fac cruce, iar cel mai mic, tot de frică, a avut un fel de criză. Căpitanul, o ştiu sigur, opreşte uneori trecătorii de pe Nevski şi le cerşeşte de pomană. Nu-l angajează nimeni, dar, lucru ciudat (de asta şi povestesc), de-o lună întreagă de cînd stă la noi, nu mi-a provocat vreodată nici cel mai mic sentiment de ciudă. Desigur, am evitat de la bun început să fac cunoştinţă cu el, dar şi lui i s-a urît de prima dată cu mine şi oricît ar striga ei dincolo de peretele despărţitor, oricîţi ar fi acolo – mi-e întotdeauna totuna. Stau toată noaptea şi zău că nu-i aud, uit cu totul de ei. Căci eu nu dorm toată noaptea, pînă în zori, şi asta de un an încheiat. Stau toată noaptea la masă, în fotoliu, şi nu fac nimic. Cărţile le citesc numai ziua. Stau şi nici măcar nu mă gîndesc la ceva, pur şi simplu îmi rătăcesc nişte gînduri prin minte, iar eu le las în voia lor. Lumînarea arde toată într-o noapte. M-am aşezat în linişte la masă, am scos pistolul şi l-am pus în faţa mea. Ţin minte că, atunci cînd l-am pus, m-am întrebat: „Aşa să fie?“ şi mi-am răspuns

cît se poate de afirmativ: „Chiar aşa!“. Adică o să mă împuşc. Ştiam că în noaptea aceea o să mă împuşc cu siguranţă, dar nu ştiam cît o să mai stau la masă pînă atunci. Şi, desigur, m-aş fi împuşcat, dacă n-ar fi fost fetiţa aceea.

II

Vedeţi dumneavoastră, chiar dacă îmi era totuna, durerea, de pildă, o simţeam totuşi. Dacă m-ar fi lovit cineva, aş fi simţit durerea. Tot aşa era şi din punct de vedere moral: dacă s-ar fi întîmplat ceva vrednic de milă, aş fi simţit mila, ca şi atunci cînd încă nu-mi era chiar totuna în viaţă. Adineaori chiar simţisem mila: pe un copil l-aş fi ajutat neapărat. De ce n-am ajutat-o pe fetiţă? Din cauza unei idei care-mi căşunase atunci: cînd mă trăgea de mînecă şi mă chema, a apărut deodată o problemă pe care n-am putut s-o rezolv. Problema era deşartă, dar m-am înfuriat. M-am înfuriat ca urmare a concluziei că, dacă tot m-am hotărît că în noaptea aceea îmi pun capăt zilelor, înseamnă că, prin urmare, acum, mai mult ca niciodată, tot ce se întîmplă pe lume trebuie să mă lase rece, să-mi fie totuna. Atunci de ce am simţit deodată că nu mi-e totuna şi că mi-e milă de fetiţă? Îmi amintesc că mi-era tare milă de ea; chiar mă apucase un fel de durere ciudată şi absolut neverosimilă în situaţia mea. Nu ştiu, zău, să redau mai bine această senzaţie trecătoare, dar ea persista şi acasă, după ce mă aşezasem la masă şi eram tare iritat, cum nu mai fusesem de mult. Un raţionament îi urma altui raţionament. Vedeam limpede că dacă sînt om, dacă încă nu sînt un zero şi deocamdată nu m-am transformat într-un zero, înseamnă că trăiesc şi, prin urmare, pot să sufăr, să mă înfurii şi să simt ruşine pentru faptele mele. Fie. Dar dacă îmi pun capăt zilelor, de pildă, peste două ore, atunci ce-mi pasă mie de fetiţă şi ce-mi pasă mie de ruşine şi de orice pe lume? Mă transform într-un zero, într-un zero absolut. Şi oare conştiinţa faptului că imediat

nu voi mai exista *deloc* şi că, prin urmare, nimic nu va mai exista, nu putea să aibă cea mai mică influenţă nici asupra sentimentului de milă faţă de fetiţă, nici asupra celui de ruşine după mîrşăvia comisă? Căci începusem să bat din picior şi să ţip ca un sălbatic la bietul copil, tocmai pentru că „chipurile, nu numai că nu simt nici un pic de milă şi, chiar dacă aş face şi-o mîrşăvie lipsită de omenie, acum am voie, pentru că peste două ore totul se va stinge“. Mă credeţi că de asta am început să strig? Acum sînt aproape convins. Am văzut limpede că acum viaţa şi lumea parcă ar depinde de mine. S-ar putea spune chiar şi că acum lumea ar fi fost creată numai pentru mine; mă împuşc şi lumea va dispărea, cel puţin pentru mine. Ca să nu mai vorbim că, poate, într-adevăr nu va rămîne nimic pentru nimeni după mine şi întreaga lume, imediat ce conştiinţa mea se va stinge, va dispărea ca o fantomă, ca un atribut ce ţine doar de conştiinţa mea, şi va fi abolită, căci, poate, toată această lume şi toţi aceşti oameni nu sînt decît eu însumi. Îmi amintesc că, stînd şi cugetînd, tot răsuceam întrebările astea noi, care se înghesuiau una după alta, le dădeam altă direcţie şi scorneam ceva cu totul inedit. De exemplu, deodată mi-a venit în minte gîndul foarte ciudat că, dacă aş fi trăit înainte pe lună sau pe Marte şi aş fi comis acolo cea mai ruşinoasă şi mai necinstită faptă din cîte se pot imagina şi, din cauza ei, aş fi fost batjocorit şi dezonorat acolo într-un hal pe care nu ţi-l poţi închipui decît arareori într-un vis, într-un coşmar, şi dacă, nimerind apoi pe pămînt, mi-aş păstra conştiinţa faptei săvîrşite pe cealaltă planetă, ştiind, pe deasupra, că nu mă voi mai întoarce acolo nicidecum şi niciodată, atunci, uitîndu-mă de pe pămînt pe lună, mi-ar fi sau nu *totuna*? Aş simţi ruşine pentru fapta aceea sau nu? Erau nişte întrebări deşarte şi inutile, deoarece aveam de mult pistolul dinainte şi ştiam cu întreaga mea fiinţă că *asta* se va întîmpla cu

siguranţă, dar mă înfierbîntau şi mă făceau să turbez. Parcă nici nu mai puteam muri, înainte de a fi rezolvat ceva în prealabil. Într-un cuvînt, fetiţa asta m-a salvat, pentru că întrebările m-au făcut să amîn împuşcătura. Între timp, şi în camera căpitanului începuseră să se liniştească: terminaseră de jucat cărţi, se pregăteau de culcare şi, pînă una-alta, bombăneau şi îşi rosteau alene ultimele înjurături. Ei, atunci am adormit, stînd în fotoliul de lîngă masă, ceea ce nu mi se mai întîmplase pînă atunci. Am aţipit fără să-mi dau seama. Visele, se ştie, sînt ceva extrem de ciudat: un lucru îţi apare cu o claritate cutremurătoare, cu o precizie de filigran a detaliilor, iar peste altul sari, parcă fără să-l observi deloc, cum se întîmplă, de pildă, cu spaţiul şi cu timpul. Visele, se pare, nu sînt suscitate de raţiune, ci de dorinţă, nu de cap, ci de inimă, şi totuşi, cîte lucruri complicate n-a făcut uneori raţiunea mea în vis! Totuşi, cu raţiunea se petrec în vis chestii absolut de neconceput. Fratele meu, de pildă, a murit acum cinci ani. Uneori îl visez; ia parte la treburile mele, sîntem foarte preocupaţi şi totuşi eu, de-a lungul întregului vis, ştiu foarte bine şi nu uit că fratele meu e mort şi îngropat. Cum de nu mă mir că el, deşi mort, e totuşi aici, lîngă mine, şi îşi bate capul împreună cu mine? De ce raţiunea mea admite asta întru totul? Dar ajunge. Trec la visul meu. Da, atunci am avut acest vis, visul din trei noiembrie! Ei îşi bat joc acum de mine spunînd că n-a fost decît un vis. Dar oare nu-i totuna dacă a fost sau nu un vis, dacă acest vis mi-a vestit Adevărul? Căci dacă ai cunoscut o dată adevărul şi l-ai văzut, atunci ştii că acesta-i adevărul şi că altul nu există şi nu poate să existe, indiferent dacă dormi sau trăieşti. Bine, fie şi vis, dar această viaţă, pe care voi o ridicaţi atît de mult în slăvi, eu am vrut s-o sting prin suicid, iar visul meu, visul meu, o, el mi-a vestit o viaţă nouă, plină de măreţie, reînnoită, plină de forţă!

Ascultaţi!

III

Am spus că am adormit pe nesimţite şi continuîndu-mi parcă meditaţia asupra aceloraşi subiecte. Deodată am visat că iau pistolul şi, şezînd în fotoliu, îl îndrept spre inimă, spre inimă, nu spre cap; însă hotărîsem dinainte să mă împuşc neapărat în cap, şi anume în tîmpla dreaptă. Lipindu-mi ţeava de piept, am aşteptat o secundă sau două şi deodată lumînarea mea, masa şi peretele din faţa mea au început să se mişte şi să se legene. M-am grăbit să trag.

În vis, cazi uneori de sus, te înjunghie sau te bate cineva, dar niciodată nu simţi durerea, poate doar în afară de cazul cînd te loveşti într-adevăr de pat: atunci simţi durerea, care te trezeşte aproape întotdeauna. Tot aşa s-a întîmplat şi în visul meu: n-am simţit durere, dar mi s-a părut că, odată cu împuşcătura, s-a cutremurat totul în mine, că totul s-a stins deodată şi în jurul meu s-a făcut întuneric beznă. Orbisem parcă şi muţisem şi se făcea că stăteam întins pe ceva tare, cu faţa în sus, fără să văd nimic şi fără să pot face cea mai mică mişcare. În jurul meu nişte oameni umblă şi strigă, se aude vocea de bas a căpitanului, proprietăreasa ţipă strident, deodată urmează altă pauză şi iată-mă dus într-un sicriu închis. Şi simt cum se leagănă sicriul şi mă gîndesc la asta şi, brusc, pentru prima dată, sînt stupefiat de ideea că am murit, am murit cu totul, ştiu asta şi nu mă îndoiesc, nu văd şi nu mă mişc, dar în acelaşi timp simt şi judec. Însă mă împac repede cu asta şi, ca de obicei, ca în vis, accept realitatea fără discuţii.

Şi iată că mă îngroapă în pămînt. Toată lumea pleacă, eu rămîn singur, absolut singur. Nu mă mişc. Înainte, cînd îmi închipuiam aievea cum mă vor pune în mormînt, cu mormîntul propriu-zis asociam doar o senzaţie de umezeală şi de frig. Şi acum am simţit că mi-e foarte frig, mai ales la vîrful degetelor de la picioare, dar altceva n-am mai simţit.

Zăceam şi, ciudat, nu aşteptam nimic, acceptînd fără discuţie că un mort n-are la ce se aştepta. Dar era umezeală. Nu ştiu cît timp s-a scurs: o oră, cîteva zile sau multe zile. Dar iată că deodată pe ochiul stîng, închis, strecurată prin capacul sicriului, mi-a căzut o picătură de apă, după un minut a mai căzut una, apoi, peste încă un minut, încă una şi aşa mai departe, la intervale de cîte un minut. O indignare profundă m-a cuprins brusc şi deodată am simţit în inimă o durere fizică: „E rana mea, m-am gîndit, e împuşcătura, acolo-i glonţul...". Iar picătura tot cădea la fiecare minut, nimerind de-a dreptul pe ochiul meu închis. Şi deodată am strigat, nu cu vocea, pentru că eram nemişcat, ci cu toată fiinţa mea către stăpînul a tot ceea ce se întîmpla cu mine:

— Oricine ai fi, dacă eşti şi dacă există ceva mai raţional decît ceea ce se întîmplă acum, permite să fie şi aici. Dar dacă Te răzbuni pe mine, dacă, pentru sinuciderea necugetată, mă pedepseşti cu prelungirea unei existenţe diforme şi stupide, atunci să ştii că niciodată, nici un fel de chin care s-ar putea abate asupra mea nu se va putea compara cu dispreţul pe care-l voi simţi în tăcere, chiar dacă acest martiriu ar ţine milioane de ani!...

Am strigat şi am tăcut. Aproape un minut s-a scurs într-o linişte adîncă şi chiar a mai căzut o picătură, dar eu ştiam, ştiam şi credeam, cu o certitudine infinită şi imperturbabilă, că acum totul se va schimba neapărat. Şi deodată mormîntul meu s-a deschis. Adică nu ştiu dacă a fost deschis şi dacă ţărîna a fost dată deoparte, dar pe mine m-a luat o fiinţă întunecată, pe care n-o cunoşteam, şi ne-am pomenit amîndoi în spaţiu. Deodată am început să văd: era o noapte adîncă şi niciodată, niciodată nu mai fusese un asemenea întuneric! Zburam prin spaţiu şi eram de acum departe de pămînt. Nu-l întrebam nimic pe cel care mă ducea, aşteptam şi eram mîndru. Mă străduiam să mă conving pe mine însumi că nu mi-e teamă şi

încremeneam de încîntare la gîndul că nu mi-e teamă. Nu-mi amintesc cît timp am zburat şi nu-mi pot închipui: totul se întîmpla ca întotdeauna în vis, cînd transgresezi spaţiul, timpul, legile existenţei şi ale raţiunii, oprindu-te doar în locurile la care aspiră inima ta. Îmi amintesc că deodată am văzut în întuneric o mică stea. „E Sirius?“ am întrebat, neputînd să mă abţin, deşi nu voiam să întreb de nimic. „Nu, este chiar steaua pe care ai văzut-o printre nori, cînd te întorceai acasă“, îmi răspunse fiinţa care mă ducea undeva. Ştiam că avea parcă chip omenesc. Ciudat, nu-mi plăcea fiinţa aceea, chiar îmi inspira o aversiune profundă. Mă aşteptasem la un neant absolut şi de aceea mă împuşcasem în inimă. Şi iată-mă în mîinile unei fiinţe care, fireşte, nu-i omenească, dar *este*, există: „A, vasăzică este viaţă şi dincolo de mormînt!“ mi-am zis eu cu ciudata frivolitate a visului, dar esenţa inimii mele, în toată profunzimea ei, rămînea cu mine. „Şi dacă trebuie să exist din nou, m-am gîndit eu, dacă trebuie să trăiesc din nou după voinţa ineluctabilă a cuiva, nu vreau să fiu înfrînt şi înjosit!“ „— Ştii că mă tem de tine şi de asta mă dispreţuieşti?“ – i-am spus deodată însoţitorului meu, fără să mă abţin de la întrebarea umilitoare, care era o mărturisire, simţindu-mi umilinţa ca o împunsătură de ac în inimă. El nu mi-a răspuns, dar am simţit deodată că nu sînt dispreţuit, că nu sînt luat în rîs, nici măcar compătimit şi că drumul nostru are un ţel, necunoscut şi misterios, care mă priveşte numai pe mine. Spaima îmi creştea în inimă. De la tăcutul meu însoţitor mi se transmitea şi parcă mă pătrundea ceva mut, dar chinuitor. Zburam prin spaţii întunecate şi necunoscute. Încetasem demult să mai văd constelaţiile cu care ochiul meu era familiarizat. Ştiam că în spaţiile celeste există stele ale căror raze ajung pe pămînt doar după mii şi milioane de ani. Poate că şi trecusem de-acum de aceste spaţii. Cu inima sfîşiată de o durere

cumplită, chinuitoare, aşteptam ceva. Şi deodată m-a cutremurat un sentiment cunoscut şi chemător în cel mai înalt grad: brusc, am văzut soarele nostru! Ştiam că nu putea fi soarele *nostru*, care dăduse viaţă pămîntului *nostru*, ştiam că ne aflam la o depărtare infinită faţă de soarele nostru, dar mi-am dat nu ştiu cum seama, cu toată fiinţa mea, că-i un soare identic, o repetare şi o dublură a lui. Un sentiment dulce, chemător a făcut să tresalte extazul în sufletul meu: forţa dragă a luminii, a luminii care m-a născut, şi-a găsit ecou în sufletul meu şi l-a făcut să renască, iar eu am simţit viaţa, viaţa de dinainte, pentru prima dată după ce am coborît în mormînt.

— Dar dacă este soarele, dacă-i un soare absolut identic cu al nostru, am strigat eu, atunci unde-i pămîntul? Şi însoţitorul meu mi-a arătat o steluţă care sclipea în beznă cu luciri de smarald. Zburam direct către ea.

— Şi chiar sînt posibile în univers asemenea repetiţii, asta să fie legea naturii? Şi dacă acolo-i un pămînt, oare e la fel ca pămîntul nostru... absolut identic, nefericit, sărac, dar scump şi veşnic iubit, un pămînt care, precum al nostru, le trezeşte o iubire la fel de chinuitoare chiar şi celor mai ingraţi copii ai săi?... strigam eu, cutremurat de o iubire irezistibilă, entuziastă pentru acel pămînt de dinainte, natal, pe care îl părăsisem. Chipul sărmanei fetiţe, pe care o supărasem, mi-a trecut în fugă prin faţa ochilor.

— Vei vedea totul, mi-a răspuns însoţitorul meu, şi în vocea lui s-a desluşit o umbră de mîhnire.

Dar ne apropiam cu repeziciune de planetă. Ea creştea în ochii mei, distingeam de-acum oceanul, contururile Europei, cînd, deodată, un ciudat sentiment de gelozie – o gelozie mare şi sfîntă – mi se aprinse în inimă: „Cum şi la ce bun este posibilă o asemenea repetiţie? Iubesc, pot să iubesc numai pămîntul pe care l-am părăsit, unde au rămas stropi din sîngele meu, cînd eu, ingratul,

mi-am curmat viaţa cu un foc de pistol în inimă. Dar nicicînd, nicicînd n-am încetat să-mi iubesc pămîntul, chiar şi în noaptea cînd m-am despărţit de el, poate, îl iubeam mai chinuitor decît oricînd. Există oare suferinţă pe acest nou pămînt? Pe pămîntul nostru putem iubi cu adevărat doar suferind, numai prin suferinţă! Altfel nu ştim să iubim şi nu cunoaştem altă iubire. Vreau suferinţă ca să iubesc. În clipa asta vreau, sînt avid să sărut, cu lacrimi în ochi, numai pămîntul pe care l-am părăsit şi nu vreau, nu accept să trăiesc pe nici un alt pămînt!...".

Însă însoţitorul meu mă şi părăsise. Deodată, parcă absolut imperceptibil pentru mine, m-am pomenit pe acest pămînt scăldat în lumina orbitoare a unei zile însorite, frumoase precum raiul. Stăteam, se pare, pe una din insulele care, pe pămîntul nostru, alcătuiesc Arhipelagul grecesc, sau undeva pe coasta continentală, învecinată cu arhipelagul. O, totul era exact ca la noi, dar părea că totul străluceşte ca într-o sărbătoare, ca într-un triumf grandios şi sfînt, realizat în sfîrşit. O mare blîndă, de smarald clipocea liniştită lîngă maluri şi le săruta cu o iubire evidentă, vizibilă, aproape conştientă. Copaci înalţi, minunaţi stăteau în toată splendoarea florilor pe care le purtau, iar nenumăratele lor frunzuliţe, sînt convins de aceasta, mă salutau cu foşnetul lor încet, tandru, murmurînd parcă nişte vorbe de dragoste. În iarbă ardeau flori vii şi înmiresmate. În stoluri, păsărele zburau încolo şi încoace pe cer şi, fără să se teamă de mine, mi se aşezau pe umeri şi pe mîini şi, bucuroase, mă loveau lin cu aripioarele lor gingaşe, fremătătoare. Şi, în cele din urmă, i-am văzut şi i-am cunoscut pe oamenii acestui tărîm fericit. Au venit ei înşişi la mine, m-au înconjurat, m-au sărutat. Copii ai soarelui, copii ai soarelui lor – o, cît erau de minunaţi! Pe pămîntul nostru nu am văzut niciodată atîta frumuseţe în om. Poate numai la copiii noştri, în primii lor ani de viaţă, s-

ar putea găsi un reflex îndepărtat, deşi palid, al acestei frumuseţi. Ochii acestor oameni fericiţi radiau o lumină scînteietoare. Chipurile străluceau de înţelepciune şi de o conştiinţă ajunsă pînă la împăcare, dar erau pline de veselie, în vorbele şi în vocile lor răsuna o bucurie copilărească. O, de îndată, de la prima privire, am înţeles totul, totul! Era un pămînt nepîngărit de căderea în păcat, pe el trăiau oameni care nu au păcătuit, trăiau într-un rai la fel cum a fost, conform legendelor întregii omeniri, cel în care au trăit şi strămoşii noştri căzuţi mai apoi în păcat, cu singura diferenţă că aici tot pămîntul era acelaşi rai. Aceşti oameni, rîzînd bucuroşi, se adunau în jurul meu şi mă mîngîiau; m-au luat la ei şi fiecare voia să mă liniştească. O, nu mă întrebau nimic, dar parcă ştiau totul, aşa mi s-a părut, şi voiau să alunge cît mai repede suferinţa de pe chipul meu.

IV

Vedeţi dumneavoastră, fie, să zicem că n-a fost decît un vis. Dar senzaţia iubirii acestor oameni inocenţi şi minunaţi a rămas în mine pentru totdeauna şi simt că iubirea lor se revarsă asupra mea şi acum de acolo. I-am văzut cu ochii mei, i-am cunoscut şi m-am convins, i-am iubit şi am suferit pentru ei mai apoi. O, am înţeles pe loc, chiar atunci, că în unele privinţe nu-i voi putea înţelege defel; mie, progresist rus contemporan şi infam locuitor al Petersburgului, mi se părea de neconceput că ei, ştiind atîtea, n-au ştiinţa noastră. Şi în curînd am înţeles că ştiinţa lor se completa şi se nutrea din alte intuiţii decît cele pe care le avem noi pe pămînt şi că năzuinţele lor erau, de asemenea, altele. Ei nu doreau nimic şi erau liniştiţi, nu tindeau spre cunoaşterea vieţii aşa cum tindem noi să o cunoaştem, pentru că viaţa lor era împlinită. Dar cunoaşterea lor era mai profundă şi mai înaltă decît cea a ştiinţei noastre; căci ştiinţa noastră caută să explice ce înseamnă viaţa, tinde ea

însăşi să devină conştientă de ea ca să-i înveţe pe alţii să trăiască; ei, însă, ştiau şi fără ştiinţă cum să trăiască şi asta am înţeles-o, dar n-am putut să înţeleg cunoaşterea lor. Ei îmi arătau copacii lor şi eu nu eram în stare să înţeleg gradul acela de iubire cu care îi priveau: parcă vorbeau cu fiinţe asemeni lor. Şi, ştiţi, poate că nu greşesc dacă spun că vorbeau cu ei! Da, le-au descoperit graiul şi sînt convins că şi copacii îi înţelegeau. Aceeaşi atitudine o aveau şi faţă de întreaga natură, faţă de animalele care trăiau în pace cu ei, nu îi atacau şi îi iubeau, îmblînzite tot de iubirea lor. Îmi arătau stelele şi îmi spuneau despre ele ceva ce nu puteam să înţeleg, dar sînt convins că ei ajungeau într-un fel pînă la astrele de pe cer, însă nu doar cu mintea, ci printr-un fel de cale vie. O, aceşti oameni nu se străduiau să mă facă să-i înţeleg, mă iubeau şi fără asta, însă eu ştiam că nici ei nu mă vor înţelege vreodată şi de aceea aproape nici nu le vorbeam despre pămîntul nostru. Sărutam doar, cu ei de faţă, pămîntul pe care trăiau ei şi-i adoram fără cuvinte, iar ei vedeau asta şi se lăsau adoraţi, fără să se ruşineze că îi ador, pentru că şi ei iubeau mult. Nu sufereau pentru mine, cînd eu, înlăcrimat, le sărutam uneori picioarele, ştiind şi bucurîndu-mă în inima mea de puterea dragostei cu care îmi vor răspunde. Uneori, mă întrebam cuprins de uimire: cum au putut ei, în tot timpul acesta, să nu jignească pe unul ca mine şi să nu provoace simţul geloziei şi invidiei într-unul ca mine? De multe ori m-am întrebat cum am putut eu, un lăudăros şi un mincinos, să nu le vorbesc despre cunoştinţele mele, de care ei, fireşte, n-aveau habar, să nu vreau să-i uimesc cu ele, fie şi numai din dragoste pentru ei? Erau zburdalnici şi veseli precum copiii. Rătăceau prin minunatele lor dumbrăvi şi păduri, cîntau minunatele lor cîntece, îşi astîmpărau foamea cu hrană uşoară, cu fructele pomilor lor, cu mierea pădurilor şi cu laptele animalelor care îi iubeau. Pentru hrana şi pentru îmbrăcămintea lor

era suficient să muncească puţin de tot. Aveau parte de dragoste şi năşteau copii, dar n-am observat vreodată la ei pornirile acelei voluptăţi *crude*, care, pe pămîntul nostru, îi cuprinde aproape pe toţi şi pe fiecare în parte şi este izvorul mai tuturor păcatelor omenirii noastre. De copiii apăruţi se bucurau ca de noi părtaşi la fericirea lor. Între ei nu era loc de ceartă sau de gelozie şi nici măcar nu înţelegeau ce înseamnă asta. Copiii lor erau copiii tuturor, pentru că ei toţi alcătuiau o familie. Aproape că nu aveau boli, deşi exista moarte; dar bătrînii lor mureau în pace, adormind parcă, înconjuraţi de oamenii care-şi luau rămas-bun de la ei, binecuvîntîndu-i, surîzîndu-le, conduşi ei înşişi de surîsurile lor luminoase. Şi, la moartea cuiva, n-am văzut nici mîhnire, nici lacrimi, nu era decît iubire amplificată parcă pînă la extaz, dar pînă la un extaz calm, împlinit, contemplativ. Puteai crede că şi după moarte mai aveau legături cu răposaţii şi că uniunea terestră nu se întrerupea prin dispariţia acestora. Aproape că nu mă înţelegeau cînd îi întrebam despre viaţa veşnică, dar, probabil, inconştient, erau atît de convinşi de existenţa ei, încît asta nu era pentru ei o întrebare. N-aveau temple, dar se aflau într-un fel de comuniune consistentă, vie şi neîntreruptă cu marele Tot; religie nu aveau, în schimb ştiau sigur că, atunci cînd bucuria lor pămîntească se va împlini pînă la limita naturii terestre, va veni pentru ei – şi pentru cei vii, şi pentru cei morţi – o şi mai mare deschidere a comuniunii cu marele Tot. Aşteptau acea clipă cu bucurie, dar fără să se grăbească, fără să sufere pentru ea, parcă avînd-o deja în presimţirile inimii lor şi vorbindu-şi unii altora despre aceste presimţiri. Seara, înainte de a se duce la culcare, le plăcea să-şi unească glasurile în coruri perfecte şi armonioase. În aceste cîntece redau toate trăirile cu care îi bucurase ziua ce se sfîrşea, o slăveau şi îşi luau rămas-bun de la ea. Slăveau natura, pămîntul, marea, pădurile. Le

plăcea să compună cîntece unul despre altul şi, precum copiii, se lăudau unii pe alţii; erau cîntecele simple, dar izvorau din inimă şi pătrundeau în inimi. Şi asta nu se întîmpla doar în cîntece, parcă viaţa toată nu şi-o trăiau decît pentru a se admira, cu iubire, unii pe alţii. Erau parcă îndrăgostiţi unul de altul, dragostea era totală, comună. Unele din cîntecele lor, solemne şi extatice, aproape că nu le înţelegeam deloc. Pricepeam cuvintele, dar nu puteam niciodată să le pătrund toate sensurile. Sensul rămînea parcă inaccesibil minţii mele, în schimb inima mea se impregna de el spontan şi din ce în ce mai mult. Le spuneam adeseori că am presimţit de mult toate astea, că toată bucuria şi slava asta mi s-au revelat încă de pe cînd trăiam pe pămîntul nostru, sunînd ca o melancolie chemătoare ce se prefăcea uneori într-o tristeţe insuportabilă; că i-am presimţit pe toţi, le-am presimţit slava în visurile inimii şi în dorinţele minţii mele, că adeseori, pe pămîntul nostru, nu puteam să mă uit fără lacrimi la soarele care apunea... Că în ura mea pentru oamenii de pe pămîntul nostru era o durere surdă: de ce nu pot să-i urăsc fără să-i iubesc, de ce nu pot să nu-i iert, de ce, în dragostea mea pentru ei, regret că nu-i pot iubi fără să-i urăsc? Mă ascultau şi vedeam că nu îşi pot imagina ce le spuneam, dar nu-mi părea rău că le spuneam: ştiam că ei înţeleg cît îmi e de dor după cei pe care i-am părăsit. Da, cînd mă scrutau cu privirea lor gingaşă, plină de iubire, cînd alături de ei inima mea devenea la fel de inocentă şi dreaptă ca şi inimile lor, nici nu-mi părea rău că nu-i înţeleg. Sentimentul de plenitudine a vieţii îmi tăia respiraţia şi mă rugam lor în tăcere.

O, acum toţi îmi rîd în faţă şi mă încredinţează că nici în vis nu poţi vedea amănuntele pe care le redau, că în visul meu am văzut sau am avut doar presimţirea unei senzaţii, născută tot de inima mea în delir, iar amănuntele le-am scornit cînd m-am trezit. Şi cînd le-am dezvăluit că, poate, chiar aşa a

şi fost, Doamne, ce mi-au mai rîs în faţă şi ce s-au mai distrat! O, da, desigur, am fost cucerit de simpla senzaţie a acelui vis şi ea singură a rămas întreagă în inima mea rănită, însîngerată: în schimb, imaginile reale şi formele din visul meu, adică acelea pe care le-am văzut cu adevărat în chiar acel ceas al visării mele, erau pline de atîta armonie, erau atît de fermecătoare şi de minunate, atît de veridice, încît, trezindu-mă, n-am fost, desigur, în stare să le transpun în vorbele noastre neputincioase, aşa că ele au trebuit să se estompeze parcă în mintea mea şi, prin urmare, eu însumi, în mod inconştient, am fost nevoit să inventez mai apoi amănuntele şi, desigur, le-am deformat, mai ales că ardeam de dorinţa pătimaşă de a le reda, măcar parţial, cît mai repede. În schimb, cum să nu cred că toate astea au existat cu adevărat? Poate că totul a fost de o mie de ori mai bine, mai luminos şi mai voios decît povestesc eu? Fie, a fost un vis, dar toate astea nu puteau să nu existe. Ştiţi, am să vă spun un secret: poate că toate astea n-au fost deloc un vis! Căci aici s-a petrecut ceva, ceva de un adevăr atît de teribil, încît nu putea să mi se năzară în vis. Fie, să spunem că visul a luat naştere din inima mea, dar oare inima mea, singură, era în stare să dea naştere teribilului adevăr care avea să mi se întîmple mai apoi? Cum aş fi putut să-l scornesc de unul singur sau să-l întrezăresc cu inima? Este oare posibil ca sărmana mea inimă şi mintea mea capricioasă, insignifiantă să se fi înălţat pînă la o asemenea revelaţie a adevărului? O, judecaţi singuri: pînă acum am ascuns adevărul, dar astăzi voi spune totul. Problema e că... i-am corupt pe toţi!

V

Da, da, am sfîrşit prin a-i corupe pe toţi! Nu ştiu, nu-mi mai aduc bine aminte cum s-a putut întîmpla una ca asta. Visul a traversat milenii în zbor şi mi-a lăsat doar un sentiment al întregului.

Ştiu numai că eu am fost cauza căderii în păcat. Ca o trichină mizerabilă, ca un atom de ciumă care îmbolnăveşte state întregi, şi eu am infectat cu prezenţa mea tot acest pămînt fericit, lipsit de păcat pînă la venirea mea. Ei au învăţat să mintă, au îndrăgit minciuna şi au cunoscut frumuseţea minciunii. O, poate că la început minciuna a fost inocentă, o glumă, o cochetărie, un joc al iubirii, poate chiar un atom, dar acest atom al minciunii a pătruns în inimile lor şi le-a plăcut. Apoi s-a născut foarte repede voluptatea, voluptatea a dat naştere geloziei, gelozia, cruzimii... O, nu ştiu, nu ţin minte, dar curînd, cît se poate de curînd a ţîşnit primul sînge: ei s-au mirat şi s-au îngrozit şi au început să se despartă, să plece care încotro. Au apărut alianţe, dar de data aceasta îndreptate unele împotriva celorlalte. Au apărut reproşurile, imputările. Au aflat ce înseamnă ruşinea şi au ridicat ruşinea la rang de virtute. S-a născut noţiunea de onoare, şi în fiecare alianţă s-a ridicat propriul drapel. Au început să maltrateze animalele, iar animalele s-au retras în păduri şi le-au devenit duşmani. A început lupta pentru despărţire, pentru separare, pentru persoană, pentru ce-i al meu şi ce-i al tău. Au început să vorbească în limbi diferite. Au cunoscut tristeţea şi tristeţea le-a plăcut, aspirau la suferinţă şi spuneau că la Adevăr se ajunge doar prin suferinţă. Atunci a apărut ştiinţa. Cînd s-au înrăit, au început să vorbească despre fraternitate şi omenie şi au înţeles aceste idei. Cînd au devenit criminali, au inventat justiţia şi şi-au prescris coduri întregi de legi pentru a o păstra, iar pentru a face ca aceste coduri să fie respectate au instituit ghilotina. Abia dacă-şi mai aminteau de ceea ce au pierdut, nici măcar nu voiau să creadă că au fost odată inocenţi şi fericiţi. Rîdeau pînă şi de posibilitatea acelei fericiri a lor de odinioară şi o numeau vis. Nici măcar nu şi-o puteau reprezenta în forme şi imagini, dar, lucru ciudat şi surprinzător: după ce-

au pierdut orice credinţă în fericirea de altădată, spunînd că-i o poveste, au dorit atît de mult să fie din nou inocenţi şi fericiţi, încît, ca nişte copii, n-au rezistat dorinţei inimii, au sanctificat această dorinţă, au construit o mulţime de temple şi au început să se roage la propria lor idee, la propria lor „dorinţă“, fiind în acelaşi timp cît se poate de siguri că dorinţa este imposibilă şi irealizabilă, dar adulînd-o cu lacrimi în ochi şi închinîndu-i-se. Şi totuşi, dacă s-ar fi putut întîmpla ca ei să revină la pierduta stare de inocenţă şi fericire şi dacă cineva le-ar fi arătat-o din nou şi i-ar fi întrebat dacă vor să se întoarcă la ea, ei ar fi refuzat cu siguranţă. Îmi răspundeau: „Fie, sîntem mincinoşi, răi şi nedrepţi, asta o ştim şi o deplîngem, ne chinuim din pricina asta, ne torturăm şi ne pedepsim poate mai mult decît o va face acel Judecător milostiv care ne va judeca şi al cărui nume nu-l ştim. Însă avem ştiinţa şi, prin ea, vom găsi din nou adevărul, dar de data aceasta îl vom accepta în mod conştient. Cunoaşterea este mai presus de sentiment, conştiinţa vieţii este mai presus de viaţă. Ştiinţa ne va da înţelepciune, înţelepciunea ne va revela legile, iar cunoaşterea legilor fericirii este mai presus de fericire“. Iată ce spuneau ei şi, după rostirea acestor discursuri, fiecare a început să se iubească pe sine mai mult decît pe ceilalţi şi nici nu puteau face altminteri. Fiecare a devenit atît de îndrăgostit de propria sa persoană, încît se străduia din răsputeri să-l umilească şi să-l pună în inferioritate pe celălalt, văzînd în asta sensul vieţii sale. A apărut sclavia, a apărut chiar aservirea benevolă: cei slabi se supuneau bucuroşi celor puternici, pentru ca aceştia să le vină în ajutor, iar ei să-i poată strivi pe cei şi mai slabi. Au apărut preacuvioşii, care veneau la aceşti oameni cu lacrimi în ochi şi le vorbeau de trufia lor, despre pierderea măsurii şi a armoniei, despre ruşinea pierdută. Lumea rîdea şi arunca cu pietre în ei. Sîngele sfînt curgea pe pragurile templelor. În

schimb, au început să apară oameni care s-au apucat să inventeze cum să facă în aşa fel încît să se unească iarăşi, pentru ca fiecare, fără să înceteze să se iubească pe sine mai mult decît pe ceilalţi, să nu deranjeze în acelaşi timp pe nimeni altul şi să trăiască astfel cu toţii într-o societate în care parcă ar exista înţelegere. Războaie întregi s-au iscat din pricina acestei idei. În acelaşi timp, toţi combatanţii credeau cu tărie că ştiinţa, înţelepciunea şi sentimentul de securitate personală va obliga, în cele din urmă, omenirea să se unească într-o societate bazată pe înţelegere şi pe raţiune, şi, de aceea, deocamdată, pentru a grăbi lucrurile, „înţelepţii" încercau să-i extermine cît mai repede pe toţi „neînţelepţii" care nu-i înţelegeau, pentru ca aceştia să nu zădărnicească triumful ideii. Dar curînd sentimentul de autoconservare a început să slăbească, au apărut orgolioşii şi voluptuoşii, care au cerut direct totul sau nimic. Pentru a obţine totul, recurgeau la nelegiuire, iar dacă aceasta nu reuşea, la sinucidere. Au apărut religii care cultivau nefiinţa şi distrugerea de sine în numele păcii veşnice în nimicnicie. În sfîrşit, acei oameni au obosit de truda lor absurdă, pe chipuri le-a apărut stigmatul suferinţei şi ei au proclamat că suferinţa înseamnă frumuseţe, căci gîndirea există doar cu preţul suferinţei. Au început să slăvească suferinţa în cîntecele lor. Umblam printre ei, îmi frîngeam mîinile şi-i plîngeam, dar îi iubeam poate chiar mai mult decît înainte, cînd nu vedeam suferinţă pe feţele lor, cînd erau inocenţi şi atît de frumoşi. Pămîntul acela, pe care îl pîngăriseră, l-am îndrăgit mai mult decît pe vremea cînd era un rai, l-am îndrăgit numai pentru că apăruse suferinţa pe el. Vai, întotdeauna am iubit durerea şi tristeţea, dar numai pentru mine, pentru mine, iar pe ei îi plîngeam, fiindu-mi milă de ei. Îmi întindeam mîinile către ei, mă acuzam, mă blestemam şi mă dispreţuiam. Le spuneam că toate acestea le-am

făcut eu, doar eu, că eu sînt cel care le-a adus desfrîul, molima şi minciuna! Îi imploram să mă răstignească pe cruce, îi învăţam cum să facă crucea. Nu puteam, nu eram în stare să mă omor cu mîna mea, dar voiam să primesc chinurile de la ei, eram avid de chinuri, eram avid ca în aceste chinuri să se verse sîngele meu pînă la ultima picătură. Dar ei nu făceau decît să rîdă de mine şi pînă la urmă au început să mă considere sărac cu duhul. Îmi găseau justificări, spuneau că n-au obţinut decît ceea ce şi-au dorit singuri şi că tot ceea ce e acum nu putea să nu fie. În sfîrşit, mi-au declarat că devin periculos pentru ei şi că, dacă nu tac, mă vor băga la balamuc. Atunci mîhnirea mi-a pătruns în suflet cu atîta forţă, încît mi s-a strîns inima şi am simţit că am să mor, cînd... ei bine, atunci m-am trezit.

*

Se făcuse dimineaţă, adică nu se luminase încă de ziuă, dar era aproape ora şase. M-am trezit în acelaşi fotoliu, lumînarea mea arsese toată, în camera căpitanului toţi dormeau, pretutindeni domnea o linişte rară pentru casa noastră. Mai întîi de toate am sărit în picioare, extrem de surprins: niciodată nu mi se mai întîmplase aşa ceva, chiar dacă ar fi să mă refer la amănunte şi fleacuri: niciodată, de pildă, nu mai aţipisem aşa în fotoliu. Şi deodată, cum stăteam eu în picioare şi mă dezmeticeam, mi-a sărit în ochi pistolul, pregătit, încărcat, însă l-am împins iute cît colo! O, de-acum vreau să trăiesc, să trăiesc mult! Mi-am înălţat braţele şi am invocat adevărul veşnic; nu am invocat, ci am început să plîng; o fervoare, o fervoare fără margini îmi anima întreaga fiinţă. Da, vreau să trăiesc şi să propovăduiesc! În privinţa propovăduirii m-am decis chiar în clipa aceea şi, desigur, hotărîrea am luat-o pentru toată viaţa! Mă duc, vreau să propovăduiesc. Ce? Adevărul, căci l-

am văzut, l-am văzut cu ochii mei, l-am văzut în slava lui întreagă!

Şi iată că de atunci propovăduiesc! Mai mult chiar, dintre toţi oamenii, cel mai mult îi iubesc pe cei care-şi rîd de mine. De ce-i aşa nu ştiu şi nu pot să explic, dar las' să fie aşa. Ei spun că şi acum am luat-o razna, adică, dacă de pe acum am luat-o razna în halul ăsta, unde-o să ajung mai tîrziu? Adevărul adevărat este că am luat-o razna şi poate că mai tîrziu o să fie şi mai rău. Desigur că o s-o iau razna de cîteva ori pînă ce am să-mi dau seama cum trebuie să propovăduiesc, adică cu ce cuvinte şi cu ce fapte, pentru că aşa ceva e greu de făcut. Parcă văd şi acum, mi-e clar ca lumina zilei, dar ia spuneţi-mi: cine n-o ia razna! Şi totuşi, toţi se îndreaptă către acelaşi lucru, cel puţin tind spre el, de la înţelept pînă la ultimul tîlhar, numai că o fac pe căi diferite. E un adevăr vechi acesta, dar iată ce-i: eu nici măcar n-o pot lua razna prea tare. Pentru că am văzut adevărul, l-am văzut şi ştiu că oamenii pot fi minunaţi şi fericiţi fără să-şi piardă capacitatea de a trăi pe pămînt. Nu vreau şi nu pot să cred că răul este starea firească a oamenilor. Iar ei nu fac decît să rîdă de această credinţă a mea. Dar cum să nu cred? Am văzut adevărul, nu că l-aş fi inventat cu mintea mea, ci l-am văzut, l-am văzut, şi imaginea lui vie mi-a umplut sufletul pentru totdeauna. L-am văzut într-o plenitudine atît de perfectă, încît mi-e imposibil să cred că oamenii nu-l pot avea. Şi atunci cum s-o iau razna? Desigur, mă voi abate de cîteva ori de la drumul meu, voi vorbi, poate, cu nişte cuvinte care nu sînt ale mele, dar asta nu pentru mult timp: imaginea vie a ceea ce am văzut va fi mereu cu mine şi mă va îndrepta şi mă va îndruma mereu. O, sînt viguros, sînt plin de prospeţime şi merg, merg, chiar şi o mie de ani. Ştiţi, la început am vrut chiar să ascund că i-am corupt pe toţi, dar a fost o greşeală, iată prima greşeală! Însă adevărul mi-a şoptit că mint, m-a apărat şi m-a îndrumat. Dar cum

să edific raiul – nu ştiu, pentru că asta nu mă pricep s-o redau în cuvinte. După visul meu mi-am pierdut cuvintele, în orice caz cuvintele importante, cele mai necesare. Dar fie: am să mă duc şi am să tot vorbesc fără preget, pentru că am văzut totuşi aievea, chiar dacă nu ştiu să povestesc ce am văzut. Dar cei care mă iau în derîdere nu înţeleg asta: „Ai avut, cică, un vis, un delir, o halucinaţie". Eh! Oare-i cine ştie ce scofală? Iar ei se mîndresc peste poate! Un vis? Dar ce-i visul? Viaţa noastră nu-i oare un vis? Chiar voi spune mai mult de-atît: bine, să zicem că asta nu se va împlini vreodată şi că n-o să avem parte de rai (că atîta lucru am înţeles şi eu!), n-are a face, tot am să propovăduiesc. Şi totuşi e atît de simplu: totul s-ar putea pune la cale într-o zi, *într-o singură oră*! Principalul e să-i iubeşti pe ceilalţi aşa cum te iubeşti pe tine însuţi şi asta-i tot, nu-ţi mai trebuie nimic: imediat ai afla cum să-ţi clădeşti raiul. Şi totuşi nu e decît un vechi adevăr, pe care oamenii l-au repetat şi l-au citit de un bilion de ori, dar uite că n-a prins rădăcini! „Conştiinţa vieţii este mai presus de viaţă, cunoaşterea legilor fericirii este mai presus de fericire" – iată cu ce trebuie să luptăm! Şi am să lupt. Numai să dorească toţi şi toate s-ar aranja cît ai clipi.

*

Iar pe fetiţa aceea am găsit-o... Şi am să mă duc! Şi am să mă duc!

Punerea în libertate a inculpatei Kornilova

În ziua de 22 aprilie a.c., tribunalul districtual de aici a rejudecat procesul inculpatei Kornilova, cu un nou complet de judecată şi cu alţi juraţi. Sentinţa anterioară a tribunalului, dată încă de anul trecut, a fost casată de senat pe motivul unei expertize medicale nesatisfăcătoare. Poate că majoritatea cititorilor mei ţin foarte bine minte

acest caz. O tînără mamă vitregă (pe atunci încă minoră), însărcinată, înfuriată pe soţul ei, care-i făcea reproşuri şi i-o dădea drept exemplu pe prima sa soţie, după o ceartă cruntă cu acesta, şi-a aruncat pe fereastră fiica vitregă în vîrstă de şase ani, provenită din prima căsătorie, i-a făcut vînt de la etajul al treilea (de la înălţimea de cinci stînjeni şi jumătate), iar cu această ocazie s-a petrecut aproape un miracol: copilul nu a fost rănit, nu şi-a rupt şi nu şi-a vătămat nimic, şi-a venit repede în fire; acum este viu şi nevătămat. Fapta bestială a tinerei femei a fost însoţită de alte acţiuni atît de absurde şi enigmatice, încît o întrebare se pune de la sine: o fi acţionat în deplinătatea facultăţilor mintale? Nu era, de pildă, măcar sub influenţa unui afect provocat de graviditate? Trezindu-se dimineaţa, după ce soţul plecase la serviciu, a lăsat-o pe copilă să doarmă cît vrea; apoi a îmbrăcat-o, a încălţat-o, i-a dat să bea cafea. După aceea a deschis fereastra şi a aruncat-o. Fără ca măcar să arunce o privire în jos, pentru a vedea ce s-a întîmplat cu copilul, a închis fereastra, s-a îmbrăcat şi s-a dus la secţia de poliţie. Acolo a anunţat cele întîmplate şi, la întrebările care i s-au pus, a răspuns grosolan şi ciudat. Cînd, cîteva ore mai tîrziu, i s-a spus că fetiţa a scăpat cu viaţă, ea, fără să manifeste nici bucurie, nici ciudă, a remarcat cu totală indiferenţă şi cu sînge rece, parcă dusă pe gînduri: „Cîtă viaţă are-n ea!“. Apoi, aproape o lună şi jumătate, în cele două închisori în care i-a fost dat să stea, a continuat să fie posacă, grosolană, scumpă la vorbă. Şi deodată totul a trecut: în cele patru luni rămase pînă la naştere şi în tot restul timpului, la primul proces şi după aceea, directoarea secţiei de femei a închisorii nu mai ştia cum s-o laude: a ieşit la iveală o fire echilibrată, liniştită, blîndă, senină. De astfel, despre toate astea am mai scris. Într-un cuvînt, vechea sentinţă a fost casată, apoi, pe 22

aprilie, s-a pronunţat alta, prin care Kornilova a fost achitată.

Am fost în sala tribunalului şi am plecat cu o mulţime de impresii. Păcat doar că mă aflu într-o totală imposibilitate de a le reda şi sînt literalmente nevoit să mă limitez doar la cîteva cuvinte. Şi mă refer la acest caz numai pentru că anterior am scris mult despre el şi, prin urmare, consider că n-ar fi de prisos să le comunic cititorilor şi deznodămîntul. Procesul a ţinut de două ori mai mult decît primul. Completul juraţilor a fost cu totul deosebit. A fost citată o martoră nouă, directoarea secţiei de femei a închisorii. Depoziţia ei cu privire la caracterul Kornilovei a fost foarte concludentă şi în avantajul inculpatei. Foarte remarcabilă a fost şi depoziţia soţului: cu o onestitate deplină, nu a ascuns nimic, nici certurile, nici supărările pe care i le-a pricinuit, şi-a apărat soţia, vorbind din inimă, direct, sincer. Nu-i decît un ţăran, ce-i drept, îmbrăcat în haine nemţeşti, citeşte cărţi, are o simbrie de treizeci de ruble pe lună. Apoi, remarcabilă a fost selecţia experţilor: şase celebrităţi şi personalităţi din domeniul medicinei, dintre care cinci au făcut depoziţii: trei au declarat fără şovăială că starea maladivă, proprie unei femei însărcinate, *putea* foarte bine, şi în cazul respectiv, să determine comiterea infracţiunii. Numai doctorul Florinski nu a fost de acord cu această părere, dar, din fericire, nu este psihiatru şi opinia dumnealui a trecut neobservată. Ultima depoziţie a fost cea a cunoscutului nostru psihiatru Diukov. A vorbit aproape o oră, răspunzînd la întrebările procurorului şi ale preşedintelui completului de judecată. E greu să-ţi imaginezi o mai profundă înţelegere a sufletului omenesc şi a stărilor patologice ale acestuia. Au uimit şi bogăţia şi varietatea observaţiilor făcute pe parcursul multor ani, extrem de interesante. În ceea ce mă priveşte, am ascultat cu veritabilă admiraţie unele din declaraţiile expertului. Părerea

dumnealui a fost cu totul în sprijinul inculpatei: a tras concluzia *afirmativă* şi *demonstrată* cu privire la indubitabila, după părerea sa, stare maladivă în care se afla sufletul inculpatei, în timpul comiterii teribilei infracţiuni.

În final, procurorul însuşi, în pofida discursului său ameninţător, a renunţat la acuzaţia de premeditare, adică la principalul cap de acuzare. Avocatul inculpatei, Lüstig, a respins, de asemenea, într-un mod extrem de abil, o serie de acuzaţii, iar una dintre acestea, cea mai importantă – aşa-zisa ură îndelungată a mamei pentru fiica vitregă –, a redus-o la zero, demonstrînd palpabil că nu-i decît o bîrfă a vecinilor. Apoi, după un lung discurs al preşedintelui, juraţii s-au retras şi, în decurs de mai puţin de un sfert de oră, au pronunţat sentinţa de achitare, care a adus aproape în extaz numerosul public din sală. Mulţi îşi făceau semnul crucii, alţii se felicitau, strîngîndu-şi mîinile. Soţul inculpatei a dus-o în aceeaşi seară, după ora zece, acasă, iar ea, fericită, a intrat din nou în propria casă, după o absenţă de aproape un an, sub impresia unei lecţii imense, pentru tot restul vieţii şi cu certitudinea că în această istorie a intervenit bunăvoinţa lui Dumnezeu, începînd fie şi cu miraculoasa salvare a copilului.

Către cititorii mei

Apelez la extraordinara condescendenţă a cititorilor mei. Anul trecut, făcînd o călătorie estivală la Ems[74] pentru a-mi trata o afecţiune, am fost nevoit să scot numerele din iulie şi august ale *Jurnalului* la un loc, într-o singură fasciculă, pe 31 august, fireşte, într-un număr dublu de pagini. Anul acesta, din cauza agravării bolii mele[75], sînt nevoit să scot împreună şi numărul din mai, şi cel din iunie într-o singură fasciculă, la sfîrşitul lui iunie sau în primele zile din iulie. Apoi, numerele din iulie şi august, ca şi în anul trecut, vor apărea, de asemenea, în august. Începînd cu septembrie,

numerele *Jurnalului* vor ieşi din nou regulat de sub tipar, în ultima zi a fiecărei luni.

Plecînd de la Petersburg la somaţia medicului, anunţ că, deşi clădirea redacţiei din Petersburg va fi închisă, atît cititorii din alte oraşe, *cît şi toţi cei din Petersburg*, în caz de nevoie, se pot adresa *în scris* redacţiei la fel ca şi pînă acum. Scrisorile îmi vor fi expediate imediat de administratorul redacţiei şi orice plîngere, orice neînţelegere etc. vor fi, ca şi înainte, satisfăcute în cel mai scurt timp. Absolut toate scrisorile adresate mie îmi vor fi remise imediat. În acest sens, redacţia a dat dispoziţiile cele mai precise. Abonamentele se vor face în continuare: abonaţii vor fi satisfăcuţi imediat.

Nu ştiu dacă mă vor scuza cititorii mei şi abonaţii *Jurnalului de scriitor*. Într-o situaţie atît de imprevizibilă cum este agravarea bolii, ar fi fost greu să prevăd totul din timp. Pînă acum, marea majoritate a cititorilor mei a avut faţă de mine o atitudine foarte binevoitoare, lucru de care sînt convins, pe baza unor fapte temeinice. Îndrăznesc să mă aştept şi acum la aceeaşi bunătate.

74 În vara lui 1876, Dostoievski a fost la Ems în perioada 8 iulie-7 august.

75 Este vorba despre emfizemul pulmonar de care suferea Dostoievski.

Mai-iunie
Capitolul I

I. Din cartea de profeţii a lui Johann Lichtenberger (anul 1528)

Mi-a parvenit un document[76] foarte bizar. Este o profeţie străveche, ce-i drept, vagă şi alegorică, despre evenimentele actuale şi războiul din prezent. Unul dintre savanţii noştri tineri[77] a descoperit la Londra, în biblioteca regală, un vechi *in-folio*[78], o „carte de profeţii“, *Prognosticationes* de Johann Lichtenberger, o ediţie din anul 1528 în limba latină. Este un exemplar rar şi, poate, chiar unic în lume. În această carte, viitorul Europei şi al umanităţii este reprezentat în imagini nebuloase. Cartea este mistică. Citez aici doar rîndurile care mi-au parvenit *şi numai ca fapt*, nelipsit de un oarecare interes.

După prezicerile despre revoluţia franceză (anul 1789) şi Napoleon I, numit în carte vultur măreţ (*aquila grandis*), se vorbeşte astfel despre evenimentele europene viitoare:

„*Post haec veniet altera aquila quae ignem fovebit in gremio sponsae Christi et erunt tres adulteri unusque legitimus qui alios vorabit.*

După aceea va veni un alt vultur, ce va aprinde flacăra în sînul miresei lui Hristos şi vor fi trei bastarzi şi unul legitim care îi va devora pe ceilalţi.

Exsurget aquila grandis in Oriente, aquicolae occidentales noerebunt. Tria regna comportabit. Ipsa est aquila grandis, quae dormiet annis multis, refutata resurget et contremiscere faciet aquicolas occidentales in terra Virginis et alios montes Superbissimos; et volabit ad meridiem recuperando amissa. Et amore charitatis inflammabit. Deus aquilam orientalem volando ad

ardua alis duabus fulgens in montibus christianitatis.

Se va răscula în Răsărit un vultur măreţ, şi vor plînge insularii occidentali. Va cuceri trei împărăţii. Acesta este un vultur măreţ, care doarme de mulţi ani, înfrînt, se va ridica şi-i va face să tremure pe locuitorii acvatici occidentali din ţara Fecioarei şi alte culmi preamîndre; şi va zbura spre Sud, ca să recupereze ce-a pierdut. Şi cu dragostea milei îl va înflăcăra Dumnezeu pe vulturul din Răsărit ca să zboare la grea faptă, strălucindu-şi cele două aripi pe culmile creştinătăţii".

Evident, este cam vag, dar fiţi de acord, totuşi, că „măreţul vultur din Răsărit, care doarme de mulţi ani şi, *înfrînt* (N.B. nu-i oare războiul nostru cu Europa de acum 22 de ani[79]?), se va ridica şi-i va face să tremure pe locuitorii acvatici occidentali", fiţi de acord că seamănă cu actualitatea noastră, desigur, numai dacă nu-i luăm în seamă pe înţelepţii noştri europenizanţi, care parcă mai tremură încă în faţa „locuitorilor acvatici", contrar prorocirii, în timp ce vulturul şi-a luat zborul, „strălucindu-şi cele două aripi". Dar tremură doar înţelepţii, nu şi vulturul. Mai departe: „locuitorii acvatici occidentali din ţara Fecioarei", dacă aplicăm prezicerea lui Johann Lichtenberger la evenimentele contemporane, reprezintă Anglia. Dar, în acest caz, de ce să fie „ţara Fecioarei"? În anul 1528 regina Elisabeta[80] încă nu exista. Nu cumva alegoria lui Lichtenberger se referă la o ţară (insulele Marii Britanii), care nu a fost niciodată supusă unei invazii, în sensul în care s-a exprimat cîndva Napoleon cu privire la capitalele europene ajunse victime ale cuceririlor sale: „O capitală cotropită seamănă cu o fată care şi-a pierdut fecioria"[81]? Dar vulturul, conform prezicerii, va face să tremure şi alte „culmi preamîndre", va zbura spre Sud, ca să recupereze ce a pierdut şi, ceea ce e mai remarcabil, „cu dragostea milei îl va

înflăcăra Dumnezeu pe vulturul din Răsărit, ca să zboare la grea faptă, strălucindu-şi cele două aripi pe culmile creştinătăţii". Fiţi de acord că aşa ceva chiar se potriveşte. Oare vulturul nostru nu şi-a luat zborul însufleţit de mila faţă de cei împilaţi şi chinuiţi? Oare nu mila lui Hristos a pus întregul nostru popor în mişcare „spre o grea faptă" şi anul trecut, şi anul acesta? Cine poate să nege un asemenea lucru? Acest neam, aceşti soldaţi, luaţi din rîndurile unui popor ce nu ştie bine rugăciunile, i-au ridicat, totuşi, în Crimeea, lîngă Sevastopol, pe francezii răniţi şi i-au dus la pansat *înaintea* camarazilor ruşi: „Ei să mai stea şi să aştepte; pe-un rus oricine îl ridică, însă franţuzul e străin, de el trebuie să ne fie milă mai întîi"[82]. Oare aici nu-i vorba de Hristos, şi nu-i oare spiritul lui Hristos în aceste cuvinte naive şi generoase, spuse în glumă? Deci poporul nostru înapoiat, dar bun, incult, dar nu barbar, nu poartă oare în sine duhul lui Hristos? Da, Hristos este forţa lui, forţa noastră rusească, acum, cînd vulturul a zburat „spre o grea faptă". Şi ce importanţă are o istorioară despre soldaţii de la Sevastopol pe lîngă miile de manifestări ale duhului lui Hristos şi ale „flăcării milei" la poporul nostru, manifestări ce pot fi văzute aievea, în timpul nostru, chiar dacă pînă şi astăzi înţelepţii se străduiesc din răsputeri să facă uitată ideea şi să îngroape realitatea participării poporului, cu spiritul şi inima lui, la destinele actuale ale Rusiei şi Orientului? Şi nu mai vorbiţi de „ferocitatea şi mărginirea" poporului, de incultura şi înapoierea lui, în virtutea cărora n-ar fi în stare să înţeleagă ceea ce se petrece acum. Înţelege perfect esenţa lucrurilor, fiţi siguri, sînt de-acum patru secole de cînd o înţelege[83]. Însă pe actualii diplomaţi, dacă i-ar cunoaşte, nu i-ar înţelege deloc; dar parcă îi înţelege cineva? Da, marele nostru popor a fost crescut ca o fiară, a răbdat chinuri încă de la început, pe parcursul celor o mie de ani de existenţă, chinuri pe care nici

un alt popor din lume nu le-ar fi putut răbda, ar fi decăzut şi s-ar fi distrus, dar poporul nostru doar s-a întărit şi s-a unit în aceste chinuri. Nu-l mai dojeniţi pentru „ferocitate şi mărginire“, domnilor înţelepţi, pentru că domniile voastre, tocmai domniile voastre n-aţi făcut nimic pentru el. Dimpotrivă, v-aţi îndepărtat de el, acum două sute de ani, l-aţi părăsit şi v-aţi izolat, l-aţi transformat într-o unitate fiscală şi într-o sursă de luat dijmă, iar el a crescut, domnilor europeni instruiţi, uitat şi oropsit de dumneavoastră, alungat tot de domniile voastre, precum o fiară, în bîrlogul său, dar cu el era Hristos al lui, şi numai cu unul Hristos a trăit pînă în măreaţa zi, cînd, acum douăzeci de ani, vulturul nordic, înflăcărat de văpaia milei, a dat din aripi, le-a întins şi l-a învăluit cu aceste aripi[84]... Da, este multă ferocitate în popor, dar n-o mai arătaţi cu degetul. Această ferocitate este mocirla veacurilor, va fi spălată. Şi nu-i o nenorocire că încă mai există ferocitate; nenorocirea ar fi dacă această ferocitate ar fi proslăvită ca o virtute. Am văzut şi tîlhari, care au înfăptuit teribil de multe ferocităţi şi care, împinşi de voinţa lor pervertită şi vlăguită, au decăzut în cel mai josnic hal cu putinţă; dar aceste fiare pervertite şi atît de decăzute ştiau, cel puţin în sinea lor, că sînt fiare şi simţeau cît de mult au decăzut şi, în clipele curate şi luminoase pe care Dumnezeu le trimite şi fiarelor, erau capabile să se judece singure, deşi adesea nu erau în stare să se mai ridice. Altceva e cînd ferocitatea este înălţată deasupra tuturor, ca un idol, şi oamenii i se închină, considerîndu-se tocmai pentru aceasta virtuoşi. Lordul Beaconsfield şi, după el, toţi Beaconsfielzii, şi ai noştri, şi cei europeni, şi-au astupat urechile şi au închis ochii la ferocităţile şi chinurile la care sînt supuse seminţii întregi şi l-au trădat pe Hristos – în „interesul civilizaţiei“ şi pentru că seminţiile chinuite au numele de slavi, adică poartă în sine ceva nou şi, deci, ele cu atît mai mult trebuie

stîrpite complet, din rădăcină, şi tot în interesul civilizaţiei vechi, putrede. Aşa ferocitate mai zic şi eu, o ferocitate cultă, înălţată la rang de virtute, căreia, ca unui idol, i se închină mulţi şi în Occident, şi la noi în Rusia. Iar „preafericitul papă, locţiitorul infailibil al lui Dumnezeu“[85], înainte de a se înălţa la ceruri, în ultimele sale zile pe pămînt, nu le-a făcut oare turcilor şi călăilor creştinătăţii urarea de a-i înfrînge pe ruşii ridicaţi la luptă în numele lui Hristos pentru creştinism, şi asta doar pentru că, după definiţia lui *infailibilă*, turcii sînt totuşi mai buni decît ereticii ruşi, care nu-l recunosc pe papă[86]? Oare aceasta nu e ferocitate, nu e barbarie? Da, profeţia lui Johann Lichtenberger se potriveşte foarte bine cu momentul actual. Şi să nu înţelegem oare că şi papa este una dintre „culmile preamîndre“, pe care le va face să tremure vulturul ce şi-a desfăcut aripile? Apropo, ca să terminăm cu profeţia: ce înţelegea Johann Lichtenberger, spunînd că „va veni un vultur, ce va aprinde flacăra în sînul miresei lui Hristos şi vor fi trei bastarzi şi unul legitim care îi va devora pe ceilalţi“? În limbajul religios şi mistic, prin expresia „mireasa lui Hristos“ s-a înţeles dintotdeauna, în genere, biserica. Cine sînt cei trei bastarzi şi cel legitim? S-ar părea că aici, dacă îl luăm drept prezicător, trebuie să înţelegem cele trei confesiuni: catolicismul, protestantismul şi... care să fie cea de-a treia, dintre cele nelegitime? Şi care este cea legitimă?

Dar să-l lăsăm pe Johann Lichtenberger. Este greu să vorbeşti serios despre toate acestea; sînt doar o alegorie mistică, deşi seamănă puţin a adevăr.

Dar puţine sînt oare coincidenţele? E drept, toate acestea au fost scrise şi tipărite în anul 1528, fapt foarte curios. Pe vremea aceea, probabil, apăreau frecvent opere de acest fel şi, deşi perioada respectivă precede războaiele marii

reforme protestante[87], existau totuşi mulţi protestanţi, reformatori şi profeţi. Se ştie, de asemenea, că mai tîrziu, mai ales în armatele protestante, apăreau mereu „profeţi“ frenetici chiar din rîndurile combatanţilor, prezicători, convulsioneri[88]. Dacă am reprodus acest extras latinesc dintr-o carte veche (care, incontestabil, există, o repet), am făcut-o numai pentru că este un fapt interesant. Nu ca pe o minune, pentru că nu doar minunile sînt miraculoase. Cel mai miraculos poate fi, foarte adesea, ceva ce se petrece în realitate. Mai întotdeauna vedem realitatea aşa cum *vrem* s-o vedem, cum dorim *a priori* să ne-o explicăm. Iar dacă uneori analizăm şi distingem altceva decît am vrut să vedem, dacă remarcăm ceea ce este în realitate, atunci cele văzute le luăm de-a dreptul ca pe un miracol. Aşa ceva se întîmplă foarte des şi, vă jur, uneori credem mai degrabă într-un miracol sau într-o imposibilitate decît în realitate, decît în adevărul *pe care nu dorim să-l vedem*. Şi aşa se întîmplă mereu pe lume, în asta constă toată istoria omenirii.

II. Despre scrisorile anonime injurioase

Nu am plecat în străinătate şi mă aflu acum în gubernia Kursk. Doctorul meu, aflînd că am ocazia să-mi petrec vara la ţară, ba încă într-o gubernie precum Kurskul, mi-a prescris să fac cură cu apă de Essentuki[89], adăugînd că pentru mine va fi incomparabil mai folositoare decît apa de Ems, cu care, cică, m-am obişnuit. Cred că e de datoria mea să anunţ că, după ce a apărut ştirea despre boala de care sufăr, am primit foarte multe epistole de la cititori, în care mi se transmite cea mai deplină expresie de simpatie. Şi, în general, fiindcă veni vorba, în toată perioada de cînd editez *Jurnalul* am primit şi primesc în continuare multe scrisori, semnate ori anonime, care mă măgulesc atît de

mult, mă încurajează şi mă susţin în munca mea, încît, vă spun drept, niciodată nu am mizat pe o simpatie atît de amplă şi nu m-am considerat nicicînd demn de ea. Voi păstra aceste scrisori ca pe ceva de preţ. E o dulcegărie dacă declar în public un asemenea lucru? Să fie ceva rău dacă apreciez şi preţuiesc atenţia generală? Dar, vor spune unii, acum vă lăudaţi, vă infatuaţi. N-au decît să spună, eu ştiu în sinea mea că nu mă laud, că îmi exprim doar mulţumirea, sentimentul meu sincer, şi nu mai sînt tînăr ca să nu înţeleg cît de tare îi enervez pe unii domni cu această mărturisire. Dar, se pare, şi aceşti domni sînt în număr destul de mic. Din cîteva sute de scrisori primite în acest an şi jumătate de cînd editez *Jurnalul*, cel puţin o sută (dar, cu siguranţă, mai multe) au fost anonime şi din această sută de scrisori anonime doar două au fost absolut ostile. Unii corespondenţi nu sînt de acord cu convingerile mele, îşi expun direct obiecţiile, dar o fac totdeauna în mod serios, sincer, fără cel mai mic atac la persoană, atît în scrisorile semnate, cît şi în cele anonime, iar mie nu-mi rămîne decît să regret că, din cauza numărului mare de scrisori primite, nu pot nicidecum să răspund la toate. Iată însă că două scrisori fac excepţie şi nu sînt scrise pentru a formula nişte obiecţii, ci pentru a mă insulta. Domnii autori ai celor două scrisori vor fi vexaţi de faptul că mi-am exprimat recunoştinţa. Ultima dintre ele se referă chiar la anunţarea bolii. Corespondentul meu anonim s-a supărat în mod serios: cum, cică, am îndrăznit să dau în presă un anunţ privitor la o chestiune atît de particulară, personală, precum faptul că sînt bolnav şi, în scrisoarea trimisă, a inserat o parodie la anunţul meu, o parodie extrem de vulgară şi indecentă. Dar, lăsînd deoparte scopul principal al scrisorii, injuria, mi-am pus fără voie întrebarea: dacă eu, de pildă, din pricina sănătăţii precare, sînt pus în situaţia de a pleca la tratament şi, ca atare, sînt

nevoit să nu scot la termen numărul pe luna mai al *Jurnalului* şi să-l tipăresc împreună cu cel din iunie şi deoarece în fiecare număr al *Jurnalului* am anunţat data de apariţie a numărului următor, întrucît mi s-a părut că un anunţ sec, fără explicaţii, al faptului că următorul număr al *Jurnalului* va apărea împreună cu cel din iunie ar fi cam lipsit de politeţe, de ce, adică, să nu explic cauza care a dus la crearea unei asemenea situaţii? Şi oare în anunţul respectiv m-am lamentat pe marginea bolii? Dar toate acestea sînt, desigur, nişte fleacuri şi, dacă totul ar fi pornit de la un om şocat la modul serios în sentimentul său de decenţă literară şi socială, ar fi rezultat un exemplar curios, deşi într-un fel onorabil, de domn aflat, probabil, în afara literaturii, dar care, din dragoste dezinteresată pentru aceasta, ca să zicem aşa, este mistuit de focul nobil al respectării bunelor maniere literare şi, chiar dacă îşi împinge aspiraţiile pînă la pedanterie, le extrage totuşi dintr-o sursă respectabilă şi curioasă, aşa că eu, numai din delicateţe, nu i-aş fi putut refuza anonimului un anume respect. Însă injuriile au stricat totul; e clar că tocmai ele au fost scopul principal. Şi, fără îndoială, nu merita să amintesc aici toate acestea, dar voiam de mult să spun măcar două cuvinte despre scrisorile anonime, adică, propriu-zis, despre scrisorile anonime injurioase, şi sînt bucuros că am această ocazie.

Fapt e că de multă vreme mi s-a părut că, în zilele noastre de tranziţie, atît de instabile şi pline de schimbări şi insatisfacţii (de fapt, aşa se cuvine să fie), trebuiau să-şi facă apariţia extrem de mulţi oameni, ca să zicem aşa, neglijaţi, uitaţi, neluaţi în seamă, care se întreabă cu ciudă: „De ce, cică, peste tot sînt *ei* şi nu eu, de ce nu-mi acordă şi mie atenţie?“. În această stare de iritare şi, ca să zicem aşa, de ideal nesatisfăcut, cîte un domn este gata uneori să pună mîna pe un chibrit şi să meargă să incendieze ceva – atît de chinuitor este sentimentul

acesta, îl înţeleg perfect şi, pentru a-l judeca, trebuie să ne înarmăm mai degrabă cu omenie decît cu indignare. Dar să incendiezi cu un chibrit este deja o exagerare şi, ca să spunem aşa, incendierea este privilegiul firilor puternice, byroniene. Din fericire, există soluţii mai puţin înspăimîntătoare, pentru firi mai puţin puternice. Una dintre ele e să mînjeşti pur şi simplu, să calomniezi, să minţi, să bîrfeşti sau să expediezi o scrisoare anonimă injurioasă. Într-un cuvînt, de mult am început să bănuiesc şi bănuiesc şi în prezent că epoca noastră, care este neîndoielnic una a marilor reforme şi evenimente, trebuie să fie neapărat şi epoca unei intense circulaţii a scrisorilor anonime cu caracter injurios. În privinţa literaturii, nu există dubiu: scrisorile anonime injurioase reprezintă, ca să spunem aşa, o parte inalienabilă a literaturii ruse contemporane şi o acompaniază în toate direcţiile. Care editor sau scriitor nu primeşte aşa ceva? Chiar m-am interesat la cîteva edituri şi, la una dintre ele, mai precis la una care a pornit bine de la început, a făcut repede impresie, a avut un succes subit şi nesperat la public, unul dintre principalii colaboratori mi-a spus că primesc atît de multe scrisori anonime şi injurioase, încît nici nu le mai citesc, ci doar desfac plicurile. A încercat să-mi relateze amănunţit conţinutul unora dintre ele, dar, de la primele cuvinte, l-a apucat un rîs nestăvilit. De fapt, nu putea fi altfel; lipsiţi de experienţă, anonimii noştri nici măcar nu bănuiesc, se pare, că scrisorile lor, cu cît sînt mai injurioase, cu atît sînt mai nevinovate şi inofensive. Este un semn pozitiv, care arată că anonimii noştri, deşi violenţi, nu se pot stăpîni şi nu înţeleg că o scrisoare nesemnată şi veninoasă, cu cît este mai politicoasă, mai demnă ca ton, cu atît devine mai usturătoare şi are un efect mai puternic. Acest iezuitism, prin urmare, încă nu a evoluat la noi, încă nu a ajuns în a doua sa fază, *superioară*, ci se află, prin urmare,

de-abia la început şi, deci, nu este decît fructul unei prime pasiuni nestăvilite şi nu al unei răutăţi chibzuite, sever cultivate. Ca să zicem aşa, nu este o răzbunare spaniolă, gata de mari sacrificii pentru atingerea scopului şi învăţată să se stăpînească. Injuriosul nostru anonim nu seamănă nici pe departe cu misteriosul personaj necunoscut din drama lui Lermontov *Balul mascat*, o figură formidabilă, care a primit cîndva de la un ofiţeraş o palmă şi s-a izolat în pustiu treizeci de ani că să-şi plănuiască răzbunarea[90]. Nu, deocamdată acţionează aceeaşi fire slavă a noastră, care nu vrea altceva decît să înjure cît mai repede şi cu asta să pună punct (sau, mai ştii, poate să se şi împace pe loc), şi fiţi de acord că toate acestea sînt îmbucurătoare într-un sens, căci şi în acest caz, prin urmare, totul, ca să zicem aşa, este nou, tînăr, proaspăt, precum o primăvară a vieţii, deşi, trebuie să recunoaştem, această primăvară este foarte murdară. Cred că e de datoria mea să mai adaug o observaţie: se pare că tînăra noastră generaţie, adică cea foarte tînără, adolescenţii, nu scrie scrisori anonime injurioase. Primesc numeroase epistole de la tineri şi toate sînt semnate. Nu sînt semnate doar cele care exprimă sentimentele unei afecţiuni foarte călduroase. Tinerii care nu sînt de acord cu mine în vreo privinţă semnează întotdeauna. (Este foarte uşor să recunoşti o scrisoare anonimă injurioasă şi este extrem de clar, după multe caracteristici şi indicii, că nu provine de la generaţia tînără, de la un adolescent.) Deci tineretul nostru înţelege cu siguranţă că, în primul rînd, poţi ticlui o scrisoare foarte tăioasă, dar semnătura de la sfîrşit va conferi expresiilor o valoare extraordinară şi, prin semnătură, caracterul unei asemenea scrisori se schimbă în bine, semnătura dovedind curaj, hotărîrea de a rezista ferm pe poziţie şi a răspunde pentru propriile convingeri, iar duritatea expresiilor nu arată decît înflăcărarea convingerilor şi nu dorinţa de a jigni.

Aşadar, e limpede că injuriosul care nu semnează doreşte, în esenţă, să spurce ca la piaţă, doreşte în primul rînd să-şi satisfacă această plăcere, neavînd alt scop. Şi doar îşi dă seama că face o ticăloşie şi că îşi face singur rău, adică diminuează forţa scrisorii, dar aşa-i nevoia de injurie. Această particularitate, adică această nevoie, trebuie remarcată, căci încă mai predomină în societatea noastră intelectuală. Şi să nu fiu luat în rîs pentru convingerea mea că această particularitate *predomină* la noi; sînt sigur că nu exagerez şi că ne aflăm acum, ca să zic aşa, în marea noastră majoritate, chiar în acest punct al evoluţiei. Pe deasupra, gîndiţi-vă şi că se poate să nu scrii toată viaţa nici o scrisoare anonimă injurioasă, dar să porţi toată viaţa în suflet un injurios anonim; iar aceasta este şi ea o consideraţiune foarte importantă. Şi n-are importanţă că eu, în decurs de un an şi jumătate, n-am primit decît două scrisori injurioase; acest lucru nu demonstrează decît inocenţa şi insignifianţa mea, precum şi aria limitată a activităţii mele, ca şi faptul că am de-a face doar cu oameni onorabili. Alţi oameni de acţiune mai remarcabili decît mine (şi, în consecinţă, numai din acest motiv, mai vinovaţi decît mine), care, pe deasupra, sînt obligaţi, datorită caracterului publicaţiilor lor, să acopere un sector mult mai larg de activitate, primesc, poate, cîte două sute de scrisori injurioase, şi nu cîte două într-un an şi jumătate. Într-un cuvînt, sînt convins că civilizaţia europeană ne-a inoculat extrem de puţină omenie şi că, poate, oamenii dornici să înjure prompt, în prima clipă, în fiecare situaţie care nu le este cît de cît pe plac, sînt la noi atît de mulţi, încît mi-e şi frică s-o spun; iar cei dornici să înjure fără riscul de a fi pedepsiţi, anonim şi în deplină securitate, de după uşă, sînt şi mai mulţi; şi tocmai scrisoarea anonimă le dă această posibilitate: o scrisoare nu poate fi luată la bătaie şi nu roşeşte.

Pe vremuri, nu exista la noi concepţia europeană de onoare, boierii noştri se înjurau şi chiar se băteau în văzul lumii şi o scatoalcă nu era considerată drept un atentat grav şi suprem la onoare. În schimb, aveau onoarea lor, care, chiar dacă nu purta haină europeană, era la fel de sfîntă şi serioasă, şi pentru această onoare boierul nu ţinea uneori cont de nimic, de avere, de situaţia sa la curte, chiar de favorurile ţarului. Însă, odată cu schimbarea costumului şi cu apariţia spadei europene, a pătruns şi la noi un alt tip de onoare, europeană, care, de-a lungul a două secole, n-a fost luată în serios: cea veche a fost uitată şi făcută de ocară, iar cea nouă a fost privită cu neîncredere şi scepticism. A fost adoptată, ca să zic aşa, maşinal, dar, în sufletul lor, oamenii au uitat ce înseamnă onoarea, şi-au pierdut nevoia spirituală de onoare şi asta, mi-e şi frică s-o spun, cu foarte puţine, poate, excepţii.

În aceste două secole ale perioadei noastre europene şi, ca să zic aşa, spadasine, onoarea şi ruşinea, lucru ciudat, s-au păstrat mai mult şi chiar integral la poporul nostru, pe care perioada spadasină din istoria noastră aproape că nu l-a atins. Chiar dacă poporul e murdar, ignorant, barbar, chiar dacă mulţi rîd fără cea mai mică indulgenţă de supoziţia mea, toată viaţa mi-am păstrat convingerea că la noi poporul este incomparabil mai curat la inimă decît clasele superioare şi că mintea lui nu este nici pe departe atît de dedublată, încît, alături de ideea cea mai luminoasă, să făurească imediat, în acelaşi moment, şi antiteza ei cea mai dezgustătoare, cum se întîmplă în mod curent cu intelectualitatea noastră, ba să mai şi rămînă cu ambele idei, neştiind în care să creadă şi căreia să-i dea întîietate în practică, denumind, pe deasupra, această stare a minţii şi sufletului „bogăţie a evoluţiei“, „binefaceri ale culturii europene“; avînd asemenea bogăţie, intelectualitatea, chiar

dacă e în stare să moară de plictis şi dezgust, rîde în acelaşi timp din răsputeri de poporul nostru simplu, încă neatins de civilizaţia străină, rîde de naivitatea şi candoarea credinţelor sale... Dar această temă este amplă. Voi spune simplu: mujicul cel mai necioplit din popor s-ar ruşina de unele gînduri şi impulsuri ale cîte unuia dintre „oamenii superiori de acţiune“ şi, sînt sigur de asta, s-ar întoarce scîrbit cu spatele văzînd majoritatea faptelor intelectualilor noştri. Sînt încredinţat că poporul nu înţelege şi încă mult timp nu va înţelege că poţi, de unul singur, îndărătul uşilor închise, cînd nu te vede nimeni, să comiţi ticăloşii şi să le consideri perfect îngăduite, acceptabile moral, numai pentru că nu există martori şi nimeni nu trage cu coada ochiului. Or, aşa ceva se practică teribil de des printre intelectualii noştri, ba încă şi fără cea mai mică remuşcare, ci, dimpotrivă, foarte adesea, cu cea mai înaltă satisfacţie a minţii şi a supremelor însuşiri ale spiritului cultivat. Pentru popor ceea ce este mîrşav în public este mîrşav şi îndărătul uşilor închise. Iar noi credem că poporul este o gloată spurcată la gură, mîrşavă, obscurantistă, gata mereu să înjure, pentru că numai înjurătura îi face plăcere. Profit de ocazie şi-mi amintesc un episod din trecut, mai ales că s-a întîmplat demult şi lucrurile s-au schimbat. În timpul tinereţii mele, marea majoritate a militarilor erau convinşi că soldatului rus, provenind din popor, îi place foarte mult să spună măscări, să înjure şi să spurce. Şi, pentru a fi populari, unii comandanţi, la instrucţie, de exemplu, îşi permiteau să înjure în aşa hal, cu atîtea subtilităţi şi înflorituri, încît soldaţii pur şi simplu roşeau la auzul acestora, iar apoi, în cazarmă, încercau să uite cele spuse de comandanţi, ţipînd cu toţii la cel care le pomenea cumva. *Am fost eu însumi martor la asemenea scene*. Şi ce mulţumiţi erau comandanţii în sufletul lor că, iată, ce bine s-au priceput să imite spiritul

soldatului rus! Dar ce să mai vorbim! Pînă şi Gogol în *Corespondenţa cu prietenii* îşi sfătuia un amic ca, atunci cînd ia la refec cîte un ţăran iobag în văzul lumii, să folosească neapărat cuvinte tari, ba chiar dădea exemple, adică pe cele mai murdare, care să conţină, ca să spunem aşa, mai multă obscenitate morală decît exterioară, astfel încît înjurătura să fie cît mai rafinată. Or, chiar dacă, din păcate, poporul rus înjură cu cuvinte tari, nici pe departe nu tot poporul înjură, înjură doar o parte insignifiantă a poporului (mă va crede oare cineva?) şi cel mai important (şi indiscutabil) lucru e că înjură mai degrabă maşinal decît cu subtilităţi morale, mai degrabă din obişnuinţă decît cu intenţie, iar aşa ceva, adică înjurătura cu intenţie, se întîmplă doar în cazuri extrem de rare la vagabonzi, beţivi şi la tot felul de terchea-berchea, pe care mulţimea îi dispreţuieşte. Poporul, deşi înjură din obişnuinţă, ştie că această obişnuinţă este urîtă şi o blamează el însuşi. Aşa că, dezvăţarea lui de înjurături este, după părerea mea, doar o chestiune de dezvăţ mecanic şi nu de efort moral. În general, după părerea mea, ideea că poporului nostru îi plac înjurăturile murdare s-a înrădăcinat în rîndurile intelectualităţii mai ales după ce s-a produs ruptura definitivă, morală a acesteia de popor, ruptură care, după cum se ştie, a dus la situaţia că intelectualitatea nu-l mai înţelege deloc. Atunci au apărut şi multe alte idei greşite despre poporul nostru. N-are importanţă că nimeni nu-mi dă crezare nici mie, nici mărturiei mele, cînd susţin că poporul nostru nu-i deloc atît de injurios cum mulţi şi l-au imaginat şi l-au descris; sînt sigur că mărturia mea va fi confirmată. Aceleaşi speranţe ca în popor mi le pun şi în tînăra noastră generaţie. Poporul şi tînăra generaţie a intelectualităţii noastre se vor pune repede de acord şi se vor înţelege mai îndeaproape şi cu mai mult succes decît a făcut-o generaţia noastră la timpul ei, cînd era tînără. Tineretul nostru are un

fond de seriozitate şi să dea Dumnezeu să fie îndrumat mai inteligent. Apropo de tineret: un om foarte tînăr mi-a trimis de curînd într-o scrisoare o ripostă foarte tăioasă, pe o temă pe care o trec sub tăcere, şi a semnat scrisoarea tăioasă (dar nicidecum lipsită de politeţe) *en toutes lettres*[91], dîndu-şi şi adresa. L-am invitat să vină pentru explicaţii. A venit şi m-a uimit prin înflăcărarea şi seriozitatea atitudinii sale faţă de chestiunea în discuţie. În unele privinţe a fost de acord cu mine şi a plecat îngîndurat. Voi mai face observaţia că generaţia noastră tînără, după cît mi se pare, se pricepe să polemizeze mult mai bine decît cea veche, adică şi-a însuşit maniera de a purta o dispută: ascultă şi te lasă să vorbeşti, şi asta fiindcă pentru ei clarificarea chestiunii este mai importantă decît amorul propriu. Plecînd, şi-a exprimat regretul pentru tonul tăios al scrisorii sale şi a făcut-o cu o demnitate neprefăcută. Tineretul nostru n-are mentori, aici e buba! Şi cîtă nevoie are de ei, cît de des s-a precipitat cu entuziasm pe urmele unor oameni, care, deşi n-au meritat, au fost cît de cît sinceri! Şi cum trebuie să fie aceşti viitori mentori sau acest viitor mentor, oricine ar fi el? Dar ne va trimite destinul Rusiei asemenea oameni? Iată ce întrebări se ridică!

III. Planul unei nuvele demascatoare din viaţa contemporană

Dar n-am terminat cu injuriosul anonim. Fapt este că un individ ca acesta poate fi un tip literar extrem de serios într-un roman sau o nuvelă. Cel mai important e că aici poţi şi trebuie să priveşti dintr-un alt punct de vedere, dintr-un punct de vedere general, uman şi să pui de acord acest punct de vedere cu caracterul rus în ansamblu şi, în particular, cu actualele cauze de zi cu zi ce determină apariţia acestui tip la noi. Într-adevăr, de

îndată ce începi să lucrezi la acest caracter, imediat îţi dai seama că acum în Rusia nici nu se poate fără astfel de indivizi sau, mai precis, că în timpurile noastre trebuie să ne aşteptăm, probabil, numai la asemenea oameni şi că, dacă sînt încă relativ puţini, aceasta se întîmplă numai pentru că Dumnezeu este deosebit de îndurător cu noi. Întradevăr, sînt cu toţii crescuţi în familiile noastre recente, precare, pe lîngă nişte părinţi sceptici şi nemulţumiţi, care nu le-au transmis copiilor decît indiferenţă faţă de tot ce-i real şi esenţial şi cel mult o vagă nelinişte pentru un viitor teribil de fantasmagoric, dar în care, totuşi, sînt înclinaţi să creadă pînă şi aşa numiţii realişti *de-a gata* şi lucizii ce urăsc prezentul nostru. Pe deasupra, aceşti părinţi le-au transmis, se înţelege, rîsul lor sceptic şi neputincios, care, deşi prea puţin conştient, este întotdeauna plin de satisfacţie. Parcă puţini copii au crescut în ultimii douăzeci şi cinci de ani pe lîngă aceşti invidioşi mîrşavi, care şi-au cheltuit ultimii bani din răscumpărări, lăsîndu-le progeniturilor sărăcia şi pilda mîrşăviei? Sînt puţine asemenea familii? Şi să zicem că un asemenea tînăr intră în serviciu. Prestanţă nu are, „spiritual nu este“, relaţii, ioc. Are, ca toată lumea, o inteligenţă înnăscută, dar, întrucît inteligenţa i-a fost educată pentru rînjetul fără rost, luat la noi, de douăzeci şi cinci de ani, drept liberalism, evident că eroul nostru nu va întîrzia să-şi considere genială propria inteligenţă. Ah, Doamne, cum să nu aibă un amor propriu nemăsurat, cînd omul a crescut fără cea mai mică abţinere morală? Şi la început o face teribil pe grozavul, dar, întrucît este totuşi inteligent (prefer să iau ca tip un ins ceva mai inteligent decît media, şi nu unul ceva mai imbecil, căci numai în aceste două cazuri este posibilă apariţia acestui tip), îşi dă repede seama că rînjetul e totuşi un lucru negativ şi nu duce la nimic bun. Iar dacă taică-său s-a mulţumit cu rînjetul, asta s-a întîmplat pentru că tăticul era

totuşi un nătăfleţ, deşi liberal, în timp ce el, fiul, este un geniu, doar că deocamdată îi e mai greu să se facă remarcat. Oh, fireşte, în sinea lui, este gata să comită orice ticăloşie, „căci de ce să nu te foloseşti de aşa ceva? Şi, în secolul nostru, cine poate susţine că ticăloşia este ticăloşie?“ etc. etc. Într-un cuvînt, a crescut cu aceste întrebări formulate de alţii. Curînd însă îşi va da seama că acum, chiar dacă vrei să te foloseşti de ticăloşie, trebuie să aştepţi multă vreme un post vacant şi, pe deasupra, de la decizia morală de a o comite pînă la faptă e cale lungă chiar şi pentru el şi trebuie, ca să zicem aşa, să ajungă la nivelul de a-şi putea pune intenţia în practică. Fireşte, dacă ar fi fost mai prost, s-ar aranja cît ai bate din palme: „Lasă baltă veleităţile, găseşte-ţi un loc pe lîngă cutare sau cutare, munceşte, ca şi el, din greu, fii ascultător şi convins şi pînă la urmă faci carieră!“. Dar amorul propriu, încrederea în propria genialitate îi pun deocamdată piedici; nici măcar în gînd nu poate să-şi lege presupusul destin glorios de destinul cutăruia ori cutăruia. „Nu, deocamdată încă mai sîntem în opoziţie şi, dacă ei mă vor, să vină singuri şi să se ploconească dinaintea mea.“ Şi iată-l că aşteaptă să i se ploconească cineva şi se înfurie, se înfurie şi aşteaptă, iar între timp, chiar lîngă el, altul a şi păşit pe o treaptă mai sus, cutare şi-a găsit un loc bun, un al treilea i-a devenit şef, iar şeful este chiar fostul coleg, căruia el, la „şcoala superioară“, i-a născocit o poreclă şi i-a scris o epigramă în versuri pe cînd redacta o revistă şcolară manuscrisă şi trecea drept geniu. „Nu, e o jignire! De ce el şi nu eu? Şi toate, toate posturile sînt ocupate! Nu, se gîndeşte el, cariera mea nu-i aici, funcţionari pot fi numai netoţii, pe cînd vocaţia mea este literatura.“ Şi iată că începe să bombardeze redacţiile cu operele sale, mai întîi *incognito*, apoi semnînd cu numele întreg. Fireşte că nu i se răspunde; nerăbdător, porneşte să bată pe la uşile acestora. Uneori, cînd i se restituie cîte un

manuscris, îşi permite chiar să ironizeze, să rînjească cu răutate, ca să zicem aşa, să-şi descarce sufletul, dar asta nu-i ajută la nimic. „Nu, se vede că şi aici totul e ocupat", gîndeşte el, zîmbind trist. Principalul e că îl chinuie grija fatală de a găsi întotdeauna şi peste tot cît mai mulţi oameni mai răi decît el. Ah, nici n-ar fi în stare să înţeleagă vreodată că ar putea să se bucure de existenţa unora mai buni! Şi uite că, pentru prima dată, îi vine ideea să trimită uneia dintre redacţiile care l-au jignit cel mai tare o scrisoare răutăcioasă, nesemnată. A scris-o, a expediat-o, a mai scris una şi a prins gustul. Dar nu observă nici un fel de urmări, în jurul lui totul rămîne surd, mut şi orb. „Nu, asta nu-i carieră", conchide el definitiv şi se hotărăşte în sfîrşit „să-şi găsească un loc". Îşi alege o *persoană*, şi anume pe directorul său, aici putîndu-i veni în ajutor întîmplarea şi relaţiile. Doar şi Poprişcin al lui Gogol a început numai prin faptul că s-a distins la ascuţirea penelor şi a fost convocat cu acest scop la Excelenţa Sa, unde a văzut-o pe fiica directorului, pentru care a ascuţit două pene. Dar timpul Popriştinilor a trecut şi nici penele nu se mai ascut acum, iar eroul nostru nu poate nici el să-şi schimbe caracterul: nu pene are el în cap, ci visele cele mai îndrăzneţe. Pe scurt, foarte repede ajunge la convingerea că a cucerit-o pe fiica directorului şi că aceasta tînjeşte după el. „Ei bine, iată şi cariera, îşi zice. De fapt, la ce-ar mai fi bune femeile, dacă un om inteligent nu şi-ar putea face prin ele o carieră? Asta-i toată problema feminină, dacă e s-o judeci în mod real. Şi principalul e că nu-i ceva ruşinos: puţini parcă şi-au croit drum prin intermediul femeilor?" Dar, ca şi la Popriştin, şi aici se învîrteşte tocmai acum un aghiotant! Popriştin a reacţionat conform caracterului său, şi-a ieşit din minţi, închipuindu-şi că este regele Spaniei. Şi cît de firesc! Ce-i mai rămînea de făcut bietului Popriştin, fără relaţii, fără carieră, fără îndrăzneală şi fără nici un fel de

iniţiativă, ba încă şi în Petersburgul acelei epoci, cum să nu se scufunde în cea mai disperată visare şi cum să nu creadă în ea? Însă Poprişcin al nostru, contemporanul nostru Poprişcin, pentru nimic în lume n-ar fi în stare să admită ideea că este acelaşi Poprişcin, ca şi prototipul, dar că îl reproduce după treizeci de ani. Sufletul îi e plin de tunete şi fulgere, de dispreţ şi sarcasm şi iată, iată că se aruncă într-o visare, dar într-un alt fel de visare. Îşi aminteşte că pe lume pot exista scrisorile anonime şi că a făcut odată uz de ele; iată că riscă o scrisorică, dar nu o compune pentru o redacţie, ci pentru un scop mai nobil: simte că intră într-o nouă fază practică. Ah, cum se baricadează în cămăruţă, ferindu-se de proprietară, cum tremură să nu-l vadă cineva şi tot compune, tot ticluieşte, schimbîndu-şi scrisul, creează patru pagini de injurii şi calomnii, le reciteşte cu desfătare şi, după ce şi-a pierdut aşa toată noaptea, spre dimineaţă lipeşte plicul şi scrie pe el adresa aghiotantului logodit cu fata. Nu se teme, şi-a schimbat scrisul. Iată-l numărînd orele, îşi zice că în acest moment logodnicul primeşte scrisoarea în care îi este încondeiată logodnica, acuşi o va citi şi, desigur, va renunţa, se va speria, că doar nu-i o simplă scrisoare, ci o „capodoperă“! Şi tînărul nostru prieten ştie perfect că nu-i decît un ticălos ordinar, dar se bucură: „Acum este timpul dedublării şi largheței gîndirii, acum nu se mai poate trăi gîndind liniar“.

Se înţelege că scrisoarea n-a avut efect, nunta s-a ţinut, dar începutul a fost făcut şi eroul nostru parcă şi-a găsit cariera. Un fel de miraj a ajuns să-l obsedeze, ca şi pe Poprişcin. Se lansează cu înflăcărare în noua activitate, în compunerea de scrisori anonime. Iscodeşte tot ce se poate afla despre generalul său, chibzuieşte, îşi descarcă sufletul de tot ce a acumulat după atîţia ani de serviciu fără recompense, de orgoliu iritat, de invidie şi venin. Critică tot ce face generalul, îl

batjocoreşte în modul cel mai necruţător şi asta în cîteva scrisori, într-o serie întreagă de scrisori. Şi cu cîtă plăcere o face la început! Şi isprăvile generalului, şi soţia acestuia, şi amanta, şi nerozia întregului departament – tot, tot a fost încondeiat în scrisorile lui. Încet-încet, el se avîntă şi în consideraţii politice, compune o scrisoare pentru ministru, în care îi propune reformarea Rusiei, fără nici o jenă. „Nu, ministrul nu poate să nu rămînă uimit, geniul meu îl va ului şi scrisoarea îi va parveni, poate, lui... Adică unei asemenea persoane, că... Într-un cuvînt, curaj, *mon enfant*[92], şi cînd vor începe să caute autorul, imediat îmi voi face apariţia, ca să zic aşa, fără sfială." Pe scurt, se delectează cu operele sale şi îşi imaginează în fiecare clipă cum îi sînt deschise scrisorile şi ce expresii apar apoi pe feţele persoanelor respective... În această stare de spirit, îşi permite uneori chiar ştrengării; în glumă, scrie unor persoane dintre cele mai ridicole, nu-l trece cu vederea nici pe-alde Egor Egorovici, bătrînul său şef de birou, pe care mai că nu-l înnebuneşte, încredinţîndu-l anonim că soţia lui are o relaţie cu comisarul de poliţie din cartier (mai ales că născocirea ar putea fi şi adevărată pe jumătate). Aşa trece o perioadă de timp, dar... dar deodată îl fulgeră o idee ciudată şi anume că nu-i decît Poprişcin, nu mai mult decît un Poprişcin, Poprişcin al lui Gogol, numai că de un milion de ori mai ticălos şi că toate aceste pamflete scrise pe ascuns, toată această forţă anonimă a sa este în esenţă un miraj şi nimic mai mult, ba încă mirajul cel mai ticălos, cel mai josnic şi ruşinos, mai rău chiar decît visul cu tronul Spaniei. Şi între timp s-a întîmplat ceva grav. Nu-i doar ceva ruşinos, „ruşinea nu înseamnă nimic, ruşinea-i un fleac, de ruşine nu se tem decît farmaciştii"[93], ci teribil, realmente teribil. Fapt e că, deşi nu-i lipsit de judecată, totuşi n-a putut rezista şi, pe cînd se desfăta cu noua carieră, tocmai după ce i-a scris

ministrului, l-a luat gura pe dinainte şi a vorbit despre scrisori. Cu cine? Cu nemţoaica, proprietara. Fireşte, nu i-a destăinuit totul, ea nici n-ar fi putut înţelege totul, nu i-a spus decît cîteva vorbe ca să-şi simtă inima mai uşoară. Dar cît de mare i-a fost stupefacţia cînd, peste o lună, un alt funcţionar, un om potolit care lucra la alt departament şi ocupa o cameră retrasă din casa aceleiaşi proprietare, supărîndu-se cine ştie de ce şi trecînd pe lîngă el pe coridor, i-a făcut subit aluzia că el, funcţionarul potolit, este „un om onest şi nu ticluieşte, cum fac unii domni, scrisori anonime“! Ei, poftim! La început nu s-a speriat prea tare. Mai mult chiar, chestionîndu-l pe funcţionarul respectiv (şi chiar împăcîndu-se cu el într-un mod umilitor pentru a-l putea lua la întrebări), s-a convins că acesta nu ştie mai nimic. Dar... dar dacă ştie? Pe deasupra, prin departament începuse să circule zvonul că cineva le expediază şefilor prin poşta orăşenească scrisori injurioase şi că făptaşul nu poate fi decît dintre cei ce lucrează acolo. Nefericitul cade pe gînduri, noaptea nu mai poate dormi. Într-un cuvînt, i s-ar putea zugrăvi foarte clar chinurile sufleteşti, suspiciunea, gafele. În cele din urmă este aproape complet convins că toată lumea ştie, că nu i se spune deocamdată, că s-a şi hotărît concedierea lui, că, desigur, nu se vor limita numai la atîta, într-un cuvînt, aproape că îşi iese din minţi. Şi iată-l într-o zi stînd în birou şi inima îi e inundată de o indignare aproape nemărginită faţă de toţi şi toate: „Ah, ce oameni răi şi blestemaţi! gîndeşte el. E oare posibil să fie atît de ipocriţi? Doar ştiu că *eu* sînt acela, ştiu cu toţii, vorbesc între ei despre asta în şoaptă cînd trec pe lîngă ei, ştiu că în cabinet este pregătită o hîrtie cu privire la mine şi... se prefac cu toţii! Toţi îmi ascund adevărul! Vor să se desfete, să vadă cum voi fi tîrît afară... Ei bine, nu! Nu!“. Şi, peste o oră, iată-l ducînd întîmplător o hîrtie în cabinetul Excelenţei Sale. Intră, pune respectuos hîrtia pe

birou, generalul este ocupat şi nu-i acordă atenţie, el se întoarce ca să iasă neauzit, pune mîna pe clanţa uşii şi brusc, aşa cum s-ar prăbuşi într-o prăpastie, se aruncă la picioarele Excelenţei Sale, fără să fi bănuit cu o secundă mai înainte că va face un asemenea gest: „Dacă-i să fiu pierdut, mai bine să mărturisesc singur!". „Vă implor Excelenţă, nu ţipaţi, vă implor să nu ţipaţi! Nu ţipaţi, ca nu cumva să ne audă cineva, iar eu vă voi povesti tot, vă voi povesti tot, tot!". Aşa, ca ieşit din minţi, împreunîndu-şi prosteşte mîinile, se roagă de Excelenţa Sa, care a rămas perplex. Şi iată că mărturiseşte ca un nătărău, sacadat, incoerent, tremurînd tot, spre marea uimire a Excelenţei Sale, care nu bănuise absolut nimic. Dar şi aici eroul nostru şi-a dovedit întru totul tăria de caracter. Căci de ce s-a aruncat la picioarele generalului? Evident, din cauza bolii, din cauza suspiciunii, dar *în primul rînd şi pentru că*, în acel moment de laşitate, umilindu-se şi învinovăţindu-se de toate, continua totuşi să viseze ca un prostuţ imbecilizat de îngîmfare că, poate, Excelenţa Sa, după ce-l va asculta şi va rămîne, ca să spunem aşa, uluit de geniul lui, îşi va desface ambele mîini, cu care semnează atîtea hîrtii în folosul patriei, şi-l va îmbrăţişa: „E oare posibil, tinere nefericit dar talentat, să fii împins într-un asemenea hal de disperare? Ah, eu, eu sînt vinovat de toate, eu nu te-am remarcat! Îmi asum toată responsabilitatea. Ah, Doamne-Dumnezeule, uite pînă unde este silit să ajungă tineretul nostru talentat din pricina rutinei şi a prejudecăţilor noastre învechite! Dar vino, vino la pieptul meu şi împarte cu mine postul pe care îl ocup şi... împreună vom reorganiza departamentul din temelii!". Însă nu s-a întîmplat aşa şi, mult mai tîrziu, umilit, acoperit de ruşine, amintindu-şi lovitura cizmei generalului, pe care a încasat-o în plină figură, aducea acuzaţii aproape sincere destinului şi oamenilor: „O dată, cică, în viaţa mea, mi-am deschis larg braţele către oameni

şi cu ce recompensă m-am ales?“. I se poate imagina un final dintre cele mai fireşti şi mai moderne, de pildă acesta: alungat din serviciu, este angajat într-o căsătorie fictivă pentru o sută de ruble, iar după cununie el o ia într-o parte, ea, în altă parte, la făinarul ei. „E şi drăguţ, şi cumsecade“, după cum se exprimă, la Şcedrin, un comisar de poliţie într-o situaţie asemănătoare[94].

Într-un cuvînt, mi se pare că tipul injuriosului anonim este o temă foarte bună pentru o nuvelă. Şi serioasă. Desigur, aici ar fi nevoie de un Gogol, dar... sînt bucuros, cel puţin, că am prins întîmplător această idee. Poate că, într-adevăr, voi încerca s-o includ într-un roman.

76 Titlul întreg (în traducere) al cărţii este *Profeţia lui Johann Lichtenberger, pe care a scris-o cîndva în legătură cu marea unire a lui Saturn cu Jupiter ce a avut loc în anul 1484 şi de asemenea în legătură cu eclipsa de soare din anul următor, adică 1485, [profeţie] care s-a întins pînă în anul 1567, epurată din nou cu migală de numeroasele erori importante care o înţesau*, [Coloniae], 1528.

77 Este vorba, probabil, de Vladimir *Soloviov* (1853-1900), important filosof rus.

78 Cartea nu era de format *in-folio* (o jumătate de coală de tipar), ci *in-octavo* (a opta parte dintr-o coală de tipar).

79 Este vorba despre Războiul Crimeii (1853-1855), cînd, împotriva Rusiei, Turcia a luptat în alianţă cu Franţa, Anglia şi Sardinia.

80 Referinţa este la Elisabeta Tudor (1533-1603), regină a Angliei din 1558, care nu s-a căsătorit şi nu a lăsat urmaşi.

81 Expresie a lui Napoleon, rostită în 1812 în faţa unui general rus prizonier, care şi-a scris apoi memoriile. Aceste cuvinte sînt citate şi de Lev Tolstoi în *Război şi pace*.

82 Citat aproape ad litteram din memoriile: *Prinţul Aleksandr Sergheevici Menşikov în povestirea fostului său aghiotant Arkadi Aleksandrovici Panaev*, publicate în *Russkaia starina* (1877, nr. 5, p. 69).

83 Cele patru secole de cînd poporul „înţelege esenţa lucrurilor“, deci cauzele conflictului dintre Rusia şi Turcia, Dostoievski le consideră începînd cu anul 1453, cînd Constantinopolul a fost cucerit de turci.

84 Se are în vedere anul 1857, cînd s-a dat publicităţii decizia ţarului cu privire la abolirea iobăgiei.

85 Ironia lui Dostoievski este îndreptată asupra dogmei infailibilităţii papei Pius al IX-lea în problemele credinţei, proclamată la Conciliul de la Vatican (18 iulie 1870).

86 Papa Pius al IX-lea a murit în 1878. Dostoievski se referă la discursul Papei, rostit la 30 aprilie 1877, rezumat astfel de corespondentul ziarului *Moskovskie vedomosti*: „Telegraful ne-a comunicat că zilele acestea, în cadrul audienţei acordate unor pelerini, Papa a adus vorba despre războiul ruso-turc. În acest discurs se exprimă literalmente în

modul următor: «Chiar în acest timp o mare naţiune eretică a trimis o armată numeroasă pentru pedepsirea unei naţiuni necredincioase, plîngîndu-se că aceasta îi conduce nedrept şi îi oprimă pe numeroşii ei supuşi ce mărturisesc credinţa ortodoxă. Războiul a şi început. Nu ştiu care dintre aceste ţări va învinge, dar ştiu că asupra uneia dintre ele, care-şi zice ortodoxă, dar este schismatică, atîrnă mîna împărţitoare de dreptate a lui Dumnezeu pentru persecutarea neomenească a catolicilor»".

87 Dostoievski se referă probabil la cele două războaie dintre Carol al V-lea şi protestanţii germani („Uniunea de la Schmalkaden"), desfăşurate în 1546-1547 şi 1547-1552.

88 *Convulsionişti* – adepţi ai unei secte franceze (1730-1733) care organizau dansuri convulsive la mormîntul jansenistului Francisc de Paris; vezi şi nota 206.

89 Localitate cunoscută datorită izvoarelor de apă alcalină.

90 În memoria lui Dostoievski se contaminează două episoade diferite din drama *Balul mascat*. Necunoscutul „şi-a plănuit" răzbunarea timp de şapte ani.

91 *Complet (fr.).

92 *Copilul meu (fr.).

93 Parafrază a sentinţei lui Poprişcin: „Ce scrisoare? Scrisoarea-i o prostie! Scrisori scriu farmaciştii" (*Însemnările unui nebun* de Gogol).

94 Trimiterea este la un episod din nuvela *O idilă contemporană* de Saltîkov-Şcedrin.

Capitolul al II-lea

I. Foşti agricultori, viitori diplomaţi

Dar încotro am deviat de la subiect? Am început prin a spune că mă aflu la ţară şi că mă bucur de asta. De multişor nu mi-am mai petrecut cîtva timp într-un sat rusesc. Despre sat voi vorbi însă mai tîrziu; aici voi menţiona doar că mă bucură, printre altele, că sînt la ţară şi nu în străinătate, unde aş fi riscat să-i văd pe ruşii noştri ce umblă pe-acolo fără rost. Într-adevăr, în epoca noastră atît de naţională, atît de patriotică şi unificatoare, cînd îi cauţi pe ruşi la ei acasă, cînd îi doreşti şi îi chemi pe ruşi, în această epocă, aşadar, este foarte penibil să constaţi în străinătate (unde anual, de două decenii, se expatriază şi formează colonii intelectualitatea noastră) transformarea unui material pur rusesc, brut şi, poate, excelent, într-o jalnică magmă internaţională, depersonalizată, fără caracter, fără naţionalitate şi fără patrie. Nu mă refer la părinţi (părinţii sînt incorigibili şi basta), ci la nefericiţii lor copii, pe care-i duc la pierzanie în străinătate. Părinţii sfîrşesc prin a le părea ridicoli chiar şi celor mai notorii ruşi europenizaţi. Dl Burenin[95], plecat în calitate de corespondent de război, relatează într-una dintre scrisorile sale o întîlnire amuzantă cu unul dintre europenii noştri din anii ’40, „cu venerabili cîrlionţi cărunţi“, care trăieşte permanent în străinătate şi a venit special pe front ca să vadă „spectacolul luptei“ (se înţelege, de la o distanţă respectabilă) şi, în tren, a sărit peste cal, făcînd ironii la adresa tuturor lucrurilor, pe seama cărora de patruzeci de ani glumesc aceşti domni, adică la adresa spiritului rusesc, a slavofililor etc. etc. Locuieşte în străinătate, zice el, pentru că la noi în Rusia „un om serios şi cumsecade încă nu are ce să facă“. (N.B. Citez din memorie.) Una dintre glumele lui cele mai reuşite a fost aceea că „în vederea intrării

trupelor noastre în Bulgaria şi a restaurării slavismului, s-a dat şi o dispoziţie căilor ferate să aducă umbra lui Homiakov[96], într-un vagon special“. Dar acestui domn cu cîrlionţii cărunţi i se putea face observaţia că el însuşi seamănă foarte bine cu o umbră de liberal din Occidentul anilor ’40, poate foarte respectat atunci, dar că acum, după atîţia ani, ajungînd să aibă cîrlionţii cărunţi şi să repete lucrurile la care s-a oprit în epoca respectivă, evident, chiar dacă ar fi Granovski în persoană, ar părea inevitabil un bufon sadea, ca şi acest domn, care spune că s-a dat o dispoziţie ca umbra lui Homiakov să fie adusă într-un vagon pe cîmpul de luptă şi că în Rusia noastră un om cumsecade încă nu are ce face.

Cu douăzeci de ani în urmă au emigrat din Rusia (insist asupra acestui cuvînt) mai ales moşierii şi de atunci emigraţia continuă cu fiecare an. Evident, mulţi dintre emigranţi nu erau moşieri, au emigrat oameni fel de fel, dar, în marea lor majoritate, dacă nu toţi, urau mai mult sau mai puţin Rusia, unii din raţiuni morale, ca urmare a convingerii că „în Rusia oamenii cumsecade şi inteligenţi ca ei nu au ce face“, alţii urînd-o pur şi simplu, fără nici o convingere, ca să spunem aşa, firesc, fizic: pentru climă, pentru cîmpii, pentru păduri, pentru cutume, pentru ţăranul eliberat, pentru istoria rusă, într-un cuvînt, urînd-o pentru tot, tot. Fac observaţia că o asemenea ură poate fi şi extrem de pasivă, foarte calmă şi indiferentă pînă la apatie. Şi deodată au simţit în palmă banii din răscumpărări[97] şi, pe deasupra, foarte mulţi au ajuns la convingerea că, odată cu eliberarea ţăranilor, a pierit totul: şi satul, şi proprietatea funciară, şi nobilimea, şi Rusia. Este adevărat şi că, după eliberarea ţăranilor, munca rurală a rămas fără suficientă organizare şi securitate, iar proprietatea funciară personală, natural, s-a speriat şi s-a tulburat într-o măsură ce n-ar mai putea fi atinsă în nici un alt moment de cotitură istorică.

Iată că moşierii s-au apucat să vîndă şi să tot vîndă, iar o parte dintre ei (deloc neglijabilă) a dat fuga în străinătate. Însă orice justificare ar invoca, nu pot totuşi ascunde, nici faţă de concetăţeni, nici faţă de copiii lor, că motivul principal al emigrării l-a reprezentat şi tentaţia egoistă de „a nu face nimic“. Şi iată că de atunci proprietatea funciară personală rusă se află într-un haos absolut, se vinde şi se cumpără, îşi schimbă în fiecare clipă proprietarii, îşi schimbă chiar configuraţia, este defrişată şi în ce se va transforma, cui va rămîne definitiv, din cine se va alcătui pînă la urmă noua clasă rusească a proprietarilor de pămînt, ce formă va lua în cele din urmă – toate acestea sînt dificil de prevăzut şi totuşi, dacă vreţi, iată problema cea mai importantă a viitorului Rusiei. Aceasta este legea naturii, nu numai în Rusia, ci în întreaga lume: cei ce posedă pămînt într-o ţară sînt şi stăpînii ţării respective, în toate privinţele. Aşa a fost întotdeauna şi pretutindeni. Dar la noi, se va spune, mai presus de toate este obştea şi, deci, iată cine-s stăpînii. Dar... oare problema obştii este dintre cele rezolvate definitiv la noi? Oare acum cincisprezece ani această problemă nu a intrat şi ea într-o fază nouă, ca şi toate celelalte? Despre toate acestea vom vorbi mai tîrziu, deocamdată îmi voi încheia ideea fără a mă întemeia pe fapte: dacă într-o ţară posesia pămîntului este *serioasă*, în această ţară toate vor fi serioase, în toate privinţele, şi în general, şi în particular. Acum, de pildă, se fac la noi demersuri pentru învăţămînt, pentru şcolile populare, însă eu cred doar în faptul că şcolile vor fi serioase şi temeinice numai atunci cînd proprietatea funciară şi agricultura noastră vor fi organizate serios şi temeinic şi că nu şcolile ne vor asigura o agricultură evoluată, ci mai degrabă invers: numai o agricultură bine organizată (adică o proprietate funciară corectă) va duce la apariţia unei şcoli excelente, deci şcolile n-o pot lua nicidecum înaintea agriculturii. Totul merge în

paralel cu aceasta: ordinea, legile, morala şi chiar inteligenţa naţiunilor, în fine, totul, exercitarea corectă a oricărei funcţii a organismului naţional vor fi puse la punct doar atunci cînd în ţară se va instaura o proprietate funciară solidă. Acelaşi lucru se poate spune şi despre caracterul proprietăţii funciare, fie el aristocratic sau democratic, dar cum este caracterul proprietăţii, aşa este şi caracterul naţiunii.

Deocamdată însă foştii noştri moşieri se plimbă prin străinătate, prin toate oraşele şi staţiunile Europei, făcînd să crească preţurile prin restaurante, cărînd după ei, ca bogătaşi ce sînt, guvernante şi bone pentru copiii lor, pe care îi poartă îmbrăcaţi în dantele şi costumaşe englezeşti, cu picioruşele goale, în văzul Europei. Iar Europa se uită şi se minunează: „Uite ce mulţi oameni bogaţi au şi, mai ales, cît sînt de instruiţi, cît aspiră la cultura europeană. Numai despotismul i-a împiedicat pînă acum să primească paşapoarte pentru străinătate[98] şi, iată, acum vedem ce mulţi proprietari, capitalişti şi rentieri retraşi din afaceri sînt în Rusia, mai mulţi chiar decît în Franţa, care are atîţia rentieri!“. Povestiţi-i Europei, explicaţi-i că acesta este un fenomen pur rusesc, că nu-i vorba de rentieri, că, dimpotrivă, oamenii îşi consumă fondurile de bază, că ard lumînarea de la amîndouă capetele şi, desigur, Europa nu va crede şi nu va înţelege deloc acest fenomen imposibil pentru ea. Cel mai curios este că aceşti sibariţi, care hoinăresc prin staţiunile balneare germane şi pe malurile lacurilor elveţiene, aceşti Lucullus[99], care-şi duc traiul în restaurantele Parisului, ştiu şi singuri şi chiar presimt cu oarecare durere că vor devora aceste fonduri pînă la urmă şi că, poate, copiii lor, chiar aceşti heruvimi îmbrăcaţi în costumaşe englezeşti, vor fi nevoiţi să cerşească prin Europa (şi vor cerşi!) sau vor deveni muncitori francezi şi germani (şi vor deveni muncitori francezi şi germani!). Însă, îşi zic ei,

„*après nous le déluge*, dar cine-i vinovat? Vinovate sînt aceleaşi rînduieli ale noastre, ruseşti, vinovată-i Rusia noastră stîngace, unde un om cumsecade nu poate face nimic nici acum“. Iată cum gîndesc, iar cei mai liberali dintre ei, care pot fi numiţi occidentaliştii cei mai de marcă şi mai puri ai anilor ’40, vor mai adăuga, poate, în sinea lor: „N-are importanţă că ne rămîn copiii fără avere, în schimb ei vor moşteni ideea, fermentul nobil al unui mod de gîndire adevărat şi sfînt. Educaţi departe de Rusia, ei nu vor şti ce înseamnă popii şi stupidul cuvînt «patrie». Vor înţelege că patria este o prejudecată şi chiar cea mai nefastă prejudecată din cîte există pe lume. Din rîndurile lor vor ieşi spirite nobile, universale. Noi şi numai noi, ruşii, vom pune temeiurile acestor spirite noi. Tocmai prin faptul că ne cheltuim în străinătate banii din răscumpărări punem bazele unei societăţi de cetăţeni internaţionali care, mai devreme sau mai tîrziu, va regenera Europa şi de aceea nouă ni se cuvine toată onoarea, pentru că noi am început înaintea tuturor“. De altfel, aşa vorbesc numai „cei cu părul alb“, adică foarte puţini încă, pentru că, se ştie, înaintemergătorii nu sînt numeroşi. Cei mai practici şi chiar cei *mai puţin aristocraţi* dintre inşii „cu părul alb“ tot speră, la urma urmelor, în „relaţii“: „Ce-i drept, cheltuim aici, dar mai şi cîştigăm cîte ceva, nişte cunoştinţe, nişte relaţii, care ne vor prinde bine apoi în «patrie». Pe deasupra, deşi ne educăm copilaşii în spirit liberal, important e că, totuşi, îi educăm ca pe nişte gentlemeni. Nu se vor învîrti decît în sfere înalte şi excepţionale, iar în sferele superioare liberalismul a semnificat întotdeauna şi a acompaniat la noi calitatea de gentleman, căci, pentru conservatismul, ca să zicem aşa, suprem, liberalismul este util. Iată un lucru care la noi a fost perceput întotdeauna. De fapt, dacă ne creştem copiii în străinătate, înseamnă că îi pregătim pentru diplomaţie. Sinecurile de pe lîngă ambasade şi

consulate sînt nemaipomenite, există o puzderie de asemenea sinecuri drăguţe şi splendid dotate! Aşa că ajung pentru copilaşii noştri: sînt slujbe tihnite, bune, bănoase, stabile şi întotdeauna la vedere. Unde mai pui că-s şi curăţele, elegante, de gentlemeni; şi n-ai prea mult de lucru: faci cunoştinţă cu ruşii din străinătate, fireşte, cu cei mai onorabili; iar pe cei care o fac de oaie şi-l roagă pe consul să-i protejeze îi privim de sus, nici nu-i ascultăm, le arătăm, cît mai autoritar, uşa: «Nu vă credem, cică, voi faceţi dezordine, vă închipuiţi că încă mai sînteţi în scumpa noastră patrie, dar aici e curăţenie. Doar n-o să ne facem singuri neplăceri din cauza unuia ca dumneata şi nu merită să deranjăm autorităţile străine; uită-te şi singur în oglindă ca să vezi în ce hal ai ajuns!». Şi asta-i toată slujba! Într-un cuvînt, vor fi şi copiii noştri în stare să ajungă în rîndul oamenilor dacă vor avea relaţii. Iată care trebuie să fie prima grijă a unei inimi de părinte. Restul vine de la sine“.

Aşadar, dintre ruşii stabiliţi în străinătate, toţi cei care nu sînt chiar atît de aristocraţi mizează, mai mult sau mai puţin, pe relaţii. Dar ce înseamnă relaţiile? Chiar dacă înseamnă ceva, acest *material* se uzează, totuşi, teribil de repede. Şi n-ar strica absolut deloc ca, pe lîngă relaţii, să achiziţionezi măcar cîteva cunoştinţe despre Rusia şi un pic de inteligenţă proprie, pentru orice eventualitate. Acum, mai precis în epoca noastră de reforme şi înnoiri, ca un făcut, toţi vor să trăiască după mintea lor, toţi îşi doresc acest lucru. Indiscutabil, ideea este progresistă, dar ghinionul e că încă niciodată n-a existat la noi atît de puţină minte, cu toate că toţi doresc s-o aibă. De ce? Nu încerc să răspund la întrebare, mai ales că-i dificilă, însă asupra uneia dintre cauzele care vor face, fără doar şi poate, ca heruvimii noştri să fie nişte imbecili sînt lămurit foarte bine şi voi arăta această cauză, deşi este veche. De altfel, e tot lucrul pe care l-am spus anul trecut. Cauza o reprezintă limba rusă,

adică insuficienta cunoaştere a limbii ruse, naţionale, ca urmare a educaţiei primite în străinătate, cu guvernante şi bone străine. Această insuficienţă a existat la noi şi mai înainte, dar niciodată într-o asemenea măsură ca acum, cînd atîţia heruvimi cresc în străinătate. Să zicem că se pregătesc pentru diplomaţie, iar limba diplomaţiei este franceza, după cum se ştie; e suficient să cunoşti rusa doar gramatical. Aşa stau lucrurile? Această problemă, deşi trivial de veche, este încă atît de departe de a fi rezolvată, încît nu de mult a început să fie discutată din nou şi în presă, deşi indirect, în legătură cu operele dlui Turgheniev scrise în franceză[100]. S-a exprimat chiar opinia că „dlui Turgheniev nu îi e oare indiferent dacă scrie în limba franceză sau în limba rusă şi cine i-ar putea interzice?". Fireşte, nu-i interzice nimeni, mai ales unui atît de mare scriitor şi cunoscător al limbii ruse, care, dacă simte că are suficientă imaginaţie, poate să scrie şi franţuzeşte, mai ales că ştie franceza aproape la fel de bine ca rusa. Şi de aceea nu spun nimic despre Turgheniev, însă... însă văd foarte bine că mă repet, că şi anul trecut am spus acelaşi lucru, pe aceeaşi temă, în aceleaşi luni, cînd lumea bună călătoreşte în străinătate; le-am spus discutînd cu o mămică străino-rusă despre pericolul limbii franceze pentru heruvimii ei. Dar acum mămica îşi pregăteşte heruvimii pentru cariera diplomatică, aşa că, numai apropo de diplomaţie, deşi nu-mi place să mă repet, voi risca să-i mai spun o vorbă.

„Dar limba diplomaţiei este franceza", mă întrerupe mămica de această dată, nelăsîndu-mă nici să încep. Vai, de anul trecut s-a iniţiat, acum mă tratează de sus: „Da, doamnă, răspund eu, obiecţia este serioasă şi sînt perfect de acord cu dvs. Dar, în primul rînd, nu-i aşa că cele spuse despre necesitatea cunoaşterii limbii ruse trebuie aplicate şi la franceză? Căci, pentru a exprima în franceză bogăţia psihicului meu, trebuie să-mi

însuşesc franceza la nivelul cel mai înalt. Deci să ştiţi că există o taină a naturii, o lege a ei, conform căreia poţi vorbi la perfecţie numai limba cu care te-ai născut, adică limba vorbită de poporul căruia îi aparţii. Vă încruntaţi, v-am ofensat, mă priviţi ironic. Daţi din mînă şi mă încredinţaţi că aşa ceva aţi auzit şi anul trecut şi că mă repet. Bine, cedez în faţa dvs., mai ales că nici subiectul nu este pentru *doamne*. Cedez pur şi simplu şi sînt de acord că şi un rus poate să-şi însuşească limba franceză la perfecţie, dar cu o condiţie importantă: să se nască în Franţa, să crească acolo şi să înceapă să fie francez din prima lui oră de viaţă. Ah, v-aţi înveselit, aţi şi început să zîmbiţi, dar ţineţi cont, totuşi, doamnă, că nici chiar dvs. nu-i veţi asigura heruvimului toate aceste condiţii, în pofida tuturor avantajelor pe care le aveţi, adică în pofida emigraţiei, a banilor din răscumpărări, a bonei pariziene etc. etc. Pe de altă parte, trebuie să luaţi în calcul şi datele, ca să zicem aşa, naturale, pentru că nu-l putem compara pe dl Turgheniev cu, de pildă, heruvimul dvs., din acest punct de vedere. Ia spuneţi-mi, se nasc mulţi Turghenievi?... Dar, nu, nu, ce-i cu mine? Am mai făcut o gafă, m-a luat gura pe dinainte; din heruvimul dvs. va ieşi cu siguranţă un Turgheniev, sau chiar trei Turghenievi deodată, să lăsăm asta, dar...". „Dar, mă întrerupeţi brusc, diplomaţii şi aşa sînt inteligenţi cu toţii, de ce să ne mai facem griji cu privire la inteligenţa lor? Credeţi-mă, relaţii să fie. *Mon mari*[101]..." „Aveţi perfectă dreptate, doamnă, o întrerup şi eu cît mai repede, relaţii să fie, şi, lăsîndu-l pe soţul dvs. cît se poate mai la o parte, am să adaug, totuşi, că pe lîngă relaţii n-ar strica măcar puţină minte. Şi, înainte de toate, diplomaţii nu sînt nicidecum inteligenţi pentru că sînt diplomaţi, ci numai pentru că înainte de a intra în diplomaţie au fost oameni inteligenţi. Credeţi-mă însă că există chiar extrem de mulţi diplomaţi perfect cretini." „O, nu, scuzaţi-mă, mă întrerupeţi nerăbdătoare,

diplomaţii sînt întotdeauna inteligenţi, toţi au posturi excelente şi aceasta-i cariera cea mai aristocratică!" „Doamnă, doamnă, exclamam eu, îmi vorbiţi de relaţii şi de cunoaşterea limbilor, însă relaţiile îţi asigură cel mult un post, dar pe urmă... Ei bine, închipuiţi-vă următoarea situaţie: heruvimul dvs. creşte în restaurantele Europei, chefuieşte cu cocote la modă în tovărăşia unor viconţi străini şi a unor conţi de-ai noştri, ruşi, dar pe urmă... Ştie toate limbile şi, tocmai de aceea, nu ştie nici una. Privat de limba sa maternă, fireşte că prinde crîmpeie din ideile şi sentimentele tuturor naţiunilor, mintea lui, ca să zicem aşa, se preface încă din tinereţe într-un fel de poşircă, din ea rezultă o mică minte intermediară, internaţională, cu idei scurte, trunchiate, cu judecată obtuză, liniară. Diplomat fiind, are o imagine clovnerească despre istoria naţiunilor. Nu observă, nici măcar nu bănuieşte cu ce trăiesc naţiunile şi popoarele, ce legi există în organismul acestora şi dacă aceste legi formează un întreg, dacă se poate sesiza o lege comună, internaţională. Este gata să deducă toate evenimentele lumii numai din faptul că, de pildă, cutare regină a supărat-o pe favorita cutărui monarh, aşa că din cauza asta a izbucnit un război între cele două regate. Daţi-mi voie, voi vorbi din punctul dvs. de vedere. Să admitem că are relaţii... Dar pentru a-ţi face relaţii e nevoie de caracter, e nevoie, ca să spunem aşa, de afabilitate, supleţe, bunătate şi, în acelaşi timp, de fermitate, perseverenţă... Un diplomat trebuie să fie seducător, ca să zicem aşa, trebuie să fie încîntător, cuceritor, nu-i aşa? Ei bine, mă credeţi sau nu, dar eu vă spun direct şi cît se poate de precis că, fără cunoaşterea propriei limbi naturale, fără a o poseda, el nu poate să-şi cizeleze nici caracterul, mai ales dacă natura a fost generoasă cu heruvimul dvs. şi l-a înzestrat cu daruri frumoase; la un moment dat, se vor naşte şi în mintea lui gînduri, sentimente, idei; aceste gînduri şi sentimente vor

face presiuni, ca să spunem aşa, dinlăuntru, căutîndu-şi şi pretinzîndu-şi expresia şi, fără forme bogate de expresie, preexistente şi însuşite din copilărie, adică fără limbă, fără cultivarea ei, fără subtilităţile ei, fără posedarea nuanţelor ei, fiul dvs. va fi mereu nemulţumit de sine; frînturile de gînduri vor înceta să-l mai satisfacă, materialul acumulat în minte şi în inimă va pretinde o expresie temeinică... Tînărul va deveni preocupat, distrat, cu gîndurile aiurea, apoi cicălitor, nesuferit, după aceea i se va zdruncina sănătatea, poate chiar îşi va strica stomacul, credeţi-mă..."

Dar văd, văd că vă tăvăliţi de rîs, iarăşi m-am luat cu vorba, sînt de acord (dar, Doamne, ce adevăr spun!), însă daţi-mi voie să închei, daţi-mi voie să vă amintesc că mai devreme am cedat, m-am prefăcut că sînt de acord şi am admis ideea că diplomaţii sînt, totuşi, oameni inteligenţi, dar dvs., doamnă, m-aţi adus într-un asemenea hal, încît mă simt obligat acum să nu vă mai ascund nici cele mai secrete dedesubturi ale opiniei mele pe marginea acestei teme. Este vorba, doamnă, de faptul că de cîteva ori în viaţă am ajuns, ca un făcut, la concluzia că diplomaţia, adică diplomaţia în general, a tuturor popoarelor şi a întregului secol XIX, a avut extrem de puţin oameni inteligenţi. E chiar surprinzător. Dimpotrivă, sărăcia de spirit a acestei branşe în istoria europeană a secolului nostru... adică, vedeţi dvs., aceşti domni sînt cu toţii inteligenţi, mai mult sau mai puţin, nu încape nici o îndoială că sînt cu toţii spirituali, dar ce fel de inteligenţă au? A pătruns măcar una dintre aceste inteligenţe în esenţa lucrurilor, a înţeles, a presimţit oare legile misterioase ce conduc Europa spre acel ceva necunoscut, ciudat, teribil, care de pe acum este evident, care se petrece aproape sub ochii celor ce se pricep cît de cît să presimtă? Nu, putem spune cu siguranţă că nu a existat un asemenea diplomat şi nici o astfel de inteligenţă în cadrul acestei

branşe ce se bucură de atîtea onoruri şi privilegii! (Desigur, spunînd aceste lucruri, scot în afara discuţiei Rusia şi tot ce ţine de patria noastră, pentru că noi, prin însăşi esenţa noastră, reprezentăm, în această privinţă, un „caz particular“.) Din contra, de-a lungul întregului secol, inteligenţele diplomatice au fost foarte subtile, diplomaţii au fost nişte intriganţi ce pretindeau că ar cunoaşte în modul cel mai realist starea lucrurilor, în timp ce nici unul dintre ei nu a văzut mai departe de propriul său nas şi de interesele de moment (ba încă şi acelea cît se poate de superficiale şi aleatorii)! Legarea, ca să zic aşa, a aţelor rupte, punerea unui petic peste gaură – iată ce avem noi de făcut, adică „alegem caimacul, poleim şi zicem că avem un lucru nou-nouţ“! Iar pentru asta există anumite cauze, dintre care cea mai importantă este, după opinia mea, dezacordul dintre principii, separarea de popor şi cantonarea inteligenţelor diplomatice într-o sferă, ca să zic aşa, prea aristocratică şi prea străină de tot ce este omenesc. Luaţi-l, de pildă, pe contele de Cavour. N-a fost o inteligenţă, un diplomat? L-am adus în discuţie tocmai pentru că a fost declarat geniu şi, în plus, pentru că a murit. Dar ia uitaţi-vă ce a făcut: şi-a atins scopul, a unificat Italia. Şi ce-a ieşit din asta? Timp de două mii cinci sute de ani, Italia a avut o idee universală, ce tindea să unească toate popoarele din lume. Şi n-a fost o idee abstractă, n-a fost speculaţia unei inteligenţe de cabinet, ci o idee reală, organică, fructul vieţii întregii naţiuni, fructul vieţii universale: unificarea întregii lumi, mai întîi sub steagul Romei antice, apoi sub sceptrul Papei. Popoarele, care în aceste două mii cinci sute de ani au crescut şi au trecut prin Italia, înţelegeau că sînt exponentele unei idei universale, iar cele care nu înţelegeau simţeau şi presimţeau acest lucru. Ştiinţa, arta, totul era învăluit şi impregnat de această semnificaţie universală. Ah, să admitem că această idee

universală s-a uzat de la sine, s-a consumat, s-a epuizat (deşi e puţin probabil să fie aşa), dar ce s-a pus, la urma urmei, în locul ei, cu prilejul căror succese ar trebui felicitată Italia, care sînt marile ei realizări ca urmare a diplomaţiei contelui de Cavour? S-a format un mic regat de importanţă secundară, care şi-a pierdut orice veleitate de universalitate, înlocuită de principiul burghez cel mai uzat (este a treizecea reluare a acestui principiu datînd din timpul revoluţiei franceze), un regat satisfăcut de o unitate ce nu semnifică absolut nimic, de o unitate mecanică şi nu spirituală (adică, nu de vechea unitate mondială), mai mult chiar, un regat cu datorii neplătite şi, pe deasupra, satisfăcut de rolul secundar pe care şi l-a asumat. Iată rezultatul, iată creaţia contelui de Cavour! Într-un cuvînt, diplomatul actual este „o fiară mare pentru treburi mici“[102]! Prinţul Metternich trecea drept unul dintre cei mai fini şi profunzi diplomaţi din lume şi, incontestabil, a avut influenţă în întreaga Europă. Dar care a fost ideea lui, cum şi-a înţeles el secolul aflat încă la început, cum a presimţit viitorul? Din păcate, a decis să combată toate ideile fundamentale ale începutului de secol doar prin intervenţia forţelor poliţieneşti şi era pe deplin încredinţat de succes! Să ne îndreptăm acum atenţia asupra prinţului Bismarck, care, indiscutabil, este un geniu, însă...

— *Finissons, monsieur*[103], mă întrerupe cu severitate mămica, afişînd un aer de demnitate profund lezată şi privindu-mă de sus. Fireşte, mă sperii imediat şi destul de tare. Evident, n-am fost înţeles, evident, încă nu se poate discuta cu mămicile pe marginea unor asemenea subiecte şi de aceea am făcut o gafă teribilă. Dar cu cine se poate discuta acum despre diplomaţie? Asta-i întrebarea. Şi ce temă interesantă, mai ales în epoca noastră! Dar...

II. Diplomaţia în faţa problemelor mondiale

Şi ce temă serioasă! Căci, ce înseamnă acum epoca noastră? Toţi cei înzestraţi cu înţelepciune spun că epoca noastră este una cu precădere diplomatică, o epocă a rezolvării tuturor destinelor universale numai pe cale diplomatică. Unii susţin, de exemplu, cum că undeva, acum, la noi, este război. Eu însumi am auzit că este război, dar aud şi citesc pretutindeni că, chiar dacă pe undeva ar fi un fel de război, lucrurile nu sînt, cu siguranţă, bine înţelese... În tot cazul, s-a decis că acest război nu va avea nici un efect negativ asupra vreuneia dintre funcţiile sănătoase ale naţiunii, care, conform ultimelor opinii, cumulează cu precădere şi chiar numai în diplomaţie tot ceea ce în general se numeşte „înţelepciune“; şi că aceste plimbări militare, manevre etc., care, de altfel, sînt întotdeauna necesare, dacă-i să privim în adevăratul sens al lucrurilor, nu reprezintă decît una dintre fazele diplomaţiei superioare şi nimic mai mult. Aşa şi trebuie să credem. În ce mă priveşte, sînt foarte înclinat să cred, căci toate acestea sînt foarte liniştitoare; însă iată ce este totuşi curios şi iese foarte mult în evidenţă: la noi, de pildă, s-a iscat problema orientală, s-a iscat şi în întreaga Europă imediat, ca şi la noi, ba chiar mai înainte, ceea ce e teribil de uşor de înţeles: toţi, chiar şi cei care nu sînt diplomaţi (ba chiar mai ales cei care nu sînt diplomaţi), toţi ştiu de mult că problema orientală este, ca să zicem aşa, una dintre problemele mondiale, unul dintre cele mai importante *sectoare* ale soluţionării imediate şi universale a destinelor umanităţii, este o fază nouă, viitoare a acestor destine. Se ştie că nu este vorba doar de Estul Europei, că nu intră în discuţie doar slavii, turcii (cu precădere), bulgarii, ci că sînt atinse şi interesele întregului Occident european, nefiind neapărat vorba de mări şi strîmtori, de

intrări şi ieşiri, ci de ceva mult mai profund, mai fundamental, mai instinctiv, mai esenţial şi totodată primordial. Şi de aceea e de înţeles că Europa este îngrijorată şi că diplomaţia are atîtea de făcut. Dar care este totuşi sarcina diplomaţiei? Iată întrebarea pe care o pun! Cu ce este ea (cu precădere acum) implicată în problema orientală? Preocuparea diplomaţiei (altfel nici n-ar mai fi diplomaţie), preocuparea ei actuală este de a confisca problema orientală sub toate aspectele şi de a-i convinge cît mai repede pe toţi, pe cine trebuie şi pe cine nu trebuie, că nu a apărut nici o problemă, că nu este vorba decît de nişte mici manevre şi plimbări şi, dacă s-ar putea, să-i încredinţeze că problema orientală nu numai că nu s-a pus, dar că nici nu a fost, că n-a existat vreodată pe lume, că nu-i vorba decît de confuzia semănată în lume acum o sută de ani, tot din considerente diplomatice[104], iar această confuzie încă mai persistă, neexplicată, şi acum. Sincer să fiu, aşa ceva chiar am putea să credem dacă n-ar apărea, ca un făcut, o enigmă care nu mai este diplomatică (ghinion, ce mai!), căci diplomaţia nu atacă niciodată şi cu nici un preţ asemenea enigme şi, mai mult chiar, le respinge cu dispreţ, considerîndu-le nişte fantezii nedemne de inteligenţele superioare. Această enigmă poate fi formulată în felul următor: de ce mereu şi în special în ultimul timp, adică de la jumătatea secolului XIX, şi cu cît mai aproape de momentul actual, cu atît mai limpede şi mai palpabil, de ce atunci cînd în lume este atinsă o problemă cu caracter mondial, general, imediat, alături de problema cu caracter mondial ivită acolo, îşi fac în paralel apariţia şi *toate celelalte probleme mondiale*, aşa că, de pildă, Europa nu se mai mulţumeşte acum cu problema mondială pe care o reprezintă Orientul şi, pe lîngă aceasta, ridică deodată, pe neaşteptate, şi în Franţa o problemă, tot mondială, problema catolică? Şi problema

catolică nu este ridicată doar pentru că Papa va muri în curînd şi Franţa, ca reprezentantă a catolicismului, va trebui să se preocupe ca în nici un caz să nu dispară şi să nu se modifice ceva în organizarea catolicismului, aşa cum este ea de veacuri, ci şi deoarece catolicismul este considerat aici probabil drept emblema generală a coaliţiei întregii vechi ordini de lucruri ce a dăinuit nouăsprezece secole, a coaliţiei împotriva a ceva nou, ce va să vină, ce ameninţă lumea cu o nouă ordine a lucrurilor, împotriva revoluţiei sociale, etice şi radicale ce va transforma radical viaţa Europei Occidentale sau, în tot cazul, dacă această înnoire nu se produce, coaliţia este îndreptată împotriva teribilelor zguduiri şi a revoluţiei formidabile care, indiscutabil, ameninţă să bulverseze toate regatele burgheze din întreaga lume, pretutindeni unde ele s-au constituit şi au prosperat după şablonul francez al anului 1789, ameninţă, cu alte cuvinte, să le înlăture şi să le ia locul. Pentru că tot veni vorba, mă voi abate pentru o clipă de la subiect şi voi face o *Nota bene* necesară, căci presimt cît de ridicol li se va părea unor înţelepţi, mai ales liberali, faptul că eu, în plin secol XIX, susţin că Franţa este un stat catolic şi că reprezintă catolicismul! De aceea, pentru a-mi clarifica ideea, voi spune, fără să am probe pe moment, că Franţa, chiar dacă ar rămîne fără nici un om care să creadă nu numai în Papă, ci şi în Dumnezeu, va continua totuşi să rămînă o ţară catolică înainte de toate, reprezentantă, ca să spunem aşa, a întregului organism catolic, stindardul lui şi aşa va fi multă vreme, incredibil de multă vreme, poate pînă în momentul cînd Franţa va înceta să mai fie Franţa şi se va transforma în altceva. Mai mult chiar: pînă şi socialismul va începe aici după şablonul catolic, cu organizare şi ferment catolic, nicidecum altfel, într-atît de catolică este această ţară! Deocamdată nu voi apuca să demonstrez în detaliu nimic din

toate acestea, indicînd, de exemplu, un singur lucru: ce s-a întîmplat, ce anume l-a împins deodată pe mareşalul MacMahon să trezească şi să ridice din senin problema catolică? S-ar părea că acest general viteaz (care, de altfel, a fost învins cam peste tot, iar în diplomaţie s-a distins printr-o frază foarte scurtă: „*J'y suis et j'y reste*“[105]) nu este nicidecum dintre oamenii de acţiune capabili să ridice *în mod conştient* ceva de acest gen. Dar iată că a început, a ridicat cea mai capitală dintre vechile probleme europene şi a făcut-o chiar în maniera în care trebuia s-o ridice, însă principalul e altceva: de ce a ridicat-o chiar în momentul cînd, la un alt capăt de lume, a apărut o altă problemă mondială, cea orientală? De ce o problemă o atrage pe alta, de ce o problemă se înghesuie lîngă alta, cînd s-ar părea că între ele nu există nici o legătură? Şi nu numai aceste două probleme au fost ridicate odată: împreună cu problema orientală s-au mai pus şi altele şi se vor pune din ce în ce mai multe, dacă problema orientală va evolua cum trebuie. Într-un cuvînt, în secolul nostru toate problemele cele mai importante ale Europei şi ale omenirii au început să fie puse mereu concomitent. Şi iată că frapează tocmai punerea lor concomitentă. Condiţia ca toate problemele să fie puse neapărat concomitent este enigma de care vorbeam! Dar de ce spun toate acestea? Pentru că diplomaţia tratează cu dispreţ exact aceste probleme. Nu numai că nu admite existenţa coincidenţelor de acest fel, dar nu doreşte nici să se gîndească la ele. Cică, sînt miraje, prostii şi fleacuri: „Aşa ceva nu există, pur şi simplu i-a venit o toană mareşalului MacMahon şi mai cu seamă consoartei lui şi de la asta a început toată tărăşenia“. Şi de aceea, cu toate că eu însumi am declarat la începutul capitolului că epoca noastră este în primul rînd una diplomatică şi că restul nu-i decît un miraj, tot eu mă văd nevoit să fiu primul care nu crede acest lucru. Nu, aici e o enigmă! Nu,

rezolvarea chestiunii nu depinde numai de diplomaţie, ci şi de altceva. Însă recunosc că această concluzie m-a împins într-o stare de extremă confuzie; eram foarte înclinat să cred în diplomaţie, pe cînd aceste noi chestiuni nu înseamnă decît alte griji şi nimic altceva...

III. Niciodată puterea Rusiei n-a fost mai mare ca acum. O soluţie ce nu depinde de diplomaţie

Într-adevăr, iată că am pus o problemă şi pînă acum am dezvoltat-o fără argumente. Însă întotdeauna şi cu mult timp înaintea problemei de acum (adică a celei privitoare la faptul că, de îndată ce se ridică o problemă mondială, sînt puse deodată şi celelalte probleme mondiale) m-a mai preocupat încă una, incomparabil mai simplă şi mai firească, dar căreia, tocmai pentru că este atît de simplă şi de firească, oamenii înţelepţi aproape că nu i-au acordat vreo atenţie. Iată această problemă secundă: da, să admitem că diplomaţia este şi a fost, mereu şi pretutindeni, cea care rezolvă toate chestiunile fundamentale şi de primă importanţă ale omenirii, şi aşa va fi şi de acum înainte; dar oare întotdeauna soluţionarea definitivă a problemelor europene depinde de ea? Nu există oare, dimpotrivă, o anume fază, o anume etapă a fiecărei probleme, cînd n-o mai poţi rezolva pe calea diplomatică, paşnică, cunoscută tuturor, adică cu peticeli? Şi, chiar dacă nu mai încape îndoială că toate problemele universale, din punctul de vedere al diplomaţiei şi, deci, al bunului-simţ, sînt întotdeauna explicate cel mult prin faptul că puterilor cutare le-a venit cheful să-şi lărgească graniţele sau că bravul general cutare a dorit personal un lucru, sau cutărei doamne din înalta societate nu i-a plăcut cine mai ştie ce etc. etc. (admit că nu mai încape îndoială, căci aici e vorba de înţelepciune), totuşi, într-un anumit

moment, chiar şi în prezenţa respectivelor cauze reale şi a explicaţiilor ce li se dau, nu există un punct în desfăşurarea evenimentelor, o fază, cînd apar deodată alte forţe ciudate, poate incomprehensibile şi enigmatice, dar care iau totul în stăpînire, acaparează simultan toate aspectele problematicii şi, orbeşte, irezistibil, le împing orbeşte la vale şi chiar şi în abis? În esenţă, iată ce aş vrea să aflu: diplomaţia posedă oare întotdeauna atîta încredere în sine şi în mijloacele sale, încît nu se teme cîtuşi de puţin de asemenea forţe, puncte şi faze şi, poate, nici măcar nu le presupune existenţa? Din păcate, se pare că întotdeauna. De aceea, cum aş putea să-i dau crezare diplomaţiei şi cum să mă încred în ea, cum s-o pot lua drept factorul ce rezolvă definitiv destinele unei umanităţi încă atît de dezechilibrate şi descumpănite?

Din păcate, în istoria vastă a lui Kaidanov[106] există o frază magnifică. Este vorba de momentul în care, ajungînd la istoria modernă, descrie revoluţia franceză şi apariţia lui Napoleon I. Fraza se află la începutul capitolului şi mi-a rămas pentru toată viaţa în memorie. Iat-o: „O linişte profundă domnea în întreaga Europă cînd Frederic cel Mare închidea ochii pentru vecie; dar niciodată o asemenea linişte n-a precedat o furtună atît de puternică!“. Spuneţi-mi, cunoaşteţi vreo frază mai presus de aceasta? Într-adevăr, în Europa de atunci, adică pe cînd Frederic cel Mare închidea ochii pentru vecie, cine putea să prevadă, măcar în modul cel mai aproximativ, ce se va întîmpla cu oamenii şi cu Europa în decursul următoarelor trei decenii? Nu mă refer la nişte bieţi indivizi de cultură medie, nici măcar la scriitori, ziarişti, profesori universitari. Aceştia toţi, după cum se ştie, au fost atunci derutaţi: Schiller a scris, de exemplu, un ditiramb cu ocazia deschiderii adunării naţionale; tînărul Karamzin, care călătorea prin Europa, îşi simţea inima tremurînd

de înduioşare cu ocazia aceluiaşi eveniment, iar la noi, la Petersburg, cu mult înainte de aceasta, trona bustul de marmură al lui Voltaire. Nu, mă gîndesc de-a dreptul la înţelepciunea cea mai înaltă, la cei ce decid destinele umanităţii, adică la diplomaţi, şi mă întreb dacă au prevăzut atunci măcar o părticică din ceea ce urma să se întîmple în următorii treizeci de ani.

Or, înspăimîntător e că, dacă i-aş întreba aşa ceva pe diplomaţi (şi nu uitaţi că aproape toţi diplomaţii europeni au învăţat după manualele lui Kaidanov) şi dacă ei ar catadicsi să mă asculte, mi-ar răspunde probabil cu un rîs de superioritate că, pasămite, „*întîmplările* nu pot fi prevăzute şi toată înţelepciunea constă în a fi pregătit pentru orice întîmplări“.

Cum vă place? Ei bine, vă spun că acest răspuns este tipic şi, chiar dacă l-am inventat chiar eu, pentru că nu am deranjat nici un diplomat cu întrebările mele (de fapt, nici n-aş îndrăzni), mă îngrozeşte convingerea că întocmai aşa mi-ar răspunde. De aceea am spus că acest răspuns este tipic. Căci, ia spuneţi-mi: după părerea diplomaţilor, ce au reprezentat evenimentele de la sfîrşitul secolului trecut, dacă nu nişte *întîmplări*? Aşa au fost şi aşa sînt. Iar Napoleon, de exemplu, este cu totul întîmplător şi, dacă el n-ar fi apărut, dacă la vîrsta de trei ani ar fi murit acolo, în Corsica, de scarlatină, atunci nici starea a treia a omenirii, burghezia, nu s-ar fi pornit cu noul său stindard în mîini să schimbe înfăţişarea întregii Europe (acţiune ce continuă şi în zilele noastre), ar fi rămas acasă, la Paris, şi poate că evenimentele nici n-ar fi început!

Problema e că, după cum mi se pare mie, şi secolul actual se va sfîrşi în vechea Europă cu un eveniment formidabil, care, poate, nu va fi identic celui de la sfîrşitul veacului XVIII, dar va fi totuşi la fel de colosal, spontan şi teribil, schimbînd şi înfăţişarea acestei lumi, în tot cazul în Apusul

vechii Europe. Aşa că, dacă înţelepţii noştri vor pretinde că *întîmplările* nu pot fi prevăzute etc. etc. şi, mai mult chiar, că nici nu le-a trecut prin cap ceva despre acest final, atunci...

Într-un cuvînt: petice, petice şi iar petice!

Ei bine, să fim rezonabili, să aşteptăm. Şi peticele, dacă vreţi, sînt un lucru necesar şi folositor, rezonabil şi practic. Mai ales că peticele, de exemplu, pot păcăli inamicul. În momentul de faţă, sîntem în război şi, dacă s-ar întîmpla ca Austria să ne dea semne de ostilitate, atunci cu un „petic" am putea-o induce în eroare. Căci ce-i Austria? Ea însăşi este aproape pe ducă, e gata-gata să se prăbuşească, este acelaşi „om bolnav" ca şi Turcia, fiind, poate, chiar mai bolnavă decît aceasta. Este un model al tuturor dualismelor posibile, al tuturor alianţelor imaginabile, ostile pe plan intern, un conglomerat de naţionalităţi, idei, dezacorduri de toate soiurile şi de tendinţe contradictorii. Sînt aici şi unguri, şi slavi, şi nemţi, aici e şi împărăţia jidanilor... Or, graţie avansurilor pe care i le face diplomaţia, Austria chiar poate să-şi imagineze că este o mare putere, că într-adevăr înseamnă mare lucru şi că de ea depind multe în soluţionarea destinelor. O asemenea eroare de imaginaţie, provocată tocmai prin avansuri şi petice favorabile soluţionării destinelor slave, este avantajoasă, căci poate distrage un timp atenţia inamicului, iar în momentul deciziei, cînd va vedea subit că nimeni nu se teme de el şi că n-are absolut nici o putere, poate să-l doboare, făcîndu-l să-şi piardă curajul sau punîndu-l într-o situaţie penibilă. Altfel stau lucrurile cu Anglia: e un adversar mult mai serios şi, în plus, acum se arată teribil de preocupată de toate iniţiativele principale. N-o poţi înşela cu petice şi avansuri. Orice i-ai spune, nu va crede nicidecum că o naţiune uriaşă, cea mai puternică în lume actualmente, care şi-a scos spada dîrză şi şi-a desfăşurat stindardul marii sale idei trecînd deja

Dunărea[107], ar putea dori cu adevărat să soluţioneze problemele pe care le-a atacat în detrimentul său evident şi exclusiv în profitul ei, al Angliei. Căci orice ameliorare a destinelor popoarelor slave reprezintă, *în orice caz*, un inconvenient real pentru Anglia, iar aici cu peticele nu poţi nicidecum îmbuna pe cineva, nu ţi se va da crezare! În Anglia, pur şi simplu, totul va fi pus sub semnul suspiciunii. Şi apoi, cu ce argumente s-o convingi? „Eu, pasămite, doar *încep* un pic, dar nu voi termina." Or, în politică, începutul este totul, căci începutul, fireşte, duce, mai devreme sau mai tîrziu, la un sfîrşit. N-are importanţă că la acest sfîrşit nu se ajunge astăzi, se va ajunge mîine. Într-un cuvînt, englezii nu vor crede şi de aceea nici noi n-ar trebui să-i credem pe ei sau să-i credem cît mai puţin, evident, în sinea noastră. Ar fi bine ca şi noi să ne dăm seama că Anglia este acum în situaţia cea mai critică în care s-a aflat vreodată. Această situaţie critică poate fi formulată foarte exact într-un singur cuvînt: *izolare*. Căci, poate, niciodată Anglia nu s-a aflat într-o izolare atît de teribilă ca acum. Ah, ce bucuroasă ar fi în prezent să găsească în Europa o alianţă, o *entente cordiale*[108]. Dar ghinionul ei este că niciodată n-a existat încă în Europa un moment mai dificil pentru încheierea unei alianţe. Căci, la ora actuală, în Europa, toate s-au ridicat în acelaşi timp: toate problemele universale s-au pus simultan şi, odată cu ele, şi toate contradicţiile mondiale, aşa că fiecare popor şi fiecare stat are *grozav de multe treburi la el acasă*. Şi, întrucît interesul Angliei nu este unul universal, ci de mult timp s-a separat de tot şi de toate, privind numai Anglia, atunci, cel puţin pentru un timp, ea va rămîne într-o extremă izolare. Ah, se înţelege, chiar şi cu ţările care urmăresc un alt scop Anglia ar putea ajunge la un acord bazat pe avantaje reciproce: „Eu, pasămite, îţi fac rost de asta, iar tu îmi faci rost de cealaltă". Dar, datorită caracterului actualelor preocupări

europene, o *entente cordiale* de acest fel este dificil de realizat, cel puţin în momentul de faţă, şi Anglia mai are mult de aşteptat pînă cînd, ulterior, în evoluţia viitoare, va prinde momentul prielnic să se strecoare undeva cu alianţa ei. Pe deasupra, Anglia are nevoie în primul rînd de o alianţă avantajoasă, adică de o alianţă de pe urma căreia să cîştige totul şi, pe cît posibil, să nu cedeze *nimic*. Ei bine, tocmai o asemenea alianţă avantajoasă nu se întrevede, mai ales acum, şi Anglia este izolată. Ah, dacă am putea profita de această izolare! Dar aici apare un alt semn al exclamării: „Ah, dacă noi am fi mai puţin sceptici şi am putea crede că există probleme mondiale şi că nu sînt un miraj!". Problema e că la noi, în Rusia, o foarte mare parte a intelectualităţii vede şi percepe Europa într-un mod cumva ireal, altfel decît este ea acum, o vede cumva antedatat, cu întîrziere. Nu privesc în viitor, ci sînt cu toţii înclinaţi să judece mai mult după trecut, chiar după trecutul îndepărtat!

Or, problemele mondiale există în realitate; cum se poate să nu creadă cineva în ele, mai ales noi? Două dintre ele s-au şi pus şi nu mai sînt antrenate de înţelepciunea umană, ci au la origine forţa lor elementară, principala lor necesitate organică, aşa că nu pot rămîne fără rezolvare, în pofida tuturor calculelor diplomatice. Dar mai există şi o a treia problemă, tot mondială, care se ridică şi ea şi aproape că s-a ridicat. Această problemă poate fi numită, în parte, *germană,* însă, în esenţă, în întregul ei, este cum nu se poate mai general-europeană şi este contopită organic, cum nu se poate mai puternic, cu destinul întregii Europe şi al tuturor celorlalte probleme mondiale. S-ar părea, totuşi, la prima vedere, că nimic nu poate fi mai calm, mai netulburat decît este acum Germania: în seninătatea forţei sale cumplite, ea priveşte, observă şi aşteaptă. Toţi au mai multă sau mai puţină nevoie de ea, toţi depind mai mult sau mai

puţin de ea. Şi totuşi... nu-i decît un miraj! Mai precis, fiecare ţară din Europa şi-a descoperit propria problemă capitală, propria problemă aproape la fel de importantă ca existenţa, ca a fi sau a nu fi. O asemenea problemă s-a pus şi pentru Germania tocmai în clipa cînd au apărut şi alte probleme mondiale – şi iată că această situaţie a Europei, adaug eu, anticipînd, este cum nu se poate mai avantajoasă pentru Rusia în clipa de faţă! Căci niciodată n-a fost atît de necesară Europei şi atît de puternică în ochii acesteia şi, în acelaşi timp, atît de detaşată de problemele capitale, teribile, dar proprii *numai ei*, bătrînei Europe, şi nicidecum Rusiei. Şi niciodată alianţa cu Rusia n-a fost la mai mare preţ în Europa decît acum, niciodată ţara noastră nu s-a putut felicita cu mai mare bucurie pentru faptul că nu este bătrîna Europă, ci un stat nou, de sine stătător, o lume deosebită şi puternică, pentru care tocmai a sosit momentul intrării într-o fază nouă şi superioară a forţei sale, pentru a deveni, mai mult ca oricînd, independentă faţă de celelalte probleme fatale, *ale lor*, probleme cu care bătrîna, caduca Europă s-a încătuşat!

95 *Burenin*, Viktor Petrovici (1841-1926), poet, nuvelist, critic şi publicist.

96 *Homiakov*, Aleksei Stepanovici (1804-1860), poet şi ideolog al slavofiliei, participant la războiul ruso-turc din 1828.

97 Conform legii abolirii regimului iobăgesc, ţăranii eliberaţi aveau obligaţia de a achita foştilor proprietari o anumită sumă (banii de răscumpărare) pentru pămîntul trecut în proprietatea lor.

98 Este vorba despre regimul diferit al paşapoartelor în timpul domniilor lui Nikolai I şi Aleksandr al II-lea. În 1851 Nikolai I a limitat la doi ani şederea aristocraţilor în străinătate, impunînd o taxă de 250 de ruble pentru fiecare şase luni de aflare în afara graniţelor. Aleksandr al II-lea, în 1856, a eliminat aceste restricţii şi taxe.

99 *Lucullus*, Lucius Lucinius (106-57 î.Hr.), comandant roman de oşti, al cărui nume a devenit substantiv comun. Era celebru prin luxul neobişnuit, prin excese şi chefuri, devenite proverbiale („Cheful lui Lucullus").

100 În acest pasaj Dostoievski utilizează polemica presei conservatoare şi liberale cu Turgheniev, în legătură cu apariţia unor scrieri ale acestuia (de pildă, *Povestirea părintelui Aleksei*) mai întîi în franceză şi apoi în rusă. Turgheniev a replicat, subliniind faptul că nu a scris niciodată beletristică decît în limba rusă.

101 *Soţul meu (fr.).

102 Citat din fabula *Educarea leului* de Krîlov.

103 *Ajunge, domnule (fr.).

104 Autorul se referă, probabil, la aluziile diplomaţiei occidentale cu privire la războiul ruso-turc din 1678-1774, încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi.

105 *Aşa am spus şi basta (*ad lit.* „Sînt aici şi aici rămîn“) (fr.).

106 *Kaidanov*, Ivan Kuzmici (1782-1843), profesor la Liceul din Ţarskoe Selo, autor al unor manuale de istorie rusă şi universală frecvent reeditate, în ciuda stilului lor retoric şi a patriotismului de paradă pe care îl afişau. Dostoievski citează, cu unele inexactităţi, din *Manual pentru cunoaşterea istoriei politice universale. Ediţia a III-a, revizuită şi adăugită. Partea a III-a. Istoria modernă sau istoria ultimelor trei secole, continuată pînă în anul 1818*, Sankt-Petersburg, 1827, p. 279.

107 Trupele ruseşti au forţat Dunărea la 15 iunie 1877.

108 *Alianţă sinceră (fr.).

Capitolul al III-lea

I. Problema mondială a Germaniei. Germania, ţara care protestează

Dar am început să vorbim despre Germania, despre misiunea ei actuală, despre problema ei fatală şi în acelaşi timp mondială. Deci, care este această problemă? Şi de ce această misiune devine pentru Germania abia acum o problemă atît de dificilă, şi nu mai înainte, nu cu un an sau chiar cu două luni în urmă?

Problema Germaniei este una singură, ea a existat şi înainte, şi întotdeauna. Este *protestantismul* ei. Nu doar formula acestui protestantism, care s-a conturat în timpul lui Luther, ci protestantismul ei dintotdeauna, *protestul* ei permanent împotriva lumii romane, începînd cu Arminius, împotriva a tot ceea ce a fost Roma şi misiunea romană, împotriva a tot ceea ce, de la Roma antică, s-a transmis noii Rome şi tuturor popoarelor ce au adoptat de la Roma ideea, formula şi elementul acesteia, împotriva moştenitorilor Romei şi a tot ce constituie această moştenire. Sînt convins că unii dintre cititori, lecturînd cele de mai sus, vor da din umeri şi vor începe să rîdă: „Dar, pasămite, este posibil să discutăm despre catolicism şi protestantism în secolul XIX, în veacul ideilor noi şi al ştiinţei, ca şi cum am fi încă în Evul Mediu? Şi dacă mai sînt încă, probabil, oameni religioşi şi chiar fanatici, aceştia s-au păstrat ca o curiozitate arheologică, stau în anumite locuri sau unghere, blamaţi şi luaţi în derîdere de către toţi şi, la urma urmei, sînt în număr foarte redus, sub forma unor grupuleţe minuscule, neînsemnate de indivizi înapoiaţi. Aşadar, pot fi ei luaţi în considerare într-o chestiune de asemenea importanţă, cum este politica mondială?“.

Dar eu nu am în vedere *protestul* religios, nu mă opresc la formule tranzitorii ale ideii romane antice, nici la eternul protest german împotriva acesteia. Nu iau decît ideea de bază, care s-a înfiripat cu două milenii în urmă şi n-a murit de atunci, deşi s-a metamorfozat permanent în diferite tipuri şi formule. În prezent, tocmai toată această lume din extremul Occident european, tocmai cea care a preluat moştenirea Romei, trece prin chinurile facerii, născînd o nouă incarnare a acestei antice idei moştenite, lucru care, pentru cei ce sînt capabili să vadă, este atît de limpede, încît nici nu mai necesită explicaţii.

Roma antică a fost cea dintîi care a dat naştere ideii unificării universale a oamenilor şi ea prima s-a gîndit (şi a crezut cu tărie în această posibilitate) s-o realizeze practic sub formă de monarhie universală. Dar această formulă a căzut în faţa creştinismului, formula, nu ideea. Căci ideea aceasta este ideea umanităţii europene, ea a dat naştere civilizaţiei actuale şi numai pentru ea trăieşte întreaga umanitate. A căzut numai ideea monarhiei *romane* universale şi a fost substituită de noul ideal de unire, tot universală, în Hristos. Acest nou ideal s-a scindat în idealul oriental, adică idealul unirii spirituale desăvîrşite a oamenilor, şi în idealul occidental-european, romano-catolic, papal, complet opus celui oriental. Această incarnare occidentală, papalo-catolică a ideii s-a şi înfăptuit în felul său, dar şi-a pierdut principiul spiritual, creştin şi l-a modificat conform moştenirii rămase de la Roma antică. Papa de la Roma a proclamat că, fără posedarea universală a pămînturilor şi popoarelor, creştinismul, şi ideea lui, nu este spiritual, ci statal, cu alte cuvinte, creştinismul nu poate fi realizat fără înfăptuirea pe pămînt a unei noi monarhii romane universale, în fruntea căreia nu va mai fi împăratul de la Roma, ci Papa. Şi iată că a început din nou o tentativă de monarhie universală cu totul

în spiritul lumii romane antice, însă sub o altă formă. Astfel, conform idealului oriental, se doreşte mai întîi unirea spirituală a omenirii întru Hristos şi abia apoi, în virtutea acestei uniri spirituale a tuturor întru Hristos şi decurgînd indiscutabil din aceasta, se năzuieşte spre uniunea statală şi socială, în timp ce în concepţia romană lucrurile stau invers: mai întîi să se asigure o solidă unitate statală, sub formă de monarhie universală şi apoi, poate, se va ajunge şi la unirea spirituală sub autoritatea Papei, ca suveran al acestei lumi.

De atunci această tentativă a lumii romane a mers înainte şi s-a transformat necontenit. Pe măsura desfăşurării respectivei tentative, elementul cel mai important al principiului creştin s-a pierdut aproape complet. Respingînd în sfîrşit creştinismul spiritual, moştenitorii lumii romane antice au respins şi papalitatea. A răbufnit teribila revoluţie franceză, care n-a fost în esenţă decît ultima modificare şi reincarnare a aceleiaşi formule antice romane a unităţii mondiale. Dar noua formulă s-a dovedit insuficientă, noua idee nu s-a finalizat. A existat chiar un moment, cînd toate naţiunile ce au preluat vocaţia romană antică au fost aproape cuprinse de disperare. Ah, se înţelege, acea parte a societăţii, care, din 1789, şi-a cîştigat hegemonia politică, adică burghezia, a triumfat şi a declarat că nici nu trebuie să se meargă mai departe. În schimb, toate spiritele, care, după legile eterne ale naturii, sînt condamnate la eternă nelinişte universală, la căutarea de noi formule ale idealului şi a unui nou cuvînt, necesare pentru dezvoltarea organismului uman, – toate aceste spirite au dat fuga la umiliţii şi oropsiţii lumii, la toţi cei care nu şi-au primit partea în noua formulă de unire a întregii omeniri, proclamată de revoluţia franceză din anul 1789. Ele şi-au rostit noul lor cuvînt, şi anume necesitatea unirii universale a oamenilor, dar nu în

vederea realizării egalităţii şi a distribuirii drepturilor vieţii pentru un sfert din omenire, lăsîndu-i pe ceilalţi doar ca material brut şi mijloc de exploatare întru fericirea acestui sfert de omenire, ci dimpotrivă: unirea totală a oamenilor pe temeiurile egalităţii generale, cu participarea tuturor şi a fiecăruia la utilizarea bunurilor acestei lumi, oricare ar fi fost ele. S-a decis ca realizarea acestui poiect să se facă prin *orice* mijloace, adică nicidecum cu mijloacele civilizaţiei creştine şi fără a se da în lături de la ceva.

Şi ce-a făcut Germania în acest timp, pe parcursul celor două mii de ani? Trăsătura cea mai caracteristică şi esenţială a acestui popor mare, mîndru şi deosebit, din chiar prima clipă a apariţiei lui în istorie, a constat în faptul că nu a vrut niciodată să se unească, în menirea şi în principiile sale, cu lumea europeană din extremul Occident, adică cu toate popoarele ce au moştenit vocaţia Romei antice. El a *protestat* împotriva acestei lumi două mii de ani de-a rîndul şi, cu toate că nu şi-a propus (şi nu l-a propus încă niciodată) cuvîntul, idealul său strict formulat în locul ideii romane antice, se pare că a fost întotdeauna convins în sinea lui că este în stare să prezinte acest nou cuvînt şi să antreneze omenirea după sine. S-a bătut cu lumea romană încă din epoca lui Arminius: apoi, în timpurile creştinismului roman, mai mult ca oricare alt popor, a luptat cu noua Romă pentru supremaţie. În sfîrşit, a protestat în modul cel mai puternic şi ferm, extrăgînd o nouă formulă de protest din chiar bazele spirituale, instinctive ale lumii germanice: a proclamat liberul examen şi a înălţat stindardul lui Luther. Schisma a fost teribilă şi a avut consecinţe universale, a fost găsită şi completată o formulă de protest, o formulă tot negativă, deşi noul cuvînt *pozitiv* nu a fost încă spus.

Şi iată că spiritul german, rostind acest nou cuvînt de protest, parcă a amuţit pentru un timp şi

aceasta s-a petrecut absolut în paralel cu slăbirea în aceeaşi măsură a fostei unităţi a forţelor, strict formulată de adversarul său. Lumea extremului Occident, sub influenţa descoperirii Americii, a ştiinţei moderne şi a principiilor moderne, a căutat să renască într-un adevăr nou, într-o nouă fază. Cînd, odată cu revoluţia franceză, s-a produs această primă tentativă de reincarnare, spiritul german era foarte tulburat şi, pentru o bucată de vreme, mai că şi-a pierdut personalitatea şi încrederea în sine. Nu putea spune nimic împotriva noilor idei ale lumii din extremul Occident european. Protestantismul lui Luther era de mult perimat, ideea liberului examen fusese de mult acceptată de către ştiinţa universală. Organismul imens al Germaniei a simţit foarte bine că nu are, ca să zicem aşa, corp şi formă pentru a se exprima. Atunci s-a născut la el nevoia imperioasă de a se uni măcar exterior într-un organism unic şi armonios, în vederea noilor faze viitoare ale luptei sale eterne cu extremul Occident al Europei. Ajunşi aici, trebuie să observăm o coincidenţă foarte curioasă: ambele tabere dintotdeauna ostile, ambii rivali din vechea Europă, care şi-au disputat mereu supremaţia, exact (sau aproape) în acelaşi timp au o perioadă de luciditate şi fiecare dintre ei îndeplineşte o sarcină foarte asemănătoare cu a celuilalt. Formula nouă, încă fantezistă, a extremului Occident, adică renovarea societăţii umane pe noi principii sociale – această formulă, care, aproape de-a lungul întregului nostru secol, n-a fost proclamată decît de visători, de reprezentanţi ai ştiinţei, de tot felul de idealişti şi fantaşti, în ultimii ani îşi schimbă brusc aspectul şi cursul evoluţiei şi decide să abandoneze pentru moment definirea teoretică şi formularea sarcinii sale şi să treacă direct, înainte de orice visuri, la un pas practic în înfăptuirea acestei sarcini, adică să înceapă direct lupta, iar pentru aceasta – să pună bazele unirii într-o unică organizaţie a tuturor

viitorilor luptători ai noii idei, adică să facă posibilă unirea stării *a patra*, neglijată în anul 1789, unirea tuturor deposedaţilor, a muncitorilor, a săracilor, iar după realizarea acestei uniri să ridice stindardul unei revoluţii mondiale noi şi nemaivăzute. Au apărut Internaţionala, contactele internaţionale ale tuturor săracilor acestei lumi, întruniri, congrese, noi statute şi legi, într-un cuvînt, *în toată vechea Europă Occidentală* s-au pus bazele unui nou *status in statu*, susceptibil să absoarbă în viitor vechea ordine de lucruri a acestei lumi, care domină actualmente în extremul Occident european. Or, în timp ce toate acestea se înfăptuiau la adversar, geniul Germaniei a înţeles că – înaintea oricărei acţiuni şi iniţiative, înaintea oricărei tentative de a rosti un cuvînt nou împotriva vechii idei catolice, reincarnate, a adversarului – misiunea Germaniei este să-şi realizeze propria unitate politică, să-şi încheie alcătuirea propriului organism politic şi, de-abia după ce-l va fi alcătuit, să-şi înfrunte faţă în faţă inamicul etern. Aşa s-a şi întîmplat: încheindu-şi unificarea, Germania s-a repezit asupra adversarului şi a intrat într-o perioadă nouă de lupte cu el, începînd-o cu fier şi cu sînge. Fierul şi-a făcut datoria, acum trebuie să şi-o facă spiritul, esenţa. Şi pentru Germania apare acum, subit, o nouă grijă, o nouă şi neaşteptată turnură a lucrurilor, care îi complică teribil misiunea. Care este această problemă şi în ce constă noua turnură a lucrurilor?

II. Un om de o suspiciune genială

Această problemă, această grijă nouă, *subită* a Germaniei, dacă vreţi, se cerea de mult să iasă la lumină, iar acum ghinionul e că a răsărit cam prea brusc, ca urmare a neaşteptatei lovituri clericale de stat din Franţa[109]. Ea poate fi formulată în parte sub formă dubitativă: „S-a unit complet organismul german într-un singur tot, nu este el oare,

dimpotrivă, fărîmiţat ca şi înainte, în pofida eforturilor geniale ale conducătorilor Germaniei din ultimii douăzeci şi cinci de ani? Mai mult: s-a unit măcar şi politic, nu-i cumva un miraj, cu tot războiul franco-prusac şi cu tot noul imperiu german, nemaiauzit înainte, proclamat după război?“. Iată care-i această problemă complexă.

Toată complexitatea acestei probleme constă, în esenţă, în faptul că aproape pînă în ultimul timp nu se bănuia măcar că există, în tot cazul cei mai mulţi dintre germani nu-i bănuiau existenţa. Orgoliul, mîndria şi încrederea absolută în puterea lor imensă aproape că i-au ameţit pe toţi nemţii, în masă, după războiul franco-german. Neobişnuit de rar victorios şi, în schimb, ciudat de des învins, acest popor a biruit brusc un duşman care mai întotdeauna i-a învins pe toţi! Şi întrucît era clar că, datorită organizării exemplare a armatei sale nenumărate, datorită refacerii ei originale pe baze absolut noi şi, în plus, avînd în frunte conducători geniali, germanii nu puteau să nu învingă, se înţelege că era imposibil ca ei să nu se înfumureze, victoria ajungînd să-i ameţească. În această privinţă, n-are rost să ne gîndim la lăudăroşenia plină de sine, dintotdeauna, a fiecărui neamţ, aceasta fiind o trăsătură tradiţională a caracterului german. Pe de altă parte, din organismul său politic pînă recent atît de dezmembrat s-a constituit deodată un întreg atît de armonios, încît germanul nici în această privinţă n-a putut avea îndoieli şi a ajuns să fie sigur că unificarea s-a încheiat şi că, pentru organismul german, a început o nouă fază de dezvoltare, strălucitoare şi măreaţă. Deci, nu numai că au apărut mîndria şi şovinismul, dar şi-a făcut apariţia un fel de superficialitate; şi ce probleme se mai puteau pune, în aceste condiţii, nu numai pentru vreun tejghetar sau cizmar patriotard, ci chiar şi pentru un profesor sau ministru? Totuşi, a rămas o mînă de germani, puţini la număr, care foarte curînd, aproape

imediat după războiul franco-prusac, au început să se îndoiască şi să reflecteze. În fruntea personalităţilor celor mai remarcabile care alcătuiesc această grupare se află, fără îndoială, prinţul Bismarck.

Nici nu apucaseră trupele germane să părăsească Franţa, iar el a şi văzut limpede că s-a făcut prea puţin „cu sîngele şi fierul“ şi că, avînd dinainte un ţel atît de important, trebuia făcut cel puţin de două ori mai mult, profitînd de ocazie. E drept, Germania urma să beneficieze imens şi încă mult timp de pe urma războiului. După cedarea Alsaciei şi Lorenei, din punctul de vedere al teritoriului, Franţa a rămas o ţară atît de mică pentru o mare putere, că, în cazul unui nou război, după una sau două lupte victorioase, trupele germane ar ajunge de îndată în centrul Franţei şi aceasta ar fi pierdută sub aspect strategic. Dar victoriile sînt oare sigure, poate spera Germania în două lupte fatalmente victorioase? În războiul franco-prusac germanii nu i-au învins propriu-zis pe francezi, ci pe Napoleon şi regimul lui. Însă Franţa nu va avea întotdeauna trupe atît de prost organizate şi comandate, nu vor exista întotdeauna uzurpatori care, din interese dinastice, vor avea nevoie de generali şi funcţionari şi vor fi siliţi să tolereze asemenea neglijenţe deplorabile, din cauza cărora nu poate exista o armată adevărată. Doar nu se va repeta mereu Sedanul, căci Sedanul nu este în fond decît un accident, care s-a produs numai pentru că Napoleon nu putea reveni ca împărat la Paris decît prin bunăvoinţa regelui prusac[110]. De asemenea, nu vor exista întotdeauna nici generali atît de incapabili, precum MacMahon, nici trădători ca Bazaine[111]. Desigur, îmbătaţi de un triumf la care se aşteptau atît de puţin, germanii puteau să creadă toţi pînă la unul că toate acestea le-au făcut ei, numai cu talentele lor, dar cei din minoritatea ce se îndoia puteau să creadă altceva, mai ales după ce inamicul înfrînt, atît de demoralizat şi zguduit

încă, a plătit deodată, fără să clipească, trei miliarde contribuţie[112]. Acest fapt, fireşte, l-a amărît nespus pe prinţul Bismarck.

Pe de altă parte, pentru gruparea ce se îndoia, se mai ridica o problemă, poate chiar mai importantă: s-a realizat oare complet unirea politică şi civică din interiorul organismului? Pentru aproape toate popoarele din Europa şi, pare-se, în special pentru Rusia, unirea a fost clară, nimeni nu s-a îndoit de ea pînă în prezent. În general, noi, ruşii, evenimentele din ultimii zece-cincisprezece ani petrecute în Germania le-am luat drept ceva definitiv, deloc întîmplător şi cît se poate de natural, drept ceva ce nu trebuie să se schimbe. Faptele săvîrşite ne-au inspirat un respect neobişnuit. Însă, în ochii unor oameni geniali, precum prinţul Bismarck, puţin probabil că tot ce trebuia să se întîmple şi-a căpătat stabilitatea definitivă. Se prea poate ca tot ceea ce pare acum stabil să nu fie decît o fantezie. E greu de presupus ca obişnuinţa atît de îndelungată cu dezmembrarea politică să dispară la germani subit, ca şi cum ai bea un pahar cu apă. Germanul este prin însăşi firea lui încăpăţînat. Pe deasupra, generaţia germană actuală a fost cîştigată de către conducători prin succese, a fost îmbătată de mîndrie şi strunită cu mînă de fier. Dar într-un viitor foarte apropiat, cînd aceşti guvernanţi vor pleca pe lumea cealaltă şi vor ceda locul altora, poate că se vor ridica problemele şi instinctele reprimate un timp. E foarte probabil, de asemenea, ca atunci să se piardă energia primului elan al unificării şi, din contra, să renască energia opoziţiei, care va zdruncina ceea ce s-a făcut. Va apărea tendinţa de scindare, de dezagregare, care se va manifesta tocmai în momentul cînd teribilul inamic din Occident îşi va reveni complet după lovitura primită, mai ales că el nici acum nu doarme şi chiar se ştie cu ce va începe. Pe deasupra, mai acţionează aici şi un fel de lege a

naturii, ca să spunem aşa: în Europa, Germania este totuşi o ţară *de mijloc*: oricît de puternică ar fi, are într-o parte Franţa şi, în alta, Rusia. E drept, ruşii sînt deocamdată curtenitori. Dar ce-ar fi dacă şi-ar da seama dintr-odată că nu ei au nevoie de o alianţă cu Germania, ci că Germania are mai multă nevoie de o alianţă cu Rusia: *că dependenţa de alianţa cu Rusia este, probabil, menirea fatală a Germaniei, îndeosebi după războiul franco-prusac*? Problema e că nici chiar un om atît de convins de puterea sa, cum este prinţul Bismarck, nu poate crede într-o prea mare politeţe a Rusiei. E drept, pînă la ultimul reviriment neaşteptat din Franţa, care a modificat brusc tot aspectul chestiunii, prinţul Bismarck tot mai spera că extraordinara politeţe a Rusiei va rămîne pentru mult timp fermă. Însă, brusc, a intervenit această întîmplare! Într-un cuvînt, s-a petrecut ceva neobişnuit.

Neobişnuit pentru toţi, nu însă şi pentru prinţul Bismarck. Acum s-a dovedit că geniul lui a prevăzut toată această „aventură“. Oare nu geniul lui, spuneţi, oare nu ochiul lui genial şi-a dat seama, cu atîta timp înainte, care este principalul inamic? De ce tocmai el a ajuns să urască atît de mult catolicismul, de ce a prigonit şi a persecutat tot ce provenea de la Roma (adică de la Papa), şi asta de cîţi ani? De ce a avut clarviziunea să-şi asigure o *alianţă* italiană[113] (ne putem exprima aşa), dacă nu pentru a profita de sprijinul guvernului italian în zdrobirea principiului papal în lume, atunci cînd va veni momentul alegerii unui nou Papă? Nu credinţa catolică o persecuta, ci principiul roman al acestei credinţe. Ah, fără îndoială, el acţiona ca un german, ca un protestant, acţiona împotriva instinctului principal al extremului Occident, ostil dintotdeauna Germaniei, însă foarte-foarte mulţi dintre gînditorii geniali şi liberali ai Europei, în această campanie a marelui Bismarck împotriva unui Papă atît de

insignifiant, au văzut lupta dintre un elefant şi o muscă. Unii explicau toate acestea chiar prin ciudăţenia geniului, prin capriciile unui om genial. Dar fapt e că genialul politician a fost poate singurul dintre oamenii politici ai lumii care *a ştiut* să aprecieze cît de puternic este încă principiul papal prin sine însuşi şi printre inamicii Germaniei şi ce teribil ciment poate fi acesta în viitor pentru unitatea tuturor inamicilor. El a reuşit să-şi dea seama că, poate, numai ideea romană îşi poate afla un stindard, care, într-un moment fatal (inevitabil în ochii lui Bismarck), să-i strîngă iarăşi pe toţi duşmanii Germaniei, deja zdrobiţi de el, într-o falangă formidabilă. Şi iată că această intuiţie genială s-a confirmat: toate partidele din Franţa înfrîntă, care puteau începe o mişcare împotriva Germaniei, au fost fărîmiţate, nici unul dintre ele nu a putut să învingă şi să acapareze puterea în Franţa. Nici să se unească n-a fost posibil, deoarece fiecare avea probleme ce comportau soluţii divergente, şi iată că stindardul Papei şi al iezuiţilor vine să refacă unitatea. Inamicul s-a ridicat şi acest inamic nu mai este Franţa, ci însuşi Papa. Este Papa, care conduce tot şi toate, care a primit drept moştenire ideea romană şi se năpusteşte asupra Germaniei. Dar, pentru a expune mai clar cele întîmplate, să privim cu mai multă atenţie mişcările din tabăra inamicilor Germaniei.

III. Şi supăraţi, şi puternici

Papa e pe moarte. Va muri foarte curînd. Tot catolicismul, care l-a recunoscut pe Hristos sub înfăţişarea ideii romane, este de multă vreme teribil de tulburat. Se apropie clipa fatală. Nu se poate comite vreo greşeală, căci atunci ideea romană ar fi pierdută. Chiar se poate întîmpla ca, sub presiunea guvernelor din întreaga Europă, noul Papă să fie ales „ne-liber“ şi, proclamat Papă, să consimtă să renunţe pentru totdeauna şi în principiu la stăpînirea pămîntească, la rangul de

suveran terestru, la care nu a renunţat Pius al IX-lea (din contra, chiar în clipa fatală, cînd i se luau şi Roma, şi ultima bucată de pămînt, şi i se lăsa în proprietate doar Vaticanul, în această clipă chiar, ca într-adins, şi-a proclamat infailibilitatea şi, odată cu ea, teza că fără posesiunea terestră creştinismul nu poate rezista pe pămînt; adică, în esenţă, s-a proclamat suveran al lumii, iar catolicismului i-a trasat, de-acum dogmatic, drept scop direct, monarhia universală, spre care i-a şi poruncit să tindă întru slava lui Dumnezeu şi a lui Hristos pe pămînt). Oh, desigur, atunci i-a amuzat grozav pe toţi oamenii de spirit: „Este supărat, dar n-are putere, e fratele lui Hlestakov“. Şi iată că, deodată, dacă noul Papă va fi cumpărat, dacă însuşi conclavul, sub presiunea întregii Europe, va fi nevoit să stabilească un acord cu inamicii ideii romane, atunci aceasta va însemna moartea ei! Căci dacă, ales legitim şi, prin urmare, infailibil, Papa va renunţa în principiu la rangul de suveran pămîntesc, aceasta înseamnă că aşa va rămîne pe vecie. Pe de altă parte, dacă noul Papă ales de conclav va anunţa ferm, *urbi et orbi,* că nu vrea să renunţe la nimic, că rămîne la aceeaşi idee, dacă va începe prin a arunca anatema asupra tuturor inamicilor Romei şi ai catolicismului roman, atunci guvernele Europei ar putea să nu-l recunoască şi, prin urmare, şi în acest caz s-ar putea produce o perturbare fatală în biserica romană, cu consecinţe incalculabile şi imprevizibile.

Ah, nu-i aşa că pentru politicienii şi diplomaţii din aproape întreaga Europă toate acestea sînt foarte ridicole şi insignifiante? Pentru ei, Papa, înfrînt şi închis în Vaticanul său[114], nu era în ultimii ani decît o nulitate, de care se jenau să se ocupe. Aşa gîndeau foarte mulţi oameni progresişti din Europa, în special dintre cei mai spirituali şi mai liberali. Papa care lansează alocuţiuni şi bule, care-i primeşte pe pelerini[115], care blestemă şi care

moare[116], apare în ochii lor drept un măscărici bun pentru a-i distra. Gîndul că marea idee a lumii, idee ieşită din capul diavolului în timpul ispitirii lui Hristos în pustiu, idee care există deja organic în lume de o mie de ori, ideea aceasta, totuşi, va muri într-o clipă; acest gînd era luat drept indubitabil. Greşeala consta, desigur, în semnificaţia religioasă a acestei idei, în faptul că erau contopite două semnificaţii: „Dacă astăzi sînt rari pe lume cei care cred în Dumnezeu, îndeosebi în concepţia romană, iar în Franţa nici măcar poporul nu crede în El (poate doar înalta societate, dar nici ea nu crede, ci doar se fandoseşte), atunci ce putere să aibă în secolul nostru cultivat Papa şi catolicismul roman?“. Iată ce gîndesc chiar şi în prezent oamenii spirituali. Însă ideea religioasă şi ideea papală sînt în esenţă diferite. În zilele noastre, subit, cu doar vreo două luni în urmă, această idee papală a dat deodată dovadă de atîta vitalitate, de atîta forţă, încît a declanşat în Franţa o răsturnare politică radicală, a pus frîul pe toată Franţa şi a făcut-o s-o urmeze servil.

În ultimii ani, în Franţa s-a format o majoritate parlamentară de republicani, care se achitau corect de sarcinile lor, calm, curat, fără perturbări. Au perfecţionat armata, i-au alocat fără şicane sume enorme, dar nici nu se gîndeau la un război, şi toţi înţelegeau, şi în Franţa, şi în Europa, că, dacă există într-adevăr un partid paşnic, acesta este, desigur, cel al republicanilor. Conducătorii lui se distingeau printr-o mare rezervă şi printr-o prudenţă neobişnuită încă la ei. În esenţă, totuşi, aceştia sînt nişte oameni rupţi de realitate şi idealişti. Şi-au trăit demult traiul şi sînt teribil de neputincioşi. Sînt nişte bătrînei liberali, cărunţi, dar care o fac pe tinerii, imaginîndu-şi că-s încă tineri. Au rămas la ideile primei revoluţii franceze, adică la triumful stării a treia şi sînt, în adevăratul sens al cuvîntului, întruchiparea burgheziei. Este întru totul aceeaşi monarhie din iulie, doar cu

diferenţa că se numeşte republică şi nu există un rege (adică, se înţelege, un „tiran“). Tot ce au adus ei nou este proclamarea, la 1848, a sufragiului universal, de care s-a temut atît guvernul regal din iulie şi din care nu numai că n-a ieşit nimic primejdios, ci, dimpotrivă, i-a adus chiar multe foloase burgheziei. De asemenea, această idee i-a fost foarte utilă apoi guvernului lui Napoleon al III-lea[117]. Însă bătrîneii au fost satisfăcuţi de ea în cel mai înalt grad şi, ca pe nişte copii, îi amuză faptul că sînt republicani. Cuvîntul „republică“ este la ei ceva ridicol de idealist. Se putea crede că acest partid inocent satisface pe deplin Franţa, adică burghezia orăşenească şi proprietarii de pămînt. Dar totul a fost contrar aşteptărilor. În realitate, de ce a părut republica întotdeauna în Franţa un regim care nu inspiră încredere? Şi dacă republicanii n-au fost întotdeauna urîţi, întotdeauna o bună parte a burgheziei i-a dispreţuit pentru neputinţa lor. Dacă n-au fost dispreţuiţi pe faţă, atunci nerespectaţi au fost întotdeauna. Poporul, de asemenea, aproape niciodată n-a avut încredere în ei. Fapt este că de fiecare dată cînd Franţa a fost guvernată de regimul republican, totul parcă îşi pierdea stabilitatea şi încrederea în sine. Întotdeauna republica a fost doar un fel de stadiu intermediar între tentativele sociale cele mai extreme şi venirea cîte unui uzurpator, uneori cît se poate de impertinent. Şi, întrucît aşa s-a întîmplat aproape întotdeauna, şi societatea s-a obişnuit să privească republica în felul acesta şi, ori de cîte ori ea se instaura, toţi începeau imediat să se simtă parcă într-un interregn. Oricît de înţelept ar fi guvernat republicanii, burghezia a fost mereu încredinţată că, mai devreme sau mai tîrziu, pe timpul acestui regim, va izbucni o revoltă roşie sau se va instaura din nou o monarhie. Burghezia a sfîrşit prin a prefera mai degrabă guvernarea monarhică decît republica, chiar în pofida faptului că monarhia, cea a lui Napoleon al III-lea, de

pildă, a schiţat cîteva încercări de a se alia cu socialiştii[118], în condiţiile în care nimeni pe lume nu le poate fi mai ostil socialiştilor decît republicanii puri: pentru republicani e suficient doar cuvîntul „republică“, dar socialiştii nu caută cuvinte, ci numai fapte. Conform principiilor socialiştilor, n-are importanţă dacă este republică sau monarhie, dacă francezii vor rămîne francezi sau vor deveni nemţi şi, dacă lucrurile ar lua o turnură, încît să le fie util Papa, l-ar proclama şi pe Papă. Ei urmăresc, în primul rînd, *cauza lor*, adică triumful stării a patra şi egalitatea în drepturi în ce priveşte utilizarea bunurilor vieţii; cît despre stindard, n-are importanţă, poate fi oricare, chiar şi cel mai despotic.

Este remarcabil că prinţul Bismarck urăşte socialismul nu mai puţin decît papalitatea şi că guvernul german, mai ales în ultimul timp, a început să se teamă cam tare de propaganda socialistă. Fără îndoială, acestea se întîmplă pentru că socialismul depersonalizează principiul naţional şi distruge naţionalismul chiar din rădăcină, iar principiul naţionalismului este ideea de bază, principală a întregii uniuni germane, a tot ce s-a înfăptuit în Germania în ultimii ani. Dar este foarte posibil ca prinţul Bismarck să aibă un punct de vedere mai profund, şi anume: socialismul este o forţă viitoare pentru toată Europa occidentală şi, dacă papalitatea va fi cîndva abandonată şi repudiată de guvernele acestei lumi, se prea poate întîmpla ca ea să se arunce în braţele socialismului şi să se unească cu acesta. Pe jos, desculţ, Papa va ieşi în întîmpinarea tuturor săracilor şi va spune că tot ce predică şi vor socialiştii există de mult în Evanghelie, că pînă acum nu a venit încă timpul ca ei să afle totul, dar acum a sosit, şi că el, Papa, li-l dă pe Hristos şi crede în furnicar. Catolicismul roman (e prea limpede acest lucru) nu are nevoie de Hristos, ci de suveranitatea universală: „Uniunea vă este necesară împotriva inamicului,

uniţi-vă sub autoritatea mea, căci numai eu, dintre toate puterile şi puternicii lumii, sînt *universal*, şi să mergem împreună“. Probabil că acest tablou este prevăzut de prinţul Bismarck, căci, dintre toţi diplomaţii, doar el a avut privirea atît de ageră încît să remarce vitalitatea ideii romane şi toată energia cu care aceasta este gata să se apere, fără să-şi mai aleagă mijloacele. Are o dorinţă infernală de viaţă şi e greu de ucis, ca un şarpe! Iată ce înţelege cu toată forţa numai prinţul Bismarck, principalul inamic al papalităţii şi al ideii romane!

Dar bătrîneii care o fac pe tinerii, republicanii francezi, n-au fost în stare să înţeleagă acest lucru. Ei i-au urît pe clericali numai din liberalism, dar au considerat că Papa este neputincios şi demn de dispreţ, iar ideea romană, complet perimată. Nici prin gînd nu le-a trecut să creeze un *modus vivendi* cu teribilul partid clerical, măcar din punct de vedere politic, ca să-şi întărească poziţiile. În tot cazul, ar fi putut să nu-i irite deocamdată pe clericali, să nu-i lezeze cu atîta impetuozitate intenţionată şi chiar ar fi putut promite un oarecare concurs din partea lor în viitorul apropiat, la alegerea noului Papă. Dar au procedat exact invers, împinşi fie de onestitatea convingerilor lor, fie de frivolitate. În ultimul timp au început să-i persecute şi mai mult pe clericali, tocmai în momentul cînd papalităţii nu-i mai rămînea decît Franţa ca unic sprijin, altfel papalitatea ar fi avut teribila şansă de a pieri împreună cu Pius al IX-lea. Căci în Europa, în caz de nevoie, cine ar putea să scoată sabia pentru „libertatea“ alegerii Suveranului Pontif şi pentru libertatea noului Papă ales? Pe deasupra, această sabie trebuie să fie tare şi puternică. În afară de Franţa şi de milioanele ei de ostaşi, altă alegere nu putea să existe. Şi iată că Franţa se află în fruntea inamicilor! Ce-i drept, mareşalul MacMahon este docil, dar el este strîns în cleşte şi nu ştie să se descurce singur: majoritatea în Cameră este republicană şi liberală

şi nici un partid nu este în stare s-o înlocuiască. Într-un cuvînt, e imposibil de zgîndărit majoritatea republicană. Şi iată că, deodată, clericalii, aceşti clericali dispreţuiţi şi neputincioşi, îl salvează pe mareşalul MacMahon şi arată în faţa întregii lumi o forţă pe care nimeni nu le-o bănuia. Ei le dau partidelor de ştire că se pot uni doar sub stindardul clerical, iar partidele, uluite de evidenţă, cad imediat de acord cu ei. Într-adevăr: şi pentru legitimişti, şi pentru bonapartişti, inamicul principal şi cel mai apropiat este majoritatea republicană. Dacă fiecare dintre aceste partide va lucra pentru sine şi pe cont propriu, nu vor realiza nimic, însă dacă se unesc, pot alcătui o forţă capabilă să biruiască totul şi să-i spulbere pe republicani. Pe urmă, după ce vor zdrobi republica, fiecare partid se va putea ocupa de propriile interese şi, fireşte, fiecare dintre ele va avea cu atît mai multe şanse de succes, cu cît îi va satisface mai mult pe clericali. Clericalii au calculat matematic toate acestea, unirea s-a produs şi majoritatea clericală a senatului i-a permis lui MacMahon să-i izgonească pe republicani.

IV. Armata neagră, opinia legiunilor ca nou element de civilizaţie

După ce au dovedit o forţă atît de surprinzătoare şi atîta dibăcie, clericalii vor merge, fără îndoială, şi mai departe: într-un moment decisiv pentru ei, vor declara război Germaniei. Iată ce a priceput imediat prinţul Bismarck! Principalul l-au şi făcut: MacMahon a consimţit să arunce Franţa într-o politică de aventuri. Ei să fie cei ce se vor opri în faţa evenimentelor ce vor urma? Doar n-o să le fie milă de Franţa; Franţa le este necesară, ca orice pe lumea asta, atîta timp cît poate să le aducă un folos. Ah, ar putea să le fie milă: această ţară este unica lor speranţă şi i-a slujit atîtea secole! Dar

tocmai acum a sosit pentru ei clipa cea mai fatală din tot mileniul şi, dacă Franţa s-a nimerit în calea lor, de ce să nu-i stoarcă toată vlaga, măcar pînă o vor vedea moartă, şi de ce să nu-i rişte existenţa? Trebuie să ia tot ce poate da şi, mai ales, nu trebuie să zăbovească nici o clipă: o întîrziere cît de mică ar putea face ca pentru ei să fie prea tîrziu. Aşa că tocmai în acest moment trebuie să încerce să-l bată pe Bismarck, căci, dacă există cineva care să saboteze alegerea Papei, acesta, desigur, este el. În plus, ca un făcut, la ora actuală Bismarck este singur, fără aliaţi; Rusia (toată speranţa lui) este ocupată acum în Răsărit. În sfîrşit, dacă reuşesc să-l potolească pe Bismarck măcar pentru un timp, atunci, cît mai repede posibil şi în devans, trebuie să pună bazele *viitorului*: trebuie să profite de momentul favorabil şi o dată pentru totdeauna să facă din Franţa o aliată sigură, gata de orice şi docilă, iar pentru aceasta trebuie realizat în ţară un reviriment *serios* de data aceasta, radical şi definitiv. Fără îndoială, toate acestea comportă multe riscuri, însă ezitări pot avea alţii, nu şi părinţii iezuiţi. Principalul este că în momentul de faţă ei nici nu au altă alternativă decît să rişte şi să tot rişte... Le este absolut imposibil să se limiteze doar la lovitura de stat clericală, înfăptuită în Franţa, fără un război cu Germania şi fără o revoluţie *serioasă* în propria lor ţară. Aşa stau acum treburile lor. Ei au nevoie ori de tot, ori de nimic; dacă iau puţin, dacă se limitează la o oarecare influenţă în guvern, asta nu le-ar fi de nici un folos, tocmai pentru că nevoile lor sînt acum mari! De aceea, trebuie să îndrăznească să rişte la modul cel mai făţiş şi mai impertinent, căci ei trebuie să ia totul *va-banque*. În cazul în care au riscat inutil şi Franţa, de exemplu, este învinsă şi zdrobită iarăşi de germani, oricum lor, clericalilor, mai rău ca acum (adică dacă ar fi stat cuminţi şi nu ar fi pus la cale lovitura de stat) nu are cum să le fie: ar rămîne tot cu ceea ce au avut pînă la

începerea „aventurii“, adică s-ar afla în cea mai proastă situaţie, dar care nu se mai poate înrăutăţi. Cu Franţa este altceva: dacă va fi învinsă iar, fără îndoială că va pieri. Dar iezuiţii nu sînt oameni care să dea înapoi: ştiu că, dacă învinge Franţa, ei vor obţine *totul* şi se vor consolida atît de bine în Franţa, încît nimeni nu-i va mai putea elimina. Şi în acest scop utilizează mijloace cu totul aparte, nemaiauzite încă în Franţa.

Ceilalţi revoluţionari, chiar cei mai înverşunaţi şi mai roşii, înfăptuind o lovitură de stat, ţin totuşi cont, măcar în parte, de ceva comun, dat înainte şi chiar legal. Însă revoluţionarii iezuiţi nu pot acţiona legal, ci numai într-un mod *neobişnuit*. Această armată neagră se află în afara omenirii, în afara cetăţeniei, în afara civilizaţiei şi îşi este sieşi sursă. Este un *status in statu*, este armata Papei, nu caută *decît* triumful ideii sale, iar apoi n-are decît să piară tot ce-i stă în drum, n-au decît să piară şi să sece toate celelalte forţe, poate să piară tot ce nu este de acord cu ei – civilizaţia, societatea, ştiinţa! Indiscutabil, ei au nevoie de o finisare a Franţei în aşa fel, încît ţara să capete o înfăţişare nouă şi de-acum definitivă. Dacă şansa va fi de partea lor, vor mătura tot *gunoiul* din ţară cu o mătură, cum n-a mai văzut nimeni pînă acum, pentru ca nici să nu mai miroasă a împotrivire, pentru a-i da Franţei un organism nou, aflat pe vecie sub tutela cea mai severă a iezuiţilor.

La prima vedere, toate acestea pot părea foarte stupide. În ziarele franceze (şi în ale noastre), toţi conformiştii îşi manifestă convingerea fermă că, inevitabil, clericalii îşi vor frînge gîtul la următoarele alegeri în Camera franceză. Republicanii francezi, în naivitatea lor sufletească, sînt şi ei absolut convinşi că toată această *activité dévorante*[119] a prefecţilor şi primarilor nou-numiţi nu va avea nici un efect; vor fi aleşi tot republicanii, care vor alcătui fosta majoritate şi vor opune un *veto* tuturor planurilor lui MacMahon;

apoi clericalii vor fi alungaţi şi, poate, odată cu ei şi MacMahon. Însă încrederea lor este absolut neîntemeiată şi, probabil, clericalii nu sînt prea îngrijoraţi în această privinţă. Fapt e că bătrîneii naivi şi curaţi la suflet, cu toată experienţa lor îndelungată, încă nu înţeleg bine, se pare, cu ce fel de oameni au a face. Căci, dacă alegerile se vor dovedi cîtuşi de puţin în dezavantajul lor, clericalii vor dizolva şi noua Cameră, cu toate drepturile ei constituţionale şi legitime. Mi se va riposta că ar fi o acţiune ilegală şi, de aceea, imposibilă. Aşa este, dar ce înseamnă legile pentru ei, pentru această armată neagră? Cu siguranţă, ei îi sugerează (şi există fapte doveditoare în acest sens) docilului mareşal MacMahon să dea dovadă de hotărîre temerară şi să uzeze de un mijloc, care nici în Franţa nu a fost întrebuinţat vreodată, şi anume de *despotismul militar*. Unii vor exclama că este un mijloc vechi, că a şi fost folosit de cîteva ori, de exemplu, de către cei doi Napoleoni! Şi totuşi, îndrăznesc să atrag atenţia că nu-i acelaşi lucru: acest mijloc, pe faţă şi în realitate, nu s-a aplicat în Franţa niciodată. Mareşalul MacMahon, asigurîndu-şi loialitatea armatei, poate dizolva viitoarea adunare a reprezentanţilor Franţei, dacă *aceasta i se va împotrivi*, poate realiza acest lucru pur şi simplu, prin forţa baionetelor, pentru ca apoi să declare în faţa întregii ţări că *aşa a vrut armata*. Ca un împărat roman din perioada de decădere a imperiului, el poate să anunţe apoi că, de azi înainte, el „va ţine seama doar de opinia legiunilor“. Atunci se vor instaura starea generală de asediu şi despotismul militar şi o să vedeţi, o să vedeţi că multor francezi situaţia le va fi pe plac! Şi credeţi-mă că, de va fi nevoie, vor apărea şi plebisciturile care, *cu majoritate de voturi în întreaga Franţă*, vor permite războiul şi vor pune la dispoziţie banii necesari. Într-o cuvîntare recentă, rostită în faţa trupelor, mareşalul MacMahon a vorbit tocmai în acest sens şi trupele

i-au arătat multă simpatie. Fără îndoială că armata înclină mai mult în partea lui. În plus, mareşalul a mers atît de departe, încît nici nu se mai poate opri, altfel n-ar putea nicidecum rămîne în funcţie, din moment ce întreaga lui politică şi el însuşi se exprimă într-o singură expresie: *„J'y suis et j'y reste"*; adică: „Am încălecat şi nu cobor". Mai departe de această frază, după cum se ştie, n-a mers şi, desigur, pentru triumful acestei teze, ar risca pînă şi existenţa Franţei. Hotărîrea de a-şi asuma un asemenea risc a şi demonstrat-o o dată în războiul franco-prusac, cînd, sub influenţa bonapartiştilor, a decis în mod conştient să lase Franţa fără armată, din devotament faţă de dinastia lui Napoleon. Iar clericalii i-au asigurat această *„J'y suis et j'y reste"*. După ce au unit partidele sub stindardul lor, adică după ce i-au unit pe bonapartişti şi pe legitimişti, desigur că s-au priceput, cu abilitate, *să-i dea de înţeles* lui MacMahon că, la nevoie, se poate lipsi cu totul de Chambord şi Bonaparte şi nu trebuie nicidecum să-i cheme, nu-i nevoie de ei în nici un caz, ci pur şi simplu trebuie ca el însuşi, mareşalul MacMahon, să rămînă dictator şi conducător inamovibil, adică nu doar pentru un mandat de şapte ani, ci pentru totdeauna. Iată cum se va înfăptui teza *„J'y suis et j'y reste"*, numai acordul armatei să existe; ulterior, acordul Franţei este iminent, căci o mînă dictatorială, forte, în fruntea guvernului, va fi pe placul multora. Aceste *indicaţii* linguşitoare au fost, cu siguranţă, făcute. Probabil, unii se vor îndoi de faptul că un om ca MacMahon ar putea să întreprindă şi să realizeze toate acestea. Dar, în primul rînd, el a şi întreprins şi realizat o primă jumătate din ceea ce avea de făcut, jumătatea cu manifestarea fermităţii, care nu este deloc mai uşoară decît cea care va urma. În al doilea rînd, tocmai oamenii care nu sînt întreprinzători în sine, dacă nimeresc brusc sub influenţa diriguitoare şi hotărîtă a cuiva, se pot

dovedi enorm de fermi, şi asta nu pentru că ar fi geniali, ci dintr-o cauză total opusă. Importantă nu este aici inteligenţa, ci pur şi simplu imboldul, căci, dacă le-ai făcut o dată vînt, ei o ţin tot aşa, spre un punct, pînă ce sau sparg zidul cu fruntea, sau îşi rup coarnele.

V. Un secret destul de neplăcut

În Germania toate acestea sînt foarte bine înţelese. Cel puţin toate organele oficiale de presă aflate sub influenţa prinţului Bismarck sînt absolut convinse că războiul este iminent. Nu se ştie cine va fi primul care se va repezi la celălalt şi cînd o va face, dar războiul se poate dezlănţui dintr-un moment în altul. Desigur, furtuna încă mai poate trece pe-alături. Dacă mareşalul MacMahon s-ar speria brusc de tot ce a luat asupra sa, toată speranţa ar fi că, precum Ajax în alte vremuri, se va opri nedumerit în mijlocul drumului. Dar atunci riscă el însuşi să piară şi nu-i de crezut că nu-şi dă seama de asta. Deşi şansa nedumeririi în mijlocul drumului este posibilă, nimeni nu poate fi sigur de ea. Deocamdată prinţul Bismarck urmăreşte, cu atenţie febrilă, tot ce se petrece în Franţa; observă şi aşteaptă. Pentru el furtuna ar însemna ca lucrurile să înceapă într-un alt moment decît cel prevăzut de el. Acum are mîinile legate. Mai complicat e că s-au deschis rănile ascunse cu atîta grijă pînă acum. Am vorbit deja de principala rană a tuturor germanilor. Este vorba de teama că Rusia îşi poate da seama deodată că este puternică şi că, la ora actuală, cuvîntul ei hotărîtor poate avea o mare forţă, dar şi că, mai ales, „dependenţa de alianţa cu Rusia este, probabil, menirea fatală a Germaniei, îndeosebi după războiul franco-prusac". Acest secret german ar putea ieşi la lumină pe neaşteptate, ceea ce i-ar face pe nemţi să se simtă jenaţi. Oricît de sinceră ar fi politica amabilă pe care în ultimii ani Germania a dus-o faţă de noi, secretul a fost totuşi păstrat de toţi

germanii. Mai ales presa a acţionat în acest sens. Pînă acum germanii au avut mereu morga calmă şi mîndră a puterii care n-are nevoie de nici un ajutor. Acum însă, evident, punctul vulnerabil trebuie să se trădeze. Căci, dacă Franţa clericală se decide pentru lupta fatală, nu mai e suficient ca Germania s-o învingă sau doar să-i respingă agresiunea, în cazul în care ea atacă prima, ci, profitînd de ocazie, trebuie s-o sleiască de puteri pentru totdeauna, s-o zdrobească. Asta-i problema! Or, întrucît Franţa are o armată de un milion şi ceva de oameni, ca să ducă această operaţie la bun sfîrşit, Germania trebuie să-şi asigure succesul, trebuie să şi-l *asigure* cu toate garanţiile posibile, altfel nici n-ar mai avea rost să înceapă. Dar nu există altă garanţie decît obţinerea cuvîntului hotărîtor al Rusiei. Pe scurt, cel mai neplăcut e că totul se petrece într-un mod atît de neaşteptat. S-au încurcat toate calculele precedente şi acum evenimentele dirijează calculele, şi nu calculele dictează evenimentelor. Franţa poate începe într-o zi sau alta, de îndată ce situaţia din interior se va ameliora cît de cît. S-a aruncat în politica aventurilor, fapt evident pentru toţi, iar dacă este aşa, unde se opresc aventurile, unde este zidul şi limita lor? Totul este foarte neplăcut: pînă recent, mai ales în ultimul an, germanii aveau un aer foarte independent. Să ne amintim că în acest an şi Rusia s-a străduit să-şi studieze prietenii din Europa. Germanii ştiau de preocupările Rusiei şi afişau o morgă solemnă, foarte potrivită ocaziei. Evident că orice mişcare a slavilor a neliniştit puţin Germania, dar se poate spune deschis că declaraţia de război a Rusiei, dată acum două luni, conţinea, poate, ceva aproape plăcut pentru Germania: „Nu, acum nu-şi vor da deloc seama că noi sîntem aceia care avem nevoie de ei, se gîndeau germanii cu două luni în urmă. Dimpotrivă, în momentul actual, stînd pe malul Dunării, al «fluviului german», ruşii sînt profund

convinşi că au mare nevoie de noi şi că la sfîrşitul războiului nu se va face nimic fără cuvîntul nostru greu. Şi e bine că ruşii gîndesc aşa, ne va prinde bine pe viitor". Fără îndoială că într-adevăr aşa gîndeau despre noi foarte mulţi germani subtili; toată presa lor gîndea şi scria aşa, însă deodată această stare de spirit clericală vine să răstoarne complet situaţia: „Ah, acum ruşii îşi vor da seama, acum îşi vor da seama de toate! Pe deasupra, e necesar ca Rusia să termine cît mai repede posibil în Răsărit şi să-şi recapete libertatea de mişcare. Dar nu-i deloc în avantajul nostru să facem presiuni asupra ei. Doar dacă se sperie singură de Anglia şi Austria, ceea ce-i puţin probabil. Nici nu merită să ne gîndim că ne-am putea uni cu Anglia şi Austria pentru a face presiuni asupra Rusiei: nici Anglia, nici Austria nu ne vor ajuta, iar Rusia se va supăra. Bizară situaţie! N-ar fi mai bine să ajutăm Rusia ca să termine mai repede? Putem s-o facem şi fără să scoatem sabia, exercitînd o simplă presiune politică, de exemplu, asupra Austriei...". Iată cum raţionează în prezent aceiaşi politicieni şi se prea poate ca lucrurile să stea chiar aşa în realitate.

Într-un cuvînt, n-am vrut decît să-mi exprim convingerea, credinţa în faptul că Rusia nu este doar mare şi puternică, aşa cum a fost întotdeauna, ci că acum, mai ales acum, ea este cea mai puternică dintre toate ţările Europei şi niciodată cuvîntul ei hotărîtor nu a putut fi apreciat în Europa cu atîta seriozitate ca în clipa de faţă. Chiar dacă Rusia este ocupată în Est, cuvîntul ei decisiv poate face ca balanţa politicii europene să se încline acum după voinţa şi dorinţa ei. Evident, şi Anglia înţelege acum că, datorită *posibilităţii* unor evenimente noi, foarte complicate, în extremul Occident al Europei, va pierde şi ea, probabil, în ochii ruşilor două treimi din prestigiul său şi că pînă şi cei mai suspicioşi dintre ruşi vor înţelege, în sfîrşit, că ea nu va risca nicidecum un război în

cazul hotărîrii ferme a Rusiei de a-şi continua acţiunea şi, mai degrabă, va miza pe împărţirea moştenirii lăsate de „omul bolnav“, decît să se decidă a începe un război făţiş pentru moştenire într-un moment şi aşa dificil pentru Europa. Într-adevăr, dacă s-ar întîmpla ca în Europa occidentală să se declanşeze ceva neaşteptat şi fatal, Anglia nu s-ar hotărî niciodată să se implice prea mult într-o chestiune atît de complicată, atît de diferită de caracterul obişnuit al intereselor sale, şi cu siguranţă va adopta doar poziţia unui observator vigilent, aşteptînd, după cum îi e obiceiul, un moment favorabil, cînd s-ar putea mirosi undeva vreo împărţeală a prăzii, pentru a-şi lua partea imediat. Nu intră deloc în calculele ei să întreprindă acum (adică înainte de clarificarea evenimentelor din extremul occidental) ceva foarte serios în relaţiile cu Rusia. Pe de altă parte, rămînînd *singură*, Austria ce poate face? La drept vorbind, ar fi chiar incredibil să n-o fi pus cît de cît în încurcătură modul cum clericalii au încîlcit lucrurile în extremul Occident. Desigur, şi ea aşteaptă, ca toţi ceilalţi, deznodămîntul ulterior al evenimentelor, aşa că şi ea, ca şi ceilalţi, are în parte mîinile legate. Toţi au mîinile legate, numai Rusia, nu. Prin urmare, în favoarea noastră, s-a declanşat ceva *neprevăzut*. Ei bine, cum să nu ţinem cont de *neprevăzutul* ce poate contribui la rezolvarea destinelor omeneşti?

Lumea este diriguită de Dumnezeu şi de legile Lui şi, dacă într-adevăr se va dezlănţui asupra Europei ceva nou şi complicat, rezultă că mai devreme ori mai tîrziu asta trebuia neapărat să se întîmple. Însă dea Domnul ca eu să mă înşel, dea Domnul ca norul cel nou să se împrăştie şi toate presimţirile mele să nu fi fost decît nişte fantezii „înflăcărate“ ale unui om care nu înţelege deloc politica. Vorba e: vor fi avînd oare dreptate toate organele oficioase ale presei din Germania care aşteaptă războiul şi-l prorocesc? Pe de altă parte,

anticipînd orice acuzaţii, miniştrii lui MacMahon susţin din răsputeri în faţa francezilor şi a întregii lumi că Franţa nu va începe războiul. Fiţi de acord că toate acestea sînt cel puţin suspecte şi, avînd în vedere evoluţia evenimentelor, îndoielile se vor risipi curînd. Dar ce să facem dacă atît de multe depind de „opinia legiunilor“? N-ar fi bine să se ajungă la aşa ceva; atunci s-a zis cu Franţa. De altfel, numai ei i se poate întîmpla un dezastru, celelalte ţări din lume sînt în afara pericolului. De-ar da Domnul să nu i se întîmple nici ei: dacă începutul e rău, exemplul ar putea fi chiar foarte rău.

109 Scriitorul se referă la demisia cabinetului republican al lui Jules Simone (1814-1896) sub presiunea preşedintelui MacMahon, bonapartist convins.

110 Cedînd Sedanul şi armata asediată acolo (septembrie 1870), Napoleon al III-lea i-a scris o depeşă umilă regelui Wilhelm al Prusiei, ce avea să fie repede proclamat împărat al Germaniei, sperînd că acesta îl va sprijini şi va menţine statutul „celui de-al doilea imperiu“.

111 *Bazaine*, Achille (1811-1888), mareşal francez, comandant al armatei care a capitulat la Metz în 1870; a fost judecat şi condamnat la închisoare pe viaţă, dar a fugit curînd în Spania.

112 Pe lîngă pierderea provinciilor Alsacia şi Lorena, Franţa a fost obligată să plătească cinci miliarde de franci-aur drept despăgubiri de război. În iulie 1872 guvernul francez a făcut un împrumut pentru achitarea despăgubirilor, iar în septembrie 1873 a fost în măsură să achite înainte de termen restul de trei miliarde.

113 Bismarck şi-a asigurat „alianţa italiană“ înaintea războiului cu Austria, început la 17 iunie 1866.

114 După ce Roma a fost ocupată de trupele italiene (septembrie 1870), Papa Pius al IX-lea s-a declarat demonstrativ „prizonier în Vatican“, refuzînd să iasă dincolo de graniţa acestuia.

115 În prima jumătate a anului 1877 Papa Pius al IX-lea a primit numeroşi pelerini, veniţi din Europa şi America pentru a sărbători împlinirea a 50 de ani de la numirea sa ca episcop.

116 În timpul primirilor zilnice de pelerini, Papa Pius al IX-lea îşi pierdea deseori cunoştinţa, fiind slab şi bătrîn.

117 Legea cu privire la sufragiul universal a fost adoptată la 31 mai 1850 de către Adunarea Constituantă a Franţei. Datorită faptului că importante categorii sociale erau private de dreptul la vot, Napoleon al III-lea, pe atunci doar preşedinte, a început lupta cu Adunarea Constituantă pentru abrogarea acestei legi. După ce şi-a creat reputaţia de om cu largi vederi democratice şi după organizarea plebiscitului cu privire la lovitura de stat din 2 decembrie 1851, Napoleon al III-lea a reintrodus legea adoptată în 1850.

118 Fiind prizonier după cea de-a doua tentativă de lovitură bonapartistă de stat, Napoleon al III-lea a scris broşura *Extinction du paupérisme* (editată la Paris în 1844), sub influenţa lui Louis Blanc, care a trezit oarecare simpatie pentru el în rîndurile socialiştilor; consecinţe ale jocului lui Napoleon al III-lea cu socialismul au fost şi legea sufragiului universal şi abrogarea legii care interzicea grevele (1864).

119 *Activitate înverşunată (fr.).

Capitolul al IV-lea

I. Simpatizanţii turcilor

Dar acum la noi au apărut destul de mulţi simpatizanţi ai turcilor, desigur, datorită războiului cu ei. De cînd sînt pe lume, nu-mi amintesc ca vreun cunoscut să fi început o discuţie exprimîndu-şi admiraţia faţă de turci. Acum însă aud foarte frecvent că au avocaţi şi chiar m-am întîlnit eu însumi cu unii, care se aprind chiar nespus de mult. Aici, se înţelege, îşi spune cuvîntul nevoia omului de a o face pe originalul. Totuşi, printre simpatizanţii turcilor se numără savanţi, învăţători, profesori.

— Lumea musulmană a adus în cea creştină ştiinţa. Cînd la arabi strălucea ştiinţa, lumea creştină orbecăia în întunericul ignoranţei,

Ca să vedeţi, creştinismul este cauza ignoranţei. Îi avem aici pe Buckle[120] şi chiar pe Draper[121]. Rezultă deci situaţia inversă: mahomedanismul înseamnă lumină, iar creştinismul este principiul întunericului. Ce logică ruptă de realitate! Probabil că de aceea mahomedanismul este în prezent atît de cult în comparaţie cu creştinismul. De ce şi-or fi stins atît de devreme făclia?

— Da, dar ei au totuşi monoteismul, iar creştinii...

Ridicarea în slăvi a musulmanilor pentru monoteismul lor, adică pentru puritatea doctrinelor privind unitatea dumnezeiască, care, pasămite, ar fi superioară doctrinei creştine, este calul de bătaie al numeroşilor simpatizanţi ai turcilor. Dar nenorocirea este că aceşti simpatizanţi s-au rupt de popor şi nu-l înţeleg. Despărţindu-se de popor, ei au şi apucat să-şi facă nişte nemaipomenite idei preconcepute despre ceea ce se întîmplă în capul oamenilor simpli. Or, rusului simplu, „care nu pricepe nimic în problema credinţei şi nu cunoaşte rugăciunile“, cum şi-au luat obiceiul unii să spună,

foarte frecvent, dacă nu întotdeauna, i se formează totuşi în minte şi în suflet o convingere absolut originală, dar *justă*, strictă şi pe deplin satisfăcătoare despre obiectul credinţei sale, deşi, totodată, dintre oamenii simpli rari sînt aceia care pot să-şi exprime credinţa în cuvinte, clar şi logic. Acest rus „intelectual", care s-a rupt de popor, ar fi uimit să audă că mujicul analfabet crede cu tărie de nezdruncinat în unitatea divină, în faptul că Dumnezeu este unic şi nu mai există un altul precum El. În acelaşi timp, mujicul rus ştie şi crede cu evlavie (acest lucru este cunoscut de orice mujic rus) că Hristos, adevăratul lui Dumnezeu, s-a născut din Dumnezeu-Tatăl şi s-a întrupat din Fecioara Maria. În primul rînd, rusul cultivat, care s-a rupt de popor, nu vrea să accepte nici măcar posibilitatea că mujicul rus, neştiutor cum este, ar putea avea asemenea cunoştinţe: „E atît de necultivat, atît de cufundat în întuneric, nimeni nu-l învaţă nimic, unde e învăţătorul său?". Intelectualul nu va înţelege niciodată că învăţătorul mujicului „în problema credinţei lui" este însăşi glia, întregul pămînt rusesc, că aceste credinţe se nasc parcă odată cu el şi se întăresc în inima lui împreună cu viaţa. Dar, pentru cîte un gînditor al nostru, cel mai incredibil este că rusul simplu nu se încurcă în ceea ce ştie! Deoarece el însuşi nu mai are de mult habar de credinţa nemijlocită, mare şi fierbinte a poporului, nu poate accepta ideea că, avîndu-şi evlavioasa credinţă în marea taină creştină a întrupării Fiului lui Dumnezeu, mujicul poate în acelaşi timp să rămînă la cel mai strict monoteism. Intelectualul este înclinat să pună această tărie a convingerilor atît de *nemijlocite* ale rusului simplu pe seama faptului că acesta nu este deprins să gîndească, avînd obiceiul să încîlcească noţiunile, ceea ce i se trage de la lene şi de la abrutizarea gîndirii, de la absenţa oricărei critici în mintea lui; iar starea „deplorabilă" a minţii mujicului o va pune pe seama abrutizării, a

lipsurilor, a desfrîului, a regimului iobăgesc etc. Pe această poziţie se menţine savantul rus care *studiază* poporul. Tot prin acest proces de gîndire s-ar putea explica şi înfierarea ruşilor ortodocşi pentru faptul că se închină, de pildă, la icoane. Cîte un pastor luteran nici nu poate concepe cum e posibil ca, avînd credinţă în adevăratul Dumnezeu, să te închini în acelaşi timp la o „scîndură“, la imaginea unui sfînt şi, de aici, să nu se ajungă la idolatrie. Rusul cultivat este cel mai adesea de acord cu asemenea raţionamente ale pastorilor. Or, nu există *nici o* ţărancă*, nici un* mujic, care, închinîndu-se la icoană, să confunde, în acelaşi timp, *măcar cît de cît*, „scîndura“ cu Dumnezeu Însuşi, cu toate că poporul ortodox crede totodată în puterea făcătoare de minuni a unor icoane. Dar nu există *nici un rus* care să atribuie această putere de a face minuni icoanei înseşi, şi nu bunăvoinţei dumnezeieşti. Asta-i cu totul altceva. Nici pastorul, nici rusul, care s-a rupt de popor, n-ar admite pentru nimic în lume aşa ceva şi n-ar crede că astfel stau lucrurile.

Totuşi, ar merita să ne amintim de raiul lui Mahomed, ca să ne completăm convingerea privitoare la puritatea conceptelor turceşti despre unicitatea lui Dumnezeu. Fireşte, nu spun toate acestea pentru a provoca o dispută teologică cu admiratorii monoteismului turcesc şi, desigur, nici n-am început-o. Căci aceşti admiratori îşi bat capul mai degrabă cu conceptele *sănătoase* ale poporului şi nu le pasă de cei care cred şi de credinţa lor. De aceea am redus problema monoteismului la imaginea pe care poporul şi-a format-o asupra lui.

II. Fracuri aurite. Cei direcţi

Pe lîngă simpatizanţii turcilor, au apărut foarte mulţi oameni care au nevoie de o *opinie separată*: „Totul este o prostie, nu există nici o mişcare; adresele[122] sînt o prostie, nu-s ceva rusesc; detaşamentele sanitare sînt o prostie, nu-s ceva

rusesc. Ne-a apucat sentimentalismul. Slavii sînt o născocire, bulgarii sînt o născocire, turcii sînt mai buni decît bulgarii, totul e o prostie... Mie îmi plac turcii...".

Şi toate acestea nu se rostesc în virtutea unor subtile scopuri maligne ale înaltei politici. Neîndoielnic, „politică înaltă" avem, dar aici nu-i vorba decît de orgoliu. De orgoliu în două variante: fie de un orgoliu reprimat la extrem, din care se iscă necesitatea inevitabilă a omului de a o face pe originalul, pentru a se distinge şi a se manifesta prin ceva, fie de un orgoliu provenit dintr-o neobişnuită grandoare. Cel mai adesea, rusul „mare" nu poate suporta povara propriei grandori. Ce-i drept, dacă ar putea îmbrăca un frac aurit, din brocart, de exemplu, ca să nu semene cu toţi ceilalţi şi cu pleava societăţii, l-ar îmbrăca cu plăcere şi nu s-ar jena de el. Sînt încredinţat că aşa s-ar întîmpla şi, dacă pînă acum n-am văzut nici un „om mare" de-al nostru în frac aurit, aceasta, probabil, pentru că nu vor croitorii să-l coasă. „Eu sînt mai deştept, mai mare decît toţi. Toţi gîndesc *aşa* despre război, dar eu nu vreau să gîndesc ca ei. Voi dovedi că sînt mare..."

Vreau să vorbesc în mod special, în alt loc, despre fracul aurit, despre temeiurile sociale şi psihologice, tipic ruseşti, ale originii lui, despre exemple concrete etc. ; subiectul este simpatic şi, poate, nu voi uita de el. Deocamdată însă, lăsînd fracul aurit în pace, voi spune o vorbă despre cei „direcţi"[123]. Cei direcţi pot fi de toate felurile: buni şi răi, inteligenţi şi proşti, cinstiţi şi necinstiţi etc. Avem foarte mulţi din aceştia. Ţintesc într-un singur punct şi nu-i poţi nicicum îndepărta de punctul ales: *„J'y suis et j'y reste"*. Sînt MacMahonii noştri.

Din armată ne parvin veşti despre faptele de eroism, despre spiritul de sacrificiu ale ruşilor, atît soldaţi cît şi ofiţeri. Este vorba despre tineret. Pînă nu demult, exista multă neîncredere în tineret, în

speranţa noastră; mulţi vedeau la el doar cinism, îl acuzau de negativism obtuz, de răceală, de indiferenţă, de sinucidere resemnată, iar acum parcă s-a luminat brusc cerul: acelaşi tineret manifestă mărinimie, sete de faptă eroică, de datorie, cinste, jertfire. Tinerii merg în faţa soldaţilor, se aruncă primii în pericol...

— Da, însă un ins beat sau nebun e în stare să se repeadă conştient la moarte sigură. Altă explicaţie nu se poate găsi.

— Cum? Chiar nu credeţi că are conştiinţă generoasă, că se jertfeşte pentru Rusia, îi serveşte...

— Cu pumnul.

— Cum adică? În război trebuie să te baţi. Cum ar putea fi util?

— Hm. De exemplu, şcolile.

— Şcolile la timpul lor. În şcoli va aduce după aceea conştiinţa datoriei împlinite, amintirea generoasă, apropierea de popor.

— Ce apropiere de popor?

— În solidaritatea generală pentru o cauză comună. Soldatul şi ofiţerul lui trăiesc acum *acolo* într-un singur spirit şi într-o unică simţire. Intelectualitatea se va înrudi cu poporul, se va reîntoarce la el şi va învăţa, de-acum în practică, şi nu în teorie, să respecte poporul din care provine acest soldat, va învăţa şi poporul să-l respecte pe intelectual, de data aceasta nu ca şef sau domn, ci ca om, sufleteşte. Nu-i lipsită de tîlc istorisirea recentă despre oamenii simpli, care l-au îmbrăţişat cu lacrimi pe Cerniaev în catedrala „Adormirii“. Dumneavoastră vreţi să educaţi poporul, însă l-aţi educa mai repede dacă l-aţi face să vă respecte ideile şi problemele, apropiindu-vi-l cu inima. Cu cît poporul îi va respecta mai mult pe oamenii cultivaţi *ca persoane*, cu atît mai sigur va evolua cultivarea lui. În felul acesta, meritînd stima poporului, serviţi cauza educaţiei naţionale, slujiţi aceleaşi şcoli, pentru care faceţi atîtea intervenţii.

— Să-mi cîştig stima cu pumnul, să oblig poporul să respecte pumnul?

— Nu-i vorba doar de pumn, e vorba în primul rînd de generozitate, de jertfire de sine în văzul tuturor. În văzul tuturor şi moartea e frumoasă. Cred că vă întrebaţi ce-l poate face pe un om în floarea vîrstei să-şi rişte viaţa aproape cu siguranţă şi nu vă puteţi răspunde. Altfel nu pot fi explicate cuvintele pe care le-aţi spus despre insul ce trebuie să fie beat sau nebun. Nu sînt decît o alegorie, un mod de exprimare. Dar ce-l poate face? Setea de glorie, de o cauză dreaptă, setea de a merita o faimă bună, lauda tuturor concetăţenilor, care acum urmăresc cu toţii faptele lui, dorinţa de a-şi manifesta personalitatea, de a-şi face numele celebru.

— Aha, de a face carieră!

— Dar toate aceste sentimente şi imbolduri sînt altruiste. Sînt cu miile şi toate împreună. Omul nu constă doar dintr-un imbold, dacă imboldul lui principal este generos, omul reprezintă un întreg univers. Sîngele vărsat şi consimţămîntul de a-l vărsa îl înnobilează chiar şi pe cel nedemn pînă atunci, îi impun obligaţia să fie onest pentru tot restul vieţii. În presa noastră s-a exprimat temerea că aceşti oameni se vor impune pînă la urmă, că vor apărea mulţumirea de sine, mîndria, că vor dispreţui învăţătura, se vor uita de sus la civili, vor face scandal şi că aceste idei vor pătrunde în societate. Dar temerile sînt neîntemeiate. Cine ştie cînd va mai fi şi asta. Ce-i drept, n-au cum să nu apară Kopeikini, care „ca să zicem aşa, şi-au vărsat sîngele“[124], dar vor fi de rîsul lumii şi îşi vor face singuri rău. Cîştigul moral va fi imens. Se va risipi plictisul cinismului, va apărea respectul faţă de actul onest de curaj...

— Şi faţă de pumn.

— Aici nu-i vorba doar de pugilişti, ci de oameni tineri, aproape copii, copii cu inima curată. Fiecare dintre ei de-abia şi-a primit gradul, se

avîntă înainte, vrea să fie erou şi e cu gîndul la ce vor spune acolo, departe, mama lui, sora, de care abia s-a despărţit... Oare fapta lui nu-i decît ridicolă şi sentimentală? În fine, de ce n-am admite că aceşti eroi sînt de o conştiinţă superioară? Ei înţeleg că Rusia şi-a asumat o sarcină dificilă, că această sarcină poate să se complice şi mai mult. Ei văd acum cu toţii că Rusia nu duce război doar cu Turcia, că armatele turceşti sînt conduse de generali englezi, că ofiţerii englezi construiesc numeroase fortificaţii pe bani englezeşti, că flota engleză încurajează Turcia să continue războiul, că, în sfîrşit, mai că nu şi-au făcut apariţia (în Turcia asiatică) trupe englezeşti... Ei ştiu toate acestea şi se aruncă la moarte aproape sigură, înţelegînd că a venit timpul să servească Rusia cu credinţă. Nu mai vorbesc despre bulgari, despre „fraţii slavi“ împilaţi, chinuiţi, insultaţi. Spre ruşinea noastră, acest subiect s-a învechit... dar nu în inimile lor. Oare nu credeţi că mulţi din ei sînt capabili să aibă o conştiinţă superioară, că merg să slujească omenirea, să-i ajute pe cei împilaţi şi insultaţi...

— Să slujeşti omenirea cu pumnul!

— Permiteţi-mi, pentru că tot veni vorba, să vă spun o istorioară. Am mai scris că la Moscova, într-un orfelinat unde sînt supravegheaţi copiii bulgari orfani, aduşi la noi în Rusia după dezastrul de acolo, se află o fetiţă bolnavă, de vreo zece ani, care a văzut (şi nu poate uita) cum turcii, în faţa ei, i-au jupuit tatăl de viu. Ei bine, în acelaşi orfelinat, mai este o fetiţă bulgăroaică, bolnavă, tot de vreo zece ani, despre care mi s-a povestit cîte ceva de curînd. Are o boală ciudată: îşi pierde treptat şi din ce în ce mai mult puterile şi simte mereu nevoia să doarmă. Maladia este foarte gravă. Poate că a şi murit. Şi ea are o amintire, căreia nu-i poate purta povara. Turcii i-au luat frăţiorul, un prunc de doi-trei anişori, mai întîi i-au scos ochii cu un ac, apoi l-au tras în ţeapă. Copilaşul a ţipat îngrozitor mult

timp, pînă cînd a murit. Faptul este absolut autentic. Ei bine, toate acestea nu le poate uita fetiţa, toate au fost comise în prezenţa, în faţa ei. Poate că şi natura le trimite somnul unor asemenea fiinţe zbuciumate, pentru că ele nu pot rămîne mult timp treze cu o amintire atît de persistentă în faţa lor. Acum, imaginaţi-vă că aţi fi fost dumneavoastră înşivă acolo în clipa cînd turcii îi scoteau ochii copilului. Spuneţi, nu v-aţi fi repezit să-i opriţi, chiar şi cu pumnul?

— Da, totuşi e vorba de pumn.

— Păi, nu-i bateţi, dacă nu vreţi, luaţi-le numai iataganele! Nici asta nu se poate face cu forţa?

Apropo, există la noi pînă şi simpatizanţi ai turcilor care să nu dorească să li se ia măcar iataganele? Nu-mi imaginez şi nici nu cred că există.

120 *Buckle*, Henry Thomas (1821-1862), istoric şi sociolog pozitivist englez, celebru datorită lucrării sale *Istoria civilizaţiei din Anglia*.

121 *Draper*, John William (1811-1882), chimist, fiziolog şi istoric american, autor, printre altele, al cărţii *Istoria evoluţiei intelectuale a Europei* (1864).

122 Este vorba de scrisorile (*adresele*) înaintate de oraşe, de instituţii, organizaţii religioase şi obşteşti, de şcoli, în care erau exprimate sentimente de patriotism şi de simpatie pentru lumea slavă.

123 „Direcţi“ sînt numiţi liberalii care-şi manifestau scepticismul în legătură cu mişcarea patriotică înteţită după ce, la 12 aprilie 1877, Rusia a declarat război Turciei.

124 Aluzie la personajul Kopeikin din *Suflete moarte* de Gogol.

Iulie-august
Capitolul I

I. O conversaţie cu un cunoscut din Moscova. Notă pe marginea unei cărţi noi

După ce am predat la Petersburg numărul întîrziat, de pe lunile mai-iunie, al *Jurnalului*, întorcîndu-mă în gubernia Kursk, am trecut prin Moscova şi am discutat cîte ceva cu unul dintre vechii mei cunoscuţi din oraş, cu care mă văd rar, dar a cărui opinie o apreciez foarte mult. N-o să vă redau aici întreaga conversaţie, deşi în cursul ei am aflat lucruri foarte curioase şi de actualitate, pe care nici nu le bănuiam. Dar, despărţindu-mă de interlocutorul meu, am amintit, printre altele, că vreau să fac, profitînd de ocazie, un mic ocol în drumul meu, la o sută cincizeci de verste de Moscova, pentru a vizita locurile copilăriei şi adolescenţei mele, un sat care a aparţinut cîndva părinţilor mei, trecut demult în proprietatea uneia dintre rudele noastre. Nu am mai fost acolo de patruzeci de ani, am vrut de multe ori să trec, dar mereu nu am putut, cu toate că acest loc mărunt şi neînsemnat mi-a lăsat cea mai profundă şi puternică impresie pentru toată viaţa şi este plin de cele mai scumpe amintiri.

— Aveţi asemenea amintiri şi asemenea locuri, cu toţii am avut. E curios de ştiut ce amintiri preţioase vor păstra tineretul de astăzi, copiii şi adolescenţii de-acum. Oare vor avea amintiri? Mai ales, ce fel de amintiri? De ce natură?

Desigur, şi copiii de acum vor avea amintiri sfinte, nu există nici o îndoială, altfel s-ar întrerupe firul viu al vieţii. Omul nu poate trăi fără ceva sfînt şi preţios, purtat prin viaţă din amintirile copilăriei. Unii, probabil, nici nu se gîndesc la aceasta, dar îşi păstrează totuşi amintirile în subconştient. Aceste

amintiri pot fi chiar dureroase, amare, însă şi o suferinţă trăită se poate preface mai tîrziu într-un lucru sfînt pentru suflet. În general, omul este astfel creat încît să-şi iubească suferinţa trăită. Pe deasupra, din pură necesitate, este înclinat să-şi fixeze nişte repere în trecutul său, pentru a se orienta apoi după ele în viaţă şi a-şi forma în funcţie de ele o imagine cît de cît integrală, care să-i servească drept model ordonator şi instructiv. În plus, amintirile pregnante, care exercită asupra omului influenţa cea mai puternică, sînt întotdeauna cele din copilărie. Şi de aceea nu încape îndoială că şi copiii de astăzi îşi vor purta prin viaţă amintiri şi impresii, poate chiar dintre cele mai puternice şi mai sfinte. Dar ce anume va fi în aceste amintiri, ce anume vor duce cu ei în viaţă, cum anume se constituie pentru ei această rezervă preţioasă – iată o întrebare cu siguranţă interesantă şi serioasă. Dacă s-ar putea anticipa cît de cît răspunsul la aceste întrebări, ar fi posibilă potolirea multor îndoieli angoasante ale contemporaneităţii şi, probabil, mulţi ar crede bucuroşi în tineretul rus; principalul ar fi că am putea, cît de cît, să ne întrezărim viitorul, viitorul nostru rusesc, atît de misterios. Ghinionul este că niciodată în viaţa naţiunii noastre n-a mai existat o perioadă, care, precum epoca actuală, să ne pună la dispoziţie atît de puţine date pentru a simţi şi vedea cu anticipaţie viitorul nostru enigmatic. De fapt, familia rusă n-a fost niciodată mai zdruncinată, mai dezorganizată, mai dezbinată, mai amorfă ca acum. Unde să mai găseşti *Copilării şi adolescenţe*, care să poată fi evocate într-o expunere atît de armonioasă şi de clară, cum ne-a prezentat epoca şi familia *lui* contele Lev Tolstoi în cartea cu acelaşi titlu sau în *Război şi pace*? Acum, toate aceste poeme *nu sînt decît nişte tablouri istorice dintr-un trecut îndepărtat*. Ah, nu vreau nicidecum să spun că erau nişte tablouri splendide, nu doresc cîtuşi de puţin să se repete în

prezent. La altceva mă refer. Mă refer numai la *caracterul* lor, la desăvîrşirea, precizia şi claritatea caracterului lor, la calităţile datorită cărora a şi putut să apară o imagine atît de limpede şi distinctă a epocii, ca în cele două poeme ale contelui Tolstoi. În prezent, nu există aşa ceva, nu există precizie, nu există claritate. Familia rusă contemporană devine din ce în ce mai mult o familie *întîmplătoare*. Chiar *o familie întîmplătoare,* iată definiţia familiei ruse contemporane. Dintr-odată, pe neaşteptate, parcă şi-a pierdut vechiul aspect, iar cel nou... va fi oare în stare să-şi creeze un aspect nou, care să fie dorit de inima rusească şi s-o satisfacă? Unele persoane, chiar foarte serioase, declară deschis că astăzi familia rusească nu mai există „absolut deloc“. Se înţelege, opinia nu vizează decît familia rusă intelectuală, din clasele superioare, nu pe cea din popor. Totuşi, familia din popor nu reprezintă şi ea, în prezent, o problemă?

— Incontestabil, spune interlocutorul meu, incontestabil că în foarte scurt timp în sînul poporului vor apărea probleme noi, ba chiar au şi apărut, o mulţime, o groază de probleme mereu noi, cum n-au mai fost niciodată, nemaiauzite în popor pînă acum. Faptul este firesc. Dar cine-i va da poporului răspuns la aceste probleme? Cine-i capabil la noi să răspundă şi este gata s-o facă, cine aşteaptă şi se pregăteşte? Iată care este problema, problema noastră cît se poate de importantă.

Desigur, e cît se poate de importantă. O prefacere atît de bruscă a vieţii, cum a fost reforma din 19 februarie, ca şi toate reformele de după aceea şi în special şcolarizarea (măcar şi cea mai mică tangenţă cu ea), toate acestea, indiscutabil, au dat şi dau naştere unor probleme, apoi, probabil, le vor conferi o formă, le vor unifica, le vor da stabilitate şi... Într-adevăr, cine va răspunde la aceste întrebări? De fapt, cine se găseşte cel mai

aproape de popor? Clerul? Însă clerul nostru nu mai răspunde de mult la întrebările poporului. Cu excepţia unor preoţi adesea anonimi, necunoscuţi, tocmai pentru că nu caută nimic pentru sine şi trăiesc numai pentru cei păstoriţi, deci cu excepţia unor preoţi ce mai ard încă de rîvnă faţă de Hristos şi, din păcate, sînt extrem de puţini la număr, se pare că ceilalţi, în cazul că li s-ar cere nişte răspunsuri, le-ar da probabil prin denunţ. Alţii îşi storc atît de mult enoriaşii, încît nimeni nu vine la ei să-i întrebe ceva. Se pot adăuga încă multe pe marginea acestei teme, dar o vom face mai tîrziu. Ca apropiaţi de popor pot fi consideraţi şi învăţătorii rurali. Dar la ce sînt buni şi de ce sînt în stare învăţătorii noştri rurali? Ce a reprezentat pînă acum această corporaţie[125], aflată abia la început, care, de altfel, din punctul de vedere al valorii ei, nu-i cine ştie ce importantă pentru viitor, şi la ce este ea în stare să răspundă? Mai bine să lăsăm întrebarea în suspensie. Rămîn, prin urmare, răspunsuri întîmplătoare – prin oraşe, în gări, pe şosele, drumuri, în pieţe, răspunsurile trecătorilor, ale vagabonzilor şi, în sfîrşit, ale moşierilor de altădată (se înţelege de la sine că nu mai are rost să vorbesc despre autorităţi). Ah, vor fi multe răspunsuri, probabil, chiar mai numeroase decît întrebările, răspunsuri bune şi rele, prosteşti şi înţelepte, dar caracterul lor principal, se pare, va fi că fiecare răspuns va da naştere la alte trei noi întrebări, şi totul va merge *in crescendo*. Rezultatul: haosul; dar haosul este încă bun; mai rele decît haosul sînt soluţionările pripite ale problemelor.

— Important e că nu face să vorbim despre toate acestea. Vor rezista.

Sigur că vor rezista, vor rezista şi fără noi, şi fără cei care răspund, şi în prezenţa lor. Rusia este puternică, a suportat ea altele şi mai şi. De fapt, menirea şi ţelul ei nu sînt să se întoarcă degeaba din drumul ei secular; nici dimensiunile ei nu sînt

de aşa natură. Cine crede în Rusia ştie că ea va suporta absolut *totul*, chiar şi întrebările, şi va rămîne în esenţă aceeaşi, de mai înainte, Rusia noastră sfîntă, aşa cum a fost şi pînă acum. Oricît şi-ar schimba înfăţişarea, n-avem de ce ne teme de schimbarea înfăţişării ei şi nu-i nevoie deloc să întîrziem, să eludăm răspunsurile; celui ce crede în Rusia i-ar fi chiar ruşine de aşa ceva. Menirea ei este atît de înaltă, presentimentul lăuntric al acestei meniri este atît de limpede (mai ales acum, în epoca noastră, la ora actuală) că toţi cei ce cred în această menire trebuie să fie mai presus de orice îndoială şi temere. Cum se spune în cartea sfîntă, „aici este răbdarea şi credinţa sfinţilor“[126].

*

De-abia în dimineaţa aceea văzusem în ziare anunţul cu privire la apariţia separată a celei de-a opta părţi, ultima, din *Anna Karenina*, respinsă de redacţia revistei *Russki vestnik* [*Mesagerul rus*], care a publicat întregul roman, chiar de la prima parte. Toată lumea ştie, de asemenea, că această ultimă parte, a opta, a fost refuzată din cauza dezacordului ei cu orientarea revistei şi cu convingerile redactorilor, chiar în legătură cu opinia autorului despre problema orientală şi războiul de anul trecut. Imediat m-am decis să cumpăr cartea şi, despărţindu-mă de interlocutorul meu, l-am întrebat de ea, ştiind că îi cunoaşte de mult conţinutul. Izbucni în rîs.

— Este cartea cea mai nevinovată din cîte pot exista! răspunse. Nu pricep deloc de ce *Russki vestnik* nu a publicat-o. Pe deasupra, autorul le-a permis să-şi exprime toate rezervele şi replicile de rigoare, dacă nu sînt de acord cu el[127]. De aceea puteau să insereze o notă cum că autorul...

Nu voi reda aici textul notei propuse de interlocutorul meu, mai ales că, formulîndu-l, a rîs în continuare. Totuşi, la sfîrşit, a spus pe un ton serios:

— Autorul *Annei Karenina*, în pofida imensului său talent, este unul dintre spiritele ruseşti care nu văd clar decît ceea ce au dinaintea ochilor şi de aceea se concentrează asupra unui singur punct. Sînt evident incapabili să-şi întoarcă, la dreapta sau la stînga, capul pentru a vedea şi ceea ce este alături: pentru asta ar trebui să-şi întoarcă tot corpul, să se răsucească din talie. Atunci, cu siguranţă, ar începe să spună contrariul, întrucît, în tot cazul, sînt foarte sinceri. E posibil să nu se răsucească niciodată, dar s-ar putea să se răsucească peste o lună şi atunci respectabilul autor va începe să strige, cu aceeaşi ardoare, şi că voluntarii trebuie trimişi, şi că scamele trebuie culese. Adică va spune aceleaşi lucruri ca şi noi...

Am cumpărat cartea, am citit-o şi n-am găsit-o chiar atît de „nevinovată“. Şi cu toate că-mi repugnă să-i critic pe scriitorii contemporani şi să le comentez operele, am decis s-o iau neapărat în discuţie în *Jurnal* (poate chiar în acest număr), am considerat că nu strică să redau aici această conversaţie cu interlocutorul meu, pe care îl voi ruga mai apoi să-mi scuze indiscreţia...

II. Setea de zvonuri şi de ceea ce „ni se ascunde“. Expresia „ni se ascunde“ poate fi de viitor şi de aceea trebuie să luăm măsuri cu anticipaţie. Iarăşi despre o familie întîmplătoare

Aceste „locuri ale copilăriei mele“, unde mă pregăteam să merg, se află la numai o sută cincizeci de verste de Moscova, din care o sută patruzeci pe calea ferată; însă mi-au trebuit aproape zece ore pentru a le parcurge. Sînt o mulţime de opriri, trebuie să schimbi cîteva trenuri, iar la una dintre staţii eşti nevoit să aştepti

trei ore legătura. Şi toate acestea ca supliment la mizeriile căii ferate ruseşti, la atitudinea neglijentă şi arogantă a conductorilor şi a „şefilor“ faţă de tine şi de nevoile tale. Ştim de mult cu toţii după ce formulă se conduce calea ferată: „Nu calea ferată este făcută pentru public, ci publicul pentru calea ferată“. Nu există feroviar, de la conductorul de tren pînă la director, care să se îndoiască de această axiomă şi să nu te privească cu o uimire batjocoritoare dacă pretinzi că, dimpotrivă, calea ferată este făcută pentru public. De altfel, nici n-ar sta să te asculte.

Pentru că veni vorba de călătorii, în cursul acestei veri am parcurs aproape patru mii de verste şi peste tot, pe calea ferată, m-a impresionat îndeosebi poporul; pretutindeni acesta vorbea despre război. Nimic nu se putea compara cu interesul şi curiozitatea avidă, cu care poporul simplu asculta şi întreba despre război. În vagoane am remarcat chiar cîţiva ţărani care citeau ziare, cel mai adesea cu voce tare. Se întîmpla să mă aşez alături de ei: cîte un mic-burghez te priveşte întîi cu precauţie şi, mai ales dacă vede că ai un ziar în mînă sau că l-ai pus alături, pe banchetă, imediat te întreabă extrem de politicos de unde eşti. Şi dacă-i răspunzi că eşti din Moscova sau din Petersburg (l-ar interesa şi mai mult dacă ai fi din sud, din Odesa, de pildă), va întreba negreşit: „Ce se aude cu războiul?“. Apoi, de îndată ce i-ai insuflat cît de cît încredere cu răspunsul şi cu disponibilitatea de a-i răspunde, la fel de precaut, renunţă la aerul curios, afişează o mină misterioasă, se dă mai aproape şi te întreabă cu voce scăzută: „Ştiţi cumva ceva mai deosebit?“. Adică, te întreabă de lucruri care nu se scriu în ziare, care ni s-ar ascunde. Adaug că nici un om din popor nu este supărat pe guvern pentru că a declarat război, nici chiar indivizii cei mai răutăcioşi, care există, dar aici este vorba de o răutate cu totul aparte. De exemplu, în timpul unei

staţionări, treci pe peronul gării şi auzi deodată: „Au murit şaptesprezece mii de-ai noştri, chiar acum s-a primit o telegramă!“[128]. Te uiţi şi vezi că perorează un flăcăiandru, al cărui chip exprimă un fel de bucurie lugubră. De fapt, nu se bucură nicidecum că avem şaptesprezece mii de morţi. Nu, la mijloc este altceva, ca atunci cînd un om şi-a pierdut averea, i-a ars totul, casa, banii, vitele: „Uitaţi-vă, cică, la mine, creştini ortodocşi, am pierdut tot, am rămas singur cuc, numai în nişte zdrenţe!“. În aceste clipe, omului i se citeşte pe faţă un fel de frenezie răutăcioasă. Dar în legătură cu cele „şaptesprezece mii“ mai era ceva: „Există, cică, o telegramă în acest sens, numai că o reţin, o ascund, încă n-o publică... Am văzut-o, am citit-o...“ – iată ideea. N-am mai răbdat, m-am apropiat repede de cei cîţiva oameni care ascultau şi am spus că totu-i o prostie, că zvonurile sînt neroade, că nu puteau turcii să masacreze şaptesprezece mii de-ai noştri, că totul e bine. Flăcăiandrul (fiu de mic-burghez sau, poate, chiar de ţăran) s-a intimidat şi nu prea, apoi a replicat: „Noi, cică, sîntem oameni înapoiaţi, zicem şi noi ce am auzit“. Mulţimea s-a împrăştiat în grabă, mai ales că s-a dat semnalul de plecare. Acum mi se pare interesant să constat că incidentul a avut loc în ziua de nouăsprezece iulie, pe la ora cinci după-amiază. În ajun, pe optsprezece, s-a dat lupta de la Plevna[129]. Ce telegramă putea fi primită şi cine s-o primească, mai ales într-un tren de pe calea ferată? Probabil că a fost vorba de o simplă coincidenţă. De altfel, nu cred că flăcăul a lansat şi născocit el însuşi zvonurile mincinoase, mai curînd e posibil să le fi auzit într-adevăr de la cineva. Trebuie să presupunem că fabricanţii de zvonuri false şi, desigur, rele, vestitoare de eşecuri şi dezastre, s-au înmulţit teribil în vara aceasta în întreaga Rusie. Natural, urmăresc anumite scopuri şi nu-i vorba doar de plăcerea de a minţi.

Ţinînd cont de patriotismul manifestat de popor în acest război, de faptul că, încă de anul trecut, s-a arătat *conştient* de importanţa şi sarcinile puse în faţă de acest război, avînd în vedere credinţa fierbinte şi plină de evlavie faţă de ţarul său, toate aceste întîrzieri deliberate, toată secretomania cu ştirile transmise de pe front nu numai că sînt inutile, ci absolut dăunătoare. Desigur, nimeni nu pretinde şi nu doreşte să fie date publicităţii, înaintea operaţiunilor, planurile strategice, efectivele trupelor, secretele de război etc. dar, în tot cazul, ceea ce publică ziarele vieneze înaintea celor ruseşti am putea să aflăm şi noi înaintea lor[130].

Stînd în staţia unde trebuia să aştept trei ore legătura, eram extrem de indispus şi supărat pe toţi şi pe toate. Neavînd ce face, mi-a venit brusc ideea să reflectez la motivele indispoziţiei şi să văd dacă, în afara unor cauze generale, nu există cumva şi una întîmplătoare, imediată. N-a trebuit să caut prea mult şi imediat am izbucnit în rîs: descoperisem motivul. Era întîlnirea recentă din tren, cu două staţii înainte de coborîre. În vagon a urcat deodată un gentleman, un adevărat gentleman rus, dintre cei care rătăcesc prin străinătate. A urcat împreună cu micul său fiu, un băiat de cel mult opt ani, poate chiar mai mic. Băiatul era foarte drăguţ îmbrăcat într-un costumaş de ultima modă europeană, cu un vestonaş splendid, cu încălţăminte elegantă şi cămaşă de batist. Se vedea că tatăl avea grijă de copil. Deabia aşezaţi, băiatul îşi întreabă tatăl: „Tăticule, îmi dai o ţigară?“. Tăticul îşi duce imediat mîna la buzunar, scoate o tabacheră de sidef, extrage două ţigări, una pentru el, cealaltă pentru băiat şi, cu aerul cel mai firesc, dovedind clar că între ei aşa se obişnuieşte de mult, încep să fumeze. Gentlemanul se adînceşte în gîndurile sale, iar băiatul priveşte pe fereastra vagonului, fumează, trage fumul în piept. Şi-a terminat foarte repede ţigara, apoi, după nici un sfert de oră, iar: „Tăticule, îmi dai o

ţigară?“. Şi amîndoi îşi aprind din nou ţigările. Între cele trei staţii, cît au stat cu mine în vagon, băiatul a fumat cel puţin patru ţigări. Aşa ceva n-am mai văzut, întîmplarea m-a stupefiat. Pieptul plăpînd, gingaş, nematurizat încă, al unui copil atît de fraged, a fost deprins cu o asemenea grozăvie. Şi de unde putea să apară acest viciu precoce, atît de nefiresc? Se înţelege, urmînd exemplul tatălui: copiii imită foarte uşor; dar cum e posibil ca un tată să permită fiului său să se deprindă cu o asemenea otravă? Tuberculoza, catarul căilor respiratorii, caverne la plămîni, iată ce-l aşteaptă inevitabil pe bietul băiat. Toată lumea ştie că pentru asta sînt nouă şanse din zece şi tocmai tatăl să fie cel care îi cultivă copilului o deprindere nefiresc de prematură! Nu-mi pot imagina ce-o fi vrînd să demonstreze cu aceasta respectivul gentleman: dispreţ faţă de prejudecăţi, să impună noua idee că tot ce era interzis altădată e o prostie şi că, din contra, totul e permis? Nu pot înţelege. Pentru mine întîmplarea a rămas ca un caz inexplicabil, aproape fantastic. N-am mai întîlnit niciodată în viaţă un asemenea tată şi, probabil, nu voi mai întîlni. Uimitori părinţi mai întîlnim în zilele noastre! De altfel, am încetat imediat să mai rîd. Rîsesem doar pentru că descoperisem atît de repede motivul indispoziţiei mele. În acelaşi moment, deşi fără vreo legătură directă cu incidentul, mi-am amintit discuţia din ajun cu interlocutorul meu, care se întreba ce amintiri scumpe şi sfinte din copilărie vor purta prin viaţă copiii zilelor noastre. Apoi mi-am adus aminte de ideea mea că familia modernă este *întîmplătoare*... şi iată că m-am cufundat din nou în nişte consideraţii foarte neplăcute.

Poate că mă va întreba cineva: ce înseamnă *caracter întîmplător* şi ce înţeleg eu prin aceasta? Răspund: după părerea mea, caracterul întîmplător al familiei ruseşti constă în faptul că părinţii actuali, în ce priveşte familia lor, au pierdut orice

idee generală, orice idee comună pentru toţi părinţii, care să-i facă solidari unii cu alţii, în care să creadă ei înşişi şi să-i deprindă pe copii să creadă aşa cum cred şi ei, să le transmită şi copiilor această credinţă în viaţă. Mai remarcaţi şi că această idee, această credinţă ar putea fi chiar greşită, că cei mai buni dintre copii o vor respinge ulterior sau, cel puţin, o vor corija pentru propriii lor copii. Însă prezenţa ca atare a unei idei generale, care să închege societatea şi familia, este deja un principiu ordonator, adică al ordinii morale, evident, supusă modificării, progresului, ameliorării, admitem acest lucru, dar totuşi al ordinii. Dar în timpurile noastre nu există ordine, întrucît nu există nimic comun, nu există nici un liant în care părinţii să creadă; în locul acestei idei există sau: 1) o negare pură, totală a ceea ce a fost înainte (negare şi atît, fără nimic pozitiv); sau 2) nişte tentative de a spune un lucru pozitiv, dar care nu este comun şi nici nu are calitatea de liant, ajungîndu-se să avem cîte bordeie, atîtea obiceie, adică tentative făcute de grupuri mici de oameni sau de indivizi izolaţi, fără experienţă, fără practică, tentative în care nu au încredere deplină nici măcar cei care le-au iniţiat. Aceste tentative, chiar dacă uneori debutează excelent, sînt inconsecvente, incomplete, cîteodată chiar de-a dreptul revoltătoare, în genul acceptării în bloc a tot ce înainte era interzis, pe baza principiului că tot ce e vechi e stupid, şi asta pînă la cele mai neroade extravaganţe, de pildă, pînă la a le permite copiilor de şapte ani să fumeze; sau 3) în sfîrşit, o atitudine leneşă faţă de ceea ce se impune făcut, nişte părinţi indolenţi şi trîndavi, egoişti: „Eh, fie ce-o fi, n-are rost să ne batem capul, copiii vor porni în viaţă ca toţi ceilalţi, vor fi în rînd cu ceilalţi, numai că tare ne-am săturat de ei, mai bine nu-i aveam!“. Rezultatul: dezordinea, dezmembrarea şi *caracterul întîmplător* al familiei ruseşti şi aproape că nu mai există speranţă decît

într-unul Dumnezeu: „Poate că ne trimite vreo mică idee comună şi ne-om uni din nou!“.

O asemenea stare de lucruri produce, desigur, dezolarea, iar dezolarea nu face decît să agraveze lenea, iar pe cei înflăcăraţi îi cufundă într-o lene cinică, înrăită. Dar există şi în prezent mulţi părinţi, care nu sînt deloc leneşi, ci, dimpotrivă, foarte harnici. Majoritatea lor sînt părinţi cu idei. Unul, de exemplu, după ce a auzit nişte lucruri chiar foarte inteligente şi după ce a citit două-trei cărţi la fel de inteligente, reduce deodată toată educaţia şi toate îndatoririle sale faţă de familie la un simplu biftec: „Un biftec în sînge şi, desigur, Liebig, cică“ etc. Un al doilea, foarte onest de felul lui, care la vremea lui sclipea chiar prin spirit, a şi alungat trei dădace de la pruncii lui: „Nu se mai poate cu şnapancele astea, le-am interzis categoric, ieri intru pe neaşteptate în camera copiilor şi ce vă imaginaţi că aud: o pune pe Lizocika în leagăn, îi vorbeşte de Maica Domnului şi-i face cruce, iartă-i, cică, Doamne, pe mama, pe tata... şi doar i-am interzis categoric! M-am decis să iau o englezoaică, dar ştiu eu dacă va fi mai bine?“. Un al treilea, de îndată ce băiatul lui a împlinit cincisprezece ani, îi şi caută o amantă: „Altfel, ştiţi dumneavoastră, îngrozitoarele deprinderi copilăreşti pot să degenereze sau iese cumva în stradă şi mai ia o boală ruşinoasă... nu, mai bine să-i asigur din timp chestia asta...“. Un al patrulea îşi iniţiază băiatul de şaptesprezece ani în „ideile“ cele mai progresiste, iar acesta, în modul cel mai firesc (căci ce poate rezulta din anumite cunoştinţe primite înainte de a fi trecut prin viaţă şi de a fi căpătat experienţă?), reduce aceste idei progresiste (adesea foarte bune) la faptul că „dacă nu există nimic sfînt înseamnă că poţi face orice ticăloşie“. Să admitem că în acest caz părinţii se aprind prea repede, dar oare la mulţi dintre ei această pripeală se justifică prin ceva serios, printr-o idee, o suferinţă? Sînt mulţi care se pot justifica astfel?

Cel mai adesea este vorba de o chicoteală liberală, repetată după altcineva, şi copilul va lua cu el în viaţă şi o amintire comică despre tatăl său, imaginea lui comică.

Dar aceşti părinţi „zeloşi" nu sînt prea mulţi; incomparabil mai numeroşi sînt cei leneşi. Fiecare stare de tranziţie, de precaritate a unei societăţi generează lene şi apatie, pentru că, în asemenea epoci, numai foarte puţini oameni sînt capabili să vadă limpede în faţa lor şi nu se abat din drum. Majoritatea însă se zăpăcesc, pierd firul şi, în sfîrşit, se lasă păgubaşi: „Ia mai lăsaţi-mă! Ce ne tot bateţi la cap cu obligaţiile, cînd nici voi şi nimeni altcineva nu poate spune un lucru clar! De-am putea-o scoate cumva la capăt cu viaţa, iar voi ne mai şi înghesuiţi cu obligaţiile". Şi iată că aceşti leneşi, dacă sînt bogaţi, fac totul *cum se cuvine*: îşi îmbracă bine copiii, îi hrănesc bine, angajează guvernante, apoi profesori; copiii lor, în sfîrşit, intră în universităţi, însă... tată n-a avut, familie n-a avut, tînărul intră în viaţă singur cuc, nu s-a bucurat de o viaţă sufletească, nimic nu-l leagă sufleteşte de trecut, de familie, de copilărie. Şi încă ceva: n-am vorbit decît despre oamenii bogaţi, cu venituri, dar mulţi se află oare în situaţia aceasta? Majoritatea, cei mai mulţi sînt săraci şi de aceea lenea taţilor faţă de familie îi lasă pe copii cu totul la voia întîmplării! Nevoile, grijile taţilor le marchează inimile din copilărie, lăsîndu-le imagini întunecate, amintiri care uneori le otrăvesc întreaga existenţă. Pînă la adînci bătrîneţi, copiii nu pot uita lipsa de voinţă a părinţilor, certurile din familie, neînţelegerile şi acuzele, reproşurile amare şi chiar blestemele aruncate asupra lor, a gurilor de prisos, şi, mai rău decît atît, îşi amintesc uneori de ticăloşia părinţilor, de faptele lor josnice de dragul unui post sau pentru nişte bani, îşi amintesc intrigile dezgustătoare, slugărnicia infamă. Şi apoi mult timp, poate toată viaţa, omul este înclinat să-i acuze orbeşte pe cei de dinaintea lui, deoarece nu a

luat din copilăria sa ceva în măsură să atenueze mizeria amintirilor, să-l facă să aibă o atitudine justă, realistă şi deci *justificatoare* faţă de oamenii din trecut, acum bătrîni, alături de care i s-au scurs, trist, primii ani din viaţă. Dar aceştia sînt cei mai buni dintre copii, însă cei mai mulţi nu poartă cu sine prin viaţă doar murdăria *amintirilor*, ci murdăria ca atare, o acumulează chiar intenţionat, îşi umplu buzunarele, ca s-o aibă pe drum şi s-o folosească în caz de nevoie, dar nu cu scrîşnete de suferinţă, cum li se întîmpla părinţilor, ci cu inima uşoară: „Toţi, cică, sînt murdari, doar fanteziştii visează idealuri, pe cînd în murdărie e chiar mai bine...“.

„Dar ce vreţi? Ce amintiri ar trebui să ia din copilărie pentru a spăla murdăria familiilor lor şi pentru a avea o atitudine *justificatoare*, cum spuneaţi dvs., faţă de părinţi?“ Răspund: „Ce pot spune eu, un om izolat, dacă întreaga societate nu are răspuns?“. Părinţii din ziua de astăzi nu au nimic comun, am spus eu, nu au nimic care să-i unească. Nu există o idee mare (s-a pierdut), în inimile lor nu există o credinţă mare în legătură cu această idee. Or, tocmai o asemenea mare credinţă este în stare să genereze *frumosul* în amintirile copiilor, chiar în condiţiile unei copilării cumplite, marcate de sărăcie şi de imensă mizerie morală, care le-a înconjurat leagănul! Ah, există cazuri cînd tatăl cel mai decăzut, care şi-a păstrat în suflet măcar o umbră din imaginea marii sale idei şi a marii credinţe în ea, a fost în stare şi a reuşit să sădească în sufletele receptive şi avide ale bieţilor săi copii această sămînţă a marii idei şi a marelui sentiment, iar mai tîrziu copiii l-au iertat din toată inima numai pentru această binefacere, fără să mai ţină cont de restul. Un om nu poate să iasă din copilărie şi să păşească în viaţă fără germenii virtuţii şi frumosului, o generaţie nu poate fi lăsată să pornească la drum fără aceşti germeni. Aveţi impresia că părinţii zilelor noastre, cei harnici şi

înflăcăraţi, nu cred aşa ceva? Ah, sînt absolut siguri că, fără o idee civică şi morală comună, unificatoare, o generaţie nu poate fi crescută şi lăsată să pornească în viaţă! Dar ei înşişi, cu toţii, au pierdut întregul, au pierdut solidaritatea, s-au dispersat; s-au unit cum-necum numai în negaţie, s-au separat în ceea ce este pozitiv şi, în esenţă, nici ei nu-şi dau deloc crezare, căci repetă opiniile altora, au adoptat un mod străin de viaţă, au aderat la o idee străină şi au pierdut orice legătură cu viaţa din ţara natală.

De altfel, repet, cei energici sînt puţini, infinit mai numeroşi sînt leneşii. Apropo, vă aduceţi aminte de procesul familiei Djunkovski? Este foarte recent, s-a judecat pe 10 iulie a.c. la Tribunalul regional din Kaluga. În vîrtejul evenimentelor actuale, se prea poate ca puţini să-i fi dat atenţie. Despre acest proces am citit o relatare în ziarul *Novoe vremia* [*Timp nou*] şi nu ştiu dacă a fost retipărită în altă publicaţie. În faţa instanţei a fost adusă o familie de moşieri din Peremîşl, maiorul Aleksandr Afanasiev Djunkovski, de 50 de ani, şi soţia lui, Ekaterina Petrova Djunkovskaia, în vîrstă de 40 de ani, acuzaţi de cruzime faţă de copiii lor minori, Nikolai, Aleksandr şi Olga... E oportun să notăm că respectivii copii aveau vîrstele următoare: Nikolai – treisprezece, Olga – doisprezece şi Aleksandr – unsprezece ani. Mai adaug, anticipînd, că tribunalul i-a achitat pe inculpaţi.

După părerea mea, în cadrul acestui proces ies în evidenţă multe elemente tipice din realitatea noastră, şi cel mai uimitor lucru este extrema banalitate, prozaismul lui. Simţi că familii foarte asemănătoare cu aceasta există acum într-un număr neobişnuit de mare. Evident, nu au chiar toate aceeaşi formă, desigur, nu peste tot apar incidente precum *scărpinatul călcîielor* (despre asta se va vorbi mai jos), însă fondul, trăsătura principală a majorităţii familiilor de acest gen este

una singură. Este tipul de „familie leneşă“, despre care tocmai am vorbit. Dacă nu un tip integral, foarte regulat (judecînd în special după unele amănunte singulare şi caracteristice), atunci este măcar un exemplar splendid de acest tip. Dar cititorii pot judeca şi singuri. Inculpaţii au fost deferiţi justiţiei prin decizia curţii de apel din Moscova; să ne amintim acuzaţia. Transcriu din ziarul *Novoe vremia* aşa cum a fost expusă, adică în formă restrînsă.

III. Litigiul dintre Aleksandr şi Ekaterina Djunkovski, părinţi, şi copiii lor

Inculpaţii Djunkovski, deşi posedă o anume avere şi un număr suficient de servitori, au adoptat faţă de copiii lor, Nikolai, Aleksandr şi Olga, o atitudine total diferită faţă de cea arătată celorlalţi copii. Nu numai că nu s-au purtat bine cu ei şi nu i-au alintat părinteşte, ci i-au lăsat fără supraveghere, i-au ţinut în condiţii proaste din punctul de vedere al camerei, al hainelor, aşternutului şi hranei, i-au silit să se ocupe de scărpinatul călcîielor etc., provocînd astfel şi menţinînd nemulţumirea şi iritarea acestora, ce i-au împins să săvîrşească fapta necugetată la adresa sorei decedate, despre care va fi vorba mai jos. Toate acestea nu puteau să nu aibă o influenţă nefastă asupra sănătăţii copiilor. Astfel, de exemplu, din dosar rezultă că Olga suferă de epilepsie; mai mult chiar, necontribuind nici prin supravegherea, nici prin ocrotirea lor la dezvoltarea morală a copiilor, inculpaţii au apelat la pedepse ce nu pot fi considerate măsuri blînde, luate de părinţi pentru îndreptarea copiilor lor minori. Astfel, acuzaţii îşi închideau copiii în closet, ţinîndu-i acolo multă vreme, îi lăsau acasă într-o cameră rece şi aproape fără hrană sau îi trimiteau să mănînce şi să doarmă în camera

servitorilor, punîndu-i astfel în compania unor persoane puţin capabile a favoriza îndreptarea lor, în sfîrşit, îi băteau adesea, cu ce se nimerea, chiar cu pumnii, îi şfichiuiau cu nuiele, cu beţe, cu biciul pentru cai, şi o făceau cu atîta cruzime, încît îţi era groază să priveşti, astfel că (după cum declară băieţelul Aleksandr), în urma uneia dintre aceste execuţii, pe copil l-a durut spinarea cinci zile. Bătăile nu erau întotdeauna consecinţa vreunei năzbîtii cît de mici, ci li se administrau şi fără nici un motiv, după cheful părinţilor. Sergheeva, soţie de soldat, fostă spălătoreasă în casa familiei Djunkovski, a explicat, de altfel, că acuzaţii nu-i iubeau pe copiii lor Nikolai, Aleksandr şi Olga, care dormeau separat de ceilalţi copii, la parter, într-o singură cameră, pe o bucată de pîslă întinsă pe duşumeaua goală, învelindu-se cu ce se nimerea (era acolo o pătură ruptă); mîncau ce li se dădea slugilor, aşa că erau mereu flămînzi. Erau prost îmbrăcaţi: vara în felurite cămăşi, iarna în nişte cojocele scurte. Dna Djunkovskaia se purta mai rău ca o mamă vitregă cu aceşti copii; îi bătea, în special pe Aleksandr, cu ce-i cădea în mînă sau, pur şi simplu, cu pumnii. Cînd îl biciuia pe Nikolai, ţi-era groază să priveşti. Copiii, deşi ştrengari, erau ca toţi copiii. O încasau mai ales seara, cînd îi scărpinau călcîiele mamei, ocupaţie ce se prelungea cîte o oră şi chiar mai mult, pînă cînd aceasta adormea. Mai înainte o scărpinau servitorii, inclusiv Sergheeva, care în cele din urmă a refuzat, pentru că i se umfla mîna! Din depoziţia Usacikovei rezultă că Aleksandr şi Olga dormeau pe duşumea, pe perne murdare, „în genere, îi ţineau în mizerie, şi într-o cocină e mai curat decît la ei“. Nobilul Liubimov, care pînă în august 1875 a locuit la soţii Djunkovski în calitate de învăţător, afirma că Nikolai, Aleksandr şi Olga erau prost întreţinuţi şi uneori erau nevoiţi să umble desculţi. În mărturia drei Şişova (candidată[131] a Institutului Nikolaevski), care a

funcţionat ca guvernantă a copiilor inculpaţilor pînă în august 1874, mărturie citită la proces ca urmare a neprezentării martorei, se specifică faptul că Djunkovskaia este o femeie egoistă, care, ca şi soţul ei, nu i-a mîngîiat niciodată pe copiii Aleksandr şi Nikolai. Dezordinea din casa inculpaţilor şi atitudinea indiferentă faţă de copii sînt explicate de Şişova prin nepăsarea acuzaţilor faţă de toate şi chiar faţă de sine; treburile le erau constant încurcate, trăiau într-o agitaţie permanentă şi nu erau capabili să se gospodărească. Djunkovskaia, care nu voia să fie deranjată în nici un fel, îl însărcina pe soţul ei cu pedepsirea copiilor, iar el îi făcea pe plac. Deşi martora nu a fost de faţă la aceste execuţii, susţine că „pedepsele nu erau administrate cu cruzime". „Se întîmpla, continuă pedagoga Şişova, ca Djunkovskaia sau chiar eu, atunci cînd făceau năzbîtii, să-i încuiem în încăperea cu W. C. -ul, dar această cameră nu era mai friguroasă decît altele din locuinţă, deoarece şi acolo se făcea focul". Şişova îi pedepsea şi ea pe copii cu o biciuşcă din piele, „dar aceasta era mică". În timpul petrecut de martoră în casa inculpaţilor, nu s-a întîmplat să nu li se dea copiilor mîncare cîteva zile la rînd.

Apoi băieţii Nikolai şi Alexandr au depus în faţa anchetatorului mărturii echilibrate, din care, totuşi, se vede că erau bătuţi cu nuiele, cu biciul din curele cu care se mînă caii şi, de asemenea, cu beţe, pe care le folosea şi învăţătorul Liubimov. Într-un rînd, pe Aleksandr l-a durut spinarea cinci zile după ce maică-sa l-a bătut pentru că i-a adus Olgăi din bucătărie nişte cartofi la micul dejun.

Ca să se justifice, Djunkovski a invocat degradarea totală a copiilor săi, argumentînd-o cu următoarea întîmplare: cînd a murit fiica lui mai mare, Ekaterina, băieţii Nikolai şi Aleksandr au tăiat din grădină nişte nuiele şi, în timp ce sora lor moartă era întinsă pe masă, au bătut-o peste faţă,

repetînd: acum ne batem şi noi joc de tine pentru că ne-ai pîrît.

La proces acuzaţii nu şi-au recunoscut vina.

Inculpatul a susţinut că educaţia copiilor îl costă mai mult decît îi permit mijloacele, că îi pare foarte rău că nu şi-a atins scopul şi copiii lui se fac din ce în ce mai răi.

Pînă să fie dat la gimnaziu, fiul mai mare (Nikolai) a fost un băiat bun, dar la gimnaziu a învăţat să fure; înainte de gimnaziu ştia rugăciuni, însă după aceea le-a uitat, din cauză că s-a declarat catolic şi, ca urmare a acestui fapt, n-a mai învăţat religia. În instanţă a fost prezentat certificatul de naştere, din care rezultă că Nikolai este de credinţă ortodoxă.

În ultima sa luare de cuvînt, Djunkovskaia a spus că a angajat cîteva guvernante pentru copii, dar, din păcate, a tot dat greş cu ele, ca şi cu învăţătorul, aşa că în prezent tatăl lor se ocupă personal de copii, ceea ce-o face să spere că aceştia se vor îndrepta complet.

Acesta este procesul. Inculpaţii, cum s-a menţionat mai sus, au fost achitaţi. Şi de ce nu? Şi nu-i semnificativ faptul că au fost achitaţi, ci că au fost deferiţi justiţiei şi judecaţi. Cine şi ce fel de tribunal poate să-i acuze şi pentru ce? Ah, desigur, există un tribunal care poate să-i acuze şi să arate clar pentru ce, dar nu într-un proces penal cu juraţi, care judecă după o lege scrisă. Iar în legile scrise nu există nicăieri un articol, care să considere drept infracţiune atitudinea leneşă, nepricepută, nemiloasă a părinţilor faţă de copii. Altfel ar trebui să condamnăm jumătate din Rusia, dacă nu cumva mai mult. De fapt, ce înseamnă atitudine nemiloasă? Dacă ar fi vorba de niscaiva schingiuiri crunte, groaznice, inumane... Dar îmi amintesc cum avocatul apărării în procesul lui Kroneberg, acuzat de comportament inuman faţă de copilul său, a deschis codul de legi şi a citit articolul privind comportamentul crunt, schingiuirile crude

etc., avînd intenţia să dovedească faptul că onorabilul său client nu se încadrează în nici unul dintre aceste articole, ce defineşte clar şi exact ce fapte trebuie considerate schingiuiri crude şi inumane. Şi, ţin minte, definiţiile schingiuirilor crude erau ele însele atît de crude, încît semănau perfect cu acelea la care îi supuneau başbuzucii pe bulgari şi, chiar dacă nu apar trasul în ţeapă sau fîşiile de piele jupuite de pe spinare, găsim măcar coaste, mîini, picioare rupte şi mai ştiu eu ce, aşa că o biciuşcă din piele, ba încă una mică, după declaraţia drei Şişova, nu se poate încadra nicidecum în articolul respectiv al Codului de legi şi nu poate constitui un capăt de acuzare. „I-aţi bătut, cică, cu nuiele." Dar cine nu-şi bate copiii cu nuiele? Nouă zecimi din părinţii Rusiei bat. Nu-i poţi aduce nicicum sub incidenţa unei legi penale. „I-aţi bătut, cică, aşa, pentru un nimic, pentru un cartof." „Nu-u, nu pentru un cartof, ar răspunde dl Djunkovski, pur şi simplu, s-au adunat toate, pentru destrăbălare, pentru că sînt nişte monştri, pentru că au bătut-o cu vergile peste faţă pe fiică-mea moartă, Ekaterina." „I-aţi încuiat, cică, în closet." „Dar closetul este încălzit, ce mai vreţi, carcera e întotdeauna carceră." „De ce, cică, i-aţi hrănit cu mîncarea slugilor şi i-aţi trimis să doarmă într-un fel de cocină, pe nu ştiu ce aşternut, sub o pătură ruptă?" „Păi şi asta tot ca pedeapsă şi, unde mai pui că nici n-are importanţă dacă pătura-i ruptă sau nu, cînd şi-aşa cheltuiesc cu învăţătura copiilor mai mult decît îmi pot permite, aşa că sper că legea n-o să-mi numere banii din buzunar." „De ce, cică, nu v-aţi mîngîiat copiii?" „Dar, daţi-mi voie, arătaţi-mi un articol din Codul de legi, unde să mi se poruncească, sub ameninţarea cu pedeapsa penală, să-mi mîngîi copiii, care pe deasupra mai sînt şi neastîmpăraţi, lipsiţi de inimă, nişte coţcari şi nişte monştri răi..." „De ce, în sfîrşit, aţi ales un sistem greşit de educare a copiilor dvs. ?" „Dar ce sistem de educare prescrie

legea penală, sub ameninţarea unei pedepse penale? De fapt, asta nu-i treaba legii...“

Într-un cuvînt, vreau să spun că era imposibil ca soţii Djunkovski să fie judecaţi într-un proces penal. Chiar aşa s-a şi întîmplat: au fost achitaţi, punerea lor sub acuzaţie n-a dus la nici un rezultat. Iar cititorul simte că din această afacere poate ieşi sau poate chiar a şi ieşit o întreagă tragedie. Ah, aici e treaba unui altfel de tribunal, dar care?

Care? Păi, de exemplu, dra Şişova, pedagog, depune o mărturie, în care rosteşte şi sentinţa. Să observăm că această dră Şişova, deşi i-a bătut şi ea pe copii cu o biciuşcă de piele („numai că era mică“), pare o femeie inteligentă. Nu poate fi definit mai exact şi mai inteligent caracterul soţilor Djunkovski, decît în felul în care a făcut-o ea. Dna Djunkovskaia este *o femeie egoistă*, spune ea. Casa familiei Djunkovski *este în dezordine*... din cauza *neglijenţei inculpaţilor faţă de toate şi chiar faţă de sine*. Treburile lor sînt constant încurcate, trăiesc într-o agitaţie permanentă, nu sînt capabili să se gospodărească, se chinuie, dar cel mai mult caută liniştea: Djunkovskaia, *care nu vrea să fie deranjată cu nimic*, pînă şi cu pedepsirea copiilor îl însărcina pe soţul ei... Pe scurt, dra Şişova a plecat din casa familiei Djunkovski cu impresia că aceşti oameni sînt nişte egoişti fără inimă şi, mai ales, nişte egoişti leneşi. Totul e rezultatul lenei, şi inimile lor sînt leneşe. Din lene, desigur, provine şi eterna dezordine din casă, dezordinea şi din afaceri, or ei caută numai şi numai liniştea: „Eh, lua-v-ar naiba pe toţi, numai să-mi trăiesc viaţa!“. De unde li se trage lenea, din ce cauză sînt apatici – Dumnezeu ştie! Le-o fi greu în mijlocul haosului contemporan, în care e atît de dificil să înţelegi ceva! Ori viaţa contemporană a răspuns atît de puţin năzuinţelor spirituale, dorinţelor, întrebărilor lor? Sau, în sfîrşit, din cauza neînţelegerii a ceea ce se petrece în jur, s-au scindat şi conceptele lor şi nu s-au mai reîntregit, aşa că a apărut

dezamăgirea? Nu ştiu, nu ştiu; dar, probabil, sînt oameni cultivaţi, care, poate, cîndva, ba şi acum, au iubit frumosul şi sublimul. Scărpinatul călcîielor n-ar fi o contradicţie. Scărpinatul călcîielor este tocmai un fel de dezamăgire indolentă, apatică, o alintare leneşă, o sete de izolare, linişte, căldură. La mijloc sînt nervii, zdruncinaţi nu atît de lene, cît de această sete de linişte şi izolare, adică, mai curînd, de sustragerea de la toate datoriile şi obligaţiile. Da, desigur, este vorba de egoism, iar egoiştii sînt capricioşi şi laşi în faţa datoriei: în ei sălăşluieşte permanenta şi laşa repulsie de a fi legaţi de ceva printr-o datorie. Observaţi că dorinţa permanentă şi arzătoare a egoistului de a se sustrage oricărei datorii generează aproape întotdeauna şi dezvoltă în el convingerea contrară că toţi cei cu care se întîlneşte îi sînt datori cu ceva, că parcă ar fi obligaţi să-i plătească o datorie, o dare, un bir. Oricît de lipsit de sens ar fi acest vis, el sfîrşeşte prin a prinde rădăcini şi se transformă într-o nemulţumire iritată faţă de lumea întreagă, într-un sentiment amar şi, nu de puţine ori, într-o înrăire faţă de toţi şi de toate. Neplata acestor datorii fantastice este luată de inimă drept o jignire, încît toată viaţa nu-ţi vei putea da seama de ce cîte un egoist se supără pe tine şi te duşmăneşte mereu. Acest sentiment de înrăire apare şi cînd e vorba de propriii copii – ah, mai ales la adresa propriilor copii. Tocmai copiii sînt victimele predestinate ale acestui egoism capricios, mai ales că sînt mai la îndemînă decît oricine şi, pe deasupra, cel mai teribil e că nu există nici un control: „Copiii, cică, sînt ai mei, proprii!“. Să nu vă miraţi că această ură, permanent iritată de amintirea faptului că datoria faţă de copii nu a fost îndeplinită, iritată de prezenţa continuă a acestor persoane mici şi noi, care cer cu impertinenţă totul (ah, nu cu impertinenţă, ci copilăreşte!), care nu înţeleg că aveţi nevoie de linişte, care nu pun nici un preţ pe

această linişte, nu vă miraţi, vă spun, că acest sentiment detestabil chiar faţă de propriii copii poate să degenereze în cele din urmă într-o adevărată răzbunare, iar aceasta, în condiţiile în care absenţa pedepsei o încurajează şi o incită, sfîrşeşte prin a se transforma în ferocitate. De fapt, lenea dă naştere întotdeauna ferocităţii, degenerează în ferocitate. Iar ferocitatea aceasta nu provine din cruzime, ci din lene. Aceste inimi nu sînt crunte, ci leneşe. Şi iată că această doamnă, care iubeşte atît de mult liniştea şi a îndrăgit-o atît de mult, încît a ajuns să-i placă să i se scarpine călcîiele, această doamnă deci, înfuriată în cele din urmă pe faptul că doar *ea, doar ea singură* nu are niciodată parte de linişte, pentru că totul în jurul ei este în dezordine şi necesită prezenţa şi atenţia ei continuă, această doamnă sare, în sfîrşit, din pat, înşfacă un băţ şi îşi bate, îşi bate propriul copil, neobosit, nepotolit, cu o bucurie răutăcioasă, încît „ţi-era şi groază să priveşti“, după cum declară servitorii. Şi pentru ce, din ce cauză? Pentru că băiatul i-a adus nişte cartofi de la bucătărie surioarei sale mici şi flămînde (care suferea de epilepsie), adică îl bate pentru bunătatea lui, pentru că inima copilului încă nu a decăzut şi nu s-a abrutizat. „Oricum, cică, eu am interzis, iar tu ai adus cartofii, deci să nu faci binele tău, ci răul meu.“ Da, e vorba de isterie. Copiii dorm în mizerie, „şi într-o cocină e mai curat“, cu o pătură ruptă pe ei: „Lasă, aşa le trebuie, se gîndeşte mama lor bună, nu-mi dau pace!“. Şi nu gîndeşte aşa pentru că ar fi cruntă la inimă, nu, poate că inima ei e foarte bună şi blîndă de la natură, însă copiii n-o lasă în pace deloc, de-o viaţă îşi doreşte această linişte şi n-are parte de ea, din zi în zi are tot mai puţină linişte şi, pe deasupra, aceşti copii („La ce bun copiii? De ce s-au mai născut?“) cresc, fac năzbîtii şi pretind zilnic tot mai multă muncă şi atenţie! Nu, dacă e vorba aici de isterie, este o isterie acumulată de ani întregi. Alături de această

mamă bolnavă (silită să se îmbolnăvească), stă faţă în faţă cu instanţa şi tatăl, dl Djunkovski. Poate că e un om foarte bun, pare instruit, nu-i deloc un cinic, dimpotrivă, are conştiinţa datoriei lui de tată, încît îşi simte inima amară. Iată-l, aproape cu lacrimi în ochi, plîngîndu-se în instanţă de copiii lui minori şi frîngîndu-şi mîinile: „Am făcut pentru ei tot, tot, am angajat profesori, guvernante, am cheltuit pentru ei mai mult decît îmi puteam permite, dar ei sînt nişte monştri, s-au apucat de furat, pe sora lor moartă au bătut-o peste faţă!“. Crede că n-are absolut nici o vină. Copiii se află tot aici, lîngă părinţi; e semnificativ faptul că au dat „declaraţii reţinute, precaute“, adică s-au plîns un pic şi s-au apărat cît de cît. Nu cred că s-a întîmplat aşa numai de frica părinţilor, la care totuşi trebuiau să se întoarcă. Dimpotrivă, s-ar părea că ar fi trebuit să le dea curaj măcar faptul că tatăl lor este judecat pentru cruzime faţă de ei. Pur şi simplu, le-a fost jenă să se judece cu tatăl lor, să stea lîngă el şi să depună mărturie împotriva lui, în timp ce el, fără să se gîndească la viitor şi la sentimentele pe care această zi le va lăsa în inima copiilor, fără ca măcar să bănuiască ce vor duce ei, din ziua aceasta, în viitorul lor, îi acuză şi le dă pe faţă tot răul, toate faptele ruşinoase, se plînge tribunalului, publicului, societăţii. Însă este încredinţat că are dreptate, iar dna Djunkovskaia crede chiar şi în viitor, este cît se poate de încrezătoare! Ea declară în instanţă că *totul* se trage de la faptul că nu au avut profesori buni şi guvernante destoinice, că este dezamăgită de aceştia şi că acum, cînd soţul ei se va ocupa personal de învăţătura şi educaţia copiilor, ei se vor „îndrepta complet“ (aşa! aşa!). Să dea Domnul, totuşi.

Apropo, să facem cîteva observaţii asupra ştrengăriilor micuţilor din familia Djunkovski.

Faptul că au bătut-o cu vergile peste faţă pe sora moartă, pedepsind-o pentru că îi pîra, este, desigur,

revoltător şi dezgustător. Dar să încercăm să fim mai imparţiali şi, vă jur, vom vedea că şi aceasta nu este decît o zburdălnicie copilărească, un „fantastic“ infantil. La mijloc e ceva ce ţine de imaginaţia copiilor, care n-are nici o legătură cu depravarea inimii. Imaginaţia copiilor, prin însăşi natura ei şi mai ales la o anumită vîrstă, este extrem de receptivă şi înclinată spre fantastic. Aşa ceva se întîmplă în special în familiile în care, deşi trăiesc cu toţii în înghesuială şi fiecare e mereu în ochii celuilalt, copiii formează un grup separat, din cauza grijilor şi a eternei lipse de timp a părinţilor. „Învăţaţi, puneţi mîna pe carte, nu vă zbenguiţi!“ – doar atît aud şi stau cu ochii în cărţuliile lor, prin cîte un colţ, neîndrăznind nici măcar să dea din picioare. În cocina lor ca de porci, noaptea, înainte de a adormi, făcîndu-şi lecţiile plictisitoare sau închişi în closet, copiii familiei Djunkovski puteau să se deprindă cu visări stranii, care puteau fi şi bune şi afectuoase, dar şi înrăite sau pur şi simplu copilăreşti, fabuloase, fantastice: „Iată, cică, dacă aş fi mai mare, aş pleca la război şi apoi m-aş întoarce aici; prăpăditul de profesor m-ar întreba: «Unde ai fost? Cum ai îndrăznit dumneata să pleci din clasă?». Iar eu aş scoate din buzunar crucea Sf. Gheorghe şi mi-aş pune-o la petliţă, iar el s-ar speria şi ar cădea în genunchi!“. Cînd a murit sora lor, unul dintre cei trei, încălzindu-se sub un colţ de pătură ruptă, putea, înainte de-a adormi, să zică: „Dar ştii, Nikolai, Dumnezeu anume a pedepsit-o pentru că era rea, ne pîra. Ea ne vede acum de sus, ar vrea să ne pîrască, dar nu mai poate. Hai s-o batem mîine cu beţele, să se uite şi să vadă de sus, să crape de ciudă că nu se mai poate plînge de noi!“. Vă jur că, poate, peste cîteva zile copilaşii s-ar fi căit în sufletele lor de prostia atît de josnică pe care au făcut-o. Inimile copiilor sînt blajine. În acest sens, îmi este cunoscută o mică istorie. A murit o mamă care avea şapte copii. Unul dintre ei, o fetiţă de vreo şapte sau opt ani, văzîndu-şi mama

moartă, a început să plîngă îngrozitor. Plîngea aşa de tare, că au dus-o în camera copiilor aproape într-un acces de isterie şi nu ştiau cum s-o liniştească. O proastă de femeie, care trăia pe lîngă casa lor, fiind de faţă, i-a spus deodată, încercînd s-o potolească: „Nu plînge, de ce plîngi aşa de tare, doar ea nu te-a iubit, îţi aduci aminte că te-a pedepsit, ai stat la colţ, doar ţii minte!“. Proasta a crezut că face bine: uite, chipurile, copilul o să înceteze şi o să se liniştească. Şi-a atins scopul: fetiţa şi-a curmat plînsul de îndată. Mai mult chiar, şi a doua zi, la înmormîntare, a avut o atitudine rece, reţinută, jignită: „Mama, cică, nu m-a iubit“. Îi făcea plăcere gîndul că a fost jignită, persecutată, că maică-sa nu a iubit-o. Zău, aceasta se întîmpla cu un copil de opt ani. Dar „fantasticul“ infantil nu a durat mult: peste cîteva zile copilul a început iarăşi să tînjească după mama ei atît de mult, încît s-a îmbolnăvit şi după aceea, toată viaţa, această fiică nu a putut să-şi amintească niciodată de mama lui fără un sentiment de evlavie. Pentru ce i-au făcut surioarei lor moarte, copiii familiei Djunkovski trebuiau, fără îndoială, pedepsiţi, pedepsiţi aspru, dar această faptă este copilărească, prostească, fantastică, da, copilărească şi nu înseamnă nicidecum că inimile le-ar fi pervertite. Dacă unul dintre băieţi, Nikolai, a declarat la gimnaziu că este catolic, ca să nu meargă la orele de religie, nu-i decît o ştrengărie copilărească în cel mai înalt grad, este un subterfugiu de mare clasă menit să-şi impresioneze colegii: „Iată, cică, voi învăţaţi religia, dar eu am scăpat de ea, i-am păcălit pe toţi, profitînd de faptul că numele meu de familie are sonoritate poloneză“. Aici, evident, avem de-a face cu o *ştrengărie* prostească, urîtă, pentru care trebuie pedepsit în modul cel mai sever, dar nu trebuie să disperăm, să credem că băiatul s-a depravat în aşa măsură, încît a devenit un escroc. Dar Djunkovski-tatăl crede, se pare, acest lucru:

dacă n-ar fi crezut, nu s-ar fi tînguit atît de lamentabil la proces.

În tribunalele noastre se întîmplă ca, atunci cînd inculpaţii sînt achitaţi (mai ales cînd vina lor este evidentă dar caritatea instanţei le-o trece cu vederea), preşedintele completului de judecată, comunicîndu-i inculpatului că este liber, îi adresează uneori o povaţă pe tema: cum trebuie să înţeleagă această achitare, ce lecţie pentru viaţă trebuie să tragă din toate acestea, cum să evite repetarea ulterioară a necazului. În acest caz, preşedintele completului de judecată parcă vorbeşte în numele întregii societăţi, al statului; aceste cuvinte sînt importante, sînt nişte precepte supreme. Poate că inculpaţilor Djunkovski achitarea le-a fost adusă la cunoştinţă fără vreo recomandare deosebită, de felul celor la care am făcut apel; n-am de unde să ştiu, dar pur şi simplu îmi imaginez ce ar fi putut să le spună preşedintele completului de judecată, dîndu-le drumul să plece acasă. Şi iată ce ar fi putut, după părerea mea, să le spună.

IV. Un discurs fantastic al preşedintelui completului de judecată

„Inculpaţi, sînteţi achitaţi, dar ţineţi minte că, în afara acestei judecăţi, mai există una, cea a propriei dvs. conştiinţe. Faceţi în aşa fel ca şi această judecată să vă achite, măcar mai tîrziu. Aţi declarat că aveţi de gînd să vă ocupaţi de-acum singuri de educaţia şi instruirea copiilor dvs. ; dacă vi le-aţi fi asumat mai înainte, probabil că n-ar mai fi avut loc procesul de acum, dintre dvs. şi copii. Dar mi-e teamă şi mă întreb: aveţi oare suficiente forţe pentru ducerea la bun sfîrşit a acestei intenţii lăudabile? Nu este de-ajuns să te hotărăşti la asemenea acţiune, trebuie să-ţi pui întrebarea dacă ai suficientă abnegaţie şi răbdare pentru a o duce la

îndeplinire. Nu vreau şi nu îndrăznesc să spun că sînteţi părinţi fără inimă, duşmanii propriilor copii. Dar şi să-ţi urăşti propriii copii este, în fond, o chestiune aproape nefirească şi, de aceea, imposibilă. Să-ţi urăşti copiii, care sînt încă atît de mici, este ceva iraţional şi chiar stupid. Însă lenea, însă indiferenţa, însă dezobişnuinţa trîndavă de a îndeplini o obligaţie civică, dintre cele mai fireşti şi mai importante, cum este educaţia propriilor copii, pot într-adevăr să genereze chiar şi antipatia faţă de ei, un sentiment asemănător cu ura, cu răzbunarea personală, mai ales pe măsură ce copiii cresc, pe măsură ce li se amplifică cerinţele fireşti, pe măsură ce deveniţi mai conştienţi de faptul că trebuie să faceţi multe pentru ei, să munciţi mult şi deci să vă sacrificaţi de dragul lor, renunţînd la confortul şi liniştea dvs., care vă fac atîta plăcere. Pe deasupra, ştrengăriile din ce în ce mai multe ale copiilor neglijaţi, faptul că aceştia capătă deprinderi urîte, că mintea şi inima lor se pervertesc în mod evident, toate împreună deci pot sfîrşi prin a le inocula părinţilor o adevărată repulsie faţă de copii. V-aţi plîns aici fierbinte, cu lacrimi în ochi, de viciilor copiilor dvs. şi noi am văzut cu toţii durerea dvs. profundă, sinceră, durerea unui tată nefericit şi jignit de copiii săi. Dar gîndiţi-vă, totuşi, puţin şi judecaţi: cum ar fi putut să fie mai buni? În instanţă, a rezultat, de pildă, că pentru lene şi ştrengării îi încuiaţi uneori pentru cîteva ore în closet. Desigur: carcera e carceră, ba şi closetul dvs. era încălzit. Prin urmare, nu poate fi vorba de o pedeapsă crudă, dar aşa să fie oare? Stînd acolo, simţindu-se într-o situaţie înjositoare şi ruşinoasă, copilul putea să se înrăiască, în minte puteau să-i vină tot felul de vise fantastice, pervertite şi cinice; putea să-şi piardă cu totul dragostea, dragostea faţă de cuibul părintesc şi chiar faţă de dvs., părinţii lui, căci i s-ar fi putut părea că nu preţuiţi cîtuşi de puţin nici sentimentele lui faţă de dvs., nici demnitatea lui de

om, iar copilul, chiar cel mai mic, are şi el o demnitate omenească deja formată, trebuie să ţineţi cont de asta. Se pare că nu v-aţi gîndit nicidecum la faptul că aceste idei şi, mai ales, impresiile acestea puternice, deşi copilăreşti, el le va lua mai apoi cu sine în viaţă, le va purta în inima lui, poate chiar pînă la moarte. Aţi făcut măcar ceva în prealabil ca să evitaţi necesitatea, jignitoare pentru copil, de a-l încuia în locul respectiv, făcîndu-l de ruşine şi bătîndu-vă joc de el? Doar, ulterior, în viaţă, el va ridica, îşi va pune neapărat această întrebare. Afirmaţi că aţi făcut pentru copii *totul*, şi parcă sînteţi convins de asta, dar eu nu cred că aţi făcut totul; cînd aţi rostit această frază cu atîta amărăciune, am fost convins că în sufletul dvs. vă şi îndoiţi foarte mult că într-adevăr aşa stau lucrurile. Ne încredinţaţi că aţi angajat profesori şi aţi cheltuit mai mult decît vă puteaţi permite. Fără îndoială, profesorul le este necesar copiilor şi, invitînd un profesor pentru a le preda copiilor ştiinţele nu înseamnă, evident, *să-i predaţi* lui copiii, ca să zicem aşa, că v-aţi luat de-o grijă, că v-aţi descotorosit de ei ca ei să nu vă deranjeze. Or, dvs., se pare, chiar aşa aţi procedat, crezînd că, odată ce-aţi plătit, aţi şi făcut totul şi chiar mai mult decît atît, „peste posibilităţi". Totuşi, vă încredinţez că aţi făcut doar foarte puţin din ceea ce puteaţi face pentru ei; plătind, v-aţi absolvit de datoria şi obligaţia de părinţi şi aţi crezut că aţi şi făcut tot posibilul. Aţi uitat că sufletele lor mici, de copii, au nevoie de un contact continuu şi neobosit cu sufletele dvs. de părinţi, au nevoie întotdeauna ca dvs. să fiţi pentru ei, ca să spunem aşa, la înălţime spirituală, să le inspiraţi dragoste, un imens şi sincer respect, care să-i îndemne să vă imite. Ştiinţa ca ştiinţa, dar, în faţa copiilor, tatăl trebuie să fie mereu un exemplu bun, elocvent al întregii învăţături morale pe care minţile şi inimile lor o pot dobîndi de pe urma ştiinţei. Grija dvs. faţă de ei, sinceră, întotdeauna

evidentă, ar putea fi o rază fierbinte, care să încălzească tot ce-a fost semănat în sufletele lor, iar roadele ar fi, desigur, bune şi îmbelşugate. Dar se pare că, fără să fi sădit nimic şi dîndu-i pe mîna unui semănător străin de familia dvs., aţi şi pretins roade şi, nefiind obişnuiţi cu procesul educaţiei, aţi pretins prea devreme aceste roade. Pentru că nu le-aţi obţinut, v-aţi înfuriat şi aţi devenit necruţători... cu micuţii, cu propriii dvs. copii, şi asta tot devreme, prea devreme!

Toate acestea se întîmplă din cauză că educaţia copiilor este o muncă şi o datorie, care pentru unii părinţi sînt dulci, chiar în pofida grijilor copleşitoare, a mijloacelor insuficiente, chiar în pofida sărăciei, dar pentru mulţi alţi părinţi, chiar dintre cei mai înstăriţi, ele sînt munca cea mai istovitoare şi datoria cea mai dificilă. Iată de ce încearcă să se descotorosească de ele plătind, dacă au bani. Dacă însă banii nu ajută sau, cum li se întîmplă multora, banii lipsesc cu desăvîrşire, părinţii apelează de regulă la severitate, asprime, la bătăi, la vargă. Vă voi spune ce înseamnă varga. Într-o familie, varga este produsul lenei părinţilor, este rezultatul inevitabil al acestei leni. Tot ce s-ar putea obţine prin muncă şi dragoste, lucrînd neobosit cu copiii şi pentru copii, tot ceea ce s-ar putea obţine prin raţiune, explicaţie, povaţă, răbdare, educaţie şi exemplu personal – părinţii leneşi, slabi, dar nerăbdători, cred cel mai adesea că pot obţine cu varga: «Nu voi da explicaţii, ci voi porunci, nu voi da sfaturi, ci îi voi sili să facă». La ce rezultat se ajunge? Un copil şiret, ascuns, se va supune, te va păcăli şi varga ta nu-l va corecta, ci doar îl va perverti. Pe un copil slab, fricos, cu inima gingaşă, îl vei omorî în bătaie. În sfîrşit, pe-un copil bun, naiv, cu inima dreaptă şi deschisă, la început o să-l chinuieşti, apoi o să-l înrăieşti şi n-o să-i mai poţi recîştiga inima. Inimii de copil îi e greu, adesea îi e foarte greu să se rupă de cei pe care îi iubeşte, dar, dacă se rupe, ia naştere în ea un

cinism teribil, nefiresc de prematur, o înverşunare care perverteşte simţul dreptăţii. Toate acestea se întîmplă, desigur, în cazul cînd cruzimea provine din egoismul părinţilor, cînd proprietarul pămîntului, fără să semene el însuşi ceva, îi pretinde să-i dea o recoltă bogată. În asemenea situaţii, cruzimea şi nedreptatea vin din partea părinţilor, se intensifică fără nici o reţinere şi cel mai adesea se manifestă prin: «Să nu faci binele tău, ci răul meu!» Iată la ce deviză se ajunge în cele din urmă şi copilul este pedepsit chiar pentru o faptă bună, din cauza unor cartofi aduşi de la bucătărie pentru surioara lui. Cum să nu i se înrăiască inima şi să nu i se pervertească mintea? Fără a fi cruzi şi chiar iubindu-i, îi pedepseaţi nepăsîndu-vă de ei, înjosindu-i: dormeau într-o cameră murdară, pe nu ştiu ce aşternut, nu mîncau la masa dvs., ci cu servitorii. Şi, desigur, credeaţi că, în sfîrşit, se vor simţi vinovaţi şi se vor îndrepta. Altfel, ar trebui să credem că aţi procedat aşa din ură, din răzbunare, pentru a le face rău, nu-i aşa? Dar tribunalul n-a dorit să tragă această concluzie astfel şi a pus faptele dvs. pe seama unui calcul eronat, pe care l-aţi făcut în calitate de educatori. Acum însă vă pregătiţi să-i educaţi şi să-i instruiţi singur; e o întreprindere dificilă, cu toate că soţiei dvs. i se pare uşoară.

Copiii nu sînt în sală, am dat ordin să fie duşi în altă încăpere şi de aceea pot să abordez miezul dificilei probleme care vă aşteaptă. Cel mai important este că ambele părţi vor trebui să ierte multe. Copiii trebuie să vă ierte impresiile amare, dureroase lăsate în inimile lor de copii, faptul că s-au înrăit, că au căpătat vicii. Dvs. va trebui să-i iertaţi pentru că aţi fost egoist, nepăsător cu ei, pentru că sentimentele pe care le aveaţi s-au pervertit, să-i iertaţi pentru că v-aţi purtat cu cruzime şi, în sfîrşit, pentru că aţi stat aici şi v-aţi judecat pentru ei. Vorbesc în acest fel pentru că nu vă acuzaţi singur de toate acestea şi sînt sigur că,

ieşind din sala de judecată, îi veţi învinui neapărat! Deci, începînd dificila activitate de educare a propriilor copii, puneţi-vă întrebarea: puteţi oare să vă acuzaţi pe dvs. înşivă, şi nu pe ei, de toate aceste greşeli şi fapte urîte? Dacă puteţi, ah, atunci veţi reuşi în munca pe care o începeţi! Înseamnă că Dumnezeu v-a limpezit privirea şi v-a luminat conştiinţa. Dacă însă nu puteţi, mai bine renunţaţi la această intenţie.

A doua dificultate pe care o veţi întîmpina în ceea ce aveţi de făcut este că va trebui să învingeţi, să distrugeţi şi să schimbaţi în inimile lor impresiile şi amintirile prea numeroase din trecut. Dar aici trebuie să-i faceţi să uite atît de multe şi atît de multe trebuie să le creaţi din nou, încît mă întreb în ce mod veţi reuşi. Ah, dacă veţi învăţa să-i iubiţi, atunci, desigur, veţi reuşi pe deplin. Dar şi iubirea este o muncă, şi iubirea trebuie învăţată, nu-i aşa? În sfîrşit, credeţi, sînteţi oare convins că nu vă vor opri din drum şi nu vă vor învinge, în această minunată întreprindere a dvs., grijile cotidiene, unele dintre cele mai mărunte, mai primitive, mai banale, la care acum, probabil, nici nu vă gîndiţi, dar care, totuşi, pot să devină obstacolul cel mai important în calea frumoaselor iniţiative pe care le aveţi? Fiecare părinte stăruitor şi înţelept ştie, de pildă, cît este de important să te abţii, în faţa copiilor tăi, de la, ca să zicem aşa, o anume neglijare a relaţiilor de familie, de la un anume libertinaj şi o anumită corupere a lor, cît de important este să te abţii de la deprinderi rele şi urîte şi, în primul rînd, de la nesocotirea şi neglijarea părerii copiilor despre tine, cînd nu ţii cont de impresia neplăcută, comică şi hidoasă pe care adesea şi-o pot forma, văzînd dezordinea din viaţa familiei tale. Nu credeţi că uneori un părinte stăruitor ar trebui chiar să se reeduce complet pentru copiii săi? Ah, dacă părinţii sînt buni, dacă iubirea lor faţă de copii este stăruitoare şi fierbinte, copiii le iartă multe şi uită mai apoi numeroase

aspecte din cele mai dezgustătoare şi mai comice, dar nici măcar nu-i acuză fără drept de apel pentru unele fapte de-a dreptul urîte; dimpotrivă, inimile lor vor găsi neapărat circumstanţe atenuante. Însă cu totul altceva se poate întîmpla în familiile dezbinate şi înrăite. După cum a reieşit la proces, soţia dvs. are obişnuinţa maladivă de a sili pe cineva să-i scarpine călcîiele înainte de a adormi. Servitoarea a depus mărturie că această obligaţie era pentru ea chinuitoare, că «i se umflau mîinile». Imaginaţi-vi-l pe acest băiat, pe fiul dvs., care este silit să-i scarpine călcîiele în locul servitoarei. Ah, dacă mama l-ar iubi sincer, din inimă şi el ar fi încredinţat de dragostea ei, acum şi mai tîrziu şi-ar aminti de această slăbiciune a unui om drag cu un zîmbet îngăduitor, deşi, probabil, se enerva şi se necăjea în clipele cînd era pus s-o scarpine. Dar îmi imaginez cu ce ochi o privea şi ce simţea, ce gînduri îi treceau prin minte cînd, cîte un ceas şi mai bine, era nevoit să se umilească cu această ocupaţie stupidă în faţa unei fiinţe care nu-l iubea, care era mereu gata-gata să sară şi să-l ia degeaba la bătaie. În asemenea condiţii, hatîrul care i se pretindea i se părea, fără îndoială, înjositor, un semn de nepăsare şi dispreţ faţă de el. Nu putea să nu înţeleagă sau, mai bine zis, nu putea să nu simtă că mama lui nu are nevoie de el ca de fiul ei, că îl dispreţuieşte ca fiu, uită de el, îl trimite să doarmă în nu ştiu ce aşternut, iar, dacă îşi aminteşte de el, o face numai ca să-l bată şi deci nu are nevoie de el ca fiu, ci ca de un fel de scărpinătoare. Şi, după toate aceasta, vă mai plîngeţi că vi s-au stricat copiii, că sînt nişte mici monştri nemiloşi, «că au învăţat să fure»! Încordaţi-vă puţin imaginaţia, închipuiţi-vi-l pe fiul dvs. în viitor, să zicem la vîrsta de treizeci de ani, şi gîndiţi-vă cu cîtă repulsie, ură şi dispreţ îşi aminteşte de acest episod din copilăria lui... Nu încape îndoială că nu-l va uita pînă la moarte. Nu va ierta, îşi va urî amintirile, copilăria, îşi va blestema fostul cuib

părintesc şi pe cei care au fost alături de el în acest cuib! E de datoria dvs. să stîrpiţi neapărat aceste amintiri, să le preschimbaţi, să le acoperiţi cu impresii noi, puternice şi sfinte. Ce muncă imensă! Ţi-e şi groază să te gîndeşti! Nu, ceea ce aveţi de făcut este mult mai greu decît i se pare soţiei dvs. !

Nu vă supăraţi, nu vă necăjiţi de cuvintele mele. Vorbindu-vă, îndeplinesc o obligaţie peste care nu pot trece. Vă vorbesc în numele societăţii, al statului, al patriei. Dvs. sînteţi părinţii, ei sînt copiii dvs., dvs. sînteţi Rusia actuală, ei, cea viitoare. Ce se va întîmpla cu Rusia, dacă părinţii ruşi se vor sustrage de la îndatorirea lor cetăţenească şi vor începe să caute singurătatea sau, mai bine zis, izolarea, o leneşă şi cinică izolare de societate, de popor şi de obligaţiile cele mai importante faţă de societate şi popor? Cel mai teribil e că atitudinea aceasta are o foarte mare răspîndire. Nu sînteţi singurii, şi alţii comit aceleaşi greşeli, deşi, poate, formulele sînt altele. Dar cel mai mult trebuie să ne dea de gîndit faptul că dvs. nu sînteţi cei mai răi, ci chiar sînteţi mai buni decît mulţi dintre părinţii actuali, căci în inimile dvs. nu a pierit totuşi conştiinţa datoriei, deşi nu v-aţi îndeplinit-o. Nu aţi negat total această datorie. Nu sînteţi nişte egoişti insensibili, v-aţi supărat, poate pe dvs. înşivă, poate pe copii, asta nu voi încerca s-o stabilesc, dar v-aţi dovedit în stare să puneţi la inimă propriul eşec şi să vă întristaţi profund din pricina lui! Aşadar, să vă ajute Dumnezeu în hotărîrea de a vă ameliora insuccesul. Căutaţi iubirea şi strîngeţi-o în inimile dvs. Iubirea este atît de puternică, încît ne transformă şi pe noi înşine. Numai cu dragoste vom cîştiga inimile copiilor noştri, şi nu doar cu dreptul natural pe care-l avem asupra lor. De fapt, dintre toate obligaţiile, natura ne ajută cel mai mult atunci cînd e vorba de cele pe care le avem faţă de copiii noştri, făcînd în aşa fel, încît e imposibil să nu-i iubim. Şi cum să nu-i iubim? Dacă încetăm să

ne iubim copiii, atunci pe cine mai putem iubi şi ce se va întîmpla cu noi înşine? Amintiţi-vă şi faptul că numai pentru copii şi pentru căpşoarele lor aurii Mîntuitorul nostru ne-a promis să scurteze «anii sau vremurile». De dragul lor se va scurta chinul transformării societăţii umane într-una desăvîrşită. Fie ca această desăvîrşire să se înfăptuiască şi să se sfîrşească pentru totdeauna chinurile şi descumpănirile civilizaţiei noastre!

Iar acum duceţi-vă acasă, sînteţi achitaţi..."

125 Corporaţia învăţătorilor a început să funcţioneze din anul 1864, după adoptarea legii privitoare la înfiinţarea şcolilor pentru pregătirea de învăţători rurali; înainte de acest an nu existau asemenea şcoli; de aceea Dostoievski scrie că respectiva „corporaţie" se află „abia la început".

126 *Apocalipsa* 13, 10.

127 Aici şi în continuare Dostoievski redă conţinutul unor articole din presa vremii, referitoare la conflictul lui Lev Tolstoi cu redacţia revistei *Russki vestnik*, provocat de ultimul capitol al romanului *Anna Karenina*.

128 Cu 11 zile înaintea întîlnirii lui Dostoievski cu „flăcăiandrul", după cum relatează presa vremii, în oraşul Poltava a produs într-adevăr senzaţie o falsă telegramă cu un conţinut asemănător. De fapt, un funcţionar oarecare făcuse o glumă proastă, pentru care a fost judecat şi pedepsit cu o amendă de 20 de ruble.

129 În ziua de 18 iulie 1877, armata rusă a luat cu asalt Plevna asediată, fiind respinsă. Pierderile s-au cifrat la mai mult de şapte mii de morţi şi răniţi.

130 *Acum toate acestea, în aspectele cele mai importante, au fost corijate: aproape în fiecare zi, publicului i se aduc la cunoştinţă telegramele comandantului suprem (n.a.).

131 *Candidat* – cel mai mic titlu ştiinţific, care dădea dreptul la o funcţie de clasa a X-a (secretar de colegiu) în *Tabelul rangurilor*.

Capitolul al II-lea

I. Iarăşi despre izolaţionism. Partea a opta din *Anna Karenina*

La noi, foarte mulţi dintre ruşii intelectuali s-au obişnuit să spună: „Care popor? Eu însumi sînt poporul“. În partea a opta din *Anna Karenina*, Levin, eroul atît de iubit de către autorul romanului, spune despre sine că *el însuşi face parte din popor*[132]. Pe acest Levin, vorbind despre *Anna Karenina*, l-am numit în treacăt „Levin, curat la suflet“. Continuînd să cred în puritatea sufletului său, nu cred că face parte din popor; dimpotrivă, văd acum că şi el caută insistent, cu iubire de sine, să se izoleze. De acest lucru m-am convins citind chiar partea a opta din *Anna Karenina*, despre care am deschis discuţia la începutul acestui număr, pe iulie-august, al *Jurnalului* meu. De fapt, Levin nu este, desigur, o persoană existentă în realitate, ci o ficţiune a romancierului. Totuşi, acest romancier, un talent uriaş, o inteligenţă de mare forţă şi un om extrem de respectat de către Rusia intelectuală, acest romancier deci, în această persoană ideală, adică fictivă, îşi exprimă în parte şi propriul punct de vedere asupra realităţii noastre ruseşti contemporane, ceea ce este clar pentru oricine i-a citit remarcabila operă. Astfel, judecînd după un Levin inexistent, ne vom face o părere şi despre adevărata concepţie pe care unul dintre cei mai importanţi contemporani ai noştri o are despre realitatea actuală din Rusia. Or, acesta este deja un obiect serios de apreciere chiar şi în timpurile noastre atît de fulminante, atît de pline de fapte concrete, uriaşe, cutremurătoare şi în rapidă schimbare. Concepţia unui scriitor atît de însemnat asupra unei chestiuni de mare interes pentru toţi ruşii, cum este mişcarea naţională, generală a tuturor concetăţenilor din ultimii doi ani în

problema Orientului, a fost exprimată exact şi definitiv tocmai în această a opta şi ultima parte a operei lui, respinsă de redacţia revistei *Russki vestnik* pentru contradicţia dintre convingerile autorului şi cele ale revistei, ceea ce a făcut ca a opta parte să apară separat, destul de recent. Esenţa acestei concepţii constă, după cîte am priceput, în principal, în faptul că toată această mişcare, aşa-zis naţională, în primul rînd, nu este împărtăşită de poporul nostru, care n-o înţelege deloc; în al doilea rînd, că toate acestea sînt în mod intenţionat falsificate, mai întîi de unele persoane, apoi susţinute de ziariştii interesaţi să-şi crească tirajele; în al treilea rînd, că toţi voluntarii au fost sau nişte oameni pierduţi şi beţivi, sau, pur şi simplu, nişte proşti; în al patrulea rînd, că tot acest aşa-zis elan al spiritului naţional rus în favoarea slavilor nu numai că a fost falsificat de persoane importante şi susţinut de ziarişti vînduţi, dar a fost falsificat în pofida, ca să spunem aşa, a temeiurilor înseşi... Şi, în sfîrşit, în al cincilea rînd, că toate barbariile şi schingiuirile nemaiauzite, săvîrşite asupra slavilor, nu pot trezi în noi, ruşii, un sentiment spontan de milă şi că „nu există şi nu poate exista un asemenea sentiment spontan cît priveşte prigonirea slavilor“[133]. Ultima afirmaţie este exprimată definitiv şi categoric.

În acest fel, „Levin, curat la suflet“ s-a molipsit de izolaţionism şi s-a despărţit de marea majoritate a ruşilor. Concepţia lui, totuşi, nu este nicidecum nouă şi originală. Le-ar fi prins bine şi ar fi fost pe gustul multor oameni care gîndeau aproape la fel iarna trecută la noi la Petersburg, ca şi unor inşi ce nu sînt nici pe departe ultimii ca poziţie socială şi tocmai de aceea e păcat că volumaşul a întîrziat puţin. Nu-mi dau seama de ce s-a produs această izolare atît de sinistră a lui Levin şi însingurarea lui atît de ursuză. Ce-i drept, este un om pasionat, „neliniştit“, care analizează totul şi, dacă judecăm serios, nu crede în nimic. Cu toate acestea, este un

ins „curat la suflet“, aspect asupra căruia insist, deşi e greu de imaginat cum în cîte un suflet sincer şi curat la modul superlativ poate uneori să pătrundă pe căi tainice, uneori şi comice, sentimentul cel mai nefiresc, cel mai artificial şi cel mai hidos. De altfel, nu confund cîtuşi de puţin personajul, aşa cum l-a reprezentat scriitorul, cu autorul însuşi, deşi mulţi susţin identitatea dintre ei, deşi chiar eu văd clar (aşa cum am şi spus mai înainte), că în multe privinţe autorul, în persoana lui Levin, îşi exprimă propriile convingeri şi concepţii, aproape forţîndu-l pe Levin să le rostească, uneori chiar în evidentul detriment al calităţii artistice. Aceste lucruri le afirm simţind un fel de nedumerire amară, pentru că, deşi foarte multe opinii pe care autorul le-a pus în gura lui Levin îl privesc, evident, numai pe acesta ca tip artistic, eu unul m-am aşteptat la cu totul altceva de la un asemenea scriitor!

II. Mărturisirile unui slavofil

Da, la cu totul altceva. Sînt nevoit aici să-mi exprim cîteva sentimente, deşi încă de anul trecut, începînd să editez *Jurnalul*, mi-am propus să nu fac critică literară. Dar sentimentele nu sînt critică, chiar dacă le-aş exprima pe marginea unei opere literare. Într-adevăr, scriu un „jurnal“, adică îmi notez impresiile cu privire la evenimentele curente care mă uimesc cel mai mult şi iată – cine ştie de ce – în mod intenţionat îmi prescriu şi îmi inventez obligaţia de a ascunde cu orice preţ poate cele mai puternice impresii doar pentru că ele se referă la literatura rusă. Desigur, la baza acestei decizii s-a aflat o idee justă, însă ducerea ei neabătută la îndeplinire nu este corectă, văd asta, fie măcar şi pentru că este ceva mecanic. De fapt, şi opera literară pe care au trecut-o sub tăcere pînă acum nu mai este, pentru mine, o simplă operă literară, ci un *fapt* ce are deja o altă semnificaţie. Poate că mă exprim prea naiv, însă îndrăznesc totuşi să spun

următorul lucru: acest *fapt* al impresiei produse de roman, de imaginaţie, de poem a coincis în sufletul meu, primăvara aceasta, cu faptul uriaş al declarării războiului ce se desfăşoară acum, şi ambele fapte, ambele impresii şi-au găsit în mintea mea o legătură reală între ele şi un uimitor, pentru mine, punct de contact reciproc. În loc să rîdeţi de mine, mai bine ascultaţi-mă.

Multe dintre convingerile mele sînt pur slavofile, deşi, poate, nu sînt pe deplin slavofil. Slavofilii sînt înţeleşi pînă în prezent în mod diferit. Pentru unii, chiar şi acum, slavofilia, ca în vechime, de pildă, pentru Belinski, înseamnă doar cvas şi ridiche. Belinski, *într-adevăr,* n-a mers mai departe în înţelegerea slavofiliei. Pentru alţii (şi să observăm că pentru foarte mulţi, aproape pentru majoritatea slavofililor înşişi), slavofilia înseamnă aspiraţia spre eliberarea şi unirea slavilor sub conducerea supremă a Rusiei, conducere ce poate să nu fie strict politică. Şi în sfîrşit, pentru o altă categorie, pe lîngă această unire a slavilor sub conducerea Rusiei, slavofilia înseamnă şi cuprinde unirea spirituală a tuturor celor încrezători că marea noastră Rusie, aflată în fruntea slavilor uniţi, va spune lumii întregi, întregii umanităţi europene şi civilizaţiei un cuvînt propriu, nou, sănătos şi nemaiauzit încă în lume. Acest cuvînt va fi spus întru binele şi întru unirea cu adevărat a întregii omeniri printr-o alianţă nouă, frăţească, mondială, ale cărei principii se află în geniul slavilor, dar cu precădere în spiritul marelui popor rus, care a suferit atîta timp, care a fost condamnat la tăcere atîtea veacuri, dar întotdeauna a avut în sine mari forţe pentru clarificarea şi soluţionarea viitoare a multor confuzii amare şi fatale ale civilizaţiei occidentale. Din această categorie a celor convinşi şi încrezători fac parte şi eu.

N-are rost să glumiţi sau să rîdeţi: aceste cuvinte sînt vechi, această credinţă este seculară, aşa că fie şi numai faptul că această credinţă nu piere şi

aceste cuvinte nu amuţesc ci, dimpotrivă, se întăresc tot mai mult, îşi lărgesc cercul, atrag noi adepţi, noi persoane de acţiune, deci numai acest fapt ar putea, în sfîrşit, să-i facă pe inamicii şi zeflemitorii acestei *doctrine* să o ia măcar cît de cît în serios şi să iasă din ostilitatea lor deşartă şi închistată. Deocamdată, mă rezum doar la atît pe marginea acestui subiect. Cert e că în primăvară a început măreţul nostru război pentru o cauză măreaţă, care va fi dusă la bun sfîrşit mai devreme sau mai tîrziu, în pofida eşecurilor temporare, care întîrzie soluţionarea problemei, şi asta se va întîmpla chiar dacă în acest război nu vom reuşi să ajungem la deznodămîntul deplin, pe care ni-l dorim. Această faptă este atît de măreaţă, scopul războiului este atît de incredibil pentru Europa, încît aceasta, desigur, trebuie să fie indignată de *perfidia* noastră, să nu dea crezare declaraţiei noastre de la începutul războiului, să ne saboteze în fel şi chip, din răsputeri şi, încheind cu inamicul nostru o alianţă fie şi secretă, fie şi neoficială din punct de vedere politic, să ne duşmănească şi să lupte cu noi chiar din umbră, în aşteptarea unui război făţiş. Şi toate acestea, evident, numai din cauza planurilor şi ţelurilor pe care ni le-am declarat! „Măreţul vultur din Răsărit şi-a luat zborul deasupra lumii, strălucindu-şi cele două aripi pe culmile creştinătăţii.“ El nu vrea să cucerească, nu vrea să acapareze, să-şi lărgească graniţele, ci să-i elibereze, să-i repună în drepturi pe cei împilaţi şi oprimaţi, să le dea o viaţă nouă întru binele lor şi al omenirii. Căci, oricît am socoti, oricît de sceptici am fi în această privinţă, în esenţă, acesta ne este ţelul, acesta şi nu altul, iar Europa nu vrea să creadă! Şi puteţi fi convinşi că nu atît presupusa întărire a Rusiei o sperie, cît faptul că Rusia este capabilă să-şi asume asemenea misiuni şi ţeluri. Acest lucru trebuie remarcat în mod special. Să faci ceva fără să ai din asta un avantaj direct i se pare Europei atît de neobişnuit,

atît de perimat în cadrul uzanţelor internaţionale, încît fapta Rusiei Europa o interpretează, firesc, nu doar ca barbarie a unei naţiuni „înapoiate, crude şi inculte", capabile de *josnicie şi de prostia* de a iniţia în secolul nostru ceva de felul fostelor cruciade din veacurile întunecate, ci chiar ca o faptă imorală, periculoasă pentru Europa şi ameninţătoare, chipurile, pentru marea ei civilizaţie. Ia uitaţi-vă şi spuneţi cine ne iubeşte acum mai mult în Europa? Pînă şi *prietenii* noştri, notorii, oficiali, ca să zicem aşa, pînă şi ei declară sincer că sînt *bucuroşi de insuccesele noastre*. Înfrîngerea ruşilor le e mai dragă decît propriile lor victorii, îi bucură, îi măguleşte. În cazul cînd am avea succes, aceşti prieteni s-au înţeles de mult între ei să facă tot ce le stă în putinţă ca din succesele Rusiei să tragă foloase mai mari decît cele de care s-ar putea bucura Rusia...

Dar şi despre toate acestea vom vorbi mai tîrziu. La începutul discuţiei m-am referit în principal la impresia pe care toţi cei ce cred în viitoarea importanţă măreaţă, general umană a Rusiei trebuiau s-o aibă în această primăvară, după declararea războiului. Acest război nemaiauzit, purtat de dragul celor slabi şi împilaţi, pentru a le reda viaţa şi libertatea, nu pentru a le-o lua, războiul cu acest scop, nemaiauzit de multă vreme în lume, le-a apărut tuturor celor încrezători drept un fapt, care le confirmă, solemn şi semnificativ, credinţa. Nu mai era un vis, o presupunere, ci o realitate, care a *început să se înfăptuiască*. „Dacă a şi început să se înfăptuiască, va ajunge şi la sfîrşit, la acel măreţ cuvînt nou, pe care Rusia, în fruntea alianţei slavilor, îl va spune Europei. Şi însuşi cuvîntul acesta a început să fie rostit, deşi Europa e încă departe de a-l înţelege şi încă mult timp nu-i va da crezare". Iată cum gîndeau „credincioşii". Da, impresia era solemnă şi semnificativă şi, se înţelege, credinţa lor trebuia să se călească şi să se întărească şi mai mult. Totuşi, acţiunea începută

era atît de importantă, încît şi pentru ei s-au ridicat întrebări alarmante: „Rusia şi Europa! Rusia scoate spada împotriva turcilor, dar cine ştie, poate că se va confrunta şi cu Europa, nu e oare prea devreme? Confruntarea cu Europa nu e la fel ca aceea cu turcii şi nu trebuie să se înfăptuiască doar cu spada“, aşa au înţeles întotdeauna cei care cred. Sîntem oare pregătiţi pentru o altă confruntare? Ce-i drept, cuvîntul a început să fie rostit, dar oare îl înţeleg cu toţii nu numai în Europa, ci chiar la noi? Iată că noi, cei care credem, prorocim, de pildă, că numai Rusia posedă temeiurile în măsură să facă posibilă soluţionarea problemei fatale, general europene, a fraţilor noştri mai slabi, fără luptă şi fără vărsare de sînge, fără ură şi răutate, dar că ea va spune acest cuvînt atunci cînd Europa va fi scăldată în sînge, întrucît mai înainte nimeni nu ar fi auzit în Europa cuvîntul nostru şi, dacă l-ar fi auzit, nu l-ar fi înţeles cîtuşi de puţin. Da, noi, cei ce credem, sîntem convinşi de asta, dar ce răspuns ne dau, deocamdată, chiar ruşii noştri? Ne răspund că toate acestea nu-s decît nişte prezumţii frenetice, spasme, vise nebune, deliruri şi ne cer dovezi, indicii ferme şi fapte deja împlinite. Deocamdată, ce argument să le aducem întru confirmarea *prorocirilor* noastre? Eliberarea ţăranilor, un fapt prea puţin înţeles la noi în sensul gradului de manifestare a forţei spirituale ruseşti? Sentimentul nostru înnăscut şi firesc de frăţie, care, în prezent, iese din ce în ce mai limpede la suprafaţă de sub tot ceea ce l-a strivit veacuri de-a rîndul, cu toate că mizeria trecutului, adăugîndu-şi gunoiul şi murdăria de acum, îi întinează şi-i deformează trăsăturile, făcîndu-l de nerecunoscut? Dacă am aduce asemenea argumente, ni s-ar răspunde iarăşi că toate acestea nu-s decît nişte aiureli ale noastre, un vis nebun şi nu fapte, că-s înţelese în multe feluri, confuz, că deocamdată nu pot servi drept dovezi. Iată ce ne-ar răspunde mai toată lumea, în timp ce noi, cei care nu ne

înţelegem pe noi înşine şi avem atît de puţină încredere în sine, ne confruntăm cu Europa! Păi Europa e un lucru teribil şi sfînt! Ah, Domnilor, dacă aţi şti cît de dragă ne este Europa nouă, visătorilor slavofili, pe care dvs. ne suspectaţi că am urî Europa, această Europă, această „ţară a sfintelor minuni“[134]! Ştiţi oare domniile voastre cît de scumpe ne sînt aceste „minuni“, cît iubim şi respectăm, mai mult decît fratern iubim şi respectăm marile seminţii care o populează şi lucrurile mari şi sublime înfăptuite de acestea? Ştiţi cît ne chinuie pînă la lacrimi şi la dureri de inimă, cît ne preocupă destinele acestei ţări scumpe şi *apropiate* nouă, cît de tare ne sperie aceşti nori întunecaţi, care-i acoperă din ce în ce mai mult orizontul? Domniile voastre, europenii şi occidentaliştii noştri, nu aţi iubit niciodată Europa aşa cum o iubim noi, visătorii slavofili, pe care dvs. ne consideraţi duşmanii ei dintotdeauna! Nu, nouă ne este dragă această ţară – viitoarea victorie paşnică a marelui spirit creştin ce s-a păstrat în Răsărit... Şi, pîndiţi de primejdia de a ne confrunta cu ea în decursul războiului actual, cel mai mult ne temem că Europa nu ne va înţelege şi ne va primi ca şi mai înainte, ca întotdeauna, cu trufie, cu dispreţ şi cu spada, continuînd să ne trateze ca pe nişte barbari sălbatici, nedemni de a vorbi în faţa ei. Da, ne-am întrebat în sinea noastră ce îi vom spune sau îi vom arăta, ca să ne înţeleagă. După cît se pare, avem încă foarte puţine lucruri ce i-ar putea fi *pe înţeles* şi pentru care ne-ar putea respecta. Nu va înţelege încă mult timp, prea mult chiar, ideea noastră principală, de bază, „cuvîntul nostru nou“, care a început să se facă auzit. Europa are nevoie de fapte inteligibile *acum*, inteligibile conform concepţiei ei *actuale*. Ne va întreba: „Unde este civilizaţia voastră? Se întrezăreşte o ordine a forţelor voastre economice în haosul pe care noi toţi îl vedem la voi? Unde este ştiinţa *voastră*, arta *voastră*, literatura *voastră*?“.

III. *Anna Karenin*a ca fapt de importanţă deosebită

Şi tot atunci, adică chiar în această primăvară, într-o seară, s-a întîmplat să mă întîlnesc pe stradă cu unul dintre scriitorii mei preferaţi. Ne întîlnim foarte rar, o dată la cîteva luni, şi întotdeauna întîmplător, întotdeauna pe stradă. Este unul dintre cei mai importanţi cinci sau şase beletrişti ai noştri[135], numiţi de obicei, nu ştiu de ce, „pleiada". În tot cazul, critica, luîndu-se după public, i-a detaşat, aşezîndu-i înaintea celorlalţi beletrişti, şi aşa stau lucrurile de mai mult timp, „pleiada" nu se mai lărgeşte, rămînînd la acelaşi grup format din cinci persoane. Îmi place să mă întîlnesc cu acest romancier drag mie, îmi place să-i demonstrez, printre altele, că nu cred şi nu vreau să cred nici în ruptul capului că a îmbătrînit, cum spune el, şi că nu va mai scrie nimic. Din orice scurtă convorbire avută cu el rămîn întotdeauna cu cîte o vorbă subtilă şi clarvăzătoare de-a lui. De astă dată am fi avut ce să vorbim, începea războiul. Însă din capul locului, fără ocolişuri, el a adus vorba despre *Anna Karenina*. Şi eu de-abia apucasem să citesc partea a şaptea, cea care încheie romanul în *Russki vestnik*. Interlocutorul meu nu pare un om care să se entuziasmeze prea uşor. De astă dată însă m-a uluit cu opinia sa fermă, de o insistenţă plină de ardoare, despre *Anna Karenina.*

— Este ceva nemaiauzit, de primă mărime. Care dintre scriitorii noştri are o carte atît de bună? Şi care scriitor din Europa ar putea pune pe masă ceva cît de cît asemănător? Au avut ei, în toate literaturile lor din ultimii ani şi cu mult timp înainte, vreo operă care i-ar putea sta alături?

Mai cu seamă m-a uluit faptul că, în verdictul lui, cu care eram şi eu pe deplin de acord, menţionarea Europei a apărut ca un răspuns la întrebările şi nedumeririle în faţa cărora, pe atunci, se vedeau puşi mulţi oameni. Această carte a

căpătat în ochii mei dimensiunea unui fapt care ar putea să-i răspundă Europei în locul nostru, a argumentului pe care îl căutam pentru a i-l oferi Europei. Fireşte, unii vor începe să rîdă şi să strige că asta nu-i decît literatură, un roman acolo, că e ridicol să exagerezi în felul acesta şi să te prezinţi în faţa Europei cu un roman. Ştiu că unii vor striga şi vor rîde, dar să nu vă faceţi griji, nu exagerez şi-mi păstrez luciditatea: ştiu şi eu că deocamdată nu este decît un roman, că nu-i decît o picătură din ceea ce ar trebui, dar pentru mine cel mai important e că picătura a apărut, a fost dată la iveală, există în realitate, cu adevărat şi, dacă există, dacă geniul rus a putut da naştere acestui *fapt*, înseamnă că nu este condamnat la neputinţă, că poate crea, poate să ofere ceva *al său*, poate să înceapă rostirea *propriului* cuvînt, pe care să-l încheie cînd vor veni anii şi vremurile. Şi aceasta e departe de a fi doar o picătură. O, nici aici nu exagerez: ştiu foarte bine că nu numai la nici unul dintre membrii acestei pleiade, dar nici chiar în întreaga pleiadă nu veţi găsi ceea ce se numeşte, strict vorbind, forţă genială, creatoare. Genii incontestabile, care au avut un „cuvînt nou“, veritabil în literatura noastră, nu au fost decît trei: Lomonosov, Puşkin şi, în parte, Gogol. Toată această pleiadă (inclusiv autorul *Annei Karenina)* a descins direct din Puşkin, unul dintre cei mai mari oameni ruşi, departe de a fi înţeles şi explicat pe deplin deocamdată. La Puşkin găsim două idei principale şi ambele conţin prototipul misiunii şi scopului viitor al Rusiei, deci şi al întregului nostru destin. Prima idee este *universalitatea* Rusiei, puterea ei de a compătimi şi înrudirea reală, indubitabilă şi profundă a geniului său cu geniile din toate timpurile, care aparţin tuturor popoarelor. Această idee nu a fost exprimată de Puşkin doar ca o indicaţie, ca o doctrină sau teorie, ca un vis sau o profeţie, ci a fost împlinită *de el în fapt*, inclusă pentru vecie în creaţiile lui geniale şi

demonstrată de acestea. El este un om al lumii vechi, este şi german, şi englez, profund conştient de geniul său, de nostalgia năzuinţei sale (*Ospăţ în timpul ciumei*), el este şi poet al Orientului. Tuturor acestor popoare le-a spus şi le-a declarat că geniul rus le cunoaşte, le-a înţeles, s-a ataşat de ele ca de ceva foarte apropiat, că acest geniu se poate *transfigura* pe deplin în ele, că numai spiritului rus i-a fost dată universalitatea, misiunea de a înţelege în viitor şi de a uni toată diversitatea naţionalităţilor şi de a elimina toate contradicţiile dintre ele. O altă idee a lui Puşkin este întoarcerea lui către popor şi speranţa pe care şi-a pus-o numai în forţa poporului, preceptul că numai şi numai în sînul poporului ne vom dobîndi în întregime geniul nostru rusesc şi conştiinţa menirii acestuia. Şi acest lucru, iarăşi, Puşkin nu numai că l-a arătat, dar l-a şi înfăptuit primul. Doar cu el a început la noi adevărata întoarcere conştientă cu faţa spre popor, care, de la reforma lui Petru, fusese de neconceput înainte de apariţia lui. Întreaga *pleiadă* de azi de la noi a lucrat doar după indicaţiile lui, nu a spus nimic *nou* după Puşkin. Toţi germenii pleiadei au fost în el, el i-a arătat. Pe deasupra, pleiada nu a prelucrat decît o mică parte din cele indicate de Puşkin. În schimb, ceea ce s-a făcut a fost prelucrat cu o asemenea bogăţie de forţe, cu o asemenea profunzime şi precizie, încît Puşkin, desigur, ar fi recunoscut-o. *Anna Karenina* nu este, fireşte, în esenţa sa, ceva nou, nu este ceva nemaiauzit la noi. În locul acestei cărţi, noi am putea, fireşte, să-i arătăm Europei direct sursa, adică pe Puşkin însuşi, ca dovada cea mai pregnantă, fermă şi de necontestat a independenţei geniului rus şi a dreptului acestuia la importanţă universală, general umană şi unificatoare în viitor. (Din păcate, oricît i-am arăta-o, multă vreme de acum înainte scriitorii noştri tot nu vor fi citiţi în Europa, iar cînd vor fi citiţi, tot aşa, mult timp, nu vor fi înţeleşi şi preţuiţi. De fapt, europenii nu sînt

în stare să-i aprecieze şi asta nu pentru că ar fi prea puţin capabili, ci fiindcă noi sîntem pentru ei o cu totul altă lume, parcă am fi picaţi din lună, aşa că le este greu să admită chiar şi existenţa noastră. Toate aceste lucruri le ştiu, iar despre „ceea ce trebuie arătat Europei“ vorbesc doar în sensul convingerii noastre că avem un drept al nostru în faţa Europei, dreptul la o identitate proprie.) Cu toate acestea, *Anna Karenina* este perfectă ca operă de artă şi a picat chiar la momentul potrivit, este ceva cu care nu se poate compara nimic din literaturile europene din epoca actuală şi, în al doilea rînd, prin ideea sa, este ceva propriu, *al nostru*, tocmai ceea ce reprezintă „cuvîntul nostru nou“, naţional, sau cel puţin un început al acestuia, un cuvînt ce nu poate fi auzit în Europa şi care, cu toate acestea, îi este foarte necesar, oricît ar fi ea de orgolioasă. Nu mă pot lansa aici în critica literară şi nu am să spun decît o vorbă. În *Anna Karenina* sînt prezentate culpabilitatea şi criminalitatea omenească. Sînt aleşi oameni aflaţi în condiţii anormale. Răul există dinaintea lor. Prinşi în vîrtejul minciunii, oamenii comit crime şi pier inexorabil: după cum se vede, e o idee pe o temă preferată, dintre cele mai vechi în Europa. Dar cum se rezolvă, totuşi, o asemenea problemă în Europa? Se rezolvă peste tot în două moduri. Prima soluţie: legea a fost dată, scrisă, formulată, alcătuită în decursul mileniilor. Răul şi binele au fost determinate, cîntărite, dimensiunile şi gradul au fost stabilite de către înţelepţii omenirii printr-o lucrare neîncetată asupra sufletului omenesc şi prin elaborarea ştiinţifică, superioară a nivelului forţei unificatoare care îi face pe oameni să convieţuiască socialmente. Acest cod este impus prin poruncă şi trebuie respectat orbeşte. Cine nu-l respectă, cine-l încalcă plăteşte cu libertatea, averea, viaţa, plăteşte literalmente şi cumplit. „Ştiu, spune însăşi civilizaţia lor, că e ceva orb, inuman, imposibil, întrucît nu se poate elabora o

formulă definitivă a omenirii cînd aceasta se află la jumătatea drumului său, dar, cum nu există o altă ieşire, trebuie respectat ceea ce a fost scris, respectat literalmente, cu multă cruzime; fără asta, ar fi şi mai rău. Cu toate acestea, în pofida ordinii anormale şi ridicole a ceea ce noi numim marea noastră civilizaţie europeană, fie ca forţele spiritului uman să se conserve întregi şi nevătămate, fie ca societatea să nu şovăie în credinţa ei că se îndreaptă către desăvîrşire, să nu îndrăznească să creadă că idealul frumosului şi sublimului s-a întunecat, că noţiunile de bine şi rău se pervertesc şi se schimonosesc, că normalităţii îi succedă mereu arbitrarul, că simplitatea şi firescul pier, strivite de minciuna ce se acumulează necontenit!“ A doua soluţie este cea opusă: „Întrucît societatea e organizată într-un mod anormal, oamenilor luaţi în parte nu li se poate cere socoteală pentru consecinţe. Prin urmare, criminalul este iresponsabil şi deocamdată crima nu există. Pentru a pune capăt crimelor şi vinovăţiei omeneşti, trebuie să punem capăt anormalităţii din societate şi din organizarea acesteia. Întrucît tratamentul care ar trebui aplicat ordinii existente este lung şi nesigur, pe deasupra mai descoperind că nici medicamente nu avem, înseamnă că trebuie distrusă întreaga societate şi măturată vechea ordine. Apoi trebuie început ceva nou, pe alte baze, încă necunoscute, care însă nu pot fi mai rele decît ordinea de azi, ci, dimpotrivă, au mai mulţi sorţi de izbîndă. Cea mai mare speranţă este ştiinţa“. Iată deci a doua soluţie: oamenii aşteaptă să se alcătuiască un furnicar viitor şi pînă atunci vor scălda lumea în sînge. Occidentul nu-şi imaginează alte soluţii privitoare la culpabilitatea şi criminalitatea umană.

În viziunea autorului rus asupra culpabilităţii şi criminalităţii umane se observă clar că nici un furnicar, nici un triumf al „stării a patra“, nici o eradicare a sărăciei, nici un fel de organizare a

muncii nu vor izbăvi omenirea de anormalitate şi, prin urmare, nici de culpabilitate şi criminalitate. Acest lucru este exprimat într-un amplu studiu psihologic al sufletului omenesc, făcut cu o teribilă profunzime şi forţă, cu un realism al reprezentării artistice cum nu s-a mai văzut pe la noi. Este clar şi cît se poate de limpede că răul se ascunde mai în profunzimea omenirii decît presupun doctorii socialişti, că, oricare ar fi organizarea societăţii, nu vei putea evita răul, că sufletul omului va rămîne acelaşi, că anormalul şi păcatul provin chiar din el şi că, în sfîrşit, legile spiritului uman sînt încă atît de puţin ştiute, atît de puţin cunoscute de ştiinţă, atît de nedefinite şi de misterioase, încît nu există şi nu pot exista nici doctori, nici chiar judecători *definitivi*, ci există Acela care spune: „A mea e răzbunarea, eu voi răsplăti“. Doar El cunoaşte *în întregime* taina acestei lumi şi destinul final al omului. Omul însă nu poate deocamdată să se apuce să rezolve nimic cu orgoliul infailibilităţii sale, nu au sosit încă anii şi vremile. Un judecător al oamenilor trebuie să ştie că nu el este judecătorul ultim, că şi el este păcătos, că balanţa şi măsura din mîinile lui ar fi ceva ridicol, *dacă* el însuşi, ţinînd în mînă balanţa şi măsura, nu s-ar pleca în faţa legii tainei încă nedezlegate şi n-ar recurge la unica soluţie, la Milă şi Iubire. Şi ca să nu piară în disperarea neînţelegerii drumurilor şi destinelor sale, convins de inevitabilitatea tainică şi fatală a răului, i s-a arătat omului soluţia. Aceasta a fost schiţată în mod genial de artist într-o scenă excepţională încă din penultima parte a romanului, unde, pentru eroina bolnavă de moarte, criminalii şi duşmanii se preschimbă dintr-odată în nişte fiinţe superioare, în fraţi, care şi-au iertat totul, în nişte fiinţe care, iertîndu-şi totul, s-au spălat de minciună, vină şi fărădelege şi astfel s-au achitat, pe deplin conştienţi de faptul că au primit acest drept. Dar mai tîrziu, la sfîrşitul romanului, în sumbrul, cumplitul spectacol al decăderii

spiritului uman, urmărit pas cu pas, în reprezentarea acelei stări inevitabile, cînd răul, punînd stăpînire pe fiinţă, îi împiedică orice mişcare, paralizîndu-i orice putinţă de împotrivire, orice gînd, orice dorinţă de a lupta cu întunericul care coboară peste suflet şi, în locul luminii, este acceptat în mod conştient, preferat cu patimă, cu înfrigurarea răzbunării, în acest tablou deci, un judecător al oamenilor, unul care ţine în mînă măsura şi balanţa are atîtea de învăţat încît, fireşte, va exclama, în groaza nedumeririi: „Nu, nu întotdeauna a mea e răzbunarea şi nu întotdeauna eu o voi săvîrşi“ şi nu îl va învinui de lipsă de omenie pe criminalul căzut pentru că a neglijat lumina sfîrşitului, care ne este arătată de la zidirea lumii, şi a respins-o de astă dată *conştient*. Cel puţin, nu va recurge la litera legii…

Dacă avem opere literare de o asemenea forţă a gîndirii şi realizării, atunci de ce nu am putea avea *în consecinţă* şi o ştiinţă a noastră, şi propriile noastre soluţii economice, sociale? De ce Europa ne refuză indentitatea, propriul nostru cuvînt? Iată întrebarea care se naşte de la sine. Doar nu-i poate trece cuiva prin cap gîndul ridicol că natura ne-ar fi hărăzit doar talente literare. Toate celelalte sînt chestiuni care ţin de istorie, de împrejurări, de condiţiile vremurilor. Aşa ar putea să gîndească cel puţin europenii noştri, aşteptînd pînă cînd la acest raţionament vor ajunge europenii din Europa...

IV. Moşierul care capătă credinţă în Dumnezeu de la un mujic

Acum, după ce mi-am exprimat sentimentele, se va înţelege, poate, ce efect a avut asupra mea înstrăinarea unui asemenea autor, îndepărtarea lui de marea cauză comună pentru toţi ruşii, precum şi paradoxalul neadevăr cu care şi-a denigrat poporul în nefericita parte a opta, care a apărut separat. Pur şi simplu îi ia poporului ceea ce are acesta mai de

preţ, lipsindu-l de principalul scop al vieţii. I-ar fi făcut incomparabil mai multă plăcere dacă poporul nostru nu s-ar fi ridicat peste tot şi din toată inima în sprijinul fraţilor săi ce suferă pentru credinţă. Numai în acest sens el neagă fenomenul, în pofida evidenţei acestuia. Desigur, toate acestea sînt exprimate doar în personajele fictive care sînt eroii romanului, dar, repet, prezenţa scriitorului alături de aceştia este mai mult decît evidentă. Ce-i drept, cartea este sinceră, autorul vorbeşte din inimă. Chiar şi chestiunile cele mai incomode (şi există chestiuni *incomode*) au ajuns acolo parcă din întîmplare, astfel încît, în ciuda caracterului lor incomod, le veţi lua doar ca pe un cuvînt direct şi nu veţi accepta nici cea mai mică prefăcătorie. Totuşi, consider că această carte nu este chiar atît de inocentă. Acum, desigur, nu are şi nici nu poate avea nici un fel de influenţă, decît că ţine isonul unui mic grup, care s-a izolat. Dar faptul că un asemenea autor scrie astfel este foarte trist. E trist pentru viitor. De altfel, mai bine m-aş apuca de treabă: vreau să obiectez şi să arăt ce m-a uimit în mod deosebit.

Întîi de toate, voi vorbi despre Levin, care este, cu siguranţă, personajul principal al romanului; el exprimă ceea ce este pozitiv, parcă opusul acelor lucruri anormale, din pricina cărora au murit sau au suferit alte personaje din roman şi, probabil, acesta a fost şi rolul pe care i l-a atribuit autorul. Totuşi, Levin nu este perfect, îi mai lipseşte ceva, şi acest aspect ar fi trebuit cercetat şi rezolvat, pentru ca Levin să nu mai prezinte nici un fel de îndoieli sau probleme. Ulterior cititorul va înţelege cauza pentru care mă opresc în acest punct, fără să trec direct la problema principală.

Levin este fericit, romanul s-a terminat cu ridicarea lui în slăvi, dar nu are încă o deplină lume interioară. Îl chinuie eternele probleme ale omenirii: Dumnezeu, viaţa de apoi, binele şi răul etc. Îl chinuie faptul că nu este credincios şi că nu

se poate mulţumi cu ceea ce îi mulţumeşte pe ceilalţi, adică propriul interes, adoraţia personalităţii proprii sau a idolilor personali, amorul propriu etc. Un semn de generozitate, nu-i aşa? Dar de la Levin nici nu te puteai aştepta la mai puţin. Apropo, vedem că Levin a citit mult: îi cunoaşte şi pe filosofi, şi pe pozitivişti şi, pur şi simplu, pe naturalişti. Dar nimic nu-l satisface, ci, dimpotrivă, totul se încurcă şi mai mult, aşa că el, printre treburile gospodăreşti, în timpul liber, fuge în păduri şi dumbrăvi, se enervează, ba chiar nu o preţuieşte pe Kitty atît cît ar merita. Şi iată că, deodată, se întîlneşte cu un mujic, care, povestindu-i despre doi ţărani diferiţi din punct de vedere moral, Mitiuha şi Fokanîci, îi spune:

— …Mitiuha să nu scoată! Ăsta te strînge în chingi şi scoate din piatră seacă ce-i al lui. N-are milă de plugar. Dar moş Fokanîci... n-are să ia şapte piei de pe om! Unuia îi mai dă pe datorie, altuia îi mai lasă din preţ. De aceea el n-ar scoate atîta. Om îi şi el.

— Dar de ce să lase din preţ?

— Aşa, fiindcă... sînt oameni şi oameni. Unul trăieşte numai pentru nevoile sale, ca Mitiuha. Ţine numai să-şi umple burta, pe cînd Fokanîci e un bătrîn drept. Trăieşte pentru suflet. Nu uită de Dumnezeu.

— Cum nu uită de Dumnezeu? Cum trăieşte pentru suflet? întrebă Levin aproape strigînd.

— E ştiut cum. Trăieşte cu dreptate, nu iese din porunca Domnului. Sînt fel de fel de oameni. Să vă luăm bunăoară pe dumneavoastră. Nu obijduiţi pe nimeni.

— Da, da, rămîi sănătos! zise Levin, înăbuşindu-se de emoţie; apoi, întorcînd capul, îşi luă bastonul şi plecă repede spre casă.

De altfel, a fugit din nou în pădure, s-a culcat la umbra unor plopi tremurători şi a căzut pe gînduri, cuprins de un fel de extaz. Cuvîntul fusese găsit, se rezolvaseră toate misterele de veacuri, şi toate

astea printr-o simplă vorbă a mujicului: „Să trăieşti pentru suflet, să nu uiţi de Dumnezeu“. Mujicul, fireşte, nu-i spusese nimic nou, toate acestea le ştia de mult; dar mujicul l-a trimis totuşi la acest gînd şi îi şoptise soluţia în momentul cel mai delicat. După aceasta urmează o serie de raţionamente ale lui Levin, destul de adevărate şi exprimate precis. Gîndul lui Levin este următorul: la ce bun să cauţi cu mintea ceea ce a fost deja *dat* de viaţa însăşi, cu care se naşte fiecare om şi pe care (chiar fără voie) trebuie să-l urmărească şi îl urmăreşte fiecare om? Fiecare om se naşte cu o conştiinţă, cu noţiunea de bine şi rău, deci se naşte şi cu un scop al vieţii; să trăieşti pentru bine şi să nu-ţi placă răul. Şi boierul, şi mujicul se nasc cu acestea, şi francezul, şi rusul, şi turcul – toţi respectă adevărul (N.B. chiar dacă mulţi o fac într-un mod teribil de personal). Eu, spune Levin, am vrut să cunosc toate acestea prin intermediul matematicii, al ştiinţei, al raţiunii sau am aşteptat un miracol, iar toate astea mi-au fost date gratis, m-am născut cu ele. Şi că este un dar este demonstrat de faptul că toţi înţeleg sau pot să înţeleagă că trebuie *să-ţi iubeşti aproapele ca pe tine însuţi*. În această cunoaştere, în esenţă, stă toată *legea* omenească, după cum a şi vestit Hristos. Şi această cunoaştere este înnăscută, deci e trimisă ca un dar, căci raţiunea n-ar putea da pentru nimic în lume o asemenea cunoaştere. De ce? Pentru că, în lumina raţiunii, e neraţional „să-ţi iubeşti aproapele“.

Cum am ajuns aici? (se întreabă Levin). Am ajuns oare cu raţiunea la învăţătura că trebuie să-mi iubesc aproapele şi să nu-l sugrum? Mi s-a spus asta în copilărie şi eu *am crezut bucuros*, pentru că mi se spunea ce aveam în suflet. Dar cine a descoperit asta? În nici un caz raţiunea. Raţiunea a descoperit lupta pentru existenţă şi legea care porunceşte să sugrum pe toţi aceia care-mi împiedică satisfacerea dorinţelor. Asta-i concluzia

raţiunii. Raţiunea nu poate descoperi iubirea de aproapele, fiindcă asta nu-i raţional.

Pe urmă, Levin îşi aminti o scenă recentă cu nişte copii. Copiii se apucaseră să prăjească nişte zmeură la lumînare şi să-şi toarne lapte şuvoi în gură. Mama lor, prinzîndu-i asupra faptei, a început să le explice că, dacă sparg vasele şi varsă laptele, nu vor mai avea nici vase, nici lapte. Dar copiii, desigur, nu au crezut, pentru că nu erau în stare „să preţuiască în întregime lucrurile folosite de dînşii şi de aceea nu-şi puteau închipui că ei distrugeau tocmai ceea ce îi ajută să trăiască“.

„Totul vine de la sine, credeau copiii. Aici nu e nimic interesant şi însemnat, deoarece aşa a fost şi va fi întotdeauna. Veşnic acelaşi şi acelaşi lucru. Iar noi vrem să născocim ceva nou, numai al nostru. Iată de ce am scornit să punem zmeură într-o ceaşcă şi s-o prăjim la lumînare, iar laptele să-l turnăm şuvoi unul drept în gura celuilalt. Asta-i ceva vesel şi nou, şi întru nimic mai rău decît a bea din ceaşcă.

Oare nu facem şi noi acelaşi lucru? Nu l-am făcut şi eu, căutînd cu raţiunea tainele forţelor naturii şi rostul vieţii omeneşti? cugetă el mai departe.

Dar oare nu îndeplinesc acelaşi lucru toate teoriile filosofice care, pe calea gîndirii – stranie şi nepotrivită omului –, ne duc la cunoaşterea unor lucruri ştiute de mult şi atît de bine, încît nici n-am putea trăi fără ele? Oare nu se vede limpede în dezvoltarea teoriei fiecărui filosof că el cunoaşte dinainte tot atît de bine ca şi mujicul Feodor (dacă nu chiar şi mai bine) rostul esenţial al vieţii şi vrea numai, pe calea îndoielnică a minţii, să se întoarcă la ceea ce cunoaşte de mult toată lumea?

Dar ia să-i pui pe copii să-şi agonisească singuri totul, să-şi facă singuri ceştile, să mulgă vacile şi aşa mai departe... S-ar mai juca? Ar muri de foame. Însă ce am face noi înşine cu patimile şi cu

gîndurile noastre, fără noţiunea unui singur Dumnezeu, atoateziditor? Sau fără noţiunea binelui, fără explicaţia răului moral?

Încearcă să zideşti ceva fără aceste noţiuni!

Noi nu facem decît să dărîmăm, fiindcă sîntem sătui sufleteşte, întocmai ca nişte copii!”

Într-un cuvînt, s-a terminat cu îndoielile şi Levin a început să creadă. În ce? Încă nu a stabilit exact, dar deja crede. Credinţă să fie? Se întreabă singur: „Oare asta e credinţa?“. Trebuie să presupunem că încă nu e. Mai mult chiar: puţin probabil ca oameni precum Levin să aibă o credinţă definitivă. Lui Levin îi place să spună că şi el face parte din popor, dar este un pui de moşier, un pui de aristocrat moscovit din cercurile de sus, al căror istoric a fost cu precădere contele L. Tolstoi. Chiar dacă mujicul nu i-a spus nimic nou lui Levin, totuşi i-a dat ideea şi de la această idee a început credinţa. Chiar şi numai din asta Levin ar fi putut să-şi dea seama că nu este chiar un om din popor şi nu are dreptul să afirme: eu sînt poporul. Dar despre asta vom vorbi mai tîrziu. Vreau numai să spun că cei ca Levin, oricît ar trăi împreună cu poporul sau în preajma acestuia, nu se pot transforma cu totul în popor, mai mult chiar, că în multe privinţe nu-l vor înţelege vreodată cîtuşi de puţin. Nu este de ajuns numai propria părere sau un act de voinţă, şi încă unul atît de ciudat, pentru ca să vrei şi să devii popor. Fie, e moşier, şi încă un moşier care lucrează şi cunoaşte muncile pe care le fac mujicii, coseşte singur şi ştie să înhame caii la căruţă, ştie că la mierea în fagure se servesc castraveţi proaspeţi. Totuşi, în sufletul lui, oricît s-ar strădui, va rămîne o urmă din ceea ce cred că s-ar putea numi *belferie*, acea belferie fizică şi morală, care, oricîte eforturi ar face el, i-a rămas ca moştenire şi care, desigur, vede în fiecare moşier poporul, mai ales că nu priveşte cu ochii noştri. Dar şi despre asta vom vorbi mai tîrziu. Iar credinţa şi-o va distruge din nou, o va distruge

singur, nu va rezista mult: va mai ieşi un mic ciot şi totul se va prăbuşi deodată. Subit, Kitty s-a împiedicat, dar de ce s-a împiedicat? Dacă s-a împiedicat, înseamnă că nu putea să nu se împiedice; e cît se poate de clar că s-a împiedicat dintr-un motiv sau altul. E clar că totul depinde aici de legi care pot fi strict şi precis determinate. Şi dacă lucrurile stau astfel, înseamnă că peste tot există o ştiinţă. Unde este pronia cerească? Unde este rolul acesteia? Unde este responsabilitatea umană? Iar dacă pronia nu există, atunci cum pot să cred în Dumnezeu etc. etc. Luaţi o linie dreaptă şi daţi-i drumul în infinit. Într-un cuvînt, acest suflet cinstit este sufletul cel mai trîndav şi mai haotic, altfel n-ar fi un boier rus contemporan din rîndurile intelectualităţii, ba încă din cercurile aristocratice.

Toate acestea el le demonstrează în mod strălucit de-abia peste vreo oră după ce şi-a dobîndit credinţa; demonstrează că poporul rus nu simte deloc ceea ce pot simţi oamenii îndeobşte, distruge sufletul poporului în modul cel mai autoritar, mai mult chiar, declară că nu simte nici un pic de milă faţă de suferinţa omenească. El declară că „nu există şi nici nu poate exista un sentiment spontan cît priveşte prigonirea slavilor", adică nu numai lui îi lipseşte, ci şi tuturor ruşilor: eu, pasămite, sînt poporul. Prea mic preţ se pune pe poporul rus. De altfel, preţăluitorii sînt vechi. Nici o oră nu a trecut de cînd credinţa a fost dobîndită, iar zmeura a şi început să fie prăjită la lumînare.

132 Lev Tolstoi, *Anna Karenina*, trad. de M. Sevastos, Ştefana Velisar Teodoreanu şi R. Donici, vol. II, Editura Univers, Bucureşti, 1980, p. 432; în continuare, citările se vor face după această ediţie, fără a se mai indica paginile.

133 Cuvintele din ghilimele îi aparţin lui Levin, personajul din *Anna Karenina*, care, după opinia lui Dostoievski, exprimă punctul de vedere al autorului.

134 Europa este denumită „ţară a sfintelor minuni" în poezia lui A. S. Homiakov *Visare*.

[135] Este vorba de Ivan Aleksandrovici *Goncearov* (1814-1891), scriitor, autor al celebrului roman *Oblomov*.

Capitolul al III-lea

I. Irascibilitatea amorului propriu

Copiii au venit în fugă şi l-au anunţat pe Levin că au sosit nişte musafiri, „unul dintre ei uite-aşa dă din mîini“. Erau musafiri din Moscova. Levin îi instalează sub copaci, le aduce miere în fagure şi castraveţi proaspeţi, iar musafirii se apucă imediat de miere şi de problema orientală. Toate se întîmplă, vedeţi dumneavoastră, anul trecut. Mai ţineţi minte: Cerniaev, voluntarii, colectele. Conversaţia se aprinde repede, pentru că toţi tind fără zăbavă spre ce este mai important. Interlocutorii, în afară de doamne, sînt, în primul rînd, un profesoraş din Moscova, om simpatic, dar cam prostuţ. Apoi urmează (şi aşa este prezentat) un om cu minte genială şi cu imense cunoştinţe, Serghei Ivanovici Koznîşev, fratele lui Levin, născut de aceeaşi mamă. Acest personaj este conturat cu măiestrie în roman şi spre sfîrşit devine de înţeles (este un om al anilor ’40). Serghei Ivanovici tocmai se lansase, cu toată fiinţa sa, cu patimă, în activitatea pe tărîmul slav, iar comitetul îi dăduse atît de multe sarcini, încît este greu să ne închipuim, amintindu-ne de vara trecută, cum a putut să-şi lase baltă treburile şi să vină pentru două săptămîni încheiate la ţară. Ce-i drept, dacă n-ar fi venit, la prisacă n-ar mai fi avut loc conversaţia despre mişcarea populară şi deci n-ar mai fi existat nici întreaga parte a opta a romanului, care a fost scrisă doar pentru această conversaţie. Vedeţi dumneavoastră, acest Serghei Ivanovici, cu vreo două sau trei luni înainte, editase la Moscova nu ştiu ce carte de erudiţie despre Rusia, pe care o pregătise timp îndelungat şi în care îşi pusese mari speranţe, dar cartea fusese de la bun început un eşec, un eşec ruşinos, nimeni nu spusese nimic despre ea, trecuse neobservată. Şi atunci Serghei Ivanovici s-a lansat

în activitatea pe tărîmul slav, cu o rîvnă la care nici nu te-ai fi putut aştepta de la el. Aşadar, nu s-a lansat într-un mod firesc; toată rîvna lui faţă de slavi este o *ambition rentrée*[136] şi nimic mai mult, şi se simte clar că Levin nici nu poate să nu iasă învingător polemizînd cu un astfel de om. Şi în capitolele anterioare ale romanului, Serghei Ivanovici a fost prezentat la modul comic, cu mare artă; însă în partea a opta devine absolut clar că a fost gîndit doar pentru ca la sfîrşitul romanului să servească drept piedestal pentru măreţia lui Levin. Dar e un personaj foarte reuşit.

În schimb, una dintre figurile cele mai nereuşite este cea a bătrînului prinţ. Şi el se află aici şi discută despre problema orientală. E nereuşit în întregul roman, nu numai în ceea ce priveşte problema orientală. Este unul dintre personajele pozitive din roman, menite să reprezinte frumuseţea pozitivă, fireşte, fără a păcătui împotriva realismului: are şi slăbiciuni, are şi nişte trăsături aproape comice, în schimb este respectabil, cît se poate de respectabil. El este atît bonomul, cît şi *raisonneur*-ul romanului, dar nu un *raisonneur* de-al lui Fonvizin[137], care, de cum începe, e ca un măgar învăţat: numai judecată sănătoasă şi nimic altceva. Ei bine, avem aici şi umor şi, în general, nişte laturi omeneşti. Partea amuzantă e că bătrînul are menirea de a exprima fineţea de spirit. Trecînd prin şcoala vieţii, tată a mai mulţi copii, chiar dacă aceştia sînt de-acum la casa lor, la bătrîneţe el priveşte în jur cu zîmbetul liniştit al înţeleptului, dar cu un zîmbet departe de a fi smerit şi inofensiv. Vă va da un sfat, dar feriţi-vă de jocul minţii sale: frige! Şi iată că, deodată, se întîmplă o nenorocire: omul cu judecată sănătoasă, destinat să fie plin de spirit, nu are în el, Dumnezeu ştie de ce, absolut nimic spiritual, ba dimpotrivă, este chiar puţin vulgar. Ce-i drept, se tot căzneşte, ca de altfel pe parcursul întregului roman, să spună ceva spiritual, dar rămîne numai

cu dorinţa, nu-i reuşeşte absolut nimic. Toate aceste încercări şi, ca să zicem aşa, sforţări de a apărea drept om de spirit, cititorul, din delicateţe, e gata să le ia drept fineţe veritabilă de spirit, dar cel mai rău e că acelaşi personaj, în partea a opta a romanului, apărută în ediţie separată, este împuternicit să exprime păreri, care, să zicem, nu sînt foarte spirituale (în această privinţă bătrînul prinţ nu cedează deloc), dar sînt cinice, sînt blasfemii la adresa unei părţi a societăţii noastre şi a poporului nostru. În locul bonomului apare un fel de negativist de club, care reneagă atît poporul rus, cît şi tot ce are acesta mai bun. Se simte iritarea de club, fierea bătrînească. De altfel, teoria politică a bătrînului prinţ nu este deloc nouă. Este a suta oară cînd se repetă ceea ce auzim şi fără el clipă de clipă:

— Tot aşa şi eu, vorbi bătrînul prinţ. Cînd eram în străinătate, citeam ziare şi mărturisesc că, încă înainte de ororile din Bulgaria, nu înţelegeam deloc de ce au prins deodată toţi ruşii atîta dragoste pentru fraţii slavi, pe cînd eu nu simt nici un pic de dragoste pentru ei. Eram foarte necăjit. Îmi spuneam că sînt un monstru (aici, vedeţi dumneavoastră, e spiritual: închipuiţi-vă numai că se crede monstru!) sau că, poate, Karlsbadul avea efectul ăsta asupra mea (foarte spiritual). Dar după ce m-am întors în ţară, m-am liniştit (cum altfel!). Văd că şi în afară de mine mai sînt oameni care se interesează numai de Rusia şi nu de fraţii slavi...

Iată unde era profunzimea! Trebuie să te preocupe *numai* Rusia. Aşa că ajutorarea slavilor este considerată de-a dreptul ca fiind ceva ce nu-i priveşte pe ruşi. Dacă ar fi considerat că-i priveşte, n-ar mai fi spus că trebuie să ne preocupe *numai* Rusia, pentru că interesîndu-ne de slavi ar fi însemnat de la sine că ne preocupăm de Rusia şi de menirea ei. Caracterul specific al concepţiei prinţului constă deci în înţelegerea îngustă a

intereselor ruseşti. Aşa ceva e imposibil să nu auzi, se aude de o mie de ori, în unele sfere numai asta se aude. Iată, totuşi, ceva mult mai nociv: conversaţia care avusese loc cu cîteva minute mai înainte. Bătrînul prinţ îl întreabă pe Serghei Ivanovici:

— Serghei Ivanovici, pentru numele lui Dumnezeu, explică-mi: unde se duc toţi voluntarii ăştia? Cu cine se luptă?

— Cu turcii, răspunse Serghei Ivanovici…

— Dar *cine* a declarat război turcilor? Ivan Ivanovici Ragozov, contesa Lidia Ivanovna şi *madame* de Staël?

Iată că l-a luat gura pe dinainte. Înţelegeţi că spre asta bătea şi, poate, tot pentru asta s-a grăbit să plece din Karlsbad. Dar aceasta este de-acum o chestiune de altă natură şi parcă nici nu-i bine că prinţul a adus vorba despre asta. Desigur, nici această idee nu este nouă, dar de ce se repetă? Iarna trecută, numai cine n-a vrut n-a afirmat că, în Rusia, cineva le-ar fi declarat război turcilor. Născocirea era dată drept purul adevăr; dar meschina idee a circulat cît a circulat şi s-a întors la cei care au scornit-o. Pentru că absolut nimeni în Rusia, anul trecut, nu a declarat război turcilor, şi să afirmi aşa ceva este cel puţin o *exagerare*. Ce-i drept, Serghei Ivanovici chiar încearcă să scape cu gluma, dar Levin cel naiv şi onest, ca un adevărat *enfant terrible*[138], spune de-a dreptul ceea ce este în mintea prinţului:

— Nimeni n-a declarat război; dar oamenii îi compătimesc pe semenii lor în suferinţă şi doresc să-i ajute, zise Koznîşev.

— Dar prinţul nu vorbeşte de ajutor, ci de război, observă Levin, luînd apărarea socrului său. Prinţul spune că particularii nu pot lua parte la război fără aprobarea guvernului.

Ei, acum vedeţi ce grijă are Levin? De acum problema se pune în mod direct, fiind pe deasupra elucidată de ieşirea stupidă a lui Katavasov. Iată ce spune Levin în continuare:

— Teoria mea e următoarea: Războiul este, pe de o parte, o acţiune atît de bestială, de crudă şi de îngrozitoare, încît nici un om (nu mai vorbesc de creştini) nu poate să-şi ia personal răspunderea începerii unui război, ci numai guvernul care este chemat să-l facă, dacă este împins în mod inevitabil la război. Iar, pe de altă parte, atît ştiinţa, cît şi bunul-simţ ne arată că atunci cînd e vorba de treburile statului, şi mai ales cînd e vorba de război, cetăţenii renunţă la voinţa lor personală.

Serghei Ivanovici şi Katavasov, avînd răspunsurile pregătite, începură să vorbească în acelaşi timp.

— Dar se întîmplă cazuri, dragul meu, cînd guvernul nu împlineşte voinţa cetăţenilor. Atunci societatea îşi proclamă voinţa, susţinu Katavasov.

Dar Serghei Ivanovici nu aproba, vădit, această obiecţie...

Într-un cuvînt, se arată şi se susţine că într-adevăr cineva din Rusia le-a declarat turcilor război anul trecut, fără să ţină cont de guvern. Cu inteligenţa sa, Levin ar fi putut să-şi dea seama de prostia lui Katavasov, că alde Katavasov găseşti în tot locul, că mişcarea de anul trecut a fost ceva tocmai contrar ideilor lui Katavasov, deoarece a fost rusească, naţională, a noastră, şi nu un joc de-a opoziţia. Dar Levin rămîne la părerea sa, îşi duce acuzaţia pînă la capăt; nu adevărul îi e drag, ci ceea ce a născocit el însuşi. Iată cu ce raţionamente îşi încheie meditaţiile pe marginea acestui subiect:

...El (Levin) vorbea la fel ca Mihailîci şi ca poporul, care şi-a arătat gîndul în legenda chemării varegilor: „Să domniţi peste noi, să ne stăpîniţi. Vă făgăduim, bucuroşi, supunere deplină. Toată munca, toate jertfele, toate umilinţele le luăm

asupra noastră. Dar să n-avem noi a judeca şi a hotărî“. Iar acum, poporul – după spusele unor oameni ca Serghei Ivanovici – *renunţa la acest drept atît de scump plătit*?

Ar fi vrut să adauge că dacă opinia publică este un judecător infailibil, de ce nu sînt şi revoluţia, şi comuna, tot atît de legitime ca şi mişcarea în folosul slavilor?...

Auziţi? Şi nici un fel de raţionamente nu-i derutează pe aceşti domni, nici faptele cele mai evidente. Am spus deja că ar fi fost mai bine dacă prinţul şi Levin nu ar fi făcut asemenea acuzaţii; dar oricine poate vedea că unul este jignit în amorul propriu, iar celălalt este un paradoxalist. De altfel, poate că şi la Levin se simte amorul propriu jignit, pentru că nu se ştie cu ce poate fi jignit deodată amorul propriu al oamenilor! Or, lucrurile sînt clare, acuzaţia este absurdă, de fapt, acuzaţia este şi imposibilă, pentru că nu poate exista cîtuşi de puţin. Cu totul altele au fost faptele.

II. *Tout ce qui n'est pas expressément permis est défendu*[139]

Turcilor le-a fost declarat război anul trecut, dar nu de către Rusia şi nu în Rusia, ci pe teritoriile slave, de către prinţii suverani, adică de domnitorii acestora, prinţul Milan al Serbiei şi prinţul Nicolae al Muntenegrului, care s-au ridicat împotriva Turciei din cauza nemaiauzitelor opresiuni, bestialităţi, jafuri şi maltratări, la care erau supuşi slavii de sub suveranitatea ei, inclusiv cei din Herţegovina, care, în cele din urmă, împinşi chiar de aceste bestialităţi, au fost nevoiţi să se ridice împotriva împilatorilor. Nemaiauzitele schingiuiri şi maltratări, la care erau supuşi slavii din Herţegovina, au ajuns să fie cunoscute în întreaga Europă. Ştiri despre aceste grozăvii au pătruns şi la noi, în Rusia, în rîndurile publicului intelectual şi,

în cele din urmă, au ajuns la urechea poporului. Datorită noutăţii lor au pătruns pretutindeni. Se primeau informaţii că sute de mii de oameni, bătrîni, femei gravide, copii lăsaţi în voia soartei, îşi părăseau casele şi plecau din Turcia, mergînd în ţările vecine, care unde putea, fără pîine, fără acoperiş deasupra capului, fără îmbrăcăminte, cuprinşi de cea mai grozavă spaimă animalică pentru propria supravieţuire. Prinţii, biserica, ierarhii bisericii şi-au înălţat glasul pentru aceşti nefericiţi şi au început să facă colecte pentru ei. Şi poporul nostru a început să doneze, donaţiile se scurgeau în anumite locuri, la redacţiile ziarelor, la secţiile fostelor comitete slave şi în toate acestea nu exista nimic ilegal, îndreptat împotriva guvernului sau a eticii. Dimpotrivă, putem spune cu curaj că nu s-au făcut decît lucruri bune. Cît despre prinţii slavi, care au provocat războiul cu Turcia, nici Rusia, nici nimeni din Rusia nu are vreo vină. Ce-i drept, unul dintre aceşti principi, şi anume prinţul Milan al Serbiei, nu era întru totul independent; dimpotrivă, avea faţă de sultan obligaţia unei anumite subordonări de vasalitate, aşa că unul dintre ziarele ruseşti i-a imputat amarnic faptul că este, ca să zicem aşa, un rebel şi, ca să-l zăpăcească cu totul şi să-l facă de ruşine, a scris că s-a ridicat împotriva „suveranului“ său. Însă asta, iarăşi, a fost o treabă personală a prinţului Milan, pentru care se cuvine să răspundă singur. Iar Rusia şi nimeni din Rusia nu a declarat anul trecut război şi, prin urmare, n-am păcătuit cu nimic faţă de sultan. Între timp donaţiile curgeau, dar asta era cu totul altceva. Şi iată că unul dintre generalii ruşi, rămas atunci fără ocupaţie, un om încă tînăr, doar cu gradul de general-maior, dar relativ cunoscut ca urmare a acţiunilor sale destul de izbutite în Asia Mijlocie, s-a dus din propria lui plăcere în Serbia şi şi-a oferit serviciile prinţului Milan. A fost primit în serviciu şi i s-a dat o funcţie, dar nu cea de comandant suprem al

armatei sîrbe, cum s-a zvonit şi s-a crezut mult timp în Rusia. Din acest moment au început să-şi facă apariţia şi voluntarii ruşi, care, neîndoielnic, au existat şi mai înainte, adică înainte de numirea lui Cerniaev; între timp s-au amplificat colectele, la care s-a înscris întreaga Rusie. Anul trecut numărul voluntarilor n-a fost grozav de mare, doar cîteva mii, dar îi petrecea spre Serbia întreaga Rusie, mai ales poporul, poporul adevărat şi nu nişte terchea-berchea, cum insistă în mod special asupra acestui lucru Levin, întărîtat; pe voluntari îi consideră nişte terchea-berchea. Dar nu-i aşa, totul nu s-a petrecut într-un ungher, faptele sînt ştiute de toată lumea, toţi au putut să vadă şi să se convingă şi toţi, adică Rusia întreagă, au decis că toate acestea sînt fapte bune. Poporul a arătat atîta nobleţe, înduioşare şi conştiinţă, încît întreaga mişcare de anul trecut a poporului rus în folosul slavilor va rămîne, neîndoielnic, una dintre cele mai frumoase pagini din istoria sa. De altfel, a apăra poporul în faţa lui Levin, a-i demonstra lui Levin că voluntarii n-au fost nişte terchea-berchea şi nici nişte plîngăreţi ci, dimpotrivă, oameni conştienţi, a demonstra acest lucru este, după părerea mea, cu totul de prisos, mai mult chiar, este ceva umilitor pentru popor. Principalul e că lucrurile s-au desfăşurat pe faţă, în văzul tuturor: s-au remarcat fapte uimitoare, caracteristice, care s-au notat, s-au înregistrat în memorie şi nu vor fi uitate, nu vor mai putea fi contrazise. Dar despre popor vom vorbi mai tîrziu. Cît despre voluntari, cum să nu se manifeste în rîndurile lor, alături de cea mai înaltă jertfire de sine de dragul aproapelui (N.B. Kireev), şi simpla bravură, sprinteneala, dorinţa de petrecere etc. etc. ? Toate s-au petrecut aşa cum pretutindeni şi întotdeauna se petrec asemenea lucruri. Ce-i drept, nu s-a socotit cîţi dintre aceşti cheflii şi beţivi, cîţi dintre aceşti oameni buni numai de gură şi-au dat viaţa acolo pentru o cauză măreaţă, aşa că deocamdată n-are

rost să proferăm la adresa lor atîtea mustrări şi chiar injurii. Dar a afirma că voluntarii de anul trecut au fost cu toţii haimanale, beţivi şi oameni pierduţi nu are sens, în tot cazul, căci, repet, lucrurile nu s-au petrecut într-un ungher şi toată lumea a putut să vadă. Însă, în orice caz, anul trecut, nu s-a găsit nimeni care să declare război puterii vecine, neţinînd cont de guvern. Ivan Ivanovici Ragozov şi contesa Lidia Ivanovna n-ar fi putut declara război turcilor, chiar dacă ar fi vrut. Mai mult chiar, ei nici nu i-au ridicat pe voluntari, n-au ademenit şi n-au tocmit pe nimeni, fiecare s-a dus de bunăvoie, ceea ce iarăşi ştie toată lumea. Dar că i-au ajutat pe voluntari şi, pe deasupra, au trimis bani în ţările slave pentru ajutorarea unor oameni nefericiţi, chinuiţi şi mutilaţi, că i-au sprijinit financiar pe cei ridicaţi în apărarea acestora, aşa ceva s-a întîmplat, o, s-a întîmplat şi chiar cu dorinţa cea mai fierbinte ca satrapii de turci să-şi frîngă grumazul, da, aşa ceva a fost, nu se poate nega! Însă problema e dacă toate acestea au însemnat o declaraţie de război. Dacă nu, atunci va fi interzis sau nu guvernul toate acestea, adică a interzis ca aceia care luptă pentru creştini să fie ajutaţi cu bani şi să-şi pună în minte dorinţa ca turcii să-şi frîngă grumazul? Iarăşi nu cred că aşa ceva a fost interzis, căci totul a fost pe faţă, toţi au văzut, toţi au participat, iar voluntarilor tot guvernul le-a eliberat paşapoarte. De altminteri, nu ştiu să existe vreo lege care să prevadă că „particularii nu pot lua parte la război fără aprobarea guvernului“, adică, fără aprobarea specială a guvernului, nu pot intra în serviciul unor principi străini. Poate că într-adevăr există o asemenea lege, foarte veche, încă neabrogată; dar guvernul putea să profite el însuşi de această lege, la ce-l doare capul pe Levin în această privinţă? Ce-l privesc pe el toate astea? Or, tocmai asta pare să-l îngrijoreze...

— *Pardon, monsieur, mais il me semble que tout ce qui n'est pas expressément défendu est permis.*

— *Au contraire, monsieur, tout ce qui n'est pas expressément permis est défendu.*

Adică, în traducere:

— Bine, dar mi se pare că tot ceea ce nu este categoric interzis se poate considera permis.

— Ba dimpotrivă, dacă-mi permiteţi: tot ceea ce nu este declarat categoric permis trebuie considerat absolut interzis.

Este o scurtă conversaţie amuzantă între un om al ordinii şi unul al dezordinii, care a avut loc în Franţa. Dar acest interpret al ordinii a fost pus să-i stea de strajă, el este cel care o explică şi o păzeşte, asta-i obligaţia lui. Dar lui Levin ce-i pasă? Ce fel de specialist este el în asemenea probleme? El se teme mereu să nu se piardă vreun drept. Însă poporul, compătimindu-i pe creştinii asupriţi, ştia foarte bine că are dreptate şi că nu face nimic împotriva voinţei ţarului său, iar în inima sa era alături de ţar. Da, ştia. Tot aşa gîndeau şi cei care-i echipau pe voluntari. Nici unul nu se consola, nici măcar pe ascuns, cu gîndul ridicol că întreprinde ceva împotriva voinţei guvernului. Cuvîntul ţarului era aşteptat cu răbdare şi cu mare speranţă şi toţi l-au presimţit şi nu s-au înşelat. Acuzaţia de a fi declarat războiul este, într-un cuvînt, o acuzaţie fantastică, care a căzut de la sine şi care nu poate fi susţinută.

Dar Levin şi prinţul apără poporul de această acuzaţie. Ei neagă ritos participarea poporului la mişcarea de anul trecut, în schimb afirmă răspicat că poporul nu a înţeles nimic, ba nici nu putea să înţeleagă, că totul a fost iscat în mod artificial de către gazetari ca să-şi sporească numărul abonaţilor, că a fost contrafăcut cu bună ştiinţă de Ragozov etc. etc.

— Părerile personale nu înseamnă nimic, zise Serghei Ivanovici. Părerile personale n-au ce căuta

aici, cînd întreaga Rusie, cînd poporul însuşi şi-a exprimat voinţa.

— S-avem iertare, dar eu nu văd asta. Poporul habar n-are de asta! adăugă prinţul.

— Nu, *papa*… Cum habar n-are? Dar duminică la biserică? intră în vorbă Dolly, care asculta conversaţia…

— Ce a fost duminică la biserică? *S-a cerut* preotului să ţină o predică şi a ţinut-o. Oamenii *n-au priceput nimic* şi au oftat, *ca la orice predică*, urmă prinţul. Li s-a spus că se strîng danii pentru o binefacere; oamenii *au scos cîte o copeică* şi au dat. Dar pentru ce – *nici ei nu ştiu*.

Este o părere ridicolă, care contrazice flagrant faptele şi, rostită de prinţ, poate fi explicată cu uşurinţă: provine de la unul dintre foştii protectori ai poporului, de la un fost proprietar de iobagi, care nu poate, oricît ar fi de generos, să nu-şi dispreţuiască sclavii şi să nu se considere infinit mai presus decît înţelegerea acestora; „au oftat şi ei, chipurile, şi nu au priceput nimic“. Dar iată părerea lui Levin, care, în tot cazul, nu apare în roman ca un fost proprietar de iobagi.

— Eu n-am nevoie să întreb, spuse Serghei Ivanovici. Am văzut şi vedem sute şi sute de oameni care leapădă totul ca să slujească această cauză dreaptă. Vin din toate colţurile Rusiei şi-şi arată făţiş şi limpede gîndul, scopul. Îşi aduc ultima leţcaie şi pleacă singuri, spunînd lămurit pentru ce. Ce înseamnă asta?

— Asta înseamnă, după părerea mea, răspunse Levin, care începuse să se înflăcăreze, că într-un popor de optzeci de milioane se vor găsi totdeauna nu sute ca acum, ci zeci de mii de oameni *declasaţi, aventurieri, gata oricînd să intre în banda lui Pugaciov, să plece în Hiva, în Serbia*…

— Îţi spun că nu-i vorba de sute de aventurieri, ci de cei mai aleşi reprezentanţi ai poporului! răspunse Serghei Ivanovici atît de îndîrjit, de parcă

şi-ar fi apărat cel din urmă bun. Dar daniile? Prin ele întregul popor îşi arată voinţa.

— Cuvîntul „popor“ e atît de vag, urmă Levin. Conţopiştii, învăţătorii şi unul la mie dintre mujici ştiu, poate, despre ce este vorba. Celelalte optzeci de milioane, ca Mihailîci, nu numai că nu-şi arată voinţa, însă nici nu le trăsneşte prin cap în ce chestie ar trebui să-şi exprime voinţa. Atunci cu ce drept putem spune că asta-i voinţa poporului?

La drept vorbind, s-ar cuveni să observăm aici, o dată pentru totdeauna, că expresia „voinţa poporului“, cu referire la mişcarea de anul trecut, este cu totul nepotrivită, ba chiar nu serveşte la nimic, pentru că nu are o semnificaţie precisă. Anul trecut nu voinţa poporului a fost cea care s-a manifestat, ci marea sa compasiune, asta în primul rînd, iar în al doilea rînd, rîvna întru Hristos, şi în al treilea, propria lui căinţă, un fel de post, chiar aşa s-ar putea spune. Voi explica acest lucru ceva mai încolo, dar acum adaug că sînt foarte bucuros să aud din gura lui Levin, despre voluntarii de anul trecut, expresii precum *să intre în banda lui Pugaciov* etc. În tot cazul, aceste gînduri nu i le pot atribui nicidecum autorului, ceea ce mă bucură teribil, căci înţeleg limpede că autorul şi-a intrat în drepturile sale de artist: a simţit prea bine că, înflăcărîndu-se, ipohondrul de Levin, ca personaj creat de el, nici nu putea în momentul respectiv al discuţiei să cedeze şi să nu-şi încheie cu cea mai jignitoare insultă aprecierile la adresa voluntarilor şi a poporului rus, care-şi lua rămas-bun de la ei. Totuşi, deoarece poporul chiar a fost acuzat, pentru mişcarea sa de anul trecut, de prostie şi de imbecilitate, iar învinuirea chiar a circulat şi chiar s-a făcut aluzie la bandele lui Pugaciov, voi profita de asta şi, cît se poate de scurt, voi încerca să lămuresc în ce fel trebuie înţeles misterul *caracterului conştient* al mişcării de ajutorare a slavilor, care anul trecut a însufleţit întregul popor. Căci din asta chiar s-a făcut un adevărat mister în

anumite cercuri: „Cum aşa, chipurile, poporul a auzit de slavi mai deunăzi, ba nici nu ştie nimic, nici geografia, nici istoria lor şi uite că deodată a început să se dea de ceasul morţii pentru slavi, aşa de dragi i-au devenit!“. Pe lîngă anumite cercuri, de această temă s-au agăţat şi moşnegeii cărunţi de felul bătrînului prinţ, au început s-o comenteze în cluburi, aşa că de ea a ajuns să se bucure, de pildă, şi Levin, deoarece cu ajutorul ei se poate susţine şi explicaţia propusă de el, aceea că mişcarea a fost falsificată în mod artificial de către anumite persoane în anumite scopuri. Ce-i drept, Serghei Ivanovici este prezentat ca fiind cel care, împotriva lui Levin, apără caracterul conştient al mişcării populare, dar el îşi pledează prost cauza, se aprinde, şi în general, după cum am mai spus, este prezentat într-un mod comic. Dar problema caracterului conştient şi lucid al sentimentului pe care poporul îl are faţă de creştinii oprimaţi poate fi definită atît de clar, atît de precis, încît n-am rezistat tentaţiei de a-mi expune părerea despre felul cum cred eu că trebuie înţeles acest lucru, pentru a evita confuziile şi, mai ales, *enigmele*.

III. Despre faptul că poporul rus, neinstruit şi analfabet, îşi dă seama fără greş în ce constă adevărata esenţă a problemei orientale

De cînd există poporul şi statul rus, de cum a fost creştinat pămîntul rusesc, au început să plece de aici pelerini în toate ţinuturile sfinte, la Mormîntul Domnului, la Athos etc. Încă de pe vremea cruciadelor s-a dus la Ierusalim un egumen rus şi a fost primit foarte bine de regele Ierusalimului „Balduin“, lucru pe care l-a descris excelent în cartea despre această călătorie[140]. După aceea, pelerinajele către Răsărit, la locurile sfinte, nu au încetat pînă în zilele noastre. Dintre monahii

ruşi şi astăzi sînt mulţi cei care au vieţuit la Athos. Astfel, poporul rus ignorant, complet lipsit de ştiinţă de carte, adică pînă şi cei mai simpli mujici de la ţară, fără să cunoască deloc geografia sau istoria, ştiu, totuşi, foarte bine, şi încă de multă vreme, că locurile sfinte şi toţi creştinii de acolo, din răsărit, au intrat sub stăpînirea păgînilor, a arabilor, a mahomedanilor, a turcilor, şi că viaţa creştinilor în tot Răsăritul este deosebit de grea şi împovărătoare. Toate acestea poporul rus le ştie şi îşi simte inima întristată; fapt e că, istoriceşte, una dintre trăsăturile naţionale ale poporului rus este aceea că actele de căinţă şi călătoriile la locurile sfinte le-a preţuit din vechime foarte mult. Inima, sufletul l-au atras mereu acolo – e o trăsătură istorică. Oameni fără un ban, bătrîni, soldaţi lăsaţi la vatră, femei bătrîne, fără să ştie nici un pic de geografie, plecau din satele lor luîndu-şi în spinare boccelele sărăcăcioase şi, într-adevăr, trecînd uneori prin mari urgii, ajungeau la pămînturile sfinte. Iar cînd se întorceau acasă, povestirile lor despre călătorie erau ascultate cu veneraţie. Şi în general poporului rus îi plac foarte mult povestirile despre „cele dumnezeieşti“. Mujicii, copiii lor, tîrgoveţii, ba chiar şi negustorii nu se mai săturau ascultînd aceste povestiri, cu înduioşare, umilinţă şi cu oftaturi. De pildă, o întrebare: cine a citit mineiele? Vreun călugăr de la cine ştie ce mănăstire, dintre laici, vreun profesor, care o face din obligaţie, sau vreun bătrînel excentric, care posteşte şi merge la slujba de noapte. De fapt, e greu să faci rost de ele: trebuie cumpărate, iar dacă încerci să le ceri cu împrumut de la parohie, nu ţi le dă nimeni. Şi poate, n-o să vă vină să credeţi, dar pe tot cuprinsul pămîntului rusesc mineiele sînt foarte bine cunoscute, desigur nu toată cartea, dar cel puţin spiritul acestei cărţi este foarte răspîndit. De ce? Fiindcă există foarte mulţi bărbaţi şi femei care povestesc vieţile sfinţilor. Povestesc mineiele excelent fără să adauge nici un cuvînt de la ei,

lumea nu se mai satură ascultîndu-i. Eu însumi am auzit în copilărie astfel de povestiri, înainte chiar de a învăţa să citesc. Am auzit apoi aceste povestiri în închisori de la tîlhari, iar alţi tîlhari ascultau şi oftau. Ele nu se transmit prin cărţi, au fost învăţate pe de rost. În aceste povestiri şi în povestirile despre locurile sfinte, se află, pentru poporul rus, ca să spunem aşa, ceva ce-l îndeamnă să se pocăiască, să-şi cureţe sufletul. Chiar şi inşii răi, ticăloşii, profitorii şi împilatorii au fost cuprinşi nu arareori de o dorinţă ciudată, de nestăpînit, de a călători, de a se purifica prin trudă, printr-o faptă de nevoinţă, de a-şi împlini o promisiune făcută demult. Dacă nu spre Răsărit, la Ierusalim, atunci să plece către sfintele locuri ruseşti, la Kiev, la făcătorii de minuni de pe insulele Solovki. Nekrasov l-a creat pe marele „Vlas“ şi, ca un mare scriitor, nici nu şi l-a putut imagina altfel decît în lanţuri, rătăcind într-un pelerinaj de pocăinţă. Această trăsătură este istorică în viaţa poporului nostru, e imposibil să nu o observi, chiar şi pentru simplul fapt că ea nu există la nici un alt popor european. Ce va ieşi din ea e greu de spus, mai cu seamă că, neîndoielnic, vin şi peste poporul nostru, prin intermediul şcolii şi al alfabetizării, alte probleme, care ar putea schimba totul. Deocamdată însă, prin ea şi numai prin ea, adică numai prin această trăsătură, se poate explica tot *misterul caracterului conştient* al mişcării de anul trecut a poporului nostru în sprijinul „fraţilor-slavi“, după cum s-a afirmat oficial anul trecut, iar azi se vorbeşte aproape în batjocură. Despre slavi, e drept, poporul nostru nu ştia aproape nimic, şi nu numai unul dintr-o mie, după cum spune Levin, ci unul la multe mii dacă auzise despre sîrbi, muntenegreni, bulgari, oameni de aceeaşi credinţă cu noi. În schimb, poporul nostru, aproape în întregime, sau în marea lui majoritate, a auzit şi ştie că există creştini ortodocşi sub jugul lui Mahomed, care suferă, se chinuiesc şi că pînă şi

locurile cele sfinte, Ierusalimul, Athosul, le aparţin păgînilor. Chiar şi în urmă cu peste douăzeci de ani putea să audă despre creştinii din răsărit, chinuiţi şi înrobiţi în locurile sfinte, cînd răposatul ţar începea războiul cu Turcia, iar apoi cu Europa, război ce s-a terminat cu Sevastopolul[141]. Tot atunci, la începutul războiului, s-a auzit de sus ceva despre locurile sfinte, cuvinte pe care poporul le-ar fi putut ţine minte de atunci încoace. Pe deasupra, cu mult timp înainte de mobilizarea noastră în sprijinul slavilor, au început chinurile acelor slavi şi a trecut aproape un an de cînd s-a scris şi s-a vorbit despre asta în Rusia, şi eu însumi am auzit oameni din popor întrebînd încă de pe atunci: „E adevărat că turcul iar se ridică?“. Pe deasupra (cu toate că e un raţionament mai pe departe), mi se pare că a fost şi un moment favorabil pentru asta, adică pentru mişcarea de anul trecut. A trecut relativ mult timp de cînd s-a înfăptuit la noi eliberarea ţăranilor, şi iată că s-au scurs aceşti ani – şi ce a văzut poporul în rîndurile sale? Oamenii au văzut, printre altele, cum s-a răspîndit beţia, cum s-au înmulţit şi au prins cheag chiaburii, au văzut sărăcie peste tot, iar pe ei înşişi s-au văzut adesea prefăcuţi în nişte fiare. Pe mulţi, o, pe foarte mulţi i-a cuprins un fel de mîhnire, o mîhnire a pocăinţei, o pocăinţă a învinuirii de sine, de căutare a ceva mai bun, sfînt… Şi deodată s-a auzit de persecutarea creştinilor, de chinurile îndurate în numele bisericii, al credinţei, de creştinii care se jertfeau pentru Hristos şi urcau pe cruce (deoarece poporul ştia, desigur, că, dacă aceştia ar fi acceptat să se dezică de cruce şi să treacă la mahomedanism, ar fi fost cruţaţi şi răsplătiţi). S-au făcut auzite îndemnuri la contribuţii benevole, apoi s-a zvonit despre un general rus care s-a dus să-i ajute pe creştini, după aceea au început să plece voluntarii şi toate acestea au zguduit poporul. L-au zguduit, chiar aşa cum am spus mai înainte, îndemnîndu-l parcă *la*

pocăinţă, la post. Cine nu putea pleca aducea cei cîţiva bănuţi pe care-i avea, dar toată lumea i-a petrecut pe voluntari, toţi, întreaga Rusie. Bătrînul prinţ, aflîndu-se la Karlsbad, nu a putut înţelege această mişcare şi s-a întors, cu zîmbetul pe buze, cînd ea era în toi. Dar cum să înţeleagă ceva despre Rusia şi despre omul rus acest bătrînel hîrşit prin cluburi? Levin cel inteligent ar fi putut să înţeleagă mult mai multe decît el, dar l-a derutat complet gîndul că poporul nu ştie istorie şi geografie şi, mai ales, s-a simţit insultat de faptul că alde Ragozov declară război, fără ca măcar să-i ceară şi lui părerea. Dar nu a existat nici o declaraţie de război, iar din partea poporului a fost un fel de pocăinţă plină de umilinţă, o însetare de a participa la ceva sfînt, la o faptă întru Hristos, în numele celor care îi apără crucea. Asta a fost totul. Aşa încît mişcarea a fost şi una de pocăinţă, şi una istorică. Luaţi aminte că, vorbind despre această trăsătură istorică a poporului rus, adică despre slujirea plină de rîvnă a „lucrării lui Dumnezeu“, a locurilor sfinte, a creştinismului prigonit şi în general a tot ceea ce înseamnă *pocăinţă, dumnezeiesc*, nici nu-mi trece prin minte să-l laud pentru aşa ceva: nu laud şi nu hulesc, constat doar un fapt *care poate explica multe*. Ce să facem, dacă avem o astfel de *trăsătură istorică*? Nu ştiu ce va ieşi din asta, dar e foarte posibil să iasă ceva. În existenţa popoarelor, tot ceea ce este mai important se construieşte întotdeauna în funcţie de trăsăturile naţionale cele mai caracteristice. Deocamdată, la noi, de pildă, din trăsătura amintită a poporului nostru rezultă, poate, *de fiecare dată* cînd Rusia poartă un război cu sultanul, o atitudine conştient-naţională faţă de orice astfel de război, aşa încît nu are rost să ne mirăm de participarea înflăcărată a poporului într-un asemenea război numai şi numai pentru că nu ştie istorie şi geografie. Ce trebuie să ştie – ştie. O, poporul nostru este ignorant şi analfabet, asta nu se poate

nega, şi chiar sub aspect moral i s-ar putea spune o mulţime de lucruri frumoase şi iluminate despre această trăsătură, atît de veche, istorică, ce a prins rădăcini în el. Ruşilor li s-ar putea explica limpede că toate peregrinările lor, toate pelerinajele nu sînt decît o înţelegere îngustă a datoriei şi a obligaţiilor; că lucrurile bune nu trebuie căutate atît de departe, că ar fi mai bine să se lase de beţie, să se ocupe mai mult de sporirea averii, de acumularea puterii economice, să nu-şi mai bată nevestele, să aibă grijă de şcoli, de şosele şi de altele, într-un cuvînt, să facă măcar cît de cît posibil ca Rusia, patria sa, să înceapă în sfîrşit să semene cu „celelalte ţări civilizate din Europa". În fine, pelerinul ar putea fi convins de faptul că Dumnezeu nu are nevoie de hagialîcul lui, fiindcă nu-i aduce nici un folos nici lui, nici familiei, ba dimpotrivă, îi aduce numai necazuri, căci el, plecînd pentru mult timp, îşi lasă casa, patria, pentru un scop egoist în esenţă, pentru mîntuirea propriului suflet, în vreme ce lui Dumnezeu i-ar fi mult mai pe plac dacă el şi-ar folosi acest timp pierdut fără rost ca să facă ceva în folosul aproapelui, dacă ar lucra în grădina de zarzavat, ar avea grijă de viţei etc. etc. Într-un cuvînt, s-ar putea spune multe lucruri frumoase; totuşi, ce-i de făcut dacă această trăsătură istorică s-a constituit astfel, iar căutarea binelui a căpătat la poporul nostru *aproape numai această formă*, adică pe cea a *pocăinţei*, în chip de pelerinaj sau jertfă? În tot cazul, inteligentul Levin, în aşteptarea „civilizaţiei", ar putea să-i recunoască poporului această *trăsătură istorică*. Cel puţin, ar putea să înţeleagă că mulţi voluntari şi poporul care le ura drum bun acţionau dintr-un impuls lăudabil, doreau să facă o faptă bună (cu asta nu poţi să nu fii de acord) şi deci că aceştia erau reprezentanţi destoinici ai poporului, care, desigur, „nu străluceau prin educaţie", dar nici nu erau nişte oameni rătăciţi, nişte inşi fără căpătîi, nişte

terchea-berchea care umblă de colo-colo, ci, dimpotrivă, erau poate chiar cei mai buni oameni din popor. Ce s-a făcut a fost împlinit ca o faptă întru Hristos, iar pentru mulţi, pentru foarte mulţi, în tainiţele sufletelor lor, fapta era chiar una de curăţire şi de pocăinţă. Şi nici un om din toată această mulţime nu s-a simţit vinovat faţă de ţarul său pentru această faptă. Dimpotrivă, fiecare a ştiut că inima îndurătoare a ţarului eliberator este alături de poporul său. Toţi au aşteptat cu smerenie şi speranţă voinţa, cuvîntul ţarului, iar noi, noi, stînd prin ungherele noastre, ne mai şi bucuram în sine că marele popor rus ne-a împlinit marea şi veşnica noastră speranţă pusă în el. Şi de aceea, e oare cu putinţă ca, măcar sub un aspect, cineva să facă vreo legătură între mişcarea aceasta plină de nobleţe, de smerenie şi banda lui Pugaciov, şi comună etc. ? Numai un ipohondru ca Levin, iritat şi ajuns în stare de şoc, putea să susţină aşa ceva. Iată ce înseamnă susceptibilitatea!

IV. Şocul lui Levin. Întrebări: Are distanţa vreo influenţă asupra iubirii de oameni? Putem fi de acord cu părerea unui prizonier turc că unele dintre doamnele noastre sînt foarte omenoase? Ce ne învaţă, la urma urmei, dascălii noştri?

Dar şocul continuă: Levin susţine direct şi insistent că nu există compasiune faţă de chinurile slavilor, „*nu există şi nici nu poate exista un asemenea sentiment spontan cît priveşte prigonirea slavilor*“. Serghei Ivanovici spune:

…Aici nu există un război declarat, ci numai expresia unui sentiment omenesc, creştin. Sînt omorîţi fraţi de-ai noştri, de acelaşi sînge şi de aceeaşi credinţă. Să zicem chiar că n-ar fi fraţi şi

n-ar avea aceeaşi credinţă, ci ar fi pur şi simplu copii, femei, bătrîni... Sufletul se revoltă; iar oamenii ruşi aleargă în ajutor, ca să pună capăt acestor grozăvii. Închipuie-ţi că ai merge pe o stradă şi ai vedea nişte beţivi bătînd o femeie sau un copil. Cred că n-ai sta să întrebi dacă i s-a declarat ori nu război acestui om, ci ai tăbărî asupra bătăuşilor şi l-ai apăra pe cel atacat.

— Dar nu i-aş ucide! se împotrivi Levin.

— Ba i-ai ucide.

— Nu ştiu. Dacă aş vedea aşa ceva, m-aş lăsa mînat de un sentiment spontan. Nu pot să spun nimic dinainte. Dar nu există şi nici nu poate exista un asemenea sentiment spontan cît priveşte prigonirea slavilor.

— Poate că nu-l ai tu, dar îl au alţii, interveni Serghei Ivanovici, încruntîndu-se nemulţumit. Poporul păstrează tradiţia pravoslavnicilor care au suferit sub jugul „păgînilor-Agari“. Poporul a auzit de suferinţele fraţilor săi şi şi-a spus cuvîntul.

— Poate, răspunse nehotărît Levin, dar nu înţeleg. Eu însumi fac parte din popor şi nu simt nimic.

Şi iarăşi: „Eu însumi fac parte din popor“. Repet. N-au trecut decît două ore de cînd acest Levin şi-a căpătat credinţa de la un mujic, în tot cazul, acesta l-a lămurit cum să creadă. Nu-i ridic osanale mujicului şi nu îl înjosesc pe Levin, nici nu vreau să judec acum care dintre ei avea credinţa mai profundă şi a cărui stare de spirit era mai presus de a celuilalt, mai evoluată etc. etc. Dar fiţi şi domniile voastre de acord, repet, că numai din acest fapt simplu Levin ar fi putut să-şi dea seama că există, totuşi, o anumită diferenţă *substanţială* între el şi popor. Şi iată-l că declară: „Eu însumi fac parte din popor“. De ce este atît de sigur că el însuşi face parte din popor? Pentru că se pricepe să înhame un cal la căruţă şi ştie că mierea e bună cu castraveţi. Aşa-i omul! Şi cîtă înfumurare, cîtă mîndrie, cîtă aroganţă!

Totuşi, nu acesta este lucrul cel mai important. Levin ne asigură că *nu există şi nu poate exista* un sentiment spontan faţă de prigonirea slavilor. I se replică, spunîndu-i-se că „Poporul a auzit de suferinţele fraţilor săi şi şi-a spus cuvîntul“, iar el răspunde: „Poate, dar nu înţeleg. Eu însumi fac parte din popor şi nu simt nimic!“.

Adică nu simte compasiune? Observaţi că discuţia lui Levin cu Serghei Ivanovici despre mila şi sentimentul spontan faţă de slavii asupriţi se desfăşoară evaziv şi parcă cu intenţia de a fi încheiată cu victoria lui Levin. De pildă, Serghei Ivanovici susţine cu aprindere că, dacă Levin ar vedea nişte beţivi bătînd o femeie, s-ar repezi s-o scape! „Dar nu i-aş ucide!“, îi replică Levin. „Ba i-ai ucide“, insistă Serghei Ivanovici şi, desigur, spune o nerozie, pentru că cine, sărind să apere o femeie bătută de nişte beţivi, i-ar omorî pe bătăuşi? Poţi s-o scapi de ei şi fără să-i ucizi. Dar cel mai important e că nu-i vorba despre o încăierare pe stradă, comparaţia este falsă şi nepotrivită. Este vorba despre slavi, despre chinuirea, despre caznele şi uciderea lor, iar Levin ştie foarte bine că vorbeşte despre slavi. Deci, atunci cînd spune că nu ştie dacă i-ar ajuta, că nu vede şi *nu simte nimic* etc. etc., nu face decît să declare că nu simte compasiune faţă de chinurile slavilor (şi nu faţă de femeia bătută de beţivi) şi insistă că nu există şi nu poate exista un sentiment spontan faţă de asuprirea şi persecuţiile la care sînt supuşi slavii. Chiar aşa se şi exprimă literalmente.

Avem aici un fapt de psihologie destul de curios. Cartea a apărut cu numai două luni şi jumătate în urmă, iar acum două luni şi jumătate se ştia cu siguranţă că numeroasele povestiri despre nenumăratele chinuri şi orori pe care le suferă slavii sînt adevărul-adevărat, un adevăr pentru care azi există mii de martori, inclusiv oculari, din toate naţiunile. Ceea ce am aflat în acest an şi jumătate despre chinurile slavilor depăşeşte fantezia celei

mai bolnave şi paroxistice imaginaţii. Se ştie, în primul rînd, că aceste crime nu sînt întîmplătoare, ci sistematice, provocate înadins şi încurajate în fel şi chip. Oamenii sînt nimiciţi cu miile şi cu zecile de mii. Rafinamentul chinurilor este ceva nemaiîntîlnit, niciodată n-am mai citit şi nu am mai auzit aşa ceva. Sînt jupuiţi de vii sub privirile copiilor lor; sub ochii mamelor, pruncii sînt aruncaţi şi lăsaţi să cadă în suliţe, femeile sînt siluite, iar siluitorul le mai şi străpunge cu pumnalul şi, mai ales, pruncii sînt chinuiţi şi batjocoriţi. Levin spune că nu simte *nimic* (!) şi se lansează în afirmaţii cum că nu există şi nu poate să existe un sentiment spontan faţă de prigonirea slavilor. Dar îndrăznesc să-l încredinţez pe dl Levin că acesta poate să existe şi că eu însumi am fost martor la aşa ceva, în nenumărate rînduri. Am văzut, de pildă, un domn căruia nu-i place să vorbească despre sentimentele sale, dar care, auzind că un băieţel de doi ani, sub privirile surorii sale, după ce i-au fost scoşi ochii cu acul, a fost tras în ţeapă, aşa încît copilul nu a murit totuşi prea curînd, ci a mai strigat mult timp, deci, auzind aşa ceva, acestui domn aproape că i s-a făcut rău, toată noaptea nu a dormit, iar două zile după aceea a fost într-o stare de deprimare care nu l-a lăsat să facă nimic. Îndrăznesc să-l asigur cu acest prilej pe dl Levin că acest domn este un om onest şi, indiscutabil, de treabă, că nu este nici pe departe un terchea-berchea şi cu atît mai puţin un tîlhar din banda lui Pugaciov. Nu am vrut decît să susţin că poate exista un sentiment spontan faţă de chinurile şi supliciile îndurate de slavi, ba chiar unul foarte puternic, încercat de toate clasele societăţii noastre. Dar Levin insistă că acesta *nu poate să existe* şi că el unul nu simte *nimic.* Aşa ceva e un mister pentru mine. Desigur, există oameni pur şi simplu insensibili, grosolani, pervertiţi. Dar se pare că Levin nu face parte dintre aceştia, ne este prezentat ca un ins cît se poate de sensibil. Să

acţioneze aici numai distanţa? Într-adevăr, anumite caractere cunosc această particularitate *psihologică*: „Eu, chipurile, nu văd, totul se întîmplă departe de mine şi uite că nu simt nimic“. Fără glumă, imaginaţi-vă că pe Marte ar exista oameni şi că acolo pruncilor li se scot ochii. Poate că nouă, pămîntenilor, nu ne-ar fi milă, adică nu ne-ar fi prea tare milă, nu-i aşa? S-ar zice că acelaşi lucru s-ar putea întîmpla şi pe pămînt, la distanţe foarte mari; „Ehei, cică, asta se întîmplă în cealaltă emisferă, nu la noi!“. Adică, chiar dacă n-o spune de-a dreptul, aşa simte, deci nu simte *nimic*. În acest caz, dacă distanţa influenţează atît de mult sentimentele de omenie, se naşte de la sine o altă întrebare: la ce distanţă se termină dragostea de oameni? Iar Levin reprezintă într-adevăr un mare mister în ceea ce priveşte iubirea de semeni. El declară că *nu ştie* dacă ar ucide:

Dacă aş vedea aşa ceva, m-aş lăsa mînat de un sentiment spontan. Nu pot să spun nimic dinainte.

Aşadar, nu ştie ce ar face! Totuşi, e un om sensibil şi, ca om sensibil, se teme să ucidă… un turc. Să ne închipuim următoarea scenă: Levin e într-un loc, acolo, cu puşca şi baioneta în mînă, iar la doi paşi de el un turc a înşfăcat un copil şi se înfioară de plăcere că peste cîteva clipe îi va scoate ochii. Surioara de şapte ani a băieţelului ţipă şi se repede ca o nebună să-l smulgă din mîinile turcului. Şi iată că Levin stă pe gînduri şi şovăie:

— Nu ştiu ce să fac. Nu simt nimic. Eu însumi fac parte din popor. Nu există şi nici nu poate exista un sentiment spontan cît priveşte prigonirea slavilor.

Da, să fim serioşi, ce-ar putea face după toate cele spuse? Cum să nu scape copilul de la moarte? Chiar va permite să fie chinuit, chiar nu-l va smulge pe loc din mîinile turcului?

— Da, l-aş smulge, dar nu cumva ar trebui să-i dau brînci turcului, un brînci care o să-l doară?

— Atunci dă-i brînci!

— Da, să-i dau brînci! Şi dacă n-o să vrea să lase copilul şi-o să pună mîna pe sabie? Nu cumva voi fi nevoit să-l ucid pe turc?

— Păi ucide-l!

— Ei nu, cum să-l ucid! N-am de ce să-l ucid pe turc. Nu, mai bine să-i scoată copilului ochii şi să-l omoare în chinuri, iar eu mă duc la Kitty.

Iată cum ar urma să acţioneze Levin, ceea ce reiese din convingerile lui şi din tot ceea ce spune. Susţine făţiş că *nu ştie* dacă ar ajuta o femeie sau un copil, dacă pentru asta ar trebui să omoare un turc. Iar de turci îi este tare milă.

— Acum douăzeci de ani am tăcut (spune Serghei Ivanovici). Dar astăzi se aude glasul poporului rus, care e gata să se ridice ca un singur om şi să se jertfească pentru fraţii prigoniţi. E un pas mare înainte şi o chezăşie de putere.

— Dar nu e vorba numai să te jertfeşti, ci să-i şi ucizi pe turci, spune sfios Levin. Poporul se jertfeşte şi e dispus să se jertfească pentru sufletul său, nu pentru omor...

Asta înseamnă, cu alte cuvinte: „Ţine, fetiţo, nişte bani ca jertfă pentru sufletele noastre, iar frăţiorului tău n-au decît să-i scoată ochii. Doar nu putem să-l ucidem pe turc…“. Apoi, în continuare, autorul însuşi ne spune cum gîndea Levin:

Nu putea să se împace cu gîndul că vreo cîteva zeci de oameni – printre care şi fratele său – aveau dreptul, bizuindu-se pe cele povestite de cîteva sute de voluntari buni de gură, sosiţi în cele două capitale, să susţină că ei şi gazetele exprimă voinţa şi gîndul poporului, *care se exprimă prin răzbunare şi prin omor*.

E o nedreptate: nu există nici un fel de *răzbunare*. Şi acum sîntem în război cu aceşti

vampiri şi nu auzim decît despre faptele cele mai pline de omenie din partea ruşilor. Se poate spune cu curaj că puţine din armatele europene ar fi avut atitudinea manifestată de oastea rusă faţă de inamic. Nu demult, în cîteva gazete de la noi şi-a făcut loc ideea că, poate, pentru temperarea atrocităţilor, ar fi bine să se treacă la represalii asupra turcilor demascaţi drept vinovaţi de torturi şi cruzimi. Ei ucid prizonierii şi răniţii după ce-i supun la chinuri nemaiauzite, cum ar fi tăierea nasului şi a altor mădulare. Au apărut printre ei specialişti în exterminarea pruncilor, maeştri, care, luînd copilul de ambele picioare, îl sfîşie dintr-odată în două spre amuzamentul şi distracţia tovarăşilor lor başbuzuci. Această naţiune, care s-a deprins cu minciuna şi s-a ticăloşit pînă în pînzele albe, refuză să recunoască atrocităţile înfăptuite. Miniştrii sultanului declară că nici nu poate fi vorba de uciderea prizonierilor, deoarece „Coranul interzice acest lucru". Nu demult împăratul german, cunoscut ca om de omenie, a respins mînios plîngerile oficiale, mincinoase, înaintate pretutindeni de către turci, în care îi acuză pe ruşi de atrocităţi, şi a declarat că nu le dă crezare. Cu această naţiune mîrşavă s-ar părea că nu e cazul să ne purtăm omeneşte, iar noi ne purtăm omeneşte. Îndrăznesc să-mi exprim chiar părerea personală că ar fi mai bine să nu se recurgă la represalii asupra turcilor care s-au dovedit vinovaţi de uciderea prizonierilor şi a răniţilor. E puţin probabil ca represaliile să le mai reducă din cruzime. Se spune că şi acum, cînd sînt luaţi prizonieri, se uită speriaţi şi neîncrezători, *ferm convinşi* că li se va tăia capul pe loc. Ar fi mai bine ca acest mod generos şi uman în care duc ruşii războiul să nu fie pătat de represalii. Dar nici nu putem permite ca ei să scoată ochii copiilor şi, pentru a pune pe vecie capăt atrocităţilor, cei prigoniţi au nevoie de o eliberare fermă, iar tiranilor trebuie să li se ia armele o dată pentru

totdeauna. Nu vă temeţi, odată dezarmaţi, vor face şi vor vinde halate şi săpun, ca tătarii noştri din Kazan, lucru despre care am mai vorbit, dar, pentru a-i lăsa fără arme, trebuie să le smulgem luptînd cu ei. Însă lupta nu înseamnă răzbunare, Levin poate fi liniştit în privinţa turcului.

Şi anul trecut Levin ar fi putut fi liniştit în privinţa turcului. Oare el nu-l cunoaşte pe omul rus, pe soldatul rus? Iată, se scrie că soldatul rus, chiar dacă-l străpunge cu baioneta, în luptă, pe monstrul de turc, a fost văzut împărţindu-şi cu turcul prizonier raţia lui soldăţească, dîndu-i de mîncare şi compătimindu-l. Şi, credeţi-mă, tînărul soldat ştia totul despre turc, ştia că, dacă s-ar fi nimerit să fie el prizonierul aceluiaşi turc, acesta i-ar fi tăiat capul şi i l-ar fi aşezat împreună cu alte capete într-o semilună, iar în mijlocul semilunii ar fi alcătuit, din alte părţi ale corpului, o stea obscenă. Toate acestea tînărul soldat le ştie şi, totuşi, îl hrăneşte pe turcul sleit de puteri în luptă şi luat prizonier: „E şi el un om, chiar dacă nu-i creştin“. Corespondentul unui ziar englezesc, văzînd astfel de cazuri, a zis: „Este o armată de gentlemeni“. Iar Levin ar fi putut să ştie mai bine decît alţii că avem într-adevăr o armată de gentlemeni. Cînd bulgarii din unele oraşe l-au întrebat pe Excelenţa Sa comandantul suprem ce să facă cu averile turcilor fugiţi, acesta le-a răspuns: „Averile să fie adunate şi păstrate pînă la întoarcerea lor, culegeţi recolta lor şi păstraţi-o, oprindu-vă o treime din ea ca răsplată pentru muncă“. Acestea sînt, de asemenea, cuvintele unui gentleman şi, repet, Levin ar putea fi liniştit în privinţa turcilor: unde vede el răzbunare, represalii? Pe deasupra, Levin, cunoscînd foarte bine societatea rusă, ar fi putut să-şi dea seama că turcul va fi salvat de falsul nostru europenism şi de sentimentalismul nostru ridicol, contrafăcut şi lipsit de nuanţe. Oare Levin n-a auzit despre doamnele de la noi, care le aruncă flori turcilor

prizonieri transportaţi cu trenul, le aduc tutun scump şi bomboane? S-a scris despre un turc care, după ce trenul s-a repus în mişcare, a horcăit zgomotos şi a scuipat energic chiar în grupul de doamne rusoaice şi filantroape care-şi fluturau batistele în urma trenului. Desigur, e greu să fii întru totul de acord cu părerea acestui turc insensibil, iar Levin poate să-şi spună că, din partea doamnelor ce-i alintă pe turci, nu-i vorba decît de sentimentalism isteric şi fals europenism liberal: „Iată, chipurile, cît sîntem de umane, cît sîntem de evoluate la nivel european şi ce bine ne pricepem s-o demonstrăm!“. Dar, cu toate acestea, oare nu există şi la Levin aceeaşi liniaritate, tentaţia sentimentală de-a o face pe europeanul? Turcii sînt ucişi în război, în luptă dreaptă, dar asta nu înseamnă că ne *răzbunăm* pe ei, ci o facem *pentru că altfel* nu le putem smulge din mînă arma odioasă. Aşa a fost şi anul trecut. Iar dacă nu le smulgem arma şi, ca să nu-i ucidem, renunţăm şi plecăm, ei vor începe imediat să le taie femeilor sînii şi să le scoată ochii pruncilor. Ce să facem? Să-i lăsăm să scoată ochii şi în continuare, numai ca să nu omorîm vreun turc? Păi, asta-i o pervertire a conceptelor, este sentimentalismul cel mai obtuz şi mai grosier, este o liniaritate paroxistică, este o pervertire completă a firii. Pe deasupra, soldatul nevoit să-l ucidă pe turc îşi aduce propria viaţă ca jertfă, ba mai suportă şi chinuri, şi cazne. Oare numai din răzbunare, numai pentru omor s-a ridicat poporul rus? Şi unde s-a mai pomenit ca ajutorul dat celor ucişi şi făcuţi una cu pămîntul în regiuni întregi, femeilor siluite şi copiilor, cărora nimeni pe lume nu le mai ia apărarea, să fie considerat drept ceva grosolan, ridicol, aproape imoral, drept sete de răzbunare şi de sînge? Şi cîtă lipsă de simţire alături de sentimentalism! Căci Levin însuşi are un copil, un băieţel, pe care îl iubeşte, iar în casa lor îmbăierea copilului este aproape un eveniment; cum să nu-i plîngă sufletul

atunci cînd aude şi citeşte despre schingiuirile în masă, despre copiii cu capul crăpat, care se tîrăsc lîngă mamele lor siluite, ucise, cu sînii tăiaţi? Aşa s-a întîmplat într-o biserică bulgărească, dintr-un oraş devastat, unde au fost găsite două sute de asemenea cadavre. Levin citeşte toate acestea şi cade pe gînduri:

— Kitty e veselă şi azi a mîncat cu poftă, băieţelul a fost spălat în băiţă şi a început să mă recunoască: ce-mi pasă mie de ceea ce se întîmplă dincolo, în cealaltă emisferă? *Nu există şi nici nu poate exista un sentiment spontan cît priveşte prigonirea slavilor*, tocmai fiindcă eu nu simt *nimic*.

Astfel să-şi fi terminat Levin epopeea? Oare pe el vrea autorul să ni-l prezinte ca model de om drept şi cinstit? Persoane ca autorul *Annei Karenina* sînt dascălii societăţii, dascălii noştri, iar noi nu sîntem decît învăţăceii lor. Şi ce ne învaţă ei?

136 *Ambiţie refulată (fr.).

137 *Fonvizin*, Denis Ivanovici (1745-1792), dramaturg rus.

138 *Copil teribil (fr.).

139 *Tot ce nu este permis în mod expres este interzis (fr.).

140 Trimitere la egumenul rus Daniil (? -112) şi la cartea despre călătoria întreprinsă de el la Ţarigrad şi în Palestina, cunoscută sub mai multe titluri: *Viaţa şi călătoria lui Daniil, egumen al pămîntului rusesc; Călătorul Daniil-egumenul; Rătăcitorul* etc. ; *Balduin I* a fost rege al Ierusalimului între 1100 şi 1118.

141 Este vorba de Războiul Crimeii (1853-1856), încheiat cu asediul Sevastopolului.

Septembrie
Capitolul I

I. Păguboşi şi ghinionişti

E greu să-ţi imaginezi oameni mai păguboşi decît republicanii francezi şi republica lor franceză. Iată, în curînd se împlinesc o sută de ani de cînd a apărut pentru prima oară pe lume această instituţie, şi de atunci, de fiecare dată (acum e a treia oară) cînd nişte uzurpatori abili au confiscat republica în folosul lor[142], nimeni, cu excepţia cîtorva indivizi, nu s-a ridicat s-o apere în mod serios. Nu a existat niciodată o susţinere puternică din partea întregului popor. În plus, şi în perioadele cînd i-a fost dat să existe, rari au fost aceia care au considerat-o drept ceva definitiv, netrecător. Totuşi, nu există oameni mai convinşi de simpatia propriei lor ţări decît republicanii francezi.

De altfel, la primele două tentative de a se crea o republică în Franţa, în secolul trecut şi în anul 1848, au putut totuşi să existe, mai ales la început, cîteva motive pentru ca republicanii de atunci să mizeze pe simpatia ţării. Dar republicanii de acum, republicanii de azi, chiar cei care în cel mai scurt timp urmează să fie confiscaţi împreună cu republica lor, în profitul cuiva, se pare că nu mai pot spera deloc într-un viitor sigur, chiar şi în cazul unei anumite simpatii a ţării faţă de ei (foarte nesigură, de altfel, căci existenţa lor nu este decît una negativă, ca în proverbul: dacă n-ai papuci, sînt bune şi opincile). Totuşi, înaintea căderii lor aproape inevitabile, ei sînt convinşi de victoria deplină[143]. Şi, cu toate acestea, ce oameni nefericiţi au fost aceştia şi ce nefericită a fost această a treia republică ce, chiar dacă s-a bucurat de recunoaşterea răposatului Thiers[144], n-a reprezentat altceva decît nişte opinci în loc de papuci! Să ne amintim numai cum a venit pe lume această a treia

republică. Timp de aproape douăzeci de ani aceşti republicani au aşteptat clipa „glorioasă“ cînd va cădea uzurpatorul şi ei vor fi din nou „chemaţi“ de ţară. Şi ce s-a întîmplat: punînd mîna pe putere după Sedan, aceşti ghinionişti au fost nevoiţi să se împovăreze cu un război cumplit, pe care nu l-au dorit, dar care le-a fost adus plocon de acelaşi uzurpator plecat să-şi fumeze ţigările în magnificul castel Wilhelmshöhe[145]. Şi dacă acest uzurpator perfid, plimbîndu-se pe aleile grădinilor din castelul german, le purta pică pentru că l-au înlăturat de la putere, probabil că va fi şi rîs în sinea lui, din cînd în cînd, cu un zîmbet răutăcios, la gîndul că s-a răzbunat pe ei, punînd propria lui vină pe umerii lor firavi. Pentru că, orice s-ar spune, mai tîrziu Franţa i-a acuzat mai curînd pe ei decît pe el, în orice caz mai mult pe ei decît pe el, pentru continuarea unui război disperat, pentru că nu au reuşit să încheie pacea imediat ce au ajuns la putere, pentru că au cedat două provincii mari şi trei miliarde[146], au dus ţara de rîpă, nu au ştiut să lupte, au luat hotărîri pripite, dezordonate şi necontrolate, acuzaţii ce i se aduc şi în prezent fostului dictator de atunci, Gambetta, care, de altfel, nu a greşit cu nimic şi, dimpotrivă, a făcut tot ce era posibil în cumplitele circumstanţe de atunci[147]. Într-un cuvînt, acuzaţia de nepricepere şi de ruinare a ţării, adusă republicanilor, s-a menţinut şi se menţine şi azi deosebit de serios şi de ferm. Chiar dacă toată lumea înţelege că dezastrul s-a produs în primul rînd din vina lui Napoleon, se întreabă, totuşi, „de ce ei nu s-au priceput să îndrepte lucrurile, dacă tot s-au apucat de ele? Mai mult: au înrăutăţit şi mai mult situaţia, cum nici nu se poate imagina!“. Iată care este acuzaţia! Ba pe deasupra, pe lîngă această acuzaţie, s-a abătut asupra lor chiar şi dispreţul pentru felul cum, ca nişte caraghioşi, au nimerit de la bun început ca nuca în perete, imediat ce au pus mîna pe putere. Şi totuşi, ce altceva ar fi putut

face? Să nu fi acceptat acest război, să fi încheiat pacea imediat după ce au ajuns la putere ca urmare a dezastrului de la Sedan ar fi fost absolut imposibil: germanii ar fi pretins şi atunci teritorii şi bani şi ce s-ar fi ales din republicani dacă ar fi încheiat pacea în asemenea condiţii? Ar fi fost acuzaţi pe faţă de laşitate, de dezonorarea ţării şi de faptul că, „încă mai avînd o armată“, nu s-au opus şi au capitulat în mod ruşinos. Frumos stigmat ar fi fost acesta pe noua lor republică! Or, întrucît pentru ei republica şi reinstaurarea acesteia în Franţa erau mult mai importante decît salvarea ţării, erau totul, au fost nevoiţi să lupte, presimţind aproape cu siguranţă că, la sfîrşitul războiului, vor fi şi mai dezonoraţi. Deci, aveau dezonoarea în perspectivă, din urmă îi pîndea o altă dezonoare, aşa că s-au văzut puşi nu doar într-o situaţie ghinionistă, tragică, dar şi întru cîtva grotescă, deoarece cu totul altfel îşi imaginau ei că vor ajunge să guverneze după înlăturarea „tiranului“!

Acest aspect ridicol era agravat şi de faptul că ei s-au instalat, totuşi, la guvernare cu inima uşoară, în pofida a tot şi a toate, adică durîndu-i sufletul pentru Franţa; o, printre ei există oameni cu sentimente sublime şi chiar adevăraţi slujitori ai patriei, în cazul în care aceasta se va numi republică. Poate că vor fi existînd şi unul sau doi gata să pună pînă şi republica pe locul al doilea, numai să fie Franţa fericită (cu toate că e puţin probabil, de altfel, să existe mai mulţi de unul sau doi). Dar problema e că, totuşi, de îndată ce-au ajuns la pace cu germanii şi s-au instalat cu gîndul să guverneze ţara în linişte, şi-au închipuit că şi-au asigurat cel puţin dragostea ireversibilă a ţării. Iată ce a fost ridicol! Fiecare republican francez, pînă la cel din urmă, nutreşte convingerea fatală şi pernicioasă că este suficient cuvîntul „republică“ şi că o ţară, odată numită republică, devine pe loc fericită pentru totdeauna. Toate eşecurile republicii ei le pun întotdeauna pe seama împrejurărilor

exterioare perturbatoare, pe seama uzurpatorilor, a oamenilor răi şi nu s-au gîndit măcar o dată la incredibila fragilitate a rădăcinilor ce fixează republica în pămîntul Franţei, rădăcini care, în decurs de o sută de ani încheiaţi, nu s-au putut consolida pentru a pătrunde mai adînc în sol. Pe deasupra, niciodată în decurs de şase ani, republicanii nu s-au gîndit că postura ridicolă, moştenită de la Napoleon al III-lea, continuă şi azi şi că, dacă o primă perioadă ghinionistă a trecut, se apropie alta, care, asemenea celei vechi, îi va pune neapărat în postura *cea mai* ridicolă, care va face imposibilă menţinerea lor la putere în Franţa, iar această eventualitate ţine deja de viitorul cel mai apropiat. Acest aspect ridicol ce se profilează în Franţa constă în faptul că, pentru a doua oară, ca şi pentru prima dată, republicanii îşi vor îndeplini înalta îndatorire faţă de patrie, făcîndu-i *în mod conştient* deservicii, iar pe deasupra, ca şi mai înainte, este cu totul inevitabil să nu se lovească de aceeaşi dificultate ca şi în 1871 şi – culmea ironiei! – moştenirea lor nefastă va proveni tot de la Napoleon al III-lea, pe care republicanii îl urăsc atît de mult şi căruia îi blestemă memoria. Într-adevăr: cine este astăzi partizanul cel mai fervent al republicii franceze, care este omul care manifestă cea mai mare simpatie din lume pentru acest regim? Fără îndoială, prinţul Bismarck. Atîta timp cît în Franţa există republica, un război „de revanşă“ este imposibil. Cine să-şi imagineze că republicanii ar lua hotărîrea de a declara un nou război germanilor! Prinţul Bismarck înţelege acest lucru. Rănile se vor vindeca, şocurile vor fi uitate, îşi vor face apariţia forţe proaspete, sănătatea se va îmbunătăţi, vor fi găsite mijloace financiare, se va crea o armată... Se poate crede că ţara care a deţinut atîta timp hegemonia politică între celelalte naţiuni nu va dori să-şi recapete rolul, poziţia de altădată în Europa? Poate că acest moment nu mai este departe, surplusul de forţe din interior trebuie

neapărat s-o împingă să iasă de sub tutela lui Bismarck şi să-şi recapete întreaga *independenţă* de odinioară (astăzi Franţa încă nu poate fi numită independentă). Şi iată că întreaga Franţă, de la primul pas, s-ar lovi cu fruntea de republica ei. Repet: vă puteţi imagina că republicanii actuali ar îndrăzni o grosolănie la adresa prinţului Bismarck, mergînd pînă la a risca un război cu el? În primul rînd, cine i-ar urma, chiar dacă Franţa însăşi şi-ar dori războiul? În al doilea rînd, se pune în mod inevitabil întrebarea: dacă germanii i-ar zdrobi din nou? Atunci ar fi sfîrşitul republicii în Franţa, sfîrşitul definitiv, pentru că Franţa tot pe ei îi va acuza de eşec şi îi va alunga pentru totdeauna, uitînd că ea însăşi şi-a dorit „revanşa“ şi recăpătarea poziţiei prioritare de odinioară… Iar dacă republicanii vor ajunge să se consolideze, dacă nu vor pleca urechea la noile voci şi strigăte, dacă nu vor declara războiul, asta ar însemna să meargă împotriva aspiraţiei ţării şi atunci ţara iarăşi îi va da deoparte şi s-ar oferi primului conducător abil, care şi-ar face apariţia. Într-un cuvînt, Sedanul a rămas în urmă şi tot Sedanul aşteaptă dinainte! Totuşi, ei nici nu au început, probabil, să se gîndească la acest lucru, în ciuda faptului că primul impuls al ţării este, poate, foarte aproape. Niciodată nu s-au gîndit nici că, în esenţă, ei nu sînt mai mult decît „protejaţii“ prinţului Bismarck, că Franţa, pe an ce trece, trebuie să înţeleagă acest lucru din ce în ce mai bine şi că, tocmai pe măsura restabilirii şi sporirii forţelor, i-a dispreţuit, mai întîi în secret şi destul de vag, apoi însă din ce în ce mai evident, ajungînd să-şi dea dispreţul pe faţă, nemaidorind să-l tăinuiască.

Dar republicanii nu acceptă ideea că s-ar afla într-o postură ridicolă. Ei sînt oameni patetici. Dimpotrivă, tocmai acum s-au înviorat, după ce MacMahon, preşedintele „republicii“, i-a alungat şi a închis camera pînă la noile alegeri din noiembrie[148]. Acum sînt „persecutaţi“ şi de aceea se

simt aureolaţi şi aşteaptă ca Franţa întreagă să înceapă să cînte *Marseillaise* şi să strige: „*On assassine nos frères*“ (Îi ucid pe fraţii noştri!), bine-cunoscutul strigăt al tuturor revoluţiilor franceze de stradă de altădată, după care, de obicei, mulţimile se apucau să ridice baricade. În orice caz, ei aşteaptă „legalitatea“, adică se aşteaptă că ţara, urîndu-l pe mareşalul MacMahon, care dă toate semnele că va deveni un nou uzurpator, va realege în cameră tot fosta majoritate republicană, cărora li se vor mai adăuga şi alţi deputaţi republicani, şi atunci parlamentul nou ales îi va opune mareşalului un *veto* sever, încît acesta, speriat de legalitate, îşi va pune coada între picioare şi va dispărea[149]. Sînt foarte convinşi de forţa acestei „legalităţi“[150], şi asta nu din cauză că ar fi lipsiţi de inteligenţă, ci pentru că aceşti inşi de treabă prea sînt oameni de partid, au bătut prea mult apa în piuă şi au stat pe loc. Prea mult timp au suferit pentru iubita lor republică şi de aceea sînt convinşi de faptul că îşi vor lua revanşa. Lucru de mirare, şi la noi în Rusia multe gazete cred în triumful lor şi în inevitabila victorie a „legalităţii“ lor. Dar prin ce va fi garantată această legalitate, dacă MacMahon nu va binevoi să i se subordoneze, aşa cum, de altfel, a şi anunţat ţara în uimitorul său manifest[151]? Prin nemulţumirea, prin mînia ţării? Dar mareşalul îşi va găsi imediat numeroşi adepţi tot în ţară, cum s-a întîmplat întotdeauna în cazuri similare în Franţa. Ce-i de făcut în acest caz? Să se ridice baricade? Dar cu armele şi cu artileria de astăzi baricadele de altădată sînt imposibile. Iar Franţa nici nu va vrea să le ridice, chiar dacă şi-ar dori cu adevărat republica. Obosită şi epuizată după un secol de dezordine politică, ea va reflecta, în modul cel mai prozaic, va descoperi unde este puterea şi se va supune puterii. Acum puterea este în *legiuni*, iar ţara presimte acest lucru. Toată problema este deci de partea cui sînt legiunile.

II. Un caracter curios

Despre legiuni ca nouă putere ce urmează să-şi ocupe locul în cadrul civilizaţiei europene am scris deja în jurnalul din mai-iunie, adică cu mult timp înainte de manifestul mareşalului-preşedinte, şi iată că lucrurile s-au întîmplat exact aşa cum mi s-a părut mie atunci. În acest manifest, care a stîrnit mirarea tuturor, mareşalul, chiar dacă promite respectarea legalităţii, chiar dacă promite pacea etc., declară imediat, pe loc, deschis că, dacă ţara nu va fi de acord cu părerea lui şi, la alegerile care urmează, îi va trimite aceeaşi majoritate republicană, atunci el, la rîndul lui, va fi nevoit să nu fie de acord cu părerea ţării şi să nu se supună sufragiului ei. Această faptă uimitoare a mareşalului trebuie să fie motivată de ceva. El n-ar fi putut să vorbească în asemenea termeni şi pe un asemenea ton cu ţara (Franţa nu e un sat oarecare), dacă nu ar fi fost ferm convins că există o forţă care să-i asigure succesul. Şi de aceea acum este clar că toată speranţa lui este armata, în care şi-a pus toată încrederea. Şi într-adevăr, în timpul călătoriilor de peste vară ale mareşalului, el a fost întîmpinat destul de ambiguu în multe, mult prea multe localităţi şi provincii, dar armata şi flota i-au demonstrat pretutindeni loialitate deplină şi l-au salutat pe mareşal cu strigăte de simpatie. Indiscutabil, nu ne putem îndoi de sentimentele bune şi, ca să zicem aşa, inocente ale mareşalului. Chiar dacă nu a procedat conform uzanţelor, declarînd din capul locului că nu va asculta de părerea legitimă a ţării dacă aceasta nu-i va da lui ascultare, asta s-a întîmplat, desigur, pentru că el doreşte, în felul său, să-i aducă ţării bunăstarea şi e convins că o poate aduce. Deci, nu de calităţile morale ale mareşalului trebuie să ne îndoim, ci de altele… Într-adevăr, se pare că mareşalul este unul dintre acele caractere care nu pot să nu se afle sub tutela cuiva şi, din acest punct de vedere,

personajul prezintă cîteva particularităţi remarcabile. De pildă, apare o întrebare: pentru cine lucrează el acum? Pentru cine se străduieşte atît de mult şi pentru cine riscă? Nu există nici un dubiu că se află cu totul sub tutelă, iar eu sînt convins (de fapt, este totuşi părerea mea personală) că, în toată Europa, el este singurul om absolut convins pînă în ziua de astăzi că nu se află sub tutela nimănui şi că acţionează după capul lui. Probabil că oamenii abili care au pus stăpînire îi întreţin deocamdată această convingere şi îi ţin isonul din răsputeri, îndrumîndu-l pe direcţia care le convine, pe un drum fără întoarcere. Toate acestea se întîmplă, desigur, pentru că ei cunosc foarte bine particularităţile unor astfel de firi şi ale amorului propriu pe care acestea îl au. Dar oameni atît de abili pot fi găsiţi numai într-un partid, e drept, în cel mai mare şi mai puternic, în cel clerical. Toate celelalte partide politice din Franţa nu se disting prin abilitate. Într-adevăr, se pune întrebarea: dacă mareşalul este sub tutelă, atunci sub a cui? Acum este foarte clar că bonapartiştii au început să se agite foarte tare, că au prezentat o mulţime de candidaţi, că însuşi mareşalul este protectorul acestor candidaţi, că sînt convinşi de victoria din alegeri, sînt siguri şi de atitudinea armatei, că prinţul imperial s-a şi mutat pe continent, se vorbea chiar că ar urma să plece la Paris[152]. Dar să credem că într-adevăr mareşalul MacMahon, preşedintele „republicii“, este atît de sigur pe sine şi îşi ia o asemenea povară de griji şi pericole numai pentru a-l întrona pe prinţul imperial? Mi se pare (şi din nou aceasta este părerea mea personală), mi se pare că nu. Doar dacă există acolo nişte combinaţii cu totul deosebite; de pildă, acum aproximativ o lună s-a răspîndit prin gazete vestea că prinţul imperial ar fi logodit cu fiica mareşalului etc. Dar dacă nu există asemenea combinaţii speciale, secrete, dacă nu există încă înţelegeri şi acorduri speciale, atunci mi

se pare că mareşalul este mai curînd înclinat să fericească ţara în folosul *său* decît în folosul altcuiva; şi dacă îi sprijină pe candidaţii bonapartişti, atunci este convins că aceştia sînt totuşi cei mai siguri şi că-i va conduce pe toţi după bunul său plac. Dumnezeu ştie ce gînduri puteau să răsară într-o astfel de minte. Nu degeaba un episcop, în discursul de bun-venit adresat mareşalului, i-a adus la cunoştinţă concluzia că, pe linie feminină, MacMahon descinde din Carol cel Mare[153]. Într-un cuvînt, cei cîţiva ani de preşedinţie poate că i-au strecurat într-adevăr în suflet unele impresii stimulatoare şi fantastice. Pe deasupra, e şi militar. De altfel, toate aceste gînduri nu sînt decît încercări menite să desluşească un caracter misterios. Însă deocamdată adevărul e că mareşalul se află în mîinile clericalilor şi că aceştia îl dirijează, chiar dacă el, fără îndoială, crede că ţine cîrma şi îi are la mînă şi că nu depinde de ei. Dar ei, desigur, nu mai sînt în mîna lui, iar acum soarta Franţei pare să depindă decisiv de ei *şi numai de ei*. Nu există nici un dubiu că încă mai continuă cumplita intrigă subterană şi, chiar dacă întreaga Europă a ştiut de mult, de la bun început, că în cadrul mişcării occidentale actuale clericalii deţin un rol important, se pare că aceştia ascund pînă în momentul de faţă şi au reuşit să ascundă care *sînt proporţiile şi care este forţa acestui rol*, că deocamdată recurg la diferite manevre şi se ascund în spatele altora, de pildă în spatele mareşalului, în spatele bonapartiştilor, şi aşa vor sta lucrurile pînă îşi vor atinge scopul propus. De fapt, lor le este indiferent dacă reuşeşte mareşalul sau prinţul din familia imperială. Nu au simpatii personale şi nu trebuie să aibă. Pentru ei există o singură misiune: Franţa să-şi scoată cît mai repede sabia şi să se năpustească asupra Germaniei. Şi tocmai pentru acest ţel i-au zdrobit pe republicanii incapabili să se ridice în apărarea Papei. Acum însă, tăcuţi şi abili, aşteaptă să vadă care dintre cei

doi are şanse mai mari. Dacă într-adevăr prinţul imperial le va oferi mai multe şanse să declare războiul, poate că se vor agăţa de el şi-l vor duce la Paris, fără să se mai gîndească la MacMahon[154]. Dar deocamdată se pare că încă îi mai ţin partea mareşalului. Apropo, se spune că nu demult, într-o discuţie, mareşalul a rostit cu voce tare: „Se spune despre mine că vreau să distrug instituţiile republicane şi, desigur, se uită că, acceptînd preşedinţia republicii, mi-am dat cuvîntul că le voi păstra". În ciuda tuturor acuzelor pe care i le aduc republicanii, aceste cuvinte pot confirma întru totul opinia privitoare la inocenţa morală a mareşalului. Prin urmare, militar cinstit fiind, îi este scumpă onoarea cuvîntului dat şi, desigur, nu şi-l va încălca. Dar dacă va menţine republica şi în acelaşi timp îi va alunga pe republicani, înseamnă că are de gînd să continue republica fără republicani. Rămîne să credem că acesta este într-adevăr programul său politic şi că s-au găsit persoane ce l-au încredinţat că aşa ceva este foarte posibil. Acest program, împreună cu teza „*J'y suis et j'y reste*" (aici stau şi nu plec), reprezintă, evident, ciclul tuturor convingerilor sale politice pînă în anul 1880, cînd expiră mandatul preşedinţiei sale şi, deci, şi al cuvîntului dat. Şi atunci va începe ceva de vis: „Ţara recunoscătoare, văzînd că renunţă la preşedinţie, îi va propune, pentru a o salva de demagogi, un post nou, fie şi pe cel al lui Carol cel Mare, şi atunci toate vor merge din nou ca pe roate". Este de la sine înţeles că oamenii abili care îl dirijează, în cazul în care el va dori cu adevărat să-şi respecte cuvîntul dat şi va menţine instituţiile republicane, îl vor înlocui imediat cu Bonaparte, dacă republica menţinută, chiar şi fără republicani, i-ar deranja în realizarea planurilor ulterioare. În acest sens, se pare că ei l-au convins, pentru orice eventualitate, să susţină candidaturile bonapartiste, încredinţîndu-l că aşa-i bine pentru el. În orice caz, el continuă să se afle

sub o tutelă atît de severă, încît nu va reuşi să se descotorosească de ea. Într-un cuvînt, lumea se poate aştepta la evenimente mari, absolut inedite, se presimte apariţia legiunilor, o puternică mişcare catolică. Se scrie că starea sănătăţii Papei este „satisfăcătoare“. Dar n-ar fi deloc bine ca moartea Papei să coincidă cu alegerile din Franţa sau să survină la scurt timp după acestea. Atunci problema orientală ar putea deveni subit una general europeană.

III. Aşa-i şi nu-i aşa. O trimitere la lucruri pe care le-am scris încă de acum trei luni

Am expus acest gînd al meu destul de detaliat în *Jurnalul* din mai-iunie, dar pasajul esenţial din acest articol al meu, adică faptul că pentru evenimentele prezente şi viitoare din întreaga Europă cheia *se găseşte într-un complot catolic* şi în mişcarea viitoare, inevitabilă, de proporţii a catolicismului, care coincide cu foarte probabila moarte a Papei şi cu alegerea unui nou papă, acest pasaj esenţial din articolul meu se pare că nu a fost remarcat de nimeni, iar articolul a trecut neobservat (în presă).

Acum însă îmi susţin şi mai ferm părerea şi sînt şi mai convins de ea decît acum două luni. De atunci încoace s-au produs atîtea evenimente care mi-au confirmat părerea, încît nu mai pot să mă îndoiesc de justeţea ei. De atunci şi gazetele, ale noastre şi cele străine, au început să vorbească parcă pe marginea aceleiaşi teme, dar parcă tot nu se hotărăsc să formuleze concluzia: iată ce scria nu demult *Moskovskie vedomosti* într-un editorial excelent (*Moskovskie vedomosti,* nr. 235). Se citează, de altfel, părerea corespondenţilor unor ziare englezeşti:

„Corespondenţii ziarelor englezeşti se lansează în nişte explicaţii destul de făţişe. Cheia politicii

europene, conform explicaţiei lor, se află în mîinile Germaniei, iar Germania este dispusă să se ţină şi mai aproape de Rusia decît înainte, după nişte calcule destul de evidente. În primul rînd, la Berlin s-a înţeles că eşecurile strategiei ruse au înviorat şi au trezit Austria, care, după cum se crede, încă mai poartă oarecare pică Prusiei. Apoi, principalii duşmani ai Germaniei, Franţa şi catolicismul, şi ambele puteri îşi oferă întreaga simpatie Turciei. E drept că la începutul confuziilor din Răsărit, Franţa a cochetat întru cîtva cu Rusia, dar, dacă atunci a existat în ţară o oarecare simpatie faţă de noi, acum aceasta nu numai că s-a răcit, dar s-a orientat cu totul înspre turci. În ceea ce priveşte catolicismul militant, nu numai azi, dar de la bun început acesta a luat sub protecţia sa, în mod hotărît şi pătimaş, după cum ştie toată lumea, Turcia drept-credincioasă în locul Rusiei schismatice. Indecenţa clericalilor înveteraţi a ajuns pînă acolo, încît unul dintre ei a făcut remarce pline de suficientă blîndeţe faţă de Coran, astfel încît chiar şi ultramontanista gazetă *Germania* a găsit cu cale să tempereze asemenea excese cu observaţia că, deşi lumea trebuie să se bucure de victoriile turcilor asupra ruşilor odioşi, totuşi este penibil să se exprime pe faţă simpatii faţă de islam. Întrucît *le mot d'ordre*[155] al catolicismului coincide admirabil cu schimbarea opiniei publice din Franţa în folosul Turcilor şi întrucît Austria, de asemenea catolică, are interese de asemenea contrare celor ale Rusiei, atunci la Berlin există temeri fireşti faţă de posibilitatea unei atare ligi catolice şi antiruseşti, în care ar putea fi apoi atrase interesele ultramontaniste şi separatiste ale Germaniei de sud şi «chiar Anglia». Aşa ne lămuresc corespondenţii englezi, dar este un lucru indubitabil că Anglia joacă rolul principal în intrigi.

Aşadar, rămînem ca şi înainte singuri şi faţă-n faţă cu Turcia. “

Toate sînt minunate şi, totuşi, nu aceasta este adevărata explicaţie şi nici ultimul cuvînt, pe care, lucru de mirare, nimeni nu vrea să-l rostească, ba parcă încă nici nu-l presimte în toată deplinătatea. În acest articol, a început totuşi să se vorbească şi despre *catolicismul militant,* şi despre importanţa catolicismului în ochii lui Bismarck, şi despre influenţa lui actuală asupra Franţei şi, în cele din urmă, chiar despre *ligă*, despre faptul că la *Berlin există temeri fireşti faţă de posibilitatea unei atare ligi catolice şi antiruseşti, în care ar putea fi apoi atrase interesele ultramontaniste şi separatiste ale Germaniei de sud şi „chiar Anglia"*. Dar iată că tocmai despre ligă, despre *complotul* catolic am vorbit acum două luni şi ceva, înaintea începerii discuţiilor din prezent, dar atunci mi-am spus şi ultimul cuvînt, adică am susţinut că tocmai în acest complot stă întreaga problemă, de el depinde acum totul în Europa şi că pînă şi Războiul Oriental poate, în cel mai scurt timp, să se transforme într-unul care să cuprindă întreaga Europă, numai şi numai ca urmare a acestui complot de proporţii al muribundului catolicism roman. Totuşi, în aceste „păreri ale corespondenţilor" şi în întregul articol, excelent, din *Moskovskie vedomosti* tot parcă nu se doreşte să se accepte această idee, ba chiar, în loc de asta, se afirmă că „*Anglia, indubitabil, joacă rolul principal în intrigi*" şi că noi „rămînem ca şi înainte singuri şi faţă-n faţă cu Turcia". Dar oare aşa să fie? Oare chiar singuri? Oare, dimpotrivă, nu vom fi cumva nevoiţi ca, în viitorul cel mai apropiat, să ne trezim singuri nu în faţa Turciei, ci în faţa întregii Europe?

Într-adevăr, ce este acest „catolicism militant", care a început să fie observat şi recunoscut de către toţi în evenimentele de acum, de unde un asemenea militantism, chiar „pînă la patimă", cu care catolicismul a luat sub oblăduirea sa Turcia drept-credincioasă împotriva Rusiei schismatice? Oare toate acestea sînt numai din pricina faptului

că „Rusia este o ţară schismatică“? În momentul de faţă, catolicismul are atîtea griji de fiecare zi, încît nu mai are timp să se gîndească la vechile dispute liturgice. Şi, mai ales, de unde această „ligă catolică“, atît de temută la Berlin? Ei bine, despre aceste lucruri scriam acum două luni şi ceva, dorind să le explic. Iar concluzia mea a fost că această ligă, recunoscută acum şi de alţii, este un *complot* catolic ferm şi sever organizat în scopul înnoirii autorităţii laice a Romei, existent acum în întreaga Europă, că acest complot va avea o influenţă covîrşitoare asupra tuturor evenimentelor curente din Europa şi că s-ar putea ca şi cheia tuturor *intrigilor* contemporane să nu se afle nici acolo şi nici aici, nu numai în Anglia, ci tocmai în acest indubitabil complot catolic universal!

Catolicismul militant ia partea turcilor împotriva noastră, în mod cumplit „şi cu patimă“. Ba nici chiar în Anglia, nici chiar în Ungaria nu există în momentul de faţă oameni care să urască Rusia atît de cumplit ca aceşti clericali militanţi. La întrunirile de la Vatican, nu un simplu prelat, ci însuşi Papa a spus că se bucură „de victoriile turcilor“ şi i-a prezis Rusiei „un viitor îngrozitor“[156]. Acest bătrîn muribund, care, pe deasupra, mai este şi „capul creştinismului“, nu s-a sfiit să spună în faţa lumii că se bucură de fiecare dată cînd aude că ruşii au fost învinşi. Această ură pătimaşă va deveni de înţeles dacă se va recunoaşte că acum catolicismul roman „militează“ cu adevărat şi în fapt, adică cu *sabia,* poartă un război în Europa împotriva cumpliţilor şi fatalilor săi duşmani. Dar cine este în ziua de azi duşmanul cel mai teribil al catolicismului roman, adică al monarhiei laice a Papei? Fără îndoială, prinţul Bismarck. Însăşi Roma i-a fost luată Papei în acel moment de glorie al Germaniei şi al lui Bismarck, cînd Germania a zdrobit principalul apărător de atunci al papalităţii, Franţa, dîndu-i

astfel imediat mînă liberă regelui Italiei, care a ocupat de îndată Roma[157]. De atunci, toată grija catolicismului a fost să găsească un duşman şi un rival pentru Germania şi pentru prinţul Bismarck. În ce-l priveşte, prinţul Bismarck înţelege de mult situaţia, o înţelege cît se poate de bine şi în toată amploarea, este conştient că papalitatea romano-catolică nu este numai eternul duşman al Germaniei protestante, care timp de atîtea secole a protestat împotriva Romei şi a ideilor ei în toate formele, a protestat împotriva tuturor aliaţilor, protectorilor şi adepţilor acesteia, dar, pe deasupra, mai înţelege şi că tocmai *acum*, adică chiar în clipa cea mai importantă pentru Germania unificată, catolicismul este elementul cel mai nociv din toate cele ce-i împiedică unificarea, adică terminarea construcţiei la care atît de mult a trudit toată viaţa prinţul Bismarck. Şi pe lîngă faptul că la Berlin există temeri privitoare la „posibilitatea“ unei astfel de ligi catolice şi antiprusace, în care ar putea fi atrase apoi interesele ultramontaniste şi separatiste ale Germaniei de sud, la Berlin există temeri şi vechi previziuni că, mai devreme sau mai tîrziu, catolicismul va servi neapărat ca pretext pentru ridicarea ulterioară a Franţei împotriva Germaniei care a înjosit-o, a învins-o şi a ruinat-o şi că acest pretext va fi oferit mai degrabă şi în primul rînd de catolicismul roman şi, deci, cel mai mare pericol pentru Germania unificată se ascunde tocmai în catolicismul roman, şi nu în altă parte. Şi această previziune de la Berlin rezultă dintr-un raţionament care apare ca firesc şi necesar, conform căruia, în primul rînd, în lumea întreagă papalitatea nu mai are alt apărător decît iarăşi Franţa, că aceasta poate conta numai pe spadă, *numai dacă va reuşi să prindă această sabie din nou în mîna sa* şi, în al doilea rînd, că deocamdată catolicismul roman este un inamic ce nu este nici pe departe zdrobit, că este un inamic vechi de-o mie de ani, că duşmanul acesta e însetat de viaţă,

că vitalitatea lui este fenomenală, că mai are încă multe forţe şi că o idee istorică atît de grandioasă, cum este puterea laică a Papei, nu poate să se stingă nici o clipă. Într-un cuvînt, Berlinul a înţeles care-i este inamicul şi ce forţă posedă acesta. Berlinul nu-şi dispreţuieşte inamicii înainte de a lupta cu ei.

Dacă însă catolicismul vrea atît de mult să trăiască, şi trebuie să trăiască, şi dacă sabia care ar fi putut să-l apere nu este decît în mîinile Franţei, rezultă clar că Roma nu va lăsa să-i scape Franţa, mai ales dacă va avea răbdare pînă la momentul prielnic. Acest moment prielnic a sosit în primăvara aceasta, este războiul ruşilor cu turcii, problema orientală. Chiar aşa, care este cel mai important aliat al Germaniei? Rusia, fireşte. Acest lucru este foarte bine înţeles la Roma. Iată de ce Papa s-a bucurat atît de mult de „eşecurile“ ruşilor: înseamnă că aliatul cel mai important al celui mai vechi duşman al puterii papale este acum despărţit de aliatul său dintotdeauna, Germania, de un război, deci Germania este acum singură, aşa că a sosit chiar acel moment pe care catolicismul l-a aşteptat atît de mult: cînd oare, dacă nu acum, este mai comod de aprins vechea ură, pentru a împinge Franţa într-un război de revanşă cu Germania?

Pe deasupra, se apropie şi alte termene fatale pentru catolicism, care nu-i mai permit să întîrzie nici o clipă. Se apropie în mod inevitabil moartea Papei şi alegerea altuia, iar la Roma se ştie foarte bine că prinţul Bismarck îşi va folosi toată inteligenţa şi toate forţele pentru a-i da puterii papale cea din urmă şi cea mai teribilă lovitură, influenţînd cît îi stă în putinţă alegerea noului pontif, astfel încît, din stăpînitor şi suveran laic, să-l transforme într-un simplu patriarh, iar dacă este posibil, s-o facă chiar şi cu consimţămîntul lui şi astfel, divizînd catolicismul în două tabere adverse, să realizeze căderea acestuia şi distrugerea pentru totdeauna a tuturor proiectelor,

pretenţiilor şi speranţelor lui. Şi, de aceea, cum să nu se grăbească şi să nu ia toate măsurile împotriva lui Bismarck? Şi iată că, din nou, problema orientală apare la ţanc! O, de-acum i se pot găsi Franţei şi nişte aliaţi, pe care ea nu i-a putut găsi atîţia ani, acum se poate închega chiar o întreagă coaliţie. Europa n-are decît să se scalde în sînge, numai Papa să triumfe, ceea ce este totul pentru mărturisitorii lui Hristos de la Roma.

Şi iată că au început să acţioneze. Înainte de toate, fireşte, trebuiau să facă în aşa fel, încît Franţa să le ia partea. Cum? Au şi făcut-o. Acum toţi politicienii şi toată presa din Europa recunosc că, în luna mai, lovitura de stat din Franţa a fost organizată de clericali, dar, repet, tot nu vor să-i recunoască acestui fapt importanţa capitală pe care o are. Acum patru luni parcă şi-au zis cu toţii că clericalii au organizat lovitura de stat din Franţa numai pentru a cîştiga mai mult spaţiu de acţiune în această ţară, avantajele şi înlesnirile ştiute, lărgirea drepturilor. Totuşi, este imposibil să nu ne închipuim că lovitura de stat a fost pusă la cale cu alte scopuri decît cele mai radicale, adică nu pentru a se ajunge (date fiind revoltele iminente, după moartea Papei, în biserica catolică) la un război inevitabil şi cît se poate de rapid între Franţa şi Germania, da, chiar la război! Şi veţi vedea că, oricare va fi sfîrşitul, ei îşi vor atinge scopul, vor ajunge la război şi, dacă Franţa va învinge, Papa îşi va recîştiga puterea laică.

Au făcut un lucru deosebit de abil şi, mai cu seamă, şi-au ales momentul cînd parcă totul concura pentru succesul lor. Trebuiau să înceapă cu alungarea republicanilor care pentru nimic în lume nu l-ar fi susţinut pe Papă şi nu s-ar fi hotărît niciodată să intre într-un război cu Germania. I-au alungat. Pe deasupra, era necesar ca mareşalul MacMahon să fie obligat să facă o greşeală ireparabilă (chiar ireparabilă), pentru ca să-l împingă pe o cale fără întoarcere. Şi el a făcut

această greşeală: i-a alungat pe republicani şi a declarat întregii Franţe că aceştia nu se vor mai întoarce. Aşadar, a fost pusă o temelie solidă şi clericalii sînt deocamdată liniştiţi. Ei ştiu că, dacă Franţa va trimite în cameră o majoritate republicană, atunci mareşalul o va trimite înapoi. Gambetta a declarat că mareşalul va fi nevoit să se supună voinţei ţării sau să-şi dea demisia. După el, acelaşi lucru l-au hotărît toţi republicanii, uitînd însă că deviza mareşalului este *J'y suis et j'y reste* (aici sînt şi aici rămîn) şi chiar nu se va mişca de la locul său. Este evident că toată speranţa mareşalului este în loialitatea legiunilor. Însă de loialitatea legiunilor faţă de mareşal sau faţă de oricine vor să profite şi clericalii. Este suficient să se încheie lovitura de stat, că o vor întoarce ei cum ştiu. Cel mai probabil este că se va întîmpla astfel: ei vor sta în preajma uzurpatorului, ei îl vor dirija. Şi chiar dacă nu vor sta în preajma lui, treaba ar merge şi de la sine din moment ce drept scop şi-au pus înfăptuirea loviturii de stat: ei ştiu ce impresie colosală va avea asupra prinţului Bismarck *orice schimbare de stat în Franţa.* Încă în 1875 el a încercat să declare război Franţei, temîndu-se de faptul că aceasta prindea puteri pe zi ce trece. Republicanii pe care-i proteja n-ar fi îndrăznit să înceapă un război cu el sub nici un pretext şi, în linii mari, era liniştit pînă mai ieri, văzîndu-i la conducerea unui stat inamic, chiar dacă acesta devenea tot mai puternic. În schimb, orice nouă lovitură de stat din Franţa îl obligă în mod firesc să-şi facă o mulţime de griji. Şi încă în ce moment: cînd Germania a rămas fără aliatul său firesc, Rusia, cînd Austria (de asemenea un vechi rival al Germaniei), unde există atît de multe elemente catolice ostile Germaniei, a devenit deodată atît de conştientă de propria ei valoare şi cînd Anglia, de la începutul Războiului Oriental, aşteaptă şi caută, cu atîta nerăbdare şi iritare, un aliat în Europa! Ce s-ar întîmpla, se discută probabil, la Berlin, dacă

Franţa, avînd în frunte un nou guvern mişunînd de clericali, dirijat şi controlat de aceştia, ce s-ar întîmpla dacă Franţa îşi va da seama la un moment dat că, dacă tot trebuie să urmeze un război de revanşă, nu va găsi niciodată un moment mai prielnic pentru a-l începe şi nişte aliaţi atît de importanţi ca acum, care să o susţină! Şi dacă exact în momentul acela va muri şi Papa (lucru atît de posibil)? Dacă clericalii vor obliga noul guvern al Franţei să-i declare prinţului Bismarck că opiniile lui în legătură cu alegerea unui nou papă nu coincid cu părerea Franţei (şi acest lucru se va întîmpla neapărat, dacă republicanii vor fi alungaţi)? Ce s-ar întîmpla în cazul în care noul guvern francez îşi va da seama că, dacă reuşeşte (avînd în vedere posibilitatea de a-şi găsi aliaţi importanţi în Europa) să recucerească măcar una dintre provinciile care i-au fost luate în 1871, prin asta îşi va întări puterea şi influenţa în ţară pentru cel puţin douăzeci de ani? Ei bine, cum să nu-ţi faci griji!

Dar cel mai important e că aici mai apare un mic amănunt: germanul e înfumurat, arogant şi mîndru, germanul nu va tolera nesupunerea. Pînă acum Franţa a fost docilă şi a acceptat tutela deplină a Germaniei, dînd socoteală la cererea acesteia pentru aproape fiecare mişcare pe care o făcea, fiind nevoită să dea explicaţii şi să prezinte scuze pentru fiecare divizie adăugată armatei, pentru fiecare baterie, şi deodată această Franţă îndrăzneşte să ridice capul! Aşa că clericalii pot miza cu curaj pe faptul că însuşi prinţul Bismarck va fi cel care va începe primul războiul. Doar a dorit să-l înceapă în 1875. Să nu înceapă războiul înseamnă să lase din mînă Franţa, de astă dată pentru totdeauna. E adevărat că în 1875 nu a fost ca acum, dar, dacă Austria va fi de partea Germaniei, atunci… Într-un cuvînt, la întîlnirea recentă a prim-miniştrilor Germaniei şi Austriei[158] nu s-a discutat, probabil, numai despre problema

orientală. Şi dacă azi există în lume un stat aflat în cea mai avantajoasă situaţie din punctul de vedere al politicii externe, acesta este Austria!

IV. La ce se gîndeşte acum Austria

Dar se va spune: în Austria sînt tulburări, jumătate din Austria nu doreşte ceea ce doreşte guvernul ei. În Ungaria au loc manifestaţii. Ungaria de-abia aşteaptă să lupte împotriva ruşilor, luînd partea turcilor. A fost chiar descoperit un complot anglo-maghiaro-polonez. Pe de altă parte, elementele slave din teritoriul ei, deşi sînt de partea guvernului în momentul de faţă, sînt privite cu neîncredere de către guvernul Austriei, poate chiar cu mai multă neîncredere decît cele maghiare. Iar dacă lucrurile stau aşa, se poate oare spune că Austria, în acest moment, se află în situaţia politică cea mai avantajoasă pe care o poate avea un stat european?

Da, acesta este adevărul. Este adevărat că şi în Austria catolicismul lucrează. Clericalii sînt clarvăzători, cum să nu înţeleagă importanţa actuală a acestei ţări, cum să piardă prilejul? Şi cu siguranţă nu vor pierde prilejul de a isca pe acest teritoriu catolic şi „foarte creştin" tot felul de tulburări sub cele mai neverosimile pretexte, aspecte şi forme. Iată, însă, încă ceva. Cine ştie, poate că autorităţile din Austria, deşi, desigur, se prefac că sînt foarte supărate pentru aceste tulburări, poate că în realitate nu-s prea supărate, ba poate chiar dimpotrivă, întreţin aceste tulburări *pentru orice eventualitate*, în sensul că acestea ar putea să le fie utile în viitorul apropiat… De altfel, e cît se poate de evident că Austria, chiar dacă se simte în situaţia politică cea mai fericită, totuşi, avînd în vedere evenimentele curente, nu s-a decis încă pentru o politică *de perspectivă* foarte bine definită şi deocamdată studiază doar terenul şi aşteaptă să vadă ce-o va sfătui *prudenţa* să facă. Şi chiar dacă s-a hotărît ceva, atunci numai o politică

proximă, şi asta în linii mari. În general, se află în cea mai senină stare de spirit, ia decizii fără grabă, tărăgănează, ştiind că este aşteptată de toată lumea şi că toţi au nevoie de ea, îşi ocheşte prada, pe care şi-o alege singură, şi se linge pe buze cu voluptate, presimţind deja foloasele, de-acum sigure.

La recentele întîlniri ale cancelarilor din ambele state germane poate că foarte multe probleme au fost atinse „în linii mari“. În tot cazul, guvernul austriac a declarat sus şi tare că în Orient nu se va întîmpla şi nu se va rezolva nimic care să nu fie în interesul Austriei, adică s-a enunţat o idee extrem de amplă. Astfel, chiar fără să fi pus mîna pe sabie, Austria este de-acum convinsă că va trage foloase mari de pe urma succeselor Rusiei, dacă vor exista astfel de succese, ba poate chiar şi mai mari în cazul în care aceste succese nu vor exista. Şi asta numai urmîndu-şi politica imediată! Dar în cea de perspectivă? Încă de pe acum, toţi au nevoie de ea, îi caută părerea, neutralitatea, îi fac promisiuni, poate chiar şi cadouri, numai pentru că ea stă pe loc şi spune: „Hm“. Dar nu este posibil ca această mare putere, care, desigur, îşi cunoaşte acum valoarea, să nu mizeze şi pe şansele politicii sale ulterioare, de perspectivă, pe care nimeni încă nu le cunoaşte, cu toate întîlnirile amicale dintre cei doi cancelari. De asta sînt convins. Sînt chiar convins că nimeni nu va cunoaşte această politică pînă în ultima clipă, cea fatală, ceea ce va fi în spiritul şi în tradiţia politicii dintotdeauna a Austriei. Şi poate că se uită acum flămîndă, cu lăcomie la Franţa, pîndeşte împlinirea destinului acesteia, aşteaptă fapte noi şi interesante şi, mai ales, procedează astfel aflîndu-se într-o totală mulţumire de sine. Dar este imposibil, totuşi, să nu fie îngrijorată: poate că foarte repede va fi nevoită să se decidă care-i este politica de perspectivă, politica definitivă, ceea ce, desigur, îi provoacă o emoţie plăcută, dar puternică. Căci înţelege, poate chiar cu mare subtilitate, că în condiţiile unei

lovituri de stat în Franţa (atît de apropiate şi atît de posibile), chiar în condiţiile instaurării oricărui guvern nou în Franţa (altul decît cel republican), şansele unei confruntări dintre Germania şi Franţa sînt *absolut inevitabile*, chiar în cazul în care noii conducători ai Franţei nu ar dori ei înşişi războiul, ci, dimpotrivă, s-ar strădui din răsputeri să menţină pacea dinainte. O, poate că Austria este ţara capabilă să înţeleagă mai bine decît oricare alta că există momente în viaţa unei naţiuni, cînd nu voinţa şi calculul sînt cele care o împing spre o anumită acţiune, ci însăşi soarta.

Acum îmi voi permite un vis fantastic (desigur, doar un vis). Îmi voi permite să-mi imaginez cum îşi gîndeşte Austria, în acest moment fierbinte şi confuz, politica de *viitor*, asupra căreia, desigur, nu s-a decis încă, întrucît datele nu s-au conturat deocamdată suficient de precis. Totuşi, Austria vede că cineva bate la uşă, că ţine morţiş să intre, chiar a apăsat pe clanţă, dar uşa încă nu s-a deschis. Şi nimeni nu ştie cine va intra. În Franţa este enigma, acolo se va şi elucida, iar Austria deocamdată stă şi se *gîndeşte*. Şi cum să nu stea pe gînduri? Dacă săbiile vor fi scoase din teacă, dacă Germania şi Franţa se vor încleşta într-o confruntare decisivă, ea de partea cui, alături de cine va fi? Iată întrebarea cea mai *de perspectivă* pe care trebuie să şi-o pună, la care, poate chiar foarte repede, va fi nevoită să răspundă!

Cum să nu-şi cunoască acum valoarea? Va învinge cel sprijinit de sabia ei. Nimeni nu ştie ce s-a discutat la întîlnirea cancelarilor din cele două imperii germane, dar trebuie să se fi făcut nişte aluzii. Cum să nu fie aluzii? Poate că s-au spus şi *s-au propus* lucruri mai clare decît nişte simple aluzii. Pe scurt, i s-au promis o mulţime de cadouri şi atenţii, şi acesta este un lucru neîndoielnic, astfel încît ea este pe deplin convinsă că, dacă, în cazul unui război cu Franţa, va rămîne în coaliţie cu Germania, pentru asta va primi… *mult*. Şi asta

numai pentru *neutralitate*, pentru simplul fapt că va sta cuminte vreo jumătate de an, în aşteptarea unei recompense pentru buna sa purtare. Iată ce-i mai plăcut! Pentru că nici un cancelar nu va obţine, cred eu, implicarea ei activă împotriva Franţei, Austria nu va comite nicidecum o astfel de greşeală. Nu va merge să-i dea Franţei lovitura de graţie ci, poate, în ultima clipă, îi va lua apărarea prin reprezentanţa sa diplomatică, asigurîndu-şi astfel încă o recompensă. Doar nu poate să rămînă *cu totul fără Franţa* în îmbrăţişarea prietenească a unui gigant, cum ar putea deveni Germania după încă o victorie asupra Franţei. Gigantul ar putea s-o îmbrăţişeze atît de tare, s-o strîngă, fireşte, întîmplător, atît de tare, încît ar strivi-o ca pe o muscă. Şi atunci celălalt gigant, cel din Răsărit, din dreapta ei, se va ridica pînă la urmă din patul său secular…

„O purtare frumoasă este un lucru bun, îşi spune, poate, Austria, dar…“ Într-un cuvînt, e imposibil să nu-i treacă prin minte şi un alt vis, de altfel, poate cel mai fantastic:

„Lovitura de stat din Franţa poate să înceapă chiar în această toamnă şi să se termine curînd, foarte curînd. Dacă republica se prăbuşeşte sau rămîne într-o formă nominală şi penibilă, atunci poate imediat, în timpul iernii, vor avea loc neînţelegeri cu Germania. Clericalii vor avea grijă de asta, mai ales că Papa va muri probabil între timp, iar alegerea altui Papă va oferi neîntîrziat un pretext de neînţelegeri şi ciocniri. Dar chiar dacă Papa nu moare, posibilitatea unor neînţelegeri şi ciocniri rămîne intactă. Şi dacă Germania se hotărăşte, spre primăvară va începe războiul. La celălalt capăt al Europei, campania de iarnă împotriva Turciei este, de asemenea, inevitabilă, astfel încît aliatul Germaniei va fi încă ocupat în primăvară. Astfel, dacă se declanşează un război de revanşă, Franţa va găsi imediat doi aliaţi: Anglia şi Turcia.

Prin urmare, Germania rămîne singură… cu Italia, adică aproape singură. O, desigur, Germania este arogantă şi puternică. Dar şi Franţa a reuşit să se întremeze, are o armată de un milion de oameni, iar Anglia înseamnă totuşi un sprijin: oraşele germane de coastă vor trebui apărate de flota ei, deci vor trebui lăsate acolo trupe, artilerie, armament, provizii. Astfel, Germania va fi cît de cît slăbită. „Într-un cuvînt, Franţa are destule şanse să lupte cu succes şi fără mine, se gîndeşte Austria, cel puţin de două ori mai multe decît a avut în 1870, întrucît acum Franţa nu va mai face greşelile de atunci. Apoi, dacă Franţa va fi sau nu zdrobită, eu oricum capăt ce mi se cuvine în Orient: în Orient nimic nu se va rezolva contrar intereselor Austriei. Acest lucru este deja hotărît şi parafat. Dar… ce s-ar întîmpla, dacă eu, în clipa cea mai hotărîtoare, păstrîndu-mi cu înţelepciune libertatea de a lua o hotărîre, mă voi alătura Franţei, scoţînd chiar şi sabia?“

Chiar aşa, ce s-ar întîmpla?

Austria se va trezi dintr-odată între trei duşmani: Italia, Germania şi Rusia. Dar Rusia va fi extrem de ocupată cu războiul ei şi nu va avea timp pentru ofensive, iar de Italia oricum nu prea trebuie să-i fie frică. Mai rămîne Germania, dar, chiar dacă aceasta va trimite trupe împotriva Austriei, slăbindu-şi astfel puterea, aceste trupe nu vor fi, desigur, prea numeroase, deoarece Germaniei îi vor fi necesare toate forţele pentru a lupta cu Franţa. Într-adevăr, ar fi de-ajuns ca Austria să se hotărască să intre într-o alianţă cu Franţa, ca Franţa să se repeadă ea prima asupra Germaniei, poate chiar dacă Germania nu ar dori să se bată. Franţa, Austria, Anglia şi Turcia împotriva Germaniei şi a Italiei ar fi o coaliţie teribilă. Succesul ar fi chiar foarte posibil. Iar în caz de succes, Austria ar putea să recupereze tot ce a pierdut la Sadova[159], ba chiar mai mult. În schimb, în Orient nu va pierde nicidecum cîştigurile şi tot ceea ce i s-a promis

deja. Şi, ceea ce este cel mai important, va cîştiga fără îndoială în ceea ce priveşte influenţa sa asupra Germaniei catolice. Dacă s-ar întîmpla ca Germania să fie învinsă sau nici măcar învinsă, ci să se întoarcă fără prea mari succese de pe urma războiului, unitatea Germaniei se va clătina dintr-odată foarte tare. În Germania catolică de sud vor apărea tendinţe separatiste, care, pe deasupra, vor fi susţinute din răsputeri de către clericali, şi Austria, fireşte, va profita de ele… chiar într-atît, încît vor apărea două Germanii, două imperii germane unificate, unul catolic şi unul protestant. Şi astfel, devenind mai puternică datorită înglobării elementului german, Austria ar putea să atenteze şi la „dualismul" său, să repună Ungaria în raporturile de odinioară, vechi şi respectuoase faţă de ea, iar pe urmă, fireşte, să dispună şi de destinul slavilor din imperiu, şi asta cumva pentru totdeauna. Pe scurt, avantajele ar putea fi nenumărate! Chiar şi în cazul în care, în sfîrşit, Germania ar rămîne învingătoare, căci este imposibil să zdrobească *decisiv*, ca la 1871, o coaliţie atît de puternică, ci, din contra, ar ieşi şi ea destul de şifonată. Deci, pacea poate fi încheiată fără consecinţe prea ameninţătoare. „Aşadar, cui să-i iau partea? Unde-i mai bine, cu cine-i mai avantajos?"

Dat fiind actualul mers al lucrurilor în Europa, este neîndoielnic că Austria îşi pune asemenea întrebări în sinea ei...

V. Cine bate la uşă? Cine va intra? Destinul implacabil

Cînd începeam acest capitol, încă nu existau acele fapte şi ştiri care acum au umplut deodată toată presa europeană, aşa că tot ceea ce scriam, încă prezumtiv, în acest capitol s-a confirmat azi într-un mod foarte exact. *Jurnalul* meu va apărea abia luna viitoare, pe 7 octombrie, iar acum nu e

decît 29 septembrie şi „profeţiile“ mele, ca să le zic aşa, pe care le-am riscat în acest capitol, ar putea părea fapte deja depăşite şi săvîrşite, după care să-mi fi copiat „profeţiile“. Dar îndrăznesc să le amintesc cititorilor *Jurnalului* numărul din vară, din mai-iunie. Aproape tot ce am scris în acel număr despre viitorul apropiat al Europei s-a şi confirmat *sau începe să se confirme.* Totuşi, am auzit încă de pe atunci opinii despre acel articol: era numit (e drept, de către persoane particulare) „nebunie frenetică“, exagerare fantastică. De forţa şi importanţa complotului clericalilor s-a rîs pur şi simplu, iar complotul nici nu a fost recunoscut. De altfel, încă de acum două săptămîni am auzit de la o persoană „competentă“ că moartea Papei şi alegerea unuia nou este un fleac şi va trece neobservată în Europa. Însă chiar şi acum se ştie ce importanţă îi acordă Bismarck şi despre ce a discutat el la Berlin cu Crispi[160]. În *Jurnalul* meu din mai-iunie am scris că geniul prinţului Bismarck a înţeles încă din războiul franco-prusac că duşmanul cel mai periculos al Germaniei recent unificate este catolicismul roman, care va servi întîi de toate ca pretext pentru marele război „de revanşă“ ce va şi cuprinde întreaga Europă. S-a spus că-i ceva ridicol etc. etc. Şi asta fiindcă am scris despre aceste lucruri atunci cînd încă nimeni, nici la noi, nici în presa europeană, nu se gîndea să-şi facă asemenea griji, cu tot Războiul Oriental care avea deja răsunet în lume şi-i nelinişte pe toţi. Toată lumea şi-a imaginat atunci că totul se va limita la Orient. De altfel, nici acum, poate, nimeni nu crede în *inevitabilitatea* unui război european în viitorul cel mai apropiat. Dimpotrivă, nu demult încă se ţinea cont în mod serios de părerea competentă a englezilor (discursul lui Northcote[161]) cum că pacea poate fi încheiată pînă la iarnă. Aşa că, probabil, n-ar trebui să consider capitolul de faţă depăşit dinainte: chiar dacă lucrurile s-au conturat, chiar dacă marea lor importanţă iese în

evidenţă, chiar dacă deasupra întregii Europe bîntuie de-acum ceva fatal, înfricoşător şi, ceea ce este cel mai important, ceva apropiat, totuşi, în pofida acestor fapte ce au prins contur, foarte mulţi vor găsi şi de această dată că explicaţiile pe care le dau eu acestor fapte sînt neadevărate şi ridicole, fantastice şi exagerate, pentru că toată lumea consideră că ceea ce se petrece acum este ceva mult mai neînsemnat şi mai mărunt decît în realitate. Curînd, de pildă, vor începe şi alegerile din Franţa, şi Franţa va retrimite în cameră aceeaşi majoritate republicană, lucru foarte posibil, şi iată, sînt aproape convins că toţi vor vocifera, susţinînd că totul se va termina cu bine, că cerul s-a înseninat, că nu există conflicte, MacMahon s-a supus, clericalii *neputincioşi* s-au dat la fund în mod ruşinos şi în Europa s-au instaurat iarăşi pacea şi „legalitatea“. Toate *scornelile* mele din acest capitol vor apărea din nou drept produsul unei imaginaţii care n-are ce face. Se va spune din nou că unor fapte, care, să zicem, au avut loc, le-am acordat o semnificaţie greşită şi, mai ales, o semnificaţie ce *nu li se acordă nicăieri.* Dar să mai aşteptăm şi alte evenimente şi vom vedea atunci care drum a fost mai exact şi mai adevărat. Împotriva uitării, voi încerca, în încheiere, să mai marchez o dată punctele şi reperele acestui drum care de-acum se deschide în faţa noastră şi pe care s-ar părea că ne e scris să păşim cu voie sau fără voie. Asta o fac pentru ţinere de minte, în vederea unei verificări ulterioare. De altfel, e un simplu rezumat concluziv al aceluiaşi capitol.

1) Drumul începe şi vine de la Roma, de la Vatican, unde un bătrîn muribund, capul mulţimii de iezuiţi aflaţi în preajma lui, l-a trasat de multă vreme. Cînd s-a dezlănţuit problema orientală, iezuiţii au înţeles că a sosit clipa cea mai propice. Pe drumul trasat ei s-au năpustit în Franţa, au înfăptuit acolo lovitura de stat şi au pus ţara în situaţia în care războiul ei cu Germania este acum

inevitabil, chiar dacă inamicul n-ar dori să-l înceapă. Toate acestea prinţul Bismarck le-a înţeles şi le-a prevăzut cu mult timp înainte. În tot cazul, se pare că el a fost singurul care, poate, cu vreo cîţiva ani înaintea momentului actual, a dibuit şi a înţeles care este principalul său duşman şi importanţa imensă a ultimei bătălii pentru existenţă, pe care, fără îndoială, în viitorul cel mai apropiat, o va da cu întreaga lume *catolicismul papal ce moare pentru totdeauna*.

2) Această confruntare fatală este pe sfîrşite în momentul de faţă, ultima bătălie se apropie cu o viteză teribilă. Franţa a fost aleasă şi destinată pentru această bătălie cumplită, şi bătălia va avea loc. Bătălia este inevitabilă, e adevărat. De altfel, mai există o mică şansă să fie amînată, dar pentru un răgaz foarte scurt. Dar, în orice caz, este *inevitabilă şi apropiată.*

3) De îndată ce va începe bătălia, ea va cuprinde întreaga Europă. Problema orientală şi războiul din Est, prin forţa destinului, se vor contopi şi ele cu bătălia paneuropeană. Unul dintre cele mai remarcabile episoade ale acestei bătălii va fi decizia definitivă a Austriei: care dintre tabere va primi sprijinul spadei sale? Dar aspectul cel mai substanţial şi mai important al acestei ultime bătălii fatale va consta, pe de o parte, în faptul că, datorită ei, se va rezolva problema milenară a catolicismului roman şi, pe de altă parte, în faptul că, prin voia providenţei, locul acestuia îl va ocupa creştinismul oriental renăscut. Astfel, problema noastră rusească, orientală se va extinde şi va deveni una mondială şi universală, cu un sens extrem de predestinat, chiar dacă această predestinare se va înfăptui în faţa unor ochi orbi, care nu o recunosc, incapabili pînă în ultima clipă să vadă ceea ce este evident şi să înţeleagă sensul celor predestinate. În sfîrşit:

4) (Şi n-am nimic împotrivă să se spună că aceasta este cea mai prezumtivă şi mai fantastică dintre prorocirile mele.) Sînt convins că lupta se va sfîrşi în favoarea Orientului, în favoarea coaliţiei orientale, că Rusia nu trebuie să se teamă de nimic, dacă Războiul Oriental se va contopi cu cel din întreaga Europă şi că va fi chiar mai bine dacă lucrurile vor lua o asemenea amploare. O, desigur, va fi ceva îngrozitor dacă va curge atîta sînge preţios, omenesc! Dar, în tot cazul, o consolare este faptul că acest sînge vărsat va salva fără îndoială Europa de la o vărsare de sînge de zece ori mai mare, care s-ar produce dacă lucrurile s-ar amîna şi s-ar prelungi din nou. Mai cu seamă că această mare bătălie se va termina, fără îndoială, repede. În schimb, se vor rezolva definitiv atîtea probleme (cea romano-catolică odată cu destinul Franţei, cea germană, cea orientală, cea mahomedană), se vor aplana atîtea conflicte absolut imposibil de rezolvat în condiţiile dinainte, chipul Europei se va transforma atît de mult, între oameni se vor instaura atîtea relaţii noi şi progresiste, încît, poate, n-are rost să suferim şi să ne speriem prea tare de această ultimă mişcare spasmodică a bătrînei Europe, aflată în pragul unei înnoiri sigure şi măreţe…

În sfîrşit, mai adaug un considerent: dacă luăm drept regulă faptul că toate evenimentele mondiale, chiar cele mai importante la o privire superficială, trebuie neapărat interpretate conform principiului „şi azi ca şi ieri, iar mîine ca şi azi“, oare nu va fi clar că această regulă va contraveni în mod absolut istoriei naţiunilor şi a omenirii? Or, tocmai aşa ceva ne prescrie aşa-numita judecată realistă şi lucidă, astfel încît este luat în rîs şi fluierat aproape orişicine ar îndrăzni să creadă că mîine chestiunea va apărea, poate, în ochii tuturor într-o cu totul altă formă decît cea în care s-a prezentat în ajun. Chiar şi acum, de pildă, cînd avem fapte, nu le pare foarte multora că mişcarea

clericalilor este un fleac de tot nimicul, că Gambetta va rosti un discurs şi totul va reveni la ce a fost ieri, că războiul nostru cu Turcia se prea poate să se termine către iarnă şi atunci va reîncepe jocul bursei, al căilor ferate, va creşte cursul rublei, vom pleca în străinătate etc. etc. Faptul că vechea stare de lucruri este de neconceput în Europa a fost un adevăr evident pentru minţile cele mai luminate încă înainte de prima revoluţie europeană, care a început în Franţa la sfîrşitul secolului. Totuşi, în întreaga lume, chiar în ajunul convocării Statelor Generale[162], cine ar fi putut să prevadă şi să prezică forma pe care avea s-o ia acest eveniment începînd chiar cu a doua zi a desfăşurării sale? … Iar după ce şi-a căpătat forma, cine ar fi putut să-l prezică, de pildă, pe Napoleon I, care, în esenţă, a fost parcă predestinat de istorie să desăvîrşească prima fază istorică a mişcării începute în 1789? Mai mult chiar, în timpul lui Napoleon I, oricărui european, poate, i se părea că apariţia lui este ceva absolut întîmplător, ceva exterior, nicidecum legat de acea lege universală, conform căreia întreaga înfăţişare a acestei lumi era menită să se schimbe începînd cu finele secolului trecut…

Da, şi acum bate cineva la uşă, un om nou, cu un nou cuvînt, vrea să deschidă uşa şi să intre... Dar întrebarea e: cine va intra? Un om cu totul nou sau încă unul care seamănă cu noi ceilalţi, oamenii mărunţi şi bătrîni?

142 Primul uzurpator a fost generalul Bonaparte, care a preluat puterea mai întîi în calitate de consul (9 noiembrie 1799), apoi în cea de împărat (18 mai 1804). Al doilea uzurpator a fost Napoleon al III-lea. După părerea lui Dostoievski, cel de-al treilea uzurpator este mareşalul MacMahon, preşedintele de atunci al Republicii Franceze, care a dizolvat Camera Deputaţilor la 16 mai 1877.

143 La începutul lui octombrie 1877, cu prilejul noilor alegeri în Camera Deputaţilor, republicanii, la care se referă aici Dostoievski, au obţinut majoritatea zdrobitoare a mandatelor.

144 *Thiers*, Adolphe (1797-1877), preşedinte al Republicii Franceze în perioada 1871-1873.

145 După capitularea de la Sedan (1 septembrie 1970), Napoleon alIII-lea, prizonier, a fost ţinut în castelul Wilhelmshöhe, între 5 septembrie 1870 şi 19 martie 1871.

146 Dostoievski se înşală: pe lîngă cedarea provinciilor Alsacia şi Lorena, Franţa a plătit cinci (nu trei) miliarde de franci-aur drept despăgubiri de război.

147 *Gambetta*, Léon (1838-1882), avocat şi om politic francez. După ce Adunarea Naţională (la 1 martie 1871) a votat capitularea în faţa Germaniei, Gambetta şi-a depus, în semn de protest, mandatul de deputat şi a părăsit sala de şedinţe.

148 Autorul se referă la perioada dintre 16 mai 1877, cînd MacMahon a dizolvat Camera Deputaţilor, şi începutul lui octombrie, cînd republicanii, în pofida a ceea ce credea Dostoievski, i-au învins în alegeri pe bonapartişti şi clericali.

149 După victoria republicanilor, MacMahon a rămas preşedinte al ţării pînă în 1878, dar a demisionat, deşi mandatul îi expira de-abia în 1880.

150 Prin „legalitate" scriitorul înţelege guvernarea republicană, clătinată în Franţa după „lovitura de stat clericală", în urma căreia MacMahon a dizolvat Camera Deputaţilor.

151 Este vorba de manifestul mareşalului MacMahon către alegători, dat publicităţii la 19 septembrie 1877, apărut şi în presa rusă, în care MacMahon declară că apără valorile republicane.

152 Este vorba de comentariile din presa rusă în legătură cu faptul că Louis, fiul lui Napoleon al III-lea, ar fi sosit incognito în Belgia şi, de aici, la Paris. Informaţia a apărut în publicaţia *Étoile Belge*.

153 În timpul turneului din vara şi toamna lui 1877, episcopul de Poitiers i-a spus lui MacMahon că, pe linie feminină, este descendent al lui Carol cel Mare. Ziarele ruseşti, preluînd surse franceze, scriau că, la Poitiers, publicul striga: „Vive le descendant de Charlemagne" sau chiar: „Vive le Roi!".

154 Curînd s-a văzut că înaltele cercuri clericale îl preferă pe MacMahon „prinţului imperial", Papa declarînd (conform presei ruse) că doreşte ca „mareşalul, în care Biserica are un adevărat protector, să rămînă în fruntea Franţei".

155 *Ideea călăuzitoare (fr.).

156 Gazeta *Novoe vremia* din 6 septembrie 1877, dînd drept sursă ziarul ceh *Gazeta Norodova*, citează cuvintele rostite de Papă cu alt prilej: „Mă apucă o adevărată încîntare de cîte ori aud că ruşii au fost învinşi şi sper că, cu ajutorul lui Dumnezeu, vor fi învinşi definitiv în curînd. Îl rog pe Atotputernicul ca aceasta să se împlinească".

157 Prima încercare de ocupare a Romei cu scopul unificării Italiei a fost făcută în 1867 de către Garibaldi, dar trupele acestuia au fost învinse de armata franceză, venită în ajutorul Papei. Francezii s-au retras în 1870, la începutul războiului franco-prusac. Avînd mari eşecuri în acest război, Franţa nu l-a mai putut sprijini pe Pius al IX-lea. De această împrejurare a profitat regele Victor Emmanuel al II-lea (1820-1878), ocupînd în 1870 domeniile Papei şi Roma, declarînd-o capitală a regatului italian. În 1871, Parlamentul italian adoptă „legea de garanţii", conform căreia Papa este recunoscut drept suveran, dar proprietăţile sale sînt reduse la palatele Vatican, Lateran (din Roma) şi Castel-Gandolfo.

158 Este vorba de întîlnirea de la 19 septembrie 1877 dintre cancelarul Bismarck şi prim-ministrul austro-ungar Andrássy Gyúla (1823-1890), desfăşurată la Salzburg.

159 La 3 iulie 1866 armata austriacă a fost înfrîntă de cea prusacă la Sadova (lîngă Könniggrätz); ca urmare a acestui eşec, Austria îşi pierde rolul conducător în cadrul Confederaţiei germane (aceasta fiind lichidată, după care se creează Confederaţia germană de nord, sub egida Prusiei). Austria pierde importante teritorii: Hanovra, Hessen-Kassel, oraşul Frankfurt-pe-Main, Holsteinul.

160 Discuţia lui Bismark cu preşedintele Camerei italiene Francesco *Crispi* (1818-1901) a avut loc la Berlin în ziua de 24 septembrie 1877. S-a axat în principal pe necesitatea ca Germania să sprijine Italia în cazul unui război cu Franţa.

161 *Northcote*, Stafford Henry, conte de Iddesleigh (1818-1887), cancelar al trezoreriei în guvernul lui Beaconsfield şi lider al Camerei Comunelor (din 1876). Dostoievski se referă la o cuvîntare a acestuia, rostită în faţa

camerei de comerţ din Exeter, în care se făceau aluzii la o posibilitate de rezolvare pe cale paşnică a conflictului dintre Rusia şi Turcia.

162 Statele Generale, adunarea reprezentanţilor celor trei stări (nobilimea, clerul şi burghezia), au fost convocate la 5 mai 1789.

Capitolul al II-lea

I. Minciuna se salvează prin minciună

Don Quijote, ilustrul cavaler al Tristei Figuri, cel mai generos dintre toţi cavalerii care au trăit vreodată pe lume, omul cu sufletul cel mai simplu şi cu una dintre cele mai mari inimi, umblînd odată după aventuri împreună cu credinciosul său scutier Sancho, a fost cuprins subit de o nedumerire, care l-a făcut să mediteze îndelung. Problema e că, adesea, marii cavaleri din vechime, începînd cu Amadís de Gaula, ale cărui istorii s-au păstrat în cărţile atît de veridice, numite romane cavalereşti (pentru achiziţionarea cărora Don Quijote n-a ezitat să vîndă cîţiva acri din pămîntul cel mai bun al micii sale moşii), adesea aceşti cavaleri, în timpul peregrinărilor lor glorioase şi folositoare lumii întregi, întîlneau dintr-odată armate întregi, alcătuite şi din cîte o sută de mii de ostaşi, trimişi asupra lor de forţele răului, de vrăjitori răi, care îi invidiau şi-i împiedicau în chip şi fel să-şi atingă marele scop şi să-şi regăsească în sfîrşit frumoasele doamne. De obicei se întîmpla astfel: cavalerul, întîlnind o astfel de armată monstruoasă şi înfricoşătoare, îşi scotea spada, striga ca încurajare spirituală numele doamnei sale şi apoi intra singur în mijlocul duşmanilor, pe care îi nimicea pînă la unul. S-ar zice că lucrurile erau clare, dar Don Quijote a căzut deodată pe gînduri: subit, i s-a părut imposibil ca un cavaler, oricît de puternic şi chiar agitîndu-şi neobosit spada victorioasă cîteva zile la rînd, să fi putut culca la pămînt o sută de mii de duşmani şi asta într-o singură luptă. Pentru a-l omorî pe fiecare inamic în parte îţi trebuie totuşi ceva timp, pentru a omorî o sută de mii de oameni ai nevoie de un timp îndelungat şi, oricît ţi-ai flutura spada, nu poţi face aşa ceva de unul singur, în cîteva ore. Or, cărţile

veridice povestesc că totul se termina în decursul unei singure lupte. Cum aşa?

— Am dezlegat această enigmă, prietene Sancho, spuse în cele din urmă Don Quijote. Întrucît toţi aceşti uriaşi, toţi aceşti vrăjitori răi erau putere necurată, şi armatele lor erau la fel, adică vrăjite, necurate. Cred că aceste armate erau alcătuite din inşi ce nu semănau întru totul cu noi, de pildă. Nu erau decît nişte năluci, decît creaţiile unei vrăji şi, probabil, corpurile lor nu semănau cu ale noastre, ci mai curînd cu moluştele, viermii, păianjenii. Astfel, sabia tare şi ascuţită, pe care cavalerul o ţinea în braţul lui puternic, lovind aceste corpuri, trecea prin ele într-o clipă, ca prin aer, aproape fără să întîmpine vreo împotrivire. Iar dacă lucrurile stăteau chiar aşa, atunci el putea într-adevăr să dea gata dintr-o singură mişcare trei-patru corpuri, ba chiar şi zece, dacă inamicii erau înghesuiţi unii într-alţii. E de înţeles atunci că lucrurile luau o viteză extraordinară, iar cavalerul putea să nimicească cu adevărat, în decurs de cîteva ore, armate întregi de harapi răi şi de alţi monştri…[163]

Aici, marele poet şi cunoscător al sufletului a remarcat una dintre laturile cele mai profunde şi mai misterioase ale spiritului uman. O, este o mare carte, nu ca acelea care se scriu azi; omenirea primeşte cîte o astfel de carte la mai multe sute de ani. Şi observarea unor asemenea laturi, dintre cele mai profunde ale naturii umane, o veţi găsi pe fiecare pagină a acestei cărţi. Să ne gîndim numai la simplul fapt că acest Sancho, întruchiparea bunului-simţ, a cuminţeniei, a hîtroşeniei, a mediocrităţii de aur, a ajuns să fie prietenul şi tovarăşul de drum al celui mai smintit om din lume, tocmai el şi nimeni altul! Tot timpul îl înşală, îl duce de nas ca pe un copil şi în acelaşi timp are încredere totală în marea lui inteligenţă, este fermecat pînă la înduioşare de măreţia inimii lui, crede neabătut în toate visele fantastice ale

marelui cavaler şi nici o singură dată nu se îndoieşte de faptul că pînă la urmă acesta va cuceri o insulă pentru el! Tare ar fi de dorit ca această mare creaţie a literaturii universale să ajungă să fie cunoscută temeinic de tot tineretul nostru. Nu ştiu ce se predă acum la orele de literatură, dar, dacă tineretul ar face cunoştinţă cu această carte, cea mai tristă dintre cărţile create de om, ea i-ar înălţa, fără îndoială, inima printr-o idee mare, i-ar strecura în suflet marile probleme şi ar face posibilă abaterea minţii lui, care nu s-ar mai închina eternului şi stupidului idol al mediocrităţii, al aroganţei suficienţei de sine şi al bunului-simţ pedestru. Această carte, *cea mai tristă* dintre cărţi, omul nu va uita s-o ia cu el la ultima judecată a lui Dumnezeu. El va arăta că în această carte este conţinut misterul cel mai profund şi mai fatal al omului şi al omenirii. Va arăta că frumuseţea umană cea mai înălţătoare, puritatea supremă, virtutea, candoarea, bunătatea, curajul şi, în fine, marea inteligenţă, toate acestea se transformă de multe ori (din păcate, de prea multe ori) în nimic, trec fără folos pentru omenire, sînt chiar ridiculizate numai pentru că acestor daruri nobile şi bogate, cu care omul este adesea răsplătit, nu li se adaugă numai ultimul dar – *geniul*, care să administreze toată bogăţia şi forţa lor, să administreze şi să dirijeze această forţă pe calea adevărului, întru binele omenirii, şi nu pe calea activităţii fantastice şi smintite! Dar, din păcate, seminţiilor şi popoarelor li se livrează atît de rar şi atît de puţin geniu, încît spectacolul acelei crude ironii a sorţii, care condamnă atît de des activitatea celor mai generoşi şi mai devotaţi prieteni ai omenirii la fluierături, rîs şi lapidare, numai pentru că aceştia, într-o clipă fatală, nu au ştiut să pătrundă adevăratul sens al lucrurilor şi să găsească *cuvîntul lor nou*, acest spectacol al pieirii inutile a unor forţe imense şi nobile îl poate duce într-adevăr la disperare pe cîte un prieten al

omenirii, poate să nu-i provoace rîsul, ci lacrimi amare şi, făcîndu-l să se îndoiască, poate să-i înrăiască pentru totdeauna inima pură şi plină de credinţă pînă atunci…

De altfel, nu am vrut decît să semnalez trăsătura cea mai interesantă, pe care, alături de sute de astfel de observaţii la fel de profunde, Cervantes a remarcat-o în inima omului şi ne-a semnalat-o. Cel mai fantastic dintre oameni, care a ajuns să creadă pînă la nebunie în cel mai fantasmagoric vis pe care şi l-ar putea imagina cineva, este cuprins deodată de îndoială şi nedumerire, care aproape îi zdruncină întreaga credinţă. Şi curios e că a putut să i-o zdruncine nu ridicolul principalei sale nebunii, nu ridicolul existenţei cavalerilor rătăcitori întru binele omenirii, nu ridicolul miracolelor relatate despre aceştia în cărţile „cele mai veridice“, ci, dimpotrivă, o circumstanţă străină, secundară şi cu totul particulară. Omul fantastic a *început deodată să aibă nostalgia realismului*! Nu-l pune în încurcătură apariţia oştilor vrăjite: o, de asta nu se îndoieşte. Şi cum ar fi putut aceşti mari şi sublimi cavaleri să-şi dovedească curajul, dacă nu li s-ar fi trimis toate încercările, dacă nu ar fi existat uriaşii invidioşi şi vrăjitorii răi? Idealul cavalerului rătăcitor era atît de elevat, de frumos şi fecund, i-a fermecat atît de mult inima nobilului Don Quijote, încît a devenit cu totul imposibil să renunţe la credinţa în el, a devenit echivalentul trădării idealului, a datoriei, a dragostei pentru Dulcineea şi pentru umanitate. (Cînd a renunţat, cînd s-a vindecat de nebunia sa şi a *prins minte*, întorcîndu-se din a doua expediţie, în timpul căreia a fost învins de inteligentul bărbier Carasco, un om cu judecata sănătoasă, negatoare şi satirică, Don Quijote a murit imediat, în tăcere, cu un zîmbet trist, consolîndu-l pe Sancho, care plîngea, iubind întreaga lume cu toată imensa putere a dragostei din inima lui sfîntă, înţelegînd, totuşi, că nu mai are ce să facă în această lume.)

Nu, ceea ce l-a pus pe gînduri nu era decît constatarea exactă, matematică, că, oricît şi-ar agita un cavaler spada şi oricît de puternic ar fi, o armată de cîteva mii de oameni nu poate fi înfrîntă în cîteva ore, nici chiar într-o zi, exterminînd-o pînă la ultimul ostaş. Totuşi, aşa scriu cărţile veridice. Prin urmare, scriu o minciună. Şi dacă într-un loc este minciună, atunci totul este minciună. Cum să salvezi *adevărul*? Şi iată că, pentru salvarea adevărului, el mai inventează un vis, care-i de două, de trei ori mai fantastic, mai grotesc şi mai ridicol decît primul, inventează sute de mii de năluci de oameni cu corpuri de moluşte, dar prin care sabia ascuţită a cavalerului poate trece mai uşor decît prin oameni. Deci, *realismul* este satisfăcut, *adevărul este salvat* şi se poate crede, fără ezitare, în primul vis, cel mai important, dar asta, totuşi, datorită celui de-al doilea vis, care este mult mai absurd şi nu a fost născocit decît pentru salvarea *realismului* primului vis.

Puneţi-vă întrebarea: nu aţi trecut, de o sută de ori poate, printr-o asemenea împrejurare în viaţa dvs. ? Iată, aţi îndrăgit o himeră, o idee, o concluzie, o convingere sau un fapt exterior, care v-a uimit, aţi îndrăgit, în sfîrşit, o femeie care v-a fermecat. Tindeţi din răsputeri spre obiectul dragostei dvs. Într-adevăr, oricît de orbit aţi fi, oricît v-ar fi sedus inima, dacă există totuşi în acest obiect al iubirii dvs. o minciună, o *himeră*, ceva ce aţi exagerat şi aţi distorsionat singur prin pasiune, prin avîntul iniţial, şi asta numai ca să faceţi din acest obiect un idol căruia să vă închinaţi, atunci, fireşte, acest lucru îl simţiţi în sinea dvs., vă simţiţi cuprins de îndoială, spiritul este iritat, această presimţire vi se insinuează în suflet şi nu vă lasă să trăiţi în pace cu visul dvs. iubit. Ei bine, nu vă mai amintiţi cum aţi procedat în asemenea cazuri, n-aţi vrea să recunoaşteţi măcar în sinea dvs. cum v-aţi consolat dintr-odată? Nu-i aşa că aţi scornit un nou

vis, poate chiar teribil de grosier, în care v-aţi grăbit să credeţi cu dragoste, pentru simplul motiv că acesta rezolva prima dvs. îndoială?

II. Moluştele luate drept oameni. Ce ne convine mai mult: cînd se cunoaşte adevărul sau cînd se debitează prostii despre noi?

În timpurile noastre, aproape întreaga Europă s-a îndrăgostit, mai mult sau mai puţin, de turci. Altădată, acum un an, de pildă, deşi europenii încercau să descopere la turci cine ştie ce mari forţe naţionale, mai toţi îşi dădeau seama în sinea lor că n-o fac decît din ură faţă de Rusia. Doar e imposibil să nu fi înţeles că Turcia nu are şi nu poate avea un organism naţional corect şi sănătos, mai mult chiar, că a rămas fără nici un organism, într-atîta e de zdruncinat, infestat şi putrezit; că turcii sînt o hoardă asiatică, şi nu un stat organizat. Dar acum, de cînd Turcia se află în război cu Rusia, s-a consolidat şi s-a fixat, încetul cu încetul, în unele locuri din Europa, opinia reală şi serioasă că această naţiune nu este numai un organism, ci unul cu o forţă colosală, care, la rîndul său, are capacităţi de dezvoltare şi de progres ulterior. Acest vis încîntă tot mai mult minţile europenilor şi, în sfîrşit, a ajuns chiar şi la noi; şi la noi, în Rusia, a început să se vorbească despre nişte forţe naţionale de care, pe neaşteptate, ar fi dat dovadă Turcia. Dar în Europa acest vis a prins rădăcini din pricina urii pentru Rusia, pe cînd la noi cauzele sînt lipsa de voinţă şi teribila pripeală de a trage concluzii pesimiste, care au fost întotdeauna apanajul claselor cultivate din societatea noastră de îndată ce începeau „eşecurile noastre“ în orice privinţă! În Europa s-a întîmplat acelaşi lucru ca şi în mintea bolnavă a lui Don Quijote, numai că în formă inversă, deşi esenţa faptului este absolut

aceeaşi: acesta, pentru a salva *adevărul*, a inventat oameni cu corp de moluşte, iar aceştia, pentru a-şi salva visul cel mai important, cel despre nimicnicia şi neputinţa Rusiei, vis ce îi linişteşte foarte mult, au făcut dintr-o moluscă adevărată un organism uman, înzestrîndu-l cu carne şi sînge, cu forţă spirituală şi sănătate. Despre Rusia, cele mai evoluate state europene răspîndesc acum, cu împătimire, nişte lucruri stupide şi aberante. Şi odinioară eram puţin cunoscuţi în Europa, încît întotdeauna eram nevoiţi să ne mirăm că nişte popoare atît de luminate sînt atît de puţin interesate să studieze poporul pe care îl urăsc atît şi de care se tem în permanenţă. Sărăcia cunoştinţelor pe care le au europenii despre noi, chiar şi o anumită incapacitate a Europei de a ne înţelege în multe privinţe au fost pentru noi un avantaj. De aceea nici acum nu ne vor dăuna. N-au decît să strige la ei acasă despre „ruşinoasa slăbiciune a Rusiei ca putere militară", în pofida mărturiei a zeci de corespondenţi de-ai lor ce s-au aflat chiar pe cîmpul de luptă şi au fost uluiţi de capacitatea combativă, de dîrzenia cavalerească, de înalta disciplină a soldatului şi ofiţerului rus; n-au decît să creadă că erorile posibile, chiar grave, comise la începutul războiului de către cartierul general rus sînt ireparabile şi reprezintă cusururile organice, perpetue ale armatei şi naţiunii noastre (uitînd cît de des i-am înfrînt în războaie de-a lungul ultimilor două sute de ani); în sfîrşit, *cele mai serioase* dintre publicaţiile lor politice n-au decît să susţină că spun adevărul curat atunci cînd informează întreaga Europă despre marea răscoală condusă de nihilişti, care a avut loc în cartierul Vîborg din Petersburg, şi despre cele două regimente aduse de guvern de la Dinaburg, pe calea ferată, pentru salvarea Petersburgului[164]; n-au decît să spună asemenea lucruri, cuprinşi de oarba lor ură. Repet, aşa ceva este în avantajul nostru. Căci, desigur, la ei acasă, ei ar dori să trezească

pretutindeni ura faţă de noi ca „inamici periculoşi ai civilizaţiei lor“, şi iată că tot ei sînt cei care ne prezintă ca fiind decăzuţi, ridicol de slabi ca putere militară şi ca organism de stat. Însă, fiind atît de slabi şi neînsemnaţi, am putea oare trezi temeri, provocînd alte ţări să se coalizeze împotriva noastră? De fapt, ei ţin morţiş să creeze o opinie publică defavorabilă nouă în propriile lor ţări. Deci, vorbind despre slăbiciunile noastre, tot lor îşi fac rău, iar nouă ne fac un bine. În ce ne priveşte, vom aştepta sfîrşitul.

Dar imaginaţi-vă că ar fi cît se poate de bine şi de complet informaţi asupra forţei spiritului, asupra sentimentului şi a încrederii nestrămutate a poporului rus în justeţea marii cauze, pentru care ţarul şi-a scos sabia, asupra credinţei în triumful neîndoielnic al acestei cauze, triumf ce va surveni mai devreme sau mai tîrziu. Imaginaţi-vă că în Europa s-a înţeles în sfîrşit că pentru Rusia acest conflict militar este un război naţional în cel mai înalt grad şi că poporul nostru nu este deloc o masă inertă, lipsită de suflet, cum şi-l închipuie ei întotdeauna, ci un organism viguros, conştient de puterea sa, unit, contopit cu sufletul şi voinţa armatei sale. O, ce frică şi ce îngrijorare ar aduce peste tot această noutate! Şi, desigur, mai degrabă aşa ceva ar contribui la coalizarea reală şi făţişă a Europei împotriva noastră decît calomniile, atît de dragi lor, la adresa slăbiciunii şi decăderii noastre. Nu, mai bine să creadă în răscoala din cartierul Vîborg. N-avem decît să ne bucurăm de faptul că ei cred una ca asta.

Dar în Europa toate acestea sînt de înţeles, cauzele sînt clare. Însă cum e posibil ca la noi unii să aibă îndoieli, să se îngrijoreze şi chiar să creadă în cine ştie ce forţe vitale, subit descoperite, ale naţiunii turce? Cum şi-a manifestat ea această forţă? Prin fanatism? Dar fanatismul înseamnă stagnare, nu forţă, lucru pe care la noi l-au propovăduit de-o sută de ori aceiaşi oameni care

azi cred în forţele turcilor. Se vorbeşte despre victoriile repurtate de turci. Dar, şi prima, şi a doua oară, turcii n-au făcut altceva decît să respingă atacurile noastre, iar victoriile lor sînt, ca să zicem aşa, negative, şi nu pozitive. Noi, asediaţi la Sevastopol, am respins cîndva asaltul francezilor şi englezilor, provocîndu-le pierderi teribile de vieţi omeneşti, dar Europa, cu toate acestea, nu trîmbiţa victoria noastră. În decursul ultimelor două luni am fost mult mai slabi decît turcii. De ce n-au profitat ei de asta, de ce nu ne-au împins dincolo de Balcani, de ce nu ne-au alungat peste Dunăre? Dimpotrivă, ne-am menţinut peste tot poziţiile principale şi i-am respins pretutindeni pe turci. Uneori, şapte sau opt batalioane de ale noastre înfrîng douăzeci şi opt de-ale lor, cum s-a întîmplat de curînd la Terkovna. Cei convinşi de puterea turcilor se referă totuşi la armamentul, care este mai bun decît al nostru, ba chiar la artileria lor, despre care se zice că ar fi mai eficientă decît a noastră. Dar aceştia nu vor să-şi amintească, de fapt, că noi nu luptăm numai cu turcii, ci şi cu puterile europene, că numeroşi englezi sînt ofiţeri în armata turcă şi că turcii sînt înarmaţi pe bani europeni, că diplomaţia europeană ni s-a pus în multe privinţe de-a curmezişul de la începutul războiului, frustrîndu-ne de ajutorul aliaţilor noştri fireşti, lipsindu-ne chiar de căile adevărate de acces spre Turcia. Pe deasupra, Europa, prin ura faţă de noi, a încurajat fără îndoială şi fanatismul turcilor. În Europa a fost scos la iveală, în sfîrşit, un complot[165] cu participarea mai multor bande, organizate, avînd arme şi bani, gata să se arunce pe neaşteptate în spatele frontului nostru. Pe deasupra, tot acolo s-a şi pus de curînd la cale acordarea unui împrumut pentru turci, un împrumut foarte împovărător pentru propriul lor buzunar, iar acest împrumut imposibil s-a acordat numai pentru că Europa a prins mare dragoste de visul că Turcia nu ar fi un stat de moluşte, ci cu

adevărat unul din carne şi sînge, ca şi organismele de stat europene. Şi asta cînd? Cînd sîngele a curs valuri în provincii întregi din Turcia, cînd s-a descoperit chiar un complot în toată regula, plănuit de conducătorii Turciei, cu scopul de a-i şterge pe bulgari de pe faţa pămîntului! Turcii luptă cu noi, hrănindu-şi şi susţinîndu-şi armata prin rechiziţionări de provizii, cai şi vite luate de la bulgari, rechiziţionări ce nu pot să nu secătuiască această foarte bogată provincie a Imperiului Otoman. Şi acestor oameni, care şi-au devastat şi şi-au distrus propria ţară, englezii cei civilizaţi le-au oferit bani cu împrumut, dînd crezare solvabilităţii lor economice! Dar fie, fie, în Europa aşa ceva e de înţeles. Dar la noi cum de turcii sînt recunoscuţi ca putere? Devastarea propriului pămînt şi exterminarea din rădăcină a populaţiei creştine a ţării – aceasta e forţa? O asemenea forţă nu le va fi de-ajuns nici pînă la sfîrşitul războiului. La prima schimbare a situaţiei în favoarea noastră, tot acest castel de nisip al forţei lor militare şi naţionale se va prăbuşi imediat şi dintr-odată se va risipi ca o fantasmă, chiar împreună cu fanatismul, care şi el se va împrăştia ca aburul evacuat printr-o supapă deschisă.

Acum, la noi, unii oameni inteligenţi dezaprobă problema slavă prin viu grai şi în scris: „Ne-am legat degeaba la cap, pasămite, cu slavii ăştia şi cu fanteziile despre unirea lor! Şi cine ni i-a pus în cîrcă pe slavi şi la ce bun? Să ne certăm mereu cu Europa, să ne suspecteze şi să ne urască mereu, şi acum, şi în viitor? Blestemaţi fie slavofilii!“ etc. etc. Dar se pare că aceşti oameni inteligenţi, care tot strigă, au informaţii absolut eronate despre problema orientală, iar mulţi dintre ei nici nu s-au interesat de ea pînă în ultima clipă. De aceea nu putem polemiza cu ei. Păi ei chiar nu ştiu că problema orientală (şi odată cu ea şi cea slavă) nu a fost inventată cîtuşi de puţin de slavofili, că, de fapt, nu a fost inventată de nimeni, că ea s-a născut

singură, s-a născut înaintea slavofililor, chiar înainte de Petru cel Mare şi de Imperiul Rus. Această problemă s-a născut odată cu prima contopire a seminţiei noastre într-un stat rus unic, adică odată cu împărăţia Moscovei. Problema orientală este ideea dintotdeauna a Împărăţiei Moscovei, pe care Petru cel Mare a recunoscut-o întru totul şi, părăsind Moscova, a dus-o cu el la Petersburg. Petru înţelegea cît se poate de bine legătura organică dintre această problemă şi statul rus, şi sufletul rus. Iată de ce ideea nu numai că nu a murit la Petersburg, dar a fost direct recunoscută drept *menire a Rusiei* de către toţi cei care i-au urmat lui Petru. Iată de ce nu poate fi abandonată şi trădată. A abandona ideea slavă şi a lăsa deoparte sarcina privind destinele creştinismului răsăritean (N.B. esenţa problemei orientale) înseamnă a dărîma şi a face ţăndări întreaga Rusie, inventînd în locul ei ceva nou, dar care nicidecum n-ar mai fi Rusia. N-ar fi nici măcar revoluţie, ci, pur şi simplu, nimicire, ceea ce este chiar de neînchipuit, pentru că nu se poate nimici un astfel de întreg, transformîndu-l apoi într-un cu totul alt organism. Această idee nu o văd şi nu o recunosc acum decît cei mai orbi dintre europenii ruşi, iar odată cu aceştia, spre ruşinea lor, jucătorii la bursă. Jucători la bursă îi numesc aici, în mod convenţional, pe toţi ruşii din zilele noastre, care, în Rusia, nu au grijă decît de propriul buzunar şi de aceea îşi privesc ţara exclusiv din perspectiva intereselor buzunarului propriu. Acum ei ţipă în cor despre stagnarea comerţului, despre criza de la bursă, despre căderea rublei. Dar dacă aceşti jucători la bursă ar fi într-atît de clarvăzători, încît să priceapă cîte ceva din afara domeniului lor, atunci şi-ar da seama şi singuri că pentru ei ar fi fost şi mai rău dacă Rusia nu ar fi început actualul război. Ca să existe „afaceri“, chiar şi la bursă, e necesar ca naţiunea să trăiască cu adevărat, adică să aibă o viaţă reală şi să-şi împlinească menirea

firească, nu să fie un cadavru galvanizat în mîinile ovreilor şi ale jucătorilor la bursă. Dacă, după toate provocările cinice şi jignitoare ale duşmanilor noştri, n-am fi început războiul de acum şi nu i-am fi ajutat pe mucenicii chinuiţi, am fi ajuns să ne dispreţuim singuri. Iar dispreţul de sine, decăderea morală şi apoi cinismul dăunează chiar şi „afacerilor“. Naţiunile trăiesc prin marile sentimente şi printr-o mare idee unificatoare, prin contopirea cu poporul, în sfîrşit, atunci cînd poporul, fără să vrea, îi recunoaşte pe conducători ca fiind una cu el, recunoaştere din care se naşte forţa naţională. Iată prin ce trăiesc naţiunile, şi nu numai prin speculaţiile la bursă sau prin grija pentru preţul rublei. Cu cît o naţiune este mai bogată spiritual, cu atît este mai bogată material… De altfel, la ce bun să spun nişte cuvinte atît de vechi?

III. O vagă aluzie la viitorul intelectualului rus. Destinul cert al viitoarei femei ruse

Avem acum confuzii şi griji ciudate. Cert e că există ruşi *care se tem* chiar şi de succesele şi victoriile Rusiei. Nu se tem în sensul că le-ar dori răul ruşilor, dimpotrivă, sînt mîhniţi în adîncul inimii lor pentru fiecare eşec, sînt ruşi buni, dar se tem şi de succesele, şi de victoriile Rusiei, „pentru că, cică, după un război victorios îşi fac apariţia încrederea în sine, lauda de sine, şovinismul, stagnarea“. Dar greşeala acestor oameni cumsecade este că întotdeauna au văzut progresul Rusiei numai în împroşcarea cu noroi a naţiunii. Iar înfumurarea este, probabil, lucrul de care avem cea mai mare nevoie acum! Respectul de sine este ceea ce ne trebuie, în sfîrşit, şi nu împroşcarea cu noroi de către noi înşine. Nu vă faceţi griji: nu va fi stagnare. Războiul va arunca lumină asupra atîtor aspecte noi, va face să se schimbe atîtea

lucruri vechi, încît la aceste rezultate nu s-ar ajunge niciodată prin împroşcarea cu noroi şi tachinare, care în ultimul timp au ajuns un simplu amuzament. În schimb, vor ieşi la iveală multe aspecte, pe care deştepţii noştri demascatori le luau mai înainte drept simple fleacuri, drept nişte nimicuri amuzante, drept latura cea mai de pe urmă, care, totuşi, reprezintă principala noastră esenţă în toate. De fapt, nu noi sîntem aceia care vom cădea în şovinism şi încîntare de sine! Cînd şi unde s-a mai pomenit aşa ceva în societatea rusă? Cei care vorbesc aşa nu cunosc pur şi simplu istoria rusă. Despre încîntarea noastră de sine s-a vorbit mult după Sevastopol: cică încrederea în sine ne-a dus atunci la pieire. Dar niciodată societatea intelectuală de la noi nu a fost mai puţin plină de încredere în sine şi chiar mai demoralizată decît în perioada premergătoare Sevastopolului.

O observaţie, pentru că veni vorba: printre cei ce au scris despre încîntarea noastră de sine şi ne-au luat cu ea peste picior după Sevastopol s-au numărat cîţiva tineri scriitori noi, care s-au făcut atunci remarcaţi de societate şi şi-au asigurat în acest mediu o simpatie călduroasă pentru dezvăluirile lor. Totuşi, acestor demascatori cu adevărat dornici de bine li s-au alăturat atunci imediat mulţi indivizi josnici, impertinenţi, care nu înţelegeau deloc problemele, dar îşi imaginau că sînt mîntuitorii Rusiei; mai mult chiar, au apărut în rîndurile lor atîţia duşmani declaraţi ai Rusiei, încît ei, spre sfîrşit, au dăunat singuri cauzei căreia i s-au ataşat şi care părea să fie condusă de oameni talentaţi. Dar la început şi aceştia au avut succes numai pentru că ruşii cu inima curată, cu adevărat însetaţi atunci de înnoire totală şi de un nou cuvînt, nu şi-au dat seama că au de-a face cu nişte netrebnici, cu nişte inşi netalentaţi, fără convingeri, ba chiar vînduţi. Dimpotrivă, s-au gîndit că aceştia sînt de partea Rusiei, militează pentru interesele ei, pentru înnoire, pentru popor şi

societate. Deznodămîntul a fost că imensa majoritate a ruşilor a fost pînă la urmă dezamăgită şi le-a întors spatele, după care au venit jucătorii la bursă şi feroviarii[166]… Probabil că acum greşeala nu se va mai repeta, pentru că, fără îndoială, vor apărea oameni noi, cu gînduri şi forţe noi.

Acestor oameni noi nu le va fi teamă să aibă respect de sine, dar nici să păstreze vechile orînduieli. Nu le va fi teamă nici de deştepţii noştri: vor fi modeşti, dar vor şti multe, din experienţă şi chiar din faptă, din ceea ce înţelepţii noştri nici n-au visat[167]. Din experienţă şi din practică vor învăţa să-l respecte pe rus, să stimeze poporul. Cu siguranţă, vor aduce cu ei această cunoaştere şi în ea va sta principalul lor punct de sprijin. Ei nu vor pune toate nenorocirile şi *nepriceperile* noastre exclusiv pe seama rusului şi a felului de a fi al acestuia, ceea ce a devenit deja o modalitate obişnuită la deştepţii de la noi, pentru că e o soluţie comodă şi nici nu cere prea multă minte. Ei vor fi primii care, prin ei înşişi, vor atesta că spiritul rus şi rusul nu au nici o vină pentru aceste sute de mii de acuzaţii care li s-au adus, că acolo unde există o posibilitate de acces direct rusul nu-şi face treaba mai rău decît altul. O, aceşti oameni noi vor înţelege pînă la urmă, în ciuda modestiei lor, că adeseori deştepţii de la noi, chiar şi cei cu inima cea mai curată şi cei care doresc folosul adevărat, s-au aşezat în două luntri, dorind să găsească rădăcina adevărului. Acestor oameni noi, care vor apărea fără îndoială după război, li se vor ataşa multe forţe proaspete, provenite din rîndurile poporului şi tineretului. S-au arătat încă dinainte de război, dar noi tot n-am putut să-i observăm atunci şi, cînd ne aşteptam cu toţii să nu vedem decît spectacolul cinismului şi decăderii, ei ne-au arătat spectacolul unei asemenea abnegaţii conştiente, al unui asemenea sentiment de sinceritate, atîta credinţă deplină în idealul pentru care mergeau să-şi dea viaţa, încît

noi, cei de aici, am fost de-a dreptul uluiţi: de unde toate astea? Cîţiva corespondenţi ai gazetelor din străinătate le-au reproşat unora dintre ofiţerii ruşi că sînt plini de amor propriu, carierişti, că aleargă după distincţii, uitînd scopul principal: dragostea de patrie şi faţă de cauza pe care s-au pornit s-o servească. Însă, chiar dacă avem şi astfel de ofiţeri, n-ar fi fost rău ca aceşti corespondenţi să se intereseze şi de tineretul sau de ofiţerii al căror grad nici nu este luat de regulă în seamă, care s-au manifestat ca modeşti servitori ai patriei şi ai unei cauze drepte, care au murit vitejeşte alături de soldaţii lor, pătrunşi de spirit total de sacrificiu, şi asta nu pentru o decoraţie, nu ca să se fălească, nu ca să facă o carieră, ci doar pentru că au fost nişte inimi mari, mari creştini şi ruşi *anonimi*, cum sînt atît de mulţi, chiar pînă la ultimul soldat, în armata noastră. Luaţi aminte şi că, vorbind despre omul nou care va să vină, nu mă gîndesc numai la soldaţii noştri, în aşteptarea întoarcerii lor. Vor apărea şi alţii, nenumăraţi, *toţi cei ce mai înainte erau atît de însetaţi să creadă în omul rus*, dar nu se puteau remarca, mergînd împotriva negării şi pesimismului generalizat care domneau pe faţă. Dar acum, văzînd cu cîtă credinţă în forţele proprii s-a manifestat rusul *acolo*, ei se vor îmbărbăta vrînd-nevrînd şi vor crede că există forţe ruseşti adevărate şi aici: de unde au apărut cele de acolo, dacă nu tot de aici? Iar după ce se vor îmbărbăta, se vor solidariza şi, modest, dar ferm, se vor apuca de astă dată de o treabă serioasă, fără să se teamă de nici un fel de vorbe mari şi răsunătoare. Şi de cuvinte atît de vechi, atît de vechi! Iar bătrîneii cei deştepţi au pînă şi acum convingerea că ei sînt oamenii cei mai noi şi mai *tineri* şi că spun cuvintele cele mai noi!

Dar înnoirea cea mai importantă şi cea mai salvatoare a societăţii ruseşti îi va reveni, fără îndoială, femeii ruse. După războiul de acum, în care femeia noastră rusă s-a manifestat atît de

nobil, luminos, sfînt, nu mai poate fi nici o îndoială în legătură cu acea soartă înaltă care o aşteaptă în mijlocul nostru. În sfîrşit, vor cădea străvechile prejudecăţi seculare, şi Rusia, deocamdată „barbară“, va arăta ce loc acordă ea „măicuţei“ şi „surioarei“ soldatului nostru, care, precum o muceniţă, se sacrifică de dragul omului rus. Oare ei, acestei femei, care şi-a demonstrat într-un mod atît de evident curajul, să i se refuze în continuare deplina egalitate în drepturi cu bărbatul în privinţa educaţiei, a preocupărilor, a poziţiei, cînd, după fapta ei de eroism, tocmai în ea ne punem toate speranţele de primenire spirituală şi de înălţare morală a societăţii noastre? Ar fi o atitudine ruşinoasă şi iraţională, mai ales că nici nu prea va mai depinde de noi de aici înainte, pentru că femeia rusă s-a aşezat singură în locul care i se cuvine, a depăşit singură acele trepte care au fost pînă mai deunăzi limita ei. Ea a dovedit la ce înălţime poate ajunge şi ce poate să înfăptuiască. De altfel, spunînd aceste cuvinte, vorbesc despre *femeia rusă*, şi nu despre acele doamne sensibile care îi hrăneau pe turci cu bomboane. În bunătatea manifestată faţă de turci, desigur, nu este nimic rău, dar nu asta au făcut acolo *femeile celelalte*; şi de aceea *acestea* nu sînt decît nişte *cucoane de altădată*, iar *celelalte* sînt *noile* femei din Rusia. Şi nu vorbesc numai despre femeile ce s-au pus acolo pe treabă, săvîrşind lucrarea lui Dumnezeu şi slujind omenirii; ele, prin apariţia lor, nu ne-au demonstrat decît că pe pămîntul rus există o mulţime de femei cu inimă mare, gata să muncească şi să se jertfească pentru binele tuturor, căci de unde să fi apărut ele, dacă nu tot de aici? Totuşi, despre femeia rusă şi despre certa ei soartă ulterioară aş dori să vorbesc mai mult şi mai detaliat şi de aceea voi reveni la această temă în numărul următor, cel din octombrie, al *Jurnalului* meu.

163 Pasajul pare, dar *nu este* un citat din romanul lui Cervantes.

164 Este vorba de comentariile ironice ale presei ruseşti, privitoare la tipărirea unor informaţii false (despre răscoale la Petersburg), apărute în gazeta pariziană *Estafette*.

165 Prin „Europa" se înţeleg Austro-Ungaria şi Anglia, prin „bande", grupele de voluntari, concentrate în Ungaria pentru intervenţia în România. În septembrie 1877, presa europeană şi cea rusească ofereau numeroase ştiri despre acest „complot".

166 Aluzie la Societatea principală a căilor ferate din Rusia (înfiinţată în ianuarie 1857), ai cărei fondatori erau străini în marea lor majoritate.

167 Vers din dialogul lui Hamlet cu Horatio.

Octombrie
Capitolul I

I. Către cititor

Din pricina stării precare de sănătate, care a fost principalul motiv ce m-a împiedicat să scot *Jurnalul* la termene clar stabilite, mă hotărăsc să încetez editarea publicaţiei pentru un an sau doi. O fac cu mare părere de rău, pentru că anul trecut, începîndu-mi *Jurnalul*, nu mă aşteptam să fie primit cu atîta simpatie de către cititori. Această simpatie a continuat tot timpul, pînă în ultima zi. Sincere mulţumiri. Le mulţumesc mai ales tuturor celor care mi-au scris; din aceste scrisori am aflat multe lucruri noi. În general, editarea *Jurnalului*, pe parcursul acestor doi ani, m-a învăţat multe şi mi-a întărit anumite convingeri. Din păcate, sînt categoric nevoit să încetez. Poate nici eu, nici cititorii nu vom uita foarte curînd unii de alţii.

II. O veche regulă militară, valabilă dintotdeauna

Despre greşelile noastre militare din actuala campanie s-a vorbit şi s-a scris şi în Europa, şi în Rusia. Discuţiile încă mai continuă. O apreciere justă şi completă a acţiunilor noastre militare aparţine, desigur, viitorului, adică se va putea face de-abia la sfîrşitul războiului, dar anumite fapte ies în evidenţă destul de pregnant chiar de pe acum, ca să putem emite despre ele o judecată mai mult sau mai puţin exactă. Nu la greşelile noastre militare mă voi referi eu, o persoană prea puţin competentă în domeniu (cu toate că tocmai cei mai puţin competenţi se agită cel mai mult pe la noi acum). Nu vreau decît să semnalez un fapt contemporan (şi nu o greşeală) care a fost prea puţin studiat şi insuficient explicat de către arta militară, neputînd fi apreciat în esenţa sa *contemporană*, un fapt ce

nu putea fi aproximat decît în teorie, dar care nu a fost niciodată confirmat în practică pînă la războiul de acum. Ca un făcut, a fost să fie ca acest fapt fatal, practic neconfirmat în domeniul militar pînă la actualul război, să se manifeste pe deplin şi cu toată precizia în actuala campanie, pentru că acest fapt pur militar s-a potrivit perfect cu caracterul militar, naţional al turcilor sau, mai bine spus, cu principala trăsătură definitorie a caracterului lor militar. Mai mult chiar, s-ar putea trage concluzia că acest fapt nici nu ar fi ieşit, probabil, la iveală; cel puţin în Europa, în ciuda războaielor recente (şi atît de mari precum cel franco-prusac), el nu a fost explicat încă, nu s-a reuşit conturarea lui. Acum, după experienţa fatală a acestui război, el va intra, fireşte, în arta militară şi va fi apreciat la adevărata sa valoare. Dar în prezentul război pentru noi este o *fatalitate* că armata rusă, ca să zicem aşa, s-a lovit de acest fapt militar, neelucidat încă în întreaga sa semnificaţie practică şi că nouă, ruşilor, ne-a fost dat să-l explicăm, suferind astfel pierderi uriaşe, şi asta, în tot cazul, pînă cînd sensul lui nu ne-a devenit cu totul clar. Or, foarte mulţi oameni, atît la noi, cît şi în Europa, încă mai înclină să considere că imensele pierderi, pe care le-am suportat din pricina acestui fapt neelucidat, nu sînt decît greşeala noastră militară, în timp ce la mijloc a fost ceva fatal şi inevitabil, şi nu o eroare, iar dacă în locul nostru s-ar fi aflat, de pildă, armata germană, şi ea şi-ar fi rupt oasele în această situaţie… deşi, repet, poate că ar fi apreciat-o mai iute şi ar fi luat nişte măsuri mai rapide. Nu vreau decît să spun că nu toate greşelile noastre din prezenta campanie sînt într-adevăr greşeli şi că cea mai importantă dintre aceste greşeli ar fi pîndit-o pe oricare dintre armatele europene ce s-ar fi aflat în locul nostru. Repet, noi am dat peste un fapt militar neexplicat şi, pînă cînd ni l-am explicat, am suferit mari pierderi, ceea ce nu poate fi definit

drept o eroare incontestabilă. Dar despre care fapt este vorba?

În tinereţe, pe cînd frecventam cursurile superioare de ştiinţe militare şi inginereşti ale Şcolii centrale de ingineri, exista la noi o opinie, considerată imuabilă, exista o axiomă inginerească. (De altfel, mă grăbesc să nuanţez în paranteză: s-a scurs atîta timp de cînd am abandonat ingineria şi teoria militară, încît nu am nici un fel de pretenţii de competenţă în acest domeniu. Am intrat la Şcoala superioară centrală de ingineri şi am frecventat-o timp de şase ani, la sfîrşitul deceniului al patrulea şi începutul celui de-al cincilea; apoi, absolvind Şcoala şi părăsind-o, am lucrat ca inginer doar un an, m-am retras în rezervă şi m-am apucat de literatură. Totleben[168] s-a retras din şcoală cu trei sau patru ani înaintea mea. Pe Kaufman[169] mi-l amintesc din clasele de ofiţeri. Cu Kaufman cel mic[170] am fost într-un timp coleg în clasele de conductori[171]. Radeţki[172], Petruşevski[173] şi Iolşin[174] nu erau decît cu un an înaintea mea. Dintre colegii mei de clasă s-au depărtat de la calea cea dreaptă, alegîndu-şi una instabilă şi incertă, doar trei: eu, scriitorul Grigorovici şi pictorul Trutovski[175]. Într-un cuvînt, toate acestea au fost tare demult.) Această axiomă inginerească consta în afirmaţia că nu există şi nu poate să existe o cetate inexpugnabilă, adică, oricît de măiestrit ar fi fortificată şi apărată o cetate, în cele din urmă ea trebuie să fie cucerită şi că, prin urmare, arta atacului asupra unei fortăreţe depăşeşte întotdeauna mijloacele şi arta apărării ei. Fireşte, toate acestea erau expuse doar la modul general şi doar teoretic. De asemenea, se înţelege că nu există regulă fără excepţii; şi la noi se spunea despre unele cetăţi existente că ar fi inexpugnabile. Una era Gibraltarul, de pildă, despre care noi nu ştiam decît din auzite. Totuşi, din punct de vedere ştiinţific, nici un Gibraltar nu putea şi nu trebuia

considerat inexpugnabil, iar axioma, potrivit căreia arta atacului unei cetăţi depăşeşte întotdeauna mijloacele şi arta apărării acesteia, a rămas valabilă.

O, altceva este în practică. Cîte o cetate, de pildă, poate să devină o redută inexpugnabilă (fără să fie astfel) numai pentru că, dintr-un motiv sau altul, poate să reţină un timp foarte îndelungat principalele forţe ale inamicului, să epuizeze aceste forţe şi astfel să aducă un serviciu atît de mare, încît altul nu i s-ar mai putea pretinde. Totleben, de pildă, ştia cu siguranţă că Sevastopolul urma să fie cucerit şi nu putea să nu fie cucerit, oricum l-ar fi apărat el. Dar este sigur că aliaţii, începînd asediul, nu ştiau şi nu bănuiau că Sevastopolul le va cere o asemenea concentrare de forţe. Dimpotrivă, credeau probabil că Sevastopolul nu le va lua decît vreo două luni şi nu va fi decît un episod pasager în vastul plan de nenumărate lovituri pe care, şi fără luarea Sevastopolului, se pregăteau să le abată asupra Rusiei. Şi iată că tocmai Sevastopolul a servit drept citadelă inexpugnabilă, chiar dacă în cele din urmă a fost cucerit. Datorită îndelungatei şi genialei apărări asigurate de Totleben, la care inamicul nu se aştepta, forţele militare şi financiare ale acestuia au fost epuizate şi zdruncinate într-o asemenea măsură, încît, după cucerirea Sevastopolului[176], nici nu se mai punea problema unor lovituri ulterioare, iar duşmanii noştri doreau pacea cel puţin tot atît de mult pe cît o doream şi noi! Şi ce condiţii de pace ne-ar fi impus dacă ar fi reuşit să cucerească Sevastopolul în două luni? Astfel, nici *nu e nevoie* de fortăreţe absolut inexpugnabile; apărată cu artă şi avînd apărători viteji, chiar şi o cetate departe de a fi inexpugnabilă poate să frîngă forţele inamice. Cu toate acestea, oricît de genială a fost apărarea Sevastopolului, repet, el trebuia să cadă mai devreme sau mai tîrziu, pentru că, în anumite

condiţii de egalitate dintre cei doi inamici, forţa atacului depăşeşte întotdeauna forţa apărării (adică, vorbind din nou în sens ştiinţific, şi nu practic, căci unele fortăreţe au fost într-adevăr abandonate uneori de atacatori, chiar şi după asedii îndelungate, şi nu pentru că erau inexpugnabile, ci numai pentru că atacatorii intenţionau să pornească la ofensivă în alt loc, mizînd pe pierderi mai mici, dacă un asemenea deznodămînt părea posibil).

III. Aceeaşi regulă, dar într-o altă formă

Şi iată că în decursul actualului nostru război cu turcii acest fapt militar, această, ca să zicem aşa, axiomă militară, parcă s-a clătinat, şi prin ce anume? Nu printr-o fortificaţie permanentă, nu prin citadela inexpugnabilă a unei cetăţi ameninţătoare, ci printr-o fortificaţie de cîmp, obişnuită, cel mult „temporară“. Pe vremuri, fortificaţiile de cîmp nici nu intrau la socoteală, nu erau decît fortificaţii de cîmp. Fortificaţia de cîmp întărea doar locul bătăliei, dar nu-l putea face niciodată inexpugnabil. La noi, în apropiere de Borodino[177], au fost înălţate redute, care şi-au demonstrat utilitatea, adică au întărit zona, însă au fost cucerite şi, chiar dacă inamicul a avut de suferit pierderi, le-a cucerit chiar în aceeaşi zi, într-o zi de luptă.

Şi iată că la Plevna s-a întîmplat ceva absolut inedit. O serie de fortificaţii de cîmp, cel mult *temporare* (care nici ele n-ar fi fost prea importante pe vremuri), îi conferă locului importanţa unei citadele inexpugnabile, care nu poate fi cucerită cu mijloacele de altădată, care ne-a solicitat deja eforturi duble, triple[178] faţă de ceea ce s-a presupus înainte şi care nici pînă azi nu este cucerită. Dacă toată această ameninţătoare serie de fortificaţii ar fi dispus de mijloacele defensive de altădată, ar fi rezistat atacului energic, strălucit,

neasemuit al ruşilor? Desigur că nu: şi-ar fi îndeplinit misiunea, ar fi îngreuiat atacul, dar cei 50 000 de ruşi, într-un asalt plin de sacrificiu ca acela din 30 august, ar fi cucerit redutele şi ar fi învins armata de 50 000 a lui Osman-paşa, adică, în condiţiile cînd armatele erau egale ca efective, lucrurile s-ar fi terminat şi n-ar fi fost necesare nici un fel de întăriri. Acum însă, după două asedii ratate, s-a văzut că este necesar ca efectivele trupelor noastre să fie cel puţin dublate, şi acesta nu-i decît primul pas pentru atingerea scopului nostru.

Atunci, despre ce este vorba? Desigur, despre puşca de astăzi. Turcul, punîndu-se la adăpostul unui terasament ridicat în pripă, poate să-i împroaşte pe atacatori cu o asemenea grindină de gloanţe, încît nu este improbabil ca întreaga coloană de asalt să fie nimicită pînă la ultimul om, înainte chiar de a ajunge la platforma din faţa şanţului de apărare. O, desigur, Plevna poate fi cucerită şi cu fostele mijloace, adică prin atacul frontal de altădată, fără lucrări de fortificaţie, exact aşa cum au fost cucerite redutele de la Borodino. Şi *ruşii noştri ar face acest lucru*! Poate că nici o armată din Europa nu s-ar hotărî să o facă, dar ei ar face-o. Din păcate, experienţa a dovedit că, pentru a reuşi, ar trebui să aruncăm la moarte sigură zeci de mii de ruşi şi, după ce vom fi cucerit redutele printr-un atac frontal, noi, deşi la început efectivele noastre ar fi fost egale cu ale lui Osman, la sfîrşit am fi fost atît de slăbiţi numeric, încît n-am mai fi putut să-i opunem rezistenţă lui Osman, care, protejat de terasamentele sale, ar fi pierdut de zece ori mai puţini soldaţi. Deci, după două teribile atacuri nereuşite, a reieşit în cele din urmă clar că e necesar ca, în primul rînd, să ne dublăm efectivele, apoi, cu ajutorul lui Totleben, să ne apucăm de lucrări inginereşti, procedînd ca atunci cînd sînt atacate bastioanele puternice, permanente, trecînd după aceea la încercuirea

Plevnei, la ocuparea drumurilor, împiedicînd comunicaţiile şi aprovizionarea inamicului. Într-un cuvînt, o serie de fortificaţii temporare, de cîmp, foarte obişnuite, i-au servit inamicului nostru drept cetate de primă mînă. Şi chiar dacă Plevna va fi cucerită (ceea ce se va întîmpla cu siguranţă), chiar dacă, mai bine zis, Osman va pierde bătălia, atunci cînd va încerca să iasă din încercuire, ca să nu moară de foame în propria-i capcană, *descoperindu-se* astfel şi, din defensivă, *va trece el însuşi la ofensivă* (ceea ce pentru noi este cel mai important), pierzînd dintr-odată în acest fel avantajele focului mortal şi invincibil susţinut dindărătul fortificaţiilor, rezultatul final va fi acela că Plevna şi-a îndeplinit menirea faţă de inamicul nostru, a oprit marşul victorios început de ruşi, forţîndu-i la eforturi şi cheltuieli de două-trei ori mai mari (de care pînă şi Europa nu-i mai considera capabili), şi, cine ştie, toate acestea se vor produce şi fără consecinţe prea dezastruoase pentru turci: Osman speră să smulgă din încercuirea ruşilor măcar jumătate din armată, să fugă cu ea, să se întărească undeva în tranşee şi să ridice o nouă Plevnă (fireşte, cu condiţia ca ruşii să-l facă scăpat; însă oricine are dreptul să spere, iar Osman este un om mîndru şi energic).

Se poate spune chiar şi în felul următor: dacă cel aflat în defensivă are unelte pentru efectuarea săpăturilor şi vreo douăzeci de mii de soldaţi dotaţi cu puşti moderne, atunci o serie de asemenea simple fortificaţii de cîmp, din care, într-o singură noapte, poţi săpa cîte vrei pe teritoriul ales, aceste fortificaţii, deci, chiar a doua zi vor întări trupele alcătuite din douăzeci de mii de soldaţi, făcîndu-le la fel de puternice ca o armată de cincizeci sau şaizeci de mii de oameni, cu care, dacă, în plus, circumstanţele nu permit manevrele, nici nu mai ştii ce să faci. Astfel, această serie de fortificaţii uşoare se dovedeşte uneori mai bună decît cea mai ameninţătoare şi inexpugnabilă citadelă, pentru că

cel aflat în defensivă, retrăgîndu-se, dacă are unelte pentru efectuarea săpăturilor, ia parcă cu el această citadelă şi o mută în oricare alt loc. O cucereşti pînă la urmă, sacrificînd în asalt mii de ostaşi, iar a doua zi, dacă inamicul îţi scapă, calea îţi va fi tăiată de o altă cetate asemănătoare. Azi în Turcia nu există o singură Plevnă, şi fiecare armată, chiar fiecare unitate turcească se întăreşte în tranşee şi în dimineaţa zilei următoare îşi aţinteşte spre ruşi puştile aducătoare de moarte: „Ia vino, zice, cu forţe duble, şi mai pierde de zece ori mai mulţi oameni decît ai socotit la începutul războiului". Ca să fie egal în forţe cu cel din defensivă, atacatorului nu-i mai rămîne decît să se oprească în faţa lui şi să se întărească şi el în tranşee. Dar asta nu se poate, el a venit să atace şi să meargă înainte. Nu poate să se adăpostească îndărătul fortificaţiilor, el a venit să ia cu asalt fortificaţiile… Cunoscătorii vor înţelege că nu vorbesc decît teoretic, despre atac şi despre apărare în general, lăsînd deoparte toate celelalte aspecte neprevăzute dintr-un război, care schimbă clipă de clipă cursul evenimentelor, înclinînd balanţa cînd într-o parte, cînd în cealaltă. Nu vreau decît să enunţ formula că, avînd în dotare *puşca modernă*, cu ajutorul fortificaţiilor de cîmp, oricine, *în oricare ţară din Europa*, aflîndu-se în defensivă, a dobîndit deodată o teribilă superioritate de forţe faţă de cel aflat în ofensivă. Forţa apărării *depăşeşte* acum forţa atacului, şi cel din defensivă se află într-o poziţie mai avantajoasă decît cel care atacă. Iată faptul încă neelucidat în arta militară, un fapt de-a dreptul neaşteptat, de care nouă, ruşilor, ne-a fost scris să ne lovim şi pe care a trebuit să ni-l explicăm, suferind pierderi imense. Şi nu este deloc vorba de o *greşeală* a noastră, ci doar de un nou fapt militar, care a ieşit deodată la iveală şi şi-a găsit o explicaţie…

IV. Cele mai mari greşeli militare pot uneori să nu fie deloc greşeli

Ei bine, mi se va spune, ce lucru nou aţi descoperit? Oare n-am ştiut înainte de începutul campaniei ce înseamnă puşca modernă şi ce putere aducătoare de moarte are? De fapt, nici nu mai e nouă, de mult s-a învechit, aşa că noi nu numai că am fi putut, dar ar fi trebuit să ne facem planurile şi să ne pregătim încă din Petersburg pentru a preîntîmpina eficacitatea ei teribilă, mai ales cînd este utilizată dindărătul unor fortificaţii închise. Aici e aici: *în realitate* lucrurile nu se desfăşoară cum pare a le prevedea teoria, şi noi chiar *nu am putut* să ne facem planurile şi să ne pregătim. Totul pare uşor doar pentru civilii care, stînd în birourile lor, critică acum operaţiunile noastre militare. Vă rog să remarcaţi: nu neg că s-au făcut greşeli, recunosc că ele există şi trebuie să existe. Doar acest *fapt* nu vreau să-l consider o greşeală certă a noastră şi susţin că pînă la războiul nostru a fost un fapt neexplicat, ba chiar necunoscut *în toată forţa sa zdrobitoare*. O, fără îndoială, se poate prevedea şi şti dinainte că, avînd în dotare puştile de azi, cel care se apără, adăpostindu-se într-o fortificaţie cît de uşoară, îi poate cauza celui care atacă pierderi chiar *de două ori* mai mari decît înainte; a afla şi a prevedea nu-i mare lucru şi chiar nu-i nevoie de ştiinţă militară pentru asta. Dar incomparabil mai greu de prevăzut şi de cunoscut dinainte a fost că, dotat fiind cu puşca de azi, cel care se apără, protejîndu-se cu fortificaţii, nu va cauza pierderi *de două ori*, ci de cel puţin *cinci ori* mai mari decît înainte, iar în cazul unei defensive atît de energice, ca aceea pe care am întîmpinat-o noi din partea turcilor (şi pe care e destul de scuzabil că nu am contat), pierderile pot fi chiar şi *de zece ori* mai mari. Faptul era, să zicem, cunoscut, dar în nici un caz la forţa şi proporţiile sale. Nu se ştia că puşca modernă l-a făcut mai puternic pe cel aflat în

ofensivă, dar pe cel aflat în defensivă l-a făcut *incomparabil* mai puternic. Această *enormitate* a eficacităţii nu ne-a fost cunoscută şi tocmai ea este faptul nou, necunoscut, de care ne-am lovit.

Acest fapt nu a fost şi nu a putut să fie cunoscut pentru că nicăieri pînă la actualul război cu turcii nu s-a revelat într-o asemenea măsură. Credeţi-mă că, dacă în locul armatei noastre ar fi fost cea germană, şi ea s-ar fi lovit de acest fapt şi ar fi păţit-o rău. Repet, poate că armata germană ar fi estimat şi şi-ar fi însuşit toată însemnătatea faptului şi ar fi luat măsuri mai repede decît am făcut-o noi. Dar aici este vorba şi de însuşirile spiritului unui popor: neamţul e mai atent şi mai vigilent decît este rusul în anumite situaţii; soldatul rus posedă în schimb o disciplină atît de curajoasă, un spirit de sacrificiu atît de complet, o asemenea forţă a energiei, atîta tenacitate şi insistenţă, încît e greu să-ţi dai seama care dintre calităţi sînt de preferat în luptă. Fireşte, persoanele competente de la noi, cunoscîndu-l pe soldatul rus, ar fi putut să nu-şi facă prea multe probleme înainte de a încerca eficacitatea noului tip de puşcă, chiar şi din spatele fortificaţiilor, şi chiar dacă aceasta ar fi fost nu *de două, ci chiar de trei ori* mai teribilă decît puşca de odinioară, ar fi putut să nu se teamă prea mult de ea. Dar s-a văzut că, dacă e utilizată dindărătul fortificaţiilor, noua puşcă este de cinci ori, ba chiar *de zece ori* mai puternică decît puşca de odinioară, lucru care putea fi înţeles *numai* din practică... Şi pînă acum, în războaiele din Europa, n-a mai existat o asemenea practică. Da, după apariţia noilor puşti, multe alte aspecte, chiar aparent simple, au rămas nelămurite. Noi, de pildă, ne-am revenit de-abia acum, după ce au sosit pe front trupe înarmate cu puşti de tip Berdan, pe cînd la începutul operaţiunilor au fost aruncate în luptă unităţi dotate cu alt tip de puşti, lente şi cu tragere scurtă. Asta a fost o greşeală indubitabilă. Dar faptul pe care-l semnalez nu a fost o greşeală: nu

putea fi prevăzut în toată amploarea sa, nici calculat cu precizie înainte de a fi rezultat din practică.

Războiul franco-prusac, purtat între două popoare atît de civilizate, egale în ceea ce priveşte descoperirile, invenţiile, armamentul (puşca din dotarea francezilor era chiar mai bună decît cea din dotarea germanilor, care au fost nevoiţi s-o înlocuiască fără amînare chiar la începutul războiului), acest război franco-prusac, care a adus atît de multe lucruri noi în arta militară, care aproape că a produs o revoluţie în aceasta, nu a evidenţiat, totuşi, *deloc* chestiunea *noastră*. Şi ar fi putut să o evidenţieze. Dar au apărut împrejurări speciale, care nu au permis acest lucru, iar învingătorul Franţei nici pînă azi, pînă la războiul nostru cu Turcia, n-a ştiut că francezul învins de el avea la îndemînă un mijloc colosal pentru a opri ofensiva germană din 1871, la care nu a recurs din pricina împrejurărilor speciale, ce au făcut în aşa fel, încît francezul nici nu s-a gîndit la mijlocul respectiv. Germanul nu i-a învins nicidecum pe francezi, a învins doar ordinea franceză de atunci, mai întîi pe cea din timpul regimului napoleonian, apoi pe cea din timpul haosului republican. La începutul războiului, armata franceză, al cărei caracter naţional este atacul frontal, cu pieptul înainte, a fost extrem de uimită şi deprimată moral de faptul că, în loc să forţeze Rinul şi să invadeze Germania, a fost nevoită să-şi apere teritoriul de acasă. Au avut loc cîteva lupte în care nemţii au ieşit învingători. Dar gîndul că, avînd la dispoziţie excelentele lor puşti de tip *Chassepot*, pentru a opri grozava presiune a inamicului, ar fi putut ridica deodată cîteva Plevne teribile nici nu i-a trecut francezului prin minte. S-a tot avîntat cu pieptul înainte şi pînă la catastrofa de la Sedan nu a vrut să creadă că este înfrînt. A urmat Sedanul, iar apoi armatele regulate, în majoritatea cazurilor din alte motive decît cele militare, au fost

împiedicate să-şi facă treaba. Nu a rămas decît ca Parisul să fie apărat de nebunul de Trochu[179]. Gambetta a părăsit Parisul cu balonul, *descendit du ciel* (a coborît din cer) într-un departament (după cum scrie un istoric), a declarat dictatura şi a început să-şi adune noi armate. Aceste armate noi semănau prea puţin cu o armată adevărată şi erau formate dintr-o adunătură, totuşi nu din vina lui Gambetta. Ei înşişi scriau pe atunci că majoritatea soldaţilor lor nici nu ştiau să încarce arma şi să ţintească, ba chiar nici nu-şi făceau vreo grijă în privinţa asta, nu voiau să lupte, voiau linişte. Au venit iarna, frigul, foamea. De unde să-şi dea ei seama că, avînd puşca de tip *Chassepot* şi echipament pentru săpat tranşee, puteau deveni de trei, de patru ori mai puternici decît inamicul? Dar aveau oare echipament de săpat tranşee? Un obstacol a fost şi asediul Parisului, care a avut un rol hotărîtor mai degrabă din punct de vedere politic decît militar. Într-un cuvînt, francezii n-au profitat de noul şi teribilul factor militar, nici măcar nu şi-au dat seama de forţa acestuia. Odată cu războiul nostru de acum cu turcii chestiunea *s-a limpezit pe deplin* şi, desigur, oamenii politici şi militari din Germania, îngrijoraţi, l-au trecut la catastif. Şi dacă francezii, lăsîndu-şi deoparte prejudecăţile militare (ceea ce este foarte greu de făcut), îşi vor însuşi pe deplin convingerea dedusă din războiul nostru cu turcii, că apărarea cu puşca modernă şi cu echipament pentru săpat fortificaţii este acum incomparabil mai puternică decît ofensiva şi necesită dublarea forţelor atacatorului, rezultă următorul raţionament: francezii au o armată de un milion, dar există o regulă militară generală, conform căreia celui atacat îi este incomparabil mai uşor să-şi adune toate forţele dacă luptă la el acasă, chiar dacă respectivul stat are graniţe strategice atît de neavantajoase precum Rusia, dar că atacatorul, chiar dacă ar avea (ceea ce nu se întîmplă niciodată) o armată de două

milioane, nu poate nicidecum să invadeze teritoriul atacat cu o armată mai numeroasă de şase sau şapte sute de mii. Imaginaţi-vă că acest milion de oameni aflaţi în defensivă va recurge la echipamentul de săpat tranşee cu aceeaşi energie şi amploare cu care procedează azi turcii, imaginaţi-vă apoi un conducător de oşti talentat şi nişte ingineri excelenţi, şi veţi ajunge la concluzia că Germania ar fi nevoită să trimită în Franţa nu un milion de soldaţi, ci minimum un milion şi jumătate! În Germania, cineva se gîndeşte acum cu siguranţă la asta.

V. Doar ne-am lovit de un nou fapt, aşa că n-a existat nici o greşeală. Două armate – două extreme. Adevărata stare de lucruri

Şi tocmai turcilor le era scris să descopere noul fapt în întreaga lui amploare! Alte popoare, alte armate nu l-ar fi descoperit *practic* într-o *asemenea* măsură. De mult timp turcii nu mai atacă Europa şi s-au obişnuit tocmai cu defensiva. Aceasta este principala trăsătură naţională a armatei turceşti. În spatele fortificaţiilor turcul îndură multe, e plin de energie, în războiul de acum Europa l-a încurajat parcă dinadins, l-a ajutat cu armament, ingineri, în mare parte cu bani şi, în cele din urmă, instigîndu-l şi asmuţindu-l asupra noastră, a trezit în el fanatismul. S-ar fi găsit cine să-i deschidă ochii, chiar dacă nu şi-ar fi dat seama de noul fapt, dar acesta a coincis cu spiritul său naţional. A înţeles imediat ce înseamnă echipamentul de săpat şanţuri pe lîngă o puşcă cu tragere rapidă şi cît de mult creşte eficacitatea defensivei în comparaţie cu ofensiva. Şi, ca un făcut, a fost scris ca ruşii să fie cei care află asta, adică chiar acea armată care, de secole, s-a obişnuit să atace înaintînd aprig, cu pieptul înainte,

umăr la umăr, cînd mii de oameni parcă devin o singură fiinţă… Iată că din aceste două contradicţii extreme s-a clarificat pe deplin o nouă axiomă. Repet: se putea încă presupune şi calcula că forţa unui soldat dotat cu puşcă modernă, adăpostit într-un tranşeu acoperit, depăşeşte de două sau chiar de trei ori eforturile pe care trebuie să le facă un soldat avîntat în atac. Sperînd în dîrzenia şi nemaipomenita energie a soldatului rus, noi am putut să privim această *dublare* sau *triplare* cu dispreţ (şi mult timp le-am privit aşa), dar s-a văzut că nu e vorba de o sporire a forţei inamicului de două şi de trei, ci de zece ori. Acest lucru nu putea fi prevăzut şi chiar, cu toate învăţămintele trase din practică, asimilat cu rapiditate.

Toate acestea, desigur, li se vor părea ridicole civililor care-şi dau cu părerea în problemele militare. De fapt, ei nici nu recunosc apariţia vreunui nou fapt. „Ar fi trebuit să prevadă şi basta. Toată lumea ştie că puşca de tip *Peabody* are zece, douăsprezece lovituri pe minut, aşa că ar fi trebuit să înţeleagă că, dotat fiind cu o asemenea puşcă şi aflîndu-se îndărătul fortificaţiilor, turcul va doborî coloana de asalt pînă la ultimul om.“ Dar repet că în teorie, înainte de experienţă, toate acestea nu puteau fi cunoscute în detaliu. Există lucruri uimitor de simple, pe care nici cei mai geniali conducători de arme nu le-ar putea prevedea. Un istoric militar francez îi reproşează amarnic lui Napoleon I faptul că, în 1815, avînd o armată de 170.000 (numai atît) şi ştiind foarte bine că nu va mai obţine nici un soldat din Franţa, aşa de epuizată era ţara de războaiele de douăzeci de ani, s-a hotărît, totuşi, să-şi atace el însuşi duşmanii, adică să înceapă un război extern, şi nu unul intern[180]. Acest istoric încearcă să demonstreze că, dacă Napoleon ar fi ieşit învingător la Waterloo, acest succes nu l-ar fi salvat deloc de la dezastrul final în aceeaşi campanie, dat fiind avantajul numeric zdrobitor al forţelor coaliţiei. Toată

greşeala lui Napoleon a fost că el, susţine acest istoric, ca şi mai înainte, credea că un soldat francez face cît doi germani; şi dacă acesta ar fi fost chiar adevărul, atunci, desigur, şi-ar fi compensat astfel forţele insuficiente cu care a intrat în luptă împotriva Europei întregi. Dar în 1815 lucrurile nu mai stăteau aşa, îl critică istoricul: în douăzeci de ani, nemţii învăţaseră să lupte şi-şi instruiseră soldaţii atît de bine, încît soldatul german devenise egal celui francez. Astfel, pînă şi genialul Napoleon a comis o greşeală, s-ar părea, simplă, nedîndu-şi seama de unele lucruri pe care ar fi trebuit să le ştie de mult şi care i-au sărit în ochi criticului său. Dar, stînd pe divan, e uşor să critici şi să fii mare conducător de oşti. Trebuie să remarcăm că atît Napoleon, cît şi noi *ne-am înşelat* într-un punct destul de asemănător, adică, în mod eronat, am acordat o atenţie exagerată anumitor trăsături naţionale ale trupelor noastre.

În încheiere, repet că toate cele spuse au sens doar în general, au doar un sens ştiinţific (adevărat sau neadevărat – fiecare să judece cum pofteşte). Dar în practică rezultatele se pot schimba extrem de mult. Astfel, de pildă, la începutul războiului, turcii ne-au lăsat să trecem Dunărea şi să ne facem apariţia dincolo de Balcani, ne-au predat fortăreţe şi oraşe şi au fugit din faţa noastră, fără să se gîndească deloc la echipamentul de săpat tranşee sau la eficacitatea puştii de tip *Peabody*. Şi se pare că pe atunci nu exista la ei nici un fel de fanatism. *Despre ce-i vorba* au aflat ei înşişi cu adevărat doar la Plevna. Aici şi-au dat ei pentru prima oară seama de toate actualele avantaje tactice ale celui aflat în defensivă. Dar se poate întîmpla ca Plevna să fie cucerită peste o săptămînă, Osman să cadă în mîna noastră cu fulgi cu tot, adică să nu reuşească să ia cu el nici un soldat, dacă va încerca să rupă încercuirea. Apoi, de pildă, s-ar putea ca pe turci să-i cuprindă deodată fosta demoralizare, să uite şi

de Adrianopole, şi de Sofia, să arunce cît colo echipamentul de săpat fortificaţii, fugind de înaintarea rusească fără să se uite în urmă; într-un cuvînt, se pot întîmpla multe; dar toate acestea nu vor modifica deloc semnificaţia noii axiome şi sensul ei general, adică va rămîne valabil faptul că, în condiţiile actualelor mijloace de luptă, forţa apărării o depăşeşte pe cea a atacului, şi nu ca înainte, ci o depăşeşte *enorm.* Să mai luăm un exemplu: undeva are loc un război şi un general s-a închis împreună cu unitatea sa într-o fortăreaţă puternică. Luînd în calcul toate datele, adică rezervele de alimente, spaţiul şi rezistenţa zidurilor, ingineria poate (în opinia mea) să determine aproape cu exactitate: cît timp ar putea fortăreaţa să reziste şi să aducă astfel un folos real statului său, reţinînd, în momentele cele mai fierbinţi, un inamic de două ori, să zicem, mai puternic? Să presupunem că termenul ar fi de şase sau opt luni, şi iată că deodată generalul, care s-a închis în această fortăreaţă, capitulează, din considerente proprii, nu peste şapte, ci peste două luni! Dar asta nu contrazice nicidecum calculul ştiinţific iniţial, care stabilea posibilitatea celor şapte luni de apărare. Într-un cuvînt, practica poate modifica o situaţie, în variante infinite. Cu toate acestea, axioma privind *enormitatea* avantajului (nevisat de nimeni pînă la războiul de acum cu turcii) pe care armamentul actual îl asigură forţelor defensive în detrimentul celor ofensive rămîne cît se poate de valabilă. (Mai subliniez o dată: nu superioritatea era imposibil de prevăzut, ci *enormitatea* ei.)

Dar acum practica este de partea noastră şi nu vom mai comite *aceeaşi* greşeală. Acum Totleben este acolo; nu ştiu exact ce face, dar genialul inginer va găsi, poate, un mijloc (nu numai într-un caz particular, dar şi în general) să mai scuture puţin *axioma*, să înlăture *enormitatea* şi să echilibreze cele două forţe (ofensivă şi defensivă)

printr-o nouă descoperire genială. Acţiunile lui sînt urmărite cu atenţie şi aviditate de către Europa, care nu aşteaptă numai concluzii politice, ci şi ştiinţifice. Într-un cuvînt, orizontul nostru militar s-a luminat şi iarăşi avem multe speranţe. Campania noastră din Asia s-a terminat cu o mare victorie[181]. Armata noastră din Balcani este numeroasă şi splendidă, spiritul ei este la înălţimea scopului. Întregul popor rus (adică poporul), ca un singur om, doreşte ca scopul marelui război în numele creştinismului să fie atins. Nu se poate ca mamele să nu-şi plîngă copiii care merg la luptă; aşa le este natura; dar convingerea în sfinţenia cauzei rămîne în toată vigoarea sa. Mamele şi taţii ştiu unde îşi lasă copiii. Unii neagă acest lucru, nu cred, adună fapte care să contrazică evidenţele, iar ştiri precum cea care urmează, tipărite în ziare cu litere mărunte, trec aproape neobservate:

„De la staţia Birzulî *Odesski vestnik* [*Curierul de Odessa*] a fost informat că, la 3 octombrie, prin această staţie au fost transportaţi spre armata activă 2.800 de soldaţi însănătoşiţi. Împreună cu aceştia erau 6 ofiţeri cu rănile vindecate. De remarcat că dintre răniţi nici unul nu a dorit să se folosească de dreptul său şi să rămînă în armata de rezervă. Toţi s-au grăbit şi se grăbesc spre front (*Moskovskie vedomosti*, nr. 251)".

Cum vă place această ştire? S-ar zice că asemenea fapte vorbesc despre felul cum stau lucrurile! După aşa ceva, cum să mai afirmi că prezentul război nu are un caracter popular şi că poporul stă deoparte? Dar asemenea fapte nu sînt singulare, sînt o mulţime. Toate se vor aduna, vor străluci şi vor intra în istorie… Din fericire, pentru majoritatea acestor fapte au existat martori, o mulţime de europeni, şi acum nu mai pot fi schimbate, falsificate şi prezentate în forme în care le-ar dori *jucătorii la bursă* sau *clericalii papistaşi*...

168 *Totleben*, Eduard Ivanovici (1818-1884), inginer militar, erou al apărării Sevastopolului. În războiul ruso-turc din 1877-1878 a condus lucrările de asediere a Plevnei.

169 Este vorba, probabil, de Konstantin Petrovici *Kaufman* (18181882), ajuns la gradul de inginer-general.

170 Probabil este vorba de generalul-intendent *von Kaufman*, pomenit în ziarul *Novoe vremia* din 22 septembrie/4 octombrie 1877.

171 La Şcoala superioară de ingineri erau numiţi „conductori" studenţii din primii ani de curs, încă neînaintaţi la gradul de ofiţeri.

172 *Radeţki*, Feodor Feodorovici (1820-1890), general-locotenent.

173 *Petruşevski*, Mihail Fomici (1832-1893), general-maior.

174 *Iolşin*, Mihail Aleksandrovici (1830-1883), comandant de brigadă.

175 *Trutovski*, Konstantin Aleksandrovici (1826-1893), pictor, prieten al scriitorului, autorul unui portret în creion al lui Dostoievski.

176 Asediul Sevastopolului a durat 11 luni.

177 *Borodino* – sat în apropiere de Moscova, unde, la 26 august 1812, a avut loc o luptă sîngeroasă între ruşi şi francezi.

178 La 17 iulie 1877, cu o zi înaintea asaltului Plevnei, trupele ruseşti pregătite de atac numărau 32 000 de soldaţi, sprijiniţi de 176 de tunuri. Ulterior, după primirea de întăriri şi adăugarea trupelor române, la Plevna erau concentraţi 96 000 de soldaţi, sprijiniţi de 426 de tunuri.

179 Asediul Parisului a durat de la 19 septembrie 1870 pînă la 21 ianuarie 1871. Garnizoana, alcătuită în principal din membri neinstruiţi şi prost înarmaţi ai Gărzii Naţionale, era comandată de generalul Louis Jules *Trochu* (1815-1896). Datorită unor operaţiuni riscante, care au dus la mari pierderi ale asediaţilor, şi-a cîştigat faima de general „nebun".

180 Reproşurile se află într-o carte existentă în biblioteca lui Dostoievski: *Histoire de la campagne de 1815. Waterloo*. Par le colonel Charras, 4-e édition, Bruxelles, 1863.

181 Se subînţelege victoria repurtată de ruşi asupra armatei lui Muhtar-paşa, la Kars (octombrie 1877).

Capitolul al II-lea

I. Sinuciderea lui Gartung şi eterna noastră întrebare: Cine-i vinovat?

Cu puţin timp în urmă, toate gazetele ruseşti discutau de zor (şi mai discută şi azi) despre sinuciderea generalului Gartung[182], la Moscova, în timpul şedinţei tribunalului districtual, la un sfert de oră după audierea sentinţei pronunţate de către juraţi. De aceea cred că toţi cititorii *Jurnalului* ştiu mai multe sau mai puţine detalii despre această tragică întîmplare şi nu mai are rost să o explic pe îndelete. În mare, este vorba despre faptul că un om de un rang important, aparţinînd cercurilor celor mai înalte, se asociază cu Sanftleben[183], un fost croitor devenit mai apoi cămătar şi *discounter*[184], şi nu numai pentru că a fost nevoit să împrumute bani de la acesta, ci parcă într-un mod chiar amical îşi asumă, de pildă, obligaţiile de executor testamentar al acestuia şi parcă cu multă rîvnă. Apoi, după moartea lui Sanftleben, se întîmplă cîteva lucruri strigătoare la cer: registrul cu evidenţa poliţelor dispare nu se ştie unde; poliţele, hîrtiile şi actele, absolut contrar procedurii prevăzute de lege, sînt duse de Gartung la el acasă. Rezultă apoi că Gartung face o înţelegere cu o parte din moştenitori în dauna celorlalţi (chiar dacă, poate, nici nu bănuieşte acest lucru). Apoi dă buzna la el unul dintre moştenitori şi bietul executor testamentar află realmente că a nimerit într-o companie la care nu se aştepta deloc. Apoi încep acuzaţiile directe, de sustragere a poliţelor, a registrului cu evidenţa poliţelor, de copiere a poliţelor, de dispariţie a unor acte în valoare de peste o sută, ba chiar de peste două sute de mii de ruble… după care începe procesul. Procurorul chiar se bucură de proces şi de faptul că, pe banca acuzaţilor, un general stă alături de un om de rînd,

zeiţei Temis ruse oferindu-i-se astfel prilejul să declare solemn că, în faţa legii, cei puternici şi sus-puşi sînt egali cu cei mici şi slabi[185].

Procesul decurge, totuşi, în condiţii în general normale (orice s-ar spune), iar în cele din urmă juraţii pronunţă acuzaţia aproape inevitabilă, inclusiv cu privire la Gartung, cu sensul: „este vinovat şi a furat“. Curtea se retrage să alcătuiască sentinţa, dar generalul Gartung nu a dorit să o aştepte: a intrat în camera de alături, s-a aşezat, zice-se, la masă şi s-a apucat cu mîinile de bietul său cap; apoi s-a auzit deodată o împuşcătură; s-a sinucis cu un revolver, încărcat dinainte, pe care îl adusese cu el, trăgîndu-şi un foc în inimă. S-a găsit asupra sa şi un bilet pregătit dinainte, în care „se jură pe *Dumnezeu cel Atotputernic* că nu a sustras nimic în afacerea asta şi că îşi iartă duşmanii“. Astfel a murit, convins că n-a avut nici o vină şi că a rămas un gentleman.

Această moarte a impresionat toată Moscova şi toate gazetele din întreaga Rusie. Se spune că judecătorii şi procurorul au ieşit albi ca varul din cabinetele lor. Se spune că şi juraţii erau derutaţi. Gazetele au început chiar să strige că a fost o „sentinţă evident nedreaptă“, iar unele dintre ele observau că tribunalele noastre nu mai pot fi acuzate acum de sentinţe blînde şi indulgente: „Iată, chipurile, un exemplu: a murit un om nevinovat“. Altele au observat, pe bună dreptate, că este aproape imposibil să nu dai crezare unor cuvinte atît de solemne, ultimelor cuvinte rostite de un om pe lumea asta, aşa că de aici se poate trage concluzia sigură că s-a comis o regretabilă eroare judiciară. Şi multe, foarte multe s-au scris prin gazete. Trebuie să recunoaştem că o serie din reacţiile presei au fost ciudate: s-a simţit o notă discordantă, poate fierbinte şi sinceră, dar discordantă. Păcat de Gartung, dar aici avem mai curînd o tragedie (foarte profundă), o fatalitate a vieţii ruseşti decît o greşeală a vreuneia dintre

părţi. Sau, mai bine spus, toate aspectele sînt aici de vină: şi moravurile, şi obiceiurile societăţii noastre intelectuale, şi caracterele, care s-au creat şi s-au uniformizat în cadrul acestei societăţi, în sfîrşit, moravurile şi obiceiurile tribunalelor noastre împrumutate şi insuficient rusificate. Dar atunci cînd toţi sînt vinovaţi cu toptanul, înseamnă că nimeni, luat în parte, nu-i vinovat. Dintre toate ecourile din presă cel mai mult mi-a plăcut cel din *Novoe vremia*. În ajun tocmai discutasem cu unul dintre excelenţii noştri jurişti, rafinat cunoscător al vieţii ruse, şi constatasem că avem amîndoi aceeaşi părere despre acest proces, iar interlocutorul meu semnalase foarte exact „tragismul" acestui caz şi motivele tragismului. A doua zi, în foiletonul lui Neznakomeţ[186], am citit multe lucruri foarte asemănătoare cu ceea ce tocmai discutasem cu o zi înainte. Şi de aceea, dacă spun acum cîteva cuvinte, n-o fac decît printre altele şi „fiindcă veni vorba".

II. Gentlemanul rus. Un gentleman nu poate rămîne gentleman pînă la capăt

Problema e că încă n-au dispărut caracterele de altădată şi, se pare, nu vor dispărea multă vreme, pentru că toate se fac la timpul lor şi peste tot acţionează legile naturii. Mă refer la caracterele din societatea noastră intelectuală. Aici, de altfel, voi face o observaţie insistentă şi apăsată, aceea că nici nu ar fi bine să ne schimbăm după cum bate vîntul, pentru că cea mai insuportabilă trăsătură de caracter a intelectualilor este tocmai înclinaţia spre superficialitate şi inconsistenţă. Ea are ceva de lacheu, un lacheu care se împopoţonează în haine boiereşti. De pildă, una dintre particularităţile felului nostru de a o face pe gentlemenii, dacă, cine ştie de ce, am intrat odată în contact cu oameni bogaţi şi iluştri, mai ales dacă ne-am

infiltrat printre ei, este *prestanţa*, nevoia de a trăi pe picior mare. Vă rog să observaţi că nimic din ceea ce spun nu se referă la Gartung personal, nu-i cunosc deloc biografia; nu vreau decît să atrag atenţia asupra cîtorva trăsături ale bine-cunoscutului caracter de intelectual al nostru în general, căruia, în anumite condiţii, i s-ar putea întîmpla exact ceea ce i s-a întîmplat generalului Gartung. De pildă, un om mic, de rang mărunt, fără un sfanţ în buzunar, nimereşte deodată în înalta societate sau are un contact cît de mic cu aceasta. Şi iată că bietul de el, care nu are la sufletul lui nimic în afara priceperii de a se infiltra în înalta societate, îşi face rost deodată de o trăsură personală, de un apartament, în care „se poate" trăi, de lachei, costume, mănuşi. Poate că vrea să facă o carieră, să-şi croiască şi el un loc în lume, dar cel mai adesea se întîmplă că nu vrea decît să imite: toată lumea trăieşte aşa, chipurile, de ce n-aş trăi şi eu? Are un fel de ruşine peste care nu poate trece nicidecum. Într-un cuvînt, cinstea şi onestitatea sînt înţelese într-un mod ciudat şi, de fapt, nu există nici un fel de demnitate personală. În paralel cu această neînţelegere a unui lucru de importanţă primordială, cum este sentimentul propriei demnităţi, mi se pare că se poate pune doar neînţelegerea libertăţii manifestată de aproape întreaga noastră epocă de intelectualitate europeană, neînţelegerea conţinutului acesteia, dar despre asta vom vorbi mai tîrziu. A doua trăsătură, şi iarăşi una aproape tragică, a rusului nostru intelectual este maleabilitatea, predispoziţia lui spre împăciuitorism. O, există o mulţime de chiaburi, de afacerişti, de ticăloşi dezgustători, dar fermi; există chiar şi oameni cumsecade care sînt şi fermi, dar numărul lor este teribil de mic, iar majoritatea ruşilor onorabili este dominată de acest prea rapid spirit conciliant, de necesitatea de a ceda, de a fi de acord. Şi toate acestea nu au drept motiv firea blajină, nici laşitatea, ci apare aici un

fel de delicateţe sau mai ştiu eu ce. De cîte ori oare, de pildă, discutînd cu o persoană ce vă presa, impunîndu-vă să răspundeţi, nu v-aţi declarat de acord cu el şi aţi renunţat la părerea sau chiar la votul dvs. în cine ştie ce şedinţă, deşi, poate, în sinea dvs. nu aţi fi dorit defel acest lucru. Rusul se mai simte atras şi de cuvîntul *toţi*: „eu sînt ca şi ceilalţi“, „sînt de acord cu părerea generală“, „mergem cu toţii, ura!“. Dar mai este aici şi o altă ciudăţenie: rusului îi place foarte mult să se amăgească, să se ispitească singur, să-şi găsească singur motive de entuziasm şi de convingere. Şi nu vrea să facă una sau alta, să fie, de pildă, executor testamentar al lui Sanftleben, dar se convinge singur: „Ei bine, zice, am să merg…“.

În cadrul acestei categorii a intelectualilor ruşi există tipuri chiar deosebit de atrăgătoare dintr-un anumit punct de vedere, dar care posedă tocmai aceste calităţi nefericite ale gentlemanului rus, despre care tocmai am pomenit. Unii dintre ei sînt aproape nevinovaţi, aproape că sînt nişte Schilleri; faptul că nu ştiu „cum stau treburile“ le conferă ceva aproape emoţionant, dar sentimentul onoarei este mai puternic: s-ar împuşca, ca şi Gartung, dacă, în opinia lor, şi-ar pierde onoarea. Poate că sînt chiar destui ca număr. Dar e puţin probabil ca aceşti oameni să ştie, de pildă, cît de mari le sînt datoriile. Şi nu că ar fi toţi nişte cheflii, unii, dimpotrivă, sînt soţi şi taţi minunaţi, dar banii pot fi cheltuiţi şi de un chefliu, şi de un tată admirabil. Destul de mulţi dintre ei intră în viaţă cu vagi rămăşiţe din fostele moşii ale familiei, care se evaporează repede încă din primele zile ale juneţii. Urmează apoi căsătoria, apoi un rang, o slujbă călduţă la stat, care, orice s-ar spune, aduce un venit oarecare şi o temeinicie în viaţă, o anumită seriozitate opusă fostului vagabondaj prin înalta societate. Dar datoriile curg gîrlă, el, desigur, le plăteşte, pentru că este un gentleman, dar le plăteşte făcînd alte datorii. Se poate spune cu

certitudine că mulţi dintre ei, gîndindu-se uneori în sinea lor la situaţia în care se află, ar putea rosti cu mult curaj şi cu multă distincţie: „Nu am sustras nimic şi nici nu vrem să sustragem“. Totuşi, se poate întîmpla cîte un flecuşteţ acolo: uneori (aflat la mare strîmtoare), dumnealui e în stare să ia cu împrumut pînă şi de la doica pruncilor chiar şi cele zece ruble economisite pe care aceasta le-a pus deoparte. Şi ce-i cu asta, de ce nu? Pe deasupra, bătrîna doică, aşa cum se întîmplă adesea, este îndrăgită în familie, este un om foarte apropiat, de-al casei. Aproape că-i un membru al familiei, e foarte iubită, i se încredinţează chiar şi cheile cele mai importante. Bunul general, boierul ei, i-a promis demult că, la bătrîneţe, îi va face rost de un loc la azil, numai că o mulţime de treburi îl tot împiedică să aibă grijă şi ar fi fost cazul să pună de mult o vorbă pentru ea. Iar doica se teme să-i aducă aminte, pomeneşte poate o dată pe an de azil, se teme ca nu cumva să-l sîcîie pe dumnealui, generalul, care-i un om întotdeauna nervos şi preocupat. „E om bun, o să-şi aducă aminte şi singur“, se gîndeşte ea din vreme în vreme, întinzîndu-şi în pat oasele bătrîne. Iar de cele zece ruble bătrîna nu vrea să aducă vorba, îi e ruşine. Şi iată că deodată generalul moare, iar bătrîna a rămas şi fără loc la azil, şi fără cele zece ruble. Toate acestea, desigur, sînt nişte nimicuri şi fleacuri, dar, dacă pe lumea cealaltă i s-ar aduce aminte generalului că bătrîna nu şi-a recăpătat cele zece ruble, el s-ar face roşu ca racul la faţă: „Care zece ruble? Cum aşa? Ah, da, mi le-a dat acum vreo patru ani! *Mais comment, comment*[187], cum s-a putut întîmpla una ca asta!“. Şi această datorie l-ar durea mai mult decît alta, de zece mii, pe care a lăsat-o pe pămînt! I-ar fi îngrozitor de ruşine: „O, credeţi-mă, n-am vrut să fie aşa, credeţi-mă, nici măcar nu mi-a trecut prin minte aşa ceva!“. Dar acolo pe bătrînul general nu l-ar asculta decît îngerii (pentru că probabil ar nimeri în rai), iar

doica ar rămîne totuşi fără zece ruble pe pămînt, şi-i pare rău după ele bătrînei: „Ei, mai lasă banii în plata Domnului, e păcat să ţin minte aşa ceva, a fost un om de aur, un boier cu frica lui Dumnezeu“.

Şi încă ceva: dacă acest om extraordinar ar mai veni o dată pe pămînt şi s-ar întrupa în generalul de altădată, i-ar da înapoi bătrînei cele zece ruble sau nu?

Dar ei nu doar cer cu împrumut, mai şi dau. Iată, un amic, mult-prea-sti-ma-bi-lul Ivan Petrovici, îl roagă pe general să-i emită nişte poliţe în valoare de vreo şase mii de ruble: am să le ipotechez, zice, la banca mea şi am să le încasez, iar dumitale, dragă amice, îţi dau chiar acum dobînda cuvenită pentru cele şase mii. Ce mai la deal, la vale. Poliţele sînt emise, îl întîlneşte adesea pe Ivan Petrovici la club, şi, fireşte, au uitat amîndoi şi să se mai gîndească la poliţele emise, pentru că ambii sînt, ca să zicem aşa, însăşi floarea oamenilor de onoare din societatea noastră şi deodată, peste şase luni, toate cele şase mii cad pe umerii generalului: „Fiţi bun, cică, să plătiţi, înălţimea voastră“. Ei bine, în asemenea situaţii, dumnealor se reped la tipi precum Sanftleben şi semnează împrumuturi cu dobîndă de sută la sută.

Din nou vă rog să mă credeţi că, imaginînd această situaţie, nu-l discreditez cîtuşi de puţin pe răposatul general Gartung: nu l-am cunoscut, nu am auzit nimic despre el. Nu am pretins decît să schiţez caracterul unuia dintre membrii acestei societăţi, care, dacă ar fi nimerit într-un bucluc ca acela întîmplat între generalul Gartung şi Sanftleben, s-ar fi putut să păţească exact acelaşi lucru ca şi Gartung, pînă la sinucidere inclusiv. Şi de aceea mi se pare că în cazul Gartung curtea nu trebuie nici dojenită, nici nu are de ce să-i fie ruşine… Aici e o fatalitate, o tragedie: generalul Gartung, pînă în ultima clipă a vieţii sale, s-a considerat nevinovat şi a lăsat un bilet…

— Bine, biletul... vor spune unii. E imposibil ca într-un astfel de moment un om, pe deasupra şi credincios, după cum se vede, să poată minţi. Înseamnă că nu a sustras nimic, de vreme ce a declarat atît de solemn să nu a sustras. Şi nici nu putea fi aici vorba de un compromis cu propria conştiinţă: oricît de labilă şi de întunecată ar deveni mintea omului într-o asemenea afacere, atîta timp cît spune „nu am sustras“, el nu poate să nu ştie dacă „a sustras sau nu“. Treaba asta e cît se poate de omenească. Întrebarea care se pune e dacă a băgat sau nu banii în buzunar. Dacă i-a băgat, cum să nu ştie?

Observaţia este întru totul întemeiată, dar iată ce se poate întîmpla aici, ba e chiar sigur: a scris numai despre propria persoană: „N-am sustras nimic, cică, nici nu m-am gîndit să sustrag“, dar ar fi putut să sustragă alţii.

— Absolut imposibil, mi se va replica. Dacă i-a lăsat pe alţii să fure şi, în calitate de executor, a trecut furtul sub tăcere, înseamnă că şi *el a furat* împreună cu ceilalţi! Generalul Gartung nu putea să nu înţeleagă că aici nu există nici o diferenţă.

Voi răspunde: în primul rînd, poate fi contrazis argumentul că „dacă a ştiut şi i-a lăsat pe alţii să fure, înseamnă că şi el a furat“ şi, în al doilea rînd, aici există cu siguranţă o diferenţă. În al treilea rînd, generalul Gartung nu putea să scrie decît în sensul propriu, despre care vorbim noi: „Adică eu, cică, nu am luat *şi nu am vrut* să iau absolut nimic, au făcut-o alţii, împotriva voinţei mele. Nu sînt vinovat decît de slăbiciune, dar nu şi de potlogărie, pentru că eu nu am vrut să iau nimic de la nimeni, ba chiar m-am împotrivit. Alţii au făcut-o…“. Tocmai în acest sens putea să-şi scrie cuvintele fatidice, dar, în acelaşi timp, fiind atît de cinstit şi de distins, nu putea nicidecum să fie de acord cu argumentul că „dacă i-a lăsat pe alţii să fure înseamnă că a furat el însuşi“. Generalul se îndrepta către Dumnezeu şi ştia că nici nu a vrut să

fure, nici să închidă ochii la furt şi că sustragerea s-a întîmplat cumva de la sine. Ba, pe deasupra, vă rog să observaţi şi că n-ar fi putut nicidecum să se justifice în scris mai pe larg, adică să susţină că nu-i vinovat decît de slăbiciune, dar nu de sustragere etc. Căci, gentleman fiind, nu-i putea denunţa pe ceilalţi, mai cu seamă în momentul atît de solemn cînd „şi-a iertat duşmanii“.

În sfîrşit, cel mai probabil e că, poate, în sinea lui, nu era în stare nici măcar să-şi recunoască slăbiciunea, credulitatea ce a făcut posibil furtul. Aici poate că a fost o urzeală de împrejurări de care el, pînă în ultima clipă, inclusiv, nu a putut fi conştient şi aşa a plecat pe cealaltă lume. „S-a furat registrul cu poliţe“ – şi iată că oameni cu scaun la cap, în care el are încredere, îl conving de la bun început că totul nu-i decît un fleac, că s-a pierdut singur şi că nimeni nu are nevoie de registru. Îi demonstrează cu cifre, matematic, că registrul de poliţe ar fi în defavoarea, şi nu în favoarea moştenitorilor. (Căci acelaşi argument a fost prezentat mai tîrziu la proces de avocatul apărării şi, se pare, a fost just.) În acelaşi sens, lui Gartung i s-ar fi putut prezenta şi explica toate celelalte lucruri. Pentru că el nu ştia nimic despre afaceri şi putea fi convins de orice. „Credeţi-ne, cică, şi noi sîntem oameni cumsecade, noi, ca şi dvs., nu vrem să luăm *nimic* de la moştenitori, dar treburile lui Sanftleben au rămas într-o situaţie atît de delicată, încît dacă ei (moştenitorii) află acum de registrul poliţelor şi de toată tărăşenia, ne pot acuza de-a dreptul de furt, aşa că nu trebuie să le spunem.“ Aceste „nereguli ale lui Sanftleben“, fireşte, nu au ieşit la iveală pe neaşteptate, ci treptat, astfel încît Gartung afla adevărul sau, mai bine zis, pierdea adevărul şi se împotmolea tot mai mult în minciună de la o zi la alta. Şi iată că pe neaşteptate dă buzna în casa lui unul dintre moştenitori şi, chiar dacă nu strigă în gura mare că generalul Gartung este un hoţ, e ca şi cum ar fi

strigat: a intrat solemn, cu un zîmbet victorios şi plin de răutate, pe deplin convins că poate avea curajul să facă orice mizerie în locuinţa generalului. Şi de-abia acum şi-a dat seama generalul în ce speluncă s-a băgat. Apoi s-a pierdut cu totul, a început să propună compromisuri, aranjamente şi, bineînţeles, s-a încurcat şi mai tare, iar acuzarea s-a agăţat cu lăcomie de acţiunile ce-l discreditau, întrucît vizau felurite compromisuri şi aranjamente. Toate au intrat la dosar. Într-un cuvînt, Gartung a murit convins fiind că n-are nici o vină, dar eroarea judiciară, despre care se vorbeşte, n-a existat, dacă e să luăm lucrurile în sens strict. La mijloc a fost o fatalitate, s-a întîmplat o tragedie: din cine ştie ce motiv, forţele oarbe l-au ales pe Gartung ca să-l pedepsească pentru nişte vicii foarte răspîndite în lumea lui. Oameni ca el sînt poate zece mii, dar a murit numai Gartung. Nevinovat şi de o cinste exemplară, dintre toţi cei zece mii, acest om a putut să trezească simpatia cea mai mare, încît procesul său a avut un imens răsunet în Rusia, fiind un avertisment la adresa „vicioşilor“, dar e puţin probabil ca soarta, zeiţă oarbă, să fi avut această intenţie atunci cînd l-a doborît.

III. Minciuna este necesară pentru adevăr. Din două minciuni puse una peste alta rezultă adevărul. Adevărat să fie?

Şi totuşi, mi-a reînviat în suflet o impresie mai veche, pe care aş vrea să o împărtăşesc, cu toate că e, poate, foarte naivă. Este vorba de tribunalele de la noi. În întreaga lume, curtea cu juraţi este considerată aproape o culme a perfecţiunii: „Este, ca să spunem aşa, victoria, supremul rod al minţii“. Ca toată lumea, sînt şi eu convins de asta, pentru că mi s-ar putea spune: „Poftim, inventaţi

ceva mai bun“ şi n-aş putea inventa. Prin urmare, trebuie să fim de acord pentru simplul motiv că nu se poate găsi ceva mai bun. Totuşi, iese în scenă… adică pe estradă, dl procuror. Să ne imaginăm că-i un om minunat, inteligent, conştiincios, educat, cu convingeri creştine, care cunoaşte ca nimeni altul Rusia şi omul rus. Ei bine, acest om superconştiincios începe prin a susţine că „este chiar bucuros că s-a comis acest delict pentru simplul motiv că, în sfîrşit, a venit vremea ca acest ticălos, inculpatul, să fie pedepsit, pentru că, dacă aţi şti, domnilor juraţi, ce canalie este acest om!“. Adică, desigur, nu foloseşte cuvîntul „canalie“, dar oricum e totuna: în modul cel mai politicos, cel mai blînd şi cel mai uman cu putinţă, pînă la urmă îl scoate drept ceva mai rău decît o canalie, mai rău decît orice canalie. Cu inima îndurerată, va spune în modul cel mai delicat că şi maică-sa a fost atît de rea, încît el, la urma urmei, nu putea să nu fure, fiindcă cea mai joasă destrăbălare l-a tras tot mai adînc în prăpastie. Toate le-a făcut în mod conştient, cu premeditare. Amintiţi-vă ce bine i-a servit incendiul de pe strada vecină în momentul în care a comis delictul, pentru că incendiul, creînd panică, a atras atenţia oamenilor, măturătorilor şi a tuturor celor din cartier. „O, desigur, sînt departe de a-l acuza în mod *direct* că el ar fi provocat incendiul, dar, domnilor juraţi, fiţi de acord că avem aici o ciudată coincidenţă a două împrejurări, care duc inevitabil la acelaşi gînd, pe care îl ştim, dar tac, tac, nu spun nimic, însă pe acest hoţ, ucigaş (pentru că ar fi ucis neapărat dacă ar fi dat peste cineva în apartament), pe acest incendiator, pe acest incendiator înrăit şi dovedit domniile voastre îl veţi deporta în locuri îndepărtate, făcînd astfel posibil ca oamenii cumsecade să răsufle uşuraţi, gospodinele să plece fără grijă de acasă la cumpărături, iar proprietarii de imobile să nu tremure pentru bunurile lor, chiar dacă acestea sînt asigurate la vreuna dintre societăţile de asigurare.

Şi, mai ales, degeaba spun toate acestea: uitaţi-vă la el! Stă fără să îndrăznească să-i privească în ochi pe oamenii cinstiţi, nu-ţi trebuie mai mult de o privire ca să te convingi că-i şi hoţ, şi ucigaş, şi incendiator. Nu regret decît că nu a reuşit să comită zece furturi de rufe, să ucidă zece gospodine şi să incendieze zece case, pentru că atunci dimensiunile colosale ale crimei ar fi făcut să se cutremure societatea noastră somnolentă din punct de vedere civic, obligînd-o să-şi ia măsuri de apărare şi să se trezească din criminala ei amorţeală civică…“.

O, ştim bine că dl procuror va vorbi cu incomparabil mai multă nobleţe. Cuvintele noastre sînt o palidă parodie, bună doar pentru o foaie de duminică, în care sînt publicate cuplete şi caricaturi. Să zicem că ar fi unul dintre procesele care ridică profunde probleme sociale şi civice şi, mai ales, să presupunem că în decursul lui ar surveni momente psihologice, iar în psihologie, după cum se ştie, procurorii din întreaga Europă sînt deosebit de răzbătători. Ei bine, pînă la urmă, în concluzie, s-ar ajunge la regretul că în locul unui caz de otrăvire n-au fost zece, treizeci, cinci sute de cazuri, pentru că atunci s-ar cutremura inimile noastre şi ne-am ridica toţi ca unul etc. etc.

Şi ce-i cu asta? – mi se va replica. Să zicem că foarte mulţi procurori nu sînt cîtuşi de puţin oratori, dar procurorul, în primul rînd, este funcţionar şi trebuie să acţioneze în conformitate cu slujba sa, iar în al doilea rînd procurorii exagerează întotdeauna acuzaţiile, lucru deloc condamnabil, ci, dimpotrivă, util. Căci tocmai aşa trebuie să fie. În schimb, îl are ca oponent pe avocatul inculpatului, căruia i se permite să-l combată totalmente pe procuror. Pe deasupra, chiar şi în întreaga Europă se permite a se demonstra, desigur, cu deplină politeţe, că procurorul este prost, ridicol, ticălos şi că „dacă acum trei zile un om a dat foc unei case de pe linia ce trece prin

insula Vasilievskaia, atunci este chiar persoana respectivă, deoarece insul se afla tocmai atunci pe insula Vasilievskaia la onomastica generalului Mihailov, o persoană minunată şi cumsecade. Că a incendiat casa nu mai încape îndoială, fie şi numai din cauză că (iarăşi psihologia), dacă nu ar fi dat foc acestei case, certat fiind cu proprietarul, negustorul Ivan Borodatîi, procurorului nu i-ar fi putut niciodată trece prin minte acuzaţia atît de stupidă, de caraghioasă şi de trivială că acuzatul a incendiat clădirea ca să distragă atenţia întregii străzi în momentul săvîrşirii acestui delict închipuit şi neghiob. Incendierea a fost cea care i-a dat ideea“. În sfîrşit, ţineţi cont şi de faptul că avocatului i se permite să facă gesturi, să verse lacrimi, să scrîşnească din dinţi, să-şi smulgă părul din cap, să facă zgomot cu scaunele (dar nu să le ridice şi să le agite) şi, în sfîrşit, să leşine, dacă este o persoană plină de nobleţe şi nu poate tolera nedreptatea, ceea ce se pare că nu i se permite procurorului, oricît de plin de nobleţe ar fi el, pentru că ar fi oarecum ciudat ca un funcţionar în uniformă să se prăbuşească deodată la pămînt. Procurorul nu poate avea nicidecum acelaşi comportament.

Repet că toate spusele mele nu-s decît o parodie, o caricatură, că situaţia imaginată de mine n-are nici o legătură cu realitatea, că totul se desfăşoară în modul cel mai decent, sînt de acord cu asta (cu toate că adeseori s-a făcut zgomot cu scaunele şi avocaţii au leşinat)! Dar eu nu fac decît să am grijă de esenţa problemei, pentru că, în expresiile cele mai decente, lucrurile sînt prezentate la fel ca şi în cazul expresiilor celor mai indecente.

— Nu, n-aveţi dreptate, mi se va spune, chiar de asta este nevoie, de exagerări de ambele părţi! Cîteodată, juraţii nu sînt chiar persoane educate, ba pe deasupra mai sînt şi ocupaţi, au şi ei o prăvălie acolo, afaceri, iar uneori sînt distraţi, alteori nici nu sînt în stare să înţeleagă singuri situaţia. Tocmai

de aceea trebuie să li se explice, să li se arate toate fazele delictului, chiar cele mai imposibile, ca să fie pe deplin convinşi că acuzarea a epuizat tot ce-i poate trece unui om prin minte şi nu mai are rost să se gîndească la asta, iar apărarea, la rîndul ei, a adus toate dovezile posibile şi imposibile pentru a-l prezenta pe acuzat cît mai favorabil, făcîndu-l să pară mai curat decît zăpezile din munţi. Şi de aceea acolo, într-o încăpere specială, trăgînd concluziile, ei ştiu deja, ca să zicem aşa, mecanic ce trebuie să apară, plusul sau minusul, astfel încît pot să aibă conştiinţa absolut împăcată. Ca rezultat, e clar că toate acestea sînt absolut necesare pentru adevăr, adică şi atacul îndîrjit, şi apărarea îndîrjită, aşa că atacul îndîrjit al procurorului, luat în sensul cel mai strict, este chiar mai folositor pentru acuzat decît pentru procuror, aşa că din nou ajungem la concluzia că nu se poate găsi o procedură mai bună.

Într-un cuvînt, sistemul juridic contemporan nu este numai victoria sau rodul suprem al minţii, ci şi ceva foarte complicat. Nu putem să nu fim de acord cu aceasta. Pe deasupra, procesul este public; oamenii se adună şi cu sutele; oare să credem că vin doar pentru că n-au ce face, numai de dragul spectacolului? Desigur că nu; oricare ar fi motivul pentru care se adună, ar trebui să plece cu o puternică impresie de nobleţe, instructivă şi vindecătoare. Or, toţi stau şi văd că aici, la temelie, este un fel de minciună; o, desigur, nu-i vorba de o minciună care s-ar afla la baza instituţiei juridice, nu-i vorba de sentinţă, ci pur şi simplu, de pildă, de unele deprinderi, preluate atît de uşor din Europa, care au prins rădăcini la reprezentanţii apărării şi ai acuzării de la noi. Eu, de pildă, plec acasă, iar acasă mă gîndesc: doar îl cunosc personal pe Ivan Hristoforovici, procurorul, este un om deosebit de inteligent şi bun la inimă, dar, cu toate acestea, a minţit, şi a ştiut că minte. A exagerat un caz care ar fi trebuit să se termine cu

un avertisment sau cu o condamnare la două luni de închisoare, pomenind chiar de o deportare de douăzeci de ani în locurile cele mai îndepărtate. Chiar dacă era nevoie de asta pentru ca lucrurile să fie clare, a minţit, şi a minţit conştient, şi era vorba despre capul unui om. Cum se poate, mai ales că e vorba de o persoană talentată? Se ştie doar că *il en reste toujours quelque chose*[188], mai ales dacă apărarea e slăbuţă şi nu se pricepe decît să facă zgomot cu scaunele. Să presupunem că s-a dezlănţuit amorul propriu al lui Ivan Hristoforovici. E o trăsătură absolut omenească, dar este ea scuzabilă într-o chestiune atît de gravă? Unde este omul, omul superior, plin de omenie, civilizat?

Bine, să zicem, în sfîrşit, că din toate astea chiar iese adevărul, ba chiar iese, ca să zicem aşa, într-un mod mecanic, în modul cel mai curios; totuşi, publicul care se pregăteşte să meargă la proces chiar se va pregăti să vadă un spectacol, să urmărească o modalitate mecanică şi cît se poate de ingenioasă şi, ascultînd extaziat cum un avocat talentat minte excelent chiar împotriva conştiinţei sale, numai nu-l aplaudă de pe scaunele sale: „Ce bine, zice, minte omul!“. Din această procedură se nasc în sînul acestui public cinismul şi falsul şi prind rădăcini pe nevăzute. Oamenii nu mai doresc adevărul, ci talentul care să-i înveselească şi să-i distreze. Sentimentul omeniei se abrutizează şi nu poate fi restabilit prin salturi şi leşinuri. Ei bine, imaginaţi-vă ce s-ar întîmpla dacă într-adevăr mincinosul are un talent imens?

Ştiu că toate acestea nu sînt decît o lamentaţie inutilă din partea mea, dar ascultaţi-mă. Instituirea tribunalului public cu juraţi nu este ceva rusesc, este ceva copiat de la străini. Oare chiar nu putem să sperăm că naţionalitatea rusă, spiritul rusesc vor netezi cîndva asperităţile, eliminînd falsitatea… obiceiurilor proaste, iar lucrurile chiar se vor aşeza în toate privinţele pe făgaşul adevărului? Ce-i

drept, acum aşa ceva nu se poate: acum tocmai apărarea şi acuzarea se remarcă prin aceste proaste obiceiuri, căci unii caută bani, iar alţii o carieră. Însă în felul acesta s-ar putea ca o dată procurorul să-l apere pe inculpat în loc să-l pună sub acuzare, aşa că avocaţilor juraţii nu le-ar da crezare, dacă ar vrea să replice cum că nu se pot folosi nici de acea mică parte din acuzaţie, pe care procurorul a lăsat-o totuşi asupra inculpatului.

Eu chiar cred că o asemenea manevră ar uşura găsirea mai rapidă şi mai sigură a adevărului decît exagerarea mecanică de acum, care constă în excesele acuzării şi în acerbia apărării. Mi se va răspunde, desigur, că acest lucru este absolut imposibil şi că, întrucît acelaşi lucru se întîmplă şi în Europa, nici nu trebuie să fie altfel, că „*cu cît mai mecanic, cu atît chiar mai bine*".

Tocmai acest mecanism, această modalitate mecanică de a scoate adevărul la iveală, poate va fi înlocuit la noi de… adevărul simplu. Exagerarea artificială din ambele părţi va dispărea. Totul va apărea sincer şi adevărat, şi nu un joc de-a căutarea adevărului. Pe scenă nu va mai fi un spectacol, un joc, ci o lecţie, un exemplu, o învăţătură. E drept că avocaţii vor fi plătiţi cu mult mai puţin. Dar toate aceste utopii vor fi posibile doar atunci cînd ne vor creşte aripi şi toţi se vor transforma în îngeri. Însă atunci nu vor mai exista nici tribunale…

182 *Gartung*, Leonid Nikolaevici (1834-1877), general-maior, soţul Mariei, fiica lui Puşkin.

183 *Sanftleben*, V.K. (aprox. 1811-1876), cămătar din Petersburg.

184 *Discounter* (engl.) – persoană care se ocupă cu evidenţa poliţelor.

185 În proces au mai fost implicaţi ţăranul Egor Mîşakov, argat al lui Sanftleben, şi contele Stepan Sergheevici Lanski, fiu de ministru.

186 *Neznakomeţ* (Necunoscutul) – pseudonim al lui A.S. Suvorin.

187 *Dar cum, cum (fr.).

188 *Întotdeauna rămîne ceva (fr.).

Capitolul al III-lea

I. Clericalii romani la noi în Rusia

Nu cu mult timp în urmă, în articolul de fond, ziarul *Moskovskie vedomosti*, nr. 262, făcea următoarea remarcă:

„Acum trei zile ne-am îndreptat atenţia asupra unui partid dinlăuntrul Rusiei, ce acţionează în înţelegere cu duşmanii ei şi e pregătit să-i ajute pe turci în lupta acestora împotrivă-i, partidul anglo-maghiarilor ruşi, care urăşte orice manifestare a spiritului nostru naţional, orice activitate a conducerii noastre în sensul acestui spirit şi care pune pe acelaşi plan patriotismul rusesc cu nihilismul şi revoluţia, un partid ce oferă corespondenţe infame presei străine ostile nouă. Doar ce-am trimis prezentul articol la tipar, că o telegramă a corespondentului nostru la Petersburg ne-a redat esenţa unei ştiri publicate de *Pravitelstvennîi vestnik* [*Monitorul guvernamental*], ce denunţă noile tertipuri ale acestui partid. Chiar în perioada în care între Plevna şi Orhanie armata rusă a repurtat strălucite victorii, intriga petersburgheză răspîndeşte zvonuri despre o înfrîngere pe care ar fi suferit-o aceste trupe victorioase, încercînd să trezească în rîndul maselor decepţia – şi o face cu atîta zel, încît guvernul a găsit necesar să ferească populaţia de asemenea scorneli rău intenţionate".

În legătură cu aceasta, *Novoe vremia* a specificat a doua zi, în treacăt, că *Moskovskie vedomosti* au mers prea departe şi că, pur şi simplu, *Pravitelstvennîi vestnik* sesiza ceva din flecăreala mulţimii şi care nu avea nicidecum o asemenea importanţă. (Redau din memorie cu propriile-mi cuvinte ideea din *Novoe vremia*.)

Se prea poate să fie aşa şi că *Pravitelstvennîi vestnik* s-a referit într-adevăr doar la ceva din

„flecăreala“ maselor. Cu toate acestea, presupunerea din *Moskovskie vedomosti* are un temei neîndoielnic. Dar cine sînt aceşti anglo-maghiari de care aminteşte ziarul *Moskovskie vedomosti*? La noi, atît la periferie, cît şi în interiorul ţării se vor găsi şi clericali romani autohtoni. Acum nu mai e luna mai; acum ştiu şi scriu cu toţii despre conspiraţia universală a clericalilor, şi pînă şi cele mai liberale dintre ziarele noastre au recunoscut că această conspiraţie îşi are forţa sa. Chiar ar fi fost straniu ca respectiva conspiraţie să treacă neobservată de clericalii romani de la noi şi să nu-i pună la treabă. O discordie în spatele armatelor ruseşti ar fi extrem de favorabilă Vaticanului, îndeosebi în clipa de faţă. Iată încă un extras, de astă dată din nr. 587 al ziarului *Novoe vremia*. Acesta citează în rubrica „Printre ziare şi reviste“ o opinie preluată din *Golos*, în legătură cu cîteva articole din cotidianul englez *Morning Post* şi din cîteva reviste poloneze din străinătate. Iată extrasul:

„În *Morning Post* din 22 octombrie s-a publicat un articol, curios prin caracterul său neaşteptat, în care ziarul turcofil relatează despre convorbirile ce-ar fi început între Germania şi Rusia, cu privire la cedarea în favoarea Germaniei a ţinutului de pe Vistula! Se înţelege de la sine că, în opinia cotidianului *Morning Post*, acest fapt ar fi rezultatul unei convenţii prin care Germania se obligă să ajute «Rusia să pună stăpînire pe Peninsula Balcanică». Gazeta londoneză comentează mai departe cu insistenţă că polonezii din ţinutul Vistula nu se gîndesc în clipa de faţă la răzmeriţă, «pentru a nu cădea într-o robie şi mai cumplită», adică în stăpînirea prusacilor şi că, în cazul în care în «Polonia rusească» se vor semnala niscaiva tulburări, ele vor fi simpla consecinţă a «intrigilor ruso-prusace»... De observat că, doar cu cîteva zile înaintea apariţiei acestui articol în *Morning Post*, despre acelaşi subiect, chiar dacă

într-un alt ton, vorbea *Dziennik polsky*, înştiinţînd că guvernul rus, odată cu retragerea trupelor sale din ţinutul Vistula, a răspîndit acolo un apel către ţărani prin care îi invită să formeze din rîndurile lor detaşamente de strajă prin sate, pentru a-i ţine sub observaţie pe pani şi pentru a înăbuşi orice încercare de revoltă. Reproducînd conţinutul acestor articole, *Golos* îşi exprimă uimirea faţă de pricina rîvnei manifestate brusc de *Dziennik polsky* şi de *Morning Post*. Pentru ce aveau ele nevoie de scorneala neroadă privitoare la apelul rusesc către ţăranii de pe Vistula şi despre *agents provocateurs*[189], ruso-prusaci, care, chipurile, s-ar fi străduit să trezească «o revoltă artificială în ‘congres'»?

Aceste ieşiri neaşteptate trebuie să aibă un scop. După cît se pare, ziarele ce le-au tipărit posedă informaţii ce le obligă să se teamă de apariţia unor tulburări în ţinutul Vistulei şi se străduiesc să denatureze cu anticipaţie semnificaţia acţiunii, de urmările căreia, probabil, se tem. Procedeul nu este nou. A fost deja folosit de polonezi şi de prietenii lor din Occident în 1863. Amintirea aceasta ne îndeamnă să recunoaştem că articolele din *Dziennik polsky* şi *Morning Post* nu sînt lipsite de importanţă şi au oarece legătură ascunsă cu precedentele zvonuri ale presei maghiare privitoare la simpatia polonezilor faţă de turci şi la dorinţa lor tăinuită de a complica poziţia Rusiei prin agitaţie revoluţionară la graniţa noastră apuseană. Curios că aceste articole coincid cu anunţarea candidaturii cardinalului Ledóchowski[190] la pristolul papal. Noi nu facem parte, dă de ştire *Golos*, dintre amatorii în stare să acorde o semnificaţie exagerată tuturor combinaţiilor fantastice la care recurg cei ce nu doresc binele Rusiei, în speranţa lor de a stingheri deznodămîntul favorabil al actualului război pentru ea. Într-o atare situaţie problema ni se pare atît de serioasă, încît nu putem să nu semnalăm

apariţia respectivelor articole în *Dziennik polsky* şi *Morning Post*, apariţie neaşteptată şi, probabil, neprovocată de nimic".

Aşadar, există şi la noi ceva asemănător ramificaţiilor unei conjuraţii clericale? Ştirea despre candidatura cardinalului Ledóchowski are cu siguranţă provenienţă poloneză, căci numai mintea nesocotită a unui agitator polonez din emigraţie putea crede în mod serios că, numărînd atîtea minţi luminate, conclavul de la Roma ar fi în stare să cadă în capcană şi să-l aleagă pe Ledóchowski, noul Papă urmînd astfel să se ocupe doar de refacerea patriei şi nu de întinderea stăpînirii papilor peste Roma şi peste întreaga lume. Putem să trecem peste asta, dar ramificaţiile conjuraţiei clericale în Rusia sînt totuşi clare. *Novoe vremia* adaugă la cele de mai sus că:

„...actuala polemică insistentă dintre *Journal de St. -Pétersbourg* şi ziarele clericalilor italieni pe seama aparentei constrîngeri a catolicismului în Polonia pare să ne arate că există indiciile unei oarecare agitaţii în extremitatea apuseană a teritoriului nostru".

Ei bine, nu sînt nicidecum doar indicii. Aceasta şi este, prin urmare, acel *partid* despre care ziarul *Moskovskie vedomosti* spune că „acţionează în înţelegere cu duşmanii Rusiei... şi că acest partid urăşte orice manifestare a spiritului nostru naţional, orice *activitate a conducerii noastre în sensul acestui spirit* şi care pune pe acelaşi plan patriotismul rusesc cu nihilismul şi revoluţia, un partid ce oferă corespondenţe infame presei străine ostile nouă...".

Da, şi e foarte probabil ca tocmai acele corespondenţe europene transmise din Rusia să fie opera lui, a respectivului partid. Această bucurie la insuccesele Rusiei şi ţipetele uşuratice de încîntare la faptul că Rusia s-a arătat, uite-aşa, deodată „slabă, fără finanţe, cu o armată în dezordine, cu

populaţia nemulţumită ce murmură, cu nihilismul care o subminează", toate aceste născociri poartă fără îndoială pecetea unei proveniențe bine-cunoscute. O, e cu neputinţă să nu se găsească şi condeie ruseşti gata a scrie la unison cu clericalii aceste corespondenţe externe, însă nu pot fi, se pare, concepute de ruşi: prea mare ar fi ticăloşia. Totuşi, clericalii, chiar fără să depună prea mare sîrguinţă, dirijează fără îndoială şi condeiele ruseşti la noi acasă. Şi poate că nici nu le aţîţă, nici în relaţiile *directe* şi *necesare* cu ele nu intră, pentru că aceste condeie liberale sprintene aparţin *uneori* unor oameni dintre cei mai cinstiţi şi care, ascultînd propunerea făţişă a clericalului, ar fi în stare, de ce nu, să-i dea brînci pe scări. Însă clericalul, mai cu seamă cel ce s-a deprins la noi, ştie prea bine că nici nu trebuie să umble la condeiul sprinten, pentru că un condei rus sprinten va scrie totul chiar şi pe degeaba, închipuindu-şi doar (o, dragii mei!) că acest lucru e şi cinstit, şi liberal. Un condei sprinten se indignează, spre exemplu, de clericalii care, în Franţa, s-au lipit ca muştele de MacMahon şi scrie articole ameninţătoare împotriva lor. Dar, în acelaşi timp, nu numai că nu-l va remarca pe clericalul roman autohton, ci îi va cînta uneori în cel mai deplin unison. Există asemenea inşi, există. Iar vicleni clericali romani de la noi poate că se şi minunează de ei: „Uite-aşa le place lor să stea cu fundul în două luntri, zic ei şi clatină din cap. Şi doar o fac dezinteresat! E drept, trebuie să fii liberal pînă la capăt. Căci uite-i strigînd că Rusia nici măcar nu are dreptul să-i elibereze pe slavi: pentru asta şi o sută de mii să le dai e puţin! Şi toate acestea în două luntri, în fiecare clipă, în fiecare etapă. Cum de nu-i doare? Oare se vindecă atît de repede?...".

II. Încercare estivală de conciliere a Vechii Polonii[191]

La începutul verii, aceşti clericali-agitatori au încercat să facă la noi o demonstraţie chiar prin intermediul publicaţiilor ruseşti. Lupii şi-au tras în spate blăni de oaie şi au prins a vorbi, chipurile, în numele trimişilor „emigraţiei“ poloneze de peste graniţă. Au început să facă propuneri de conciliere: primiţi-ne, cică, şi pe noi, căci ne dăm seama că frăţia slavilor e neîndoielnică, şi nu dorim să rămînem în urmă. Au spus-o cu multă tandreţe şi şi-au prezentat argumentele:

„Avem, spun ei, ingineri, chimişti, tehnologi, meseriaşi, contabili, agronomi etc.“ Mulţi dintre aceştia sînt în emigraţie. Primiţi-i! „Nu există, oare, de lucru, spune un locuitor din Lituania, ce a publicat un articol în nr. 172 al cotidianului *Sanktpetersburgskie vedomosti*, pentru acel mediu care l-a produs mai înainte pe Tengoborski[192] pentru Rusia, pe Wolowski[193] pentru Franţa? Iar în domeniul artelor, care îmblînzesc într-atîta moravurile şi înnobilează caracterul, astăzi, ca reprezentanţi ai societăţii poloneze, sînt cunoscuţi în întreaga lume sculptorul Brodzki[194], pictorul Matejko[195]. Aceşti oameni nu vă sînt necesari? Ce să mai spunem de sumedenia de scriitori, publicişti, industriaşi, fabricanţi şi activişti de tot felul? Nici aceşti oameni nu vă sînt necesari?“ (*Novoe vremia*, din articolul lui Kostomarov[196]).

Dl Kostomarov a răspuns în chip strălucit tuturor acestor slugărnicii în *Novoe vremia*. Îmi pare rău că n-am spaţiu pentru a reda extrase din acest articol de primă mînă. Prin judecăţi clare şi precise, dl Kostomarov dovedeşte că toate acestea sînt o capcană pentru noi, că ne vor umple de alde Konrad Wallenrod[197], de trădători; că polonezul Vechii Polonii urăşte Rusia şi pe ruşi instinctiv, orbeşte. Cu toate acestea, dl Kostomarov admite că există polonezi minunaţi, care chiar pot trăi în înţelegere cu unii dintre ruşi, îi pot ajuta la necaz, le pot face servicii. Desigur, sînt lucruri adevărate,

dar de îndată ce acest rus s-ar apuca să-şi exprime, în spirit rusesc, fie şi după douăzeci de ani de prietenie, convingerile sale politice cu privire la Polonia, polonezul în cauză ar deveni pe dată, chiar în acea clipă, un duşman făţiş sau ascuns al prietenului său rus, pentru toată viaţa, pînă la sfîrşit, un duşman de neîmpăcat şi fără rezerve. Acest lucru dl Kostomarov a uitat să-l adauge.

Toată această încercare estivală de „conciliere“ ce a găsit susţinători ruşi şi un atare opozant puternic, cum este dl Kostomarov, este fără îndoială un plocon clerical trimis nouă din Europa, o ramificaţie a conjuraţiei clericale europene. O, aceşti polonezi din Vechea Polonie ne asigură că ei nu sînt nicidecum clericali, papişti, romani şi că noi trebuia de mult să ştim aceasta. Dar, să ne imaginăm numai că Vechea Polonie, această emigraţie poloneză nu se sprijină pe Papă în sens iezuit, că e departe de fanteziile clericilor – o, ce idee ridicolă! Ei, oare, să nu se sprijine pe Vatican, cînd înţeleg atît de deplin puterea acestuia şi cînd au înţeles-o întotdeauna? Că doar Vaticanul n-a trădat niciodată Vechea Polonie, ci, din contra, a sprijinit din răsputeri toate fanteziile ei, pe cînd alte state nu mai voiau nici să audă de ea! Nu, ei nu vor trăda Vaticanul şi nici Vaticanul nu-i va trăda. Soluţia estivală a concilierii a apărut chiar în momentul în care toată această emigraţie s-a pornit împotriva ruşilor, cînd se întemeiau legiunile poloneze[198], cînd aristocraţii emigraţiei îşi făceau apariţia la Constantinopol cu sume uriaşe de bani (desigur, ai altora). Toată această conciliere n-a fost decît o viclenie, cum a definit-o dl Kostomarov. Apropo: ei ne propun artiştii, tehnicienii şi savanţii lor şi spun: „Primiţi-i, că aveţi nevoie de ei!“. La acestea ar mai trebui adăugat că ne consideră un popor de sălbatici şi nu-şi dau seama că, poate, avem ceea ce ne propun ei, că oamenii noştri sînt mai buni decît ai lor. Dar nu-i loc de supărare, important e: de ce nu vin? La

noi au fost cîţiva polonezi, ce şi-au dovedit talentul, iar Rusia i-a cinstit, i-a respectat, i-a urcat în slăvi, nedeosebindu-i cîtuşi de puţin de ruşi. Mai încape tocmeală? Veniţi! Conciliaţi-vă şi resemnaţi-vă voi înşivă, dar să ştiţi că niciodată nu va mai fi Vechea Polonie. Există Noua Polonie, Polonia eliberată de ţar, o Polonie renăscută şi pe care o poate aştepta de-acum încolo, în viitor, un destin asemeni tuturor celorlalte seminţii slave, atunci cînd slavitatea se va elibera şi va renaşte în Europa. Or, Vechea Polonie nu va mai exista nicicînd, pentru că nu poate trăi în bună înţelegere cu Rusia. Idealul ei este să ia locul Rusiei în lumea slavă. Iar lozinca arătată Rusiei: „*ôte-toi de là que je m'y mette*“[199]. Interesant e că iniţiatorul progresist polonez vorbeşte numai de savanţi şi de artişti. Dar despre cei ce conduc emigraţia, despre aristocraţi? Să ne imaginăm că Rusia s-a lăsat ispitită de cuvintele linguşitoare şi a declarat că doreşte să se împace; i-am vedea de îndată cum stau şi întreabă cu trufie: „Care vă sînt condiţiile?“.

Pentru că, dacă domniile voastre ne propuneţi să primim emigranţii în Rusia, iar ei nu vin singuri, *înseamnă că aşteaptă condiţii*. Şi iată, imaginaţi-vă că Rusia recunoaşte deodată că ei reprezintă ceva, o parte combatantă, şi începe aceste tratative! Şi iată că ei trec în Rusia, magnaţii din prima clipă vor face frondă, vor cere posturi şi distincţii înalte, apoi vor începe brusc să strige în întreaga Europă că au fost înşelaţi, după care vor începe răzmeriţa poloneză... Iar Rusia va intra într-un aşa mare necaz, va face o aşa mare prostie! Se înţelege, polonezii înşişi nu puteau crede că printr-o asemenea soluţie grosolană vor putea înşela Rusia. Dar i-au luat în calcul pe adepţii lor ruşi, curaţi la suflet. Că aici e lucrătura clericalilor, că e un pas al clericalilor în Rusia – nu încape îndoială. Voi fi întrebat: în ce scop a fost făcut acest pas? Dar clericalii nu vor oare să sondeze starea de

lucruri, să încurce iţele, să-şi mascheze adevăraţii paşi, să cumpere condeiele ruseşti, să producă revolte în Polonia rusească etc. ? Parcă puţine puteau fi aceste scopuri!

III. Soluţia ziarului *Birjevîe vedomosti*. Condeie răutăcioase, şi nu sprintene

Am vorbit pînă acum despre „condeiele sprintene“. Numai că există la noi şi condeie cîtuşi de puţin sprintene, condeie dezgustătoare. Iar acestea fluieră şi ele (şi încă straşnic) la unison cu privighetorile poloneze, doar că polonezii nici măcar nu le dirijează: totul se produce dezinteresat, fără să-şi dea seama ce fac. Aici e vorba, pur şi simplu, de răutate, de speranţe înşelate, de vanitate în suferinţă. Aşa este articolul despre dl Ilovaiski[200] din *Birjevîe vedomosti* (nr. 257); măcar de-ar şti să scrie, dar aşa îndrugă verzi şi uscate, care se întorc tot împotriva lor!

Toată lumea ştie că savantul rus Ilovaiski a fost arestat şi jignit în Galiţia. Călătorind în interes ştiinţific prin Galiţia, s-a adresat din greşeală unui preot catolic polonez cu rugămintea ca acesta să-i indice vestigiile din părţile locului. Apoi a găsit un preot rus, însă, plin de ură, preotul catolic l-a şi denunţat pe dată, sub pretextul că ar fi un rus cu vederi panslave, un propagandist şi un agitator. Pe dl Ilovaiski l-au arestat fără pic de ceremonie, l-au percheziţionat, l-au purtat din închisoare în închisoare şi, în cele din urmă, la intervenţia unui savant din acele locuri, l-au transportat sub escortă pînă la graniţa rusească. Vestea s-a răspîndit de îndată la noi: *Moskovskie vedomosti* au inserat un articol. Ziarele ruseşti au prins glas, dar multe dintre ele au făcut-o fără nici un patos, ca şi cum n-ar fi fost vorba decît de o simplă nostimadă. Faptul că un savant rus a fost jignit pe degeaba, din senin, li s-a părut tuturor a fi unul obişnuit. Dl

Ilovaiski însuşi a publicat în *Moskovskie vedomosti* cîteva rînduri ca răspuns la articolele din ziarele ostile, cîteva rînduri sfioase, veştede, molatice. În schimb jucătorii noştri la bursă, care-şi reprezintă Rusia în funcţie de propriile buzunare şi care cu Rusia n-au nici în clin nici în mînecă, i-au făcut un serviciu uimitor. Iată articolul din *Birjevîe vedomosti*:

„...Ce fel de năzbîtii a făcut dl Ilovaiski în Galiţia? Ce fel de propagandă a pus el acolo la cale?

Nu cumva necazurile pe care le trăieşte acum Rusia încă nu sînt suficiente pentru a scoate prostia din capetele panslaviştilor noştri, şi nu cumva, după toate cîte se petrec acum sub ochii tuturor, le mai rămîn puteri să continue neghiobia şi caraghioslîcul ce le vădeşte acest fleac, slavismul universal, de care li s-a făcut tuturor lehamite şi din pricina căruia statul nostru este pîndit de nenumărate dezastre?

Cîtă vreme panslaviştii noştri îndobitociţi de inactivitate s-au limitat doar la expedierea clopotelor slave ecumenice, faptul nu deranja pe nimeni şi puteau să se îndeletnicească cu aşa ceva cît ar fi dorit, însă, cînd împreună cu clopotele încep să-şi trimită acolo şi paracliserii pentru a le trage, problema capătă deja o altă semnificaţie.

Cine l-a invitat şi cine l-a împuternicit pe dl Ilovaiski să-şi facă propagandă panslavă?

Înţelege sau nu înţelege el ce consecinţe poate avea aceasta mai cu seamă acum, în momentul de faţă? Dvs., domnilor, proferaţi injurii la adresa lui Klapka[201] pentru că îi aţîţă pe maghiari la complicitate cu turcii, dar domniile voastre ce faceţi, ce face dl Ilovaiski sub aparenţa că ar studia vestigiile slave? Cum, pentru dvs. e puţin răul pe care l-a generat nebunia de anul trecut? Ce mai doriţi? Ce altă nouă încurcătură mai vreţi să iscaţi? Vă duce mintea să aruncaţi piatra-n apă, asta o

ştim prea bine; dar să nu uitaţi, de asemenea, că pietrele aruncate de domniile voastre trebuie uneori scoase cu toate forţele poporului, cu preţul vărsării de sînge şi al extenuării maselor.

Încetaţi cu năzdrăvăniile; toate îşi au timpul lor. Dacă pînă astăzi tuturor oamenilor cu scaun la cap le păreaţi doar ridicoli, de acum încolo nu vor încerca faţă de dvs. decît un sentiment de indignare".

Aceşti oameni vorbesc de indignare! Ia staţi, *cum aţi îndrăznit*, în necunoştinţă de cauză fiind, să scrieţi, într-un mod atît de categoric, ca să se audă în întreaga Rusie şi în întreaga Europă (căci articolul dvs. a avut însemnătatea *sa* în Europa), cum aţi îndrăznit să scrieţi despre dl Ilovaiski: „Cine l-a invitat şi cine l-a împuternicit pe dl Ilovaiski să-şi facă propagandă panslavă?". Apoi, după comparaţia ridicolă a dl Ilovaiski cu Klapka: „Dar domniile voastre ce faceţi, ce face dl Ilovaiski sub aparenţa că ar studia vestigiile slave?". Cum aţi îndrăznit să scrieţi despre aceste lucruri într-un mod atît de *categoric*, cînd *ştiţi prea bine* că toate sînt neadevărate? Nu cumva vă închipuiţi că vi se va permite să trădaţi Rusia? Vă întrebaţi în legătură cu dl Ilovaiski: „Înţelege sau nu înţelege" – or, vă întreb eu pe dumneavoastră înşivă, dle publicist: înţelegeţi sau nu înţelegeţi ce-aţi putut să faceţi? Că doar în Austria n-o să întrebe nimeni: ce fel de om e cel ce-a scris acestea, cult sau incult, are el habar de panslavism sau habar n-are şi niciodată n-a citit ceva despre el? De bună seamă, în Austria vor spune pe şleau: „Aşadar, e adevărat că Rusia trimite agitatori? De n-ar fi adevărat, cum ar fi putut un mare cotidian independent din Petersburg să scrie despre panslavism *într-un mod atît de categoric*, cu atîta patos şi atît de dojenitor, confirmînd în cel mai înalt grad trimiterea de emisari pentru a face agitaţie? Căci toate acestea le-a scris un rus, se va spune, patriotismul ar fi putut să-l împiedice, în

fine, l-ar fi putut îndemna să ascundă faptul criminal. Dar el n-a putut ascunde adevărul, căci indignarea sa de patriot a izbucnit pe faţă împotriva panslaviştilor care, prin urmare, se pregătesc să-i provoace Rusiei cele mai cumplite dezastre prin propaganda şi agitaţia lor îndîrjită, desfăşurate în Austria şi pe teritoriile slave. Va să zică noi n-avem de ce să ne oferim scuzele pentru arestarea nu ştiu cărui Ilovaiski, ci dimpotrivă, va trebui să intensificăm arestările iar pe viitor, toţi ruşii din Austria să fie ţinuţi sub supravegherea poliţiei. Nu noi să ne oferim scuzele, guvernul rusesc să ni le prezinte, pentru că permite într-un mod atît de făţiş activitatea unor societăţi rău intenţionate, îndreptate împotriva Austriei, şi pentru că în fiecare minut lasă să treacă înspre noi mase întregi de propagandişti şi agitatori care să-i răzvrătească pe slavii austrieci împotriva guvernului legitim".

Fără îndoială că aşa ceva vor spune în Austria, fără îndoială că articolul dumneavoastră, dle publicist, exact în acest sens va fi receptat. Or, a ce aduce aceasta, nu cumva a trădare, ce ziceţi? Nu cumva trădaţi polonezilor şi austriecilor interesele Rusiei? Nu cumva susţineţi răzmeriţa politică şi nu cumva îi slujiţi? Căci dvs. ştiţi *probabil pe de-a-ntregul, cu exactitate*, că nici un fel de emisari n-au fost trimişi de nimeni, niciodată. Atunci cum de-aţi îndrăznit să scrieţi că dl Ilovaiski a plecat să semene răzmeriţă, *prefăcîndu-se că ar studia antichităţile slave*? Oare există în Rusia cineva care să vă dea crezare? Or, dvs. vorbiţi despre acest lucru cu atîta convingere, de parcă l-aţi cunoaşte cum vă cunoaşteţi cele cinci degete de la o mînă. Aşadar, cine seamănă răzmeriţă?

Iar acum despre altceva: după ce v-aţi potolit răutatea scriind cu bună ştiinţă acest neadevăr, după acest act de trădare vădită a intereselor ruseşti în faţa vechilor polonezi şi austriecilor, ca şi în faţa oricărei lepădături europene, mereu

pornite împotriva noastră, vă mai permiteţi să speraţi în simpatia cititorilor ruşi? Oare chiar atît de proastă părere aveţi despre ei?

Şi ce mai ton! Ce mai frămîntare, cîtă umilinţă în faţa Austriei! „Va binevoi, cică, să se supere?!“ La Gogol, hatmanul le spune cazacilor: „Pentru ei, mila unui rege străin, şi nici măcar a unui rege, ci mila unui magnat polonez, care-i loveşte peste bot cu ciubota-i galbenă, le e mai scumpă decît orice frăţie“[202]. Hatmanul o spune despre trădători. Nu cumva vreţi ca şi ruşii, în fiorii unei spaime animalice pentru interesele şi banii lor, să se aplece exact aşa în faţa nu ştiu cărei ciubote galbene? Din contra, oare nu e mai bună politica noastră în privinţa Austriei, tocmai acum, tocmai în acest moment, politica celei mai înalte demnităţi naţionale, şi nu cea pe care o doriţi dvs. ? Căci, cu cît vom arăta mai multă umilinţă, aşa cum doriţi dvs., cu atît mai mult vom întări şi amplifica insistenţele ei. La drept vorbind, n-are rost să ne fie frică de Austria, ea nu va fi niciodată în stare să ridice sabia împotriva noastră, chiar dacă şi-ar dori acest lucru. Dimpotrivă, tocmai acum a venit vremea unei politici drepte şi sincere pentru ca, la încheierea războiului, să nu se ajungă la confuzii tragice. Noi n-avem pentru ce să ne luăm angajamente. Exact la fel trebuie să ne raportăm şi la Anglia. Cel puţin ar trebui să înţeleagă că nu ne putem teme de ei şi că, din contra, am fi în măsură să le pricinuim mai mult rău decît ei nouă. Ar trebui să ne cunoască, însă au despre noi informaţii false, întărite, iată, tocmai de asemenea ieşiri, precum cea din *Birjevîe vedomosti*. Oare nu în Austria a fost întreţinută vara aceasta convingerea că forţa Rusiei a fost un miraj, ce i-a înşelat pe toţi, şi că în viitor ea nu mai trebuie considerată o mare putere militară? Chiar de atunci a ridicat tonul. Oare nu în Anglia există convingerea, tot în sferele înalte, că zece mii de soldaţi ai armatei insulare, debarcaţi la Trebizonda, ar pune pentru totdeauna

capăt *menirii* noastre în Orient şi Caucaz? Aşadar, noi îi cunoaştem, ei însă nu ne cunosc. Numai că e un serviciu nefast făcut Rusiei să-i trădezi interesele în favoarea duşmanilor şi să o prezinţi cuprinsă de frică şi înjosindu-se, cîtă vreme aşa ceva nu există cîtuşi de puţin şi totul e minciună.

189 *Agenţi provocatori (fr.).

190 *Ledóchowski*, Mieczyslaw (1822-1902), conte polonez, cardinal din 1875.

191 Prin Vechea Polonie Dostoievski înţelege aristocraţia şi intelectualitatea poloneză, emigrată în Franţa după revolta din 1863.

192 *Tengoborski*, Ludwig (1793-1857), economist şi statistician, autorul lucrării fundamentale *Despre forţele de producţie ale Rusiei*, editată la Paris în perioada 1852-1855.

193 *Wolowski*, Louis-François Michel-Raymond (1810-1876), economist francez de origine poloneză.

194 *Brodzki*, Wiktor (1826-1904), absolvent al Academiei de Arte din Petersburg, emigrat în Franţa.

195 *Matejko*, Jan Aloisi (1838-1893), pictor polonez ce s-a bucurat de oarecare notorietate în Europa.

196 *Kostomarov*, Nikolai Ivanovici (1817-1885), celebru istoric rus.

197 *Konrad Wallenrod* – eroul poemului cu acelaşi titlu de Mickiewicz.

198 Era vorba, de fapt, de o singură legiune poloneză.

199 *Cară-te tu, ca să-ţi iau eu locul (fr.).

200 *Ilovaiski*, Dmitri Ivanovici (1834-?), istoric, autor al cîtorva manuale nu foarte corecte din punct de vedere ştiinţific.

201 *Klapka*, György (1820-1892), general ungur.

202 Citat din *Taras Bulba* de Gogol.

Noiembrie
Capitolul I

I. Ce înseamnă cuvîntul: „terchea-berchea“?

Pe parcursul a doi ani de editare a *Jurnalului* am folosit de vreo două-trei ori cuvîntul „terchea-berchea“[203], puţin cunoscut, şi am primit cîteva întrebări din Moscova şi din gubernie: „Ce înseamnă acest cuvînt?“. Îmi ofer scuzele că n-am răspuns nimănui pînă în clipa de faţă: am tot dorit să răspund cumva, printre altele, în *Jurnal*. Acum, terminînd *Jurnalul*, îi rezerv cîteva rînduri acestui cuvînt prea puţin cunoscut, utilizat mai ales la Petersburg – şi, dacă încep prima pagină a numărului pe noiembrie cu asemenea fleac, e numai pentru că de fiecare dată cînd amînam pentru ultima pagină, cum se întîmpla mai înainte, nu găseam aproape niciodată un loc liber pentru „terchea-berchea“ din cauza altor teme, şi întotdeauna trebuia să amîn explicarea pentru următoarea apariţie.

„Terchea-berchea“ este un cuvînt din graiul popular, folosit numai de oamenii simpli şi, se pare, numai la Petersburg. Aşa încît el pare inventat aici. Scriu *pare*, pentru că oricît m-am informat de la oameni „competenţi“, nu m-a putut lămuri nimeni: cum a apărut, cum s-a format asemenea asociere de sunete, se mai întrebuinţează el undeva în Rusia, în afară de Petersburg şi, în sfîrşit, oare cu adevărat a fost născocit chiar în Petersburg? În ce mă priveşte, „mi se pare“ totuşi (nu pot afirma cu convingere) că acest cuvînt este curat petersburghez şi a fost inventat propriu-zis de oamenii simpli de aici; însă de ce anume, cînd, cu mult timp în urmă? – nu ştiu. El semnifică, din cîte am înţeles şi am putut afla, în urma repetatelor chestionări în mulţime, următoarele:

„Terchea-berchea“ este un om de nimic, meschin şi neînsemnat; în majoritatea cazurilor, dacă nu întotdeauna, e un beţivan fără pereche, un individ pierdut. Am impresia că, în alte cazuri, putea fi numit „terchea-berchea“ şi unul fără această patimă. Însă principalele însuşiri ale acestui beţivan prizărit şi de nimic, însuşirile de la care i se trage această denumire, născocirea unui întreg cuvînt nou, sînt, întîi de toate, prostia, neghiobia, stupiditatea, lipsa de temei. O nimicnicie gureşă. Seara, în zi de sărbătoare, răsună în stradă strigătele beţivilor; se aud certuri, vardistul este chemat cu voci frenetice; în ceata adunată grămadă se distinge limpede glasul cuiva care protestează, imploră, un glas plîngăcios sau ameninţător. Multă indignare de paradă. Vă apropiaţi, vedeţi despre ce e vorba. Drept răspuns, oamenii rîd, dau din mînă şi se îndepărtează: „Fleacuri, nişte terchea-berchea!“. Cuvîntul respectiv îl rostesc cu desconsiderare, cu dispreţ. Întotdeauna cu dispreţ şi, chiar dacă acest om guraliv ar fi într-adevăr bătut ori ofensat, şi în acest caz, se pare, el n-ar găsi compătimire, ci numai dispreţ, întrucît e doar un „terchea-berchea“, adică totul la el e neghiobie, şi faptul că strigă e tot o neghiobie, şi că a fost bătut – de asemenea, ca un om de nimic ce este. Mai adaug că aceşti „terchea-berchea“, în marea lor majoritate, umblă în haine ponosite, se îmbracă nepotrivit cu vremea, în cizme scîlciate. Mai adaug, de asemenea, că „terchea-berchea“ li se spune, „se pare“, numai celor ce poartă straie nemţeşti. Nu garantez, dar am impresia că aşa este.

Un al doilea semn distinctiv, în afară de prostie şi lipsă de temei, al beţivului notoriu numit „terchea-berchea“ îl constituie poziţia lui nu prea definită în societate. Cred că un om care dispune de bani, are locuinţă sau vreun domeniu, mai mult chiar, care ocupă o poziţie cît de cît clară şi precizată, chiar dacă e lucrător în fabrică, n-ar

putea fi numit „terchea-berchea“. Însă, dacă dispune de un atelier, dacă posedă o prăvălie, o prăvălioară sau orice altceva, dar le conduce neglijent, la întîmplare, fără socoteală, poate nimeri în rîndul acestor terchea-berchea. Aşadar, „terchea-berchea“ este un om lipsit de valoare, ce nu se poate acomoda şi nici stabili nicăieri, un om neînsemnat care nu se poate înţelege pe sine, care, beat fiind, pozează în fanfaron, în guraliv, într-un ins adesea ofensat, cel mai adesea ofensat, pentru că îi place să fie astfel: el este cel ce cheamă vardistul, paza, autorităţile; dincolo de toate acestea, e un om neînsemnat, meschin, o băşică de săpun ce provoacă rîsul dispreţuitor: „Eh, prostănacul, terchea-berchea“.

Repet, mi se pare că acest cuvînt este petersburghez sută la sută. Şi nu ştiu dacă se întrebuinţează în alte locuri în Rusia. În rîndul oamenilor simpli din Petersburg el este extrem de răspîndit. Aici e un mare aflux de populaţie din gubernii şi, de aceea, este foarte posibil ca acest cuvînt să treacă şi în alte regiuni, dacă nu cumva a şi trecut. Va pătrunde, poate, şi în literatură; am impresia că l-au folosit şi alţi scriitori în afară de mine. Pentru un literat, atrăgătoare este tocmai forţa acelei nuanţe de dispreţ pe care mulţimea o pune în cuvîntul respectiv cînd îi numeşte numai pe inşii neghiobi, proşti, guralivi, fără de căpătîi, care joacă teatru şi o fac pe furioşii, dar nu sînt altceva decît nişte oameni de tot nimicul. Asemenea indivizi meschini sînt mulţi şi în rîndul intelectualităţii, şi în sferele înalte – nu-i aşa? – numai că nu umblă întotdeauna beţi şi cu cizmele scîlciate, dar, adesea, în aceasta şi constă deosebirea. Oare cum să te abţii şi să nu-i numeşti uneori şi pe cei din clasele sus-puse „terchea-berchea“, cu atît mai mult cu cît cuvîntul există şi ispiteşte prin acea nuanţă de dispreţ cu care îl rosteşte mulţimea?

II. Istoria verbului „a se mistui“

Apropo de originea şi întrebuinţarea noilor cuvinte. Avem în literatura noastră un verb utilizat de toţi: „a se mistui“[204]; chiar dacă n-a apărut chiar ieri sau alaltăieri, el este relativ nou, să tot fie trei decenii de cînd s-a născut; pe vremea lui Puşkin era absolut necunoscut şi nimeni nu-l folosea. Astăzi îl poţi întîlni cu toate sensurile, de la cel mai comic pînă la cel mai serios, nu doar la literaţi, la beletrişti, ci şi în tratatele ştiinţifice, în disertaţii, în cărţile de filosofie; mai mult chiar, poate fi găsit şi în documentele oficiale emise de departamente, în rapoarte, în dări de seamă, ba chiar şi în ordine: tuturor le este cunoscut, toţi îl înţeleg şi-l întrebuinţează. Şi totuşi, există un singur om în întreaga Rusie care ştie cu exactitate originea acestui cuvînt: eu însumi, pentru că am fost primul care l-am folosit în literatură. Pentru întîia oară el a apărut în presă pe 1 ianuarie 1846 în *Otecestvennie zapiski*, în nuvela mea *Dublul, aventurile lui Goliadkin*.

Mi-am început prima nuvelă, *Oameni sărmani*, în 1844, am dus-o la bun sfîrşit, a citit-o Belinski şi mi-a acceptat-o Nekrasov pentru almanahul său *Petersburgski sbornik* [*Culegere petersburgheză*] din 1845. Acest almanah a apărut la sfîrşitul lui 1845. Numai că în vara lui 1845, după ce l-am cunoscut pe Belinski, am şi început cea de-a doua nuvelă, *Dublul, aventurile lui Goliadkin*. Încă din primele zile ale toamnei acelui an, criticul era foarte interesat de noua mea lucrare. I-a vorbit de ea, însă fără s-o cunoască, lui Andrei Aleksandrovici Kraevski[205], la revista căruia lucra, pe care mi l-a prezentat şi cu care m-am şi înţeles ca, la terminarea noii nuvele *Dublul*, să i-o predau pentru primele numere din 1846 ale publicaţiei *Otecestvennîe zapiski*. Însă această nuvelă realmente nu mi-a ieşit, deşi ideea era destul de clară şi niciodată în literatură n-am dezvoltat o alta

mai serioasă. Doar forma acestei scrieri nu mi-a reuşit absolut deloc. Am refăcut-o masiv apoi, la vreo cincisprezece ani după aceea, pentru ediţia de atunci a *Operelor* mele, dar m-am convins din nou că lucrarea este cu totul neizbutită – or, dacă m-aş ocupa acum de această idee şi aş încerca iarăşi s-o expun, aş alege o cu totul altă formă; în 1846 însă n-am găsit-o şi nuvela n-a fost reuşită. Cu toate acestea, la începutul lunii decembrie 1845, Belinski a insistat să dau citire, acasă la el, măcar la două-trei capitole din scrierea respectivă. Pentru aceasta a organizat chiar o serată (ceea ce nu făcea aproape niciodată) şi şi-a invitat cunoştinţele apropiate. A participat, ţin minte, Ivan Sergheevici Turgheniev, care a ascultat doar jumătate din cît citisem, m-a lăudat şi a ieşit: se grăbea undeva foarte tare. Cele trei sau patru capitole lecturate i-au plăcut nespus lui Belinski (deşi nu meritau). Numai că el nu cunoştea finalul nuvelei şi era sub influenţa *Oamenilor sărmani*. Ei bine, chiar aici, la această serată, am întrebuinţat, pentru întîia oară, cuvîntul „a se mistui“ atît de răspîndit ulterior. Nuvela a fost uitată de toţi, chiar merită acest lucru – noul cuvînt însă l-au preluat, şi l-au însuşit şi l-au fixat în literatură.

Verbul „a se mistui“ înseamnă a dispărea; a se face nevăzut; a se transforma, ca să zicem aşa, *în nimic*. Dar a dispărea nu deodată şi nici de parcă l-ar fi înghiţit pămîntul, cu tunete şi fulgere, ci mai curînd în mod delicat, lin, pe neobservate. La fel cum trece umbra în pictură, pe pînzele pictate în tuş, din negru în mai luminos, iar în final, în alb complet, *în nimic*. Probabil că în cele trei capitole de început din *Dublul*, citite de mine la Belinski, acest cuvînt a fost folosit în chip fericit pentru a reda modul în care a ştiut să dispară la ţanc de pe scenă un om şiret şi sîcîitor (sau ceva în genul acesta, nu mai ţin minte). De aceea spun că noul cuvînt n-a trezit nici un fel de neînţelegere în rîndul ascultătorilor, din contra, pentru toţi a fost

clar şi l-au remarcat cu toţii. Belinski m-a întrerupt tocmai pentru a lăuda expresia. Toţi participanţii de atunci (ei sînt încă în viaţă) m-au felicitat de asemenea. Ţin minte foarte bine că m-a felicitat şi Ivan Sergheevici Turgheniev (se prea poate ca acum să fi uitat). M-a lăudat apoi şi Andrei Aleksandrovici Kraevski. În afara acestora mai există persoane care şi-ar putea aminti, cred, că şi ele s-au interesat atunci, fie doar un pic, de noul cuvînt. Ei bine, acesta a prins şi a pătruns în literatură nu dintr-odată, ci treptat şi insesizabil. Îmi aduc aminte cum, în 1854, cînd am ieşit din închisoarea siberiană, am început să parcurg toată literatura scrisă în absenţa mea vreme de cinci ani (*Povestirile unui vînător*, abia începută, pe cînd mai eram în libertate, ca şi primele nuvele ale lui Turgheniev le-am citit atunci deodată, pe nerăsuflate şi am rămas cu o impresie încîntătoare. E drept, deasupra capului strălucea pe atunci soarele stepei, începea primăvara, iar odată cu ea, o viaţă cu totul nouă, era sfîrşitul ocnei, libertatea!) – şi astfel, citind, am fost uimit cît de des întîlneam cuvîntul „a se mistui". Ulterior, în anii '60 el a fost asimilat cu totul în literatură, iar astăzi, o repet, îl întîlnesc în hîrtiile de afaceri, în articole de ziar, ba chiar şi în disertaţiile ştiinţifice. Şi este folosit exact cu sensul cu care l-am întrebuinţat eu prima oară.

Şi totuşi, chiar dacă am fost cel dintîi care l-am utilizat în literatură, nu sînt eu cel ce l-a născocit. Cuvîntul a fost inventat de colegii mei din acea clasă a Şcolii superioare de ingineri pe care o frecventam şi eu. Se poate să fi participat la crearea lui, nu-mi mai amintesc. Cred că s-a născocit el singur, singur a apărut. În cele şase clase ale Şcolii superioare trebuia să schiţăm diferite planuri: de fortificaţie, de construcţii, de arhitectură militară. Fiecăruia dintre noi i se cerea cu stricteţe să ştie să traseze el însuşi, cu mîinile lui, un plan, astfel încît, pînă şi cei ce nu aveau

înclinaţie spre desen trebuiau, de nevoie, să se străduiască să facă orice pentru a atinge un anumit grad de îndemînare în acest domeniu. Notele obţinute prin schiţarea planurilor intrau la socoteală şi influenţau mărimea mediei. În ultima clasă de ingineri puteai fi un matematician excelent, specialist în fortificaţii, inginer, dar dacă schiţele prezentate erau slabe, nota primită pe ele, intrînd în calcul pentru medie, o puteau micşora într-atîta, încît trebuia să-ţi iei gîndul de la avantajele foarte importante la absolvire, puteai rata, de pildă, gradul următor, şi de aceea îşi dădeau cu toţii silinţa să înveţe să deseneze bine. Toate planurile se schiţau şi se trasau în tuş[206], aşa încît se străduiau să deprindă, printre altele, ştiinţa de a face ca umbra de pe suprafaţa dată să se mistuie treptat de la întunecat la luminos, la alb şi la nimic; o bună estompare, o bună mistuire a umbrei atribuia desenului eleganţă. Şi deodată colegii au început să vorbească: „Unde e cutare?“ „Ei, s-a mistuit pe undeva!“. Stau, spre exemplu, de vorbă, doi prieteni, unul dintre ei are de învăţat: „Ei, îi zice celuilalt punîndu-şi cărţile dinainte, acum mistuie-te“. Sau unul din anii superiori i se adresează, de exemplu, altuia abia promovat din clasele de gimnaziu: „Te-am strigat adineaori, unde ai binevoit să te mistui?“. *A se mistui* înseamnă aici a se îndepărta, a se face nevăzut, iar expresia a fost luată tocmai de la mistuirea treptată a umbrei de pe desen, adică de la eliminarea negrului, de la trecerea de la întunecat *la nimic*. Reţin foarte bine că acest cuvînt se întrebuinţa numai în clasa noastră, puţin probabil să fi fost însuşit de altele, iar atunci cînd clasa a absolvit şcoala, se pare că odată cu ea a dispărut. La vreo trei ani după aceasta mi-am amintit de el şi l-am folosit în nuvelă.

Iată că am scris aşa de serios o expunere extinsă despre un cuvînt atît de neînsemnat, chiar şi pentru un viitor alcătuitor al dicţionarului limbii ruse,

pentru un viitor Dal[207], şi, în cazul în care acum i-am plictisit pe cititori, acest viitor Dal îmi va fi recunoscător. Să zicem că pentru acesta am şi însăilat cele de mai sus. Iar dacă doriţi, atunci, *pentru claritate*, voi duce mărturisirea pînă la capăt: în întreaga mea activitate literară, *cel mai mult* mi-a plăcut faptul că am reuşit să introduc un cuvînt absolut nou în vocabularul rusesc şi, ori de cîte ori întîlneam acest cuvînt în presă, trăiam o impresie plăcută; aşadar, acum veţi înţelege de ce am considerat necesar să descriu asemenea fleacuri şi încă într-un articol separat.

203 În original: *striuţkie* (rus.).

204 În original: *stuşevat'sea* (rus.); scriitorul se înşală asupra priorităţii sale în folosirea lui, dar are dreptate atunci cînd susţine că răspîndirea acestuia a început după apariţia nuvelei *Dublul*.

205 V supra nota 28 din Jurnal (1873

206 Dostoievski pune în relaţie verbul *stuşevat'sea* cu substantivul *tuş*.

207 *Dal*, Vladimir Ivanovici (1801-1872), scriitor şi lexicograf. Cuvîntul *stuşevat'sea* („a se mistui") se află în celebrul său *Dicţionar al limbii ruse vii* (1862-1866).

Capitolul al II-lea

I. Lacheism sau delicateţe?

E lucru ştiut că toţi intelectualii ruşi sînt extrem de delicaţi, adică atunci cînd au de-a face cu Europa sau cred că Europa îi priveşte, chiar dacă aceasta nu le-ar acorda, la o adică, nici o atenţie. O, acasă, în schimb, între noi şi printre ai noştri, revenim la năravurile noastre, acasă ne dezbărăm de tot europenismul. Asta se vede clar dacă ne oprim, fie şi în treacăt, la relaţiile noastre familiale, cetăţeneşti, de datorie sau onoare. Şi apoi, cine dintre propovăduitorii ideilor „europene“ de aici crede în mod serios în ele? Fireşte, doar oamenii cinstiţi şi buni (aşa încît cred numai din bunătatea inimii), dar sînt oare mulţi dintre aceştia în Rusia? Dacă tot e să spunem pînă la capăt, la noi, poate, nu există nici un european, pentru că noi nici nu sîntem în stare să fim europeni. Iar minţile elevate, afaceriste şi diriguitoare în fel şi chip nu iau decît spuma de pe ideile europene, şi aşa cred că se întîmplă pretutindeni în Rusia. Nu mă refer, desigur, la oamenii cu judecata sănătoasă: aceştia nu cred în ideile europene pentru că nici n-au în ce să creadă, căci niciodată şi nimic în lume nu s-a remarcat printr-o asemenea neclaritate, printr-o asemenea lipsă de transparenţă, de certitudine, de determinare, precum acel „ciclu de idei“ pe care l-am agonisit în cei două sute de ani de europenizare, şi care, în fond, nu-i un ciclu, ci un haos de crîmpeie de sentimente, idei străine şi ambigue, de concluzii şi deprinderi străine şi, mai ales, de vorbe, vorbe şi iar vorbe, fireşte, dintre cele mai europeneşti şi mai liberale, dar pentru noi simple vorbe şi doar atît.

A explica toate acestea prin maimuţăreală nu se poate. Şi nici printr-un lacheism al gîndirii, printr-un lacheism al gîndirii ruseşti în faţa Europei. La

noi există mult lacheism în gîndire şi încă la modul cel mai serios, însă principala cauză a aservirii noastre europene n-o constituie acesta, ci, mai curînd, delicateţea rusească înnăscută faţă de bătrînul continent. Mi se va spune că-i acelaşi lucru cu lacheismul. În destule situaţii, da, numai că nu se-ntîmplă aşa întotdeauna. (Se înţelege că nu mă refer la tipul de potlogari diriguitori pomeniţi mai sus: aceşti europeni n-au nici o treabă cu Europa, şi nici n-au avut. Ca oameni deştepţi ce sînt, pescuiesc în ape tulburi, două veacuri la rînd au tot pescuit.)

Iată cum se exprimă, de exemplu, englezul Gladstone[208] cu privire la războiul de acum cu Turcia:

„Orice s-ar spune despre unele din celelalte capitole ale istoriei Rusiei, prin eliberarea multor milioane de oameni oprimaţi de sub jugul înjositor, Rusia îi va face umanităţii unul dintre serviciile cele mai strălucite din cîte există în istorie, serviciu care nu se va şterge niciodată din memoria recunoscătoare a popoarelor".

Dvs. ce credeţi, sincer vorbind, putea rosti asemenea cuvinte vreunul dintre europenii ruşi? Niciodată! Şi-ar fi înghiţit mai degrabă limba decît să spună aşa ceva; ar roşi din pudoare, nu în faţa Europei, ci faţă de sine însuşi, dacă ar auzi sau ar citi asemenea lucruri în ruseşte şi de la un rus. Da' de unde, şi apoi, cum îndrăznim aşa deodată... să ne luăm nasul la purtare!? Şi încă „în numele întregii omeniri" – cine, noi, ruşii!? Păi încă nu sîntem buni de aşa ceva, mutra încă ni-i strîmbă ca să „eliberăm omenirea". Şi, la o adică, asemenea idei sînt neliberale: „Rusia, eliberatoarea popoarelor" – cît de neliberal sună!

Iată opinia sinceră a europeanului rus din rasa cea mai pură; el îşi va reteza din capul locului degetele decît să scrie precum Gladstone. „Poftim, Gladstone n-are decît să înşire ce vrea; fie că nu

pricepe nimic din Rusia, fie că-şi face cine ştie ce planuri, pentru vreun scop viitor“, aşa gîndeşte europeanul. Unii dintre ei, mai buni şi mai pătimaşi, nu fără mîndrie îşi vor zice în legătură cu acestea: „Că doar noi, ruşii europeni, poate sîntem mai liberali chiar decît europenii-europeni, i-am întrecut: care din minţile treze de aici mai bîiguie despre nu ştiu ce «eliberare a popoarelor»? Curată înapoiere! Iar Gladstone spune aşa ceva fără ruşine!“.

Cum să numim toate acestea, domnilor? Lacheism sau delicateţe în faţa Europei?

Persist în a crede că, în perioada europeană a istoriei noastre, un rol uriaş l-a jucat delicateţea. Că doar printre europenii ruşi sînt atîţia oameni cinstiţi, curajoşi, oameni de onoare, fie ea şi străină, de împrumut, fie ea şi neînţeleasă; poate, în felul lor, sînt cavaleri, căci pentru un cavaler chestia aceasta europeană, chiar de pare o galimatie, e totuşi onoare – oameni care personal nu permit să fie călcaţi pe picior. Or, cum să-i numeşti aşa, de-a dreptul lachei? Nu, delicateţea ne-a mîncat pe noi, şi nu lacheismul. Totuşi, se înţelege, delicateţea în faţa Europei: acasă, în schimb, recuperăm ce-i al nostru.

Doamnele care, entuziasmate, le întindeau turcilor bomboane şi ţigări se înţelege că o făceau tot din delicateţe: „Cît sîntem noi, chipurile, de generos, de tandru, de blînd, de uman, de europeneşte educate!“. Acum, acestor dame, nişte oameni prost-crescuţi le-au cam băgat minţile-n cap, dar mai înainte, pînă să-şi primească „păpara“, ei bine, să presupunem că a doua zi după plecarea acelui tren cu turci întîmpinat cu flori şi bomboane ar sosi un alt tren, tot cu turci, iar printre ei chiar acel başbuzuc despre care ziarele scriau că se remarcase îndeosebi prin îndemînarea de a spinteca în două, dintr-o singură lovitură, ţinîndu-i de picioruşe, copii sugari şi de a face curele din pielea de pe spatele mamelor acestora,

aşadar, ce-ar fi făcut ele atunci? Da, cred că doamnele respective l-ar întîmpina cu un chiot de încîntare, ar fi fost în stare să-i ofere nu doar bomboane, ci ceva mai bun chiar, iar apoi, poftim, ar fi pornit discuţia în comitetul lor de femei despre o bursă cu numele lui pe care s-o ofere gimnaziului din localitate. Delicateţea la noi poate merge pînă acolo, credeţi-mă, iar presupunerea de mai sus nu-i deloc fantastică. Admirîndu-se în oglindă, aceste femei s-ar îndrăgosti, cred, singure de sine: „Cît sîntem de umane, cît de liberale sîntem, drăguţele de noi!“. Credeţi cumva că acest tablou fantastic n-ar putea avea loc în realitate? Acea privire de sus pe care acum orice european o aruncă asupra poporului nostru, asupra a ceea ce face el, negînd că ar fi capabil măcar de o idee sau faptă, „cu excepţia vreunei ieşiri tembelo-isterice a cine ştie cărui prost dintr-o mie de oameni din popor“, nu cumva o asemenea privire, posibilitatea unei asemenea priviri, existentă în realitate, nu întrece scena fantastică imaginată anterior?

Delicateţea în faţa Europei o întîlnim la noi pretutindeni. Prizonierii turci au cerut pîine albă, şi a apărut pîinea albă. Prizonierii turci au refuzat să fie puşi la muncă. Prinţul Meşcerski, martor ocular, povesteşte în *Jurnalul* său din Caucaz următoarele:

„Prizonierii noştri au plecat din Tiflis. Au vrut să-i transporte cu caii de poştă, dar s-au burzuluit, binevoind să ne anunţe că nu vor merge, căci nu sînt obişnuiţi cu telegile ruseşti. Ca urmare, le-au fost puse la dispoziţie carete şi trăsuri cu arcuri, cu cîte şase cai fiecare. Văzîndu-le, au binevoit să ne comunice că se declară mulţumiţi, însă, din cauza numărului enorm de cai puşi la dispoziţia prizonierilor, sărmanii călători aflaţi pe drumul militar gruzin vor sta trei zile fără cai. Cît despre ofiţerul rus care-i însoţeşte, fiindu-i repartizate doar 50 copeici pe zi, a fost urcat nu în caretă, ci în

omnibuz, asemeni unui servitor! Aşa omenie mai zic şi eu!“ (*Moskovskie vedomosti*, nr. 273).

Mai precis nu de omenie este vorba, ci tocmai de acea delicateţe în faţa opiniei Europei, de acea sensibilitate, sentimentalitate chiar: „Europa, cică, ne priveşte, trebuie aşadar să ne echipăm în uniformă de gală iar paşei să-i punem la dispoziţie careta“.

Moskovskie vedomosti relatează într-un număr ulterior, 282, despre un întreg cor de strigăte ce s-a putut auzi în capitală cînd locuitorii acesteia au putut vedea confortul incredibil cu care sînt transportaţi la noi prizonierii turci:

„Toţi soldaţii prizonieri au fost instalaţi confortabil în vagoane de clasa a treia, ofiţerii în cele de-a doua, în timp ce paşa a ocupat un cupeu la clasa întîi. Pentru ce atîta confort? s-au auzit glasuri în mulţime. Pe grenadierii noştri, vezi bine, i-au expediat din Moscova în vagoane pentru cai, iar acestora le-au pus la dispoziţie un tren de pasageri special.

— Ce spui de grenadieri, remarcă un negustor din public, cînd pînă şi pe răniţii noştri i-au transportat în vagoane de marfă şi nici măcar paie pe jos n-au apucat să aştearnă. Iar paşa ia te uită cît îi de ghiftuit, ce mai vier, în vagonul de marfă cu el, doar-doar i-o mai scădea osînza.

— Păi da, acolo îi spintecau pe răniţii noştri, scoteau sufletul din ei, îi frigeau la foc moale, iar acum pentru asta îi ţinem în puf...

Asemenea glasuri (notează mai departe *Moskovskie vedomosti*) nu erau deloc singulare şi ele exprimau opinia împărtăşită de popor cum că e dureros să vezi că başbuzucii şi celelalte otrepe turceşti, jefuite de propriii paşi, au parte de asemenea confort în comparaţie cu soldaţii noştri...“.

Aşadar, noi în fond nu observăm aici nimic deosebit: delicateţe sau, să zicem, „mundirul“

delicateţii în faţa opiniei europene – iată despre ce-i vorba aici; numai că acest lucru, la o adică, se prelungeşte de două secole, ar fi timpul să ne obişnuim de-acum.

S-a ajuns pînă la anecdote, aşa că redau una. Am remarcat-o în *Petersburgskaia gazeta*, iar aceasta a preluat-o dintr-o scrisoare a dlui V. Krestovski[209], concepută pe cîmpul de luptă şi expediată nu ştiu în ce loc. De unde a împrumutat-o *Petersburgskaia gazeta*, de asemenea nu-mi dau seama. Spune aşa acolo:

„În scrisoarea dlui V. Krestovski se menţionează un fapt comic: Lîngă escortă şi-a făcut apariţia un englez cu coif de plută şi palton civil de culoarea mazării. Umbla vorba c-ar fi un membru al parlamentului care profită de vacanţă pentru a scrie corespondenţe «din zona teatrului de război» pentru unul dintre marile ziare londoneze (*Times*); cîţiva, în schimb, ne asigură că nu-i decît un amator, pe cînd alţii, că-i un prieten al Rusiei. N-are decît să fie aşa, dar nu se poate să nu observi că acest «prieten al Rusiei» se poartă oarecum excentric: se aşază în prezenţa Marelui Prinţ, în timp ce toţi rămîn în picioare, inclusiv Excelenţa Sa; se ridică de la masa la care prînzeşte şi Excelenţa Sa cînd i se năzăreşte, iar astăzi s-a adresat unui ofiţer, pe care-l cunoştea, să-l ajute să-şi tragă pe umeri paltonul de culoarea mazării. Ofiţerul l-a măsurat de cîteva ori din cap pînă-n picioare cu o privire întru cîtva mirată, a zîmbit din vîrful buzelor, a ridicat din umeri şi fără a zice nici pîs l-a ajutat să se îmbrace. Fireşte, altceva nici nu-i rămînea de făcut. Drept răspuns, englezul şi-a dus uşor mîna la coiful de plută“.

Petersburgskaia gazeta a clasificat această întîmplare drept comică. Din păcate, nu văd nimic comic aici, ci, din contra, ceva care te umple de ciudă şi-ţi face sînge rău. Şi pe deasupra s-a încetăţenit la noi încă din copilărie (datorită

romanelor şi a vodevilurilor franţuzeşti, cred) credinţa că orice englez e un tip ciudat şi excentric. Dar ce înseamnă „ciudat“? Doar nu întotdeauna se întîmplă să fie un prost sau un individ atît de naiv încît nici să nu-şi dea seama că în lume există şi alte rînduieli decît cele din fundătura lui. Englezii sînt un popor extrem de inteligent, cu un orizont deosebit de larg. Ca popor de navigatori, şi încă din cei instruiţi, au cunoscut mulţi oameni şi multe obiceiuri din toate zonele lumii. Sînt observatori neobişnuiţi şi înzestraţi. La ei acasă au descoperit umorul, i-au dat un nume şi l-au explicat omenirii. Un asemenea om, pe deasupra şi membru al parlamentului, să nu ştie cînd să se ridice şi cînd să se aşeze? Nu există ţară în care eticheta să aibă mai multă aplicare ca în Anglia. Eticheta engleză de curte este cea mai complexă şi mai rafinată din cîte se cunosc. Dacă acel englez este membru al parlamentului, atunci, desigur, putea foarte bine să deprindă eticheta numai văzînd cum, în parlament, camera inferioară comunică cu cea superioară. Şi tocmai în această idee: cine în prezenţa cui poate sta jos, şi cine în faţa cui trebuie să se ridice. Dacă pe deasupra este şi membru al înaltei societăţi, nu există nicăieri asemenea etichete precum cele de la recepţiile, mesele sau balurile aristocraţiei engleze în timpul sezonului londonez. Nu, aici e vorba de cu totul altceva, dacă ar fi să judecăm după modul cum ne este prezentată anecdota. Avem de-a face aici cu trufia englezească, şi nu atît cu trufia, cît cu o *sfidare obraznică*. Acest „prieten al Rusiei“ nu-i poate fi un bun prieten. El stă, se uită la ofiţerii ruşi şi cugetă în sinea lui: „Domnilor, ştiu că aveţi inimi de leu, că vă angajaţi să faceţi imposibilul şi-l faceţi. De duşman nu vă este frică, sînteţi nişte eroi, nişte «bayarzi»[210], toţi pînă la unul, iar simţul onoarei vă este renumit. Nu pot să nu fiu de acord cu ceea ce sare în ochi. Cu toate acestea eu sînt englez, pe cînd voi doar ruşi, eu sînt european, iar în faţa Europei voi trebuie să fiţi «delicaţi».

Indiferent ce inimi de leu aţi purta în piept, faţă de voi sînt un tip superior. Mi-e foarte plăcut acest lucru, mai cu seamă că observ această «delicateţe» a voastră faţă de mine, o delicateţe *înnăscută* şi *de nestăvilit*, fără de care rusul nu poate privi un străin, cu atît mai puţin un străin ca mine. Credeţi cumva că toate acestea sînt fleacuri; păi fleacurile mă şi alină, mă amuză din cale-afară, am venit într-o plimbare, auzisem că sînteţi eroi şi am sosit să vă văd, totuşi mă întorc cu convingerea că, oricum, ca fiu al Bătrînei Anglii (în această clipă inima îi tresaltă de mîndrie), sînt primul în lume, iar voi nu sînteţi decît de mîna a doua...“.

Ultimele rînduri din întîmplarea povestită mai sus sînt şi cele mai ciudate:

„Ofiţerul l-a măsurat de cîteva ori din cap pînă-n picioare cu o privire întru cîtva mirată, a zîmbit din vîrful buzelor, a ridicat din umeri şi fără să zică nici pîs l-a ajutat să se îmbrace. *Fireşte, altceva nici nu-i rămînea de făcut*“.

Cum adică: „fireşte“? De ce *altceva* nici nu-i rămînea de făcut? Dimpotrivă, putea face cu totul altceva, cu totul opus: putea „să-l măsoare de cîteva ori din cap pînă-n picioare cu o privire întru cîtva mirată, să-i zîmbească din vîrful buzelor, să ridice din umeri“ şi să treacă pe lîngă el, fără să se atingă de palton – iată ce-ar fi putut face. Nu cumva n-a fost în stare să observe că marinarul luminat face nazuri, că acest cunoscător fin al etichetei încearcă să prindă o clipă de satisfacţie prin josnica sa trufie? Chiar aşa şi este, n-a reuşit, poate, să se prindă pe moment, pe ofiţer l-a încurcat tocmai „delicateţea“ noastră cultivată, delicateţea noastră nu faţă de acest englez, nu faţă de acest membru al parlamentului cu nu ştiu ce coif de plută (ce-i aceea coif de plută?), ci faţă de Europa, faţă de multiseculara instrucţie europeană, în care şi noi am crescut, ne-am cufundat pînă la

pierderea identităţii personale şi din care cu greu vom ieşi.

Aprovizionarea armatei turceşti cu cartuşe din Anglia şi America e colosală: acum se ştie cu certitudine că fiecare soldat turc a tras la Plevna cîte cinci sute de cartuşe pe zi; Turcia nu are nici bani, nici mijloace pentru a-şi dota astfel ostaşii. Implicarea englezilor şi a fondurilor acestora în războiul curent este neîndoielnică. Vapoarele lor aduc turcilor arme şi tot ce au nevoie. În timp ce la noi unele ziare strigă din „delicateţe“: „Vai, dar nu spuneţi asta, vai, nu mai ridicaţi atîta această problemă, mai bine să nu vedem, mai bine să nu auzim, nu de alta, dar manieraţii marinari se vor supăra şi atunci...“.

Şi atunci ce? De ce anume vă temeţi? Multe ar mai putea fi spuse pe tema „delicateţii“.

Dacă există vreun fel de poliţe, mai mari sau mai mici, pe care le-am dat Europei în chip de diverse promisiuni încă înainte de a trece podul Barboşi, fără îndoială că şi acest lucru s-a putut întîmpla datorită „delicateţii“ noastre, din delicateţea noastră faţă de bătrînul continent şi faţă de farmecele acestuia. Dar, în privinţa „delicateţii“ ne oprim aici. Vă voi reaminti doar că, la începutul capitolului, aducînd această temă în discuţie, spuneam: „toate acestea numai faţă de Europa: acasă, în schimb, recuperăm ce-i al nostru“. Folosindu-mă de ocazie, aş dori să arăt chiar acest lucru, cum acasă ştim să recuperăm, să ne luăm revanşa...

II. Întîmplarea cea mai slugarnică din cîte pot să existe

Vă aduceţi aminte, domnilor, cum încă în vară, cu mult înainte de Plevna, am intrat în Bulgaria, ne-am făcut apariţia dincolo de Balcani şi am încremenit de indignare. Mai bine spus nu toţi, este primul lucru ce trebuie precizat, nici măcar o

jumătate, ci cu mult mai puţini, totuşi, cei indignaţi erau destul de mulţi şi au început să se audă voci. Vocile corespondenţilor din armată şi imediat după aceea ecouri în presa noastră, îndeosebi în cea petersburgheză. Erau glasuri înfierbîntate, obidite, pline de cea mai nobilă indignare...

Totul a pornit de la faptul că posesorii acestor voci mergeau, cum ştie toată lumea şi mai cu seamă noi, să-i salveze pe cei asupriţi, pe cei călcaţi în picioare, pe cei umiliţi şi torturaţi. Pînă să se declare război, mi-amintesc că am citit în ziarele cele mai serioase diverse calcule despre şansele pe care le-am avea şi despre unele cheltuieli inevitabile – căci, desigur, „pătrunzînd în Bulgaria, va trebui să hrănim nu doar armata noastră, ci şi populaţia de acolo, muritoare de foame“. Am citit cu ochii mei şi aş putea arăta unde, aşa că, după o asemenea reprezentare despre bulgari, despre acest popor asuprit şi chinuit, pentru izbăvirea căruia am venit de pe malul Golfului Finic şi de pe malurile tuturor rîurilor ruseşti să ne vărsăm sîngele, am văzut deodată frumoasele case bulgăreşti, în jurul lor livezi, flori, fructe, animale, cîmpuri lucrate, ce produceau aproape însutit şi, colac peste pupăză, cîte trei biserici ortodoxe la o geamie. Vasăzică, venisem să luptăm pentru credinţa celor împilaţi! „Dar cum îndrăznesc!“ – s-au aprins de îndată inimile unora dintre eliberatori, şi sîngele indignării le-a împurpurat obrajii. „Or, pentru c-am venit să-i izbăvim, mai c-ar trebui să ne întîmpine în genunchi. Dar ei nu stau în genunchi, ci se cam uită chiorîş, de parcă nici n-ar fi bucuroşi să ne vadă! Aşa ne trebuie! E drept, ne întîmpină cu pîine şi sare, dar se cam uită chiorîş, se uită chiorîş!...“.

Şi s-au pornit vociferările. Fiţi atenţi, domnilor, dvs. ce credeţi? Primiţi subit o telegramă, fie falsă, fie rău înţeleasă, cum că o persoană apropiată, un prieten sau un frate, zace bolnav, a fost tîlhărit pe

undeva, a nimerit sub un tren, sau ceva de genul acesta. Lăsaţi baltă treburile şi porniţi în goană către nefericitul frate, cînd deodată vedeţi că n-a fost nimic: vă întîlniţi cu omul, pare mai sănătos decît dvs., stă la masă, prînzeşte, vă invită gălăgios să-i ţineţi companie şi rîde în hohote de toată această agitaţie nemotivată, de acest *quiproquo*[211]. Îl iubiţi sau poate nu-l iubiţi cine ştie ce pe acest om, şi totuşi, doar n-o să vă supăraţi că n-a fost prădat sau că n-a nimerit sub tren. Are importanţă de ce-i sînt obrajii atît de roşii, de ce mănîncă atît de straşnic şi bea vin? Nu-i aşa că nu? Din contra, ar trebui să vă pară bine că e viu şi mai sănătos decît dvs. Deşi, în mod cert, tot o să vă supăraţi un pic, omeneşte, însă nu pentru că nu i-a tăiat trenul picioarele. Doar n-o să vă apucaţi acum de la masă să scrieţi corespondenţe şi anecdote despre el, să-i defăimaţi caracterul, să-l puneţi într-o lumină proastă... Iată că despre bulgari aşa ceva s-a făcut. „La noi, chipurile, nici măcar mujicul îndestulat nu mănîncă precum acest bulgar asuprit." Iar alţii au scornit apoi că ruşii sînt pricina tuturor necazurilor acestui popor: dacă noi, neştiind cum stau lucrurile, nu ne-am fi apucat mai înainte să-i ameninţăm pe turci pentru asuprirea bulgarilor şi n-am fi venit apoi să-i eliberăm pe aceşti bogătaşi „asupriţi", bulgarul ar fi trăit şi astăzi ca în sînul lui Avraam. Unii susţin aşa ceva şi în prezent.

Vorbesc doar din acest punct de vedere, că uneori „delicateţea" noastră faţă de Europa şi europenismul nostru luminat ştim să le recuperăm în felul nostru şi acasă, unde Europa nu ne mai vede şi nu ne priveşte, şi nici rusa n-o înţelege. Iar Bulgaria înseamnă totuşi *acasă*. Am venit să-i eliberăm, înseamnă că e acelaşi lucru ca şi cum am venit *la noi*, ei sînt *de-ai noştri*. El are livadă şi gospodărie, acestea sînt ca şi ale mele; desigur, nu i le voi lua, căci sînt generos din fire şi, la drept vorbind, nici nu am autoritatea s-o fac, însă ar trebui *să se simtă* şi să-mi fie recunoscător în veci

că, dacă am intrat în casa lui, ceea ce deţine e ca şi cum *eu i le-aş fi dăruit*. L-am deposedat pe turcul asupritor şi i le-am înapoiat lui. Trebuie să înţeleagă asta... Şi iată că brusc nimeni nu-l mai împilează – ce neplăcere jignitoare, nu-i aşa?

Dar ce lacheism în locul delicateţii luminate, nu credeţi? Şi ce întîmplare comică! Cea mai comică din recuperările *a ce-i al nostru* „la noi acasă“ pentru povara „mundirului“ incomod al delicateţii europene, cu care ne-am dichisit în faţa bătrînului continent. Întîmplarea cea mai servilă s-a petrecut cu aceşti domni înfocaţi şi *destui dintre noi* au fost luaţi prin surprindere. Este deja ceva mai serios decît, luat prin surprindere, să-i ţii paltonul unui englez.

Apoi totul a ieşit la iveală şi adevărul li s-a dezvăluit multora dintre cei indignaţi, deşi nu tuturor, nici pînă astăzi tuturor. S-a văzut, în primul rînd, că bulgarul n-are nici o vină că-i place să muncească şi că pămîntul lui rodeşte însutit. Şi nici pentru că „se uită chiorîş“ nu-i vinovat. Să luăm în calcul numai faptul că de patru secole e rob şi că, văzîndu-i pe cei veniţi, nu crede că-i sînt fraţi, crede doar că sînt alţi stăpîni. În plus, se mai şi teme de precedenţii şi cugetă cu durere în sinea lui: „Dar dacă foştii stăpîni se întorc din nou şi află c-am ieşit acum cu pîine şi sare?“. Iată că din pricina acestor întrebări lăuntrice se şi uită ponciş – şi doar avea dreptate, ghicise totul, sărmanul: că doar, după ce am efectuat primul, gloriosul asalt asupra Balcanilor, ne-am retras pe neobservate şi peste ei au venit din nou turcii, iar ce-au păţit cei de-acolo – asta ţine deja de istoria universală! Casele acelea frumoase, livezile, animalele – toate au fost jefuite, făcute scrum, şterse de pe faţa pămîntului. Nu zeci şi nici sute, ci mii şi zeci de mii de bulgari au fost trecuţi prin foc şi sabie, copiii le-au fost spintecaţi şi au murit în chinuri, femeile şi fetele lor fie c-au fost violate, stîlcite în bătăi după siluire, fie făcute prizoniere, spre a fi

vîndute, iar bărbaţii, chiar aceia care i-au întîmpinat pe ruşi, ba încă şi cei care niciodată nu i-au întîmpinat, dar la care *puteau* cîndva să vină ruşii, toţi aceştia au plătit pentru noi pe ruguri sau atîrnînd în ştreang. Animalele care s-au apucat să-i tortureze îi pironeau peste noapte de urechi în garduri, iar dimineaţa îi spînzurau la rînd, puneau pe cîte unul dintre ei să-i atîrne în ştreang pe ceilalţi, iar acesta, după ce spînzura vreo douăzeci, sfîrşea prin a fi obligat să-şi pună singur laţul de gît, în hohotele de rîs ale călăilor, ale acestor animale setoase de sînge pe care-i numim poporul turc, şi de care se entuziasmau atîta mai apoi cîteva dintre delicatele noastre doamne...

*

N.B. (Apropo, cu puţin timp în urmă, pe la jumătatea lui noiembrie, s-a scris din Pirgos despre alte atrocităţi săvîrşite de aceste fiare. În timpul cruntei ciocniri de acolo, cînd turcii i-au respins la un moment dat în forţă pe ai noştri, de n-au apucat să ia cu ei soldaţii şi ofiţerii răniţi, şi cînd, tot în aceeaşi zi, spre seară, ruşii au recucerit vechea poziţie, i-au găsit pe soldaţii şi ofiţerii respectivi prădaţi, goi, cu nasurile, urechile şi buzele tăiate, cu burţile spintecate şi, în final, incineraţi în stoguri de paie şi grîu, cărora turcii le-au dat foc, după ce, în prealabil, îi mutaseră acolo pe răniţii noştri încă în viaţă. Represaliile, desigur, sînt îngrozitoare, cu atît mai mult cu cît în esenţă nu duc la nimic, după cum am şi afirmat într-unul dintre numerele precedente ale *Jurnalului*, însă mai multă severitate în privinţa comandanţilor acestor vite n-ar strica. Ar trebui comunicat pe şleau, cu glas tare, să audă întreaga Europă [probabil că prusacii ar fi făcut-o, căci exact aşa au procedat cu francezii din motive de zece ori mai puţin întemeiate decît cele pe care le avem noi împotriva animalelor cu care luptăm], că, dacă se vor descoperi bestialităţile săvîrşite, atunci

comandanţii direcţi ai acelor turci care au putut face aşa ceva, în cazul în care vor cădea prizonieri, să fie judecaţi pe loc de către un tribunal militar şi condamnaţi la moarte prin împuşcare. Poate că un asemenea gest ar putea avea oarece influenţă asupra paşei şi ofiţerilor turci. [N.B. Cred totuşi că oricînd se poate afla, acum sau mai tîrziu, cine a fost comandantul turcilor, de exemplu, în cursul atacului de la Pirgos.] O asemenea surpriză, în locul caretelor pe arcuri, le-ar băga, poate, multora dintre ei minţile în cap. Altfel un asemenea „comandant“, căzut prizonier, dacă vede cum este tratat după atrocităţile săvîrşite, îşi va închipui de-a dreptul că e infinit mai bun decît un „spurcat de rus“. Acest turc, credeţi-mă, nu va da niciodată crezare delicateţii noastre europene şi fricii noastre în faţa ochilor Europei, nu va pricepe o iotă, în general, ba nici măcar nu-şi va închipui că aceasta ar fi cauza. Temerea delicată în faţa bătrînului continent este o problemă şi o invenţie pur rusească şi ea nu va putea fi înţeleasă niciodată, de nimeni. Şi de aceea, „dacă tu te ploconeşti astfel dinaintea mea, socoteşte comandantul turc, după ce eu am ordonat ieri, poate, să i se taie nasul fratelui tău drept, înseamnă, prin urmare, că tu însuţi te consideri inferior, iar pe mine mă situezi cu mult deasupra ta. Păi, chiar aşa şi trebuie să fie, după voia lui Allah, şi nu-i nimic de mirare aici!“. Iată ce-ar trebui să creadă în sinea lui acest paşă turcesc făcut prizonier, şi, fără îndoială, aşa crede.)

*

Aşa încît, cei indignaţi că bulgarii trăiesc bine au ajuns la o concluzie tragică despre aceştia, adică au înţeles de nevoie că viaţa bulgarilor nu-i în esenţă decît simplu decor, că toate aceste căsuţe şi livezi, aceste mame cu copiii lor, băieţeii şi fetiţele din căsuţe – toate acestea aparţin în fond turcului, care le poate lua cînd doreşte. Or, el nu ezită, chiar şi pe timp de pace, chiar şi cînd

prosperă, pune mîna pe bani şi pe animale, pe soţii şi fiice, şi, dacă după aceea totul mai apare înfloritor, e pentru că turcul n-a vrut să distrugă o grădină atît de roditoare, plănuind şi pe viitor să-i culeagă produsele. Dimpotrivă, a permis din cînd în cînd şi din loc în loc deplinul belşug tocmai pentru ca la timpul potrivit să-l culeagă şi să-l tot culeagă...

Acum, fireşte, turcii au turbat cu totul şi distrug Bulgaria. Ba încă le pare rău că n-au distrus-o de tot. Dacă noi vom cuceri Plevna şi ne vom încetini înaintarea, atunci turcii, văzînd că e posibil să-şi ia rămas-bun pentru totdeauna de la Bulgaria, vor distruge tot ce poate fi distrus, cît mai este vreme. Sînt de remarcat două opinii: la noi înţelepţii afirmă şi astăzi că, fără amestecul ruşilor, bulgarul ar fi trăit ca în sînul lui Avraam şi că ruşii sînt pricina tuturor necazurilor sale. Iată însă că englezul Forbes, corespondentul gazetei *Daily News*, cunoscut prin frumoasele şi temeinicele sale articole de pe cîmpul de luptă, un ziarist din tabăra noastră, a sfîrşit prin a-şi exprima în cele din urmă făţiş întreaga sa dreptate englezească. El recunoaşte *sincer* că turcii aveau „dreptul deplin“ de a distruge toată populaţia bulgară la nord de Balcani în momentul în care armata rusă a trecut Dunărea. Lui Forbes aproape că-i pare rău (politic vorbind, desigur) că acest lucru nu s-a întîmplat şi trage concluzia că bulgarii trebuie să le fie veşnic recunoscători turcilor pentru că nu i-au spintecat atunci pe toţi la rînd, ca pe berbeci. Amintindu-şi de opinia cu „bulgarul care trăieşte ca în sînul lui Avraam“ şi opunînd-o opiniei lui Forbes, cineva i s-ar putea adresa direct bulgarului cu următoarea întrebare: „Cum să nu te simţi ca în sînul lui Avraam, dacă n-aţi fost spintecaţi cu toţii pe capete?“. Mai este aici un lucru ciudat, îţi sare şi în ochi, rămîne şi în istorie: „Nu cumva, la o adică, acest drept al turcilor îl poate recunoaşte cu atîta calm şi fără să se tulbure un tip atît de cultivat ca

Forbes, membru al unei naţiuni atît de civilizate şi de ilustre cum este Anglia? Nu cumva acestea sînt ultimele flori, ultimele produse ale civilizaţiei engleze?“. Ar fi bine să remarcaţi că el, fireşte, nu s-ar fi exprimat astfel dacă în locul bulgarilor problema îi privea pe francezi sau pe italieni. De aceea s-a şi exprimat aşa, căci aceştia nu erau decît slavi, decît bulgari. După un asemenea lucru îţi poţi da seama cît dispreţ moştenit, intrat în sînge, există în Europa faţă de slavi şi de neamurile slave! Sînt consideraţi pur şi simplu cîini! Se admite ca un fapt posibil şi raţional uciderea unei întregi naţiuni, de la mic la mare, cu femei şi copii. Şi mai observaţi (este foarte important) că un asemenea lucru nu l-a spus contele Beaconsfield (acesta ar putea da glas unor asemenea convingeri războinice şi barbare obligat fiind de politică, de „interesele Angliei“), ci Forbes – persoană particulară, nu de stat, un om căruia respectarea intereselor Angliei nu i-a fost încredinţată *neapărat şi cu orice preţ*, şi, pe deasupra, un individ cinstit, talentat, demn de crezare, uman, dacă e să judeci după precedentele-i scrieri. Aici avem de-a face cu o anume greaţă a Europei Apusene faţă de tot ce poartă nume de slav. Pe aceşti bulgari n-ai decît să-i opăreşti cu apă clocotită, ca pe un cuib de ploşniţe din paturile de lemn bătrîneşti! Nu e oare aici un instinct, o presimţire că toate aceste popoare de slavi răsăriteni, odată eliberate, vor juca un rol uriaş cîndva, în noua omenire ce va să vină, în locul vechii civilizaţii care s-a abătut de la calea dreaptă şi căreia i se vor substitui? Desigur, cei din Apus nu-şi pot reprezenta şi nici admite în mod conştient un atare lucru, la fel cum nu-şi pot imagina că un cuib de ploşniţe este ceva superior, menit să le ia cîndva lor locul. Numai că aici e Rusia, aici, evident, se ridică o problemă cu totul nouă, întru ispita, ciuda şi mirarea tuturor, aici s-au arătat deja semnele viitorului, şi întrucît Rusia nu-i „un cuib

de ploşniţe“, cum îi consideră ei pe bulgari, ci un colos şi o putere pe care n-o poţi ignora, şi întrucît Rusia e tot o naţiune slavă, cu siguranţă aceşti apuseni urăsc acum instinctiv şi Rusia, fără să-şi dea seama, bucurîndu-se de orice insucces şi de orice necaz al ei! Tocmai aici e instinctul, presimţirea viitorului...

III. Un cuvînt pe care de mult voiam să-l spun, un cuvînt cu totul aparte despre slavi

Fiindcă veni vorba, voi rosti un cuvînt *aparte* în legătură cu slavii şi cu problema slavă. De multă vreme intenţionam să-l spun. Tocmai acum a început să se vorbească la noi brusc despre iminenţa păcii, adică despre posibilitatea apropiată de a rezolva cît de cît problema slavă. Să ne lăsăm purtaţi pe aripile fanteziei şi să ne imaginăm că, deodată, totul s-a terminat, că, datorită stăruinţelor şi sîngelui Rusiei, slavii au fost eliberaţi, mai mult, că Imperiul Otoman nu mai există şi că Peninsula Balcanică e independentă şi trăieşte o nouă viaţă. Se înţelege că e greu de presupus sub ce formă, pînă la cele mai mici amănunte, se va realiza această independenţă a slavilor măcar la început, adică va fi, oare, o federaţie a popoarelor mici recent eliberate (N.B. Se pare însă că federaţie nu va fi încă multă, multă vreme.) sau vor apărea mici teritorii distincte sub forma unor stătuleţe, cu suverani invitaţi de pe la diverse case domnitoare? E imposibil şi să prevezi: se va extinde, oare, în cele din urmă în graniţele-i fireşti Serbia, sau se va opune acestui lucru Austria, ce dimensiune va avea Bulgaria, ce se va întîmpla cu Herţegovina, cu Bosnia, în ce relaţie se vor afla cu popoarele slave nou-eliberate, spre exemplu, românii sau chiar grecii, grecii de la Constantinopol, ca şi ceilalţi, din Atena? În sfîrşit, vor fi total independente noile state şi stătuleţe sau se vor afla sub protectoratul şi

observaţia unui „concert al marilor puteri europene“, incluzînd-o şi pe Rusia (cred că aceste popoare vor solicita neapărat ele singure protecţia concertului european, fie împreună cu Rusia, fie anume ca să se apere de setea de putere a Rusiei) – toate acestea nu pot fi hotărîte exact de dinainte, şi de aceea nu mă apuc să le clarific. Totuşi, e posibil chiar şi acum să-ţi dai seama de două lucruri: 1) cît de curînd sau poate nu atît de curînd, dar în mod cert toate popoarele slave din Peninsula Balcanică se vor elibera în cele din urmă de sub jugul turcesc şi vor începe o viaţă nouă, liberă şi, probabil, independentă, şi 2)...Ei bine, tocmai despre acest lucru, care în modul cel mai probabil se va întîmpla, doream de mult să vă vorbesc.

Şi anume, acest al doilea lucru constă, după convingerea mea intimă, cea mai deplină şi statornică, în faptul că niciodată Rusia nu va avea şi nici n-a avut asemenea duşmani făţişi sau numai cîrtitori, care s-o invidieze, s-o urască în aşa măsură, precum aceste seminţii slave, de îndată ce Rusia le va elibera, iar Europa va fi de acord să le recunoască independenţa! Nu trebuie să-mi obiecteze cineva, să mă conteste, să strige la mine că exagerez şi nu vreau să-i văd în ochi pe slavi! Dimpotrivă, îi iubesc foarte mult, dar nici nu voi sări să mă apăr, deoarece ştiu că totul se va petrece aşa cum spun, şi nu din cauza caracterului josnic, nerecunoscător al slavilor, nu, nici pe departe (în acest sens, caracterul lor nu diferă de al celorlalte popoare), ci tocmai pentru că *asemenea lucruri* nici nu se pot petrece altfel în lume. Nu voi lungi vorba, dar ştiu că noi nu trebuie să le pretindem nici un fel de recunoştinţă, de acest lucru trebuie să ţinem seama în viitor. După eliberare îşi vor începe noua viaţă, repet, tocmai prin a solicita Europei, sau Angliei şi Germaniei, spre exemplu, garanţia şi protectoratul libertăţii lor, chiar dacă în concertul statelor europene va figura şi Rusia, o vor face anume pentru a se apăra *de Rusia*. Vor începe

neapărat prin a-şi spune, prin a se convinge în sinea lor, dacă nu chiar cu voce tare, că nu-i sînt obligaţi cîtuşi de puţin Rusiei, ci, din contra, abia au reuşit să scape de setea ei de putere, prin încheierea păcii la intervenţia concertului european, că, dacă Europa n-ar fi intervenit, Rusia, eliberîndu-i de sub turci, i-ar fi înghiţit într-o clipă, „urmărind lărgirea graniţelor şi întemeierea unui mare Imperiu al tuturor slavilor prin subjugarea slavilor de către barbarul, vicleanul şi lacomul popor rus". O, mult timp, încă mult timp nu vor fi ei în stare să recunoască dezinteresul Rusiei şi semnele măreţei idei, pe care această ţară a reuşit să le ridice într-un chip atît de sublim, de sfînt, de nemaiauzit în lume, una dintre acele idei prin care trăieşte omul şi fără de care omenirea întreagă, dacă acestea încetează a mai trăi în ea, amorţeşte, devine infirmă şi se stinge în sechele şi neputinţă. Ce credeţi, războiul de-acum, de exemplu, războiul tuturor ruşilor, cu ţarul în frunte, împotriva acestor călăi ce se opun eliberării nefericitelor seminţii, a fost el înţeles în cele din urmă de către slavi? Dar nu mă voi referi la clipa de faţă, pentru că slavilor le mai sîntem încă necesari, îi eliberăm doar, dar apoi, după ce-i vom elibera şi-şi vor aranja cît de cît viaţa, vor considera ei, oare, acest război drept o victorie uriaşă, întreprinsă întru dezrobirea lor, spuneţi-mi? Pentru nimic în lume n-o vor face! Dimpotrivă, vor prezenta ca pe un adevăr istoric, iar apoi chiar ştiinţific faptul că, de n-ar fi existat în această sută de ani eliberatoarea Rusie, de mult, oho, ar fi ştiut ei şi singuri să scape de sub turci, prin vitejia lor sau cu ajutorul Europei, care, iarăşi, de n-ar fi existat Rusia, nu numai că n-ar fi avut nimic împotriva dezrobirii lor, ci ar fi sărit ea însăşi să-i elibereze. Probabil că această teorie şireată sălăşluieşte şi acum în minţile lor, ulterior însă, ea se va dezvolta neapărat într-o axiomă ştiinţifică şi politică. Mai mult, pînă şi despre turci vor începe să vorbească cu mai mult respect decît

despre noi. Pe puţin un secol, dacă nu şi mai bine, vor tremura pentru independenţa lor şi se vor teme de setea de putere a Rusiei; se vor linguşi pe lîngă statele europene, vor cleveti la adresa noastră, vor bîrfi şi vor ţese intrigi. O, nu mă refer la persoane în parte: vor fi şi din cei care vor înţelege ce rol a avut, are şi va avea Rusia pentru ei. Vor înţelege întreaga măreţie şi întreaga sfinţenie a interesului Rusiei, a nobilei idei al cărei stindard îl va înălţa ea în lume. Numai că asemenea oameni, mai ales la început, vor fi într-o minoritate atît de jalnică, încît vor deveni ţinta zeflemelilor, urii şi chiar a prigoanei politice. Le va face deosebită plăcere slavilor abia eliberaţi să afirme, să trîmbiţeze în întreaga lume că sînt popoare educate, capabile să acceadă la cea mai înaltă cultură europeană, în timp ce Rusia e un stat barbar, este sinistrul colos nordic[212], căruia nici măcar nu-i curge prin vene sînge pur slav, un prigonitor ce urăşte civilizaţia europeană. Fireşte, vor apărea de îndată în ţările respective conducere constituţională, parlamente, miniştri de resort, oratori, discursuri. Lucrurile acestea or să-i liniştească şi or să-i încînte peste măsură. Vor cădea în extaz citind telegramele ziarelor pariziene şi londoneze ce vestesc întregii lumi că, în urma unor îndelungi şi furtunoase controverse parlamentare, guvernul bulgar în sfîrşit a căzut şi s-a reuşit constituirea altuia nou, de majoritate liberală, şi că un oarecare Ivan Ciftlik[213] de-al lor a putut fi pînă la urmă convins să accepte portofoliul de prim-ministru. Rusia va trebui să ţină seama în mod serios de faptul că toţi aceşti slavi eliberaţi se vor năpusti entuziaşti în Europa, se vor molipsi, pînă la pierderea propriei identităţi, de formele europene, politice şi sociale, astfel încît vor trebui să traverseze o lungă şi completă perioadă de europenizare pînă să priceapă măcar ceva din importanţa lor ca popor slav şi din menirea lor aparte ca slavi în lume. Între aceste ţărişoare vor exista întotdeauna

dispute, mereu se vor uita una la alta cu invidie şi vor ţese intrigi una împotriva celeilalte. Se înţelege că, în clipa vreunui necaz mai mare, vor apela pentru ajutor tot la Rusia. Oricît ne-ar urî, oricît ar scorni şi ar bîrfi pe seama noastră în faţa Europei, făcîndu-i jocul şi încredinţînd-o de dragostea ce i-o poartă, vor simţi întotdeauna instinctiv (la ceas de necaz, fireşte, nu mai înainte) că adevăratul duşman al unităţii lor e totuşi Europa, aşa a fost şi mereu va rămîne, şi că, de mai există ei pe lume, e pentru că există un magnet uriaş, Rusia, care-i atrage irezistibil pe toţi către ea, asigurîndu-le prin aceasta integritatea şi unitatea. Poate că vor exista şi asemenea momente, cînd vor fi în stare să recunoască aproape conştient că de n-ar fi Rusia, acest mare centru răsăritean şi această mare forţă unificatoare, unitatea lor s-ar face ţăndări într-o clipă, s-ar sfărîma în aşa fel, că pînă şi fiinţa lor naţională ar dispărea în oceanul european, asemenea unor picături de apă în mare. Mult timp de-acum înainte Rusia va trebui să sufere şi să se preocupe să-i împace, să le bage minţile-n cap şi poate chiar, la nevoie, să ridice sabia asupra lor. E limpede că se pune întrebarea: care sînt aici foloasele Rusiei, pentru ce a luptat ea vreme de o sută de ani, şi-a vărsat sîngele, şi-a irosit forţele şi banii? Nu cumva pentru a aduna atîta ură meschină şi ridicolă şi atîta nerecunoştinţă? Desigur, Rusia va fi întotdeauna conştientă de faptul că ea reprezintă centrul unităţii slave, că dacă slavii îşi trăiesc viaţa lor naţională în libertate, e pentru că aşa a dorit şi doreşte ea, pentru că ea a înfăptuit şi a întemeiat totul. Dar ce foloase îi va aduce conştiinţa acestui fapt, în afara eforturilor, necazurilor şi a veşnicei preocupări?

Răspunsul este acum dificil şi încă neclar.

În primul rînd, după cum ştim cu toţii, Rusiei nici prin cap nu-i trece să-şi lărgească teritoriul în dauna slavilor, să şi-i anexeze politic, să facă din ţările lor „gubernii“ etc. Toţi slavii o bănuiesc de

aceste intenţii chiar şi acum, la fel cum face întreaga Europă, şi o vor mai suspecta un secol de-acum încolo. O va feri Dumnezeu de asemenea gînduri şi, cu cît ea va dovedi cel mai deplin dezinteres politic faţă de slavi, cu atît mai plauzibilă va fi înfăptuirea reunirii lor ulterioare în jurul ei, în timp, peste o sută de ani. Dacă din capul locului le va asigura slavilor o cît mai mare independenţă politică şi va căuta să evite orice fel de tutelă şi de supraveghere a lor, declarîndu-le doar că va ridica de fiecare dată sabia împotriva celor ce atentează la libertatea şi caracterul lor naţional, Rusia ar putea, în felul acesta, să scape de cumplita grijă şi preocupare de a menţine *prin forţă* tutela respectivă şi influenţa politică asupra slavilor, tutelă urîtă, fireşte, de ei şi prilej de suspiciune pentru Europa. Dovedindu-şi însă deplina dezinteresare, Rusia va birui, îi va atrage de partea sa, în cele din urmă, pe slavi; la început o vor căuta numai cînd vor da de greu, dar apoi, cîndva, se vor întoarce la ea şi *i se vor alipi* toţi, de data aceasta cu o încredere copilărească. Se vor întoarce cu toţii la cuibul natal. O, există desigur şi în prezent printre ruşi diverse opinii savante sau chiar poetice. Aceşti ruşi se aşteaptă ca noile popoare, dezrobite şi renăscute într-o altfel de viaţă, să înceapă chiar cu acest lucru, să se lipească de Rusia ca de o mamă şi de o eliberatoare şi că neîndoielnic, în cel mai scurt timp, vor veni cu multe lucruri noi, încă nemaiauzite, în existenţa ruşilor, vor lărgi slavitatea acestora, sufletul Rusiei, ne vor influenţa pînă şi limba, literatura, arta, vor îmbogăţi Rusia spiritual şi-i vor deschide noi orizonturi. Se cuvine să recunosc că întotdeauna am considerat asemenea lucruri entuziasme de savant; fireşte, ceva de acest gen se va produce, fără îndoială, dar nu mai devreme de o sută de ani, spre exemplu, şi se prea poate ca încă o sută de ani Rusia să nu împrumute nimic de la slavi, nici din ideile lor, nici din literatură, iar ca să

ne învețe, le trebuie încă grozav de multă minte. Din contra, s-ar putea ca în toată această sută de ani Rusia să trebuiască să lupte cu limitarea şi îndărătnicia slavilor, cu deprinderile lor urîte, cu inevitabila şi iminenta trădare a slavităţii de dragul formelor europene de organizare politică şi socială, la care se vor repezi cu aviditate. După rezolvarea problemei slave, este limpede că Rusiei îi revine sarcina de a clarifica definitiv şi problema orientală. Multă vreme încă nu vor înţelege slavii de astăzi ce înseamnă problema orientală! Dar nici ce-nseamnă uniunea slavilor în frăţie şi deplin acord nu vor pricepe mult timp. A le explica neîntrerupt, prin faptă şi prin exemple nobile, aceste lucruri va fi sarcina de totdeauna a Rusiei. Şi totuşi, vor spune: pentru ce toate acestea, la o adică, de ce să-şi asume Rusia o asemenea grijă? De ce? Pentru a trăi o viaţă superioară, o viaţă nobilă, pentru a lumina omenirea cu o idee curată, măreaţă, dezinteresată, de a întrupa, de a crea în cele din urmă un imens şi puternic organism al uniunii popoarelor înfrăţite, a-l crea nu prin forţă politică, nu prin sabie, ci prin convingere, prin exemplu, prin dragoste, prin abnegaţie şi lumină; în sfîrşit, de a ridica toate aceste mici puteri pînă la „sine" şi pînă la înţelegerea de către acestea a chemării ei materne – iată ţelul Rusiei, iată şi foloasele ei, dacă doriţi. Dacă popoarele nu vor trăi însufleţite de idei nobile, dezinteresate şi nu vor avea drept scop slujirea generoasă a umanităţii, ci îşi vor urmări doar propriile „interese", ele vor dispărea fără doar şi poate, vor amorţi, se vor slei de puteri şi vor pieri. Or, scopuri mai nobile decît cele pe care şi le va propune Rusia, de a-i sluji cu abnegaţie pe slavi, fără să aştepte recunoştinţă din partea lor, şi de a milita pentru uniunea lor morală (şi nu doar politică) într-un întreg uriaş, nu există. Abia atunci îşi va rosti slavitatea cuvîntul său integrator în faţa omenirii... Scopuri mai sublime decît acestea nu există. Prin urmare, nici ceva „mai

folositor“ pentru Rusia nu poate să existe, decît să-şi propună mereu aceste scopuri, să şi le explice mai mult şi mai mult sieşi şi să se înalţe tot mai mult şi mai mult spiritual, în această muncă a ei veşnică, neobosită şi eroică întru omenire.

Dacă deznodămîntul războiului de acum va fi unul fericit, Rusia va intra neîndoielnic într-o fază nouă, superioară a existenţei sale...

208 *Gladstone*, William Ewart (1809-1898), liderul opoziţiei liberale faţă de guvernul conservator al lordului Beaconsfield. Citatul este dintr-o conferinţă a acestuia privitoare la problema orientală (noiembrie 1877).

209 *Krestovski*, Vsevolod Vladimirovici (1840-1895), poet şi romancier. Dostoievski se referă la scrisoarea acestuia publicată în *Petersburgskaia gazeta* (1877, 3 noiembrie), la rubrica „Martorii oculari ai războiului“.

210 De la *Bayard*, Pierre Terrail, senior de (1476-1524), cavaler francez din timpul războaielor italiene ale regilor din dinastia Valois, supranumit de biografi „cavalerul fără frică şi fără prihană“.

211 *Confuzie, încurcătură (lat.).

212 Expresia „colos cu picioare de lut“ provine din Biblie (*Daniel* 2, 31-35) şi a fost pentru prima dată utilizată în legătură cu Rusia de către Diderot. Mai tîrziu, pe baza aceluiaşi model, au apărut variante precum: „colosul nordic“, „colosul rusesc“.

213 Dostoievski utilizează numele unei localităţi bulgare, *Iovan Ciftlik*, amintit în presa rusă în legătură cu operaţiunile armatei ruseşti.

Capitolul al III-lea

I. Comentarii pe marginea păcii. „Constantinopolul trebuie să fie al nostru“ – e cu putinţă aşa ceva? Diferite opinii

Or, despre sfîrşitul războiului au început cu toţii să vorbească nu numai în Europa, ci şi la noi. Cu toţii au prins a dezbate condiţiile plauzibile de pace. E plăcut să constaţi că majoritatea ziarelor noastre politice, mai mult sau mai puţin, însă just, apreciază acum eforturile, sîngele vărsat şi strădania Rusiei, iar condiţiile păcii le preconizează după posibilităţi şi în funcţie de această strădanie. Liniştitor e mai cu seamă faptul că majoritatea preconizatorilor începe să recunoască şi independenţa Rusiei în privinţa viitorului, inevitabilului amestec al statelor europene în timpul încheierii păcii, şi dreptul ei de a semna un acord separat, personal de pace, fără a invita Europa şi, dacă se poate, fără a-i da prea mare atenţie. Destinul slavilor este luat şi el în calcul. Se discută despre recompense, cu deosebită patimă sînt solicitate monitoarele metalice[214] turceşti. În privinţa alipirii Karsului, Erzerumului, ca şi asupra dreptului nostru de a le anexa mulţi şi-au exprimat deplinul acord.

Şi totuşi, există şi în prezent oameni care se simt jigniţi numai la auzul supoziţiei că vom îndrăzni să anexăm ceva de felul Karsului. După cum sînt, în fine, şi indivizi ce discută nu despre Kars, ci chiar despre Constantinopol şi despre faptul că acesta ar trebui să fie al nostru. Asemenea discuţii şi consideraţii despre pace şi condiţiile în care va fi încheiată se vor repeta acum fără răgaz, după fiecare acţiune majoră a armatei ruse. Aş vrea doar să notez că în toate aceste raţionamente de astăzi

din presă (sau aproape în toate) se conturează nu atît o greşeală, cît mai curînd o inadvertenţă. Şi anume, toţi consideră că Europa... este Europa, adică acea Europă pe care o ştim, cu mici variaţii, din ultima sută de ani; mai precis, se iau în calcul cam aceleaşi mari puteri, cam acelaşi echilibru politic etc. Or, Europa se schimbă astăzi din oră-n oră, nu mai e nici măcar cea de-acum o jumătate de an, astfel că nimeni nu poate garanta nimic nici chiar pe trei luni înainte, atît de mult se poate schimba faţa ei pînă în primăvară. Evenimentele fatale, de o importanţă covîrşitoare, ce vor apărea şi-şi vor aştepta, probabil, destul de curînd rezolvarea nu sînt parcă luate în calcul la dimensiunile în care ar trebui să fie prezentate lumii. Pînă şi componenţa acelei Europe care ar putea să se amestece în problemele noastre la încheierea păcii nu se poate determina în momentul de faţă cu certitudine. De aceea şi a discuta despre condiţii de pace doar pe baza datelor de dinainte, fără o apreciere corespunzătoare a faptului că toate aceste date se modifică ele singure, variază, dispar, îşi aşteaptă noile coordonate, mi se pare, de asemenea, eronat... De altminteri, despre aceasta voi vorbi mai tîrziu. Acum însă, dacă tot a venit vorba despre Constantinopol, aş dori în treacăt să menţionez o opinie foarte ciudată şi aproape surprinzătoare pentru mine despre viitorul „destin“ al acestui oraş, opinie aparţinînd unui om de la care te puteai aştepta la o cu totul altă rezolvare, date fiind evenimentele care se petrec şi, neîndoielnic, se vor petrece de-acum înainte. Nikolai Iakovlevici Danilevski[215], autorul acelei remarcabile cărţi de acum opt ani, *Rusia şi Europa*, în care figurează doar un singur capitol destul de obscur, nesigur despre soarta de mîine a Constantinopolului, a publicat de curînd în ziarul *Russki mir* o serie de articole chiar pe această

temă. Concluzia sa finală privind Constantinopolul este extrem de originală.

Totuşi, n-o voi analiza în toate amănuntele.

După o serie de raţionamente fine, plauzibile, pe seama faptului că acest oraş, spre exemplu, nu poate nicidecum să devină liber după izgonirea turcilor, cum a fost mai înainte, să zicem, cazul Cracoviei, fără riscul de a deveni cuibul a tot felul de ticăloşii, de intrigi, un „refugiu" al tuturor conspiratorilor din lume, al ovreilor cu averile lor, al speculanţilor etc., N.I. Danilevski conchide: în viitor, Constantinopolul trebuie să devină oraşul comun al tuturor popoarelor răsăritene. Va fi condus, aşadar, pe principii de egalitate, de către toate aceste neamuri, împreună cu ruşii, care, de asemenea, vor fi admişi la cîrmuire în aceleaşi condiţii cu slavii. După părerea mea, soluţia este surprinzătoare. Ce comparaţie poate exista între ruşi şi slavi? Şi cine va stabili această egalitate între ei? Cum ar putea să participe Rusia la guvernarea Constantinopolului pe principii *egale* cu slavii, cînd le este inegală din toate punctele de vedere: şi fiecărui stat în parte, şi tuturor laolaltă? Poate că, dacă ar dori, uriaşul Gulliver ar putea să-i convingă pe liliputani că le este întru totul egal, dar s-ar vedea de departe că-i o inepţie. De ce să susţii o absurditate, pentru ca apoi să ajungi singur să crezi în ea cu de-a sila? Constantinopolul trebuie să fie *al nostru*, a fost cucerit *de noi*, ruşii, de la turci şi al nostru trebuie să rămînă pe vecie. Trebuie să ne aparţină doar nouă, iar noi, stăpînindu-l, îi putem lăsa, fireşte, şi pe slavi şi pe cine dorim la conducere, şi încă pe baze dintre cele mai largi, dar nu va fi o guvernare federativă, laolaltă cu slavii. Să ţinem seama numai de faptul că o uniune federativă a slavilor nu se va putea realiza nici într-un secol. Rusia va stăpîni doar Constantinopolul şi împrejurimile inerente, la fel ca şi Bosforul şi strîmtorile, va dispune de armată, de fortificaţii şi de flotă, şi aşa trebuie să fie mult,

mult timp. O, se vor apuca destui să strige: „Va să zică serviciul Rusiei în problema slavă n-a fost chiar dezinteresat!“. E uşor de răspuns la asemenea intervenţii, fie şi prin aceea că slujirea slavilor de către Rusia încă nu s-a sfîrşit, va continua în veci, întrucît numai graţie ei şi puterii centralizate ruse vor putea supravieţui slavii în lume; că un asemenea serviciu nu poate fi plătit nicicînd şi cu nimic, şi, chiar dacă Rusia va ocupa acum Constantinopolul, o va face numai pentru că mai are printre sarcini şi meniri, în afara chestiunii slave, şi o alta, cea mai importantă, o misiune definitivă, şi anume problema orientală, a cărei soluţionare este posibilă doar la Constantinopol. O guvernare de tip federal a acestui oraş, de către varii popoare, ar putea chiar să îngheţe problema orientală, în vreme ce rezolvarea acesteia trebuie dorită cu insistenţă, cînd se vor împlini vremurile, căci ea este strîns legată de destinul şi predestinarea Rusiei înseşi şi va putea fi soluţionată numai de către ea. Nu mai pomenesc de faptul că toate aceste popoare nu vor face decît să se certe între ele la Constantinopol, din pricina influenţei pe care ar dori s-o aibă şi a cîrmuirii lui. Îi vor învrăjbi grecii. Invidioşi pe faptul că ruşii stăpînesc această parte a Europei şi a globului pămîntesc vor fi şi slavii apuseni... într-un cuvînt, Constantinopolul va fi atunci mărul discordiei pentru întreaga lume slavă şi orientală, ceea ce va submina unirea slavilor şi va încetini cursul firesc al existenţei acestora. Salvarea, într-un asemenea caz, ar fi numai dacă Rusia va ocupa de una singură Constantinopolul, doar pentru ea, pe cont propriu. Atunci le va putea spune popoarelor răsăritene că a pus stăpînire pe Constantinopol „fiindcă nici unul dintre voi şi nici toţi laolaltă nu sînteţi copţi pentru aşa ceva, şi doar ea, Rusia, e vrednică“. Şi e vrednică. Tocmai acum începe această nouă etapă în viaţa Rusiei. Constantinopolul e doar centrul lumii răsăritene,

pe cînd centrul spiritual şi creierul acestui spaţiu este Rusia. Tocmai de aceea Rusia ar trebui, e chiar *util* să uite pentru un timp, măcar cît de cît, de Petersburg şi să fie prezentă în Orient, în vederea unei cotituri în destinul său şi al Europei, al unei cotituri imediate, aflate aproape, „la uşi“[216]. Dar să lăsăm pentru o clipă analiza tuturor neajunsurilor unei guvernări comune a Constantinopolului, şi chiar a neplăcerilor pe care le-ar putea avea în special slavii, şi să spunem, în cîteva cuvinte, care va fi soarta grecilor din Constantinopol şi a ortodoxiei într-o asemenea eventualitate.

Grecii vor privi cu gelozie noua conducere slavă în Constantinopol, îi vor urî şi se vor teme de slavi mai ceva decît de mahomedanii ce au fost stăpîni aici pînă acum. Recenta dispută a bulgarilor cu patriarhia[217] poate fi, în această situaţie, o bună pildă pentru viitor. Reprezentanţii din Constantinopol ai ortodoxiei se pot coborî pînă la intrigă, pînă la blesteme josnice, excluderi, soboare incorecte etc. sau poate vor cădea în păcatul ereziei – şi toate acestea din pricini naţionale, din cauza jignirii şi iritării orgoliului naţional. „De ce să fie slavii mai presus de noi, ar putea zice grecii cu toţii, de ce li se recunoaşte dreptul necondiţionat asupra Constantinopolului, chiar şi alături de noi?“ Trebuie să remarcaţi, în acelaşi timp, că dacă Rusia va stăpîni Constantinopolul, prin forţa şi prin uriaşa, evidenta ei autoritate, aproape că va îndepărta posibilitatea unor atare întrebări. Nici măcar grecii n-ar mai putea-o invidia atîta şi nu i-ar purta pică pentru cîrmuirea oraşului, tocmai pentru că ea reprezintă o forţă atît de evidentă şi este o suverană atît de vădită a destinelor Orientului. Guvernînd Constantinopolul e ca şi cum ai veghea libertatea tuturor slavilor şi a *tuturor popoarelor orientale*, fără a face vreo deosebire între ele şi slavi. De-a lungul acestor secole, stăpînirea musulmană

întinsă peste popoarele de aici n-a constituit o forţă unificatoare, ci de asuprire, din cauza aceasta ele nu cutezau nici să crîcnească, într-un cuvînt, n-au trăit nicidecum omeneşte. Odată cu zdrobirea dominaţiei musulmane, în rîndul acestor popoare care trec brusc de la împilare la libertate s-ar putea instaura un haos cumplit. Aşa încît nu doar o federaţie echitabilă, ci un simplu acord între ele este, neîndoielnic, un vis al unor alte vremi. Deocamdată însă, singura forţă unificatoare pentru ei va fi Rusia, şi asta, în parte, prin faptul că se va instala ferm în Constantinopol. Le va salva unul de altul şi va fi garantul libertăţii lor. Va veghea asupra întregului Orient şi asupra ordinii viitoare de aici. În fine, ea şi numai ea va fi capabilă să înalţe în Orient stindardul noii idei şi să explice întregului Răsărit noua lui menire. Căci, în ce-ar consta problema Orientului? În esenţa sa, problema Orientului ar presupune soluţionarea destinelor ortodoxiei. Or, destinele ortodoxiei sînt strîns legate de predestinarea Rusiei. Care ar fi aceste destine? Catolicismul roman, care l-a vîndut de mult pe Hristos în schimbul domniei pămîntene, care a făcut omenirea să-i întoarcă spatele şi, astfel, a devenit cauza majoră a materialismului şi ateismului în Europa, ei bine, acest catolicism a dat naştere, în chip firesc, şi socialismului. Căci socialismul are drept ţel rezolvarea destinelor omenirii deja nu întru Hristos, ci în afara lui Dumnezeu şi în afara lui Hristos, şi a trebuit să se prăsească în spaţiul Europei anume pentru a înlocui principiul creştin în decadenţă aici, pe măsură ce era denaturat şi se perima în chiar sînul Bisericii catolice. Chipul lui Hristos s-a păstrat în toată splendoarea purităţii sale în ortodoxie. Din Răsărit se va şi auzi noul cuvînt rostit lumii, ca replică la viitorul socialism, cuvînt care va reuşi poate să mîntuiască din nou popoarele Europei. Iată menirea Răsăritului, iată în ce constă problema Orientului pentru Rusia. Ştiu că foarte

mulţi dintre dvs. vor califica o asemenea judecată drept „isterie“, dar dl Danilevski va înţelege prea bine ce vreau să spun. Însă, pentru o asemenea misiune, Rusia are nevoie de Constantinopol, de vreme ce el este centrul Orientului. Rusia îşi dă seama, laolaltă cu poporul, în frunte cu ţarul ei, că nu este decît purtătoarea ideii lui Hristos, că învăţătura ortodoxă se transformă în ea într-o acţiune măreaţă, că această acţiune a şi început, prin războiul de acum, şi că o aşteaptă pe viitor încă multe veacuri de eforturi, de jertfire de sine, de propagare a frăţiei între popoare şi de slujire fierbinte, maternă a lor.

Da, este o faptă creştină măreaţă; această nouă misiune a Creştinismului şi a Ortodoxiei şi-a început deja lucrarea în războiul de-acum, este, aşadar, un dat al acestuia, iar lui N.I. Danilevski tot nu-i vine să creadă... nu-i vine să creadă, evident, pentru că deocamdată nu vede pe nimeni *demn* să stăpînească Constantinopolul, nici măcar Rusia. Că ruşii încă n-ar fi demni de aşa ceva e greu de crezut. Desigur, e dificil de conceput o modalitate de comun acord şi *egalitară în drepturi* pentru toate statele şi stătuleţele Orientului de a cîrmui acest oraş, totuşi autorul articolului admite că Rusia ar putea conduce Constantinopolul de una singură o vreme, altfel spus, mai curînd l-ar apăra decît să-l stăpînească, cu intenţia de a-l preda ulterior popoarelor pentru a-l guverna împreună (dar de ce? de ce să-l predea?). S-ar zice că N.I. Danilevski consideră că pentru Rusia dominaţia unilaterală asupra Constantinopolului ar fi o ispită şi, ca să zicem aşa, o pervertire, că i-ar trezi instincte acaparatoare de rău augur etc., însă cred c-ar fi timpul să avem, în sfîrşit, încredere în Rusia, mai cu seamă după victoriile din acest război. Rusia s-a maturizat; chiar şi pentru Constantinopol s-a maturizat...

Numai că autorul nici măcar *acum* nu se hotărăşte să-i încredinţeze Rusiei

Constantinopolul. Şi imaginaţi-vă cum încheie: el concluzionează că, *pentru un timp*, existenţa Turciei trebuie prelungită (lipsind-o de slavi, de Balcani etc.), iar Constantinopolul să rămînă deocamdată în stăpînirea ei, acestea fiind, cică, cele mai avantajoase soluţii *de moment* pentru Rusia, aici s-ar vedea chiar mîna lui Dumnezeu. Dar de ce, de ce mîna lui Dumnezeu? Se înţelege că autorul preconizează noua existenţă a Turciei doar sub puternica influenţă a Rusiei, altfel spus, dependenţa totală a Turciei faţă de Rusia. Bine, dar pentru ce această mascaradă? Judecaţi şi dvs. : stăpînă e Rusia, şi totuşi, pentru o vreme, turcii trebuie instalaţi. De notat că Europa nu va accepta o asemenea combinaţie, mai curînd va fi de acord cu înfrîngerea definitivă a Turciei, căci e mai curînd de admis un fapt deja consumat, decît altul contestat, tărăgănat, ce ar putea naşte noi războaie în viitorul apropiat. În felul acesta, părerea autorului aproape coincide, la urma urmei, cu opinia politică a lordului Beaconsfield, mai precis cu faptul că supravieţuirea Turciei e necesară şi de aceea ea nu poate fi distrusă.

„Din Turcia nu va mai rămîne decît o umbră, spune dl Danilevski, însă această umbră *trebuie* (?), pînă una-alta, să acopere malurile Bosforului şi Dardanelelor, căci a o înlocui printr-un organism *viu*, şi nu doar viu, ci şi sănătos, încă nu este posibil (!?)...“

Prin urmare, Rusia nu-i un organism sănătos, şi nici viu, cu ea nu putem nici măcar să îndrăznim a înlocui putregaiurile turceşti din capitala Ortodoxiei? Pentru mine aşa ceva e stupefiant (mai cu seamă după *victoriile* din războiul de acum!). Aici nu-mi este prea clar un lucru. Nu cumva autorul consideră pur şi simplu că Rusiei nu i se va permite să intre în Constantinopol (pentru a-l stăpîni ea singură şi a-l oferi apoi popoarelor) fiindcă Europa nu va fi de acord cu aceasta? Poate că dl Danilevski nu crede că Rusia este în măsură,

în actualul război, să atingă un asemenea obiectiv final. Într-un pasaj din articolul său, el spune că „*ocuparea* Constantinopolului de către ruşi ar întîmpina opoziţia categorică a majorităţii marilor puteri europene“. Dacă-i aşa, concluzia dumnealui cu privire la necesitatea rămînerii vremelnice a turcilor în Constantinopol devine mai clară; totuşi, în privinţa „opoziţiei majorităţii marilor puteri europene“ se cuvin menţionate două aspecte: că, aşa cum am afirmat anterior, Europa ar găsi, poate, că e mai conciliantă soluţia de a ocupa noi Constantinopolul, decît formula propusă de dl Danilevski, adică o Turcie depersonalizată, sub tutela deplină a Rusiei, fără Balcani, fără slavi, cu fortăreţele distruse, lipsită de flotă, într-un cuvînt, „umbra“ Turciei precedente, cum zice autorul. E limpede că nu la o astfel de Turcie ar jindui „majoritatea marilor puteri europene“, şi, lăsînd să existe doar „umbra“ ei pe lume, n-ai cum s-o păcăleşti: „Oricum, dacă nu azi, atunci mîine tot veţi intra în Constantinopol“, le va spune ea ruşilor. Şi de aceea, o soluţionare definitivă va fi de preferat pentru ea, decît o Turcie în chip de umbră. Al doilea lucru ce trebuie menţionat este faptul că niciodată, *poate*, n-a existat cu adevărat (şi nu va exista) un moment atît de prielnic pentru noi de a ocupa Constantinopolul, decît acesta, din războiul de astăzi, tocmai în clipa de faţă sau în viitorul extrem de apropiat, ţinînd seama de situaţia politică a Europei de acum.

II. Iarăşi şi pentru ultima oară cîteva „profeţii“

Mereu spuneţi: „majoritarea marilor puteri europene“ nu va permite. Dar ce înseamnă acum „majoritarea marilor puteri europene“? Pot fi ele determinate în acest moment? Repet ce-am spus adineaori: Europa se schimbă astăzi din oră-n oră, nu mai e cea de mai înainte, nu mai e nici măcar

cea de-acum o jumătate de an, astfel că nimeni nu poate garanta că va rămîne neschimbată fie şi măcar în următoarele trei luni. Problema e că ne aflăm în pragul celor mai mari şi mai cutremurătoare evenimente şi transformări din sînul Europei, şi aceasta *fără nici o exagerare*. În clipa de faţă, acum, în noiembrie, această „majoritate a marilor puteri europene“, care ar fi putut să-şi exprime teribilul lor *veto* faţă de vreo dorinţă de-a noastră la semnarea păcii, se reduce doar la Anglia şi încă, deşi puţin probabil, la Austria, chiar dacă Anglia va atrage neapărat şi Franţa, pe a cărei alianţă se şi bazează. Numai că nici noi (aceasta se vede clar astăzi) nu vom fi singuri. În Europa mai există Germania, iar aceasta e de partea noastră.

Cum ziceam, în Europa vor avea loc transformări mari, atît de mari, că mintea umană refuză să creadă aşa ceva, luînd înfăptuirea lor drept ceva fantastic. Cu toate acestea, multe din lucrurile ce păreau astă-vară fantastice, imposibile şi exagerate, s-au petrecut literalmente în Europa către sfîrşitul anului: spre exemplu, şi opinia privitoare la puterea conjuraţiei catolice universale, opinie pe care *toţi* erau porniţi s-o ia în rîs încă de prin vară sau, cel puţin, să n-o bage-n seamă, iată că acum e împărtăşită *de toţi* şi a fost probată de fapte. Am adus vorba despre ea tocmai pentru ca, de data aceasta, cititorii să dea crezare „profeţiilor“ noastre şi să nu le considere un tablou fantastic şi exagerat, cum, probabil, au făcut-o mulţi dintre ei, în legătură cu prezicerile noastre estivale din mai, iunie, iulie şi august, şi care, totuşi, s-au împlinit pînă în cele mai mici amănunte.

Singurul politician din Europa care pătrunde cu privirea sa genială pînă-n străfundul lucrurilor este, fără îndoială, prinţul Bismarck. El a putut să se dumirească, cu mult timp în urmă, cine este cel mai cumplit duşman al Germaniei, al unităţii şi al

renaşterii ei viitoare, şi anume catolicismul roman şi monstrul prăsit de acesta, socialismul. (De socialism e mîncată Germania.) Bismarck va trebui să distrugă catolicismul în clipa alegerii noului papă. O, desigur, el înţelege că nu-i stă în puteri să-l distrugă definitiv şi că îl va plasa doar într-o nouă fază a confruntării. Iar vechea fază va mai continua pentru catolicism cît timp mai supravieţuieşte Franţa. Cîtă vreme Franţa mai e vie, catolicismul dispune de o sabie puternică şi poate spera într-o coaliţie europeană. Cît priveşte Franţa, în ochii prinţului Bismarck ea este condamnată de propriu-i destin. Pentru el, problema e tranşată: sau va supravieţui ea, sau Germania. Dacă Franţa se va prăbuşi, atunci catolicismul, cu tot cu socialism, va trece într-o nouă etapă. Şi în vreme ce politicienii europeni, urmărind interminabila luptă a lui MacMahon cu republicanii, speră din tot sufletul într-o victorie a acestora din urmă, *acceptînd şi dînd crezare încă* faptului că, pentru Franţa, republica înseamnă un guvern popular, capabil să aducă unitate-n ţară, prinţul Bismarck înţelege prea bine că Franţa şi-a trăit veacul, s-a „fărîmiţat" lăuntric ea însăşi definitiv, pentru totdeauna şi că nu va mai dispune niciodată de o conducere autoritară, fermă, care să-i unească pe toţi, de un centru naţional puternic, unificator. Şi cu toate că slăbiciunea Franţei ar putea să-i dea curaj Germaniei, prinţul Bismarck vede, repet, că atîta timp cît această ţară supravieţuieşte, va exista politic şi catolicismul roman şi va ţine în mîini sabia ridicată, mai mult, că acest catolicism ar putea încă o dată, *pentru o vreme*, să-i slujească acestei Franţe dezbinate printr-o idee unificatoare, chiar dacă extrapolitic. Căci nici nu poate fi vorba ca Franţa, chiar şi cu republicanii în frunte, să *nu* ridice, *mai devreme sau mai tîrziu*, sabia întru apărarea Papei şi în slujba catolicismului. Republicanii înşişi ar înţelege că, dacă se dezic de Papă şi de catolicism,

existenţa lor în ţara respectivă n-ar mai fi posibilă. E drept că, după capul lor, ar fi în stare să nu priceapă aşa ceva pînă la sfîrşitul sfîrşitului şi, în felul acesta, se vor afla nu doar printre favoriţii (*protégés*) prinţului Bismarck (pe care, oricum, el i-a condamnat în sinea lui la moarte, alături de alte partide franţuzeşti ce şi-au manifestat pretenţia că ar putea uni din nou Franţa într-un întreg indivizibil), ci vor fi şi robii Germaniei, căci împing Franţa într-o robie nu numai politică, ci şi lăuntrică, esenţială, spirituală, în sensul că o lipsesc de cea mai de sine stătătoare idee *politică şi istorică* a ei, îi smulg acel stindard pe care atîtea secole l-a ţinut sus, ca reprezentantă a elementului romanic în lumea europeană. În schimb, cei ce doresc să-i alunge din locul lor pe republicanii inutili şi lipsiţi de har vor avea neapărat grijă să înalţe (Bismarck o ştie), pentru ultima oară, steagul catolicismului împotriva Germaniei, un steag în care deja, repet, Franţa nu mai crede, îl respinge *aproape în totalitate*, dar care i-ar putea încă sluji *politic*, ca ultimul punct de sprijin şi de unitate împotriva presiunii fatale (şi definitive, în acelaşi timp) a Germaniei protestante, veşnică protestatară faţă de principiile apusene, moştenite încă de la vechea Romă, ale unei jumătăţi a populaţiei europene.

De aceea, mai mult decît probabil, prinţul Bismarck a şi hotărît soarta Franţei. Această ţară va avea destinul Poloniei şi nu va supravieţui politic – sau nu va exista nici Germania. Atingîndu-şi acest ţel, el va obliga catolicismul roman beligerant (care va lupta pînă la sfîrşitul lumii) să intre într-o nouă fază a existenţei şi a luptei pentru existenţă, în faza războiului subteran, de reptilă, conspirativ. Şi îl aşteaptă în această nouă fază. Cu cît mai repede se va întîmpla acest lucru, cu atît mai avantajos va fi pentru el, de vreme ce aşteaptă să se reunească ambii duşmani

ai Germaniei şi ai omenirii la un loc, cu speranţa de a-i putea nimici mai uşor, dintr-odată...

III. Să nu ratăm clipa

Unirea celor doi duşmani se va produce, fără îndoială, de îndată ce Franţa se va prăbuşi politic. Întotdeauna aceşti doi duşmani au fost legaţi organic de Franţa. Catolicismul a reprezentat, aproape pînă în ultimul moment, ideea ei unificatoare, fundamentală. Iar socialismul acolo s-a născut doar. Privînd Franţa de viaţa politică, prinţul Bismarck se gîndeşte să dea o lovitură şi socialismului. Acesta din urmă, moştenitor al catolicismului şi al Franţei, este cel mai urît de către germanul autentic şi poate e o greşeală că reprezentanţii Germaniei se gîndesc să-i vină atît de lesne de hac, distrugînd Franţa doar din punct de vedere politic, ca sursă şi început al său. Numai că iată ce-o să se întîmple dacă Franţa se va prăbuşi politic: catolicismul îşi va pierde sabia şi pentru întîia oară va face apel la poporul pe care l-a dispreţuit secole de-a rîndul, linguşindu-se pe lîngă regii şi împăraţii pămînteni. Însă va apela la popor pentru că nu mai are la cine şi va face apel tocmai la căpeteniile celui mai sprinten şi mai militant element din popor, la socialişti. Mulţimii el îi va spune că tot ceea ce propovăduiesc acum socialiştii a propovăduit şi Hristos. Îi va denatura învăţătura şi-L va vinde încă o dată pe Mîntuitor, cum a făcut-o mai înainte de atîtea ori în schimbul stăpînirii lumeşti, apărînd drepturile Inchiziţiei, care tortura oamenii pentru libertatea de conştiinţă întru Hristos, întru Acel Hristos Care nu-l iubea decît pe ucenicul venit la El de bunăvoie, şi nu pe cel vîndut ori înspăimîntat. Catolicismul L-a vîndut pe Hristos şi cînd i-a binecuvîntat pe iezuiţi şi le-a justificat legitimitatea „oricărui mijloc întru înfăptuirea Lucrării lui Hristos“. Tot întru această Lucrare şi-a concentrat el toate eforturile, chiar de la început, pentru a obţine stăpînirea lumii

pămîntene, pentru a se întinde, în viitor, peste întreaga omenire. În momentul în care catolicii şi-au întors faţa de la acel chip monstruos pe care îl prezentau ei ca fiind al Mîntuitorului, după sute de ani de proteste, reforme şi altele, şi-au făcut apariţia, pe la începuturile acestui secol, încercări de a se organiza în afară de Dumnezeu şi în afară de Hristos. Fără a avea instinctul albinelor sau al furnicilor, care-şi construiesc perfect şi fără greş stupi şi muşuroaie, oamenii au vrut să înalţe ceva în genul unui furnicar uman fără cusur. Ei au respins unica formulă provenind de la Dumnezeu şi vestită omului prin revelaţie, singura care-i putea mîntui: „Să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi“[218]şi au înlocuit-o prin concluzii practice de tipul: „*Chacun pour soi et Dieu pour tous*“ sau prin axiome savante, cum ar fi „lupta pentru existenţă“. Neavînd deci instinctul animalelor, graţie căruia acestea trăiesc şi-şi organizează viaţa fără greş, oamenii şi-au pus cu trufie toate speranţele în ştiinţă, uitînd că, pentru un asemenea lucru cum e crearea unei societăţi, ştiinţa e abia în faşă. Au apărut şi visele. Viitorul turn Babel a devenit idealul, iar pe de altă parte, teroarea întregii omeniri. Numai că după aceşti visători s-au ivit curînd alte învăţături, simple şi pe înţelesul tuturor, cum ar fi: „Jefuieşte-i pe bogaţi, îneacă lumea în sînge, în rest *totul se va aranja cumva de la sine*“. Pînă la urmă s-a mers şi mai departe de aceşti învăţători; a apărut doctrina anarhiei, după care, dacă ea s-ar fi putut realiza, probabil că am fi ajuns din nou la antropofagie, iar oamenii ar fi fost nevoiţi să ia totul de la început, cum s-a întîmplat cu vreo zece milenii în urmă. Catolicismul înţelege prea bine acest lucru şi va şti să-i ispitească pe diriguitorii războiului subteran. Le va spune: „Voi nu aveţi un centru, o disciplină a faptei, sînteţi o forţă risipită în întreaga lume, aproape anihilată acum, odată cu căderea Franţei. Voi fi unificatorul vostru şi-i voi atrage pe toţi cei ce mai cred în

mine“. Aşa sau altfel, unificarea se va petrece. Catolicismul nu vrea să moară, revoluţia socială şi noua perioadă socială sînt, de asemenea, evidente: cele două forţe, fără îndoială, vor trebui să cadă de acord, cele două curente vor trebui să fuzioneze. Catolicismului, se înţelege, îi vor conveni măcelul, sîngele, jaful, ba chiar şi antropofagia. Prin aceasta, el trage nădejdea să-şi prindă încă o dată în cîrlig, în apă tulbure, peştele, anticipînd momentul cînd, extenuată de haos şi nedreptate, omenirea se va arunca în braţele lui, iar el se va trezi din nou, de data aceasta pe deplin şi cu adevărat, singurul „stăpîn pămîntesc şi unica autoritate a acestei lumi“, atingîndu-şi, în cele din urmă, scopul. Acest tablou, din păcate, nu este o fantezie. Vă încredinţez în mod categoric că mulţi, foarte mulţi dintre occidentali încep să intuiască despre ce-i vorba. Intuiesc, probabil, şi conducătorii Germaniei. Totuşi, conducătorii poporului german se înşală într-o privinţă: şi anume că vor învinge şi vor zdrobi cu uşurinţă aceşti doi duşmani cumpliţi, care-şi vor fi unit forţele. Ei îşi pun speranţele în forţa Germaniei renăscute, în spiritul ei protestant şi protestatar împotriva vechii şi noii Rome, principiilor şi *consecinţelor* acesteia. Numai că nu ei vor reuşi să oprească monstrul: le va fi dat să-l oprească şi să-l doboare Orientul reunit şi noul cuvînt pe care acesta îl va spune omenirii...

În *orice caz* un lucru pare limpede: îi *sîntem necesari* Germaniei chiar mai mult decît ne închipuim. Şi-i sîntem necesari nu pentru o uniune politică de moment, ci *pe vecie*. Ideea Germaniei reunite e vastă, măreaţă şi priveşte în profunzimea secolelor. Ce-ar avea Germania de împărţit cu noi? Obiectul ei îl reprezintă întreaga lume apuseană. Şi-a hărăzit sieşi partea de apus a Europei, acolo vrea să-şi pună în practică propriile principii, în locul celor romane şi romanice, şi să devină în viitor liderul acestui spaţiu, iar Rusiei îi va lăsa

Orientul. Aşadar, două mari popoare sînt predestinate să schimbe faţa acestui pămînt. Ceea ce spun nu sînt proiecte ale minţii ori ambiţii: aşa se orînduieşte lumea însăşi. Există evenimente noi şi ciudate, apar în fiecare zi. Cînd la noi, mai zilele trecute, se considera că-i o fantezie să vorbeşti sau să visezi la Constantinopol, în ziarele germane se discuta frecvent posibilitatea ca noi să ocupăm Constantinopolul ca despre un fapt dintre cele mai obişnuite. E aproape ciudat, dacă avem în vedere precedentele raporturi ale Germaniei cu noi. Trebuie să considerăm sinceră şi puternică această prietenie a Rusiei cu Germania; ea se va întări pe zi ce trece, răspîndindu-se şi consolidîndu-se treptat în conştiinţa ambelor popoare şi, de aceea, poate că n-a existat un moment mai favorabil pentru ţara noastră de a soluţiona definitiv Problema Orientului, ca acum. Probabil că în Germania se aşteaptă cu mai multă nerăbdare, decît la noi, să punem capăt războiului. Cu toate acestea, realmente nu poţi garanta acum ce va fi peste trei luni. Oare vom încheia războiul înainte de a începe ultimele, fatidicele tulburări din Europa? Nu se ştie. Nu ştim dacă vom reuşi sau nu să-i sărim în ajutor Germaniei, dar, în orice caz, ea contează pe noi nu ca pe un aliat *temporar*, ci ca pe unul *veşnic*. Cît despre clipa de faţă – toată cheia problemei stă în Franţa şi în alegerea Papei. Din această pricină pot apărea ciocniri între Franţa şi Germania, acum deja certe, cu atît mai mult, cu cît există şi aţîţători. În această privinţă, Anglia îşi va da toată silinţa şi atunci se prea poate să se mişte şi Austria. Dar despre asemenea lucruri am vorbit de curînd. De atunci nu s-a schimbat nimic care să infirme părerile noastre anterioare, ci, din contra, ele s-au adeverit...

Oricum, Rusia nu trebuie să rateze momentul. Parcă mult timp ar putea să se prelungească această clipă europeană favorabilă nouă? Cîtă vreme în fruntea Germaniei acţionează marii

conducători de acum, clipa respectivă ne este *cel mai probabil* garantată...

214 *Monitor* (engl.) – vas militar blindat cu artilerie puternică.

215 *Danilevski*, Nikolai Iakovlevici (1822-1885), naturalist, publicist şi filosof rus.

216 Matei 24, 33.

217 Este vorba de tentativa bulgarilor de a-şi stabili centrul Bisericii lor autocefale la Constantinopol, ceea ce a provocat proteste din partea Patriarhiei greceşti.

218 Matei 19, 19.

Decembrie
Capitolul I
I. Explicaţia finală a unui fapt anterior

Încheind doi ani de editare a *Jurnalului* prin acest ultim număr din decembrie, găsesc că e necesar să spun încă un cuvînt despre un aspect la care m-am referit adesea. Mi-am planificat să vorbesc despre aceasta încă din luna mai, însă, din motive deosebite, am lăsat pentru fascicula de acum. Voi pomeni din nou despre acea mamă vitregă, Kornilova, care din duşmănie faţă de soţul ei, i-a aruncat pe fereastră fetiţa de şase ani, dar aceasta, căzînd de la o înălţime de cinci stînjeni, a scăpat cu viaţă. După cum se ştie, criminala a fost judecată, condamnată, apoi sentinţa tribunalului a fost casată şi, în cele din urmă, inculpata a fost achitată la cel de-al doilea proces din 22 aprilie (v. *Jurnal de scriitor*, octombrie 1876 şi aprilie 1877).

S-a întîmplat să nu fiu cu totul străin de acest caz. Preşedintele tribunalului, iar mai apoi procurorul au anunţat în mod public, chiar în sala de judecată, că prima sentinţă de acuzare a Kornilovei a fost schimbată, ca urmare a ideii expuse de mine în *Jurnal*, că, poate, „fapta inculpatei a fost influenţată de starea de graviditate". Am schiţat această idee şi i-am dat amploare în urma unor particularităţi psihice ciudate, ieşite din comun, ce săreau în ochi de la sine şi atrăgeau atenţia la citirea amănuntelor faptei criminale săvîrşite. De altminteri, toate acestea sînt cunoscute cititorilor. Se ştie, poate, şi faptul că, după o anchetă extrem de severă şi după ce au fost aduse probe dintre cele mai temeinice şi mai insistente de către procuror, juraţii au achitat-o totuşi pe Kornilova, că deliberarea în sală n-a durat mai mult de zece minute şi că publicul a plecat

îndreptăţind cu patimă achitarea. Şi iată că tot atunci, în aceeaşi zi, m-am gîndit că într-un caz de aceeaşi importanţă, în care să fie lezate cele mai nobile cauze ale vieţii civice sau spirituale, ar fi cel mai de dorit ca totul să fie lămurit pînă la ultimul amănunt, să nu rămînă nici în rîndul publicului, nici în sufletele juraţilor, care pronunţă achitarea, nici un fel de îndoială, de oscilaţii sau de regret pentru faptul că o criminală evidentă a fost pusă în libertate fără pedeapsă. În această situaţie sînt afectaţi copiii, se implică soarta lor (care e adesea cumplită la noi, în Rusia, şi mai cu seamă în rîndul celor săraci), problema acestora – şi iată că se îndreptăţeşte, cu asentimentul publicului, uciderea pruncilor! Iar la aşa ceva am contribuit şi eu în parte (după mărturisirea judecătorului însuşi)! În ce mă priveşte, am procedat din convingere, însă, după pronunţarea sentinţei, a şi început brusc să mă mustre conştiinţa: oare publicul n-a rămas cu oarece nemulţumire în suflet, cu vreo nelămurire, mai are el încredere în justiţie, nu e cumva indignat? Presa noastră a scris puţin despre această achitare a Kornilovei, fiind preocupată de altceva, plutea în aer războiul. Însă în *Severnîi vestnik* [*Mesagerul Nordului*], un ziar abia născut atunci, am citit un articol plin de indignare faţă de această sentinţă şi chiar de răutate pentru implicarea mea în respectivul caz. Articolul era scris pe un ton nedemn şi nu doar eu am fost atunci obiectul indignării ziarului *Severnîi vestnik*; şi Lev Tolstoi, pentru *Anna Karenina*, a fost expus unei ironii răutăcioase, pe care nu o merita. Nu i-aş fi răspuns personal autorului, dacă în acel articol n-aş fi observat cîteva lucruri de care mă temeam că le voi găsi în rîndul publicului, adică o impresie confuză, neînţelegere, revoltă împotriva sentinţei. Aşa că am hotărît să aştept timp de opt luni, pentru a mă convinge eu însumi în tot acest interval, cît mai mult cu putinţă, definitiv, de faptul că sentinţa n-a influenţat-o negativ pe inculpată, că, din

contra, clemenţa curţii a căzut, precum o sămînţă bună, pe un teren prielnic, că acuzata *era într-adevăr demnă* de compătimirea şi îndurarea arătate, că accesele acelei turbulenţe inexplicabile, aproape fantastice, în timpul căreia a săvîrşit nelegiuirea, nu s-au repetat şi *nu se pot* repeta nicicînd în cazul ei, că este un suflet bun şi sfios, şi nicidecum o fiinţă pusă pe distrugeri şi crime (lucruri de care am fost convins pe toată durata procesului), şi că realmente fapta acestei nefericite trebuie inevitabil explicată printr-o împrejurare specială, întîmplătoare, prin boală, „prin afect“, prin acele crize maladive, ce se întîlnesc destul de frecvent (cumulate, desigur, şi cu alte circumstanţe ori situaţii nefavorabile) la femeile însărcinate în perioada respectivă şi că, în sfîrşit, nici juraţii, nici societatea, nici publicul care se găsea în sală şi a ascultat cu o sinceră simpatie sentinţa nu mai au de ce să se îndoiască de un asemenea verdict, de justeţea acestuia, şi să se căiască de mila arătată.

Iată că acum, după aceste opt luni, sînt în măsură şi pot să comunic, să adaug cîte ceva la acest caz, de care cred că s-au cam săturat toţi. Voi încerca să răspund cumva societăţii, mai curînd acelei părţi, care, cum presupun, n-a fost de acord cu sentinţa finală, a avut dubii în privinţa ei şi s-a simţit indignată, fireşte, dacă asemenea nemulţumiţi au existat în cadrul societăţii noastre. Şi întrucît dintre toţi nemulţumiţii nu-mi este cunoscut (nu în persoană, totuşi) decît „Observatorul“, ce a scris teribilul articol din *Severnîi vestnik*, îi vor răspunde acestuia. Cel mai probabil e că nu voi reuşi să-l influenţez cîtuşi de puţin, cu nici un fel de dovezi, dar s-ar putea să fiu înţeles de cititori.

Referindu-se în articolul său la procesul Kornilovei, Observatorul i-a atribuit acestui *caz*, chiar din primul rînd, o semnificaţie deosebită: în indignarea ce-l cuprinsese, a atras atenţia asupra copiilor, asupra copiilor lipsiţi de apărare, şi şi-a

exprimat regretul că sentinţa dată inculpatei n-a fost mai severă. Prin urmare, era vorba de Siberia, de surghiunul unei femei de douăzeci de ani cu un copil născut deja în închisoare (acesta era, aşadar, surghiunit şi el), de destrămarea unei tinere familii. Într-o atare situaţie ar fi trebuit, probabil, ca autorul să studieze minuţios, serios şi imparţial faptele aduse în discuţie. Însă, puteţi să mă credeţi pe cuvînt, acest Observator *nu cunoaşte* cazul pe care-l comentează, vorbeşte la nimereală, născoceşte singur circumstanţe inexistente şi i le aruncă în cîrcă fostei inculpate; *cu siguranţă*, în sala de judecată nu s-a aflat, n-a audiat dezbaterile, n-a fost de faţă la pronunţarea sentinţei şi, cu toate acestea, cere cu răutate, cu înverşunare pedepsirea unei fiinţei umane! Şi doar e vorba de soarta unui om, ba chiar de soarta a mai multe suflete deodată, de posibilitatea ca viaţa unui om să fie sfîşiată fără cruţare, cu vărsare de sînge. Să zicem că nefericita era de-acum achitată cînd Observatorul a apărut cu articolul său, dar, vedeţi dvs., asemenea atacuri influenţează opinia publică, justiţia, ele se vor repercuta asupra următorului caz asemănător, în sfîrşit, ele ofensează persoana achitată, mai cu seamă că e din rîndul oamenilor simpli, deci lipsită de apărare. Iată, totuşi, acest articol, adică acele pasaje privitoare la cazul Kornilovei; transcriu cele mai importante fragmente, lăsînd deoparte doar cîteva.

II. Extras

……………………………………………

„Cu mult mai greu le vine juraţilor să se pună în situaţia femeii însărcinate; dar şi mai greu, în aceea a fetiţei de şase ani, pe care această mamă vitregă a azvîrlit-o pe geam de la etajul al treilea. Trebuie să dispui de toată acea putere de imaginaţie, prin care, cum se ştie, se distinge la noi dl Dostoievski, pentru a te pune pe de-a-ntregul în

situaţia unei femei şi a-ţi lămuri inevitabilitatea afectelor sarcinii.

El s-a pus realmente în această situaţie, a vizitat o doamnă în închisoare, a fost cucerit de smerenia acesteia şi a devenit avocatul ei înfocat în cîteva numere din *Jurnalul* său. Însă dl Dostoievski este extrem de impresionabil şi de aceea „manifestările maladive ale voinţei“ sînt exact specialitatea autorului *Demonilor*, *Idiotului* etc. În cazul lui e scuzabil să aibă slăbiciune pentru aşa ceva. În ce mă priveşte, eu văd problema mai simplu şi susţin că, după asemenea exemple de îndreptăţire a comportamentului brutal în relaţiile cu copiii, un atare comportament, destul de frecvent în Rusia, ca şi în Anglia, se va manifesta de acum încolo fără nici o reţinere. Din atîtea acte de cruzime faţă de copii, cîte cad în cercetarea instanţelor de judecată? Există copii pentru care întreaga viaţă, dimineaţa, amiaza şi seara fiecărei zile nu sînt altceva decît un şir de suferinţe. Sînt fiinţe nevinovate ce îndură o asemenea soartă, încît, în comparaţie cu ea, munca în mină a paricizilor e o adevărată binecuvîntare, un repaus pentru odihnă, fără veşnica, implacabila spaimă, într-o deplină linişte sufletească, cîtă vreme nu e chinuită de remuşcări. Din zecile de mii, dar, în realitate, din sutele de mii de cazuri de cruzime faţă de copii, unul singur iese la iveală în instanţă; unul, oarecare, ce nu se ştie de ce a atras mai tare luarea-aminte. De exemplu, mama vitregă îşi bate în permanenţă nefericita fetiţă de şase ani şi, în cele din urmă, îi face vînt de la etajul al treilea; cînd află că fetiţa pe care-o urăşte n-a murit, exclamă: „Cîtă viaţă are-n ea“. Nici răbufnire momentană a urii faţă de copil, nici părere de rău după săvîrşirea actului criminal, nimic din toate acestea; totul e rotund, totul e logic în manifestarea uneia şi aceleiaşi rele-voinţe. Iar unei asemenea femei i se dă dreptate. Dacă asemenea cazuri de cruzime faţă de copii, limpezi pînă la transparenţă, sînt achitate

la noi, ce să mai aşteptăm de la altele mai puţin bătătoare la ochi, mai complexe? Există, desigur, achitări şi achitări. Dar cum am mai arătat, în Anglia, în rîndul claselor grosolane de *rough*[219] ale oraşelor, situaţiile de comportament brutal faţă de copii sînt frecvente. Aş vrea totuşi să mi se ofere un singur exemplu de achitare asemănătoare, pronunţată de juraţii englezi. Cînd în faţa curţii noastre de juri stă un ortodox de rit vechi, ce-a vorbit de rău despre cupola bisericii, o, atunci e altă problemă. În Anglia el nici n-ar fi fost adus în faţa instanţei, iar la noi degeaba ar aştepta să fie achitat. Însă pentru cruzimea faţă de o fetiţă – merită oare să fie nenorocită o tînără femeie?! Că doar ea e, totuşi, mama vitregă, adică aproape mama naturală a victimei; orice s-ar spune, îi dă să bea, să mănînce şi cel mai mult o bate. Numai că prin acest din urmă lucru nu-l poţi impresiona pe rus. Mi-a povestit un prieten că mergea zilele trecute cu o birjă şi că tot drumul vizitiul şi-a biciuit calul. Întrebat de ce face acest lucru, el i-a răspuns: „Aceasta îi este treaba! Trebuie bătut mereu, fără cruţare“.

Aceasta ţi-e soarta, de-a lungul veacurilor, omule rus! Poate că şi pe maşteră au bătut-o în copilărie; te obişnuieşti cu această idee şi spui – Dumnezeu e cu ea! Dar tu să nu faci aşa. Ai milă de cei mici; pe tine acum n-o să te mai bată nimeni; şi nici nu încuraja cruzimea faţă de cei ce nu s-au născut deja robi.

Mi se va spune: atacaţi instituţia curţii cu juri, cînd şi aşa... etc. Nu atac instituţia, nici prin cap nu-mi trece să fac aşa ceva, e o instituţie bună, este infinit mai bună decît acele proceduri în care nu exista conştiinţă publică. Dar discut cu această conştiinţă despre cutare sau cutare manifestare a ei...

...Dar să baţi un copil vreun an de zile şi apoi să-l omori, aruncîndu-l pe fereastră, asta-i cu totul

altceva. „Soţul femeii achitate, scrie dl Dostoievski în *Jurnalul* apărut zilele acestea, a dus-o în aceeaşi seară, după ora zece, acasă, iar ea, fericită, a intrat din nou în propria casă.“ Ce mişcător! Dar vai de bietul copil, dacă a rămas să locuiască acolo, unde femeia s-a întors „fericită“; vai de el dacă va nimeri cîndva în casa tatălui său.

„Afectul de sarcină“, asta-i, s-a inventat un nou cuvînt nenorocit. Oricît de puternic ar fi fost acest afect, totuşi sub influenţa lui femeia nu s-a năpustit nici asupra bărbatului, nici asupra vecinilor. Întregul afect era psihologic predestinat acelei fetiţe lipsite de apărare, pe care a tiranizat-o tot anul fără nici un afect. Pe ce anume s-au bazat juraţii cînd au achitat-o? Pe faptul că un psihiatru a recunoscut „starea sufletească maladivă“ a inculpatei în timpul săvîrşirii actului criminal; alţi trei specialişti în domeniu au declarat doar că starea maladivă în care se află o gravidă ar putea determina înfăptuirea crimei; în timp ce un obstetrician, profesorul Florinski, căruia aproape că-i sînt cunoscute cel mai bine toate manifestările stării de graviditate, şi-a exprimat pe şleau dezacordul faţă de asemenea opinii. Prin urmare, patru din cinci experţi n-au confirmat că, în cazul de faţă, actul criminal a fost săvîrşit exclusiv sub influenţa „afectului de sarcină“, fiind prin urmare iresponsabil. Juraţii însă au achitat-o. Eh, nu-i mare lucru, că doar copilul n-a murit; cît priveşte bătăile, „aceasta îi era treaba“.

III. Denaturări şi măsluiri care la unii nu contează

Iată extrasul, iată învinuirea, iar indignarea autorului mă vizează în mod direct. Acum îl voi întreba şi eu pe Observator: cum aţi putut denatura pînă într-un asemenea hal faptele, într-o învinuire atît de gravă, şi să prezentaţi totul într-o lumină atît de falsă, de neconformă cu realitatea? Cînd a fost

vorba de bătaie, de bătaia sistematică din partea *maşterei*? Scrieţi direct şi explicit:

„Mama vitregă îşi *bate în permanenţă* nefericita fetiţă de şase ani şi, în cele din urmă, îi face vînt de la etajul al treilea...“.

Apoi:

„Dar să baţi un copil *vreun an de zile* şi apoi să-l omori, aruncîndu-l pe fereastră“.

Sau exclamaţia în legătură cu copilul:

„Vai de el dacă va nimeri cîndva în casa tatălui său“.

Şi, în sfîrşit, puneţi pe seama juraţilor următoarea frază bestială:

„Eh, nu-i mare lucru, că doar copilul n-a murit; cît priveşte bătăile, «aceasta îi era treaba»“.

Într-un cuvînt, aţi substituit toate faptele şi aţi prescurtat în aşa fel cazul, încît actul criminal, după părerea dvs., s-a petrecut numai din ura maşterei faţă de copilul pe care l-a torturat şi bătut timp de un an şi a terminat prin a-l arunca pe fereastră. Dinadins aţi prezentat-o pe inculpată ca fiind o fiară, o maşteră nesăţioasă în a face rău, tocmai pentru a vă justifica articolul şi a trezi indignare în rîndul societăţii faţă de sentinţa clementă a juraţilor. Or, noi sîntem îndreptăţiţi a concluziona că aţi făcut această substituire numai cu scopul pe care l-am menţionat; sîntem îndreptăţiţi, pentru că nu puteaţi şi nu aveaţi dreptul să nu cunoaşteţi în amănunt circumstanţele unui caz, în care singur vă asumaţi sarcina de a enunţa un verdict şi reclamaţi pedeapsa.

O fiară, o bestie de mamă vitregă ce-şi urăşte copilul, nesăţioasă în a-l tortura, n-a existat, totuşi, *niciodată*, *nicidecum*. Acest lucru a fost confirmat în urma cercetărilor. Într-adevăr, iniţial s-a lansat ideea că maştera îşi chinuia copilul şi că, din ură pentru el, a hotărît să-i facă seama. După aceea

însă acuzarea a abandonat respectiva ipoteză: a devenit limpede că fapta criminală a fost săvîrşită din cu totul alte motive decît ura faţă de copil, din pricini complet elucidate în instanţă şi cu care copilul nu avea nici o legătură. În plus, la proces nu s-au găsit martori care să confirme cruzimea mamei vitrege, bătăile administrate de *maşteră*. A existat o singură mărturie a unei singure femei, ce locuia alături, pe acelaşi coridor (şi unde trăia multă lume), că-şi snopea, chipurile, copilul în bătaie, numai că şi această mărturie a fost dovedită apoi, de către apărare, ca o „bîrfă de culoar“ şi nimic mai mult. Era ceea ce de regulă se întîmplă în familii de acest tip, la nivelul lor de pregătire şi de emancipare, şi anume că pentru pozne îl pedepseau, într-adevăr, amîndoi, şi tatăl, şi mama vitregă, dar numai cîteodată, mai precis foarte rar, şi nu în mod inuman, ci „părinteşte“, cum se exprimă ei înşişi, adică exact cum se procedează pînă astăzi, din nefericire, în toate familiile de acest gen din întreaga Rusie, familii care, cu toate acestea, îşi iubesc din toată inima copiii, preocupîndu-se de ei (chiar foarte adesea) cu mult mai mult şi mai atent decît se întîmplă în unele familii ruseşti bogate, de intelectuali, clădite pe principii europene. Aici e doar neştiinţă, şi nu cruzime. De altfel, Kornilova a fost o mamă vitregă foarte bună, se preocupa şi avea grijă de copil. Doar o singură dată l-a pedepsit *cu cruzime*: maştera l-a altoit într-o dimineaţă, la trezire, *pentru că nu ştie să se ceară afară noaptea*. N-a fost nici un fel de ură faţă de el. Cînd i-am atras atenţia că pentru aşa ceva nu trebuie pedepsit, că, în cazul copiilor, constituţia şi firea lor sînt diferite, că un copil de şase ani este încă prea mic pentru a şti să se ceară întotdeauna, ea mi-a răspuns: „Dar mie mi-au spus că aşa se procedează pentru a-l dezvăţa şi că altfel nici nu-l dezveţi“. Atunci ea a lovit copilul „de şase ori“ cu nuiaua, dar aşa, că i-au rămas cicatrice, şi iată, tocmai aceste cicatrice le-a

văzut acea femeie pe coridor, unicul martor al unicului caz de cruzime, şi despre ele a şi vorbit la proces. Pentru aceste cicatrice, întorcîndu-se de la lucru, soţul şi-a pedepsit pe loc soţia, adică a bătut-o. E un om aspru, drept, cinstit şi ferm înainte de toate, chiar dacă, după cum vedeţi, mai păstrează în parte obiceiuri din timpurile trecute. Îşi bătea nevasta rar şi nu în chip barbar (ea însăşi spune asta), numai în virtutea principiului că bărbatul este stăpîn, ceea ce rezultă din caracterul său. Pe copil îl iubea (deşi chiar mai des decît maştera o pedepsea pe fetiţă pentru obrăznicii), dar nu era un om care să-şi lase odorul călcat degeaba în picioare, chiar şi de către nevastă-sa. Şi astfel, singurul caz de pedepsire severă (pînă la cicatrice), dezvăluit la proces, a fost substituit de acuzatorul de la *Severnîi vestnik* cu o bătaie sistematică, bestială, administrată de maşteră de-a lungul unui an întreg, cu o ură care, crescînd tot mai mult şi mai mult, s-a încheiat cu azvîrlirea copilului pe fereastră. Pe cînd ei nu-i era gîndul la copil nici chiar cu cinci minute înainte de a săvîrşi actul său criminal.

Dvs., dle Observator, veţi rîde şi veţi spune: bine, dar a-l pedepsi pe copil cu varga, lăsîndu-i cicatrice, nu-i un act de cruzime, nu-i o bătaie de *maşteră*? Da, pedepsirea pînă la a-i lăsa cicatrice este o bestialitate, adevărat, numai că în acest caz (unicitatea lui a fost confirmată în instanţă, pentru mine ea fiind confirmată acum categoric), o repet, nu este totuşi vorba de o bătaie sistematică şi constantă, de o bătaie cumplită, în care maştera ar fi ţinut-o timp de un an, ci este doar o *întîmplare*, posibilă datorită nepriceperii în a educa, dintr-o înţelegere greşită a modului cum trebuie învăţat copilul, şi nicidecum din ură faţă de el sau pentru că „aceasta îi este treaba“. În felul acesta, între reprezentarea dvs. despre această femeie, văzută ca o maşteră rea, şi imaginea ce s-a putut contura la proces din fapte reale este o deosebire totală. Da, a

aruncat copilul, o crimă cumplită şi inumană, dar n-a săvîrşit acest act ca o mamă vitregă rea – iată cum se pune înainte de toate problema ca răspuns la învinuirea dvs. neîntemeiată. Pentru ce încercaţi să susţineţi o atare învinuire cruntă, cînd dvs. înşivă ştiţi că nu poate fi dovedită, că la proces s-a renunţat la ea şi că n-au fost martori care s-o confirme? Nu cumva doar de dragul efectului literar? Căci relatînd astfel faptele şi demonstrînd că le-a săvîrşit o *maşteră*, care prin această crimă a încheiat un întreg an de torturi aplicate copilului (inexistente în genere), în felul acesta dvs. alteraţi impresia cititorului puţin competent în această problemă, îi alungaţi din suflet compasiunea şi mila, pe care, citind articolul dvs., ar putea fără voie să le simtă faţă de bestia de maşteră, în timp ce, dacă această maşteră nu i-ar fi fost prezentată ca o bestie ce-şi chinuieşte copilul, poate că ar fi cîştigat măcar un dram de indulgenţă în inima cititorului, ca o femeie gravidă, bolnavă, şocată, iritată, ceea ce este clar din amănuntele fantastice, ciudate şi enigmatice ale evenimentului petrecut. Este oare corect, este uman să procedeze astfel un reprezentant al vieţii publice?

Dar nu spuneţi numai atît. Aţi scris, ferm şi precis, ca un observator ce a studiat întregul caz pînă-n cele mai mici amănunte:

„«Afectul de sarcină», asta-i, s-a inventat un nou cuvînt nenorocit. Oricît de puternic ar fi fost acest afect, totuşi sub influenţa lui femeia *nu s-a năpustit nici asupra bărbatului*, nici asupra vecinilor. Întregul afect era psihologic predestinat acelei fetiţe lipsite de apărare, pe care a tiranizat-o tot anul fără nici un afect. Pe ce anume s-au bazat juraţii cînd au achitat-o?“.

Dar dvs., dle Observator, pe ce v-aţi bazat, ca să puneţi la cale o asemenea denaturare a faptelor? „Nu s-a năpustit asupra bărbatului!“ Or, la proces nu s-a vorbit altceva decît că certurile cu soţul au

dus-o în cele din urmă (şi numai în ultimele cîteva zile, de altfel) la turbare, la frenezie, ceea ce a avut ca urmare actul criminal. Certurile nu porneau în nici un caz de la copil, pentru că realmente el nu avea nici o legătură cu ele, *în acele zile ea nici măcar nu s-a gîndit la el.* „Atunci nici nu-mi era gîndul la el“, a spus ea singură.

Mă voi strădui să conturez, nu pentru dvs., ci pentru cititorii mei, caracterele celor doi, soţul şi soţia puşi pe ceartă, aşa cum i-am înţeles eu şi mai înainte, pînă la sentinţă, şi mai ales cum mi s-au arătat ei după aceasta, în urma unei observări atente. Indiscreţia mea cu privire la aceste două persoane n-ar fi prea mare: şi aşa multe lucruri au fost divulgate la proces. Apoi o fac anume întru apărarea lor. Dar iată despre ce-i vorba. Bărbatul este, înainte de toate, un om ferm, drept, cinstit şi bun la suflet (adică generos chiar, după cum a dovedit ulterior), însă puţin cam prea puritan, un om ce-şi urmează cu prea mare naivitate şi prea multă severitate chiar convingerile şi punctul de vedere acceptate o dată pentru totdeauna. De vină e şi o oarecare diferenţă de ani faţă de soţie, el e mult mai în vîrstă; de vină e şi faptul că a fost văduv. E un om care lucrează ziua întreagă şi, chiar dacă umblă în straie nemţeşti şi arată ca un om „cu carte“, nu a primit nici un fel de educaţie aparte. De remarcat că înfăţişarea sa trădează, neîndoielnic, o anume demnitate personală. Mai adaug că nu este vorbăreţ din cale-afară, nici cine ştie ce vesel ori pornit pe rîs, ba s-ar putea chiar ca purtarea sa să fie oarecum greoaie. Pe ea a luat-o de soţie cînd era încă foarte tînără. Era o fată cinstită, o croitoreasă ce cîştiga destul de bine.

Nu ştiu cum s-au cunoscut. Fata s-a măritat bucuroasă cu el, „din dragoste“. Însă foarte curînd relaţia dintre ei a început să se strice şi, chiar dacă mult timp nu s-a ajuns la extreme, totuşi neînţelegerea, înstrăinarea şi, în cele din urmă, înrăirea s-au acumulat de ambele părţi, încet, dar

hotărît, nestrămutat. Problema e că – sau poate în aceasta şi constă motivul – ambii, în pofida înrăirii ce creştea în ei, se iubeau cu o dragoste fierbinte şi aşa a fost pînă la sfîrşit. Dragostea le şi înăsprea pretenţiile reciproce, le amplifica, le adăuga un plus de iritare. Aici intervenea şi firea ei. O fire destul de închisă şi oarecum mîndră. Există asemenea tipuri şi printre bărbaţi, şi printre femei; ele, chiar dacă nutresc în suflet sentimentele cele mai pătimaşe, se sfiesc totuşi să le dea pe faţă; între cei doi e puţină tandreţe, puţine cuvinte de alint, îmbrăţişări sau gesturi spontane, precum aruncatul de gîtul celuilalt. Dacă din cauza aceasta li se spune că sînt fără inimă, lipsiţi de trăiri, atunci se vor închide şi mai mult în sine. Acuzaţi fiind, rar îşi dau silinţa să limpezească ei înşişi lucrurile; dimpotrivă, lasă această grijă în seama acuzatorului: „Ghiceşte, cică, singur: dacă mă iubeşti, eşti dator să recunoşti că am dreptate“. Iar dacă el nu-şi dă seama şi se înrăieşte şi mai mult, se înrăieşte şi ea la fel. Şi iată cum soţul, chiar din primele zile, a început să-i reproşeze cu asprime (însă nicidecum cu cruzime), să-i ţină lecţii, s-o înveţe, să-i scoată ochii cu nevasta lui dintîi, ceea ce ea cu greu suporta. Totuşi, căsnicia lor nu mergea foarte rău, ci doar atunci cînd el îi reproşa sau o învinuia de ceva, ea căuta sămînţă de ceartă şi îi vorbea cu răutate, fără să simtă dorinţa de a da explicaţii, de a pune capăt confuziilor printr-o clarificare definitivă, prin stabilirea motivelor. În fine, chiar uitaseră că e posibil şi aşa ceva. S-a ajuns ca ea prima (şi nu soţul) să nu simtă iubire în inimă, ci dezamăgire. Pe deasupra, acest sentiment evolua aproape inconştient: munceau şi trăiau din greu, nu prea aveau timp să se gîndească la sentimente. El pleca la lucru, ea se ocupa cu gospodăria, făcea mîncare, freca pînă şi podelele. Locuiau într-o clădire proprietate a statului. Aici, de-a lungul unui coridor, se înşirau numeroase camere mici, ocupate de cîte o familie. Capii

acestor familii erau cu toţii angajaţii aceleiaşi întreprinderi de stat. O dată, cu voia soţului ei, s-a dus la o onomastică ce se sărbătorea acasă la meşterul în preajma căruia îşi petrecuse copilăria şi adolescenţa, învăţînd croitoria. Cu acest meşter şi ea, şi soţul ei mai păstrau încă legătura. De data aceasta, avînd ceva de lucru, soţul a rămas acasă. Onomastica s-a dovedit a fi foarte veselă, au venit numeroşi invitaţi, trataţie, s-a pornit dansul. Au chefuit pînă dimineaţa. Tînăra soţie, obişnuită să ducă cu soţul o viaţă destul de plictisitoare, într-o cameră strîmtă, muncind tot timpul, şi-a amintit, probabil, de vremea cînd era fată şi s-a veselit la *bal* atît de mult, că a şi uitat de ora pînă la care fusese învoită. Pînă la urmă, gazdele au convins-o să înnopteze acolo, mai ales că stătea departe. Soţul, care dormea prima dată fără soţie, s-a supărat, s-a supărat foc. A doua zi, lăsînd baltă lucrul, s-a dus după soţie, a dat de ea şi tot acolo, de faţă cu invitaţii, *a pedepsit-o*. S-au întors acasă fără să scoată o vorbă şi două zile şi două nopţi după aceea n-au schimbat un cuvînt, nici măcar n-au mîncat împreună. Am aflat toate acestea din crîmpeie, pentru că şi ea, în ciuda întrebărilor mele, mi-a spus foarte puţine despre starea ei sufletească de atunci. „Nu mai ţin minte la ce mă gîndeam în acele două zile, dar m-am tot gîndit. Ei (fetei) *nu i-am aruncat nici măcar o privire*. Ţin foarte bine minte cum s-au petrecut lucrurile, dar cum am putut face aşa ceva, nici nu mai ştiu ce să spun.“ Şi iată, în dimineaţa celei de-a treia zi, soţul pleacă devreme la lucru, fetiţa încă mai doarme. Mama vitregă îşi face de lucru pe lîngă cuptor. În cele din urmă copilul se trezeşte: maşinal, din obişnuinţă, mama ei vitregă o spală, o îmbracă, o încalţă şi o aşază la masă, îi pune cafeaua dinainte... – „şi nu mă gîndesc deloc la ea“. Copilul stă la masă, bea din ceaşcă, mănîncă... – „şi atunci, deodată, m-am uitat la ea...“.

IV. Psihologi haini şi obstetricieni psihiatri

Auziţi, dle Observator, dvs. susţineţi în chip ferm şi precis că totul s-a petrecut fără momente de îndoială, premeditat, calm, că a bătut-o, cică, întregul an: „Nici *răbufnire momentană* a urii faţă de copil, scrieţi dvs., nici părere de rău după săvîrşirea actului criminal, nimic din toate acestea; totul e rotund, totul e logic în manifestarea uneia şi aceleiaşi rele-voinţe. Iar unei asemenea femei i se dă dreptate“. Sînt propriile dvs. cuvinte. Numai că la acuzaţia de tentativă de crimă cu premeditare a renunţat procurorul însuşi, ştiţi lucrul acesta, dle Observator, a renunţat în public, deschis, solemn, într-un moment important al procesului. Şi totuşi, pînă atunci procurorul a acuzat-o pe făptaşă cu o perseverenţă feroce. Atunci cum puteţi dvs. susţine, dle Observator, după cuvîntul procurorului, că n-a existat răbufnire momentană, ci, dimpotrivă, totul a fost integru, totul a fost logic în manifestarea uneia şi aceleiaşi rele-voinţe? Integru şi logic! Prin urmare, chibzuit, premeditat. Reamintesc încă o dată totul, în linii mari: îi porunceşte fetiţei să se urce pe pervaz şi să se uite pe geam, iar cînd fetiţa a privit, ea a săltat-o de picioare şi i-a dat drumul în gol de la o înălţime de cinci stînjeni şi jumătate. După care a închis geamul, s-a îmbrăcat şi a plecat la secţia de poliţie să se denunţe. Spuneţi-mi, nu cumva toate acestea sînt integre şi logice, şi nu fantastice? Mai întîi, de ce să-i dea copilului să mănînce şi să bea cafea, dacă planul s-a copt cu mult înainte în mintea ei, pentru ce să mai aştepte ca el să-şi bea cafeaua şi să-şi mănînce felia de pîine? Cum se poate (e firesc oare?) să nu arunce măcar o privire pe fereastră după ce i-a făcut vînt fetiţei? Şi de ce să se denunţe? Că doar, dacă totul ar fi pornit din răutate, din ură faţă de copilul „pe care l-a bătut tot anul“, atunci pentru ce, ucigînd-o pe fetiţă,

plănuind şi ducînd apoi la bun sfîrşit această crimă, chibzuită din timp, în tihnă, să se ducă imediat şi să se autodenunţe? Fetiţa pe care-o ura n-avea decît să moară, dar ea pentru ce să se ducă la pierzanie? Apoi, dacă în afară de ură faţă de copil a mai existat un motiv ca să-i dorească moartea, adică faptul că-şi ura soţul, că voia să se răzbune pe el ucigîndu-i fetiţa, ei bine, putea să-i spună lui de-a dreptul că ştrengarul de copil s-a urcat singur pe pervaz şi singur şi-a dat drumul, că doar scopul ar fi fost oricum atins, tatăl ar fi fost zdrobit, cutremurat, dar pe ea nimeni din lume n-ar fi putut s-o acuze în acel moment de crimă cu premeditare, deşi bănuieli puteau să existe. Care ar fi fost probele? Chiar dacă fetiţa ar fi scăpat cu zile, cine i-ar fi ascultat bîiguielile? Din contra, ucigaşa şi-ar fi atins pe deplin ţelul, mai precis s-ar fi răzbunat incomparabil mai dureros, cu mai mult venin pe soţul care, chiar dacă ar fi suspectat-o de crimă, s-ar fi chinuit nespus la gîndul că rămîne nepedepsită, că sancţionarea ei, adică trimiterea în judecată, nu este posibilă. Pedepsindu-se ea însăşi, nenorocindu-şi întreaga viaţă prin temniţe, în Siberia, la ocnă, n-ar fi făcut decît să-i dea satisfacţii soţului. La ce bun toate acestea? Şi cine se îmbracă, se găteşte într-o asemenea situaţie, pentru a merge la propria-i pierzanie? O, dar mi se va spune că n-a dorit doar să se răzbune pe soţ şi copil, că a vrut să se şi despartă de bărbat: o trimit la ocnă, căsătoria e desfăcută! Însă, fără a mai pomeni că ruperea căsătoriei putea fi gîndită şi planificată altfel decît cu preţul a unsprezece ani, a întregii sale vieţi, a libertăţii, deci fără a mai vorbi de aceasta, trebuie să fiţi de acord că, dacă un om, care s-a hotărît să se nenorocească în mod conştient, se aruncă în hăul ce se cască sub picioarele lui fără să se uite măcar, fără cea mai mică ezitare, trebuie să fiţi de acord că acest suflet de om traversa în acele momente un sentiment cumplit, o disperare teribilă, simţea dorinţa

irezistibilă de moarte, dorinţa de a se prăbuşi, de a-şi face seama; or, dacă-i aşa, se poate oare spune, dacă e să ne păstrăm dreapta judecată, că *nici răbufnire momentană*, nici părere de rău în sufletul lui n-au existat?! Dacă n-ar fi fost părere de rău, ar fi fost obscuritate, afurisenie, demenţă. Sau, cel puţin, n-avem voie să spunem că totul a fost rotund, logic, premeditat, că n-a fost nicidecum o răbufnire. Trebuie să fii tu însuţi „sub afect“ pentru a susţine aşa ceva. Să nu se fi dus să se denunţe, să fi rămas acasă, să fi turnat minciuni soţului şi celorlalţi spunînd că fetiţa e singură vinovată de moartea ei – ar fi fost realmente ceva logic şi rotund, chiar şi fără vreo răbufnire sau manifestare a relei-voinţe; însă răul făcut sieşi, imediat, fără să fi fost nevoie de asta, de bunăvoie, este, desigur, o mărturie despre teribila stare de surescitare în care se afla făptaşa. Această stare sufletească sumbră a durat mult, timp de cîteva zile. Cuvintele „Cîtă viaţă are-n ea“ au fost rostite de către avocatul apărării (şi nu de acuzare), atunci cînd descria în instanţă starea sufletească sumbră, rece, de totală indiferenţă a acuzatei după săvîrşirea faptei, şi nu sînt expresia insensibilităţii ei morale răutăcioase şi apatice. Ghinionul meu a pornit de la faptul că, citind atunci prima sentinţă a instanţei, m-au uluit ciudăţenia şi caracterul fantastic al tuturor detaliilor respectivului caz şi, luînd în considerare informaţiile din presă privitoare la faptul că femeia, în momentul tentativei de crimă, era în luna a cincea de sarcină, n-am putut, absolut involuntar, să nu mă gîndesc, aşa cum am scris atunci, dacă nu cumva şi-a avut aici şi sarcina rolul ei, adică nu cumva lucrurile se vor fi petrecut în felul următor: „S-a uitat la copil şi a socotit în răutatea ei: ce-ar fi să-l arunc pe geam? Însă, dacă n-ar fi fost gravidă, ar fi socotit poate aşa, în răutatea ei, dar n-ar fi făcut-o, nu l-ar fi aruncat, pe cînd, gravidă fiind, s-a apucat şi a făcut-o“. Aşadar, ghinionul meu e că atunci aşa am gîndit şi

aşa am şi scris. Dar nu cumva credeţi că doar pe baza acestor cuvinte sentinţa a fost anulată şi inculpatei i s-a dat apoi cîştig de cauză? Vă bateţi joc, dle Observator, de experţi! Susţineţi că doar unul din cinci a spus că acuzata se afla într-adevăr sub influenţa afectului de graviditate şi că alţi trei s-au exprimat că influenţa gravidităţii ar putea fi luată în calcul, dar n-au afirmat în mod categoric că a influenţat-o cu adevărat. De aici aţi tras concluzia că un singur expert a achitat-o *cu certitudine* pe inculpată, ceilalţi patru, nu. Numai că raţionamentul dvs. este greşit: pretindeţi prea mult de la conştiinţa omenească. Este suficient şi că acei trei experţi n-au dorit, probabil, s-o achite *categoric* pe acuzată, mai precis n-au dorit să-şi ia pe suflet această sentinţă, însă faptele erau pînă-ntr-atît de puternice şi de evidente, că aceşti trei experţi au stat totuşi la îndoială şi s-a sfîrşit prin aceea că n-au putut să zică: *nu*, în mod direct şi simplu, ei *au fost nevoiţi* să afirme că „într-adevăr, putea să existe o influenţă maladivă în clipa săvîrşirii actului criminal“. Or, pentru juraţi, aceasta sună a verdict: dacă n-au putut să nu recunoască faptul unei „posibile influenţe“ înseamnă că aceasta a existat de bună seamă. Un dubiu de o asemenea importanţă din partea juraţilor nu putea să nu se răsfrîngă asupra hotărîrii pe care aceştia au luat-o, şi aşa s-a şi întîmplat la drept vorbind: era oare cu putinţă s-o răpună printr-o sentinţă aspră pe acuzata de a cărei vinovăţie deplină trei experţi se îndoiesc vădit, în timp ce cel de-al patrulea, Diukov, expert în maladiile psihicului, atribuie, direct şi ferm, fapta precarităţii stării sufleteşti de atunci a inculpatei? Însă Observatorul s-a agăţat îndeosebi de depoziţia dlui Florinski, cel de-al cincilea expert, ce n-a fost de acord cu părerea primilor patru: el, cică, e obstetrician şi trebuie să se priceapă mai bine decît alţii la bolile femeieşti. Dar de ce ar trebui să ştie el mai mult despre afecţiunile psihice decît înşişi

specialiştii în domeniu, adică decît psihiatrii? Pentru că este obstetrician şi nu se ocupă cu psihiatria, ci cu totul altceva? Nu-i logic deloc.

V. O întîmplare ce poate lămuri, cred, numeroase aspecte

Vă voi povesti o întîmplare ce poate, după părerea mea, să limpezească definitiv cîte ceva din acest caz şi să servească direct scopului pentru care am conceput acest articol. În cea de-a treia zi după pronunţarea sentinţei de achitare a inculpatei Kornilova (22 aprilie 1877), cei doi, soţul şi soţia, au venit dimineaţa la mine. Fuseseră încă în ajun la orfelinatul în care stă acum sărmana fetiţă (cea aruncată pe geam), iar în ziua aceea trecuseră din nou pe acolo. Fiindcă veni vorba, soarta copilului e în prezent asigurată şi nu sînt motive să exclami: „Dar vai de bietul copil!..." etc. Cînd soţia a fost dusă la închisoare, chiar tatăl copilului l-a dat acolo, neavînd nici o posibilitate să-l supravegheze, din moment ce se afla la lucru din zori şi pînă în noapte. Iar la întoarcerea soţiei au hotărît s-o lase la orfelinat, întrucît îi era bine acolo. De sărbători însă o iau adesea acasă. A stat la ei chiar nu demult, de Crăciun. Cu toate că munceşte întreaga zi, cu toate că are un copil de alăptat (născut în închisoare) în braţe, mama vitregă mai găseşte uneori timp să se rupă din treburi şi să tragă o fugă la orfelinat la fetiţă, să-i ducă bomboane şi altele. Pe cînd se mai găsea încă la închisoare, amintindu-şi de păcatul săvîrşit faţă de copil, visa adesea cum să se vadă cu el, cum să facă, încît acesta să uite de cele întîmplate. Aceste fantezii erau oarecum ciudate la o femeie atît de reţinută, ba chiar puţin încrezătoare, cum era Kornilova în tot timpul procesului. Numai că acestor fantezii le-a fost dat să se împlinească. Cu o lună în urmă, înainte de Crăciun, am intrat pe la Kornilovi, pe care nu-i văzusem de vreo şase luni,

şi primul lucru pe care mi l-a spus femeia era că fetiţa „îi sare de gît de bucurie, de fiecare dată cînd vine la ea la orfelinat“. Iar cînd plecam de la ei, mi-a zis deodată: „O să uite...“.

Aşadar, au trecut pe la mine în dimineaţa celei de-a treia zile de la achitare... Dar, cum tot am obiceiul să mă abat, mă voi abate şi acum pentru un minut de la subiect. Observatorul face glume comice şi răutăcioase pe seama mea în articol, pentru aceste vizite făcute Kornilovei în închisoare: „El s-a pus realmente în această situaţie (adică în situaţia unei femei gravide), a vizitat o doamnă în închisoare, a fost cucerit de smerenia acesteia şi a devenit avocatul ei înfocat în cîteva numere din *Jurnalul* său“. Mai întîi, pentru ce cuvîntul „doamnă“ aici, pentru ce tonul acesta prostesc? Că doar Observatorul ştie prea bine că nu-i vorba de o doamnă, ci de o femeie simplă, ce munceşte de dimineaţa pînă seara, găteşte, spală duşumelele şi coase spre vînzare, dacă găseşte timp. Treceam pe la ea la închisoare o dată pe lună, stăteam vreo zece minute, cel mult un sfert de oră, doar atît, de cele mai multe ori în încăperea comună tuturor deţinutelor care alăptau. Dacă i-am acordat din curiozitate atenţie acestei femei şi am încercat să-mi explic caracterul ei – ce-i rău aici, pentru a stîrni zeflemeaua şi hazul? Dar să ne întoarcem la povestirea mea.

Veniseră deci în vizită la mine, stăteau amîndoi serioşi, preocupaţi de ceva. Pînă atunci pe soţ îl ştiam mai puţin. Şi iată-l că-mi spune: „Acum trei zile, cînd ne-am întors acasă (era după achitare, aşadar, după ora unsprezece noaptea, iar el se trezeşte la cinci dimineaţa), ne-am aşezat la masă, am luat *Evanghelia* şi-am început să-i citesc“. Recunosc că, auzind aceste cuvinte, m-am şi gîndit, uitîndu-mă la el: „Păi, nici nu putea face altfel, e un om dintr-o bucată, ar fi trebuit să-mi dau seama“. Într-un cuvînt, e un puritan, un om foarte cinstit şi serios, fără îndoială dintre cei buni

şi generoşi, dar pe care nimic nu-l scoate dintr-ale lui şi nu renunţă pentru nimic la convingerile sale. Pentru un asemenea bărbat religios, căsătoria este una dintre cele şapte taine. Face parte dintre acei soţi, ce mai pot fi întîlniţi şi astăzi în Rusia şi care, conform vechilor tradiţii şi obiceiuri, venind de la cununie şi rămaşi singuri în dormitor, cu soţia abia ieşită şi ea de sub pirostrii, primul lucru pe care-l fac e să se lase în genunchi în faţa icoanei şi să se închine îndelung, cerînd Domnului să-i binecuvînteze pe viitor. Aproape la fel a procedat şi acum: trecînd din nou pragul casei cu soţia şi reînnodînd căsătoria ruptă prin cumplita faptă săvîrşită de ea, primul lucru pe care l-a făcut a fost să deschidă *Evanghelia* şi să-i citească soţiei din ea, fără să se gîndească, în hotărîrea-i bărbătească şi serioasă, că femeia aproape că pica din picioare de oboseală, pentru că a avut de îndurat emoţii cumplite, încă de pe cînd se pregătea de proces, dar în această ultimă zi, fatală pentru ea, a judecăţii, a trebuit să facă faţă unor impresii copleşitoare, fizic şi moral, astfel încît n-ar fi fost, desigur, un păcat chiar şi pentru un puritan atît de serios ca el s-o lase măcar o clipă să se odihnească şi să se pregătească sufleteşte, ceea ce ar fi fost mai potrivit cu scopul pe care şi-l propusese, deschizînd în faţa ei *Evanghelia*. Astfel că gestul soţului mi s-a părut aproape penibil, peste măsură de franc, în sensul că putea să nu-şi atingă scopul. Un suflet vinovat peste poate, mai cu seamă dacă el însuşi îşi simte vinovăţia şi a suferit mult din pricina ei, nu trebuie dojenit *prea în pripă* şi prea pe faţă de vinovăţia sa, căci se poate ajunge la un efect contrar, mai ales dacă şi aşa se căieşte. Omul de care ea depinde, luîndu-şi o aură de judecător, are parcă în ochii ei ceva nemilos, ceva ce-i pătrunde prea autoritar în suflet şi-i stînjeneşte cu cruzime părerile de rău şi bunele sentimente renăscute: „Uneia ca tine nu-i trebuie nici odihnă, nici mîncare, nici de băut, aşa că ia loc şi ascultă

cum se cuvine să trăieşti“. La plecare, am reuşit să-i sugerez în treacăt să nu se apuce să facă din nou *acest lucru* într-un mod atît de aspru sau, mai bine zis, să nu se grăbească aşa, să nu se năpustească atît de brusc şi poate că astfel ar avea mai mulţi sorţi de izbîndă. M-am exprimat limpede şi concis, dar tot mă temeam că, poate, n-o să priceapă. El însă îmi face următoarea remarcă: „Atunci, de îndată ce am intrat în casă şi am început să citim, ea mi-a şi povestit tot, cum la ultima vizită aţi învăţat-o de bine, ce se cade să facă dacă va fi deportată în Siberia, cum să trăiască acolo...“.

Dar iată cum s-au petrecut lucrurile: într-adevăr, chiar în ajunul pronunţării sentinţei am trecut pe la ea la închisoare. Speranţe concrete de achitare nu aveam nici unul dintre noi, nici eu, nici avocatul. Ea, de asemenea. Am găsit-o destul de hotărîtă, şedea cosînd ceva, pruncul nu se simţea prea bine. Nu era tristă, ci oarecum deprimată. Eu aveam cîteva gînduri sumbre în privinţa ei şi venisem ca să-i spun o vorbă. Speram cu toţii că nu va fi condamnată decît la deportare, o şi vedeam, femeie abia ajunsă la majorat, cu copilul în braţe, cum o ia din loc spre Siberia. Căsătoria – desfăcută; într-un ţinut străin, de una singură, lipsită de apărare şi încă atrăgătoare, atît de tînără, cugetam în sine-mi, cum să se ferească de ispită? Realmente spre desfrîu o mînă soarta, doar cunosc Siberia: se găseau acolo extrem de mulţi care s-o ispitească, într-acolo pleacă din Rusia prea mulţi bărbaţi holtei, cu slujbă sau escroci. Putea uşor să cedeze, dar siberienii, atît oamenii simpli, cît şi tîrgoveţii, sînt oamenii cei mai nemiloşi faţă de femeia care-a greşit. De stingherit n-o stingheresc, însă o femeie, odată ce şi-a pătat reputaţia, niciodată nu şi-o mai poate reface: o vor dispreţui în permanenţă, îi vor adresa cuvinte de reproş, îi vor imputa, îşi vor bate joc de ea, şi toate acestea pînă la bătrîneţe, pînă-n mormînt. Îi vor găsi şi o

poreclă. Iar copilul ei (fetiţa) *va fi nevoit* să urmeze cariera mamei: provenind dintr-o casă cu reputaţie proastă, ea nu-şi va putea găsi un mire bun şi cinstit. Altfel stau lucrurile dacă mama deportată ştie să se păstreze în cinste şi sobrietate: o femeie tînără, care-şi păzeşte cinstea, se bucură de un deosebit respect. Oricine-i ia apărarea, oricine doreşte să-i facă pe plac, oricine îşi scoate căciula în faţa ei. Probabil că-şi va putea aranja fata. Pînă şi ea ar putea încheia o căsătorie cinstită, să pătrundă într-o familie cinstită după ce oamenii o vor studia şi se vor convinge de ea. (În Siberia, atît la închisoare, cît şi în locurile de deportare, nu ţi se pun întrebări, rar se găseşte cîte un curios să te întrebe despre trecut, adică despre motivele deportării. Poate că asta se întîmplă şi pentru că aproape întreaga Siberie s-a format, pe parcursul acestor trei sute de ani, din surghiuniţi, s-a populat cu aceştia.) M-am gîndit să-i spun toate acestea tinerei femei abia ajunse la majorat. Ba chiar am ales anume, pentru a-i spune, această ultimă zi de dinaintea sentinţei: i se va întipări mai sugestiv în minte, i se va fixa mai puternic în suflet, gîndeam. După ce a ascultat ce-i spuneam despre felul cum trebuie să trăiască în Siberia, dacă va fi condamnată la deportare, ea mi-a mulţumit cu seriozitate, înnegurată, aproape fără să-şi ridice privirea. Şi iată că, obosită, extenuată, cutremurată de impresiile cumplite trăite îndelung în sala de judecată, pusă acasă de către severul ei soţ să asculte *Evanghelia*, nu s-a gîndit atunci în sinea ei: „Măcar de m-ar cruţa, măcar de-ar lăsa pe mîine, iar acum să-mi dea de mîncare, să mă lase să mă odihnesc". Nu s-a simţit jignită nici de faptul că el *îşi dă atîta importanţă în faţa ei.* (N.B. Pînă şi criminalul cel mai odios, cel mai conştient de fapta sa, ba chiar şi cel ce se căieşte cel mai mult poate să se simtă jignit cînd cineva prea *îşi dă importanţă în faţa lui.)* Din contra, n-a găsit altceva mai bun decît să-i spună *cît mai repede*

soţului că şi în închisoare au sfătuit-o oamenii de bine, că i-au dat sfaturi cum să trăiască în ţinutul acela străin, să aibă grijă de cinstea şi numele ei. E clar că a făcut-o, ştiind că aceste cuvinte îl vor satisface pe soţ, îi vor ţine isonul, îi vor da curaj: „Înseamnă că ea se căieşte cu adevărat, că vrea cu adevărat să ducă o viaţă bună“, îşi va zice el. Exact aşa a şi gîndit, iar la povaţa mea să n-o sperie cu un comportament sever şi extrem de pripit, mi-a spus direct şi, desigur, cu bucurie-n suflet: „Nu am de ce mă teme în privinţa ei, n-am de ce s-o iau cu binişorul, ea însăşi e bucuroasă să fie cinstită...“.

Nu ştiu care-i părerea altora, dar mie mi se pare că totul este pe înţeles. Mă vor pricepe cei pentru care am povestit acestea, cititorii. Acum, cel puţin, poţi nutri speranţa că deosebita clemenţă arătată la proces nu i-a făcut acuzatei mai mult rău, ci, dimpotrivă, e foarte posibil ca sămînţa să fi căzut pe un pămînt bun. Căci ea şi mai înainte, şi în închisoare, chiar şi acum se consideră neîndoielnic o criminală, iar achitarea sa o pune numai şi numai pe seama deosebitei clemenţe a juriului. Cît priveşte „afectul gravidităţii“, ea singură nu ştie despre ce-i vorba. În mod cert ea este o criminală, cînd a săvîrşit fapta era în deplinătatea facultăţilor mintale, ţine minte fiecare clipă, fiecare detaliu al actului criminal, nu ştie însă şi nu-şi poate nicicum explica pînă astăzi: „*Cum a putut ea să facă aşa ceva şi cum de-a putut lua o asemenea hotărîre!* “. Da, dle Observator, instanţa a manifestat clemenţă faţă de o criminală adevărată, veritabilă, în pofida incontestabilului şi fatidicului acum „afect de graviditate“, atît de mult ironizat de dvs. şi de care sînt în prezent profund şi ferm convins. Dar ia decideţi singur: dacă instanţa ar fi desfăcut o căsătorie, dacă ar fi smuls o femeie de lîngă bărbatul pe care fără îndoială l-a iubit şi îl iubeşte şi care constituie pentru ea întreaga familie, dacă ea singură, la douăzeci de ani, cu copilul în braţe, lipsită de ajutor, ar fi fost deportată în Siberia, în

ghearele desfrîului şi ale ruşinii (căci această decădere s-ar fi produs fără doar şi poate în Siberia), spuneţi-mi ce noimă găsiţi în faptul că s-ar fi pierdut, s-ar fi prefăcut în cenuşă o viaţă, care acum, se pare, a renăscut, s-a întors la adevăr printr-o purificare aspră, într-o căinţă necruţătoare, cu inima renăscută! Nu e mai bine să îndrepţi omul, să-l recuperezi şi să-l reînnoieşti, decît să-i retezi dintr-odată capul? Conform literei legii, e simplu să dobori capetele, dar să lămureşti lucrurile în conformitate cu adevărul, omeneşte, părinteşte – este întotdeauna mai greu. În fine, ştiaţi doar că împreună cu tînăra mamă de numai douăzeci de ani, adică împreună cu o femeie lipsită de experienţă, care în viitor ar fi fost victima sigură a nevoilor şi desfrîului, urma să fie deportat şi pruncul... Daţi-mi voie ca despre prunci să vă spun un cuvînt aparte.

VI. Sînt un duşman al copiilor? Ce poate să însemne uneori cuvîntul „fericită“

Întreg articolul dvs., dle Observator, este un protest „împotriva îndreptăţirii comportamentului brutal faţă de copii“. Faptul că săriţi în apărarea acestora vă face cinste, însă cu mine vă purtaţi cu prea multă aroganţă.

„Trebuie să dispui de toată acea putere de imaginaţie (spuneţi dvs. despre mine), prin care, cum se ştie, se distinge la noi dl Dostoievski, pentru a te pune pe de-a-ntregul în situaţia unei femei şi a-ţi lămuri inevitabilitatea afectelor sarcinii... Însă dl Dostoievski este extrem de impresionabil şi de aceea «manifestările maladive ale voinţei» sînt exact specialitatea autorului *Demonilor*, *Idiotului* etc.... În ce mă priveşte, eu văd problema mai simplu şi susţin că, după asemenea exemple de îndreptăţire a comportamentului brutal în relaţiile cu copiii, un

atare comportament, destul de frecvent în Rusia, ca şi în Anglia, se va manifesta de acum încolo fără nici o reţinere“ etc. etc.

Întîi de toate, vă voi spune, cu privire la „slăbiciunea mea pentru manifestările maladive ale voinţei“, doar că realmente mi-a reuşit uneori, după cît se pare, *să demasc* în romanele şi nuvelele mele pe unii oameni, ce se considerau sănătoşi, şi să le dovedesc că sînt bolnavi. Vă este cunoscut faptul că numeroşi oameni sînt bolnavi chiar de propria lor sănătate, adică de convingerea nestrămutată în normalitatea persoanei lor, şi în felul acesta sînt afectaţi de o cumplită înfumurare, de o neobrăzată admiraţie de sine, ce poate uneori să-i facă să creadă că sînt infailibili. Ei bine, asupra unora ca ei mi s-a întîmplat să atrag de multe ori atenţia cititorilor şi chiar să dovedesc că aceşti indivizi sănătoşi tun nu sînt nici pe departe aşa cum cred ei, din contra, sînt foarte bolnavi şi ar trebui să se trateze. Asta-i, nu văd nimic rău aici, însă dl Observator este extrem de nemilos cu mine, căci fraza d-lui despre „îndreptăţirea comportamentului brutal în relaţiile cu copiii“ mă vizează în mod direct; o înmoaie doar cu „un pic“: „în cazul lui e scuzabil“. Tot articolul lui e scris pentru a demonstra că, din cauza pasiunii mele pentru „manifestările maladive ale conştiinţei“, atît de tare mi s-a denaturat dreapta judecată, că aş fi mai curînd în stare s-o compătimesc pe cea care-a schingiuit copilul, pe maştera bestială, pe criminală, decît pe victima torturilor, pe fetiţa atît de plăpîndă, vrednică de milă, bătută, certată şi, în cele din urmă, trecută printr-o tentativă de crimă. Îmi pare rău că se întîmplă aşa. La polul opus stării mele maladive, Observatorul situează, în grabă, cu francheţe, propria-i persoană, îşi expune propria-i sănătate: „În ce mă priveşte, eu văd (cică) problema mai simplu (decît dl Dostoievski) şi susţin că, după asemenea exemple de îndreptăţire a comportamentului brutal în relaţiile cu copiii“ etc.

etc. Astfel, eu îndreptăţesc comportamentul brutal în relaţiile cu copiii. Ce acuzaţie teribilă! Permiteţi-mi şi mie, în acest caz, să mă apăr. Nu mă voi referi la cei treizeci de ani de activitate literară de pînă acum pentru a da răspuns la întrebarea dacă sînt un mare duşman al copiilor, un adept al comportamentului brutal faţă de ei, ci voi aminti doar de ultimii doi ani, adică de editarea *Jurnalului de scriitor*. Pe cînd procesul lui Kroneberg era în plină desfăşurare, mi s-a întîmplat totuşi, în ciuda pasiunii mele pentru „manifestările maladive ale conştiinţei", să iau apărarea copilului, a victimei, şi nu a celui ce-o chinuise. Rezultă că *uneori* sînt de partea dreptei judecăţi, dle Observator. Acum chiar îmi pare rău că n-aţi luat şi în acel caz atitudine întru apărarea copilului, dle Observator; nu mă îndoiesc că aţi fi scris cel mai fierbinte articol. Nu ştiu de ce, dar nu-mi amintesc să fi scris cineva vreun articol fierbinte în favoarea copilului în acele zile. Rezultă că atunci nu v-aţi gîndit să-i săriţi în ajutor. Apoi, de curînd, vara trecută, mi-a fost dat să-i apăr pe copiii minori ai familiei Djunkovski, supuşi de asemenea cruzimii în casa părintească. Nici despre aceştia n-aţi scris un rînd; de altminteri, nimeni n-a scris, se înţelege că eraţi toţi preocupaţi de marile probleme ale politicii. În sfîrşit, aş putea indica nu unul, ci cîteva cazuri din aceşti doi ani, cînd am adus vorba în *Jurnal* despre copii, despre educaţia acestora, despre trista lor soartă în familiile noastre, despre copiii-infractori din instituţiile noastre de corecţie, am pomenit chiar despre un băiat la bradul lui Hristos – o întîmplare, desigur, plăsmuită, dar ea nu dovedeşte, nicidecum, insensibilitatea şi indiferenţa mea faţă de copii. Iată ce vreau să vă spun, dle Observator: cînd am citit prima oară în ziar despre fapta Kornilovei, despre sentinţa necruţătoare în cazul ei şi cînd am fost izbit de gîndul că, poate, făptaşa nu este nicidecum aşa criminală precum pare (reţineţi, dle

Observator, că despre „bătăile date de către *maşteră*“ nu se pomenea nici pe atunci aproape nimic în relatările presei despre proces şi că această acuzaţie nici chiar atunci n-a putut fi susţinută), atunci, hotărîndu-mă să scriu ceva în favoarea Kornilovei, ştiam foarte bine ce fac. O recunosc chiar acum în faţa dvs. Ştiam doar prea bine că scriu un articol ce nu va trezi simpatii, că-i iau apărarea agresorului. Şi împotriva cui? Împotriva unui minor. Prevăzusem că mă vor învinui *unii* de insensibilitate, de înfumurare, de „morbiditate“ chiar: „Sare în apărarea mamei vitrege, a ucigaşei copilului!“. Am presimţit bine această „liniaritate“ a învinuirii din partea unora dintre judecători, ca şi în cazul dvs., de exemplu, dle Observator, aşa că am stat în cumpănă o vreme, însă totul s-a încheiat prin aceea că m-am hotărît totuşi: „Dacă nu cred că aici este adevărul, merită oare să slujesc minciuna de dragul popularităţii?“. Iată asupra cărui aspect m-am oprit în cele din urmă. Apoi, mi-a dat curaj şi încrederea în cititorii mei: „Vor înţelege în final, cugetam în sine-mi, că nu pot fi acuzat că aş dori să îndreptăţesc chinuirea copiilor şi că, dacă am luat apărarea acuzatei, exprimîndu-mi bănuiala cu privire la starea ei maladivă, de nebunie, din timpul săvîrşirii fărădelegii, am făcut-o nu pentru a ţine astfel partea fărădelegii în sine şi nu pentru că aş fi bucuros de faptul că l-a bătut şi a încercat să-l ucidă pe copil, ci, dimpotrivă, pentru că mi-a fost, poate, foarte milă de el, nu mai puţin decît altora...“.

Aţi rîs cu răutate de mine, dle Observator, de o frază din articol, în care vorbeam despre achitarea acuzatei Kornilova:

„«Soţul femeii achitate, scrie dl Dostoievski în *Jurnalul* apărut zilele acestea (spuneţi dvs.), a dus-o în aceeaşi seară, după ora zece, acasă, iar ea, fericită, a intrat din nou în propria casă.» Ce

mişcător (adăugaţi dvs.), dar vai de bietul copil“ etc. etc.

Sînt de părere că n-aş putea să scriu o asemenea inepţie. E drept, redaţi cu exactitate fraza mea, numai că iată ce-aţi făcut: aţi rupt-o în două, iar acolo unde nu se află nimic, aţi pus punct. Şi a rezultat sensul pe care doreaţi să-l obţineţi. La mine în text nu e nici un punct acolo, fraza continuă, există şi o a doua jumătate a ei, şi cred că, împreună cu cealaltă jumătate, exclusă de dvs., fraza n-ar mai fi fost atît de lipsită de noimă, de „mişcătoare“, cum se prezintă. Iat-o, aşadar, în integritatea ei, fără nici un fel de eliminări:

„Soţul femeii achitate a dus-o în aceeaşi seară, după ora zece, acasă, iar ea, fericită, a intrat din nou în propria casă, după o absenţă de aproape un an, *sub impresia unei lecţii imense, pentru tot restul vieţii, şi cu certitudinea că în această istorie a intervenit bunăvoinţa lui Dumnezeu, începînd fie şi cu salvarea miraculoasă a copilului...*“.

Vedeţi, dle Observator, sînt gata chiar să merg şi mai departe şi să vă ofer scuzele mele pentru faptul că v-am reproşat ruperea frazei mele în două. Într-adevăr, eu însumi îmi dau seama că, poate, fraza nu-i într-atît de clară pe cît speram şi că oricine s-ar putea înşela în privinţa sensului ei. Necesită unele nuanţe, ceea ce voi şi face acum. Toată problema este modul în care înţeleg eu cuvîntul „fericită“. Am legat fericirea fostei inculpate nu doar de faptul că s-a văzut pusă în libertate, ci şi de acela că „a intrat din nou în propria casă, după o absenţă de aproape un an, sub impresia unei lecţii imense, *pentru tot restul vieţii*, şi cu certitudinea că în această istorie a intervenit bunăvoinţa lui Dumnezeu“. Căci nu există fericire mai mare decît a fi încredinţat de mila oamenilor şi de dragostea lor unul faţă de altul. Aceasta înseamnă credinţă, o credinţă adevărată, pentru toată viaţa! Ce altă fericire mai presus de credinţă

poate să existe? Oare această fostă infractoare ar mai putea acum să se îndoiască de oameni, de oameni văzuţi ca umanitate, şi de menirea măreaţă, oportună şi sfîntă a umanităţii? Pentru un om ce s-a aflat pe marginea prăpastiei, la un pas de pierzanie, este cea mai mare fericire posibilă să intre în casă cu o asemenea impresie puternică a unei noi şi mari credinţe. Ştim că unele dintre cele mai luminate şi mai distinse minţi au suferit adesea toată viaţa din cauza necredinţei lor în raţiunea nobilei predestinări umane, în bunătatea oamenilor, în idealurile acestora, în originea lor divină şi au murit cu o crudă decepţie în suflet. Veţi zîmbi, desigur, la acestea şi veţi spune, poate, că şi aici mă las pradă fanteziei şi că în sufletul acestei inculte şi rudimentare Kornilova, ieşită din prostime şi lipsită de educaţie, nu pot exista nici asemenea decepţii, nici atîta înduioşare. Ah, dar nu-i adevărat! Aceşti oameni inculţi nu pot, desigur, să vorbească în termenii noştri şi nici să explice cu cuvintele noastre, dar ei simt, în mod curent, la fel de adînc ca şi noi, „oamenii cultivaţi", şi-şi percep simţămintele cu aceeaşi fericire sau cu aceeaşi tristeţe şi suferinţă, precum noi.

Şi ei pot fi dezamăgiţi de oameni, şi în cazul lor poate apărea neîncrederea în aceştia. Dacă pe Kornilova ar fi surghiunit-o în Siberia, iar acolo ea ar fi decăzut şi s-ar fi prăpădit, credeţi cumva că n-ar fi simţit, în vreuna dintre clipele amare ale existenţei, întreaga grozăvie a prăbuşirii şi n-ar fi purtat în suflet, poate pînă la moarte, un sentiment de înrăire, cu atît mai amar, cu cît pentru ea acesta ar fi fost lipsit de conţinut, căci, în afara propriei persoane, n-ar fi avut pe cine da vina, deoarece, v-o repet, este pe deplin încredinţată de *neîndoielnica ei vinovăţie* şi singurul lucru pe care nu-l înţelege e ce s-a putut petrece în acele clipe cu ea. Astăzi însă, conştientizînd că este o criminală şi considerîndu-se ca atare, iertată de oameni,

copleşită cu binefaceri şi cruţată, cum ar putea ea să nu simtă reînnoirea şi renaşterea într-o viaţă nouă superioară celei de mai înainte? N-a fost iertată doar de o singură persoană, ci s-au milostivit de ea *toţi*, judecătorul, juraţii, întreaga societate, aşadar. Cum ar putea ca, după toate acestea, să nu rămînă în suflet cu sentimentul unei împovărătoare datorii pe viitor, pînă la sfîrşitul zilelor, faţă de toţi cei care au compătimit-o, mai precis faţă de toţi oamenii din lume? Orice fericire *imensă* poartă în sine şi o doză de suferinţă, căci trezeşte în noi conştiinţa supremă. Nenorocirea ne ridică mai rar la un asemenea grad de clarviziune a conştiinţei, cum se întîmplă în cazul unei fericiri imense. Imense, în sensul că o atare fericire *obligă* sufletul. (Repet: nu este fericire mai mare, decît să ai încredere în bunătatea oamenilor şi în dragostea acestora unul faţă de altul.) Cînd i s-a spus marii păcătoase, condamnate la ucidere cu pietre: „Pleacă la casa ta şi nu mai păcătui“[220], credeţi că s-a întors acasă pentru a păcătui? De aceea şi în cazul Kornilovei singura întrebare ce se poate pune este pe ce fel de pămînt au căzut seminţele[221]. Iată de ce am găsit că e necesar să scriu articolul de faţă. După ce am citit, cu şapte luni în urmă, atacul dvs., dle Observator, am hotărît să mai aştept cu răspunsul pentru a-mi completa informaţiile. Ei bine, după unele particularităţi observate de mine, aş putea spune acum, fără să greşesc, că seminţele au căzut pe pămînt bun, că persoana a renăscut, că acest lucru n-a dăunat nimănui, că sufletul vinovatei e copleşit şi de căinţă, şi de impresia, întotdeauna binefăcătoare, a nemărginitei compasiuni omeneşti şi că îi este greu acestui suflet să devină rău, după ce a simţit atîta bunătate şi dragoste. Prin acel incontestabil „afect de graviditate“, care vă tot scandalizează, dle Observator, ea nu se gîndeşte nici o clipă să se justifice, v-o repet. Într-un cuvînt, mi s-a părut că n-ar fi deloc de prisos să aduc toate acestea la

cunoştinţa dvs., dle Observator, precum şi la cea a tuturor cititorilor mei şi a tuturor acelor oameni generoşi, care au achitat-o atunci. Cît despre fetiţă, dle Observator, nu vă faceţi prea multe griji şi nu exclamaţi cu privire la ea: „Vai de bietul copil!“. Destinul acestuia a luat o turnură destul de bună şi „va uita“, există speranţe temeinice pentru aceasta.

219 *Păturile de jos (engl.).

220 Citat inexact din *Ioan* 8, 13.

221 Parafrază după *Matei* 13, 8.

Capitolul al II-lea

I. Moartea lui Nekrasov. Despre cele spuse la mormîntul lui

A murit Nekrasov. L-am văzut pentru ultima oară cu o lună înaintea sfîrşitului. Părea încă de pe atunci aproape un cadavru, încît era straniu să vezi că un asemenea cadavru vorbeşte, îşi mişcă buzele. Numai că el nu doar vorbea, ci îşi şi păstrase întreaga luciditate a minţii. S-ar părea că nici nu credea în posibilitatea unei morţi apropiate. Cu o săptămînă înainte să moară a suferit o paralizie a părţii drepte a corpului şi iată că pe 28 dimineaţa am aflat că Nekrasov a murit în ajun, pe 27, la ora 8 seara. Chipul său, istovit de-atîta suferinţă, desfigurat, te impresiona în mod deosebit. Ieşind, am auzit cum diacul a rostit clar şi tărăgănat la căpătîiul lui: „Nu este om care să nu păcătuiască“[222]. Întorcîndu-mă acasă, n-am mai putut să m-apuc de lucru, am luat cele trei volume de Nekrasov şi-am început să le citesc de la prima pagină. Am stat întreaga noapte, pînă la şase dimineaţa, şi cei treizeci de ani scurşi parcă i-am trăit din nou. Primele patru poezii, cu care începe volumul întîi, au apărut în *Petersburgski sbornik*, unde mi s-a publicat şi mie cea dintîi nuvelă[223]. Apoi, pe măsură ce progresam cu cititul (or, eu le citeam una după alta), prin faţa ochilor mi-a trecut, parcă, întreaga-mi viaţă. Am recunoscut şi mi-am reamintit acele versuri, pe care le citisem prima dată în Siberia, cînd, eliberat după patru ani de temniţă, am căpătat în sfîrşit dreptul să iau o carte în mînă. Mi-am reamintit şi impresiile de atunci. Pe scurt, în acea noapte am parcurs aproape două treimi din ce-a scris Nekrasov şi, literalmente, pentru prima oară mi-am putut da seama ce loc important a putut ocupa Nekrasov, ca poet, pe parcursul acestor treizeci de ani în viaţa mea! Ca

poet, fireşte. Personal, ne întîlneam rareori şi pentru puţină vreme şi numai o dată ne-am apropiat unul de altul fără rezerve, mînaţi de un sentiment fierbinte, şi anume chiar la începutul cunoştinţei noastre, în anul 1845, în perioada *Oamenilor sărmani*. Dar despre asta am mai vorbit. Au existat atunci între noi cîteva clipe, în care, o dată pentru totdeauna, mi s-a conturat acest enigmatic om cu latura cea mai ascunsă şi mai grăitoare a sufletului său. Ceea ce am simţit atunci pe loc a fost impresia unei inimi rănite chiar la începutul vieţii şi această *rană nicicînd vindecată* a şi reprezentat originea şi sursa de inspiraţie a întregii sale poezii pasionate, a poeziei suferinţei din toţi anii care au urmat. Mi-a povestit atunci cu lacrimi în ochi despre copilărie, despre viaţa urîtă, chinuitoare, din casa părinţilor, despre mama sa, iar modul în care vorbea despre cea care i-a dat fiinţă, acea putere a umilinţei, cu care îşi amintea de ea, făceau să se nască încă de pe atunci presimţirea că, dacă va exista ceva sfînt în viaţă, dar de aşa natură, încît să-l poată izbăvi şi să-i servească drept punct de reper, drept stea călăuzitoare în clipele cele mai sumbre şi mai fatidice ce i le va rezerva destinul, atunci, desigur, va fi numai această primă impresie din copilărie, a lacrimilor de atunci, a hohotelor de plîns pe furiş, pentru a nu fi văzuţi (cum mi-a povestit), îmbrăţişaţi, el şi muceniţa ce-i era mamă, el şi fiinţa atît de dragă lui. Cred că nici o altă afecţiune ulterioară nu l-ar fi putut influenţa şi n-ar fi putut acţiona într-un chip atît de hotărîtor, precum aceasta, asupra voinţei sale şi asupra acelor porniri întunecate, de nestăvilit ale sufletului, ce l-au urmărit întreaga viaţă. Or, asemenea izbucniri sumbre ale spiritului se făceau simţite încă de pe atunci. Mi-amintesc că, după aceea, ne-am înstrăinat şi încă destul de repede; apropierea dintre noi n-a durat mai mult de cîteva luni. Au contribuit la aceasta şi neînţelegerile, şi

circumstanţele exterioare, şi oamenii buni. Apoi, după mulţi ani, cînd mă întorsesem din Siberia, chiar dacă nu ne vedeam prea des, chiar în pofida diferenţelor de opinie ce începuseră să apară, totuşi, văzîndu-ne, discutam unul cu altul despre lucruri ciudate, de parcă, într-adevăr, ceva ce începuse încă în tinereţe, încă prin 1845, continua în viaţa noastră şi parcă nu voia şi nu avea puterea să se întrerupă, chiar dacă nu ne întîlneam cu anii. Astfel, odată, prin 1863, cred, înmînîndu-mi un volumaş cu versuri, mi-a arătat o poezie, *Nefericiţii*, şi mi-a spus pe un ton grav: „Cînd am scris-o, m-am gîndit la dvs. (adică la viaţa mea din Siberia), la dvs. se referă“. Şi, în sfîrşit, tot în ultima vreme, am început din nou să ne vedem uneori, în perioada în care tipăream romanul *Adolescentul* în revista lui[224]...

La înmormîntarea lui Nekrasov s-au strîns cîteva mii de admiratori. Era mult tineret studios. Procesiunea a început la ora 9 dimineaţa şi de la cimitir s-a plecat pe înserate. Discursurile ţinute la mormîntul lui au fost numeroase, dintre literaţi însă au vorbit puţini. Între altele, s-au citit şi versurile cuiva, foarte frumoase. Trăind o profundă impresie, mi-am croit drum către mormîntu-i încă descoperit, înconjurat de flori şi coroane, şi, după alţi vorbitori, am rostit, cu slaba mea voce, cîteva cuvinte. Am început chiar cu ideea că a fost o inimă rănită, o dată pentru întreaga viaţă, şi că această rană mereu vie a reprezentat sursa întregii sale creaţii poetice, a dragostei pătimaşe pînă la chin a acestui om faţă de tot ceea ce suferă din pricina asupririi, a cruzimii acelei voinţe violente, ce asupreşte femeia rusă, copilul şi familia noastră, omul simplu de la noi, care şi aşa trăiesc o viaţă amară. Mi-am exprimat de asemenea părerea că, în poezia noastră, Nekrasov a încheiat şirul poeţilor ce au venit cu un „cuvînt nou“. De bună seamă (evitînd orice aspect privind forţa artistică a poeziei sale şi dimensiunile acesteia), Nekrasov a

fost într-adevăr original în cel mai înalt grad şi a adus un „cuvînt nou“. A existat, de exemplu, în aceeaşi perioadă şi Tiutcev, un poet de mai mare cuprindere şi mai artist decît el, şi totuşi, Tiutcev nu va ocupa nicicînd în literatura noastră un loc atît de important şi memorabil ca acela care, incontestabil, îi va reveni lui Nekrasov. În acest sens, în rîndul poeţilor (al celor ce au adus un „cuvînt nou“), el trebuie să stea imediat după Puşkin şi Lermontov. Cînd am rostit cu voce tare această idee, s-a petrecut un mic incident: un glas din mulţime a strigat că Nekrasov a fost *mai mare* decît Puşkin şi Lermontov şi că aceştia din urmă nu erau decît nişte „byronişti“. Cîteva voci i-au preluat spusele: „Da, mai mare“. De altminteri, eu nici nu m-am gîndit să mă pronunţ, prin comparaţie, asupra mărimii şi a anvergurii celor trei poeţi. Dar iată ce-a ieşit: în *Birjevîe vedomosti*, într-o epistolă adresată tineretului pe tema importanţei lui Nekrasov, dl Skabicevski a povestit cum că, la mormîntul lui Nekrasov, cineva (adică eu) „a îndrăznit să-i compare numele cu cele ale lui Puşkin şi Lermontov, iar voi toţi (adică tot tineretul studios) *într-un singur glas*, *în cor* aţi strigat: «A fost mai mare, mai mare decît ei»“. Îndrăznesc a-l încredinţa pe dl Skabicevski că incidentul nu i-a fost relatat întocmai şi că ţin foarte bine minte (nădăjduiesc că nu mă-nşel) cum la început s-a auzit un singur glas: „Mai mare, mai mare decît ei“, după care aceeaşi persoană a adăugat că Puşkin şi Lermontov au fost „byronişti“, o completare cu mult mai firească şi mai caracteristică pentru o singură voce şi o singură opinie decît pentru *toate* în unul şi acelaşi moment, adică pentru un cor de mii de oameni, astfel că faptul stă mărturie, desigur, mai curînd în favoarea descrierii mele. Şi doar apoi, imediat după primul strigăt, s-au mai auzit cîteva voci, dar numai cîteva, un cor de o mie de glasuri eu n-am auzit, o repet, şi sper că nu mă înşel.

Insist asupra acestui lucru, căci m-ar durea, totuşi, să văd că *întregul* nostru tineret cade într-o asemenea greşeală. Inimii tinere trebuie să-i fie proprie recunoştinţa faţă de marile nume plecate dintre noi. Fără îndoială că strigătul ironic despre byronişti şi ţipetele: „Mai mare, mai mare“ s-au făcut auzite nu din dorinţa de a porni o polemică literară deasupra mormîntului încă deschis al unui om venerat, ceea ce ar fi fost nepotrivit, ci ele sînt, pur şi simplu, voinţa fierbinte a unora de a exprima cu tărie tot ceea ce s-a strîns în suflet, sentimentele de înduioşare, de recunoştinţă şi de încîntare faţă de marele poet, care ne-a emoţionat atît de profund şi care, deşi în sicriu, ne este încă atît de apropiat (pe cînd acei iluştri bătrîni de odinioară ne sînt atît de îndepărtaţi!). Iată că tot acest incident a aprins în mine, atunci, pe loc, dorinţa de a-mi explica mai clar ideea în următorul număr al *Jurnalului* şi de a expune mai amănunţit cum anume văd eu un fenomen uimitor şi cu totul aparte din viaţa şi din poezia noastră, fenomenul Nekrasov, şi în ce anume ar consta, după părerea mea, esenţa şi semnificaţia acestuia.

II. Puşkin, Lermontov şi Nekrasov

Întîi de toate, cuvîntul „byronist“ nu poate fi folosit ca injurie. Chiar dacă a avut o existenţă de moment, byronismul a fost o manifestare măreaţă, sfîntă şi necesară în destinul lumii europene, poate că şi în cel al întregii omeniri. Byronismul a apărut într-o clipă de teribilă tristeţe, de deznădejde, aproape de disperare a oamenilor. După entuziasmul delirant suscitat de o nouă credinţă în noile idealuri, proclamată în Franţa la sfîrşitul secolului trecut, naţiunea ce constituia pe atunci avangarda popoarelor europene a ajuns la un deznodămînt atît de străin aşteptărilor mulţimii, atît de contrar credinţei acesteia, încît nu cred să fi existat în istoria Europei Apusene o clipă atît de amară. Şi nu doar din pricini exterioare (politice)

s-au prăbuşit idolii înălţaţi din nou pentru o clipă, ci din cauza inconsistenţei lor interne, lucru pe care l-au observat inimile perspicace şi minţile înaintate. O nouă *ieşire* încă nu se contura, o nouă supapă încă nu se deschidea, totul se sufoca sub apăsarea fostului orizont, care coborîse şi se îngustase deasupra omenirii. Vechii idoli zăceau sfărîmaţi. Şi iată că în acest moment şi-a făcut apariţia un geniu mare şi puternic, un poet înflăcărat. În glasul său a răsunat întreaga tristeţe de atunci a omenirii şi decepţia sumbră în menirea ei şi în idealurile care au dezamăgit-o. Era o muză a tristeţii şi a răzbunării[225], nouă, nemaiauzită, o muză a blestemului şi a deznădejdii. Părea că spiritul byronismului s-a răspîndit în întreaga lume şi că întreaga lume i-a răspuns ca un ecou. A fost chiar ca o supapă deschisă; în tot cazul, în mijlocul gemetelor surde, generale, ba chiar inconştiente în cea mai mare parte, a fost acel strigăt puternic în care s-au contopit şi la care au consimţit toate gemetele şi strigătele omenirii. Cum se putea ca el să nu trezească ecouri şi la noi şi încă din partea unei minţi mari, geniale, călăuzitoare, precum cea a lui Puşkin? Nici unul dintre spiritele puternice, nici una dintre inimile generoase de la noi n-au putut evita byronismul. Şi asta nu doar dintr-o simpatie de la distanţă faţă de Europa şi faţă de popoarele acesteia, ci pentru că şi la noi, în Rusia, exact în acele momente, au început să iasă la iveală extrem de multe probleme noi, nerezolvate, chinuitoare, precum şi foarte multe deziluzii vechi... Dar măreţia lui Puşkin, ca geniu călăuzitor, a constat tocmai în faptul că a reuşit atît de repede, înconjurat fiind de oameni care nu-l înţelegeau aproape deloc, să găsească o cale fermă, *să găsească, pentru noi, ruşii, marea şi dorita ieşire şi să ne-o arate*. Această ieşire era spiritul naţional, *închinarea în faţa adevărului poporului rus*. „Puşkin a fost un fenomen uriaş, excepţional.“[226] Puşkin „nu numai că a fost om rus, ci a fost primul

rus“. Un rus care nu-l înţelege pe Puşkin nu are dreptul să se considere rus. El şi-a înţeles poporul şi i-a intuit menirea cu o profunzime şi cu o amploare cum n-a făcut-o nimeni, niciodată. Nu mai vorbesc de faptul că, prin caracterul universal al geniului său şi prin capacitatea de a răspunde tuturor variatelor aspecte spirituale ale lumii europene, de a se întrupa aproape perfect în geniul altor popoare şi naţiuni, a adus o mărturie despre universalitatea şi vastitatea spiritului rusesc şi prin aceasta parcă a prezis şi viitoarea misiune a Rusiei ca principiu unificator, conciliator şi regenerator al întregii umanităţi. Nu voi vorbi nici măcar despre faptul că Puşkin, în nostalgia şi în viziunea sa profetică, a fost primul care a exclamat la noi:

Cîndva vedea-voi oare poporu-n libertate,
Robia, prăbuşită la semnul dat de ţar! [227]

Voi vorbi acum numai despre dragostea lui Puşkin pentru poporul rus. A fost o iubire atotcuprinzătoare, o iubire cum nimeni pînă la el n-a arătat-o. „Nu mă iubi pe mine, iubeşte *ce-i al meu*“, iată ce va spune întotdeauna poporul, dacă va dori să se convingă de sinceritatea dragostei voastre faţă de el.

Să-l iubească, adică să aibă milă de popor pentru nevoile, sărăcia şi suferinţele sale poate orice boier, îndeosebi datorită educaţiei europene, umanitare. Poporul însă îţi *cere* să-l iubeşti nu pentru aceste suferinţe, ci să-l iubeşti pe el *însuşi*. Ce înseamnă *să-l iubeşti pe el însuşi*? „Ia de iubeşte ce iubesc eu, respectă ceea ce respect eu“, iată ce înseamnă asta şi ce răspuns vă va da poporul, altfel niciodată nu vă va considera ca fiind al lui, oricît l-aţi deplînge. De asemenea, poporul va sesiza întotdeauna falsul, indiferent de cuvintele miloase cu care veţi încerca să-l ispitiţi. Puşkin a iubit poporul aşa cum acesta o cere, n-a încercat să afle cum trebuie să iubească, n-a făcut pregătiri, n-a studiat: el însuşi s-a dovedit deodată

a fi poporul. S-a închinat în faţa adevărului acestuia, l-a recunoscut ca fiind propriul său adevăr. În ciuda tuturor viciilor poporului şi a numeroaselor lui deprinderi urîte, el a ştiut să distingă esenţa sufletului acestuia, într-un moment în care aproape nimeni nu-l privea astfel, şi a adoptat în suflet această esenţă ca pe propriul său ideal. Şi asta într-un moment în care cei mai umani şi mai instruiţi europeneşte dintre iubitorii poporului rus deplîngeau în mod sincer că acesta e atît de neluminat, încît nicicum nu va putea să se ridice la nivelul gloatei de pe străzile pariziene. În fapt, toţi aceşti iubitori au dispreţuit întotdeauna poporul. În primul rînd, credeau că-i rob. Prin robie îi scuzau decăderea, numai că pe rob ei nu-l puteau iubi, orice s-ar spune, robul era ceva respingător. Puşkin a fost cel dintîi care a declarat că rusul nu e *rob* şi n-a fost niciodată aşa, în ciuda veacurilor de robie. A existat robie, dar n-au existat robi (desigur, în general, în ansamblu, şi nu în excepţii particulare) – iată teza lui Puşkin. A conchis că mujicul rus nu e rob şi că nu poate fi (chiar dacă se află în robie) numai după înfăţişare, după cum umblă acesta[228]. Este o trăsătură ce dovedeşte dragostea profundă, sinceră a marelui poet pentru propriu-i neam. A recunoscut, de asemenea, şi înaltul simţ al demnităţii personale în rîndul poporului (şi în acest caz în ansamblu, cu excepţiile de rigoare, inevitabile), a prevăzut şi acea demnitate paşnică cu care va primi el eliberarea din robie, ceea ce mult timp după Puşkin n-au înţeles, de exemplu, cei mai remarcabili dintre ruşii educaţi în Europa, care se aşteptau la cu totul altceva din partea poporului. O, ei iubeau poporul în mod sincer şi fierbinte, dar în felul lor, europeneşte. Strigau sus şi tare despre condiţia animalică a acestuia, despre bestialitatea provocată de robie, dar credeau sincer că poporul e, într-adevăr, un animal. Şi deodată acest popor s-a pomenit liber, cu o demnitate asumată bărbăteşte

şi fără nici cea mai mică dorinţă de a-şi jigni foştii stăpîni: „Trăieşte în felul tău, eu voi trăi într-al meu, dacă vrei, vino la mine, gîndurile tale bune le voi stima oricînd“. Da, pentru mulţi, odată eliberat, ţăranul nostru era ceva straniu, de neînţeles. Unii au conchis chiar că i s-ar trage de la starea de înapoiere şi de la ignoranţă, rămăşiţe ale precedentei robii. Şi dacă aşa se întîmplă acum, să ne închipuim cum trebuie să fi fost pe vremea lui Puşkin! Parcă n-am auzit eu însumi, în tinereţe, de la oameni înaintaţi şi „competenţi“, că figura lui Savelici din *Fata căpitanului*, iobagul moşierilor Griniov, cel ce cade la picioarele lui Pugaciov şi-l roagă să cruţe viaţa boiernaşului, iar „ca învăţătură de minte, pentru a-i băga frica-n oase, să-l spînzure mai bine pe el, moşneagul“ – că figura aceasta n-ar fi doar una de rob, ci apoteoza robiei ruseşti!

Puşkin şi-a iubit poporul nu doar pentru suferinţele acestuia. Pentru suferinţă eşti compătimit, iar compătimirea merge adesea mînă-n mînă cu dispreţul. Puşkin a iubit tot ce iubea acest popor, a respectat tot ce respecta el. Îi era dragă pînă la patimă natura rusă, pînă la umilinţă îi era drag satul rusesc. N-a fost un boier din cei milostivi şi omenoşi, care-l compătimeau pe mujic pentru soarta-i amară, ci un ins ce se transpunea sufleteşte în omul de rînd, în esenţa acestuia, adoptîndu-i aproape şi înfăţişarea. A-l diminua pe Puşkin ca poet, a-l considera devotat poporului într-un mod mai curînd istoric, mai curînd arhaic, şi nu cum este în realitate, ar fi o greşeală şi un nonsens. În aceste motive istorice şi arhaice răsună o profundă dragoste şi o înaltă *preţuire a poporului*, care-i aparţin poporului *de-a pururi*, dintotdeauna, şi acum, şi în viitor, şi nu sînt îndreptate către cine ştie ce popor istoric, situat într-un trecut de mult apus. Poporul rus îşi iubeşte istoria în primul rînd pentru că aici îşi regăseşte, neclintite, acele lucruri sacre, în care mai crede chiar şi acum, în ciuda tuturor chinurilor şi a

suferinţelor. Începînd cu figura măreaţă, maiestuoasă a cronicarului din *Boris Godunov* şi pînă la chipurile tovarăşilor lui Pugaciov, totul la Puşkin înseamnă poporul în cele mai profunde manifestări ale sale şi toate acestea sînt înţelese de popor ca făcînd parte din însuşi fondul său. Şi parcă numai atît? În scrierile lui Puşkin se revarsă spiritul rusesc, în ele palpită pretutindeni vîna rusească. În marile, minunatele şi inimitabilele sale cîntece, zise ale slavilor apuseni, dar care în chip evident sînt opera măreţului spirit rusesc, s-a revărsat întreaga imagine a rusului despre fratele său slav, s-a concentrat tot sufletul rus, şi-a găsit expresia întreaga concepţie despre lume a poporului, păstrată pînă astăzi în cîntecele sale, în baladele istorice, în datini, în legende, s-a exprimat tot ceea ce iubeşte şi respectă poporul, s-au dezvăluit idealurile sale de eroi, ţari, de apărători şi jeluitori, simboluri de vitejie, de smerenie, de dragoste şi sacrificiu. Şi încîntătoarele glume puşkiniene, cum ar fi, de exemplu, pălăvrăgeala dintre cei doi beţivi ori povestea despre ursul căruia i-a fost ucisă ursoaica[229], au ceva afectuos, ceva drag şi mişcător în modul în care-şi reprezintă el poporul. Dacă Puşkin ar fi trăit mai mult, ne-ar fi lăsat atîtea comori artistice de înţelegere a poporului, încît, prin influenţa lor, ar fi scurtat cu siguranţă anii şi vremile, aşa că intelectualitatea noastră, care, în trufia europenismului ei, se consideră şi acum mult superioară poporului, ar fi trecut mai repede la adevărul acestuia, la forţa şi la conştiinţa misiunii lui. Cultul adevărului popular îl văd în parte (vai, poate numai eu dintre toţi admiratorii lui) şi la Nekrasov, în cele mai viguroase creaţii ale sale. Îmi place foarte mult să constat că e „un jeluitor al durerii poporului“ şi că a vorbit atît de des şi cu atîta patimă de necazurile acestuia, dar şi mai drag mi-e pentru că, în momentele înălţătoare, de cumplită frămîntare sau de entuziasm, fără a ţine seama de influenţele

opuse sau de propriile convingeri, s-a închinat în faţa adevărului poporului cu întreaga sa fiinţă, lucru pe care l-a şi mărturisit în cele mai bune din creaţiile sale. În această idee l-am şi situat în imediata succesiune a lui Puşkin şi Lermontov, aducător fiind, în parte, al aceluiaşi cuvînt nou, pe care l-au adus şi cei doi (deoarece „cuvîntul" lui Puşkin este nou pentru noi chiar şi astăzi. Şi nu numai nou, necunoscut chiar, nedescifrat, dar tratat ca o vechitură).

Înainte de a trece la Nekrasov, aş vrea să spun două cuvinte şi despre Lermontov, pentru a justifica de ce am considerat că şi el a ajuns să creadă în adevărul poporului. Desigur, Lermontov a fost byronist, însă prin deosebita şi originala lui forţă poetică, era un byronist aparte, unul zeflemitor, capricios şi posac, veşnic neîncrezător pînă şi în propria-i inspiraţie, în propriul său byronism. Totuşi, dacă s-ar fi debarasat de personalitatea sa morbidă de intelectual rus, chinuit de europenismul său, cu siguranţă că ar fi sfîrşit prin a căuta aceeaşi ieşire, ca şi Puşkin, găsind-o în adevărul poporului. Există indicii importante şi clare în acest sens. Numai că şi aici s-a amestecat moartea. Într-adevăr, în toate poeziile sale este posomorît, capricios, vrea să spună adevărul, însă cel mai adesea minte şi ştie singur acest lucru, se chinuie din cauză că minte, dar, de îndată ce se atinge de popor, devine luminos şi limpede. Lermontov iubea soldatul rus, iubea cazacul, respecta poporul. Şi iată-l că scrie nemuritorul cîntec despre tînărul negustor Kalaşnikov, care fiind dezonorat de Kiribeevici, opricinik al ţarului, l-a ucis, apoi, chemat să se înfăţişeze cumplitei priviri a ţarului Ivan, i-a răspuns că l-a ucis pe Kiribeevici, sluga ţarului „cu voie şi nu fără voie"[230]. Îl mai ţineţi minte, domnilor, pe „robul Şibanov"? Acesta era robul prinţului Kurbski, emigrant rus din secolul XVI, care, găsindu-şi adăpost sigur în străinătate, îi

trimitea aceluiaşi ţar Ivan scrisori aproape injurioase, prin care-şi exprima opoziţia. Terminînd o scrisoare, şi-a chemat robul, pe Şibanov, şi i-a poruncit s-o ducă la Moscova şi să i-o predea ţarului personal. Ceea ce robul Şibanov a şi făcut. În piaţa Kremlinului l-a oprit pe ţarul care tocmai ieşea din biserică, înconjurat de acoliţii săi, şi i-a înmînat epistola stăpînului său, prinţul Kurbski. Ridicîndu-şi sceptrul cu vîrful ascuţit, ţarul l-a înfipt cu toată puterea în piciorul lui Şibanov, s-a sprijinit în el şi a început să citească scrisoarea. Deşi îi străpunsese piciorul, Şibanov nu s-a clintit. În răspunsul pe care ţarul i l-a adresat prinţului, i-a scris printre altele: „Să-ţi fie ruşine de robul Şibanov“[231]. Ceea ce înseamnă că lui însuşi i-a fost ruşine de Şibanov. Probabil că figura acestui „rob“ rus i-a mers la inimă lui Lermontov. Eroul din cîntec, Kalaşnikov, îi vorbeşte ţarului despre Kiribeevici fără dojană, fără a-i imputa ceva, îi vorbeşte ştiind prea bine că-l aşteaptă moartea, îi spune „tot adevărul gol-goluţ“, că l-a ucis pe favoritul acestuia „cu voie şi nu fără voie“. Repet, dacă Lermontov mai rămînea printre cei vii, am mai fi avut un mare poet care să recunoască adevărul poporului şi, poate, un veritabil „*jeluitor al durerii poporului*“. Dar acest nume i-a revenit lui Nekrasov...

Repet că nu-l compar pe Nekrasov cu Puşkin, nu măsor cu arşinul cine-i mai mare, cine-i mai mic, pentru că aici nu există comparaţii, nici nu poate fi vorba despre aşa ceva. Prin puterea de cuprindere şi prin profunzimea geniului său, Puşkin rămîne pînă astăzi ca un soare care luminează concepţia despre lume a intelectualităţii noastre. Este un mare prevestitor, încă neînţeles. Faţă de el, Nekrasov e abia un punct, o minusculă planetă, dar desprinsă din acest soare uriaş. Şi, lăsînd la o parte toate măsurătorile (cine-i mai mare, cine-i mai mic), lui Nekrasov îi rămîne nemurirea, întru totul meritată, am spus de ce –

pentru că s-a înclinat în faţa adevărului poporului, ceea ce n-a fost urmarea unei imitaţii, n-a fost ceva conştientizat complet, ci a fost o necesitate, o forţă irezistibilă. Or, acest lucru e cu atît mai remarcabil la Nekrasov, cu cît a trăit tot timpul sub influenţa unor oameni care, chiar dacă iubeau poporul, chiar dacă sufereau pentru el, poate cu totul sincer, niciodată însă nu i-au recunoscut adevărul, întotdeauna şi-au situat educaţia europeană incomparabil mai presus decît adevărul spiritului popular. Fără să pătrundă în sufletul rus şi fără să ştie ce aşteaptă şi ce-l doare, li se întîmpla foarte frecvent să-i dorească poporului nostru, cu toată dragostea ce i-o purtau, exact ceea ce i-ar fi putut aduce dezastrul. Doar ei au fost aceia care, în mişcarea populară din ultimii doi ani, n-au recunoscut aproape deloc acea înălţime la care s-a ridicat spiritul poporului, înălţime pe care, poate, o arată pentru prima oară cu o asemenea plenitudine şi impetuozitate, dovedindu-şi prin aceasta unitatea viguroasă, înţeleaptă, vie şi de neclintit, într-una şi aceeaşi nobilă idee, aproape întrezărind menirea sa viitoare. Şi nu numai că nu recunosc acest adevăr al mişcării populare, dar o şi taxează drept aproape retrogradă, drept simptomul unei inconştienţe de neimaginat, al ignoranţei inveterate în care, de veacuri, se află poporul nostru. În pofida marii şi remarcabilei sale inteligenţe, lui Nekrasov îi lipsea, totuşi, o instrucţie serioasă, în tot cazul cultura sa nu era prea vastă. Întreaga viaţă n-a reuşit să se elibereze de anumite influenţe şi nici n-avea forţă pentru aceasta. Purta în schimb o forţă originală, proprie în suflet, forţă care nu l-a părăsit niciodată – şi anume dragostea sa sinceră, fierbinte şi, mai ales, spontană pentru popor. Suferea din toată inima cînd îl ştia nenorocit şi n-a văzut la el doar imaginea înjosită de robie, doar un chip de fiară, ci a putut să înţeleagă aproape inconştient, prin forţa iubirii sale, şi frumuseţea poporului, şi tăria, şi inteligenţa, şi blîndeţea sa de martir, ba

chiar a putut să creadă în parte şi în predestinarea viitoare a acestuia. O, conştient, Nekrasov putea să se înşele în multe privinţe. Contemplînd, cu o imputare plină de nelinişte, poporul eliberat de-acum din starea de robie, a putut să exclame într-o improvizaţie inedită, apărută recent:

...Dar poporu-i fericit? [232]

Marea intuiţie a inimii lui i-a sugerat că poporul suferă, însă, dacă l-ar fi întrebat cineva „ce-i doreşte el şi cum se poate realiza acest lucru“, ar fi dat, poate, cel mai greşit răspuns, un răspuns dăunător. Desigur, el nici nu trebuie învinuit: simţul politic e o raritate la noi, iar Nekrasov, repet, a fost influenţat în permanenţă de alţii. Dar, cu inima sa, cu aleasa-i inspiraţie poetică, prin cele mai izbutite poezii, s-a ataşat impetuos de fiinţa poporului. În sensul acesta a fost un poet naţional. Oricare dintre cei ridicaţi de jos, oricît de puţin cultivat ar fi, îl înţelege destul de bine pe Nekrasov. Dar numai dacă are cît de cît cultură. Fără îndoială, ar fi absolut absurd să ne întrebăm dacă întregul popor rus îl înţelege de pe acum pe Nekrasov. Ce-ar putea înţelege „poporul simplu“ din capodoperele acestuia: *Cavaler pentru un ceas*, *Linişte*, *Femeile ruse*? Pînă şi în celebrul *Vlas*, care poate fi înţeles de popor (dar nu va inspira defel poporul, căci e poezie pură, ieşită de mult din viaţa propriu-zisă), poporul va depista probabil două-trei note false. Ce poate pricepe poporul din *Pe Volga*, unul dintre cele mai reuşite şi mai captivante poeme? Este un poem în adevăratul spirit şi ton byronian. Nu, deocamdată Nekrasov e doar poetul intelectualităţii ruse; cu dragoste şi cu patimă îi vorbeşte acesteia despre popor şi despre suferinţele lui. Nu mă refer în viitor, mai tîrziu poporul îl va remarca pe Nekrasov. Va înţelege atunci că a existat un boier rus cumsecade, care-a deplîns cu lacrimi amare necazurile celor mulţi şi că altceva mai bun nici n-a putut născoci, decît să renunţe la

averea şi la ispitele pline de păcate ale vieţii boiereşti şi să se apropie, în clipele cele mai grele din existenţa sa, de popor, tocmai ca, prin neţărmurita dragoste ce i-o purta, să-şi purifice inima istovită, căci dragostea pentru popor n-a fost la Nekrasov decît *o evadare din propria-i tristeţe pentru el însuşi*...

Dar, înainte de a nuanţa cum înţeleg eu această „proprie tristeţe“ pentru el însuşi, resimţită de scumpul nostru poet dispărut, nu pot să nu atrag atenţia asupra unei împrejurări curioase şi tipice totodată, ce s-a făcut remarcată în aproape întreaga noastră presă, acum, după moartea lui Nekrasov, în mai toate articolele care se refereau la el.

III. Poet şi cetăţean. Idei generale despre Nekrasov ca om

Toate ziarele, de cum începeau să vorbească despre Nekrasov, în legătură cu moartea şi înmormîntarea lui, de cum începeau să-i evalueze importanţa, adăugau de îndată, toate fără excepţie, cîteva considerente despre nu ştiu ce „simţ practic“ al poetului, despre nu ştiu ce neajunsuri, vicii chiar, despre o anume duplicitate în imaginea pe care a lăsat-o posterităţii. Unele ziare de-abia au făcut o vagă aluzie, în două-trei rînduri, dar important e că au făcut-o, probabil dintr-o necesitate ce nu putea fi evitată. Din alte publicaţii, ce se refereau la Nekrasov mai pe larg, reieşea ceva şi mai straniu. Într-adevăr, fără să-şi formuleze amănunţit acuzaţiile şi evitînd cumva acest lucru, dintr-un sincer şi profund respect faţă de răposat, ele s-au încumetat totuşi... să-l îndreptăţească, ceea ce suna şi mai neclar. „Dar pentru ce anume îl îndreptăţiţi? îţi scăpa fără să vrei o întrebare. Dacă ştiţi ceva, n-are rost să vă ascundeţi, iar noi vrem să aflăm dacă el are nevoie de îndreptăţirile voastre.“ Iată întrebarea care se năştea. Dar nu voiau s-o formuleze, în timp ce cu

justificările şi cu rezervele îi tot dădeau zor, ca şi cum ar fi intenţionat să prevină pe cineva şi neputînd parcă să ocolească problema, deşi, poate, ar fi dorit s-o facă. În general, e o situaţie extrem de curioasă, însă, dacă te-apuci să o analizezi, ajungi neapărat la concluzia că această situaţie este absolut normală, că, vorbind despre Nekrasov ca poet, n-ai cum să nu vorbeşti despre el ca persoană, căci la Nekrasov poetul şi cetăţeanul pînă într-atît sînt de legaţi, pînă într-atît sînt de neînţeles unul fără celălalt şi, luaţi împreună, pînă-ntr-atît se explică unul pe altul, încît, pomenind de el ca poet, treci fără să vrei la cetăţean şi simţi că eşti obligat s-o faci şi că nu poţi ocoli acest aspect.

Dar ce putem spune şi ce anume vedem? Se rostesc cuvintele „simţ practic“, adică se invocă priceperea în aranjarea treburilor personale şi atît, apoi urmează nişte justificări grăbite: „A suferit, cică, din copilărie a fost o victimă a mediului“, tînăr fiind, la Petersburg, fără adăpost, părăsit, a îndurat multe greutăţi şi ca urmare a căpătat „simţ practic“ (mai precis, parcă nici nu se putea să nu-l capete). Alţii merg şi mai departe şi sugerează că, fără acest „simţ practic“, Nekrasov, chipurile, nici n-ar fi realizat atîtea lucruri folositoare întru binele comun, de exemplu, n-ar fi reuşit cu editarea revistei etc. etc. Cum adică, pentru scopuri nobile trebuie îndreptăţite, aşadar, mijloacele urîte? Şi aceasta vorbind despre Nekrasov, despre omul care, prin versurile lui, a cutremurat inimile, a trezit încîntare şi ne-a înduioşat sufletele întru bine şi frumos. Toate acestea, desigur, sînt spuse pentru a-l scuza, numai că eu consider că Nekrasov nu are nevoie de scuze pentru aşa ceva. În scuzele oferite pentru un asemenea motiv se ascunde întotdeauna ceva umilitor, iar figura celui în cauză îşi pierde cumva din strălucire, din demnitate, reducîndu-se la nişte dimensiuni meschine. Într-adevăr, dacă încep să scuz „duplicitatea şi simţul practic“ al unei persoane, parcă insist asupra faptului că

respectiva duplicitate e chiar firească, e aproape inevitabilă în asemenea împrejurări. Or, dacă-i aşa, îţi vine să te împaci cu imaginea omului care astăzi se izbeşte cu fruntea de lespezile bisericii, îşi cere iertare, strigă: „Am decăzut, am decăzut“[233]. Şi toate acestea în versuri de o nemuritoare frumuseţe pe care le va compune în aceeaşi noapte, iar a doua zi de dimineaţă, de cum i se vor usca lacrimile, va reveni la „simţul practic“, căci, vedeţi dumneavoastră, acest lucru *este necesar*. Atunci ce semnificaţie mai au aceste strigăte şi gemete, întrupate în versuri? Nu înseamnă decît artă pentru artă şi încă în sensul cel mai trivial, deoarece el însuşi laudă aceste versuri, e încîntat de ele, e mulţumit pe deplin cum i-au ieşit, le tipăreşte, mizează pe faptul că vor da strălucire ediţiei, că vor mişca inimile tinere. Nu, dacă e să îndreptăţim aşa ceva, fără nici un fel de nuanţări, riscăm să facem o mare greşeală şi să trezim nedumeriri, iar la întrebarea „pe cine înmormîntaţi?“ – noi, cei care-i însoţim sicriul, vom fi nevoiţi să răspundem: „pe cel mai strălucit reprezentant al artei pentru artă, din cîţi pot să existe“. Ei bine, aşa să fi stat lucrurile? Nu, *cu adevărat, nu aşa au stat lucrurile*, ci am înmormîntat realmente un „jeluitor al durerii poporului“ şi un om veşnic nevoitor întru sine, pururea neostoit, nealinat şi care a respins, cu dezgust şi autoflagelare, împăcarea ieftină.

Problema trebuie lămurită, lămurită sincer şi fără patimă, iar ceea ce va rezulta trebuie acceptat ca atare, fără să se ţină seama nici de persoană, nici de cine ştie ce considerente viitoare. Pe cît se poate, trebuie nuanţată întreaga esenţă a chestiunii, pentru ca din explicaţii să se contureze tot mai clar figura celui dispărut, personalitatea acestuia; o cer inimile noastre, ele nu doresc să rămînă în privinţa lui nici o confuzie, care vrînd-nevrînd întinează memoria, lasă adesea cîte o pată nedemnă pînă şi pe chipul cel mai luminos.

În ce mă priveşte, am cunoscut puţin „viaţa practică“ a răposatului şi de aceea nu pot să abordez aspectul ei anecdotic, însă, chiar dacă aş putea, nu vreau s-o fac, deoarece m-aş cufunda în ceea ce cred că nu-i altceva decît bîrfă. Căci sînt ferm convins (aşa am fost şi mai înainte) că, din tot ce se spune pe seama celui dispărut, cel puţin jumătate, dacă nu trei sferturi, sînt minciuni. Minciună, aiureală şi bîrfă. Un om excepţional, de caracter, precum Nekrasov, nu putea să nu aibă duşmani. Iar ceea ce a fost în realitate, ceea ce s-a întîmplat cu adevărat era de asemenea supus exagerărilor. Numai că, acceptînd toate acestea, vedem că tot mai rămîne ceva. Ce anume? Ceva întunecat, obscur şi chinuitor, desigur, căci ce-ar însemna atunci toate aceste gemete, aceste strigăte, aceste lacrimi ale lui, mărturisirea „am decăzut“, această confesiune plină de patimă în faţa amintirii mamei? Să fie autoflagelare, să fie supliciu? Cu toate acestea, nu voi aborda latura anecdotică a problemei, mă gîndesc doar că fondul acestei jumătăţi obscure, dureroase din viaţa poetului a fost oarecum prorocit de el însuşi, încă din zorii existenţei sale, într-una dintre poeziile de început, aşternute pe hîrtie, se pare, pînă să-l fi cunoscut pe Belinski (şi abia mai tîrziu refăcută, adusă la forma sub care a şi fost tipărită). Iată versurile:

Se-aprindeau felinarele-n stradă,
Vîntul, ploaia mugeau în amurg,
Pe cînd eu, din ţinutul Poltava,
Ajunsesem la Petersburg.

Pe-o prăjină duceam într-o doară
O trăistuţă, dar fără colaci.
Mai aveam un cojoc pe spinare
Şi acolo, vreo zece pitaci.

Nici de neam, de prea mică statură,
Un ridicol păream pieton.
Ani de-atunci patruzeci se trecură,
Am şi-avere: un milion[234].

Milionul, iată demonul lui Nekrasov! Să fi iubit într-atît aurul, luxul, desfătările, încît, pentru a le avea, s-a lăsat pradă „simţului practic"? Nu, mai curînd era un demon de alt tip, cel mai sinistru şi mai înjositor. Demonul trufiei, setea de trai îndestulat, nevoia de a se izola de oameni printr-un perete solid şi de a privi liniştit, netulburat de nimeni, la duşmănia, la ameninţările acestora. Cred că acest demon s-a lipit de inima copilului, a copilului de „cincisprezece" ani, ajuns pe caldarîmul Petersburgului după ce aproape că evadase din casa părintească. Tînărul suflet, timid şi mîndru totodată, fusese înfrînt, lezat, nu voia să-şi caute protectori şi nici să aibă de-a face cu gloata străină din jur. Nu că neîncrederea în oameni s-ar fi strecurat în inima sa atît de timpuriu, ci, mai degrabă, era un sentiment sceptic şi din cale-afară de prematur (prin urmare, greşit) faţă de aceştia. Chiar dacă nu sînt răi, chiar dacă nu-s atît de îngrozitori, precum se zice (cugeta el probabil), totuşi sînt cu toţii nişte ticăloşi slabi şi temători şi de aceea te distrug şi fără să fie răi, numai să-i împingă cel mai mic interes. Poate că atunci s-a şi născut visul lui Nekrasov, poate că atunci, pe caldarîm, a compus versurile: „Am şi-avere: un milion".

Era dorinţa unei îndestulări sumbre, sinistre, izolate, pentru a nu depinde de nimeni. Sper că nu mă înşel, îmi amintesc cîte ceva din perioada cînd l-am cunoscut prima oară. Cel puţin aşa mi s-a părut tot timpul după aceea. Şi totuşi, demonul său era unul josnic. Oare o asemenea *îndestulare* îşi putea dori inima lui Nekrasov, această inimă capabilă să răspundă la tot ce e sfînt şi să nu-şi piardă credinţa în lucrurile sfinte? Oare printr-o asemenea îndestulare se îngrădesc sufletele atît de înzestrate? Asemenea oameni pornesc la drum desculţi şi cu mîinile goale, iar inimile le sînt senine şi vesele[235]. Îndestularea lor nu stă în aur. Aurul înseamnă mitocănie, violenţă, despotism!

Aurul ar putea fi îndestularea pentru gloata slabă şi temătoare, pe care Nekrasov însuşi o dispreţuia. Nu cumva scenele de violenţă, iar apoi setea de voluptate şi desfrîu au putut convieţui într-un asemenea suflet, în sufletul unui om, care el însuşi era în stare să-i strige altuia: „Tu lasă totul, ia-ţi toiagul şi vino după mine“[236].

Du-mă în tabăra celor ce mor
Pentru-a iubirii cauză măreaţă[237].

Dar demonul a biruit şi omul a rămas pe loc, nu s-a mai dus nicăieri.

Pentru asta a plătit cu suferinţă, cu suferinţa întregii sale vieţi. La o adică, noi nu-i cunoaştem decît versurile, ce putem noi şti despre lupta sa lăuntrică cu propriul demon, o luptă desigur chinuitoare, dusă pînă la sfîrşitul zilelor? Nici nu mai pomenesc despre faptele bune ale lui Nekrasov: despre ele n-a scris nimic, însă acestea au existat fără îndoială, oamenii au şi început să depună mărturie despre umanismul, tandreţea acestui suflet „practic“. Dl Suvorin a şi publicat ceva[238], sînt convins că vor ieşi la iveală şi alte mărturii favorabile, nici nu poate fi altfel. „O, mi se va spune, nici dvs. nu faceţi altceva decît că îl justificaţi încă şi mai ieftin decît noi“. Nu, eu nu-l justific, nu fac decît să nuanţez şi am obţinut dreptul să pun o întrebare, o întrebare definitivă, care să soluţioneze totul.

IV. Martor în favoarea lui Nekrasov

Hamlet la timpul lui se mira de lacrimile actorului ce-şi declama rolul şi plîngea după nu ştiu care Hecuba. „Ce-i pasă lui de Hecuba?“, întreba el. Întrebarea trebuie pusă direct: nu cumva Nekrasov a fost tot un actor, adică un om în stare să se deplîngă *sincer* pe sine şi să deplîngă sfinţenia spirituală, de care el însuşi se deposeda,

pentru a-şi revărsa apoi tristeţea (o tristeţe adevărată!) în versuri de o frumuseţe nemuritoare, iar a doua zi să fie capabil să se consoleze realmente... prin această frumuseţe a versurilor? Numai prin frumuseţea lor, prin nimic altceva. Mai mult: să considere frumuseţea versurilor drept un lucru „practic", în măsură să-i aducă venit, bani, glorie, şi s-o folosească în acest sens? Sau, din contra, tristeţea poetului nu se potolea nici după ce scria versurile, nu se mulţumea cu ele? Oare frumuseţea, forţa lor îl deprimau şi-l chinuiau şi el nu avea puterea să-şi învingă demonul dintotdeauna ori patimile ce-l acaparaseră pentru toată viaţa? Oare decădea în continuare, oare să se fi împăcat cu prăbuşirea sa, nu reîncepeau oare gemetele şi strigătele mai aprig în clipele sfinte şi tainice ale pocăinţei, se repetau ele oare, se intensificau în inima sa de fiecare dată în aşa fel încît, în cele din urmă, el însuşi să poată vedea limpede cît îl costă demonul său şi cît de scump a plătit binele primit de la acesta? Pe scurt, chiar dacă *s-a şi putut împăca* momentan cu propriul demon şi chiar dacă s-a apucat singur să-şi justifice „simţul practic" în discuţii cu oamenii, rămînea oare această împăcare, această liniştire pentru totdeauna sau, dimpotrivă, dispărea într-o clipă din suflet, lăsînd în urmă o suferinţă şi mai cumplită, ruşine, remuşcări? În acest caz, dacă această problemă ar putea fi soluţionată, nouă ce ne-ar mai rămîne de făcut? Ne-ar rămîne numai să-l condamnăm pentru faptul că, neavînd puterea să-şi domine ispitele, nu şi-a pus, spre exemplu, capăt zilelor, precum acel mucenic de demult de la Lavra Pecerska, care, negăsind nici el forţe să înfrîngă patimile grozave care-l chinuiau, s-a îngropat pînă la brîu în pămînt şi a murit şi, dacă nu şi-a alungat demonul, cel puţin, se înţelege, l-a biruit[239]. În această situaţie, noi înşine, adică fiecare dintre noi, ne-am trezi într-o postură ridicolă şi înjositoare, dacă am îndrăzni să ne asumăm rolul de

judecători, dînd astfel de sentinţe. Totuşi, poetul ce-a scris despre sine însuşi:

Poet tu poţi să nici nu fii,
Dar cetăţean să fii e lege[240]

pare să fi recunoscut, ca „cetăţean“, judecata oamenilor. Nouă, ca persoane particulare, ne-ar fi fost desigur ruşine să-l judecăm. Parcă noi, luaţi în parte, cum sîntem? Doar că nu ne dăm de gol în auzul tuturor şi ne ascundem ticăloşiile, cu care de altfel sîntem pe deplin împăcaţi în sinea noastră. Poetul îşi deplîngea, poate, nişte fapte, la care noi nici măcar n-am clipi dacă le-am comite. Pentru că despre decăderea, despre demonul lui ştim numai din propriile lui versuri. Dacă aceste versuri, pe care lui nu i-a fost teamă să le rostească în sinceritatea pocăinţei sale, n-ar fi existat, atunci tot ce s-a spus despre el ca om, despre „simţul său practic“ etc. – totul ar fi murit de la sine şi s-ar fi şters din memoria oamenilor, ar fi degenerat în bîrfă, aşa încît orice justificare a faptelor sale ar fi fost absolut inutilă. Remarc, pentru că tot veni vorba, că, pentru un spirit practic şi pentru un om care ştie atît de bine să-şi aranjeze treburile, a fost ceva într-adevăr nepractic să dea glas gemetelor şi strigătelor sale de pocăinţă, prin urmare, poate că el nici n-a fost atît de practic, cum afirmă unii despre el. Cu toate acestea, repet, la judecata cetăţenilor trebuie să se prezinte, căci el însuşi a recunoscut această instanţă. Astfel, dacă întrebarea formulată de noi mai sus: era satisfăcut oare poetul de versurile în care şi-a vărsat lacrimile şi s-a împăcat el oare cu sine pînă la acea seninătate, care să-i permită din nou să se cufunde cu inima uşoară în „lucruri practice“, sau, din contra, împăcările erau doar momentane, întrucît se dispreţuia singur pentru că-l dezonorau, iar apoi se chinuia şi mai amar, şi mai intens, şi aşa întreaga viaţă – deci, dacă răspunsul la această întrebare ar

înclina spre cea de-a doua supoziţie, atunci, fireşte, atunci am cădea pe loc la pace şi cu „cetăţeanul“ Nekrasov, pentru că suferinţele acestuia ne-ar limpezi cu totul amintirea ce i-o purtăm. Se înţelege, ar putea apărea de îndată şi obiecţia: dacă nu eşti în stare să răspunzi la întrebare (or, cine ar putea să răspundă?), nici nu trebuia s-o mai fi pus. Există, totuşi, un martor capabil să răspundă. Acest martor e poporul.

Adică dragostea lui pentru popor! Şi, în primul rînd, la ce-i foloseşte unui om cu „simţ practic“ să se lase atît de copleşit de dragostea pentru popor? Fiecare e ocupat cu ale sale: unul cu spiritul practic, altul cu durerea mulţimii. Sau să zicem că a fost un capriciu. În acest caz, s-ar fi jucat puţin şi s-ar fi lăsat păgubaş. Dar Nekrasov nu s-a lăsat pînă la sfîrşitul vieţii. Unii vor spune că pentru el poporul e aceeaşi „Hecuba“, obiect al lacrimilor întrupate în versuri şi aducătoare de profit. Nemaivorbind de faptul că-i dificil să simulezi pînă-ntr-atît o asemenea sinceritate în dragoste, precum este cea din poeziile lui Nekrasov (disputele pe această temă pot dura la nesfîrşit), voi spune doar că mie mi-e clar de ce şi-a iubit Nekrasov atît de mult poporul, de ce era atît de atras de el în clipele dificile ale vieţii, de ce îi ieşea în întîmpinare, voi spune că ştiu ce găsea el la acesta. Pentru că, aşa cum am spus-o, dragostea pentru popor la Nekrasov era un fel de *evadare din propria-i tristeţe pentru el însuşi*. Puneţi problema în felul acesta, acceptaţi acest lucru şi Nekrasov, poetul şi cetăţeanul, va apărea clar în ochii dvs. În slujirea poporului cu inima şi talentul îşi găsea el purificarea faţă de propria-i conştiinţă. Poporul reprezenta pentru el o reală necesitate lăuntrică şi nu doar pentru a scrie versuri. În dragostea pentru acesta îşi găsea poetul justificarea. Prin sentimentele faţă de cei mulţi îşi înnobila sufletul. Dar cel mai important e că el nu şi-a găsit ca obiect al dragostei pe cineva dintre oamenii din

jurul lui sau ceva din ceea ce ei respectă ori în faţa căruia se închină. Dimpotrivă, el se rupea de aceştia şi se apropia de cei obidiţi, de cei ce suferă, de cei simpli, de cei umiliţi, în clipele cînd îl cuprindea dezgustul faţă de viaţa căreia i se dăruia uneori, slab de înger şi păcătos fiind; se ducea şi se izbea cu fruntea de lespezile bietei lui biserici de la ţară şi se tămăduia. Nu şi-ar fi ales el o asemenea portiţă de scăpare, *dacă n-ar fi crezut în ea*. În iubirea faţă de popor, el găsea ceva statornic, o salvare statornică şi sfîntă pentru tot ceea ce-l chinuia. Iar dacă-i aşa înseamnă că nici nu găsea ceva mai sfînt, mai statornic, mai adevărat, în faţa căruia să se fi închinat. Că doar nu se putea bizui că s-ar putea dezvinovăţi numai prin versuleţe despre popor. Iar dacă-i aşa înseamnă că şi el se închina în faţa *adevărului poporului*. Dacă n-a găsit în întreaga sa existenţă nimic mai demn de a fi iubit decît poporul înseamnă că a recunoscut şi *adevărul popular*, şi *adevărul din popor*, a recunoscut că acest adevăr există şi s-a păstrat numai în popor. Chiar dacă nu a intuit acest lucru pe deplin conştient, chiar dacă nu a făcut-o cu prea multă convingere, cu inima a simţit-o impetuos, irezistibil. În acest mujic vicios, al cărui chip înjosit şi înjositor îl chinuie într-atît, el găsea şi ceva adevărat şi sfînt, ceva ce nu putea să nu respecte, ceva la care nu putea să nu răspundă cu toată inima. În această idee l-am şi situat, cînd am vorbit mai sus despre semnificaţia lui literară, printre cei care recunoşteau adevărul poporului. Veşnica lui căutare, veşnica dorinţă, veşnica năzuinţă către acesta mărturisesc clar, repet, faptul că a fost atras de popor dintr-o necesitate lăuntrică, supremă şi că această necesitate nu poate, prin urmare, să nu mărturisească şi despre eterna, veşnica sa tristeţe lăuntrică, o tristeţe de neostoit, de nepotolit prin nici un fel de argumente viclene ale ispitei, prin nici un fel de paradoxuri, prin nici un fel de justificări practice. Or, dacă aşa stau

lucrurile înseamnă că a suferit întreaga viaţă... Atunci, ce fel de judecători mai putem fi? Sau, chiar dacă sîntem judecători, nu putem fi acuzatori.

Nekrasov e un tip rus istoric, unul dintre exemplele ilustre ale limitelor pînă unde pot merge, în planul moralei şi al convingerilor, contradicţiile şi dedublările unui om rus în vremurile noastre triste, de tranziţie. Însă acest om ne-a rămas în inimă. Elanurile de dragoste ale acestui poet erau de foarte multe ori pure, sincere, candide! Năzuinţa sa către popor este atît de înaltă, încît îl situează ca poet pe unul dintre cele mai de frunte locuri. Cît priveşte omul, cetăţeanul, prin iubirea faţă de popor şi prin compasiunea arătată acestuia s-a justificat el singur, şi-a răscumpărat multe, dacă într-adevăr avea ce să răscumpere...

V. Către cititori

Numărul ultim, din decembrie, al *Jurnalului* a întîrziat atît de mult din două motive: din cauza stării precare a sănătăţii mele pe parcursul întregii luni şi ca urmare a mutării neprevăzute la o altă tipografie, dat fiind că precedenta şi-a încheiat activitatea. Într-un loc nou şi nefamiliar lucrurile s-au lungit inevitabil. În orice caz, îmi asum vina şi apelez la întreaga indulgenţă a cititorilor.

La numeroasele întrebări ale abonaţilor şi cititorilor mei: dacă n-aş putea măcar din cînd în cînd să editez, în viitorul an 1878, cîteva numere din *Jurnal*, fără să mă simt legat de termenul lunar de apariţie, mă grăbesc să răspund că, din nenumărate pricini, aşa ceva îmi este imposibil. Mă voi hotărî, poate, să scot un singur fascicul şi să mai stau o dată de vorbă cu cititorii. Doar foaia am tipărit-o atît pentru alţii, cît şi pentru mine, dintr-o necesitate irezistibilă de a-mi spune cuvîntul în nişte timpuri curioase şi caracteristice, cum sînt cele pe care le trăim. Dacă voi mai scoate măcar un singur număr, îl voi anunţa în ziare. Nu

cred că voi colabora la alte publicaţii. În alte publicaţii nu voi putea tipări decît o nuvelă sau un roman. Acest an, cînd nu voi mai avea obligaţia de a scoate o publicaţie la termene fixe, mi-l voi dedica unei lucrări beletristice, care, în cei doi ani de publicare a *Jurnalului*, s-a cristalizat involuntar şi pe nesimţite[241]. Sper din toată inima să reiau, totuşi, *Jurnalul* peste un an. Le mulţumesc din suflet tuturor celor ce mi-au transmis cu atîta căldură simpatia lor. Cît despre cei ce mi-au reproşat că abandonez publicaţia chiar cînd vremurile sînt mai fierbinţi, ţin să remarc faptul că peste un an vor veni, poate, vremuri şi mai fierbinţi, şi mai caracteristice, şi atunci, împreună, vom sluji încă o dată o cauză nobilă.

Scriu *împreună,* căci realmente îi socotesc pe numeroşii mei corespondenţi drept colaboratori. M-au ajutat nespus informaţiile, observaţiile, sfaturile lor, precum şi sinceritatea cu care mi se adresau. Îmi pare rău că multora dintre ei nu le-am putut răspunde, din lipsă de timp sau din cauza bolii. Fac din nou apel la buna şi nobila îngăduinţă a celor cărora nu le-am răspuns pînă astăzi. Sînt cu deosebire vinovat faţă de cei ce mi-au scris în ultimele trei luni. În special acelei persoane, care s-a referit la „tristeţea bieţilor băieţi, cărora nu ştie ce să le spună“ (autoarea se va recunoaşte, probabil, datorită acestei expresii), vreau să-i comunic, folosindu-mă de această ultimă ocazie, că am fost profund, din tot sufletul interesat de cele ce mi-a scris. Dacă s-ar fi putut, aş fi publicat răspunsul la scrisoarea ei în *Jurnal*, dar am renunţat numai pentru că mi s-a părut imposibil să reproduc întreaga epistolă. Totuşi, scrisoarea dovedeşte o stare de spirit entuziastă, generoasă, caracteristică multora dintre tinerii noştri, o dorinţă sinceră de a sluji oricărei fapte bune întru binele comun. Îi voi spune acestei corespondente un singur lucru: poate că femeia rusă ne va şi mîntui pe toţi, întreaga noastră societate, prin energia

renăscută-n ea, prin nobila dorinţă *de a face ceva*, şi aceasta pînă la jertfă, pînă la eroism. Ea va face să se ruşineze celelalte forţe inactive şi le va trage după sine, iar pe cei abătuţi din drum îi va întoarce pe adevăratul făgaş. Dar cred că-i de ajuns. Îi răspund, pentru orice eventualitate, mult stimatei mele corespondente aici, în *Jurnal*, de vreme ce, din cîte bănuiesc, vechea adresă pe care mi-a dat-o nu mai este valabilă.

Celor mai mulţi dintre corespondenţi nici n-am putut să le răspund la întrebări, fiindcă la nişte teme atît de ample, atît de vii, cum sînt cele de care se interesează ei, nu se pot oferi soluţii prin scrisori. Ar trebui concepute articole, poate chiar cărţi, şi nu simple epistole. Nu se poate ca o scrisoare să nu conţină lucruri nespuse pînă la capăt, confuzii. Sînt teme care categoric nu se pretează la corespondenţă.

Persoanei care m-a rugat să-i semnalez în *Jurnal* dacă am primit scrisoarea despre fratele ei ucis în războiul de acum, mă grăbesc să-i comunic că m-au impresionat sincer şi m-au cutremurat şi durerea ei pentru prietenul şi fratele pierdut, dar, în acelaşi timp, şi exaltarea pentru faptul că fratele ei a slujit o cauză frumoasă. Vreau s-o anunţ cu plăcere că am întîlnit aici un tînăr, care l-a cunoscut personal pe răposat şi mi-a confirmat tot ce mi-a scris dînsa.

Cu simpatie îi strîng mîna corespondentului ce mi-a expediat o lungă scrisoare (pe cinci foi) despre Crucea Roşie, îi mulţumesc din toată inima şi-l rog să-mi scrie şi în viitor. Îi voi trimite neapărat ce mi-a cerut.

Cîtorva dintre cei ce mi s-au adresat, punîndu-mi de curînd întrebări *pe puncte*, le voi răspunde neapărat fiecăruia în parte, ca şi celui care m-a întrebat „cine-i terchea-berchea?“ (sper că, prin aceste expresii, corespondenţii se vor recunoaşte). Persoanelor din Minsk şi Vitebsk le ofer scuzele mele deosebite, pentru îndelunga întîrziere cu

răspunsul. După ce-mi voi trage un pic sufletul, mă voi apuca de scrisori şi le voi răspunde tuturor, după posibilităţi. Aşadar, să nu se mai supere şi să aibă puţină răbdare.

Adresa mea a rămas aceeaşi, îi rog doar pe cei ce-mi scriu să specifice strada şi numărul şi să nu mai menţioneze redacţia *Jurnalului de scriitor*.

Încă o dată le mulţumesc tuturor. Cine ştie, poate că vom avea parte de o reîntîlnire apropiată şi fericită. Trăim timpuri măreţe, însă dificile şi dramatice. Multe lucruri atîrnă chiar în această clipă de un fir de păr, dar despre ele vom discuta cumva peste un an!

P.S. Editorul unei noi cărţi, abia apărute: *Chestiunea Orientului, trecut şi prezent. În apărarea Rusiei* de Sir T. Sinclair, baronet, membru al Parlamentului englez – traducere din engleză – m-a rugat s-o semnalez în prezentul număr din *Jurnal*. Însă răsfoind-o şi dîndu-mi seama de conţinutul ei, m-am gîndit ca, în locul obişnuitului anunţ de ziar, s-o recomand eu însumi cititorilor. Este dificil să scrii o carte mai populară, mai interesantă şi mai serioasă decît aceasta. Mai ales că la noi este mare nevoie de asemenea cărţi şi avem atît de puţini cunoscători ai problemei Orientului. Or, această chestiune trebuie cunoscută de *toţi*. E o necesitate, ceva inevitabil. Sinclair este un apărător al intereselor ruseşti. În Europa e cunoscut de multă vreme ca scriitor politic. Volumaşul de 350 de pagini tipărite costă doar o rublă (cu taxe de expediere, o rublă şi 20 copeici); se vinde la toate librăriile.

222 *3 Regi* 8, 46.

223 Este vorba de *Oameni sărmani* (*Petersburgski sbornik*, 1846).

224 Romanul *Adolescentul* a fost tipărit în revista *Otecestvennîe zapiski* (1875, nr. 1, 2, 4, 5, 9, 11, 12), redactată de Nekrasov şi Saltîkov-Şcedrin.

225 Parafrază a titlului unei poezii de Nekrasov: *Să taci, muză a tristeţii şi răzbunării*.

226 Citat inexact din articolul lui Gogol *Cîteva cuvinte despre Puşkin*.

227 Citat inexact din poezia *Satul* de Puşkin.

228 Referinţă la *Călătorie de la Moscova la Petersburg* de Puşkin.

229 Se au în vedere poeziile puşkiniene *Cumătre Ivane, cînd om bea* şi *Povestea Ursoaicei*.

230 Parafrazare a mai multor versuri din *Cîntec despre ţarul Ivan Vasilievici, tînărul opricinik şi viteazul negustor Kalaşnikov* de M. Lermontov; *Ivan Vasilievici* este ţarul Ivan cel Groaznic; *opricinik* – ostaş din *opricina*, armată creată de Ivan cel Groaznic pentru înăbuşirea opoziţiei cnezilor şi boierilor (1565-1572).

231 Referire la corespondenţa dintre Ivan cel Groaznic şi prinţul Andrei Mihailovici Kurbski (1528-1583), începută de cel din urmă în 1564, după ce, pierzînd o luptă, s-a refugiat în Lituania de frica represaliilor ţarului. Episodul cu sceptrul înfipt în piciorul lui Şibanov se regăseşte în *Istoria* lui Karamzin şi în balada *Vasili Şibanov* de A.K. Tolstoi.

232 Citat din poezia *Elegie* de Nekrasov.

233 Reminiscenţe din cîteva poezii ale lui Nekrasov (*Linişte*, *Cavaler pentru o oră* etc.)

234 Citat din poezia *Secret (Încercare de baladă contemporană)*. Dostoievski interpretează cam forţat versurile, rupîndu-le de contextul spovedaniei eroului liric (un bogătaş care a agonisit „milionul“ pe căi necurate).

235 Reminiscenţă din poezia lui Nekrasov *Pe Volga*.

236 Contaminarea mai multor pasaje biblice: *Matei* 16, 24; *Marcu* 6, 7-9 etc.

237 Citat din poezia lui Nekrasov *Cavaler pentru o oră*.

238 Scriitorul Aleksei S. Suvorin a scris în *Novoe vremia* (1878, nr. 1) despre faptul că Nekrasov îl ajutase cîndva, cu bani, pentru a pleca în străinătate.

239 Este vorba despre „multrăbdătorul Ioan zăvorîtul“ pomenit în Patericul Lavrei Pecerska din Kiev. Scriitorul se înşală: Ioan nu a murit, a rezistat ispitei şi n-a mai fost chinuit de patimi.

240 Citat din poezia *Poet şi cetăţean* de Nekrasov.

241 Referinţa este la romanul *Fraţii Karamazov*, la care Dostoievski va lucra în perioada 1878-1880.

Jurnal de scriitor (1880)

August
Capitolul I

Cuvînt explicativ în legătură cu discursul despre Puşkin, publicat mai jos

Discursul meu despre Puşkin şi despre semnificaţia lui, care este publicat în cele ce urmează şi alcătuieşte baza prezentului fascicul din *Jurnalul de scriitor* (singurul pe anul 1880[1]), a fost rostit în 8 iunie a.c. la întrunirea solemnă a Societăţii iubitorilor de literatură rusă, în faţa unui public numeros, şi a produs o impresie puternică. Ivan Sergheevici Aksakov[2], care tot acolo s-a exprimat despre sine că toţi îl consideră un fel de lider al slavofililor, a declarat de la tribună că discursul meu „reprezintă un eveniment“. Acest lucru nu-l amintesc ca să mă laud, ci ca să declar următoarele: dacă discursul meu reprezintă un eveniment, aceasta se întîmplă dintr-un singur punct de vedere, pe care îl voi preciza mai jos. Pentru asta scriu această introducere. Propriu-zis, în discursul meu am vrut să stabilesc numai următoarele patru puncte:

1) Că Puşkin, datorită minţii sale profund perspicace şi geniale, precum şi datorită inimii sale pur ruseşti, a fost primul care a descoperit şi a relevat aspectul cel mai important şi mai dureros al societăţii intelectuale, ruptă istoric de glie, ridicată deasupra poporului. El a remarcat şi a evidenţiat în faţa noastră tipul nostru negativ, al omului neliniştit şi neîmpăcat, care nu crede în glia natală şi în forţele ei natale, în Rusia şi în sine (adică în societatea sa, în casta sa intelectuală, care a apărut deasupra gliei noastre natale) şi care în cele din

urmă neagă, nu vrea să facă ceva împreună cu ceilalţi şi suferă sincer. În literatura noastră, Aleko şi Oneghin au generat apoi o mulţime de personaje care le seamănă. Au fost urmaţi de Peciorini, Cicikovi, Rudini şi alde Lavreţki sau Bolkonski (din *Război şi pace* de Lev Tolstoi) şi de mulţi alţii, care, fie şi numai prin apariţia lor, au demonstrat adevărul ideii iniţiale emise de Puşkin. Cinste şi glorie lui, imensului său spirit şi geniu, care a remarcat plaga cea mai dureroasă a noastră după marea reformă a societăţii efectuată de Petru. Diagnosticului său precis îi datorăm desemnarea şi cunoaşterea maladiei noastre, şi tot el a fost cel dintîi care ne-a dat o consolare: căci tot el ne-a dat şi marea speranţă că această maladie nu este mortală şi că societatea rusă poate fi vindecată, se poate reînnoi şi poate reînvia, dacă se va uni cu adevărul, căci

2) El a fost primul (chiar primul, nimeni n-a mai făcut-o înaintea lui) care ne-a dat tipuri artistice de frumuseţe rusă, ieşită de-a dreptul din spiritul rus, născută în adevărul poporului, pe glia noastră, tipuri pe care el le-a descoperit. Mărturie ne sînt tipul Tatianei, femeie absolut rusă, care s-a ferit de noroiul minciunii, tipurile istorice, cum sînt, de pildă, Călugărul şi alte personaje din *Boris Godunov*, tipurile obişnuite, precum cele din *Fata căpitanului* şi din multe alte imagini care apar în poeziile, povestirile, în notele sale, chiar şi în *Istoria răscoalei lui Pugaciov*. Iar ceea ce trebuie subliniat în mod deosebit e că toate aceste tipuri de frumuseţe pozitivă a rusului şi a sufletului lui sînt luate în totalitate din spiritul poporului. Aici e cazul să spunem întreg adevărul: nu în civilizaţia noastră actuală, nu în aşa-zisa cultură „europeană“ (care, de altfel, n-a existat niciodată la noi), nu în monstruozităţile ideilor şi formelor adaptate într-un mod pur exterior ne-a arătat Puşkin această frumuseţe, ci a găsit-o în spiritul poporului *şi nicăieri în altă parte*. Astfel, repet, diagnosticînd

boala, ne-a dat o mare speranţă: „Să aveţi încredere în spiritul poporului, numai de la el să aşteptaţi mîntuirea şi veţi fi mîntuiţi“. Citindu-l cu atenţie pe Puşkin, este imposibil să nu ajungi la o asemenea concluzie.

3) *Cel de-al treilea* punct pe care am vrut să-l semnalez în legătură cu semnificaţia lui Puşkin este acea trăsătură, cea mai caracteristică şi nemaiîntîlnită la altcineva, a geniului său artistic, facultatea de rezonanţă universală şi de transpunere aproape perfectă în geniile altor naţiuni. Am spus în discursul meu că Europa a avut mari genii artistice: Shakespeare, Cervantes, Schiller, dar că la nici unul dintre ei nu observăm această facultate, pe care o vedem numai la Puşkin. Nu e vorba aici numai de rezonanţă, ci de uimitoarea deplinătate a transpunerii. Se înţelege că, în aprecierea pe care i-am făcut-o lui Puşkin, nu am putut să nu remarc tocmai această particularitate specifică a geniului său, care, dintre toţi artiştii universali, numai lui îi aparţine şi îl singularizează printre aceştia. Dar n-am spus-o pentru a minimaliza genii europene de talia lui Shakespeare sau Schiller; numai un imbecil ar putea trage această concluzie stupidă din cuvintele mele. Nu pun cîtuşi de puţin la îndoială faptul că tipurile universale ale rasei ariene, create de Shakespeare, sînt general umane, sînt *pe înţelesul tuturor*, sînt de o profunzime insondabilă. Şi dacă Shakespeare ar fi făcut realmente din Othello al său un maur *veneţian* şi nu un englez, i-ar fi dat numai aureola caracteristicii naţionale locale, iar semnificaţia universală a acestui tip ar fi rămas aceeaşi, căci şi într-un italian ar fi exprimat tot ceea ce a vrut să spună, cu o forţă la fel de mare. Repet, relevînd facultatea genială a lui Puşkin de a se transpune în geniile unor naţiuni străine, nu am vrut să atentez la importanţa universală a unui Shakespeare sau Schiller, ci am dorit doar să

remarc, în această facultate şi în plenitudinea ei, o mare şi profetică indicaţie pentru noi, căci

4) Această facultate este una întru totul rusească, naţională, şi Puşkin nu face decît s-o împartă cu întregul nostru popor şi, ca artist desăvîrşit, el este şi exponentul desăvîrşit al acestei facultăţi, cel puţin în activitatea sa, în activitatea de artist. Poporul nostru are în sufletul său această aptitudine de rezonanţă universală şi de conciliere integrală, pe care şi-a şi manifestat-o nu o dată în cele două secole scurse de la reforma lui Petru. Semnalînd această facultate a poporului nostru, n-am putut trece în acelaşi timp cu vederea, în acest fapt, nici marea consolare pentru noi în viitor, marea noastră speranţă, poate cea mai mare posibilă, care ne luminează înainte. În principal, am arătat că năzuinţa noastră spre Europa, chiar cu toate deviaţiile şi excesele ei, nu a fost numai legitimă şi raţională *în principiu*, dar şi populară, a coincis întru totul cu aspiraţia spiritului poporului şi în cele din urmă are indiscutabil şi un scop superior. În scurtul, foarte scurtul meu discurs, desigur, nu am putut să-mi dezvolt pe deplin ideea dar, cel puţin, mi se pare că tot ce am spus a fost clar. Şi nu-i nevoie, nu-i nevoie să se indigneze cineva de cele susţinute de mine, că „glia noastră săracă, va spune, poate, pînă la urmă un nou cuvînt lumii“. Este ridicol şi să afirmi că, înainte de a spune un nou cuvînt lumii, „trebuie să evoluăm în economie, ştiinţă şi civilitate şi de-abia apoi să visăm să spunem «cuvinte noi» unor (zice-se) organisme perfecte, cum sînt popoarele Europei“. În discursul meu, insist tocmai asupra faptului că nu încerc să pun pe picior de egalitate poporul rus cu cele occidentale în domeniile gloriei lor economice sau ştiinţifice. Spun doar că sufletul rus, că geniul poporului rus sînt, poate, cele mai capabile printre toate celelalte popoare să cuprindă în sine ideea unirii universale a oamenilor, a iubirii fraterne, a lucidităţii care iartă duşmănia, care

distinge şi scuză ceea ce este diferit, care elimină contradicţiile. Aceasta nu este o calitate economică şi nici de alt fel, e doar o trăsătură *morală* şi cine ar putea nega sau contesta existenţa ei la poporul rus? Poate cineva să spună că poporul rus nu e decît o masă inertă, condamnată doar să servească economic propăşirii şi evoluţiei intelectualităţii noastre europene, care s-a ridicat deasupra poporului nostru şi nu are decît inerţie moartă, de la care nu se poate aştepta nimic şi în care e imposibil să ne punem vreo speranţă? Din păcate, aşa susţin mulţi, dar eu am riscat să spun altceva. Repet că, desigur, n-am putut demonstra „această fantezie a mea“, după cum m-am exprimat eu însumi, într-un mod detaliat şi complet, dar n-am putut să nu mă refer la ea. Afirmaţia că glia noastră sărmană şi neorînduită nu poate avea aspiraţii atît de înalte înainte de a deveni, economic şi civic, asemănătoare Occidentului e pur şi simplu absurdă. Principalele valori morale ale sufletului, cel puţin în esenţa lor, nu depind de forţa economică. Făcînd abstracţie de stratul său superior, glia noastră sărmană şi neorînduită este toată ca un singur om. Toate cele optzeci de milioane de locuitori reprezintă o asemenea unitate superioară, care, desigur, nu există şi nu poate exista nicăieri în Europa, aşa că, cel puţin din acest punct de vedere, nu se poate spune că glia noastră este neorînduită şi nici măcar în sensul strict al cuvîntului nu se poate spune că ea este săracă. Dimpotrivă, în Europa, în această Europă, unde s-au acumulat atîtea bogăţii, întregul fundament civic al tuturor naţiunilor europene este subminat şi, poate, chiar mîine se va prăbuşi pentru vecie, lăsînd să apară în schimb ceva nemaiauzit de nou, ceva ce nu seamănă cu nimic din ceea ce a fost. Şi toate bogăţiile, acumulate de către Europa, n-o vor salva de la prăbuşire, căci „într-un ceas s-a pustiit atîta bogăţie“[3]. Or, această formă de organizare politică, şubredă şi infestată îi este prezentată

poporului nostru drept idealul spre care trebuie să năzuiască, spunîndu-i-se că doar după atingerea acestui ideal va putea avea curajul să gîngurească şi el vreun cuvînt Europei. Însă noi pretindem că şi în sărăcia noastră economică de astăzi, chiar şi în cazul uneia şi mai mari, este posibil ca un popor să cuprindă şi să poarte în sine puterea unui spirit iubitor, capabil să unească omenirea. Această putere poate fi păstrată şi cuprinsă în sine chiar şi în condiţiile sărăciei de după invazia lui Batîi[4] sau de după masacrele din Vremea tulbure[5], cînd Rusia a fost salvată numai de spiritul unificator al poporului. Şi în sfîrşit, dacă într-adevăr, pentru a avea dreptul să iubim umanitatea şi să purtăm în noi un suflet unificator, pentru a avea capacitatea de a nu urî alte popoare fiindcă nu seamănă cu noi, pentru a nu avea dorinţa să ne izolăm de ele, cantonîndu-ne în naţionalitatea noastră, astfel ca totul să ne revină nouă şi să le considerăm pe celelalte naţionalităţi drept o lămîie bună de stors (şi există în Europa popoare cu o asemenea stare de spirit!), dacă într-adevăr, pentru a obţine toate acestea, trebuie, repet, să devenim mai întîi un popor bogat şi să cărăm la noi organizarea civică europeană, oare chiar şi în această privinţă trebuie să copiem această organizare europeană (care chiar mîine se va prăbuşi în Europa)? Oare nici în această privinţă organismului rusesc nu i se va permite să se dezvolte naţional, prin forţa sa organică, ci i se va impune neapărat să copieze impersonal, servil, imitînd Europa? Atunci, ce să mai facem cu organismul rusesc? Înţeleg oare aceşti domni ce înseamnă un organism? Ba încă mai şi discută despre ştiinţele naturale! „Poporul nu va tolera aşa ceva“, i-a spus cineva acum doi ani, pe marginea unui subiect, unui occidentalist înfocat. „Atunci poporul trebuie nimicit!“ i-a răspuns occidentalistul, calm şi maiestuos. Şi nu era un oarecare, ci unul dintre reprezentanţii intelectualităţii noastre. Anecdota este autentică.

Prin aceste patru puncte am arătat semnificaţia lui Puşkin pentru noi şi discursul meu, repet, a impresionat. Nu prin meritele sale a produs această impresie (subliniez asta), nu prin talentul expunerii (în această privinţă sînt de acord cu toţi adversarii mei şi nu mă laud), ci prin sinceritatea lui şi, îndrăznesc să spun, printr-un anume caracter incontestabil al faptelor expuse, chiar dacă discursul meu a fost scurt şi incomplet. Totuşi, în ce a constat „evenimentul“, după cum s-a exprimat Ivan Sergheevici Aksakov? În faptul că slavofilii sau aşa-numitul partid rus (Doamne, avem un „partid rus“!) au făcut un pas uriaş şi, poate, decisiv, pentru concilierea cu occidentaliştii; căci slavofilii au recunoscut întreaga legitimitate a aspiraţiilor occidentaliştilor spre Europa, întreaga legitimitate chiar a deviaţiilor şi concluziilor lor excesive şi au explicat această legitimitate prin năzuinţa populară pur rusească, prin coincidenţa cu spiritul poporului. Iar exagerările le-au justificat prin necesitatea istorică, prin fatalitatea istorică, aşa că la urma urmei şi în concluzie, dacă această concluzie va fi vreodată trasă, va reieşi că occidentaliştii au servit gliei ruse şi aspiraţiilor ei exact la fel de mult ca şi acele persoane pur ruse, care şi-au iubit sincer pămîntul natal şi, poate cu exces de zel, l-au apărat pînă acum de toate exagerările „ruşilor străini“. În sfîrşit, s-a declarat că toate neînţelegerile dintre cele două partide şi toate disputele răutăcioase dintre ele n-au fost pînă acum decît o mare confuzie. Iată care ar putea fi „evenimentul“, căci reprezentanţii slavofiliei, imediat după discursul meu, s-au raliat la toate concluziile acestuia. Iar eu declar acum (de fapt, am declarat şi în discursul meu) că meritul acestui cuvînt, dacă vreţi, nou nu-mi aparţine mie cîtuşi de puţin, ci întregii slavofilii, întregului spirit şi întregii orientări a „partidului“ nostru, că acest lucru a fost întotdeauna clar pentru cei care au aprofundat permanent slavofilia, că ideea

exprimată de mine a fost nu o dată, dacă nu rostită, cel puţin indicată de ei. Iar eu doar am reuşit să profit de moment. Acum, iată concluzia: dacă occidentaliştii acceptă concepţia noastră şi i se raliază, atunci, desigur, vor dispărea cu desăvîrşire toate neînţelegerile dintre cele două partide, iar „occidentaliştii şi slavofilii nu vor mai avea motive de polemică, după cum s-a exprimat Ivan Sergheevici Aksakov, deoarece de-acum totul e clar“. Din acest punct de vedere, discursul meu a fost, desigur, un „eveniment“. Dar, din păcate, cuvîntul „eveniment“ a fost rostit cu sincer entuziasm doar de către o parte şi e cu totul altă problemă dacă va fi acceptat şi de cealaltă parte sau va rămîne un simplu ideal. Alături de slavofilii care mă îmbrăţişau şi-mi strîngeau mîinile, chiar acolo, pe estradă, de îndată ce am coborît de la tribună, s-au apropiat ca să-mi strîngă mîna şi occidentaliştii, dar nu cei mai neînsemnaţi, ci reprezentanţii cei mai de frunte ai occidentalismului, personaje de prim-plan, mai ales acum. Mi-au strîns mîna cu un elan la fel de fierbinte şi de sincer ca al slavofililor şi au calificat drept genial discursul meu şi, de cîteva ori, au repetat cuvîntul „genial“, accentuîndu-l. Dar mă tem, mă tem sincer ca nu cumva acest cuvînt să fi fost rostit în primul moment de entuziasm! Ah, nu mă tem că se vor răzgîndi cu privire la genialitatea discursului meu, doar ştiu şi singur că nu e genial şi nu sînt deloc flatat de laude, aşa că le voi ierta din toată inima dezamăgirea în legătură cu lipsa mea de genialitate, totuşi, iată ce se poate întîmpla, iată ce pot spune occidentaliştii, după ce vor fi meditat puţin: (N.B. : nu mă refer la cei care mi-au strîns mîna, vorbesc în general despre slavofili, lucru pe care îl subliniez): „A, vor spune poate occidentaliştii (zic «poate» şi nimic mai mult), deci şi dumneavoastră, după polemici şi certuri îndelungate, aţi ajuns să fiţi de acord că aspiraţia noastră spre Europa a fost legitimă şi normală, aţi

recunoscut că adevărul a fost şi de partea noastră, v-aţi coborît steagurile, aşa că, ei bine, primim cu bucurie declaraţia dumneavoastră şi ne grăbim să vă anunţăm că, în ceea ce vă priveşte, chiar nu-i deloc rău, asta înseamnă cel puţin că nu sînteţi lipsiţi de un pic de inteligenţă, ceea ce nu v-am contestat-o niciodată, poate doar cu excepţia celor mai obtuzi dintre noi, pentru care nu vrem şi nu putem să fim responsabili... dar, vedeţi dumneavoastră, aici apare încă o virgulă şi este bine s-o elucidăm cît mai iute. Problema e că teza, deducţia dumneavoastră că noi, în entuziasmul nostru, am fi coincis cu spiritul popular şi am fi fost ghidaţi în mod misterios de acesta, această teză a dumneavoastră deci rămîne pentru noi mai mult decît îndoielnică şi de aceea un acord între noi devine iarăşi imposibil. Să ştiţi că noi am fost ghidaţi de Europa, de ştiinţa acesteia şi de reformele lui Petru, şi nu de spiritul poporului nostru, căci acest spirit nici nu l-am zărit, nici nu l-am mirosit în drumul nostru ci, dimpotrivă, l-am lăsat în urmă şi am fugit cît am putut de repede de el. De la bun început noi am pornit pe o cale independentă, fără să urmăm cîtuşi de puţin cine ştie ce instinct motrice al poporului rus îndreptat spre rezonanţă universală şi spre unirea totală a umanităţii, într-un cuvînt, spre ceea ce aţi expus atît de prolix. Deoarece a sosit momentul să fim absolut sinceri, continuăm să vedem în poporul rus doar o masă inertă, care nu ne poate învăţa nimic, care, dimpotrivă, frînează evoluţia Rusiei spre progres, care trebuie recreată şi transformată cu totul şi, dacă acest lucru este imposibil şi nu poate fi realizat în mod organic, atunci, cel puţin, trebuie impus mecanic, adică, pur şi simplu, masa trebuie silită să ni se supună o dată pentru totdeauna, în vecii vecilor. Şi pentru a realiza această supunere este necesar să adoptăm un statut civil identic celui din ţările europene, despre care tocmai acum am început să discutăm. La drept vorbind, poporul

nostru este sărac, mizer, cum a fost întotdeauna, şi nu poate avea nici personalitate, nici o idee proprie. Întreaga istorie a poporului este o absurditate, din care, pînă astăzi, dumneavoastră naiba mai ştie ce concluzii aţi tras, numai noi am privit-o realist. E necesar ca un popor ca al nostru să nu fi avut istorie şi să uite cu dezgust, totalmente, de ceea ce a avut sub formă de istorie. E necesar ca istorie să aibă numai clasa noastră intelectuală, pe care poporul trebuie s-o slujească numai prin munca şi prin forţele sale.

Daţi-ne voie, nu vă enervaţi şi nu ţipaţi: vorbind despre faptul că poporul trebuie să ne asculte, nu dorim să-l înrobim, o, sigur că nu! Să nu trageţi, vă rugăm, această concluzie: sîntem umani, sîntem europeni, ceea ce ştiţi foarte bine. Dimpotrivă, avem intenţia să instruim poporul puţin cîte puţin, metodic, şi să ne încununăm edificiul ridicînd poporul la nivelul nostru şi transformîndu-i naţionalitatea actuală într-una nouă, care va apărea după culturalizarea lui. Iar cultivarea lui o vom începe de jos, de unde am pornit şi noi, adică determinîndu-l să-şi renege şi să-şi blesteme tot trecutul. De îndată ce-l vom învăţa pe omul din popor să scrie şi să citească, îl vom forţa să respire aerul Europei, vom începe prin a-l seduce cu Europa, măcar cu rafinamentul modului de viaţă, al bunei-cuviinţe, costumului, băuturilor, dansurilor, într-un cuvînt, îl vom sili să se ruşineze de fostele opinci şi de cvasul lui, să se jeneze de cîntecele lui străvechi şi, cu toate că unele dintre ele sînt frumoase şi pline de muzicalitate, îl vom obliga totuşi să fredoneze vodeviluri rimate, oricît v-aţi supăra pentru asta. Pe scurt, pentru a atinge acest scop benefic, prin numeroase şi variate mijloace, noi vom acţiona în primul rînd asupra strunelor slabe ale caracterului său, aşa cum ni s-a întîmplat şi nouă, şi atunci poporul va fi al nostru. Se va ruşina de trecutul său şi-l va blestema. Cine îşi blestemă trecutul, acela-i de-acum al nostru,

iată formula noastră! O vom aplica întru totul cînd ne vom apuca să ridicăm poporul la nivelul nostru. Şi dacă poporul se va dovedi incapabil să înveţe, atunci «în lături cu poporul!». Căci atunci va fi evident că poporul nostru nu este decît o masă nedemnă, barbară, care trebuie constrînsă doar să se supună. De fapt, ce-ar mai fi de făcut? Numai intelectualitatea şi Europa deţin adevărul şi, de aceea, cu toate că avem o populaţie de optzeci de milioane (lucru cu care se pare că vă lăudaţi), toate aceste milioane trebuie să servească mai întîi acest adevăr european, întrucît altul nu există şi nu poate exista. Şi nu ne puteţi speria cu numărul milioanelor. Iată concluzia noastră dintotdeauna, acum în toată nuditatea ei, şi noi o susţinem în continuare. Doar, acceptîndu-vă punctul de vedere, nu putem să discutăm cu dumneavoastră despre lucruri ciudate cum ar fi, de pildă, *la Pravoslavie* şi pretinsa ei importanţă specială. Sperăm că măcar atîta lucru nu pretindeţi de la noi, mai ales acum, cînd ultimul cuvînt al Europei şi al ştiinţei europene este, în mare, ateismul iluminat şi uman, iar noi nu putem să nu călcăm pe urmele Europei.

De aceea, treacă de la noi, sîntem gata să acceptăm acea jumătate a discursului dumneavoastră, în care ne aduceţi elogii, aşa că, fie ce-o fi, vă facem această plăcere. Dar jumătatea care se referă la voi şi la toate aceste «principii» ale voastre, scuzaţi-ne, nu o putem admite..." Iată ce concluzie tristă s-ar putea ivi. Repet: nu îndrăznesc să pun aceste cuvinte nu numai pe buzele occidentaliştilor care mi-au strîns mîna, dar nici pe buzele celorlalţi, foarte numeroşi, care sînt persoane foarte talentate, de acţiune, ruşi autentici şi, în pofida teoriilor lor, sînt cetăţeni ruşi onorabili şi stimaţi. Însă masa lor, masa de dezertori şi transfugi, masa occidentalismului dumneavoastră, mediocritatea, strada pe care circulă ideea, toţi aceşti „servi" ai tendinţei (şi sînt cîtă frunză şi iarbă), o, aceştia vor spune neapărat ceva cam în

genul acesta şi, poate, au şi spus-o deja. (N.B. : În privinţa credinţei, de exemplu, într-o publicaţie, cu inteligenţa care o caracterizează, s-a şi declarat că scopul slavofililor este de a reboteza toată Europa sub semnul ortodoxiei.) Dar să lăsăm gîndurile sumbre şi să ne punem speranţa în reprezentanţii de frunte ai europenismului nostru. Dacă vor accepta măcar jumătate din concluzia noastră şi din speranţele puse în ei, atunci cinste şi glorie lor, îi vom întîmpina cu entuziasmul inimii noastre. Chiar dacă vor accepta doar jumătate, adică dacă vor recunoaşte independenţa şi personalitatea spiritului rus, legitimitatea existenţei sale şi aspiraţia sa umanistă şi conciliatoare, nici atunci aproape că nu am avea de ce să polemizăm, în tot cazul nu în aspectele principale, esenţiale. Atunci într-adevăr discursul meu ar servi la fundamentarea unui eveniment nou. Nu discursul în sine, repet pentru ultima oară, ar fi un eveniment (nici nu merită această denumire), ci marea sărbătoare puşkiniană, care ne-a servit drept eveniment al unirii, al unirii tuturor ruşilor cultivaţi şi sinceri în vederea unui viitor ţel sublim.

1 *Sper să reiau editarea *Jurnalului de scriitor* în viitorul an 1881, dacă îmi va permite sănătatea.

2 *Aksakov*, Ivan Sergheevici (1823-1886), unul dintre liderii slavofiliei, publicist, editor de reviste şi ziare.

3 *Apocalipsa* 18, 16.

4 *Batîi* (Batu-Han) – han-tătar din 1223, nepotul lui Genghis-Han, cuceritorul Rusiei Vechi în 1242.

5 *Vremea tulbure* – perioadă din istoria Rusiei (1601-1603), plină de revolte populare, de intervenţii străine şi de apariţia unor falşi ţari.

Capitolul al II-lea
PUŞKIN (Eseu)

Discurs rostit la 8 iunie în cadrul întrunirii Societăţii Iubitorilor Literaturii Ruse

„Puşkin este un fenomen extraordinar şi, poate, singurul fenomen al spiritului rus“, a spus Gogol[6]. În ce mă priveşte, adaug că a fost şi profetic. Da, apariţia lui conţine pentru noi toţi, ruşii, ceva indiscutabil profetic. Puşkin apare chiar la începutul justei noastre conştiinţe de sine, care, după un secol întreg de la reforma lui Petru, de-abia se ivea, de-abia se năştea în societatea noastră, şi apariţia lui contribuie decisiv la iluminarea căii noastre întunecoase cu o lumină nouă, călăuzitoare. În acest sens Puşkin este un profet şi o indicaţie. Eu împart activitatea marelui nostru poet în trei perioade. Nu vorbesc acum în calitate de critic literar: abordînd activitatea creatoare a lui Puşkin, nu vreau decît să-mi explicitez ideea despre semnificaţia sa profetică pentru noi şi ce înţeleg eu prin acest cuvînt. Totuşi, remarc în treacăt că, după cum mi se pare, nu există graniţe ferme între perioadele din activitatea lui Puşkin. Începutul lui *Evgheni Oneghin*, de exemplu, ţine, după părerea mea, de prima perioadă de creaţie a poetului, această operă încheindu-se în cea de-a doua perioadă, cînd Puşkin îşi găsise deja idealurile în glia natală, cînd se impregnase de ele şi le îndrăgise total cu sufletul său iubitor şi perspicace. De asemenea, se obişnuieşte să se spună că în prima sa perioadă de creaţie Puşkin i-a imitat pe poeţii europeni, pe Parny, André Chénier şi pe alţii, mai ales pe Byron. Da, fără îndoială, poeţii Europei au exercitat o influenţă puternică asupra dezvoltării

geniului său şi această influenţă s-a menţinut de-a lungul întregii sale vieţi. Totuşi, chiar şi cele dintîi poeme ale lui Puşkin nu au fost doar imitaţii, deoarece în ele s-a exprimat extraordinara independenţă a geniului său. În imitaţii nu apare niciodată o asemenea independenţă a suferinţei şi o asemenea profunzime a conştiinţei de sine, de care Puşkin a dat dovadă, de pildă, în *Ţiganii*, poem pe care eu îl plasez în întregime în prima sa perioadă de activitate creatoare. Nu mai vorbesc de forţă creatoare şi de impetuozitate, care nu s-ar fi revelat într-o măsură atît de mare dacă autorul n-ar fi făcut decît să imite. În tipul lui Aleko, eroul poemului *Ţiganii*, este deja schiţată ideea absolut rusească, puternică şi profundă, care a fost apoi exprimată într-o armonie atît de deplină în *Oneghin*, unde aproape acelaşi Aleko apare de-acum nu într-o lumină fantastică, ci într-o înfăţişare realmente palpabilă şi inteligibilă. În Aleko, Puşkin l-a descoperit deja şi l-a semnalat în mod genial pe nefericitul pribeag al pămîntului natal, pe acel mucenic istoric, care a apărut ca o necesitate istorică în sînul societăţii noastre rupte de popor. Desigur, nu l-a descoperit numai la Byron. Acest tip este exact şi surprins fără greş, este un tip constant, care s-a instalat pentru mult timp la noi, pe glia noastră rusească. Aceşti ruşi fără pripas şi rătăcitori îşi continuă şi astăzi pribegia şi, se pare, nu vor dispărea încă multă vreme. Şi dacă acum nu se mai duc la şatrele de ţigani să caute acolo, în modul lor de viaţă sălbatic şi original, idealurile lor universale şi să-şi găsească liniştea în sînul naturii după viaţa confuză şi absurdă a societăţii noastre intelectuale ruseşti, oricum alunecă spre socialismul ce nu exista pe timpul lui Aleko, se duc cu noua credinţă pe altă ţarină şi trudesc acolo cu sîrg, crezînd, ca şi Aleko, că în această lucrare fantastică a lor îşi vor atinge ţelurile şi vor dobîndi nu numai fericirea personală, ci şi pe cea universală. Căci pribeagul

rus, ca să se liniştească, are nevoie neapărat de fericire universală: cu mai puţin nu se mulţumeşte, fireşte, atîta timp cît nu e vorba decît de teorie. Este acelaşi rus, doar că apărut într-o altă epocă. Acest om, repet, s-a ivit chiar la începutul celui de-al doilea secol de după marea reformă a lui Petru, în societatea noastră intelectuală ruptă de popor, de forţa poporului. Ah, marea majoritate a intelectualilor ruşi, şi atunci, în contemporaneitatea lui Puşkin, şi acum, în zilele noastre, au avut şi au slujbe liniştite de funcţionari, la vistierie, la calea ferată sau la bănci, ori pur şi simplu fac bani pe diferite căi, se ocupă chiar cu ştiinţele, ţin prelegeri – şi toate acestea în mod regulat, nonşalant şi paşnic, primindu-şi leafa, jucînd preferans, fără cea mai mică intenţie de a se refugia la vreo şatră de ţigani sau în alte locuri mai potrivite epocii noastre. Cel mult o fac pe liberalii „cu o nuanţă de socialism european“, căruia îi conferă însă un anume caracter de lejeritate rusească, ceea ce nu reprezintă totuşi decît o chestiune de timp. N-are importanţă dacă unul nici n-a început încă să se pună în mişcare, iar altul a şi apucat să ajungă la uşa închisă şi să se izbească puternic cu fruntea de ea. Pe toţi, la timpul lor, îi aşteaptă acelaşi lucru, dacă nu vor ieşi pe calea mîntuitoare a comunicării smerite cu poporul. Şi nu-i nevoie să-i aştepte pe toţi aşa ceva: ar fi de-ajuns ca numai „aleşii“, ca numai a zecea parte dintre cei neliniştiţi să-şi pună această problemă, iar ceilalţi, marea majoritate, datorită „aleşilor“, nu vor mai avea parte de linişte. Aleko, fireşte, încă nu se pricepe să-şi exprime corect nostalgia: la el totul este încă abstract, n-are decît dorul de natură, se plînge de înalta societate, îi dau ghes aspiraţii universale, plînge după adevărul pierdut undeva de cineva, pe care nu-l poate găsi nicidecum. Este aici ceva din Jean-Jacques Rousseau. Desigur, n-ar putea să spună în ce constă acest adevăr, unde şi în ce ar putea să apară şi cînd anume a fost pierdut,

dar suferă sincer. Fantastic şi nerăbdător, omul nu-şi aşteaptă deocamdată mîntuirea decît de la fenomene cu precădere exterioare; de fapt, aşa şi trebuie să fie: „Adevărul, pasămite, poate fi undeva în afara lui, undeva în alte ţări, europene, de pildă, cu constituţia lor istorică solidă, cu viaţa lor socială şi civică organizată“. Şi niciodată nu va înţelege că adevărul se află în primul rînd în el însuşi, de fapt, nici nu poate înţelege: în propria sa ţară nu se simte în apele lui, de un secol întreg s-a dezvăţat să muncească, nu are cultură, a crescut ca o domnişoară de pension între cei patru pereţi, a îndeplinit obligaţii ciudate şi inconştiente în măsura apartenenţei sale la una dintre cele paisprezece clase în care este împărţită societatea rusă cultivată. Deocamdată, nu este decît un firicel de iarbă smuls şi purtat de vînt prin văzduh. Şi asta o simte, suferă din pricina asta, adesea atît de chinuitor! Ei, şi ce dacă, aparţinînd, poate, nobilimii şi, chiar foarte probabil, fiind proprietar de iobagi, şi-a permis un capriciu de nobil, mica fantezie de a se lăsa tentat de oamenii ce trăiesc „fără lege“ şi, pentru o vreme, a umblat cu o şatră de ţigani, ducînd şi arătînd ursul? Se înţelege, femeia, „femeia sălbatică“, după expresia unui poet, era cea mai în măsură să-i dea speranţe că-i va spulbera tristeţea, şi el se avîntă spre Zemfira cu o încredere uşuratică, dar pasionată: „Uite, pasămite, unde mi-e salvarea, poate că fericirea mea e aici, în sînul naturii, departe de societate, printre oamenii care nu au civilizaţie şi legi!“ Şi ce se întîmplă? La prima confruntare cu condiţiile acestei naturi sălbatice, nu rezistă şi-şi umple mîinile de sînge. Sărmanul visător s-a dovedit a nu fi bun nu numai pentru armonia universală, dar nici măcar pentru ţigani, şi ei îl alungă, fără spirit de răzbunare, fără ură, cu maiestuozitate şi naivitate:

Om mîndru, pleacă dintre noi;
Sîntem sălbatici, n-avem lege;

Noi nu căznim, nu spînzurăm.

Toate acestea sînt, desigur, fantastice, dar „omul mîndru“ e real şi bine surprins. Pentru prima dată l-a surprins la noi Puşkin şi asta trebuie s-o ţinem minte. De îndată ce nu-i convine ceva, se porneşte să căznească şi să omoare cu ură pentru ofensa ce i s-a adus sau, ceea ce este şi mai comod, amintindu-şi de apartenenţa sa la una dintre cele paisprezece clase, începe să clameze, poate (căci s-a întîmplat şi aşa ceva), legea ce căzneşte şi omoară şi o pune în drepturi, numai să se răzbune pentru ofensa adusă. Nu, acest poem genial nu este o imitaţie! Aici se sugerează rezolvarea rusească a problemei, a „problemei blestemate“, în spiritul adevărului şi înţelegerii poporului: „Smereşte-te, omule mîndru, şi mai întîi de toate înfrînge-ţi mîndria. Smereşte-te, omule leneş, şi mai întîi de toate munceşte pe ţarina natală“, iată această rezolvare, în spiritul adevărului şi înţelegerii poporului. „Nu în afara ta, ci în tine e adevărul; găseşte-l în tine, supune-te sieşi, ia-te în stăpînire şi vei zări adevărul. Nu în lucruri este acest adevăr, nu în afara ta şi nu peste mări şi ţări, ci tot în lucrarea ta asupra sinelui. Dacă te vei birui, dacă te vei smeri, vei deveni mai liber decît ţi-ai închipuit vreodată şi vei începe o faptă mare, îi vei elibera şi pe alţii şi vei întrezări fericirea, căci viaţa ţi se va umple şi vei înţelege în sfîrşit poporul şi sfîntul lui adevăr. Armonia universală nu-i nici la ţigani, nici în altă parte, dacă tu însuţi nu eşti mai întîi demn de ea, dacă eşti duşmănos şi mîndru şi vrei ca viaţa să ţi se dea pe degeaba, fără să bănuieşti măcar că pentru ea trebuie să plăteşti.“ Această rezolvare a problemei este puternic sugerată în poemul lui Puşkin. Şi mai clar este exprimată în *Evgheni Oneghin*, care nu mai este un poem fantastic, ci unul real, palpabil, în care autentica viaţă rusească este întruchipată cu o forţă creatoare şi cu o perfecţiune cum nu au mai existat înainte de Puşkin, nici după el, de fapt.

Oneghin soseşte de la Petersburg, neapărat de la Petersburg, amănuntul era absolut necesar în poem şi Puşkin nu putea lăsa să-i scape o asemenea trăsătură importantă şi reală din biografia eroului său. Repet, este acelaşi Aleko, mai ales atunci cînd exclamă cu tristeţe:

De ce nu zac paralizat,
Precum, la Tula, asesorul?

Dar acum, la începutul poemului, încă mai este pe jumătate filfizon şi om de lume şi a trăit prea puţin pentru a apuca să fie dezamăgit cu totul de viaţă. Însă şi pe el începe să-l viziteze şi să-l inoportuneze

Nobilul demon al unui plictis secret[7].

Într-un loc izolat, în inima patriei sale, el, desigur, nu este acasă. Nu ştie ce să facă aici şi se simte ca un musafir în propria sa casă. Ulterior, cînd rătăceşte cuprins de tristeţe prin ţara lui şi pe meleaguri străine, ca om indiscutabil inteligent şi indiscutabil sincer, şi la străini, se simte şi mai străin sieşi. Ce-i drept, îşi iubeşte glia natală, dar nu are încredere în ea. Fireşte, a auzit de idealurile ţării sale, dar nu crede în ele. Nu crede decît în imposibilitatea oricărei lucrări pe ţarina natală, iar pe cei care cred în această posibilitate (aceştia fiind şi atunci, ca şi acum, puţini) îi priveşte cu ironie tristă. Pe Lenski l-a ucis pur şi simplu din cauza *spleen*-ului, poate din cauza unul *spleen* generat de aspiraţia spre un ideal universal, e plauzibil pentru că prea e în spiritul nostru. Tatiana este cu totul altfel: un tip ferm, care stă ferm pe solul său. E mai profundă şi, fireşte, mai inteligentă decît Oneghin. Numai prin instinctul ei nobil presimte unde şi în ce stă adevărul, ceea ce a fost exprimat în finalul poemului. Poate că Puşkin ar fi făcut mai bine dacă şi-ar fi intitulat poemul cu numele Tatianei şi nu cu cel al lui Oneghin, căci ea este, indiscutabil, eroina principală. E un tip

pozitiv, nu unul negativ, tipul frumuseţii pozitive, este apoteoza femeii ruse şi ei i-a hărăzit poetul să rostească ideea poemului în celebra scenă a ultimei întîlniri dintre Tatiana şi Oneghin. S-ar putea chiar spune că un tip de femeie rusă de o asemenea frumuseţe pozitivă aproape că nu s-a mai repetat în literatura noastră artistică, poate doar cu excepţia Lizei din *Un cuib de nobili* de Turgheniev. Însă maniera de a privi de sus a făcut ca Oneghin nici să n-o poată cunoaşte pe Tatiana atunci cînd a întîlnit-o pentru prima dată, sub chipul modest de fată curată, inocentă, atît de intimidată din prima clipă. El n-a fost în stare să vadă perfecţiunea şi desăvîrşirea bietei fete şi, într-adevăr, poate că a luat-o drept un „embrion moral". Ea să fie un embrion, după scrisoarea ei către Oneghin! Dacă în poem cineva apare ca embrion moral, acela este, desigur, însuşi Oneghin, nu mai încape discuţie. De fapt, nici n-avea cum s-o cunoască: el habar n-are de sufletul omenesc! E un om abstract, e un visător agitat pentru întreaga sa viaţă. Nu a cunoscut-o nici mai apoi, la Petersburg, în situaţia de doamnă de lume, cînd, după cum rezultă din scrisoarea trimisă Tatianei, „simţea cu sufletu-i perfecţiunea ei întreagă". Dar acestea nu sînt decît vorbe: în viaţa lui, ea a trecut pe aproape, el nu a cunoscut-o şi nu a apreciat-o; aceasta este tragedia iubirii lor. Ah, dacă atunci, la ţară, la prima lor întîlnire, ar fi sosit din Anglia Childe Harold sau chiar, poate, lordul Byron în persoană, dacă i-ar fi remarcat farmecul sfios, modest şi i l-ar fi arătat lui Oneghin, acesta imediat ar fi fost uimit şi cucerit, căci uneori aceşti mucenici universali sînt de un mare servilism spiritual! Dar aşa ceva nu s-a întîmplat şi căutătorul armoniei universale, ţinîndu-i o predică şi purtîndu-se totuşi foarte onest, şi-a luat cu el durerea universală şi, avînd mîinile pătate de sîngele vărsat dintr-o răutate stupidă, a pornit în pribegie prin patrie, fără s-o fi

observat, mustind de sănătate, putere şi rostindu-şi blestemele:

Sînt tînăr, viguros, trăiesc,
Ce să aştept? Mă plictisesc!

Asta a înţeles Tatiana. În strofele nemuritoare ale poemului, poetul a zugrăvit-o vizitînd casa acestui om atît de straniu şi enigmatic pentru ea. Nu mai vorbesc de perfecţiunea artistică, de frumuseţea incomparabilă şi de profunzimea acestor strofe. Iat-o în biroul lui, se uită la cărţi, la lucrurile personale, la obiecte, încearcă, cu ajutorul lor, să dezlege enigma, iar „embrionul moral“ se opreşte în sfîrşit îngîndurat, cu un zîmbet bizar, cu presimţirea descifrării tainei, în timp ce buzele ei şoptesc:

N-o fi o parodie oare?

Da, ea trebuia să şoptească aceste cuvinte, ghicise. Apoi, după mulţi ani, la o nouă întîlnire la Petersburg, îl cunoaşte deja complet. Apropo, cineva a spus că viaţa mondenă, viaţa de la curte i-a atins sufletul cu suflarea ei pestilenţială şi că tocmai rangul de mare doamnă şi noile concepţii ale înaltei societăţi au fost, într-o anumită măsură, cauza că l-a refuzat pe Oneghin. Nu, nu a fost aşa. Nu, este aceeaşi Tatiana, fosta Tatiana de la ţară! Nu este stricată ci, dimpotrivă, viaţă luxoasă de la Petersburg a deprimat-o, a dezechilibrat-o şi a făcut-o să sufere; îşi urăşte rangul de doamnă de lume şi cine o judecă altfel nu înţelege ceea ce a vrut să spună Puşkin. Şi iat-o replicîndu-i ferm lui Oneghin:

Soţie altuia îi sînt
Şi nu-l voi înşela nicicînd.

Aceste cuvinte le-a spus ca femeie rusă şi aici este apoteoza ei. Ea exprimă adevărul poemului. Ah, nu voi sufla o vorbă despre convingerile ei religioase, despre opinia ei privitoare la taina căsătoriei; nu, la aceste aspecte nu mă voi referi.

Atunci, nu cumva o fi refuzat să-l urmeze, în pofida faptului că i-a spus cu gura ei: „Te iubesc“, deoarece ea, „ca femeie rusă“ (şi nu ca una sudică, nu ca vreo franţuzoaică), nu este capabilă de un pas curajos, nu este în stare să-şi rupă lanţurile, n-are puterea să sacrifice vraja onorurilor, bogăţia, rangul social, convenienţele virtuţii? Nu, femeia rusă e curajoasă. Rusoaica îşi va urma crezul şi a demonstrat acest lucru. Dar „soţie altuia îi sînt şi nu-l voi înşela nicicînd“. Cui îi este credincioasă? Căror obligaţii? Îi este fidelă acestui general bătrîn, pe care nu-l poate iubi pentru că îl iubeşte pe Oneghin şi cu care s-a măritat numai fiindcă „mama cu lacrimi fierbinţi o implora“ şi în sufletul ei jignit, rănit nu avea decît disperare şi nici o speranţă, nici o lumină? Da, îi este credincioasă acestui bărbat, soţului ei, om onest, care o iubeşte, o respectă şi se mîndreşte cu ea. Chiar dacă „a rugat-o mama“, totuşi ea şi nu alta şi-a dat consimţămîntul, singură a jurat în faţa lui că-i va fi credincioasă. Chiar dacă nu s-a măritat cu el din dragoste, acum el este soţul ei, iar infidelitatea ar acoperi-o de dezonoare, de ruşine şi ar ucide-o. Şi oare se poate ca omul să-şi clădească fericirea pe nefericirea altui om? Fericirea nu stă doar în plăcerile amorului, ci şi în armonia superioară a spiritului. Cu ce să-ţi linişteşti sufletul, dacă ai lăsat în urmă o faptă necinstită, nemiloasă, neomenească? Să fugă numai din cauză că aici se află fericirea? Dar despre ce fericire poate fi vorba, dacă este fundamentată pe nefericirea altuia? Daţi-mi voie, imaginaţi-vă că dumneavoastră înşivă clădiţi edificiul destinului uman cu scopul ca în final să-i faceţi fericiţi pe oameni, să le daţi în sfîrşit pacea şi liniştea. Şi mai imaginaţi-vă că pentru asta e necesar şi inevitabil să chinuiţi numai o singură fiinţă umană, mai mult chiar, o fiinţă nu prea demnă, ridicolă după părerea unora, deci nu aţi chinui pe vreun Shakespeare, ci pur şi simplu pe un bătrîn onest, pe soţul unei femei tinere, în

dragostea căreia el crede orbeşte, deşi habar n-are ce-i în inima ei, o iubeşte, se mîndreşte cu ea, e fericit şi liniştit cu ea. Deci numai pe el trebuie să-l dezonoraţi, să-l faceţi de ruşine şi să-l chinuiţi, pentru ca pe lacrimile acestui bătrîn dezonorat să vă construiţi edificiul! În aceste condiţii, aţi accepta să fiţi arhitectul unui asemenea edificiu? Asta-i întrebarea. Şi aţi putea admite fie şi numai pentru o clipă ideea că oamenii, pentru care aţi construit edificiul, ar dori să accepte din partea dumneavoastră o asemenea fericire, dacă la temelia ei se află suferinţa unei fiinţe de tot nimicul, să zicem, dar care a fost chinuită fără milă şi pe nedrept, şi, acceptînd această fericire, să rămînă fericiţi pe veci? Spuneţi-mi, putea decide altfel Tatiana, cu sufletul ei mare, cu inima ei trecută prin atîta suferinţă? Nu, un suflet pur rusesc decide astfel: „Fie, să rămîn eu nefericită, nefericirea mea să fie infinit mai mare decît fericirea acestui bătrîn, fie ca, în sfîrşit, niciodată nimeni, nici măcar acest bătrîn, să nu afle că m-am jertfit şi să nu-mi aprecieze sacrificiul, dar nu vreau să fiu fericită distrugînd pe alcineva!" Aici este tragedia care se şi consumă, limita nu poate fi depăşită, de-acum e prea tîrziu şi iată că Tatiana îl concediază pe Oneghin. Cineva ar putea să spună că şi Oneghin e nefericit, că Tatiana l-a salvat pe unul şi l-a distrus pe celălalt! Daţi-mi voie, aici apare o problemă, poate cea mai importantă din poem. Apropo, întrebarea: „De ce Tatiana nu l-a urmat pe Oneghin?" are la noi, cel puţin în literatura noastră, o istorie foarte caracteristică şi de aceea mi-am permis să insist atît de mult asupra ei. Şi cel mai caracteristic este că soluţionarea morală a acestei chestiuni a fost la noi supusă atîta vreme îndoielii. Iată ce cred eu: chiar dacă Tatiana ar fi ajuns să fie liberă, dacă i-ar fi murit soţul şi ar fi lăsat-o văduvă, nici atunci nu l-ar fi urmat pe Oneghin. Trebuie să înţelegem întreaga esenţă a acestui caracter! Doar ea vede cu cine are a face:

eternul pribeag a remarcat-o deodată pe femeia căreia mai înainte nu i-a dat importanţă, într-un nou mediu, strălucit şi inaccesibil lui. De fapt, fondul problemei se află în noul mediu. Căci în faţa acestei fete, pe care el aproape că a dispreţuit-o, se înclină acum înalta societate, această teribilă autoritate pentru Oneghin, în pofida tuturor aspiraţiilor lui universale. Iată de ce el se precipită, orbit, spre ea! Iată idealul meu, exclamă el, iată mîntuirea mea, iată leacul tristeţii mele, nu l-am observat, „iar fericirea a fost atît de posibilă, de aproape!“ Şi, precum altădată Aleko spre Zemfira, se repede şi el la Tatiana, căutînd toate dezlegările în noua şi bizara sa fantezie. Şi oare Tatiana nu vede la el toate acestea, parcă nu şi-a dat demult seama ce fel de om este? Ştie precis că, în realitate, el nu-şi iubeşte decît noua sa fantezie, că n-o iubeşte pe ea, pe Tatiana, care a rămas şi acum tot smerită! Ştie că o ia drept altcineva, că nu o ia drept ceea ce este, ştie că poate el nu iubeşte pe nimeni, că poate nici nu e capabil să iubească pe cineva, cu toate că suferă atît de cumplit! Iubeşte o fantezie, dar şi el este tot o fantezie. Căci, dacă s-ar mărita cu el, chiar mîine Oneghin s-ar simţi dezamăgit de pasiunea sa şi ar privi-o cu ironie. N-are nici un temei, e un fir de iarbă pe care îl poartă vîntul. Ea este cu totul altfel: chiar şi disperată fiind, chiar avînd conştiinţa chinuită a faptului că şi-a distrus viaţa, există totuşi în ea ceva ferm şi neclintit, pe care se sprijină sufletul ei. Acest „ceva“ sînt amintirile din copilărie, imaginea locurilor natale, a satului îndepărtat, în care şi-a început viaţa smerită, curată; este vorba despre „crucea şi umbra crengilor deasupra mormîntului bietei ei dădace“. Ah, aceste amintiri şi imagini din trecut îi sînt acum mai scumpe decît orice, numai aceste imagini i-au mai rămas, dar ele sînt acelea care-i salvează sufletul de la disperarea definitivă. Şi nu e puţin, nu, e foarte mult, pentru că aici e o întreagă temelie, aici este ceva statornic şi

indestructibil. Aici este contactul cu patria, cu poporul, cu ceea ce are el mai sfînt. Dar Oneghin ce are şi cine-i? Doar n-o să-l urmeze din milă, numai ca să-l facă să se amuze, numai ca să-i dăruiască, pentru un timp, şi din infinita compătimire a iubirii ei, o iluzie a fericirii, ştiind precis că el chiar mîine va privi cu ironie această fericire a sa. Nu, există suflete profunde şi tari, care nu pot, în cunoştinţă de cauză fiind, să-şi dea spre batjocorire ceea ce au mai sfînt, chiar dacă le îndeamnă la asta compătimirea lor infinită. Nu, Tatiana nu-l putea urma pe Oneghin.

Aşadar, în *Oneghin*, în acest poem nemuritor şi inegalabil, Puşkin a apărut ca un mare poet naţional, cum n-a mai fost nimeni pînă la el. Dintr-odată, în modul cel mai precis şi mai pătrunzător, el a relevat profunzimea însăşi a esenţei noastre, a înaltei noastre societăţi, aflate deasupra poporului. Remarcînd tipul pribeagului rus, pribeag pînă şi în zilele noastre, descoperindu-l primul cu geniala sa intuiţie, arătînd destinul lui istoric şi uriaşa sa importanţă în destinul nostru viitor, punînd alături de el tipul de frumuseţe pozitivă şi incontestabilă în persoana femeii ruse, Puşkin, fireşte tot primul dintre scriitorii ruşi, şi în alte opere din această perioadă a sa de creaţie, a adus în faţa noastră o serie întreagă de splendide tipuri ruseşti pozitive, descoperindu-le în poporul rus. Frumuseţea principală a acestor tipuri stă în adevărul lor, în adevărul lor incontestabil şi palpabil, aşa că nu le mai putem nega, ele stau ca sculptate. Amintesc încă o dată: nu vorbesc în calitate de critic literar şi nu mă voi apuca să-mi explic ideea printr-o discuţie literară deosebit de detaliată a acestor opere geniale create de poetul nostru. Despre tipul de călugăr-cronicar[8], de exemplu, s-ar putea scrie o carte întreagă, pentru a arăta importanţa şi semnificaţia pe care o are pentru noi această maiestuoasă figură rusă descoperită de Puşkin pe pămîntul natal, scoasă de el în evidenţă, sculptată

de el şi pusă în faţa noastră de-acum pe vecie în frumuseţea sa spirituală indiscutabilă, smerită şi măreaţă, ca o dovadă a spiritului puternic al vieţii populare, care poate scoate la iveală imagini de un asemenea adevăr indiscutabil. Acest tip ne este dat, nu poate fi contestat, nu se poate spune că e o invenţie, o fantezie şi o idealizare a poetului. Îl contemplaţi şi sînteţi de acord: da, aşa ceva există, deci există şi spiritul poporului care l-a creat, şi acest suflet este maiestuos şi imens. Peste tot la Puşkin se simte credinţa în caracterul rus, credinţa în vitalitatea lui spirituală şi, dacă există credinţă, înseamnă că există şi speranţă, o mare speranţă în omul rus.

Sperînd în glorie şi-n bine,
Privesc netemător 'nainte[9],

a spus poetul însuşi cu altă ocazie, dar aceste cuvinte pot fi aplicate întregii lui activităţi creatoare, naţionale. Şi niciodată, nici un scriitor rus, nici înainte, nici după el, nu s-a contopit atît de intim şi filial cu poporul său, ca Puşkin. Ah, printre scriitorii noştri sînt mulţi cunoscători ai poporului, care au scris cu talent, cu competenţă şi dragoste despre popor, dar, dacă îi comparăm cu Puşkin, zău că pînă astăzi, cu excepţia unuia sau a doi dintre imitatorii săi tîrzii, n-au fost decît nişte „domni" care scriau despre popor. La cei mai talentaţi dintre ei, chiar şi la excepţiile despre care am pomenit, nu se poate să nu licărească subit ceva infatuat, ceva din alt mod de existenţă şi din altă lume, ceva care doreşte să ridice poporul la nivelul său şi să-l fericească prin această înălţare. Pe cînd la Puşkin este ceva înrudit *într-adevăr* cu poporul, care ajunge la el pînă la un fel de înduioşare candidă. Luaţi legenda despre Urs şi despre felul cum mujicul i-a ucis ursoaica-boieroaică sau amintiţi-vă versurile:

Ivane, cuscre, cînd om bea

şi veţi înţelege ce vreau să spun.

Toate aceste comori de artă şi de intuiţie artistică au fost lăsate de marele poet parcă sub forma unor indicaţii pentru viitorii scriitori, care îi vor urma, pentru viitorii truditori pe acelaşi ogor. Se poate spune cu siguranţă: dacă n-ar fi existat Puşkin, n-ar fi existat nici talentele care i-au urmat. În tot cazul, în pofida marii lor înzestrări, acestea nu s-ar fi manifestat cu forţa şi claritatea cu care au reuşit să se exprime ulterior, în zilele noastre. Dar nu este vorba numai de poezie, doar de creaţia artistică: dacă n-ar fi existat Puşkin, nu s-ar fi definit cu o forţă atît de irezistibilă (cu care a apărut apoi, şi nu la toţi, ci doar la foarte puţini) credinţa noastră în independenţa rusească, speranţa de-acum conştientă în forţele populare şi apoi credinţa în viitoarea noastră menire independentă în cadrul familiei popoarelor europene. Această faptă a lui Puşkin se clarifică mai ales dacă pătrundem în ceea ce eu numesc cea de-a treia perioadă din creaţia lui.

*

Nu încetez să repet: aceste perioade nu au graniţe precise. Unele dintre operele din cea de-a treia perioadă puteau apărea, de pildă, chiar de la începutul activităţii sale poetice, căci Puşkin a fost întotdeauna, ca să zic aşa, un organism încheiat, finit, care purta în sine, deodată, toţi germenii săi, fără să-i primească din afară. Lumea exterioară n-a făcut decît să trezească în el ceea ce era prezent în adîncul sufletului său. Dar acest organism s-a dezvoltat şi perioadele acestei dezvoltări pot fi observate şi în fiecare dintre ele se poate stabili un caracter specific şi gradualitatea trecerii de la o perioadă la alta. Astfel, celei de-a treia perioade putem să-i atribuim seria de opere, în care au început să strălucească cu precădere ideile universale, în care s-au reflectat imaginile poetice

ale altor artişti şi s-au întrupat geniile acestora. Unele dintre aceste opere au fost tipărite de-abia după moartea lui Puşkin. Şi în această perioadă a activităţii sale poetul nostru reprezintă ceva chiar aproape miraculos, nemaivăzut şi nemaiauzit pînă la el nicăieri şi la nimeni. Într-adevăr, în literaturile europene au existat genii artistice de primă mărime, Shakespeare, Cervantes, Schiller. Dar arătaţi-mi măcar unul dintre aceste mari genii care să fi posedat o capacitate de rezonanţă universală egală cu a lui Puşkin. Şi această capacitate, cea mai importantă capacitate a naţionalităţii noastre, o împarte cu poporul nostru, prin asta fiind, în principal, poet naţional. Cei mai mari poeţi europeni n-au putut niciodată să întruchipeze în sine, cu asemenea forţă, geniile unui alt popor, poate vecin cu ei, spiritul lui, întreaga profunzime ascunsă a acestui spirit şi întreaga nostalgie a menirii sale, aşa cum a făcut-o Puşkin. Dimpotrivă, cînd au făcut apel la alte popoare, poeţii europeni cel mai adesea le personificau pe acestea în naţionalitatea lor şi le înţelegeau în felul lor. Chiar şi italienii lui Shakespeare sînt aproape întru totul englezi. Dintre toţi poeţii universali, numai Puşkin posedă însuşirea de a se metamorfoza cu totul într-o altă naţionalitate. Iată scenele din *Faust*, iată *Cavalerul avar*, iată balada *A fost odată un cavaler sărman*. Recitiţi *Don Juan*, care, dacă nu ar avea semnătura lui Puşkin, nu aţi afla niciodată că nu e scris de un spaniol. Ce imagini profunde, fantastice sînt în *Ospăţ în timp de ciumă*! Dar în aceste imagini fantastice se simte geniul Angliei; acest minunat cîntec despre ciumă al eroului poemului, acest cîntec al lui Mary cu versurile:

Se-auzea în toată şcoala,
Cînd ţipau copiii noştri

sînt cîntece englezeşti, sînt tristeţea geniului britanic, bocetul lui, presentimentul dureros al

viitorului său[10]. Amintiţi-vă ciudatele versuri:

Odată pribegeam printr-o sireapă vale...

Sînt transpunerea aproape literală a primelor trei pagini dintr-o ciudată carte mistică scrisă în proză de un vechi sectant englez[11], dar sînt oare numai o transpunere? În muzica tristă şi exaltată a acestor versuri se simte sufletul însuşi al protestantismului nordic, al eresiarhului englez, al misticului nesăbuit, cu năzuinţa lui obtuză, obscură şi invincibilă şi cu toată nestăvilirea visării mistice. Citind aceste versuri ciudate, se simte parcă spiritul secolelor Reformei, înţelegi acest foc belicos al protestantismului de început, în sfîrşit, înţelegi parcă istoria însăşi şi nu numai ca idee, ci ca şi cum ai fost acolo, ai trecut pe lîngă tabăra înarmată a sectanţilor, ai cîntat imnuri alături de ei, ai plîns împreună cu ei în extazele lor mistice şi ai crezut în ceea ce credeau ei. Apropo: alături de acest misticism religios, iată strofele, tot religioase, din *Coran* sau *Imitaţii după Coran*: oare nu e musulman cel care vorbeşte în ele, oare nu sînt aici însuşi spiritul Coranului şi sabia lui, nu se simte maiestuozitatea naivă a credinţei şi teribila ei forţă sîngeroasă? Şi iată lumea antică, iată *Nopţile egiptene*, iată-i pe aceşti zei pămînteşti, care s-au instalat ca nişte zei deasupra poporului lor, care dispreţuiesc de-acum geniul poporului şi aspiraţiile sale, care nu mai cred în el, care au devenit într-adevăr zei solitari şi au înnebunit în solitudinea lor, care, în plictiseala şi tristeţea de dinaintea morţii, se amuză cu bestialităţi fantastice, cu o voluptate de insecte, cu senzualitatea femelei de păianjen ce-şi înfulecă masculul. Nu, spun cu mîna pe inimă că n-a mai existat nici un poet cu o asemenea rezonanţă universală ca a lui Puşkin, şi nu e vorba aici numai de rezonanţă, ci de profunzimea lui uimitoare, de reincarnarea spiritului său în spiritul altor popoare, de o metamorfoză aproape perfectă şi, de aceea,

miraculoasă, pentru că nicăieri şi la nici un poet din lumea întreagă aşa ceva nu s-a mai repetat. Aşa ceva nu găsim decît la Puşkin şi, în acest sens, repet, el este un fenomen nemaivăzut şi nemaiauzit, profetic din punctul nostru de vedere, întrucît... întrucît aici s-a exprimat cel mai mult forţa lui naţională, rusească, s-a exprimat caracterul naţional al poeziei sale, specificul naţional în evoluţia sa ulterioară, specificul viitorului nostru ce se manifestă deja în prezent, şi s-a exprimat profetic. Căci ce altceva înseamnă forţa de spirit a caracterului popular rus, dacă nu năzuinţa sa, în ţelurile sale finale, spre universalitate, spre integralitatea umană? Devenind întru totul poet naţional, imediat, de cum a intrat în contact cu forţa poporului, Puşkin presimte maiestuoasa menire viitoare a acestei forţe. Aici este vizionar, aici este profet.

Într-adevăr, ce înseamnă pentru noi reforma lui Petru şi nu numai în viitor, ci chiar în ceea ce a fost, s-a întîmplat, în ceea ce am văzut cu ochii noştri? Ce a însemnat pentru noi această reformă? Că doar n-a însemnat numai adoptarea costumelor, obiceiurilor şi a descoperirilor din ştiinţa europeană. Să vedem cum au stat lucrurile, să privim mai atent. Da, se prea poate ca Petru s-o fi iniţiat mai întîi doar în acest sens, adică în sens utilitar, imediat, dar ulterior, dezvoltîndu-şi ideea, Petru s-a supus fără îndoială unei intuiţii secrete, care l-a dus, în lucrarea sa, spre ţeluri viitoare, indiscutabil mult mai vaste decît utilitarismul imediat. La fel, poporul rus nu a acceptat reforma numai în numele utilitarismului, ci, neîndoielnic, avînd aproape imediat presimţirea unui ţel ulterior, incomparabil mai înalt decît utilitarismul imediat, deci a presimţit acest ţel, repet, în mod inconştient, dar nemijlocit şi vital. Căci atunci am năzuit dintr-odată cu toţii spre unirea cea mai vitală, spre unirea întregii omeniri! Nu cu ostilitate (cum, se părea, ar fi trebuit să se întîmple), ci cu prietenie,

cu dragoste deplină, am primit în sufletul nostru geniile altor naţiuni, le-am primit pe toate laolaltă, fără să facem diferenţe ierarhice de naţionalitate, pricepîndu-ne instinctiv, aproape de la primul pas, să distingem, să eliminăm contradicţiile, să scuzăm şi să împăcăm deosebirile, şi prin asta ne-am arătat disponibilitatea şi înclinaţia noastră, care şi nouă de-abia ni se dezvăluise şi pe care de-abia o simţisem, spre contopirea universală cu toate seminţiile marii rase ariene. Da, menirea omului rus este incontestabil general europeană şi general umană. Poate că a deveni rus adevărat, a deveni rus pe deplin nu înseamnă decît (la urma urmei, asta subliniaţi-o) să devii fratele tuturor oamenilor, să devii *om universal*, dacă doriţi. Ah, toată slavofilia şi tot occidentalismul nostru nu sînt decît o mare neînţelegere a noastră, deşi necesară istoriceşte. Unui rus adevărat Europa şi destinul marii rase ariene îi sînt la fel de dragi ca şi Rusia însăşi, ca şi destinul pămîntului natal, pentru că destinul nostru este universalitatea, care nu este cucerită cu sabia, ci prin forţa fraternităţii şi a aspiraţiei noastre fraterne spre unirea oamenilor. Dacă veţi dori să aprofundaţi istoria noastră de după reforma lui Petru, veţi găsi deja urme şi indicii ale acestei idei, ale acestei reverii, dacă vreţi, în caracterul comunicării noastre cu popoarele europene, chiar în politica noastră de stat. Căci ce altceva a făcut Rusia în politica sa din aceste secole dacă nu a servit Europa mai mult, poate, decît s-a servit pe sine? Nu cred că aceasta s-a întîmplat numai din cauza nepriceperii politicienilor noştri. Ah, popoarele Europei nu ştiu cît ne sînt de dragi! Şi ulterior, cred în asta, noi, adică, fireşte, nu noi, ci ruşii din viitor vor înţelege, toţi pînă la unul, că a deveni rus adevărat înseamnă să încerci concilierea definitivă a contradicţiilor europene, să arăţi leacul tristeţii europene în sufletul tău de rus, universal uman şi unificator, să-i cuprinzi în suflet, cu frăţească

iubire, pe toţi fraţii noştri şi, poate, să rosteşti în cele din urmă cuvîntul definitiv al marii armonii generale, al acordului definitiv, frăţesc între toate seminţiile, după legea evanghelică a lui Hristos! Ştiu, ştiu bine că aceste cuvinte ale mele pot părea exaltate, exagerate şi fantastice. Fie, dar nu mă căiesc că le-am spus. Trebuiau spuse, mai ales acum, în momentul sărbătorii noastre, în momentul cînd îl celebrăm pe marele nostru geniu, care a întruchipat această idee în forţa sa artistică. De fapt, această idee a mai fost rostită nu o dată, nu spun cîtuşi de puţin lucruri noi. Cel mai grav e că aceste vorbe ar putea părea infatuate: „Noi, cică, pămîntul nostru sărman şi grosolan să aibă asemenea soartă? Nouă ne e menit să spunem omenirii un cuvînt nou?“ Da. Doar nu vorbesc de gloria economică, de gloria sabiei sau a ştiinţei. Nu vorbesc decît despre frăţia dintre oameni şi despre faptul că spre unirea universală, spre unificarea totală şi fraternă a oamenilor, inima rusă este, poate, dintre celelalte popoare, cea mai predestinată, văd urmele acestei meniri în istoria noastră, în oamenii noştri talentaţi, în geniul artistic al lui Puşkin. Da, pămîntul nostru este sărman, dar acest pămînt sărman Hristos „l-a colindat în chip de rob şi l-a binecuvîntat“[12]. De ce să nu avem în noi ultimul Lui cuvînt? El Însuşi nu s-a născut oare în iesle? Repet: în tot cazul, putem de-acum să arătăm spre Puşkin, spre universalitatea şi integralitatea umană a geniului său. Căci el a putut să cuprindă în sufletul său geniile altor popoare, ca şi cum ar fi fost ale lui. În artă, cel puţin în creaţia artistică el a manifestat indiscutabil universalitatea spiritului rus, iar acesta este un mare semn. Dacă ideea noastră este o fantezie, atunci, cînd e vorba de Puşkin, această fantezie are pe ce se fundamenta. Dacă ar fi trăit mai mult, poate că ar fi pus în lumină aspecte nemuritoare şi maiestuoase ale sufletului rus, înţelese de-acum de către fraţii noştri europeni, i-ar

fi apropiat mai mult de noi decît acum, poate că ar fi reuşit să le explice întregul adevăr al aspiraţiilor noastre, şi ei ne-ar fi înţeles mai bine decît acum, ar fi început să ne descopere, ar fi încetat să ne privească atît de neîncrezător şi arogant, cum ne privesc acum. Dacă Puşkin ar fi trăit mai mult, poate că n-ar mai fi existat între noi neînţelegerile şi disputele pe care le vedem acum. Dar Dumnezeu a decis altfel. Puşkin a murit în plin avînt al forţelor sale şi, fără îndoială, a luat cu el în mormînt o mare taină. Şi, iată, dezlegăm acum, fără el, această taină.

6 Citat din articolul lui Gogol, *Cîteva cuvinte despre Puşkin*.

7 Citat din poezia lui Nekrasov *E-o bucurie ca să vezi*.

8 Este vorba de Pimen din *Boris Godunov*.

9 Sînt citate primele două versuri din poezia *Stanţe* de Puşkin.

10 Mica tragedie puşkiniană *Ospăţ în vreme de ciumă* este inspirată dintr-o scenă a dramei poetului englez G. Wilson (17551854) *The City of the Plague*.

11 Referinţa este la poezia *Pribeagul* de Puşkin, versificare a unui fragment din cartea predicatorului puritan John Bunyan (1628-1688) *The Pilgrims Progress from this World, to that Which is to Come*.

12 Dostoievski parafrazează strofa finală a poeziei *Aceste sate sărăcăcioase* de F.I. Tiutcev.

Capitolul al III-lea

Şicane cu pretext. Patru lecţii pe teme diferite cu prilejul unei lecţii pe care mi-a ţinut-o dl Gradovski. Cu un apel către dl Gradovski

I. Despre chestiunea cea mai importantă

Îmi încheiasem *Jurnalul*, limitîndu-l la discursul rostit pe 8 iunie la Moscova şi la introducerea pe care o scrisesem, presimţind zarva ce s-a stîrnit într-adevăr mai apoi în presa noastră după apariţia discursului în *Moskovskie vedomosti*. Dar, citind critica dvs., dle Gradovski, am oprit tipărirea *Jurnalului*, ca să adaug şi răspunsul la atacurile dvs. Ah, presimţirile mele s-au adeverit, zarva ridicată a fost teribilă. Eu sînt şi orgolios, şi laş, şi Manilov, şi poet, şi poliţia trebuia adusă ca să reţină elanul publicului, desigur, poliţia morală, poliţia liberală. Dar de ce nu cea adevărată? Şi poliţia adevărată e acum liberală la noi, cu nimic mai puţin decît liberalii care au început să strige la mine. Într-adevăr, puţin a lipsit ca să nu fie chemată poliţia adevărată! Dar să lăsăm asta deocamdată, trec direct la răspunsuri, pe puncte. Recunosc pe faţă şi de la bun început că, personal, nu am nimic nici de împărţit, nici de discutat cu dvs. Nu ne putem înţelege, deci nu am deloc intenţia să vă conving de ceva sau să vă fac să vă schimbaţi părerea. Citindu-vă şi mai înainte unele articole, fireşte, m-am mirat întotdeauna de logica gîndirii. Deci, la ce bun să vă răspund acum? Numai şi numai gîndindu-mă la ceilalţi, la cei care ne vor judeca, adică la cititori. Pentru ei scriu. Aud, presimt, chiar văd că apar şi vin elemente noi, care sînt însetate de un cuvînt nou, cărora li s-

a urît de chicotul liberal faţă de orice cuvînt de speranţă în Rusia, de vechiul şi ştirbul scepticism liberal, de vechile cadavre uitate, rămase neîngropate şi care încă mai cred că reprezintă tînăra generaţie, de vechiul liberal, conducătorul şi salvatorul Rusiei, care, în decursul celor douăzeci şi cinci de ani de cînd îşi face sejurul la noi, s-a arătat în cele din urmă a fi „un om ce ţipă aiurea la piaţă“, după cum se exprimă poporul. Într-un cuvînt, am dorit să spun *multe* pe lîngă răspunsul la observaţiile dvs., aşa că, replicîndu-vă acum parcă nu fac altceva decît să profit de un pretext pentru a vă şicana.

În primul rînd mă întrebaţi şi chiar îmi reproşaţi că nu am spus mai clar de unde au apărut „pribegii“ noştri, despre care am vorbit în discursul meu. Ei bine, povestea e lungă, trebuie început de foarte departe. Pe deasupra, orice v-aş răspunde în această privinţă, dvs. tot nu veţi fi de acord, pentru că aveţi o părere preconcepută, prefabricată, menită să explice de unde şi cum au apărut: „Din plictiseală, cică, au apărut, pentru că au trăit cu alde Skvoznik-Dmuhanovski, şi din milă civică pentru ţăranii încă neeliberaţi atunci“. Deducţia este, vorbind la modul general, demnă de un liberal contemporan, în mintea căruia tot ce are legătură cu Rusia este rezolvat şi semnat, cu o uşurinţă neobişnuită, specifică numai liberalului rus. Şi totuşi, problema este mai complicată decît credeţi dvs., în pofida concluziei dvs. definitive. Despre „alde Skvoznik şi milă“ voi vorbi la locul potrivit, dar mai întîi daţi-mi voie să pun în discuţie un cuvinţel foarte caracteristic al dvs., rostit tot cu o uşurinţă ce aproape că devine zburdălnicie, pe care nu-l pot trece sub tăcere. Spuneţi:

„Într-un fel sau altul, de două secole ne aflăm sub influenţa culturii europene, care a acţionat asupra noastră extrem de puternic, datorită «rezonanţei universale» a omului rus, recunoscută

de către dl Dostoievski drept trăsătura noastră naţională. Nu avem unde, nici de ce să ne ascundem de această iluminare. E un fapt împotriva căruia nu se poate face nimic din simpla cauză că orice rus ce doreşte să ajungă luminat trebuie *neapărat* să primească această iluminare dintr-o sursă occidentală, sursele ruseşti lipsind cu desăvîrşire".

Desigur, tonul este jucăuş; dar aţi pronunţat şi un cuvînt important: „iluminare". Daţi-mi voie să vă întreb ce înţelegeţi prin el. Ştiinţele Occidentului, cunoştinţele utile, meseriile sau cultura spirituală? Primele, adică ştiinţele şi meseriile, într-adevăr nu trebuie să ne ocolească şi chiar că n-avem unde ne ascunde de ele, de fapt, nici n-avem motive s-o facem. Sînt cu totul de acord şi cu faptul că nu le putem primi decît din surse vest-europene, pentru asta glorie Europei şi veşnica noastră recunoştinţă. Însă prin iluminare eu înţeleg (cred că nimeni n-ar putea înţelege altceva) ceea ce literalmente se exprimă în cuvîntul „iluminare", adică lumina spirituală ce străluceşte în suflet, ce iradiază în inimă şi conduce mintea, indicîndu-i calea vieţii. Dacă-i aşa, daţi-mi voie să vă atrag atenţia că n-avem de ce să luăm această iluminare din surse vest-europene, întrucît sursele ruseşti sînt cît se poate de prezente (şi nu absente). Vă miraţi? Vedeţi dvs., în dispute, mie îmi place să încep cu fondul problemei, să atac dintr-odată punctul cel mai controversat.

Afirm că poporul nostru s-a iluminat de mult, primind în fiinţa sa pe Hristos şi învăţătura Lui. Mi se va spune că poporul nu cunoaşte învăţătura lui Hristos, că nu i se ţin predici, dar obiecţia este gratuită: ştie totul, ştie tot ce trebuie să ştie, deşi n-ar putea susţine cu succes un examen de catehism. A învăţat în biserici, unde de secole a auzit rugăciuni şi imnuri, care sînt mai bune decît predicile. A repetat şi a cîntat el însuşi aceste

rugăciuni în păduri, ascunzîndu-se de duşmanii săi, încă de pe vremea invaziei lui Batîi şi poate că a cîntat: „Doamne, dă-ne putere“[13]. Poate că atunci a învăţat acest imn, pentru că, în afară de Hristos, nu mai avea atunci pe nimeni şi în el, în acest imn, este întregul adevăr al lui Hristos. Şi ce dacă poporului i se ţin puţine predici, iar dascălii mormăie de nu se mai înţelege nimic? Aceasta este acuzaţia cea mai colosală la adresa Bisericii noastre, născocită de liberali, împreună cu inconvenientul slavonei bisericeşti, pe care, cică, poporul n-ar înţelege-o (Doamne, dar credincioşii de rit vechi!). În schimb iese preotul şi spune: „Doamne, stăpîn al vieţii mele“[14], şi în această rugăciune se află *întreaga esenţă a creştinismului*, întregul său catehism, iar poporul ştie pe de rost această rugăciune. Mai ştie pe de rost şi multe din vieţile sfinţilor, le repoveşteşte şi le ascultă cu înduioşare. Iar şcoala de căpătîi a creştinismului, la care a învăţat poporul, sînt veacurile de nenumărate şi nesfîrşite suferinţe pe care le-a îndurat în decursul istoriei sale, cînd, părăsit de toţi, călcat de toţi în picioare, trudind pentru toţi şi pentru toate, a rămas numai cu Hristos-mîngîietorul, pe care l-a primit atunci pe vecie în sufletul său şi care, pentru asta, i-a salvat sufletul de la disperare! De fapt, la ce bun să vă spun toate astea? Oare vreau să mă conving? Vorbele mele, desigur, vi se vor părea infantile, aproape indecente. Dar repet pentru a treia oară: nu scriu pentru dvs. De fapt, şi tema aceasta este importantă, pe marginea ei trebuie spuse multe lucruri, iar eu voi vorbi cît încă mai pot ţine condeiul în mînă, iar acum îmi voi exprima ideea numai în principiul ei fundamental: dacă poporul nostru este iluminat de mult, primind în fiinţa sa pe Hristos şi învăţătura Lui, atunci, împreună cu El, cu Hristos, a primit, desigur, iluminarea *adevărată*. Avînd un asemenea fond de iluminare, ştiinţele Occidentului, desigur, nu vor însemna pentru el

decît o autentică binefacere. La noi, Hristos nu va păli din cauza lor, ca în Occident, unde, de altminteri, nu a pălit din pricina ştiinţelor, cum tot liberalii susţin, ci înainte de apariţia ştiinţelor, cînd însăşi Biserica occidentală a deformat chipul lui Hristos, transformîndu-se din biserică în Statul Roman şi întruchipîndu-l din nou sub forma papalităţii. Da, într-adevăr, în Occident nu mai există nici creştinism, nici biserică, deşi mai sînt încă mulţi creştini şi nu vor dispărea niciodată. Într-adevăr, catolicismul nu mai este creştinism şi se transformă în idolatrie, iar protestantismul, cu paşi uriaşi, se transformă în ateism şi în morală instabilă, uzuală, schimbătoare (şi nu eternă).

Ah, desigur, îmi veţi replica imediat că creştinismul şi închinarea la Hristos nu conţine şi nu înseamnă întregul ciclu al iluminării, că nu este decît o treaptă, că dimpotrivă, sînt necesare ştiinţele, ideile civice, dezvoltarea etc. etc. La aşa ceva n-are rost să vă răspund, de fapt nici nu ar fi decent, pentru că, deşi, în parte, de pildă în privinţa ştiinţelor, aveţi dreptate, în schimb nu veţi fi niciodată de acord cu faptul că creştinismul poporului nostru este şi *va trebui să rămînă totdeauna* baza cea mai importantă şi mai vitală a iluminării sale! În discursul meu am spus că Tatiana, refuzînd să-l urmeze pe Oneghin, a procedat ruseşte, conform adevărului poporului rus, iar unul dintre criticii mei, simţindu-se jignit de afirmaţia că poporul rus ar avea un adevăr, mi-a replicat subit cu întrebarea: „Dar păcatul de la începutul lumii?“ Poţi să le răspunzi unor asemenea critici? În primul rînd, sînt jigniţi de faptul că poporul rus poate avea adevărul său şi deci este într-adevăr iluminat. Dar oare păcatul originar există la tot poporul rus şi există ca *adevăr*? Îl ia drept adevăr întregul popor? Da, poporul nostru e necioplit, deşi nici pe departe în întregime, ah, nu în întregime, aici pot să jur ca martor, pentru că am văzut poporul nostru şi l-am

cunoscut, am trăit în mijlocul lui destui ani, am mîncat şi am dormit alături de el, „tîlhar şi eu am fost socotit“, am trudit cu adevărat alături de el, făcînd bătături în palme, în timp ce alţii, „care şi-au spălat mîinile în sînge“[15], făcînd-o pe liberalii şi chicotind pe seama poporului, ajungeau, în prelegeri publice şi în paginile de foiletoane ale gazetelor, la concluzia că poporul nostru are „chip şi pecete de fiară“. Să nu-mi spuneţi că eu nu cunosc poporul! Îl cunosc: de la el L-am primit din nou în suflet pe Hristos, pe Care L-am aflat de copil în casa părintească şi mai că nu-L pierdusem, cînd mă transformasem la rîndul meu într-un „liberal european“. Dar fie, să spunem că poporul nostru e păcătos şi necioplit, să spunem că şi chipul lui e de fiară. „Călărea feciorul pe maică-sa şi pe tînăra-i nevastă o ducea de frînghie“[16] – a ieşit de undeva cîntecul acesta, nu? N-aţi remarcat că toate cîntecele ruseşti pornesc de la ceva real? Domnilor liberali, fiţi şi domniile voastre drepţi măcar o dată: amintiţi-vă că poporul a suferit atîtea veacuri! Amintiţi-vă cine-i mai vinovat de chipul lui de fiară şi nu-l mai judecaţi! Căci e ridicol să-l judeci pe un mujic că nu s-a pieptănat la frizerul francez de pe strada Bolşaia Morskaia. Şi doar pînă la asemenea acuzaţii se ajunge, atunci cînd asupra poporului se pornesc liberalii noştri europeni şi se apucă *să-l nege*: nici personalitatea nu şi-a format-o, nici specific naţional nu are! Doamne, păi şi în Occident, unde doriţi şi la oricare popor vreţi, există oare mai puţină beţie şi hoţie, nu e aceeaşi bestialitate, dublată şi de înrăire (ceea ce nu există la poporul nostru) şi de ignoranţă, de-acum veritabilă, în toată legea, şi de adevărată incultură, pentru că uneori este legată de o imensă nesocotire a legii, care nu mai este acolo considerată drept păcat, ci a început să fie luată drept adevăr, nu păcat? Dar fie, să zicem că poporul nostru are în el bestialitate şi păcat, dar iată ce are el indiscutabil: e vorba despre faptul că,

cel puţin în întregul său (şi nu numai ca ideal, ci sadea, în realitate), nu acceptă, nu ia şi nu vrea să ia păcatul său drept adevăr! Greşeşte, dar mai devreme sau mai tîrziu va spune întotdeauna: „Am făcut o nedreptate“. Dacă cel care a greşit nu spune, o spune altcineva, şi dreptatea va fi împlinită. Păcatul este o duhoare, iar duhoarea se va împrăştia cînd soarele va străluci din plin. Păcatul este ceva trecător, iar Hristos este veşnic. Poporul păcătuieşte şi se mînjeşte zilnic, dar în clipele cele mai bune, în clipele lui Hristos, nu greşeşte niciodată cînd e vorba de dreptate. Important este în ce anume crede poporul ca în propria sa dreptate, în ce o presupune, cum şi-o imaginează, ce-şi propune drept cea mai bună dorinţă a sa, ce a îndrăgit, ce îi cere lui Dumnezeu, la ce se gîndeşte cînd plînge în rugăciuni. Iar idealul poporului este Hristos. De la Hristos, desigur, vine şi iluminarea, iar poporul nostru, în clipele sale mari, cruciale, hotărăşte şi a hotărît întotdeauna creştineşte, în orice problemă comună, naţională. Veţi spune cu un zîmbet ironic: „E puţin să plîngi, la fel şi să oftezi, trebuie să şi faci, trebuie să exişti“. Dar dvs., domnilor europeni, ruşi şi iluminaţi, aveţi mulţi sfinţi? Arătaţi-mi-i pe sfinţii dvs., pe care îi puneţi în locul lui Hristos! Să ştiţi însă că poporul are sfinţi. Există caractere de o inimaginabilă frumuseţe şi forţă, pînă la care încă nu a ajuns spiritul dvs. de observaţie. Aceşti sfinţi şi mucenici ai dreptăţii există, îi vedem sau nu-i vedem? Nu ştiu, cui îi e dat să-i vadă, acela, desigur, îi va vedea şi-i va înţelege, iar cel care nu vede decît chipul de fiară, acela, fireşte, nu va vedea nimic. Dar poporul, în tot cazul, ştie că îi are, crede că îi are, este tare în acest gînd al său şi nădăjduieşte că ei îl vor mîntui întotdeauna într-o clipă de mare nevoie, de restrişte generală. Şi de cîte ori şi-a salvat poporul nostru patria? Chiar de curînd, duhnind de păcat, beţie şi fărădelege, s-a bucurat spiritual, în totalitatea sa, de ultimul război

pentru credinţa slavilor în Hristos, călcată în picioare de musulmani. L-a primit, s-a agăţat de el ca de jertfa sa întru curăţirea de păcat şi fărădelege, şi-a trimis fiii să moară pentru cauza sfîntă şi nu a strigat că scade cursul rublei şi că a crescut preţul cărnii de vită. A ascultat avid, a întrebat şi a citit lacom despre război, şi sîntem martori cu toţii, avem mulţi martori în această privinţă. Ştiu că liberalii nu recunosc avîntul spiritual al poporului nostru în ultimul război şi, cu atît mai puţin, cauzele acestui avînt, ştiu că ei rîd de această idee: „Robii ăştia, cică, să aibă o idee colectivă, un sentiment civic, o gîndire politică – putem permite aşa ceva?“ Şi de ce, de ce liberalul european este atît de des adversarul poporului rus? De ce în Europa cei ce se numesc democraţi sînt de partea poporului, se sprijină cel puţin pe el, iar democratul nostru este cel mai adesea aristocrat şi în cele din urmă aproape că sprijină ceea ce oprimă forţa populară, eşuînd apoi în boierie? Ah, nu afirm că sînt adversari ai poporului în mod conştient, dar în inconştienţă stă toată tragedia. Veţi fi indignaţi de aceste întrebări? N-aveţi decît. Pentru mine toate acestea sînt axiome şi, desigur, nu voi înceta să le explic şi să le demonstrez cît timp voi fi în stare să scriu şi să vorbesc.

Deci, să încheiem: cu ştiinţele aşa este, dar „iluminarea“ n-are rost s-o luăm de la sursele occidentale. Altfel, cine ştie, s-ar putea să luăm şi formule sociale, cum ar fi, de pildă: „*Chacun pour soi et Dieu pour tous*“[17] sau „*Après moi le déluge*“[18]. Ah, imediat se va ţipa: „Nu avem asemenea zicale, oare la noi oamenii nu spun: «Binele se uită» şi sute de alte aforisme de acelaşi fel?“ Da, poporul are multe şi felurite zicale, mintea poporului e încăpătoare, umorul, la fel, o conştiinţă care se dezvoltă dictează întotdeauna negarea, dar toate nu-s decît *zicale*, în adevărul lor moral poporul nostru nu crede, glumeşte şi rîde singur de ele, în totalitatea sa, le neagă, cel puţin.

Dar aveţi curajul că spuneţi că „*Chacun pour soi et Dieu pour tous*“ nu este decît o zicală şi nu o formulă socială, acceptată de toţi în Occident şi pe care *toţi* o slujesc, în care toţi cred? În tot cazul, toţi cei care se află mai presus de popor, care îl ţin în frîu, care stăpînesc pămîntul şi proletariatul şi stau la paza „iluminismului european“. La ce ne trebuie un asemenea iluminism? O să căutăm altul, la noi acasă. Ştiinţa e una, iar iluminismul, alta. Cu speranţa în popor şi în forţele lui, poate că vom dezvolta cîndva, în toată plenitudinea sa, în toată intensitatea şi strălucirea sa, această iluminare a noastră întru Hristos. Îmi veţi spune că toată această lungă vorbărie nu reprezintă totuşi un răspuns la critica dvs. Fie. Eu n-o consider decît o precuvîntare, pe deasupra şi necesară. Aşa cum dvs. găsiţi la mine, adică în discursul meu, puncte de contradicţie, pe care le relevaţi şi le consideraţi drept cele mai importante, şi eu am subliniat şi am scos în evidenţă un aspect la dvs., pe care îl consider divergenţa principală dintre noi, care ne împiedică cel mai mult să ajungem la un acord. Dar precuvîntarea a luat sfîrşit şi acum începem să vă criticăm, de data aceasta fără divagaţii.

II. Aleko şi Derjimorda. Suferinţele lui Aleko din cauză că mujicul rus era iobag. Anecdote

Dvs. scrieţi, criticînd discursul meu:

„Dar Puşkin, zugrăvindu-i pe Aleko şi pe Oneghin, descriind negarea lor, nu a arătat ce anume «negau» ei şi ar fi extrem de riscant să afirmăm că negau tocmai «dreptatea poporului», principiile de bază ale concepţiei ruseşti despre lume. Asta nu se vede nicăieri“.

Ei bine, dacă se vede sau nu, dacă e riscant să afirmăm, la toate acestea vom reveni imediat, dar

mai întîi iată ce spuneţi despre alde Dmuhanovski, de care Aleko, pasămite, ar fi fugit la ţigani:

„Dar într-adevăr, lumea pribegilor de atunci, scrieţi dvs., era o lume care nega altă lume. Pentru explicitarea acestor tipuri sînt necesare alte tipuri, pe care Puşkin nu le-a redat, deşi uneori s-a referit la ele cu teribilă indignare. Natura talentului său îl împiedica să coboare în această beznă şi să ridice la rangul de «perle ale creaţiei» bufniţele, cucuvelele şi liliecii care ticsesc subsolurile *(oare nu etajele superioare?)* ale edificiului rusesc. Acest lucru l-a făcut Gogol, marele revers al lui Puşkin. El a arătat lumii de ce a fugit Aleko la ţigani, de ce se plictisea Oneghin, de ce s-au născut pe lume «oamenii de prisos» eternizaţi de Turgheniev. Alde Korobocika, Sobakevici, Skvoznik-Dmuhanovski, Derjimorda, Teapkin-Leapkin – iată faţeta opusă lui Aleko, Beltov, Rudin şi multor altora. Este fundalul fără de care figurile celor din urmă nu pot fi înţelese. Şi doar aceşti eroi gogolieni erau ruşi, şi încă ce mai ruşi! Korobocika nu suferea de boala secolului, SkvoznikDmuhanovski se pricepea foarte bine să discute cu negustorii, Sobakevici îşi vedea ţăranii ca prin sticlă, iar ei îl vedeau pe el tot ca prin sticlă. Desigur, alte Aleko şi Rudin nu vedeau şi nu înţelegeau întru totul aceste lucruri; ei fugeau pur şi simplu: Aleko la ţigani, Rudin la Paris, să moară pentru o cauză absolut străină pentru el".

Vedeţi dvs., *pur şi simplu* fugeau. Ah, uşurinţă foiletonistică a soluţiei! Şi ce simple par toate la dvs., cum e totul la dvs. gata dinainte şi hotărît! Chiar că rostiţi cuvinte gata pregătite. Apropo, de ce aţi adus vorba despre faptul că aceşti eroi gogolieni erau ruşi, „şi încă ce mai ruşi"? Asta n-are nici o legătură cu polemica noastră. Cine nu ştie că erau ruşi? De fapt, şi Aleko şi Oneghin erau ruşi, ruşi sîntem şi noi amîndoi; da, rus, cît se poate de rus era şi Rudin, care a fugit la Paris să

moară pentru o cauză care i-ar fi fost străină, după cum susţineţi dvs. Păi e rus în cel mai înalt grad tocmai pentru faptul că acea cauză, pentru care a murit la Paris, nu-i era atît de străină, cum i-ar fi fost unui englez sau unui german, căci cauza europeană, universală, general-umană nu-i mai este de mult străină omului rus. Tragedia lui Rudin a constat, propriu-zis, în faptul că n-a găsit ce să facă pe ogorul său şi a murit pe un alt ogor, care însă nu-i era chiar atît de străin, cum afirmaţi dvs. Totuşi, iată care-i problema: toţi aceşti alde Skvoznik şi Sobakevici, deşi sînt ruşi, sînt ruşi stricaţi, rupţi de glie, care, chiar dacă cunosc sub un aspect viaţa poporului, nu o cunosc deloc sub alt aspect şi nici măcar nu-şi imaginează că acest aspect există. Aici e toată problema. Sufletul poporului, ceea ce poporul doreşte, ceea ce poporul cere în rugăciuni, ei nici nu bănuiau să existe, pentru că dispreţuiau teribil poporul. De fapt, şi sufletul poporului îl negau, cu excepţia sufletelor trecute în catastifele de iobagi. Susţineţi că „Sobakevici îşi vedea ţăranii ca prin sticlă“. Asta e imposibil. În Proşka al său, Sobakevici nu vedea decît forţa, pe care i-o putea vinde lui Cicikov. Afirmaţi că Skvoznik-Dmuhanovski se pricepea foarte bine să discute cu ţăranii. Fie-vă milă! Ia recitiţi monologul primarului, rostit în faţa negustorilor în actul al cincilea: aşa se vorbeşte doar cu nişte cîini, nu cu oamenii, asta înseamnă să discuţi „foarte bine“ cu un rus? Chiar îl lăudaţi? Mai bine le-ar fi dat peste gură sau i-ar fi apucat de păr. În copilărie, am văzut o dată pe un drum mare un curier special, în uniformă cu pulpane, cu pană la tricorn, care-l pocnea straşnic pe vizitiu în ceafă cu pumnul, în timp ce troica zbura, iar vizitiul îşi şfichiuia înnebunit caii, care goneau din răsputeri. Acest curier special era, fireşte, rus prin naştere, dar atît de orbit şi rupt de popor, încît nu putea discuta altfel cu un rus decît punîndu-şi pumnul uriaş la bătaie, în loc să lege cu omul capăt de

vorbă. Or, el toată viaţa şi-o petrecuse cu vizitii şi cu feluriţi oameni din popor. Dar faldurile uniformei lui, pălăria cu pană, rangul de ofiţer, cizmele lui lustruite ca la Petersburg îi erau mai scumpe, sufleteşte şi spiritual, nu numai decît un mujic rus ci, poate, decît întreaga Rusie, pe care a străbătut-o în lung şi-n lat şi în cuprinsul căreia, după toate probabilităţile, nu a găsit absolut nimic remarcabil şi demn de altceva decît de pumnul său sau de o lovitură a cizmei sale lustruite. Întreaga Rusie era pentru el ocîrmuirea şi, în afara ocîrmuirii, totul aproape că nu merita să existe. Cum să poată înţelege unul ca el fiinţa poporului şi sufletul lui? Era şi el rus, dar de-acum un rus „european“, care nu şi-a început europenismul cu iluminismul, ci cu desfrîul, cum au început mulţi, foarte mulţi. Da, şi nu o dată acest desfrîu a fost luat la noi drept mijlocul cel mai sigur de a-i transforma pe ruşi în europeni. Căci fiul acestui curier special va fi, poate, profesor, adică un european de-acum patentat. Aşa că să nu spuneţi că ei înţeleg fiinţa poporului. A fost nevoie de Puşkin, de Homiakov, de Samarin, de Aksakov pentru a începe să se vorbească despre adevărata fiinţă a poporului. (S-a vorbit şi pînă la ei, dar cumva clasic şi teatral.) Şi cînd ei au început să discute despre „dreptatea poporului“, toţi îi priveau ca pe nişte epileptici şi idioţi, care aveau drept ideal „să mănînce ridichi şi să scrie denunţuri“[19]. Au uimit atît de mult pe toată lumea în primele momente de după apariţia lor, încît liberalii chiar au început să-i suspecteze: nu cumva aceştia vor fi dorind să scrie denunţuri la adresa lor? Judecaţi şi singur: oare mulţi dintre liberalii de astăzi au o opinie mult diferită de acest stupid punct de vedere asupra slavofililor?

Dar să trecem la fondul problemei. Dvs. afirmaţi că Aleko a fugit la ţigani ca să scape de Derjimorda. Să spunem că aşa stau lucrurile. Dar cel mai rău e, dle Gradovski, că sînteţi întru totul

convins atunci cînd consideraţi că Aleko avea dreptul să fie atît de dezgustat: „Nu pot, adică, să nu fug la ţigani, căci prea mîrşav e Derjimorda“. Dar eu afirm că Aleko şi Oneghin au fost şi ei nişte Derjimorda în felul lor şi, în anumite privinţe, chiar mai răi. Numai că eu nu le aduc cîtuşi de puţin această acuză, recunoscînd totalmente tragismul destinului lor, în timp ce dvs. îi lăudaţi pentru că au fugit. „Nişte oameni, adică, atît de mari şi interesanţi să poată trăi alături de asemenea monştri?“ Vă înşelaţi teribil. Trageţi concluzia că Aleko şi Oneghin nu s-au rupt cîtuşi de puţin de glie şi n-au negat deloc dreptatea poporului. Mai mult chiar: „N-au fost nici măcar orgolioşi“, chiar şi aşa ceva susţineţi. Dar aici orgoliul reprezintă consecinţa directă, logică şi inevitabilă a caracterului lor abstract şi a ruperii de glie. Căci nu puteţi nega faptul că ei n-au cunoscut glia, că au crescut şi au fost educaţi ca nişte domnişoare de pension, că au aflat ce-i Rusia doar cînd au intrat în slujbe la Petersburg, că relaţiile lor cu poporul erau cele dintre un boier şi un iobag. N-are importanţă că n-au trăit la ţară, în mijlocul mujicilor. Curierul meu special şi-a petrecut toată viaţa cu vizitiii şi n-a găsit că sînt buni de altceva decît să le care pumni în ceafă. Aleko şi Oneghin erau aroganţi şi nerăbdători faţă de Rusia, ca toţi oamenii ce trăiesc într-un grup izolat de popor, bucurîndu-se de toate privilegiile, adică de roadele muncii mujicului şi de cultura europeană, care le venea tot pe gratis. Tocmai prin faptul că toţi intelectualii noştri, datorită ştiutelor condiţii istorice, aproape de-a lungul întregii noastre istorii, au devenit nişte coconaşi leneşi se explică atît caracterul lor abstract, cît şi ruperea lor de glia natală. Pe Aleko nu Derjimorda l-a distrus, ci faptul că nu s-a priceput să şi-l explice pe Derjimorda, n-a ştiut care sînt originile acestuia. Era prea orgolios pentru asta. Aşa că, neştiind să-şi explice, nu a găsit nici posibilitatea de a lucra pe

ogorul natal. Iar pe cei care credeau în această posibilitate îi lua drept nişte proşti sau tot drept nişte Derjimorda. Şi nu numai faţă de Derjimorda era orgolios pribeagul nostru, dar şi faţă de întreaga Rusie, căci Rusia, conform concluziei lui definitive, era o ţară numai de robi şi de alde Derjimorda. Dacă mai era puţină nobleţe aici, aceasta o reprezentau ei, alde Aleko şi Oneghin, şi nimic mai mult. După asta orgoliul vine de la sine: plutind în abstracţiunea lor, ei, fireşte, au început să se mire de propria nobleţe şi elevaţie faţă de cei mîrşavi. Dacă nu ar fi fost orgolioşi, ar fi văzut că şi ei sînt nişte Derjimorda şi, dîndu-şi seama de asta, chiar în această revelaţie ar fi descoperit şi o soluţie de împăcare. Iar faţă de popor nu ar mai fi fost orgolioşi, ci, fără excepţie, s-ar fi simţit dezgustaţi. Toate acestea nu le veţi crede ci, dimpotrivă, recunoscînd că unele trăsături ale unora ca Aleko şi Oneghin sînt într-adevăr urîte, veţi începe să-mi imputaţi cu aroganţă îngustimea punctului de vedere, faptul că „nu e prea înţelept să tratezi simptomele şi să nu te atingi de rădăcina bolii“. Afirmaţi că eu, spunînd: „Smereşte-te, omule mîndru“, nu-l acuz pe Aleko decît de calităţile lui personale şi las să-mi scape rădăcina răului, „ca şi cum, pasămite, întregul fond al problemei se află în calităţile personale ale celor ce se mîndresc şi nu doresc să se smerească“. „Nu se ştie, spuneţi dvs., faţă de ce erau mîndri pribegii; fără răspuns mai rămîne o întrebare: faţă de ce trebuiau să fie mîndri?“. Din partea dvs., toate acestea sînt foarte arogante: mi se pare că am tras concluzia directă că „pribegii“ sînt un produs al evoluţiei istorice a societăţii noastre, deci nu arunc toată vina numai pe *ei* şi pe calităţile *lor* personale. Acest lucru l-aţi citit în discursul meu, e scris acolo, atunci de ce îmi deformaţi spusele? Transcriind tirada mea: „Smereşte-te“, adnotaţi:

„În aceste cuvinte dl Dostoievski a exprimat «tot ce e mai sfînt» în convingerile sale, tot ceea ce

reprezintă în acelaşi timp şi forţa, şi slăbiciunea autorului *Fraţilor Karamazov*. În aceste cuvinte este cuprins un mare ideal religios, o puternică propovăduire a moralităţii personale, dar nu există nici o aluzie la idealurile *sociale*“.

Iar apoi, după aceste cuvinte, vă apucaţi imediat să criticaţi ideea de „desăvîrşire personală în spiritul dragostei creştine“. Voi trece de îndată la opinia dvs. despre „desăvîrşirea personală de sine“, dar mai întîi voi scoate la iveală toate dedesubturile pe care, se pare, aţi vrea să le ascundeţi, şi anume: nu v-aţi supărat atît de tare pe mine numai pentru că îl acuz pe „pribeag“, ci, dimpotrivă, pentru că nu-l recunosc drept ideal de perfecţiune morală, drept rus sănătos, cum poate şi trebuie să fie! Recunoscînd că Aleko şi Oneghin au „trăsături urîte“, nu faceţi altceva decît să recurgeţi la un subterfugiu. Conform opiniei dvs. lăuntrice, pe care nu ştiu de ce nu vreţi s-o dezvăluiţi în întregime, „pribegii“ sînt normali şi sublimi, sînt sublimi fie şi numai pentru că au fugit de Derjimorda. Vă indignaţi dacă cineva are curajul să le impute un cusur cît de mic. O spuneţi de-a dreptul: „Ar fi absurd să susţinem că au fost distruşi de propria lor mîndrie şi nu au vrut să se smerească în faţa dreptăţii poporului“. În sfîrşit, susţineţi şi insistaţi cu înfocare că ei i-au eliberat pe ţărani. Scrieţi:

„Vom spune mai mult: dacă în sufletul celor mai buni dintre aceşti «pribegi» din prima jumătate a secolului nostru a rezistat vreun plan, acesta a fost planul cu privire la popor, ura lor cea mai arzătoare era îndreptată anume împotriva robiei ce apăsa poporul. N-are importanţă că ei au iubit poporul şi au urît iobăgia în felul lor, «europeneşte». Dar cine, dacă nu ei, a pregătit societatea noastră în vederea abolirii iobăgiei? Cu ce au putut, şi-au slujit şi ei «ogorul natal», mai

întîi în calitate de propovăduitori ai eliberării, apoi ca cei dintîi mijlocitori de pace".

Aici e-aici, „pribegii" au urît iobăgia „în felul lor, europeneşte". Asta-i, nu au urît iobăgia de dragul mujicului rus, care trudea pentru ei, care îi hrănea şi deci era asuprit şi de ei, printre alţii. Cine-i împiedica, de îndată ce compasiunea civică îi apăsa atît de tare, încît erau nevoiţi să fugă la ţigani sau pe baricadele pariziene, cine îi împiedica să-şi elibereze pur şi simplu ţăranii cu tot cu pămînt şi, măcar în ce priveşte propria lor responsabilitate, să se descotorosească astfel de compasiunea civică? Dar nu ştiu cum se face că rareori s-a auzit de asemenea cazuri de eliberare a iobagilor, pe cînd vaiete civice au răsunat destule. „Mediul, cică, l-a dat gata şi cum să se lase păgubaş de capitalul său?" De ce, adică, să nu se lase păgubaş, cînd îi compătimea atît de mult pe ţărani, încît era nevoit să fugă pe baricade? Aici e aici, în „tîrguşorul Paris" e totuşi nevoie de bănişori, chiar dacă lupţi pe baricade, iar iobagii îi trimiteau dijma. Procedau şi mai simplu: pe ţărani îi ipotecau, îi vindeau sau îi schimbau (nu-i totuna?) şi, făcînd rost de bănişori, plecau la Paris să contribuie la editarea ziarelor şi revistelor radicale franţuzeşti, pentru salvarea întregii omeniri, nu numai a mujicului rus. Mă asiguraţi că îi făcea să sufere compasiunea pentru mujicul iobag? Nu atît pentru iobagul rus, cît compasiunea abstractă pentru iobăgie şi umanitate: „N-ar trebui să existe, nu e civilizat, vrem *liberté*, cică, *égalité et fraternité*". Cît despre mujicul rus personal, poate că aceste inimi mari nici nu sufereau atît de groaznic din cauza acestei compasiuni. Ştiu şi ţin minte numeroase cugetări intime ale unor oameni chiar foarte „luminaţi" din timpurile bune de altădată. „Robia, fără îndoială, e un rău îngrozitor, consimţeau în intimitate, cînd erau între ei, dar la drept vorbind ce fel de popor mai e şi al nostru? Seamănă cu poporul parizian din anul nouăzeci şi

trei? Păi s-a deprins pînă într-atîta cu robia, că faţa lui, figura lui arată robul din el şi, dacă vreţi, nuiaua, de pildă, este, desigur, o mare ticăloşie, vorbind la modul general, dar pentru rusnac zău că este încă necesară: «Pe mujicul rus trebuie să-l snopeşti, mujicului rus i se urăşte dacă nu-l snopeşti, aşa-i naţia asta»", iată ce am auzit la vremea mea, vă jur, chiar de la oameni cultivaţi. Acesta-i „adevărul lucid, rogu-vă". Poate că Oneghin nu-şi snopea în bătaie oamenii de la curte, deşi, ce-i drept, e greu să ne dăm seama dacă-i bătea, dar sînt sigur că Aleko îi chelfănea şi nu pentru că ar fi avut inima crudă, ci aproape din milă, căci mujicul nu poate trăi fără nuieluşă, aşa că îl snopea aproape cu un ţel benefic: „Căci asta-i pentru el o necesitate, doar se ştie că nu poate trăi fără nuieluşă, căci vine singur şi te roagă: «Trage-mi o bătaie, boierule, fă om din mine, că am luat-o razna de tot!» Spuneţi, vă rog, ce să faci cu asemenea fiinţă? Îi faci pe plac şi îl snopeşti!" Repet, ajungeau cel mai adesea să nu simtă pentru mujic decît dezgust. Şi cîte anecdote dispreţuitoare despre mujicul rus nu circulau în mediul lor, anecdote dispreţuitoare şi fără perdea despre sufletul lui de rob, despre „idolatria" lui, despre popă, despre femeia lui, şi toate astea le spuneau cu inima uşoară oameni a căror viaţă de familia semăna adesea cu o casă de toleranţă şi asta, se înţelege, nu din cauză că ar fi fost ceva rău la mijloc, ci din pricina perceperii prea entuziaste a ultimelor idei europene, *à la* Lucrezia Floriani[20], de pildă, înţelese şi adoptate în felul nostru, cu toată impetuozitatea noastră rusească. Erau ruşi întru totul, rogu-vă! Ah, pribegii ruşi întristaţi erau uneori mari potlogari, dle Gradovski, iar aceste anecdote despre mujicul rus şi părerea dispreţuitoare faţă de el potoleau în sufletele lor ascuţita durere a tristeţii civice provocate de iobăgie, conferindu-i astfel doar un caracter abstract şi universal. Iar cu caracterul abstract şi

universal al tristeţii te poţi împăca întotdeauna foarte bine, nutrindu-te spiritual cu contemplarea propriei tale frumuseţi morale şi cu avîntul gîndirii tale civice, iar trupeşte nutrindu-te, totuşi, ba încă ce bine nutrindu-te, cu dijma luată de la aceiaşi ţărani! Ce să mai vorbim, cînd de curînd un venerabil martor al vremurilor de altădată a publicat într-o revistă o anecdotă despre felul cum s-au întîlnit cu femeia rusă inteligenţele ruseşti cele mai puternice de pe atunci, cele mai liberale şi mai universale. Aceştia erau de-acum pribegi notorii, ca să spunem aşa, de-acum patentaţi, care s-au manifestat istoriceşte în acest sens. Într-o vară, vedeţi dvs., chiar în anul patruzeci şi cinci, la o splendidă vilă din împrejurimile Moscovei, unde se dădeau „mese colosale", după cum se exprimă venerabilul martor, s-a adunat o dată o mulţime de musafiri: profesorii cei mai umanişti, cei mai uimitori iubitori şi cunoscători în artele frumoase şi în alte asemenea domenii, democraţii cei mai tari, ajunşi ulterior politicieni celebri şi de importanţă universală, critici, scriitori, doamne extraordinare prin cultura lor. Şi toată această companie, probabil după o masă cu şampanie, plăcinte cu carne şi lapte de pasăre (doar nu degeaba aceste mese sînt numite „colosale"), s-a dus să se plimbe pe cîmp. Într-un capăt al unui lan de secară dau de o femeie ieşită la secerat. Se ştie ce înseamnă secerişul din toiul verii: mujicii şi nevestele lor se scoală de la ora patru dimineaţa şi se duc la cîmp, unde trudesc pînă noaptea. Secerişul e muncă grea, trebuie să stai aplecat douăsprezece ore, în arşiţa soarelui. Femeia care intră cu secera în lan nici nu se mai vede de obicei. Şi iată că aici, în lanul de secară, compania noastră dă peste o secerătoare, imaginaţi-vă, peste o femeie îmbrăcată într-un „costum primitiv" (în cămaşă?). Groaznic! Sentimentul universal, umanist se aţîţă şi imediat se aude o voce jignită: „Dintre toate femeile din lume, numai rusoaicei nu

îi e ruşine de nimeni“ (adică, n-ar trebui să-i fie ruşine, nu-i aşa?). S-a încins polemica. S-au găsit şi apărători ai femeii, dar ce apărători şi cu ce obiecţiuni au fost nevoiţi să lupte! Şi iată ce opinii şi concluzii au putut să apară într-un grup de pribegi-moşieri, sătui de şampanie şi stridii. Şi pe banii cui? Păi pe banii rezultaţi din truda ei! Căci, stimaţi pribegi universali, ea pentru voi trudeşte, aţi mîncat pe săturate din munca ei. Dacă în secară, unde n-o vede nimeni, chinuită de soare şi de sudoare, şi-a scos fusta şi a rămas numai în cămaşă, înseamnă că-i o neruşinată, v-a jignit pudoarea: „Dintre toate femeile din lume, cică, rusoaica e cea mai neruşinată!“ Vai-vai, virtuoşilor! Dar „distracţiile pariziene“ ale domniilor voastre, dar zburdălniciile în „tîrguşorul Paris“, dar micuţul cancan de la Bal-Mabille, după care se topeau ruşii chiar cînd povesteau doar, dar drăguţul cîntecel:

Ma commère, quand je danse
Comment va mon cotillon? [21] –

cu ridicarea graţioasă a fustiţei şi cu săltarea funduleţului? Pe virtuoşii noştri ruşi asta nu-i indignează ci, dimpotrivă, îi farmecă. „Daţi-mi voie, păi la ei e-atîta graţie, păi micuţul cancan şi săltările sînt cel mai rafinat *article de Paris* în felul lor, pe cînd aici e vorba de-o muiere, de-o rusoaică, de-o ciubotă, de-o bîtă!“ Nu, rogu-vă, aici nu mai e vorba de convingerea în mîrşăvia mujicului şi poporului nostru, aici s-a ajuns la sentiment, aici s-a manifestat de-acum sentimentul personal de silă faţă de mujic, un sentiment, desigur, involuntar, aproape inconştient, chiar neobservat din partea lor. Recunosc, dle Gradovski, că nu pot fi absolut deloc de acord cu teza dvs. capitală: „Cine, dacă nu ei, a pregătit societatea noastră pentru abolirea iobăgiei?“ Au slujit poate cu flecăreala lor abstractă, lăcrimîndu-

şi după toate regulile tristeţea civică, ceea ce, desigur, a contribuit la economia generală şi a fost util în chestiunea respectivă. Dar au abolit iobăgia şi, după eliberare, i-au ajutat pe ţărani oameni de tipul lui Samarin, şi nu pribegii noştri. Oameni de tipul lui Samarin, un tip care nu mai semăna absolut deloc cu pribegii, au apărut foarte mulţi pentru marea lucrare de atunci şi dvs., dle Gradovski, nu suflaţi, fireşte, nici o vorbă despre ei. Iar pe pribegi, după toate semnele, această lucrare a început foarte repede să-i plictisească şi iarăşi au început să cîrtească în silă. N-ar mai fi fost pribegi dacă ar fi procedat altfel. După ce şi-au încasat banii pentru răscumpărare, pămînturile şi pădurile rămase s-au apucat să le vîndă negustorilor şi chiaburilor, ca să fie distruse şi tăiate, şi, mutîndu-se în străinătate, s-au pus pe absenteism... Dvs., dle profesor, nu veţi fi, desigur, de acord cu mine, dar n-am ce vă face: nici eu nu pot accepta să recunosc această imagine a rusului superior şi liberal, care dvs. vă e atît de dragă, drept idealul de rus adevărat şi normal, cum, pasămite, a fost în realitate, este şi trebuie să fie chiar şi în viitor. Prea puţine lucruri de Doamne-ajută au făcut aceşti oameni pe ogorul natal în ultimele decenii. Şi asta e mai adevărat decît ditirambii pe care îi înălţaţi întru gloria acestor domni din trecut.

III. Două jumătăţi

Şi acum voi trece la opiniile dvs. despre „perfecţionarea de sine în spiritul iubirii creştine" şi despre aşa-zisa totală insuficienţă a ei în raport cu „idealurile sociale" şi, mai ales, cu „instituţiile sociale". Ah, dvs. înşivă începeţi prin a afirma că acesta este punctul cel mai important în divergenţa noastră de idei. Scrieţi:

„Acum am ajuns la punctul cel mai important în divergenţa de idei dintre mine şi dl Dostoievski.

Pretinzînd smerenie faţă de dreptatea poporului, faţă de idealurile acestuia, dumnealui ia această «dreptate» şi aceste idealuri ca pe ceva finit, intangibil şi etern. Ne vom permite să-i spunem: nu! Idealurile *sociale* ale poporului nostru se află încă în curs *de formare, de dezvoltare*. Mai are mult de lucrat asupra propriei fiinţe pentru a fi demn de numele de mare popor".

V-am şi răspuns în parte în privinţa „dreptăţii" şi idealurilor poporului la începutul articolului, în prima lui parte. Această dreptate şi aceste idealuri ale poporului sînt, după părerea dvs., de-a dreptul insuficiente pentru dezvoltarea idealurilor sociale ale Rusiei. Religia, pasămite, e una, iar cauza socială, altceva. Un organism viu, întreg îl tăiaţi cu cuţitul dvs. savant în două jumătăţi separate şi susţineţi că aceste două jumătăţi trebuie să fie absolut independente una de alta. Să vedem mai îndeaproape, să cercetăm separat fiecare din aceste două jumătăţi şi, poate, vom ajunge la o concluzie. Să analizăm mai întîi jumătatea privitoare la „perfecţionarea de sine în spiritul creştinismului". Dvs. scrieţi:

„Dl Dostoievski ne cheamă să lucrăm asupra noastră înşine şi să ne smerim. Jertfirea de sine în spiritul iubirii creştine este, desigur, cea dintîi premisă pentru orice activitate, mare sau mică. Dar de aici nu rezultă că oamenii *desăvîrşiţi personal, în sens creştin*, vor forma neapărat o societate desăvîrşită (?!). Ne permitem să dăm un exemplu.

Apostolul Pavel îi învăţa pe sclavi şi pe stăpînii lor cum trebuie să se poarte unii cu alţii. Şi unii, şi ceilalţi puteau să-l asculte pe apostolul lor şi de obicei îl ascultau, erau, personal, buni creştini, dar datorită acestui lucru *sclavia* nu devenea sfîntă şi rămînea o instituţie imorală. La fel, dl Dostoievski, ca şi fiecare dintre noi, a cunoscut moşieri şi ţărani care erau creştini excelenţi. Dar *iobăgia* rămînea o ticăloşie în faţa lui Dumnezeu şi ţarul-eliberator

rus nu a fost doar exponentul moralităţii *personale*, ci şi al celei *sociale*, despre care în vechime nu existau concepţiile potrivite, cu toate că «oamenii buni» nu erau, poate, mai puţini decît acum.

Moralitatea personală şi cea socială nu înseamnă acelaşi lucru. De aici rezultă că nici un fel de perfecţionare *a societăţii* nu poate fi atinsă *numai* prin îmbunătăţirea calităţilor personale ale persoanelor ce o alcătuiesc. Vom mai da un exemplu. Să presupunem că, începînd cu anul 1800, o serie de propovăduitori ai iubirii creştine şi ai smereniei s-ar fi apucat să îmbunătăţească moralitatea unor inşi precum Korobocika şi Sobakevici. Am putea crede că ar fi realizat abolirea iobăgiei, astfel încît să nu mai fie necesar cuvîntul *ţarului* pentru eliminarea acestui «fenomen»? Dimpotrivă, Korobocika s-ar fi apucat să demonstreze că este creştină veritabilă şi că le este adevărată «mamă» ţăranilor ei şi ar fi rămas la această convingere, în pofida tuturor argumentelor propovăduitorului...

Perfecţionarea oamenilor în sens social nu poate fi realizată numai lucrînd «asupra ta» şi «smerindu-te». Să lucrezi asupra ta şi să-ţi domoleşti pasiunile se poate şi în pustiu, şi pe o insulă nelocuită. Dar, ca fiinţe *sociale*, oamenii evoluează şi devin mai buni *lucrînd unul lîngă altul, unul pentru altul şi unul cu altul*. Iată de ce, într-o măsură foarte mare, perfecţiunea socială a oamenilor depinde de perfecţiunea *instituţiilor sociale*, care educă la om dacă nu calităţile creştine, atunci pe cele civice".

Vedeţi cît am citat din dvs. ! Totul este teribil de arogant şi tare rău a mai păţit-o „desăvîrşirea personală de sine în spiritul iubirii creştine": în chestiunile cetăţeneşti, pasămite, aproape că nu-i bună de nimic. Totuşi, înţelegeţi creştinismul într-un mod foarte curios! Numai să ne imaginăm că Sobakevici şi Korobocika au devenit creştini adevăraţi, *desăvîrşiţi* (chiar dvs. vorbiţi de

desăvîrşire) – şi atunci, pasămite, i-am putea convinge să renunţe la regimul iobăgesc? Iată întrebarea perfidă pe care o puneţi şi, fireşte, răspundeţi la ea: „Nu, Korobocika, chiar creştină desăvîrşită fiind, nu poate fi convinsă“. Dar eu vă răspund direct: dacă Korobocika ar fi devenit şi ar fi putut să devină creştină *adevărată*, desăvîrşită, iobăgia n-ar mai fi existat deloc pe moşia ei şi nu ar mai fi trebuit să vă bateţi capul cu asta, chiar dacă toate actele de proprietate asupra iobagilor, ca şi cele de vînzare-cumpărare, ar fi rămas în continuare în sipetul ei. Permiteţi-mi încă o întrebare: Korobocika, nu-i aşa, a fost şi mai înainte creştină, s-a născut creştină? Deci, vorbind de noii propovăduitori ai creştinismului, înţelegeţi tot vechiul, în fond, creştinism, dar unul întărit, *desăvîrşit*, ca să zicem aşa, care a atins deja idealul? Atunci, daţi-mi voie, ce fel de robi şi ce fel de stăpîni să mai fie? Trebuie să înţelegeţi creştinismul măcar cît de cît! Şi atunci ce-o mai priveşte pe Korobocika, creştină *desăvîrşită* de-acum, dacă ţăranii ei sînt iobagi sau nu? Le este „mamă“, mamă adevărată de-acum, şi „mama“ ar fi luat de îndată locul fostei „boieroaice“. Asta s-ar fi întîmplat de la sine. Fosta boieroaică şi fostul rob ar fi dispărut, aşa cum soarele împrăştie ceaţa, şi ar fi apărut nişte oameni cu totul noi, aflaţi în nişte relaţii cu totul inedite şi nemaiauzite pînă atunci. Pe deasupra s-ar fi întîmplat ceva nemaiauzit: ar fi apărut *peste tot* creştini desăvîrşiţi, care altădată erau, ca persoane individuale, atît de puţini, încît nici nu puteau fi zăriţi decît cu mare dificultate. Căci singur, dle Gradovski, aţi făcut o asemenea supoziţie fantastică, singur v-aţi băgat într-o asemenea fantezie uluitoare şi, dacă v-aţi băgat, trebuie să suportaţi şi consecinţele. Vă asigur, dle Gradovski, că atunci ţăranii Korobocikăi n-ar mai fi plecat de la ea pentru simplul motiv că fiecare caută locul unde îi e mai bine. Credeţi că le-ar fi fost mai bine

în instituţiile dvs. decît la mama lor bună, la moşiereasa care de-acum îi iubeşte? Îndrăznesc să vă asigur că, dacă în timpul apostolului Pavel se mai păstra încă sclavia, asta se întîmpla tocmai pentru că bisericile ce apăreau pe atunci încă nu erau *perfecte* (ceea ce vedem din epistolele apostolului). Iar acei membri ai bisericii, care atingeau deja perfecţiunea personală, nu mai aveau şi nu mai puteau să aibă sclavi, pentru că aceştia le deveneau fraţi, iar un frate, un frate cu adevărat, nu poate să-şi ţină fratele în sclavie. În ceea ce vă priveşte, parcă rezultă că propovăduirea creştinismului a fost neputincioasă. În tot cazul, scrieţi că sclavia nu devenea sfîntă prin propovăduirea apostolului. Însă mulţi alţi oameni de ştiinţă, mai ales istoricii europeni, îi reproşau creştinismului tocmai faptul că, pasămite, ar sanctifica sclavia. Asta înseamnă să nu înţelegi fondul problemei. Ia să ne imaginăm că Maria Egipteana are iobagi şi nu vrea să-i elibereze. Ce absurditate! În creştinism, în adevăratul creştinism, sînt şi vor fi stăpîni şi slujitori, dar sclavul este de neconceput. Mă refer la creştinismul adevărat, perfect. Slujitori, şi nu robi. Ucenicul Timotei l-a slujit pe Pavel cînd umblau împreună, dar citiţi epistolele lui Pavel către Timotei: fiţi bun şi spuneţi-mi dacă scrie unui rob sau chiar unui slujitor! Păi acesta este iubitul lui „fiu Timotei“! Iată, iată ce relaţii vor fi între stăpîni şi slujitori, dacă şi unii, şi ceilalţi vor deveni creştini adevăraţi! Slujitori şi stăpîni vor exista, dar stăpînii nu vor mai fi stăpîni şi slujitorii nu vor fi robi. Imaginaţi-vă că societatea viitoare îi are pe Kepler, Kant şi Shakespeare: ei înfăptuiesc o mare lucrare pentru toţi şi toată lumea îşi dă seama de asta şi-i respectă. Dar Shakespeare n-are timp să se oprească din lucru, să facă ordine pe lîngă el, să deretice prin cameră, să scoată afară lucrurile inutile. Şi credeţi-mă, neapărat va veni să-l slujească un alt cetăţean, va dori singur să vină, va

veni de bunăvoie şi va scoate din camera lui Shakespeare lucrurile inutile. Ce credeţi, va fi înjosit, va fi rob? Cîtuşi de puţin. El ştie că Shakespeare este infinit mai util decît el: „Cinste şi glorie ţie, va spune, şi mă bucur că te slujesc; măcar cu o picătură voi sluji şi eu în folosul tuturor, fiindcă îţi cruţ timpul pentru marea ta operă, dar nu sînt rob. Tocmai prin faptul că sînt conştient că Shakespeare este mai presus de mine prin geniul său demonstrez că, în ceea ce priveşte demnitatea morală şi umană, eu nu sînt cîtuşi de puţin mai prejos de tine şi, *ca om*, îţi sînt egal". De fapt, atunci nu va spune nici aceste cuvinte, pentru că nici asemenea probleme nu vor apărea deloc, pentru că vor fi de neconceput. Căci cu toţii vor fi oameni cu adevărat noi, vor fi copiii lui Hristos şi fostul animal va fi învins. Desigur, veţi spune că şi aceasta-i o fantezie. Dar nu eu, dvs. aţi început-o primul cu fanteziile: doar dvs. v-aţi imaginat-o pe Korobocika creştină desăvîrşită, cu „*copii* iobagi", pe care nu vrea să-i pună în libertate; aşa ceva depăşeşte fantezia mea.

Aici, oamenii inteligenţi vor rîde şi vor spune: „Merită, după asta, să te zbaţi pentru perfecţionarea de sine în spiritul iubirii creştine, cînd pe pămînt nu există nici urmă de creştinism adevărat sau există atît de puţin, încît nici nu-l poţi zări, altfel (după cum rezultă chiar din cuvintele mele) într-o clipă totul s-ar aranja, orice robie ar fi stîrpită, alde Korobocika s-ar transforma în genii luminoase şi tuturor nu le-ar mai rămîne altceva de făcut decît să-i înalţe un imn lui Dumnezeu?" Da, desigur, domnilor zeflemişti, creştini adevăraţi sînt încă teribil de puţini (deşi există). Dar de unde ştiţi de cîţi este nevoie ca în popor să nu moară idealul creştinismului şi, odată cu el, şi marea lui speranţă? Folosiţi-vă de noţiunile laice: de cîţi cetăţeni adevăraţi este nevoie ca în societate să nu moară virtutea cetăţenească? Nici la asta nu-mi puteţi răspunde. Aici e vorba de o anumită

economie politică, de un cu totul alt fel, pe care noi nu-l cunoaştem, pe care nici dvs. nu-l cunoaşteţi, dle Gradovski. Se va spune din nou: „Dacă mărturisitorii unei idei mari sînt atît de puţini, ce folos ne poate aduce ideea aceasta?“ Dar domniile voastre de unde ştiţi cu ce folos ne vom alege la urma urmei? Probabil că pînă acum n-a fost nevoie decît ca ideea cea mare să nu moară. Altceva e acum, cînd peste tot în lume se iscă ceva nou şi trebuie să fim pregătiţi... De fapt, nu-i vorba deloc de folos, ci de adevăr. Căci dacă eu cred că adevărul e aici, în ceea ce cred eu, atunci ce-mi pasă dacă întreaga lume n-a dat crezare adevărului meu, şi-a rîs de mine şi a pornit pe alt drum? O mare idee morală e puternică, îi uneşte pe oameni în alianţa cea solidă tocmai prin faptul că unitatea ei de măsură nu este folosul imediat, pentru că îi împinge pe oameni spre viitor, spre ţeluri eterne, spre bucuria absolută. Prin ce îi veţi uni pe oameni pentru atingerea ţelurilor dvs. civice dacă nu aveţi ca bază prealabilă o mare idee morală? Iar ideile morale sînt doar de un singur fel: toate sînt fundamentate pe ideea desăvîrşirii absolute de sine în viitor, a desăvîrşirii personale ca ideal, căci ea poartă în sine totul, toate aspiraţiile, toate dorinţele şi deci din această desăvîrşire decurg toate idealurile dvs. civice. Ia încercaţi să-i reuniţi pe oameni într-o societate civilă numai cu scopul de „a salva vieţişoarele“! Nu veţi obţine nimic, în afara formulei morale: *„Chacun pour soi et Dieu pour tous“.* Cu o asemenea formulă, nici o instituţie civică nu va supravieţui mult timp, dle Gradovski.

*

Dar voi merge mai departe, am intenţia să vă uimesc: aflaţi, dle profesor savant, că nu există idealuri sociale şi civice ca atare, care să nu fie legate organic de idealurile morale, care să existe în sine, sub forma unei jumătăţi independente,

desprinsă din întreg cu ajutorul cuţitului dvs. savant; în sfîrşit, nu există idealuri care să poată fi luate din afară şi sădite cu succes în orice loc nou, sub formă de „instituţie“; asemenea idealuri nu există, nu au existat vreodată şi nici nu pot să existe! La drept vorbind, ce înseamnă ideal social, cum să înţelegem acest cuvînt? Desigur, esenţa lui se află în năzuinţa oamenilor de a descoperi o formulă de organizare socială cît mai infailibilă posibil, care să-i satisfacă pe toţi. Nu-i aşa? Dar oamenii nu cunosc această formulă, oamenii o caută şi n-o pot găsi de şase mii de ani, de cînd durează perioada lor istorică. Furnica ştie formula furnicarului ei, albina, pe cea a stupului ei (deşi o ştiu altfel decît oamenii, lor nu le trebuie mai mult), dar omul nu-şi cunoaşte formula. Atunci, dacă-i aşa, de unde apare idealul de organizare civică a societăţii umane? Urmăriţi-l de-a lungul istoriei şi veţi vedea de unde apare. Veţi vedea că este numai şi numai un produs al desăvîrşirii morale individuale, că totul de aici începe şi că aşa a fost de veacuri şi aşa va fi în vecii vecilor. La originea oricărui popor, a oricărei naţionalităţi ideea morală a precedat întotdeauna naşterea naţionalităţii, *căci ea a fost cea care a creat-o*. Iar această idee morală a rezultat întotdeauna din ideile mistice, din convingerea că omul este etern, că nu este pur şi simplu un animal terestru, ci este legat de alte lumi şi de veşnicie. Întotdeauna şi pretutindeni, aceste convingeri s-au formulat într-o religie, în mărturisirea unei idei noi şi întotdeauna, de îndată ce s-a închegat o nouă religie, s-a creat civic o nouă naţionalitate. Uitaţi-vă la evrei şi la musulmani: naţionalitatea la evrei s-a format de-abia după legea lui Moise, deşi a început să se formeze încă de la legea lui Avraam, iar naţionalităţile musulmane au apărut de-abia după Coran. Pentru a păstra valoarea spirituală primită, oamenii se ataşează imediat unii de alţii şi de-abia atunci, cu zel şi nelinişte, „*lucrează unul lîngă*

altul, unul pentru altul şi unul cu altul“ (cum aţi scris dvs., elocvent), de-abia atunci încep oamenii să caute un mod de organizare ca să-şi păstreze culoarea spirituală primită, fără să piardă nimic din ea, încep să caute formula *civică* de viaţă în comun care i-ar putea ajuta să edifice, în văzul întregii lumi şi în gloria ei cea mai deplină, valoarea morală pe care au primit-o. Şi remarcaţi, vă rog, că de îndată ce, peste vremuri şi veacuri (căci şi aici este o lege pe care n-o cunoaştem), de cum începea să se clatine şi să slăbească idealul moral al unei anumite naţionalităţi, imediat începea să decadă şi naţionalitatea însăşi, decăzînd totodată şi întreaga ei ordine cetăţenească, şi se stingeau toate idealurile care apucaseră să se constituie în interiorul comunităţii respective. Formele cetăţeneşti ale unui popor se năşteau şi se formulau în acelaşi mod în care se constituia religia la poporul respectiv. Aşadar, idealurile cetăţeneşti sînt întotdeauna legate în mod direct şi organic cu idealurile morale şi principalul e că rezultă numai şi numai din acestea. Niciodată nu apar *în mod independent*, căci, apărînd, nu au decît scopul de a potoli aspiraţia morală a naţionalităţii în cauză, în modul şi în măsura în care s-a constituit la ea această aspiraţie. Şi prin urmare, „desăvîrşirea de sine în spiritul religios“ în viaţa popoarelor este temelia a toate, căci desăvîrşirea de sine nu este decît *mărturisirea religiei primite*, iar „idealurile civice“ nu vin niciodată şi nu se pot naşte singure, fără această dorinţă de autoperfecţionare. Asta-i, dvs. aţi împărţit, aţi secţionat cu cuţitul un organism viu în două jumătăţi. Nu doar „începutul a toate“ este autoperfecţionarea personală, ci şi continuarea, şi sfîrşitul a toate. Ea şi numai ea cuprinde, edifică şi conservă organismul naţionalităţii. Pentru ea trăieşte formula civică a naţiunii, căci a fost creată numai pentru a o conserva ca valoare primită iniţial. Cînd naţionalitatea îşi pierde necesitatea generală de a

se autoperfecţiona *în spiritul care a generat-o*, atunci dispar treptat toate „instituţiile sociale“, căci nu mai este nimic de conservat. Astfel, nu se poate spune nicidecum ceea ce aţi spus dvs. în următoarea frază:

„Iată de ce, într-o măsură foarte mare, perfecţiunea socială a oamenilor depinde de perfecţiunea *instituţiilor sociale*, care educă la om dacă nu calităţile creştine, atunci pe cele civice“.

„Dacă nu calităţile creştine, atunci pe cele civice“! Oare nu se vede aici cuţitul savant care divide indivizibilul, care taie un organism întreg şi viu în două jumătăţi moarte, în cea morală şi în cea civică? Veţi spune că în „instituţiile sociale“ şi în rangul de „cetăţean“ poate fi conţinută o mare idee morală, că la naţiunile deja mature, evoluate, „ideea civică“ substituie întotdeauna ideea religioasă, care ia naştere tot în cadrul acesteia şi pe care o moşteneşte de drept. Da, aşa afirmă mulţi, dar noi n-am văzut încă să se fi realizat această fantezie. Cînd se epuiza ideea moral-religioasă a unei naţionalităţi, întotdeauna apărea necesitatea panicard-laşă de unire, cu singurul ţel de „a salva vieţişoarele“; atunci nu mai există alte scopuri ale unirii civice. Acum, iată, burghezia franceză îşi strînge rîndurile tocmai cu scopul de „a-şi salva vieţişoarele“ în faţa primejdiei reprezentate de cea de-a patra stare, care ia uşile cu asalt. Dar „salvarea vieţişoarelor“ este cea mai neputincioasă şi cea mai de pe urmă dintre toate ideile ce unesc omenirea. Este deja începutul sfîrşitului, presimţirea sfîrşitului. Se unesc dar au şi căscat ochii mari ca să vadă cum s-ar putea împrăştia din nou la prima primejdie. Şi ce mai poate salva aici o „instituţie“ ca atare, apărută în mod independent? Fraţi să fie, că va exista şi fraternitate. Iar dacă nu există fraţi, cu nici o „instituţie“ nu veţi obţine fraternitatea. Ce rost are

să pui o instituţie şi să scrii pe ea: *„Liberté, égalité, fraternité“*? Nu veţi face nici o scofală cu „instituţia“ dvs., aşa că va trebui – în mod necesar, inevitabil va trebui – să adăugaţi la cele trei cuvinte „instituţionale“ un al patrulea: *„ou la mort“, „fraternité ou la mort“*[22], şi fraţii vor porni să frîngă grumazurile fraţilor, ca să dobîndească fraternitatea prin „instituţia civică“. E numai un exemplu, dar unul bun. Dvs., dle Gradovski, ca şi Aleko, căutaţi mîntuirea în lucruri şi fenomene exterioare: chiar dacă, pasămite, la noi în Rusia nu găseşti pretutindeni decît proşti şi potlogari (unii, poate, chiar cred că e aşa), dar e de-ajuns să transplantăm o „instituţie“ oarecare din Europa şi, în opinia dvs., totul e salvat. Transplantarea mecanică la noi a formelor europene (care chiar mîine acolo se vor prăbuşi), străine poporului nostru şi nepotrivite voinţei sale, este, după cum se ştie, cuvîntul cel mai important al europenismului rusesc. Pentru că tot veni vorba, dle Gradovski, condamnînd neorînduiala noastră, făcînd prin ea Rusia de ruşine şi dîndu-i Europa drept exemplu, iată ce binevoiţi să scrieţi:

„Dar deocamdată nu putem s-o scoatem la capăt nici măcar cu contradicţiile şi neînţelegerile pe care Europa le-a lichidat de mult...“

Europa le-a lichidat? Cine v-a spus aşa ceva? Păi Europa dvs. e în ajunul prăbuşirii, în ajunul unei prăbuşiri totale, generale şi teribile. Furnicarul, care de mult s-a edificat în Europa fără biserică şi fără Hristos (căci biserica, trădîndu-şi idealul, s-a transformat de mult şi pretutindeni în stat), cu principiul moral zdruncinat pînă în temelii, care a pierdut totul, tot ce e comun şi absolut, acest furnicar edificat acolo, vă spun, este aproape surpat cu totul. Va veni starea a patra, va bate la uşă şi, dacă nu i se va deschide, va sparge uşa. Ea nu vrea fostele idealuri, respinge orice lege de pînă acum. Nu va accepta compromisuri, nu va

ceda şi cu proptele nu veţi putea salva edificiul. Concesiile doar aţîţă, iar starea a patra vrea totul. Va urma ceva ce nimeni nici nu-şi poate imagina. Toate aceste parlamentarisme, toate aceste teorii cetăţeneşti, împărtăşite acum, toate bogăţiile acumulate, băncile, ştiinţele, ovreii, totul va fi spulberat într-o clipă şi fără urmă, poate doar cu excepţia ovreilor, care chiar şi atunci se vor descurca, aşa că dezastrul chiar le-ar putea prii. Toate acestea sînt „aproape, la uşi". Rîdeţi? Fericiţi cei ce rîd. Să vă dea Dumnezeu viaţă lungă, veţi vedea cu ochii dvs. Vă veţi mira atunci. Îmi veţi spune, rîzînd: „Tare mai iubiţi Europa, dacă îi prorociţi aşa ceva". Credeţi că mă bucur? Presimt doar că s-a făcut bilanţul. Iar socoteala definitivă, plata conform bilanţului poate să aibă loc chiar mult mai curînd decît ar putea presupune fantezia cea mai puternică. Simptomele sînt teribile. Fie şi numai vechea şi nefireasca situaţie politică a statelor europene ar putea servi drept început. Şi cum poate fi firească, atîta vreme cît nefirescul este pus la temelia lor şi s-a acumulat de secole? Doar e imposibil ca o mică parte a omenirii să stăpînească restul omenirii ca pe nişte sclavi, şi doar numai cu acest unic scop s-au creat pînă acum toate instituţiile cetăţeneşti (care de mult nu mai sînt creştine) ale Europei acum cu desăvîrşire păgîne. Acest nefiresc şi aceste chestiuni politice „irezolvabile" (cunoscute tuturor, de altfel) trebuie să ducă implacabil la un război politic uriaş, definitiv, secesionist, în care toate statele vor fi implicate, care va izbucni în secolul actual, poate chiar în deceniul viitor. Ce credeţi: societatea de acolo va rezista *acum* la un îndelungat război politic? Fabricantul este laş şi fricos, ovreiul, la fel, toate fabricile şi băncile vor fi închise, de îndată ce războiul se va prelungi sau va ameninţa să se prelungească, şi milioane de guri flămînde, de proletari oropsiţi, vor fi aruncate în stradă. Nu cumva speraţi în prudenţa oamenilor

politici şi în faptul că nu vor dezlănţui războiul? Dar cînd s-a putut spera în această prudenţă? Nu cumva vă puneţi speranţa în parlamente, că, prevăzînd consecinţele, nu vor da bani pentru război? Dar cînd parlamentele de acolo au prevăzut consecinţele şi au refuzat să-i dea bani unui om cît de cît insistent, aflat la conducere? Şi iată-l pe proletar aruncat în stradă. Ce credeţi, va aştepta răbdător ca altădată, murind de foame? Asta după socialismul politic, după internaţională, după congresele sociale şi Comuna din Paris? Nu, acum nu va mai fi ca înainte: se vor repezi asupra Europei şi vechea ordine se va prăbuşi pe vecie. Valurile se vor sparge doar de ţărmul nostru, căci de-abia atunci toţi vor vedea aievea, cu ochii lor, cît este de deosebit organismul nostru naţional faţă de cel european. Atunci şi domniile voastre, stimaţi doctrinari, vă veţi trezi şi veţi începe să căutaţi la noi „principiile populare“, pe care acum doar le luaţi în derîdere. Iar acum, domnilor, acum ne daţi Europa de exemplu şi ne chemaţi să transplantăm la noi chiar instituţiile care mîine se vor prăbuşi precum ceva absurd, ce şi-a trăit traiul, în care mulţi oameni inteligenţi de acolo nu mai cred de mult, care se menţin şi există acolo doar din inerţie. De fapt, cine, cu excepţia unui doctrinar abstract, ar putea lua comedia unirii burgheze, pe care o vedem în Europa, drept formula normală a unirii oamenilor pe pămînt? Cică ei ar fi scos-o de mult la capăt: asta după douăzeci de constituţii în mai puţin de un secol şi după aproape zece revoluţii? O, poate de-abia atunci, eliberaţi pentru o clipă de Europa, ne vom ocupa singuri, fără tutela Europei, de idealurile noastre sociale, care izvorăsc cu siguranţă de la Hristos şi din autoperfecţionarea personală, dle Gradovski. Veţi întreba: ce idealuri sociale şi civice putem avea noi, făcînd abstracţie de Europa? Da, putem avea idealuri sociale şi civice, iar idealurile noastre sociale sînt mai bune decît

idealurile dvs. europene, mai tari şi chiar – ah, ce grozăvie! – mai liberale decît ale dvs. ! Da, mai liberale, pentru că provin de-a dreptul din organismul poporului nostru şi nu sînt un transplant servil şi impersonal din Occident. Acum, desigur, nu pot insista prea mult asupra acestei probleme, fie şi pentru că articolul meu este şi aşa prea lung. Apropo, ia amintiţi-vă: ce a fost şi ce a năzuit să fie vechea biserică creştină? S-a întemeiat imediat după Hristos, a început doar cu cîţiva oameni şi de îndată, aproape în primele zile de după Hristos, s-a avîntat în căutarea „formulei sale civice“, bazată cu totul pe speranţa morală de alinare a sufletului în virtutea principiilor de autoperfecţionare. Au apărut comunităţile creştine, bisericile, apoi a început să se edifice repede o nouă şi nemaiauzită pînă atunci naţionalitate, general-frăţească, general-umană, sub forma bisericii universale, comune. Dar a fost prigonită, idealul se crea sub pămînt, iar deasupra lui, pe pămînt, se ridica de asemenea un edificiu imens, un furnicar uriaş, Imperiul Romei antice, care şi el apărea drept idealul şi încununarea tuturor aspiraţiilor întregii lumi antice: apărea omul-Dumnezeu, imperiul însuşi se întruchipa ca idee religioasă, ce oferea în sine şi prin sine soluţia tuturor aspiraţiilor lumii antice. Dar furnicarul n-a fost desăvîrşit, a fost subminat de biserică. A avut loc ciocnirea între două dintre ideile cele mai opuse din cîte puteau exista pe pămînt: omul-Dumnezeu l-a întîlnit pe Dumnezeul-om, Apollon de Belvedere l-a întîlnit pe Hristos. S-a născut un compromis: imperiul a adoptat creştinismul, iar biserica, dreptul roman şi statul. O mică parte a bisericii s-a dus în pustiu şi a început să-şi continue fosta lucrare: şi-au făcut iarăşi apariţia comunităţile creştine, apoi mănăstirile, toate ca încercări, chiar pînă în zilele noastre. Iar uriaşa parte rămasă a bisericii s-a divizat ulterior, după cum se ştie, în două jumătăţi. În jumătatea

apuseană statul a copleşit, în cele din urmă, biserica cu totul. Biserica s-a distrus şi s-a transformat definitiv în stat. Şi-a făcut apariţia papalitatea, continuarea Imperiului Antic Roman într-o nouă întruchipare. Iar în jumătatea răsăriteană statul a fost biruit şi distrus de sabia lui Mahomed şi a rămas doar Hristos, de-acum despărţit de stat. Iar statul care l-a primit şi l-a înălţat din nou pe Hristos a avut de îndurat teribile suferinţe seculare din partea duşmanilor, a tătarilor, a neorînduielii, a regimului iobăgesc, a Europei şi europenismului şi le îndură în continuare şi pînă astăzi, încît într-adevăr în sînul lui nu s-a format o veritabilă formulă socială, în sensul spiritului de dragoste şi autoperfecţionare creştină. Dar nu dvs., dle Gradovski, sînteţi cel care ar trebui să-i reproşeze. Deocamdată poporul nostru este cel puţin purtător al lui Hristos, doar în El îşi pune speranţa. Dvs., dle Gradovski, îi reproşaţi Rusiei fără milă neorînduiala. Dar cine a împiedicat-o pînă acum să se orînduiască, de-a lungul ultimelor două secole şi mai ales în ultimii cincizeci de ani? Oameni care vă seamănă, dle Gradovski, europenii ruşi, care timp de două veacuri au existat mereu şi mai ales acum s-au pus pe capul nostru. Cine este duşmanul dezvoltării organice şi independente a Rusiei pe baza propriilor temeiuri populare? Cine priveşte cu ironie, nu recunoaşte nici măcar existenţa acestor temeiuri şi nu vrea să le vadă? Cine a vrut să transforme poporul nostru, „ridicîndu-l la nivelul său“ într-un mod fantastic, pur şi simplu dorind doar să facă nişte oameni la fel de liberali şi europeni cum sînteţi dvs., rupînd din cînd în cînd cîte un om din masa poporului şi pervertindu-l în european măcar cu nişte falduri de uniformă? Prin asta nu spun că europeanul este pervertit; spun numai că a face european dintr-un rus, aşa cum fac liberalii, înseamnă adeseori pervertire. Şi doar în asta constă întregul ideal al programului lor de

activitate: tocmai în smulgerea cîte unui om din masa poporului. Ce absurditate! Aşa vor fi vrînd să-i ciupească şi să-i transforme pe toţi cei optzeci de milioane de ruşi, cîţi numără poporul nostru? Chiar credeţi la modul serios că întregul nostru popor, în toată masa lui, va accepta să devină atît de lipsit de personalitate, precum aceşti domni ruşi europeni?

IV. Unul să se smerească, altul să se mîndrească. Furtună într-un pahar

Deocamdată doar am polemizat cu dvs., dle Gradovski, dar acum vreau să vă reproşez faptul că mi-aţi denaturat intenţionat ideea, punctul principal al discursului meu.

Scrieţi:

„Încă prea mult neadevăr, prea multe rămăşiţe de robie seculară stăruie în el (adică în poporul nostru), *ca să ne poată cere să ne închinăm în faţa lui* şi, pe deasupra, să pretindă că va aduce întreaga Europă pe calea cea dreaptă, după cum proroceşte dl Dostoievski.

Ciudat lucru! Omul, care execută mîndria în persoana unor pribegi, îndeamnă la mîndrie un întreg popor, în care vede un fel de apostol mondial. Unora le zice: «Smeriţi-vă!», celuilalt îi spune: «Înalţă-te»“.

Şi mai departe:

„Şi deodată, neajungînd încă o naţionalitate ca lumea, să visezi subit la un rol universal! Nu-i prea devreme? Dl Dostoievski se mîndreşte cu faptul că două secole am slujit Europa. Recunoaştem că această «slujire» nu ne provoacă un sentiment de bucurie. Pot fi oare obiect al bucuriei noastre timpul congresului de la Viena sau, în general, epocile congreselor? Sau poate perioada cînd, slujindu-i lui Metternich, am reprimat mişcarea naţională din Italia şi Germania şi ne-am uitat

pieziş pînă şi la grecii care sînt de aceeaşi credinţă cu noi? Şi cu ce ură ne-am ales în Europa tocmai de pe urma acestei «slujiri»!“.

Mă voi opri mai întîi la această ultimă, mică, aproape inocentă denaturare: spunînd că „în ultimele două secole am slujit, poate, mai mult Europa decît pe noi înşine“, am lăudat oare *felul în care* am slujit? Nu am vrut decît să remarc faptul că am slujit, şi acest fapt este real. Dar faptul că am slujit şi *modul* în care am slujit sînt două chestiuni total diferite. Am putut comite foarte multe greşeli politice, şi europenii fac o mulţime ceas de ceas, dar nu gafele noastre le-am lăudat, ci am semnalat numai faptul că am slujit (aproape întotdeauna dezinteresat). Chiar nu înţelegeţi că e vorba de lucruri diferite? „Dl Dostoievski se mîndreşte că am slujit Europa“, spuneţi dvs. Dar n-am spus-o cîtuşi de puţin mîndrindu-mă, ci doar am remarcat o trăsătură a spiritului nostru popular, o trăsătură de mare semnificaţie. Dacă descoperi o trăsătură frumoasă, sănătoasă în spiritul naţional, înseamnă neapărat că te mîndreşti? Şi ce spuneţi despre Metternich şi despre congrese? O să mă învăţaţi şi asta? Păi, pe cînd dvs. de-abia eraţi student, am vorbit despre slujirea lui Metternich, ba încă în cuvinte mai tari decît ale dvs., şi tocmai pentru cuvintele despre neinspirata slujire a lui Metternich (printre alte cuvinte, desigur) am răspuns acum treizeci de ani, după cum se ştie. De ce aţi denaturat lucrurile? Ca să demonstraţi: „Vedeţi ce liberal sînt, iar el, un poet, un iubitor entuziast al poporului, auziţi ce lucruri retrograde toarnă, mîndrindu-se cu faptul că l-am slujit pe Metternich“. Asta-i vanitate, dle Gradovski.

Fireşte, toate acestea sînt fleacuri, dar cele ce urmează nu mai sînt fleacuri.

Aşadar, a-i spune poporului: „Înalţă-te în spirit“ înseamnă să-i spui: „Mîndreşte-te“, înseamnă să-l îndemni la mîndrie, să-l înveţi să se mîndrească? Imaginaţi-vă, dle Gradovski, că le spuneţi

propriilor dvs. copii: „Copii, înălţaţi-vă spiritul, copii, fiţi oameni cumsecade!“. Oare asta înseamnă că-i învăţaţi să se mîndrească sau că dvs. înşivă, învăţîndu-i, vă mîndriţi? Iar eu ce am spus? Am vorbit despre speranţa că poporul „va deveni fratele tuturor oamenilor în cele din urmă“, rugînd să se sublinieze cuvintele „în cele din urmă“. Oare speranţa luminoasă că, măcar odată şi odată, în lumea noastră suferindă, se va realiza fraternitatea şi că, poate, *ni se va permite şi nouă să devenim fraţii* tuturor oamenilor, această speranţă e deci de-acum mîndrie şi îndemn la mîndrie? Doar am spus de-a dreptul, pe faţă, la sfîrşitul discursului: „Doar nu vorbesc de gloria economică, de gloria sabiei sau a ştiinţei. Nu vorbesc decît despre frăţia dintre oameni şi despre faptul că spre unirea universală, spre unificarea totală şi fraternă a oamenilor, inima rusă este, poate, dintre celelalte popoare, cea mai predestinată...“. Acestea sînt cuvintele mele. Chiar există în ele un îndemn la mîndrie? Imediat după cuvintele citate din discursul meu, am adăugat: „Da, pămîntul nostru este sărman, dar pe acest pămînt sărman Hristos «l-a colindat în chip de rob şi l-a binecuvîntat». De ce să nu avem în noi ultimul Lui cuvînt?“. Acest cuvînt al lui Hristos înseamnă îndemn la mîndrie şi speranţa de a avea acest cuvînt este mîndrie? Indignat, scrieţi că „e prea devreme să pretindem închinare“. Doamne fereşte, unde e vorba aici de închinare? Această dorinţă de slujire totală, de a le deveni tuturor slujitori şi fraţi şi de a-i sluji cu dragoste înseamnă să le pretinzi tuturor să ţi se închine? Păi dacă aici ar fi vorba de pretenţia de a ni se închina, dorinţa sfîntă, dezinteresată de slujire a tuturor devine imediat absurdă. Slujitorilor nu te închini, iar un frate nu doreşte ca fratele său să i se închine în genunchi.

Imaginaţi-vă, dle Gradovski, că aţi făcut o faptă bună sau numai vă duceţi s-o faceţi şi, pe drum, cuprins de-o înduioşare benefică, vă gîndiţi şi vă

închipuiţi: „Ce mult se va bucura acest nefericit de ajutorul neaşteptat pe care i-l aduc, ce curaj va prinde, cum va renaşte, cum se va duce să le povestească bucuria rudelor, copiilor, cum va plînge împreună cu ei...“. Gîndindu-vă şi închipuindu-vă această scenă, dvs., fireşte, vă veţi simţi înduioşat, vă vor da chiar lacrimile (oare aşa ceva nu vi s-a întîmplat niciodată?), iar din apropiere o voce inteligentă vă spune la ureche: „Te mîndreşti, imaginîndu-ţi una ca asta! Verşi lacrimi din mîndrie!“. Daţi-mi voie, chiar şi simpla speranţă că şi noi, ruşii, putem însemna ceva în sînul omenirii şi că, în cele din urmă, ne vom învrednici măcar s-o slujim frăţeşte, această speranţă, zic, a provocat entuziasmul şi lacrimile unei mase de o mie de ascultători. Nu ca să mă laud vă amintesc acest lucru, nu ca să mă mîndresc, subliniez doar seriozitatea momentului. A fost dată numai speranţa luminoasă că şi noi putem fi ceva în sînul omenirii, *măcar* fraţii celorlalţi oameni, şi iată că numai o aluzie fierbinte îi uneşte pe toţi într-o gîndire şi într-o simţire. Oameni care nu se cunoşteau s-au îmbrăţişat şi au jurat unul altuia să fie cei mai buni. La mine au venit doi bătrîni şi mi-au spus: „Timp de douăzeci de ani ne-am duşmănit şi ne-am făcut rău unul altuia, iar acum, în urma discursului dvs., ne-am împăcat“. Un ziar s-a grăbit să observe că tot acest entuziasm nu exprimă nimic, că, pasămite, asta a fost starea de spirit, cu „sărutarea mîinilor“, şi că oratorii degeaba au mai urcat la tribună, degeaba au vorbit şi şi-au dus discursurile pînă la capăt... „Orice ar fi spus, entuziasmul ar fi fost acelaşi, pentru că la Moscova s-a instaurat o asemenea stare de euforie“. Aş fi vrut să-l văd pe ziaristul respectiv ducîndu-se acolo şi spunînd ceva din partea sa. Oare oamenii l-ar fi asaltat sau nu cum m-au asaltat pe mine? De ce înaintea mea s-au rostit discursuri timp de trei zile şi oratorii au fost

răsplătiţi cu mari ovaţii, dar nimeni nu a mai avut parte de ceea ce mi s-a întîmplat mie după rostirea discursului? A fost un moment unic la sărbătoarea lui Puşkin, care nu s-a mai repetat. Dumnezeu mi-e martor că nu spun asta ca să mă laud, dar momentul a fost prea serios şi nu-l pot trece sub tăcere. Seriozitatea lui a constat tocmai în faptul că în cadrul societăţii, vizibil şi limpede, şi-au făcut apariţia noi elemente, au apărut oameni însetaţi de fapte mari, de o idee consolatoare, de un legămînt. Înseamnă că societatea nu mai vrea să se mulţumească doar cu chicotul liberal la adresa Rusiei, înseamnă că-i repugnă de-acum doctrina privitoare la neputinţa seculară a Rusiei! A fost de-ajuns o speranţă, o aluzie şi inimile s-au aprins de sfînta însetare pentru o cauză general-umană, pentru slujirea tuturor fraţilor şi pentru o faptă măreaţă. Din cauza mîndriei s-or fi aprins? Din cauza mîndriei s-or fi vărsat lacrimi? La mîndrie am îndemnat? Vai!

Vedeţi dvs., dle Gradovski: seriozitatea acestui moment i-a speriat subit pe mulţi din cei aflaţi în păhărelul nostru liberal, mai ales că totul a fost surprinzător: „Cum? Pînă acum am chicotit cu atîta plăcere şi folos pentru noi, am scuipat totul şi deodată... păi asta nu-i revoltă? Poliţia!“. Cîţiva domni speriaţi de moarte au sărit în picioare: „Cu noi cum rămîne de-acum? Doar şi noi am scris... De-acum cine-o să ne mai ia în seamă? Să ştergem, să ştergem cît mai iute toate astea, să nu rămînă nici urmă, să explicăm mai repede întregii Rusii că n-a fost vorba decît de o stare de euforie a ospitalierei Moscove, un mic incident după o serie de banchete şi nimic mai mult, iar revolta s-o potolim cu ajutorul poliţiei!“. Şi s-au pus pe capul meu: cică sînt şi laş, şi poet, şi nulitate, şi discursul meu este egal cu zero, într-un cuvînt, mînia i-a făcut chiar imprudenţi, deoarece publicul putea şi să nu creadă. Dimpotrivă, trebuia procedat cu artă, cu sînge rece, chiar lăudînd cîte ceva din discursul

meu: „Are, pasămite, o logică, totuşi“ şi apoi, încetul cu încetul, totul putea fi scuipat şi şters, spre satisfacţia generală. Într-un cuvînt, nu s-a procedat deloc abil. A apărut o lacună, care trebuia cît mai repede completată şi, iată, s-a găsit de îndată un critic serios, experimentat deja, care să combine iresponsabilitatea atacurilor cu bunele maniere de rigoare. Acest critic aţi fost dvs., dle Gradovski: aţi scris, v-au citit şi s-au calmat cu toţii. Aţi slujit unei cauze generale şi frumoase, în tot cazul aţi fost retipărit peste tot: „Discursul poetului nu rezistă, pasămite, la o critică serioasă; poeţii sînt poeţi, dar există oameni inteligenţi care stau de strajă şi toarnă întotdeauna cîte un hîrdău cu apă rece în capul visătorilor“. La sfîrşitul articolului dvs. mă rugaţi să vă scuz expresiile pe care le-aş putea considera dure. Eu, încheindu-mi articolul, nu vă rog să mă scuzaţi, dle Gradovski, pentru durităţi, dacă există aşa ceva în articolul meu. Nu i-am răspuns lui A. D. Gradovski personal, ci publicistului A. Gradovski. Personal, n-am nici cel mai mic motiv să nu vă respect. Dacă nu vă respect opiniile şi rămîn la părerea mea, cu ce aş atenua divergenţa, oferindu-vă scuzele mele? Dar mi-a fost greu să văd că un moment foarte serios şi semnificativ din viaţa societăţii noastre a fost prezentat denaturat, a fost explicat în mod greşit. Mi-a fost greu să văd că ideea pe care o slujesc a fost tîrîtă în stradă. Dvs. aţi fost cel care a tîrît-o.

Ştiu, mi se va spune din toate părţile că nu merita să scriu şi că a fost ridicol să scriu un răspuns atît de lung la articolul dvs. destul de scurt în comparaţie cu al meu. Dar, repet, articolul dvs. n-a fost decît un pretext: am vrut să exprim ceva în general. Am intenţia să reiau de anul viitor *Jurnalul de scriitor*. Şi fie ca acest număr al *Jurnalului* să-mi servească drept *profession de foi*[23] pentru viitor, drept număr „de probă“, ca să zicem aşa.

Se va spune, poate, că, răspunzîndu-vă, am distrus tot sensul discursului rostit la Moscova, unde eu însumi am chemat ambele partide ruseşti la unire şi împăcare şi am recunoscut legitimitatea amîndurora. Nu, deloc, sensul discursului nu este distrus, ci, dimpotrivă este întărit şi mai mult, căci în răspunsul pe care vi l-am scris susţin că ambele partide, înstrăinate unul de altul, duşmănindu-se unul cu altul, se pun singure şi îşi pun activitatea într-o situaţie anormală, în timp ce în unire şi bună înţelegere ar fi în măsură, poate, să înalţe totul, să salveze totul, să trezească forţe infinite şi să cheme Rusia la o viaţă nouă, sănătoasă, măreaţă, necunoscută pînă acum!

13 Parafrază a rugăciunii citite în prima zi a Postului Mare.

14 Începutul unei rugăciuni compuse de Efrem Sirul.

15 Citat inexact din poezia lui Nekrasov *Cavaler pentru o oră*.

16 Refren al cîtorva cîntece populare ruseşti.

17 *Fiecare pentru el, Dumnezeu pentru toţi (fr.).

18 *După mine, potopul (fr.).

19 Parafrază a unor versuri din poemul *Moşierul* de Ivan Turgheniev.

20 Trimitere la romanul *Lucrezia Floriani* de George Sand.

21 *Cumătră, cînd dansez, cum îţi place juponul meu? (fr.)

22 *Sau moartea, fraternitate sau moartea (fr.).

23 *Profesiune de credinţă (fr.).

Jurnal de scriitor (1881)

Ianuarie

Capitolul I

I. Finanţele. Cetăţeanul ofensat în pielea lui Tersit[1]. Încununarea de jos şi lăutarii. Flecăreala şi flecarii

Doamne, oare după trei ani de tăcere, mă produc cu un articol economic în *Jurnalul* meu, pe care îl reiau acum? Oare sînt economist, specialist în finanţe? Niciodată nu am fost aşa ceva. Chiar împotriva modei de acum, nu m-am molipsit de economism şi, iată, calc şi eu pe-acelaşi drum, publicînd un articol pe probleme economice. Dar că economia este acum la modă nu există nici o îndoială. Acum toţi sînt economişti. Orice ziar aflat la început pare să aibă profil economic şi în acest sens se şi recomandă. Dar cum să nu fie economist, cine poate să nu fie acum economist: căderea rublei, deficitul! Această perspectivă economică generală a apărut la noi mai ales în ultimii ani, după campania noastră împotriva turcilor. Ah, şi mai înainte se discuta mult la noi despre finanţe, dar în timpul războiului şi după război toţi s-au dedat cu precădere la finanţe, şi iarăşi asta s-a întîmplat în mod natural: rubla a căzut, împrumuturile pentru cheltuielile de război etc. Dar aici, pe lîngă rubla propriu-zisă, a fost vorba şi de o răzbunare, care continuă şi astăzi, o răzbunare pentru război: „Noi, cică, am spus, am prezis". S-au dedat la economie mai ales cei care atunci, în anii şaptezeci şi şase şi şaptezeci şi şapte, spuneau că banii sînt mai buni decît generozitatea, că problema orientală nu e decît o zburdălnicie şi o ficţiune, că nu numai avîntul spiritului popular nu există, nu numai că războiul nu-i popular şi naţional, dar că, în esenţă, nici

poporul nu există, ci există şi dăinuie în continuare aceeaşi masă inertă, surdă şi mută, bună de plătit dările şi de întreţinut intelectualitatea, o masă care, chiar dacă dă nişte bănuţi prin biserici, n-o face decît pentru că aşa-i poruncesc preotul şi ocîrmuirea. Toţi Tersiţii ruşi (şi au apărut destul de mulţi printre intelectualii noştri) au fost atunci teribil de ofensaţi în cele mai bune sentimente ale lor. Cetăţeanul din pielea lui Tersit a fost ofensat. Iată că au început să se răzbune, imputîndu-ne finanţele. Încetul cu încetul li s-au alăturat şi ne-Tersiţii, chiar foşti „eroi“ li s-au alăturat. Toţi s-au umflat în pene cîte puţin, ba unii chiar foarte tare. Ce-i drept, le-au fost de ajutor şi pacea dezavantajoasă, conferinţa de la Berlin. (N.B. Apropo de această conferinţă berlineză: într-un fund de lume, pe nişte coclauri, pe un drum de ţară, stăpîna unui han m-a întrebat din senin „Boierule, ia spune-mi cum ne-au venit de hac acolo, în străinătăţuri? Nu se-aude nimic?“. M-am mirat atunci de femeia aceea. Dar despre asta, adică despre avîntul de atunci al spiritului popular, vom vorbi mai pe urmă.) Acum nu vreau decît să spun că toţi scriu despre rublă şi despre deficit, aşa că, desigur, de aici provine şi spiritul de turmă: toţi scriu, toţi sînt alarmaţi, deci trebuie să scriu şi eu şi să mă alarmez, altfel se va crede că nu sînt cetăţean, că nu mă interesează. De altminteri, nu vreau să-mi iau un păcat pe suflet, există pe alocuri şi îngrijorare cetăţenească veritabilă, există durere, există îndoieli dureroase cu privire la viitor. Totuşi, deşi durerile sînt cu adevărat cetăţeneşti, aproape peste tot se manifestă în legătură cu o singură temă: de ce, pasămite, la noi totul e altfel decît în Europa? „În Europa, vedeţi dvs., talerul e bun peste tot, iar la noi rubla nu-i bună. Atunci de ce, de ce nu-i Europa şi la noi?“ Nişte oameni inteligenţi au dezlegat în sfîrşit enigma şi au aflat de ce noi nu sîntem Europa şi de ce la noi nu e ca în Europa: „Pentru că, pasămite, edificiul nu-i

încununat“[2]. Aşa că toţi au început să strige că ar fi cazul să încununăm edificiul, uitînd că noi n-am ridicat încă nici un edificiu, că, prin urmare, nici n-avem ce încununa, că-n loc de edificiu n-avem decît vreo cîteva veste albe[3], care şi-au închipuit că ele sînt edificiul, uitînd că, dacă tot trebuie să începem construcţia lui, e mai bine să pornim de jos, de la suman şi opincă, şi nu de la vesta cea albă. Aici vom face o precizare necesară: la prima vedere, încununarea de jos este, desigur, o absurditate, cel puţin în sens arhitectonic, şi contrazice tot ce a existat şi există de acest fel în Europa. Dar, întrucît totul la noi e original, totul este altfel şi uneori chiar pe dos decît în Europa, atunci şi într-o chestiune atît de importantă cum este încununarea unui edificiu, lucrurile s-ar putea face pe dos, în pofida Europei, spre uimirea şi indignarea inteligenţelor ruso-europene de la noi. Căci, spre uimirea Europei, păturile de jos ale populaţiei noastre, sumanul şi opinca noastră, reprezintă în sine şi în felul lor un edificiu, nu doar fundaţia, ci chiar edificiul, care, deşi nu este terminat, stă totuşi de veacuri ferm şi neclintit şi presimte într-adevăr că numai în el se află întreaga idee veritabilă, chiar dacă nu întru totul dezvoltată, a viitorului nostru edificiu, de-acum finalizat din punct de vedere arhitectonic. De altfel, toate strigătele despre încununare ale europenilor noştri, dacă-i să spunem adevărul pînă la capăt, au, aşa cum am spus mai sus, un caracter mai degrabă de turmă, mai degrabă mecanic-liniştitor, decît unul raţional şi cu adevărat cetăţenesc, moral-cetăţenesc. Şi toţi s-au repezit asupra acestei noi consolări, tocmai pentru că aceste consolări exterioare, *mecanic*-liniştitoare, sînt întotdeauna facile, plăcute şi extrem de convenabile: „Nu ne trebuie, pasămite, decît formula europeană, şi totul va fi salvat la ţanc; s-o aplicăm, s-o luăm din sipetul gata pregătit şi imediat Rusia devine Europa, iar rubla, taler“. Cel mai plăcut în aceste

consolări mecanice este că nu-i nevoie să gîndeşti deloc, iar de suferinţă şi de pierderea cumpătului – nici vorbă. Mă refer la turmă, de sfinţi nu mă ating. Sfinţi există peste tot, chiar şi printre ruşii europeni, şi eu îi stimez. Dar fiţi de acord că la dvs., în majoritatea cazurilor, totul se împlineşte parcă în pas de dans. La ce să ne mai gîndim, la ce să ne mai batem capul, mai ales că ar putea începe să ne doară? Să luăm de-a gata de la alţii şi de îndată o să avem muzică, un concert armonios:

Cîntarea ne va fi bună,
Dacă vom sta împreună[4].

Ei bine, domnilor, dar dacă încă nu sînteţi buni de muzicanţi, şi asta într-o imensă majoritate? Ce-ar fi dacă din vestele albe nu va ieşi decît o flecăreală? Ce-ar fi dacă imensa majoritate a vestelor albe nici n-ar trebui lăsate să intre (într-o primă instanţă, desigur) în edificiul încununat, dacă s-ar întîmpla să fie vreodată încununat? Adică ar putea şi chiar ar trebui să fie lăsate să intre, pentru că-s şi ele oameni ruşi (şi mulţi chiar oameni buni), numai dacă ar vrea, împreună cu toată lumea, să-şi spună cu smerenie sfatul în cîte una dintre marile probleme. Dar nu vor vrea să-şi spună sfatul la un loc cu toată lumea, vor adopta faţă de lume o atitudine de înfumurare. Pînă acum, timp de două secole, au fost separat şi acum, hodoronc-tronc, să se unească cu lumea! Şi ăsta nu-i un vodevil, pentru aşa ceva e nevoie de istorie şi cultură, iar noi nu avem şi nici nu am avut cultură. Uitaţi-vă, fiţi atenţi la înflăcărarea cîte unui ruso-european, uneori chiar a celui mai inocent şi mai amabil din fire, uitaţi-vă, observaţi cu ce ardoare stupidă, veninoasă şi criminală, ajungînd să facă spume la gură, se ceartă pentru ideile sale sacre şi tocmai pentru cele care în gradul cel mai înalt nu seamănă cu structura concepţiei despre lume a poporului rus, cu cele mai sfinte speranţe şi credinţe ale poporului! Căci,

pentru a se uni cu ţara ce duhneşte a zeghe şi opinci, la ce cărţi, la ce convingeri europene ar trebui să renunţe un asemenea boier, un asemenea coconaş? Nu va renunţa, căci, fără voie, îi e silă de popor şi este arogant faţă de Pămîntul Rusesc. „Numai noi, pasămite, putem da un sfat, vor spune ei, iar ceilalţi (adică ţara întreagă) n-au decît să fie mulţumiţi pînă una-alta că noi, educîndu-i, îi vom ridica treptat la nivelul nostru şi vom deschide ochii poporului asupra drepturilor şi obligaţiilor pe care le are.“ (Ei să deschidă ochii poporului asupra drepturilor şi, mai ales, asupra obligaţiilor pe care le are!) „Societatea rusă nu poate sta la zdup, într-o puşcărie judeţeană, împreună cu poporul zdrenţăros, încălţat cu opinci naţionale.“ Păi, ieşind în scenă cu o asemenea stare de spirit, s-ar putea (de fapt ar fi inevitabil) să ajungem din nou la aservirea poporului, a zeghei şi a opincii, şi, dacă nu pe vechea cale a iobăgiei, atunci pe calea tutelei intelectuale şi prin consecinţele ei,

Vom fereca din nou poporul! [5].

Şi, fireşte, vor sfîrşi prin a se apuca de flecărit. Se vor apuca şi, de la primul pas, nu se vor înţelege nici pe ei înşişi, nu se vor înţelege nici unul pe altul şi nu se vor recunoaşte; aşa se va întîmpla cu siguranţă. Doar că se vor lovi cap în cap prin întuneric. Nu vă supăraţi, domnilor: aşa ceva s-a întîmplat şi cu societăţi mai grozave decît a domniilor voastre, care timp de două secole încheiate a fost ruptă de orice lucrare reală şi nu are nici un fel de cultură originală, şi s-a întîmplat chiar atunci cînd îi venea rîndul să dea un sfat pentru prima oară; da, s-a întîmplat şi cu popoarele cele mai evoluate din punct de vedere cultural. Dar, întrucît respectivele societăţi aveau totuşi în spate o cultură seculară şi, în primul rînd, se sprijineau într-o măsură mai mare sau mai mică pe popor, îşi veneau repede în fire şi păşeau pe o cale fermă, fireşte, fără să fie scutite nici ele de cucuie

prealabile în frunte. Ei bine, dar domniile voastre, europenii noştri, pe ce vă veţi sprijini, prin ce vă veţi armoniza? Numai prin faptul că veţi sta alături. Şi cîţi, cîţi flecari nu şi-au făcut la noi apariţia? Parcă s-ar pregăti într-adevăr de ceva. Se va aşeza în faţa domniilor voastre un domn progresist şi sentenţios şi va începe să vorbească fără început şi fără sfîrşit, incoerent şi încîlcit. Vorbeşte o oră şi jumătate şi, ceea ce-i mai important, vorbeşte atît de dulce şi de cursiv, încît parcă ar cînta o pasăre. Te întrebi dacă-i deştept sau nu şi nu-ţi poţi răspunde. Fiecare cuvînt parcă ar fi inteligibil şi clar, dar nu înţelegi o iotă din discurs. Că oul o fi învăţînd mai întîi găina sau că găina cloceşte ouăle în continuare – nu mai pricepi cum stau lucrurile, nu vezi decît că o găină elocventă scoate din ea, în loc de ouă, numai tîmpenii. Pînă la urmă holbezi ochii şi-ţi simţi capul înceţoşat. Acesta este un tip nou, apărut de curînd pe lume; literatura încă nu s-a atins de el. De multe lucruri din actualitate nu s-a atins beletristica artistică, foarte multe i-au scăpat, a rămas teribil de mult în urmă. Scriitorii îşi pierd timpul mai ales cu tipuri din anii ’40, cel mult ’50. Cred că şi de romanul istoric s-au pasionat pentru că au pierdut sensul actualităţii.

II. Este posibil la noi să pretinzi finanţe europene?

Voi fi întrebat: Ce-i cu finanţele? Ce-i cu articolul despre finanţe? Şi totuşi: ce economist sînt eu, ce financiar? Nici n-aş îndrăzni să scriu despre finanţe. Atunci cum de mi-am luat inima în dinţi şi am intenţia să scriu? Numai pentru că, sînt sigur de asta, începînd cu finanţele, voi trece neapărat la altceva şi-mi va ieşi un cu totul alt articol decît despre finanţe. Numai asta îmi dă curaj. Căci nu sînt vrednic deloc să scriu despre finanţe, deoarece ştiu şi singur că nu privesc

finanţele din punct de vedere european şi chiar nu cred că acest punct de vedere poate fi aplicat la noi, tocmai pentru că noi nu sîntem cîtuşi de puţin Europa şi totul la noi este atît de deosebit în comparaţie cu Europa, încît parcă am locui pe Lună. În Europa, de pildă, relaţiile sclavagiste, feudale dintre păturile de jos şi cele de sus ale populaţiei au fost distruse de-a lungul secolelor şi, în sfîrşit, a izbucnit revoluţia; într-un cuvînt, totul s-a desfăşurat în mod cultural şi istoric. Pe cînd la noi iobăgia s-a prăbuşit într-o singură clipă, cu toate consecinţele şi, slavă Domnului, fără cea mai mică revoluţie. Aşa că, te întrebi de unde să apară şocul, adică un şoc capital, foarte mare? Ce-i drept e drept: ceea ce se prăbuşeşte dintr-odată se prăbuşeşte foarte periculos, adică şocul este foarte mare. Fireşte, nu eu sînt cel care regretă că totul s-a prăbuşit deodată. Dimpotrivă, e teribil de bine că tot acest mizerabil păcat istoric al nostru a fost şters dintr-odată de către măreţul cuvînt al eliberatorului. Totuşi, legea naturii nu poate fi evitată şi s-a produs un mare şoc. Bine, putea fi mare, dar de ce atît de mare? Fireşte, legile naturii acţionează în toate direcţiile şi, fără îndoială, foarte mulţi oameni încă de pe acum înţeleg de ce s-a întîmplat aşa. Dar, fără să mai dezvolt această temă (e mare şi profundă şi poate abia un istoric din secolul viitor va fi în măsură să o elucideze), fără să mai adaug vreun cuvînt, voi indica anumite detalii care sar în ochi şi descumpănesc în primul rînd. Uitaţi-vă, de pildă: s-a prăbuşit regimul iobăgesc, care împiedica totul, pînă şi dezvoltarea corectă a agriculturii, şi mujicul nostru parcă ar fi trebuit să înflorească, să se îmbogăţească. Da de unde: în agricultură mujicul se mulţumeşte cu minimul pe care i-l poate da pămîntul. Şi nenorocirea cea mai mare este că încă nu se ştie dacă se va găsi măcar în viitor o forţă (şi în ce va consta ea) ca mujicul să se hotărască să depăşească minimul pe care i-l dă acum pămîntul şi să-i ceară

maximul. Oamenii deştepţi vor spune: problema n-are importanţă şi de mult e înţeleasă de toată lumea, dar eu sînt ferm convins că nu e nici pe departe rezolvată, iar conţinutul ei este incomparabil mai mare, incomparabil mai palpitant decît se crede. Apoi uitaţi-vă încă o dată: toată agricultura de altădată a moşierilor a decăzut şi a ajuns la un nivel jalnic, dar totodată a început în mod vizibil transformarea fostei clase de proprietari în altceva decît a fost pînă acum, în popor, în popor intelectual, căci s-ar părea că nu are în ce altceva să se transforme. Ar fi foarte bine şi, se pare, mai bine nici că s-ar putea, fiindcă poporul are mare nevoie de intelectualitate, care să-l conducă, e însetat de ea şi o caută. Dar, din păcate, acesta este deocamdată un ideal şi apare ca o sublimă cioară ce stă încă pe par. În realitate, lucrurile stau cu totul altfel. Va dori elita şi fostul moşier să devină *popor* intelectual? Iată întrebarea şi, vedeţi dvs., e întrebarea cea mai importantă, pe care o avem, şi de ea depinde, poate, întregul nostru viitor! Iar la această întrebare nu s-a răspuns cîtuşi de puţin şi e chiar greu de imaginat cum se va răspunde. Nu-i mare lucru ca, dimpotrivă, elita să dorească să se mîndrească din nou şi să-şi subordoneze din nou poporul, fireşte, nu cu ajutorul fostului regim iobăgesc, ci, în loc să se unească cu poporul, să creeze din educaţia sa o nouă forţă autoritară şi separatoare, plasîndu-se mai presus de popor şi tutelîndu-l ca aristocraţie a intelectualităţii. Nu se ştie dacă va dori să recunoască poporul drept frate în trup şi suflet, o dată pentru totdeauna, dacă va preţui ceea ce preţuieşte poporul nostru, dacă va accepta să iubească ceea ce poporul nostru a îndrăgit mai mult decît propria sa fiinţă. Iar fără toate acestea nimeni şi niciodată nu se va contopi cu poporul nostru, căci ceea ce poporul iubeşte şi cinsteşte este de nezdruncinat şi el nu va renunţa vreodată la iubirea sa de dragul nici unei intelectualităţi, oricît

de mult şi-ar dori-o. Toate aceste chestiuni sînt teribil de stringente şi teribil de nerezolvate. Şi în general acum la noi totul e sub semnul întrebării. Şi, mai ales, pentru toate acestea e nevoie de timp, de istorie, de cultură, de generaţii, pe cînd la noi urmează să fie rezolvate într-o clipă. Diferenţa noastră principală faţă de Europa constă tocmai în faptul că la noi totul nu se produce în cursul evoluţiei istorice, culturale a lucrurilor şi schimbări foarte numeroase au loc parcă dintr-odată, uneori pe baza unei dispoziţii surprinzătoare a ocîrmuirii, la care nimeni nu se aştepta pînă în momentul respectiv. Desigur, lucrurile nu s-au produs şi nu se produc din vina cuiva, se desfăşoară, dacă vreţi, chiar istoric, dar fiţi şi dvs. de acord că Europa nu a cunoscut o asemenea istorie. Cum să pretindem să fim Europa, ba încă şi cu sistemul european de finanţe? Eu, de pildă, cred ca într-o axiomă economică în faptul că nu feroviarii, nu industriaşii, nu milionarii, nu băncile, nu ovreii sînt *proprietarii* pămîntului, ci în primul rînd agricultorii, că acela care lucrează pămîntul trage totul după sine şi că agricultorii sînt statul, nucleul şi miezul lui. Nu-i aşa că actualmente la noi totul e pe dos, că nu se mai ştie în cine şi unde-i nucleul? Nu cumva feroviarul şi ovreiul sînt proprietarii forţelor noastre economice? Iată, se construiesc la noi căi ferate şi, evident, se construiesc ca la nimeni: Europa s-a acoperit de reţeaua de căi ferate în aproape o jumătate de secol, şi asta în condiţiile bogăţiei de acolo. Iar la noi ultimele cincisprezece-şaisprezece mii de verste de cale ferată s-au construit în zece ani, ba încă în condiţiile sărăciei noastre şi într-un moment economic atît de precar, imediat după abolirea iobăgiei! E firesc deci că tot capitalul a fost absorbit de căile ferate, tocmai cînd pămîntul avea cea mai mare nevoie de capital. Căile ferate au fost construite pe seama ruinării agriculturii. Şi oare e rezolvată la noi chestiunea agriculturii

individuale, private? Se va potrivi ea cu agricultura mujicului, cu o anumită forţă de muncă sănătoasă şi fermă, care să nu se întemeieze pe proletarizare şi crîşmă? Credeţi că, fără rezolvarea rezonabilă a acestei chestiuni, va ieşi din asta ceva rezonabil? Ne sînt necesare soluţii rezonabile şi pînă la găsirea acestora nu vom avea linişte; se ştie doar că liniştea este sursa oricărei forţe mari. Cum să pretindem acum la noi bugete europene şi finanţe corecte? Problema care se pune nu mai e de ce nu avem economie europeană şi finanţe bune, trebuie să ne mirăm că am rezistat. Şi din nou am rezistat datorită forţei ferme, unificatoare a întregului popor.

Iar linişte avem puţină, mai ales linişte spirituală, adică ne lipseşte lucrul cel mai important, întrucît fără aceasta nu vom avea nici un fel de linişte. Mai ales acest aspect este neglijat şi se încearcă obţinerea unui calm temporar, material. Nu există linişte în mintea oamenilor, şi asta în cadrul tuturor categoriilor sociale, nu avem linişte în convingeri, în puncte de vedere, în nervi, în gusturi. Nici pomeneală de muncă şi de conştiinţa faptului că numai prin muncă „vei fi mîntuit". Nu avem sentimentul datoriei şi de unde să-l avem, dacă timp de un secol şi jumătate nu am avut o cultură corectă, de fapt, nu am avut nici un fel de cultură? „La ce bun să mă apuc de muncă, dacă însăşi cultura mea m-a făcut să neg tot ce mă înconjoară? Şi dacă există nătăfleţi care vor să salveze edificiul prin cine ştie ce scorneli europene, eu şi pe nătăfleţi îi neg, şi nu cred decît că cu cît mai rău, cu atît mai bine – şi asta-i toată filosofia mea." Vă asigur că acum la noi foarte mulţi vorbesc în felul acesta, cel puţin în sinea lor, iar alţii chiar şi în gura mare. Şi totuşi, omul care spune asemenea aforisme este şi el din oase şi carne. „Cu cît mai rău, cu atît mai bine, zice el, dar asta-i valabil pentru ceilalţi, pentru toţi, iar mie trebuie să-mi fie cît mai bine" – aşa îşi înţelege el

filosofia. Şi are o foame de lup. E un munte de om, dar are nervi de femeie, zdruncinaţi, răzgîiaţi; e crud şi senzual, nu poate suporta nici o privaţiune, „la o adică, de ce să mă ostenesc să suport?“. S-a terminat cu mesele la restaurant, s-a terminat cu cocotele, nu mai are rost să trăiască şi-şi trage un glonţ în frunte. Şi încă-i bine dacă-şi trage un glonţ în frunte, fiidcă nu-i mare lucru să-l fure pe altul, în mod legal şi juridic. Iar lucrurile nu mai suferă amînare, sărăcia generală ia amploare. Comercianţii se plîng peste tot că lumea nu cumpără nimic. Fabricile îşi reduc producţia la minimum. Intraţi într-un magazin şi întrebaţi cum merge treaba. „Altădată, vi se va spune, înainte de o sărbătoare, omul îşi cumpăra cel puţin o jumătate de duzină de cămăşi, pe cînd acum de-abia mai cumpără cîte una.“ Întrebaţi chiar şi la restaurantele la modă, întrucît acolo e ultimul loc unde apare sărăcia. „Nu, vi se va răspunde, acum lumea nu mai chefuieşte ca înainte, toţi şi-au restrîns cheltuielile, e mult dacă cineva comandă o masă obişnuită.“ Şi doar e vorba de filfizonul, de chefliul de altădată. Banii de răscumpărare i-a cheltuit. Acum încă mai doboară ultimele păduri şi după aceea nu va mai fi nimic. Şi ce păduri au mai rămas acum? Faceţi o călătorie pe calea ferată şi uitaţi-vă la lemnele pentru foc: înainte se tăiau bîrne, iar acum, în loc de lemne, nu-i o raritate să vedeţi nişte vreascuri subţiri; nu se mai taie copacii, ci tufişurile, lujerii. Desigur, această observaţie vi se va părea infimă în raport cu celelalte mari probleme ale epocii noastre. Însă financiarii noştri ignoră pădurile, ca şi cum nici n-ar vrea să le vadă în virtutea nu ştiu cărui principiu. Dar fără păduri şi finanţele se reduc într-o proporţie teribilă, dacă-i să ne gîndim bine şi să pătrundem în esenţa lucrurilor. Şi în ce priveşte pădurile toţi parcă şi-ar fi dat cuvîntul să alunece la suprafaţă, atîta timp cît n-a venit catastrofa. Ea va veni brusc, deoarece toţi sînt deocamdată

liniştiţi de faptul că pe piaţă preţul la lemn este convenabil încă şi nu vor să ştie că preţul, ca să zicem aşa, este artificial, datorită ofertei stăruitoare a acelora care taie pădurile şi chiar tufişurile, pentru că au şi vîndut şi au cheltuit tot ce aveau. Vor tăia totul şi, subit, nu vor mai avea nimic, nu vor mai oferi nimic. Dar despre asta ceva mai tîrziu. Am început să vorbesc despre sărăcia de pretutindeni şi despre creşterea poftelor, invers proporţională cu sărăcia.

Totuşi, vreau să remarc printre altele că şi-au făcut apariţia teribil de mulţi căpitani Kopeikini, în variante infinite, începînd cu cei adevăraţi şi terminînd cu cei parfumaţi, din înalta societate. Şi toţi se îndîrjesc împotriva tezaurului şi patrimoniului public. Fireşte, se vor transforma iute cu toţii dacă nu în tîlhari la drumul mare, cum a fost adevăratul Kopeikin, cel puţin în hoţi de buzunare, unii legali, iar alţii nici nu vor avea chef să-şi asigure o acoperire juridică. Cîte unul chiar va spune cu mîndrie: „Sînt aşa pentru că neg totul şi înlesnesc negarea“. Ah, oare nu există Kopeikini liberali? Şi-au dat foarte bine seama că liberalismul e la modă şi că se poate profita de el. Cine nu i-a văzut? Liberalul universal, ateistul de două parale, care se înalţă mai presus de popor prin educaţia sa ce nu face mai mult de un pitac! Este cea mai trivială dintre toate manifestările triviale ale pseudo-liberalismului nostru, însă apetitul îi e nesătul şi de aceea este salvat. Ei sînt primii care se raliază de îndată oricărei idei de transplant din exterior în vederea unui tratament mecanic, se grupează şi formează mulţimea pe care o conduc adesea oameni oneşti, care n-au în realitate nici o vină că li s-a nimerit un asemenea contingent. „N-are decît să fie orice fel de reformă, numai s-o luăm de-a gata şi fără muncă, spune liberalul Kopeikin. Totuşi, cu o schimbare exterioară, oricare ar fi ea, îmi va fi mai bine decît acum, pentru că o să găsesc cu siguranţă un

chilipir în primul moment.“ Din acest punct de vedere e foarte periculos, deşi nu-i decît un Kopeikin. Dar să-l lăsăm pe Kopeikin. Cele spuse pînă acum nu sînt decît un mic crîmpei pe marginea temei că nu avem linişte. Văd şi eu că precuvîntarea mi-a ieşit cam prea lungă. Dar să trecem la finanţe, la finanţe!

III. Să uităm cotidianul de dragul însănătoşirii rădăcinilor. Din nepricepere, cad în ceva spiritual

Conform firii mele, încep de la sfîrşit, nu de la început, îmi expun dintr-odată toată ideea. Niciodată nu m-am priceput să scriu treptat, să abordez tema cu precauţie şi să expun ideea deabia după ce am apucat s-o diger complet şi s-o demonstrez pe cît posibil. N-am avut răbdare, caracterul m-a împiedicat şi, prin asta, mi-am făcut singur rău, deoarece cîte o concluzie definitivă, spusă de-a dreptul, fără preparative, fără demonstraţii prealabile, era uneori în măsură să uimească şi să tulbure, chiar să provoace rîsul. Acum, presimt asta, am tocmai o concluzie de care cititorul ar putea rîde, dacă nu l-aş pregăti în prealabil. Ideea, formula mea este următoarea: „Pentru obţinerea unor finanţe bune într-un stat care a trecut prin anumite şocuri, nu te gîndi prea mult la necesităţile curente, oricît de stringente ar fi ele, ci gîndeşte-te numai la însănătoşirea rădăcinilor şi vei avea finanţe bune“.

Ei bine, desigur, se vor auzi imediat hohote de rîs: „Asta o ştiu toţi, mi se va spune, în formula dvs. nu-i absolut nimic necunoscut; ştie toată lumea că rădăcinile nu trebuie secătuite, că, dacă rădăcinile se usucă, nu mai capeţi roade“[6] etc. etc. Totuşi, lăsaţi-mă să menţionez că încă nu mi-am exprimat ideea în întregime şi, vai, ghinionul meu e că, dacă aş scrie chiar o carte întreagă dezvoltîndu-mi ideea, nici atunci (iarăşi presimt)

nu aş reuşi s-o explic în aşa fel încît să poată fi înţeleasă *pe deplin*. Căci această idee conţine un fel de fatum.

Vedeţi dvs. : despre însănătoşirea rădăcinilor, fireşte, ştie toată lumea şi oricare ministru de finanţe al nostru se îngrijeşte mai mult sau mai puţin de ele, mai ales ministrul de acum: domnia sa a ajuns de-a dreptul la rădăcini şi iată că a fost abrogat impozitul pe sare. Se aşteaptă şi alte reforme, extraordinare, capitale, chiar de la „rădăcină“. Pe de altă parte, întotdeauna, şi altădată, şi acum zece ani, s-a uzat de multe mijloace pentru însănătoşirea rădăcinilor: se făceau revizii, se numeau comisii pentru prospectarea bunăstării mujicului rus, a ocupaţiilor sale, a tribunalelor sale, a administraţiei sale locale, a bolilor, a moravurilor şi obiceiurilor sale etc. etc. Comisiile se divizau în subcomisii pentru colectarea de date statistice şi treaba mergea strună, adică pe cea mai bună cale administrativă posibilă. Dar nu, nu despre asta am început să vorbesc. Mai mult chiar, nu numai subcomisiile, dar chiar şi reformele capitale, ca abrogarea impozitului pe sare sau marea reformă a sistemului de impozitare, care se aşteaptă, toate deci, după părerea mea, nu sînt decît paliative, sînt doar ceva exterior, neluat de la rădăcină. Iată ce vreau să spun. De la rădăcină vom începe ceva atunci cînd, măcar pe jumătate dacă nu de tot, vom uita de cotidian, de ordinea zilei, de nevoile stringente ale bugetului nostru, de datoriile rezultate din împrumuturile din străinătate, de deficit, de rublă, chiar de falimentul care, de altfel, nu se va întîmpla niciodată la noi, oricît ni l-ar proroci cu bucurie răutăcioasă prietenii noştri de peste hotare. Într-un cuvînt, cînd vom uita cu totul de actualitate şi ne vom îndrepta atenţia numai asupra însănătoşirii rădăcinilor şi asta pînă cînd vom obţine într-adevăr o recoltă bogată şi sănătoasă. Ei bine, atunci vom putea reveni la actualitate sau,

mai bine zis, la noua actualitate, deoarece trebuie să presupunem că între timp tot ce a fost (adică actualitatea, cotidianul nostru de acum) se va schimba radical şi îşi va modifica aspectul într-atît, încît n-o să-l mai recunoaştem. Asta-i: îmi dau seama, fireşte, că cele spuse acum par ciudate, că n-ai cum să nu te gîndeşti la rublă, la plata datoriilor, la faliment, la armată, că toate acestea trebuie satisfăcute şi, se pare, trebuie satisfăcute în primul rînd. Dar vă încredinţez că înţeleg toate aceste lucruri. Vedeţi că recunosc singur: în mod intenţionat am pus problema de-a dreptul şi mi-am împins dorinţele pînă la un ideal aproape imposibil. M-am gîndit că începînd cu o absurditate mă voi face mai bine înţeles. Am spus: „Ce-ar fi dacă măcar *pe jumătate* ne-am putea sili să uităm de cotidian şi ne-am îndrepta atenţia spre cu totul altceva, spre o profunzime, în care pînă acum, la drept vorbind, nici nu ne-am uitat, pentru că profunzimea am căutat-o la suprafaţă?“. Dar chiar acum sînt gata să-mi îndulcesc formula şi iată ce propun în locul ei: nu să uităm o jumătate din cotidian, la jumătate renunţ, ci numai a douăzecea parte, dar cu condiţia (neapărat cu condiţia) ca, începînd prin a uita a douăzecea parte din cotidian, în fiecare an ce va urma să mai adăugăm cîte o a douăzecea parte şi să ajungem astfel, de pildă, să uităm trei sferturi. Importantă aici nu este proporţia, *important este principiul* pe care trebuie să-l luăm, să ni-l punem în faţă şi apoi să-l urmăm neabătut. Ah, mi se va pune aceeaşi întrebare: ce să facem cu cotidianul, doar nu-l putem considera inexistent? Nici nu spun că trebuie să-l considerăm inexistent; ştiu şi singur că ceea ce există nu poate fi transformat în ceva inexistent; dar, să ştiţi, domnilor, că uneori este posibil. Căci dacă într-un procent de douăzeci la sută vom înceta a-i mai acorda atenţia atît de dureroasă şi alarmată pe care i-o acordăm acum, iar această atenţie dureroasă şi alarmată, în procent

de douăzeci la sută anual, am îndrepta-o asupra altor aspecte, lucrurile ar putea să pară mai puţin fantastice, ar putea să pară gata pentru un început, mai ales că (repet) de cotidianul neglijat în fiecare an în proporţie de douăzeci la sută n-ar avea rost să fim îngrijoraţi, n-ar fi trecut pe linie moartă ci, repet, s-ar transforma el însuşi în cu totul altceva decît este acum, se va transforma neapărat în mai bine, chiar în ceea ce ar putea fi cel mai bine. Mi se va spune că vorbesc în şarade, dar nu-i deloc aşa. Ca exemplu, voi începe prin a scrie doar o mică precuvîntare pe marginea temei trecerii imediate de la cotidian la „însănătoşirea rădăcinilor".

Ce-ar fi, de pildă, dacă Petersburgul ar accepta, prin cine ştie ce minune, să-şi mai reducă aroganţa cu care priveşte Rusia? Ah, ce prim pas frumos şi sănătos ar fi această atitudine pentru „însănătoşirea rădăcinilor"! Căci Petersburgul a ajuns să creadă că el este întreaga Rusie şi această convingere se amplifică de la o generaţie la alta. În acest sens, Petersburgul parcă ar urma exemplul Parisului, cu toate că nu seamănă deloc cu Parisul! Mersul istoriei a dus la faptul că Parisul a înghiţit toată Franţa, toată importanţa vieţii ei politice şi sociale, şi dacă lăsăm Franţa fără Paris, din ea nu mai rămîne decît denumirea geografică. Iar la noi unii îşi imaginează că, precum în Paris, în Petersburg s-a revărsat întreaga Rusie. Dar Petersburgul nu-i cîtuşi de puţin Rusia. Pentru marea majoritate a poporului rus, Petersburgul are importanţă doar pentru că aici locuieşte ţarul. Pe de altă parte, şi noi ştim asta, intelectualitatea noastră petersburgheză, din generaţie în generaţie, începe să înţeleagă tot mai puţin Rusia tocmai pentru că, izolîndu-se în mlaştina ei ciuhonă, îşi schimbă tot mai mult părerea despre Rusia, unii ajungînd s-o vadă microscopic, de dimensiunile unui Karlsruhe[7]. Dar ia priviţi în afara Petersburgului şi vi se va aşterne dinaintea ochilor marea Pămîntului

Rusesc, o mare nemărginită şi foarte adîncă. Şi iată că fiul unor părinţi petersburghezi neagă în modul cel mai calm cu putinţă marea poporului rus şi o ia drept ceva inert şi inconştient, nul sub raport spiritual şi retrograd în gradul cel mai înalt posibil. „Fedora noastră-i mare, da-i proastă tare, nu-i bună decît să ne întreţină pentru ca noi să-i turnăm minte-n cap şi s-o învăţăm ce-i ordinea de stat." Dansînd şi lustruind parchetul, la Petersburg, sînt creaţi viitorii fii ai patriei, iar „şobolanii salahori", cum îi numea Ivan Aleksandrovici Hlestakov, studiază patria în cancelarii şi, desigur, ajung pînă la urmă să cunoască ceva, dar nu Rusia, ci cu totul altceva, uneori foarte bizar. Acest altceva bizar este numit de ei Rusia. Însă marea trăieşte în felul ei, îndepărtîndu-se spiritual tot mai mult, cu fiecare generaţie, de Petersburg. Şi să nu-mi spuneţi că viaţa ei, deşi viguroasă, este încă inconştientă, cum sînt siguri de asta nu numai petersburghezii, ci chiar şi unii oameni, puţini la număr, care înţeleg Rusia. Ah, dacă aţi şti ce greşită este această opinie, dacă aţi şti cît de conştient a devenit poporul rus, cel puţin în perioada ţarului de acum! Da, conştiinţa se amplifică, se amplifică, şi poporul înţelege şi percepe de-acum atît de multe, că locuitorii Petersburgului nici n-ar putea crede. Asta o văd cei care se pricep să observe, se presimte, dar nu se evidenţiază în întregime, ci doar se arată din loc în loc, prin unghere, prin case şi bordeie. Cum să se arate în întregime, cînd e o mare, un ocean! Dar dacă vreodată se va arăta sau doar va începe a se arăta, îl va inunda pe intelectualul petersburghez cu un val de uimire subită! Ce-i drept, europeanul va nega mult timp şi nu va crede în cele cinci simţuri ale sale, unii chiar vor muri şi tot nu se vor preda. Dar, pentru a evita marile confuzii din viitor, ah, ce bine ar fi, repet, ca Petersburgul, prin cei mai buni reprezentanţi ai săi, să mai renunţe măcar la o picătură din aroganţa cu care tratează

Rusia! Un pic mai multă sinceritate, înţelegere, smerenie faţă de măreţul Pămînt Rusesc, faţă de acest ocean – iată ce ne-ar trebui. Şi ce prim pas sigur ar fi acesta pentru „însănătoşirea rădăcinilor“...

— Dar daţi-mi voie, mă va întrerupe cineva, toate acestea nu sînt deocamdată decît vechile himere slavofile, ieşite din uz, care n-au legătură cu realitatea, ci plutesc doar într-un fel de spiritualitate. Încă nu ne-aţi lămurit deloc ce înseamnă „însănătoşirea rădăcinilor“. Şi de unde şi pînă unde rădăcinile? Care rădăcini? Ce înţelegeţi prin ele?

— Aveţi dreptate, domnilor, aveţi dreptate. Să ne referim chiar la „rădăcini“.

IV. Prima rădăcină. În locul unui ton ferm, financiar, mă iau înainte vechile cuvinte. Oceanul. Setea de adevăr şi necesitatea calmului, atît de util pentru finanţe

Prima rădăcină, prima şi cea mai importantă, care se cere neapărat şi cît mai iute însănătoşită, este, fără îndoială, acelaşi popor rus, acelaşi ocean, despre care tocmai am adus vorba. Acum mă refer la poporul nostru simplu, la gloată, la mujic, la cel care plăteşte dările, la mîinile cu bătături, la ocean. O, eu să nu ştiu ce au făcut şi fac mereu pentru el guvernul nostru şi ţarul actual, începînd cu eliberarea lui din iobăgie? Da, s-au îngrijit de nevoile lui, de învăţămînt şi sănătate, îl scutesc chiar de impozitele neplătite, într-un cuvînt, fac multe şi-i poartă de grijă, asta o ştie toată lumea. Dar nu despre asta vreau să vorbesc: mă refer doar la însănătoşirea spirituală a acestei mari rădăcini care este temeiul a toate. Da, poporul este bolnav spiritual, ah, nu mortal: miezul său principal, viguros este sănătos, dar boala este cruntă. Cum

este boala şi cum se numeşte? Este greu de exprimat într-un cuvînt. Am putea spune aşa: „Setea de adevăr, dar nepotolită“. Caută fără încetare poporul adevărul şi drumul către el şi tot nu-l găseşte. Aş fi vrut să mă limitez aici numai la punctul de vedere financiar asupra acestei boli, dar sînt nevoit să adaug şi cîteva cuvinte vechi. Chiar de la eliberarea de iobăgie au apărut în popor necesitatea şi setea de ceva cu totul nou, setea de adevăr, dar de un adevăr total, de renaştere cetăţenească totală şi de trecere la o nouă viaţă după marea sa eliberare. S-a resimţit nevoia unui cuvînt nou, au început să fiarbă noi sentimente, a apărut credinţa profundă într-o nouă ordine. După întîia perioadă a mijlocitorilor din primul contingent a apărut altceva decît aştepta poporul. A început o ordine, în care poporul ar fi fost bucuros să creadă, dar o înţelegea prea puţin. N-o înţelegea, se pierdea şi de aceea n-a fost în stare să creadă. A apărut ceva exterior, parcă străin, care nu-i aparţinea. N-are rost să batem apa-n piuă pe marginea acestei teme mult discutate: alţii ar relata-o mai bine decît mine, n-aveţi decît să citiţi măcar revista *Rusi* [*Rusia*]. Apoi a apărut beţia nesăbuită, o mare de votcă parcă s-a revărsat peste întreaga Rusie şi, chiar dacă aceasta mai bîntuie şi acum, poporul nu şi-a pierdut setea de adevăr, de un adevăr nou, de-acum complet, în ciuda băuturii cu care se îmbuibă. Şi niciodată, poate, nu a fost mai înclinat ca acum spre anumite influenţe şi tendinţe şi nu a fost mai lipsit de apărare în faţa lor. Luaţi *stundismul*, de pildă, şi gîndiţi-vă la succesul pe care îl are în rîndul poporului. Ce demonstrează asta? Căutarea adevărului şi neliniştea în numele lui. Este vorba chiar de nelinişte; acum poporul este „neliniştit“ moral. Sînt chiar convins că, dacă propaganda nihilistă nu şi-a găsit calea către „popor“, asta s-a întîmplat numai din cauza nepriceperii, prostiei şi lipsei de pregătire a propagandiştilor, care n-au ştiut nici

măcar cum să se apropie de popor. Dacă s-ar fi priceput cît de cît, ar fi avut ecou, aşa cum a avut şi stundismul. Ah, trebuie să ocrotim poporul. S-a spus: „Şi atunci, dacă vă va zice cineva: Iată, aici este Hristos sau iată acolo, să nu credeţi“[8]. Iată că şi acum are loc parcă ceva asemănător, şi nu numai în popor, ci chiar şi printre noi, cei din clasele superioare. De pildă, poporul nu este tulburat de felurite veşti neobişnuite despre reîmpărţirea pămînturilor, despre noile înscrisuri de aur? Nu demult i s-a citit prin biserici să nu creadă, că nu va fi nimic şi, vedeţi dvs., tocmai după citire, în unele locuri, mujicii şi-au băgat şi mai mult în cap ideea că „va fi“: „Degeaba n-ar fi citit ei şi, dacă s-au apucat să citească, înseamnă că va fi“. Iată ce au început să vorbească după ce li s-a citit, cel puţin în unele locuri. Cunosc un caz: ţăranii au vrut să cumpere pămîntul moşierului vecin, s-au înţeles asupra preţului, iar după cele citite la biserică, au dat înpoi: „Îl luăm şi fără bani“. Rîd în barbă şi aşteaptă. Nu vorbesc decît despre zvonuri, despre capacitatea de a le da ascultare, care este tocmai dovada neliniştii morale a poporului. Şi iată ce-i mai important: poporul nostru este singur, adică izolat, lăsat să se descurce cu propriile sale puteri, nimeni nu-l susţine moral. Există *zemstva*, dar ea e „ocîrmuire“. Este tribunalul, dar şi el e „ocîrmuire“; există obştea, adunarea ţărănească, în sfîrşit, dar şi ea începe să semene acum cu un fel de ocîrmuire. Ziarele sînt pline de descrieri despre felul cum poporul îşi alege reprezentanţii (în prezenţa „ocîrmurii“, neapărat în prezenţa vreunui membru oarecare) şi despre ceea ce iese din aceste alegeri. Dar sînt mii de asemenea anecdote şi nu mă voi apuca să le enumăr. Cîte un prostovan se uită împrejur şi deodată îşi dă seama că numai chiaburul şi ciocoiul trăiesc bine, că parcă totul s-ar face pentru ei, îşi bagă în cap să ajungă şi el chiabur – şi ajunge. Altul, mai smerit, se-apucă pur şi simplu de băut şi nu pentru că l-a doborît

sărăcia, ci pentru că i s-a făcut silă de lipsa de dreptate. Ce-i de făcut aici? E o fatalitate. S-ar părea că, iată, mujicului i s-a dat o administraţie, o ocîrmuire, că ar trebui să se liniştească. Dar, cine ştie de ce, totul a ieşit pe dos. S-a socotit că în clipa de faţă poporul are aproape douăzeci de tipuri de şefi, numiţi anume pentru el, care îl supraveghează, îl ocrotesc şi îl tutelează. Şi fără asta bietului om i se pare că are numai şefi şi ocîrmuire, iar acum, hodoronc-tronc, s-a pomenit cu douăzeci de funcţii speciale! Are tot atîta libertate de mişcare ca o muscă picată într-o farfurie cu melasă. Însă aşa ceva, adică o asemenea libertate de mişcare, e dăunător nu numai din punct de vedere moral, ci şi financiar. Şi principalul e că poporul este singur, fără sfetnici. Nu-i are decît pe Dumnezeu şi pe ţar – cu aceste două forţe şi cu aceste două mari speranţe se ţine. Iar ceilalţi sfetnici trec cu toţii pe lîngă el, fără să-l atingă. Toată intelectualitatea progresistă, de pildă, trece pe lîngă popor, căci, deşi în rîndurile intelectualităţii noastre există mulţi oameni cu scaun la cap, prea puţini dintre ei au cît de cît habar despre popor. La noi nu fac altceva decît că neagă şi se plîng neîncetat: „De ce, pasămite, nu se «înviorează» societatea, de ce nu putem nicidecum s-o înviorăm şi ce fel de misiune e asta?“. Păi n-o puteţi înviora pentru că nu vă sprijiniţi pe popor, pentru că poporul nu este spiritualmente cu domniile voastre, pentru că vă e străin. Parcă aţi alcătui o zonă superioară deasupra poporului, o zonă care s-a înfăşurat împrejurul Pămîntului Rusesc, şi propriu-zis pentru domniile voastre (în tot cazul, aşa se vorbeşte şi se scrie la domniile voastre) reformatorul a lăsat poporul în starea de iobăgie, pentru ca el, slujindu-vă prin munca lui, să vă ofere mijlocul de a vă alătura civilizaţiei europene. V-aţi civilizat în două secole, iar poporul s-a îndepărtat de domniile voastre, ca şi dvs. de el. „Dar oare, veţi spune, nu noi sîntem aceia pe care

ne doare inima de popor, nu noi sîntem aceia care scriem mult despre el, care îi îndemnăm pe ceilalţi să se apropie de el?“ Da, aşa faceţi, dar cine ştie de ce poporul rus e convins că nu de el vă doare inima, ci de alt popor, pe care vi l-aţi băgat în cap şi care nu seamănă deloc cu el, şi dispreţuiţi poporul real. Această atitudine dispreţuitoare faţă de popor, care, la unii dintre domniile voastre este chiar cu totul inconştientă, este pozitivă, involuntară, s-ar putea spune. Este o rămăşiţă a regimului iobăgesc. A început de cînd poporul a fost mortificat civic pentru cultura noastră europeană şi, fără îndoială, se menţine la noi şi acum, cînd poporul a renăscut şi, sţiţi dvs., acum e chiar imposibil pentru noi să ne contopim cu poporul dacă nu se va săvîrşi cine ştie ce minune pe Pămîntul Rusesc. Aici repet nişte cuvinte foarte vechi ale mele: în imensa sa majoritate, poporul rus este ortodox şi trăieşte pe deplin cu ideea ortodoxă, deşi nu înţelege această idee în mod clar şi ştiinţific. În realitate, cu excepţia acestei „idei“, poporul nostru nu mai are nici o altă idee, totul rezultă numai din ea, adică ceea ce are el şi ceea ce i se dă n-a rezultat decît din această idee. Şi asta în ciuda faptului că şi poporului nostru multe îi apar şi îi ies absurd de străine acestei idei, din ceva pestilenţial, dezgustător, barbar şi păcătos. Dar criminalul şi barbarul, chiar dacă păcătuiesc, se roagă totuşi lui Dumnezeu în clipele înalte ale vieţii lor spirituale, ca să taie de la rădăcină păcatul şi duhoarea şi totul să iasă din nou din aceeaşi „idee“ preferată a lor. Ştiu că de mine au rîs mult intelectualii noştri: „ideea“ aceasta ei nici nu o recunosc la poporul nostru, arătînd mereu păcatele, duhoarea lui (de care ei înşişi au fost vinovaţi, împilîndu-l timp de două veacuri); scot în evidenţă prejudecăţile, aşa-zisul indiferentism al poporului faţă de religie, iar unii îşi imaginează că poporul rus este pur şi simplu ateu. Profunda lor eroare constă în faptul că nu recunosc că poporul are

biserică. Nu vorbesc acum de clădirile bisericilor sau de parabole, vorbesc de al nostru „socialism" rus (şi acest cuvînt, total opus bisericii, îl iau tocmai pentru a-mi explica ideea, oricît de ciudat ar părea acest lucru), care are drept scop şi finalitate o biserică totală şi universală, înfăptuită pe pămînt, în măsura în care pămîntul o poate cuprinde. Vorbesc despre setea neogoită a poporului rus, pe care a avut-o întotdeauna, pentru unirea măreaţă, totală, generală, frăţească în numele lui Hristos. Şi dacă încă nu există această unire, dacă biserica încă nu s-a edificat în întregime nu numai în rugăciune, ci în fapt, instinctul acestei biserici şi însetarea nepotolită de ea, uneori chiar aproape inconştientă, există neîndoielnic în inima milioanelor care alcătuiesc poporul nostru. Socialismul poporului rus nu stă în comunism, în formele mecanice: el crede că în cele din urmă se va mîntui *prin unirea totală a întregii umanităţi în numele lui Hristos*. Iată socialismul nostru rusesc! Şi domniile voastre, domnilor europeni ai noştri, rîdeţi de faptul că poporul rus posedă această idee superioară, unificatoare şi „bisericească". Ah, poporul nostru are multe alte „idei" pe care domniile voastre nu vi le veţi asuma niciodată şi, în perspectiva dvs. europeană, le veţi categorisi drept tătăreşti. Nu voi aminti acum celelalte idei, deşi sînt extrem de importante şi au un adevăr pe care domniile voastre nu-l înţelegeţi. Vorbesc acum numai despre această idee principală a poporului nostru, despre năzuinţa lui ca, prin cele hărăzite de Dumnezeu, să se înfăptuiască biserica universală, care va să vină şi se edifică în sufletul său. Şi aici putem enunţa de-a dreptul formula: pe cel care nu înţelege ortodoxia şi scopurile finale ale poporului nostru nici poporul nu-l va înţelege vreodată. Mai mult chiar: acela nu poate nici să iubească poporul rus (şi doar mulţi dintre ei, dintre europenii noştri, au inima curată, însetată de dreptate şi de iubire) şi-l

va iubi numai aşa cum ar dori el să-l vadă şi cum şi-l va imagina. Şi întrucît poporul nu va deveni niciodată ceea ce ar dori să vadă deştepţii noştri, ci va rămîne el însuşi, se întrezăreşte în viitor o ciocnire inevitabilă şi primejdioasă. Căci formula exprimată are şi un revers, în sensul că poporul rus nu-l va lua niciodată drept rus pe un asemenea compatriot european: „Îndrăgeşte mai întîi ceea ce am eu mai sfînt, cinsteşte ceea ce cinstesc eu şi atunci vei fi ca mine, vei fi fratele meu, chiar dacă eşti îmbrăcat altfel, chiar dacă eşti boier, eşti cîrmuirea şi uneori nici să spui ceva ca lumea ruseşte nu eşti în stare“ – iată ce vă va zice poporul, căci poporul nostru este generos şi inteligent. Chiar şi pe cel care nu crede în ceea ce are el mai sfînt, dacă este om bun, îl poate respecta şi îndrăgi cîteodată; dacă respectivul este inteligent, îl va asculta, îi va mulţumi pentru sfat şi va profita de sfatul dat. Poporul se poate deprinde cu oricine, căci a văzut multe, a remarcat multe şi a luat la multe aminte în decursul vieţii sale lungi, grele, din ultimele două veacuri. (Iar domniile voastre nu acceptaţi nici măcar ideea că poporul a observat şi a luat aminte la multe, înţelegînd deci destule şi, datorită acestui fapt, nu este deloc o masă inertă de platnici, cum l-aţi definit.) Dar a te deprinde şi chiar a te deprinde bine cu un om e una, iar a-l recunoaşte drept *al tău* e cu totul altceva. Şi fără această recunoaştere nu va exista nici unirea.

Vreau să spun doar că forţele care ne separă de popor sînt extrem de mari şi că poporul a rămas singur, în marea sa izolare, nemaivăzînd şi nemaiaşteptînd de nicăieri şi de la nimeni un sprijin, cu excepţia ţarului său, în care crede nestrămutat. Şi ar fi bucuros să-l vadă, dar n-are cum. Totuşi, ah, ce forţă teribilă, constructivă şi binecuvîntată şi-ar face apariţia în Rusia, dacă ar avea loc unirea claselor intelectuale cu poporul! Adică unirea spirituală. Ah, domnilor miniştri de

finanţe, cu totul altele ar fi bugetele anuale pe care le-aţi putea întocmi atunci! Rîuri de lapte ar curge în ţară, toate idealurile noastre ar fi înfăptuite dintr-odată! „Da, dar cum să facem aşa ceva, şi oare să fie aici de vină doar civilizaţia noastră europeană?“ Ah, nu civilizaţia e de vină şi, la drept vorbind, nici pomeneală la noi de civilizaţie, în schimb izolarea sporeşte şi, ce-i drept, parcă s-ar fi produs în numele civilizaţiei europene, pe care n-o avem. Însă adevărata civilizaţie n-are aici nici o vină. Chiar mă gîndesc că, dacă am avea o civilizaţie adevărată, reală, nici izolarea nu s-ar fi produs pentru că poporul e însetat de civilizaţie. Dar, civilizîndu-ne, noi am zburat din mijlocul poporului nostru şi am ajuns pe lună, pierzînd orice drum către el. Atunci cum noi, oamenii care ne-am luat zborul, să ne asumăm grija însănătoşirii poporului? Cum să facem în aşa fel încît spiritul poporului, întristat şi neliniştit pretutindeni, să se înviorează şi să se calmeze? Căci pînă şi capitalurile şi circulaţia lor caută calm *moral* şi, fără calm moral, sau se ascund, sau sînt neproductive. Cum să facem ca spiritul poporului să se calmeze în dreptate şi văzînd dreptatea? Poate că dreptatea există şi acum, dar poporul trebuie să creadă în ea. Cum să-i inoculăm în spirit ideea că pe Pămîntul Rusesc există dreptate şi că ea ţine steagul sus? Cum să facem, de pildă, să aibă încredere în justiţia sa, în reprezentanţii săi şi să-i recunoască drept sînge din sîngele său, drept carne din carnea sa? Ah, nu mă pierd în amănunte, nu sînt în stare şi, dacă aş începe să explic şi să descriu totul, cred că „lumea întreagă n-ar cuprinde cărţile ce le-aş scrie“[9]. Dar, dacă măcar în viitor dreptatea poporului ar fi asigurată, încît el să creadă că dreptatea va veni neapărat, dacă măcar cît de cît musca ar scăpa din farfuria cu melasă, atunci s-ar săvîrşi o faptă mare şi infinită. O spun de-a dreptul: tot răul vine din vechea izolare dintre pătura superioară, intelectuală şi poporul nostru.

Cum să împăcăm zonele înalte cu oceanul şi cum să liniştim oceanul, ca să nu fie cuprins de mari frămîntări?

V. Primii să spună, iar noi vom sta deocamdată deoparte, numai ca să mai prindem la minte

Pentru toate acestea există un cuvinţel magic şi anume: „Să acorzi încredere". Da, poporului nostru putem să-i acordăm încredere, căci este demn de ea. Chemaţi zăbunurile cenuşii şi întrebaţi-le despre propriile lor nevoi, despre ceea ce le trebuie şi ele vă vor spune adevărul şi noi toţi, poate pentru prima oară, vom auzi adevărul gol-goluţ. Şi nu-i nevoie de nici un fel de mari ridicări şi întruniri; poporul poate fi întrebat prin sate, prin judeţe, prin cocioabe. Căci poporul nostru, stînd şi la locul lui, va spune exact acelaşi lucru pe care l-ar spune şi adunat la un loc, deoarece este unitar. Şi dezbinat este unitar şi laolaltă este unitar, căci spiritul său este unitar. Fiecare localitate n-ar adăuga decît specificul ei local, dar în totalitate, în general, totul ar ieşi armonios şi unitar. Nu trebuie decît să avem grijă ca să se exprime doar mujicul, mujicul get-beget. Ce-i drept, odată cu mujicul vor sări în sus chiaburul şi ciocoiul, însă şi ei sînt mujici şi, într-o asemenea mare înfăptuire, nici chiar chiaburul şi ciocoiul nu vor trăda şi vor spune un cuvînt sincer: aceasta-i particularitatea poporului nostru. Cum să facem asta? Ah, oameni buni, cei de la putere o pot face mai bine decît mine, eu nu cred decît că nu va fi deloc nevoie de formule speciale. Poporul nostru nu aleargă după formule, mai ales după cele de-a gata, străine, de care n-are nevoie deloc, căci are cu totul altceva în minte, iar formule nu numai că nu a avut, dar nici nu va avea vreodată, pentru că el are cu totul altă părere despre această chestiune, o părere aparte, întru totul personală. Da, în acest

caz, poporul nostru, un popor ca al nostru, poate fi întru totul demn de încredere. Căci cine nu l-a văzut lîngă ţar, în preajma ţarului? Sînt copiii ţarului, copii get-beget, adevăraţi, de sînge, iar ţarul le este părinte. Oare la noi faptul că „ţarul le e părinte“ nu-i nimic altceva decît un cuvînt, un sunet, nişte vorbe goale? Cine crede aşa nu înţelege deloc ce-i Rusia! Nu, aici e o idee, cea mai profundă şi mai originală, e un organism, viu şi puternic, organismul poporului contopit într-un singur tot cu ţarul său. Iar această idee înseamnă putere. S-a creat această putere de-a lungul veacurilor, mai ales în ultimele veacuri, pe care noi le lăudăm atît de mult pentru civilizaţia noastră europeană, uitînd că această civilizaţie ne-a fost asigurată de cele două secole de jug iobăgesc şi de suferinţă pe cruce a poporului rus care ne-a servit. Iată că poporul şi-a aşteptat eliberatorul şi el a venit; cum să nu-i fie ei copii adevăraţi, get-beget? Pentru popor, ţarul nu este o forţă exterioară, nu este forţa cutărui învingător (cum a fost, de pildă, cu dinastia foştilor regi ai Franţei), ci forţă a întregului popor, unificatoare, pe care poporul singur a dorit-o, pe care a cultivat-o în inima sa, şi numai de la ea şi-a aşteptat ieşirea din Egipt. Pentru popor, ţarul este propria sa întruchipare, întruchiparea întregii lui idei, a ideilor şi credinţelor sale. Speranţele acestea, încă foarte recent, s-au realizat într-un mod atît de colosal – şi atunci cum să se dezică poporul de speranţele viitoare? Dimpotrivă, cum să nu se întărească, cum să nu se întemeieze aceste reforme, dacă ţarul, după reforma ţărănească, nu doar în idee, nu doar în speranţă, ci în realitate i-a devenit poporului părinte? Păi această atitudine a poporului faţă de ţar ca faţă de un părinte este temelia adevărată, adamantină, pe care fiecare reformă se poate baza şi edifica la noi. Dacă vreţi, la noi în Rusia nici nu există altă forţă constructivă, care să ne protejeze şi să ne conducă decît această legătură organică,

vie dintre popor şi ţarul său, şi la noi totul rezultă din ea. Cine ar fi putut să se gîndească, de pildă, la reforma ţărănească, dacă nu ar fi ştiut şi crezut de mai înainte că ţarul îi este părinte poporului şi că tocmai credinţa poporului în ţar ca în părintele său va salva totul, va păstra totul şi va elimina nenorocirea? Vai, rău e acel economist-reformator care ocoleşte adevăratele şi realele forţe ale poporului din cine ştie ce părere preconcepută şi credinţă străină. Da, noi nu sîntem cu poporul şi nu-l putem înţelege pentru că, deşi cunoaştem şi înţelegem atitudinea lui faţă de ţar, nu putem cuprinde în noi pe deplin aspectul principal, cel mai necesar, al destinelor noastre: că această atitudine a poporului rus faţă de ţarul său este aspectul cel mai aparte, care deosebeşte poporul nostru de celelalte popoare ale Europei şi ale lumii întregi; că aceasta nu este doar ceva temporar, trecător, nu este doar un simptom al infantilismului poporului, de pildă al vîrstei sale etc., cum ar conchide cine ştie ce deştept, ci este ceva etern, dintotdeauna, şi, niciodată, cel puţin încă mult timp, nu se va schimba. Atunci cum, după toate acestea (fie şi numai în virtutea acestor lucruri), poporul nostru să nu fie altfel decît celelalte popoare şi să nu posede o idee aparte? Dimpotrivă, nu-i clar că poporul nostru poartă în sine germenele unei idei aparte în lume? Iar această idee conţine o forţă atît de mare, încît, desigur, va influenţa întreaga noastră istorie ulterioară şi, întrucît este cu totul aparte şi ca la nimenea, nici istoria noastră *nu poate fi asemănătoare cu istoria celorlalte popoare europene* şi, cu atît mai mult, nu poate fi copia ei servilă. Iată ce nu înţeleg deştepţii noştri, care cred că totul se va transforma la noi în Europa fără nici un fel de specific şi urăsc specificul, din care cauză treaba s-ar putea sfîrşi chiar rău. Şi în privinţa faptului că la noi totul e altfel decît oriunde în Europa vă dau un prim exemplu: la noi libertatea (în viitorul nostru, cînd

vom depăşi perioada de pseudo-liberalism, chiar aşa se va întîmpla), libertatea cetăţenească poate fi instaurată întru totul complet, mai pe deplin decît oriunde în lume, în Europa sau chiar în America de Nord, şi se va edifica anume pe această temelie adamantină. Nu va fi întemeiată printr-o hîrtie scrisă, ci se va edifica numai pe iubirea de copil a poporului faţă de ţar ca faţă de un părinte, căci copiilor li se pot permite multe din cele ce sînt de neconceput la alte popoare contractuale, copiilor li se pot încredinţa şi da în seamă multe din ceea ce nu s-a mai văzut încă nicăieri, deoarece copiii nu-şi vor înşela tatăl şi, copii fiind, vor accepta de la el orice îndreptare a oricărei greşeli şi rătăciri a lor.

Prin urmare, unui asemenea popor să-i refuzăm încrederea? Să spună singur care-i sînt nevoile, să spună tot adevărul despre ele. Dar, repet, să spună mai întîi singur; iar noi, „intelectualitatera poporului“, să stăm deocamdată cuminţi deoparte, să ne uităm mai întîi la el cum vorbeşte şi să-l ascultăm. Ah, nu din cine ştie ce considerente politice aş propune să eliminăm temporar intelectualitatea noastră; nu-mi atribuiţi aceste considerente, pe care le-aş propune (scuzaţi, vă rog) doar din considerente pur *pedagogice*. Da, să stăm deoparte pînă una-alta şi să ascultăm cum, clar şi răspicat, poporul nostru va fi în stare să spună adevărul său, fără ajutorul nostru, cum va vorbi despre fapte şi, vorbind despre ele, va nimeri drept la ţintă şi nici pe noi nu ne va jigni, dacă va veni vorba despre noi. Să stăm şi să învăţăm de la popor cum trebuie spus adevărul. Imediat să învăţăm şi smerenia poporului, şi spiritul său întreprinzător, şi realitatea intelectului său, seriozitatea acestui intelect. Veţi zice: „Singur aţi spus că poporul pleacă urechea la zvonuri absurde, ce înţelepciune putem aştepta de la el?“. Aşa-i, dar una sînt zvonurile şi alta-i unirea într-o cauză comună. Îşi va face apariţia întregul, iar întregul se va influenţa singur şi va provoca intelectul. Da,

aceasta va fi cu adevărat o şcoală pentru toţi şi încă şcoala cea mai fructuoasă. Văzînd la popor atîta spirit întreprinzător şi seriozitate, noi vom fi surprinşi şi, desigur, printre noi se vor găsi şi unii care nu-şi vor crede ochilor, dar aceştia vor fi foarte puţini, căci toţi cei într-adevăr sinceri, toţi cei într-adevăr însetaţi de adevăr şi, mai ales, de faptă, de faptă adevărată şi de bine obştesc se vor alătura înţeleptului cuvînt al poporului; iar toţi cei nesinceri îşi vor trăda dintr-odată conţinutul şi se vor scoate singuri la iveală. Şi dacă vor rămîne şi dintre cei sinceri, care nici atunci nu vor crede în popor, ei nu vor fi decît cine ştie ce ortodocşi de rit vechi sau doctrinari din anii '40 şi '50, nişte copii bătrîni, incorigibili, care nu vor fi decît ridicoli şi inofensivi. Toţi, cu excepţia lor, îşi vor curăţa ochii şi înţelegerea. Acţiunea poate fi deosebit de importantă prin consecinţe, căci... căci aici, în această formă, poate că e posibil începutul şi primul pas al contopirii întregii clase intelectuale, atît de mîndră faţă de popor, cu poporul nostru. Vorbesc doar despre contopirea spirituală, n-avem nevoie decît de ea, deoarece va ajuta teribil de mult în toate, va face să renască totul, va oferi o nouă idee. Tineretul nostru senin şi proaspăt, cred eu, imediat şi înaintea tuturor îşi va da inima poporului şi pentru prima dată îl va înţelege spiritual. Sper în primul rînd în tineret pentru că şi el suferă la noi de „căutarea adevărului“ şi este însetat de el, aşa că, prin urmare, tineretul este mai înrudit cu poporul şi va înţelege de îndată că şi poporul caută adevărul. Şi făcînd cunoştinţă atît de aproape cu sufletul poporului va renunţa la himerele extreme, care mai că i-au zăpăcit pe mulţi tineri ce şi-au băgat în cap că au găsit adevărul în doctrinele extremiste europene. Ah, cred că nu mă las pradă fanteziei şi nu exagerez urmările benefice pe care le-ar putea avea o faptă atît de bună. Dacă aroganţa s-ar diminua, s-ar naşte respectul faţă de pămînt. O idee cu totul nouă ar

pătrunde deodată în sufletul nostru şi ar lumina acolo tot ce s-a aflat pînă acum în întuneric, prin lumina ei ar demasca minciuna şi ar alunga-o. Şi cine ştie, poate că acesta ar fi începutul reformei care, prin importanţa sa, ar putea fi chiar mai presus de cea ţărănească: ar avea loc tot o „eliberare“, eliberarea minţilor şi inimilor noastre dintr-un fel de robie, în care şi noi ne-am aflat două veacuri întregi faţă de Europa, aşa cum s-a aflat faţă de noi ţăranul, robul nostru de acum cîtva timp. Şi dacă această a doua reformă ar putea să înceapă şi să se realizeze, n-ar fi, desigur, decît consecinţa primei mari reforme de la începutul domniei. Căci atunci s-a prăbuşit în mod material zidul vechi de două sute de ani care a despărţit poporul de intelectualitate, iar acum acest zid cade deja la modul spiritual. Ce poate fi mai presus pentru Rusia, ce poate fi mai fructuos decît această contopire spirituală a claselor? Fraţii îşi vor recunoaşte fraţii pentru întîia oară. Cei care pînă acum s-au ruşinat de poporul nostru, ca de un popor barbar ce întîrzie evoluţia, se vor ruşina de fosta lor ruşine şi în faţa multor lucruri se vor smeri şi vor cinsti multe din lucrurile pe care nu le cinsteau şi le dispreţuiau. Şi cînd va răspunde poporul, cînd va rosti totul despre sine şi se va stinge cuvîntul său smerit, întrebaţi atunci, încercaţi măcar să întrebaţi intelectualitatea noastră ce părere are despre ceea ce a spus poporul şi veţi vedea imediat consecinţele. Ah, atunci cuvîntul lor va fi fructuos, căci sînt cu toţii intelectuali şi ultimul cuvînt le aparţine. Dar exemplul poporului, care şi-a rostit înaintea lor cuvîntul, ne-ar scuti în orice caz de multe greşeli şi nerozii, pe care le-am face dacă am fi nevoiţi să ne spunem cuvîntul înainte de-a şi-l rosti poporul. Şi veţi vedea că intelectualitatea noastră nu-i va spune atunci poporului nimic confuz, ci doar îi va îmbrăca adevărul într-o formă ştiinţifică, căci ea este în posesia ştiinţei sau a principiilor ei, iar

poporul are teribilă nevoie de ştiinţă. Şi dacă cineva dintre ei ar vrea să se pună împotrivă, dacă ar apărea cine ştie ce dezacorduri cu temeiurile de bază ale poporului nostru, totuşi nimeni nu ar avea curajul să se ridice cu atîta putere împotriva spiritului poporului, adică împotriva concepţiei lui despre ceea ce trebuie făcut. Şi asta-i important, chiar foarte important.

Da, se prea poate ca la noi calmul spiritual să înceapă tocmai cu acest pas. Şi-ar face apariţia o speranţă, de-acum comună, nu divizată, ne-ar apărea atunci dinainte şi ni s-ar clarifica şi scopurile noastre. Şi asta-i foarte important, căci întreaga noastră forţă conştientă, întreaga noastră intelectualitate nu ştie deloc sau ştie destul de puţin şi confuz care sînt şi trebuie să fie de-acum înainte scopurile noastre, adică cele naţionale, de stat. Stăm foarte prost cu asta tocmai acum, în momentul de faţă. Iar această stare de confuzie, această necunoaştere este, fără îndoială, sursa marii nelinişti şi dezorganizări de acum, dar şi a celei, infinit mai amare, din viitor. Toate acestea ar putea fi clarificate, elucidate sau ar da măcar o primă indicaţie în privinţa felului cum am putea să clarificăm şi cum să lămurim, ne-ar sugera o idee... De altminteri, ajunge cu această temă; am spus cum m-am priceput. Dacă nu se va înţelege totul, îmi asum această vină; dar ceea ce se va înţelege să fie acceptat într-un sens inofensiv şi paşnic. Aş dori doar să se înţeleagă în mod imparţial că sînt în primul rînd de partea poporului, că am încredere în sufletul lui, în marile sale forţe, pe care nimeni dintre noi nu le cunoaşte în întregime şi în măreţia lor; cred ca într-un lucru sfînt şi, mai ales, cred în menirea lor mîntuitoare, în marele spirit apărător şi constructiv al poporului şi nu-mi doresc decît ca toţi să le vadă. De îndată ce le vor vedea, vor începe să înţeleagă şi restul.

Şi de ce toate acestea ar fi un vis? Doar nu vorbesc despre imensitatea cauzei. Doar nu

vorbesc decît despre mujic, despre treburile lui de început, care nu-l privesc decît pe el. Oare mujicul nu are nişte treburi aparte, numai ale lui, pe care trebuie să le aflăm sub formă, ca să zicem aşa, de început şi precuvîntare în vederea oricărei reforme, chiar şi mult mai ample? Or, vom avea foloase foarte mari: vom afla fapte, vom afla adevărul despre multe lucruri, vom obţine un material preţios care pe mulţi dintre noi îi va feri de speranţe fantasmagorice, de denaturări occidentaliste, de exagerări. Şi mai important, repet, este că vom dobîndi un ton şi un sens, vom dobîndi acel spirit în care, ulterior, se poate săvîrşi ceva măreţ. Asupra acestei cauze se va pune un fel de pecete, o pecete naţională şi profund conservatoare. Şi această pecete nu va putea fi evitată ulterior de nimeni, nici chiar de minţile cele mai fantasmagorice care, şi ele, se vor simţi tentate şi o vor accepta de bunăvoie.

1 *Tersit* – personaj din *Iliada* lui Homer, flecar, bîrfitor, care-i sfătuieşte pe ahei să renunţe la cucerirea Troiei şi să se întoarcă acasă.

2 Expresia „a încununa edificiul“ (*couronner l'édifice*), cu sensul de „a oferi largi drepturi democratice şi libertăţi politice“ a căpătat răspîndire în epoca lui Napoleon al III-lea.

3 Expresia „veste albe“ are, aici, sensul de „liberali“, fiind, probabil, în legătură cu moda vestelor albe cu guler lat à la Robespierre, apărute în Franţa anului 1793 prin iacobini şi simpatizanţii lor.

4 Citat din fabula *Cvartetul* de Krîlov.

5 Vers dintr-o poezie anonimă, notată de Dostoievski în hîrtiile sale.

6 Aluzie la fabula lui Krîlov *Frunzele şi rădăcinile*.

7 Karlsruhe, capitala Marelui Ducat Baden, avea în 1881 aproximativ cincizeci de mii de locuitori. Este posibil un atac voalat la adresa lui Ivan Turgheniev care a locuit la Karlsruhe în perioada 1858-1860; romanul „occidentalist“ al acestuia, *Fumul*, are ca scenă de desfăşurare oraşelul Baden-Baden, situat în apropiere de Karlsruhe.

8 V. *Matei* 24, 23.

9 Parafrază după *Ioan* 21, 25.

Capitolul al II-lea

I. Un birocrat spiritual. Părerea lui despre liberalii şi europenii noştri

Dar, încheind acest prim capitol al meu, întrerup deocamdată şi articolul despre finanţe, căci simt că scriu foarte plicticos. Dar îl întrerup numai temporar. Aş dori să vorbesc şi despre alte rădăcini, despre alte temeiuri, care, cred eu, pot fi însănătoşite. Îl mai întrerup şi pentru că în cele două coli ale *Jurnalulu*i meu şi aşa n-aş fi putut înghesui tot articolul, aşa că fără să vreau aş fi nevoit să-l amîn pentru numerele ulterioare, din viitor...

— Degeaba, nu-i nevoie s-o faceţi nici în numerele ulterioare, mă vor întrerupe cu dezgust nişte voci (şi presimt aceste voci), cele spuse nu se referă la finanţe, ci sînt... nişte zburdălnicii. Toate acestea nu sînt reale (deşi nu înţeleg de ce n-ar fi), toate aceste au un conţinut mistic, nu unul imperios, de actualitate. În numerele viitoare mai bine aţi publica o nuvelă.

Ciudate voci! Doar eu sînt tocmai de părere că trebuie să întoarcem spatele multor aspecte imperioase şi de actualitate şi să ne creăm alte aspecte imperioase şi de actualitate, chiar infinit mai reale decît cele de acum, în care ne-am cufundat şi stăm, scuzaţi-mă, vă rog, precum musca în melasă; asta-i toată ideea mea. Adică vreau să ne întoarcem capetele şi privirile în cu totul altă direcţie decît pînă acum, iată ideea mea. Cei de la putere ar putea începe o asemenea faptă şi din această perspectivă visurile mele devin mai puţin fantastice, căci, dacă începe puterea, multe s-ar putea realiza imediat. Cîteva dintre principiile noastre trebuie schimbate de tot, musca trebuie scoasă din melasă şi eliberată. Mi se pare că

această idee nu-i populară: ne-am obişnuit de mult să stăm nemişcaţi, iar în melasă ne şi place să stăm, pentru că-i dulce. Ce-i drept, m-am cam înfierbîntat din nou şi mi s-ar putea aduce aminte imediat că pînă acum, deşi am scris atît de mult, încă nu m-am apucat să explic care este actualitatea pe care o înţeleg şi care este viitorul pe care îl prefer. Iată ce vreau să explicitez fără preget în numerele viitoare ale *Jurnalului* meu. Dar ca să închei acum, voi da ca exemplu o întîlnire pe care am avut-o cu un birocrat destul de spiritual şi care mi-a servit un lucru destul de curios cu privire la unele principii, referitoare la schimbarea „actualităţii" noastre de acum. Într-o societate, s-a adus vorba chiar despre finanţe şi economie, dar în mod special în sensul chibzuirii mijloacelor noastre financiare, al acumulării lor, al întrebuinţării în aşa fel încît să nu se piardă nici o copeică, să nu se cheltuiască în mod fantasmagoric. Despre economia în acest sens se vorbeşte acum la noi tot timpul, şi guvernul se ocupă neobosit de asta. Avem control, statele se reduc în fiecare an. În ultimul timp chiar a început să se vorbească despre reducerea armatei, în ziare s-a propus şi cifra, cincizeci de mii de soldaţi, iar alţii ne încredinţau că armata noastră poate fi redusă chiar la jumătate şi nu se va întîmpla nimic. Toate acestea sînt minunate, dar iată ce-mi vine în minte fără voie: armata putem s-o reducem, într-un prim caz, şi cu vreo cincizeci de mii, dar banii iarăşi ni se vor scurge printre degete încoace şi încolo, desigur, pentru necesităţile statului, dar pentru nişte necesităţi care, poate, nici nu merită un sacrificiu atît de radical. Pe cei cincizeci de mii de soldaţi trecuţi în rezervă nu-i vom reangaja niciodată sau o vom face cu mari eforturi, pentru că, odată distrugînd ceva, e greu să refaci, iar de armată avem mare nevoie, mai ales acum, cînd toţi ne poartă sîmbetele. E primejdios să pornim pe acest drum, dar numai acum, adică în *actualitatea*

care ne costă atîta bănet. Vom fi siguri că aceşti bani sfinţi sînt folosiţi pentru ceva necesar numai cînd vom trece, de pildă, la o economie definitivă, drastică, posacă, la o economie în spiritul şi cu forţa lui Petru, dacă acesta ne-ar fi poruncit să economisim. Dar sîntem capabili de aşa ceva în condiţiile necesităţilor „strigătoare la cer“ ale actualităţii noastre, necesităţi de care ne-am legat atît de mult? Precizez că dacă am face sau am începe aşa, acesta ar fi unul dintre primii paşi pe calea trecerii de la fosta actualitate fantasmagorică la una nouă, reală şi necesară. Reducem destul de des statele de funcţionari, de personal şi drept rezultat statele şi personalul parcă s-ar înmulţi mereu. Oare sîntem capabili măcar de următoarea reducere: din patruzeci de funcţionari să păstrăm deodată numai patru? Că peste tot patru funcţionari vor duce la îndeplinire ceea ce fac patruzeci – nimeni, desigur, nu se poate îndoi de asta, mai ales în cazul reducerii circuitelor de hîrtii şi în general al transformării radicale a formulelor actuale de gestionare a afacerilor. Despre aceasta s-a adus vorba în prezenţa mea şi a cîtorva cunoscuţi. Unii au remarcat că, în orice caz, ar fi o mare schimbare. Alţii au replicat că la noi au avut loc schimbări mult mai mari decît aceasta. Alţii au adăugat că noilor funcţionari, adică celor patru care ţin locul celor patruzeci, li s-ar putea chiar mări leafa de trei ori şi vor lucra cu foarte mare plăcere, fără să crîcnească vreun pic. Dar dacă celor patru li s-ar mări leafa de trei ori, s-ar cheltui banii pe care îi primesc acum doisprezece funcţionari şi astfel ne-am reduce cheltuielile cu aproape trei sferturi faţă de cele din prezent.

În acest moment m-a oprit birocratul meu. Remarc în primul rînd că, spre marea mea uimire, el nu s-a opus posibilităţii ca patru funcţionari să poată înlocui patruzeci: „Şi cu patru, cică, va merge treaba“, deci nu a considerat că e ceva imposibil. Dar a obiectat în altă privinţă, a

principiului, a caracterului eronat şi criminal al principiului proclamat. Obiecţiile lui nu le redau cuvînt cu cuvînt, chiar le-am redactat în termeni destul de duri. Repet, le redau tocmai pentru că opiniile lui mi s-au părut curioase în felul lor şi conţin chiar o idee aproape picantă. Desigur, nu a catadicsit să intre cu mine în amănunte, întrucît nu sînt specialist în această chestiune, „înţeleg puţin" (lucru pe care, fireşte, mă grăbesc să-l recunosc), dar sper că principiul îl voi pricepe.

— Reducerea de la patruzeci de funcţionari la patru, a început el sever şi cordial, nu numai că nu este utilă, dar este chiar dăunătoare în esenţa ei, cu toate că într-adevăr cheltuielile statului s-ar micşora simţitor. Dar nu putem reduce nu numai de la patruzeci la patru, ci nici măcar de la patruzeci la treizeci şi opt, şi iată de ce: pentru că dvs. aţi atenta în mod nefast la un principiu de bază. Căci de aproape două sute de ani, de pe vremea lui Petru, noi, birocraţia, reprezentăm *totul* în stat; în esenţă, noi sîntem statul şi *totul*, iar restul nu-i decît un apendice. Cel puţin aşa a fost pînă nu de mult, pînă la eliberarea ţăranilor. Toate fostele posturi ce se ocupau prin alegeri, cele ale nobililor, de pildă, ele însele, prin forţa de gravitaţie, ca să zic aşa, adoptau spiritul şi sensul nostru. Şi noi, văzînd acest lucru, nu ne alarmam, pentru că principiul indicat acum două sute de ani nu era încălcat cîtuşi de puţin. După reforma ţărănească, într-adevăr s-a simţit o nouă adiere: a apărut autoadministrarea, *zemstva* şi celelalte... Însă acum e clar că această boare nouă a început de îndată să ia chipul nostru, sufletul şi trupul nostru, să se metamorfozeze în noi. Şi asta nu s-a întîmplat sub presiunea noastră (ideea e greşită), ci de la sine, căci e greu să te dezveţi de deprinderile seculare şi, dacă vreţi, nici nu trebuie, mai ales în cazul unei înfăptuiri principale, de mare importanţă naţională. Puteţi să nu mă credeţi dar, dacă sînteţi capabil să pătrundeţi în fondul

problemei, veţi înţelege cu siguranţă. Căci ce sîntem noi? Sîntem *totul, totul* şi pînă acum continuăm să fim totul şi sîntem fără să ne prea străduim, fără eforturi, ca să zic aşa, fără voie, prin mersul firesc al lucrurilor. Se strigă de mult că la noi administraţia este de cancelarie, că nu este vie, ci moartă, de hîrtie şi că Rusia nu mai încape în ea. Poate că nu mai încape, dar deocamdată doar noi o susţinem, o edificăm şi veghem să nu se risipească! Da, ceea ce dvs. numiţi stagnare cancelărească, adică noi ca statut şi apoi întreaga noastră activitate, toate acestea alcătuiesc, dacă apelăm la o comparaţie, scheletul, ca să zic aşa, al unui organism viu. Sfărîmaţi scheletul, sfărîmaţi oasele şi piere şi corpul viu. Să zicem că treburile se fac ca şi cu mîna mortului, dar merg, totuşi, după un sistem, conform unui principiu, conform unui mare principiu, daţi-mi voie să vă zic. Chiar dacă administraţia este cancelărească, chiar dacă este proastă, incompletă, totuşi se face şi, mai ales, totul se menţine şi nu se prăbuşeşte, şi important este că deocamdată nu se prăbuşeşte. Sînt de acord şi accept să vă fac o concesie, recunoscînd că în realitate noi nu sîntem chiar *totul*; ah, sîntem suficient de inteligenţi ca să înţelegem că noi nu umplem toată Rusia, mai ales acum; fie, nu sîntem totul, în schimb sîntem ceva, *adică* ceva de-acum real, existent în realitate, deşi, desigur, şi imaterial în parte. Ei bine, dar domniile voastre ce aveţi, cu ce ne-aţi putea înlocui astfel încît noi să ne putem da deoparte cu siguranţa că şi la dvs. va apărea *ceva* care să ne ia locul şi să nu se prăbuşească nimic? Păi aceste autoadministraţii şi *zemstve* ale dvs. nu sînt deocamdată decît cioara din par, o cioară frumoasă, dar care stă pe parul ei şi încă n-a coborît pe pămînt. Prin urmare e un zero, chiar dacă e frumoasă, iar noi, deşi nu sîntem frumoşi şi v-aţi săturat de noi, sîntem totuşi *ceva*, nu un zero. Uite, ne acuzaţi cu toţii din pricina ciorii, că de ce n-a coborît pînă acum, spuneţi că de asta sîntem

vinovaţi noi, că cioara domniilor voastre ne străduim s-o prefacem după chipul şi spiritul nostru. Asta, desigur, ar fi foarte bine din partea noastră, dacă aici vina ar fi într-adevăr numai a noastră, căci noi am demonstra în felul acesta că apărăm un principiu secular, de bază, cel mai nobil principiu şi zeroul inutil îl prefacem în ceva folositor. Dar, credeţi-mă, nu sîntem cîtuşi de puţin vinovaţi, adică vina noastră este foarte mică, şi frumoasa cioară este ea însăşi nehotărîtă, nici ea nu ştie în ce s-ar putea preface în cele din urmă, adică nu ştie dacă ar trebui să se metamorfozeze în noi sau în ceva independent, ezită, n-are încredere în sine, mai că nu s-a pierdut cu firea. Vă încredinţez că această cioară a venit la noi din proprie iniţiativă şi nu sub presiunea noastră. Rezultă că noi sîntem, ca să zic aşa, un magnet natural, spre care tinde totul pînă acum şi încă mult timp va mai tinde. Iar nu mă credeţi, iar vă vine să rîdeţi? Sînt gata să pariez pe orice: încercaţi, dezlegaţi aripile frumoasei dvs. păsări, puneţi-i la dispoziţie toate posibilităţile, prescrieţi-i *zemstvei* dvs. chiar oficial, cu număr de înregistrare şi cu toată severitatea: „De-acum să fii cioară independentă, nu birocratică!“ şi, credeţi-mă, toate ciorile, de la sine, se vor ruga şi mai tare să le primim în rîndurile noastre şi vor sfîrşi prin a deveni cu totul funcţionari, vor prelua spiritul şi chipul nostru, ne vor copia complet. Chiar mujicul, ales de consătenii lui, se va ruga să-l primim printre noi, asta l-ar face să se simtă foarte măgulit. Doar nu degeaba timp de două secole s-au dezvoltat gusturile. Şi acum vreţi ca noi, adică ceva ferm, care stă în picioare, să ne dăm pe această ghicitoare, pe această şaradă, pe frumoasa dvs. cioară? Nu, mai bine ţinem vrabia din mînă. Mai bine ne corijăm cumva singuri, ne mai spălăm un pic, introducem ceva nou, ca să zic aşa, mai progresist, corespunzător spiritului secolului, ne facem cumva mai virtuoşi sau mai ştiu eu cum, dar

acest *ceva* al nostru, existent, real, nu-l vom da pe o fantasmă, pe un vis iscat din senin, căci nu aveţi cu ce şi cu cine să ne înlocuiţi, asta-i sigur! Ne împotrivim nimicirii, ca să zic aşa, din inerţie. Inerţia asta a noastră e preţioasă pentru că, la drept vorbind, numai pe ea se ţine totul în timpul nostru. Şi de aceea reducerea noastră la treizeci şi opt din patruzeci (nu de la patruzeci la patru) ar fi un lucru profund dăunător şi chiar imoral. Bani veţi cîştiga puţini, dar veţi distruge principiul. Ia distrugeţi acum, ia modificaţi formula noastră, dacă aveţi ruşinea să atentaţi la aşa ceva! Nu ştiţi că asta ar însemna să trădaţi întregul nostru europenism rusesc, civilizaţia? Ar însemna să negaţi că şi noi sîntem un stat, că şi noi sîntem europeni, ar fi o trădare faţă de Petru! Şi să ştiţi că liberalii domniilor voastre (de altfel, şi ai noştri), care, în ziare, apără cu atîta zel *zemstva* de funcţionărime, se contrazic singuri în realitate. Păi *zemstva*, păi toate aceste noutăţi şi „naţionalisme“ sînt chiar „temeiurile populare“ sau formula de început a „temeiurilor“ despre care strigă „Partidul rus“ (aţi auzit, poate, că aşa au fost numiţi la Berlin), atît de urît de către europenii noştri, a „temeiurilor“ pe care cu atîta frenezie le neagă liberalismul şi europenismul nostru rusesc, pe care le ia în derîdere şi nici măcar nu le recunoaşte existenţa! Ah, liberalismul se teme foarte mult de ele. Ei bine, dacă „temeiurile“ există într-adevăr şi se vor realiza, atunci ar fi un fel de surpriză! Aşadar, toţi europenii dvs. sînt în realitate de partea noastră, iar noi sîntem de partea lor, lucru pe care ar fi trebuit de mult să-l înţeleagă şi să-l ţină minte. Dacă vreţi, nu numai că sîntem de partea lor, dar sîntem acelaşi lucru: în ei, în ei înşişi sînt conţinute spiritul şi chiar chipul nostru, adică în europenii dvs., asta e! Şi iată ce vă mai spun: Europa, adică Europa rusească, Europa din Rusia – numai noi sîntem. Noi sîntem întruchiparea întregii formule a europenismului rusesc şi în noi ea este conţinută

totalmente. Tot noi, numai noi, sîntem şi cei care o interpretează. Şi nu înţeleg de ce să nu le dăm, pentru europenismul lor, decoraţiile reglementare, dacă tot ne contopim perfect cu ei. Le vor purta cu plăcere şi chiar i-am putea atrage cu asta. Dar nu ne pricepem. Iar ei ne înjură, ca şi cum n-ar vedea că sîntem de-ai lor! Şi ca să termin discuţia despre *zemstvele* dvs. şi despre toate aceste inovaţii, vă spun o dată pentru totdeauna: Nu! Căci asta-i treabă lungă, nu atît de scurtă. Pentru asta e nevoie de o cultură prealabilă, de o istorie proprie, poate de alte două secole. Dacă nu va dura un secol, atunci măcar o jumătate de secol, pentru că acum sîntem în epoca telegrafului şi a căilor ferate, cînd comunicaţiile se fac mai repede şi mai uşor. Dar o perioadă de o jumătate de secol nu înseamnă „acum". „Acum şi pe dată" nu sînt decît nişte mizerabile cuvinte ruseşti. Pe dată nu se va naşte nimic, decît nişte fiinţe care seamănă cu noi. Şi mult timp va fi aşa.

Ajuns aici, birocratul meu, luîndu-şi un aer mîndru şi impunător, a tăcut şi, ştiţi, eu nici măcar nu i-am replicat, pentru că în cuvintele lui chiar era „ceva", un adevăr trist, existent în realitate. Desigur, n-am fost de acord cu el în sinea mea. Pe deasupra, pe un asemenea ton vorbesc doar oamenii cu un picior în trecut. Şi totuşi, în cuvintele lui era „ceva"...

II. O veche fabulă a lui Krîlov despre un porc

Şi pentru a termina dintr-odată despre toate, citez o mică fabulă, foarte simpatică, a lui Krîlov, pe care cred că a uitat-o toată lumea, căci cui să-i mai ardă de Krîlov în secolul nostru întreprinzător şi agitat? De această fabulă mi-am amintit fără să vreau încă de pe cînd am început să scriu articolul despre finanţe şi însănătoşirea rădăcinilor. Krîlov are o morală splendidă, dar pe marginea altei teme,

despre alte rădăcini. Oricum însă ni se potriveşte. Iată fabula:

Sub un Stejar din veac crescînd
Un Porc, avînd de ghindă burta plină,
A tras întîi un somn adînc.
Apoi, cu mintea-i de jivină,
Pe cel Stejar să-l rîme-a prins la rădăcină.
„Păi rău Stejarului îi faci,
Îi spuse-o Cioară din copaci,
De-l rîmi la rădăcini, Stejarul se usucă."
„Usuce-se, îi spuse Porcul prost,
Şi pe pustie poate să se ducă,
Nu văd la el nici un folos,
De n-ar mai fi şi-un veac, nu m-ar durea pe mine,
Cînd ghindă am aici şi pot să prind grăsime."
Stejaru-i spuse: „Eşti ingrat porceşte!
De-ai fi în stare rîtul a-ţi sălta,
Pînă şi tu atuncea ai vedea
Că ghinda tot pe mine creşte"[10].

E frumoasă fabula? Şi oare vom accepta să semănăm cu acest portret?

III. Gheok-Tepe. Ce înseamnă Asia pentru noi?

Gheok-Tepe[11] a fost cucerită, tekenii sînt zdrobiţi şi, chiar dacă nu sînt îmblînziţi nici pe jumătate, victoria noastră este neîndoielnică. Societatea şi presa au început să jubileze. Şi doar nu de mult societatea, chiar şi presa în parte, erau foarte indiferente la această campanie, mai ales după eşecul generalului Lomakin[12] şi la începutul pregătirilor pentru cea de-a doua ofensivă. „De ce să mergem acolo şi ce nevoie avem noi de Asia aceasta, s-au cheltuit atîţia bani, cînd bîntuie la noi foametea, difteria, cînd nu avem şcoli etc. etc." Da, aceste opinii s-au enunţat şi noi le-am auzit. Nu toţi au fost de această părere, o, nu, dar trebuie

să recunoaştem că, în ultimul timp, mulţi au început să aibă o atitudine ostilă faţă de politica noastră ofensivă din Asia. Ce-i drept, a contribuit la aceasta şi faptul că nu s-a ştiut despre expediţia întreprinsă. De-abia în ultimul timp au început să pătrundă la noi ştiri din ziarele străine şi de-abia spre sfîrşit s-au făcut auzite în Rusia telegramele lui Skobelev[13]. Totuşi şi în orice caz este greu de spus că societatea noastră este pătrunsă de conştiinţa clară a misiunii noastre din Asia şi a ceea ce înseamnă propriu-zis şi ce ar putea să însemne în viitor Asia pentru noi. De fapt şi întreaga noastră Asie, inclusiv Siberia, încă mai există pentru Rusia sub forma unui apendice, de care Rusia noastră europeană parcă nici n-ar vrea să se intereseze deloc. „Noi, cică, sîntem Europa, ce să facem în Asia?" S-au auzit chiar şi voci foarte tăioase: „Ah, Asia, noi nici în Europa nu putem face ordine, iar acum ni se bagă şi Asia pe gît. N-avem nevoie de Asia, nu ştim ce să facem cu ea!". Aceste opinii pot fi auzite uneori şi acum de la deştepţii noştri, provenind, desigur, de la mintea lor foarte ascuţită.

Odată cu victoria lui Skobelev se va duce vestea prin toată Asia, pînă la marginile ei cele mai îndepărtate: „Uite, cică, încă un popor cumplit şi drept-credincios i s-a închinat ţarului alb"[14]. Şi n-are decît să se ducă vestea. Fie ca în sufletele milioanelor de oameni care alcătuiesc aceste popoare, pînă în India, chiar şi în India, să crească convingerea că ţarul alb este de neînvins, iar spada lui invincibilă. Căci după eşecul generalului Lomakin cu siguranţă s-a răspîndit prin întreaga Asie îndoiala în invincibilitatea spadei noastre, iar prestigiul Rusiei a fost cu siguranţă subminat. Iată de ce nu ne putem opri din acest drum. Aceste popoare pot avea hanii şi emirii lor, în mintea şi imaginaţia lor, ca o urgie, poate sta Anglia, de forţa căreia se miră, dar numele ţarului alb trebuie să fie mai presus de hani şi de emiri, de împărăteasa

Indiei, chiar mai presus de numele califului. O fi califul mare şi tare, dar ţarul alb îi este împărat şi califului. Iată ce convingere trebuie să se instaureze! Iar ea se instaurează, se amplifică an de an şi ne este necesară pentru că ne dă învăţăminte pentru viitor.

— Pentru ce şi pentru care viitor? Ce nevoie avem de viitoarea cucerire a Asiei? Ce să facem acolo?

— Avem nevoie pentru că Rusia nu se află numai în Europa, ci şi în Asia; pentru că rusul nu este numai european, ci şi asiatic. Mai mult chiar: poate că în Asia avem mai multe speranţe decît în Europa, poate că Asia este principala noastră soluţie!

Presimt indignarea cu care unii vor citi această prezumţie retrogradă a mea (care pentru mine este o axiomă). Da, dacă avem o rădăcină importantă ce trebuie însănătoşită, aceasta este tocmai atitudinea noastră faţă de Asia. Trebuie să ne descotorosim de frica servilă că în Europa vom fi numiţi barbari asiatici şi se va spune că sîntem mai degrabă asiatici decît europeni. Această ruşine că Europa ne va considera asiatici ne urmăreşte de aproape două secole. Dar această ruşine s-a amplificat la noi mai ales în secolul XIX şi a ajuns să fie ceva panicard, un fel de „metal şi smoală“[15]a nevestelor de negustori din Moscova. Această ruşine greşită a noastră, această credinţă greşită a noastră că sîntem numai europeni şi nu asiatici (iar asiatici n-am încetat niciodată să fim), această ruşine şi această credinţă, deci, ne-au costat foarte mult în aceste două secole, le-am plătit scump şi prin pierderea independenţei noastre spirituale, şi prin politica noastră europeană nereuşită şi, în sfîrşit, le-am plătit cu bani, cu Dumnezeu ştie cîţi bani irosiţi pentru a demonstra Europei că sîntem doar europeni, nu şi asiatici. Dar imboldul lui Petru, care ne-a împins în Europa, un imbold necesar şi salvator la început, a fost totuşi prea

puternic şi aici, în parte, nu mai sîntem vinovaţi. Şi cîte n-am făcut pentru ca Europa să ne recunoască drept *ai ei*, drept europeni, numai europeni şi nu tătari. Ne-am insinuat în Europa mereu şi fără încetare, ne-am băgat singuri în toate treburile şi afacerile ei. Ba o speriam cu forţa noastră, trimiţînd armatele ca „să-i salvăm pe regi“[16], ba ne închinam în faţa ei cum n-ar fi trebuit să facem şi o încredinţam că sîntem creaţi numai ca să servim Europa şi s-o facem fericită. În 1812, alungîndu-l pe Napoleon din ţara noastră, nu am încheiat pace cu el, cum ne sfătuiau şi doreau cîţiva ruşi clarvăzători, ci am înaintat ca un zid ca să fericim Europa, eliberînd-o de uzurpator. Fireşte, a ieşit un spectacol măreţ: de o parte înainta un despot şi un uzurpator, de cealaltă, un pacificator şi un renăscător. Dar atunci norocul nostru politic nu era, fireşte, cîtuşi de puţin spectacolul, ci faptul că uzurpatorul se afla, pentru prima dată în viaţa lui, într-o asemenea situaţie, că s-ar fi împăcat cu noi bine-bine, sincer şi pentru mult timp, poate chiar pentru totdeauna. Cu condiţia ca noi să nu-i punem piedici în Europa, ne-ar fi dat Orientul, şi actuala noastră problemă orientală – ameninţarea şi ghinionul prezentului şi viitorului nostru – ar fi fost rezolvată de mult. Uzurpatorul a spus-o cu gura lui mai tîrziu şi cu siguranţă nu minţea, căci într-adevăr nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să se alieze cu noi în viitor, noi rămînînd cu Orientul, iar el cu Occidentul. Chiar şi-atunci le-ar fi venit de hac popoarelor europene. Iar ele, chiar şi Anglia, erau prea slabe ca să ne poată pune beţe în roate în Orient. Poate că Napoleon ar fi căzut mai apoi, poate că, după moartea lui, dinastia lui ar fi fost detronată, dar Orientul ne-ar fi rămas nouă. (Atunci am fi avut marea şi am fi putut întîlni Anglia chiar şi pe mare.) Dar am dat totul pentru spectacol. Şi cu ce ne-am ales? Toate popoarele pe care le-am eliberat, încă înainte de a-i fi dat lui Napoleon lovitura de graţie, au început să ne

privească cu cea mai evidentă rea-voinţă şi cu cele mai crunte suspiciuni. La congrese s-au unit imediat împotriva noastră, ca un zid, au înşfăcat totul şi nouă nu numai că nu ne-au lăsat nimic, dar ne-au făcut şi să ne luăm nişte obligaţii, ce-i drept benevole, dar foarte perdante, după cum s-a văzut ulterior. Apoi, în ciuda lecţiei primite, ce am făcut noi în ceilalţi ani ai secolului şi chiar pînă în ziua de astăzi? Nu noi sîntem cei care am făcut posibilă întărirea statelor germane, nu noi le-am creat o forţă atît de mare, încît, poate, acum sînt chiar mai puternice decît noi? Da, n-ar fi deloc o exagerare să spunem că noi am contribuit la consolidarea şi creşterea forţei lor. Nu noi sîntem cei care, la chemarea lor, ne-am dus să punem capăt luptelor interne, nu noi le-am asigurat spatele, cînd îi putea paşte vreo primejdie? Şi, dimpotrivă, nu ele ne-au atacat din spate cînd ne aflam în primejdie sau ne-au ameninţat că ne atacă din spate, atunci cînd ne păştea altă primejdie? S-a ajuns la faptul că acum, în Europa, fiecare popor, fiecare seminţie ne poartă de mult sîmbetele şi nu aşteaptă decît prima ciocnire. Aşadar ce am cîştigat în Europa, slujind-o cu atîta rîvnă? Numai ura ei! Am jucat acolo rolul lui Repetilov[17], care, în goană după noroc,

„Drept zestre n-a luat un ban, nici la slujbă nu a avansat."

Dar de ce ne urăsc, de ce nu pot căpăta încredere în noi o dată pentru totdeauna, de ce nu cred că sîntem inofensivi, că le sîntem prieteni şi slujitori, slujitori buni, şi că singura noastră menire europeană este să servim Europa şi prosperitatea ei? (Căci nu-i aşa oare, nu asta am făcut noi în decursul întregului secol, oare am făcut ceva pentru noi, oare ne-am ales cu ceva? Nu, am făcut totul pentru Europa!) Nu, nu pot căpăta încredere în noi! Şi cauza principală este că nu ne pot recunoaşte ca fiind *ai lor*.

Niciodată şi pentru nimic în lume nu vor crede că, într-adevăr, noi putem contribui alături de ei şi pe picior de egalitate cu ei la destinele viitoare ale civilizaţiei lor. Ne-au declarat străini de civilizaţia lor, venetici, uzurpatori. Cred că sîntem nişte hoţi, care le-am furat cultura, care ne-am îmbrăcat cu hainele lor. Turcii, semiţii le sînt mai apropiaţi în spirit decît noi, care sîntem arieni. Aici există o cauză foarte importantă: ideea noastră e cu totul alta decît a lor, cauza este în ideea de umanitate! Şi asta în pofida faptului că ai noştri „ruşi europeni“ se străduiesc din răsputeri să convingă Europa că noi nu avem nici o idee, că nici în viitor nu putem avea, că Rusia nici nu e în stare să aibă o idee, că este capabilă doar să imite şi nu vom face altceva decît să imităm, că nu sîntem cîtuşi de puţin asiatici, barbari, ci europeni, ca ei, exact ca ei. Dar, cel puţin de această dată, Europa nu i-a crezut pe ruşii noştri europeni. Dimpotrivă, în acest caz, ca să spunem aşa, concluziile ei au coincis cu cele ale slavofililor noştri, deşi nu-i cunoaşte deloc şi de-abia o fi auzit de ei cîte ceva. Coincidenţa e aceea că şi Europa crede, ca şi slavofilii, că avem o „idee“ a noastră, specifică şi nu europeană, că Rusia poate şi este capabilă să aibă o idee. Despre esenţa acestei idei a noastre Europa, desigur, încă nu ştie nimic căci, dacă ar şti, s-ar linişti imediat şi chiar s-ar bucura. Dar o va afla cîndva neapărat şi atunci va interveni momentul cel mai critic în destinele ei. Dar acum nu crede; recunoscînd că avem o idee, se teme de aceasta. Şi în sfîrşit, are repulsie faţă de noi, chiar o repulsie personală, deşi se poartă uneori cu noi politicos. Ei, de pildă, recunosc bucuroşi că ştiinţa rusească poate de-acum să se mîndrească cu cîţiva savanţi extraordinari, să prezinte cîteva lucrări bune, care chiar au fost utile ştiinţei lor europene. Dar pentru nimic în lume, totuşi, nu se va crede acum în Europa că la noi în Rusia se pot naşte nu doar lucrători în domeniul ştiinţei (chiar foarte

talentaţi), ci şi genii, mentori ai umanităţii precum Bacon, Kant şi Aristotel. Asta n-o vor crede niciodată, căci nu au încredere în civilizaţia noastră, în viitoarea noastră idee. La drept vorbind, au dreptate, căci de bună seamă nu vom avea nici un Bacon, un Newton sau un Aristotel pînă cînd nu vom păşi pe drumul nostru şi nu vom deveni independenţi din punct de vedere spiritual. În rest, în ce priveşte artele noastre, în legătură cu industria, Europa este gata să ne laude, să ne mîngîie pe creştet, dar nu ne va recunoaşte drept europeni, pentru că ne dispreţuieşte în taină, ne consideră inşi de rasă inferioară, iar uneori are repulsie faţă de noi, o repulsie totală, mai ales cînd ne aruncăm cu sărutări frăţeşti la pieptul lor.

Dar e greu să ne întoarcem cu spatele către fereastra spre Europa, aici e vorba de o fatalitate. Însă Asia ar putea fi într-adevăr soluţia noastră în viitorul nostru – iată exclamaţia mea! Şi ce s-ar însănătoşi rădăcina dacă am asimila măcar parţial această idee! Asia, Rusia noastră asiatică sînt şi ele o rădăcină bolnavă, pe care e necesar nu doar s-o împrospătăm, ci s-o reînviem şi s-o recreăm! Un principiu, un principiu nou, o nouă perspectivă asupra lucrurilor – iată ce ne trebuie!

IV. Întrebări şi răspunsuri

— Păi de ce, de ce? se vor auzi voci, de-acum iritate. Şi acum situaţia din Asia ne impune cheltuieli pentru armată şi pentru sectoarele neproductive. Şi ce industrie mai este şi acolo? Unde-s mărfurile lor, unde veţi găsi acolo consumatori pentru mărfurile noastre? Şi iată că, nu se ştie de ce, ne îndemnaţi să întoarcem pe vecie spatele Europei!

— Nu pe vecie (insist eu, apărîndu-mi punctul de vedere), ci temporar şi nu de tot, nu cu desăvîrşire ne vom rupe, oricît am încerca s-o facem. Nu putem lăsa Europa cu totul, nici nu

trebuie. Este „ţara sfintelor minuni“, şi asta a spus-o cel mai pătimaş slavofil[18]. Europa ne este şi ea mamă, precum Rusia, este a doua noastră mamă; am luat multe de la ea şi vom lua din nou, aşa că nu vom dori să fim ingraţi faţă de ea. Despre viitoarea mare importanţă a poporului rus (în care cred) în cadrul Europei am dat să spun un cuvînt anul trecut la festivităţile puşkiniene de la Moscova şi toţi m-au împroşcat mai apoi cu noroi şi cu ocări, chiar şi dintre aceia care m-au îmbrăţişat atunci pentru cele spuse, ca şi cum aş fi făcut ceva infam şi ticălos, rostindu-mi atunci cuvîntul.

Dar, poate, cuvîntul meu nu va fi uitat. De altminteri, gata cu asta. Totuşi, avem dreptul să ne îngrijim de reeducarea şi de ieşirea noastră din Egipt. Căci din Europa ne-am făcut un fel de Egipt spiritual.

— Daţi-mi voie, mă va întrerupe cineva, Asia prin ce ne va oferi autonomie? O să adormim acolo ca asiaţii şi nu vom deveni autonomi!

— Vedeţi dumneavoastră, continui eu, odată cu întorsătura din Asia, odată cu schimbarea punctului nostru de vedere asupra ei, s-ar putea să apară şi la noi ceva de felul celor întîmplate în Europa atunci cînd a fost descoperită America. Într-adevăr, pentru noi, Asia este America de atunci, încă nedescoperită de noi. Odată cu aspiraţiile noastre către Asia va renaşte avîntul spiritului şi al forţelor. De îndată ce vom deveni mai independenţi, vom găsi ce să facem, pe cînd alături de Europa, timp de două secole, ne-am dezobişnuit de fapte concrete şi am ajuns nişte flecari şi nişte leneşi.

— Atunci cum o să ne faceţi să mergem în Asia, dacă sîntem leneşi? Şi cine s-ar ridica primul, chiar dacă i s-ar demonstra, ca doi ori doi, că fericirea noastră este acolo?

— În Europa sîntem nişte linge-blide şi nişte sclavi, iar în Asia vom apărea ca domni. În Europa

am fost tătari, iar în Asia sîntem europeni. Misiunea, misiunea civilizatoare în Asia ne va captiva spiritul şi ne va atrage acolo, numai de-ar începe mişcarea. Numai construiţi căi ferate, începeţi cu una în Siberia şi cu alta în Asia Mijlocie, şi veţi vedea imediat urmările.

— Nici nu doriţi prea mult! vor rîde unii de mine. De unde mijloace şi cu ce o să ne alegem? Doar cu pierderi şi atîta tot.

— În primul rînd, dacă noi, în ultimii douăzeci şi cinci de ani, am fi pus la bătaie, pentru căile ferate, măcar cîte trei milioane pe an (iar cîte trei milioane ni se scurg uneori printre degete), am fi avut acum în Asia căi ferate de şaptezeci şi cinci de milioane, adică mai mult de o mie de verste, oricum am socoti. Apoi, îmi spuneţi de pierderi. Ah, dacă în locul nostru s-ar afla englezii sau americanii, v-ar arăta ei pierderi! Ar descoperi ei America noastră! Păi ştiţi că acolo există ţinuturi pe care le cunoaştem mai puţin decît interiorul Africii? Şi ştim noi ce bogăţii se ascund în măruntaiele acestor pămînturi necuprinse? Ah, ei ar ajunge, ar pune mîna pe metale şi minerale, pe nenumăratele zăcăminte de cărbune de pămînt, ar găsi totul, ar da peste toate bogăţiile şi peste toate materialele şi ar şti cum să le întrebuinţeze. Ar chema ştiinţa în ajutor, ar sili pămîntul să rodească însutit, da, pămîntul acela, despre care noi încă mai credem că este golaş, precum palma noastră, precum stepa. Spre grînele obţinute s-ar porni oamenii, s-ar pune bazele industriei, producţiei. Nu vă faceţi griji, ar găsi şi consumatori, şi drumul către ei, i-ar descoperi în adîncul Asiei, unde acum dorm milioane de consumatori, şi ar construi drumuri noi către ei!

— Deci, vorbiţi în gura mare despre ştiinţă, dar singur ne îndemnaţi să trădăm ştiinţa şi educaţia, spunîndu-ne că trebuie să devenim asiatici.

— Păi acolo va fi şi mai multă nevoie de ştiinţă (exclam şi eu), căci ce sîntem noi acum în

domeniul ştiinţei? Nişte semidocţi şi diletanţi! Pe cînd acolo vom deveni oameni de acţiune, nevoia ne va strînge cu uşa şi ne va obliga să acţionăm şi, de îndată ce va creşte cît de cît spiritul de iniţiativă independentă, vom apărea în ştiinţă drept domni şi nu slugoi cum sîntem acum cu toţii. Şi mai ales, de la primii paşi (şi nu ne putem îndoi de asta), vom înţelege şi vom îndeplini misiunea noastră civilizatoare în Asia. Ea ne va înălţa spiritul, ne va conferi demnitate şi conştiinţă de sine, lucruri care ne lipsesc acum în mare măsură. Năzuinţa spre Asia, dacă s-ar înfiripa printre noi, ar sluji, pe deasupra, drept soluţie pentru numeroasele minţi neliniştite, care tînjesc, care lenevesc şi au obosit neavînd ce face. Daţi drumul unui şuvoi de apă proaspătă şi vor dispărea mucegaiul şi duhoarea. Şi, odată apucaţi de treabă, nimeni nu se va mai plictisi, toţi vor renaşte. Chiar şi cîte un ins netalentat, cu amorul propriu rănit şi suferind, ar putea găsi acolo o soluţie. Căci adeseori un ins, care într-un loc este netalentat, renaşte în alt loc şi mai că pare un geniu. Aşa ceva se întîmplă frecvent şi în coloniile europene. Şi Rusia nu va rămîne pustie, să nu vă temeţi: totul va începe treptat, la început se vor duce puţini, dar curînd vor veni veşti despre ei, care îi vor atrage şi pe alţii. Şi totuşi, pentru oceanul rusesc aceste plecări vor fi chiar neobservabile. Eliberaţi musca din melasă, chiar îndreptaţi-i cît de cît aripile, dar asta nu înseamnă că într-acolo nu se va porni procentul cel mai neînsemnat al populaţiei, nici nu vom băga de seamă. Dar acolo, ah, cum se va băga de seamă! În Asia, unde se va stabili „Urus“[19], pămîntul va deveni de îndată rusesc. S-ar crea o Rusie nouă, care, cu timpul, ar face-o să renască şi să învie şi pe cea veche, arătîndu-i drumul. Dar pentru aceasta este nevoie de un principiu nou şi de o nouă cotitură. Şi cel mai puţin ar fi nevoie de bruscări şi perturbări. De îndată ce oamenii vor înţelege cît de cît (şi trebuie să înţeleagă) că, în

viitor, Asia este soluţia noastră, că acolo se află bogăţiile noastre, că acolo avem oceanul; că, atunci cînd în Europa, numai din cauza înghesuielii, va apărea comunismul inevitabil şi dezgustător pentru europenii înşişi, cînd gloate întregi se vor îmbulzi împrejurul unui singur cămin şi, încetul cu încetul, gospodăriile individuale vor începe să se năruie, iar familiile îşi vor părăsi sălaşurile şi vor trăi laolaltă, în comune; cînd copiii vor creşte în orfelinate (două treimi din ei fiind lepădaţi), atunci – atunci noi vom mai avea încă spaţii lungi şi late, cîmpuri şi păduri, şi copiii noştri vor creşte lîngă taţii lor, nu în temniţe, ci printre grădini şi lanuri semănate, văzînd cerul curat deasupra lor. Da, acolo avem multe speranţe şi multe posibilităţi, despre care nu ne putem face o imagine completă! În solul de acolo nu este ascuns numai aurul. Dar avem nevoie de un principiu nou. Un principiu nou ar scoate la iveală şi banii necesari. Căci, dacă-i să spunem totul, la ce bun (şi mai ales în momentul de faţă) să întreţinem acolo, în Europa, atîtea ambasade, cu un lux atît de strălucitor, cu inteligenţa lor atît de rafinată, cu recepţiile lor atît de scumpe, cu personalul lor excelent, dar nerentabil? Şi ce ne interesează (mai ales acum) nu ştiu care Gambetta, ce ne interesează Papa şi soarta lui ulterioară, chiar dacă l-ar persecuta Bismarck? N-ar fi mai bine ca, dimpotrivă, pentru un timp, să ne aşezăm pe marginea drumului, să ne punem căciula dinainte şi să adunăm pitaci? Pasămite, „*la Russie* iarăşi *se recueille*“[20]. Şi între timp, la noi acasă, să ne pregătim, să construim! Se va spune că n-are rost să ne umilim. Dar nu ne vom umili deloc! Am spus despre căciulă doar aşa, ca o alegorie. Nu numai că nu ne vom umili, ci ne vom înălţa dintr-odată, asta-i! Europa e vicleană şi deşteaptă, va ghici imediat şi, credeţi-mă, va începe să ne respecte! Ah, desigur, independenţa noastră, în primele momente, o va pune în încurcătură, dar, în parte, îi

va face şi plăcere. Dacă va vedea că am pornit pe calea „economiei severe“ şi ne-am hotărît să ne întindem cît ni-i plapuma, că şi noi am devenit calculaţi şi sîntem primii care economisim şi punem la păstrare rubla noastră şi n-o facem din hîrtiuţe, şi ei vor începe să ţină rubla noastră la preţ, chiar în pieţele lor. Mai mult chiar, vor vedea că nu ne temem nici măcar de deficituri şi de falimente, că ne îndreptăm neabătut spre ţinta noastră, şi atunci vor veni singuri să ne ofere bani şi de-acum ni-i vor oferi ca unor oameni serioşi, care au învăţat cum şi ce trebuie să facă...

— Staţi puţin, se aude o voce, totuşi nu putem renunţa chiar aşa uşor la Gambetta. Într-o primă instanţă, e vorba de problema orientală, care rămîne. Cum s-o evităm?

— În privinţa problemei orientale iată ce aş spune în momentul de faţă: în momentul de faţă, în sferele politice, nu s-ar găsi nici o minte politică, poate, care să recunoască drept rezonabilă ideea că şi Constantinopolul ar trebui să fie al nostru (poate doar cu excepţia unui viitor îndepărtat, încă enigmatic pentru noi). Şi dacă aşa stau lucrurile, la ce să ne mai aşteptăm? În momentul de faţă, întreaga esenţă a problemei orientale se află în alianţa Germaniei cu Austria şi, pe deasupra, în cuceririle austriece din Turcia, încurajate de prinţul Bismarck. Noi putem să protestăm şi, desigur, o vom face în cine ştie ce cazuri extreme, dar atîta timp cît aceste naţiuni sînt aliate, ce putem face fără zguduiri imense pentru noi? Ţineţi cont de faptul că aliaţii, poate, nici nu vor altceva decît să ne supărăm în sfîrşit. Iar popoarele slave le putem încuraja şi iubi în continuare, le putem chiar şi ajuta cînd va fi cazul. Pe deasupra, ele nici nu vor pieri într-o perioadă scurtă de timp. Iar perioadei i se poate pune capăt chiar foarte repede. Dacă ne-am preface că nu dorim să ne mai amestecăm atît de mult ca altădată în treburile Europei, ei, rămaşi fără noi, s-ar certa, poate, mai repede. Doar Austria

nu va crede niciodată că Germania a îndrăgit-o atît de mult numai datorită ochilor ei frumoşi. Doar, dimpotrivă, ştie prea bine că, la urma urmei, Germania rîvneşte să-i alăture la unitatea ei germană pe nemţii austrieci. Iar Austria nu-i va ceda pentru nimic în lume pe nemţii ei, chiar dacă în schimbul acestora i s-ar da Constantinopolul, atît de mult ţine la ei! Deci, există deja motive de vrajbă. Şi chiar lîngă coasta Germaniei se află aceeaşi problemă franceză, încă nerezolvată, care a ajuns să fie eternă pentru ea. Pe deasupra, nici unificarea Germaniei, după cum se vede, nu numai că nu este încă încheiată, ci chiar este în pericol să se clatine. Pe deasupra, după cum se vede, şi socialismul european nu numai că nu a murit, ci chiar continuă să fie o ameninţare foarte mare. Într-un cuvînt, nu trebuie decît să aşteptăm şi să nu ne implicăm nici măcar cînd vor începe să ne cheme şi, de îndată ce la ei va răbufni vrajba şi va plesni „echilibrul politic“, să punem capăt dintr-odată şi problemei orientale, să alegem momentul potrivit ca şi în cazul măcelului franco-prusac şi să declarăm, aşa cum am declarat atunci în privinţa Mării Negre: „Nu dorim, pasămite, să recunoaştem cuceririle austriece din Turcia“ şi vor dispărea subit cuceririle, poate împreună cu Austria.

Iată că vom recupera tot ceea ce pentru un timp s-ar fi părut că am pierdut...

— Da, dar Anglia? Scăpaţi Anglia din vedere. Văzînd aspiraţia noastră către Asia, imediat va începe să se agite.

— „Cine se teme de Anglia să nu sădească vie“, replic eu cu o zicală modificată. Nimic nou nu o va face să se agite, deoarece se agită şi acum din aceleaşi motive. Dimpotrivă, acum noi o ţinem în nesiguranţă şi în necunoştinţă de cauză în privinţa viitorului şi se aşteaptă de la noi la ce-i mai rău. Cînd va înţelege, în sfîrşit, caracterul veritabil al mişcărilor noastre din Asia, poate va renunţa la multe dintre temerile sale... De altfel, sînt de acord

că nu va renunţa, că mai are mult pînă acolo. Dar repet: „Cine se teme de Anglia să nu semene vie!“. Şi de aceea, iarăşi: trăiască victoria de la Gheok-Tepe! Trăiască Skobelev şi soldaţii săi şi veşnică pomenire voinicilor „scoşi din liste“! Noi îi vom trece în listele noastre.

10 *Porcul sub stejar*, fabulă de Krîlov.

11 *Gheok-Tepe* – cetate în oaza Ahal-Teke din Turkmenia, cucerită de Rusia în anul 1881.

12 *Lomakin*, N.P., general rus care a atacat, fără succes, cetatea Gheok-Tepe în 1879.

13 *Skobelev*, Mihail Nikolaevici (1843-1882), general rus, comandantul armatei caucaziene a Rusiei.

14 Popoarele răsăritene îl numeau pe ţarul rus „ţar alb“, probabil cu semnificaţia de „ţar independent, liber“.

15 Aluzie la o scenă din comedia *Zile grele* de A.N. Ostrovski, în care două neveste de negustori vorbesc despre cuvintele „îngrozitoare“ din cărţi, care prevestesc mormîntul. Printre aceste cuvinte sînt enunţate „metal“ şi „smoală“.

16 Expresia „a-i salva pe regi“ îi aparţine ţarului Pavel I, care, trimiţîndu-l pe Suvorov în 1799 în ajutorul armatei austriece, i-a spus: „trebuie să-i salvezi pe regi“.

17 *Repetilov* – personaj din comedia *Prea multă minte strică* de Aleksandr Sergheevici Griboedov (1798-1829).

18 Trimitere la A.S. Homiakov şi la poezia acestuia *Visare*.

19 *„Urus“ – „rus“ într-o serie de limbi orientale.*

20 *Rusia... se reculege (fr.).

Indice de persoane şi publicaţii[1]

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

N

O

Ş

T

U

V

W

Z

[1] Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii si la cartea digitală în format PDF.

Table of Contents